

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLERDE
AKADEMİK ÇALIŞMALAR-2019/2

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ
BİLİMLERDE
AKADEMİK ÇALIŞMALAR
-2019/2

EDİTÖRLER
Prof. Dr. Zafer GÖLEN
Prof. Dr. Hasan BABACAN

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLERDE
AKADEMİK ÇALIŞMALAR-2019/2

Editörler

Prof. Dr. Zafer GÖLEN

Prof. Dr. Hasan BABACAN

Cetinje 2019

Editörler

Prof. Dr. Zafer GÖLEN

Prof. Dr. Hasan BABACAN

Birinci Baskı • © Eylül 2019 /Cetinje-Karadağ

ISBN • 978-9940-540-90-6

© copyright

All Rights Reserved / Tüm hakları saklıdır

Ivpe

web: www.ivpe.me

Tel. +382 41 234 709

e-mail: office@ivpe.me

Print

Ivpe

Cetinje, Karadağ

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	VI
HAKEM KURULU	8
▪ BANKACILIK ve FİNANS	10
DEĞER TEMELLİ FİNANSAL PERFORMANS ÖLÇÜM YÖNTEMLERİ: BORSA İSTANBUL'DA BİR UYGULAMA.....	11
BIST' TE İŞLEM GÖREN SİGORTA ŞİRKETLERİNİN ENTROPİ TEMELLİ GRİ İLİŞKİSEL ANALİZ YÖNTEMİ İLE FİNANSAL PERFORMANSLARININ ANALİZİ	21
▪ BANKACILIK ve SİGORTACILIK.....	39
MENKUL KIYMETLER BORSASINDA HİSSE SENEDİ YATIRIMI NASIL YAPILIR?: İSTANBUL MENKUL KIYMETLER BORSASI ÖRNEĞİ	40
▪ ÇOCUK GELİŞİMİ	72
EBEVEYNLERDE DUYGU SOSYALLEŞTİRME DAVRANIŞLARI	73
▪ FİNANS.....	86
FİNANSAL İNOVASYONLARIN DOĞASI VE ETKİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	87
İŞSİZLİK VE MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLER ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR ARAŞTIRMA	107
DÜNYADA ÖZEL SİGORTA SİSTEMİ	127
GOOGLE TRENDS HACİM ENDEKSİ VERİLERİNİN 2008 FİNANSAL KRİZİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ.....	141
▪ GAZETECİLİK VE MEDYA ÇALIŞMALARI.....	150
1970'Lİ YILLARDAN 2000'Lİ YILLARA YAYGIN GAZETELERDEKİ HABERİN SÖYLEM YAPISININ DEĞİŞİMİ: CUMHURİYET, HÜRRİYET VE MİLLİYET ÖRNEĞİ	151
▪ GELİŞİM PSİKOLOJİSİ.....	173
ÇOCUĞUN 'İYİ OLUŞ'U VE BABA KATILIMI	174
▪ İKTİSADİ DÜŞÜNCE	189
TRAFİK KAZALARI İLE KONOMİK KALKINMA ARASINDAKİ İLİŞKİNİN TEORİK BİR ANALİZİ	190
▪ İKTİSAT.....	215

İŞ DOYUMU VE YAŞAM DOYUMU İLİŞKİSİ BİR KAMU KURUMUNDA ALAN ARAŞTIRMASI.....	216
İŞGÜCÜ PİYASASINDA KRİZLE DEĞİŞEN TOPUK SESLERİ	238
TEDARİK ZİNCİRİ YÖNETİMİNDE ÜRETİM ÖNCESİ MALİYET UNSURLARI	249
▪ İLAHİYAT	270
İMAN ANLAYIŞINDA SÜNNET'İN YERİ.....	271
▪ İLETİŞİM ÇALIŞMALARI	303
BOURDIEU'CU ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİYLE TELEVİZYON KANALLARININ ŞİAZMATİK YAPISI	304
YENİ MEDYADA SİYASAL İLETİŞİM; 2019 YEREL SEÇİMLERİ TEKİRDAĞ ÖRNEĞİ	338
HEGEMONYA: ANTONİO GRAMSCI'DEN STUART HALL'A ANSİKLOPEDİK BİR MAKALE	354
POLİTİK MİZAHTA HEGEMONİK KARŞITLIKLAR VE İKTİDAR İMGELERİ ..	365
▪ İŞLETME	380
TÜRKİYE'DE EMEKLİLİK FONLARININ BAŞARI KARNESİ	381
ÇEVRESEL FAKTÖRLERİN DENİZ TAŞIMACILIĞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ.....	401
▪ KAMU YÖNETİMİ	414
TÜRKİYE, AVRUPA BİRLİĞİ VE SURİYE'Lİ SIĞINMACILAR ÜÇGENİNDE: GERİ KABUL ANTLAŞMASI	415
▪ MAKRO İKTİSAT	433
OECD ÜLKELERİNDE EĞİTİMİN EKONOMİK VE SOSYAL ETKİLERİ	434
TÜRKİYE'DE KURUMSAL YATIRIMCI ANALİZİ	457
KAMU HARCAMALARI VE KAMU GELİRLERİ İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ ..	486
▪ MALİYE.....	502
SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE SÜRDÜRÜLEBİLİR GİRİŞİMCİLİKTE KAMU ÖZEL SEKTÖR İŞBİRLİKLERİ.....	503
VATANDAŞLARIN E-DEVLET ALGISI ÜZERİNE BİR ALAN ARAŞTIRMASI: KAYSERİ ÖRNEĞİ.....	522

▪ MEDYA ve İLETİŞİM	547
SİYASAL PROPAGANDA DA KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARINDAN SOSYAL MEDYAYA.....	548
▪ MİKRO İKTİSAT.....	563
EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLER VE YOLSUZLUK İLİŞKİSİ: AB ÜLKELERİ ÜZERİNE PANEL VERİ ANALİZİ	564
▪ MUHASEBE	578
MUHASEBE MESLEĞİNDE ETİK KAVRAMI.....	579
BİST İNŞAAT (XINSA) ENDEKSİNDE FAALİYET GÖSTEREN İŞLETMELERİN FİNANSAL BAŞARISIZLIK ve İFLAS RİSKLERİNİN ALTMAN Z MODELİ İLE ANALİZİ	620
MUHASEBE DERSLERİNİN KALİTESİNE BAKIŞ AÇISI: SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ	637
▪ PAZARLAMA	663
DENEYİMSSEL PAZARLAMA UYGULAMALARININ TEKRAR SATIN ALMA NİYETİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: LOJİSTİK SEKTÖRÜNDE FAALİYET GÖSTEREN BİR KARGO ŞİRKETİ ÜZERİNDE ARAŞTIRMA	664
PAZARLAMADA ARTIRILMIŞ GERÇEKLİK UYGULAMALARI.....	691
MARKA YÖNETİM YETENEKLERİ, ÖRGÜT KÜLTÜRÜ VE MARKA YÖNETİM SÜREÇLERİNİN MARKA PERFORMANSI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: BİR ARAŞTIRMA	705
TÜKETİCİLERİN MARKA ODAKLI KARAR VERME TARZLARININ DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	727
▪ SİYASAL HAYAT VE KURUMLAR	743
ÖNCESİ VE SONRASIYLA 6-7 EYLÜL 1955 OLAYLARININ TÜRK SİYASAL HAYATINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ.....	744
▪ SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER	763
IMMANUEL KANT'TA BARIŞ KAVRAMI	764
▪ SOSYAL POLİTİKA	774
İNSAN KAYNAKLARININ GELİŞTİRİLMESİ OPERASYONEL PROGRAMININ ÖNCELİKLERİNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ.....	775

▪ SOSYAL PSİKOLOJİ.....	789
BOŞANMAYA YOL AÇAN FAKTÖRLER: LİTERATÜR VE TÜRKİYE İÇİN BİR ANALİZ	790
▪ SOSYOLOJİ	808
SOSYAL MEDYA KULLANIMININ TOPLUMSAL ETKİLERİ.....	809
TÜRKİYE’DE KADIN PROFİLİ	834
MİSYONERLİK BAĞLAMINDA TELEVANJELİZM OLGUSU VE BİLLY GRAHAM	851
ŞİDDET KAVRAMI VE KADIN – ERKEK CİNSİYETLERİ ÜZERİNDEN ŞİDDETE MARUZ KALMA DURUMLARININ İNCELENMESİ: ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA.....	868
Toplumsalın Araştırılmasında Akademisyenlerin Yöntem Seçimi: NİTEL YÖNTEM HAKKINDA ANAHTAR BİLGİ GÖRÜŞMELERİ	884
▪ TARİH	898
XIX. YÜZYILIN BAŞINDAN MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNE KADAR İNGİLİZLERİN ERMENİLERE YÖNELİK POLİTİKALARI.....	899
RUS ARŞİV BELGELERİNE GÖRE MİLLİ MÜCADELE YILLARINDA ANADOLU’NUN GENEL DURUMU VE TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİ.....	920
I.UMUMİ MÜFETTİŞİ İBRAHİM TALİ BEY’İN 1928 YILINDA DERSİM VE OVACIK’A YAPTIĞI TEFTİŞ SEYAHATI VE DERSİM RAPORU	938
İSKENDER’İN HAYATINDA İÇKİ	961
▪ TURİZM.....	977
TÜRK TURİZM İMAJINDA YER ALAN GELENEKSEL LEZZETLER	978
GASTRONOMİK DEĞERLER KAPSAMINDA SİNOP MUTFAĞINA ÖZGÜ BİR DEĞER: NOKUL	1012
▪ ULUSLARARASI İLİŞKİLER	1027
UYUMLULUK-GÜVENSİZLİK PARADOKSUNDA TÜRKİYE’NİN İRAN POLİTİKASI (1919-1932).....	1028
21. YÜZYILDA BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN SOSYO-KÜLTÜREL, SİYASİ VE EKONOMİK DURUMLARI	1045
▪ ULUSLARARASI TİCARET	1064

TÜRKİYE’NİN TÜRK CUMHURİYETLERİYLE DIŞ TİCARETİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: TİCARETTE UYUMLULUK ENDEKSİ BULGULARI	1065
MİST ÜLKELERİNDE DÖVİZ KURU VE TÜKETİCİ GÜVEN ENDEKSİ ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİ	1076
▪ YEREL YÖNETİMLER, KENT VE ÇEVRE POLİTİKALARI	1096
STRATEJİK YÖNETİM VE TÜRK KAMU YÖNETİMİNDE STRATEJİK PLANLAMA SÜRECİNİN SORUNLARI	1097
KENTLEŞME SÜRECİNDE ÇEVRESEL ANLAMDA KENTLERİN KORUNMASI VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ SÜRECİNDE BELEDİYELERİN FAALİYETLERİ: BATMAN BELEDİYESİ ÖRNEKLEMİ	1112
SURİYE KRİZİ BAĞLAMINDA ULUSLARARASI GÖÇÜN YÖNETİMİ: MARDİN ÖRNEĞİ	1132
▪ YÖNETİM VE STRATEJİ	1159
MASLOW'UN İHTİYAÇLAR HİYERARŞİSİ, KARŞILANMA VE ÖNEM DERECELERİ: BİŞKEK ÖRNEĞİ.....	1160
BAŞARI DURUMLARININ DEMOGRAFİK VE ÇEŞİTLİ ETKENLERLE İNCELENMESİ (BANKACILIK VE FİNANS BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİ ÖRNEĞİ)	1183
DEĞİŞİME DİRENÇ VE İŞ STRESİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ ÜZERİNE NİCEL BİR ARAŞTIRMA	1196
ÖRGÜTSEL YAŞAMDA FARKLILIKLARI YÖNETMEK.....	1214
YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARININ MARKA ALGILARI İLE MEZUN İSTİHDAM EDİLEBİLİRLİĞİNİN İLİŞKİSİ VE TÜRKİYE İÇİN GEREKLİ MEZUN BİLGİ SİSTEMİ İÇİN MODEL ÖNERİSİ	1233
TÜRK SAVUNMA SANAYİİNDE GÜNCEL YÖNETİM SORUNLARI VE YÖNETİM BİLMİ PERSPEKTİFİNDEN SÜREÇ DEĞERLENDİRMESİ	1248
İŞ DOYUMU ve ETKİLERİ	1279

ÖN SÖZ

Yeni milenyuma yeni bir dünya düzeni sloganı ve büyük umutlarla girildi. İnsanlık her bin yıl dönümünde olduğu gibi heyecan, beklenti ve kıyamet senaryolarına tanık oldu. Kısa süre sonra hem insanî hem de çevresel felaketler girilen yüzyılda insanları nelerin beklediğine dair ipuçları vermeye başladı. Hâlbuki insanlık “*medenî*” ve teknolojik olarak en ileri döneminde olmasına rağmen yaşananların önüne geçemedi. İnsanlık her geçen gün başka bir felâketle sarsılmaya başladı. Hiç bitmeyen savaşlar, siyasî çekişmelere önlenmez ve tüm teknik gelişmişliğe rağmen tahmin edilemez doğal felaketler insanlığı korkunç bir kara deliğe doğru sürüklemeye devam etti. Birleşmiş Milletler raporları adeta kıyamet senaryolarına dönüştü. Eğitim, hızla artan nüfus, yoksulluk, göç, kıtlık, kuraklık, salgın hastalıklar, şiddet, küresel ısınma, tsunami, temiz su kaynaklarına erişimde yaşanan sıkıntı, çevre ve deniz kirliliği, buzulların hızla erimesi, hava kirliliği, kasırgalar, hayvan ve bitki türlerinin yok olması, siyasî radikalizmin yaygınlaşması, terördeki küresel artış, din ve mezhep savaşları, gelir dağılımındaki uçurum, çarpık kentleşme, boşanmalardaki korkunç artış, intihar oranlarının artması, dijital kirlilik ve daha binlerce sorun çözüm bekliyor.

Fark edildiyse bu insanlığı bunalıma sürükleyen olayların büyük çoğunluğu beşer yani insanın kaynaklıdır. Dolayısıyla beşer ne yapacağını nasıl davranacağını bilirse önlenabilir olaylardır. Evet, insanlık henüz depremler ya da kasırgalar karşısında çaresiz ancak şiddet ve terörün önlenmesi, çarpık kentleşmenin ya da siyasî radikalizm gibi onlarca problemi rahatlıkla önleyebilir. İşte sosyal ve beşeri bilimlerin temel hedefi de insanlığın sorunlarına çözüm üretmektir. Dünya nüfusu belki de sekiz milyarı çoktan aştı. Bu sekiz milyar sorun demek ama aynı zamanda sekiz milyar da çözüm demek. Böylesine bir yekûn ve farklılık karşısında bir çözüm üretmek mümkün müdür? Verilecek cevap hiç şüphesiz hayırdır. XIX. yüzyılın pozitivist bilim insanları beşer içinde bazı determinist ilkelerin geçerli olduğunu düşünüyorlardı. Lakin insan söz konusu olduğu olduğunda teorik pratikte çöktü. Bırakın tüm insanlığı iki insan için dahi yüzde yüz geçerli bir anlayıştan söz etmek mümkün değildir. Yani insanlık fizik yasaları gibi önceden belirlenmiş bir yasaya dayalı olarak gelişmiyor. Dili, çevresi, dini kısaca her şey onun gelişimini etkiliyor. O zaman insanlığın problemlerine nasıl çözüm bulunacak? Muhtemeldir ki bulunmayacak. Peki, o zaman ne yapılacak. Mevcut problemleri en aza indirmek için uğraş verilecek. İşte sosyal bilimlerin her alanındaki araştırmacılar burada devreye girecek. Önce problemler tespit edilecek, ardından çözüm önerileri getirilecek. Geçmişte insanlığın problemlerini nasıl aştığı yani tecrübe dikkate alınacak.

Türkiye sosyal ve beşeri bilimler alanında “yeteri kadar” değeri bilinmese de ciddi birikime sahip bir ülke. Çok uzun yıllara dayanan fikir üretme geçmişini olan bir milletin evlatları olarak bizler bu birikimi geleceğe taşımak adına olanca gayretimizle çalışıyoruz. Karşınızdaki bu eser Türkiye Cumhuriyeti’nin yetişmiş insan gücünün de ne denli güçlü olduğunun bir ispatı, somut göstergesidir. Zira bir yıl gibi kısa bir sürede onlarca araştırmacının destek ve katkısıyla hazırlanan bu eser, gerek ülkemizin sorunların gerekse insanlığın sorunlarına ışık tutacak kıymetli araştırmalarla dolu. Nerdeyse sosyal bilimlerin her alanıyla ilgili birbirinden değerli bu çalışmalar hiç şüphesiz ki Türk bilim ve fikir üretimine önemli bir katkı sağlamış olacak. Bu vesile ile katkı ve anlayışları için tüm araştırmacılar teşekkürlerimizi sunuyoruz. Onların katkıları sayesinde gurur duyulacak bu eser ortaya çıkmış durumdadır. Büyük Önder Mustafa Kemal’in de dediği gibi, “*Yalnız tek bir şeye ihtiyacımız vardır. Çalışmak olmak. Servet ve onun tabii neticesi olan refah ve saadet yalnız ve ancak çalışanların hakkıdır*”.

Böyle nice eserlerin ortaya çıkması temenni ise saygılarımızı sunuyoruz.

Editörler

Prof. Dr. Zafer Gölen-Prof. Dr. Hasan Babacan

Burdur-Eylül 2019

HAKEM KURULU

- Prof. Dr. Abdullah Soykan, Balıkesir University, Turkey
- Prof. Dr. Aleksandar Kadijević, Belgrad University, Serbia
- Prof. Dr. Ema Milković, Belgrad University, Serbia
- Prof. Dr. Hasan Babacan, Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Turkey
- Prof. Dr. Mehmet Yavuz Erler, Ondokuz Mayıs University, Turkey
- Prof. Dr. Metin Ayışığı, Van Yüzüncü Yıl University, Turkey
- Prof. Dr. Redzep Skrijelj, Novi Pazar State University, Serbia
- Prof. Dr. Rıza Karagöz, Ondokuz Mayıs University, Turkey
- Prof. Dr. Timuçin Kodaman, Süleyman Demirel University, Turkey
- Prof. Dr. Türkan Erdoğan, Pamukkale University
- Prof. Dr. Veli Atmaca, Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Turkey
- Prof. Dr. Yıldırım Atayeter, Süleyman Demirel University, Turkey
- Prof. Dr. Zafer Gölen, Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Turkey
- Assoc. Prof. Dr. Abidin Temizer, Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Turkey
- Assoc. Prof. Dr. Bülent C. Tanrıtanır, Van Yüzüncü Yıl University, Turkey
- Assoc. Prof. Dr. Harun Şahin, Akdeniz University, Turkey
- Assoc. Prof. Dr. İbrahim Serbestoğlu, Ondokuz Mayıs University, Turkey
- Assoc. Prof. Dr. İsmail Avcı, Balıkesir University, Turkey
- Assoc. Prof. Dr. Meriç Eraslan, Akdeniz University, Turkey
- Assoc. Prof. Dr. Mustafa Şevik, Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Turkey
- Assoc. Prof. Dr. Ruhi İnan, Balıkesir University, Turkey
- Assoc. Prof. Dr. Barış Erdem, Kyrgyzstan -Turkey Manas University, Kyrgyzstan
- Assoc. Prof. Dr. Fariz Ahmedov, Azerbaijan State Economics University (UNEC), Azerbaijan
- Assoc. Prof. Dr. Geray Musayev, Azerbaijan State Economics University (UNEC), Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr.Nihada Delibegovic DZANIC, Tuzla University, Bosnia ad Herzegovina

Assoc. Prof. Dr.Tohid Melikzade, Urmiye Azad University, Iran

Assoc. Prof. Dr. Yüksel Akay Unvan, Yıldırım Beyazıt University, Turkey

Asst. Prof. Dr. Eman Hayajneh, Jordan University, Jordan

Asst. Prof. Dr. Okay Pekşen, Ondokuz Mayıs University, Turkey

Asst. Prof. Dr.Marijan Premović, Montenegro University, Montenegro

Dr. Aqil Memmedov, Azerbaijan State Economics University (UNEC),Azerbaijan

Dr. Nurhoca Akbulayev, Azerbaijan State Economics University (UNEC), Azerbaijan

Dr. Oqtay Guliyev, Azerbaijan State Economics University (UNEC), Azerbaijan

Dr. Şahin Ekberov, Azerbaijan State Economics University (UNEC), Azerbaijan

▪ **BANKACILIK ve FİNANS**

DEĞER TEMELLİ FİNANSAL PERFORMANS ÖLÇÜM YÖNTEMLERİ: BORSA İSTANBUL’DA BİR UYGULAMA

Value Based Financial Performance Measurement Methods:

Evidence from Borsa Istanbul

Ulaş ÜNLÜ*

Giriş

Değere dayalı performans ölçütlerinin ortaya çıkış nedenlerinden en önemlisi kuşkusuz geleneksel (muhasabe verilerine dayalı) performans ölçütlerinin firmanın performansını ölçerken yatırılan sermayenin maliyetini dikkate almamasından kaynaklanmaktadır. Bu şekilde hesaplanan değer ise yaratılan katma değeri ölçmede yetersiz kalmaktadır. Bununla birlikte küreselleşme süreci ve sermaye piyasalarında yaşanan gelişmelerin ardından işletmelerin kar maksimizasyonu olan temel amacı yerini hissedar değeri maksimizasyonuna bırakmıştır. Gelişmiş piyasalarda her geçen gün firmaların faaliyetleri ve yönetim şekilleri yaratılan katma değer üzerine odaklanmaktadır.

İşletmenin temel amacının hissedar değerinin maksimizasyonu olması ise finansal performansın ölçümünde “değer” kavramını ön plana çıkartmıştır. Bilindiği gibi finansal varlıkların gerçek değerinin tespit edilmesi oldukça önemlidir. Ayrıca değeri tespit edilen varlıkların etkili ve verimli bir şekilde yönetilmesi sürecinde, değer yaratan unsurların belirlenmesi, belirlenen unsurların doğru analiz edilmesi ve varlığın gerçek değerinin belirlenmesi arasında bir ilişki bulunmaktadır (Ercan vd. 2006:1). Geleneksel ölçütler firmanın karlılık performansını ön plana çıkarmaktayken değere dayalı ölçütler ise firmanın hissedarlarına gelir yaratması üzerine odaklanmıştır. Değere dayalı yöntemlerin temel bakış açısı firmanın piyasa değeri ile defter değeri arasındaki artık değerine önem vermeleridir.

Geleneksel muhasabe temelli performans ölçütlerinin finansal piyasalardaki gelişime paralel olarak zamanla anlamlılığını yitirmesi dolayısıyla bir takım değere dayalı performans ölçütleri ön plana çıkmıştır. Çalışmanın temel amacı, Borsa İstanbul’da işlem gören firmaların yatırımcılarına hissedar değeri yaratıp yaratmadıklarını, Piyasa Katma Değeri (MVA), Düzeltilmiş Ekonomik Katma Değer (REVA) ve Özkaynağın Ekonomik Katma Değeri (EEVA) yöntemlerini kullanarak tespit etmektir. Adı geçen yöntemler Türkiye’de çok fazla çalışılmamış

* (Doç. Dr.); Akdeniz Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Bankacılık ve Finans Bölümü, Antalya. E-mail: ulasunlu@akdeniz.edu.tr.

yöntemler olup bunların üçünün bir arada kullanılarak finansal performans ölçümü yapılmasının literatüre katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

1. Arındırılmış Ekonomik Katma Değer (REVA), Özkaynağın Ekonomik Katma Değeri (EEVA) ve Piyasa Katma Değeri (MVA)

Ekonomik Katma Değer yöntemi değer temelli ölçütler arasında şüphesiz en popüler olanıdır. Aslında EVA yeni bir yöntem olmayıp muhasebedeki “artık gelir” kavramına gelir ve sermaye üzerinde bir takım değişiklikler yapılarak geliştirilmiştir. Ekonomik Katma Değer yöntemi günümüzde oldukça fazla firma tarafından benimsenmiştir (Öztürk, 2004: 351-368).

EVA’nın içermiş olduğu bir takım dezavantajlarını ortadan kaldırmak için REVA yöntemi geliştirilmiştir. Arındırılmış Ekonomik Katma Değer (REVA) yönteminin üstünlüğü EVA’nın piyasa temelli olarak gözükmemekte olmasına rağmen varlıkların defter değerini kullanmaktayken, REVA yöntemi hissedar değerini ölçmekte, varlıkların defter değerini değil piyasa değerini kullanmış olmasından ileri gelmektedir. REVA şu şekilde hesaplanabilir (Bacidore vd., 1997; Lee ve Kim, 2009);

$$REVA = VSNFK - (Piyasa Değeri \times AOSM)$$

Burada; VSNFK, vergi sonrası net faaliyet karını, AOSM ise ağırlıklı ortalama sermaye maliyetini göstermektedir. Çıkan sonuç eğer pozitif ise aynı EVA yönteminde olduğu gibi işletmenin hissedar değeri yarattığı söylenebilir.

Ekonomik Katma Değer yöntemine getirilen eleştirilerden birisi de EVA’nın firmaların yönetici ve hissedarlarının izleyen yıllarda pozitif EVA yaratılmasına yönelik beklentilerini çok da yansıtmamaktadır, bununla birlikte değer maksimizasyonu açısından konuya bakıldığında, firmanın piyasa değerinin esas belirleyicisi gelecekte yaratılması beklenen EVA’ların net bugünkü değeridir. Bunu gösteren değer temelli performans ölçütü ise Piyasa Katma Değeri’dir (MVA) (Öztürk, 2004).

Stewart’a (1991) göre, bir firmanın başarılı olabilmesi için firmanın piyasa değerinin firmaya yatırılan sermayeden daha fazla olması gerektiği ya da en azından kullandığı sermayenin maliyeti oranı kadar kar sağlaması gerekir. Eğer bunun tersi ortaya çıkıyor ise firmanın başarısız olduğunu ve hissedar değeri yaratamadığını söylemek yanlış olmaz. MVA aynı zamanda firmanın yaratmış olduğu katma değer in firmanın piyasa değerine nasıl yansıdığının da bir göstergesidir. Firmaların piyasa değeri ile defter değeri arasındaki farkın maksimum kılınması demek hissedarların servetlerinin değerinin maksimum kılınabilmesi anlamına gelmektedir. MVA’nın düşük ya da negatif bir değer çıkması firmanın sermayesini etkin kullanmadığının bir göstergesi olmakla birlikte bu olumsuz tablo piyasa

koşullarından da kaynaklanmış olabilir. MVA' yı şu şekilde hesaplamak mümkündür (Stewart, 1991);

$$\text{MVA} = \text{Piyasa Değeri} - \text{Yatırılan Sermaye}$$

Ekonomik Katma Değer ile Özkaynağın Ekonomik Katma Değeri (EEVA) arasındaki en önemli fark, EVA'da ağırlıklı ortalama sermaye maliyeti kullanılırken EEVA hesaplanmasında Öz Kaynak maliyetinin yer almasıdır. Bununla birlikte bilanço yapısındaki farklılıklar nedeniyle finans sektöründe faaliyet gösteren firmalarının katma değer yaratıp yaratmadıklarını gösterebilmesi açısından diğer değer temelli yöntemlere göre de EEVA önemli bir avantaj sağlamaktadır. Hesaplanan EEVA değeri eğer pozitif ise firmanın hissedarlarına değer yarattığı negatif ise değer yaratmadığı ve mevcut sermayelerini tükettikleri düşünülebilir. EEVA şu şekilde formüle edilebilir (Damodaran, 2002);

$$\text{EEVA} = (\text{ROE} - k_e) \times \text{Yatırılan Özsermaye}$$

2. Literatür Taraması

Stewart (1991) ABD'de en iyi 1000 firma üzerine yaptığı çalışmada firmaları, EVA ve MVA değerlerine göre sıralamış olup çalışmada pozitif EVA değerine sahip firmalarda EVA ve MVA değerleri arasında yüksek bir ilişki saptanmışken negatif EVA'ya sahip firmalarda ise EVA ve MVA değerleri arasında bir ilişki bulamamıştır. Bacidore vd. (1997), çalışmalarında turizm sektörü firmaları için EVA ve kendi geliştirdikleri REVA ölçütlerini karşılaştırmışlar ve REVA'nın EVA'ya göre daha iyi bir finansal performans ölçütü olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Günther (2000) Almanya sermaye piyasası için yapmış olduğu çalışmada değere dayalı performans ölçütlerinden CFROI, CVA ve EVA yöntemlerini karşılaştırmış olup CVA'nın diğer yöntemlere göre daha iyi sonuçlar verdiğini tespit etmiştir. Şamiloğlu (2004) çalışmasında, imalat sanayi firmaları için pay başına getiri ile pay senetlerinin betaları arasında önemli bir ilişki elde edilirken, bu getirilerle MVA değerleri arasında anlamlı ilişki bulamamıştır. Urbanczyk, Jaroszewicz ve Urbaniak (2005) çalışmalarında Polonya için değere dayalı performans ölçütleri olan EVA ve CVA yöntemlerinin adı geçen piyasa için kullanılabilir olduğu sonucuna varmışlardır. Erasmus (2008) çalışmasında 1991-2005 periyodunda düzeltilmiş piyasa getirisi ile Artık Kar, Nakit Akışı, EVA, CFROI ve CVA arasındaki ilişkiyi incelemiş olup, araştırmanın sonucunda değer temelli yöntemlerle geleneksel muhasebe ölçütleri kıyaslandığında arasında çok anlamlı bir fark bulamamıştır. Lee ve Kim (2009) çalışmasında EVA, REVA, MVA, Faaliyet Nakit Akımı, Aktif Karlılığı ve Özkaynak Karlılığını karşılaştırmışlardır. Çalışmanın sonucunda ise REVA ve MVA'nın değere dayalı performans ölçütleri olarak diğerlerinden daha anlamlı sonuçlar verdiğini bulmuşlardır.

Bayrakdaroğlu ve Ünlü (2009) çalışmasında EVA ve MVA performans yöntemleri açısından Borsa İstanbul ve NYSE'yi karşılaştırmış elde edilen sonuçlara göre Borsa İstanbul'da yer alan firmaların hissedar değeri yaratma konusunda başarılı olamadığı NYSE'de yer alan firmaların ise hissedarlarına katma değer sağladığı tespit etmiştir. Akyüz (2013), seramik firmaları için EVA ve MVA yöntemlerini karşılaştırdığı çalışmanın sonuçlarına göre firmaların, ekonomik katma değer kaybına uğradıkları ve negatif EVA değerleri elde ettiğini tespit etmiştir. Çalışmada MVA için de benzer sonuçlar elde edilmiştir. Ünlü ve Saygın (2014) çalışmalarında, geleneksel performans ölçüm yöntemleri yerine Arındırılmış Ekonomik Katma Değer (REVA) yöntemi tercih ederek turizm sektörü firmalarının performanslarını değerlendirmiş elde edilen sonuçlara göre firmaların değer yaratmak yerine mevcut sermayelerini tükettikleri tespit edilmiştir. Akgün ve Şamiloğlu (2017) Muhasebe temelli geleneksel finansal performans yöntemleri ile değer temelli yöntemlerden EVA'yı küresel finans krizi öncesi ve sonrası dönem için değerlendirmiştir. Çalışmanın sonucunda özellikle kriz sonrası dönemde bağımsız değişkenlerin değere dayalı finansal performans ölçütü olan EVA'yı açıklama gücünün daha anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

3. Veri Yapısı ve Yöntem

Çalışmanın temel amacı Türkiye piyasası için çok az çalışılmış değer temelli finansal performans ölçüm yöntemleri olan; Arındırılmış Ekonomik Katma Değer (REVA), Piyasa Katma Değeri (MVA) ve Özkaynağın Ekonomik Katma Değeri (EEVA) yöntemlerini Borsa İstanbul'da Metal Ana Sanayi sektöründe faaliyet gösteren firmalara 2018 yılı için uygulayarak firmaların hissedar değeri yaratıp yaratmadıkları araştırmaktır. Bu şekilde uygulamada yer alan eksikliğin giderilmesi amaçlanmıştır.

Çalışma kapsamında 2018 yılında Borsa İstanbul'a kote olmuş Metal Ana Sanayi sektöründe faaliyet gösteren veri yapısı uygun 13 firma (BRSAN, BURCE, BURVA, CELHA, CEMAS, CEMTAS, DMSAS, DOKTA, EREGL, KRDMR, OZBAL, SARKY, TUCLK) kullanılmıştır.

Bilanço verileri Kamuyu Aydınlatma Platformu resmi internet sitesinden (www.kap.gov.tr) elde edilmiş olup bağımsız denetimden geçmiş 12 aylık bilançolardır. Ağırlıklı ortalama sermaye maliyeti hesaplanırken borçlanma maliyeti her bir firma için ayrı ayrı KAP'ta yayınlanan 2018 yılı bağımsız denetim raporlarından derlenmiştir. Borcun ağırlığı için bilanço verilerinden yararlanılmıştır. Özsermaye maliyeti için ise CAPM standart formundaki eşitlik kullanılmıştır [$Ke = Rf + \beta(Rm - Rf)$]. Burada piyasanın getirisi (Rm) olarak BIST 100 endeksinin getirisi kullanılmış olup veriler Borsa İstanbul resmi internet sitesinden alınmıştır (www.borsaistanbul.com). Risksiz faiz oranı (Rf) olarak, gösterge

niteliğinde olması ve işlem hacminin yüksekliği gibi nedenlerle “Gösterge Tahvil” kullanılmıştır. Gösterge tahvil verisi Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası resmi internet sitesinden (www.tcmb.gov.tr) elde edilmiştir. Özsermayenin ağırlığı için kullanılan veriler ise bilançodan sağlanmıştır. Firmaların piyasa değerleri hesaplanırken firmanın tamamı halka açılmış gibi hesaplama yapmamak için halka açıklık oranları dikkate alınmıştır. Dolaşımda bulunan hisse senedi sayısı verileri için bağımsız denetim raporlarından, hisse senedi fiyat verileri ise Borsa İstanbul resmi internet sitesinden alınmıştır.

REVA daha önce de belirtildiği gibi aşağıdaki şekilde hesaplanmıştır

$$REVA = VSNFK - (\text{Piyasa Değeri} \times AOSM)$$

$$VSNFK = \text{vergi sonrası net faaliyet karı}$$

$$AOSM = \text{ağırlıklı ortalama sermaye maliyeti}$$

VSNFK ulaşmak için bazı düzenlemeler yapmak gerekmektedir. Vergi sonrası net kara, ertelenen vergilerdeki artış, LIFO rezervlerindeki artış, şerefiye amortismanı artışı, şüpheli ticari alacak karşılığındaki artış ve aktifleştirilmiş Ar-Ge giderlerindeki artış eklenerek “*Düzeltilmiş vergi sonrası net kar*” rakamına bulunur. Vergi sonrası faiz giderini hesaplamak için, “faiz giderine” varsa “*finansal kiralama faiz gideri*” eklenerek “*düzeltilmiş faiz giderine*” ulaşılmıştır. Bu rakamdan faiz gideri düşülerek “*vergi sonrası faiz gideri*” rakamı elde edilmiştir. Daha sonra ise düzeltilmiş vergi sonrası net kar ve vergi sonrası faiz gideri toplanıp, “*Vergi sonrası net faaliyet karı*” bulunmuştur (Bacidore vd., 1997).

MVA ise şu şekilde hesaplanmaktadır (Stewart, 1991);

$$MVA = \text{Piyasa Değeri} - \text{Yatırılan Sermaye}$$

Burada piyasa değerleri halka açıklık oranları dikkate alınarak (dolaşımda bulunan hisse senedi sayısı x hisse senedinin kapanış fiyatı) hesaplanmıştır. Yatırılan sermayeyi ise şu şekilde hesaplamak mümkündür; Toplam varlıklar eksi faiz yükümlülüğü gerektirmeyen borçlar artı LIFO rezervleri artı şüpheli ticari alacak karşılığındaki artış ve aktifleştirilen harcamalar (Ar-Ge vb.) artı nakit esasıyla ve bilanço dışı kalemlerle ilgili düzeltmeler eklenerek “*Yatırılan Sermaye*” elde edilmiştir (Bacidore vd., 1997).

Özkaynağın Ekonomik Katma Değeri şu şekilde hesaplanabilir (Damodaran, 2002);

$$EEVA = (ROE - k_e) \times \text{Yatırılan Özsermaye}$$

Burada ROE, Özkaynak karlılığını, k_e ise Özkaynak maliyetini göstermektedir. ROE, Net Kar/ Özkaynaklar, k_e ise CAPM'den hesaplanmıştır.

4. Bulgular

Tablo 1'de Firmaların Değer temelli finansal performans ölçümünde kullanılan, vergi sonrası net faaliyet karları, piyasa değerleri, ağırlıklı ortalama sermaye maliyetleri, yatırılan sermayeleri ve özkaynak maliyetleri sunulmuştur.

Tablo 1: Firmaların Değer Temelli Ölçütlerinin Hesaplanmasında Kullanılan Veriler

Şirketler	VSNFK (TL)	Piyasa Değeri (TL)	AOSM	Yatırılan Sermaye (TL)	K_e
BRSAN	380.719.656	219.513.325	0,0499	6.028.536.787	0,1084
BURCE	4.257.628	13.084.608	0,2166	68.091.711	0,1816
BURVA	1.602.078	5.948.602	0,2169	10.095.418	0,1777
CELHA	24.502.069	22.125.258	0,2502	66.074.396	0,1802
CEMAS	1.094.645	19.532.000	0,1730	160.573.582	0,1814
CEMTAS	149.051.913	259.527.967	0,1705	459.209.469	0,1833
DMSAS	43.622.556	72.334.752	0,1770	116.351.662	0,1803
DOKTA	153.361.685	19.135.482	0,2082	1.038.272.249	0,1925
EREGL	6.095.162	11.353.502	0,1654	35.332.899	0,1720
KRDMR	12.73.705.741	1.700.892.684	0,1560	7.619.933.716	0,1720
OZBAL	1.376.919	12.715.297	0,1601	3.427.954	0,1762
SARKY	192.365.448	681.999.965	0,1642	1.104.593.158	0,1737
TUCLK	17.417.603	37.275.000	0,1260	158.153.826	0,1802
Ort.	173.013.316	236.572.188	0,1719	1.297.588.217	0,1571

Tablo 1 incelendiğinde en yüksek Vergi Sonrası Net Faaliyet Karını sırasıyla; KRDMR (12.73.705.741 TL), BRSAN (380.719.656 TL) ve SARKY (192.365.448 TL) firmalarının elde ettiği görülmektedir. En düşük Vergi Sonrası Net Faaliyet Karı ise 1.376.919 TL ile OZBAL firmasına aittir. Sektör ortalaması ise 173.013.316 TL'dir. Piyasa değerleri açısından sektör karşılaştırıldığında; en yüksek piyasa değerine sahip firmanın KRDMR (1.700.892.684 TL) olduğu ve sektördeki diğer firmalar ile arasında (sektör ortalamasının 236.572.188) oldukça büyük fark olduğu gözlenmiştir. En düşük piyasa değeri ise 5.948.602 TL ile BURVA

firmasına aittir. En yüksek yatırılan sermaye rakamına sahip firmalar sırasıyla KRDMR (7.619.933.716 TL) ve BRSAN (6.028.536.787 TL) olup sektör ortalamasının (1.297.588.217 TL) oldukça üzerinde bir yatırılan sermaye değerine sahiplerdir. En düşük yatırılan sermaye ise 3.427.954 TL ile OZBAL firmasına aittir. Sektörün Ağırlıklı Ortala Sermaye Maliyeti %17.19 olup AOSM rakamları genelde birbirlerine yakın olmakla birlikte en yüksek AOSM %25.02 ile CELHA'nın, en düşük AOSM ise % 4,99 ile BRSAN'a ait olması dikkat çekicidir. Sektörün Özkaynak maliyetleri değerlendirildiğinde, Özkaynak maliyetinin ortalama olarak %15.71 olduğu, genelde firmaların benzer Özkaynak maliyetiyle çalıştıkları ve ortalamaya en uzak olan firmanın ise %10.84 ile BRSAN olduğu söylenebilir.

Aşağıdaki tabloda ise sektörde yer alan firmaların hesaplanmış olan REVA, MVA ve EEVA değerleri sunulmuştur.

Tablo 2: Sektörde Yer Alan Firmaların REVA, MVA ve EEVA Değerleri (TL)

Şirketler	MVA	REVA	EEVA
BRSAN	-5.809.023.462	369.757.519	29.844.470
BURCE	-55.007.102	1.422.883	-1.486.989
BURVA	-4.146.815	311.397	-1.187.843
CELHA	-43.949.138	18.965.086	2.543.382
CEMAS	-141.041.582	-2.286.302	-93.039.980
CEMTAS	-199.681.501	104.797.815	16.025.632
DMSAS	-44.016.909	30.813.303	6.334.600
DOKTA	-1.019.136.766	149.376.581	39.857.344
EREGL	-23.979.396	4.217.194	-183.443
KRDMR	-5.919.041.032	1.008.355.926	30.993.849
OZBAL	9.287.343	-659.587	-490.416.938
SARKY	-422.593.192	80.345.091	-1.683.698
TUCLK	-120.878.826	12.717.285	-7.540.381
Ort.	-1.061.016.029	136.779.553	-36.149.230

Tablo 2’de sunulan REVA değerleri incelendiğinde 13 firmanın 2 tanesi hariç olmak üzere (CEMAS ve OZBAL) firmaların pozitif REVA değeri elde ettiği, en yüksek REVA değerine sahip firmanın 1.008.355.926

TL ile KRDMR olduğu, en düşük REVA değerine sahip firmanın ise - 2.286.302 TL ile CEMAS olduğu tespit edilmiştir. Sektör ortalaması pozitif olup (136.779.553 TL) sektörde yer alan firmaların REVA değerlerine göre yüksek performans sergiledikleri görölmektedir. Özkaynağın Ekonomik Katma Değeri açısından veriler değerlendirildiğinde; en yüksek katma değerin 39.857.344 TL ile DOKTA'nın sağladığı, en düşük katma değerin ise -490.416.938 TL ile OZBAL firmasına ait olduğu gözlenmiştir. Sektör ortalaması açısından değerlendirildiğinde firmaların negatif özkaynak katma değerine sahip oldukları söylenebilir. Piyasa katma değeri sonuçları ise ilgi çekicidir. şöyle ki; OZBAL hariç tüm firmalar negatif MVA değerine sahip olup hissedarlarına katma değer sağlayamadıkları tespit edilmiştir. şüphesiz değerleme yöntemleri arasındaki farklılıklar performans ölçütlerinin hesaplanmasındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Daha açık bir ifadeyle sermaye maliyetinden daha fazla vergi sonrası net faaliyet karı elde etmiş bir firma pozitif REVA değerine ulaşırken, yatırılan sermayesinden daha fazla piyasa değerine sahip bir firma ise piyasa katma değeri yaratmakta, Özkaynak maliyetinden daha fazla Özkaynak karlılığına sahip bir firma ise pozitif EEVA değerine sahip olmaktadır. Sonuç olarak burada göze çarpan en önemli husus birden fazla değere dayalı performans ölçütünün bir arada kullanılmasının daha sağlıklı yorum yapabilmek için önem taşıdığıdır. Bununla birlikte REVA'nın yatırılan sermayeyi gözardı etmesinin MVA ve EEVA değerlerinden farklı sonuç elde edilmesine sebep olduğu söylenebilir. Sektörde yer alan firmalar piyasada oluşan değerden daha fazla yatırılan sermaye ve yatırılan özsermaye değerine sahip oldukları için negatif performans göstermişler ve hissedarlarına katma değer sağlayamamışlardır.

Sonuç ve Değerlendirme

Sermaye piyasalarında meydana gelen değişmeler değerlendirildiğinde firmaların finansal performanslarının doğru olarak ölçölmesi oldukça önem arz etmektedir. Firmaların amaçları sermaye piyasalarının öneminin artmasıyla birlikte değişmiş ve firma yöneticileri kar maksimizasyonundan daha çok hissedar değeri maksimizasyonuna motive olmaya başlamışlardır. Bu noktada geleneksel ve muhasebe temelli finansal performans ölçütleri ise özellikle yatırılan sermayeyi, sermaye maliyetini ve firmaların borsada oluşan değerlerini gözardı etmesinden ötürü birçok eleştiri almakta ve firmaların finansal performanslarının değerlendirilmesi konusunda yetersiz kalmaktadır. Bununla birlikte değer temelli birçok performans ölçütü bulunmakla beraber bu ölçütler birbirinden farklı sonuçlar üretebilmektedir. Kuşkusuz günümüz koşullarında özellikle borsada işlem gören firmaların değer bazlı performans ölçütlerine göre

değerlendirilmesi hissedarlar ve firma yöneticileri açısından daha sağlıklı değerlendirme yapılabilmesi açısından önerilmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı geleneksel muhasebe ölçütlerinin sermaye piyasalarında yaşanan gelişmeler dolayısıyla finansal performans ölçümlerinde yetersiz kalması dolayısıyla Türkiye’de fazla çalışılmamış olan REVA, MVA ve EEVA değerlerinin hesaplanarak firmaların hissedarlarına katma değer sağlayıp sağlamadıklarının tespit edilmesidir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar; Metal Ana Sanayi sektöründe firmaların MVA ve EEVA değerlerinin negatif olduğunu ve firmaların hissedarlarına katma değer yaratamadığını göstermekle birlikte sektördeki firmaların çoğunun pozitif REVA değeri sağladıklarını göstermektedir. Kuşkusuz bu bulguların elde edilmesindeki ana neden değerlendirme ölçütlerinin hesaplanmasındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Şöyle ki REVA hesaplanırken yatırılan sermaye gözardı edilmekte olduğundan firmaların MVA ve EEVA değerlerinden farklı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. MVA ve EEVA bulguları değerlendirildiğinde sektörde yer alan firmalar piyasada oluşan değerden daha fazla yatırılan sermaye ve yatırılan özsermaye değerine sahip oldukları için negatif performans göstermişler ve hissedarlarına katma değer sağlayamamışlardır.

Bunlara ek olarak Türk sermaye piyasalarının gelişmemiş olduğu, volatilitesinin yüksek ve kırılgan bir yapıya sahip olduğu, sermaye maliyetinin hesaplanmasındaki güçlükler, risksiz faiz oranının ve risk priminin yüksek olmasının değere dayalı finansal performans ölçütlerinin kullanılabilirliğini sınırlamakta olduğu gerçeğinin çalışma sonuçlarının değerlendirilmesinde dikkate alınması gerektiği söylenebilir. Daha sonra yapılacak çalışmalarda değere dayalı performans ölçütlerinin farklı sektörleri ve piyasanın genelini kapsayacak şekilde uygulanması, örneklem döneminin genişletilmesi ekonometrik yöntemler kullanılarak performans ölçütlerinin hisse senedi getirilerini açıklama gücüne bakılmasının literatüre katkı sağlayacağı söylenebilir.

Kaynakça

- Akgün, A. İ. ve Şamiloğlu, F. (2017). *Küresel Finansal Krizin Muhasebe ve Değer Esaslı İşletme Performanslarına Etkisi*, Business and Economics Research Journal, Vol. 8, s. 453-471.
- Akyüz, Y. (2013). *Ekonomik Katma Değer (EVA) Ve Pazar Katma Değer (MVA) Analizi: İMKB’de İşlem Gören Seramik İşletmelerinde Bir Uygulama*, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 18, Sayı 2, s. 339-356.
- Bacidore, J. M. ve Boquist, J. A., Milbourn, T. T., Thakor, A.V. (1997). The Search for the Best Financial Performance Measure, Financial Analysts Journal, Vol. 53, No. 3, s. 11-20.

- Bayrakdaroglu, A. ve Ünlü, U. (2009). *Performans Değerlendirmede EVA ve MVA Ölçütleri: Bu Ölçütler Açısından İMKB ve NYSE'nin Karşılaştırmalı Analizi*, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 14, Sayı 1, s. 287-312.
- Damodaran, A. (2002). *Investment Valuation: Tool and Techniques for Determining The Value of Any Asset*, John Wiley & Sons Inc., New York.
- Erasmus, P., (2008), *The Relative and Incremental Information of the Value Based Financial Performance Measure Cash Value Added (CVA)*, Journal of the Southern African Institute for Management Scientists, Vol. 17 (1): pp. 2-15.
- Ercan, M. K., Öztürk, M. B., Küçük Kaplan, İ., Başçı, E.S., Demirgüneş, K. (2006). *Firma Değerlemesi ve Banka Uygulaması*, Literatür Yayınları, İstanbul.
- Günther, T., Landrock, B. ve Muche, T. (2000). *Profit versus Value Based Performance Measures. An Empirical Investigation Based on the Correlation with Capital Market for German DAX-100 Companies*, Controlling, 1(2): pp. 69-75.
- Lee, S. ve Kim, W. G. (2009). *EVA, Refined EVA, MVA, or Traditional Performance Measures for the Hospitality Industry?* International Journal of Hospitality Management, Vol. 28, No. 3, p. 439-455.
- Öztürk, M. B. (2004). *Finansal Performansın Ölçülmesinde Alternatif Bir Yöntem: Ekonomik Katma Değer*, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 18, Sayı 3-4, s. 351-368.
- Stewart III., Bennett, G. (1991). *The EVA Management Guide: The Quest for Value*, Harper Business Publishers, New York.
- Urbanczyk, E., Jaroszewicz, E.M. ve Urbaniak, A.S. (2005). *Economic Value Added Versus Cash Value Added: The Case Of Companies In Transitional Economy, Poland*, International Journal of Banking and Finance, 3(1): pp. 107-117.
- Ünlü, U., ve Saygın, O. (2014). *Arındırılmış Ekonomik Katma Değer (REVA) Yöntemiyle Performans Ölçümü: Turizm Sektörü Uygulaması*, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Temmuz, s. 139-150.

BIST' TE İŞLEM GÖREN SİGORTA ŞİRKETLERİNİN ENTROPİ TEMELLİ GRİ İLİŞKİSEL ANALİZ YÖNTEMİ İLE FİNANSAL PERFORMANSLARININ ANALİZİ

Tuba ÖZKAN¹

1. Giriş

Sigorta; kişi veya kurumlara çeşitli risklere karşı güvence olanağı veren bir araçtır. Finans sistemindeki payı günden güne artmakta olan sigortacılık sektöründe son yıllarda yaşanan gelişmeler sektördeki rekabeti giderek artırmıştır. Sigorta şirketleri yaşanan yoğun rekabet karşısında kendilerini koruyabilmek, olası krizlerden en az zararla etkilenmek ve daha iyiye ulaşabilmek için mevcut finansal performanslarını değerlendirmeli ve kendilerini geliştirmenin yollarını bulmalıdırlar.

Sigorta şirketlerinin finansal performanslarının değerlendirilmesi, içerisinde birçok kriteri bulunduran bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada BIST sigorta şirketleri sektöründe yer alan işletmelerin finansal performanslarının değerlendirilmesinde Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden olan Gri İlişkisel Analiz (GİA) yönteminden yararlanılmıştır.

GİA yöntemi adını bir konu hakkındaki bilginin düzeyinin siyah-beyaz bir renk skalası üzerinden ifade edilmesinden dolayı almaktadır. Beyaz renk ile belirsizliğin sıfır olduğu, kusursuz tam bilgiye sahip olunan bir sistem ifade edilirken, siyah renk ile tam tersi özelliklere sahip, belirsizliğin maksimum olduğu, hiç bilgi sahibi olunmayan bir sistem ifade edilmektedir. Kısmi bilgi sahibi olunan sistemler ise gri sistemler olarak ifade edilmektedir. GİA için sınırlı bir veri setinin yeterli olması, hesaplama işlemlerinin basit ve sade olması ve özel bir paket program ihtiyacı gerektirmemesi, yöntemin avantajları arasında gösterilmektedir.

Çalışmanın amacı, 2018 yılında BIST' te işlem gören sigorta şirketlerinin performanslarını ölçmek için kullanılan oranların önem düzeylerini (veya ağırlıklarını) belirlemek ve bu şirketleri GİA yöntemi kapsamında ağırlıkları kullanarak sıralamaktır. Öncelikle finansal performans kriterlerinin belirlenmesi amacıyla literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda kriterlerin çalışmanın amacına uygunluğunun da belirlenmesi için, uzman görüşlerinden de yararlanılmıştır. Belirlenen performans kriterlerinin önem ağırlıkları, objektif bir kriter ağırlıklandırma yöntemi olan Entropi yöntemiyle

1 (Dr. Öğrt. Üyesi); Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Türkiye. E-mail: tuba.ozkan@atauni.edu.tr

hesaplandıktan sonra, uygulama kapsamında yer alan işletmelerin finansal performansları GİA yöntemiyle analiz edilerek, işletmelere ilişkin sıralama elde edilmiştir. Son olarak sonuç bölümünde, genel bir değerlendirme yapılmıştır.

2. Literatür

Literatürde ulusal ve uluslararası alanda GİA yöntemi kullanılarak birçok çalışma yapılmasına rağmen; sigortacılık sektörü ile ilgili yapılan çalışmalar az sayıdadır. GİA yöntemi kullanılarak yapılan bazı çalışmalara aşağıda yer verilmiştir.

Kung (2006), Tayvan’ da 2000-2004 yılları arasında faaliyette bulunan 16 hayat dışı sigorta şirketinin finansal performanslarını analiz etmiştir. Çalışmaya; sermaye yapısı, yönetim etkinliği, karlılık, operasyonel sermaye kapasitesi ve ödeme gücü olmak üzere 5 ana grup altında incelenen toplam 24 finansal oran dâhil edilmiştir. Analizde her bir oranın ağırlığı eşit olarak alınmış ve çalışma sonucunda; en üst sıralarda karlılık oranları yüksek olan şirketler yer almışlardır.

Ho & Wu (2006) çalışmalarında, Avustralya’daki üç büyük bankanın performanslarını; karlılık faktörünü analiz etmek için 13, kaldıraç için 16, likidite için 8, varlık kullanımı için 2, büyüme için 12 ve hisse senedi performansı için 8 olmak üzere toplam 59 finansal oran yardımıyla kıyaslamışlardır. Analiz aşamasında 59 tane oranı gruplandırarak 23’e indirgemiş ve bu sayede karar verme sürecini hızlandırmışlardır. Değerleme sonucunda, banka performansını en çok likit varlıkların etkilediği görülmüştür.

Peker & Baki (2011), 2008 yılında İMKB’ ye kote olan sigorta şirketlerinden satış hasılatı en fazla olan üç şirketin finansal performanslarını karşılaştırmışlardır. Çalışmada kaldıraç, karlılık ve likidite oranları olmak üzere üç ana grup içerisinden seçilen on finansal orandan yararlanılmıştır. Çalışmada her bir finansal oranın ağırlığı eşit olarak alınmış olup; analiz sonucunda yüksek likidite oranına sahip olan şirketlerin aynı zamanda yüksek finansal performansla da sahip oldukları görülmüştür. Analiz edilen şirketler likidite oranına göre en iyi durumda olandan en kötü olana doğru sırasıyla A, C ve B olarak tespit edilmiştir.

Lin & Wu (2011) çalışmalarında, bankacılık sektörünün kredi risklerini analiz etmeyi amaçlamışlardır. Bankacılık sektörü için bir finansal kriz uyarı sistemi oluşturmada GİA yaklaşımı geliştirerek, 111 örnekten oluşan bir veri seti üzerinde bir uygulama yapmışlardır. Çalışmalarının sonucunda; geriye yayımlı sinir ağları, lojistik regresyon gibi klasik yöntemlere nazaran GİA yönteminin daha doğru bir öngörü gerçekleştirdiği sonucuna ulaşmışlardır.

Lee & Lin (2011), tarafından yapılan çalışmada Tayvan'daki 47 ofis binasının enerji performanslarının sıralanması ve değerlendirilmesi yapılmıştır. Yöntemin sonuçları yapılan bulanık integral ve bulanık ölçüm sonuçları ile karşılaştırılmıştır. Karşılaştırılan sonuçların birbirine yakın ve küçük farkların olduğu gözlenmiştir.

Elitaş vd. (2012), tarafından yapılan çalışmada 2010 ve 2011 yıllarında İMKB bünyesinde faaliyet gösteren 7 sigorta şirketinin finansal açıdan performanslarını kaldırıp, karlılık ve likidite ana grup oranları altındaki 10 finansal oranı kullanarak değerlendirmişlerdir. Çalışma sonucunda, finansal başarıyı etkileyen en etkin oranın likidite oranlarının olduğu ve Ak Sigorta'nın en iyi finansal performansa sahip şirket olduğu tespit edilmiştir.

Baş & Çakmak (2012), 2003 – 2009 yılları için tekstil ve deri sektöründe faaliyet gösteren ve BIST' in farklı pazarlarına kote olan 35 işletmenin finansal başarısızlıklarının tespitinde lojistik regresyon yöntemiyle birlikte GİA yöntemini kullanmıştır. Çalışmada GİA' nın lojistik regresyon yönteminin başarıyla uygulanmasına yardımcı olduğu ve klasik yöntemlerin varsayımlarının da minimize edilebildiği vurgusu yapılmıştır.

Doğan (2013) ise, finansal şirketlerde GİA yöntemini uygulamış ve 2005 – 2011 döneminde 10 banka için finansal performans değerlendirmesi yapmıştır. Çalışmanın temel amaçlarından birisi, finansal kriter sayısının azaltılarak en önemli oranının belirlenmesi şeklinde ifade edilmiştir. Varlık karlılığı oranının performans kriterleri arasında liste başı olduğu çalışmada en etkin banka Akbank olmuştur.

Tayyar vd. (2014) çalışmalarında 2005 – 2011 yılları arasında BIST' e kote olmuş bilişim ve teknoloji sektöründe işlem gören 11 işletme için Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) ve GİA yöntemlerini beraber kullanmışlardır. Öncelikle AHP yöntemiyle 4 farklı finansal oran seti (Likidite, mali yapı, faaliyet ve karlılık) literatürdeki ölçekten yararlanılarak ikili karşılaştırma yöntemiyle önem derecelerine göre karşılaştırılmıştır. Kriterlerin önem derecesinin değerlendirilmesinde 6 ifadeden oluşan anket yöntemi tercih edilmiş ve 12 oran belirlenmiştir. Sonrasında finansal oranlar setinin alt bileşenlerinin karşılaştırılması ile birlikte karlılık oranlarının GİA yöntemi için en önemli kriter olduğuna karar verilmiş ve en yüksek finansal performansa sahip işletme belirlenmiştir.

Kula, Kandemir & Baykut (2016), 2013 yılında BIST' te işlem gören 7 sigorta ve bir bireysel emeklilik şirketinin finansal performanslarını ölçmüşlerdir. Çalışmada, 10 finansal oran dikkate alınmış olup analiz sonucunda Ak Sigorta'nın ilk sırada yer aldığı görülmüştür. Ayrıca çalışma

sonuçları, şirketlerin sermaye yapısında likidite düzeyi ve öz sermayelerini yüksek tutmaları ve karlılık seviyelerini arttırmalarıyla başarılı bir finansal performansın gerçekleşeceğini göstermiştir.

Güleç & Özkan (2018) yaptıkları çalışmada, 2005-2016 yılları arasında BIST' e kayıtlı 16 çimento firmasının finansal performansını analiz etmişlerdir. Firmaların finansal yapı, likidite, faaliyet ve karlılık oranları başlıkları altında geleneksel finansal oranları olarak 17 oran seçilmiş, daha sonra bunlar kullanılarak GİA değerleri elde edilmiş ve her yıl için sıralama gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda, Satın Al ve Elde Tut Getiri Yöntemi ile firmaların hisse senedi getirileri hesaplanmış, bunlar GİA değerleriyle karşılaştırılmıştır.

Akyüz vd. (2019) çalışmalarında, BIST' te basım ve yayın sanayi grubunda işlem gören 7 adet firmanın finansal performanslarının sıralanması amaçlanmıştır. Çalışmada likidite, faaliyet, mali yapı ve karlılık oranları içerisinde uzman görüşleri yardımıyla belirlenen 12 finansal oran kullanılmıştır. Finansal oranlar firmaların 2011-2016 yılları genelinde hesaplanmış ve ortalama değerler analiz amacıyla kullanılmıştır. Sanayi grubu içinde başarı düzeyleri değerlendirilmiş ve karşılıklı olarak irdelenmiştir.

3. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Araştırmanın temel amacı, BIST' te faaliyet gösteren sigorta şirketlerinin GİA yöntemi ile finansal performanslarının değerlendirilmesi ve birbirleriyle karşılaştırılmasıdır. Küçük örneklem büyüklüğüne sahip çalışmalarda GİA yöntemi daha sağlıklı ve tutarlı sonuçlar verdiği için tercih edilmiştir. Çalışmaya, 2018 yılında BIST' te faaliyet gösteren 7 sigorta şirketi dâhil edilmiştir. Aşağıda Tablo 1'de analiz kapsamında yer alan sigorta şirketleri gösterilmektedir.

Tablo 1. Analiz Kapsamında Yer Alan Sigorta Şirketleri

	İşlem Kodu	Şirket Adı
1	AKGRT	Aksigorta A.Ş.
2	ANSGR	Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi
3	ANHYT	Anadolu Hayat Emeklilik A.Ş.
4	AVISA	Avivasa Emeklilik ve Hayat A.Ş.
5	GUSGR	Güneş Sigorta A.Ş.
6	HALKS	Halk Sigorta A.Ş.
7	RAYSG	Ray Sigorta A.Ş.

4. Araştırmanın Verileri ve Yöntemi

GİA yöntemi kullanılarak sigorta şirketlerinin finansal performansları belirlenmeye çalışılmış ve modelin çözümünde Microsoft Office Excel paket programından yararlanılmıştır. Yılsonu verilerinin kullanıldığı analizde, veriler Türkiye Sigorta Birliği internet sitesinde yer alan bilanço ve gelir tablosu verilerine dayalı analiz ve raporlardan elde edilerek hazırlanmıştır.

Aşağıda Tablo 2’de yer alan 7 finansal oran, çalışmada kullanılmak üzere sigorta şirketlerinin finansal yapıları, etkin varlık kullanımı ve karlılıkları hakkında bilgi verebilecek özellikteki oranlar içerisinde uzman görüşleri yardımıyla seçilmiş ve bu oranların toplamı 1 olacak şekilde önem seviyelerine göre ağırlıkları Entropi yöntemi ile oluşturulmuştur.

Tablo 2. Çalışmada Kullanılan Finansal Oranlar

Finansal Rasyolar	Sembolü	Amaç (Nitelik)	Ağırlıklar (W)
Özkaynaklar / Toplam Aktifler	O1	Fayda (Maksimum)	0,07
Likit Aktifler / Toplam Aktifler	O2	Fayda (Maksimum)	0,09
Aktif Karlılığı	O3	Fayda (Maksimum)	0,08
Özkaynak Karlılığı	O4	Fayda (Maksimum)	0,07
Net Hasar Prim Oranı	O5	Maliyet (Minimum)	0,07
Esas Faaliyetlerden Alacaklar / Toplam Aktif	O6	Maliyet (Minimum)	0,52
Yatırım Giderleri/Yatırım Gelirleri	O7	Maliyet (Minimum)	0,10

4.1. Entropi Yöntemi

Termodinamiğin ikinci yasası olarak bir sistemdeki belirsizlik ve düzensizlik ölçüsü olarak tanımlanan Entropi terimi, 1865 yılında ilk olarak Alman Fizikçi Rudolf Clausius tarafından ortaya atılmıştır. Claude E. Shannon ise, 1948’de bilgi entropisi kavramını geliştirmiştir. Entropi, bilgi teorisinde rastgele bir değişken ile bağlantılı belirsizliğin ölçüsüdür (Zhang vd, 2011: 444).

Shannon Belirsizliği, Shannon Entropisi ya da Bilgi Entropisi olarak da bilinen Entropi; bilgi ile ilişkili bir hale getirilerek fizik, matematik ve mühendislikte oldukça yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Bilgi Entropisine göre, bir karar verme probleminde eldeki bilginin kalitesi ve sayısı, verilecek kararın güvenilirliğinin ve doğruluğunun en önemli

belirleyicisidir. Bu nedenle eldeki verilerin sağlandığı faydalı bilginin miktarını ölçmede Entropi ağırlık yöntemi kullanılmıştır (Wu vd., 2011: 5163). Entropi yönteminin uygulama adımları aşağıdaki gibidir (Karami ve Johansson, 2014: 523-524; Ömürbek, Eren ve Dağ, 2017: 31):

Adım 1: İlk önce karar matrisi oluşturulur. Daha sonra karar matrisinde birbirinden farklı indeks boyutları normalizasyon işlemi ile standartlaştırılır. Eşitlik (1) ve eşitlik (2) yardımıyla kriterler fayda ve maliyet indekslerine göre normalize edilir.

$$r_{ij} = x_{ij} / \max_{ij} \quad i = 1, \dots, m \quad (1)$$

$$r_{ij} = \min_{ij} / x_{ij} \quad j = 1, \dots, n \quad (2)$$

Adım 2: Farklı ölçü birimlerindeki aykırılıklar normalizasyon işlemi ile yok edilerek P_{ij} hesaplanır.

$$P_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sum_{i=1}^m a_{ij}}; \forall_j \quad (3)$$

i : alternatifler,

j : kriterler,

P_{ij} : normalize edilmiş değerler,

a_{ij} : verilen fayda değerleri gösterir.

Adım 3: Eşitlik (4) yardımıyla E_j 'nin entropisi hesaplanır.

$$E_j = \frac{-1}{\ln m} \sum_{i=1}^m [P_{ij} \ln P_{ij}]; \forall_j, \quad (4)$$

E_j : entropi değeri,

P_{ij} : normalize edilmiş değerleri gösterir.

Adım 4: Eşitlik (5) yardımıyla d_j belirsizliği hesaplanır.

$$d_j = 1 - E_j; \forall_j, \quad (5)$$

Adım 5: j kriterinin önem derecesi olarak w_j ağırlıkları eşitlik (6) yardımıyla hesaplanır.

$$W_j = \frac{d_j}{\sum_{j=1}^n d_j}; \forall j, \quad (6)$$

4.2. Gri İlişkisel Analiz

Gri bir sistemde; beyaz renk bütün bilgilerin olduğu, siyah renk ise hiçbir bilginin olmadığı durumu temsil etmektedir. Gri değişkenler ve gri numaralar ise belirsiz ve tam olmayan bilgileri temsil etmektedir (Li, Yamaguchi & Nagai, 2007: 141).

GİA, ÇKKV problemlerinin çözümünde kullanılabilen önemli bir sınıflama, derecelendirme ve karar verme yöntemidir. Ayrıca GİA, faktörler arasında karmaşık ilişkilerin bulunduğu karar problemlerine uygulanabilen bir çözüm tekniğidir. Bu özelliği sayesinde ÇKKV problemlerinin çözümü için tek olarak veya diğer teknikler ile bütünleşik olarak sıklıkla uygulanmaktadır (Köse, Aplaç & Kabak, 2013: 461).

GİA, farklı alanlarda belirsizliğin sayısallaştırılmasında, sistemler arasındaki ilişkinin analizinde, model kurulmasında, tahmin ve karar problemlerinde alternatif bir metod olarak zamanla sıklıkla kullanılan önemli bir analiz yöntemi haline gelmiştir.

Az sayıda veriye gereksinim duyması, belirsizlik durumunda verilerle etkin sonuçlar üretebilmesi, gri ilişki katsayılarının kolay hesaplanması ve veri setinin herhangi bir dağılıma uygun olma zorunluluğunun olmaması yöntemin avantajlı yönleridir. GİA bir olasılık dağılımından bağımsız olup, küçük örnek hacimli çalışmalarda diğer istatistiksel analiz tekniklerine nazaran daha iyi sonuçlar vermektedir (Kung vd., 2006: 156).

GİA yöntemi ile bir karar probleminde bulunan alternatifler arasında karşılaştırma ve sıralama yapabilmek amacı ile aşağıdaki 6 adım izlenmelidir (Wu, 2002: 211-212; Yıldız, 2018: 59-61).

Adım 1: Karar Matrisinin Oluşturulması

ÇKKV problemlerinde alternatifler (x_i) ve alternatiflerin her kriter için aldığı değerler $x_i(j)$ ile gösterilmektedir. Oluşturulan değerler X matrisi üzerinde gösterilerek karar matrisi elde edilmektedir.

$$X = \begin{bmatrix} x_1(1) & \cdots & x_1(2) & \cdots & x_1(n) \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_2(1) & \cdots & x_2(2) & \cdots & x_2(n) \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_m(1) & \cdots & x_m(2) & \cdots & x_m(n) \end{bmatrix} \quad i = 1, 2, \dots, m \quad j = 1, 2, \dots, n$$

(7)

Adım 2: Normalleştirilmiş Matrisin Oluşturulması

Amaca etki noktasında normalleştirme işlemini 3 değişik şekilde oluşturmak mümkündür.

Fayda durumu: Hedefte seri değerlerinin büyük olması artı sağlıyorsa;

$$x_i^* = \frac{|x_i(j) - \min_j x_i(j)|}{\max_j x_i(j) - \min_j x_i(j)} \quad (8)$$

Maliyet durumu: Amaca seri değerlerinin küçük olması artı sağlıyorsa;

$$x_i^* = \frac{\max_j x_i(j) - x_i(j)}{\max_j x_i(j) - \min_j x_i(j)} \quad (9)$$

Optimal durum: Belirli bir optimal değere göre seri değerleri olursa;

$$x_i^* = \frac{|x_i(j) - x_{ob}(j)|}{\max_j x_i(j) - x_{ob}(j)} \quad (10)$$

$x_{ob}(j)$ = optimal değer

j . inci kriter= hedef değeridir. Aşağıdaki aralıkta yer almaktadır.

$$\max_j x_i(j) \geq x_{ob}(j) \geq \min_j x_i(j) \quad (11)$$

Bu aşamalardan sonra normalleştirilmiş matris;

$$X^* = \begin{bmatrix} x_1^*(1) & \cdots & x_1^*(2) & \cdots & x_1^*(n) \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_2^*(1) & \cdots & x_2^*(2) & \cdots & x_2^*(n) \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_m^*(1) & \cdots & x_m^*(2) & \cdots & x_m^*(n) \end{bmatrix} \quad (12)$$

Adım 3: Referans Serisinin Oluşturulması

Referans sayısı (X_0) genelde literatürde bir (1) olarak alınır.

Adım 4: Mutlak Değer Tablosunun Oluşturulması

x_0^* ile x_1^* arasındaki mutlak değer farkı ($\Delta_{0i}(j)$);

$$\Delta_{0i} = |x_0^*(j) - x_i^*(j)| \quad i = 1, 2, \dots, m \quad j = 1, 2, \dots, n \quad (13)$$

hesaplanır.

$$\Delta_{0i} = \begin{bmatrix} \Delta_{01}(1) & \cdots & \Delta_{01}(2) & \cdots & \Delta_{01}(n) \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \Delta_{02}(1) & \cdots & \Delta_{02}(2) & \cdots & \Delta_{02}(n) \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \Delta_{0m}(1) & \cdots & \Delta_{0m}(2) & \cdots & \Delta_{0m}(n) \end{bmatrix} \quad (14)$$

Adım 5. Gri İlişkisel Katsayı Matrisinin Oluşturulması

Katsayı matris elemanları;

$$\gamma_{0i}(j) = \frac{\Delta_{\min} + \zeta \Delta_{\max}}{\Delta_{0i}(j) + \zeta \Delta_{\max}} \quad (15)$$

ζ = ayırıcı katsayı $[0,1]$ aralığındadır. Δ_{0i} ile $\Delta_{\max}$ arasındaki farkı ayarlamak amacıyla kullanılır.

$\zeta = 1$ ayrıcalık en üst seviyededir.

$\zeta = 0$ zıtlığın olmadığı bir durum oluşur.

Genel olarak yapılan çalışmalarda $\zeta = 0,5$ olarak kullanılmaktadır.

$$\Delta_{\max} = \max_i \max_j \Delta_{0i}(j) \quad (16)$$

$$\Delta_{\min} = \min_i \min_j \Delta_{0i}(j) \quad (17)$$

Adım 6. Gri İlişkisel Derecelerin Hesaplanması

Gri ilişkisel derece, x_i^* serisi ile x_0^* referans serisi arasında geometrik benzerliğin ölçüsü olup, bu serilerin karşılaştırılmasına imkan tanımaktadır. Gri ilişkisel derecenin büyüklüğü bu iki serinin arasındaki ilişkinin kuvvetli olduğunun göstergesi olmaktadır. Gri ilişkisel derece 1

olursa seriler aynı demektir. Gri ilişkisel dereceler eşit veya farklı önem derecelerini göstermek için 2 farklı şekilde hesaplanır.

Eşit öneme sahip ise;

$$\Gamma_{0i} = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^n \gamma_{0i}(j) \quad i = 1, 2, \dots, m \quad (18)$$

Farklı öneme sahip ise;

$$\Gamma_{0i} = \sum_{j=1}^n [w_i(j) \cdot \gamma_{0i}(j)] \quad i = 1, 2, \dots, m \quad (19)$$

$w_i(j)$ = j .inci kriterlerin ağırlığı

İşlemlerin sonucunda gri ilişkisel dereceler büyükten küçüğe doğru bir sıralama içerisine yerleştirilir. Hangisi en yüksek gri ilişkisel dereceye sahip olursa o, karar problemi için en iyi alternatif olmaktadır.

5. Bulgular ve Değerlendirilmesi

Çalışmanın bu bölümünde ilk önce analiz kapsamına alınan 7 sigorta şirketinin Entropi yöntemi ile kriter ağırlıkları oluşturulmuştur. Daha sonra GİA yöntemi kullanılarak bu şirketlerin 2018 yılına ilişkin finansal performansları değerlendirilmiştir.

5.1. Entropi Yöntemiyle Kriter Ağırlıklarının Hesaplanması

Adım 1: Karar Matrisinin ve Fayda ve Maliyet Kriterine Göre Normalizasyon Matrisinin Oluşturulması

Karar matrisinin satırlarında birbirleriyle karşılaştırılan ve sıralanmak istenen sigorta şirketleri, sütunlarında ise değerlendirmede kullanılacak olan kriterler yer almaktadır. Çalışmada 7 sigorta şirketi ve 7 değerlendirme kriteri yer almaktadır. Öncelikle 7×7 boyutlu karar matrisi oluşturulmuştur. Verileri incelenen şirketlerin 2018 yılına ait karar matrisi Tablo 3' te gösterilmiştir.

Tablo 3. Karar Matrisi

	O1	O2	O3	O4	O5	O6	O7
AKGRT	0,203	0,557	0,064	0,317	0,735	0,170	-1,032
ANSGR	0,208	0,515	0,039	0,187	0,867	0,195	-1,019
ANHYT	0,047	0,026	0,013	0,270	0,785	0,844	-0,265
AVISA	0,019	0,033	0,010	0,516	0,200	0,002	-0,145
GUSGR	0,307	0,411	0,004	0,014	0,878	0,204	-0,900
HALKS	0,161	0,681	0,031	0,194	0,952	0,146	-0,547
RAYSG	0,229	0,578	0,031	0,134	0,793	0,243	-0,800

Eşitlik (1) ve eşitlik (2) yardımıyla normalizasyon işlemi karar matrisinin maliyet ve fayda kriterine göre yapılmıştır.

Tablo 4. Fayda ve Maliyet Kriterlerinin Hesaplanması

	Maksimum	Maksimum	Maksimum	Maksimum	Minimum	Minimum	Minimum
	O1	O2	O3	O4	O5	O6	O7
AKGRT	0,660	0,817	1,000	0,614	0,272	0,015	1,000
ANSGR	0,678	0,757	0,605	0,362	0,230	0,013	1,012
ANHYT	0,151	0,038	0,195	0,522	0,254	0,003	3,891
AVISA	0,062	0,048	0,154	1,000	1,000	1,000	7,134
GUSGR	1,000	0,603	0,065	0,026	0,227	0,012	1,146
HALKS	0,525	1,000	0,487	0,377	0,210	0,017	1,887
RAYSG	0,745	0,849	0,476	0,259	0,252	0,010	1,290

Adım 2: Normalize Edilmiş Karar Matrisinin Oluşturulması (P_{ij} Matrisi)

P_{ij} , normalizasyon yapılarak farklı ölçü birimlerindeki aykırılıkları yok etmek için hesaplanır. Karar matrisi, her bir ilgili kriter değerinin toplamına ilgili alternatifin kriter değeri bölünerek normalize edilmiştir.

Tablo 5. Normalize Edilmiş Karar Matrisi (P_{ij} Matrisi)

	Maksimum	Maksimum	Maksimum	Maksimum	Minimum	Minimum	Minimum
	O1	O2	O3	O4	O5	O6	O7
AKGRT	0,173	0,199	0,335	0,194	0,111	0,014	0,058
ANSGR	0,177	0,184	0,203	0,115	0,094	0,012	0,058
ANHYT	0,040	0,009	0,065	0,165	0,104	0,003	0,224
AVISA	0,016	0,012	0,052	0,316	0,409	0,935	0,411
GUSGR	0,262	0,147	0,022	0,008	0,093	0,011	0,066
HALKS	0,137	0,243	0,163	0,119	0,086	0,016	0,109
RAYSG	0,195	0,206	0,160	0,082	0,103	0,010	0,074

Adım 3: Entropi (E_j) Değerinin ve ($\ln_{ij}$) Değerinin Hesaplanması

Bu adımda Tablo 5 'teki her bir kriter değerinin (P_{ij}) logaritma değeri alınmış ($\ln_{ij}$), alınan bu logaritma değerleriyle kriter değerleri çarpılmıştır.

Tablo 6. $P_{ij} \times \ln_{ij}$ Değerinin Hesaplanması

	O1	O2	O3	O4	O5	O6	O7
AKGRT	-0,303	-0,321	-0,366	-0,318	-0,244	-0,059	-0,164
ANSGR	-0,307	-0,311	-0,324	-0,248	-0,222	-0,053	-0,166
ANHYT	-0,128	-0,043	-0,178	-0,297	-0,235	-0,016	-0,335
AVISA	-0,067	-0,052	-0,153	-0,364	-0,366	-0,063	-0,365
GUSGR	-0,351	-0,282	-0,083	-0,040	-0,221	-0,051	-0,179
HALKS	-0,273	-0,344	-0,296	-0,253	-0,211	-0,066	-0,241
RAYSG	-0,319	-0,326	-0,293	-0,205	-0,234	-0,045	-0,193

Bir sonraki adımda E_j değeri, Tablo 6 ' da bulunan değerlerin toplamaları alınarak eşitlik (4) yardımıyla hesaplanmıştır.

$K=1/\ln.n$, sabit bir sayı olmak üzere $0 \leq e_j \leq 1$ olmasını sağlar. Bu çalışmada, $n= 7$ olduğu için $K=1/\ln 7= 0,513898$ olarak hesaplanmıştır.

Tablo 7. Entropi Değerinin Hesaplanması

E_j	0,898	0,863	0,87	0,887	0,891	0,182	0,845

Adım 4: D_j Değerinin Hesaplanması

Eşitlik (5) yardımıyla D_j değerleri hesaplanmıştır.

Tablo 8. D_j Değerlerinin Hesaplanması

D_j	0,102	0,137	0,13	0,113	0,109	0,818	0,155

Adım 5: Kriter Ağırlıklarının Hesaplanması

Son adımda kriter ağırlıkları, her bir d_j değeri toplamının d_j değerine bölünmesiyle hesaplanmıştır. Bu aşamada eşitlik (6)'dan yararlanılmıştır.

Tablo 9. Entropi Kriter Ağırlık Değerleri

W_j	0,07	0,09	0,08	0,07	0,07	0,52	0,10

Elde edilen ağırlıklar 0 ve 1 aralığında olmalı ve ağırlıkların toplamı 1 değerini vermelidir. Bu ağırlıklar GİA yönteminde kullanılacaktır.

5.2. Gri İlişkisel Analiz Yöntemi İle Performans Değerlendirme**Adım 1: Karar Matrisinin Oluşturulması**

Tablo 1'deki karar matrisi dikkate alınmıştır.

Adım2: Karar matrisi oluşturulduktan sonra 1., 2., 3. ve 4. kriterlerde maksimum, 5., 6. ve 7. kriterlerde minimizasyon arzu edildiği için verilerin normalizasyon işlemi eşitlik (8) ve eşitlik (9) yardımıyla gerçekleştirilir. Tablo 10' da normalize edilmiş değerler görülmektedir.

Tablo 10. Normalize Edilmiş Karar Matrisi

	O1	O2	O3	O4	O5	O6	O7
AKGRT	0,638	0,810	1,000	0,604	0,288	0,801	1,000
ANSGR	0,656	0,747	0,577	0,345	0,112	0,772	0,986
ANHYT	0,095	0,000	0,139	0,509	0,221	0,000	0,136
AVISA	0,000	0,011	0,096	1,000	1,000	1,000	0,000
GUSGR	1,000	0,587	0,000	0,000	0,098	0,761	0,851
HALKS	0,493	1,000	0,452	0,360	0,000	0,830	0,453
RAYSG	0,728	0,843	0,440	0,239	0,212	0,714	0,739

Adım 3: Referans Serisinin Oluşturulması

Karar matrisinden yararlanılarak referans serisi satırının eklenmesi ile karşılaştırma matrisi oluşturulur.

Adım 4. Mutlak Değer Tablosunun Oluşturulması

Referans serisi oluşturulmuş karar matrisinin eşitlik (13) yardımıyla mutlak değer tablosu oluşturulur. Elde edilen mutlak değerler Tablo 11’de görülmektedir.

Tablo 11. Mutlak Değer Tablosu

	O1	O2	O3	O4	O5	O6	O7
Referans Serisi	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
AKGRT	0,362	0,190	0,000	0,396	0,712	0,199	0,000
ANSGR	0,344	0,253	0,423	0,655	0,888	0,228	0,014
ANHYT	0,905	1,000	0,861	0,491	0,779	1,000	0,864
AVISA	1,000	0,989	0,904	0,000	0,000	0,000	1,000
GUSGR	0,000	0,413	1,000	1,000	0,902	0,239	0,149
HALKS	0,507	0,000	0,548	0,640	1,000	0,170	0,547
RAYSG	0,272	0,157	0,560	0,761	0,788	0,286	0,261

Adım 5. Gri İlişkisel Katsayı Matrisinin Oluşturulması

Gri ilişki katsayısı eşitlik (15) yardımıyla hesaplanır. Tablo 12’de her bir alternatif ve kriter için gri ilişki katsayıları görülmektedir. Tablo 13’de görülen gri ilişki derecesi eşitlik (19) yardımıyla hesaplanır ve gri ilişki derecelerinin sıralaması yapılır. Entropi yöntemi yardımıyla bulunan Gri ilişki dereceleri hesaplanırken Tablo 9.’daki kriter ağırlıkları dikkate alınır.

Tablo 12. Gri İlişkisel Katsayı Matrisi

	O1	O2	O3	O4	O5	O6	O7
AKGRT	0,580	0,725	1,000	0,558	0,413	0,715	1,000
ANSGR	0,593	0,664	0,542	0,433	0,360	0,687	0,973
ANHYT	0,356	0,333	0,367	0,505	0,391	0,333	0,367
AVISA	0,333	0,336	0,356	1,000	1,000	1,000	0,333
GUSGR	1,000	0,548	0,333	0,333	0,357	0,676	0,771
HALKS	0,497	1,000	0,477	0,438	0,333	0,746	0,478
RAYSG	0,648	0,761	0,472	0,397	0,388	0,636	0,657

Tablo 13: Gri İlişki Derecesi

	O1	O2	O3	O4	O5	O6	O7	GİA Puanı
W	0,07	0,09	0,08	0,07	0,07	0,52	0,10	
AKGRT	0,580	0,725	1,000	0,558	0,413	0,715	1,000	0,727
ANSGR	0,593	0,664	0,542	0,433	0,360	0,687	0,973	0,654
ANHYT	0,356	0,333	0,367	0,505	0,391	0,333	0,367	0,357
AVISA	0,333	0,336	0,356	1,000	1,000	1,000	0,333	0,779
GUSGR	1,000	0,548	0,333	0,333	0,357	0,676	0,771	0,620
HALKS	0,497	1,000	0,477	0,438	0,333	0,746	0,478	0,652
RAYSG	0,648	0,761	0,472	0,397	0,388	0,636	0,657	0,602

Adım 6: Son aşama olarak gri ilişki derecelerinin sıralaması yapılır. Alternatifler büyük değerli gri ilişki derecesinden küçük derecelere doğru sıralanır. Gri ilişki derecelerinin sıralaması Tablo 14’ de görülmektedir.

Tablo 14. Gri İlişki Derecelerinin Sıralaması

Şirketler	AVISA	AKGRT	ANSGR	HALKS	GUSGR	RAYSG	ANHYT
Gri İlişki Derecesi	0,779	0,727	0,654	0,652	0,620	0,602	0,357
Sıralama	1	2	3	4	5	6	7

Tablo 14’ de görüldüğü üzere, Entropi ile ağırlıklandırılmış GİA yöntemi kullanılarak 2018 yılında hesaplanan değerler doğrultusunda Avivasa Emeklilik ve Hayat A.Ş. finansal performansı en yüksek olan sigorta şirketidir. Bu şirketi sırasıyla Aksigorta A.Ş. ve Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi takip etmiştir. 2018 yılının en düşük finansal performansa sahip bankaları ise Anadolu Hayat Emeklilik A.Ş. ve Ray Sigorta A.Ş. olmuştur.

6. Sonuç

Sigorta şirketleri Türk finans sektöründe her geçen yıl daha başarılı bir seyir izleyerek hem büyümeye hem de sektörden aldıkları payı artırmaya devam etmektedirler. Sektörün ihtiyacı olan ürün ve hizmetleri sunarak finansal sistemin gelişmesine katkı sağlayan sigorta şirketleri, diğer taraftan reel sektörün büyümesine de yardımcı olmaktadır.

Konunun artan önemi göz önüne alınarak bu çalışmada, GİA yöntemi kullanılarak BIST’ te faaliyet gösteren 7 sigorta şirketine ait 2018 yılındaki finansal tablolarından alınan oranlar kullanılarak, performans

değerlendirmeleri yapılmıştır. Şirketlerin performans değerlemesinde 7 finansal oran kullanılmıştır.

2018 yılında BIST’ te işlem gören sigorta şirketleri Aksigorta A.Ş., Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi, Anadolu Hayat Emeklilik A.Ş., Avivasa Emeklilik ve Hayat A.Ş., Güneş Sigorta A.Ş., Halk Sigorta A.Ş. ve Ray Sigorta A.Ş’ den oluşmaktadır. Çalışmada finansal oranlar olarak; Özkaynaklar / Toplam Aktifler, Likit Aktifler / Toplam Aktifler, Aktif Karlılığı, Özkaynak Karlılığı, Net Hasar Prim Oranı, Esas Faaliyetlerden Alacaklar / Toplam Aktif ve Yatırım Giderleri/Yatırım Gelirleri oranları kullanılmıştır.

Bu çalışmada, finansal sistem içinde yer alan önemli kurumlardan olan sigorta şirketlerinin finansal performanslarının değerlendirilmesinde ÇKKV yöntemlerinden GİA yöntemi kullanılmıştır. Performans değerlendirmesinde dikkate alınan kriterler literatür taraması ve uzman görüşleri dikkate alınarak belirlenmiştir. Finansal performans değerlendirme kriterlerinin önem ağırlıklarının hesaplanmasında objektif bir ağırlıklandırma yöntemi olan Entropi’den yararlanılmıştır. Herhangi bir sübjektifliğe yer vermeden, yalnızca işletmelerin finansal tablolarından elde edilen verilerden yararlanan Entropi yöntemi ile oldukça önemli olan kriterlerin önem ağırlıklarının belirlenmesi süreci tamamlanmıştır. Kriterlerin önem ağırlıkları dikkate alındığında, en önemli kriterin Esas Faaliyetlerden Alacaklar / Toplam Aktif olduğu belirlenmiştir.

Daha sonra GİA yöntemiyle BIST sigorta şirketleri sektöründe yer alan işletmeler, finansal performanslarına göre sıralanmıştır. Finansal performansı en yüksek işletme Avivasa Emeklilik ve Hayat A.Ş. olarak tespit edilmiştir. Avivasa Emeklilik ve Hayat A.Ş.’yi sırasıyla, Aksigorta A.Ş. ve Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi takip etmiştir.

Bu çalışmada 7 finansal oran kullanılarak Entropi ile ağırlıklandırılmış GİA yöntemi ile BIST sigorta şirketlerinin finansal performansları değerlendirilmiştir. Yapılacak yeni araştırmalarda, kullanılan finansal oranlar ile yöntem farklılaştırılarak ilgili sektörde finansal performans değerlemesi gerçekleştirilebilir.

KAYNAKÇA

AKYÜZ, K. Cemil, AKYÜZ, İlker, YILDIRIM, İbrahim & ERSEN, Nadir (2019), Borsa İstanbul’da Basım-Yayın Sanayi Grubunda Yer Alan Şirketlerin Performanslarının Gri İlişkisel Analiz Yöntemi ile Değerlendirilmesi, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 23, Sayı 1, ss.141-152.

BAŞ, Metin & ÇAKMAK, Zeki, (2012), “Gri İlişkisel Analiz ve Lojistik Regresyon Analizi ile İşletmelerde Finansal Başarısızlığın Belirlenmesi

- ve Bir Uygulama”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 12, Sayı 3, ss.63-81.
- DOĞAN, Mesut, (2013), “Measuring Bank Performance with Gray Relational Analysis: The Case of Turkey”, Ege Akademik Bakış, Cilt, 13, Sayı, 2, ss.215-225.
- ELİTAŞ, Cemal, ELEREN, Ali, YILDIZ, Feyyaz & DOĞAN, Mesut, (2012), “Gri İlişkisel Analiz ile Sigorta Şirketlerinin Performanslarının Belirlenmesi”, 16. Finans Sempozyumu, Erzurum, ss.521-530.
- GÜLEÇ, Ö. Faruk & ÖZKAN, Akın, (2018), “Gri İlişkisel Analiz Yöntemi ile Finansal Performansın Değerlendirilmesi: BİST Çimento Şirketleri Üzerine Bir Araştırma”, Muhasebe ve Denetime Bakış, Cilt 54, ss.77-96.
- HO, T. Chien & WU, Y. Shan, (2006), “Benchmarking Performance Indicators for Banks”, Benchmarking: An International Journal, Vol. 13, Issue.1/2, pp.147-159.
- KARAMI, Amin & JOHANSSON, Ronnie, (2014), “Utilization of Multi Attribute Decision Making Techniques to Integrate Automatic and Manual Ranking of Options”, Journal of Information Science and Engineering, 30, pp.519-534.
- KÖSE, Erkan, APLAK, H. Soner & KABAK, Mehmet (2013). Personel Seçimi için Gri Sistem Teori Tabanlı Bütünleşik Bir Yaklaşım. Ege Akademik Bakış, Cilt 13, Sayı 4, ss.461-472.
- KULA, Veysel, KANDEMİR, Tuğrul & BAYKUT, Ender, (2016), “Borsa İstanbul’da İşlem Gören Sigorta ve BES Şirketlerinin Finansal Performansının Gri İlişkisel Analiz Yöntemi İle İncelenmesi”, Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt 18, Sayı 1, ss.37-53.
- KUNG, C. Yung, YAN, T. Ming & CHUANG, S. Chieh, (2006), “GRA to Assess the Operating Performance of Non-Life Insurance Companies in Taiwan”, The Journal of Grey System, 2, pp.155-160.
- LI, G. Dong, YAMAGUCHI, Daisuke & NAGAI, Masatake, (2007), “Application of Grey-Based Rough Decision-Making Approach to Suppliers Selection”, Journal of Modelling in Management, Vol, 2, Issue, 2, pp.131-142.
- LIN, S. Ling & WU, S. Jyh (2011). “Is Grey Relational Analysis Superior to the Conventional Techniques in Predicting Financial Crisis?”, Expert Systems with Applications, Vol, 38, Issue 5, pp.5119-5124.

- ÖMÜRBEK, Nuri, EREN, Hande & DAĞ, Okan, (2017), “ENTROPİ-ARAS ve ENTROPİ-MOOSRA Yöntemleri İle Yaşam Kalitesi Açısından AB Ülkelerinin Değerlendirilmesi”, Ömer Halisdemir Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt 10, Sayı, 2, ss.29-48.
- PEKER, İskender & BAKİ, Birdoğan, (2011), “Gri İlişkisel Analiz yöntemiyle Türk Sigortacılık Sektöründe Performans Ölçümü”, Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, Cilt. 3, Sayı. 7, ss.1-17.
- TAYYAR, Nezih, AKCANLI, Fatma, GENÇ, Erhan & EREM, Işıl, (2014), “BIST’e Kayıtlı Bilişim ve Teknoloji Alanında Faaliyet Gösteren İşletmelerin Finansal Performanslarının Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) ve Gri İlişkisel Analiz (GİA) Yöntemiyle Değerlendirilmesi.” Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı 61, ss. 19-40.
- WU, H. Hung, (2002), “A Comparative Study of Using Grey Relational Analysis in Multiple Attribute Decision Making Problems”, Quality Engineering, Vol 15, Issue 2, pp.209-217.
- WU, Jie., SUN, Jiasen., LIANG, Liang. & ZHA, Yingchun, (2011), “Determination of Weights For Ultimate Cross Efficiency Using Shannon Entropy”, Expert Systems with Applications, 38, pp.5162-5165.
- ZHANG, Hong, GU, C. Lin, GU, L. Wen & ZHANG, Yan, (2011), “The Evaluation of Tourism Destination Competitiveness by TOPSIS & Information Entropy- A Case in The Yangtze River Delta of China”, Tourism Management, 32, pp.443-451.
- YILDIZ, İlker, (2018), “Borsa İstanbul’da Bilişim Sektöründe Faaliyet Gösteren İşletmelerin Etkinlikleri İle Finansal Performansları Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük.
- LEE, W. Shing & LIN, Y. Chuan, (2011), “Evaluating and Ranking Energy Performance of Office Buildings Using Grey Relational Analysis”, Science Direct, Cilt 36, Sayı 5, ss.2551-2556.

- **BANKACILIK ve SİGORTACILIK**

**MENKUL KIYMETLER BORSASINDA HİSSE SENEDİ
YATIRIMI NASIL YAPILIR?: İSTANBUL MENKUL
KIYMETLER BORSASI ÖRNEĞİ**
*HOW TO INVEST IN STOCK ON THE STOCK EXCHANGE: EXAMPLE
OF ISTANBUL STOCK EXCHANGE*

Mustafa CANBAZ *

1. Giriş

Bu bölüm, son iki on yıldır ülke gündeminde yoğun şekilde yer tutan İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) ve burada hisse senedi yatırımı nasıl yapılmalıdır? üzerinedir. Gelişmiş ülke piyasalarında her tür menkul değer yatırımı yanında hisse senedi yatırımı da, yatırımcının ilgisini çekmektedir. Geçtiğimiz yarım asır boyunca, menkul kıymet piyasaları ile para piyasalarının, ellerinde tasarruf fazlası bulunan yatırımcılara, bunları değerlendirmede oldukça değişik alternatif ve seçenek sunmuştur. Buna paralel olarak, geleneksel yatırım alanlarından çok farklı ve getirili bu alanlara, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de 90’lı yıllarda hızlı bir yöneliş olduğu gözlenmiştir (Yıldırım, 2013: 10). Yükselen bu ilgi, özellikle ABD gibi gelişmiş ülkelerde, hisse senedi yanında türev niteliğinde birçok yeni ürünün piyasaya girişine sebep olmuştur. Ne var ki bu alanlar, geleneksel yatırımlardan çok daha fazla risk taşıdığı, 2007 yılında patlak vermeye başlayan 2008 Küresel Finansal Kriz ile görülmüştür (Uluyol ve Kaygusuzoğlu, 2011: 346-362). Bir başka ifadeyle, geleneksel alanlardan banka, gayrimenkul, altın ve dövizden kısıtlı oranda (faiz, kira, karpayı gibi) gelir sağlanırken, daha yüksek kazanç kapısı olan menkul değer (hisse senedi) yatırımları beraberinde yatırımcıya çok daha fazla risk yüklemiştir. Sermayenin tabana yayılması açısından önemli olmasına rağmen Türk halkının yatırım tercihi içinde çok sınırlı bir yer tutan hisse senedi yatırımlarının bu risk nedeniyle ilgi görmediği açıktır.

Tablo 1: Türk Halkının Yatırım Tercihi

Yatırım Türü	%
TL Tasarruf Mevduatı	47
Yabancı Para Tasarruf Mevduatı	29
Emeklilik Yatırım Fonları	6
Nakit	6
Hisse Senedi	5

* (Dr. Öğr. Üy.); Afyonkarahisar Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, E-mail: mcanbaz67@yahoo.com

Yatırım Fonları	3
Altın	2
Tahvil ve Bonolar	2
Toplam	100

Kaynak: Köksal, A., Geleceğe Yatırım, s. 120, https://ftp.unluco.com/public/file/BKjQyTy_Hke_tQTBihCFbw/gelecege-yatirim.pdf, Erişim: 20/06/2019

Kırk yıla yaklaşan süredir sıklıkla, ülkenin tek menkul kıymetlerin alınıp-satıldığı başlangıçtaki haliyle İMKB, bugünkü haliyle Borsa İstanbul'da bireysel ve küçük sermayeli yatırımcıların büyük kayıplara uğradığı dile getirilmektedir. Şüphesiz, kaybın olduğu bir yerde kazanç elde edenlerin varlığı kaçınılmaz olduğundan önemli kazanç sağlayanlar olmuştur. Örneğin, borsanın halkın gündemine girdiği 1996 yılından 2013'e endekse paralel getiri elde etme isteğindeki bir yatırımcının kazancı yüzde 13 bin civarında bulunmaktadır (Ak, 2013: 22). Bu yüksek kazanç elde edenlere karşılık sahip oldukları fonlar ellerinden kayıp giden yatırımcılar ise, karşı karşıya kaldıkları dramatik sonuç, şüphesiz iç dünyalarında derin etkiler bırakmaktadır.

Bu açıklamalardan sonra, Borsa İstanbul'da hisse senedi yatırımı yapılırken dikkat edilmesi ve yapılması gerekenler nelerdir? Sorusunun cevaplanması, başta yatırımcılar olmak üzere ilgili taraflarca önemli bir konu olduğu yadsınamaz. Bu bölümün öncelikli amacı, hisse senetlerinin işlem gördüğü borsalar hakkında bilgi verdikten sonra, yatırım kararlarının nasıl verilmesi gerektiğini açıklamaktır. Yanı sıra, kazanç sağlamak üzere yapılan her bir yatırım gibi hisse senedi alım-satım kararı verilirken dikkate alınması gereken kar payları ve alım-satım kazançlarının vergilendirme sistemini açıklamaktır. Böylece ikincil amaç olarak, hisse senetlerinden elde edilen kazançların vergi mevzuatı karşısındaki durumu ele alınmıştır.

2. Temel Kavramlar

2.1. Borsa Nedir?

Borsa, aynı türden menkul kıymetlerin belli bir düzen içinde alınıp satıldığı teşkilatlanmış organize piyasalardır. Bu açıdan, çok farklı konuda borsa söz konusudur. Sadece menkul kıymetlerin değil emtia ticaretinin yapıldığı yerlerde, borsalardır. Örneğin, pamuk borsası, kıymetli maden borsaları, emtia borsalarındandır. Ancak, gelişmiş ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de menkul kıymet borsaları, vadeli işlem ve opsiyon borsaları, kambiyo borsaları finansal ürün çeşitliliği ve hacmi bakımından diğerlerinden öndedir. Borsaları ülkemiz özelinde, düzenleyici ve denetleyici kurum olan Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) tarafından işlem

görmesi kabul edilen finansal araçların belli bir düzen ve güven içinde alım-satımının sağlanması ve ortaya çıkan fiyatların tespit ve ilanına yetkili kurum olarak tanımlamak mümkündür (Işık, 2012: 216).

Kurulduğu tarihteki unvanı ile İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB), Türkiye’de menkul kıymetlerin alınıp-satıldığı ilk örgütlü borsa olarak bilinmektedir. Alıcı ve satıcıların kurumsal bir yapı içinde bir araya geldiği İstanbul Borsası, ikinci el bir piyasadır. Ancak, 2012 tarihli 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu’nun 3. Maddesi (ç) fıkrası gereğince “Anonim şirket şeklinde kurulması” öngörülerek şöyle tanımlanmış; “sermaye piyasası araçları, kambiyo ve kıymetli madenler ile kıymetli taşların ve Kurulca uygun görülen diğer sözleşmelerin, belgelerin ve kıymetlerin serbest rekabet şartları altında kolay ve güvenli bir şekilde alınıp satılabilmesini sağlamak ve oluşan fiyatları tespit ve ilan etmek üzere kendisi veya piyasa işleticisi tarafından işletilen ve/veya yönetilen, alım satım emirlerini sonuçlandıracak şekilde bir araya getiren veya bu emirlerin bir araya gelmesini kolaylaştıran, bu Kanuna uygun olarak yetkilendirilen ve düzenli faaliyet gösteren sistemleri ve pazar yerleri”dir.

Bu tanım gereği, 30 Nisan 2013 tarihinde İstanbul Altın Borsası ve Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası’nın katılımıyla İMKB, Borsa İstanbul A.Ş. (BİAŞ) unvanı altında toplanarak, kısa adı BİST’e dönüştürülmüştür.

2.2. Menkul Kıymetler Borsası’nın Tarihi

Menkul kıymetlerin ikincil piyasa olarak işlem gördüğü Borsa İstanbul’un geçmişi, İMKB’nin faaliyeti geçtiği tarihten yaklaşık bir asır önce, 1866 yılında çıkarılan bir Kararname ile Galata’da faaliyete geçmiştir. Galata, sadece menkul kıymetlerin alınıp satıldığı ilk borsa mekânı olmanın yanında Osmanlı İmparatorluğu döneminde para, finans ve bankacılık faaliyetlerinin yoğun yapıldığı bir yerdir. Çoğunlukla gayri Müslim kişilerin ikamet ettiği Galata (Pera) semtindeki bu faaliyetlerin tamamı Müslümanlar dışındaki Rum, Ermeni, Yahudi gibi azınlıklar tarafından yapılmıştır. Faaliyete geçtiği tarihteki unvanı “Dersaadet Tahvilat Borsası” (Borsa İstanbul, 2019a) kuruluşunun da öncülleri yine bu kişiler olmuştur.

Borsa, bugünkü modern yapısına ulaşıncaya kadar çok sayıda dalgalanma ve fırtınalar yaşamıştır. Bunlardan önemli birkaçı aşağıdadır.

- Osmanlı Devleti ilk kez 1854 yılındaki Kırım Savaşı ile borçlanma yoluna gitmiştir. Ardından, borç nedeniyle çıkartılan tahviller İstanbul’da alınıp satılmaya başlamıştır. Bu gelişme, menkul kıymet piyasasının oluşmasına zemin hazırlamıştır (Güngör, 2016: 130).

- Eldeki bilgilere göre, kambiyo ve menkul kıymetler borsası, 1864 yılında Galata'daki Havyar Han'da tesis edilmiştir (Kazgan, 2005: 58). Ancak, bu teşebbüs gayri resmi bir faaliyettir.
- Ardından, 1866 yılında, özellikle Osmanlı'dan alacağı olan yabancı ülkelerin de desteğiyle İstanbul'da Dersaadet Tahvilat Borsası kurulmuştur. 1906 yılında isim değişikliğine gidilerek 'Esham ve Tahvilat Borsası'na dönüşmüştür (Beşirli, 2009: 195).
- Cumhuriyet döneminde yeni bir düzenlemeyle bugünkü sistemin esası oluşturulmuş (1922), 1926'da Galata çevresinden uzaklaşarak Eminönü Bahçekapı'daki Dördüncü Vakıf Han'a nakledilmiştir. 1929 yılında çıkarılan bir kanun ile Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsası'na dönüşmüştür. 1938'de ise çıkarılan bir kararname ile 3 yıl süre ile kapatılarak Ankara'ya taşınmıştır. Unvanı değiştirilerek 'Kambiyo, Esham ve Tahvilat Borsası' yapılmıştır. Ancak, 1941 yılında yeni bir kararname ile tekrar İstanbul'a nakledilmiştir (Arık, 2010: 45).
- Uzun süre resmi bir menkul kıymetler borsasından mahrum olarak Dördüncü Vakıf Han ve çevresinde yürütülen borsacılık faaliyetinin 1981 yılında yaşanan 'banker krizi'nin ardından, yasal bir zeminde örgütlenmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Sermaye piyasasının hukuki altyapısını kurmak, menkul kıymet ticaretinin düzenlenmesi ve takibinin yapılması amacıyla 28.07.1981 tarihinde Sermaye Piyasası Kanunu çıkarılmış ve ardından 1982'de Sermaye Piyasası Kurulu faaliyete geçmiştir. 06.10.1983'de, Menkul Kıymetler Borsaları hakkında Kanun Hükmünde Kararname (KHK) yayınlanmış, 1985'de ise, İMKB kurulmuş ve 26 Aralık 1985 günü Cağaloğlu'nda bulunan eski Emniyet Sandığı binasında faaliyete geçmiştir. Borsada ilk aşamada 25'i banka, 9'u banker ve 2'si kuyumcu olmak üzere 36 üyelik bir brokerlik sistemi kurulmuştur (Kurtoğlu, 2015: 95).
- İki yıl dolmadan bu küçük yerden 16 Kasım 1987 günü Tophane'deki Eren Han'a taşınmıştır. Tophane'de yedi yıldan fazla kalan borsa, uzun süredir hayalini kurduğu İstinye'deki kendi binasına 15 Mayıs 1995 günü yerleşmiştir.
- Son olarak, 03.04.2013 tarihinde Borsa İstanbul A.Ş. (BİAŞ) kurulması ile İstanbul Menkul Kıymetler Borsası tüzel kişiliği sona ermiştir.

2.3. Menkul Kıymetler Borsası'nın Faaliyetleri

Borsa İstanbul A.Ş.'nin borsacılık kapsamında yürütmesi gereken faaliyetler şunlardır (Borsa İstanbul, 2019b: 6);

- a) Kota alınma, kottan çıkarılma ile borsada işlem görme ve işlem görmenin durdurulması
- b) Emirlerin iletilmesi ve eşleştirilmesi
- c) Gerçekleştirilen işlemlere ilişkin yükümlülüklerin zamanında yerine getirilmesi
- d) Borsada işlem yapma yetkisinin verilmesi
- e) Disiplin düzenlemelerinin yürütülmesi
- f) Borsa gelirleri ile bunların tahsili
- g) Uyuşmazlıkların çözülmesi
- h) Borsa, borsanın pay sahipleri ve/veya piyasa işleticisi arasındaki muhtemel çıkar çatışmalarının önüne geçilmesi
- i) Borsaların, işletim, denetim ve gözetim sistemleri
- j) Piyasa oluşturma, işletme ve yönetilmesi

Ayrıca borsaların birçok ekonomik işlevi de bulunmaktadır. Borsaların önemini ortaya koyan bu işlevler şu şekildedir (Borsa İstanbul, 2019b: 5);

- a) Devamlı ve düzenli işleyen bir pazarın oluşması
- b) Ekonomiye kaynak yaratması
- c) Sermaye mülkiyetini geniş bir toplum tabanına yayması
- d) Ekonominin göstergesi olması
- e) Uzun vadeli yatırımların kısa vadeli tasarruflarla finansmanını sağlaması
- f) Menkul kıymetlerle ilgili bilgilere kolay ulaşılması
- g) Güven yaratması

İşte tüm bu işlevleri yerine getiren borsaların kurulma teklifini veren ve bu borsaların gözetim ve denetimini yapan kurum SPK(Sermaye Piyasası Kurulu) dur. SPK, ayrıca menkul kıymetlerin belli kriterleri sağlaması koşuluyla kotasyonunda yani borsa listesine alınmasında (halka arz) başvuru alan yerdir.

2.4. Hisse Senedi Nedir?

Hisse senedi, Anonim şirketlerin sermayesinin belli bir kısmını temsil eden, ilgili yasa şartlarına uygunluğu onaylanmış ve bu doğrultuda düzenlenmiş kıymetli evraklardır. Hisse senedi, ortaklık ve mülkiyet belgesidir. Dolayısıyla, anonim şirketle sermaye ortaklığına giren hisse sahibinin çeşitli hakları bulunmaktadır. Bunlar (Küçükkoçoğlu, 2019: 1);

- 1- Şirket karından pay alma (temettü),
- 2- Yönetime katılma ve oy hakkı,
- 3- Rüçhan hakkı (yeni pay alma),
- 4- Tasfiyeden pay alma hakkı,
- 5- Bedelsiz pay alma hakkı
- 6- Şirketin faaliyetlerinden bilgi alma hakkıdır.

Hisse senetleri değişik açılardan sınıflara ayrılır. Bunlar;

- 1- Hamiline ve nama yazılı, sözleşmede aksi bir hüküm olmadıkça hisse senedi nama yazılır (Sancak, 2019).
- 2- Adi ve imtiyazlı hisse senetleri, özel bir takım üstünlük ve haklar içeren senetlere imtiyazlı denir.
- 3- Kurucu ve intifa senetleri, şirket karının bir kısmına iştirak hakkı, kurucuların adları yazılı olmak üzere bedelsiz hisse senedi ihraç hakkı tanınan senetlerdir.
- 4- Primli ve primsiz hisse senedi, nominal değerden ihraç dışında nominal değerden fazla yani primli hisse senedi ihraç edilebilir.
- 5- Oydan yoksun hisse senetleri, ülkemizde 2009 yılından itibaren mevzuata girmiştir.

Borsada, hisseler lot ile ifade edilir. 1000 adet hisse senedi 1 lota karşılık gelir. Örnekle açıklamak gerekirse; 27 Nisan günü fiyatı 5,25 TL. olan bir hisse senedi için 1 lot almak isteyen yatırımcının ödemesi gereken miktar $(5,25 \text{ TL.} \cdot 1000)$ 5.250.-TL. dir. Hisse senedi adedinin karmaşıklığını önleme açısından lot sistemi kullanılmaktadır.

1986 yılında faaliyete geçen İMKB’da 80 şirket hisse senedi işlem görmektedir. Yıllık işlem hacmi ise 9 milyar TL. (13 milyon Usd) ile kapanmıştır. 2000 yılında, işlem gören şirket sayısı 308 olurken, bu senetlerin yıllık işlem hacmi 111.3 katrilyon TL.’ye çıkmıştır. 2001’de, 339 hisse senedi işlem görmeye başlamış ve 27 Nisan Cuma günü 1,1 katrilyon TL. işlem hacmi ile önemli bir zirve gerçekleştirmiştir. Bugün ise, Borsa İstanbul’da anonim şirketlerin hisse senetlerinin işlem görebileceği Pay Piyasası ve Gelişen İşletmeler Piyasası (GİP) olmak üzere iki piyasa bulunmaktadır. Sermaye Piyasası Kurulu’nun web sitesinde yer alan bilgilere göre, payları borsada işlem gören şirket sayısı 402’dir. Ortalama işlem hacmi 350 milyon Usd. civarındadır. Pay Piyasası’nda 10 Ağustos 2018 tarihinde 16,46 milyar TL ile günlük işlem hacmi rekoru kırılırken,

13 Ağustos 2018 tarihinde 3,05 milyar adet işlem miktarı ile bir başka rekor kırılmıştır (Borsa İstanbul, 2019c: 19).

Borsa İstanbul'da gerçekleştirilen işlemler, yani aracı kurumlar tarafından alımı ya da satışı yapılan hisse senetleri, Takasbank A.Ş.'ye bildirilir ve burada yatırımcı adına işlem kaydı yapılır ve saklanır. Adına işlem yapılan yatırımcı sayısı, borsaların gelişmişliği ve derinliği açısından önemli bir gösterge anlamına gelmektedir. Bu bakımdan, Borsa İstanbul'daki hisse senedi yatırımcı sayısına bakıldığında tablo oldukça karamsar görünmektedir. Örneğin, 14 Aralık 1999 tarihinde bakiyeli hesap sayısı 600 bin iken, 31 Ocak 2000'de sayı 750 bine yükselmiş (Ercan, 2000: 7), ardından yükselmeye devam ederek 2001 Ocak ayının ilk haftasında 1 milyon 400 bine kadar çıkmıştır (Cerrahoğlu, 2001: 19). Bugün, 2019 yılında ise sayı bundan farklı değildir, hatta daha da azdır. Mart sonu itibarıyla Borsa İstanbul'daki toplam yatırımcı sayısı 1 milyon 170 bin 725'tir (Merkezi Kayıt İstanbul, 2019: 10).

Her ne kadar, değişik dönemlerde borsaya iki milyona yakın yatırımcı geldiyse de bunların tamamı adına Takasbank'taki hesapların her biri bakiyeli (aktif) olmadığından ne kadar hisse senedi yatırımcısı olduğunu bu verilerden hareketle kestirmek mümkün olmamaktadır. Çünkü, hisse senetlerini satın borsadan çıkan ya da hisse senetlerini kendisini saklamayı tercih eden çoğu yatırımcı hesabını kapatmaktadır.

2.5. Endeks Nedir?

Endeks, bir veya daha fazla değişkenin hareketlerinden ibaret olan oransal değişimi ölçmeye yarayan bir göstergedir (Uzun ve Güngör, 2017: 3). Buna göre, borsalardaki fiyatların hareketi ile ilgili bilgi veren rakamlar topluluğudur. Bir başka ifadeyle, piyasa göstergesidir. Özellikle, teknik analizler için veri niteliğindedir. Yatırımcılar için hisse senedi ya da portföy getirileri ile piyasanın genel performansını karşılaştırma imkanı sağlar.

Menkul Kıymetler Borsa Endeksi, piyasa değeri ile ağırlıklandırılmış aritmetik ortalama ile hesaplanır. Piyasa değerleri ise, şirketlerin halka açıklık oranına göre ağırlıklandırılmıştır. Borsa İstanbul Pay Piyasası'nda Pay Piyasası için 55'i anlık, 275'i seans sonlarında olmak üzere toplam 330 endeks hesaplanmaktadır. Bunların içinde, en eskileri ve izlenenleri BIST100, BIST50, BIST 30 Endeksleridir. Bunların dışında her birinin alt sektörleri olmak üzere Sinai, Hizmetler, Teknoloji ve Mali ile Bölgesel endeksler hesaplanmaktadır.

Endeksin yukarı ve aşağı hareketine borsa dünyasında 'volatilité' denir. Yani borsanın oynaklığı olarak ifade edilen bu göstergeler, İstanbul Borsası'nı dünyada en oynak borsalardan biri olarak öne çıkarmaktadır

(Yıldırım, 1996: 43). Ancak, volatilité bir başka açıdan getiri oynaklığı olarak da bilinir. Örneğin 1986 ile 2000 yılları arasındaki borsa Ulusal 100 endeksinin seyrine bakıldığında bu durum görülebilir.

Tablo 2: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Ulusal 100 Endeksinin Başlangıçtan 2000 Yılına Değişimi ve Reel Getirileri (1986 Ocak=100)

Ocak - 1986	100	Değişim	Sonuç	Yılsonu Reel Getiri
1986	131	0,31		38,56
1987	384	1,93	İlk büyük çıkış-21.07.1987	184,95
1988	119	- 0,69	İlk çöküş – Yıl sonu	-63,91
1989	560	3,71	İkinci zirveye doğru	274,30
1990	642	0,15	İkinci zirve - 02.08.1990	-2,93
1991	501	- 0,22		-14,70
1992	272	- 0,46	İkinci çöküş – 03.06.1992	-40,22
1993	833	2,06	Üçüncü zirveye doğru	264,71
1994	413	- 0,50	13.01.1994 - Üçüncü zirve ve 02.05.1994 Üçüncü çöküş	-29,75
1995	382	- 0,08		-24,15
1996	534	0,40		35,15
1997	981	0,84	Dördüncü tepe	90,40
1998	484	- 0,51	Dördüncü çöküş	-59,22
1999	915	0,89	Beşinci zirve	354,98
2000	568	- 0,38	Altıncı zirve (17/1/2000 de 20,618) ve Kasım 2000'deki beşinci çöküşe doğru	

Tablodan görüldüğü gibi, ilgili dönem boyunca İstanbul Borsası'nda önemli her çıkışın arkasından önemli bir iniş olacağını tahmin etmek ya da görmemek mümkün değildir. Volatilitesi (oynaklığı) çok yüksek bir borsa olarak dikkat çekmekte ve yatırımcılar için aynı derecede yüksek bir risk taşımaktadır.

2.6. Aracı Kurum Nedir?

Sermaye piyasası faaliyetinde bulunmak üzere SPK tarafından aracılık yetkisi verilmiş anonim ortaklıklardır. Bir başka ifadeyle, aracı kurum hisse senedi ticaretinde yatırımcı ile piyasa arasında bilgi aktarma ve aracılık fonksiyonunu yerine getirir. Bunlar;

- 1- Ticaret bankaları,
- 2- Yatırım ve kalkınma bankaları,
- 3- Aracı kuruluşlar,

olarak üç tür kurumdur. İlk önce, 'komisyoncu' şeklinde başlayan aracılık faaliyeti daha sonra "Anonim Şirket" statüsüne dönüştürülmüştür. 1993 yılında 176 olan aracı kurum sayısı 2000'de 128'e kadar düşmüş, 2019 yılında ise 384'tür. Aracı kuruluşlar, her bir ayrı faaliyet için Kurul'dan yetki belgesi almak kaydıyla;

a) Sermaye piyasası araçlarının ihraç veya halka arz yoluyla satışına,

b) Daha önce ihraç edilmiş olan sermaye piyasası araçlarının alım-satımına,

c) Ekonomik ve finansal göstergelere, sermaye piyasası araçlarına, mala,

kıymetli madenlere ve dövizde dayalı vadeli işlem ve opsiyon sözleşmeleri dahil türev araçların dayandığı kategoriler itibarıyla ayrı ayrı veya bütün olarak türev araçların alım satımına, aracılık edebilirler.

Ayrıca, yetki belgesi almak kaydıyla şunları da yapabilirler;

d) Sermaye piyasası araçlarının geri alım veya satım taahhüdü ile alım satımı (repo-ters repo),

e) Yatırım danışmanlığı,

f) Portföy yöneticiliği,

faaliyetlerini ilgili tebliğlerde belirlenen esaslar çerçevesinde yapabilirler (Seri: V, No: 46, md.4).

Bu kurumlar, müşterileri adına yaptıkları her bir alım-satım işleminden komisyon almaktadırlar.

2.7. Niçin Analiz Yapılmalıdır?

Bu temel açıklamalardan sonra hisse senedi analizinin niçin ve nasıl yapılacağı konusuna gelebiliriz. Bir hisse senedi satın almaktan amaç, kazanç elde etmektir. Böyle olunca, kar ya da zarar edilme riski olan bir

konuda karar vermeden önce, analiz yapılması gereği vardır. Ancak, analize hisse senedi satın alınacak hangi şirket değil hangi sektör sorusunu cevaplamak suretiyle başlamak daha doğrudur. Bu aynı zamanda analizin birinci adımıdır (Eken, 2006: 159). Yatırım yapılacak sektörün, öncelikle geleceği araştırılır. Hisse senedi alınması düşünülen şirketin o sektör içinde bulunduğu konumun yanı sıra, gelecek dönemlerde rekabete ne kadar açık olduğuna bakmak, pazar payının nasıl gelişebileceğini düşünmek de gerekiyor. Aynı zamanda herhangi bir kriz söz konusu olduğunda hangi şirket bundan en az etki ile kurtulabilir, hangi şirket kriz durumunda mali yapısını en iyi koruyabilir?, gibi soruların cevaplarını bulmak gerekir. Bütün bunlar için analize ihtiyaç vardır. Ancak, bu ve başka soruların tam, açık ve kolay bir cevap bulması her zaman mümkün olmayabilir. Çünkü, gelecek konusunda geçmişe ait kısıtlı bilgilerle gelecek hakkında karar verilecektir. Geleceğin ise, Türkiye gibi siyasi ve ekonomik iniş çıkışların sık olduğu ülkelerde ne getireceğini tahmin çok güçtür. Ne var ki, bütün bunlar yatırımcıları analiz yapmaktan geri bırakmamalıdır.

3. Hisse Senedi Analizi Nedir?

3.1. Tanım

Hisse senedi analizi, geçmiş verileri inceleyerek gelecek durumla ve şu anki durumla ilgili somut dayanağı olan tahminler yapmaktır. Zaten gelecek veriler diye de bir şey yoktur, sadece geçmişe ait veriler vardır. Dolayısıyla, geçmiş verilere bakılarak hisse senedinin fiyatının ne yönde gideceği belirlenmeye çalışılır. Hisse senedi yatırımdan getiri sağlamak bir amaçsa analiz bu amaca ulaşmak için, bilinen en iyi araçtır

Tasarruf sahiplerinin birikimlerinin bir bölümünü hisse senedinde değerlendirmesi yerinde bir seçimdir. Tasarrufların ne kadarının hisse senedinde değerlendirileceği ise tamamen yatırımcının risk profiline bağlıdır. Yatırımcılar hisse senedi yatırımlarını (A ve B tipi) fon olarak veya kendi portföylerini oluşturarak gerçekleştirebilir. Kendi portföylerini oluşturmak isteyen yatırımcıların iyi bir getiri sağlayabilmeleri için bazı kriterlere bakmaları gerekir. Her şeyden önce portföyleri farklı sektörlerden ve farklı sermaye yapıları olan şirketlerden oluşmalıdır.

3.2. Temel Kriterler

Bir hisse senedini almadan önce, birçok kritere bakmak mümkündür. Ancak, bir hisse değerini ölçmek için tek bir doğru yol yoktur. Yaygın olarak kullanılan yöntemler; (1) temel analiz ve (2) teknik analizdir.

3.2.1. Temel Analiz Yöntemi

Hisse senedi yatırımı yapacak bireysel ve kurumsal yatırımcıların karar alırken kullandıkları yöntemlerden biri temel analizdir. Yöntem, bir hisse

senedi kazancını başta ekonomik olmak üzere sektör ve şirket ilgili olaylara bağlamaktadır. Bir anlamda tamamen ekonomik faktörler göz önünde bulundurularak hisse senedi için karar verilmeye çalışıldığından yöntem, tımdengelimden hareketle, bütünden parçaya doğru gitmek üzerine kurulmuştur. Böylelikle, hisse senedinin gerçek değeri bulunmaya ve bulunan gerçek değerin piyasa fiyatı ile karşılaştırması yapılarak alım veya satım kararına varılır. İşte bu kararı belirlemeye yarayan analiz, temel analizdir. Bir başka ifadeyle, hisse senetlerinin gerçek değerini belirlemek için yapılan analize temel analiz denir. Buradaki basit mantık, hisse senedinin piyasa fiyatı gerçek değerinin altında ise alım emri, üstünde olduğunda da satım emri verilmesi gerektirğidir. Dolayısıyla, temel analiz ile bir şirket hisse senedi hakkında karar verilirken önce genel ekonomik durum, ardından faaliyette bulunulan sektör ve nihayet şirketin mali durumu analiz edilir (Afşar ve Afşar, 2010: 192).

a- Ekonomi Analizi

Şirketlerin performansı, içinde bulundukları ekonomi ile oldukça yakından ilişkilidir. Yani sıra, dış ticaret (ithalat veya ihracat) ağırlıklı faaliyet gösteren şirketler küresel gelişme ve konjonktürden de etkilenir. Dolayısıyla, şirketlerin neyi, nasıl ve kimin için ürettiği önemlidir. Öte yandan, gelişen ve büyüyen bir ekonomideki bir şirketin hisse senedine yapılan yatırımın sağlayacağı getirinin yüksek olması ihtimali yüksektir. Tersine, durgunluk içindeki bir ekonomide hisse senedi fiyatlarında azalma beklenir. Bu yüzden, ekonomik analizde ele alınması gereken önemli göstergeler GSMH, Kişi Başına Harcanabilir Gelir, para arzı, faiz oranları, dış ticaret ve ödemeler dengesi açıkları, kamu kesimi harcamaları, enflasyon, işsizlik, sabit yatırım harcamaları, inşaat endüstrisindeki gelişmeler, para ve maliye politikalarıdır. Örneğin, BİST ile Sanayi Üretim Endeksi arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışmada, karşılıklı bir eşbütünleşme ilişkisi bulunduğunu tespit edilmiştir (Yayla, Ceylan ve Çeviş, 2017: 195).

b- Sektör Analizi

Genel ekonomik gelişmeler, kuşkusuz tüm sektörleri etkiler. Bu etkileşim, şirketin performansı ve hisse senedi fiyatına yansır. Buna rağmen bazı sektörler konjonktürel dalgalanmalardan bağımsız aşağı yukarı hareket ederken, genel olarak sektörlerin çoğu ekonomik gelişmeye paralel bir gelişme gösterir. Yani, ekonominin gelişme ve büyüme dönemlerinde kar, tersi durumda zarar ederler.

Bu yüzden, şirketin içinde bulunduğu sektör hakkında bilgi toplanmalıdır. Sektör endeksi ile borsa endeksinin geçmiş performansının karşılaştırılması yapılır. Sektör borsanın gerisinde kalıyorsa, hisse seçimi daha bir dikkatli yapılması gerekir. Ayrıca, sektörün potansiyeli, sorunları

ve özellikleri nelerdir, örneğin canlanan, ileri teknoloji kullanan, üretimi artan ve öñü açık sektör olup olmadığı önemlidir (Erdinç, 2004: 48). Burada satışların kalitesi, ortalama brüt kar marjının yeterince yüksek olup olmadığını da göz önüne alınmalıdır. Sektörün cazibesini ölçmek için bakılması gereken diğer faktörler ise; (1) uzun vadeli büyüme potansiyeli, (2) sektör ve şirketin yaşam eğrisinin hangi noktasında bulunduğu, (3) ortalama veya potansiyel karlılık, (4) sektördeki rekabet ve (5) sektördeki senetlerin piyasa fiyatlarıdır.

c- Şirket Analizi

Cazip bir sektörü tespit ettikten sonra, üçüncü adımda sektörde lider konumundaki şirketleri tespit etmek gerekir. Burada bakılması gerekenler; uzun vadeli temel verilerinin güçlü olup-olmadığı yani, yüksek satış büyümesi, yüksek pazar payı ve sektörde dominant pozisyonu olup olmadığı gibi kriterlerdir. En çok büyüme potansiyeline sahip sektördeki en iyi şirketi tespit ettikten sonra, bu şirketin faaliyetlerinin kalitesi hakkında araştırma yapılması gerekir. Faaliyetlerin ve yönetimin rasyonelliği; bu bağlamda karlılığı, büyüme yolları, fırsatları ve rekabetteki konumu yatırım kararlarında stratejik önem taşır (Aydın, 2017: 23). Yöneticilerin tecrübesi ve yönetimin geçmişi gibi detaylara bakmanın yanı sıra su sorulara cevap aranır: Bu işletme ne kadar karlı hale gelebilir? İşletmenin uzun vadeli getirisi nedir? Şirketin varlıkları yeni büyüme olanaklarına kanalize edilebiliyor mu? Şirketin sürdürülebilir rekabet avantajları var mı?..

Ayrıca, uzun vadeli yatırımcılar için işletme kalitesi değerlemeden çok daha önemlidir. İşletme kalitesi şirketin nakit akımı üretme kapasitesini belirler, bu da sonuçta hisse senedi fiyatının tespit edilmesine yarar. İşletmenin sürekliliği çok önemlidir. Olgun sektörler süreklilik arz eden nakit akımlarına (veya faaliyet kar ve net kar'a) sahipken, yeni ve geleceği belli olmayan sektörler bundan yoksundur ve olgun sektörlerle göre daha risklidirler. Şirket analizinde önemli konu, geçmiş finansal verilerden hareketle geleceğe ait bir takım öngörüler yapmaktır. Bu ise, mali tablo analizi ile olur.

ca- Mali Tablo Analizi

Mali tablolar, üç temel tablodan oluşur. Bunlar bilanço ve gelir tablosu yanında nakit akım tablosudur. Bu tablolarda yer alan çeşitli kalemler arasında ilişki kurulması, ölçülmesi ve yorumu mali tablo analizi olarak ifade edilir. Bu tablolar aşağıdaki gibi tanımlanır.

i- Bilanço; bir şirketin belli bir anda sahip olduğu varlıklar ile bunların kaynakları olan borç ve özsermayeyi gösteren bir mali tablodur. Şirketin bir anlık pozisyonunu gösterdiğinden, fotoğraf niteliği taşır. Ancak, geçmiş

birkaç dönem itibariyle düzenlenen bilançolar, yatırımcıya karşılaştırma yapma imkanı verir. Zaten sağlıklı bir analiz için bu gereklidir.

Bilançonun varlıkları ya da aktifi, iki ana kalemden oluşur; Dönen ve Duran Varlıklar. Dönen Varlıklar şirketin en likit varlıklarını gösterir, yani nakit, nakit benzeri araçlar, alacaklar ve stoklar. Duran Varlıklar ise, şirketin likit olmayan aktiflerini gösterir, yani uzun vadeli alacaklar, iştirakler ve maddi duran varlıklardır.

Varlıkların kaynakları ise bilançonun pasifini meydana getirir; ve üç ana kalemden oluşur; Kısa Vadeli Borçlar, Uzun Vadeli Borçlar ve Özsermaye. Borçlar, genelde finansal ve ticari olarak ikiye ayrılır. Özsermaye altında şirketin sermayesi, yedekleri, yeniden değerlendirme artış fonu ve net kar yer alır.

ii- Gelir Tablosu; şirketin dönem içindeki satışlarını, satışların maliyetlerini, faaliyet giderlerini, faaliyet dışı gelir-giderini, vergi karşılıklarını ve kar/zararını gösterir.

iii- Nakit Akım Tablosu: Faaliyet karına nakit çıkışı gerektirmeyen kalemler ilave edilir, işletme sermayesi değişimleri ve finansal hareketlere bakılır.

Bu tablolardaki hesaplar arasında basit matematik ilişkiler kurularak elde edilen rasyolar yatırım kararları için çok önemli bir yol göstericidir. Rasyoları inceleyerek şirketler hakkında sağlıklı bilgi edinilebilir. Bu analizde, şirketin durumu ve geleceği hakkında önemli ipuçları verecek belli başlı rasyolar şunlardır:

- a- Cari Oran; Dönen varlıkları, kısa vadeli borçlara oranlar; bu oran ne kadar yüksekse şirket o kadar likit durumdadır. Yani, şirket faaliyetlerinden sonra artı nakit pozisyonunda ne oranda kalabildiğini gösterir.
- b- Asit Oranı; Cari oranın konsantre hali; dönen varlıklardan daha yavaş nakde çevrilebilen kalemler çıkartılır ve bu şirketin nakit pozisyonuna bakılır.
- c- Alacak Devir Hızı; Şirketin satışlardan doğan alacaklarını tahsil ettiği hızı gösterir; satışlarını ne kadar hızlı nakde çevirebiliyorsa o kadar iyidir.
- d- Stok Devir Hızı; Üretim stokta tuttuğu malları ne hızla sattığını gösterir; yine bu oran ne kadar hızlıysa o kadar iyidir.
- e- Borç Devir Hızı; Üretim için satın alınan ara mallar için ödenen borcun ne kadar çabuk geri ödendiğini gösterir; bu oran ne kadar yavaş ise şirket için o kadar iyidir.

- f- Net Nakit Döngüsü; Alacak devir hızına stok devir hızı eklenir ve borç devir hızı çıkartılır, geriye kalan rakam ise net nakit döngüsüdür. Tüm operasyonlar sonucu şirketin elinde nakit kalıyorsa, net nakit döngüsü rakamı pozitif olur, net nakit döngüsünün negatif çıkması ise şirket borçlu duruma düşüyor demektir.
- g- Borç/Özsermaye Oranı; Şirketin, işletme sermayesi ve yatırımlarının finansman ihtiyacını dış kaynaklardan mı (borç) yoksa iç kaynaklardan mı (özsermaye) karşıladığını gösterir. Ülkemizde dış kaynak finansmanının genelde içsel kaynaklardan daha yüksek maliyetli olduğu düşünülürse bu oranın düşük olması tercih edilir. Ayrıca, sadece finansal borç kalemlerine bakılarak yorumlanabilir veya net borç rakamlara göre de bakılabilir. Net borç ise finansal borçlardan hazır değerler ve menkul değerler cüzdanı düşüldükten sonra bulunur.
- h- Finansman Gideri Karşılama Oranı; Şirketin faaliyet karı artı net faaliyet kalemlerinin finansman giderlerini ne oranda karşıladığını gösterir. Bu oran ne kadar yüksekse o kadar iyidir.
- i- Kar Marjları; Brüt, faaliyet, ve net kar rakamlarına bakılır. Ne kadar yüksekse o kadar iyidir.
- j- Ayrıca, nakit çıkış gerektirmeyen kalemlere faaliyet karı ilave ederek Vergi, Finansman gideri, Amortisman öncesi Kar (VFAÖK) marjına da bakarak gerçekte şirket faaliyetinden ne kadar kar elde edildiğini gösterir.
- k- Aktif ve Özsermaye Verimliliği; Ortalama aktiflerin ve ortalama özsermayenin net kara bölünmesiyle bulunur. Şirket aktiflerini ve özsermayesini kullanarak ne kadar kar ettiğini gösterir. Bu rakam ne kadar yüksekse o kadar iyidir.

Sayılan bu rasyo ve hesaplar incelenirken yatay ve dikey analiz uygulamak şirketlerin çeşitli dönemler itibariyle nasıl bir performans gösterdiğini ortaya koyduğu gibi gelecekteki performansı hakkında da önemli ipuçları verir. Yatay ve dikey analiz, dönemler itibariyle şirketin bilanço ve gelir tablosu kalemlerinin nasıl bir değişim gösterdiğinin ve aynı dönem içinde her bir kalemin bilanço veya gelir tablosu içindeki payının incelenmesini ifade eder. Bu paylar da dönemler arası karşılaştırılabilir. Burada, bilinen rasyolar dışında diğer mali tablo kalemleri de incelenmiş olduğu için, önemli değişiklikler olmuşa yakalanması mümkün olur.

cb-Diğer Değerleme Yöntemleri

i- Proforma mali tablo hazırlama; Genel olarak, proforma mali tablo gerektiren değerlendirme yöntemi, İndirgenmiş Nakit Akımı'dır. Bu yöntemde önümüzdeki yıllar için hazırlanan proforma bilanço ve gelir tablosu ile beklenen nakit akımları bugünkü değere indirgenir. Fakat, yüksek enflasyon ve gelecekle ilgili makro ekonomik beklentilerin net olmaması halinde, bu yöntemle olan güveni azaltabilmektedir.

ii- Güncel yöntemler; Burada mevcut piyasa ve sektör rasyoları ile şirketin değeri tespit edilir, fiyat/kazanç oranı, piyasa değeri/defter değeri, temettü verimi oranı, vb. temel rasyolar tahmin edilir. Bunlar hakkında bazı açıklamalar şöyledir;

- Fiyat /Kazanç Oranı: Bir hisse senedi fiyatının hisse başına kazancının kaç katı olduğunu gösterir. Hisse başına kazanç, şirketin dönem karının dönem sonu hisse sayısına bölünmesiyle bulunur.
 - * Hisse senedinin dönemsonu fiyatı/Dönem hisse başına kazancı
 - * Şirketin dönemsonu piyasa değeri/Şirketin dönem net karı
- Fiyat/Nakit Akış Oranı: Bir hisse senedinin fiyatının hisse başına kazanç ve dönem içinde ayrılmış amortismanın kaç katı olduğunu gösterir.
 - * Hisse senedi dönemsonu fiyatı/Hisse başına kazanç+Hisse başına amortisman
 - * Şirketin dönemsonu piyasa değeri/Şirketin dönem net karı+Amort.
- Piyasa Değeri/Defter Değeri: Bu oran, bir hisse senedi fiyatının hisse başına özsermaye değerinin kaç katı olduğunu gösterir.
 - * Hisse senedinin dönemsonu fiyatı/Hisse başına özsermaye
 - * Şirketin dönemsonu piyasa değeri/Şirketin dönemsonu özsermayesi

iii- Bu değerlendirme yöntemlerinin yanı sıra her bir sektör için spesifik değerlendirme yöntemleri kullanılması da mümkündür. Örneğin, çimento şirketleri için fiyat-kapasite, enerji dağıtım şirketleri için fiyat-abone ve perakende şirketleri için firma değeri/satış hasılatı gibi rasyolar ile değerlendirme yapılabilir. Bunların dışında ekspertiz değerlemeler (özellikle gayrimenkul yatırım ortaklıkları için) ve elde etme maliyeti değerlendirme yöntemleri de mevcuttur.

Yukarıdaki incelemeler sanayi şirketleri için geçerlidir ve mali şirketler için farklı rasyolara bakılması da gerekir. Mali sektör şirketleri kendi içinde alt sektörlere ayrılır, her alt sektörün ayrı özellikleri ve rasyoları vardır. Ancak, her sektör için yatay ve dikey analiz yapmak mümkündür. Ayrıca, bu analizlerden çıkan rasyolarla, her şirketin mali analiz ve yorumu yapılabilir.

Holding şirketler ve aktifinde mali yatırımlar/iştirak bulunan diğer şirketler için, öncelikle net aktif değerlemesi tercih edilmelidir. Şirketin portföyündeki iştiraklerden eğer borsaya kote olan ve işlem gören şirketler varsa, bunlar işlem fiyatı ile değerlendirilir, kote olmayanlar için ise yukarıda belirtilen yöntemlerle değerlendirme yapılır. İştiraklerin değeri toplanıp diğer aktifler eklenir ve pasifler içindeki yabancı kaynaklar (borçlar) çıkartılır. Böylece net aktif değer (NAD) bulunmuş olur. Bu değer, holdingin (şirketin) piyasa değeri (PD) ile karşılaştırılır. NAD, PD'den küçükse hisse senedi fiyatının iskontolu olduğunu gösterir. Bu durumda, alım kararı isabetli olur. Tersine, hisse senetlerinin prim yaptığı ve alım değil satış yapmanın tercih edilmesi gerektiği anlaşılır.

Holdinglerin konsolide mali tablolarına bakmak da, faydalı olabilir. Konsolide tablolarla holding iştiraklerinin topluca performansları görülebilir. Bunların neticesinde, şirket hakkında bir fikir edinip bu bağlamda sağlıklı bir karara varmak mümkün olabilir.

Küçük, bireysel ölçekte tasarrufları ile yatırım yapmayı planlayanlar bu işi profesyonel olarak yapmadıkları sürece yukarıdaki konularda bilgiyi toplayıp analiz yapmaları oldukça güç ve zaman alıcı bir faaliyet olur. Dolayısıyla, bu yatırımcıların bu konu ve kavramları bilen, uzman ve profesyonel kişilere başvurmaları tavsiye edilir.

d- Genel Değerlendirme

Bu aşamada, tüm yukarıda bahsi geçen konulara ilave olarak şirket hisse senedinin fiyatı, şirketin önündeki iş imkânları, ekonominin gidişatı, borsa endeksinin trendi gibi faktörler göz önünde tutularak hisse senedi hakkında genel bir değerlendirme yapılır. Bu genel çerçeve içinde kullanılan bazı önemli araçlar vardır. Cazip sektör tespit edebilmek için, sektörlerde faaliyet gösteren şirketlerin mali tablolarının incelenmesi ve karşılaştırmalar yapmak faydalı olur. Kısaca, orta-uzun süreli değerlendirmelerde, mali tablo analizi ve beklenen karlılık ile iş imkânı ve ihracat hedefi dikkate alınmalıdır.

3.2.2. Teknik Analiz

Temel analizin tersine, teknik analiz ne genel ekonomi, ne sektör ve ne de şirketlere bağımlı olmayıp hisse senetlerinin hareketlerine, fiyatın davranış biçimine yönelik çalışmaları kapsamaktadır. Buna göre, şirketin

ismi, cismi, faaliyeti, kapasitesi, olayların açıklanması konusu fazlaca önem taşımamaktadır. Teknik analizde amaç, ele alınan hisse senedinin borsadaki teknik yönden kuvveti veya zayıflığı ile hisse senedinin gelecekte ne gibi hareketlerde bulunabileceğini tahmin etmektir. Fiyat hareketlerini yorumlayan bir analizdir, grafiklere ve fiyat hareketlerine dayanır (Yılmaz, 2016: 27). Örneğin, alım-satımı çok az olan senetler büyük alım veya satış sırasında anormal fiyat değişikliklerine uğrar. Fazla derinliği olmayan bu senetler, genellikle fiyatları suni olarak oynamaya (manipülasyon) açık olduklarından, teknik analiz açısından incelenmeye değer değildir. Teknik analizde, sadece grafiklere bakılmayıp yatırımcıların hislerini de göz önünde bulundurmak gerekir. Örneğin, temel analizi iyi olan bir hisse senedinin beklenen yönde harekete geçmemesi teknik analizin, bir başka ifadeyle hislerin ya da diğer değişkenlerin bu beklentiye onaylamadığını gösterir.

Bir başka açıdan teknik analiz, elde edilen bilgilerin grafikler üzerine ne şekilde yansıdığını görmek ve yatırımcıya ne tip mesajlar vermek istediğini deşifre etmektir. Analiz, üç önemli varsayımdan kaynaklanmaktadır. Bunlar (İlarslan, 2014: 6186);

- a- Piyasada izlenen fiyat hareketleri zaten oluşabilecek her şey gözönüne alınarak gerçekleşmektedir.
- b- Senet fiyatları akımlar içinde hareket ederek değişmektedirler.
- c- Tarih tekerrürden ibarettir.

Eğer fiyatlar yükseliyorsa, sebepler ne olursa olsun temel veriler kuvvetli olup, alıcı satıcıyı sayı yönünden aşmakta, bir başka ifadeyle, talep arzı bastırmaktadır. Bunun tam tersi de, düşüş içinde olan fiyatlar için geçerlidir. Teknik analizciler, kullandıkları yöntem veya teknikler sayesinde diğer analiz yöntemlerine göre daha iyi, erken, sağlıklı bir uyarı sinyali alındığını savunmaktadırlar (Rençber, 1995: 130). Teknik analiz, Dow Jones tarafından ortaya atılan teoriyi yoğun olarak kullanmaktadır. Altı ilke ile açıklanır. Bunlar (Zaman, 2006: 13);

- 1- Ortalamalar/endeksler her türlü faktörü, etkeni içerir ve yansıtır.
- 2- Piyasada üç temel prensip vardır. Her trend süre bakımından kendinden bir büyük olan trendi düzeltir.
 - a- Bir yıldan uzun olan trendler veya birincil hareketler,
 - b- Üç hafta ile üç ay arasında olan ikincil hareketler,
 - c- Üç haftadan az olan küçük oynama veya dalgalanmalardır.
- 3- Ana trendler/birincil hareketler üç aşamada geçer.

- a- Fiyatlar düşerken akıllı yatırımcıların alıma geçtiği, biriktirme ve toplama dönemidir.
- b- Fiyatlar hızla artarken trendi izleyen birçok kişinin alıma geçtiği (boğa piyasası) dönemdir.
- c- Hisse senetlerini özellikle akıllı yatırımcılar tarafından elden çıkarıldığı dağıtım dönemidir.

4- Ortalamalar veya piyasa göstergelerinin birbirini onaylaması gerekir. Başka bir ifadeyle, endeks ve ortalamalar birbiriyle aynı uyarı ve sinyalleri vermelidir.

5- İşlem miktarı trendi onaylamalıdır. Trend belirlenirken fiyata ek olarak işlem miktarına da bakılmalıdır. İster düşüş, ister çıkış olsun her ana trend işlem miktarının artmasıyla desteklenir ve doğrulanır.

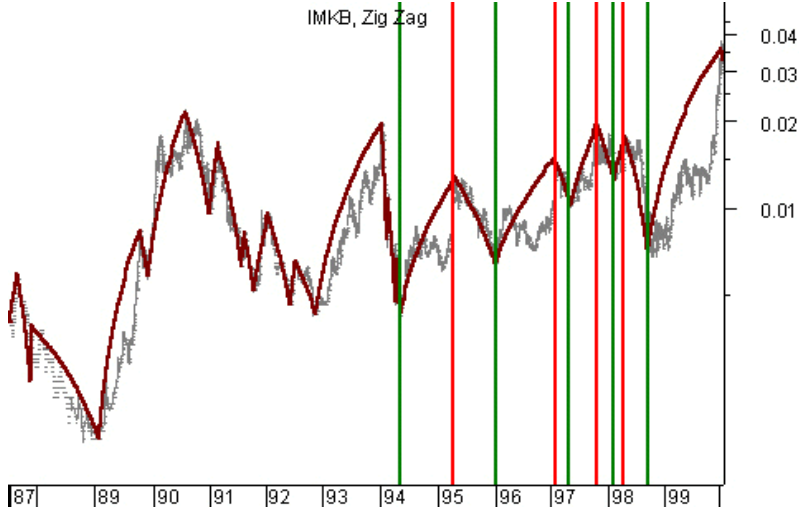
6- Yön veya eğimin değiştiğine dair sinyaller alınana kadar her trend geçerlidir.

Bu noktada, Technical Analysis of Stocks and Commodities dergisinin Aralık 1999 sayısında yayınlanan “Markets Don’t Trend, They Burst” isimli makaleye değinmek gerekir. Dow Jones üzerine 15 yıllık bir süreyi kapsayan istatistik çalışmaya göre, borsada ana hareketi meydana getiren işlem günlerinin, endeksin yeni bir tepe yapamadığı işlem günlerine oranı %12 olarak tespit edilmiştir. Bir başka ifadeyle, işlem günlerinin %88’inde borsa olduğu yerde saymaktadır. Burada kastedilen, bir önceki tepenin aşılması ve yeni bir tepeye ulaşılmasıdır. Buna göre, borsalar trendlerle değil, patlamalarla ilerlemektedir ve toplam işlem günlerinin %88’inde yapılan alış-satışların fazla bir anlamı yoktur. Yılın çok büyük bölümü, yatay hareketlerle, düzeltmelerle ve genellikle geri dönüşlerle geçilir (Angle, 1999: 529-532). Dolayısıyla, zarardan korunabilmek ve anlamlı bir kazanç elde etmenin bir diğer yolu, yılın belirli dönemlerinde gerçekleşen zirve ve patlamaları yakalamaktır. Bu borsa gerçeğinden hareketle, kazanç stratejisi, sadece hisse senedi alımına bağlı tutulmamalı, çok zaman satarak elde edileceği unutulmamalıdır.

Yatırım yaparken temel alınan analizlerden ilki olan “temel analiz yöntemi”, sıradan yatırımcı için zor ve kapsamlı olduğundan, bu çalışmada borsada yapılacak alım-satım üzerine örnek uygulamalar yapılacaktır. Bu uygulamalar ile yatırımcılar yukarıda belirtilen ilkeler ve bilgiler ışığında kolaylıkla karar verebileceklerdir.

- a- Bunlardan ilki, yukarıdaki analiz sonuçlarına benzerliği de teste yarayan 1987-1999 dönemine ait aşağıdaki grafikte. Teknik analiz göstergelerinden biri olan Zigzag göstergesine göre yapılan bu grafikte, dönem boyunca %30’un üzerindeki değişiklikler dikkate alınmıştır.

Grafik 1: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nın 1987-1999 Arası Grafik Seyri

Grafikte, koyu(kahverengi) ile gösterilen grafik %30 fiyat değişimlerine duyarlı zigzag göstergesi, açık (gri) olanı ise fiyat göstergesidir. Borsayı çok iyi koklayan profesyonel bir yatırımcının göstergenin aşağıdan döndüğü yerde alış, yukarıdan döndüğünde ise satış yaptığı varsayıldığında, koyu (yeşil) dikey çubuklarda alış, açık (kırmızı) dikey çubuklarda ise satış yaptığı yerler olacaktır. Buna göre, 1994-1999 arası dönemde sadece 5 alış ve 4 satış yapılmakla, 1994 yılında borsaya yatırılan 1,000 Usd, dönem sonunda 40,000 Usd'ye ulaşmış olacaktır.

- b- İkinci uygulamada ise, bilgi seviyesi ve tecrübesi olmayan ortalama bir yatırımcı ele alınmıştır. Burada, yatırımcı düşüşün başladığı Aralık ayının ortasında, Ulusal 30 Endeksi'ne dâhil şirketlerden rastgele 10 adet hisse senedi seçtiği varsayılmıştır. Bunların her birine 100'er milyon TL. bağlayarak toplam 1 milyar TL.lık bir portföy oluşturmuştur. Buna göre 15 Aralık 2000 tarihinden itibaren 27 Nisan 2001'e kadar geçen sürede eline geçen kazanç aşağıdaki tablodaki gibi gerçekleşmiştir

Tablo 3: Seçilmiş Şirketlerden 10 Adetinin 15/12/2000 Sonrası Seyri

Şirket	H.A.O.	15,12,2000	23,2,2001	%*	20.4.2001	%*	%**	27,4,2001	%*	%**	%***
Akenerji	17	23.750	23.750	-	33.000	0,39	0,39	39.000	0,64	0,64	0,18
Alcatel	32	81.000	36.500	- 0,55	47.000	- 0,42	0,29	57.000	- 0,30	0,56	0,21
Arçelik	19	12.000	10.100	- 0,16	11.750	- 0,02	0,16	16.000	0,33	0,58	0,36
Erdemir	44	14.750	10.800	- 0,27	11.500	- 0,22	0,06	15.250	0,03	0,41	0,33
İşbank C	26	11.000	11.750	0,07	11.250	0,02	- 0,04	15.750	0,43	0,34	0,40
Netaş	32	77.000	50.500	- 0,34	69.000	- 0,10	0,37	78.000	0,01	0,54	0,13
Petkim	4	12.250	10.500	- 0,14	13.250	0,08	0,26	14.500	0,18	0,38	0,09
Turkcell	11	22.750	16.750	- 0,26	14.750	- 0,35	- 0,12	18.250	- 0,20	0,09	0,24
Tüpraş	36	25.500	28.500	0,12	31.500	0,24	0,11	38.000	0,49	0,33	0,21
YKB	41	3.700	2.750	- 0,26	3.850	0,04	0,40	5.250	0,42	0,91	0,36
*15,12,2000'e göre											
** 23,02,2001'e göre											
*** 20,04,2001'e göre (yani bir haftalık kar/zarar)											
H.A.O.; Halka açıklık oranı											
Ulusal 100 Endeksi	9,422	8,345	-0,11.4		8,960	0,04.9	0,07.3	12,363	0,312	0,48.1	0,38

Çok basit bir alım satım stratejisi kullanarak elde edilen sonuçları şu şekilde ifade etmek mümkündür:

- a- 15 Aralık 2000 günü alım yapan bir yatırımcı 2. Krizin (2001 Şubat) yaşandığı hafta sonu itibarıyla satış yaparsa, nominal 179 milyon TL. zarar edecektir. Ancak, satış yapmayıp, 20 Nisan günü satarsa, zarar 34 milyon TL. olacaktır. Ancak bundan sadece bir hafta sonra, yani 27 Nisan günü satarsa 203 milyon TL. kazanca geçecektir.
- b- Buna karşılık, adı geçen yatırımcı alımını 2. Krizin yaşandığı haftanın son işlem günü yapsaydı, 20 Nisan günü sattığında 188 milyon TL., bundan bir hafta yani 28 Nisan günü ise kazancı 478 milyon TL.'ye yükselecektir. 20 Nisan günü alım yapıp sadece bir hafta sonra satsaydı kazancı 251 milyon TL. olacaktır.

Öte yanda, sadece derinliği olan lokomotif hisselerden rastgele seçilen hisse senetlerinin alım satım zamanlaması karmaşık tekniklere, duyumlara, söylentilere, uzmanlara ve haberlere göre de değil de, borsa kapanış verileri veya basit bir excel tablosunda kar/zararı hesaplanarak izlenmesi halinde kazanç şu şekilde olacaktır;

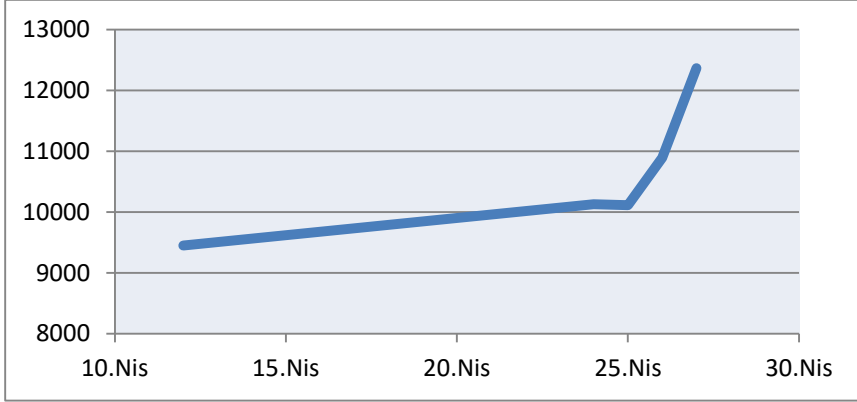
- a- 15 Aralık 2000 günü 1 milyar TL. ile yapılan hisse senedi alımı sonrası kriz döneminde piyasanın sakinleşmesi için beklendikten sonra; 27 Nisan 2001 günü satılmasıyla, 1.203 milyon TL. ele geçecek ve 203 milyon TL. kazanç olacaktır.
- b- Şubat krizi haftasında alınıp 27 Nisan günü satılması halinde 1.478 milyon TL. ele geçecektir. Kazanç 478 milyon TL. olacaktır.
- c- 20 Nisan günü alınıp sonraki hafta satılmasıyla ele geçen tutar 1.251 milyon TL. olacaktır. Kazanç bu kez, 251 milyon TL.'de kalacaktır.
- d- Eğer seçim, biraz daha fazla tecrübe ve bilgiye dayalı yapıp, örneğin 20 Nisan günü sadece İşbankası C alınsaydı bir haftada 400 milyon TL. kazanç, YKB veya Arçelik alınsaydı 360 milyon TL. kazanç elde edilmiş olacaktır. Buna karşılık, Şubat Krizi sırasında YKB alınıp 27 Nisan'da satılsaydı kazanç 910 milyon TL. olacaktır.

3.2.3. Hisse Senedi Yatırımı Yaparken Dikkat Edilmesi Gereken Diğer Önemli Noktalar

Hisse senedi borsalarını yatırımcı için cazip kılan hisse senetlerinin beklenmedik hızla değer kazanması ve kısa zamanda büyük karlar oluşturabilmesidir. İstanbul Borsası'nda bu durum, 24-27 Nisan 2001

tarihleri aralığında görülmüştür. Haftaya 9449 puandan başlayan Ulusal 100 endeksi haftayı %30'un üzerinde artışla 12 bin 363 puandan kapatmıştır.

Grafik 2: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nın 12-27 Nisan 2001 Grafik Seyri

Ancak, yatırımcıların çok zaman göz ardı ettiği hisse senedi piyasasında kazanç, alım kararının verilmesinden, satış kararının verilmesine kadar geçen bir süreçte meydana gelmektedir. Dolayısıyla, yatırımcıya öncelikle 'uzman birine danışması' önerilir. Ancak, yatırımcının kendini değerlendirmesi, çok zaman hisse senedini değerlendirmekten daha önemlidir. Buna göre;

- Yatırımcının risk üstlenebilme derecesi, öncelikli husustur. Zira, hisse senedi alırken belli bir risk üstlenilmektedir. Hisse senedi sahip olduğu kaliteden bağımsız olarak, belli bir riske sahiptir. Bu riskler, dış koşullardan kaynaklanacağı gibi iç koşullardan da kaynaklanabilir. Bir kısmı öngörülebilirken, çoğunun öngörülmesi mümkün değildir. O bakımdan, belli, kesin bir seviyesi olmayan riskin, yatırımcı tarafından hangi seviyeye kadar kabul edilebilirliği önemlidir.
- Yatırımcının kişiliği, her bir yatırımcı farklıdır. Biri için kısa olarak kabul gören vade bir başkası için oldukça uzun olabilir. Kişilerin yaşam tarzı, kişiliği ve gelirin elde edilme periyoduna (haftalık, aylık, üç aylık, yıllık, yada düzensiz vb.) uygun olarak bir vade belirlemek gerekir. Ayrıca, tüm hafta yoğun bir iş ortamında çalışılıyorsa, yani yatırımcının borsaya ayırabilecek vakti yok ya da sınırlı ise gün içi fiyat hareketlerinden yararlanma düşüncesinden uzak durması gerekir. Ne var ki, yatırımcının portföyünü başka birine yönetme düşüncesi ise çok zaman faydadan ziyade zarar getirir.
- Yatırımcının tecrübe düzeyi önemlidir. Yatırımcılar borsa konusunda yeterince tecrübeli değillerse, piyasanın coştugu, hırsların ve

heyecanların arttığı dönemlerde yatırım yapmaktan kaçınmalıdırlar. Fiyat hareketlerinin baş döndürücü hıza ulaştığı dönemlerde, fiyatların ne kadar daha ilerleyeceğini tahmin oldukça güçtür. Dolayısıyla, kalıcı mı, geçici mi olduğu tahmin edilemeyen piyasaya girmek tehlikeli olacaktır. Ne var ki, ilginin yoğunlaştığı bu tür dönemlerde, çok sayıda yeni yatırımcı borsaya girer, öte yandan bir kısım yatırımcı da satış yapar ya da çıkar. Bu bazı yatırımcılar tarafından, ‘herkes satarken almak, ya da herkes alırken satmak’ olarak tanımlanmaktadır (Mirza, 2000: 6-7). Bu dönemlerde borsaya giren çok sayıda yatırımcının zarar, bir kısım yatırımcının da büyük kazançlar elde etmesi kaçınılmazdır. Burada, 1990, 1993, 1999 ve 2000 yıllarındaki dalgayla borsaya girip zarar eden çok sayıda yatırımcıyı belirtmek gerekir. Hatta, Gedik Menkul Değerler Fon Müdürü Ahmet Mergen’e göre, “bizim borsa bir yatırımcı şehitliğidir” (Mergen, 2000: 6-7).

- d- Araştırma ve incelemeye ayırabilecek zaman yok yada kısıtlı ise, yatırım yapılması düşünülen sektör veya hisse senedi ile ilgili kuşku varsa ve tatmin olacak bilgiye ulaşmak için zaman da yoksa duyumlarla yatırım yapmak yerine, hakkında kolayca bilgi edinebilecek, derinliği olan ve satış kabiliyeti yüksek (Ulusal 30 endekse dahil, teknoloji şirketleri, vb.) lokomotif hisseler tercih edilmelidir.
- e- Yatırımcı egosu, hisse senedi yatırımı yapmakla ne riskten kaçınma, ne de acı ve hayal kırıklığından kaçınma imkanı yoktur. Bu durum karşısında, önemli olan husus üstlenilen riskin yatırımcı üzerinizde yarattığı etkidir. Verilen herhangi bir kararın, başkalarının fikirlerine karşı yatırımcıyı duyarsız olmaya, yanlış da ise, komplekse sokmasına gerek yoktur. Rahatsız eden bir pozisyonu kapatmakta tereddüt edilmemelidir. Bir atasözünde ifade edildiği gibi, ‘zararın neresinden dönülürse kardır’.
- f- Unutulmamalı ki, borsada beklentiler alınır, gerçekler satılır. Buna göre, ekonomik, siyasi, sosyal vb. alanlarda, işler iyi yolda ise, beklentiler iyi, tersi durumda ise kötüdür. Böyle olunca, hisseleri borsada alınıp-satılan şirketin faaliyetinden kısmen/hatta tamamen bağımsız şekilde, fiyat artıp ya da düşebilmektedir. Fransa’da at yarışları üzerine yapılan bir araştırma, yeni bahisçilerin eskilere göre daha yüksek tahmin yüzdesine ulaştığını gösteriyor. Nedeni gayet açık; basit düşünme ve kontrol. Fazla bilginin doğurduğu karmaşa ve artan bağımlılık nedeniyle basit düşünme yeteneği kayboluyor. Böyle olunca, zamanlarının ve beyinlerinin büyük kısmını borsaya ayıranların kayıpları daha fazla oluyor (Karamuk, 2000: 7).
- g- Son bir not; İstanbul borsasının faaliyete geçtiği 1986’dan bu yana borsada gözlemlenen yatırımcı davranışı ile ilgili bir gerçeği

belirtmekte fayda var. Çoğu yatırımcı için, borsa salonlarında kulaktan kulağa fısıldananlar, tv, gazete ve dergi haberleri, telefon görüşmeleri, insider (içerden öğrenme) ve spekülâtorlerin izlenmesi gibi irrasyonel davranışlar, temel ve teknik analizlerden daha fazla ilgi görmekte ve önem taşımaktadır. Sürü psikolojisini yansıtan bu durum, borsa kurtlarına bir bakıma fırsat sunmaktadır. Tam bu noktada, geçmiş ABD başkanlarından biri olan John F. Kennedy'nin babasına ait bir anıya değinmek faydalı olacaktır. 1920'lerde Wall Street'in büyük yatırımcılarından biri olan baba Kennedy bizdeki Sermaye Piyasası'na benzer bir kurum olan Securities and Exchange Commission'un başkanı olur. İşe giderken ayakkabılarını boyatan baba Kennedy, bir gün boyacının kendisine "görüyor musun bey, borsa çok para kazandırıyor son aylarda" sözleri ile karşılaşır. Bunun üzerine hemen orada şu kararı verir; "boyacı bile borsada para kazanıldığının farkına varmışsa, artık borsadan para kazanılmaz" der ve o gün elindeki tüm hisse senetlerini satar. Bir hafta sonra da meşhur 1929 Ekonomik Krizi çıkar. Borsa, bir anlamda alt üst olur. Ancak, baba Kennedy yaptığı bu satış işlemi ile tüm servetini korur (Kumcu, 2000: 9). Şu var ki, ekonomide ve şirket faaliyetlerinde çok radikal bir yükseliş ve değişiklik olmadığı halde borsada yaşanan hızlı ve radikal çıkışlara (dolduruşa gelmemek) kapılmamak, yani sürü psikolojisine katılmamak gerekir.

4. Hisse Senedi Kazancı ve Vergilendirilmesi

Hisse senedi, yatırımcıları; biri şirket karından pay (temettü) kazancı, diğer ikisi elde tutma döneminde sağlanan kazançlar olmak üzere üç tür kazançtan söz etmek mümkündür.

4.1. Kar Paylarının Vergilendirilmesi

Sermaye şirketleri olan Anonim şirketleri dönem kazancından ortaklarına Birinci ve İkinci Tertip Kar Payı adı altında iki tür karpayı dağıtırlar. Birinci tertip; şirket ödenmiş sermayesi üzerinden ilgili yasa hükmü ve ana sözleşme gereğince, İkinci tertip, genel kurul kararına dayalı olarak dağıtılır. Birinci tertip karpayı dağıtılabilmesi için, öncelikle yıllık kârın yüzde beşi, ödenmiş sermayenin yüzde yirmisine ulaşınca kadar genel kanuni yedek akçe ayrılması gerekir. Yıllık kârın yüzde beşi, ödenmiş sermayenin yüzde yirmisini aştıktan sonra, pay sahiplerine yüzde beş oranında kâr payı ödenmesi söz konusu olur. Dağıtılması istenilen birinci tertip kar oldukça sınırlı bir kardır. Yoksa karın tamamının dağıtılması zorunluluğu bulunmamaktadır.

Hisse senetleri Borsa'da işlem gören ortaklıklar, birinci temettüyü nakden ve/veya hisse senedi biçiminde dağıtmak veya dağıtmamak konusunda serbesttirler. Dağıtılması halinde, elde edenlerin tam mükellef

kurum ve gerçek kişi olması bakımından vergilendirme esasları aşağıdaki gibidir.

Tablo 4: Hisse Senedi Kar Payı Gelirleri ((MKYO ve GYO hariç)

Tam mükellef kurum	Tam mükellef gerçek kişi
- Stopaja tabi değil. - Tam mükellef kurumlardan (girişim sermayesi yatırım fon ve ortaklıkları dâhil) elde edilenler kurumlar vergisinden istisna (KVK 5/1-a).	-Kâr dağıtımı yapan kurum tarafından % 15 oranında stopaj yapılır. (Girişim sermayesi yatırım fon ve ortaklıkları % 0) - Tam mükellef kurumlardan elde edilen temettü gelirinin (stopaj öncesi) yarısının, varsa tevkif suretiyle vergilendirilmiş diğer menkul ve gayrimenkul sermaye iratları ile birlikte toplam tutarının, 2019 yılı için geçerli olan 40.000 TL’lik beyan sınırını aşması halinde, temettü gelirinin yarısı yıllık beyanname ile beyan edilir. (Gelir Vergisi Kanunu’nun geçici 62. maddesinde belirtilen kazançlar hariç) - Temettüyü dağıtan kurum tarafından yapılan stopajın tamamı, beyanname üzerinde hesaplanan gelir vergisinden mahsup edilir.

Tablo 5: Menkul Kıymet Yatırım Ortaklığı (MKYO) ve Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı (GYO) Hisse Senedi Kar Payı Gelirleri

Tam mükellef kurum	Tam mükellef gerçek kişi
- Stopaja tabi değil. - Kurumlar vergisine tabi.	- Kâr dağıtımı yapan kurum tarafından stopaj yapılır (% 0). - Tam mükellef kurumlardan elde edilen temettü gelirinin yarısının, varsa tevkif suretiyle vergilendirilmiş diğer menkul ve gayrimenkul sermaye iratları ile birlikte toplam tutarının, 2019 yılı için geçerli olan 40.000 TL'lik beyan sınırını aşması halinde, temettü gelirinin yarısı yıllık beyanname ile beyan edilir.

Görüldüğü üzere tam mükellef kurumlar tarafından elde edilen hisse senetleri kar payları tevkifata tabi değilken, gerçek kişiler tarafından elde edilmesi halinde stopaja tabidir. Ancak, MKYO ve GYO'ların hisse senetlerinden elde edilen karpayları %0, diğer hisse senetleri karpayları %15 stopaja tabidir. Gelir Vergisi Kanunu'nun 22. Maddesine göre, tam mükellef kurumlardan elde edilen kar payının yarısı gelir vergisinden istisnadır. Eğer, kalan tutar aynı Kanunun 86. maddesinde belirtilen beyan haddini aşması halinde (2019 yılı için 40.000 TL) mükellef tarafından beyan edilmesi gerekir. Beyan edilen kâr payı üzerinden gelir vergisi hesaplanır, hesaplanan vergiden elde edilme sırasında yapılan %15 oranındaki tevkifatın tamamı mahsup edilir.

4.2.Hisse Senedi Elde Tutma Dönemi Kazançlarının Vergilendirilmesi

Hisse senedi yatırımı, bireysel yatırımcılar için genellikle orta ve uzun süreli yatırım olarak değerlendirildiğinden elde tutma döneminde meydana gelen değer artış kazancı (zararı da olabilir) önemlidir. Zaten, yatırımcı karpayından daha çok elde tutma döneminde (1) senedin değer artış kazancı ve (2) şirketin sermaye artırımını yapması dolayısıyla ya bedelli ya da rüşhan hakkı kullanmak suretiyle meydana gelecek kazanç odaklanır.

4.2.1- Hisse Senedi Alım-Satım Kazancı

Elde tutma döneminde meydana gelen değer artış kazancı, hisse senedi elden çıkarılmadıkça gerçeğe dönüşmez. Bir başka ifadeyle, hisse

senetlerinde meydana gelen değer artışları satılmadıkça vergiye konu olması mümkün değildir. Hisse senetlerinin satışı dolayısıyla elde edilen kazanç, yatırımcıların en çok hedeflediği kazançtır. Buna, alım-satım kazancı ya da yasadaki ifadesiyle ‘diğer kazanç ve iratlar’ denir. Eğer, bir de yatırımcı kısa süreli alım-satım yapıyor, orta ve uzun süreli düşünmüyor diğer kazançları dikkate almıyorsa, bu kazanç daha bir önem kazanır. Hisse senetlerinin alım-satım kazançları GVK’unun Geçici 67. Maddesi kapsamında yer aldığından tevkifat kapsamındadır. Kazancı elde eden mükellef bakımından 01.01.2006 tarihinden sonra iktisap edilmiş olan hisse senetlerinin alım satım kazançlarının vergilendirme esasları aşağıdaki gibidir.

Tablo 6: Hisse Senedi Alım Satım Kazançları

Tam mükellef kurum	Tam mükellef gerçek kişi
1) Borsa İstanbul’da (BİST) işlem gören, menkul kıymet yatırım ortaklığı dışındaki hisse senetlerinin satışından elde edilen kazançlar; - % 0 oranında stopaja tabi. - Kurumlar vergisine tabi.	1) BİST’te işlem gören, menkul kıymet yatırım ortaklığı dışındaki hisse senetlerinin satışından elde edilen kazançlar; - % 0 oranında stopaja tabi. - Stopaj nihai vergidir. - Beyan edilmez.
2) BİST’te işlem gören menkul kıymet yatırım ortaklığı hisse senetlerinin satışından; a) Anonim, eshamlı komandit ve limited şirketler ile yatırım fonları tarafından elde edilen kazançlar; - % 0 oranında stopaja tabi. - Kurumlar vergisine tabi b) Yukarıda sayılanların dışındaki kurumlar tarafından elde edilen kazançlar;	2) BİST’te işlem gören menkul kıymet yatırım ortaklığı hisse senetlerinin satışından elde edilen kazançlar; - % 10 oranında stopaja tabi. (1 yıldan fazla elde tutulanlardan stopaj yapılmaz.) - Stopaj nihai vergidir. - Beyan edilmez

-%10 oranında stopaja tabi. (1 yıldan fazla elde tutulana kadar stopaj yapılmaz). - Beyanname vermesi gereken kurumlar ödenen stopajı beyanname üzerinde hesaplanan kurumlar vergisinden mahsup edebilirler.	
3) Banka ve aracı kurum aracılığı olmaksızın hisse senedi alım satım işlemlerinden sağlanan kazançlar; - Stopaja tabi değil. - Kurumlar vergisine tabi. - Kurumlar vergisi mükelleflerince KVK'nın 5/1-e bendindeki şartların yerine getirilmesi halinde, kazancın % 75'i kurumlar vergisinden istisna olur.	3) Banka ve aracı kurumlar vasıtasıyla elde edilmeyen alım satım kazancı (örneğin borsaya kayıtlı olmayan hisse senetleri), Gelir Vergisi Kanunu'nun genel hükümlerine göre beyan edilir. 2 yıldan fazla elde tutulan tam mükellef kurumlara ait hisse senetlerinden elde edilen kazançlar istisnadır.

Tabloda görüldüğü gibi, Borsa İstanbul'da işlem gören hisse senetleri için temel vergileme stopajdır. Stopaj oranı %0'dır. Bu oran, 31.12.2020 tarihine kadar geçerlidir. Bunun dışındakiler için tevkifat oranı %10'dur.

4.2.2- Bedelsiz Hisse Senedi Kazancı

Anonim şirketlerin öz kaynaklarından sermayeye eklediği başta yedek akçeler olmak üzere, maddi duran varlık ve iştirakler değer artışı, olağanüstü yedekler gibi özkaynak unsurları kar dağıtımını sayılmadığından Gelir Vergisi tevkifatına konu edilmez. Bu sermaye artışı dolayısıyla ortaklara bedelsiz hisse dağıtılır. Bedelsiz elde edilen hisseler, yatırımcı için önemli bir kazançtır. Şüphesiz, şirkete nakit girişi olmadan kendi kaynaklarından sermaye artışı gerçekleştirilmesi, hisselerin değeri açısından 'bölünme' anlamına geleceğinden, borsa ve piyasadaki değerinde düşme ortaya çıkar. Çünkü sermaye artışı sonrası aynı tutardaki özsermaye karşılığında hisse sayısı artmıştır. Hisse sayısı/özkaynak toplamı rasyosu düşmüştür. Yatırımcılar, hisse senedi yatırımı kararı verirken bu rasyoyu dikkate alırlar. Ancak, genelde bu durum çok uzun bir süre devam etmez, kısa bir süre içinde, hisse değeri eski seviyesine dönebilir.

5. Sonuç

Menkul kıymet yatırımlarından biri olan hisse senetleri üzerine yapılan bu çalışmada, yatırımcılara hisse senedi yatırımı yaparken dikkat etmesi gereken önemli noktalara değinilmiştir. Öncelikle, menkul kıymet borsalarının finansal sistem içindeki yeri ve işlevine, daha sonra hisse senedi yatırımı ile ilgili temel bazı kavramlara değinilmiştir. Temel ve teknik analizle ilgili olarak basit anlaşılabilir bilgiler ve göstergeler verilmek suretiyle, yatırımcılara hisse senedine yatırım yapacakları şirket hakkında bilgi edinme imkânı sağlanmıştır. Ancak, yatırımcı kendini bu konuda yetersiz görüyorsa, yapması gereken bu konuda uzman ve profesyonel kuruluşlara başvurarak yatırım yapması uygundur. Esasen, bu yöntem hem zorunlu hem de daha sağlıklı bir yoldur. Çünkü yatırımcılar doğrudan kendileri alım-satım yapamadıklarından bir aracı kurum vasıtası ile bunu gerçekleştirebilirler. Hisse senedi yatırımı, finans literatüründe uzun vadeli yatırım olarak değerlendirildiğinden, elde tutma süresince elde edilen kar paylarının vergilendirilmesi, gözönünde bulundurulması gereken bir diğer konu olarak ele alınmıştır.

Şüphesiz, bir ülkede borsa, ekonomiye kaynak aktarmada büyük fonksiyona sahiptir. Ancak, ekonomik ve finansal kurum ve kuruluşlar ile kural ve prensiplerin öncelikle oluşturulmuş ve yerleşmiş olması gerekir. Yoksa bireysel olsun kurumsal olsun her tür yatırımcı, sıklıkla zarar eder ve ne borsanın gelişmesi sağlanır, ne de yatırımcı kitlesi büyür. İstanbul menkul kıymetler borsasının bu konudaki sicili ne yazık ki iyi değildir. Volatilitesi çok yüksektir. Bu durum, riskten kaçınan yatırımcıların piyasadan uzak durmasına sebep olmaktadır. Şüphesiz, yatırımcıların karar verirken, tv, gazete, dergi ve başka yerlerde konuşulan bilgilerden daha çok ekonomik ve rasyonel göstergelere açık ve duyarlı olmaları, borsanın da siyasi haberlerden daha çok ekonomik gelişmelere duyarlı olması gerekir. Tersine, her iki kesim açısından risk vardır, küçük yatırımcılar kaybederken, borsanın gelişmesi sınırlı kalır.

Sonuç olarak, ülkede başta ekonomik ve diğer tüm trendler olumluya dönmeden borsada meydana gelen hızlı ve radikal değişikliklere şüpheli yaklaşmak gerekir. Yatırımcılar;

- bu dönemde her zamandan çok dikkatli olmalı,
- hisse senedi seçimi kadar alım ve satım zamanını da iyi belirlemeli,
- çok bilgi yerine, yukarıda belirtilen temel göstergelere bakılarak yatırım yapılmalıdır.

Kaynaklar

- Afşar, A. ve Afşar, M., (2010), Finansal Ekonomi: SPK Lisanslama Sınavlarına Uyumlu, Ankara, Detay Yayıncılık.
- Ak, R.; “Her yıl yüzde 50’den fazla kazandıran 45 şirket var!”, HT Borsa İstanbul Eki, 11 Haziran, s. 22
- Angle, K.D., (1999), “Markets Don’t Trend, They Burst”, Stooocks and Commodities Magazine, Aralık, V.17:12 (529-532)
- Arık, H. E., (2019, Cumhuriyet Döneminde Menkul Kıymetler ve Borsa (1923-1985), Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara
- Aydın, H., (2017), Temel Analiz Yöntemiyle Hisse Senedi Değerlemesi ve BIST’te İşlem Gören Kimya Sektöründeki Şirketler Üzerine Bir Uygulama, İstanbul Bilgi Üniversitesi SBE Muhasebe ve Denetim Yüksek Lisans Programı, İstanbul
- Beşirli, M., (2009), “Osmanlı’da Borsa: Dersaadet Tahvilat Borsası’ndan Esham ve Tahvilat Borsası’na Yeni Düzenleme Girişimleri”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,Cilt: 19, Sayı: 1, Sayfa: 185-208, Elazığ
- Borsa İstanbul, (2019a), Borsayla Tanışma, <https://www.borsaistanbul.com/data/kilavuzlar/Cocuklar-icin-Borsa.pdf>, Erişim: 20/06/2019
- Borsa İstanbul, (2019b), Cevaplarla Borsa ve Sermaye Piyasası, [https://www.borsaistanbul.com/data/kilavuzlar/Cevaplarla Borsa ve Sermaye Piyasasi.pdf](https://www.borsaistanbul.com/data/kilavuzlar/Cevaplarla_Borsa_ve_Sermaye_Piyasasi.pdf), Erişim: 20/06/2019
- Borsa İstanbul, (2019c), 2018 Entegre Faaliyet Raporu, <https://www.borsaistanbul.com/docs/default-source/kurumsal-yonetim/borsa-istanbul-2018-entegre-faaliyet-raporu.pdf?sfvrsn=26>, Erişim: 20/06/2019
- Cerrahoğlu, N., (2001), İMKB başkanı Osman Birsnel’le borsada yolculuk “Orta-uzun vadeye yatırım yapın”, Milliyet, 7 Ocak
- Eken, M. H., (2006), “Temel Yatırım Analizi: Şablon Önerisi”, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı:31, s. 158-166
- Ercan. M., (2000), “Borsada fatura kime çıkıyor?”, Sabah ParaBorsa Eki, 13 Şubat, sayı: 5, s.7
- Erdinç, Y., (2004), Yatırımcı Cephesi, Yatırımcı ve Teknik Analiz Sorgulanıyor, Siyasal Kitabevi, Ankara

- Güngör, O. C., (2016), “İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Özel Dili Üzerine”, Journal of Turkish Language and Literature, Volume:2, Issue: 3, Summer, s. 129-144
- Işık, O., (2012). “Hukuki Açından Borsa ve Türleri”. Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Volume 1: 215- 258.
- İlarslan, K., (2014), “Hisse Senedi Fiyat Hareketlerinin Tahmin Edilmesinde Markov Zincirlerinin Kullanılması: İMKB 10 Bankacılık Endeksi İşletmeleri Üzerine Ampirik Bir Çalışma”, Journal of Yasar University, 9(35), s. 6099-6260
- Karamuk, O., (2000), “Basitlik”, Sabah ParaBorsa Eki, 21 Mayıs 2000, sayı: 19
- Kumcu, Er., (2000), “Dolduruşa gelmeyin”, Hürriyet, 5 Kasım
- Kurtoğlu, A., (2015), “Matbuat Aleminin Kalbi Bab-i Ali’ye Ulaşmanın Bir Buçuk Asırlık Öyküsü”, 1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi, s. 83-100
- Küçükkoçaoglu, G., (2019), Hisse Senedi ve Borçlanma Araçları (Tahvil ve Bono) Tanımları
- Mergen, A., (2000), “Bu filmin sonu mutlu bitsin”, Sabah ParaBorsa Eki, 13 Şubat, sayı: 5
- Merkezi Kayıt İstanbul, (2019), Borsa Trendleri Raporu, Ocak-Mart, Sayı: XXVIII
- Mirza, T., (2000), “herkes sattığında ben hisse alırım”, Sabah ParaBorsa Eki, 20 Şubat, sayı: 6
- Rençber, H., (1995), Ekonomi ve Siyasetin Nabızı BORSA, İstanbul, 1995
- Sancak, H., (2018), “Pay Hisse Senedi Çıkartılması ve Hisse Sahiplerinin Hak ve Yükümlülükleri”, <https://www.hissesenedibasim.com/pay-hisse-senedi-cikartilmasi-ve-hisse-sahiplerinin-hak-ve-yukumlulukleri/>, Erişim: 201/06/2019
- Uluyol, O. ve Kaygusuzoğlu, M., (2011), “Finansal Türec Ürünlerin 2008 Küresel Finansal Krizine Etkisi”, e-Journal of New World Sciences Academy, Volume: 6, Number: 3, Article Number: 3C0078, s. 346-362
- Uzun, U. ve Güngör B., (2017), “Borsa Endeksleri İle Ülkelerin Seçilmiş Makroekonomik Göstergeleri Arasındaki İlişkinin Uluslararası Boyutta İncelenmesi”, AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:17, Yıl:17, Sayı: 4, 17: 1-30

- Yayla, N., Ceylan, R. ve Çeviş, İ., (2017), Türkiye’de Hisse Senetleri Piyasası İle Ekonomik Büyüme İlişkisine ARDL Yaklaşımı, Social Sciences (NWSAENS), 3C0165, 12(4):185-198
- Yıldırım, A., (1996), Borsada Dördüncü Perde, Alfa Yayınları, İstanbul
- Yıldırı, A.; (2013), “Sıra borsada zihniyet devriminde”, HT Borsa İstanbul Eki, 11 Haziran, s. 10
- Yılmaz, C., (2016), Teknik Analiz Göstergelerinin Performans Analizi, Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, İzmir
- Zaman, M., (2006), Finansal Araçların Alım Satım Kararında Teknik Analiz ve Mum Grafikler, Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

▪ ÇOCUK GELİŞİMİ

EBEVEYNLERDE DUYGU SOSYALLEŞTİRME DAVRANIŞLARI

Emotional Socialization Behaviors in Parents

Yakup BURAK*-Gökçen İLHAN İLDİZ**

1. Giriş

Duygu araştırmalarının önemli bir bölümü çocukların duygusal yeterliliğine, bu yeterliliğin sosyal ve davranışsal işlevler üzerindeki etkisine odaklanmaktadır (Havighurst ve Wilson, Harley ve Prior, 2009) ve bu araştırmalarda ebeveynlerin duygu sosyalleştirme davranışları sıklıkla ele alınmaktadır. (Havighurst ve Wilson, Harley ve Prior, 2009). Ebeveyn duygu sosyalleştirme kavramı, çocukların korku, kaygı, endişe, üzüntü gibi olumsuz duygular yaşadıkları zamanlarda ebeveynlerin çocukların duygularına verdikleri tepkiler ve kurdukları iletişim biçimi olarak tanımlanmaktadır (Eisenberg, Fabes, Shepard, Guthrie, Murphy ve Reiser, 1999).

Çocuklar kendi duygularının farkına varmada ve diğerklerinin duygularını anlama konusunda farklılık göstermektedir. Araştırmacılar tarafından bu farklılığın çocukların yaşamın ilk dönemlerindeki yaőantılarına bağlı olduğunu vurgulamaktadır (Dunn, Brown, Slomkowski, Tesla ve Youngblade, 1991). Çocukların erken dönemlerdeki yaőantıları büyük ölçüde ebeveynleriyle őekillenmektedir ve çocukların ebeveynleriyle olan ilişkilerinin izleri farklı alanlarda yaşam boyu devam etmektedir.

Ebeveynlerin duygu sosyalleştirme sürecinde, çocuklarının olumsuz duygularına gösterdikleri destekleyici tepkilerin çocukların sosyal-duygusal gelişimini pozitif yönde etkilediği ve özellikle duygusal yetkinlik kazanmalarında önemli olduğu araştırmacılar tarafından dile getirilmektedir (Eisenberg, Cumberland ve Spinrad, 1998; Saarni, Campos, Camras, ve Witherington, 2006).

Bu noktadan hareketle bu bölümde ebeveynlerin duygu sosyalleştirme davranışlarının tanımı ve kapsamı, çocukların gelişimine etkisi, ebeveyn duygu sosyalleştirme davranışlarını etkileyen faktörler ve konuyu kültürel bağlamda değerlendirmek amacıyla Türkiye’de ebeveyn duygu sosyalleştirme davranışları konulu araştırma sonuçlarına yer verilmiştir.

1.1.Ebeveyn Duygu Sosyalleştirmenin Tanımı ve Kapsamı

Duygular insan yaşamının her döneminde yer almakta ve duyguların yaşam boyunca gelişen yönleri bulunmaktadır. Bunlar insanın; duygularını ifade etmesi, kendi ve başkalarının duygularını anlaması ve duygularını

uygun şekilde düzenleyebilmesidir. Çocuklar duygusal yetkinliği zaman içerisinde kazanmakta, duygusal yetkinlik sosyal yetkinliği de beraberinde getirmektedir (Denham, Blair, DeMulder, Levitas, Sawyer ve Auerbach-Major, 2003; Denham ve Burton, 2003; Denham, Brown ve Domitrovich, 2010).

Duygu araştırmalarının önemli bir bölümünde çocukların duygusal yeterliliğine ve bu yeterliliğin sosyal ve davranışsal işlevler üzerindeki etkisine odaklanılmaktadır. Ebeveyn duygu sosyalleştirme davranışları ise bu yeterliliklerin gelişiminde merkezi bir role sahiptir ve çocukların duygusal deneyimlerini yönetmelerine ve amaçlarına ulaşmak için duygularını etkili bir şekilde kullanmalarını öğrenmelerini sağlamaktadır (Havighurst ve Wilson, Harley ve Prior, 2009). Biyolojik faktörlerin çocukların sosyal bağlamda duyguları yönetme, anlama ve sergileme yeteneklerine katkısı olsa da, genellikle çocukların duygularının sosyalleştiği çoğu araştırmacı tarafından kabul edilmektedir (Denham, Bassett ve Wyatt, 2007; Morris, Silk, Steinberg, Myers ve Robinson, 2007).

Ebeveyn duygu sosyalleştirme kavramı, çocukların korku, kaygı, endişe, üzüntü gibi olumsuz duygular yaşadıkları zamanlarda ebeveynlerin çocukların bu duygularına verdikleri tepkiler ve kurdukları iletişim biçimi olarak tanımlanmaktadır (Eisenberg, Fabes, Shepard, Guthrie, Murphy ve Reiser, 1999). Eisenberg, [Cumberland](#) ve [Spinrad](#) (1998) ebeveyn duygu sosyalleştirme sürecini “Heuristic Model” ile açıklamaktadır. Heuristic Model’ de duygu sosyalleştirme üç şekilde gerçekleşmektedir. Bunlar; ebeveynlerin duyguları ifade etme biçimleri, duygular hakkında çocuklarıyla konuşmaları ve çocuklarının olumsuz duygularına gösterdikleri tepkilerdir. Çocuklar olumsuz duygular hissettiği zaman, ebeveynlerin onların dikkatlerini hoşlanacakları bir duruma yönlendirmeleri ve sıkıntılı duygularını çözmeleri için destek olmaları, hem çocukların olumsuz duygularını kontrol etmelerini desteklemekte hem de sosyal-duygusal gelişimlerinde olumlu model olmalarını sağlamaktadır (Fabes, Poulin, Eisenberg ve Madden-Derdich, 2002; Gottman, Fainsilber). -Katz, & Hooven, 1996).

1.2. Ebeveyn Duygu Sosyalleştirme Davranışlarının Çocukların Gelişimine Etkisi

Ebeveynlerin çocuğun yaşamında ve gelişimindeki önemi oldukça büyüktür. Ebeveynlerin duygu sosyalleştirme davranışları çocukların erken dönem yeterliklerinin kalitesinde hayati bir rol oynamaktadır (Eisenberg, Cumberland ve Spinrad, 1998; Saarni, 2001). Çocuklar bir aile sistemi içinde gelişmekte ve önemli kanıtlar uygun ebeveyn davranışlarının sağlıklı çocuk gelişimiyle sonuçlandığını göstermektedir (Whiteman, Mchale ve Crouter, 2007).

Eisenberg, [Cumberland](#) ve [Spinrad](#) (1998)'ın tanımladığı Heuristic Model'e göre ebeveynlerin duygu sosyalleştirme davranışlarının çocuğun üzerinde bazı etkileri bulunmaktadır. Bunlar: belirli durumlarda ve bazen bu durumlardan sonra yaşanan duygusal deneyimler; duyguların kendiliğinden ifadesi, belirli durumlarda duyguların ve duyguyla ilgili davranışların düzenlenmesi, davranış düzenleme, duyguların ifadesi, modelleme gibi çevrenin kontrol edilmesine yönelik düzenleyici süreçlerin kazanımı, duygular ve düzenleyici süreçlerin anlaşılması, duyguların hissedilmesi ve ifade edilmesi, o anda ve uzun vadede, sosyalleşme deneyimlerinin birikimi olarak çocuğun sosyalleştirici ile ilişkisinin kalitesi, benlik, ilişkiler ve sosyal dünya hakkında şemalardır.

Ebeveynlerin duygu sosyalleştirme sürecinde, çocuklarının olumsuz duygularına gösterdikleri destekleyici tepkilerin çocukların sosyal-duygusal gelişimini pozitif yönde etkilediği ve özellikle duygusal yetkinlik kazanmalarında önemli olduğu araştırmacılar tarafından dile getirilmektedir (Eisenberg, Cumberland ve Spinrad, 1998; Saarni, Campos, Camras, ve Witherington, 2006). Duygular hakkında konuşulması, duyguların neden ve sonuçlarının açıklanması olumlu ebeveyn duygu sosyalleştirme davranışlarıdır (Denham, Mitchell-Copeland, Strandberg, Auerbach ve Blair, 1997; Eisenberg ve Fabes, 1998).

Ailede başlayan duygusal yaşam çocuğun ev dışındaki deneyimleriyle genişlemeye devam etmektedir (Denham, 2007). Özellikle okul öncesi eğitim ortamında duyguların sosyalleşme biçimi daha da önem kazanmaktadır; çünkü akran grupları ev ortamından farklı sosyal, duygusal ve kültürel örüntüler içermektedir (Denham, 2007; Roiser ve Corsaro, 1993). Okul öncesi dönemde çocuklar hızla akran dünyasına girmekte ve birçok sosyal engelle karşılaşmaktadır. Sosyal engellerle karşılaşan çocuğun duygularını uygun yollarla ifade etmeye, akranlarıyla ilişki kurmaya ve olaylara karşı tepkilerini düzenlemeye ihtiyacı bulunmaktadır. Bu noktada çocuğun duygusal yeterliliği hayati bir önem taşımaktadır. Duygularını uygun şekilde ifade edebilen okul öncesi çocuğu sosyal, duygusal ve akademik olarak ilerlemeye açık hale gelmekte (Cole, Teti ve Zahn-Waxler, 2003; Denham ve ark. 2003; Fantuzzo, Bulotsky-Shearer, Fusco ve McWayne, 2005; Trentacosta, Izard, Mostow ve Fine, 2006), uyumsuz davranışları ortadan kalkmakta, sosyal değişimlere uyumu kolaylaşmakta ve bu durum arkadaşlık ilişkilerini olumlu yönde etkilemektedir (Denham, McKinley, Couchoud, ve Holt, 1990). Bu dönemde ebeveynlerin duygu sosyalleştirme uygulamalarını çocukların sosyal-duygusal durumlarını en iyi destekleyecek şekilde uyarlamaları gerekmektedir (Denham ve arkadaşları, 1997).

Çocukların olumsuz duygularla baş etmesinin, olumlu duygularını yönetmelerinden daha zor bir gelişimsel görev olduğu kabul edildiğinden, duygu sosyalleştirme araştırmaları daha çok ebeveynlerin çocukların olumsuz duygularına verdikleri tepkiler üzerine yoğunlaşmaktadır (Ramsden ve Hubbard, 2002). Ebeveynlerin çocuklarının olumsuz duygularına gösterdikleri destekleyici tepkilerin, çocukların duygusal yetkinlik kazanarak duygularını ve çevrelerindeki olayları keşfetmelerini, duygularını düzenlemeyi, problem durumlarla nasıl başa çıkacaklarını öğrenmelerini sağladığı araştırmacılar tarafından dile getirilmektedir (Denham ve ark., 2007; Eisenberg ve diğ., 1998).

Isley, O'Neil, Clatfelter ve Parke (1999) öfke duygusunu kontrol edebilen çocukların akranları tarafından daha çok sevildiğini ve okul öncesi öğretmenleri tarafından daha dost canlısı ve işbirlikçi görüldüğünü bildirmektedir. Albrecht, Burleson ve Goldsmith (1994) ebeveynlerin olumlu duygu sosyalleştirme davranışlarının, çocukların sosyalleşmesi, özgüveni, bağlanma duygusu ve başkalarıyla kurduğu ilişkileri pozitif yönde ekilediğini, Gottman, Katz ve Hooven (1997) bu davranışların öz-düzenleme becerileri üzerinde önemli etkisi olduğunu; Halberstadt (1991) çocukların jest ve mimiklerini kontrol etmesine, aile ve kültürün beklentilerine uymasına katkı sağladığını bildirmektedir.

Çocukların empatik olmayan tepkilerini düzenleme yetenekleri duygusal yeterliliklerinin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır (Kopp, 1989; Strayer, 1980). Bu durum çocukların akran gruplarında oynadıkları oyunları koordine edebilmelerini desteklemektedir (Denham ve diğerleri, 1997; McElwain, Halberstadt ve Volling, 2007). Ayrıca duygusal yetkinlik erken bilişsel gelişimi, dikkat becerisini, belleği de güçlendirmektedir (Ferrier, Bassett ve Denham, 2014; Calkins ve Marcovitch, 2010).

Duyguların uygun şekilde sosyalleşmemesi, çocuklarda olumsuz sonuçlar doğurmaktadır (Denham, Mitchell-Copeland, Strandberg, Auerbach ve Blair, 1997; Denham, McKinley, Couchoud ve Holt, 1990;). Duygu sosyalleştirme sürecinde ebeveynlerin olumsuz davranışları, çocuklarda düşük sosyal-duygusal işlevin yanı sıra akran ilişkilerinde risk ile ilişkilendirilmektedir (McLoyd, 1990; McLoyd ve Wilson, 1990; Huston, McLoyd, Garcia ve Coll, 1994). Ebeveynlerin sinirli ve gergin anlarında çocuğun duygularını olumsuz bir şekilde yansıtması, çocukta öfke kontrolsüzlüğüne de neden olmaktadır (Garner ve Estep, 2001; Newland ve Crnic, 2011). Bunların yanı sıra ebeveynleri tarafından duyguları hakkında konuşulmayan çocuklar akranlarına karşı duygularını ifade etmekte güçlük yaşamaktadır (Denham 2007; Gottman ve ark., 1996).

1.3.Ebeveynlerin Duygu Sosyalleştirme Davranışlarını Etkileyen Faktörler

Literatürde ebeveynlerin duygu sosyalleştirme davranışlarının birtakım değişkenlerden etkilendiği bildirilmektedir. Eisenberg, [Cumberland](#) ve [Spinrad](#) (1998) ebeveynlerin duygu sosyalleştirme davranışlarında etkili olan değişkenleri çocuğun deneyimlerini ve duygularını ifade etmesinin varlığı, türü, açıklığı ve yoğunluğu; ebeveyn duygularının varlığı, türü, yoğunluğu ve açıklığı; çocuğun duygularını gösterme şeklinin veya duygularla ilgili davranışlarının uygunluğu; ebeveynin duygularını gösterme şeklinin veya duygularla ilgili davranışlarının uygunluğu; çocuğun mizacı veya kişiliği, özellikle duygusal tepkileri ve uygun düzenleyici yetenekleri; ebeveynin duygu sosyalleştirme davranışlarını çocuğa mı, başkasına mı (kardeş gibi) yönlendirdiği; çocuğun cinsiyeti; ebeveynin duygu sosyalleştirme davranışlarının tutarlılığı; ebeveyn iletişiminin niteliği; ebeveyn duygu sosyalleştirme davranışlarının proaktif veya reaktif olup olmadığı; çocuğun yaşı ve gelişim düzeyi olarak sıralamaktadır.

Ebeveynlerin duygu sosyalleştirme davranışlarını etkileyen faktörlerin ele alındığı çalışmalarda önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Ailenin duygusal iklimi ebeveynlerin duygu sosyalleştirme davranışları üzerinde etkili olan faktörlerden birisidir. Aile içerisindeki pozitif duygusal iklim ebeveynlerin çocuklarına yönelik duygu sosyalleştirme davranışlarını olumlu yönde etkilemektedir (Cheung, Boise, Cummings ve Davies, 2018). Ebeveynlerin mizacı, zihinsel ve bedensel sağlık durumları çocuklarına yönelik tepkilerinin önemli bir belirleyicisidir. Ebeveynlerin duygusal rahatlıkları, zihinsel ve ruhsal olarak iyilik halleri çocukların duygularına karşı uygun tepkiler vermelerini olumlu yönde etkileyerek çocukların duygu sosyalleştirme sürecine önemli katkılar sunmaktadır. Ebeveynlerin yüksek stres düzeyleri, ruhsal sıkıntıları ise çocukların duygularına karşı gösterilen sosyalleştirme tepkilerini olumsuz yönde etkilemektedir (Duncombe, Havighurst, Holland, ve Frankling, 2012; Giuseppone, 2018; Maliken, 2014; Mills, Hastings, Helm, Serbin, Etezadi, Stack ve Li, 2012; Morris ve diğerleri, 2007; Pérez-Padilla, Menéndez, ve Lozano, 2015; Walter-Keyes, 2004).

2. Türkiye’ de Ebeveyn Duygu Sosyalleştirme Araştırmaları

Ülkemizde son yıllarda yapılan ebeveyn duygu sosyalleştirme araştırmalarında literatürle uyumlu ve önemli sonuçlar elde edilmiştir. Bu araştırmalarda ebeveynlerin duygu sosyalleştirme davranışları ve demografik özellikleriyle çocuklarda bağlanma, mizaç, duygu düzenleme, gözlenebilen davranış sorunları, anne-baba çatışmasında kendini suçlama algısı, sosyal yetkinlik, karşı gelme bozukluğu, dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu, davranış sorunları arasındaki ilişki incelenmiştir.

İlhan-Ildız ve Seven (2018) 6 yaş çocuklarında bağlanma ve ebeveyn duygu sosyalleştirme davranışlarını değerlendirdikleri araştırmalarında; annelerin eğitim düzeyi arttıkça problem odaklı (çocukların problemlerini çözmelerine yardımcı olma çabaları) tepkilerinin arttığını, cezalandırıcı tepkilerinin azaldığını; babaların eğitim düzeyi arttıkça küçümseyici ve cezalandırıcı tepkilerinin azaldığını ve problem odaklı tepkilerinin arttığını; anne ve babaların erkek çocuklarına yönelik duygu odaklı tepkilerinin (çocuğun daha iyi hissetmesine yardımcı olma çabası), kız çocuklarına göre anlamlı derecede yüksek olduğunu saptamışlardır.

İlhan-Ildız, Ahmetoğlu ve Acar (2017) annelerin sıkıntılı tepkilerinin, çocuklarda duygu düzenleme stratejilerini etkilediğini, daha yüksek düzeyde sıkıntılı tepki gösteren annelerin çocuklarının daha yüksek seviyede tepkisel mizaca sahip oldukları ve daha düşük duygu düzenleme becerisi gösterdiklerini ortaya koymuşlardır.

Güven ve Erden (2017) ebeveynlerin duygu sosyalleştirme davranışlarının çocukların gözlenen davranış sorunlarıyla ilişkisini incelemiştir. Araştırma sonucunda annelerin duygu sosyalleştirmedeki olumsuz yaklaşımlarının; anne eğitim düzeyi ile çocukta gözlenen davranış sorunları arasındaki ilişkide tam aracı, çocuğun anne-baba çatışmasında kendini suçlama algısı ile gözlenen davranış sorunları arasındaki ilişkide ise kısmi aracı olduğunu tespit etmişlerdir.

Seçer (2017) annelerin duygu sosyalleştirme davranışlarının çocukların duygu düzenleme becerilerini yordama durumunu araştırmış, annelerin olumlu tepkileri arttıkça çocuktaki duygusal olumsuzluğun azaldığını, olumsuz tepkileri arttıkça çocukların duygusal değişkenlik/olumsuzluğun da arttığını belirlemiştir.

Hasçuhadar (2015) araştırmasında annelerin teşvik edici, duygu ve problem odaklı tepkileri erkek çocuklara daha fazla gösterdiklerini belirlemiştir. Annelerin eğitim düzeyleri yükseldikçe sıcaklık puanları artmış, aşırı koruma puanları azalmış, cezalandırıcı ebeveynlik davranışları arttıkça olumsuz duygu sosyalleştirme davranışları da artmıştır. Annenin çocuğunun olumsuz duygusuna yönelik cezalandırıcı tepkisi ile çocuğun sosyal yetkinliği arasında negatif yönlü ilişki olduğunu da tespit etmiştir.

Özkan (2015) annelerin destekleyici tepkilerinin anne eğitim düzeyine göre artış gösterdiğini tespit etmiştir.

Güven (2013) ebeveynlerin çocuklarına yönelik sıkıntılı, cezalandırıcı, küçümseyici duygu sosyalleştirme davranışlarının çocuğun karşı gelme, hiperaktivite, davranım bozukluğu ile pozitif; duyguya odaklı tepkilerin karşı gelme, dikkat eksikliği, hiperaktivite, davranış sorunları ile negatif ilişkisi olduğunu belirlemiştir. Annelerin çocuklarının olumsuz

duygularına verdikleri sıkıntılı ve cezalandırıcı tepkiler arttıkça, çocuğun anne baba çatışması algısındaki kendini suçlama düzeyinin de arttığını araştırmanın bir diğer önemli bulgusudur.

Kılıç (2012) profesyonel meslek grubundaki annelerin çocuklarına, ev hanımı-mesleği yok-özel bir niteliği olamayan- yardımcı meslek gruplarındaki annelere göre daha fazla destekleyici olmayan tepkiler verdiklerini tespit etmiştir. Annelerin destekleyici olmayan tepkileri öğrenim düzeylerine göre incelendiğinde üniversite mezunu ve yüksek lisans/doktora yapan annelerin ilköğretim-ortaöğretim ve meslek yüksekokulu mezunu annelere göre daha fazla, destekleyici olmayan tepkiler kullandıklarını belirlemiştir.

Ülkemizdeki ebeveyn duygu sosyalleştirme davranışlarıyla ilgili araştırmalara anne davranışlarının ağırlıklı olarak incelendiği görülmektedir. Bu araştırmalarda anne ve babaların eğitim düzeylerinin duygu sosyalleştirme davranışları üzerinde belirleyici bir değişken olduğu açıktır. Eğitim düzeyleri arttıkça ebeveynler daha olumlu duygu sosyalleştirme davranışları sergilemektedir. Çocuklarda bağlanma, mizaç, duygu düzelleme, gözlenebilir davranış sorunları, anne-baba çatışmasında kendini suçlama algısı, sosyal yetkinlik, karşı gelme bozukluğu, dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu, davranış sorunları da ebeveynlerin duygu sosyalleştirme davranışlarından etkilenmektedir. Ebeveynlerin olumlu duygu sosyalleştirme davranışları bu durumları pozitif yönde etkilerken, olumsuz davranışları negatif yönde etkilemektedir.

3. Sonuç ve Öneriler

Ebeveynler çocukların yaşamında hayati bir öneme sahiptir. Çocukların gelişimleri çevresel faktörlerden etkilenmektedir ve yaşamın ilk yıllarında bir çocuk için en önemli çevresel faktör anne-babalar. Ebeveynlerin tutum ve davranışları özellikle çocukların sosyal-duygusal gelişimlerinin önemli bir belirleyicisidir. Duyguların da sosyalleştiği araştırmacılar tarafından kabul edilmektedir ve duygu sosyalleştiriciler anne-babalar olarak literatürde karşımıza çıkmaktadır.

Duyguları uygun şekilde sosyalleşen çocuklar okul yaşamına avantajlı bir şekilde başlamaktadır. Duygusal yetkinliğin kazanımıyla birlikte çocuklar duygu düzenleme, öz-düzenleme, empati, sosyal becerileri, problem çözme, oyun becerileri gibi konularda başarılı olmakta ve akran ilişkilerini de uygun şekilde yürütebilmektedir. Yurt içi ve yurt dışı araştırmalarında bu durum bilimsel olarak araştırılmış ve ispatlanmıştır.

Ebeveynlerin duygu sosyalleştirme davranışlarının çocuklar için önemi açıktır. Özellikle dezavantajlı bölgelerde olumsuz ebeveyn duygu sosyalleştirme davranışlarına maruz kalan çocuk ve ebeveynlerine yönelik erken müdahale programları uygulanabilir. Gebelik döneminden itibaren

ebeveynlere konu hakkında eğitimler düzenlenebilir ve konu okul öncesi dönemde aile eğitim programları kapsamında ele alınabilir.

Konuyla ilgili boylamsal çalışma eksikliği özellikle yerli literatürde göze çarpmaktadır. Ebeveynlerin duygu sosyalleştirme davranışları değerlendirilerek uzun vadede bu davranışların çocukların gelişimlerine etkisi incelenebilir. Yerli literatürdeki bir diğer kısıtlılıkta ebeveyn duygu sosyalleştirme konusunda okul öncesi dönem çocuklarına yönelik çalışmaların yer almasıdır. Ebeveynlerin çocukların gelişimine etkisi okul öncesi dönemle sınırlı değildir. Orta çocukluk ve ergenlik dönemindeki çocuk ve ergenlerle çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Albrecht, T.L., Burleson, B.R. and Goldsmith, D. (1994). Supportive Communication. In M.L. Knapp And G.R. Miller (Ed.), Handbook Of Interpersonal Communication. (Pp. 419-449). Thousand Oaks: Sage. (Pdf) *Supportive Communication İn Catholic....* Available From: https://www.researchgate.net/publication/267769141_Supportive_Communication_In_Catholic_Primary_Schools [Accessed Aug 19 2018].
- Altan Aytun, Ö., Yağmurlu, B. ve Yavuz, H. M. (2013). Turkish Mothers' Coping With Children's Negative Emotions: A Brief Report. *Journal of Child and Family Studies*, 22(3), 437-443.
- Belsky, J. (1984). The Determinants of Parenting: A Process Model. *Child Development*, 55, 83-96.
- Calkins, S. D., and Marcovitch, S. (2010). *Emotion Regulation And Executive Functioning in Early Development: Integrated Mechanisms Of Control Supporting Adaptive Functioning*. In S. D. Calkins & M. A. Bell (Eds.), Child Development.
- Cheung, R. Y., Boise, C., Cummings, E. M., & Davies, P. T. (2018). Mothers' and fathers' roles in child adjustment: Parenting practices and mothers' emotion socialization as predictors. *Journal of Child and Family Studies*, 27(12), 4033-4043.
- Cole, P. M., Teti, L. O. and Zahn-Waxler, C. (2003). Mutual Emotion Regulation And The Stability Of Conduct Problems Between Preschool And Early School Age. *Development and Psychopathology*, 15, 1-18.
- Cüceloğlu, D. (2014). *İnsan ve Davranış*, (29. Basım) Remzi Kitapevi: İstanbul İsnb: 978-975-14-0250-9
- Denham, A.S. (2007). Dealing With Feelings: How Children Negotiate The Worlds of Emotions and Social Relationships Cognition. *Brain, Behavior* 11 , 1 – 48, Issn: 1224-8398

- Denham, S. A., Mitchell-Copeland, J., Strandberg, K., Auerbach, S. and Blair, K. (1997). Parental Contributions to Preschoolers' Emotional Competence: Direct And Indirect Effects. *Motivation And Emotion*, 21(1), 65-86.
- Denham, S. A., Blair, K. A., Demulder, E., Levitas, J., Sawyer and K. S., Auerbach-Major, S. T. (2003). Preschoolers' Emotional Competence: Pathway To Mental Health? *Child Development*, 74, 238–256.
- Denham, S. A. Brown, C. E., and Domitrovich, C. E. (2010). Plays Nice With Others: Social-Emotional Learning And Academic Success. *Early Education And Development*, 21, 652-680.
- Denham, S. A. and Burton, R. (2003). *Social And Emotional Prevention And Intervention Programming For Preschoolers*. New York: Kluwer-Plenum.
- Denham, S. A., Bassett, H. H. and Wyatt, T. (2007). *The Socialization of Emotional Competence*. In J. E. Grusec, & P. D. Hastings (Eds.), *Handbook Of Socialization* (Pp. 614- 637). New York: The Guilford Press.
- Denham, S. A., Mckinley, M., Couchoud, E. A., and Holt, R. (1990). Emotional And Behavioral Predictors Of Peer Status In Young Preschoolers. *Child Development*, 61, 1145–1152.
- Dunn, J., Brown, J., Slomkowski, C., Tesla, C., and Youngblade, L. M. (1991). Young Children's Understanding Of Other People's Feelings And Beliefs: Individual Differences And Their Antecedents. *Child Development*, 62, 1352–1366.
- Eisenberg, N., Cumberland, A. and Spinrad, T. L. (1998). Parental Socialization Of Emotion, *Psychological Inquiry*, 9, 241–273.
- Eisenberg, N. and Fabes, R. A. (1998). *Prosocial Development*. W. Damon (Seri Ed.) & N. Eisenberg (Cilt. Ed.), *Handbook Of Child Psychology: 3. Social, Emotional, And Personality Development* (5th Ed., S. 701-778). New York: Wiley.
- Eisenberg, N., Fabes, R. A., Shepard, S. A., Guthrie, I. K., Murphy, B. C. and Reiser, M. (1999). Parental Reactions To Children's Negative Emotions: Longitudinal Relations To Quality Of Children's Social Functioning, *Child Development*, 70(2), 513–534.
- Fantuzzo, J., Bulotsky-Shearer, R., Fusco, R. and Mcwayne, C. (2005). An Investigation of Preschool Classroom Behavioral Adjustment Problems and Social-Emotional School Readiness Competencies. *Early Childhood Research Quarterly*, 20, 259-275.

- Ferrier, D. E., Bassett, H. H., and Denham, S. A. (2014). Relations Between Executive Function and Emotionality in Preschoolers: Exploring A Transitive Cognition-Emotion Linkage. *Frontiers In Psychology*, 5. Doi:10.3389/Fpsyg.2014.00487
- Giuseppone, K. R. (2018) From Maternal Emot Adelphi University, The Institute of Advanced Psychological Studies, ProQuest Dissertations Publishing, .
- Gottman, J. M., Katz, L. F., and Hooven, C. (1997). *Meta-Emotion: How Families Communicate Emotionally*. Mahwah, Nj: Erlbaum.
- Güven, E. (2013). *Çocuğun Davranış Sorunları İle Algıladığı Anne Baba Çatışması Arasındaki İlişkiler: Duygu Sosyalleştirmenin Aracı Rolü* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara
- Güven, E. ve Erden, G. (2017). Duygu Sosyalleştirmenin Çocuklarda Gözlenen Davranış Sorunlarına Katkısı. *Türk Psikoloji Dergisi*, 32(79), 18–32
- Halberstadt, A. G. (1991). *Socialization Of Expressiveness: Family Influences In Particular and A Model in General*. R. S.
- Feldman and S. Rime (Ed.), *Fundamentals Of Emotional Expressiveness*. Cambridge, B.K: Cambridge University.
- Hasçuhadar, B. (2015). *Okul Öncesi Dönemdeki Çocuklarda Ebeveynlik Davranışları, Duygu Sosyalleştirme, Hazzı Geciktirme, Sosyal Yeterlilik Arasındaki İlişkiler*. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Bolu.
- Havighurst, S. S., Wilson, K. R., Harley, A. E. and Prior, M. R. (2009). Tuning in to Kids: An Emotion-Focused Parenting Program—İnitial Findings From A Community Trial. *Journal of Community Psychology*, 37, 1008 –1023. Doi:10.1002/Jcop.20345
- Hong, R.Y. and Pank, S. J. (2012). Impact of Attachment, Temperament And Parenting On Human Development. *Korean J Pediatr*, 55(12):449-454
- Huston, A. C., Mcloyd, V. C., and Garcia Coll, C. (1994). Children And Poverty: Issues in Contemporary Research. *Child Development*, 65, 275–282.
- Isley, S., O’neil, R., Clatfelter, D., and Parke, R.D. (1999). Parent And Child Expressed Affect And Children’s Social Competence: Modeling Direct And İndirect Pathways. *Developmental Psychology*, 35, 547–560.

- Izard, C. E. (1991). *The Psychology Of Emotions*. New York, Ny: Plenum Press.
- İlhan-Ildız, G., Ahmetoğlu, E. ve Acar, İ. (2017) *Ebeveyn Duygu Sosyalleştirme Ve Çocuk Mizacının Çocuklarda Duygu Düzenleme Üzerindeki Yordayıcı Etkisi*, 5. Uluslararası Okul Öncesi Eğitim Kongresi Özet Kitabı.
- İlhan-Ildız, G. ve Seven, S. (2018). *Bazı Değişkenlere Göre 6 Yaş Çocuklarının Bağlanma Ve Ebeveynlerinin Duygu Sosyalleştirme Davranışlarının Değerlendirilmesi*, VIII. Uluslararası Eğitimde Araştırmalar Kongresi Özet Kitapçığı, Isbn : 978-605-82193-2-8.
- Kılıç, Ş. (2012) *8-72 Aylık Çocukların Duyguları Anlama Becerisi ve Annelerin Duyguları Sosyalleştirme Davranışları Arasındaki İlişki*.Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara
- Klimes-Dougan, B., Brand, A. E., Zahn-Waxler, C., Usher, B., Hastings, P. D., Kendziora, K. and Garside, R. B. (2007). Parental Emotion Socialization in Adolescence: Differences İn Sex, Age And Problem Status. *Social Development*, 16, 326-342.
- Kopp C. B. (1989). Regulation Of Distress And Negative Emotions: A Developmental View. *Developmental Psychology*, 25:343–354.
- Mcelwain N, Halberstadt A. ve Volling B.(2007). Mother- And Father-Reported Reactions To Children’s Negative Emotions: Relations To Young Children’s Emotion Understanding And Friendship Quality. *Child Development*. 78:1407–1425.
- Mcloyd, V. (1990). The İmpact of Economic Hardship on Black Families and Children: Psychological Distress, Parenting, and Socioemotional Development. *Child Development*, 61, 311–346.
- Mcloyd, V. and Wilson, L. (1990). *Maternal Behavior, Social Support, And Economic Conditions As Predictors Of Psychological Distress in Children*. In V. C. Mcloyd & C. Flanagan (Eds.), *New Directions For Child Development*: No. 46. Economic Stress: Effects On Family Life And Child Development (Pp. 49–69). San Francisco: Jossey–Bass.
- Mills , R. L., Hastings, P. D., Helm, J., Serbin, L. A., Etezadi, J., Stack, D. M., & Li, H. H. (2012). Temperamental, parental, and contextual contributors to early-emerging internalizing problems: a new integrative analysis approach. *Social Development*, 21(2), 229–253. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9507.2011.00629.x>.

- Morris, A.S., Silk, J., Steinberg, L., Myers, S. and Robinson, L. (2007). The Role Of The Family Context In The Development Of Emotion Regulation. *Social Development*, 16, 361–388.
- Newland R. ve Crnic K. (2011). Mother-Child Affect And Emotion Socialization Processes Across The Late Preschool Period: Predictions Of Emerging Behaviour Problems. *Infant And Child Development*, 20:371–388.
- Özkan, K.H. (2015). *Annelerin Duygu Sosyalleştirme Davranışları İle Çocukların Benlik Algısı Ve Sosyal Problem Çözme Becerilerinin İncelenmesi*. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Pérez-Padilla, J., Menéndez, S., & Lozano, O. (2015). Validity of the Parenting Stress Index Short Form in a sample of at-risk mothers. *Evaluation Review*, 39, 428–446.
- Ramsden, S. R. and Hubbard, J. A. (2002). Family Expressiveness And Parental Emotion Coaching: Their Role In Children's Emotion Regulation And Aggression. *Journal Of Abnormal Child Psychology*, 30, 657-667.
- Rosier, K.B., and Corsaro, W.A. (1993). Competent Parents, Complex Lives: Managing Parenthood in Poverty. *Journal Of Contemporary Ethnography*, 22 (2), 171-204.
- Saarni, C. (2001). Cognition, Context And Goals : Significant Components In Social-Emotional Effectiveness. *Social Development*, 10 (1), 125-127.
- Saarni, C. Campos, J. J., Camras, L. A. and Witherington, D. (2006). *Emotional Development: Action, Communication And Social Understanding*. In: Damon W, Eisenberg N, Editors. *Handbook Of Child Psychology: Vol 3. Social, Emotional, And Personality Development*. 6th Ed. Wiley; New York, Pp. 226– 299.
- Duncombe, M. E., Havighurst, S. S., Holland, K. A., & Frankling, E. J. (2012). The contribution of parenting practices and parent emotion factors in children at risk for disruptive behavior disorders. *Child Psychiatry and Human Development*, 43, 715–733.
- Seçer, Z. (2017). Sosyal Olarak Yetkin Okul Öncesi Çocukların Duygu Düzenlemeleri İle Annelerinin Duygu Sosyalleştirme Davranışları Arasındaki İlişkiler. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 25 (4), 1435-1452.
- Senemoğlu, N. (2018). *Gelişim Öğrenme ve Öğretim: Kuramdan Uygulamaya*, (25. Basım), Anı Yayıncılık: Ankara.

- Strayer, J. (1980). A Naturalistic Study of Empathic Behaviors And Their Relation To Affective States And Perspective-Taking Skills in Preschool Children. *Child Development*, 51, 815-822.
- Tezel Şahin, F. ve Özyürek, A. (2010). *Anne Baba Eğitimi ve Türkiye’de Uygulanan Aile Eğitim Programları*, *Anne Baba Eğitimi* (Ed.:Tülin Güler), Ss.141-162, Pegem Yayıncılık: Ankara, Isbn: 978-605-364-081- 3.
- Thompson, M. S. and Ensminger, M. E. (1989). Psychological Well-Being Among Mothers With School Age Children: Evolving Family Structures. *Social Forces*, 67, 715-730
- Trentacosta, C.J., Izard, C.E., Mostow, A.J. and Fine, S. (2006). Children’s Emotional Competence And Attentional Competence İn Early Elementary School. *School Psychology Quarterly*, 21 (2): 148-170
- Walter-Keyes, A. (2004). The enhanced effectiveness of parent education with an emotion socialization component. Unpublished Doctorate Dessartation University of New Orleans
- Whiteman, S. D., Mchale, S. M., and Crouter, A. C. (2007). Competing Processes Of Sibling İnfluence: Observational Learning And Sibling Deidentification. *Social Development*, 16(4), 642-661.

▪ FINANS

FINANSAL İNOVASYONLARIN DOĞASI VE ETKİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*

An Evaluation on Financial Innovation Concept and Its Taksonomy

Arzum ERKEN ÇELİK & Olcay ÖLÇEN*****

1. Giriş

Her türlü ekonomik yapının güncellenmesinde önemli rolü bulunan inovasyon tasarım ve uygulamaları, rekabet gücünün artırılabilmesine, yeni ekonomik değerler oluşturulabilmesine, eldeki ve potansiyel kaynakların en verimli şekilde kullanılabilmesine, olumlu stratejik konumların inşa edilebilmesine yardımcı olmaktadır. Aynı şekilde finansal piyasaların performanslarının değerlendirilmesinde, mevcut ve gelecekteki faaliyetlerinin düzenlenmesinde de önemle dikkate alınması gereken bir boyut haline gelmiştir. Ayrıca finansal süreçlerin, ürün ve hizmetlerin gelişiminin, zaman içinde oluşan kullanım eğilimlerinin sadece finansal sektörü değil, finans dışı diğer tüm sektörleri de yoğun bir şekilde etkilemekte olduğu açıktır.

Özellikle son on yıllar içinde yaşanan ekonomik ve finansal krizler ile teknolojik gelişmeler de finansal inovasyonu, üzerinde çok durulan, daha geniş uygulama alanı bulan bir kavram haline getirmiştir. Temelde ilkel dönem değiş-tokuş işlemlerinden paranın bulunmasına; tahvil, hisse senedi ve bankacılık işlemlerinin ortaya çıkmasından türev işlemlere kadar zamanında yapılmış olan pek çok yeniliğin “finansal inovasyon” başlığı altında incelenmesi mümkündür. Bu tür kronolojik değerlendirmeler, tarihsel gelişimin ortaya konması gereken analizler için uygun olsa da birçok incelemede daha rahat anlaşılmasını, kavranmalarını sağlayabilmek amacıyla finansal inovasyon süreçlerinin ve uygulamalarının belli kriterler üzerinden sınıflandırılması daha çok tercih edilmiştir.

Diğer alanlarda olduğu gibi, finansal alanlarda da inovasyon süreçlerinin düzgün bir biçimde kurgulanabilmesi ve uygulanabilmesi, verimli olabilmesi, bunlar için daha sistematik bir bakış açısının oluşturulmasına bağlıdır. Sistematik bakış açısı ise ancak sağlam bir kavramsal zemin hazırlanması ile mümkün olmaktadır. Bu çalışmanın amacı da pratik alanda hız kazanmış olan finansal inovasyon süreç ve uygulamaları ile ilgili olarak eksikliği hissedilen kavramsal çalışma

* Bu çalışma, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu tarafından desteklenen 2015-907 numaralı proje kapsamında hazırlanmıştır.

** (Doç. Dr.); Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye. E-mail: aerken@ogu.edu.tr.

*** Eskişehir Osmangazi Üniversitesi SBE İşletme Doktora Programı öğrencisi, Eskişehir, Türkiye. E-mail: olcay.olcen@gmail.com

alanına katkıda bulunulmasıdır. Bu amaç doğrultusunda finansal inovasyon kavramı, değişik kriterlere ve tarihsel gelişime koşut olarak ortaya çıkan sınıflandırmaları, uygulama modelleri; finansal inovasyon uygulamalarının olumlu ve olumsuz özellikleri; yaratıcı yıkım, sürdürülebilirlik, regülasyon, deregülasyon, finansal liberalizasyon ve kriz süreçleri ile olan etkileşimleri açıklanmaya çalışılmıştır.

2. İnovasyon Kavramı

Latince bir sözcük olan “innovatus”tan türemiş olan inovasyon (yenilik), her türlü alanda yeni ürün, hizmet ve yöntemlerin tasarlanması ve uygulanması ile ilgili süreçleri temsil etmektedir.

Schumpeter, yaratıcı yıkım süreçlerini ele aldığı eserlerinde (1934 ve 1975) yepyeni ya da nitel olarak büyük ölçüde değişmiş bir ürünün tanıtılması, bir endüstri içine yeni bir sürecin yerleştirilmesi, yeni bir piyasanın açılması, yeni bir hammadde veya girdinin tedarikinde yeni bir kaynağın geliştirilmesi ve örgütün endüstriyel yapılanmasında meydana gelen değişimler için yapılan faaliyetleri “inovasyon faaliyetleri” olarak sınıflandırmıştır. Yazarın oluşturduğu bu yaklaşım, daha sonra uluslararası nitelikte önem kazanacak ve özellikle inovasyon ile ilgili kavramlaştırmalarda bir rehber niteliğine bürünecek olan Oslo Kılavuzu’nda kullanılmıştır. Söz konusu kılavuza göre inovasyon, işletme içi uygulamalarda, iş yeri organizasyonunda veya işletmenin dış ilişkilerinde yeni veya önemli derecede iyileştirilmiş bir ürün (mal veya hizmet) veya süreç, yeni bir pazarlama yöntemi ya da yeni bir organizasyonel yöntemin gerçekleştirilmesidir.

Hem akademik, hem resmi otoriteler, hem de uygulamacılar tarafından yaygın şekilde kabul gören Oslo Kılavuzu’nda inovasyonlar temelde, ürün ve hizmet, süreç, organizasyonel ve pazarlama inovasyonu olarak sınıflandırılmaktadır. Ürün ve hizmet inovasyonu, özellikleri ya da amaçlanan kullanımları açısından yeni ya da önemli ölçüde iyileştirilmiş bir mal ya da hizmetin piyasaya sürülmesidir. Bu tür inovasyonlar, teknik spesifikasyonlarda, bileşenlerde ve malzemelerde, ürüne dahil edilmiş yazılımlarda, kullanıcı dostluğunda ya da diğer işlevsel özelliklerde yapılan önemli iyileşmeleri içermektedir. Süreç inovasyonunda, yeni ya da önemli ölçüde iyileştirilmiş bir üretim ya da teslimat yönteminin uygulamaya konması söz konusu olmaktadır. Bu tür inovasyonlar, tekniklerde, teknolojide, ekipmanda ve/veya yazılımlarda gerçekleştirilen önemli değişiklikleri içermektedir. Örgütsel inovasyonda ise bir işletmenin iş uygulamaları, işyeri organizasyonu ya da dış ilişkilerinde yeni bir organizasyonel yöntemin uygulamaya konmaktadır. Ürün tasarımında ya da ambalajında, ürün yerleştirmede, ürün tanıtımında ya da fiyatlamada önemli değişiklikler içeren yeni bir pazarlama yönteminin uygulamaya konması da pazarlama inovasyonu olarak kabul edilmektedir.

3. İnovasyon Modelleri ve İnovasyon Yönetim Sistemi

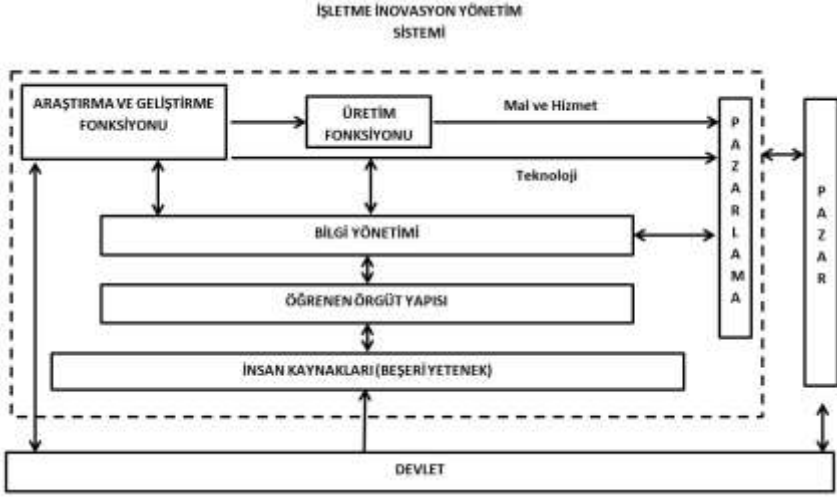
Bir işletmenin “nasıl” inovasyon yapabileceğine ilişkin olarak yöntem ve süreçleri ortaya koyan, geliştiren yaklaşımlar ise inovasyon modellerini oluşturmaktadır. Godin ve Lane ile birlikte yapmış olduğu çalışmalarında (2013: 636) Rotwell’in incelemesini (1992) de baz alarak inovasyon modellerinin zaman içindeki gelişimini Tablo 1’de görülebilecek şekilde birbirini izleyen nesiller olarak ele almış ve sistematik olarak ortaya koymuştur.

Tablo 1. İnovasyon Modellerinin Gelişimi

Nesil	İsim	Ana Özellik	Özellikler
Birinci Nesil	Teknoloji İtmesiyle Oluşan İnovasyon	Araştırma ve geliştirmeye yapılan vurgu	• Pazar, araştırma ve geliştirmenin ürünleri için koruyucu bir kap görevi görmektedir. • Basit, doğrusal ve sıralı bir süreçtir.
İkinci Nesil	Pazarın Çekmesiyle Oluşan İnovasyon	Pazarlamaya yapılan vurgu	• Pazar, araştırma ve geliştirmeye yöneltilmiş fikirlerin kaynağıdır. • Basit, doğrusal ve sıralı bir süreçtir. • Araştırma ve geliştirme, yaratıcı bir role sahiptir.
Üçüncü Nesil	Bağlanmış İnovasyon Modeli	Araştırma ve geliştirme/pazarlama entegrasyonu ara yüzüne yapılan vurgu	• Araştırma ve geliştirme ile pazarlama birlikte daha iyi dengelenir. • Basit, doğrusal ve sıralı süreçtir. • İtme veya çekmeden ya da it/çek kombinasyonlarından oluşmaktadır.
Dördüncü Nesil	Entegre İnovasyon Modeli	Araştırma ve geliştirme ile üretim arasındaki entegrasyona yapılan vurgu	• Entegre edilmiş geliştirme takımları ile paralel geliştirme söz konusudur. • Güçlü tedarikçi bağlantıları önemlidir. • Son kullanıcılarla yakın bağlar kurulmaktadır.
Beşinci Nesil	Sistem Entegrasyonu ve Network Modelleri	Kurumsal esnekliğe ve geliştirmenin hızına yapılan vurgu (zaman temelli strateji)	• Tam entegre paralel geliştirme yapılmaktadır. • Araştırma ve geliştirmede uzman sistemler ve simülasyon modelleri kullanılmaktadır. • Son kullanıcılarla güçlü bağlantılar kurulmaktadır. • CAD (Bilgisayar destekli tasarım) sistemleri ile bağlantılı olarak yeni ürünlerin ortaklaşa geliştirilmesini de kapsayacak bir şekilde ilk tedarikçilerle stratejik bütünleşmeye gidilmektedir. • Joint ventures (ortak girişim), ortaklaşa araştırma grupları ve pazarlama düzenlemeleri gibi yatay bağlantılar oluşturulmaktadır. • Artan bir şekilde kalite ve diğer bedelsiz faktörler üzerine odaklanılmaktadır.

Kaynak: Godin ve Lane (2013: 636).

Ve Şekil 1’de görüleceği üzere günümüzde inovasyon yönetim sistemi, işletmeler için ayrı bir işletme fonksiyonu olarak değerlendirilmeye başlamıştır.

Şekil 1. İnovasyon Yönetim Sistemi

4. Finansal İnovasyon Kavramı

Finansal inovasyon, özellikle son on yıllar içinde yaşanan ekonomik ve finansal krizlerin, teknolojik gelişmelerin de etkisiyle üzerinde çok durulan, uygulama alanı bulan bir kavram haline gelmiştir.

Finansal inovasyon örnekleri, tarihsel olarak ekonomilerin gelişmesinde her aşamada bulunabilecek bir karakterdedir. Yeni finansal araçların geliştirilmesi, yeni işletme yapılarının oluşturulması, yeni muhasebe ve finansal rapor tekniklerinin geliştirilmesi, başarılı teknolojik inovasyonlar, yeni finansal düzenlemelerin icadını veya geliştirilmesini de gerektirmiştir (Michalopoulos, Laeven, Levine, 2011).

Frame ve White (2002:3) son yıllarda farklı platformlarda, yayınlarda sıkça kullanılsa da “finansal inovasyon” teriminin, üzerinde görüş birliği sağlanmış net bir tanımı bulunmadığını, ancak Oslo Kılavuzu’ndaki tanımlamadan hareketle, işletmelerin yürüttüğü finansal inovasyonlara konu olabilen finansal faaliyetlerini aşağıdaki şekilde gruplandırmanın mümkün olduğunu belirtmişlerdir:

- Yeni Finansal Ürünler
(Örneğin ayarlanabilir oranlı mortgage kredileri, takaslı ticari endeks fonları)
- Yeni Finansal Hizmetler
(Örneğin, online menkul kıymet ticareti, İnternet bankacılığı)
- Yeni Finansal Ürün veya Hizmet Üretim Süreçleri

(Örneğin, menkul kıymetler için elektronik kayıt tutma, kredi derecelendirme)

- Yeni Organizasyon (İşletmecilik) Şekilleri

(Örneğin, menkul kıymet ticareti için elektronik takas sisteminin kurulması, İnternet bankacılığı ile ilgili organizasyonların oluşturulması)

Akhavein, Frame ve White da çalışmalarında (2001), finansal inovasyonun “tepkisel ve etkin sermaye pazarlarının yaşam suyu” olarak tanımlandığına dikkat çekmiş; üretkenliği artırmada ciddi bir rol oynadığının altını çizmişlerdir. Yazarlar ayrıca finansal inovasyonun ekonomi içinde ne hızda yayıldığının da önemli olduğunu belirtmişlerdir. Finansal inovasyonların yayılmasının daha hızlı olmasının, bunların etkilerini de daha çabuk görme ve böylece bunlar için yapılan ilk yatırımlardan daha yüksek sosyal geri dönüş alma anlamına geldiği sonucuna varmışlardır.

Engelen ve ekibine (2010: 30) göre finansal inovasyonlar, ne finansal piyasalarda görülen neo-klasik piyasa modelinden gerçek dünya sapmaları, ne de cesur akademik teoristlerin ve araçların bir ürünüdür. Bunun yerine yapısal koşulların; konjonktürel durumların; birlikte bir kaynak oluşturacak tekniklerin, keşifsel mekanizmaların ve yeteneklerin başarılı ya da başarısız bir şekilde, zincirler halinde, bir araya getirilmesi ile oluşmaktadır.

Tufano’nun çalışmasında (2003) finansal inovasyonların ortaya çıkmasını sağlayan finansal piyasa bileşenleri konusunda yapmış olduğu tespitler de bu görüşler ile örtüşmektedir:

1. Finansal inovasyonlar, doğuştan tamamlanmamış pazarları tamamlamak için ortaya çıkmaktadırlar.
2. Finansal inovasyonlar, doğal vekâlet sorunlarını ve enformasyon asimetrisini hedef almaktadırlar.
3. Finansal inovasyonlar, pek çok tarafın işlem, araştırma veya pazarlama maliyetlerini minimize etmeyi amaçlamaktadırlar.
4. Finansal inovasyonlar vergi uygulamalarına ve regülasyonlara verilen tepkilerdir.
5. Artan küreselleşme ve riskler, finansal inovasyonlar için motivasyon kaynaklarıdır.

Zaman içinde yaşanan teknolojik şoklar, finansal inovasyonları uyarmaktadırlar.

4.1. Finansal İnovasyonların Temel Özellikleri

Genel yaklaşıma göre finansal gelişmeler, bilgi işlem maliyetlerini düşürerek ekonomik büyümeyi artırmaktadır. Modern Finansal Kalkınma

Teorisi'ne göre bu gelişmeler, daha iyi finansal hizmetler sunabilen ve teknik yeniliği sağlayabilen inovasyonları teşvik etmektedir (Bal vd., 2017: 546). Ancak zaman içinde yaşanmış olan her finansal inovasyon sürecinin de kendisinden beklenen pozitif etkileri yeterince sağlayamadığı görülmüştür. Bu durum finansal inovasyon süreç ve uygulamalarının doğasının irdelenmesinin, kendilerine özgü yapı ve özelliklerinin ortaya konmasının ne kadar önemli olduğunu ortaya koymuştur. Bu konuda yapılan çalışmaların bir kısmı finansal inovasyonların olumlu, bir kısmı da olumsuz yönlerine, sonuçlarına ağırlık vermiştir.

Lerner çalışmasında (2006: 9-10) finansal inovasyonların, finansal piyasaların ve finansal hizmet sektörünün yapı ve işlevlerinden kaynaklanan değişikliklere bağlı olarak diğer inovasyon alanlarına göre aşağıda belirtilen süreçler açısından önemli farklılıklar gösterebileceğini ortaya koymaktadır:

- **Patentleme:** Finansal hizmetlerin gelişimi, kitlesel üretim endüstrilerindeki inovatörlerin kendi buluşlarını patentlemeleri açısından farklılaşmaktadır. Son zamanlara kadar finansal işletmeler, yeni fikirlerini patentlendirme konusunda son derece kısıtlandırılmıştır. Bu işletmelerin ilgili patentleri yapılandırsalar da bunların kullanım süreçlerini işletemeyeceği kanısı yaygın olmuştur. Bu nedenle oluşturulan yeni finansal ürün ve hizmetler rakipler arasında hızla yayılmıştır.
- **Düzenleme:** Finansal hizmetlerde gerçekleştirilmekte olan pek çok ürün inovasyonu, kamu düzenleyici kuruluşlarının detaylı denetimi altındadır. Bu tür denetimler, finansal hizmetlerdeki inovasyon süreçlerine çeşitli engeller oluşturmaktadırlar. Özellikle, daha genç ve tecrübesiz olan işletmeler, bu denetimleri kaynaklarını kısıtlayıcı etkenler olarak görebilmektedirler.
- **Ortaklık:** Finansal hizmet sektörünün pek çok bölümünde işletmeler, sıklıkla ortaklaşa faaliyetlere girişmektedirler. Bu girişimler inovatif ürün, hizmet ve süreçlerin ortaya çıkartılmasının yanında standartların yaratılması, finansal kurumlar arasındaki etkileşimlerin kolaylaştırılması için de önem arz etmektedir. Söz konusu ilişkiler, finansal inovasyonlar için oluşan/oluşturulan teşvikleri ve bu inovasyonların doğalarını da şekillendirmektedirler.

Literatürde, finansal inovasyonun olumlu yönlerine vurgu yapan çalışmalar kadar olumsuz yönlerini de ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır.

Beck çalışmasında (2014: 2) 2007-2009 finansal krizinin, finansal inovasyonun hem olumlu, hem de olumsuz yönlerini ortaya çıkartan çok geniş kapsamlı bir tartışmaya neden olduğunu ifade etmiştir. Söz konusu tartışmayı temelde iki görüş kategorisi çerçevesinde değerlendirmiştir:

A. Geleneksel İnovasyon-Büyüme Görüşü: Bu görüş, finansal inovasyonu, vekâlet maliyetlerini azaltmaya yardımcı olan, risk paylaşımını kolaylaştıran, finansal pazarları tamamlayan, dağıtım etkinliğini ve ekonomik büyümeyi üst düzeyde artıran bir şekilde konumlandırmaktadır.

B. İnovasyon-Kırılganlık Görüşü: Bu görüşe göre ise finansal inovasyon, 2007-2009 finansal krizine yol açan benzeri görülmemiş bir kredi genişlemesine neden olarak konut fiyatlarında ani düşüş ve yükselişler döngüsünü tetikleyen; finansal mühendislik ürünleriyle güvenli olarak algılanan ancak ihmal edilen risklere maruz bırakan; bankaların ve yatırım bankalarının, yatırımcıların finansal piyasalardaki yanlış anlamalarından faydalanabilen ürün ve süreçler tasarlamalarına yardımcı olan; düzenlemelerden kaynaklanan arbitraj olasılıklarının sömürülmesine olanak tanıyan süreçlerin oluşumundan sorumludur.

Michalopoulos ve ekibi (2011: 36), teknolojik ve finansal inovasyonu, ekonomik büyüme göstergelerini ve bireylerin fayda maksimizasyonuna yönelik kararlarını yansıtarak modellemeye çalışmışlardır. Yazarlar, ekonomik büyüme sürecinde finansal inovasyonun hayati bir rol oynadığına dikkat çekmişler; finansal inovasyonu engelleyen kurumların, yasaların, düzenlemelerin ve politikaların, teknolojik değişimi ve ekonomik büyümeyi yavaşlattığını ileri sürmüşlerdir. Beck ve ekibi (2012) de bununla paralel olarak yüksek düzeyde finansal inovasyonun, bir ülkenin büyüme fırsatları, sermaye ve kişi başına düşen gayrisafi milli hasıla miktarı gelişimi ile ve Ar-Ge faaliyetine bağlı endüstriler ile güçlü bir ilişki içinde olabileceğini göstermiştir.

Dynan ve ekibi, 1985 ortalarında ekonomiyi dengelemek (volatilitiyi düşürmek) amacı ile gerçekleştirilen faaliyetleri incelediği çalışmalarında (2005) bu faaliyetlerin ekonomik şokların ılımlı hale getirilmesini, yeni ileri envanter yöntemlerinin ve daha iyi para politikalarının uygulanmasını kapsadığını ortaya koymuşlardır. Çalışma, finansal inovasyonun, ekonominin dengelenmesinde katkısı bulunan diğer bir faaliyet olduğunu ileri sürmektedir.

Wagner'e (2008: 136) göre son zamanlarda ortaya çıkan farklı yeni kredi türev araçları gibi finansal inovasyonlar, bankaların kredi satış ve kredi hedging işlemleri olasılıklarını artırmıştır. Bunun bankacılık sektörü için sonucu, normal zamanlarda oluşan daha yüksek risk transferi ve krizlerde artırılan likidasyon nedeniyle birincil piyasalarda risk alma iştahının artması olmuştur. Artan likidite bir kriz durumunda genel dengeyi bozabilmekte; bankaların yeni araçlarla daha çok risk almaya başlayabilmektedirler. Bu durum, kredi piyasasında yer alan finansal inovasyonların olumsuz yönünü ortaya koymaktadır.

Henderson ve ekibi çalışmalarında (2011: 227) incelemiş olduğu yapılandırılmış türev ürünlerin ortalama beklenen gelir tahminlerinin neredeyse sıfırın altında olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu ürünlerin vergi, likidite ve diğer kazançları sağlamadığını ve bilgi sahibi rasyonel yatırımcıların tercih etmesinin mümkün olmayacağını ileri sürmüşlerdir. Bunların yanı sıra çalışma kapsamında yapılan araştırma bulgularına göre bu tür ürünleri arz eden işletmelerin özellikle inovatif menkul kıymetlerin bazı boyutlarını saklamakta veya bilgilendirilmemiş yatırımcıyı yanıltmak için karmaşık olarak tanıtmaktadır.

Diaz-Rainey ve Ibikunle (2011) de finansal inovasyonların olumsuz etkilerini yüksek frekanslı veri ticareti ve borsa yatırım fonu örnekleminde incelemişlerdir. İncelemeleri sonucunda Tablo 4'te görülebilecek şekilde finansal inovasyonların olumsuz yönlerinin sınıflandırmasını (taksonomisini) yapmış ve yüksek frekanslı ticaret ve borsa yatırım fonu uygulamaları için örnekleri vermişlerdir.

Allen (2012) da finansal inovasyonları, küresel finansal krizlerin nedenlerinden birisi olarak görmektedir. Oysa risk sermayesi ve kaldıraçlı satın almalar gibi inovasyonlar ile yaratılan fonların, işletmeler tarafından endüstriyel inovasyonlar ve Ar-Ge araştırmaları için kullanılmasının daha yapıcı olacağını vurgulamaktadır. Ayrıca sürdürülebilir doğa için borçlanma swapları, bireysel avlanma kotalarının transferi, küresel çapta bulaşıcı hastalıkların ve hava kirliliğinin nedenlerinin ortadan kaldırılması için gerekli olan fonların elde edilmesi için kurulabilecek mekanizmalar yararına kullanılması gerektiğini belirtmektedir

Tablo 2. Finansal İnovasyonların Olumsuz Yönlerinin Taksonomisi ve Yüksek Frekanslı Ticaret ile Borsa Yatırım Fonu Uygulamaları

Taksonomi	Yıkıcı Planlar Nedeniyle Ortaya Çıkan Olumsuzluklar	Finansal İnovasyonların Kötüye Kullanılması	Kasıtsız Olarak Ortaya Çıkan Olumsuz Sonuçlar
Faaliyetin Doğası	Finansal inovasyon, yasa dışı faaliyet gerçekleştirmek veya dolandırıcılık için kullanılabilir.	Finansal inovasyonun uygunsuz ve gayri ahlaki olarak kullanılması	Finansal inovasyonların yasaya uygun şekilde kullanılmaları, ancak söz konusu kullanımların finansal sistemde veya ekonomide neden olabileceği olumsuz sonuçlar
Yararlanan	Asimetrik: Yalnızca planı oluşturanlar kazanç sağlayabilir. (Yıkıcı)	Asimetrik: İnovasyonun ortaya koyduğu değer, orantısız olarak inovasyon satıcısına veya yaratıcısına gidebilir. (Kötüye kullanım)	Finansal inovasyonda taraf olanların hepsinin kazanma şansı vardır.
Motivasyon	Kazanç elde etmek	Yersiz uygulanan teşvikler	İyi niyetli (kötü veya yıkıcı niyetle kullanılan) inovasyonlar

Sorun Nasıl Dengelenebilir?	- Finansal inovasyonların lisanslanması ile - Güçlendirilmiş ticaret hukuku düzenlemeleri ile - Kurumsal yönetim ile	İş düzenlemelerinin hayata geçirilmesiyle ve kurumsal yönetim ile	İnovasyonların lisanslanması: Yeni finansal inovasyonun sistematik göstergelerinin bağımsız olarak analiz edilmesiyle elde edilen sonuçlardan kaynaklanan politikalar vasıtasıyla
Yüksek Frekanslı Ticaret Uygulaması	Piyasaya yanıltıcı sinyal gönderme (Spoofing) ve piyasaya ani giriş çıkışlarla piyasa dengesini bozarak çıkar sağlamayı (Quote Stuffing) kolaylaştıran finansal inovasyonlarla diğer katılımcılar üzerinde haksız avantaj sağlama		Çok hızlı, derin ve oynaklığı yüksek (flash crash) olan yüksek frekanslı piyasalarda iyi niyet olsa da finansal gerilimin hızlanması ve artması
Borsa Yatırım Fonu Uygulaması	Borsa yatırım fonlarını, içeriden bilgi alma üzerine kurulu veya onaylanmamış ticaret için kullanma (haksız olarak kişisel kazanç sağlama veya primleri artırma gibi)	Sentetik borsa yatırım fonlarının, perakende müşterilere bu fonlarla ilişkili riskleri açıklamadan satılması (kötü satış)	Borsa yatırım fonları, varlık pazarlarında spekülasyon niyeti ile ilişkiye geçtiğinde daha yüksek enflasyon gibi sonuçların ortaya çıkması

Kaynak: Diaz-Rainey ve Ibikunle (2011).

4.2 Finansal İnovasyon ile İlişkili Başlıca Kavram ve Süreçler

Bir işletme ve çevresindeki sistemler içinde ortaya çıkan her türlü finansal inovasyon uygulamasının bu sistemleri etkileyeceği, bu sistemlerde başka dinamikler nedeniyle yaşanan değişimlerin de gelecekte ortaya çıkacak olan finansal inovasyon uygulama süreçlerini etkileyeceği açıktır. Bu noktada, özellikle Yaratıcı Yıkım, Sürdürülebilirlik, Regülasyon, Deregülasyon ve Finansal Liberalizasyon, Finansal Kriz ve Risk Yönetimi kavram ve süreçleri ile finansal inovasyon uygulamaları arasındaki temel etkileşimlerin anlaşılması önem kazanmaktadır. Bu etkileşimlerin doğru bir şekilde anlaşılması, finansal inovasyonların planlanması, oluşturulması, uygulanması ve performanslarının ölçülmesi ile ilgili süreçlerin doğru şekilde analiz edilip yönetilmesine yardımcı olacaktır.

4.2.1.Yaratıcı Yıkım ve Finansal İnovasyon

İlgili literatür incelendiğinde genellikle Schumpeter'in yoğun olarak tartıştığı bir kavram olarak karşımıza çıksa da, "Yaratıcı Yıkım" kavramının gelişiminin neredeyse medeniyetle birlikte ilerlediğini not etmek gerekir. Her alanda ortaya çıkan yeni uygulamalar, araçlar, ürün ve hizmetler, daha eski uygulamaları, araçları, ürün ve hizmetleri devreden çıkartarak bunlarla ilgili sistemleri de bazen yavaş bazen de hızlı bir şekilde yıkmaktadırlar.

Reinert’lar, çalışmalarında (2006: 55), yaratıcı yıkım kavramının sosyal bilimlere Friedrich Nietzsche kanalı ile girdiğini vurgulamaktadırlar. Yazarlar, yaratıcı yıkımın kökenlerinin Hint Felsefesi’ne dayandığını, oradan Alman edebiyatına ve felsefesine girdiğini ileri sürmüşlerdir. Günümüzde bu kavramı anmanın, Ana Akım İktisat¹ ile Schumpeterci ve evrimsel alternatifi² arasındaki farkı anlamaktan geçtiği sonucuna varmışlardır.

Schumpeter ise “Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi” adlı eserinde (2014) yaratıcı yıkımı, yerli ve yabancı piyasaların, bir atölyenin veya bir fabrikanın, ürünlerin, dolayısıyla bir ekonomik yapının sürekli olarak yok edilmesi; onun yerine sürekli olarak yenisinin yaratılması olarak tanımlamaktadır. Yazara göre bu süreç, devrimsel bir süreçtir ve Kapitalizm’in tek gerçeğidir.

Küreselleşme sürecini tamamlamış veya tamamlamakta olan bir ülkede, ya da bir çokuluslu şirkette yaratıcı yıkım faaliyetleri, rekabet ile birlikte anılmaktadır. Ülkelerin ya da çokuluslu şirketlerin bu faaliyetlerde bulunma yöntemleri, bir buluşun doğrudan ticarileştirilmesi şeklinde gerçekleşebileceği gibi; bir ürünün veya hizmetin daha iyi hale getirilip yeni bir ürün veya hizmetmiş gibi ticarileştirilmesi şeklinde de olabilmektedir (Wagner (2008). Bu tanımdan hareketle inovasyon faaliyetlerinin, yapılan buluş ve iyileştirmeler ile değil, bunların gerektiğinde açılacak yeni alanlarda ticarileştirilmesi ile ilişkili olduğu ifade edilebilir.

4.2.2.İşletme Amaçları, Sürdürülebilirlik ve Finansal İnovasyon

Günümüzde işletmelerin nihai amacı, klasik “kar maksimizasyonu” yerine, çağdaş ve bu amacın eksiklerini tamamlayan “işletmenin cari piyasa değerini ya da hissedarların varlığını maksimize etme” şeklinde ifade edilmektedir (Aydın vd., 2010: 8). Fried de 2014 yılında yayınlanmış olan çalışmasında, işletmelerin uzun dönemli hissedar yatırımcıları tercih ettiklerini belirtmiştir. Uzun dönemli yatırımcıları/hissedarları işletme bünyesinde tutmak ise hiç şüphesiz bir “finansal/ekonomik sürdürülebilirlik” sorunudur.

Sürdürülebilirlik ise Brundtland’ın 1987’de yayınlanan Dünya Çevre ve Gelişim Raporu’nda belirtmiş olduğu gibi “Bugün dünyada yaşayan nesillerin ihtiyaçlarının, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama yeteneğini tehlikeye atmadan karşılanmasının sağlanması”dır.

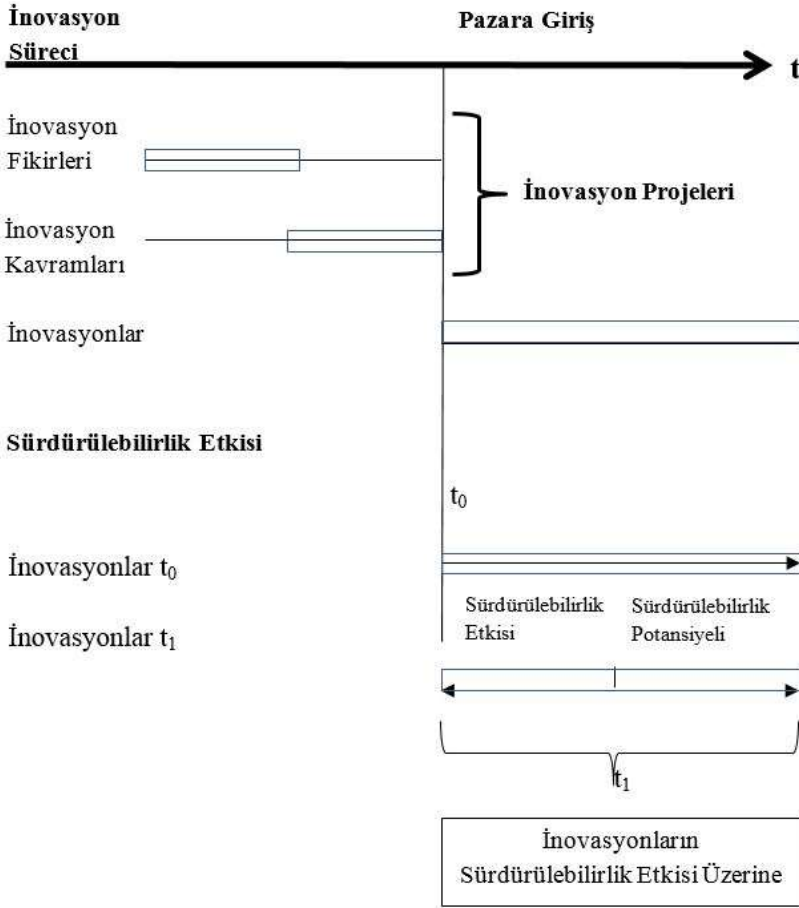
1 Tüm dünyada önde gelen iktisat okullarının, üniversitelerinin, dergilerinin, örgütlerinin ve bu örgütlerin üyelerinin takip ettiği iktisadi öğretilerdir (Dequech, 2007).

2 Yine ana akım iktisat içinde sınıflandırılacak, iktisat biliminin evrimsel bir seyir izleyebileceğini savunan bilim insanlarının oluşturduğu grubun öğretilerine verilen addır.

Sürdürülebilirlik kavramı finans bilimine uygulanırken iki temel fonksiyonun gerçekleşmesi gerektiği vurgulanmalıdır. Bunlardan ilki, para ve sermayenin depolanma fonksiyonu gereği, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama potansiyelinin geliştirilmesinin veya geliştirilmemesinin finansal karar alanları içinde önemli bir yer tutmasıdır. Bu fonksiyona verilebilecek güzel bir örnek emeklilik fonu uygulamalarıdır. İkinci olarak, finansal süreçlerin bir amaçtan ziyade, reel ekonomik süreçleri yansıttığı kabul edilirse, uzun dönemli entegrasyona ve güvene odaklanmış finansal politikaların oluşturulması ve uygulanması önem kazanmaktadır. Sadece zaman kazanmak için kısa dönemli finansal kararlar almak, er ya da geç sürdürülemezliğe neden olmaktadır (Soppe, 2004: 214).

León, çalışmasında (2001) finansal sürdürülebilirliği, dörtlü bir sütun üzerine inşa etmektedir. Bunlar, stratejik ve finansal planlama, gelir çeşitlendirme, sağlam bir yönetim ve finansal yapı ve kendi gelirini üretmedir. Yazara göre stratejik plan işletmenin veya örgütün uzun vadede erişmek istediği hedefleri kapsamaktadır. Stratejik planın gösterdiği hedef(ler)i gerçekleştirirken harcamayı düşündüğü ve bu hedef(ler)i gerçekleştirmekten sağlayacağı faydayı ortaya koyan dinamik süreç ise finansal planlamadır. Gelir çeşitlendirme, işletmenin sadece kendi iç gelir üretimi mekanizmasından değil, aynı zamanda fonlama sağlayan diğer gelir kaynaklarından da faydalanma esasına dayanmaktadır. Sağlam bir kurumsal ve finansal yapı, finansal kaynakların şeffaf ve etkin bir şekilde yönetilmesi ve işletmenin sürdürülebilirliğinin sağlanması ile oluşturulabilecektir. İşletmenin kendi gelirini üretebilmesi de temelde gelir elde etmek için oluşturduğu kaynaklarını, yöntemlerini sürekli olarak çeşitlendirmesi ile mümkün olacaktır.

Hansen ve ekibinin 2009 yılında yayınlanan sürdürülebilirlik ile inovasyon kavramları arasındaki ilişkiyi irdelediği çalışmasında aşağıdaki Şekil 2'deki gibi incelemektedir.

Şekil 2. Kavramsal İnovasyon ve Sürdürülebilirlik İlişkisi

Kaynak: Hansen ve ekibi, 2009: 686.

Sürdürülebilirliğe dayalı inovasyon, Hansen ve Grose-Dunker (2013), sürdürülebilirliğe dayalı inovasyonun ancak “yeni” veya “büyük ölçüde yeni” olarak tanımlanan bir ürün/ürün-hizmet sisteminin/hizmetin, daha önceki versiyonları ile kıyaslandığında, fiziksel yaşam döngüsü üzerinde, sağlaması gereken çevresel ve sosyal kazançların daha fazla olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir.

Sonuç olarak işletmelerin temel amaçlarını yerine getirebilmek için planlamaları ve gerçekleştirmeleri gereken her faaliyette olduğu gibi inovasyon bağlantılı faaliyetlerinde de sürdürülebilirlik boyutunu hep ön planda tutmaları gerektiği anlaşılmaktadır.

4.2.3.Regülasyon, Dereg lasyon, Finansal Liberalizasyon ve Finansal İnovasyon

Ekonominin bütünsel yönetiminde yetki ve sorumluluk sahibi olan düzenleyici kurumların ve bankalar gibi önemli aracılık rolü bulunan kuruluşların herhangi bir ekonomik birimin (hanehalkının, işletmenin, kamu birimlerinin) servetlerini dolaylı ve doğrudan etkileyebilecek araçlar ile ilgili mekanizmalara müdahale edebilme gücünü ellerinde bulundurmak istemeleri doğaldır. Dolayısıyla finansal inovasyonların üretilmesi, uygulanması ve kazanç paylaşımları ile ilgili süreçlerde de söz sahibi olmak istemektedirler. Bu amaçla atılan adımlar, aynı zamanda ilgili kurum ve kuruluşlar arasında yaşanabilecek çatışmalara zemin oluşturmaktadır.

Miller’ın 1986 yılında yayınlanan çalışmasında bu tür çatışmalara birçok örnek sunulmaktadır. Yazar, 1930’lardan 1960’lı yıllara kadar ortaya çıkan/gerçekleşen finansal inovasyon, regülasyon, deregülasyon ve finansal liberalizasyon faaliyetlerini incelemiştir. Söz konusu çalışmaya göre dünyada finansal inovasyonların motive edilmesine destek sağlayan en önemli vergi uygulamaları ve regülasyonlar (düzenlemeler), 1930’lu yıllarda görülmüştür. Ancak savaşlara neden olacak gerilimlerin ve depresif bir ekonomi yapısının ortaya çıktığı bu dönemde insanlar, fakir ve dikkati dağılmış bir şekilde yaşadıkları için söz konusu düzenlemeler çok fazla dikkat çekememiş, ilgili destekler verimli bir şekilde kullanılması mümkün olmamıştır. 1960’lı yıllara gelindiğinde ise dünya ekonomisinde ve ticarete görülen zenginlik ile birlikte 1930 ve 1940’lı yıllarda uygulanmaya başlamış olan vergiler, faiz oranı duvarları, hisse senedi satışları ile ilgili düzenlemeler ve rekabet karşıtı kontroller bir yük olarak görülmüştür. Fiyat düzeylerine ve oynaklığına, faiz oranlarına ve döviz kurlarına yönelik olarak uygulanan vergi ve düzenlemelere tepki olarak, yeni bir inovatif dalga ortaya  ık mış, dereg lasyonlar (yeniden düzenlemeler) yapılmıştır.

Murdock da 2013 yılında yayınlanan çalışmasında Miller’ın finansal sistem üzerinde yaptığı incelemeyi (1986) bankacılık alanı için yapmıştır. Yazara göre Büyük Bunalım’dan sonra, İkinci Dünya Savaşı’nın sonundan 1970’lere kadar, Glass-Steagall Uzlaşması ile korunan bankacılık sisteminin de desteği ile genel bir refah düzeyinde önemli derecede artış olmuştur. 1970’lerde dünya ekonomisi yavaşlamaya başlamış ve enflasyon hız kazanmıştır. 1980’lerde “devletin çözüm m , yoksa problem mi olduğu” ahlaki ikilemi ile karşı karşıya kalınmıştır. Amerika Birleşik Devletleri’nde daha sonra 30 yıl sürecek olan finansal dereg lasyonlar süreci böyle başlamıştır. Anti-tr st yasaların devre dış kalması ile birlikte sektörde görülen ortaklıklar, küresel ve ulusal olarak çok büyük bankaların doğmasına neden olmuştur. Bu bankalar ulusal ve uluslararası piyasalara

yüksek güvenle pazarlanmış; dolayısıyla bu bankaların destek verdiği, devreye soktuğu finansal inovasyon uygulamaları büyük hız kazanmıştır.

Lumpkin'e (2010) göre günümüzde finansal piyasalarda yaşanmakta olan hızla devreye sokulan inovasyon süreçleri ve iş çevresi değişimleri ile birlikte müşteri ihtiyaçları ve profillerinde de uzun dönemli değişiklikler ortaya çıkmaktadır. Bunun sonucunda finansal piyasaların işlemesi için yeniden düzenlemelerin yapılması kaçınılmaz hale gelmektedir. İlgili düzenlemeler yapılırken uygulanacak ideal yaklaşım ise sistemin güvenliğini ve gücünü korurken finansal kurumsallaşmaya ve rasyonel risk yönetimini uygulamaya olanak tanıyacak bir denge kurulmasıdır.

Finansal inovasyon ile rekabet arasında ters bir U ilişkisi bulunduğunu ortaya koyan Bos ve ekibi (2013) ise reformların ve düzenleme değişikliklerinin, finansal sistemi, rekabet yapısını ve finansal inovasyonları nasıl etkileyebileceğini de incelemiştir. Elde ettikleri bulgulara dayanarak rekabeti teşvik eden regülasyon politikalarının, finansal inovasyonlardaki azalmayı durdurabileceği; küresel ve ulusal olarak çok büyük ölçekli olan işletmelerin ölçeklerinin küçültülmesinin, ekonomik ve finansal sistemi söz konusu işletmelerin olası hatalarından korumayı sağlayabileceği sonucuna varmışlardır.

Gerardi ve ekibi de (2010) konut finans piyasasının, zamanla serbest rekabet piyasasından daha çok uzaklaşsa da özellikle 1980'li yılların ortasından itibaren bu piyasada belirgin bir gelişmenin olduğunu saptamışlardır. Yazarlar bu gelişmeyi, zamanında gittikçe artan deregülasyonlara bağlı olarak finansal sistem içinde önemli bir yer kazanan ikincil mortgage piyasalarının ortaya çıkmasına bağlamışlardır.

4.2.4.Finansal Kriz, Risk ve Finansal İnovasyon

İktisat tarihi, geliştirilen finansal ürünlerin, hizmetlerin, yöntem ve süreçlerin yol açtığı krizlerle doludur. Özellikle getiri-risk yapıları dengeli olarak kurulamamış ya da zaman içinde zaman içinde dengesi bozulmuş olan finansal araçların, sadece işlem gördükleri finansal piyasayı değil, tüm ekonomiye kadar varacak üst sistemleri de zora soktukları görülmektedir. Bu tür krizlere örnek olarak verilebilecek 2000 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkan “.com” krizinin ve benzer krizlerin oluşum sürecinin, finansal inovasyon ve risk yapıları ile olan ilişkilerinin Şekil 3'te görülmesi mümkündür.

Şekil 3. “com Balonu” ile Finansal İnovasyon ve Risk

Kaynak: Balı ve Büyükşalvarcı, 2011: 160-161.

Kero (2013), 1990-2006 arasındaki dönem için yaptığı yaptığı ekonomik analizler sonucunda bu dönemde bankaların riskli kredilere yatırım yaptığını ve ikincil piyasaların çok hızlı oluştuğunu belirlemiştir. 1980’li yılların ortasından itibaren bankacılık sektöründe gözlemlenen finansal inovasyonların, finansal spot piyasalar ve finansal varlık piyasaları için toplam riski artırdığı ve bankacılık piyasasındaki risk alma davranışına ciddi katkıda bulunduğu sonucuna varmıştır.

Dell’Ariccia ve ekibi (2008) de finansal liberalizasyon derecesi yüksek olan Amerika Birleşik Devletleri mortgage piyasası örneğinde, krize yol açan finansal inovasyonları incelemiştir. Yazarlar, özellikle düşük

gelirliilere uygulanan yüksek faizin söz konusu olduğu mortgage piyasasında yaşanan genişlemelerin kredi standartlarında yumuşamaya neden olduğunu vurgulamışlardır. Ayrıca Kero'ya (2013) paralel olarak genişlemelerin hızlı ve yoğun olarak yaşandığı bir piyasada oluşan sorunların da aksi durumdaki piyasalara göre çok daha şiddetli olduğuna dair kanıtlar sunmuşlardır.

Judge (2012) da çalışmasında finansal inovasyon, karmaşıklık ve sistematik risk arasındaki etkileşimlerin finansal krizlere neden olduğu sonucuna varmıştır. Çalışma, sistematik riski artırabilecek finansal inovasyonların yayılmasının karmaşık yapılara yol açacağını, bunun da sistematik risk kaynaklarına önemli etkiler yapacağına dikkat çekmektedir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Son yıllarda artan teknolojik gelişmelerin de etkisiyle ekonomi ve finans alanlarındaki inovasyon süreçleri daha yoğun bir şekilde gündeme gelmeye başlamıştır. İlgili süreçlerin düzgün bir biçimde kurgulanabilmesi ve uygulanabilmesi, verimli olabilmesi, bunlar için sistematik bir bakış açısının geliştirilmesine bağlıdır. Sistematik bir bakış açısının geliştirilebilmesi ise ancak sağlam bir kavramsal zemin hazırlanması ile mümkün olmaktadır. Bu çalışmada da pratik alanda hız kazanmış olan finansal inovasyon süreç ve uygulamaları ile ilgili olarak eksikliği hissedilen kavramsal çalışma alanına katkıda bulunulması amaçlanmıştır.

Finansal inovasyonu, finansal sistem başlığı altında incelenen, asimetrik enformasyon, piyasa etkinliği, sektörel rekabet, regülasyon ve deregülasyon, finansal liberalizasyon gibi işletmelerin yönetemeyeceği ya da kısıtlı bir şekilde yönetebileceği dışsal değişkenler ile işletme amaçları ve sürdürülebilirlik olgusu gibi içsel değişkenler arasındaki etkileşimin bir ürünü olarak değerlendirmek mümkündür.

Etkinliğini tamamlamamış, asimetrik enformasyonun, rekabetin, finansal riskin, regülasyon ve deregülasyon politikalarının etkisinde gelişen kapitalist -yaratıcı yıkımın bulunduğu- bir finansal piyasanın üreteceği sonuçlar, pek çok yazar tarafından tartışılmıştır. Bu değişkenlerin doğal sonucu olarak daha çok finansal yeni ürün ve hizmet inovasyonu ortaya çıkmaktadır. Bu finansal ürün ve hizmet inovasyonlarının başarıya ulaşabilmesi, mevcut finansal sistemlerin güncellenerek bir müddet daha, rahatça işlevlerini yerine getirebileceği anlamına gelirken; başarısızlığı, finansal sistemin sürdürülebilirliğinin sorgulanacağı koşulların ortaya çıkacağı, mikro, makro veya uluslararası boyutlarda ortaya çıkabilecek finansal krizlere zemin oluşacağı anlamına gelmektedir.

Bu bağlamda finansal inovasyonların tasarım, uygulama ve performans değerlendirme süreçleri ile ilgili yapılarının ve özelliklerinin iyi derecede kavranması; bunların işletmelere, sektörel mekanizmalara ve genel

ekonomiye yansımalarının ne şekillerde olabileceğini ortaya koyan çok yönlü bilimsel tabanı güçlü analizlerin yapılması ve ilgili tüm platformlarda paylaşılması hayati önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Akhavein, J. Frame, W. S. and White, L.J., (2001). *“The Diffusion of Financial Innovation: An Examination of The Adoption of Small Business Credit Scoring By Large Banking Organizations”*, Federal Reserve Bank of Atlanta Working Paper No. 2001-9.
- Allen, F. (2012). *“Trends in Financial Innovation and Their Welfare Impact: An Overview”*, European Financial Management, Vol. 18, No. 4, pp. 493-514.
- Aydın, N., Başar, M. ve Coşkun, M. (2010). *Finansal Yönetim*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Bal, H., İşcan, E., Serin, D. ve Kara, D. (2017). *“Finansal Büyüme ve İnavasyon İlişkisi: OECD”*, International Conference on Eurasian Economies, ss.546-549.
- Balı, S. ve Büyükaşvalı, A. (2011). *1630’dan 2010’a Finansal Krizler Tarihi–Balonlar, Panikler, Buhranlar ve Küresel Finansal Kriz*, Çatı Kitapları Yayınları, İstanbul.
- Beck, T. (2014). *“Finance, Growth, and Stability: Lessons from The Crisis”*, Journal of Financial Stability, Vol. 10, pp. 1-6.
- Beck, T., Chen, T., Lin, C. ve Song, F. M. (2012). *“Financial Innovation: The Bright and The Dark Sides”*, HKIMR Working Paper No. 05/2012.
- Bos, J. W., Kolari, J. W. and Van Lamoen, R. C. (2013). *“Competition and innovation: Evidence from Financial Services”*, Journal of Banking & Finance, Vol. 37 No. 5, pp. 1590-1601.
- Brundtland, B. H. (1987). *Report of the World Commission on Environment and Development-Our Common Future*, United Nations, <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>, Date of Access: 20.02.2019.
- Dell’Ariccia, G., Igan, D. and Laeven, L. (2008). *“Credit Booms and Lending Standards: Evidence from The Subprime Mortgage Market”*, International Monetary Fund Working Paper #2008-106.
- Diaz- Rainey, I. and Ibikunle, G. (2011). *“A Taxonomy of the ‘Dark Side’ of Financial Innovation: The Cases of High Frequency Trading and Exchange Traded Funds”*, International Journal of Entrepreneurship and Innovation Management, Vol. 16, No. 1/2, pp. 51-72.

- Dynan, K. E., Elmendorf, D. W. and Sichel, D. E. (2005). *"Can Financial Innovation Explain The Reduced Volatility of Economic Activity?"*, published in: Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy (Financial Innovation, Risk and Fragility), University of Rochester, pp. 15-16.
- Engelen, E., Erturk, I., Froud, J., Leaver, A., and Williams, K. (2010). *"Reconceptualizing Financial Innovation: Frame, Conjuncture and Bricolage"*, Economy and Society, Vol. 39, No. 1, pp. 33-63.
- Frame, W. ve White, L. (2002). *"Empirical Studies of Financial Innovation: Lots of Talk, Little Action?"*, FRB of Atlanta Working Paper No. 2002-12.
- Fried, J. M. (2014). *"The Uneasy Case For Favoring Long-Term Shareholders"*, Yale Law Journal, No. 124, p. 1554.
- Gerardi, K. S., Rosen, H. S., and Willen, P. S. (2010). *"The Impact of Deregulation and Financial Innovation on Consumers: The Case of The Mortgage Market"*, The Journal of Finance, Vol. 65, No. 1, pp. 333-360.
- Godin, B., and Lane, J. P. (2013). *"Pushes and Pulls: History of The Demand Pull Model of Innovation"*, Science, Technology & Human Values, Vol. 38, No. 5, pp. 621-654.
- Hansen, E. G. and Grosse-Dunker, F. (2013). *"Sustainability-Oriented Innovation"*, published in: Encyclopedia of Corporate Social Responsibility, Springer Berlin Heidelberg, pp. 2407-2417.
- Hansen, E. G., Grosse-Dunker, F. and Reichwald, R. (2009). *"Sustainability Innovation Cube: A Framework To Evaluate Sustainability-Oriented Innovations"*, International Journal of Innovation Management, Vol. 13, No. 4, pp. 683-713.
- Henderson, B. J., and Pearson, N. D. (2011). *"The Dark Side of Financial Innovation: A Case Study of The Pricing of A Retail Financial Product"*, Journal of Financial Economics, Vol. 100, No. 2, pp. 227-247.
- Judge, K. (2012). *"Fragmentation nodes: a study in financial innovation, complexity, and systemic risk"*, Stanford Law Review, Vol. 64, ss.657.
- Kero, A. (2013). *"Banks' risk taking, financial innovation and macroeconomic risk"*, The Quarterly Review of Economics and Finance, Vol. 53, Issue 2, pp. 112-124.
- Leon, P. (2001). *Four Pillars Of Financial Sustainability*. Resources for Success Series, Vol. 2, The Nature Conservancy, USA.

- Lerner, J. (2006). *"The New New Financial Thing: The Origins of Financial Innovations"*, Journal of Financial Economics, Vol. 79, No. 2, pp. 223-255.
- Lumpkin, S. A. (2010). *"Regulatory Issues Related to Financial Innovation"*, OECD Journal: Financial Market Trends, No.2, pp. 91-121.
- Michalopoulos, S., Laeven, L., and Levine, R. (2011). *"Financial Innovation And Endogenous Growth"*, Institute for Advanced Study, School of Social Science, Economics Working Paper, No: 0097.
- Miller, M. H. (1986). *"Financial Innovation: The Last Twenty Years and the Next"*, Journal of Financial and Quantitative Analysis, Vol. 1, Iss. 4, pp. 459-71.
- Murdock, C. W. (2013). *The Big Banks: Background, Deregulation, Financial Innovation, and 'Too Big to Fail'*, Loyola University Chicago, School of Law LAW eCommons Faculty Publications & Other Works.
- Oslo Kılavuzu,
http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/kilavuzlar/Oslo_3_TR.pdf, Erişim Tarihi: 12.12.2018.
- Reinert, H. and Renert, E. S. (2006). *"Creative Destruction in Economics: Nietzsche, Sombart, Schumpeter"*, published in: Friedrich Nietzsche (1844-1900) Economy and Society, Eds. Backhaus, J. and Drechsler, W., pp. 55-85.
- Rotwell, R. (1992). *"Successful Industrial Innovation: Critical Factors For The 1990s"*, R&D Management, Vol. 22, Iss. 3, pp. 221-39.
- Schumpeter, J. A. (1934). *The Schumpeter: Theory Economic Development*, Harvard University Press, USA.
- Schumpeter, J. A. (1975). *"The Future of Private Enterprise in The Face of Modern Socialistic Tendencies"*, History of Political Economy, Vol. 7, No. 3, pp. 294-298.
- Schumpeter, J. A. (2014) *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*, Alter Yayıncılık, Ankara.
- Soppe, A. (2004). *"Sustainable Corporate Finance"*, Journal of Business Ethics, Vol. 53, No. 1-2, pp. 213-224.
- Tufano, P. (2003). *"Financial Innovation"*, published in: *Handbook of the Economics of Finance* (Volume 1a: Corporate Finance), eds.
- Constantinides G, Harris M, and Stulz R. New York: Elsevier, pp. 307-36.

Wagner, S. M. (2008). *“Innovation Management in The German Transportation Industry”*, Journal of Business Logistics, Vol. 29, No. 2, pp. 215-231.

İŞSİZLİK VE MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLER ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR ARAŞTIRMA

Conceptive Research on Unemployment and Macroeconomic Variables

Dr. Fatoş ESER

Giriş

Bu çalışmada; Türkiye ekonomisinde makroekonomik değişkenler olan; işsizlik, enflasyon, GSYH, yabancı sermaye, istihdam, kamu harcamalarındaki farklılıklar, döviz kurlarındaki değişim, altın fiyatları, faiz oranları ile ilgili tanımlar yapılarak; işsizlik kavramının ekonomi ile ilişkisi açıklanmaya çalışılmıştır. İşsizlik; ekonominin belirleyici ve etkilenen unsurlarının başında gelen değişkenlerden biridir. Bu nedenle; işsizliğin azalması, istihdamın artması; ekonomik ve sosyal hedefler arasında önceliklidir. Gelişmekte olan ve nüfus artış hızı fazla olan ülkelerde işsizlik gittikçe önemli bir sorun haline gelmektedir. Türkiye’de ki işsizlik oranları; 2019 yılında Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre; 2011 yılından sonra en yüksek oranlara sahiptir. İşsizliğin artması, istihdamın azalması; ekonomik değişkenleri olumsuz yönde etkilemektedir.

1.1. İşsizlik

Büyümenin işsizlik oranını azaltıcı etkisi iktisat literatürüne 1962 yılında Okun Yasası 1962 yılında ABD ekonomisi için işsizlik oranı ve ekonomik büyüme arasında yapmış olduğu ters yönlü ampirik çalışması iktisat literatürüne “Okun Kanunu” olarak girmiştir (Barış ve Çevik, 2010: 90). Okun Kanunu’nda yüksek büyüme oranlarının işsizlik oranını azalttığı, düşük ya da negatif büyüme oranlarının ise işsizliği arttırdığı savunulmaktadır (Ceylan ve Şahin, 2010: 158).

Türkiye İstatistik Kurumu verileri incelendiğinde işsizlik oranlarının kadın ve erkek arasında Türkiye’de birbirine yakın olduğu görülmektedir. Tarım alanında işsizlik oranı 2017 yılına göre; 2018 yılında düşmüştür. İş gücüne dahil olmayanlar ise karşılaştırılan iki yıl için de yakın rakamlardadır. İşsizlik, toplumda sosyo-ekonomik açıdan olumsuz etki yansıtmakta ve özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin çoğu genç işsizlik sorunu yaşamaktadır. 1980’lerden itibaren uygulanmaya başlanan neo-liberal politikalar ile üretim küreselleşme sürecine girerek, işsizlik oranları artmaya başlamıştır (Günaydın ve Çetin, 2015: 19).

Ekonomide uzun dönemdeki potansiyel büyüme oranı ve tutarlı işsizlik oranı arasındaki ilişki doğal işsizlik oranıdır ve enflasyonu hızlandırmaz;

fakat işsizlik oranının doğal işsizlik oranında farklılaşması enflasyon oranını etkilemektedir. İşsizlik oranını doğal oranın altına düşürmeye çalışmak, enflasyon oranını yükseltmektedir. İşsizlik ile enflasyon oranı arasındaki denge Philips Eğrisi tanımında aralarında negatif yönlü ilişki bulunmaktadır ve fiyatlar uzun dönemde yeni dengeye ulaşacaktır (Akay, Aklan ve Çınar, 2016: 210)

Ülke içerisinde yaşanan ekonomik büyüme; işsizlik ve enflasyon oranını düşürdüğü zaman ülke bireylerinin alım gücü artmaktadır. Ülkedeki ekonomik büyüme gelişme gösterirken; işsizlik ve enflasyon düşmüyorsa milli gelirin önemli kısmı ülkedeki yaşayanlara dağılacak ve gelir adaletsizliği yaşanma ihtimali artacak (Şentürk ve Akbaş, 2014: 5821). İşgücüne katılım oranları, işsizlik oranları Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre (TÜİK); 2018 verilerine göre işsizlik %10,8 ve toplam işsiz sayısı ise 3.409.000 kişi olarak belirlenmiştir. 2017 verileriyle karşılaştırıldığında istihdam oranı %1,6'lık artışla %46,4 olup 28.029.000 kişidir. İşgücüne katılım oranı ise %52,1 oranında ve 31.438.000 kişi olarak tespit edilmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2019).

1.2. Enflasyon

Ülke içerisinde sermaye piyasasının geliştirilmesi tasarrufların artırılması ile ilgili bir durumken yüksek enflasyon ortamında sermaye piyasasının gelişimi oldukça zordur (Albeni ve Demir, 2005: 4). Yüksek enflasyon dönemlerinde tasarrufların sermaye piyasası dışına hareketlilik göstermesi sermaye arzını azaltır. Sabit sermaye yatırımlarındaki azalma ise sermaye talebini azaltmaktadır (Canbaş ve Demir, 1988: 140). Enflasyon; para, talep ve fiyatlardan etkilenen hareketli, çok yönlü ve karmaşık bir kavramdır, bir ekonomideki para miktarının yine o ekonomideki mal ve hizmet miktarına oranla daha fazla artmasıyla ortaya çıkan sürekli artıştır (Çiftçi, 2015: 51).

Enflasyonun ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkileme sebepleri:

- Enflasyonla birlikte ulusal para değer kazanmaktadır ve böylece ihracata katkısı olumsuz olmaktadır,
- Enflasyonla birlikte finansal varlıkların değeri düşmekte ve yatırımlar için tasarruflar farklı alanlarda değerlendirilmektedir,
- Gelecekle ilgili olumsuz beklentilerle enflasyon sonucunda; yatırım ve büyüme de olumsuz etkilenmektedir (Chowdhury, 2002: 22).

1.2.1. Fiyat Artış Hızına Göre Enflasyon Çeşitleri

Ilımlı Enflasyon: Ülkelerde hakim olan tek haneli enflasyon çeşidi, ılımlı enflasyon grubuna dahil olmaktadır. Gelişmiş ülkelerde %4'ün altında; az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ise %7'nin altındadır. Bazı iktisatçılar %10'a kadar olan enflasyonu ise ılımlı enflasyon olarak adlandırmaktadırlar (Parasız, 2006: 241).

Aşırı (Dört Nala) Enflasyon: Bir ülke ekonomisi için istenmeyen olumsuz bir durumdur. Aşırı enflasyonda; enflasyon iki ya da üç haneli rakamlara ulaşmakla birlikte %100'ü de geçebilmektedir. Bu enflasyonla ülkede dengeler bozularak pahalılık seviyesi yükselir ve bireyler kendilerini bu değer kaybına karşı korumaya alırlar. Yatırımlar düşer ve insanlar nakit parayı ülkelerinde değerlendirmek istemezler (Dinler, 2009: 456). Türkiye ekonomisinde en çok görülen enflasyon tipidir.

Hiper Enflasyon: Hiper enflasyon aylık %50 ve daha üzeri fiyat artışlarının olduğu ve özellikle de olağanüstü durumlarda karşılaşılan bir durumdur.

Enflasyon belli bir mal ve hizmet fiyatı artmasıyla sınırlı bir tanım değildir, fiyatların genel düzeyinin sürekli artmasıdır. Aylık enflasyon oranının %1 olması, o ay içerisinde fiyatlar genel seviyesinin bir önceki aya göre %1 arttığını gösterirken; yıllık enflasyonun yüzde otuz olması ise, fiyatların bir önceki yıla göre ortalama %30 arttığını gösterir. Örneğin; 30 milyon TL'ye alınan bir mal bu yıl 39 milyon TL'ye alınabilir (TCMB, 2004: 3). Türkiye ekonomisinde özellikle de 1990'lı yıllar boyunca yaşanan yüksek enflasyonun zararları gerek ekonomik gerek sosyal anlamda olumsuzluklara yol açmış ve 2000'li yıllar itibarıyla enflasyonu düşürmek amaçlı para politikaları uygulanmıştır (Oktar ve Dalyancı, 2011: 1).

Mal ve hizmetlerin fiyatlarının sürekli artıyor olması, ekonomik büyümeye olumsuz katkı sağlamaktadır. Çünkü enflasyonda fiyat artışları gerçekleştiği zaman birtakım mal ve hizmetlerin fiyatları ilk başta artış eğilimine girmese de bir süre sonra girecektir. Fiyat artışlarının sebepleri;

- Kamu kurum ve kuruluşlarının zarar etmesi,
- Devalüasyon yapılırken önlemler alınmaması,
- Yüksek faiz oranları,
- Toplam talebin toplam arzdan fazla olması,
- Tasarrufların yatırımlara oranla az olması,
- Yanlış uygulanan ekonomi politikaları,
- Yanlış fiyat politikalarıdır (Aydoğan, 2004: 92).

1. 3. GSYH

Gayri Safı Yurtiçi Hasıla (GSYH); bir ülke sınırları içerisinde belli bir zaman içinde üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin para birimi cinsinden olan değeridir. GSYH; sadece cari dönemdeki üretimi içerir ve daha önceden üretilen mal ve hizmet bu hesaplamaaya dahil olmamaktadır.

GSYİH hesaplanırken dikkate alınan unsurlar;

- Nihai mal ve hizmetler,

- Belirlenen yıl içerisinde hesaplanan mal ve hizmetlerin, aynı sene içerisinde üretilmesi,

- Piyasada alım satıma uygun koşullara sahip olan mal ve hizmet üretimi gerekmektedir.

GSYİH hesaplanırken dahil edilmeyen unsurlar,

- Ara mamul, yarı mamül, ham madde,

- İkinci el mallar,

- Tahvil, senet, bono,

- Transfer ve faiz ödemeleri,

- Kayıt dışı ekonomi.

GSYİH 3 farklı şekilde hesaplanır;

1- Üretim (Katma Değer) Yöntemi: Firmaların; üretim aşamasında oluşturulan katma değerlerin toplamıdır. Katma değer; bir firma satışlarından üretim boyunca ödediği mal ve hizmet alımlarının düşürülmesiyle elde edilen firmanın net çıktısıdır.

2- Harcamalar Yöntemi: Harcamalar yönteminde üretilen tüm malların satın alındığı varsayımı ile üretim yöntemi ile GSYİH'ye eşit olmasıdır.

C= Tüketim Harcamaları

I= Yatırım Harcamaları

G= Kamu Harcamaları

(X-M)= Net İhracat

GSYİH= C+I+G+ (X-M)

3- Gelir Yöntemi: Üretim faktörlerinin elde ettiği gelirlerin toplamı Milli Gelir büyüklüğünü gösterir.

Ücret= w

Faiz= i

Rant= r

Kar= p

GSYİH = Milli Gelir+ (Dolaylı Vergiler + Amortisman - Sübvansiyonlar)

GSYİH hesaplanırken kullanılan üç yöntem aynı sonucu vermektedir.

GSYH hesaplanırken üretimin her aşamasında yapılan tüm katma değerler toplanır ve bu şekilde işlem yapılır;

GSYH: Tüketim + Yatırım + Devlet Harcamaları + (İhracat-İthalat)

Piyasa ekonomisine aktarılmayan bazı mal ve hizmet üretimleri GSYH içerisine dahil edilemez, para karşılığında yapılıyor olması gerekmektedir. 2018 yılında kişi başı GSYH cari fiyatlarla 45.463 TL, ABD doları cinsinden 9.632 Dolar olarak hesaplandı. GSYH; dördüncü çeyrek ilk tahmini zincirlenmiş hacim endeksi olarak (2009=100), 2018 yılının dördüncü çeyreğinde bir önceki yılın aynı çeyreğine göre %3 azaldı. Üretim yöntemiyle GSYH tahmini; 2018 yılının dördüncü çeyreğinde cari fiyatlarla %13,4 artarak 1 trilyon 10 milyar 114 milyon TL oldu (Türkiye İstatistik Kurumu, 2019).

1.4.Yabancı Sermaye

Doğrudan yabancı yatırım; mevcut bir şirketin üretiminin ülke sınırlarını aşarak kendi üretim ağı ile üretim yapmasıdır böylece yatırılabilir kaynaklar başka bir ülkeye transfer edilebilmektedir (Bal, Akça ve Manga, 2016: 2). Doğrudan yabancı yatırım yapılan ülkelerde; üretim, istihdam, gelir ve ihracat artışı gibi yollarla ekonomik büyüme üzerine olumlu katkılar sağlar ve milli geliri etkiler. Fakat ülke içerisinde yabancıların kontrolünün artması koruyucu kısıtlamaları azaltarak dışarıya karşı her açıdan daha bağımlı hale getirir, yerli şirketlerin rekabet ortamının azalmasına neden olur (Mucuk ve Demirsel, 2009: 366).

Gelişmekte olan ülkelerdeki gibi Türkiye'deki sorunlardan biri sermaye birikimi yetersizliğidir; tasarruf açığı ve dış ticaret açığı da göz önüne alındığında kamu kaynaklarından yatırıma yeterli miktarda bütçe ayrılamamaktadır. Bu durumdan ötürü ülke kaynaklarının yeterli olmaması sebebiyle yabancı sermaye yatırımlarının önemi ve yaygınlığı gittikçe artmaktadır (Çetinkaya, 2004: 241).

Uluslararası ticaret ve sermaye hareketleri; son yıllarda küreselleşme ile birlikte gelişmekte ve az gelişmiş ülkeler sermaye faktörü açısından kısıtlamalara sahip olsa da gelişmiş ülkeler bu açıdan daha iyi konumdadırlar. Sermaye hareketleri ile gelişmekte olan ülkelerin ekonomileri canlanmakta ve kaynakların daha verimli kullanılacağı ortamlar oluşmaktadır (Demir, 2007: 152). Uluslararası sermaye hareketleri resmi sermaye hareketleri ve özel sermaye hareketleri olmak üzere ikiye ayrılır. Resmi sermaye hareketleri; krediler ve transferleri kapsarken, özel sermaye yatırımları ise doğrudan yabancı yatırımlar, yabancı portföy yatırımları, uzun vadeli ve kısa vadeli sermaye hareketlerini kapsamaktadır (Arslan ve Çiçek, 2017: 293).

Türkiye'de 2018 yılında 13 milyar 163 milyon dolarlık doğrudan yabancı yatırım miktarına ulaşarak; 2017 yılına göre %14'lük artış yaşanmıştır. Yatırımlar arasında ilk sırada üretim ardından ise perakende, finans ve enerji gelmektedir.

1.5. İstihdam

Mal ve hizmet üretimi için emeğe yani insan gücüne ihtiyaç duyulmaktadır ve istihdamı belirleyen unsurlar arasında ithalat ve ihracat seviyeleri bulunmaktadır. İstihdam; tam istihdam ve eksik istihdam olmak üzere ikiye ayrılmaktadır ve tam istihdam; cari ücret seviyesinde iş bulmak ve çalışmak isteyen her bireyin iş bulabildiği istihdamdır. Eksik istihdam ise; ekonomik nedenlerle kırk saatten daha az zaman çalışmasından ötürü başka bir işte çalışması için daha fazla zamanı olan kişileri kapsar (Muratoğlu, 2011: 167).

İstihdam; ülke içerisinde mevcut iş gücünün ekonomik faaliyetlerle birlikte sürekli çalıştırılmasıdır; ekonomideki belli dönemde mevcut üretim faktörlerinin teknolojik düzeyde kullanılmasıdır. İstihdam, büyümeyi etkileyen önemli unsurlardan biridir; çünkü istihdamda yaşanan artış ekonomik büyümeye olumlu anlamda katkı sağlamaktadır (Saygılı, 2002: 83). İstihdamın; büyümeyi etkilemesi ile ilgili olarak beşeri sermaye kavramı önem kazanmaktadır. İnsanda beceri ve bilgi birikiminin arttırılması gerekmektedir ki üretim ve teknolojik ilerleme bu şekilde sağlanabilmektedir (Parasız, 2008: 11).

1.6. Kamu Harcamalarındaki Farklılıklar

Kamu harcamaları kamu kurum ve kuruluşları tarafından yetkililer aracılığıyla yapılmaktadır, asıl amacı toplumsal ihtiyaçları karşılamaktır. Gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkelerde kamu harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi farklılık göstermektedir. Gelişmiş ülkelerde kamu harcamalarının GSYİH içerisindeki payı yükselme seyri gösterirken, gelişmekte olan ülkelerde düşük kalmaktadır (Sarı, 2003: 26).

Kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri incelendiğinde Keynesyen ve Neo-klasik yaklaşımlar incelenir. Keynesyen analizde; kamu harcamalarındaki artış ekonomik büyümeyi olumlu etkiler ve kamu harcamalarındaki bir birimlik artış ulusal gelirdeki bir birimlik artıştan daha yüksek olacaktır. Neo-klasik yaklaşıma göre ise; kamu harcamalarındaki artış ile devletin piyasadaki bazı fonları toplayarak borçlanması faiz oranlarını yükselteceği ve bu durumun ise özel yatırımları azaltarak ekonomik büyümeye olumsuz etki edeceğini savunur (Yüksel ve Songur, 2011: 369).

5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu 24/12/2003 tarihinde yayımlanmıştır. Kamu harcamaları bu kanunda;

- Kanunlara göre yapılan işler,
- Alınan mal ve hizmet bedelleri,
- İç ve dış borç faizleri,
- Borçlanma genel giderleri,
- Sosyal güvenlik katkı payları,
- Borçlanma araçlarının iskontolu satışlarından doğan farklar,

- Ekonomik, mali ve sosyal transferler,
- Verilen bağış ve yardımlar ile diğer giderlerdir (5018. Sayılı Madde, 2018).

Kamu harcamalarında artış iki şekilde görülebilir. Görünürde artış; mal ve hizmetin kalite ve miktarında artış olmadan, tutarında artış olmasıdır. Gerçek artış ise; kamu harcamaları tutarının artışı ve toplum tarafından faydalanılan mal ve hizmetin, kalite ve miktarındaki artış yaşanması durumudur (Akdoğan, 2014: 69).

Ocak-Mart 2019 yılına ait Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre kamu harcamaları %7,2 artış göstermiştir. İnşaat sektörü %10,9, sanayi %4,3 ve hizmet sektörü %4 daralmıştır (Türkiye İstatistik Kurumu, 2019).

1.7. Döviz Kurlarındaki Değişim

Ekonominin reel ve finansal yapısını etkileyen makroekonomik göstergelerden döviz kuru; ekonominin bütün olarak dış dünya ile ilişkisini belirlemektedir (Karahan ve Çolak, 2017: 984). Döviz kurları; ekonomik faaliyetleri etkileyen göstergelerden biri olmakla birlikte bu gösterge istikrarsız bir seyir halinde olduğu zaman ekonomik faaliyetler olumsuz etkilenmekte ve ekonomik büyümeye katkısı olumsuz olmaktadır (Duygulu, 1998: 107).

Ulusal ekonomiyi şekillendiren unsurlardan biri olan döviz kuru; mal piyasalarıyla ilgilidir. Döviz kuru, bir ülke ve diğer ülkelerin fiyat yapıları arasında olan ilişkisinden dolayı ulusal ekonomi ve dünya ekonomisi arasında bağ kurmaktadır. Küreselleşme eğilimleri arttıkça dışa açık ekonomilerde; döviz kurlarında meydana gelen değişimler; ekonomi üzerinde daha büyük etkiye sahiptir (Demirgil ve Karaca, 2017: 36).

Türkiye’de 1980 yılına kadar sabit kur rejimleri uygulanmış ve dönemsel olarak dış ticaret açıklarından ötürü Türk Lirası devalüe edilmiştir; 1981- 1988 yıllarında esnek kur rejimi uygulanmış ve ihracata dayalı büyüme gerçekleştirilmiştir (Tapşın ve Karabulut, 2013: 193).

Gelişmekte olan ülkelerde döviz kurlarının yurt içi fiyatlar üzerindeki oluşturduğu enflasyonist etkiler; döviz kuru geçiş etkisidir. Döviz kurunda meydana gelen % 1’lik değişimin yurtiçi genel fiyatlar düzeyi üzerinde yarattığı etkidir. Bu etki; ithal fiyatların ulusal para değerini yükseltir ve ithal ürünlerde kullanılan ithal ara malların fiyatları yükselir; bunların sonucunda yurt içi fiyatlarda yükselir (Akdemir ve Özçelik, 2018: 35).

Firmalar döviz kurundaki hareketliliği satıştaki fiyatlarına yansıtma; tam geçiş etkisi olarak adlandırılırken, döviz kurundaki değişimler malların satış fiyatlarına daha az yansması ise kısmi yani tamamlanmamış geçiş etkisidir. Döviz kurundaki hareketlerin fiyatlara yansıtılmaması

halinde ise geçiş etkisi yoktur; yerli para birimi ile ithal edilen ürünlerin satış fiyatı kur değışmelerinden etkilenmemektedir (Yang, 1997: 95).

Kurlar arası değışimde 2003-2018 yılları arasında dolarda kur artışında en düşük yıl 2008 yılında gerçekleşmiştir; 2009 yılı itibariyle ise Dolar yükselmeye başlamıştır ve 2018 yılında en yüksek artışı yaşanmıştır. Euro ise artma eğilimi yıllar arası göstermiş olmasına rağmen 2018 yılında en yüksek artış yaşanmıştır (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2019).

1. 8. Altın Fiyatları

T.C. Merkez Bankasına 1983-1984 kararları ile altın ve döviz kurlarının Türk Lirası karşılığında değeri belirlemesi yetkisi verilmiş ve 1989 yılında Döviz Karşılığı Altın Piyasası'nı açmıştır. Böylece Türk Altın piyasası liberalleşmeye başlayarak, T.C. Merkez Bankası altın ithalatına yetkili tek kurum haline geldi. 1995 yılında İstanbul Altın Borsası, 1997 yılında ise Vadeli İşlemler ve Opsiyon Piyasası kuruldu; böylece sektörün rekabet gücünü kısıtlayan fiyat ve kur risklerinin azaltılması için adım atılmıştır (Aksoy ve Topçu, 2013: 62).

Altın fiyatlarındaki değışime neden olan faktörler arz ve talep yönlü olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Uluslararası altın fiyatları, uzun dönemde dünya altın arz ve talebiyle belirlenmektedir ve altın arzı esnek olmadığı için çoğunlukla altın talebiyle belirlenme yoluna gidilmektedir (Elmas ve Polat, 2014: 171). Kısa dönemde altın fiyatları talep faktörü tarafından belirlenmektedir fakat uzun dönemde arz ve talebe göre belirlenir.

Arz açısından altın fiyatlarını etkileyen faktörler:

- Üretim Maliyetleri
- Dünya Altın Üretim Miktarı,
- Altın Üreten Ülkelerdeki Siyasi Ortam,
- Maden Üreticisi Şirketlerin Vadeli Satışları,
- Merkez Bankası'nın Altın Satışları.

Talep açısından altın fiyatlarını etkileyen faktörler:

- Hisse senedi ve döviz piyasasındaki dalgalanmalar,
- Dünyadaki ekonomik ve politik gelişmeler,
- Petrol fiyatı,
- Enflasyon,
- Merkez bankalarının para politikaları,
- Faiz oranları,
- Merkez bankalarının altın talebi belirler (Vural, 2003: 65).

26 Temmuz 1995 yılında İstanbul Altın Borsası kurulmuştur, böylece Türk altın sektörü teşkilatlı bir yapıya dönüşmüştür (Elmas ve Polat, 2014: 174).

1.9. Faiz Oranları

Faiz; nominal ve reel faiz olmak üzere ikiye ayrılmaktadır, nominal faiz; bankaların kullanılan krediler üzerinden talep ettikleri ve fiyat hareketlerinden etkilenen faiz oranıdır. Reel faiz ise reel sermayeden kaynaklanan kar oranını ifade ederken; nakit para, bina ve bunlara benzer sermaye bedelleri olan unsurları satın alma gücü olarak ifade eden orandır (Tanrıöver ve Yamak, 2015: 187). Reel faizlerin; tasarruf üzerindeki etkisi, gelir ve ikame etkisine göre ikiye ayrılmaktadır. Reel faiz oranında gerçekleşen azalmada hane halkının kredi maliyeti azalır ve gelecek döneme ait gelirin bugünkü değeri artar; faiz oranlarındaki düşme hane halkı varlıklarının getirisini azaltarak, hane halkının borçlanma isteğini azaltır (Başar, Eren ve Bozma, 2016: 593).

2005 yılından itibaren açık enflasyon hedeflemesi politikası uygulanmaya başlanarak TCMB; daha şeffaf olma yoluna girdi ve piyasaya daha fazla bilgi sunmaya başladı. Merkez bankası toplantıları belirlenen tarihlerde yapılmakta, politika faiz kararları kamuoyuna açıklanmaktadır (Soylu, Korkmaz ve Çevik, 2014: 90). Merkez Bankası; faiz oranlarını; önceden ilan edilmiş takvim çerçevesinde yapılan toplantılarla faiz oranlarını piyasaları etkilemek amacıyla belirlemektedir. Merkez bankası; para politikası ile ilgili görüşmeleri önceden belirlenen tarihte yapılır ve aynı gün Merkez Bankasının kendi sayfasında açıklanmaktadır.

Para politikası ile ilgili sadeleşme sürecine 1 Haziran 2018 tarihinde geçilerek, bir hafta vadeli repo ihale faiz oranı Merkez Bankası politika faizi olarak kabul edildi;

- Merkez Bankası gecelik vadede borçlanma ve borç verme oranları bir hafta vadeli repo ihale faiz oranına kıyasla ± 150 baz puanlık bir marj ile belirlenme süreci başladı,

- Geç Likidite Penceresi işlemlerinde uygulanacak Merkez Bankası borçlanma faiz oranının %0 olarak uygulanması ve borç verme faiz oranına 150 baz puan eklenerek hesaplanması kararları verildi (T.C. Merkez Bankası, 2019).

Merkez Bankası faiz oranları incelendiğinde; en yüksek faiz oranına Türkiye sahiptir ve ardından Rusya gelmektedir. Ekonomilerde genel olarak; yüksek oranlı enflasyon yaşandığı dönemlerde yüksek seviyelerde faiz oranları ile karşılaşılır; çünkü yüksek enflasyonun olduğu zamanlarda mal ve hizmet fiyatlarında oluşan fiyat değişimlerini kontrol etmek güçtür. Bu dönemde yatırım yapmak isteyenler; kendilerini güvende hissedebilmek adına daha fazla risk almamak için yüksek getiri aracına yönelirler ve böylece faiz artmaya başlar (Doğan, Eroğlu ve Değer, 2016: 406).

1.10. Para Arzındaki Değişmeler (Emisyon)

Emisyon; devletin yetkili kurumları tarafından piyasaya para, pay senedi ve tahvil çıkarmasıdır. Emisyon; T.C. Merkez Bankası'nın aktif ve pasifinde değişmeler sonucu oluşur ve yetkili tek kurum T.C. Merkez Bankası'dır. T.C. Merkez Bankasının yaptığı çeşitli para arzı tanımlarından en çok kullanılan dar tanımlı olarak bilinen M1 para arzında; paranın değişim aracı olması durumu önceliklidir. M2 para arzı tanımında ise; vadeli mevduatlarda para arzı tanımına dahil edilerek likidite ön plana çıkar (Ekinci, 2003: 4).

Merkez Bankası'nın para politikasına ilişkin analizlerini yaparken kullandıkları veriler;

M1: Dolaşımdaki Para Tutarı + Vadesiz Ticari Mevduat + Vadesiz Tasarruf Mevduat + Vadesiz Diğer Mevduat + TCMB 'deki Mevzuat

M2: M1 + Vadeli Ticari Mevduat + Vadeli Tasarruf Mevduatı + Vadeli Diğer Mevduat + Mevduat Sertifikası

M3: M2 + Yurtiçindeki Yerleşik Kişilerin Açtıkları Döviz Tevdiat Hesapları

M3A: M2 + Mevduat Bankalarındaki Resmi Mevduat

M3A: M3A + Merkez Bankası'ndaki Diğer Mevduat

M3Y: M3 + Döviz Tevdiat Hesapları (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2019).

Merkez Bankası para arzını; zorunlu karşılık oranları, açık piyasa işlemleri, politika faiz oranları ile doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyebilmektedir (Yılmaz, 2015: 60).

Merkez Bankası para arzını arttırmak istediği zaman;

- Zorunlu karşılık oranını azaltır,
- Açık piyasa işlemleriyle piyasaya para aktarır,
- Faiz oranını düşürür.

Merkez Bankası para arzını azaltmak istediği zaman;

- Zorunlu karşılık oranını artırır,
- Açık piyasa işlemleriyle piyasadan para alır,
- Faiz oranını artırır (Yılmaz, 2015: 61).

Merkez Bankası tarafından piyasaya sürülen banknotların toplam tutarı; emisyon hacmi olarak tanımlanır. Emisyon hacminin değişkenlik gösterdiği durumlar;

- Ülkedeki ekonomik faaliyetler,
- Demografi,
- Bayramlar,
- Maaş ve vergi ödemeleri,

- Diğer toplu ödemeler ve tahsilattır (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2019).

Para arzı; ekonomik birimlerin kısa vadeli ödemelerini gerçekleştirmek için mevduatlar, fonlar, menkul kıymetler gibi ekonomik araçların kullanılabilirdiği toplam paranın miktarıdır. Ekonomide para arzı azalırsa faiz oranı artar, para arzı artarsa faiz oranı düşmektedir. Merkez Bankası'nın ekonomiye genişletici ve daraltıcı para politikası uygulayabilmektedir. Para arzını arttırması genişletici, para arzını azaltması ise daraltıcı para politikasıdır.

2. Literatür Taraması

Göktaş tarafından 2005 yılında yayınlanan Türkiye Ekonomisinde Büyüme ile İşsizlik Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi başlıklı çalışmanın amacı; işsizlik büyüme ilişkisinin Türkiye ekonomisinde gelişimini ekonometrik olarak analiz etmektedir. Büyüme ve işsizlik oranı arasındaki ilişkinin yönü Granger Nedensellik Analizi ve Son Hata Kriteri (FPE) ile uygulanmış ve sonuç olarak Türkiye ekonomisinde büyüme oranı ve işsizlik oranı arasında; işsizlik oranından büyüme oranına doğru tek taraflı nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Kızılgöl tarafından 2006 yılında yayınlanan Türkiye'de Büyüme Oranı ile İşsizlik Oranı Arasındaki İlişki başlıklı çalışmada Türkiye'de ki 1988-2006 yıllarını kapsayan büyüme oranı ve işsizlik arasında Johansen Eş Bütünleşme Testi yapılmıştır. Çalışma sonucunda; büyüme oranı ve işsizlik oranı arasında tek bir uzun dönem ilişkisi tespit edilmiştir.

Yüceol tarafından 2006 yılında yayınlanan Türkiye Ekonomisinde Büyüme ve İşsizlik İlişkisinin Dinamikleri başlıklı çalışmanın amacı; Türkiye'de büyüme ve işsizlik oranı arasında olan ilişkinin dinamik analizi eşbütünleşme testi ve VEC modeli ile analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucunda; değişkenler arasında uzun dönemli nedensellik ilişkisi tespit edilmemiştir.

Duruel ve Kara tarafından 2009 yılında yayınlanan Küresel İşsizlik ve İstihdamda Yeni Perspektifler başlıklı çalışmada küresel işsizliğin boyutları incelenmiştir. Çalışmada; küresel işsizliğin düşürülmesi, ekonomik büyüme ve iş yaratma arasındaki bağlantının güçlendirilmesi gerekliliği sonucuna ulaşılmıştır.

Uysal ve Alptekin tarafından 2009 yılında yayınlanan Türkiye Ekonomisinde Büyüme – İşsizlik İlişkisinin Var Modeli Yardımıyla Sınanması (1980 – 2007) başlıklı çalışmada, büyüme oranı ile işsizlik oranı arasında işsizlik oranından büyümeye doğru Granger nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Kesici tarafından 2010 yılında yayınlanan Türkiye Ekonomisinin Yüksek Büyüme Evresinde İstihdam ve İşsizlik başlıklı çalışmanın amacı; yüksek büyüme evresinde emek piyasasında ortaya çıkan işsizlik oranının artması ve istihdamdaki artışların sınırlı kalmasını incelemektir. Çalışmanın sonucunda; ekonominin bazı alanlarında ortaya çıkan iyileşmenin emek piyasasında söz konusu olmadığına ve istihdam artışının sınırlı olduğu vurgulanmıştır.

Kabaklarlı ve Gür tarafından 2011 yılında yayınlanan Türkiye’de Genç İşsizlik Sorunu ve Ekonomik Belirleyicilerinin Uzun Dönem Eş-Bütünleşme Analizi başlıklı çalışmada genç işsizliğin durumu ve nedenleri incelenmiştir. Çalışmada Johansen Eş Bütünleşme analizi ile çalışma 2005-2010 yılları arasında kapsamaktadır. Çalışmanın sonucuna göre; genç işsizlik oranı ile reel GSYH, reel yatırımlar, verimlilik ve enflasyon değişkenleri arasında uzun dönemli ilişki bulunmaktadır.

Karaçor, Özmen ve Yorgancılar tarafından 2011 yılında yayınlanan Asgari Ücret, İşsizlik Oranı ve Enflasyon Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği (1987-2010); başlıklı çalışmada Granger Nedensellik Analizi uygulanarak asgari ücret, işsizlik ve enflasyon arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucunda; değişkenlerin pozitif ve tek yönlü ilişkiye sahip olduğu ve serilerin uzun dönemli ilişki içerdiği tespit edilmiştir.

Aydın tarafından 2012 yılında yayınlanan İşsizlik, Beveridge Eğrisi ve Türkiye İşgücü Piyasasına İlişkin Bir Değerlendirme başlıklı çalışmada Beveridge Eğrisi ile incelenen 2001 ve 2008 küresel finansal krizlerinden; 2008 de yaşanan krizin konjonktürel olarak işsizliği arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kanca tarafından 2012 yılında yayınlanan Türkiye’de İşsizlik ve İktisadi Büyüme Arasındaki Nedenselliğin Ampirik Bir Analizi başlıklı çalışmada; Granger Nedensellik Testi yapılmıştır ve Türkiye’de 1970 – 2010 yılları arasında büyüme oranından işsizliğe doğru tek taraflı nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Bayrak ve Kanca tarafından 2013 yılında yayınlanan Türkiye’de Philips Eğrisi Üzerine Bir Uygulama başlıklı çalışmada amaç 1970-2010 yılları arasında Philips Eğrisi’nin geçerliliğini Türkiye ekonomisi üzerinde tespit etmektir. Çalışmada kullanılan Engle-Granger Eş Bütünleşme Testi sonucunda; uzun dönemde enflasyon ile işsizlik arasındaki ilişkinin ortadan kalktığına ulaşılmıştır.

Göker tarafından 2014 yılında yayınlanan Küresel Kamusal Bir Kötü Olarak İşsizlik ve Maliye Politikasının Rolü başlıklı çalışmada küreselleşme sürecinde işsizlik sorunu ülkelerin tek başına değil işbirliği yapılarak çözülebileceği üstüne durulmuştur. Çalışmada ülkeler arasında

sağlanacak işbirliği neticesinde ekonomiler yurt içi talebe dayalı olarak büyüyebileceği tespit edilmiştir.

Kanberoğlu tarafından 2014 yılında yayınlanan Finansal Sektör Gelişimi ve İşsizlik: Türkiye Örneği başlıklı çalışmada finansal sektör gelişimi ve işsizlik arasındaki ilişki 1985-2010 yılları arasındaki dönem çok değişkenli regresyon analizi uygulanmıştır. Çalışmanın sonucunda; işsizlik oranı üzerinde M2 para arzının GSYH'ye oranının işsizliği arttırdığına ulaşılmıştır.

Selim ve Güven tarafından 2014 yılında yayınlanan Türkiye'de Enflasyon, Döviz Kuru ve İşsizlik Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi başlıklı çalışmada Türkiye'de enflasyon, döviz kuru ve işsizlik arasındaki ilişki Blok Granger Nedensellik Analizi yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda; reel efektif döviz kurundan TÜFE'ye doğru ilişkinin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Şentürk ve Akbaş tarafından 2014 yılında yayınlanan İşsizlik-Enflasyon ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Karşılıklı İlişkinin Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği başlıklı çalışmada Türkiye'de 2005-2012 yılları arasında; ekonomik büyüme, işsizlik oranı ve enflasyon oranı arasında karşılıklı ilişki Toda-Yamamoto ve bootstrap nedensellik testleri ile incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda; sanayi üretim endeksi ve enflasyon oranı ile işsizlik oranı arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Kanca ve Bayrak tarafından 2015 yılında yayınlanan Kamu Harcamaları Bileşenleri ile İşsizlik Arasındaki İlişki (Türkiye Örneği) başlıklı çalışmada Türkiye'de 1980-2013 yılları arasındaki kamu harcama bileşenleri ve yıllık zaman serisi verileri kullanılarak; kamu harcamaları bileşenleri ve işsizlik düzeyi arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda, transfer harcamaları ve işsizlik düzeyi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Akay, Aklan ve Çınar tarafından 2016 yılında yayınlanan Türkiye Ekonomisinde Ekonomik Büyüme ve İşsizlik başlıklı çalışmada amaç; 1969-2014 yılları arasında Türkiye'de Okun Yasası'nın geçerliliğini araştırmaktır. Simetrik ve asimetrik model kurularak çalışmanın sonucunda; ekonomik büyüme ile işsizlik arasındaki ilişki; ekonominin daralma döneminde, genişleme dönemine nazaran daha güçlü olduğu sonucuna varılmıştır.

Köse tarafından 2016 yılında yayınlanan "Türkiye Ekonomisinde 2003-2014 Döneminde Ekonomik Büyüme İşsizlik ve Enflasyon İlişkisi" başlıklı çalışmada 2003-2014 yılları arasında Türkiye'de ekonomik büyüme, işsizlik ve enflasyon arasındaki ilişki Granger Nedensellik Analizi ile sonuçlandırılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sonucunda; enflasyon ve işsizlik arasında karşılıklı negatif ilişki olduğu bulunmuştur.

Çondur ve Şimşir tarafından 2017 yılında yayınlanan Türkiye’de Eğitim Harcamaları, Ekonomik Büyüme ve Genç İşsizlik İlişkilerinin Analizi başlıklı çalışmada 1991-2016 yılları arasında Türkiye’de eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme ile genç işsizlik arasındaki ilişkilerin incelenmesi amaçlanmıştır. En Küçük Kareler Yöntemi uygulanarak eğitim harcamalarının GSYH’deki payındaki bir artış genç işsizliği arttırırken, GSYH’deki büyümenin işsizliği azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Eygü tarafından 2018 yılında yayınlanan Enflasyon, İşsizlik ve Dış Ticaret Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türkiye Örneği (1990-2017) başlıklı çalışmada Türkiye’de 1990-2017 yılları arasında enflasyon ve dış ticaret verilerinin; işsizlik oranı üzerindeki etkisi çoklu regresyon analizi ile incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda; enflasyon ve dış ticaret verileri ile işsizlik oranı arasında negatif yönlü ilişki olduğu ulaşılmıştır.

Ümit ve Karataş tarafından 2018 yılında yayınlanan Türkiye’de İşsizlik ve İşsizliği Etkileyen Makroekonomik Faktörlerin Ekonometrik Analizi başlıklı çalışmada 2000-2013 yılları arasındaki Türkiye’de enflasyon, büyüme, döviz kuru ve işsizlik arasındaki ilişki VAR tekniği ile analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucunda; büyümeden işsizlik oranına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

3. Sonuç ve Tartışma

Çalışmada; makroekonomik değişkenlerden işsizlik, enflasyon, GSYH, yabancı sermaye, istihdam, kamu harcamalarındaki farklılıklar, döviz kurlarındaki değişim, altın fiyatları ve faiz oranları ile ilgili gerekli tanımlar yapılmış ve Türkiye’deki güncel durumu ile ilgili açıklamalar yapılmıştır. İşsizliğin; Türkiye’de 2019 yılı itibarıyla artıyor olması gerek sosyal gerek ekonomik dengeyi olumsuz etkilemektedir. İşsizliğin azaltılabilmesi için Türkiye’deki genç nüfusun istihdam içerisindeki yeri ve önemini arttırmak gerekmektedir. Ülke içerisinde yenilikçi ve eğitime yönelik bir yapı ile oluşturulan istihdamla birlikte; teknoloji kullanımının geliştirilmesi de işsizlik için uzun vadede sağlam bir çözüm seçeneği olacaktır.

Ülke içerisinde düşük gelir seviyesinde çalışma koşulları ve gelir yetersizliğinin yaşanması ekonomiye talep azalışı şeklinde yansidikça; ekonomi durağanlığa girmekte ve işsizlik oranının azalmasına neden olmaktadır. Sermaye, doğa, işgücü, girişim ve bilginin dahil olduğu üretim faktörlerinin tam ve etkin olarak kullanılmaması işsizliği arttırmaktadır. İşsizliğin azaltılması için dış ülkelere yönelen yatırımların Türkiye içerisinde olabileceği politikalar geliştirilerek ülke içerisinde üretimde artacaktır.

Türkiye’de nüfus artış hızı ve kayıt dışı istihdam olması işsizlik oranlarını olumsuz olarak etkilemekteyken; kayıt dışı istihdamın

azaltılabilmesi yolları işverenlere verilecek desteklerin artırılmasıyla azalabilir. Eğitimde de üniversite sayılarının artmasının yanı sıra teknik ve mesleki liselerin sayısının artması gerekmektedir. Üniversite eğitimleri öncesi artan eğitim ve kazanılan yeteneklerle birlikte üniversite mezunu işsizlerinde sayısı azalacaktır.

Kaynakça

- Akay, H. K. , Aklan, N. A. ve Çınar, M. (2016). “*Türkiye Ekonomisinde Ekonomik Büyüme ve İşsizlik*”, Yönetim ve Araştırmaları Dergisi, Cilt: 14, Sayı:1, s. 209-226.
- Akdemir, S. ve Özçelik, M. (2018). *Döviz Kurlarının Yurtiçi Fiyatlara Geçiş Etkisi: Türkiye Ekonomisi 2003-2017 Dönemi Uygulaması*. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 14, Sayı: 1, s. 35-50.
- Akdoğan, A. (2014). *Kamu Maliyesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akkaya, H. (2016). *Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi, Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülke Karşılaştırılması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Nevşehir.
- Aksoy, M. ve Topçu, N. (2013). *Altın ile Hisse Senedi ve Enflasyon Arasındaki İlişki*. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 27, Sayı: 1, s. 59-78.
- Albeni, M. ve Demir Y. (2005). *Makroekonomik Göstergelerin Mali Sektör Hisse Senedi Fiyatlarına Etkisi (İMKB Uygulamalı)*. Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 14, s. 1-18.
- Arslan, S. ve Çicek, M. (2017). “*Yabancı Portföy Yatırımları ile Döviz Kuru İlişkisi: Türkiye’de Yabancı Sermayenin Vergilendirilmesi*”, Uluslararası Yönetim ve İşletme Dergisi, ICMEB17 Özel Sayısı, s. 292-299.
- Aydın, N. (2012). “*İşsizlik, Beveridge Eğrisi ve Türkiye İşgücü Piyasasına İlişkin Bir Değerlendirme*”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 32, s. 119-134.
- Aydoğan, E. (2004). *1980’den Günümüze Türkiye’de Enflasyon Serüveni*, Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 1, s. 91-110.
- Bal, H., Akça, E. E. ve Manga, M. (2016). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı ve İktisadi Performans Arasındaki İlişkide Yönetişim Göstergelerinin Aracılık Etkisi: BRICS Ülkelerinden Ampirik Bulgular*, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 27, s. 1-22.

- Barışık, S., Çevik, E. İ. ve Çevik, N. K. (2010). *Türkiye’de Okun Yasası, Asimetri İlişkisi ve İstihdam Yaratmayan Büyüme: Markov-Switching Yaklaşımı*, Maliye Dergisi, Sayı:159, s. 88-102.
- Başar, S., Eren, M. ve Bozma, G. (2016). “*Bireysel Emeklilik, Tasarruf Oranı ve Cari Açık Arasındaki İlişkiler: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama*”, International Conference on Eurasian Economies, Kaposvar, Macaristan, 29-31 Ağustos, s. 591-597.
- Bayrak, M. ve Kanca, O. (2013). “*Türkiye’de Philips Eğrisi Üzerine Bir Uygulama*”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 3, s. 97-115.
- Canbaş S. ve Demir H. (1988). *Hisse Senedi Verimi ve Enflasyon Arasındaki İlişkiler ve 1980 Sonrası Dönemde Türkiye’de Hisse Senetlerinin Gerçek Verimi*. Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt:2, s. 139-154.
- Ceylan, S. ve Şahin, B. Y. (2010). *İşsizlik ve Ekonomik Büyüme İlişkisinde Asimetri*. Doğu Üniversitesi Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 2, s. 157-165.
- Chowdhury, A. (2002). *Does Inflation Affect Economic Growth? The Relevance of The Debate for Indonesia*. Journal of Asia Pacific Economy, Cilt: 7, Sayı: 1, s. 20-34.
- Çetinkaya, M. (2004). *Türkiye Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımının Önemi*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 11, s. 239-260.
- Çiftçi, E. (2015). *Türkiye’de Enflasyon ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Ampirik Bir Uygulama (1980-2014)*, Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Çondur, F. ve Şimşir, N. C. (2017). “*Türkiye’de Eğitim Harcamaları, Ekonomik Büyüme ve Genç İşsizlik İlişkilerinin Analizi*”, The Journal of International Scientific Researches, Cilt:2, Sayı: 6, s. 44-59.
- Demir, Y. (2007). *Yabancı Sermaye Yatırımlarını Ekonomik Büyümeye Olan Etkisinin Türkiye Bağlamında Test Edilmesi*, Muhasebe Finansman Dergisi, Sayı: 34, s. 152-161.
- Demirgil, B. ve Karaca, C. (2017). “*Faiz Döviz Kuru İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Çalışma*”, Uluslararası Politika Kongresi Ekonomik ve Sosyal Çalışmalar, Saray Jero, Bosna Hersek, s. 36, 19-22 Mayıs, 2017.
- Dinler, Z. (2009). *İktisada Giriş*. Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım. (15. Baskı).
- Doğan, B., Eroğlu, Ö. ve Değer, O. (2016). *Enflasyon ve Faiz Oranı Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği*. Çankırı Karatekin

- Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 6, Sayı:1, s. 405-425.
- Duruel, M. ve Kara, M. (2009). “*Küresel İşsizlik ve İstihdamda Yeni Perspektifler*”, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Sayı: 57, s. 357-363.
- Duygulu, A. (1998). *Döviz Kuru İstikrarının Ekonomik İstikrar Açısından Değerlendirilmesi*. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 13, Sayı:1, s. 107-118.
- Ekinci, A. (2003). *Türkiye’de Para Arzının Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etkisinin Ekonometrik Analizi: 1990-2002 Dönemi Uygulaması*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 8, s. 1-13.
- Elmas, B. ve Polat, M. (2010). *Altın Fiyatlarını Etkileyen Talep Yönlü Faktörlerin Tespiti:1988-2013 Dönemi*, Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 15, Sayı: 1, s. 171-174.
- Eygü, H. (2018). “*Enflasyon, İşsizlik ve Dış Ticaret Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türkiye Örneği (1990-2017)*”, Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 20, Sayı:2, s. 97-112.
- Göker, Z. (2014). “*Küresel Kamusal Bir Kötü Olarak İşsizlik ve Maliye Politikasının Rolü*”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 19, Sayı: 1, s. 81-90.
- Günaydın, D. ve Çetin, M. (2015). *Genç İşsizliğin Temel Makroekonomik Belirleyicileri: Ampirik Bir Analiz*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Dergisi, Sayı: 22, s. 17-34.
- Kabaklarlı, E. ve Gür, M. (2011). “*Türkiye’de Genç İşsizlik Sorunu ve Ekonomik Belirleyicilerinin Uzun Dönem Eş-Bütünleşme Analizi*”, TCMB Öğrenci Tebliği.
- Kanberoğlu, Z. (2014). “*Finansal Sektör Gelişimi ve İşsizlik: Türkiye Örneği*”, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 1, s. 83-93.
- Kanca, O. C. (2012). “*Türkiye’de İşsizlik ve İktisadi Büyüme Arasındaki Nedenselliğin Ampirik Bir Analizi*”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 21, Sayı:2, s. 1-8.
- Kanca, O. ve Bayrak, M. (2015). “*Kamu Harcamaları Bileşenleri ile İşsizlik Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği*”, Gazi İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 2, s. 55-74.
- Karaçor, Z., Özmen, İ. ve Yorgancılar, F. (2011). “*Asgari Ücret, İşsizlik Oranı ve Enflasyon Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği*

(1987-2010)'' ,http://content.lms.sabis.sakarya.edu.tr/Uploads/43778/27904/1._makale.pdf.

- Karahan, Ö. ve Çolak, O. (2017). *Enflasyon Hedeflemeli Rejim Altında Türkiye Ekonomisinde Faiz Oranı ve Döviz Kuru İlişkisi*, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, ICMEB Özel Sayı: 17, s. 983-991.
- Kesici, M. R. (2010). “*Türkiye Ekonomisinin Yüksek Büyüme Evresinde İstihdam ve İşsizlik*”, “İş, Güç” Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 3, s. 7-26.
- Kızılgöl, Ö. (2006). “*Türkiye’de Büyüme Oranı ile İşsizlik Oranı Arasındaki İlişki*”, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, Cilt:4, Sayı:6, s. 54-69.
- Köse, Z. (2016). “*Türkiye Ekonomisinde 2003-2014 Döneminde Ekonomik Büyüme İşsizlik ve Enflasyon İlişkisi*”, Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Cilt:1, Sayı:1, s. 58-76.
- Mucuk, M. ve Demirsel, M. T. (2009). *Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Performans*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 21, s. 365-373.
- Muratoğlu, Y. “*Büyüme ve İstihdam Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği*”, International Conference on Eurasian Economies, Bışkek, Kırgızistan, 12-14 Ekim 2011.
- Oktar, S. ve Dalyancı, L. (2011). *Türkiye Ekonomisinde Para Politikası ve Enflasyon Arasındaki İlişkinin Analizi*, Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt: 31, Sayı:2, s.1-20.
- Parasız, İ. (2006). *Makro Ekonomi* (9.Baskı). Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Parasız, İ. (2008). *Ekonomik Büyüme Teorileri*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Sarı, R. (2003). *Kamu Harcamalarının Dünyada ve Türkiye’de ki Gelişimi ve Türkiye’de Ulusal Gelir ile İlişkisi*. İktisat İşletme ve Finans Dergisi, Sayı: 209, s. 25-38.
- Selim, S. ve Güven E. T. A. (2014). “*Türkiye’de Enflasyon, Döviz Kuru ve İşsizlik Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi*”, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 1, s.79-204.
- Saygılı, Ş. , Cihan, C. ve Yurtoğlu, H. , (2002). *Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi Büyüme ve Verimlilik 1972-2000*, Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü DPT.

- Soylu, N., Korkmaz, N. ve Çevik, İ. (2014). *Merkez Bankası Faiz Duyurularının Finansal Piyasalara Etkisi*, Business and Economics Research Journal, Cilt: 5, Sayı: 4, s. 89-118.
- Şentürk, M. ve Akbaş, Y. E. (2014). *İşsizlik-Enflasyon ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Karşılıklı İlişkinin Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği*, Journal of Yaşar University, Cilt: 9, Sayı: 34, s. 5820-5832.
- Tanrıöver, B. ve Yamak, N. (2015). *Nominal Faiz Oranı- Genel Fiyat Düzeyi İlişkinin Gibson Paradoksu Çerçevesinde Analizi*, Maliye Dergisi, Sayı: 168, s. 186-200.
- Tapşın, G. ve Karanulut, A. T. (2013). *Reel Döviz Kuru, İthalat ve İhracat Aarasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği*, Akdeniz Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 26, s. 190-205.
- Uysal, D. ve Alptekin, V. (2009). *“Türkiye Ekonomisinde Büyüme – İşsizlik İlişkinin Var Modeli Yardımıyla Sınanması (1980 – 2007)”*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 25, s. 69-78.
- Ümit, Ö. ve Karataş, Ö. (2018). *“Türkiye’de İşsizlik ve İşsizliği Etkileyen Makroekonomik Faktörlerin Ekonometrik Aanalizi”*, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt: 14, Sayı: 2, s. 311-333.
- Vural, M. G. (2003). *Altın Piyasası ve Altın Fiyatlarını Etkileyen Faktörler*, Yayınlanmamış Uzmanlık Yeterlilik Tezi. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Yang, J. (1997). *Exchange Rate Pass-Through in U.S. Manufacturing Industries*, Review of Economics and Statistics, Cilt: 79, Sayı: 1, s. 95-104.
- Yılmaz-Göktaş, Ö. (2005). *“Türkiye Ekonomisinde Büyüme ile İşsizlik Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi”*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi, S.2, s.63-76.
- Yılmaz, H. D. (2015). *Para Arzının Makroekonomik Faktörler Üzerine Etkisinin Analizi*, Yüksek Lisans Tezi. Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Muhasebe Finansman Yüksek Lisans Programı, Ankara.
- Yüceol, H. M. (2006). *“Türkiye Ekonomisinde Büyüme ve İşsizlik İlişkinin Dinamikleri”*, İktisat, İşletme ve Finans Dergisi, Yıl: 21, S. 243, Haziran, s.62-78.
- Yüksel, C. ve Songur, M. (2011). *Kamu Harcamalarının Bileşenleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Ampirik Bir Analiz (1980-2010)*, Maliye Dergisi, Sayı: 161, s. 365-380.

www.bloomberght.com (Erişim Tarihi: 10.06.2019).

www.tcmb.gov.tr (Erişim Tarihi: 08.06.2019).

www.tuik.gov.tr (Erişim tarihi: 20.06.2019).

5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu (Erişim Tarihi:02.07.2019).

DÜNYADA ÖZEL SİGORTA SİSTEMİ

Private Insurance System in the World

Dr. Fatoş Eser

Giriş

Dünyada sigorta sektörü son yıllarda daha güçlü bir konuma gelmektedir. Gelişmiş ülkelerde sigorta sektörü istenilen seviyelerdeyken; gelişmekte olan ülkeler ve Türkiye’de sektör gelişimi oldukça yavaştır. Tasarruf ve yatırım aracı olan sigortacılığın gelişimi, artan yatırımlarla beraber ülkenin ekonomik ve sosyal gelişimine katkıda bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı; dünyada sigorta üretimi ile ilgili bilgiler doğrultusunda Türkiye’deki mevcut durumu ile ilgili bilgi vermektir.

1. Dünyada Sigorta

Sigortanın dünyada temelini eskilere dayandığı bilinmektedir; deniz ticareti ile başlayan ticaret esnasında korsanlar tarafından yapılacak yağmalar karşısında malların korunmasına yönelik alınan birtakım tedbirler neticesinde bu temelin atıldığı düşünülmektedir (Çekici ve İnel, 2013: 136). Neredeyse 4000 yıl önce hüküm süren Babil uygarlığında sigortacılığa yakın uygulamalara rastlanılmaktadır, örneğin tüccarlara borç veren tefecilerin, kervanların soyulma ve zarara uğrama ihtimaline önlem amaçlı tüccarlardan daha öncesinde riske karşılık belli bir para almaktaydılar ve sonrasında Babil Hükümdarı Hammurabi tarafından bu durum yasal hale getirilmiştir. Çıkarılan kanunda; zarara uğrayan kervanın zararlarının diğer kervanlarca paylaşılması istenilerek kara taşımacılığında risk paylaşımının ilk örneği olmuştur (Türkiye Sigorta Birliği, 2019).

Genel olarak sigortacılığın İtalya’da deniz ticaretinin ilerlemesiyle birlikte ekonomik gelişmelerinde katkısıyla 14.yy’da başladığı ve gelişme gösterdiği bilinmektedir. İtalya’da Cenova Limanından 23 Ekim 1347 tarihinde kalkan Santa Clara isimli gemiye ait olan yük; bir anlaşma ile korumaya alınarak tarihte ilk sigorta poliçesi olmuştur (Türkiye Sigorta Birliği, 2019). İtalya’daki bu sigorta işleminden etkilenen İngiltere’de bu tür uygulamalara geçmiştir ve ilk kez İngiltere sigorta işlemlerini yürütebilmek adına 1574 yılında bir sigorta şirketi kurmuş, İngiliz hukukunda ise sigortacılıkla ilgili ilk yasal düzenlemeyi 1601 yılında gerçekleştirmiştir (Çipil, 2008: 29 ve Taş, 2015: 133).

İngiltere’de artan deniz ticareti ile birlikte deniz sigortaları da artmıştır ve 17.yy’a kadar sigorta işini tüccarlar yaparken bu yüzyıldan sonra sigorta şirketleri kurulmaya başladı. Özellikle 17.yy’da İngiltere’de yaşanan büyük Londra yangını ile birlikte çok sayıda ev ve kilise yok olmuş ya da

zarara uğramıştır, aynı zamanda birçok kişi de maddi zarar görmüştür. Konu yangın olmasından dolayı Londra’da öncelikli olarak uzmanlık alanı sadece yangın olan sigorta firmaları kurulmuştur. 17.yy’dan sonra dünya sigortacılığında lider olmaya başaran Londra’da; Edward Loyd tarafından işletilen kahvehane yüklerini sigortalamak isteyen ve yüklerini teminat altına almak isteyen tüccarların buluşma mekanı olmuştur. Tarihte ilk olan sigorta için bir araya gelen bu topluluk daha sonra Llyod’s topluluğu adını almış ve daha sonra İngiltere Parlamentosu bu topluluk için 1871 yılında Llyod’s Kanununu çıkarmıştır (Akbaş, 2010: 43). Modern anlamda sigorta şirketleri 17.yy ve 19.yy. arası kurulma işlemini dünyada ilk kez bu yüzyıllar arası gerçekleştirmiştir (Taş, 2015: 133).

Türkiye Sigortalar Birliği’nin resmi sitesinde yayımlanan istatistiklerdeki dünya verileri dünyanın en önemli reasürans şirketlerinden biri olan Swiss Re tarafından yayınlanmaktadır. En güncel rapor 2017 yılına aittir. 2017 raporunda; bir önceki yıla göre sigorta primleri reel olarak %1,5 artarak 4.891 milyar Dolar artarak; hayat sigortaları %0,5, hayat dışında ise %2,8 artmıştır. Hayat ve hayat dışı sigortanın prim üretimindeki büyüme 2017 yılında; 2016 yılına göre daha az gerçekleşti. Özellikle gelişmiş ülkelerde hayat sigortası primleri azalma gösterirken; gelişmekte olan ülkelerde artış yaşandığı gözlemlenmektedir (Swiss Re, 2019).

Türkiye; 2017 yılında 12 milyar 54 milyon Dolarlık toplam prim üretimi ile dünyada 39. sırada yer alırken, 2016 yılında 36. sırada yer almaktadır. Hayat ve hayat dışı sigorta primlerine göre ayrım yapıldığında ise; hayat sigortalarında 1 milyar 855 milyon Dolarlık üretimle 45. sırada, hayat dışında ise 10 milyar 200 milyon Dolarlık primle 25. sıradadır. 2016’daki dünyada toplam prim üretimi 4.7 trilyon Dolar olup, 2017’de daha düşük oranda bir artışla 4.9 trilyon Dolara ulaşmıştır, bu rakamların büyük çoğunluğu yüzdesel olarak gelişmiş ülkelerden elde edilmiştir ve gelişmekte olan ülkelerde oldukça düşük bir yüzdede devam etmektedir. 2017 yılında bir önceki yıla göre sigorta prim üretimi %1,5 artmıştır. Gelişmiş ülkelerde hayat sigortacılığında yıllar itibariyle azalmalar başlayarak 2017 yılında ise %2,7 küçülme görüldü, gelişmiş ülkelerde ise büyüme %1,9 oranında yaşanmıştır (Swiss Re, 2019). 2017 yılında, 2016 yılına göre reasürans işlerinden oluşan yurt dışı portföyün prim üretimi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde %15,7 artarak 267,6 milyon TL’ye ulaşmıştır.

Dünyada sigorta prim üretimine bakıldığında 2010-2017 verileri ile ağırlıklı olarak arttığı görülmektedir. Kişi başına sigorta prim üretimi yıllar arasında %10’un altında artışla devam etmiştir. 2017 yılında kişi başı 650 Dolar olan sigorta prim üretiminin; 353 Doları hayat sigortalarından, 297

Doları ise hayat dışı primlerden oluşmaktadır (Türkiye Sigorta Birliği, 2019).

1.1. OECD ve Sigorta

2017 verilerinde 40 OECD ülkesinin sigortasından direkt prim üretiminde reel artış gösteren 21 ülke OECD ülkelerinden oluşmaktadır. Türkiye Sigorta Birliği'nin en güncel verisi 2017 yılına aittir. En yüksek prim artışı %21.5 ile Litvanya'da gerçekleşmiştir. Onu %16 ile Kosta Rika, %12.1 ile İspanya ve %10,4 ile Meksika takip etmektedir. Üç Latin Amerika ülkesinin içinde olduğu altı ülkede gözlenen reel büyüme oranı %5'in üzerindedir (OECD Küresel Sigorta İstatistikleri, 2019).

27 OECD ülkesinden 15'inde ve OECD üyesi olmayan 10 Latin Amerika ülkesinin 4'ünde sabit fiyatlar incelendiğinde yerel sigortacının prim üretiminde 2016 yılına göre 2017 yılında azalış gerçekleşmiştir. ABD'de brüt primler 2017 yılında hayat dışı sigortalarda %3 oranında artış sergilerken, hayat sigortalarında aynı oranda düşüş yaşanmıştır. Direkt brüt primlerde ABD için reel değişim -%0,1'dir ve toplam prim hacmi 2,836 milyar ABD Dolarıdır.

OECD ülkelerinden tablodaki verilere bakıldığında toplam 37 ülkenin 24'ünde faaliyet gösteren yerel sigorta şirketlerinin hasar ödemeleri artış göstermektedir. Bu artışı yaşayan ülkelerin 15'i OECD ülkeleridir. OECD ülkeleri arasında en yüksek artış %22.7 ile İzlanda ardında %15.8 ile Kanada'da gerçekleşmiştir. OECD dışı ülkeler arasında en yüksek hasar ödemesi artışında ilk sırayı %37.4 ile Ekvator, 2. sırayı ise %31.3 ile Nikaragua takip etmektedir. Yıldan yıla hasar primlerinin artmalarındaki sebepleri arasında doğal afetler etkin rol oynamaktadır. Doğal afetlerin gerçekleşmeden önce yapılan sigortalar ödenen hasar miktarını belirleyici rol oynayarak, gerçekleşen zararın tazminini karşılamakta ve reel büyüme oranını arttırmaktadır (OECD Küresel Sigorta İstatistikleri, 2019).

Seçilen Asya ve Avrupa Ülkeleri (OECD Dışı)

1-Malezya

2-Litvanya

3-Rusya

Seçilen Latin Amerika Ülkeleri (OECD Dışı)

1-Panama

2-Kosta Rika

3-Kolombiya

4-Peru

5-Bolivya

6-Dominik Cumhuriyeti

7-Guatemala

- 8-Arjantin
- 9-Nikaragua
- 10-Ekvator
- 11-Brezilya

2017 yılında birçok ülkede Kanada, Rusya, Bolivya, Brezilya, Peru hariç ortalama getiriler pozitif bir seyir göstermiştir. Kanada'da hayat sigortacıları -%0.8, Rusya'da hayat sigortacıları -%0.1 hayat dışı sigortacıları -%1, Bolivya'da hayat sigortacıları -%2 hayat dışı sigortacıları -%0.4, Brezilya'da hayat sigortacıları -%1.5 ve Peru'da hayat dışı sigortacıları -%1.6, kompozit sigortacıları -%0.2 ile negatif getiri sağlayarak yılı kapamışlardır. Hayat branşında faaliyet gösteren şirketlerden en yüksek getiriyi getiren ise Dominik Cumhuriyeti olmuştur.

1.1.1. OECD Ülkeleri ve Emeklilik Fonları

OECD ülkelerinin kurumsal yatırımcılarının toplam varlık büyüklüğü 2016 yılında 92.6 trilyon Dolar gerçekleşmiştir, bunun 34.9 trilyon Doları yatırım fonlarından, 26.1 Doları sigorta şirketlerinden, 24.7 trilyon Doları emeklilik fonlarından, 5.1 trilyon Dolar ise kamu emeklilik rezerv fonlarından oluşmuştur. Emeklilik fonları %26.7 ile aldığı paydan ötürü yıllık ortalama büyüme oranında diğer kurumsal yatırımcılar arasında en yüksek performansı elde etmiştir (Türkiye Sigorta Birliği, 2019).

Dünyada pazar payı en fazla olan ülke Amerika'dır. Yıllar arasındaki yüzdesel ortalama büyük farklılıklar göstermemektedir. Dünyada sigortası en fazla pazar payına sahip olan ülke ABD olmakla birlikte dünya üretiminin yaklaşık olarak yarısına sahiptir.

OECD Pension Market verilerine göre Emeklilik fonlarının ekonomi içindeki büyüklüğü (2017) yılına ait sıralama aşağıdaki şekildedir (%GSYH):

- 1- Hollanda (%159,3)
- 2- İzlanda (%146,8)
- 3- İsviçre (%120,3)
- 4- Avustralya (%110,0)
- 5- İngiltere (%84,4)
- 6- ABD (%83,0)
- 7- Kanada (%76,2)
- 8- Şili (%68,3)
- 9- İrlanda (%58,1)
- 10- İsrail (%54,9)
- 11- Finlandiya (%51,0)
- 12- Danimarka (%48,6)
- 13- Japonya (%30,2)
- 14- Yeni Zelanda (%20,0)

- 15- Meksika (%15,7)
- 16- Estonya (%11,3)
- 17- Slovak Cumhuriyeti (%10,6)
- 18- Portekiz (%10,1)
- 19- İspanya (%9,5)
- 20- İsveç (%9,3)
- 21- Norveç (%8,8)
- 22- Polonya (%8,8)
- 23- Çekya (%8,0)
- 24- Kore (%7,3)
- 25- Almanya (%6,7)
- 26- İtalya (%6,7)
- 27- Avusturya (%5,8)
- 28- Belçika (%5,6)
- 29- Türkiye (%5,5)
- 30- Slovenya (%4,2)
- 31- Macaristan (%4,1)
- 32- Lüksemburg (%3,29)
- 33- Yunanistan (%0,6)
- 34- Fransa (%0,5)

Veriler incelendiğinde OECD ülkelerindeki özel emeklilik fonları, kamu emeklilik fonları, yatırım fonları ve sigorta şirketlerinin toplam varlık tutarı aynı yıl içindeki OECD ülkelerinin milli gelir toplamının yaklaşık iki katıdır.

İlk 5 sırada ekonomi içindeki büyüklüğü ile Hollanda, İzlanda, İsviçre, Avustralya ve İngiltere varken; Türkiye %5.5 ile 29. sırada yer almaktadır. Türk Sigortacılık sektörü; OECD Ülkeleri içinde gerilerde yer almaktadır. OECD üyesi olmayan Brezilya, Güney Afrika gibi gelişmekte olan ekonomilerde bazı büyük özel emeklilik fonları ve kamu emeklilik fonlarına ülkelerinde yer vermektedirler.

1.2. Avrupa Birliği ve Sigorta

Avrupa Birliği; AB kısaltmasıyla bilinerek asıl amacı demokratik Avrupa ülkelerindeki vatandaşların hayatını iyileştirmek ve bu şekilde daha iyi bir dünyada yaşam adına katkıda bulunmaya çalışan bir kurumdur. AB aynı zamanda ticari bir güç niteliğini taşıyan ve tek para birimi olarak Avro'yu kullanarak; sermaye, mal ve hizmetlerin serbest şekilde hareket edebildiği sınırsız bir pazar meydana getirmiştir (Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, 2018).

AB'nin; finansal hizmetler alanındaki önceliklerinden biri sigorta sektöründe "Tek Pazar" olabilmek ve bunu hukuki dayanaklara ise AT Anlaşmaları ile dayandırmak olmuştur.

Anlaşmanın 43. Maddesi ve 48. Maddesi yerleşme hakkına ilişkindir. Bir üye devlet vatandaşı olan serbest meslek sahibi olan kişileri veya merkezleri, o üye devlette bulunan şirketler:

- Diğer üye devletlerde ekonomik faaliyete başlayıp bu tip faaliyetler yürütebilirler.
- O ülke vatandaşları için belirlenen koşullardan farklı koşullara tabi olamazlar.
- Sürekli olarak ikamet etme hakkına sahiptirler.

Anlaşmanın 49. ve 55. Maddesi hizmet sunumuna ilişkindir. Bir üye devlet vatandaşı olan serbest meslek sahibi kişiler veya merkezleri, o üye devlette bulunan şirketler:

- Diğer üye devletlerden hizmet alabilirler.
- O ülke vatandaşları için belirlenen koşullardan farklı koşullara tabi olamazlar.

Avrupa Birliği Tek Sigorta Piyasası'nın kurulmasıyla amaçlanan asıl konu; şirketlerin rekabet edebilirliğini arttırarak tüketicinin daha iyi ürünlere erişimini sağlayabilecek olanakları sunarak sigortacı ve müşteri arasında güven oluşturabilmektir. Avrupa Birliği Tek Sigorta Piyasası gelişim süreci 1961 yılında ulusal hukuk kurallarının bütünleşmesi amacıyla hizmetlerin serbest dolaşımına ilişkin genel programın kabulüyle başlamıştır. Bu sürece Fransa ve Almanya gibi kıta ülkelerinin benimsediği “Kontinental Model”; devletin rolünün ön planda olduğu, garanti fonu, yükümlülük karşılama yeterliliği, asgari sermaye, prim tarifeleri, sigorta poliçeleri dahil pek çok konunun devlet iznine bağlı olduğu model ile İngiltere ve Hollanda gibi denizcilik kültürü gelişmiş ülkelerin benimsediği model olan “Anglo-Sakson Model”dir. Bu modelde devlet müdahalesi yokken iki model arasında liberal tutuma yakın olan Anglo Sakson; Avrupa Komisyonu benimsemiş ve sigorta faaliyetleri üzerindeki kısıtlayıcı denetim uygulamalarının sona ermesi için yasal düzenlemeler getirmişlerdir. Benimsenen bu model ile birlikte sigorta sektörü üzerindeki devlet tekellerinin kalkması, başka üye devletlerde hizmet sunmak isteyen şirketlerin yeniden lisans alma gerekliliğinin zorunlu olmaktan çıkarılması ve sigorta kuruluşlarının yan kuruluşları için yeniden lisans gerekliliğinin ortadan kalkması için çalışmıştır (Atalay, 2004: 28).

Almanya AB üye ülkeleri arasında en fazla nüfusa sahip olan ülkelerin başında bulunurken, sigorta şirketi sayısı en fazla Birleşik Krallık'a aittir. Sektördeki çalışan sayısı en fazla Almanya iken, toplam prim gelirleri en fazla olan AB ülkesi Birleşik Krallık'tır (Insurance Europe, 2018).

AB ilerleme raporları 2005 yılından beri her yıl Türkiye Sigorta Birliği tarafından yayınlanmaktadır. Bu rapor içerisinde Türk Sigorta ve bireysel emeklilik sektörlerine ilişkin gelişmeler ve karşılaşılan sorunlar

bulunmaktadır. 2018 AB raporunda; Türkiye'nin siyasi, ekonomik kriterlere uyumluluğu ve üyeliğe ilişkin gereklilikleri yerine getirebilme yeterliliği ile ekonomiye sigorta ve bireysel emeklilik sektörleri dahil olmakla beraber finansal gelişmeler değerlendirilerek; mali hizmetler sektöründe Türkiye'nin iyi olduğu sonucuna varılmıştır. Ekonomik kriterler başlığı altında "Bankaların, sektörün toplam varlıkları içindeki %87'lik paylarını koruyarak mali sektördeki hakimiyetini sürdürmüş olduğu, göreceli olarak içinde bireysel emekliliğin de dahil olduğu ve %5 civarında kaldığı 2018 ilerleme raporunda açıklanmıştır (AB İlerleme Raporu, 2018).

İlerleme raporunda;

- AB'nin belirlemiş olduğu kuralların asıl amacı; bankacılık, sigorta ve bireysel emeklilik, yatırım hizmetleri ve menkul kıymet piyasaları dahil olmak üzere finansal kuruluşların arasındaki adil rekabetin ve istikrarın sağlanmasıdır. Bu kurallar; bu kurumların yetkilendirilmesi, faaliyeti ve denetimine ilişkin detayları kapsar.

- Türkiye finansal hizmetler alanında ilerlemeler yaşamaktadır. Bankacılık Düzenleme Kurumunun sermaye yeterliliğine ilişkin yeni uygulama yönetmeliklerini kabul etmesi ve sermaye piyasalarını düzenleme otoritelerini ortaklıktan çıkarmalarının düzenlenmesi ile ilerlemeler kaydetmiştir. Denetleme kurumlarının bağımsızlığı bankacılık sektöründeki kararların siyasi olarak yönlendirdiği algısından ötürü; Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu başta olmak üzere denetleme kurumlarına olan güven yeniden kazandırılmalıdır.

- Hazine Müsteşarlığı'nın acente kurma ve yeni şube açmasına ilişkin kuralları arttıran sigorta acentelerine ilişkin yönetmeliklerin geliştirilmesinin olumlu katkısıyla sigorta ve bireysel emeklilik alanında ilerlemeler yaşanmaktadır (Türkiye Sigorta Birliği, 2019).

Avrupa Sigorta Piyasası ile ilgili verilerde; toplam AB'de sigorta sektöründe 950.000 üzerinde çalışanı vardır ve sektörde 10.200 milyar Avro üzerinde yatırım yapılmıştır (Insurance Europa, 2019).

1.3. Türkiye'de Sigorta

Türkiye'de sigortacılık faaliyetleri batıya ve dünyaya nazaran daha geç ve daha yavaş bir gelişme göstermiştir. Bu durumda Osmanlı devletinin sigortayı dini esaslara aykırı olarak ve haram olarak görmesinin de katkıları var. Fransız ihtilali sonrası 3 Kasım 1839'da Tanzimat-ı Hayriye'den sonra Osmanlı'da sigortacılık özel bir sözleşme olarak kabul edilmiştir. Sigortanın gereklilikten ötürü doğmasına bir örnek Londra'dan sonra 1870 yılında İstanbul Beyoğlu'nda meydana geldikten sonra sigorta talebi artmış ve buna paralel olarak bu talepleri karşılamak amacıyla yabancı sigorta şirketi sayıları da artmıştır (Ezerdi, 1998: 31).

1908 ve 1914 yıllarında ki yasal düzenlemelerle sigorta şirketlerinin denetimi kontrol altına alınmaya başlanmış ve sigorta şirketlerinin vergi vermeleri ve teminat göstermesi yasal zorunluluk haline getirilmiştir. Bunun akabinde sigortacılık faaliyetleri için bulunan bazı yabancı ve yerli firmalar ortaklık kurmuştur (Akbaş, 2010: 45).

Türkiye’de Cumhuriyet ilanına kadar sigorta şirketlerinin isimleri Türkçe fakat sermayeleri yabancıdır, yapılan kanun düzenlemelerinin ardından yabancı şirketler ve Türk şirketlerini ortak olmaya teşvik edici nitelikte olmuştur (Temur, 2007: 63). Cumhuriyet ilanından sonra Türkiye’de yerli sigorta şirketleri kurulmuştur, kurulan bu firmaların işlerini düzen içinde yürütmeleri ve reasürans faaliyetlerini sistem içinde yapabilmeleri adına kanun düzenlenmesi yoluna gidilmiştir. Bunlardan biri 1924 yılında çıkarılan sigorta şirketlerinin Türkçeyi yazışma dili olarak kullanma zorunluluğu olup, Fransızca ve İngilizce yazışma durumuna son verilmiştir. İlk kurulduğunda adı Sigorta Kulübü iken sonra Türkiye Sigorta ve Reasürans Şirketler Birliği (TSRSB) olarak ismi değiştirilmiş ve dünyada ilk reasürans tekli ünvanına sahip Milli Reasürans 1929 yılında faaliyete geçmiştir. Milli Reasürans’ın kurulması Türkiye’de bulunan yerli ve yabancı sigorta şirketlerinin toplayarak sahip olduğu primlerin yarısını buraya devretme zorunluluğu getirmiştir (Elbeyli, 2001: 18).

Cumhuriyet’in kurulması ile birlikte sigorta sektörü 3 dönem olarak incelenebilir (Çipil, 2003: 62);

- 1- Düzenleme Dönemi (1920-1960)
- 2- Durağan Dönem (1960-1980)
- 3- Değişim Dönemi (1980- Devam Ediyor)

Türkiye’de 22 yıllık yeni bir sigorta şirketi kurma yasağı 1988 tarihinde son bulmuştur, Dış Ticaret Müsteşarlığı kanuni yükümlülüklerini yerine getirme koşulu ile sigorta şirketlerinin kurulmasına izin vermiştir; nitekim bu tarih itibarıyla sigorta şirketlerinin sayısı artmıştır (Taşkın ve Şener, 2005: 996). 1990 yılından sonra sigorta primlerinde zorunlu sigortalar hariç serbest tarif uygulamasına geçilmiştir, 1994 yılında da Hazine Müsteşarlığı Teşkilat Kanunu ile Sigortacılık Genel Müdürlüğü kurulmuştur (Kızıltan, 2011: 18).

Türkiye Sigorta, Reasürans ve Emeklilik Şirketleri Birliği’nin resmi sitesinde güncel şirketler ve firma sayıları yenilenmektedir. Bu firmaların 63’ü sigorta ve 3’ü reasürans olmak üzere 66 şirket mevcuttur. İçlerinden bir tanesi aktif yeni sigorta ve reasürans sözleşmesi yapmıyor ve 61 sigorta şirketi ve 2 reasürans aktif faaliyette bulunmaktadır. Bunların 23’ü hayat ya da emeklilik, 40’ı ise hayat dışı şirketlerdir. Türkiye’de 3 reasürans şirketi bulunmasına rağmen bir tanesinin prim üretimi bulunmadığı için faaliyette olan şirket sayısı 2 tanedir (Türkiye Sigortalar Birliği, 2019).

2. Literatür Taraması

Beck ve Webb tarafından 2003 yılında Ülkeler Arası Hayat Sigortası Tüketiminin Ekonomik, Demografik ve Kurumsal Belirleyicileri başlıklı çalışmada data içeren panel yöntemi ile 68 farklı ülkenin ekonomisinde 1961-2000 yılları arasındaki enflasyon, kişi başına düşen gelir, bankacılık sektörü göstergeleri kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda; daha yüksek gelire sahip olan ülkeler, daha düşük enflasyon yaşayan ülkeler daha fazla hayat sigortası tüketimi yapmaktadırlar.

Çiftçi tarafından 2004 yılında yayınlanan Türk Sigorta Sektörünün Sorunları: DEA Analizi ile Türk Sigorta Şirketlerinin Etkinlik Düzeylerinin Belirlenmesi başlıklı çalışmada Veri Zarflama Analizinden yararlanılarak sigorta şirketleri hayat ve hayat dışı branşlara ayrılarak etkinlikleri ölçülmeye çalışılmıştır. Çalışmanın sonucunda; şirket bazında değerlendirilen sonuçlar için gelecekle ilgili kararlar alması etkinliği ölçebildiği tespit edilmiştir.

Boon tarafından 2005 yılında yayınlanan Ticari Bankalar, Borsa ve Sigorta Piyasası Ekonomik Büyümeyi Destekliyor mu? Singapur Ekonomisinin Analizi başlıklı çalışmada Singapur ekonomisini örneklem ve örneklem dışı nedensellik testleri; finans ve büyüme ile ilgili olarak yapılmıştır. Çalışmanın asıl amacı; finansal göstergeler ve Singapur ekonomisinin büyüme göstergeleri arasında Granger nedensellik ilişkisi uygulanmıştır. Birim kökler için ADF testi ve Johansen eş bütünleşme testi kullanılmıştır. GSYH içerisinde kişi başına düşen gelir ve reel sabit finansal göstergeler; banka kredilerini ve borsayı belirleyici rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kugler ve Ofoghi tarafından 2005 yılında Sigorta Ekonomik Büyümeyi Destekliyor mu? İngiltere Örneği başlıklı çalışmada eş bütünleşme analizi ile birlikte sigorta sektörü ve bazı OECD ülkeleri içerisinde İngiltere ve ABD’de dahil olmak üzere ülkelerin toplam sigorta değeri kullanmıştır. Sigorta sektöründeki gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki uzun vadede gözlemlenebilmektedir. Kısa sürede etkilemekte olduğu gerçeği yansıtamaz. GSYH’nin kısa dönemde sigorta pazarında kaybı dikkat çekici olsa da kısa vadeden sonra büyüme sürecine geçiş yapılmaktadır. Taşkın ve Şener tarafından 2005 yılında yayınlanan Türkiye Sigorta Pazarının Avrupa ve ABD Sigorta Pazarları ile Karşılaştırılması başlıklı çalışmada sigorta sektörünün gelişmiş olduğu Avrupa ülkeleri ve ABD ile yeterince gelişmemiş olduğu Türkiye ile karşılaştırılması yapılmıştır. Yüksek enflasyon olduğu dönemler ve hızlı nüfus artışı sistemde birikimi arttıramamakta olduğu sonucuna varılmıştır.

Ching, Kogid ve Furuoka tarafından 2010 yılında Hayat Sigorta Fonları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensel İlişki: Malezya’dan Kanıt

başlıklı çalışma hayat sigortası ile sigorta sektörü arasındaki nedensel ilişkinin varlığı incelenmiştir. Bu çalışmada Johansen Eşbütünleşme Testi ve Vector Error Correction Model (VECM)'ine dayanan Granger Nedensellik Testi uygulanmıştır. Sonuç olarak; hayat sigortası sektörü potansiyel olarak etkili bir biçimde uzun dönem finansal yatırımları için uzun vadeli tasarruflar üreterek ülke ekonomisinin büyümesine katkı sağlamaktadır.

Uralcan tarafından 2012 yılında yayınlanan Sigorta Faaliyetlerinin İşlevsel Açından Değerlendirilmesi ve Türk Sigorta Sektörünün Bu Bağlamda Dünya Sigorta Şirketleriyle Karşılaştırılması başlıklı çalışmada dünya sigorta piyasasındaki gelişmelerin ekonomik gelişmeye etkisi incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda; Türkiye'de sigorta üretiminin dünya ülkeleri arasında sonlara yakın olduğu ve ekonomiye katkısının oldukça düşük olduğu sonucuna varılmıştır.

Cristea, Marcu ve Carstina tarafından 2014 yılında yayınlanan Avrupa'daki Esas Sonuçlara Kıyasla Romanya'daki Sigorta ve Ekonomik Büyüme İlişkisi başlıklı çalışmada Romanya'da sigorta ve ekonomik büyüme arasında sigorta göstergeleri kullanılarak istatistiksel yöntemlerle analiz yapılmıştır. Sigorta piyasasının derecesi ile ölçülen ve sigorta piyasası arasında nedensel bağa dayalı olarak kişi başına düşen GSYH ile ölçülebilen yoğunluk derecesi ve ekonomik büyüme arasında yüksek bir korelasyon olduğu tespit edilmiştir.

Akinlo ve Apanisile tarafından 2014 yılında yayınlanan Sahra Altı Afrika'da Sigorta ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Bir Panel Veri Analizi başlıklı çalışmada 1986-2011 yılları arasında Sahra Altı Afrika'da sigorta ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Havuzlanmış OLS, Sabit Etki Modeli ve Moment Panel Genelleştirilmiş Model yöntemi tahminlerde kullanılmıştır. Dinamik panel veri analizi ile tahminlerin bu bölge için sigortanın ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tanrıöven ve Gürbüz tarafından 2015 yılında yayınlanan Dünyada Sigorta Uygulamalarının Karşılaştırılması ve Türkiye'de Uygulanabilirliği başlıklı çalışmada mikro sigorta sisteminin Türkiye'de uygulanabilirliği araştırılmış ve Türkiye'de uygulanmakta olan genel sağlık sigortası kapsamı sebebiyle mikro sigorta uygulamalarının, sağlık alanı dışında başarılı bir şekilde yürütülebileceği sonucuna varılmıştır.

Taş tarafından 2015 yılında yayınlanan Dünya Sigorta Pazarında Türkiye'nin Yeri başlıklı çalışmada sigorta sektörünün gelişmekte olan ülkelerde dinamik bir sektör olduğu ve Türkiye'de sigortacılık sektörünün GSYH içerisindeki payının artması için sigorta bilincini arttırmaya yönelik çalışmalar yapılması gerekliliği vurgulanmıştır.

Taş tarafından 2016 yılında yayınlanan Avrupa Birliği ve Türkiye'de İşsizlik Sigortasının Sosyo-Ekonomik Açından Karşılaştırılması başlıklı

çalışmada Türkiye’de uygulanan işsizlik sigortasının uygulama alanlarından yola çıkılarak Avrupa Birliği ülkeleri ile karşılaştırılması amaçlanmıştır. Çalışmanın sonucunda; Türkiye içerisinde artan işsizlik seviyesi Avrupa Birliği ülkelerine nazaran sisteme olan talebin daha az olmasına neden olmaktadır.

Yurdakul ve Dalkılıç tarafından 2016 yılında yayınlanan Sigortacılık Sektöründe Dijital Çağ başlıklı çalışmada; Türkiye’de faaliyet gösteren hayat dışı sigorta şirketlerinin internet siteleri incelenerek dijital sigorta uygulamalarında hangi seviyede olduğu araştırılmıştır. Araştırmanın sonucunda; bazı sigorta şirketleri gelişmiş dijital sigorta uygulamaları sunarken; bazı şirketlerde bu uygulamalara rastlanmamıştır.

Özaktas tarafından 2017 yılında yayınlanan Hayat Dışı Sigorta Sektöründe Türkiye Uygulaması (2002-2015) başlıklı çalışmada 2002-2015 yılları arasında hayat dışı sigorta sektörü branşlarında faaliyet gösteren sigorta şirketlerinin etkinlik ölçümleri veri zarflama analizi ile yapılmıştır. Çalışma; sigorta sektörünün iyi tanınması ve gelişimine katkı sağlamayı amaçlamıştır.

Özüdoğru tarafından 2017 yılında yayınlanan Türkiye Sigortacılık Sektörünün Değerlendirilmesi başlıklı çalışmada enflasyon ve dini inanışın sigortacılık sektörüne katkısını azalttığı, fakat sektör gelişimin işsizlik oranını azaltıp, istihdama katkıda bulunabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Dash, Pradhan vd. tarafından 2018 yılında yayınlanan Avro Bölgesi Ülkelerinde Sigorta Piyasası Penetrasyonu ve Ekonomik Büyüme: Zaman Nedenselliğine Dair Kanıtlar başlıklı çalışmada 1980-2014 yılları içerisinde Avrupa ülkelerinin sigorta piyasası faaliyetlerini zaman serisi analizi yöntemini kullanarak kişi başı ekonomik büyümeyi tespit etmeyi amaçlamıştır. Ekonomik politikalar içerisinde sigorta sektörü ve ekonomik büyüme Avrupa ülkeleri için sürdürülebilmesi gerekliliği sonucuna ulaşılmıştır.

3. Sonuç ve Tartışma

Gelişmiş ülkelerde sigorta sektörü ekonomiye sağladığı katkılardan önemli bir yerdedir. Sigortanın gelişimi ile birlikte işsizlik oranının azalıp, istihdam oranının arttığı sosyal ve ekonomik açıdan topluma avantaj sağlamaktadır. İşsizlik oranı azaldıkça; sigorta sistemine olan ilgi ve yatırım artacaktır. Tasarruf aracı olan sigortacılığın gelişimi için alınması gereken önlemlerden biri toplumu bilinçlendirmektir. Gelişmekte olan ülkelerde sigortaya olan ilgi istenilen seviyelerde değil. Okullarda sigortacılık ile ilgili kapsamlı eğitimlerin verilmesi sektöre talebi ve ilgiyi arttırabilecek yollardan biridir.

ABD; dünyada sigorta primi üretiminde ilk sıradadır. Sıralamada prim üretimini takip eden Japonya ve Birleşik Krallık; sigorta sektörünün

gelişmiş pazar payına sahiptirler. Gelişmekte olan ülkelerde ise sektörün pazar payının istenilen seviyede olmaması; yabancı sermayenin ilgi odağı durumundadır. Türkiye’de de aynı durum söz konusudur. Gelişmekte olan tüm ülkeler gibi Türkiye’nin de sigorta sektöründeki üretim primlerinin GSYH içerisindeki payı arttıkça sektör gelişim sürecine girebilir.

Yaşanan doğal afetler nedeniyle insanların bilinçlenmesi gerçeği sisteme olan bakış açısını iyileştirmektedir. Dünya genelinde yaşanan; deprem, sel ve heyelan risklerine karşı insanların aldığı tedbirler sigorta şirketlerinin önemini arttırmaktadır. Mevcut zararın; eski haline dönebilmesi sigorta şirketleri aracılığıyla daha kolay sağlanmaktadır. Gelişmekte olan ülkelere Türkiye örneği gibi; sigorta sektörü doygunluğa ulaşamayan pazarlar büyüme fırsatına gelişmiş ülkelere nazaran daha çok sahiptir. Yabancı sermaye girişiminin artması ile birlikte sektör gelişimi hızlanmaktadır. Bununla birlikte yatırım arttıkça; istihdam edilenlerin sayısı artacak ve dolayısıyla işsizlik oranı azalacaktır.

Yaşanan küresel ekonomik krizlerden sigorta sektörünün dünya genelinde etkilendiği fakat Türkiye’de bu olumsuz etkinin daha az hissedildiği gözlemlenmiştir. Gelişmekte olan bir sektör olmasına rağmen, dünyadaki dağıtım kanalları uygulamaları araçlar dışında; internet, telefon ve çağrı merkezi olarak farklılık bulunmamaktadır. Sistemde yenilikçi yapının gelişmesi yatırımı artırarak, makroekonomik değişkenler üzerine olumlu etkileri ile yansıyacaktır.

Kaynakça

- Akbay, O. S. (2010). *Dünyada ve Türkiye’de Sigortacılığın Tarihçesi*, İstanbul: Beta Yayınevi.
- Akinlo, T. ve Apanisile, O. T. (2014). *Relationship Between Insurance and Economic Growth in Sub-Saharan African: A Panel Data Analysis*, Modern Economy, Sayı:5, s. 120-127.
- Beck, T. ve Webb, L. (2003). *Economic, Demographic, and Institutional Determinants of Life Insurance Consumption Across Countries*, The World Bank Economic Review, Cilt: 17, Sayı:1, s. 51-88.
- Boon, T. K. (2005). *Do Commercial Banks, Stock Market and Insurance Market Promote Economic Growth? An Analysis of The Singapore Economy*. Working Paper of the School of Humanities and Social Studies, Nanyang Technological University.

- Ching, K. S. , Kogid, M. ve Furuoka, F. (2010). *Causal Relation Between Life Insurance Funds and Economic Growth: Evidence From Malaysia*. Asya Ekonomik Bülteni, Cilt: 27, Sayı: 2, s. 185-199.
- Cristea, M., Marcu, N. , ve Carstina, S. (2014). *The Relationship Between Insurance and Economic Growth in Romania Compared to The Main Results in Europa- A Theoretical and Empirical Analysis*, Procedia Economics and Finance, Sayı: 8, s. 226-235.
- Çekici, M. E. ve İnel, M. N. (2013). *Türk Sigorta sektörün Direkt Prim Üretimlerinin tahmin Teknikleri İle İncelenmesi*, Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, Sayı: 34, s.135-152.
- Çiftçi, H. (2004). “*Türk Sigorta Sektörünün Sorunları: DEA Analizi ile Türk Sigorta Şirketlerinin Etkinlik Düzeylerinin Belirlenmesi*”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 13, Sayı: 1, s.121-143.
- Çipil, M. (2003). *Türk Sigortacılık Sektörünün Pazarlama Karması*, Hazine Dergisi, Sayı: 16, s. 61-88.
- Çipil, M. (2008). *Risk Yönetimi ve Sigorta*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Dash, S., Pradhan, R., Maradana, R., Gaurav, K., Zaki, D. ve Jayakumar, M. (2018). *Insurance Market Penetration and Economic Growth in Eurozone Countries: Time Series Evidence on Causality*, Future Business Journal, Cilt: 4, Sayı: 1, s. 50-67.
- Elbeyli, M. Ü. (2001). *Sigorta ve Sigorta Pazarlaması*. İstanbul: Seçkin Yayıncılık. (2. Baskı).
- Ezerdi, H. C. (1998). *Sigortacılığımızın Tarihi*. İstanbul: Commercial Union Sigorta Yayını.
- Kızıltan, A. N. (2011). *Senaryo Yaklaşımı ve Türkiye’de Sigortacılık Sektöründe Uygulama*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Kugler, M. ve Ofoghi, R. (2005). *Does Insurance Promote Economic Growth? Evidence from the UK*, University of Southampton Working Paper.
- Özaktaş, F. D. (2017). “*Hayat Dışı Sigorta Sektöründe Türkiye Uygulaması (2002-2015)*”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C: 26, S: 2, s. 30-44.

- Özüdoğru, H. (2017). “Türkiye Sigortacılık Sektörünün Değerlendirilmesi”, Bankacılık ve Finansal Araştırmalar Dergisi, C: 4, S: 1, s. 38-47.
- Tanrıöven, C. ve Gürbüz, I. (2015). *Dünyada Sigorta Uygulamalarının Karşılaştırılması ve Türkiye’de Uygulanabilirliği*, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 17, S: 2, s. 99-119.
- Taş, K. M. (2015). “Dünya Sigorta Pazarında Türkiye’nin Yeri”, İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 27, s. 133-148.
- Taş, Y. (2016). “Avrupa Birliği ve Türkiye’de İşsizlik Sigortasının Sosyo-Ekonomik Açısından Karşılaştırılması”, HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, Cilt.5, Sayı: 11, s.27-55.
- Taşkın, E. ve Şener, H. Y. (2005). “Türkiye Sigorta Pazarının Avrupa ve ABD Sigorta Pazarları ile Karşılaştırılması”, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, S: 49, s.996-1018.
- Temur, A. (2007). “Türk Sigorta Sektöründe İstihdam ve Sektör Çalışanlarının Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Alan Çalışması”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Uralcan, G. Ş. (2012). “Sigorta Faaliyetlerinin İşlevsel Açısından Değerlendirilmesi ve Türk Sigorta Sektörünün Bu Bağlamda Dünya Sigorta Şirketleriyle Karşılaştırılması”, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, S.1, s.125-134.
- Yurdakul, M. ve Dalkılıç, N. (2016). “Sigorta Sektöründe Dijital Çağ”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 50, s. 49-67.
- <https://www.avrupa.info.tr/tr> (Erişim Tarihi: 04.05.2019).
- https://www.ab.gov.tr/files/rehber/02_rehber.pdf (Erişim Tarihi: 20.05.2019).
- <https://www.insuranceeurope.eu/european-insurance-figures-2016-data> (Erişim Tarihi: 01.04.2019).
- www.swissre.com (Erişim Tarihi: 20.04.2019).
- www.tsb.org.tr (Erişim Tarihi: 20.04.2019).

GOOGLE TRENDS HACİM ENDEKSİ VERİLERİNİN 2008 FİNANSAL KRİZİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

THE EFFECT OF GOOGLE TRENDS VOLUME INDEX DATA ON 2008 FINANCIAL CRISIS

JEL Sınıflandırması: G01, G10, C58

Hakan YILDIRIM*

GİRİŞ

Küreselleşen ekonomik yapı ve finansal piyasalar ülkeleri birbirlerine bağlı hale getirmekte ve finansal krizlerin olması durumunda ülkeler birbirlerinden hızlı bir şekilde etkilenebilmektedir. Bu durumun en güzel göstergesi 2008 yılında yaşanan küresel krizdir. Bankaların kar iştahlarının artması, CDS (Credit Default Swap) primlerinin menkulleştirilmesi ve kredi derecelendirme kuruluşlarının objektif açıklamalar yapmaması ve birçok sebepten dolayı giderek büyüyen ve ABD’ den birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeye sıçrayan küresel kriz ülkelerin finansal piyasalarında önemli ve uzun süren bir tahribata sebep olmuştur.

Merkezi ABD olan kriz uzmanlar tarafından 1929 Büyük Buhran krizi ile bağdaştırılmış ve krizin ne kadar güçlü şoklara sebep olduğu tartışılmıştır. Bu benzerlik sadece uzmanlar veya akademik çevreler tarafından değil hane halkı tarafından da kabul edilen bir durum haline gelmiştir. Diğer taraftan Korku Endeksi olarak bilinen VIX Endeksi’ de popüler hale gelmiş ve hane halkı tarafından takip edilen ve artık daha çok önemsenen bir gösterge haline gelmiştir. Diğer taraftan hisse senedi piyasasındaki hareketlilik de yatırımcı olsun olmasın herkesin takip ettiği bir piyasa haline gelmiştir. Özellikle ABD’ de gelir düzeyi ne olursa olsun neredeyse herkes 1929 Büyük Buhranı, VIX Endeksi ve Hisse Senedi Piyasası gibi kavramları araştırır hale gelmiştir. Bu durum iki türlü değerlendirilebilir. İlki, finansal krizin oluşum sürecinde ABD’ de finansal okuryazarlık seviyesinde bir artış olduğudur. İkincisi ise finansal kriz ile bağlantılı olan kelimelerin sanal ortamlarda milyonlarca kez araştırılması ABD toplumunun finansal piyasalar üzerinde olumsuz bir algıya sahip olmasına sebep olmuş olabilir ve bu durum 2008 krizinin oluşumunda önemli bir role sahip olabilir.

Söz konusu çalışmada ABD toplumunun 2008 krizi ile bağdaştırdığı 1929 Büyük Buhran, VIX Korku Endeksi ve Hisse Senedi Piyasası gibi kavramlara olan merakı ve yaptığı araştırmaların krizin başlangıç döneminden sona ermesine kadarki etkisi test edilmiştir. Küresel krizin belirleyicisi S&P500

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi İdari ve sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası Lojistik ve Taşımacılık Bölümü, hayildirim@gelisim.edu.tr ORCID No. 0000-0002-3271-2841.

endeksi iken, ABD toplumu tarafından kriz ile bağdaştırılan kavramlar ise Google Trends’ de yer alan arama endeksi verileridir.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Yapılan literatür araştırması neticesinde 2008 finansal krizi ile Google trends verileri arasındaki ilişkiyi test eden yeterli araştırmanın olmaması sebebiyle finans alanına konu olmuş ve farklı değişkenlerin test edildiği Google trends literatürüne değinilmiştir.

Joseph, Babajide ve Zhang (2011) çalışmasında, hisse senedi kısa isimlerinin google arama hacimleri ile yatırımcı ilgisi arasındaki ilişki test edilmiştir. 2005-2008 dönemi verilerinin kullanıldığı çalışmada iki değişken arasında ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Engelberg ve Gao (2011) çalışmasında, Google trends verileri ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişki test edilmiştir. 2004-2008 haftalık Amerikan Russel 3000 endeksi verilerinin kullanıldığı panel veri analizi sonucunda google arama hacmindeki artışın hisse senedi fiyatlarında artışa sebep olduğuna ulaşılmıştır. Bu durum yatırımcıların ilgi duyduğu ve arama motorunda araştırdıkları hisse senedi fiyatlarının yükseldiğini ispatlar niteliktedir.

Dzielinski (2012) çalışmasında, Google trends hacim verileri kullanılarak ABD’nin ekonomik belirsizliği test edilmeye çalışılmıştır. Yapılan çalışmada “ekonomi” kelimesi sorgulama sıklığı kullanılmış ve elde edilen bulgular ise arama sıklığının piyasadaki oynaklık ve endeks getirisi üzerinde etkili olduğuna ulaşılmıştır.

Latoeiro vd. (2013) çalışmasında, internette aranma sayısı ile EURO STOXX 50 endeksinde yer alan şirketlere yatırım kararı üzerindeki etkisi test edilmiştir. Elde edilen bulgular ise aranma sıklığının oynaklık ve hacim üzerinde kısa vadeli bir şekilde olduğu yönündedir.

Preis, Moat ve Stanley (2013) çalışmasında, piyasa ile ilgisi olabileceği düşünülen 98 farklı kelimenin Google trends hacim endeksindeki verileri ile Amerika’nın öncü borsa endeksi olan Dow Jones borsa endeksine ait performansı üzerindeki etkisi test edilmiştir. 2004-2011 dönemine ait verilerin kullanıldığı analizde Google trends hacim verilerine bağlı yapay bir alım ve satım yöntemi geliştirilmiştir. Uygulanan Google hacim endeksi verilerine dayalı alım ve satım emri sonucunda elde edilen getiri, al ve beklet yöntemine göre yaklaşık 20 kat daha fazladır. Bu durumda Google trends verilerinin hisse senedi fiyatları üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğuna işaret etmektedir.

Vozlyublennaia (2014) çalışmasında, borsa endeksleri ile yatırımcıların Google arama motorundaki arama hacimleri arasındaki ilişki test

edilmiştir. Elde edilen bulgu ise arama motorunda hacmin yükselmesi kısa süre içerisinde borsa endeksi üzerinde gözle görülür bir artışa sebep olduğu yönündedir.

Takeda ve Wakao (2014) çalışmasında, Japonya'nın öncü endeksi olan Nikkei 225 endeksi bileşenlerinden olan 189 şirket hissesi ile şirketlerin Google arama motorundaki aranma sıklıkları arasındaki ilişki test edilmiştir. Elde edilen bulgular ise arama motorunda aranma sıklığının şirket hisse senedi hacim ve fiyatı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu yönündedir.

Seabold ve Coppola (2015) çalışmasında, Google trends hacim verileri kullanılarak uygulanan ARIMA modeli ile orta Amerika ülkelerine ait çeşitli mallar için fiyat tahminleri yapılmaya çalışılmıştır. Elde edilen bulgular ise fiyat tahminlerinin gıda ve tüketim mallarında anlamlı sonuçlar verdiği yönündedir.

Bijl ve diğ. (2016) çalışmasında, S&P500 endeksinin bileşenlerinden olan 431 farklı şirket hisse senedi ile Google trends hacim endeksindeki veriler kullanılarak hisse senedi getirileri tahmin edilmeye çalışılmıştır. Uygulanan regresyon analizi neticesinde elde edilen bulgular; Google trends hacmindeki yükselişlerin getiri düzeyini negatif yönde etkilediği yönündeyken, Google trends hacminin normal şartlarda ve kriz koşulları altında etkili bir tahmin gücüne sahip olmadığına ulaşılmıştır.

Ahluwalia (2018) çalışmasında, Google trends verilerinin S&P500 endeksinin bileşenleri olan 500 farklı şirket hisse senedi getirisini tahmin etme gücü test edilmiştir. Google trends verilerinin getiri üzerindeki etkisinin test edilebilmesi için bir portföy oluşturulmuş ve oluşturulan portföy ile arama trend hacim verileri kullanılarak regresyon modeli oluşturulmuştur. Elde edilen bulgular neticesinde Google trends hacim endeksindeki azalış hisse senedi getirisi üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değilken, artışların getiriler üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu yönündedir.

2. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bu çalışmada, 2007:1– 2009:12 dönemine ait haftalık verileri kullanılarak 2008 finansal kriz döneminde Amerika halkı tarafından Google arama motorunda yapılan “Büyük Buhran”, “Hisse Senedi Piyasası” ve “VIX Endeksi” gibi kavramlara ait aramaların S&P500 endeksi üzerindeki etkisi test edilmiştir.

Büyük Buhran, Hisse Senedi Piyasası ve VIX Endeksi kavramlarının Google trends hacim endeksinde yer alan verileri <https://trends.google.com.tr> internet sitesinden, S&P500 verileri ise www.investing.com adresinden temin edilmiştir. Araştırmada önce çoklu doğrusal regresyon kullanılmış ancak verilere ait hata terimlerinin normal

dağılmadığı ve otokorelasyon sorununun olduğuna ulaşılmıştır. Bu yüzden Robust Least Squares modelinin M- Estimation türü uygulanarak, Büyük Buhran, Hisse Senedi Piyasası ve VIX Endeksi kavramlarının Googledaki arama miktarlarının S&P500 endeksi üzerinde etkisi test edilmiştir.

3. METODOLOJİ

Parametrik regresyon modelinde çeşitli varsayımların yerine getirilmesi gerekmektedir. Otokorelasyon, değişen varyanslık, çoklu bağlantı sorunlarının olmaması ve hata terimlerinin normal dağılması gibi varsayımların yerine getirilemediği takdirde ya düzeltmelerin yapılması ya da farklı bir modelin kurulması gerekmektedir. Araştırmada kullanılan veriler parametrik regresyon analizine ait varsayımları yerine getiremediğinden dolayı Robust (Direncili) regresyon analizi uygulanmıştır.

Robust (Direncili) regresyon Analizi, dışarıda kalan sapmalı değerlerin etkilerini azaltabilme imkânını sağlayabilen bir modeldir. Diğer yandan genelleştirilmiş lineer model tahminlerine ulaşılmasına imkân sağlayan bir modeldir. Temel bir Robust Regresyon Modeli (Cleveland, 1979:829)

$$y_i = x_i' \beta + \varepsilon_i, \quad \varepsilon_i \sim N(0, \sigma^2) \quad (1)$$

eşitliği ile ifade edilebilir. Eşitlik (1) kontrol edildiğinde ε_i , ortalama sıfırı, varyans ise sabit olan beyaz gürültü hata terimini ifade etmektedir. Veri bir $X_{n \times p}$ sürecinde eşitlik (1),

$$\sum_{i=1}^n x_i \psi \left(\frac{y_i - x_i' \beta}{\sigma} \right) = 0 \quad (2)$$

şeklinde ifade edilen denklem (2)' yi çözebilmek için olması gereken $\hat{\beta}$ regresyon katsayısının p tahmincisini elde etmek amacıyla kullanılmaktadır. Eşitlik (2)' de yer alan ψ sembolü, kalıntı vektörünü ifade etmektedir. Yani, $\hat{\beta}$, başlangıç tahmini ve $h_i = x_i' (X'X)^{-1}$ ise vektör kaldıraç değerini yansıtmak üzere $\hat{\beta}^*$ çözümü aşağıda sunulan algoritma kalıpları dikkate alınarak hesaplanmaktadır (Akıncı vd. 2013: 149):

- $k = p, \dots, n$ olarak $\hat{\sigma}_{MAD} = \text{Medyan } (|y_k - x_k' \hat{\beta}|) / 0.6745$ eşitliği hesaplanır. Söz konusu eşitlikte $|y_k - x_k' \hat{\beta}|$ ifadesi en yüksek $n+p-1$ değerini gösteren $|y_p - x_p' \hat{\beta}| < \dots < |y_n - x_n' \hat{\beta}|$ sürecini ifade

etmektedir. Eşitlikte yer alan 0.6745 değeri, tahmin sürecini normal dağılıma yönlendirmektedir.

- r_i olarak ifade edilen kalıntı değerlerine $r_i = (y_i - x_i' \hat{\beta}) / \hat{\sigma}_{MAD} \sqrt{1 - h}$ formülünden yararlanılarak ulaşılır.
- w_i sembolü ile gösterilen ağırlık fonksiyonu $w_i = (r_i c)$ şeklinde ifade edilir.
- $\hat{\beta}$ tahmini, w_i sembolü ile ifade edilen ağırlık değeri dikkate alınarak ağırlıklandırılmış en küçük kareler yöntemi ile hesaplanır.
- 1-4 sürecinde elde edilen değerler yakın bir sonuç elde edilene kadar model çözümü tekrarlanır.

Holland ve Welsch (1977) ve Street vd. (1988), yukarıda gösterilen eşitlikler ile ulaşılacak olan $\hat{\beta}^*$ son tahmincisinin β ortalama ve Λ_r kovaryans ile asimptotik normal dağılım özellikleri göstereceğini ifade etmişlerdir. Λ_r ile gösterilen kovaryans ise (Cleveland, 1979:830):

$$\Lambda_r = \sigma^2 E\psi^2(\varepsilon) [E\psi(\varepsilon)]^2 \sum_{i=1}^n x_i x_i']^{-1} \quad (3)$$

olarak hesaplanır. Eşitlik (3)' de yer alan $\tilde{\psi}$ terimi, ψ 'nın türevini ifade etmektedir. (3) numaralı eşitlikten yola çıkarak DuMouchel ve O'Brien (1989), tahmin edilen standart hataların ($\sqrt{Diag \hat{\Lambda}}$ eşitlik (4)'ün bir ikame fonksiyon olarak dikkate alınması suretiyle hesaplanabileceğini belirtmişlerdir. Bu ikame fonksiyon,

$$\hat{\Lambda} = \hat{\sigma}_{MAD}^2 c^2 k^2 \frac{\frac{1}{n-p} \sum_{i=1}^n (1-h_i) \psi(r_i)^2}{[1/n \sum_{i=1}^n \tilde{\psi}(r_i)^2]} (X'X)^{-1} \quad (4)$$

şeklinde ifade edilmektedir.

4. BULGULAR

Bu bölümde Büyük Buhran, Hisse Senedi Piyasası ve VIX Endeksi kelimelerinin S&P500 endeksi üzerindeki etkisine ait Robust Regresyon bulgularına yer verilmiştir.

Tablo 1: Robust Regresyon Sonuçları

Bağımlı Değişken: S&P500

Metod: Robust En Küçük Kareler

M-estimation

Değişken	Katsayı	Standart H.	z-istatistiği	Olasılık
Büyük Buhran	-469.7423	78.95878	-5.949209	0.0000*
Hisse Senedi Piyasası	380.1851	188.9026	2.012599	0.0442**
VIX Endeksi	-575.7104	168.1427	-3.423939	0.0006*
C	177529.5	3284.302	54.05396	0.0000*
R-kare	0.721367	Düzeltilmiş R-kare	0.713986	
Rw-kare	0.809281	Düzeltilmiş Rw-kare	0.809281	

*%1, **%5, ***%10 önem seviyesinde anlamlıdır.

Elde edilen bulgular Büyük Buhran ve VIX Endeksi verilerinin S&P500 endeksi üzerinde negatif yönlü ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu yönündeyken, Hisse Senedi Piyasası verilerinin S&P500 endeksi üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu yönündedir.

Büyük Buhran verisi Google Trends arama hacim endeksinde bir birimlik bir artış yaşadığında, S&P500 Endeksi verisinde 469.7423 düzeyinde bir düşüş gözlemlenirken, VIX Endeksinde yaşanan bir birimlik artış S&P500 endeksi verisinde 575.7104 düzeyinde bir düşüşe sebep olmaktadır. Hisse Senedi Piyasası verisinde bir birimlik bir artış söz konusu olduğunda ise S&P500 Endeksi verisinde 380.1851 düzeyinde bir artış söz konusu olmaktadır.

SONUÇ

Yatırımcı ilgisi piyasalar üzerinde etkisi olan en önemli değişkenlerden biri olmakla birlikte ölçülmesi güç olan bir parametredir. Çeşitli araştırmalar yatırımcı ilgisini farklı veriler ile ölçmekte ve piyasalara nasıl bir etkiye sahip olduğuna ulaşmaya çalışmaya devam etmektedir. Geçmişten bugüne piyasada oluşan balonlar ve finansal krizler incelendiğinde, yatırımcı ilgisinin piyasalar için ne kadar önemli olduğu anlaşılabilmektedir. Söz konusu çalışmada yatırımcı ilgisine ait veriler Google trends hacim endeksinde “büyük buhran, hisse senedi piyasası ve

VIX endeksi” gibi kelimelerin aranma sıklığı araştırılarak elde edilmiş ve elde edilen yatırımcı ilgisi verilerinin 2008 Finansal kriz üzerindeki etkisi test edilmiştir.

Elde edilen bulgular Amerikalı toplumunun kendini göstermeye başlayan 2008 finansal krizini, 1929 Büyük Buhran ekonomik krizi ile özdeşleştirdiğini ve Google’ da yapılan Büyük Buhran aramaları arttığında, Amerika’nın öncü borsa endekilerinden biri olan S&P500 endeksinde düşüşlerin yaşandığını göstermektedir. Diğer yandan hisse senedi piyasası kelimesinin aranma sıklığının arama motorunda artması neticesinde S&P500 endeksinde bir artışın söz konusu olduğuna ulaşılmıştır. Bu durum yatırımcıların hisse senedi piyasasına olan ilgisinin arttığını ve artan ilginin borsa endeksine olumlu yönde etki ettiğine işaret etmektedir. Amerikalı yatırımcıların korku endeksi olarak bilinen VIX endeksi verilerini sorgulama sıklığı arttığında, S&P500 endeksi verisinde düşüşler meydana gelmektedir. Bu durum VIX endeksi kelimesini arama motorunda aranma sıklığının 2008 finansal krizi döneminde arttığının ve bu artışın krizin en büyük göstergelerinden biri olan S&P 500 endeksi düşüşleri üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Elde edilen bulguların geneline bakıldığında toplumun piyasalar hakkındaki ilgisi finansal piyasalar için önemli bir konudur. Burada önemli olan toplumun piyasaların hangi yönüne ilgi duyduğudur. 2008 finansal krizin başlangıcı ve sonunda “1929 Büyük Buhran” ile piyasaların korkusunu ölçen endeks olan “VIX endeksi” gibi kelimelerin arama motorunda aranması aslında toplumun piyasalar hakkındaki endişesini vurgulamaktadır. Bu durumda toplumda olan ilginin aslında endişeye dönüştüğünün ve söz konusu durumun da piyasalara olumsuz yönde etki ettiğinin en büyük göstergesidir. “Hisse Senedi Piyasası” kelimesinin toplum tarafından arama motorunda aranma sıklığının artması ise hisse senedi piyasasına olan ilginin arttığının ve yatırımlarının artarak borsa endeksi üzerinde olumlu yönde bir etkisinin olduğuna işaret eder.

Söz konusu çalışma literatür ile karşılaştırıldığında, Google trends hacim verilerinin normal şartlarda ve kriz koşulları altında etkili bir tahmin gücüne sahip olmadığını iddia eden Bijl ve diğ. (2016) çalışmasının tersine Google trends hacim verilerinin kriz döneminde tahmin gücünün olduğuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan elde edilen bulgular Joseph, Babajide ve Zhang (2011), Engelberg ve Gao (2011), Dzielinski (2012), Preis, Moat ve Stanley (2013) ve Vozlyublennaya (2014) gibi çalışmaları doğrular niteliktedir.

KAYNAKÇA

- Ahluwalia, S. (2018). *Effect of online searches on stock returns*. Accounting and Finance Research, 7, 70-81.
- Akıncı, M., Kolçak, M., ve Yılmaz, Ö. (2013). *Yurtiçi Orijinal Günah'ın Belirleyicileri: Türkiye Ekonomisi İçin Robust Regresyon Analizi*. Maliye Dergisi, 165, 140-162.
- Bijl, L., Kringhaug, G., Molnár, P., & Sandvik, E. (2016). *Google searches and stock returns*. International Review of Financial Analysis, 45, 150-156.
- Cleveland, W. S. (1979). *Robust Locally Weighted Regression and Smoothing Scatterplots*. Journal of the American Statistical Association, No: 74, pp 829-836.
- DuMouchel, W.H. ve O'Brien, F.L. (1989). *Integrating a Robust Option Into a Multiple Regression Computing Environment*. Computer Science and Statistics: Proceedings of the 21st Symposium on the Interface, American Statistical Association.
- Dzielinski, M. (2012). *Measuring economic uncertainty and its impact on the stock market*. Finance Research Letters, 93, 167-175.
- Engelberg, J., & Gao, P. (2011). *In search of attention*. The Journal of Finance, 66, 1461- 1499.
- Grobys, K. (2010). *Have volatility spillover effects of cointegrated European stock markets increased over time?* The Review of Finance and Banking, 2(2): 83-94.
- Holland, P.W. ve Welsch, R.E. (1977). *Robust Regression Using Iteratively Reweighted Least-Squares*. Communications in Statistics: Theory and Methods, 6(9), 813-827.
- Joseph, K., Wintoki, M. B., & Zhang, Z. (2011). *Forecasting abnormal stock returns and trading volume using investor sentiment: Evidence from online search*. International Journal of Forecasting, 27, 1116-1127.
- Latoeiro, P., Ramos, S. B., & Veiga, H. (2013). Predictability of stock market activity using Google search queries. Erişim Adresi <http://earchivo.uc3m.es/handle/10016/16514>.
- Preis, T., Moat, H. S., & Stanley, H. E. (2013). *Quantifying trading behavior in financial markets using Google Trends*. Scientific reports, 3.

- Seabold, S., & Coppola, A. (2015). Nowcasting prices using Google trends: an application to Central America. Policy Research Working Paper.
- Takeda, F. & Wakao, T. (2014). *Google search intensity and its relationship with returns and trading volume of Japanese stocks*. Pacific-Basin Finance Journal, 27, 1–18.
- Tsai, I.C. (2014). *Spillover of fear: Evidence from the stock markets of five developed countries*. International Review of Financial Analysis, 33: 281-288.
- Vozlyublennaya, N. (2014). *Investor attention, index performance, and return predictability*. Journal of Banking & Finance, 41, 17-35.

- **GAZETECİLİK VE MEDYA ÇALIŞMALARI**

1970'Lİ YILLARDAN 2000'Lİ YILLARA YAYGIN GAZETELERDEKİ HABERİN SÖYLEM YAPISININ DEĞİŞİMİ: CUMHURİYET, HÜRRIYET VE MİLLİYET ÖRNEĞİ¹

Changing of News Discourse Structure in Common Newspapers' News
From the 1970s to 2000s: Cumhuriyet, Hürriyet and Milliyet Example

Duygu ÜNALAN^{**}

Giriş

Yirminci yüzyılda dil çalışmaları; insanlığı, toplumsal tarihi ve toplumun işleyiş yasalarını anlamak için yeni bir yol açmıştır. Bu çalışmalar iki yolda ilerlemiştir: Senkronik dilbilim, özel bilgi nesnesi olan dilin işleme yasaları üzerinde durmaktadır. Diğer dil çalışmaları ise toplumsal pratikleri; anlamlar, anlamlandırma ve öznel arasındaki değişim devreleri olarak görmekte ve sistematik gerçeklerin incelenmesi için dilbilimi örnek almaktadır. Bu yaklaşıma göre, bir toplumsal bütünlüğü meydana getiren bütün pratikler dil içinde var olmaktadır. Dolayısıyla dili toplumsal bireyin inşa edildiği yer olarak görmek mümkündür. Bu çalışmalar; insanın, özne olarak, eş deyişle bir topluluğun dili kullanan bireyi, toplumsal ve tarihi bir varlık olarak ele alınmasını sağlamıştır. İnsan, toplumda maddi rolü olan, toplumsal olarak meydana getirilmiş bir süreç olarak incelenebilmektedir. İdeoloji ise dilde üretilen bir öznenin kendi kendisini temsil edebilme yolu, böylelikle de toplumsal bütünde eylemde bulunabilmesi ve temsil edişlerin sabitliğinin de ideolojinin işlevi olması şeklinde ele alınmaktadır (Coward ve Ellis, 1985: 9-11). İdeoloji, toplumsal pratikler tarafından içselleştirilerek yeniden üretmektedir. Bu toplumsal pratiklerden biri de dildir. Olay ve nesnelerin nasıl adlandırıldıkları, hangi sıfatlarla sunuldukları, bunlara atfedilen olumlu ya da olumsuz değerler dil dolayısıyla gerçekleşen ideolojik yansımalarıdır. Bu ideolojik belirlenimler ve etkilenimler, dil kullanımına yerleşerek doğallaşmakta ve ideoloji görünmez hale gelmektedir. (Akca, 2009: 83).

Yapısalcı yaklaşım, gerçek dünyadaki şeylerin ve olayların kendilerine ait tümleşik, tek ve içsel anlamlar içermediklerini belirtmektedir. Anlam, dil ve simgeleştirme aracılığıyla üretilen toplumsal bir pratiktir. Anlamın üretilmesi, olaylara farklı türden anlamların atfedilmesi demektir. Bir

1Bu çalışma, Duygu Ünalın'ın "1974, 1984, 1994 ve 2004 Yıllarında Yaygın Gazetelerdeki Haberin Söylem Yapısının Değişimi: Cumhuriyet, Hürriyet ve Milliyet Örneği" başlıklı yüksek lisans tezinden yola çıkılarak hazırlanmıştır.

^{**}(Dr. Öğr. Üyesi); Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Niğde, Türkiye. E-Mail:duyguunalan85@gmail.com

anlamın düzenli olarak üretilmesi ise bu anlama güvenilirlik, meşruluk ve sorgulanmaksızın kabullenirlik sağlamasına bağlıdır. Anlamlandırma iktidarı, toplumda yansız bir güç değildir. Anlamlandırma, çekişmeli ve çatışmalı konulara gerçek ve olumlu bir güç olarak katılmaktadır. (Hall, 2005: 89- 92).

Yapısal dilbilim ve bütün toplumsal pratikleri dil olarak analiz edebilme olanağı, işaretin incelenmesinden doğmuştur. Gösteren ve gösterilen arasındaki karşılıklı ilişkinin ve bu iki öge arasındaki karşıtlığın incelenmesi amaçlanmıştır. Saussure tarafından incelenen gösteren ve gösterilen arasındaki farklılık, gösterenlerin arasında anlam üretimine giren ilişkilerin incelenmesine olanak sağlamıştır. Gösteren ve gösterilen, başka gösterenlerle ilişkilerde belirginleşmektedir. Anlam ise farklılıkların sistematik olarak düzenlenmesiyle üretilmektedir (Coward ve Ellis, 1985: 12).

Saussure'un toplumsal anlamı göstergenin, gösteren ve gösterilen ögeleri arasındaki bir ilişki olarak tanımlamasının ardından Barthes, düzanlam ve yananlam ayrımını getirmiştir. Barthes'in yaklaşımı “yorum” sorununu gündeme getirmiştir. Bu durum toplumsal olguların dil gibi çözümlenmesinin yerine, söylemin çözümlenmesini beraberinde getirmiştir. Söylemin bir süreç olarak analizi, dilin bir yapı olarak analizinin yerini almıştır (Sancar, 2008: 104- 105).

Söylem, düşünsel üretim sürecine dayanmaktadır ve kültürel, ideolojik alanlar dışında ekonomik ve politik alanlarla da ilişkilidir. Dilsel bileşenlerin yanı sıra görsel, göstergesel, davranışsal vb. ifade biçimlerini de kapsayan söylem, eylemden bağımsız değildir; farklı bağlamlarda söylemsel ve eylemsel pratiklerle bütünleşmektedir (Çoban, 2003: 245).

“Söylem” teriminde, metinlerde beliren dilsel biçimleri ve kendi özelliklerindeki değişimi belirleyen toplumsal ilişkilerle süreçler çakışmaktadır. Toplumsaldaki bu çakışmanın bir yönünü de dil oluşturmaktadır. Bu dil ise ideolojinin maddi bir yönüdür ve ideoloji tarafından kuşatılmıştır. Bununla birlikte söylem, yapılar tarafından biçimlendirilmekte, aynı zamanda da yapıları biçimlendirerek yeniden üretmektedir. Bu yapılar, söylemsel/ideolojik bir doğaya sahiptir. Politik ve ekonomik yapılar, pazar ilişkileri, cinsiyet ilişkileri, devlet ve eğitim gibi toplumsal kurumlardaki ilişkiler söyleme içkindir. Söylem, toplumsal dünyayı dolduran ilişkilerin, özne ve nesnelerin yaratılmasında ve yeniden yaratılmasında etkin bir rol oynamaktadır (Fairclough, 2003: 158, 162).

Söylemi hem konuşma hem de yazılı metin olarak gören söylem çözümlemecileri, söylemin anlamı nasıl belirlediği sorununun hem belirleme hem de değişme yanıyla ilgilenmişlerdir. Anlamın nasıl belirlendiği üzerinde duranlar, söylemin hangi toplumsal koşullar altında

gerçekleştirdiğini araştırmışlardır. Söylem ve anlam arasındaki ilişki, söylemin anlamı taşıması, kurması ve değiştirmesinin yanı sıra anlamı sabitlemesi ya da kapatması olarak da incelenmiştir (Sancar, 2008: 111).

Eleştirel yaklaşıma göre; anlam, kendine özgü doğası gereği çok anlamlı ve bağlam bağımlıdır. Pek çok anlam arasından tercih edilen anlam mücadele içinde kısıtılmakta ve bu mücadele sırasında oluşmaktadır. Bu başatlık, yapıların içinde baştan verili değildir, temsili pratikler içinde sürekli mücadelenin sonucunda oluşmaktadır. Toplumsal yapıların ve ilişkilerin içinde verili olmayan anlamlar, belirli kültürel ve siyasal pratikler aracılığıyla, çeşitli toplumsal konumlara eklemelenmekte toplumsal özneleri oluşturdukları ve yeniden oluşturdukları ölçüde toplumsal olarak işlev görmektedir. (Hall, 1997: 90- 91). Teun A. van Dijk, toplumda söylem denetimini güçlülerin gerçekleştirdiğini belirtmektedir. Biçimsel, kamusal ya da basılı söylem tipleri açısından daha güçsüz olanlar ise genellikle alımlayan durumundadır. Van Dijk'e göre iktidar, yalnızca söylem içinde ya da söylem yoluyla görünmemektedir; ayrıca söylemin gerisindeki toplumsal güç de önemlidir. İktidarın dolaysız olarak uygulanması ve dışa vurulması, çeşitli söylem türleri, içerikleri ve üsluplarına farklı erişim derecelerine sahip olunmasıyla gerçekleşmektedir (vanDijk, 2005: 319- 320).

Egemen ideolojik formasyon, değerler, düşünceler ve inançlarla ilgili bir dizi söylemden oluşmaktadır. Bu ifade ve inançlar, belli maddi aygıtlarda fark edilmektedir ve maddi üretim yapılarıyla bağlantılıdır. Bununla birlikte, bu ifade ve inançlar, öznelerinin kendi toplumsal çevreleri ile olan ilişkilerini gerçeğin çarpıtılmasını garantileyecek şekilde yansıtmaktadır. Bu çarpık gerçek ise egemen toplumsal ilişkilerin yeniden üretilmesine katkıda bulunmaktadır. İdeoloji, ideal tipi değil, herhangi bir toplumda bulunan belirli egemen ideoloji birliğini belirtmektedir (Eagleton, 1985: 66). İdeoloji, grup ya da sınıf bilincine gönderme yapmaktadır. Grubun üyelerinin çıkarlarının gerçekleştirildiği sosyo-ekonomik, siyasal ve kültürel pratiklerin temelini oluşturan grup ya da sınıf bilincidir. İdeolojinin kendisi ve ideolojik pratikleri harekete geçiren ise devlet, medya, eğitim, kilise gibi kurumların yanı sıra gayri resmi bir kurum olan ailedir. Klasik Marksist teori, ideolojilerin başat ideolojiler tarafından sıklıkla yeniden üretildiğini savunmaktadır. Van Dijk ise klasik Marksist teorinin tersine başat grup ya da sınıfların kendi ideolojilerini gizleme eğiliminde olduklarını belirtmektedir. Böylece başat grubun ideolojisi çoğunluk tarafından genel ya da doğal değerler, normlar olarak kabul edilmekte; ideolojik yeniden üretim oydaşmaya dönüşmekte ve iktidar hegemonyayı gerçekleştirmektedir (van Dijk, 2005: 323).

Toplumsal rıza, metinsel pratikler ve bu metinlerin okunma pratikleri dolayımı ile kurulmaktadır. Ayşe İnal (1996: 93), bu noktada haberi ve tüm

medya metinlerini bir söylem olarak kavramanın önemini vurgulamaktadır. Bu söylem, toplumdaki güç/iktidar sahibi kişi ve kuruluşların söylemleriyle örtüşmekte ve popüler kültürün dolayımını gerektirmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye’de, 1970’li yıllardan günümüze, yaygın gazete haberlerinin söylem yapılarının; ülkenin ekonomik gelişmeleri, politik ve ideolojik dönüşümleri ile ilişkili olarak nasıl değiştiği ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla, çalışmada öncelikle Türkiye’nin basın tarihi, ülkenin ekonomi-politik yapısı doğrultusunda değerlendirilmiş, sonrasında ise çalışmanın temel aldığı Teun van Dijk’in Söylem Çözümlemesi modeline değinilmiştir.

Çalışma kapsamında Cumhuriyet, Hürriyet ve Milliyet gazetelerinin, rastlantısal örneklem alma yöntemiyle belirlenen, 1974, 1984, 1994 ve 2004 yılları eylül ayı birinci haftasındaki her günün birinci sayfası incelenmiştir. Bu bağlamda, Türkiye’de 1970’li yıllardan günümüze, on yıllık dönemler içerisinde yaygın gazete haberlerinin söylem yapılarının ülkedeki ekonomik düzenlemeler, politik yapı ve dönemin ideolojisi ile nasıl etkileşime geçtiği ve ne tür bir değişim/dönüşüm geçirdiğinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, gazetelerin on yıllık dönemler içerisinde birinci sayfasında yer alan haberlerin konusu ile haberlerin makro ve mikro yapılarındaki değişim incelenmiştir. Yaygın gazete haberlerinin söylem yapılarının çözümleneceği bu çalışmada Cumhuriyet, Hürriyet ve Milliyet gazeteleri tarihsel süreklilik gösterdikleri ve takip kolaylığı oluşturdıkları için seçilmiştir. Çözümlemede Cumhuriyet’ten 202 haber, Hürriyet’ten 129 haber, Milliyet’ten ise 123 haber olmak üzere toplam 454 haber ele alınmıştır. Haberler, Teun A. van Dijk’in Eleştirel Söylem Çözümlemesi modeli çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu modelin seçilmesinin nedeni; modelin, egemen ideolojik unsurların haberin söyleminde nasıl yer aldığını belirlemek için elverişli bir model olmasıdır.

Çalışmanın uygulama bölümünde haber metnlerinin makro ve mikro yapıları incelenmiş ve bu yapılar ülkenin ekonomi-politik yapısı doğrultusunda değerlendirilmiştir. Makro yapı analizinde; gazetelerin haber başlıkları, haber girişleri ve ana olay, haber kaynakları, olay taraflarının değerlendirilmesi, art alan ve bağlam bilgisi değerlendirilmiştir. Mikro yapı analizinde ise haber metnlerinin cümle yapıları, sözcük seçimleri ve retorikçi incelenmiştir.

Türkiye’de Basının Tarihsel Gelişimi

Osmanlı İmparatorluğunda gazetecilik faaliyetleri 1820’li yıllarda modernleşme hareketleri ile başlamıştır. Yayınlar, yönetici kesim tarafından yeni düzenleme ve kararları halka duyurmak amacıyla

yapılmıştır. 11 Kasım 1831’de ilk resmî gazete Takvim-i Vekâyi yayınlanmıştır. Yapılan yeniliklerin halka duyurulması amacıyla Padişah denetiminde çıkan Takvim-i Vekâyi’den sonra, 1860’ta sivil girişimle Tercüman-ı Ahval gazetesi çıkarılmıştır. 1862’de ise Şinasi tarafından yayınlanan Tasvir-i Efkâr gazetesi, fikir gazeteciliğini başlatmıştır. Tanzimat Dönemi’nde başlayan fikir gazeteciliği, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra siyasi gelişmelere paralel olarak devam etmiş, 1940’lı yıllarda ise fikir gazeteciliğinden kitlesel basına geçiş süreci başlamıştır (Koloğlu, 2006: 11-49; Adaklı, 2006: 114).

Basında 1940’larda başlayan değişim süreci, 1960’larda hız kazanmış ve fikir gazeteleri yerini önemli ölçüde popüler kitle basınına bırakmıştır. 1960’ların ikinci yarısı ile birlikte hem halkın tüketim kalıpları değişmeye hem de siyasal hareketlilikler yoğunlaşmaya başlamıştır. 1950’lerde basın özgürlüğünü savunan gazeteler, 1970’lerde sivillerin ve askerlerin başarısızlıkları sebebiyle toplumda yaşanan her türlü sıkıntıdan politikayı sorumlu tutmuşlardır. Bu dönemde basın renksizleşmeye ve siyaset, terör gibi dönemin önemli olayları yerine, politikacılar arasındaki tartışmalar, skandallar haber konusu olmaya başlamıştır (Kaya, 2009: 240; Koloğlu, 2006: 137- 138).

1970’li yıllarda, basında 1960’larda başlayan endüstrileşme süreci hızlanmış; bu dönemde basın ve devlet ilişkileri zayıflamış, basında halka daha çok mal satma amacı hâkim olmuştur. Gazetelerde politika dışı konular daha çok yer almaya başlamış ve magazin ekleri artmıştır. Bu durum basının bu dönemde halkın apolitikleşmesine katkı sağladığını göstermektedir. 1970 öncesi dönemde basında tarafgirlik söz konusudur. Haberler, olay kişilerinden hangisi haklı görülüyorsa ya da gazete görüşü ne doğrultuda ise o açıdan verilmektedir. Apolitikleşme süreci ile birlikte olaya taraf olanlar arasında ayırım yapılmamış, her iki tarafın görüşleri de haberde yer almaya başlamıştır. Gazetelerde her gün liderlerin görüşlerine yer verilmekte, artan terör olayları haber yapılmamakta, politika ve sanatçılar hakkındaki sansasyonel haberler gündeme getirilmektedir (Adaklı, 2006: 126; Koloğlu, 2006: 138).

1960 ve 1971 müdahalelerinin temel gerekçesi ülkedeki kötü gidişin durdurulması olarak açıklanmıştır. 1971 yılından sonra ülkedeki olaylar giderek büyümüş, 12 Eylül’e yaklaşırken ölüm sayısı çoğalmıştır (İnan ve Haytoğlu, 2006: 165). 1975 ve 1980 arasında beş binden fazla insanın ölmesine ve bunun üç katı insanın yaralanmasına neden olan siyasal şiddet ve terör olaylarıdır. Hükümetler, ülkenin birçok yerinde sıkıyönetim olmasına rağmen sorunlarla başa çıkamamıştır. Siyasal şiddet eylemleri, sağda Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) [ve çok daha sınırlı ölçüde Milliyetçi Selamet Partisi (MSP)] ve soldaki birçok küçük radikal grup arasındaki gitgide artan siyasal kutuplaşmayı göstermektedir. Bu

kutuplaşma devlet bürokrasisini zayıflatmış, kamu kurumları arasındaki bölünme, siyasal sistemin meşruluğunu zedelemiştir. Bununla birlikte hükümetlerin ve parlamentonun yüksek enflasyon, artan işsizlik, dış ticaret dengesindeki açık, Kıbrıs krizi ve ABD silah ambargosu gibi konularda cesur kararlar alamaması da rejimin meşruluğunu sarsmıştır. Ayrıca altı ay süren cumhurbaşkanı seçimi de 1980 müdahalesine yol açmıştır (Özbudun, 2011: 28-29).

1980’li yıllarda Türkiye’de yeni ekonomi politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Bu dönemde gündeme gelen “özelleştirme” yeni sağ politikalarla birlikte anılmaktadır. Yeni sağ, ekonomik bağlamını yeni liberalizmden, siyasi bağlamını ise muhafazakârlıktan almaktadır. Yeni sağ, 1980 sonrasının hegemonik, politik ve ideolojik çerçevesini ifade etmektedir. Bu çerçeve ise refah devleti krizinin belirleyiciliğinde oluşmuştur. Söz konusu yeni ekonomi politikaları, siyasi açıdan ses getiren bir muhalefetin oluşmasını engellemiştir. 1982 Anayasası’ndaki düzenlemeler, toplumu depolitize etmeyi amaçlamaktadır (Dağtaş, 2006: 77- 78; Dursun, 2003: 87- 88).

Türkiye’de 1980’lerde yaşanan siyasi ve toplumsal baskı nedeniyle gazete ve dergiler, kendilerine yeni haber alanları açma amacıyla magazin ve promosyona yönelmişlerdir. Bu dönemde basın; gazetelerin kapatılması, gazetecilerin ve sorumlu yazı işleri müdürlerinin tutuklanması gibi nedenlerden, toplumsal duyarlılık açısından siyasi olaylara kayıtsız kalmıştır. Bu durum, entelektüel yaşamı da etkilemiş; basın, devleti temsil eden bir kurum haline gelmiştir. Bununla birlikte medya içerikleri, eğlence ağırlıklı duruma gelmiş, insanların boş zamanlarını doldurmaya yönelik magazin içerikli metinler üretilmiştir. Dolayısıyla medyada; ekonomik, siyasal ve toplumsal içerikli haberlerin sayısı azalmıştır. Eğlence dünyasından haberler, skandal haberleri, sansasyonel haberler ve spor haberlerinin sayısı ise artmıştır. Sıradan ve ünlü kişilerin özel hayatları ise daha fazla haber konusu olmaya başlamıştır. Genelde çok basit anlatımı olan magazin haberleri, kitlenin haz ve duygularına yönelik olarak görsel ağırlıklı sunulmaktadır. Bu sunum, Türkiye’de magazinleşen medyanın içeriğini biçimlendirmiştir. Bu dönemde basın, topluma tüketici olma bilincini telkin etme ve bunu zihinlere yerleştirme, okurun daha seçkin bir hayata duyacağı özlemi taze tutma işlevi üstlenmiştir (Dağtaş, 2006: 43-122; Bali, 2007: 57-58).

Türkiye’de 1980 sonrası yaşanan sosyo-kültürel, ekonomik ve politik dönüşüm, özel televizyonculuk döneminin başlamasında önemli bir etkidir. Bu dönemde dünyadaki değişime bağlı olarak Türkiye’de de uygulanmaya başlanan neo-liberal politikaların etkisiyle televizyon yayıncılığı giderek tecimselleşmiş ve televizyon kanalları dev sermayelerin elinde modern birer işletmeye dönüşmüştür (Ergül, 2000:

158- 179). Özel televizyon kanallarının sayısında görülen artış, basını da etkilemiş, varlığını sürdürmeye çalışan basın, televizyon ile rekabete girmiştir. Bu rekabet, gazetelerin magazinleşmesini beraberinde getirmiştir. Bu gelişmeler sonucunda haberler magazinleşmiş, habere konu olan olaylarda ilginçlik, yenilik, olumsuzluk ve sansasyonel olma kriterleri aranmaya başlanmıştır. Medya kuruluşları, bu kriterleri içselleştirmiş ve kârlılık esasına göre çalışan ticari işletme haline gelmiştir. Bu rekabet ortamında ilgi çekici, eğlendirici, mizahi ve dramatik haber bulma eğilimi başlamıştır. Görsel çekiciliği ve mizah yönü ağır basan olaylar aranmaya, yayımlanmaya başlanmıştır. Tiraj kaygısıyla sansasyonel konulara ağırlık verilmiş, insanın ilgisini çeken konuların artmasıyla içerik ve sunuş şekilleri de değişmiş, ciddi haberlerle renkli haberler birbirine karışmıştır (Dağtaş, 2006: 123- 124).

Türkiye’de 1980’lerde başlayan medyadaki yoğunlaşma, 1990’lı yıllarda medya kuruluşlarının endüstri kompleksine dönüşmesi olarak devam etmiştir. Sektör dışındaki endüstri kuruluşları; gazete, dergi, kitap, radyo, televizyon gibi farklı medya işletmelerini satın alarak sektöre girmişlerdir. Medyada tekelleşme, düşünce ve anlatımda çoğulculuğu azaltmıştır. Bununla birlikte medyada çalışan sayısı azalmış ve medyada tekdüzelik ortaya çıkmıştır. Gazetecilerin sendikalaşması tekelleşme ile zorlaşmış, toplu sözleşmeler yapılamamıştır. Ayrıca medya patronları, çıkar sağlamak amacıyla, siyasi iktidarlara kurdukları ilişkilerde ödünler vermişlerdir. Bu nedenle gazeteciler baskı altına alınmıştır, magazinleşmenin artmasıyla birlikte kültürel yozlaşma başlamıştır. Holdinglerin çoğalması ve güçlenmesi, küçük yayın organlarının yok olmasına neden olmuştur. Medyanın kamuoyu adına hükümeti denetleme işlevi, medya patronlarından gelen baskılar nedeniyle zayıflamıştır. Yayın kuruluşları patronların sözcüsü haline gelmiştir (Tokgöz, 2006: 46; Topuz, 2003: 347- 348).

Gazeteciler, sahiplerin ideolojileri doğrultusunda hareket etmekte, medya içerikleri bu ideoloji çerçevesinde üretilmektedir. Gazeteciler, sermayenin çıkarlarına uygun bilinç yapısını üretmektedirler. Bu bilinç üretimi, medyada sunulan konularla gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle medyada bazı konular işlenirken bazıları göz ardı edilmektedir. Medyada profesyonel ideolojinin üretilmesine yönelik bir diğer uygulama da önemsizleştirmedir. Toplum için önemli olan bir konu, sahipliğin ideolojisi doğrultusunda önemsizleştirilmekte, konu bağlamından koparılarak özü yerine biçimi öne çıkarılarak verilmektedir (Erdoğan, 2007: 76-79).

Teun A. van Dijk’ın Söylem Çözümlemesi Modeli

Söylem çözümlemesi; söylemi, dil kullanımı ve iletişimin sosyo-kültürel boyutu, alımlama ve ürünlerin kavramsal yapısı gibi farklı

bağlamlar içinde analiz eden disiplinler arası bir araştırma yöntemidir. Dilbilim, edebiyat, antropoloji, göstergebilim, sosyoloji, psikoloji ve iletişim gibi bilimlerle içi içe olan söylem çözümlemesi, 1960'ların sonunda gelişmeye başlamıştır (van Dijk, 1988a: 17).

Söylem çözümlemesinin temel amacı, açıkça ve sistematik olarak dilin birimlerini tanımlamaktır. Bu tanımlama metinsel ve içeriksel olmak üzere iki aşamada gerçekleşmektedir. Metinsel aşama, söylem yapılarının farklı seviyelerini tanımlamakta, içeriksel aşama ise tanımlanan bu yapıların bağlam içindeki özelliklerini incelemektedir (van Dijk, 1988a: 24- 25).

Van Dijk'ın söylem çözümlemesi modeli, makro ve mikro yapılardan oluşmaktadır. Makro yapılar ise tematik ve şematik çözümleme olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Profesyonel rutinler, uygun personel, zaman ve baskıya yetiştirme gibi sınırlılıklar içinde her gün binlerce defa üretilen haber metinleri, bir şema tarafından organize edilmektedir. Bu şemada başlık ve haber girişinde özetleme yapılmaktadır. Metnin ana bölümünde ise ana olay, arka plan, bağlam, tarih, sözel tepki ya da yorum gibi şematik özellikler ortaya çıkmaktadır (van Dijk, 1988b: 14-15).

Haber metninin mikro yapısı ise sentaktik çözümleme, bölgesel uyum, sözcük seçimi ve retorik çözümlemeden oluşmaktadır (Özer, 2001: 123). Haber söyleminde cümle yapıları genellikle karmaşıktır. Basit cümleye ise çok az rastlanmaktadır. Pek çok cümle karmaşık, iç içe geçmiş ya da adlaştırmıştır. Ayrıca sentaktik çözümlemede cümlelerin uzun ya da kısa, etken ya da edilgen oluşu da incelenmektedir. Haberin mikro yapısı içinde değerlendirilen diğer bir nokta ise bölgesel uyumdur. Burada art arda gelen cümle ya da cümleciklerin birbiri ile ilişkisi üzerinde durulmaktadır. Ayrıca van Dijk, haberde kullanılan sözcüklerin de özelde muhabirin genelde ise gazetenin ideolojisini yansıttığını belirtmektedir. Bununla birlikte haberin inandırıcılığını arttırmak için kullanılan fotoğraf, grafik, rakam ya da sayısal veri gibi retorik öğeler de mikro yapılar içinde değerlendirilmektedir (van Dijk, 1988a, 77- 81).

Bulgular ve Bulguların Yorumlanması

Bu bölümde gazetelerin söylem yapıları makro ve mikro özellikleri bakımından ayrı ayrı değerlendirilmektedir.

1. Makro Yapı Analizi

Bu bölümde haber başlıkları, haber girişleri ve ana olay, haber kaynakları, olay taraflarının değerlendirilmesi, art alan ve bağlam bilgisi alt başlıklarına yer verilmiştir.

1.1. Başlıklar

Başlıklar, metin ve bilişsel yapı için önemlidir çünkü başlıklar olay veya konuya dair anlamın tümünü kuran ve okurların hafızalarındaki bilgileri etkinleştiren, böylelikle de haber öykülerini okur açısından anlaşılır kılan öğelerdir. Van Dijk'a göre, "başlıklar ideoloji içerir çünkü olan bitene/olaylara veya konulara ilişkin öznel tanımlamalardır ve yorumlanma/alınlanma sürecinde taraflı olunmasını sağlayabilirler." Van Dijk başlıkları, onlara özel bir önem atfederek ele almaktadır; çünkü okurlarda anımsatmayı yaptıran veya bilişte var olan bilgileri etkinleştiren en önemli öğe başlıktır. Başlık, metnin ana konusunu açıklar. Başlık, haber girişine öncülük etmekte ve ikisi birlikte ana olayı özetlemektedir. (van Dijk, 1988a: 53). Dolayısıyla başlıkların, anlamın kurulmasında ve olayın/konunun nasıl anlaşılması gerektiği noktasında taraflılığı kurması açısından hayati bir önemi vardır.

Cumhuriyet gazetesi, 1974 yılında kimi zaman başlıkta büyük punto kullanmakta, kimi zaman sözcüklerin ilk harfini kimi zaman da ilk sözcüğün ilk harfini büyük yazmaktadır: *CHP-DP KOALİSYONU OLASILIĞI ZAYIFLADI* (Cumhuriyet, 25.09.1974). 1984'te ise genellikle ilk sözcüğün ilk harfini büyük yazmakta, bazen de büyük punto kullanmaktadır: *DYP için beraat* (Cumhuriyet, 29.09.1984). 1994 ve 2004 yıllarındaki başlıklarda ise ilk sözcüğün ilk harfi büyük yazılmaktadır: *Yolsuzluklar yağmaya başladı* (Cumhuriyet, 27.09.1994), *Çevre kirliliğine ödün* (Cumhuriyet, 26.09.2004).

Hürriyet gazetesi, *PARANIN HÜKMÜ KALMADI* (Hürriyet, 27.09.1974) örneğinde de görüldüğü gibi 1974 yılında manşeti büyük puntolarla verirken diğer başlıklarda yalnızca ilk sözcüğün ilk harfini büyük yazmaktadır. 1984 ve 1994 yıllarında genel olarak ilk sözcüğün ilk harfi büyük yazılır uygulamasını benimseyen gazetenin kimi zaman büyük puntolu başlıklar kullandığı da görülmektedir: *Meclis karıştı* (Hürriyet, 26.09.1984), *Civan'dan şok açıklama* (Hürriyet, 26.09.1994). 2004 yılında ise başlıklarda ilk sözcüğün ilk harfi büyük yazılmaktadır: *Çocuklara gül adımı veriyoruz* (Hürriyet, 28.09.2004).

Milliyet gazetesi, 1974 yılında genellikle manşeti büyük puntolarla vermekte, diğer başlıklarda ise bazen tüm sözcüklerin bazen de sadece ilk sözcüğün ilk harfini büyük yazmaktadır. 1984, 1994 ve 2004 yıllarında ise örneklerde de görüldüğü gibi ilk sözcüğün ilk harfini büyük yazmaktadır: *Öğrencinin karanlıkta yollara dökülmesine paydos* (Milliyet, 28.09.1984), *Hükümet yoğun bakımda* (Milliyet, 29.09.1994), *Meclise kızdı geziyi erteledi* (Milliyet, 27.09.2004).

İncelenen gazetelerde haber başlıkları her dönemde özetleme yapmaktadır. Başlık yazımında belirli bir kural uygulanmaması gazetelerin

habere bakış açısını ortaya koymaktadır. Önem atfedilen haberler büyük puntolarla verilmekte; böylece haber, dikkat çekici hale getirilmektedir. On yıllık zaman diliminde gazetelerin başlık kullanımında dikkat çeken bir diğer nokta ise 1984'ten sonra başlıkta eksiltili cümle kullanılmalarıdır: *İşçilere kar payı* (Cumhuriyet, 24.09.1984), *138 yıllık ceset* (Hürriyet, 28.09.1984), *Emekliye kolaylık* (Milliyet, 29.09.1984), *OECD'de Avrupa-* Bu kullanım, gazetelerin olaya taraf olduğunu, eksiltili cümle kullanarak habere konu olan eylemi olumsuzladıklarını göstermektedir.

1984 yılından sonra başlıklarda sözcük sayısı da azalmış, bu da enformasyon eksikliğine neden olmuştur. Sözcük sayısının azalması rahat okumayı sağlarken tüketimi de çabuklaştırmıştır. Bu durum, 1980 sonrasında topluma yerleşmeye başlayan tüketim kültürünün bir sonucudur. Ayrıca 1980 sonrasındaki magazinleşmenin etkisiyle gazetelerin sayfa tasarımı değişmiş, sayfada görsele ayrılan yer genişlerken haber metinleri kısalmıştır. Bu durum, gazetelerin satışı arttırmaya yönelik politika izlediklerini göstermektedir.

Gazeteler her dönemde başlıklarda alıntı yapmaktadırlar. Alıntılarının tırnak içine alınmaması ya da alıntının yapıldığı kişinin adının başlıkta verilmemesi gazetelerin bu görüşü benimsediğini göstermektedir. Alıntıda yer alan görüş, gazetenin görüşü haline gelmekte, dolayısıyla gazetenin ideolojik duruşunu yansıtmaktadır.

1.2. Haber girişleri ve ana olay

Haber girişleri, ana olayı özetlemekte ve anlamsal makro yapıları açıklamaktadır. Ana olayda ise bağlamı içinde habere konu olan olay hakkında bilgi verilmektedir (van Dijk, 1988a: 53).

Cumhuriyet gazetesi, haber girişlerinde başlıklarla uyumlu olarak özetleme yapmaktadır. 1974 ve 1984 yıllarındaki haber girişleri, 1994 ve 2004 yıllarındaki haber girişlerine göre daha kısadır. Söz konusu farklılığı şu örneklerde görmek mümkündür: Grevin sürdüğü Batman ve Garzan tankerlerinin kıydan açılması için mahkeme karar verdi (Cumhuriyet, 23.09.1974), 53 tersane işçisi 4 yıl sonra ilk grevi yapacak (Cumhuriyet, 25.09.1984), Eski Emlakbank Genel Müdürü Engin Civan'ın vurulması olayına adı karışan Dündar Kılıç, ifadesinde Semra Özal'ın önce kızı Uğur Çakıcı'yı aradığını, sonra da sekreterinin kendisini arayarak Selim Edes ile Engin Civan arasındaki meseleyi halletmesi ricasında bulunduğunu söyledi (Cumhuriyet, 27.09.1994).

Cumhuriyet gazetesi, 1974, 1984 ve 2004 yıllarındaki haber metinlerinde cümleyi ya da sözcüğü tamamlamadan keserek haberin devamını iç sayfalarda aktarmaktadır. Bu da okuyucunun iç sayfalara yönelmesini zorunlu kılmaktadır.

Hürriyet gazetesinin haber girişleri, 1974 ve 1984 yıllarında aşağıdaki örneklerde de görüldüğü gibi 1994 ve 2004 yıllarına göre daha kısadır: İngiliz subaylarına istedikleri parayı sağlayan 5 Türk kızı Londra'ya getirildi (Hürriyet, 25.09.1974), Türkler, “Açık cezaevi yapılacak” bahanesiyle sürgün ediliyor (Hürriyet, 24.09.1984), Emniyet Müdürlüğü'ndeki sorgulamaya katılan Şişli Savcılığı yetkilileri de Kılıç'ın devreye girmesini isteyen “Hatırlı kişi”nin Semra Özal ile kızı Zeynep Güngör (Özal) olduğunun anlaşıldığını söylediler (Hürriyet, 27.09.1994), Dirençli akciğer tüberkülozu hastası Nazillili M.C. tedaviyi yarıda kesip kaçınca Türkiye'de ilk kez bir hasta için gıyabi tutuklama kararı çıkarıldı (Hürriyet, 27.09.2004). Cumhuriyet gazetesinde olduğu gibi Hürriyet'te de 1974 yılında haber, ilk sayfada kesilerek iç sayfalara gönderme yapılmaktadır. Bu durum, 1984 yılında da devam etmekte, birinci sayfada girişi verilen haberin ayrıntıları iç sayfalarda aktarılmaktadır.

Milliyet gazetesinin haber girişleri, 1974 ve 1984 yıllarında 1994 ve 2004 yıllarına göre daha kısadır. Ayrıca gazete, 1974 yılında haber girişlerinde genellikle haber kaynaklarının görüşlerine yer vermektedir. Söz konusu durumu şu örneklerle somutlaştırmak mümkündür: Devlet Bakanı Eyüboğlu, “Bu taban fiyatın gerçekleşmesi için gerekli girişimlere başlandı” dedi (Milliyet, 24.09.1974), İkili ilişkilerimize yeni boyut getirecek zorlu hafta, “kritik pazartesi” ile başlıyor (Milliyet, 24.09.1984), Ünlü baba savcılıkta verdiği ifadede, Civan olayında kendisinden aracılık yapmasını isteyen kişinin Semra Özal olduğunu söyledi (Milliyet, 27.09.1994), TMSF, el koyduğu Erol Aksoy'un Yeniköy'deki yalısını 12 Ekim'de satışa çıkartıyor. Görkemli yalı için belirlenen bedel 22,2 trilyon lira (Milliyet, 27.09.2004). Milliyet gazetesi, 1984 yılında bazı haberlerin sadece başlık ve girişlerini vermekte, ana olayı ise iç sayfalarda aktarmaktadır. Sayfadaki haber sayısı 1984'te artarken enformasyon açısından sayfanın niteliği azalmıştır. 1974'te ortalama altı haberin yer aldığı sayfada, 1984'te dokuz haber bulunmaktadır.

Gazetelerin 1974 ve 1984 yıllarında haber girişlerini birinci sayfada, ana olayı ise iç sayfalarda vermeleri olay akışını bölmekte, gazeteyi bir düzen içinde okuma eylemini zorlaştırmaktadır. 1994 ve 2004 yıllarında ise haber metinleri bütünlük kazanmış, ancak 1974 ve 1984'e göre kısalmıştır. Bu durum basındaki magazinleşmenin bir sonucudur. Ticarileşerek piyasaya bağımlı hale gelen gazeteler; içeriği zayıf, daha az bilgi veren, daha popüler ve tükettirmeye dönük haberler üretir duruma gelmişlerdir.

1.3. Haber Kaynakları

Kaynak ile gazeteci ilişkisi akademik çalışmalarda özel bir önemle ele alınır çünkü muhabirler, her zaman doğrudan tanık oldukları olayları haber

yapmazlar. Kaynakların verdiği basın bültenleri, basın toplantıları, bilgi-belge paylaşımı, resmî açıklamalar haber yapma işini kolaylaştıran uygulamalardır. Ancak kaynak ile gazeteci veya kaynak açıklamaları ile basın söylemi ilişkisi “masum” değildir. Haber söylemindeki ideolojik inşanın tam da bu ilişki ile kurulduğu öne sürülmektedir.

Van Dijk’ın söylem analizi modelinde de vurgulandığı gibi haberlerin söylemleri, toplumda egemen olan söylemler tarafından yeniden kurulur (van Dijk, 1983: 28); böylece elitlerin söylemleri gündemde tutulmuş olur ve hâkim sınıfların ideolojileri dolaşımında kalır.

Cumhuriyet gazetesi, 1974 ve 1984 yıllarında “Korutürk: “En büyük sorun sadece seçim değildir.” (Cumhuriyet, 26.09.1974) ve “Kaya Erdem: IMF, Türkiye’yi herkese örnek gösteriyor.” (Cumhuriyet, 24.09.1984) örneklerinde de görüldüğü gibi birincil haber kaynaklarının durum tanımlarına geniş yer ayırmaktadır. Bu durum haberlerin taraflı olmasına neden olmakta ve karşıt okumalara engel olmaktadır. Okuyucu, haber kaynağının bakış açısı doğrultusunda okuma yapmakta ve onun çizdiği sınırlar dahilinde bilgi edinmektedir. 1994 ve 2004 yıllarında ise gazete, kaynaklardan yaptığı alıntıya haber metni içinde önceki yıllara göre daha az yer vermektedir.

Hürriyet gazetesi, 1974 yılında kaynakların durum tanımlarına az yer verirken 1984’te birincil haber kaynaklarına daha çok başvurmuştur. 1994 ve 2004’te ise haber kaynaklarından yapılan alıntılar haber metni içinde daha geniş yer almaya başlamıştır: Yardımcısı Murat Karayalçın, Semra Özal’ın, Engin Civan olayında devreye girdiğine inanmadığını belirterek, “Böyle bir şeyi Semra Özal neden yapsın? Ben böyle bir aracı konumuna düştüğüne inanmıyorum dedi. (Hürriyet, 29.09.1994), Emekli Orgeneral Çevik Bir, “Hepimiz yaşananlardan ders aldık. Türkiye’de darbeler artık tarihe karışmıştır. AB ile müzakereler başlamasa da artık darbe olmaz” dedi. (Hürriyet, 28.09.2004).

Milliyet gazetesi, 1974 yılında birincil haber kaynaklarından yapılan alıntılara başlık, haber girişleri ve ana olayda sıkça yer vermektedir. 1984 ve 1994 yıllarında da birincil haber kaynaklarına başvuran gazete, kaynakların durum tanımlarına 1974 yılına göre haber metni içinde daha az yer vermeye başlamıştır. Bu durum haber metninin yapısını da değiştirmiştir, metinlerin kısaltmasını sağlamıştır. 2004 yılında Milliyet, kaynakların durum tanımlarına haber metni içinde diğer yıllara göre daha az yer vermektedir.

Kaynakların görüşlerinin metin içinde azalması, muhabirlerin rolünün değiştiğini göstermektedir. 1990’lı yıllardan önce muhabirler kaydedici olarak çalışırken 1990’dan sonra kendi durum tanımlarını yapmaya başlamışlardır. Muhabirler, tanık oldukları olayları habere taşımakta,

kaynak kişilerin anlattıklarına bağlı kalmamaktadırlar. Bu durum, 1990'lı yıllardan sonra haber üretim sürecinde muhabirlerin etkinliği arttığını göstermektedir.

1.4. Olay taraflarının değerlendirmesi

Olay tarafları, haber anlatısı içinde sözel aktiviteleri ile yer alan sosyal aktörlerdir. Olay tarafları, haberin iletişimsel bağlamı içindeki değerlendirmeleri nedeniyle haber raporlarına en yakın sosyal temsilcilerdir. Olay taraflarının hareketleri, sosyo-kültürel uygulamaları, organizasyonları ve paylaştıkları inançları, ideolojilerini göz önüne alarak haber metinlerini; olay taraflarının kurumsal, sosyal üretim ve tüketim süreçlerine, ekonomik durumlarına, tarihsel rolüne, ideolojilerin yeniden üretimine; dolayısıyla yasaların uygulanması, küresel bilgi ve iletişim ortamındaki statünün devam ettirilmesindeki etkisine bağlamak mümkündür (van Dijk, 1988b: 19).

Değerlendirmeye alınan dönemlerde incelenen haberler ağırlıklı olarak siyasal ve toplumsal içeriklidir. Siyasal olaylarda doğrudan taraflar iktidar ve muhalefet liderleri, bakanlar ve milletvekilleri. Olay tarafları, haberlerde söylemleriyle yer almaktadır. Haberler, tarafların söylemleri üzerine kurulmaktadır. Tarafların söylemleri kimi zaman ana olay içinde, kimi zaman da başlıkta verilmektedir.

Cumhuriyet gazetesi, aşağıdaki örneklerde de görüldüğü gibi 1974 ve 1984 yıllarında haber metnini olay taraflarının söylemleri üzerine kurmaktadır. Dolayısıyla olay taraflarının görüşleri haberde geniş yer tutmaktadır:

- *Türk-İş Genel Başkanı Halil Tunç, bir koalisyonun kurulamaması halinde yapılacak tek şeyin hemen seçim olduğunu söylemiştir. Tunç, Anadolu Ajansı muhabirinin yeni hükümetin kurulması ve seçim konularındaki sorularını cevaplarken şöyle demiştir: "CHP'nin DP ile kuracağı bir koalisyon gerçekleşse bile bu ekonomik ve sosyal sorunları halledecek bir hükümet olamaz. Olsa olsa, ancak erken seçim hükümeti olur ki, erken seçim de bütçe ve benzeri bazı kanunların parlamentodan geçmesinden sonra yapılabilir. Benim şahsi düşünce ise bunun mayıs ayı içinde veya sonlarında olması yolundadır. "Türk- İş Genel Başkanı Halil Tunç, koalisyonun kurulamaması halinde yapılacak şeyin hemen seçim olduğunu belirterek şunları söylemiştir: "Bu, dünyanın hemen her yerinde özellikle demokratik ülkelerde başvuru olan tek çaredir. Zira bunun aksi uzun hükümet bunalımlarına yol açar ve neticeye varılamaz. İngiltere'de bunun örneği görülmüştür. İngiltere'de 8 ay içinde ikinci defa genel seçimlere gidilmektedir. (Cumhuriyet, 24.09.1974).*

Cumhuriyet gazetesi, 1994 ve 2004 yıllarında ise olay taraflarının görüşlerini haberde dolaylı ve özetleyerek vermektedir. Bu durum haber formunun kısalmasını da beraberinde getirmiştir. Aşağıdaki iki metin gazetenin bu uygulamasını örneklendirmektedir.

Hürriyet gazetesi, 1974 ve 1984 yıllarında anonim olmayan haber kaynaklarının görüşlerini tırnak içinde vermektedir. Özellikle siyasal içerikli haberlerde doğrudan alıntı yapmayı tercih eden gazete, toplumsal içerikli haberlerde ise dolaylı anlatım yapmaktadır. 1994 yılında ise hem siyasal hem de toplumsal içerikli haberlerde doğrudan ve dolaylı anlatımı birlikte kullanan gazete, 2004'te kimi zaman haber metnini sadece olay taraflarının görüşleri üzerine kurmaktadır. Gazetenin; *Selim, arsa alacağım 3,5 milyon dolar ver* (Hürriyet, 28.09.1994) örneğinde de görüldüğü gibi 1994'te doğrudan alıntılarda tırnak işareti kullanmaması, kaynağın görüşünü desteklediğini göstermektedir. Haber anlatısı içinde olay taraflarının tek yanlı olarak verilmesi ve tek tarafın görüşlerine geniş yer ayrılması okuyucunun tek taraflı okuma yapmasına ve yalnızca kaynağın durum tanımları ile sınırlı kalmasına neden olmaktadır.

Milliyet gazetesi 1974 yılında olay taraflarının görüşlerine haber metni içinde geniş yer ayırmaktadır. Ancak tarafların görüşlerini tek taraflı veren gazete, kamuoyunda bu bakış açısı doğrultusunda görüş ortaya çıkmasına neden olmaktadır. 1984'te ise sayfa tasarımıdaki değişim doğrultusunda birinci sayfada yalnızca haber girişlerine yer veren gazete, olay taraflarının görüşlerini başlık ya da haber girişlerinde vermektedir. Gazete; başlık ve haber girişlerinde, doğrudan alıntılar yapmakta, dolayısıyla olay taraflarının görüşlerini yeniden üretmektedir. Söz konusu durumu gazeteden alınan şu örnekte görmek mümkündür: *"Yüzsüz" Ermeni* (Milliyet, 30.09.1984). Gazetede, *"Ünlü baba savcılıkta verdiği ifadede, Civan olayında kendisinden aracılık yapmasını isteyen kişinin Semra Özal olduğunu söyledi."* (Milliyet, 27.09.1994) örneğinde de görüldüğü gibi 1994'te olay taraflarından yapılan alıntılar azalmış ve dolaylı olarak verilmeye başlanmıştır. Bu durum, muhabirlerin haber yapım sürecindeki rollerinin değişmesinin bir göstergesidir. 2004 yılında da olay taraflarının görüşleri kısa ve dolaylı olarak verilmiştir. Bu da gazetenin olay taraflarının görüşlerini desteklemediğini göstermektedir.

1.5. Art alan ve bağlam bilgisi

Haber söylemlerinde üst-yapılar (veya haber şemaları) haber yazımında evrensel düzlemde kabul görmüş kategorilerden oluşur; bu kategoriler ise hiyerarşik ve lineer bir yapıya sahiptir. Örneğin haber metinleri özet adı verilen ana metinden önce verilen bir kategoriye sahiptir ve özet, olan-bitene dair konuyu kısaca anlatan kısımdır. Bunun alt kısımları ise başlık ve giriştir. Art alan bilgisi ise haber metin şemalarındaki bir başka

kategoridir: İki çeşit art alan bilgisi vardır; birincisi olayın nasıl bir ortam veya mekânda geçtiğini geniş bir çerçevede anlatan bağlam bilgisi; diğeri de tarihsel art alandır ki olayın tarihsel arka planına ilişkin açıklamalardır.

Art alan bilgisi olayların sosyal ve politik yönünü vermektedir ve olayların tarihini ve bağlamlarını içerebilmektedir. Art alan bilgisi, bağlamdan farklı olarak yapısal ve tarihseldir. Bağlam bilgisi ise olayların gerçek durumları hakkında bilgi verir (van Dijk, 1988a: 54).

Olayların sosyal ve politik yönünü veren art alan bilgisinin, incelenen gazetelerde eksik olduğu görülmektedir. Cumhuriyet, Hürriyet ve Milliyet gazetelerinin on yıllık zaman dilimlerinde art alan ve bağlam bilgisi vermeye yönelik sistemli bir ilkeleri bulunmamaktadır. Özellikle haber metinlerinin, kaynakların görüşleri üzerine kurulduğu 1974 yılında üç gazetede de art alan ve bağlam bilgisi çok sınırlıdır. Bu durum gazetelerin haber kaynaklarının açıklamalarına bağlı kalmasından kaynaklanmaktadır. Bu ise gazeteleri taraflı konuma getirmektedir. Çünkü kaynaklar, olaya kendi açılarından bakmakta ve kendileri için doğru olan bilgiyi dile getirmektedirler.

1984 yılında Cumhuriyet ve Hürriyet gazetelerinde art alan ve bağlam bilgisi artmıştır. Bunun nedeni kaynakların açıklamalarına haber metni içinde daha az yer verilmesidir. Muhabirler, haberde daha çok kendi gözlemlerine yer vermekte, kaynaklara bağlı kalmamaktadırlar. Ancak 1984 yılında, Milliyet gazetesinde art alan ve bağlama ilişkin bilgi 1974’e göre azalmıştır. Bunun nedeni ise gazetenin sayfa tasarımındaki değişimden kaynaklanmaktadır. 1984’te gazetenin birinci sayfasında yalnızca başlıklar ve haber girişleri verilmektedir. Dolayısıyla birinci sayfadan art alan ve bağlam bilgisine ilişkin yeterli bilgi almak mümkün değildir.

1994’te ise Cumhuriyet ve Hürriyet gazeteleri 1984’e göre daha fazla enformasyon eksiltimi yapmaktadır. Özellikle bu dönemde gazetelerin birinci sayfasında geniş yer bulan “Engin Civan olayına” ilişkin haberlerde yeterli art alan ve bağlam bilgisi bulunmamakta ve olaylar bağlamından koparılmaktadır. Bu durum gazetelerin olaya taraflı yaklaşımlarından kaynaklanmaktadır. Art alan ve bağlam bilgisinin yeterli olmaması, okuyucunun olaya ilişkin kendi bakış açısını oluşturmasını da engellemektedir. Milliyet gazetesi ise 1994’te 1984’e göre art alan ve bağlam bilgisine daha fazla yer vermektedir. 1984’te ana olaya birinci sayfada yer vermeyen gazete, 1994 yılında bu uygulamayı değiştirmiştir. Dolayısıyla olayların art alan ve bağlamına ilişkin bilgiyi gazetenin birinci sayfasında bulmak mümkündür.

2004 yılında ise üç gazetede de art alan ve bağlam bilgisi incelemeye alınan diğer yıllara göre daha kapsamlıdır. Bu durum gazetelerin olaylara daha tarafsız yaklaşıtlarını, objektif habercilik anlayışının gazeteler tarafından daha fazla benimsendiğini göstermektedir. Bununla birlikte bu durumu, haber yapım sürecinde daha profesyonel bir noktaya geldiğinin bir göstergesi olarak değerlendirmek de mümkündür. Haberin temel ilkesi olan 5N 1K'yı eksiksiz barındırması, habercilik ilkelerinin geçmiş yıllara göre daha çok benimsendiğinin de bir göstergesidir.

2. Mikro Yapı Analizi

Bu bölümde sentaktik çözümleme, sözcük seçimleri ve retorik alt başlıklarına yer verilmektedir. Van Dijk mikro yapı içerisinde anlam, üslup, sözcük seçimi ve cümle yapılarını dahil eder. Anlam, söylem analizinin bir başka çözümleme düzeyidir ve semantik yapı ile ilgilidir. Van Dijk; çözümlemede örtük veya imalı anlamların analizinin önemine işaret eder çünkü örtük anlamlar, ideolojinin çalışması anlamına gelir. Ona göre; sözcüklerin seçimleri, cümle yapıları, dolaylı anlatımlar, seçilen yüklemeler ve zamirler farklı imalar içerir. Olumsuz olaylarda veya durumlarda, sorumluları gizlemek için gizli özne ve pasif cümle yapıları kullanılmaktadır. Van Dijk bunların dışında, yani semantik yapıdan farklı olarak söylemin yapısında yer alan iki çözümleme alanından söz eder: *lexical style* and *syntactic style*. Lexical, sözcük seçimleriyle ilgilidir; van Dijk, çalışmalarında, olumsuz bir anlam kurma amaçlı seçilen özel kavramlardan söz eder. Gazetecilerin sözcük seçimleri değer ve normlarını içerir ki bunlar da öznel yargıları yani ideolojik duruşları gösterir. Örneğin “asiler” veya “özgürlük savaşçısı” kavramları arasında tercih yapma gibi. Mikro düzey içerisinde son çözümleme ögesi retoriiktir. Van Dijk’a göre söylemin retoriği, enformasyon, “biz”in beğenilmeyen nitelikte ise “onları”n daha az görünür olması ve olumsuzla çevirme gibi bir ideolojik kontrol işlevine sahiptir. Bu işlevini de metaforlar, abartı, ironi gibi kullanımlar ile yerine getirmektedir (van Dijk, 1988b: 108- 115).

2.1. Sentaktik çözümleme

Sentaktik çözümlemede cümlelerin basit, karmaşık ve uzun, kısa oluşları incelenmektedir. Ayrıca eylemlerin etken ya da edilgen oluşları üzerinde durulmaktadır (van Dijk, 1988a: 77).

Cumhuriyet, Hürriyet ve Milliyet gazeteleri 1974 yılında aşağıdaki örneklerde de görüldüğü gibi birleşik zamanlı eylem kullanmaktadırlar: “Ecevit, sağlam bir hükümet kurulana kadar azınlık hükümeti kurmayı düşünüp düşünmediği yolundaki bir soruyu şöyle cevaplandırmıştır.” (Cumhuriyet, 23.09.1974), “... İlgililer alınan tedbirlerin yetersizliği ve piyasadaki başıboşluğun, bu sıkıntıyı yarattığını açıklamışlardır.” (Hürriyet, 24.09.1974), Avrupa’dan Türkiye’ye eşya getiren ve bir

haftadan beri Bulgaristan ile Yugoslavya'da beklemekte olan 1700 vagonun yurda çekilmesine başlanmıştır (Milliyet, 23.09.1974). Birleşik zamanlı eylem çekimi, bilimsel metinlerde kullanılmakta ve genel anlamlı önermeler kurmayı sağlamaktadır. Gazeteler, bu eylem çekimini kullanarak haber söylemini resmileştirmiş, metnin geçerli ve güvenilir olmasını sağlayarak kendi güvenilirliklerini arttırmaya çalışmışlardır. Ayrıca birleşik zamanlı eylem kullanarak habere dilsel kanıt getirmişlerdir. 1984, 1994 ve 2004 yıllarında ise her üç gazete de basit zamanlı eylem çekimi kullanmaktadır.

İncelemeye alınan her dönemde, üç gazetenin de etken ve edilgen eylem çatılarını birlikte kullandıkları görülmektedir. Bu durum gazetelerin taraflı bir yaklaşım ortaya koyduklarını göstermektedir. Etken eylem kullanılarak haberdeki olay meşrulaştırılmakta, edilgen eylem çatısı ile de öznenin geri çekilmesi sağlanmaktadır. Böylece metnin gönderimsel yapısı örtükleştirilmekte ve kamuoyu tarafından öznenin olumsuz karşılanabilecek eylemi meşrulaştırılmaktadır.

2. 2. Sözcük seçimleri

Van Dijk sözcük seçimlerinin sentaktik yapıdan daha çok semantik veya anlamla ilgili olduğunu belirtir. Ona göre sözcük seçimleri, resmîyetin derecesini gösterebilir, konuşma edimi içerisindeki aktörlerin, kurumların veya grupların ilişkisini yansıtır ama daha çok konuşanın ideolojisini dışa vurur. Sözcük seçimleri, konuşmacılar arasındaki ilişkiyi ve konuşmacıların söylem içine yerleşmiş tutumlarını gösterir (van Dijk, 1988a: 81). Çalışmanın bu kısmında sözcük seçimleri van Dijk'in söylem analizinde kullandığı anlamıyla eşdeyişle belli bir olay bağlamında haberin nasıl bir ideolojik duruşla yapılandırıldığını açığa çıkarma amaçlı değil; gazetelerin genel karakteristiğini irdeleme amaçlı olarak analiz edilmektedir. Çünkü bu çalışmada; belirli olaylar, konular veya aktörler analiz edilmemekte, tarihsel süreç içerisinde haber metnlerinin nasıl ve neden değiştiği ele alınmaktadır. Dolayısıyla sözcük seçimlerinin van Dijk'tan da yararlanmakla birlikte daha geniş bir düzlemde ele alınması gerekmektedir.

Haberlerdeki sözcük seçimleri gazetelerin olaya bakışını yansıtmaktadır. İncelenen dönemlerde de gazetelerin sözcük seçimleri habere konu olan olay karşısında nasıl bir tutumda olduklarını belirtmektedir. Cumhuriyet, Hürriyet ve Milliyet gazeteleri incelemeye alınan her dönemde öznel yargı bildiren sözcükler kullanmaktadır. Gazetelerin tercih ettikleri sözcüklerle her dönemde belli bir ideolojiyi temsil ettikleri görülmektedir. Bununla birlikte aşağıdaki örneklerde de görüldüğü gibi kullandıkları etken ve edilgen eylemlerle öznenin, geçişli ve geçişsiz eylemlerle de nesnenin konumunu belirlemektedirler: ... *korkunç manzara...* (Cumhuriyet, 23.09.1974), *Özal hükümetinin iktidara*

geldiğinde yaptığı Tekel zammı gibi, yeni zam da bir yılan hikayesi görünümü kazandı. (Cumhuriyet, 26.09.1984), *Siyasetçi yağmalyor* (Cumhuriyet, 26.09.1994), *Deli dana skandalı* (Cumhuriyet, 27.09.2004), “Özellikle demokrasi yolunda bir ülke olduğunu hiçbir harekete geçmeden sadece sözle ilan eden Yunanistan’ın yaygaracılığı başta Başbakan Karamanlis olmak üzere yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Yorgo Mavros büyük bir ustalıklı yürütmektedirler.” (Hürriyet, 25.09.1974), *Türk-İş Başkanı Şevket Yılmaz, hükümete ateş püskürdü* (Hürriyet, 26.09.1984), *Edes skandalının baş aktörü Civan yakınlarına “Beni öldürecekler. Ölmekten korkuyorum” dedi.* (Hürriyet, 29.09.1994), *Mahcup Hatemi, Ankara’ya gelemedi.* (Hürriyet, 27.09.2004), *Papadopoulos gözaltında Yunanidis yuhalandı* (Milliyet, 28.09.1974), *ABD’ye karşı özlenen çıkış* (Milliyet, 26.09.1984), *Hükümet gitti, gidiyor* (Milliyet, 28.09.1994), *‘Gazi’ faillerine memur kalkanı!* (Milliyet, 27.09.2004).

Gazeteler, her dönemde kaynaklardan yaptıkları alıntılara haber metni içinde doğrudan ya da dolaylı olarak yer vermiştir. Bu da sözcük seçimlerinde kaynakların tanımlarına bağlı kalmalarına neden olmuştur. Böylece gazeteler, kaynakların ideolojilerini yeniden üretmiştir. Gazeteler, hiçbir dönemde tam olarak nesnel ifadeler kullanmamaktadır. Her haberde olmasa da öznel yargı bildiren sözcükler, gazetelerin birinci sayfasında yer almaktadır. Bu da gazetelerin habere yorum kattığını göstermektedir. Dolayısıyla her dönemde gazetelerin söz konusu habere bakış açıları ve genel ideolojik duruşları habere yansımıştır.

2.3. Retorik

Retorik unsurlar, haberin amacına bağlı olarak, iletişimin etkisini arttırmaya yöneliktir. Retorik, mesajın daha etkili olmasını sağlamak için kullanılmaktadır. Dolayısıyla iknaya yöneliktir (vanDijk, 1988a: 82). Gazetelerde haberlerin inandırıcılığını arttırmak için kullanılan retorik unsurlardan biri fotoğraftır. Araştırma kapsamında incelenen dönemlerde de fotoğraf bir retorik unsur olarak kullanılmaktadır. Her dönemde Cumhuriyet, Hürriyet ve Milliyet gazetelerinde birinci sayfadaki fotoğraf sayısı değişmektedir.

Cumhuriyet gazetesi, 1974 yılında tek fotoğraf kullanmakta ve bu fotoğraf toplumsal içerikli haberleri desteklemek için kullanılmaktadır. 1984’te ise fotoğraf sayısı üçe kadar çıkmıştır. 1994 yılında Cumhuriyet, sayısı her gün değişmekle birlikte sayfada üçten fazla fotoğrafa yer vermeye başlamıştır. 2004’te ise gazete, birinci sayfada iki ya da üç fotoğrafa yer vermektedir.

Hürriyet gazetesi, 1974’te birinci sayfada üç ya da dört fotoğrafa yer vermektedir. 1984’te gazete fotoğraf kullanımını arttırmış, hemen her habere ilişkin fotoğrafı sayfaya yerleştirmiştir. 1994’te ise Hürriyet hem

fotoğrafın sayısını azaltmış hem de boyutunu küçültmüştür. 2004'te hemen her haberle fotoğraf kullanılmaktadır.

1974 yılında birinci sayfada en fazla üç fotoğrafa yer veren Milliyet, 1984'te birinci sayfadaki hemen her habere ilişkin fotoğraf kullanmaya başlamış, dolayısıyla sayfadaki fotoğraf sayısı artmıştır. 1994 yılında ise fotoğrafların boyutu 1984'e göre küçülmüştür. 2004'te fotoğraf kullanımı artmış, toplumsal ve siyasal içerikli haberlerin yanı sıra spor haberleriyle de fotoğraf verilmeye başlanmıştır.

Cumhuriyet, Hürriyet ve Milliyet gazeteleri retorik kullanımında her dönemde farklı uygulamalar yapmışlardır. Bu konuda kesin bir ilkesi olmayan gazetelerin, fotoğraf sayısını arttırdıkları yıllarda görsel kanıt getirerek haberin inandırıcılığını arttırmaya çalıştıklarını söylemek mümkündür. Gazetelerin kaynak kişilerden yaptıkları alıntılar üzerine kurdukları haberlerde kaynakların fotoğrafına yer vermeleri, haberin doğruluğunu destekleme amacıyla olduklarını göstermektedir. Sayfadaki fotoğraf sayısı artarken, haber metni kısalmaktadır. Dolayısıyla görselliğin önemli hale gelmesi, haber formunun kısalmasını beraberinde getirmiştir.

1974 ve 1984 yıllarında toplumsal ve siyasal içerikli haberlerle kullanılan fotoğraflar, 1990 sonrasında değişen sayfa tasarımının sonucu olarak magazin ve spor haberleriyle birlikte de kullanılmaya başlanmıştır. 1994 ve 2004'te gazetelerin birinci sayfaları, 1974 ve 1984 yıllarına göre daha renkli görünmektedir. Böylece okuyucunun dikkati haberden çok görsele çekilmektedir. Retorik kullanımındaki bu değişim, 1980 sonrasında gazetelerin sahiplik yapısının değişimi ve magazinleşmenin bir sonucudur. 1980 öncesinde bilgi verme amacı güden gazeteler, magazinleşmeyle birlikte görseli ön plana çıkarmıştır. Ayrıca özel televizyon kanallarının artmasıyla reklam pastasından pay almak isteyen ve televizyon karşısında durmaya çalışan gazeteler, satışı arttırmak amacıyla görsele önem vermiştir. Bununla birlikte söz konusu durum, gazetelerin tüketim kültürünün bir unsuru haline gelmeye başladıklarının da bir göstergesidir. Topluma yayılan "hızlı tüket" kültürü gazeteleri de etkilemiştir. İş dışı yaşamlarını tüketime yönelerek değerlendiren kitleler için gazete okumak da haber alma gereksiniminden öte bir boş zaman etkinliği durumuna gelmiştir. Gazete okumaya ayrılan kısıtlı zamanlar, gazete formlarının ve haber metinlerinin değişmesini de zorunlu kılmıştır. Okuyucuya sunulan, geniş kapsamlı bilgi değil, kısa sürede okunup anlaşılabilir ve görsellerle desteklenmiş özet bilgidir.

Sonuç

Bu çalışmada 1970'lerden günümüze yaygın gazetelerdeki haber metinlerinin söylem yapılarının neden ve nasıl değiştikleri irdelenmiştir. Basın tarihi göstermektedir ki gazetecilik veya haber üretim pratiği

toplumların ekonomik, politik ve kültürel/toplumsal gelişmelerinden bağımsız ele alınmaması gereken bir uğraştır. Haber üretimi aynı zamanda masum olmayan ideolojik, politik ve ekonomik boyutları olan kültürel bir üretimdir. Dolayısıyla Türkiye’de yakın tarih düşünüldüğünde, ekonomik düzen ve politik alandaki yapısal dönüşümleriyle basın bu süreçten nasıl etkilendiği önemli bir konu olarak karşımızda durmaktadır. Bu çalışma, haber metinlerinin veya söylem yapılarının nasıl değiştiğini yakın tarih içerisinde tartışmaktadır.

Van Dijk’ın Eleştirel Söylem Çözümlemesi modeliyle Cumhuriyet, Hürriyet ve Milliyet gazetelerinin birinci sayfalarında yer alan haberlerin söylem yapılarının toplumsal, siyasal ve ekonomik bağlamda, 1970’ten günümüze onar yıllık aralıklarda incelendiği çalışmada, gazetelerin tarihsel süreçte gösterdikleri değişim ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, gazetelerin her dönemde haberin makro ve mikro yapılarında değişiklik yaptıkları görülmektedir. Bu değişimlerin ardında ülkedeki toplumsal ve siyasal değişimlerin/dönüşümlerin, gazetelerin sahiplik yapısındaki değişimlerin ve sahiplerin ideolojik eğiliminin, medya profesyonellerinin haber üretim sürecindeki rolleri ile ideolojik duruşlarının etkisi bulunmaktadır.

Kaynakça

- AKCA BAŞTÜRK, Emel, (2009), İdeoloji-Dil-Söylem ve Anlam İlişkisi: Medyada Anlamanın Toplumsal İnşası. *Medyada Gerçekliğin İnşası*, (Ed. İ. Parlak), Çizgi Kitabevi, Konya.
- BALİ, N. Rıfat, (2007). *Tarz-ı Hayat’tan Life Style’a*, İletişim Yayınları, İstanbul:
- COWARD, Rosalind ve ELLIS, John, (1985), *Dil ve Maddecilik*, (Çev. E. Tarım). İstanbul, İletişim Yayınları.
- ÇOBAN, Barış, (2003), Söylem, İdeoloji ve Eylem: İktidar ve Muhalefet Arasındaki Mücadeleyi Çözümleme Denemesi. *Söylem ve İdeoloji* (Ed. B. Çoban ve Z. Özarslan), Su Yayınları, İstanbul.
- DAĞTAŞ, Erdal, (2006), *Türkiye’de Magazin Basını*, Ütopya Yayınları, Ankara.
- DURSUN, Çiler, (2003), Haber ve Habercilik/ Gazetecilik Üzerine Düşünmek. *Gazetecilik ve Habercilik*, (Der. S. Alankuş), IPS İletişim Vakfı, İstanbul.
- EaGLETON, Terry, (1985), *Eleştiri ve İdeoloji*, İletişim Yayınları, İstanbul.

- ERDOĞAN, İrfan, (2007), *Türkiye’de Gazetecilik ve Bilim İletişimi*, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, Ankara.
- ERGÜL, Hakan, (2000), *Televizyonda Haberin Magazinleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- FAİRCLOUGH, Norman, (2003), Dil ve İdeoloji. *Söylem ve İdeoloji* (Ed. B. Çoban ve Z. Özarslan), Su Yayınları, İstanbul.
- HALL, Stuart, (1997), İdeoloji ve İletişim Kuramı. *Medya, Kültür, Siyaset* (Der. S. İrvan). Ark Yayınları, Ankara.
- HALL, Stuart, (2005), İdeolojinin Yeniden Keşfi: Medya Çalışmalarında Baskı Altında Tutulmanın Geri Dönüşü. *Medya, İktidar, İdeoloji*, (Der. Ve Çev. M. Küçük), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- İNAN, Süleyman ve HAYTOĞLU, Ercan, (2006), *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, Anı Yayıncılık, Ankara.
- KAYA, Raşit, (2009), *İktidar Yumağı: Medya-Sermaye-Devlet*, İmge Kitabevi, Ankara.
- KOLOĞLU, Orhan, (2006), *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Artı Yayın Dağıtım, İstanbul.
- ONURSOY, Sibel, (2010), *Gazete Tasarımı*, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir.
- ÖZBUDUN, Ergun, (2011), *Türk Siyasal Hayatı*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- ÖZER, Özer, (2001), Kazanılmış Hakkın Tersine Çevrilmesi: 1 Mayıs 1996 Olaylarının Türk Basınında Sunumu, *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 9, 109- 136.
- SANCAR, Serpil, (2008), *İdeolojinin Serüveni*. İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- TOKGÖZ, Oya, (2006), Temel Gazetecilik. İmge Kitabevi, Ankara.
- TOPUZ, Hıfzı, (2003), *Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- VAN DIJK, A.Teun, (1983), Discourse Analysis: Its a Development and Application to The Structure of News. *Journal of Communication*, 33(2), 20- 43.
- VAN DIJK, A. Teun, (1988a). *News as Discourse*, Lawrence Erlbaum Associates Publishers, New Jersey.
- VAN DIJK, A. Teun, (1988b), *News Analysis*, Lawrence Erlbaum Associates Publishers, New Jersey.

VAN DIJK, A. Teun, (2005), Söylemin Yapıları ve İktidarın Yapıları. *Medya, İktidar, İdeoloji*, (Der. ve Çev. M. Küçük), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

YÜKSEL, Erkan, (2007), *Sayfa Tasarımı Nedir? Neye Yarar?* <http://www.grafikerler.net> [04.03.2013].

▪ GELİŞİM PSİKOLOJİSİ

ÇOCUĞUN ‘İYİ OLUŞ’U VE BABA KATILIMI

Hilal Karabulut*

Baba-Çocuk İlişkilerine Yönelik Çalışmalarda İyi Oluş Kavramının Kullanımı

Baba katılımı ile iyi oluş arasındaki ilişkiden bahsetmeden önce baba-çocuk ikilisinin incelendiği literatürde bu kavramın ne şekilde ele alındığından bahsetmek uygun olacaktır.

Mutluluk ve (öznel) iyi oluş kavramının ne olduğu, nasıl mutlu olunduğu gibi meseleler antik çağlardan beri gündemde olmuştur (Tuzgöl-Dost, 2005). Bireyin iyi oluşunun ne olduğu, iyi oluşun nasıl elde edileceği, iyi oluşun hangi faktörlerin etkisinde kaldığı gibi soruların cevabı halen aranmaya devam etmektedir. Bununla birlikte iyi oluş kavramının farklı şekillerde adlandırıldığı ve tanımlandığı dikkat çekmektedir (Türkmen, 2012). Örneğin bu kavramla ilintili olarak, öznel iyi oluş, psikolojik iyi oluş, iyilik hali, olumlu duygulanım, yaşam kalitesi, yaşam doyumu gibi birebir aynı olmasa da birbiriyle yüksek düzeyde ilişkili olabilecek kavramların kullanıldığı görülmektedir (Tuzgöl-Dost, 2005). Literatürde baba-çocuk ilişkisini inceleyen çalışmalarda da öznel iyi oluş, psikolojik iyi oluş ve çoğunlukla da iyi oluş kavramının kullanıldığı dikkat çekmektedir.

Bireyin iyi oluşunun, kendi değerlendirmelerini yansıtır oluşu, “öznel iyi oluş” kavramının kullanılmasına yol açmıştır (Türkmen, 2012). Öznel iyi oluş, hoş duygulanım, hoş olmayan duygulanım, yaşam doyumu gibi kavramları kapsamaktadır (Tuzgöl-Dost, 2005). Özellikle de aileyle bağlantılı olarak çocukların öznel iyi oluşu üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında, bu kavramın şu boyutların incelenmesiyle değerlendirildiği görülmektedir: Aile ilişkilerinde doyum, diğerleriyle ilişkilerde doyum, yaşam doyumu, olumlu duygular (Eryılmaz, 2011; Eryılmaz, 2012; Sarı ve Özkan, 2016); yaşam doyumu, pozitif ve negatif duygulanım (Özdemir, 2012; Türkmen, 2012); düşük psikolojik işlevsellik, psikolojik sıkıntı, yaşam doyumu (Flouri, 2004).

Baba-çocuk ilişkisi ve baba katılımı alanında, çocuklarda “psikolojik iyi oluş” kavramının da kullanıldığı dikkat çekmektedir. Psikolojik iyi oluşun da şu boyutlar temelinde değerlendirildiği görülmektedir: Öz-saygı, yaşam doyumu, psikolojik sıkıntı (Allgood, Beckert ve Peterson, 2012); mutluluk, yaşam doyumu, psikiyatrik semptomlar, öz-saygı (Amato, 1994); mutluluk, öz-saygı, depresyon hissi (Flouri ve Buchanan, 2003).

Bununla birlikte, babaların, çocukların iyi oluşları üzerindeki etkisini inceleyen çalışmaların çoğunlukla “iyi oluş” kavramını kullandıkları tespit edilmiştir. İyi oluş kavramı da, belirtilen çalışmalarda şu boyutlar kapsamında ele alınmıştır: somatik semptomlar, kaygı, sosyal işlevsizlik, depresyon (Rigby, 2000), dışsallaştırılmış problemler, içselleştirilmiş problemler, akademik başarı (Hawkins, Amato ve King, 2007); uyum, genel iyi oluş, davranış problemleri (King ve Heard, 1999); okula hazır bulunuşluk, duygusal ve davranışsal gelişim, sosyo-duygusal ve bilişsel uyarımlar/çocuğun ev ortamının kalitesi (Greene ve Moore, 2000); kaygılı/depresif davranış, içedönük davranış ve saldırgan davranış gibi davranışsal sonuçlar, sağlık durumu (Bzostek, 2008); okul notu, öz-yeterlik gibi çocuk sonuçları, içselleştirilmiş problemler, dışsallaştırılmış problemler, okulda eyleme vuruk davranış (King ve Sobolewski, 2006); depresif semptomlar, suç işlemek, sınıfta kalmak, madde kullanımı, tütün kullanımı, marihuana kullanımı (King, Boyd ve Pragg, 2018); davranış problemleri, çocuğun akademik beceride algılanan yeterliği, öz-saygı, matematik becerisi, sesli okuma becerisi (King, 1994); içselleştirilmiş ve dışsallaştırılmış davranışın ölçüldüğü sosyo-duygusal uyum, bilişsel başarı (Hofferth, 2006); içselleştirilmiş ve dışsallaştırılmış problemler (Yaros ve ark., 2018).

Özel iyi oluş, bireyin, kendi değerlendirmelerini içeren bir kavram olarak belirtilse de (Türkmen, 2012), özellikle babalarla ilgili olarak, ergenlerin ve genç yetişkinlerin iyi oluşlarını kendilerinin değerlendirmelerinin istendiği çalışmalarda, özel iyi oluş kavramı yerine iyi oluş kavramının sıklıkla kullanıldığı dikkat çekmektedir (örn., King ve ark., 2018; Rigby, 2000). Babaların, çocuklarının (okul öncesi, ergenlik, yetişkinlik vs) iyi oluşları üzerindeki etkilerinin incelendiği çalışmalarda – bazı boyutların ortak şekilde kullanılmasıyla birlikte- iyi oluşun farklı adlandırılış şekillerinin, çoğunlukla da iyi oluş kavramının kullanmasından dolayı, bu metinde de çocuk sonuçları tartışılırken -metinde tutarlılık olması adına- “iyi oluş” kavramı kullanılacaktır.

Baba Katılımı ve Çocuğun İyi Oluşu Arasındaki İlişki

Ebeveyn-çocuk etkileşiminin kalitesi ve sosyalizasyon, yanı sıra demokratik ebeveynlik, çocukların gelişimine katkı sağlayan faktörlerdir (Carlson ve Magnuson, 2011). Aile ilişkileri, anne ve babanın ebeveynlik davranışları, ebeveynlerin olumlu tutumları, çocuklarına gösterdikleri yeterli ilgi ve çocuklarına sağladıkları destek, çocuklarının iyi oluşlarını olumlu yönde etkiliyor gözükmektedir (Eryılmaz, 2012; Özdemir, 2012; Sarı ve Özkan, 2016). Örneğin, anne ve baba sıcaklığının, yaşam doyumu ve olumlu duygulanım ile pozitif yönde, negatif duygulanım ile negatif yönde anlamlı şekilde ilişki gösterdiği saptanmıştır. Bir başka deyişle, yüksek düzeyde ebeveyn sıcaklığı, yüksek düzeydeki yaşam doyumunu ve

yüksek düzeydeki pozitif duygulanımı, yanı sıra düşük düzeydeki negatif duygulanımı yordamaktadır (Özdemir, 2012).

Ebeveynliğin çocuklar üzerindeki etkileri üzerine gerçekleştirilen çoğu araştırmanın uzunca müddet sadece anne-çocuk ilişkisine odaklanması dolayısıyla (Hofferth, 2006), babalar, ebeveynlikle ilgili çalışmalarda ne yazık ki annelerden daha az yer bulabilmiştir (Wilson ve Prior, 2011). Neyse ki babaların çalışmalarda artık daha fazla yer bulması, babalar üzerine giderek artan bulgular, çocukların gelişimsel durumu ile iyi oluşu üzerinde, babaların ne kadar önemli olduğu gerçeğini gözler önüne sermektedir. Baba katılımı, hem niceliksel olarak -yani birlikte geçirilen zamanın miktarı açısından- hem de niteliksel olarak -baba-çocuk ilişkisinin kalitesi açısından- gelişimin bütün evrelerinde bu katkıyı sağlamaktadır (Wilson ve Prior, 2011). Üstelik tek bir yaklaşım değil, gelişimsel, sosyolojik ve aile sistem teorilerinin tümü, babalığın çocuklar üzerinde önemli etkilerinin olduğunu ileri sürmektedir. Araştırma bulguları babalığın, hem çocuk, hem de ergenlerin iyi oluşu ile ilişkili olduğuna yönelik bilgiler sağlamakta (Carlson ve Magnuson, 2011), babaların aynı zamanda genç yetişkinler için de önemli figürler olduğuna işaret etmektedir (Amato, 1994). Hatta babaların, çocukları için orada mevcut bulunmaya yönelik bağlılıkları bile, çocuklarının iyi oluşlarına destek sağlar gözükmektedir (Carlson ve Magnuson, 2011).

Peki çocukların hayatında önemi büyük olan babaların sergilediği baba katılımı nedir? Lamb'in (1975), babaların, ebeveyn olarak ihmal edilmiş olduklarını vurgulamasıyla, babalar fark edilir hale gelmiş ve baba katılımı konusunda ilk kavramsallaştırma yine Lamb (2000) tarafından gerçekleştirilmiştir. Buna göre, babanın çocuğuyla doğrudan, -birebir-etkileşim kurması, çocuğunu dinlemesi, çocuğunun ilgi ve ihtiyaçlarına dikkat etmesi, çocuğuyla aktif şekilde birşeyler yapması (doğrudan temas boyutu); çocuğunun bulunduğu civarda, çocuğa fiziksel ya da psikolojik olarak ulaşılabilir durumda ve çocuğunun ihtiyaçlarına duyarlı durumda olması (ulaşılabilir olma boyutu); çocuğa yönelik konularda sorumluluk alıyor oluşu, çocuğunun fiziksel olarak yanında bulunmasa da, bakım performansı sergilemese de, çocuğunun ihtiyaçlarına yönelik -oyuncak seçimi ve oyuncak satın alınması gibi- planlama ve düzenlemeler yapması (sorumluluk boyutu), baba katılımı kavramını oluşturmaktadır (Allgood ve ark., 2012; Lamb, Pleck, Charnov ve Levine, 1985; 1987; akt. Lamb, 2000; Wilson ve Prior, 2011). Bununla birlikte yeterince net tanımı yapılamayan baba katılımı (Parke, 2000), çalışmalarda birçok açıdan ele alınabilen bir kavram olarak süregelmiştir. Baba-çocuk etkileşimi (Cabrera, Fitzgerald, Bradley ve Roggman, 2007), babanın mevcut oluşu, sıcaklığı, ebeveynlik şekli, baba katılımının ele alınış şekillerinden bazılarıdır (Downer, Campos, McWayne ve Gartner, 2008).

Bahsedilen bu olumlu yöndeki baba katılımının, çocukta sağlıklı psikososyal sonuçlarla bağlantılı olduğu ortaya konulmuştur. Bir diğer deyişle baba katılımının, -yukarıda bahsedildiği gibi iyi oluşun değerlendirilmesinde kullanılan pek çok boyutun da içinde olduğu- çocuklara yönelik birçok sonuçla ilişkili olduğu saptanmıştır (örn., çocuklukta daha iyi psikososyal uyum ve yetişkinlikte daha iyi ruhsal sağlık; daha yüksek düzeylerde bilişsel ve sosyal yetenek; artan sosyal sorumluluk; öz-saygı; daha olumlu baba-çocuk ve baba-ergen ilişkisi; daha az oranda okula uyum zorlukları; daha iyi akademik ilerleme vs.) (Wilson ve Prior, 2011).

Çocuğuyla Birlikte Yaşayan Babalar ve Çocukların İyi Oluşu

Çocuğuyla birlikte yaşayan babalar ve çocukların iyi oluşu üzerine yapılan çalışmaların ağırlıklı olarak ergenlik dönemini kapsadığı dikkat çekmektedir. Bozulmamış ailelerden gelen ergenlerin, yaşamlarıyla ilgili daha yüksek düzeyde yaşam doyumu belirttikleri (Flouri ve Buchanan, 2000), aile içerisinde hem anneden hem de babadan algılanan sıcaklığın, ergenlerin iyi oluşu için önemli bir kaynak olduğu görülmektedir (Özdemir, 2012). Flouri ve Buchanan da (2003), ergenlerin iyi oluşlarının, algılanan baba katılımı ve algılanan anne katılımı düzeyleri ile ilişkili olduğunu bulmuştur (anne ve baba katılımı birbirinden bağımsız şekilde). Yanı sıra algılanan anne katılımıyla kıyaslandığında ergenlerin bildirdikleri mutluluk değişkeni üzerinde, algılanan baba katılımının daha özel bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bir başka çalışmada da genç yetişkinlerin iyi oluşları ile anne-çocuk ve baba-çocuk ilişkilerinin incelendiği çalışmada, çocukların öz-saygısına annelerin ve babaların ayrı katkı sağladığı ortaya konmuştur. Benzer şekilde anneye yakınlık ve babaya yakınlık da çocukların doyumlarına birbirinden bağımsız şekilde katkı sağlamaktadır. Yine babaya olan yakınlık, anneye olan yakınlıktan bağımsız şekilde çocuk mutluluğuyla bağlantılı çıkmıştır (Amato, 1994). Yukarıda belirtildiği gibi, ailede hem annenin hem de babanın, çocukların iyi oluşları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu görülmekte, ancak bazı durumlarda babalar daha çok etkiye sahip gözükmektedirler.

Babalar, ergen çocuklarıyla birlikte yaşıyorlarsa, baba katılımı ergen davranışları için daha önemli durmaktadır. Ergen davranışları üzerinde doğrudan etkiye sahip olan baba katılımı, daha az davranış problemiyle ilişkili bulunmuştur (Carlson, 2006). Yine bu babaların, ebeveynliklerini aktif bir şekilde yerine getirmelerinin, ergenlerin okul notlarını artırma ve içselleştirilmiş davranışları düşürme potansiyelinin olduğu, bununla birlikte bu babaların ve ergenlerin birbirlerini karşılıklı olarak etkilediği, dolayısıyla ergenlerin iyi oluşlarının da, birlikte yaşadıkları babalarının baba katılımını etkiledikleri ortaya konmuştur (Hawkins ve ark., 2007).

Boylamsal ya da geriye dönük incelemelerle de, baba katılımının, çocuğun sonraki iyi oluşu üzerinde etkisinin olup olmadığına bakılmıştır. Bu değerlendirmelere göre ortaya çıkarılan bulgular şöyledir:

Flouri ve Buchanan (2003) baba katılımı ile çocukların ruh sağlığıyla ilgili daha sonraki sonuçları arasındaki bağlantıları incelemiş ve 16 yaşında tespit edilen baba katılımının, kadınların yetişkinlik dönemlerindeki psikolojik sıkıntıya karşı koruyucu rolünün olduğunu ortaya çıkarmıştır. Allgood ve arkadaşlarının (2012)  alışması ise, hem geçmişe dönük baba katılımı algısının hem de ergenlik süresince görülen sevecen babalığın, beliren yetişkinlik dönemindeki (18-21 yaş) kadınların öz-saygıları ve yaşam doyumlarıyla olumlu yönde anlamlı ilişkiler gösterdiğine işaret etmektedir. Orta yaştaki iyi oluş üzerinde anne ve baba katılımının uzun dönemli etkilerinin ve ebeveyn- ocuk ilişki kalitesinin etkisinin incelendiği bir başka çalışmada da, kadınlardaki baba katılımının yaşam doyumlarıyla ilişkili olduğu saptanmıştır (Flouri, 2004).

Diğer aile türleriyle yapılan kıyaslamalarda, biyolojik babasıyla birlikte yaşayan çocukların, biyolojik babasıyla birlikte yaşamayanlara göre, hesaplama testinden daha yüksek puan aldıkları ortaya konmuştur. Davranış problemleri de, biyolojik ve evli ebeveynlerle yaşayan çocuklarla kıyaslandığında, diğer tür ailelerin (evli olmayan biyolojik baba, üvey baba, annenin partneri)  ocuklarında daha fazla görülmektedir (Hofferth, 2006).

 ocuk cinsiyetine göre yapılan incelemelerde ise literatürde birbirinden farklı bulgulara rastlanmaktadır. Örneğin, Rigby'nin (2000)  alışmasında kızlar için değil ancak erkek ergenler için, babadan algılanan destek ile depresyon alt  l eği arasında yüksek düzeyde korelasyon bulunmuştur. Bununla birlikte, baba katılımının erkek ve kız çocuklarını farklı şekilde etkilemediğine dair bulgular da mevcuttur (Carlson, 2006). Bu nedenle cinsiyete göre değerlendirmeler için daha fazla bulguya ihtiyaç olduğu görülmektedir.

Çocuğuyla Birlikte Yaşamayan Babalar, Baba Figürleri ve  ocukların İyi Oluşu

Boşanma oranlarının da artmasıyla birlikte, çocuğuyla birlikte yaşamayan babalar için ebeveynlik kavramı gündeme oturmuş ve bu babalar giderek araştırmaların odak noktası olmuştur. Böylece çocuğuyla birlikte yaşamayan babalarla gerçekleştirilen çalışmalar, bu babaların sergiledikleri baba katılımının, çocukları için oldukça yararlı olabileceğini ortaya koymaktadır (King, 1994; King ve Heard, 1999). Yani, çocuğuyla birlikte yaşamayan babalar, çocuklarıyla olumlu etkileşime girme konusunda yeterli kapasiteye, motivasyona ve beceriye sahip oldukları takdirde, çocuklarına yönelik olumlu sonuçların ortaya çıkışını

kolaylaştırabilmektedirler. Ayrıca çocuğundan ayrı yaşayan babalar için, babaların çocuklarla ilgili yaptığı harcamaların da, çocuklarla ilgili sonuçlar üzerinde geliştirici etkilerinin olduğu öne sürülmektedir (Carlson ve Magnuson, 2011). Yine, çocuğuyla birlikte yaşamayan babaların okul öncesi dönem çocukları için verdikleri yasal ve yasal olmayan maddi çocuk desteğinin, çocukların duygusal ve davranışsal gelişimiyle ilişkili olduğu ortaya konmuştur. Yani bu çocuklar daha az davranış problemi ve daha yüksek düzeyde sosyal ve duygusal uyum göstermektedir (Greene ve Moore, 2000). Birçok araştırmacı da, çocuğuyla birlikte yaşamayan babaların, çocuklarıyla yakın ve destekleyici ilişkilerini sürdürerek, birtakım olumsuz sonuçları hafifleteceği kanısına varmıştır (Hawkins ve ark., 2007). Baba katılımının sonraki etkileri açısından da, çocuklar 7 yaşındayken sergilenen baba katılımının, bozulmuş ailedeki ergenlerin psikolojik uyumsuzluğuna karşı koruyucu rolünün olduğu görülmektedir (Flouri ve Buchanan, 2003). Biyolojik çocuklarla kıyaslandığında, üvey çocukların da daha fazla davranış problemi sergilediği saptanmıştır (Hofferth, 2006).

King ve arkadaşlarının (2018) çalışmasında diğer aile türleriyle kıyaslandığında (biyolojik anne-üvey baba, biyolojik baba-üvey anne, tek anne, tek baba vs), her iki biyolojik ebeveyniyle birlikte yaşayan ergenlerin daha yüksek düzeyde iyi oluşa ve daha fazla sosyo-ekonomik kaynağa sahip olduğu, yanı sıra bu ergenlerin daha fazla oranda aile aidiyeti bildirdikleri tespit edilmiştir. Ayrıca her iki biyolojik ebeveyniyle birlikte yaşayan ergenlerin annesine ve babasına yönelik yakınlık hisleri, daha az oranda davranış problemiyle ilişkili bulunmuştur. Yine bahsedilen bu çalışmanın sonuçlarına göre baba-üvey anneden oluşan ailelerde babaya yakınlık hissi, daha az depresif semptomlar, daha az suç davranışı, daha az tütün ve daha az marihuana kullanımıyla ilişkilidir. Sadece babadan oluşan ailelerde de babaya yakınlık, daha az depresif semptomlar, daha az suç davranışı ve daha az oranda marihuana kullanımıyla ilişkili bulunmuştur. Baba-çocuk arasındaki yakınlık, iyi oluşu belirleyen tüm faktörlerle ilişkili gözükmektedir. Yani, biyolojik baba-çocuk ikililerinin avantajlı olduğuna yönelik pek çok bulguya rastlamaktayız (Hofferth, 2006).

Hawkins ve arkadaşlarının (2007) çalışmasının kesitsel bölümünde literatürde de beklendiği gibi, babayla irtibat kurmanın, baba-çocuk ikilisinin paylaştıkları aktivitelerin, iletişimin ve yakınlık hissinin, ergenlerin akademik başarısı, içselleştirilmiş ve dışsallaştırılmış problemleriyle ilişkili çıktığı ortaya konmuştur. Bu çalışmada babanın ödediği nafakanın, ergen sonuçlarıyla ilişkili olmadığı bulunmuştur. Bu bulguyla ilintili olarak araştırmacılar tarafından, çocuğuyla birlikte yaşamayan babaların ekonomik katkısının, çocuklar küçükken daha önemli olabileceği düşüncesi sunulmaktadır. Ayrıca bu araştırmada,

babaların ve ergenlerin farklı yerlerde yaşıyor oluşu, baba-çocuk ikilisinin karşılıklı olarak birbirini etkileyişini bozmakta ve –daha fazla özerklik sergileyen ve akranlarla vakit geçirmeyi tercih eden- ergenlerin, baba-çocuk ilişkisinde daha baskın olmasına yol açabilmektedir. Dolayısıyla çocuğuyla birlikte yaşamayan babaların sergiledikleri baba katılımı, ergen çocuklarının iyi oluşundan etkilenir hale gelmektedir (Hawkins ve ark., 2007).

Çoğu çalışma baba ziyareti ile çocukların iyi oluşu arasında çok düşük düzeyde ilişki belirtirken, çok az çalışma bu konuda güçlü etkiler sunabilmektedir. On sekiz yaş altında çocuğu olan kişilerle yapılan çalışmada, babaların çocuklarını sık sık ziyaret etmesi –anneler bundan memnun olsa bile-, seyrek ziyaretlerden daha fazla yarar sağlamamaktadır (King ve Heard, 1999). King (1994) dört yaş üstü çocuklarla gerçekleştirdiği çalışmasında, çocuğuyla birlikte yaşamayan babaların, çocukları için yaptıkları ziyaretlerin hiçbir değişkenle anlamlı çıkmadığını ancak ziyaret değil de baba katılımı değerlendirmesinin çocuklar için olumlu yararlarının olduğunu sunmuştur. Pek çok araştırma bulgusu, çocukla sadece irtibat kurmanın ötesinde yoğun bir şekilde baba katılımını sergilemenin çocukların refahı için özellikle önemli olduğunu ortaya koymuştur (King ve Sobolewski, 2006). Amato ve Gilbreth'in (1999) meta-analiz çalışması, çocuğuna yakın hissetmek ve demokratik ebeveynlik sergilemenin, çocuklardaki akademik başarı, içselleştirilmiş ve dışsallaştırılmış problemlerle ilişkili olduğunu göstermiştir. Ayrıca, çocuğuyla birlikte yaşamayan babaların, çocukların yaşamına paradan daha çok şey katabileceği ortaya konmuştur (Amato ve Gilbreth, 1999). King ve Sobolewski'nin (2006) çocuğuyla birlikte yaşamayan babaları ve ergenlerin iyi oluşunu incelediği çalışmasında, baba-çocuk ilişki kalitesinin ve duyarlı babalığın, daha iyi okul notuyla ilişki gösterdiği tespit edilmiştir. Duyarlı babalık, daha az içselleştirilmiş problemle de ilişkili bulunmuştur. Maddi destek, ergenlerin okuldaki daha az eyleme vuruk davranışlarıyla ilişkilidir. Yine baba-çocuk ilişki kalitesi, daha az oranda içselleştirilmiş problemlerle; duyarlı babalık ve irtibat kurmak daha az oranda dışsallaştırılmış problemlerle; maddi destek daha yüksek öz-saygıyla ilişkili bulunmuştur. Bu araştırmacılar, aileyle ilgili özelliklerin kontrol edilmesi ve anne-çocuk ilişkisinin de dikkate alınmasıyla birlikte, çocuğuyla birlikte yaşamayan babaların, çocuklarının iyi oluşu için eşsiz bir katkı sunduğunu tespit etmiştir. Eğer ergenlerin anneleriyle ilişkileri zayıfsa, yalnızca birlikte yaşamadıkları babalarına olan güçlü bağları, her iki ebeveynle de zayıf bağa sahip olmayla kıyaslandığında, daha az içselleştirilmiş davranış ve okuldaki daha az eyleme vuruk davranışlarıyla ilişkilidir. Yine bu araştırmacılar (King ve Sobolewski, 2006), çocukla irtibat kurmak ve çocuk sonucu arasında doğrudan hiçbir bağlantı bulamamıştır. İrtibat ancak ilişki kalitesiyle ve duyarlı babalıkla olan güçlü

ilişkisi aracılığıyla çocuk iyi oluşu üzerinde dolaylı etkiye sahip gözükmektedir. Sık irtibat kurmak, yüksek kaliteli ilişkiyi devam ettirmek ve duyarlı ebeveynlik sergilemek konusunda gerekli gibi durmaktadır. Her ne kadar çocuklarından ayrı yaşamak, babaların ebevenlik rollerini yerine getirmelerini zorlaştırsa da, bu çalışmanın araştırmacıları, bu babaların yüksek kaliteli ilişkileri devam ettirmeleri ve duyarlı ebeveynlik sergilemeleri halinde, çocuklarının fayda sağlayabileceğini düşünmektedir.

Amato ve Gilbreth'in (1999) çalışmasına göre de, çocuğunu düzenli ziyaret ediyor olmak, birlikte yaşamayan baba-çocuk ikilisi arasında yüksek ilişki kalitesi olacağını garanti altına almamaktadır. Yani, bu babaların, çocuklarını ne kadar sıklıkla gördükleri, çocuklarıyla birlikte ne yaptıklarından daha az önemli gözükmektedir. Babalar sadece baba ve çocuk arasındaki duygusal bağ güçlüyse ve çocuklarının yaşamında aktif rol oynuyorlarsa katkı sağlıyor gözükmektedir. Yine bu çalışmada, babaların çocukla irtibat kurması ile çocukların iyi oluşu arasındaki ilişkinin zamanla daha güçlü hale geldiği görülmektedir. Bu araştırmacılar bu bulgunun, çocuğuyla birlikte yaşamayan babaların kendilerini babalık rolüne adanmaları ve daha iyi ebeveynlik sergilemeleriyle ilgili olabileceğini ileri sürmektedir.

Yukarıdaki bilgilere ek olarak, ebeveyn-çocuk ilişkilerinin, günümüzde çok çeşitlenen aile biçimlerine (birlikte yaşayan biyolojik baba, birlikte yaşamayan biyolojik baba, üvey baba vs) göre değiştiği bulgusundan hareketle (King ve ark., 2018), çocuğuyla birlikte yaşamayan biyolojik babalar ile diğer baba figürleri arasındaki farklıların yakından gözden geçirilmesi faydalı olacaktır. Örneğin, sadece biyolojik ebeveyni tarafından yetiştirilmeyen çocukların iyi oluşunun, giderek artan bir şekilde üvey baba ve diğer baba figürlerine bağlı olduğu ileri sürülmektedir. Yani biyolojik olmayan, ancak çocukla birlikte yaşayan baba figürlerinin çocukla ilişkilerinin gelişmiş olması, çocukların iyi oluşlarının geliştirilmesinde oldukça etkili olabilmektedir (Hofferth, 2006). Ayrıca, aileye aidiyet hissinin, -her iki biyolojik ebeveynin bulunduğu ailelerde daha güçlü olsa da- tüm aile türlerinde ergenlerin iyi oluşuyla ilişkili olduğu saptanmıştır (King ve ark., 2018).

Üç yaşında sosyal babayla, yani annesi ve annesinin yeni romantik partneriyle yaşayan çocukların, bu babalarla yüksek düzeyde etkileşimde bulunmalarının, bu çocuklarda daha az davranış problemi ve daha iyi genel sağlık durumu ile ilişkili olduğu öne sürülmektedir. Bu çalışma, biyolojik baba katılımının çocuklar için daha iyi olduğunu öne süren literatüre zıt olacak şekilde, hem biyolojik babaların hem de sosyal babaların, küçük çocukların iyi oluşu için eşit oranda faydalı olduklarını vurgulamaktadır. Üstelik çocukla birlikte yaşamayan biyolojik babanın çocuğuyla sık sık

irtibat kurması, bu sosyal babaların faydalarını azaltmıyor gözükmektedir (Bzostek, 2008).

Amato'nun (1994) çalışmasında boşanmanın, baba-çocuk ilişkisi ile çocuğun yaşam doyumu arasındaki ilişkiyi güçsüzleştirdiği ortaya çıkarılmıştır. Aynı çalışmada üvey babaya yönelik yakınlığın, genel mutluluk ve yaşam doyumu ile olumlu şekilde ilişkili olduğu sunulmuştur. İlköğretim döneminde çocuğa sahip, üvey baba ve biyolojik babadan oluşan aileler arasındaki çoğu başarı farkının da, çocukla geçirilen zamandan ziyade, babaların özelliklerine ve kaynaklarına dayandığı ileri sürülmektedir (Hofferth, 2006). Bir başka çalışmada da, hem zorbalığa uğrayan, hem de baba ya da baba figürleri tarafından daha az katılım sağlanan ergenlerin, ruhsal sağlığın kötüye gitmesi konusunda en fazla risk altında oldukları vurgulanmaktadır. Baba katılımı, zorbalığa daha fazla uğramış ergenler için daha çok katkı sağlar gözükmektedir (Flouri ve Buchanan, 2002). Bu bulgulardan da çıkarılabileceği gibi, çocuğun iyi oluşuna katkı sağlama konusunda baba ya da diğer bir baba figürünün katılım sağlıyor olması önemli gözükmektedir.

Yukarıda bahsedilen konuların haricinde şu araştırma bulguları da dikkat çekicidir: On yaş çocukları için boşanma, annelerin eğitim düzeyi yüksekse, çocukların psikolojik iyi oluşları üzerinde daha az oranda zararlı gözükmektedir. Eğitim düzeyi daha düşük olan annelerin çocukları için bir hayli olumsuz etki görülmüştür. Babalarla ilgili bulguya bakıldığında ise babaların eğitim düzeyi yüksekse, çocukların akademik başarıları üzerinde boşanmanın olumsuz etkileri daha az oranda yaşanmaktadır (Mandemakers ve Kalmijn, 2014).

Bir başka dikkat çeken bulgu da cezaevinde kalan babalarla ilgilidir. Cezaevinde kalan erkeklerin büyük çoğunluğunun “baba” rolünün olmasına rağmen, babaların cezaevinden tahliye edilmesinin ardından, çocuklarının iyi oluşlarının nasıl olduğuna yönelik çok az çalışma olduğunu belirten Yaros ve arkadaşları (2018), bu konuda önemli bulgular sunmuştur. Buna göre, babaların cezaevinden tahliye edilmesiyle baba-çocuk ikilisi bir arada yaşamaya başladığında, baba-çocuk ilişki kalitesinin zayıf olmasının, çocukların içselleştirilmiş ve dışsallaştırılmış problemlerinin artışıyla ilişkili olduğu saptanmıştır.

Çocuk için en uygun aile koşulunun parçalanmamış bir ailedeki sağlıklı etkileşimler olduğu gerçeği, bunun yanında biyolojik babayla kaliteli etkileşimlerin çocuklar üzerindeki etkileri yadsınamaz. Ancak tüm bu bulgulara rağmen, farklı aile türleri içerisinde biyolojik baba haricinde diğer baba türleriyle kaliteli bir etkileşim içerisinde bulunmak da, çocuğun iyi oluşu için oldukça değerlidir. Dikkat edilmesi ve vurgulanması gereken kilit noktanın, baba-çocuk ya da baba figürü-çocuk arasındaki etkileşimin miktarından ziyade kalitesi olduğu görülmektedir.

Baba Katılımı ve Çocuğun İyi Oluşu Arasındaki İlişki Tek Yönlü Mü, Yoksa Çift Yönlü Müdür?

Yukarıda ele alınan araştırmalar, baba katılımının, çocukların iyi oluşu üzerinde olumlu etkisi olduğu hipotezinden hareketle incelemelerini gerçekleştirmişlerdir. Baba davranışının, çocukların iyi oluşunu etkilediğine yönelik görüş kanıtlanmış olsa da, nedensel açıdan tam tersi yönde bir ilişkinin olabilmesi de mümkün gözükmektedir. Yani çocuk özelliklerinden babalık davranışına doğru bir yol varsayıldığında, yetenekli ve iyi huylu çocukların –çocuğuyla birlikte yaşamayan babalarda- demokratik ebeveynliği ortaya çıkarması söz konusu olabilir (Amato ve Gilbreth, 1999). Babadan çocuğa doğru nedensel ilişki sunan araştırmaların neredeyse tamamı kesitsel çalışma olduğundan, nedensel ilişkinin yönünü tayin etmek söz konusu olmamaktadır. Bu nedenle, baba katılımının çocuğun iyi oluşunu etkileyen önemli bir faktör olarak ele alınmasının yanında, babalık davranışının çocukların duygusal ve davranışsal özelliklerinden etkilenebilme ihtimali de değerlendirilmesi gereken kritik bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü bir olasılık, okulda başarısız olan, duygusal ve davranışsal problemleri olan çocuğa sahip babaların kendisini bu ilişkiden geri çekebileceği, bunun tam aksine akademik açıdan başarılı ve uyumlu çocukların babalarının da bu çocuklarla daha sık irtibata geçmek ve bu çocuklar için daha çok katılım sağlamak isteyebileceğidir. Yani, ergenlerin iyi oluşlarının düşük düzeyde oluşu, baba katılımının sonucu olmak yerine, kendileriyle birlikte yaşamayan babalarının katılımlarına engel oluşturabilir gibi durmaktadır (Hawkins ve ark., 2007). Dolayısıyla baba katılımı ve çocuk iyi oluşu arasındaki ilişkilerin çift yönlü olarak incelenmesi nedensel bağlantılar sunabilmek adına önemli gözükmektedir.

Baba Katılımı ile Çocuğun İyi Oluşu Arasındaki İlişkiye Yönelik Sonuç ve Öneriler

Yukarıda sunulan bulgulardan hareketle, çocuğuyla birlikte yaşayan biyolojik babalar gibi, çocuğuyla birlikte yaşamayan biyolojik babaların, hatta sosyal babaların bile çocukların iyi oluşları üzerinde etkisinin olabileceği dikkat çekmektedir. Kısacası herhangi bir tür (biyolojik, üvey, sosyal vs) babanın sergilediği katılımın yüksek düzeyde kaliteli oluşunun, çocuklarda daha yüksek düzeyde iyi oluşu yordadığı saptanmıştır (Carr ve Springer, 2010).

Baba katılımı ile ölçümün yapıldığı andaki çocuk iyi oluşu arasındaki ilişkiyi değerlendiren çalışmalar haricinde, az sayıda da olsa, erken dönemdeki baba katılımının ileri dönemlerdeki iyi oluşu nasıl etkilediğini inceleyen ve anlamlı sonuçlar bulan boylamsal çalışmalar da mevcuttur. Bulguların yorumlanmasında nedenselliğe ihtiyaç duyulduğu göz önünde tutulduğunda (Flouri ve Buchanan, 2003) boylamsal çalışmaların önemi

daha da ön plana çıkmaktadır. Baba katılımının çocukların iyi oluşu üzerindeki etkisi kadar, çocukların iyi oluşlarının da baba katılımını etkileyebileceği meselesi, karşılıklı etkilerin ele alındığı model çalışmaları ile çözülmeye çalışılabilir durmaktadır (Amato ve Gilbreth, 1999; Hawkins ve ark., 2007). Özellikle de okul öncesi ve ilköğretim dönemi çocukları ve babalarının oluşturduğu bir örneklem ile bu karşılıklı nedensel yolların incelenmesine ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir (Hawkins ve ark., 2007). Ayrıca ileriki çalışmaların zaman içerisindeki babalık kavramına odaklanmaları, ergenlerin davranışlarının da baba-çocuk ilişkisini etkileyebileceğini hesaba katmaları alana önemli katkılar sunacaktır (King ve Sobolewski, 2006). Görüldüğü gibi, nedensel ilişkilerin ortaya konacağı uygulamalar tasarlamak, zaman içerisindeki baba katılımını boylamsal verilerle değerlendirmek, üzerinde durulması gereken önemli bir konudur (Carlson, 2006). Boylamsal çalışmalar, çocukların yaşı ilerledikçe, maddi yatırımların, çocukların başarılarını sürdürmelerinde daha önemli hale gelip gelmediğinin irdelenmesini de sağlayabilir (Hofferth, 2006).

Ayrıca ilerisi için, babaların ya da baba figürlerinin zaman içerisindeki değişimlerini görmenin yanı sıra, hem biyolojik babaların hem de sosyal babaların çocukların iyi oluşları üzerindeki birleşik etkilerini görmek, daha geniş ve kapsamlı bir bakış açısı sağlamak adına çok değerli olacaktır (Carlson ve Magnuson, 2011). Babaların çocuklarını ziyaret sıklığından ya da çocuklarıyla irtibat kurmalarından ziyade, baba-çocuk irtibatının kalitesi ile doğasına yönelik olarak da daha kapsamlı bilgilere ihtiyaç bulunmaktadır (Greene ve Moore, 2000). Bu konuda sadece çocukla geçirilen zamanın miktarını arttırmaya odaklanmak yerine, babaların hem olumlu hem de doğrudan etkileşim içeren ebeveynliklerini teşvik etmeye yönelik müdahalelerin ve programların işlevsel olacağı düşünülmektedir (Carlson ve Magnuson, 2011). Hatta çocukların (ergenlerin) iyi oluşunda iyileştirme yapmak için aileleri de dahil edecek etkinliklerin yapılması, ebeveyn-çocuk, özellikle de baba-çocuk arasındaki ilişkilerin ve tutumların daha kaliteli hale getirilmesi için koruyucu programların hazırlanması üzerinde durulması gereken konular olarak karşımıza çıkmaktadır (Eryılmaz, 2012).

Özel iyi oluş/iyi oluşun, aile ortamı ile ya da ebeveynlikle ilişkisinin irdelendiği çalışmaların ağırlıklı olarak ergenlerle gerçekleştirildiği dikkat çekmektedir (Eryılmaz, 2011). Yanı sıra baba katılımının çocukların cinsiyetlerine göre farklı etkiye sahip olup olmadığı konusunda tutarsız bulgular da bulunmaktadır (Carlson, 2006; Rigby, 2000). Hem cinsiyete göre hem de yaş gruplarına göre iyi oluşun tüm boyutları için, özellikle de ülkemizde daha fazla çalışmaya ihtiyaç bulunmaktadır (Türkmen, 2012).

King ve Sobolewski (2006), çocuğuyla birlikte yaşamayan babaları ve çocuklarını incelerken anne-çocuk ilişkisini hesaba katmayan çalışmaların,

bu babaların çocuk sonuçları üzerindeki etkisini olduğundan daha değerli gösterdiklerini belirtmektedir. Anne-çocuk ilişki kalitesinin de ergen iyi oluşunu etkilediğini bulan bu araştırmacıların belirttiği gibi, sonraki çalışmaların bu konuyu göz önünde tutması faydalı bilgiler sağlayacaktır. Böylece anne-çocuk ilişkisini kontrol ederek, baba katılımının çocuklar üzerindeki etkisini bağımsız şekilde görmek daha mümkün olacaktır. Ayrıca annelerin, babaların yardımını ve çocukla irtibatını olduğundan daha az oranda bildirme ihtimali olabilmektedir (Greene ve Moore, 2000). Bu sebeple anneden, babadan ve yaşı uygunsa çocuktan ölçüm almak en sağlıklı değerlendirme şekli olacaktır.

Son olarak da, hem annelerin hem de babaların, olumlu baba katılımının çocuğun iyi oluşu ve çocuğun gelişiminin her alanında çokça fayda sağladığı konusunda bilinçlendirilmeye ihtiyaçları bulunmaktadır. Dolayısıyla, babaların da mutlaka dahil edileceği erken ebeveynlik programlarına yönelik ihtiyaç göz ardı edilmemeli (Wilson ve Prior, 2011), bu konudaki çalışmalar uzmanlar tarafından yoğunlaştırılmalı ve yaygınlaştırılmalıdır.

Kaynakça

- Allgood, S. M., Beckert, T. E. ve Peterson, C. (2012). The role of father involvement in the perceived psychological well-being of young adult daughters: a retrospective study. *North American Journal of Psychology*, 14(1), 95-110.
- Amato, P. R. (1994). Father-child relations, mother-child relations, and offspring psychological well-being in early adulthood. *Journal of Marriage and the Family*, 56, 1031-1042.
- Amato, P. R. ve Gilbreth, J. G. (1999). Nonresident fathers and children's well-being: a meta-analysis. *Journal of Marriage and the Family*, 61, 557-573.
- Bzostek, S. H. (2008). Social fathers and child well-being. *Journal of Marriage and Family*, 70, 950-961.
- Cabrera, N.J., Fitzgerald, H.E., Bradley, R.H. ve Roggman, L. (2007). Modeling the dynamics of paternal influences on children over the life course. *Applied Developmental Science*, 11(4), 185-189.
- Carlson, M. J. (2006). Family structure, father involvement, and adolescent behavioral outcomes. *Journal of Marriage and Family*, 68, 137-154.
- Carlson, M. J. ve Magnuson, K. A. (2011). Low-income fathers' influence on children. *The Annals of the American Academy*, 635, 95-116.

- Carr, D. ve Springer, K. W. (2010). Advances in families and health research in the 21st century. *Journal of Marriage and Family*, 72, 743-761.
- Downer, J., Campos, R., McWayne, C., & Gartner, T. (2008). Father involvement and children's early learning: a critical review of published empirical work from the past 15 years. *Marriage & Family Review*, 43(1/2), 67-108.
- Eryılmaz, A. (2011). Ergenlerin öznel iyi oluşlarıyla aile ortamları arasındaki ilişki. *Aile ve Toplum*, 7(24), 93-101.
- Eryılmaz, A. (2012). Ergenler öznel iyi oluşlarını anne ve babaları ile ilişki kurmak aracılığıyla nasıl yükseltmektedirler? *Düşünen Adam Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, 25(3), 252-257.
- Flouri, E. (2004). Subjective well-being in midlife: the role of involvement of and closeness to parents in childhood. *Journal of Happiness Studies*, 5, 335-358.
- Flouri, E. ve Buchanan, A. (2002). Life satisfaction in teenage boys: the moderating role of father involvement and bullying. *Aggressive Behavior*, 28, 126-133.
- Flouri, E. ve Buchanan, A. (2003). The role of father involvement in children's later mental Health. *Journal of Adolescence*, 26, 63-78.
- Flouri, E. ve Buchanan, A. (2003). The role of father involvement and mother involvement in adolescents' psychological well-being. *British Journal of Social Work*, 33(3), 399-406.
- Greene, A. D. ve Moore, K. A. (2000). Nonresident father involvement and child well-being among young children in families on welfare. *Marriage & Family Review*, 29(2/3), 159-180.
- Hawkins, D. N., Amato, P. R. ve King, V. (2007). Nonresident father involvement and adolescent well-being: father effects or child effects? *American Sociological Review*, 72, 990-1010.
- Hofferth, S. L. (2006). Residential father family type and child well-being: investment versus selection. *Demography*, 43(1), 53-77.
- King, V. (1994). Variation in the consequences of nonresident father involvement for children's well-being. *Journal of Marriage and the Family*, 56, 963-972.
- King, V., Boyd, L. M. ve Pragg, B. (2018). Parent-adolescent closeness, family belonging, and adolescent well-being across family structures. *Journal of Family Issues*, 39(7), 2007-2036.

- King, V. ve Heard, H. E. (1999). Nonresident father visitation, Parental Conflict, and mother's Satisfaction: what's best for child well-being? *Journal of Marriage and the Family*, 61, 385-396.
- King, V. ve Sobolewski, J. M. (2006). Nonresident fathers' contributions to adolescent well-being. *Journal of Marriage and Family*, 68, 537-557.
- Lamb, M.E. (1975). Fathers: Forgotten contributors to child development. *Human Development*, 18, 245-266.
- Lamb, M.E. (2000). The history of research on father involvement: An overview. H.E. Peters ve R.D. Day (Ed.), *Fatherhood: Research, interventions and policies* içinde (s.23-42). NewYork: Haworth Press, Inc.
- Mandemakers, J. J. ve Kalmijn, M. (2014). Do mother's and father's education condition the impact of parental divorce on child well-being? *Social Science Research*, 44, 187-199.
- Özdemir, Y. (2012). Examining the subjective well-being of adolescents in terms of demographic variables, parental control, and parental warmth. *Eğitim ve Bilim*, 37(165), 20-33.
- Parke, R.D. (2000). Father involvement: A developmental psychological perspective. H.E. Peters, G.W. Peterson, S.K. Steinmetz ve R.D. Day (Ed.), *Fatherhood: Research, interventions and policies* içinde (s.4358). NewYork: Haworth Press, Inc.
- Rigby, K. (2000). Effects of peer victimization in schools and perceived social support on adolescent well-being. *Journal of Adolescence*, 23, 57-68.
- Sarı, T. ve Özkan, İ. (2016). An investigation of the relationship between adolescents' subjective well-being and perceived parental attitudes. *Düşünen Adam The Journal of Psychiatry and Neurological Sciences*, 29(2), 155-162.
- Tuzgöl-Dost, M. (2005). Öznel iyi oluş ölçeği'nin geliştirilmesi: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(23), 103-111.
- Türkmen, M. (2012). Öznel iyi oluşun yapısı ve anababa tutumları, özsaygı ve sosyal destekle ilişkisi: bir model sınaması. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 41-73.
- Wilson, K. R. ve Prior, M. R. (2011). Father involvement and child well-being. *Journal of Paediatrics and Child Health*, 47, 405-407.

Yaros, A., Ramirez, D., Tueller, S., McKay, T., Lindquist, C. H., Helburn, A., Feinberg, R. ve Bir, A. (2018). Child well-being when fathers return from prison. *Journal of Offender Rehabilitation*, 57(2), 144-161.

▪ İKTİSADİ DÜŞÜNCE

TRAFİK KAZALARI İLE KONOMİK KALKINMA ARASINDAKİ İLİŞKİNİN TEORİK BİR ANALİZİ*

*A Theoretical Analysis of the Relationship between Traffic Accidents
and Economic Development*

İlham AKDAĞ**

Giriş

Ekonomik kalkınma, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin en çok üzerinde durduğu konuların arasında olduğu gibi İktisat literatüründe de en çok tartışılan konulardan biridir. Literatürde özellikle beşeri sermaye ile kalkınma arasındaki ilişkiyi araştıran birçok deneysel çalışmaya rastlanmaktadır. Bu çalışmalarda bulgularda eğitim ve sağlık göstergelerindeki değişim ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Bu nedenle çalışmaların önemli bir kısmı eğitim ile kalkınma ilişkisini araştırmaya yönelmiştir. Bunun yanında sağlık ile kalkınma arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik çalışmaların sayısında da hem dünyada hem ülkemizde son on yılda hızlı bir artış görülmektedir.

Günümüzde hemen hemen tüm dünya genelinde artan nüfus, teknolojik ilerleme ve görece refah düzeyindeki artışla beraber özellikle otomobil sayısındaki artışa paralel ulaşım önemli sorunlar arasında yerini almıştır. Ulaşım sorunu aynı zamanda hava kirliliği, gürültü, trafik sıkışıklığı, artan enerji tüketimi gibi birçok problemi beraberinde getirmiştir. Ancak bu problemlerden ilk sırada yer alan kuşkusuz trafik kazalarıdır.

Trafik kazalarının insan sağlığı ile olan bağı yadsınamaz bir gerçektir. Trafik kazalarında dünyada ve ülkemizde son 20 yılda her yıl yüz binlerce insan hayatını kaybetmekte ve ölümlerin dörtte birini yaralanma sonucu hayatını kaybedenler oluşturmaktadır. Trafik kazalarının ölüm ve yaralanma vakaları ile beşeri sermayeye verdiği negatif etki şüphesiz ekonominin de yakından ilgi alanına girmektedir. Kıt kaynakların en etkin ve verimli bir şekilde kullanımını ifade eden Ekonominin beşeri ve fiziki sermaye kaybına yol açan trafik kazalarıyla ilgilenmemesini beklemek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Özellikle azgelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerin kalkınma süreçlerinde fiziki ve beşeri sermaye kaybına yol açan trafik kazalarının göz ardı edilmesi mümkün değildir.

1. Trafik Kazalarının Tanımı

Trafik kazaları genellikle hiç beklenmedik bir şekilde meydana gelen yaralanma, mal kaybı ve kimi zaman can kaybı olarak görülebilen

* Bu çalışma, Akdağ, İlham (2019). “Türkiye’deki Trafik Kazaları İle Ekonomik Kalkınma Arasındaki İlişkinin Analizi (1995-2017)” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., ilhamakdag@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8608-8928

olaylardır. Trafik kazaları için birçok tanım bulunmaktadır. Örneğin, “trafik kazaları, nerede, ne zaman ve nasıl olacağı önceden bilinmeyen ve çeşitli kayıplara neden olabilen bir olaydır.” (Öztürk, 2014). Ülkemizde trafik kazaları, 2918 Sayılı Karayolları Trafik Kanunu’nda, “karayolları üzerinde hareket halinde olan, bir veya birden fazla aracın karıştığı ölüm, yaralanma veya maddi zararlar sonucunda oluşan olay” olarak tanımlanmaktadır (Karayolları Trafik Kanunu, 1995). Bu tanıma göre, bir olayın trafik kazası olarak kabul edilebilmesi için olayın karayolunda vuku bulması, olayda en az bir aracın yer alması, aracın hareket ediyor olması ve olayın ölüm, yaralanma veya maddi zararlar sonucunda gerçekleşmiş olması gerekmektedir (Polat, 1996: 18).

Dünyadaki hızlı nüfus artışıyla birlikte teknolojik yeniliklerdeki ilerleme, insanların artan ihtiyaçları sonucu mevcut kaynak ve imkanların en etkin ve verimli bir şekilde kullanılmasını gerekli kılmaktadır. Bu gaye ile trafik ile ilgili kurallar getirilerek çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler yalnızca karayolu ulaşımında değil hava, deniz ve demiryolu ulaşımında da bulunmaktadır (Öztürk, 2013: 40).

2. Dünyada Trafik Kazalarının Genel Durumu

Dünyada ve ülkemizde en çok kullanılan ulaşım çeşidinin karayolu ulaşımı olması ve trafik kazalarının en çok insan faktörüyle karayolunda gerçekleşmesi nedeniyle, trafik kazaları sürekli gündemdeki yerini korumaktadır. Bundan dolayı da ülkeler trafik kazalarını azaltmak için sürekli önlemler almakta, ancak buna rağmen trafik kazaları, yaralanmaya sebep olan nedenler sıralamasında ilk sıradaki yerini korumaktadır. Bu durum ülkeden ülkeye farklılık göstermekle birlikte, gelişmiş ülkelerde son yıllarda alınan önlemlerle trafik kazalarının sayısında azalma görülmektedir. Diğer yandan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde hala yüksek düzeydedir. Dünya Sağlık Örgütü’ne göre bu ülkelerde trafik kazalarına bağlı ölüm ve yaralanmalar en büyük halk sağlığı sorunlarından biri olarak kabul edilmektedir (Temel & Özcebe, 2006: 92).

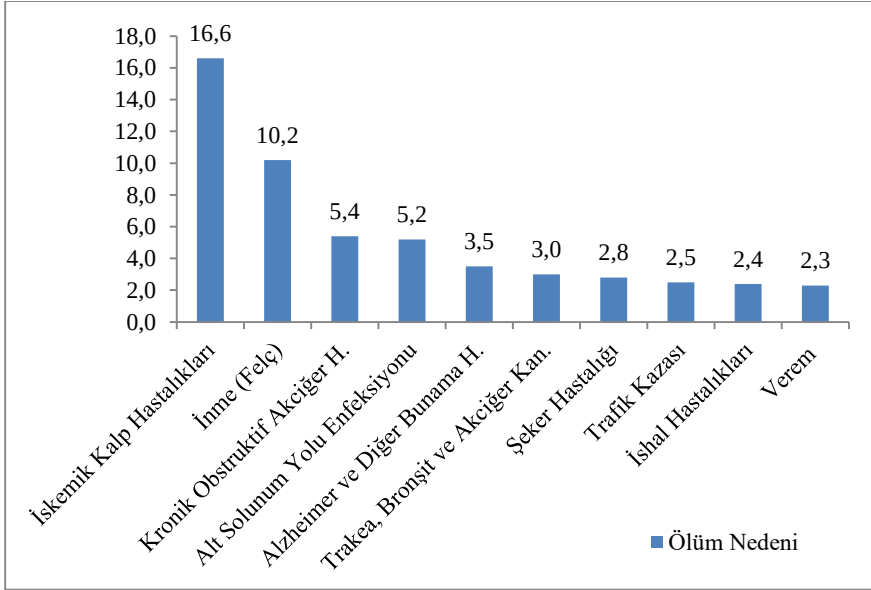
Trafik kazalarına bağlı ölümlerde 2013 yılında yaklaşık 1,25 milyon kişi hayatını kaybetmiş ve 50 milyona varan kişi de ölümcül olmayan yaralanmaya maruz kalmıştır. Trafik kazaları 15-29 yaş arasındaki insanların başlıca ölüm nedenidir ve de savunmasız yol kullanıcıları olarak adlandırılan yayalar, bisiklet ve motosiklet sürücülerini orantısız şekilde etkilemeye devam etmektedir. Küresel çapta 2000-2013 yılları arasındaki trafik kazalarına bağlı ölümlerde yaklaşık %13’lük bir artış görülmüştür (Dünya Sağlık Örgütü [WHO], 2017: 32)

Trafik kazaları, sürekli dünya gündeminde olan sorunlardan biri olmasıyla birlikte sadece bölgesel veya birkaç ülkeyi değil tüm dünya ülkelerini ilgilendiren bir sorundur. Zira, ABD’de 2000 yılında her

100.000 nüfusta 14,9 kişi ölürken, bu rakam 2015 yılında 10,9'a düşmüştür. ABD gibi büyük maddi imkânlara sahip bir ülke bile ölü sayısında ciddi düşüş sağlayamamıştır (OECD, 2017: 552).

Dünya Sağlık Örgütü'ne göre aşağıda Şekil 1'de görüldüğü gibi 2016 yılı dünyadaki ölüm nedenleri arasında %2,5 ile trafik kazaları dokuzuncu sırada yer almaktadır. Gerekli önlemler alınmazsa, 2030'de beşinci sıraya yükseleceği tahmin edilmektedir.

Şekil 1. 2016 Yılı Dünyada İlk On Sırada Yer Alan Ölüm Nedenleri (%)

Kaynak: Dünya Sağlık Örgütü [WHO], 2018: 6.

Dünyada trafik kazalarının sayısı, ülkelerin ekonomik durumuna ve gelir seviyelerine veya diğer bir deyişle ülkelerin gelişmişlik seviyesine göre değişmektedir. Bu konuda gelişmiş ülkeler ile gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında önemli oranda farklar bulunmaktadır. 2015 yılında Dünya Sağlık Örgütü'nün yayınlamış olduğu Küresel Yol Güvenliği Durum Raporu'na göre bölge/kıtalarda her yüz bin nüfus başına trafik kazalarındaki ölü sayısı aşağıda Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. 100.000 Nüfus Başına Düşen Trafik Kazalarındaki Ölü Sayısı

Kıta/Bölge	100.000 Nüfus Başına Düşen Ölü Sayısı
Afrika	26,6
Amerika	15,9
Doğu Akdeniz	19,9
Avrupa	9,3
Güneydoğu Asya	17,0
Batı Pasifik	17,3
Dünya	17,4

Kaynak: Dünya Sağlık Örgütü [WHO], 2015: 6.

Tablo 1’de görüldüğü gibi dünya genelinde her 100 bin kişinin 17,4’ü trafik kazalarında hayatını kaybetmektedir. Trafik kazalarına bağlı ölümlerin en çok yaşandığı kıta 26,6 ile Afrika iken en az yaşandığı kıta 9,3 ile Avrupa kıtasıdır. Doğu Akdeniz ülkelerinde her 100 bin kişinin 19,9’u, Batı Pasifik ülkelerinde 17,3 ve Güneydoğu Asya ülkelerinde 17 kişi hayatını trafik kazalarında kaybetmektedir. Raporda ayrıca 2010 yılından bu yana 79 ülkede trafik kazalarında ölenlerin sayısında ciddi bir azalma olduğu ve bu 79 ülkenin %84’ünü orta ve düşük gelirli ülkelerin oluşturduğu ifade edilmektedir. Bunun yanında 68 ülkede ise artış kaydedilmiş ve bu sayının %56’sının orta ve düşük gelirli ülkeler olduğu vurgulanmaktadır (Dünya Sağlık Örgütü [WHO], 2015: 5).

Trafik kazalarında bağlı ölümler, ülkelerin gelir düzeylerine göre de değişkenlik göstermektedir. Bu değişkenliğe ait veriler aşağıda Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Ülkelerin Trafik Ölümü, Gelir Düzeyi, Nüfus ve Araç Sayısına Göre Dağılımı

	Yüksek Gelirli Ülkeler	Orta Gelirli Ülkeler	Düşük Gelirli Ülkeler	Dünya
100 bin Nüfus Başına Ölü Sayısı	9,2	18,4	24,1	17,4
Dünya Nüfusu İçindeki Oranı (%)	18	70	12	100
Trafik Ölümleri İçindeki Oranı (%)	10	74	16	100
Kayıtlı Araç Oranı (%)	46	53	1	100

Kaynak: Dünya Sağlık Örgütü [WHO], 2015: 4-5.

Yukarıda tabloda görüldüğü gibi, yüksek, orta ve düşük gelirli ülkeler kıyaslandığında, orta ve düşük gelirli ülkelere ait ölüm oranı, yüksek gelirli ülkelere göre daha yüksektir. Dünya genelinde trafik kazası ölümlerinin 100.000 nüfus başına ortalaması 17,4’tür. Bu oran yüksek gelir grubundaki ülkelere bu oran 9,2 iken orta gelir grubundaki ülkelere 18,4 ile dünya

ortalamasını üstündedir. Diğer yandan düşük gelir grubundaki ülkelerde bu oran 24,1 ile oldukça yüksek düzeydedir.

Tabloya trafik ölümleri ve nüfus açısından bakıldığında, yüksek gelir grubundaki ülkeler dünya nüfusunun %18'ni oluşturmalarına rağmen trafik ölümlerinin %10'una neden olmaktadır. Buna karşın orta gelir grubundaki ülkeler dünya nüfusunun %70'ine sahipken trafik ölümlerinin %74'ünü oluşturmaktadır. Yine benzer olarak düşük gelir grubundaki ülkeler dünya nüfusunun %12'sini oluşturmalarına rağmen trafik kazalarının %16'sına neden olmaktadır.

Tablodaki veriler araç sayısı açısından yorumlandığında ise durumun özellikle düşük gelir grubundaki ülkeler açısından oldukça kritik olduğu görülmektedir. Çünkü %1 oranında kayıtlı araç sayısına sahip olmalarına rağmen gerek 100 bin nüfus başına ölü sayısı ve gerekse trafik ölümleri içindeki oran açısından oldukça yüksek değerlere sahiptirler. Benzer durum orta gelirli ülkelere de görülmektedir. Yüksek gelirli ülke grubuna bakıldığında ise durumun düşük ve orta gelir grubundaki ülkelere göre oldukça iyi düzeyde olduğu görülmektedir.

Dünya Sağlık Örgütü'ne göre kimi Ortadoğu ülkelerinde durum oldukça vahim durumdadır. Örneğin Irak'ta 2000-2010 yılları arasında ölüm oranı sürekli yükselmiş ve 100 bin kişide ölü sayısı 6.8'den 18'e ulaşmıştır. İran'da ise bu sayı 2000 yılında 30 kişidir ve sonraki yıllarda da rakamlar bu değere yakın seyretmektedir. Bu ülkelerin dışında Fas, Katar, Umman, Suudi Arabistan ve Yemen'de de trafik kazalarına bağlı ölümler sürekli yükselmektedir (Dünya Sağlık Örgütü [WHO], 2015: 6).

Trafik kazalarının sayısı ülkeden ülkeye farklılık göstermekle birlikte ülke nüfusları ile bulunan otomobil sayısı da önemli parametreleri oluşturmaktadır. Bu parametrelerin etkisi hakkında iyi fikir sahibi olmak için Türkiye ve Avrupa ülkelerine ait trafik kaza bilgileri Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Türkiye ve Avrupa Ülkelerine Ait Trafik Kaza Bilgileri¹

Ülke Adı	Ölümlü ve Yaralanmalı Kaza Sayısı	Ölü Sayısı	Bin Kişiye Düşen Otomobil Sayısı	Bir Milyon Otomobile Düşen Ölü Sayısı	Bir Milyon Kişiye Düşen Ölü Sayısı
Türkiye	182.669	7.427	149	617	92
Almanya	305.659	3.459	548	77	42
Avusturya	37.960	479	546	101	55
Belçika	40.303	732	501	130	65
Bulgaristan	7.226	708	442	229	99

¹ Türkiye verileri 2017 yılına aittir. Diğer ülkelere dair veriler 2015 yılına aittir.

Çek Cumhuriyeti	21.561	734	485	148	70
Danimarka	2.853	178	419	75	31
Estonya	1.391	67	514	101	51
Finlandiya	5.164	266	594	82	49
Fransa	56.600	3.461	479	108	52
Güney Kıbrıs Rum Yönetimi	660	57	575	118	67
Hırvatistan	11.038	348	358	234	83
Hollanda	18.523	531	477	66	31
İngiltere	146.203	1.804	477	58	28
İrlanda	5.459	166	425	84	35
İspanya	97.756	1.689	481	76	36
İsveç	14.672	259	474	56	26
İtalya	174.539	3.428	616	92	56
Letonya	3.692	188	345	281	95
Litvanya	3.031	242	431	198	83
Lüksemburg	983	36	661	95	63
Macaristan	16.333	644	325	204	65
Malta	1.380	11	634	41	25
Polonya	32.967	2.938	546	144	77
Portekiz	31.955	593	439	131	57
Romanya	28.944	1.893	261	376	96
Slovakya	5.172	310	375	156	57
Slovenya	6.578	120	523	112	58
Yunanistan	11.440	793	479	154	73
Avrupa Birliği'ne Üye Olan Ülkeler (AB-28)	1.090.042	26.134	498	104	51

Kaynak: Karayolları Genel Müdürlüğü [KGM], 2018: 14.

Tablo 3 incelendiğinde ülkemiz bin kişiye düşen otomobil sayısı bakımından en az otomobile sahip ülkedir. Ancak buna rağmen bir milyon otomobile düşen ölü sayısı açısından 645 ile maalesef ilk sırada yer almaktadır. Bunun anlamı en az otomobile sahip olmamıza rağmen otomobil başına çok kayıp verdiğimizdir. Yine tabloya göre otomobil başına en az kayıp veren ülke 38 ile Malta'dır. Tabloya, nüfusa oranla trafik kazalarındaki ölü sayısı açısından baktığımızda Letonya 106 kişi ile ilk sırada yer almakta, Türkiye ise 91 kişiyle Romanya ve Litvanya ile üçüncülüğü paylaşmaktadır. Bu konudaki en az kayba sahip ülke 23 kişi ile yine Malta'dır. Malta'dan sonra 28 kişi ile Hollanda ve 29 kişi ile İngiltere takip etmektedir. Türkiye, tablonun en alt satırındaki AB ülkelerine ait değerlerle kıyaslandığında ise gerek otomobil başına düşen ölü sayısı ve gerekse nüfus başına düşen ölü sayısı bakımından oldukça yüksek değerlere sahiptir.

3. Ekonomik Kalkınma Kavramı

Türkçe’de kalkınma sözcüğü, ilerleme ve gelişimle eş anlamlı kullanılmaktadır. Günümüzde birçok yabancı sözlükte kalkınmaya; kademeli olarak yayılma, büyüme, kesintisiz çalışma, gelişim ve geliştirme, evrim, ilerleme safhası, daha fazla ayrıntıları ile çözümlemek gibi birçok anlam atfedilmiştir (Yavilioğlu, 2002: 60). Kalkınma, sadece üretimin ve kişi başına gelirin artırılması anlamına gelmeyip, azgelişmiş bir toplumda ekonomik ve sosyo-kültürel yapının da değiştirilmesi, yenilenmesidir. Kişi başına düşen milli gelirin artmasının yanında, genel olarak üretim faktörlerinin etkinlik ve miktarlarının değişmesi, sanayi kesiminin milli gelir ve ihracat içindeki payının artması gibi yapısal değişiklikler, kalkınmanın temel öğeleridir (Han & Kaya, 2004: 1).

Ekonomik büyüme ve kalkınma kavramları II. Dünya Savaşı’ndan bu yana ekonomi ve siyaset alanında en çok kullanılan kavramlar arasındadır. II. Dünya Savaşı’nın ardından başlayan teknolojideki hızlı gelişme ile ülkeler arasındaki gelir ve sosyo-ekonomik yapı farklılıklarında görülen belirgin ayrışmaların yaşanması, gelişmiş ekonomilerle birlikte kalkınma sorununu doğurmuştur (Erkan, 1998: 12). Savaş yıllarının ardından Birleşmiş Milletler’in 1947 yılında ülkelerin ekonomik kalkınmada esas amacının bir ülkede yaşayan tüm nüfusun refah düzeyini artırmak olduğunu duyurmasıyla birlikte artık kalkınma olgusu özerk bir çerçeve içinde değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu gelişme sonrasında kalkınma kavramı ağırlıklı olarak kalkınma sorunlarını daha yakından yaşayan Üçüncü Dünya Ülkeleri için kullanılmaya başlanmıştır. Kalkınma kavramı çerçevesinde değerlendirilen geri kalmışlık olgusu kapsamında yetersiz beslenme, açlık, sağlık problemleri, eğitim yetersizliği (yoksunluğu) gibi olgular kalkınma kavramının büyüme kavramından ayrı düşünülmesi gerektiğini ortaya koymuştur (Erbay & Özden, 2013: 6). Böylelikle kalkınma kavramının büyümeden farklı bir anlamda kullanılması gerektiği anlaşılmıştır.

Günümüzde artık kalkınma, büyümeden farklı olarak çok daha geniş bir kapsamda ele alınan bir kavram haline gelmiştir. Birçok boyutu olan kalkınma kavramında, nüfus, teknoloji, dış ticaret, tarım, finansal ilerleme ve beşeri sermaye gibi çok çeşitli unsurlar önemli rol oynamaktadır. Özellikle son yıllarda bilimsel alanda yapılan teorik ve deneysel çalışmalarda kalkınma sürecinde insan kaynağının oynadığı rolü üzerinde durulmakta ve ülkelerin bu alana yatırım yapmaları tavsiye edilmektedir (Özyakışır, 2011: 46).

Ekonomik kalkınma kavramını açıklarken, bu kavramın ana kaynağı olan azgelişmişlik olgusuna değinmekte yarar vardır. Azgelişmişlik, bağımlılık kuramı ile birlikte değerlendirilen ve birçok üçüncü dünya ülkesinin başlıca özelliği arasında yer alan yoksulluk ve ekonomik durgunluğun ifade edilmesinde kullanılan bir olgudur. Azgelişmişlik bu

Ülkelerin gelişemedikleri için yaşadıkları sorunların dışında, emperyalist devletler tarafından smrlmemiş olmasalardı ulaşabilecekleri gelişme düzeyini elde edememelerini de ifade etmektedir. Günümüzde, azgelişmişliğin gerek çerçevesinin çizilmesi ve gerekse ölçülebilir hale getirilmesi için kişi başına reel gelir ölçütü kullanılmaktadır (Erbay & zden, 2013: 2). Dünya Bankası tarafından 2017 yılında yapılan hesaplamalara göre ülkeler; kişi başına gayrisafı milli geliri 995 \$ ve daha az olan ülkeler düşük gelirli, 996-3.895 \$ arasında olan ülkeler düşük-orta gelirli, 3.896-12.055 \$ arasında olan ülkeler üst-orta gelirli, 12.056 \$ ve üstü olan ülkeler yüksek gelirli olarak sınıflandırılmaktadır (Dünya Bankası, 2019).

4. Trafik Kazaları ile Ekonomik Kalkınma Arasındaki İlişkiye Dair Sosyo-Ekonomik Göstergeler

Trafik kazaları birçok ülkenin en önemli problemleri arasında yer almaktadır. Trafik kazalarının sık yaşandığı ülkeler trafik kazalarını en aza indirmede çeşitli çözümler bulmak için yoğun çaba göstermektedirler. Ancak özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde aranan çözümler yetersiz kalmakta ve bu sorun varlığı devam etmekte, hatta her geçen gün büyümektedir. Bu nedenle trafik kazalarının yoğun olduğu ülkelerde bu sorunun ekonomik ve sosyal etkileri de oldukça yoğun olmaktadır. Bu etkiler bir bütün olarak sosyo-ekonomik etkiler başlığı altında değerlendirebilir (Murat, 2010: 37).

Sosyo-ekonomik göstergeler ile trafik kazaları arasındaki ilişki son yıllarda kapsamlı bir şekilde araştırılmaktadır. Bu araştırmalar trafik kazalarının oluşmasında gelir, eğitim düzeyi ve meslek gibi çeşitli sosyo-ekonomik göstergelerin önemli rolü olduğunu göstermektedir. Yine düşük sosyo-ekonomik yapının ve yoksulluğun trafik kazalarının sıklığı ile ölüm ve yaralanma oranının artmasında önemli bir risk unsuru olduğu görülmektedir (Pirdavani ve diğ., 2017: 152-153).

4.1. Sosyal Göstergeler

Trafik kazaları ile ilgili yapılan çalışmaların sonuçlarına göre trafik kazalarının ana sebebi insan davranışlarıdır. Bir toplumda eğitim, denetim, ihtiyaçlar, tutumlar, kültür, kurumlar, toplumsallaşma gibi unsurlar sistemin alt parçalarıdır ve bunların her biri insan davranışı üzerinde etkileri bulunmaktadır. İnsan davranışı ise psikolojik ve sosyolojik özellikler göstermektedir. Hatta insan davranışının çoğu zaman içinde bulunduğu sosyal durumun bir parçası olduğu söylenebilir.

Trafik kazalarının sosyal etkileri arasında, sadece kazayı yaralı olarak atlatan kişi değil ailesi ve toplum da önemli ölçüde etkilenmektedir (Masilkova, 2017: 44). Örneğin yaralanan kişi, eğer kalıcı fiziki bir hasarı

varsa işini kaybetme riskiyle karşı karşıya kalabilmekte ve bu durumda ailesinin geçim kaynağının kesilmesine yol açabilmektedir. Avrupa’da yapılan bir araştırmada bu tip bir durumda aile gelirinin üçte bir oranında azaldığı ve kimi zaman ailelerin çocuklarını çalıştırmak zorunda kalmalarından dolayı okuldan aldıkları görülmüştür. Yine Avrupa İnsan Hakları Birliği’nin kapsamlı bir araştırmasında, trafik kazasından dolayı özürlü olan ailelerin %85’nin yaşam kalitelerinde belirgin bir düşüş olduğu görülmüştür (Weijermars ve diğ., 2016: 107).

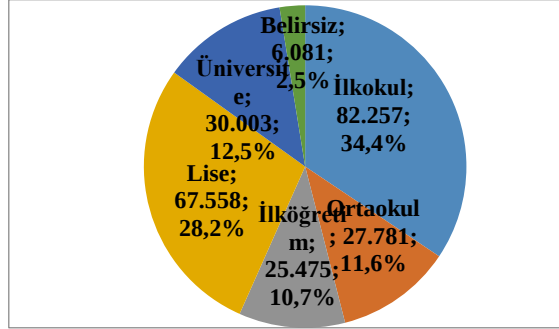
Trafik kazalarıyla ilişkili olan bir diğer unsur ise sosyal gelişmişlik düzeyidir. Sosyal gelişmişlik düzeyi düşük olan ülkelerde veya bir ülkedeki sosyal gelişmişlik düzeyi düşük olan insanlar arasında sıklıkla trafik kazaları görülmektedir. Bunun nedeni ise bu insanların gelir ve eğitim seviyelerinin düşük olması ve aynı zamanda yaşadıkları yerleşim alanlarının iyi olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu insanların maddi imkanları da yeterli olmadığından karayolu taşımacılık sisteminden de yeterince yararlanamamaktadırlar. Bu durumun karşıtı olarak sosyal gelişmişlik düzeyi yüksek olan insanlar arasında daha az trafik kazaları olmaktadır. Bunun nedeni ise bu insanların eğitim seviyelerinin yüksek olmasıdır. Ayrıca bu gruptaki insanlar karayolu taşımacılık sisteminden daha sık yararlanmaktadırlar (Elvik, 2000: 851).

4.1.1. Eğitim

Trafik kazaları nedenleri içinde bilindiği gibi en yüksek oran insan faktörüne aittir. Diğer yandan eğitimin ise hayatın bütün alanlarında insan davranışını değiştirmek için en etkili araç olduğu söylenebilir. Bu nedenle trafikte yer alan sürücü, yaya ve yolcu davranışını değiştirmede eğitime büyük bir rol düşmektedir. Dolayısıyla da bu davranışları değiştirecek eğitimlerin erken yaşlardan itibaren verilmesi trafik kazaları üzerinde önleyici bir etki oluşturmaktadır. Bu şekilde toplumda trafik kurallarına ve trafik kazalarına karşı bireylerde bilinç oluşturulabilmekte ve trafik kazalarının sayısında zamanla azalma sağlanabilmektedir (Şengül, 2015: 30). Bu bakımdan eğitimin trafik kazaları üzerindeki etkisi veya diğer bir deyişle eğitimin trafiğe katkısı herkesçe tartışmasız kabul edilmektedir (Şengül, 2015: 56).

Sürücülerin gerek sürücü belgesi almadan önce ve gerekse bu süreçte aldıkları eğitim hiç kuşkusuz trafik kazalarının önlenmesinde büyük bir paya sahiptir. Ancak bu eğitimlerin dışında, sürücülerin eğitim düzeyleri de önemli bir faktör olabilmektedir. Bu durumu daha iyi anlayabilmek için ülkemizde 2013 yılında trafik kazalarına karışan sürücülerin eğitim düzeylerine göre dağılımının grafiği aşağıda Şekil 2’de verilmiştir.

Şekil 2. 2013 Yılı Trafik Kazalarına Karışan Sürücülerin Eğitim Düzeylerine Göre Dağılımı

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2013: 81.

Şekil 2 incelendiğinde, eğitim düzeylerine trafik kazalarına karışan sürücüler içinde en büyük paya %34,4 ile ilkokul mezunlarının ve toplamda %56,7 ile lise öncesi mezunların en büyük paya sahip oldukları görülmektedir. Lise mezunları %28,3 ve üniversite mezunları ise %12,6 paya sahiptirler. Bu veriler, lise öncesi mezun olan sürücülerin kaza yapma oranının diğer sürücülere göre daha fazla olduğunu göstermektedir. Bu duruma göre başta lise öncesi mezunlar olmak üzere tüm sürücülerin eğitimlerine ağırlık verilmesi gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Eğitimin trafik kazalarına etkisinin yanında, eğitimin kimlere verileceği de oldukça önemlidir. Trafikle ilgili eğitimlerin sadece sürücülere değil trafikte yer alan tüm bireylere verilmesi gerekmektedir. Öncelikle çocukların anne ve baba üzerinde etkili bir uyarıcı ve kontrol edici özellikleri nedeniyle trafik eğitimi çocuklara mutlaka erken yaşlarda verilmelidir. Okul öncesi eğitimi sırasında doğru ve etkin bir trafik eğitim alan bir çocuk anne ve babası başta olmak üzere tüm aile büyüklerini sürücü, yolcu veya yaya olarak uyarmaya başlayacaktır. Böylece bir çocuk en az iki yetişkini, trafikteki davranışları nedeniyle doğru bilgilerle uyaracak ve yönlendirecektir. Kişiliğin temel çatısının okul öncesi dönemde oluştuğu gerçeğinden hareketle, trafik eğitimi bireyin aile çevresinde edinmesinin yanında, sistematik olarak ve bilimsel tekniklerle desteklenerek, örgün eğitim kapsamında çocuklara vermek oldukça önemlidir. Bu durumda bireyin okul öncesi ve ilköğretim döneminde edineceği trafik bilgileri, ona yaşamı süresince rehberlik edecek ve trafikteki davranışlarına yön verecektir (Coşkun ve diğ., 2000: 5).

Eğitimin trafik kazalarının azaltılmasında ciddi etkisi olduğu gibi tersi olarak trafik kazalarının da eğitim üzerinde etkileri bulunmaktadır. Şöyle ki, trafik kazalarında ölümlü veya kalıcı fiziki yaralanmalara maruz kalan bireyler ekonomik olarak ciddi olarak etkilenmektedirler. Bu nedenle

ailenin gelir düzeyinde azalmaya bağlı olarak aile bireylerinin eğitimlerinin aksamasına, kesilmesine veya aldıkları eğitimin kalitesinde düşüşe yol açabilmektedir (El-hamidan, 2006: 15).

4.1.2. Sağlık

Günümüzde trafik kazaları dünya genelinde büyük bir sorun olarak hala güncelliğini ve önemini korumaktadır. Trafik kazalarının azaltılması için ülkeler kaynaklarını harcamalarına rağmen kaza ortalamaları hala yüksek düzeyde olup insanların hayatını büyük ölçüde etkilemektedir. Trafik kazaları, kazaya karışan tüm insanların sağlığı üzerinde fiziksel ve psikolojik etkiler oluşturmaktadır. Fiziksel etkiler ölümlere veya yaralanmaya bağlı çeşitli özürlere (engellere) yol açabilmektedir (Köksal, 1998: 64). Trafik kazaları sonrasında yaralı insanların fiziksel durumunda kalıcı hasarlar olmasa bile psikolojik etkileri uzun süre devam edebilmektedir. Trafik kazaları sonrasında uzun süren sağlık sorunları, toplumsal ve sosyal sonuçları beraberinde getirmektedir. Bu sonuçlar arasında verimliliğinin azalması, hukuk sistemine eklenen iş yükü ve maliyeti, tedavi maliyeti, kişinin ve ailesinin yaşam kalitesinde düşüş en önemli olanlarıdır (Masilkova, 2017: 44).

Trafik kazaları önemli psikolojik sorunlara ve özellikle ASB (Akut Stres Bozukluğu) ile Travma Sonrası Stres Bozukluğuna (TSSB) yol açabilen olaylardır. Yapılan araştırmalarda trafik kazası ile karşı karşıya kalan kişilerin %14-18'inde TSSB geliştiği tespit edilmiştir. Tıp literatüründe TSSB, “Ağır bir psikolojik travma ardından gelişen, travmatik olayın tekrar tekrar yaşanması, olayı anımsatan uyarlardan uzak durma ve artmış uyarılmışlık gibi belirtilerle kendini gösteren bir sağlık bozukluğu” şeklinde tanımlanmaktadır. Yapılan araştırmaların sonucu, trafik kazaları sonrasında en çok TSSB'ye yakalanan kesimlerin 0-14 yaş arasındaki çocuklardan oluştuğunu göstermektedir. Özellikle trafik kazası anında ölüm korkusunun yaşanmasının ya da yaşamın tehdit altında olduğunun algılanmasının TSSB gelişimi için en temel faktörler olduğu bildirilmektedir (Alat, 2014: 78, 84).

Trafik kazaları, ölü ve yaralı yakınları ile fiziksel engele maruz kalanların yaşamlarını her yönüyle olumsuz etkilemektedir. Bu bireylerde psikotropik maddelerin tüketimi, önceki gibi yaşamdan zevk almama, gelecek için plan yapma özelliğini kaybetme, aile durumunda olumsuz değişiklik, kazadan kaynaklı fiziki nedenlerden dolayı iş değişikliği, arkadaş, aile ve iş ilişkilerinde kötüleşme, boşanma, ayrılma gibi sorunlar yaşadıkları tespit edilmiştir. Bu sorunlara ilave olarak kaza sonrası meydana gelen başlıca psikolojik rahatsızlıklar günlük işlere ilgi kaybı, sürücülük yeteneğinin kaybı, kendine güvenmeme, kaygı krizleri, intihar

etme hissi, bunalım, korku, sinirlilik, öğ alma isteği, uykusuzluk, sigara ve alkol kullanımı şeklindedir (Hisar, 2004: 16).

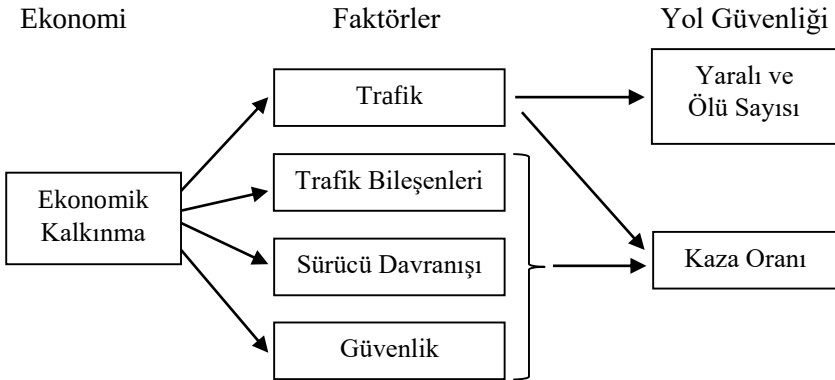
Trafik kazalarındaki ölümlerin engellenmesindeki önemli bir faktör de kaza sonrası ilk ve acil yardımın yapılmasıdır. Trafik kazalarında gerçekleşen ölümlerin %10'nun ilk beş dakika içinde, %50'sinin ilk yarım saatte meydana geldiği ifade edilmektedir. Bu nedenle, kazalardan hızlı bir şekilde haber alınması, bilinçli ve hızlı kurtarma, ilk ve acil yardımın en kısa zamanda yapılması oldukça önemlidir. Araştırmalara göre bilinçli ve hızlı bir şekilde yapılan acil yardım hizmetleri ölümleri en az %20 oranında azaltabilmektedir. Ayrıca kaza sonrası kalıcı özürlülük oranında da ciddi düşüş sağlanacağı kuvvetle muhtemeldir (DPT, 2001: 26).

Trafik kazalarının insanlar üzerinde yol açtığı ölüm, yaralanma ve psikolojik sorunlara bakıldığında, sonuç olarak trafik kazalarının nedenleri ile yol açtığı sorunları arasındaki ilişkinin çift yönlü olduğu söylenebilir. Büyük oranda insan davranışı trafik kazalarına yol açmakta ve bu kazalar da can kaybı ve yaralanmaya yol açmaktadır.

4.2. Ekonomik Göstergeler

İktisadi olarak mikro ve makro bir çok ekonomik göstergenin trafik kazalarıyla doğrudan veya dolaylı ilişkili olması nedeniyle, literatürde trafik kazalarının ekonomiyle olan ilişkisini anlamada çoğunlukla ekonomik kalkınma göstergeleri kullanılmaktadır. Trafik kazaları ile ekonomi arasındaki ilişki aşağıdaki Şekil 3'te şöyle gösterilebilir.

Şekil 3. Ekonomi ile Trafik Kazaları Arasındaki İlişki

Kaynak: International Traffic Safety Data and Analysis Group, 2015: 25.

Şekil 3'te görüldüğü gibi trafik kaza oranları ile ekonomik kalkınma arasında ilişkili dört faktör bulunmaktadır. Bunlardan ilki, trafik tıkanıklığı da diyebileceğimiz trafik yoğunluğudur. Trafik yoğunluğu şekilde

görüldüğü gibi yol güvenliği üzerinde tehdit oluşturmakta, bir risk unsuru olarak ölüm ve yaralanmalara sebep olabilmektedir. Ayrıca trafik yoğunluğu, kazaların önemli bir nedeni olmakla birlikte kaza sayısı veya oranını da doğrudan etkilemektedir.

İkinci faktör olarak, ekonomik kalkınma “riskli kilometre”nin payında bir değişime yol açabilecek trafik bileşenlerini etkileyebilir. Örneğin, ekonomik kalkınma; genç sürücülerin trafik yoğunluğundaki payı üzerinde, hafta içi ve hafta sonlarındaki (veya hafta sonu geceleri) trafik yoğunluğunun dağılımı üzerinde ve trafik yoğunluğundaki yüksek riskli taşıma tiplerinin payında (örneğin ağır yük taşıtları veya bisikletler) bir etkiye sahip olabilir.

Üçüncü faktör olarak, ekonomik koşullara göre sürücüler kendi davranışlarını adapte edebilmektedirler. Örneğin, iyi ekonomik koşullara sahip sürücüler daha acele edebilmekte ve daha hızlı gidebilmektedirler. Bunun yanında restoranlar ve barlarda alkol tüketimine bağlı olarak alkollü sürüşle sonuçlanabilen durumlar oluşabilmektedir. Böylelikle alkollü sürücülerin kaza yapma ihtimali de artabilmektedir.

Dördüncü faktör, ekonomik kalkınma, hükümetlerin, şirketlerin ve yol kullanıcıları tarafından güvenlik için yaptıkları yatırımlar üzerinde bir etkiye sahip olabilmektedir. Örneğin, ekonominin durgun olduğu dönemlerde yol yetkilileri altyapı ve tüketicilerin güvenliği konusunda daha az yatırım yapabilmektedirler. Şirketler ve tüketiciler yeni (daha güvenli) araba alımlarını erteleyebilmekte veya daha ucuz veya ikinci el (daha az güvenli) araba satın alabilmektedirler. İlk faktör trafik yoğunluğu üzerinde ekonomik kalkınmanın etkisiyle oluşan yaralı ve ölü sayısını ifade ederken son üç faktöre göre ekonomik kalkınma, kaza riskini ve dolayısıyla kazalardan etkilenen yaralı ve ölü sayısını etkilemektedir.

Dikkat edilirse şekilde belirtilen bu dört faktörün birbirinden tamamen bağımsız olmadığıdır. Örneğin, trafik yoğunluğundaki artışa yeni ve daha güvenli otomobil satışlarındaki artış eşlik edebilir veya araba sürücülerinin yaş dağılımındaki değişimin sürücü davranışları üzerinde de bir etkisi olabilir (International Traffic Safety Data and Analysis Group, 2015: 23-24).

Trafik kazalarının ekonomik göstergeler ile ilişkisi ilerleyen başlıklarda detaylı olarak irdelenmektedir.

4.2.1. Beşeri Sermaye

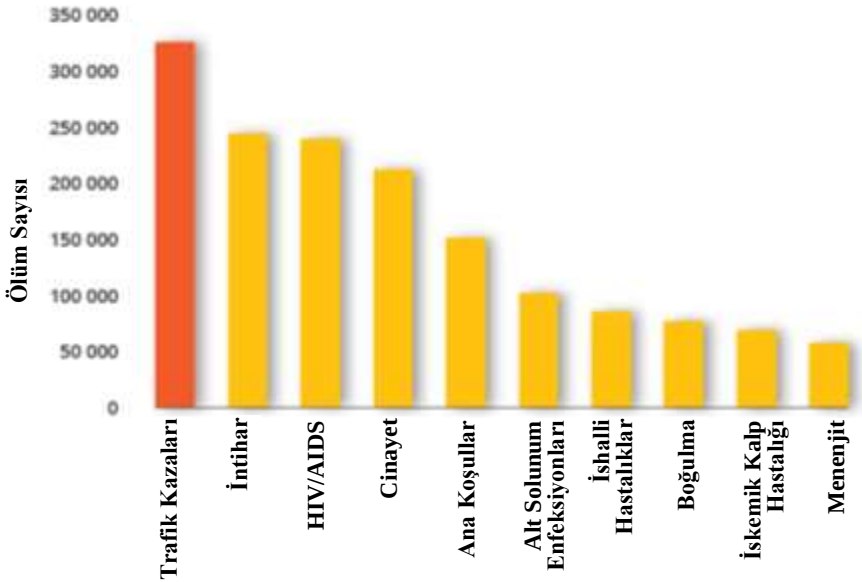
Trafik kazaları bir toplum üzerinde hem ekonomik hem de sosyal etkilere sahiptir. Bu etkiler özellikle bir toplumdaki beşeri sermaye üzerinde kendini daha fazla göstermektedir. Beşeri sermayenin bir ekonomik kalkınma göstergesi olması nedeniyle beşeri sermayedeki

kayıplar, ekonomik kalkınma önündeki en büyük engellerden biridir. Ayrıca bu kayıplar, ekonomiye büyük maliyetler getirmekte ve verimliliğin düşmesine yol açmaktadır. Trafik kazalarındaki ölüm ve yaralanmalar ailelerin maddi ve manevi yüklerini artırmaktadır. Trafik kazasında bir yakını kaybeden bir ailenin yaşam düzeni sarsılmakta ve yaşam kalitesinin düşmesine yol açmaktadır (Ahadi & Ardakani, 2015: 166).

Trafik kazalarının beşeri sermaye üzerindeki etkileri ekonomik, fiziksel, sosyal ve duygusal etkiler olarak sınıflandırılabilir. Trafik kazalarıyla ilgili birçok çalışma, ortaya çıkan ekonomik yükün trafik kazalarından etkilenen ailelerle birlikte ulusal ekonomide de üretkenlik kaybına yol açtığını ortaya koymaktadır. Trafik kazaları sonucu emek kaybı yaşanmakta, işgücü kalitesi olumsuz etkilenmekte, pazar büyüklüğü azalmakta ve potansiyel ekonomik büyümenin yavaşlamasına neden olmaktadır (Ajibola, 2015: 8).

Trafik kazalarındaki ölümler en çok genç insanlar arasında, özellikle işgücü verimliliğinin en yüksek olduğu 15-29 yaş grubunda görülmektedir. Dünya genelinde bu yaş grubundaki ölümlerin nedenleri arasında trafik kazaları ilk sıradadır. Bu yaş grubunun ilk on ölüm nedenine göre ölüm değerleri aşağıda Şekil 4’te verilmiştir.

Şekil 4. 15–29 Yaş Arasındaki Gençlerin İlk On Ölüm Nedeni

Kaynak: Dünya Sağlık Örgütü [WHO], 2015: 12.

Şekil 4'te görüldüğü gibi 15-29 yaş aralığındaki gençlerin en büyük ölüm nedeni trafik kazalarıdır. Diğer yaş grupları da eklendiğinde, trafik kazalarıyla profesyonel ve yetenekli işgücü kaybedilmekte, bunun sonucunda ülke ekonomisinde verimlilik azaltmakta ve aynı zamanda bu durum yoksulluk nedeni olabilmektedir (Adekunle, 2012: 334).

4.2.2. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)

Trafik kazaları ile GSYİH veya ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin araştırılmasına yönelik çalışmalar bu ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Yapılan araştırmalar, GSYİH artışının trafik ölümlerindeki artışla ilişkili olduğunu göstermektedir. Ancak bunun kısa vadeli olarak büyüyen bir ekonomide artan karayolu trafiğine bağlı olarak ortaya çıktığı sonucuna varılmıştır. Bu sonuç, yüksek gelirli ülkelerdeki uzun vadeli büyümenin etkisiyle artan trafik güvenliği ve azalan trafik ölümleri oranlarıyla da teyit edilmektedir. Bu ülkelerde, daha güvenli yolların yapılması, daha güvenli araçların kullanılması ve gelişmiş tıbbi tedavilerin uygulanması trafik güvenliğinin artırılmasındaki ve trafik ölümlerinin azaltılmasındaki en önemli faktörlerdir. Hiç kuşkusuz ki bu faktörler GSYİH ile ilişkilidir. GSYİH ile ilişkili ilave önleyici tedbirler olarak, hız sınırları, emniyet kemeri kullanımı ve sürüş için yasal maksimum alkol limitlerinin uygulanması sayılabilir. Bu konuda yapılan deneysel ve çok sayıda ülkedeki verileri kapsayan çalışmalar, artan refahın gelişmiş ülkelerde trafik ölümlerine karşı koruyucu olduğunu göstermektedir (Dadgar & Norström, 2015: 1-2).

GSYİH ile trafik kazaları arasındaki ilişkinin çift yönlü olduğunu söylemek mümkündür. Nasıl ki uzun vadeli ekonomik büyüme trafik kazalarında azalma sağlıyorsa, trafik kazalarının da ekonomik büyüme üzerinde birtakım etkilerinden bahsedilebilir. Trafik kazaları meydana getirdiği maddi ve manevi kayıplar ile ülke ekonomilerini olumsuz yönde etkilemektedir. Trafik kazalarının ekonomik büyüme önünde bir engel oluşturduğu ve sosyal ekonomik göstergeleri etkilediği söylenebilir. Düşük ve orta gelirli ülkelerde, trafik kazaları GSYİH'de %2-3 oranında bir kayba yol açarken, global ekonomideki kaybın ise yıllık 518 milyar \$ olduğu tahmin edilmektedir. Ajibola (2015) tarafından yapılan çalışmada kişi başına düşen GSYİH ve toplam yol ağı ile trafik kazaları arasında negatif bir ilişkinin olduğu sonucu elde edilmiştir (Ajibola, 2015: 15).

2005-2014 yılları arasındaki bazı Avrupa ülkeleri ve Türkiye'deki trafik ölümlerine dair değerler ile GSYİH verileri aşağıda Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Ülke Bazında GSYİH ile Trafik Ölüm Verileri

Trafik Kazalarındaki Ölüm Sayısı											GSYİH (Milyar \$) ¹									
Ülke Adı	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
İtalya	5.818	5.669	5.131	4.725	4.237	4.114	3.860	3.753	3.401	3.381	2.158	2.202	2.234	2.211	2.089	2.125	2.137	2.077	2.041	2.043
Almanya	5.361	5.091	4.949	4.477	4.152	3.651	4.009	3.601	3.340	3.368	3.213	3.332	3.441	3.478	3.283	3.417	3.542	3.559	3.577	3.646
Norveç	224	242	233	255	212	210	168	145	187	147	409	419	431	434	426	429	433	445	450	459
İsveç	423	428	454	380	341	266	319	285	260	270	451	473	489	486	461	488	501	500	506	519
İspanya	4.442	4.104	3.823	3.100	2.714	2.478	2.060	1.903	1.680	1.688	1.358	1.415	1.468	1.484	1.431	1.432	1.417	1.376	1.352	1.371
İrlanda	396	365	338	279	238	212	186	163	188	193	214	226	238	229	218	222	229	229	232	252
Danimarka	331	306	406	406	303	255	220	167	191	183	319	331	334	332	316	322	326	327	330	335
İsviçre	409	370	384	357	349	327	320	339	269	243	524	545	567	579	567	584	594	599	611	626
Fransa	5.318	4.709	4.620	4.275	4.273	3.992	3.963	3.653	3.268	3.384	2.543	2.604	2.665	2.670	2.592	2.643	2.698	2.702	2.718	2.744
Yunanistan	1.658	1.657	1.612	1.553	1.456	1.258	1.141	988	879	795	304	322	332	331	317	299	272	252	244	246
Türkiye	4.505	4.633	5.007	4.236	4.324	4.045	3.835	3.750	3.685	3.524	658	705	740	747	712	772	858	899	975	1.025

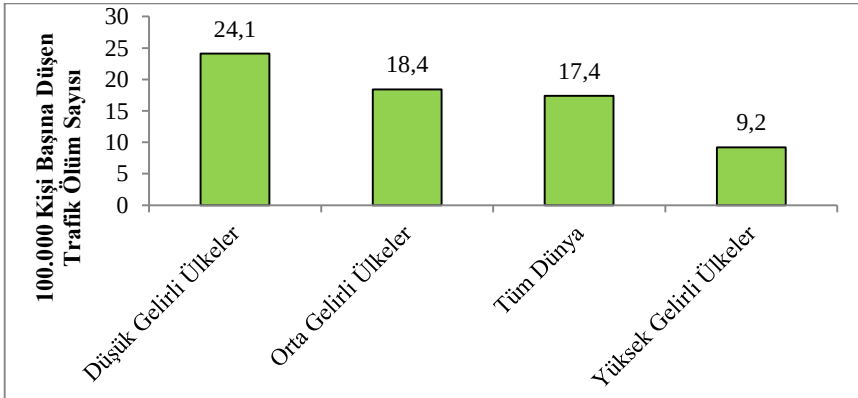
Kaynak: Trafik Kazalarındaki Ölüm Sayısı (European Transport Safety Council, 2018: 30), GSYİH (Dünya Bankası, 2018).

1 2010 yılı Dolar kuru sabit alınarak belirlenmiştir.

Tablo 4’te görüldüğü gibi bazı Avrupa ülkeleri ile Türkiye’deki trafik kazaları ölüm değerleri ile GSYİH verileri arasında negatif bir ilişki bulunmaktadır. Tabloya göre, ülkelerin GSYİH’si arttıkça trafik kazalarının önlenmesi amacıyla yatırımlar artmakta ve buna bağlı olarak da trafik kazaları ölümlerinin azaldığını söylemek mümkündür.

Trafik kazalarının GSYİH ile olan ilişkisi, bir bakıma kişi başına düşen gelir ile olan ilişkisi anlamına gelmektedir. Trafik kazaları ile kişi başına düşen gelir arasında da güçlü ve karşılıklı bir ilişki vardır. Bu ilişkinin yönü yüksek gelirli ülkelerde negatif iken düşük ve orta gelirli ülkelerde pozitiftir (Beeck, Borsboom & Mackenbach, 2000: 504). Bu durum grafik olarak ifade edilirse, aşağıda Şekil 6’da görüldüğü gibi dünya ortalaması her yüz bin kişi başına düşen ölümlü trafik kazası sayısı 17,4’dür. Bu oran yüksek gelirli ülkelerde 9,2 iken düşük gelirli ülkelerde 24,1 ve orta gelirli ülkelerde 18,4’dür. Bu oranlara bakıldığında kişi başına düşen gelire bağlı olarak ekonomik kalkınmışlığın trafik kazalarındaki ölüm oranları üzerinde ne kadar önemli bir etkiye sahip olduğunu söylemek mümkündür (Dünya Sağlık Örgütü [WHO], 2015: 5).

Şekil 5. Ülkelerin Gelir Durumlarına Göre 100.000 Kişi Başına Düşen Trafik Ölümleri

Kaynak: Dünya Sağlık Örgütü [WHO], 2015: 5.

Trafik kazaları sonucu dünya çapında ölümler salgın denebilecek bir düzeye ulaşmıştır. Mevcut veriler, yollardaki yıllık küresel ölümlerin 1,24 milyonu aştığını ve 20-50 milyon arasında kişinin yaralandığını göstermektedir. Düşük ve orta gelirli ülkelerdeki trafik kazalarından kaynaklanan ölümler, dünyadaki toplam kayıtlı araçların sadece % 53’üne sahip olmasına rağmen, toplam küresel ölümlerin %90’ından fazlasını oluşturmaktadır (Dünya Sağlık Örgütü [WHO], 2013: 1).

4.2.3. Kamu Maliyesi

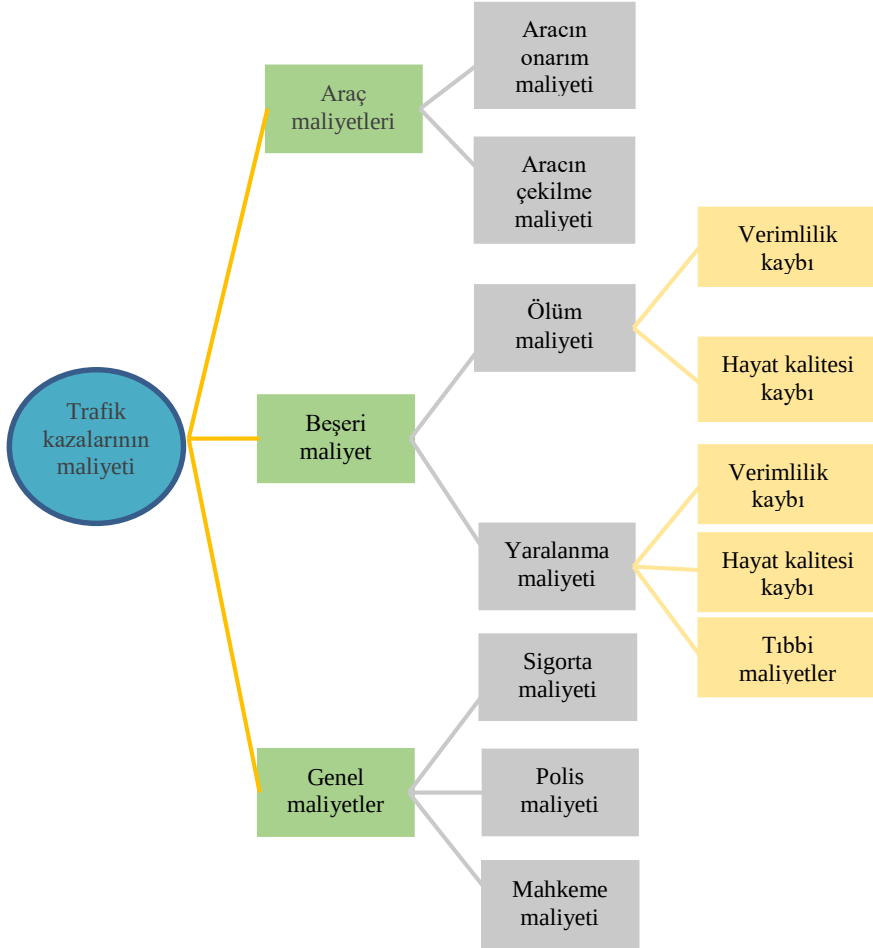
Trafik kazalarının önlenmesi amacıyla devletin yapmış olduğu harcamalar kamu maliyesine yük getirmektedir. Bununla birlikte her yıl bütçeden ayrılan pay ne kadar büyük olursa trafik kazalarında azalma da o kadar hızlı olabilmektedir. Dolayısıyla trafik kazalarının kamuya getirdiği maliyetlerin yanında, trafik önlemleri için yapılan yatırım ve harcamalar da belirli yükler getirmektedir. Bu da karşılıklı döngüsel bir ilişkiye işaret etmektedir.

Trafik kazaları kamu maliyesi üzerinde maddi kayıplar meydana getirdiği gibi beşeri sermaye üzerinde de ölüm, yaralanma, sakat kalma gibi ekonomik kayıplara yol açmaktadır. Burada trafik kazalarının kamu maliyesi üzerinde bıraktığı izleri daha detaylı bir şekilde anlayabilmek için trafik kazalarının maliyetini hesaplamak gereklidir. Bu her ne kadar karmaşık bir işlem dizisi olsa da önemli ve gereklidir. Bir ülkede trafik kazalarının maliyeti aynı zamanda kamu maliyesine getirilen yükü göstermektedir.

Trafik kazalarının maliyeti genel olarak aşağıda Şekil 7’de görüldüğü gibi üç temel bileşenden oluşmaktadır. Bunlar, beşeri maliyetler, araç maliyeti ve genel kaza maliyetleridir. Bu üç temel bileşenden ilki olan beşeri maliyetlerin iki ana unsuru ise ölüm ve yaralanmadır. Burada her iki unsurun da maliyeti manevi acılardan ziyade sigorta şirketlerinin ödedikleri tazminat miktarları ile ölçülmektedir. Ölüm vakalarında ölümün olay yerinde veya hastanede gerçekleşmesine göre tıbbi masraflar değişkenlik göstermektedir. Yaralanmalar ise hafif, ciddi ve sakatlığa yol açan olmak üzere üç kategoride incelenebilir. Bu üç kategorinin tıbbi masrafları, acil tedavi, doktor ve hemşirelik hizmetleri, X-ışınları, CTS, Ultra-Sound, cerrahi, fizik tedavi, ilaçlar ve yatış gibi ciddi ve küçük yaralanma vakaları için ayakta tedavi ve yatarak tedavi dahil tüm kayıpları temsil etmektedir.

Trafik kazalarının maliyetinin hesaplanmasında ikinci bileşen olan araç maliyeti genellikle onarım maliyetleri ve aracın çekilme ücretleri olmak üzere ikiye ayrılır. Üçüncü ve son bileşen olan genel kaza maliyetleri, trafik polisi, mahkeme ve sigorta maliyetlerinden oluşur. Trafik polisi masrafları arasında kaza çizimleri, hasarlı araçların çekilmesi, soruşturma ve raporlar, trafik polisi personelinin harcadığı zaman, her çarpışma için kullanılan araç ve ekipman sayılabilir (Mofadal & Kanitpong, 2016: 209).

Şekil 6. Trafik Kazalarının Maliyet Analizi

Kaynak: Mofadal ve Kanitpong, 2016: 205.

Trafik kazalarının maliyetini hesaplariken kazaların etkisinin her yerde aynı olmayacağı, ülkeden ülkeye veya bölgeden bölgeye farklılıklar olabileceğine dikkat edilmelidir. Birçok araştırmada beşeri maliyetlerin diğer maliyet türlerine göre en yüksek paya sahip olduğu ifade edilmektedir (Bagherinabel, 2014: 20).

4.2.4. Nüfus Artışı

Bir ülkenin nüfus büyüklüğü ve sosyo-ekonomik yapısı karşılıklı etkileşim halinde olan iki değişkendir. Çoğu toplumda nüfus artışı, teknolojik gelişme ve endüstrileşme faktörlerine bağlı olarak araç

sayısında artış olduğu görülmektedir. Bu gelişmelere paralel olarak gelişmekte olan ülkelerde özellikle trafik problemleri ve trafik kazaları sürekli gündemdeki yerini korumuştur (Bagherinabel, 2014: 16). Gelişmekte olan ülkelerde özellikle son elli yılda nüfusun hızla artması nedeniyle trafik de kötü yönde bir değişim geçirmiştir. Trafğin artmasına bağlı olarak trafik sorunları da artmaya başlamıştır (Murat & Şekerler, 2009: 4759). Kazaların değerlendirmesinde analiz edilen bölgenin nüfus bilgileri çok önemlidir. Dolayısıyla, nüfusu yüksek olan bir ülkede trafik yoğunluğunun fazla olması ve trafik kaza sayısının daha fazla olması beklenmektedir.

Nüfus artışının, araç sayısı ve trafik kazaları üzerindeki etkisini değerlendirebilmek için bu değişkenlerle ilgili verilere ihtiyaç vardır. Örneğin, ülkemizdeki 2008-2017 yıllarına dair taşıt sayısı, nüfus, sürücü belgesi ve trafik kazalarına ait veriler aşağıda Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5. Yıllar İtibariyle Motorlu Kara Taşıtı, Nüfus ve Trafik Kazaları

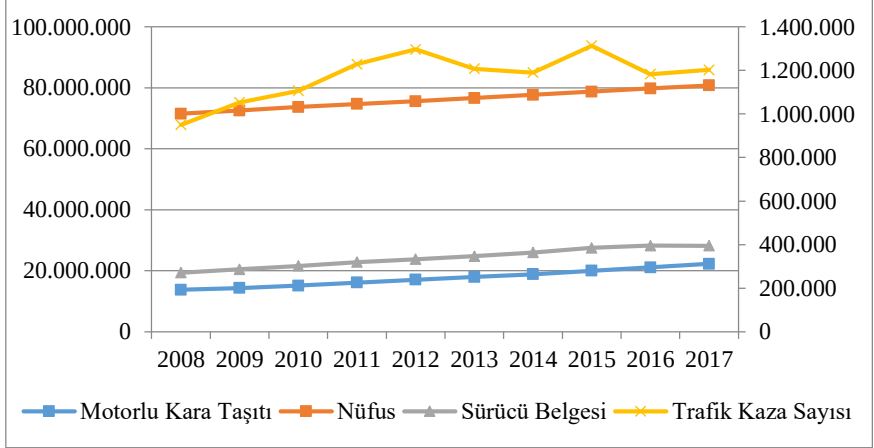
Yıllar	Motorlu Kara Taşıtı		Nüfus (Milyon)		1000 Kişiy e Düşen Araç Sayısı	Sürücü Belgesi		Trafik Kazası	
	Sayısı	Değişim Oranı (%)	Sayısı	Değişim Oranı (%)		Sayısı	Değişim Oranı (%)	Sayısı	Değişim Oranı (%)
2008	13.756.395		71.517		192	19.377.790		950.120	
2009	14.316.700	4,01	72.561	1,46	197	20.460.739	5,59	1.053.346	10,86
2010	15.095.603	5,44	73.723	1,60	205	21.548.381	5,32	1.106.201	5,02
2011	16.089.528	6,58	74.724	1,36	215	22.798.282	5,80	1.228.928	11,09
2012	17.033.413	5,87	75.627	1,21	225	23.760.346	4,22	1.296.634	5,51
2013	17.939.447	5,32	76.668	1,38	234	24.778.712	4,29	1.207.354	-6,89
2014	18.828.721	4,96	77.696	1,34	242	25.972.519	4,82	1.190.010	-0,69
2015	19.994.472	6,19	78.741	1,35	254	27.489.150	5,84	1.313.359	9,54
2016	21.090.424	5,48	79.815	1,36	264	28.223.393	2,67	1.182.491	-9,96
2017	22.218.945	5,35	80.811	1,25	275	28.181.830	-0,15	1.202.716	1,71

Kaynak: Karayolları Genel Müdürlüğü [KGM], 2018: 11.

Tablo 5’te görüldüğü gibi 2008-2017 yılları arasında nüfus artışıyla birlikte sürücü belgesi ve motorlu kara taşıtı sayısında her yıl artış yaşanmıştır. Buna karşın trafik kazalarında 2009-2012 yılları ile 2015 yılında artış görülmekte, ancak 2013, 2014 ve 2016 yıllarında azalma görülmektedir. Tablodaki verilerin daha iyi anlaşılması ve yorumlanması

açısından grafik haline getirilmesi faydalı olacaktır. Bu nedenle tablodaki bir kısım verilerin grafiği aşağıda Şekil 8’de verilmiştir.

Şekil 7. Yıllar İtibariyle Motorlu Kara Taşıtı, Nüfus ve Trafik Kazaları

Tablo 5’deki verilerin seyri, Şekil 8’de daha net görülebilmektedir. Şekil 8’de görüldüğü gibi 2008-2017 yılları arasında nüfus, motorlu kara taşıtı ve sürücü belgesi sayılarında sürekli artış olmuştur. Trafik kazalarında ise 2012 yılına kadar artış, sonrasında azalma, 2015 yılında tekrar artış ve sonrasında tekrar azalma meydana gelmiştir. Tablo 5 ve Şekil 8’e göre motorlu araç sayısı ve sürücü belgesi sayısındaki artış üzerinde nüfus artışının etkisinin olduğunu söylemek mümkündür.

Sonuç ve Tartışma

Trafik kazaları fiziki ve beşeri sermaye üzerinde oluşturdıkları kayıplar nedeniyle günümüzde tüm dünyada önemli bir gündem maddesi olarak yerini korumaktadır. Trafik kazaları dünyadaki ölüm nedenleri arasında dokuzuncu sıradadır. Ancak bu durum ülkelerin kalkınma düzeylerine göre de değişkenlik göstermektedir. Örneğin trafik kazalarına bağlı ölümlerin oranlarına bölge bazında bakıldığında Afrika (%26,6), Doğu Akdeniz (%19,9), Batı Pasifik (%17,3), Güneydoğu Asya (%17,0), Amerika (%15,9) ve Avrupa (%9,3) olduğu görülmektedir. Her ne kadar 2010 yılından bu yana tüm dünyada trafik kazalarında hayatını kaybedenlerin sayısından ciddi bir azalma görülse de özellikle orta ve düşük gelirli ülkelerde bu sayıda artış görülebilmektedir. Daha somut bir şekilde ifade etmek gerekirse, orta ve düşük gelirli ülkelerin dünyadaki kayıtlı araç sayısı payı %54 olmasına karşın, trafik ölümleri içinde payları %90’dır. Yüksek gelirli ülkelerin kayıtlı araç payı %46, trafik ölümleri içindeki payları ise sadece %10’dur. Ülke bazında bakıldığında ise bazı ülkelerde

durumun oldukça vahim olduğu görülmektedir. Bu değerler trafik kazalarının ekonomik kalkınma ve gelir düzeyi ile ilişkisinin varlığına işaret etmektedir.

Trafik kazaları ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi açıklayan bazı sosyo-ekonomik göstergeler bulunmaktadır. Sosyal göstergeler eğitim ve sağlık iken ekonomik göstergeler beşeri sermaye, gelir düzeyi, kamu maliyesi ve nüfustan oluşmaktadır. Bu göstergelerin hem trafik kazaları ile hem de ekonomik kalkınma ile ayrı ayrı çift yönlü ilişkisi vardır. Diğer bir deyişle, ekonomik kalkınma için kullanılan bu göstergeler trafik kazaları ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkinin açıklanmasında da kullanılmaktadır. Belirtilen sosyal ve ekonomik göstergelerin her birinin trafik kazalarının hem sebebi hem de sonuç etkilerine sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Kaynakça

- Adekunle, J. A. (2012). Road Traffic Accident Injuries and Productivity in Nigeria. *Journal of Asian Scientific Research*, 2 (7), 334-344.
- Ahadi, M. R. ve Ardakani, H. (2015). R. Estimating the Cost of Road Traffic Accidents in Iran Using Human Capital Method. *International Journal of Transportation Engineering*, 2 (3), 163-178.
- Ajibola, Y. M. (2015). Impact Assessment of Road Traffic Accidents on Nigerian Economy. *Journal of Research in Humanities and Social Science*. 3 (12), 8-16.
- Alat, A. (2014). *Trafik Kazalarının Çocuklar Üzerindeki Etkileri ve Trafik Polislerinin Çocukları Koruyucu Görevleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Polis Akademisi. Güvenlik Bilimleri Enstitüsü.
- Bagherinabel, E. (2014). *Trafik Kazalarının Zaman Serisi Analizi ile Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi. Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Coşkun, M., Ocaklı, H., Saz, G. Z., Demir, İ. (2000) Türkiye’de Trafik Eğitimi ve Jandarmanın Durumu. Erişim Tarihi: 17.04.2018, <http://www.trafik.gov.tr/SiteAssets/Yayinlar/Bildiriler/pdf/A6-91.pdf>
- Dadgar I, ve Norström T. (2015). Short-Term and Long-Term Effects of GDP on Traffic Deaths in 18 OECD Countries, 1960–2011. *J Epidemiol Community Health*, Sweden.1–8.
- Dünya Bankası (2018). World Development Indicators, Erişim Tarihi: 12.06.2018, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD?locations=TR>

- Dünya Bankası (2019). World Bank Country and Lending Groups, Erişim Tarihi: 07.04.2019, <https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/906519-world-bank-country-and-lending-groups>
- Dünya Sağlık Örgütü [WHO], (2013). Global Status Report on Road Safety. Switzerland.
- Dünya Sağlık Örgütü [WHO], (2015). Global Status Report on Road Safety. Switzerland.
- Dünya Sağlık Örgütü [WHO], (2017). World Health Statistics. Switzerland.
- Dünya Sağlık Örgütü [WHO], (2018). Global Status Report on Road Safety. Switzerland.
- El-Hamidan, Aid. (2006). “El-asar el-ictimaiyet lilhavadis el- mruriyet, el-muitemer el-tilim ve el-Selamet el-mruriyet”, camiat nayif el-Arebiyet lil-‘alum el-Emniyet, Riyaz.
- Elvik, R. (2000) How Much Do Road Accidents Cost the National Economy? *Accident Analysis and Prevention*, (32) 849–851.
- Erbay, R. ve Özden, M. (2013). İktisadi Kalkınma Kuramlarına Eleştirel Yaklaşım. *Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (3), 1-27.
- Erkan, H. (1998), *Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme*. (4.Baskı). Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- European Transport Safety Council, (2018). Ranking EU Progress on Road Safety, 12th Road Safety Performance Index Report. Brussels.
- Han, E. ve Kaya A. A. (2004). *İktisadi Kalkınma ve Büyüme*, (1. Baskı). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Hisar, K. M. (2004). *Türkiye’de Meydana Gelen Trafik Kazalarının Oluş Nedenleri ve Bu Kazaların Azaltılması İçin Gereken Önlemler Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi. Fen Bilimler Enstitüsü.
- International Traffic Safety Data and Analysis Group, (2015), Why Does Road Safety Improve When Economic Times Are Hard?, International Transport Forum.
- Karayolları Genel Müdürlüğü [KGM], (2018). Trafik Kazaları Özeti 2017, Trafik Güvenliği Dairesi Başkanlığı. Ankara.
- Köksal K. (1998). Trafik ve Psikoloji, *EGM Trafik Hizmetleri Başkanlığı, Karayolları Trafikçi Polis Okulu*, 5, Ankara.

- Masilkova, M. (2017). Health and Social Consequences of Road Traffic Accidents. *Social Sciences in Health*, 19. 43- 47.
- Mofadal, I. A. A ve Kanitpong, K. (2016). Analysis of Road Traffic Accident Costs in Sudan Using the Human Capital Method, *Open Journal of Civil Engineering*, 6, 203-216. <http://dx.doi.org/10.4236/ojce>. (Erişim Tarihi: 04.03.2018).
- Murat, B. (2010). *Hukuki ve Cezai Sorumluluk Açısından Trafik Kazaları ve Trafik Kazalarının Tespitinde Yeni Bir Model Önerisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi. Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Murat, Y. ř. ve şekerler, A. (2009). Trafik Kaza Verilerinin Kümelenme Analizi Yöntemi ile Modellenmesi. *İMO Teknik Dergi*, 311, 4759-4777.
- OECD, (2017). Road Safety Annual Report, *Paris, France*. Erişim Tarihi: 12.10.2018. <http://dx.doi.org/10.1787/irtad-2017-en>
- Öztürk, O. (2013). *Türkiye’de Trafik Kazaları Gerçeği-II*. (1.Baskı). İstanbul: Pasifik Ofset.
- Öztürk, O. (2014). Trafik Kazaları ve Nedenleri. Erişim Tarihi: 12.10.2017, <http://osmanozturk.com.tr/trafik-kazalari-ve-nedenleri/>
- Özyakışır, D. (2011). Beşeri Sermayenin Ekonomik Kalkınma Sürecindeki Rolü: Teorik Bir Değerlendirme. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 6 (1), 46-71.
- Pirdavani, I. A., Daniels, S., Vlierden, K. V., Brijs, K., Kochan, B. (2017). Socioeconomic and Sociodemographic Inequalities and Their Association with Road Traffic. *Journal of Transport & Health*. 4, 152–161.
- Polat, O. (1996). Adli Travmatolojide Trafik Kazalarına Genel Bakış. *Adli Tıp Bülteni*, 18-25.
- şengöl, A. (2015). *Trafik Kazalarında Gerçek Verilerin Oluşturulması ve Trafik Kazalarının Önlenmesine Yönelik Etkin Eğitim Faaliyetlerinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Temel, F. ve Özcebe, H. (2006). Türkiye’de Karayollarında Trafik Kazaları. *STED Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*. 15 (11). 192-198.
- Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], (2013). Trafik Kaza İstatistikleri Karayolu, 1. Baskı, Ankara.

- Weijermars, W., Meunier, J. C., Bos, N., Perez, C., Hours, M., Johannsen, H., Barnes, J., Wijnhuizen, G. J., Nuytens, N., Dupont, E., Brown L., Quigley, C., Filtness, A., Perez, C., Olabarria, M., Duran, X., Martin, J., Bauer, R. (2016), Physical and Psychological Consequences of Serious Road Traffic Injuries, Deliverable 7.2 of the H2020 Project Safety Cube.
- Yavilioğlu, C. (2002). Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 3 (1), 59-77.

▪ İKTİSAT

İŞ DOYUMU VE YAŞAM DOYUMU İLİŞKİSİ BİR KAMU KURUMUNDA ALAN ARAŞTIRMASI

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE JOB AND THE LIFE SATISFACTION IN A PUBLIC INSTITUTION

Dr. Gökhan ULUDAĞ *

GİRİŞ

Bugünün iş dünyasında meydana gelen yenilikler ve gelişmeler insan hayatını büyük ölçüde etkilemektedir. Bu yenilik ve gelişmeler sadece fiziki değil aynı zamanda kavramsal ve psikolojik olarak da gerçekleşebilmektedir. İnsanlar bu etkileşim sonucunda yaşamlarını daha kolay hale getirip mutlu olabilecekleri gibi zaman zaman olumsuz yönde etkilenerek mutsuz ve umudunu yitirmiş bireylere de dönüşebilmektedirler.

İnsanların mutlu bireyler olmaları için yaşamlarında doyuma ulaşabilmeleri gerekmektedir. Yeterince doyuma ulaşamayan insanlarda doldurulamayan boşluğun neden olduğu rahatsızlık sonucu, çevrelerindeki insanlarla olumsuz ilişki kurmaları söz konusu olabilmektedir.

İnsanlar gününün büyük bir bölümünü işyerinde geçirmektedirler. Bu nedenle iş ortamında karşılaştıkları olumlu ve olumsuz durumlar iş sonrası gerek ev gerek sosyal yaşamını etkileyebilmektedir. Özellikle iş yerinde yaşanan tatsız olaylar aile huzurunun bozulmasına ve ciddi zararlara yol açabilmektedir. Yaşam doyumu insanların sağlıklı ve huzurlu bireyler olmaları için oldukça önemlidir. Bu nedenle yaşam doyumunu pozitif olarak etkileyen unsurlar üzerinde yoğunlaşmak gerekmektedir.

İşgörenlerin yaptıkları işi anlamsız bulması ve değer vermemesi, işin kalitesi ve getireceği kâr açısından zararlı sonuçlara yol açabilir. Yöneticilerin bu noktada devreye girmeleri gerekir. En üst düzeyde istifade etmek için iş ile işgörenler arasında uyum sağlanarak işgörenlerin doyuma ulaştırılması gerekmektedir. Bir işgörenin en son yapmak istediği işin kendisine dayatılması, ortaya çıkacak zarara da razı olması anlamına gelmektedir.

Yöneticilerin, işgörenlerin iş doyumuna ulaşmaları için; kamu da ya da özel sektörde yaptığı işin niteliğine göre kendisini topluma katkı sağlayan birey olarak görmesini, işine daha sıkı sarılmasını ve yaptığı işten haz almalarını sağlamaları gerekmektedir.

İş ve yaşam doyumu arasında bulunan ilişkinin gücü ne derece yüksek ise iş yaşamının kalitesi dolayısıyla da tüm yaşamın kalitesi de o derece yüksek olmaktadır (Rice, McFarlin, Hunt ve Near, 1985: 298). Yaşam doyumu açısından oldukça önemli olan iş doyumunun artırılması, hem

yöneticilerin hem de organizasyonların hedeflerine ulaşmaları noktasında başvurmaları gereken konuların başını çekmektedir.

1. Teorik Çerçeve

1.1. İş doyumu

Yeni kurulan organizasyonlarla birlikte işgören sayısı her geçen gün daha da artmaktadır. Organizasyonlar açısından önemli olan işgörenlerin sayısından ziyade, onlardan ne kadar yararlandıklarıdır. İşgörenlerden tam anlamıyla yararlanmak için başvurulacak yollardan birisi de işgörenlerin iş doyumuna ulaşmalarını sağlamaktır.

Literatüre bakıldığında iş doyumu ile ilgili çok sayıda tanıma rastlanabilir. Bu tanımlardan bazıları şu şekildedir: Barutçugil iş doyumunu, bir işgörenin yerine getirdiği işin ve kazandıklarının, ihtiyaçlarıyla ve kişisel olarak önem verdikleri ile örtüştüğünü ya da örtüşmesine imkân sağladığını analiz etmesi sonucu gerçekleşen duygu şeklinde ifade etmiştir (Barutçugil, 2004: 389). Başka bir tanımda iş doyumu, çalışanların işlerine olan tutumunu ve işyerine yönelik beklentileri olarak belirtilmektedir (Miner, 1992: 116). Veenhoven (1996: 146) ise, iş doyumunun işgörenin işi ile ilgili geliştirdiği tutumların bir sonucu olarak ortaya çıktığını belirtmiştir.

İş doyumu birçok disiplinin konusu haline gelerek sürekli araştırılan mevzular arasında yer almaktadır (Saleem vd., 2010: 214). İş doyumunun çok sayıda disiplinin içerisinde incelenmesi, iş hayatındaki önemini ortaya koymaktadır. Şayet iş görende çıktılar girdilerle aynı düzeyde veya daha üzerinde hissi oluşuyorsa güçlü iş doyumu, aksi durumda düşük performans durumundan bahsedilebilir (Egan vd, 2004: 283). İş doyumuna ulaşılması durumunda başta performans olmak üzere birçok olumlu etki de birlikte oluşmaktadır.

İş doyumu, çalışanların işleri ile ilgili içsel ve dışsal faktörlere yönelik pozitif ya da negatif hisleri kapsamaktadır (Odom vd., 1990: 159). İşgörenlerin çalışma süreleri, organizasyon içinde yemek ihtiyacının karşılanması, işyerine ulaşım için servis ayarlanması, işyerindeki boş vakitlerinde uğraşabileceği sosyal aktivite alanlarının olması iş doyumuna etki eden pozitif faktörler olarak bahsedilebilir. Bunlara karşılık sağlıklı çalışma koşulları, ağır işler, işyerine ulaşım sıkıntısı vb. konular ise negatif hisler olarak belirtilebilir. Kişinin yerine getirdiği iş, kişisel ihtiyaçlarını gidermesinin yanı sıra, kişinin his ve değer yargılarına da etki ediyorsa, iş doyumunun başladığı anlamına gelmektedir (Aksu, 1995: 46). İşgörenler yaptıkları işe anlam katabiliyorsa; insanlara yönelik güzel bir hizmet sunabilme, organizasyonun başarısına katkı sağlama ya da kaliteli bir ürün üretimi sağladığını düşünüyorlar ise doyumun gerçekleştiği düşünülebilir. İş doyumu, insanların işleriyle bağlantılı hislerini, tutumlarını ve

seçimlerini açıklamaktadır (Chen, 2008: 106). İş doyumu, çalışanların, görev yaptıkları yerin kendileri için mühim olan beklentilerinin hangi seviyede gerçekleştiğiyle ilgili algılarının sonucudur (Tella vd., 2007: 4).

İşgörenlerin görev yaptıkları organizasyondan bir takım beklentileri olabilir. Bu beklentiler karşılandığında, işgörenin işi ile kurduğu bağ daha da güçlenecek ve görev yaptığı organizasyonun başarısı için daha fazla emek harcayacaktır. Fakat bir sorunu olduğunda üstleri tarafından dinlenmeyen, sorunlarına üzüm üretilmeyen işgörenlerin, yaptığı işe önem vermemesi ve değersiz görmesi durumu oluşabilir. Bu durum işgörende doyumсуuzluęa yol açar ve yapılan işi kalitesini düşürebilir.

1.2. İş Doyumunun nemi

Bir organizasyon ancak iş görenlerin ortaya koyduğu performans kadar başarılı olabilir. İş görenlerin de iyi performans gösterebilmeleri için yaptıkları işten duydukları doyum oldukça önemlidir. Başka bir ifade ile kişiisel doyumun yükseltilmesi, organizasyonun başarısına da yol açacaktır. Bunu gerçekleştirmenin yolu ise, iş görenlerin ifa ettikleri işi anlamlı hale getirebilecekleri, kendilerini yetkin ve inisiyatif alabilecek birisi olarak hissedecekleri ve çıktıyı etkileyebilecekleri bir çalışma alanı oluşurmaktan geçmektedir. Bu doğrultuda en büyük görev şüphesiz yöneticilere aittir (Erdil v.d.,2004:17-18).

İş doyumu organizasyonların st pozisyonunda bulunan yöneticiler açısından işgörenlerin kurumlarına ve işlerine karşı gösterdikleri olumlu tutum neticesinde geliştirdikleri performans ve verimlilik bakımından da oldukça önemli bir yere sahiptir. İşgörenlerde iş doyumunun ileri seviyede olması, verimliliğin ve üretkenliğin de ileri seviyede olması, iş gücü devir oranı ve devamsızlıkların azalması, işe bağlılığın yükselmesi gibi örgüt tarafından arzu edilen sonuçlara neden olmaktadır (Yavaş,1993:71).

Hem zel sektörde hem de kamuda görev yapan çok sayıda işgören bulunmaktadır. Bu işgörenler gününün büyük bir bölümünü işyerinde geçirmektedir. İşyerinde doyuma ulaşamayan ve bu nedenle mutсуuz ve huzursuz olan insanların bu sıkıntılarını aile hayatına yansıtmaları söz konusu olabilir. Nitekim insanlar duyguları güçlü olan varlıklardır ve bu duyguları saklamak oldukça zordur. Aynı şekilde işyerinde doyuma ulaşan insanların mutluluklarını aile yaşantısına da olumlu yansıtmaları ve hayata pozitif bakmaları beklenir. Düşük düzeyde gerçekleşen iş doyumu, çalışanların yaptığı işten memnuniyet duymamasına ve işe ilgili bıkkınlık ve isteksizlik içerisinde olmasına sebep olabilmektedir (Tengilimoğlu ve Yiğit, 2005: 27). Bu durum, organizasyonda yönetici konumundaki kişilerin hiçbir zaman arzu etmeyeceği bir durumdur. Nitekim bıkkınlık hissi ile görevini yapan işgörenler bu olumsuz ruh halini etrafındaki çalışanlara da yansıtabilir.

İş doyumunu üst düzeyde tatmin edilmiş çalışanlarda, işine daha iyi odaklanabilmekten dolayı iş kazaları oranının da azaldığı gözlemlenmektedir (Bozkurt ve Bozkurt, 2008: 3). İşyerinde meydana gelen iş kazaları işgörenler üzerinde kalıcı hasarlara yol açabilmektedir. Bu yönü itibariyle de iş doyumunun önemi ortaya çıkmaktadır.

İş doyumunda istikrara sahip olan çalışanların daha etkili olacağı ve daha verimli çalışacağı düşünülmektedir (Sousa-Poza ve Sousa-Poza, 2000: 521). Aynı şekilde iş doyumuna ulaşamayan işgörenlerde oluşan huzursuzluğun performanslarına olumsuz etki edeceği öngörülebilir.

Yapılan araştırmalar, işinden doyum sağlayan çalışanın olumlu davranış içerisinde olduğunu ve bu davranışını hem işyerinde hem de özel yaşamında sergilediğini; iş doyumunu düşük olan çalışanların ise işten kaçma ve işten ayrılma eğiliminde olduğunu göstermiştir (Özkalp, 1996:75).

1.3. Yaşam Doyumu

İnsanlar günlük yaşam içerisinde; evde, iş hayatında ve sosyal çevrede çeşitli faaliyetlerde bulunurlar. Bu faaliyetler esnasında kişinin kendisini mutlu ve huzurlu hissetmesi oldukça önemlidir. Nitekim mutluluk ve mutsuzluk, kolayca karşı tarafa yansıtılan ve gün içinde devam eden duygulardır. İdeal olan, insanların faaliyetlerde bulunurken huzurlu olması ve gerekli doyuma ulaşabilmesidir. Dolayısıyla, yaşam doyumunu kavramı kendisinden söz ettirmektedir.

Yaşam doyumunu kavramından, insanların yaşamının sadece belli bir kısmı değil yaşamın tamamından alınan doyum anlaşılmaktadır. Yaşam doyumunu insanların iş dışında kalan yaşamı ile ilgili duygusal tepkisidir (Özdevecioğlu, 2003:697). Yaşam doyumunu, genel itibariyle kişinin tüm yaşamını ve bu yaşamın bütün boyutlarını kapsamaktadır. Yaşam doyumundan bahsedildiğinde, sadece tek bir duruma ilişkin doyum değil, bütün olarak tüm yaşantı içerisindeki doyum anlaşılmaktadır (Aydın, 2010:24-25). Başka bir tanıma göre, yaşam doyumunu, genel açıdan insanların kendi yaşamından duyduğu memnuniyeti yansıtmaktadır (Telman ve Ünsal, 2004:12). Tanımlardan da anlaşılacağı üzere yaşam doyumunu insanların kısa süreli ya da günün belirli bölümlerinde değil, tüm yaşamı içerisinde doyuma ulaşabilmeleri durumudur.

Yaşam doyumunu, büyük ölçüde duygusal temele dayanan bir kavramdır. İnsanların yaşamını ideal olarak analiz etmesiyle kendini gösteren bir durumu ya da sonucu yansıtmaktadır. Aynı şekilde kişinin mutluluğunu ve kaliteli yaşamını da dikkat çekmektedir. (Piccolo, vd., 2005: 966). Duygular insan yaşantısında oldukça büyük öneme sahiptir. Güçlü duygulara sahip kişiler hayata daha sıkı tutunurlar ve karşılaştıkları sorunlar karşısında kolay kolay ümitsizliğe düşmezler. Aynı şekilde hayata

pozitif bakabilmek, etrafındaki insanlara güzel bir enerji verebilmek açısından duyguları yönetebilmek ayrı bir öneme sahiptir.

Yaşam doyumu açısından önemli bir yere sahip olan konu da yaşam kalitesidir. Yaşam kalitesi; kişisel ve toplumsal ölçütler baz alınarak, insanların kişi-çevre döngüsünde gerçekleşen çok yönlü bir analizdir (Yurtseven, 2003:42). Yaşam kalitesi açısından insanların beklentileri ile çevresinden gelen tepkiler birbiriyle örtüşmesi gerekmektedir. Çevreden gelen beklentiler kişinin beklentisini karşılamıyor ise yaşam kalitesinin düşük olduğu karşımıza çıkmaktadır.

Yaşam doyumunu etkileyen bazı değişkenler bulunmaktadır. Bu değişkenler; Yaş, cinsiyet, çalışma ve iş evliliği ve aile (Şahin,2008:20). İnsanların sahip oldukları farklı yaşam tarzları yaşam doyumunu üzerinde farklı etki bırakabilir. Zengin bir ailede dünyaya gelmek, iyi bir eğitim almak, etrafındaki insanlar tarafından saygı duyulan bir konuma sahip olmak vb. imkânlarla sahip olan insanların, bu imkânlarla sahip olmayanlara göre yaşam doyumuna ulaşması ya da daha fazla yaşam doyum seviyesinde olmasına neden olabilir. Aynı şekilde ekonomik güçlükler çeken bir ailenin ferdi olmak, aile bireylerinden birinin hayattan ayrılması, eşlerin geçimsizlik vb. nedenlerle ayrılması da yaşam doyumunu olumsuz etkileyeceği söylenebilir.

1. 4. İş Doyumu İle Yaşam doyumunu Arasındaki İlişki

Yaşam doyumunu insanların yaşamındaki genel tatminiye durumudur. İnsanlar gününün büyük bir bölümünü iş yerinde geçirmektedir. Bu nedenle işyerinde doyuma ulaşmanın, yaşam doyumunu etkilemesi ya da yaşam doyumunu neticesinde işyerinde olumlu bir geri dönüş yaşanması normal bir durumdur.

Hem iş doyumunun hem de yaşam doyumunun duygusal unsurlardan etkilenmesi, insan hayatı içerisinde farklı zeminlerde oluşturdıkları fakat birbirini etkileme kabiliyetine sahip tutumlar olması iki kavramın ilişkisinin ne şekilde olduğunun araştırılmasını önemli kılmaktadır. (Çevik ve Korkmaz, 2014: 132). Judge vd., (1998: 25-26) iş doyum ve yaşam doyum arasındaki ilişki ile ilgili gerçekleştirdikleri çalışmalarında; iş doyumunda olduğu gibi, yaşam doyumunun da duygusal unsurlara dayanan bir algı olduğunu ifade etmişlerdir. Duyguların üzerinde etkili olduğu bu iki kavramın doyum seviyesinin artırılması konusunda, bu kavramlar arasındaki ilişkisinin incelenmesinde yarar olduğu düşünülmektedir.

İş doyumunu birçok açıdan organizasyonların performansları için önem taşıdığı gibi, işgörenlerin yaşam doyumunu ile de yakından ilişkilidir. Dolayısıyla iş doyumunun bu her iki yönü işgörenlerin çalışma ve sosyal hayatı üzerinde etki etmektedir (Yavaş,1993:71). Yaşamında huzurlu olan

birisinin işyerinde huzursuz olması ya da işyerinde huzurlu olan birisinin yaşamında huzursuz olması normal değildir. Her iki durumun paralellik göstermesi beklenilir.

İş doyumunu insanların tüm yaşam doyumunu da etkilemektedir. İş doyumunun beklenen seviyede olmadığı durumlarda, yaşam doyumunu da düşük olabilir (Davis,1988:96). Aynı şekilde yaşamında doyuma ulaşamayan kişinin yaptığı işin kalitesinin istenilen düzeyde olması gerçekleşmesi zor bir durumdur.

İnsanların davranışlarına yön veren psikolojileri de göz önünde bulundurulduğunda, iş hayatı içerisinde karşılaştıkları olumlu ya da olumsuz durumları iş sonrasında yansıtmamaları oldukça zordur. Bu durum iş ve yaşam doyumunu ilişkisine dikkat çekmektedir.

2. Araştırmanın Metodolojisi

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı, iş doyumunu ve yaşam doyumunu ayrıntılı biçimde incelemek, aralarındaki ilişkiyi ortaya koymak ve işletmelerde iş görenler için bu ilişkileri demografik değişkenler açısından ortaya koymaktır.

Dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi ülkemizde de devlet işlerinin sorunsuz bir şekilde yerine getirilmesi ve tüm halkın hizmet alabilmesi için görev yapan kurumlar mevcuttur. Bu kurumlarda çalışan kişilerin iş doyumları ne kadar yüksek olursa, hem iş kalitesi o kadar yüksek olacak hem de yaşam doyumları o kadar yüksek olacaktır.

Bu araştırma da Ankara İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü'nde iş doyumunun ne düzeyde olduğunun ölçülmesi, işgörenlerin hayatta daha huzurlu olmaları amacıyla iş doyumunun yaşam doyumunu ile olan ilişkinin tespit edilmesi açısından son derece önemlidir.

Literatürde iş doyumunun yaşam doyumunu üzerinde etkisine yönelik yapılan çalışmalara katkı sağlaması beklenilmektedir.

2.2. Araştırmanın Evreni – Örneklemi

Araştırma evreni Ankara İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü'nde çalışan toplam 450 personelden oluşmaktadır. Bu doğrultuda ilgili kamu kurum müdürü ile yüz yüze görüşme yapılarak gerekli izin alınmış olup, İl müdürlüğünde görev yapan personel yardımıyla anket soruları 300 personele ulaştırılmış, anketlerin doldurulmasının ardından anketler toplanmıştır. Araştırmaya uygun bulunan 220 anket değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Ankara da kamu kurumunda çalışan personelin bir bölümünün periyodik şekilde görev yapmaları nedeniyle, çalışan personele;

kurumundaki biriminde istenilen zamanda ulaşılamaması araştırmada karşılaşılan zorluklardandır.

2.3. Araştırmanın Hipotezleri Ve Modeli

Araştırma kapsamında test edilen hipotezler ise şunlardır:

H1a. İşgörenlerin iş doyumu düzeyleri cinsiyet değişkeni açısından farklılık göstermektedir.

H1b. İşgörenlerin yaşam doyumu düzeyleri cinsiyet değişkeni açısından farklılık göstermektedir.

H2a. İşgörenlerin iş doyumu düzeyleri medeni durum değişkeni açısından farklılık göstermektedir.

H2b. İşgörenlerin yaşam doyumu düzeyleri medeni durum değişkeni açısından farklılık göstermektedir.

H3a. İşgörenlerin iş doyumu düzeyleri öğrenim durumu değişkeni açısından farklılık göstermektedir.

H3b. İşgörenlerin yaşam doyumu düzeyleri öğrenim durumu değişkeni açısından farklılık göstermektedir.

H4a. İşgörenlerin iş doyumu düzeyleri yaş değişkeni açısından farklılık göstermektedir.

H4b. İşgörenlerin yaşam doyumu düzeyleri yaş değişkeni açısından farklılık göstermektedir.

H5a. İşgörenlerin iş doyumu düzeyleri çalışma süreleri değişkeni açısından farklılık göstermektedir.

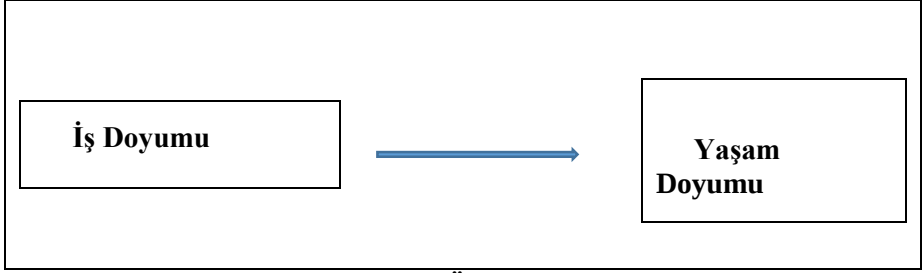
H5b. İşgörenlerin yaşam doyumu düzeyleri çalışma süreleri değişkeni açısından farklılık göstermektedir.

H6a. İşgörenlerin iş doyumu düzeyleri görev unvanı değişkeni açısından farklılık göstermektedir.

H6b. İşgörenlerin yaşam doyumu düzeyleri görev unvanı değişkeni açısından farklılık göstermektedir.

H7. İş doyumu ile yaşam doyumu pozitif ilişkilidir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

2.4. Araştırmanın Yöntemi ve Ölçüm Aracı

Çalışma anket yoluyla yapılmıştır. Anket formunun birinci bölümü örnekleme yer alanların yaş, cinsiyet, öğrenim durumu, medeni durum, iş tecrübesi ve görevi gibi özelliklerin yer aldığı demografik bilgileri içermektedir.

İş Doyumunu ölçmek için; Arnett (1999) ve Judge vd., (2009) tarafından geliştirilen 5 maddeli ölçek kullanılmıştır. Ölçeğin Türkçe uyarlaması Turunç ve Çelik (2012) tarafından yapılmıştır. İşgörenlerin Hiçbir zaman (1), Nadiren (2), Ara sıra (3), Sıklıkla (4), Her zaman (5) şeklindeki 5 aralıklı likert ölçeği üzerinde cevaplamaları istenmiştir.

Uygulanan anket çalışmasının ne oranda güvenilir olduğunu göstermek amacıyla Alfa Katsayısı'ndan (Cronbach's Alfa) yararlanılmıştır. Alfa katsayısı doğrultusunda anketin güvenilirliği aşağıdaki şekilde değerlendirilmesi mümkündür (Kalaycı, 2006: 405):

Tablo 1: Cronbach's Alfa Katsayılar Değerlendirme Tablosu

KMO Değerleri	Yorum
0,9	Mükemmel
0,8	Çok iyi
0,7	İyi
0,6	Orta
0,5	Zayıf
0,5'in altı	Kabul edilemez

Kaynak: (Kalaycı, 2006: 322)

Yaşam doyumunu ölçmek için; Diener, Emmons, Larsen ve Griffin (1985) tarafından geliştirilen "Yaşam Doyum Ölçeği" nin (YDO) Dağlı ve Baysal (2016) tarafından Türkçeye uyarlanan 5 maddelik versiyonu

kullanılmıştır. İşgörenlerin anket sorularını ‘Kesinlikle katılmıyorum (1), katılmıyorum (2), kararsızım (3), katılıyorum (4) ve kesinlikle katılıyorum (5)’ şeklindeki 5 aralıklı likert ölçeği üzerinde cevaplamaları istenmiştir. İstatistiksel olarak anlamsız bulunan (3.) soru çıkarılmıştır.

Tablo 2: İş Doyumu ve Yaşam Doyumu Ölçekleri Güvenilirlik Katsayıları

İş Doyumu Ölçeği Güvenilirlik Düzeyi	0,822
Yaşam Doyumu Ölçeği Güvenilirlik Düzeyi	0,911

İş doyumu ölçeğinin güvenilirlik düzeyinin; 0,822 olduğu ve kullanım açısından güvenilir olduğu görülmüştür. Yaşam doyum ölçeğinin güvenilirlik düzeyi; 0,910 olduğu ve kullanım açısından güvenilir olduğu görülmüştür.

2.5. Verilerin Analizi

Verilerin değerlendirilmesinde SPSS 21.0 istatistik programı kullanılmıştır. Araştırmada elde edilen veriler, araştırmanın amacı doğrultusunda çeşitli istatistiksel teknikleri (frekans dağılımı, ortalama, t-testi, anova, regresyon, korelasyon) kullanılarak yorumlanmıştır. Verilerin değerlendirilmesi, katılımcıların her bir soruya verdikleri cevapların toplam puanları üzerinden yapılmış olup, istatistikî anlamlılık düzeyi $p < 0.05$ olarak kabul edilmiştir.

2.6. Bulgular

Araştırmaya katılanların yüzdeler dilimini ve sayılarını tespit etmek amacıyla frekans alınmıştır.

Tablo 3. Demografik Değişkenlerin Frekans ve Yüzde Değerleri

Temel Demografik Sonuçlar		F	%
Cinsiyet	Erkek	152	69,1
	Kadın	68	30,9
Medeni Durum	Evli	141	64,1
	Bekâr	79	35,9
Eğitim Durumu	İlköğretim	29	13,2
	Lise	45	20,5
	Yüksekokul	19	8,6
	Lisans	116	52,7
	Yüksek Lisans	11	5,0
Yaş Aralığı	21-31	75	34,1
	31-41	73	33,2
	41-51	60	27,3
	51-61	11	5,0
Çalışma süresi	0-5 Yıl	43	19,5
	6-10 Yıl	83	37,7
	11-15 Yıl	23	10,5
	16-20 Yıl	33	15

	21 ve üstü	38	17,3
	İşçi ve diğer	93	42,3
	Memur	54	24,5
Görev	Şef Birim –	11	5,0
Unvanı	Sorumlusu	56	25,6
	Uzman	6	2,7
	Şube Md. ve		
	Şube Md. Yrd		
Toplam			100

Araştırmaya Katılanların % 69.1'i erkeklerden oluşmakta olup 152 kişidir, % 30.9'u ise kadınlardan oluşmakta olup 68 kişidir. Araştırmaya katılanların % 64.1'i evlilerden oluşmakta olup 141 kişidir, %35.9'u ise bekârlardan oluşmakta olup 79 kişidir. Araştırmaya katılanların %13.2' si ilköğretim mezunu olup 29 kişiden oluşmaktadır, % 20.5'i lise mezunu olup 45 kişiden oluşmaktadır, % 8.6'sı yüksekokul mezunu olup 19 kişiden oluşmaktadır, % 52.7'si lisans mezunu olup 116 kişiden oluşmaktadır, % 5'i ise lisans üstü eğitim almış olup 11 kişiden oluşmaktadır. Araştırmaya katılanların % 34.1'i 21-31 yaş aralığında olup 75 kişiden oluşmaktadır, % 33.2'si 31-41 yaş aralığında olup 73 kişiden oluşmaktadır, % 27.3'ü 41-51 yaş aralığında olup 60 kişiden oluşmaktadır, % 5'i 51-61 yaş aralığında olup 11 kişiden oluşmaktadır. Araştırmaya katılanların %19.5'i 0-5 yıl arasında çalışmakta 43 kişiden oluşmaktadır. %37.7'si 5-10 yıl arasında çalışmakta 83 kişiden oluşmaktadır. % 10.5'i 10-15 yıl arasında çalışmakta olup 23 kişiden oluşmaktadır. % 15'i 15-20 yıl arasında çalışmakta olup 33 kişiden oluşmaktadır. % 17.3'ü 20 yıl ve üzeri süredir çalışmakta olup 38 kişiden oluşmaktadır. Araştırmaya katılanların % 42.3'ü işçi ve diğer olarak çalışmakta olup 93 kişiden oluşmaktadır, %24.5'i memur olarak çalışmakta olup 54 kişiden oluşmaktadır, % 5'i şef/birim sorumlusu olarak çalışmakta olup 11 kişiden oluşmaktadır, % 25.6'sı uzman olarak çalışmakta olup 56 kişiden oluşmaktadır, % 2.7'si ise şube md. ve şube md. yrd olarak çalışmakta olup 6 kişiden oluşmaktadır.

Tablo 4. Cinsiyet Değişkenine İlişkin Bulgular

Katılımcılar arasında erkeklerin iş doyumu düzeyleri ($\bar{x}$ = 3,72),

	Grup	N	Ortalama	Standart Sapma	t	sd	p
İş Doyumu	Erkek	120	3,72	,85	1,37	211	,171
	Kadın	93	3,57	,78			
Yaşam Doyumu	Erkek	120	3,48	1,02	-,59	210	,556
	Kadın	93	3,55	,83			

kadınların iş doyumu düzeylerinden ($\bar{x}$ = 3,57) daha yüksektir. Ancak İstatistiksel olarak, erkek ve kadın çalışanların iş doyumu düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p>0.05$). Dolayısıyla, iş doyumu

düzeyleri katılımcıların cinsiyetlerine göre farklılık göstermemektedir. **H1a** Hipotezi reddedilmiştir.

Katılımcılar arasında kadınların yaşam doyumu düzeyleri ($\bar{x}$ = 3,55), erkeklerin yaşam doyumu düzeylerinden ($\bar{x}$ = 3,48) daha yüksektir. Ancak İstatistiksel olarak da, erkek ve kadın çalışanların yaşam doyumu düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p > 0.05$). Dolayısıyla, yaşam doyumu düzeyleri katılımcıların cinsiyetlerine göre farklılık göstermemektedir. **H1b** Hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 5. Medeni Durum Değişkenine İlişkin Bulgular

	Grup	N	Ort.	Std Sapma	t	sd	p
İş Doyumu	Evli	190	3,68	,83	1,172	211	,242
	Bekâr	23	3,46	,74			
Yaşam Doyumu	Evli	190	3,52	,95	,655	211	,513
	Bekâr	23	3,39	,87			

Katılımcılar arasında evlilerin iş doyumu düzeyleri ($\bar{x}$ = 3,68), bekârların iş doyumu düzeylerinden ($\bar{x}$ = 3,46) daha yüksektir. Ancak İstatistiksel olarak, evli ve bekâr çalışanların iş doyumu düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p > 0.05$). Dolayısıyla iş doyumu düzeyleri katılımcıların medeni durumlarına göre farklılık göstermemektedir. **H2a** Hipotezi reddedilmiştir.

Katılımcılar arasında evlilerin yaşam doyumu düzeyleri ($\bar{x}$ = 3,52), bekârların yaşam doyumu düzeylerinden ($\bar{x}$ = 3,39) daha yüksektir. Ancak İstatistiksel olarak, evli ve bekâr çalışanların yaşam doyumu düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p > 0.05$). Dolayısıyla yaşam doyumu düzeyleri katılımcıların medeni durumlarına göre farklılık göstermemektedir. **H2b** Hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 6. Eğitim Durumu Değişkeni İle İlgili Bulgular

	Öğrenim Durumu	N	Ortalama	Standart Sapma
İş Doyumu	İlköğretim	6	3,56	1,12
	Lise	19	4,23	,76
	Yüksekokul	23	3,81	,68
	Üniversite	113	3,57	,82
	Lisansüstü	52	3,56	,81
	Toplam	213	3,66	,82
	İlköğretim	6	3,10	,67

Yaşam Doyumu	Lise	19	3,86	1,17
	Yüksekokul	23	3,71	,93
	Üniversite	113	3,42	,92
	Lisansüstü	52	3,53	,88
Toplam		213	3,51	,93

Lise mezunu olan çalışanların iş doyumu düzeylerinin ($\bar{x} = 4,23$), diğer seviyedeki mezun olan çalışanların (yüksekokul $\bar{x} = 3,57$, üniversite $\bar{x} = 3,56$, lisansüstü $\bar{x} = 3,56$ ve ilköğretim $\bar{x} = 3,56$) iş doyumu düzeylerinden daha yüksek bulunduğu görülmektedir.

Lise mezunu olan çalışanların yaşam doyumu düzeylerinin ($\bar{x} = 3,86$), diğer seviyedeki mezun olan çalışanların (yüksekokul $\bar{x} = 3,71$, lisansüstü $\bar{x} = 3,53$, üniversite $\bar{x} = 3,42$, ilköğretim $\bar{x} = 3,10$) yaşam doyumu düzeylerinden daha yüksek bulunduğu görülmektedir.

Tablo 7. Katılımcıların Öğrenim Durumlarına Göre İş Doyumu Düzeylerine İlişkin Varyans Analizi

		Karelerin Toplamı	Sd	Karelerin Ortalaması	F	P	Anlamlı Fark
İş Doyumu	Gruplar arası	8,00	4	2,00	3,045	,018	2-4
	Gruplar içi	136,66	208	,65			
	Toplam	144,67	212				
Yaşam Doyumu	Gruplar arası	5,13	4	1,28	1,467	,213	
	Gruplar içi	182,00	208	,87			
	Toplam	187,13	212				

Varyans analizi testine göre katılımcıların iş doyumu düzeylerinin öğrenim durumlarına göre farklılaştığı görülmüştür ($p < 0.05$). Bulunan bu farklılık, lise mezunu olan çalışanların iş doyumu düzeyleri ile üniversite mezunu olan çalışanların iş doyumu düzeyleri arasında lise mezunu olan çalışanların lehinedir. **H3a** Hipotezi **kabul edilmiştir**.

Varyans analizi testine göre katılımcıların iş doyumu düzeylerinin öğrenim durumlarına göre farklılaşmadığı görülmüştür ($p > 0.05$). Dolayısıyla yaşam doyumu düzeyleri, çalışanların öğrenim durumuna göre farklılık göstermemektedir. **H3b** Hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 8. Yaş Değişkenine İlişkin Bulgular

	Yaş Aralığı	N	Ortalama	Standart Sapma
İş Doyumu	18-31	15	3,74	1,01
	31-41	82	3,67	,81
	41-51	78	3,71	,76
	51 üstü	38	3,49	,91
	Toplam	213	3,66	,82
Yaşam Doyumu	18-31	15	4,05	,77
	31-41	82	3,53	,92
	41-51	78	3,49	,91
	51 üstü	38	3,31	1,03
	Toplam	213	3,51	,93

18- 31 yaş aralığındaki çalışanların iş doyumu düzeylerinin ($\bar{x} = 3,74$), diğer yaş aralığındaki çalışanların (41-51 yıl $\bar{x} = 3,71$, 31-41 $\bar{x} = 3,67$, 51 üstü yıl $\bar{x} = 3,49$) iş doyumu düzeylerinden daha yüksek bulunduğu görülmektedir.

18-31 yaş aralığındaki çalışanların yaşam doyumu düzeylerinin ($\bar{x} = 4,05$), diğer yaş aralığındaki çalışanların (31-41 yıl $\bar{x} = 3,53$, 41-51 yıl $\bar{x} = 3,49$, 51 üstü yıl $\bar{x} = 3,31$) yaşam doyumu düzeylerinden daha yüksek bulunduğu görülmektedir.

Tablo 9. Katılımcıların Yaş Durumlarına Göre İş Doyumu Düzeylerine İlişkin Varyans Analizi

		Karelerin Toplamı	Sd	Karelerin Ortalaması	F	P	Anlamlı Fark
İş Doyumu	Gruplar arası	1,35	4	,33	,491	,742	
	Gruplar içi	143,31	208	,68			
	Toplam	144,67	212				
Yaşam Doyumu	Gruplar arası	5,96	4	1,49	1,712	,149	
	Gruplar içi	181,17	208	,87			
	Toplam	187,13	212				

Varyans analizi testine göre katılımcıların iş doyumu düzeylerinin yaş aralığı durumlarına göre farklılaşmadığı görülmüştür ($p > 0.05$). Dolayısıyla iş doyumu düzeyleri, çalışanların yaş aralığına göre farklılık göstermemektedir. **H4a** Hipotezi reddedilmiştir.

Varyans analizi testine göre katılımcıların yaşam doyumu düzeylerinin yaş aralığı durumlarına göre farklılaşmadığı görülmüştür ($p > 0.05$). Dolayısıyla yaşam doyumu düzeyleri, çalışanların yaş aralığına göre farklılık göstermemektedir. **H4b** Hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 10. Çalışma Süresi Değişkenine İlişkin Bulgular

	Çalışma Süresi	N	Ortalama	Standart Sapma
İş Doyumu	0-5 yıl	13	3,96	1,06
	6-10 yıl	67	3,47	,79
	11-15 yıl	24	3,62	1,04
	16-20 yıl	33	3,46	,97
	20 yıl üstü	76	3,45	,98
	Toplam	213	3,51	,93
Yaşam Doyumu	0-5 yıl	13	3,96	,95
	6-10 yıl	67	3,56	,76
	11-15 yıl	24	3,77	,86
	16-20 yıl	33	3,74	,75
	20 yıl üstü	76	3,61	,87
	Toplam	213	3,66	,82

0-5 yıl çalışanların iş doyumu düzeylerinin ($\bar{x} = 3,96$), diğer sürelerde çalışanların (11-15 yıl $\bar{x} = 3,62$, 6-10 yıl $\bar{x} = 3,47$, 16-20 yıl $\bar{x} = 3,46$, 20 yıl üstü $\bar{x} = 3,45$) iş doyumu düzeylerinden daha yüksek bulunduğu görülmektedir.

0-5 yıl arası çalışanların yaşam doyumu düzeylerinin ($\bar{x} = 3,96$), diğer sürelerde çalışanların (11-15 yıl $\bar{x} = 3,77$, 16-20 yıl $\bar{x} = 3,74$, 20 yıl üstü $\bar{x} = 3,61$, 6-10 yıl $\bar{x} = 3,56$) yaşam doyumu düzeylerinden daha yüksek bulunduğu görülmektedir.

Tablo 11. Katılımcıların Çalışma Sürelerine Göre Yaşam Doyumu Düzeylerine İlişkin Varyans Analizi

		Karelerin Toplamı	Sd	Karelerin Ortalaması	F	P	Anlamlı Fark
İş Doyumu	Gruplar arası	2,54	4	,63	,932	,446	
	Gruplar içi	142,12	208	,68			
	Toplam	144,67	212				
Yaşam Doyumu	Gruplar arası	3,45	4	,86	,978	,421	
	Gruplar içi	183,68	208	,88			
	Toplam	187,13	212				

Varyans analizi testine göre katılımcıların iş doyumu düzeylerinin çalışma sürelerine göre farklılaşmadığı görülmüştür ($p>0.05$). Dolayısıyla iş doyumu düzeyleri, çalışanların çalışma sürelerine göre farklılık göstermemektedir. **H5a** Hipotezi reddedilmiştir.

Varyans analizi testine göre katılımcıların yaşam doyumu düzeylerinin çalışma sürelerine göre farklılaşmadığı görülmüştür ($p>0.05$). Dolayısıyla yaşam doyumu düzeyleri, çalışanların çalışma sürelerine göre farklılık göstermemektedir. **H5b** Hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 12. Görev Unvanı Değişkenine İlişkin Bulgular

	Görev Unvanı	N	Ortalama	Standart Sapma
İş Doyumu	İşçi ve diğer	47	4,00	,77
	Memur	28	3,57	,96
	Şef -Birim Sorumlusu	5	3,32	,91
	Uzman	131	3,56	,78
	Şube Md. ve Şube Md. Yrd	2	4,00	,28
	Toplam	213	3,66	,82
Yaşam Doyumu	İşçi ve diğer	47	3,77	,97
	Memur	28	3,67	,98
	Şef -Birim Sorumlusu	5	3,60	,56
	Uzman	131	3,37	,91
	Şube Md. ve Şube Md. Yrd	2	3,90	1,27
	Toplam	213	3,51	,93

İşçi vd. konumundaki çalışanların iş doyumu düzeylerinin ($\bar{x} = 4,00$), diğer konumlardaki çalışanların (Şube müdür- Şube müdürü yardımcısı $\bar{x} = 4,00$, memur $\bar{x} = 3,57$, uzman $\bar{x} = 3,56$, şef-birim sorumlusu $\bar{x} = 3,32$) iş doyumu düzeylerinden daha yüksek bulunduğu görülmektedir.

Uzman konumundaki çalışanların yaşam doyumu düzeylerinin ($\bar{x} = 3,90$), diğer konumlardaki çalışanların (işçi ve diğer $\bar{x} = 3,77$, memur $\bar{x} = 3,67$, şube müdürü-şube müdür yardımcısı $\bar{x} = 3,60$, Şef- birim sorumlusu $\bar{x} = 3,37$) yaşam doyumu düzeylerinden daha yüksek bulunduğu görülmektedir.

Tablo 13. Katılımcıların Görev Unvanlarına Göre Yaşam Doyumu Düzeylerine İlişkin Varyans Analizi

		Karelerin Toplamı	Sd	Karelerin Ortalaması	F	P	Anl. Fark
İş Doyumu	Gruplar arası	7,82	4	1,95	2,972	,020	1-4
	Gruplar içi	136,84	208	,65			
	Toplam	144,67	212				
Yaşam Doyumu	Gruplar arası	6,84	4	1,71	1,975	,100	
	Gruplar içi	180,28	208	,86			
	Toplam	187,13	212				

Varyans analizi testine göre katılımcıların iş doyumu düzeylerinin görev unvanına göre farklılaşmadığı görülmüştür ($p > 0.05$). Bulunan bu farklılık, işçi vd. çalışanların iş doyumu düzeyleri ile uzman olan çalışanların iş doyumu düzeyleri arasında işçi vd. olan çalışanların lehinedir. **H6a** Hipotezi **kabul edilmiştir**.

Varyans analizi testine göre katılımcıların iş doyumu düzeylerinin görev unvanına göre farklılaşmadığı görülmüştür ($p > 0.05$). Dolayısıyla iş doyumu düzeyleri, çalışanların görev unvanına göre farklılık göstermemektedir. **H6b** Hipotezi reddedilmiştir.

2.6.1.Faktör Analizi

Tablo:14 İş Doyumu için Faktör Analizi

KMO ve Bartlett's Test		
Örneklem Yeterliliğine Yönelik Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Değeri		,800
	Ki- Kare Değeri	538,937
Bartlett Testi Sonuçları	Serbestlik Derecesi (sd)	10
	Anlamlılık Değeri (Sig.)	,000

Yapılan çalışmada anket soruları KMO testi doğrultusunda incelenmiş ve değeri 0,800 olarak belirlenmiştir. Örneklemen yeterliliği çok iyi olarak değerlendirilebilir.

Barlett testi sonuçları da ($p<01$); verilerin normal dağılıma sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum varyansın toplam % 62,145' ini açıklamaktadır.

Tablo:15 Yaşam doyumu için Faktör Analizi

KMO ve Bartlett's Test			
Örneklem Yeterliliğine Yönelik	Kaiser-Meyer-Olkin (KMO)		,883
Değeri			
	Ki- Kare Değeri		732,035
	Serbestlik Derecesi (sd)		10
Bartlett Testi Sonuçları	Anlamlılık Değeri (Sig.)		,000

Yapılan çalışmada anket soruları KMO testi doğrultusunda incelenmiş ve değeri 0,883 olarak belirlenmiştir. Örneklemen yeterliliği çok iyi olarak değerlendirilebilir.

Barlett testi sonuçları da ($p<01$); verilerin normal dağılıma sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum varyansın toplam % 74,848' ini açıklamaktadır

2.6.2. Korelasyon Analizi

Yaşam Doyumu ile arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını tespit etmek amacıyla Pearson korelasyon analizi yapılmıştır.

Tablo 16: Yaşam Doyumu ile İş doyumu Performansı Aralarındaki İlişkinin Korelasyon Analizi İle İncelenmesi

Yaşam Doyumu	İş doyumu	
	r	,605
	p	,000

Yaşam doyumu ile iş doyumu arasında istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur ($r=0.605$; $p=0,000< 0.01$). Bulgular araştırmanın 7. hipotezinin doğruluğunu göstermektedir.

2.6.3. Regresyon Analizi

Tablo 17: Yaşam Doyumu İle İş doyumu Performansı Arasındaki Doğrusal Regresyon Modelinin Bulguları

	Kareler top.	s.d.	Kareler Ort.	F	p
Regresyon	68,40	1	68,40	121,557	,000
Hata	118,73	211	,56		
Toplam	187,13	212			
R	,605	R ²	,366	Düz. R ²	,363

Tablo 18: Doğrusal regresyon modeli için ANOVA ve belirleme katsayısı bulguları

	Katsayılar	std. Katsayılar	t	p
Sabit	,996		4,256	,000
İş Doyumu ort.	,688	,605	11,025	,000

İş doyumunu ile yaşam doyumunu arasındaki doğrusal regresyon modelinin anlamlılığı ANOVA testi ile incelenmiştir. ANOVA testine göre model istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Buna göre iş doyumunu ile yaşam doyumunu arasındaki ilişki doğrusal regresyon modeliyle incelenebilir. Ayrıca model için düzeltilmiş R^2 katsayısı 0,366 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, yaşam doyumunun değişkenliğinin %36'sının doğrusal regresyon modeli aracılığıyla iş doyumunu tarafından açıklandığını göstermektedir

İş doyumunu ile yaşam doyumunu arasındaki doğrusal regresyon modelinin katsayılarının tahmini bulgulara göre, İş doyumunun katsayıları istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Buna göre Yaşam doyumunu Y , iş doyumunu X_1 ile gösterilirse doğrusal regresyon modeli;

$$Y = ,996 + 0,688 * X_1 \text{ olarak elde edilir.}$$

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırma iş doyumunun yaşam doyumunu üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse iş doyumunun yaşam doyumunu üzerinde anlamlı bir etkisi olup olmadığına, Ankara İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü'nde gerçekleştirilen çalışma ile cevap aranmaktadır. Analiz sonuçları değerlendirildiğinde iş doyumunu ile yaşam doyumunu arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu ve yaşam doyumunu etkilediği, demografik değişkenler açısından ise; iş doyumunun katılımcıların öğrenim durumu ve görev unvanları arasında anlamlı bir farklılık olduğu, cinsiyet, medeni durum, yaş ve çalışma süreleri açısından herhangi bir anlamlı farklılığın olmadığı, İş doyumunun katılımcıların cinsiyet, medeni durum, yaş, öğrenim durumu, görev unvanı ve çalışma süreleri açısından herhangi bir anlamlı farklılığın olmadığı tespit edilmiştir.

Yapılan çalışma sonucunda iş doyumunu ile yaşam doyumunu arasında bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin katsayısının r^2 değeri 0.366 olduğu tespit edilmiştir. İş doyumunun yaşam doyumunu % 36 oranında etkilediği anlaşılmıştır.

Yapılan çalışma daha önce yapılan; Mishra vd.,(2014), Al-Amri (1994), Naz (2015) ve Aydın ve Koç (2016)' nin daha önce yapmış oldukları

alışmaları destekleyici niteliktedir. Yapılan alışma neticesinde çok yüksek bir düzeyde olmasa bile, değişkenler arası pozitif bir ilişkinin olduğunun görülmesi iş doyumunu seviyesinin arttıka yaşam doyumunun aratacağı sonucunu göstermektedir.

Yaşam doyumunu insanların kendisini huzurlu ve mutlu hissetmesi ile sağlanabilir. Aksi takdirde dikkat dağınıklığı, sürekli olarak düşünceli olma, aile bireyleriyle iyi bir iletişim kuramama ve hatta aile birliğinin bozulması gibi durumlar ortaya çıkabilir. Yaşam doyumunun yüksek olduğu durumlarda ise güçlü aile bağları, sosyal evre ile iyi ilişkiler pozitif sinerji oluşturma, kişinin yaptığı işe tam konsantre olma durumları gerçekleştirilebilir.

İnsanların hayatlarının büyük bir bölümünü iş hayatında geçirdiği düşünülürse yüksek düzeyde yaşam doyumunu elde etmenin unsurlarından birinin de yüksek düzeyde iş doyumunu elde etmek olduğu söylenbilir. İnsanların günlük yaşam içerisinde istisnalar hariç 8 ile 24 saate kadar çalıştığı bilinmektedir. Fiziki yorgunluğun yanı sıra psikolojik olarak da yıpranan iřėörenlerin bu durumdan olumsuz etkilenmemesi ve olumsuz sinerjiyi etrafına yansıtması oldukça zordur. Bu nedenle organizasyonların insan kaynakları birimleri aracılığıyla iřėrenlerinin görevini yaparken zorlanmayacağı ve istediği kaynaklara ulaşabileceği fiziki kaynakları temin etmesi ve işine tam konsantre olabileceği etkili iletişim ve grup dinamiğini canlandıracak psikolojik imknların da (psikoloji ve sosyoloji uzmanları desteği, aile ziyareti gerçekleştirme vb.) sağlanması gerekmektedir. Bu sayede iş doyumunu gerçekleştirilerek insanların yaşam doyumunu üzerinde pozitif etki oluşturulabilir.

İş doyumunun yaşam doyumunu üzerindeki pozitif etkisinin yanı sıra, organizasyonlar hedeflerine ulaşması için; iřėrenlerini daha etkili kullanabilme imknı da yakalayabilirler.

Bu alışma, Ankara İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü’nde çalışan personelin iş doyumunun, yaşam doyumunu üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Çalışma aynı zamanda kapsamı açısından, iş doyumunun yaşam doyumunu üzerinde etkisini inceleyecek olan gelecek çalışmalara da katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Aksu, A., (1995). “Otel İşletmelerinde İřėren Devir Hızının Verimlilikle Olan İlişkisinin Değerlendirilmesi ve Antalya Yöresi’nde Bir Uygulama”, Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Al-Amri, Abeid Abdullah A., (1994) “The relationship between job satisfaction and life satisfaction among Saudi Airline employees in the

Jeddah area of the Kingdom of Saudi Arabia” .Retrospective Theses and Dissertations. 10670. <https://lib.dr.iastate.edu/rtd/10670>

Aydın, T. (2010). Huzurevinde yaşayan yaşlıların geleceğe yönelik beklentilerinin özbakım gücü ve yaşam doyumuna etkisi, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.

Aydıntan, B., Koç, H.,(2016). “The Relationship between Job Satisfaction and Life Satisfaction: An Empirical Study on Teachers” International Journal of Business and Social Science Vol. 7, No. 10; October

Barutçugil, İ., (2004), “Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi”, Kariyer Yayıncılık, İstanbul.

Bozkurt, Ö. ve Bozkurt, İ., (2008) “ İş Tatminini Etkileyen İşletme İçi Faktörlerin Eğitim Sektörü Açısından Değerlendirilmesine Yönelik Bir Alan Araştırması” Doğu Üniversitesi Dergisi 9, 1-18.

Chen, L. H., (2008). “Job Satisfaction Among Information System Personnel”, Computers in Human Behaviour, 24, ss.105-118.

Çevik, N. ve Korkmaz, O., (2014), “Türkiye’de Yaşam Doyumu ve İş Doyumu Arasındaki İlişkinin İki Değişkenli Sıralı Probit Model Analizi”, Niğde Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt 7, Sayı 1, 126-145, Niğde.

Davis, K., (1988). İşletmede İnsan Davranışı: Örgütsel Davranış, Çev: Kemal Tosun,İ.Ü.İşletme Fakültesi,Yayın No.199,İstanbul

Egan, T.M., Yang, B., ve Bartlett, K.R., (2004) “The Effects of Organizational Learning Culture and Job Satisfaction on Motivation to Transfer Learning and Turnover Intention”, Human Resource Development Quarterly, 15(3), 279-301

Erdil, O., Keskin, H., İmamoğlu, S. Z. ve Erat, S., (2004) “Yönetim Tarzı ve Çalışma Koşulları, Arkadaşlık Ortamı ve Takdir Edilme Duygusu İle İş Tatmini Arasındaki İlişkiler: Tekstil Sektöründe Bir Uygulama”, Doğu Üniversitesi Dergisi, 5(1), ss.17-26.

Judge, T., Locke, E., Durham, C. ve Kluger, A., (1998), "Dispositional Effects on Job and Life Satisfaction: The Role of Core Evaluations", Journal of Applied Psychology, Vol 83, No 1, s. 17-34.

Mner, J.. B., (1992). Industrial- Organization Psychology, McGraw Hill, USA.

Mishra, V., Nielsen, I., Smyth R., and Newman A.,(2014), “The Job Satisfaction-Life Satisfaction Relationship Revisited: Using the Lewbel Estimation Technique to Estimate Causal Effects Using Cross-

- Naz,S., (2015). Relationship of Life Satisfaction and Job Satisfaction among Pakistani Army Soldiers, *Journal of Business Turk*
- Odom, R. Y., Box, W. R. ve Dunn, M.G., (1990). “Organizational Cultures, Commitment, Satisfaction, And Cohesion”, *Public Productivity and Management Review*, 14, 157-169
- Özdevecioğlu, M., (2003)’’İş Tatmini ve Yaşam Tatmini Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma’’,11.Yönetim ve Organizasyon Kongresi, Afyon
- Özkalp, (1996) *Örgütsel Davranış*, Ankara: Anadolu Üniversitesi Yayını
- Piccolo, F.R., T.A. Judge, K. Takahashi,, N. Watanabe ve E.A. Locke, (2005), “Core Self-Evaluations in Japan: Relative Effects on Job Satisfaction, Life Satisfaction, and Happiness”, *Journal of Organizational Behavior*, 26; 965-984.
- Rice, R.W., D.B. McFarlin, R.G. Hunt ve J.P. Near, (1985), “Job Importance As a Moderator of The Relationship Between Job Satisfaction and Life Satisfaction”, *Basic and Applied Social Psychology*, 6(4); 297-316.
- Saleem, R., Mahmood, A. ve Mahmood, A., (2010). “Effect of Work Motivation on Job Satisfaction in Mobile Telecommunication Service Organizations of Pakistan”, *International Journal of Business and Management*, 5(11),” ss.213-222.
- Sousa-Poza, A. ve Sousa-Poza, A.A., (2000). “Well-being at Work: A Cross- National Analysis of the Levels and Determinants of Job Satisfaction”, *The Journal of Socio-Economics*, 29, ss.517-538.
- Şahin, Ş. (2008). *Beden eğitimi öğretmenlerinin tükenmişlik ve yaşam doyumu düzeyleri*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Mersin Üniversitesi, Mersin.
- Tella, A., Ayeni, C. O. ve Popoola, S. O., (2007). “Work Motivation, Job Satisfaction, and Organizational Commitment of Library Personnel in Academic and Research Libraries in Oyo State”, *Library Philosophy and Practice*, 1-16.
- Telman., N. ve Ünsal, P., (2004) *Çalışan Memnuniyeti*, Epsilon Yayınevi, İstanbul,
- Tengilimoğlu, D. ve Yiğit, A., (2005). “Hastanelerde Liderlik Davranışlarının Personel İş Doyumuna Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Alan Çalışması”, *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 8 (3), 374-400.

- Veenhoven, R., (1996). “Developments İn Satisfaction Research”, Social Indicators Research, 37, 1-46.
- Yavaş, Ç.,(1993). Bir Üniversite Hastanesinde Çalışan Hemşirelerin İş doyumunu ve Örgütsel Gereksinimlerine İlişkin Bir İnceleme, Ege Üniversitesi(E.Ü.), SABE, YYLT, İzmir.
- Yurtseven, R. (2003). Yaşam Kalitesi ve Mutluluk Kaynakları: Türkiye’deki Beş Yıldızlı Konaklama İşletmelerinin Yöneticileri Üzerine Pilot Bir Araştırma. Yönetim, 13 (46), 41-52.

İŞGÜCÜ PİYASASINDA KRİZLE DEĞİŞEN TOPUK SESLERİ*

Fatma DAVARCIOĞLU ÖZAKTAŞ*-Fatih KONUR**

“Bir millet, kadın ve erkek denilen iki tür insandan oluşur. Kabil midir ki, bir kitlenin bir parçasını geliştirelim, diğerine müsamaha edelim de kitlenin bütünü ilerleyebilmiş olsun.”

Mustafa Kemal Atatürk

Giriş: Krizden işsizliğe

Türkiye 2000 yılı sonrasında önce 2001 krizi, ardında da küresel boyutlu bir kriz olan 2007 emlak kriziyle karşı karşıya kalmıştır.

Türkiye’de hızlı bir ekonomik gerilemeyi beraberinde getiren finansal piyasa kaynaklı yaşanan sorunlar ile ortaya çıkan 2001 krizi reel sektörü de olumsuz etkilemiş, istihdam oranlarını da azaltmıştır.

Dünya ekonomisi 2007 yılından bu yana ise Amerika Birleşik Devletleri konut piyasasında ortaya çıkan ekonomik kriz ile mücadele etmektedir. Kısa bir sürede tüm dünyada etkileri görülen ekonomik kriz birçok finans kurumunun iflas etmesine, birçoğunun ise devletleştirilmesine neden olmuştur. Birçok ülkede görülen ekonomik durağanlık yerini hızlı bir ekonomik gerilemeye bırakmış ve yine istihdam üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır (Bocutoğlu & Ekinci, 2009:67).

Küresel ekonomik kriz kısa sürede “merkez”e tedarikçi sanayi olarak eklenmiş “çevre-bağımlı” ekonomilerde özellikle sanayi bölgelerinde etkisini göstermiştir. Başta Türkiye olmak üzere birçok ülkenin ihraç mallarına talep düşerken, firmalar da kapasitelerini düşürmüşler, ilk önlem olarak işçi çıkarmayı tercih etmişlerdir (Sönmez, 2010:13).

2008 ve 2009'da etkileri Türkiye'de de hissedilen küresel krizin büyüme üzerindeki daraltıcı rolü reel sektör için 2001 krizinden daha derin olmuştur. Gerek ihracattaki, gerekse kredi kanallarındaki daralmayla birlikte tüm sektörlerde üretim ve istihdam kayıpları yaşanmıştır (TEPAV, 2010).

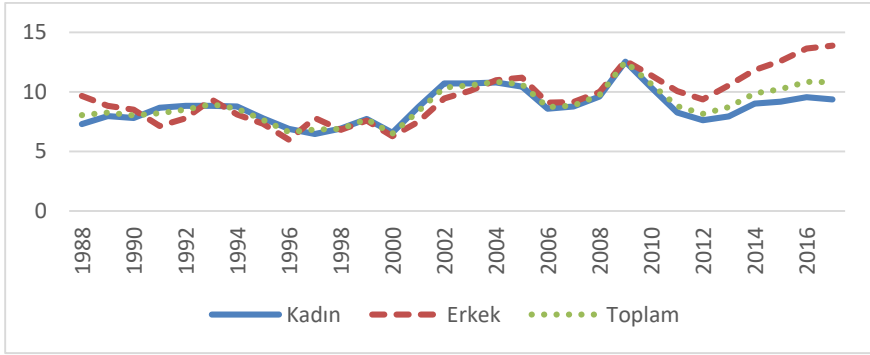
* Bu çalışmanın ilk hali 2-3 Aralık 2010 tarihlerinde Hacettepe Üniversitesi İktisat Bölümü tarafından Ankara’da düzenlenen 2. Ulusal İktisat Sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, E-posta: fatmad2002@hotmail.com

** Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, E-posta: fatihkonur@ibu.edu.tr

Dolayısıyla durgunluk ya da yapısal değişim süreçlerinin artan işsizlik oranlarını beraberinde getirdiği genel kanı niteliğindedir. Türkiye ekonomisi açısından bakıldığında ise, ekonomik daralma yaşanan 2001, 2007 ve 2016 yılları hem kadın hem de erkek işsizliğinin arttığı yıllardır (Grafik 1).

Ancak dikkat çekici olan, her ne kadar kadın işsizlik oranları genel olarak erkek işsizliğinin üzerinde seyretilse de, kriz ve sonrası yıllarda, erkek işsizliğinin kadın işsizliğine göre daha fazla arttığı görülmektedir. 2000 yılında erkek işsizliği yüzde 6,26 iken, 2001 yılında yaşanan krizle bu oranın yüzde 7,47'ye yükseldiği, artış oranının ise yüzde 1,2 olduğu görülmüştür. Diğer yandan 2000 yılında kadın işsizliği yüzde 6,57 iken, 2001 yılında bu oranın yüzde 8,72'ye çıktığı ve artış oranının yüzde 1,32 ile sınırlı olduğu görülmüştür. Ülke ekonomisinin etkilendiği diğer bir kriz yılı olan 2007'de erkek ve kadın işsizliğinin artış oranları izleyen yıl itibariyle değerlendirildiğinde erkek işsizliğinin artış oranının yüzde 0,8 oranıyla, 0,6 olan kadın işsizliği artış oranının gerisinde seyrettiği görülmektedir. 2009 yılı sonrasında kadın işsizlik oranı erkek işsizlik oranının altında bir seyir izlemiştir. Bir başka ifadeyle kriz süreçlerinde erkek işsizliğinin artış oranı kadın işsizliğindeki artış oranından yüksektir (Grafik 1).

Grafik 1. İşsizlik oranı, cinsiyete göre (15+ yaş, %)

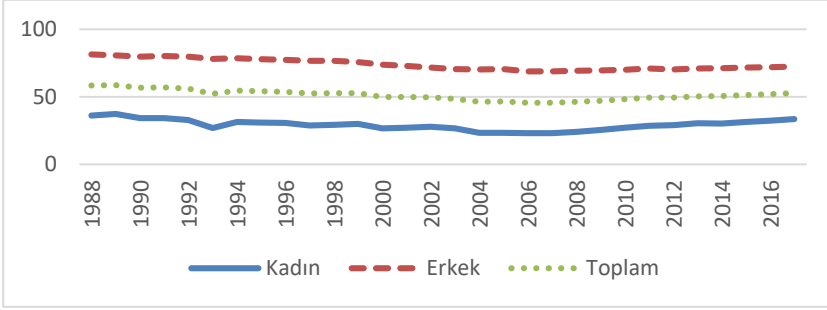
Kaynak: Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Göstergeleri 2019.

Bu çalışmada da amaç, krizle gelen işsizlik konusunun özellikle kadın oranları açısından incelenmesi ve söz konusu gelişimin açıklanmaya çalışılmasıdır.

Bu doğrultuda, çalışmada ilk olarak kadının işgücüne katılımının ülkemiz açısından mevcut durumu ve işgücüne katılım önündeki engellere değinilecek, ardından ekonomik durgunluk dönemlerinde kadınların işgücüne katılım oranlarının değişimi açıklanmaya çalışılacaktır.

Türkiye’de Kadının İşgücüne Katılımı

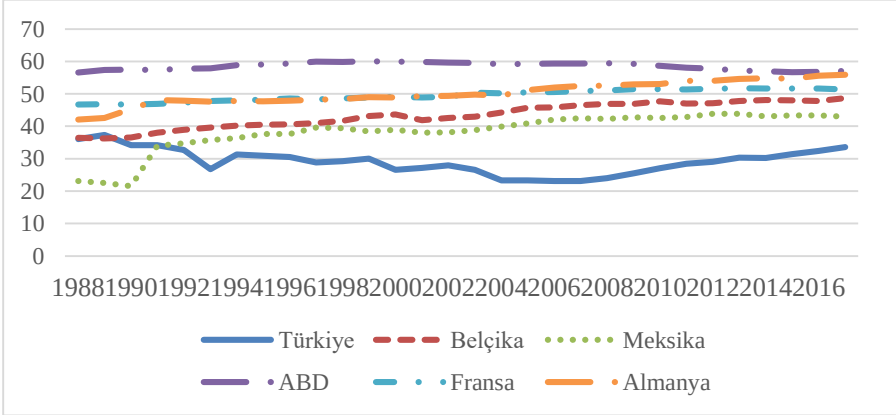
Türkiye işgücü piyasası Dünya Bankası verileri yardımıyla, işgücüne katılım açısından değerlendirildiğinde, kadınların işgücüne katılım oranının, erkeklerin oldukça gerisinde kaldığı ve 2009 yılında yaklaşık % 26’lar civarında seyrettiği görülmektedir (Grafik 2).

Grafik 2. İşgücüne katılım oranı, cinsiyete göre (15+ yaş, %)

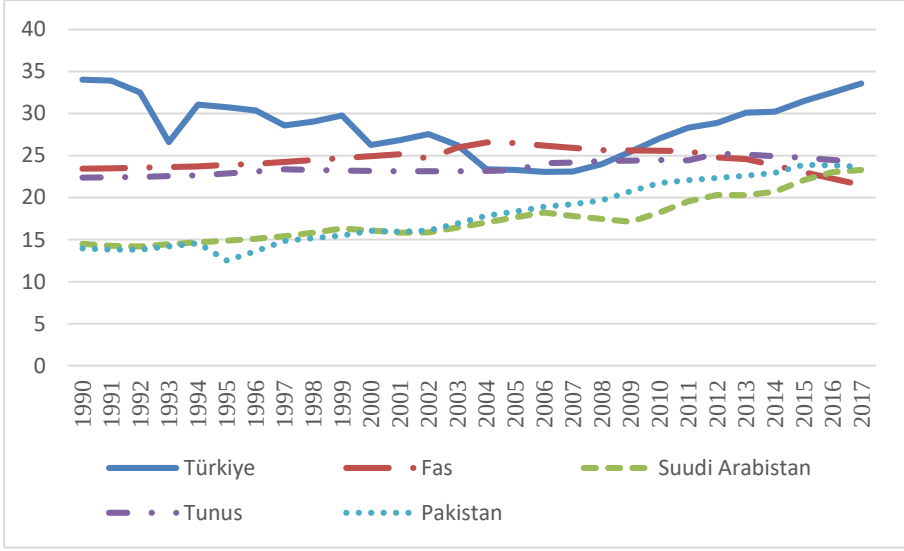
Kaynak: Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Göstergeleri 2019.

Bu oran, aralarında OECD ülkelerinin de bulunduğu batılı ülkelerle kıyaslamaya gidildiğinde oldukça düşük kalmaktadır. Kadının işgücüne katılımında sosyo-kültürel yapının da belirleyici olduğu dikkate alınarak, bu açıdan yakın durulan ülkelerle gidilen bir kıyaslamada da ülkenin aldığı yer, söz konusu oranın yetersizliğini daha belirgin olarak ortaya koymaktadır (Grafik 3 ve 4).

Grafik 3. OECD Ülkelerinde İşgücüne Katılım Oranı, Kadın (15+ yaş %)

Kaynak: Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Göstergeleri 2019.

Grafik 4. Doğu Ülkelerinde İşgücüne Katılım Oranı, Kadın (15+ yaş üstü kadın nüfus içindeki %)

Kaynak: Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Göstergeleri 2019.

Kadının İşgücüne Katılımının Düşük Olma Nedenleri

Kadının işgücüne katılımıyla ilgili olarak ilk üzerinde durulması gereken, çözüme yönelik hareket edilmesini de sağlamak adına, katılım önündeki engellerin neler olduğunun belirlenmesidir.

Kadının işgücüne katılımında ülkeler arası karşılaştırmalarda da dikkate alındığı gibi, bu engelleri, sosyo-kültürel ve ekonomik engeller olmak üzere iki grupta toplamak mümkündür.

Bu çalışmanın temel amacının dışında olması nedeniyle, özet olarak değinilecek olan bu faktörler kadın işgücünün, erkek işgücü arzına göre birçok açıdan daha duyarlı olmasını açıklaması açısından da anlamlıdır (Doğrul, 2008:2-3).

Özellikle sosyo-kültürel engeller, Türkiye'nin de içerisinde bulunduğu, toplumsal baskının karar alma sürecinde etkin olduğu ülkelerde daha fazla önem arz etmektedir.

Bu doğrultuda, Türkiye'de kadınların işgücüne katılmamasının temel belirleyicisinin toplumsal baskı ve toplumda kadınlara atfedilen roller olduğu söylenebilir.

2002 yılı Medeni Kanunu'na göre eşten izin alma gerekliliği kalmamasına rağmen kadınların, eş ve/veya aile büyüklerinden izin alamamaları ve "başkaları ne der endişesi" ile iş yaşamından uzak

kalmaları toplumsal baskı kaynaklı bir sosyo-kültürel engeldir. Toplumsal baskı ve izin alma sürecinin ise, yaşanan bölge, medeni durum, eşin eğitim durumu, hanehalkı büyüklüğü ile ilgili olduğu düşünüldüğünde bunların da kadının katılımı etkileyen faktörler arasında sayılması yanlış olmayacaktır.

Hanede ve toplumda cinsiyet temelli iş yükleri ise, bir yandan sosyal nitelikli bir engel oluştururken, diğer yandan da ekonomik uzantıları olan bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sosyal açıdan bakıldığında, ev işleri, çocuk ve yaşlı bakım sorumluluğunda erkeklerin paylaşımcı olmadığı bir bakış açısı, kadının işgücüne katılımında diğer bir faktör olan yaş ile ilişkilendirildiğinde ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır: İş gücüne katılımı, 25 yaşına kadar artan kadının, 25-30 yaşlarında evlenip çocuk sahibi olması ile birlikte iş gücü piyasasından çekildiği görülmektedir. Otuzlu yaşların ortasında ise çocuğunu büyütüp tekrar iş hayatına geri dönen bir kısım olmakla birlikte, genel eğilim çalışma yaşamında geçen sürenin erkeklere oranla daha az olmasıdır. Bunun nedeni ise, yine cinsiyet temelli iş yüklerinden biri olan yaşlı ya da torun bakımındır.

Dolayısıyla, bakım hizmetleri ve erken çocuk eğitimi koşullarının yetersizliği, çocuk sayısı, hane halkının büyüklüğü kadınların işgücü piyasasına girememesine sebep olan bir diğer sosyo-kültürel neden olarak görülmektedir (DPT, 2009:2).

Özellikle, ev işleri ve çocuk bakımı gibi cinsiyet temelli iş yüklerinin keskin çizgilerle ayrıldığı Türkiye gibi ülkelerde, kadınların rezervasyon ücretlerinin yüksekliği, sosyo-kültürel kaynaklı bu engele ekonomik bir boyut da kazandırmaktadır. Ücret eşitsizliği ve düşük ücretle çalışmak durumunda kalan kadının, rezervasyon ücretinin yüksekliği piyasada var olma şansını azaltmaktadır (Gürsel & Kolaşın & Dinçer, 2009; DPT, 2009:2).

Daha düşük ücret ise, kadınların eğitim düzeyinin yetersizliği ile gerekçelendirilmektedir. Düşük eğitimi nedeniyle, koşulları ağır, ücreti düşük ve uzun mesaili işlerde istihdam alanı bulan kadın bir yandan ekonomik bir yandan sosyo-kültürel engellerle sıkışmakta ve işgücü piyasası dışına itilmektedir.

Diğer yandan, nispeten düşük eğitimi kadını teknolojik değişimler ve kamu sektöründe ki daralma da olumsuz etkilemektedir.

Sosyo-kültürel ve ekonomik engellerin bütünleştiği başka bir durum, kentleşme yani köyden kente göçle ilgilidir. Bu durumun arkasında ise, diğer bir neden olarak da değerlendirilebilecek, ülkede tarım sektöründen hizmetler ve sanayi sektörüne geçiş yatmaktadır (BETAM, 2010). Göç

öncesinde tarımda istihdam edilen kadınlar, ki bu durum kırsal alanda kadın istihdamının daha yüksek olmasının nedenidir, kente göçle birlikte, eğitim ve mesleki bilgi-beceri düşüklüğü ve bunun getirdiği ücret ile çalışma koşulları nedeniyle işgücünden çekilmek durumunda kalmaktadırlar. Dolayısıyla, tarım istihdamındaki azalma ve kentleşme ülkede kadın beşeri sermayesinin niteliksizliği ile birleşince, kentlerde kadın işgücü katılım oranının erkeklere göre düşüklüğünü gerekçelendiren önemli bir ekonomik engel olarak karşımıza çıkmaktadır (DPT, 2009:x-xi).

Kadının işgücü katılımını etkileyen ekonomik faktörlerden bir diğeri, ekonomik dönemdir. Genel olarak değerlendirildiğinde, ekonomik büyümenin yavaşladığı dönemlerde işgücü piyasasında beliren daralmanın kadınları da doğrudan etkilediği söylenebilir. Ancak, ekonomik dönem faktörü, özellikle kadın işgücü açısından aksine bir eğilim yaratabilme olasılığını da içinde barındırarak ayrıca değerlendirilmeyi gerektirmekte ve bu çalışmanın asıl amacına hizmet etmektedir.

Ekonomik Kriz ve Yapısal Değişim Dönemlerinde Kadın İşgücünün Durumu

Kadının işgücüne katılımına ilişkin ekonomik ve sosyo-kültürel engeller değerlendirildiğinde, bu faktörlerin iç içe geçmiş bir yapıda olduğu görülmektedir. Bu faktörlerden ekonomik dönem, özellikle kadın işgücü için kriz dönemlerinde bir fırsat olabilmektedir.

Söz konusu fırsat ekonomik kriz ve yapısal değişim dönemlerinde çalışanların işgücü piyasasına verdikleri iki farklı tepkiden kaynaklanmaktadır. Bunlardan biri, cesareti kırılmış işçi etkisi (discouraged worker effect), diğeri ise ilave işçi etkisi (added worker effect) olarak adlandırılmaktadır (Lee & Cho, 2005:424).

Bu çalışmanın amacı da, Türkiye’de kriz dönemlerinde kadın işgücü açısından hangi etkinin baskın olduğunun ortaya konması ve böylece işgücüne katılma oranlarının değişim yönünü açıklanmasıdır.

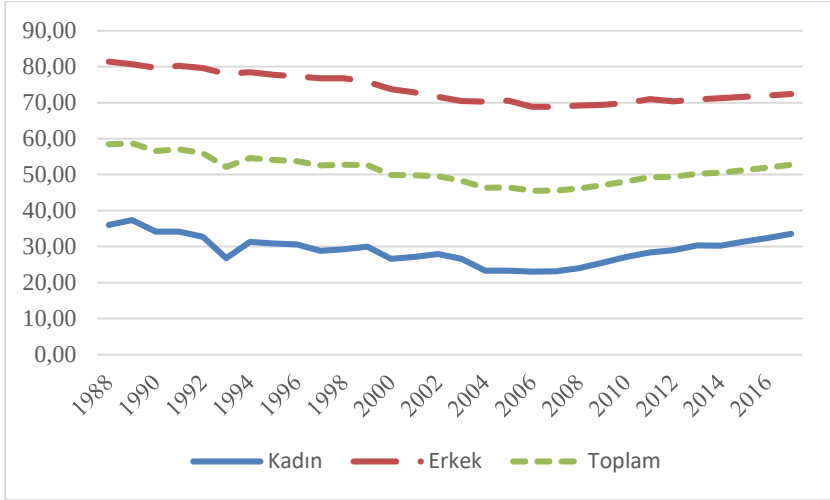
Çalışanların işgücü piyasasına tepkisini ölçen hipotezlerden cesareti kırılmış işçi etkisine göre, kriz gibi yüksek işsizlik dönemlerinde işçilerin cesareti işgücü piyasasını tamamen terk edecek kadar kırılır ve gizli işsiz haline gelirler. Söz konusu kişiler ekonomik koşullar düzeldiği zaman aktif olarak iş arama şeklinde dönüş yapabilirler.

İlave işçi etkisine göre ise, ekonomik durgunluk dönemlerinde aile reisinin işsiz hale gelmesi hane halkının diğer bireylerinin işgücü piyasasına girerek ailenin gelirini idame ettirmeye çalışmasını beraberinde getirebilmektedir (Lee & Cho, 2005:424).

Türkiye’de Kriz Dönemlerinde Kadının İşgücüne Katılım Oranındaki Değişimler

Türkiye’de 2000 sonrası dönem ele alındığında, ilk olarak finansal sektörle başlayıp reel sektörü de içine alan 2001 krizi ile karşılaşmak mümkündür. Söz konusu dönem işgücüne katılım açısından değerlendirildiğinde, krizin belirginleştiği 2001 yılında, erkeklerin işgücüne katılım oranı % 72.8 iken, kadınların % 27.1 oranına sahip olduğu görülmektedir. Krizin etkilerinin devam ettiği 2002 yılında ise, erkek katılım oranındaki azalışa rağmen, kadın işgücü katılım oranının % 27.9’a çıktığı görülmektedir. İzleyen yıllarda, önce % 26,5’e düşen kadın katılım oranı, krizin etkilerinin nispeten silikleştiği 2004-2007 yılları arasında yaklaşık % 23’ler civarında durağan bir seyir izlemiştir.

2007 yılı Türkiye ekonomisi, ABD kaynaklı kredi krizinin etkileriyle yeniden bir daralma dönemine girmiştir. Ticari krediler için dışarıdan fon sağlama güçlüğü tehlikesi ile yatırımcı ve tüketicinin risk algılamalarının artması reel sektörde daralmanın başlıca sebepleri olarak değerlendirilmektedir. Kadının işgücüne katılıma açısından bakıldığında ise, 2007 yılında % 23.1 olan oranın, 2008 yılında % 24’e, 2009 yılında % 25’e, 2017 yılında %33,5’e çıktığı görülmüştür.

Grafik 5. İşgücüne katılım oranı, cinsiyete göre (15+ yaş, %)

Kaynak: Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Göstergeleri 2019.

Dolayısıyla, genel olarak, her ne kadar erkek işgücüne katılım oranlarının çok gerisinde olsa da, kadın işgücü katılım oranlarının özellikle kriz yılını izleyen ilk yıllarda bir artış trendine girdiği görülmektedir.

Bu durum, kriz dönemlerinde Türkiye’de kadın işgücü açısından ilave işçi etkisinin ortaya çıktığının söylenebilmesine imkan tanımaktadır.

Kriz koşullarının getirdiği ek işçi etkisi, ikame hipotezi (substitution hypothesis) ile açıklanabilmektedir. Buna göre, ekonomik daralma dönemlerinde işverenlerin maliyetlerini daha da düşürmek amacıyla ucuz işgücüne yönelme eğilimleri artmaktadır. Dolayısıyla, daha yüksek ücret talep eden erkek çalışanlar daha ucuz ve arzı daha esnek olan kadın çalışanlar ile ikame edilmektedir (Humphries, 1988:3, Lee & Cho, 2005:434).

Türkiye’de ek çalışan etkisinin erkek ile kadın işgücünün yer değiştirmesinden kaynaklandığı gösteren belirgin bir gösterge tespit edilememiştir. Nitekim, 2001-2002 yıllarında % 27,1’den % 27,9’a yükselen kadın işgücü katılım oranı karşısında, erkek katılım oranının, ikame etkisini açıklamayacak kadar az (% 72,8 - % 71,6) bir düşüş eğiliminde olduğu görülür.

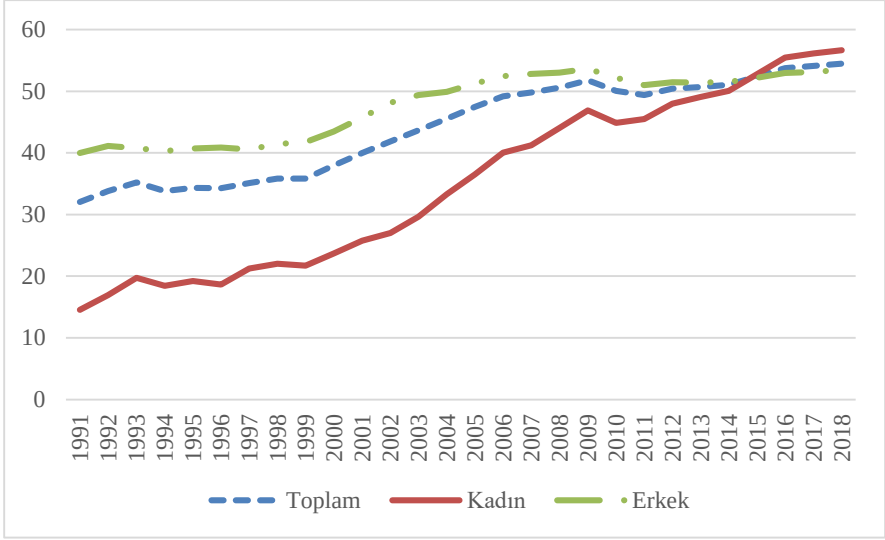
2007 yılında erkek işgücüne katılım oranı % 68,8, 2008 yılında % 69,2, 2009 yılında % 69,4 olmuştur. Kadın işgücüne katılım oranı ise 2007 yılında % 23,1, 2008 yılında % 24, 2009 yılında % 25,5 olmuştur (Grafik 5).

2007 ve 2009 yıllarında ise, hem kadın hem de erkek işgücüne katılımında beliren artış, ikame hipotezinin, Türk işgücü piyasasındaki ek işçi etkisini açıklayamadığını ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte, ilave işçi etkisini kadınların işgücüne katılımının ekonomik belirleyicilerinde aramak aydınlatıcı olacaktır.

Ekonomik daralma dönemlerinde, iş kaybı riskinin yüksekliği ve ücret kesintisi olasılıkları kadınların hane gelirini koruma amacıyla işgücü piyasasına ilave olarak girmelerine neden olmaktadır (Başlevent & Onaran, 2003:439)

Özellikle, kentleşmeyle birlikte hanede artan harcama düzeyi, konut mülkiyeti yoksunluğu, eğitime devam eden fertlerin varlığı gibi etkenler, kriz süreciyle bir araya geldiğinde, toplam gelir düzeyinin azalmasına duyarlılık artmaktadır (DPT, 2009:2). Bu nedenlerden dolayı çalışmak durumunda kalan kadın, sosyal güvencesiz düşük statü-gelirli işlerde de olsa çalışmak zorunda kalmaktadır. Özellikle, evlere temizliğe gitmek, bakıcılık yapmak, ev üretimlerini satmak gibi çoğu kayıtdışı olan ekonomik faaliyetlerde kadın istihdamı yükselmektedir. Kriz süreçlerinde kadın istihdamının sektörel dağılımına bakıldığında, hizmetler sektöründe artış görülmektedir.

Grafik 6. Hizmetler Sektöründe İstihdam Edilenlerin Cinsiyete göre dağılımı

Kaynak: Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Göstergeleri 2019.

Ekonomik daralma süreçlerine eşlik eden, hane halkı gelir düzeyi yetersizliğini bertaraf etmek isteyen kadın işgücünü, işgücü piyasasında girişimci sıfatıyla görmek de mümkündür. Özellikle, toplumsal baskı, medeni durum, bakım sorumlulukları gibi sosyo-kültürel engellerle karşı karşıya kalan kadının, işgücüne katılımında sözkonusu engelleri kendi işini yaratması vasıtasıyla daha kolay aştığı ve hane gelirini istikrarlı tutmaya çalıştığı görülmektedir (Karakoç & Kolaşın, 2008).

Sonuç

Bu çalışmada Türkiye’de 2000 yılı sonrasında yaşanan ekonomik daralma süreçlerinde işgücünün piyasaya verdiği tepkileri ölçen ilave işçi etkisinin cesareti kırılmış işçi etkisinden daha baskın olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada yapılan veri analizi sonucunda ulaşılan bulgular Türkiye’de kriz dönemlerinde kadınların işgücü piyasasına ilave işgücü olarak eklemelendiğini ortaya koymuştur. Sözkonusu eklemelenmenin nedeninin ise kadınların kriz dönemlerinde hane gelirini korumaya yönelik eğilimlerinin artmasıdır. Bu doğrultuda kadınların kendi işlerinde, ev içi üretimlerinde ve özellikle hizmetler sektöründe yer aldıkları görülmektedir.

Gerek ekonomik büyüme gerekse daralma dönemlerinde, kadının işgücüne katılmasını, bir başka ifadeyle ilave işçi etkisi yaratmasını sağlamak, önemli bir potansiyel olan kadın işgücünün değerlendirilmesini sağlayacaktır. Daha yüksek kadın işgücü katılım oranları doğrudan ve

dolaylı etkileri ile ekonomiye artı değer katmaktadır. Dolayısıyla, çocuk bakımı destekleri, esnek üretim biçimleri ve çalışma yaşamı koşullarının iyileştirilmesine yönelik çalışmalar ve kadın girişimciliğinin desteklenmesi Türkiye'nin kadın potansiyelinin değerlendirilmesine imkân tanınması açısından büyük önem arz etmektedir.

Kaynakça

- BAŞLEVENT, Cem ve ONARAN, Özlem (2003), Are Married Women in Turkey More Likely to Become Added or Discouraged Workers?, *Labour*, 17(3), 439-458.
- BETAM (2010), Türkiye'de Kadınlar Çalışma Yaşamına Uzak, BETAM Araştırma Notu, 10/64.
- BOCUTOĞLU, Ersan ve EKİNCİ, Aykut (2009), Genel Teori, Küresel Krizler ve Yeniden Maliye Politikası, *Maliye Dergisi*, Sayı 156, Ocak-Haziran, ss.66-82.
- DOĞRUL, Günsel (2008), 2001 Krizi Sonrasında Türkiye'de Kentsel Alanlarda Kadınların İşgücüne Katılımının Belirleyicileri, *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 22, Aralık, ss.245-276.
- DPT (2009), Türkiye'de Kadınların İşgücüne Katılımı, Ankara: DPT Yayınları.
- Dünya Bankası (2019), Dünya Kalkınma Göstergeleri (World Development Indicators), <https://databank.worldbank.org>, Erişim tarihi: 08.08.2019.
- GÜRSEL, Seyfettin, UYSAL-KOLAŞIN, Gökçe ve DİNÇER, Mehmet Alper (2009), Kriz Kadınları Kendi İşlerini Yaratmaya Zorluyor, BETAM Araştırma Notu, 09/34.
- HUMPHRIES, Jane (1988), "Women's employment in restructuring America: the changing experience of women in three recessions", *Women and Recession*, edited by Jill Rubery, London, Routledge.
- KARAKOÇ, Ulaş ve UYSAL-KOLAŞIN, Gökçe (2008), Kadın İstihdamını Artırmak İçin Girişimcilik Desteklenmeli, BETAM Araştırma Notu, 08/17.
- LEE, Kye, Woo and CHO, Kisuk (2005), Female Labour Force Participation During Economic Crises in Argentina and the Republic of Korea, *International Labour Review*, Vol. 144, No:4, pp. 423-449.
- SÖNMEZ, Mustafa (2010), Teğet'in Yıkımı...: Dünyada ve Türkiye'de Küresel Krizin 2009 Enkazı ve Gelecek, İstanbul: Yordam Kitap.

TEPAV, (2010), 2008 Krizi: Sektörlerdeki Asimetrik Toparlanma,
Erişim Tarihi: 30.11.2010,
<http://www.tepav.org.tr/tr/haberler/s/1623>.

TEDARİK ZİNCİRİ YÖNETİMİNDE ÜRETİM ÖNCESİ MALİYET UNSURLARI*

Pre-Production Cost Components in Supply Chain Management

İsmail ELAGÖZ**

Giriş

Günümüzde iş dünyasının yükselen değerleri arasında tedarik zinciri yönetimi kavramı gelmektedir. TZY, ürünün en uygun şekilde akışını sağlayarak stok maliyetini düşürmeyi, ürün sevkiyatındaki belirsizlikleri azaltarak kritik karar alma süreçlerini en aza indirmeyi, sipariş sistemini standartlaştırarak planlama harcamalarını ve sipariş maliyetini minimize etmeyi amaçlayan faaliyetler bütünüdür.

Tedarik zinciri yönetimi; tedarik, üretim ve dağıtım sistemlerinin giderek entegre bir sisteme dönüştüğü, ana üreticiler ve alt üreticilerin ortak stratejiler geliştirerek, rekabetçi avantajlar sağlayacak şekilde yapılanmalarına yardımcı olan ortak bir yönetim felsefesidir.

Pek çok modern yönetim yaklaşımında olduğu gibi, tedarik zinciri yönetiminde de maliyetleri düşürmek ve gelirleri artırmak amaçlardan birisidir. Günümüzde işletmelerin yaşamlarını sürdürebilmeleri müşterilerini memnun ederek pazar paylarını korumalarına bağlıdır. Küreselleşen dünyada artık keşfedilmemiş pazarlar bulmak oldukça zordur. O halde önemli olan var olan pazar payını kaybetmemektir. Pazar payını kaybetmemek ise müşteri gereksinimlerini zamanında, kaliteli ve düşük maliyetli mamullerle karşılayarak sağlanabilir.

Bu çalışmada, üretim öncesinden başlayarak satış sonrası hizmetleri de kapsayan tedarik zinciri sürecinin üretim faaliyeti öncesi gerçekleşen maliyet unsurları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. İŞLETMELERDE OLUŞAN MALİYET UNSURLARININ SINIFLANDIRILMASI

İşletmeler, faaliyetlerini yerine getirirken bir takım maliyetlere katlanmaktadırlar. İşletmelerde oluşan maliyet (gider) unsurları, farklı açılardan sınıflandırılabilir. Maliyetlerin farklı açılardan

* Bu çalışma Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilen "Tedarik Zinciri Yönetimi Yaklaşımının Maliyet Hesaplama Çalışmalarına Etkisi" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** (Dr. Öğr. Üyesi); Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, Türkiye. E-mail: ismailelagoz@comu.edu.tr

sınıflandırılması ve izlenmesi, maliyet muhasebesinin işlevini yerine getirebilmesi ve işletmelerin rasyonel kararlar alması açısından gereklidir.

Maliyet muhasebesi literatürü incelendiğinde, işletmelerde oluşan maliyetlerin şu açılardan sınıflandırıldıkları görülmektedir: (Karakaya, 2004, 18; Büyükmirza, 2000, 63-67; Horngren ve Sundem, 1998, 33-36; Hilton, 1997, 32-44)

- Çeşit esasına göre,
- Fonksiyon esasına göre,
- Gider yerleri esasına göre,
- Faaliyet hacmiyle ilişkilerine göre,
- Ürünlere veya gider yerlerine yüklenmelerine göre.

1.1. Maliyetlerin Çeşit Esasına Göre Sınıflandırılması

Maliyetlerin çeşit esasına göre sınıflandırılması, ülkemizde muhasebe uygulamalarına yön veren Tekdüzen Muhasebe Sistemi'nin de benimsediği bir sınıflandırmadır. İşletmeler, yapısına ve faaliyet alanına göre pek çok gider çeşidine sahip olabilirler. Bu gider çeşitleri işletmeden işletmeye farklılıklar da gösterebilir. Uygulamada bir birliktelik ve uyum sağlanabilmesi açısından, bu gider çeşitleri gruplama yoluna gidilerek sınıflandırılmıştır.

Maliyetleri çeşit esasına göre aşağıdaki gibi sınıflandırmak mümkündür:

1. İlk madde ve malzeme giderleri,
2. İşçi ücret ve giderleri,
3. Memur ücret ve giderleri,
4. Dışarıdan sağlanan fayda ve hizmetler,
5. Çeşitli giderler,
6. Vergi, resim ve harçlar,
7. Amortismanlar ve tükenme payları,
8. Finansman giderleri.

İşletmeler, büyüklüklerine, faaliyet alanlarına ve organizasyon yapılarına göre, bu hesap gruplarını istedikleri kadar detaylandırabilirler.

1.2. Maliyetlerin Fonksiyon Esasına Göre Sınıflandırılması

Muhasebe sisteminde, işletmelerde oluşan maliyetlerin sınıflandırılmasında kullanılan bir diğer yöntem, maliyetlerin ait oldukları işletme fonksiyonlarına göre sınıflandırılmasıdır. Maliyetleri işletme fonksiyonları açısından aşağıdaki şekilde sınıflandırmak mümkündür:

1. Tedarik ve satın alma maliyetleri,
2. Üretim maliyetleri,
3. Araştırma ve geliştirme maliyetleri,
4. Pazarlama, satış ve dağıtım maliyetleri,
5. Genel yönetim maliyetleri,
6. Finansman maliyetleri,

İşletme fonksiyonları açısından maliyetlerin sınıflandırılması, çeşit esasına göre sınıflandırılan maliyetlerin hangi işletme fonksiyonları tarafından tüketildiğinin belirlenmesi açısından oldukça önemlidir. Bu ayırım, maliyetlerin doğru bir şekilde izlenebilmesi ve bölümlerin performanslarının değerlendirilmesinde etkin bir şekilde kullanılabilir. Bu ayırım aynı zamanda, işletmede üretilen mamul ya da hizmetlerin maliyetlerinin daha doğru olarak hesaplanması ve doğru bir fiyatlandırmanın yapılması bakımından da önemlidir.

1.3. Maliyetlerin Gider Yerlerine Göre Sınıflandırılması

Gider yeri, mamul ya da hizmet üretiminin yapıldığı işletme içindeki bir birimi (torna atölyesi gibi) veya bir birim içindeki bir yeri (torna atölyesi içindeki doğrama, pres, montaj gibi) ifade eder. Maliyetlerin gider yerlerine göre sınıflandırılmasındaki amaç, bazı birimlerin veya üretim faaliyetlerinin maliyetlerini ayrı olarak izlemek ve raporlamaktır. Bu ayırım, sorumluluk muhasebesi açısından da önemlidir. Sorumluluk merkezlerinin yöneticilerinin performanslarının değerlendirilmesinde, sorumluluk merkezlerinin maliyetlerinin bilinmesi gerekir.

Tekdüzen Muhasebe Sistemi de gider yerleri ayırımını benimsemiştir. İşletmelerdeki gider yerlerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür. İşletmelerde oluşan maliyetleri bu gider yerlerini esas alarak izlemek, maliyetleri gider yerlerine göre sınıflandırmak anlamına gelmektedir.

1. Esas üretim gider yerleri,
2. Yardımcı üretim gider yerleri,
3. Yardımcı hizmet gider yerleri,
4. Üretim yerleri yönetimi gider yerleri,
5. Araştırma ve geliştirme gider yerleri,
6. Pazarlama, satış ve dağıtım gider yerleri,
7. Genel yönetim gider yerleri,
8. Finansman gider yerleri,
9. Yatırım gider yerleri.

1.4. Maliyetlerin Faaliyet Hacmiyle İlişkilerine Göre Sınıflandırılması

İşletmelerde oluşan maliyet unsurları, faaliyet hacmiyle olan ilişkisine göre de sınıflandırılabilir. Maliyetlerin faaliyet hacmiyle ilişkisine göre sınıflandırılması, işletmelerde yapılan planlama ve kontrol faaliyetleri açısından son derece önemlidir. İşletmelerde faaliyet ölçüsü; üretim miktarı, satış miktarı veya tutarı, çalışma saati (işçilik ya da makine) gibi ölçütler olarak belirlenebilir. Belirlenen bu faaliyet ölçütleri açısından maliyetlerin izlenmesi, işletme kararlarına yardımcı olur.

Maliyetleri, faaliyet hacmi ile ilişkilerine göre aşağıdaki şekilde sınıflandırmak mümkündür:

1. Sabit maliyetler,
2. Değişken maliyetler,
3. Yarı sabit maliyetler,
4. Yarı değişken maliyetler.

1.5. Maliyetlerin Mamullere ve Gider Yerlerine Yüklenmesine Göre Sınıflandırılması

İşletmelerde oluşan maliyetler, mamul/hizmetlere ya da gider yerlerine yüklenmesi açısından aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir:

1. Direkt (dolaysız) maliyetler,
2. Endirekt (dolaylı) maliyetler.

Maliyetlerin direkt ve endirekt olarak sınıflandırılması, maliyet muhasebesinin önemli konularından birisi olan maliyet dağıtımı açısından son derece önemlidir. Maliyetlerin direkt veya endirekt olarak ayrımı, maliyet giderlerinin mamul ya da gider yerleri ile arasındaki ilişkiye bağlıdır. Bir maliyet gideri ile üretilen bir mamul ya da gider yeri arasında doğrudan bir ilişki kurulabiliyorsa bu maliyet direkt, doğrudan bir ilişki kurulamıyorsa endirekt olarak adlandırılmaktadır. Yani, hangi mamul veya gider yeri için ne kadar tüketildiği doğrudan belirlenebilen maliyetler direkt maliyet iken; hangi mamul veya gider yeri için ne kadar tüketildiği doğrudan belirlenemeyen maliyetler ise endirekt maliyet olmaktadır.

Örneğin, bir işletmenin esas üretim gider yerinde çalışan bir işçinin aldığı ücret, mamul üretimiyle doğrudan ilişkili olduğu için direkt maliyet iken; yemekhanede çalışan bir işçinin aldığı ücret, bu işçinin mamul üretimiyle doğrudan bir ilişkisi bulunmadığından endirekt maliyet olarak

değerlendirilmektedir. Buna göre; direkt nitelikteki maliyetler mamullere veya ilgili gider yerlerine doğrudan yüklenebilirken; endirekt nitelikteki maliyetler ise mamullere veya ilgili gider yerlerine bazı dağıtım anahtarları kullanılarak, bir gider dağıtım yöntemiyle yüklenebilmektedir.

Bu açıklamalardan sonra, işletmelerde tedarik zinciri kapsamında ortaya çıkabilecek maliyet unsurlarını kısaca incelemek yerinde olacaktır. İşletmelerin maliyetleri incelenirken, maliyetler yukarıda açıklanan fonksiyon esasına göre sınıflandırılmıştır.

2. TEDARİK ZİNCİRİ KAPSAMINDA İŞLETMELERDE OLUŞAN MALİYET VE GELİR UNSURLARI

İşletmeler, mamul veya hizmet üretirken yaptıkları faaliyetleri sırasında bir takım maliyetlere katlanmak zorundadırlar. Maliyete katlanarak gerçekleştirilen faaliyet sonucunda ortaya çıkan mamul veya hizmetleri satarak da gelir elde ederler. Burada, tedarik zinciri kapsamında işletmelerde oluşabilecek maliyet ve gelir unsurları incelenecektir. Bunun için “Genişletilmiş Tedarik Zinciri” modeli kullanılmıştır. (Elagöz, 2006: 54) Bu modelde yer alan tedarik zinciri üyeleri açısından maliyet ve gelir unsurları incelenmiştir. Burada, tedarik zincirine üye işletmelerde hangi maliyet ve gelir unsurlarının olabileceği konusu üzerinde durulacaktır.

Genişletilmiş tedarik zinciri modelinde; zincirin ortasında, zinciri koordine eden ve yöneten bir merkez işletme bulunmaktadır. Tedarik kaynaklarına doğru gidildiğinde, merkez işletmeye hammadde ve malzeme sağlayan tedarikçi bir işletme ve bu tedarikçi işletmeye hammadde ve malzeme sağlayan bir başka tedarikçi işletme yer almaktadır. Müşterilere doğru gidildiğinde ise, merkez işletmenin ürettiği mamulleri sattığı bir toptancı/perakendeci işletme ile bu işletmenin de mamulleri sattığı bir son kullanıcı işletme veya bireysel tüketiciler bulunmaktadır.

Genişletilmiş tedarik zinciri modelini bir örnek yardımıyla açıklamak yerinde olacaktır. Örneğin tekstil sektörünü ele alalım. Tekstil sektöründe merkez işletme, hazır giyim ürünleri üreten bir işletme olabilir. Bu işletme; boyanmış kumaş tedarik edip, müşterilerinden gelen siparişler doğrultusunda tekstil ürünleri üreterek, bu ürünleri müşterilerine satan bir işletmedir. Bu işletmenin; boyanmış kumaş, boya, iplik, fermuar, tela, astar, askı, ambalaj malzemesi, aksesuar (düğme, amblem, marka etiketi, bilgi etiketi, metal ve plastik süsler vb.) gibi üretim ile ilgili pek çok girdiler tedarik ettiği onlarca tedarikçisi olabilir. Bunların yanında; eğitim,

finansman, lojistik, servis, yemek, güvenlik gibi üretim dışı yardımcı hizmetler sağladığı tedarikçileri de olacaktır. Ayrıca, tekstil sektöründe oldukça yaygın olarak kullanılan fason üretim yaptırdığı pek çok tedarikçisi de olabilir. Yani modeldeki bir merkez işletme, girdi sağladığı çok sayıda zincir üyesi tedarikçi işletme ile ilişki içinde olabilir.

Tekstil sektöründe hazır giyim mamulleri üreten bir işletmenin ana tedarikçileri, boyanmış kumaş üreten işletmelerdir. Yani modeldeki tedarikçi işletmeler, merkez işletmeye boyanmış kumaş sağlayan üretim işletmeleridir. Bu işletmelerin, üretim ile ilgili iplik ve boya başta olmak üzere birçok girdi ve üretim dışı yardımcı hizmet sağladığı pek çok tedarikçisi olabilir.

2.1. İşletmelerde Oluşan Maliyet Unsurları

İster üretim, ister hizmet, isterse ticari işletme olsun, bütün işletmeler faaliyetlerini sürdürebilmek ve bir çıktı elde edebilmek için çeşitli maliyetler yapmak zorundadırlar. Burada, bir üretim işletmesinde oluşabilecek maliyet unsurları kısaca incelenecektir.

2.1.1. Üretim Öncesi Oluşan Maliyetler

İşletmelerin üretim faaliyetine başlayabilmesi için, üretim faaliyetinden önce gerçekleştirmesi gereken bazı faaliyetler vardır. İşletmede bir üretim gerçekleştirebilmek için, önce üretilecek mamulü meydana getirecek bileşenlerin tedarik edilmesi gerekir. Bundan sonra, tedarik edilen bu malzemelerin etkin bir stok yönetimiyle üretime yönlendirilmesi gerekir. Yani, üretim öncesi tedarik ve stok yönetimi faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi gerekir.

2.1.1.1. Tedarik Maliyetleri

İşletmeler, faaliyetlerini devam ettirebilmek için gerekli olan her türlü girdiyi tedarik etmek zorundadırlar. Birinci bölümde de belirtildiği gibi; satın alma ve tedarikin önemini kavrayan pek çok işletme, tedarik fonksiyonunu bağımsız bir bölüm olarak organize etmeye başlamıştır. Günümüzde, işletmelerde oluşturulan tedarik fonksiyonları, personel tedariki dışında işletmenin her türlü ihtiyacının tedarikinden sorumludurlar. Personel tedariki ise son yıllarda oluşturulan, insan kaynakları departmanı tarafından sağlanmaktadır. Bu kadar geniş bir faaliyet alanını kontrol eden tedarik bölümünün de bir takım giderler yapması kaçınılmazdır. Örneğin, bir üretim işletmesinde, üretim faaliyetini

yerine getirebilmek için gerekli makine ve teçhizat, amortismanına tabi maddi duran varlıklar, hammadde malzemeler ve üretim ve yönetime ilişkin her türlü hizmetin tedarik edilmesi gerekir. İşte işletmenin ihtiyacı olan bu girdilerin tedariki esnasında; sipariş hazırlama, sipariş verme, satın alma, komisyon, sigorta, finansman, seyahat ve konaklama, taşıma, navlun, aktarma, boşaltma, ardiye, sipariş kabul, uygunluk kontrolü, stoka alma, montaj gibi pek çok gider yapılmaktadır. Tedarik fonksiyonu ile ilgili olarak yapılan bu giderler ile tedarik bölümünün genel giderleri (personel giderleri, sosyal giderler, kırtasiye giderleri v.b.), işletmelerde tedarik maliyetlerini oluşturur.

Tedarik faaliyeti sırasında oluşan satın alma ile ilgili giderlerin birçoğu, maliyet esaslı kavramı gereğince, satın alınan girdilerin maliyetine eklenmektedir. Örneğin, bir makinenin satın alınıp işletmeye getirilerek çalışır duruma getirilinceye kadar yapılan bütün giderler bu makinenin maliyetine eklenebilir. Benzer şekilde, hammadde ve malzemelerin de satın alınmasından işletmeye getirilip stok alanına konulmasına kadar yapılan tüm giderler, hammadde ve malzeme maliyetine eklenebilmektedir. Tedarik edilen varlıkların maliyetine eklenmeyen giderler ise dönem gideri olarak işlem görmektedirler.

İşletmelerde oluşan tedarik maliyetleri aşağıdaki başlıklar altında incelenebilir.

2.1.1.1.1. Tedarikçi Seçme Maliyeti

Yüksek derecede rekabetin yaşandığı bugünlerde, etkili bir tedarikçi seçimi üretim işletmelerinin başarısı için çok önemlidir. (Levi vd., 2000, 143) İşletmenin ihtiyacı olan hammadde ve malzeme, ticari mal, hizmet ile diğer her türlü girdinin en uygun tedarikçiden sağlanması için yapılan faaliyetlerin maliyetleri bu grupta incelenir. İşletmenin tedarik etmesi gereken ihtiyaçları belirlendikten sonra, bu ihtiyaçların sağlanacağı en uygun tedarik kaynaklarının belirlenmesi gerekir. Bunun için önce pazardaki tedarik kaynakları belirlenir. Daha sonra işletmenin dış tedarikinden sorumlu elemanlar tarafından bu kaynakların değerlendirilmesi gerekir. Tedarikçilerin değerlendirilebilmesi için belirlenen tedarikçilere ziyaretler yapılarak görüşülür. Bütün tedarikçiler belirli kriterlere göre puanlanır. Bu puanlamada; kalite, zamanında teslimat, maliyet, fiyat, satış sonrası hizmet, kullanılan üretim teknolojisi gibi kriterler kullanılabilir. Puanlamaya göre yapılacak değerlendirme

sonucunda, en yüksek puan alan tedarikçilerden ihtiyaca göre bir veya birkaç tanesi ile sözleşme yapılabilir.

2.1.1.1.1.1. Tedarikçi Araştırma Maliyeti

İşletmenin tedarik edeceği ihtiyaçlar belirlendikten sonra, bu ihtiyaçların sağlanacağı tedarikçilerin araştırılması gerekir. Tedarikçilerin araştırılması, değişik şekillerde yapılabilir. Çalışılabilecek potansiyel tedarikçiler, aşağıdaki kaynaklar kullanılarak araştırılabilir.

2.1.1.1.1.1.1. İnternet Yoluyla Tedarikçi Araştırma

Bilgi çağını yaşadığımız günümüzde, en etkin şekilde araştırma internet yoluyla yapılabilir. İnternette, ilgili tedarikçilerle ilgili anahtar kelimeler kullanılarak yapılacak araştırma ile web sitesi olan ya da internette reklamı olan tedarikçiler kolaylıkla belirlenebilir. İnternette belirlenen tedarikçilerle, telefonları ve adresleri alınarak iletişim kurulabileceği gibi; web sitesinden başvurularak veya elektronik posta mesajı gönderilerek de iletişim kurulabilir.

İnternet yoluyla tedarikçi araştırma faaliyeti sırasında bazı maliyet unsurları ortaya çıkmaktadır. Bunlar;

- bu faaliyeti gerçekleştiren personele ait personel giderleri,
- kullanılan bilgisayarlara ait amortisman ve bakım-onarım giderleri,
- internet aboneliği giderleri,
- bu faaliyeti gerçekleştiren birime düşen tedarik bölümü genel giderleri payı (bina kirası, amortismanı, aydınlatma, ısıtma, havalandırma gibi),
- diğer çeşitli giderler,

olarak belirtilebilir.

Bilgi çağını yaşadığımız bir ortamda, internet yoluyla tedarikçi araştırma maliyeti, genişletilmiş tedarikçi zinciri modelindeki tüm işletmeler için gerçekleşebilecek bir maliyet unsurudur.

2.1.1.1.1.1.2. Katalog ve Arşiv Tarama Yoluyla Tedarikçi Araştırma

Tedarikçi araştırmanın bir başka yolu ise, meslek odalarının (ticaret odası, sanayi odası gibi) kütüphane ve arşivlerinde bulunan mesleki yayın ve katalogların taranmasıdır. Odaların arşivlerinden ilgili tedarikçilerin adları belirlenerek, bu tedarikçilerle iletişim kurmak için gerekli bilgiler

toplanır. Katalog ve arşiv tarama faaliyeti sırasında da bir takım maliyet unsurları ortaya çıkmaktadır. Bu maliyet unsurları;

- personel giderleri,
- yol ve yemek giderleri,
- kullanılan araçlara ait amortisman, vergi, sigorta, bakım-onarım ve yakıt giderleri,
- başka bir şehre gidildiğinde otel giderleri,
- fotokopi giderleri,
- yayın ve cd alımı,
- haberleşme giderleri,
- diğer çeşitli giderler,

olarak sıralanabilir.

Katalog ve arşiv tarama yöntemi kullanılarak yapılacak tedarikçi araştırma maliyeti de, modeldeki tüm işletmeler için bir maliyet unsuru olarak ortaya çıkabilir.

2.1.1.1.1.3. Yayın Organlarına İlan Verme Yoluyla Tedarikçi Araştırma

İşletmeler, yüksek tirajlı gazete ve mesleki dergilere ilan vermek suretiyle de tedarikçi araştırabilirler. Tedarikle ilgili bilgiler ilanda belirtilerek, tedarikçilerin işletme ile iletişim kurması sağlanır. Bu yolla tedarikçi araştırmanın maliyeti ise;

- ilan hazırlama ve düzenleme giderleri,
- serigrafi giderleri,
- ilgili yayın organlarına ödenen reklam ve ilan giderleri,
- bu işle ilgilenen personele ait giderler,
- haberleşme giderleri,
- diğer çeşitli giderler,

şeklinde gerçekleşebilir.

Yayın organlarına ilan verilerek yapılacak tedarikçi araştırma maliyeti, model olarak alınan zincirdeki tüm işletmeler için geçerli olabilecek bir maliyet unsuru olarak değerlendirilebilir.

2.1.1.1.1.4. Aracı Kullanarak Tedarikçi Araştırma

İşletmeler, çalışacakları tedarikçileri seçebilmek için yapacakları tedarikçi araştırmasını, profesyonel bir aracı işletmeye de yaptırabilir. Bu durumda, aracı işletmeye tedarikçilerle ilgili bilgiler verilir ve bu bilgiler doğrultusunda faaliyet gösteren tedarikçilerin adlarının ve iletişim

bilgilerinin listesi istenir. Daha sonra gelen listedeki tedarikçilerle görüşülerek, içlerinden çalışılacak tedarikçiler seçilir. Böyle bir faaliyetin işletmeye maliyeti ise,

- aracı işletmenin hizmet faturası bedeli,
- komisyon giderleri,
- araçlarla görüşen personelin giderleri,
- haberleşme giderleri,
- diğer çeşitli giderler,

olarak gerçekleşecektir.

İşletmeler, günümüzde pek çok faaliyetini bu konuda uzman olan kuruluşlara yaptırmaktadırlar. Çalışılacak tedarikçilerin, bu konuda uzman bir aracı işletme kullanılarak araştırılmasının maliyeti de, modeldeki tüm işletmeler için gerçekleşebilecek bir maliyet unsuru olarak görülebilir.

2.1.1.1.1.2. Tedarikçilerle İletişim Kurma ve Görüşme Maliyeti

Çalışılabilecek potansiyel tedarikçi adayları araştırılıp belirlendikten sonra, bu tedarikçilerle iletişim kurulmalı, randevular alınarak görüşmeler yapılmalıdır.

2.1.1.1.1.2.1. Tedarikçilerle İletişim Kurma Maliyeti

Yapılan araştırmalar sonucu, isimleri, adresleri ve telefon bilgileri belirlenen tedarikçilerle iletişim kurularak kendilerine konu hakkında bilgi verilmelidir. Tedarikçilerin değerlendirilebilmesi için, onlarla bazı görüşmelerin yapılması gerekir. Bu görüşmelerin yapılabilmesi için de, kendileriyle iletişim kurulup görüşme randevuları ayarlanmalıdır. Tedarikçilerle iletişim kurma; telefon, faks, posta ya da elektronik posta araçları kullanılarak yapılabilir.

Tedarikçilerle iletişim kurma sırasında, işletmeler bazı maliyetlere katlanmak zorundadırlar. Tedarikçilerle iletişim kurma sırasında aşağıdaki maliyet unsurları gerçekleşebilir.

- İletişim kuran personele ait personel giderleri,
- Haberleşme ve posta giderleri,
- Tedarik genel giderlerinden bu birime düşen giderler,
- Kırtasiye giderleri,
- Diğer çeşitli giderler.

Çeşitli yollarla araştırılarak belirlenen hedef tedarikçilerle, iletişim kurma maliyeti, zincirdeki tüm üye işletmelerin karşılaşılabileceği bir

maliyet unsurudur. Değişik araçlar yardımıyla iletişim kurulan tedarikçilerle bir sonraki aşamada görüşmeler yapılacaktır.

2.1.1.1.2.2. Tedarikçilerle Görüşme Maliyeti

Çeşitli yollarla araştırılarak belirlenen ve iletişim kurularak değerlendirme için görüşme ayarlanan tedarikçilerle ayrı ayrı görüşülmesi gerekir. Belirlenen tedarikçilerle, tedarik bölümünün dış tedarikten sorumlu elemanları görüşürler. Tedarikçilerle, ziyaretler yapılarak görüşülebileceği gibi, tedarikçilerden işletmeye gelecek temsilcilerle de görüşme yapılabilir. Bu görüşmeler çalışılacak tedarikçileri seçmek için yapılır.

Tedarikçilerle yapılacak görüşmeler sırasında aşağıdaki maliyet unsurları ortaya çıkabilir:

- Görüşme yapan personele ait personel giderleri,
- Seyahat ve konaklama giderleri,
- Taşıt araçlarına ait amortisman, vergi, sigorta, bakım-onarım ve yakıt giderleri,
- Tedarik genel giderlerinden bu birime düşen giderler,
- Haberleşme giderleri,
- Diğer çeşitli giderler.

İletişim kurulması sonucunda görüşmeler yapılan tedarikçilerle görüşme maliyeti de, modeldeki tüm işletmeler için bir maliyet unsuru olarak değerlendirilebilir. Ziyaret edilerek ya da işletmeye çağrılarak görüşülen tedarikçiler, daha sonra bazı kriterlere göre değerlendirmeye tabi tutulurlar.

2.1.1.1.3. Tedarikçileri Değerlendirme Maliyeti

Tedarikçilerle yapılan görüşmeler sonunda, tedarikçilerin değerlendirilmesi gerekir. Değerlendirme, önceden belirlenen bazı kriterler kullanılarak tedarikçilerin puanlanması yoluyla yapılabilir. Genel olarak puanlamada; tedarikçi büyüklüğü, kalite, teslim zamanı, maliyet, fiyat, satış sonrası hizmet, teknoloji düzeyi gibi faktörler kullanılır. Görüşülen bütün tedarikçiler bu kriterlere göre puanlanır. Puanlama sonucunda tedarikçiler, toplam puana göre yüksekten düşüğe doğru sıralanabileceği gibi; işletme için daha önemli olan bazı faktörlere göre de bir sıralama yapılabilir. Yapılan değerlendirme sonucunda, işletmenin taleplerini karşılayabilecek sayıda çalışılacak tedarikçiler belirlenir.

Tedarikçi seçimi maliyet, kalite, performans, teknoloji vb. birçok kriteri içeren önemli bir problemidir. Sadece malzeme maliyeti değil aynı zamanda işletme maliyetleri, bakım, geliştirme ve destekleme maliyetleri de bu seçimde göz önünde bulundurulması gereken unsurlardır. Bundan dolayı ekonomiklik ve performans ile ilgili kriterler arasından sistematik bir tedarikçi seçim sürecini elde etmede kullanılmak üzere kriterlerin değerlendirilip öncelik sırasına konulmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu süreç aynı zamanda hem seçim sürecini kısaltacak hem de karar vermede başarıyı artıracaktır.

İşletmeler, faaliyetlerini sürdürebilmek için birçok tedarikçi firmayla çalışmak zorundadırlar. Tedarikçi firmaların bir grup adayın içinden seçilmesi zor bir karar problemidir. Tedarikçi seçerken, tedarikçilerin değerlendirilmesinde Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) (Bu konuda daha fazla bilgi için bkz: (Dağdeviren ve Eren, 2001, 41-52) yönteminden yararlanılabilir. AHP kullanımı, kriter ve alt kriterlerin üstünlüklerinin belirlenmesi ve sistematik olarak karşılaştırılıp değerlendirilmesini sağlayabilir. Bu bilgiler temelinde en iyi tedarikçinin seçimi ve tedarik sistemlerinin etkinliğinin karşılaştırılması yapılabilir.

AHP’de, karar vericinin amacı doğrultusunda kriterlerin ve ona ait olan alt kriterlerin belirlenip, hiyerarşik yapının oluşturulması ilk adımdır. AHP’de, öncelikle amaç belirlenir ve bu amaç doğrultusunda seçimi etkileyen kriterler ortaya konur. Daha sonra kriterler göz önüne alınarak potansiyel alternatifler belirlenir. Sonuçta karar için hiyerarşik bir yapı oluşturulmuş olur. (Dağdeviren ve Eren, 2001, 43) Bu sürecin özelliği, kalitatif kararlarda, birden çok kriter ile karar vericinin o kriterlere verdiği önem derecesine göre karar vermeyi desteklemesidir.

Tedarikçi değerlendirme faaliyeti işletmenin tedarik bölümüne bağlı elemanlar tarafından yapılabileceği gibi; bu işte uzman bir işletmeye de yaptırılabilir. Bu işin dışarıdan uzman bir işletmeye yaptırılması durumunda maliyet, değerlendirmeyi yapan işletmenin, işletmeye keseceği hizmet faturası tutarı olur. Tedarikçi değerlendirme faaliyeti işletme elemanları tarafından yapıldığında ise aşağıdaki maliyet unsurları oluşabilir.

- Değerlendirmeyi yapan personelin personel giderleri,
- Seyahat ve konaklama giderleri,
- Amortisman, bakım-onarım, vergi, sigorta ve yakıt giderleri,
- Kırtasiye giderleri,
- Tedarik genel giderlerinden bu birime düşen giderler,
- Haberleşme ve posta giderleri,
- Diğer çeşitli giderler.

Tedarikçileri değerlendirme maliyeti, tedarik zincirindeki bütün işletmeler için geçerli olan bir maliyet unsurudur. Belirlenen kriterlere göre yapılan tedarikçi değerlendirmeden sonraki aşama ise tedarikçilerle sözleşme yapma aşamasıdır.

2.1.1.1.1.4. Tedarikçilerle Sözleşme Yapma Maliyeti

Değerlendirme faaliyeti sonucunda seçilen, çalışılacak tedarikçilerle çalışma şartları ile ilgili olarak sözleşme yapılması gerekir. Yapılacak sözleşme ile hammadde ve malzemelerin kalitesi, teslim zamanı ve şekli, nasıl ve kim tarafından kontrol edileceği, taşıma şartları, ödeme şekli ve zamanı, kalite problemlerinde ve gecikmelerde ortaya çıkan zararın tazminat tutarı vb. gibi konular açık bir şekilde sözleşmede belirtilmelidir. Ancak uygulamada, tedarikçilerle yapılan sözleşmelerde, sözleşme hükümleri genellikle güçlü tarafın lehine olabilmektedir. Bu durum tedarik zinciri yönetimi felsefesine uygun değildir. Zincirdeki bir işletmenin, sözleşme hükümlerinden dolayı ekonomik açıdan zarar görmesi, sonuçta tedarik zincirinin performansının olumsuz yönde etkilenmesine neden olur.

Tedarikçilerle sözleşme yaparken, işletmeler şu maliyetlere katlanabilirler.

- Sözleşme yapan personelin personel giderleri,
- Noter giderleri,
- Vergi ve harç giderleri,
- Haberleşme ve posta giderleri,
- Seyahat ve konaklama giderleri,
- Komisyon giderleri,
- Diğer çeşitli giderler.

Tedarikçilerle sözleşme yapma maliyeti, zincire üye tüm işletmelerde ortaya çıkabilecek bir maliyet unsurudur.

2.1.1.1.2. İşletmenin Tedarik İhtiyacını Belirleme Maliyeti

İşletmede kullanılması düşünülen ilk madde ve malzeme miktarları dönemler itibarıyla belirlenmelidir. Daha sonra tedarik süresinin de kesin olarak belirlenmesi gerekir. Çünkü işletme, tedarik süresi boyunca da üretime devam edeceğinden ilk madde ve malzeme kullanmaya devam edecektir. Bu nedenle, stok miktarı tedarik süresince kullanılacak olan stok düzeyine yaklaştığında yeni siparişin verilmesi gerekir. Ancak bu şekilde

işletme, yeni sipariş işletmeye ulaşıncaya kadar üretimini aksatmadan devam ettirebilir.

İşletmenin ihtiyacı olan hammadde ve malzeme ile diğer malzeme ve gereçlerin tedarik edilebilmesi için yapılan faaliyetlerdir. İhtiyacı olan bölümler siparişlerini hazırlayarak, tedarik bölümüne ayrıntılı olarak bildirirler. Bu ihtiyaçların zamanında karşılanabilmesi için, önceden hazırlanan standart formlarla, tedarik bölümüne iletilmesi gerekir. Sipariş hazırlama faaliyeti sırasında aşağıdaki maliyet unsurları ortaya çıkabilir.

- Personel giderleri,
- Bilgi işlem ve kırtasiye giderleri,
- Haberleşme ve posta giderleri,
- Sosyal giderler,
- Diğer çeşitli giderler.

Tedarik zinciri açısından değerlendirildiğinde bu maliyet unsuru, tedarik faaliyeti olan zincirdeki tüm işletmeler için ortaya çıkabilecek bir maliyet unsurudur.

2.1.1.1.3. Sipariş Verme Maliyeti

İşletmelerin sipariş miktarlarını belirlemeleri de oldukça önemli bir konudur. Çünkü sipariş vermenin de işletmelere bir maliyeti vardır. Sipariş sayısı, sipariş ve stok bulundurma maliyetlerini doğrudan etkilemektedir. Sipariş sayısının az olması durumunda sipariş ve taşıma giderleri az olurken; stok bulundurma giderleri yüksek olmaktadır. Sipariş sayısının fazla olması durumunda ise sipariş ve taşıma giderleri yüksek; buna karşılık stok bulundurma giderleri düşük olarak gerçekleşmektedir. Bu maliyetlere ek olarak sipariş sayısı ve stok miktarlarının yaratacağı riskler de mevcuttur. Bu maliyet ve risklerin en aza indirilmesi için, işletmelerin sipariş miktarını doğru belirlemeleri ve ona göre sipariş vermeleri gerekmektedir.

Sipariş verme maliyeti; işletmenin değişik bölümlerinden gelen tedarik ihtiyaçlarının, tedarik bölümü tarafından ilgili tedarik kaynaklarına sipariş verilmesi için yapılan faaliyetler sırasında ortaya çıkan maliyetlerdir. Tedarik bölümü, işletmenin değişik birimlerinden gelen çeşitli ihtiyaçlara ilişkin malzeme isteklerini, daha önceden seçtiği tedarik kaynaklarına sipariş vererek, sipariş verme faaliyetini yerine getirir. Siparişlerin istenilen zamanda işletmede olabilmesi için, tedarikçilerin siparişleri işletmeye teslim etme süreleri göz önüne alınarak verilmesi

gerekir. Sipariş verme faaliyeti sırasında şu maliyet unsurları ortaya çıkabilir.

- Personel giderleri,
- Bilgi işlem ve kırtasiye giderleri,
- Haberleşme ve posta giderleri,
- Sosyal giderler,
- Diğer çeşitli giderler.

Sipariş verme maliyeti, ele alınan modeldeki tüm işletmelerde ortaya çıkan bir maliyet unsurudur.

2.1.1.1.4. Nakliye ve Taşıma Maliyeti

İşletmenin ihtiyaç duyduğu hammadde ve malzemelerle diğer ihtiyaçların siparişi verildikten sonra, bunların işletmeye getirilmesi gerekir. Tedarikçilerle yapılacak anlaşmaya bağlı olarak, tedarik edilecek malzemelerin işletmeye taşınması, tedarikçiler tarafından yapılabileceği gibi; taşıma işini işletme kendisi de üstlenebilir. Bir başka alternatif ise taşıma işinin üçüncü bir işletmeye, yani bir lojistik firmasına devredilmesidir. Hangi taşıma alternatifi kullanılırsa kullanılsın, bu faaliyetin işletmeye bir maliyeti olacaktır. Taşıma faaliyeti sırasında aşağıdaki maliyet unsurları ortaya çıkabilir.

- Personel giderleri,
- Yükleme ve boşaltma giderleri,
- Ardiye giderleri,
- Sigorta giderleri,
- İthalatta navlun giderleri,
- Taşımada kullanılan araçlara ait amortisman, vergi, sigorta, bakım-onarım ve yakıt giderleri,
- Lojistik giderleri,
- Yol ve yemek giderleri,
- Komisyon giderleri,
- Haberleşme giderleri,
- Diğer çeşitli giderler.

Tedarik edilen girdilerin (hammadde ve malzeme, ticari mal vb.) işletmeye getirilmesi için yapılan taşıma maliyeti, tedarik zincirindeki tüm işletmelerin katlandığı bir maliyet unsurudur.

2.1.1.1.5. Sipariş Kontrol ve Kabul Maliyeti

Tedarikçilerden işletmeye taşınan malzemelerin stoka alınmadan önce kontrol edilmesi gerekir. Tedarik bölümünden veya malzemenin ilgili olduğu bölümlerden yetkili elemanlar, işletmeye gelen malzemeleri, kabulü yapılmadan önce kontrol etmelidirler. Malzemeler istenilen kalite standartlarına uygunsa kabul edilmeli; aksi takdirde malzemelerin kabulü yapılmamalıdır.

Tedarik kontrol faaliyeti, malzemeler işletmeye gelmeden önce, tedarikçilerin yerlerinde de yapılabilir. Böylece, istenilen standartlara uygun olmayan malzemenin işletmeye gelmesi engellenerek, boş yere taşıma maliyeti de yapılmamış olur. Ancak, yüzlerce farklı tedarikçi ile çalışan işletmeler için bu durum fazladan personel gerektireceği için oldukça maliyetli bir faaliyet olabilir. Bu durumdaki işletmeler de, tam zamanında üretim sistemi felsefesini uygulayarak, kontrol işlemini tedarikçilerine kaydırabilirler. Hem işletmede hem de tedarikçide yapılacak kontrol ve kabul faaliyeti sırasında şu maliyet unsurları görülebilir.

- Personel giderleri,
- İlk madde ve malzeme giderleri,
- Seyahat ve konaklama giderleri,
- Amortisman, sigorta ve bakım-onarım giderleri,
- Laboratuvar giderleri,
- Sigorta giderleri,
- Bilgi işlem ve kırtasiye giderleri,
- Haberleşme giderleri,
- Diğer çeşitli giderler.

Sipariş kontrol ve kabul için yapılan maliyetler de, tedarik faaliyeti bulunan zincirdeki bütün işletmeler için geçerli bir maliyet unsurudur.

2.1.1.2. Stoklama Maliyetleri

İşletmelerde üretim faaliyetinin aksamadan sürdürülebilmesi için, hammadde ve malzemelerin tedarikinin iyi bir şekilde yönetilmesi gerekir. Çünkü günümüzde ileri teknoloji kullanan işletmelerde, üretimin kesintiye uğraması sonucu makinelerin ve işçilerin çalışmaması pek çok maliyet unsuruna sebep olmaktadır. İleri teknoloji ürünü bir makinenin çalışmadan geçireceği zamanın işletmelere yüksek maliyet getireceği açıktır. Ayrıca üretimin durmasıyla işletmede boşa geçen işçilikler meydana gelecektir.

Bunların sonucunda işletmenin verimliliği düşerken, maliyetleri yükselecektir. Karşılanamayan siparişler dolayısıyla işletme müşteri kaybedecek, büyük tazminatlar ödemek zorunda kalabilecektir. Bütün bunlar da işletmenin karlılığını düşürecek ve büyümesini olumsuz bir şekilde etkileyecektir. Bu gibi olumsuzlukların yaşanmaması için, işletmelerin etkin bir stok yönetimine sahip olmaları gerekmektedir.

İşletmelerde etkin bir stok yönetimi uygulayabilmek için, şu bilgilerin doğru bir biçimde tespit ve rapor edilmesi gerekmektedir:

- Belirli dönemler itibarıyla gerekli olan ilk madde ve malzemenin kullanım miktarları ve ilk madde ve malzemenin tedarik süresi için geçen zaman,
- Tedarik süresi boyunca işletmenin üretimini aksatmadan sürdürebilmesi için gerekli ilk madde ve yardımcı madde miktarı,
- Mevcut stok ve sipariş miktarları,
- Tedarik sürecinde yaşanabilecek beklenmedik gecikmelere karşı işletmede bulundurulması gereken emniyet stoku miktarı.

2.1.1.2.1. Fazla Stok Bulundurma Maliyeti

İşletmeler, üretimlerini aksatmadan devam ettirmek, belirsizliklere karşı korunmak, gelebilecek ek siparişleri karşılamak gibi nedenlerle hammadde ve malzeme stoku bulundururlar. Ancak bu stokların fazla miktarda bulundurulması, işletmeler için ek bazı risk ve maliyetler getirmektedir. Fazla stok bulundurmanın getireceği risk ve maliyetler aşağıdaki gibi belirtilebilir. (Yükçü, 1999a, 95)

- Fire oluşma riski ve maliyeti,
- Stoklara bağlanan fazla sermaye nedeniyle ortaya çıkabilecek finansman giderleri,
- Stoklara bağlanan fazla sermaye nedeniyle alternatif yatırım olanaklarının kaçırılmasından doğan fırsat maliyeti,
- Fazla stokların depolanması ile ilgili olarak ortaya çıkacak kira, amortisman, ısıtma/soğutma-havalandırma, ilaçlama ve güvenlik gibi giderler,
- Fazla stoklar dolayısıyla ihtiyaç duyulacak fazladan personel, kırtasiye, sigorta ve vergi giderleri.

2.1.1.2.2. Az Stok Bulundurma Maliyeti

Fazla stok bulundurmanın getirdiği risk maliyetler olduğu gibi; az stok bulundurmanın da işletmelere getireceği bir takım risk ve maliyetler olmaktadır. Ancak, bu maliyetleri ölçmek, fazla stok bulundurma maliyetlerini ölçmek kadar kolay değildir. Az stok bulundurmanın yaratacağı risk ve maliyetler şu şekilde sıralanabilir. (Yükçü, 1999a, 96)

- Az miktarda yapılan alımlar nedeniyle ortaya çıkan sipariş, nakliye ve aktarma giderleri,
- Gelebilecek ek siparişleri karşılayamama dolayısıyla kaybedilecek satış gelirleri,
- Küçük parti alımlar nedeniyle hammadde ve malzemenin daha pahalı alınması,

2.1.1.2.3. Depolama Maliyeti

İşletmeye getirilip, kontrolü ve kabulü yapılan hammadde ve malzemeler, üretime gönderilmek üzere uygun bir yerde depolanırlar. Hammadde ve malzemelerin, üretime gönderilirken etkin bir iç taşımaya elverişli şekilde depolanması gerekir. Depolamada, hammadde ve malzemenin niteliği ve işletmenin uyguladığı stok değerlendirme yöntemleri de etkili olmaktadır. Ancak, tam zamanında üretim sistemi ve buna bağlı olarak tam zamanında satın alma uygulayan işletmelerde, doğal olarak depolama maliyeti olmayacaktır.

İşletmelerde depolama faaliyetleri sırasında aşağıdaki maliyet unsurları görülebilir.

- Personel giderleri,
- Stok takip programı giderleri,
- Sigorta giderleri,
- Amortisman giderleri,
- Aydınlatma, ısıtma ve havalandırma giderleri,
- İlaçlama ve temizlik giderleri,
- Sosyal giderler,
- Kira giderleri,
- Finansman giderleri,
- Stok değerlendirme giderleri,
- Diğer çeşitli giderler.

Tedarik zinciri açısından değerlendirildiğinde depolama maliyeti, tam zamanında üretim sistemi uygulayan işletmeler için bir maliyet değilken; diğer işletmeler için bir maliyet unsuru olarak ortaya çıkmaktadır.

2.1.1.2.4. İç Taşıma (Aktarma) Maliyeti

İşletmede üretime gönderilmek için depolanan hammadde ve malzemeler, ihtiyaç duyuldukça stoklandığı depolardan çıkarılarak üretim yerlerine gönderilir. Fabrika içinde yapılan bu faaliyete iç taşıma ya da aktarma adı verilmektedir. İşletmeler, tam zamanında satın alma uygulamasalar bile iç taşıma faaliyeti yapmak zorundadırlar. Ancak, o zaman bu faaliyet depolama sonrası yerine, sipariş kabul faaliyeti sonrasında gerçekleşir. İç taşıma faaliyeti gerçekleşirken aşağıdaki maliyet unsurları ortaya çıkabilir.

- Personel giderleri,
- Yükleme ve boşaltma giderleri,
- Taşımada kullanılan sistem ve araçlara (yürüyen bant, forklift, vinç, paletli yükleyiciler vb.) ait amortisman, vergi, sigorta, bakım-onarım ve yakıt giderleri,
- Sigorta giderleri,
- Enerji giderleri,
- Haberleşme giderleri,
- Diğer çeşitli giderler.

İç taşıma maliyeti, tedarik zincirindeki üretim yapan ve stok alanı bulunan tüm işletmeler için ortaya çıkan bir maliyet unsurudur. Ele aldığımız tedarik zinciri modeli açısından değerlendirdiğimizde ise bu maliyet unsuru; merkezi işletme, tedarikçi işletme ve tedarikçinin tedarikçisi konumunda bulunan işletme için bir maliyet unsuru olarak görülmektedir.

Sonuç

İşletmeler başarılı olabilmek için maliyetlerini iyi analiz etmelidirler. Maliyetleri doğru hesaplamak işletmelere; ürünlerin doğru fiyatlandırılması, etkin bütçeleme yoluyla gelecek planlarının daha etkin yapılması, üretme ya da satın alma kararının doğru verilmesi, siparişin kabulü veya reddi, yatırımların optimal olarak yapılması gibi pek çok konuda avantajlar sağlar. Bu avantajları elde edebilmek için, maliyetlerin işletme yapısına en uygun şekilde sınıflandırılarak analiz edilmesi gerekir.

Tedarik maliyetleri, satın alma fonksiyonunun öneminin anlaşılmasıyla gerçekleştirilen iyileştirmeler sonucunda önemli ölçüde düşürülmektedir.

Stoklar ya kaldırılmakta ya da tedarik zincirinde yukarıya doğru aktarılarak, depolama ve taşıma maliyetleri düşürülmektedir. Bu çabanın gerçekleştirilmesinde işletmeler, zincir yapılarında entegrasyonu sağlamak için bilgi teknolojilerini kullanmaktadırlar.

Tedarik zinciri yönetimi, uygun bir şekilde yeni ürün geliştirmeden ürün yaşamının sonuna kadar toplam maliyet ve değer mühendisliği kavramları ile tedarikçiler üzerinde odaklaşmayı gerçekleştirdiğinde tedarik zinciri, maliyet rekabetinin sürdürülmesinin stratejik kaynağı olacaktır. Hem işletmedeki hem de tedarik zincirindeki maliyet, tedarik zinciri sürecinin iyileştirilmesiyle başarılı bir şekilde yönetilebilir. Maliyet azaltma paradoksu, maliyetin azaltılmasıyla aynı zamanda müşteri için değer artırılmasının gereğidir. İyileştirilmiş kalite, basitleştirilmiş tasarımlar ve azaltılan çevrim zamanları maliyetlerin azalmasına ve değer artışına yol açacaktır.

Günümüzde tüm işletmeler (üretim, ticaret, hizmet), bir tedarik zincirinin üyesi durumundadırlar. Artık işletmelerin bireysel başarılarından çok, üyesi oldukları tedarik zincirlerinin başarısı üzerinde durulmaktadır. Bu nedenle, tüm işletmeler bu değişimin farkına varıp, zinciri oluşturan diğer halkalarla iyi iletişim sağlayarak ve bilgiyi paylaşarak, içsel ve dışsal operasyonlarını bütün zincirin güçlü olması için yapmalıdırlar.

Kaynakça

- Büyükmirza, Kamil, (2000). *Maliyet ve Yönetim Muhasebesi: Tekdüzene Uygun Bir Sistem Yaklaşımı*, 8. Baskı, Barış Kitap Basın Yayın Dağıtım Ltd. Şti., Ankara.
- Dagdeviren M. ve Eren T. (2001). Tedarikçi Firma Seçiminde Analitik Hiyerarşi Prosesi ve 0-1 Hedef Programlama Yöntemlerinin Kullanılması. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*. 16(2).
- Hilton, Ronald W. (1997). *Managerial Accounting*. Third Edition, International Edition, The McGraw-Hill Companies, Inc., New York.
- Horngren, Charles T. ve Sundem, Gary L. (1998). *Introduction To Management Accounting*. Ninth Edition, Prentice-Hall International Editions.
- Karakaya, Mevlüt. (2004). *Maliyet Muhasebesi*. Gazi Kitabevi, Ankara.

Simchi-Levi, D., Kaminsky P. ve Simchi-Levi, E. (2000). *Designing and Managing the Supply Chain: Concepts, Strategies, and Case Studies*. McGraw-Hill, USA.

Yükçü, Süleyman. (1999). *Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebligine Göre;Yönetim Açısından Maliyet Muhasebesi*. 4. Baskı, Cem Ofset, İzmir.

▪ İLAHİYAT

İMAN ANLAYIŞINDA SÜNNET'İN YERİ

Kadir Demirci*

GİRİŞ

İnsan inanan bir varlıktır. Tarih boyunca inanma özelliğini çeşitli şekillerde göstermiş, birbirinden farklı inançlar oluşturmuştur. Kimi zaman yıldızlara, kimi zaman aya, kimi zaman güneşe tapmış, korktuklarından tanrılar üretmiştir. Böylelikle her zaman yaratılışında var olan inanma ihtiyacını bir şekilde gidermeye çalışmıştır. Allah bu noktada insana büyük bir lütufta bulunmuş, hak ile batılı göstermiş, neye ve nasıl inanması gerektiği hususunda ona yardımcı olmuştur. (İnsan 76/3) İnsanın “Ben kimim?”, “Beni kim yarattı”, “Bu dünya nedir?” “Niçin bu dünyada bulunuyorum?”, “Öldükten sonra bana ne olacak?” şeklindeki temel soruları Peygamberler vasıtasıyla gönderilen vahiy ile cevaplandırılmıştır.

İlâhî vahyin insana verdiği bilgilere rağmen insan yine de kendince bir inanç geliştirmekten geri durmamıştır. Zira insan sürekli etki altında olan, duyduklarından, gördüklerinden, yaşadığı çevrenin kültüründen etkilenen bir varlıktır. Bu yoğun etkiyle düşüncelerini, duygularını ve inançlarını zaman içinde değiştirebilir. İnsanın bu olumsuz etki altında kalmaması için son ilâhî vahiy, insana düşünmeyi, sorgulamayı, her şeyi sağlam, doğru bilgi ile temellendirmeyi öğütlemiştir. (İsra 17/36) Daha da önemlisi doğru inancın nasıl olması noktasında insana rehberlik etmiştir. Gönderilen son vahiy ve o vahyin elçisi Hz. Peygamber’in örnekliği, bu rehberliği en iyi şekilde yerine getirmektedir. Nitekim Hz. Peygamber, veda haccında insanlara şöyle seslenmiştir: “Benden sonra size iki şey bırakıyorum. O ikisine sımsıkı sarıldığınız müddetçe asla haktan, doğrudan ayrılmazsınız. Bunlar, Allah’ın Kitab’ı ve benim Sünnet’imdir.” (Müslim, Hac:147) Hz. Peygamber’in bu sözünde insanlara kendilerine rehberlik edecek olan iki hayat kaynağına işaret edilmekte ve onların rehberliğinin kendilerine sımsıkı sarılmakla gerçekleşeceği ifade edilmektedir. Zira geçmiş zamanlarda insanlar, kendilerine gönderilen ilâhî vahyin rehberliğinden uzaklaştıkları için sapkınlıklar içerisine düşmüşler, hak inanca batıl inançlar karıştırmak suretiyle hakkın safiyetini bozmuşlardı.

İslam’ın geldiği Arabistan yarımadası, o dönemde inanç açısından tam da böyle bir hayat yaşamakta idi. Bir tarafta Kabe’nin banisi İbrahim Peygamber’den kalma tevhid inancının kalıntıları, diğer tarafta ise etki

* Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı e-mail: kadir-demirci68@gmail.com

altında kaldıkları kültürlerden taşıyıp getirdikleri putperestlik anlayışı¹ ve sağlam bilgilere dayanmayan, sorgulanmayan bir vasatta türeyen yığınla batıl inançlar, hurafeler. Hz. İbrahim'in getirdiği ilahi hakikatlere samimiyetle uyulmadığı için zaman içerisinde, yabancı kültürlerin etkisiyle, doğru inanç kaybolmuş, yerini batıl inançlar almıştı. “Muallim olarak gönderildim” (ibn Mâce, Sünnet: 1) diyen Hz. Peygamber işte böyle bir ortamda hak dinin öğretilerinin, insanların zihin ve gönüllerine yerleşmesi için mücadele etmiştir. Hz. Peygamber'in bu mücadelede dayandığı temel hakikat ilâhî vahiy idi. O ve ona inanan müminler, indirilen vahiy ile düşüncelerine, inançlarına, duygu ve davranışlarına yön vermişlerdir. Hz. Peygamber de sözleri ve davranışları ile o vahyin, müminlerin hayatlarında karşılık bulmasında büyük rol oynamıştır. Zira Hz. Peygamber, indirilen âyetleri müminlere sadece tebliğ etmekle kalmamış, aynı zamanda âyetlerin içerdiği mesajları en anlaşılır bir dilde öğretmiştir. O, Kur'an'ın doğru bir şekilde anlaşılmasında son derece önemli bir katkıda bulunmuştur. Bu katkı, müminler için o kadar önemliydi ki Allah Teâlâ gönderdiği âyetlerde müminlere Hz. Peygamber'i örnek almalarını, ona ittiba ve itaat etmelerini, ona muhalefet etmekten kaçınmalarını öğütlüyordu. (Ahzab 33/21; Al-i imran 3/31) Böylelikle Allah, müminleri, gönderdiği vahiy ile kendi hallerine bırakmamış, o vahyin doğru bir şekilde anlaşılıp yaşanması için Hz. Peygamber'i görevlendirmiştir. Bu husus Kur'an'da şöyle anlatılır: “Andolsun ki içlerinden, kendilerine Allah'ın ayetlerini okuyan, onları arındıran, onlara Kitab ve Hikmet'i öğreten bir Peygamber göndermekle Allah, müminlere büyük bir lütufta bulunmuştur. Halbuki daha önce onlar, apaçık bir sapkınlık içinde bulunuyorlardı.” (Al-i İmran 3/164)

Böylece ilk Müslüman neslin İslam şahsiyetinde Hz. Peygamber'in sözlerinin, davranışlarının, örnekliğinin son derece büyük etkisi oldu. Bu etkiyi gören müminler Kur'an'ı onun açıklamaları, öğrettikleri ve yaşadıkları ile yaşamaya başladılar. İlk nesil, Hz. Peygamber'den öğrenerek yaşadıkları Müslümanlığı, sonraki nesillere aktarma görevini de ihmal etmedi. Sonraki nesillerin de aynı şekilde gayretleri ile Hz. Peygamber'in Kur'an mesajlarının öğretilmesine yönelik sözleri ve davranışları hadis kitaplarında Müslümanların hizmetine sunulmak için bir araya getirilip muhafaza edildi. Bir araya getirilen hadis malzemelerini Kur'an ışığında ve Hz. Peygamber'in hayatı rehberliğinde değerlendirerek, Sünnet denilen Peygamber örnekliğini belirlemek ve ondan istifade etmek her dönemde Müslümanlar için başvuru bir kaynak oldu.

1 Cähiliyye araplarında putperestlik inancı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Söylemez, Mahfuz, “Cähiliyye Arap İncancında Putların Yeri” Mîlel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, 2014, cilt: XI, sayı: 1, s. 9-50

Sünnet, Hz. Peygamber'in örnek söz ve davranışları demektir. O, söz ve davranışları ile Kur'an'ın muallimidir. Hz. Peygamber'in örnekliliği sadece onun zamanında yaşayan müminler için geçerli olmadığı gibi, Hz. Peygamber'in Kur'an'ın açıklanması yönündeki öğreticiliği de yine onun zamanı ile sınırlı değildir. Hz. Peygamber'in örnekliliği ve öğreticiliği elimizdeki hadis malzemeleri içerisinde yer almaktadır. Bu örnekliliği o hadislerden çıkarmak bizim sorumluluğumuz altındadır. Allah, Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'i Kur'an'ın öğreticisi olarak nitelendirmektedir. (Al-i imran 3/164) Hz. Peygamber'in öğrettikleri konular, kıyamete kadar gelecek olan tüm Müslümanlar için önem arz ettiğinden, onun Kur'an'ın anlaşılması için dile getirdikleri ve yaptıkları nesilden nesile büyük oranda bize ulaştırılmıştır. Kur'an'ın doğru bir şekilde anlaşılması için Hz. Peygamber'in bu örnekliliğine, onun sünnetine şiddetle ihtiyaç vardır.

Bu nedenle Sünnet'in önemi anlatılırken dile getirilen konular arasında onun Kur'an'ı beyan edici olduğu dile getirilir. Şüphesiz Sünnet Kur'an'ı beyan edici bir rol içermektedir. Ancak, Sünnet'in dindeki yerinden, onun öneminden söz ederken genellikle Sünnet'in ahkam âyetleri üzerindeki fonksiyonu ön plana çıkartılmaktadır. Sünnet'in ahkam âyetlerinin mutlak olanlarını mukayyet yaptığı, umûmî olanları tahsis ettiği, müşkil olanlarını beyan ettiği anlatılmaktadır. Daha açık ifadeyle Sünnet'in Kur'an üzerindeki fonksiyonu daha ziyade fıkıh usûlü ilminin terminoloji ve metodu ile izah edilmektedir. Hiç şüphesiz bu izahların hepsinin bir karşılığı vardır ve doğrudur. Ancak, Sünnet'in ahkam âyetleri üzerindeki fonksiyonunu ifade eden bir açıklama, onun dindeki yerini ve önemini göstermekte yeterli olmamaktadır. Kur'an, ahkâm âyetlerinden ibaret olmadığı gibi, Sünnet de sadece âhkâm âyetlerinden nasıl hüküm istinbat edileceğini gösteren fikhî bir fonksiyon icra etmemektedir. Hz. Peygamber'in görevi de sadece ahkam âyetlerini açıklamadan ibaret değildir. Çünkü, Sünnet'in Kur'an'la ilgili fonksiyonu sadedinde bizzat Kur'an'da kullanılan tabire baktığımızda, orada en geniş anlamda 'yuallimuhümü'l-Kitab' 'Kitab'ı onlara öğretir' ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Hz. Peygamber'in öğrettiği hususlar Kitab'ın sadece ahkâm âyetleri kısmını değil, onun tamamını kapsamaktadır.

Diğer taraftan Sünnet'in Kur'an üzerindeki fonksiyonları anlatılırken en çok kullanılan âyetlerden biri de şudur: "Sana zikri insanlara, kendilerine indirileni açıklaman için indirdik"(Nahl 16/44) Bu âyetten hareketle Hz. Peygamber'in tebyin görevi olduğu ifade edilmektedir. Şüphesiz Hz. Peygamber'in Kur'an'da indirilenleri beyan etme görevi bulunmaktadır. Ama bu tebyin görevi ile ilgili olarak verilen örnek ve kullanılan terminolojiye bakıldığında yine usul-u fikhin terminolojisinin kullanıldığı ve örneklerin Kur'an'ın ahkam âyetleri ile sınırlandırıldığı görülmektedir. Bu yaklaşım tarzı ile âyette zikredilen ve genel anlam ifade

eden beyan görevinin anlamı daraltılmaktadır. Oysa ki, Hz. Peygamber'in Kur'an'ı beyan etme görevi içine, başta iman esasları olmak üzere, dinin temelini oluşturan ahlak esasları, Allah, kainat, dünyanın anlamı, hayatın anlamı, ahiret gibi bireysel ve toplumsal meselelerle ilgili daha pek çok konu girmektedir.

Bu açıdan baktığımızda Sünnet'in dindeki yeri ve önemi denilince, Sünnet'in, dinin bütün alanlarındaki öğreticiliği üzerinde odaklanmamız gerekmektedir. Din, başta iman esasları olan itikadı, Allah ile münasebetleri düzenleyen ibadetleri, insanlar ile münasebetleri tanzim eden muâmelâtı, ve en geniş anlamıyla hem Allah, hem bütün insanlar ve hatta varlıklarla ilişkiyi tanzim eden değer yargısı olan ahlakı içermektedir. Hz. Peygamber dinin bütün bu alanlarında örnek söz ve davranışlarıyla müminlere rehberlik etmiştir. Dolayısıyla onun örnekliği anlamındaki sünnetinin dindeki yeri ve önemi anlatılırken dinin bütün bu alanlardaki öğreticiliği üzerinde durulmalı ve Sünnet'in dindeki yeri daha geniş bir şekilde ele alınmalıdır. Bu gerekçe ile bu çalışmada konunun iman ile alakalı kısmına dikkat çekilecek ve Sünnet'in Kur'an'ın iman anlayışını ortaya koymadaki yeri ve önemi üzerinde durularak bu alanda nasıl bir fonksiyon icra ettiğine dikkat çekilecektir.

Özellikle halkımızın büyük bir kesimi iman esaslarını ilmihal kitaplarından öğrenmektedir. İlmihal kitaplarında anlatılan iman esasları çok teknik ve kuru bilgi üzerine inşa edilmiş bir kurgu içinde iman esaslarını vermektedir. Mesela, Allah'ın sıfatları öğretilmekte, ama Müslümanın bu sıfatları hayatında nasıl içselleştirebileceği, bu bilgilerin hayatında kendisine nasıl rehberlik edeceği üzerinde durulmamaktadır. Konu kelimelerinin mantığı çerçevesinde, sübûti ve selbî sıfatlar ayrımı ile madde madde işlenmektedir. Oysa hem Kur'an hem de Hz. Peygamber, Allah'ı güzel isimleri ile bize anlatmaktadır. Kur'an'da insanın bütün eylemlerinden sonra o eylemlerle ilgili olan Allah'ın isim ya da sıfatları zikredilmektedir. Bu durum, Allah'ın isim ve sıfatlarının insanın hayatında ne denli etkili olması gerektiğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Yine, hem Kur'an'da hem de hadislerde, insanın eylemlerinin bir karşılığı olarak, mutlaka cennet ya da cehennem zikredilmektedir. Bu da yine insanın bütün eylemlerinde yaşayacağı ebedî hayatı düşünmesi, dikkate alması gerektiği mesajını vermesi bakımından son derece manidardır. İlmihal kitaplarının iman esaslarının anlatıldığı bölümde bu yaklaşımı bulmak mümkün değildir. Anlatılan iman anlayışı, insanı Allah'a ve ahirete yöneltecek, iyi bir Müslüman olmasını temin edecek, güzel bir ahlak inşa etmesine ahlakî bir temel oluşturacak bir muhteva ve mahiyette anlatılmamaktadır. İman ve amel kelimelerinin¹

1 Kelam ekolleri iman konularını bir ilmî-felsefî disiplin içerisinde tartışmışlardır. Bu tartışmaları esas alarak onların çizdiği çerçevede iman konularını ele almak isabetli bir

tartışmaları çerçevesinde ele alınarak iman amel ayrılığı dinin olmazsa olmaz esası gibi anlatılmakta ve ısrarla amel imandan bir parça değildir vurgusu yapılarak, sadece inanca dayalı bir Müslümanlık adeta onaylanmaktadır. İlmihal kitaplarındaki iman, sadece zihinlere bilgi aktaran bir muhteva taşımakta, imanın bilinç, gönül, eylem boyutuna temas edilmemektedir. Hadislerde dile getirilen iman anlayışı ise böyle değildir.

Hiz. Peygamber'in sünnetine baktığımızda, onun hayatın her alanını kuşatan aktif, dinamik bir iman anlayışına sahip olduğunu görürüz. O, imanı sadece tevhid kelimesinin telaffuz edilmesine indirgememiş, iman çok sayıda boyutlardan meydana gelen bir hayat ilkesi olduğunu ifade etmiştir. Yine onun tabiri ile iman, sadece zihinde, düşüncede yer alan bir hakikat değil, aynı zamanda gönülde, ruhta yaşayan, halaveti hissedilen, gönüle inşirah ve sekinet veren bir hakikattir. Diğer taraftan Hiz. Peygamber'in sünnetinde yer alan iman, insanın eylemlerinde kendini gösteren bir değerdir. Öyle bir değer ki, Allah'a karşı kulluk vazifelerinden, insanlara güzel muamele etmeye kadar ahlakın bütün yönlerini içine alan bir yaşam ilkesidir. Hiz. Peygamber'in iman anlayışında iman düşünce boyutu son derece önemlidir. Sünnet'e göre iman, sağlam bilgilere dayanmalıdır. Batıl, bidat, hurafe şeylerden arınmalıdır. Hiz. Peygamber'in sünnetini rehber edinmiş olan mümin, tıpkı Peygamber'in gösterdiği gibi sağlam, doğru, sahih bir iman konusunda hassasiyet göstermeli, batıl, yanlış, hurafe, hezeyan dolu inançlardan uzaklaşma noktasında da aynı şekilde Peygamberî tavrı sergileyebilmelidir.

Diğer taraftan Hiz. Peygamber'in sünnetinde iman duyu boyutu o kadar önemlidir ki o, sevgisiz iman gerçekleşmeyeceğini, Allah için sevmenin Allah için buğz etmenin imandan olduğunu bildirmiştir. İman, sağlam bilgiye dayanan bir idrak ve kavrayıştan sonra mutlaka gönülde hissedilen bir sıcaklığa, Peygamberin ifadesi ile halavete, tatlılığa dönüşmelidir. Bu halavetin temelinde sevgi vardır. Allah'ı, Peygamber'i ve müminleri sevmekle iman halavetinin gönülde gerçekleşeceği, Hiz. Peygamber tarafından bildirilmiştir. Sünnet'in iman anlayışını esas alan mümin, imanında gönül boyutunu, duyu boyutunu ifade eden kavramlara yer vermelidir. Bu nedenle müminin iman anlayışında haşyet, takva, haya, rıza, buğz, sekinet, inşirah, nur gibi kavramlar yer almalıdır. Hiz. Peygamber'in gönül dünyasını yansıtan dualarında aynı zamanda Allah tasavvurunun, onun isim ve sıfatlarının ne kadar kullanıldığı

yaklaşım olmamıştır. Zira bu çerçevede imanı fert ve toplumu inşa edici bir ilke olarak ele almayı hedeflememişler, sadece teolojik bir tartışma çerçevesinde ele almışlardır. Bu sonuç itibarıyla Erkan Yar'ın da işaret ettiği şekilde akaidin sloganlaşmasına, olguda herhangi bir etkisi olmayan teoriler olarak algılanmasına neden olmuştur. Bkz: Yar, Erkan, "Günümüz Kelam Problemi Olarak İncanın Sloganlaşması", Günümüz İnanç Problemleri, 2001, s. 289-297.

görülmektedir. İman, Peygamberin dualarında kendini gösteren bir hakikattir. İman, aynı zamanda Peygamber'in zikrinde, tesbihinde kendini ortaya koyan, gönüllere tekrar tekrar söylenerek nakşedilen bir hakikattir. Hz. Peygamber dilde hafif mizanda ağır gelecek olan bir kelimeyi size haber vereyim mi diye sormuş ve ardından "Subhanallahi ve bihamdihi Subhanallahi'l-azim" tesbihini öğretmiştir. (Buhârî, Deavât: 65) Yani Yüce Rabbimi her türlü noksanlıktan tenzih ederek över, ona hamdederim. Bütün bunlardan başka, Sünnet'de yer alan iman anlayışının, sadece gönüllerde bir kıvamdan ibaret değil, aynı zamanda bir eylem olduğu görülür.

Sünnet'in iman anlayışında eylem mutlaka yer almalıdır. Zihinde sağlam bir bilgiyle oluşmuş, gönülde muhabbet bağı ile yoğun bir coşkuya evrilmiş iman, mutlaka kendini eylem olarak gösterecektir. Bu kaçınılmaz bir durumdur. Eğer insanın gönül ve eylem planında imanın bir göstergesi yer almıyorsa, o imanın düşüncede de bulunduğunu söylemek çok zordur. Eylem o kadar önemlidir ki Hz. Peygamber ahlak olmadan imanının tamam olamayacağını, kendi için istediğini başkası için istemedikçe bir kimsenin iman etmiş olamayacağını ifade etmiştir. Onun sünnetinde iman anlayışı çok yüce bir değerdir. Sünnet'te iman, kuru bir iddiadan ibaret değildir. Tevhid kelimesini, ya da şehadet cümlesini anlamını, hayattaki karşılığını bilmeden ve idrak etmeden tekrar etmekten ibaret değildir. Bilakis iman, tevhid kelimesinin içerdiği anlamın bir hayat felsefesi olarak yaşama aktarılma gayret ve çabasıdır. Hz. Peygamber'in sünnetinde iman emr-i bil'-maruf nehyi ani'l-münker diye tabir edilen tüm iyiliklerin yeryüzüne yayılması ve aynı şekilde tüm kötülüklerin ortadan kalkması için büyük bir çaba içinde olma eylemidir. Hz. Peygamber'in bu yaklaşımı, bizzat hayatı imanın bir eylem, bir mücadele, toplumsal bir sorumluluk olarak algıladığının açık bir göstergesidir. Hz. Peygamber, günümüzde yaygın olduğu şekliyle ibadet ve âhiret boyutlu bir iman anlayışı savunmuş olsaydı, hiçbir şekilde müşrikler tarafından bir muhalefet ile karşılaşmazdı. Zira böyle bir iman anlayışının, toplumsal meselelerde sorumluluk almayan, ibadetler üzerinden yaşanan bir tür ruhbanlık olacağı aşikardır. Oysaki İslam, ruhbanlığı reddetmiştir. Hz. Peygamber vahiyden önce girdiği inzivaya, bir daha hayatı boyunca girmemiş, bilakis hep hayatın içinde, büyük bir mücadele içerisinde olmuştur. İşte Hz. Peygamber'in iman anlayışı budur.

Hz. Peygamber'in hadislerine baktığımız zaman orada yer alan iman konularının tek bir boyutta olmadığını, insanın hem zihin, hem duygu hem de eylem yönünü kuşatacak tarzda geniş bir yapıda yer aldığını görürüz. Şimdi sünnette yer alan imanın bu üç boyutunu örneklerle birlikte görmeye çalışalım.

1.İMANIN ZİHNİYET BOYUTU

Zihniyet boyutu ile kastedilen nelere iman edilmesi gerektiğinin bilinmesi kadar, nasıl iman edilmesi gerektiğinin de bilinmesidir. Örneğin, Allah’a iman edilmesinin bilinmesi gerekir. Ancak, imanın zihniyet boyutu için bu yeterli değildir. Aynı zamanda Allah’a nasıl iman edilmesi gerektiğinin ve daha da önemlisi Allah’a iman edilmesinin insanın hayatında ne anlama geldiğinin bilinmesi gerekmektedir. Diğer taraftan Allah’a imana zarar veren inançların, düşüncelerin de bilinmesi gerekir. İşte bütün bunlar imanın zihniyet boyutunu oluşturur. İman, sağlam bilgilere dayanmalı, batıl, boş, hurafe inançlardan arınmalıdır. Allah’a bağlılık, ona yakınlık önce zihniyet yani düşünce bazında ilim ile gerçekleşmelidir. İman anlayışının zihniyet boyutu derken kastedilen imanın dayandığı temel fikirdir. İslam imanında bu fikri tevhid temsil etmektedir. Tevhid, Allah’ın varlığının tekliğinin hayatın her alanında merkeze alındığı bir ilke, bir dünya görüşüdür.(Fârûkî, 2019: 43)

1.1.Şirke Karşı Tevhîdî İman

Hz. Peygamber’in risâlet görevi ile gönderildiği Mekke toplumu inançsız bir toplum değildi. Farklı inanış türleri bulunmakla birlikte ağırlıklı olarak egemen inanç putperestlikti. Putperestlik zihniyet olarak şirk diye isimlendirilen çok tanrılı bir inanç sistemine dayanmaktaydı. Evrenin yaratıcısı olarak Allah’ın varlığı kabul edilmekte, ancak onunla birlikte kutsal kabul edilen ve özellikle hayatın şekillendirilmesinde kendilerine referans edilen kutsal otoriteler benimsenmekteydi. Bu inancın dayandığı fikrin, ilmî bir temeli yoktu. Bu inanç, Kur’an’ın tabiri ile bir zan, bir yanılsama ve hakikatten sapma idi. (Nisâ 4/157;En’âm 6/148)Bu sakat fikre dayalı parçalı inanç sistemi, yaşam içerisinde bir çok problemlerin yaşanmasına neden oluyordu. Allah, evrenin yaratıcısı olarak kabul ediyor, ancak onun, insan ve toplum üzerinde hiçbir etkisi bulunmuyordu.¹ Gerçekte, kutsal addedilen putların da topluma söyledikleri bir değer sisteminden söz edilmemekteydi. Putlar etrafında oluşturulan bir mitoloji üzerinden, Mekke oligarşisi tarafından dînî bir yaşam alanı oluşturuluyordu. Bu inanç sistemi bir takım ritüeller dışında, hayatın içindeki alanlarla ilgili düzenleyici değerlere sahip değildi. Yaşam içerisinde topluma dayatılan şeyler, aslında toplumun egemenleri tarafından oluşturulan geleneklerdi.

Câhiliyye döneminde müşriklerin Allah’a olan bir inançları vardı. Ancak, bu inanç bir takım eksiklikler ve Allah’ın zatına yaraşmayacak bir takım yanlış nitelemeler barındırıyordu. Müşrikler, Allah’ı, yerlerin ve

1 Cahiliyye dönemindeki Allah inancı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Pak, Zekeriya, “Cahiliyye Araplarındaki Allah İnancının Kur’anî Boyutu” CÜİFD, 2001, cilt: V, sayı: 1, s. 311-330

göğün yaratıcısı olarak kabul ediyor, onun, kâinat üzerindeki hâkimiyetini benimsiyor, ancak, hayatları üzerindeki egemenliğini tanımıyorlardı. Bu durum, Kur'an-ı Kerim'de şöyle anlatılmaktadır: “Onlara yerin ve göğün Rabbi kimdir diye sorsan Allah diyecekler. Öyle ise nasıl döndürülüyorsunuz?” (Mü'minun 23/85-89) Benzer şekilde başka bir âyette müşriklerin Allah tasavvurlarındaki çarpıklık şöyle ifade edilmektedir: “Onlara gökleri, yeri, güneşi, ayı kim yarattı diye sorsan mutlaka Allah diyecekler. Peki o zaman nasıl döndürülüyorsunuz?” (Ankebût 29/61) Âyetlerin de ifade ettiği gibi müşriklerin bir şekilde Allah'a imanları var ama bu imanın hayatlarında bir karşılığı yoktu. Müşrikler yeri göğü yaratan yüce bir kudreti kabul etmekle birlikte, ondan başka varlıklarda da güç ve kudret vehmetme çarpıklığına düşebilmekteydiler. Ayrıca onlar, yaşamlarında, kâinatın yaratıcı olarak kabul ettikleri Allah'ın iradesine uymak istemiyorlardı. Nitekim bu husus, şu âyet-i kerimde çok açık bir şekilde beyan edilmiştir: “Onlara Allah'ın indirdiğine uyun denildiği zaman onlar; biz, bizden önceki atalarımıza uyarız derler. Peki, ataları akletmeyen ve doğru yolda olmayan kişiler idiyse de mi onlara uyacaklar?” (Lokman 57/21) Müşriklerin Allah hakkındaki zihniyet boyutundaki çarpıklıklarından biri de onun hakkında yanlış nitelemelerde bulunmalarıydı. Nitekim Allah Teâlâ onların bu durumlarını şu şekilde tavsif etmektedir: “Allah'ı gereği gibi kavrayamadılar”. (En'âm 6/91) Gerçekten, Câhiliyye döneminde Allah tasavvurunda çok büyük yanlışlıklar yapılıyor, Allah layık olmadığı vasıflarla vasıflandırılıyordu. Yine Hz. Peygamber “Kim Lât'a yemin olsun ki diyerek yemin ederse derhal ‘Lâ ilahe illallah’ desin” diyerek ashabını iman konusunda dikkatli olmaya davet ediyordu. Hz. Peygamber yeni Müslüman olanlardan Allah'a ortak koşmamaları hususunda onlardan biat alıyordu. (Tirmizi, Hudud: 12)

Câhiliyye döneminde Allah'a ortak koşuluyor, putlara saygı gösteriliyordu. Hz. Peygamber, bu yanlış inancı tashih etmek için, tevhid inancına dayalı imanın önemini her seferinde dile getiriyor, Müslümanları Allah'a ortak koşmaktan şiddetle uzaklaştırıyordu. Abdullah b. Mes'ûd bir gün Hz. Peygamber'e Allah katında en büyük günahın ne olduğunu sordu. Hz. Peygamber de “Seni yarattığı halde Allah'ın bir denginin olduğunu kabul etmendir” buyurdu. (Buhârî, Tefsir: 2) Bu sözü destekler mahiyette başka bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuşlardır: “Her kim Allah'a bir şeyi ortak koşarak ölürse cehenneme girer.” (Müslim, İman: 150) Yine Hz. Peygamber kim Allah'tan başkası adına yemin ederse şirk koşmuştur” buyurmuştur. (Ebû Dâvûd, Nüzûr: 4) Hz. Peygamber imanın zihniyet boyutunda en çok şirk üzerinde duruyordu. Zira toplum, Câhiliyye toplumu idi. Uzun yıllar şirk düzeni içerisinde yaşamışlardı. Bunun için şirke dair tüm kalıntıları hayatlarından silmek, onları şirkin her türünden uzaklaştırmak gerekiyordu. Öyle ki Hz. Peygamber, Veda Haccı'nda “Allah'a ortak koşmayın” buyurarak şirk konusuna son bir kez daha

dikkatlerini çekmiştir. O, şirk ile yaptığı mücadelede büyük bir muvaffakiyet elde etmişti. Ancak, yine de bazı endişeler taşıyordu. Nitekim O, ümmetinin gelecekteki durumu ile ilgili endişesini şöyle dile getirmişti: “Ümmetim hakkında en çok korktuğum şey, Allah’a ortak koşmalarıdır. Bilmiş olunuz ki onlar, güneşe, aya veya puta tapacaklar diyecek değilim. Fakat onlar birtakım ibadetleri Allah’tan başkası için işleyecekler ve gizli bir şehvet arzulayacaklar.”(ibn Mâce, Zühd: 21) Hz. Peygamber büyük bir öngörü ile gelecekte putperestlik zihniyetinin puta tapıcılığın dışında başka alanlarda, başka şekillerde sinsice kendini göstereceği uyarısını yapmaktaydı.

Câhiliyye döneminde putlar adına yemin ediliyordu. Bazı Müslümanlar da bu dönemden kalma alışkanlıkla Allah’tan başka varlıklar adına yemin edebiliyorlardı. Hz. Peygamber, bütün bunların iman ile bağdaşmayacağını bildirerek, müminlerin nasıl bir imânî düşünceye sahip olması gerektiğine işaret etti. Örneğin, Hz. Ömer bir vakit babasının adına yemin etmişti. Bunu duyan Hz. Peygamber “Allah, atalarınız adına yemin etmenizi yasaklamıştır; yemin edecek kimse Allah adına yemin etmeli veya susmalıdır” buyurmuştur. (Tirmizî, Nüzûr: 8) Nitekim Hz. Peygamber’in bu uyarıları Müslümanlarda karşılığını buluyordu. Onlar bu gibi yanlış söz ve düşüncelerden uzaklaştıkları gibi, bu konuda gerekli hassasiyet göstermeyenleri de ikaz ediyorlardı. Abdullah b. Ömer “Kâbe hakkı için yemin” eden kimseye müdahale ederek “Kâbe Rabbinin hakkı için” demesi gerektiğini söylemiştir.(ibn Hanbel, II/69) Hz. Peygamber, insanların sözlerine dikkat ediyor, Allah’a iman ile bağdaşmayacak sözler karşısında tepkisini dile getirmek suretiyle, müminlerin Allah hakkında doğru bir inanca sahip olmalarını arzu ediyordu. Nitekim o, bir seferinde, sabah namazından sonra ashabına şöyle demiştir: “Rabbiniz ne buyurdu bilir misiniz? Onlar da Allah ve Rasûlû en iyi bilir.” dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber Allah Teâlâ’nın şöyle buyurduğunu kutsî hadis olarak nakletti: “Kullarımdan bazısı bana iman ederek, bazısı da beni inkar ederek sabahladı. Kim Allah’ın fazlı ve rahmetiyle yağmura kavuştuk demişse, o bana iman etmiş, yıldızın gücünü inkar etmiştir. Kim de, ‘Şu ve şu yıldızın doğması veya batması ile yağmura kavuştuk’ demişse, o da beni inkar etmiş, yıldıza iman etmiştir.” (Müslim, İman: 125) Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir’e şöyle söylemiştir: “Bu canı bu tende tutan Allah’a yemin ederim ki gerçekten şirk, karıncanın deprenişinden daha gizlidir. Sana, söylediğin zaman şirkin azını ve çoğunu senden giderecek bir şey söyleyeyim mi? De ki, Allah’ım! Bildiğim halde şirk koşmaktan sana sığınırım, bilmeden şirk koştuysam senden mağfiret dilerim.” (Buhârî, Edebü’l-müfred: 251)

Hz. Peygamber’in imanın zihniyet boyutunda üzerinde hassasiyetle durduğu husus Allah’ın birliği idi. Çünkü Câhiliyye döneminin iman anlayışında en başta gelen sorun Allah’a ortak koşmak, onun varlığı

yanında başka varlıklarda yüce kudretler görmektir. O, yalnız Allah’a kulluk edilmesinin, Allah’ın kulları üzerindeki hakkı olarak değerlendirmekte ve şirki Kur’an’ın ifadesiyle en büyük zulüm olarak görmekteydi. Nitekim bir gün Muaz b. Cebel’e “Ey Muaz! Allah’ın kulları üzerindeki hakkı nedir bilir misin” diye sormuştu. Muaz “Allah ve Rasûlü daha iyi bilir” diye cevap verince “Allah’ın kulları üzerindeki hakkı ona ortak koşmamalarıdır” buyurdu. (Müslim, İman: 48)

Hiz. Peygamber tevhit hassasiyetini insanların konuşmalarında kurdukları cümlelerde de göstermekteydi. Böylece O, tevhibi zedeleyecek şeylerden insanları şiddetle sakındırıyor, bu tavrı ile onlarda tevhit konusunda bir farkındalık meydana getiriyor, tevhit konusunda daha hassas olmalarını istiyordu. Bu şekilde o, imanının zihniyet boyutunun ne derece önemli olduğunu her vesile ile gündeme getiriyordu. Örneğin, bir adam Hiz. Peygamber’e gelerek “Allah ve sen dilerse her şey olur” şeklinde bir cümle kurdu. Adamın bu cümlesi üzerine Hiz. Peygamber “Beni Allah’a denk mi tutuyorsun?” diyerek tepkide bulunarak adama “Bilakis, sadece Allah dilerse” de diyerek adamın ifadesini düzeltti. (İbn Hanbel, I/215) Bütün bunlar imanının zihniyet boyutunda şirkin kaçınılması gereken şeyler içerisinde ne denli önemli olduğunu göstermektedir.

1.2. Doğru Allah Tasavvuru

Hiz. Peygamber imanının zihniyet boyutunda Allah’ın nasıl tasavvur edilmesi gerektiği konusunda insanlara rehberlik yaptı. Hiz. Peygamber, Kur’an’ın rehberliğinde insanlara doğru bir Allah tasavvuru öğretiyor, imanının zihniyet boyutu bağlamında insanlara Allah’ın sıfatlarından söz ediyordu. Çünkü Allah önce zihniyetlerde onun sıfatları ile doğru bir şekilde kavranabilirdi. Hiz. Peygamber, müminlere, inandıkları Allah’ın nasıl bir Allah olduğunu beyan ediyor ve Allah’ı sıfatları ile tanımaya insanları teşvik ediyordu. Nitekim O, bu konu ile ilgili şöyle buyurmuştu: “Yüce Allah’ın doksan dokuz sıfatı vardır. Kim bu sıfatlar ile Allah’ı kavrar ise cennete girer.” (Buhârî, Şürû: 18)

Allah’ın doğru bir şekilde tasavvur edilmesinde vahiy Hiz. Peygamber’e rehberlik ediyordu. Örneğin, bir gün müşrikler, Hiz. Peygamber’e gelerek kendilerine Allah’ı tanıtmalarını istediler. Bunun üzerine Allah Teala ihlas süresini indirdi: “De ki, O Allah tektir, Allah Samed’dır. O, hiçbir şeye muhtaç değildir ama bütün varlıklar O’na muhtaçtır. O, doğurmamış ve doğmamıştır. Hiçbir şey O’na denk değildir.” (İbn Hanbel, V/133) Câhiliyye döneminin en başta gelen sorunu yanlış bir Allah tasavvur idi. Nitekim müşriklerin sordukları sorular onların ne kadar yanlış bir Allah tasavvuruna sahip olduklarını ele veriyordu. Örneğin, bir gün bir kişi Ebû Hureyre’ye gelerek “Allah bizi yarattı peki Allah’ı kim yarattı” diye

sormuş, Ebu Hureyre bu sorudan rahatsız olmuş ve o kişiye “Allah tektir, Samed’dir. O doğurmadı ve doğmadı. Hiçbir şey O’na denk değildir.” açıklamasını yapmıştır.(ibn Hanbel, II/388)

Hiz. Peygamber’in sık sık yaptığı duaları, içerik olarak Allah tasavvurunun nasıl olması gerektiğine dair bilgiler içermektedir. Hiz. Peygamber yaptığı dualar ile de insanlara doğru bir Allah tasavvurunu öğretiyordu. Hiz. Peygamber’in bu istikamette yaptığı dualarından biri şöyledir: “Bana yeten, beni barındıran, beni yediren ve içiren, bana iyilik edip iyiliğini artıran, bana nimet verip, nimetini bollaştıran Allah’a hamdolsun. Her hal ve durumda Allah’a hamdolsun. Her şeyin Rabbi, hükümdarı ve ilahı olan Allah’ım! Cehennemden sana sığınırım.” (Ebû Dâvûd, Edeb: 97, 98) Hiz. Peygamber Allah’a imanî zihniyet boyutunda iyice kavramaları için müminlere yattıkları zaman şöyle dua etmelerini öğütlüyordu ki bu dua Allah’ın nasıl bilinmesi noktasında bilgi içermesi bakımından dikkat çekicidir. “Allah’ım! Göklerin ve yerlerin Rabbi! Rabbimiz, her şeyin Rabbi! Tane ve çekirdeği çatlatıp yaran! Tevrat, İncil ve Kur’an’ı indiren! Her türlü kötülük sahibinin şerrinden sana sığınırım. Kötülük yapanı perçeminden tutan sensin. Sen Evvel’sin, senden önce hiçbir şey yoktur. Sen Âhir’sin, senden sonra da hiç bir şey olmayacaktır. Zâhir sensin, varlığı seninkinden daha aşikâr hiçbir şey yoktur. Bâtın sensin. Senin mahiyetinden daha gizli olan hiçbir şey yoktur.” (Tirmizî, Deavât: 19; Müslim, Zikir: 61)

Hiz. Peygamber’in nasıl bir Allah’a inanılması gerektiği, zihniyet boyutunda Allah tasavvurunun nasıl olması gerektiği konusunda çok çarpıcı açıklamalarından biri de şudur: Ebû Musa el-Eş’arî’nin anlattığına göre bir yolculuk esnasında insanlar yüksekçe bir yere çıktıklarında yüksek sesle tekbir getiriyorlardı. Bunun üzerine Hiz. Peygamber “Kendinize gelin! Siz sağır olan ve burada bulunmayan birisine seslenmiyorsunuz. Bilakis, her şeyi işiten, gören ve çok yakın olan Allah’a sesleniyorsunuz” buyurdu. (Buhârî, Tevhid: 9) Bu açıklamaları ile Hiz. Peygamber her vesile ile zihinlere doğru Allah tasavvurunu nakşediyordu.

Hiz. Peygamber Allah’a imanî zihinlerde doğru bir tasavvura sahip olması için büyük gayret gösteriyordu. Nitekim o, Allah’a imanî hayatı bütünüyle kuşatan bir değer olması gerektiğini şu çarpıcı sözleriyle dile getirmektedir. “İman yetmiş küsur şu’beden meydana gelir. Onun en üstünde kelime-i tevhid, en aşağısında ise yoldan eza veren bir şeyi kaldırmak gelir.” (Müslim, İman:58) Hiz. Peygamber her vesile ile iman düşüncesini zihinlere nakşetmeyi bir vazife biliyordu. O’nun bu sözü çok büyük bir mesaj içermekte, Allah’a imanî hayatı bütünü ile kuşatan bir yaşam ilkesi olarak algılanması gerektiğini ifade etmektedir. Hiz. Peygamber’in bu sözünde, Allah’a imanî kelime-i tevhitten ibaret olmadığı çok açık bir şekilde dile getirilmektedir. Bugün, İslam aleminin

en büyük sorunu, imanın tevhid kelimesine indirgenmesi, hayattaki etkisi üzerinde durulmamasıdır. İman, çoğunlukla müminlerin anlayışında kendilerini ahirette kurtaracak bir hakikattir. Elbet bu doğrudur ancak eksiktir. İnsanı ahirette sadece imanı değil, imanı ve salih amelleri kurtaracaktır. İslam aleminin en büyük sorunu insanların çoğunun iman ettim demekle yetinmesi, imanı tevhit kelimesini söz ile telaffuz etmekten, ve bunu ikrar etmekten ibaret görmesidir. İslam âleminde Müslümanların çoğu ikrar ettikleri imanın gerektirdiği sorumlu hayatı yaşamamaktadır. İşte bu durum, sakat bir iman anlayışıdır. Hz. Peygamber'in sünnetine, onun söz ve örnekliğine uygun olmayan bir iman algısıdır. Böyle bir iman algısı, sonuç olarak inandığını dile getiren, ama hayatta iyi işler yapma yönünde, toplumsal sorumluluk alma istikametinde bir gayret içinde olmayan, aksine popüler kültürün esiri olan, gününü gün edip maddî olarak daha iyi bir hayat yaşamayı gaye edinen bir Müslüman tipinin ortaya çıkmasını doğurmuştur. Bugün, Müslüman olduğunu dile getiren çoğu kimse imanın yaşanılan hayatın üzerinde etkisi ve yansımaları olması gerektiğini düşünmemektedir.

Yaşadığı Câhiliyye döneminde gördüğü kötü örneklerden de dersler çıkartan Hz. Peygamber, Allah'a imanının boş, batıl bir inanca dönüşmemesi, aksine, doğru ve sağlam bir şekilde anlaşılması için büyük bir gayret gösteriyor, bu hususta genç, yaşlı, kadın erkek ayırmıyordu. Nitekim genç bir delikanlı olan yeğeni ibn-i Abbas'a Allah'a iman konusunda yaptığı nasihat, imanının zihniyet boyutunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Ey delikanlı! Sana bazı kelimeler öğreteceğim. Sen Allah'ı gözet ki Allah da seni gözet sin. Allah'ı muhafaza et ki, O'nu sana yönelmiş bulasın. İstedğin zaman yalnız Allah'tan iste. Yardım dileyeceğin zaman da yalnız Allah'tan yardım dile. Bil ki! Eğer, bütün insanlar sana fayda vermek için toplansa, Allah'ın senin için yazdığından başka sana fayda veremez. Ve eğer, bütün insanlar sana zarar vermek için toplansa, Allah'ın senin için yazdığından başka sana zarar veremez." (Tirmizî, Kıyâme:59) Bu sözler, Allah tasavvurumuzun nasıl olması gerektiği ile ilgili Hz. Peygamber tarafından verilmiş müthiş bir derstir. Allah'a imanımız, ona güvenimiz, onun iradesinin dışında hiçbir şeyin olmayacağı düşüncesi, Allah'a imanının özünü oluşturmaktadır. Bu nedenle Allah'a teslimiyet, Allah'a tevekkül, Allah'a yakınlık gibi kavramlar, Sünnet'te imanının zihniyet boyutunun çerçevesini çizen kavramlardır.

1.3.Batıl inanışlardan, hurafelerden uzaklaşmak

Batıl inanç ve hurafe, akla ve gerçeğe uygun olmayan ve hatta aykırı olan inanç ve düşüncelerdir. (ibn Esir, "hrf" maddesi) İnsan, yaratılış itibarıyla inanmaya meyilli bir varlıktır. Ancak, insanın inanma duygusu doğru bilgilere ve gerçekliğe olmalıdır. Bu nedenle Allah insanları inanç

konusunda yanlışlıklardan uzaklaştırmak için Peygamberler ve onlar vasıtasıyla vahiyler göndermiştir. Fakat insanoğlu kendilerine gönderilen vahye rağmen, cahillik, taklit, taassub, ifrat ve tefrit nedeniyle batıl ve hurafe inanışlar geliştirmişlerdir. (Arik, 2006: 127-129) Câhiliyye döneminde de pek çok batıl inanç ve hurafe mevcut idi.

Hız. Peygamber, insanları sahih bir inanca yöneltiyor, Câhiliyye döneminde oluşmuş batıl düşünce, inanç ve hurafelerden insanları uzaklaştırmaya, onları kirli şeylerden temizlemeye çalışıyordu. Nitekim Allah Teâlâ, Hız. Peygamber'in vazifesi olarak bu hususu zikretmekte ve şöyle buyurmaktadır: “Ki onlar, ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî Peygamber'e uyarlar. Peygamber onlara iyiliği emreder ve onları kötülükten meneder; yine onlara temiz şeyleri helal, pis şeyleri haram kılar. Ağırıklarını kaldırır, üzerlerindeki zincirleri çözer. Peygamber'e inanan, onu koruyup destekleyen, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nura uyanlar, işte bunlardır kurtuluşa erenler.” (A'râf 7/156-159) Çünkü İslam inanç sistemi sağlam temellere dayanmalı, kesin doğrulara, hakikata bağlanmalıdır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'in pek çok âyetinde müşriklerin hakikate uymadıkları, aksine kendi zanlarınca hareket ettikleri ifade edilmektedir. (En'âm 6/166)

Câhiliyye döneminde yaygın batıl inançlardan biri de kâhinlere inanmak, onların cinlerle irtibata geçtiklerini düşünerek, onlardan gayba dair bilgiler öğrendiklerini düşünmekti. Hız. Peygamber, Kur'an'dan aldığı temel öğreti ile müminleri bu gibi yanlış düşüncelerden, sapık fikirlerden uzak durmaya yönlendirdi. Nitekim cinler konusundaki yanlış inanışları düzeltmek için müstakil bir sûre indirilmiştir. Bu sûrede cinlerin gaybı bilemeyecekleri açıkça ifade edilmektedir. (Sebe 34/14; Cin 38/26, 27) Câhiliyye döneminde gelecek ile ilgili bilgilere meraklı olan insanlar, ya bu meraklarının yanlış bir inanca neden olduğunun farkında değillerdi ya da bunu önemsemiyorlardı. Bu nedenle gelecekte haber verdiklerini iddia eden kâhinlere gidiyor, onlardan, gelecekleri ile ilgili bilgiler alıyorlardı. Hız. Peygamber, bu yanlış düşünceden insanları uzaklaştırmak için “Kim bir kâhine gider ve onun sözlerini tasdik ederse Muhammed'e indirileni inkâr etmiş olur.” (ibn Mâce, Tahâret: 121; Ebû Dâvûd, Tıb: 21) buyurarak bu tutumu yasaklamıştır.

Câhiliyye döneminde insanlar, hiçbir ilmî temele dayanmayan inançlar geliştiriyor, hurafeler oluşturuyorlardı. Tabiatıta meydana gelen bir takım olayları uğur ya da uğursuzluk olarak değerlendiriyorlardı. Örneğin, ay ve güneş tutulmalarından ayrı bir anlam çıkartıyor, bu olayları bir kimsenin ölmesi ya da doğmasına bağlıyorlardı. Bu nedenle Hız. Peygamber bu batıl inanç hakkında şöyle buyurmuştur: “Güneş ve ay hiç kimsenin ölümünden ya da hayatından dolayı tutulmazlar. Ancak onlar, Allah'ın ayetlerinden iki âyetidir. Siz, onların tutulduklarını gördüğünüz zaman hemen namaz

kılın”(Buhârî, Kûsûf: 13) Böylelikle Hz. Peygamber, imanın zihniyet boyutunda doğru bilgilere, doğru tutum ve davranışlara yansımını sağlıyordu.

Câhiliyye döneminde yaygın olan batıl inançlardan bir diğeri de nazarlık vb. şeylerin koruduğuna inanmaktı. Tevhit inancı ile bağdaşmayan bu batıl inançla da Hz. Peygamber mücadele etmiş ve bu konuda şöyle buyurmuştur: “Kim kendini koruması için nazarlık ve benzeri bir şey takarsa o taktığı şeyin korumasına havale edilir.” (Nesâî, Muhârebe: 19) Hz. Peygamber’in asırlar öncesinden uyarısına rağmen bugün hala bu batıl inanç devam etmekte, insanlar kendilerini nazardan koruyacağı inancı ile nazarlık türü nesneleri kullanmaktan geri durmamaktadırlar. Hatta bu nazarlıklar bazı yörelerde dinî mimariye bile yansımıştır. (Gür, Soykan, 2013: 108)

Başka hadislerinde de Hz. Peygamber’in yine batıl, hurafe türü şeylerle yaptığı mücadelenin bir örneğini görmekteyiz. O, şöyle buyurmuştur: “Kuşun ötmesini, uçmasını uğursuzluk saymak, ufak taşlar atarak veya kum üzerine çizgiler çizerek fal açmak, sihir ve kehanet çeşitlerindendir.”(Ebû Dâvûd, Tıb: 23) Örneğin, Hz. Peygamber, bir gece ashabı ile birlikte otururken yıldız kaydığını görmüşlerdi. Bu durumu ashabına bir şeyler öğretme fırsatına çeviren Hz. Peygamber, onlara şöyle sordu: “Câhiliyye döneminde bu şekilde bir yıldız kaydığı zaman ne söylediniz?” Ashab, “Allah ve Rasûlü bilir” Biz bu gece büyük bir adam doğdu ve bu gece büyük bir adam öldü derdik” cevabını verdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Yıldız ne bir kimsenin doğumu ne de ölümü için kayar!” buyurarak onlara şu uyarıyı yapmıştır: “Allah Teâlâ bir şey hakkında hüküm verdiği zaman arşı taşıyan melekler tesbih ederler. Arkasından onlardan sonra gelen gök ehli tesbih eder. Ta ki tesbih şu alt semanın sakinlerine ulaşır. Sonra arşı taşıyanların arkasından gelenler arşı taşıyanlara ‘Rabbiniz ne buyurdu?’ diye sorarlar. Onlar da ne buyurduğunu kendilerine haber verirler. Böylece gökyüzü sakinleri birbirleriyle haberleşir. Nihayet haber şu alt semaya ulaşır. Ve cinler işitilene kaparak onu kâhin dostlarına aktarır ve yıldızla taşlanırlar. Bu bilgiler geldiği şekilde aktarılmış ise gerçektir. Fakat kâhinler bunlara ilavelerde bulunurlar ve yalan karıştırırlar.”(Müslim, Selam: 124) Hz. Peygamber’in bu sözleri sanki şu âyetlerin açılımı gibidir: “Andolsun, biz gökte birtakım burçlar yarattık ve seyredenler için onu süsledik. Onları, taşlanmış her şeytandan koruduk. Ancak kulak hırsızlığı eden olursa onu da parlak bir ateş takip etmektedir.”(Hicr 15/16-18)

Hz. Peygamber doğru bir iman anlayışının yerleşmesi için her fırsatta gayret gösteriyor, ashabını yanlış inanışlardan arındırmaya çalışıyordu. Onun bu gayretini gösteren örneklerden biri de şudur: Hudeybiye’den Medine’ye dönerken gece yağmur yağdığında ashabından bazıları eski

inançların tesirinde kalarak yağmur yağması ile yıldızlar arasında ilişki kurmuşlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber bir kutsî hadis olarak Allah'ın şöyle söylediğini nakletti: “Yıldızın doğuşu veya batışı ile yağmur yağdı diyenler beni inkâr etmiş, yıldıza iman etmiştir”(Buhârî, İstisna: 28; Müslim, İman: 125)

1.4.Tekfir Zihniyeti

Tekfir, bir kimseyi söz veya davranışından dolayı dinden çıkmakla, kafir olmakla itham etmek anlamına gelir.(ibn Fâris, 1994: 930-931)¹ İmanın zihniyet boyutunda Hz. Peygamber'in hassasiyet gösterdiği, Müslümanları şiddetle sakındırdığı konulardan biri de bir Müslümanı kafirlikle itham etmektir. Hz. Peygamber bu ithamın ağırlığını Müslümanın kardeşini öldürmek gibi olduğunu söyleyerek ifade etmiştir.(Buhârî, Edeb: 73) Başka bir hadislerinde de Müslümanları tekfir etmenin ne büyük bir vebal olacağını şöyle dile getirmiştir: “Bir Müslüman, bir Müslüman'a kafir dediğinde, şayet o gerçekte kafirse söz yerini bulmuş olur. Fakat eğer o kafir değilse bunu söyleyen kendisi kafir olur.” (Ebû Dâvûd, Sünnet: 15)

Hz. Peygamber'in bu uyarısına rağmen maalesef tarihte Müslümanlar arasında tekfir zihniyeti kendini göstermiş, ortaya çıkan fırka ve gruplar birbirlerini tekfir etmekten geri kalmamıştır. Hz. Peygamber'in bu hadisi yokmuş gibi ondan nakledilen başka rivayetlerden cesaret alarak fırkalar birbirlerini tekfir etmişler, birbirlerini cehennemlik olmakla itham etmişlerdir.(Gazzâlî, 1986: 96) Bu ithamlarda kullanılan rivayetlerin başında 73 fırka rivayeti diye de adlandırılan rivayet gelmektedir.² Bu rivayete göre Hz. Peygamber'in şöyle söylediği ifade edilmiştir: “Ümmetim 73 fırkaya ayrılacaktır. Bu fırkalardan biri hariç hepsi cehennemliktir. O bir fırka ise benim ve ashabımın yolu üzere olanlardır.”(ibn Hanbel, IV/102; Dârimî, Sünen: II/241)³

Aslında tekfir zihniyetinin ortaya çıkış tarihi onun siyâsî bir temele dayandığını göstermektedir. Üçüncü halife Hz. Osman'ın şehadeti ile başlayan siyâsî ihtilaflar, sonrasında yaşanan iç savaşlar Hâricilerin başlattığı tekfir yaklaşımının siyâsî zeminini oluşturmuştur. Hâriciler başta

1 Tekfir konusu ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz: A. Selim Kılavuz, İman Küfür Sınırı Tekfir Meselesi, Marifet Yayınları, İstanbul, 1977

2 Örneğin, Makdisî'nin, Kâdî Abdülcebbar'ın, ibn Hazm'ın, Gazzâlî ve İbn Rüşd'ün fırkaları tekfir etmek ve zemmetmek için bu hadisi nasıl kullandıklarını dair bir inceleme için bkz: Muhammet Emin Eren, Bir Hadis Beş Yorum: 73 Fırka Hadisine Farklı Bazı Yaklaşımlar” İslâmî Araştırmalar, 2018, cilt: XXIX, sayı: 2, s. 331-347.

3 Ahmet b. Hanbel, Müsned, IV/102; Dârimî, Sünen, II/241; Bu hadis ve özellikle 73 fırka kavramı ile ilgili bkz: Mevlüt Özler, İslam düşüncesinde 73 fırka kavramı, Nun Yayıncılık, 1996. Ayrıca 73 fırka rivayetleri ile ilgili bir doktora çalışması için bkz: Muhammet Emin Eren, Hadis tarih ve yorum: 73 fırka hadisi üzerine bir inceleme, Kuramer Yayınları, 2017

Hiz. Ali olmak üzere kendileri gibi düşünmeyen Müslümanları tekfir etmişler, can ve mallarını helal saymışlardır. (İcî, 424, 427) Siyâsî güç ve iktidar elde etmek isteyenler, muhâliflerini tekfir silahıyla vurmak istemişlerdir. Ancak, daha sonraki zamanlar konu siyâsî boyutunu bünyesinde yine taşımakla birlikte politik-dînî denilebilecek bir boyut kazanmış, tekfir, aynı düşüncede olmayan fırkalara karşı bir mücadele aracına dönüştürülmüştür. (Izutsu, 2012: 29)

Müslümanlar arasında politik-dînî bir mücadele silahına dönüştürülen tekfir faaliyetinin açtığı büyük yaraları gidermek, ortaya çıkardığı kavgaları kaldırmak amacıyla zaman içerisinde Müslümanların kâhîr ekseriyeti kible ehlinin tekfir edilemeyeceği prensibini benimsemek durumunda kalmıştır.(Ebû Hanife, 44; Ali el-Kârî, 1998:429) Kur'an'ın âyetlerini farklı anlamadan dolayı, yaptığı yorumdan hareketle bir kimseyi küfre nispet etmek asla kabul edilemez. Çünkü bir âyeti farklı anlamak, yorumlamak küfrü gerektiren bir durum değildir. Küfrü gerektiren durum bir âyeti inkardır. Bu nedenle “Lüzûmu küfür küfür değil, iltizâmı küfür küfürdür” denilmiştir.(Keşmirî, 2004: 73) Yani, bir kimse görüş ve düşüncesinden dolayı küfre nispet edilemez, bu durum küfrü gerektirecek bir durum değildir. Küfrü gerektiren şey insanın küfrü benimsemesidir. Ebû Hanife bir kimse büyük günah işlemesi sebebiyle onu helal saymadıkça kendisini küfre nispet edemeyiz demiştir.(Ebû Hanife, 43)

Ehl-i sünnet, kible ehlinin tekfir edilemeyeceği prensibini benimsemesine rağmen, Müslümanlar arasında kendileri gibi düşünmeyenleri tekfir etme, imanını sorgulama, âhiretteki durumları ile ilgili hükümlerde bulunma gibi tavırlar bugün hâlâ devam etmektedir. “Zalim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım et, zalim kardeşinin zulmüne mani ol” yaklaşımı içerisinde olan Hz. Peygamber'in bu şefkat ve merhamet dolu tavrı, ne yazık ki farklı düşünceler sergileyen Müslümanlara karşı gösterilememektedir. Yanlış bulunan fikirlerin yanlışlığı ortaya konmadan, farklı düşünenler düşüncelerinden hareketle değil imânî durumları itibariyle sorgulanmaktadır. Bu zihniyet, Hz. Peygamber'in sünnetinde yer almayan, onun iman anlayışında bulunmayan, onun söz ve davranışları ile örtüşmeyen bir zihniyettir.

2.İMANIN DUYGU BOYUTU

İnsan, sahih, doğru bir inanca sahip olmalıdır. Bunun için imanin zihniyet boyutu, düşünce, kavrayış boyutu önemlidir. Ancak, dînî yaşantı sadece zihinsel bir idrake yaşanmaz. İnsan, bir bütün olarak bakıldığında da sadece düşünceden ibaret değildir. İnsanın bir gönül tarafı vardır. Ruh dünyası bulunmaktadır. İnsan gönül dünyasında inancı ile ilgili bir takım tecrübeler yaşamalı, imanının halavetini, tatlılığını, feyzini kalbinde hissetmelidir. Düşüncenin doğurması gereken bir gönül zenginliğinin de olması gerekir. Allah'a iman, düşüncede onun yüceliğinin ve azametinin

bilinmesi zaman içerisinde gönülde Allah’a karşı muhabbete, yakınlığa, onunla birlikte olma zevkine dönüşmelidir.

Mümin gönül boyutu ile inandığı şeylere dair hissiyatları, yoğun duyguları yaşar. Zihinde hasıl olan bilgi insanda ister istemez bir duygu meydana getirir. Bu duygu gönülde iyice yerleşip bir kıvama geldiğinde hal olur. İmanın duygu boyutu ile kastedilen haşyet, huşu, kurbiyet, yakın, sekinet, inşirah, vecil gibi Kur’anî kavramların ifade ettiği anlamlardır. İmanın duygu boyutunun nasıl oluşması gerektiği ile ilgili Hz. Peygamber’in yol gösterici pek çok hadisleri bulunmaktadır. Böylece zihinde temellendirilmiş iman, gönülde yoğun bir duygu boyutuyla yaşanır. Sünnet’te imanın bu gönül boyutunun izlerini görmek mümkündür.

Hz. Peygamber’in sözlerine bakıldığı zaman, onun imanın tadından, lezzetinden söz ettiğini görürüz. Bizzat Hz. Peygamber, mübarek sözlerinde, “Halâvetü’l-iman, ta’mü’l-iman” yani ‘İmanın sıcaklığı, imanın tadı’ tabirlerini kullanmıştır. Buradan anlaşılmaktadır ki imanın insanın gönlünde hissedilen manevî bir tadı bulunmaktadır. İşte bu, imanın duygu boyutunu oluşturmaktadır. İmanın duygu boyutu, din dilinde ayne’l-yakin ve hakka’l-yakin ifadeleriyle de kastedilen imanî hakikatlerin gönülde yaşanmasıdır. Zira, bizzat Kur’an’ı Kerim, imanın kalb ile irtibatına, kalpte olan etkisine dikkatlerimizi çekmektedir. Yeni Müslüman olmuş bedevîlerin ‘Biz iman ettik’ sözlerine ‘Hayır, siz teslim oldunuz, iman henüz kalbinize girmedi’ şeklindeki ilâhî beyan, imanın kalbî boyutunu, kalpte olan derûnî kıvamını ifade etmektedir.(Hucurât: 49/14) Nitekim ‘Allah anıldığında kalpleri vecde gelir, Kur’an sebebiyle müminlerin kalplerinin titremesi, yumuşaması, kalplerin itminan bulması, kalplerin inşiraha ermesi, imanın kalplere yazılması gibi âyetler hep imanın gönül boyutuna, kalpte haşyet, havf, hidayet, inşirah, sekinet, yakın, itminan gibi kavramlarla yaşanmasına işaret etmektedir. Hz. Peygamber’in sünnetinde de Kur’an’daki bu çerçevenin daha somut bir şekilde genişletildiği ve imanın gönülde yaşanan bir hakikat olduğuna işaret edildiği görülmektedir.

İmanın gönülde duygu boyutunda yaşanmasının iki yönü bulunmaktadır. İmandan kaynaklanan duyguların biri Allah’a ve Rasûlüne karşı olan duygular, diğeri de diğer insanlara karşı olan duygulardır. Şimdi Hz. Peygamber’in hadislerinde bu iki yönle alakalı sözlerini görmeye ve sünnetin buradaki yerini irdelemeye çalışalım.

2.1.Allah’a ve Rasûlüne Karşı Duygular

2.1.1. Sevgi

Allah’a ve Rasûlüne karşı duyguların başında sevgi gelmektedir. Hz. Peygamber, bu duygunun imanın tadının hissedilmesine vesile olacağını

ifade etmektedir. İmanın halavetinin bir kişide oluşabilmesi için üç şey dile getirilmektedir. Bunlardan biri Allah ve Peygamber'i ile alakalıdır. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Şu üç haslet kimde bulunursa o kimse imanını tadını hisseder: Allah ve Rasûlünü her şeyden çok sevmek, bir kimseyi yalnız Allah rızası için sevmek, Allah kendisini kurtardıktan sonra tekrar inkarcılığa dönmekten ateşe atılmaktan kaçındığı gibi kaçınmak.”(Müslim, İman: 67) Hz. Peygamber'in bu hadisi Kur'an-ı Kerim'de yer alan âyetlerle uygunluk arz etmektedir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, akrabalarınız, kazandığınız mallar, zarar etmesinden korktuğunuz ticaretiniz ve hoşunuza giden evleriniz size Allah'tan, Peygamberinden ve O'nun yolunda cihaddan daha sevgili ise artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyin.” (Tevbe 9/24)

Gerçekte Allah ve Rasûlü her şeyden çok sevimliyi hak etmektedir. Sevgi tanımayla, bilmeye elde edilebilecek, geliştirilebilecek bir duygudur. İnsanın bir varlık hakkında bilgisi arttıkça, onun iyiliğini, güzelliğini gördükçe sevgisi de o derecede artar. Allah, sahip olduğumuz her şeyin kaynağıdır. Sahip olduğumuz ne kadar güzellikler varsa, hepsini var eden, o güzellikleri vücuda getiren Allah'tır. İnsan, yaratılmışlar üzerindeki güzellikleri, mahlukat üzerindeki ihtişamı gördükçe ve bunları düşündükçe, Allah'ın yüceliği zihninde daha da büyür ve onu tanımak insanın gönlünde hem sevgi hem de onun sevgisinden mahrum kalma, onun nimetinden, lütfundan mahrum kalma korku ve endişesini doğurur. Bu nedenle Kur'an-ı Kerim'de sevginin en yoğun bir şekilde Allah'a olması gerektiği ifade edilmektedir.(Bakara 2/165)

Aynı şekilde en çok seveceğimiz diğer bir zât da Hz. Peygamber'dir. Çünkü o, Allah'ın seçtiği, sevdiği, bize elçi olarak gönderdiği yüce bir Peygamberdir. O, biz ümmetini bizden daha çok düşünen, bize bizden daha şefkat ve merhamet gösteren bir Peygamberdir. Hz. Peygamber, insanlığın tarihini değiştirmiştir. İnsanlığa en yüce hedefleri göstermiştir. Annemizi, babamızı, çocuklarımızı, malımızı, mülkümüzü sahip olduğumuz her ne var ise onları bize gerçek anlamıyla öğreten, onlarla en güzel şekilde ilişkimizi düzenleyen ve insanlığa huzur ve saadet getiren öğretilerin sahibi Hz. Peygamber'dir. Bütün bunlardan dolayı o, her şeyden daha çok sevimliyi hak etmektedir. Hz. Peygamber kendisinin her şeyden daha fazla sevilmesi gerektiğini ve bunun imanla irtibatlı olduğunu öğretmiştir. O'na karşı sevgi gönülde oluşmaz ise iman da oluşması mümkün değildir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Sizden biri ben kendisine anne babasından, çocuklarından ve bütün insanlardan daha sevimli gelmedikçe iman etmiş olmaz.” (Buhârî, İman:7)

2.1.2. Rıza

İmanın gönül boyutunu ifade eden bir diğer konu da rıza halidir. Rıza, kulun, Allah'ın takdirine, hükmüne gönülden uymasını, onu, dinini kabul etmesini ifade eden bir kelimedir. Hz. Peygamber, bir sözlerinde rızanın imanla olan ilişkisini şu şekilde ifade etmişlerdir: “Kim Rab olarak Allah'tan, din olarak İslam'dan, Rasûl olarak Muhammed'den razı ise imanı tamamlamış demektir.”(Müslim, İmâre: 116)

Rıza, kelimesi Kuran-ı Kerim'de hem Allah için hem de müminler için kullanılmıştır. Allah, Hz. Peygamber'e kendisi ile birlikte hareket edeceklerine dair beyat eden ve böylece Allah'ın Peygamberine bağlılıklarını ve sadakatlerini gösteren müminlerden razı olduğunu şöyle bildirmiştir: “O ağacın altında sana yeminle söz verirlerken bu müminlerden Allah razı olmuştur; onların gönüllerinde olanı bilmiş, onlara huzur ve güven vermiş, pek yakın bir fetihle ve elde edecekleri birçok ganimetle de kendilerini ödüllendirmiştir. Allah izzet ve hikmet sahibidir.”(Fetih 48/18-19) Hem Allah'ın hem de kulların Allah'tan razı olduklarını ifade eden âyette de şöyle bildirilmiştir: “Ey imanın huzuruna kavuşmuş insan! Sen O'ndan razı, O da senden hoşnut olarak Rabbine dön. Böylece has kullarımın arasına sen de katıl. Cennetime gir.”(Fecr 89/15-30) Bu âyete göre rıza hali Allah ile kulları arasında karşılıklı bir hal olarak yerini almaktadır. Müminler için Allah'ın rızasına nail olmak en büyük saadettir. Allah'ın mümin kulları için vaat ettiği Cennet nimetinden bile büyük bir saadet olduğu şöyle ifade edilmiştir: “Allah mümin erkeklere ve mümin kadınlara içinde ebedi olarak kalmak üzere altlarından ırmaklar akan cennetler ve adn cennetlerinde güzel meskenler vaad etmiştir. Allah'ın rızası ise hepsinden büyüktür işte büyük bahtiyarlık da odur.”(Tevbe 9/69-72)

Kul, bu dünya hayatında imtihana tabiidir. Allah'ın Peygamber vasıtasıyla gönderdiği ilâhî talimatlara uymak bu imtihanın en büyük parçasını oluşturur. Allah'ın emirlerine sınıksız gönülden sarılmak, yasakladığı şeylerden de şiddetle kaçınmak O'na olan imanın, sadakatin en büyük göstergesidir. Bu istikamette olan kullar için korku ve hüznün olmayacağı ifade edilmiştir. “Her kim benim hidayetime tabi olursa onlar için korku ve hüznün yoktur” buyurulmuştur. (Bakara 2/38) Müşrikler ise Allah'ın kendilerine gönderdiği ilâhî Kitap'tan hoşnut olmadıklarını ifade etmişler, imanın gereği gösterilmesi gereken rıza halini göstermemişler, Hz. Peygamber'den kendilerine başka bir kitap getirmelerini ya da onu değiştirmelerini istemişlerdir. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de şöyle anlatılmıştır: “Kendilerine âyetlerimiz açıkça okunup anlatılınca bize geleceklerine inanmayanlar “Bundan başka bir Kur'an getir veya bunu değiştir” dediler. Onlara şöyle de: “Onu kendiliğimden değiştirmeye hak ve yetkim yoktur. Ben ancak bana vahyedilene uyuyorum. Eğer Rabbime

itaatsizlik edersem şüphesiz dehşetli bir günün azabından korkarım.”(Yunus 10/15-20)

Kul, sadece Allah’ın kendisine gönderdiği ilâhî talimatlara uyup uymamakla sınanmaz. Bunun dışında sahip olduğu şeyler tarafından sınanır. Malından, canından, kazançlarından kayıplar yaşayabilir. İşte esas iman eden kul, Allah’ın takdirleri karşısında rıza halini muhafaza etmeli, imanda, istikamette sebat göstermeli, sabırlı olmalı, yaradanına isyan etmekten kaçınmalıdır. Nitekim bu durum âyet-i kerimde şöyle ifade edilmiştir: “Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, mallardan canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınayacağız. Sabredenleri müjdele! Onlar başlarına bir musibet geldiğinde “Doğrusu biz Allah’a aidiz ve kuşkusuz O’na döneceğiz” derler.(Bakara 2/155-156) Kul, karşılaştığı zorluk ve sıkıntılarda, acı ve ızdıraplarda Allah’ın Peygamberlerini hatırlamalıdır. Bütün Peygamberler Allah’ın has kulları oldukları halde, imtihan sırrının dışında kalmamışlar, belki de bir insanın karşılaşabileceğinden daha fazla acı ve ızdıraplarla karşılaşmışlardır. Ama bütün bu sıkıntılar karşısında Allah’a şikayetçi olmamış, isyan etmemiş, sükûnet ve bağlılıklarını, hoşnutluklarını dile getirmişlerdir. Hz. Peygamber, yetim olarak dünyaya gelmiş, annesini küçük yaşta kaybetmiş, kendini himaye eden dedesini yitirmiş, sevdiği eşi Hz. Hatice’yi âhirete yolcu etmiş, yedi evladından altısını hayatta iken kara toprağa defnetmiştir. Ancak, bütün bunlar karşısında isyan etmeyip, Hakk’ın razı olmayacağı sözler, kelimeler etmeyip, sükûnet ve vakarla Allah’ın takdirinden hoşnut olduğunu ifade etmiştir. Allah’a iman bunu gerektirir. Çünkü Allah boş, lüzumsuz bir şey yapmaz. Her yaptığında kulların idrak edemeyeceği binlerce hikmet vardır. Çünkü Allah kullarına zerre kadar zulmetmez. Allah merhametlilerin en merhametlisidir. Kul bu hakikatleri bildiği ve bunlara iman ettiği için zâhırde kendisine acı, kayıp, sıkıntı, dert gibi gözüken şeylerin aslında kendisi için büyük lütuf ve inayetlere vesile olacağına inanır, Allah’ın takdirine gönülden boyun eğer, işte bu gönül haline rıza denir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Kim, Allah’ı Rab, İslam’ı din, Muhammed’i Peygamber olarak gönülden benimserse (razı olursa) imanının tadını almış olur.”(Müslim, İman: 56)

Bütün bu âyetler ve hadisler ışığında İslam âlimleri rıza ile ilgili çeşitli tanımlar yapmışlardır. Bunlardan biri büyük kelimacı ve mutasavvıf Hâris el-Muhâsibî’dir. O, rızayı “Kulun Allah’ın hükmü karşısında sükûnet içinde olması” şeklinde tarif etmiştir.(Kelâbâzî, 102) Bir diğer mutasavvıf Zünnûn el-Mısırî ise rızayı “kaderin acıları karşısında gönlün huzur içinde, sükûnet içinde olması” diye tanımlamıştır. (Serrâc, 80) İşte Allah’ı hakkı ile tanımış bir mümin, onun imtihanları karşısında gönlünde ona karşı bir teslimiyet, imtihanının bir hikmete dayandığına dair güçlü bir tevekkül, itminan duygusu yaşar. İşte gönülde meydana gelen bu sükûnet, huzur, teslimiyet, rıza imanın gönül boyutunun tezahürleridir.

2.2.İnsanlara Karşı Duygular

2.2.1. Sevgi

Hız. Peygamber, iman ile sevgi arasında irtibat kurmuş ve “Birbirinizi sevmedikçe iman etmiş olmazsınız” buyurmuştur. (Müslim, İman: 93, 94; ibn Mâce, Mukaddime 9) Sevgi kelimesi çok geniş anlamları içinde barındıran bir kelimedir. Sevgi, insanın içinde olan bir duygunun farklı şekillerde kendini göstermesidir. Bu duygu da yine düşünce, zihniyet ile alakalıdır. Hız. Peygamber insanlar hakkındaki bu düşünceyi varoluşsal bir hakikatle temellendirmekte ve şöyle buyurmaktadır: “Ey İnsanlar! Hepiniz Adem’in çocuklarıdır. Adem topraktan yaratılmıştır. Kimsenin kimseye üstünlüğü yoktur. Arabin, Acem’e, Acem’in Arab’a bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük takva ile olur. Benden sonra küfre dönüp birbirinizin boynunu vurmayın” (ibn Hanbel, V: 411) Hız. Peygamber’in bu sözlerini düşünerek insanlığın bir aile olduğunu düşünen insanda şefkat, merhamet, yardım severlik, dayanışma, kötülükten uzaklaştırma gibi olumlu duygular oluşur. İşte bütün bu duygular sevginin bir yansımasıdır. İnsan nasıl bir aile içinde kardeşlerine iyi duygular besler ise insanlığa da o şekilde duygular beslemelidir. Ailesi içinde problemleri nasıl makul bir şekilde çözmenin yollarını arıyor, şiddet ve zorluğa gitmiyor, ihmal ve terk edilmişlik gibi şeyler göstermiyorsa, insanlık ailesi için de aynı şekilde hareket etmelidir. Bu duygu, iman hakikatından kaynaklanan, oradan beslenen bir duygudur. Bu nedenle Hız. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Kardeşin zalim de olsa mazlum da olsa yardım et. Bunun üzerini ashab şöyle dediler: Ey Allah’ın Rasûlü! Mazlum kardeşimize yardım etmeyi anladık. Ancak zalime nasıl yardım edeceğiz? Rasûlullah Efendimiz bu soruyu şöyle cevapladı: “Onun zulmüne engel olarak ona yardım edebilirsiniz.” (Buhârî, Mezâlim: 4; Tirmizî, Fiten: 68) Bu da neticede kardeşimizi sevdiğimizizin bir başka göstergesidir. Bu söz bir davranış biçimi olarak çok yüksek bir düşünceyi, duyguyu ve ahlakı içermektedir.

İnsanlar çoğu zaman sevgi kelimesini daha özel ve dar anlamda anlamak eğilimindedirler. O nedenle, başka insanlara nasıl sevgi gösterileceğini ilk etapta kavrayamamaktadırlar. Hız. Peygamber’in “birbirinizi sevmedikçe iman etmiş olamazsınız” sözünü sanki herkesi kendi öz kardeşi gibi, anne ve babası gibi sevmesi gerektiğini düşünmektedirler. Halbuki sevgi tek tip değildir. Sevginin dereceleri, düzeyleri gösterilme biçimleri vardır. Kardeş sevgisi başkadır, anne-baba sevgisi başkadır, eş sevgisi başkadır, arkadaş sevgisi başkadır, komşu sevgisi başkadır. Hız. Peygamber birbirimizi nasıl seveceğimizi daha somut bir şekilde şöyle dile getirmektedir: “Birbirinize haset etmeyin, birbirinizi aldatmayın, birbirinize buğz etmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin ey Allah’ın kulları kardeş olun. Müslüman Müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez, ona yalan söylemez, onu düşmana teslim etmez. Kişiye

Müslüman kardeşini hor görmesi günah olarak yeter. Müslümanın Müslüman üzerinde canı, malı ırzı haramdır.” (Müslim, Birr: 28) İşte bu hadiste zikredilen hususlar sevginin gereği yapılmaması gereken hususlardır. Bunları yapmayan mümin kardeşlerine karşı gönlünde bir sevgi ve saygı duygusu taşıyor demektir.

2.2.2. Buğz

Allah’a iman her hususta Allah’a bağlılığı, sadakati ifade eder. Kul, imanı gereği Allah’ın razı olacağı şeylerden hoşnut ve razı olduğu gibi, onları yerine getirdiği gibi, Allah’ın hoşnut ve razı olmadığı şeylerden de aynı şekilde hoşnut olmaması, onlardan kaçınması gerekir. Çünkü, Allah’ın nazar ettiği yerlerin başında kullarının gönülleri gelmektedir. Allah zalimlerden hoşnut olmaz, fasıkları sevmez, günahkar, kibirli, fesad çıkartan kullardan razı olmaz. Kul da Allah’a imanın bir gereği olarak bu çirkin fiillere karşı bir tepki içerisinde olması, onları benimsememesi gerekir. İman, bir tercihtir, bu tercih bir takım şeyleri kabulü içerdiği gibi bir takım şeyleri de reddetmeyi içermektedir.

Mümin, bir taraftan insanlara karşı olumlu duygular beslerken, diğer taraftan insanlara zulmeden, onlara düşmanlık eden, Allah ve dinine karşı mücadele edenlere karşı da buğz içerisinde olması, bir tepki duyması gerekir. Nitekim bu durum, âyet-i kerimede şöyle ifade edilmiştir: “Allah’a ve âhiret gününe iman eden bir topluluğun- babaları, oğulları, kardeşleri yahut diğer akrabaları da olsa-Allah’a ve Peygamberine düşmanlık eden kimselere sevgiyle bağlandıklarını göremezsin. İşte Allah, bunların kalplerine imanı nakşetmiş ve onları katından bir ruh ile desteklemiştir. Onları-orada ebedî kalmak üzere-altlarından ırmaklar akan cennetlere yerleştirecektir. Allah onlardan razı olmuştur, onlar da O’ndan razı olmuşlardır. İşte onlar Allah’tan yanadırlar; iyi bilinmeli ki kurtuluşa erecek olanlar da Allah’tan yana olanlardır!”(Mücâdele 58/22)

Hız. Peygamber, bu ve bunun dışındaki daha başka âyetlere istinaden çok veciz bir şekilde “Allah için buğz etmek imandandır” buyurmak suretiyle imanın gönül boyutuyla ilgili sorumluluklara dikkat çekmiştir. Buğz, sevginin zıddıdır. Mümin, Allah’ın sevmediği bilakis gadab ettiği, çirkin gördüğü şeyleri de Allah’a imanının tabii bir sonucu olarak çirkin görmeli, sevmemelidir. Ancak, hadiste de işaret edildiği gibi müminin gerek sevgi gerekse de buğz gibi gönül ile ilgili duyguları kendi nefsi arzularından değil, Allah’a imanının bir neticesi olarak kendini göstermelidir. Dolayısıyla mümin şahısları değil de şahısların işledikleri kötülüklerle karşı nefret duygusunu göstermelidir. Toplumda iyi ve güzel şeylerin yaygınlık kazanması için nasıl iyi ve güzele karşı sevgi duygusunun gönülde yer etmesi gerekiyorsa, aynı şekilde kötülüklerin de ortadan kalkabilmesi için o kötülüklerle karşı gönüllerde bir nefretin,

hoşnutsuzluğun bulunması gerekmektedir. Aksi halde kötülük toplumda bir tepki görmediği için meşruiyet kazanabilir.

İslam'ın en başta gelen değerlerinden biri de hasbîliktir. Mümin, nefsinin isteklerini, egosunu arzularını İslam'ın emirlerine tabi kılmalıdır. Yaptıklarını Allah'ın rızası için yapmalı, O'nun hoşnutluğunu her şeyden üstün tutmalıdır. Yaptıklarından bir karşılık beklememeli, karşılığı sadece Allah'tan beklemelidir. İşte bu düşünce ve duygu müminin ahlakının temelini oluşturur. Hz. Peygamber hadislerinde bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Kişi Allah için sever, Allah için buğz eder, Allah için verir, Allah için engel olursa imanını olgunlaştırmış, kemale erdirmiş demektir”(Ebû Dâvûd, Sünne: 15) Mümin kişi, yeryüzünde kötülük çıkartan, zulüm ve haksızlık işleyen kimlere karşı mücadele etmeli, onlara sevgi göstermemeli, destek vermemeli, tam tersi bir tepki içerisinde olmalıdır ki yeryüzünden kötülük ortadan kalksın, iyilikler güçlensin ve çoğalsın.

3.İMANIN EYLEM BOYUTU

İmanın duygu boyutu eylem boyutuyla birlikte gerçekleşmelidir. Bu boyutların birbiriyle sürekli bir ilişkisi vardır. Duygu ve eylem birbirlerini etkiler ve güçlendirirler. Duygu boyutu eylem boyutunu artırır, eylem boyutu aynı zamanda duygu boyutun güçlenmesini sağlar. İmanın eylem boyutu ise, onun insan hayatında pratik bir karşılığının olması demektir. İman, kuru bir bilgi ya da gönülde hissedilen bir duygudan ibaret değildir. Bilakis, bireyin hem bireysel hayatında hem de toplumsal yaşamında kendini gösteren güçlü bir ilke ve esastır.

Eylem kelimesi ile insanın yaptığı fiiller, hareketler, işler, icraatler kastedilmektedir. Bir şey zıddı ile daha iyi anlaşılır kuralından hareketle eylem, eylemsizlik halinin zıddıdır. Burada anlatılmak istenen imanın zihnî bir kabul, kalbî bir tasdik, kuru bir inançtan ibaret olmayıp, insanı eyleme sürükleyen bir hakikat olduğudur. İmanın doğurduğu eylem tabii olarak sıradan bir eylem, bilinçsiz bir eylem olmayacaktır. Tam tersi Allah'a iman sorumluluğundan kaynaklanan, bir tarafı Allah'a yönelik olan ve genel anlamda şükür diye tanımlayabileceğimiz eylemler olacaktır. Kaldı ki bu eylemler kul tarafından belirlenmiş eylemler de değildir. Bilakis Allah tarafından tayin edilmiş, pratiklerdir. Namaz, oruç, zekat, hac gibi İslam'ın temel ibadetleri bu tür belirlenmiş bilinçli eylemler olarak yer almaktadır.

Kur'an'ı Kerim'de, imanın pratik hayattaki somut karşılığı olarak amel kelimesi kullanılmaktadır. Amel kelimesi, insanın her türlü hareketini karşılayan fiil kelimesinden farklıdır. Amel, insanın bilinçli olarak, niyet ederek, belli bir amaç için yaptığı fiilleri içerir. (İsfahân, XI:475) Bu anlamda daha özel bir anlam taşımaktadır. Kur'an'da amel kelimesi salih kelimesi ile birlikte kullanılır ki bu kullanım amelin bu şekilde bilinçli bir eyleme

işaret ettiğini gösterir. Allah'ın varlığı ve âhiret günü, hesap günü, Allah'ın iyi kullarını ebedî bir cennet ile ödüllendirmesi ya da kötülük yapanları ebedî olarak cehennemde cezalandırması inancı, bu inancı taşıyanda bilinçli eylemlerin doğmasına neden olur. Böyle bir inanca sahip olan kişi, geçici olarak bulunduğu dünyada iyi işler yapmayı hedefler ve kötülüklerden uzak kalmaya çalışır. Ancak, bu yazıda amel değil de eylem kelimesinin seçilmesi, amel kelimesinin zihinlerde daha dar bir anlam çağrıştıracak bir yapıda kullanılmasından dolayıdır. Zira, amel denilince daha ziyade, kulun Allah'a karşı vazifeleri, yani ibadetler ön plana çıkartılmaktadır. Bu doğru olmakla birlikte eksik bir çıkarımdır. Oysa amel kelimesi sadece ibadetleri değil, her türlü iyi, salih, faydalı eylemleri içine almaktadır. (Elmalî, IX:6003) Allah'a karşı kulluk vazifeleri olan namaz, oruç, zekat, hac gibi ibadetler amelin içine girdiği gibi, insanlara yönelik yardım etme, paylaşma, dayanışma, insanlığa, topluma her çeşit faydalı işler yapma, iyiliklerin yeryüzüne hakim kılınması faaliyeti, kötülüklerin ortadan kalkması için her türlü aktiviteler gibi iyi davranışlar dediğimiz ahlâkî eylemler de aslında amel kelimesinin içine girmektedir. Bu nedenle, bu yazıda biz insanın bilinçli davranışlarını eylem kelimesi ile kastetmekteyiz. İnsanın bu bilinçli eylemlerini de Allah'a karşı olan vazifeleri ile aynı zamanda insanlara karşı vazifeleri düşünmekteyiz.

Hz. Peygamber bir hadislerinde şöyle buyurmaktadır: “İman bakımından müminlerin en kâmilî ahlakı en güzel olanıdır.”(Ebû Dâvûd, Sünnet: 15) Başka bir hadislerinde de “İmanın hangisi daha faziletlidir?” sorusuna Hz. Peygamber “Güzel ahlâk” cevabını vermiştir. (İbn Hanbel, IV:386) Bu hadislerde çok açık bir şekilde iman ile ahlak arasında bir irtibat kurulmuş, iman geliştikçe, olgunlaştıkça kişinin ahlakının da gelişip olgunlaşacağı ifade edilmiştir. Buna göre iman ile insanın değer yüklü eylemleri arasında, onun iradesi arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. İman olgunlaştıkça, ahlak yönünden de insan en güzel kıvama gelecektir. Bu ilişkiyi tersinden de düşünmek mümkündür. Ahlakı güzel olmayan ya da ahlakında düşüklükler, eksik ve yanlışlıklar olan müminin imanında da aynı şekilde eksiklikler, düşüklükler bulunmaktadır. Bu durum bize hadislerdeki iman anlayışının sürekli oluş halinde bulunan, ulaşılması gereken, elde edilmesi gereken ideal bir iman anlayışı olduğunu göstermektedir. Buna göre mümin, imanını olgunlaştırma yönünde gayret etmelidir. Bu gayretin göstergesi ise onun ahlakındaki güzellikler olacaktır.

Ahlak, insanın bütün hayatını kuşatan, davranışlarının özünü oluşturan yüce değerler sistemidir. Adaletten, tevazuya kadar, nimetlere şükür etmeden, yardım severliğe kadar, iyilikleri yaymaktan, kötülüklerle engel olmaktan, temizliğe, sözünde durmağa, ahdini yerine getirmeğe, iyi ve faydalı insan olmaya kadar pek çok insânî ve İslâmî değerler ahlak

sistemini meydana getirir. Kendisine iman edilen Allah, mutlak iyi ve kemâl vasıfları ile muttasıf olması sebebiyle iman edende de aynı şekilde iyiye ve kemâle yöneliş bulunmalıdır. Ayrıca, Allah'ın huzuruna gidileceği ve onun huzurunda yaşanılan hayatın hesabının verileceği düşüncesi de aynı şekilde sorumlu bir hayat yaşamayı, insanın eylemlerini kontrol etmesini, iyiye yönelip, kötülüklerden uzaklaşmasını doğuracak imânî esaslardandır. Dolayısı ile iman bizâtihî kişide eylem meydana getirecek büyük bir potansiyeldir. Hz. Peygamber'in gönderiliş amacı da zaten güzel ahlakı tamamlamaktır. Nitekim o, bu konu ile ilgili olarak şöyle buyurmuştur: “Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim”(İbn Hanbel, II: 382; Mâlik, Hüsn-ü Huk: 8) Ayrıca mizanda en ağır gelecek olan şeyin de kulun ahlakı olacağı hadiste ifade edilmiştir. (Tirmizî, Birr: 61)

Burada karşımıza bu potansiyelin harekete geçirilmesi sorunu çıkmaktadır. İnsan, bunun için iki şeye yönelmelidir. Biri ilim diğeri de mücahededir. İlim ile imanın anlamını ve imanın hayatında gerektirdiği esasları sürekli hatırlamalı, insanın kurtuluşunu sağlayacak faziletleri öğrenmeli, aynı şekilde insanı helake sürükleyecek olan kibir, riya, dünya sevgisi gibi kötü ahlakın kendisini sürükleyeceği kötü sonucu düşünmeli ve bunları sürekli hatırlamalıdır. Mümin, bütün bu güzel ahlak ve kötü ahlaka dair bilgilerinin ardından gayret içerisinde olmalıdır. Saadet düşüncesi, ebedî kurtuluş fikri, insanı eyleme yöneltir, içinde iyi işleri yapmaya, kötü işleri terk etmeye yönelik bir azim doğurur. Zorlu bir hayata düşme korkusu da kötü işler yapmaktan sakınmayı insana telkin eder. Mümin, en yüce ahlâkî değerlerden olan gayret etme gücünü devreye sokacak ve bu güç ile iman hakikatını duygu ve eylem boyutlarıyla yaşama yolunun bir yolcusu olacaktır. O, bu yolculuk esnasında içten ve dıştan gelen tüm engellerle mücadele edecektir. İman ve o imanın hayatta tahakkuk etmesi için gereken mücahede ile hayat tamamlanacaktır. Bu mücahede esnasında Allah'ın yardımı ile muvaffakiyetler gerçekleşecektir. Çünkü Allah Teala şöyle buyurmuştur: “Bizim uğrumuzda mücahede edenlere biz hidayet yollarımızı gösteririz.”(Ankebût 29/69)

İnsan ahlâkî bir varlıktır. İmanın fitrî olması gibi ahlâk da fitrîdir. Nitekim yaratılışımızda var olan ahlâkî hasletler ya da insanın iyi olanı istemesi, kötü olanı çirkin bulması ve kötülükten yaratılış bakımından uzaklaşması bunun delilidir. Ahlâkın insan tabiatında var olan bir özellik olması, insanın ahlaklı olma eğiliminde yaratılması, Allah'ın varlığının delilleri olarak değerlendirilmiştir. Ahlak ile yüce yaratıcının varlığı arasında sürekli bir irtibat kurulmuş ve hatta yaratıcının varlığının isbatı konusunda ahlâkî değerler bir kanıt olarak kullanılmıştır. (Aydı, 1981: 1-2)

İman, insanda yüksek bir sorumluluk duygusu meydana getirir. Bu duygu, onun eylemlerinin temelini oluşturur. Sorumluluk iki yönde

kendini gösterir. Biri, Allah’a karşı, diğeri de Allah’ın kullarına karşı yerine getirilmesi gereken sorumluluklardır. Hz. Peygamber’in hadislerine baktığımızda, onun her iki yön ile ilgili sorumlulukları imana bağladığını, iman çerçevesinde ele aldığını görmekteyiz. Örneğin, o, Allah’a karşı vazifelerin başında gelen ve insanın Allah’a kulluğunun en açık göstergesi olan namaz eylemini, iman ehli ile küfür ehli arasındaki en ayırıcı alamet olarak nitelendirmiştir. Diğer taraftan Hz. Peygamber insanlara karşı olan sorumlulukların temelini oluşturan bir insanın, kendi için istediğini, başkası için istemesi ya da kendi için istemediğini başkası için de istememesi ilkesini iman ile irtibatlandırmıştır. Şimdi Hz. Peygamber’in hadislerinde işaret ettiği bu hususları biraz daha ayrıntılı bir şekilde başka örneklerle birlikte görmeye çalışalım.

3.1. Allah’a Karşı Yapılması Gerekenler

Hz. Peygamber’in hadislerine baktığımızda, onun imanı Allah’a karşı yapılması gereken ibadetlerden ayırmadığını görüyoruz. Nitekim heyetler yılı diye bilinen hicretin dokuzuncu senesinde Medine’ye gelen Abd-i Kays heyetine Hz. Peygamber şöyle demişti: “Tek olan Allah’a iman etmek ne demektir bilir misiniz?” Heyettekiler de “Allah ve Rasûlü daha iyi bilirler” diye cevap verince Hz. Peygamber “Allah’tan başka ilah olmadığına ve Muhammed’in Allah’ın elçisi olduğuna iman etmek, namazı dosdoğru kılmak, zekatı vermek, Ramazan orucunu tutmaktır” buyurdu.(Buhârî, İlim: 25; ibn Mâce, Sünnet: 5) Bu hadiste Hz. Peygamber’in Allah’a imanı, namaz, zekat, oruç gibi İslam’ın temel ibadetleri ile tanımladığı görülmektedir. Hz. Peygamber başka din mensuplarının güneşin doğumunda ve batımında güneşe secde ettikleri zaman diliminde namaz kılınmasını yasaklaması onun imanın eylem boyutu ile yapılmaması gerekenler kategorisinde yer alan eylemler arasında yer almaktadır. (ibn Hanbel, IV:112)

Hz. Peygamber’in sünnetinde yer alan bu tavır, Kur’an’da yer alan âyetlerle uygunluk arz etmektedir. Çünkü Kur’an-ı Kerim’e göre en genel anlamda Allah’a iman, Allah’a gönülden bağlanmayı, ona itaat etmeyi, onun yasakladığı şeylerden şiddetle kaçınmayı gerektirmektedir. Nitekim Allah Teâlâ bir âyet-i kerimde şöyle buyurmaktadır: “Ey iman edenler! Allah’a gönülden boyun eğin, onun Rasûlü Muhammed’e de gönülden boyun eğin. Sizden olan emir sahiplerine de..Şayet emir sahipleri ile aranızda bir anlaşmazlık çıkarsa o takdirde meseleyi Allah’a ve Rasûlüne döndürün. Allah’a ve ahiret gününe iman ediyorsanız böyle yapın. Zira bu daha hayırlı ve daha güzel bir yoldur.” (Nisa 4/59)

3.2. İnsanlara Karşı Yapılması Gerekenler

Eylem, her ne kadar başlıkta insanlara karşı yapılması gerekenler şeklinde ifade edilmişse de bu aynı zamanda yapılmaması gereken,

yapıldığı, yani eyleme geçtiği takdirde İslam inancına aykırı bulunan ya da kul hakkı doğuran davranışları da içermektedir. Örneğin, Hz. Peygamber şirkin yaygın olduğu Câhiliye döneminde tevhid inancını iyice yerleştirmek için insanları bir vakit kabir ziyaretlerinden men etmişti. Çünkü insanlar o dönemde kabirlerden medet umuyor, tevhid akidesine yaraşmayacak işler yapıyorlar, kabirdekiler adına kurban kesiyor, mezarlarının başında kesilmiş hayvanı öylece bırakıyorlardı. Bu nedenle Hz. Peygamber kabirlerin ibadet yeri yapılmasını istemiyordu. (Buhârî, Salat: 55; Ebû Dâvûd, Cenâiz: 70)

Hz. Peygamber her vesile ile müminlere Allah’a imanlarının hayatlarında bir etkisi olması gerektiğini ve Allah’a imanın zihniyetlerinde bir dönüşüm meydana getirmesi gerektiğini dile getiriyordu. Allah’a iman müminlerin davranışlarına mutlaka yansımali ve onları kötü şeyleri yapmaktan alıkoymali, iyi güzel şeyler yapmaya da sevk etmelidir. Hz. Peygamber’in bu konudaki hassasiyetini göstermesi bakımından şu örnek oldukça dikkat çekicidir. Ebû Mes’ud anlatıyor. Bir gün kölemi dövüyordum ki arkamdan birisi şöyle seslendi: “Şunu iyi bil Ebû Mes’ûd! Bir de döndüm baktım ki Rasûlullah bana şöyle söylüyor: “Şunu iyi bil Ebû Mes’ûd! Allah’ın sana karşı gücü, senin bu köleye karşı olan güç ve kuvvetinden çok daha fazladır.”(Tirmizî, Birr:30) Bu örnekte de görüldüğü gibi Hz. Peygamber, iman etmiş bir kişiye Allah’a imanının anlamını hatırlatarak bu imanı hayatında davranışına yansıtması gerektiğine işaret etmektedir.

‘İman hangi hallerde muteber olur’ sözüne Hz. Peygamber’in verdiği cevap, bu konudaki tavrın nasıl olması gerektiğini en genel anlamda ortaya koymaktadır. O, bu soruya şöyle cevap vermiştir: “Kendin için istediğini insanlar için de istediğin, kendin için istemediğini onlar için de istemediğin zaman” (ibn Hanbel, V:248) diyerek imanın insanlarla ilişkiye yansıyan boyutuna işaret etmiştir. “İmanı en kâmil olan, ahlâkî en güzel olandır” sözü imanın eylem boyutuna işaret etmektedir. Şükür imanın yarısıdır. Sabır imanın yarısıdır. (Suyûtî, 5130) Emri bil-maruf imandandır. Salih iyi işler yapmak imandandır” şeklindeki rivayetler, imanın eylem boyutunu göstermektedir.

Hz. Peygamber’in sözlerine bakıldığında onun sözlerinde imanla insan ilişkileri arasında sıkı bir bağ kurulduğu görülecektir. Şu hadisi okuyan bir mümin bu bağı görmezden gelemmez. “Her kim Allah’a ve âhîret gününe iman ediyorsa komşusuna eziyet etmesin. Her kim Allah’a ve âhîret gününe iman ediyorsa misafirine ikramda bulunsun. Her kim Allah’a ve âhîret gününe iman ediyorsa ya hayır söylesin ya da sussun.”(Buhârî, Edeb:3; Müslim, İman:75) İnsanlara iyi davranmak, onlara eza ve cefada bulunmamak eylemleri Hz. Peygamber’in sünnetinde imanla irtibatlandırılmış eylemler olarak tanımlanmaktadır. Bu hadis imanının ne denli hayatımızda yer alması

gerektiğini, hayatın merkezini teşkil eden insan ilişkilerinin iman ile şekillendirilmesi gerektiğini gösteren çok çarpıcı hadislerdendir.

İnsan ilişkilerinde olması gereken değerler ahlak ilmi ile ilgilidir. Bu anlamda imanın tamam olması ahlakın tamam olması şeklinde Hz. Peygamber'in dilinde imanla irtibatlandırılan ahlakın müminlerin nazarında oldukça önemli âdeti olmazsa olmaz bir konumu olmalıdır. Ancak, günümüzde ahlak bu denli yüksek bir seviyede müminler tarafından algılanmamakta, âdeti bir süs gibi, olursa güzel olur şeklinde bir fantazi gibi düşünülmektedir. Oysa Hz. Peygamber güzel ahlakın, namaz, oruç gibi ibadetlerden hiç de aşağı derecede olmadığını dile getirmektedir. Hatta eğer bir kimse iyi bir ahlaka sahip olmaz ise yaptığı ibadetlerin Allah katında bir kıymeti olmayacağı hem âyetlerde hem de hadislerde dile getirilmiştir. Örneğin, verdiyi sadakayı başa kakan, iyilik yaptığı insanı minnet altında bırakan kişinin sadakasının geçerli olmayıp batıl olacağı, komşusuna güven vermeyenin cennete giremeyeceği ifade edilmiştir. (Bakara 2/244; Mâün 107/1-7; Müslim, İman:73) Hatta Hz. Peygamber Allah katında yüksek dereceler elde etmenin sadece nafile ibadet ve oruçlarla değil, güzel ahlakla olabileceğine işaret etmiştir. Nitekim O, bu konuda şöyle buyurmuştur: "Mümin, güzel ahlakı sebebiyle gündüzlerini oruçla, gecelerini namazla geçiren kişinin derecesine ulaşır." (Buhârî, Edeb:7)

Hz. Peygamber dilinde mümin ahlâkî olgunluğa erişmiş, erdemli bir insandır. Nitekim o, mümini şöyle tanımlamaktadır: "Mümin, saf ve âlicenaptır; fâcir ise düzenbaz ve alçaktır" (Ebû Dâvûd, Edeb:5) Başka bir hadislerinde ise o, mümini şöyle tanımlamaktadır: "Mümin, ne insanları karalayan, ne lanet eden, ne kaba ve kötü sözlü, ne da hayasız birisidir." (Tirmizî, Birr:48) Başka bir hadislerinde de "Cimrilik ve kötü ahlak asla bir müminde bulunmaz" buyurmuşlardır. (Tirmizî, Birr:41) Yine Hz. Peygamber "Laf taşıma, sövüp sayma ve soy sople övünme cehennemdedir; bunlar bir müminde bir araya gelmemelidir." (Taberânî, XII:340) Hz. Peygamber mümini her daim hayır üzere olan, herkese faydası olan bir kimse olarak tanımlamaktadır. O, şöyle buyurmuştur: "Mümin güzel koku satan kimseye benzer. Onunla beraber oturursan sana faydası olur, beraber yürürsen sana faydası olur, beraber iş yaparsan yine sana faydası olur." (Taberânî, XII:319) Hz. Peygamber mümini, kendisine güven duyulan bir insan olarak tanımlamaktadır. Yine O, Müslümanı, elinden ve dilinden insanların güvende olduğu, mümini de insanların canları ve mallarının güvende olduğu kişi olarak nitelendirmektedir. (Tirmizî, İman:12) Hz. Peygamber, müminin insanlarla ilişkisini arıya benzetmekte ve şöyle buyurmaktadır: "Allah'a yemin olsun ki mümin bal arısına benzer; güzel şeyler yer, güzel şeyler üretir, (güzel yerlere) konar, (konduğu yeri de) kırmaz ve bozmaz." (İbn Hanbel, II:199)

SONUÇ

Muhaddisler, iman konusu ile ilgili hadisleri hadis kitaplarında, içeriğinden hareketle çok çeşitli başlıklar (bablar) altında ele almışlardır. İman konusunun en yoğun bir şekilde yer aldığı hadis kitabı imam Müslim'in Sahih'idir. Müslim'de iman konusu 96 bab başlığı altında 380 hadisi içermektedir.(Çakan, 1993:256) Günümüz insanının düşünce dünyasına daha uygun olabilecek şekilde imanla ilgili bu hadisleri genel muhtevalarını dikkate alınarak üç boyutta ele almak mümkündür. Bu boyutlar imanın zihniyet, duygu ve eylem boyutlarıdır. Zira Hz. Peygamber'in sünnetinde iman bu boyutları ile bir bütün olarak yer almaktadır.

İman, fert ile başlayan ve ferdin zihin, duygu ve eylem boyutlarını içine alan bir yaşam ilkesidir. Bu ilke ile fert, zihninde Allah tasavvurunu oluşturur, gönlünde O'na muhabbet ve yakınlık tesis eder, eylemleriyle de O'na karşı kulluk vazifelerini yerine getirir. Yine iman ilkesi ile mümin, diğer insanlarla, aralarında bu ilkeye dayalı bir ilişki geliştirir. İnsanlara zarar vermeme, güven telkin etme, mümin kardeşlerine karşı sevgi ve saygı besleme, onlarla kardeşlik duygusu içinde birlikte hareket etme, kendi için istediğini onlar için de isteme, kendi için istemediğini kardeşleri için de istememe, içinde yaşadığı topluma karşı sosyal sorumluluklarını yerine getirme, iyilikleri çoğaltma, kötülükleri elinden geldiğince azaltma şeklinde bir ilişki tesis eder. Müminin, diğer insanlarla ilişkilerinin temelini, şefkat ve merhamet kavramları oluşturur. Mümin, sadece Allah'ın kullarıyla değil, tüm varlıkla ilişkisini bu iki kavramın içerdiği anlamlarla kurar.

İmanın doğurduğu şefkat, mümini o denli kuşatıcı bir kavramdır ki mümin, haksızlık edene dahi bu kavram çerçevesinde yardım etmeyi düşünür. Nitekim Hz. Peygamber, mümine zalim de olsa mazlum da kardeşine yardım etmeyi öğütlemiştir. Zalime nasıl yardım edileceğinin anlamını ilk etapta kavrayamayan sahabiler, bunu sorduklarında, Hz. Peygamber zalime yardım, onun zulmüne mani olmaktır buyurmuştur. Hz. Peygamber'in sünnetinde iman, mümine çok yüksek bir ufuk kazandıran, onu insanlık noktasında yücelere taşıyan, büyük bir değerdir. Bugün, Müslümanlar olarak, bu değer, tıpkı Hz. Peygamber'in sünnetinde olduğu gibi, bizim hayatımızda da yer alması sorumluluğu ile karşı karşıyayız. İman, müminlerin zihninde olmuş bitmiş bir kabul ve tasdik olarak kalmamalıdır. O, zihin, duygu ve eylem boyutunda sürekli artırılması, çoğaltılması, güçlendirilmesi gereken bir yaşam ilkesi olarak tasavvur edilmelidir. İman ve onun dayandığı tevhid kelimesi, müminlerin dünyasında kişiyi sadece âhirette kurtaran ve tekrar tekrar söylenilmekle binlerce sevap kazandıran sihirli bir kelime gibi algılanmamalıdır. Bilakis o, içerdiği yüce anlam ile müminin hayatını anlamlandıran, bu dünyada

bulunuşunun hikmetini bildiren, temel felsefesinin dayanağı olan bir yaşam ilkesi, bir dünya tasavvuru, dünya ve âhiretin saadetini temin ettiren saadet ilkesi, varlık felsefesi olarak anlaşılmalıdır.

Hız. Peygamber'in iman ile ilgili sözlerine baktığımızda, onun iman anlayışının bireysel, toplumsal ve evrensel boyutları olan etkin, aktif ve dinamik bir yaşam ilkesi olduğu görülecektir. Bazılarının dediğı gibi din ve iman vicdan işi değildir. Zira "iman, herkesin kendi vicdanındadır, imanın kimde olduğu bilinmez" gibi sözler Hız. Peygamber'in sünnetinde yer alan iman anlayışı ile bağdaşmayan sözlerdir. İman, mutlaka kendini gösteren bir hakikattır. Bu gibi sözleri söyleyenler, imanın dış dünyada görünen bir yönü olmasını istememektedirler. İmanın bireyin hayatında, hele hele yaşadığı toplumda görünür olmasına tahammül edememektedir. Diğer taraftan bu sözleri telaffuz eden insanlar, insanın özgürce düşüncelerini dile getirmesini savunurlar. Bir insan eğer düşünüyorsa, o düşünce insanın zihninde hapis hayatı yaşayamaz. Bilakis o düşünce, insanın gönlünde bir duygu, hareketlerinde de bir eylem doğurur. Bu hakikatleri kabul eden insanlar, iman gerçeğı için aynı şeyi düşünmezler ve onu insanın kendinden dahi gizleyeceği, gizlemesi gerektiğı bir şey olarak görürler ve onu vicdana hapsedmek isterler. İman, kendini mutlaka insanın duygularında ve eylemlerinde gösteren, kendini dışarıya veren, asla gönülde, zihinde gemlenemeyen bir hakikattır. Hız. Peygamber'in hadislerine bakıldığı zaman da imanın bireysel bir şey olmadığı, bireyi inşa eden hakikat olduğu ve iman sahibi bireyde toplumuna karşı, diğer insanlara karşı sorumluluk duygusu oluşturan ve bir ilişki biçimi doğuran metafizik ilke olduğu anlaşılacaktır.

Sünnet'in iman anlayışının oluşmasında çok büyük bir rolü vardır. Kur'an'ı Kerim, imanın hem zihnî hem duygu hem de eylem boyutuna işaret eden âyetler içermektedir. Müminlerin vasıflarından söz etmektedir. Hız. Peygamber, Kur'an'ın bir muallimi olarak Kur'an'da yer alan bütün iman hakikatlerine pratik ağırlıkta çarpıcı vurgular yaparak hayatiyet kazandırmaktadır. Sünnet, imanın pratize edilmesinde, hayata geçirilmesinde, aktif, dinamik bir şekilde müminin hayatında yaşanır olmasında çok büyük ve etkili bir rol oynamaktadır. Bu nedenle Hız. Peygamber'in sünnetinde imanla sevgi arasında, imanla ahlak arasında, imanla diğerkâmlık arasında, imanla empati arasında, imanla sosyal sorumluluk arasında güçlü vurgular yer almaktadır. Son tahlilde, Hız. Peygamber'in sünneti olmasa imanın hayat içindeki önemi, onun hayatı bütünüyle kuşatan bir yaşam ilkesi olduğu anlaşılacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, (1981). el-Müsned, İstanbul.
- Ali el-Kârî, Ebu'l-Hasen Nûruddin Ali, (1998), Minehu'r-ravzi'l-ezher fi şerhi'l-fıkhu'l-ekber, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut,
- Arik, M. Selim, (2006), “Hurafe ve Batıl İnançlar Üzerine Bazı Düşünceler”, Diyanet İlmî Dergi, cilt: 42, sayı: 2, ss. 125-143.
- Aydın, Mehmet. Kant ve Çağdaş İngiliz Felsefesinde Tanrı-Ahlak İlişkisi, Ankara, 1981
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, (1981). el-Câmiu's-sahih, İstanbul.
- el-Edebü'l-Müfred,
- Çakan, İsmail Lütfi, (1993), “Hadis Edebiyatında İmanla İlgili Bölümlerin Muhteva Değerlendirmesi”, MÜİFD sayı: 5-6, İstanbul
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as, (1981), es-Sünne, İstanbul
- Ebû Hanîfe, Nu'man b. Sâbit, (1999). Fıkhu'l-Ekber, Ammân: Mektebetü'l-Furkan.
-(1992). El-Fıkhu'l-ebzat, (İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri İçinde, çev: Mustafa Öz, 11-42), MÜİFV Yayınları, İstanbul.
- Elmalî, Muhammed Hamdi Yazır, (1979). Hak Dini Kur'an Dili. İstanbul. Eser Neşriyat
- Eren, Muhammet Emin, (2018), Bir Hadis Beş Yorum: 73 Fırka Hadisine Farklı Bazı Yaklaşımlar” İslâmî Araştırmalar.
-(2017), Hadis tarih ve yorum: 73 fırka hadisi üzerine bir inceleme, Kuramer Yayınları.
- Fârûkî, İsmâil Râci, (2019), Tevhid, Düşünce ve Hayata Yansımaları, çev: Ejder Okumuş, İstanbul
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed, (1986), Faysalu't-tefrika, Beyrut.
- Gür, Durmuş, Soykan, A. Nazlı, (2013), “Anadolu Kültüründe Nazar ve Nazarlıklar: Safranbolu Örneği, Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, vol. 2, No. 3, ss.96-114.
- Izutsu, Toshihiko, (2012), İslam Düşüncesinde İman Kavramı, (çev: Selahattin Ayaz), Pınar Yay. İstanbul
- İbn Esir, el-Mübarek b. Muhammed, (2013), en-Nihâye fi Garibi'l-Hadisi ve'l-Eser, thk: Ali b. Hasan, Dâru ibnü'l-Cevzî.

- ibn Fâris, Ebu'l-Hüseyin ibn Zekeriya, (1994), el-Mekâyis fi'l-Luga, (neşr: Şihabuddin Ebû Amr), Dâru'l-Fikr, Beyrut.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezid, (1981). es-Sünen, İstanbul.
- Îcî, Abdurrahman b. Ahmed, (ty), Mevâkıf, Kahire.
- İsfehânî, R. (ts). Müfredât fi garibi'l-Kur'an, thk: Muhammed Seyyid Kilânî, Beyrut.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed, (1985). el-Mu'cemü'l-kebir, Beyrut.
- Kelâbâzî, Ebû Bekir Muhammed b. İshak, (1994), (Kitabu't-Taarruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf, Mektebetü'l-Hâtemî, Kahire.
- Keşmirî, Muhammed Enver Şah, (2004). İkfârü'l-mülhidin fi zarûriyyâti'd-din, Pakistan.
- Kılavuz, A. Selim, (1977), İman Küfür Sınırı Tekfir Meselesi, Marifet Yayınları, İstanbul
- Mâlik b. Enes, (1981), Muvatta, İstanbul.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccac, (1981). el-Câmiu's-Sahih, İstanbul.
- Nevevî, Muhyiddin b. Şeref, (1998). El-Minhâc Şerhu Sahih-i Müslim, thk: Halil Me'mûn, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb, (1981), es-Sünen, Muhârebe, 19, İstanbul.
- Özler, Mevlüt, (1996), İslam düşüncesinde 73 fırka kavramı, Nun Yayıncılık.
- Pak, Zekeriya, "Cahiliyye Araplarındaki Allah İnancının Kur'anî Boyutu" CÜİFD, 2001, cilt: V, sayı: 1, s. 311-330
- Söylemez, Mahfuz, "Cahiliyye Arap İnancında Putların Yeri" Mîlel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, 2014, cilt: XI, sayı: 1, s. 9-50
- Suyûtî, Celâleddin, (2010), el-Câmiu's-sağîr ve ziyâdetüh.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, (1981). es-Sünen, İstanbul.
- Yar, Erkan, "Günümüz Kelam Problemi Olarak İnancın Sloganlaşması", Günümüz İnanç Problemleri, 2001, s. 289-297.

▪ İLETİŞİM ÇALIŞMALARI

BOURDIEU'CU ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİYLE TELEVİZYON KANALLARININ ŞİAZMATİK YAPISI

Gül BAKAN*

1.Giriş

Modern sistem teorisinin kurucularından Talcoot Parsons, işlevsel olarak ayrımlanmış toplumlarda, sembolik olarak genelleştirilmiş araçlara sahip olan dört alt sistemin var olduğunu söylemektedir. Bu sistemler, paranın öne çıktığı ekonomik sistem, iktidar aracına sahip olan siyasal sistem, etkileme araçlarına sahip olan sosyal bütünleşme sistemi ve değer yargıları aracına sahip olan kültürel yeniden üretim sistemidir. Kurumsallaştırılmış iktidar sisteminde, belirli görevlerin ve vaatlerin normatif bağlayıcılığı olduğu bir ilişkiler sisteminden söz edilmekte ve iktidar, kolektif bir örgütün bağlayıcı görevlerinin korunmasının güvenceye alınması için genelleştirilmiş bir yetkinlik olarak tanımlanmaktadır. İktidarın genelleştirilmesi ve meşrulaştırılması ise Parsons'sun iktidar tanımının temel yapısını oluşturmaktadır (Alver, 2006, S.143-145). Kitle iletişim araçları ise sistemlerin oluşturulması ve genelleştirilmesi aracılığında rol oynar.

Calhoun'a göre (1990, s.60), Bourdieu tüm sosyal yaşamı anlamak için kültürü merkeze koyan bir sosyologtur. Kültürü bir sermaye biçimi olarak tanımlayan Bourdieu, kültürü ekonomiye göre ikincil konuma dolayısıyla üstyapı konumuna havale eden Marksist gelenek ile, kültürü idealize eden Marksist olmayanlardan (1950'lerde kültürle ilgili yaygın kavramsallaştırmalar) kültürün başlı başına bir iktidar kaynağı olduğunu savunarak ayrılır. Bourdieu kendi yaklaşımını, birbiri ile köklü karşıtlık içinde olan bu iki kültür anlayışını aşma çabası olarak değerlendirir ve birbirinden kökten farklı bu köklü iki gelenek arasında köprü oluşturmaya çalışır (Swartz, 2011, s. 20).

Bourdieu bu çerçeve içerisinde, kültürel üretimi toplumun bütünü içerisinde ve kendine özgü özellikleri göz ardı etmeden, güç/iktidar mücadelelerinin alanı ve parçası olarak değerlendiren bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Bourdieu kültürel üretimin analizi sürecinde, ortaya koyduğu bu yaklaşımın özellikleri ile toplumsal bütünlük içerisindeki mücadeleleri ve konumları açıklamaktadır.

Bu bağli olarak çalışmada, Bourdieu'nün kültürel üretim alanı çözümlemelerinde yer alan iktidar mücadelesini şekillendiren, modern sanayileşmiş toplumlarda birbirine rakip şiazmatik yapı olarak

* Öğr. Gör. Dr. Yeditepe Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Görsel İletişim Tasarımı Bölümü, gbakan@yeditepe.edu.tr

adlandırdığı iki toplumsal hiyerarşi ilkesi üzerinden televizyon alanındaki iktidar yapılanmaları betimlenmiştir.

Araştırma, Bourdieu'nün hem alan analizinin hem de toplumsal tabakalaşma meselesine yaklaşımının zeminini oluşturan ayrıca alanların hem kendi içlerinde hem de birbirleri arasında düzenleyici ilkesi olarak iş gören şizmatik yapının, iktidar mücadelelerini şekillendiren hiyerarşinin hakim ilkesi olarak adlandırılan ekonomik ve kültürel sermayeleri baz alarak konuyu Türk televizyonu ulusal kanalları üzerinden Nitel durum saptayıcı/betimleyici (describe) bir araştırma tasarımı üzerinden incelenmiştir.

2. Araştırmanın Amacı

Yapılan bu iktidar alanı incelemesiyle (alanın dış yapısı), yapıtları, içlerinde bu yapıtlarla bunları üretenlerin ortaya çıktığı ekonomik ve toplumsal koşullara bağlayarak daha sonra yapılacak olan çalışmalarda (alanın iç yapısı) hangi söylemler ya da söylemsel özellikler yoluyla dışavurulduğunun, harekete geçirildiğinin ya da meşrulaştırıldığının ve faillerin izleme pratiklerinin (habitus) nasıl bir yapılanmayla etkilendiklerinin ortaya konması amaçlanmaktadır. Çalışma, ampirik bölümüyle, televizyon kanallarının şizmatik yapısını incelerken, farklı yöntemleri ortaya koymaya çalışarak ve bu yolla medyadaki iktidar yapılanmalarının yeniden tanımlanmasına katkıda bulunmaya odaklanmıştır.

3. Yöntem

3.1. Araştırma Modeli

Nitel durum saptayıcı/betimleyici (describe) bir araştırma tasarımı oluşturulmuştur. Bu çalışmanın araştırma çerçevesini belirleyen örneklem için olasılık temelli örnekleme yönteminden, seçkisiz örnekleme (rastgele örnek seçmek) yöntemi seçilerek uygulamaya gidilmiştir. Seçilen örnekleme betimsel analiz uygulanmıştır. Veri analiz süreci üç bölüme ayrılarak yapılmıştır: “Verinin işlenmesi”, “verinin görsel hale getirilmesi” ve “sonuç çıkartma”. Verinin işlenmesi aşamasında veriler incelenmiş ve kodlanmış, bu süreçte araştırmaya bağlı önemli kavramlar ve temalar kullanılmıştır. Daha sade ve araştırma sorusuyla daha uyumlu hale gelen veri seti, ikinci aşamada çeşitli tablolar, şekiller yoluyla görsel hale getirilmiştir. Son aşamada ise ortaya çıkan kavramlar, temalar ve ilişkiler betimlenmiştir. Bu sayede araştırma sonuçlarının anlamlandırılması ve geçerliliğinin sağlanması mümkün kılınmıştır.

3.2. Çalışma Grubu

Dünyanın her yerinden milyarlarca kullanıcının iletişimi sağlayan ve zaman-mekan sınırlarını ortadan kaldıran siber dünya, en kişiselinden en küreseline yerkürenin her türlü gündeminin izlenebildiği yeni bir medyaya dönüşmüştür. 2014 yılı ise zeminin geleneksel medyadan yeni medyaya doğru hızla kaymaya başladığı yıl olmuştur. Ayrıca, ülkemizde 2014 yılında yapılan yerel ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri, yeni medya yayıncılığı ile siyaset ilişkisi açısından da ilginç gelişmelere sahne olmuştur. Seçim döneminde uygulanan özellikle YouTube ve Twitter'a getirilen sansürler, sosyal medya üzerinden yayınlanan ses kayıtları ve algı operasyonları da ülke gündemine damgasını vurmuştur. Bu yılın en olumsuz gelişmesi ise, Türkiye'de ve dünyada yeni medya üzerinden yapılan mahremiyet ihlalleri olmuştur. Yine de bu süreç içinde geleneksel medyanın en önemli aracı olan televizyon konumunu korumaya devam etmiştir.

Çalışma için,medya alanında önemli bir gelişme olarak geleneksel medyadan yeni medyaya doğru hızla kaymaya başladığı yıl olması, ülke gündeminin önemli olaylara sahne olması ve belirli bir dönem, konu araştırılmadığından kendi içinde bütünlüğe sahip, araştırılabilir büyüklükte bir kesit olarak yakın geçmişten 2014 yılı verileri araştırma nüfusu için uygun görülmüştür.

Buna bağlı olarak,Televizyon alanının ekonomik sermayesi ile ilgili veriler için 2014 RTÜK, Radyo ve Televizyon Yayıncılığı Sektör Raporu baz alınırken, kültürel sermayenin ortaya konulması için sadece ana karakteristiği çok geniş bir kültür tanımı kullanıyor olması nedeniyle Hollanda'da kamu-yayıncılık hizmetleri için kullanılan ve amacı; program-çıkıtısı için, özellikle kültür alanındakiler için yasal yükümlülüklerle uyumu sağlamak olan progsoort sistemi uygulanarak ortaya çıkacak veriler baz alınarak 2014 yılı Türkiye'de (T1) Yayın Lisansı Başvurusu olan ulusal yayın yapan televizyon kuruluşları incelemeye tâbi tutulmuştur. Çok boyutlu değil, çok yönlü olan Progsoort sisteminin seçilmesinin nedeni, her bir programın onu değerlendirmede kullanılan parametreler sayısı kadar çok sınıflandırılmayacağı ve en büyük zorluğunda “kültürel” ve “sanatsal” ölçütlerde ortaya çıkmasındandır.

3.3. Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanması

Bu çerçevede, Türkiye'de (T1) Yayın Lisansı Başvurusu olan ulusal yayın yapan televizyon kuruluşları olan 25 kanalın (bu kanallardan T1 lisansına sahip ama yayın yapmayan 3 kanal bulunmaktadır ve diğer 3 kanalın yayın akışına erişilememiştir). Yayın akışına erişilebilen 19 kanal incelemeye tâbi tutulmuştur. Gündüz kuşağına denk düşen ve

hafta içi (beş gün) yayın akışına bakılarak Progsoort Sistemindeki beş kategori baz alınarak, kanalların kültürel sermayeleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Televizyon kanallarının ekonomik sermayesini belirlemek için de RTÜK (2014) verilerine bakılmıştır.

3.4 Verilerin Analizi

Televizyon kanallarının ekonomik sermayesini belirlemek için RTÜK (2014) verilerine bakılmıştır: RTÜK, Radyo ve Televizyon Yayıncılığı Sektör Raporuna göre (2014), en fazla ticari iletişim geliri (TL) olan 10 televizyon yayıncısı kuruluş tablo halinde verilmiştir.

İkinci olarak, kanalların kültürel sermaye analizi için Progsoort Sistemindeki beş ana başlık (1,2,3,4,5) olarak kodlanmış ve 19 kanalın hafta içi (beş gün) yayın akışlarındaki program türlerine uygulanmıştır. Kanalların 24 Kasım 2014 Pazartesi-28 Kasım 2014 Cuma ve onu takip eden 01 Aralık 2014 Pazartesi ve 05 Aralık 2014 Cuma Yayın Akışları seçilmiştir. Bu tarihin herhangi bir özelliği olmayıp seçkisiz örnekleme (rastgele örnek seçmek) yöntemi seçilerek kanalların o tarihe ait güncel yayın akışlarının tablo haline getirilmesi yeterli görülmüştür.

Türkiye’de (T1) Yayın Lisansı Başvurusu olan ulusal yayın yapan televizyon kuruluşları olan 19 kanalın, hafta içi (beş gün) yayın akışı dikkate alınarak program türleri tespit edilmiş ve Progsoort Sistemindeki beş kategori baz alınarak Proggsort sistemine göre kodlar oluşturulmuş, daha sonra Progsoort Sistemine göre kanalların yayın akışları kodlanmış, kodlanan kanallar bir tabloda gösterilmiştir. Sonra Progsoort Sistemindeki ilk 4 kategorinin temsil ettiği kodların toplamaları sonucu oluşan televizyon kanallarının kültürel sermaye hacmini gösteren sıralama yapılmıştır. Buna bağlı olarak oluşan tablo ile televizyonların sermaye bileşenlerine göre dağılımı, alandaki mücadelenin temel ekseninin anlamamız açısından televizyon kanallarının sermaye bileşenlerine bağlı medya gruplarına göre dağılımını ve televizyonların rayting ve özerklik derecelerine göre dağılımı Bourdieu’nün ekonomik ve kültürel sermaye bileşenlerini gösterdiği yapı üzerinden şekiller ile açıklanmıştır. Bu kavramlar ile ele alınan temalar üzerinden çıkarımlarda bulunulmuştur. Tartışılan bağlam ve konu başlıkları ise yeni bir şeyi ve bilinmeyi keşfe yönelik olmasından dolayı alt problem geliştirmek mümkün olmamıştır. Araştırma, P. Bourdieu’nün Şizmatik yapı olarak adlandırdığı iki toplumsal hiyerarşi ilkesi üzerinden televizyon alanındaki iktidar yapılanmalarını bir medya platformu olan televizyon kanalları üzerinden tartışması bakımından betimsel niteliktedir.

4. Bulgular

Bourdieu'nün kültürel üretim alanı, kendi içinde iç özerkliğe dayanan ve alan dışı dinamiklere dayanan dolayısıyla birbiriyle mücadele içinde iki bölümden oluşan uzam olarak düşünüldüğünde toplumsal uzam ve iktidar alanı kavramlarına bakmak gerekmektedir.

Toplumsal Uzam

Bourdieu, toplumsal uzam kavramını, toplumsal yapının, kendine özgü kurallara sahip görece özerk, alanlardan oluştuğu düşüncesinden hareketle oluşturmuştur. Bu alanların içlerinde sürekli bir mücadele olduğunu kabul ettiği durumlarda bu kavramı kullanır. Uzam kavramı, kendiliğinden, toplumsal dünyanın bağıntısal olarak kavranmasını getirir.

Birbirlerinin dışında yer alan, birbirlerine göre karşılıklı dışsallıkları ve iç içelik, yakınlık ya da uzaklık bağıntılarıyla olduğu kadar düzenleme bağıntılarıyla-üstünde, altında, arasında gibi- tanımlanan, ayrı ve bir arada bulunan konumlardan oluşan bir bütündür (Bourdieu, 2006, s.18).

Bourdieu, aynı zamanda toplumsal uzamı, toplumsal eyleyenlerin kendilerine ilişkin tasarımlarını da belirleyen ilk ve son gerçeklik olarak da tanımlamaktadır. Bu durumda toplumsal uzam; sermayenin belli bir türünün dağılımına bağlı olarak farklılaşan konumların yapısı olarak kurulmaktadır. Bourdieu, böylece önceden verili yapılar ve tanımlarla iş görmeyi reddeden yaklaşımı yerine toplumsal uzam kavramını koyarak; alan içersinde geçerli sermaye türlerinin karşılıklı ilişkisini ve alanın içinden-dışından etkileşimler sonucu yaşanan değişimleri hesaba katan bir türlü “kurma ve oluşturma” anlayışını benimsemiş olur.

Böylece toplumsal uzam, Bourdieu tarafından sermaye türlerinin dağılımına göre oluşur. Bu sermaye türleri, en etkin konumda bulunan, iki farklılaşma ilkesine, ekonomik sermaye ile kültürel sermayeye göre yapılan istatistiksel dağılım içindeki konumlara göre dağılırlar. Bunun sonucu olarak, “eyleyiciler bu iki boyutta, birbirlerine ne denli yakınlarsa, o denli çok- ya da tersine uzaklarsa, o denli az-ortak şeyleri vardır” demektedir (Bourdieu, 2006, s.18-19).

Bourdieu, toplumsal uzamı temsil etmeye çalıştığı *La Distinction*'da, toplumsal uzamı üç temel boyut doğrultusunda düzenler: Birinci boyutta eyleyiciler, tüm türleri kapsayan toplam sermayelerine göre dağılırlar; ikincisinde, bu sermayenin yapısına, yani ekonomik sermaye ve kültürel sermayenin toplam malvarlıkları içindeki payına göre; üçüncüsünde ise, sermayelerinin zaman içinde hacim ve yapı açısından evrimine göre. Bu model, toplumsal uzamdaki

konumların uzamı, o konumlara sahip olanların yatkinliklarının (ya da habituslarının) uzamı ve yatkinliklar aracılığıyla tavır almalarının uzamı arasında kurulan denklik nedeniyle, bir sınıflandırma ilkesi olarak iş görür: Toplumsal uzamın bölgelerini ayırarak üretebileceğimiz sınıflar, yalnızca varlık koşulları açısından değil, aynı zamanda kültürel pratikleri, tüketimleri, siyasal kanaatleri vb. açısından da olabildiğince homojen eyleyicileri bir araya toplar (Bourdieu, 2006, s. 21).

Eyleyenlerin, toplumsal uzamda, sermayelerin yapısı, türü, toplam miktarı ve zaman içindeki değişimi boyunca dağıldıklarını söyleyen Bourdieu, ortaya çıkan eğilimin dinamizmini ise toplumsal alanın bir mücadele alanı olması, eyleyenlerin habituslarının üretkenliği ve sermayelerinin zaman içerisindeki değişkenliğine bağlamaktadır. Bourdieu, toplumsal uzam boyunca dağılan eyleyenlerin, içinde bulundukları alanda sahip oldukları sermayeyi maksimize etmek üzere verdikleri mücadelelerin toplamının, toplam sermaye üzerinde şekillenen iktidar mücadelelerini kapsayan bir alan oluşturduğunu savunmaktadır (Yüce, 2007, s. 72).

İktidar Alanı

Bourdieu'ya göre sosyalleşmenin ya da simgesel temsillerin hiçbir ifadesi, onu oluşturan iktidar ilişkilerinden soyutlanamaz. Bu nedenle iktidar ayrı bir inceleme alanı olmayıp, bütün toplumsal hayatın merkezinde yer alır. Bourdieu'ya göre (Swartz, 2011, s.19) eleştirel bir kültür kuramı “doğal olarak bir siyaset kuramına götürür”. Dolayısıyla, kültür siyasi içerikten yoksun değildir, o içeriğin bir tür ifade şeklidir.

Bu çerçevede Bourdieu'nün eserlerinde iktidar alanı temel alandır. İktidar alanı kavramını, bu kavramı başka türlü ifade edilemeyen yapısal etkileri açıklamak için kullandığını söyleyen Bourdieu, bu kavramı birbiriyle kesişen iki anlamda kullanır: İlk olarak kavramın en önemli kullanımı olan a) bütün alanlarda farklılaşmanın ve mücadelenin düzenleyici ilkesi (bir tür üst-alan), b) iktidar alanının hakim sınıf, yönetici ve elit sınıf anlamında kullanılmasıdır. Bourdieu “hakim sınıf, yönetici ve elit sınıf” yerine “iktidar alanı” kavramını tercih etmesinin nedenini terimin özgül bir nüfusu tanımlayan bir ad olarak kullanılması değil, ilişkisel bir inşa olduğuna dikkat çekmek istemesindendir (Bourdieu & Wacquant, 1992, s.76, Aktaran Swartz, 2011, s.192).

Bourdieu son dönemlerde iktidar alanını şöyle tanımlamaktadır:

Toplumsal konumlar arasında, o konumları işgal edenlere bir toplumsal kuvvet veya sermaye kuantumu sağlayan, böylece onları, meşru iktidar biçiminin tanımı konusundaki mücadelelerin çok önemli

bir boyutunu oluşturduğu iktidar tekeli mücadelelerine girmeye muktedir kılan kuvvet ilişkileri (Bourdieu,1992, s.229-230, Aktaran Swartz, 2011, s.192).

Bourdieu'ya göre çatışma toplumsal hayatın tamamının temel dinamiğidir. Bütün toplumsal düzenlemelerin merkezinde iktidar mücadelesi yatar. Bourdieu'ün temel savlarından biri, bu mücadelenin hem maddi hem de simgesel kaynaklar üzerinden yürütüldüğüdür. Bourdieu'ya göre modern sanayileşmiş toplumlarda birbirine rakip iki toplumsal hiyerarşi ilkesi (şizmatik yapı olarak adlandırdığı) iktidar mücadelesini şekillendirir. Bunlar: Bourdieu tarafından hiyerarşinin hakim ilkesi olarak adlandırılan a) ekonomik sermaye (servet, mülk, gelir dağılımı), ikincil ilkesi dediği b) kültürel sermaye (bilgi, kültür, eğitim vasıfları) dır. Ekonomik sermaye ile kültürel sermayenin şizmatik yapısı, Bourdieu'nün hem alan analizinin hem de toplumsal tabakalaşma meselesine yaklaşımının zeminini oluşturur ayrıca alanların hem kendi içlerinde hem de birbirleri arasında düzenleyici ilkesi olarak iş görür (Swartz, 2011, s.192-197).

İktidar alanı, farklı sermaye türleri arasında ve iktidar şekilleri arasında var olan güç dengesinin yapısıdır. Aynı zamanda, farklı iktidar şekilleri sahipleri arasında iktidarı tekeline alma mücadelelerinin alanıdır. Diğer yandan iktidar alanı, ekonomik, akademik, entelektüel, yüksek bürokratik alanlarında sahip oldukları belirli miktarda sermaye (özellikle kültürel ve ekonomik sermaye) ile güçlü konumda olan faillerin ve kurumların oyun ve rekabet alanıdır. İktidar alanı, birbirine göre konumlanan bir yapıda örgütlenmiştir. Hiyerarşinin tepesinde ekonomik sermaye ile belirlenmiş ekonomik alan; ikinci sırada kültürel sermayenin oluşturduğu kültürel alan; sonra bürokratik alan, akademik alan, sanatsal alan yer alır (Kaya, 2010, s.416-417). İktidar alanlarını oluşturan bu yapı, onun kurucu alt-alanları hakkında da bize bilgi verir. Alt-alanlar bazen ekonomik olarak baskın, bazende kültürel olarak baskın kılınan şeklinde yapılanmıştır (Kaya, 2010, s.417).

Bu noktada alanın yapısını detaylandırmak için Bourdieu, alan kavramıyla karşılıklı bağımlılık ilişkisi içinde olan sermaye kavramını işin içine sokar (Gorski, 2015, s.55). Bourdieu'ya göre toplumsal uzam, sermaye türlerinin dağılımına göre oluşur. Bu sermaye türleri en etkin konumda bulunan, iki farklılaşma ilkesine, başka bir deyişle ekonomik sermaye ve kültürel sermayeye (şizmatik yapı) göre yapılan istatistiksel dağılım içindeki konumlara göre dağılır (Bourdieu, 2006, s.18).

Özetle, siyasal alanla karıştırılmaması gereken iktidar alanı, diğerleri gibi bir alan değildir: Farklı sermaye türleri arasındaki güç ilişkilerinin uzamıdır ya da farklı sermaye türlerinden birine söz konusu

alana egemen olabilecek biçimde sahip olan ve mücadeleleri farklı sermaye türlerinin görece değeri (örneğin kültürel sermaye ile ekonomik sermaye arasındaki kur değeri) her tehlikeye girdiğinde yoğunluk kazanan eyleyciler arasındaki ilişkiler uzamıdır.

Bu çerçevede bundan sonraki bölümde televizyon kanallarının ilgili sermayeleri belirlendikten sonra, bütün önemli oyuncular ve kişisel ve göreceli konumları tespit edilerek televizyon alanının yapısı ortaya konulmaya çalışılacaktır. İlgili oyuncuları ve beraberlerinde mücadeleye getirdikleri sermaye biçimlerini belirlemek araştırma sürecinde birbirinden ayrı aşamalar değil aynı anda yapılacak işlemlerdir. Çünkü Bourdieu'ya göre (2006, S.16) aktörler mücadele alanlarına farklı sermaye stoku profillerini getirirler ve farklı sermaye konfigürasyonları gerektiren konumları işgal ederler.

Televizyon Alanı ve Kültürel Üretim

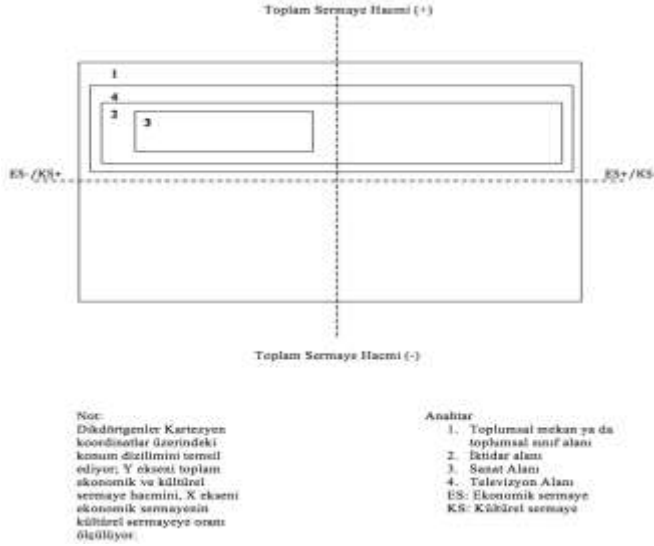
Televizyon dünyası, kendine özgü yasaları olan ve global dünya içindeki konumuyla, maruz kaldığı ve öteki mikrokozmozlardan kaynaklanan çekim ve itimlerle tanımlanan bir mikrokozmozdur. Bourdieu'ya göre (1997, s.43), “televizyon, toplumsal edimcilerin bir yandan önemin, özgürlüğün, özerkliğin ve hattâ kimi zaman da olağanüstü bir halenin görüntülerini taşıırken, betimlenmesi gereken bir zorunluluğun, ortaya çıkarılması gereken bir yapılanmanın kuklaları oldukları izleminin edinildiği bir evrendir”.

Bourdieu'ya göre (1997, s. 45) “gazetecilik alanının özerk olduğunu, kendine özgü yasaları olduğunu söylemek, orada olan şeyin dış etmenlerden yola çıkarak doğrudan bir tarzda anlaşılmasının mümkün olmadığını söylemektir” televizyon alanı için de geçerli olduğu söylenebilecek bu durum aynı zamanda gazetecilik veya televizyon alanında cereyan eden şeyin ekonomik etmenlerle açıklanmasına yönelttiği itirazın da önvarsayımdır.

Televizyon alanı, bir taraftan toplumsal yapı içerisinde endüstrileşen medya sektörünün parçası olması nedeniyle ekonomik dünyaya, diğer taraftan da Bourdieu'nün simgesel olguların ekonomisi üzerinde yoğunlaşan özelliği vurgulamak ve kültürel üretime özgü kuralları belirtmek için kullandığı “tersine ekonomik dünya” ya ait özellikleri birarada barındaran ikili bir yapıya sahiptir. Ekonomik sermaye maddi varlıklar üzerinden kendini ifade ederken, simgesel sermaye maddi altyapıyı redde/inkara dayalı olan bir değer olarak kendini gösterir. Bourdieu, simgesel olguların ekonomisi üzerinde yoğunlaşan bu özelliği vurgulamak için çalışmalarında, metaların, kârın, kazancın ve sermayenin simgesel olduğu bu dünyayı “tersine ekonomik dünya” olarak adlandırmaktadır (Bourdieu, 1999, s.141). Aynı zamanda bu

durum, kültürel üretim alanının, iktidar alanında ekonomik sermayenin yüksek olduğu kutba en yakın olan kısmını oluşturmaktadır. Kültürel üretim alanları içerisinde dış güçlere ve talebe en çok bağımlı olan televizyon alanı 1980’li ve 1990’lı yıllarda yaşanan dönüşüm sürecinde daha fazla ekonomik alanın etkisine girmiştir. Böylece bu ikili yapısı içerisinde ekonomik dünyaya ait bölüm daha egemen hale gelmiştir.

Bu açıklamalara göre, aşağıda televizyon alanının iktidar alanı içerisindeki yeri görülmektedir (bakınız Şekil 1 Televizyon Alanı).

Şekil 1 Televizyon Alanı (Swartz, 2011, s.195’den uyarlanmıştır).

Şekil 1 İktidar alanını sınıf yapısına ve edebi ve sanatsal alanlara göre nasıl ayrıldığını göstermektedir. En genel düzeyde, Bourdieu, toplumsal sınıf alanını (dikdörtgen 1), sermaye hacmi ve tipi eksenleri etrafında yapılanmış iki boyutlu uzay olarak tarif eder. Dikey eksen toplam sermaye hacmini, yatay eksen göreceli ekonomik ve sermaye hacmini ölçer. İktidar alanı (dikdörtgen 2), x ekseninde, toplumsal mekanın en yüksek sermaye hacmine sahip kesitine yerleştirilmiştir ve içsel olarak ekonomik ve kültürel sermaye gruplarına göre farklılaşır. İktidar alanı içerisinde edebiyat ve sanat alanı (dikdörtgen 3), şeklin sol üst çeyreğine, kültürel sermaye kutbuna nispeten yakın yerleştirilmiştir hatırı sayılır oranda toplam sermayeye sahip olan, ama ekonomik sermayenin kültürel sermayeden az olduğu konumlar. Dolayısıyla sanat alanı iktidar alanı içerisinde “tâbi konumda”, ama daha geniş sınıf ilişkileri alanında “hakim” konumdadır (Swartz, 2011, s.194).

Bu çerçevede, Bourdieu’nün sanat alanı için yaptığı saptamaları televizyon alanına uyarlayarak, televizyon alanını, ekonomik dünyaya

ait kısmın egemen hale gelmesiyle iktidar alanı içersinde “hakim konum” da, ama daha geniş sınıf ilişkileri alanında “tâbi konumda” dır şeklinde tanımlamak mümkündür.

1980’li-1990’lı yıllar itibariyle serbestleşme, teknolojik gelişmeler, tekelleşme, medya dışı sermaye akışı, reklam pastasının büyümesi vb. gibi bir dizi başlığı kapsayan değişim/dönüşüm sonucunda şekillenen televizyon alanı 2000’li yıllara gelindiğinde ortaya koyduğu genel karakteristik özellikleri şöyle sıralanabilir: Bir kaç büyük sermaye grubunun ve onlara bağlı tecimsel (özel) televizyon kanallarının egemenliğindeki televizyon alanı, bu gruplar tarafından bir taraftan ticari bir faaliyet alanı olarak, diğer yandan da bu grupların iktidar alanı içersinde konumlarını güçlendirmek için kullandıkları bir araç görevini görmektedir. Diğer yandan Şekil 1 de verildiği gibi, Türkiye’deki televizyon alanı 2000’li yıllardaki ortaya koyduğu genel özellikleri itibariyle ekonomik sermayeye ve kültürel üretim alanının büyük üretimine dayalı, görece özerk bölümünde yer alırken yine ortaya koyduğu özellikler nedeniyle de homojen bir yapıya sahip değildir. Dolayısıyla, kültürel üretim alanı içersinde ekonomik ve kültürel sermaye kutupları boyunca dağılmasına benzer şekilde, Türkiye’deki televizyon alanı da kendi içinde sermaye bileşeni oranlarına göre dağılarak iki kutuplu bir yapının ortaya çıkmasına neden olan bir homojen olmayan bir durum gösterir.

Televizyon alanının baskıları sadece kültürel üretim alanları ile sınırlı olmayıp; ekonomiden, siyasete, yargıdan spora, tarihten antropolijiye, fizikten biyolojiye kadar pek çok alanda kimlerin olumlanacağı/olumsuzlanacağıveya kimlerin konuşacağını belirleyen süreçle medyanın (televizyonun) hakemliği dolayısıyla gücü/etkisi daha önemli hale gelmektedir. Bu gücün, Türkiye’de televizyon alanında egemen hale gelen tecimsel (özel) televizyonlar tarafından kullanılıyor olması, televizyon alanına ilişkin analizlerde temel alınması gereken bir konunun varlığına işaret etmektedir.

Tecimsel (Özel) Televizyonların Egemenliği

Televizyon alanının 1980’li yıllardan itibaren ve özellikle 1990’lı yıllarda serbestleşme, basın dışı sermaye akışı, tekelleşme, teknolojik gelişmeler, reklam pastasının büyümesi vb. bir dizi başlığı kapsayan dönüşüm sonucunda şekillenen Türkiye’deki televizyon alanının 2000’li yıllardaki genel karakteristik özellikleri, Bourdieu’nün gazetecilik alanına yönelik yaptığı genel yorumlamayı destekleyen bir tablo sunmaktadır. Benson’a göre (1998, s.463), Bourdieu ve arkadaşlarının gazetecilik sosyolojisine ilişkin temel varsayımı gazeteciliğin ekonomik alandan özerkliği azaldıkça etkisinin ve yaygınlığının arttığına işaret eden yeni yaklaşımları aynı zamanda

egemen gücün bir parçası olan haber medyasına da vurgu yapmaktadır. Bu haber medyası, diğer kültürel üretim alanlarının özerkliğine ve bilimsel bilgi üretimi için uygun koşulların ve sanatsal yeniliklerin oluşmasına artan biçimde zarar vermektedir. Birkaç büyük sermaye grubunun ve bunlara bağlı tecimsel televizyon kanallarının egemenliğindeki televizyon alanı, bu bahsedilen gruplar tarafından bu grupların iktidar alanı içersindeki konumlarını güçlendirmek üzere bir araç olarak kullanılırken, diğer yandan da ticari bir faaliyet alanı haline getirilmektedir.

Diğer taraftan gösterdiği genel özellikler nedeniyle, kültürel üretim alanının büyük bir üretimine ve ekonomik sermayeye dayalı, görece özerklik derecesi düşük bölümünde yer alan Türkiye’deki televizyon alanı 2000’li yıllar itibariyle daha önce de bahsedildiği gibi homojen bir yapıya sahip değildir. Buna göre, kültürel üretim alanının kendi içinde kültürel ve ekonomik sermaye kutupları boyunca dağılmasına benzer şekilde Türkiye’deki televizyonların da kendi içinde sermaye bileşeni oranlarına göre dağılımı şeklinde kendisini ortaya koyan, iki kutuplu bir yapının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu iki kutuplu yapı aynı zamanda alandaki Pazar paylarını ve rekabeti de ortaya koyar niteliktedir ve bu nedenle incelemeyi gerektirir.

Pazar Payları ve Rekabet

Bir alan, yapılanmış bir toplumsal uzamdır, ezenler ve ezilenler, bu uzamın içinde hareket eden düzenli, sürekli, eşitsizlik ilişkileri vardır dolayısıyla bir kuvvetler alanıdır. Diğer yandan da bu kuvvetler alanını dönüştürmek ya da korumak için verilen mücadeleler vardır. Kanallar arasında okur ve izleyici kazanmak için, başka bir deyişle pazar payları için sürdürülen ekonomik rekabet, somutta, özel haber, atlatma haber, meslekte ünlenmek vb. gibi kendine has özgül hedefleri olan ve bir yandan yayın organının ekonomik ve simgesel kuvvet dengeleri içinde düşünülen konumuna bağlı baskılara boyun eğmekle beraber, ne tümüyle mali kazançlar uğruna ekonomik bir mücadele gibi görünen, ne de böyle düşünülen, kanallar arası bir rekabet biçiminde gerçekleşir. Başka bir ifadeyle görünmeyen nesnel ilişkiler bulunmaktadır. Bourdieu’ya göre (1997, s.46-47), örneğin herhangi bir sunucunun ne söyleyeceğini, “neyi besbelli, düşünülemez, doğal” türden bulacağını bilmek istersek, bu uzam içersinde işgal ettiği konumu bilmek gerekir; yani çalıştığı yayın organının elinde tuttuğu ve çeşitli göstergeler arasından, ekonomik ağırlığına, pazar paylarına ve aynı zamanda nicelendirilmesi daha zor simgesel ağırlığına göre özgül gücünün bilinmesi gerekir.

Bu çerçevede, TV alanının 2000’li yıllar itibariyle ortaya çıkan genel özelliklerine bağlı homojen olmayan yapıyı gösteren ve

televizyonların sermaye bileşenlerine göre dağılımını ortaya koyan tabloyu ortaya koyabilmek için televizyonların ekonomik ve kültürel sermayelerine bakmamız gerekmektedir. Televizyon alanının ekonomik sermayesi ile ilgili veriler için 2014 RTÜK, Radyo ve Televizyon Yayıncılığı Sektör Raporu baz alınırken, kültürel sermayenin ortaya konulması için sadece ana karakteristiği çok geniş bir kültür tanımı kullanıyor olması nedeniyle Hollanda’da kamu-yayıncılık hizmetleri için kullanılan ve amacı; program-çıktısı için, özellikle kültür alanındakiler için yasal yükümlülüklerle uyumu sağlamak olan progsoort sistemi uygulanarak ortaya çıkacak veriler baz alınacaktır.

“Kültür” özü itibariyle herhangi bir kategorileştirme veya sınırlandırılmaya karşı dirençli bir terimdir. Kavram herşeyden önce, hem de birbirinden fevkaalede farklı kategorileri kapsayacak ölçüde açık bir kavramdır. Ayrıca “kitle kültürü” ile “seçkin kültür” arasında (sıklıkla karşı çıkılan, eleştirilen) ayrım her yerde görülebilmektedir. Böyle olsa bile, göstergebilimsel bir analize başvurmada, kültür fikrinin farklı ülkelerde farklı yananamlara büründüğüne işaret etmekten kaçılmamaktadır. Örneğin, Fransa’da “kültür” terimi genellikle “genel kültür” le, yani yargılama, değerlendirme yapabilmek için gereksindiğimiz tüm temel bilgi ile eşanlamlıdır. Benzer şekilde “kültür” sözcüğü, hala “seçkin” veya “kültürlü” olmayı ima eder ve dolayısıyla Alman “kültür” kavramıyla, ya da İngiliz “kültür” kavramıyla örtüşmez (Machet & Robillard, 1999, s.2-4).

Kültür sözcüğünün anlamındaki değişimle ilgili olarak Filozof Guillaume de Stexhe dört farklı anlamı, en genişinden en darına kadar birbirinden ayırmaktadır (Machet & Robillard, 1999, s.3).

1. Kültür bir topluma biçim verme olarak veya insanlara özgü bir varlık biçimi olarak görülebilir.

2. Nitekim Avrupa Medya Enstitüsü tarafından yayınlanan bir çalışmada (1985), Antony Pragnell kültürü, “toplumsal etkinliğin ve sanatsal tezahürün “kendisi ve düzeyleri” olarak tanımlamıştır (Pragnell, 1985, s.8).

Bu iki tanım çok geniştir ve ve dışarıda hiç bir etkinlik bırakmaz.

3. Kültür ayrıca “tematik amacı anlamlı olmak olan tüm sistemler ve pratikler” olarak da anlaşılabilir.

4. Kültür dar anlamda “estetik anlam ve önem sahibi olarak görülebilen” şeyler olarak anlaşılabilir.

Bu sonuncusu en sık kullanılan tanımdır. Fakat son düzeyde estetiğinde devreye girişiyle, “seçkin kültür” ve “kitle kültürü” arasında sıklıkla kullanılan ayrım ortaya çıkar.

Bu ayrım bizi iki ikileme karşı karşıya bırakır:

1. Bu çalışmanın bağlamında, kendimizi sadece örneğin müziğe, tiyatroya veya plastik sanatlara ayrılan belli program kategorilerini ele almak suretiyle kültürün dar bir yorumu içinde sınırlı tutmak. Fakat bu durum estetik (dolayısıyla öznel) seçimler yapmamızı gerektirir: Rap müzik klasik müzikle aynı şekilde mi düşünülmelidir? Tiyatroda hafif güldürüleri nasıl ele almamız gerekmektedir? gibi benzer soruları da beraberinde getirir.

2. Diğer yandan, kültürü bir toplumu niteleyen her şey şeklinde tanımlayarak çok daha geniş bir yaklaşımı benimsersek, her şeyin kültür olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Örneğin durum komedisinden yemek programına, spor karşılaşmalarının naklen yayınına kadar her şeyi dikkate almamız gerekir. Bunun dezavantajı bu çalışmanın çerçevesinde, program çıktısının her yönünün, çalışmaya dahil edilmesi gerekliliğidir.

Avrupa Medya Enstitüsü tarafından yayınlanan sözü geçen çalışmada (1985), ulusal, bölgesel ve yerel kültürel kimliklerin korunması, kamu hizmeti yayıncılığının görevi ve daha geniş anlamda diğer eğitim ve sanat programları gibi farklı önlemleri “kültürel yükümlülükler” terimi altında toplamak mümkün müdür? sorusuna cevap aranmıştır. Buna göre, televizyonun (görevinin simgelediği) bilgilendirme, eğitme, kültür ve eğlence sağlama şeklindeki toplumsal rolü ile esas olarak mevzuattan kaynaklanan ve özel sektör içinde geçerli olan kültürel yükümlülükleri arasında bir ayırım yapılması gerekir. Anglo-Sakson ülkeler televizyonun toplumsal rolünü vurgulamaya daha fazla eğilim göstermektedirler (Machet & Robillard, 1999, s.3).

Bu çerçevede çalışmada televizyon kanallarının kültürel sermayesinin ortaya konulması için yukarıda tanımlanan Progsoort sistemi uygulanarak ortaya çıkacak olan veriler baz alınmıştır. Daha öncede bahsedildiği gibi çok boyutlu değil, çok yönlü olan Progsoort sisteminin seçilmesinin nedeni, her bir programın onu değerlendirmede kullanılan parametreler sayısı kadar çok sınıflandırılmayacağı ve en büyük zorluğunda “kültürel” ve “sanatsal” ölçütlerde ortaya çıkmasındandır. Dolayısıyla, sanatsal olarak tanımlanan bir program tanımı gereği kültürel, buna karşılık kültürel kategorisine girmeyen bir program “sanatsal” olarak betimlenemez. Progsoort sistemi’nin 119

kategorisinin herbiri için önceden hangi tür programların aşağıdaki gibi düşünüleceğine karar verilmiştir (Machet & Robillard , 1999, s.94).

- Her zaman “sanatsal” (dolayısıyla her zaman kültürel),
- Her zaman kültürel,
- Her zaman “kültürel” ve bazen içerikleri nedeniyle “sanatsal”,
- Bazen, içerikleri nedeniye “kültürel”, ya da “sanatsal”,
- Hiç “kültürel” ya da “sanatsal değil” (Machet & Robillard, 1999, s.95-97).

Bu tanımların neleri içerdiği aşağıdaki tablo ile gösterilmiştir.

Tablo 1 *Progsoort Sitemine Göre Kültür ve/veya Sanat Programları kategorileri/Örnek*

Her zaman sanatsal (dolayısıyla kültürel) olarak betimlenen kategoriler	Her zaman kültürel olarak betimlenen kategoriler	Bazen kültürel veya hatta sanatsal olarak betimlenen kategoriler	Bazen kültürel olarak nitelenen ama hiçbir zaman sanatsal olarak nitelendirilme yen kategoriler	Hiçbir zaman kültürel, böylelikle de sanatsal olarak nitelendirilme yen kategoriler
Sanat belgeseli	Belgesel-drama	Dinsel haberler	Film ve tiyatroya ayrılan magazinler	Siyasal parti yayınları
Diğer Sanat Haberleri	Çocuklar için belgesel-drama	“Ağırsiklet” haber belgeseli	Seyahatle ilgili kültür magazinleri	Güncel Olaylar
Kabere	Çocuklar için Hollanda komedi draması	“Ağırsiklet” haber magazini	“Hafif” aksiyon filmleri ve TV filmleri	Güncel olay magazinleri
Hiciv	Çocuklar için Hollanda draması	Tartışma programı	“Hafif” filmler ve TV filmleri, komediler	Kamusal enformasyon filmleri
Revü	Din hizmetleri	Diğer ağırsiklet haberler	“Hafif” filmler ve TV filmleri (diğer) drama	Spor haberleri

“hafif” müzik; (bazı durumlarda) konserler	Çocuklar için haberler	“Hafif” müzik programı	Genel hizmetlerle ilgili filmler
Pop müzik; (bazı durumlarda) konser	Azınlıklar için filmler	Diğer “hafif” müzik	Özel hizmetlerle ilgili haberler
“Ciddi” Hollanda filmleri ve TV filmleri	Hollanda talk-showları	Pop müzik programı	Lotarya
Ciddi Hollanda piyeslerinin tekrarları	Yabancı talk-showlar	Diğer pop müzik	Kamu hizmeti reklam kampanyası
Diğer ciddi Hollanda draması	Çeşitli türden haberler		Diğer hafif haberler
Çocuklar için ciddi Hollanda draması	Yetişkin eğitimi		Çeşitli magazinler
Çocuklar için ciddi yabancı drama	Eğitsel yarışma programları		Diğer haberler
Sanatsal drama	Azınlık eğitimi		Popüler bilim
Geleneksel ve folk müzik	Çocuklar için eğitim		Sağlık ve tıp
Caz	Diğer kamu duyuruları		Diğer eğitsel enformasyon
Klasik müzik (modern)			Yabancı TV aksiyon dizileri
Opera			Yabancı TV komedi dizileri
Bale			Yabancı TV dizileri (arkası yarınlar)
Müzikal komedi, ilahiler			Yabancı TV dizileri: melodramlar
			Diğer “hafif” yabancı diziler

Çocuklar için
“hafif” yabancı
diziler

Spor
olaylarının
nakli

Çocuklar için
eğlence

Belli başlı
yarışma
programları

Küçük çaplı
yarışma
programları

Diğer eğlence
programları

Anma
programları

Törenler,
meditasyonlar

Tecimsel
reklam

Devamlılık

Kaynak: Machet & Robillard, 1999, s.95-97 sayfalarındaki bilgilerden hazırlanmıştır.

Ayrıca Hollanda sistemi çok açık bir kültür tanımı kullanmanın avantajına sahip olup, “seçkin kültür” ün tuzağına düşmemektedir. Sistemin kusuru karmaşıklığıdır. Kategorilerin sayısını çoğaltmak suretiyle programları sınıflandırma problemleri daha zor hale getirilmiştir ve aynı zamanda yayıncıların üzerindeki yükümlülüklerden kaçma olasılığı da artmıştır.

Özgül kategorilere göre sınıflandırma çok öznedir. Verili bir programın sanatsal ve kültürel unsuru çoğu durumda bir değer-yargısı sorunudur. Nesnellik ancak bu değerler hakkındaki varsayımsal bir oydaşmayla gerçekleştirilebilir (Machet & Robillard, 1999, s. 95).

Bu çerçevede, 2014 yılında Türkiye’de (T1) Yayın Lisansı Başvurusu olan ulusal yayın yapan televizyon kuruluşları olan 25 kanalın (bu kanallardan T1 lisansına sahip ama yayın yapmayan 3 kanal bulunmaktadır ve diğer 3 kanalın yayın akışına erişilememiştir). Yayın

akışına erişilebilen 19 kanal incelemeye tâbi tutulmuştur. Gündüz kuşağına denk düşen ve hafta içi (beş gün) yayın akışına bakılarak Tablo 1 deki Progsoort Sistemindeki beş kategori baz alınarak, kanalların kültürel sermayeleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunun için Progsoort Sistemindeki beş ana başlık (1,2,3,4,5) olarak kodlanmış ve 19 kanalın hafta içi (beş gün) yayın akışlarındaki program türlerine uygulanmıştır. Kanalların 24 Kasım 2014 Pazartesi-28 Kasım 2014 Cuma ve onu takip eden 01 Aralık 2014 Pazartesi ve 05 Aralık 2014 Cuma Yayın Akışları seçilmiştir. Bu tarihin herhangi bir özelliği olmayıp seçkisiz yöntemle kanalların o tarihteki güncel yayın akışlarının tablo haline getirilmesi yeterli görülmüştür.

Buna göre, ilk önce televizyon kanallarının ekonomik sermayesini belirlemek için RTÜK (2014) verilerine bakılmıştır: RTÜK, Radyo ve Televizyon Yayıncılığı Sektör Raporuna göre (2014), en fazla ticari iletişim geliri (TL) olan 10 televizyon yayıncısı kuruluş aşağıdaki gibidir. Tabloya göre, televizyondaki bu ticari iletişim gelirlerindeki büyük payın ulusal ölçekte yayın yapan televizyon kuruluşlarına ait olduğu görülmektedir. Sadece, tabloda yer alan Lig TV, Digitürk sayısal platformundan yayın yapan Türk şifreli futbol kanalıdır (bakınız Tablo 2).

Tablo 2 *En Fazla Ticari İletişim Geliri (TL) Olan 10 Televizyon Yayıncısı Kuruluş*

Yıl	Logo	Toplam	İlk On TV Gelirlerin TV Sektörü Gelirlerine Oranı	İlk On TV Gelirlerin Radyo-TV Sektörü Toplam Gelirlerine Oranı
2013	STAR TV			
	KANAL D	RD-TV TOPLAMI: 3.168.158.347.59		
	ATV			
	FOX	TV SEKTÖR TOPLAMI: 2.982.257.359.89		
	SHOW TV			
	NTV		%72	%62
	STV			
	LİG TV	İLK ON TV TOPLAMI: 2.193.738.436.92		
	KANAL 7			
	CNN TÜRK			

Kaynak: RTÜK, 2014, s.125’den alıntıdır.

İkinci olarak, Türkiye’de (T1) Yayın Lisansı Başvurusu olan ulusal yayın yapan televizyon kuruluşları olan 19 kanalın, hafta içi (beş gün) yayın akışı dikkate alınarak program türleri tespit edilmiş ve örnek tablo 1 deki Progsoort Sistemindeki beş kategori baz alınarak Proggsort sistemine göre kodlar oluşturulmuş (Tablo 3), daha sonra Progsoort Sistemine göre kanalların yayın akışları kodlanmış (Tablo 4), Progsoort Sistemine göre kodlanan kanallar bir tabloda gösterilmiş (Tablo 5), sonra Progsoort Sistemindeki ilk 4 kategorinin temsil ettiği kodların toplamaları sonucu oluşan televizyon kanallarının kültürel sermaye hacmini gösteren sıralama yapılmış (Tablo 6) ve yöntemle televizyon kanallarının kültürel sermayeleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Buna bağlı olarak oluşan tablo ile televizyonların sermaye bileşenlerine göre dağılımı (Şekil 2) yapılmıştır. Aşağıdaki tablolar bu dağılımın

aşamalarını göstermektedir (bakınız Tablo 3, Tablo 4, Tablo 5, Tablo 6).

Tablo 3 *Progsoort Sistemine Göre Kodlar*

Her zaman sanatsal (dolayısıyla kültürel) olarak betimlenen kategoriler	Her zaman kültürel olarak betimlenen kategoriler	Bazen kültürel veya hatta sanatsal olarak betimlenen kategoriler	Bazen kültürel olarak nitelenen ama hiçbir zaman sanatsal olarak nitelendirilmeyen kategoriler	Hiç bir zaman kültürel, böylelikle de sanatsal olarak nitelendirilmeyen kategoriler
1	2	3	4	5

Tablo 4 Progsoort Sisteminde Göre Kanalların Yayın Akışlarının Kodlanması

KOD	KANAL D	NTV SPOR	SHOW TV	CINE-5	HABERTÜRK
1	-	-	-	13	-
2	-	-	1	14	-
3	24	-	4	28	115
4	27	-	22	6	-
5	19	82	42	81	109

KOD	CNN TURK	TV2	CNBC-E	FLASH TV	KANAL 7
1	10	-	-	-	-
2	-	6	-	-	1
3	149	-	57	20	15
4	-	42	-	26	32
5	72	35	86	20	17

D	KO	FOX TV	MELTEM TV	STV	ATV	LİG TV
1	-	-	-	-	-	-
2	-	-	22	5	2	-
3	10	-	39	10	12	-
4	38	-	5	48	27	-
5	6	-	44	10	24	93

KOD	ULUSAL KANAL	KANAL 24	STAR TV	NTV
1	1	3	-	23
2	-	3	-	2
3	37	135	10	201
4	-	-	46	3
5	22	100	5	198

Tablo 5 Progsoort Sistemine Göre Kodlanan Kanalların Bir Tabloda Gösterilmesi

KANALLAR	KOD 1	KOD 2	KOD 3	KOD 4	KOD 5
KANAL D	-	-	24	27	19
NTV SPOR	-	-	-	-	82
SHOW TV	-	1	4	22	42
CINE-5	13	14	28	6	81
HABERTÜRK	-	-	115	-	107
CNNTÜRK	10	-	149	-	73
TV2	-	6	-	42	35
CNBC-E	-	-	57	-	85
FLASH TV	-	-	20	26	20
KANAL 7	-	1	15	32	17
FOX TV	-	-	10	38	6
MELTEM TV	-	22	39	5	44
STV	-	5	10	48	7
ATV	-	2	12	27	24
LİG TV	-	-	-	-	93
ULUSAL KANAL	1	-	37	-	22
KANAL 24	3	3	135	-	100
STAR TV	-	-	10	46	5
NTV	23	2	201	3	198

Not: Bütün kanalların kod (1+2+3+4) toplamı=1294

Bütün kanalların kod (5) toplamı=1064

Tablo 6 Progsoort Sistemindeki İlk 4 Kategorinin Temsil Ettiği Kodların Toplamları Sonucu Oluşan Televizyon Kanallarının Kültürel Sermaye Hacmini Gösteren Sıralama

NO	KANAL ADI	KOD TOPLAMI
1	NTV	229
2	CNNTURK	159
3	KANAL 24	141
4	HABERTÜRK	115
5	MELTEM TV	66
6	STV	63
7	CINE 5	61
8	CNBC-E	57
9	STAR TV	56
10	KANAL D	51
11	TV2, KANAL 7, FOX TV	48
12	FLASH TV	46
13	ATV	41
14	ULUSAL KANAL	38
15	SHOW TV	27

Bu değerlendirmelere göre televizyon kanallarının sermaye bileşenlerine göre dağılımı aşağıdaki gibidir (bakınız Şekil 2).

ES (+) KS (+)	Ekonomik Sermaye (+)		Ekonomik Sermaye (+)		
	NTV	CNN TURK	KANAL 7	FOX TV	
Kültürel Sermaye (+)	STV	STAR	SHOW TV	ATV	Kültürel Sermaye (-)
	KANAL D			LİG TV	
Kültürel Sermaye (+)	KANAL 24 HABERTÜRK MELTEM TV CINE 5 CNBC-E		TV2 FLASH TV ULUSAL KANAL NTV SPOR		Kültürel Sermaye (-)
	Ekonomik Sermaye (-)		Ekonomik Sermaye (-)		ES (-) KS (-)

Şekil 2 Televizyonların sermaye bileşenlerine göre dağılımı

Buna göre, alandaki mücadelenin temel ekseninin anlamamız açısından televizyon kanallarının sermaye bileşenlerine bağlı medya gruplarına göre dağılımına bakmamız gerekmektedir (bakınız Şekil 3).

ES (+) KS (+)	Ekonomik Sermaye (+)		Ekonomik Sermaye (+)		
	NTV (Doğuş Yayın Grubu)	CNN TURK (Doğuş Yayın Grubu TBS)	KANAL 7 (Yeni Dünya Medya Grubu)	FOX TV (News Corporation)	
Kültürel Sermaye (+)	STV (Sarıyerli Yayın Grubu)	STAR (Doğuş Yayın Grubu)	SHOW TV (Ciner Medya Grubu)	ATV (Turkuaz Medya Grubu)	Kültürel Sermaye (-)
	KANAL D (Doğan Yayın Grubu)		LİG TV (Çukurova Holding)		
Kültürel Sermaye (+)	KANAL 24 (Star Medya Grubu)	HABERTÜRK (Ciner Medya Grubu)	TV2(Doğan Yayın Grubu)	FLASH TV (Göktuğ Medya Grubu)	Kültürel Sermaye (-)
	MELTEM TV (Meltem Radyo ve TV Yayıncılık)	CINE 5 (Al Jazeera Türk)	ULUSAL KANAL (Yeditepe İletişim Hizmetleri Sanayi Tic. A.Ş.)	NTV SPOR (Doğuş Yayın Grubu)	
	CNBC-E (Doğuş Yayın Grubu + NBC Universal)				ES (-) KS (-)
	Ekonomik Sermaye (-)		Ekonomik Sermaye (-)		

Şekil 3. Televizyonların sermaye bileşenlerine bağlı medya gruplarına göre dağılımı

Bu dağılıma göre televizyon alanındaki en fazla ticari iletişim geliri (TL) olan televizyon yayıncısı kuruluşların egemenlik mücadeleleri, sermaye yapıları temelinde, iki ana gruba ayrılmaktadır. Büyük

sermaye gruplarına bağılı, genellikle kültürel sermayeleri yüksek olan televizyon kanalları ile görece daha küçük ekonomik sermayeye ve kültürel sermayeye sahip olan TV kanalları. Bu dağılım, alandaki mücadelelerin temel eksenini oluşturması yanısıra bir yandan benzer kitlelere seslenen ve egemen pozisyonda olan kanalların kendi aralarında egemenlik/birincilik için yaptıkları mücadele sürerken diğer yandan da diğer kanalların egemen duruma geçmek için verdikleri mücadeleleri göstermektedir.

Bourdieu'ya göre, egemenler ile onların yerine talip olanlar arasındaki ilişki, farklı alan türlerinde ve aynı alan türünün farklı toplumsallıklarında farklı şekillerde devam eder, ancak hepsinde ortak olan şey mücadeledir. Alan mücadelesi, hakim konumdakileri tâbi konumdakilerle karşı karşıya getirir. Alana erken katılan ve alanı tanıyan alandaki baskın gruplar bu nedenlerden dolayı daha çok sermaye biriktirmişlerdir ve savunmacı reflekslere sahiptirler. Alana yeni girenler ise, baskın grupların alanda yeniden-üretimlerini sağlayan *doxa*'yı (sabit kanaati) sarsmak için yeni stratejiler geliştirirler. Yerleşik failler koruma stratejilerini kullanmak eğilimindeyken, meydan okuyanlar altüst etme stratejileri eğilimindedir. Weber'in, rahipler ile peygamberler arasındaki karşıtlığa ilişkin tanımından yararlanan Bourdieu (1991b), bu çatışmayı "ortodoksi" yi koruyanlar ile "sapkınlığı" savunanlar çerçevesinde tarif eder. Ortodoks/sapkın karşıtlığı Bourdieu tarafından şöyle tanımlanır:

Alanın baskın gruplarının ortodoks tutumları ile, alana yeni girenlerin heterodoks tutumları, alanın dinamik yapısının ve statüsünün sürekli bir şekilde korunmasına ve dolayısıyla yeniden-üretimine neden olur (Bourdieu, 1993b, s.83).

Bourdieu üç farklı alan stratejisi tipinden söz eder. Bunlar: koruma (muhafaza), takip (izleme) ve altüst etme (bozgun) stratejileridir. Koruma stratejisi, alandaki baskın gruplar tarafından alandaki statülerini devam ettirmek için uygulanır. Sürpriz ve radikal değişimler, alandaki hakim faillerin sermayenin tanımını, dağıtımını ve yeniden üretimi konularındaki egemenliklerini kaybetmesine yol açabileceğinden mevcut durumun devam etmesini isterler ve değişim gerekiyorsa ancak kendi kontrollerinde gerçekleşmesini isterler. Alana yeni girenler ise hakim konumlar elde etmek için uygun fırsatları kollayan takip stratejisini benimserler. Altüst etme stratejisi, hakim gruplardan pek beklentisi olmayanlar tarafından benimsenir. Baskın grupların elindeki sermayede göze en az görünen ve alanın meşruiyetini en esaslı sorgulayan marjinal gruba aittir, ancak bu sorgulama her zaman aynı olmayabilir alanın doxic yapısı bu hızı kesebilir. Bu stratejiler, alanın standartlarını tanımlama meşruiyetlerine meydan

okudukları hakim gruptan az çok kopuş biçimini alır. (Bourdieu & Wacquant, 2012, s.82-83).

Bu aşamada programların seslendikleri kitlelerin yani izlenme ölçümleri/ izlenme oranı (reyting) nın da dikkate alınması gerekliliği nedeniyle televizyon kanalların izlenme oranlarına bakılarak televizyon alanındaki mücadelelerin durumu ortaya konması gerekmektedir.

İzlenme-Oranı Hakemliğinde Mücadeleler

Özel televizyon kanallarında yayınlanan programlar, aralarındaki rekabet ve reklam alma kaygısı nedeniyle daha çok izleyici çekmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçlara ulaşmak içinde izleme ölçümlerinden yararlanılmaktadır. Televizyon kanallarının reklam gelirlerinin temel belirleyeni haline gelen izleme ölçümleri ticari televizyon kanalları, reklamverenler ve reklamcılar için bir veri kaynağı haline gelmiştir. Ölçümlerden elde edilen sonuçlar, izleyici tercihlerini göstererek program yapımcılarına ve program planlamacılarına yol göstermektedir. Bu araştırmalar sonucunda yapılan analiz ve değerlendirmelerle yapımcı ve program planlamacılar izleyicilerin tercihlerine göre gerekli planlama ve değişiklikleri yapmaktadırlar. Böylece izleyici sayısı/izleme oranı arttırılmaya çalışılmaktadır. Artan izleme oranları, reklam gelirlerinin de artması anlamına geldiğinden, izleme ölçümleri televizyon kanalları açısından büyük önem taşımaktadır (Hatırnaz, 2007, s.59).

İzleyici ölçümlerinde en çok ön plana çıkan kavram ise izleme oranıdır. Televizyon izleme oranı (Reyting) televizyon izleme ölçümlerinin en bilinen kavramıdır ve belirli zaman dilimi ve demografik grup dahilinde televizyonda dakika başına düşen ortalama izleyici oranını temsil etmektedir. Başka bir deyişle izleyicilerin oluşturduğu evrende bulunan her 100 kişiden kaçının bir televizyon kanalını izlediğini ifade etmektedir (Başal, 1998, s.61, Aktaran Hatırnaz, 2007, s.21).

Bourdieu ‘ya göre televizyon evreni bir alandır ama izlenme-oranı aracılığıyla ekonomik alanın baskısı altındadır ve fazlasıyla heteronom, tecimsel baskılara çok güçlü bir şekilde maruz kalan bu alan yapı olarak bütün öteki alanlar üzerinde baskı uygulamaktadır. Kendisi de tecimsel mantığın giderek daha fazla egemenliği altında olan bir alan, kendi baskılarını giderek daha büyük ölçüde öteki evrenlere dayatmaktadır. Ekonominin ağırlığı izlenme-oranı aracılığıyla televizyon üzerinde etkide bulunmakta ve televizyonun gazetecilik üzerindeki ağırlığı boyunca da, televizyonun problemlerinin kendilerine yavaş yavaş razı olan gazeteciler ve öteki gazeteler üzerinde etki yapmaktadır. Ve aynı şekilde, gazetecilik alanının bütününün

taşıdığı ağırlık aracılığıyla, kültürel üretimin bütün alanlarına yüklenmektedir (Bourdieu, 1997, s.62). Başka bir deyişle, Bourdieu, televizyon alanının ekonomik dünyaya ait kısmın egemen hale gelmesiyle televizyonun, bilimsel ve sanatsal üretim faaliyetleri de dahil olmak üzere, kültürel üretim faaliyetlerinin tamamı üzerindeki nüfuzunun olağanüstü yaygınlaştığını söylemektedir. Böylece televizyon alanının bu yapısıyla diğer kültürel üretim alanları üzerinde baskılarının arttırdığı söylenebilir (1997, s.41).

Bu çerçevede, Şekil 3'deki televizyon kanallarının rayting ve özerklik derecelerine göre dağılımını ortaya koymak için, TİAK Ekim 2014 günlük reyting ortalaması verileri dikkate alınarak Şekil 4 hazırlanmıştır.

	Reyting (+)		Reyting (+)
Özerklik (+)		ATV (Türkmen Medya Grubu) FOX TV (New Corporation) STAR TV (Doğuş Yayın Grubu) KANALD (Doğuş Yayın Grubu)	Özerklik (+)
		Ulusal Kanal (Yeditepe İletişim Hizmetleri Sanayi Tic. A.Ş.)	
Özerklik (+)	Reyting (-)	TV2 (Doğuş Yayın Grubu) Flash TV (Gökkuş Medya Grubu) NTV Spor (Doğuş Yayın Grubu) TV 8 (Acun Medya) NTV (Doğuş Yayın Grubu) CNN TÜRK (Doğuş Yayın Grubu) STV (Samanyolu Yayın Grubu) Kanal 7 (Yeni Dünya Medya Grubu) Lig TV (Çukurova Holding) Kanal 24 (Star Medya Grubu) Habertürk (Ciner Medya Grubu) Meltem TV (Meltem Radyo Yayıncılık) Cine 5 (Al Jazeera Türk) CNBC-E (Doğuş Medya Grubu + NBC Universal)	Özerklik (-)
	Reyting (-)		

Şekil 4 Televizyonların rayting ve özerklik derecelerine göre dağılımı

Televizyon kanallarının ekonomik sermayeye yakınlığı oranında reytingi artarken (sermaye ile birlikte içerik zenginleşiyor dolayısıyla da reytinglerde de artıyor) özerkliği düşmekte, ekonomik sermayeye uzaklığı oranında reytingi düşerken (bazen artmakta) özerkliği artmaktadır. Özerklik, iktidar ve ticari kaygılar ile yakından ilişkidir. Başka bir deyişle sadece reyting bu durumu açıklamak için yeterli olmamakta medya sahipliği ve şirket bağlantıları da bu konuda etken olmaktadır. Örneğin NTV, TİAK Ekim 2014 günlük reyting ortalamasına göre 0,16 ile reytingi düşük, ekonomik sermayesi yüksek fakat bağlı bulunduğu yayın kuruluşunun iktidarlara yakınlığı

nedeniyle (Doğuş Yayın Grubu) özerk değildir. TV kanallarının özerklik durumuna (şekil 4'a) göre ekonomik sermayesi ve reytingi düşük olan (şekil 3'e göre) Ulusal Kanal'ın Taksim gezi parkı protestolarının (2013) olayları kesintisiz olarak vermesi örnek olarak verilebilir.

Televizyon alanının 2000'li yıllara ilişkin bu tabloya göre, ekonomik sermayesi düşük, başka deyişle küçük ölçekli televizyonlar, Pazar koşullarının darlığı nedeniyle piyasa koşullarına ve aynı zamanda devlete karşı görece daha bağımsız hareket edebilmektedirler. Hatırnaz'ın aktarımıyla (2007, s.109) SKY Türk Televizyonu Genel Müdürü Barış Tümay bu durumu: "Türkiye'de sorumlu yayıncılık mı yapıyor, sorunlu yayıncılık mı bilmiyorum. Televizyon kanalları arasında tematik olanlar biraz daha şanslılar. Çünkü biz reyting kanalı değiliz" şeklinde dile getirmekte ve toplumun buna müdahale etmesi gerektiğini, program izleme konusunda seçici davranılmasının önemini vurgulamaktadır. Yayıncılar, sansasyonel olduğu için, dolayısıyla daha yüksek izlenme oranlarına ulaşılacağı anlamına geldiğinden problematik malzemeleri yayınlamaya eğilimli olmakta ve izlenme oranlarını arttırmak kaygısıyla yapılan programların azalmaması için tüm televizyon kanallarının birlikte hareket etmeleri gerektiğini belirtmektedir (Hatırnaz, 2007, s.108-109).

Şeklin alt kısmında yer alan ve farklı sermaye türlerinin olduğu bu televizyon kanallarının yayıncılık yaklaşımları (ekonomi, dizi, eğlence, spor, haber vb.), ideolojik yaklaşımları (liberal, dini, radikal dinci, milliyetçi vb.) ve bunlara bağlı olarak izlerkitle profilleri arasında da net ayrımlar söz konusudur. Bu çerçevede ekonomik sermayesi düşük TV kanalları, medya alanına hakim olan ticari anlayıştan görece bağımsız bir politika uygulayabilmektedirler. Ekonomik sermayesi yüksek olan TV kanalları ise medya alanının egemen kısmında, ekonomik sermayeleri oranında ticari piyasa koşullarına bağımlı biçimde yer almaktadırlar. Show TV Genel Müdürü Saner Ayar'ın reytingler üzerine yorumu ise "Show TV, Türkiye'de reyting savaşında en ön sıralarda olan kanallardan. Bu birinciliği kaybetmek istemiyoruz. Çünkü reklamverenler reytingimiz ölçüsünde bize reklam veriyorlar. Bu nedenle biz yine bu noktada reyting televizyonculuğu yapmaya devam edeceğiz. Bundan geri adımımız yok ve yayın politikamız bu" (Hatırnaz, 2007, s.108-109) şeklinde olup yayın politikalarını kapsayacak şekilde reyting kaygısının ne kadar önemli olduğu yönündedir. CBS'in araştırma bölümü başkan yardımcısı Arnold Becker ise "ben kültürle, toplumdan yana olan değerlerle ilgilenmem. Bir tek şeyle ilgilenirim: İnsanlar programımı izliyor mu, izlemiyor mu? işte benim iyi tanımım da, kötü tanımım da budur" diyerek bu

gerçeği bütün açıklığı ile dile getirmektedir (Mutlu, 1991, s.70, Aktaran Hatırnaz, 2007, s.109).

Dolayısıyla televizyon alanında simgesel güç (enformasyon üretme ve yayma), ekonomik sermayeleri oranındaki hiyerarşiye bağlı olarak, bu televizyon kanalları tarafından uygulanmaktadır. Bu kanallar düşük özerklik dereceleri nedeniyle, toplumsal yaşamdaki değişimlerden daha çok etkilenmekte ve bu simgesel gücü kontrol etmek, sürekli kılabilmek ve büyük üretim ölçeğini sürdürülebilir kılmak için tüm değişimleri içermek, yönlendirmek ve kontrol etmek zorundadırlar. Buna bağlı olarak toplam sermayelerinin özellikle ekonomik sermayelerinin izin verdiği oranda, en geniş kesimlere ulaşabilmek için bu kesimlerin talepleri oranında uyumlu içerik sunmaları gerekmektedir. Yukarıda da bahsedildiği gibi izlerkitlelerinin ayrışıklığı nedeniyle de yayın politikalarını oldukça muğlak bırakırken, bu belirsizlik ise “izleyici bunu istiyor” diye meşrulaştırılmaktadır. Diğer yandan “izleyici bunu istiyor” söyleminin arkasına sığınarak hazırlanan pek çok program seviyesizlikle eleştirilmektedir. Bu programlarda toplumsal ya da bireysel acıların istismarı, banallik, izleyicilerin çeşitli biçimlerde terörize edilmeleri ya da izleme oranını arttırmak uğruna mahrem yaşantıların ağır şekilde ihlali gibi gerekçelerle pek çok şikayeti de beraberinde getirmektedir (Çelenk, 2005, s.207).

Buna göre şeklin alt kısmında yer alan farklı sermaye gruplarına bağlı televizyon kanallarında ve görece özerk olan kanallarda, ekonomik sermayesi yüksek olan kanalların yayınları ile benzerlikler ortaya çıkmakta ve bu benzerlikler belirleyici olmaktadır.

Medya alanında sermayenin, ticari piyasa ile sürdürdüğü egemenlik, çeşitli simgesel biçimlerle ortaya çıkarken diğer yandan bu durum ideolojik yaklaşımları silikleştirmeye neden olmakta ve ekonomik sermayesi yüksek olan büyük ölçekli TV kanallarının aynışmasına neden olmaktadır. Reyting oranlarından, güncelliğin dayatmalarından, program akışlarının hızlı olması zorunluluğu gibi bir dizi baskının sonucu oluşan bu aynışmanın getirdiği bir başka baskı ise, reytinglerini yüksek tutmak için kanalların sürekli olarak medya alanı içerisinde diğer kanallarla birbirlerini kollayarak ticari oluşan bu piyasayı kontrol etmeleri gerekmektedir. Bu da kendi yarattıkları gündem içinde kalmalarına ve yine televizyon kanalları arasında oluşan alan içinde kalmalarına başka bir deyişle alan içine kapanmalarına ve benzeşmelerine neden olmaktadır. Bu benzeşmeyi TV kanallarının 10 günlük yayın akışlarına bakarak bile görmek mümkündür. Aşağıdaki tablo TV kanallarının reyting oranları sıralamasında seçmiş oldukları yayın türleri ile bu benzeşmenin somut örneğini oluşturmaktadır. Bu tablo oluşturulurken televizyon kanallarının kültürel sermayeleri için

baz alınan kanalların diğer tabloların oluşturulmasında seçilen 24 Kasım 2014 Pazartesi-28 Kasım 2014 Cuma ve onu takip eden 01 Aralık 2014 Pazartesi ve 05 Aralık 2014 Cuma günleri yayın akışları seçilmiştir (bakınız Tablo 7).

Tablo 7 (24.11.2014-28.11.2014) ve (01.12.2014- 5.12.2014) Tarihleri Televizyon Kanallarının Rayting Oranlarının İlk On Sıralaması

(24.11.2014-28.11.2014= 5 gün)

NO		24.11.2014	25.11.2014	26.11.2014	27.11.2014	28.11.2014
		Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma
1	ATV	Star	ATV	Kanal D	Fox TV	
	(Dizi)	(Dizi)	(Dizi)	(Dizi)	(Dizi)	
2	Star	Kanal D	Star	Star	Show TV	
	(Dizi)	(Dizi)	(Dizi)	(Maç)	(Eğlence)	
3	STV	TV 8	KanalD	Fox TV	Star	
	(Dizi)	(Yarışma)	(Dizi)	(Dizi)	(Dizi)	
4	Fox TV	KanalD	TRT 1	Star	Show TV	
	(Haber)	(Dizi/özet)	(Dizi)	(Dizi)	(Eğlence/özet)	
5	Show TV	Fox TV	KanalD	STV	Kanal D	
	(Haber)	(Haber)	(Dizi/özet)	(Dizi)	(Talk show)	
6	Kanal D	Show TV	Fox TV	Fox TV	Show TV	
	(Dizi)	(Haber)	(Haber)	(Haber)	(Haber)	
7	Star	Show TV	Show TV	Kanal D	Show TV	
	(Haber)	(Yarışma)	(Yarışma)	(Dizi/özet)	(Yarışma)	
8	Show TV	Kanal D	Star	Fox TV	Fox TV	
	(Yarışma)	(Yerli sinema)	(Haber)	(Dizi/ özet)	(Haber)	
9	TV8	TRT 1	Kanal D	Show TV	Fox TV	
	(Yarışma)	(Dizi)	(Haber)	(Yarışma)	(Dizi/özet)	

10	Fox TV (Dizi)	ATV (Dizi)	ATV (Dizi/özet)	Star (Dizi)	Star (Haber)

(01.12.2014- 5.12.2014= 5 gün)

NO	01.12.2014 Pazartesi	02.12.2014 Salı	03.12.2014 Çarşamba	04.12.2014 Perşembe	05.12.2014 Cuma
1	TV8 (Yarışma)	Show TV (Yerli sinema)	ATV (Maç)	Fox TV (Dizi)	Fox TV (Dizi)
2	ATV (Dizi)	Star (Dizi)	Kanal D (Dizi)	Kanal D (Dizi)	Show TV (Eğlence)
3	Star (Dizi)	Kanal D (Dizi)	TRT 1 (Dizi)	Star (Dizi)	Show TV (Eğlence/öz et)
4	Show TV (Haber)	Star (Dizi)	Star (Dizi)	Fox TV (Dizi/özet)	Star (Dizi)
5	Show TV (Yarışma)	ATV (Maç)	ATV (Dizi)	Kanal D (Haber)	Star (Dizi)
6	Kanal D (Dizi)	Star (Dizi/ tekrar)	Kanal D (Dizi)	Star (Dizi)	Star (Haber)
7	Show TV (Eğlence/te krar)	Star (Haber)	Fox tv (Haber)	Star (Dizi)	Show TV (Haber)
8	Star (Dizi/tekrar)	STV (Dizi)	Kanal D (Haber)	Show TV (Dizi)	Star (Dizi)
9	ATV (Yarışma)	Kanal D (Dizi/özet)	Star (Haber)	Show TV (Haber)	Show TV (Yarışma)

	Star	Star	ATV	Kanal D	Fox TV
10	(Haber)	(Dizi)	(Dizi)	(Dizi/özet)	(Dizi/özet)

Kaynak: <http://www.medyatava.com/rating/2014>

(Her iki tablo, belirtilen tarihlerde Medyatava'dan alınan verilerden derlenmiştir)

Tabloya göre, birinci sırayı diziler (56 program) almakta, onu haberler (22 program) izlemekte, sonra sırasıyla yarışmalar (11 program), eğlenceler (5 program), maçlar (3 program), yerli sinema (2 program) ve Talk show (1 program) yer almaktadır. Bu tablo genel izleyiciye hitap eden bir ticari televizyon kanalının, magazin programları, ticari filimler, diziler, yarışma programları, eğlence programları ve reklamlardan oluşan tipik program yapısını göstermektedir. Giderek artan rekabet ortamında televizyon kanalları dikkat çekici, sansasyonel programlarla daha fazla izleyici çekmek için mücadele etmektedirler (Hatırnaz, 2007, s.110).

Bu çerçevede, TV kanallarının sayısının ve çeşitliliğinin artmasına karşın onları birbirine benzeştiren mekanizmalar nedeniyle, gerçek anlamda bir çeşitlilikten/çokseslilikten bahsetmek mümkün görünmemektedir. Bunun temelinde ise tecimsel televizyon kanallarının zaman içinde ticari piyasanın aynılaştırıcı etkisi altında, Bourdieu'nün tanımıyla "oyunu okumayı" öğrenmeleri yatmaktadır (Yüce, 2007, s.184). Yapılan bir çok çalışma da "televizyon kanallarında izlenen program planlama stratejileri, genelde farklılıktan çok, benzerlikler göstermektedir. Zira genelde televizyon kanallarının yaptıkları program türleri benzer ya da aynıdır" (Hatırnaz, 2007, s.111) şeklinde bu savı destekler niteliktedir.

Bu nedenle, geniş heterojen bir izlerkitleye seslenen bu TV kanallarının reytingler için alan içindeki diğer TV kanallarını sürekli takip etmeleri zorunluluk haline gelmektedir. Ve yapısal sınırlardan biri olan yayın akışı zorunluluğu bir çok televizyon kanalını zorlamaktadır. Bu zorlama TV kanallarının "herşeyi program konusu" olarak bakar hale gelmelerine neden olmaktadır.

5. Sonuç ve Tartışma

Günümüzde televizyon programlarının hazırlanması giderek bilim haline gelmekte, tepkileri yakından ölçmek için çeşitli aletler kullanılmakta, diğer yandan geniş çaplı anket metodları da uygulanmaktadır. Amaç daha iyi bir program yapmaktan ziyade, en popüler olanın bulunup ortaya konmasıdır. Zamansal kısıtlılıklar TV kanallarını benzer kaynaklara zorlamakta, bu durum da programlardaki kullandıkları bilgileri üretmekten ziyade toplamaya yönlendirmektedir.

Daha önceden hazırlanan kaynaklara yönelme zorunluluğu ise TV kanallarını ekonomik, kültürel, askeri, siyasal seçkinler ve örgütlerince üretilen enformasyona ya da resmi kurumlara bağlı kalmalarına neden olmaktadır. Bu durum ise TV kanallarının ağırlıklı olarak, toplumsal uzamda veya iktidar alanında egemen durumda bulunan ekonomik, kültürel, siyasal vb. seçkinlerle ilişkide bulunmaları ve bu alanlar dışında kalanların bu süreçten dışlanmalarına neden olmaktadır.

Bu yoğunluk ve yayın akışındaki hız içinde televizyon alanı içindeki tecimsel televizyonlar pratiğinin diğer bir özelliği ise yapılacak olan programların geniş hedef izlerkitle tarafından anlaşılabilir içerik ve biçimde hazırlanması zorunluluğudur.

Bourdieu'nün tanımı ile izlenme oranı ise pazarın, ekonominin, yani tümüyle tecimsel ve dışarıdaki bir yasallığın koyduğu bir yaptırımdır ve bu pazarlama aracının taleplerine boyun eğiş de, siyasal alanda kamuoyu yoklamalarıyla yönlendirilen demogoji neyse onun kültür alanındaki birebir eşdeğeridir. İzlenme oranı tarafından yönlendirilen televizyon, sinik demogoların inandırmaya çalıştıklarının tersine, pazarın, aydınlanmış akılcı bir kolektif kaanatın, bir kamusal aklın demokratik ifadesiyle bağdaşmayan baskılarını, olanca ağırlığıyla özgür ve aydınlanmış olduğu varsayılan tüketici üzerine yüklemektedir. Yine Bourdieu'ya göre eleştirel düşünürler ve ezilmişlerin çıkarını dile getirmekle yükümlü örgütler, bu probleme berrak bir şekilde kafa yormanın uzağındadır. Bu durum, betimlenmeye çalışılan bütün mekanizmaların güçlendirilmesine katkıda bulunmadığı gibi aynı zamanda alanların görece özerkliğinin önerisini de beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla televizyon programları dahil bir çok medya içeriğinde olup bitenleri anlamak için alanın yapısını oluşturan güç dengelerinin topluca dikkate alınması gerekmektedir. Buna bağlı olarak alanların içsel analizi medya çözümlemeleriyle yapılmalıdır. Böylece bu mekanizmalara ilişkin bilinci yücelterek, ister gazeteci, ister televizyon izleyicisi olsun bu mekanizmalar tarafından kullanılan insanlara bir parça özgürlük kazandırmaya katkıda bulunulabilir.

Diğer yandan ticari yayıncılıkta yayın akışının yıldan yıla yer verdiği programlar, hakim türler ve formatlar ya da “yıldızı parlayan” televizyon ünlüleri, ortak yaşam dünyasının dönüşen görünümleriyle uyumlu dönüşümler sergilemektedir. Buna göre tecimsel televizyon kanallarında program yapmak için gerekli sermayeye sahip olan sunucuların bu “giriş bedeli” ni ödedikten sonraki süreçte eğer varsa ticari televizyon kurallarıyla uyuşmayan yönlerini düzeltmeleri bu oyunda kalabilmeleri için zorunlu hale gelmektedir. Tecimsel televizyon kanallarının bu sınırları/kuralları sunucuların habituslarının benzeşmesine yol açmasının yanı sıra aynı zamanda çeşitlilik olarak

öne çıkarılanların tek bir sesin farklı biçimlerde ifade edilmesinden öteye gidememektedir. Buna bağlı olarak Bourdieu, *Sanatın Kuralları* (2006b:433) çalışmasında sanatçıların “kendilerini anlayanlar için veya benzerleri için yazdıkları” şeklindeki tanımı burada da geçerliliğini koruyarak sunucuların ve bu sunucuların programlar aracılığıyla hitap ettikleri izleyicilerin de habituslarının benzeşmesine katkıda bulunduğu da araştırma konusu yapılmalıdır.

Medya alanı günümüzde de siyasi ve ekonomik koşullardan derinden etkilenmektedir. Bu çerçeveden bu yöntemle yapılacak olan TV kanallarının incelenmesi ile farklı sonuçlar elde edilebilir. Bu çalışma bu tür incelemelerde önemli bir model olarak kullanılabilir.

KAYNAKLAR

- Alver, F., (2006). Niklas Luhmann. Batuş G., Alver F., Arık B., Çoban B., Çığ Ü. (Der.), *Kadife karanlık II*, ayna şövalyeleri, Su yayınları, Mart 2006, İstanbul.Yayını No: 1325.
- Başal, B., (1998). *Medya planlaması*. İstanbul, Çantay Kitapevi.
- Benson, R., (1998). Field theory in comparative context: A new paradigm for media studies. *Theory and society*. Vol.28, s.463-498
- Bourdieu, P., (1992). *Les régies de l'art: Génese et structure du champ littéraire*. Paris, Editions du Seuil.
- Bourdieu, P., (1993b). *The field of cultural production*. Polity Press: Cambridge.
- Bourdieu, P., (1997). *Televizyon Üzerine*. İstanbul, YKY.
- Bourdieu, P., (2006). *Pratik nedenler*. İstanbul, Hil Yayınları, 2.Baskı.
- Bourdieu, P., (1999-2006b). *Sanatın kuralları*. (Çev.) Necmettin Kamil Sevil, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Bourdieu, P.& Wacquant, L.J.D., (1992). *An Invitation to reflexive sociology*. Chicago:University of Chicago Press.
- Bourdieu, P.& Wacquant, L.J.D., (2012). *Düşünümsel antropoloji için cevaplar*. (Çev.) Nazlı Ökten, Ankara, İletişim Yayınları
- Calhoun C., (1990). Putting the sociologist in the sociology of culture: The self-reflexive scholarship of Pierre Bourdieu and Raymond Williams. *Pierre Bourdieu Volume III. (2000) (Eds.) Derek Robbins. London: Sage. (Symposium on Contemporary Sociology. Vol. 19, No: 4, s. 500-505)*

- Çelenk, S., (2005). *Televizyon, Temsil, Kültür*. Ankara, Ütopya Yayınları:120, Medya İletişim Dizisi, 1. Baskı.
- Hatırnaz, B., (2007). *Reyting gerçeği*. Ankara, Nobel Yayın Dağıtım Ltd. Şti., Nobel Yayın No: 1188.
- Kaya, A., (2010). Pierre Bourdieu'nün pratik kuramının kilidi: Alan kavramı. İçinde Ocak ve Zanaat Pierre Bourdieu Derlemesi, İletişim Yayınları 1205, Politika Dizisi 59, 2. Baskı
- Machet E., Robillard S., (1999). *Televizyon ve kültür Avrupadaki politikalar ve yasal düzenlemeler*. (Çev.) Erol Mutlu, TRT Eğitim Dairesi Başkanlığı.
- Maigret E., (2011). *Medya ve iletişim sosyolojisi*. Sociologie de la communication et des médias, (Çev.) Halime Yücel, İstanbul, İletişim Yayınları A.Ş., 1. Baskı.
- Mutlu, E., (1991). *Televizyonu anlamak*. Ankara, Gündoğan Yayınları.
- Pragnell, A., (1985). Quality and values in a time of change. *Media Monographs, No.5, EIM*, Manchester.
- RTÜK, (2014). *Radyo ve televizyon yayıncılığı sektör raporu*, Temmuz 2014, Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı.
- Yüce, E., (2007). *Simgesel seçkinler ve habitus: Hürriyet gazetesi 'nde köşe yazarlığı*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı.
- Swartz, D., (2011). *Pierre Bourdieu'nun sosyolojisi*. (Çev.) Elçin Gen, İstanbul, İletişim Yayıncılık A.Ş, İletişim Yayınları: 1646, Politika Dizisi, 1. Baskı.

WEB SAYFALARI

- <http://www.atv.com.tr/yayin-akisi?dt=2014-11-24>
- <http://www.kanald.com.tr/yayin-akisi>
- <http://tvprogramiyayinakisi.com/cnn-turk-gunluk-haftalik-yayin-akisi.html>
- <http://www.cnbc.com/cnbc-e-tv/haftalik-yayin-akisi>
- <http://www.cine5.com.tr/yayin-akisi.html> <http://tv.haberturk.com/yayin-akisi>
- http://www.flashtv.com.tr/haftalik_yayin_akisi.html
- <http://www.fox.com.tr/yayin-akisi>

<http://www.kanal7.com/kanal7-yayin-akisi.html>
<http://www.ligtv.com.tr/yayin-akisi/ligtv/cuma>
<http://www.medyatava.com/rating/2014>
<http://www.meltemtv.com.tr/index.php/yayin-akisi>
http://www.ntvspor.net/yayin_akisi
<http://www.samanyolu.tv/yayin-akisi>
<http://www.showtv.com.tr/yayin-akisi>
<http://www.startv.com.tr/yayin-akisi>
<http://www.tv2.com.tr/yayin-akisi>
<http://tvrehberi.hurriyet.com.tr/yayin-akisi/21/6/NTV>
<http://www.ulusalkanal.com.tr/yayin-akisi/ulusal-kanal-24-30-kasim-yayin-akisi-h41890.htm>
<http://www.yirmidort.tv/yayinakisi.asp>

YENİ MEDYADA SİYASAL İLETİŞİM; 2019 YEREL SEÇİMLERİ TEKİRDAĞ ÖRNEĞİ

Yarkın ÇELİK¹, Hicran ÖZLEM ILGIN²

Giriş

İnternet kısa zamanda milyarlarca insanı birbirine bağlayan bir iletişim aracı ve bilgi kaynağına dönüşmüştür. Bugün birçok kişi zamanının önemli bir kısmını bilgisayar veya akıllı telefon karşısında geçirmektedir. Kuşkusuz bu durumda internet, hedef kitleleriyle iletişim kurma gereksinimi duyan, onları daha iyi tanımak isteyen ve ürettiği mal ya da hizmetleri hedef kitlelerine aktarmak isteyen örgütler açısından oldukça cazip bir gelişme olarak algılanmaktadır (Elden, 2009: 48). İnternetin teknolojik gelişmelerin temel taşı oluşturdğu, her türlü gelişmenin ya da yeniliğin birbirine bağlantılı şekilde internet tarafından yaratıldığı “yeni dünya düzeni” olarak adlandırabileceğimiz dijital bir dünyanın içindeyiz. Geriye dönüp baktığımızda, daha önceden kurumsal bilgilerin oluşturduğu bilgi havuzunu değerlendirmek veya belirli bir konunun önemini kavramak için belirli bir zamana ihtiyaç duyduğumuzu görürüz. Bugün ise bambaşka bir dünya ve bu dünyada oluşan çeşitli uygulamalar ile karşılaşmaktayız ve hayatımızda olmayan birçok yeniliğe şahit olmaktayız.

İnternet tabanlı bu teknolojik gelişmelerin iletişim araçlarına etkisinin ne oranda olduğu hala araştırılırken bu yeni teknoloji bize -internet kullanıcılarına- dünya gündemini sunmaya ve dünyamızda olan biteni anlık olarak takip etmeye olanak sağlamıştır. İnternetin hızlı ve güncellenebilir olması, karşılıklı etkileşim, düşük maliyet, interaktiflik ve multimedya yapısı gibi özelliklerinin getirdiği rekabetçi üstünlük, kitle iletişim araçlarının değişikliğe uğramasında etkili olmuş ve yeni medya kavramını ortaya çıkartmıştır. İnternetin yarattığı bu teknolojik devrimin ve onun oluşturduğu yeni medya ve iletişim teknolojilerinin, geleneksel medyanın tüm yapısını ve alışkanlıklarını altüst ettiğini kabul etmemiz gerekmektedir. İnternetin başlattığı ve hayatımızda sıradan hale gelmiş bu yaşamsal olguların gelecek günlerin belirleyicisi olduğunu unutmamak gerekir.

Kuşkusuz bu teknolojik devrim hayatın her alanına dâhil olduğu gibi siyasal iletişime de sirayet etmiştir. Siyasal iletişim, bilginin politikacılar ve seçmenler arasında medya vasıtasıyla aktarılmasına ilişkin interaktif bir süreçtir (Özkır, 2015: 7). Siyasal reklamlar, seçim kampanyalarında siyasi lider ve partilerin tanıtılmasında hedef kitleye ulaşılmasında ve oy oranının

1Öğr. Gör. Yarkın ÇELİK, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, ycelik@nku.edu.tr

2Dr. Öğr. Üyesi Hicran ÖZLEM ILGIN, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, hicranilgin@comu.edu.tr

yükseltilmesinde oldukça etkili bir rol üstlenmiştir. Örneğin, dünya siyasal reklamcılık tarihinde 1952 yılı ABD başkanlık seçimlerinde aday Dwight Eisenhower'ın 60 saniyelik televizyon reklamı bu alandaki ilk uygulamadır (Taş ve Şahim, 1999: 99) ve siyasal iletişim ve medya arasındaki ayrılmaz bağıın önemini vurgulamaktadır. İnternet kullanımının yaygınlaşması, siyasal iletişim çalışmalarında yalnızca geleneksel medya kanallarının değil yeni medyanın da siyasal iletişim sürecine dâhil olmasına sebep olmuştur. Bu çerçevede, bu çalışma kapsamında geleneksel siyasal iletişim araçları dışında, yeni medya alanında yer alan sosyal medya uygulamalarından Instagram ve Facebook'un siyasal iletişimde ne şekilde kullanıldığı araştırılmıştır. Bu bağlamda, bu çalışmanın konusunu, 2019 yerel seçim döneminin Tekirdağ Büyükşehir Belediye başkan adaylarının resmi Instagram ve Facebook hesapları ve bu hesapları ne yönde kullandıkları oluşturmaktadır. Belediye Başkan adaylarının resmi Instagram ve Facebook hesaplarından paylaşılan gönderiler; siyasal reklam, sosyal sorumluluk, özel günler, miting ve canlı yayın duyurusu, etkinlik haberi ve propaganda olarak sınıflandırılarak incelenmiştir.

Medyanın Dönüşümü ve Yeni Medya

Günümüzde dilediğimiz her an ve her yerden bağlanabildiğimiz internet artık insanların elektrik ve su gibi doğal bir ihtiyaçları haline dönmüştür. Aynı zamanda internete erişim imkânı olan hane oranı, hane halkının sahip olduğu cep telefonu, internete bağlanabilen TV ve bilgisayar oranı, bilişim teknolojisi kullanımını tetiklediği düşünülen internet kullanma oranları da giderek artmaktadır (Selim & Balyener, 2017: 431). Bu kadar kısa sürede yaygınlaşan internetin yapısını anlamak gerekmektedir.

İnternetin ilk ortaya çıktığı ve kullanılmaya başlandığı yapısına Web 1.0 denilmektedir. Web'in bu ilk yapısında kullanıcılar sadece bilgi almak için interneti kullanabiliyorlardı. Fakat bu teknoloji kısa zamanda ihtiyaçları karşılamada yetersiz kalmaya başlamıştır. Çünkü hayatın her alanında kullanılmaya başlayan internetle bilginin aktarılması önemli bilgi çağına geçişte oldukça önemliydi. İnteraktiflik ve dinamiklik gibi özelliklerin kullanım alanları yaratılmış ve Web 2.0 teknolojisine geçilmesine zemin hazırlanmıştı.

Web 2.0 kavramı, kullanıcıların kolayca bilgi üretme ve paylaşma ya da gereksinim duydukları içeriklere kolayca ulaşmalarını sağlayan yeni web teknolojilerine ve tasarım tekniklerine verilen isimdir (Arslan, 2015: 195). Böylece bu yeni web teknolojisiyle kullanıcılar sadece tek taraflı olarak bilgiye ulaşmakla kalmıyor, o bilgiyi paylaşabilmekte ya da bir habere yorum yapabilmektedirler. Hatta Web 2.0 ile kullanıcılar kendi gündemlerini oluşturup paylaşabilmektedirler. Kurt'a göre Web 2.0

teknolojisiyle birlikte bilgiye erişme, bilgiyi paylaşma, bilgiyi aktarma ve bilginin aktarıldığı ortamlardan eş zamanlı olarak geri besleme alabilme yani interaktiflik, bu teknolojinin önemini artırmakta ve gündelik yaşamı dönüştürme etkisini de güçlendirmektedir (Kurt, 2017: 420). Bu yaşanan gelişmelerle birlikte internet artık çok daha farklı boyutlar kazanmaya başlıyordu. Gelişmeler bu kadarla sınırlı kalmayarak Web 3.0 teknolojisini doğuracaktır.

Web. 3.0 teknolojisi aynı zamanda anlamsal web yani “Semantic Web” olarak da adlandırılmaktadır. Kullanıcılar tarafından sağlanan içeriğin arama motorları tarafından anlamlandırılması, kullanıcının istediği bilgiye ve sağladığı ipuçlarına göre bilginin yorumlanıp kullanıcının özel ihtiyaçlarına uygun bir şekilde sunulmasıdır (Esgin, 2015: 28). Bu yeni gelişmeyle beraber amaçlanan hedef kitle ve marka arasında ilişkilendirmeyi ve veri pazarlamasını oluşturmaktır. Aslında Web 3.0 tamamen yeni bir teknolojiden çok Web 2.0’in güncellenmiş versiyonudur. Web 3.0 bütünüyle çevrimiçi çalışmakta ve dijital ortamdaki verilerin anlamsal olarak birbiriyle ilişkili olma durumlarını temel almaktadır (Yengin, 2014: 118). Hızla yaşanan teknolojik gelişmeler internetin yapısını da sürekli geliştirmekte ve güncellemektedir. Web 3.0 teknolojisi de artık eskimiş ve yerine web 4.0 teknolojisi gelmiştir. Web 4.0 teknolojisiyle ilgili farklı tanımlamalar yapılmış olsa da bunlardan en yaygınını zenginleştirilmiş ya da arttırılmış gerçeklik olarak ifade edebiliriz. Yaşanan tüm bu gelişmeler çerçevesinde internet tabanlı teknolojiler iletişimi ve etkileşimi biçimsel anlamda değiştirmiştir. İletişimin en büyük araçlarından olan medyaya farklı anlamlar yüklenmesi onu odak noktası haline getirmiştir. Medya sadece kavramsal olarak ya da içeriğiyle değil yeni teknolojik gelişmeler sonucu fiziki olarak da değişmiştir. Akan’a göre, insan bedenini ve duyularını kapsayan, elbiseden, bilgisayara kadar her türlü teknolojiyi medya olgusuna dâhil etmek mümkündür (Akan, 2016: 899). Dijital olarak adlandırılan ya da diğer bir adıyla yeni medya, geleneksel medya araçlarından farklıdır. Öncelikle dijital medyanın alt yapısını internet oluşturmaktadır. Dijital medya çift yönlü ve alıcıyla diyalog halinde olan medyadır (Altunbaş & Kul 2015: 414-423). Dijital medyada merkezîyetçilik kavramı yoktur ve çok yönlü iletişime dayalı, demokratik ve kendi özerkliğini elinde tutan bir yapıya sahiptir. Kısaca dijital medya, gelişen bilgisayar, internet ve mobil teknolojisi ile ortaya çıkan, kullanıcıların zamandan/mekândan bağımsız bir şekilde interaktif olarak etkileşimde bulundukları sanal medya ortamıdır (Bulunmaz, 2011: 23-27).

Tablo 1. Geleneksel Medya ve Dijital Medya Arasındaki Farklar	
Geleneksel medya	Yeni medya
Tek yönlü iletişim	Çift yönlü iletişim
Araç az sayıda	Araç çok sayıda
Kontrol gönderende	Kontrol alıcıda
Merkeziyetçi	Merkezi Olmayan
Sınırlı içerik	Sınırsız içerik
Etkileşim yok	Etkileşim var
Ekonomik değil	Ekonomik

Yeni medyanın öne çıkan başlıca özelliği, haberin üretim ve dağıtımını gerçekleştiren profesyonel gazetecilerin yanında, bilgi ve iletişim teknolojilerine sahip olan ve kullanabilen bütün herkesi kapsamıdır (Dedeoğlu, 2016: 47). Bunun yanı sıra bilgiye her yerden ve hızlıca ulaşılabilmesi bireylerin dışında kurum ve kuruluşları dijital medya kullanımına iten en önemli özelliktir. Örneğin dünya markası olan BMW'nin resmi Facebook sayfasını 19.867.890 kişi takip etmektedir (Erişim Tarihi: 09.03.2019, <https://www.facebook.com/BMW>). ABD başkanı Donald J. Trump'ın resmi Twitter adresini 58,9 milyon kişi takip etmektedir (Erişim Tarihi: 09.03.2019, <https://twitter.com/realdonaldtrump>). İşte bu dijital ve sosyal medyanın büyüklüğünün bir göstergesidir.

Yeni ya da dijital medya farklı özellikleri ve formatları tek bir platform üzerinde toplayabilmektedir. Bilgisayar, telefon, fotoğraf makinesi, kamera, ses kayıt cihazı, navigasyon gibi araçları tek bir platform üzerinde toplayabilmektedir. Dijital medya aynı zamanda toplumun alışkanlıklarını da değiştirmiştir. Dijital medya, hayli hızlı olması, erişim kolaylığı, yüksek saklama veya arşivleme kapasitesi ve yeni hizmet alanları yaratması nedeniyle önem taşımaktadır. Bu özellikler, toplumların ekonomik, politik ve sosyal yaşamlarında önemli değişikliklere yol açmaktadır (Şahin, 2016: 51-53). Yeni medyayla sosyal medya kavramı doğmuş oldu. Sosyal medya bireysel ya da örgütsel biçimde kullanılan içerik üretim kullanıcılarıyla paylaşmasını sağlayan ve aynı zamanda farklı kullanıcıları takip etmek için kullanılan internet tabanlı uygulamalardır. Diğer bir tanıma göre, çevirim içi gruplar içerisinde düşüncelerin, fotoğrafların, videoların üretilmesi ve paylaşılmasını sağlayan internet alt yapısını kullanan platformlardır (Peltekoğlu, 2012: 57). Kısaca içeriğinin kullanıcılar tarafından

oluşturulan, fikirlerin rahatça dile getirilebildiği, farklı insanları ya da kurumları takip edilebildiği bir dijital medya uygulamasıdır. Sosyal medyanın bu kadar yaygın kullanılması ve geniş kitlelere hitap etmesi siyasi partileri ve kuruluşları da sosyal medya kullanımlarına yöneltmiştir. Siyasi kurum kimliklerini ve imajlarını kitlelerine aktarabilmek ve geniş kitlelere yayabilmek adına sosyal medyayı oldukça etkin kullanmaktadırlar.

Halkla İlişkiler Aracı Olarak Yeni Medya

Günümüzde dilediğimiz her an ve her yerden bağlanabildiğimiz internet artık insanların elektrik ve su gibi doğal bir ihtiyaçları haline dönüşmüştür. Aynı zamanda internete erişim imkânı olan hane oranı, hane halkının sahip olduğu cep telefonu, internete bağlanabilen TV ve bilgisayar oranı, bilişim teknolojisi kullanımını tetiklediği düşünülen internet kullanma oranları da giderek artmaktadır (Selim & Balyener, 2017: 431). Bu kadar kısa sürede yaygınlaşan internetin yapısını anlamak gerekmektedir.

İletişim duygu düşünce ve bilgilerin bir kişiden diğerine karşılıklı olarak aktarılma ifadesidir (Taş, 2017: 15). Kamanlıoğlu'na göre ise, bilgi ve fikir alışverişine yönelik tüm etkinlikleri ifade eden iletişim, bilginin en az iki katılımcıyla, en az bir yolla ve bir yönde iletimi temeline dayanır (Kamanlıoğlu, 2010: 5). Canlılar için iletişim yaşamın en önemli unsuru olduğu gibi kurumlar ve işletmeler için de öyledir. İşletmelerin varlıklarını korumak ve sürdürmek için iç ve dış paydaşlarıyla düzgün ve etkili iletişim kurmaları gerekmektedir. Kurumsal kimliklerini ve imajlarını doğru bir şekilde aktarmaları çok önemlidir. Bu anlamda halkla ilişkiler faaliyetleri ortaya çıkmaktadır. Halkla ilişkiler, kişi ya da kuruluşun, diğer bir kişi ya da kuruluşlarla bir çıkar elde etmek amacıyla ilişkiler kurmak veya var olan ilişkilerini geliştirmek için gerçekleştirdiği faaliyetlerin toplamıdır (Budak & Budak, 2014: 5). Bu bağlamda şirketlerin en önemli birimlerinden biridir. Halkla ilişkiler firmaların ürettiği mal ya da hizmetlerin pazarlanmasında kilit rol oynamaktadır. Halkla ilişkiler, teknolojik ve sosyal alanda yaşanan süratli gelişimle birlikte hedef kitlenin değişen gereksinimlerine, kurum adına yanıt vermek zorundadır (Peltekoğlu, 2012: 5).

İnternet tabanlı bu değişimler tüm alanı etkileyip değiştirdiği gibi halkla ilişkiler anlayışını ve faaliyetlerini de değiştirmiştir. Yeni medya, halkla ilişkilerin temel hedefi olan çift yönlü iletişimi hızlandırıp geliştirecek ve böylece işletmelerin hedef kitleleri ile gerçekleştirecekleri iletişim etkinliklerinde büyük bir değişim yaratacaktır (Yurdakul, 2006: 189). Günümüzde iletişim kanallarının etkin olmasından kaynaklı, halkla ilişkiler ve kurumsal iletişim departmanı şirketlerin tüm medya kanallarıyla arasındaki ilişkiyi yönetmektedir. Çağımızda herkesin

çevrimiçi olarak kullandığı yeni medyayı kurumlar da etkin bir biçimde kullanarak hedef kitlelerine anlık olarak ulaşabilmekte ve medyayla ilişkilerini en iyi seviyede tutmaya çalışmaktadır. Günümüzde gerçek zamanlı iletişim çok kanallı ve çok katmanlı bir özellik haline gelmiştir. Şirketler, tüm iş süreçlerini yazılımlar sayesinde dijital platformlar yardımıyla tek merkezden yönetmek istemektedir. Sesli iletişiminin yanı sıra görüntülü iletişim, anında mesajlaşma gibi alternatif yöntemlerle daha verimli ve daha etkin bir iletişim sağlanmaktadır. Kullanıcılar ise mekândan bağımsız olarak dijital platformları kullanmayı tercih ettiklerinden tümleşik iletişimde mobil uygulamalar oldukça önem kazanmış durumdadır. Bu uygulamaların sundukları iletişim performansı, çoklu platform destekli ve kullanıcı dostu olmaları başarılarında önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda çalışanların farklı mekânlardayken aynı fiziksel mekânı paylaşıyor gibi toplantılar yapması ve çevrimiçi konferans uygulamaları oldukça popüler olmuştur. Mobil çözümler sayesinde halkla ilişkilerin kriz anlarının yönetimi, anında destek alınması, bilgi akışı, müşterilere sürekli çevrimiçi destek sağlanması stratejik kurumsal iletişimi ve halkla ilişkilerin yapısını değiştirmiştir.

Sonuç olarak, yeni medya kurum ve kuruluşların sanal dünyada kolayca erişilebilir olmasına olanak sağlamıştır. Firmalar internet tabanlı uygulamalar ve sosyal medya kanalları sayesinde vizyonlarını ve misyonlarını, kurum kimliklerini ve kültürleri hakkındaki bilgileri hedef kitlelerine aktarabilmektedirler. Aynı zamanda ürün ya da hizmetlerini dünyaya tanıtabilmektedirler. Bu bağlamda sosyal medya kurum ve kuruluşların halkla ilişkiler faaliyetlerini geliştirmede bir imkân olarak görülebilmektedir.

Siyasal İletişim ve Sosyal Medya

Siyasal iletişim, bilginin politikacılar ve seçmen arasında medya vasıtasıyla aktarılmasına ilişkin interaktif bir süreçtir (Özkır, 2015: 7). Bu anlamda “kim neyi, hangi kanalla, kime, ne etkiyle söylüyor? Siyasal iletişimin önemli bir formülü haline gelmiştir. Değişen ve gelişen kitle iletişim araçları siyasi iletişimi de etkileyerek propaganda ve siyasal reklam stratejilerinin yeniden belirlenmesine neden olmuştur. Siyasal reklam, seçmenin ihtiyaç ve beklentilerini gerçekleştirmeye aday kişi ya da partilerin ve olanların programlarının seçmene tartılması ve tutundurulması ile ilgili her türlü etkinliktir (Özkan, 2007: 22). Siyasi parti ve liderlerin kitlelerine mesajlarını ulaştırmada yeni medyayı sıkça kullandıklarını ve geleneksel medya kadar önem verdiklerini görmekteyiz. Amerikan Başkanı Donald J.Trump’un resmi Facebook hesabını yaklaşık 25 milyon kişi (Facebook, 2018), Almanya Başbakanı Angele Merkel’i ise 2.5 milyon kişi takip etmektedir (Facebook, 2018). Bu Facebook’un ya da siyasi liderlerin gücünden çok yeni medyanın gücüdür. Siyasi partilerin

siyasal reklamlarını ve propagandalarını en etkili şekilde ulaştırmada anında ulaşılabilmek, interaktiflik ve daha önemlisi ekonomiklik ön plandadır. Seçim kampanyalarının artık pek çok ülkede ayrılmaz ve vazgeçilmez parçası olan siyasal reklamlarda, reklamı yapılan siyasal parti ve adaylarının belirli bir süre ülkeyi yönetecekleri, toplum adına siyasal karar alacakları, hangi konulara çare bulacakları vurgulanmakta siyasal parti ve liderlerinin önemli mesajıdır (Taş & Şahin, 1996: 98).

Instagram Ekim 2010 tarihinde kurulmuş, 2012 tarihinde Facebook, Instagram'ı yaklaşık 1 milyar dolar nakit karşılığında satın almıştır (Erişim Tarihi: 21.03.2019, www.wiki-zero.co/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvSW5zdGFncmFt). 2017 yılının ilk çeyreği itibarıyla 700 milyon Instagram kullanıcısı bulunmaktadır (Erişim Tarihi: 21.03.2019, www.wiki-zero.co/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvSW5zdGFncmFt). Instagram, Apple IOS ve Android cihazlar aracılığıyla sosyal medya ücretsiz video ve fotoğraf paylaşma uygulamasıdır. Instagram, paylaşılan içerikleri görüntüleyebilme, beğenebilme ve yorum yapma imkânına sahip interaktif bir uygulamadır. Instagram uygulamasını kullanabilmek ve hesap açabilmek için 13 yaş sınırı uygulanmaktadır (Erişim Tarihi: 19.03.2019, <http://teknoyo.com/sosyal-ag-yas-siniri/>).

Instagram'ın sosyal medyada popüler olmasının en önemli etkeni, insanların yaşamlarını, fotoğraf ve video aracılığıyla eğlenceli ve anlık bir şekilde paylaşabilmeleridir. Ayrıca diğer sosyal medya uygulamalarına (Facebook ve Twitter) içerik gönderip paylaşım yapabilme özelliği de oldukça popüler olarak kullanılmasında etkilidir. Özellikle Facebook'un Instagram'ı satın almasından sonra Instagram'a çok daha fazla yeni özellik gelmiş ve kullanımını çok daha fazla arttırmasına neden olmuştur. Dünya genelinde 70 milyondan fazla fotoğraf Instagram'da paylaşılmaktadır (Erişim Tarihi: 19.03.2019, <http://www.hurriyet.com.tr/teknoloji/instagram-ilk-cok-carpici-rakamlar-30009341>). Instagram kullanıcıların %60'ı her gün, %20'si her hafta ve %20'si daha az sıklıkla bu platformu kullanmaktadır (Erişim Tarihi: 19.03.2019, <https://www.ajanshaber.com/instagramda-gunde-kac-fotograf-paylasiliyor-haberi/224288>). Bu kadar popüler olan sosyal medya platformlarından biri olan Instagram perakendecilerin, kurum ve kuruluşların da ilgisini çekmiştir. Instagram, özellikle seçim dönemlerinde siyasal reklamlarını kitlelerine ulaştırmak isteyen siyasi parti ve liderlerinin de en yaygın kullandıkları sosyal medya kanallarından birisi haline gelmiştir. Temmuz 2018 verilerine göre ABD Başkanı Donald J. Trump'ın 12,4 milyon (Erişim Tarihi: 21.03.2019, <https://www.instagram.com/realdonaldtrump>), Kanada Başbakanı Justin Trudeau'nun 2,9 milyon

(Erişim Tarihi: 21.03.2019, <https://www.instagram.com/justinpjtrudeau>) ve Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron'un 1,3 milyon takipçisi bulunmaktadır (Erişim Tarihi: 21.03.2019, www.instagram.com/emmanuelmacron). Kısaca söyleyebiliriz ki Instagram siyasal parti ve liderlerinin önemli mesaj yayma aracı olarak dünya liderleri tarafından da etkin bir şekilde kullanılmaktadır.

Son zamanlarda popüler olan “hashtag (#)” Instagram içinde oldukça önem taşımaktadır. Hashtag (#) belirli bir konu üzerinde kullanıcıların fikir beyan etmek, içerik paylaşmak, iletişim kurmak için kullandığı bir araçtır (Erişim Tarihi: 21.03.2019, <http://dijitalmedyauzmanligi.com/sosyalmedya/hashtag-nedir-nasil-kullanilir/>). Ayrıca fotoğrafı veya videoyu keşfedilebilir bir hale getirmektedir. Bir hashtag (#), sosyal ağlarda sözcüğün ya da sözün başına diyez (#) işareti eklenerek oluşturulur (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Hashtag>). Sosyal medya uygulamalarında konuyla ilgili hashtag'a tıklayarak o konuyla ilgili tüm içerik ve paylaşımlar görüntülenebilmektedir. Hashtag uygulamasını siyasi seçim dönemlerinde partiler kendi kampanyalarını yaymak için kullandıkları gibi aynı zaman da rakip siyasi parti ve liderini eleştirmek ve karalamak için de kullanabilirler.

Araştırmanın Yöntemi

Günümüzde yeni iletişim teknolojilerinin hızla gelişmesi siyasal iletişimde yeni araçları ve alanları ortaya çıkartmıştır. Bu bağlamda halkla ilişkiler ve siyasal iletişim etkinliklerinde özellikle de seçim dönemlerinde partilerin kimliğinin konumlandırılmasında ve tanıtılmasında yeni formatlar, reklam alanlarını ve hedef kitlelerini arttırmada yeni fırsatlar ortaya çıkartmaktadır. Bu anlamda seçilen Tekirdağ Büyükşehir Belediye Başkan Adaylarının 15 Mart – 30 Mart 2019 tarihleri arasında sosyal medya uygulamalarından Facebook ve Instagram'ı nasıl ve ne yönde kullandıkları bu çalışma kapsamında incelenerek kaydedilmiştir.

Bu araştırma kapsamında adı geçen adayların, belirlenen tarihler arasında resmi Facebook ve Instagram hesaplarından yapılan paylaşımların tamamı incelenmiş ve analiz edilmiştir. Araştırmanın yöntemi nicel araştırma yöntemlerinden içerik analizidir. Nicel araştırma yöntemleri sayılara odaklanarak bizlere özellikle kitlelerin ne söylediğini ne yaptığını ve ne düşündüğünü genelleştirmeye çalışarak anlatırken nitel araştırma yöntemleri sözlere odaklanıyor ve bizlere kitleler yerine bireylerin ne söylediğini, ne yaptığını ve ne düşündüğünü anlatmaktadır (Berbe, 2017: 72). Araştırmanın sayısal analizlerini yaparken içeriklerin sınıflandırılması, planlanması ve tanımlanması önem arz etmektedir. Bu nedenle sosyal medya uygulaması olan Facebook ve Instagram üzerinden yapılan bu çalışmada kategoriler oluşturulmuş ve tanımlanmıştır.

Facebook ve Instagram paylaşımları takibe alınarak içeriklerin türleri genel olarak incelenmiştir. Bu doğrultuda siyasal reklam, sosyal sorumluluk, özel günler, etkinlik haberi, miting ve canlı yayın duyurusu, propaganda şeklinde kategorilere ayrılmıştır. Belirlenen bu kategoriler üzerinden incelenen her bir adayın ilişkili kategorilerdeki gönderi sayısı, beğeni sayısı ve yorum sayısı belirlenerek kayıt altına alınmıştır. Bu çalışmanın amacına uygun olarak, seçilen her bir siyasi liderin resmi Facebook ve Instagram hesaplarının nasıl kullanıldığının detaylandırılarak incelenmesi hedeflenmiştir.

Bulgular

Araştırmaya konu olan Facebook ve Instagram hesapları aşağıdaki bölümde incelenerek açıklanmıştır. İlk olarak Facebook platformu ele alınacaktır.

CHP'nin adayı olan Kadir Albayrak'ın Facebook hesabı 35.4 bin kişi tarafından takip edilmektedir. Rakibi Ak Parti'nin adayı Mestan Özcan'ın ise Facebook'ta takipçi sayısı 15.8 bin kişidir.

Tablo 2. Siyasi adayların Facebook paylaşım tablosu

	Paylaşım Sayısı	Retweet	Yorum	Görüntüleme/Beğenme Sayısı
Kadir ALBAYRAK	94	1.356	625	23.031
Mestan ÖZCAN	167	4.836	2.485	117.332

15 Mart 2019 - 30 Mart 2019 tarihleri arasında Kadir Albayrak Facebook hesabından 94 paylaşımda bulunmuş, buna karşılık 1,3 bin retweet, 625 yorum ve yaklaşık 23 bin görüntülenme/beğenme sayısına ulaşmıştır. Kadir Albayrak'ın etkileşim sayısı gönderi başına 245'tir. Mestan Özcan ise 167 paylaşımda bulunarak, 4,8 bin retweet, 2,4 bin yorum ve 117,3 bin görüntülenme/beğenme sayısı almıştır ve etkileşimi gönderi başına 702'dir.

Tablo 3. Facebook kategori paylaşım tablosu

	Siyasal Reklam			
	Paylaşım Sayısı	Retweet	Yorum	Görüntüleme/ Beğenme Sayısı
Kadir ALBAYRAK	3	178	195	2.079
Mestan ÖZCAN	43	1.639	307	7.736
	Kurumsal Sosyal Sorumluluk			
	Paylaşım Sayısı	Retweet	Yorum	Görüntüleme/ Beğenme Sayısı
Kadir ALBAYRAK	1	26	0	240
Mestan ÖZCAN	0	0	0	0
	Özel Günler			
	Paylaşım Sayısı	Retweet	Yorum	Görüntüleme/ Beğenme Sayısı
Kadir ALBAYRAK	4	87	152	1.227
Mestan ÖZCAN	8	51	30	840
	Miting ve canlı yayın Duyurusu			
	Paylaşım Sayısı	Retweet	Yorum	Görüntüleme/ Beğenme Sayısı
Kadir ALBAYRAK	4	81	12	760
Mestan ÖZCAN	18	657	778	56.170
	Etkinlik Haberi			
	Paylaşım Sayısı	Retweet	Yorum	Görüntüleme/ Beğenme Sayısı
Kadir ALBAYRAK	82	984	266	18.725
Mestan ÖZCAN	86	2.027	577	28.753
	Propaganda			
	Paylaşım Sayısı	Retweet	Yorum	Görüntüleme/ Beğenme Sayısı
Kadir ALBAYRAK	0	0	0	0
Mestan ÖZCAN	12	462	793	23.833

Siyasal reklam kategorisinde Kadir Albayrak'ın 3 paylaşımında bulunarak 178 retweet, 195 yorum ve yaklaşık 2 bin görüntülenme/beğeni

sayısına ulaştığı saptanmıştır. Rakibi Mestan Özcan ise bu kategoride 43 paylaşımda bulunarak 1,6 bin retweet, 307 yorum ve 7,7 bin görüntülenme/beğeniye ulaşmıştır.

Kurumsal sosyal sorumluluk alanında sadece Kadir Albayrak'ın bir paylaşımda bulunduğu, 26 retweet ve 240 görüntülenme sayısına ulaştığı belirlenmiştir.

15 Mart 2019 - 30 Mart 2019 tarihleri arasında özel günler kategorisinde CHP'nin adayı Kadir Albayrak 4 paylaşımda bulunarak, 4 retweet, 152 yorum ve 1,2 bin görüntülenme sayısı almıştır. Buna karşılık Ak Parti'nin adayı Mestan Özcan'ın 8 paylaşım, 51 retweet, 30 yorum ve 840 görüntülenme beğeni sayısı aldığı belirlenmiştir.

Miting ve canlı yayın duyurusunda Kadir Albayrak'ın 4 paylaşım, 81 retweet, 12 yorum ve 760 görüntülenme beğeni sayısı aldığı gözlemlenmiştir. Mestan Özcan'ın ise 18 paylaşımda bulunarak, 657 retweet, 778 yorum ve 56,1 bin görüntülenme beğeni sayısı aldığı belirlenmiştir.

Etkinlik haber kategorisinde Kadir Albayrak'ın 82 içerik gönderiminde bulunarak, 984 retweet, 266 yorum ve 18,7 bin görüntülenme/beğeni sayısını aldığı kayıt altına alınmıştır. Mestan Özcan'ın ise bu kategoride 86 paylaşım, 2 bin retweet, 577 yorum ve 28,7 bin görüntülenme/beğeni sayısının olduğu saptanmıştır.

15 Mart 2019 - 30 Mart 2019 tarihleri arasında propaganda kategorisinde sadece Mestan Özcan'ın 12 içerik paylaşarak, 462 retweet, 793 yorum ve 23,8 bin görüntülenme beğeni sayısını aldığı kaydedilmiştir.

Tablo 4. Siyasilerin Facebook paylaşım türleri

	Foto	Video	Yazı
Kadir ALBAYRAK	91	3	0
Mestan ÖZCAN	113	44	10

Kadir Albayrak'ın araştırmanın incelendiği süre içerisinde 91 fotoğraf ve 3 video türünde paylaşım yaptığı tespit edilmiştir. Mestan Özcan'ın ise 113 fotoğraf, 44 video ve 10 yazı türünde içerik gönderisinde bulunduğu belirlenmiştir.

Araştırmanın bu bölümünde Instagram ile ilgili bulgulara yer verilmiştir. Kadir Albayrak'ın toplam 11,3 bin takipçisi ve 335 içerik gönderisi ve 5,9 bin etkileşimi bulunmaktadır. Mestan Özcan'ın ise 7,2 bin takipçisi ve 1,3 bin içerik gönderisi ve 636 etkileşimi bulunmaktadır.

15 Mart - 30 Mart 2019 tarihleri arasında CHP'nin adayı Kadir Albayrak'ın Instagram'da 6 içerik gönderisinde bulunarak, 134 yorum ve 35,4 bin görüntülenme beğeni sayısına ulaştığı tespit edilmiştir. Ak Parti'nin adayı Mestan Özcan ise bu platformda 146 içerik paylaşımında bulunmuştur. Buna karşılık 473 yorum ve 92,8 bin görüntülenme beğeni sayısı almıştır.

Tablo 5. Siyasi adayların Instagram paylaşım tablosu

	Paylaşım Sayısı	Retweet	Yorum	Görüntüleme/ Beğenme Sayısı
Kadir ALBAYRAK	6	0	134	35.463
Mestan ÖZCAN	146	0	473	92.861

Siyasal reklam kategorilerini incelediğimiz zaman Kadir Albayrak'ın 4 içerik gönderiminin olduğu buna karşılık 109 yorum ve 33,9 bin görüntülenme beğeni sayısı aldığı kaydedilmiştir. Mestan Özcan ise bu alanda 41 paylaşımında bulunarak, kendisinin 132 yorum ve 37,6 bin görüntülenme beğeni sayısı kayıt altına alınmıştır.

Kurumsal sosyal sorumluluk alanında Instagram'da her iki adayın da paylaşımı bulunmamaktadır.

15 Mart - 30 Mart 2019 tarihleri arasında özel günler kategorisinde Kadir Albayrak 1 paylaşımında bulunmuş, 9 yorum ve 658 görüntülenme beğeni sayısını aldığı gözlemlenmiştir. Mestan Özcan 10 içerik gönderiminde bulunarak, 5 yorum ve 2,9 bin görüntülenme beğeni sayısı almıştır.

Tablo 6. Instagram kategori paylaşım tablosu

	Siyasal Reklam			
	Paylaşım Sayısı	Retweet	Yorum	Görüntüleme/ Beğenme Sayısı
Kadir ALBAYRAK	4	0	109	33.915
Mestan ÖZCAN	41	0	132	37.686
	Kurumsal Sosyal Sorumluluk			
	Paylaşım Sayısı	Retweet	Yorum	Görüntüleme/ Beğenme Sayısı
Kadir ALBAYRAK	0	0	0	0
Mestan ÖZCAN	0	0	0	0

	Özel Günler			
	Paylaşım Sayısı	Retweet	Yorum	Görüntüleme/ Beğenme Sayısı
Kadir ALBAYRAK	1	0	9	658
Mestan ÖZCAN	10	0	5	2.959
	Miting ve canlı yayın Duyurusu			
	Paylaşım Sayısı	Retweet	Yorum	Görüntüleme/ Beğenme Sayısı
Kadir ALBAYRAK	0	0	0	0
Mestan ÖZCAN	2	0	7	1.810
	Etkinlik Haberi			
	Paylaşım Sayısı	Retweet	Yorum	Görüntüleme/ Beğenme Sayısı
Kadir ALBAYRAK	1	0	16	890
Mestan ÖZCAN	83	0	169	40.651
	Propaganda			
	Paylaşım Sayısı	Retweet	Yorum	Görüntüleme/ Beğenme Sayısı
Kadir ALBAYRAK	0	0	0	0
Mestan ÖZCAN	10	0	160	9.755

Miting ve canlı yayın duyuru kategorisinde Kadir Albayrak paylaşımında bulunmazken, Mestan Özcan'ın 2 içerik gönderisinde bulunarak 7 yorum ve 1,8 bin görüntülenme beğeni sayısı aldığı kaydedilmiştir.

15 Mart - 30 Mart 2019 tarihleri arasında etkinlik haber kategorisinde Kadir Albayrak 1 paylaşım yaparak 16 yorum ve 890 görüntülenme/beğeni sayısı almıştır. Mestan Özcan ise bu alanda 83 içerik gönderisi ile 169 yorum ve 40,651 bin görüntülenme beğeni sayısı aldığı belirlenmiştir.

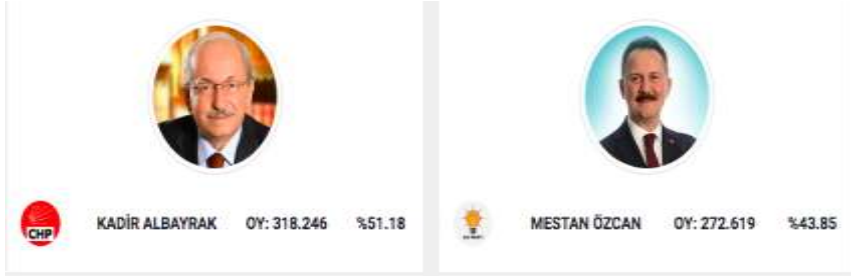
Propaganda kategorisinde Kadir Albayrak'ın içerik göndermediği tespit edilmiştir. Mestan Özcan bu alanda 10 paylaşımında bulunarak 160 yorum ve 9,7 görüntülenme beğeni sayısı almıştır.

Tablo 7. Siyasilerin Instagram’da paylaşım türleri

	Foto	Video	Yazı
Kadir ALBAYRAK	3	3	0
Mestan ÖZCAN	115	23	8

15 Mart - 30 Mart 2019 tarihleri arasında CHP’nin lideri Kadir Albayrak 3 fotoğraf ve 3 video formatında içerik üretmiştir. Ak Parti’nin adayı Mestan Özcan’ın ise 115 fotoğraf, 23 video ve 8 yazı türünde içerik ürettiği belirlenmiştir.

Görsel 1. Tekirdağ 2019 Yerel Seçim sonuçları

Türkiye 2019 yerel seçimleri sonucunda Tekirdağ Büyükşehir Başkanlığı’nı 318,2 bin oyla Kadir Albayrak kazanmıştır. 117.628 -

Sonuç

Bu çalışma siyasi liderlerin Türkiye 2019 yerel seçimlerinde Facebook ve Instagram uygulamalarını nasıl ve ne yönde kullandığını ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma bulgularından çıkarılan ilk sonuç en çok paylaşımı yapan belediye başkan adayının 302 paylaşım ile Mestan Özcan’ın olduğudur. Kadir Albayrak ise 100 paylaşımında bulunmuştur. En çok görüntülenme sayısı 210.193 ile Mestan Özcan’ın olmuştur. Kadir Albayrak ise 58.494 görüntülenme/beğeni sayısı almıştır. Paylaşım ve görüntülenme/beğeni arasındaki etkileşimde gönderi başına 6,1 bin ile CHP’nin belediye başkan adayı Kadir Albayrak ilk sırada yer almıştır. Bu bağlamda daha fazla içerik göndermenin önemli olmadığı aslında önemli olanın gönderi başına etkileşiminin olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 8. Gönderi başına etkileşim tablosu

	Facebook	Instagram	Toplam
Kadir ALBAYRAK	245	5.910	6.155
Mestan ÖZCAN	702	536	1.238

Facebook'un diğer sosyal ağ uygulamalarında olduğu gibi en büyük özelliklerinden biri multimedya özelliğidir. Ses, görüntü ve yazı gibi formatları bir arada ya da ayrı ayrı kullanıcılara sunabilmektedir. Bu anlamda bahsi geçen belediye başkan adaylarının en çok kullandıkları format 228 paylaşımla fotoğraf olmuştur.

Araştırmanın önemli bulduklarından biri de siyasilerin kategori alanında yaptıkları paylaşımlardır. Bu bağlamda 15 Mart – 30 Mart 2019 tarihleri arasında toplamda 252 paylaşım ile etkinlik haber kategorisi ilk sırada yer almıştır. İkinci sırada ise siyasal reklam yer almıştır. Toplam bir gönderi ile en az paylaşım yapılan kategori ise sosyal sorumluluk olmuştur. Kadir Albayrak ise propaganda kategorisinde hiçbir paylaşımında bulunmamıştır. Günümüz haberciliğinde hızın önemli olması siyasi liderlerin ve partilerin etkinlik, duyuru ve haberler gibi paylaşımları oldukça etkin kullandığını göstermiştir.

Siyasi liderlerin seçimler için stratejik planlamalar yaparken sosyal medya uygulaması olan Facebook'u da siyasal iletişim stratejisine dâhil ettiği sonucuna varılmıştır. Bu anlamda Facebook'ta ve Instagram'da seçmenlerine seçim vaatlerini, imajlarını yansıttıkları, sosyal ağ kullanıcılarına önem verdikleri, trendleri takip ettikleri, seçmenlerinin medya alışkanlıklarını takip ettikleri ve bu unsurlarla içeriklerini ürettikleri bulgusuna da ulaşılmıştır.

Kaynakça

- AKAN, Yanık, (2016), “Yeni Medya Nedir Ne Değildir?” Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9(45), 898-910.
- ALTUNBAŞ, Fuat. & KUL, Mehmet. (2015), “Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıklarının Ölçülmesi: Van Yüzüncü Yıl Üniversite Örneği”, Akademik Bakış Dergisi (51), 414-423.
- ARSLAN, Ahmet, (2015), “Eğitim ve Öğretimde Sosyal Medyanın Kullanımı”. Sosyalleşen Olgular, Sosyal Medya Araştırmaları 2, Ed. Ali Büyükaslan – Ali Murat Kırık, Çizgi Kitapevi Yayınları, Konya.
- BUDAK, Gönül. & BUDAK, Güray, (2014), İmaj Mühendisliği Vizyonunda Halkla İlişkiler, Nobel Yayıncılık, Ankara.
- BULUNMAZ, Barış, (2015), “Yeni Medya Eski Medyaya Karşı: Savaş Kim Kazandı ya da Kim Kazanacak?” KTÜ İletişim Araştırmaları Dergisi, 4(7), 23-27.
- DEDEOĞLU, Gözde, (2016), Teknoloji, İletişim, Yeni Medya ve Etik, Sentez, İstanbul.
- ELDEN, Müge, (2009), Reklam ve Reklamcılık, Say Yayınları, İstanbul.

- ESGİN, M. Sinan, (2015), Sosyal Medya Madenciliği, Beta, İstanbul.
- KAMANLIOĞLU, E. Belkıs, (2010), Politik Gündem Odağında Halkla İlişkiler ve Gündem Yönetimi, Nobel Yayıncılık, Ankara.
- KURT, E. Vona, (2017), “Evaluation of the High Learning Contribution of Web 2.0 Practices in University Students Perspective”, Journal of Current Researches on Social Sciences, 7(1), 418-434.
- NOTOKU, (2017), Geleneksel medya. (07.07.2018 tarihinde <http://notoku.com/yeni-iletisim-teknolojileri-yeni-medya-ve-degisimadresinden-ulasilmistir>).
- ÖZKAN, Necati, (2007), Türkiye ve Dünyadan Örneklerle Seçim Kazandıran Kampanyalar, MediaCat, İstanbul.
- ÖZKIR, Yusuf, (2015), Editörün İsmail Çağlar, Yusuf Özkır içinde, Türkiye’de Siyasal İletişim 2007-2015, Seta, İstanbul.
- PELTEKOĞLU, B. Filiz, (2012), Halkla İlişkiler Nedir? Beta, İstanbul.
- SELİM, Sibel. & BALYENER, İlknur, (2017), “Türkiye’de Hanehalkının Sahip Olduğu Bilişim Teknolojileri Ürünleri Sayısını Belirleyen Faktörlerin Araştırılması: Bir Sayma Veri Modeli”, Mehmed Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(22), 428-454.
- ŞAHİN, Muzaffer, (2016), “Geleneksel Medyanın Yeni Rakibi: Yeni Medya ve Canlı Yayınlar.”, E-Dergi Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi (1), 51-63.
- TAŞ, Oğuzhan, (2017), İletişim, Medya ve Kültür. Ütopya Yayınevi, Ankara.
- YENGİN, Deniz, (2014), Yeni Medya ve Dokunmatik Toplum, Der’in Yayınları, İstanbul.
- YURDAKUL, Nilay, (2006), İnternet ve Halkla İlişkiler. Bilgi Teknolojileri ve Yansımaları içinden. Editörü B. E. VURAL, Nobel, Ankara.

HEGEMONYA: ANTONİO GRAMSCI'DEN STUART HALL'A ANSİKLOPEDİK BİR MAKALE

Hegemony: An Encyclopedic Article
from Antonio Gramsci on Stuart Hall

Bayram ÇAĞLAR*

Hegemony is leadership and leadership. Antonio Gramsci's sharpest contribution to this area, and its remarkable originality, states that hegemony has been achieved through the acquisition of the active consent of the classes and groups in society that are subject to the principle as well as to some extent legal difficulties. In modern societies, it is noted that order cannot only be maintained based on hardship, but also consent must be obtained, and hegemony's domination of certain formations is provided by ideological non-violent cultural leadership and this process is organized and processed by "organic intellectuals" with the original definition of Gramsci. According to Gramsci, the intelligentsia can be distinguished from the class in which they come and the social fractions in which they come, and each class has its own organic light

Hegemonya önderlik ve liderliktir. Antonio Gramsci'nin bu alana olan en sivrilmiş katkısı ve dikkat çeken özgünlüğü hegemonyanın bir ölçüde hukuksal meşru zorun yanı sıra ilke olarak tâbi durumdaki sınıfların ve toplumdaki grupların aktif rızalarının kazanılması yoluyla başarıldığını belirtmesidir. Modern toplumlarda düzenin sadece zora dayalı sürdürülemeyeceğini aynı zamanda rızanın da elde edilmesi gerektiğine dikkat çekilirken (Curran, 2006:132), hegemonyanın belli oluşumların tahakkümünün ideolojik zorla değil kültürel önderlikle sağlandığı (Hall, 1994a:96-97) ve bu sürecin Gramsci'nin adlandırdığı özgün tanımıyla 'organik aydınlar' tarafından işlendiği ve organize edildiği kaydedilmektedir. Gramsci'ye göre aydınlar geldikleri sınıf ve bulundukları sosyal fraksiyonlarıyla ayırt edilebilmektedir ve her sınıfın kendi organik aydını bulunmaktadır (Storey, 2008:81).

Antonio Gramsci ideolojileri karmaşık, eşitsiz oluşumlar olarak görmektedir (Eagleton, 1996:76). Fakat Gramsci'nin yazılarında kilit konumundaki kategori hegemonyadır. Bu noktada ideolojiye göre hegemonya daha farklı bir olgudur. Çünkü ideoloji genellikle baskı yönüyle kullanılır. Hegemonya toplumda hem siyasi hem de ekonomik olabilir.

* Dr., Öğr.Gör.Bayram Çağlar, bcaglar@kocaeli.edu.tr, Kocaeli Üniversitesi

Örneğin bir ekonomik sınıf ve grup kendi iktidarı için gerekli olan rızayı ideolojik araçlarla sağlayabilir fakat aynı derecede vergi sisteminde toplum yararına gerçekleştireceği bir takım nispi refahla, siyasi yönden kendine muhalif olabilecek işçi ve çalışan kesimde belirli bir refah yaratarak hedefine ulaşabilir (Eagleton, 1996:163). Özellikle batı toplumlarında insanların kendi kendilerini yönettiği hissine kapıldığı parlamenter rejimler bulunmaktadır. Perry Anderson, parlamenter sistemi üzerinde medya, kiliseler ve siyasi partiler gibi kurumların eleştirel ama tamamlayıcı bir rol oynadığı kapitalizmin ideolojik aygıtlarının faaliyet merkezi olarak betimlemektedir (Eagleton, 1996).

Gramsci, hegemonya sözcüğünü normal olarak bir yönetici gücün kendi hâkimiyeti için hükmettiği insanların rızasını alma biçimi olarak ifade ederken; bunun yanı sıra sözcüğü zaman zaman hem rıza hem de baskı anlamını birlikte karşılayacak şekilde kullanmaktadır (Eagleton,1996). Hegemonya fikri, hegemonya uygulanacak kesimlerin çıkar ve eğilimlerini dikkate alınmasını ve belirli bir uzlaşma dengesinin kurulmasını gerektirirken (Anderson,1988:37), toplumda farklı düzeylerde uyuşması (consensus) imâ etmesine rağmen tüm çelişkileri ortadan kaldırdığı da düşünülmemelidir. Kavram bir toplumsal formasyondaki çatışmaların ideolojinin güvenli limanı içine çekilerek uzaklaştırıldığını öne sürmektedir. Güvenli limanda kalınabilmesi için hegemonyanın sürdürülmesi gereklidir ve devamlılık arz etmelidir. Egemen (hâkim) grup ya da sınıflar müzâkereyle ve tavizler vererek, boyun eğen sınıf ya da gruplar üzerinde yönetimini ve iktidarını kesinleyebilmektedir.

Hegemonya asla basit ve sıradan bir iktidar kurma süreci değildir, o daima müzakere ederek egemen sınıf ve gruplar ile tâbi olan sınıf ve gruplar arasındaki karşılıklı direnç gösterilerek ve aynı zamanda işbirliğiyle gerçekleşmektedir. Stuart Hall, hegemonya kavramını ideoloji, ekonomik yapı, yaşanan pratik kültürel ve siyasal düzeylerde analiz etmiştir. Ona göre hegemonya toplumdaki asli ekonomik süreçler üzerinde etkili üstünlük sağlamış olan başat bir sınıf ittifakının ya da yönetici bloğun, toplumun hayat tarzlarını, âdetlerini ve anlayışlarını, bizatihi biçimini, kültür ve medeniyet düzeyini, doğrudan doğruya tikel bir sınıfın dar çıkarlarına yarar sağlamasa bile dönüştürür. Bu bağlamda hegemonya bir bütün olarak hayatın başat toplumsal ve üretim sisteminin gelişimini ve gelişmesini destekleyen bir yönde dönüştürebilecek ve yeniden biçimlendirebilecek şekilde toplum üzerinde sağladığı üstünlüğü geliştirdiği ve yaydığı tüm süreçleri kuşatır (Hall, 1994a:96-97). Hegemonya tesis edecek güçler rıza üretimini sağduyu (common sense) ya da ortak duygudan yararlanarak inşa etme yolunu seçmektedir. Hegemonyayla birlikte hâkim sınıfın kesin bir şekilde sosyal ve kültürel olarak egemen olduğu vurgulanırken bunun zordan daha ziyade ekonomik

ve siyasi olarak tüm ulus (genel) üzerinde uygulanmasıyla karşılık bulduğu belirtilmektedir. Egemen sınıf çıkarlarını tüm toplumun ortak çıkarı gibi gösterirken boyun eğdirilmiş grup ya da sınıflara liderlik eder ve çıkarların birlikteliğini savunan bir iktidar bloğu oluşturur. Buradaki kritik nosyon ise hegemonyanın zora dayalı olarak tesis edilmemesidir; ayrıca hegemonya eşitsiz sınıf ilişkilerinde alt sınıfların rızasını alarak yönetme durumu olarak belirirken, bu pratiği kültürel alanda gerçekleştirmektedir. Çağdaş toplumlarda hegemonya kurmak için propaganda ve reklâmlar önemli bir yer tutmaktadır. Bir siyasi parti açıkça kendi çıkarı için propaganda ve tanıtım (reklâm) yapabilir; fakat bunu amaçlı olarak manipüle etmeden hegemonya kurmada başarılı olamaz. Bu bakımdan iktidarını kurması ve sürdürmesi zor olmaktadır. Hegemonya günlük hayatın içinde yaygın bir şekilde kendini gösterirken dominant (hâkim) sınıf, çeşitli temsiller ve eylemlerle (aktivite) genel işleyişin tek bir sınıfın yani baskın bloğun çıkarlarıyla doğal, kaçınılmaz, ebedi ve tartışılmaz bir şekilde genelin çıkarı olduğu konusunu işler.

Hegemonya kültürel alanda tesis edilirken toplumsal kurumlar bunun icracısı konumundadır. Devlet, hukuk, eğitim sistemi, medya ve aile bu kurumları oluşturmaktadır. Bu kurumların temel özelliği anlam üretme merkezleri olmasıdır; bilgiler ve anlamlar kültürel faillerdir (agents) ve toplumu işleme ve üretme bakımından önemli rolleri bulunmaktadır. Bu kurumlar konumları gereği bireysel ve sosyal bilinci üretirler ve açıkça devletin işlevini yerine getirirler. Buna karşın söz konusu kurumlar görece özerk bir formda bulunmaktadır. Çünkü bireyler ve genel manasıyla insanlar farklı kişilik, nitelik ve ideolojilere sahiptirler. Yine de bu kültürel faillerin (agents), kolektif biçimleri üzerinde hegemonya tesis edilmekte, ‘ele geçirilmekte’ ve ‘kolonileştirilmektedir’ (Hartley, 1994b:133).

Hegemonyanın kurulabilmesi için iktidar bloğu salt egemen ekonomik sınıftan oluşmayan ittifaklarıyla boyun eğdirilen sınıflar adına uzmanlaşmış yönetici ve aydınların çeşitli kesimleri ve bu sınıfların fraksiyonlarıyla, çıkarların mutabık (uyum) ya da tamamıyla özdeş gibi göstermesi gerekmektedir. Böylece iktidar bloğu bilinci ve temsil alanlarını ele geçirip toplumda bir bütün olarak pratikleri, başta kültürel olmak üzere bireysel deneyimleri de kapsayacak şekilde yeniden tanımlayarak tesis etmekte ve dolaşıma sokmaktadır. Bu süreç sadece siyasal ve ekonomik etkenlerle sınırlı kalmayıp kültürel alanları da kapsadığına özellikle dikkat çekilmektedir (Williams, 2012:175).

Hegemonya tesis eden sınıf hayatın kültürel yönünü depolitize ederken bunu ‘iktidar’ ve ‘güçle’ fakat zorla değil, common sense (sağduyu-ortak akıl) şeklinde işleyerek otorite kurma başarısı göstermektedir. Bu ‘common sense’deki temel amaç iktidarın gücünü ve doğallığını ebedileştirme stratejisidir; bu işleyiş sistemin ve iktidarın doğasının değil

insan doğasının (human nature) temel özelliği olarak vurgulanarak ideolojikleştirilmektedir. Fakat iktidar bloğu gücünü ve otoritesini tam anlamıyla her an her yerde egemen kılamadığı için bir ‘karşı-hegemonyanın’ varlığından da söz edilmektedir. Sınıflı toplumlardaki, sınıflar arası mücadele devam etmekte egemenler tarafından tesis edilen hegemonya özel mülkiyet, endüstriyel üretimin örgütlenmesi gibi sorunlar karşısında çeşitli muhalefet odakları ve hareketlerle yüzleşmektedir. Bu çatışma yani hegemonya kurma ve karşı hegemonya olarak başta ideolojik alanda meydana gelirken gittikçe politik ve ekonomik güç mücadelesine ve iktidarı ele geçirme sürecine dönüşmektedir (Hartley, 1994b:134; During, 1999: s.4).

Gramsci’nin karşı-hegemonyadan ziyade hegemonyaya karşı mücadeleden söz ettiğini iddia edenler bulunurken (Erdoğan ve Korkmaz, 2016:268), bazıları da kavramdaki hem alternatiflik hem de karşı olma (proleter hegemonya) durumuna dikkati çekmektedir (Williams, 2012:175; 2005:58). Kavramın kullanımına ilişkin çeşitli çözümlemelerde bulunulsa da siyasal, toplumsal, kültürel ve ekonomik anlamının dışında günlük dile de geçen ‘hegemonya’, basit anlamıyla güçler arasındaki mücadeleyi ve egemenlik ilişkilerinin üretimini ve yeniden üretimini ifade etmektedir. Gramsci Modern Prens’te söz konusu duruma ilişkin çok net bir analiz ortaya koymasa da karşı hegemonyanın ipuçlarını vermektedir:

“Prens kavramını çağdaş siyaset diline çevirmek gerekirse bir sıra ayrıma başvurmak gerekirdi. Prens, bir devlet başkanı, bir hükümet başkanı, tersine, bir devleti elde etmek ya da yeni bir devlet kurmak isteyen bir siyasal önder de olabilir. Bu son anlamında Prens, çağdaş dile siyasal parti olarak çevrilebilir. Bazı devletlerin gerçeğinde devlet başkanı başka bir deyişle, başat çıkara karşı mücadele içinde olan farklı çıkarları dengeye getiren ama mutlak olarak hiçbir çıkarı dışta bırakmayan öge, gerçekten de siyasal parti olmaktadır. Ne var ki bu parti geleneksel anayasa hukukuna aykırı olarak, hukuksal bakımdan ne hüküm sürmekte ne de hükümet etmektedir. Fiili iktidara sahiptir, hegemonya işlevini yerine getirmekte ve dolayısıyla sivil toplumdaki farklı çıkarları dengede tutmaktadır. Ama sivil toplum, siyasal toplumla fiilen o denli iç içedir ki bütün vatandaşlar, siyasal partinin aksine hükümet ettiği kanısındadırlar. Devamlı hareket halindeki bu gerçeklik üzerinde geleneksel türden bir anayasa hukuku oluşturmak olanaksızdır. Olanaklı olan yalnızca devletin bizzat ereği bakımından sonra ermesi, ortadan kalkması başka bir deyişle siyasal toplumun, sivil toplum içinde yeniden erimesini dile getirip destekleyen bir ilkeler sistemi oluşturmaktır” (Modern Prens, 1984).

Terry Eagleton ‘İdeoloji’ adlı eserinde Gramsci’nin karşı ya da devrimci bir hegemonyanın varlığından söz ettiğini söylemektedir. Hegemonya konusunda Gramsci, muhalefetin düşünceleri üzerinde de

durur ve etkili bir mücadele veren hareketlerin karmaşık ittifakları olma zorunluluğundan bahsederek çeşitli ideolojik bileşenlerin varlığına dikkat çeker. Ortak iradeye dönüştürülen güçlerin birleşmesiyle devrimci hegemonya verili radikal ideolojiler üzerinde karmaşık bir çalışmayı, onların motiflerinin farklı bir bütün şeklinde yeniden birbirine eklenmesi gerektiği tespitinde bulunur. Gramsci, her egemen sınıfın üzerinde iktidarını uyguladığı insanların eğilim ve çıkarlarını dikkate alması zorunluluğundan ve bu nedenle ödün vermeye hazır olduğundan söz eder. Egemen sınıfların ideolojisinin de bir çeşit ileri nüveler içerdiğini hatırlatarak, “Toplumsal egemen tabaklardan biri hala Batlamyuscu bir dünya anlayışına sahip olabilir yine de oldukça ileri bir tarihsel konumun temsilcisi olabilir” derken çağdaş devletin egemen sınıf yapısına ve yöneten egemen sınıfların özelliklerine vurgu yapar (Eagleton, 1996:176).

Günümüzde hegemonyanın kurulması ve rızanın üretilmesinde medyanın çok önemli olduğu belirtilmektedir. Gramsci, Marx’ın yolundan giderek iktisadi altyapı ve kültürel altyapı arasındaki ilişkiyi medyanın yükselişi ışığında çözümleyerek (Briggs ve Burke, 2011:132), rıza üretim sürecinde bu araçların hegemonik rolüne dikkat çekmiştir. Bu düşünürün bir çeşit takipçileri ve yeniden yorumlayıcıları olarak Hall ve Williams ise kavramı modern kapitalist çağa uyarlamışlardır. Biçimsel olarak demokratik sınıflı, seçim politikaları ve kamuoyunun önemli olduğu toplumlarda hem iktidar tekelinin hem de rızanın yayılımını açıklamaya çalışan herhangi bir teoride, ideolojinin yeri ve rolüne ilişkin hegemonya olgusunun kesinlikle temel bir önem kazandığına vurgu yapmışlardır (Hall, 1994a:98; Williams 2012:175). Bu yaklaşımda uyuşumu (consensus) tesis eden ve yeniden üreten kurumlar olarak, yansıtan ve destekleyen kurumlar olarak değil, uyuşum üretilmesine yardım eden ve rızayı imâl eden kurumlar olarak medyanın bulunduğu altını çizmişlerdir. Medya egemen sınıfların çıkarlarıyla genel çoğunluğun çıkarlarının eşitlendiği aynı çizgide birleştiği noktada uyuşum (consensus) oluşturan temsil araçlarından biridir (Hall, 1994a:99). Medya ya da yayıncılar parlamenter rejimlerde veya meşruiyetini halkın desteğini bu rejimlerden alan yönetim biçimlerinde uyuşum oluşturmakta önemli bir faktördür. Medyanın bağımsızlık ve tarafsızlığı (yansızlığı), yayıncılığın biçimsel usulleriyle bizzat bu usulleri yetkili kılan devlet ve siyaset sistemi arasındaki daha geniş çalışmaya bağımlıdır. Fakat kendilerini uyuşum (consensus) içinde yönlendiren ve aynı zamanda uyuşum üzerinde biçimlendirici bir tarzda işleyip, uyuşuma şekil vermeye girişirken medya ‘rızanın üretimini, uyuşumu yansıtırken aynı zamanda şekillendirmektedir de. Medya bu diyalektik sürecin bir parçası haline gelmektedir. Zaten medyayı devlet içinde temsil edilen başat(dominant) toplumsal çıkarların güç alanı içinde yönlendiren de bu rıza üretimi sürecidir. Bu süreçte medyanın tikel bir siyasal partinin ya da kapitalist çıkarların tikel bir bölümünün bakış açısını

benimsemiş olması halinde haklı olarak partizanlıkla suçlanacağına işaret edilirken (Hall, 1994a:99), Naom Chomsky medya organlarının belli düzeyde de olsa egemenleri rahatsız edici muhalif tutum takındığına veya takınabileceğine dikkat çekmektedir. Medyanın performansına hükmeden bazı yapısal etkenler yüzde yüz denetleyici değildir ve her zaman basit homojen sonuçlar üretmemektedir. Medya kuruluşlarının çeşitli organlarının sınırlı bir özerkliği bulunmaktadır. Bireysel ve mesleki değerlerin medyanın performansını etkilediği, medya politikalarının eksiksiz bir şekilde dayatılmadığı ve bizzatıhi medya politikasının benimsenen bakış açısını sorgulayan belli ölçüde muhalefete ve haber akışına izin verildiği bilinmektedir. Belli bir muhalefet, rahatsız edici gerçeklerin haber yapılmasını teminat altına almaktadır. Fakat bu türden muhalefet ve aykırı bilgilendirme (enformasyon) belir sınırlar içinde ve marjda tutulmaktadır (Chomsky,2012:16).

Kitlesel medyanın egemen ideolojiyi iletmekten daha fazla işlevi olduğuna dikkat çeken başka düşünürler, medyanın zaman zaman başat ideolojiyle çelişir gibi görünen haber ve programlara yer verdiğine vurgu yapmaktadırlar. Örneğin kitle medyasının kadınlar ve etnik azınlıkların ezilmesi konusunda daha önceki yıllarda hiç görülmedik bir biçimde ilgilendiği, ırklarla ilgili mitler içeren ve gittikçe genişleyen ve bunların varlığından söz edilen yayınlar yaptıkları gözlemlenmektedir. Egemen ideolojinin bu yaygınlığı ve genişliği özellikle kadınlar ve etnik azınlıkların talepleri, kapitalizme olan bağlılıklarıyla çatışma için girdiğinde gözle görülür bir hal almaktadır. Ayrıca bu durum egemen ideolojinin sembolik biçimiyle temsiline kitle iletişim yoluyla yaygınlaşmasıyla daha da artması anlamında bu yüzyıl içinde egemen hale gelmiştir. Öyle ki medyada bazen ‘alternatif’ ve ‘hatta’ muhalif bakış açılarının ifade edildiğini görmek bile mümkün olmaktadır (Lodziak, 2003:34).

Devletin toplumsal, sınıfsal, ırksal, kültürel, ekonomik ve politik çatışmalardaki dolayımının rolüne ilişkin çeşitli sorunlar ve sorular bulunmaktadır. İşte bu yüzden ki medyanın ‘devletin ideolojik aygıtları’ olduğu tezi ileri sürülebilmektedir. Medyanın siyasasındaki yansızlığı ve nesnelliği kurumsal olarak değil yayıncının farkında olmadan ideolojik bir söylemin parçası olmasından ileri gelmektedir. Bu durum ise bilinç dışı bir faaliyet olarak değerlendirilmektedir. Nihayetinde medya bu süreçte güçlendirilen bir toplumsal düzene rızayı gerçekleştirmektedir. Toplumsal denetim sorunu ve toplumsal düzenin sürdürülmesinde toplumsal denetimde medyanın oynadığı rolün önemi açık bir gerçektir. Ama artık bu basitçe büyük çoğunluğun kendiliğinden temelleri üzerine ‘uzlaşma konusunda uzlaşmasında’ ortaya çıkan toplumsal düzen biçimi değildir. Güçlendirilen basitçe ‘toplumsal bağ’ olmayıp özel bir toplumsal düzene

(kapitalist) rızadır (consent); bu da özel bir toplum biçimi etrafındaki uyuşmanın gerçekleşmesidir (Hall, 1994a:66-67, 101).

Medya belli bir sistemin ideolojik hegemonyasını kurmasına yardımcı olurken ve buna uygun anlamlar üretirken, belli başlı kodlama yöntemleri kullanmaktadır. Bu kodlamaların çeşitli şekilleri bulunmaktadır. Hall’a göre medyada yer alacak olan olaylar farklı şekillerde kodlanabilmektedir. Kodlama; olaylara anlama yükleyen kodları seçerek, olayları kendilerine anlam yükleyen göndergesel bir bağlama yerleştirmek demektir, kurmaca kodlar da bu işlevi görmektedir. Dahası bu işlem gerçeklik ve doğalcılıkla sınırlandırılmamıştır. Olaylar medya aracılığıyla kodlanırken farklı bölgelerde yeğlenen kodlar olan ve toplumun çoğunun kabul edeceği ‘doğal’ açıklamaları cisimleştiriyor gibi gözükken kodların seçimi yapılmaktadır. Bu sorunlu olayların kodlanması uyuşma dayalı olarak başat ideolojilerin repertuarı içinde tek bir bütün söylem oluşturmayıp bir başat söylemler çoğulluğu içinde yer almaktadır. Olaylar ki bunlar normal ortak duygusal (common sense) beklentileri ihlal eden ya da şeylerin verili eğilimlerinin tersine giden bir şekilde tehdit eden sorunlu ya da rahatsızlık verici olanlardır. Söz konusu olaylar toplumun beklediği yeğlenen kodlama biçiminde oluşturulmaktadır (Hall, 1994b:204).

Yeğlenen kodlama sürecinde başat ideolojinin beklediği ve istediği şekilde bir talep ya da amaçlı bir tercihten söz etmek doğru değildir; böylesi bir kodlamanın ideolojinin ufku içinde yeniden üretmek için yapılmadığı kodlayıcıların içerisinde bulundukları ve seçimlerini yapmak zorunda oldukları anlam alanının kendisinin nesnel durumunun buna neden olduğu belirtilmektedir. Başat ideoloji bu alanı doğallaştırıp evrenselleştirmiştir. Bu yüzden bu kodlama yegâne (tek) biçim olarak görülmektedir. Rasyonelcilik, yani akla yatkınlıkla desteklenen öncüller ve ön koşullar burada ideolojik maskeleye işlevi görmektedir. Sorgulamadan kabullenme süreci tarafından görünmez kılınmasına neden olmaktadır. Bu kodlamalar zaten bildik ve herkesin kabul ettiği şeyler olarak görülmektedir ve tahakkümü, iktidarı zaten var olan şeyler olarak kodlayarak rasyonalize etmekte ve genel kabul görülmesine sebep olmaktadır.

Bu rasyonelleştirme, doğallaştırma ve evrenselleştirme koşullaması tüm topluma o derece nüfuz etmiştir ki kodlayıcılar bu sürece bilinçli değil adeta kendiliğinden katılmaktadırlar. Söz konusu sürecin bilinç dışılığına dikkat çekilirken, özellikle mesleki fenomenal (görüngüsel) düzeyde gündelik pratiklerini yapılandıran ve her durumda etkili bir şekilde kodlayıcıyı kendi kullandığı malzemeyi ideolojik içeriğinden ve kullandığı kodların ideolojik etkilerinden bulanıklaştırmalarından uzaklaştıran bir meslek-teknik rutinleştirmelerin içinde hareket etmesine neden olmaktadır. Böylece örneğin medyada ‘haber değeri’, ‘haber anlamı’,

‘canlı sunum’, ‘heyecanlı fotoğraflar’, ‘iyi öyküler’, ‘sıcak haber’ vb, kavramlarla maskelene gerçekleştirilmektedir (Hall, 1994b:204-205).

Bu bağlamıyla olaylar sistematik bir şekilde tek bir ideolojik kodlamayla kodlanamayacak olsalar bile sistematik olarak çok sınırlı bir ideolojik ya da açıklayıcı repertuvara dayandırılma eğiliminde olacaktır. Hall, burada kodlayıcı ya da kodlayıcıların başat ideoloji alanı içinde ‘anlamalı’ kılma çabası içinde olacağına vurgu yaparken kodlayıcıların, anlamın güvenilirliğini ve etkinliğini güçlendirmek istemesi nedeniyle tüm kodlamaları görsel, sözel ve sunumlar ile göz önünde bulundurarak izleyicinin ‘rızasını’ kazanmak adına bir üretim gerçekleştireceğinin altını çizmektedir(Hall,1994b). Kodlayıcıların olayları kendi önyargısı çerçevesinde değerlendirmedeği bu kodlamaların içinde işlediği menzilin ya da meşruluğu gözetilerek gerçekleştirme yolunda ilerleyeceği kaydedilirken söz konusu sürece “tanımlama noktaları” adı verilmektedir. Bu da ‘yeğlenen’ ideolojik alanı telaffuz etme olarak şekillenen okuma biçimleri yarattığından kodlayıcıyı daha güvenli ve güçlü kılmaktadır (Hall,1994b: 205).

Hall, bu sürecin Gramsci’nin hegemonya kavramındaki ‘rıza üretme’ mekanizmasıyla örtüştüğünü hatırlatırken medyada kodlayıcılarının; haberci, programcı, film üretmenlerinin izlerkitlelerin rızasını kazanmak adına amaçlı olmayan, mesajın meşruluğunu belirlemek kastiyle bilinçdışı bir şekilde kodaçımının gerçekleşmesini sağlamak için başat ideoloji doğrultusunda kodlama gerçekleştirdiğini belirtmektedir (Hall,1994b:205). Bu çerçeveden bakıldığında Hall, ‘etkili iletişimin’ gerçekleşmesi adına kodlayıcıların başat ideolojinin egemen fikirler ve anlamları çerçevesinde bir inşa ve üretim süreci içinde olduklarına dikkat çekmektedir. Tüm bu ideolojik olgular ve hegemonya tesisi belli bir kültürel ortamda gerçekleşmektedir. Üretim süreciyle ilgili bir alan olduğu için kültür Marksist kavramsallaştırmada bir altyapı kurumu olarak değerlendirilirken toplumsal, siyasal, felsefi, sanatsal veya gündelik yaşam içindeki yapıp edilenler kültürel alanın içinde kabul edilmektedir. Kültür ve etkin hâkim kültürün, hegemonya ve ideolojiyle ve bunların günümüzdeki temeli medyayla da doğrudan ya da dolaylı ilişkileri bulunmaktadır.

İktidar kurumu, ideolojiye göre daha spesifik ve daha kapsamlı bir olgu olarak değerlendirilmektedir. İdeolojinin toplumsal alanın tümüne hâkim olmadığı belirtilip karşı ideolojilerin mücadele alanına çıktığı ve direndiği kaydedilirken iktidarın yapısının mikro düzeylerde oluşabildiği ve ideolojiden daha kapsayıcı niteliklere sahip bir özellik taşıdığı ifade edilmektedir. Her ne kadar genel iktidarın toplumun hepsine hükmettiği belirtilse de esasında aile ve diğer ideolojik aygıtların bu genel iktidarın basit bir yansıması olmadığı vurgulanmaktadır. Genel iktidarın ve ona karşı

mücadele edenlerin bazı özerk alanlardan yararlandığı fakat mikro düzeydeki tahakküm ilişkilerinde (egemen ve itaat eden) böylesi bir alanın bulunmadığı iddia edilmektedir:

“Toplumsal bir gövdenin bir noktası arasında bir kadın ile bir erkek arasında, aile içinde, öğretmen ile öğrenci arasında, bilen ile bilmeyen arasında geçen iktidar ilişkileri, bireyler üzerinde hükümlan olan büyük iktidarın düpedüz bir yansıması değildir. Bu iktidar ilişkileri daha ziyade büyük iktidarın köklerini saldıgı hareketli ve somut topraktır. Onun işlev görebilmesini mümkün kılan koşulları sağlar. Aile günümüzde bile devlet iktidarının basit bir yansıması, uzantısı ve çocuklar konusunda iktidarın temsilcisi değildir; tıpkı erkeğin kadın karşısında devletin temsilcisi olmadığı gibi. Devletin işlediği gibi işleyebilmesi için erkekten kadına ya da yetişkinden çocuğa kendilerine özgü konfigürasyonları ve görece özerklikleri olan çok spesifik bir tahakküm ilişkisi olması gerekmektedir... Varsayım babanın, kocanın, patronun, yetişkinin, profesörün bir devlet iktidarını ve bu iktidarın da bir sınıfın çıkarlarını temsil ettiğidir. Öte yandan bu önerme ne mekanizmaların karmaşıklığını ne spesifikliklerini ne de bu çeşitliliğin açıkladığı dayanakları, tamamlayıcılıkları ve kimi zaman da engellemeleri hesaba katar... Bu durum iktidarın bağımsız olduğu ve iktisadi sürecin ve üretim ilişkilerinin dışında deşifre edilebileceği anlamına da gelmez” (Foucault,2012: 110-111). Bu bağlamda Foucault, iktidarın kökünün çok daha derinlerde ve mikro düzeyde ifade etse de son tahlilde yine de üretim ilişkilerinden bağımsız çözümlenemeyeceğini, iktidarın bağımsız bir yapı olmadığını belirterek Marksist sınıfsal bakışa gönderme yapmaktadır.

Özgürlüklerin genişletilmesine yarayacak olan ve toplumun yaygın kamu görüşünün temsilcisi olarak görülen gelişmeler zamanla iktidarın yeniden üretilmesine neden olmaktadır. Medya; basın, yayın, daha sonra da sinema ve televizyon biçimleri, iktisat ve iktidar mekanizmalarına zamanla dâhil olmuş birer maddeselliktir. Niklas Luhmann, medyanın gerçekliği tasarlayarak toplumu yönlendirdiğini iddia ederken (Akt.Alver, 2006:162), gerçekliğin sabit olmayıp iktidarla ilişkili bir kimliğin ürünü olarak üretildiğini kaydetmektedir. Çünkü toplumda var olan iktidar mekanizmaları gerçeklik üretimini mümkün kılarken hem bunların oluşmasına yol açar hem de gerçeklik üretimi bireyleri ona bağlayıp birleştiren etkilerde bulunur (Foucault, 2012:173-174).

Bu bağlamıyla ideoloji, kültür, hegemonya ve iktidar kavramı özellikle Marksist siyasette ve onun devamı niteliğindeki temsilcilerinde toplumun içinde bulunduğu egemenlik ilişkilerini açıklamada temel analiz kavramları olarak kullanılmaktadır. Egemen kültür ve ideoloji, çağımızda özellikle medya ve onun etkin aracı televizyon tarafından üretilerek toplumu var olan egemen üretim ve tüketim biçimini benimsetmenin

araçları konumundadır. Bu üretime karşı tâbi sınıfların kendi reaksiyonları da bulunmaktadır; bunlar karşı ideoloji, muhalif ya da popüler kültür veya karşı hegemonya olarak ifade edilebilmektedir. Medya egemenlik ilişkileri içindeki sınıflı toplumlarda hegemonyanın tesis edilmesinde belirleyici olmamasına rağmen ürettiği ideoloji ve kültürle rıza oluşmasına katkıda bulunabilmektedir. Bu durum medya araçlarının kimin elinde olduğuyla da yakından ilgili bir durumdur. Dünyada ve Türkiye’de medya araçları genelde sermaye sınıfının elinde bulunmaktadır; bu toplumsal yapı içinde medya araçları ortalamayı hedefleyen bir yayın anlayışıyla hem common sense (sağduyu) oluşturmak hem de hegemonyanın devamını sağlamak adına merkezde yer almayı ve anaakımlaşmayı yaratarak egemen yayıncılık çizgisini hayata geçirmektedir.

Konuya ve kavrama ilişkin Laclau ve Chantal’ın (1992), “Hegemonya: Bir Kavramın Şeceresi” konu başlıklı bölümde hegemonya kavramının ortaya çıkışına ilişkin Avrupa’da Marksist, Rusya’da Leninist ve Almanya’da Rosa Luksemburg ve arkadaşlarının siyasal mücadele tarihinde kullanım şekilleri üzerine ayrıntılı bilgiyi de erişilebilmektedir.

KAYNAKLAR

- ALVER,Füsun,(2006),“Niklas Luhmann”. *Kadife Karanlık-II-: 21.Yüzyıl İletişim Çağını Aydınlatan Kuramcılar/Ayna Şövalyeleri* (Edit. Barış Çoban), Su Yayınevi,İstanbul,141-163.
- ANDERSON,Perry,(1988),*Gramsci: Hegemonya Doğu/Batı Sorunu ve Strateji* (Çev.Tarık Günsel), Alan Yayıncılık,İstanbul.
- BRİGSS Asa ve BURKE, Peter,(2011),*Medyanın Toplumsal Tarihi: Gutenberg’den Internet’*(Çev. Ümit Hüsrev Yolsal ve Erkan Uzun), Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- CHOMSKY Noam ve HERMAN, Edward Said,(2012), *Rızanın İmalâtı: Kitle Medyasının Ekonomi Politikası* (Çev. Ender Abadoğlu), Bgst Yayınları, İstanbul.
- CURRAN,James,(2006),“Media, Power, İdeology and Market”. *Media&Cultural Theory*. (Edit By James Curran and David Morley), Routledge, London and New York.
- DURİNG,Simon,(1999),*The Cultural Studies Reader*. Routledge: London and New York.
- EAGLETON,Terry,(1996),*İdeoloji*.(Çev.Muttalip Özcan), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- ERDOĞAN, İrfan ve ALEMDAR, Korkmaz,(2016),*Öteki Kuram: Kitle İletişim Araştırmalarının Tarihsel Bir Değerlendirmesi*, Erk Yayınları, Ankara.

- HALL,Stuart,(1994a),“İdeolojinin Yeniden Keşfi:Medya Çalışmalarında Baskı Altında Tutulmanın Geri Dönüşü.”*Medya, İktidar, İdeoloji* (Der.ve çev.Mehmet Küçük), Ark Yayınevi, Ankara,57-103.
- HALL, Stuart,(1994b),“Kültür, Medya ve İdeolojik Etki”. *Medya, İktidar, İdeoloji* (Der. ve Çev. Mehmet Küçük), Ark Yayınevi, Ankara,169-209.
- HARTLEY,John,(1994). “Hegemony”. Key Concepts in Communication and Cultural Studies (Edited By. O’Sullivan, Tim, John Hartley, Danny Saunders, Martin Montgomery, John Fiske), Routledge, London and New York, 133-135.
- FOUCAULT,Michel(2012).İktidarın Gözü/Seçme Yazılar-4.(Çev. Işık Ergüden), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- LACLAU,Ernest ve CHANTAL,Mouffe,(1992),*Hegemonya ve Sosyalist Strateji* (Çev. Ahmet Kardam ve Doğan Şahiner), Birikim Yayınları, İstanbul.
- LODZİAK,Conrad,(2003),*Kapitalizm ve Kültür: İhtiyaçların Manipülasyonu*(Çev. Berna Kurt), Çitlembik Yayınevi, İstanbul.
- GRAMSCI, Antonio,(1984), *Modern Prens* (Çev. Pars Esin), Birey ve Toplum Yayınları, Ankara.
- STOREY,John,(2009),*Cultural Theory and Popular Culture An Introduction*, London-New York, Pearson-Longman.
- WILLİAMS, Raymond,(2012), *Anahtar Sözcükler*(Çev. Savaş Kılıç). İletişim Yayınları, İstanbul.
- WILLİAMS,Raymond(2005), *Kültür ve Materyalizm*(Çev.Ferit Burak Aydar),Sel Yayıncılık, İstanbul.

POLİTİK MİZAHTA HEGEMONİK KARŞITLIKLAR VE İKTİDAR İMGELERİ

Birol DEMİRCAN*

1.Giriş

Politik Mizah, iktidarın yerilmesi veya övülmesi ile içeriklenen bir anlatı olarak siyasal kültürün önemli bir parçası olmuştur. Tarih boyunca kültürel, mekânsal, toplumsal farklılıklara bağlı olarak biçimlenen politik mizah, toplumda söylenemeyen yalın gerçekliğin kısa, öz ve dolaylı bir anlatımıdır. Günümüz toplumlarında karşılaşılan sorunların çözümünün uzmanlık gerektirmesi ve yurttaşın çözüm konusunda fikir beyan edememesi politikanın oluşmasında etkin yurttaş katılımının önünde bir engel olmaktadır. Bu anlamda, politik mizah, politikanın, rasyonel ve eleştirel müzakereler ile oluşmasının önündeki engeli kamuoyunun oluşmasına ve farkındalığın yaratılmasına katkıda bulunarak önemli politik bir katkı sağlamaktadır. Ana akım medyada yer bulamayan marjinalleşmiş, iktidarda olmayan veya olamayan gruplar, kişiler ve kesimler mizahın aynasından sorunlarını yansıtabilmektedir. Mizahta kullanılan sembolik dil, yaratılan imgeler ve anlamlar iktidarın araçsallaşmış bedenlerini sınırlamakta, kamu bilincini yaratmaktadır. Başka bir ifade ile kendine has bir dili olan politik mizah, toplumsal sorunların karikatürize edilmiş anlatımı ile politik konuların daha kolay anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

Politik mizahın birçok iktidarın sonunun hiç beklenmedik anda gelmesine veya başlamasına neden olacak kadar güçte etkileri olmuştur. Yakın tarihte hatırlanacağı üzere İstanbul İSKİ skandalının Olacak O Kadar programında Levent Kırca tarafından parodileştirilmesi bu türden etkiye önemli bir örnek olarak verilebilir. Politik mizahın toplumsal işlevi konusunda önemli tartışmalar bu bağlamda yapılagelmiştir. Ancak tespit edilmesi gereken bir konu var ise o da politik mizahın toplumsal işlevinin dönüşmesidir. Mizah artık hem iktidarın hem de muhalefetin içinde olduğu ve ontolojisini gerekçelendirdiği bir alan olma özelliği taşımaktadır. Başka bir deyişle günümüzde politik mizah, muhalefetin kullandığı geleneksel bir argüman olmasından çok hegemonik bir alanda mücadelenin bir başka biçimi olarak var olmaktadır. Bu mücadele alanında iktidar da kendi mizahı ile var olmakta kimi zaman muhalefetin dilini kullanmaktadır. Popülist politikaların ve liderlerin günümüzde iktidardan çok muhalefetin dilini kullanmaları, mizah gibi hegemonik söylem alanlarının muhalefet tarafından kullanılmasını önlemek için yapılan bir çaba olarak görmek

* Öğr. Gör., Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İletişim Fakültesi, birol.demircan@gmail.com.

gerekir. Bu noktada hegemonyayı, iktidar tahakkümünün ideolojik zorla değil, kültürel önderlikle sağlandığı anlamıyla kullanmak gerekir (Hall, 1999a: 56, Eagleton, 1996: 33). Hegemonya hiçbir zaman bir kerede ulaşılabilen bir şey değildir; sürekli olarak yenilenmesi, yeniden yaratılması, savunulması ve değişikliğe tam olarak tüketemeyeceği için karşı hegemonya kurmak her zaman olanaklıdır. Bu nedenle her egemen güç, kısmen kendi hâkimiyetinin kurucusu olacak biçimlerde karşı hegemonik güçlerle hesaplaşmak durumunda kalır (Williams, 1990: 312). Bu yüzden her zaman “*karşı hegemonya*” olasıdır. Kültürün ihmal edilmiş değerleri, gelenekler, konuşma biçimleri, ritüelleri karşı hegemonyanın kurulma alanlarıdır (Eagleton, 1996: 114). Karşı hegemonya, felsefe, din, sağduyu ve kültür etrafında kurulmaktadır. Kültürel alanlarda üretilen söylemlerden bir tanesi de politik mizahtır. Ancak, öncelikle Türkiye’de ve dünyada mizah konusu hakkında bu bağlamda kısaca bilgi vermek gerekir.

Mizah penceresinden Türkiye’nin kısa tarihi üzerinde yapılan çalışmalar söz konusudur (Yardımcı, 2010; Fırat, 2018; Devran ve Gül, 2016; Özocak, 2011). Mizah üzerine yapılan çalışmalar çoğunlukla Türkiye’nin yakın tarihinde muhalif mizah dergileri ile ilgili malumatlar içermektedir. Bu çalışmalardan yola çıkıldığında toplum nelere ve kimlere gülüyorsa, kendi politik duruşuna dair önemli veriler sunmaktadır. Bir bakıma Türkiye’nin güldüğü politik mizah unsurları, perdede kendini yansıttığı imgelerdir. Bu bakımdan politik mizah ile ilgili kısaca bilgi vermek gerekmektedir.

İlk örneklerine Antik dönemde rastlanan mizah, toplumsal hiyerarşiyi hicveden bir mizahın olduğun söylemek mümkündür (Fırat, 2018: 32). Tanrı Dionysos için düzenlenen şenlikler ve bağbozumu bayramlarında şarap içerek keyiflenen insanlar, taklitler yaparak gülünç hikâyeler anlatmışlardır. Doğaçlama olarak gelişen bu etkinlikler daha sonra meslek haline dönüşerek bir kazanç kapısı olmuştur. İlk tiyatrolarda bu şekilde oluşmuştur (Fırat, 2018: 32). Tanrı Dionysos için düzenlenen şenlikler ve Aristophanes’in komedyaları bu dönemin mizah anlayışını örneklemiştir. Antik Yunan geleneğinde Fabula Palliata ya da Comoedia, olarak adlandırılan mizah türü bu dönemde doğmuştur (Fırat, 2018: 33).

Mizah, tarih sürecinde düşünüldüğünde öncelikle insanların dalkavuklara güldükleri görülmektedir. Dalkavuklar daha kaba saba bir mizah ortaya koyardı. Sultanı güldürmeye çalışan dalkavuklar, daha çok taklitler üzerinden güldürürdü. Bu mizahın içinde bir eleştiriye rastlamak pek mümkün değildir ve bu mizah, otorite karşısında bir etkinliği sahip değildir. Batıda ise dalkavuklar yerine soytarılar mizah yapmaktadır. Batı mizahında soytarılık geleneği kökeninde Antik Yunan kültürüne

dayanmakla birlikte comedia ve tragedia türlerinin kültürel mirası olarak değerlendirmek gerekir (Fırat, 2018: 33). Soytarılar efendiyi, çevreyi ve en önemlisi düzeni hicvederdi. Bu tür mizahi eleştiriler batıda iktidarı rahatsız etmemiştir. Tek eleştiri hakkına sahip olan soytarı, aynı zamanda kimsenin dile getiremeyeceği gerçekleri dile getirerek bir tür denge ve kontrol mekanizması işlevi görmektedir. Gülmecenin siyasal eleştiri ve yergi ile birlikte yapıldığı soytarı gülmecesi, eğlendirirken taşlama geleneğinin ilk örnekleri arsındadır. Soytarı gülmecesinde, asıl gülünenin seyircinin kendisinden başkası değildir. Soytarı bir tür ayna görevi ile toplumu eleştirir eksiklikleri ve yanlışlıkları mizahın abartılı dili üzerinden yeniden dile getirirdi. Ancak seyirciler, başka birisi bunu yapıyormuş gibi hissederlerdi. Doğu kültüründe de mizah önemli bir yere sahiptir. Mizah kelimesi şaka ve latife yapmak anlamına gelen mezh kökünden türemektedir (Durmuş, 2005: 205). Osmanlı döneminin ünlü gölge oyunu Hacivat ve Karagöz, eleştirel mizah türüne daha yakın bir gülmecedir. Hacivat ve Karagöz geleneksel Türk mizahının önemli figürleri arasında yer almaktadır. Hacivat seçkinci, eğitilmiş, kültürlü üst sınıfları temsil etmektedir. Karagöz ise kaba saba saflığı ile ancak delilerin söyleyebileceği gerçekleri, halkın dili üzerinden ifade etmektedir. Karagöz geniş kitlelerin, sorunlarını dile getiren ve onları temsil eden kir karakterdeydi (Nicolas, 2007: 66). Hacivat-Karagöz karşıtlığı, toplumsal olarak seçkinlerle halktan olanlar arasındaki gerilimli karşıtlığı bir kez daha dile getirmenin mizahi bir ifadesidir. Geleneksel Türk halk mizahı arasında Orta Oyunu önemli bir yer tutmaktadır. Doğaçlamaya dayalı, müzik, dans ve taklit gibi çok yönlü bir mizah biçimi olan orta oyunu daha çok Karagöz mizahına yakın bir türdür (Konur, 1995: 47). Bir diğer tür olan ve Türk tiyatro kültürünün önemli bir yere sahip olan Meddahlık, meddahın hikâyeyi anlatırken jest ve mimikleriyle anlattığını karşıdakileri güldürmeye ve dikkatini çekmeye çalıştığı bir tür olarak karşımıza çıkmaktadır (Fırat, 2018: 52). Geleneksel Türk mizahının dışında Batı ise modern zamanlarda, toplumsal eleştiriye sinema üzerinden Charlie Chaplin ile kabul etmiştir. Şarlo diktatörlerle dalga geçmekte, zamane sorunları sesiz sineması ile seslendirmiştir. Doğuda ise eleştirel mizahın biraz popülerleştirilmesiyle Keloğlan masalları yeniden keşfedilmiştir. Keloğlan'ın asi tavrı, "Böbürlenme padişahım senden büyük Allah var!" sözü ile temsil edilmektedir. Ancak Keloğlanın bu asi tavrı padişahın kızı ile evlenmesiyle sonlanır. Sonrasında, Keloğlanın iktidarla ilişkileri bilinmezlikte kalmaktadır. Bu nedenle keloğlan taşlamaları, iktidarlarca zararsız bulunmuştur. Türkiye toplumu açısından ortaoyunu geleneği, bu açıdan çok önemlidir ve politik mizahın özgün bir toplumsal eleştiri yöntemi olmuştur. Daha sonraları mizah dergilerinden hareketle, televizyon parodileri politik mizahın mecrası olmuş, geniş kitleler iktidarın gerçekliğini bu mizah üzerinden yorumlamışlardır. Daha sonrasında ise

tuluat form değiştirerek “stantup” ortaya ıkmaş, böylelikle mizah politik yönünü popüler mizaha teslim etmiştir. Kısaca özetlenen kısa mizah tarihi düşünüldüğünde Türk mizahının karakteristik özelliği, politikada eleştirilen her konuyu bir şekilde yumuşatılarak, gülmece üzerinden ortaya koyma çabasıdır.

Bugünün Türkiye’inde politik mizahın yapılmadığı ya da yapılamadığı yönünde yaygın bir kanı bulunmaktadır. Oysa politik mizah her dönem yapılmıştır. Mizahılar, iktidar ile ilgili olumsuzlukları, iktidarın çelişkili yönlerini ya da eleştirilecek her ne ise onu gülmece penceresinden dillendirmiştir. Tarih boyunca iktidarın baskılama oranı doğrultusunda politik mizah da bir o kadar güçlenmiştir. Geçmişten farklı olarak günümüzde, mizahın mecraları değişmiştir. Yeni iletişim teknolojilerinin iletişim formlarını dönüştürdüğü açıktır. Ancak yeni iletişim formlarında insanlar iletişim kalıplarını ya da yapılarını korumaktadır. Nasıl ki takma adla iktidarın hışmından korunmak için mizah yapanlar geçmişte var ise iktidarın tahakkümünden gmnzde de kaçınmak için anonim kimliklerden yararlanan mizahçılar bulunmaktadır. Mizah iktidarın baskısı ile azalmak yerine bir o kadar artmaktadır. Sadece geleneksel toplumsal iletişim mecralarında bu mizahı görmek mümkün değildir. Yeni iletişim teknolojilerinin özgürlükle ilgili potansiyeli de burada önem kazanmaktadır. Bu bakımdan yaşadığımız dönem de politik mizahın dilinin nasıl dönüştüğünün iletişimsel boyutunu ortaya koymak gerekir.

Çalışmada, bu nedenle Twitter’da, Integramda yer alan ve amaçlı örnekleme yöntemi doğrultusunda tespit edilen politik mizah paylaşımları ve bu paylaşımlarda kullanılan dil, iktidar temsilleri göstergebilimin sunduğu olanaklar ile ele alınacaktır. Bu analiz ile iktidarın paylaşımlarda nasıl anlamlandırıldığı, hangi imgeler ve hangi sembollerle anlatıldığı ve bunun toplumsal sorunların farkındalığı artırmada ne gibi rollerinin olduğu açıklanmak amaçlanmaktadır. Bakhtin’in “*grotesk gerçeklik*” kuramı çalışmanın kuramsal yol göstericisi olacaktır. Bakhtin, “*grotesk gerçekliği*” halkın gülüşü olarak adlandırmakta ve halkın gülüşünün topluma dair olan her şeyi tersine çevirerek konuşulamayanın konuşulmasına, değersizden değerli, değerlinin de değersiz gösterilmesine neden olduğunu belirtmektedir. Paylaşımlarda sosyal medya kullanıcılarının geleneksel politik mizahtan farklı olarak anonim bir mizahı ortaya koymaları ve paylaşımları Bakhtinci bir okumaya tabi tutulacaktır. Bu kuram çerçevesinde çalışmada, politik mizah sosyal medyada, iktidarın yapısını, farklı bir görünüm kazandırarak, insan bedenine daha yakın, maddi ve hissedilebilir imgesel bir yapıya dönüştürdüğü tezi savunulacaktır. Ayrıca, iktidarın da söylemsel bir mücadele alanı olarak mizah alanında hegemonyasını pekiştirmek için bu alanı kullandığı

görülmüştür. Ancak Bakhtinci yaklaşımı ortaya koymadan önce iktidar ve mizah konusu biraz daha derinliğine tartışmak gerekmektedir.

2.Politik Mizah ve Medya

Politik mizah bağlamında medyayı değerlendirmek için öncelikle geleneksel medya ve tahakküm ilişkilerini değerlendirmek gerekir. Hall, medyayı “mesajların üretilmesi, karmaşık söylemlerde düzenlenmiş göstergelerin üretilmesi için toplumsal, ekonomik ve teknik olarak örgütlenmiş aygıtlar” olarak tanımlamıştır (Hall, 1999b: 236). Simgesel mesajların üretimi, kapsamlı bir şekilde anlam bildiren göstergeler sistemi olarak anlaşılan dilin aktarımından geçmeksizin gerçekleştirilemez. Olaylar kendi başlarına anlam bildiremez: olayların anlaşılır olması için gerçek olayları simgesel biçime tercüme eden pratiklerden gereklidir. İşte tam da bu noktada geleneksel medya, iktidar, zenginlik ve tahakküm yapılarını temsil ettikleri veya yansıttıkları ya da tam olarak yansıtmadıkları ile her olayı yapılandırmaktadır. Ayrıca, verili ideolojik yapıları yeniden üreterek toplumsal işlevini yerine getirir. Oysa kodlayıcı profesyoneller yerine getirilen işlevin farkında olmadan kodları zenginlik, tahakküm ve iktidar yapıları lehine yapılandırır. Ancak, bu yapılandırma eylemi yine yansızlık miti ile gerçekleştirilmektedir. Olaylar tek bir tarzda kodlanmaz ancak sistematik olarak başat ideoloji alanı içinde anlamlandırılmaktadır. İzleyicinin rızasını kazanmak amacıyla kod açma yine hegemonik ortamda hegemonik bakış açısı kazandırılmış bireyler tarafından hegemonyayı yeniden inşa eden bir süreçte gerçekleşmektedir. Hegemonik kodlar içinde müzakere alanları tam da söylem içinde anonim ve tabi kesimlerin kendilerini yerleştirdikleri zorunlu mekânları sağlamaktadır.

Ancak yeni iletişim biçimleriyle birlikte bu türden bir işleyiş yine varlığını korumakla birlikte, internetin kontrol edilemez yapısı nedeniyle kimi zaman tahakküm ilişkilerinde kırılmalara neden olmaktadır. Sosyal medyanın aktif kullanımı ile toplumsal muhalif kesimler geleneksel medyadaki görmezden gelme refleksini aşmaktadırlar. Günümüz toplumlarında iletişim biçimleri bu yönde değişmektedir. Bir söylem biçimi olarak mizahın da bir ifade biçimi olarak yeni mecra olan sosyal medyada yer alması kaçınılmazdır. Geleneksel medya ve bu medyanın sahipliği ve iktidar ilişkileri düşünüldüğünde mizahın özellikle politik mizahın, sosyal medya üzerinde yapılması şaşırtıcı değildir. Bütün iktidarlar, kendi hegemonyasını kurduğu medya üzerinde muhaliflerin karşı hegemonik söylemlerinin yer almasını istemezler. Hegemonik söylemsel mücadele alanında, muhalefetin mizah dışında kullanacağı söylemler sınırlıdır. Medya sahiplerinin iktidar ile organik bağı düşünüldüğünde, ideolojik bir aygıtın örtük bir faaliyetinden ziyade günümüz medyasında açıktan ve aleni bir iktidar dili ile yoğrulmuş politik

anlayış temsil edilmektedir. Geleneksel medyanın objektiflik adı altında propagandif tavrı ile kitleleri yönlendirebileceği yönündeki inancının yersiz olduğu açık bir gerçektir. Alternatif medyaların daha etkin olarak kullanıldığı bu dönemde, geleneksel medyanın politik mizah yapmak isteyen kesimin bir alanı olduğu bilinmektedir. Geleneksel medya dili ya da üslubu, gerçeklik iddiası ile hareket etmeye devam ederken, karşıtlıkların oluşurken güçlü olanın dilini kullanmakta bir behis görmemektedir. Neticede ortaya çıkan dururum ise itibarsızlaşmış, propagandif tek yönlü olayları eğip büken bir anlatılar bütününden oluşan bir medyadır. Geleneksel medyada politik aktörler eskiyen politik tavırları ile itibarsızlaşmış bir dil üzerinden absürt politik duruşlar inşa etmektedirler. Oysa yeni politik duruş atomize, anonim ve iktidar baskısından soyutlanmış bir dil aracılığıyla üretilen medya içeriklerine dayanmaktadır. Artık, ister iktidar ister muhalif konumdaki politik aktörler, politik mizahı karşıtlıklar üzerinden kurgulamakta, yeni bir dil ile kendi hegemonik mücadelesini yapabilmektedirler. Bilinenin aksine mizahı sadece muhalifler değil, iktidar da etkin olarak kullanmaktadır. Muhalifler, artık yeni iletişim alanlarını baskıyı savuşturmak için kullanmaktadır. Bu çabada bulunan muhalifler geleneksel mizah formunda olduğu tek bir kişi, tek bir grup ya da kesim olarak hareket etmemektedirler. Adına kolektif mizah denilebilecek bir mizah duygusu ile hareket eden kişi, kişiler, gruplar ve kesimler bir birine eklenerek adeta kartopundan dev bir muhalefet yığınınına dönüşen ortak, anonim bir kitle olmaktadır. Yeni bir tür olan günümüz mizahında, artık bir mizahçının veya soytarının politik iktidarı eleştirmesi beklenmemektedir. Başka bir deyişle, artık mizahın dili geleneksel hiciv dili değildir. Politik mizahçı artık stand-up yapan veya parodi yapan kişiler değildir. Milyonlarca muhaliften oluşan, kolektif bir çabayla üretilmiş ama kimin ürettiği belli olmayan, bir medya içeriğinde kendini gösteren bir mizah türü ortaya çıkmıştır. Kimsenin Donkişot olmak istemediği günümüz dünyasında, milyonlarca kişi bir araya gelerek, kendi Donkişotlarını yaratmaktadır. Toplumsal politikaların gerilediği bir dönemde mizah şahsi bir iş olmaktan ziyade, toplumsal bir boyuta dönüşmüştür. Ancak, kahkahanın yıkıcı gücüne bu kadar büyük bir anlam yüklenmemelidir. Maddi gerçekliğe sahip bir neden ile yapılmayan mizahın haklı bir gücünden söz etmek pek mümkün değildir. İktidarın uygulamaları sıradan yurttaşın aleyhine değilse, politik mizahın bu bakımdan bir geçerliliği olamamaktadır. Bu bağlamda politik mizahın toplumsal yönünü ve toplumsal işlevini Bakhtin'in görüşleri üzerinden daha ayrıntılı olarak ele almak gerekir.

3. Diyalojik söylem olarak mizah ve “groteks gerçeklik” kavramı

İktidar incelemeleri bağlamına, edebiyat eleştirisi alanındaki düşünceleri ile önemli katkı sağlayan Mikhail Bakhtin'in politik mizah

konusunda düşüncelerinden faydalanmak gerekir. Kendi adıyla birlikte anılan “söyleşim (diyalog) tasarımı”yla günümüz çağdaş felsefesine damgasını vuran Mikhail Mikhailoviç Bakhtin (1895-1975), bu tasarımının doğrultusunda kültürün temel sorunlarını ele almıştır. Bakhtin, çok sesli ve çok katmanlı bir dil açısından ideolojik söylemlerin edebi biçimlenişi üzerinde durmuştur (Bakhtin: 2001: 16). Bakhtin, her dil topluluğunun kendince düşünüp dünyayı kendi diliyle gördüğünü ifade etmektedir. Bu anlamda dil her durumda tek bir dilden değil dillerden oluşmaktadır. Bakhtin’in deyişiyle bir *heteroglossia*’dan yani ayrışık konuşma (ayrıldillilik) veya söyleme dünyalarından meydana gelmektedir. Bir dilde yer alan birbirinden farklı dilleri tanımlamaya olanak tanıyacak tek bir ilke ya da dayanak bulunmamaktadır. Bir başka deyişle belli bir dil için geçerli olan belli bir deneyim alanına çoğunluk öteki dillerin deneyim tutumlarıyla yaklaşmamız kaçınılmaz olduğundan, dilleri kendi aralarında söyleşime girmektedirler (Ulaş, 2002: 156-162). Bakhtin, sokratik diyaloglar üzerinde durmaktadır ve sokratik diyalogun iki temel aracı olarak sinkirisis ve anakrisisi ayırmaktadır. Sinkirisis, belli bir konuya ilişkin çeşitli bakış açılarının yan yana getirilmesi anlamına gelirken, anakrisis ise kişinin muhatabının sözlerini meydana çıkarıp kışkırtmaya, onu düşüncesini uzun uzadıya ifade etmesini zorlamaya yönelik bir araç olarak tanımlamaktadır. Bakhtin, Sokratik diyaloglar için tek kişinin hakikate ulaşamayacağını, hakikatin birlikte kavranan bir durum olduğunu belirtmiştir. Diyalogları gerçekleştiren kimselerinde birer ideolog olduklarını vurgulayan Bakhtin, kışkırtma ile söz söylen ve sözü dinleyen arasında dolayimsız bir süreç olarak bulunduğunu belirtir (Köker, 1998: 132-139). Resmi kültüre karşıt olarak konumlanan halk kültürü üzerinde duran Bakhtin, grotesk gerçeklik kavramı ile gülmecenin ve kahkahanın iktidarın uygulamalarının nasıl tersyüz edilebileceğini görüşünü dile getirmiştir (Bakhtin, 2001). Bakhtin, ters yüz edilmiş bir yaşamın dünyanın tersine çevrilmiş tarafı olduğunu dile getirirken egemen olanının alaşağı edildiğini, bu durumun ‘yıkıcı gülme’ ile sağlandığını belirtir.

Grotesk Mizah, tuhaf ya da çirkin, bir bakıma doğal olamayan anlamına gelmektedir (Oxford, 2006: 326). Mimari alanda kullanılan genel itibariyle grotesk, gülünç bir resim türüdür (Yanikkaya, 2003: 15). “Gargoyle”ler grotesk mimarinin en önemli örneklerindendir. Gargoyle’in bazıları gülünç bir görünüme sahipken bazılarının ise korkutucu bir görüntüsü vardır (Cipa, 2008: 16). Bu nedenle groteskin görsel mizahın bir ürünü olan karikatüre benzediği düşünülebilir. Grotesk mizah, aslında kurgusal bir dünyayı insana sunarak paradoksal bir yanılsama amacı taşımaktadır (Fırat, 2018: 34). Bakhtin, grotesk ile gülme ve mizah arasında ilişki kurmaktadır. Bakhtin (2005: 46-48), grotesk ile gerçekliğin uhrevi olan her unsurunun alaşağı edilerek dünyevileştirdiğini belirtmektedir. Bakhtin,

kilisenin toplum üzerindeki tahakkümü şölen ve karnaval ortamlarında tersyüz edilmektedir.

Tüm bu açılardan Bakhtinci bakış açısıyla politik mizahla ilgili şunları söylemek mümkündür. Politik mizah, politika sürecinin bir yapı bozucusu olarak hareket eder. Farklılıkları, çelişkileri ve istenmeyeni politikanın rasyonalitesini bozarak, başka bir bakış açısı ile yeniden oluşturur. Bu kez oluşan gerçeklik gülmece penceresinden herkesin bildiği bir sırrı teşhir eder ve iktidar savunmasız bırakır. Nemrut, ulaşılmaz lider veya iktidar bedenleri bir nevi kutsallıklarından, ulaşılmazlıklarından ve dokunulmazlıklarından ve nihayetinde büyütlü halinden mizahın dokunuşuyla elle tutulur, gözle görülür bir nesneye dönüşür. Bu süreç tarih içerisinde belli dönemlerde farklı biçimlerde yaşanmıştır. Dönemlere göre değişen bu süreçler kimi zaman Midas'ın kulakları olarak öyküleştirilmiştir. Kimi zaman bir soytarının gülmesinde ifade edilirken, kimi zaman bir karikatüristin kaleminde kimi zaman bir dergi kapağında, kimi zaman bir televizyon parodisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk modernleşmesi bağlamında düşünüldüğünde yatkın Türk Tarihinde de bu türden mizah ve iktidar ilişkilerine ilişkin farklı uygulamalara veya farklı mecralarda bu gibi mizah örneklerine rastlamak mümkündür.

4.İktidarın gülmece de temsili ve hegemonik karşıtlıklar

Daha önce bahsedildiği üzere, çalışma için sosyal medyada yer alan “politik mizah” başlığı altında açılan sayfalar taranmıştır. Taramalar sonucunda amaçlı örnekleme capsler, karikatürler ve kurgulanmış filmler incelenmiştir. Bakhtin'in ortaya koyduğu kuramlar doğrultusunda bir söylem analizi yapılmıştır. İktidarın ve muhalefetin hegemonik mücadele için mizah alanında yaptığı mücadeleyi örnekeleyecek görseller Bakhtinci bir okumaya tabi tutulmuştur.

Bakhtin karnavalı, kurulu düzenden bir şekilde bağımsızlaşmayı temsil etmektedir. Bu kurulu düzende yer alan tüm ayrıcalıkların, ayrımların ve diğer toplumsal hiyerarşinin kurallarından bir kenara bırakılmasını ifade etmektedir (Bakhtin, 2005: 36). Karnaval veya mizah baskı görenlerin sahip olduğu muhalif bir kültürü imlemektedir. Dünyanın ters yüz edilmesi ile gerçeklikte ters düz edilmektedir. Karnaveleskin önemli bir biçimi olan Grotesk gerçeklik, toplumsal yapıların alt üst edildiği hiyerarşinin yok sayıldığı, itibarsızlaşmanın bir strateji olarak işlevselleştiği, bedenler üzerinde oynamanın olduğu, bastırılmış gerçeklerin açıklandığı bir sözcelemidir. Bakhtin groteski, bedene ve bedensel aşırılıklara yönelik eğlenceli bir etkinlik olarak görmektedir. Beden ile dünya arasında geçen temel etkinlikler groteskin konusudur. Çarpıtılmış vücutlar, abartılı yüz mimikleri ve hatları ile günümüz mizahında da sıkça kullanılan figürler söz konusudur. Bu tür bedenlerin modern yorumu politik figürlerin çarpıtılmış

karikatürleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle karnaval genç, neşeli, şişmandır, libidosu vardır. Politik mizahın çok farklı alanları birleştirilen basit bir dil ile ifade edilen ancak çarpıcı bir grotesk gerçekliğe büründüğünü söylemek mümkündür. Bu karikatürlerde etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Özellikle beden çizimlerinde bu çarpıcılık ve eleştirisi konusu örtük bir anlatı olarak insanların karşısına çıkmaktadır. Bu duruma şu karikatür örneklemek mümkündür.

Görsel-1: Bütün karikatür ve resimler sosyal medyadan ve anonim kullanıcılardan temin edilmiştir.

Bu karikatürdeki tiplerin göbekli, çarpık çurpuk yüz hatları, garip mimikleri çarpıtılmış vücut hatları ile grotesk bir heykel gibi oldukları ve grotesk gerçekliği imledikleri açıktır. İçerik olarak kullanılan metinde yakın siyasi tarihin önemli bir sözünün farklılaştırılarak yeni bir hale sokulması, doğrudan iktidara da bir gönderme yapılması söz konusudur. Dolaylı bir anlatının olduğu bu karikatürde, mekân olarak kullanılan hapisane ve bu hapisanede bulunan mahkûmların karnaveleks bedenleri ve giysilerdeki renkler mizahın birer unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. İktidarın dolaylı imlendiği bu anlatıda, bedenlerin yine çarpık halleriyle politik bir gerçeklik ve sorun olan kadın cinayetleri konusu, iktidara karşı anlamın yeniden ürettiği eleştirel bir mizaha dönüşmüştür. Bu karikatür sosyal medyada komik bir politik mizah olarak paylaşılma sokulmakta, kolayca paylaşılabilir. Geleneksel medyaya ulaşmanın zorlukları ve maliyeti düşünüldüğünde bu türden bir mizahın yeni medya aracılığıyla kolaylıkla iktidar baskısından uzakta yapılabildiği açık bir gerçektir.

Belirtildiği üzere mizahın gerçekliği üretme ve yeniden inşa etme gücü, kaynağını karnaveleks gerçeklikten almaktadır. Hegemonik söylemlerin nerede bitip nerede başladığını bilmek gülmecenin önemli işlevlerinden bir tanesidir. Yine iktidar da muhalif söylemin sınırlarını çizmek istemektedir.

Hegemonik bir mücadelede sınırların çizilmesi ve bu görünmez duvarların yıkılması ve insanların düşüncelerinde bu türden endişelerin giderilmesi, iktidarın büyüünün bozulmasına bağlıdır. Büyü de bu türden sınırların teşhir edilmesiyle aşılabilmektedir. Mizahın veya gülmecenin bu türden toplumsal işlevi, kamusal bilinç oluşturmak ve bu bilinç ile kitleler hareket ettirmektir. Kitleler, artık ulaşılabilir bir konu veya iktidar nesnesi ile muhatap olabilmektedir. Mizahın ciddiliği ve iktidarı yapı-bozumuna uğratması bu şekilde olmaktadır. Kahkaha ve eğlence, dünyanın temel sorunlarını katlanılır hale getirmesi ve insanların bu temel sorunlarla mücadele etmesine yardımcı olur. Şu karikatür bu bakımdan çok önemlidir.

Görsel-2: Bütün karikatür ve resimler sosyal medyadan ve anonim kullanıcılardan temin edilmiştir.

Yukarıdaki karikatürde tiplerin yine grotesk bir anlayışla çizildiği, kurgulandığı görülmektedir. Kullanılan dil ve mizah bahsedildiği üzere iktidarın dillendirmek istemediği bir dönemde ekonomik sorunların yeniden mizahın dile getirmesi söz konusudur. Mizah dillendirilemeyen dillendirilmesine yardımcı olan bir işleve sahiptir. Bu karikatürde ekonomik sorun dolaylı bir dille ifade edilmektedir. Geleneksel medyanın iktidar dili ile ele aldığı ekonomik konuların muhalefetin dilinden bir ifadesini bu karikatürde görmek mümkündür. Muhalif olanlar, hegemonik söylemsel sınırları görünür hale getirmektedir. Burada getirilen eleştiri, hem ekonomik sorunlara, hem de geleneksel medya ve iktidar ilişkilerinedir. Böylelikle yapılan mizah herkesin bildiği sırları açıklayarak görünür ve konuşulur hale getirmektedir. Muhalif mizah tazında görüleceği üzere genel bir sorunun dile getirilerek iktidarın eleştirilmesi söz

konusudur. Oysa günümüzde hegemonik söylem alanının tartışma konularından birisi de mizahı kimin yapacağıdır. İktidar bu alanı boş bırakmamakta kendi mizahını yapmaktadır. Günümüz mizahı da tam bu nokta düğümlenmektedir. Popülist iktidarların ihtiyaç duyduğu kahramanlık hikâye motifi ile kurgulanmış politik mizah, iktidar tarafından sıkça kullanılmaktadır. Mizah ile yasaklarla mücadele edilmeyeceği anlaşılmakla birlikte, yeni dönem iktidarlar kendi iktidarının mizahını yapmaya başlamışlardır. Bu mizah türü ise iktidarının ya dönüşmesine ya da el değiştirmesini amaçlamaz, muhalifleri hegemonik mücadele alanında marjinalize etmeyi amaçlamaktadır. Karşı hegemonik iktidar ise bu alanda muhalif olmanın yaratıcılığıyla kendi mizahını üretir ve gücünün çelişkili halini yine mizah üzerinden ifade eder. Bu ifade türü eğlenceli, sıradan insanın kendini orada bulduğu ve temsil edildiğini hissettiği bir dil ile inşa edilmektedir.

Misvak
@misvakdergi

#29Ekim

Görsel-3 ve 4: Bu karikatürler sosyal medyadan temin edilmiştir.

İktidar için mizah yine kendi hakikat iddialarının yenilenmesidir. Katılaştan bir tarih söyleminin yeniden ve bu kez resmi kültürün dogmatik ve ciddi yüzünü yeniden üretmektedir. İktidar burada eleştirelmiş gibi yapmaktadır. Eleştiri söz konusudur ancak daha önceki iktidara karşı mizah yapılmaktadır. Özellikle karşı-hegemonik olan muhaliflerin savunduğu fikirlerin eleştirisi üzerine kurulan mizah, bir söylemin gerçeklik algısını ve otoriterlik havasını aşındırmayı amaçlamaktadır. İki farklı hegemonik gücün kendi arasında hegemonyayı mizah üzerinden kurmak ve bu alanda gücünü pekiştirmek istediği açıkça görülmektedir. İktidar, muhalefetin alanı olarak düşündüğü bir alanı tamamen

muhalliflerin eline bırakmak istememektedir. Ancak iktidarın yaptığı mizah kaba bir mizah olarak değerlendirmek gerekir. Bu süreçler özellikle yakın tarihte yaşanan kimi politik eylemlere anti reaksiyon olarak çıkmaktadır. Bir örnek vermek gerekirse:

Görsel-5: Bütün karikatür ve resimler sosyal medyadan ve anonim kullanıcılardan temin edilmiştir.

Geleneksel mizah dilinden farklı olarak sosyal medyada yer alan capsler politik mizahın yeni biçimi olarak ortaya çıkmıştır. Geleneksel mizah dili, üslubu ve biçimi anonim kimliklerin diliyle birleştirilerek, yani *heteroglot* dilleri çarpıştırarak ortaya çıkmaktadır. İktidar söyleminin otoriter havası, bilgiye yönelik hâkimiyetini ters yüz etmekte, itibarı ile ilgili sorunlar yaratır ve elle konulur bir hale dönüştürür. Hakim hegemonik söylemin bu türden kabulleri sorgulanmaya başlar. Bu durumla ilgili iki örnek caps şunlardır:

Görsel-6 ve 7: Bütün karikatür ve resimler sosyal medyadan ve anonim kullanıcılardan temin edilmiştir.

İktidar söyleminin egemen yapısı, bilgiye yönelik hâkimiyetini ters yüz eder, itibarı ile ilgili sorunlar yaratır ve elle konulur bir hale dönüştürür. Hakim hegemonik söylemin gayri resmi gerçeklikle buluşması bu tür capslerle olmaktadır. Bakhtin'e göre de gülme genel geçer kabullerin aklın gayri resmî hakikatiyle olan bağlantısıydı. Mizah dokunduğu herşeyi kendi gerçekliğinde dönüştürerek resmi olan ve kabul edilen hakikati gün yüzüne çıkartmaktadır. Yukarıda yer alan bu tür capsler resmi olan bir gerçekliği dönüştürerek gerçekte var olan sorunların dile getirilmesini sağlamaktadır.

Mizahın en önemli işlevleri arasında karşıtlık oluşturmak ve bu karşıtlıklar üzerinden gerçekliği ters yüz etmektir. Toplumsal ve siyasal gündemin ve bunların kitleye sunulmuş biçimlerinin gülünç hale dönüştürmek amacıyla yapılan mizah, çoğu kez uydurma isimler ve kimliklerle sosyal medyada paylaşılmaktadır.

Yukarıda yer alan capsler böyledir. Bu tür fotoğraflar, muhalif veya iktidar yanlısı kişinin ve ya grubun kendi amaçları doğrultusunda yeniden anlamlandırmak istediği metinlerle ilginçleşmekte, gerçeklik böylelikle ters yüz edilmiş olmaktadır. Farklı anlamlara sahip fotoğraflar, resimler, karikatürler veya kişiler yeni bir anlama kavuşturulmuş olurlar. Yeni ortaya çıkan komik ve mizahi bu durum gülmenin yıkıcı gücüyle gerçekliği tuzla buz etmektedir. Yukarıda yer alan örneklerden yola çıkıldığında da günümüzde politik mizahın hegemonik bir alanda mücadelenin bir başka biçimi olarak var olduğunu söylemek mümkündür.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada, sosyal medya üzerinde yer alan capsler, karikatürler ve politik mizah öğeleri amaçlı örneklem doğrultusunda Bakhtinci bir okumaya tabi tutulmuş ve söylemsel analizleri yapılmaya çalışılmıştır. Yapılan analizde, öncelikle iktidarın hegemonik mücadele içerisinde sanılanın aksine söylemsel bir alan olarak mizahı kabul ettiği ve bu alanda etkin bir çaba sarf ettiği görülmüştür. Özellikle, seçilen karikatürlerde karşıtlıkların kurulumunda düşman göstergesi üzerinden bir mizah yapılmak istenmektedir. Politik mizah olarak kullanılan temaların iktidar dilini ve hegemonik resmi söylemi yansıttığı, ancak kullanılan bu dilin iktidar olmaktan çok muhalefetteymiş gibi yapıldığı kanaatine varılmıştır. İktidar hegemonik bir karşıtlığı ve mücadeleyi yine söylem alanı üzerinden bu kez karşıtlarının dilinden ifade etmektedir.

Geleneksel mizah anlayışından hareket edildiğinde ise muhalif mizahın iktidara yönelik kullandığı dil daha sembolik ve başarılı bir dildir. Resmi ve egemen söylemin ters yüz edilerek dolaylı bir dille yeniden anlamlandırılması söz konusudur. Bilinen Rabia işaretine ekonomik sorunları dile getirmek için sebzeler ile bağdaştırmak ekonomik krizin dolaylı bir anlatımı olmakla birlikte, konuşulamayan konuşma, dile

getirilemeyi dile getirme ihtiyacını gidermektedir. Muhaliflerin yapacağı tek mücadele söylemsel alanda yine mizah yoluyla olmaktadır. Ancak, geleneksel mizahın belli kişiler ve ya belli parodiler veya belli muhalif gruplarca yapılmasından öte, sosyal medyada muhalif anonim kişiler tarafından yapıldığı görülmüştür. Bu durum ise mizahın bilinenin aksine anonim bir kimlikle halen yapılabildiğini göstermektedir. Politik mizah yapılamamaktadır şeklindeki eleştirilerin aslında yukarıda belirtilen açıklamalardan da anlaşılacağı üzere politik mizahın başka bir formda devam etmesi nedeniyle, geçerli olmadığı açık bir gerçektir.

Politik mizah bilinenin aksine etkin bir şekilde sosyal medya aracılığıyla anonim kimlikler üzerinden yapılmaktadır. Ayrıca iktidarın ve muhalefetin geleneksel mizah biçimleri de yine politik karşıtlıklar üzerinden devam etmektedir. Yeni medya politik mizahında formunu değiştirerek, konuşulmayan ya da fazla konuşulanın, yeni mecrası olarak toplumsal eleştirinin ve hegemonik yerini sağlamlaştırmanın mecrası olmuştur.

Kaynakça

- Brandist, C. (2011). Bakhtin ve Çevresi, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Bakhtin, M. (2005). Rabelais ve Dünyası, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bakhtin, M. (2001). Karnavaldan Romana, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bakhtin, M. (2004). Dostoyevski Poetikasının Sorunları, İstanbul: Metis Yayınları.
- Cipa, S. (2008). Carving Gargoyles: Grotesques and Other Creatures of Myth. East Petersburg: Fox Chapel Publishing.
- Devran, Y. ve Gül, M. (2016). “*Mizah Unsurunun Siyasal İletişimde Kullanımı*”, International Journal of Social Science, Sayı: 49, Ağustos 2016: s, 375-389.
- Durmuş, İ. (2005). “Mizah” İslam Ansiklopedisi, (XXX, 205-206). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Eagleton, T. (1996). İdeoloji, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hall, S. (1999a). “*İdeolojinin Yeniden Keşfi: Medya Çalışmalarında Baskı Altında Tutulmanın Geri Dönüşü*”, içinde Medya, İktidar, İdeoloji, (der. ve çev.) Mehmet Küçük, Ankara: Ark Yayınları.
- Fırat, T., E. (2018). Postmodern Çağda Temsil Krizi ve Mizahın Dönüşümü: Siyasal Caps Kültürünün Analizi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Hall, S. (1999a). “*İdeolojinin Yeniden Keşfi: Medya Çalışmalarında Baskı Altında Tutulmanın Geri Dönüşü*”, içinde Medya, İktidar, İdeoloji, (der. ve çev.) Mehmet Küçük, Ankara: Ark Yayınları.
- Hall, S. (1999b). “*Kültür, Medya ve İdeolojik Etki*”, içinde Medya, İktidar, İdeoloji, (der. ve çev.) Mehmet Küçük, Ankara: Ark Yayınları.
- Hall, S. (2003). “*Kodlama ve Kodaçım*”, içinde Söylem ve İdeoloji, (haz.) Barış Çoban ve Zeynep Özarslan, İstanbul: Su Yayınları.
- Hall, S. ve Jaques, M. (1995). Yeni Zamanlar: 1990’larda Politikanın Değişen Çehresi, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İrzik, S. (2001). “*Önsöz*”, içinde Karnavaldan Romana, Mihail Bakhtin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Konur, T. (1995). “Ortaoyunu”. Tiyatro Araştırmaları Dergisi, 12 (12): 47-51.
- Köker, E. (1998). Politikanın İletişimi İletişimin Politikası, Ankara: Vadi Yayınları.
- Nicolas, M. (2007). “Karagöz’de İnsanlık Komedyası”, Irene Fenoglio, Frnçois Georgeon (Ed.), Doğuda Mizah (ss. 65-78). (Çev.: Ali Berktaş). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Oxford. (2010). Oxford Wordpower Dictionary. New York: Oxford University Press.
- Özocak, G. (2011). “*Türkiye’de Siyasi İktidarın Mizahla İmtihanı: İfade Özgürlüğü ve Karikatür*”, Türkiye Barolar Birliği Dersi, Sayı: 94, s:259-294.
- Ulaş, Sarp E. vd.,(2002). Felsefe Sözlüğü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Williams, R. (1990). Marksizm ve Edebiyat, İstanbul: Adam Yayınları.
- Williams, R. (2005). Anahtar Sözcükler, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yanikkaya, Z. (2003). Tiyatroda Grotesk ve Bir Örnek Olarak Fernando Arrabal Tiyatrosu. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yardımcı, İ. (2010). *Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri*, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (2010) 3/2, 1-41.

▪ İŞLETME

TÜRKİYE’DE EMEKLİLİK FONLARININ BAŞARI KARNESİ

Avni Aykutalp Akdağ*

Giriş

Portföy performansı ölçümü yöntemleri 1966 yılında Sharpe Oranı ile önem kazanmaya başlamış ve günümüzde sayıları 100’ü aşmıştır. Performans ölçüm metotları yatırım fonlarına, emeklilik fonlarına ve portföylere uygulanabilmektedir. Tek bir ölçümün yeterli olmaması piyasaların farklı ihtiyaçlarından ve bu konuda yoğun rekabet olmasından kaynaklanmıştır. Dünyada fonlarda yönetilen para miktarı arttıkça rekabette artmıştır. Fonlara yatırımı artırabilmek için fon yöneticilerinin performans karnelerinin iyi olması gerekmektedir. Performansı iyi gösterebilmek için fonun tarzına uygun bir performans ölçütü de kullanılabilmektedir. Winton Capital Management şirketi Sharpe Oranı ve Omega Oranı arasında bir karşılaştırma yapmıştır (Winton, 2003), Sharpe Oranına göre Winton Vadeli İşlem fonu 6. Sıradayken, Omega oranına göre 1.sıraya çıkmaktadır. Böyle bir durumda Sharpe oranına göre yukarıda kalan fonlar Sharpe oranını kullanır ve desteklerken başka bir performans kriterine göre yukarıda çıkacak olan fonlar o kriteri destekleyeceklerdir. Zira fon piyasası genelde temel birkaç performans ölçütüne değer verse de standart bir performans ölçüt veya ölçütleri üzerinde mutabakat oluşmamıştır. Durum böyleyken de akademisyenler diğer performans ölçütlerinin eksiklikleri ortaya çıktıkça yeni ölçümler geliştirmeye devam etmişlerdir. Bu çalışmaların bazıları yayınlandığı şekilde kalmış ve piyasada kullanım alanı bulamamıştır. Bazı yöntemler ilk çıkanlardan olduğu, bazıları hesaplaması kolay olduğu için kullanılmaya devam edilmektedir.

Amaç

2003 yılında ilk kurulan emeklilik fonlarının yıllar içinde sayısı hızla artmış ve değişik yılları kapsayan fakat 5 yıllık süreci geçmeyen çeşitli performans değerlendirme çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmada ki amaç ilk defa 13 yıllık uzun bir dönemi alarak şimdiye kadar uygulanmamış PRAP performans modeli ile emeklilik fonlarının performanslarının ölçülmesidir.

Dünya ve Türkiye’de Yapılan Çalışmalar

1968 yılından günümüze kadar birçok performans ölçümü çalışması yapılmıştır. Bu çalışmalarda fon yöneticilerin performanslarının belli gösterge endekslerine göre daha iyi veya daha kötü olduğu ölçülmekle

* Dr.Öğr.Üyesi,Yeni Yüzyıl Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü,
aykut.akdag@yeniuyuzil.edu.tr

birlikte performans tutarlılığı ve hayatta kalma eğilimleri de incelenmiştir. Performans tutarlılığı bir fon yöneticisinin sadece bir iki yıl başarılı görünüp diğer yıllarda başarısız olup olmadığı anlamına gelmektedir. Başka bir şekilde ifade edilecek olursa fonun geçmiş performansı ve gelecekteki performansı arasında bir korelasyon olması performansın sürdürülebilir olduğunu göstermektedir. Böylece fon yöneticisinin sadece yükselen piyasalarda başarılı olup düşen veya yatay piyasalarda da bu başarıyı devam ettirip ettirmediğini de bakılmaktadır. Performans tutarlılığı fonun her türlü piyasa şartında belli bir getiri sağlayıp sağlayamadığı anlamına da gelmektedir.

Hayatta kalma ise genelde fonların uzun dönemli karşılaştırmaları esasında önem kazanmaktadır. Hayatta kalma fonlar için iyi getiren fonların performans ölçümlerinde yer alması, üst üste kötü performans gösteren fonların ise zaman içinde piyasadan yok olması anlamına gelmektedir. Böylece örneğin belli tip fonların son on yılda gösterge endekslerine göre ne kadar getirdiğini ölçerken düşük getirili fonlar yok olup yerine daha iyi getiri sağlayan fonlar geçtikçe ortalama fon getirileri olduğundan daha yüksek getiriyi gösterebilir.

1968'de Jensen'in yaptığı çalışmada 115 yatırım fonunun performansı 1945-1964 yılları arasında incelenmiş ve performans tutarlılığına rastlanmamıştır.(Jensen, 1968:389-416) 1992 yılında hayatta kalma ile ilgili bir çalışma yapılmış ve kısa dönemli tutarlılığa rastlanmıştır. Aynı zamanda hayatta kalma eğiliminin performans ölçümlerini önemli derecede etkilediğini ve olmadığı halde performans tutarlılığı izlenimi verebileceği sonucuna ulaşmışlardır.(Brown, 1992:553-580) 1993 yılında 165 hisse senedi ağırlıklı yatırım fonu incelenmiş (1974-1988 yılları arasında) ve hem başarılı hem de başarısız fon yöneticileri için tutarlılığa rastlanmıştır.(Hendricks,Patel,Zeckhauser,1993:93-130) 1965-1989 yıllarını kapsayan bir çalışmada, New York Borsası ve Amerikan Borsası hisselerinden oluşan fonlar üç-faktör modeli ile incelenmiştir. Başarılı ve başarısız fon yöneticileri için performans tutarlılığına rastlanmıştır. Ayrıca fon getirileri momentum etkileri göstermişlerdir. Momentum etkisi yükselen hisse senetlerinin daha da yükseleceği, düşen hisselerin daha da düşeceği anlamına gelmektedir. Jegadeesh ve Titman (1993:65-91) çalışmalarında son 3 ay ile son 12 ayda en iyi (kötü) performans gösteren hisse senetlerinin gelecek 12 ayda da iyi (kötü) performans göstermeye devam edeceklerini göstermişlerdir. En iyi performans gösteren hisse senetleri kötü performans gösteren hisse senetlerinden daha riskli bulunmamıştır. Bu yüzden risk ayarlaması yapılan fonlarda getiri aralığı düşeceğine artmaktadır. Daha genel bakılacak olursa geçmişteki başarılı fonlar başarılı olmaya devam etmiş, başarısız fonlar da başarısız olmaya devam etmişlerdir. Performans tutarlılığının sebebi olarak momentum

stratejilerinin kullanılması gözükmetedir. Kahn ve Rudd (1995:43-52) ise 1983-1993 arası hisse senedi fonlarını, 1988-1993 arası ise tahvil fonlarını incelemişlerdir. Performans tutarlılığına az da olsa tahvil fonlarında rastlanırken hisse senedi fonlarında rastlanmamıştır. Malkiel (1995:549-572) ise 1971-1991 yıllarını kapsayan çalışmasında 1970’li yıllarda başarılı fon yöneticilerinde yüksek miktarda performans tutarlılığı bulmuşken 1980’li yıllarda performans tutarlılığına rastlanmamıştır. Uzun dönemli performans tutarlılığına ise hiç rastlanmamıştır. Rastlanılan performans tutarlılığının ise hayatta kalma eğilimi ile ilgili olduğu sanılmaktadır.1985-1994 arasında 270 adet hisse senedi fonunda yapılan çalışmaya göre performans tutarlılığına rastlanmıştır.(Grubber, 1996:783-810)

Özel emeklilik fonları Türkiye’de 2003 yılının sonuna doğru faaliyete başlamışlardır. 68 fon katkı payı toplamaya başlamıştır. 2016’ın sonuna geldiğimizde fon adedi 254’e çıkmıştır. Bu fonlardan 26 tanesi Devlet Katkısı fonlarıdır. 2016 sonu itibariyle 6,6 milyon seviyesinde yatırımcı sayısı vardır. Toplam yönetilen fon tutarı 53 milyar TL’yi aşmıştır. Emekli şirketi sayısı 18’dir. (EGM, 2017). Bir sonraki bölümde Türkiye’de emeklilik fonları üzerinde yapılan çalışmalar incelenecektir.

2008 yılında yapılan bir çalışmada (Korkmaz ve Uygurtürk, 2008: 142) yatırım fonlarının ve emeklilik fonlarının kendi karşılaştırma ölçütlerine göre üstün bir performans gösteremedikleri tespit edilmiştir. Çalışmada elde edilen diğer bir sonuçta emeklilik fonlarının performans ölçütü değerlerinin yatırım fonlarında daha yüksek olduğu gözlemlenmiş dolayısıyla emeklilik fonlarının getirilerinin yatırım fonlarından daha iyi performans gösterdiği saptanmıştır. Bireysel Emeklilik Sistemi’nin önemli bir unsuru olan Emeklilik Yatırım Fonlarının performans değerlendirmesinde, çeşitli performans değerlendirme tekniklerinin bir bütün olarak ele alındığı ve tek bir performans değerine ulaşmak Ocak 2007-Aralık 2008 tarihleri arasında 24 adet aylık döneme ait veriler esas alınarak 12 adet Hisse Senedi Emeklilik Yatırım Fonunun performans değerlendirmesi çok kriterli bir karar verme yöntemi olan TOPSIS ile analiz edilmiştir.(Alptekin ve Şıklar,2009:185-196) Sharpe oranı, M2, Treynor ölçütü ve Jensen Alfası kullanan başka bir çalışma 2003 ve 2006 dönemi verilerini kullanmıştır ve fonları sıralamıştır. (Kurtaran, 2010:218-259) Türkiye’deki emeklilik yatırım fonlarının istatistiksel olarak anlamlı sayılabilecek derecede üstün veya düşük performans gösteremediklerini göstermediği sonucuna ulaşmışlardır. Seçicilik ve zamanlama yeteneğini ölçen bir çalışmada (Altıntaş, 2008:85-110) çoğunluğunun seçicilik ve zamanlama yeteneklerine sahip olmadıkları gözlenmiştir. Ayaydın’ın çalışmasında ise (2013:59-80) 2010 ile 2013 tarihleri arasında Türkiye’de faaliyet gösteren 34 adet Esnek ve Dengeli emeklilik yatırım fonları için

yapılan performans değerlendirmesi sonucunda, söz konusu emeklilik yatırım fonlarının piyasa portföyünün risk-getiri bileşimi ile karşılaştırıldıklarında daha düşük performans gösterdikleri görülmüştür.

Veri Toplama Süreci

Emeklilik fonlarının verilerinin analiz süreci için toparlanmasında çeşitli kısıtlamalar çalışmanın yönünün belirlenmesinde etkili olmuştur. Bunlardan birincisi getiri ve karşılaştırma ölçütlerinin emeklilik şirketlerinin web sitelerinden tek tek toparlanması aşamasındadır. Bazı fonların geçmişe gittikçe karşılaştırma ölçütlerini bulmak mümkün olmamıştır. İkinci olarak aylık bazda karşılaştırma ölçütü verilerini elde etmek mümkün olmamıştır. Bu durumda yıllık bazda karşılaştırma tek çözüm olarak belirlemiştir. 2003-2005 arası kurulan emeklilik fonları yeterli veri sağlasa da son 2 yıl içinde kurulan emeklilik fonlarının verileri sağlıklı bir analiz yapılmasını engellemektedir. Bu yüzden 2013 ve sonrasında kurulan emeklilik fonları çalışma dışı bırakılmıştır. 2003 yılının sonlarına doğru kurulan emeklilik fonları 2004-2016 yılları arasındaki 13 yılı kapsamaktadır. İlerde yapılacak başka çalışmalar yeni kurulan fonlarında sağlıklı bir veri seti ile analiz edilmesine olanak sağlayacaktır.

Veri analizinde ilk emeklilik fonlarının kurulduğu yıl olan 2003 yılı verileri hesaplamada kullanılmayacaktır zira o yıla ait veriler sadece son 2-3 ayı kapsamaktadır. Veriler fonun kuruluş tarihine göre en erken 2004 yılında başlayacak ve 2016 verileri ile sona erecektir. Fonların aylık verileri elde edilebilmekte fakat aylık bazda karşılaştırma ölçütü getirileri yayınlanmamaktadır. Bu yüzden analizler yıllık bazda yapılmıştır. Çalışmadaki hesaplamalarda kullanılan veriler emeklilik şirketlerinin internet sitelerinde her fon için ayrılan sayfada bulunan Sürekli Bilgilendirme Formlarından ve Kamuyu Aydınlatma Platformundan elde edilmiştir.

2016 sonu itibarıyla 254 adet emeklilik yatırım fonu faaliyet göstermektedir. 2016 ve 2015 yıllarında kurulan fonları çalışmadan çıkarırsak inceleyebildiğimiz 155 adet emeklilik fonu bulunmaktadır. Bu fonlardan sadece karşılaştırma ölçütü kullanan fonlar çalışmaya dâhil edilmiştir. Hiç karşılaştırma ölçütü kullanmayan veya fonun kurulumundan itibaren kısmi karşılaştırma ölçütü kullanan fonlar çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Yöntem

1.1 Piyasa Risk Ayarlı Performans Ölçütü (PRAP)

Bu ölçüt 2005 yılında Scholz ve Wilkens (2005) tarafından geliştirilmiştir. Modigliani ve Modigliani'nin (1997) toplam piyasa riski üzerine geliştirilen Risk-ayarlı Performans (RAP) ölçütünün piyasa riski

üzerine ayarlanmış halidir. Piyasa Risk Ayarlı Performans (PRAP) ölçütünün amacı bütün fonları piyasa riskleri eşitlenmiş olarak kıyaslayabilmektir. Beta bir finansal varlığın bir endekse veya piyasaya göre riskini göstermektedir. Bu yüzden piyasa betası her zaman bir olmaktadır. Fonun karşılaştırma ölçütü değerleri ve fon değerleri kullanılarak betası hesaplanmaktadır. Betası birden yüksek ($\beta > 1$) olan fonların riskli varlıklarının bir kısmı fiktif olarak satılmış, yerine gerektiği kadar fiktif risksiz varlık alınmış olarak betası bire indirilir. Betası 1'den az olan fonlar da betaları bire yükselecek kadar risksiz varlık oranından fiktif borç vererek betalarını bire yükseltirler. Alımı veya satışı yapılacak fiktif varlıkların oranı aşağıdaki şekilde hesaplanır:

$$\left\{ d_i = \frac{1}{\beta_i} - 1 \right\}$$

Bu işlem sonucunda fonun betasını bire indirecek bir katsayı hesaplanmaktadır. Betası birden büyük ise bire bölününce birden az bir sayı elde edilmekte, bu sayı da bir 'den çıkarılınca eksi bir sayı elde edilmektedir. Betası bir 'den küçük olan fonlarda ise bu hesaplama sonucunda artı bir sayı elde edilmektedir.

PRAP ise aşağıdaki şekilde hesaplanır:

$$\begin{aligned} \text{PRAP} &= \mu_{\text{prap}} = (1 + d_i)\mu_i - d_i r_f \\ &= \{ \mu_i + d_i (\mu_i - r_f) \} \end{aligned}$$

μ_i : Fonun getirisi

d_i : Fonun betasını bire getiren katsayı

r_f : Risksiz Getiri oranı

Betayı bir'e getiren katsayı ile fonun getirisi eksi risksiz getiri oranı çarpılarak, fonun riski artırılır veya azaltılır. Örneğin betası 1.5 olan fonun düzeltme katsayısı -0.33 olmaktadır. Fonun getirisinden risksiz getiri oranı çıkarılıp -0.33 ile çarpılınca ortaya çıkan eksi sayı fonun getirisinden çıkarılarak betası bir olan bir fon getirisine indirilmiş olmaktadır. Ters işlem ise betası bir'den az olan fonlar için geçerlidir. Bu defa fonun getirisine düzeltme kat sayısı çarpı (fon getirisi- risksiz getiri) eklenerek getirisi yükseltilir.

Betaları bir olan bütün fonlar kendi karşılaştırma ölçütleri ile kıyaslanabilir. PRAP'si karşılaştırma ölçütünün üzerinde olan fonlar artı değer kazandırmış, diğer bir deyimle aktif yönetim yaparak artı değer yaratmış fonlardır. PRAP'si karşılaştırma ölçütünün altında kalan fonlar ise eksi değer kazandırmış fonlardır.

PRAP'nin bir başka avantajı ise fonun getirisi ile karşılaştırma ölçütünün getirisinin yatırımcı tarafından kolaylıkla anlaşabilecek yüzde

bazında karşılaştırılmasına olanak vermesidir. Böylece yıl bazında fon karşılaştırma ölçütünün kaç puan üstünde veya altında kaldığı görüldüğü gibi, fonun halka arzından itibaren toplamda ne kadar puanlık artı değer yaratıldığı da anlaşılmaktadır.

1.2 PRAP ve Risksiz Getiri Oranı

PRAP hesaplamasında risksiz getiri oranı (r_f) kullanılmaktadır. Risksiz getiri piyasadaki en kısa vadeli ve en düşük riske sahip olduğu düşünülen finansal varlığın getirisi olarak alınmaktadır. Genelde en kısa vadeli Hazine Bonosu oranı risksiz getiri oranı yerine kullanılmaktadır. Risksiz faiz oranının kullanılma nedeni her yatırımcının bu varlıktan alarak getirisine sahip olabilme kolaylığıdır. Fonların risksiz getiri oranından daha yüksek getiri sağlamaları gerekmektedir zira daha yüksek risk almaktadırlar. Gelişmiş ülkelerde risksiz faiz oranı genelde en kısa vadeli hazine bonusu olarak alınmakta ve düşük faiz sağlamaktadır. Türkiye’de her yatırımcı kolaylıkla hazine bonusu alabilmektedir. Bu çalışmada Türkiye Kurumsal Yatırımcılar Derneği’nin KYD 91 günlük Kamu İç Borçlanma Araçları endeksi değerleri kullanılmıştır.

Aşağıdaki tablodan da görüleceği gibi örneğin 2004’te halka arz olan bir fonun risksiz faiz oranı %13,98 gibi yüksek bir faiz oranı ile hesaplanmaktadır. Normal şartlarda bu bir sorun yaratmasa da betası çok düşük çıkan bazı fonlarda fiktif olarak bono alımı yapıldığında düşük getirili bir fonun PRAP ölçütü çok yüksek çıkabilmektedir. Bu sorun risksiz faiz oranı kullanan bütün ölçüm metotlarında görülecektir. Risksiz faiz oranının yüksek olması fon yöneticilerinin de işini zorlaştırmaktadır. Karşılaştırma ölçütlerini geçebilme zorluğunun yanında risksiz faiz oranını geçme zorluğu da eklenmektedir. Karşılaştırma ölçütüne göre daha fazla risk alıp risksiz faiz getirisinin altında kalmak fon yöneticileri ve yatırımcılar açısından negatif bir etki yaratacaktır.

Tablo 1: Başlangıç Yılına göre Ortalama Bono Getirisi

Yıl Aralığı	91 günlük Bono Ortalama Getiri
2004-2016	12,91%
2005-2016	11,77%
2006-2016	11,28%
2007-2016	10,86%
2008-2016	10,03%
2009-2016	9,03%
2010-2016	8,49%

2011-2016	8,60%
2012-2016	8,88%
2013-2016	8,68%
2014-2016	9,44%
2015-2016	9,60%
2016	9,81%

Kaynak:TKYD, <http://www.tkyd.org.tr/T/uyegiris.aspx?ReturnUrl=../T/endeksdegerarsiva.aspx> verileri ile tarafımızdan hesaplanmıştır.

1.3 PRAP ve Beta Hesaplaması

PRAP yönteminde fonların risklerinin eşitlenmesi yapılacak işlemlerden biridir. Beta oranı bir 'den yüksek olan fonlar karşılaştırma ölçütlerine göre yüksek risk almış sayılmaktadırlar. Beta oranı bir 'den düşük olan fonlar ise karşılaştırma ölçütüne kıyasla daha az risk almışlardır. Betası bir 'den yüksek olan fonların betaları karşılaştırma ölçütünün beta değeri olan bir'e çekilecek, bir 'den az olanların betası ise karşılaştırma ölçütünün betası olan bir'e yükseltilecektir.

Beta oranını hesaplamak bir bağımlı bir de bağımsız değişken seçilmesi gerekmektedir. Tamamı hisse senedinden oluşan bir fon olursa fon getirilerini bağımlı değişken, Borsa İstanbul endeksi getirilerini de (BİST100) bağımsız değişken olarak seçebiliriz. Emeklilik fonlarının hemen hemen tamamının karşılaştırma ölçütlerinde birden fazla finansal varlık olması nedeniyle fon getirilerini bağımlı değişken olarak kullanmak ve karşılaştırma ölçüt getirilerini bağımsız değişken olarak kullanmak gerekmektedir. Bu aşamada regresyon analizi yaparak fonların betası hesaplanmaktadır.

Bir bağımlı değişken ve bir bağımsız değişken kullanıldığından basit doğrusal regresyon uygulanmıştır. Regresyon uygulamasında ana amaç bağımsız değişken yani beta değerinin bulunmasıdır. Regresyon sonuçları üretildikten sonra asıl elde etmemiz gereken değer beta değeri olduğu için ayrıca bir t-testine ve regresyon denklemi kurmaya gerek kalmamaktadır.

2. Emeklilik Yatırım Fonlarının PRAP'ye Göre Değerlendirilmesi

Bu çalışmada fonlar ait oldukları fon grupları içinde değerlendirilecektir. Aynı grup içinde de olsalar her fonun başlangıç tarihi farklı olduğu, risksiz faiz oranı olarak kullanılan KYD 91 günlük Kamu İç Borçlanma Araçları endeksinin farklı getirilerine tabii olduğu için değerlendirmelerin bu gerçekleri gözetenek yapılması gerekmektedir.

Fon getirileri geometrik olarak hesaplanmaktadır.(Jacquier, Kane ve Marcus, 2003:46-53) Fonları birbirleriyle kıyaslamak bir hususa daha

dikkat edilmelidir. Örneğin 2004 yılında kurulmuş bir fonun geometrik getirisi 2010 yılında kurulmuş olan bir fonun geometrik getirisinden yüksek olabilir. Bu birinci fonun daha başarılı olduğunu direkt olarak göstermemektedir, zira yatırım araçlarının getirilerinin 2004-2010 arasında yüksek olmasından dolayı daha eski fonun toplam getirisi yüksek olabilir. Daha sağlıklı kıyaslama için önce tablolardaki “Yıllık Fazla Getiri” sütununa bakılması uygun olacaktır. Bu sütun her fonun kurulduğundan beri yüzde olarak karşılaştırma ölçütü ve piyasaya eşdeğer risk açısından ilave ne kadar kazandırdığı veya kaybettirdiğini göstermektedir. Diğer rakamlar ise fonun kuruluşundan itibaren ne kadar geometrik getiri sağladığını ve fonun beta değerlerini göstermektedir.

PRAP’ye göre değerlendirilen fonların aşağıdaki tablolarında beta değeri fonun kendi karşılaştırma ölçütüne göre risk seviyesini göstermektedir. Bir’in üzerinde ki beta değeri fonun karşılaştırma ölçütüne göre daha riskli olduğunu, bir’in altındaki değer ise fonun karşılaştırma ölçütüne göre daha az riskli olduğunu göstermektedir. PRAP fonun getirilerini bir’e eşitledikten sonraki getirisini göstermektedir. Fon ölçüt getirisi yıllık bazda fon ölçütünün getirisini göstermektedir. Yıllık fazla getiri ise karşılaştırma ölçütünün üzerinde yıllık bazda sağlanan ekstra getiridir. Bu sütundaki eksi değer karşılaştırma ölçütünün getirisine ulaşamadığını göstermektedir.

2.1 Gelir Amaçlı Kamu İç Borçlanma Araçları Emeklilik Fonları

Faiz geliri elde etmeyi hedefleyen fonlardır. Bu grupta 12 adet fon bulunmaktadır. Sadece bir fon karşılaştırma ölçütünden daha yüksek getiri sağlamıştır. Bu fonunda betası düşük olduğundan PRAP düzeltmesi sonucunda yüksek getiri sağlıyor görünmektedir. Bu fon volatilitesi düşük olduğundan emekli fonları sepeti tarzında yatırımlarda sepetinde volatilitesini azaltacaktır. Bu grupta getirilerin düşük olmasının temel sebebi aktif yönetim yaparak 3 aylık hazine bonusu getirilerinin geçilmesinin zorluğu ve fon yönetim giderleridir.

Tablo 2: Gelir Amaçlı Kamu Borçlanma Araçları Emeklilik Fonları Getirileri

Fon Kodu	Geometrik Getiri	Beta Değeri	PRAP	Fon Ölçüt Getirisi	Yıllık Fazla Getiri
VEC	%5.49	0.38	%10.53	%7.67	%2.86
AMA	%12.48	1.16	%12.42	%12.78	-%0.36
AMB	%9.57	0.95	%9.59	%10.13	-%0.54
BGK	%8.27	0.85	%8.57	%9.37	-%0.80
MHG	%6.01	0.85	%6.54	%7.54	-%1.00

AE2	%12.27	1.05	%12.24	%13.69	-%1.45
MHK	%5.23	0.78	%6.31	%7.88	-%1.57
ANG	%9.54	0.9	%9.78	%11.43	-%1.65
BEK	%11.69	1	%11.69	%13.55	-%1.86
ATK	%8.71	0.81	%9.31	%11.32	-%2.01
VEK	%6.84	0.8	%7.40	%9.60	-%2.20
IEG	%11.34	0.85	%11.61	%14.16	-%2.55

Kaynak: Tarafımızdan hesaplanmıştır

2.2 Kamu İç Borçlanma Araçları Emeklilik Fonları

Bu grupta 11 adet fon bulunmaktadır. Sadece bir fon karşılaştırma ölçütünden daha yüksek getiri sağlamıştır.

Tablo 3: Kamu İç Borçlanma Araçları Emeklilik Fonu Getirileri

Fon Kodu	Geometrik Getiri	Beta Değeri	PRAP	Fon Ölçüt Getirisi	Yıllık Fazla Getiri
GKB	%10.16	0.85	%10.44	%10.20	%0.24
GEK	%12.39	1.23	%12.29	%12.59	-%0.30
GHF	%10.09	0.97	%10.15	%10.48	-%0.33
BPF	%8.51	0.91	%8.67	%9.27	-%0.60
AEK	%11.43	0.84	%11.50	%12.16	-%0.66
IEB	%4.48	1.12	%3.87	%4.54	-%0.67
HHK	%6.11	0.98	%6.16	%7.40	-%1.24
AVK	%12.10	0.91	%12.18	%13.48	-%1.30
BPG	%1.20	1.2	%10.68	%12.52	-%1.84
HEK	%5.44	0.85	%6.01	%8.13	-%2.12
ZHG	%5.31	1.37	%4.42	%6.93	-%2.51

Kaynak: Tarafımızdan hesaplanmıştır

2.3 Kamu Dış Borçlanma Araçları

Hazine'nin yurtdışında ihraç ettiği döviz bazlı tahvillere yatırım yapan fonlardır. Bu kategoride 9 adet fon bulunmaktadır. Sadece bir fon başabaş noktasını yakalamıştır. Diğer 8 fon %1 ile %6'ya yakın oranlarda hedefin gerisinde kalmışlardır.

Tablo 4: Kamu Dış Borçlanma Araçları Emeklilik Fonu Getirileri

Fon Kodu	Geometrik Getiri	Beta Değeri	PRAP	Fon Ölçüt Getirisi	Yıllık Fazla Getiri
GHK	%11.23	0.8	%11.36	%11.25	%0.11
GHG	%12.55	0.89	%12.60	%13.79	-%1.19
ZHD	%12.19	0.83	%12.93	%14.59	-%1.66
BPU	%10.51	0.88	%10.85	%12.72	-%1.87
HHG	%13.48	1.03	%13.34	%15.21	-%1.87
AVB	%13.00	0.98	%13.04	%14.98	-%1.94
BPK	%10.58	1.11	%10.35	%13.64	-%3.29
EIK	%12.09	0.49	%14.25	%17.60	-%3.35
EIF	%8.36	1.01	%8.34	%14.03	-%5.69

Kaynak: Tarafımızdan hesaplanmıştır

2.4 Gelir Amaçlı Kamu Dış Borçlanma Araçları Emeklilik Fonları

Türkiye Hazine'sinin yurtdışında ihraç ettiği döviz bazlı olup faiz getirisi sağlayan ürünlere yatıran fonlardır. Türk Lira'sının değer kazandığı dönemlerde getiri faiz-döviz değer kaybı olurken, Türk Lira'sının değer kaybettiği dönemde getiri faiz+döviz değer kazancı olmaktadır. Bu grupta 14 fon bulunmaktadır. Sadece tek bir fon artı getiri sağlamıştır. Bu fonların farklı yıllarda kurulduğunu, farklı fon yöneticileri ve kurumlar tarafından yönetildiğini göz önüne alacak olursak karşılaştırma ölçütlerinin tutturulamaması aktif yönetimin başarılı sonuçlar vermediğini göstermektedir. Pasif bir şekilde yönetilecek ve yönetim giderlerinin düşük tutulabileceği bir fon son 10 yılda çok daha başarılı olacaktır.

Tablo 5: Gelir Amaçlı Kamu Dış Borçlanma Araçları Emeklilik Fon Getirileri

Fon Kodu	Geometrik Getiri	Beta Değeri	PRAP	Fon Ölçüt Getirisi	Yıllık Fazla Getiri
HED	%8.79	0.95	%9.22	%8.82	%0.40
AUG	%9.99	0.85	%10.51	%10.82	-%0.31
HS1	%10.16	0.85	%10.45	%11.09	-%0.64
AH3	%12.68	0.95	%12.69	%14.10	-%1.41
AZD	%12.99	0.79	%13.01	%14.52	-%1.51
BED	%9.79	1.04	%9.65	%11.24	-%1.59

BKB	%12.87	1.17	%12.46	%14.10	-%1.64
AMG	%12.77	0.87	%12.80	%14.47	-%1.67
AH4	%9.34	0.89	%9.76	%11.67	-%1.91
AZM	%12.69	0.89	%12.92	%15.35	-%2.43
MHD	%10.14	1.12	%10.02	%12.56	-%2.54
AVG	%11.18	0.92	%11.33	%13.96	-%2.63
AMR	%9.03	1.00	%9.04	%11.94	-%2.90
VET	%13.49	1.01	%13.45	%16.63	-%3.18

Kaynak: Tarafımızdan hesaplanmıştır

2.5 Özel Sektör Borçlanma Araçları

Sadece 2 adet fon vardır. İkisi de hedefin altında kalmıştır.

Tablo 6: Özel Sektör Borçlanma Araçları Emeklilik Fonu Getirileri

Fon Kodu	Geometrik Getiri	Beta Değeri	PRAP	Fon Ölçüt Getirisi	Yıllık Fazla Getiri
GHO	%7.72	1.07	%7.65	%8.27	-%0.62
GHD	%5.59	0.92	%5.85	%7.50	-%1.65

Kaynak: Tarafımızdan hesaplanmıştır

2.6 Karma Emeklilik Fonları

Tek bir fon vardır ve hedefin altında kalmıştır.

Tablo 7: Karma Emeklilik Fon Getirileri

Fon Kodu	Geometrik Getiri	Beta Değeri	PRAP	Fon Ölçüt Getirisi	Yıllık Fazla Getiri
ANE	%10.71	0.85	%10.89	%12.15	-%1.26

Kaynak: Tarafımızdan hesaplanmıştır

2.7 Büyüme Amaçlı Karma Borçlanma Araçları Emeklilik Fonları

Kamu ve özel sektör borçlanma araçlarından oluşmaktadır. Grupta bir adet fon bulunmaktadır. Karşılaştırma ölçütünü az da olsa geçme becerisini göstermiştir.

Tablo 8: Büyüme Amaçlı Karma Borçlanma Araçları Emeklilik Fon Getirileri

Fon Kodu	Geometrik Getiri	Beta Değeri	PRAP	Fon Ölçüt Getirisi	Yıllık Fazla Getiri
IEK	%14.09	0.84	%14.31	%13.92	%0.39

Kaynak: Tarafımızdan hesaplanmıştır

2.8 Borçlanma Araçları Emeklilik Fonu

Bu grupta 3 adet fon bulunmakta, hiçbir fon hedefi tutturamamaktadır.

Tablo 9: Borçlanma Araçları Emeklilik Fon Getirileri

Fon Kodu	Geometrik Getiri	Beta Değeri	PRAP	Fon Ölçüt Getirisi	Yıllık Fazla Getiri
AZK	%12.47	1.2	%12.40	%12.69	-%0.29
AZA	%10.81	0.95	%10.82	%11.59	-%0.77
EIG	%7.08	1.12	%6.76	%8.98	-%2.22

Kaynak: Tarafımızdan hesaplanmıştır

2.9 Gelir Amaçlı Esnek Emeklilik Fon Getirileri

Fon portföyünün tamamını yerli ve yabancı varlık türlerinin tamamına veya bir kısmına yatıran ve temettü, faiz veya kira sertifikası geliri elde etmeyi hedefleyen fonlardır. Genelde esnek fonlar yapı itibarıyla karşılaştırma ölçütü olmayan fonlardır. Geçmişte esnek olarak adlandırılan bazı fonların başka gruplara kayması nedeniyle bu kategoride sadece 2 adet fon bulunmaktadır. Bir tanesi az farkla hedefi tutturamamışken, diğer fon dikkat çekici şekilde hedeften uzakta kalmıştır.

Tablo 10: Gelir Amaçlı Esnek Emeklilik Fon Getirileri

Fon Kodu	Geometrik Getiri	Beta Değeri	PRAP	Fon Ölçüt Getirisi	Yıllık Fazla Getiri
AG4	%11.20	1.02	%11.18	%11.59	-%0.41
EIY	%5.26	1.62	%3.97	%8.27	-%4.30

Kaynak: Tarafımızdan hesaplanmıştır

2.10 Büyüme Amaçlı Hisse Senedi Emeklilik Fonu

Fon portföyünün en az %80'ini borsada işlem gören ortaklıkların paylarına yatıran ve sermaye kazancı elde etmeyi hedefleyen fonlardır. Önceki gruplarda görülen karşılaştırma ölçütünün gerisinde kalma durumu bu grupta tamamen değişmiştir. Gruptaki 10 fonun 7'si karşılaştırma

ölçütünden daha iyi sonuçlar elde etmiştir. Fonlardan 4'ü %1 üstü yıllık fazla getiri sağlamıştır. Bu noktada bu gruptaki fonları başarılı sayabiliriz.

Tablo 11:Büyüme Amaçlı Hisse Senedi Emeklilik Fonları

Fon Kodu	Geometrik Getiri	Beta Değeri	PRAP	Fon Ölçüt Getirisi	Yıllık Fazla Getiri
AHB	%10.41	1.07	%10.33	%8.44	%1.89
AEB	%11.49	1.03	%11.48	%9.85	%1.63
ALH	%13.51	1.05	%13.48	%11.87	%1.61
HES	%9.14	1.01	%9.14	%7.92	%1.22
IEH	%13.14	1.02	%13.14	%12.16	%0.98
AVH	%8.65	1.09	%8.47	%7.56	%0.91
AZH	%11.12	1.02	%11.11	%10.57	%0.54
MHH	%5.99	1.14	%5.62	%7.11	-%1.49
BEH	%9.90	1.02	%9.84	%11.76	-%1.92
VEH	%12.32	1.23	%11.71	%14.48	-%2.77

Kaynak: Tarafımızdan hesaplanmıştır

2.11 Hisse Senedi Emeklilik Fonu

10 adet fon bu grupta bulunmaktadır. 2 fon hariç diğer fonlar hedefi geçmişlerdir.2 fon senelik bazda %3'ün üzerinde fazla getiri sağlamıştır.

Tablo 11:Büyüme Amaçlı Hisse Senedi Emeklilik Fon Getirileri

Fon Kodu	Geometrik Getiri	Beta Değeri	PRAP	Fon Ölçüt Getirisi	Yıllık Fazla Getiri
GEG	%10.10	1.03	%10.06	%6.28	%3.78
CHH	%16.86	1.16	%15.91	%12.55	%3.36
ANS	%13.52	1.13	%13.32	%10.07	%3.25
GHH	%6.58	1.00	%6.59	%4.15	%2.44
GEH	%12.93	1.02	%12.93	%10.80	%2.13
EIH	%15.64	1.26	%14.48	%12.84	%1.64
HHB	%7.47	1.12	%7.32	%6.37	%0.95
BPH	%12.26	1.04	%12.24	%11.58	%0.66
ZHB	%4.34	1.01	%4.28	%4.33	-%0.05
AEH	%10.62	1.00	%10.62	%11.65	-%1.03

Kaynak: Tarafımızdan hesaplanmıştır

2.12 Para Piyasası Likit-Kamu Emeklilik Fonu

Fon portföyünün en az %80'ini, kamu borçlanma araçlarının konu olduğu ters repoya, devlet iç borçlanma senetlerine ve 28/3/2002 tarihli ve 4749 sayılı Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanun çerçevesinde kurulan varlık kiralama şirketleri tarafından ihraç edilen kira sertifikalarına yatırmak kaydıyla, fon varlıklarını Takasbank para piyasası işlemleri dahil para piyasası fonu tanımında yer alan vade yapısına sahip para ve sermaye araçlarında değerlendiren fonlardır. Bu gruptaki yatırımcı yatırım fonlarındaki likit fon yatırımcısından farklı amaçlara sahip olmalıdır. Yatırım fonunda risk almama ve her an nakite dönebilme amacı bulunmaktadır. Emeklilik fonunda ise yatırım uzun dönemli yapıldığı için hedef likidite değil fakat sistemde 10 yıl kalınacak olmasına rağmen risk iştahının az olması sebebiyle az getiri az riskin hedeflenmesidir Kamu İç Borçlanma Araçları fonlarında rastladığımız sonuçlar burada da kendini tekrar etmektedir. 3 adet fonun 3'ü de karşılaştırma ölçütünün altında kalmıştır. Önceki gruplardaki gibi burada da yönetim gideri karşılaştırma ölçütünün gerisinde kalınmasının temel sebeplerindendir. Zira beta oranlarına bakıldığında hemen hepsi “1” civarındadır. Yani risk miktarı karşılaştırma ölçütü ile paralel sayılabilir.

Tablo 12: Para Piyasası Likit-Kamu Emeklilik Fon Getirileri

Fon Kodu	Geometrik Getiri	Beta Değeri	PRAP	Fon Ölçüt Getirisi	Yıllık Fazla Getiri
MHL	%6.18	0.93	%6.39	%7.21	-%0.82
EIP	%6.37	0.97	%6.46	%7.69	-%1.23
ANK	%9.84	0.98	%9.88	%11.18	-%1.30

Kaynak: Tarafımızdan hesaplanmıştır

2.13 Para Piyasası Likit-Esnek Emeklilik Fonu

Bir üst grupta olduğu gibi bu grupta da bulunan 3 fon hedefin altında kalmıştır.

Tablo 13: Para Piyasası Likit-Esnek Emeklilik Fon Getirileri

Fon Kodu	Geometrik Getiri	Beta Değeri	PRAP	Fon Ölçüt Getirisi	Yıllık Fazla Getiri
HEP	%6.00	0.91	%6.53	%7.23	-%0.70
AMP	%10.78	1.07	%10.63	%11.56	-%0.93
IER	%10.85	0.94	%10.98	%11.99	-%1.01
BEL	%10.29	0.90	%10.58	%11.81	-%1.23

Kaynak: Tarafımızdan hesaplanmıştır

2.14 Para Piyasası Emeklilik Fonu

Para piyasası genel kategorisi altındaki bu 3.grupta da durum değişmemiştir, 7 fonda fon ölçüt getirisinin altında kalmıştır.

Tablo 14: Para Piyasası Emeklilik Fon Getirileri

Fon Kodu	Geometrik Getiri	Beta Değeri	PRAP	Fon Ölçüt Getirisi	Yıllık Fazla Getiri
GEL	%11.07	1.18	%10.79	%11.34	-%0.55
AVL	%10.46	0.75	%11.27	%11.97	-%0.70
AE1	%10.92	1.08	%10.77	%11.64	-%0.87
BPL	%10.89	0.84	%11.03	%11.96	-%0.93
ZHR	%7.16	1.2	%6.92	%7.85	-%0.93
AZL	%10.58	1.1	%10.38	%11.63	-%1.25
HHP	%6.60	1.15	%6.30	%7.71	-%1.41

Kaynak: Tarafımızdan hesaplanmıştır

2.15 Değişken Fonlar

Portföy sınırlamaları itibarıyla yukarıdaki türlerden herhangi birine girmeyen fondur. 15 fon bulunmasına rağmen ve daha esnek yapıda olması, dolayısıyla fon yöneticisine farklı seçenekler sunmasına rağmen sadece 3 fon yıllık bazda fazla getiri sağlamışlardır. Bunlar içinden tek bir fon %2'nin üzerinde getiri sağlamıştır.

Tablo 15: Değişken Emeklilik Fonu Getirileri

Fon Kodu	Geometrik Getiri	Beta Değeri	PRAP	Fon Ölçüt Getirisi	Yıllık Fazla Getiri
IEF	%11.13	0.95	%11.19	%9.03	%2.16
MHY	%7.89	0.86	%8.08	%7.84	%0.24
AZY	%7.70	0.98	%7.76	%7.59	%0.17
GHT	%6.67	0.97	%6.73	%7.01	-%0.28
AEG	%11.71	0.93	%11.71	%12.05	-%0.34
EIE	%11.77	1.42	%11.26	%11.85	-%0.59
MHE	%6.57	0.79	%7.23	%7.84	-%0.61
IEA	%8.05	0.87	%8.78	%9.43	-%0.65
IEE	%12.23	0.75	%12.46	%13.13	-%0.67
EHG	%9.72	1.06	%9.68	%10.47	-%0.79

HEB	%6.58	0.96	%6.67	%7.47	-%0.80
AVD	%11.31	0.99	%11.33	%12.27	-%0.94
BGE	%6.51	0.76	%7.64	%8.83	-%1.19
BEE	%10.47	0.80	%11.09	%13.67	-%2.58
CGE	%5.57	2.11	%4.45	%7.84	-%3.39

Kaynak: Tarafımızdan hesaplanmıştır

2.16 Emanet Fonları

Fon, portföyünün tamamı devamlı olarak, vadesine en fazla 184 gün kalmış likiditesi yüksek para ve sermaye piyasası araçlarından oluşan ve portföyünün ağırlıklı ortalama vadesi en fazla 45 gün olarak ayarlanan gruptadır. Bütün kısa vadeli fonlar gibi hedefi tutturmak konusunda başarılı olunamamıştır.

Tablo 16: Emanet Emeklilik Fonu Getirileri

Fon Kodu	Geometrik Getiri	Beta Değeri	PRAP	Fon Ölçüt Getirisi	Yıllık Fazla Getiri
ALL	%8.70	0.86	%9.39	%10.71	-%1.32
AZE	%8.58	0.94	%8.78	%10.78	-%2.00
BPM	%8.36	0.86	%9.08	%11.50	-%2.42

Kaynak: Tarafımızdan hesaplanmıştır

2.17 Endeks Fonlar

Fon portföyünün en az %80'i SPK tarafından uygun görülen bir endeks kapsamındaki varlıkların tümünden ya da örnekleme yoluyla seçilen bir kısımdan oluşan ve baz alınan endeks ile fonun birim pay değeri arasındaki takip farkı ve takip hatasını yönetmeliğe uygun şekilde hesaplayan fondur. Gruptaki tek fon az farkla fon ölçüt getirisini geçmiştir.

Tablo 17: Endeks Emeklilik Fonu Getirileri

Fon Kodu	Geometrik Getiri	Beta Değeri	PRAP	Fon Ölçüt Getirisi	Yıllık Fazla Getiri
AEU	%7.95	1.02	%7.86	%6.98	%0.88

Kaynak: Tarafımızdan hesaplanmıştır

2.18 PRAP Analizi ve Genel Değerlendirme

Önceki bölümde emeklilik fonlarının ait oldukları gruplar bazında incelemeleri yapılmıştır. Bu bölümde hangi gruba ait olursa olsun PRAP kriterlerine uygun olduğu için analizi yapılan 108 fonun toplu

değerlendirmesini yapılacaktır. Yatırımcının emeklilik fonundan elde edebileceği toplamda 2 getiri bulunmaktadır. Birincisi yatırım yaptığı fonların getirileri, ikincisi ise devletin Bireysel Emeklilik Sistemini (BES) teşvik etmek için sağladığı avantajlardır. Devletin sağladığı avantaj 2004-2012 yılları arası belli bir tavana kadar BES ödemelerinin gelir vergisinden muaf olmasıydı. 2013'ten itibaren ise devlet avantajı belli bir üst limite kadar yatırımcının yatırdığı miktarın %25'i kadar katkıda bulunmasıydı. Bu katkı çok önemli bir katkıdır. Bir örnekle açıklayacak olursak sene başında 500 TL yatıran bir yatırımcı devletten de 125 TL portföyüne ilave giriş sağlamaktadır. Fonun karşılaştırma kriteri'nin bir yılda %10 getiri sağladığını fakat fonun başarısız olup %0 getiri sağladığını varsayalım. Yatırımcının sene başında 500 TL olan portföy değeri (katkı payının da getirisinin %0 olduğunu düşünürsek) sene sonunda 625 TL olacaktır. Bu bir yılda %25'lik çok yüksek bir getiri demektir. Bu noktada önemli bir noktanın vurgulanması gerekmektedir. Devletin katkısı fonların düşük getiriler sağlamasının önüne geçmemelidir. Fonlar ait oldukları kurumlara kar sağlarken yatırımcıları da ikinci plana atmamalıdır.

Fonların incelendiği dönemlerde sadece 24 fon karşılaştırma ölçütünün üzerinde kazandırmıştır. 108 fon üzerinden bu %22,2'lik bir orana karşılık gelmektedir. Bu kadar az sayıda fonun başarılı olması tartışılması gerekli bir konudur. Fonların zorunlu olarak yayınlamaları gereken bilgilendirme formları bulunmaktadır ve yatırımcılar buradan fonlarla ilgili her türlü bilgiyi takip edebilirler. Tecrübesiz veya daha az ilgili yatırımcıların düzenli olarak bu verileri takip edecekleri düşünülmemelidir. Medyada fonların belli kriterlere uygun kıyaslamaları yapılmadıkça yatırımcılar kendilerine sağlanan verilere razı olacaktır ve rekabet olmayacaktır. Rekabet olmadıkça kurumlar devlet katkısını da kullanarak yönetim ücretlerinden gelir elde edecekler ve kötü performanslarından dolayı müşteri kaybı korkusu yaşamayacaklardır. ABD ve Avrupa ülkelerinin bazılarında görülen, en başarılı fon yöneticilerinin bile bir veya iki senelik kötü performans sonucu katlanmak zorunda oldukları müşteri kaybı ve yüklü miktarda para çekilişine Türkiye'deki emeklilik fonlarında rastlanmayacaktır. Rekabetsiz ortam kurumların faydasına olsa da devletin katkıda bulunmayı bırakması ihtimalinde neler olacağını da sektörün planlıyor olması gerekmektedir.

SONUÇ

Bu çalışma 2004-2016 arası dönemi kapsamaktadır. 2016 yılı sonunda faaliyet gösteren 254 emeklilik fonu bulunmaktadır. 2003 sonu itibarıyla piyasada bulunan fonlar için onüç yıllık bir performans ölçümü mümkün olmuştur. Son iki senede kurulan fonların performans ölçümleri yapılmamıştır. İki senelik performans getirisinin anlamlı bir sonuç vermeyeceği düşüncesiyle bu fonlar çalışma dışında bırakılmıştır. Yöntem

olarak PRAP seçilmiştir. Bu yöntemin seçilmesindeki ana faktör performansın “%” bazında anlaşılır biçimde verilmesi ve karşılaştırma ölçütüne göre ne kadar başarılı olduğunun da “%” bazında verilmesidir. Birçok performans ölçme yöntemi sonuçta tek bir rakam üretmekte fakat bu rakam yatırımcı için tek başına bir anlam ifade etmemektedir. Diğer fonların sonuçlarına bakmadan bu oran yatırımcı için muğlak kalmaktadır. PRAP’de ise tek bir fonun sonucuna bakılacak olsa da hedeften %1 aşağıda kalınmış şeklinde anlamlı bir sonuç çıkmaktadır. Diğer bir faktör PRAP yönteminin toplam riske değil piyasa riskine odaklanmasıdır. Bu şekilde sadece bir fona yatırım yapmayıp birkaç fona yatırım yapan yatırımcılar için daha uygun olmaktadır. Emeklilik fonu yatırımcısı hangi emeklilik planını seçmiş olursa olsun genelde 2 veya daha çok fona yatırım tutarını dağıtmaktadır. Karşılaştırma ölçütü olmayan, bazı yıllık verileri eksik olan fonlar analizden çıkarılınca PRAP yöntemi ile ölçülebilecek fon sayısı 108’e inmiştir. PRAP yöntemi fonun riskini piyasa riskine eşitlemek için fonun riskini fiktif olarak artırmak veya azaltmak üzerine kurulmuştur. Fonun riski beta değeri ile ölçülmektedir. Beta değeri regresyon analizi sonucu bağımsız değişken olan karşılaştırma ölçütü getirisinin bağımlı değişken olan fon getirisi ile ilişkisini ortaya koymaktadır. Betası bir’in üzerinde olan fonlar karşılaştırma ölçütünden daha riskli kabul edilmekte, betası bir’in altında olanlar ise karşılaştırma ölçütünden daha az riskli olarak kabul edilmektedir.

Performans sonuçları çalışmanın bir sonraki aşamasını oluşturmaktadır. PRAP analizi sonunda 108 fondan sadece 24 fon karşılaştırma ölçütünü geçmiştir. Her fonun kendi karşılaştırma ölçütü vardır ve hedefi kendi ölçütünü geçmek olmalıdır. Fonların sadece %22,2’si hedefi yakalamış ve geçebilmiştir.

Yatırımcının başarılı bir fonu bulma olasılığı kendi başına Borsa İstanbul’dan seçeceği bir hissenin iyi bir getiri sağlaması ihtimalinden bile daha az görülmektedir. Devletin sağladığı %25’lik prim avantajı fonların performansının düşük olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Yatırılan her 1.000TL için devlet 250TL katkıda bulunduğu için sıfır getiri sağlayan bir fon bile yatırımcısına bu devlet katkısından dolayı 1.250TL yani %25 getiri sağlamış olmaktadır. Bu durum fon yöneticilerinin yüksek getiri için motivasyonlarını azaltabilir ve fonlar arasındaki getiri rekabetini teşvik etmeyebilir. İlerde devletin sağladığı avantajlarda ki azalma veya iptal yatırımcının bireysel emeklilik sistemine girmesi için herhangi bir sebep bırakmamaktadır. Risk almak istemeyen bir yatırımcı mevduat veya hazine bonusu ile yoluna devam ederken riske yatkın yatırımcılar ise bireysel olarak yatırımlarına devam edebilirler. Türkiye’deki finansal piyasaların büyümeye devam etmesi, ürün çeşitlerinin artması hedefleniyorsa yatırımcı açısından emeklilik fonlarının getirileri daha ulaşılabilir ve

karşılaştırılabilir olmalıdır. Bu sayede rekabet artacak ve emeklilik fonları daha etkin yönetilmeye odaklanacaktır. Akademisyenler veya kurumlar tarafından yapılan farklı performans analizleri emeklilik fonlarını yönetenleri daha verimli ve başarılı olmaya teşvik edecektir.

KAYNAKÇA

- ALPTEKİN, N. ve N. ŞIKLAR (2009) “Türk Hisse Senedi Emeklilik Yatırım Fonlarının Çok Kriterli Performans Değerlendirmesi: TOPSİS Metodu” *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık, 25:185-196.
- ALTINTAŞ, K.M. (2008) “Türk Özel Emeklilik Fonlarının Risk Odaklı Yönetim Performansı: 2004-2006 Dönemine İlişkin Bir Analiz”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 8, Sayı:1:85-110.
- AYAYDIN, H. (2013) “Türkiye’de Emeklilik Yatırım Fonlarının Performanslarının Analizi”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 22, Sayı:2:59-80.
- BROWN, S.J., GOETZMANN, W.N., IBBOTSON, R.G. ve S.A. ROSS. (1992), “Survivorship Bias in Performance Studies”, *Review of Financial Studies*, vol.5.pp.553-580.
- Emeklilik Gözetim Merkezi,
www.egm.org.tr/weblink/BESgostergeler.htm (03/03/2017)
- GRUBER, M.J. (1996) “Another Puzzle:The Growth in Actively Managed Mutual Funds” *Journal of Finance*, vol.51.pp.783-810.
- HENDRICKS, D., PATEL,J. ve R. ZECKHAUSER, “Hot Hands in Mutual Funds:Short- Run Persistence of Relative Performance, 1974-1988”, *Journal of Finance*, vol.48, March 1993.pp.93-130.
- JACQUIER, Eric, KANE, Alex ve Alan J. MARCUS. (2003) “Geometric or Arithmetic Mean: A Reconsideration”, *Financial Analysts Journal*, Nov/Dec.pp.46-53.
- JEGADEESH, N. ve S. TITMAN. (1993) “Returns to Buying Winners and Selling Losers:Implications for Stock Market Efficiency”, *Journal of Finance*, vol.48. pp.65-91.
- JENSEN, M.C. (1968) “The Performance of Mutual Funds in the Period 1945-1964” *Journal of Finance*, vol.23. pp.389-416.
- KAHN, R.N. ve A. RUDD. (1995) “Does Historical Performance Predict Future Performance?” *Barra Newsletter*, Spring, pp.43-52.

- KORKMAZ, T. ve H. UYGURTÜRK (2008) “Türkiye’deki Emeklilik Fonları ile Yatırım Fonlarının Performans Karşılaştırması ve Fon Yöneticilerinin Zamanlama Yetenekleri” *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15),1: 114-147.
- KURTARAN, T. ve A. KURTARAN (2010) “Türkiye’de Emeklilik Yatırım Fonlarının Performans Değerlendirmesi” *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26:248-259.
- MALKIEL, B.G. (1995) Returns from Investing in Equity Mutual Funds 1971 to 1991, *Journal of Finance*, vol.50, no.2, June. pp.549-572.
- MODIGLIANI, Franco ve Leah MODIGLIANI. (1997) Risk-Adjusted Performance, *Journal of Portfolio Management*, Winter. 23 (2) pp. 45-54
- SCHOLTZ, Hendrick ve Marco WILKENS. (2005) A Jigsaw Puzzle of Basic Risk-adjusted Performance Measures, *The Journal of Performance Measurement*, Spring. Vol.9 No:3, pp.57-64.
- Winton Capital Management. (2003) Assessing CTA Quality with the Omega Performance Measure, September.

ÇEVRESEL FAKTÖRLERİN DENİZ TAŞIMACILIĞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Tansel ERKMEN*-Ezgi DEMİR*

Jel Kodu: F18, Q53, L92

Giriş

Bu çalışmada, deniz taşımacılığında ortaya çıkan çevresel sorunlarla ilgili daha sonuç odaklı çalışmalar ve düzenlemeler için yardımcı düşünce üretilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle deniz ticareti ve çevre kirliliği noktasında farklı düşünce dalları arasında var olan belirgin ikiliği azaltıp orta yolu bulabilmek adına endüstri ile kural belirleyiciler arasındaki ilişki incelenmiştir. Deniz taşımacılığı dünya ticaretinin ve küreselleşmenin belkemiğidir. Dünya çapında refahı ve ekonomik büyümeyi sürdürmek için gerekli olan temel, sosyal ve ekonomik amaçlara ulaşabilmek adına dünya ticareti ve deniz taşımacılığı beraberliği çok önemlidir. Enerji verimliliği ve çevre kirliliğini önleme açısından kitle taşımacılığında en çevre dostu taşımacılık türü olan denizyolu taşımacılığı, küresel ekonominin sürdürülebilmesi için kaçınılmazdır. Uluslararası niteliğinden dolayı denizcilik sektörü, yerel kurallara bağlı olan diğer taşımacılık sektörlerinden farklıdır. Uluslararası taşımacılık yapılırken, artan talebi karşılamak ve uygun bir şekilde çalışmak için farklı kurallar ve düzenlemeler dizini gerektirmektedir. Deniz taşımacılığının sürdürülebilmesi için ulusal ve uluslararası düzeyde uyumlu bir çalışma gerekir. Tüm yıl boyunca her gün 24 saat çalışan gemiler, dünyanın her yerine yük taşımaktadır. Bu durum uluslararası anlamda bazı çevresel düzenlemeler gerektirmektedir. Bu çevresel düzenlemeler her zaman firma düzeyinde üretkenlik üzerinde olumsuz bir faktör olarak düşünülmemelidir.

Deniz Yolu Taşımacılığının Çevresel Etkileri

Son yıllarda, uluslararası ticaretin ve küresel ekonominin artışıyla birlikte denizyolu taşımacılığına yönelik talep artmıştır. Fakat 2007 yılı sonlarında başlayan ekonomik kriz, taşımacılık sektörünü de etkilemiş ve deniz taşımacılığında büyük bir daralma oluşmasına neden olmuştur. Uluslararası denizyolu taşımacılığının işlevini sürdürebilmesi ve küresel ekonominin iyileşmesine katkıda bulunmasını sağlamak için yeterli bir politik stratejiye ihtiyaç duyulmaktadır. Mevcut ekonomik iklimin yanı sıra, bu politika yaklaşımı dünyanın güncel ve gelecekteki taşımacılık için

* Dr. Öğr. Gör., Piri Reis Üniversitesi, İstanbul, terkmen@pirireis.edu.tr

* Arş. Gör. Piri Reis Üniversitesi, İstanbul, edemir@pirireis.edu.tr

sürdürülebilirlik ve rekabet edebilirliğe hizmet eden temel bir teknik olarak, çevreci ve insani devamlılığın korunmasını sağlamalıdır. Deniz yolu enerji verimliliği taşımacılık sektöründe ekolojik ve enerji verimliliği açısından etkili bir araç olarak görülmektedir. Son yıllarda Avrupa deniz taşımacılığı yetkilileri ve Avrupa denizcilik endüstrisi, deniz yolu taşımacılığının çevresel nitelikli verilerini iyileştirmek için önemli bir çaba gösterdiler. AB (Avrupa Birliği) tarafından düzenleyici yapılar güçlendirildi ve kazaların önlenmesi, atmosferik emisyonlar, balast suyu arıtımı, gemi geri dönüşümü gibi konularda üye devletlerle işbirliği güçlendirildi. Bununla birlikte, deniz taşımacılığının çok sayıda kimyasal, fiziksel ve biyolojik emisyonu neden olduğu bilinmektedir. Buna ek olarak, diğer taşımacılık türleri çevresel performanslarını geliştirirken, deniz taşımacılığı geri planda kalmaktadır. Bu durumun nedenlerinden biri, “Deniz taşımacılığının olumsuz çevresel etkilerinin bazıları, diğer taşımacılık türlerine göre artmaktadır. Bu nedenle, deniz taşımacılığı yakın gelecekte emisyon değerlerini düşürmek için büyük değişiklikler yapmayı planlamaktadır ve çevre düzenlemelerinin bu değişiklikleri kolaylaştıran kilit faktörler olacağı düşünülmektedir. İnsan sağlığını etkileyen hava ve su yapısını etkileyebilecek deniz ve liman faaliyetleri sorununun yaratan faktörler, karbon oksitler (CO_x -Carbon Oxide) partiküller madde (PM-Particular Matter), uçucu organik bileşikler (VOC- Volatile Organic Compounds), azot oksitler (NO_x -Nitrogen Oxide) ve kükürt oksitleri (SO_x -Sulphur Oxide) içermektedir. Bu kirlетici maddelerden özellikle PM ve VOCs’lar sağlık ve iklim üzerinde çok olumsuz bir etkiye sahiptir ve akciğer kanseri, astım ve kalp hastalıklarına neden olmaktadır. Son yirmi yılda karasal kaynaklı hava kirlетicilerin emisyonlarının özellikle Avrupa’da önemli ölçüde azaldığını belirtmek gerekir. Aynı zamanda, çevresel kısıtlamalar nedeniyle karasal tesislerde artık çok azalmış olan fosil yakıtı kullanımı deniz taşımacılığından kaynaklanan emisyonlar için de uygulanmaya başlanmıştır. “Avrupa’daki deniz sektörünün hava kalitesi ve iklim değişikliği üzerinde çevresel etkisi çok önemlidir. EEA-28 (The Agreement on the European Economic Area) limanlarında gelen ve giden gemilerin ulusal ve uluslararası deniz taşımacılığının emisyonu ölçülmüş ve toplam trafiğin yarattığı kirlilik ise %10-30 CO_2 , %10-20 NO_x , %10-25 SO_x %25’i PM emisyonu olarak belirlenmiştir (EEA, 2013).” Uluslararası çevre mevzuatıyla gemi emisyonlarının etkin bir şekilde azaltılması, küresel ölçekte önemli bir etkiye neden olabilir. Kirliliğin önemli bir kaynağı ise limanın hinterlandı ile olan bağlantısı sebebiyle oluşmaktadır. Emisyon özellikle limanlarda ve liman çevresinde yaşayanlar üzerinde ciddi sorunlar yaratmaktadır. Limanlar, bölgesel ekonomik kalkınmanın geliştirilmesinde önemli bir rol oynamakla birlikte, pek çok liman hala yoğun nüfuslu alanlara yakın olup, ev sahibi şehirlerde termal kirliliğin kaynağını oluşturmaktadır. Liman alanında bulunan

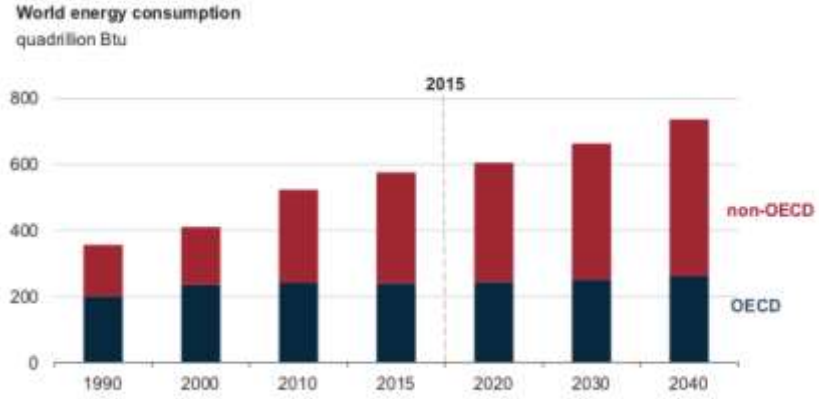
gemiler liman bölgesinde yapmış oldukları manevra ve diğer faaliyetler açısından (yükleme ve yük boşaltma ve depolama) liman çalışanları ve çevre üzerinde büyük etki yapar. Son bir kaç yılda, hava kirliliğinin sağlık üzerindeki etkileri ve ekonomik maliyeti (verimlilikteki kayıp, sağlık maliyeti, hayat kalitesine etkileri vb.) daha da önem kazanmıştır. “Her yıl 400.000’ den fazla AB vatandaşı hava kirliliği nedeniyle erken ölüyor. Hava kirliliği özellikle kardiyovasküler hastalıklar ve serebrovasküler ölüm nedenlerine yol açabilecek önemli bir risk faktörü olarak görülmektedir (WHO, 2015).”

Gemilerde oluşan kanalizasyon, özellikle büyük yolcu gemileri söz konusu olduğunda, büyük miktarlarda ortaya çıkmaktadır. Örneğin, orta boy bir yolcu gemisi günlük 50 ton atık su üretmektedir. Bu tür atıkların liman sularına boşaltılması, organik, biyolojik, kimyasal ve toksik kirlleticiler içerebilmektedir. Bir geminin kanalizasyonundan çıkan azot ve fosfor yükleri denizlerde besin kirliliğine, dolayısıyla ötrofikasyona sebep olur. Gemideki kanalizasyon kaynaklı toplam atık maddesi miktarı, kara taşımacılığı atıklarından çok daha düşük olmasına rağmen ötrofikasyon için hala önemli bir miktarı oluşturmaktadır. Bir limanın erişim yollarında, kaza ve tıkanıklık gibi gürültü emisyonu ve yük ile bağlantılı toz, koku gibi diğer liman ile ilgili kirlilik de görmezden gelinmemelidir. Dahası, limanlarda ve girişlerinde, tarama sistemi bazen çevre sorunlarına da neden olabilir. “Denizcilik ve limanların olumsuz çevresel etkilerinden kaynaklanan sorunlarla mücadele etmek için, hem bölgesel hem de uluslararası alandaki düzenleyici kural uygulamaları gereklidir. Gelecekte deniz taşımacılığının çevresel sorunlara neden olacağına inanılan olumsuz etkileri halen tartışılmaktadır (Helcom,2014).”

Mevcut ve geliştirilen çevresel düzenlemeler deniz taşımacılığı nedeniyle oluşan kirliliği büyük ölçüde azaltacağı düşünülmektedir. Havadaki gaz yayılımları, kanalizasyon, çöp, yağ, zararlı sıvılar ve zararlı maddeler ile balast suyu bunlara örnek olarak gösterilebilir. IMO denizyolu taşımacılığının negatif etkilerini minimize etmek için gelişmelere öncülük etmektedir. Gemi Kirliliği’ni Önleme Uluslararası Sözleşmesi, Marpol 73/78 (The International Convention for the Prevention of Pollution from Ships), ve onun altı eki, denizcilik endüstrisinin çevresel performansını yönetmektedir. Küresel düzenlemenin IMO tarafından yapılmasına rağmen, AB ve BSR (The Baltic Sea Conceptshare) ülkeleri kendi adımlarını atarak örnek oluşturabilecek ve küresel çapta çevresel düzenlemeler içeren bir polişe geliştirdiler. 1970’ li yılların başından beri BSR ülkeleri Baltık Denizi’nin kirlenmesini önlemek için birlikte bir çaba sarf etmektedirler. Bu çaba, Helsinki Sözleşmesi olarak da bilinen Baltık Denizi Bölgesi Deniz Çevresi Koruma Sözleşmesi’nin imzalanmasıyla başarıya ulaşmıştır. Denizcilikten

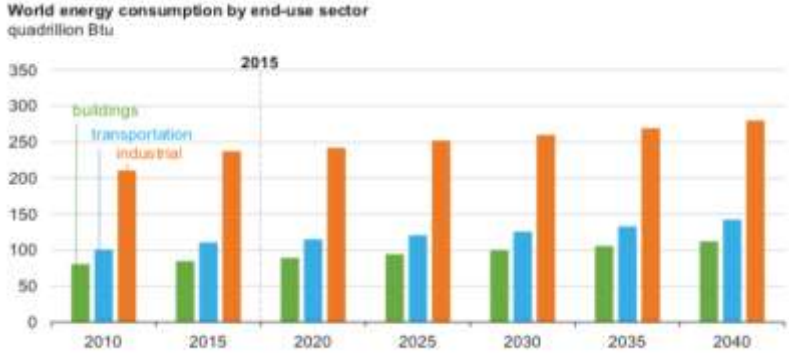
oluşan kirlilik Kyoto protokolü ile iyileştirilmiş olup, öncelikle deniz taşımacılığının uluslararası niteliği ve CO_2 emisyonunun karmaşıklığına bağlı olarak, gemilerin verimlilik protokolünü farklı bir şekilde geliştirmeyi amaçlamaktadır. Sorunu çözmek için CO_2 azaltılmasına yönelik küresel bir yaklaşım, 2011 yılında, gemiler için enerji verimliliği yönetmeliği (Marpol Ek VI' daki yeni bir bölüm) IMO tarafından geliştirilmiştir. Teknik ve operasyonel önlemler yenilenmiş olup, inşa edilecek yeni gemiler için zorunlu enerji verimliliği standartlarını belirleyen Enerji Verimliliği Tasarım Dizini (EEDI- The Energy Efficiency Design Index) ve gemi sahipleri için bir yönetim kılavuzu olan Gemi Enerji Verimliliği Yönetim Planı geliştirilmiştir. Gemilerin verimliliğinin artırılması ve 2025 yılından sonra inşa edilen tüm gemilerin 2000 yılındaki gemilere kıyasla %30 daha verimli olması şartı oluşturulmuştur. Uluslararası denizcilik, AB'nin gündeminde CO_2 emisyon azaltma hedefi kapsamında olmamasına rağmen deniz emisyonlarının AB'nin sera gazı salınımlarını azaltma politikasına entegre edilmesi için önemli adımlar atmıştır. İlk adım, 2018' den itibaren gemi sahiplerine, büyük gemilerin (5000 GT üzerinde) yaydığı CO_2 miktarı ile ilgili olan ve Avrupa Birliği limanlarında bulunmanın gereklerini içeren tüzüktür. Ticari gemilerden kanalizasyon boşaltımları, 2003 yılında yürürlüğe giren MARPOL 73/78'in EK 'i ile küresel olarak düzenlenmiştir, gözden geçirilmiş versiyonu 2004 yılında kabul edilmiş olup, bir yıl sonra yürürlüğe girmiştir. 400 GT veya daha fazla gemi veya 15 kişiden fazla taşıyabilen sertifikalı gemiler için geçerli görülmüştür. Ek, yalnızca bir gemiden kıyıda 12 deniz mili kadar uzakta olduğunda kanalizasyon boşaltımı yapmasına izin vermektedir (Eski kanalizasyon atıklar onaylanmış bir tesisat ile ufalandığında ve dezenfekte edildiğinde geçerlidir, ikincisi ise kanalizasyon işleminden geçirilmemişse geçerlidir.) Helsinki Sözleşmesi, Marpol hükümlerini daha da genişletmektedir. IMO düzenlemesine rağmen Helcom, 1980 yılında gemilerden gelen kanalizasyon sorununu çözmeyi hedefleyen ilk tavsiyeleri kabul etmiş ve bu sorun için özel bir alan belirlemek için bir öneri sunmuştur. Özel alan statüsünün uygulanması, yeni gemiler için en erken 1 Ocak 2016 tarihinde başlamış ve 1 Ocak 2018 tarihinden itibaren ise sadece atık su arıtma tesisleri bulunan bölgelerdeki limanlarda yapılması kararlaştırılmıştır. PRF (Port Reception Facilities) ağının oluşturulma hızı yetersiz görülmüş ve Helcom ülkeleri kanalizasyon için hazır PRF' lerin eksikliğini bildirdiklerinden, bu giriş tarihleri sırasıyla 2019 ve 2021 olarak ertelenmiştir. 69.MEPC/IMO toplantısı, Helcom seviyesinde kararlaştırılan tarihleri doğrulamış fakat, bazı durumlarda örneğin St. Petersburg Bölgesi ile Kuzey Denizi arasındaki doğrudan geçişler, son tarih 2023'e ertelenmiştir.

Bugün, çevresel duyarlılığın artması ve denizcilik endüstrisinin çevresel etkilerinden en az seviyede sorumlu olabilmesi için gereken eş zamanlı ihtiyaçlar, kullanılacak yakıt türü açısından verilecek kararı etkilemektedir. Uluslararası Enerji Görünümü 2017 (International Energy Outlook 2017) referansıylar, taşımacılık sektöründeki enerji tüketim artışı yıllık ortalama %1.4 oranındadır. 2015 ile 2040 yılları arasında OECD'ye dahil olmayan ülkelerde enerji tüketimi %41 artarken, OECD ülkelerinde bu oranın %9'lar civarında kalacağı beklenmektedir.

Şekil 1, Dünya Enerji Tüketimi Tahmini 1990 – 2040 (Kaynak: U.S. Energy Information Administration)

2015 yılından 2040 yılına kadar enerji birimi açısından (Btu) tüketilen enerji miktarının bir öncekinden %50 daha fazla olduğu ölçülmüş ve yıllık karbondioksit (CO₂) emisyonunun 1100 ton, küresel CO₂ emisyonlarının yaklaşık %4'e denk geldiği belirtilmiştir. Buna ek olarak, standart denizcilik yakıtı (HFO), diğer yakıt türlerine göre daha fazla kükürt içerdiğinden %2.7 denizyolu taşımacılığı yapan gemilerde büyük oranda SO₂, NO_x ve (PM10) yayılımı görülmektedir. “Denizyolu taşımacılığının yol açtığı zararlı gaz emisyonları, Avrupa'nın üçte birlik kısmında 60.000'den fazla prematüre doğuma yol açtığı tahmin edilmektedir. (Corbett , 2007).”

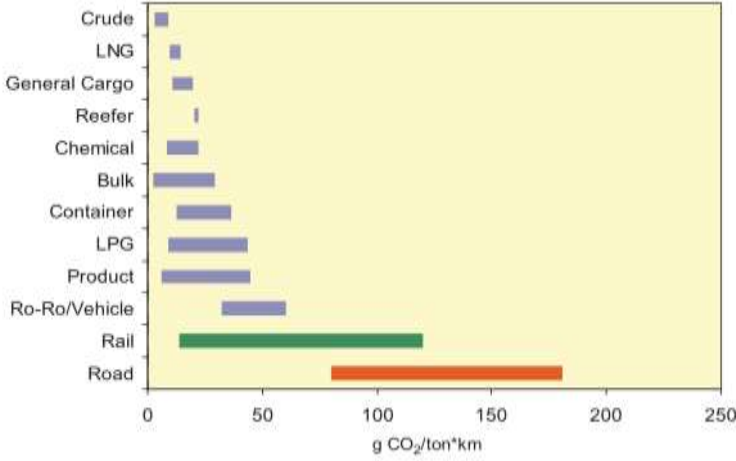
Sekil-2: Dünya Enerji Tüketimi Tahmini – Sektör Bazında (Kaynak: U.S. Energy Information Administration)

Şekil 2. de görüldüğü gibi, enerji harcamalarında ilk sırayı sanayi sektörü, ikinci sırayı ise ulaştırma sektörü almaktadır. 2015-2040 yılları arasında dünya enerji sektöründe toplam yıllık enerji artış oranının %0,7 olacağı düşünülürken ulaştırmada bu oran %1'in üzerinde olacağı düşünülmektedir. “Bireysel firmalara ve sanayilere yönelik çevresel düzenlemelerin etkileri özellikle oluşan maliyetler ve faydaları geniş bir şekilde tartışılmış ve tahmin edilmiştir (Rennings ve Rammer, 2011; Cainelli ve diğerleri, 2013).” Aynı zamanda kurumsal ve sosyal sorumluluk gibi etik değerler, firma içerisinde ahlaklı ve çevresel açıdan sağlıklı performansı artırmak için yönetsel literatüre dahil edilmiştir (Dummet,2006;Yliskyla-Peuralahti ve Gritsenko,2014).” Kısacası, çevresel düzenlemelerin sağlık ve çevreye fayda sağlaması ve yeni çalışmalar yapma yolları bulma ihtiyacı yaratması beklenmektedir.” Çevresel düzenlemeler yeni çevre dostu ürünler, hizmetler, süreçler, çalışma yöntemleri veya teknikleri, yani çevresel yenilikler veya ekoyenilikler için yüksek araştırma ve geliştirme(ARGE) tahsisi ihtiyacını artırmaktadır. Bu durum her zaman geçerli değildir. Çünkü firmalar, yenilik üzerine yatırım yapmak için gerekli kaynaklardan yoksun bırakabilirler (AB,2013). Çevresel yönetmelikleri, küçük firmalar için uygun bir strateji haline getirmek için öngörülen doğrultuda hala eksiklikler bulunmaktadır. Bu nedenle, çevresel düzenlemelerin firmaların çevresel ihtiyaçlarını nasıl etkilediği konusunda iyi bir anlayışa ihtiyaç vardır. “Bu nedenle, Porter'ın (1991) makalesinde yola çıkarak, çevre düzenlemelerinin rekabetçi bir güce ve avantaja dönüşmesine ilişkin görüşleri şöyledir, IMO' nun MARPOL Sözleşmesinin 6.Ek maddesinde çevresel düzenlemelerin ekonomik, çevresel ve sağlık etkileri bunun dahil olan bölgeler Northern Avrupa SECA(Sulphur Emission Control Area), yani Kükürt Emisyon Kontrol Alanında (Kuzey Amerika ve Karayipler SECA'lar da dahil olmak üzere diğer belirlenmiş alanlar, ancak buradaki deniz yakıtlarında kükürt ve azot içeriği için sınırlar belirleyen) Kuzey

Avrupa SECA bölgesi için spesifik olarak belirlenmiştir. Deniz temizleme sistemleri, gemilerin yakıt emisyonlarındaki kirlilik miktarlarını azaltarak, temiz bir denizyolu taşımacılığı için geliştirilmiştir. Konuyla ilgili IMO tarafından uygulanan çevresel düzenlemelerin olumlu bir teşvik etkisine yol açıp açmayacağı ve böylece denizcilik sektöründeki firmalara ve belirlenen SECA bölgelerine komşu olan ülkelere ekonomik fayda sağlayıp sağlamayacağı araştırılmıştır. MARPOL Sözleşmesinin IMO 6.Ek maddesinde belirlenen kükürt sınırlamalarını sağlamak için, yaygın olarak tartışılan çözümler, düşük kükürtlü deniz yakıtına (LSF-Low Sulfur Fuel) geçiş, yavaş hızda seyir ve deniz temizleme sistemleri kullanımını içerir. Deniz temizleme sistemleri, teknolojik yeniliklerin en net örneğini temsil etmektedir. Gözden geçirilen literatürde, çevresel konularda yapılan araştırmaların literatürde belirlenmesine ilişkin zorluklardan ötürü tüm alanı içermediği (daha doğrusu, temsili bir örnek olarak ele alındığını) belirtmek gerekir. IMO yönetmeliklerinin ekonomik, çevresel ve sağlık etkilerinin (Avrupa Komisyonu, 2011) ele alınmasıyla birlikte bu konular geçmişte ayrı ayrı ele alınmıştır. Çevresel düzenlemelerin inovasyona yönelik teşviki ile ilgili ifadelerin doğruluğunu tartışırken somut örnekler (deniz temizleme sistemleri) nadiren gözden geçirilmiştir.

Deniz Ticaretinde Arz Sorunu

2020 yılına kadar, dünya filosunda faaliyette 150.000 den fazla gemi olacağı düşünülüyor (2008'de 77.500, 2012'de 104.000 gemi vardı.). Bu artış hacim açısından daha çarpıcı olarak dikkat çekmektedir. Çünkü toplam kapasitenin 2020'de 2.5 milyon dwt (Deadweight Tonnage) ulaşması bekleniyor. (2008'de bu rakam 1.156 dwt seviyesindeydi) Bu gemilerde genel olarak fosil yakıt kullanıldığından ve bu kullanılan yakıt yandığında ortaya büyük miktarlarda sülfür oksit(SO_x), azot oksit (NO_x), karbondioksit(CO_2), karbon monoksit(CO), parçacıklı maddeler(PM) ve uçucu organik bileşikler (VOC) çıkarır. Yakıt tüketimi, zararlı emisyonlarla yakından ilişkilidir. Her ne kadar denizyolu taşımacılığı temiz ve enerji verimli bir model gibi gözükse de, Şekil-3'e bakıldığında deniz taşımacılığı sektöründen gelen emisyonların önemli ölçüde hava kirliliği kaynağı olduğunu görebiliriz.

Şekil-3; Demiryolu ve karayolu taşımacılığı ile karşılaştırıldığında gemilerin CO2 verimliliği

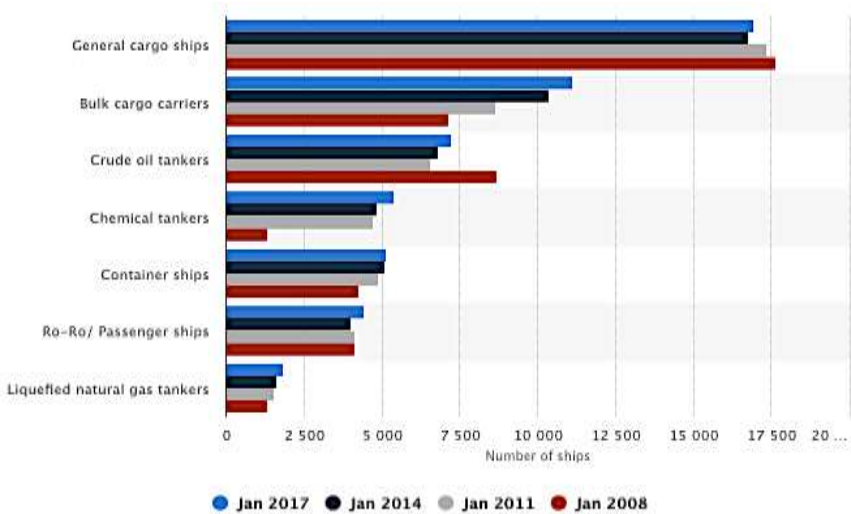
Yakıt tüketimini ve dolayısıyla gemicilik endüstrisinden kaynaklanan zararlı emisyonu azaltmak için tespit edilen birçok teknik ve operasyonel çözüm mevcuttur ancak denizcilik şirketleri tarafından şu ana kadar en çok kabul gören gemiler fosil yakıtlı gemiler olmuştur. Bunun sebeplerinden biri yakıt maliyetlerinin geminin toplam işletme giderinin %50-70'ini oluşturması ve dengesiz yakıt fiyatlarının öngörülemez masrafları ortaya çıkarmasıdır. Son yıllarda, dünya denizyolu taşımacılığı şirketleri ve dünya nakliyat işletmecileri, çevreye verdikleri zarar sicillerini iyileştirmek için önemli çaba göstermişlerdir. IMO üye devletleri, sıfır atık ve sıfır emisyonlu deniz taşımacılığının uzun vadeli hedefi üzerinde birlikte çalışmaktadır. Bu amaçla başlıca öncelikleri şunlar olması uygun olacaktır;

- Teknik, operasyonel ve piyasa temelli önlemlerin kombinasyonu, uluslararası denizyolu taşımacılığında sera gazı (GHG- Greenhouse Gases) emisyonlarının azaltılmasına yönelik tutarlı ve kapsamlı bir yaklaşımla sürekli ilerleme sağlanmalıdır.

- IMO tarafından Ekim 2008'de kabul edilen değişikliklerin gemilerden gelen sülfür oksit ve azot oksit emisyonlarını azaltmak için MARPOL EK VI tümüyle izlenmesine ve uygulanmasına karar verilmiştir. Bu EK, emisyon kontrol alanlarının nereleri olduğunu, uygun yakıtların bulunabilirliğini ve kısa deniz taşımacılığına olan etkilerini değerlendirmeyi içermektedir.

- Limanlarda sahil elektriği kullanımı gibi alternatif yakıt çözümleri geliştirilmelidir. Komisyon, Enerji Vergilendirme Yönergesi' nin gözden geçirilmesine, sahil elektriğine zamanla sınırlı bir vergi muafiyeti düşünülmeli ve kapsamlı bir teşvik, düzenleyici bir çerçeve oluşturulmalıdır.

Deniz taşımacılığı binlerce yıldır uluslararası ticareti desteklemektedir. Genel olarak ticaretin giderek büyüyen bir eğilimi vardır ve denizcilik endüstrisi bu duruma her zamankinden daha büyük gemiler sipariş ederek cevap vermektedir. Bununla birlikte, uluslararası ticaret, özellikle kriz öncesi 2007 yılından bu yana taşıma kapasitesinin büyümesinde bir yavaşlama gözükmemektedir. Bunun sonucunda arz fazlası bir kapasite olmaktadır ve sonuç olarak ticari gemi kullanımının ortalaması azalmaktadır. Yavaş hızla seyir, uzun mesafe gemilerinin çalışma hızındaki azalmayı ifade eder. Çoğunlukla konteyner taşımacılığında kullanılır. Yavaş hızla seyrin çeşitli seviyeleri vardır; normal çalışma hızından yaklaşık %15'lik bir azalma (yavaş hızla seyir: slow steam) , %25'lik azalma (ekstra yavaş seyir), bundan daha yüksek azalmalar (süper yavaş seyir) olarak adlandırılır. Yakıt tüketimi ve dolayısıyla yakıt maliyetleri başta gemi hızına bağlı olmakla birlikte, gemi dizaynı ve gövde özelliklerinin yanında yakıt sınıfı, hava şartlarına vs. de bağlıdır. Fakat yakıt maliyetleri piyasadaki yakıt fiyatlarına da önemli ölçüde bağlıdır ve bu durum gemi işletmesinin kontrolü dışındadır. Deniz taşımacılığında yakıt fiyatları, 2000 yılında yaklaşık 170\$/metrik ton iken su anda dört katı civarındadır. Bunker World'den alınan en son bilgiye göre temel yakıt noktalarında yakıt fiyatları IFO380 için 450-600\$ civarında, MGO için 800- 1000\$'dan fazla olmak üzere değişiklik göstermektedir. Yavaş seyir, taşıma gemisinin ekonomik performansına iki şekilde katkı sağlayabilir deniz taşımacılığında arzı yapay olarak azaltabilir, böylece taşımacılık şirketleri düşük yakıt tüketiminden fayda sağlayabilir, bununla birlikte arz ve talep arasındaki mükemmel ilişkiden ötürü navlun fiyatları artar.

Sekil-4: 1 Ocak 2008 ile 1 Ocak 2017 arasında türüne göre dünya ticaret filosundaki gemi sayısı

“Uluslararası deniz taşımacılığının 2007 yılında, küresel toplamın yaklaşık %2.7’si olan 870 milyon ton CO₂ yaydığına ait bir tahmin vardır. Fakat orta seviyeli senaryolar eğer hiçbir düzenleme getirilmez ise 2050 yılına kadar bu emisyonların 2 ila 3 kat artacağını göstermektedir (IMO,2009,s:1).” “Buna ek olarak, uluslararası denizyolu taşımacılığında kaynaklanan egzoz emisyonları 20 milyon ton NO_x, 12 milyon ton SO_x, 1.5 milyon ton PM ve 2 milyon ton CO yaymaktadır.(IMO, 2009, s:28)”

Deniz taşımacılığı sebebiyle oluşan kirliliğin insan nüfusuna olan tehlikeleri dikkat çekiyor. IMO 2015’e göre, deniz taşımacılığının oluşturduğu trafiğin %70’i kıydan 200 deniz mili içerisinde gerçekleşirken, %44’ü kıydan 50 deniz mili içinde meydana gelmekte, %36’sı kıydan 25 deniz mili içinde meydana gelmektedir.

Deniz Ticaretinin Yarattığı Kirlilik Etkisi

Dünyada artan çevresel duyarlılığın ardından IMO da yeni gemiler için zorunlu ve teknolojik standartlar, Enerji Verimliliği Dizayn İndeksi (EEDI- the Energy Efficiency Design Index) ve gemi operatörleri için devam eden gönüllü operasyonel ölçütler geliştirmiştir. Gemi enerji verimliliği yönetim planı (SEEMP- Ship Energy Efficiency Management Plan) ve enerji verimliliği operasyonel endeksi (EEOI- Energy Efficiency Operational Indicator) kapsamındaki bu ölçütler sera gazlarını azaltmaya yardımcı olmayı amaçlamaktadır. IMO tarafından önerilen ölçütlerin uygulanmasıyla ilgili ekonomik ve operasyonel faydaları tanımlamaktadır. Bir döngü halinde olan denizcilik ve su ilişkisinden doğan çevresel sorun genellikle bir okyanus, deniz, nehir veya gemi veya taşımacılık yapılan liman çevresinde bulunur. Seyir esnasında gemi hava kirliliğine sebep olan azot oksit ve partikül maddeler yayar. Her yıl dünya çapında yaklaşık 60.000 kişi kalp hastalıkları ve akciğer kanseri olmaktadır. Bu duruma sebep olan parçacıklı maddenin (PM) emisyonların yaydığını ve ölümlerin çoğunun Avrupa, Doğu Asya ve Güney Asya’daki sahil şeridinde meydana geldiği belirtilmektedir. Mevcut yönetmelik uyarınca ve deniz taşımacılığında beklenen büyümeyle birlikte yıllık ölüm oranlarının 2020’ye kadar %40 oranında artabileceği tahmin edilmektedir.

Bilim insanları, denizyolu taşımacılığı etkisiyle önümüzdeki 25 yılda havada bulunan ve kirliliğe yol açan gaz ve partikül maddelerin miktar olarak iki katına çıkabileceğini tahmin etmektedir. Sorunu çözmek için, yeni yönetmelikler, deniz ağır dizel yakıtının sülfür ve nitrojen oksitlerinin ve ince parçacıkların emisyonuna ciddi şekilde etkisini azaltmaya çalışmaktadırlar. Çamur atığına çok benzer atık su ve sintine suyu, endüstriyel atık özellikleri göstermektedir. Atık gri su, çeşitli kimyasallar ve atıklar taşıırken yağ, temizlik ürünleri, boya ya da metal içerebilmektedir. Drenaj aşamasında bu atıkların seyreltildiği düşünülmeye rağmen, deniz ekosistemindeki canlılar ve deniz suyu

kalitesi sağığına hala büyük ölçüde zarar vermektedir. Denizde seyir halinde olan gemilerin sıvı yağ atığı, okyanusta küçük bir miktara karşılık geliyor olsa bile uzun zamanda deniz canlıları üzerinde uzun süreli ve kalıcı etkilere sebep olabilmektedir. Son olarak, gemilerin su üzerindeki dengesinin sağlanabilmesi için balast suyunun boşaltılmaması gerekmektedir, boşaltılan balast suyu boşaltıldığı alanda yeni organizmaların ve istilacı türlerin yerleşmesine sebep olabilmektedir.

Sonuç

Her ne kadar deniz taşımacılığı çevre dostu bir taşımacılık türü olarak bilinse de; elde edilen veriler ve araştırmalar sonucu bu kanının doğru olmadığı görülmüştür. Denizyolu taşımacılığı geçtiğimiz yüzyılda önemli ölçüde artmıştır ve şu anda küresel kirletici ve sera gazı emisyonlarına sebep olmaktadır. Buna rağmen, enerji tüketimi ve emisyonların tarihsel gelişimi hakkındaki bilgiler sınırlıdır; 1950 öncesi çok az veri ve son otuz yılı kapsayan tahminlerde büyük sapmalar vardır.

Bugün sektörün hali hazırda onaylanmış, planlanmış ve gittikçe katılan düzenlemelere uyum yeteneğı ile ilgili endişeler bulunmaktadır. Dolayısıyla, daha katı bir düzenleyici çerçeveye çevresel performansı daha da iyileştirmeye çalışmak uygun gözükmemektedir. Fakat yeni geliştirilen ve daha çevreci teknolojilerin pazara girmesi, çevresel başarının daha da artacağını göstermektedir. Sürdürülebilir denizyolu taşımacılığında çevreyle uyumlu bir çalışma sistemini sağlamak için, deniz taşımacılığının belirli bileşenleri ile ilgili politikalar ve işlemler IMO tarafından koordine edilmektedir.

Günümüzde gemiler nedeniyle oluşan emisyonun çoğunluğu, iyi tanımlanmış uluslararası deniz yolları sistemi içerisinde Kuzey Yarımküre’ de meydana gelmektedir. Emisyonların en doğru coğrafi temsili, gemi büyüklüğünün ağırlık sınıflandırması raporlama sıklığına dayanan bir yöntem kullanılarak elde edilir.

Son 30 yıllık çalışmalarda faaliyete dayalı modelleme, filonun büyüklüğünün ve kullanım derecesinin, dizel motorlara geçiş ile birlikte, yıllık enerji tüketimini belirleyen ana faktörler olduğunu göstermektedir. Denizdeki aktivitelere dayalı tahminler arasındaki büyük sapmanın temel sebebinin denizde kabul edilen gün sayısı olduğu düşünülmektedir. Gemi tipi ve büyüklüğüne bağımlı, detaylı aktivite temelli tahminlerin doğruluğunu geliştirmek için daha iyi analiz edilmeli ve açıklanmalıdır. Mevcut operasyonel veriler, gemi tipine ve büyüklüğüne güçlü bir bağımlılık olduğunu göstermektedir. Model sonuçlarındaki güvenilirliği arttırmak için bireysel gemiler için yıllık hareket ve izleme verilerinin (ör. AIS) kullanılması tavsiye edilmektedir. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar, önceki faaliyete dayalı çalışmaların öne sürdüğü gibi rapor edilen

emisyon hacimlerinden önemli ölçüde düşük olarak görülmediğine işaret etmektedir.

Son zamanlardaki çalışmalar, CO₂, NO_x ve SO₂ emisyonlarının gemi tarafından sırasıyla küresel antropojenik emisyonların yaklaşık %2-3, %10-15 ve %4-9'una karşılık geldiğini göstermektedir. NO₂, CO ve SO₂ emisyonlarının ve partikül maddelerin emisyonları, insan sağlığı ve malzemeleri üzerindeki etkileri nedeniyle kıyı bölgelerinde ve yoğun trafik ve yüksek kirlilik düzeyindeki limanlarda sorunlara neden olmaktadır. NO₂ gibi kısa ömürlü kirlenici maddelerin özellikle yüksek yüzey artışlarını yoğun trafiğe sahip bölgeler olan Kuzey Denizi, İngiliz Kanalı yada Türk Boğazları'nda (Çanakkale ve İstanbul) civarında daha sıklıkla görülmektedir. Yapılan çalışmalar genel olarak NO₂ konsantrasyonlarının büyük dünya deniz rotaları boyunca ikiye katlandığını göstermektedir. Gemi emisyonları nedeniyle yüzey ozonunda (O₃) mutlak artışlar, yaz aylarında yoğun trafiğe sahip bölgelerde büyük artışlar ile ortaya çıkmaktadır. Deniz kıyısında bulunan bazı bölgeler kirlilik nedeniyle yaz aylarında yüksek ozon seviyeleri yaşamaktadır. Ozon, önemli bir sera gazı olduğundan, atmosferdeki artan ozon seviyeleri de iklim değişikliği açısından endişe kaynağıdır. Nitrojen ve sülfür emisyonlarından kaynaklanan sülfat ve nitrat oluşumu, düşük koruma kapasitesine sahip bölgelerde ekosistemlere zararlı olabilecek ve sağlığa zararlı etkilere neden olan asitleşmeye neden olmaktadır. Batı Avrupa, Kuzey-Batı Amerika (ve kısmen Doğu Amerika) ve Akdeniz'deki kıyı ülkeleri, gemi emisyonlarından büyük ölçüde etkilenmiştir. Nispeten gemi kaynaklı artışların sülfat ve nitratın ıslak çökmesinde %5 -%35 aralığında olduğu tahmin edilmektedir.

Kaynakça

- DNV GL (2015), in Focus – LNG as Ship Fuel. Latest Developments And Projects in the LNG industry, DNV GL. Maritime Communications.
- EEA (2013), The impact of international shipping on European air quality and climate forcing, EEA Technical Report no. 4/2013.
- Helcom (2009a), Eutrophication in The Baltic Sea – an integrated Thematic Assessment of The Effects of Nutrient Enrichment And Eutrophication in the Baltic Sea Region. Balt. Sea Environ. Proc. No. 115b.
- Helcom (2010), Maritime Activities in The Baltic Sea – An Integrated Thematic Assessment on Maritime Activities and Response to Pollution at Sea in the Baltic Sea Region. Balt. Sea Environ. Proc. No. 123
- Helcom (2013), Helcom İnterim Guidance on Technical and Operational Aspects of Sewage Delivery to Port Reception Facilities.

- Helcom (2014), Helcom Guide to Alien Species And Ballast Water Management in The Baltic Sea.
- Helcom (2015a), Emissions From Baltic Sea Shipping in 2014, Baltic Sea Environment Fact Sheet 2015 (www.helcom.fi).
- Helcom (2015b), Baltic Sea Sewage Port Reception Facilities Helcom Overview 2014, Revised Second Edition.
- IMO (2004) International Convention For Control And Management of Ships' Ballast Water And Sediments 2004, Bwm/Conf/36.
- IMO (2011), Marpol Consolidated Edition 2011: Articles, Protocols, Annexes and Unified Interpretations of the International Convention For the Prevention of Pollution from Ships, 1973, As Modified By The 1978 And 1997 Protocols.
- IMO (2015), Third IMO GHG Study 2014 Executive Summary And Final Report.
- Lloyd's Register (2012), Understanding Exhaust Gas Treatment Systems. Guidance for Shipowners and Operators, June 2012.
- Lloyd's Register (2014), Lloyd's Register LNG Bunkering Infrastructure Survey 2014. Matczak M., Rozmarynowska M., SECA – One Year After Entry Into Force, BPO, 2016.
- OECD (2011), Environmental Impacts of International Shipping: The Role Of Ports, OECD Publishing.
- Regulation (EU) 2015/757 Of The European Parliament and of The Council of 29 April 2015 on The Monitoring, Reporting and Verification of Carbon Dioxide Emissions from Maritime Transport, and Amending Directive 2009/16/EC
- WHO Regional Office For Europe, OECD (2015). Economic Cost of The Health Impact of Air Pollution in Europe: Clean Air, Health And Wealth. Copenhagen: Who Regional Office For Europe.

▪ KAMU YÖNETİMİ

TÜRKİYE, AVRUPA BİRLİĞİ VE SURİYE’Lİ SİĞİNMACILAR ÜÇGENİNDE: GERİ KABUL ANTLAŞMASI

*(TURKEY, THE EUROPEAN UNION AND ASYLUM SEEKERS IN
SYRIAN TRIANGLE: BACK TO ACCEPT THE TREATY)*

Mehmet TAMER*

Giriş

Son on yıldır Ortadoğu’nun çok büyük bir yangının içinde olduğu reddedilmez bir gerçektir. Bu coğrafyadaki ülkeler maalesef önce bir iç ayaklanma yaşamakta ve ardından ülkenin tamamı çok büyük bir parçalanmaya maruz kalmaktadır. Özellikle ABD’nin ve ardından Batı olarak bilinen ülkelerin bu topraktaki insanlara karşı bakışı ve buradaki yeraltı zenginliklerine yönelik planları bölgeyi yaşanmaz bir hale getirmiştir. 2011 yılında Suriye’deki iç ayaklanma çok büyük safhalara ulaşmış ve milyonlarca insan ülkelerini terk etmek zorunda kalmıştır. İnsanların doğup, büyüdüğü ve hayatlarını devam ettirdiği bu toprakları terk etmesinde hiç kuşkusuz baskı, zulüm, taciz, tecavüz, işkence, bombalamalar ve insan hakları ile bağdaşmayan her türlü muamelelerin olduğu söylenebilir. Küçük bebeklere atılan misket bombaları, kadınlara edilen tecavüzler ve yaşlılara yönelik ağır hakaret ve işkenceler bu toprakları yaşanılmaz bir boyuta getirmiştir.

Suriye’de yaşanan bu olayların şiddeti her geçen gün artınca milyonlarca Suriyeli vatandaş başka ülkelere göç etmeye başlamıştır. Bu göç sürecinden en çok etkilenen ülkelerin başında hiç kuşkusuz Türkiye bulunmaktadır. Türkiye resmi verilere göre kayıtlı dört milyonun üzerinde Suriyeli vatandaşa kapılarını açmıştır. Olayların yaşandığı ilk dönemlerde Türkiye’nin bu insanlara uyguladığı açık kapı politikası göç eden kişi sayısının bu kadar fazla olmasının temel bir nedenidir. Ancak sonraki süreçte yaşanan bazı olaylar ve Türkiye’nin başta güvenlik olmak üzere sağlık, eğitim ve kültür çatışması anlamında yaşadığı bazı sorunlar birtakım ciddi tedbirlerin alınması zorunlu hale getirmiştir. Günümüze kadar Türkiye bu sosyolojik ve trajedi olay için elli milyar doların üzerinde bir para harcamıştır.

Suriye’de yaşanan bu olayların sonrasında milyonlarca insanın göç etmeye başlaması birçok ülkeyi farklı alanlarda etkilemeye başlamıştır. Ancak her defasında insan hakları ve özgürlük gibi ifadelerle Dünya kamuoyuna açıklamalar yapan uluslararası kuruluşlar yaşanan bu vahşete

* (Dr. Öğr. Üyesi); Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay, Türkiye. E-mail:tamermehmet@hotmail.com.tr

sessiz kalmaktadır. Birleşmiş Milletlerin yapmış olduğu bazı çalışmalar yetersiz kalmış özellikle Avrupa Birliği ve üye ülkeler yaşanan insan dışı olaylara kör ve sağır kalmışlardır. Almanya başta olmak üzere birçok birlik ülkesi Suriyelilerin ülkelerine gelmesini istememiş, sınırlarına tel çekmiş ve bazıları da gelenleri geri göndermişlerdir. Bu ülkelere yerleşen Suriyeliler ise birtakım ırkçı söylem ve davranışlara maruz kalmaktadır. Yunanistan gibi bazı ülkeler ise bu insanlara işkence yaparak, bu kişileri Türkiye sınırına bırakmaktadırlar.

Avrupa Birliği birçok Suriyelinin artık Türkiye üzerinde birlik üyesi ülkelere gideceği endişesiyle Türkiye ile görüşmelere başlamıştır. Türkiye'ye vize serbestliği ve yarım asırdır süren üyelik konularında önemli adımların atılacağı konusunda taahhüt veren birlik, Suriyelerin Türkiye sınırları içinde kalmasını istemiştir. Hatta bir miktar maddi yardımda da bulunacağını ifade etmiştir. Çünkü birlik, tehlikenin çok büyük olduğunun farkındadır ve bu tehlikeden en kısa ve net bir şekilde uzaklaşmak istemektedir. Halbuki çok büyük bir insani sorumluluk vardır ancak Avrupa Birliği bu sorumluluktan kaçmaktadır. Çünkü birlik üyesi ülkeler göstermelik olarak sınırlı sayıda Suriyeli vatandaşı ülkesine almış bu kişileri de seçerken liyakat yöntemini uygulamış, ülkesine faydalı olacak kişileri kabul etmiştir. Avrupa Birliği ile Türkiye arasında yapılan yoğun görüşmeler sonrasında Geri Kabul Antlaşması imzalanmıştır. Bu şekilde birlik kendi coğrafyasını her türlü korumayı amaçlamıştır.

Uluslararası literatürde ülkesinde yaşanan olaylar sonrası farklı ülkelere göç etmek zorunda kalan ve o ülkenin vatandaşlığını alamayan kişilere sığınmacı veya geçici koruma altındakiler gibi ifadeler kullanılmaktadır. Sığınmacılara uluslararası hukukta bazı haklar tanımlanmıştır. Bununla beraber göç edilen demokratik ve insan haklarına saygılı ülkelere de sığınmacılara birtakım temel haklar verilmektedir. Dünyanın hemen hemen her coğrafyasında yaşanılması olası olan bu göç olayı günümüzde en yaygın olarak Ortadoğu'daki petrol kaynaklarından dolayı yaşanmakta ve oradaki insanlar her geçen gün sığınmacı adayı bir toplum haline gelmektedir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde sığınmacı, Avrupa Birliği ve Geri kabul Antlaşmasının tanımı ve temel özellikleri üzerinde durularak, alt yapının oluşmasına yönelik kavramsal çerçeveye yer verilecektir.

1.1. Sığınmacı Nedir?

Göç süreci ele alınıp incelendiği zaman karşımıza farklı kavramlar çıkmakta ve bu kavramlar bazen birbirinin yerine kullanılıp, karıştırılmaktadır. Özellikle göç, göçmen, mülteci, sığınmacı ve yabancı gibi kavramlar birbiri yerine kullanılan ancak doğru olmayan ifadelerdir.

Bu kısımda bu kavramlardan sığınmacı kavramını (geçici koruma altındakiler) geniş bir şekilde ele almak gerekmektedir.

Sığınmacı birtakım nedenlerden dolayı ülkesini terk etmek zorunda kalan, farklı ülke ve coğrafyalara sığınan kişiler olarak tanımlanabilir. Başka bir ifadeyle ise sığınmacı dediğimiz kişi ülkesini terk etmek zorunda bırakılan ve bununla beraber gittiği ülke ve yönetim tarafından sığınma isteği henüz kabul edilmeyen veya değerlendirme aşamasında olanlardır (Başterzi, 2017). Ayrıca İçişleri Bakanlığı tarafından kendisine sığınma hakkı verilen yabancı kimlikli bir şahsa veya kimliği ve vatani olmayan kişilerde sığınmacı olarak ifade edilmektedir (Yıldız ve diğerleri, 2014).

Türkiye’de yoğun göç süreci sonrası bu alanda çok önemli görevler üstlenen Kızılay yaptığı çalışmaları bir rapor halinde sunmaktadır. Kızılay’ın raporuna göre (2017), uluslararası boyutta koruma arayan lakin bu talepleri resmi olarak henüz belirlenmemiş kişilere sığınmacı adı verilmektedir. Bununla beraber farklı nedenlerden dolayı sığınma arayan mülteci kimliğini kazanmak için başvuru yapmış ancak başvuru sonucu onaylanmamış ve cevap bekleyen kişilere de yine sığınmacı denilmektedir (Kara ve Korkut, 2010).

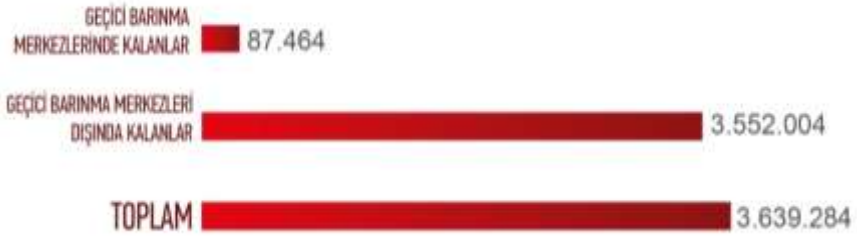
Türkiye açısından bu sığınmacı sürecini ele aldığımız zaman özellikle belirtilmesi gereken bazı önemli noktalar mevcuttur. Arap ülkelerinde meydana gelen halk ayaklanmaları ve isyanlar ilk olarak Tunus ve Mısır’da kendini göstermiş, ardından 2011 yılında Suriye’de ortaya çıkmıştır. Suriye’de bu olayların çıkması Türkiye’ye yönelik yoğun göçün başlangıcı olmuştur. İlk olarak Hatay ilinin Reyhanlı ilçesindeki Cilvegözü Sınır Kapısına 400’e yakın Suriyeli ulaşmış ve Türkiye topraklarına sığınma talebinde bulunmuşlardır. Bu çerçevede Türkiye 252 Suriyelili Türkiye’ye almış ve bir spor salonuna götürerek, konaklama, sağlık ve gıda ihtiyacını karşılamaya çalışmışlardır. Sonraki süreçte sayı milyonlara ulaşmış ve uzun bir süre sığınma talebinde bulunan Suriyeliler ülke topraklarına kabul edilmiştir. Türkiye bu sığınma talebini kabul etmedeki hukuki dayanağı **Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun “Geçici Koruma” başlıklı 91 inci maddesinde yer alan “Ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılara geçici koruma sağlanabilir”** ifadesidir (www.goc.gov.tr). Bununla beraber Bilgesam’ın Yasadışı Göç ve Türkiye Raporuna Göre (2012), Avrupa Birliği sürecinin etkisi, Türkiye’nin göç ve sığınma politikaları ve yapacağı bazı düzenlemelerde de kendini göstereceğini ortaya koymuştur.

Türkiye, Avrupa Birliği ilişkileri ve sığınma politikaları ve süreci ile ilgili olarak özellikle Türkiye’nin birliğe girme için göstermiş olduğu istek hiç kuşkusuz ortadadır. Yarım asrı aşan adaylık serüveni devam ederken Ortadoğu ve yoğun göç olayları Türkiye Avrupa Birliği ilişkilerini de farklı

bir boyuta getirmiştir. Birlik, ileriki kısımda ele alacağımız Geri Kabul Antlaşmasında olduğu gibi Türkiye'nin önüne bazı şartlar koymakta ve bu şekilde sığınmacı sürecini kendi coğrafyasından engellemeye çalışmaktadır.

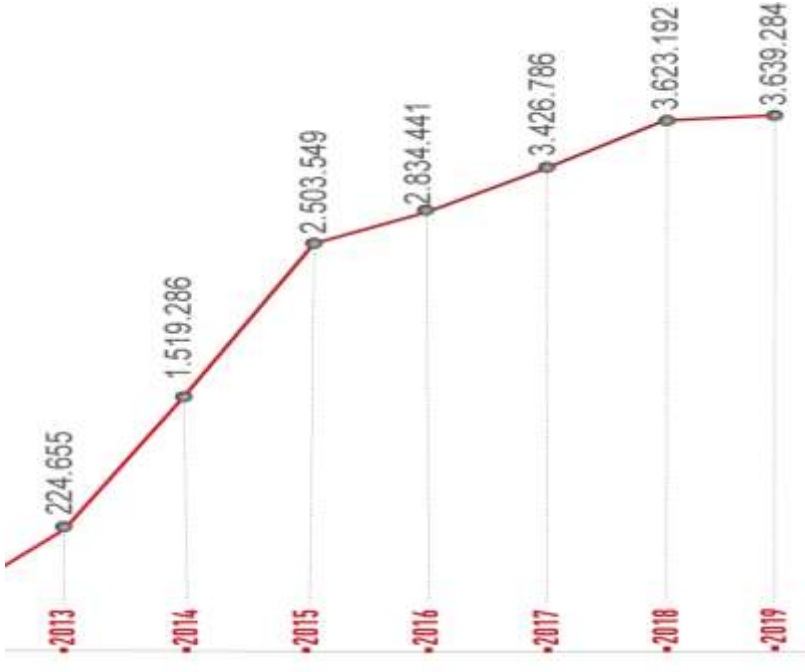
2019 yılının Temmuz ayı verilerine göre ülkemizdeki sığınmacıların istatistiksel verileri İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü çalışmaları ile belirlenmiştir. Genel olarak veriler şu şekildedir:

Türkiye'deki Suriye'li Sığınmacılar

Kaynak: www.goc.gov.tr

Yıllara Göre Geçici Koruma Altındaki Suriyeliler

Kaynak: www.goc.gov.tr

Ülkemizde Yer Alan Suriyeli Sığınmacıların Yoğun Olarak Yaşadığı İlk 10 İl

Kaynak: www.goc.gov.tr

Geçici Koruma Altındaki Suriyelilerin Yaş ve Cinsiyet Dağılımı

YAŞ	ERKEK	KADIN	TOPLAM
TOPLAM	1.970.516	1.660.768	3.639.284
0-4	277.609	259.211	536.820
5-9	255.156	240.190	495.346
10-14	199.897	185.248	385.145
15-18	149.959	123.269	273.228
19-24	318.151	229.533	547.684
25-29	205.428	146.589	352.017
30-34	169.589	124.533	294.122
35-39	119.975	94.791	214.766
40-44	79.220	70.800	149.220
45-49	58.722	55.870	114.592
50-54	47.461	45.412	92.873
55-59	33.055	33.340	66.395
60-64	23.074	23.769	46.843
65-69	15.149	15.781	30.930
70-74	8.529	9.167	17.696
75-79	4.729	5.949	10.678
80-84	2.627	3.281	5.908
85-89	1.426	1.881	3.307
90+	760	954	1.714

Kaynak: www.goc.gov.tr

Geçici Koruma Altındaki Suriyelilerin Barınma Merkezlerine Göre Dağılımı

İL	GBM ADI	GBM MEVCUDU	TOPLAM MEVCUT
ŞANLIURFA (1)	Harran	5.321	5.321
ADANA (1)	Sarıçam	23.403	23.403
KİLİS (2)	Öncüpınar	2.640	13.190
	Elbeyli	10.550	
KAHRAMANMARAŞ (1)	Merkez	11.103	11.103
HATAY (3)	Altınözü	4.889	13.475
	Yayladağı	4.334	
	Apaydın	4.252	
OSMANİYE (1)	Cevdetiye	13.838	13.838
MALATYA (1)	Beydağı	6.196	6.196
GAZİANTEP (1)	Nizip 2	754	754
Toplam	87.280		
GEÇİCİ BARINMA MERKEZLERİ DIŞINDA BULUNAN SURİYELİ SAYISI	3.552.004		

Kaynak: www.goc.gov.tr

**2014-2019 Yılında Sığınmacı Suriyelilerin Üçüncü Ülkelere
Yerleştirilme Dağılımı**

S.N.	ÜLKE	ÇIKIŞ YAPANLAR
1	KANADA(BMMYK)	4319
2	ABD	3920
3	KANADA(DOĞRUDAN)	2.645
4	İNGİLTERE	1989
5	NORVEÇ	1.926
6	İSVEÇ	168
7	AVUSTRALYA	115
8	AVUSTURYA	58
9	BELÇİKA	46
10	LÜKSEMBURG	46
11	ROMANYA	43
12	BULGARİSTAN	27
13	LİHTENŞTAYN	18
14	YENİ ZELANDA	15
15	İZLANDA	13
16	HOLLANDA	3
17	FRANSA	1
	TOPLAM	15.352

Kaynak: www.goc.gov.tr

Birebir Formülü İle Ülkemizden Çıkış Yapan Suriyeli Sığınmacıların İstatiksel Dağılımı

ÜLKE	TOPLAM
GENEL TOPLAM	22.729
ALMANYA	8.212
FRANSA	4.268
HOLLANDA	4.033
FINLANDIYA	1.536
İSVEÇ	1.318
BELÇİKA	1.301
İSPANYA	602
İTALYA	382
AVUSTURYA	213
LÜKSEMBURG	206
HRVATİSTAN	202
PORTEKİZ	198
LİTVANYA	102
ESTONYA	59
LETONYA	46
SLOVENYA	34
MALTA	17

Kaynak: www.goc.gov.tr

1.2. Avrupa Birliği

İkinci Dünya Savaşı'nda çok büyük bir zarar gören Avrupa Kıtası en kısa zamanda bu zararı karşılamak ve coğrafyanın refahını arttırmak için yeni bir oluşuma ihtiyaç duymuştur. Başta ekonomi olmak üzere siyasal, sosyal ve kültürel alanda bir birliğin temellerini atmak için ortak çalışmalar başlatılmıştır. Bu çerçevede ilk olarak Avrupa Kömür Çelik Topluluğu ve sonra Avrupa Ekonomik Topluluğu adı altında teşkilatlanmaya gidilmiştir. Günümüzde adı Avrupa Birliği'ne (AB) dönüştürülmüştür. Almanya, İtalya, Fransa, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg bu çalışmalarda öncü veya kurucu ülke konumundadır.

Avrupa Birliği; Avrupa'daki halkın ekonomik ve siyasal alanlar başta olmak üzere birçok konuda kaynaşmasını öngören, Avrupa Kıtasındaki devletlerin ve buradaki vatandaşların oluşturduğu uluslar üstü bir organizasyondur (www.ab.gov.tr). AB, kurulup faaliyete başladıktan sonraki süreçte yaşanan her olay ile kendisine 21. Yüzyılda bir misyon belirlemiş ve şu şekilde temel ilkelerini ortaya koymuştur:

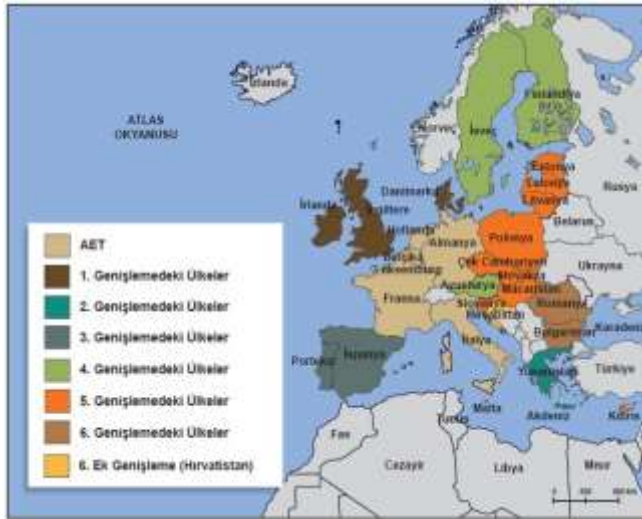
- ✓ Avrupa halkı için barış, zenginlik ve istikrarı sağlamak,
- ✓ Avrupa kıtasındaki bölünmelerin üstesinden gelmek,

- ✓ Avrupa halkının güvenlik içerisinde yaşamasını sağlamak,
- ✓ Birlik içerisinde dengeli bir biçimde sosyal ve ekonomik gelişmeye katkı sağlamak,
- ✓ Küreselleşmenin birliğe olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak ve Avrupa halkının farklılığını korumak
- ✓ Avrupa halkının temel değerleri olan sağlıklı çevre, sürdürülebilir kalkınma, insan haklarına saygı ve sosyal piyasa ekonomisi oluşturmaktır (www.avrupa.info.tr).

Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu ile yasal ve resmi bir kimlik kazanan Avrupa Birliği kurucu altı ülke ile başlayıp günümüzde yirmi yedi ülke üyesi olan ve temelinde ekonomik ve siyasal bütünlük amacı olan bir organizasyondur (Kıraç ve İlhan, 2010). AB, kendine has özelliği olan ve üye ülkelerin tümünün bağımsız ve egemen olması için çaba gösteren bir topluluktur (ec.europa.eu). AB, çalışmalarını Avrupa Parlamentosu, Avrupa Komisyonu, Avrupa Birliği Bakanlar Konseyi, Avrupa Adalet Divanı ve Avrupa Sayıştay gibi kurumlar vasıtasıyla yerine getirmektedir.

Genel olarak AB günümüzde sahip olduğu yapı, müktesebat, kurumları, hukuku ve politikalarıyla çok önemli bölgesel ve küresel bir aktör durumundadır. Bugün dünyanın birçok yerinde yaşanan olaylara ve gelişmelere farklı kimliklerle yaklaşmakta ve diplomatik temaslar gerçekleştirmektedir (Akdemir, 2018).

Avrupa Birliği'nin Genişleme Süreci

Kaynak: www.tarihbilimi.gen.tr

1.3. Geri Kabul Antlaşması

Geri Kabul Antlaşması Türkiye ile Avrupa Birliği arasında imzalanan ve Suriyeli vatandaşların tekrar Türkiye'ye iadelerini öngören ve bu çerçevede birtakım düzenleme yapan bir hukuki metindir. Genel itibariyle Geri Kabul Antlaşması dediğimiz zaman bir ülke sınırları içine yasa dışı yollarla gelerek bu ülkede bulunan ancak en son geldiği kaynak veya son olarak geçiş yaptığı ülkeye tekrar dönmelerini düzenleyen bir çalışmadır. Avrupa Birliği böyle bir hukuki bir metin üzerinde kırk yıldan fazla bir zamanda çalışma yaptığı bir gerçektir.

Avrupa Birliği düzensiz göç ile çok ciddi bir şekilde çalışma yapmakta ve bazı stratejiler belirlemektedir. Bu stratejilerin başında da Geri Kabul Antlaşması bulunmaktadır. Geri Kabul Antlaşması bir ülkenin başka bir ülke topraklarında kanunsuz olarak yer alan kişileri tekrar kendi sınırları (toprakları) içine davet etmesidir (Ekinci, 2016). Tarihsel açıdan ele aldığımızda ise Geri Kabul Antlaşması'nın 1800'lü yılların başından bu yana Avrupa'da 1970'li yıllardan itibaren ise Avrupa Birliği içinde konuşulup, uygulanan bir yöntemdir (Batır, 2015).

Geri Kabul Antlaşması aslında sadece Türkiye ve Avrupa Birliği arasında imzalanan bir hukuki metin olarak görülmemeli son iki asırda Avrupa Kıtası içinde uygulanan bir yöntem olduğunu da belirtmek gerekmektedir.

Geri Kabul Antlaşması özünde “karşılıklılık” taşımaktadır. Bununla beraber bu antlaşma “uluslararası” olma gibi bir boyutu bulunmaktadır (Göçmen, 2014).

2. SURİYELİ SİĞINMACILAR BAĞLAMINDA TÜRKİYE İLE AVRUPA BİRLİĞİ ARASINDA İMZALANAN GERİ KABUL ANTLAŞMASI VE TÜM YÖNLERİ

Türkiye'nin yarım asır zamandır Avrupa Birliği üyeliğini beklediği tartışılmaz bir gerçekliktir. Bu birliğe dâhil olabilmek için ulaşımdan, adalete, eğitimden, sağlığa, enerjiden tarıma kadar birçok alanda önemli reformlar yapmıştır. Birlik ile süreç üç dönem ile ele alınmış ve bu dönemlerin hazırlık, geçiş ve son dönem olması kararlaştırılmıştır. Bu dönemlerde yukarıda belirtilen alanlarda birliğin istediği değişiklikler yapılmış tam üyelik müzakereleri başlamasına karşın Türkiye, Avrupa Birliği'ne dâhil olamamıştır.

Avrupa Birliği ile Türkiye arasındaki ilişkiler Suriye olayları sonrasında farklı bir boyuta ulaşmıştır. Milyonlarca insanın iç karışıklık ve güvensiz bir ortam sonucu doğup büyüdüğü toprakları terk ederek, göç sürecini hızlı bir şekilde başlatmaları Avrupa Kıtası için bir tehdit olarak görülmeye başlanmıştır. Göç eden bu sayıya bakıldığında ve göç edilen

lkeler göz önüne alındığında bu gç süreci bölgesel değil küresel bir kriz olarak değerlendirilmelidir. Aslında Avrupa Birliği bu gç krizinin küresel olduğunu uyguladığı politikalarla kabul etmektedir. İşte tam da bu noktada Türkiye Avrupa Birliği arasında yeni bir sayfa farklı bir dosya açılmıştır. Türkiye kendi topraklarında bulunan Suriyeli sığınmacıları Avrupa Birliği ise Türkiye'nin birliğe dâhil olma isteğini bir koz olarak kullanabilme zemini oluşmuştur. Bundan sonra Türkiye ile Avrupa Birliği arasında bazı temel başlıklar ile Geri Kabul Antlaşması süreci başlamıştır.

Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki Geri Kabul Antlaşmasının içeriğine girmeden bazı önemli noktalara vurgu yapmak gerekmektedir. **Birincisi** Suriye topraklarında milyonlarca insan zulme, açlığa, tacize, lme ve yok olmaya maruz iken birliğin bu yaşanırlara kr ve sağır olması büyük bir utançtır. **İkincisi** her seferinde insan haklarının önemi ve değeri üzerine vurgu yapan Avrupa Suriye'deki mevcut durumu ve oradaki insanların haklarını neden görmezden gelmektedir. İnsan hakkı kavramı sadece Avrupa Kıtası ve maddi yönden güçlü coğrafyalar için mi geçerlidir. **nc** yaşanırlan bu olayların şiddeti ve boyutunun yoğunluğu belli bir bölgeyi değil de tüm dünyayı etkileyeceği n görülememiş midir?. **Sonuncusu** ise tüm bu yaşanırlanlarla neden yüzleşmek istenmemektedirler?.

Avrupa Birliği Geri Kabul Antlaşmaları adı altında birçok ülke ile antlaşma imzalamıştır. Birlik, 2008 yılında Ukrayna, Moldova, Makedonya, Sırbistan, Arnavutluk ve Karadağ ile Geri Kabul Antlaşmalarına imza atmıştır. Türkiye ile görüşmelere 2006 yılında ara verilmiş olup, 2008 yılında tekrar görüşmeler başlanmış ve Suriye'deki olaylar ve gç dalgasının artması ise 2013 yılında imza atılmıştır (Altun, 2016).

Türkiye zerinden Yunanistan ve tüm Birlik ülkelerine göçün şiddeti artmaya başlayınca Avrupa Birliği kendi coğrafyasını koruyup, kollamak için bir takım yollara başvurmuştur. Bu anlamda Avrupa Birliği ile Türkiye arasında bu konuda görüşmeler başlanmış ve mutabakat sağlanmışır. Bu çerçevede yasa dışı yollarla Avrupa Birliği topraklarında yer alan sığınmacıların iadesi ngren Geri Kabul Antlaşması 16 Aralık 2013'te Ankara'da imzalanmış ve imzadan yaklaşık on ay sonra 1 Ekim 2014'te yürürlüğe girmiştir. Geri Kabul Antlaşması günümüzde ekonomik ve sosyal açıdan sorun yaşayan birliğin daha fazla sıkıntı yaşamaması için komşu ülkelere uyguladığı politik bir araç olarak görülebilir. Bu araçla birlik, topraklarına yapılan yasa dışı göçün önüne geçip, güvenliği sağlamayı hedeflemektedir (Tamer, 2019).

Türkiye ile Avrupa Birliği arasında imzalanan bu Geri Kabul Antlaşması ilk defa imzalanan bir antlaşma değildir. Birlik daha önce birçok ülke ile de bu yönde antlaşmalar imzalamıştır. Antlaşma ile Türkiye

arasında belirtilmesi gereken bazı hususlar bulunmaktadır. **İlk olarak** antlaşma Türkiye ile tüm Avrupa Birliği ülkelerini kapsamamaktadır. İngiltere, İrlanda ve Danimarka bu antlaşmanın dışındadır. İngiltere ve İrlanda'nın vize politikaları birlikten farklı olduğundan bu ülkeler antlaşmanın dışındadır. Danimarka ise Schengen sistemine koyduğu çekinceye dolayı antlaşma dışıdır. **İkincisi** Türkiye vatandaşları bu antlaşmaya göre yine İngiltere ve İrlanda hariç birlik üyesi ülkelere vize almadan en geç 3, 3.5 yıl sonra mümkün olacaktır. **Üçüncüsü** bu antlaşma Avrupa Birliği ülkelerinde ikamet eden Türk vatandaşlarını hiçbir şekilde etkilemeyecektir. Yani gurbetçi olarak ifade ettiğimiz ve yasal olarak ikamet eden vatandaşlarımız bu antlaşmanın dışındadır. Antlaşma yasa dışı yollarla birlik ülkelerine giden düzensiz göçmenleri kapsamaktadır. **Dördüncüsü** yasa dışı yollarla Avrupa Birliği ülkelerine giden düzensiz göçmenlerin Türkiye'ye iadesi ise antlaşmanın yürürlüğe girmesinden üç yıl sonra mümkün olabilecektir. **Son olarak ise** bu antlaşma beraberinde düzensiz göçmenin Türkiye'ye iadesi sürecindeki tüm masraflar iade eden ülke tarafından karşılanması ön görülmüştür (Çelik, 2014).

Türkiye ile Avrupa Birliği arasında imzalanan Geri Kabul Antlaşmasını farklı açılardan ele alıp, değerlendirmek mümkündür. Farklı noktalara vurgu yapıp, çözümlemek bir ölçüde antlaşmayı anlamada daha faydalı olacaktır. Antlaşmanın içeriği yönünden bazı temel hususları belirtmek gerekmektedir. Bu hususlarla ilgili olarak şunları belirtebiliriz:

- ✓ Antlaşma Türkiye'den Avrupa Birliği üyesi bir ülkeye ya da tam tersi yönde yasa dışı düzensiz göç eden kişileri kapsamaktadır.
- ✓ Düzensiz göçmenin Türkiye üzerinden Avrupa Birliği'ne geçtiği yazılı olarak belgelendirildiğinde direkt iade işlemi yapılabilir.
- ✓ Karşılıklı geri kabul da ülkelerin talep ederken, vize ve ikamet işlemlerini tamamlaması gerekmektedir (Ekinci, 2016).

Bu antlaşmaya göre yine aşağıdaki şartları taşıyan kişiler iade edilmeyecektir. Bu şartlar şunlardır:

- ✓ Türkiye vizesi olmayanlar ile Türkiye topraklarını sadece hava sahası olarak kullananlar,
- ✓ Avrupa Birliği ülkelerinden herhangi biri tarafından vize ve ikamet alan kişiler,
- ✓ Kendileri için vize şartı olmayıp, bir Avrupa Birliği ülkesine girmiş olanlardır (Ekinci, 2016).

Türkiye ve Avrupa Birliği ilişkisi içerisinde sığınmacı sorununa Geri Kabul Antlaşması ile bir çözüm oluşturmak isteyen birlik Türkiye'ye antlaşma gereği üç milyar avroluk maddi destek sözü vermiştir. Türkiye'nin Suriyeli sığınmacıları geri kabul etmesine karşılık bu maddi

tutar bu kişilerin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla kullanılabileceği söylenmiştir. Ancak Türkiye'ye teklif edilen bu meblağ aslında çok komik bir miktardır. Çünkü Türkiye Suriyeli sığınmacılar için hemen hemen her alanda yaklaşık elli milyar dolar para harcadığı yetkili makamlar tarafından devamlı dile getirilmektedir. Elli milyar dolar ve üç milyar avroyu karşılaştırdığımızda ne kadar komik bir oran olduğu oldukça açık bir şekilde meydandadır.

Avrupa Birliği ve Türkiye arasındaki Geri Kabul Antlaşmasının hukuki açıdan farklı bölümlerle de ele almak gerekmektedir. Bu çerçevede Türkiye ile AB arasında imzalanan Geri Kabul Antlaşmasının “Madde 1/n fıkrasına göre, “geri kabul”, bu Antlaşmanın hükümleri uyarınca, Talep Eden Devlete yasadışı giriş yaparken, yasadışı orada bulunurken veya ikamet ederken yakalanan kişilerin (Talepte Bulunulan Devlet vatandaşları, üçüncü ülke vatandaşları ve vatansız kişiler) Talep Eden Devlet tarafından transferi ve Talepte Bulunulan Devlet tarafından kabulü anlamına gelir” (Hacıoğlu, 2016). Antlaşmanın kimler için geçerliliği konusunda ise geri kabulleri için 3 Nolu ekte sıralanan belgeleri sağlayan kişiler ile bu belgeleri sağlamayan kişilerin sadece talep eden devletin yetkili makamları tarafından bilgi edinmeden önceki beş yıla kadar Türkiye'yi terk etmiş üçüncü ülke vatandaşları ile vatansızları kapsayacaktır (Hacıoğlu, 2016).

Geri Kabul Antlaşması Avrupa Birliği Hukuku açısından da sıkıntılı bir durum yaratmaktadır. Avrupa Birliği Hukukuna göre sığınmacılar belirli şartlar sağlandığı takdirde güvenli üçüncü ülkelere gönderilmelerini uygun görmüştür. Birliğin izin verdiği durumlar şunlardır:

- ✓ Ülkenin geri göndermeme ilkesine uyması,
- ✓ Ülkenin kişileri işkence ya da zalimane, insanlık-dışı veya onur kırıcı muameleye uğrama riskinin olduğu ülkelere geri göndermemesi veya iade etmemesi,
- ✓ Sığınmacının yaşamına ve özgürlüklerine yönelik herhangi bir tehditle karşı karşıya kalmaması,
- ✓ Sığınmacının iltica başvurusunda bulunabilmesi ve mülteci statüsünün tanınması durumunda Mülteci Sözleşmesi'nin sağladığı tüm korumalardan faydalanabilmesidir.

Bu durumlarda Avrupa Birliği tüm sığınmacıları Türkiye'ye iade edebilmektedir. Hatta bazı sığınmacılar birlik ülkelerinden herhangi birine

iltica talebinde bulunmak isteseler dahi bu talep kayda alınmayacak ve bu kişilerin sığınmacı olmalarının önüne geçilecektir. Birlik tüm bu durumda olanları Türkiye’ye geri gönderebilecektir (Bozkurt, 2016).

Geri Kabul başvurusu yapılırken de uyulması gereken bazı kurallar mevcuttur. Buna göre bir yol haritası belirlenmiş olup, transfer talebinde bulunacak devletin yazılı olarak bir başvuruda bulunması gerekmektedir. Bu başvuru Ek5 adında ortak bir form kullanılarak yapılmalıdır. Başvuru faks, e-posta ve tüm elektronik yöntemlerle yapılabilir. Başvuru esnasında kişi ile ilgili istenen birtakım bilgiler şu şekildedir:

- ✓ Geri kabul edilecek kişiye ilişkin kimlik bilgileri (adı, soyadı, doğum tarihi ve mümkünse doğum yeri, son ikamet yeri vb.),
- ✓ Geçerli olduğu durumda, geri kabul edilecek kişinin reşit olmayan evlenmemiş çocuklarının ve/veya eşinin kimlik bilgileri,
- ✓ Vatandaş” söz konusuysa; sırasıyla Geri Kabul Antlaşması Ek 1 ve 2’de ortaya konduğu şekliyle, vatandaşlığın kanıtı veya ilk bakışta delilin sağlanacağı araçlar;
- ✓ “Üçüncü ülke vatandaşı” veya “vatansız” söz konusuysa; sırasıyla Geri Kabul Antlaşması Ek 3 ve 4’te ortaya konduğu şekliyle, bu kişilerin geri kabul koşullarının kanıtı veya ilk bakışta delilin sağlanacağı araçlar
- ✓ Geri kabul edilecek kişinin fotoğrafı;
- ✓ İlgili kişinin beyana yönelik açık rızası olması koşuluyla, transferi yapılacak kişinin yardımı veya bakıma ihtiyaç duyabileceğini gösteren beyan;
- ✓ Bireysel transfer vakasında gerekli addedilebilecek, her türlü koruma, güvenlik tedbiri veya kişinin sağlık durumuyla ilgili bilgidir (Göçmen, 2014).

Türkiye açısından yaşanan tüm bu olayları değerlendirilecek olursak Türkiye ve Avrupa Birliği arasında imzalanan mutabakatta birliğin talepleri yanında Türkiye’nin de birtakım göç politikası kapsamında kriterleri mevcuttur. Türkiye, Avrupa Birliği ile Geri Kabul Antlaşmasını imzalarken üzerinde durduğu ve önemine dikkat çektiği konular vize politikası, sınır yönetimi ve güvenliği, yasal göç politikası, düzensiz göçle mücadele, mülteci hareketlerine ilişkin politikalar ve Avrupa Birliği’nin güvenlik eksenli yaklaşımıdır (Bozkaya ve Kıncal, 2018).

Türkiye tarafından belirlenen bu altı kriter bakıldığında bu kriterler aslında Avrupa Birliği ile diyalogun ve üyelik müzakerelerin devamı ve güvenliği açısından önemli olduğunu göstermektedir. Birlik, Türkiye’nin ortaya koymuş olduğu bu politikaların Türkiye’nin ileride olası bir üyeliğinde güvenli bir Türkiye’nin kabul edilmesi noktasında bir olumlu değer olarak algılanacaktır.

Türkiye, Avrupa Birliği ve Sığınmacı üçgeninde imzalanan Geri Kabul Antlaşması Türkiye ile Avrupa Birliği arasında birtakım ortak çalışmaların yapılmasına da zemin hazırlamıştır. İkili heyetler göç, sığınmacı, güvenlik ve sınır yönetimi konularını temel alarak ortak diyalog ve çalışmalar üretmeye çalışmışlardır. Bu çerçevede Kasım 2015’de “Avrupa Birliği Türkiye Ortak Açıklaması” ve “Ortak Eylem Planı”, 18 Mart 2016’da Avrupa Birliği Türkiye Açıklaması (18 Mart Mutabakatı) yapılmıştır.

Suriye’deki iç karışıklık ve beraberinde meydana gelen göç dalgası aslında sadece sınır ülkeleri değil tüm dünyayı etkilediği kabul edilmesi gereken bir gerçektir. Türkiye bu noktada bir köprü konumunda olmuştur. Avrupa Kıtasına göç etmek isteyen kişiler Türkiye üzerinden gitmek istedikleri bölgelere göç etmektedirler. Türkiye bu süreçte sınır komşusu olarak en çok etkilenen ülkelerin başında gelmektedir. Kesin bir rakam verilmese de dört milyonun üzerinde Suriyeli sığınmacı Türkiye’de ikamet etmektedir. Türkiye bu anlamda bu sığınmacılara eğitim, sağlık, barınma, giyim ve kültürel anlamda destek sağlamaktadır. Çok açıktır ki çok büyük bir yükü omuzlarında taşımaktadır.

Avrupa Birliği yaşanan göç dalgasına uzun süre kayıtsız kalmış ve görmezden gelmiştir. Ancak Türkiye üzerinden Yunanistan başta olmak üzere birçok birlik ülkesine ciddi bir sığınmacı akını başlayınca artık yine kendi menfaatleri için çalışmalar yapmaya başlamıştır. Bazı birlik ülkeleri sığınmacıları sınırlarda bekletirken bazıları da sınırlarına tel örgü örerek bu göç dalgasını engellemeye çalışmışlardır. Ancak alınan bu tedbirlerin büyük bir bölümünün başarısız olduğu görülünce farklı adımlar atılmaya başlanmıştır. Tarihsel süreçte birliğin imzaladığı geri kabul antlaşmalarına bir yenisi de Türkiye ile atılmıştır. Avrupa Birliği ile Türkiye arasında geri Kabul Antlaşması imzalanmıştır. 25 maddeden oluşan bu Geri Kabul Antlaşması Birlik ile Türkiye arasındaki sığınmacıların iadelerini esas konu alan hukuki bir metindir.

Geri Kabul Antlaşmasında Türkiye’nin birlikten beklediği en önemli olumlu getirisi “vize serbestisi” ve “üyelik” konuları olduğu düşüncesidir. Antlaşmaya göre Türk vatandaşların antlaşmanın yürürlüğe girmesinde belli bir zaman sonra İngiltere, İrlanda ve Danimarka hariç birlik üyesi ülkelere vizesiz seyahatlerini ön görmektedir. Bir diğer konu ise Türkiye’nin yarım asırdan fazla zaman geçirdiği Avrupa Birliği’ne üyeliğinin onaylanması konusudur. Ayrıca birliğin antlaşmanın onaylanması ile Türkiye’ye 3 milyar avroluk yardım etmesi söz edilmesi gereken ayrı bir konudur.

Avrupa Birliği ile Türkiye arasında imzalanan Geri Kabul Antlaşması gereğince vaat edilen konuların yerine getirilmediği konusunda 22.07.2019 tarihinde bir açıklama yapan Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Türkiye’nin Avrupa Birliği ile imzalamış

olduğu Geri Kabul Antlaşmasını askıya aldığını duyurmuştur. Türkiye uluslararası hukuk çerçevesinde üzerine düşeni yerine getirirken Avrupa Birliği'nin bu konuda gereken adımları atmadığı konusunda açıklamalar yapılmıştır. Vize serbesti ve mali konularda yardım alanlarında Avrupa Birliği vermiş olduğu taahhütleri gerçekleştirmemiştir. Önümüzdeki süreçte Türkiye, Suriye olayları ve sığınmacılar konusunda başının daha da ağrıyacağı ve Avrupa Birliği'nin Türkiye'nin dış politika konusunda almış olduğu ve uyguladığı politikalar nedeniyle yaklaşık altmış yıldır yaptığı şeyi yapmakta ve Türkiye'ye karşı siyasi kararlar almaya devam etmektedir. Doğu Akdeniz'deki sondaj gemileri, Rusya ile S-400 ticareti ve özellikle Suriye /Türkiye Sınırında terör odaklarına karşı almış olduğu tavır ile burada kurulması planlanan bir terör devletine karşı tutumu Avrupa Birliği'nin Türkiye konusundaki politikalarını olumsuz etkilemektedir.

3.SONUÇ

Suriye'deki iç karışıklık milyonlarca insanın ülkesini terk etmesini neden olmuştur. Böylece dünyada çok büyük bir göç dalgası meydana gelmiştir. Bu göç dalgası tüm dünya yönetimlerini, ekonomilerini ve güvenliklerini ciddi bir şekilde etkilemiştir. Bu göç dalgası bölgesel değil küreseldir. Küresel göç dalgası sonucunda dünyada milyonlarca sığınmacı ortaya çıkmıştır. Bu kişiler güvenli bölgelere sığınma talebinde bulunmaya başlamışlardır. Bu süreçten en çok etkilenen ülkelerin başında hiç şüphesiz Türkiye gelmektedir. Türkiye'de dört milyonun üzerinde sığınmacı yer almaktadır.

Türkiye'ye sığınma talebinde bulunan Suriyeli sığınmacılar zamanla farklı ülkelere göç etme eğilimi içerisine girmeye başlamışlardır. Türkiye üzerinden başta Yunanistan olmak üzere Avrupa Birliği ülkelerine doğru göç etme fikri ağırlık kazanmıştır. Hemen hemen her yolu deneyerek, birlik üyesi ülkelere doğru ciddi bir göç dalgası başlamıştır ki bu durumun bu göç dalgasının küresel olduğunun en büyük ispatıdır. Avrupa Birliği ise uzun süre bu yaşananları görmezden gelmiş ve insan hakları ile bağdaşmayacak bu olayları yok saymıştır. Ancak kendi sınırları içerisindeki ülkeler fazlaca göç almaya başlayıp, bu dalganın büyüüp birliğe zarar vereceği endişesi artık somut adımlar atmasına ihtiyaç duyurmuştur.

Avrupa Birliği kendi bölgesine yaşanan göç olaylarının büyük bir bölümünün Türkiye üzerinden gerçekleştiğini belirterek, Türkiye ile masaya oturmuş ve bu göç dalgasını tartışmaya başlamıştır. Birlik, Türkiye'ye Geri Kabul Antlaşmasını önererek, bunun Türkiye için bazı getirilerinin olacağını dile getirmiştir. Üyelik ve vize serbesti başlıkları bu konuların başında gelmektedir. Ayrıca Türkiye'ye üç milyar avroluk ödenmeyen bir maddi yardım teklifinde bulunulmuştur. Sonuç olarak

Türkiye ile Avrupa Birliği arasında 2013 yılında 25 maddeden oluşan Geri Kabul Antlaşması imzalanmıştır. Ancak zaman içerisinde bu antlaşmanın maddeleri tam anlamıyla hayata geçirilmediği görülmüştür. Bu çerçevede Türkiye, Sığınmacı ve Avrupa Birliği üçgeninde imzalanan Geri Kabul Antlaşmasına bağlı olarak şunlar söylenebilir:

- ✓ Avrupa Birliği bu antlaşma ile kendi coğrafyasını garanti altına almak istemiştir,
- ✓ Geri Kabul Antlaşması 25 maddeden oluşan, hukuki, ekonomik ve güvenlik gibi konuları ele alan önemli bir mutabakattır,
- ✓ Avrupa Birliği bu antlaşma ile İngiltere, İrlanda ve Danimarka hariç diğer birlik ülkelerine Türk vatandaşların vizesiz seyahatini öngörmüştür,
- ✓ Birlik, Türkiye'ye antlaşma gereği üç milyar avroluk yardım sözü vermiş ancak sadece yedi yüz elli milyon avrosunu ödemiştir. Hâlbuki Türkiye şu zamana kadar Suriyeli sığınmacılara elli milyar dolar civarında para harcamıştır,
- ✓ Antlaşma gereğince Türkiye'ye vize serbesti ve üyelik konularında taahhüt verilmiş ancak yerine getirilmemiştir, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı ise antlaşma şartlarının yerine getirilmediği gerekçesiyle antlaşmanın askıya alındığını söylemiştir.

KAYNAKÇA

- Akçadağ, E. (2012). Yasa Dışı Göç ve Türkiye. Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, Rapor, (42), 1-58.
- Akdemir, E. (2018). Avrupa Birliği'nin Dış İlişkileri ve Politikası: Avrupa Birliği'nin Bütünleş (eme)mesi Üzerine Bir İnceleme. Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, 17(2), 181-218.
- Altun, A. (2016). AB'nin Vize Politikası Bağlamında Sığınmacıların Durumu ve Türkiye-AB Geri Kabul Antlaşması. International Journal of Academic Values Studies, (3), 36-47.
- Başterzi, A. D. (2017). Mülteci, Sığınmacı Ve Göçmen Kadınların Ruh Sağlığı. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 9(4), 379-387.
- Batır, K. (2015). Avrupa Birliği'nin Geri Kabul Anlaşmaları: Türkiye İle AB Arasında İmzalanan Geri Kabul Antlaşması Çerçevesinde Hukuki Bir Değerlendirme. Yönetim Bilimleri Dergisi, 15(30), 585-604.
- Bozkaya, Ö., & Kıncal, A. (2018). Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri ve Suriyeli Yerinden Edilmiş Kişiler Bağlamında Türkiye'nin Göç Politikasındaki Gelişimin Değerlendirilmesi. Göç Araştırmaları Dergisi, 4(2), 90-126.

- Bozkurt, K. (2016). Geri Kabul ve Vize Serbestisi Anlaşması. Türkiye Barolar Birliği Dergisi 2016(125), 387-408.
- Çelik, A. (2014). Türkiye-AB Geri Kabul Anlaşması.
- Ekinci, M. U. (2016). Türkiye-AB Geri Kabul Anlaşması ve Vize Diyaloğu. SETA Yayınları, 64.
- Göç, T. K., & Müdürlüğü, M. H. (2017). Göç İstatistik Raporu.
- Göçmen, İ. (2014). Türkiye ile Avrupa Birliği Arasındaki Geri Kabul Anlaşmasının Hukuki Yönden Analizi. Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, 13(2), 21-86.
- Hacıoğlu, F. Z. (2016). Geri Kabul Antlaşması.
- Kara, P., ve Korkut, R. (2010). Türkiye’de göç, iltica ve mülteciler. Türk İdare Dergisi, 467(1), 153-162.
- Kıraç, S., ve İlhan, B. (2010). Avrupa Birliği Oluşum Süreci ve Ortak Politikalar. Milli Eğitim Dergisi, 40(188), 191-201.
- Tamer, M. (2019). Türkiye’nin Göç ve Sığınmacı Politikaları: Hatay İli Örneği. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hatay.
- Yıldız, K., Ümmühan, Ü., ve Sezer, M. (2014). Mülteci-Sığınmacı Cinnetleri Ve Toplum “Her İnsanın Huzur İçinde, Kendi Evinde, Sevdiği İnsanların İçinde Ve Vatanında Ölme Hakkı Vardır!”. Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2014(3), 42-50.

İNTERNET

www.goc.gov.tr

www.ab.gov.tr

www.avrupa.info.tr

ec.europa.eu

▪ **MAKRO İKTİSAT**

OECD ÜLKELERİNDE EĞİTİMİN EKONOMİK VE SOSYAL ETKİLERİ

Görkemli KAZAR*-Altuğ KAZAR**-Rukiye ÇAPANOĞLU***

1.GİRİŞ

Eğitim, ileri derecede sanayileşerek kalkınmış olan ülkelerin en önemli avantajıdır. Beşerî sermayenin yüksek olduğu bu ülkelerde iyi derecede eğitim alan bireyler yaratıcı fikirlere açık olup üretim sürecindeki değişimleri hızlıca kavrayabilmektedirler. Dolayısıyla, teknolojiyi kullanma becerisi yüksek olan bu bireyler aynı zamanda bilgiyi üretebilme kapasitesine de sahiptirler. Gerek öğrencilerin gerekse araştırmacıların yapmış oldukları fizibilite çalışmaları bilginin öğrenilerek yayılmasına katkıda bulunur. Eğitim sürecindeki bu karşılıklı etkileşim işgücünün verimliliğini arttırarak ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkiler yaratır.

Teknoloji ve bilginin hızla yayılması, günümüz üretiminin daha hızlı gerçekleşmesini, yaratıcı ve beceri düzeyi yüksek kişilerin yetiştirilmesini mümkün kılmıştır. Böylece, ülkeler eğitimin etkisiyle sadece ekonomik ve siyasi açıdan değil birçok konuda önemli değişimlere uğramıştır. Bu gelişmelere bağlı olarak ülkeler arasında başta eğitim olmak üzere, ekonomi, siyaset ile özgürlük alanları, yaşam kalitesi ve demokratikleşme gibi birçok alanda sınırsız bir rekabet ortamı yaratılmıştır. Sonuç olarak, eğitim ve eğitimin tetiklediği dışsallıklar ülkelerin ekonomik büyümeleri ve sosyal yaşam koşulları üzerinde önemli bir etken haline gelmiştir.

Eğitimin ekonomik ve sosyal etkileri özellikle OECD gibi gelişmiş ülkelerde daha net bir şekilde gözlemlenebilmektedir. Bu nedenle, eğitimin ekonomik ve sosyal etkilerinin incelenmesinin amaçlandığı çalışmamızda OECD ülkeleri dikkate alınacaktır. Diğer çalışmalardan farklı olarak, OECD raporlarından 2005-2016 dönemine ait ekonomik (gelir, gelir dağılımı, istihdam, teknoloji) ve sosyal (yaşam kalitesi ve değişim) veriler derlenerek karşılaştırmalı bir analiz yapılmıştır.

Çalışmamızın takip eden bölümünde eğitimin ekonomik ve sosyal etkileri tartışılacaktır. Üçüncü bölümde OECD ülkelerindeki eğitim durumu değerlendirilecektir. Dördüncü bölümde eğitimin ekonomik etkileri gelir, gelir dağılımı, istihdam ve teknolojik gelişmeler açısından değerlendirilecektir. Beşinci bölümde eğitimin yarattığı değişim ve yaşam

* (Doç. Dr.); Munzur Üniversitesi, Tunceli, Türkiye.

E-mail: gorkemlikazar@munzur.edu.tr

** (Doç. Dr.); Munzur Üniversitesi, Tunceli, Türkiye.

E-mail: akazar@hotmail.com

*** E-mail: capantukiye@outlook.com

kalitesi üzerindeki sosyal etkileri incelenecektir. Sonuç bölümünde elde edilen bulgular tartışılacaktır.

2.EĞİTİMİN EKONOMİK VE SOSYAL ETKİLERİ

Eğitim, kişiye bedensel ve düşünsel anlamda olumlu bir fayda sağlamakla beraber çevresindeki kişilere, toplumuna ve ülkesine yararlı bir birey yetiştirmeyi hedeflemektedir (Taş ve Yenilmez, 2008). Bireyleri topluma kazandırıp sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan güçlü bir toplumun inşasında kilit rol oynar. Toplumun istek ve ihtiyaçları doğrultusunda bireyin ilgi ve yeteneklerinin geliştirilebildiği, eğitilmiş ve nitelikli insanlardan oluşan üretim gücü ekonomik açıdan kuvvetli bir ülke oluşturulmasına da katkıda bulunur (Taş ve Yenilmez, 2008).

Eğitim, demokratik kurumların daha iyi işlemesine imkân tanıyan, seçmen katılım oranının yüksek olduğu bilinçli bir toplum yaratarak önemli bir dışsallık oluşturur. Eğitimli toplumlarda suç işleme oranlarının azalması sonucu iç güvenlik ve adalet hizmetlerine yönelik harcamalar azaltılarak kaynakların dağılımı daha etkin yönetilebilmektedir. Topluma sunulan diğer hizmetlerdeki artış ise vatandaşlık sorumluluğunun gelişmesi, toplumsal faaliyetlere katılım oranının yükselmesi ve teknolojik avantajları kullanabilme gibi pek çok alanda katkıda bulunarak sosyal bir zincirleme reaksiyon yaratmaktadır. Böylece, eğitimin ortaya çıkardığı dışsallıklar toplumsal fayda ve bireysel faydalar üzerinde etkin bir rol oynarken bu faydaların etkileşimi sonucunda toplumsal fayda açısından bir çarpan etkisi gerçekleşir.

Eğitimin sosyal getirileri konusunda birçok çalışma bulunmaktadır. OECD ve Avrupa Yatırım Bankası tarafından gerçekleştirilen çalışmada, yirmi iki OECD ülkesi ve elli altı Afrika, Asya ve Latin Amerika ülkesi olmak üzere toplam yetmiş sekiz ülkede eğitimin getirileri incelenmiş ve kişi başına gelir verileriyle ilgili gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Araştırmada, eğitimin sosyal getirileri; gelir düzeyindeki artış, yoksulluk oranının ve cinsiyet eşitsizliğinin azalması, halk sağlığının korunması, doğurganlık oranında düşüş yaşanması, demokratik bir ortamın varlığı, siyasi istikrarın sağlanması, çevre bilincinin artması ve suç oranlarında düşme olarak sıralanmıştır. (Türkmen, 2002)

Eğitimin ekonomik etkileri ise ülkelerin uluslararası rekabet düzeyinde önemli ilerlemeler kaydedilmesi, milli gelirin yükselmesi, bireylerin refahında artış yaşanması ve ekonomide katma değeri yüksek olan mal ve hizmetlerin üretilmesi olarak sıralanabilir. Eğitim, birincil olarak ekonomik birimlerin faydalarını etkilerken ikincil olarak bu kararlardan etkilenen ekonomideki diğer tüketici ve üretici birimlerinin kararlarını da şekillendirerek pozitif ekonomik dışsallıklar yaratmaktadır (Hindriks ve Myles, 2004). Böylece eğitimin, toplumun ekonomik refahında da

beklenenden daha yüksek etkiler oluşturduğu anlaşılmaktadır. Eğitimin ekonomik olarak yarattığı zincirleme döngüde, eğitim harcamaları artışı öncelikle mesleki ve teknik eğitimlerin yoğunlaşmasına neden olarak ekonomide üretkenlik artışına yol açmaktadır. Bu verimlilik artışı ise birey ve toplumun daha fazla gelire sahip olmasıyla birlikte daha fazla mal ve hizmetten yararlanılmasına, yoksulluğun azaltılmasına, gelir dağılımının iyileştirilmesine olanak sağlamaktadır. Geliri yükselen uluslar ise yeniden eğitim harcamalarını arttırarak bu döngünün devamlılığını sağladığı için eğitim bir yatırım unsuru olarak değerlendirilebilmektedir. Bu nedenle, eğitim ülke ekonomisini geliştirmek, kişi başı gelir düzeyini arttırmak, yoksullukla mücadele etmek, gelir dağılımının ülke nüfusu içerisinde iyileştirilmesi amacıyla oluşturulan yatırım politikalarının en önemli bileşenidir (Sarı, 2002). Ayrıca, eğitime katılım oranı artışının işgücü piyasasında iş bulamama riskini azaltarak işsizlik sürecini kısaltması, eğitilmiş bireylerin iş arama veya pozisyon değiştirme gibi aşamalarda daha aktif davranabilmesi devlet açısından büyük bir maliyet olan işsizlik ödeneklerinin de düşük seviyede gerçekleşmesine olanak sağlamaktadır.

Eğitimin etkileri sadece ülkelerin ekonomik ve sosyal koşullarını şekillendirmekle sınırlı değildir. Eğitimin toplumları etkileme ve değiştirme hızı, ülkenin yönetim şekli ve siyasi yapısı tarafından belirlenir. Eğitim bu süreçte ülkenin yapısal unsurlarını harekete geçirerek, gerektiğinde yönlendirerek ülkenin yapısal sermaye, sosyal sermaye ve beşerî sermayesinin nicelik ve niteliğini geliştirme konusunda da önemli bir rol oynamaktadır (Cingi- Güran, 2003).

3. OECD ÜLKELERİNDE EĞİTİM

Günümüzde gelişmiş tüm toplumlarda olduğu gibi OECD ülkelerinde de eğitim sosyal bir faaliyet ve gereklilik olarak kabul görmektedir. Hayatın her alanında dolaylı ve doğrudan bireyleri ve toplumu etkileyip, dışsallıklar yaratan eğitim hizmetlerine gerek milli gelirden gerekse kamu bütçesinden kaynak ayrılmaktadır.

OECD raporlarında eğitime olan katılımda artışın ülkelerde demokratikleşme sürecine katkıda bulunduğu, sosyokültürel faaliyetlerin çoğalmasıyla birlikte kadın erkek eşitliğini destekleyici gelişmeler yaşandığı ifade edilmiştir (OECD, 2011). Dolayısıyla, OECD ülkeleri gelir ve cinsiyet eşitsizliğini azaltabilmek, bireysel ve ekonomik refaha katkı sağlamak, gerçekleştirilen mal ve hizmet üretiminde verimliliği arttırmak ve ekonomik büyüme oranını istikrarlı bir şekilde yükseltmek amacıyla tüm eğitim kademelerinde katılım düzeyini artırma politikalarına yöneldikleri görülmektedir. Buna yönelik olarak OECD ülkelerindeki eğitim durumuna ilişkin göstergeler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tabloda eğitime katılım brüt kayıt oranları ile ifade edilirken eğitim düzeyleri eğitim süresi ile açıklanmaktadır. Bu bağlamda, tabloya göre kayıt oranlarının ilköğretim ve ortaöğretim düzeyinde yüksek, yükseköğretim düzeyinde ise düşük olduğu gözlemlenmektedir. Yükseköğretimde kayıt oranlarının en yüksek olduğu ülkeler Yunanistan, Güney Kore ve Kanada olarak sıralanmaktadır. Ayrıca, ülkelerin ortalama eğitim süresi beklenen eğitim süresi düzeyine ulaşamamış, Türkiye, Avustralya, Şili, Portekiz, Hollanda ve İspanya gibi ülkelerde bu açığın daha yüksek olduğu görülmüştür. İnsani gelişmişlik düzeylerine göre ülke gruplarını incelediğimizde düşük düzey insani gelişme düzeyinde eğitim süresi 4,59 iken, çok yüksek insani gelişme düzeyinde 12,15 olarak gerçekleşmiştir. Buna göre, ülkelerin gelişmişlik ve kalkınma düzeyleri yükseldikçe ortalama eğitim süresi ve beklenen eğitim süresinin de yükseldiği anlaşılmaktadır.

Tablo 1. OECD Ülkelerinde Eğitim Durumu

	1	2	3	4	5
Avustralya	107	138	87	20.43	13.18
Avusturya	102	99	80	15.91	11.33
Belcika	105	165	73	16.64	11.38
Kanada	101	110	90	16.33	13.11
Sili	101	100	87	16.34	9.9
Cek	99	105	66	16.81	12.33
Danimarka	101	130	82	19.19	12.7
Estonya	101	109	73	16.5	12.55
Finlandiya	101	145	89	17.05	11.19
Fransa	105	111	64	16.27	11.63
Almanya	103	102	65	17.1	13.19
Yunanistan	99	108	110	17.22	10.54
Macaristan	102	107	53	15.6	12.02
İzlanda	99	111	82	18.99	12.19
İrlanda	103	126	73	18.58	12.31
İsrail	104	102	66	16	12.76
İtalya	102	102	63	16.26	10.87
Japonya	102	102	62	15.34	12.46
Güney Kore	99	98	95	16.59	12.18
Letonya	100	115	67	15.97	11.74
Litvanya	102	107	69	16.52	12.7
Lüksemburg	97	102	19	13.86	11.95
Meksika	103	91	30	13.3	8.55
Hollanda	104	132	79	18.12	11.91
Yeni Zelanda	99	117	81	19.23	12.5
Norvec	100	113	77	17.67	12.75
Polonya	101	109	71	16.37	11.9
Portekiz	109	116	66	16.57	8.88
Slovakya	101	92	53	14.96	12.23
Slovenya	99	111	83	17.35	12.12

İspanya	105	130	89	17.7	9.79
İsvet	121	133	62	16.06	12.27
İsviçre	103	100	57	16.04	13.37
Türkiye	107	100	79	14.6	7.89
İngiltere	108	128	56	16.31	13.28
A.B.D.	100	98	87	16.54	13.22
OECD	102.64	112.89	71.81	15.94	11.86
İnsani Gelismislik Düzeylerine Göre Ülke Grupları					
Cok Yüksek İnsani Gelisme				16.36	12.15
Yüksek İnsani Gelisme				13.84	8.1
Orta Düzey İnsani Gelisme				11.45	6.61
Düşük Düzey İnsani Gelisme				9.25	4.59

Not: 1: İlköğretim Brüt Kayıt (2014), 2: Orta Öğretim Brüt Kayıt (2014), 3: Yüksek Öğretim Brüt Kayıt (2014), 4: Beklenen Eğitim Süresi (2015), 5: Ortalama Eğitim Süresi (2015)

Kaynak: UNDP (2016)

4. EĞİTİMİN EKONOMİK ETKİLERİ

OECD ülkelerinde eğitim üretken bir beşerî sermayenin oluşmasında, ekonomik kalkınmanın ve büyümenin sağlanmasında önemli bir faktör olmuştur. Dolayısıyla, bu bölümde eğitimin gelir ve gelir dağılımına, istihdama, teknolojiye, değişime, kazançlara ve yaşam kalitesine etkileri tartışılacaktır. Bu amaç doğrultusunda, OECD verileri derlenerek karşılaştırmalı bir analiz sunulacaktır.

4.1. Gelir Etkisi

Eğitim, mikro açıdan kişisel geliri veya getiriye olumlu etkilerken, makro açıdan ekonomik büyümeyi belirleyen ve ekonomik refahı arttıran önemli unsurlardan biridir. Eğitimin sağladığı verimlilik artışı ekonomik büyümenin istikrarlı ve sürdürülebilir olmasını sağlar. Ayrıca, verimlilikte meydana gelen artış daha yüksek bir ücret düzeyi ile daha kaliteli hayat standardı yaratır. Bireylerin eğitim düzeyi yükseldikçe gelirlerinin artması ise devletin vergi gelirlerinde artışa yol açar (Badibanga, 2010: 8). Eğitime yapılan harcamalar sayesinde kişisel ve ulusal anlamda kazançlarda artış yaşanması ise eğitimin bir yatırım unsuru olarak değerlendirmesine yol açmış, 1990'lı yıllardan sonra eğitim ile gelir arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların sayısı artmıştır. Bu çalışmalarda eğitim ve kazanç arasındaki pozitif ilişki teyit edilirken, yükseköğretim ve yükseköğretim sonrası eğitim kademelerinde daha yüksek kazançlar sağlandığı ortaya konulmuştur. Ayrıca, eğitim durumundaki gelişmeler, bireyin iş bulup çalışma şansını artırarak işsiz kalma riskini azaltır.

Tablo 2'de 2014-2015 dönemlerinde OECD ülkelerinde kişi başına gelir ve göreceli kazanç oranları verilmiştir. 25-64 yaş aralığında eğitim seviyesi yükseldikçe elde edilen göreceli kazanç oranlarının arttığı

anlaşılmaktadır. Yükseköğretimde en fazla kazanç oranına sahip ülkeler Şili (233), Meksika (210) ve Macaristan (195) olarak sıralanmaktadır. Eğitim düzeylerine göre kazançların yine aynı ülkelerde önemli ölçüde farklılaştığı görülmektedir. Kişi başına gelir düzeyi OECD ortalamasının altında olan bu ülkelerde eğitimin sağladığı kazanç oranları çok yüksek gerçekleşmiştir. Kişi başına gelir seviyesi değerlendirildiğinde ise Lüksemburg, Norveç ve İrlanda'nın en yüksek gelir düzeyine sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Tablo 2. OECD Ülkelerinde Kişi Başına Gelir ve 25-64 Yaş Aralığında Eğitim Seviyeleri Bazında Göreli Kazanç Oranları (Lise Eğitimi Kazanç Oranı=100)

Ülke	Yıl	1	2	3	4
Avustralya	2015	88	100	140	48899,12
Avusturya	2015	76	100	152	48004,66
Belçika	2014	89	100	135	45046,94
Kanada	2014	88	100	138	46437,16
Şili	2015	70	100	233	24112,94
Çek Cumhuriyeti	2015	75	100	180	33231,52
Danimarka	2014	89	100	126	47985,37
Estonya	2015	88	100	124	29312,90
Finlandiya	2014	100	100	135	42164,60
Fransa	2013	89	100	146	42313,99
Almanya	2015	81	100	158	48110,85
Yunanistan	2015	78	100	134	26669,10
Macaristan	2015	75	100	195	27481,79
İzlanda		m	m	m	49135,58
İrlanda	2015	96	100	154	69230,82
İsrail	2015	74	100	162	35178,67
İtalya	2013	83	100	140	36833,09
Japonya	2012	m	m	m	41274,61
Kore	2015	74	100	138	37740,40

Letonya	2015	88	100	144	25709,81
Litvanya	2014	94	100	177	29972,33
Lüksemburg	2014	74	100	159	104003,30
Meksika	2015	64	100	210	18938,32
Hollanda	2014	86	100	147	51049,02
Yeni Zelanda	2015	86	100	136	37293,98
Norveç	2015	86	100	120	69249,46
Polonya	2014	84	100	162	27764,26
Portekiz	2015	74	100	169	28933,32
Slovakya	2015	74	100	169	31338,81
Slovenya	2015	80	100	171	32084,87
İspanya	2014	80	100	142	36415,96
İsveç	2015	86	100	120	49836,22
İsviçre	2015	77	100	143	59560,70
Türkiye	2015	74	100	166	24911,75
İngiltere	2015	77	100	148	42480,72
A.B.D.	2015	72	100	171	57436,41

Not: 1: İlköğretim Kazanç Oranı, 2: Orta Öğretim, 3: Yüksek Öğretim Kazanç Oranı, 4: Kişi Başına GSYİH (2018, SGP), m: veri bulunmamaktadır.

Kaynak: OECD (2016; 2017)

Tablo 3. OECD Ülkelerinde Gelir Eşitsizliğine İlişkin Göstergeler

	1		2	3
	Palma	Gini		
Avustralya	1.4	34.9	8	17.7
Avusturya	1.1	30.5	8.5	17.5
Belçika	1	27.6	8.3	12.7
Kanada	1.3	33.7	8.7	17.4
Sili	3.2	50.5	17.1	35.5
Cek	0.9	26.1	5.3	11.1
Danimarka	1	29.1	7	14.3
Estonya	1.3	33.2	8.6	8.6
Finlandiya	1	27.1	5.7	11.6
Fransa	1.3	33.1	9.3	16.3

Almanya	1.1	30.1	7	7
Yunanistan	1.6	36.7	12.2	21.1
Macaristan	1.1	30.6	7.6	14.6
İzlanda	1	26.9	5.7	11.7
İrlanda	1.3	32.5	7.7	16.3
İsrail	2.2	42.8	12.9	26.4
İtalya	1.4	35.2	11.2	20.8
Japonya	1.2	32.1	12.2	13.5
Güney Kore	..	..	15.9	18.4
Letonya	1.4	35.5	10.3	20.3
Litvanya	1.4	35.2	10.2	19.6
Lüksemburg	1.4	34.8	7.8	15.1
Meksika	2.9	48.2	22.4	34.3
Hollanda	1	28	6.8	12.4
Yeni				
Norveç	0.9	25.9	5.4	10.4
Polonya	1.2	32.1	9.3	17.4
Portekiz	1.5	36	10.1	20.4
Slovakya	0.9	26.1	6	11.4
Slovenya	0.9	25.6	5.8	11.3
İspanya	1.5	35.9	10.1	21.8
İsviçre	0.9	27.3	6.6	13.1
İsviçre	1.2	31.6	8.4	15.7
Türkiye	1.9	40.2	15.8	21.8
Birleşik	1.3	32.6	7.8	16.2
A.B.D.	2	41.1	12.9	27
OECD	—	—	12.3	21.5
İnsani Gelişmişlik Düzeylerine Göre Ülke Grupları				
Çok Yüksek İnsani Gelişme			10.9	19.9
Yüksek İnsani Gelişme			19.6	30
Orta Düzey İnsani Gelişme			25.5	20.1
Düşük Düzey İnsani Gelişme			32	23.9

Not: 1: Gelir Eşitsizliği Göstergeleri, 2: İnsani Eşitsizlik Katsayısı (2015),

3: Gelirdeki Eşitsizlik (2015, %)

Kaynak: UNDP (2016)

Eğitim ve gelir düzeyinin Dünya ortalamasına göre yüksek olduğu OECD ülkelerinde, genel olarak ilk ve orta eğitimin getirileri arasındaki fark küçük kalırken, orta ve yüksek eğitimin getirileri arasındaki farkın yüksek olduğu görülmektedir. Buna göre, gelişmiş OECD ülkelerinde gelir farklılığının yüksek öğretimi teşvik edici bir etkide bulunduğu anlaşılmaktadır.

4.2. Gelir Dağılımına Etkisi

Eğitimin sağladığı yüksek büyüme oranları daha eşit ve adil bir gelir dağılımını beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla eğitim; gelir eşitsizliğinin azaltılması, yaşam kalitesinin artırılması ve ekonomik büyümeye olanak tanınması itibarıyla önemlidir. Eğitimin gelir dağılımı üzerindeki etkileri az gelişmiş ülkeler kadar gelişmiş ülkeler açısından da önemlidir çünkü eğitim kalitesinin artırılması ile yoksul birey sayısında bir azalma söz konusu olmuştur. OECD ülkelerinde gelir eşitsizliğine ilişkin durum Tablo 3’te özetlenmiştir.

Tablo 3’te OECD ülkelerinde gelir eşitsizliğinin incelenmesi amacıyla Gini ve Palma endekslerinin yanı sıra insani eşitsizlik katsayısı ve gelirdeki eşitsizlik yüzdeleri verilmiştir. 2015 yılı verilerine göre Şili, İsrail, A.B.D., Yunanistan, Güney Kore, Meksika ve Türkiye gibi ülkelerde insani eşitsizlik katsayısı yüksek değerler alırken aynı zamanda bu ülkelerde gelirdeki eşitsizlik oranları da yüksek değerler almıştır. Çek Cumhuriyeti, Norveç ve Finlandiya insani eşitsizliği azaltmada başarılı ülkeler olarak sıralanabilirken, Almanya ve Estonya ise gelirdeki eşitsizliği düşük düzeyde tutma konusunda başarılı olmuşlardır. Ayrıca, tablo yüksek düzey insani gelişme gösteren ülkelerde insani eşitsizlik katsayısının azaldığını ortaya koymaktadır. Gelir eşitsizliği ise özellikle yüksek insani gelişme gösteren ülkeler açısından önemli bir sorun oluşturmaktadır.

4.3. İşgücü ve İstihdama Etkisi

İşgücüne hizmet içi programlar aracılığıyla gerekli bilginin aktarılacak, beceriler ve davranışlar kazandırılmasında eğitim önemli bir araçtır. Günümüzde teknolojik yeniliklerin hız kazanması sonucu eğitim programları işgücünün kazandığı yeteneklerin güncellenmesinde de kilit rol oynamaktadır.

Tablo 4. OECD Ülkelerinde İstihdam ve İşgücü Göstergeleri, 2015

Ülke	1	2	3	4	5	6	7
Avustralya	58	78	83	13.50	6.30	8.90	7.50
Avusturya	53	76	85	10.20	5.70	3.50	5.70
Belçika	47	72	85	21.80	8.70	4.90	7.20
Kanada	55	74	82	13.20	6.90	6.70	8.30
Şili	61	72	84	16.40	6.40	2.30	4.80
Çek Cumhuriyeti	42	79	85	13.00	5.20	0.60	8.10

Danimarka	61	80	86	10.80	6.30	3.50	7.80
Estonya	57	77	86	11.30	5.90	-1.80	6.30
Finlandiya	53	73	83	23.30	9.60	4.00	5.50
Fransa	54	73	84	24.70	10.60	1.00	5.40
Almanya	59	80	88	7.10	4.60	3.10	7.40
Yunanistan	49	56	69	49.20	24.90	-2.50	4.80
Macaristan	48	74	83	18.20	7.00	0.60	7.30
İzlanda	78	88	92	8.70	4.40	-0.20	8.20
İrlanda	49	69	82	20.90	9.50	-6.00	8.30
İsrail	49	73	86	8.10	5.00	0.50	5.50
İtalya	50	70	79	42.10	12.10	1.80	6.70
Japonya			82	5.30	3.30	0.60	7.80
Kore	66	72	77	10.40	3.70	1.20	4.60
Letonya				14.80	9.80	-7.20	7.40
Litvanya				17.60	9.50	-	7.40
Lüksemburg	62	72	85	18.60	5.90	18.10	6.30
Meksika	64	71	80	8.80	4.30	-0.90	5.50
Hollanda	60	78	88	8.80	6.10	1.30	7.50
Yeni Zelanda	69	81	87	14.40	5.90	0.30	8.90
Norveç	61	81	89	10.10	4.10	9.30	5.30
Polonya	41	67	87	19.90	7.40	-0.40	7.60
Portekiz	64	79	84	30.10	12.10	-2.70	5.70
Slovakya	34	73	80	25.20	11.30	0.00	6.80
Slovenya	49	70	84	16.70	9.30	0.40	5.70
İspanya	52	68	79	49.40	22.40	-2.60	6.10
İsveç	66	85	89	20.80	7.40	5.70	6.80
İsviçre	69	83	89	7.00	4.30	9.50	8.20
Türkiye	51	62	76	16.40	10.30	5.30	4.40

İngiltere	59	81	86	15.10	5.50	2.80	8.50
ABD	55	69	81	11.80	5.30	3.20	9.30
OECD ortalaması	56	74	84	17.60	7.97	1.76	6.79

Not: 1: Orta Öğretim İstihdam Oranları 25-64 yaş aralığı (%), 2: Lise İstihdam Oranları 25-64 yaş aralığı (%), 3: Yüksek Öğretim İstihdam Oranları 25-64 yaş aralığı (%), 4: 15-24 Yaş İşsizlik Oranı (%), 5: Toplam İşsizlik Oranı (%), 6: Net Göç Oranı (1000 kişi), 7: İşgücü Piyasası Düzenlemeleri Endeks Değeri

Kaynak: OECD (2016), Vasquez ve Porcnik (2017)

Günümüzde giderek yoğunlaşan rekabet karşısında gerek ülkeler gerekse kurum ve kuruluşlar, başarıyı yakalamak ve ekonomik performanslarını sürdürebilmek amacıyla nitelikli işgücü elde etmek için birçok politikalara, plan ve programlara yönelmiştir. Buna bağlı olarak işgücü, istihdam ve eğitim düzeyi arasında bir ilişki ortaya çıkmıştır. OECD ülkelerinin karşılaştığı işsizlik sorununun çözümü büyük ölçüde eğitim sistemine dayandırılmaktadır. OECD (1996) çalışmasında OECD ülkeleri imalat sanayide istihdam oranında bir düşüş yaşanırken bilim ve ileri derecede teknoloji yoğun sektörlerde istihdam oranlarının arttığı ifade edilmiştir. Çalışmada istihdam oranı artışının sürekliliğinin sağlanması için bireyin beceri düzeyinin yüksek olması gerektiği belirtilmiştir. OECD ülkeleri için istihdam, işsizlik ve eğitim arasındaki ilişkileri incelerken eğitim düzeyine göre işgücüne katılım oranları, yaş ve cinsiyete göre işsizlik oranları ve nüfusun işgücüne katılım oranı dikkate alınmıştır.

Tablo 4'te OECD ülkeleri için 25-64 yaş aralığındaki ortaöğretim, lise ve yükseköğretim istihdam oranları, 15-24 yaş grubundaki işsizlik oranları, toplam işsizlik oranları, net göç oranları ve işgücü piyasası düzenlemeleri endeks değerleri sunulmuştur. Tabloya göre yükseköğretim düzeyindeki istihdam oranları diğer eğitim seviyelerindeki istihdam düzeyine göre daha yüksek seviyededir. Dolayısıyla eğitim seviyesindeki yükselişin işgücü piyasasına olumlu etkileri olduğu anlaşılmaktadır. OECD ortalamaları incelendiğinde 25-64 yaş aralığındaki istihdam oranının ortaöğretim düzeyinde %56, lise düzeyinde %74 iken üniversite düzeyinde %84 olduğu görülmektedir. İzlanda, İsveç ve İsviçre yükseköğretimde istihdam oranı en yüksek olan ülkeler olarak sıralanmaktadır. İstihdam oranı en düşük olan ülkelerin ise Kore ve Türkiye olduğu görülmektedir.

15-24 yaş grubundaki işsizlik oranları incelendiğinde, yüksek işsizlik oranları ile karşı karşıya kalan OECD ülkeleri İspanya, Yunanistan, İtalya ve Portekiz olarak sıralanırken, %5 işsizlik oranıyla Japonya'nın en düşük değere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Toplam işsizlik oranları Yunanistan

ve İspanya’da %20’nin üzerinde değerler almıştır. Buna karşın, Japonya, Kore ve İsviçre’de %4 civarında gerçekleşen toplam işsizlik oranları bu ülkelerde işsizliğin ciddi bir problem oluşturmadığını ifade etmektedir.

İşgücü piyasasının istihdam yaratma potansiyelinin kısıtlı olması eğitim alan bireylerin yurtdışına göç etmesine yol açtığından net göç oranları Litvanya, Letonya, İrlanda, Portekiz, İspanya, Yunanistan ve Estonya için negatif değerler almıştır. OECD ülkeleri içinde en fazla göç alan ülkeler ise Lüksemburg, İsviçre, Norveç ve Avustralya olmuştur.

İşgücü piyasası düzenlemelerine ilişkin endeks değerleri A.B.D., Yeni Zelanda, İngiltere, İrlanda ve Kanada gibi serbest piyasa ekonomisine sahip ülkelerde yüksek değerler alırken, Türkiye, Kore, Şili ve Yunanistan gibi işgücü piyasalarının daha kontrol altında tutulduğu ekonomilerde düşük değerler almıştır.

4.4. Teknolojiye Etkisi

Teknoloji sahip olunan bilgilerin birikimi olarak ifade edilebilir. İktisadi açıdan üretim sürecini hızlandıran bir üretim faktörüdür. Neoklasik yaklaşımda, teknoloji dışsal bir kaynak olarak ele alınmaktadır. Günümüzde bilginin yayılımının kolaylaşması sonucu teknoloji üretim fonksiyonlarında içsel bir faktör olarak kullanılmaya başlanmış, teknolojinin eğitilmiş ve nitelikli işgücü talebini artırdığı ifade edilmiştir (Parasız, 1996). Bir ülkede teknolojik gelişim ve değişimin yaşanması, verimliliğin ve ürün kalitesinin artmasına katkıda bulunmaktadır. Eğitimin yaygınlaşmasıyla birlikte bireylerin ve toplumların bilgi, beceri ve teknolojiyi kullanabilme kapasitelerinde bir artış görülmüştür (Pamuk, 2014).

OECD ülkelerinde özellikle katma değeri yüksek olan malların üretiminde teknolojik imkânlardan yararlanılmaktadır. Bu nedenle, işgücünün bilgi ve becerilerinin artırılması amacıyla teknolojinin yaygınlaştırılmasına yönelik politikalar geliştirilmektedir. Tablo 5’te OECD ülkelerinin bio ve nano, bilgi ve iletişim ve çevre teknolojilerinde yararlandıkları avantajları ve patent payları verilmiştir. Teknoloji yaratma avantajı (RTA) endeksi, ülkenin belirli teknolojik alanlardaki göreceli uzmanlaşmasının bir göstergesidir. Patent İşbirliği Anlaşması kapsamında yapılan patent başvurularına dayanır ve belirli bir teknoloji alanındaki patentlerin ülke payı olarak tanımlanır. Ülke belirli bir sektörde patent almazsa endeks sıfıra eşittir. Sektördeki ülke payı tüm alanlardaki payına eşit olduğunda 1’e eşittir ve pozitif bir uzmanlık gözlemlendiğinde 1’in üzerinde bir değer alır.

Tablo 5: Teknoloji Yaratma Avantajı Endeks Değerleri

	1		2	3		4	5		6
Ülkeler	1997-99	2007-09	2005-09	1997-99	2007-09	2005-09	1997-99	2007-09	2005-09
Avustralya	1,01	1,44	22,21	0,82	0,79	9,87	1,26	1,14	8,50
Avusturya	0,66	0,95	18,24	0,64	0,69	8,03	1,53	1,30	2,21
Belçika	1,65	1,71	20,36	0,53	0,59	17,41	0,75	0,79	5,60
Brezilya	..	1,03	35,04	..	0,35	10,13	..	1,02	6,11
Kanada	1,61	1,55	39,71	0,87	1,14	9,13	1,49	1,12	8,38
Çin	2,84	0,42	28,90	0,49	1,32	2,81	0,87	0,59	5,02
Çek Cumhuriyeti	..	0,80	19,00	..	0,50	9,23	..	1,27	9,09
Danimarka	1,54	2,01	13,76	0,62	0,59	10,01	1,28	1,65	5,61
Finlandiya	0,32	0,59	3,05	1,33	1,35	0,37	0,58	0,70	1,18
Fransa	0,86	1,01	38,48	0,78	0,82	13,32	0,96	1,08	13,95
Almanya	0,54	0,67	14,29	0,83	0,64	3,51	1,56	1,34	1,47
Macaristan	..	0,97	23,50	..	0,79	6,74	..	1,45	0,38
Hindistan	..	1,00	17,48	..	0,68	6,42	..	0,70	11,19
İrlanda	..	1,38	56,87	..	1,05	20,76	..	0,79	7,33
İsrail	1,08	1,34	35,78	1,36	1,13	8,69	0,59	0,71	14,47
İtalya	0,57	0,75	25,29	0,41	0,48	9,05	0,71	0,93	4,79
Japonya	0,79	0,70	26,22	1,07	1,22	4,04	1,36	1,38	2,87
Kore	0,77	0,68	28,38	1,12	1,25	5,53	1,17	0,90	8,84
Meksika	..	0,71	22,16	..	0,33	7,91	..	0,88	6,67
Hollanda	0,62	1,20	14,64	1,44	1,00	1,69	1,10	0,97	2,18
Yeni Zelanda	0,91	1,74	2,95	0,62	0,60	1,86	0,84	0,90	0,00
Norveç	0,48	0,65	17,79	0,68	0,74	3,14	1,24	1,48	1,99
Polonya	..	1,22	2,16	..	0,67	3,02	..	1,35	6,57
İspanya	0,71	1,49	30,86	0,44	0,62	24,32	1,06	1,20	12,60
İsveç	0,47	0,60	0,53	1,10	1,09	0,03	0,90	0,85	0,00
İsviçre	0,74	1,24	7,82	0,65	0,59	3,81	0,73	0,71	3,46
Türkiye	..	0,12	..	..	0,41	3,71	..	0,61	1,35
İngiltere	1,10	1,04	27,20	0,90	0,90	16,03	0,82	0,84	6,76
ABD	1,31	1,39	35,24	1,15	1,04	7,26	0,74	0,74	9,17
OECD örnek medyan	0,78	1,03	22,16	0,82	0,77	7,59	1,01	0,95	5,60

Not: 1: Bio ve Nano Teknoloji Yaratma Avantajı, 2: Bio ve Nano Teknoloji Patent Payları, 3: Bilgi ve İletişim Teknolojileri Yaratma Avantajı, 4: Bilgi ve İletişim Teknolojileri Patent Payları, 5: Çevreyle İlgili Teknoloji Yaratma Avantajı, 6: Çevreyle İlgili Teknoloji Patent Payları

Kaynak: OECD (2019b)

Nano teknoloji, genellikle çok küçük yapıların veya sistemlerin kullanımı ve çalıştırılmasını sağlayan teknoloji serisidir. Ayrıca nitel olarak farklı özelliklere sahip olan cihazlar, yeni malzemeler ve ürünlere katkı sağlayabilmektedir. Bunun yanı sıra nano teknolojilerin, bir diğer avantajı yenilenebilir enerji elde etme, temiz su sağlama ve çevre sağlığının korumasıdır. OECD ülkelerinde sürdürülebilir ve yenilikçi büyüme politikaların çoğunluğunun Çevre ve İnsan Güvenliği konularında yoğunlaştığı görülmektedir.

Tabloya göre 1997-1999 döneminde bio ve nano teknoloji avantajına sahip ülkeler Çin, Belçika, Kanada, Danimarka ve A.B.D. olarak sıralanırken, 2007-2009 döneminde Danimarka, Yeni Zelanda, Belçika ve Kanada avantaja sahip ülkeler olarak sıralanmıştır. İrlanda, Kanada, Fransa, İsrail, A.B.D. ve Brezilya bio ve nano teknoloji patent payları yüksek olan ülkeler olmuştur.

1997-1999 döneminde Hollanda, İsrail, Finlandiya, A.B.D., Kore ve İsveç bilgi ve iletişim teknolojileri yaratma avantajına sahipken, 2007-2009 döneminde Finlandiya, Çin Kore ve Japonya bilgi ve iletişim teknolojileri yaratma avantajına sahip olmuştur. İspanya, İrlanda, Belçika ve İngiltere ise bilgi ve iletişim teknolojileri patent payları yüksek ülkeler olmuşlardır. Çevreyle ilgili teknoloji yaratma avantajına sahip ülkeler 1997-1999 döneminde Almanya, Avusturya, Kanada ve Japonya olmuştur, 2007-2009 döneminde ise Danimarka, Norveç, Macaristan, Japonya, Polonya ve Almanya olarak sıralanmıştır. Çevreyle ilgili teknoloji patent payları yüksek olan ülkeler ise İsrail, Fransa, İspanya ve Hindistan'dır.

Tablo 6'da OECD ülkelerinde yenilik yaratma kapasitesine ilişkin veriler sunulmuştur. Küresel İnovasyon açısından İsviçre, Hollanda ve İsveç'in yüksek etkinliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojilerine erişimden en iyi şekilde yararlanan ülkeler Lüksemburg, İzlanda, İngiltere iken kullanım açısından Danimarka, İsviçre ve Norveç ilk üç sırayı almıştır. İsviçre, Hollanda ve İsveç bilgi ve teknoloji ürünleri konusunda uzmanlaşmıştır. Yüksek teknoloji ürünlerine sahip olan ülkeler ise İsviçre, İrlanda, Slovakya ve Çek Cumhuriyeti olmuştur. En fazla yaratıcı ürünlere sahip olan ülkeler ise, İsviçre, İngiltere, Lüksemburg, Hollanda ve Estonya iken, Meksika ve Şili en az yaratıcı ürünlere sahip ülke konumunda olmuştur.

Tablo 6. Yenilik Yaratma Kapasitesine İlişkin Veriler

	1	2	3	4	5	6	7
Avustralya	52	0.58	80	79.7	31.86	36.2	44.75
Avusturya	51.3	0.64	83.8	73.9	34.26	55.5	45.79
Belçika	50.5	0.7	81.5	72.2	40.24	51.52	42.69
Kanada	53	0.61	79.3	72.7	39.49	38.06	41.08
Şili	37.8	0.6	67.9	53.9	27.16	23.54	29.66
Çek Cumhuriyeti	48.7	0.8	71.4	66.2	42.33	74.58	44.13
Danimarka	58.4	0.73	83.9	89.4	46.93	54.95	51.74
Estonya	50.5	0.82	81.6	79.7	35.9	23.76	54.88
Finlandiya	59.6	0.76	73.5	79.9	53.5	45.55	49.25
Fransa	54.4	0.72	86.4	79.3	41.56	48.06	49.24
Almanya	58	0.83	89.3	77.7	52.24	75.25	53.34
Yunanistan	38.9	0.59	77.6	58.2	25.3	16.45	32.21
Macaristan	44.9	0.84	77.8	57.1	45.28	74.85	36.61
İzlanda	51.2	0.76	93.8	87	35.24	18.02	53.28
İrlanda	57.2	0.81	81.4	75.9	56.59	84.14	45.91
İsrail	56.8	0.81	81.7	73.4	54.79	49.99	46.87
İtalya	46.3	0.7	73.3	63.5	37.66	49.19	38.89
Japonya	55	0.68	88	81.5	48.56	66.74	40.43
Kore	56.6	0.79	88.5	87.1	53.28	73.72	46.41
Letonya	43.2	0.69	74.1	66.5	25.93	9.89	44.61
Litvanya	41.2	0.63	71.1	66.3	23.7	23.44	39.83
Lüksemburg	54.5	0.94	95.4	83	47.85	20.29	57.89
Meksika	35.3	0.59	52.8	46.5	23.54	66.63	29.16
Hollanda	63.3	0.91	86.5	82.8	63.7	39.04	56.67
Yeni Zelanda	51.3	0.62	83.4	80.8	32.09	17.61	46.24
Norveç	52.6	0.64	80	88.2	37.57	30.5	44.58
Polonya	41.7	0.69	75.8	54.7	30.16	42.25	37.67
Portekiz	45.7	0.71	79.1	61.5	32.23	31.97	43.4
Slovakya	42.9	0.74	72.2	66.7	34.74	77.31	38.11
Slovenya	46.9	0.74	79.1	61.6	32.91	54.74	46.73
İspanya	48.7	0.7	79.8	72.3	38.86	47.97	41.55
İsveç	63.1	0.82	85.5	84	60.09	58.25	53.8
İsviçre	68.4	0.96	88.5	88.8	74.88	85.13	59.38
Türkiye	37.4	0.75	63	49.2	25.72	34.42	38.66
İngiltere	60.1	0.77	91.5	83.8	48.21	53.94	56.52
ABD	59.8	0.76	82.7	76.7	55.59	61.25	48.03

Not: 1: Küresel İnovasyon Endeksi, 2: İnovasyon Etkinliği Oranı, 3: Bilgi ve İletişim Teknolojilerine Erişim, 4: Bilgi ve İletişim Teknolojileri Kullanımı, 5: Bilgi ve Teknoloji Ürünleri, 6: Yüksek Teknoloji Ürünleri,

7: Yaratıcı Ürünler **Kaynak:** Cornell University, INSEAD, and WIPO (2019).

5. EĞİTİMİN SOSYAL ETKİLERİ

5.1. Eğitimin Değişime Etkisi

Eğitim, toplumsal değişim ve sosyal gelişim sürecinin en etkin aracıdır. Eğitim, toplumun gelişen ihtiyaçlarına ve felsefesine uyum sağlamak için bireylere kendilerini geliştireceği fırsatlar ve deneyimler sağlar. Eğitim yoluyla gerek bireylerin gerekse toplumun istenen doğrultuda değiştirilip geliştirilmesi de mümkün olmaktadır. Herhangi bir ülkenin siyasi, sosyal ve ekonomik alanda önemli değişimlere uğramasının asıl nedeni bilimsel bilginin yayılması, teknolojinin yaygınlaşması, beşerî sermayenin algılama ve yaratıcı becerisinin yükselmesi ve bireylerin donanımlı yetiştirilmeleridir (Ereş, 2005). Eğitime katılım oranı ve eğitim kalitesi yükseldikçe gelecek nesillerin istenilen yönde bir gelişimi ve değişimi sağlanabilecektir (Durgun, 2002).

Eğitim, insanların tutumlarını modern yaşam tarzları lehine değiştirmeye yardımcı olurken toplumsal önyargılarla mücadele edebilecek tutumlar geliştirir. Bu sayede, bilimsel bilgi kısıtlanmamış olur ve kişisel, ekonomik ve beşerî özgürlüğün artmasında etkin bir rol oynar. Böylece, özgürleşen toplum eğitimi içselleştirerek değişim süreci için dinamik bir altyapı oluşturur.

Tablo 7’de 2015 yılı için OECD ülkelerinin kişisel, beşerî ve ekonomik özgürlükleri hakkında bilgi verilmiştir. Beşerî Özgürlük Endeksi kişisel ve ekonomik özgürlüğü kapsayan geniş bir ölçüye dayalı olarak, dünyadaki insan özgürlüğü durumunu yansıtmaktadır. Böylelikle, özgürlük ile diğer sosyal ve ekonomik olgular arasındaki ilişkilerin nesnel olarak gözlemlenmesine ve aynı zamanda farklı özgürlük boyutlarının birbiriyle etkileşime girme yollarının anlaşılabilmesine yardımcı olur (OECD, 2016). Bu endeks hesaplanırken hukukun üstünlüğü; güvenlik ve emniyet; seyahat özgürlüğü; inanç sistemi; kurumsal yapı ve sivil toplum örgütleri; devletin etkinliği; yasal sistem ve mülkiyet hakları; uluslararası ticaret yapabilme özgürlüğü; kredi, emek ve iş dünyasına yönelik düzenlemeler dikkate alınmıştır. Bu endeks en kapsamlı özgürlük ölçütüdür. Tabloya göre beşerî özgürlüklerde ilk 10 ülke büyük ölçüde OECD ülkelerinden oluşmakta ve İsviçre, Yeni Zelanda, İrlanda, Avustralya, Finlandiya, Norveç, Danimarka, İngiltere ve Hollanda olarak sıralanmaktadır. 159 ülkenin dikkate alındığı endekste Macaristan (44), İsrail (46), Yunanistan (60), Meksika (73) ve Türkiye (84) dışında bütün OECD ülkelerinin en üst çeyreklikte yer aldığı anlaşılmaktadır.

Tablo 7: Beşerî, Kişisel ve Ekonomik Özgürlük Endeks Değerleri (2015)

Ülke	1	2	3	4	5	6
Avustralya	9.22	11	7.99	9	8.60	5
Avusturya	9.38	3	7.66	26	8.52	12
Belçika	9.19	12	7.44	43	8.31	22
Kanada	9.13	14	7.94	11	8.54	11
Şili	8.23	41	7.77	15	8.00	37
Çek Cumhuriyeti	8.96	21	7.46	42	8.21	25
Danimarka	9.36	5	7.77	15	8.56	8
Estonya	9.01	18	7.95	10	8.48	13
Finlandiya	9.40	2	7.75	17	8.58	6
Fransa	8.74	31	7.33	52	8.04	33
Almanya	9.22	10	7.69	23	8.45	16
Yunanistan	8.06	44	6.36	116	7.21	60
Macaristan	8.19	42	7.30	54	7.74	44
İzlanda	9.01	19	7.23	62	8.12	31
İrlanda	9.17	13	8.19	5	8.68	4
İsrail	7.87	49	7.49	38	7.68	46
İtalya	8.74	32	7.30	54	8.02	35
Japonya	8.93	23	7.47	39	8.20	27
Kore	8.79	27	7.54	32	8.17	29
Letonya	8.72	33	7.75	17	8.23	24
Litvanya	8.75	30	7.92	13	8.34	18
Lüksemburg	9.33	7	7.63	28	8.48	13
Meksika	6.92	82	6.95	76	6.93	73
Hollanda	9.37	4	7.74	19	8.55	9
Yeni Zelanda	9.25	9	8.48	3	8.86	3
Norveç	9.47	1	7.67	25	8.57	7
Polonya	8.81	25	7.34	51	8.08	32
Portekiz	9.09	15	7.53	34	8.31	22
Slovakya	8.76	29	7.31	53	8.04	33
Slovenya	9.02	17	7.00	73	8.01	36
İspanya	8.77	28	7.51	36	8.14	30
İsveç	9.32	8	7.65	27	8.48	13
İsviçre	9.33	6	8.44	4	8.89	1
Türkiye	6.71	91	6.82	81	6.77	84
İngiltere	9.05	16	8.05	6	8.55	9
ABD	8.83	24	7.94	11	8.39	17

Not: 1: Kişisel Özgürlük Endeks Değeri, **2:** Kişisel Özgürlük Sırası, **3:** Ekonomik Özgürlük Endeks Değeri, **4:** Ekonomik Özgürlük Sırası, **5:** Beşerî Özgürlük Endeks Değeri, **6:** Beşerî Özgürlük Sırası

Kaynak: Vasquez ve Porcnik (2017)

Kişisel özgürlük endeksi incelendiğinde ilk 10 sıradaki ülkelerin tamamı OECD ülkelerinden oluşurken en üst çeyrek dışında kalan OECD ülkelerinin Şili (41), Macaristan (42), Yunanistan (44), İsrail (49), Meksika (82) ve Türkiye (91) olduğu anlaşılmaktadır. Ekonomik özgürlükler açısından OECD ülkeleri içinden sadece 6 ülke ilk 10 içinde yer almış ve bu ülkeler Yeni Zelanda, İsviçre, İrlanda, İngiltere, Avustralya ve Estonya olarak sıralanmıştır. OECD ülkeleri içinden 24 tanesi üst çeyrekte yer alırken ekonomik özgürlükler açısından en kötü performansı Yunanistan (116), Türkiye (81), Meksika (76) ve Slovenya (73) göstermiştir.

Genel olarak, eğitim seviyesi diğer ülkelere kıyasla yüksek olan OECD ülkelerinde özgürlüğün doğal bir süreç olarak kabul gördüğü anlaşılmaktadır. Kalkınmada önemli bir rol oynayan özgürlükler, toplumsal dönüşümün başat faktörü olup bu dinamik eğitim tarafından yönlendirilir. OECD ülkelerinin deneyimleri bu öneriyi destekler niteliktedir.

5.2. Eğitimin Yaşam Kalitesine Etkisi

İnsanların hayata bakış açıları ve yeniliklere açık olabilmeleri aldıkları eğitime bağlıdır. Eğitim öğretim faaliyeti, eğitim alan bireyle birlikte aile ortamını, dış çevresini ve hatta ülkesini de etkileyebilmektedir. Eğitim düzeyi yüksek olan kişiler ülkelerde bulunan doğal ve fiziki kaynaklarla beraber beşerî sermayenin de aktif ve planlı bir şekilde değerlendirilmesini sağlayarak sermaye birikim sürecini hızlandırır. Bu da insanların yaşam kalitesini arttırarak ülkelerin refah içinde yaşamlarını sürdürebilmelerine vesile olmaktadır (Kayadibi,1997, 3). OECD ülkeleri eğitime yatırım yaparak sadece ekonomik getirilerinde değil ülkede yaşayan bireylerin yaşam kalitesini arttırdığını, sosyal ve kültürel faaliyetlerini geliştirdiğini belirtmektedir. Sosyal ve kültürel aktiviteler eğitimle doğru orantıda ilerler (Durgun, 2002). Ayrıca, eğitim, kişilerin sağlıklı bir hayat sürdürebilmelerinde yardımcı olabilmektedir. (Wolfe ve Haveman ,2002; Chevalier ve Feinstein, 2006) Pek çok ülkede bireyin bir yıldan daha çok eğitim öğretim faaliyetinde bulunmasının, bireye yaşam memnuniyeti kazandırdığı gibi beden sağlığı açısından olumlu katkısını olduğu sonucuna ulaşılmıştır (OECD, 2010).

Tablo 8: OECD Ülkelerinde Yaşam Kalitesine İlişkin Göstergeler

Ülke	1	2	3	4	5	6	7	8
Avustralya	2	16,30	72,65	78,70	93,40	0,95	0,92	0,39
Avusturya	24	7,40	72,05	83,50	80,90	0,92	0,89	0,53
Belçika	22	8,40	72,14	81,20	69,50	0,91	0,86	0,50
Kanada	10	13,50	72,19	87,50	77,10	0,93	0,92	0,41
Şili	38	4,70	69,44	67,90	63,40	0,85	0,74	0,83
Çek Cumhuriyeti	28	9,40	70,88	73,00	57,90	0,91	0,83	0,88

Danimarka	5	6,80	71,31	84,80	83,60	0,96	0,95	0,19
Estonya	30	15,10	67,20	80,40	83,90	0,93	0,84	0,63
Finlandiya	23	8,50	71,52	89,00	82,70	0,96	0,95	0,22
Fransa	21	5,00	72,59	84,00	72,70	0,90	0,81	0,62
Almanya	4	9,20	71,08	81,00	78,00	0,91	0,87	0,43
Yunanistan	29	6,30	71,65	52,30	59,00	0,80	0,48	0,86
Macaristan	43	4,20	67,02	57,60	57,10	0,88	0,59	0,91
İzlanda	9	6,10	72,76	86,70	72,60	0,98	0,94	0,69
İrlanda	8	7,60	71,58	87,70	79,00	0,95	0,89	0,38
İsrail	19	8,80	71,95	78,20	83,10	0,89	0,76	0,80
İtalya	26	5,70	73,78	71,20	60,90	0,92	0,61	0,89
Japonya	17	9,80	75,09	86,00	73,20	0,90	0,84	0,67
Kore	18	11,80	74,04	79,40	63,70	0,80	0,58	0,85
Letonya	44	3,50	65,11	68,30	58,90	0,90	0,68	0,82
Litvanya	37	4,30	66,52	73,80	66,70	0,93	0,67	0,93
Lüksemburg	20	18,70	72,20	82,70	77,90	0,93	0,91	0,35
Meksika	77	3,90	67,94	58,60	39,00	0,82	0,78	0,77
Hollanda	7	10,10	71,62	87,90	74,10	0,91	0,91	0,40
Yeni Zelanda	13	7,60	71,57	95,10	88,40	0,96	0,94	0,23
Norveç	1	11,70	71,09	86,40	86,00	0,95	0,95	0,32
Polonya	36	7,90	68,57	61,80	56,60	0,90	0,83	0,83
Portekiz	41	4,40	71,81	69,20	70,10	0,89	0,85	0,92
Slovakya	40	6,20	68,42	68,20	38,80	0,93	0,67	0,92
Slovenya	25	7,00	70,94	76,60	57,70	0,92	0,91	0,85
İspanya	27	5,10	74,36	73,10	62,00	0,93	0,75	0,81
İsveç	14	4,60	72,75	92,60	88,20	0,92	0,93	0,24
İsviçre	2	5,00	73,17	84,20	82,10	0,94	0,93	0,29
Türkiye	71	4,20	65,57	54,70	54,50	0,87	0,65	0,75
İngiltere	16	7,10	71,79	92,20	93,80	0,94	0,82	0,44
ABD	10	16,40	69,77	79,30	76,90	0,91	0,83	0,70
OECD Ortalaması		8,12	70,95	77,63	71,21	0,91	0,81	0,62
Dünya Ortalaması		15,62	62,67	51,51	46,91	0,80	0,76	0,74

Not: 1: İnsani Gelişme Endeksi Sırası (2015), 2: Kişi başına CO2 Emisyonu (ton) 2013, 3: Sağlıklı yaşam beklentisi, 2015-2017, 4: Mülkiyet Hakları (2018), 5: Yargının Etkinliği (2018), 6: Sosyal Yardım, 2015-2017, 7: Bireylerin seçim özgürlüğü, 2015-2017, 8: Yolsuzluk beklentisi, 2015-2017

Kaynak: UNDP (2016), Vasquez ve Porcnik (2017), OECD (2019a), Helliwell vd. (2019)

Tablo 8’de OECD ülkeleri için insani gelişme endeksi, kişi başına CO2 emisyonu, sağlıklı yaşam beklentisi süresi, mülkiyet hakları, yargının etkinliği, sosyal yardım, bireylerin seçim özgürlüğü ve yolsuzluk beklentisi gibi yaşam kalitesini belirleyen ölçütlere değinilmiştir.

İçerisinde sağlık, ekonomi ve eğitim unsurlarını barındıran insani gelişme endeksi sıralamasında Türkiye ve Meksika dışındaki OECD ülkelerinin üst sıralarda yerlerini aldıkları Tablo 8’den görülmektedir. Çevresel yaşam koşullarının durumunu belirten kişi başına karbon emisyonu özellikle sanayileşmiş ve gelir seviyesi yüksek OECD ülkelerinden Lüksemburg, A.B.D. ve Avustralya’da dünya ortalamasının üzerine çıkmıştır. Ülkeler arasında çevresel koşulların Letonya, Meksika, Macaristan, Türkiye ve Litvanya’da OECD ortalamasının altında kaldığı ve yaşam üzerinde olumlu etkilerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Doğumda beklenen yaşam süresi açısından eğitim seviyesi yüksek olan OECD ülkelerinin hepsi dünya ortalamasının üzerinde değerler almışlardır.

Serbest piyasa ekonomisinin işleyişini garanti altına alan ve insanların yaşamlarını daha kaliteli hale getirmek için ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetleri elde etmesini kolaylaştıran mülkiyet hakları, OECD ülkeleri açısından değerlendirildiğinde yine bütün ülkelerin dünya ortalaması üzerinde değerler aldığı görülmektedir. Özellikle Yeni Zelanda, İsveç ve İngiltere’de bu hakların önemli ölçüde koruma altında olduğu anlaşılmaktadır. Kişilerin yaşamlarında haklarını savunması konusunda adalet sistemi önemli bir rol oynamaktadır. OECD ülkelerinde Slovakya ve Meksika’da yargının etkin olmadığı anlaşılmaktadır. OECD ülkeleri içerisinde İngiltere ve Avustralya bu konuda en başarılı ülkeler olarak yerlerini almışlardır. Ayrıca, ihtiyaç sahiplerine destek olarak toplumun yaşamının kalitesini bir bütün olarak arttıran sosyal yardım anlamında da OECD ülkeleri ilk sıralarda yer bulmuşlardır. Bu konuda en başarılı ülke İzlanda iken Yunanistan ve Kore ancak dünya ortalaması düzeyinde kalmışlardır.

Eğitim alan bireylerin yaşam kaliteleri bilhassa özgür iradeleriyle seçim yapabilme şansına sahip olmaları veya bu şansa sahip olduklarının bilincinde olduklarını hissetmeleriyle yükselir. Ne yazık ki, OECD ülkelerinin bir kısmı bu koşulları kendi vatandaşları için sağlayamamıştır. Yunanistan, Kore, Macaristan ve İtalya bu koşulu sağlayamayan ülkelerden bazılarıdır. Öte yandan, Norveç, Finlandiya ve Danimarka seçim özgürlüğüne dayanan bir altyapı hazırlayarak vatandaşlarının yaşam kalitesini önemli ölçüde olumlu etkilemiştir. Yolsuzluk beklentisinde meydana gelen artış, kurumlara verilen yetkilerin kötüye kullanılacağı kuşkusunu çoğaltarak toplumun kültürü ve yapısı üzerinde olumsuz etkilerde bulunur. Danimarka, Finlandiya, Yeni Zelanda ve İsveç OECD ülkeleri arasında bu beklentiyi en düşük düzeyde tutmayı başaran ülkeler olmuşlardır. Ancak, İtalya, Macaristan, Slovakya, Portekiz ve Litvanya’da %90 düzeyinde yolsuzluk beklentisi olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Eğitim; bireyleri öngörülen hedefe yönelten, bireye bilgi, beceri ve davranış değişikliği kazandıran bir süreçtir. Toplumların sosyal ve ekonomik ilerlemelerinde etkili olduğuna inanılan eğitimin önemi her geçen gün artmıştır. Bilgi toplumuna geçişin bir unsuru olan bilgiye yatırım yapmayı başaran ülkeler, yeni alanlarda istihdam ve üretim yaratarak sürdürülebilir bir ekonomik büyümeyi başarmışlardır. OECD ülkeleri beşerî sermayelerini geliştirmek için yaşam boyu öğrenme kültürünü her alanda ve toplumun tüm bireylerini kapsayacak biçimde hayata geçirmiştir.

OECD ülkelerinde eğitimin yarattığı ekonomik ve sosyal etkiler üretken bir beşerî sermayenin oluşmasına neden olmuştur. Ekonomik kalkınma ve büyümenin sağlanması, sosyal eşitsizliklerin azaltılması, bireyin yaşam standartlarının yükseltilmesi ve adil bir gelir dağılımı sağlanması gibi pek çok konuda eğitim önemli bir faktör olmuştur. Bu çalışmada OECD ülkeleri için eğitimin ekonomik ve sosyal etkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda OECD 2000-2016 verileri kullanılarak eğitim düzeylerindeki farklılaşmanın gelir, gelir dağılımı, istihdam, teknoloji, değişim ve yaşam kalitesi üzerindeki etkisi araştırılmıştır.

OECD ülkelerinde uygulanan eğitim politikaları sonucu bu ülkeler diğer ülkelere kıyasla daha yüksek eğitim seviyelerine ulaşmışlardır. Buna bağlı olarak gerek verimlilik artışı gerekse ürün farklılaşması sonucu ülkelerin ve eğitim alan bireylerin gelir düzeyleri artmıştır. Bu ülkeler, eğitimi geniş tabanlara yayarak daha adil bir gelir dağılımına sahip olmuşlardır. Eğitimin işgücü piyasası üzerinde de önemli etkileri olmuştur. OECD ülkelerinde gerek hizmet içi eğitimin yaygınlaşması gerekse işgücü piyasalarındaki düzenlemeler neticesinde eğitim alan bireylerin istihdam olanakları artmıştır. Ayrıca, eğitim teknolojik anlamda yenilikleri tetiklerken aynı zamanda bilgi toplumu haline gelmiş OECD ülkelerine teknoloji yaratma ve katma değeri yüksek mal ve hizmet üretme avantajı sağlamıştır.

Diğer taraftan, eğitim OECD ülkelerindeki bireylerin özgürlüklerini olumlu bir şekilde etkileyerek toplumsal ve sosyal dönüşüm sürecini hızlandırmıştır. Eğitimli bireylerden oluşan bu ülkeler kurum ve kuruluşlarında yaşam kalitesini arttırmaya yönelik düzenlemelere önem vermiş, topluma sunulan hizmetlerin niteliği ve niceliğinde artışa neden olmuşlardır. Buna bağlı olarak, OECD ülkelerinde bireylerin yaşam kalitesinin de yükseldiği anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Badibanga, T. M. (2010), “Essays on Economic Growth, Education, and the Distribution of Income: A Structural Analysis for the Case of South Africa”, A Dissertation Submitted To The Faculty Of The Graduate School Of The University Of Minnesota.
- Chevalier A., Feinstein L. (2006), “Sheepskin or Prozac: The Causal Effect of Education on Mental Health” ,IZA Discussion Paper no: 2231. p.45
- Cingi, S., Güran, M.C. (2003), “Türkiye’de İktisadi Kalkınmayı Tehdit Eden Sorun: Eğitim” Hacettepe Üniversitesi, İİBF Dergisi, Cilt 21, Sayı 2, 109-137
- Cornell University, INSEAD, and WIPO (2019), “The Global Innovation Index 2019: Creating Healthy Lives—The Future of Medical Innovation”, Ithaca, Fontainebleau, and Geneva
- Durgun, Ö. (2002), Küreselleşen Dünyada Kalkınma Süreci Bağlamında Eğitim Harcamaları ve Türkiye Örneği, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Ereş, F. (2005), Eğitimin Sosyal Faydaları: Türkiye-AB Karşılaştırması, Milli Eğitim Üç Aylık Eğitim Ve Sosyal Bilimler Dergisi, Özel Sayı, Yaz 2005, Yıl:33, Sayı: 167, Ankara
- Helliwell, J., Layard, R., & Sachs, J. (2019). World Happiness Report 2019, New York: Sustainable Development Solutions Network.
- Hindriks J., Myles G. D. (2004), “Intermediate Public Economics”, MIT press.
- Kayadibi, F. (1997), “Eğitim Kalitesine Etki Eden Faktörler ve Kaliteli Eğitimin Üretime Katkısı”, s.1-24
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2010). Education at a glance 2010: OECD indicators. Paris: OECD
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2011). Education at a glance 2011: OECD indicators. Paris: OECD
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2016). Education at a glance 2016: OECD indicators. Paris: OECD
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2017). Education at a glance 2017: OECD indicators. Paris: OECD
- OECD (2019a), "OECD Statistics" , *OECD Statistics* (database), <https://stats.oecd.org/> (erişim 7 Haziran 2019).
- OECD (2019b), "OECD Science, Technology and Industry Outlook: Revealed technology advantage in selected fields", OECD

- Science, Technology and R&D Statistics (database), <https://doi.org/10.1787/data-00673-en> (erişim 18 Temmuz 2019).
- Parasız, İ. (1996), “İstihdam, İşsizlik ve Philips Eğrileri, İktisadın İlkeleri”, Ankara: Alkım.
- Pamuk, Ş. (2014), “Türkiye’nin 200 Yıllık İktisat Tarihi”, İkinci Basım, Şubat 2014 -57s.
- Sarı, R. (2002), “Kazançlar ve Eğitim İlişkisi; İl bazında yeni veri tabanı ile kanıt”, ODTÜ Gelişme Dergisi 29(3-4), 2002, 367-380
- Taş, U. , Yenilmez, F. (2008), “Türkiye’de Eğitimin Kalkınma Üzerindeki Rolü ve Eğitim Yatırımlarının Geri Dönüş Oranı” Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi 9(1), 155-186
- Türkmen F. (2002), “Eğitim’in Ekonomik ve Sosyal Faydaları ve Türkiye’de Eğitimin Ekonomik Büyüme İlişkisinin Araştırılması” DPT Uzmanlık Tezleri, 2655; 4-9
- UNDP (2016), “Human Development Report 2016: Human Development for Everyone”. United Nations Publications.
- Vasquez I., Porcnik, T.(2017) , “ The Human Freedom Index 2017: A Global Measurement of Personal, Civil, and Economic Freedom”, Cato Institute
- Wolfe, B.L., Haveman R.H. (2002), “Social and nonmarked benefits from education in a advanced economy” 97-142.

TÜRKİYE'DE KURUMSAL YATIRIMCI ANALİZİ

Analysis of Corporate Investors in Turkey

Ufuk ALKAN*-Uluç SAKA**

Giriş

Gelişmekte olan ülkelerin en önemli sorunlarından birisi tasarrufların yeterli olmamasıdır. Bu nedenle gelişen ekonomiler temel ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra arta kalan fon fazlalarını tasarruf olarak ayırmaya özen göstermelidirler. Tasarruf yapmak isteyen bireysel yatırımcıların yeterli makro ekonomi, piyasa ve yatırım bilgisine sahip olmaması, aynı zamanda teknik analiz yapma bilgi ve becerilerinin gelişmemiş olması, onları profesyonellerin yöneteceği yatırımlara yönlendirmektedir (Ada, 2002: 1). Günümüz finans piyasalarında, bireysel tasarrufların hukuki bir çerçeveye içinde bir araya getirilmesi suretiyle oluşturulan yatırım havuzlarını profesyonel yönetim ve riskin dağıtılması ilkeleri çerçevesinde değerlendirmek üzere sermaye piyasalarına yönlendiren kurumsal yatırımcıların gelişimi dünya ekonomisinde yerini almak isteyen ülkelerin gerekliliği haline gelmiştir (Eraslan, 2001: 1).

Piyasa profesyonellerinden ve onların kararlarından faydalanma isteği, riskten korunma ihtiyacı ve her bir bireysel yatırımcının yaptığı portföyün tekrarlarından kaçınılması gibi nedenlerle kurumsal yatırımcılardan yararlanma arzusu doğmuştur. Kurumsal yatırımcıların temel ilkesi oluşturdukları portföye bireysel yatırımcıları katarak portföyü etkin kullanmak ve bireysel yatırımcıların tek tek oluşturacakları portföylerin tekrarlarının oluşmasını engellemektir (Karslı, 1994: 132).

Yatırım fonları, yatırım ortaklıkları, portföy yönetim şirketleri, sigorta şirketleri ve benzeri diğer kuruluşlar kurumsal yatırımcı olarak ifade edilmektedir.

Gelişmiş ülkelerde sermaye piyasalarının, tasarrufların yatırıma dönüştürülmesinde etkin bir rol oynadıkları görülmektedir. Küçük tasarruf sahiplerinin sınırlı birikimlerini biraraya getirerek verimliliği yüksek yatırımlara yönelten kurumsal yatırımcılar, tüm dünyada sermaye piyasalarının gelişimini ve sermayenin tabana yayılmasını kolaylaştırmaktadır. Bu yönüyle kurumsal yatırımcılar, ekonomik kalkınmanın lokomotifleri olabilmektedir.

* (Dr. Öğr. Üyesi); Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye. E-mail: ualkan@marmara.edu.tr

** (Doktora Öğrencisi); Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye. E-mail: ulucsaka@marun.edu.tr

Sermaye piyasalarının gelişimi ülkelerin genel ekonomilerini olumlu yönde etkilemektedir. Son yıllarda gelişme kaydeden kurumsal yatırımcılar, sermaye piyasalarında önemli bir role sahip duruma gelmişlerdir. Kurumsal yatırımcılar bireysel yatırımcılardan topladıkları paralar ile büyük portföyleri yönetmektedir. Bu durum sermaye piyasalarını doğrudan etkilemektedir. Bu çalışmada, öncelikle kurumsal yatırımcı kavramı ve kurumsal yatırımcıların işlevlerinden bahsedilmiştir. Çalışmanın devamında dünyada ve özellikle Türkiye’deki kurumsal yatırımcıların gelişimi açıklanmaya çalışılmıştır. Son yıllarda Türkiye’deki kurumsal yatırımcılar sermaye piyasalarında önemli gelişme göstermiş olmalarına rağmen, uluslararası mukayeselere göre sermaye piyasaları üzerindeki etkileri sınırlı kalmaktadır. Bu bağlamda, kurumsal yatırımcıların gelişmesiyle birlikte Türk sermaye piyasalarının dünya sıralamasındaki yeri ve önemi büyüyecektir.

1. Kurumsal Yatırımcı Kavramı

Küreselleşme ve finansallaşma olaylarına paralel olarak ortaya çıkan teknolojiye sığınma, yatırımcıların finansal piyasalara ulaşma, bilgiye en hızlı ve en ucuz maliyetle ulaşma ve en hızlı şekilde işlem yapma potansiyelini artırmıştır. Bu gelişmeler neticesinde, küresel finansal piyasalardaki yatırımcı sayısında ve eğiliminde önemli değişiklikler olmuştur. Her yaştan ve gelir grubundan milyonlarca kadın ve erkek, eğitim seviyelerine bakılmaksızın, çeşitli nedenlerle finansal piyasalarda işlem yapmaktadır. Son yıllarda finans sektörünün her türlü yatırımcının ihtiyacına göre menkul kıymet üretme kabiliyeti de giderek artmaktadır. Bu durum finansal piyasaların derinliğini ve genişliğini giderek artırırken, yatırım yapmak isteyen hanehalkı ve şirketleri de yatırım yapılabilir büyük bir havuzun içinde tek başlarına bırakmaktadır. İşte bu kadar çok alternatif içerisinden optimum olanına erişebilmek, profesyonel yönetim ve riskin dağıtılması ilkeleri çerçevesinde kurumsal yatırımcılar sayesinde mümkün olabilmektedir.

Ülkelerin ekonomik gelişmelerine bakıldığında, sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın, doğrudan ülkenin artan tasarruf eğilimi ve uzun vadeli fonların oluşumu ile ilgili olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, gelişmiş ülkelerde sermaye piyasalarının talep tarafını oluşturan en önemli faktörlerden biri kurumsal yatırımcılardır. Kurumsal yatırımcılar, çeşitli kaynaklardan topladıkları yüksek miktardaki fonları getirilerine ve risk beklentilerine göre sermaye piyasası araçlarına yönlendirerek yatırım yaparlar (Zor ve Aslanoğlu, 2005: 185).

Kurumsal yatırımcılar, tasarrufları küçük yatırımcılar adına kollektif bir biçimde ve belli bir hedef doğrultusunda yöneten uzmanlaşmış finansal kurumlardır. Kurumsal yatırımcılar; bireysel yatırımcıların tasarruflarını

fon ihtiyacı olanlara transferini gerçekleştiren ve oluşturulan portföyü daha etkin biçimde kullanan tek bir havuzdan işlemleri yöneten finansal kurumlar olarak tanımlanmaktadır (Erdoğan ve Özer, 1998: 3).

Kurumsal yatırımcılar toplu değerlendirmeye imkan veren kuruluşlar olmakta ve yatırımları küçük veya büyük ayrı değerlendirmeyip, toplu olarak değerlendirmesini yapmaktadır. Oysa ki bireysel yatırımcılar değerlendirme aşamasında asimetrik bilgi sorunu ile karşı karşıya kalabilmektedir. Asimetrik bilgi, bilginin taraflar arasında eşit olarak dağıtılmamasıdır. Bilgiye kurumsal yatırımcıların piyasa profesyonellerinin ulaşma kolaylığı ile bireysel yatırımcıların ulaşması arasında farklar bulunmaktadır. Bu iki grup bilgiye ulaşmada eşit değildir. Eşit ve yeterli kullanılmayan bilgiler piyasaların işleyişini doğru ve düzgün kılmamaktadır. Bilgiye ulaşma konusunda bireysel yatırımcının kurumsal yatırımcıya karşı eksikliği söz konusudur (Şimşek ve Karakaş, 2007: 21-27).

Tüm bu tanımlar, kurumsal yatırımcıların finans piyasalarında ne kadar önemli bir aktör olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmanın bundan sonraki kısmında kurumsal yatırımcıların temel işlevleri ve dünyada ve Türkiye’de temel büyüklükleri incelenecektir.

2. Kurumsal Yatırımcıların İşlevleri

İyi bir yatırım kararı vermek için etkili yatırım alanlarını belirlemek, bu alanlara fon aktarmak ve alternatif yatırım alanları hakkında bilgi toplamak gerekir (Ünal, 1995: 1). İyi bir analiz için ise bilgi, analiz yeteneği ve teknik ekipman gereklidir. Bireysel yatırımcılar bu işlemleri yapmakta yetersizdir (Erdoğan ve Özer, 1998: 3). Bu işlevleri yerine getirme yeteneği, profesyoneller tarafından yönetilen kurumsal yatırımcıların varlığına bağlıdır (Ünal, 1995: 1).

Kurumsal yatırımcıların temel işlevleri;

- Bireysel yatırımcıların daha az risk alarak daha fazla getiriye ulaşmalarını sağlamak,
- Finansal piyasalardaki yatırım süreçlerini kolaylaştırmak ve hızlandırmak,
- Finansal piyasalara daha fazla ve uzun vadeli fon akışını getirmek,
- Piyasalardaki derinliğin artırılmasına yardımcı olmak,
- İkincil piyasaların likiditesine katkıda bulunmak,
- Ekonomik gelişmeye bu anlamda ülkenin refah seviyesinin artmasına yardımcı olmak olarak sayılmaktadır (Gürman, 2003: 12).

Kurumsal yatırımcıların yukarıda ifade edilen işlevleri sermaye piyasalarının gelişimini etkilemektedir. Daha açık ifade edilirse; kurumsal yatırımcıların yerine getirdikleri bu işlevler, sermaye piyasası likiditesi ve hacminde artışı, fiyat volatilitesinde düşüşü, varlık fiyatlandırma etkinliğini ve uluslararası entegrasyon düzeyinin gelişmesini sağlamaktadır. Bunlar ise sermaye piyasasının gelişimini gösteren temel kriterlerdir (Aras ve Müslümov, 2003: 15).

Kurumsal yatırımcılar küçük yatırımcılara en fazla getiri en az risk optimal dengesini sağlayacakları çeşitlendirilmiş portföylerin yanı sıra pay senetleri için temettü, bedelli, bedelsiz işlemleri ile; hazine bonosu, devlet tahvili işlemleri için kupon ödemelerinin izlenmesinde kolaylık sağlamaktadır. İşlemlerin düşük maliyetlerle gerçekleştirilmesi, ayrıca işlemlerin tek kanaldan daha hızlı yapılmasına yardımcı olmaktadır (Soydem, 1996: 8).

Birçok çalışmada (Golec, 2007: 189; Hachmeister, 2007; Chai vd, 2010: 237), kurumsal yatırımcıların bilgili yatırımcılar olduğu ve yaptıkları işlemlerin fiyatları daha etkin hale getirdiği kabul edilmektedir. Ayrıca, halka açık olmayan bilgilere sahip oldukları için gelecekteki menkul kıymet fiyatlarını tahmin etmek için bireysel yatırımcılardan veya üye temsilcilerinden daha iyidirler (Copeland ve Galai, 1983; Bildik, 2004: 27). Algüner çalışmasında, kurumsal yatırımcıların portföylerini yeni bilgiler doğrultusunda yeniden değerlendirmek için büyük ve likit sermaye piyasalarını tercih ettiklerini ve portföylerinde likit olmayan varlıklara çok az yer verdiklerini belirtmiştir (Algüner 2005: 7).

Büyük firmaların, düşük yatırım maliyetlerine sahip olmak için kurumsal yatırımcıları büyük pozisyon almaya teşvik etmeleri gerekmektedir (Diamond ve Verrecchia, 1991: 1348). Çünkü piyasada bilgili yatırımcıların artması, diğer yatırımcıların asimetrik bilgilere dayanarak ters seçim riskini artıracaktır. Bununla beraber gelecekteki ödemeler hakkındaki belirsizliği azaltması nedeniyle fiyatların bilgisel etkinliğini artırmaktadır. Böylece, kurumsal yatırımcı sayısındaki artış ve rekabet piyasadaki likiditeyi artıracaktır. Blommestein, kurumsal yatırımcıların, fiyatların büyük montanlı işlemlerde hareket etmemesini ve maliyetlerin düşük olmasını istemelerinden dolayı likidite ile ilgilendiklerini belirtmiştir. Böylece hızlıca büyük miktarda işlem yapabilirler ve likiditeye katkıda bulunabilirler (Blommestein, 1998: 43).

3. Dünyada Kurumsal Yatırımcıların Gelişimi

Kurumsal yatırımcıların ilk kez ortaya çıktığı zamanla ilgili net bir tarih olmamasına rağmen, kurumsal yatırımcılar arasında önemli bir yere sahip olan yatırım fonlarının ortaya çıkışıyla ilgili çeşitli tarihler belirlenmiştir (McWhinney, 2018). Günümüzün yatırım fonlarının tarihine bakıldığında, Anglo-Saxon kökenleri, 1868'deki sömürge yönetimlerinin uygulamalarına dayanmaktadır. Ancak, benzer yatırım şirketleri birkaç yüzyıldan beri varlığını sürdürmektedir. 1774'te Hollandalı tüccar Adriaan van Ketwich, yatırımcıları “*Eendragt Maakt Magt*” (Birlikte Güç Doğar) sloganıyla ortaklaşa yatırımlara katılmaya çağırmıştır. Günümüz yatırım fonlarının başlangıcı olarak kabul edilen bu oluşum, küçük sermaye sahiplerinin düşük maliyetli çeşitlendirmeden yararlanarak olası zararlara karşı direnç sağlamayı amaçlamıştır. Riski çeşitlendirmek için Avusturya, Danimarka, Almanya, İspanya, İsveç, Rusya, Orta ve Güney Amerika'da çeşitli alanlara yatırım yapmıştır. Bugünün terminolojisinde kapalı uçlu bir yatırım şirketi olarak kurulan bu oluşum, 1 milyon florin sermayeli 2000 hissedenden ve her hissenin değeri 500 florin olan bir kompozisyona sahipti. Yatırım portföyünün günlük yönetimi, portföy kompozisyonunda sınırlı özgürlüğe sahip iki yönetici tarafından gerçekleştirilmiştir. Fonun içeriği bonolardan oluşan 10 farklı grup belirlenmiş ve bu gruplar arasında çeşitlendirme yapılmıştır. Adriaan van Ketwich, çıkar çatışmasından kaçınmak için kişisel olarak günlük yatırım kararlarıyla ilgilenmemiş, yalnızca fonun uygulanmasını ve yönetimini yürütmüştür (Rouwenhorst, 2004).

Finansal piyasaların oluşumu ve gelişimi göz önüne alındığında, Amerika Birleşik Devletleri, birçok finansal kurum ve aracın ortaya çıktığı ilk ülkedir. 1924'de ilk yatırım fonu Boston'da kurulmuştur. Yatırımcılara çeşitli hisse senetleri çeşitlendirmesi sağlayan bu yatırım fonu, öncelikle bireysel yatırımcılar tarafından ilgi görmemiş; yatırımcılar paylarını bireysel olarak almayı tercih etmişlerdir. 1929 krizi ve beraberinde bu dönemde piyasaların büyük çöküşü yatırımcıların tüm yatırım araçlarından kaçınmasına neden olmuştur. Sermaye piyasalarındaki bu gelişmelerin ardından ABD sermaye piyasaları için düzenlemeler yapılmıştır. Sermaye piyasalarının gelişmesini sağlamak amacıyla 1954 yılında “*Amerikan ticaretindeki payına sahip ol*” başlığıyla Aylık Yatırım Planı (MIP) uygulaması başlatılmıştır. Bu uygulama ile bireysel yatırımcılar sermaye piyasalarından yararlanırken aynı zamanda sermaye piyasalarının da gelişmesi amaçlanmaktadır. Geliştirilen Aylık Yatırım Planı ile sermaye piyasalarına olan ilginin artması ile beraber yatırım fonlarına olan ilgi de artmıştır. 1960 yılında 150 civarındaki yatırım fonlarının sayısı, 1970 yılında 361'e ulaşmıştır. 1970'lerde, hazine bonusu faiz oranlarındaki artış,

yatırımcıların sermaye piyasalarından hazine bonosuna yatırım yapmasına neden olmuştur. 1972 yılında, yatırımcıların bu eğilimini gören kurumsal yatırımcılar, para piyasası araçlarından oluşan yeni bir yatırım fonu oluşturmuşlardır. 1976'da endeks fonu ilk kez kurulmuştur. 1980'lerde, küçük yatırımcılara farklı özelliklere sahip çeşitli yatırım fonları arz edilmiştir. Bireysel yatırımcıların yatırım fonlarına ilgisi, bireysel emeklilik hesaplarının 90'lı yılların başlarında teşvik edilmesiyle artmıştır (Hall, 2010). Bu gelişmeler, sermaye piyasalarının gelişiminin kurumsal yatırımcılarla paralel olduğunu göstermektedir. Çünkü 90'lı yıllardan itibaren dünya ekonomisinde gelişen sermaye piyasaları ile birlikte kurumsal yatırımcıların finansal varlıklarında da bir hayli artış gözlemlenmiştir.

Kurumsal yatırımcıların finansal varlıklarının boyutuna ek olarak, makroekonomik büyüklüklerle ülkeler bazında karşılaştırılması, ülke içindeki kurumsal yatırımcıların ağırlığını görme imkanı sağlamaktadır. Bir ülkedeki finansal varlıkların büyüklüğü, ülkenin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) büyüklüğüne kıyasla oldukça yüksek olabilir. Bu, ilgili ülkenin finansal sisteminin gelişme düzeyinin yanı sıra siyasi istikrar, küresel sermaye hareketleri için uyguladığı teşvikler ve yatırımcılara sunulan fırsatlar ile ilgilidir.

Tablo 1. Yatırım Fonlarının Finansal Varlıklarının GSYH'ye Oranı (%)

	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017
Avustralya	6,4	7,8	17,1	25,7	19,5	-	-	-
Avusturya	9,0	14,0	44,4	64,7	52,3	48,3	48,5	48,7
Belçika	13,0	22,9	54,4	36,8	27,0	36,1	35,5	41,3
Kanada	5,3	18,0	36,7	48,3	59,4	88,6	97,3	102,6
Çekya	-	2,3	3,4	-	4,0	5,6	6,8	8,1
Danimarka	2,7	3,6	20,1	51,4	73,1	102,4	106,4	110,7
Finlandiya	0,1	0,9	9,0	28,4	35,3	51,9	55,5	59,2
Fransa	32,9	36,3	62,5	74,5	76,3	70,0	74,3	77,5
Almanya	9,0	15,0	37,9	45,3	47,2	55,6	58,9	61,1
Yunanistan	-	9,6	27,7	14,2	2,9	2,4	2,3	2,4
Macaristan	-	1,1	4,4	7,9	13,1	16,1	15,6	15,2
İzlanda	4,3	4,3	15,5	37,3	18,5	26,8	32,8	31,5
İtalya	3,8	7,1	38,8	24,0	11,9	15,3	15,6	16,4
Japonya	13,1	8,8	11,2	-	19,6	32,4	33,9	38,0
Kore	26,1	29,7	35,3	-	26,0	27,2	29,6	31,4
Lüksemburg	909	1.981	4.250	5.269	6.062	7.382	7.737	8.193
Meksika	7,8	3,0	3,3	5,5	9,4	-	-	-
Hollanda	11,3	15,2	25,4	-	-	-	-	-
Norveç	2,3	4,9	11,7	13,9	21,4	-	-	-

Polonya	-	0,2	1,2	6,3	7,6	-	-	-
Portekiz	4,3	15,1	18,9	18,4	8,1	-	-	-
Slovakya	-	-	1,1	7,0	5,8	-	-	-
İspanya	3,2	17,3	32,8	32,2	16,4	23,7	24,3	25,9
İsveç	16,9	19,3	50,4	46,4	53,7	76,2	81,8	87,3
İsviçre	8,1	14,1	33,9	53,2	73,0	-	-	-
Türkiye	0,4	0,4	1,7	4,5	2,8	1,7	1,8	1,8
Birleşik Krallık	12,9	21,4	31,2	29,0	44	-	-	-
ABD	20,8	36,8	65,6	63,7	77,7	102,5	105,9	118,9
Rusya	-	-	-	0,3	0,3	1,9	2,1	2,6

Kaynak: OECD, Institutional Investors Statistical Yearbook, 2018, 2013, 2003, 1999 tarihli “Kurumsal Yatırımcılar İstatistik Yıllıkları” birleştirilerek tarafımızca düzenlenmiştir, https://www.oecd-ilibrary.org/finance-and-investment/oecd-institutional-investors-statistics-2018_instinv-2018-en, (07/02/2019).

Kurumsal yatırımcıların finansal varlıkları ülkelerdeki politik ve finansal gelişmelere paralel olarak önemli artışlar göstermiştir. OECD tarafından yayınlanan kurumsal yatırımcıların istatistiklerine bakıldığında, finansal gelişme düzeyi ve finansal piyasalar için önemli sayılabilecek makro gelişmeler, ilgili ülkelerdeki kurumsal yatırımcı portföyünün arttığını açıkça göstermektedir. 1990 sonrası dünya ekonomisinde finansal piyasaları gelişmiş 29 adet ülkenin yatırım fonlarının finansal varlıklarının ilgili ülkenin GSYH’ye oranlanmış verilerinden oluşan Tablo 1’e bakıldığında, 1990 yılında Lüksemburg (%909) ilk sırada yer almaktadır. 1990 yılında bu ülkeyi sırasıyla Fransa, Kore, ABD ve Japonya izlemektedir. Bu dönemde Türkiye’deki yatırım fonlarının GSYH’ye oranı ise %0,4 olarak gerçekleşmiştir. Günümüze kadar değişikliklikler göstermiş olan bu verilerde yine Lüksemburg’un bir vergi cenneti olarak ifade edilmesinden dolayı diğer ülkelere oranla büyük bir artış içerisinde olduğu görülmektedir. Lüksemburg’u takip eden ülkelerde ise 1990 yılına göre değişiklik görülmüştür. 2017 yılında Lüksemburg’u sırasıyla ABD, Danimarka, Kanada ve İsveç izlemektedir. 2017 yılında Türkiye’de yatırım fonlarının finansal varlıklarının GSYH’ye oranı %1,8’e yükselmesinin rağmen gelişmiş diğer ülke finansal piyasalarının oldukça gerisinde olduğu görülmektedir.

Diğer bir kurumsal yatırımcı olarak tanımlanan sigorta şirketlerine bakıldığında tıpkı yatırım fonlarında olduğu gibi Lüksemburg’un sigorta dünyasında da ayrı bir yerinin olduğu görülmektedir. Günümüzde Lüksemburg, Avrupa’nın sigorta merkezi haline gelmiş durumdadır. Sigortacılık sektöründe yer alan bir çok şirket, Avrupa’daki sigorta satışlarını Lüksemburg merkezinden gerçekleştirmektedir. Durum böyle

olunca, ülkede kişi başı üretilen primin 5 bin dolar seviyesinde olduğu ve bunun 3 bin 100 dolarlık kısmının ise hayat tarafındaki primlerden geldiği ifade edilmektedir. Daha önce Lüksemburg'un yatırım fonları için de dünyada bir merkez olduğundan bahsedilmişti. Lüksemburg'da yatırım fonları ve bankacılıktan sonra finans sektörünün üçüncü ayağı olarak sigortacılık sektörü yerini almış durumdadır. Bunun böyle olmasının ardında ülkenin kredi notunun yüksek olması, hızlı ve efektif bir vergi sistemi, güvenilir bir ülke olması ve CAA (Commissariat Aux Assurances, Lüksemburg Sigorta Birliği) adı verilen düzenleyici çerçeve ile sigortacılık konusundaki kararların düzgün bir şekilde denetlenmesi ve faaliyet gösteren sigorta ve reasürans şirketlerinin pürüzsüz bir şekilde kontrol edilmesine imkan verilmesi yer almaktadır. Tablo 2'de de görüldüğü üzere Lüksemburg'da sigorta şirketlerinin finansal varlıklarının GSYH'ye oranı 1995 yılında %44,5 iken 2017 yılında %344,6'ya ulaşmıştır. 2017 yılı itibariyle Lüksemburg'u sırasıyla Fransa, Danimarka, Japonya ve Belçika izlemektedir. Türkiye'de ise bu oran %2,3 ile Tablo 2'de gösterilen ülkeler arasında (verilerinin ulaşamayanlar hariç) en geridedir.

Tablo 2. Sigorta Şirketlerinin Finansal Varlıklarının GSYH'ye Oranı

	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017
Avustralya	24,6	34,6	41,5	34,0	26,9	-	-	-
Avusturya	15,4	20,3	24,3	35,8	35,4	34,9	34,3	32,1
Belçika	28,3	29,9	42,7	62,4	69,8	77,3	74,4	71,0
Kanada	24,0	28,5	28,8	36,1	38,4	42,8	44,8	43,9
Çekya	-	-	7,9	10,3	12,3	10,6	10,7	10,5
Danimarka	38,3	43,7	60,4	70,5	85,0	104,9	115,0	113,6
Finlandiya	6,5	12,3	29,2	27,1	28,4	34,3	34,0	33,6
Fransa	22,0	39,5	69,2	86,4	97,5	11,3	120,6	120,8
Almanya	24,4	28,3	38,6	60,9	59,5	62,6	62,7	61,8
Yunanistan	-	3,2	5,3	5,4	6,3	8,9	8,9	9,0
Macaristan	-	2,9	5,2	7,5	9,5	7,8	7,8	7,6
İzlanda	4,2	9,2	9,9	13,2	8,9	7,6	7,2	7,2
İtalya	6,0	11,1	20,8	37,2	33,5	45,5	49,0	50,2
Japonya	36,2	38,0	60,3	76,2	78,3	87,6	89,8	89,0
Kore	18,9	23,5	34,1	36,0	46,5	64,8	67,7	69,0
Lüksemburg	-	44,5	116,1	210,7	307,7	337,7	350,4	344,6
Meksika	1,0	1,2	1,9	2,7	3,9	-	-	-
Hollanda	41,1	54,3	65,5	64,0	66,1	67,2	66,3	61,5
Norveç	29,3	31,2	35,5	34,1	38,9	48,6	51,6	52,5
Polonya	-	1,4	4,4	8,9	10,0	10,4	9,9	-
Portekiz	2,8	7,6	21,9	26,0	38,1	-	-	-
Slovakya	-	-	5,1	7,8	9,1	8,5	9,2	9,2
İspanya	9,9	17,5	22,5	25,2	24,9	28,8	28,0	26,9
İsveç	34,6	52,2	78,8	82,7	88,0	32,7	32,5	33,7

İsviçre	50,5	62,9	83,4	85,5	84,4	87,4	90,5	-
Türkiye	0,2	0,4	1,5	1,2	1,4	2,3	2,5	2,3
Birleşik	46,6	73,8	102,9	94	92,0	-	-	-
ABD	33,9	39,8	40,7	42,7	43,8	45,5	46,4	47,5
Rusya	-	-	-	2,7	1,9	1,8	2,1	2,4

Kaynak: OECD, Institutional Investors Statistical Yearbook, 2018, 2013, 2003, 1999 tarihli “Kurumsal Yatırımcılar İstatistik Yıllıkları” birleştirilerek tarafımızca düzenlenmiştir, https://www.oecd-ilibrary.org/finance-and-investment/oecd-institutional-investors-statistics-2018_instinv-2018-en, (07/02/2019).

Emeklilik fonları bireysel emeklilik sistemlerinden oluşmaktadır. Emeklilik fonları, emeklilik planı çerçevesinde işverenlerden veya çalışanlardan toplanan katkıların, çalışanların çalışma hayatları boyunca gelirlerini koruyarak, emeklilik planı çerçevesinde profesyonel yönetim ilkeleri ile yatırımlar sağlamayı amaçladığı kurumsal yapılar olarak tanımlanmaktadır (Şener ve Akın, 2010: 292-293). Emeklilik fonları, katılımcıların emeklilik haklarını kurumsal bir yatırım olarak kullanmaları için katılımcılardan tasarruflarını toplamak ve yatırıma yönlendirmek amacıyla oluşturulan fonlardır (Davis, 2000: 2).

Tablo 3. Emeklilik Fonlarının Finansal Varlıklarının GSYH'ye Oranı

	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017
Avustralya	17,0	40,2	67,0	77,6	86,3	-	-	-
Avusturya	-	1,0	3,8	4,7	5,3	5,8	6,1	6,2
Belçika	2,0	3,6	5,9	3,9	3,9	5,8	6,9	7,7
Kanada	28,8	38,7	48,3	58,1	64,2	68,6	68,8	72,0
Çekya	-	0,5	2,2	3,9	6,0	7,4	7,9	8,1
Danimarka	14,6	20,1	24,8	51,0	73,0	73,9	77,3	77,4
Finlandiya	-	-		3,2	2,3	1,4	1,7	1,5
Fransa	-							
Almanya	3,1	2,7	3,3	10,9	14,2	17,1	18,2	18,9
Yunanistan	6,5					0,2	0,7	0,7
Macaristan	-	0,1	3,1	8,7	15,1	4,2	4,4	4,4
İzlanda	37,3	59,4	86,4	117,8	123,5	147,0	146,2	152,5
İtalya	3,5	3,5	4,5	1,3	1,9	5,3	4,7	5,0
Japonya	-	15,2	18,5	24,8	23,7	30,6	29,1	28,8
Kore	3,1	3,0	2,8	3,8	4,3	8,8	9,8	10,9
Lüksemburg	17,7			1,1	2,3	3,5	3,7	3,7
Meksika			3,0	6,5	10,5			
Hollanda	81,0	84,8	113,7	119,6	128,2	175,3	187,2	191,1
Norveç	4,4	6,4	8,0	6,8	8,0	10,2	10,7	10,7
Polonya	-		1,4	8,7	15,9	7,9	8,4	9,2
Portekiz	1,6	8,2	11,3	14,5	10,8			
Slovakya	-			0,6	7,9	10,0	10,2	10,8
İspanya	2,9	5,0	8,4	8,2	8,3	12,0	12,3	12,0
İsveç	1,7	2,1	3,0	3,8	3,8	89,4	92,2	96,4

İsviçre	60,3	68,3	105,2	101,3	96,3	109,9	114,9	
Türkiye	-			0,1	0,7	3,0	3,1	3,1
Birleşik	55,0	68,2	78,7	75,0	85,0			
ABD	44,9	57,1	69,3	70,5	70,3	98,0	99,7	102,0
Rusya	-			1,6	1,9	3,4	4,0	4,2

Kaynak: OECD, Institutional Investors Statistical Yearbook, 2018, 2013, 2003, 1999 tarihli “Kurumsal Yatırımcılar İstatistik Yıllıkları” birleştirilerek tarafımızca düzenlenmiştir, https://www.oecd-ilibrary.org/finance-and-investment/oecd-institutional-investors-statistics-2018_instinv-2018-en, (07/02/2019).

Tablo 3’de daha önce belirtildiği üzere seçilmiş 29 ülkenin emeklilik fonlarının finansal varlıklarının GSYH’ye oranı yer almaktadır. Bazı ülkelerdeki emeklilik fonlarının finansal varlık miktarı, geleneksel finans kuruluşlarının varlıklarını aşan bir seviyededir. Bazı ülkelerde bu varlıkların GSYH yüzdesi %100’den fazladır (Brunner vd., 2008: 2). Tablo 3’de görüldüğü üzere Hollanda, İzlanda ve ABD ülkelerinde bu oran %100’ü aşmış bir seviyededir. 2017 yılında %191.1 ile emeklilik fonlarının GSYH’ye oranı en yüksek ülke Hollanda iken, Hollanda’yı %152,5 ile İzlanda ve %102,0 ile ABD izlemektedir. Türkiye’de emeklilik fonlarının GSYH’ye oranı %3,1 ile Finlandiya ve Yunanistan’dan sonra en düşük üçüncü ülke olduğu görülmektedir. Fakat 2005 ve 2010 yıllarında bu oranın Türkiye’de çok daha düşük olduğu görülmektedir. 1 Ocak 2017 tarihi ile yürürlüğe giren, 45 yaşın altındaki her Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı çalışanını kapsayan ve işverenler aracılığı ile çalışanın maaşından kesilecek belli bir tutar ile otomatik olarak bireysel emeklilik sisteminin oluşturulması düzenlemesi ile birlikte son yıllarda bu oranda bir artış görülmesine katkı sağlanmıştır.

Kurumsal yatırımcılara ait finansal varlıkların, finansal piyasaları gelişmiş ülkelerde doğal olarak daha fazla olduğu gözlenmektedir. 1990 yılında yatırım fonlarının GSYH’ye oranı sıralamasında Lüksemburg, Fransa, Kore ve ABD ilk sıralarda yer almakta iken 2017 yılında bu oran dikkate alındığında ise sıralama Lüksemburg, ABD, Danimarka, ve Kanada şeklinde olmaktadır. Sigorta şirketlerinin finansal varlıklarının GSYH’ye oranına bakıldığında 1990 yılında ilk sırada İsviçre yer alırken onu sırasıyla Birleşik Krallık, Hollanda ve Danimarka izlerken; 2017 yılında ilk sırada Lüksemburg yer almış ve onu sırasıyla Fransa, Danimarka ve Japonya takip etmiştir. Son olarak ise emeklilik fonlarının finansal varlıklarının GSYH’ye oranı analiz edilmiştir. 1990 yılında ilk sırada Hollanda yer alırken onu sırasıyla İsviçre, Birleşik Krallık ve ABD takip etmiş iken; 2017 yılında sıralama Hollanda, İzlanda, ABD ve İsveç

şeklinde değişmiştir. Veri analizi yapılan yatırım fonlarının ve sigorta şirketlerinin finansal varlıkların GSYH'ye oranı sıralamasında seçili ülkeler arasında Türkiye en sonda yer alırken emeklilik fonlarının GSYH'ye oranında Türkiye sondan üçüncü olarak çok fazla gelişmişlik gösterememiştir.

Sonuç olarak Lüksemburg, ABD, Fransa, Hollanda, Kore, Danimarka, Kanada, Birleşik Krallık, İzlanda, İsveç ve İsviçre gibi ülkelerin kurumsal yatırımcılar açısından diğer ülkelere göre çok daha gelişmiş bir seviyede olduğu söylenebilir. Bu ülkeler kurumsal yatırım büyüklüğü bakımından tüm dünyanın pazar payının %50'sinden fazlasına sahip konumdadırlar. Türkiye'de ise kurumsal yatırımcıların finansal varlıklarının GSYH'ye oranı 2017 yılında yaklaşık % 7,2 (*yatırım fonu, sigorta şirketleri ve emeklilik fonu toplamı*) seviyesindedir. Bu sonuç, Türkiye'de kurumsal yatırım anlayışının yeterli düzeyde olmadığı şeklinde yorumlanabilir. Ancak Türkiye'de kurumsal yatırım özellikle yasal düzenlemelerle zorunlu hale getirilen otomatik katılım bireysel emeklilik sistemi ile gelişme göstermektedir. Fakat burada ifade edildiği gibi bu bir zorunluluktan doğmaktadır. Bireysel yatırımcıların gönüllülük esası ile kurumsal yatırım anlayışını benimsemesi asıl olandır. Bu durum da göstermektedir ki Türk insanının tasarruf anlayışında henüz kurumsal yatırım tam olarak benimsenememiştir. Yapılan yatırımlar ve yasal düzenlemelerle kurumsal yatırım anlayışının gelişmesi ve ekonomideki öneminin artması beklenmektedir.

4. Türkiye'deki Kurumsal Yatırımcılar

4.1. Yatırım Fonları

Yatırım fonları, yatırımcılardan topladıkları fonları, yatırımcılar için inançlı mülkiyet ve riskin dağıtılması ilkesine uygun, portföy yönetimi yöntemiyle değerlendiren kurumlardır.

Yatırım fonu, kurucunun belirleyeceği bir yönetici (SPK'dan portföy yöneticiliği yetki belgesi alan aracı kurumlar ile portföy yönetimi şirketleri yönetici olabilir) ile oluşturulan portföy yönetim sözleşmesi çerçevesinde yönetilir. Fon portföyünün yönetilmesi için portföy yönetim hizmet ücreti alınır. Yatırım fonunu mal varlığı, kurucunun Sermaye Piyasası Kanunu'ndan, Sermaye Piyasası Tebliği'nden ve fon iç tüzüğünden doğan yükümlülüklerini yerine getirmesi ve sorumluluğunu karşılaması dışında hiçbir amaçla kullanılamaz. Fon malvarlığı rehnedilemez, teminat

gösterilemez ve üçüncü şahıslar tarafından haczedilemez (Sermaye Piyasası Kurulu Mevzuatı [1]).

Türkiye’de yatırım fonları; Menkul Kıymet Yatırım Fonu, Emeklilik Yatırım Fonları ve Yabancı Yatırım Fonları olmak üzere üçe ayrılır.

4.1.1. Menkul Kıymet Yatırım Fonu

Yatırım fonları, Sermaye Piyasası Kurulu tarafından hazırlanmış ve uyulması gereken, Sermaye Piyasası Kurulu Mevzuatı “Yatırım Fonlarına İlişkin Esaslar Tebliği (III-52-1)” ile 09/7/2013 tarihli ve 28702 sayılı resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Fon kurucuları bu tebliğin esaslarına göre hareket etmektedirler. Fonun kuruluşundan itibaren, fon iç tüzüğüne nasıl oluşturalacağı, izahnamesi ve portföyünün nasıl oluşturulacağı ile ilgili bilgiler söz konusu tebliğe göre yapılmaktadır. Fon türleri, serbest fonlar, fon sepeti fonları ve garantili ve korunma amaçlı fonların portföy sınırları, sürekli bilgi verme esasına göre hareket edilmesi ve daha detaylı birçok konu düzenleyicinin tebliğine göre yapılmaktadır. Bir kurumsal yatırımcı olan yatırım fonları, devlet otoritesi tarafından düzenlenip, denetlenmektedir. Ayrıca kamunun sürekli aydınlatılması da sağlanmaktadır.

Türkiye’de gelişmekte olan ülkelerin sorunu olan tasarrufların yetersizliği problemi, ülkemizde de karşımıza çıkan bir konudur. Bu konunun anlaşılmasıyla, 1960’lı yıllardan itibaren Türkiye’de yatırım fonlarının kurulması için çalışmalara başlanmıştır. Bu yıllarda yapılan çalışmalardan bir sonuç elde edilmemiştir. Yatırım fonu kurulması ile ilgili ilk önemli gelişme, 1981 yılında kabul edilen Sermaye Piyasası Kanunu’nda “*Menkul Kıymetler Yatırım Fonu*” kavramına yer verilmesidir. Yatırım fonları için ilk kapsamlı yasal düzenleme ise 1986 tarihinde yapılmıştır. Bu gelişmelerin ardından ilk yatırım fonu 1987 yılında faaliyete geçmiştir.

Tablo 4. Türkiye’de 1987-2019 Yılları Arasında Menkul Kıymet Yatırım Fonlarının Gelişimi

Yıl	Fon Sayısı	Toplam Değeri (Bin TL)	Yatırımcı Sayısı
1987	-	53	-
1988	-	136	-
1989	-	441	-
1990	-	1.515	-
1991	-	1.628	-
1992	-	2.982	-
1993	-	15.179	-
1994	-	27.880	-

1995	-	31.061	-
1996	-	118.424	-
1997	-	190.126	-
1998	-	347.064	-
1999	-	1.219.444	-
2000	-	1.937.611	-
2001	-	4.755.782	-
2002	-	9.346.672	-
2003	-	19.858.160	-
2004	253	24.443.774	2.632.462
2005	275	29.374.122	2.959.573
2006	289	22.011.576	2.470.909
2007	297	26.381.161	2.998.454
2008	340	23.978.526	2.938.904
2009	316	29.608.277	2.998.648
2010	486	33.219.829	3.248.601
2011	595	30.219.082	3.285.965
2012	592	30.687.878	3.130.309
2013	522	30.082.924	3.153.417
2014	482	33.314.697	3.277.226
2015	363	37.186.000	3.264.495
2016	384	43.755.000	3.089.530
2017	456	54.208.000	3.064.461
2018	489	48.238.000	3.224.020
2019/4	503	73.147.000	2.557..613

Kaynak: SPK, İstatistiksel Veriler, 2019/04, 2015/02, 2011/02, 2007/01 tarihli “Aylık İstatistiksel Bültenleri” birleştirilerek tarafımızca düzenlenmiştir (05/08/2019).

Tablo 4’de, Türkiye’de 2004 yılında 253 olan menkul kıymet yatırım fonu sayısı 2019 yılının dördüncü ayında 503’e yükseldiği görülmektedir. Portföy değerleri ise, ilk menkul kıymet yatırım fonunun kurulduğu 1987 yılında 53 bin TL’den 2019 yılında 73.147 Milyon TL’ye ulaşmıştır. 2019 yılında yatırımcı sayısında azalma olmasına rağmen portföy değerlerinde artış görülmektedir.

4.1.2. Emeklilik Yatırım Fonları

Emeklilik yatırım fonları, emeklilik şirketi tarafından, emeklilik şirketi sözleşmesi çerçevesinde alınan ve katılımcılar adına bireysel emeklilik hesaplarında izlenen katkıların, riskin dağıtılması ve inançlı mülkiyet esaslarına göre işletilmesi amacıyla oluşturulan mal varlığı olarak tanımlanmaktadır (SPK, 2013: 5).

Özel emeklilik fonları, koşulları önceden belirlenmiş bir sözleşme çerçevesinde, çalışanların bireysel hesaplarına düzenli olarak yatırılan katkı paylarının emeklilik döneminin başlangıcına kadar etkin bir fon yönetimiyle değerlendirilmesi esasına göre faaliyet gösteren fonlardır.

Özel emeklilik fonları, yükümlülükleri çalışanların ödedikleri katkı payları esas alınarak hesaplanan Prim Esaslı Emeklilik Programı ile çalışma süresi veya nihai maaş düzeyi göz önüne alınarak hesaplanan Maaş Esaslı Emeklilik Programı olarak iki gruba ayrılmaktadır. Maaş Esaslı Emeklilik Programı, emeklilik döneminde sağlanacak gelirin düzeyi başlangıçta tespit edilmektedir. Bu tespit her çalışma yılına karşılık belirli bir miktar gelire hak kazanma, çalışma döneminin sonundaki aylık gelirin belirli bir yüzdesini hak kazanma veya bu iki yöntemin birleşmesinden oluşan bir metoda dayanmaktadır. Prim Esaslı Emeklilik Programında, her çalışan programa yatırılan primler ve tasarrufunun getirisi ölçeğinde kendi emeklilik tasarrufundan sorumludur (Ergenekon, 1998: 2).

Ülkemizdeki bireysel emeklilik sisteminin doğru ve güvenilir bir şekilde çalışması yönünde, portföy yöneticilerine sorumluluklar getirilmiştir. Emeklilik fonlarının işleyişi sırasında portföy yöneticileri basiretlik ilkesine uymaları gerekmektedir. Portföy yöneticilerinin fon portföy yatırımlarında kısıtlamalar bulunmaktadır. Ayrıca, emeklilik şirketlerince katılımcılara sunulabilecek fon türleri de kesin olmamak kaydıyla ve piyasayı yönlendirmek adına SPK tarafından belirlenmiştir. Böylece belirli bir türde kurulan fonların portföylerinin yönetiminde, söz konusu fon türünün tanımında yer alan sınırlamalara uymak zorunlu hale gelmiştir. Emeklilik yatırım fonlarının yatırımları ile ilgili sınırlamaların dışında, katkı paylarının yatırıma dönüşümünde, devlet borçlanma senetleri ve yabancı sermaye piyasası araçlarının tercih edilmesi için de kısıtlamalar vardır. Portföy yöneticisi, emeklilik fonlarının portföylerinin yönetiminde, yönettiği her fonun çıkarını ayrı ayrı gözetmek, yatırım kararlarında gerçek belgelere dayanmak, fon adına vereceği emirlerde gerekli özeni ve basireti göstermek ve işlemleri zaman ve fiyat açısından en uygun şekilde gerçekleştirmek zorundadır.

Tablo 5. Emeklilik Yatırım Fonlarının Türkiye'deki Durumu

Yıl	Fon Sayısı	Toplam Değeri (Bin TL)	Yatırımcı Sayısı
2003	68	42.779,00	15.245
2004	81	296.124,83	314.257
2005	96	1.219.049,10	672.696
2006	102	2.821.384,52	1.073.650
2007	104	4.558.886,00	1.457.704
2008	121	6.041.612,07	1.745.354
2009	130	9.105.097,38	1.987.940
2010	140	12.017.953,46	2.281.478
2011	165	14.345.204,85	2.641.843
2012	176	20.357.692,13	3.128.130
2013	237	26.186.322,64	4.126.956
2014	246	37.771.442,17	5.062.659
2015	249	47.918.200,00	6.004.152
2016	263	58.439.200,00	6.625.759

2017	299	79.531.310,00	6.922.615
2018	408	93.139.550.00	6.875.886
2019/4	409	99.750.830,00	6.816.852

Kaynak: SPK, İstatistiksel Veriler, 2019/04, 2015/02, 2011/02, 2007/01 tarihli “Aylık İstatistiksel Bültenleri” birleştirilerek tarafımızca düzenlenmiştir (05/08/2019).

Tablo 5’de Türkiye’deki emeklilik yatırım fonlarının, 2003 ile 2019 yılları arasındaki değişimi yer almaktadır. Emeklilik yatırım fonu sayısı, 2003 yılında 68’den 2019 yılında 409’a ulaşmıştır. Ayrıca, emeklilik yatırım fonlarının toplam değeri aynı dönemde yaklaşık 42 milyon TL’den 99 milyar TL’ye ulaşmıştır. Emeklilik yatırım fonlarının, incelenen dönemde sayıları ve fon toplam değerlerindeki yükseliş açısından önemli bir gelişme gösterdikleri gözlemlenmiştir.

4.1.3. Yabancı Yatırım Fonları

Yurt dışında kurulan yatırım fonları ile kolektif yatırım kuruluşları yabancı yatırım fonu olarak ifade edilmektedir. Kolektif yatırım kuruluşları, yatırımcıya ortaklık hakkı veren enstrümanlar sağlamak yerine finansal hizmetler sunmakta ve her ülkede farklı yükümlülükler ve yasal düzenlemelere tabi olmaktadır. Vergi yükü, kamuya açıklama, portföy yatırım kısıtlamaları, düzenleyici makamlar arasındaki yapısal farklılıklar ve bu makamların yetkileri arasındaki farklar ve kolektif yatırım kurumlarının kurulduğu ülkenin düzenlemeleri çerçevesinde yapmak zorunda oldukları harcamalar arasındaki farklar, bazı ülkelerde diğer ülkelerde kurulan fonlara karşı avantaj sağlamaktadır. Bu durum iç piyasada oluşturulan fonlar için rekabet koşullarını ağırlaştırdığından, ev sahibi ülkelerin yetkilileri, yurtdışında kurulan yatırım fonlarının halka arzına ve satışına ilişkin tedbirler alabilmektedir.

Türkiye’de yabancı yatırım fonları VII-128.4 sayılı "Yabancı Sermaye Piyasası Araçları ve Depo Sertifikaları ile Yabancı Yatırım Fonu Payları Tebliği” (Tebliğ) ile düzenlenmiştir. Buna göre Türkiye’de satışı yapılacak yabancı yatırım fonunun; kurulu olduğu ülkede dolaşımdaki paylarının toplam cari değerinin en az 10.000.000 Avro veya muadili parasal değer olması, satışı yapılacak payların başvuru tarihi itibarıyla toplam değerinin asgari 2.000.000 Avro veya muadili parasal değer olması ve yurtdışında satılmaya başlandığı tarihten itibaren en az üç yıl geçmiş olması şartları getirilmiştir (Sermaye Piyasası Mevzuatı [5]).

Tablo 6. Türkiye'de Yabancı Yatırım Fonları

Yıl	Fon Sayısı	Toplam Değeri (Milyon TL)
1999	13	2
2000	20	2
2001	21	28
2002	40	29
2003	47	28
2004	47	27
2005	53	34
2006	60	74
2007	60	90
2008	80	54
2009	77	58
2010	69	55
2011	55	53
2012	41	53
2013	41	42
2014	41	32
2015	42	18
2016	42	16
2017	14	12
2018	10	10
2019/4	10	13

Kaynak: SPK, İstatistiksel Veriler, 2019/04, 2015/02, 2011/02, 2007/01 tarihli “Aylık İstatistiksel Bültenleri” birleştirilerek tarafımızca düzenlenmiştir (05/08/2019).

Tablo 6’da Türkiye’de yabancı yatırım fonlarına ilişkin bilgiler gösterilmektedir. Yabancı yatırım fonları 2008 krizine kadar artış göstermekle birlikte, kriz sonrası fon sayısında ve değerinde önemli bir azalma olmuştur. Buna ek olarak değer olarak incelendiğinde yabancı yatırım fonları menkul kıymet ve emeklilik yatırım fonlarının oldukça gerisindedir.

4.2. Yatırım Ortaklıkları

4.2.1. Menkul Kıymet Yatırım Ortaklıkları

Menkul kıymet yatırım ortaklıklarının; diğer yatırım ortaklıkları ile arasındaki fark, işlemlerinin, sermaye piyasası ürünleri, altın ve kıymetli madenlerden oluşan bir portföyü işletmek ile kısıtlı olmasıdır. Menkul kıymet yatırım ortaklığı portföyünün uzman bir kadro tarafından yönetilmesi nedeniyle, bir taraftan tasarruf sahibinin riski azaltılırken diğer yandan da tasarrufların menkul kıymetlere yatırılması suretiyle kaynakların etkin kullanımı sağlanmaktadır. Bütün dünya ekonomilerinde olduğu gibi, Türkiye’de de, menkul kıymet yatırım ortaklıkları bahsedilen

özellikleri sebebiyle, kuruluşlarında ve daha sonraki dönemlerinde vergi avantajları sağlanarak desteklenmiştir. Menkul Kıymet Yatırım Ortaklıklarının, yatırım yapabileceği alanlar aşağıda belirtilmiştir (Sermaye Piyasası Kurulu Mevzuatı [2]):

Türkiye'de kurulan ortaklıkların payları, özel ve kamu borçlanma araçlarına, düzenlemelere göre alım satımı yapılabilen yabancı özel ve kamu sektörü borçlanma senetleri ve paylarına, portföydeki varlıkları riskten korumak ve yatırım amacıyla türev araçlara, altın ve diğer kıymetli madenlere ile bunlara dayalı sermaye piyasası araçlarına, (ortaklık portföyününün fazla %20'sine kadar) girişim sermayesi ve gayrimenkul yatırım ortaklıklarının paylarına, tebliğ'de belirlenen sınırlamalar çerçevesinde menkul kıymet yatırım fonu katılma paylarına yatırım yapabilir.

Menkul kıymet yatırım ortaklıklarının yatırım yapamayacakları alanlar aşağıda belirtilmiştir (Sermaye Piyasası Kurulu Mevzuatı [2]).

Ödünç para verme işleriyle uğraşamazlar, bir başka ifade ile herhangi birine kredi verme veya ödünç alma işleminde bulunamazlar, bankalar gibi mevduat veya katılım fonu toplayamazlar ve mevduat veya katılım fonu toplama sonucunu verebilecek işlemler yapamazlar, ticari, sınai ve zirai faaliyetlerde bulunamazlar, gereken miktardan fazla nakit tutamazlar, aracılık faaliyetinde bulunamazlar, açığa satış ve kredili menkul kıymet işlemi yapamazlar, üçüncü kişiler adına menkul kıymet alım satımına aracılık edemezler, portföylerine hiçbir şekilde rayiç değerinin üzerinde varlık satın alamaz ve portföyden bu değer altında varlık satamaz, faaliyetlerinin gerektirdiği miktar ve değerden fazla taşınır ve taşınmaz mal edinemezler, ilgili düzenlemeler ile izin verilen durumlar haricinde portföylerindeki varlıkları rehin veremez ve teminat olarak gösteremezler.

Tablo 7. Türkiye’de Menkul Kıymet Yatırım Ortaklıklarının Sayısı ve Net Aktif Değerleri

Yıllar	Sayısı	Net Aktif Değerleri (Bin TL)
1998	17	20.707
1999	21	84.245
2000	21	78.579
2001	22	128.225
2002	22	138.926
2003	22	224.000
2004	23	314.433
2005	26	488.000
2006	30	539.906
2007	33	688.549
2008	34	552.782
2009	33	712.027

2010	31	750.002
2011	26	689.270
2012	18	721.264
2013	13	492.445
2014	9	448.765
2015	9	429.659
2016	9	442.140
2017	9	479.084
2018	9	480.167
2019/4	9	489.254

Kaynak: SPK, İstatistiksel Veriler, 2019/04, 2015/02, 2011/02, 2007/01 tarihli “Aylık İstatistiksel Bültenleri” birleştirilerek tarafımızca düzenlenmiştir (05/08/2019).

Tablo 7 incelendiğinde, 1998 yılında 17 şirket ve 20,7 milyon TL net aktif büyüklüğü bulunan menkul kıymet yatırım ortaklıkları, 2008 yılında 34 şirkete, 2012 yılında aktif büyüklüğü ise 721 milyon TL’ye yükselmiştir. 2012 yılından itibaren sayıları hızla azalan şirket sayısı 9 şirkete kadar inmiştir. 2019 itibarıyla Türkiye’de 9 menkul kıymet yatırım ortaklığı toplamda 489 milyon TL net aktif değerine sahiptir.

4.2.2. Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları

Gayrimenkul yatırım ortaklığının hedefi, büyük gelir beklenen gayrimenkullere veya gayrimenkul projelerine yatırım yapmaktır. Bu sayede gayrimenkul alım satım karlarını veya kira gelirlerini dönem sonunda gayrimenkul yatırım ortaklığına yatırım yapan yatırımcılara temettü olarak ödemektedir. Yatırımcılar, yüksek getirili bir gayrimenkulu satın almadan, gayrimenkul yatırım ortaklıklarının paylarını satın alarak yatırım yapmış olacaktır. Yatırımcılar, temettü geliri yanında gayrimenkul yatırım ortaklıklarının borsada oluşacak fiyat hareketlerinden de yararlanabilmektedir.

Gayrimenkul yatırımının likiditesi düşüktür. Başka bir deyişle gayrimenkul hızlı bir şekilde satılıp nakde dönüştürülemeyebilir. Bu durumda, gayrimenkul almak yerine, gayrimenkule yatırım yapan şirketin payları alınabilir ve bu paylar borsada satılarak, likite dönüştürülmesi daha kolay olmaktadır.

Gayrimenkul yatırım ortaklıkları, büyük inşaat projelerini yürüten şirketlere finansman sağlamaktadır. Toplu konut, iş merkezi veya alışveriş merkezi projeleri için büyük finansman ihtiyacı oluşur. Bu projeler için oluşan finansman ihtiyacı, proje halka arz edilerek, karşılanabilir. Gayrimenkul yatırım ortaklıklarının paya dönüşen sermayesi yatırımcılara satılır ve bu durum aslında genel ekonomiye kaynak sağladığı için makroekonomik olarak da fayda sağlamaktadır (Çikot, 2011: 2)

Gayrimenkul yatırım ortaklıkları Türk Ticaret Kanunu'na göre bir anonim şirket olarak kurulabilir veya daha önceden farklı bir iş için kurulmuş olan anonim şirketin esas sözleşmesi Sermaye Piyasası Kanunu'na göre değiştirilerek, gayrimenkul yatırım ortaklığına dönüştürülebilir. Her iki durumda da Kurul' a (SPK) başvurmak ve Kurul'un onayı gereklidir. Gayrimenkul yatırım ortaklıkları, Kurul'un onayı sonrasında Gümrük ve Ticaret Bakanlığın'dan izin alır ve şirket genel kurulu yapılır. Gayrimenkul yatırım ortaklığı, şirket genel kurulu onayı sonrasında, ticaret siciline tescil edilir ve ortaklık sermayesiyle portföy oluşturabilirler (Bahtiyar, 2008: 74)

Tablo 8. Türkiye’de Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının Sayısı ve Piyasa Değerleri

Yıl	Ortaklık Sayısı	Piyasa Değeri (Bin TL)
1997	2	15.000
1998	5	37.519
1999	8	421.028
2000	8	313.307
2001	8	475.975
2002	9	338.714
2003	9	543.092
2004	9	1.445.753
2005	9	2.489.225
2006	11	2.081.671
2007	13	3.189.974
2008	14	3.045.946
2009	14	2.853.765
2010	21	11.062.318
2011	23	11.708.492
2012	25	15.781.822
2013	30	18.632.452
2014	31	21.981.323
2015	31	21.279.729
2016	31	24.961.535
2017	31	26.924.062
2018	33	19.362.622
2019/3	33	18.680.395

Kaynak: SPK, İstatistiksel Veriler, 2019/04, 2015/02, 2011/02, 2007/01 tarihli “Aylık İstatistiksel Bültenleri” birleştirilerek tarafımızca düzenlenmiştir (05/08/2019).

Gayrimenkul yatırım ortaklıklarının yıllar içinde ortaklık sayısı ve piyasa değerleri Tablo 8’de gösterilmiştir. Gayrimenkul yatırım ortaklıkları özellikle 2006 sonrası önemli bir gelişme göstermiştir. 2016 yılının üçüncü çeyreği sonrası global piyasalarda yaşanan dalgalanma ile gayrimenkul sektörünün bir miktar daralması ile birlikte 2018 ve 2019

yıllarında bu yatırım ortaklıklarının piyasa değerinde önemli bir azalma gözlemlenmiştir.

4.2.3. Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklıkları

Girişim sermayesi, gelişme potansiyeli olan ve özellikle teknolojik yeniliklere dönük projeleri destekleyen bir finansman yöntemidir. Girişim sermayesinde temel amaç, yüksek gelişme potansiyeline sahip ve rekabet üstünlüğü olan işletmelere uzun vadeli yatırım yapmaktır. Girişim şirketi, Sermaye Piyasası Mevzuatı'na göre Türkiye'de kurulmuş veya kurulacak gelişme potansiyeline sahip ve kaynak ihtiyacı olan şirketlerdir (Civan ve Uğurlu ,2002: 80-81)

Girişim sermayesi yatırım ortaklıkları aşağıda belirtilen alanlarda faaliyette bulunurlar (Sermaye Piyasası Kurulu Mevzuatı [3]):

Tebliğ'de belirtilen esaslar çerçevesinde girişim sermayesi yatırımları yapabilir, girişim sermayesi yatırımları dışında portföylerini çeşitlendirmek amacıyla, borsada işlem gören veya görmek üzere ihraç edilen sermaye piyasası araçlarına, borsada ters repo işlemlerine, Takasbank Para Piyasası işlemlerine ve yatırım fonu katılma payları ile TL ve döviz cinsinden vadeli-vadesiz mevduat ve katılma hesabına yatırım yapabilir, portföylerindeki girişim şirketlerinin yönetimine katılabilir, portföylerindeki girişim şirketlerine danışmanlık hizmeti verebilir, Türkiye'deki girişim sermayesi faaliyetlerine yönelik olarak danışmanlık hizmeti vermek üzere yurtiçinde ve yurtdışında kurulu danışmanlık şirketlerine ortak olabilir, yurtiçinde kurulu portföy yönetim şirketleri ile yurtdışında kurulmakla birlikte faaliyet kapsamı sadece yurtiçinde kurulu girişim şirketleri olan portföy yönetim şirketlerine ortak olabilir, Borsa İstanbul A.Ş. Gelişen İşletmeler Piyasasında piyasa danışmanlığı hizmeti verebilirler.

Tablo 9. Türkiye'de Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklıklarının Sayısı ve Piyasa Değerleri

Yıl	Ortaklık Sayısı	Piyasa Değeri (TL)
2000	1	2.835.000
2001	1	7.200.000
2002	1	4.230.000
2003	1	4.342.500
2004	2	85.230.000
2005	2	93.177.000
2006	2	95.922.000
2007	2	53.406.000
2008	2	40.824.000
2009	2	81.855.000
2010	2	187.056.000
2011	4	679.100.205
2012	5	871.814.003
2013	6	1.024.523.317

2014	6	1.471.180.981
2015	8	1.331.047.493
2016	8	1.086.433.720
2017	8	2.594.951.315
2018	7	1.494.484.059
2019/3	7	1.855.129.242

Kaynak: SPK, İstatistiksel Veriler, 2019/04, 2015/02, 2011/02, 2007/01 tarihli “Aylık İstatistiksel Bültenleri” birleştirilerek tarafımızca düzenlenmiştir (05/08/2019).

Tablo 9’da görüldüğü üzere 2019 yılı itibarıyla Türkiye’de girişim sermayesi yatırım ortaklığı sayısı 7 ve bunların toplam piyasa değeri 1,8 milyar TL civarındadır. Türkiye’de girişim sermayesinde son yıllarda önemli bir artış gözlemlense de, gelişmiş ülke ekonomilerinin oldukça gerisinde olduğu söylenebilir.

4.3.Portföy Yönetim Şirketleri

Portföy yönetim şirketi, ana faaliyet konusu fonların kurulması ve yönetimi olan ve anonim ortaklık şeklinde kurulan sermaye piyasası kurumudur. Yatırım ortaklıklarının, 28/03/2001 tarihli ve 4632 sayılı Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu kapsamında kurulan emeklilik yatırım fonlarının ve bunların muadili yurt dışında kurulmuş yabancı kolektif yatırım kuruluşlarının portföylerinin yönetimi de portföy yönetim şirketlerinin ana faaliyetleri kapsamında değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra gerekli özsermaye şartına sahip olan portföy yönetim şirketleri Kurul’a bildirimde bulunarak sermaye piyasaları ile ilgili danışmanlık hizmetleri verebilir. Yatırım hizmetleri ve faaliyetleri ile sınırlı olarak kredi ya da ödünç verebilir ve döviz işlemleri hizmetinde bulunabilir. Sermaye piyasası araçlarına ilişkin işlemlerle ilgili yatırım araştırması ve finansal analiz yapabilir veya genel tavsiyede bulunabilir. Ayrıca portföy yönetimi şirketlerinin, münhasıran payları yurtdışında yerleşik kişilere pazarlanacak yabancı kolektif yatırım kuruluşu kurmak ve yönetmek ile yurtdışında yerleşik kişilere portföy yönetim hizmeti vermek, münhasıran girişim sermayesi yatırım fonu kurmak ve yönetmek, münhasıran gayrimenkul yatırım fonu kurmak ve yönetmek, girişim sermayesi ve gayrimenkul yatırım fonu kurmak ve yönetmek üzere kurulması da mümkündür. Faaliyetleri sınırlı olan bu tür portföy yönetim şirketleri için ilgili mevzuatta sermaye ve organizasyon yapıları ile ilgili bir takım istisnalar tanınmış olup, portföy yönetim şirketlerinin girişim sermayesi yatırım fonlarını veya gayrimenkul yatırım fonlarını kurmak ve yönetmek üzere kurulması halinde faaliyet alanlarına göre ticaret ünvanlarında “girişim sermayesi portföy yönetim şirketi”,

“gayrimenkul portföy yönetim şirketi” veya “ girişim sermayesi ve gayrimenkul portföy yönetim şirketi” ibaresi yer almaktadır.(Sermaye Piyasası Kurulu Mevzuatı [4]).

Tablo 10. Türkiye’de 1997 -2019 Yılları Arasında Portföy Yönetim Şirketlerinin Yönettikleri Portföy Büyüklükleri

Yıl	Şirket Sayısı	Portföy Büyüklüğü (Bin TL)
1997	2	13.000
1998	3	48.000
1999	5	256.000
2000	9	673.000
2001	14	2.784.000
2002	16	5.827.000
2003	21	17.784.000
2004	21	24.453.000
2005	19	30.226.000
2006	19	25.964.000
2007	19	31.190.000
2008	23	30.738.058
2009	23	39.952.358
2010	28	46.888.724
2011	31	47.850.719
2012	35	56.368.657
2013	40	64.919.359
2014	40	81.867.435
2015	46	99.399.708
2016	50	122.178.106
2017	49	158.339.947
2018	49	158.339.947
2019/4	52	208.696.768

Kaynak: SPK, İstatistiksel Veriler, 2019/04, 2015/02, 2011/02, 2007/01 tarihli “Aylık İstatistiksel Bültenleri” birleştirilerek tarafımızca düzenlenmiştir (05/08/2019).

Tablo 10’da, 1997 yılında portföy yönetim şirket sayısı 2 adet iken 2019 yılı itibarıyla 52 adete yükselmiş ve portföy büyüklükleri 1997 yılında 13 milyon TL’den 2019 yılı itibarıyla 208 milyar TL’ye ulaşmıştır. Portföy yönetim şirketlerinin sayılarının yıllar itibarıyla artması olumludur. Yapılan yeni düzenlemelerle, portföy yönetim şirketlerinin kuruluş sermayesi şartı, diğer yatırım şirketlerine göre görece düşük olması, emeklilik yatırım fonlarının portföylerinin yönetimi de portföy yönetim şirketleri tarafından gerçekleştirilmesi, portföy yönetim şirketlerinin sayısının son yirmi yılda artış göstermesine neden olmuştur.

4.4. Sigorta Şirketleri

Sigorta insanların karşılaştıkları ve karşılaşılabilecekleri tehlikelere karşı birleşmeleri ve böylece tek başlarına katlanmak durumunda kalacakları kayıpları aralarında bölüşmek fikriyle ortaya çıkmış bir olgudur. Sigorta, herkesin karşılaşılabileceği tehlikelere hazırlık yapmak için, önceden ödenen primlerle toplanan paranın, tehlikelerin gerçekleşmesi halinde kullanılabilen bir çeşit riskleri karşılama sistemidir. Sistemin bir diğer özelliği tasarruf ve kredi aracı olmasıdır. Sigorta işletmeleri, sermaye piyasaları ile etkileşim içindedir. Sigorta şirketleri, prim toplayarak elde ettikleri kaynakları para ve sermaye piyasasında değerlendirirler. Sermaye piyasasında bu kaynaklar, pay senedi ve tahvil gibi menkul kıymetlere yatırılır. Bu anlamda, sigorta kuruluşları, sermaye birikimi sağlayan tasarruf kuruluşları olmaktadır (Erdoğan ve Özer, 1998: 24-25).

Son yıllarda Türkiye’de toplumun sigorta bilincini artırmaya yönelik, tanıtım, eğitim ve öğretim faaliyetlerine yer verilmeye ve farkındalığı artırmaya yönelik çalışmalara başlanmıştır. Bu konularda kamu kesimi yapması gereken değişimi gerçekleştirmiştir. Ancak, sektör içindeki üretim ve karlılıkta önemli artış sağlanamamıştır (Uralcan, 2014:10).

Sigortacılık sosyal politika uygulamaları ve kişilerin karşı karşıya oldukları sosyal riskler nedeniyle ortaya çıkmıştır. Bireyler yaşamları boyunca gelir kaybına uğrayabilecekleri sosyal risklerle karşılaşabilmekte ve özellikle sağlıkları için büyük harcamalar yapmaktadırlar. Yıllar boyunca insanlar sosyal güvenliği sağlamak için aile içi, dinsel ve arkadaşlar arasındaki yardımlarla bu açığı kapatmaya çalışmıştır. Geleneksel sosyal güvenlik sistemi gün geçtikçe zayıflamış ve ailelerin sağladığı geleneksel sosyal güvenlik sistemi yerini bugünlerde uygulanan modern sosyal güvenlik kavramına bırakmıştır. İnsanoğlunun tarihsel süreçte geleceğe güvenle bakma konusu her zaman önemli olmuştur. İnsanlar karşılaçacakları riskleri önlemeyi veya bazı riskleri en az zararla gidermeyi hedeflemişlerdir. Bu nedenle insanlar geleceklerinden emin olmak isterler. Organize olmadan aile içinde ve ilkel yöntemlerle sosyal güvenliklerini sağlamaya çalışmış toplumlardan, 20.yüzyılda sosyal adaleti ve sosyal refahı hedefleyen sosyal devlet olgusuna geçiş ile birlikte sosyal güvenlik bir sistem içinde değerlendirilmeye başlamıştır. Sosyal güvenlik sisteminin gelişmişliği, ülkelerin refah seviyeleri ile doğru orantılıdır. Sosyal güvenlik sistemi çağdaş devletlerin ayrılmaz bir parçası olmuştur (Erol ve Yıldırım, 2005: 155).

Türkiye’de sigortacılığın tarihsel gelişimine bakıldığında Osmanlı İmparatorluğu’na kadar giden bir geçmişinin olduğu görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu’nda ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında ve yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde, sosyal güvenlikle ilgili ilk düzenlemelerin asker ve sivil bürokratların kaza ve hastalıklara karşı korunmasını sağlamak için yapıldığı görülmektedir (Bayrı, 2013: 22). Osmanlıda, Dilaver Paşa Nizamnamesi, işçilerin sosyal güvelik alanında sosyal politikalar düzenlenmesinde önemli bir gelişme olmuştur (Talas, 1992: 35).

Birinci Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Cumhuriyet’in ilanına kadar olan dönemde, sosyal güvenlik alanında önemli gelişmeler olmuştur. Zonguldak ve Zonguldak Ereğli bölgesinde sandıklar kurulmuş ve adına Amele Birliği adı verilmiştir. 09.07.1945 tarih ve 4792 sayılı kanunla kurulan Sosyal Sigortalar Kurumu, Türk sosyal güvenlik sisteminin kilometre taşlarından biridir. Özel hukuk hükümlerinde, idari ve mali bakımdan özerk bir devlet kurumudur. İş kazaları, analık sigortası, ihtiyarlık gibi konularda yeni kanunlar çıkartılmıştır. 01.03.1965 tarihinde yürürlüğe giren 506 Sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu ile yapılan bu düzenleme aynı zamanda uygulama alanı İş Kanunu dışında tutularak kapsamı genişletilmiştir. SSK esas itibarıyla zorunlu sigortacılığa tabi olan çalışanlara hizmet vermektedir. Kurum, mensuplarına, hastalık, iş kazaları ve meslek hastalıkları, analık, ihtiyarlık, malüllük ve ölüm konularında güvence altına almaya çalışmıştır. 1949 yılında T.C. Emekli Sandığı kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunla kamu kesiminde daimi çalışanların sosyal güvenlik hizmetleri sağlanmaktadır. 01.10.1972 tarihinde Türkiye’de sosyal güvenliğin geniş kitlelere yayılmasını sağlayan 1479 sayılı Bağkur Kanunu yürürlüğe girmiştir. Bu yasa ile kendi adına ve hesabına bağımsız çalışanlar da sosyal güvenlikle yararlanmaya başlamışlardır. 01.06.2000 tarihinden geçerli olmak üzere işsizlik sigortası uygulaması başlatılmıştır. İşsizlik sigortası primlerinin takibi ve tahsili Sosyal Sigortalar Kurumuna ve bu konuda SSK’ ya yardımcı olması için uygulama işlemlerini Türkiye İş ve İşçi Bulma Kurumu’na verilmiştir. 2006 yılında, Türk sosyal güvenlik sisteminde süregelen temeldeki üçlü ayırım teşkilatlandırması sona ermiştir. Üçlü ayırım teşkilatlandırma, Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) adı altında birleştirilmiştir (Bayrı, 2013: 24).

Sigorta kavramının çok geniş yer tutması ve bir çok alt branşı nedeniyle ayrı bir çalışmada incelenmesinde yarar vardır. Bu nedenle çalışmada daha önce kurumsal yatırımcılar için incelenen istatistiklere bu kısımda yer verilmemiştir.

5. Sonuç

Kurumsal yatırımcılar, sermaye piyasasının geliştirilmesi, çeşitlendirilmesi, yatırım araçlarının daha aktif satışı, finansal okur yazarlığın artırılması ve bireylerin tasarruf alışkanlıklarının geliştirilmesi nedenlerinden dolayı önemlidir.

1980’li yılların başından itibaren uygulanan finansal liberizasyon politikaları ve 1981 yılında yürürlüğe giren Sermaye Piyasası Kanunu ile birlikte Türk sermaye piyasaları hızlı bir gelişme sürecine girmiştir. Sermaye piyasalarının bu gelişiminde kurumsal yatırımcıların önemli bir yere ve yıllar itibariyle artan bir paya sahip olduğu görülmektedir. Ancak uluslararası kıyaslamalara göre Türkiye’de kurumsal yatırımcıların sermaye piyasasındaki payı yeterli değildir. Kurumsal yatırımcıların sermaye piyasaları içindeki payının artmasıyla birlikte güven, şeffaflık ve profesyonel yönetim ilkelerinin oluşması neticesinde Türk sermaye piyasalarındaki aşırı dalgalanmaların azalması da mümkün olacaktır.

Çalışmada Türkiye’de kurumsal yatırımcıların gelişimi incelenmiştir. Elde edilen istatistiki veriler göstermektedir ki; Türk finans sektöründe kurumsal yatırım anlayışı giderek gelişmektedir. Fakat elde edilen veriler ışığında Türkiye’de kurumsal yatırım anlayışının dünyanın gelişmiş ekonomilerinin oldukça gerisinde olduğu söylenebilir. Bunun en büyük sebebi ise kurumsal ve bireysel yatırımcı tabanının çok fazla genişletilememesinden kaynaklanmaktadır. Düzenleyici otorite çıkarmış olduğu tebliğler ve getirmiş olduğu zorunluluklar (bireysel emeklilikte zorunlu Otomatik Katılım Sistemi gibi) ile kurumsal yatırımın gelişmesine çabalasa da, tasarruf anlayışı halen Türk insanının tam olarak geliştiremediği bir sorundur. Tasarrufların ve beraberinde kurumsal yatırım anlayışının geliştirilmesine yönelik önerilerimiz şu şekildedir:

- Gerek resmi kurumlar gerekse de eğitim-öğretim kurumları tarafından erken yaşta finansal farkındalık ve okur-yazarlığın artırılmasına yönelik gerekli çalışmalar düzenlenmelidir.
- Yatırımcının korunması konusunda regülasyonlar oluşturularak yatırımcı güveni konusunda adımlar atılmalıdır.
- Yatırım ürünleri ve stratejilerinin yatırımcılar tarafından net olarak anlaşılmasını sağlayan kılavuzlar oluşturulmalıdır.
- Yine resmi kurumlar tarafından gerek varlık gerekse de fon yönetimi konusunda her türlü akademik, profesyonel araştırma ve çalışmalara destekler artırılmalıdır.
- Kurumsal yatırımın temel kaynağı olan uzun vadeli tasarrufların artırılmasına yönelik yatırım algısı geliştirilmelidir.

- Kurumsal yatırımda vergilendirme konusunda sağlanan indirim ve imtiyazlar ile tasarruf sahipleri desteklenmelidir.

Sonuç olarak Türkiye’de sermaye piyasalarının ve dolayısıyla finans sektörünün gelişimini artırmak amacıyla kurumsal yatırım uygulamalarına daha fazla önem verilmesi gerektiği söylenebilir. Kurumsal yatırım anlayışına yönelik destekleyici düzenlemelerin ve öğretilerin daha sıkı bir biçimde uygulamaya konulması Türk finans sektörünün gelişmesine ve derinleşmesine katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- ADA, Esra, (2002), “*Kurumsal Yatırımcılarda Kurumsal Yönetim Sistemleri*”, SPK, Kurumsal Yatırımcılar Dairesi, Yeterlilik Etüdü, Ankara.
- ALGÜNER, Ayhan, (2005), *Kurumsal Yatırımcılar Finansal Piyasalara Etkileri ve Türkiye Örneği*, SPK Yayın No:199, Ankara.
- ARAS, Güler ve MÜSLÜMOV, Alövsat, (2003), *Sermaye Piyasalarının Gelişmesinde Kurumsal Yatırımcıların Rolü*, OECD Ülkeleri ve Türkiye Örneği, Kurumsal Yatırımcı Yöneticileri Derneği Yayını, İstanbul.
- BAHTİYAR, Mehmet, (2008), *Makaleler 1*, 1.Baskı, Beta Basım Yayınevi, İstanbul.
- BAYRI, Osman, (2013), “*Türkiye’de Sosyal Güvenlik Sisteminin Kurum ve Kapsam Olarak Gelişimi ve Sosyal Güvenlik Adaleti*”, Sosyal Güvenlik Dergisi, Cilt 3, Sayı 2, ss. 18-60.
- BİLDİK, Recep, (2004), *The Effects of Trading Halts and the Advantage of Institutional Investors: Evidence from the Istanbul Stock Exchange*. Working paper from SSRN.
- BLOMMESTEIN, Hans, (1998), “*Impact of Institutional Investors on Financial Markets*”, Institutional Investors in the New Financial Landscape, 29, Paris.
- BRUNNER, Greg, HINZ, Richard ve ROCHA, Roberto, (2008), *Risk-Based Supervision of Pension Funds: Emerging Practices and Challenges*, World Bank, Washington D.C..
- CHAI, Daniel, FAFF, Robert ve GHARGHORI, Philip, (2010), “*New Evidence on the Relation Between Stock Liquidity And Measures of Trading Activity*” International Review of Financial Analysis, Vol. 19. Issue 3, pp.181–192.

- CİVAN, Mehmet ve UĞURLU, Mustafa, (2002), “*Risk Sermayesi Finansman Modeli ve Gaziantep İlinde KOBİ’lerin Halka Açılmasına Yönelik Model Önerisi*”, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 21, Sayı 1, ss.79-109.
- COPELAND, Thomas E. ve GALAI, Dan, (1983), “*Information Effects on The Bid-Ask Spread*”, The Journal of Finance, Vol. 38. No. 5, ss.1457–1469.
- ÇİKOT, Özcan, (2011). “*Dünyada Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları*”, Sermaye Piyasasında Gündem, Sayı 109, ss23-32.
- DAVIS, E. Philip, (2000), “*Pension Funds, Financial Intermediation and the New Financial Landscape, Pensions Institute*”, Pension Institute Discussion Paper, July, pp.1-21.
- DIAMOND, Douglas W., ve VERRECCHIA, Robert E, (1991), “*Disclosure, Liquidity, And The Cost of Capital*”, The Journal of Finance, Vol. 46. No: 4, pp.1325–1359.
- ERASLAN, Özlem, (2001), *Risk Yönetimi Süreci ve Kurumsal Yatırımcılar İle Kurumsal Yatırım Yöneticileri İçin Risk Yönetimi Standartlarının Belirlenmesi*, SPK, Kurumsal Yatırımcılar Dairesi, Yeterlilik Etüdü, Ankara.
- ERDOĞAN, Oral ve Özer, Levent, (1998), *Sermaye Piyasasında Kurumsal Yatırımcılar*, 1. Baskı, İMKB Yayınları, İstanbul.
- ERGENEKON, Çağatay, (1998), *Özel Emeklilik Fonları Şili Örneğinden Alınacak Dersler*, İMKB Yayınları, İstanbul.
- EROL, Ahmet ve YILDIRIM, A.Ercan, (2005), “*Sosyal Güvenlik Sistemlerinde Yaşanan Krizlerin Bireysel Emeklilik Sisteminin Gelişimine Etkileri*”, Yaklaşım Dergisi, Cilt 13.
- GOLEC, Joseph, (2007), “*Are The Insider Trades of a Large Institutional Investor Informed?*” The Financial Review, 42(2), pp.161–190.
- GÜRMAN, Tevfik, (2003), *Banka Dışı Finans Kesiminin Geleceği ve Gelişimi*, Sermaye Piyasası Kurumu Konferans Notları, İstanbul.
- HACHMEISTER, Alexandra, (2007), *Informed Traders as Liquidity Providers, Evidence from the German Equity Market*. Deutscher Universitätsverlag. Edition 1. Germany.
- HALL, Alvin D., (2010), *Getting Started in Mutual Funds*. Second Edition. John Wiley & Sons Inc., New York.
- KARSLI, Muharrem, (1994), *Sermaye Piyasası Borsa Menkul Kıymetler*, 1. Baskı, İrfan Yayıncılık, İstanbul.

- MCWHINNEY, James, (2018), “*A Brief History Of The Mutual Fund*”, <https://www.investopedia.com/articles/mutualfund/05/mfhistory.asp>, (12/02/2019).
- ROUWENHORST, K. Geert, (2004), “*The Origins of Mutual Funds*,” [Yale School of Management Working Papers](https://www.researchgate.net/publication/228319119), <https://www.researchgate.net/publication/228319119> The Origins of Mutual Funds, (12/02/2019).
- Sermaye Piyasası Kurulu Mevzuatı [1], “*Yatırım Fonlarına İlişkin Esaslar Tebliği*”, (III-52-1).
- Sermaye Piyasası Kurulu Mevzuatı [2], “*Menkul Kıymet Yatırım Ortaklıklarına İlişkin Esaslar Tebliği*”, (III-48-5).
- Sermaye Piyasası Kurulu Mevzuatı [3], “*Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklıklarına İlişkin Esaslar Tebliği*”, (III-48-3).
- Sermaye Piyasası Kurulu Mevzuatı [4], “*Portföy Yönetim Şirketleri ve Bu Şirketlerin Faaliyetlerine İlişkin Esaslar Tebliği*”, (III-55-1).
- Sermaye Piyasası Kurulu Mevzuatı [5], “*Yabancı Sermaye Piyasası Araçları ve Depo Sertifikaları ile Yabancı Yatırım Fonu Payları Tebliği*”, (VII-128.4).
- SOYDEM, Selim, (1996), *Kurumsal Yatırımcıların Fon Kaynakları ve Kullanım Yerleri (1981-1993)*, 1.Baskı, SPK Yayınları, No: 17, Ankara.
- SPK, (2013), *Emeklilik Yatırım Fonlarına İlişkin Rehber*, <http://www.spk.gov.tr/Sayfa/Dosya/1205>, (05/08/2019).
- ŞENER, Orhan ve AKIN, Faruk, (2010), “*Özel Emeklilik Fonları ve Türkiye’de Bireylerin Bireysel Emeklilik Sistemine Giriş Kararlarını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma*”, Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt XXVIII, Sayı I, ss.291-312.
- ŞİMŞEK, Salih ve KARAKAŞ, Adem, (2007), “*Asimetrik Bilgi- İktidar ve Kurumsal Düzenleme Üzerine*”, TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi, Cilt 20, Sayı 4-5. Ss. 21-27.
- TALAS, Cahit, (1992), *Türkiye’nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*, 1.Baskı, Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- URALCAN, G. Şebnem, (2014), “*Sigorta Sektöründe Yaşanan Değişime Rağmen Yeteri Kadar Üretim Artışı Sağlanamamaktadır*”, Reasürör, Cilt I, Sayı 91, ss.10-18.
- ÜNAL, Targan, (1995), *Gelişen Borsalarda Kurumsal Yatırımcılar, Türkiye Örneği, Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, İMKB Araştırma Yayınları, No:7, İstanbul.

ZOR, İsrâfîl ve ASLANOĞLU, Suphi, (2005), “*Kurumsal Yatırımcı Olarak Özel Emeklilik Fonları: Türkiye’de Oluşturulan Sisteme Yönelik Değerlendirme ve Geleceğe Yönelik Bir Tahmin*”, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı 26, ss.184-196.

KAMU HARCAMALARI VE KAMU GELİRLERİ İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

*The Relationship between Government Expenditure and Government
Revenue: A Case of Turkey*

Kemal ERKİŞİ*

Giriş

Kamu harcamaları ile kamu gelirleri arasındaki ilişkilerin, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra yaygın olarak kamu kesiminin ekonomi içerisindeki ağırlığının artması ve buna bağlı olarak kamu borçlarının yükselmesi nedeniyle, geniş ölçüde tartışmaların ve incelemelerin konusu olduğu görülmektedir. Kamu harcamalarının giderek artması bütçe açıklarını kalıcı hale getirirken, açığın finansmanı kamunun temel gelir kaynağı olan vergi gelirlerini arttırmasını gerekli kılmış bu da vergi oranlarında artışa yol açmıştır.

Modern hükümetler, ekonomik ve sosyal altyapının sağlanması, savunma sanayinin güçlendirilmesi, kanunların ve hukuki düzenin tesis edilmesi, emeklilik planlarının oluşturulması gibi çeşitli hizmetleri bütçe yoluyla sunmaktadır. Hükümetin yerine getireceği işlevlerin kapsamı toplumun üyelerinin belirli bir zamanda siyasi ve ekonomik yönelimlerine, ihtiyaç ve isteklerine bağlıdır (Adesola, 1995: 13). Hükümetin mali operasyonları dikkate alındığında bir düaliteden söz etmek mümkündür. Öyle ki, hükümetler bir yandan mal ve hizmetlerin sağlanması için harcamalar gerçekleştirirken diğer taraftan da harcama gereksinimlerini karşılamak için gelirlerini arttırmak zorundadır (Aladejare, 2014)

Devletin gelirleri büyük ölçüde, bireylerin gelirleri ve servet birikimleri ile şirketlerin ürettiği, ihraç ve ithal ettiği mal ve hizmetlere uygulanan vergilerden sağlanmaktadır. Kamu harcamaları toplanan gelirle finanse edilmektedir. Temel olarak, maliye politikası, harcamalarla gelirleri istenilen mali hedeflere doğru senkronize etmek için yapılan kasıtlı bir girişimdir. Hükümetlerin mali hedeflerinin merkezinde mali açıkların Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)'ya oranının azaltılması bulunmaktadır. Maliye politikasının fiyat istikrarını ve ekonomik büyümeyi desteklemesi, istihdam sağlama ve sermaye oluşumunu teşvik etmesi gerekir (Narayan ve Narayan, 2006). Bu nedenle, politika yapıcıların açıkları önlemek için kamu gelirleri ve harcamaları arasındaki ilişkiyi iyi analiz etmeleri gerekir. Bazı ekonomilerde artan kamu harcamalarının daha yüksek vergilendirmeye neden olduğu görülmüştür. Bu durumda kamunun

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, IISBF, Uluslararası Ticaret Bölümü, kerkisi@gelisim.edu.tr

ekonomideki payı bütçe açığı verme pahasına artırılmıştır. Bazı ekonomistler, özellikle altyapı yatırımlarının bütçe açığına sebep olduğu durumda, vergi artışlarının bütçe dengesini iyileştirmek ve bütçe açığını azaltmak için uygun bir araç olmadığını iddia etmişlerdir (Richter ve Dimitrios, 2013). Ayrıca, borç yükünü azaltmak için, çözümün artan vergilendirme yerine kamu harcamalarını azaltmak olduğu, aksi takdirde vergilerdeki artışın tüketim harcamalarını olumsuz yönde etkileyerek ekonomideki toplam talebi azaltacağını vurgulamışlardır. (Adekoya, 2019).

Bu nedenle, makroekonomik dengeleri dikkate alan ve sürdürülebilir büyümeyi tesis edebilen sağlam bir maliye politikası uygulayabilmek önemlidir. Özellikle, altyapı, sağlık, eğitim hizmetleri gibi toplumun refahını ilgilendiren alanlara yatırım yapmak için gerekli olan fonlara sahip olmayan ve düşük gelirli nüfustan dolayı vergi gelirleri de düşük olan gelişmekte olan ülkelerde, maliye politikalarının doğru bir şekilde uygulanması stratejik bir öneme sahiptir. Maliye politikası, birçok makroekonomik politika tartışmasında çıktı ve istihdamdaki kısa vadeli dalgalanmaları azaltmak ve ekonomiyi potansiyel seviyesine getirmek için kullanılabilecek bir araç olarak görülmektedir. Politika yapıcılar kamu harcamaları ile kamu gelirleri arasındaki ilişkiyi anlarsa, kamu açıkları hızlı bir şekilde önlenebilir. Nedensellik yönünün bütçe açıkları üzerinde önemli etkiler yaratacağı göz önüne alındığında, kamu gelirleri ve harcamaları arasındaki ilişkiyi anlamak, özellikle de kalıcı bütçe açıklarından mustarip ülkeler için önemlidir. (Aladejare, 2014)

Temel olarak, maliye politikasının genişleyici ya da daraltıcı olarak uygulanmasına, ulusal ekonominin amaçlarına ve ülkenin gelişmişlik düzeyine göre karar verilir. Örneğin, vergi oranlarındaki düşüş ve kamu harcamalarındaki artış anlamına gelen genişleyici politika başlangıçta bütçe açığına neden olabilir, ancak uzun dönemde büyük kamu harcamaları büyümeyi güçlendirebilir. Bu hipotez, söz konusu ekonominin gerçekleşen çıktısının potansiyel çıktısının altında kalması durumunda uzun dönemde bütçe açığının olumlu bir sonuç verebileceğini belirten Keynesyen ekonomi politikası ile tutarlıdır. (Lojanica, 2015)

Narayan ve Narayan (2006) da üç nedenle kamu harcamaları ile kamu gelir arasındaki ilişkinin önemli olduğunu altını çizmektedir. İlk olarak, vergi-harcama hipotezi bağlamında, kamu gelirlerini arttırmayı teşvik eden politikaların uygulanmasıyla bütçe açıklarından kaçınılabilir. İkincisi, iki yönlü nedensellik geçerli değilse yani hükümetin kamu gelirlerine ilişkin kararlarını kamu harcamalarına ilişkin kararlarından bağımsız ise bu durum kamu harcamalarının kamu gelirinden daha hızlı artmasına ve dolayısıyla yüksek bütçe açıklarına neden olabilir. Üçüncü olarak, harcama-vergi hipotezi bağlamında bakıldığında hükümetin önce kamu

harcamalarını arttırıp, artan harcamaları da vergi oranlarını arttırarak finanse edecektir, bu bağlamda artan harcamalar gelecekte daha fazla vergi ödeneceği korkusu yaratarak sermaye çıkışını teşvik edecektir.

Etkili bir maliye politikasının oluşturulması için gerekli olan en önemli koşullardan biri, kamu gelirleri ile kamu harcamaları arasındaki bağlantıları anlamaktır. Kamu geliri ve kamu harcamaları arasındaki ilişkinin bütçe açığını etkilemesi nedeniyle bu iki değişken arasındaki ilişki hem akademisyen hem de politikacılar tarafından ilgi odağı olmuş, ampirik olarak da tartışılabilir bir konu olarak kalmıştır. Bu iki değişken arasındaki ilişkiyi Türkiye için ölçen yeterli çalışma olmaması, bu araştırmanın temel motivasyonunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda bu araştırmanın temel odağı, Türkiye'deki kamu harcamaları ve kamu gelirleri arasındaki ilişkiyi değerlendirmektir. Bu hedefe ulaşmak için 1980-2018 döneminde Türkiye'de vergi gelirleri ve kamu harcamaları arasındaki ilişkiler incelenmiştir.

2. Teorik Çerçeve

Kamu ekonomisinin temel araştırma konularından olan kamu gelirleri ve kamu harcamaları arasındaki ilişkiye yönelik temelde dört farklı yaklaşım bulunmaktadır. Vergi-harcama hipotezi, harcama-vergi hipotezi, mali senkronizasyon (uyum) hipotezi ve mali tarafsızlık hipotezi şeklindeki hipotezler iki değişken arasındaki nedenselliğin varlığını ve yönünü açıklamak üzere geliştirilmiştir.

Kamu gelirleri ve kamu harcamaları arasındaki nedensellik ilişkisi ilk olarak vergi-harcama şeklindeki hipotezle Friedman (1978) ve Buchanan ve Wagner (1978) tarafından olmak üzere iki farklı bakış açısıyla ortaya konulmuştur. Friedman (1978) kamu gelirlerindeki artışların kamu harcamalarında artışa yol açtığını, dolayısıyla iki değişken arasındaki nedensellik ilişkisinin gelirden harcamaya doğru ve pozitif yönde olduğunu öne sürmüştür. Politika uygulamaları açısından Friedman (1978), vergi indiriminin mali harcamayı azaltacağını ve nihayetinde bütçe açığını azaltacağını, vergi gelirindeki artışın ise kamu harcamalarındaki artışın eşlik edeceği mali dengesizliklerle sonuçlanacağını ileri belirtmiştir. Dolayısıyla Friedman vergi indirimlerini, devlet harcamaları üzerinde olumlu bir etkiye sahip olması nedeniyle, bütçe açıklarının giderilmesi için çare olarak önermektedir. Bu görüşün ışığında Payne (2003), gelirlerin harcamalar üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu durumda, gelirlerdeki düşüşlerin devlet harcamalarını azaltacağını öne sürmektedir. Diğer taraftan Buchanan ve Wagner (1978) ise iki değişken arasındaki ilişkinin negatif yönde olduğunu iddia etmektedir. Buna göre doğrudan vergi indirimleri, halkın hükümet programlarının maliyetinin düştüğünü iddia edeceği mali bir yanılsama yaratmaktadır. Bu durum halkın daha fazla kamu harcaması talep etmesine neden olacak ve eğer devlet bu talebi

gerçekleştirirse kamu harcamaları yükselerek bütçe açıklarına neden olacaktır. Böyle bir durumda bütçe açıkları için çözüm dolaylı vergilerin artırılmasıdır, ancak bu durum da faiz oranları ve enflasyonu yükselterek özel sektörü dışlama etkisi yaratabilecektir (Tiwari ve Mutascu, 2016)

İkinci hipotez ise bir politik sistemde ilk olarak ne kadar harcama yapılacağına karar verildiği ve vergi politikasındaki düzenlemelerin bu karara göre devlet harcamalarını finanse etmek için gelir kaynakları yaratılmasını öneren harcama-vergi hipotezidir. Kamu harcamalarından kamu gelirlerine doğru pozitif bir nedensellik ortaya koyan bu hipotez ilk kez T. Peacock ve Jack Wiseman'ın İngiltere'de 1961 tarihli "Kamu Harcamalarının Büyümesi" monografisinde açıklanmıştır. "Yer Değiştirme Etkisi" olarak da adlandırılan bu hipoteze göre özellikle kriz dönemlerinde hükümetler harcama seviyelerini bir mali teşvik paketi olarak artırma eğilimindedirler. Kamu harcamalarındaki bu geçici artışlar uzun vadede kamu gelirlerinde kalıcı artışlara yol açmaktadır. Başka bir deyişle, hükümetler ilk önce harcama eğilimi gösterir, ardından artan vergi tahsilatları ile kamu harcamalarını geri almaya çalışırlar. Özellikle, bu görüş, ekonomik aktivite düzeylerini artırmak için açıkların yaratıldığı Keynesyen telafi edici finansman ilkesi ile ilişkilidir. Bu ilkeye göre, yerleşik bir mekanizmanın çalışması sayesinde, bütçe çarpan etkisi, herhangi bir çıktı açığını ortadan kaldıracak ve ilk oluşturulan mali açığı dengelemek için ekstra vergi gelirinin yaratılacağı daha yüksek bir vergi tabanı sağlanacaktır (Obinyeluaku, 2015). Sonuç olarak, başlangıçta şiddetli bir krizden dolayı yapılan kamu harcamaları, toplumun kamunun büyüklüğü konusundaki görüşünü değiştirecek, kriz ortamından dolayı yükseltelen vergiler kalıcı bir vergi politikasına dönüşecektir (Narayan, 2005). Bu hipotezin bir başka versiyonu da Barro (1974)'nin çalışmalarına dayanmaktadır. Vergi düzeltme hipotezi olarak bilinen bu yaklaşımda, kamu harcamaları vergilerin ayarlandığı dışsal bir değişken olarak kabul edilir. Ayrıca, dönemler arası bütçe kısıtı, mevcut harcamalardaki artışın gelecekteki vergilerle denkleştirilmesini gerektirmektedir. Bu nedenle Barro, vergi mükelleflerinin mali yanılısamaya maruz kaldıkları fikrini reddetmiştir. Aksine, Ricardian denklik teoremi çerçevesinde, vergi mükelleflerinin mevcut borcun gecikmiş bir vergilendirme biçiminden başka bir şey olmadığını fark edecek kadar rasyonel olduğunu savunmuştur. Bu nedenle vergi mükelleflerinin gelecekteki vergi yükümlülüğünü tamamen aktifleştirmeleri beklenmektedir.

"Mali Senkronizasyon" olarak bilinen üçüncü hipotez, gelirler ve harcamalar arasında çift yönlü bir nedensellik olduğunu ortaya koymaktadır. İlk kez Musgrave (1966) tarafından ortaya atılmış, daha sonra Meltzer ve Richard (1981) tarafından geliştirilmiş olan bu hipotez, kamu gelirleri ve giderleri arasında bir geri bildirim ilişkisi olduğunu ve

her ikisinin de birbirine bağımlı olarak etkileşime girdiğini iddia etmektedir. Alternatif programların maliyetlerini ve faydalarını analiz eden hükümetler gelirler ve harcamalar hakkında eşzamanlı olarak karar vermektedir. Yazarlara göre devletin optimal harcama ve gelir seviyesi yönündeki kararı, toplumun refahını maksimize etmek için kamu mal ve hizmetlerine olan talebine ve devletin geri dağıtım fonksiyonuna karşı takındığı tutuma bağlıdır (Konukcu-Onal ve Tosun, 2008). Dolayısıyla bütçe açığında iyileştirme yapmak için hem gelirden hem de harcamalarda senkronize bir şekilde iyileştirme yapılması gerekmektedir.

Baghestani ve McNown (1994) yukarıdaki varsayımların hiçbirinin kamu gelirleri ve harcamaları arasındaki ilişkiyi açıklamadığını öne sürerek "Mali Tarafsızlık" hipotezini ortaya koymuştur. Kamu harcama ve gelir kararlarının kurumsal olarak bağımsız bir şekilde alındığını varsaymasından dolayı "Kurumsal Ayrılık" hipotezi olarak da adlandırılan bu yaklaşıma göre kamu harcama ve giderleri uzun vadeli ekonomik büyüme seviyesine göre belirlenir. Mali tarafsızlığa göre hükümet harcama davranışlarını özendirmek ya da caydırmak için vergi teşviklerinden faydalanmaz. Dengeli bütçe öngören bu yaklaşıma göre harcamalar vatandaşların talepleri doğrultusunda şekillenmeli ve gelirler toplumun tolere edebileceği maksimum vergi yüküne göre ayarlanarak mali denge sağlanmalıdır.

3. Kamu Harcamaları-Kamu Gelirleri: Ampirik Literatür

Kamu harcamaları ve kamu gelirleri arasındaki ilişkiyi inceleyen ampirik çalışmalar incelendiğini, farklı ülke, zaman aralıkları ve ekonometrik yöntemler kullanıldığını görülmektedir. Yapılan çalışmalar iki değişken arasındaki ilişkinin yönünü vergi-harcama, harcama-vergi, mali senkronizasyon (uyum) ve mali tarafsızlık şeklindeki dört temel hipotezin test edilmesine yönelik olmuştur. Bu bölümde incelemeye alınan ampirik literatür, doğrulanmış hipotezlere göre gruplandırılmıştır.

Mohanty ve Mishra (2017) 1980-81'den 2013-14'e kadar dönemi ele alarak Johansen-Juselius eş-bütünleşme metodolojisiyle Hindistan'da hükümetin vergi geliri ve kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Gelir-harcama ilişkisine ait dört hipotezi test eden çalışmada kamu harcamaları ile vergi gelirleri arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM)'nin sonuçları, hem kısa hem de uzun vadede kamu gelirinden harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik olduğunu göstermektedir. Çalışmanın sonucu vergi-harcama hipotezini doğrulamıştır. Yinusa ve Adedokun (2017)'nin, Nijerya'ya ait 1980-2014 verileriyle Granger nedensellik testi ve Vektör Hata Düzeltme Model (VECM)'ini kullanarak kamu gelirleri ve harcamaları arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada, harcamadan gelire doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Vergi-harcama

hipotezini destekleyen bulgular mali açıkların düşürülmesi için vergilerin artırılması gerektiğini ortaya koymuştur. İran'da kamu gelirleri ve harcamaları arasındaki ilişkiyi 1978-2011 yıllık verileriyle Toda - Yamamoto Granger nedensellik testini kullanarak araştıran Mehrara ve Rezaei (2014), kamu gelirlerinden kamu harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulmuştur. Çalışmanın bulguları vergi-harcama hipotezini doğrulamıştır. Dağıtılmış Gecikmeli Otoregresif (ARDL) ve Vektör Otoregresif (VAR) modelleri kullanarak Kırgızistan ekonomisinde kamu gelirleri ile harcamaları arasındaki ilişkiyi 1995- 2014 dönemi için araştıran Çetintaş ve Baygonuşova (2017) Kırgızistan ekonomisinde vergi-harcama hipotezinin geçerli olduğunu göstermiştir. Türkiye'ye ait 1970-2015 yıllık verileri ile vergi geliri ile kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi Johansen-Juselius Eşbütünleşme, Toda-Yamamoto ve hata düzeltme modeline dayalı Granger nedensellik testleri ile sınavan Altunöz (2017), kamu gelirlerinden kamu harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bularak vergi-harcama hipotezini desteklemiştir. Dökmen (2012), 34 OECD ülkesine ait 1994-2007 dönemine ait yıllık verilerle kamu harcamaları ve kamu gelirleri arasındaki ilişkiyi Pedroni eşbütünleşme ve Holtz-Eakin nedensellik testleri ile analiz etmiştir. Çalışmanın ampirik bulguları kamu harcamaları ve kamu gelirleri arasında pozitif bir ilişkinin varlığını göstermiş, ancak nedenselliğin sadece vergilerden kamu harcamalarına doğru tek yönlü olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum, OECD ülkelerinde vergi-harcama hipotezinin geçerli olduğunu vurgulamıştır.

Sırbistan Cumhuriyeti'nde kamu gelirleri ve harcamaları arasındaki ilişkiyi araştıran Lojanica (2015), 2003-2014 dönemine ait aylık verileri kullanarak Dağıtılmış Gecikmeli Otoregresif (ARDL) model ve Granger testi ile nedensellik araştırması yapmıştır. Değişkenler arasında eşbütünleşme bulunan çalışmada, uzun dönemde kamu harcamalarından kamu gelirlerine doğru tek yönlü bir nedensellik ortaya konmuştur. Harcama-vergi hipotezi doğrulayan yazar, ampirik sonuçlara dayanarak kamu harcamalarındaki artışın vergi oranlarını yükselteceğini ve Sırbistan'da vergi gelirleri toplamının tüm zorlukları göz önüne alındığında bu durumun makroekonomik ortamın daha da bozulmasına neden olacağını vurgulamıştır. Kenya'ya ait 1960-2011 yıllık verileri ile kamu gelirleri ve harcamaları arasındaki ilişki inceleyen Kiminyei (2018), seriler arasındaki lineer uzun dönem ekonomik ilişkilerin varlığını belirlemek için Johansen ve Juselius eş-bütünleşme teknikleri kullanmıştır. Çalışma bulguları harcama-vergi hipotezin doğrulamış ve mali disiplinin sağlanması için özellikle verimsiz harcamaların azaltılması yönünde öneride bulunmuştur. Richter ve Dimitrios (2013) Yunanistan'a ait 1833-2009 dönemine ait verilerle kamu harcamaları ve gelirleri arasındaki nedenselliğin yönünü araştırmıştır. Johansen eşbütünleşme ve Granger

nedensellik testinin sonuçları iki değişken arasında uzun dönemde güçlü bir ilişkinin varlığını ve nedensellik ilişkisinin harcamalardan gelirleri doğru olduğunu göstermiştir. Çalışmanın bulguları harcama-vergi hipotezini doğrulamıştır. Çavuşoğlu (2008), 1987-2003 verileriyle Türkiye için yaptığı çalışmasında Vektör Otoregresif (VAR) model ve Johansen Eşbütünleşme analizi ile kamu gelirleri ve harcamaları arasındaki ilişki tespit etmeye çalışmıştır. Yapılan analiz sonucunda Türkiye için harcama-vergi hipotezinin geçerliliği desteklenmiştir.

Aladejare (2014), Nijerya'da 1981 - 2012 dönemi arasında kamu gelirleri ve harcamaları arasındaki ilişki ve dinamik etkileşimleri Dağıtılmış Gecikmeli Otoregresif (ARDL) modeli kullanarak incelediği çalışmada, mali değişkenler arasında mali senkronizasyon hipotezini destekleyen sonuçlar bulmuştur. Mehrara ve Elyasi (2011), 40 Asya ülkesine ait 1995-2008 dönem verileriyle kamu gelirleri ile devlet harcamaları arasındaki ilişkiyi Kao panel eş-bütünleşme testi uygulayarak analiz etmiştir. Nedensellik testleri, hem uzun hem de kısa vadede kamu harcamaları ve gelirleri arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu ve mali senkronizasyon hipotezinin doğrulandığını göstermektedir. Phiri (2016), Güney Afrika'ya ait 1960-2016 çeyrekli verilerini kullanarak gelir-harcama ilişkisini asimetrik denge ilişkisi içinde incelemiştir. TEC bileşeniyle desteklenen MTAR modelinin sonuçları mali senkronizasyon hipotezini destekleyerek kamu gelirleri ve harcamaları arasında tek yönlü nedensellik ortaya koymuştur. İsveç ekonomisinde kamu gelirleri ile harcamaları arasındaki uzun vadeli nedensellik ilişkisini 1722-2011 dönemine ait verilerle gizli eş-bütünleşme ve Granger nedensellik testinin değiştirilmiş versiyonunu kullanarak inceleyen Irandoust (2017), değişkenler arasında uzun dönemli ve asimetrik bir ilişkinin varlığı göstermiştir. Kamu gelirleri ve giderleri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bularak mali senkronizasyon hipotezini destekleyen çalışma bütçe açığının azaltılması için çağdaş vergi kontrollerinin yanı sıra devlet harcamalarında kesintiye gidilmesi gerektiğini önermiştir.

Nijerya'da 1970-2014 dönemi verilerini kullanarak federal hükümet gelirleri ve harcamaları arasındaki ilişki inceleyen Adekoya (2019) vergi-harcama, harcama-vergi, mali senkronizasyon ve mali tarafsızlık hipotezlerini test etmiştir. Granger nedensellik testi ve Vektör Hata Düzeltme Modeli'ni (VECM) sonuçları kamu gelirleri ve harcamaları arasında tek ya da çift yönlü bir ilişkinin olmadığı, Nijerya'da mali tarafsızlık hipotezinin geçerli olduğunu göstermiştir. Türkiye'ye için 1987-2005 dönemine ait aylık verileri kullanarak kamu harcamaları ve kamu gelirleri arasındaki nedensellik ilişkisini araştıran Akçağlayan ve Kayıran (2010), Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) ve Toda-Yamamoto yöntemlerini kullanmıştır. Analiz sonucunda iki değişken arasında

eşbütünleşme bulunmasına rağmen herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

4. Türkiye İçin Uygulama ve Bulgular

4.1 Değişkenler, Model ve Yöntem

Veri seti, Türkiye için 1980-2018 yılları arasında vergi gelirleri ile kamu harcamaları serilerinden oluşan 39 gözlemi kapsamaktadır. Eşitlik 1’de verilen modelden kamu harcamaları (KH) bağımlı ve vergi gelirleri (VG) bağımsız değişkenleri temsil etmektedir. Her iki değişkenin GSYİH oranları alınmıştır. Veriler TC. Hazine ve Maliye Bakanlığı İstatistiklerinden temin edilmiştir.

$$\begin{aligned} \text{Kamu Harcamalar} &= f(\text{Vergi Gelirleri}) \\ KH &= f(VG) \end{aligned} \quad (1)$$

KH : Kamu harcamaları / GSYİH (%)

VG : Vergi Gelirleri / GSYİH (%)

Ekonometrik analizde kullanılmak üzere Eşitlik 1’de verilen fonksiyonel model, istatistiksel formda Eşitlik 2’deki gibi ifade edilebilir.

$$KH_t = a + \beta_1 VG_t + u_t \quad (2)$$

Eşitlik 2’de a sabit terimi, β_1 bağımlı değişken ile bağımsız değişken arasındaki ilişkiyi gösteren katsayıdır ve u_t hata terimini ifade etmektedir.

Eşitlik 2’de verilen modelden Eşitlik 3 ve 4’te görüldüğü gibi VAR denklemler sistemi içerisinde gösterilebilir. Genel olarak ifade etmek gerekirse özü itibarıyla bir VAR modeli, bir zaman serisinin vektörünü tahmin etmek için tek değişkenli otoregressif modelin genellemesidir. Sistemdeki her değişkenin bağımlı değişken olarak ifade edildiği bir denklemler sistemidir. Her bir denklemin sağ tarafı, bir sabit ve bağımlı değişkenin kendisi ile beraber sistemdeki tüm değişkenlerin gecikmeli değerlerini içerir. Buna göre Eşitlik 2’deki istatistiki modelin VAR Modeli, uygun gecikme uzunluğunun 1 olduğu varsayımıyla, Eşitlik 3 ve Eşitlik 4’teki gibi ifade edilebilir.

$$KH_t = a_1 + \beta_{11} KH_{t-1} + \beta_{12} VG_{t-1} + u_{1t} \quad (3)$$

$$VG_t = a_2 + \beta_{21} KH_{t-1} + \beta_{22} VG_{t-1} + u_{2t} \quad (4)$$

Kurulan modeline fonksiyonel ve istatistiki ifadeleri ile VAR modeline dönüştürülmüş formlarında ifadelerini tanımladıktan sonra, uzun ve kısa dönem analizine geçmeden önce, serilerin entegrasyon seviyelerini, başka bir ifade ile hangi seviyede durağan olukları incelenecektir. Uygun gecikme uzunluğu belirlendikten sonra seriler arasında uzun ve kısa dönem ilişkiler incelenecektir. Son olarak kurulan modelin tutarlı ve anlamlı olup olmadığı yapılacak tanısal (diagnostik) testler ile ortaya konacaktır.

4.2. Durağanlık Sınaması

Tablo 1. Seviyede ve birinci sıra farklarına ait kesen, kesen ve eğimin ADF test istatistiği ve olasılık değerleri görülmektedir. Olasılık (Prob.) değerleri incelendiğinde hem KH hem de VG’lerin seviyede durağan olmadıkları ancak birinci sıra farkları alındığından durağan hale geldiği görülmektedir. Birinci sıra farkları alındıktan sonra her iki seriye aiti olasılık değerleri 0.01’in altındadır.

Tablo 1. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

	I(0)			
	Intercept		Trend & Intercept	
	ADF t-stat.	Prob. ⁽¹⁾	ADF t-stat	Prob. ⁽¹⁾
KH	-1.350534	0.6031	-2.608719	0.2776
VG	-0.179426	0.9363	-1.623781	0.7761

	I(1)			
	Intercept		Trend & Intercept	
	ADF t-Stat.	Prob. ⁽¹⁾	ADF t-Stat	Prob. ⁽¹⁾
KH	-10.00431*	0.0000	-9.948851*	0.0000
VG	-12.94307*	0.0001	-12.91508*	0.0000

Not: * %1 seviyesinde katsayıların anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

(1) MacKinnon (1996) tek taraflı olasılık değerleridir.

4.3. Uygun Gecikme Uzunluğu

Nedensellik analizlerinde doğru gecikme uzunluğunun belirlenmemiş olması yanlış sonuçların üretilmesine sebebiyet vermektedir. Bu nedenle uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinde FPE, AIC, SC, HC bilgi kriterleri sonuçları Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. VAR Gecikme Uzunluğu Sınaması

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-188.9103	NA	187.4358	10.90916	10.99804	10.93984
1	-114.6082	135.8668*	3.376987*	6.891895*	7.158526*	6.983936*
2	-111.2897	5.688727	3.521980	6.930842	7.375227	7.084243
3	-107.8014	5.581286	3.651937	6.960082	7.582221	7.174844
4	-106.0040	2.670422	4.194630	7.085944	7.885838	7.362068

Not: * ilgili bilgi kriteri tarafından seçilen en uygun gecikme uzunluğunu göstermektedir.

LR: sırayla değiştirilmiş LR test istatistiği (her test% 5 seviyesinde); FPE: Son tahmin hatası; AIC: Akaike bilgi kriteri; SC: Schwarz bilgi kriteri; HQ: Hannan-Quinn bilgi kriteri.

Tablo 4. VAR Gecikme Uzunluğu Sınaması sonuçları incelendiğinde, tüm bilgi kriteri sonuçları, uygun gecikme uzunluğunun 1 olduğunu göstermektedir. Bu nedenle uygun gecikme uzunluğu 1 olarak belirlenmiştir.

4.4. Eşbütünleşme Sınaması

Serilerin aynı seviyede durağan olmaları veya başka bir ifade ile her iki serinin de entegrasyon seviyesinin $I(1)$ çıkmış olması aralarında bir eşbütünleşme ilişkisi olabileceğini akla getirmektedir. Bu nedenle öncelikle Johansen Eşbütünleşme testi ile seriler arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığı tespit edilecektir. Test sonuçları uzun dönemli bir ilişki olduğuna işaret ediyor ise kısa ve uzun dönemli ilişkiler VECM yöntemi incelenecektir. Aksi durumda Granger nedensellik analizi ile kısa dönemli ilişkiler ortaya konacaktır. Buna göre Johansen Eşbütünleşme Testi sonuçları Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 4. Johansen Eşbütünleşme Testi

Unrestricted Cointegration Rank Test (Trace)

Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Trace Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None	0.251023	11.58269	15.49471	0.1781
At most 1	0.023713	0.887943	3.841466	0.3460

Not: İz testi, 0,05 düzeyinde eşbütünleşme bulmamıştır. * hipotezin 0,05 düzeyinde reddedildiğini gösterir. ** MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p değerleri.

Unrestricted Cointegration Rank Test (Maximum Eigenvalue)

Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Max-Eigen Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None	0.251023	10.69474	14.26460	0.1702
At most 1	0.023713	0.887943	3.841466	0.3460

Not: Maksimum özdeğer testi, 0,05 düzeyinde eşbütünleşme denklemi bulmamıştır. * hipotezin 0,05 düzeyinde reddedildiğini gösterir. ** MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p değerleridir.

Tablo 4’te, İz (Trace) istatistikleri ve maksimum-özdeğer (Maximum Eigenvalue) istatistiklerine ait olasılık değerleri incelendiğinde, değişkenler arasında eşbütünleşik bir vektör tespit edilmediği görülmektedir. Buna göre kamu harcamaları ile vergi gelirleri arasında uzun dönemli bir ilişki olmadığı sonucuna varılmıştır. Bu nedenle VECM analizi yerine kısa dönem nedenselliği gösteren Granger Nedensellik analizi yapılmasına karar verilmiştir.

4.5. Kısa Dönem Nedensellik Analizi

Johansen Eşbütünleşme testi uzun dönemli bir ilişki olmadığına işaret ettiğinden seriler arasındaki kısa dönemli nedensellik ilişkisi Granger Nedensellik analizi ile incelenmiş ve sonuçları Tablo 5 de raporlanmıştır.

Tablo 5. Granger Nedensellik Wald Testi Sonuçları

Model	χ^2	df	Prob> χ^2
1) $KH_t = a_0 + \beta_0 VG_t + u_t$	0.11603	1	0.733
2) $VG_t = a_1 + \beta_1 KH_t + u_t$	5.1491	1	0.023

Tablo 5 sonuçları incelendiğine Model I'de vergi gelirleri kamu harcamalarının nedeni değildir sıfır hipotezi sınanmış ve Prob> χ^2 değeri 0.733 ve 0.05'den büyük olduğu görüldüğünden, sıfır hipotezi kabul edilmiştir. Buna göre Model I'de vergi gelirleri kamu harcamalarının nedeni değildir sonucuna ulaşılmıştır.

Model II'de kamu harcamaları, vergi gelirlerinin nedeni değildir sıfır hipotezi test edilmiş Prob> χ^2 değeri 0.023 ve 0.05'den küçük olduğundan sıfır hipotezi reddedilerek kamu harcamalarının vergi gelirlerinin nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar T. Peacock ve Jack Wiseman tarafından oraya konulan harcama-vergi (expenditure – tax hypothesis) desteklemektedir.

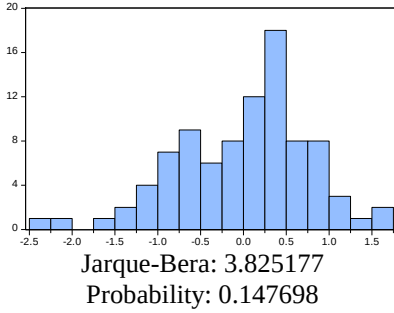
4.6. Diagnostik Testler

Kurulan modelin tutarlı ve doğru olduğunun sınanması için kalıntıların normal dağılıp dağılmadığına, otokorelasyon veya kısmi korelasyon olup olmadığına, seri korelasyon ve değişen varyans olup olmadığı kontrol edilecektir. Buna göre Seri Korelasyon Testi, Heteroskedastisite Testi, Histogram Normalite Testi ve Korelogram Testi sonuçları sırasıyla Tablo 2, Tablo 3, Grafik 1 ve Grafik 2'de verilmiştir.

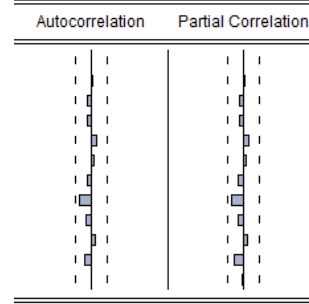
Tablo 2. Seri Korelasyon Testi Sonuçları

F-statistic	0.572997	Prob. F(2,23)	0.6344
Obs*R-squared	1.914222	Prob. Chi-Square(2)	0.5904
F-statistic	0.979625	Prob. F(3,25)	0.4579
Obs*R-squared	7.938454	Prob. Chi-Square(3)	0.4395
Scaled explained SS	7.207841	Prob. Chi-Square(3)	0.5144

Grafik 1. Histogram Normalite

Grafik 2. Korelogram

Tablo 2 Breusch-Godfrey Seri Korelasyon LM Testinde, seri korelasyon yoktur sıfır hipotezi, seri korelasyon vardır alternatif hipotezine karşı test edilmiştir. F ve χ^2 ye ait olasılık değerleri sırasıyla 0.6344 ve 0.5904'dir. Her iki sonuç da %5 anlamlılık düzeyinin üzerinden olduğundan sıfır hipotezi kabul edilerek seri korelasyon olmadığı sonucuna ulaşılır. Seri korelasyon olmaması modelin anlamlılığı açısından istenen bir durumdur.

Tablo 3'de Breusch-Pagan-Godfrey Testi ile değişen varyans olup olmadığı sınanmıştır. Değişen varyans yoktur sıfır hipotezi, heteroskedasite vardır alternatif hipotezine karşı sınanmıştır. F ve χ^2 ye ait olasılık değerleri sırasıyla 0.4579 ve 0.5904 dür ve her iki sonuç da 0,05 anlamlılık düzeyinin üzerinden olduğundan sıfır hipotezi kabul edilerek; heteroskedasite olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu modelin anlamlı olması için istenen bir sonuçtur.

Grafik 1 incelendiğinde, artıkların normal dağılım gösterdiği görülmektedir. Bununla beraber Jarque-Bera olasılık değeri yaklaşık 0,15 dir ve %5 anlamlılık düzeyinin üzerindedir. Bu durum da artıkların normal dağıldığını göstermektedir. Grafik 2'de kalıntılara ait Korelogram incelendiğinde otokorelasyon ve kısmi korelasyona ilişkin grafiklerin sınır değerleri içerisinde kaldığı görülmektedir. Yukarıda verilen teşhis testlerinin sonuçları modelin anlamlı olduğunu göstermektedir.

5. Sonuç

Kamu harcamaları ve kamu gelirleri arasındaki ilişkiyi konu alan ampirik çalışmalar incelendiğinde, araştırmaya konu olan ülke veya ülke grupları, seçilen zaman aralığı ve araştırmada kullanılan ekonometrik yöntemlerdeki farklılıklar nedeniyle farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Yapılan çalışmaların kamu harcamaları ile vergi gelirleri arasındaki ilişkinin yönünü dikkate alındığında, vergi-harcama, harcama-

vergi, mali senkronizasyon (uyum) ve mali tarafsızlık şeklindeki dört temel hipotezin test edilmesine yönelik olduğu görülmektedir.

Kamu harcamaları ile vergiler arasındaki ilişkinin tipi veya başka bir ifade ile yönü, politika belirlemede önem arz etmektedir. Örneğin vergi-harcama hipotezi bağlamında, kamu gelirlerini arttırmayı teşvik eden politikaların uygulanmasıyla bütçe açıklarından kaçınılabılır. İki yönlü nedensellik geçerli değilse yani hükümetin kamu gelirlerine ilişkin kararlarını kamu harcamalarına ilişkin kararlarından bağımsız ise bu durum kamu harcamalarının kamu gelirinden daha hızlı artmasına ve dolayısıyla yüksek bütçe açıklarına neden olabilir. Harcama-vergi hipotezi bağlamında bakıldığında hükümetin önce kamu harcamalarını arttırıp, artan harcamaları da vergi oranlarını arttırarak finanse edecektir. Bu bağlamda artan harcamalar gelecekte daha fazla vergi ödeneceği korkusu yaratarak sermaye çıkışına sebebiyet verebilir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye’deki durumun hangi tipolojiye uyduğunun tespiti önem arz etmektedir.

Bu çalışmada 1980-2018 yılları arasında kamu harcamaları ile vergi gelirleri arasındaki ilişki Türkiye özelinde incelenmiştir. Öncelikle fonksiyonel, istatistiki ve VAR modeller tanımlanmıştır. Doğru sonuçlara ulaşabilmek için serileri durağanlıkları ve uygun gecikme uzunlukları belirlenmiştir. Johansen Eş-bütünleşme testi ile değişkenler arasında uzun dönemli ilişkiler incelenmiş ve uzun dönemli bir ilişki olmadığı tespit edildikten sonra kısa dönemli ilişkiler “Kısıtsız VAR (Unrestricted VAR) Granger Nedensellik sınaması ile incelenmiştir. Sonrasında modelin anlamlı olup olmadığının sınanmasında kalıntıların normal dağılıp dağılmadığına, oto-korelasyon veya kısmi korelasyon olup olmadığı, seri korelasyon ve değişen varyans olup olmadığı test edilmiştir. Sonuçta kalıntıların normal dağıldığı, oto-korelasyon olmadığı, değişen varyans solmadığı tespit edildiğinden modelin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Granger nedensellik analizi sonuçlarına göre vergi gelirlerinin kamu harcamaların nedeni değil ancak kamu harcamalarını vergi gelirlerinin nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Başka bir ifade ile kamu harcamaları ile vergi gelirleri arasındaki ilişki kamu harcamalarından vergi gelirlerine doğrudur. Bu sonuçlar T. Peacock ve Jack Wiseman tarafından oraya konulan harcama-vergi (expenditure – tax hypothesis) desteklemektedir. Buna göre, vergi gelirlerini, kamu harcamaları artışı kanalı ile artırılması durumunda, gelecek dönemde vergi oranlarının artacağı beklentisi doğuracağı ve bunun da sermaye çıkışı üzerinde baskıları arttıracacağı söylenebilir.

KAYNAKLAR

- Adekoya, Olatunji D. (2019). Revenue and expenditure nexus: A case study of Nigeria. *International Journal of Research in Business, Economics and Management*, 3(2), 28-43.
- Adesola, S.M. (1995). *Income tax law and administration in Nigeria*. Ibadan: College Press limited.
- Akçağlayan, A., Kayıran, M. (2010). Türkiye'de kamu harcamaları ve gelirleri: Nedensellik ilişkisi üzerine bir araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 129-146.
- Aladejare, S. A. (2014). Evaluation of government income-spending hypothesis nexus in Nigeria: Application of the bound test approach. *American Journal of Business, Economics and Management*, 2(1) 28-40.
- Altunöz, U. (2017). Türkiye ekonomisi için vergi geliri-kamu harcamaları ilişkisinin ampirik analizi. *Vergi Dünyası*, 36(433).
- Baghestani, H., ve Mcnown, R. (1994). Do revenue or expenditure respond to budgetary disequilibria?. *Southern Economic Journal*, 61(2), 311-322.
- Barro, R. J. (1974). Are government bonds not wealth? *Journal of Political Economy*, Nov.- Dec., 1095-1118.
- Buchanan J. ve Wagner R. (1978). Dialogues concerning fiscal religions. *Journal of Monetary Economics*, 4, 627-636.
- Çavuşoğlu, A. T. (2008). Türkiye'de kamu gelirleri ve harcamaları arasındaki ilişki üzerine ekonometrik bir analiz. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 143-160.
- Çetintaş, H. ve Baygonuşova, D. (2017). Kamu harcamaları ve gelirleri arasındaki ilişkinin test edilmesi: Kırgızistan örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 49, 1-26.
- Dökmen, G. (2012). Kamu harcamaları ve kamu gelirleri arasındaki ilişki: panel nedensellik analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(2), 115-143.
- Friedman, B. M. (1978). Crowding out or crowding in? The economic consequences of financing government deficits. *Brookings Papers on Economic Activity*, 9(3), 593-641
- Irandoost, M. (2018). Government spending and revenues in Sweden 1722–2011: Evidence from hidden cointegration. *Empirica*, 45(3), 543–557.

- Kiminyei, F. K. (2018). The nexus between tax revenue and government expenditure in Kenya. *International Journal of Economics & Management Sciences*, 7(5), 1-6.
- Lojanica, N. (2015). Government expenditure and government revenue: The causality on the example of The Republic of Serbia. *Managing Sustainable Growth; Proceedings of the Joint International Conference*, 28–30 May 2015, Portorož, Slovenia: University of Primorska.
- Mehrara, M. ve Elyasi, M.P .Y. (2011). Government revenue and government expenditure nexus in Asian countries: Panel cointegration and causality. *International Journal of Business and Social Science*, 2, 199-207.
- Mehrara, M. ve Rezaei, A. A. (2014). The relationship between government revenue and government expenditure in Iran. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 4(3), 171-182.
- Meltzer, A. H. ve Richard, S.F. (1981). A Rational theory of the size of government. *The Journal of Political Economy*, 89(5), 914-927.
- Mohanty, A. R. ve Mishra, B. R. (2017). Cointegration between government expenditure and revenue: Evidence from India. *Advances in Economics and Business*, 5(1): 33-40
- Musgrave R. (1966). Principles of budget determination. *Public Finance: Selected Readings in: H. Cameron and W. Henderson (Eds)*, Random House, New York.
- Narayan, P. K. (2005). The government revenue and government expenditure nexus: Empirical evidence from nine Asian countries. *Journal of Asian Economics*, 15(6): 1203-1216.
- Narayan, P.K. ve Narayan, S. (2006). Government revenue and government expenditure nexus: Evidence from developing countries. *Applied Economics*, 38(3), 285-291.
- Obinyeluaku, M. (2015). Monitoring fiscal sustainability in Africa: Symptoms and sources. *Regional Integration and Policy Challenges in Africa*, 278-301.
- Önal, K. D. ve Tosun A.N. (2008). Government revenue-expenditure nexus: Evidence from several transition economies. *Faculty of Economics, University of Belgrade* 53(178-179), 145-156.
- Payne, J. E. (2003). A survey of the international empirical evidence on the tax-spend debate. *Public Finance Review*, 31(3), 302-324.

- Peacock, A. ve Wiseman, J. (1979). Approaches to the analysis of government expenditures growth. *Public Finance Quarterly*, 2-23.
- Phiri, A. (2016). Asymmetries in the revenue-expenditure nexus: New evidence from South Africa, *MPRA Paper* No. 75224.
- Richter, C. ve Dimitrios, P. (2013). Tax and spend, spend and tax, fiscal synchronization or institutional separation? Examining the case of Greece. *Romanian Journal of Fiscal Policy*, 4(2), 1-17.
- Tiwari A. ve Mutascu M. (2016). The revenues-spending nexus in Romania: A TAR and MTAR approach. *Economic Research-Ekonomska Istrazivanja*, 29(1), 735-745.
- Yinusa, D.O. ve Adedokun, A. (2017), Fiscal synchronization or institutional separation: an examination of tax-spend hypothesis in Nigeria, *Journal of Finance and Accounting*, 5(3), 80-87.

▪ MALİYE

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE SÜRDÜRÜLEBİLİR GİRİŞİMCİLİKTE KAMU ÖZEL SEKTÖR İŞBİRLİKLERİ*

Burcu GEDİZ ORAL*

Jel Kodu: L26, M10, L30, L32

1. GİRİŞ

Kamu mal ve hizmetlerinin tedariği günümüz ekonomisinde daha karmaşık hale gelmiş ve yeni işbirlikleri bu zorlukla başa çıkmaya başlamıştır. KÖSİ'ler, Schumpeter'in kurumsal inovasyonlar olarak adlandırdığı kurumların bir örneğini temsil etmektedir. KÖSİ'ler kuruluşlara bilgileri paylaşımları ve yeni yollarla inovasyon yapmaları için fırsatlar sunmaktadır. Ekonomik sektörleri kapsayan işbirlikleri, firmaların sorunlara farklı açılardan yaklaşımlarını sağlayarak girişimciliği sürdürmek için benzersiz bir alan yaratmaktadır (Pittz ve White, 2016).

Literatürün KÖSİ'leri işlemsel olarak ele alması (örneğin, KÖSİ'lere kaynak edinme amacıyla geçici düzenlemeler olarak yaklaşılması), kalıcı işbirliklerinin perspektifiyle KÖSİ düzenlemelerini anlamamızı güçleştirmektedir. İşlemsel bakış yerine uzun süreli bakıldığında, KÖSİ'lerde yaratılan değerler ve paylaşılan hedeflerin birbirine bağlılık duygusu ile gerçekleştiği kabul edilebilir. KÖSİ'ler ortak hedeflere ve hedeflerin sürekli olarak yenilenmesine katkıda bulunarak açık yönetim için verimli bir zemin oluşturmaktadır. Bu makalede, KÖSİ'lerin girişimcilik ve sürdürülebilirlik arasındaki ilişkilerini vurgulamak amacıyla uzun ömürlülüğünü açıklayan temel özelliklerini araştırmaktır. Ayrıca, KÖSİ'ler toplumsal sürdürülebilirliğe katkıda bulunarak, sürdürülebilir girişimciliğin çekirdeğinde yer almakta (Peredo ve Chrisman 2006; Hall vd. 2010) ve bu çalışmanın önemini açıklamaktadır.

KÖSİ'lerin çevresel ve sosyal meseleler üzerindeki etkisi ve bazı problemleri çözmedeki başarısı KÖSİ projelerini arttırmaktadır. Örneğin, bugüne kadar dünya çapındaki KÖSİ deneyimi, sel hafifletme, su arıtımı, atık kullanımı ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı (Gediz Oral ve Arpazlı Fazlılar, 2015) gibi çevresel sorunların azaltılmasında önemli bir şekilde etkilidir. KÖSİ perspektifi, yalnızca doğanın korunmasını, yaşam destek kaynaklarını ve toplumu korumakla kalmayıp aynı zamanda ekonomiye, bireylere ve topluma hem ekonomik hem de ekonomik

* Bu çalışma 10. Uluslararası Girişimcilik Kongresi'nde (25-26.04.2019 Manisa) sunulan "Sürdürülebilir Girişimcilik ve Kamu Özel Sektör İşbirlikleri" adlı çalışmanın gözden geçirilmiş genişletilmiş halidir.

* Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, gedizburcu@yahoo.com

olmayan kazançlar üreten sürdürülebilir girişimcilik bakış açısıyla uyumludur (Shepherd ve Patzelt, 2011). KÖSİ'ler sürdürülebilirlik perspektifinden nadiren incelendiğinden, çalışma işbirliklerinin girişimcilik üzerindeki etkisini araştırmak suretiyle bu bilgi açığını ele almaktadır. Her ne kadar bir KÖSİ genel olarak girişimci olan bir örgütsel düzenleme olarak görülsün de özel işletmeciler, kâr maksimizasyonu hedefini takip etmekte ve bu amacı gerçekleştirmek için yaratıcı araçlar kullanmaktadır. Bu çalışma, KÖSİ'lerin, bir ortaklık projesi uygulayan özel bir işletmecinin girişimci eylemleri kapsamı dışında sürdürülebilir girişimcilik ne şekilde katkıda bulundukları üzerine odaklanmaktadır. Bu nedenle, KÖSİ'nin politika ve toplumsal yönleri girişimcilik üzerindeki etkilerini sürdürülebilir kılan hususlar çalışmada vurgulanmaktadır.

2. KAVRAMSAL OLARAK KÖSİ

KÖSİ'nin, birçok ülkede kamu hizmetleri sunumunda önemli bir strateji olması yönünde geniş kabule rağmen, KÖSİ terimi hala açıkça tanımlanmamıştır. Farklı bilim adamları, hükümetler ve uluslararası kuruluşlar tarafından çeşitli tanımlar yapılmıştır (Tablo 1'de özetlendiği gibi).

Tablo 1: Çeşitli KÖSİ Tanımları

KAYNAK	TANIM
Alfen vd. (2009)	KÖSİ kamu hizmetleri altyapısının inşaat, finansman, işletme, geliştirme ve tasarım aşamalarının herhangi birine veya tümüne özel sektörün de dâhil olması, kamu hizmetlerinin etkin bir şekilde yerine getirilebilmesi için gerekli kaynakların, kamu ve özel sektör arasında ortakların risk yönetimi yeterliliğine göre dağıtılmasını içeren, uzun vadeli, sözleşmeye bağlı olarak düzenlenen işbirliğidir.
Avrupa Komisyonu (2003); Khan vd. (2014)	Ortak ve / veya uyumlu hedeflere yönelik olarak işbirliği içinde çalışmayı kabul eden ve paylaşılan yetki ve sorumlulukların bulunduğu; risklerin paylaşıldığı iki veya daha fazla taraf arasındaki ortaklık düzenlemesidir.
Garvin ve Bosso (2008)	Karşılıklı menfaatin arandığı, özel sektörün yönetim ve işletme hizmetlerini sağladığı ve/veya özel finansman imkânlarından faydalandığı, kamu ve özel sektör arasındaki uzun vadeli bir sözleşme düzenlemesidir.
Li ve Akintoye, (2003)	KÖSİ kamu hizmetlerinin özelleştirilmesine yönelik bir harekettir.
Williams (2010)	Kamu ile özel sektör arasında karşılıklı menfaatin arandığı ve sonuçta özel sektörün işletme hizmetlerini sağladığı ya da özel sektörün mali risk aldığı uzun vadeli bir sözleşmedir.
The World Bank (2015)	İşletme maliyeti ve ilgili risklerin kısmen özel firma ya da yatırımcı tarafından paylaşıldığı projeler KÖSİ projeleri olarak tanımlanır ve bu projelerde özel sektörün katılımında, risk ya da maliyete en az %25 katılım ya da en az %5 özel sektör sermaye katılımı aranmaktadır.
Vives vd. (2010)	Kamu altyapı projelerinin neredeyse tümünde özel sektör bir şekilde veya dolaylı olarak projeye dâhil olduğu için "tüm projeler KÖSİ'dir".

Kaynak: Gediz Oral, 2017.

Daha birçok tanım bulunsa da, Tablo 1, bir KÖSİ'yi tanımlayan kritik unsurları belirlemek için yeterlidir. Buna göre KÖSİ (Gediz Oral, 2017: 8):

- Kamu ve özel sektör arasında işbirliğine dayalı bir ortaklıktır.
- Kamu ve özel sektörün ortak veya uyumlu hedeflere yönelik olarak birlikte çalışmasıdır.
- Kamu ve özel sektör arasında risk ve sorumluluk paylaşımıdır.

2.1. KÖSİ'lerin Kritik Başarı Faktörleri (KÖSİ Sürdürülebilirliği)

KÖSİ'ler çeşitli disiplinler arasında tartışılan ortak bir konudur. KÖSİ'nin daha yüksek verimlilik ve projelerin daha hızlı tamamlanabilmesi için hangi düzenlemelerin yapılması gerektiği önemli bir sorudur (Biygautane vd., 2019). KÖSİ'lerin dünyanın çeşitli yerlerinde yaygın başarısızlıklarının sonucu olarak (Carpintero ve Petersen, 2016; Chou ve Pramudawardhani, 2015), KÖSİ projelerini “gerçekleştirmenin en iyi yolu” olarak tanımlamayı amaçlayan kritik başarı faktörlerini (KBF'ler) araştırılmaktadır (Osei-Kyei ve Chan, 2015: 1). KÖSİ'lerin ön koşulları genellikle siyasi destek (Flinders, 2005; Van den Hurk ve Verhoest, 2015), bürokratik ve idari istek ve hazırlık (Sabry, 2015), örgütsel destek ve uyumlu yasal ve düzenleyici çerçeveleri içerir (Jamali, 2004; Queiroz ve Martinez, 2013; Petersen, 2010). Aynı zamanda daha geniş bir teknik set (Grimsey ve Lewis, 2004), yönetim, finans ve riskle ilgili kuralları içermektedir (Carpintero ve Petersen, 2016; Tang vd., 2010).

Wang (2015), KÖSİ'lerin KBF'lerini 1) altyapı talebi, ilgili mevzuat ve dış çevre 2) projelerin ekonomik ve finansal uygulanabilirliği, tasarım ve yönetim fonksiyonları 3) devlet kapasitesi, risk dağılımı ve özel sektör seçimi gibi ortaklıkla ilişkili faktörler olarak belirlemiştir. Aynı şekilde, Osei-Kyei ve Chan (2015) KÖSİ'lerin KBF'lerini, risk tahsisi ve paylaşımı, güçlü bir özel konsorsiyum, topluluk / kamu desteği ve şeffaflık olarak tespit etmişlerdir. Chou ve Pramudawardhani (2015) tarafından yapılan bir incelemede, KÖSİ'ler için altmış iki risk faktörü bulunmaktadır; bunlar daha sonra politik destek, yasal, inşaat, yönetim ve işletme faktörlerini içeren on üç faktör grubuna ayrılmaktadır. En kapsamlı KÖSİ incelemesi, Neto vd. (2016) tarafından yapılan, 600 çalışmayı kapsayan araştırmadır. Sözleşme tasarımı, sözleşme performansı ve risk paylaşımının bu çalışmaların kapsadığı konuların başında geldiği sonucuna varmıştır. Sözleşme feshine ve yeniden müzakereye daha az dikkat edildiği iddia edilmektedir. Ayrıca, Wang ve ark. (2018) 186 KBF incelemiş ve KÖSİ'lerin başarılı bir şekilde uygulanmasının sözleşme ve süreç yönetimi ile organizasyonel form ve stratejiler gibi konulara dayandığını ortaya koymuştur.

Tablo 2: KÖSİ'lerin Başarılı Bir Şekilde Uygulanması İçin Gereksinimlerin Sentezi

Politik Destek	Etkili Bürokratik Sistemler	Organizasyone l Destek	Yasal ve Düzenleyici Çerçeve	Teknik ve Yönetim Kapasitesi
-Sistemli politik destek, KÖSİ seçeneğini teşvik eden hükümet politikaları ve kurumları -KÖSİ'leri destekleyen yönetim sistemleri -Altyapı proje sunumuna özel katılımı destekleyen politik ekosistem	-Hızlı kararlar alan verimli bürokrasinin varlığı -Lisans veya onay almak için açık ve etkili prosedürler -Özel sektörün ihtiyaçlarını karşılamak için hızlı izleme prosedürleri -KÖSİ sözleşmelerini n yönetimine müdahale edilmemesi	-KÖSİ Birimleri -KÖSİ sözleşmelerini destekleme yetkisi olan düzenleyici kurumlar -Kamuoyuna kapasite geliştirme sağlayan kuruluşlar ve özel sektörler -Altyapı projelerine yabancı yatırım çeken organizasyonlar	-KÖSİ sözleşmelerini destekleyen KÖSİ yasaları - Anlaşmazlıkların çözümü için güvenilir platform sağlayan istikrarlı yasal çerçeveler -Yabancı şirketlerin KÖSİ projelerine katılımını destekleyen yatırım dostu yasalar -KÖSİ destekleyen düzenleyici çerçeveler	-Sözleşme yönetimi ve risk değerlendirm e teknikleri -Proje tedarikinde etkili yöntemler -Proje risklerini aktarmak ve proje performansını ölçmek için güvenilir araçlar

Kaynak: Biygautane vd., 2019: 194.

KÖSİ'lere ilişkin mevcut literatür gözden geçirildiğinde, başarılı uygulama için gerekliliklerin hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde geçerli olduğu tespit edilmiştir. Bu faktörler: politik destek; etkili bürokratik sistemler (çoğunlukla gelişmekte olan ülkeler için geçerlidir); organizasyon desteği (özel yapılar yoluyla); yasal ve düzenleyici çerçeveler ve teknik ve yönetsel faktörlerdir. Kritik değerlendirmemiz, bu literatürün KÖSİ proje uygulamasını, tamamen Tablo 2'de sentezlenen belirli yapısal, finansal ve teknik faktörlerin varlığına bağlı olarak büyük ölçüde mekanik bir fenomen olarak gösterdiği, yani insan faktörünü göz ardı ettiği gerçektir.

2.1.1. Politik Destek

Literatür siyasi taahhütlerinin, KÖSİ'lerin başarılı bir şekilde benimsenmesi için kritik bir faktör olduğu konusunda hemfikir (Biygautane, 2017). KÖSİ'lerin bir hükümetin tercih ettiği bir seçim politikası olarak genel bir siyasi ortam olmadan var olması pek mümkün

değildir. Özellikle de kar amacı gütmeyen faaliyetleri tercih etme konusunda bu durum daha da belirgindir.

KÖSİ'lerin farklı hükümet düzeylerinde politika yapıcılar tarafından kabulü, KÖSİ'ler için yönetim ve idari gereksinimlerin oluşturulmasını kolaylaştırıp kamu ve özel sektörün bu tür bir işbirliği yoluyla altyapı hizmetleri sağlama çabalarını birleştirir (Jamali, 2004). Ayrıca siyasi destek özel sektörün mega altyapı projelerine yatırım yapma istekliliğini arttırmakta ve yasa ve düzenlemelerde ani değişiklikler, kamulaştırma veya sözleşmenin ihlali gibi riskleri azaltmaktadır (Flinders, 2005; Awortwi, 2004).

2.1.2. Etkili Bürokratik Sistemler

KÖSİ uygulamasındaki bir diğer kritik faktör ise, KÖSİ sözleşmelerinin idari, mali ve yasal karmaşıklıklarını hafifleten, özerk ve hesap verebilir bir bürokratik sisteme sahip olmaktır. Bununla birlikte, etkin bir bürokratik sistem, devlet kurumları arasındaki basit iletişim kanallarına bağlıdır (Sabry, 2015). Bunun ışığında, KÖSİ sözleşmelerinde lisans ve onay işlemlerinin hızlandırılması ve beklenmedik gecikmeler riskinin en aza indirilmesi, KÖSİ yönetimi ile ilgili işlem maliyetlerini azaltabilir (Biygautane vd., 2018).

Ayrıca hükümet bürokrasisinin kamu politikasını oluşturma çabalarının, KÖSİ'yi siyasi manipülasyondan uzak tutmaya odaklanması beklenmektedir (Sabry, 2015: 569). KÖSİ sözleşmelerinin karar alma sürecine müdahale edilmesi, KÖSİ projelerinin verimliliğini tehlikeye düşüren yolsuzluk (Gediz Oral, 2015; Gediz Oral ve Arpazlı Fazlılar, 2015) risklerini arttırmaktadır. Kronizmin hüküm sürdüğü ortamlarda KÖSİ'lerin uygulanması verimliliğin ve liyakatin göz ardı edilmesine neden olabilir (Brinkerhoff ve Brinkerhoff, 2011).

2.1.3. KÖSİ'ler İçin Örgütsel Destek

KÖSİ literatürü projeler için örgütsel desteğin önemini vurgulamaktadır. KÖSİ'ler, devlet tarafından kurulmuş kamu kuruluşları veya özel kurumlardan oluşabileceği gibi kamu, özel veya sivil toplum kuruluşlarından da oluşabilir (Jooste vd., 2011: 12). Jooste ve Scott (2012) Anglo-Saxon ülkelerindeki birçok KÖSİ projesi, KÖSİ'lerin yönetiminde “kamu kurumlarının sınırlı kapasitesi” konusundaki başarısızlığı ile suçlamaktadır. Kamu ve özel aktörler arasındaki ilişkiyi sürdüren, bankanın KÖSİ projelerini tanımlayan ve KÖSİ projesinin uygulanması için gerekli araştırma ve danışmanlık desteğini sağlayan KÖSİ

birimlerinin¹ olması gerektiği savunulmaktadır. Aynı şekilde, Verhoest vd. (2015) KÖSİ birimlerinin, KÖSİ deneyiminin sınırlı olduğu ülkelerde özellikle önemli olduğunu, çünkü diğer devlet kuruluşlarının teknik zayıflıklarını kapatıp, karmaşık KÖSİ projeleri yürütülmesini sağlayabileceğini belirtmektedir.

2.1.4. KÖSİ'yi Destekleyen Yasal ve Düzenleyici Çerçeveler

KÖSİ literatürü ulusal KÖSİ yasaları gibi yasal ve düzenleyici gereksinimlere olan ihtiyacı, özel sektörün KÖSİ'lere katılımını teşvik etme ile açıklamaktadır (Sabry, 2015). Grimsey ve Lewis (2002) yasal ve düzenleyici ortamlarda ani değişiklik olasılığının, KÖSİ projelerinin başlatılmasını sorunlu hale getirdiği ve özel sektörün bunlara yatırım yapma arzusunu azalttığı sonucuna varmıştır. “KÖSİ'nin geliştirilmesi için ilk ve en önemli şartın” ülkelerin kendine özgü politik, sosyal ve ekonomik özelliklerini temsil eden ulusal bir KÖSİ yasası olduğu sonucuna varılmıştır (Mouraviev ve Kakabadse, 2015: 184). Queiroz ve Martinez (2013) özel KÖSİ ve imtiyaz yasaları gibi KÖSİ'yi mümkün kılan yasaları ve kamu alımları yasaları, yabancı yatırım yasaları ve mülk yasaları gibi KÖSİ projelerini dolaylı olarak etkileyebilecek daha geniş yasalar arasında ayırım yapmaktadır. Marique'in (2014) analizi, yetersiz düzenleme alanlarının ve işlevlerinin kamu ve özel sektörün güçlü ortaklıklar ve sinerjiler üretimini engellediğini ortaya koymaktadır.

2.1.5. KÖSİ'ler İçin Teknik ve Yönetim Kapasitesi

Ampirik KÖSİ çalışmaları, özellikle maliyet ve risk azaltma ve sözleşme yönetimi için çeşitli teknik gereksinimlere öncelik verme eğilimindedir (Carpintero ve Petersen, 2016). Vining ve Boardman (2008), ihale sürecinde rekabetçiliğin sağlanmasını, şirket içi sözleşme yönetimi etkinliğini ve düşük maliyetli tahkim prosedürlerini içeren KÖSİ sözleşmelerinin yönetimini basitleştirmek için hükümetlere sekiz kural sunmaktadır. Diğer araştırmacılar, etkin proje yönetiminin KÖSİ projeleriyle ilişkili riskleri en aza indirmedeki rolünü vurgulamaktadır (Awortwi, 2004).

Kaynak bakımı ve verimliliği, KÖSİ düzenlemelerinde uzun vadeli bütünlük ve ekolojik sistemleri korumak için kritik öneme sahiptir (Patil vd., 2016). Yüksek kaynak verimliliği, bakım maliyetini azaltabilir ve

1 Bununla birlikte, Sabry (2015) KÖSİ'lere yönelik örgütsel desteğin, Maliye Bakanlıkları içinde KÖSİ birimleri kuran hükümetlerin ötesine geçmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Tserng vd. (2012) KÖSİ birimlerinin proje başarısında oynadığı rol hakkındaki kanıtların karışık olduğunu ve bu birimlerin açık hedefleri ve kararları uygulamak için yeterli güce sahip olmadıkları sürece, rollerinin sınırlı olacağını belirtmektedir.

paydaşların makul karlar elde etmelerini kolaylaştırabilir. Aslında, yüksek kaliteli malzemeler kullanmak, inşaat süresince sıkı kalite kontrolü, zamanında ve etkili bakım gibi kaynak verimliliği, bir projenin yaşam döngüsü boyunca dikkatlice düşünülmelidir (Wang vd., 2014).

2.1.6. Sosyal Aktörlerin KÖSİ Uygulamasındaki Rolünü Göz Ardı Etmek

KÖSİ literatüründe, sosyal aktörlerin KÖSİ uygulamalarındaki rolüne ilişkin belirgin bir eksiklik söz konusudur. Şaşırtıcı bir şekilde, yalnızca insan ajansı ile elde edilebilecek olan performansın kritik rolüne vurgu yapılmasına rağmen, literatür KÖSİ projelerinin uygulanmasında insani veya bireysel faktörlerin, liderliğin veya diğer herhangi bir sosyal kurumun rolünden bahsetmemektedir (Bygautane vd., 2019).

KÖSİ başarısının anahtarı, oyuncular arasında güvenilir ve etkili, katma değer yaratan bağlantılardır. Coğrafi bir toplulukta veya çıkarlar topluluğunda güvene ve etkili ortaklıklar kurma ve sürdürme yeteneğine yönelik temel bir yapı taşı sosyal sermayenin varlığıdır. Sosyal girişimciler, sosyal sermayenin oluşturulmasında veya geliştirilmesinde önemli bir rol oynayabilir. KÖSİ'ler sosyal sermayenin yaratılması, geliştirilmesi ve resmileştirilmesi için kilit bir yapı olarak görülebilir (McQuaid, 2002).

3. İŞLETMELERİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ VE KÖSİ

KÖSİ'ler, ortakların sürekliliği ilgilendiren kaygıları ele almak için açıkça oluşturulan projeler olarak tanımlanmıştır (Selsky ve Parker, 2005). Kurumsal sosyal sorumluluk, hesap verebilirlik ve kamunun şeffaflığı konusundaki son talepler KÖSİ'leri kurumsal inovasyonun önüne itmiştir. KÖSİ'lerin etkinlikleri çeşitlilikten kaynaklanmaktadır. Farklı sektörlerden firmalar aynı konuya odaklandıklarında, farklı düşünceleri ve çözüme farklı yaklaşımlar göstermeleri muhtemeldir (Pittz ve White, 2016).

Firmalar imaj geliştirme, meşruiyet veya çalışanların ilgisini çeken hedeflere dayanarak işbirliği yapmak isteyebileceklerinden, kapsam, uzunluk, boyut ve hatta motivasyon açısından önemli ölçüde değişebilmektedirler. Bununla birlikte, bu ayrımlara rağmen, bir sosyal sorun için çözüm aramaya çalışan her türlü KÖSİ'nin bu tartışma ile ilgili olduğu düşünülmektedir (Londra vd., 2006).

Genel olarak, bir KÖSİ'nin işleyişi konusundaki en büyük derslerinden biri sınırların önemidir. Kamu-özel ekibi, bireysel üyelerin işlerinden ve organizasyonlarından ayrı, uyumlu ve bağımsız bir birim olarak durmalıdır. Bunu başarabilme kabiliyeti ekip ilişkilerini, bireyleri etkilemekte ve işbirlikçi karar vermeyi teşvik etmektedir. KÖSİ'lerin iki

temel yönü, amaçlar çerçevesinde karşılıklı bağımlılık ve açık yönetim platformunun tanınması, girişimciliğin gelişmesi için verimli koşullar yaratmaktadır.

3.1. Hedef Bağımlılığı

Karşılıklı hedef bağımlılığının tanınması, sürdürülebilir girişimciliği teşvik eden KÖSİ'lerin bir özelliğidir. KÖSİ'lerin en önemli özelliklerinden biri, ortak bir hedefe ulaşmak için karşılıklı bağımlılıkla işbirliği içinde olmayı seçen firmalar tarafından oluşturulmasıdır. Hedefler çevresinde birbirine bağımlılık, ortak bir inanç dizisini ve hedeflere ulaşmak için işbirliğine dayalı bir yaklaşımı teşvik etmekte ve hiyerarşik sınırlar arasında bilgi değişimini artıran bir koordinasyon yeteneği olarak hareket etmektedir (Pittz ve White, 2016).

Gazley (2010) devlet ve kar amacı gütmeyen kuruluşlar arasındaki hedef sözleşmesini ölçmüş ve hedef sözleşmenin algılanması ile ortaklığın etkinliği arasındaki bağlantıya güçlü destek sağlamıştır. Hedef bağımlılığının tanınması, yönetim yapısının, üst yönetim ekibinin dışındaki katılımcılara açılması için önemli bir biçimlendirici koşuldur (Pittz ve Adler, 2014).

3.2. Açık Yönetişim

Yönetişim ve yenilikte açıklık, sürdürülebilir girişimciliği teşvik eden KÖSİ'lerin bir özelliğidir. KÖSİ'ler, girdi, geri bildirim izin veren ve teşvik edici bir yönetim yapısı mevcut olduğunda yeni bilgi aramak için güçlü bir fırsat sağlamaktadır. Açık bir karar alma platformunun dış çevre paydaşlarının yanı sıra kuruluşların çevresindeki paydaşlara da yeni fikirler üretme ve ortaklığı canlandırmada avantajları vardır. Şeffaflık, kapsayıcılık ve katılımcı karar alma dahil olmak üzere açıklık stratejileri, çevresel ipuçları konusundaki farkındalık, KÖSİ'lerdeki iç organizasyon süreçlerini ve rutinlerini arttırmak için birleştirilmektedir (Pittz ve Adler, 2015).

Açık stratejinin, kapsayıcılığın temel teorik bileşenlerinden biri, bilginin hem kurum içinde hem de dışında üst yönetim ekibinin dışındaki organizasyonel paydaşlardan paylaşılmasını ve toplanmasını şart koşmasıdır. Yeterli güç dağıtımı başarılı KÖSİ'lerin kritik bir bileşeni olarak kabul edilmektedir. Üyelerin örgütsel süreçler geliştirmede payları olduğu zaman, bu süreçlerle etkileşime girme düzeyi artmaktadır. Gerekli ve yararlı değişiklikleri tanıma yetenekleri, yeni bilgiler bunu önerdiğinde gelişmektedir. Strateji oluşturma ve organizasyon hedeflerinin belirlenmesinde katılım sırasında şeffaflık, fikirlerin değerlendirileceğine olan inanç iyi anlaşılmış bir çerçeve sunmaktadır. Kavramsal araştırmalar, karar alma sürecine katılımın hem fikirlerin hem de önerilerin kalitesini ve miktarını arttırdığını göstermiştir (Pittz ve White, 2016).

Açıklık kavramı, katkıda bulunanların tüm girdilere erişebildiğini, hiç kimsenin nihai ürüne ilişkin haklarda ayrıcalığa sahip olmadığını ve yenilikçi amaçlar için bilgi birikimini dikkate almaktadır. Böyle bir ortaklığın yarattığı değer, kullanıcıların ürünün kalitesini ve çeşitliliğini arttırmak için fikirlere doğrudan katkıda bulundukları bir kamu yararını temsil etmektedir (Pittz ve Intindola, 2015).

3.3. İnovasyon Kapasitesi

İnovasyon, KÖSİ bağlamında güçlü bir uygulanabilirliğe sahiptir (Pittz ve Intindola, 2015). İnovasyonu KÖSİ'ler bağlamında incelemek, örgütler arası inovasyon süreçlerine yönelik eğilimi açıkça değerlendirmekle firmaların rekabet, fikri mülkiyet ve bilgi mülkiyeti nedeniyle inovasyonun zorluklarını yönetmelerinin bir yolunu oluşturmaktadır. İnovasyonu incelemeyi bu kadar ilginç kılan KÖSİ'lerin, açıklık maliyetlerinin açıklığın faydalarını aşip aşmadığı konusundaki endişeleri büyük ölçüde azaltmakta yatmaktadır. Bilgi paylaşımının birincil rekabet endişesi, sektörler arası işbirliğinde azalmaktadır. İnovasyon yelpazesinde, KÖSİ'ler doğası gereği rakiplerinden daha açıktır ve bu bağlamda strateji ve girişimciliği incelemek paradigmaya değerli katkılar sağlayacaktır. İşbirliğinin oluşumundan bağımsız olarak, KÖSİ'deki her iki taraf için karşılıklı yarar varsa, işbirliği uzun vadede başarılı olacaktır. İnovasyon için fırsatlar yaratmak, kalıcı karşılıklı yarar sağlamak için anahtardır. Firmaların belirsiz çevre koşullarına uyum sağlamalarını kolaylaştırır. Literatürde çoğu yeniliğin taklitçilik sonucu olduğunu ileri sürmektedir. Buluş ve araştırmaların aksine, dış bilgiye maruz kalmak örgütsel karar alma kalitesine katkıda bulunmakta ve gelecekteki kapasitelerin gelişimini kolaylaştırmaktadır. Bilgi yoğun işbirliklerine sistematik olarak katılan firmaların iç yeterliliklerini ve bilgi özümseme yeteneklerini geliştirmeleri daha muhtemeldir (Pittz ve White, 2016).

Elbette, yenilikçi çözümler sadece yenilikçi olmamalı, aynı zamanda etkili ve verimli olmalıdırlar, aksi takdirde, başka yerlere daha iyi tahsis edilecek kaynakları kullanıyor olabilirler. Sürdürülebilir girişimci faaliyetlerin, sadece iyi niyetle değil, hedeflerine ulaşmada iyi performansla yönetilmeleri gerektiğini savunulmaktadır (McQuaid, 2002).

KÖSİ'ler, kapsayıcı yenilik için potansiyel örgütsel özelliklere bir bakış sağlar:

- Girişimciliği teşvik eden bir kurumsal tasarım ve yönetim modu ve
- Düşük maliyetli bir yenilik kültürü ve hizmet sunumu için sıkı standartlar.

Bu iki geniş yapı KÖSİ'lerde risk paylaşımı ve yönetim gibi diğer kurucu unsurların yanı sıra düşük maliyetli inovasyon, insan sermayesi

yönetimi ve geliştirmedeki tasarım ilkeleri olarak da açıklanabilir (George vd., 2015).

3.3.1. KÖSİ'lerin İnovasyon Kapasitelerini Arttırabilecekleri Temel Mekanizmalar

Bilgi paylaşıldıkça, dersler öğrenilir ve hedeflere ulaşılır. KÖSİ içindeki sorunları çözmek için yeni bilgiler edinme ve kullanma kabiliyeti genişletilir. Böylece KÖSİ şirketleri tarafından alınan karşılıklı yarar, işbirliğinin yenilenmesine katkıda bulunur. Bu bölümde, başarılı KÖSİ'lerin kalıcı girişimciliğı nasıl sergiledikleri, bazen de ortaklığın başlangıçtaki hedeflerini aşan yeni ve yaratıcı fikirler yarattıkları tartışılacaktır. Bunu yapmak için, KÖSİ'lerin inovasyon kapasitelerini arttırabilecekleri temel mekanizmalar ana hatlarıyla belirtilecektir.

3.3.1.1. Özümseme Kapasitesi (Absorptive Capacity) ve Yaratıcı Kapasiteler

Bilgi keşiflerini sürdürmek ve değışen ortamlara uyum sağlamak için firmalar kaynaklarını yeniden yapılandırmalarını sağlayan dinamik yetenekler geliştirmelidir. Bu dinamik yetenekler zaman içinde firma başarısını ve rekabet avantajını açıklamaya hizmet etmiştir. Araştırmacılar bu dinamik yeteneklerin örgütsel süreçlere dahil edildiğini iddia etmişlerdir. Cohen ve Levinthal (1990) tarafından önerilen özümseme kapasitesi, bir firmanın “yeni bilginin değeri tanıma, özümseme ve ticari amaçlara uygulama kabiliyeti” dir. Özümseme kapasitesinin dinamik bir yetenek olduğı ve bir firmanın diğeri organizasyonel yeteneklerini (örneğin üretim, finans, insan kaynakları, dağıtım vb. oluşturmak için gerekli bilgileri oluşturma ve kullanma yeteneğini) etkileyebileceğı iddia edilmiştir (Pittz ve White, 2016).

Bilgi edinme maliyetleri düşükse firma daha verimlidir. Örgütsel yeteneklerin geliştirilmesi, firmaların mevcut ve yeni bilgileri uygulamalarını sağlamaktadır. Özümseme kapasitesinin ilerlemesi onu hem nadir kılar hem de taklit etmesini zorlaştırır. Bu nedenle, özümseme kapasitesi bir firmanın yenilikçi faaliyetlerinin başarısı için kritik öneme sahiptir. İnovasyonun hızını, sıklığını ve büyüklüğünü arttırdığı ve bunun da bir firmanın gelecekteki kapasitesinin bir parçası haline gelen bilgiyi üretebileceğı öne sürülmüştür (Pittz ve White, 2016).

Özümseme kapasitesinin aksine, yaratıcı kapasite, bir firmanın bilgileri şirket içinde içeriden keşfetme veya kuruluş içinden yeni bilgiler üretme yeteneğini ifade eder. Bir firma keşfedilmemiş fırsatları algıladığında, genellikle çözümleri aramak için çevreyi aramadan önce yeni fikirler üretmek için içe bakar. Yaratıcı kapasite, başlı başına önemli bir rekabet avantajına neden olabilir. Yaratıcı kapasite, yenilikleri pazarlarıyla eşleştirmekle de ilgilidir. Firmalar ortak olarak, karşılıklı ve bireysel bilgi

paylaşma fırsatlarını belirleme kapasiteleri geliştirmektedir. Uzun süreli ve başarılı işbirliklerinde özümseyici ve yaratıcı kapasite artış göstermiş ve literatür sektörler arası işbirlikleri için önemini vurgulamıştır (Pittz ve Intindola, 2015 ; Pittz ve White, 2016). KÖSİ'lerde özümseyici ve yaratıcı kapasiteler geliştirilebilir.

3.3.1.2. Bilgi yayılımı

Bilgi yayılımı, firmalar arasında, bilginin yaratılmasının haricinde, başka bir tarafça bilginin yaratılmasından elde edilen faydalarla ilgili bir bedel olmaksızın değer aktarımını ifade etmektedir. Kuruluşların bilgi bolluğuna sahip olduğu öne sürülmüştür. Bu bilgi başka bir firmanın üyelerine yayılarak, yeni bakış açıları yeni fikirler ve fırsatlar yaratabilir. İşbirliğini seçen firmalar, içsel olarak bilgi oluşturmakta, böylece işbirliği kendisini yenileyip güçlendirmektedir. Bilgi yayımları yoluyla girişimcilik fırsatlarını belirleme ve yaratma nosyonu oldukça ilgi görmüştür.

Dolayısıyla, bu bakış açısıyla, yeni girişimler bilgi yayılımı ve girişimci eylem arasındaki kesişimin bir tezahürüdür. KÖSİ'ler, girişimcilik fırsatı, bilgi yayılımı ve yeni bakış açıları için önemli avantajlar sunmaktadır. Ortak olmayı seçen firmalar işbirliğine yeni fikirler ve yeni çalışanlar getirdikçe, fırsat tanıma şansı daha da artmaktadır (Pittz ve White, 2016).

4. KÖSİ'LERİN TOPLUMUN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİNE KATKISI

Sürdürülebilir girişimcilik ile KÖSİ'ler arasında, toplumun sürdürülebilirliğine katkıda bulunma kapasitesi olması nedeniyle kritik bir bağlantı bulunmaktadır. Bu bağlantı üç boyutta ele alınabilir. Birincisi, KÖSİ'ler, enerji üretimi için yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını artırarak, doğal çevrenin sürdürülebilirliğini sağlama kapasitesini arttırmaktadır (Shepherd ve Patzelt, 2011). İkincisi, KÖSİ'ler, temel altyapı elemanlarını - elektrik şebekeleri, yollar, havaalanları ve limanların yanı sıra su, kentsel altyapı birimleri - inşa ederek yaşam destek sistemleri üretir. Tedarik tesisleri ve çöp geri dönüşüm tesisleri inşa edebilir, bakımını yapabilir ve geliştirebilir (Halkias ve Thurman, 2012). Üçüncüsü, KÖSİ'ler, hükümet yerine sosyal değeri olan kamu hizmetlerini sunarak topluma etkili bir şekilde hizmet edebilir (Leiserowitz vd., 2006). Bu kamu hizmetlerine örnekler eğitim, sağlık ve rekreasyondur. Böylece bir KÖSİ projesi toplumsal sürdürülebilirliğe katkıda bulunabilmektedir.

4. 1. KÖSİ Sosyal Değeri: Girişimcilik, Sosyal Uyum, Yenilikçilik ve Sürdürülebilirlik

KÖSİ'ler, projeleri uygulayan özel sektör ortaklarının yaratıcı ve yenilikçi eylemlerini yönlendiren kâr nedeni nedeniyle, özünde

girişimcidir (Grimsey ve Lewis 2004; Hodge ve Greve 2005). Daha da önemlisi, özel operatörün kapsamı dışındaki yenilikçiliği ve girişimciliği de teşvik ederler. Tedarik zinciri oluşturmaları dolayısıyla KÖSİ ihtiyaçlarını karşılaması gereken kapsamlı bir rekabetçi girişimcilik ortamı oluştururlar. Ek olarak, KÖSİ'ler sosyal girişimcilik, sosyal uyumu daha da sağlamlaştırmak ve kamu sektörünün kapsamını daraltarak pazar ilişkilerini genişletmek için koşullar yaratmaktadır. Tüm bu KÖSİ avantajları sürdürülebilirliğe katkıda bulunarak sosyal değer yaratmaktadır. KÖSİ'lerin tartışmalı niteliğine rağmen, hükümetler özel yatırımcılar için uygun koşullar yaratmaya ve sürdürülebilir girişimciliğe çeşitli şekillerde önemli katkılar sağlamaya devam etmektedir.

4.2. Rekabet ve Yeni İş Alanları Açma

Birincisi, KÖSİ'ler, yalnızca temel faaliyetlere değil, aynı zamanda bu temel etkinliği destekleyen sayısız ürün ve hizmete de talep yaratan büyük ve uzun vadeli projeleriyle girişimciliğe katkıda bulunmaktadır. Mevcut ve yeni kurulan birçok şirket, bir KÖSİ'ye tedarikçi olarak rekabete neden olmakta (pek çok KÖSİ'nin ihale yoluyla satın alım yapması gibi) ve aynı zamanda iş yaratmaktadır. KÖSİ'ler özel yatırımcıları düşük karlı sektörlerle (örneğin, konut ve kamu hizmetleri altyapısı) dahil etmeyi ve temel faaliyette işler yaratmanın yanı sıra işletmeleri (yani tedarikçileri) desteklemeyi amaçlar. Projeler uzun sürdüğü için (tipik olarak, 10 yıldan az olmaz ve 50 yıl ve hatta daha uzun olabilir) bu durum, tedarikçilerin bir KÖSİ'ye sürdürülebilir operasyonlar yaratmalarına, büyüklük kazanmalarına ve diğer müşterilere tedarik yapmalarına izin verir. Bu nedenle, ortaklıklar uzun süre boyunca geliştirebilecekleri rekabetçi bir girişimcilik ortamı yaratır. Böylece tedarikçiler işlerini sürdürülebilir hale gelir. Özellikle bölgesel ve belediye düzeyindeki mega projelerde banka finansmanı KÖSİ aracılığıyla çok daha kolay bir şekilde sağlanabilmektedir. Özetle, KÖSİ'ler kendi işletmeleri ve ilgili girişimcilik faaliyetleri yoluyla ekonomik büyümeye katkıda bulunarak sürdürülebilir bölgesel ekonomik kalkınmada önemli rol oynayabilir (Mouraviev ve Kakabadse, 2016).

4.3. Kamu Hizmetlerinde İnovasyon

Hükümetler, KÖSİ'ler ile inovasyon arasında çeşitli şekillerde güçlü bir ilişki kurulmasını teşvik eder. Birincisi, kamu hizmetlerinin KÖSİ'ler tarafından sunulması geleneksel kamu sunumunun aksine hizmetlere yenilik sağlar. Diğer yandan daha önemli olan, hükümet açısından KÖSİ'ler ile teknolojik ve yönetsel yenilik arasında doğrudan bir bağlantı kurulabilir. İnovasyonun içsel bir ortaklığın özelliği olduğu iddia edilmektedir. Bunun nedeni, hizmetleri daha iyi ve daha ucuza sunmayı amaçlayan teknolojik açıdan gelişmiş çözümleri uygulamaya özel ortağı yönlendiren kar amacıdır. KÖSİ'ler, teknoloji, yönetim ve hizmet

sunumunda inovasyon için güçlü bir potansiyele sahip olarak bu stratejiye uyar (Mouraviev ve Kakabadse, 2016).

4.4. Taraflar Arasındaki Güvensizliğin Giderilmesi

KÖSİ'ler, özel sektör ile kamu sektörü arasındaki güvensizliğin üstesinden gelerek sosyal ve ekonomik uyuma katkıda bulunur. KÖSİ'ler sadece kamu hizmetlerinde bütçe sınırlamalarını aşmanın bir aracı olarak değil, aynı zamanda, tarihsel olarak oluşturulmuş güvensizliğin üstesinden gelmenin bir aracı olarak da görülmektedir. Bu nedenle, kamu ve özel aktörlerin birbirine bağlı ağları aracılığıyla, KÖSİ'ler toplumsal sürdürülebilirliği arttırmaktadır (Mouraviev ve Kakabadse, 2016).

4.5. Sosyal Değer Yaratma ve Sosyal Girişimciliği Arttırmak

Sürdürülebilir girişimcilik, sosyal girişimcilik için de bir platform olarak görülebilir. KÖSİ'ler sosyal değer yaratırken, bir kısmının sosyal amaçlar için harcanması sosyal girişimciliğin anlamından farklıdır. Bir KÖSİ'de, hükümet toplam proje maliyetinin bir kısmını sübvans eder. Böylece başka türlü yaratılmayacak olan sosyal değeri yaratır. Bu sosyal değerın bir kısmı sosyal girişimciliğin geliştirilmesine odaklanabilir. Sübvansiyon herhangi bir sosyal amaç ile ilgili olmadığından, KÖSİ'ler hükümetler tarafından sürdürülebilirliği artırıcı katkılar sağlayabilecek sosyal girişimciliği teşvik etmek için kullanılabilir (örneğin, kırsal kesimdeki nüfusun ihtiyaçlarına cevap verecek sosyal girişimcilik için bir iş modeli tasarlayarak). Bu, KÖSİ'lerin kullanıldığı tüm sektörler için geçerli olsa da sağlık, çocuk bakımı ve dinlenme hizmetlerinin sağladığı sosyal sektörde (örneğin, yüzme havuzları) önemli etki beklenmektedir (Mouraviev ve Kakabadse, 2016).

4.6. Çevresel Sürdürülebilirlik

KÖSİ'ler, çevresel sürdürülebilirliği sağlama çabalarında hükümetin yerini alabilir. Özellikle, hükümetler etkili kentsel su arıtma ve su temini tesisleri veya katı atık kullanım tesisleri oluşturmak için özel yatırım ve teknolojik yenilik kullanımı gibi belirli çevresel görevlerin çözümünde KÖSİ'leri kullanmaktadır (Mouraviev ve Kakabadse, 2016).

Atığın ayrılması, tekrar kullanılması, tasarım aşamasında atığın önlenmesi, dayanıklı atık çeşitlerinin kurulması ve geri dönüşüm tesisleri oluşturulması gibi etkili atık yönetimi girişimleri tüm KÖSİ projelerinin çevresel performansını artırabilir (Regan vd., 2011; Wang vd., 2014). Bu atık yönetimi önlemlerinin kullanılması atıkların miktarını azaltabilir ve gelecek nesiller için çevrenin korunmasına yardımcı olabilir (Kyvelou vd., 2011). Ayrıca toksik malzemeler uygun şekilde geri dönüştürülmeli ve uluslararası kabul görmüş uygulamalara uygun olarak atılmalıdır. Özetle, yenilikçi uygulamaları ve uluslararası kabul görmüş standartların

benimsenmesi, KÖSİ'lerde etkin atık yönetimini sağlamak için uygun yollardır (Patil vd., 2016).

KÖSİ projeleri genellikle büyük ölçekli ve karmaşık yapıları nedeniyle ekosistem üzerinde derin olumsuz etkiler göstermektedir. Bu nedenle, birçok hükümet, özel yatırımcıların tekliflerinde kapsamlı bir çevre yönetim sistemi sağlamalarını talep etmektedir (Wang vd., 2014). Her ne kadar özel yatırımcılar kapsamlı bir çevre yönetim sistemi geliştirmekten sorumlu olsalar da, gelişmekte olan ülkelerdeki birçok yerel yatırımcı genellikle bunu sağlayamamaktadır. Bu başarısızlık zaman zaman çevresel sürdürülebilirliği ve projelerin performansını tehlikeye atar. Bu nedenle, çevre yönetimi politikalarını kurumların kalite güvence sistemlerine entegre etmenin etkili bir yoldur. Ayrıca, KÖSİ projeleri için çevre yönetim sistemleri / politikaları açık, demokratik ve diğer proje paydaşlarından gelen çeşitli geri bildirimleri kullanmak ve birleştirmek için adil olmalıdır (Patil vd., 2016).

Geçmiş KÖSİ projelerinin çevresel performans tecrübesi, proje sahasının bulunduğu bölgenin ve ülkenin çevre politikalarının geliştirilmesine dahil edilmelidir. Bu, yerel çevre politikasının kullanılabilirliğini ve kapsamlılığını artıracak ve gelecekteki projelerin uygulanması için çalışılacaktır.

SONUÇ

KÖSİ'ler hakkında geniş bir literatürün bulunmasına rağmen, KÖSİ'lerde sürdürülebilirlik normatif literatürde çok az ilgi görmüştür. Bununla birlikte araştırmacıların, KÖSİ'lerin toplum ve ekosistem üzerindeki etkileri nedeniyle sürdürülebilirliğin KÖSİ kavramı ile nasıl geliştirilebileceğine odaklanması zorunlu hale gelmiştir. Bu nedenle bu çalışmada, sürdürülebilirliğin KÖSİ'ler aracılığıyla nasıl teşvik edilebileceği konusundaki tartışmaya katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Bu makale, KÖSİ bağlamının sürdürülebilir girişimciliği teşvik etmek için ideal olduğunu savunmaktadır. Karmaşık sosyal sorunlara yenilikçi çözümler, KÖSİ kurarak yaratılabilecek yeni yaklaşımları gerektirir. KÖSİ'lere dahil olan yöneticilerin, işbirliği çabaları inşa ederken karşılıklı bağımlılığı ve açık bir karar verme sürecini vurgulamaları gerektiği önerilebilir. Aynı zamanda yeni bilgilerin keşfedilmesi ve kullanılmasının hem tekrarlanan yenilik eylemleri hem de KÖSİ'nin uzun vadeli başarısı için kritik öneme sahiptir.

KÖSİ'nin sürdürülebilirlik ve girişimcilik üzerindeki etkisine odaklanmak KÖSİ'nin sosyal değer yaratma perspektifinden daha detaylı KÖSİ kavramsallaştırmasına katkıda bulunabilir ve sürdürülebilir girişimciliğin tezahürlerinden biri olarak KÖSİ'nin sosyal değer yaratmasının ek boyutlarını vurgulayabilir. Ortaklıkların sürdürülebilir

girişimciliğe katılımı ile yaratılan KÖSİ sosyal değeri, dağıtım sırasında ve ayrıca performans değerlendirme zamanında yeni bir KÖSİ değerlendirme kriterinin çekirdeği olarak etkili bir şekilde hizmet edebilir. Kapsamlı KÖSİ yayılımı ve etkili yönetişimin ekonomi, ekoloji, genel olarak bireyler ve toplum için daha fazla sürdürülebilirliğe yol açması muhtemeldir. Özellikle, özel işletmecilerin kamunun aşırı düzenlemelerini azaltması, inovasyon ve yönetimde daha fazla esnekliği sağlaması beklenmektedir. KÖSİ'ler toplumun çevresel, ekonomik ve sosyal endişelerinin daha etkili bir şekilde ele alınmasına izin verebilir.

KAYNAKÇA

- Awortwi, N., (2004). Getting The Fundamentals Wrong: Woes of Public-Private Partnerships in Solid Waste Collection in Three Ghanian Cities. *Public Administration Development*, 24(3), 213-224.
- Biygautane, M., Neesham, C. ve Al-Yahya, K.O. (2019). Institutional Entrepreneurship and Infrastructure Public-Private Partnership (PPP): Unpacking The Role of Social Actors in Implementing PPP Projects. *International Journal of Project Management*, 37, 192-219.
- Biygautane, M., (2017). Infrastructure Public-Private Partnerships in Kuwait, Saudi Arabia, and Qatar: Meanings, Rationales, Projects and The Path Forward. *Public Works Management Policy* 22(2), 85-118.
- Biygautane, M., Hodge, G. ve Gerber, P. (2018). The Prospect of Infrastructure Public-Private Partnerships in Kuwait, Saudi Arabia and Qatar: Transforming Challenges into Opportunities. *Thunderbird International Business Review* 60(3), 329-346.
- Brinkerhoff, D. ve Brinkerhoff, J. (2011). Public-Private Partnerships: Perspectives on Purposes, Publicness and Good Governance. *Public Administration Development*, 31, 2-14.
- Carpintero, S. ve Petersen, O.H. (2016). Public-Private Partnerships (PPPs) in Local Services: Risk-Sharing and Private Delivery of Water Services in Spain. *Local Government Studies* 42(6), 958-979.
- Chou, J. ve Pramudawardhani, D. (2015). Cross-Country Comparisons of Key Drivers, Critical Success Factors and Risk Allocation for Public-Private Partnership Projects. *International Journal of Project Management*, 33(5), 1136-1150.
- Flinders, M. (2005). The Politics of Public-Private Partnerships. *British Journal of Politics & International Relations*, 7(2), 215-239.
- Gazley, B. (2010). Why Not Partner with Local Government? Nonprofit Managerial Perceptions of Collaborative Disadvantage. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 39(1), 51-76.

- Gediz Oral, B. (2017). *Kamu Özel Sektör İşbirlikleri Finansmanı Rant Vergisi*, ISBN 978-605344-491-6, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Gediz Oral B., Arpazlı Fazlılar T. (2016). Yenilenebilir Enerji Yatırımlarının Finansmanında Kamu Özel Sektör İşbirlikleri Rüzgâr Enerjisi Santralleri Örneği, *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(1), 101-117, Doi: 10.17541/oeymbd.91922.
- Gediz Oral, B. (2015). Kamu Hizmet Arzında Değişim Temelinde Kamu Özel Sektör İşbirlikleri ve Yolsuzluk. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 15(4), 185-225.
- Gediz Oral, B. ve Arpazlı Fazlılar T. (2015). Enerji Güvenliğinin Değişen İçeriği Kapsamında Enerji Sektöründe Kamu Özel Sektör İşbirliği ve Kısıtlar Enerji Projelerinde Yolsuzluk. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(4), 461-492.
- George, G., Rao-Nicholson, R., Corbishley, C. ve Bansal, R. (2015). Institutional Entrepreneurship, Governance, and Poverty: Insights from Emergency Medical Response Services in India. *Asia Pac J Manag* 32, 39-65.
- Gray, B. (1985). Conditions Facilitating Interorganizational Collaboration. *Human Relations*, 38(10), 911-936.
- Grimsey, D. ve Lewis, M. (2002). Evaluating The Risks of Public-Private Partnerships for Infrastructure Projects. *International Journal of Project Management*, 20, 107-118.
- Grimsey, D. ve Lewis, M. (2004). *Public-Private Partnerships: The Worldwide Revolution in Infrastructure Provision and Project Finance*, Edward Elgar, Cheltenham: United Kingdom.
- Halkias D. ve Thurman P. (2012). *Entrepreneurship and Sustainability: Business Solutions for Poverty Alleviation from Around The World*, ISBN-13: 978-1409428732, Gower Publishing.
- Hall J.K., Daneke G. ve Lenox M. (2010). Sustainable Development and Entrepreneurship: Past Contributions and Future Directions. *Journal of Business Venturing*, 25(5), 439-448.
- Hodge G. ve Greve C. (2005). *The Challenge of Public-Private Partnerships: Learning from International Experience*, Edward Elgar Publishing Ltd, Cheltenham.
- Jamali, D. (2004). Success and Failure Mechanisms of Public-Private Partnerships (PPPs) in Developing Countries: Insights From Lebanese Context. *International Journal of Public Sector Management*, 17(5), 414-430.

- Jooste, S., Levitt, R. ve Scott, R. (2011). Beyond “One Size Fits All”: How Local Conditions Shape PPP Enabling Field Development. *Engineering Project Organizational Journal*, 1(1), 11-25.
- Jooste, S., Scott, R. (2012). The Public Private Partnerships Enabling Field: Evidence From Three Cases. *Administration & Society*. 44(2), 149-182.
- Koppenjan, J. F. M. (2015). Public–Private Partnerships for green infrastructures Tensions and challenges. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 12, 30-34.
- Leiserowitz A.A., Kates R.W. ve Parris T.M. (2006). “Sustainability Values, Attitudes and Behaviors: A Review of Multinational and Global Trends”, *Annual Reviews of Environmental Resources*, 31, 413-444.
- London, T., Rondinelli, D.A., ve O’Neill, H. (2006). Strange Bedfellows: Alliances Between Corporations and Nonprofits. O. Shenkar & J.J. Reuer (Eds.), *Handbook of Strategic Alliances*, Thousand Oaks, CA. Sage, 353-366.
- Marique, Y. (2014). *Public-Private Partnerships and the Law : Regulation, Institutions and Community*, Edward Elgar Publishing Ltd., Cheltenham: United Kingdom.
- McQuaid, R.W. (2002). Social Entrepreneurship and Public Private Partnerships. in: Montanheiro, L., Berger, S. and G. Skomsøy (eds), *Public and Private Sector Partnerships – Exploring Co-operation*, Sheffield Hallam University Press, Sheffield, 291-300.
- Mouraviev, N. ve Kakabadse, N. (2015). Legal and Regulatory Barriers to Effective Public-Private Partnership Governance in Kazakhstan. *International Journal Of Public Sector Management*, 28(3), 181-197.
- Mouraviev, N. ve Kakabadse, N. K. (2016). Public–Private Partnerships in Kazakhstan and Russia: The Interplay between Social Value, Entrepreneurship and Sustainability. In: Nicolopoulou, K., Karatas Ozkan, M., Janssen, F. and Jermier, J. (eds.) *Sustainable Entrepreneurship and Social Innovation*, Routledge, Abingdon, pp. 306319. ISBN 9781138812666 Available at <http://centaur.reading.ac.uk/68906/>.
- Neto, D., Cruz, C., Rodrigues, F. ve Silva, P. (2016). Bibliometric Analysis of PPP and PFI Literature: Overview of 25 Years of Research. *Journal of Civil Engineering and Management* 142(10), 1-8.

- Osei-Kyei, R. ve Chan, A. (2015). "Review of Studies on The Critical Success Factors for Public-Private Partnership (PPP) Projects from 1990 to 2013", *International Journal of Project Management*, 33(6), 1-12.
- Osei - Kyei, R., Dansoh, A., ve Ofori - Kuragu, J. K. (2014). Reasons for adopting public-private partnership (PPP) for construction projects in Ghana. *International Journal of Construction Management*, 14(4), 227-238.
- Patil, N.A., Tharun, D., Laishram, B. (2016). Infrastructure Development Through PPPs in India: Criteria for Sustainability Assessment. *J. Environ. Plan. Manag.*, 59, 708-729.
- Peredo A.M. ve Chrisman J.J. (2006). Toward a Theory of Community-Based Enterprise. *Academy of Management Review*, 31, 309-328.
- Petersen, O. (2010). Regulation of Public-Private Partnerships: The Danish Case. *Public Money Management*, 30(3), 175-182.
- Pittz, T.G. ve Adler, T. (2014). "Entrepreneurial Piracy through Strategic Deception: The 'Make, Buy, or Steal' Decision", *International Journal of Entrepreneurship and Small Business*, 22(4), 466-481.
- Pittz, T.G. ve Adler, T. (2015). Exploring Open Strategy in Cross-Sector Social Partnerships. *Academy of Management Proceedings*, Vancouver, BC, August.
- Pittz, T.G. ve Intindola, M. (2015). Exploring Absorptive Capacity in Cross-Sector Social Partnerships. *Management Decision*, 53(6), 1-16.
- Pittz, T.G., ve White, R. (2016). Enduring Entrepreneurship in the Context of PublicPrivate Partnerships. *Journal of Strategic Innovation and Sustainability*, 11(1), 38-46.
- Queiroz, C. ve Martinez, L. (2013). Legal Frameworks for Successful Public-Private Partnerships. Vries, P., Yehoue, E. (Eds.), *The Routledge Companion to Public-Private Partnerships*, Routledge, London and New York.
- Regan, M., Smith, J. ve Love, P. (2011). Infrastructure procurement: Learning from private-public partnership experiences 'down under. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 29(2), 363-378.
- Sabry, M.I. (2015). Good Governance, Institutions and Performance of Public Private Partnerships. *International Journal of Public Sector Management*, 28(7), 566-582.

- Selsky, J.W. ve Parker, B. (2005). Public-Private Partnerships to Address Social Issues: Challenges to Theory and Practice. *Journal of Management*, 31(6), 849-873.
- Shepherd D.A. ve Patzelt H. (2011). The New Field of Sustainable Entrepreneurship: Studying Entrepreneurial Action Linking ‘What is to be Sustained’ with ‘What is to be Developed’. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 35(1), 137-163.
- Sheppard, G. ve Beck, M. (2016). The Evolution of Public-Private Partnership in Ireland: A Sustainable Pathway?. *Journal of Construction Engineering and Management*, 133(12), 1-17.
- Tang, L., Shen, Q. ve Cheng, E.W.L. (2010). A Review of Studies on Public–Private Partnership Projects in The Construction Industry. *International Journal of Projects Management*, 28(7), 683-694.
- Tserng, H., Russell, J., Hsu, C. ve Lin, C. (2012). Analyzing The Role of National PPP Units in Promoting PPPs: Using New Institutional Economics and a Case Study. *Journal Of Construction Management and Economics*. 138(2), 242-249.
- Van den Hurk, M. ve Verhoest, K. (2015). The Governance of Public–Private Partnerships in Sports Infrastructure: Interfering Complexities in Belgium. *International Journal of Projects Management*, 33(1), 201-211.
- Verhoest, K., Petersen, O.H., Scherrer, W. ve Soecipto, R.M. (2015). How Do Governments Support The Development of Public Private Partnerships? Measuring and Comparing PPP Governmental Support in 20 European Countries. *Transport Review*, 35(2), 118-139.
- Vining, A. ve Boardman, A. (2008). Public-Private Partnerships in Canada. Theory and Evidence. *Canadian Public Administration*, 51(1), 9-44.
- Wang, H., Xiong, W., Wu, G. ve Zhu, D. (2018). Public–Private Partnership in Public Administration Discipline: A Literature Review. *Public Managament Review*, 20(2), 293-316.
- Wang, N., Wei, K., ve Sun, H. (2014). Whole Life Project Management Approach to Sustainability. *Journal of Management in Engineering*, 30(2), 246-255.

VATANDAŞLARIN E-DEVLET ALGISI ÜZERİNE BİR ALAN ARAŞTIRMASI: KAYSERİ ÖRNEĞİ*

*The Field Study on Citizens Perception of E-Government: Example of
Kayseri Province*

Gökçe MARAŞ** & Şeyma ACAR***

Giriş

Dünya üzerinde gerçekleşen hızlı değişimler, ülkeler ve devletlerarasında bir yarışa neden olmaktadır. Tabi ki bu yarışta mağlup olmak ya da geri kalmak istemeyen devletler değişimlere ayak uydurmak zorunda kalmaktadırlar. Bu bağlamda küreselleşme her şey de olduğu gibi geleneksel devletin sunmuş olduğu kamu hizmetinin formunda da değişiklikler yapmaktadır. Bu bağlamda ortaya çıkan yeni yapılanma ise devletlerin geleneksel devlet yapısından bilgi ve iletişim teknolojilerine dayalı bir yönetim anlayışına geçmesine neden olmaktadır. Bu kurumsal söz konusu yapı yeni kamu yönetimi anlayışının bir parçası olarak önem arz etmektedir. Bu bağlamda araştırmada temel olarak “E-devlet kavramı vatandaşlar tarafından nasıl algılanmaktadır? Vatandaşların e-devlete bakış açıları nasıldır?” sorularına cevap aranmaktadır. Temel olarak araştırmamızın amacı, e-devlet kavramı ve uygulamalarının Kayseri ili sınırlarında ikamet etmekte olan vatandaşlara nasıl yansıtıldığının ve e-devlet kavramına dair vatandaşların algı ve bilgi seviyelerinin saptanmasıdır. Buna ek olarak, Kayseri’de bilgisayar ve internetin kullanım durumlarıyla e-devleti bilme düzeyleri arasındaki ilişki de bu kapsamda ele alınmaktadır.

1. Geleneksel Devletten Elektronik Devlete (E-Devlete) Geçiş

Geleneksel devlet yapısı, devletin kamusal mal ve hizmetlerin hem üretiminde hem de dağıtımında devlet yapısındaki örgütler (bürokrasi) vasıtasıyla, doğrudan görevi üstlenmesi olarak ifade edilmektedir (Eryılmaz, 2011: 40). Bu kapsamda geleneksel devlet anlayışında, devlet tarafından sunulan birtakım hizmetlerde, vatandaşlar oldukça fazla bürokratik engellere maruz kalabilmektedirler. Aynı zamanda, kamu hizmetinin sunulması aşamasında kamu hizmetini ifa eden görevliler de birtakım karmaşık işlerle karşılaşabilmektedirler. Bu doğrultuda, hizmetlerin sürdürülebilirliği açısından çok fazla sayıda personelin işe alınması gerekebilmektedir. Ayrıca, sıradan basit bir iş için bile birçok

* Bu çalışma “E-Devlet ve Vatandaş Algısı Üzerine Bir Alan Araştırması: Kayseri Örneği” adlı tezden türetilmiştir.

** (Dr. Öğretim Üyesi); Erciyes Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, Kayseri, Türkiye. E-mail: gokcecinar@erciyes.edu.tr

*** Kayseri, Türkiye. E-mail: seyma.acar38@hotmail.com

formlar ya da imzalar gerekebilmekte ve prosedürler de aylarca devam edebilmektedir (Yıldırım & Karakurt, 2004: 1). Bununla birlikte, geleneksel devlet anlayışında görev ile hizmet ifalarının gerçekleştirilebilmesi için gerekli görülen kağıda dayalı işlemler, birim işlem süresini de uzatabilmektedir. Dolayısıyla, maliyet ile birlikte kamunun cari harcamalarında da artış gerçekleşebilmektedir (Efe & Yıldız, 2011: 1703). Geleneksel devletteki bu tip tıkanmalara yönelik olarak getirilen çözüm önerileri genelde yeni kurumsal ve idari oluşumlarla, kamu görevlisi sayısının artırılmasıyla ve birey ile bilgi kaynağı arasında yeni iletişim ağlarının ortaya çıkarılması çerçevesinde olmaktadır (İnce, 2001: 25). Bu bağlamda, yeni bir çağ ile birlikte gerçekleşen yeni oluşumlar, kamu yönetimi anlayışında da köklü bir değişikliğe neden olmaktadır. Böylelikle, vatandaşlara daha etkin ve verimli bir şekilde hizmet sunulabilmesi amacıyla kamu hizmetlerinin yönetim süreçlerinde bilgi teknolojilerinden faydalanılması ve birçok platformda devletin yeniden yapılandırılması söz konusu olabilmektedir. Bu doğrultuda, söz konusu geçiş süreci de e-devlet modelini kaçınılmaz bir hale getirmektedir (Karbuz, 2003: 33).

“Elektronik” terimini içeren e-devlet aslında “devlet” kavramı ile geleneksel tanımını muhafaza etmeye devam etmektedir. Bu kapsamda, tam anlamıyla yeni bir devlet kavramına karşılık gelmeyen e-devlet; devletin vatandaşlar tarafından algılanmasında gösterge olarak ele alınan araçlar, teknikler ve sistem tasarımları farklı olmakla birlikte; işlevler geleneksel devletin temelinde yatan işlevlerle benzer nitelik taşımaktadır. Bu bağlamda, üzerinde durulması gereken husus, geleneksel devletten farklı olarak, e-devletin işlevlerini hangi araçlar vasıtasıyla ve hangi şekilde yerine getireceğidir. Diğer taraftan e-devlet geleneksel devletin yerine getirilen alternatif bir model olarak karşımıza çıksa da, geleneksel devlet yapısında ifa edilen kamu hizmetlerinin sunulma tarzını değiştirmektedir. Aynı zamanda, e-devlet modeline geçişle birlikte, birbirlerinden oldukça farklı görevleri gerçekleştiren ve farklı alanlarda hizmet sunmakta olan kamu kurumlarının görevlerini de sonlandırmamaktadır. Söz konusu bu kurumlar, sadece sunulmakta olan hizmetin niteliğinin artırılması, geçerliliğinin ve sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi açılarından farklılık arz etmektedirler (Baştan & Gökbunar, 2004: 73).

Tablo 1’de geleneksel devlet ile e-devletteki vatandaş ve kamu yönetiminin ilişkisi gözlemlenmektedir. Bu ikisi arasında mevcut en önemli farkı; hizmeti verenler ve hizmeti alanların ilişkisi meydana getirmektedir. Bunun dışında, e-devlette hizmetin maliyeti düşük ve kalitesi yüksek olmaktadır. Ayrıca vatandaşların memnuniyet, güven ve

katılım düzeyleri de fazla olabilmektedir. Değınilen bu noktalar e-devleti geleneksel devlete göre daha üstün duruma getirmektedir.

Tablo 1. Geleneksel Devlet/E-Devlet Karşılaştırması

Geleneksel Devlet	E-Devlet
Pasif yurttaş	Aktif müşteri-yurttaş
Kağıt-temelli iletişim	Dijital iletişim
Dikey/Hiyerarşik bir yapılanma	Yatay/Eşgüdümlü bir ağın yapılanması
Yönetim tarafından bilgi yüklenmesi	Yurttaş tarafından bilgi yüklenmesi
Personel cevabı	Otomatik sesli posta/Çağrı merkezi
Personel yardımı	Kendi kendine yardım/Uzman yardımı
Personele dayalı teftiş mekanizması	Otomatik bilginin güncellenmesiyle teftiş
Nakit Akışı/Çek	Elektronik Fon Transferi (EFT)
Tektip Hizmet	Şahsileştirilmiş/Farklılaştırılmış hizmet
Bölümlemiş/Kesintiye uğramış hizmet	Bütünsel/Devamlı/Tek-duraklı hizmet
Yüksek işlem maliyetleri	Düşük işlem maliyetleri
Verimi olmayan bir büyüme	Verimlilik idaresi
Tek taraflı bir iletişim	Etkileşim
Uyruk ilişkisi	Katılım ilişkisi
Kapalı Devlet	Açık Devlet

Kaynak: (Uçkan, 2003: 47).

Bununla birlikte, e-devlete geçiş amaçları, ülkelerin gelişim seviyeleri açısından farklılıklar arz edebilmektedir. Gelişmiş olan ülkeler, e-devlete geçişi üst seviyede teknolojik bir görünüş ve saydamlık için desteklerken; gelişmekte olan ülkeler ise e-devleti, yolsuzlukların minimum düzeye indirilebilmesi amacıyla tercih etmektedirler. Ayrıca, ülkelerin sahip oldukları sosyal, ekonomik, politik ve kültürel gelişmişlik seviyeleri de uygulanmakta olan e-devlet hizmetlerinin işlevselliğine etki edebilmektedir (Çukurçayır & Çelebi, 2009: 66).

2. E-Devlet Tanımları ve E-Devlet Modelinde Etkileşim

Elektronik devlet (e-devlet) kavramı akıllı veya dijital devlet olarak da adlandırılabilir. Dolayısıyla söz konusu kavram internetin hemen her alanda kullanılabileceği iddiasıyla birlikte literatürde değerlendirilmeye başlanmıştır. Bununla birlikte e-devlet kavramı kişiden kişiye değişik anlamlar ifade edebilmektedir. Kimileri e-devleti; iş

başvurusunda bulunmak ya da bir kuruma başvuru yapmak gibi bazı faaliyetlerle alakalı olarak tarif ederken; diğer bir kısım ise, oldukça genel ve kamu hizmetlerinin otomatik hale getirilmesi olarak tanımlayabilmektedir. İnternet, bilgi teknolojileri, kamu hizmetleri sunumu, iş ortakları ve kamu kurumları gibi nosyonları içermekte olan tanımlamalar ise teknik anlamda yapılan tanımlamalar olarak karşımıza çıkmaktadır (Naralan, 2014: 4).

E-devletin dinamik doğası gereği uygulamada “e-devlet” kavramı ile ilgili ortak bir tanım bulunmaktadır (Halchin, 2004: 407). İlk olarak Eylül 1993’te A.B.D.’de yapılan Ulusal Performans Araştırması’nda kullanılmış olan e-devlet kavramının, literatür de farklı şekillerde tanımlanabildiği görülmektedir (Maraş, 2011: 122). Bu kapsamda e-devlet tanımlarından bazıları son derece basit ve sadece teknik anlamdaki tanımlamalardır. Bu kapsamda e-devlet; vatandaşların veya işletmelerin kamu kurumları ile olan ilişki ve işlemlerinin elektronik ortamda yapılması şeklinde tanımlanabilmektedir (Uçar Sever, 2010: 11).

E-devlet kavramı ile ilgili olarak yapılan bazı tanımlamalarda da karşılıklılığa vurgu yapıldığı görülmektedir. Bu doğrultuda ise e-devlet; devletin vatandaşlarına, vatandaşların da kendi devletine karşı yapmakla yükümlü olduğu görev ve hizmetlerinin karşılıklı bir şekilde elektronik iletişim ve işlem alanlarında aralıksız ve emniyetli olarak gerçekleştirilmesidir (Sağıroğlu & Alkan, 2007: 148). Başka bir ifade ile e-devlet; kamu yönetimindeki çeşitli faaliyetlerin vatandaşlar, özel sektör, kamu personelleri ve kamunun diğer işlevleri ile ilgili etkileşimlerin dijital alana taşınarak herhangi bir aracı olmadan kullanılması olarak da tanımlanabilmektedir (Yılmaz, 2005: 72). Bu doğrultuda literatürde yer alan bazı e-devlet tanımları Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2. Literatürde Yer Alan Farklı E-Devlet Tanımları

KAYNAK	TANIM
Layne & Lee (2001)	Hükümetin, devlet bilgisine erişimini ve vatandaşlara, iş ortaklarına, çalışanlara, diğer kuruluşlara ve devlet kurumlarına hizmet etmek amacıyla, özellikle ağ temelli interneti, teknolojiyi kullanmasıdır.
Whitson & Davis (2001)	Vatandaşlara, endüstri sektörüne ya da işletmelere, devlet personellerine maliyet-etkin olarak çevrim içi olarak hizmet sunulmasıdır.
Elmagarmid & McIver (2001)	Bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanarak devletin kamuyu idare etmesidir.

Fang (2002)	Kamu, vatandaşlar ve iş topluluğunun tüm düzeyleri arasında, üretim ve hizmet sağlama, sipariş alma ve vermeyi, bilgi edinmeyi ve finansal işlemleri tamamlamayı içeren elektronik iletişimler üzerinde meydana gelen hükümet faaliyetleridir.
Jaeger (2003)	Vatandaşlara, özel sektöre, kamu personellerine ve diğer kuruluşlara kamu bilgi ve hizmetlerinin dağıtımı ve erişimini geliştirmeyi hedefleyen teknolojilerin, özellikle de internetin, yaygın olarak kullanılmasıdır.
Odabaş (2004)	Devletin, teknolojiyi kullanarak dönemin ihtiyaçlarına uygun olarak yeniden yapılandırılmasıdır.
Kuran (2005)	Yönetimde bilişim teknolojilerinin stratejik kullanımıyla, bilgi toplumundaki insanların ihtiyaçlarını karşılayabilecek, birey ve kuruluşlar ile elektronik alanda bilgi alışverişi yaparak verimlilik, şeffaflık ve gelişmeyi temin etmeye katkı sağlayacak bir yeniden yapılanma modelidir.
Palvia & Sharma (2007)	Yerel, eyalet ve federal hükümet kurumlarının web tabanlı hizmetlerine yönelik kapsayıcı bir terimdir.
Çelikkol (2008)	Yöneten ile yönetilenin aralarında var olan çeşitli bir takım ödev ve sorumlulukların birbirlerine karşı elektronik ortamda sürekli bir şekilde gerçekleştirilmesidir.
Bhatnagar (2009)	Kamu hizmetlerinin internet gibi yeni olan teknolojiler kullanılarak etkili şekilde sunulmasıdır.
Çarıkcı (2010)	Çağdaş toplumlarda devlet ile birey arasındaki ilişkilerde, devletin kendi vatandaşına karşı yerine getirmekle yükümlü olduğu görev ve hizmetler ile vatandaşların da devlete karşı olan görev ve hizmetlerinin karşılıklı bir şekilde elektronik iletişim ve işlem platformlarında aralıksız ve emniyetli olarak sürdürülmesidir.
Almarabeh & AbuAli (2010)	Devletin dokunmatik telefonlar, faks, akıllı kartlar, e-posta/internet ve elektronik veri değişimi gibi farklı elektronik iletişim araçları aracılığıyla vatandaşlar ve işletmelere hizmet sunmak ve işlerini yürütmek için bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanmasıdır.
Sevinç & Şahin (2013)	Kamu yönetiminde var olan etkinliklerin vatandaşlar, işletmeler, kamu personelleri ve devletin sahip olduğu başka işlevleriyle alakalı etkileşimlerin elektronik ortama

	aktarılması, birebir ve vasıtasız olarak kullanılabilir olmasıdır.
Naralan (2014)	Vatandaş ve kuruluşlara kamu bilgi ve hizmetlerinin olabildiğince güvenli olarak verilmesinin yanı sıra devletin kendisiyle ilgisi olan kurum ve kuruluşlara bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) aracılığıyla hizmet vermesidir.
Erdem (2014)	Devletin, vatandaş, özel sektör, kamu personelleri ve kamu kurumlarıyla elektronik olarak ilişkili oluşuyla meydana gelen, vakit, emek ve parasal tasarruf yapılmasını garanti ederek verimlilikle etkinliği arttıran bir örgütsel bir sistemdir.

Kaynak: Tarafımızca oluşturulmuştur.

Görüldüğü gibi e-devlet kavramının kişiden kişiye değişebilen anlamları bulunmaktadır. Bu bağlamda söz konusu tanımlamalardan hareketle e-devlet; devletin vatandaşlarına karşı ifa etmek zorunda olduğu görev ve hizmetlerin bilgisayar ile desteklenerek, 7/24 ve 365 gün aralıksız bir şekilde vatandaşlara, personellere ve kuruluşlara bilgi teknolojileri vasıtasıyla erişmelerine ve bundan faydalanmalarına imkân tanıyan bir organizasyon olarak tanımlanabilmektedir.

E-devlet uygulamaları; vatandaşlar, işletmeler, kamu çalışanları ve devletlerarasındaki ilişkileri içermektedir. Bu kapsamda Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (ITU) e-devlet uygulamalarını bu gruplar arasındaki ilişkileri göz önünde bulundurarak dört farklı sınıfa ayırmaktadır. Bunlar; devletten vatandaşa e-devlet uygulamaları (G2C), devletten iş dünyasına e-devlet uygulamaları (G2B), devletten devlete e-devlet uygulamaları (G2G), devletten çalışanlara e-devlet uygulamaları (G2E). Bu bağlamda söz konusu etkileşimler aşağıdaki şekilde açıklanabilmektedir:

- **Devlet-Vatandaş (G2C):** G2C, devletin vatandaşlara vermiş olduğu hizmet grubudur. Bu hizmet grubunda temel amaç, vatandaşların bilgi gereksinimlerini ve servislere erişebilmelerini online bir şekilde gerçekleştirmektir (Efendioğlu & Sezgin, 2007: 223). Devletin bilgi ve teknoloji üzerinden verdiği bu hizmetin yürütülmesi sırasında belli başlı problemler meydana gelmektedir. Bu problemler ilk olarak halkın eğitim-bilgi seviyesinde ve e-kültürde oluşmaktadır. Bunun dışında herkesin BİT'e erişme imkânı eşit olamamaktadır. İnternete erişimin kısıtlı olduğu yerlerde tüm devlet hizmetlerinin elektronik hale gelişi içinden çıkılması zor bir durum oluşturmaktadır. Vatandaşın istediği basit, emniyetli ve ulaşılabilir işlemler yapmaktır. E-devlet kapısı da

vatandaşı bir kapıdan girerek basit işlem ve arama yapmasını sağlamaktadır (Kahraman, 2014: 32-33). Bilgi alımı, başvuruda bulunma, isteklerini iletme, şikâyet etme ve bilgi isteme, vergi, ceza ve harç gibi ödemeler yapma, lisans yenileme işlemleri, devlet-vatandaş hizmet etkileşimine örnek olarak gösterilebilmektedir. En fazla faydalanılan hizmetler ise; sağlık hizmetleri, araştırma, öğrenci kredileri, elektronik ortamdan vergi ödeme, iş arama, sosyal güvenlik işlemleri, pasaport ve sürücü ehliyet başvurusu gibi hizmetlerdir (Naralan, 2014: 31).

- **Devlet-İş Dünyası (G2B):** G2B, devlet ile iş dünyası arasındaki etkileşimdir. Bu etkileşim, iş dünyasına yönelik olan tedarik, veri toplama ve hizmetleri içermektedir (Tarhan, 2011: 39). E-devlet, devlet ile iş dünyası arasında var olan iş ve işlemler elektroniklemiştir (Efendioğlu & Sezgin, 2007: 224).

- **Devlet-Devlet (G2G):** G2G etkileşimi hem bütün kamu kurumlarındaki yatay ilişkileri hem de merkezi ve yerel yönetimler arasındaki ilişkileri içermektedir (Uçkan, 2003: 47). Bu programın hedefi, vatandaş ve kuruluşlara iyi hizmet verebilmesi için devlet içerisinde var olan yasama ve yürütme organları, eyalet ve yerel yönetimler ve diğer devletlerle olan ilişkilerin daha uyumlu işleyebilmesinin temin edilmesidir (Şataf vd., 2014: 4). G2G uygulamalarında, kamu kurumlarının kendi aralarındaki işbirliği, eşgüdüm, bağlantı, bilgi ve belge akışında gerekli olan bir ağ ortamı bulunmaktadır. Devletin şeffaf hale gelebilmesinde ve kamu kurumları arasında bilgi bütünlüğünün sağlanmasında bu uygulamalar önemli olmaktadır. Kamu kurumları arasında işbirliğini sağlamak için ortak bir veri tabanının oluşturulması gerekmektedir ve böylelikle bu kurumlar birbirlerine entegre olabilmektedir (Kahraman, 2014: 30-31).

- **Devlet-Çalışan (G2E):** G2E, kamu çalışanları ile devlet kurumu arasındaki ilişkileri içeren bir hizmet grubudur (Tarhan, 2011: 39). Kamu çalışanlarının e-devlet modeline katkı yapması, e-devletin başarılı olmasını sağlayan önemli bir etkidir. Bu nedenle kamu çalışanlarının bilgi teknolojilerini kullanabilecek yetenek ve yetkiye sahip bireyler olmaları gerekmektedir (Güler & Döventaş, 2009: 29). Devletin kamu çalışanlarına sunduğu sosyal güvenlik işlemleri, işsizlik sigortası, pirim ve sosyal hakların takibi işlemleri bu grubun etkileşimine örnek teşkil etmektedir (Naralan, 2014: 31).

Tablo 3'te ise devletin vatandaş, iş dünyası, kamu ve çalışanlar ile e-devlette gerçekleştirdiği etkileşimlerin içeriğine ve avantajlarına yer verilmektedir.

Tablo 3. E-Devlette Etkileşim ve Avantajlar

	Etkileşim	Avantajlar
G2C	Bilgi verme Vergi Sağlık Eğitim Kültür	Alternatif dağıtım kanallarının kullanılması. Şahsileştirilmiş, hızlı ve kolay hizmetler. Açıklık. İşlem maliyetlerinin düşüklüğü.
G2B	Destek programları Tavsiye ve yol gösterme Düzenlemeler ve vergi	Hızlı ve etkili etkileşim Daha az bürokrasi İşlem maliyetlerinin düşüklüğü
G2G	Kamu kurumları arası iletişim Merkezi ve yerel yönetimler arası iletişim	Artan verimlilik Bilgi paylaşımının etkin olması Esnek çalışma ortamı
G2E	Elektronik satın alma	Artan verimlilik İşlem maliyetlerinin düşüklüğü

Kaynak: (Şataf, vd., 2014: 5).

3. Uygulamalı Literatür ve Metodoloji

E-devlet hakkında yapılan çalışmalar genel olarak, e-devletin gelişimi, e-devlet modelleri, e-devlette meydana gelen sorunlar ve çözüm önerileri, e-devletin neden olması gerektiği, dünya ve Türkiye’deki e-devlet uygulamalarının incelenmesi konularından oluşmaktadır. Bu kapsamda çalışmanın bu başlığı altında özellikle alan araştırması yapan ve anket yöntemini kullanan çalışmalara yer verilmeye çalışılmaktadır.

Çiçek vd.’nin (2007) yaptıkları çalışmada temel olarak vatandaşların e-devletten ve e-devlet hizmet sunumundan ne kadar faydalandıklarının tespit edilmesi hedeflenmektedir. Bu bağlamda, Isparta il merkezinde anket yapılarak veriler değerlendirilmektedir. Sonuç olarak belirlenen hipotezlerin büyük bölümü kabul edilmektedir. Çarıkçı’nın (2010) çalışmasında Isparta ilindeki vergi mükelleflerine anket uygulanmaktadır. Elde edilen verilere dayanarak e-devlet konusunda bilgi sahibi olma seviyesi yükseldikçe olumlu tutumların geliştiği sonucuna ulaşılmaktadır. Ayrıca tecrübeli çalışan ve altyapı eksikliği durumlarında şikayetlerin fazla olduğu da gözlemlenmektedir. Saraçbaşı’nın (2010) çalışmasında Malatya ilinde yaşayan vatandaşların e-devlet ile e-belediye uygulamalarına yönelik farkındalıkları incelenmektedir. Bu çalışmada anket formu kullanılarak farkındalık düzeyi ölçülmekte ve sonuçlar ayrıntılı bir şekilde yorumlanmaktadır. Efe & Yıldız’ın (2011) yapmış oldukları çalışmada Türkiye’deki e-devlet uygulamalarında ortaya çıkan sorunların Kars örneği üzerinden değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Araştırma Kars ilindeki kamu kurumlarını kapsamaktadır. Veri toplama aracı olarak anket yöntemi

seçilmektedir ve bu doğrultuda 12 kamu kurumunun yöneticisine anket yapılmaktadır. Anket sonuçlarına göre hukuki alt yapının, teknolojinin ve internet sitelerinin yeterli olmadığı, güven eksikliğinin ve finansal problemlerin temel sorunlar olduğu gözlemlenmektedir.

Akdoğan'ın (2011) çalışmasında ise vatandaşların e-devlet uygulamaları konusunda farkındalığının ölçülmesi hedeflenmektedir. Bu doğrultuda Isparta ili genelinde anket çalışması yapılmaktadır. Anket sonucunda katılımcıların e-devlet uygulamaları hakkındaki farkındalık seviyesinin düşük olduğu gözlemlenmektedir. Negiz'in (2011) çalışmasında Isparta belediyesinin internetten sunulan e-hizmetlerini vatandaşa tanıtmayı ve vatandaşların bu hizmetlerden ne kadar faydalandığı açıklanmaktadır. Bu kapsamda, araştırmada anket yöntemi kullanılmaktadır. Veriler ışığında Isparta ilinde belediyenin vermekte olduğu e-hizmetlerinin vatandaşlar tarafından yaygın olarak kullanılmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Taşpınar'ın (2012) çalışmasında e-devlet uygulamalarına olan güvenin ölçülmesi amaçlanarak bir alan araştırması yapılmaktadır. Konya ili genelinde yapılan anket çalışması ile elde edilen verilere dayanarak düşük güven eğilimi gözlemlenmektedir. Bununla birlikte, düşük güven eğilimine rağmen vatandaşların devlet baba algısının e-devlet ve uygulamalarına yönelik güven üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Naralan'ın (2014) çalışması, ülkemizde e-devletin nasıl algılandığı ile ilgili bir fikir sunmaktadır. Bu bağlamda hem Atatürk Üniversitesi'nde okuyan öğrenciler hem de o bölgede yaşamakta olan yetişkin bireyler ile anket çalışması yürütülmektedir. İki farklı gruba uygulanan anketler sonucunda elde edilen veriler analiz edilerek her bir gruba ait veriler ayrı ayrı değerlendirilmektedir. Bu çalışma ile hem öğrencilerin hem de yetişkinlerin e-devlet konusunda yeterli bir şekilde bilgilendirilmemiş oldukları tespit edilmektedir.

Fadhıl vd.'nin (2014) yaptıkları çalışmada Türkiye ve Irak'taki e-devlet uygulamalarının karşılaştırılması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda, her iki ülkedeki üniversite öğrencilerine anket uygulanmaktadır. Çalışmadan elde edilen temel bulgu, Türkiye'deki öğrencilerin Irak'taki öğrencilere kıyasla e-devlet uygulamasını bilme oranlarının anlamlı bir şekilde yüksek olduğudur. Şataf vd.'nin (2014) yaptıkları çalışmada akademik personelin e-devletten ne kadar faydalandıklarının gösterilmesi amaçlanmaktadır. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesindeki akademik personellere bir anket uygulanmakta ve değerlendirmeler yapılmaktadır. Zeren vd.'nin (2015) çalışmalarında müşteri odaklı bir kamu yönetiminin söz konusu olduğu günümüzde, Aydın ilinde bulunan bireylerin e-devlet hizmetlerine yönelik duyarlılık düzeylerinin ve e-devlet hizmetlerinden yararlanabilme durumlarının tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda, Aydın ilinde anket çalışması yapılarak

veriler değerlendirilmektedir. Vatandaşların e-devlet uygulamalarına katılmada istekli göründükleri ama bazı nedenlerden ötürü aktif bir katılımın olamadığı gözlemlenmektedir.

Çalışmada bilgi teknolojilerindeki gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan e-devlet uygulamalarının Kayseri ili sınırlarında ikamet etmekte olan vatandaşlara nasıl yansıdığının ve e-devlet kavramına dair vatandaşların algı ve bilgi seviyelerinin saptanması amacıyla analiz yapılmıştır. Dolayısıyla Kayseri’de bilgisayarın ve internetin kullanım durumlarıyla e-devleti bilme düzeyleri arasındaki ilişki, e-devlet bilgi düzeyiyle sosyo-ekonomik yapı özellikleri arasındaki ilişkiler de bu kapsamda ele alınmaktadır. Literatür çalışmasında bilgi toplumu, bilgi ve iletişim teknolojileri, bilgisayar, internet ve e-devlet konuları hakkında yazılmış olan kitap, dergi, makale, tez, kanun ve mevzuattan faydalanılmıştır. Araştırma için gerekli olan verilerin elde edilmesinde ise anket uygulaması kullanılmıştır. Araştırmanın evreni, Kayseri merkez nüfusunda yaşayan kişiler olmuştur. Dolayısıyla bu çalışmada örneklem seçimi, Kayseri ili sınırları içerisinde ikamet eden bireylerden yapılmıştır. Bu kapsamda Kayseri nüfusuna göre, www.surveysistem.com adresinden faydalanılarak örnek büyüklüğü, 1.358.980 nüfus %5 hata payı ile %95 güven aralığı seviyesinde 384 olarak hesaplanmıştır. Uygulanması gereken 384 anketin bir kısmının dönmeme ihtimaline karşı 450 anket uygulanmıştır ve dönen anket sayısı 410 olarak gerçekleşmiştir. Ankete katılan kişiler olasılıklı örneklem yönteminden katmanlı rastgele örneklem tekniği ile seçilerek ankete dahil edilmiştir.

Anket uygulaması hazırlanırken, Naralan (2014) Zeren vd. (2015) Saraçbaşı (2010) ve ayrıca www.turkiye.gov.tr ile www.shedai.net/e-devlet/index1.html adreslerinden faydalanılmaktadır. Bu çalışmada 13’ü e-devlet uygulamaları ile ilgili olmak üzere toplam 28 sorudan oluşan anket formu üç ana başlık altında değerlendirilmektedir. İlk bölüm, araştırmaya katılan bireylerin sosyo-ekonomik yapı özelliklerinin yer aldığı bölümdür. Bu bölümde; cinsiyet, yaş, eğitim durumu, meslek, aylık ortalama gelir ve ikamet edilen ilçe sorulmaktadır. İkinci bölüm olan bilgisayar ve internet kullanma düzeyleri kısmında; kişisel bilgisayar sahip olma durumu, bilgisayar kullanım seviyesi, internet kullanmayı bilme durumu, haftalık internet kullanımı, internet kullanım süresi gibi sorular yöneltilmektedir. Üçüncü bölüm ise e-devlet kavramının bilinirliğinin ölçüldüğü bölümdür. Bu bölümde ilk olarak katılımcıların e-devlet kavramı ve uygulamalarından haberdar olup olmadığı sorulmuştur. Katılımcıların cevabı “Evet” ise anketteki sorulara yanıt vermeye devam etmeleri; “Hayır” ise anketi sonlandırmaları istenilmektedir. Ankete devam eden katılımcılar bu son bölümde e-devlet kavramından haberdar şekli, algılara göre e-devlet tanımı, e-devlet uygulamalarını kullanma sıklığı, Türkiye’de

e-devletin gelişmesini engelleyen nedenler ve ayrıca e-devlet hizmetleri ile ilgili olan bazı ifadelerle katılım durumları da yöneltilmektedir. Anket formunda açık uçlu sorulara yer verilmemektedir. Kapalı uçlu sorulara ve üçlü Likert Ölçeği'ne göre hazırlanmış sorulara da yer verilmektedir. Bu bağlamda bu ölçeğin kullanıldığı sorulardaki ifadelerle katılma derecesine göre bir sıralama yapılmaktadır. Sıralama şu şekildedir: “Katılıyorum”, “Fikrim yok, kararsızım” ve “Katılmıyorum”. Ayrıca araştırmada anketin bireylere uygulanmasından önce güvenilirliğinin ölçülebilmesi ve anketteki soruların anlaşılabilirliğinin tespit edilmesi amacıyla anket, 20 kişi üzerinde uygulanmıştır. Bu kişilerden alınan değerlendirmeler ve öneriler ile anket tamamlanmış ve tam olarak uygulanmaya hazır hale getirilmiştir. Araştırmada elde edilen verilerin değerlendirilmesi amacıyla SPSS (Statistical Packages for the Social Sciences) 17.0 programından faydalanılmıştır. Araştırmada frekans ve yüzde dağılımlarına yer verilmiştir. Frekans dağılımı analizi kısaca “bir olayın kaç kere gözlemlendiğinin tespit edilmesi” şeklinde tanımlanmaktadır. Yüzde dağılımına göre ise frekans dağılımı ölçülen her bir olayın oranı yani “görece frekansı” belirlenmektedir (Taşpınar, 2012: 77). Bunun yanı sıra hipotezlerin test edilmesi amacıyla “Lojistik Regresyon Analizi” kullanılmıştır.

4. Değişkenlerin Analizi ve Dağılımı

Tablo 4’de katılımcıların sosyo-ekonomik yapı özelliklerine yani cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, mesleki durum, aylık ortalama gelir ve ikamet yerlerine göre, bilgisayar ve internet kullanma düzeylerine göre ve e-devlet kavramını bilme durumlarına yönelik istatistiki bilgilere yer verilmektedir. Tablo 5’de ise e-devlet kavramı ile ilgili olarak verilen ifadelerle katılma durumları belirtilmektedir.

Tablo 4. Değişkenlerin Dağılımı

Demografik Özellikler		Frekans N (410)	Yüz de	Bilgisayar ve İnternet Kullanma Düzeyleri		Frekans N (410)	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	214	52, 2	İnternet erişim amacı	Çevrimiçi haber okuma, bilgi edinme, araştırma	105	25,6
	Erkek	196	47, 8		Sosyal medya	107	26,1
Yaş	16-24 arası	110	26, 8		Çevrimiçi oyun, müzik, film, görüntü indirme veya oynatma	25	6,1
	25-34 arası	108	26, 3		Çevrimiçi işlemler	17	4,1
	35-44 arası	81	19, 8		E-devlet hizmetlerini kullanma	7	1,7
	45-54 arası	69	16, 8		Çevrimiçi mesajlaşma	45	11,0
	55-64 arası	25	6,1		Diğer	31	7,6

	65-74 arası	17	4,1		Hepsi	73	17,8
Eğitim durumu	İlkokul	55	13,4	Kamu kurumları ile yapacağı işlemlerde en fazla kullanılan yöntem	Kamu kurumuna şahsen giderek işlem yaparım	299	72,9
	Ortaokul	45	11,0		Kamu kurumuna gitmeden elektronik ortamda işlem gerçekleştiririm	111	27,1
	Lise	135	32,9	E-devlet kavramı ve uygulamaları ndan haberdar olma durumu	Evet	285	69,5
	Ön Lisans	28	6,8		Hayır	125	30,5
	Lisans	106	25,9				
	Yüksek Lisans	32	7,8	E-Devlet Kavramını Bilme		Frekans N (285)	Yüzde
	Doktora	9	2,2	E-devlet kavramından haberdar olma şekli	Kitle iletişim araçlarından öğrendim	58	20,4
Meslek	İşsiz	10	2,4		Sosyal medyadan öğrendim	43	15,1
	Ev Hanımı	60	14,6		Tanıdığım bir kişiden öğrendim	50	17,5
	Öğrenci	97	23,7		Kamu kurumlarından öğrendim	119	41,8
	Memur	70	17,1		Diğer	15	5,3
	İşçi	81	19,8	Algılanışına Göre E-Devlet Tanımı	Kamu kurumlarında bilgisayar kullanılmasıdır	15	5,3
	Serbest Meslek	31	7,6		Kamu kurumları arasındaki bilgi alışverişidir	26	9,1
	Emekli	25	6,1		Devletin elektronik ortamda hizmet vermesidir	204	71,6
	Diğer	36	8,8		Devletin kullanmakta olduğu iletişim sistemidir	26	9,1
Aylık ortalama gelir	1000 TL'den az	134	32,7		Fikrim yok	14	4,9
	1001-2000 TL	130	31,7	E-Devlet Üzerinden Hizmet Alabilmek İçin Kullanılan Kimlik Doğrulama Yöntemleri	E-devlet şifresi	200	70,2
	2001-3000 TL	88	21,5		Mobil imza	6	2,1
	3001 TL ve fazlası	58	14,1		Elektronik imza	7	2,5
	Akkışla	4	1,0		T.C. kimlik kartı	48	16,8
	Bünyan	9	2,2		İnternet bankacılığı	4	1,4
	Develi	12	2,9		Hepsi	20	7,0
	Felahiye	2	0,5		Daha az maliyetli oluyor	17	6,0
	Hacılar	24	5,9		Daha az vakit alıyor	53	18,6
	İncesu	11	2,7		Daha kolay oluyor	43	15,1

İkamet Yeri	Kocasinan	137	33, 4	Elektronik Ortamı Seçme Nedeni	Daha hızlı oluyor	56	19,6	
	Melikgazi	99	24, 1		Daha güvenilir	12	4,2	
	Özvatan	5	1,2		Her zaman ve her yerde işlemlerimi yapabiliyorum	52	18,2	
	Pınarbaşı	34	8,3		Diğer	5	1,8	
	Sarıoğlu	2	0,5		Hepsi	47	16,5	
	Sarız	9	2,2	E-devlet uygulamaları nı kullanma sıklığı	Sık sık	40	14,0	
	Talas	47	11, 5		Ara sıra	142	49,8	
	Tomarza	7	1,7		Nadiren	89	31,2	
	Yahyalı	7	1,7		Hiç kullanmıyorum	14	4,9	
Yeşilhisar	1	0,2	Maliye hizmetleri		50	17,5		
				Adliye hizmetleri	25	8,8		
Bilgisayar ve İnternet Kullanma Düzeyleri		Frekans N (410)	Yüz de	Elektronik ortamda en fazla aldıkları hizmet	Ödeme hizmetleri	69	24,2	
	Kişisel bilgisayar olma durumu	Evet	244		59, 5	Eğitim hizmetleri	52	18,2
	Hayır	166	40, 5		Sosyal güvenlik kurumu işlemleri	42	14,7	
Bilgisayar kullanım seviyesi	Kullanmıyorum	64	15, 6		Son 1 yıl içinde e-devlet hizmeti alma durumu	Sağlık hizmetleri	28	9,8
	Başlangıç seviyesinde	31	7,6			Diğer	19	6,7
		İdare eder	113	27, 6	Evet	221	77,5	
		İyi kullanıyorum	197	48, 0	Hayır	64	22,5	
	Kötü kullanıyorum	5	1,2	E-devlet hizmetlerine dair memnuniyetliikleri	Hiç memnun kalmadım	2	0,7	
İnternet kullanmayı bilme	Evet	386	94, 1		Biraz memnun kaldım	61	21,4	
	Hayır	24	5,9		Memnun kaldım	159	55,8	
Haftalık ortalama internet kullanımı (saat)	Hiç kullanmıyorum	32	7,8		Çok memnun kaldım	44	15,4	
	1-3 arası	85	20, 7	Fikrim yok	19	6,7		
	4-9 arası	59	14, 4	Türkiye’de kullandıkları e-devlet uygulamaları	Başbakanlık İletişim Merkezi Projesi	32	11,2	
	10-20 arası	70	17, 1		Merkezi Nüfus İdaresi Sistemi	27	9,5	
	21-39 arası	56	13, 7		Ulusal Yargı Ağı Projesi	29	10,2	
	40-59 arası	51	12, 4		Vergi İdaresi Otomasyon Projesi	64	22,5	
	60 ve üzeri	57	13, 9		Polis Bilgi Sistemi	23	8,1	
	2 yıldan az	84	20, 5	Diğer	110	38,6		

İnternet kullanım süresi	3-5 yıl arası	86	21,0	Türkiye'deki e-devlet uygulamaları nı değerlendirmeleri	Oldukça iyi ve yeterlidir	96	33,7
	6-9 yıl arası	106	25,9		Eskiye nazaran iyi ama yeterli değildir	117	41,1
	10 yıl ve fazlası	134	32,7		İşlevselliği yoktur	26	9,1
İnternet erişim alanı	Evden	76	18,5	Türkiye'deki e-devletin gelişmesini engelleyen nedenler	Uygulamalar yeterli değildir	46	16,1
	İş yerinden	40	9,8		Alışkanlıklarımız	136	47,7
	Okuldan	6	1,5		Çevrimiçi işlemlere duyulan güvensizlik	36	12,6
	Mobil cihazlardan	261	63,7		Mali yetersizlikler	11	3,9
	Diğer	27	6,6		Sayısal uçurum	102	35,8

Kaynak: Tarafımızca oluşturulmuştur.

Tablo 5. Katılımcıların E-Devlete Yönelik İfadelere Katılım Durumu

	İfadeler	Yargı			
		Katılıyorum	Fikrim yok, kararsızım	Katılmıyorum	
Türkiye'deki e-devlet hizmetleri ile ilgili olan ifadelere katılım durumu	Adam kayırma, torpil ve rüşveti azaltmaktadır.	207	41	37	F
		72,6	14,4	13,0	Y
	Maliyeti azaltmaktadır.	237	32	16	F
		83,2	11,2	5,6	Y
	Mesai saatlerine bağımlı olmadan her zaman hizmet verebilmektedir.	260	19	6	F
		91,2	6,7	2,1	Y
	Zaman tasarrufu sağlamaktadır.	262	17	6	F
		91,9	6,0	2,1	Y
	Bürokrasiyi azaltır.	187	66	32	F
		65,6	23,2	11,2	Y
	Şeffaf ve hesap verebilir bir kamu yönetimini sağlamaktadır.	179	74	32	F
		62,8	26,0	11,2	Y
	Etkili, verimli, kaliteli ve hızlı hizmet sunmaktadır.	215	51	19	F
		75,4	17,9	6,7	Y
	Vatandaşların aynı bilgiyi birçok kez farklı kurumlara bildirmesini engellemektedir.	169	74	42	F
		59,3	26,0	14,7	Y
	Hizmete erişim güçlüğü vardır.	56	70	159	F
		19,6	24,6	55,8	Y
	Hizmet erişim sistemi karışıktır.	37	77	171	F
		13,0	27,0	60,0	Y
	Şahsi etkileşim, temas veya soru sorma imkanını ortadan kaldırır.	180	46	59	F
		63,2	16,1	20,7	Y
	Güvensizlik oluşturur.	30	77	178	F
		10,5	27,0	62,5	Y
	Sadece eğitimli kişilerin kullanabileceği bir hizmettir.	73	82	130	F
		25,6	28,8	45,6	Y
	Zaman kazandım.	264	14	7	F
		92,6	4,9	2,5	Y

E-devlet uygulamaları gelecekteki uygulamalar ile karşılaştırma konusundaki görüşlere katılma durumu	Daha az harcama yaptım, daha az sıra bekledim.	257	22	6	F
		90,2	7,7	2,1	Y
	Devlet dairesine gitmeden işlerimi hallettim.	233	35	17	F
		81,8	12,3	6,0	Y
	Hizmet erişimi daha kolay kontrol edebildim.	195	66	24	F
		68,4	23,2	8,4	Y
	İnternet yoluyla hizmet almak kamu kurumlarına olan güvenimi arttırdı.	170	72	43	F
		59,6	25,3	15,1	Y

Kaynak: Tarafımızca oluşturulmuştur. Frekans değeri N 285 olarak belirlenmiştir.

Araştırmaya katılan toplam 410 vatandaşın cinsiyete göre dağılımları incelendiğinde; kadınların %52,2'lik, erkeklerin ise %47,8'lik bir orana sahip olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaşa göre dağılımları incelendiğinde; toplam 410 katılımcıdan 16-24 yaş aralığında 110 kişi, 25-34 yaş aralığında 108 kişi, 35-44 yaş aralığında 81 kişi, 45-54 yaş aralığında 69 kişi, 55-64 yaş aralığında 25 kişi ve 65-74 yaş aralığında ise 17 kişinin bulunduğu görülmektedir. Katılımcılar arasındaki sayıca en büyük grup 16-24 yaş aralığındakilerdir. Bu yaş grubundaki bireylerin internet ve bilgisayar kullanımına yatkın olduğu düşünüldüğünde; katılımcıların yaş dağılımının araştırmaya hizmet edecek bir niteliğe sahip olduğunu söylenebilmektedir. Ankete katılanların eğitim düzeyine göre dağılımları incelendiğinde; %13,4'ü İlkokul, %11'i Ortaokul, %32,9 Lise, %6,8 Ön Lisans, %25,9 Lisans, %7,8 Yüksek Lisans ve %2,22'sinin Doktora düzeyinde olduğu görülmektedir. En yoğun grubu %32,9'luk oranla lise düzeyinde eğitim alan grup oluşturmaktadır. Bu durum ise, kısmen de olsa e-devlet konusunda bilgi sahibi olan, bilgisayar ve internet kullanımını bilen kişilerin ankete katılmak istemesi ile ilişkilendirilebilmektedir. Dolayısıyla katılımcıların eğitim düzeyinin genel olarak yüksek olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Araştırmaya katılanlar meslek durumu açısından değerlendirildiğinde ise, en yoğun grubu %23,7 oranı ile öğrencilerin oluşturduğu gözlemlenmektedir. Katılımcıların aylık ortalama gelire göre dağılımları ele alındığında en yoğun grubu %32,7'lik oranla 1000 TL'den az gelire sahip olan grup oluşturmaktadır. Katılımcılar kendilerine ait bilgisayara sahip olup olmadıklarına ilişkin soruya, %59,5'lik oran ile "evet" yanıtı vermektedir. Katılımcıların %40,5'i ise kişisel bilgisayara sahip olmadığını ifade etmektedir. Katılımcıların bilgisayar kullanım seviyesine ilişkin dağılımı incelendiğinde; "Kullanmıyorum" yanıtı verenler 64 kişi; "Başlangıç seviyesinde" yanıtı verenler oranla 31 kişi; "İdare eder" yanıtı verenler 113 kişi; "İyi kullanıyorum" yanıtı verenler 197 kişi ve "Kötü kullanıyorum" yanıtı verenler 5 kişidir. Bu durum ise, anketin daha çok bilgisayar kullanımı noktasında bilgili kişiler arasında uygulanarak daha anlamlı bir sonuç

çıkartılma amacıyla ilişkilendirilip; günümüz şartlarında bilgisayar kullanmayı bilmenin zorunlu bir ihtiyaç haline gelmesi ile açıklanabilmektedir. Katılımcıların internet kullanmayı bilme durumları irdelendiğinde; %94,1'inin bildiği gözlenmektedir. Katılımcıların haftalık ortalama internet kullanım (saat) durumu incelendiğinde; “Hiç kullanmıyorum” yanıtını veren 32 kişi %7,8'lik orana sahiptir. Haftalık internet kullanımı en yoğun olan grubunu ise 85 kişi ve %20,7'lik bir oranla 1-3 saat aralığındakiler oluşturmaktadır. Bununla birlikte, katılımcıların %20,5'i interneti iki yıldan az bir süredir kullandığını belirtirken; sadece %32,7'lik bir kısmı interneti 10 yıl ve daha uzun yıllardır kullanmaktadır. Katılımcıların internete erişim alanlarına göre dağılımı incelendiğinde; evden bağlandığını belirtenler %18,5'lik bir paya sahipken; iş yerinden internete bağlandığını ifade edenlerin oranı %9,8; okuldan bağlandığını belirtenlerin oranı %1,5; diğer yerlerden bağlandığını ifade edenler ise %6,6 olarak tespit edilmektedir. Ayrıca %63,7'lik bir orana sahip olan 261 katılımcı da internete daha çok mobil cihazlardan eriştiğini ifade etmektedir. Katılımcıların internete erişim amacına ilişkin verilere göre; katılımcıların %26,1'i Sosyal medya (facebook, twitter vs) amacıyla interneti kullandığını belirtmektedir. Diğerlerine kıyasla bu amacın daha yüksek orana sahip olmasını katılımcıların sosyal medyaya yönelik olarak günden güne artan ilgileri ile ilişkilendirilmektedir. Ayrıca paylaşım siteleri aracılığıyla düşüncelerini iletebilme fırsatlarının olması bu yolla iletişimi önemli hale getirmiştir denilebilmektedir. Katılımcıların kamu kurumları ile yapacağı işlemlerde en fazla kullandığı yöntem incelendiğinde; katılımcıların %27,1'i kamu kurumlarına gitmeden elektronik ortamda işlem gerçekleştirmeyi tercih ettiğini belirtirken; %72,9'u kamu kurumlarına şahsen giderek işlem yapacağını belirtmektedir.

Tabloya göre katılımcıların e-devlet kavramı ve uygulamalarından haberdar olma oranı %69,5'tir. Bu bağlamda katılımcıların %30,5'inin ise e-devlet kavramı ve uygulamalarından haberdar olmadığı görülmektedir. Bu doğrultuda e-devlet kavramı ve uygulamalarından haberdar olmadığını belirten 125 katılımcı anketi bu kısımdan itibaren sonlandırmıştır. Katılımcıların e-devlet kavramından haberdar olma şekline göre dağılımı incelendiğinde; kitle iletişim araçlarından öğrenenlerin oranı %20,4, sosyal medyadan öğrenenlerin oranı ise %15,1, tanıdığı bir kişiden öğrenenlerin oranı %17,5, kamu kurumlarından öğrenenlerin oranı %41,8 ve diğer şekilde öğrenenlerin oranı da %5,3'tür. Verilerden de görüldüğü üzere katılımcıların e-devleti daha çok kamu kurumlarından öğrenmektedir. Katılımcıların algılarına göre e-devlet tanımına ilişkin dağılımı incelendiğinde; %71,6'lik orana sahip olan 204 kişi “Devletin elektronik ortamda hizmet vermesidir” yanıtını vermişlerdir. Ayrıca e-devlet kavramından haberdar olmasına rağmen “Fikrim yok” yanıtını işaretleyen

14 kişi olduğu tespit edilmektedir. Katılımcıların e-devlet üzerinden hizmet alabilmek için kullanılan kimlik doğrulama yöntemlerine göre dağılımı incelendiğinde; en fazla kullanılan yöntem %70,2’lik bir oran ile e-devlet şifresidir. Katılımcıların elektronik ortamı seçme nedenine göre dağılımı incelendiğinde; “Daha hızlı oluyor” cevabını 56 kişi vermektedir. Bunu 53 kişi ile “Daha az vakit alıyor” ve 52 kişi ile “Her zaman ve her yerde işlemlerimi yapabiliyorum” yanıtları takip etmektedir. Katılımcıların e-devlet uygulamalarını kullanma sıklığına göre dağılımına bakılacak olursa; sık sık kullanan 40 kişi, ara sıra kullanan 142 kişi, nadiren kullanan 89 kişi ve hiç kullanmayan 14 kişidir. Tablodaki verilere göre katılımcıların elektronik ortamdan en fazla aldıkları hizmetler; %24,2’lik bir orana sahip olan ödeme hizmetleri (borç, fatura ödeme) iken; en az alınan hizmetler ise %6,7’lik oran ile diğerk grubu olduğu görölmektedir. En fazla alınan ikinci hizmet grubu ise %18,2’lik oranı ile eğitim hizmetleridir. Bu bağlamda bu durum katılımcıların en çok öğrenci grubundan oluşması ile ilişkilendirilebilmektedir. Yine anket sonuçlarına göre katılımcıların %72,6’sı e-devletin adam kayırma, torpil ve rüşveti azaltacağını, %83,2’si kamu kurumlarındaki işlemlerin maliyetlerinin azalacağını, %91,2’si e-devletin mesai saatlerine bağımlı olmadan her zaman hizmet verebileceğini, %91,9’u e-devletin zaman tasarrufu sağlayacağını, %65,6’sı e-devletin bürokrasiyi azaltacağını, %62,8’i şeffaf ve hesap verebilir bir kamu yönetimini sağlayacağını, %59,3’ü e-devletin vatandaşların aynı bilgiyi birçok kez farklı kurumlara bildirmesini engelleyeceğini ifade etmektedir. Ayrıca katılımcıların %55,8’i e-devlete erişim güçlüğü olmadığını, %60’ı e-devlet hizmet erişim sisteminin karışık olmadığını, %63,2’si e-devletin şahsi etkileşim, temas veya soru sorma imkanını ortadan kaldırdığını, %62,5’i e-devletin güvensizlik oluşturmadığını, %45,6’sı ise e-devletin sadece eğitimli kişilerin kullanabileceği bir hizmet olmadığını ifade etmektedir. Bununla birlikte, katılımcıların son 1 yıl içinde e-devlet hizmeti alanların oranı %77,5 iken almayanların oranı %22,5’tir. Katılımcıların almış olduğu e-devlet hizmetlerine dair memnuniyetliklerine ilişkin dağılıma göre; memnun kalan grup %55,8’lik bir oranda iken; hiç memnun kalmayan grup ise % 0,7’lik bir orandadır. Katılımcıların memnuniyetlik düzeyinin yüksek olduğu söylenebilmektedir. E-devlet uygulamalarıyla geleneksel uygulamaların karşılaştırılması incelendiğinde; katılımcıların %92,6’sı e-devlet ile zaman kazandığını, %90,2’si e-devlet ile daha az harcama yaptığını ve daha az sıra beklediğini, %81,8’i e-devlet ile devlet dairesine gitmeden işlerini hallettiğini, %68,4’ü e-devlet ile hizmet erişimini daha kolay kontrol edebildiğini ve %59,6’sı da internet yoluyla hizmet almanın kamu kurumlarına olan güvenini artırdığını belirtmektedir. Katılımcıların ülkemizde kullandıkları e-devlet uygulamalarına göre dağılımı incelendiğinde; katılımcıların %8,1’i Polis Bilgi Sistemini (POLNET),

%9,5'i Merkezi Nüfus İdaresi Sistemini (MERNİS), %10,2'si Ulusal Yargı Ağı Projesini (UYAP), %11,2'si Başbakanlık İletişim Merkezi Projesini (BİMER), %22,5'i Vergi İdaresi Otomasyon Projesini (VEDOP) ve %38,6'sı da bunların dışında kalan e-devlet uygulamalarını kullanmakta olduğunu ifade etmektedir. Türkiye'deki e-devlet uygulamalarını değerlendirmelerine ilişkin dağılım verilmektedir. Tabloya bakıldığında; katılımcıların %41,1'i e-devletin eskiye nazaran iyi ama yeterli olmadığı, %33,7'si e-devletin oldukça iyi ve yeterli olduğu, %16,1'i e-devlet uygulamalarının yeterli olmadığı ve son olarak %9,1'i e-devlet uygulamalarının işlevselliğinin olmadığı görüşüne katılım göstermektedir. Sonuçlardan yola çıkarak çoğunlukla katılımcıların e-devlet uygulamalarından memnun olduğu söylenebilmektedir. katılımcıların Türkiye'deki e-devletin gelişmesini engelleyen nedenlere ilişkin dağılımı incelendiğinde; katılımcıların %47,7'si sebep olarak alışkanlıklarından vazgeçmek istemediğini gösterirken %35,8'i sebebin sayısal uçurumdan kaynaklandığını belirtmektedir. Ayrıca katılımcıların %12,6'sı çevrimiçi işlemlere duyulan güvensizliğin ve %3,9'u mali yetersizliklerin engel olduğunu ifade etmektedir.

5. Hipotezlerin Test Edilmesi

Çalışmanın bu başlığı altında Tablo 6'da kurulan hipotezler test edilip yorumlanmaktadır.

Tablo 6. Araştırmanın Hipotezleri

H ₀₁	Sosyo-ekonomik yapının "Bilgisayar kullanım seviyesi" üzerinde bir etkisi vardır.
H ₀₂	Sosyo-ekonomik yapının "İnternet kullanmayı bilme durumu" üzerinde bir etkisi vardır.
H ₀₃	Sosyo-ekonomik yapının "E-devlet kavramı ve uygulamalarından haberdar olma" üzerinde bir etkisi vardır.

Kaynak: Tarafımızca oluşturulmuştur. Anlamlılık düzeyleri: *p<.05, **p<.01, ***p<.001

Tablo 7'de araştırmada kurulan hipotezlere ilişkin lojistik regresyon analizi sonuçlarına yer verilmektedir.

Tablo 7. Hipotezlere İlişkin Lojistik Regresyon Analizi Sonuçları

	Bilgisayar Kullanım Seviyesini Ölçen Sıralı Lojistik Regresyon Modeli (H ₀₁)	İnternet Kullanmayı Bilme Durumunu Ölçen Lojistik Regresyon Modeli (H ₀₂)	E-Devlet Kavramı ve Uygulamalarından Haberdar Olmayı Ölçen Lojistik Regresyon Modeli (H ₀₃)

		Katsayılar	Katsayılar	Göreceli olasılıksal oran	Katsayılar	Göreceli olasılıksal oran
Yaş		-0.53 (0.11)***	-0.48 (0.26)	0.61	-0.31 (0.14)	0.96
Cinsiyet		-0.81 (0.25)**	0.62 (1.13)	0.53	-0.14 (0.30)	1.01
Eğitim (Ref: İlkokul)	Ortaokul	0.45 (0.44)	0.10 (0.78)	1.10	-0.24 (0.49)	0.78
	Lise	1.56 (0.39)***	1.43 (0.93)	4.19	0.93 (0.45)	2.55
	Ön Lisans	1.77 (0.54)**	-	-	2.04 (0.73)**	7.72
	Lisans	1.56 (0.46)**	-	-	1.90 (0.56)**	6.72
	Yüksek Lisans	3.27 (0.64)***	-	-	3.55 (1.14)**	35.09
	Doktora	3.69 (1.03)***	-	-	-	-
Meslek (Ref: İşsiz)	Ev Hanımı	-0.35 (0.73)	-1.56 (1.74)	0.20	-1.97 (1.18)	0.13
	Öğrenci	0.36 (0.70)	-	-	-2.04 (1.64)	0.12
	Memur	0.64 (0.78)	-	-	-0.17 (1.30)	0.84
	İşçi	-0.83 (0.73)	0.16 (1.44)	1.17	-0.58 (1.18)	0.55
	Serbest Meslek	-0.44 (0.81)	-	-	0.59 (1.37)	1.80
	Emekli	0.21 (0.81)	-0.52 (1.64)	0.59	-0.63 (1.30)	0.52
	Diğer	0.97 (0.82)	-	-	-0.78 (1.27)	0.45
Gelir		0.28 (0.16)	0.28 (0.47)	1.32	-0.04 (0.19)	0.95
İkamet Yeri (Ref: Talas)	Akkışla	-0.74 (1.15)	-1.54 (1.94)	0.21	0.55 (1.17)	1.74
	Bünyan	1.20 (0.77)	-0.08 (1.70)	0.91	0.66 (0.84)	1.93
	Develi	0.82 (0.68)	-0.70 (1.69)	0.49	-0.58 (0.78)	0.55
	Felahiye	-1.14 (1.54)	-	-	0.25 (1.68)	1.28
	Hacılar	0.46 (0.51)	-0.99 (1.42)	0.36	0.25 (0.62)	1.29
	İncesu	0.39 (0.72)	-3.15 (1.69)	0.04	-0.12 (0.82)	0.88
	Kocasinan	0.20 (0.38)	0.21 (1.33)	1.24	-0.02 (0.44)	0.97
	Melikgazi	0.58 (0.40)	-1.18 (1.37)	0.30	0.27 (0.45)	1.32
	Özvatan	-1.15 (1.07)	-2.16 (1.87)	0.11	-0.50 (1.07)	0.60
	Pınarbaşı	0.88 (0.51)	-0.80 (1.44)	0.44	0.36 (0.58)	1.44
	Sarıoğlan	1.35 (1.23)	-	-	-	-
	Sarız	1.32 (0.87)	-	-	-	-
	Tomarza	0.49 (0.91)	-	-	0.62 (1.22)	1.87
	Yahyalı	1.51 (0.83)	-	-	1.53 (1.27)	4.64
	Yeşilhisar	4.49 (2.96)	-	-	-	-
Sabit Katsayı			5.00 (3.37)		0.87 (1.41)	

Kaynak: Tarafımızca oluşturulmuştur. Anlamlılık düzeyleri: *p<.05, **p<.01, ***p<.001

Tablo 7’den görüleceği üzere internet kullanmayı bilme değişkeni hiçbir sosyoekonomik kategori için diğerlerinden farklı değildir. Yani internet kullanmayı bilme örneklemimiz içindeki farklı sosyo-ekonomik altyapılardan gelen bireyler arasında benzer şekildedir. Bununla birlikte, özellikle ön lisans ve üzeri kategorilerde eğitim görmüş olmak bireyleri ilköğretim seviyesinde eğitim görmüş olan bireylerden e-devlet kavramı ve

uygulamalar ile ilgili istatistiki anlamda önemli derecede bilgi düzeyi yüksek hale getirmektedir. Daha detaylı bakacak olursak ön lisans mezunu bir katılımcının e-devlet kavram ve uygulamalarından haberdar olma olasılığı ilkokul mezunu bir katılımcının bu kavram ve uygulamalardan haberdar olma olasılığından 7.72 kat daha fazladır. Benzer şekilde lisans mezunu bir katılımcının bu kavram ve uygulamalardan haberdar olma olasılığı ilkokul mezunu bir kullanıcının bu kavram ve uygulamalardan haberdar olma olasılığından 6.72 kat daha fazladır. Bu oran yüksek lisans ve ilkokul mezunu kullanıcılar arasında ise 35 katı geçmektedir.

Sonuç

İçinde bulunduğumuz bilgi toplumunda sınırlar ortadan kalkmakta ve hemen her yere ulaşılması mümkün olabilmektedir. Hızlı değişim yaşanan bu dünyada devletlerin güçlerini muhafaza edebilmeleri ya da arttırabilmeleri bilgi ve iletişim teknolojileri bakımından ne düzeyde oldukları ve bu teknolojileri iyi kullanabilmeleri ile ilişkilidir. Bu doğrultuda devletlerin bu teknolojileri kendi kamu yönetim yapısı ile bütünleştirerek yeni kamu sistemlerini meydana getirmeleri gerekmektedir. Nihayetinde devletlerin geleneksel devlet yapısından e-devlet yapısına geçişi söz konusu olacaktır. E-devlet, geleneksel devlet yapısına rakip olmamış; tam tersine geleneksel devlet yapısında üretilmekte olan mal ve hizmetlerin vatandaşlara aktarma noktasındaki değişikliği öngören bir olgudur. E-devlet kısaca devletin bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla elektronik ortamda hizmet vermesi şeklinde tanımlanmaktadır. Geleneksel kamu yönetiminden daha hızlı, etkin, açık ve şeffaf olan e-devlet, kamu hizmet sunumunda önem arz etmektedir. Vatandaşların e-devlet ile ilgili algıları ileride yapılacak olan e-devlet çalışmalarında önemli olacaktır. E-devletin iyi bir şekilde işlemesi kamu çalışanlarının ve vatandaşların e-devleti doğru algılamasına ve kullanmasına bağlı olmaktadır. Bunun için ise vatandaşların ve çalışanların yeterli eğitim seviyesine erişmiş olmaları gerekmektedir. Bilişim teknolojilerini kullanamayan çalışanlara hizmet içi eğitim verilmesi gerekmektedir. Ayrıca bu eğitimin çalışanlar için bir zorunluluk olmadığı; aksine ihtiyaç olduğu benimsenmelidir. E-devletin gelişim göstermesinde toplumun vereceği destek önemlidir. Bu desteğin olabilmesi sayısal uçurumun düşük olmasına ve hemen her seviyedeki bireylerin bilgi ve iletişim teknolojilerine erişebilmesine bağlıdır. Toplumun hazır olmaması demek, e-devlet ve uygulamalarının yeteri kadar kullanılamayacak ve arzulanen faydaların sağlanamayacak olması demektir. Lojistik regresyon analizi sonucunda yaş, cinsiyet ve eğitim değişkenlerinin bilgisayar kullanım seviyesi üzerinde istatistiki anlamda önemli bir etkiye sahip olduğu fakat gelir ve ikamet ilçesinin etki yapmadığı gözlemlenmiştir. Farklı sosyo-ekonomik altyapılardan gelen bireyler arasında internet

kullanmayı bilme durumlarının benzerlik gösterdiği gözlemlenmiştir. Eğitim değişkenin e-devlet kavramı ve uygulamalarından haberdar olma durumu üzerinde bir etkiye sahip olduğu gözlemlenmiştir. Her devletin sosyal yapısı farklılık göstermektedir. Bu yüzden Türkiye'nin söz konusu bu durumla ilgili politikalar üretmesi gerekmektedir. Aksi halde uluslararası alanlarda belirleyici bir rolünün olması söz konusu olamayacaktır. Başarılı e-devlet hizmetleri başka devletlerdeki e- devlet hizmetleri ile karşılaştırılmalıdır. Kamu kurumlarında e-devlet olgusunun daha anlaşılabilir olması ve daha hızlı benimsenip işlem yapabilme düzeyine erişebilmesi için e-liderler bu konuda çalışmalar yapmalıdır. Ayrıca e-devlet projelerinin uygulanması ile ilgili çalışmalarında siyasal parti ve grupların uzun vadeli siyasi kararlılık ve liderlik bilincini gösterebilmelidir. Ayrıca bu süreçte unutulmaması gereken ve önem arz eden bir de vatandaş boyutu vardır. Bireylerin e-devlet uygulamalarından faydalanması ve uygulamaları algılama düzeyi e-devletin ne derece başarı gösterdiğinin ölçüsü olacaktır. Bu nedenle, e-devlet uygulamalarının odak noktası vatandaş olmalıdır. E-devlet vatandaşların beklenti ve taleplerini yansıtabilmelidir. Bilgi ve iletişim teknolojisi imkanlarının toplumun her kesiminde eşit olarak dağıtılmasına önem verilmeli ve “sayısal uçurum” yaratılmamalıdır. Bu bağlamda dar gelire sahip olan kesimlerin eğitim kurumları, kütüphaneler ve düşük fiyatlı bağlantılar aracılığıyla elektronik ortama erişimi sağlanmalıdır. Ayrıca bilgi ve iletişim teknolojilerine yönelik ayrı bir bütçe oluşturulmalıdır. E-devlet hizmetlerinden haberdar olmayan ve yüz yüze görüşmeyi tercih eden vatandaşlar hala bulunmaktadır. Bu vatandaşlara yönelik olarak tanıtım ve bilgilendirme çalışmaları yürütülmelidir. E-devlet hizmetlerine erişimin kolay ve hızlı olması için çalışmalar yapılmalıdır. Ayrıca bilgi ve iletişim teknolojilerinin yanı sıra e-devlet okuryazarlığın da artırılması sağlanmalıdır. E-devlet hizmetlerinden haberdar olup şahsi bilgilerini bu ortamda paylaşmak istemeyen ya da buradan elde edilen bilgilerin doğruluğunu daha sonradan ispat edemeyeceğini düşünen kullanıcılara yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Bu bağlamda bilgi güvenliği ve şahsi bilgilerin muhafaza edilmesi amacıyla yürütülecek çalışmalar ile kullanıcıların e-devlet hizmetlerine yönelik olan güvenleri artırılmalıdır.

Kaynakça

- AKDOĞAN, H. (2011). *Vatandaşların Farkındalığı Açısından E-Devlet Uygulamaları: Isparta Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- ALMARABEH, T. & ABUALI, A. (2010). “A General Framework for E-Government: Definition Maturity Challenges, Opportunities, and Success.” *European Journal of Scientific Research*, 39(1): 29-42.

- BAŞTAN, S. & GÖKBUNAR, R. (2004). “Kamu Hizmetlerinin Sunumunda E-Devletle İlgili Yeni Gelişmeler: Tümlleşik E-Devlet Sistemlerine Doğru.” *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1): 71-89.
- BHATNAGAR, S. (2009). *Unlocking E-Government Potential: Concepts*. New Delhi: Sage Publications.
- ÇARIKÇI, O. (2010). “Türkiye’de E-Devlet Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma.” *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12: 95-122.
- ÇELİKKOL, Ö. (2008). *Kamu Yönetiminde E-Devlet Yapılanması ve Türkiye İçin E-Devlet Model Önerisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- ÇİÇEK, S., ÇİÇEK, H. & ÇİÇEK, U. (2007). “Kamu Hizmetlerinin Etkinliğinde E-Devlet Kullanımı ve Beklentileri”, 22. Türkiye Maliye Sempozyumu, 9-13 Mayıs, Antalya.
- ÇUKURÇAYIR, M. A. & ÇELEBİ, E. (2009). “Bilgi Toplumu ve E-Devletleşme Sürecinde Türkiye.” *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9): 59-82.
- EFE, H. & YILDIZ, S. (2011). “Türkiye’de E-Devlet Uygulamalarının Sorunları: Kars Örneği”, Uluslararası 9. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, 23-25 Haziran, Saraybosna.
- EFENDİOĞLU, A. & SEZGİN, E. (2007). “E-Devlet Uygulamalarında Bilgi ve Paylaşım Güvenliği.” *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2): 219-236.
- ELMAGAMIRD, A. K. & MCIVER, W.J. (2001). “The Ongoing March Toward Digital Government.” *Computer*, 34(2): 32-38.
- ERDEM, E. (2014). “[E-Devlet Uygulamaları Açısından Türkiye İncelemesi ve Bir Model Önerisi](#).” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(33): 734-746.
- ERYILMAZ, B. (2011). *Kamu Yönetimi: Düşünceler, Yapılar, Fonksiyonlar, Politikalar*. Ankara: Okutman Yayıncılık.
- FADHIL, W. M., SÖKMEN, A. & EKMEKÇİOĞLU, E. B. (2014). “Geleneksel Devlet Anlayışından E-Devlete: Türkiye ve Irak E-Devlet Algısı Karşılaştırması.” *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 7(3): 21-32.
- FANG, Z. (2002). “E-Government in Digital Era: Concept, Practice and Development.” *International Journal of The Computer, The Internet and Management*, 10(2): 1-22.

- GÜLER, M. & DÖVENTAŞ, E. (2009). “Elektronik Devletten (E-Devlet) Mobil Devlete (M-Devlet) Geçişte Türkiye’de Yerel Yönetim Uygulamaları.” *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1): 25-48.
- HALCHIN, L. E. (2004). “Electronic Government: Government Capability and Terrorist Resource.” *Government Information Quarterly*, 21(4): 406-419.
- İNCE, N. M. (2001). *Elektronik Devlet: Kamu Hizmetlerinin Sunulmasında Yeni İmkanlar*. Ankara: DPT Yayınları.
- JAEGER, P. T. (2003). “The Endless Wire: E-Government As Global Phenomenon.”, *Government Information Quarterly*, 20(4): 323-331.
- KAHRAMAN, H. (2014). *E-Devlet Kavramı ve Uygulamaları: Emniyet Teşkilatı Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- KARBUZ, H. (2003). *Yerel Yönetimler ve Bilgi Teknolojileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- KURAN, N. H. (2005). *Türkiye İçin E-Devlet Modeli Analiz ve Model Önerisi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- LAYNE, K. & LEE, J. (2001). “Developing Fully Functional E-Government: A Four Stage Model.” *Government Information Quarterly*, 18(2): 122-136.
- MARAŞ, G. (2011). “Kamu Yönetimlerinde E-Devlet ve E-Demokrasi İlişkisi.” *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 37: 121-144.
- NARALAN, A. (2014). *E-Devlet ve Algılanışı Üzerine Bir Araştırma*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- NEGİZ, N. (2015). “Elektronik Dönüşüm Karşısında Vatandaş Deneyimi: Isparta Belediyesi İncelemesi.” *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 15(21): 499-534.
- ODABAŞ, Ç. (2004). “Stratejik Yönetim ve E-Devlet.” *Sayıştay Dergisi*, 55: 83-93.
- PALVIA, S. C. J. & SHARMA, S. S. (2007). “E-Government and E-Governance: Definitions/Domain Framework and Status Around The World”, 5th International Conference on E-Governance, 28-30 December, India.

- SARAÇBAŞI, Y. (2010). *Türkiye’de E-belediyeçilik Uygulamalarında Belediye Vatandaş İlişkisi: Malatya Belediyesi Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- SAĞIROĞLU, Ş. & ALKAN, M. (2007). *Elektronik İmza ve Uygulamaları*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- SEVİNÇ, İ. & ŞAHİN, A. (2013). “Kamu Çalışanlarının E-devlet Uygulamalarında Karşılaştıkları Sorunların Belirlenmesine Yönelik Karaman İlinde Bir Araştırma.” *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2): 197-212.
- ŞATAF, C., ÇİÇEK, H. G. & DİKMEN, S. (2014). “Kamu Hizmetlerinin Sunulmasında E-Devlet Uygulamalarının Toplumsal Algı Düzeyi Üzerine Ampirik bir Çalışma.” *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 9(1): 1-14.
- TARHAN, A. (2011). *Kamu Yönetiminde Halkla İlişkiler ve E-Devlet*, Konya: Palet Yayınları.
- TAŞPINAR, Ş. (2012). *E-Devlet Güven İlişkisi Üzerine Bir Alan Araştırması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- UÇAR SEVER, A. (2010). *Kamu Yönetiminde E-Devlet Modeli: Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü Örneği*, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü, Ankara.
- UÇKAN, Ö. (2003). *E-Devlet, E-Demokrasi ve Türkiye: Kamu Yönetiminin Yeniden Yapılanması İçin Strateji ve Politikalar-I*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- WHITSON, T. L. & DAVIS, L. (2001). “Best Practices in Electronic Government: Comprehensive Electronic Information Dissemination for Science and Technology.” *Government Information Quarterly*, 18(2): 79-91.
- www.surveysistem.com
- www.turkiye.gov.tr
- www.shedai.net/e-devlet/index1.html
- YILDIRIR, H. & KARAKURT, E. (2004).” E-Devlet ve Uygulamaları.” *İş, Güç: Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 6(1): 1-5.
- YILMAZ, Ş. (2005). “Bilgi Yönetimine Giden Yol: E-Türkiye Sürecinde Elektronik Belge Yönetiminin Önemi ve Mevcut Durum Çalışmaları”,

Bilgi Hizmetlerinin Organizasyonu ve Pazarlanması Konferansı, 22 Eylül, İstanbul.

ZEREN, H. E., SEBETCİ, Ö. & KOÇAK, Y. (2015). “E-Devlet ve E-Belediye Hizmetleri Çerçevesinde Aydın Halkının Katılma Duyarlılığının Ölçülmesi” *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(9): 249-268.

▪ **MEDYA ve İLETİŞİM**

SIYASAL PROPAGANDA DA KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARINDAN SOSYAL MEDYAYA *Political Propaganda, from Mass Media to Social Media*

Fadime DİLBER*

1.GİRİŞ

Siyaset, toplumdaki değerlerin paylaşımında çatışma, mücadele ve asıl olarak da iktidarı ele geçirme ve onu kullanmaktır (Kapani, 2008: 17). Bu bağlamda, toplumsal yaşamda çatışma, uzlaşma ve iktidar mücadelesinin iletişimsel bir yapıda olduğu ve dolayısıyla, iletişimin siyasetle tarihsel bir paralellik gösterdiği ileri sürülebilir. Antik Yunan'dan bu yana politik hayatta, topluma hitap etme ve inandırma yöntemleri her zaman geçerliliğini korumuştur (Köker, 1998: 88).

Siyasal yaşamın hareketliliğinin bilgisi hiç şüphesiz kitle iletişim araçları ile yayılmaktadır. Bu yayılımın en etkili şekli ise kitle iletişim araçları kullanılarak uygulanan 'propaganda' dediğimiz özellikle de 20.yy'ın ilk yarısında fazlaca kullanılan ikna yöntemi olmuştur. Bir takım fikir ve görüşlerin diğer gruplara kasıtlı şekilde dayatmaya çalışılması olarak ifade edilen propaganda, halen siyasal iletişimin başlıca eylemi olarak günümüzde de devam etmektedir. Siyasal propagandanın etki alanını genişletmek günümüzde yeni iletişim teknolojilerini kullanarak siyasal iletişim stratejileri ile söz konusu olabilmektedir. Özellikle seçim kampanyalarında süreç dahilinde ki partilerin başarılarını sağlama adına kullanılan siyasal reklamlar, siyasal iletişimin temel aracı olarak ifade edilebilir. Bu nedenle siyasi propaganda yürütmeye kitle iletişim araçlarından faydalanma noktasında özellikle- görseller- siyasi reklamlar en büyük paya sahiptir (Vodinalı ve Çötök, 2015: 497).

Siyasal iktidar olma isteğinde olanların, bu konuma gelebilmek için karşısındaki toplulukları etkilemek, kendini destekler hale getirmek ve kendi istekleri doğrultusunda yönlendirmek ihtiyacını hissetmişlerdir. Tam da bu noktada propaganda, bu amacın gerçekleştirilmesinde en önemli araç olarak ortaya çıkmıştır (Köseoğlu ve Al, 2013: 105).

Medyanın hem toplumsal hem de siyasal yaşamda artan ağırlığı dolayısıyla, "siyasal iktidara talip olan kurumlar yeni toplumsal koşullarda kamuoyu desteğini sağlamak için profesyonel yardıma ihtiyaç duymaktadırlar. Çünkü seçim dönemlerinde, siyasal partilerin kampanya faaliyetlerinde kitle iletişim araçlarını etkin bir biçimde kullanmaları

* Dr. Öğrt. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, fdilber@kmu.edu.tr

önemli bir gereksinim haline gelirken, özellikle televizyon dolayısıyla siyasal mücadelede görsellik ön plana çıkmıştır (Topuz, 1977: 7).

Günümüzdeki anlamıyla siyasal iletişim çalışmaları, 1950'li yıllarda Amerika Birleşik Devletlerinde (ABD) Başkanlık seçimleri sırasında gelişmiştir. Bu gelişimdeki en önemli noktayı kuşkusuz kitle iletişim araçları almaktadır. Siyasal iletişim tekniklerinin profesyonel anlamda ilk kez kullanıldığı alan olan ABD başkanlık seçimlerinde, hemen hemen her kampanya döneminde farklı bir strateji uygulanmıştır. Eisenhower-Stevenson rekabetinde ilk kez televizyon reklamları, Kennedy-Nixon rekabetinde ilk canlı yayın tartışma programı, Carter-Reagan rekabetinde ilk negatif siyasal reklam, Bush-Dukakis rekabetinde ilk büyük bütçeli reklam kampanyası, Clinton-Dole rekabetinde ilk Internet kullanımı, Barack Obama- John McCain rekabetinde ise ilk kez bir sosyal medya uygulaması siyasal iletişim kampanyası dahilinde kullanılmıştır (Seçim, 2016: 424).

Türkiye'de ilk siyasal iletişim çalışmaları ise, Cumhuriyet'in kuruluşundan hemen sonra, yeni rejimin kurucusu olan Mustafa Kemal Atatürk tarafından bizzat gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Ancak, gerek okuma-yazma oranının çok düşük oluşu, gerekse de radyo kullanımının çok sınırlı oluşundan dolayı, siyasal iletişim stratejisi daha çok 'doğrudan anlatım' tabanında gerçekleşmiştir (Seçim, 2016: 424).

İletişim sürecinde kullanılan mekanizmaların doğrudan etkilediği propaganda yöntemleri geleneksel dönemde daha çok yüz yüze, birincil ilişkiler ile sağlanırken, iletişim teknolojilerinde kat edilen gelişmelerle yeni yöntemleri de bünyesine katarak daha karmaşık bir hal almaya başlamıştır. Özellikle teknolojinin baş döndürücü bir hızla geliştiği günümüzde ise her geçen gün yeni bir propaganda araç ve yöntemi geliştirilmektedir (Köseoğlu ve Al, 2013: 105). Siyasi partilerin de bu gelişmeden uzak durması ya da önemsememesi düşünülemezdi, öyle oldu da. Siyasal partiler, yaşanan bu iletişim teknolojilerine yavaş da olsa ayak uydurmuş ve bu alanda uzman ekiplere ihtiyaç duymaya başlamışlardır (Seçim, 2016: 425).

Çalışma; keşfedici bir araştırma niteliğindedir. Bu çalışmada öne çıkan propaganda araçlarından kitle iletişim araçları ve sosyal medyanın rolü incelenecektir. Bu yönüyle çalışma, günümüzün kitle iletişim araçları ve vazgeçilmez bir hale gelen sosyal medyanın siyasal iletişim stratejisinde hızla yerini ve önemini ortaya koyma anlamında, kendinden sonra yapılacak çalışmalar için bir kaynak niteliği teşkil etme anlamında önemli görülmektedir. Günümüz siyasal kampanyalarının iletişim temeline oturması, reklâmcılık ve halkla ilişkiler faaliyetleri başta olmak üzere tüm aşamaların dikkatle planlanması ve uygulanması kuşkusuz başarının da ön şartı olmaktadır.

2. Propaganda Tanım ve Kavramı

Propaganda da bilinçli eylemi önemseyerek kavrama bu yönde yaklaşır ve tanımında özellikle kitle haberleşme araçlarının önemine değinir. O'na göre propaganda “Bir bireyin ve grubun başka bireylerin veya grupların tutumlarını belirleyip biçimlendirmek, kontrol altına almak veya değiştirmek için, haberleşme araçlarından yararlanarak ve bu bireylerin veya grupların belirli bir durum veya konumdaki tepkilerinin kendi amaçlarına uygun tepkiler şeklinde olacağını umarak giriştikleri bilinçli bir faaliyettir” (Qualter, 1992: 279)

Propaganda sözcüğü Latince “yaymak” anlamına gelen “propagare” sözcüğünden gelmektedir. Sözcük “bahçıvanın taze bir bitkinin filizlerinin yeni bitkiler üretmek için toprağa dikmesi” anlamındadır (Ündey, 1998: 14). Bu tanımdan hareketle belirli fikirlerin yeşertilmesi ve yayılması olarak düşünülebilir.

Sözcüklerin kendi, başlarına birer tarihi vardır. Yıllar boyunca yer aldığı sözlüklerdeki anlamı, bir isim olan “propaganda” ile onunla çok yakından bağlantısı olmayan “dağıtmak, yaymak” fiilinin değişen değerleri bize yeni ipuçları vermektedir. Önceleri propagandanın yayılmakta olan (dağıtılması/ yayılması amaçlanan) ve insanlığın ya da toplumun üyeleri tarafından sorgulanmadan benimsenmesi gereken bir doktrinin tartışma götürmez “haklılığını” vurgulamaktadır (Traverse ve Healy, 1990: 13).

Propaganda, “bir topluluğun düşüncelerini, duygularını ve davranışlarını, tavır ve hareketlerini etki altında tutmak ve onları değiştirmek amacıyla yayınlanan bilgi, belge ve doktrin ve görüşlerdir (Tarhan, 2002: 35). Propagandanın birçok tanımını yapmak mümkündür. Propaganda The Columbia Encyclopedia’a göre “ bir kişi bir kuruluş ya da fikir hakkında olumlu ya da olumsuz yaratılması ya da var olan ortamın sürekliliğinin sağlanması için kamunun ya da topluluğun fikir, his, tutum ve hareket tarzını etkilemek ve doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak fayda sağlamak için haber, fikir, öğreti ve özel çağrılar yazılmasıdır. Propagandayı, semboller, söz, hareket, jest, resim müzik ve diğer araçlar yardımı ile kişilerin düşünce, davranış tutum, amaç değer ve tavırlarına bazı yapay araçlar ve manevralarla etki etmek ya da bir takım duygusal sözcüklerin kullanılması ve bir şeyi birçok kez tekrar etmek suretiyle kamuda veya bir kısım halk üzerinde belli davranışların teşvik edilmesini sağlayan örgütlenmiş çabalar şeklinde ifade etmek mümkündür (Ertekin, 1995: 48). Propaganda, “bireyler ve gruplar aracılığı ile diğer grupların kanılarını görüşlerini ve davranışlarını iletişim araçlarını kullanarak propagandacının istekleri doğrultusunda etkileme, değiştirme veya kontrol altında tutmaya yönelik bilinçli bir davranıştır (Özsoy, 1998: 5).

Türk Dil Kurumu Sözlüğünde propaganda;” bir öğreti, düşünce veya inancı başkalarına tanıtmak, benimsetmek ve yaymak amacıyla söz, yazı vb. yollarla gerçekleştirilen çalışma” olarak tarif edilmektedir (<http://www.tdk.gov.tr>).

Propagandayı değer yüklü tanımlardan arındırılmış, çağdaş bir bağlam çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir. Böylesine bir değerlendirme yaparken üç amaca ulaşmayı hedeflemektedir.

- propaganda ve ikna etme kavramlarının özlü incelemesini yapmak,
- propagandanın iletişim çabalarının bir alt dalı olarak oynadığı rolü incelemek,
- propagandayı tarihsel süreç içerisinde ve modern çağda görülen toplumsal, dinsel ve siyasal sistemlerin her bir parçası olarak tetkik etmek (Bektaş, 1996: 20-21).

Propaganda da bilinçli eylemi önemseyerek kavrama bu yönde yaklaşır ve tanımında özellikle kitle haberleşme araçlarının önemine değinir. O’na göre propaganda “Bir bireyin ve grubun başka bireylerin veya grupların tutumlarını belirleyip biçimlendirmek, kontrol altına almak veya değiştirmek için, haberleşme araçlarından yararlanarak ve bu bireylerin veya grupların belirli bir durum veya konumdaki tepkilerinin kendi amaçlarına uygun tepkiler şeklinde olacağını umarak giriştikleri bilinçli bir faaliyettir” (Qualter, 1992: 279). Buradan hareketle, “Propaganda: çeşitli sosyal kuvvet ve gruplar tarafından iletişim araçları kullanılarak, toplumun diğer bireylerinin görüş ve tutumlarının istenilen doğrultuda yönlendirilmesi, değiştirilmesi ya da kontrol altında tutulması yönündeki bilinçli girişimlerdir” (İnceoğlu, 1985: 63).

“Propaganda, toplumun görüş ve davranışını, kişilerin belirli bir görüş ve davranışını benimse melerini sağlayacak biçimde etkileme girişimidir” şeklinde tanımlamaktadır (Domenach, 1995: 17).

Propagandanın tarihsel gelişimine baktığımızda, İlk olarak yazılı bir metinde kullanıldığı görülmektedir. 1622 yılında Protestan reformunun başladığı yıllarda Papa Gregory XV’in Katolik kilisesi inancını yayabilmek amacıyla ‘Papalık Propaganda Ofisi’ni (Sacra Congregatio de Propaganda Fide) kurması ile başlamaktadır. Daha eskilere gidilecek olursa da Maya yazıları ve abidelerinde kralları güçlü göstermek ve abartılı şekilde anlatmak amacı ile imaj ve semboller kullanılmıştır. Maya kültüründeki bu semboller de bir tür ikna ve etkileme yöntemi olarak propaganda davranışı çerçevesinde yorumlanabilmektedir (Vodinalı ve Çotok, 2015: 497).

18. yüzyılda propaganda siyasal anlamlar üretmenin, düşünceleri ve algılamaları yönlendirmenin, toplumsal değer ve sembolleri üretmenin

stratejiler bütünü haline gelmişti. İktidarlar halkı aydınlatmayı kendi uğraş alanları içine aldılar ve iktidarlarını meşrulaştırmanın bir aracı olarak kullanmaya başladılar (Akarcalı, 2003: 14).

19. yüzyıl başına dek propaganda, bir propagandacı tarafından edilgen kişiler üzerinde uygulanırken, 1789 Fransız Devrimiyle birlikte bu etkileyen, etkilenen ilişkisinde ortaya çıkan değişme sonucunda, propaganda “propagandacının amacı” ile etkilenmek istenen kişinin “gereksinimi” arasındaki çakışmanın bir sonucu olmaya başlamıştır (İnceoğlu, 1985: 65).

Birinci Dünya savaşını izleyen yıllarda propaganda teknikleri ile ilgili çalışmalara duyulan ilgi aynı zamanda bu alandaki gelişmelere karşı korku da yaratmıştır. Bu gergin şiddetli psikolojik savaş içinde “propaganda” sözcüğü eski anlamıyla ilişkisiz bir şekilde algılanmaya başlanmıştır. İki Dünya savaşı sırasında çeşitli siyasal akımlar tarafından propaganda teknikleri daha da geliştirilmiştir (Bektaş, 2000: 147).

Propaganda beyaz, gri, kara, silahlı ve karma propaganda olarak beş türe ayrılmaktadır. Kaynağı belli, doğru, açık, şeffaf olarak nitelendirilen beyaz propaganda kitlelerde güven uyandırmaktadır. Buna karşın gri propaganda rivayet temelli şüphe duygusu verirken, kara propaganda, hile, entrika, yalan ve iftiranın yer alabileceği propaganda türüdür. Silahlı propaganda terör örgütlerinin kullandığı propagandadır. Karma propaganda ise belirli bir amaç için tüm propaganda türlerini kullanır. Bu noktada seçilecek propaganda türü için, propagandanın yapılacağı grubun, kitlenin ve toplumun özellikleri önemlidir (Vodinalı ve Çötök, 2015: 497).

Laswell’e göre propagandanın amacı ise, düşünce ve doktrinlerin kasıtlı olarak aşılması girişimidir. Propagandaya ilişkin yapılan tanımlardan hareketle propagandanın amacı genel olarak üç maddeyle özetlenebilir. Bu amaçlar sırasıyla; hedef kitlede yeni bir düşünce ya da eylem geliştirmek, hedef kitlede var olan bir düşüncenin ya da eylemin şiddetini arttırmak ve son olarak da hedef kitlede var olan düşünceleri ya da eylemleri değiştirmek şeklinde sıralanabilir. Bu çerçevede söz konusu amaçlar propaganda sahibinin hedefe ulaşmasında önemli oranda destek elde etmesini de sağlamış olur (Onaran, 1984: 67).

Propagandanın örgüt, tema ve hedef kitle olmak üzere üç unsuru vardır. Döndüren’e göre tesirli bir propaganda da, bu üç unsurun ve kullandığı araçların niteliğine göre şu özelliklerin bulunması istenir (Bir, 2007: Bugün Gazetesi).

Propaganda;

- Kitle ve bireylerin mutluluk ve ihtiyacına yönelmelidir.
- Zamanlamayı ve ortamı sağlıklı belirlenmelidir.

- Hedef kitlenin ruhi ve maddi yapısını, geleneklerini, yöneliş zaaflarını, tüm özelliklerini iyi tespit etmelidir.
- Karşıtlarını çoğaltıcı değil, en aza indirmelidir.
- Karşıt propaganda veya malzemeyi çürütebilmelidir.
- Sık sık tekrarlanmalı, şayia haline gelebilmelidir.
- İtibarlı, saygın ve hedef kitlenin kendinden saydığı kişi ve kişilerce seslendirilmelidir.
- Gerçek haberlere dayanarak inandırıcılığını yükseltilmelidir.
- Gruplaşmaya ve dayanışmaya yönelme ihtiyacı doğurmalıdır.
- Kendi aleyhine haber ve oluşumları örtmeye, unutturmaya gözden kaçırmaya veya yalanlamaya muktedir olmalıdır.
- Kullanacağı araçları, yerini sıralamasını baştan planlamalıdır (Döndüren, 2006: 3)

3. Siyasal Propaganda

Siyasal propaganda, 20. yüzyılın başından itibaren, çok büyük önem kazanmıştır. Bu yüzyılın en önemli ideolojik hareketlerin başında gelen, Komünizm ve Faşizm; toplumlar üzerinde etkili olabilmek ve toplumları harekete geçirebilmek için siyasal propagandadan yararlanmışlardır. 20. yüzyılı farklı biçimlerde bile olsa, derinden etkileyen bu iki ideolojik akımın başında bulunan Lenin ve Hitler, bütün kazanımlarını siyasal propaganda sayesinde elde etmişlerdir. Her ikisi de, tarihe birer devlet adamı olmanın dışında, birer propaganda dehası olarak geçmişlerdir. Lenin propagandayla ilgili olarak “önemli olan toplum katmanlarında kargaşa çıkarmak, propaganda yapmaktır” demiştir. Hitler ise propagandayla ilgili olarak “propaganda iktidarı elimizde tutmamızı sağladı, dünyayı fethetme olanağını da bize gene propaganda verecektir” demiştir (Bektaş, 2000: 148).

Siyasal propaganda gerçek anlamıyla Fransız Devrimi’nden sonra başlamıştır diyen Domenach ilk propaganda söylevinin, ilk propaganda görevlilerinin devrim komiteleri, kulüp ve meclislerinden çıktıklarını ifade ederek “ ilk propaganda savaşı ve ilk savaş propagandasına da bunlar girmiştir” demiştir (Domenanch, 1995: 26).

Siyasi iletişim çalışmaları üç ana grupta toplanabilir. Bunlar; reklam kampanyaları, kitle iletişim araçlarıyla yürütülen faaliyetler ve parti tabanıyla seçmenleri harekete geçirmeye yönelik çalışmalarıdır (Aktaş, 2003: 59). Bu çalışmaların her noktasında propagandanın izlerini görebilmek mümkündür.

Propagandanın yayılımını sağlayan kitle iletişim araçlarıdır. Bu araçların kullanımı ile propaganda kampanyasında başarı için öncelikle toplumun dikkatini çekmek, toplumun güvenini kazanmak, toplumun umut ve beklentileriyle ilgili alternatif sunabilmek ve bu yollarla toplumlara harekete geçirmeye hazır olmak vb. hususlar amaçlanmaktadır (Özsoy, 2002: 186). Propagandada amaç hedef kitlenin etkilenmesidir bu nedenle propagandanın etkilenmek istenen kitlenin eğitim, kültür ve gelir düzeyine göre ayarlanması ve propaganda faaliyeti yürütülen seçim çevresinin niteliğine göre hedef kitlenin ayrı ayrı ele alınması gerektiği gibi her birine özel propaganda yöntemi geliştirilmesi gereklidir. Aynı zamanda propaganda, yapıldığı sahanın politik havasına uygun olmalıdır (Özsoy, 2002: 198).

Genel olarak siyasi partiler tarafından kullanılan siyasal propaganda faktörleri veya diğer bir ifadeyle propaganda araçları temel olarak beş ana başlık altında ele alınabilmektedir. Bunları seçim kampanyaları, kamuoyu araştırmaları, yüz yüze oy toplama teknikleri, kitle iletişim araçları ve parti toplantıları (mitingler, açık hava toplantıları vb.) şeklinde sıralayabiliriz. (Baltacı ve Eke, 2012: 116).

Siyasal propaganda araçlarından ikincisi siyasi partiler tarafından yaptırılan kamuoyu araştırmalarıdır. Kamuoyu araştırmaları alt bir gruba veya daha büyük bir grubu genelleştirmek için kullanılan örneklemden veya örneklemin elde edildiği nüfus kesiminden sistematik, bilimsel ve tarafsız bilgi toplama işlevi olarak tanımlanabilir (Kalender, 2005: 95).

4. Siyasal Propaganda da Kitle İletişim Araçları ve Sosyal Medyanın Rolü

Siyasal yaşamın hareketliliğinin bilgisi hiç şüphesiz kitle iletişim araçları ile yayılmaktadır. Bu yayılımın en etkili şekli ise kitle iletişim araçları kullanılarak uygulanan ‘propaganda’ dediğimiz özellikle de 20.yy’ın ilk yarısında fazlaca kullanılan ikna yöntemi olmuştur. Siyasal propagandanın etki alanını genişletmek günümüzde yeni iletişim teknolojilerini kullanarak siyasal iletişim stratejileri ile söz konusu olabilmektedir. Özellikle seçim kampanyalarında süreç dahilindeki partilerin başarılarını sağlama adına kullanılan siyasal reklamlar, siyasal iletişimin temel aracı olarak ifade edilebilir. Bu nedenle siyasal propaganda yürütmede kitle iletişim araçlarından faydalanma noktasında özellikle-görseller- siyasal reklamlar en büyük paya sahiptir (Vodinalı ve Çötök, 2015: 497).

Siyasal propaganda ve siyasal reklâmın en önemli araçlarından biri kuşkusuz televizyondur. Book ve Dennis’e göre televizyon reklâmcılığı güçlü bir tanıtım aracıdır. Gerek görsel gerekse işitsel albeninin birlikte kullanması onu diğer reklâm araçlarından çok daha ilgi çekici kılmaktadır.

Reklâma karşı olanlar bile bu gerçeği kabul etmektedir (Book-Schick, 1998: 249).

Bütün iletişim araçları içerisinde genellikle en çok izleyiciye ulaşan araç televizyondur. Popüler bir şovun izleyicileri çoklukla en büyük gazetenin daha çok olmaktadır. Eğer adaylar veya partiler reklâmlarıyla hedef kitle üzerinde yaygın maruz bırakmayı amaçlıyorsa televizyon mukayese götürmez bir siyasal reklâm aracıdır. Siyasal reklâmcılar ilanlarını, spotlarını televizyonların en çok izlenen programları arasına yerleştirmektedirler. Günümüzün medya yönelimli toplumunda televizyon bir inanırılık bir güvenilirlik telkin etmektedir. Televizyon ile yapılan siyasal reklâmlarda da diğer iletişim araçlarında olduğu gibi, belli bir izleyici hedeflenebilmektedir. Televizyon reklâmları tanımayan, meşhur olmayan bir adayın çabucak tanınmasını sağlayabilmektedir (Trent-Frienderberg, 1991: 282).

Televizyon üzerine yapılan eleştirilerde genellikle, programlar ve içerikler ön plana çıkar. Bennett, bireylerin tüketime feda edilmesinin televizyonda yaygın olduğunu belirtir. Diğer taraftan televizyon, sadece haber kalitesindeki genel düşüşün sorumlusu olarak suçlanmakla kalmayıp, politikaya dair genel cehaletten suç ve şiddete, akşam sofrasındaki muhabbet yokluğuna varıncaya dek tüm toplumsal hastalıklardan sorumlu tutulmaktadır (Bennet, 2000: 57).

Günümüz insanı, televizyon ile kendisinin gidemediği, televizyonla bize geldiği bir dünyada yaşamaktadır. Bireyler olaylar yaşanmamakta, haber ve görüntü olarak evlerimize birer araç olarak girmekte, gerçek olaydan daha fazla önem kazanmaktadır (Yengin, 1996: 26). Siyasal reklâmın bir diğer önemli aracı radyodur. Radyo, bütün ülkelerde coğrafi alan itibarıyla en güçlü yayın aracıdır. Bölgelerle yayın yapabilmekte, istenilen bölgeye göre reklâm verebilmektedir. Radyo istasyonlarının kuruluşu nispeten kolay ve maliyeti düşük, olması hedef kitlenin radyoyu her yerde ve her an ulaşabilir olmasından dolayı ve fiyatı ise hemen hemen her bütçenin kaldırabileceği kadardır (Göksel, 1993: 82-83).

Siyasal reklâmın diğer önemli araçlarından biri de yazılı basındır. Yazılı basın araçları her konuda sunuma elverişlidir. Bütün haberleşme araçları birlikte ele alınacak olursa içerik bakımından en az standartlaşma yazılı iletişim araçlarında olduğu görülecektir. Azınlıktaki görüşlerin en kolay şekilde sesini duyurabilecekleri araçlara yazılı kitle iletişim araçlarıdır. Kaldı ki belli konularda yayımlanan yayın organları potansiyel olarak hayli etkin bir inandırıcılık gücüne sahiptir. Bu özelliği dolayısıyla yazılı kitle iletişim araçları her alanda ve her anlamda çoğulculuğun söz konusu olduğu ülkelerde lokal (yerel) ve belirli dini etnik ve ideolojik gruplara hitap etmekte ve dergi-gazeteler adayları ve siyasal partiler

tarafından spesifik mesajların iletilmesinde kullanılmaktadır (Yüksel, 1994: 116-118).

İletişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan ve son dönemlerde siyasal arenada kampanyalarda kullanılan önemli araçlardan bir tanesi de internettir. Siyasal arenada yeni olmasına karşın internetin, milyonlarca seçmene ulaşmada yeni araç olduğu bilinmektedir. Siyasal kampanyalarda, kullanılan internetin sağladığı avantajlar arasında en önemlisi, çok geniş bir izleyici kitleye mesajların ucuz bir şekilde ulaştırılmasına izin vermesidir. Ayrıca seçimler sırasında gönüllülerin organize edilmesinde, adayların mesajlarını diğer kitle iletişim araçlarındaki filtre olamadan seçmenlere ulaştırılmasında enteraktif Chat odaları ile seçmenlere iletişim kurmada son derece yararlı olmaktadır (Kalender, 2003: 1).

Günümüzde siyasi parti ya da adaylar oluşturdukları web siteleri ile parti programlarını ve propaganda içerikli politik mesajlarını hedef kitlelere ulaştırabilmekte, böylelikle politik kampanya faaliyetlerine yeni bir boyut kazandırmaktadırlar (Bayram, 2010: 91).

İnternet, siyasal partiler açısından özellikle seçim dönemleri değerlendirildiğinde, seçmenlerle kampanya yönetimi ve kampanya görevlileri arasında etkileşimli iletişime imkân sağladığı için televizyon, radyo, gazete, dergi gibi kitle iletişim araçlarının sahip olmadığı bir avantaja sahip bulunmaktadır (Devran 2003: 49). İnternet; seçmen ve gönüllülerle iletişim kurmak, onları organize etmek, zihinlerinde parti veya adayla ilgili oluşan sorulara anında yanıt vermek, mali kaynak sağlamak, rakip adayı eleştirmek ve seçmen katılımını artırmak gibi çok değişik amaçlarla kullanılan bir iletişim aracıdır (Bayram, 2010: 91).

Siyasal propaganda çalışmalarında özellikle ülkemizde çok aktif bir şekilde kullanılan bir diğer araç parti toplantılarıdır. Siyasi partiler büyük bir çoğunluğu seçim süreçlerinde gerçekleştirilme yoluna gidilen mitingler yani açık hava toplantıları ve kapalı alanlarda yapılan toplantılar aracılığıyla seçmenleri etkileme ve ikna etme çalışmalarında bulunmaktadır (Baltacı ve Eke, 2012: 117).

Kitle iletişim araçlarının farklılaşması ve çeşitlenmesi ve bu araçları kullanan hedef kitlelerin varlığı propagandacıları bu araçlar üzerinde yoğunlaştırmıştır. Buna birde propagandanın istifade ettiği bilim dalları (psikoloji, tarih, sosyoloji, dilbilim vb.) eklenince ve propagandacılar bu alanlardan da faydalanınca propaganda daha profesyonel bir hal almıştır (Bayram, 2010: 91).

Geleneksel kitle iletişim araçlarına günümüzde internet teolojisinin katılımıyla değişen ve gelişen iletişim teknolojileri yeni ve güçlü bir mecra daha geliştirmiştir. Bu mecra sosyal medyadır. Sosyal medyanın toplumsal

hareketler yönlendirmelerinde etkili olduğu görülse de siyasal propaganda aracı olarak da kullanılmaktadır.

Siyasi propagandanın tarihsel süreci içinde günümüze gelindiğinde şüphesiz yeni medya araçları da kullanılmaya başlanmıştır. Bahsedilen kitle propagandasının teknik kaynakları ile birlikte televizyonlardan ve internetten rahatça ulaşılabilen, parti tarafından özel olarak hazırlanan özellikle teknolojinin de gelişimi ile tüm partilerin kullandığı bir etkileme yöntemi olarak siyasal reklamlar ağırlık kazanmaktadır. Siyasal reklamlar ve reklamın kitlelere yayılımı ile propaganda örüntüsü amacına ulaşmaya çalışır. Siyasal reklamlar televizyon başta olmak üzere aynı zamanda sosyal medya aracılığı ile de aktarılır. Sosyal medya işlevsel olarak kullanılır. Sosyal medya özellikle parti/örgüt/kurum haberlerini duyurmada, çeşitli konular üzerinde görüş bildirmede ve kamuoyu yaratmada, propaganda yapıcının web sitesine yönlendirmede, kriz dönemlerinde halkla birebir iletişim kurmada, yeni üye kazanmada, görünürlük elde etmede ağırlıklı olarak devreye girdiği görülmektedir. Dolayısıyla siyasal iletişim söz konusu olduğunda geleneksel kitle iletişim araçlarının gücünü destekleyen sosyal medyanın yeri ve önemi yadsınamaz bir gerçektir (Vodinalı ve Çötök, 2015: 502).

Sosyal medyanın geleneksel propaganda araçlarına nazaran öne çıkan önemli kolaylıklarını şöyle sıralayabiliriz; geleneksel kitle iletişim araçlarında yapılan propaganda ya göre sosyal medya ya ücretsiz ya da çok düşük maliyetli olmasıdır. Bir siyasal propaganda aracı olarak sosyal medya kullanımının sağladığı avantajı ise diğer propaganda araçlarına nazaran daha geniş kitlelere ulaşılabilmesi, potansiyel etkinin yüksek, ilgi ve heyecan düzeyinin güçlü ve kolektif eylem üzerinde yeni teknolojinin hızlı ve düşük maliyetli olması bireylere hareket imkanı sağlamaktadır (Wolfsfeldvd, 2013: 117). Geleneksel kitle iletişim araçlarıyla yapılan siyasal propaganda, hedef kitlelere ulaşma konusunda sorunlar içermekteydi. Sosyal medya üzerinden verilen bir mesaj, çok kısa sürede etki tepki etkisinin de yardımıyla geleneksel yöntemlerle ulaşılan hedef kitlelere göre kadar geniş kitlelere ulaşabilmektedir. Buradan hareketle sosyal medyanın sağladığı kolaylıkları şöyle sıralayabiliriz: geleneksel kitle iletişim araçlarına göre ücretsiz ya da düşük maliyetli, kitle iletişim araçlarına göre daha geniş kitlelere ulaşabilmekte, sosyal medyada siyasal propaganda yapacak siyasi partiler ve siyasiler açısından kullanım kolaylığı sağlaması, sosyal medyanın hızlı, zaman ve mekan sınırlamasının olmaması, sosyal medya ile ulaşılan hedef kitlelerin feedbacklerinin tespit edilebilmesi, sosyal medyada yapılacak siyasal propaganda da hedef kitlelerin sınıflandırılabilmesi, sosyal medyanın siyasi otoriteler tarafından kontrolünün zor olması, sosyal medyanın belki de en önemli özelliği

siyasal katılıma olan katkısıyla demokrasiye olan katkısını sağlaması, sosyal medyanın siyasal katılımı aktifleştirdiğini söylemek mümkündür.

Sosyal medyanın siyasal propaganda da kullanımından doğan olumsuzlara baktığımızda, sosyal medya kullanıcılarının kolay tespit edilebilmesi, paylaşımların yanlış anlaşılması, bilgi kirliliğinin olması, siyasal katılım açısından tepkilere yol açması ve hedef kitlemiz olan seçmenlerin hepsinin bir sosyal medya kullanıcısı olmayacağı göz önüne alınmalıdır.

5.SONUÇ

Geçmişten beri siyaset adamlarının kendilerine ve yönetimlerine bağlılığı artırma yolundaki çalışmaları, kitle iletişim araçlarının gelişmesinden etkilenmiştir. Kitle iletişim araçlarının çeşitlendiği ikinci dünya savaşı boyunca, farklı siyasi akımlar tarafından propaganda tekniklerini giderek geliştirmiştir (Bektaş, 2002: 154).

Günümüzde artık siyasi partiler ve siyasetçiler; siyasal semboller, etik değerler, normlar, ideolojik argümanlar, toplumsal sorunlara çözüm önerileri, siyasi hedefler ve siyasalar üreterek bunları bir mesaj haline getirip, topluma iletmek zorundadır (Seçim, 2016: 423).

Siyasal iletişim alanı olan siyasal propaganda da iletişim teknolojilerinde yaşanan değişikliklerin etkisiyle farklılaşan bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle bilişim çağı olarak adlandırılan çağımızda, kitle iletişim araçlarının yanı sıra yeni bir platformu olarak ortaya çıkan sosyal medya da, bu anlamda, bir siyasal propaganda mecrası ve yöntemi olarak sık kullanılır hale gelmiştir. Siyasal iletişimde, çoğunlukla seçim dönemlerinde kullanılmalarına rağmen gerçekte toplumsal yaşamda önemli yer kapsamaktadır.

Siyasal iletişim sürecine teknolojik gelişmeyle radyonun, gazetenin, afişlerin, televizyonun ve internetin girmesiyle, kitle iletişim araçları ve sosyal medyanın Türkiye'de de partiler arası rekabet oluşturmaya başladığını ve siyasal partilerin ciddi yatırımlar yapmaya başladıkları söylenebilir. 2010'lu yıllardan itibaren sosyal medya gerçeği, bugüne kadarki geleneksel iletişim araçlarını geride bırakmış ve siyasi partileri bu mecraya yöneltmiştir. Siyasal partiler, bu iletişim teknolojisine yavaş da olsa uyum gösterdiklerini söylemek mümkündür. Günümüzde her siyasal partinin bir sosyal medya platformuna sahip olduğunu ve propaganda faaliyetlerini sosyal medyadan yürüttüğünü söyleyebiliriz.

Siyasal partiler, siyasi adaylar siyasal hayatta başarılı olabilmek için, hedef kitleleri olan seçmenlerinin özelliklerine önem vermek zorundadırlar. Bu nedenle siyasal iletişim faaliyetlerinde, seçmenlere

ulaşabilmek için, seçmenlerin tercih ettiği kitle iletişim araçlarını kullanması, maliyet, zaman ve çalışanlar bakımından çok önemlidir.

İnternette hızlı gelişmelerin yaşanmasının etkileri kuşkusuz Türkiye’yi de etkilemiş, toplumumuzda internet kullanımı yaygınlaşmıştır. Geleneksel siyasal iletişim çalışmalarında değişimler olmaya başlamış ve siyasal partiler, siyasal propaganda da ve siyasal kampanya çalışmalarını İnternet’e göre düzenlemeye, çalışmalarını bu alandan yapmaya başlamışlardır.

Siyasal partilerin birbirinden farklılaşmalarının en temel amaçlarından birisi, siyasal iletişim aracılığı ile seçmenlerine vereceği mesajlardır. Kitle iletişim araçlarının ve sosyal medyanın bir siyasal propaganda aracı olarak kullanımı demokratik temsil için önemli bir platform niteliğini taşımaktadır. Özellikle sosyal medya kullanımı aracılığıyla gruplar ve bireyler düşüncelerini duyurabilmekte, siyasal katılımı pasif kalan seçmenlerin bu mecralarda aktifleşerek siyasal sistemin dikkatini çekebilmektedir.

Türkiye’de seçmenlerin çoğunluğunu gençlerden oluştuğu düşünülürse, gençlerin internet ve sosyal medya kullanma alışkanlıkları göz önüne alınırsa, siyasal iletişim alanında faaliyet gösteren siyasal partileri ve siyasi adayların bu gerçeği görmezden gelmeleri mümkün gözükmemektedir.

Sonuç olarak bilişim çağı olarak adlandırılan çağımızda, kitle iletişim araçlarının günümüz teknolojiye uyum sağlayarak internet destekli olarak mesajları iletirken, sosyal medya üzerinden hedef kitleyi etkileme ve ikna etme çabasını sürdüreceği söylenebilir.

İletişimin yeni mecrası olan sosyal medya, bir siyasal propaganda mecra ve yöntemi olarak kullanılır hale gelmiştir. Seçmen olarak pasif ve suskun olan seçmenlerin sosyal medya ortamında siyasal olarak daha aktif bir tutum gösterdiklerini söylemek mümkündür. Geleneksel kitle iletişim araçlarında bu uygulamayı yapmak mümkündür gözükmemektedir. Siyasal propaganda uygulayıcılarının sosyal medya kullanıcılarından alınan tepkileri değerlendirilerek, hedef kitlelerin demografik özellikleri göz önünde bulundurularak yöntem ve mesajlar belirleyebilirler. Bu siyasal propaganda sürecinde dünyada ve Türkiye’de siyasal sistemin aktörleri tarafından sosyal medya kullanımı daha da artacak gibi görünmektedir.

KAYNAKLAR

Akarcı, S. (2003). 2. Dünya Savaşında İletişim ve Propaganda, Ankara: İmaj Yayınevi.

Aktaş, H. (2003). Siyasi İletişim Kuramsal Bir Çalışma” Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, C:2/4, S:56-62

- Baltacı, Cemal ve EKE, Erdal (2012). Siyasal Propaganda Araçlarının Seçmen Davranışı Üzerindeki Etkisine Yönelik Seçmen Algısı: Isparta Örnek Olayı Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, C:4, S:1, s.115-126
- Bayram, Gökhan, (2010). Kamuoyu Oluşturmada Siyasal Propaganda Araçları ve 2009 Çanakkale Yerel Seçimleri, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.
- Bektaş, A. (1996). Kamuoyu İletişim ve Demokrasi, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Bektaş, A. (2000). Kamuoyu İletişim ve Demokrasi, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Bektaş, A. (2002). Siyasal Propaganda, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Bennet, W. Lance. (2000). Politik İllüzyon ve Medya, Çev: Seyfi Say, İstanbul: Nehir Yay.
- Bir, A. A. (2007). “Yapılan Gazetecilik Değil Propaganda”. Bugün Gazetesi 09.02.2007
- Book, A.C. ve Schick, D. (1998). Reklamcılıkta Metin ve Taslağın İlkeleri, Çev: Dilek Şendil, İstanbul: Yayınevi Yayıncılık.
- Devran, Y. (2003). Siyasal Kampanya Yönetimi: Mesaj, Strateji ve Taktikler, İstanbul: AND Yayınları.
- Domenach, J.M. (1995). Politika ve Propaganda, Çev: Tahsin Yücel, İstanbul: Varlık Yayınları.
- Döndüren, H. ve Y., Y. (2006). “Propaganda”, http://www.sevde.de/İslam_Ans/P/10htm Ebu Davut Hadis Kitabı
- Ertekin, Y. (1995). Halkla İlişkiler, 3.Baskı, Ankara: TODAİE Yayınları.
- Gibson, Rachel K. (2002). Stephen Ward. “Virtual Campaigning: Australian Parties and the Impact of the Internet”, *Australian Journal of Political Science*, Vol. 37, No. 1, pp. 99-129, London, 1995
- Göksel, A. B. ve Güneri, B. (1993). Reklam Kampanyaları ve Medya Planlaması, No:2, İzmir: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları
- <http://www.tdk.gov.tr>
- İnceoğlu, M. (1985). Güdüleme Yöntemleri, Ankara: A.Ü. Basın Yayın Yüksekokulu Yayınları.

- Kalender, A. (2003). Seçmenin Karar Verme Sürecinde İletişim Araç ve Yöntemlerinin Önemi Üzerine Bir Araştırma, S.Ü. İletişim Fak. Dergisi, Konya, Ocak, Cilt 2, Sayı:5, s: 30-41
- Kalender, A. (2005). *Siyasal İletişim*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Kapani, M. (2008), Politika Bilimine Giriş, Bilgi Yayınları, s. 17, Ankara.
- Köker, E. (1998). Politikanın İletişimi İletişimin Politikası, Ankara: Vadi Yayınları.
- Köseoğlu, Y. ve Al, H. (2013). Bir Siyasal Propaganda Aracı Olarak Sosyal Medya Akademik İncelemeler Dergisi Cilt 8, Sayı 3, s: 103-125
- Onaran, A. Ş. (1984). Kamuoyu, İstanbul: Haşmet Yayınları.
- Özsoy, O. (1998). Propaganda ve Kamuoyu Oluşturması, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Özsoy, O. (1999). Politik Propaganda Teknikleri, İstanbul: Alfa Basım Yayın.
- Özsoy, O. (2002). Türkiye'de Seçmen Davranışları ve Etkin Propaganda, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Qualter, T.H. (1992). Propaganda Teorisi ve Propagandanın Gelişimi, Çev: Ünsal Ozkay, A.Ü. S.B.F. Dergisi, Cilt.35, s.279.
- Seçim, M. Ö. (2016). Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6 (2), 422-434.
- Tarhan, N. (2002). Psikolojik Savaş, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Topuz, H. (1977), Televizyon, Radyo, Basın ve Afişte Seçim Savaşları, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Traverse, T., Healy, (1998). Halkla İlişkiler ve Propaganda, Karşılaştırmalı Değerler, İpra-Uluslararası Halkla İlişkiler Derneği, Altın Kitap, Sayı:6, İstanbul: Rota Yayınları.
- Trent,-J.&Frienderberg-R. (1991). Political Campaign Communication, Principles and Pratices, Praeger, s.282. Newyork.
- Ündey, N. (1998). Siyasi İktidarların Kazanılmasında veya Kaybedilmesinde Propagandanın Rolü, E.Ü. S.B.E., Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Vodinalı, S. ve Akıncı Çötök, N. (2015). Siyasal Propaganda Bağlamında Siyasal Reklamlar: 2015 Türkiye Genel Seçimlerinde Akp/Chp/Mhp Partileri TV Reklamları Üzerine Bir Değerlendirme, Global Media Journal, Cilt 6 - Sayı 11, 497-531

Wolfsfeld, Gadi, EladSegevand Tamir Sheafer (2013) Social Media and the Arab Spring: Politics Comes First, The International Journal of Press/Politics Research Article,18(2) 115–137

Yengin, H. (1996), Medyanın Dili, İstanbul: Der Yayınları.

Yüksel, A.H. (1994). İkna Edici İletişim, Anadolu Ün. Eğitim, Sağlık, Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları, No:9, Eskişehir.

▪ **MİKRO İKTİSAT**

EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLER VE YOLSUZLUK İLİŞKİSİ: AB ÜLKELERİ ÜZERİNE PANEL VERİ ANALİZİ

Mustafa Necati ÇOBAN*

Giriş

Kamu otoritesinin bireylerin iktisadi faaliyetleri üzerinde hâkimiyet kurmaktan kaçınması ve özgürlükleri üzerinde kısıtlamalara gitmemesi toplumsal refahın tesis edilmesi kapsamında büyük önem arz etmektedir. Ekonomik özgürlüklerin temin edildiği bir toplum yapısı içerisinde bireylerin mülkiyet hakları, iş kurma hakları, çalışma hakları vb haklar yasal yollarla güvence altına alınmaktadır.

Ekonomik özgürlükler bireylerin çalışma, üretme, tüketme ve yatırım yapma kabiliyetleri olarak tanımlanmaktadır. Bu özgürlükler hem devlet tarafından korunmalı hem de devlet bireylerin bu özgürlüklerini sınırlandırmamalıdır (Beach ve Miles, 2006).

Özellikle liberal yaklaşımın temel aldığı unsurlardan birisi olan ekonomik özgürlükler aynı zamanda toplumların demokratik standartları yakalayabilmesi açısından da önem addetmektedir. Demokratik kapsamda rol model olan ve güçlü kurumlara sahip ülkelerde bireylerin ekonomik özgürlüklerinin yasal yollarla koruma altına alındığı gözlemlenmektedir.

Ekonomik özgürlükler kapsamında ifade edilen görüşler birey ile devlet ilişkisi kapsamında ortaya konulmaktadır. Genel olarak bireysel özerkliğe müdahale eden devlet eylemleri veya hükümet kontrolleri ekonomik özgürlükleri kısıtlamaktadır (Miller ve Kim, 2011).

Yolsuzluk, kişilerin veya belirli grupların otoritelerini kullanarak toplum faydasından ziyade kişisel fayda temin etmelerini ifade eden ve kamu yararının kötüye kullanılmasını betimleyen bir kavram olarak nitelendirilmektedir.

Yolsuzluk, kolay bir şekilde tanımlanabilen bir kavram değildir. Yolsuzluğun sınırlarını ayrıntılı bir şekilde ifade etmeye yönelik girişimler başarısız olmaktadır. Yolsuzluk; rüşvet, haraç, kronizm (yandaş kayırmacılığı), bilginin kötüye kullanılması ve takdir yetkisinin kötüye kullanılması gibi pek çok davranış türünü kapsamaktadır (Graycar, 2015).

Yolsuzluk, özellikle ülkelerin ekonomik büyümeleri ve kalkınabilmelerinin önünde büyük bir problem olarak nitelendirilmektedir. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkeler

* Dr. Arş. Gör. , Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü. e-mail: necati.coban@gop.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-2839-4403

statüsüne erişememesinde yolsuzlukların önemli rol oynadığı düşünülmektedir.

Ekonomik özgürlüklerin temin edilmesinin ve güvence altına alınmasının yolsuzlukla mücadele edilmesi kapsamında önemli rol oynadığı ifade edilmektedir. Bu kapsamda çalışmada 2007-2014 yılları arası veriler kullanılarak Avrupa Birliği ülkelerinde ekonomik özgürlük ve yolsuzluk arasındaki ilişkinin araştırılması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada dengeli panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde literatür özeti bulunmakta, ikinci bölümünde ise kullanılan veri seti ve yöntem tanıtılmaktadır. Üçüncü bölümde çalışmada elde edilen bulgular yer almakta ve son olarak sonuç bölümü bulunmaktadır.

1.Literatür Araştırması

Akçay (2000), yolsuzluk, ekonomik özgürlük ve siyasal özgürlük arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. 78 ülke kapsamında gerçekleştirilen çalışmada kesit veriler kullanılmıştır. Analiz sonucunda 78 ülkede ekonomik özgürlük ve siyasal özgürlükler azalırken yolsuzluğun arttığı gözlemlenmiştir.

Graeff ve Mehlkop (2003), ekonomik özgürlüğün yolsuzluk üzerine olan etkilerini incelemişlerdir. Yatay kesit regresyon analizi gerçekleştirilen çalışma sonucunda ekonomik özgürlüklerin yolsuzluklar üzerinde etkili olmasında aynı zamanda ülkelerin gelişmişlik düzeyinin de etkili olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Shen ve Williamson (2005), demokrasinin, devlet gücünün ve ekonomik özgürlüklerin yolsuzluğu kontrol endeksi üzerinde etkisini araştırmışlardır. 91 ülke için gerçekleştirilen çalışma sonucunda ekonomik özgürlüklerin yolsuzlukları kontrol etme kapsamında pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğu saptanmıştır.

Shabbir ve Anwar (2007), yapmış oldukları çalışmada gelişmekte olan ülkelerde yolsuzluğun belirleyicilerini araştırmışlardır. Çalışma kapsamında 41 gelişmekte olan ülke incelenmiştir. Çalışma sonucunda ekonomik özgürlüklerin, küreselleşmenin ve ortalama gelir seviyesinin artmasının yolsuzlukları azalttığı tespit edilmiştir.

Saha, Gounder ve Su (2009), demokrasi ve ekonomik özgürlüklerin yolsuzluklar üzerinde etkisini araştırmışlardır. Çalışmada 1995-2004 yılları arası veriler kullanılarak 100 ülkede demokrasi ve ekonomik özgürlüklerin yolsuzluklar üzerinde etkisi incelenmiştir. Çalışma sonucunda daha fazla ekonomik ve siyasi özgürlüğün yolsuzluğu önemli ölçüde azalttığı tespit edilmiştir. Bununla beraber ekonomik özgürlüğün yokluğunda daha fazla demokrasi yolsuzluğu artırmakta iken bir ülkede

ekonomik özgürlük halihazırda mevcutsa ve temin edilmişse o ülkede demokratikleşmenin yolsuzlukla mücadelede sadece yardımcı rol oynadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Ekonomik özgürlüklerin yolsuzlukla etkin mücadelede çok önemli olduğu vurgulanmıştır.

Ata ve Arvas (2011), yolsuzluğun belirleyicileri üzerine araştırma yapmışlardır. Bu amaç doğrultusunda 2004-2007 yılları arası veriler kullanılarak 25 Avrupa ülkesi incelenmiştir. Çalışmada elde edilen ampirik bulgulara bakıldığında ekonomik gelişmenin, enflasyonun, ekonomik özgürlüğün ve gelir dağılımının yolsuzluğun belirleyicileri olduğu saptanmış, istatistiksel olarak anlamlı bulgulara ulaşılmıştır.

Apergis, Dinçer ve Payne (2012), ekonomik özgürlük ve yolsuzluk arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. ABD'deki eyaletlerin incelendiği çalışmada panel hata düzeltme modeli oluşturulmuş ve kısa ve uzun dönemli nedenselliğin yönü saptanmaya çalışılmıştır. Panel hata düzeltme modelinin ortaya koymuş olduğu sonuçlar incelendiğinde uzun vadeli ekonomik özgürlüklerin yolsuzluklar üzerinde negatif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir etki gerçekleştirdiği gözlemlenmiştir. Yine bu kapsamda gerçekleştirilen nedensellik testleri hem kısa vadede hem de uzun vadede ekonomik özgürlük ve yolsuzluk arasında iki yönlü nedensellik ortaya koymaktadır.

Saha ve Su (2012), yolsuzluk üzerinde demokrasi ve ekonomik özgürlüğün etkisini incelemişlerdir. Amaç doğrultusunda 1995-2014 yılları arası veriler kullanılarak ve kantil regresyon tekniği kullanılarak 100 ülke araştırılmıştır. Çalışma sonucunda literatürdeki bazı bulgular pekiştirilmiş ve aynı zamanda yeni sonuçlar da sunulmuştur. Özellikle en yozlaşmış ülkelerde ekonomik özgürlüğün ve demokrasinin daha güçlü ve daha önemli bir etkileşim etkisi olduğu ortaya koyulmuştur. Bunun dışında en yozlaşmış ülkelerde demokrasi ve ekonomik özgürlüğün tek başına yolsuzlukları önlemede yeterli olmayacağı fakat önemli demokratik reformlar gerçekleştirildikten sonra her iki unsurun da yolsuzluğu azaltmada önemli rol oynayacağı ifade edilmiştir.

Kayalidere ve Mastar Özcan (2014), ekonomik özgürlük ve bütçe saydamlığının yolsuzluk üzerine etkilerini araştırmıştır. Analiz kapsamında 38 ülke incelenmiş, bu ülkelerin 2006-2008-2010 yıllarına ait veriler analiz edilmiştir. Çalışma kapsamında hesaplanan korelasyon katsayıları dahilinde yolsuzluk ve ekonomik özgürlükler ve bütçe saydamlığı arasında negatif yönlü ve güçlü bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Bunun dışında yatay kesit regresyon analizi gerçekleştirilmiş, ekonomik özgürlük ve saydamlık seviyesinde artış oldukça yolsuzlukların azaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Akıncı, Erkal ve Yılmaz (2015), ekonomik özgürlükler ve yolsuzluk arasındaki ilişkiyi Türkiye kapsamında araştırmışlardır. Zaman serisi analizi gerçekleştirilen çalışmada 1995-2013 yılları arası veriler kullanılmıştır. Çalışma kapsamında elde edilen sonuçlara göre mali özgürlükler, parasal özgürlükler, finansal özgürlükler, ticari özgürlükler ve mülkiyet haklarının yolsuzlukların azalmasına neden olduğu tespit edilmiştir.

Konu ve Ata (2016), yapmış oldukları çalışmada yolsuzluk ve ekonomik özgürlük ilişkisini incelemişlerdir. 28 Avrupa Birliği ülkesi ve Türkiye olmak üzere 29 ülke kapsamında gerçekleştirilen çalışmada 2014 yılı verileri kullanılarak yatay kesit veri analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre ekonomik özgürlük düzeyindeki iyileşme yolsuzlukların azalmasına yol açmaktadır.

Ghaniy ve Hastiadi (2017), yolsuzluğun politik, sosyal ve ekonomik belirleyicilerini saptamaya yönelik çalışma yapmışlardır. Çalışmada 2014 yılı için 92 ülke gözlemlenmiş ve regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda demokrasi derecesinin, ekonomik özgürlüklerin, eğitim düzeyinin, siyasi istikrarın ve dinin algılanan yolsuzluk düzeyi üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Yamarik ve Redmon (2017), ekonomik özgürlük ve yolsuzluk arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Bu amaç doğrultusunda 164 ülke 1995-2012 yılları arası veriler kapsamında panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışmada genelleştirilmiş momentler yöntemi tercih edilmiştir. Analiz sonucunda yolsuzluğun ekonomik özgürlüğü azalttığı fakat ekonomik özgürlüğün yolsuzluğu önemli ölçüde etkilemediği bulgusuna ulaşılmıştır.

Jichi ve Cabro (2019), ekonomik özgürlüğün yolsuzluğu azaltma kapsamında önemli olup olmadığını incelemişlerdir. 2002-2016 yılları arası veriler kullanılarak üç farklı model oluşturulmuştur. Genel modelde 113 ülke bulunmakta, ikinci model 36 gelişmiş ülkeyi içermekte iken üçüncü modelde ise 77 gelişmekte olan ülke yer almaktadır. Bulgular ekonomik özgürlüklerin yolsuzlukları azalttığını ortaya koymuş ve bu etkinin gelişmiş ülkelerde daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Yine Granger nedensellik testi neticesinde ekonomik özgürlük indeksi ve yolsuzluk kontrol endeksi arasında iki yönlü bir ilişki olduğu saptanmıştır.

2. Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada 28 Avrupa Birliği ülkesinin 2007-2014 yılları arası verileri kullanılarak dengeli panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Verilerin seçiminde verilerin bulunabilir olmasına özen gösterilmiş, çalışmada kullanılacak olan değişkenlerin tercih edilmesinde benzer çalışmalardan faydalanılmıştır.

Çalışmada bağımlı değişken olarak Uluslararası Şeffaflık Örgütü tarafından yıllık olarak yayımlanan Yolsuzluk Algısı Endeksi kullanılmıştır. Çalışmada üç bağımsız değişken bulunmakta olup bunlar Ekonomik Özgürlük Endeksi, kişi başına düşen GSYİH ve kamu harcamalarının GSYİH içindeki payıdır.

Yolsuzluk Algısı Endeksi, Uluslararası Şeffaflık Örgütü tarafından 1995 yılından bu yana yayımlanmaktadır. 176 ülke kapsamında yayımlanan endeks değerlerine göre ülkeler 0 ile 100 arasında puanlanmaktadır. Endeks değerleri 100'e yaklaştıkça ülkelerdeki yolsuzluk seviyesi azalmakta, 0'a doğru yaklaştıkça ise ülkelerdeki yolsuzluk seviyesi artmaktadır.

Bağımsız değişkenlerden ekonomik özgürlük göstergesi olarak ele alınan Ekonomik Özgürlük Endeksi Heritage Vakfı tarafından 1995 yılından beri yayınlanmaktadır. Ekonomik Özgürlük Endeksinde 100 değeri ekonomik özgürlüğün en fazla olduğu durumu işaret etmekte iken 0 değeri ise ekonomik özgürlüklerin en düşük olduğu durumu göstermektedir.

Bağımsız değişkenlerden kişi başına düşen GSYİH ve kamu harcamalarının GSYİH'a oranına dair veriler Dünya Bankası'ndan alınmıştır. Bu değişkenlerin seçiminde yolsuzluk ile ilişkili olma durumuna dikkat edilmiştir.

Çalışmada ortaya konulan hipotez aşağıdaki gibidir:

$H_0 = \text{Ekonomik Özgürlüklerin Yolsuzluk Üzerinde etkisi yoktur.}$

$H_1 = \text{Ekonomik Özgürlüklerin Yolsuzluk Üzerinde etkisi vardır.}$

Çalışmada oluşturulan model ise aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir.

$$CPI_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 EFI_{it} + \alpha_2 GDP_{it} + \alpha_3 PE_{it} + \alpha_i + \lambda_t + \varepsilon_{it}$$

CPI_{it} yolsuzluk algısı endeksini, EFI_{it} ekonomik özgürlük endeksini, GDP_{it} ülkelerin kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıllarını, PE_{it} kamu harcamalarının gayri safi yurtiçi hasılaya oranını, α_0 sabit parametreyi, α_i birim etkiyi, λ_t zaman etkisini ve ε_{it} ise hata terimini işaret etmektedir.

Çalışmada yer alan bağımlı ve bağımsız değişkenler, bu değişkenlere ait kısaltmalar, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerine beklenen etkisi ve katsayıların beklenen işareti Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1.Değişkenlerin Kısaltması ve Katsayıların Beklenen İşaretleri

Değişkenin Adı	Değişkenin Kısaltması	Yolsuzluk Algısı Endeksi Üzerindeki Beklenen Etkiler
Ekonomik Özgürlük Endeksi	EFI	+
Kişi Başına Düşen GSYİH	GDP	+
Kamu Harcamalarının GSYİH İçindeki % Payı	PE	-
Yolsuzluk Algısı Endeksi	CPI	

Çalışmada kullanılan değişkenlerin seçiminde benzer çalışmalar taranmıştır. Çalışma kapsamında ilk olarak birim kök testi gerçekleştirilmiş, sonrasında ise sırasıyla F testi, Hausman testi, değişen varyans ve otokorelasyon sınamaları yapılmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenlerin betimleyici istatistikleri Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Betimleyici (Özet) İstatistikler

Değişken	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
EFI	224	68.83094	5.893109	53.4	82.6
GDP	224	33.76938	14.38633	14.848	96.711
PE	224	46.04821	6.287891	33.9	65.7
CPI	224	63.21429	17.12493	33	94

2.1 Birim Kök Testi

Yatay kesit veri ve zaman serisi verilerin bileşimi olan panel veri analizlerinde ilk olarak dikkat edilmesi gereken unsur serilerin durağan olmasıdır. Serilerin durağan olmaması sahte regresyon problemine yol açabilmekte ve bu da gerçekleştirilen tahminlerin doğru sonuç verememesine neden olmaktadır. Bunun için ilk olarak serilerin durağan hale getirilmesi önem arz etmektedir (Kutlar, 2000).

Çalışmada ilk olarak serilerin durağanlığını sağlayabilmek için Fisher Phillips Perron birim kök testi gerçekleştirilmiştir. Fisher Phillips Perron

birim kök testine dair bulgular Tablo 3’te görülmektedir. Elde edilen birim kök testi sonuçlarına göre tüm değişkenlerin düzeyde durağan oldukları gözlemlenmektedir.

Tablo 3. Değişkenlere Ait Fisher, Philips ve Perron Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	İstatistik Değerleri	Olasılık Değerleri	Durağanlık
EFI	144.4751	0.0000*	Düzyey
GDP	87.4056	0.0046*	Düzyey
PE	142.0925	0.0000*	Düzyey
CPI	251.7749	0.0000*	Düzyey
*Bulgular 0,05 anlam düzeyinde anlamlıdır.			

2.2. F Testi

Klasik modelin geçerli olup olmadığını, birim veya zaman etkilerinin olup olmadığını test etmek adına gerçekleştirilen F testinde verilerin birimlere göre farklılık gösterip göstermediği araştırılmaktadır. Eğer veriler birimlere göre farklılık göstermiyorsa klasik model uygundur (Tatoğlu, 2016)

Tablo 4. F Testi

F İstatistiği	49.22
Olasılık Değeri	0.0000

Gerçekleştirilen F testine dair bulgular Tablo 4’te gözlemlenmektedir. F testi sonuçlarına göre klasik modelin varlığı reddedilmiş, birim veya zaman etkilerinin var olduğu görülmektedir.

2.3. Hausman Testi

Sabit etkiler modelinin panel veri analizlerinde sıklıkla kullanıldığı ve istatistiksel işlevleri kapsamında istenilen özelliklere sahip olduğu ifade edilmektedir. Fakat tesadüfi etkiler modeli bazen sabit etkiler modeline göre daha etkin sonuçlar verebilmektedir. Eğer tesadüfi etkiler modeli sabit etkiler modeline göre etkinse tesadüfi etkiler modeli tercih edilmelidir. Hausman testi her iki model arasında daha etkin olanını tespit etme işlevi görmektedir (Baltagi, 2001).

Tablo 5. Hausman Testi Sonuçları

Ki kare İstatistiği	7.60
Olasılık Değeri	0.0550

Gerçekleştirilen Hausman testine dair bulgular Tablo 5 aracılığıyla görülmektedir. Elde edilen Hausman testi sonuçlarına göre tesadüfi etkiler modeli sabit etkiler modeline tercih edilmelidir. Tesadüfi etkiler modeli etkindir.

2.4. Değişen Varyans

Sabit varyans varsayımının geçerli olmadığı durumu ifade eden değişen varyans, yatay kesit veri analizlerinde sıklıkla karşılaşılan önemli bir istatistiki sorun olarak nitelendirilmektedir. Değişen varyans problemine rastlandığı durumlarda hata terimlerinin varyansları tüm kesitler için farklı olmaktadır (Topaloğlu, 2018). Değişen varyans sorunu göz ardı edilmemelidir. Değişen varyans problemi göz ardı edildiği takdirde gerçekleştirilen ekonometrik analizlerde yanıltıcı istatistiki sonuçlarla karşılaşılabilir.

Çalışmada değişen varyans problemini sınamaya yönelik Levene, Brown ve Forsythe testi gerçekleştirilmiştir. Levene, Brown ve Forsythe testi tesadüfi etkiler modelinin etkin olduğu koşullarda uygulanabilmektedir. Tablo 6’da Levene, Brown ve Forsythe değişen varyans testine dair bulgular görülmektedir.

Tablo 6. Levene, Brown ve Forsythe Testi

$H_0 = \text{Değişen Varyans Yoktur.}$	
Test İstatistiği	Prob>F
W0=2.4797167	0.0001868
W50=1.7355160	0.01784161
W10=2.4797167	0.0001868

Tablo 6’daki Levene, Brown ve Forsythe değişen varyans test sonuçlarına göre H_0 hipotezinin red edildiği görülmektedir. Değişen varyans vardır.

2.5 Otokorelasyon

Hata terimlerinin birbiri ile ilişkili olma durumunu ifade eden otokorelasyon, ekonometrik analizlerde istenmeyen durumu ifade etmektedir. Eğer hata terimleri birbiri ile ilişkiliyse, yani otokorelasyon

sorunu bulunmaktaysa bu sorun göz ardı edilerek gerçekleştirilecek olan analizler yanıltıcı sonuçlar verebilecektir.

Çalışma kapsamında otokorelasyon problemini sınamaya yönelik Bhargava, Franzini ve Narendranathan'ın Durbin-Watson ve Baltagi-Wu'nun Yerel En İyi Değişmez testleri gerçekleştirilmiştir. Bu testler tesadüfi etkiler modelinin etkin olduğu koşullarda uygulanabilmektedir. Tablo 7'de gerçekleştirilen Bhargava, Franzini ve Narendranathan'ın Durbin-Watson ve Baltagi-Wu'nun Yerel En İyi Değişmez testlerine ait sonuçlar gözlemlenmektedir.

Tablo 7. Bhargava, Franzini ve Narendranathan'ın Durbin Watson Testi ve Baltagi- Wu Yerel En İyi Değişmez Testi Sonuçları

Bhargava, Franzini ve Narendranathan'ın Durbin-Watson Test İstatistiği Değeri	0.86951353
Baltagi-Wu Test İstatistiği Değeri	1.2363075

Tablo 7'ye bakıldığında hem Bhargava, Franzini ve Narendranathan'ın Durbin Watson test istatistiği değerinin hem de Baltagi-Wu Test istatistiği değerinin 2'nin altında olduğu görülmektedir. Otokorelasyon problemi bulunmaktadır.

3. Ampirik Bulgular

Çalışma kapsamında ilkin değişkenlere dair betimleyici istatistiklere yer verilmiş, daha sonra ise değişkenlerin birim kök testleri gerçekleştirilmiştir. Klasik modelin varlığı F testi ile araştırılmış, daha sonra hangi modelin etkin olduğuna karar verebilmek için Hausman testi uygulanmıştır. Tesadüfi etkiler modelinin etkin olduğu saptandıktan sonra sırasıyla değişen varyans ve otokorelasyon sınamaları gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen testler neticesinde modelde hem değişen varyans hem de otokorelasyon probleminin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Modeli tahmin ederken Arellano, Froot ve Rogers dirençli tahmincisi kullanılmıştır. Arellano, Froot ve Rogers tahmincisi değişen varyans ve otokorelasyon problemiyle karşılaşıldığında kullanılabilen ve aynı zamanda hem sabit etkili modellerde hem de tesadüfi etkili modellerde uygulanabilen dirençli bir tahminci olarak tanımlanmaktadır. Değişen varyans ve otokorelasyon sorunlarına karşılık dirençli standart hatalar türetilmektedir.

Tablo 8. Tahmin Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Robust Standart Hatalar	Olasılık Değeri
EFI	.5987816	.2057323	0.004***
GDP	.6672746	.216406	0.002***
PE	.0706365	.1034349	0.495
$R^2 = 0.6108$			
***: %1 Anlamlılık Düzeyi			
**: %5 Anlamlılık Düzeyi			
*: %10 Anlamlılık Düzeyi			

Tablo 8’de modele dair tahmin sonuçları yer almaktadır. Modelin R^2 değerine bakıldığında 0.6108 olduğu görülmektedir. Diğer bir deyişle bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama yüzdesi %61.08’dir.

EFI değişkeni ile CPI değişkeni arasındaki ilişki incelendiğinde ekonomik özgürlük endeksi arttıkça yolsuzluk algısı endeksinin de arttığı gözlemlenmektedir. Aradaki ilişki pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Yolsuzluk algısı endeksindeki artış yolsuzlukların azalmasını ifade etmektedir. Bu da Avrupa Birliği ülkelerinde ekonomik özgürlükler arttıkça yolsuzlukların azaldığını göstermektedir.

GDP değişkeni ve CPI değişkeni arasındaki ilişki irdelendiğinde pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin var olduğu gözlemlenmektedir. Avrupa Birliği ülkelerinde kişi başına düşen GSYİH arttıkça yolsuzluk algısı endeksi de artmaktadır. Diğer bir deyişle beklenildiği üzere kişi başına düşen GSYİH arttıkça yolsuzluklar azalmaktadır.

PE değişkeni ve CPI değişkeni arasındaki ilişkiye bakıldığında katsayının yönünün beklenenin aksine pozitif yönlü olduğu görülmektedir. Avrupa Birliği ülkelerinde kamu harcamalarının GSYİH içindeki payı arttıkça yolsuzluklar azalmaktadır. Fakat olasılık değerine bakıldığında elde edilen sonucun istatistiksel olarak anlamsız olduğu görülmektedir.

Sonuç

Ekonomik özgürlükler, bireylerin veya toplumların iktisadi faaliyetlerindeki serbestiyetlerini ifade eden ve bireysel ve toplumsal refahın tesis edilmesinde önemli katkılar sunan bir kavram olarak ifade

edilmektedir. Ekonomik özgürlüklerin devlet mekanizması tarafından güvence altına alınması hem demokratik normların yerleşmesine hem de toplumun iktisadi faaliyetlerinde kısıtlamalara maruz kalmamasını sağlayacağı belirtilmektedir.

Ekonomik özgürlüklerle beraber toplumsal olarak daha yüksek gelir düzeyi ve daha yüksek tüketim düzeyi gerçekleştirilebilmektedir. Bu da toplum içerisinde refahın yayılabilmesine olanak tanıyabilmektedir. Düenden bugüne bakıldığında ekonomik özgürlüğün yüksek olduğu ülkelerin daha hızlı büyüme gerçekleştirdiği ve ekonomik özgürlüğün düşük olan ülkelerde de daha yavaş ekonomik büyüme gerçekleştiği veya ekonomik olarak büyüyemedikleri gözlemlenmektedir. İktisat tarihçilerinin ifadelerine göre İngiltere'nin kişi başına düşen GSYİH'sı Sanayi Devrimi öncesi sadece iki kat artmışken sanayi devrimi sonrası son üç yüzyılda 16 katına çıkmıştır (Lemieux, 2018).

Refaha ve ekonomik büyümeye katkılarının yanı sıra ekonomik özgürlüklerin yolsuzlukla mücadele kapsamında da önemli bir unsur olduğu dile getirilmektedir. Ekonomik özgürlüklerin sağlanmış ve yasalarla korunaklı olduğu ülkelerde yolsuzluk oranları daha düşük gerçekleşmektedir. Yine literatürde bu konu üzerine gerçekleştirilen çalışmalarda ekonomik özgürlüklerin yolsuzlukları azalttığı yönünde baskın bir görüş birliği bulunmaktadır.

Çalışma kapsamında 2007 ile 2014 yılları arası veriler kullanılarak 28 Avrupa Birliği ülkesinde ekonomik özgürlükler ve yolsuzluk arasındaki ilişki araştırılmıştır. Tesadüfi etkiler modeli tahmin edilerek panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışmada yolsuzluk göstergesi ve bağımlı değişken olarak Yolsuzluk Algısı Endeksi kullanılmıştır. Ekonomik özgürlük göstergesi ve bağımsız değişken olarak ise Ekonomik Özgürlük Endeksi alınmıştır. Bunun yanı sıra çalışmaya kişi başına düşen GSYİH ve kamu harcamalarının GSYİH içindeki payı olmak üzere iki farklı kontrol değişkeni dahil edilmiştir.

Çalışmada elde edilen bulgular, literatürde yer alan diğer çalışmalarda elde edilen sonuçların çoğuyla benzerlik göstermektedir. Avrupa Birliği ülkelerinde Ekonomik Özgürlük Endeks değeri arttıkça Yolsuzluk Algısı Endeks değeri de artmaktadır. Bu da bu ülkelerde ekonomik özgürlükler arttıkça yolsuzlukların azaldığını işaret etmektedir. Elde edilen sonuç istatistiksel olarak anlamlıdır.

Kontrol değişkenleri ve Yolsuzluk Algısı Endeksi arasındaki ilişkilere bakıldığında kişi başına düşen GSYİH ile yolsuzluk arasındaki ilişkiye bakıldığı zaman Avrupa Birliği ülkelerinde kişi başına düşen GSYİH arttıkça yolsuzlukların azaldığı görülmektedir. Elde edilen sonuç ayrıca istatistiksel olarak anlamlıdır. Kamu harcamalarının GSYİH içindeki payı ile

Yolsuzluk Algısı Endeksi arasındaki ilişkiye bakıldığı zaman katsayının yönünün beklenenin aksine pozitif olduğu görülmektedir. Bu da kamu harcamalarının GSYİH içindeki payının arttıkça yolsuzlukların azaldığını göstermektedir. Fakat ulaşılan bulgu istatistiksel olarak anlamsızdır.

Çalışmada ulaşılan sonuçlardan yola çıkarak özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerin refah seviyelerine erişebilmeleri ve yolsuzlukla etkin biçimde mücadele edebilmeleri için ekonomik özgürlüklere önem vermeleri gerektiği ifade edilebilir. Bu ülkeler bireylerin ekonomik özgürlüklerini sağlamaları ve yasalarla güvence altına almalıdır. Bireylerin ekonomik özgürlüklerine müdahale edilmemelidir. Devletin bireylerin ekonomik özgürlüklerine baskı ve müdahale anlamındaki hareket alanı kısıtlı olmalıdır.

KAYNAKÇA

- AKÇAY, S. (2000). “Yolsuzluk, Ekonomik Özgürlükler ve Demokrasi”, Muğla Üniversitesi SBE Dergisi, Güz, Cilt 1, Sayı 1, ss.1-15.
- AKINCI, M., ERKAL, G. ve YILMAZ, Ö. (2015). “Ekonomik Özgürlükler ve Yolsuzluk İlişkisi : Türkiye İçin Bir Zaman Serisi Analizi”. HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 4(8), 144-165.
- APERGIS, N., DİNÇER, O. C. ve PAYNE, J. E. (2012). “Live Free or Bribe: On the casual Dynamics Between Economic Freedom and Corruption in U.S. States”, European Journal of Political Economy, 28, ss. 215-226.
- ATA, A.Y. ve ARVAS, A. (2011). “Determinants of Economic Corruption: A Cross-Country Data Analysis”, International Journal of Business and Social Science, Vol: 2, No: 13, 161-169.
- BALTAGI, B. (2001). “Econometric Analysis of Panel Data”, 2nd Ed., UK: John Wiley & Sons Ltd.
- BEACH, W. W., and Miles, M. A. (2006). “Explaining the Factors of the Index of Economic Freedom.” In 2006 Index of Economic Freedom, ed. James Gwartney and Robert Lawson, 55-76. New York: The Heritage Foundation and Dow Jones & Company Inc.
- GHANIY, N. ve HASTIADI, F. F. (2017). “Political, Social and Economic Determinants of Corruption”, International Journal of Economics and Financial Issues, 7(4), 144-149.
- GRAEFF, P. ve MEHLKOP, G. (2003). “The Impact of Economic Freedom on Corruption: Different Patterns for Rich and Poor Countries”, European Journal of Political Economy, 19, 605–620.

- GRAYCAR, A. (2015). "Corruption: Classification and Analysis". *Policy and Society*, 34(2), 87-96.
- JICHI, S. ve CABRO, S. (2019). "Does Economic Freedom Determine the Control of Corruption", *Kapadokya Akademik Bakış*, 2(2), 79-96.
- KAYALIDERE, G. ve ÖZCAN MASTAR, P. (2014). "Bütçe Saydamlığı ve Ekonomik Özgürlüğün Yolsuzluk Üzerindeki Etkisi", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(2), 219-234.
- KONU, A. ve ATA, A. Y. (2016). "Yolsuzluk ve Ekonomik Özgürlük İlişkisi: AB Ülkeleri Üzerine Yatay Kesit Analizi", *Niğde İ.I.B.F Dergisi*, 9(1), 195-207.
- KUTLAR, A. (2000). "Ekonometrik Zaman Serileri", *Gazi Kitabevi*, Ankara.
- LEMIEUX, P. (2018). "What are the Benefits of Economic Freedom", *Institut Économique Molinari, Paris-Bruxelles*, November 2018.
- MILLER, T. ve Kim, A. B. (2011). "Defining Economic Freedom" Ed. T. Miller ve K. R. Holmes, 2011 *Index of Economic Freedom*, Washington: Heritage Foundation and Wall Street Journal.
- SAHA S. ve SU, J. J. (2012). "Investigating the Interaction Effect of Democracy and Economic Freedom on Corruption: A Cross-Country Quantile Regression Analysis", *Econ. Analysis & Policy*. Vol. 42. No. 3. December, 389-396.
- SAHA, S., GOUNDER, R. ve SU, J. J. (2009). "The Interaction Effect of Economic Freedom and Democracy on Corruption: A Panel Cross-Country Analysis", *Economics Letters*. 105: 173-76.
- SHABBIR, G. ve ANWAR, M. (2007). "Determinants of Corruption in Developing Countries", *Hamburg Institute of International Economics (HWWI) Paper* 2-11.
- SHEN, C. ve WILLIAMSON, J. B. (2005). "Corruption, Democracy, Economic Freedom, and State Strength: A Cross-national Analysis", *International Journal of Comparative Sociology* 46/4, 327-345.
- TATOĞLU, F. Y. (2016) "Panel Veri Ekonometrisi", *Beta Yayınevi*, İstanbul.
- TOPALOĞLU, E. E. (2018). "Bankalarda Finansal Kırılganlığı Etkileyen Faktörlerin Panel Veri Analizi ile Belirlenmesi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi* Nisan 2018, C. 13, S. 1, 15-38.

YAMARIK, S. ve REDMON, C. (2017). "Economic Freedom and Corruption: New Cross-Country Panel Data Evidence". *The Journal of Private Enterprise*, 32(2), 17-44.

▪ **MUHASEBE**

MUHASEBE MESLEĞİNDE ETİK KAVRAMI

(The Concept of Ethics in Accounting Profession)

Feyza DEREKÖY*

Giriş

2000’li yılların başında yaşanan mali skandallarla daha da dikkat çeken “muhasabe meslek etiği”, iş dünyasında en önemli ancak en yanlış anlaşılan konulardan biridir. Kamu hizmeti sunan muhasabe meslek elemanları, mesleki profesyonellik ve muhasabe meslek etiğinin gereği olarak, genel kabul görmüş muhasabe ilkeleri ile ilgili yasalara uygun olarak mesleklerini icra etmeli ve işletme ile ilgili bilgi kullanıcılarına dürüst, şeffaf ve tarafsız olarak doğru bilgileri sunmalıdırlar.

Çalışmada üç bölüm bulunmakta olup, ilk bölümde muhasabe, muhasabe mesleği ve özellikleri açıklanmıştır. İkinci bölümde, muhasabe meslek ve disiplininde etik başlığı altında muhasabede etik yaklaşımlar, muhasabe etik ilişkisi ve muhasabede etik ilke ve kurallar anlatılmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, etik dışı davranış olan hileli finansal raporlama ve dünyadaki örnekleri ele alınmıştır.

1. Muhasebe ve Muhasebe Mesleği

1.1.Muhasebe Kavramı

İşletmeler, hedeflerine ulaşmak için çeşitli faaliyetlerde bulunurlar ve bu nedenle para, teknoloji, bina gibi varlıklara ihtiyaç duyarlar. Aynı zamanda, işletmeler faaliyetlerini gerçekleştirirken söz konusu varlıklarda değişiklikler olur, yani işletmelerin faaliyetleri, mali durumlarını olumlu ya da olumsuz olarak etkiler. Bu etkilerin tespit edilmesi ve bilgiye dönüştürülmesi ise muhasabe işleviyle yerine getirilir (Kalmış vd., 2015: 8).

Arapçadaki hesap sözcüğünden türetilen muhasabe, bir dönem içinde işletmenin varlık, borç ve sermaye durumunu, iç ve dış çevresiyle olan mali ilişkilerini belgeler üzerinden tespit eden, hesaplar üzerine kaydederek izleyen, ilgili kurallara ve yasalara uygun olarak maliyetlerin hesaplanması, işletmenin ölçülmesi ve planlama hesapları ilgili faaliyetleri içeren bir bilgi, anlayış ve erişme alanıdır (Haftacı, 2008: 1). Başka bir ifadeyle muhasabe, işletmenin varlıkları ve kaynakları üzerinde değişime neden olan ve para ile ifade edilen finansal olaylara ait bilgileri; kaydetme, sınıflama, özetleme, analiz

* Dr.Öğretim Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Çanakkale Sosyal Bilimler MYO, fderekoy@comu.edu.tr

etme ve yorumlama yoluyla ilgili taraflara rapor halinde sunan bir bilgi sistemidir (Gökçen vd., 2014: 2). Bir bilgi sistemi olarak muhasebe, işletmenin faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan değer hareketlerini izleyerek ürettiği bilgileri aşağıda açıklanmış olan işletme ile taraflara sunar (Lazol, 2012: 3- 5);

İşletme Ortakları: İşletme ortakları, işletmeye sermaye koyan kişiler olup, işletmenin iyi yönetilerek hedeflene kara ulaşmasını isterler. Bu nedenle, işletmenin hedeflerine ulaşip ulaşmadığını, işletmenin mali yapısının iyi olup olmadığını ve gelecekte işletme hedeflerine ulaşma potansiyelinin varlığını ortaklar muhasebe raporlarından izlerler.

Yöneticiler: Yöneticiler, işletmelerin varlıklarına ve insan kaynaklarına yön veren kişilerdir. Yöneticiler, yönetim fonksiyonlarını yerine getirirken alacakları kararlarda muhasebe bilgisine ihtiyaç duyarlar. Özellikle planlama ve planlarda belirlenen hedeflere ulaşma derecesinin ölçümü yani performans değerlemede muhasebe bilgisinin kullanımı zorunludur.

Kredi Kurumları: İşletmeler faaliyetlerini geliştirdikçe kaynak ihtiyaçlarının bir bölümünü kredi kurumlarından sağlarlar. Bu durum aynı zamanda özkaynak karlılığını arttırdığından gerekli de görülmektedir. Kredi kurumları, borç verecekleri işletmelerin muhasebe kayıtlarında yer alan verilerini mali analize tabi tutarlar. Buna göre, işletmelerin kredi borçlarını zamanında geri ödeyip ödeyemeyeceklerinden emin olmaya çalışırlar.

Çalışanlar: Ücret konusu çalışanlar ve işletmeler arasındaki tartışılabilir bir konudur. Özellikle, işletmeler büyüdükçe bu konu sendikalar aracılığıyla yürütülür. Ücret görüşmeleri sırasında, işletmelerin muhasebe verileri çok önemli katkı sağlamaktadır. Böylece, tartışmaların zemini daha gerçekçi bir temele dayandırılmış olur.

Devlet: Devletin en önemli gelir kaynağı topladığı vergilerdir. İşletmeler ödeyecekleri vergi borçlarını, muhasebe kayıtları sonucunda belirler. Bunu yanı sıra, devlet, işletmelerin muhasebe işlemlerini denetleme yetkisine sahiptir ve bu yetkisini kullanarak işletmeleri denetler. Devlet işletmelerin muhasebe bilgileriyle doğrudan ilgilidir.

Diğer İşletmeler: İşletmeler birbirleriyle yoğun bir mali ilişki içinde olan kurumlardır. Vadeli mal veya hizmet satışı yapan bir işletme, satıştan dolayı alıcı işletmeye kredi açmış olur. Bu ilişkide alacaklı işletme sağladığı kredinin zamanında tahsilini amaçlar. Burada da, işletme ile kredi veren kurum ilişkisine benzer bir ilişki oluşmaktadır ve satıcı işletme, alacak riskini borçlu işletmenin muhasebe bilgilerinden elde ettiği mali performansa göre belirlemektedir.

Potansiyel Yatırımcılar: Halka açık işletmelerin hisse senetlerini almak isteyen yatırımcıların yararlanabileceği en iyi kaynak, gerek yazılı gerek internet ortamında yayınlanan işletmelere ait muhasebe bilgileridir. Yatırım karar verilirken işletmelerin mali yapıları, karlılıkları, kar dağıtım olanakları gibi hisse senedi değerini etkileyen veriler kullanılır.

1.2.Muhasebe Mesleği

Günümüzde karmaşık ekonomik yapılar içinde muhasebe mesleği son derece önemli bir hale gelmiştir. Ekonomik gelişme, sermaye piyasalarının gelişmesiyle, sermaye piyasaları da güven ortamının oluşumunda gelişebilecektir. Piyasalardaki güven ortamının sağlanması ise, yatırımcıların muhasebe meslek mensuplarının bağımsızlıkları konusunda şüpheye düşmemelerine bağlıdır. Yatırımcılar ve kredi veren kurumların yatırım kararı almadan önce dikkate aldıkları unsurlardan biri, işletmelerin bağımsız denetim raporlarıdır. Bu yüzden, tarafsız, gerçeği yansıtan denetim raporlarının ekonomideki karar alıcılar için önemi büyüktür (Akışık, 2005: 17).

Muhasebe ve denetim mesleği; bir ülkenin ekonomik yapısını meydana getiren kurum, işletme, vakıf, dernek, sendika, siyasal parti gibi birimlerin muhasebe ve denetim işlerini; yasalara, kurallara, ilkelere ve yöntemlere uygun, tarafsız, nesnel, sır tutan ve güvenilir bir tutumla; belirli bir yerde ve kendi sorumluluklarında yapan bireylerin, sürekli edindikleri iş ve uğraş alanıdır (Yazıcı: 1986: 10). Tanımdan da anlaşılacağı gibi, mesleğe girecek olanların alanla ilgili eğitim, staj ve sınav gibi bazı koşulları yerine getirmeleri gerekmektedir. Ülkeler arasında, meslek mensubu olma şartlarında gerek eğitim gerek staj konularında uygulamada bazı farklılıklar bulunmaktadır.

Ülkemizde muhasebe mesleğinin, yasal statü kazanması esas olarak 1989 yılında olmakla birlikte, yasal statü kazanmadan önce de meslek mensupları kurdukları dernek aracılığı ile uluslararası muhasebe örgütlerine üye olmuşlar, akademik camia ile sürekli iletişim içerisinde bulunmuşlar, dünyadaki gelişmelerin ülkemizde de uygulamalarda bulunmasına katkı sağlamışlar ve mesleği uluslararası düzeyde icra etmişlerdir (Aktaş: 2012: 18, 20). Muhasebe mesleğinin yasal bir yapıya kavuşarak gerçek anlamda profesyonel meslekler statüsünde yer alması, 3568 sayılı “Serbest Muhasebecilik, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu” ile 1986 yılında gerçekleşmiştir. Diğer taraftan, söz konusu Kanunda da, 5786 sayılı Kanunla önemli değişiklikler yapılmış ve bu değişiklikler 26.07.2008 tarih ve 26948 sayılı Resmi Gazete’ de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Yapılan değişiklikle ilgili Kanundan, “Serbest Muhasebecilik” ifadesi kaldırılmış, Kanunun adı “Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu” olarak değiştirilmiştir. Meslek yasası, muhasebe meslek mensuplarını aşağıda belirtildiği gibi iki gruba ayırmıştır;

- Serbest Muhasebeci Mali Müşavir
- Yeminli Mali Müşavir

Serbest Muhasebeci Mali Müşavir: Serbest Muhasebeci Mali Müşavir, gerçek ve tüzel kişilere ait girişimlerin ve işletmelerin; Genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri ve ilgili mevzuata göre gereğinde defterlerini tutar, bilanço, gelir tablosunu ve beyannameleri ve diğer dokümanlarını düzenler; Muhasebe sistemlerinin kurulması, geliştirilmesi, işletmecilik, muhasebe, finans, mali mevzuat ve bunların uygulamaları ile ilgileri işlerin düzenlenmesi veya bu konularda müşavirlik hizmeti verilmesi işlerini yapar; Belgelere dayalı olarak tetkik etme, çözümleme, denetleme, mali tablo ve beyannamelerle ilgili mevzularda yazılı ifade beyan etme, rapor ve benzeri belgeleri düzenleme, tahkim, bilirkişilik ve bunlara benzeyen işlerini yapar.

Serbest Muhasebeci Mali Müşavir olmak için; Hukuk, iktisat, maliye, işletme, muhasebe, bankacılık, kamu yönetimi alanlarıyla ilgili fakülte ya da yüksekokullardan mezun olmak veya söz konusu bilim dallarında lisansüstü eğitim yapmak; asgari üç yıl staj yükümlülüğünü yerine getirmiş olmak ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik sınavını kazanmış olmak gerekmektedir.

Yeminli Mali Müşavir: Yeminli Mali Müşavir, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirin yaptığı müşavirlik ve denetleme görevlerinin yanısıra, mükelleflerinin mali tablolarını ve beyannamelerini tasdik yetkisi ve sorumluluğuna sahiptir. Bununla birlikte, Yeminli Mali Müşavir muhasebe defteri tutamaz, muhasebe ofisi açamaz ve muhasebe ofisine ortak olamaz.

Yeminli Mali Müşavir olabilmek için; Asgari 10 yıl Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik yapmak; Yeminli Mali Müşavirlik sınavından geçmiş olmak ve Yeminli Mali Müşavirlik yapabilme iznini almış olma koşulları aranır.

Meslek yasası ile Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları farklı odalar olarak örgütlenmişlerdir. Odalar; meslek mensuplarının ihtiyaçlarını karşılamak, mesleksen faaliyetlerini kolaylaştırmak, mesleğin gelişimine katkıda bulunmak, meslek disiplini ve ahlakını korumak ve meslek elemanlarının birbirleri ile ve mükellefleri ile olan ilişkilerinde doğruluğunu ve karşılıklı itimatı

idame ettirmek için kurulmuş tüzel kişiliği olan ve kamu kuruluşu niteliği taşıyan mesleki kurumlardır(Yücel, 2013: 17).

Ülkemizde her iki meslek odası da faaliyetlerini TÜRMOB' a (Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği) bağlı olarak yürütmektedir (Aktaş: 2012: 20- 21). TÜRMOB ise, 1994 yılında Uluslararası Muhasebeciler Federasyonuna (International Federation of Accountants- IFAC) üye olmuştur, bu sayede Serbest Muhasebeci Mali Müşavir ve Yeminli Mali Müşavir ünvanına sahip tüm meslek elemanları aynı zamanda IFAC' a da üye olma statüsü kazanmıştır (Yalkın, 2006: 21).

Muhasebe meslek mensupları, kişisel çıkarını gözetmeyen, kendilerine bağımlı olanlara karşı sorumlulukları olan kişilerdir. Muhasebe meslek mensupları, teorik eğitim ve pratikte edindikleri muhasebe bilgi, ustalık ve tecrübelerini isteyenlere, yasaların ve mesleki kurumların öngördüğü limitler dâhilinde sunarak yaşamlarını deva ettiren profesyonellerdir (Civelek ve Durukan: 1997: 31). Bunun yanında, muhasebe mesleğini öteki profesyonel işlerden ayıran özelliklerin belki de en mühim olanı, sözkonusu meslek elemanlarının mesuliyetlerinin sadece hizmet verdikleri kişi ve kuruluşlarla sınırlı olmamasıdır; finansal tablolardaki bilgiler, işletme sahip ve yöneticileri dışında, yatırımcılar ya da kredi veren kurumları da ilgilendirmektedir (Akışık: 2005: 35). Bu durum muhasebe mesleğinin sosyal sorumluluğunu ön plana çıkarmakta olup, mesleğin aşağıda belirtilen bazı özelliklere sahip olmasını gerektirmektedir (Ulukol; 1972: 2019);

Muhasebe Önemli Bir Meslektir: Etkin muhasebe ve denetleme sisteminin varoluşu, ülke ekonomisinin temel dinamiği olan işletmelerin gelişmelerinde önemli bir rol oynar. İşletmelerde bu sistem muhasebeciler tarafından oluşturulmakta ve yürütülmektedir. Bu bağlamda, muhasebe mesleği iktisadi ve finansal yapının sağlık bir şekilde yürütülmesi için gerekli olup, işletmeler ve devlet açısından günden güne daha da önemli bir meslek haline gelmektedir.

Muhasebe Bilgi Birikimi Gerektiren Bir Meslektir: Muhasebe mesleği, muhasebe bilgisi dışında, hukuk, iktisat, finans ve işletme gibi alanlarda da bilgi sahibi olmayı gerektirir.

Muhasebe Mesleği Uzun Süreli Deneşim Gerektiren Bir Meslektir: Muhasebenin tam anlamıyla bir meslek olarak icra edilebilmesi için uzun sürede edinilmiş olan tecrübe gereklidir. Muhasebe bilim dalı diğer birçok bilim dalından farklı olarak, sadece kuramsal bir bilim dalı değildir.

Muhasebe Mesleği Sorumluluk Gerektiren Bir Meslektir: Muhasebe bilgileri, hem işletme içi hem de işletme dışındaki tarafları yani tüm

toplumu ilgilendirir. Muhasebe mesleği, bu nedenle kamusal bir sorumluluk gerektirir.

Muhasebe Mesleği Sır Saklamayı Gerektiren Bir Meslektir: Muhasebeciler, işletmeler için önemli ve bazı açılardan gizli kalması gereken bilgilere sahip olmakla birlikte, yasal olarak zorunlu olmadığı müddetçe bu bilgileri kimseye paylaşamaz ve kendi ya da başka kişilerin menfaati için kullanamaz. Bu anlamda, muhasebe sır saklamayı gerektiren bir meslektir.

Muhasebe Mesleği Yorucu Bir Meslektir: Muhasebe mesleği hata kabul etmeyen, daha çok akli kullanmayı ve muhakeme yapmayı gerektiren, yorucu, aynı zamanda yıpratıcı bir meslektir.

2.Muhasebe Meslek ve Disiplininde Etik

2.1.Muhasebede Etik İhtiyacı

Temelinde sorumluluk duygusu yer almakta olan etik kavramı, bir anlamda topluma karşı sorumluluğun ifadesidir. Küreselleşen dünyada, uluslararası ticaretin yaygınlaşması ve bilgi teknolojilerindeki gelişmeler genel anlamda muhasebe mesleğine ciddi bir önem kazandırmıştır.

Bu bağlamda, muhasebe mesleğinin topluma karşı sorumlu olması, mesleğinin önemli bir yönünü oluşturmaktadır. Kamusal sorumluluğun anlamı, müşteriler, kredi kurumları, devlet, işveren, işgören, yatırımcılardan oluşan, iktisadi ve finansal düzenin oluşturulmasında, muhasebe meslek elemanlarının doğru hareket ettikleri ve objektif olarak davrandıkları konusunda güvence sağlamış olmalarıdır. Bu güvence muhasebe mesleğine, kamusal fayda için sorumluluk yüklemektedir. Kamusal fayda, meslek elemanının, hizmet sunduğu bireyler ve kuruluşların toplumsal refahı elde etmesinde katkı sağlaması olarak tanımlanmaktadır (Kaya ve Yanık, 2011: 297). Ancak, son dönemlerdeki skandallar, muhasebe mesleğinin kamu yararına bağlılığının sorgulanmasına neden olmuştur. Etik kurallar, muhasebecilik mesleğinde, kamu yararından ziyade kendi çıkarlarını gözetecek şekilde algılanmaktadır (Walker, 2007: 26).

Oysa yeni bir yüzyıla girerken, muhasebe mesleğine yüklenen sorumluluklar artmaktadır. Toplumun, muhasebe mesleğine olan güveninin sağlanması gerekmektedir. Özellikle muhasebe mesleğinin işlevselliğinin, kamuya daha iyi anlatılması gerekmektedir ve muhasebe mesleği, ahlaki kaideler içinde en yetkin biçimde yürütülmelidir (Mugan, 1999: 2- 4). Muhasebe meslek elemanları faaliyetlerini yalnızca mesleki kaideler ile değil, mesleğin gerektirdiği toplumsal mesuliyet bilinci ile de gerçekleştirmelidirler. Bu çerçevede,

muhasabe meslek mensubunun üstlenmek zorunda olduğu sorumluluklardan bazıları aşağıdaki gibidir (Kılıç, 2002: 428);

- Muhasebede uygun davranışların neler olduğunu ve bu davranışların kimlerin üzerinde etkisi olabileceğini, söz konusu davranışlardan etkilenmiş olan tarafların mal varlıkları üzerindeki değişimi nasıl fark edebileceklerini kavramalı,
- Davranışların etik olup olmadığını anlayabilmeli,
- Etik değerleri, bireysel değerlerden üstün tutmalı ve ahlaki açıdan uygun olan davranışı seçebilmeli,
- Ahlaki açıdan uygun olan davranışı yapabilmelidir.

2.2.Muhasebede Etik Yaklaşımlar

Modern etik teorileri iki temel yaklaşıma dayanmaktadır. Bu yaklaşımlar teleolojik ve deontolojik yaklaşımdır. Muhasebe mesleğinde de meslek mensuplarının, meslek etiğine ilişkin kararlar bu iki yaklaşımdan etkilenmektedir (Akdoğan, 2005: 296)

2.2.1.Teleolojik Yaklaşım

Bu yaklaşıma göre bir eylem ya da oluşun iyi ya da kötülüğünü sonuçlar belirler. Yani sonuç iyi ise eylem iyidir, sonuç kötü ise eylem ya da oluşum kötüdür (Arslan, 2001: 18-19). Bu yaklaşımda, fayda/maliyet karşılaştırması yapılmakta ve bunun sonucunda karar vermede en yüksek yararı sağlayacak olanın seçilmesi ilkesi temel alınmaktadır. Teolojik yaklaşım, bireyci ve faydacılık olmak üzere iki alt grup halinde incelenebilir (Akdoğan 2001: 296)

Bireyci Yaklaşım: Kişilerin, en yüksek faydayı elde edecekleri hale göre karar alacaklarını savunan bu yaklaşımda, uzun vadede kişiye fayda getirecek tutum ya da yaklaşım şeklinin uygun olduğu savunulmaktadır. Kendi çıkarını ön planda tutma arzusu ile davranan kişiler sayesinde toplumsal çıkarların daha üst düzeye çıkacağı beklenir (Biçer ve Diğerleri, 2017: 201).

Faydacılık Yaklaşımı: Bu yaklaşımda, pek çok insan için en yüksek yararı sağlayacak olan kararın doğru karar olduğu savunulmaktadır. Öncelikle, söz konusu kararın etkileyeceği taraflar için muhtemel seçenekler ortaya konur ve incelenir. Sonraki aşamada, ilgili taraflar içerisinde çoğunluğu oluşturan gruba en yüksek yararı sağlayacak tutum ön plana çıkarılır. Uygulamada bunların tespiti oldukça zor olduğundan kavramların mümkün olduğunca basitleştirmesi gerekmektedir (Selimoğlu, 1997: 149). Faydacılık yaklaşımının, muhasebe kuram ve prosedürlerini, kuramsal açıdan koruması, muhasebe bilgisinin tarafsız oluşu ile ilgili tartışmalarda mühim bir öğe olmaktadır. Tarafsızlığı savunanlar, muhasebenin

meslek olarak toplumda değişim yaratacak bir vazifesi olmadığını ifade etmekte ve muhasebecilerin yapması gerekenin, sadece ilgili taraflara karar almada ihtiyaç duydukları tarafsız bilgileri iletmeleri olduğunu söylemektedirler. Radikal muhasebe meslek elemanlarından bazıları ise, muhasebe bilgilerinin tarafsız olup olamayacağını sorgulamaktadırlar. Muhasebe mesleği, toplumsal gerçeğin içinde bulunduğu ve toplumda ise devamlı bir sosyal çatışma olduğundan muhasebe mesleğinin kuram ve prosedürleri, neticede, bu çatışmada taraf olacaktır (Toraman ve Akcan, 2002: 111).

2.2.2.Deontolojik Yaklaşım

Deontolojik yaklaşımda, bir davranış iyi ya da kötü olarak tanımlayabilmek için çoğunluğun yaklaşımı dikkate alınmamaktadır. Bu yaklaşımda, fayda/maliyet düşüncesi kabul edilmemektedir. Deontolojik yaklaşımın temelini, toplumun büyük bölümünün kabulü veya en fazla yarar olmadığında bazı hak ve yükümlölüklerin olduğunun kabul edilmesidir (Akdoğan, 2005: 298). Bu yaklaşıma göre, davranışların neticesinden ziyade davranışla ilgili niyet ve eylemler daha önemlidir. Diğer bir değişle, görevin, gerçekleşen sonuçlarına bakılmaksızın, ahlaki açıdan yapılması gerekenin yapılması olduğu ifade edilmektedir. Muhasebe mesleği genel olarak, mesleki yetkinlik, doğruluk ve tarafsızlık kavramlarına dayandırılmaktadır (Biçer ve Diğerleri, 2017: 200- 201). Deontolojik yaklaşımda, etik ve haklar yaklaşımı ve adaletçi yaklaşım olmak üzere iki alt başlıkta incelenebilir

Etik ve Haklar Yaklaşımı: Bu yaklaşım, kişilerin istek, mahremiyet, emniyette olma, gelişme ve yaşama gibi hakları ve hürriyetlerin yer aldığı bir temel sahiptir ve bunların meslek elemanlarının karar alma süreçlerinde gözardı edilemez unsurlar olduğu unutulmamalıdır. Meslek elemanları, meslek etiğinin ilgili olduğu bir hususta karar verirken, diğer bireylerin haklarına zarar vermemeye dikkat etmeleri gerekmektedir (Akdoğan, 2005: 298).

Adaletçi Yaklaşım: Bu yaklaşımda, etik olmak kişisel çıkarlardan ayrı tutulur. Etik olma anlayışının temeli mutlu olmak veya yarar sağlamak değil, mutlu olmayı hak etmek ve dürüst olmaktır. Ayrıca etik davranış teşvik eden faktör, mutlu olmak, haz ya da yarar olmamalıdır. Bu bağlamda, etik olmak, şarta bağlı bir durum değildir. Diğer bir ifadeyle, etik davranış için belirli şartların oluşması beklenemez. Etik davranış her türlü şart altında gerçekleştirilmesi gereken davranıştır (Arslan, 2001: 12). Temelinde adalet önünde eşit olma ilkesine dayanan söz konusu yaklaşım, etik karar almada, adaletli olma, doğruluk,

tarafsızlık gibi mefhumların dikkate alınması gerektiğini ifade etmektedir (Biçer ve Diğerleri, 2017: 200).

2.3.Muhasebe Etik İlişkisi

Muhasebe meslek elemanları, çevresel felaketlerin, yolsuzluk ve işletme skandallarının yaşandığı, kuralların sıkça ihlal edildiği ve hızlı değişimin yaşandığı bir dünyada faaliyet göstermektedirler. Bu yüzden, profesyonel meslek elemanlarının söz konusu olumsuz koşullardan etkilenmemeleri için, mesleki etik ilkelere sahip olmaları ve bu ilkeler dâhilinde hizmet vermeleri gerekir (Kutlu, 2011: 116).

Etik, genel olarak, ahlaki ilkeler ya da değerler topluluğu olarak tanımlanmaktadır. Etik davranış, toplumda işlerin düzen içinde yapılması açısından gereklidir (Arens vd., 2008: 76). Bu bağlamda, etik, hayatın her yönünde ve döneminde davranışlara yön veren kurallar bütünü olarak, doğru ve yanlış olanı birbirinden ayırma anlamında algılandığından, geçmişten günümüze birbirinden farklı toplum ve kültürler kendilerine ait kuralları oluşturmuşlardır. Söz konusu kurallar bazı hallerde din ve geleneklere göre, bazı hallerde de mesleklerin özelliklerine göre şekillenmiştir (Özçelik ve Angı, 2017: 142).

Meslek etiği, iş dünyasına rehberlik eden prensipler ve standartlar toplamı olup profesyonel anlamda, neyin doğru veya yanlış olduğu ile neyin haklı veya haksız olduğuna dair inanışlara dayanan ilke ve kurallardan oluşmaktadır (Koçak, 2012: 93). Mesleki etik, bir mesleğin uygulanışı sırasında gerçekleştirilen hal ve tutumların toplumsal yararı gözeterek uygulanması olarak da ifade edilmektedir. Mesleki etik ilkeler evrensel olup, meslek mensupları dünyanın her yerinde ve bölgesinde, bu ilkelere uygun hareket etmek zorundadırlar (Kızıl vd., 2015: 7).

Profesyonel mesleklerin tamamında olduğu gibi muhasebe mesleğinde de mesleki etiğe gereksinim duyulmaktadır. Tüm meslek gruplarında olduğu gibi mesleki bilgi, ustalık ve kişisel özellikler muhasebe mesleği için de gereklidir. Muhasebe mesleğini icra edenlerde de diğer mesleklerde söz konusu olan değer yargılarında ikileme düşme, ilkelere ve kararlarda itilafa düşme ve mesleki sorunlar gibi farklı durumlarla karşılaşabilmektedirler (Selimoğlu, 1997: 439). Muhasebe meslek etiği, muhasebe meslek elemanlarınca hem faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde hem de herhangi bir nedenden dolayı mesleki faaliyetlerin gerçekleştirilemediği dönemlerde, işlemlerin yasalara uygun ve toplumsal değer yargılarını da dikkate alarak, toplumun doğru bilgilendirilmesi ve müşteriler, toplum, meslektaşlar ve ilgili mesleki kuruluşlar ile olan ilişkilerde uyulması gerekli ilkeler bütünüdür (Daştan, 2009: 285).

Muhasebe mesleğinin gelişimi, meslek elemanlarının söz konusu mesleki etik kuralları uygulamasıyla ve etik anlayışla doğru orantılıdır (Yılmaz ve Kaya, 2014: 24). Diğer meslek gruplarında olduğu gibi muhasebe mesleğinde de meslek elemanlarında olması gerekli özellikler; şahsi ve profesyonel özellikler olarak sınıflandırılabilir (Kaya ve Ergüden, 2014: 52);

- Şahsi Özellikler: Bir muhasebe meslek elemanında bulunması gereken temel kişisel özellikler; analitik ve zihinsel yetenekler, iletişim yeteneği ve tarafsızlıktır. Muhasebe meslek mensubu, muhasebe bilgi sistemi dâhilinde muhasebe bilgi girdilerinden etkin çıktılar üretebilmelidir. Kişisel nitelikler, tüm meslek grupları için önemli olmakla birlikte, muhasebe meslek mensupları için daha yüksek bir öneme sahiptir.

- Profesyonel Özellikler: Bir meslek elemanında bulunması gerekli olan ikinci temel özellik, meslek mensubunun teknik yeterliliği ile ilgilidir. Mesleki teknik bilgi olarak ifade edilebilecek yeterlilik, mesleki deneyimi de kapsamaktadır. Mesleki deneyim ise, yıllar içinde mesleki faaliyetleri yerine getirmekle elde edilebilmektedir.

Muhasebe mesleği kamu yararı için hizmet verdiğinden dolayı, muhasebe meslek elemanında toplumsal sorumluluk duygusu gelişmiş olmalıdır. Söz konusu sorumluluk hissi, etik anlayışla sağlanabilmektedir. Bu bağlamda, muhasebe meslek elemanın sahip olması gerekli olan en önemli etik özellikler; doğruluk, güvenilir olma, tarafsız olma, sır saklama, mesleki itina ve titizlik, sosyal sorumluluk ve bağımsızlık olup, aşağıda kısaca açıklanmıştır (Uyar, 2005);

- Doğruluk: Muhasebe, kamusal fayda için yapılan bir iştir. Bu nedenle, muhasebe meslek elemanı toplumu aldatan davranışlarda bulunamaz. Meslek elemanının doğru olması, muhasebe mesleğine olan güveni sağlayacaktır.

- Güvenilirlik: Güvenilir muhasebe bilgisi, yönetimde doğru kararların alınabilmesinde yardımcı olacaktır. İşletme içinde etkin bir iç kontrol sisteminin bulunması, muhasebe kayıtlarının doğruluğu ve güvenilirliğini arttıracak ve dış raporlama sürecine de önemli bir fayda sağlayacaktır.

- Tarafsızlık: Toplumda muhasebe bilgisinin etkilediği kesim genişledikçe, tarafsızlık kavramının önemini de arttırmaktadır. Sermaye piyasalarının gelişmesiyle, işletmelerin verileri ile ilgilenenlerin sayıları artmıştır. Bu durum, muhasebe meslek elemanlarının “tarafsızlık” ilkesini benimsemelerini bir zorunluluğa dönüştürmüştür.

- Sır Saklama: Muhasebe meslek elemanı diğer mesleklerde olduğu gibi müşterisinin, üçüncü şahıslara açıklanmasını istemediği bilgilerini, izin almadan açıklayamaz.
- Sosyal Sorumluluk: Muhasebe bilgisine ihtiyaç duyan taraflara aldatıcı bilgi verilmemesi sosyal sorumluluğun gerekliliğinden ortaya çıkmıştır. Meslek elemanı, mesleki faaliyetlerini yerine getirirken topluma ve devlete olan sorumluluğunu dikkate alarak hareket etmek zorundadır.
- Bağımsızlık: Meslek elemanı mesleğini icra ederken, bağımsızlık ilkesine bağlı kalmak zorundadır. Bağımsızlık, muhasebe mesleğinin temel unsuru olup, meslek elemanları bağımsızlıklarına gölge düşürecek ilişki ve durumlardan kaçınmalıdırlar.

Muhasebe mesleğinin icra edilmesinde güven unsurunun öneminden dolayı, söz konusu güvene uygun olarak hareket edilmelidir. Bu nedenle, mesleki kurullar ulusal ve uluslararası alanda birbirini tamamlayan etik ilkeler oluşturmuşlardır (Daştan, 2009: 285).

2.4.Muhasebede Etik İlkeler ve Kurallar

Muhasebe meslek mensuplarının meslek etiğine sahip olmalarını sağlamak amacıyla, muhasebe mesleğine yönelik etik kuralların geliştirilmesi gerekmektedir. Mesleki açıdan etik kurallar, o mesleğin itibarlı olarak yürütülebilmesini sağlayacak olan ilkelerdir. Etik kuralların amacı mesleğin itibarını korumak ve yüceltmektir (Akay, 2002: 90). Meslek elemanlarının uyması gereken etik ilkeler, genel olarak mesleki örgütlerce belirlenen kurallar dâhilinde biçimlenmektedir. Bunun yanı sıra, muhasebe mesleğinde etik kurallara ilişkin olarak, ulusal ve uluslararası kurumlar çok kapsamlı çalışmalar yapmışlardır. Muhasebe meslek elemanlarının uyması gerekli olan etik kurallar belirlenmiş, meslek kuruluşları etik eğitimi çalışmalarını başlatmışlar, meslek etiği konulu kuramsal ve uygulamalı kitap ve makaleler yayınlanmıştır, muhasebe etik temalı kongreler düzenlenmiş ve yükseköğretim kurumlarında, meslek etiğine ilişkin dersler öğretim planlarının kapsamına alınmıştır (Demir, 2015: 343).

Ulusal düzeyde meslek mensuplarının uyması gereken kurallar Serbest Muhasebeci, Serbest Muhasebeci Mali Müşavir ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu ile Serbest Muhasebeci, Serbest Muhasebeci Mali Müşavir ve Yeminli Mali Müşavirin Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik ile belirlenmiştir. Türkiye’de meslek elemanları, mesleki unvanlarının kendilerine sağladığı saygı ve güvene yakışır şekilde davranmak zorundadırlar. Muhasebe mesleğin temel unsurları

doğruluk, güvenilir ve tarafsız olmadır. Uluslararası alanda da muhasebe meslek etiğine yönelik pek çok düzenleme yapılmıştır. Bunlara bir örnek, Amerikan Bağımsız Kamu Muhasebecileri (AICPA) tarafından yapılan düzenlemelerdir. Söz konusu mesleki birlik, mesleki davranış yasası ilkeleri, muhasebe meslek etiği standartlarının belirlenmesi açısından önemli olan sorumluluklar, kamu çıkarı, dürüstlük, tarafsızlık ve bağımsızlık, özenli çalışma ve sunulan hizmetin kapsamı ve niteliği başlıkları altında meslek etiği standartları belirlenmiştir (Özyürek, 2012: 127).

2.4.1.Uluslararası Alanda Yapılan Düzenlemeler

Başta ABD olmak üzere uluslararası alanda muhasebe meslek etiğine ilişkin düzenlemeler; işletmelere etik memurlarının atanması, muhasebe meslek birliklerinin etik konusundaki yayınları ve işletmelerin etik konusunu, yıllık genel kurullarına dâhil etmeleri olarak üç ana başlıkta toplanabilir. Bu bağlamda, işletmeler güvenilir bir muhasebe sistemi oluşturmak için, bu konu üzerine yoğunlaşmaktadırlar ve yönetim kurullarında da gerekli kararları almaktadırlar. Ayrıca muhasebe meslek birlikleri de yoğun olarak etik kavramı ile ilgili yayınlar yapmaktadır (Kaya ve Ergüden, 2014: 53).

2.4.1.1. Amerika Sertifikalı Kamu Muhasebecileri Enstitüsü (AICPA) Tarafından Yapılan Düzenlemeler

AICPA, Amerika’da muhasebe mesleği ile ilgili önemli bir meslek kuruluşu olup, amacı muhasebe meslek mensuplarına, kamu yararını gözeterek en yüksek kalitede hizmet sunmaları konusunda gerekli desteği sağlamaktır (Guy ve Diğerleri, 2005: 7). AICPA, 1966’ da Muhasebe Mesleğinde Meslek Ahlakı Standartlarını yayınlamıştır. Söz konusu standartlar, 1988’de Mesleki Davranış Kanunu’nda yapılmış olan değişikliklerle tekrar düzenlenmiş olup, ahlaki davranışlara ilişkin prensipleri ve meslek ahlakı açısından uygun olmayan davranışları açıklamaktadır. Muhasebe mesleğine mensup herkesin bu standartlara uyması zorunludur (Demir, 2015: 343).

Meslek Ahlakı Standartları, muhasebe meslek mensuplarının faaliyetleri için bir kılavuz niteliğinde olup, standartta yer alan kurallar, karar vericilerin ihtiyaç duydukları güvenilir ve uygun bilgileri sağlamak üzere düzenlenmiştir (Olver ve Diğerleri, 2010: 5). Söz konusu kurallar dört kısımdan oluşmaktadır. Bunlar, prensipler, davranış kuralları, davranış kurallarının yorumlanması ve etik kararlardır. Aşağıda özetlenmiş olan bölümler, artan özgüllük sırasına göre sıralanmış olup, etik kararlar oldukça özgül iken, prensipler,

davranışın ideal standartlarını oluşturmaktadır (Arens ve Diğerleri, 2008: 81- 82);

- **Prensipler:** Felsefi anlamda belirtilen ideal etik davranış standartlarıdır. Bu standartlar uygulanabilir değildir.
- **Davranış Kuralları:** Özel kurallar olarak belirtilen minimum etik davranış standartlarıdır. Bu kurallar uygulanabilirdir.
- **Davranış Kurallarının Yorumlanması:** Davranış kurallarının Mesleki Etik Birimi tarafından yorumlanması. Yorumlar resmi olarak uygulanabilir değildir.
- **Etik Kararlar:** Davranış kuralları ile ilgili sorulara yönelik, uygulayıcılar ve etikle ilgili diğer taraflarca yayınlanan açıklamalar ve cevaplardır. Bu açıklama ve cevaplar resmi olarak uygulanabilir değildir.

AICPA' nın Meslek Davranış Yasasında toplam 6 tane prensip ve 11 davranış kurallı bulunmaktadır. Yasada yer alan söz konusu prensipler aşağıda kısaca açıklanmıştır (Uslu, 1997: 26- 27);

Sorumluluklar Prensibi: Meslek mensupları faaliyetlerinin tamamında, mesleki hassasiyete dikkat etmeli ve moral değerlere sahip olmalıdır.

Kamusal Fayda Prensibi: Meslek mensupları topluma hizmet verme, toplumun meleğe olan güvenine zarar verecek davranışlarda bulunmamalıdır ve mesleklerine kendilerini adamak gibi yükümlülükleri de kabullenmek zorundadırlar.

Dürüstlük Prensibi: Kamusal güveni oluşturmak ve yayılması için meslek elemanları profesyonel sorumluluklarını doğru olarak gerçekleştirmelidir.

Tarafsız ve Bağımsız Olma Prensibi: Muhasebe meslek elemanı denetim ve bunun dışındaki mesleki hizmetleri verirken yansız davranmalı ve söz konusu hizmetleri gerçekleştirdiği işletme ile ilgili herhangi bir çıkar ilişkisi içinde olamamalıdır.

İtinahlı Çalışma Prensibi: Muhasebe meslek elemanı işini itina ile gerçekleştirmek için teknik ve etik mesleki standartları bilmeli, kabiliyetlerini ve verdiği hizmet kalitesini geliştirmeli ve profesyonel anlamdaki sorumluluklarını muhasebe disiplini çerçevesinde düzgün olarak ve gayretle yerine getirmelidir.

Sunulan Hizmetin Kapsamı ve Niteliği Prensibi: Meslek elemanının verdiği hizmetin kapsamı ve kalitesi Mesleki Davranış Yasasında, Prensipler kısmında açıklanmıştır. Muhasebe meslek elemanı verdiği hizmetin kapsamını ve kalitesini belirleyebilmek için bu prensipleri incelemelidir.

Yasada yer alan 11 adet davranış kuralları aşağıda açıklanmıştır (Uslu, 1997: 27- 28);

Bağımsızlık: Muhasebe meslek elemanı bir işletmenin denetimi gerçekleştirirken, işletmeden tamamen bağımsız olmak zorundadır. Denetim yapan meslek elemanının şahsi olarak ya da bağlı olarak çalıştığı denetim firmasının müşteriyle mali bir ilişkisinin olması, bir iş ilişkisinin olması, danışman olması ve aralarında hukuki bir ihtilafın bulunması, bağımsızlığa zarar veren durumlar olarak kabul edilmektedir. Bunun yanı sıra, muhasebe meslek elemanı muhasebe, vergi ya da yönetim danışmanlığına ilişkin hizmetlerini gerçekleştirmek için bağımsız olmak zorunda değildir.

Dürüstlük ve Tarafsızlık: Bu davranış kuralı, verilen her çeşit mesleki hizmeti kapsamaktadır ve Meslek Örgütü'nün tüm mensupları için geçerlidir.

Genel Standartlar: Bu davranış kuralı, tüm üyeler için geçerli olup, uyulması gerekli olan genel standartlar; Mesleki Yeterlik, Mesleki İtina, Planlama ve Denetleme ve Yeterli Geçerli Veri olarak 4 temel standarttan oluşmaktadır.

Standartlara Uyma: Mensuplar mesleki faaliyetleri gerçekleştirirken, mesleki kurumlarca yayınlanmış olan standartlara uymak zorundadırlar.

Muhasebe Prensipleri: Bu prensipler, kamu muhasebecileri ve diğer tüm üyeler için geçerli olup, Devlet Muhasebesi ve Finansal Muhasebe Standartları Kurulları tarafından yayınlanan muhasebe standartlarıdır.

Müşteriyle İlgili Bilgilerin Gizliliği: Kamu muhasebecisi müşterisinin iznini almadan elde ettiği bilgileri açıklayamaz. Yalnız söz konusu kural, meslek mensubunun 202 nolu ve 203 nolu kuralda izah edilen mesleki sorumluluklarını yerine getirmeyecek anlamı taşımaz. Mahkemeden çağrı alması halinde, meslek mensubu bu çağrıya uymak zorunda ve elde ettiği bilgileri ilgili ve sorumlu kişilerle paylaşmakla yükümlüdür.

Şarhlı Ücret: Meslek elemanı gerçekleri çarpıtılmaya yönelik ücret tekliflerini asla kabul edemez.

Uygunsuz Davranışlar: Mesleğin adına ve güvenilirliğine zarar veren davranışlar olup; Müşteriye ait belge ile kayıtları ve denetim sürecine ilişkin çalışma kağıtlarının saklayarak müşteriye geri vermemek, işe alımda ayrılık yaratma, muhasebe prensip, standart ve ilkelerine uymamak ve mali tabloları düzenlerken ihmalci davranmak olarak belirlenmiştir.

Reklam Yapma ve Hizmeti Satmaya Yönelik Diğer Talep Biçimleri: Kamu muhasebecisi hatalı ve yanıltıcı tanıtım ve beyanlar ile müşteri çekemez. İş kapabilmek için, baskı ve dolandırıcılık yapmak ve taciz etmek kesinlikle yasaktır.

Komisyon ve Başvuru (Danışma) Ücretleri: Muhasebe melek elemanı, herhangi bir ürün veya başka bir meslektaşını tavsiye etmek ve tanıtmak için müşterilerinden komisyon ya da benzer bir ücret talep edemez.

Mesleği İcra Şekli ve Kullandığı İsim: Bu kural, meslek elemanının mesleğini icra etmek için şahıs işletmesi, adi ortaklık ya da anonim şirket şeklinde örgütlenebileceğini ifade eder. Meslek mensubunun kullandığı unvan aldatıcı olamaz. Misal olarak, ortaklıktan ayrılmış ya da ölmüş tanınan bir ortağın adını kullanmaya devam etmek, doğru bir davranış olmayacaktır.

2.4.1.2. Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu (IFAC) Tarafından Yapılan Düzenlemeler

Uluslararası alanda bir meslek örgütü olan Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu (IFAC) meslek etiği ile ilgili çalışmalara 1990 yılında başlamış, daha sonra 1992’de “Muhasebeciler için Meslek Etiği: Eğitimsel Mücadele ve Uygulanabilir Uygulama” yönetmeliğini yayınlamış ve 1998’de de “Muhasebe Mesleği için Meslek Etiği” yasasını çıkartmıştır (Selimoğlu, 2006). IFAC’ a bağlı olarak çalışan Uluslararası Muhasebeciler için Etik Standartlar Kurulu (IESBA), 2005 yılında “Muhasebe Meslek Mensupları için Mesleki Etik İlkeleri” yürürlüğe koymuştur. Muhasebe Meslek Mensupları için Mesleki Etik İlkeleri, üç bölümden oluşmakta olup, ilk bölümde profesyonel muhasebe mensupları için temel ilkeler yer almakta, ikinci bölümde bağımsız çalışan muhasebe mensupları, üçüncü bölümde ise bağımlı olarak görev yapan muhasebe meslek elemanları için belirlenmiş kurallar yer almaktadır. Söz konusu ilke ve kurallar aşağıda kısaca açıklanmıştır (TÜRMOB 2014);

Muhasebe meslek elemanı, aşağıdaki temel ilkelere uyacaktır.

- Dürüstlük: Profesyonel ilişkilerinde doğru ve açık sözlü olmalıdır.
- Tarafsızlık: Meslek hayatında yargılama yaparken önyargılı davranmamalı, çıkar çatışmalarına yer vermemeli ya da buna benzer diğer gereksiz etkilerin altında kalmamalı, bu tür durumlara izin vermemelidir.
- Mesleki Yeterlilik ve İtina: Uygulamalar, yasalar ve teknik anlamda güncel gelişmeleri takip etmeli, doyurucu mesleki hizmet verebilecek seviyede mesleki bilgi ve beceriyi sahip olmalı ve korumalı ve ilgili teknik ve mesleki standartlar ile uyum içinde olmalı ve dikkatli hareket etmelidir.
- Gizlilik: Profesyonel ilişkilerinin sonucu olarak, elde ettiği bilgilerin gizliliğine saygılı olmak zorundadır, mesleki ya da yasal bir zorunluluk olmadıkça, söz konusu bilgileri üçüncü şahıslara aktarmamalıdır. Bunun yanı sıra, muhasebe meslek mensuplarının ya da üçüncü şahısların yararı için gizli bilgiler kullanılmamalıdır.
- Mesleki Davranış: Konu ile ilgili yasalara ve düzenlemelere uymak zorunda, mesleği gözden düşürecek herhangi bir hareketten kaçınmalıdır.

Serbest çalışan muhasebe meslek mensuplarına uygulanması gereken etik kurallar,

- Mesleki Görevlendirme
- Çıkar Çatışması
- Ücret ve Diğer Çeşitli Ödemeler
- Mesleki Hizmetlerin Pazarlanması
- Hediye ve İkramlar
- Müşteriden Emanet Olarak Alınan Varlıklar
- Tarafsızlık- Bütün Hizmetler
- Bağımsızlık- Denetim ve İnceleme Sözleşmeleri
- Bağımsızlık- Diğer Güvence Sözleşmeleri

İşletmelerde çalışan muhasebe meslek mensuplarına uygulanması gereken etik kurallar,

- Çıkar Çatışması
- Bilginin Hazırlanması ve Raporlanması
- Yeterli Uzmanlıkla Hareket Etme
- Finansal Çıkarlar, Ödüllendirme ve Finansal Raporlama, Karar Alımları ile Bağlantılı Teşvikler
- Rüşvetler

2.4.2. Ulusal Alanda Yapılan Düzenlemeler

Türkiye’de meslek etiği ile ilgili kurallar ilk olarak, Sermaye Piyasası Yasası’nda, Sermaye Piyasası Yasası Kurulu (SPK) tebliğlerinde, Serbest Muhasebecilik, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu’nda ve Serbest Muhasebeci (SM), Serbest Muhasebeci Mali Müşavir (SMMM) ve Yeminli Mali Müşavirlerin (YMM) Çalışma Usul ve Esasları Hakkındaki Yönetmelikle ayrıntılı olarak belirlenmiştir (Kutlu, 2011: 140).

Söz konusu kanun ve yönetmeliklerin yanısıra, son yıllarda Türkiye’de çeşitli kurum ve kuruluşların, muhasebe meslek etiği ile ilgili ciddi çalışmalar yaptıkları ve düzenlemeler getirdikleri görülmektedir.

2.4.2.1. Maliye Bakanlığı Tarafından Yapılan Düzenlemeler

Maliye Bakanlığı, 1992 yılında Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliğini yayınlamıştır. Tebliğin amacı, bilanço esasına göre defter tutan gerçek ve tüzel kişilere ait işletmelerin faaliyet ve sonuçlarının sağlıklı ve güvenilir bir biçimde muhasebeleştirilmesi, mali tablolar aracılığı ile ilgililere sunulan bilgilerin tutarlı ve karşılaştırılabilir olma özelliklerini koruyarak gerçek durumun yansıtılmasını sağlamak ve işletmelerde denetimi kolaylaştırılmak olarak belirtilmiş (Demir, 2011: 347). Söz konusu tebliğde, muhasebenin temel kavramları 12 başlık altında toplamıştır. Bu kavramlardan, sosyal sorumluluk, tarafsızlık ve belgelendirme, tutarlılık kavramı, tam açıklama ve özün önceliği kavramları, muhasebe mesleğinde etik ile ilgili düzenlemelerdir. Özellikle, sosyal sorumluluk kavramı diğer kavramlar içinde etik ile bire bir ilişkili kavram olup, etik kurallara uyumu zorunlu kılmaktadır. Bu kavram, meslek elemanının üstlendiği sorumluluğu yerine getirmesini, muhasebenin kapsamını, anlamını ve amacını ifade etmektedir. Sosyal sorumluluk ve etik değerlerle oluşturulmuş muhasebe bilgilerini kullanan tarafların aldığı kararlar güvenilir ve doğru olacağından toplumun çıkarları da korunmuş olacaktır (Sakarya ve Kara, 2010: 58).

2.4.2.2. TÜRMOB Tarafından Yapılan Düzenlemeler

3568 sayılı yasayla kurulan Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği (TÜRMOB), muhasebe mesleğine yön veren ve muhasebe mesleğine ilişkin yasal düzenlemeleri yapan yetkili bir meslek örgütüdür.

Türkiye’de muhasebe meslek mensuplarının uymak zorunda oldukları ve kurallara uyum etkinliğini sağlamak amacı ile TÜRMOB tarafından etik kurallar ve söz konusu kurallar dahilinde bulunan mecburi meslek kararları yayınlanmaktadır. Meslek mensuplarının söz konusu kurallara uymaması halinde ise disiplin hükümleri işletilerek meslek mensubu hakkında yaptırım yoluna gidilebilmektedir. TÜRMOB tarafından farklı zamanlarda yayınlanmış düzenlemeler bulunmaktadır (Aktaş, 2012: 31). Ülkemiz mevzuatında meslek eğiti ile ilgili sayılabilecek bir düzenleme 31.10.2000 tarihinde 24216 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan SM, SMMM ve YMM’ lik Kanunu Disiplin Yönetmeliğidir. Söz konusu yönetmelik, Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelikte ifade edilen meslek eğiti ile ilgili kuralların aksatılmadan uygulanması, kuraldışı davranışlara uygulanacak yaptırımların belirlenmesi ve kuraldışı davranışlara uygulanacak yaptırımların belirlenmesi amacı ile yayınlanmıştır (Kutlu, 2011: 141).

Ancak, 18.10.2001 tarih ve 24557 sayılı Resmi Gazete’ de yayımlanmış olan ve 23 maddeden oluşan “Serbest Muhasebecilik, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Meslek Ahlak Kuralları ile İlgili Mecburi Meslek Kararları”, doğrudan etik ile ilgili kararları içermektedir. 19.11.2018 tarih ve 26675 sayılı Resmi Gazete’ de yayımlanan, “Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirlerin Mesleki Faaliyetlerinde Uyacakları Etik İlkeler Hakkında Yönetmelik” te ise, tüm meslek mensuplarının üst derecede mesleki bilgiye sahip, sosyal sorumluluk bilincinde ve etik değerlere bağlı, kaliteli hizmet sunmak şeklinde oluşmuş bir rekabet anlayışı, kendine güvenilen ve itibarlı bir meslek mensup kitlesi oluşturma amacına ulaşmak için muhasebe meslek elemanlarının mesleki ilişkilerinde uymaları gereken minimum düzeydeki etik ilkeler belirlenmiştir (Aktaş, 2012: 31- 32, 34).

2.4.2.3. Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) Tarafından Yapılan Düzenlemeler

Sermaye Piyasası Kurulunca, ilk olarak 13.12. 1987 tarih ve 19663 sayılı Resmi Gazete’ de yayınlanan Sermaye Piyasasındaki Bağımsız Denetim Hakkında Yönetmelik ile denetimde etiği sağlamaya yönelik olarak çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Yönetmeliğin 12. Maddesinde denetim faaliyetini yerine getirenlerin yapamayacakları işler “yasaklar” başlığı altında açıklanmıştır (Kaya ve Ergüden, 2014: 55).

Daha sonra Sermaye Piyasası Kurulu tarafından yayınlanan tebliğlerde meslek etiğine yönelik bazı hususlara yer verildiği ve 2499

sayılı Sermaye Piyasası Kanunu' nda (SPK) kamuyu aydınlatma ilkesinin esas alındığı görülmektedir. 04.03.1996 tarih ve 22570 sayılı Resmi Gazete' de yayınlanan Seri X, No: 16 Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Hakkında Tebliğ'in ikinci kısmında, bağımsız denetim kuruluşlarının yöneticilerinde ve denetçilerinde aranan özellikler ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Bu özelliklerden meslek etiği ile ilgili olanlar; mesleki yeterlilik, bağımsızlık, mesleki özen ve titizlik, ticaret ve mesleğe aykırı faaliyet yasağı, reklam yasağı, sır saklama yükümlülüğü, karşılıklı ilişkiler ve haksız rekabet ve ekip çalışmasında görev, yetki ve sorumluluk dağılımı nitelikleridir. Genel olarak SPK mevzuatı incelendiğinde, daha çok bağımsız denetim faaliyetinde bulunan meslek mensuplarına yönelik birtakım kuralların konulmuş olduğu görülmektedir (Sakarya ve Kara, 2010: 59- 60).

3.Muhasebede Etik Dışı Davranış: Hileli Finansal Raporlama

3.1.Hileli Finansal Raporlama

Muhasebe bilgi sistemi, bilgi kullanıcılarına karar alma süreçlerinde kullanacakları önemli bilgiler sağlarlar. Ancak, bazen muhasebe kayıt ve belgelerinin tahrif edilmesiyle muhasebe bilgileri gerçekçi bir şekilde sunulmamaktadır. Etik dışı bir davranış olan bu durum, muhasebe hileleri yoluyla gerçekleştirilmektedir.

Muhasebe mesleğinde yapılan etik dışı davranışlar başka bir ifadeyle, muhasebe hileleri; Defter ve belgeleri yok etmek, defter sayfalarını ve belgelerini değiştirmek, kısmen ya da tamamıyla düzmece defter ve belgeler düzenlemek, defterlerde, kayıtlarda ya da hesaplarda hileli muhasebe uygulamaları yapmak, gerçekte olmayan kişiler adına hesap açmak, vergi matrahın azalmak amacıyla başka defterlere kayıt yapmak, aynı anda çift deftere kayıt yapmak, defterlerde ve belgelerde tahrifat yapmak, defteri ve belgeleri inceleme esnasında saklamak ve içinde yer alan bilgiler açısından aldatıcı belgeler düzenlemektir (Dinç ve Cengiz, 2014: 228).

Hile genel olarak, başka kişilerin ya da bir grubun zararına neden olacak bir şekilde fayda sağlamak amacıyla, maksatlı olarak aldatma faaliyetinde bulunmak olarak tanımlanmaktadır (Bozkurt, 2011: 60). Hile, gizlice yürütülen bir faaliyet olup, hileyi yapanın kendi şahsı için fayda sağlama esası vardır, mutlaka kasıt söz konusudur ve bu durumdan işletme ve işletme ile ilgili taraflar zarar görür (Yardımcıoğlu ve Diğerleri, 2014: 178).

Muhasebe hilesi ise, finansal tabloların ya da tablolardaki açıklamaların kasıtlı, maddi olarak yanlış beyanı veya finansal tablolara

veya açıklamalara doğrudan etkisi olan yasal olmayan bir işlemin yapılması olarak ifade edilmektedir (Beasley ve Diğerleri, 2010: 7). Muhasebede yapılan hileler, çıkar elde etmeyi amaçladığı için, uygulamada çok farklı türlerde muhasebe hileleri ortaya çıkmaktadır (Doğan ve Nazlı, 2015: 196). Bunlar, çalışan hileleri, yönetim hileleri, müşteri hileleri ve yatırım hileleridir (Mengi ve Türkmen, 2013: 33);

- Çalışan Hileleri: İşletme çalışanlarının, işletme varlıklarını ve kaynaklarını haksız kazanç elde etmek için kasıtlı olarak uygun olmayan biçimde kullanması veya ele geçirmesidir.

- Yönetim Hileleri: Üst yönetimin yaptığı hilelerdir. Bu tür hilelerin esas nedeni, finansal tabloların olduğundan farklı biçimde gösterilmesidir.

- Satıcı Hileleri: İşletmenin mal veya hizmet aldığı kişiler tarafından yapılan hilelerdir. Satıcı işletmeye malları olduğundan daha yüksek fiyata satabileceği gibi, kalitesiz mal satabilir, malları eksik teslim edebilir, hatta hiç teslim etmeyebilir.

- Müşteri Hileleri: Müşterilerin mal ve hizmet aldıkları işletmelere karşı işledikleri ve satış yapan işletmelerin zarar görmesiyle sonlanan hilelerdir.

- Yatırım Hileleri: Bu tür hileler, yatırımcıları değersiz ya da gerçekte hiç yapılmayan yatırımlara para yatırmaları için kandırmaları temeline dayanır. Bunun sonucunda, paralarını kaybeden yatırımcılar zarar görürken, yatırımcıları kandıranlar bu işlemde haksız kazanç sağlarlar.

Muhasebe hileleri, genel olarak çeşitli yolsuzlukları gizleme, işletmenin durumunu başka gösterme ve vergi kaçırma amaçlı olup, işletmelerin kaynaklarının veya varlıklarının kasten ve isteyerek hatalı hesaplarda beyan edilmesi, suiistimal edilmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu durumda, çalışanlar çıkar sağlamak için yanlış finansal tablolar hazırlamaktadırlar (Çatıkkaş, 2011: 19; Yıldız ve Başkan, 2014: 2). Böylece, hileli finansal raporlamada, tablolarda gerçekte olması gerekli tutarların veya açıklamaların yer almaması ya da hatalı beyan edilmesiyle finansal tablo kullanıcıları yanıltılmış olur (Göçen, 2010: 113).

Finansal tablolarda hile yapmanın temel nedeni, kötü veya iyi durumda olan finansal tabloların mevcut durumdan daha iyi veya kötü olarak göstermektir. Finansal tablolarda karı yüksek olan bir işletme daha az vergi ve daha az kar payı ödemek için karı daha az göstererek

çıkar sağlamakta veya karı daha düşük olan ve nakit ihtiyacı duyan işletme ise karını daha yüksek gösterip, işletmenin kaynak sağlayan taraflarına olumlu finansal bilgiler sunarak çıkar sağlamaktadır. Bunun yanında, yöneticiler ödüllendirmeler, firmaları ele geçirme, hukuki sözleşmelerden kaynaklanan yatırımlar yapma ve politik nedenlerle de finansal tablo hileleri yapmaktadırlar (Köksal, 2015: 29).

Hileli finansal raporlama; Muhasebe kayıtlarının ve belgelerinin yönlendirilmesi, tahrif edilmesi ya da değiştirilmesi, mali tablolarla ilgili önemli olayların, işlemlerin, bilgilerin maksatlı olarak açıklanmaması veya yanlış açıklanması ve tutarlar, değerlendirme, sınıflama, açıklama ile ilgili muhasebe ilkelerinin kasıtlı olarak uygulanması biçiminde gerçekleştirilebilir (Dönmez ve Çavuşoğlu, 2015: 37; Larsen, 2006: 2). Hileli finansal tablolar, uygulamada “Defterlerin pişirilmesi” veya “Bilanço Makyajı” olarak adlandırılmakta olup (Gündüz, 2017), aşağıdaki belirtilen yöntemler kullanılarak hazırlanmaktadırlar (Jones, 2011: 45, 64- 65; Kurt, 2013: 126, 133);

- Gerçek olmayan gelirler (Fiktif gelirler) yaratma
- Varlıkları yanlış değerle kaydetme
- Borçları veya giderleri gizleme ya da düşük gösterme
- Borçları, giderleri veya gelirleri önce ya da sonraki dönemlere kaydetme
- Dokümanların tahrif edilmesi veya gerçeğe aykırı belge düzenleme

3.2.Hileli Finansal Raporlama Örnekleri

Dünya ekonomisinde artarda yaşanan krizler başta A.B.D olmak üzere birçok ülkede büyük şirketlerin finansal güçlükler yaşamasına neden olmuştur. Finansal güçlük çeken işletmeler ise zararlarını ve borç yüklerini gizlemek amacıyla finansal tablolarında hileler yapmışlardır. Finansal tablolarını olduğundan farklı göstererek sunmuşlar, bu durum finansal bilgi kullanıcılarının yanlış bilgilendirilmesine ve yönlendirilmesine neden olmuştur.

Aşağıda, finansal tablolarını hileli olarak hazırlayan ve sunan işletmelere ilişkin önemli örnekler verilecektir.

Enron

1980’li yılların ortalarında küçük bir boru hattı şirketi iken 2000’li yılların başında, Kuzey Amerika’da yaklaşık 40 bin, Güney

Amerika’da 10 bin kilometrelik doğalgaz hattında ve 20 bin kilometrelik fiber optik hatta sahip olan, Enron sadece A.B.D.’de 19.000 personeliyle dünyanın en büyük şirketlerinden biri olmuştur (Dinç ve Cengiz, 2014: 229). 1998 – 2000 yılları arasında, Enron’un geliri 31 milyar Dolar’ dan 100 milyar Dolar’ın üstüne çıkmıştır ki, bu durum Enron’ u, Fortune 500’ün yedinci en büyük şirketi yapmıştır. Enron’un 2000 yılındaki gelirlerinin %93 ‘ü enerji satış gelirleri, %4’ü doğal gaz ve elektrik ve kalan %3 ise sondaj gelirlerinden oluşmaktaydı. Şirketin dünya çapında ticaret platformu olan, Enron-Online ise bir günde ortalama beş binden fazla işlem gerçekleştirmekte, bin sekiz yüzden fazla farklı ürünü alıp satmaktaydı (Ferrell ve Diğerleri, 2010: 319)

2001 yılının sonunda, Enron’un finansal durumunu bir süredir, sistematik ve yaratıcı bir şekilde planlanmış muhasebe hileleri ile raporladığı ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda, Enron’un 90 Dolar olan hisse senedi fiyatı, 1 Dolar’ ın altına düşmüş, bu düşüş hissedarların 11 milyar Dolar’ın üzerinde zarar etmesine neden olmuştur. Enron son beş yıla ait finansal tablolarını düzeltmiş ve böylece Enron’ un 586 milyon dolar zarar ettiği tespit edilmiştir. Sonuç olarak, 2 Aralık 2001 tarihinde şirket iflas etmiştir (Li, 2010: 37). Enron’ un iflasına neden olan en önemli unsurlardan biri muhasebe ilke ve kurallarına aykırı uygulamalardır, yani hileli muhasebe uygulamalarıdır. Enron, büyük miktarlardaki borcunu ve zararını yatırımcılardan gizlemek ve onlara şirketin finansal durumu ve performansını olduğundan çok daha iyi gösteren finansal tablolar sunmak için özel amaçlı girişimleri ve makul değer (gerçek değer) muhasebesi uygulamasını suiistimal ederek kullanmıştır (Ceylan, 2013: 47).

Makul değer yöntemi, uzun vadeli satış sözleşmeleri için kullanılan bir yöntem olup, gelecekte elde edilmesi beklenen ancak henüz tahakkuk etmemiş satış tutarları, cari dönemin finansal tablolarına kaydedilmektedir. Enron, bu yöntemi kullanarak, hesaplanan ve kaydedilen bugünkü değer ile satış gerçekleştiğinde tahsil edilecek tutar arasındaki farkı, kar olarak kabul edip kaydetmiştir (Li, 2013: 38). Makul değer yönteminin kullanılması, Enron’un mali tablolarının makyajlanmasına olanak vermiştir. Enron’un iç kontrol sistemi, cari piyasa değeri ile makul değer muhasebesinin belirlediği değerleri onaylayabilecek referanslardan yoksun olduğundan, yönetim karmaşık ve uzun dönemli enerji sözleşmeleriyle ilgili olarak, henüz gerçekleşmemiş nakit akımlarının o günkü değerlerini, mali tablolarında kar olarak gösterebilmiştir (Karavardar, 2016: 251). Örneğin, 1999’da Enron, Güney Amerika’da daha yapımı süren bir

boru hattı projesine dayalı olarak 65 milyon dolar gelir kaydetmiştir (Sağlar ve Kandemir, 2007: 26).

Enron’nda yapılan başka bir finansal tablo hilesi de özel amaçlı varlıkların muhasebeleştirilmesinde söz konusu olmuştur. Şirket, özel amaçlı varlıkları bilanço dışı finansman için kullanmış ve bu varlıkların muhasebe sistemine entegrasyonunda, genel kabul görmüş muhasebe standartlarına karşı çeşitli oyunlar yapmıştır (Dinç ve Cengiz, 2014: 229). Bu sayede, şirket, değeri düşen sorunlu varlıklarını planlı olarak özel amaçlı girişimlere transfer ederek bunları yatırımcılarından gizlemiş, zararları ve borçları finansal tablolarından arındırmıştır. Enron’un yaklaşık 40 milyar Dolar’lık borcunu, bağımsız ortaklıklarda sakladığı tahmin edilmektedir (Ceylan, 2013: 47). Ayrıca, Enron özel amaçlı girişimleri aracılığıyla borçlarını bilanço dışına çıkarak borç/özkaynak oranını yükseltmiş, bu sayede artan sermaye maliyeti baskısından kurtulabilmiş ve finans kurumlarının borç tavanı ile ilgili sınırlamalarına takılmadan finansman ihtiyacını karşılayabilmiştir (Karavardar, 2016: 252). Söz konusu muhasebe hilesi ile likidite sıkıntısından kurtulmuş ve borçlarını olduğundan düşük, özkaynaklarını, karını da olduğundan yüksek gösterebilmiştir (Sağlar ve Kandemir, 2007: 26).

Muhasebe hilelerinin ortaya çıkmasından ve son beş yıla ilişkin mali tabloların yeniden düzenlenmesinden sonra, Enron’da toplamda 586 milyon Dolar’lık zarar olduğu ortaya çıkmış ve şirket hızla çökmüştür. Bu çöküş beraberinde, çalışanların işlerini, yatırımcıların sermayelerini kaybetmelerine ve iş dünyasında da güven ortamının sarsılmasına neden olmuştur. 1 Aralık 2006’da sonuçlanan Enron davasında, şirketin eski üst düzey yöneticilerinden bazıları suçlu bulunmuş ve hapis cezası almışlardır (Jickling, 2003; Yılmaz, 2017: 404).

WorldCom

WorldCom şirketi 1983 yılında Bernard J. Ebbers tarafından kurulmuş, kısa zamanda büyümüş ve 1990 yılında ise şirketin piyasa değeri 180 milyar Dolar’a çıkmıştır. Şirketin zirvede olduğu 1999 yılında ise bir hisse senedinin fiyatı 64 Dolar’ın üzerine çıkmıştır. Aynı dönemde WorldCom, 80 bin çalışanı ile A.B.D. nin de en büyük ikinci telefon şirketi haline gelmiştir. Ancak, hileli muhasebe uygulamalarının ortaya çıkmasından sonra 2002 yılında hisse senedi fiyatı 9 sente gerilemiş ve şirket iflasını açıklamıştır (Odabaşı ve Ergen, 2015).

Hat giderleri, WorldCom’un en önemli giderlerini ve toplam giderlerinin de yaklaşık yarısını oluşturmaktaydı. 2002 yılında, artan rekabet sonucunda sektörde daralma olmuş ve maliyet tasarrufu çok

önemli bir hale gelmiştir. Şirket yönetimi maliyet kontrolü ile ilgili toplantılar gerçekleştirmiş ve hat maliyeti/ gelir oranını düşürmeyi hedeflemiştir. Çünkü bu oranın düşük olması, daha iyi bir performans, oranın yüksek olması ise yetersiz performans anlamına gelmektedir. WordCom yönetimi, hat maliyetlerini azaltmak için genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine aykırı muhasebe uygulamalarına başvurmuştur (Ashraf, 2011: 26). WordCom yönetiminin, finansal durumunu gizlemek üzere yapmış olduğu hileli muhasebe uygulamaları (Kuhn ve Sutton, 2006: 63);

- Falliyet giderlerinin sermaye gideri olarak sınıflandırılması,
- Şirket birleşmeleriyle elde edilen varlıkların düşük değerden kaydı ve daha sonra şerefîye olarak yeniden sınıflandırılması,
- Şüpheli alacak karşılıkları hesaplamalarının manipüle edilmesi,
- Gelecek dönemlere ait giderlerin önceki dönemlerde muhasebeleştirilmesidir.

WordCom 1999 ve 2000 yıllarında herhangi bir belgeye dayandırmadan, giderlerini toplam 3,3 milyar Dolar tutarında azaltmaya yönelik kayıtlar yapmış ve hat giderlerini aktifleştirerek, yaklaşık 800 milyon Dolar değerinde hat giderini azaltmıştır. Şirket ayrıca, aynı gelirleri iki kez kaydetmiş, hayali gelir kayıtları yapmış, gelirlerini 1999 ve 2000 yıllarında çeyrek dönemlere yayararak 2 milyon Dolar fazla gelir kaydı yapmış ve finansal tablolarında borçlarını gizlemiştir (Ceylan, 2013: 50). 2002’de söz konusu muhasebe hileleri ortaya çıkmış ve Temmuz 2002’de WordCom iflas etmiştir. 2005 yılında, ülke tarihinin en büyük kurumsal dolandırıcılık olayından dolayı şirketin kurucusu ve yönetim kurulu başkanı, Ebber 25 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır (Yallapragada, 2012:189).

Parmalat

Parmalat, 1961’de Calisto Tanza tarafından Parma’da ilk olarak bir süt pastörize merkezi olarak kurulmuştur. Şirket sonraki 40 yıl içinde çok büyümüş ve 1990’da Milan Sermaye Piyasasına kaydolmuş ve halka açılmıştır. Ancak, 2003’ün sonlarında, 8 milyar Dolar’lık açıktan dolayı, “Parmalat Sakandalı” olarak adlandırılan, İtalya’da yaşanmış olan en büyük muhasebe skandalına neden olmuştur. (Ogutu, 2016: 2748- 2749).

Skandal, 500 milyon Euro’luk bir bono ödemesinin 19 Aralık 2003’de, Bank America tarafından geri çevrilmesi ile patlak vermiştir. Ardından Bank of America, Parmalat’ın Cayman adalarındaki bir

iştirakine ait 3.95 milyon Euro' luk (4,97 milyon Dolar) hesabın düzmece bir hesap olduğunu beyan etmiştir. Parmalat, kendisine ait finans şirketleri aracılığıyla uluslararası sermaye piyasalarından kendisine kaynak sağlamıştır. Bu amaçla, vergi cenneti olarak bilinen Cayman adalarında, Hollanda'da, Venezuela'da ve Nikaragua'da özel amaçlı şirketler kurmuştur. 1997'den itibaren de toplam değeri 7,8 milyon Euro olan finansman bonosu ihraç etmiş ve söz konusu bonoların tamamı İtalya'nın dışındaki piyasalarda satılmıştır (Manisalı, 2004). Avrupa'nın en büyük kurumsal dolandırıcılığı olan Parmalat skandalı uluslararası alanda olumsuz etkiler yaratmıştır. Yapılan araştırmalarda, şirkette finansal tablo hileleri yapıldığı ve bu sayede 10-14 milyon Euro' nun gizlendiği belirlenmiştir (Ayhün, 2018: 75).

Parmalat' ın yıllarca gerçekleştirmiş olduğu muhasebe hile ve usulsüzlükleri aşağıdaki gibidir (Göçen, 2010: 117- 122);

- Parmalat' ta birçok sahte muhasebe işlemi yapılmış, geçersiz hesap açılmış ve uydurma belgeler düzenlenmiştir. Parmalat' ın yönetim kurulu başkanı, üst kademe yöneticileri ve pek çok idari yönetici hesaplarda oynama yapmış, olmayan hesap ve işlemler türetmiş ve belgeler hazırlamışlardır.

- Parmalat, 9,16 milyar Euro kadar borcunu olduğundan daha az göstermiştir. 3,8 milyar Euro'lık kısmını iştiraklerine borç gibi, 1,16 milyar Euro'lık kısmını da sabit kıymet için ayrılan sermaye gibi göstererek, gerçekte var olmayan işlemlerle borcunu azaltmıştır.

- Parmalat, türev araçlarını ve diğer komplike finansal işlemleri de bilançosunu olduğundan farklı göstermek için kullanmıştır. Uluslararası kredi kuruluşları ile Citigroup ve Merrill Lynch gibi ticari bankalar, bono ihraç etmek üzere vergi cenneti olan ülkelerin yasal düzenlemelerinden faydalanmışlardır ve Grup' un finansal tablolarında, ekonomik ve finansal pozisyonunun hatalı olarak sunulmasına katkı sağlayacak yapısal finansal ürünler yayınlayarak, Grup'a finansman kaynağı sağlamışlardır.

- Gerçekte var olmayan müşterilerden elde edilen fiktif gelir kayıtları yaparak, hayali satış göstermişlerdir. Muhasebe kayıtlarında ise, satışlara alacak, alıcılar hesabına da borç kaydı yaparak, aktif ile gelirler dengelenmeye çalışılmıştır.

- Parmalat, İtalya'daki bayilerine ve süpermarketlere çifte fatura düzenlemiştir. Bu faturaları kullanarak bankalardan kredi niteliğinde kaynak sağlamış ve kıymetleştirme yapılmıştır.

- Parmalat, iştiraklerine düzmece fiktif satış kayıtları gerçekleştirmiş. İştiraklerine ait mali bilgiler konsolide finansal tablolarda gösterilmezken, söz konusu fiktif işlemler Parmalat' ın operasyonel şirketlerinden elde ettiği gelirlerin artmasına neden olmuştur.

- Parmalat, bilanço dışı düzenlemeleri kullanarak ve ticari mali sözleşmeler düzenleyerek, konsolide bilançosunun aktifini suni olarak şişirmiştir. Daha sonra bu ticari mali sözleşmeleri bankalara ibraz edilerek bankalardan fon temin edilmiştir. Böylelikle, bilanço dışı kaynak yaratılmıştır.

- Parmalat'ın sahipleri, halka açık şirketlerdeki 500 milyar Euro tutarındaki parayı kendilerine ait seyahat işletmelerine transfer etmiş ve parayı şahsi harcamaları için kullanmışlardır. Şirket, söz konusu ödemeleri ilişkili şirketlerden olağan alacağına kaydetmiş ve böylece bu ödemeleri hasıraltı etmiştir.

Tyco

1960 yılında, Waltham, Massachusetts de bir yatırım şirketi olarak faaliyete başlayan Tyco, güvenlik, elektronik, mühendislik ve sağlık hizmeti sektörlerindeki şirketlerle birleşerek uluslararası bir holdinge dönüşmüştür. Tyco,1997'den 2001'e, dört yıl içinde 750 şirketi satın almış ve 6 milyar dolar olan gelirini % 50 oranında arttırmıştır. Tyco büyüme stratejisini, büyük ölçekli şirket birleşmelerine bağlı olarak gerçekleştirmekte olup, 2000'lerin başında, 9,2 milyar Dolar değerindeki Amerika'nın en büyük ticari finansal şirketi olan CIT Grup da dahil olmak üzere 30 dan fazla büyük şirketi satın almıştır (Giroux, 2008: 1228- 1229). Özellikle CIT'in satın alınmasından sonra, hileli muhasebe uygulamaları gün yüzüne çıkmıştır. Tyco'nun satın alma stratejisi, birleşme öncesi satın alınan şirketin giderlerinin yüksek gösterilip karın düşük tutulması, satın alma tamamlandıktan sonra bunların düzeltilerek performansının arttığının algılanması ve şirketin değerinin arttırılmasına dayanmaktaydı. Ancak, CIT'in alacakları ile ilgili sorunlar yaşanmaya başlayınca bu Grup 6,3 milyar dolar zarar ile satıldı. Tyco, 30 Eylül 2002'de bir yıllık dönem için 9,4 milyar Dolar zarar açıkladı. Bu tarih itibarıyla, şirketin zararı 42 milyar Dolar'a yükselmişti (Ceylan, 2013: 53- 54).

Hileli raporlama uygulamalarının ortaya çıkmasından sonra, 2005 yılında açılan davada Tyco'nun üst düzey yöneticilerinden bazıları, şirketin onayı olmadan 120 milyon Dolar'dan fazla değere sahip şirket bonolarını satın aldıkları, işgören kredi programını kötüye kullandıkları ve yatırımcılara şirketin finansal durumu hakkında yanıltıcı bilgi

sundukları için suçlu bulunmuşlar ve hapis cezasına çarptırılmışlardır. Tyco’da üst düzey yöneticilerinin ve yönetim kurulu üyelerinin çoğu değişmesine rağmen, iflas etmemiş ve hali hazırda güçlü bir şirket konumundadır (Obringer).

Xerox

Xerox, 1906 yılında Rochester, Newyork da kurulmuş ve fotoğraf kağıdı üretilip satmaya başlamıştır. 1948 yılında “Xerox” ticari bir marka haline gelmiştir. Şirket daha sonra dünyanın önde gelen fotokopi cihazı üreticilerinden biri haline gelmiştir. 2000 yılındaki faaliyet raporunda 18,7 milyar Dolar gelir raporlamış ve 92.500 çalışanıyla Fortune 500 listesinde, 87. sırada yer almıştır (Ceylan, 2013: 53; Loe, 1996: 64- 65).

Şirketin, 1997- 2000 yılları arasında muhasebe hileleri yaptığı ortaya çıkmış ve şirket SEC tarafından incelenmiş, gelir rakamlarını olduğundan fazla gösterdiği belirlenmiştir. Xerox’un hesapları 2002 yılında bağımsız denetim kuruluşu tarafından denetletilmeye zorlanmış ve gerçek gelirinin açıklandığı miktardan düşük olduğu belirlenmiştir. Bu durum, şirketin hisselerinin borsada değer kaybına neden olmuş ve şirket iflasa yaklaşmıştır. Ancak, Xerox, yeni ve farklılaşmış bir yönetim ile başarılı bir şirket olarak hizmet vermektedir (Ayhün, 2018: 84).

SEC’in, Xerox’da tespit ettiği hileli finansal raporlama uygulamaları aşağıdaki gibidir (Pratley ve Treanor, 2002);

- Gelecek dönemlere ait finansal kiralama gelirlerini tahakkuk etmeden kaydetmek
- Kiralık ekipmanların artık değerini uygunsuz olarak arttırmak
- Karşılık ve diğer gelirlerde hileli manipülasyon yapmak
- Faktoring işlemlerini gizlemek
- Olağandışı finansal kiralama uygulamalarının risk ve politikalarını gizlemek.

Adelphia

Adelphia, John Rigas ve iki ortak tarafından 1952’de kurulmuştur. Daha sonra, şirketin kurucusu ortaklarının ortaklıklarına son vererek erkek kardeşi ve oğlu ile devam etme kararı almış, küçük bir telefon

şirketi olan işletmeyi, dev bir iletişim firması haline getirmiştir. Enron'un muhasebe skandalından sonra, Mart 2002 'de şirketin denetim firması, mali tablolarda aile bireylerinin şirkete olan borçlarının dipnotlarla gösterilmesi hususunda ısrar etmiş, bunun sonucunda SEC şirketin hesapları ile ilgili inceleme başlatmıştır. 2002 Haziran ayında ise, SEC'in şirketi hileli finansal raporlama yapmakla suçlamasının ardından, Adelphia iflas başvurusunda bulunmuştur (Ceylan, 2013: 54; Senal, 2011: 91).

Adelphia, 1999 -2001 yılları arasında konsolide finansal tablolarında hileli yaparak, 2,3 milyar Dolar banka borcunu bilanço dışında bırakarak gizlemiş. Aynı dönemde, gelirlerini olduğundan yüksek göstermiş, aile üyelerinin şirketin kaynaklarını kullanmalarına ilişkin yük meblağlardaki işlemlerde finansal tablolarda gösterilmeyerek gizlenmiştir (SEC, 2002).

Ahold

Başlangıcı, 1887'de bir marketin satın alınmasına dayanan şirket, 2000 yılı itibariyle Hollanda'nın en yüksek pazar payına sahip ve dünyanın üçüncü büyük perakende gıda işletmesi haline gelmiştir (Ceylan, 2013: 55). Ahold, 2000'den itibaren ise Asya, Batı Avrupa, Latin Amerika, Portekiz ve Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere pekçok ülkede perakende zinciri oluşturmuştur. Ancak, söz konusu hızlı büyüme umulmayan, büyük ve önemli sorunların oluşmasına sebep olmuştur. Bu sorunlar arasında kültür farklılığından doğan problemler ve diğer ülkelerde uygulanan kanun ve düzenlemelere uyum sağlama zorunluluğu yer almaktadır (Knapp ve Knapp, 2007: 643).

2003 yılında, şirketin muhasebe işlemlerinde usulsüzlük yaptığı, 2001 ve 2002 dönemlerinde karını, 500 milyon Dolar fazla gösterdiği belirlenmiştir. Bu durumun ardından, şirketin hisse senedi fiyatı bir günde %63 oranında değer kaybetmiştir ve A.B.D.'li yatırımcılar şirketi dava etmişlerdir. 2004 tarihli mahkemede, şirketin menkul kıymet dolandırıcılığı yaptığı, fiktif finansal tablolar sunduğu ve hileli belgeler düzenlediği tespit edilmiştir. Şirketin genel müdürü, iki üst düzey yönetici ve tedarikçi firmanın yöneticilerinden oluşan dokuz kişi söz konusu davada suçlu bulunmuş ve ceza almışlardır (Yılmaz, 2017: 401).

Kanebo

Kanebo Limited, Japonya'da tanınmış büyük bir kozmetik ve tekstil şirkettir. Şirket, son beş yıldır finansal tablolarında oynama yaptığını ve gelirlerini ise yaklaşık 200 milyar Yen (1,37 milyar Dolar) şişirdiğini

itiraf etmiştir. Bunun yanında, şirketin 80 milyon Yen borcu olmasına karşın, varlıklarının net değerini 926 milyon Yen (7,9 milyon Dolar) olarak rapor etmiştir. Şirketin denetçileri de, şirketin defterlerde oynama yapmasına, fiktif konsolide tablolar hazırlamasına ve zararın örtülmesine yardım etmiştir (Sikka, 2009: 140).

Global Crossing

1997 yılında fiber optik kablo döşemek için kurulan şirket, kısa zamanda dünyada uzun mesafe fiber optik şebeke hizmetler sunan, dev bir işletme haline gelmiştir. Kablo döşemek için 15 milyar Dolar harcayan şirket, ekonominin kötüye gitmesiyle birlikte 2001 yılında varlıklarında 17 milyar Dolar değer düşüklüğü açıklamıştır. Şirketin mali işlerden sorumlu eski başkan yardımcısının, gelirlerin uygun olmayan bir şekilde raporlandığını iddia etmesi üzerine Amerikan Federal Araştırma Bürosu ve SEC, şirketle ilgili inceleme başlatmıştır (Ceylan, 2013: 54).

Şirket, uzun vadeli sözleşmelere ilişkin gelirlerini, dönemlere ayırarak kaydetmek yerine tamamını, sözleşmenin başlangıcında kaydetmiş, böylece gelirler tahhakuk ettikleri dönemde değil, gerçeğe aykırı olarak raporlanmıştır. Başka bir uygunsuz gelir kaydı ise, 'Global Crossing' in 100 milyon Dolar değerindeki tesislerini Qwest şirketine satarken gerçekleştirilmiştir. Global Crossing bu işlemi, herhangi bir nakit girişi olmamasına karşın gelir olarak kaydetmiştir. Böylece şirket mali tablolarında hileli olarak gelirlerini şişirmiştir (Chidi, 2002). Şirket ayrıca bu muhasebe işlemlerine ilişkin belgelerde tahrifat yapmış, yok etmiştir (Bashin, 2012: 26).

Sunbeam

Sunbeam, 1987 yılında Chicago'da, koyun biçme ve at kırpma makineleri üreten bir şirket olarak kurulmuştur. Şirket, 1910 yılında elektrikli ev aletleri üretmeye başlamış ve 1946 yılında ise Sunbeam markasını almıştır. 20. yüzyılda, Sunbeam Amerika'nın mutfak, ve diğer ev gereçlerini üreten en büyük işletmelerinden biri haline gelmiştir. Ancak, şirketin karı 1994 yılından itibaren %83 oranında düşmüş ve 1996 yılında şirket iflas edecek konuma gelmiştir. Şirketin satışına ilişkin birkaç başarısız denemeden sonra, yeni bir genel müdür istihdam edilmiştir (Lovejoy, 2012). Yeni genel müdür, şirketi bu olumsuz koşullardan kurtarmak adına, şirketi yeniden yapılandırmaya gitmiştir. Aynı zamanda, şirkette çeşitli yaratıcı muhasebe uygulamaları gerçekleştirilmiştir (Agostini ve Favero, 2017: 476).

Şirket, gelirlerini en azından bilaçoda yüksek göstermek için, perakendecilerine “faturala ve elinde tut” (bill-and-hold) stratejisini uygulamıştır. Bu strateji, perakendecilere satış sırasında büyük indirimler yapma imkanı sağlamaktadır ve ürünler daha sonra sevk edilmek üzere depolarda bekletilmektedir. Satışların, gerçek yükleme zamanından önce kaydedilmesi ya da faturalanması, Sunbeam’in gelirlerini, ticari alacak şeklinde daha yüksek tutarlarda raporlayabilmesini sağlamıştır. Bu strateji, gelecek dönemlere ait gelirlerin cari döneme kaymasını sağlayarak, Sunbeam’in gelirlerinin 1997 yılında % 18 oranında artmasına neden olmuştur (www.mgt.unm.edu.tr).

Şirkette kullanılan yaratıcı ve hileli muhasebe uygulamalarından bir diğeri ise, “kanal doldurma (channel stuffing) dır. Bu yöntem, dağıtım kanallarının, satış kapasitelerinin üstünde ürün satın almaya zorlanmasıdır ki bu sayede gelirler hileli olarak şişirilebilmektedir. Şirket, dağıtım kanallarını, indirimler ve uygun iade politikaları gibi imkanlar sunarak kapasitelerinin üzerinde ürün satmak üzere zorlamıştır. Bu yaklaşımı kullanarak, Sunbeam 400 milyon Dolar satış geliri elde etmiştir. 1997 yılında, Sunbeam’in gelirlerini hileli muhasebe uygulamaları ile, gerçek tutarından 60 milyon Dolar daha fazla gösterdiği tespit edilmiştir. Bunun üzerine, Sunbeam 1996, 1997 ve 1998 yıllarına ait finansal tablolarını yeniden düzenlemek zorunda kalmıştır. Bu yaşananların sonunda, şirketin değerindeki inanılmaz düşüş, Sunbeam’in iflas etmesine neden olmuştur(Lovejoy, 2012).

Satyam

Satyam, 1987 yılında, 20 çalışanıyla Hindistan’ın Hyderabad şehrinde kurulmuştur. Şirket hızla büyüyerek dünya çapında bir işletme haline gelmiş olup, Hindistan’ın büyüyen başarısının bir örneğidir. Şirketin faaliyet alanı, bilişim teknolojileri ve iş süreçlerine yönelik dış kaynak hizmeti sunmaktır. 2003 yılında, Satyam’ın bilişim teknolojileri hizmeti, dünya çapında 300 den fazla müşteriye hizmet sunan 13.120 adet teknik ortaklığı içermektedir. Şirket, 2003- 2008 yılları arasında ciddi bir büyüme sağlamış, 467 milyon Dolar satış hasılatı elde etmiş ve şirketin piyasa değeri artmıştır. Ancak, şirketin hileli finansal raporlama yaptığına ilişkin skandalın ortaya çıkmasıyla Satyam, “Hindistan’ın Enron’u” olarak adlandırılmıştır (Bashin, 2012: 28).

Satyam, bilançosunda varlıklarını 1,47 milyar Dolar fazla göstermiş, sahip olduğunu iddia ettiği yaklaşık 1,04 milyar Dolar banka kredilerini ve nakitleri hileli olarak raporlamış ve ayrıca borçlarını da olduğundan az göstermiştir. Ayrıca, şirket yatırımcıların beklentilerine yönelik

olarak gelirlerini olduğundan çok göstermiş ve mali tablolarındaki bu fiktik değerlere ulaşmak için, sahte muhasebe hesapları kullanmıştır. Şirket yöneticileri, 6.000 sahte maaş hesabı yarattıklarını ve şirket tarafından yatırılan tutarlara el koyduklarını itiraf etmişlerdir. Bunun yanında, şirket sahte müşterilere sahte faturalar düzenleyerek, gelirlerini hileli olarak yüksek göstermiştir (Chanchal, 2014: 82).

Toshiba

Toshiba, itibarı yüksek ve kazancı açısından Japonya'daki en büyük 10 şirketten biridir. Ancak, Toshiba'nın adı 2015 yılında bir muhasebe skandalına karışmıştır. Üst yönetim, şirketin belirlenmiş hedeflerine ulaştığını göstermek adına, karını hileli bir şekilde 1,2 milyar dolar fazla göstermiştir (Melle vd., 2017: 610). Nisan 2014' de, Toshiba' nın muhasebe hilesi yaptığına dair haberler Japon iş dünyasını çok şaşırtmıştır. Daha sonra bu haberler tüm dünyada duyulmuş ve bu durum tüm kurumsal kuruluşlar için çarpıcı bir sürpriz olmuştur. Söz konusu iddialara ilişkin yapılan soruşturma sonucunda, Toshiba' nın 2008'den 2014'e kadar 7 yıllık bir dönemde kazanç manipülasyonu yaptığı ortaya çıkarılmıştır. Soruşturma sonuçları, Toshiba'nın tamamlama yüzdesi yönteminin sistematik suistimali ile 15 projenin kar ya da zararını uygun olmayan şekilde raporladığını göstermiştir (Khondaker ve Bremer, 2017: 3- 4).

Toshiba'daki muhasebe skandalına ilişkin yapılan soruşturma neticesinde, Japon teknoloji devinin 6 yıl süresince karını 151,8 Yen fazla gösterdiği tespit edilmiştir. Şirketin CEO' su da başta olmak üzere, yanlış bilgilendirmenin tüm sorumluluğunu üstlenen sekiz üst yöneticinin işten el çektirilmesi söz konusu olmuştur (Bhavani ve Amponsah, 2017: 70).

Dünyadaki etik dışı muhasebe uygulamaları, Tablo 1' de hileli finansal raporlama yöntemleri bağlamında özetlenmiştir;

Tablo 1. Dünya’daki Etik Dışı Muhasebe

	Gerçek olmayan gelirler (Fiktif gelirler)	Varlıkları yanlış değerle kaydetme	Borçları veya giderleri gizleme veya düşük gösterme	Borçları, giderleri veya gelirleri önceki ya da sonraki dönemlere kaydetme	Dokümanların tahrif edilmesi veya gerçeğe aykırı belge düzenleme
Enron	√	√	√	√	
Wordcom	√	√	√	√	
Parmalat	√	√	√		√
Tyco	√		√		
Xerox	√	√			
Adelphia	√		√		√
Ahold	√		√		√
Kanebo	√	√	√		
Global Crossing	√			√	√
Sunbeam	√	√	√	√	
Satyam	√	√	√		√
Toshiba	√		√	√	

Uygulamalarında Yöntemleri

Kullanılan

Hileli

Finansal

Raporlama

Hızlı bir yükselişin ardından, 2001 yılında iflas eden Enron finansal durumunu gizlemek için pekçok hileli finansal raporlama yöntemini kullanmıştır. Enron, uzun vadeli satış sözleşmeleri için kullandığı makul değer yöntemini kullanarak, fiktif gelir yaratmış ve henüz tahakkuk etmemiş satış tutarları, önceki dönemlerinin finansal tablolarına kaydedilmiştir. Ayrıca, Enron özel amaçlı girişimleri kullanarak borçları bilanço dışına çıkarmış böylece varlıklarını yüksek değerle raporlamış, giderlerini ve borçlarını gizlemiştir.

A.B.D. nin en büyük ikinci telekomünikasyon şirketi olan ve 2002 yılında iflas eden WordCom, finansal durumunu gizlemek için hileli finansal raporlama yöntemleri kullanmıştır. WordCom, hat giderlerini aktifleştirerek giderlerini olduğundan düşük göstermiş, gelirlerini iki kez kaydederek fiktif gelir yaratmış ve borçlarını gizlemiş ayrıca gelecek dönemlere ait giderlerini önceki dönemlerde muhasebeleştirmiştir.

İtalya'nın en büyük gıda işletmesi olan ve 2003 yılında iflas eden Parmalat, hileli finansal raporlama uygulamalarıyla Avrupa'nın en büyük kurumsal dolandırıcılığını gerçekleştirmiştir. Hiç olmayan müşterilere ilişkin hayali satış ve iştiraklerine düzmece satış kayıtları yaparak, fiktif gelir yaratmıştır. Şirket bilanço dışı düzenlemeler kullanarak aktifini olduğundan daha fazla göstermiştir. Parmalat, gerçekte var olmayan işlemlerle borcunu az göstermiş ve ayrıca gerçekte olmayan bu hesaplar ve işlemler için sahte belgeler düzenlemiştir.

A.B.D.'nin ileri teknoloji şirketlerinden olan Tyco'nun hileli finansal raporlama yaptığıının ortaya çıkması ile şirket değer kaybına uğramıştır. Şirket, şirket birleşmelerinde hileli muhasebe uygulamaları yaparak gelirlerini arttırmış, giderlerini ise azaltmıştır.

Ofis malzemeleri üretilip satan Xerox'un 1997-2000 yıllarında muhasebe hileleri yaptığı ortaya çıkmış ve şirket iflasın eşiğine gelmiştir. Xerox, gelecek dönemlere ait finansal kiralama gelirlerini, tahakkuk etmeden kaydederek, gelirlerini farklı dönemlerde raporlamış ve fiktif gelir yaratmıştır. Ayrıca, şirket gelir unsurlarında da manipölasyon yapmış ve factoring işlemlerini gizleyerek varlıklarını olduğundan farklı göstermiştir.

Kablolu TV şirketi olan Adelphia, hileli finansal raporlama yapmakla suçlandıktan sonra 2002 Haziran ayında iflasını istemiştir. Şirket banka borçlarını bilanço dışında bırakarak, borçlarını gizlemiş ve gelirlerini olduğundan fazla göstererek fiktif gelir yaratmıştır.

2000 yılı itibarıyla Hollanda'nın en yüksek pazar payına sahip bir gıda işletmesi haline gelen Ahold'un, finansal tablolarında usulsüzlük yaptığı 2003 yılında ortaya çıkmıştır. Şirket karını olması gerekenden daha fazla gösterdiği, menkul kıymet dolandırıcılığı yaptığı böylece borçlarını daha düşük gösterdiği ve hileli belgeler düzenlediği tespit edilmiştir.

Japonya'nın tanınmış bir kozmetik ve tekstil şirketi olan Kanebo, finansal tablolarında oynama yapmış, gelirlerini olduğundan fazla göstererek fiktif gelir yaratmıştır. Şirket borç içinde olmasına karşın varlıklarını olduğundan fazla göstermiş ve borçlarını ve giderlerini gizlemiştir.

Bir iletişim şirketi olan Global Crossing, 2002 yılında iflas etmiş ve bu A.B.D.'nin en büyük beşinci iflası olmuştur. Şirket, uzun vadeli sözleşmelerine ilişkin gelirlerini dönemlere ayırmadan kaydetmiş böylece gelirlerini olması gerekenden farklı dönemlerde raporlamıştır. Ayrıca, nakit girişi sağlamayan varlık satışlarını gelir olarak kaydederek fiktif gelir yaratmıştır. Şirket, bu işlemlere ilişkin belgelerde tahrifat yapmıştır.

20. yüzyılda Amerika'nın ev gereçleri üreten en büyük işletmelerinden biri haline gelen Sunbeam, finansal tablolarında geniş ölçüde değişiklikler yaptığından önemli bir muhasebe skandalına neden olmuştur. Şirket, satışlarını gerçek yükleme zamanından önce faturalandırmış böylece gelirlerini, ticari alacaklar şeklinde daha yüksek değerlerde kaydetmiştir. Bu şekilde varlıklar olduğundan daha fazla gösterilmiş ve gelirler önceki dönemlere kaydedilerek hileli finansal raporlama yapılmıştır. Bunun yanında, şirket dağıtım kanallarını, kapasitelerinin üstünde ürün satmaya zorlayarak gelirlerini hileli olarak şişirmiş, fiktif gelir yaratmış, giderlerini de olduğundan daha az göstermiştir.

1987 yılında kurulduktan sonra hızla büyüyerek dünya çapında bir işletme haline gelen Satyam, hileli finansal raporlama yaptığına ilişkin skandalın ortaya çıkmasıyla 'Hindistan'ın Enron'u' olarak adlandırılmıştır. Şirket varlıklarını olduğundan fazla göstermiş, sahip olduğunu iddia ettiği banka kredilerini ve nakitlerini hileli olarak raporlamış ve borçlarını da olduğundan daha az göstermiştir. Bunun yanında, gelirlerini olduğundan fazla raporlayarak, fiktif gelir yaratmış, düzmece satışlar için sahte faturalar oluşturarak gerçeğe aykırı belge düzenlemiştir.

Japonya'nın en büyük on şirketinden biri olan Toshiba, 2015 yılında bir muhasebe skandalına karışmıştır. Şirket, tamamlama yüzdesi yönteminin suiistimali ile 15 projesinin kar ya da zararını uygun olmayan şekilde raporlamıştır. Böylece gerçek olmayan gelir yaratmış, giderlerini düşük göstermiş ve aynı zamanda gelir ve giderler gerçekleştiği dönemlerden farklı dönemlerde raporlanmıştır.

Sonuç ve Genel Değerlendirme

Finansal piyasaların iyi işleyebilmesi ve gelişebilmesi için doğru bilgileri içeren ve gerçeği yansıtan muhasebe bilgilerine ihtiyaç duyulur. Ancak, muhasebe mesleğinde karşılaşılan etik dışı davranışlar ve usulsüzlükler, finansal raporlara karşı güven kaybına neden olmaktadır.

Çalışmada, öncelikle muhasebe mesleği ve muhasebe mesleğinde etik ihtiyacı açıklanmış. Ayrıca, Muhasebede etik dışı uygulamalardan hileli finansal raporlama ve hileli raporlamada kullanılan yöntemler anlatılmıştır. Daha sonra, dünyada yaşanmış önemli muhasebe usulsüzlüklerinin yaşandığı şirketler incelenmiş ve kullanılan hileli finansal raporlama yöntemleri tespit edilmiş ve tablolastırılmıştır. Çalışmada ele alınan şirketlerin tamamında, gerçek olmayan gelir yaratmaya yönelik hileli raporlama yapıldığı görülmektedir. Şirketler, henüz tahakkuk etmemiş olan satışları kaydetme, aynı işleme ilişkin birden fazla gelir kaydı yapma, gerçekte olmayan müşterilere, ortaklara hayali satışlar gerçekleştirme ve nakit girişi sağlamayan varlık satışlarını gelir olarak kaydetme gibi uygulamalarla, fiktif gelirler yaratmışlardır. Şirketlerin tamamına yakınında, giderler aktifleştirilerek, borçlar bilanço dışına çıkartılarak ve gerçekte var olmayan işlemlerle borçların ve giderlerin gizlendiği ya da gerçekte olduğundan daha az gösterildiği belirlenmiştir. Bunun yanında, şirketlerin çoğunda, varlıkların finansal tablolarda olduğundan daha fazla ya da daha az gösterilmesi için yanlış değerlerle kaydedilmişlerdir. Ayrıca, bazı şirketler karlarını olduğundan daha yüksek değerlerde raporlamak için gelirlerini ve giderlerini farklı dönemlerde kaydetmişlerdir. Benzer şekilde, bazı şirketler gerçekte var olmayan işlemler için sahte belgeler ve faturalar düzenlemişler ve/veya hileli muhasebe kayıtları için belgelerde tahrifat yapmışlardır.

Çalışmada, Dünya'daki en önemli etik dışı muhasebe uygulamalarında, literatürde belirtilen hileli raporlama yöntemlerinin yaygın olarak kullanıldığı belirlenmiştir. Söz konusu şirketlerin aynı anda pek çok hileli raporlama yöntemini kullandıkları, böylece mali bilgi kullanıcılarının tamamını şirketle ilgili yanlış yönlendirmeyi hedefledikleri görülmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın sonucu topluma güvenilir mali bilgilerin sunulması açısından muhasebe meslek mensuplarının, meslek etiği kullarına sahip olması ve bu kurallara bağlı olarak hareket etmelerinin önemini ortaya koymaktadır.

Kaynaklar

- Agostini, Marisa ve Favero, Giovanni. (2017), "Accounting Fraud, Business Failure and Creative Auditing: A Microanalysis of The Strange Case of The Sunbeam Corporation", *Accounting History*, Vol. 22(4), 472- 787.
- Akay, Hüseyin, (2002), "Muhasebe Mesleğinde Etik", *Öneri Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 17, Ocak 2002, 77- 92.
- Akdoğan, Habib. (2005), "Muhasebe Meslek Etiğinde Teleolojik ve Deontolojik Yaklaşımların Karşılaştırılması", *Süleyman Demirel Üniversitesi, İ.İ.B.F. Y 2005*, Cilt: 10, Sayı: 1, 295- 300.

- Akışık, Orhan. (2005). *Muhasebe Mesleği ve Meslek Ahlak Kuralları*, Ankara: Türmob Yayınları- 255.
- Aktaş, Mehmet Ali. (2012). *Muhasebe Mesleğinde Etik ve Uyum*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Ashraf, Javiriyah. (2011). *The Accounting Fraud at WorldCom the Cause, The Characteristics, The Consequences, and The Lessons Learned*, University of Central Florida, College of Business Administration, Thesis for Accounting Program, Spring Term 2011.
- Arens, Alvin A., Elder, Randal J.ve Beasley, Mark S. (2008). *Auditing and Assurance Services*, New Jersey, U.S.A.: Pearson Prentice Hall.
- Arslan, Mahmut. (2001). *İş ve Meslek Ahlakı*. Ankara: Nobel Yayın ve Dağıtım.
- Ayhün, Sena Erden. (2018). *Kurumsal Yönetişim Başarısızlığı ve Şirket İflasları*, İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Bhasin, Madan. (2012). “Corporate Accounting Frauds: A Case Study of Satyam Computers Limited”, *International Journal of Contemporary Business Studies*, Vol: 3, No: 10, October 2012, 16- 42).
- Bhavani, Ganga ve Amponsah, Christian Tabi. (2017). “M-Score and Z-Score for Detection of Accounting Fraud”, *Accountancy Business and The Public Interest*, 68- 86.
- Beasley, Marc S., Carcello, Joseph V., Hermanson, Dana R. and Neal, Terry L. (2010). “Fraudulent Financial Reporting: 1998- 2007: An Analysis of U.S.” *Public Companies, Research Report*, COSO.
- Biçer, Ali Altuğ, Akarçay, Vural ve Mülküt, Umut. (2017). “Etik Değerlerin Muhasebe Mesleğinin İtibarı Üzerindeki Rolü”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 16, Sayı: 21, 197-206.
- Bozkurt, Nejat. (2011). *İşletmelerin Kara Deliği: Hile- Çalışan Hileleri*, İstanbul: Alfa Basım.
- Chanchal. (2014). “Satyam Scandal (A Case Study)”, *International Research Journal of Commerce Arts and Science*, Volume 5, Issue 8, 78- 88.
- Chidi, Jr., G.A. (2002). “Global Crossing Battles Accounting Controversy”, February 8
<http://www.networkworld.com/news/2002/0208globalx.html>(ErişimTarihi : 28/12/2018)
- Civelek, Muzaffer A., & Durukan, M. Banu. (1997). “Günümüz Koşullarında Muhasebe Mesleği ve Meslek Ahlakı”. III. Türkiye Muhasebe Denetimi Sempozyumu, Muhasebe Denetimi Mesleğinde Yetkiler, Sorumluluklar ve Meslek Ahlakı, ISMMO Yayınları, 20, 31-132.
- Çatıkkaş, Özgür. (2011). “İşletmelerde Mali Tablo Hileleri”, *Denetişim Dergisi, Kamu İç Denetçileri Derneği*, Sayı:8,18- 30.

- Ceyla, Erdoğan. (2013). *Bağımsız Dış Denetim ve 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı Muhasebe Programı, Yüksek Lisans Tezi.
- Daştan, Abdülkerim. (2009). “Etik Eğitiminin Muhasebe Eğitimindeki Yeri ve Önemi: Türkiye Değerlendirmesi”, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: 26, Sayı: 1, 281- 311.
- Demir, Berna. (2015). “Muhasebe ve Denetim Mesleğinde Etik”, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, Kasım 2015, Cilt: 4, Sayı: 4, 341- 352.
- Dinç, Yusuf, Cengiz, Selim. (2014). *Muhasebe Denetiminde Hata ve Hilenin Denetçi Etiği Açısından İncelenmesi: Enron Skandalı Örneği*, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 5 (1), 221- 236.
- Doğan, Zeki ve Nazlı, Elif. (2015). “Muhasebede Hata ve Hilelerin Önlenmesinde İşletme Yöneticilerinin Sorumluluğunun Tespitine Yönelik Bir Araştırma”, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Ekim 2015, Cilt: 8, Sayı: 4, 195- 212.
- Dönmez, Adnan ve Çavuşoğlu, Kürşad. (2015). “Hilelerin Ortaya Çıkarılması Bakımından Bağımsız Denetim ile Adli Muhasebenin Karşılaştırılması”, *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, Cilt:1, Sayı: 3, 34- 67.
- Ferrell, O. C., Fraedrich, John ve Ferrell, Linda. (2009). *Business Ethics*, U.S.A.: South-Western Cengage Learning.
- Grioux, Gary. (2008). “What went wrong? Accounting Fraud and Lessons fom The Recent Scandal.”, *Social Research: An International Quarterly*, Volume 75, Number 4, 1205- 1238.
- Gökçen, Gürbüz, Çelenk, Hakan ve Horasan, Emre. (2014). *Yönetim Muhasebesi ve Uygulamaları*, İstanbul: Beta Basım A.Ş.
- Göçen, Ceren A. (2010). “Kurumsal Yönetim, İç Kontrol ve Bağımsız Denetim: Parmalat Vakası”, *Mali Çözüm Dergisi*, Sayı: 97, 107- 129.
- Gündüz, Ali. (2017). “Hileli Finansal Rapor Hazırlama ve Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Yöntemleri” <http://www.muhasetr.com/yazarlarimiz/ahmet/051> (Erişim Tarihi: 26/ 12/ 2018)
- Guy, Dan M., Carmichael, D.R. ve Lach, Linda A. (2005). *Etics for CPAs*, A.B.D.: John Wiley & Sons, Inc.
- Haftacı, Vasfi. (2008). *Yönetim Muhasebesi*, 3. Baskı, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Jickling, Mark. (2003). “The Enron Collapse: An Overview of Financial Issues”, CRS Report for Congress.
- Jones, Michael J. (2011). *Creative Accounting, Fraud and InternationalAccounting Standards*. West Sussex, Wiley.

- Kalmış, Halis ve Diğerleri. (2015). *Örnek Olaylarla Finansal Muhasebe*, Ed. Halis Kalmış ve Berna Burcu Yılmaz, 2. Baskı, Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Knapp, Micheal C. ve Knapp, Carol A. (2007). “Europe’s Enron: Royal Ahold”, *Issues In Accounting Education*, Vol. 22, No. 4, November 2007, 641- 660.
- Karavardar, Alper. (2016). “Hile Riskinin Tayini İçin Kalıtsal Ağ Kullanımı: Enron Vakası Uygulaması”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 17, 243- 265.
- Kaya, Can Tansel ve Ergüden, A.Engin. (2014). “Muhasebe, Kurumsal Yönetim ve Etik Üçgeninde, Etik Kod Uygulamalarının Önemi: Borsa İstanbul’da İşlem Gören Şirketlerde Etik Kod Uygulaması Üzerine Bir Araştırma”, *Muhasebe ve Denetim BAKIŞ*, Nisan 2014., 49- 68.
- Kaya, Nurullah ve Yanık, Ramazan. (2011). “Muhasebe Meslek Ahlakı, Etik ve Müşteri Tatmini”. *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 15, Sayı: 49, 293-306.
- Khondaker, Mizanur Rahman ve Bremer, Marc. (2017). “The Implication of The Toshiba Accounting Scandal for Auditor Liabilities in Japan”, *Nazan University School of Business*, No: 1704.
- Kılıç, Hasan. (2002), “Denetim Uygulamalarında Bağımsızlık ve Etik”, 17. Türkiye Muhasebe Kongresi - Muhasebe, Vergi ve Denetimde Yeni Yaklaşımlar, TÜRMOB Yayınları, Ekim, İstanbul, 425- 440.
- Kızıl, Cevdet, Akman, Vedat, Aras, Sultan ve Erzin, Naim Onur. (2015). “Yalova İlinde İkamet Eden Muhasebe Meslek Mensuplarının Muhasebe Etik Algısı”, *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 8 (1), 6- 31.
- Kolçak, Menşure. (2012). *Meslek Etiği*, Ankara: Murathan Yayınevi.
- Köksal, İclal. (2015). “Finansal Tabloların Bağımsız Denetiminde Hilenin Tespiti ve Görüş Bildirilmesi, Bir Anonim Şirket Uygulaması”, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Kuhn, J. Randel ve Sutton, Steve G. (2006). “Learning from WorlCom: Implications for Fraud Detection through Continuous Assurance”, *Journal of Emerging Technologies in Accounting*, Vol. 3, 61- 80.
- Kurt, Seçuk. (2013). “Halka Açık İşletmelerden Muhasebe Hile Örnekleri ve Çözüm Önerileri”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Kutlu, Ali. (2011). *Muhasebe Meslek Ahlakı*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Larsen, E. John. (2006). *Modern Advanced Accounting*, New-York: Mc Graw-Hill Irvin.
- Lazol, İbrahim. (2012). *Genel Muhasebe*, 18. Baskı, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

- Leo, Richard J. (1996). "Xerox 2000: From Survival to Opportunity", *Quality Progress*, Vol. 29, Iss. 3, 65- 71.
- Li, Yuhao. (2010). "The Case Analysis of the Scandal of Enron", *International Journal of Business and Management*, Vol. 5, No. 10, October 2010, 37- 41.
- Lovejoy, Laretta, Downey, Kyle, Woody, Jonathan ve Johnson, Stuart. (2012) "The Sunbeam Dark Days Finance Essay"
<http://thelongshorttrader.files.wordpress.com/2012/10/sunbeam-1997-financialscomparison1>
(Erişim Tarihi: 05/ 01/ 2019)
- Manisalı, Güler. (2004). "Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarının Kurumsal Yönetim Üzerine Etkileri".
http://www.papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/SSRN_ID318417_code2396597.pdf.
(Erişim Tarihi: 26/ 12/ 2018)
- Mele, Domenec, Rosanas, Josep M. ve Fontrodona, Joan. (2017). "Etics in Finance and Accounting: Editorial Inroduction", *Journal of Business Etics*, 140, 609- 613.
- Mengi, Banu Tarhan ve Türkmen, Sibel YILMAZ. (2013). "Yatırım Hileleri", *Öneri Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 39, 31- 39.
- Mugan, Can Şimga. (1999). "Ahlak, Toplumsal ve Kişisel Değerler: Muhasebe Mesleği ve Eğitimi Üzerindeki Etkileri, MÖDAV Bülteni, 99/2, 2- 4.
- Obringer, Lee Ann. "How Cooking The Books Works"
<https://money.howstuffworks.com/cooking-books10.htm> (Erişim Tarihi: 10/ 12/ 2018)
- Odabaşı, Cahit ve Ergen, Hasan. (2015). "Bağımsız Denetimde Kamu Gözetimi ve Skandallar", *Muhasebe ve Denetim Dünyası*.
http://www.kgkuzder.org.tr/upload/files/Bagimsiz_Denetimde_Kamu_gozetimi_ve_Skandallar.pdf
(Erişim Tarihi: 04/ 01/ 2019)
- Ogotu, Emmanuel O. (2016). 'Corporate Failure and the Role of Governance: The Parmalat Scandal', *International Journal of Management and Information Technology*, Volume 11, Number 3, June 2016, 2747- 2754.
- Olver, James M., Lant, Theresa K., Plant, Robert, Majeske, Karl D. ve Kursh, Steven R., (2010). *Accounting*, U.S.A.: Pearson Custom Publishing.
- Özçelik, Hakan ve Angı, Gülşah Gizem. (2017). "Muhasebe Meslek Mensuplarının Meslek Etiği ve Etik İkiilem Algıları: Antalya İli Örneği", *Muhasebe ve Denetime BAKIŞ*, Sayı: 50, 141- 158.
- Özyürek, Hamide. (2012). "Muhasebe Meslek Mensuplarında Etik: Ankara'da Muhasebeciler Üzerine Araştırma", *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı:1, 125- 137.

- Pratley, Nils ve Treanor, Jill. (2002) “Xerox in \$2bn Scandal”, The Guardian.
<https://www.theguardian.com/business/2002/jun/29/2> (Erişim Tarihi: 27/ 12/ 2018).
- Sağlar, Jale ve Kandemir, Canol. (2007). “Enron Olayı: Muhasebe Hilesi mi, Sistem Hatası mı?”, *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 1, Haziran 2007, 20- 39.
- Sakarya, Şakir ve Kara, Suat. (2010). “Türkiye’ de Muhasebe Meslek Etiğine Yönelik Düzenlemeler ve Meslek Mensupları Tarafından Algılanması Üzerine Bir Alan Araştırması”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12 (18), 57- 72.
- Selimoğlu, Seval Kardeş. (2006), “Sürekli Denetim ve Raporlama Aracı Olarak: ACL ve Türkiye’de ACL Kullanan İşletmelere Yönelik Bir Araştırma”, WCAE The 10th World Congress of Accounting Educators & The 3rd Annual International Accounting Conference, 9-11 November 2006, İstanbul.
- Selimoğlu, Seval Kardeş. (1997). “Muhasebe Meslek Ahlakı Yaklaşımı”, III. Türkiye Muhasebe Denetimi Sempozyumu Bildiri Kitabı. İSMMM Yayınları, Yayın No: 20, Alanya: 30 Nisan- 4 Mayıs 1997, 437- 456.
- Senal, Serpil. (2011). *Bağımsız Denetim Kalitesinin Arttırılmasında Kamu Gözetim Kurulu’nun Rolü: Bağımsız Denetim Firmaları Üzerine Bir Araştırma*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
- Sikka, Prem, Filling, Steven ve Liew, Pik. (2009). “The Audit Crunch: Reforming Auditing”, *Managerial Auditing Journal*, Vol. 24, No. 2, 135- 155.
- Sunbeam Corporation: “Chainsaw Al,’ Greedand Recovery
<https://danielsetics.mgt.unm.edu/pdf/sunbeam-case-study.pdf>. (Erişim Tarihi: 05/ 01/ 2019)
- Toraman, Cengiz ve Akcan, Ahmet. (2002). “Muhasebe Denetiminde Etik”, Türkiye XXI. Muhasebe Eğitimi Sempozyumu, 29 Mayıs- 02 Haziran 2002, Bodrum- Muğla, 105- 122.
- Tugas, Florenz C. (2012). “Exploring a New Element of Fraud: A Study on Selected Financial Accounting Fraud Cases in The World”, *American International Journal of Contemporary Research*, Vol. 2, No. 6, June 2012, 112- 121.
- TÜRMOB. (2013). *Muhasebe Meslek Mensupları İçin Etik Kurallar El Kitabı*, Ankara: TÜRMOB Yayınları: 457.
- Ulukol, Cemalettin. (1972). *İcracı ve Uzman Muhasebecilik*, Ankara: Ankara Muhasebe ve Mali İşler Yayınları, No: 1.

U.S. Securities and Exchange Commission. (2002). “SEC Charges Adelphia and Rigas Family with Massive Financial Fraud”, July 22.

<http://SEC.gov/news.press/2002-110.htm> (Erişim Tarihi: 10/ 12/ 2018)

Uslu, Selçuk. (1997). “Muhasebe Mesleği Meslek Ahlakı ve Moral Değerler”, Türkiye Muhasebe Denetimi Sempozyumu Bildiri Kitabı, İSMMMO Yayınları, Yayın No: 20, Alanya/Antalya, 30 Nisan- 4 Mayıs 1997, 21- 31.

Uyar, Süleyman. (2005). “Muhasebe Mesleğinde Etik ile İlgili Düzenlemeler”

<https://www.muhasebettr.com/yazarlarimiz/suleyman/001/> (Erişim tarihi: 27.11.2018)

Walker, Stephen. (2007). “Profesyonelleşmekten Uzaklaşma ya da Yeniden Profesyonelleşme”. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı: 35, 24- 29.

Yalapruga, RamMohan R., Roe, C. William ve Toma, Alfred G., (2012). “Accounting Fraud, And White-Collar Crimes In The United States”, *Journal of Busiess Case Studies*, Volume 8, Number 2, 187- 191.

Yalkın, Yüksel Koç. (2006). *Genel Muhasebe İlkeler ve Uygulamalar*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Yardımcıoğlu, Mahmut, Koca, Nurettin, Günay, Yahya ve Kocamaz, Hilal. (2014). “Yolsuzluk, Muhasebe Hileleri ve rnekleri”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, 171- 188.

Yazıcı, Mehmet. (1986). *Bağımsız Muhasebe ve Denetim Mesleğine İlişkin Araştırma*, İstanbul: Yüksek Ticaret Mezunları Derneği Yayını.

Yıldız, Ekrem ve Başkan, Tuba Derya.(2014). “Muhasebe Hilelerinin nlenmesinde Kullanılan Araçlar: BİST şirketleri zerine Bir Araştırma”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Nisan 2014, sayı 62, 1- 18.

Yılmaz, Züleyha. (2017). “Vaka Analizi İle Eğitim ve Adli Muhasebe Alanında Bir Uygulama”, *International Journal of Academic Value Studies*, Vol: 3, Issue: 13, 398- 417.

Yılmaz, Recep ve Kaya, Murat. (2014). “Kurumsal yönetim İlkelerinin Muhasebe Etik Kuralları İle İlişkisi”, *İşletme Bilim Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, 17- 35.

Yücel, A.Tugay. (2013). *Genel Muhasebe*, İstanbul: Maliye Hesap Uzmanları Derneği, İstanbul.

BİST İNŞAAT (XINSA) ENDEKSİNDE FAALİYET GÖSTEREN İŞLETMELERİN FİNANSAL BAŞARISIZLIK ve İFLAS RİSKLERİNİN ALTMAN Z MODELİ İLE ANALİZİ

*Analysis of Financial Failure and Bankruptcy Risk of Business in
BIST Construction (XINSA) Index with Altman Z Model*

Mustafa MORTAŞ*

1. Giriş

İşletmelerin var olmalarının temel amacı kar elde etmektir. Bu sebepten hissedarlar, işletmenin ömrünün sonsuz ve sürdürülebilir olmasını arzu ederler. Diğer taraftan muhasebenin temel ilkeleri ve Muhasebe/Finansal Raporlama Standartları da, muhasebe uygulamaları ve finansal raporlama açısından işletmenin ömrünü sonsuz kabul etmişlerdir. Bu durumdan dolayı hem muhasebenin temel ilkelerinden, hem de Kavramsal Çerçeve’de finansal tabloların niteliksel özelliklerinden biri olan “işletmenin sürekliliği” kavramı vardır. Buna göre Kavramsal Çerçeve’de işletmenin sürekliliği; “*Finansal tablolar normal olarak işletmenin devamlılığı ve öngörülebilir bir gelecekte de faaliyetlerini sürdüreceği varsayımına dayanılarak hazırlanırlar*” şeklinde ifade edilmiştir. Her ne kadar işletmenin ömrü sonsuz kabul edilse de işletmeler, iktisadi hayatta karşılaştıkları bir takım problemler nedeni ile finansal olarak başarısız olabilmektedir. Bunun sonucunda işletmeler, ya yeniden yapılanma gibi bir takım yollara başvurmak ya da iflaslarını açıklamak veya iflasın ertelenmesini istemek durumunda kalmaktadırlar.

Finansal başarısızlık genel olarak, bir işletmenin borç verenlere, hissedarlara, tedarikçilere vb. ödeme yapamaması, veya faturaların/kredilerin limiti aşması ya da işletmenin yasaya uygun şekilde iflas etmesi olarak ifade edilmektedir (Dimitras vd., 1996: 487). Finansal başarısızlığı Wu; ticari başarısızlık olarak ifade etmektedir. Wu çalışmasında finansal başarısızlığı, ekonomin ve toplumun sürekli gelişimine zarar vermekle kalmayıp, hissedarlardan kreditörlere, sendikalardan kamu kuruluşlarına, çalışanlardan müşterilere ve tedarikçilere kadara geniş bir yelpazedeki paydaşların yararlarını yok eden

* Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Muhasebe ve Finansman Anabilim Dalı, mmortas@kmu.edu.tr

yıkıcı bir olay ifade etmektedir. Bununla birlikte işletmenin finansal başarısızlığı, yeterli kar elde edilememesi nedeniyle ticari faaliyetine son veren işletme olduğu anlamına geldiğini de ifade etmektedir (Wu, 2010: 2371).

Finansal başarısızlık ekonomik durgunluğun arttığı, sıkı para politikasının uygulandığı dönemlerde artış göstermekle birlikte, borsa endeksinin düştüğü dönemlerde de artış gösterdiği görülmektedir. Bu olumsuz durumdan daha çok yeni işletmelerin etkilendiği de ifade edilmektedir. Bu genel ekonomik faktörlerle birlikte, finansal başarısızlığı etkileyen diğer faktörler işletme içi sorunlardır (Aktaş vd., 2003: 2).

İşletmeler iç ve dış faktörlerin etkisiyle zamanla finansal yapısının bozulması sonucu sıkıntıya girebilmektedir. Bu durumda finansal kontrolün yetersizliği, işletme faaliyetlerinin olumsuz seyretmesi ya da işletme dışı etmenlerin etkisiyle finansal yapının bozulması işletmenin finansal sıkıntıya girmesine neden olabilmektedir. Finansal sıkıntı içerisinde bulunan işletmenin, şartların/durumun iyileştirilmesi, işletmeyi başarısızlığa uğramadan önceki duruma getirebilir. Aksi durumda finansal yapının değişmemesi veya bozulması işletmeyi finansal başarısızlığa uğratabilmektedir (Türksoy, 2007: 100).

Arditi vd. çalışmalarında, finansal başarısızlığın nedenlerini içsel ve dışsal yönetim faktörleri ve içsel ve dışsal stratejik faktörler olarak iki gruba ayırmıştır. Fakat finansal başarısızlığa neden olan faktörlerin büyük çoğunluğunun içsel faktörler olduğunu belirterek finansal başarısızlığın iki ana belirleyicisi ve bir göstergesi olduğunu ifade etmektedir. Buna göre ana belirleyiciler, “organizasyonel faktörler” ve “çevresel faktörler” olup, finansal başarısızlığın göstergesinin ise performans olduğu belirtilirken bunların sonucu yani çıktısı olarak finansal başarısızlık olduğu vurgulanmaktadır. Organizasyonel faktörleri; ticari bilgi yoksunluğu, yönetim deneyim eksikliği, üretim hattı tecrübesizliği, kötü çalışma alışkanlıkları, aşırı genişleme, aile problemleri, hileli işlemler/yolsuzluk, yetersiz sermaye olarak ifade etmiştir. Çevresel faktörlerin ise, endüstriyel zayıflık, zayıf büyüme beklentileri/öngörüsü, yüksek faiz oranları olduğu belirtilmiştir (Arditi vd., 2000).

Finansal başarısızlığın işletme dışı nedenleri ise, faiz oranları, enflasyon, ekonomik durgunluk, milli gelir dağılımının bozulması, arz ve talep yapısı, yüksek maliyetler vb. olduğu ifade edilebilir (Yakut ve Elmas, 2013: 263). İster işletme içi ister işletme dışı nedenlerle olsun, finansal

başarısızlığa yol açan tüm bu durumlar, işletmenin sürdürülebilirliğinin ortadan kalkmasına neden olmaktadır.

Ekonomik ve finansal krizler, artan girişimci sayısı ve piyasa sınırlarının genişlemesi, daha çok kâra ve işlem hacmine sahip olma isteğini taşıyan işletmelerin, finansal yapılarının bu duruma uyumlu olmaması büyük finansal sıkıntılara neden olabilmektedir. Finansal başarısızlık sadece işletmeler için değil, ülke ekonomisi içinde büyük bir tehdit olmaktadır. Finansal açıdan başarısızlığın erken dönemde önlem alınması halinde, önlenbilmesinin mümkün olduğu ifade edilebilir. Söz konusu amaçlar doğrultusunda finansal başarısızlığın belirlenebilmesi için birçok istatistiksel ve istatistiksel olmayan modeller geliştirilmiştir (Civan ve Dayı, 2014: 2).

Diskriminant analizi, lojistik regresyon, çoklu regresyon, probit model, kümeleme teorisi, destek vektör makineleri, durum bazlı muhakeme, kombinasyon modelleri, bulanık mantık vd. gibi finansal başarısızlığın tahmininde birçok model ve yöntem kullanılmaktadır (Büyükarıkan ve Büyükarıkan, 2014: 162). Finansal başarısızlık durumlarını önlemek ve başarısızlığı önceden tahmin edebilmek için çeşitli finansal analiz yöntemleri de uygulanmaktadır. Çok sayıda finansal oran kullanılarak yapılan finansal analizlerden, tam anlaşılamayan sonuçlar ortaya çıkabilmesi nedeniyle, net bir sonuca ulaşılamamaktadır. Bu sebeple iflas tahmininde önemli olduğu saptanan birkaç oranın dâhil edildiği çok değişkenli ayırım analizlerinin yapılmasının daha sağlıklı sonuçlar ortaya koyduğu tespit edilmiştir. Bu şekilde farklı oranların dâhil edildiği modeller geliştirilmiş olup, bu modellerden biri de Altman Z Skor modelidir (Mammadli ve Helhel, 2017: 1220).

İşletmelerin sürdürülebilirliği için finansal başarısızlığın önceden tahmin edilmesi ve gerekli önlemlerin alınması büyük öneme sahiptir. Bu amaçla işletmelere ait bazı rasyoların göstermiş oldukları eğilimin incelenmesi ile genel bir sonuç ortaya konulabilmektedir. Ancak ortaya çıkartılan bu sonuçlar, finansal başarısızlığı ölçmekte yeterli olmamaktadır. Bu eksikliği gidermek amacıyla yaygın kullanılan yöntemlerden biri Altman Z-Skor modelidir. Altman Z-Skor modeli, firmaların finansal başarısızlıklarını ve iflasa gitme ihtimallerini gösteren çok değişkenli bir diskriminant analizi olarak ifade edilmektedir (Aksoy ve Göker, 2018: 421).

Finansal başarısızlığa yönelik çalışmalar yapılmakla birlikte, bu çalışmaların en önemlileri arasında yer alan Altman Z-Skor Modeli, halen geniş bir kullanım alanına sahiptir. Model muhasebe verilerine dayanmakta ve görece daha kolay uygulanması nedeniyle oldukça yaygın kullanıma sahiptir. Diğer taraftan modelin başarı yüzdesinin de oldukça yüksek olması kullanım sıklığını artıran bir başka etken olarak da kabul edilmektedir (Kulalı, 2016: 284).

2. Literatür Taraması

Edmister (1972) çalışmasında, küçük işletmelerin finansal başarısızlıklarını tahmin etmede finansal oranların test edilmesi uygulamıştır. Çalışmada, daha önce Altman, Beaver ve Blum tarafından yapılan çalışmalarda küçük işletmelerden veri elde etmenin zorluğundan dolayı finansal başarısızlık düzeylerinin tahmin edilmesi ile ilgili herhangi bir uygulama yapılmadığı ifade edilmektedir. Bu sebepten çalışmada, finansal oran analizlerinin, orta ve büyük varlık büyüklüğündeki işletmelerin finansal başarısızlığını öngörmeye faydalı olduğunu tespit etmiştir.

İskenderoğlu ve Karakozak (2013) yaptıkları çalışmada, 2008 yılı küresel finansal krizinin finansal oranlar üzerine etkisini belirlemeyi amaçlamışlardır. Bu amaç doğrultusunda, 2007 – 2011 dönemleri arasında kesintisiz olarak varlığını sürdürmüş ve düzenli şekilde verisine ulaşılabilen 158 Borsa İstanbul imalat sanayi endeksinde işlem gören işletmelerin çeşitli finansal oranları ile Altman Z-Skor değeri çeyrek frekanslık dönemler halinde hesaplanarak, küresel krizin finansal oranlar üzerine etkisi incelenmiştir. Yapılan çalışmada, Altman Z-Skor değerlerine göre uygulamaya dahil işletmelerin 2008 yılı ilk çeyreğinden 2009 yılı son çeyreğine kadar iflas risklerinde artış olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, işletmelerin 2008 küresel krizinden etkilenerek, alacak tahsilinde sorunlar yaşadığı ya da piyasada rekabet gücünü kaybetmemek için kredili satışlara yöneldiği, kısa vadeli yabancı kaynak kullanımını arttırdığı, kârlılıklarının önemli ölçüde düştüğü ve iflas risklerinin arttığı sonucuna da ulaşılmıştır.

Samaranda (2014) çalışmasında, ilgili dönemde yaşanan finansal kriz bağlamında finansal başarısızlık tahmin modellerini test etmiştir. Çalışmada, Altman ve Taffler tarafından geliştirilen skor modelleri referans alınmış ve aynı zamanda lojistik regresyon metodu da kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda, finansal kriz bağlamında söz konusu modellerle yeniden tahminleme ve yeniden ele alma işlemi

yapılarak elde edilen sonuçların literatür ile aynı sonuçları ortaya koyduğu tespit edilmiştir.

Karadeniz vd. (2014) yaptıkları çalışmada, Borsa İstanbul'da işlem gören spor şirketlerinin 2011 ve 2013 yılları arasında finansal performansının oran analizi yöntemiyle ölçülmesi ve Altman Z değerlerinin hesaplanarak iflas risklerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Yapılan uygulama sonucunda, spor şirketlerinin finansal yükümlülüklerini yerine getirmede sorunlarla karşılaşabilecekleri ve varlıklarını etkin bir şekilde kullanamadıklarını gösteren sonuçlara ulaşmışlardır. Bununla birlikte söz konusu şirketlerin kar yaratma konusunda da başarısız oldukları sonucuna da ulaşmışlardır. Araştırmaya konu şirketlerin, iflas risklerinin ölçüldüğü Altman Z değeri sonuçlarında iki spor şirketinin iflas riski içerisinde oldukları belirlenmiştir.

Özdemir (2014) çalışmasında, halka açık ve halka açık olmayan işletmelerin muhasebe sistemi verileri ile analiz edilerek Altman Z Skor modelinin Türkiye için uygulanabilirlikleri ampirik olarak değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda, Altman tarafından ilk olarak halka açık olmayan işletmeleri, ikinci olarak da gelişmiş ülke ekonomilerinde sadece imalat sanayindeki değil, gelişmekte olan ülke ekonomilerindeki banka ve diğer finansal kuruluşlar dışında kalan tüm işletmeleri gözeterik gerçekleştirildiği model revizyonlarının, araştırmanın örnekleme üzerinde çok küçük farklılıklara neden olduğu tespit edilmiştir.

Yıldız (2014) yaptığı çalışmada, finansal veriler yoluyla elde edilen Altman Z Skor değerlerinin yanı sıra kurumsal yönetim endeksi de kullanılarak yatırım yapılabilir ve yatırım yapılamaz seçeneklerine göre BIST 100 endeksinde yer alan 35 firmanın derecelendirmesi, ikili lojistik regresyon yöntem uygulanarak belirlenmeye çalışılmıştır. Yapılan çalışma sonucunda, kurumsal yönetim endeksi ile yatırım yapılabilir sonucu arasında anlamlı bir ilişki bulunamamış ve dolayısıyla endeksin yatırım yapılabilme pozisyonu üzerindeki etkisi tespit edilememiştir. Ayrıca çalışmanın sonucunda, şirket derecelendirmesinde finansal verilerin hala etkili olduğunu, fakat kurumsal yönetimin derecelendirme notlarına yeterince yansıtılmadığı sonucuna varılmıştır.

Almamy vd. (2016) çalışmalarında, Birleşik Krallıkta sağlık şirketlerinin 2000-2013 yılları arasındaki durumlarının tahmin edilebilmesi için genişletilmiş Z Skor modelini kullanmıştır. Genişletilmiş Z Skor modeliyle, hangi performans oranlarının istatistiksel olarak anlamlı

olduğunu test etmek için diskriminant analizi ve performans oranları kullanılmıştır. Çalışmada, Altman tarafından 1968 yılında geliştirdiği orijinal Z Skor modeline yeni bir değişken eklenmiştir. Çalışmada oluşturulan genişletilmiş Z Skoru Moldei'nin oluşturulması için, orijinal Z Skoru Modeli'ne nakit akış verisi de eklenerek Birleşik Krallık sağlık şirketlerinin finansal durumlarının tahmin etmede oldukça yüksek etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Nakit akış verisi eklenerek oluşturulan genişletilmiş Z Skorunun, orijinal Z skoru verisi ile karşılaştırıldığında genişletilmiş Z Skorunun daha doğru/kesin bir sonuç verdiği de tespit edilmiştir.

Koç ve Ulucan (2016) çalışmalarında, Borsa İstanbul'da işlem gören Tekstil ve Teknoloji endeksindeki işletmelerin 2006 ile 2013 yılları arasındaki verileri kullanılarak Altman Z skorları hesaplanarak işletmelerin başarısızlıkları tahmin edilmeye çalışılmıştır. Yapılan çalışma sonucunda işletmelerin iflas olasılıklarının tespit edilmesinde ANFIS (The Adaptive Network-based Fuzzy Inference System) ile oluşturulan modelin işletme başarısızlıklarının tahmininde etkin bir yöntem olduğu görülmüştür. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre Teknoloji Endeksi 3,088207, Altman Z Skorunun 1,846683 olduğu belirlenerek, Altman Z Skoru'na sahip Tekstil Endeksine göre daha başarılı olduğu belirlenmiştir. ANFIS ile oluşturulan işletmelerin finansal yönden başarılı ve başarısız olma ihtimallerinin tahmin edilmesinde sistemin Tekstil Endeksi için 0,06863 ve Teknoloji Endeksi için ise 0,13483 gibi bir hata oranı ile oldukça başarılı sonuçlar verdiği yapılan analizler sonucunda tespit edilmiştir.

Kov d. (2017) çalışmalarında, güneş enerjisi şirketlerinin finansal tahminleri için Altman Z Skoru analizi uygulamışlardır. Çalışmada, Tayvan'da faaliyet gösteren ve iflas etmek üzere olan işletmeler için ayrıntılı deliller yaratmaya ve finansal oranların katsayılarını çözmeye yönelik bir yaklaşımla, 2009 – 2014 dönemlerinde güneş enerjisi endüstrisini analiz edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın sonucunda, çıkarımsal kanıtların finansal analiz için başarılı bir öneme sahip olduğu Tayvan'ın güneş enerji endüstrisindeki iflas etmek üzere olan işletmelerin kar verimliliğinin azaldığı tespit edilmiştir.

Akpınar ve Akpınar (2017) çalışmalarında, finansal başarısızlık riskinin belirleyicilerini tespit etmeye çalışmışlardır. Bu amaçla, Borsa İstanbul'da yer alan 82 adet imalat işletmesinin 2010-2014 yılları arasında finansal

başarısızlığına etki edebilecek işletmeye özgü değişkenler olarak; kârlılık, kaldıraç, büyüklük, büyüme, yaş, işletme değeri, türev araç kullanımı, kâr payı ödemesi ve ortaklık yapısı değişkenleri kullanılarak analize tabi tutmuşlardır. Yapılan analizde, düzeltilmiş Altman Z skoru finansal başarısızlık göstergesi olarak kullanılmış ve analiz sonuçları panel veri analizi ile test edilmiştir. Yapılan analiz ve testler sonucunda, bağımsız değişkenlerle finansal başarısızlık riski arasında anlamlı ilişki olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, Entelektüel Katma Değer Katsayısı, işletmenin entelektüel sermaye göstergesi olarak kullanılmış olup, entelektüel sermayenin Z-skorumu pozitif etkilediği belirlenmiştir.

İslamoğlu ve Çankaya (2018) çalışmalarında, Borsa İstanbul Elektrik Endeksine dâhil işletmelerin 2012-2016 yılları arasındaki finansal rasyoları, panel veri analiz yöntemi ile finansal başarısızlık ile finansal performans arasındaki ilişkinin varlığı incelenmiştir. Yapılan analiz kapsamında, Fulmer H skor finansal başarısızlık ölçüsü olarak kabul edilirken, finansal performans Tobin's Q oranı ile ifade edilmiştir. Yapılan analizlerle, Fiyat-Kazanç oranı ve satışların logaritması kontrol değişkeni olarak uygulamaya dâhil edilmiştir. Yapılan uygulama sonucunda, Tobin's Q oranı ile Fulmer H skor ve Fiyat-Kazanç oranı arasında anlamlı ve pozitif bir ilişkinin olduğu tespit edilirken, satışların logaritması ile anlamlı fakat negatif ilişki olduğu belirlenmiştir.

3. Araştırmanın Metodolojisi ve Bulguları

İşletmelerin finansal başarısızlığının tahmin edilmesinde kullanılan çeşitli yöntemler bulunmaktadır. Diğer taraftan finansal başarısızlığın belirlenmesinin yanı sıra, iflas riskini de dikkate alması nedeniyle Altman Z Skor Modeli kullanılarak İnşaat sektöründe faaliyet gösteren ve Borsa İstanbul İnşaat Endeksi'nde işlem gören işletmelerin hem finansal başarısızlık durumları hem de finansal risklerini belirleyerek iflasa yakınlıkları da incelenmeye çalışılmıştır. Litaratür incelendiğinde, finansal başarısızlığın ve iflas riskinin belirlenmesinde en güvenilir ve en çok tercih edilen Altman Z Skoru modeli olduğu görülmektedir. Bu sebepten çalışmaya konu olan işletmelerin finansal başarısızlık durumlarının tespitinde Altman Z Skor Modeli kullanılmıştır.

Altman, işletmelerin çeşitli finansal oranları temelinde finansal katsayılarını belirlemiş ve bu katsayıları oluşturduğu Z-Skor modelinde kullanmıştır. Litaratür incelendiğinde yöntemin, işletmelerin kredi

risklerinin belirlenmesi ve gelecek finansal durumlarının tahmin edilmesinde güvenilir bir ölçüm ortaya koyduğu anlaşılmaktadır.

3.1. Araştırmanın Amacı

2016 yılında yaşanan küresel finansal sıkıntı/krizden ülkemizin de etkilendiği ifade edilebilmektedir. Faiz oranlarının yükselmesi, kur riskinin hızla artması, küresel sermaye akışındaki değişiklik vb. nedenlerle özellikle inşaat sektörü bu durumdan etkilenen sektörlerin başında gelmektedir. Bu çalışma ile Borsa İstanbul İnşaat endeksinde işlem gören işletmeler için finansal riskin ve dolayısıyla da finansal başarısızlık durumlarının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Yapılan analizler ile işletmelerin riskli olup olmadığı 2016–2017–2018 yılları itibariyle karşılaştırılması yapılmıştır.

3.2. Araştırmanın Veri seti ve Yöntemi

Borsa İstanbul İnşaat endeksinde işlem gören 9 işletme bulunmaktadır. Söz konusu işletmeler için finansal başarısızlık durumlarının tespit edilmesi amacıyla, 2016-2017 ve 2018 yıllarına ait finansal raporlarından elde edilen veriler analize tabi tutulmuştur. 2016 yılında yaşanan ekonomik ve finansal sıkıntının yansımaları 2017 yılında yayımlanan 2016 finansal raporlarında görülmekle birlikte, söz konusu ekonomik ve finansal sıkıntılarının yansımaları sonraki yıllarda da devam ettiği bilinmektedir. Bu sebepten 2016–2017 ve 2018 finansal raporlarından elde edilen veriler kullanılmıştır.

Araştırmanın yönteminde, Edward I. Altman tarafından geliştirilen model kullanılmıştır. Altman (1968) ilk çalışmasında halka açık ve imalat sanayiinde faaliyet gösteren, 33 işletmenin finansal açıdan başarılı ve 33'ünün ise iflas sürecinde olan toplam 66 firmayı örneklem olarak seçmiştir. Finansal durum tespitinde kullanılan 22 finansal orandan 5'inin finansal başarısızlık tespitinde uygun olduğunu, oluşturduğu modelle tespit etmiştir (Altman, 1968; Altman, 2000).

Altman (2000) çalışmasında daha önce geliştirdiği modelleri yeniden ele alarak, imalat sektörü dışında kalan hizmet sektörü işletmelerinin iflasına yönelik aşağıdaki modeli geliştirmiştir (Altman, 2000). BIST İnşaat Endeksi'nde faaliyet gösteren işletmeler aynı zamanda BIST Hizmet Endeksi'nde de yer almakta olup, imalat dışı hizmet sektöründe de yer alması nedeniyle, çalışmada aşağıda yer alan Z" Skor Modeli kullanılmıştır.

$$Z'' = 6,56TX_1 + 3,26X_2 + 6,72X_3 + 1,05X_4$$

Modelde yer alan değişkenler ise aşağıdaki gibidir;

$$X_1 = \frac{\text{Net İşletme Sermayesi}}{\text{Toplam Aktifler}}$$

$$X_2 = \frac{\text{Dağıtılmamış Karlar}}{\text{Toplam Aktifler}}$$

$$X_3 = \frac{\text{Faiz ve Vergi Öncesi Kar}}{\text{Toplam Aktifler}}$$

$$X_4 = \frac{\text{Öz Kaynaklar}}{\text{Toplam Borçlar}}$$

$$Z'' = \text{Toplam Endeks}$$

Elde edilen Z'' Skoru değeri, eğer 2,60'dan daha büyük ise, işletme için iflas olmadığı ve güvenli bölgede yer aldığı anlamına gelmektedir. Eğer Z'' Skoru değeri, 1,10 ile 2,60 arasında ise gri bölge olarak ifade edilen iflas veya finansal başarısızlık yönüyle belirsiz durumun olduğu, 1,10 değeri ise, iflas ve ya finansal başarısızlık eşiği olarak ifade edilebilmektedir. Z'' Skoru değeri, 1,10'nun altında ise riskli bölge olarak ifade edilebilen, işletmenin iflas riskinin veya finansal başarısızlık durumunun yüksek olduğu diğer bir ifade ile işletmenin iflasa yakın olduğu anlamına gelmektedir (Altman, 2000).

3.3. Araştırmanın Bulguları ve Sonuç

Çalışmada Borsa İstanbul İnşaat Endeksi'nde işlem gören işletmeler örnek grubu olarak seçilmiştir. Söz konusu işletmeler BIST İnşaat Endeksi'nde yer almakla birlikte aynı zamanda BIST Hizmet Endeksi'nde de işlem görmesi nedeniyle Altman tarafından 2000 yılında, daha önceki modelini revize ederek imalatçı olmayan ve hizmet işletmeleri için geliştirdiği model kullanılmıştır. BIST İnşaat Endeksi (XINSA) işletmelerine modelin uygulanabilmesi ve kullanılacak finansal oranların analiz edilebilmesi için endekste yer alan işletmelerin tamamı uygulamaya konu edilmiştir. Bu işletmelerden ikisinin 2018 yılına ait verilerine ulaşamadığı için, söz konusu iki işletmenin 2018 yılına ait Z'' skorları hesaplanamamıştır. Uygulamaya dâhil edilen firmalar aşağıdaki Tablo 1'de gösterilmektedir;

Tablo 1: Analize Tabi İşletmeler ve Kısaltmaları

KOD	İşletme Adı
ANELE	Anel Elektrik Proje Taahhüt ve Ticaret A.Ş.
EDIP	Edip Gayrimenkul Yatırım Sanayi ve Ticaret A.Ş.
ENKAI	Enka İnşaat ve Sanayi A.Ş.
KUYAS	Kuyumcukent Gayrimenkul Yatırımları A.Ş.
ORGE	Orge Enerji Elektrik Taahhüt A.Ş.
SANEL	San-El Mühendislik Elektrik Taahhüt San. ve Ticaret A.Ş.
TURGG	Türker Proje Gayrimenkul ve Yatırım Geliştirme A.Ş.
YAYLA	Yayla Enerji Üretim Turizm ve İnşaat Ticaret A.Ş.
YYAPI	Yeşil Yapı Endüstrisi A.Ş.

Analize tabi işletmelerin öncelikli olarak finansal raporlarına ulaşılmıştır. Analize tabi finansal raporlar, işletmelerin internet sayfasında ve Kamuyu Aydınlatma Platformundan (KAP) elde edilmiştir. Finansal raporlar aracılığı ile öncelikli olarak finansal oranlar bulunmuş daha sonra yıllar itibariyle Z” skorları hesaplanmıştır.

Uygulamada, analize tabi işletmelerin 2016 – 2017 ve 2018 yıllarına ait, “Net İşletme Sermayesi/Toplam Aktifler” (X_1), “Dağıtılmamış Karlar/Toplam Aktifler” (X_2), “Faiz ve Vergi Öncesi Kar/Toplam Aktifler” (X_3), “Özkaynaklar/Toplam Borçlar” (X_4) olarak he yıl için dört finansal oran kullanılmıştır.

İşletmelerin yıllar itibari ile finansal oran sonuçları aşağıdaki Tablo 2’deki gibidir. ANELE ve YYAPI işletmelerinin 2018 yılı kar dağıtımı henüz açıklanamamış olmasından dolayı X_2 kodla gösterilen oranı hesaplanamamış olmasından dolayı firmanın 2018 yılına ait Z” skoru hesaplanamadığı için aşağıdaki Tablo 2’den çıkarılmıştır.

Tablo 2: Analize Tabi İşletmelerin Yıllar İtibari İle Finansal Oranları

Firmalar	Yıllar	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄
ANELE	2017	0,31808	0,05902	0,09958	0,71976
	2016	0,22818	0,00457	0,68101	0,46842
EDIP	2018	-0,03602	0,00000	0,23928	0,47936
	2017	-0,02054	0,00000	0,11996	0,58115
	2016	-0,43911	0,00024	0,10568	0,70277
ENKAI	2018	0,20628	0,01098	0,06063	3,82723
	2017	0,14154	0,03582	0,10748	3,59593
	2016	0,21307	0,01573	0,09028	3,08296
KUYAS	2018	0,01497	0,00000	0,08578	0,54232
	2017	-0,03120	0,00000	0,04708	0,45641
	2016	0,15326	0,00084	0,11035	0,64608
ORGE	2018	0,77726	0,24240	0,34590	1,89686
	2017	0,78995	0,00000	0,33198	2,15390
	2016	0,74662	0,19318	0,33807	1,79258
SANEL	2018	0,77844	0,00000	-0,05944	0,70308
	2017	0,92066	0,00079	0,02409	0,51402
	2016	0,92393	0,00776	0,02379	1,04377
TURGG	2018	0,08439	0,00000	-0,08104	4,62440
	2017	0,07530	0,06020	0,07535	4,55090
	2016	0,08002	0,00000	0,00675	4,59115
YAYLA	2018	0,17345	0,00000	-0,12877	1,43997
	2017	0,16282	0,00000	-0,02347	0,47337
	2016	0,16479	0,00000	0,01241	0,75866
YYAPI	2017	0,0917	0,0000	0,0236	1,3893
	2016	0,1434	0,0000	0,0359	3,6307

Tablo 2’de yer alan finansal oranlar ile Toplam Endeks (Z”) sonucu elde edilmiştir. Toplam endeks yani Z” Skoru aşağıdaki formül yardımıyla bulunmuştur.

$$Z'' = 6,56TX_1 + 3,26X_2 + 6,72X_3 + 1,05X_4$$

Bulunan Z” Skoru ile analize tabi işletmelerin finansal başarısızlık durumu ve/veya iflas risk düzeyi bulunmuş ve elde edilen Z” Skoru sonuçları yıllar itibariyle aşağıdaki Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3: BIST İnşaat Endeksi İşletmelerinin 2016-2017 Faaliyet Dönemleri İtibariye Z" Skoru Sonuçları

	2016	2017	2018
ANELE*	6,58	3,70	***
EDIP	-1,43	1,28	1,88
ENKAI	5,29	5,54	5,82
KUYAS	2,43	0,59	1,24
ORGE	8,03	8,08	8,65
SANEL	4,41	3,03	2,30
TURGG	5,39	5,97	4,86
YAYLA	0,55	-0,38	0,75
YYAPI	4,99	2,22	***

Yukarıdaki Tablo 3'te araştırmaya konu işletmelerin Z" skorları yer almaktadır. Altman (2000) eserinde, Z" Skoru değerinin 2,60'ın üzerinde ise, finansal başarısızlıktan söz edilemeyeceği dolayısıyla da iflas riskinin olmadığını belirtmektedir. Bu bakımdan Tablo 3'e göre, ENKAI, ORGE, TURGG firmalarının iflastan uzak olduğu diğer bir ifade ile finansal başarısızlıktan uzak olduğu ifade edilebilir. Bu firmalardan TURGG işletmesi yıllar itibariyle Z" Skoru değerini düşürdüğü Tablo 3'te görülmektedir. Diğer bir durum, SANEL işletmesi 2016 ve 2017 yıllarında 2,60 değeri üzerindeyken, 2018 yılında gri bölgede olduğu yani iflas riski eşliğine yaklaştığı ve durumunun belirsiz olduğu ifade edilebilir.

Aynı şekilde, Altman (2000) Z" Skoru değerinin 2,60 ile 1,10'un arasında ise gri bölgede olduğu ve işletmenin finansal başarısızlık durumunun belirsiz olduğunu, 1,10'un altında ise iflas riskinin veya finansal başarısızlık durumunda olduğunu belirtmektedir. Buna göre, YYAPI 2016 ve 2017 yıllarında gri bölgede olduğu Tablo 3'de görülmektedir. SANEL işletmesi Z" Skoru ise, 2016 yılında 4,4'den 2017 yılında 3,03'e gerilemiş 2018 yılında ise gri bölgeye girdiği görülmektedir. EDIP işletmesinde finansal başarı açısından gerilemeden ziyade ilerleme söz edilebilse de hala belirsizliğini koruduğu ifade edilebilir. Söz konusu işletme, 2016 yılında iflas bölgesinde iken 2017 ve 2018 yıllarında gri bölgede olduğu, diğer bir ifade ile iflas yakınlık açısından durumunun belirsiz olmakla birlikte ilerleme kaydettiği ifade edilebilir. Tablo 3'e göre KUYAS işletmesi, 2016 ve 2018 yıllarında finansal başarı açısından belirsizlik durumunda olduğu görülmektedir. Yapılan analizlerle söz

konusu işletmenin 2017 yılında iflas riski ile karşı karşıya olmakla birlikte, 2018 yılında toparlanma elde ettiği Tablo 3'te görülmektedir.

Altman (2000) çalışmasında, Z" Skoru değerinin 1,10'unun altında ise finansal başarısızlık durumunda olduğu yani iflas etme düzeyinde olduğunu ifade etmektedir. Tablo 3'e göre YAYLA işletmesi, yıllar itibariyle, 2016 yılında 0,55, 2017 yılında -0,38, 2018 yılına 0,75 olduğu görülmektedir. Buna göre YAYLA işletmesinin iflas riski taşıdığı sonucu elde edilmiştir. EDIP işletmesi 2016 yılında iflas riski taşıırken sonraki yıllarda durumunu düzeltmeye çalıştığı fakat yine de iflas eşiğine yakın olduğu görülmekle birlikte yıllar itibariyle iflas riskini azalttığı Tablo 3'te görülmektedir. KUYAS işletmesinin ise, yıllar itibariyle dalgalı bir süreçte sahip olduğu ifade edilebilir. 2017 yılında iflas eşiğinin altında olduğu, finansal başarısızlık gösterdiği ifade edilebilir.

Araştırmaya konu işletmelerin finansal başarısızlık düzeyi genel olarak değerlendirildiğinde, 2016 yılında 5 işletmenin finansal açıdan başarılı olduğu ifade edilebilir. 2017 yılında ise, yine 5 işletmenin konumunun aynı olduğu Tablo 3'te görülmektedir.

Tablo 3 incelendiğinde, 2018 yılında, 2 işletmenin verilerinin alınamamış olması nedeniyle analiz dışı bırakıldığı görülmekte olup, diğer 7 işletmenin analizleri yapılmıştır. Analizi yapılan 7 işletmeden, sadece 3'ünün durumunun finansal açıdan iyi olmakla birlikte, daha önce finansal başarı açısından durumunun iyi olduğu ifade edilebilen işletmeden biri daha iflas riski açısından belirsiz konumda olduğu ifade edilebilir. Buna göre 2018 yılında analize tabi işletmelerden 3'ü gri bölgede yani iflas eşiğine yakın konumda iken, bir işletme finansal açıdan başarısız veya iflas riski ile karşı karşıya olduğu, diğer 3 işletmenin ise, finansal başarı yönü ile iyi konumda olduğu yani güvenli bölgede olduğu sonucu elde edilmiştir.

Geçmiş faaliyet dönemlerinden bu yana devam etmekle birlikte 2016 yılında daha hissedilir hale gelen ve derinleşen küresel finansal kriz, birçok sektörü olumsuz şekilde etkilemiştir. Olumsuz şekilde etkilenen sektörlerin başında, inşaat sektöründe faaliyet gösteren işletmeler gelmektedir. Ticaret savaşlarındaki derinleşme, kur ve faiz riskini artırmış, aynı zamanda komşu ülkelerde ortaya çıkan savaşlarda ülkemiz işletmelerini ayrıca etkilemiştir. Borsa İstanbul

İnşaat Endeksi'nde işlem gören firmalar üzerine yapılan araştırma sonucunda yıllar itibariyle firmaların finansal başarı durumlarında bozulma meydana geldiği ifade edilebilir.

Finansal piyasalardaki belirsizlik durumunun, işletmelerin finansal durumunda da belirsizlik ortaya çıkardığı ifade edilebilir. Bu bakımdan işletmelerin finansal başarısızlık ve iflas riskinin işletmeler tarafından ölçülmesi ve ortaya çıkan sonucun yönetilebilmesi, işletmeler açısından oldukça önemlidir. Buna göre çalışmada, araştırmaya konu işletmelerin finansal başarısızlık ve iflas riskinin ölçülmesi ve belirlenmesi amaçlanmıştır.

Araştırmaya konu işletmelerin 2016 yılından önceki faaliyet dönemlerinin incelenmesi ve karşılaştırma yapılması halinde, araştırmaya konu işletmelere katkı sağlayacağı düşünülmektedir. İnşaat sektörü, demir çelik endüstrisinden, çimento, beyaz eşya, mobilya vb. gibi birçok sektörle yakında ilişkilidir. Bu bakımdan inşaat sektörünün yakından ilişkili olduğu sektörler açısından da finansal başarısızlık durumunun belirlenmesi ve sektörler arasında karşılaştırma yaparak aralarındaki ilişkinin test edilmesi halinde inşaat sektörü dışındaki işletmeler açısından da faydalı olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- AKPINAR Onur, Gökçe Akpınar, “Finansal Başarısızlık Riskinin Belirleyicileri: Borsa İstanbul’da Bir Uygulama”, *Journal of Business Research Turk*, Cilt:9, Sayı:4, 2017, s.932-951
- ALMAMY Jeehan, John Aston, Leonard N. Ngwa, “An Evaluation of Altman's Z-score Using Cash Flow Ratio to Predict Corporate Failure Amid the Recent Financial Crisis: Evidence From the UK”, *Journal of Corporate Finance*, Vol:36, 2016, p.278-285
- ALTMAN Edward I., “Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy”, *The Journal of Finance*, Vol: 23, No: 4, 1968, p.589-609

- ALTMAN Edward I., “Predicting Financial Distress Of Companies: Revisiting the Z-Score and Zeta Models”, <http://pages.stern.nyu.edu/~ealtman/Zscores.pdf> 23.04.209
- AKSOY Emine Ebru Akın, İlkut Elif Kandil Göker, “Bankacılık Sektöründe Finansal Risklerin Z-Skor ve Bankometer Metotları ile Tespiti, BİST’te İşlem Gören Ticari Bankalar Üzerine Bir Araştırma”, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, Cilt:20, Sayı:2, 2018, s.418-438
- AKTAŞ Ramazan, M. Mete Doğanay, Birol Yıldız, “Mali Başarısızlığın Öngörülmesi: İstatistiksel Yöntemler ve Yapay Sinir Ağı Karşılaştırılması”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt:58, Sayı:4, 2003
- ARDITI David, Almula Köksal, Serdar Kale, “Business Failures in the Construction Industry”, *Engineering, Construction and Architectural Management*, Vol:7, Issue:2, 2000, p.120-132
- BÜYÜKARIKAN Ulukan, Birkan Büyükarıkan, “Bilişim Sektöründe Faaliyet Gösteren Firmaların Finansal Başarısızlık Tahmin Modelleriyle İncelenmesi”, *Akademik Bakış Dergisi (Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi)*, Sayı:46, 2014, s.160-172
- CİVAN Memet, Faruk Dayı, “Altman Z Skoru ve Yapay Sinir Ağı Modeli ile Sağlık İşletmelerinde Finansal Başarısızlık Tahmini”, *Akademik Bakış Dergisi (Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi)*, Sayı:41, 2014, s.1-14
- DIMITRAS A. I., S. H. Zanakakis, C. Zoponidis, “A Survey of Business Failures With an Emphasis on Prediction Methods And Industrial Applications”, *European of Operational Research*, Vol:90, Issue:3, 1996, p.487-513
- EDMISTER Robert O., “An Empirical Test of Financial Ratio Analysis for Small Business Failure Prediction”, *The Journal of Financial and Quantitive Analysis*, Vol:7, No:2, 1972, p.1477-1493
- İSKENDERÖĞLU Ömer, Özlem Karakozak, “2008 Küresel Finansal Krizinin Finansal Oranlar Üzerine Etkisi: BİST’de İşlem Gören İmalat Sanayi İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:28, Sayı: 2, Yıl:2013, s.99-129

- İSLAMOĞLU Mehmet, Samet Çankaya, “Finansal Başarının Tahmininde Finansal Başarısızlık Modellerinin Kullanılması: BIST XELKT Endeksine Dahil Firmalar Üzerine Bir Uygulama”, *Maliye ve Finans Yazıları*, Sayı:110, 2018, s.111-134
- KARADENİZ Erdinç, Levent Koşan, Selda Kahiloğulları, “Borsa İstanbul’da İşlem Gören Spor Şirketlerinin Finansal Performansının Oran Yöntemiyle Analizi”, *Ç.Ü. Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:23, Sayı:2, 2014, s.129-144
- KO Yu-Chien, Hamido Fujita, Tianrui Li, “An Evidential Analysis of Altman Z-Score for Financial Predictions:Case Study on Solar Energy Companies”, *Applied Soft Computing*, Vol:52, 2017, s.748-759
- KOÇ Selahattin, Sinem Ulucan, “Finansal Başarısızlıkların Tespitinde Kullanılan Altman Z Yönteminin Bulanık Mantık (Anfis) Yöntemi İle Test Edilmesi: Teknoloji ve Tekstil Sektöründe Bir Uygulama”, *Maliye ve Finans Yazıları*, Sayı:106, 2016, s.147-168
- KULALI İhsan, “Altman Z-Skor Modelinin BİST Şirketlerinin Finansal Başarısızlık Riskinin Tahmin Edilmesinde Uygulanması”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt:12, Sayı:27, 2016, s.283-291
- MAMMADLİ Aytakin, Yeşim Helhel, “Fortune 100 Listesinde Yer Alan Turizm Şirketleri İçin Altman Z Skor Modeli Kullanılarak İflas Tahmini”, *The First International Congress on Future of Tourism: Innovation, Entrepreneurship and Sustainability, Tourism Faculty Publications*, Publication No:1, 28-30 September 2017, Mersin, s.1219-1226
- ÖZDEMİR Fevzi Serkan, “Halka Açık ve Halka Açık Olmayan İşletmeler Yönüyle Tekdüzen Muhasebe Sistemi ve Altman Z Skor Modellerinin Uygulanabilirliği”, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, Cilt:14, Sayı:1, 2014, s.147-161
- TÜRKSOY Adnan, “Konaklama İşletmelerinde Başarısızlığa Yol Açan Etmenler”, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, Cilt:7, Sayı:1, 2007
- SAMARANDA Cimpoeu, “Scoring Functions and Bankruptcy Prediction Models – Case Study for Romanian Companies”, *Procedia Economics and Finance*, Vol:10, 2014, p.217-226
- WU Wei-Wen, “Beyond Business Failure”, *Expert System Application*, Vol: 37, 2010, p.2371-2376

YAKUT Emre, Bekir Elmas, “İşletmelerin Finansal Başarısızlığının Veri Madenciliği ve Diskriminant Analizi Modelleri ile Tahmin Edilmesi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt:XV, Sayı:1, 2013, s.261-280

YILDIZ Ayşe, “Kurumsal Yönetim Endeksi ve Altman Z Skoruna Dayalı Lojistik Regresyon Yöntemiyle Şirketlerin Kredi Derecelendirmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:19, Sayı:3, 2014, s.71-89.

MUHASEBE DERSLERİNİN KALİTESİNE BAKIŞ AÇISI: SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

Ülkü MAZMAN İTİK*

1.GİRİŞ

Muhasebe ve muhasebecilik mesleği, geçmişe yönelik sağlıklı, tam ve doğru bilgiler sunmasının yanı sıra, bu verilerle geleceğe yönelik planların hazırlanmasında doğru ve etkin karar alma sürecinde yol gösterici bir rol üstlenmektedir. Muhasebenin bu fonksiyonlarını etkili bir şekilde yerine getirebilmesinin ilk şartı, mesleğinin sorumluluğunu bilen, iyi bir eğitim almış bir muhasebecinin varlığıdır. Özellikle son yıllarda ortaya çıkan skandallar, muhasebeci ve muhasebecilik mesleğinin önemini daha da arttırmıştır. (Tepeli, Y., & Kayıhan, B., 2015:138-156).

Muhasebe eğitiminin niteliği, meslek elemanının etkinliğinin artırılmasında çok önemli bir etkidir. Gelişen ekonomik ve sosyal koşullara cevap verecek muhasebeciler yetiştirmenin temelinde ise, etkin bir muhasebe eğitimi bulunmaktadır. Muhasebe eğitimi ile amaçlanan, öğrenciye mesleğin gerektirdiği güncel bilgi, beceri ve tutumların kazandırılmasıdır (Ertuğrul, İ., & Özdemir, S. 2014:16). Kaliteli bir muhasebe eğitim için, öğrencilerin eğitim aldığı fiziksel şartlar, öğretim metodu, öğretmenlerin bilgisi tutum ve davranışları ve bunların sonucunda ölçme değerlendirme sistemi ile birlikte alınan eğitimin iş hayatına yansımaları işverene yansımaları ve mesleğe yansımaları önem arz etmektedir. Dünyada yüksek öğretim kurumlarında verilen muhasebe programlarını akredite eden bağımsız bir kurum olan Amerikan İşletme Fakülteleri Birliği Akreditasyon Konseyi (Accreditation Council of the American Assembly of Collegiate Schools of Business AACSB), yüksek öğretim kurumlarında bireylerin kazandıkları bilgi ve beceriler olarak ifade edilebilecek çıktının üretildiği eğitim sisteminin temel olarak öğrenciler, öğretim elemanları, finansal kaynaklar, eğitim programları ve fiziki altyapı tarafından etkilendiğini belirlemiş ve akreditasyon standartlarını bu kriterlere göre oluşturmuştur (Ünal, O., Doğanay, M. 2009:74-75).

Yapılan çalışmada muhasebe eğitimin kalitesi, Amerikan İşletme Fakülteleri Birliği Akreditasyon Konseyi tarafından ifade edilen değişkenler esas alınarak incelenmeye çalışılmıştır. Çalışma 5 bölümden oluşmaktadır giriş bölümünün ardından ikinci bölümde muhasebe eğitimin mevcut durumu anlatılmaya çalışılmış ardından üçüncü bölümde çalışmanın amacı ve yöntemi hakkında bilgi verilmiş ve dördüncü bölümde ise yapılan anket sonucunda elde edilen veriler SPSS 22 programında

* Dr.Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Cumhuriyet Meslek Yüksekokulu, umazman@cumhuriyet.edu.tr

analiz edilerek yorumlanmıştır. Son bölümde ise çalışmadan elde edilen sonuçlar değerlendirilerek öneriler sunulmuştur.

2. TÜRKİYEDE MUHSEBE EĞİTİMİ VE KALİTE

Türk Dil Kurumuna göre kalite, bir ürünün bilinen en iyi özellikleri bünyesinde taşıması durumu olarak tanımlanmaktadır (TDK). Daha geniş anlamda kalite ise tüketicinin ihtiyaç ve beklentilerinin bilinmesi; bunlara uygun tasarımın yapılması, bunların hatasız bir şekilde meydana getirilmesi, satış işlemleri ile ilgili bileşenlerin ve alt bileşenlerin güvenilir bir şekilde sağlanması, performansın ve güvenliğin belgelendirilmesi, kullanım ile ilgili bir takım özelliklerin açık bir şekilde ortaya konulması, şeklinde tanımlanabilir. İlk zamanlarda sadece üretilen ürünler için kullanılan kalite kavramı sonrasında hizmette kalite, eğitimde kalite gibi birçok kavramla özdeşleşmiştir. Eğitimde kalite ise kişilerin çevresinde yaşanan gelişim ve rekabet ortamına ayak uydurma becerisi olarak tanımlanabilir. Eğitimde kalite, organizasyonu ve kurumu oluşturan tüm bileşenlerin sürekli geliştirilmesi ve iyileştirilmesini, çalışan tüm personelin ve öğrencilerin memnuniyeti ve mutluluğunu sağlamaya yönelik çağdaş ve katılımcı anlayışın var olmasını sağlamaktır (Durdagi, A., & SAVAS, M. 2014). Muhasebe eğitiminin kalitesi, meslek elemanlarını etkinliğinin artırılmasında çok önemli bir etkidir. Gelişen ekonomik ve sosyal koşullara cevap verecek muhasebeciler yetiştirmenin temelinde ise, kaliteli muhasebe eğitimi bulunmaktadır. Muhasebe eğitimi ile amaçlanan, öğrenciye mesleğin gerektirdiği güncel bilgi, beceri ve tutumların kazandırılmasıdır (Ertuğrul, İ., & Özdemir, S. (2014). Öğrenci girdi olarak kabul edildiğinde; süreç kaliteli öğrenci / uygulama odaklı eğitim anlayışı, çıktı ise eğitimin sonunda mesleğin gerektirdiği teorik bilgi alt yapısına ve mesleki tecrübeye sahip olma, farklı bakış açıları geliştirme, sürekli öğrenme felsefesini benimsemiş bir eğitim sistemi, başarılı olarak kabul edilir. Ülkemizde muhasebe eğitimi lise, meslek yüksekokulu, yüksekokul ve fakülte düzeyinde gerçekleştirilmektedir. Eğitim hayatında bu denli yaygın olan muhasebe disiplini birçok uluslararası kurumunda temel konusunu oluşturmaktadır (Karasioğlu, F.,& Duman, H. 2011). Bu kurumlar, IFAC (Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu), FEE (Avrupa Muhasebeciler Federasyonu) ve IASB (Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu) gibi kuruluşlardır. Türkiye de ise TÜRMOB özellikle muhasebe mesleği ve eğitimi konusunda temel kuruluşların başında gelmektedir (Ünal, O., Doğanay, M. 2009:74-75).

Muhasebe eğitimin kalitesi, fiziksel şartlar, yönetim, öğretim elemanı, öğrenci beklentileri ve iş hayatında ki talebin karşılana bilirliliği ile doğru orantılıdır. Muhasebe eğitimi planlanırken, muhasebe eğitiminin hedeflerinin yanı sıra öğrenilen bilgilerin öğrenciler tarafından uygulanabilirliğinin görülmesi iş hayatından beklenen taleplerin

değerlendirilmesi yeni teknoloji ve eğitim metotlarının uygulanmasını sağlamalıdır. Ancak bu şekilde ülke ekonomisine faydalı kişilerin kendi çıkarları ile uyumlu kaliteli bir eğitim söz konusu olur.

2.1.LİTERATÜR TARAMASI

Muhasebe eğitimi ile ilgili literatürde yapılmış ulusal ve uluslararası çok sayıda çalışma mevcuttur. Bu çalışmalardan bazıları aşağıda özetlenmiştir.

Saydan 2008, çalışmasında öğrencilerin bir öğretim elamanından beklediği kalite unsurlarının neler olduğunu tespit etmeye çalışmıştır. Saydan çalışmasında 24 adet ifadeyi içeren altı boyutlu bir kalite beklenti ölçeği oluşturmuştur. 107 öğrenciyi kapsayan bu çalışmanın sonucunda öğrencilerin öğretim elemanlarını daha çok ders içi ve ders dışı performanslarıyla değerlendirdikleri belirlenmiştir.

Erdoğan ve Uşak 2005, üniversiteleri kapsayan çalışmalarında (Ortadoğu Teknik, Süleyman Demirel Ün., Gazi Ün, Karadeniz Teknik Ün., Pamukkale ve Dokuz Eylül Ün.) Fen Bilimlerinde okuyan öğretmen adayları için bir memnuniyet ölçeği oluşturmuşlardır ve öğrenci memnuniyetini belirleyen en önemli unsurun, yönetim olanakları, öğretim elemanları ve laboratuvar olanakları olduğu sonucuna varmışlardır.

Çürük ve Doğan 2002 çalışmalarında işletmelerin, üniversitelerin muhasebe eğitimindeki talepleri üzerine bir çalışma yapmış, çalışmanın sonucunda işletmelerin, üniversitelerin yapmış oldukları eğitimde uygulama derslerine daha çok önem vermeleri gerektiği ön plana çıkmıştır.

Karasioğlu ve Duman 2011, çalışmalarında muhasebe eğitimi etkileyen faktörler ve bu faktörlerin kalitesini arttırmak için bir eğitim modeli geliştirmeye çalışmışlardır. Sonuç olarak etkin bir kariyer sisteminin kurulması gerektiğini, staj ve yeterlilik sınavlarında başarılı olmalarını sağlayan bir eğitim altyapısının kurulması gerektiğini savunmuşlardır.

Çelenk ve diğerleri 2010 yılında yapmış oldukları çalışmalarında Marmara Üniversitesinde 103 öğrenciye anket uygulamışlardır. Çalışmanın sonucunda öğrencilerin muhasebe alanına üniversite yıllarında yaklaştıkları tespit edilmiştir. Yine öğrencilerin ilk derslerinin muhasebeye yönelmede etkili olduğunu en etkili derslerin ise mali tablolar analizi ve finansman yönetimi dersi olduğu tespit edilmiştir.

Çakır ve diğerleri 2014 yapmış oldukları çalışmada meslek yüksekokulu öğrencilerinin muhasebe dersine olan ilgileri ile beklentileri arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. Çalışmanın sonucunda ankete katılan öğrencilerden ticaret lisesi mezunu olmayan öğrencilerin ders algılamalarının daha zayıf olduğu tespit edilmiştir.

Gençtürk ve diğerleri 2008 yapmış oldukları çalışmada muhasebe eğitimi alan öğrencileri birinci ve ikinci sınıf öğrencileri ayrı ayrı değerlendirmişlerdir. Çalışmanın sonucunda birinci sınıfta okuyan öğrenciler kazandıkları programın çalışma hayatlarında belirleyici olacağını düşünmektedirler ayrıca almış oldukları eğitimin mesleğe hazırlayıcı kurslar tarafından desteklenmesini istedikleri tespit edilmiştir. İkinci sınıf öğrencileri ise programa isteksiz gelmiş olsalar bile düşüncelerinin olumlu yönde değiştiğini fakat mezun olduklarında yeterli bilgi donanımına sahip olmadıklarını düşünmektedirler.

Zaif ve Ayanoğlu2007 çalışmalarında ülkemizdeki üniversitelerin işletme bölümü ders programlarında yer alan muhasebe derslerinin ortalama kredileri ve ortalama ders sayıları açısından devlet üniversitelerinin ve vakıf üniversitelerinin değerlendirilmesi yapılmıştır. Eğitim kalitesinin bir göstergesi olan eğitim programlarındaki ders dağılımı, ders kredisi, ders sayısı gibi unsurların standardize edilmesi gerektiğine vurgu yapmışlardır.

3. YÖNTEM

3.1.Araştırmanın Amacı

Bu araştırma Sivas Cumhuriyet Üniversitesi'nde fakülte, yüksekokul ve meslek yüksekokulunda eğitimine devam eden ve muhasebe eğitimi alan öğrencilerin, muhasebe eğitiminin kalitesine bakışıcısını ölçmek amacıyla yapılmıştır. Bu temel amaç ışığında lisans ve ön lisans öğrencilerinin, birinci ve ikinci öğretim öğrencilerinin, ilçe ve merkezde eğitim gören öğrencilerin muhasebe eğitime bakış açısı incelenmiştir; aynı zamanda muhasebe derslerine bakış açısı, yaş, cinsiyet, ikamet yeri ve sınıf değişkenleri bazında da değerlendirilmiştir.

Araştırmanın bu amaçları doğrultusunda öğrencilerle ilgili aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

P1: Öğrencilerin muhasebe eğitiminin kalitesine bakış açısı düzeyi nedir?

P2: Öğrencilerin muhasebe eğitiminin kalitesine bakış açıları lisans ve ön lisans öğrencileri için farklılık göstermekte midir?

P3: Öğrencilerin muhasebe eğitiminin kalitesine bakış açıları birinci ve ikinci öğretim öğrencileri için farklılık göstermekte midir?

P4: Öğrencilerin muhasebe eğitiminin kalitesine bakış açıları eğitim görülen sınıfa göre farklılık göstermekte midir?

P5: Öğrencilerin muhasebe eğitiminin kalitesine bakış açıları eğitim görülen bölgeye göre farklılık göstermekte midir?

P6:Öğrencilerin muhasebe eğitiminin kalitesine bakış açıları cinsiyete göre farklılık göstermekte midir?

P7: Öğrencilerin muhasebe eğitiminin kalitesine bakış açıları yaşa göre farklılık göstermekte midir?

P8: Öğrencilerin muhasebe eğitiminin kalitesine bakış açıları yaşanan yere göre farklılık göstermekte midir?

3.2. Veri Toplama Aracı

Araştırma mevcut durumda okuyan öğrencilerin muhasebe eğitiminin kalitesine bakış açıları ölçmek amacıyla yapıldığı için tanımlayıcı ve kesitsel bir araştırmadır (Sümbüloğlu & Sümbüloğlu, 2004: 43). Araştırma verilerini toplamak için fonksiyonel değişkenlere ilişkin oluşturulmuş, 23 yargı ifadesi içeren anket formu kullanılmıştır. Kullanılan anket formu iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde öğrencilerin sosyo-demografik özellikleri ve eğitim bilgileri yer almaktadır. İkinci bölüm ise öğrencilerin muhasebe eğitiminin kalitesi hakkındaki görüşlerini belirleyen 23 yargı ifadesinden oluşmaktadır. Kullanılan ölçeğin iç tutarlılığı, Cronbach Alfa katsayısıyla hesaplanmıştır. Ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı 0,955 olarak saptanmıştır. Ankette yer alan yargı ifadeleri fiziksel şartlar, eğitim tekniği, öğretim elemanları ve ölçme değerlendirme olarak dört faktörde incelenmiştir. Değişkenlerin normal dağılım gösterip göstermediğini test etmek için yapılan Kolmogorov Smirnov testi sonucunda; Skewness değerleri -1,5 ile +1,5 arasında çıkmış (-0,24/ 0,86; -0,12/0,08; -0,00/0,08; -0,09/0,08; -0,35/0,08) ve normal dağılım gösterdiği kabul edilmiştir (Tabachnick, BG, & Fidell, LS (2007). Normallik testi sonucuna göre parametrik istatistiksel tekniklerden olan “T Testi” ve “Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)” uygulanmıştır.

Anket formunda yer alan yargı ifadelerine katılım derecesi; 1: Kesinlikle Katılmıyorum 2: Katılmıyorum, 3: Kararsızım¹, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum şeklinde ölçeklendirilmiş olup; katılımcıların ankette bulunan her bir ifadeye, hangi düzeyde katıldığı yapılan bir sınıflama ölçeği ile belirlenmiştir. Sınıflama ölçeğinin oluşturulmasında; Aralık Genişliği (a)= Dizi Genişliği ÷ Yapılacak Grup Sayısı formülü kullanılmıştır (Tekin, 1987:262). Buna göre oluşturulan ölçekte; nitelik düzeyi ve puan değerleri ile değer aralıkları Tablo 1’de gösterilmiştir.

$$a= 4/5$$

$$a= 0,80 \text{ bulunur.}$$

Tablo 1: Anket Maddelerinin Nitelik Düzeyleri

¹Kararsızım seçeneği “ortadayım”, “orta derecede katılıyorum/katılmam” anlamında kullanılmıştır.

Puan Değerleri	Değer Aralıkları	Nitelik Düzeyi
1	1,00 – 1,79	Kesinlikle Katılmıyorum
2	1,80 – 2,59	Katılmıyorum
3	2,60 – 3,39	Kararsızım*
4	3,40 – 4,19	Katılıyorum
5	4,20 – 5,00	Kesinlikle Katılıyorum

3.3. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Sivas Cumhuriyet Üniversitesi'nde 2017-2018 eğitim öğretim yılında eğitimine devam eden 31.406 lisans (21.306 birinci öğretim, 10.100 ikinci öğretim) ve 18.727 ön lisans (15.200 birinci öğretim, 3.527 ikinci öğretim) öğrencisi olmak üzere toplam 50.133 öğrenci oluşturmaktadır. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi'nde muhasebe eğitimi veren ve aktif olarak öğrencisi bulunan tüm fakülte ve yüksekokullardan örneklem seçilmiş ve analiz kapsamına alınmıştır. Örneklem % 95 güven düzeyinde, % 5 güven aralığında, 756 olarak belirlenmiş olup; örneklem seçiminde, lisans ve ön lisans öğrencileri ile birinci ve ikinci öğretim öğrencileri için tabakalı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. 800 öğrenci örnekleme alınarak analiz yapılmıştır. Anketlerin uygulanması için kurumdan gerekli izinler alınmıştır.

4. BULGULAR

Bu bölümde öncelikle tanımlayıcı istatistiklere, sonrasında ise muhasebe eğitiminin kalitesine ait bakış açısı ile ilgili yargıların ortalamasına, ardından tanımlayıcı faktörler ile kalite faktörleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir.

4.1 Demografik Verilere İlişkin Bulgular

Ankete katılan öğrencilerin kişisel bilgileri Tablo 2'de verilmektedir.

Tablo 2: Demografik Bulgular

ÖĞRENİM TÜRÜ	LİSANS		ÖNLİSANS		TOPLAM	
KİŞİSEL BİLGİLER	N	%	N	%	N	%
Cinsiyet						
Kız	265	53	18	56	433	54,1
Erkek	235	47	132	44	367	45,9
Yaş						
18-20	136	27,2	13	54,3	299	37,4
21-23	285	57	120	40	405	50,6
24-26	62	12,4	13	4,3	75	9,4
27 ve üzeri	17	3,4	4	1,3	21	2,6
İkamet						
Yurt	231	46,2	193	64,3	424	53,0
Öğrenci Evi	164	32,8	52	17,3	216	27,0
Aile	105	21	55	18,3	160	20,0
Öğretim Türü						
Birinci Öğretim	348	69,6	245	81,7	593	74,1
İkinci Öğretim	152	30,4	55	18,3	207	25,9
Sınıf						

1	136	27,2	110	36,7	246	30,8
2	74	14,8	190	63,3	264	33,0
3	173	34,6	.	.	173	21,6
4	117	23,4	.	.	117	14,6
Eğitim Yeri						
Merkez	500	100	88	29,3	588	73,5
İlçe	.	.	212	70,7	212	26,5
TOPLAM	500	62,5	300	37,5	800	100,0

* Ankete katılan 800 öğrencinin % 62,5'i (N:500) lisans, %37,5'i (N:300) ön lisans öğrencisidir. Araştırmanın evrenini oluşturan üniversitede muhasebe eğitimi alan lisans öğrencilerinin ön lisans öğrencilerinden fazla olması dolayısıyla örnekleme de lisans öğrencilerinin yüzdesi fazladır.

*Lisans öğrencilerinin ise % 69,6'sı (N:348) birinci, %30,4'ü (N:152) ikinci öğretim öğrencisi, ön lisans öğrencilerinin ,% 81,7'si birinci, (N:245) %18,3'ü (N:55) ise ikinci öğretim öğrencisidir.

*Ankete katılan öğrencilerin cinsiyetlerine bakıldığında % 54,1'i (N:433) kız % 45,9'u (N: 367) erkek öğrencidir. Katılımcılar ağırlıklı olarak (% 50,6) 21-23 yaş aralığındadır.

Ankete katılan öğrencilerin %53'ü (N:424) yurttan, %27'si (N:216) öğrenci evlerinde, %20'si (N:160) ise ailesi ile kalmaktadır.

* Ankete katılan öğrencilerin % 30,8'i (N:246) birinci sınıf, % 33'ü (N:264) ikinci sınıf, % 21,6'sı (N:173) üçüncü sınıf, % 14,6'sı (N:117) ise dördüncü sınıf öğrencisidir.

*Ankete katılan öğrencilerin %73,5'i (N:588) merkez kampüste eğitim almakta, %26,5'i (N:212) ilçelerde eğitim almaktadır.

Özetle anket katılımcıları ağırlıklı olarak lisans öğrencilerinden, birinci öğretim öğrencilerinden, birinci ve ikinci sınıf öğrencilerinden, merkezde eğitim gören öğrencilerden ve kız öğrencilerden oluşmaktadır.

Tablo 3: Muhasebe Dersleri İlgili Yargı İfadelerinin Ve Alt Faktörlerinin Ortalaması

FİZİKSEL KOŞULLAR	N	Ortalama	SS	Katılım Düzeyi
Dersleri etkili bir şekilde takip edebilmekteyim.	800	3,38	1,25	Kararsızım
Sınıflardaki öğrenci sayısı muhasebe eğitimini olumsuz yönde etkilemektedir.	800	3,13	1,33	Kararsızım
Muhasebe alanındaki kütüphane kaynakları bilgiye kolay ulaşma fırsatı sağlamaktadır.	800	2,82	1,40	Kararsızım
Öğretme ve öğrenme ortamını etkileyen fiziki şartlar uygundur.	800	2,79	1,32	Kararsızım
Bilgisayar laboratuvarları muhasebe eğitimi için uygundur.	800	2,74	1,29	Kararsızım
Okuldaki internet olanakları muhasebe eğitimini olumlu yönde destekleyecek düzeydedir	800	2,17	1,32	Katılmıyorum
Fiziksel Şartlara Bakış Açısı Ortalaması	800	2,85	0,88	Kararsızım
EĞİTİM TEKNİĞİ	N	Ortalama	SS	
Öğretim elemanlarının not tutulmasını teşvik etmesi muhasebe derslerinin kalitesini artırır	800	3,20	1,35	Kararsızım
Muhasebe derslerinde bir önceki dersin tekrar edilmesi, sonraki konularda dersin kalitesini artırır.	800	3,03	1,32	Kararsızım
Muhasebe derslerinin bilgisayar ortamında öğretilmesi başarıyı artırır.	800	2,94	1,30	Kararsızım
Muhasebe derslerinde belirli aralıklarla uygulama yapılması derslerin kalitesini artırır.	800	2,92	1,33	Kararsızım
Muhasebe derslerinde Power Point kullanılması öğrenmeyi teşvik eder.	800	2,76	1,29	Kararsızım
Eğitim Tekniğine Bakış Açısı Ortalaması	800	2,93	1,10	Kararsızım
ÖĞRETİM ELEMANLARI	N	Ortalama	SS	
Öğretim elemanları branşlarında uzmandırlar.	800	3,53	1,41	Katılıyorum
Öğretim elemanları derslere hazırlıklı gelmektedirler.	800	3,42	1,32	Katılıyorum
Öğretim elemanları Ders anlatırken yardımcı materyalleri de etkin şekilde kullanırlar.	800	3,24	1,32	Kararsızım
Öğretim elemanları muhasebe derslerinin içeriklerini güncel gelişmelerle desteklemektedirler.	800	3,19	1,28	Kararsızım
Öğretim elemanları öğrencilerin başarılı olmalarına odaklıdır.	800	3,19	1,34	Kararsızım

Öğretim elemanları muhasebe alanındaki araştırmalarını da öğretime dahil etmektedirler.	800	3,11	1,3 4	Kararsızım
Öğrencilere muhasebe dersi ile ilgili bireysel öğrenme olanakları da sağlanmaktadır.	800	3,00	1,3 6	Kararsızım
Öğretim Elemanlarına bakış Açısı Ortalaması	800	3,23	1,1 2	Kararsızım
ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME	N	Ortalama	SS	
Muhasebe derslerinin ölçme değerlendirme sistemini doğru buluyorum.	800	3,26	1,3 0	Kararsızım
Muhasebe derslerinde öğrenciye verilen araştırma ödevlerinin sınav puanına dâhil edilmesi başarıyı olumlu etkiler	800	3,12	1,3 2	Kararsızım
Muhasebe derslerinin kredisi sınavda başarıyı olumlu etkilemektedir.	800	2,93	1,2 9	Kararsızım
Yapılan sınav sayısı ölçme ve değerlendirme için uygundur.	800	2,88	1,3 4	Kararsızım
Sınav sonuçları objektif olarak değerlendirilmektedir	800	2,78	1,3 1	Kararsızım
Ölçme değerlendirme sistemine bakış açısı ortalaması	800	2,99	1,1 3	Kararsızım
Muhasebe eğitimine bakış açısı ortalaması (Tüm Faktörler)	800	3,02	0,9 3	Kararsızım
1,00 – 1,79 Kesinlikle Katılmıyorum 1,80 – 2,59 Katılmıyorum 2,60 – 3,39 Kararsızım 3,40 – 4,19 Katılıyorum 4,20 – 5,00 Kesinlikle Katılıyorum				

4.2. Muhasebe Eğitiminin Kalitesine Bakış Açısına Ait Anket Formu

Anket formunda yer alan 23 ifade, Cumhuriyet Üniversitesinde muhasebe eğitim almış öğrencilerin derslerin fiziksel şartlar, eğitim tekniği, öğretim elemanları ve ölçme değerlendirme kalitesine bakış açısını tespit edecek nitelikte olup çalışmanın ana amacına yönelik olarak hazırlanmıştır.

Öğrencilerin muhasebe derslerinin kalitesine karşı sergiledikleri bakış açısı ile ilgili yargı ifadelerinin ve alt faktörlerinin ortalamaları tablo 3’te yer almaktadır. Katılımcıların fiziksel koşullara bakış açısı 2,85 ortalama ile “Kararsız” olduğu yönündedir. Fiziksel koşullarla ilgili yargı ifadelerinin yer aldığı ilk faktörde “Dersleri etkili bir şekilde takip edebilmekteyim” (3,38) ortalama ile birinci sırada yer almaktadır. Bu sonuç “Katılıyorum” seçeneğine oldukça yakındır “Sınıflardaki öğrenci sayısı muhasebe eğitimi olumsuz etkilemektedir” ifadesine ve bundan sonraki ifadeler katılımcılar “Kararsızım” yönünde görüş bildirmişlerdir. Fiziksel koşullara yönelik “Okuldaki internet olanakları muhasebe eğitimi olumlu yönde etkileyecek düzeydedir” ifadesine katılımcılar

“**Katılmıyorum**” şeklinde görüş bildirmişlerdir. Mevcut çalışmada 23 ifade içerisinde “**Katılmıyorum**” şeklinde görüş bildirilen tek ifade budur. Bu sonuç, öğrencilerin dersleri takip etmede bir sorun yaşamadıkları ancak öğrencilerin kurumun fiziki şartlarıyla ilgili kararsız oldukları ve internet kaynaklarının yetersizliğinden dolayı memnun olmadıkları bu durumun muhasebe derslerini de dolaylı yönde etkilediği şeklinde yorumlanabilir.

Katılımcıların muhasebe derslerinin eğitim tekniğine bakış açısı (2,93) ortalama ile “ Kararsız” olduğu yönündedir. Eğitim tekniği ile ilgili yargı ifadelerinin yer aldığı ilk faktörde “Öğretim elemanlarının not tutulmasını teşvik etmesi muhasebe derslerinin kalitesini artırır” ifadesi (3,20) ortalama ile birinci sıradadır. Diğer yargı ifadelerinde katılımcılar “Kararsızım “ şeklinde görüş bildirmişlerdir. Bu sonuçlar öğrencilerin eğitim tekniği ile ilgili fazla bir bilgiye sahip olmadığı yani kararsız kaldığı şeklinde yorumlanabilir.“ Muhasebe derslerinde Power Point kullanılması öğrenmeyi teşvik eder” ifadesi diğer ifadelere göre daha az kabul görmüştür. Öğrenciler eğitim tekniği ile ilgili olarak not tutulmasının teşvik edilmesini, derslerde bir önceki dersin tekrarın yapılmasını diğer ifadelere göre daha yüksek ortalama ile katılım göstermişleridir.

Öğretim elemanları ile ilgili yargı ifadelerinin ortalamaları incelendiğinde orta düzeyde; fakat diğer faktörlerden daha yüksek, “Katılıyorum” puan aralığına daha yakın çıktığı görülmektedir(3,53). Anketi cevaplayan öğrencilerin “Öğretim elemanları branşlarında uzmanlardır” (3,53) ve “Öğretim elemanları derslere hazırlıklı gelmektedirler” (3,42) yargı ifadelerine katıldıkları görülmektedir. Bu sonuç ise öğretim elemanlarının öğrencilerde olumlu bir izlenim bıraktıkları derslerine ve mesleklerine yeteri düzeyde önem verdikleri şeklinde yorumlanabilir. Derslerde yardımcı materyalleri kullanılması (3,24), güncel gelişmeler ile derslerini desteklediği (3,19) ifadelerine katılımcılar “Kararsızım” yönünde görüş bildirmişlerdir. Diğer yargı ifadelerinden “Öğrencilere muhasebe dersi ile ilgili bireysel öğrenme olanakları da sağlanmaktadır” (3,00) ifadesi en az ortalamaya sahip ifadedir. Bu durum öğretim elemanlarının bireysel olarak öğrencilerle ilgilenmedikleri şeklinde yorumlanabilir. Özellikle üniversite ortamında belirli branşlar dışında bireysel ders öğretme tekniği uygulanmamaktadır. Ancak öğrencilerin özellikle anlamadıkları konularda hocalardan bireysel destek alabilmeleri eğitim kalitesi açısından arzu edilen bir durumdur.

Katılımcıların muhasebe derslerinin ölçme değerlendirme sistemine bakış açısı 2,99 ortalama ile “Kararsız” olduğu yönündedir. Ölçme değerlendirme sistemine ilişkin yargı ifadelerinin yer aldığı ilk faktörde “Muhasebe derslerinin ölçme değerlendirme sistemini doğru buluyorum “ ifadesi (3,26) ortalama ile birinci sıradadır “Sınav sonuçları objektif olarak değerlendirilmektedir” ifadesine ise katılımcılar(2,78)

ortalama ile yine “Kararsızım” düzeyinde görüş bildirmişlerdir. Ancak mevcut ölçme değerlendirme ifadelerinde en düşük yargı bu seçeneğe aittir. Bu sonuç öğrencilerin sınavlarda daha büyük bir beklentiye girmeleri ancak muhasebe derslerinin işleme dayalı dersler olması neticesi ile hata yapma olasılığının yüksek olması öğrencilerin sınav sonuçlarının istedikleri gibi olmaması daha karamsar bir tablo çizmelerine sebebiyet vermiş olabilir.

Özetle; öğrencilerin genel olarak eğitim kalitesi algıları ($3,02\pm0,93$) orta düzeydedir. Yani öğrenciler eğitim kalitesini genel olarak orta derece katılım/katılmam şeklinde değerlendirmişlerdir. Kalite algısı alt faktörlerine bakıldığı zaman en yüksek puanı ($3,23\pm1,12$), öğretim elemanları ile ilgili yargı ifadelerinin yer aldığı, öğretim elemanı alt faktörü almıştır. Bu ortalama ise orta düzeydedir ancak katılım puanına daha yakındır. Diğer faktörler ise 3,00 puanın altında kalmıştır. Fiziksel koşullar ise en düşük puanı ($2,85\pm0,88$) almıştır. Bu ortalama orta düzeydedir ve katılmam puanına daha yakındır. Bu durum ise eğitim kurumunun fiziksel olanaklarının yetersiz olduğu ve öğrencilerin kaynaklara erişimde sıkıntı yaşadıkları şeklinde yorumlanabilir.

4.3 Öğrencilerin Muhasebe Eğitiminin Kalitesine Bakış Açısının Eğitim Derecesine Göre İncelenmesi

Tablo 4’te muhasebe eğitiminin kalitesine bakış açısı ortalamalarının, eğitim derecesine göre farklılık gösterip göstermediğini test etmek amacıyla yapılan t testinin sonuçları yer almaktadır.

Tablo 4: Öğrencilerin Muhasebe Eğitiminin Kalitesine Bakış Açılarının Eğitim Derecesine Göre İncelenmesi

	Derece	N	Ortalama	t	p
Muhasebe Derslerine Bakış Açısının Ortalaması	Ön lisans	300	3,35	8,11	0,000*
	Lisans	500	2,82		
Fiziksel Koşullar	Ön lisans	300	3,30	6,14	0,000*
	Lisans	500	2,81		
Eğitim Tekniği	Ön lisans	300	2,96	2,47	0,014*

	Lisans	500	2,80		
Öğretim Elemanları	Ön lisans	300	3,70	9,4 5	0,000 *
	Lisans	500	2,96		
Ölçme Ve Değerlendirme	Ön lisans	300	3,33	8,2 5	0,000 *
	Lisans	500	2,69		

Tablo 4'e göre muhasebe derslerine bakış açısının ortalaması ile eğitim derecesi arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır ($P<0,05$). Ön lisans öğrencilerinin puan ortalaması lisans öğrencilerinden yüksektir. Başka bir ifade ile ön lisans öğrencileri fiziksel şartları, eğitim tekniğini, öğretim elemanlarını ve muhasebe derslerinin ölçme değerlendirme sistemini lisans öğrencilerine göre daha kaliteli bulmaktadırlar. Bu sonuçlar ön lisans öğrencilerinin beklentilerinin lisans öğrencilerine oranla daha düşük olduğunu, gözleme daha az önem verdiklerini, farkındalıklarının daha düşük olduğunu bu sebepten dolayı muhasebe derslerinin kalitesini daha iyi algıladıkları şeklinde yorumlanabilir.

4.4 Öğrencilerin Muhasebe Eğitiminin Kalitesine Bakış Açısının Eğitim Türüne Göre İncelenmesi

Tablo 5'te muhasebe derslerine bakış açısının ortalamasının, öğretim türüne göre farklılık gösterip göstermediğini test etmek amacıyla yapılan t testinin sonuçları yer almaktadır. Buna göre ön lisans öğrencilerinin eğitim kalitesine bakış açısı ortalaması ile fiziksel şartlar faktörü, ölçme değerlendirme faktörü, öğretim türleri arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır ($P<0,05$). Sonuca göre ikinci öğretim öğrencileri birinci öğretim öğrencilerine göre muhasebe derslerini daha kaliteli bulmaktadır. Ön lisans öğrencilerinin öğretim türü ile eğitim tekniği ve öğretim elemanı faktörleri arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunamamıştır ($P>0,05$).

Tablo 5:Öğrencilerin Muhasebe Eğitiminin Kalitesine Bakış Açısının Eğitim Türüne Göre İncelenmesi

	Öğretim Türü	N		Ortalama		t		p	
		Lisans	Ön Lisans	Lisans	Ön Lisans	Lisans	Ön Lisans	Lisans	Ön Lisans
Muhasebe Derslerine Bakış Açısının Ortalaması	Birinci Öğretim	348	245	2,87	3,31	1,85	-1,97	0,064	0,049 *
	İkinci Öğretim	152	55	2,71	3,57				
Fiziksel Koşullar	Birinci Öğretim	348	245	2,86	3,22	1,77	-2,99	0,077	0,003 *
	İkinci Öğretim	152	55	2,67	3,70				
Eğitim Tekniği	Birinci Öğretim	348	245	2,80	2,98	0,05	1,31	0,962	0,191
	İkinci Öğretim	152	55	2,79	2,83				
Öğretim Elemanları	Birinci Öğretim	348	245	3,01	3,66	1,66	-1,33	0,096	0,182
	İkinci Öğretim	152	55	2,84	3,87				
Ölçme Değerlendirme	Birinci Öğretim	348	245	2,77	3,24	2,59	-2,98	0,010	0,003
	İkinci Öğretim	152	55	2,51	3,72				

Lisans öğrencilerinin ölçme değerlendirme faktörü puan ortalaması ile öğretim türleri arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır ($P<0,05$) ve ikinci öğretim öğrencileri ölçme değerlendirme sistemini birinci öğretim öğrencilerine göre daha kaliteli bulmaktadır. Lisans öğrencilerinin genel kalite algısı fiziksel şartlar faktörü, eğitim tekniği ve öğretim elemanı

faktörleri arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunamamıştır ($P>0,05$).

Elde edilen sonuçlar öğrencilerin üniversiteye giriş puanları ile ters orantılı çıkmıştır. Üniversiteye giriş puanı yüksek olan öğrencilerin beklentilerinin daha yüksek olması tatmin düzeylerinin de yüksek olmasını beraberinde getirmektedir. Başarılı öğrenciler iyi bir eğitim almayı, kaynaklara rahat ulaşmayı ve uygun çalışma koşullarını bekler ve incelerken, başarısı düşük olan ve başarıyı çok fazla önemsemeyen öğrenciler daha çok arkadaş çevresine, eğlence alanlarına odaklanmaktadır. Sonuç olarak da öğrencilerin sınav puanları yükseldikçe beklenti ve farkındalıkları artmakta dolayısı ile muhasebe derslerinin kalitesine bakış açısı daha düşük düzeyde gerçekleşmektedir.

4.5 Öğrencilerin Muhasebe Eğitiminin Kalitesine Bakış Açısının Eğitim Görülen Sınıfa Göre İncelenmesi.

Tablo 6’da muhasebe derslerine bakış açısının ortalamasının eğitim görülen sınıfa göre farklılık gösterip göstermediğini test etmek amacıyla yapılan tek yönlü varyans (Anova) testinin sonuçları yer almaktadır.

Tablo 6: Muhasebe Eğitiminin Kalitesine Bakış Açısının Eğitim Görülen Sınıfa Göre İncelenmesi

	Sınıf	N	Ort.	SS	F	p
Muhasebe Derslerine Bakış Açısının Ortalaması	1	246	3,33	0,87	30,96	0,000*
	2	264	3,17	0,87		
	3	173	2,64	0,86		
	4	117	2,61	1,00		
	Toplam	800	3,02	0,94		
Fiziksel Koşullar	1	246	3,34	1,05	22,43	0,000*
	2	264	3,11	1,08		
	3	173	2,66	1,09		
	4	117	2,51	1,20		
	Toplam	800	2,99	1,14		

Eğitim Tekniği	1	246	3,08	0,78	11,90	0,000*
	2	264	2,85	0,84		
	3	173	2,57	0,91		
	4	117	2,83	1,02		
	Toplam	800	2,86	0,88		
Öğretim Elemanı	1	246	3,52	1,07	31,71	0,000*
	2	264	3,50	1,03		
	3	173	2,79	1,03		
	4	117	2,69	1,19		
	Toplam	800	3,24	1,12		
Ölçme Değerlendirme	1	246	3,30	1,01	30,09	0,000*
	2	264	3,08	1,09		
	3	173	2,51	0,98		
	4	117	2,43	1,13		
	Toplam	800	2,93	1,10		

Tablo 6'ya göre muhasebe derslerine bakış açısı ortalaması ile eğitim görülen sınıf arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır ($P<0,05$). Öğrencilerin eğitim aldıkları sınıf yükseldikçe eğitim kalitesine bakış açısı daha olumsuz düzeyde gerçekleşmiştir. Bu sonucun; öğrencilerin eğitim seviyesi yükseldikçe farkındalıklarının ve beklentilerinin artmasından, gözlem yeteneklerinin gelişmesinden, eğitim kalitesine verdikleri önemin artmasından kaynaklandığı söylenebilir. Aynı zamanda üst sınıfta eğitimlerini devam ettiren öğrencilerin, başarısız oldukları derslerin sayısının artması ve mezun olamama kaygısı taşıdıkları için çevresel olay ve faktörlere daha olumsuz bir tavır sergilemelerinden kaynaklandığı şeklinde yorumlanabilir.

4.6 Öğrencilerin Muhasebe Eğitiminin Kalitesine Bakış Açısının Eğitim Yeri Göre İncelenmesi

Tablo 7’de muhasebe derslerine bakış açısı ortalamasının, eğitim yeri göre farklılık gösterip göstermediğini test etmek amacıyla yapılan t testinin sonuçları yer almaktadır.

Tablo 7: Muhasebe Eğitiminin Kalitesine Bakış Açısının Eğitim Yeri Göre İncelenmesi

	Eğitim Yeri	N	Orta lama	t	p
Eğitim Yeri Göre Muhasebe Derslerine Bakış Açısı	Merkez	588	2,83	-10,15	0,000*
	İlçe	212	3,55		
Fiziksel Koşullar	Merkez	588	2,81	-8,03	0,000*
	İlçe	212	3,51		
Eğitim Tekniği	Merkez	588	2,79	-3,63	0,000*
	İlçe	212	3,04		
Öğretim Elemanları	Merkez	588	2,98	-11,72	0,000*
	İlçe	212	3,95		
Ölçme Değerlendirme	Merkez	588	2,72	-9,73	0,000*
	İlçe	212	3,53		

Tabloya göre muhasebe derslerine bakış açısı ortalaması ile eğitim yeri arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır ($P<0,05$) ve ilçede eğitim gören öğrencilerin puan ortalaması merkezde eğitim gören öğrencilerinkinden yüksektir. Bu durum ilçede eğitim alan öğrencilerin eğitime başlarken daha az beklentiye girmeleri bu sebeple mevcut şartlara daha olumlu bir göz ile baktıkları şeklinde yorumlanabilir. Bu sonuçlar aynı zamanda muhasebe derslerine bakış açısının öğrenci profiline göre şekillendiğini de kanıtlar niteliktedir.

4.7 Öğrencilerin Muhasebe Eğitiminin Kalitesine Bakış Açısının Cinsiyete Göre İncelenmesi

Tablo 8’de öğrencilerin muhasebe eğitiminin kalitesine bakış açısı ortalamalarının, cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediğini test etmek amacıyla yapılan t testinin sonuçları yer almaktadır. Buna göre genel kalite algısı, fiziksel şartlar ve ölçme değerlendirme alt faktörleri ile cinsiyet arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır ($P<0,05$) ve kız öğrencilerin puan ortalaması erkek öğrencilerinkinden yüksektir. Eğitim tekniği ve öğretim elemanı alt faktörleri ile cinsiyet arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunamamıştır ($P>0,05$).

Tablo 8: Öğrencilerin Muhasebe Eğitiminin Kalitesine Bakış Açısının Cinsiyete Göre İncelenmesi

	Cinsiyet	N	Ortalama	t	p
Cinsiyete Göre Muhasebe Derslerine Bakış Açısı	Kadın	433	3,10	2,52	0,012*
	Erkek	367	2,93		
Fiziksel Koşullar	Kadın	433	3,12	3,38	0,001*
	Erkek	367	2,85		
Eğitim Tekniği	Kadın	433	2,89	1,21	0,224
	Erkek	367	2,81		
Öğretim Elemanı	Kadın	433	3,29	1,55	0,122
	Erkek	367	3,17		
Ölçme Değerlendirme	Kadın	433	3,03	2,67	0,008*
	Erkek	367	2,82		

4.8 Öğrencilerin Muhasebe Eğitiminin Kalitesine Bakış Açısının Yaşa Göre İncelenmesi

Tablo 9’da muhasebe eğitiminin kalitesine bakış açısı ortalamalarının, yaşa göre farklılık gösterip göstermediğini test etmek amacıyla yapılan tek yönlü varyans (Anova) testinin sonuçları yer almaktadır.

Tablo 9:Öğrencilerin Muhasebe Eğitiminin Kalitesine Bakış Açısının Yaşa Göre İncelenmesi

	Yaş	N	Ort.	SS	F	p
Yaşa Göre Muhasebe Eğitimine Bakış Açısı	18-20	299	3,25**	0,85	10,19	0,000*
	21-23	405	2,88*	0,95		
	24-26	75	2,89*	1,02		
	27 ve Üzeri	21	2,87	0,95		
	Toplam	800	3,02	0,94		
Fiziksel Koşullar	18-20	299	3,23*	1,02	7,28	0,000*
	21-23	405	2,85*	1,18		
	24-26	75	2,86	1,17		
	27 ve Üzeri	21	2,76	1,17		
	Toplam	800	2,99	1,14		
Eğitim Tekniği	18-20	299	3,02**	0,78	6,09	0,000*
	21-23	405	2,75*	0,93		
	24-26	75	2,72*	0,92		
	27 ve Üzeri	21	2,94	0,85		
	Toplam	800	2,86	0,88		
Öğretim Elemanı	18-20	299	3,46**	1,02	6,54	0,000*
	21-23	405	3,11*	1,14		
	24-26	75	3,07*	1,25		

	27 ve Üzeri	21	3,05	1,25		
	Toplam	800	3,24	1,12		
Ölçme Değerlendirme	18-20	299	3,22**	1,03	11,81	0,000*
	21-23	405	2,75*	1,10		
	24-26	75	2,82*	1,18		
	27 ve Üzeri	21	2,70	1,04		
	Toplam	800	2,93	1,10		

Analiz sonuçlarına göre alt faktörler ile yaş arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır ($P<0,05$). Genel kalite algısı ortalaması incelendiğinde, istatistiksel olarak anlamlılığın 18-20 yaş ile 21-23 ve 24-26 yaşlar arasında olduğu saptanmıştır ($P<0,05$). Yine tüm faktörlerin yaşlara göre aldığı değerleri incelediğimizde 18-20 yaş aralığında olan öğrencilerin muhasebe derslerini daha kaliteli bulduğu görülmektedir. Fiziksel şartlar faktörü incelendiğinde ise istatistiksel olarak anlamlılığın 18-20 yaş ile 21-23 yaş arasında olduğu saptanmıştır ($P<0,05$). Fiziksel şartlar, eğitim yöntemi ve öğretim elemanı faktörlerinin ortalamaları incelendiğinde, istatistiksel olarak anlamlılığın 18-20 yaş ile 21-23 ve 24-26 yaşlar arasında olduğu saptanmıştır ($P<0,05$) ve 18-20 yaş aralığında olan öğrencilerin faktör puanları daha yüksek çıkmıştır. 18-20 yaş aralığında bulunan öğrencilerin genel olarak kalite algılarının yüksek olmasının sebebi öğrencilerin okula ilk geldiği yıllarda tecrübesiz olmaları üniversite hayatına yeni başladıkları için çevreye karşı daha olumlu bir davranış sergiledikleri mevcut şartlarda olumsuz tecrübe yaşamadıkları için muhasebe dersi de dâhil olmak üzere birçok şeye daha olumlu bir göz ile baktıkları söylenebilir. Kalite alt faktörlerinden birisi olan öğretim elemanı faktörünün değeri daha önceki bulgularda olduğu gibi diğer faktörlere göre yüksek çıkmıştır.

4.9 Öğrencilerin Muhasebe Eğitiminin Kalitesine Bakış Açısının Yaşanılan Yere Göre İncelenmesi

Tablo 10’da muhasebe eğitiminin kalitesine bakış açısı ortalamalarının yaşanılan yere göre farklılık gösterip göstermediğini test etmek amacıyla yapılan tek yönlü varyans (Anova) testinin sonuçları yer almaktadır. Buna göre muhasebe eğitiminin kalitesine ait ortalamalar ile yaşanılan yer arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır ($P<0,05$). Eğitim

kalitesine bakış açısı ortalaması ile, fiziksel şartlar, eğitim tekniği ve öğretim elemanı faktörlerinin ortalamaları incelendiğinde, istatistiksel olarak anlamlılığın yurttaki kalan öğrenciler ile öğrenci evinde kalan öğrenciler arasında olduğu saptanmıştır ($P<0,05$) ve yurttaki kalan öğrencilerin ortalamalarının daha yüksek çıktığı görülmektedir.

Yaşanılan yer ile muhasebe eğitiminin kalitesi arasında bir değerlendirme yaptığımızda yurttaki kalan öğrencilerin kalite algılarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu sonucun üniversitenin sunduğu yurt ortamının kaliteli olması öğrencinin yurttaki kalmaya başlarken beklentisinin çok yüksek olmaması, özellikle devlete ait öğrenci yurtlarının daha düşük maliyetli olması sebebi ile daha olumlu bir tutum sergiledikleri şeklinde yorumlanabilir. Öğrenci evinde yaşayan öğrencilerin muhasebe derslerine karşı bakış açısı diğer değişkenlere göre daha düşük seviyede gerçekleşmiştir. Bunun sebebi öğrencilerin ev ortamında daha fazla sorumluluk almış olmaları ekonomik anlamda zorlanmaları sebebiyle kalite algılarının daha düşük düzeyde gerçekleşmesi şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 10: Öğrencilerin Muhasebe Eğitiminin Kalitesine Bakış Açısının Yaşanılan Yere Göre İncelenmesi

	Yer	N	Ort.	SS	F	p
Yaşanılan Yere Göre Muhasebe Eğitimine Bakış Açısı	Yurt	424	3,12*	0,89	8,95	0,000*
	Öğrenci Evi	216	2,79*	1,00		
	Aile	160	3,05	0,92		
	Toplam	800	3,02	0,94		
Fiziksel Koşullar	Yurt	424	3,09*	1,08	6,64	0,001*
	Öğrenci Evi	216	2,75*	1,25		
	Aile	160	3,03	1,08		
	Toplam	800	2,99	1,14		
Eğitim Tekniği	Yurt	424	2,93*	0,82	6,75	0,001*
	Öğrenci Evi	216	2,67*	0,97		

	Aile	160	2,89	0,88		
	Toplam	800	2,86	0,88		
Öğretim Elemanı Algısı Ortalaması	Yurt	424	3,32*	1,09	4,74	0,009*
	Öğrenci Evi	216	3,04*	1,20		
	Aile	160	3,26	1,08		
	Toplam	800	3,24	1,12		
Ölçme Değerlendirme	Yurt	424	3,07	1,06	10,20	0,000*
	Öğrenci Evi	216	2,66	1,14		
	Aile	160	2,94	1,10		
	Toplam	800	2,93	1,10		

SONUÇ

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi'nde muhasebe eğitimi almakta olan öğrencilerin, muhasebe eğitiminin kalitesine bakış açılarını ölçmek amacıyla yapılan araştırmada, lisans ve ön lisans öğrencilerinin, birinci ve ikinci öğretim öğrencilerinin, ilçe ve merkezde eğitim gören öğrencilerin eğitim kalitesine bakış açıları incelenmiştir. Aynı zamanda eğitim kalitesine bakış açısı, yaş, cinsiyet, ikamet yeri ve sınıf değişkenleri bazında da değerlendirilmiştir. Araştırmanın amacı doğrultusunda geliştirilen problem cümlelerinin sonuçları aşağıda yer almaktadır.

P1: Öğrencilerin muhasebe eğitiminin kalitesine bakış açıları düzeyleri nedir? Öğrencilerin genel olarak eğitim kalitesi algılama düzeyleri 3,02 ile orta düzeydedir. Alt faktörlere bakıldığı zaman en yüksek puanı (3,23), öğretim elemanları ile ilgili yargı ifadelerinin yer aldığı, öğretim elemanı alt faktörü almıştır. Diğer faktörler ise (3,00) puanın altında kalmıştır. Bu sonuçlar ise öğrencilerin aldıkları eğitimi orta düzeyde kaliteli bulduklarını göstermektedir. Mevcut yargı ifadelerinden en düşük puanı öğretim koşulları faktörü almıştır (2,85±0,88). Bu ortalama orta düzeydedir ve katılmam puanına daha yakındır. Bu durum ise eğitim kurumunun fiziksel olanaklarının yetersiz olduğunu ve öğrencilerin kaynaklara erişimde sıkıntı yaşadıklarını düşündürmektedir. Kurumun bu konuda eksiklerini gidermesi ya da mevcut koşulları iyileştirmesi öğrencilerin bakış açılarını olumlu yönde değiştirebilir.

P2: Öğrencilerin muhasebe eğitiminin kalitesine bakış açıları lisans ve ön lisans öğrencileri için farklılık göstermekte midir? Yargı ifadelerinin ve alt faktörlerinin Muhasebe derslerine bakış açısı ortalaması ile eğitim derecesi arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır ($P<0,05$) ve muhasebe eğitimi alan ön lisans öğrencilerinin puan ortalaması lisans öğrencilerinden yüksektir. Bu sonuçlar ön lisans öğrencilerinin beklentilerinin lisans öğrencilerine oranla daha düşük olduğunu, gözleme daha az önem verdiklerini, farkındalıklarının daha düşük olduğunu bu sebepten dolayı kaliteyi daha iyi olarak algıladıkları şeklinde yorumlanabilir.

P3: Öğrencilerin muhasebe eğitiminin kalitesine bakış açıları birinci ve ikinci öğretim öğrencileri için farklılık göstermekte midir? Sonuçlar öğretim türüne göre incelendiğinde, muhasebe eğitimi alan ön lisans derecesindeki ikinci öğretim öğrencileri, birinci öğretim öğrencilerine göre eğitimi daha kaliteli bulduğu saptanmıştır. Ön lisans öğrencilerinin öğretim türü ile öğretim koşulları ve öğretim elemanı faktörleri arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunamamıştır. Muhasebe eğitimi alan lisans derecesindeki ikinci öğretim öğrencileri öğretim programlarını birinci öğretim öğrencilerine göre daha kaliteli bulmaktadır.

P4: Öğrencilerin muhasebe eğitiminin kalitesine bakış açıları eğitim görülen sınıfa göre farklılık göstermekte midir? Muhasebe derslerine bakış açısı ortalaması ile eğitim görülen sınıf arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır ($P<0,05$) ve sınıf yükseldikçe muhasebe eğitimine ait kalite algısı düşmektedir. Bu sonuç ise öğrencilerin sınıfları yükseldikçe kendilerini geliştirdikleri ve beklentilerinin artmış olabilme ihtimalini veya motivasyon düşüklüğü gibi sebepler olabileceğini düşündürmektedir.

P5: Öğrencilerin muhasebe eğitiminin kalitesine bakış açıları eğitim görülen bölgeye göre farklılık göstermekte midir? Muhasebe derslerine bakış açısı ortalaması ile eğitim yeri arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır ($P<0,05$) ve ilçede eğitim gören öğrencilerin puan ortalaması merkezde eğitim gören öğrencilerinkinden yüksektir. Bu sonuç İlçede eğitim alan öğrencilerin üniversite hayatına başlamadan önce beklenti düzeylerinin düşük olması, mevcut eğitim kurumunda eğitim olanaklarının beklenti düzeyinden daha iyi olduğu şeklinde yorumlanabilir.

P6: Öğrencilerin muhasebe eğitiminin kalitesine bakış açıları cinsiyete göre farklılık göstermekte midir? Muhasebe derslerinin kalite algısı, fiziksel şartlar ve eğitim tekniği alt faktörleri ile cinsiyet arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır ($P<0,05$) ve kız öğrencilerinin puan ortalaması erkek öğrencilerinkinden yüksektir. Öğretim koşulları ve öğretim elemanı alt faktörleri ile cinsiyet arasında istatistiksel olarak

anlamalı farklılık bulunamamıştır ($P>0,05$). Bu sonuçlar ise eğitime olan ilgi ile ilişkilendirilebilir.

P7: Öğrencilerin muhasebe eğitiminin kalitesine bakış açıları yaşa göre farklılık göstermekte midir? Muhasebe derslerine bakış açısı ortalaması ile yaş arasındaki ilişkinin sonuçları ise yaşı küçük olanların eğitim kalitesini daha yüksek bulduğunu göstermektedir. Bu durum yaş ortalaması küçük olanların hayatta daha tecrübesiz oldukları şeklinde yorumlanabilir. Bu sonuç eğitim görülen sınıflarda sınıf yükseldikçe kalite algısının düşmesi ile desteklenmektedir (P4).

P8: Öğrencilerin muhasebe eğitiminin kalitesine bakış açıları yaşanan yere göre farklılık göstermekte midir? Kalite ve alt faktörleri ile yaşanan yer arasında istatistiksel olarak anlamalı farklılık vardır ($P<0,05$). Muhasebe derslerine bakış açısı ortalaması, fiziksel şartlar, eğitim koşulları ve öğretim elemanı faktörlerinin ortalamaları incelendiğinde, istatistiksel olarak anlamlılığın yurtda kalan öğrenciler ile öğrenci evinde kalan öğrenciler arasında olduğu saptanmıştır ($P<0,05$) ve yurtda kalan öğrencilerin puan ortalamaları daha yüksek çıkmıştır. Yurtda kalan öğrenciler mevcut eğitim şartlarını daha kaliteli bulduklarını ifade etmişlerdir. Bu durum yurt olanaklarının iyi olması ders çalışma olanaklarının iyi düzeyde olduğu bu sebeple mevcut şartlara daha olumlu yaklaştıkları şeklinde yorumlanabilir.

Sonuç olarak, öğrencilerin muhasebe eğitiminin kalitesine bakış açıları orta düzeyde çıkmıştır. Lisans ve ön lisans öğrencilerinin, birinci ve ikinci öğretim öğrencilerinin, ilçe ve merkezde eğitim gören öğrencilerin eğitim kalitesini algılama durumlarının farklılık gösterdiği; aynı zamanda eğitim kalitesi algısının; yaş, cinsiyet, ikamet yeri ve sınıf değişkenleri açısından da farklılık gösterdiği saptanmıştır. Sonuçlara göre farklılıkların sebeplerinin; öğrencilerin beklenti düzeylerinden, eğitime olan istek ve ilgilerinden, derslerdeki başarılarından, bilgi düzeyi ve birikimlerinden, motivasyon düzeylerinden, kuruma olan tutumlarından kaynaklanabileceği düşünülmektedir ve araştırmacılara bu yönde araştırma yapmaları önerilmektedir. Muhasebe eğitiminin kalitesi ile ilgili en olumsuz ifade fiziksel olanaklara aittir, bu konu ile ilgili kurumun fiziksel olanaklarını geliştirmesi, kütüphane kaynaklarını artırması, internet ulaşımını kolaylaştırması ve olumlu bir imaj oluşturacak faaliyetlerde bulunması mevcut yargıları olumlu yönde değiştirebilir.

Kaynakça:

Çakır, N., Canbaz, S., & Gümüş, S. (2014). Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Muhasebe Eğitimindeki Algı Ve Beklentilerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma: Uzunköprü myo Örneği.

- Çelenk, H., Atmaca, M., & Horasan, E. (2010). Marmara Üniversitesi'nde Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerin Muhasebe Alanına Bakış Açılarının Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma-A Research for the evaluation Of The standpoint Of The accounting students In Respect Of The field Of Accounting At Ma.
- Çürük, T., & Doğan, Z. (2002). Muhasebe Ders Ve İçeriklerinin Verilme Düzeyleri Konusunda İşletmelerin Üniversitelerden Taleplerinin Tesbitine İlişkin Bir Araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(1).
- Durdagi, A., & Savas, M. (2014). İlkokullarda Toplam Kalite yönetimi Uygulamaları Üzerinden nitel bir araştırma. *Anatolian Journal Of Educational leadership and instruction*, 2(1), 1.
- Erdoğan, M., & Muhammet, U. Ş. A. K. (2005). Fen Bilgisi Öğretmen Adayları Memnuniyet Ölçeğinin Geliştirilmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(2).
- Ertuğrul, İ., & Özdemir, S. (2014). Muhasebe Dersi Alan Ön Lisans Ve Lisans Öğrencilerinin Derse Yönelik Tutumlarının Tespiti: Ege Bölgesinde Bir Uygulama.
- Figen, Z., & Ayanoğlu, Y. (2007). Muhasebe Eğitiminde Kalitenin Arttırılmasında Ders Programlarının Önemi: Türkiye'de Bir İnceleme. *Gazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1).
- Gençtürk, M., Demir, Y., & Çarıkçı, Ö. G. O. (2008). Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Muhasebe-Finans Eğitimine Bakış Açıları Ve Farkındalıkları Üzerine Bir Uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 209-228.
- Goldberg, Js Ve Cole, Br (2002). Eğitimde Kalite Yönetimi: Öğrenci Performansında Mükemmellik Ve Eşitlik Oluşturma. *Kalite Yönetimi Dergisi*, 9 (4), 8-22.
- Karasioğlu, F., & Duman, H. (2011). Meslek Yüksekokullarında Muhasebe Eğitimi Ve Kalitesi Üzerine Bir Not. *Gaziantep University journal Of Social sciences*, 10(1), 165-180.
- Kurumu, T. D. (1983). *Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu.
- Saydan, R. (2008). Üniversite Öğrencilerinin Öğretim Elemanlarından Kalite Beklentileri: Yüzüncü Yıl Üniversitesi İİBF Örneği. *Gazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1), 63-79.
- Sayın, K. Ş., Yeğinboy, E. Y., & Tektüfekçi, F. Açısından Ve Alt Yapı Bakımından Muhasebe Ve Finansman Eğitiminin Etkinliğinin Ölçülmesi Ve Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma.

- Sümbüloğlu, Vildan, Sümbüloğlu, Kadir, 2004: Araştırma Yöntemleri, 5. Baskı, Hatiboğlu Basım Yayın, Ankara. 43.
- Tabachnick, Bg, &Fidell, Ls (2007). *Anova Kullanarak Deneysel Tasarımlar*. Thomson / Brooks / Cole.
- Tekin, H. (1991). *Eğitimde Ölçme Ve Değerlendirme*. Yargı Yayınevi.
- Tepeli, Y.,&Kayıhan, B. (2015). Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerin Muhasebe Mesleğine Bakış Açılarının Değerlendirilmesi: Muğlasıtkı Koçman Üniversitesi Örneği. *Yönetim Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13(3), 138-156.
- Ünal, O.,&Doğanay, M. (2009). Lisans Düzeyindeki Muhasebe Eğitiminin Etkinliği: Sayıştay Özelinde Ampirik Bir Çalışma. *Sayıştay Dergisi*, S, 74-75.
- Yardımcıoğlu, M.,&Büyükalvarcı, A. (2007). Muhasebe Eğitiminde Meslek Yüksekokullarının Yeterliliği Ve Tercih Edilme Sebepleri: Selçuk Üniversitesinde Bir Uygulama. *Muhasebe Ve Finansman Dergisi*, (36), 173-178.

- **PAZARLAMA**

DENEYİMSEL PAZARLAMA UYGULAMALARININ TEKRAR SATIN ALMA NİYETİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: LOJİSTİK SEKTÖRÜNDE FAALİYET GÖSTEREN BİR KARGO ŞİRKETİ ÜZERİNDE ARAŞTIRMA

Murat ÇAKIRKAYA*

1.Giriş

Şirketlerin, müşterileri ile olan ilişkilerini uzun süre sağlıklı bir şekilde devam ettirebilmeleri için farklı ürün ve hizmetler sunmaları önemlidir. Bu nedenle şirketlerin farklılık yaratma noktasında yeni arayışlara girdikleri gözlemlenmektedir. Bu bağlamda şirketler müşterilerine anılarda saklanabilecek hoş deneyimler sunmaya çalışmaktadır. Bu kapsamda deneyimsel pazarlama devreye girmekte ve bu deneyimleri yaşatabilmeleri adına önemli bir yol gösterici olmaktadır (Uygur & Doğan, 2013:33). Deneyimsel pazarlamayı yaklaşan deneyim ekonomisinin bir parçası olarak kabul eden perakendeciler, ürünlerini müşterilere sunun bir mağazadan ziyade kendilerini bir anı kaynağı olarak konumlandırmışlardır. Bu görüşü benimseyen hizmet sağlayıcılar da kendilerini bir hizmet sağlayıcıdan ziyade deneyim sunucu olarak konumlandırmışlardır (Liu & Chen, 2006:326). Deneyimsel pazarlamanın son dönemde önem kazanmasının başlıca nedeni geleneksel pazarlama anlayışında deneyimleye dair bir imkân bulunmamasına karşın deneyimsel pazarlamada bu imkânın müşterilere sunuluyor olmasıdır. Diğer yandan bazı pazarlama faaliyetleri kapsamında deneyimsel pazarlamaya yer verilmesine karşın, bu uygulamanın pazarlama kapsamında dikkate alınmadığı gözlemlenmektedir (Suhaily & Soelasih, 2018:11).

Tüketici satın alma kararlarının anlaşılması genellikle çok karmaşıktır. Yöneticiler ve araştırmacılar için müşteri memnuniyetini ve tekrar satın alma niyetini ölçmek çok önemli hale gelmiştir. Birçok araştırmacı, bir yöneticinin, geleceğe ilişkin satış rakamlarını bilmesi için tüketicinin satın alma niyetine bel bağladığını açıklar. Bu amaçla, örneğin, yeni ürün tanıtımları, reklam etkinliği, hizmet yönetimi ve mevcut ürünler için talep tahmini gibi çeşitli teknikler kullanılır (Habib & Aslam, 2014:170). Perakende sektöründe faaliyet gösteren bir şirketin, müşterileri üzerinde tekrar satın alma niyeti oluşturabilmesi için; çevrimiçi (web) ve çevrimdışı (siparişin yerine getirilmesi) hizmet performansının uyumlu olması ve iyi kurgulanması gerekir (Başkol, 2016:111).

* (Dr. Öğr. Üyesi), Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya, Türkiye. E-mail: murat.cakirkaya39@gmail.com

Araştırmanın amacı, deneyimsel pazarlama uygulamalarının tekrar satın alma niyeti üzerinde etkisi olup olmadığını belirlemektir. Lojistik sektöründe faaliyet gösteren Yurtiçi Kargo'nun deneyimsel pazarlama faaliyetlerinin müşterilerin bu markayı tekrar satın alma niyetleri üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla üç ana boyuttan oluşan bir veri toplama aracı geliştirilmiştir. Bu veri toplama aracının ilk bölümünde, demografik değişkenlerle ilgili sorular yer almaktadır. İkinci bölümde, algılanan deneyimsel pazarlamanın boyutları (duyusal deneyimler, duygusal deneyimler, düşünsel deneyimler, davranışsal deneyimler, ilişkisel deneyimleri) 25 madde ve beş boyutta ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise, altı maddeden ve tek boyuttan oluşan tekrar satın alma niyetiyle ilgili sorular yer almaktadır. Araştırma kapsamında ilk önce frekans analizi yapılmıştır. Daha sonra, çalışmada kullanılan ölçeklerle ilgili boyutlar ve önem düzeyleri belirlenmiştir. Son olarak korelasyon ve regresyon analizleri yapılmıştır. Korelasyon analizi sonuçlarına göre, deneyimsel pazarlama ile tekrar satın alma niyeti arasında anlamlı ve yüksek düzeyde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($r = 0,815$). Korelasyon analizinden sonra, deneyimsel pazarlamanın tekrar satın alma niyeti üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla regresyon analizi yapılmıştır. Yurtiçi Kargo markası için oluşturulan çoklu regresyon modelinin genel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Ancak, algılanan duyusal ve duygusal deneyim değişkenlerinin, tekrar satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadıkları belirlenmiştir. Etkili deneyimsel pazarlama uygulamaları sunabilen markalar kendilerini diğer markalardan farklılaştırabilir, müşteri memnuniyeti yaratabilir ve tüketicilerin tercihlerini önemli ölçüde etkileyebilir. Bu nedenle, Yurtiçi Kargonun tekrar satın alma niyeti oluşturmak için deneyimsel pazarlamanın beş boyutunu da içeren deneyimler tasarlaması ve uygulamaya koyması önem arz etmektedir. Bunu yaparken, özgün bir yaklaşım benimsenmeli ve müşteriler tüm süreçlere dâhil edilmelidir.

2.Kavramsal Çerçeve

2.1. Deneyimsel Pazarlama

Son zamanlarda, pazarlama araştırmacıları ve pazarlama profesyonelleri “deneyim” kavramı üzerinde yoğunlaşmışlar ve ekonominin yeni odağının ürün/hizmetin kendisinden ziyade deneyim olacağı üzerine yeni bir fikir ortaya atmışlardır. Böylece, deneyim ekonomisi, deneyimsel pazarlama, eğlence ekonomisi, duygu ekonomisi, ilgi ekonomisi vb. kavramlar ortaya çıkmıştır (Liu & Chen, 2006:326).

Deneyim (experience) kelimesi “exprientia” kökünden gelmektedir. Araştırma ve test etme vb. anlamlarında kullanılmaktadır (Yang, 2009:248). Literatürde pek çok yazar farklı deneyim tanımlamaları yapmıştır. Kabadayı & Alan (2014:206) deneyimi tüketicinin katılımı

esasına dayanan, üretim ve tüketicinin buluştuğu an ortaya çıkan, tüketicini fiziksel, duygusal, entelektüel ve ruhsal olarak etkileyen, ürün ve hizmetten farklı eğlenceli, bağlayıcı ve unutulmaz ekonomik çıktılar olarak tanımlanmışlardır.

Deneyimsel pazarlama ile geleneksel pazarlamanın benzeşen yönleri varsa da temelde derin farklılıklar söz konusudur. Bu farklılıkları ortaya koyan önemli çalışmalardan biri Schmitt, (1999b:53-54) tarafından kaleme alınmıştır. Schmitt deneyimsel pazarlamanın gelişimini; bilişim teknolojisinin yaygınlaşmasına, markanın egemen güç haline gelmesine ve iletişim ve eğlencenin aynı anda her yerde bulunmasına bağlamıştır. Geleneksel pazarlama ile deneyimsel pazarlamanın farkları temelde 4 başlıkta ele alınabilir. Bunlardan ilki geleneksel pazarlama yaklaşımı ürün/hizmetlerin özellik ve faydaları üzerinde odaklanırken deneyimsel pazarlamanın deneyime odaklanmasıdır (Kabadayı & Alan, 2014:208). İkinci farklılık geleneksel pazarlamada ürün kategorisinin ve rekabetin sınırlı olmasına karşın deneyimsel pazarlamada ürün ve hizmetlerin reklamlarından paketlenmesine kadar olan tüm pazarlama süreçleri, tüketim deneyimi göz önünde bulundurularak düzenlenir. Diğer bir ifadeyle tüketim bütünsel bir deneyimdir. Geleneksel ve deneyimsel pazarlama arasındaki 3. farklılık ise şudur: Geleneksel pazarlamada tüketicilerin ürün/hizmeti satın almaya karar verme aşamalarında rasyonel bir tutum sergilediklerine inanılmasına karşın deneyimsel pazarlamada müşteriler hem rasyonel hem de duygusal karar vericiler olarak görülür (Schmitt, 1999b:55-56). İki pazarlama yaklaşımı arasındaki son farklılık ise; geleneksel pazarlama anlayışında satın alma eğilimi, müşteri memnuniyeti vb. bazı pazarlama çıktılarına değerlendirmek için regresyon analizleri, konumlandırma haritaları vb. analitik, kantitatif ve nitel araştırma yöntemleri tercih edilirken deneyimsel pazarlama yaklaşımında bunlarla ilave olarak deneyimsel tasarımlar gibi yöntemler de kullanılmaktadır (Richardson, 1999:471).

Deneyimsel pazarlamayı oluşturan beş boyuta ait bilgiler aşağıda sunulmuştur;

Duyusal Deneyim: Duyma, görme, dokunma, tat ve koku ile duysal deneyimler yaratılmasıdır. Şirketler ürün ve hizmetlerini farklılaştırmak, tüketicilerin motivasyonunu sağlamak ve ürünlere katma değer oluşturmak amacıyla duysal deneyimden faydalanabilirler (Nigam, 2012:71). Duyusal deneyim; tüketicinin beş duyusu üzerine doğrudan etki edebilen ve müşteri üzerinde heyecan uyandırabilecek önemli bir deneyim türü olarak kabul edilmektedir (Nagasawa, 2008, 314). Koku zevki etkileyebilir ve hatıraların yanı sıra duygularla da bağlantılıdır. Dokunma, fiziksel etkileşimleri ve psikolojik etkileşimleri içerdiği için ürünle bağlantılıyken, lezzet diğer duyularla birlikte çalışır (Alkilani vd., 2013:263). Örneğin,

Starbucks kafede iç tasarım, dekorasyon ve caz müziği vb. unsurlar duyuşsal deneyime ilişkin örneklerdir (Razi & Lajevardi, 2016:68).

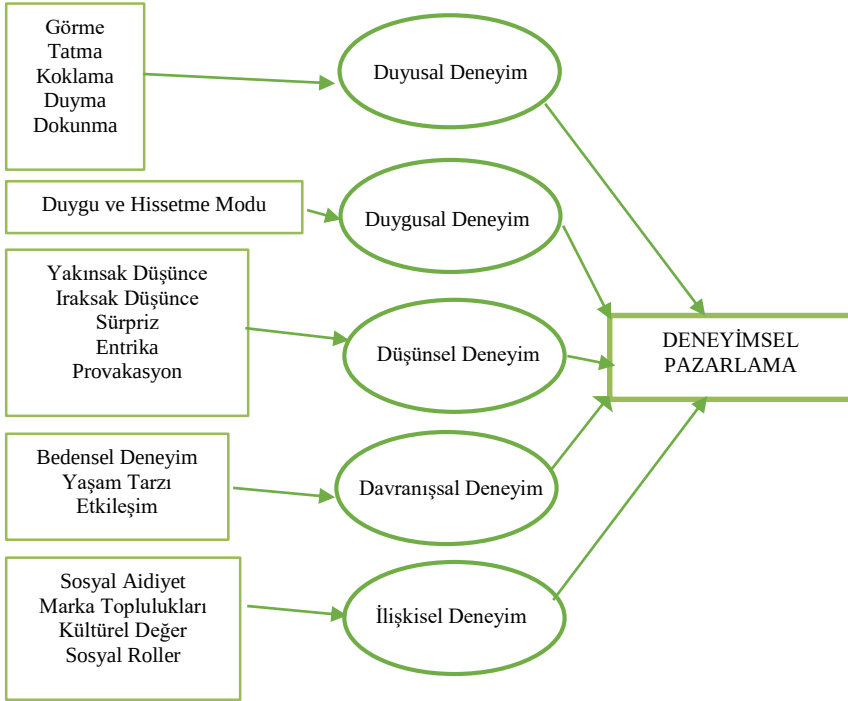
Duygusal Deneyim: Duygular ile ilgili farklı tanımlamalar mevcuttur. Han & Back (2007:7) duyguyu spesifik bir davranışla ilgili hisler olarak tanımlamışlardır. Bu duygular olumlu ya da olumsuz olabilir. Duygular, müşteri memnuniyeti üzerinde de etkilidir ve bu etki müşterilerin tekrar satın alma niyetlerini olumlu yönde etkileyebilir. Diğer yandan bilginin duygular üzerinde yönlendirici bir etkisi vardır. Sonuç olarak duygusal deneyim, şirkete ve markaya bağlılık sağlayacak ruh halleri ve duyguların yaratılmasında tetikleyici bir role sahiptir. Diğer bir ifadeyle duygusal deneyim müşterilerin içsel duygularına ve ruh hallerine hitap eder (Nagasawa, 2008, 314). Örneğin, Starbucks markasının tüketicilerin kahve içmenin romantik olduğunu düşünmelerini sağlaması buna örnek olarak verilebilir (Razi & Lajevardi, 2016:68).

Davranışsal Deneyim: Davranışsal deneyimin temel özelliği, tüketicilerin fiziksel deneyimlerine odaklanmasıdır. Davranış değişikliğine imkân sunun rasyonel yaklaşımlar (yani, gerekçeli eylem teorileri) davranışsal değişiklik seçeneklerinden yalnızca bir tanesidir. Yaşam tarzları ve davranışlarındaki değişiklikler genellikle doğadaki motivasyonel, ilham verici ve duygusal unsurlardan kaynaklanır. Ayrıca rol modellerin de (film yıldızları veya sporcular gibi) bu değişimde önemli etkisi vardır. Nitekim Nike'ın "Just Do It" sloganı davranışsal pazarlamanın adeta bir klasiği haline gelmiştir (Schmitt, 1999a:23).

Düşünsel Deneyim: Düşünsel deneyim, müşterilere yaratıcı bir şekilde problem çözme deneyimleri yaşatmak amacıyla akla hitap eden bilişsel uygulamalardır. Düşünsel deneyim uygulamaları, tüketicilerin yakınsak ve iraksak düşüncelerini; merak uyandırarak, sürpriz yaparak, ilgisini çekerek, ya da kışkırtarak meşgul etme üzerine kuruludur. Burada yakınsak düşünme, açık bir soruyu analiz etmek ve çıkarımda bulunmaktır. Iraksak düşünce ise, kişinin eğilimini izleyerek eldeki veriler üzerinden bir çıkarımda bulunmak ve hayal gücünü kullanmaktır (Schmitt, 1999a:23). Hastanelerde deneyimsel pazarlama üzerine yapılan bir araştırmada, hastane ortamında düşünsel deneyimin çok önemli olduğu görülmüştür. Çünkü deneyimsel pazarlama uygulaması, hastaların öğrenmek istedikleri prosedürler hakkında bilgi edinmelerine yardımcı olmuş ve bu kişilerin olanları daha iyi anlamalarını sağlamıştır (Ho vd., 2006:64).

İlişkişel Deneyim: Diğer dört deneyim türü ile de ilişkili olan bir deneyim türüdür. İlişkişel deneyim kampanyaları, bireyin kendini geliştirme isteğine hitap eder. Bunun altında yatan temel unsur ise bireyin diğer bireyler tarafından olumlu algılanma arzusudur. Bu sayede birey daha geniş bir sosyal sistemle (bir alt kültür, bir ülke) ilişkilendirilebilir (Schmitt, 1999a:23). İlişkişel deneyim ile ilgili önemli iki unsurdan ilki bir

tüketicinin kampanyalar aracılığıyla başkalarıyla ilişki ve etkileşime girebilmesi, ikincisi ise kampanyalardan tatmin duygusu hissedebilmesidir. Bunu sağlayabilmek için, gruplar halinde kullanıma teşvik eden ürünler oluşturulabilir, bunun bir örneği Disney ülkesidir. Ya da bir topluluğun veya bir taraftar grubunun oluşumunu sağlayan ürünler oluşturabilir. Son olarak bir kişinin sosyal özdeşliğini doğrulayıcı ürünler oluşturulabilir (Gentile vd., 2007:398). Amerika'nın Harley-Davidson motosiklet markası mükemmel bir ilişki markası örneğidir. Harley bir yaşam tarzıdır. Motosikletlerin kendilerinden Harley'le ilişkili eşyalara ve meraklıların vücutlarındaki Harley-Davidson dövmelerine (tüm sosyal gruplardan gelenler) kadar tüketiciler Harley'i kimliğinin bir parçası olarak görürler. Pek tabidir ki Harley-Davidson kullanıcıları marka toplulukları şeklinde güçlü bağlar da oluşturur (Schmitt, 1999a:23).

Şekil 1: Deneyimsel Pazarlamanın Alt Boyutları

Kaynak: (Wibisono & Yahya, 2019:3).

2.2.Tekrar Satın Alma Niyeti

Tekrar satın alma niyeti, gelecekte bir markayı tekrar kullanma olasılığını ifade eder. Bu niyetin altında yatan bazı unsurlar vardır. Örneğin müşteri tekrar satın alma kararı ile kendisine sunulan ve daha önce deneyimlediği ürün ya da hizmet için daha fazla ödeme yapmaya istekli

olabilecektir. Diğer yandan bu ürünleri ağızdan ağıza iletişim yoluyla yakınları ile paylaşabilecektir (Ekaputri vd., 2016:465). Tekrar satın alma niyeti, müşteri memnuniyetinin olumlu bir sonucu olarak kabul edilmektedir (Hellier vd., 2003:1769).

Tekrar satın alma niyeti şirketler tarafından öğrenilmesi gereken bir durumdur. Bunun nedeni günümüzde tüketicilerin bir ürün satın almalarından ziyade şirketi tekrar ziyaret etmelerinin ve tekrar satın alma niyeti beslemelerinin daha büyük bir öneme sahip olmasıdır. Çünkü tekrar satın alma niyeti müşteri sadakatının de bir göstergesidir (Zhang vd., 2011:192). Bir satıcı, tüketiciyle etkin ve verimli bir şekilde iş yapması için birkaç enstrümana sahiptir. Bu nedenle, tüketicinin gelecekte şirketi tekrar ziyaret etmesi için bu enstrümanları doğru bir şekilde kullanması ve tüketicinin tekrar satın alma niyetini harekete geçirmesi önemlidir. Bunu yaparken yaratıcı olmalı, tanıtımlar yapmalı ve sağlıklı bir iletişim kurması için çeşitli yöntemler geliştirmelidir (Çavuşoğlu & Bilginer, 2018:76).

Tekrar satın alma niyeti; bir müşterinin ürün ya da hizmet için daha yüksek bir fiyat ödemeye razı olması, bu ürün ve hizmetle ilgili memnuniyetini ya da şikayetini yakınları ile paylaşması (WOM-ağızdan ağıza iletişim) ile ilişkili bir kavramdır (Şahin vd., 2012:11194). Diğer bir yaklaşıma göre tekrar satın alma niyeti, bir müşterinin olası koşulları dikkate alarak, belirlemiş olduğu ürün ya da hizmeti aynı şirketten alma konusundaki yargısıdır (Hellier vd., 2003: 1764). Tekrar satın alma niyeti, tüketicilerin tekrar satın alma davranışı sergileyip sergilememelerinin anlaşılması noktasında stratejik bir işlev görmektedir. Yan & Yu (2013:18) ise tekrar satın alma niyetini, bir kişinin bir mağazadan ya da e-tedarikçiden sürekli olarak alışveriş yapma ihtimaline ilişkin subjektif görüşü olarak tanımlamıştır.

Tekrar satın alma niyeti ile ilişkili kavramlar incelendiğinde literatürde öne çıkan üç temel kavram ile ilişkilendirildiği görülecektir. Bunlardan ilki “Müşteri memnuniyeti” dir. Memnuniyet, kişi, ürün veya hizmete ve koşullara göre değişen zihinsel bir durumdur. Müşteri memnuniyeti de soyut bir kavramdır ve pazarlama literatüründe detaylı olarak incelenmiştir (Edvardsson vd., 2000:917). Müşteri memnuniyeti esasen, önceki beklentiler ile bir ürünün gerçek performansı arasındaki algılanan farklılık düzeyidir (Oliver, 1999:34). Müşteri memnuniyetini oluşturan iki unsurdan biri bağlılık diğeri ise güvendir. Hizmet müşterilerinin örgütsel bağlılığı, kuruluşun müşteri hedeflerini değerlerine göre geliştirmeyi veya sürdürmeyi ve hizmet müşterisini etkin bir katılımcı olarak elde tutmayı amaçlamaktadır. Müşteri memnuniyetini oluşturan etmenlerden ikincisi ise güvendir. Güven, pazarlama ilişkilerinin geliştirilmesinde önemli bir faktördür. Gerek memnuniyet ve gerekse sadakat ancak güvenin oluşturulmasıyla sağlanabilir (Habib ve Aslam, 2014:169). Müşteri

memnuniyeti kritik bir faktördür. Çünkü memnun müşterilerin tekrar satın alma için şirkete dönme olasılığı çok daha yüksektir (Vijay vd., 2017:33).

Tekrar satın alma niyeti ile ilişkili ikinci kavram “Marka imajı” dır. Başarılı bir marka imajının söz konusu olması durumunda tüketiciler ilgili markadan ihtiyaçlarını karşılayabileceklerine inanacaklar, markayı rakiplerinden farklı bir yerde konumlandıracaklar ve markayı tekrar satın alma konusunda olumlu bir yaklaşıma sahip olacaklardır (Hsieh vd., 2004:252).

Tekrar satın alma niyeti ile ilişkili üçüncü ve son kavram ise “Marka sadakati” dir. Marka sadakatine ilişkin standart bir tanım bulunmamakta ise de kapsayıcı bir tanımlama Jacoby & Kyner (1973:2) tarafından yapılmıştır. Bu tanıma göre marka sadakati; tesadüfe dayanmaksızın bilinçli olarak gerçekleşen, satın alma vb. gibi davranışsal bir sonuç doğuran, belli bir süre boyunca devam eden, karar verici bir birim tarafından geliştirilen, mevcut markalar arasından bir ya da alternatif daha çok sayıda markaya karşı karar alma ve değerlendirme vb. psikolojik süreçlerin bir fonksiyonudur.

Tekrar satın alma niyeti ile ilgili olarak yapılan çalışmalardan örnekler aşağıda sunulmuştur: Bir çalışmada, müşterilerden gelen şikayetleri değerlendirmeye alma ile müşterilerin tekrar satın alma niyetleri arasında doğrusal olmayan bir ilişki bulunmuştur (Nagel, 2017:510). Bir çalışmada tekrar satın alma niyetinin geleneksel anlamda, müşterilerin perakendecilere olan sadakatlerinin bir göstergesi olduğu üzerinde durulmuştur. Memnun olan bir müşterinin bu memnuniyetini WOM kanalları vasıtasıyla yayması da tekrar satın alma niyetinin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir (Oliver 1999:38). Bir çalışmada tekrar satın alma niyeti ile ilgili geleneksel pazarlama çalışmalarının, müşterilerin perakendeciler üzerindeki olumlu algısına odaklandığı üzerinde durulmuştur. Bu algılar müşterilerin sadakatlerini ve WOM’u olumlu yönde etkiler. Online ortamlarda perakendecilerle yüz yüze iletişimin olmayışı, güvenilmez bilgilerin çokluğu, değiştirme maliyetinin düşük olması, belirsizlik, WOM’un hızlı yayılması vb. nedenlerden ötürü çevrim içi içerik çevrim dışı bir içeriğe kıyasla daha fazla zorlukla karşı karşıyadır (Chou & Hsu, 2016:23). Yapılan başka bir çalışmada ise müşteri memnuniyetinin müşteri sadakatini, müşteri sadakatinin de tekrar satın alma niyetini olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Suhaily & Soelasih, 2018:10). Hellier vd., (2003: 1762) yaptığı çalışmada tekrar satın alma niyetini oluşturan değişkenlerin; Algılanan kalite, algılanan değer, müşteri memnuniyeti, müşteri sadakati, algılanan değiştirme maliyeti ve marka tercihi olduğunu belirtmiş ve bunlar arasındaki ilişkileri inceleyerek bir model oluşturmıştır. Yaptığı çalışma sonucunda ise şu sonuçlara ulaşmıştır: Marka tercihi, müşteri memnuniyeti ile tekrar satın alma niyeti

arasına giren bir faktördür. Marka tercihini etkileyen en önemli faktör, müşteri memnuniyeti ile ilgili algılanan değerdir. Daha az etkiye sahip faktör ise tahmini değiştirme (alternatiflerin değerlendirilmesi) maliyetidir.

2.3.Deneyimsel Pazarlama & Tekrar Satın Alma Niyeti İlişkisi

Deneyimsel Pazarlama kavramı, geleneksel pazarlama konsepti baz alınarak geliştirilmiş olup tüketicilerin deneyimlerinden oluşan bir içeriğe sahiptir. Bu kavramın amacı tüketicilerin katılımlarını sağlayarak satışa sunulan ürün ve hizmeti satın almalarının ve yaşadıkları bu deneyimi başkalarıyla paylaşımlarının sağlanmasıdır. Diğer bir ifadeyle tüketicilerin de katılımıyla bütünsel bir deneyim yaratmaktır (Wibisono & Yahya, 2019:3). Deneyimsel pazarlama, tüketicilerin ürün geliştirmeden başlayarak tüm sürece dahil olmalarına imkân tanır. Çünkü günümüz dünyasında tüketiciler alışveriş yaparken marka ile özdeşlik kurarlar. Ve sürece dahil olmayı beklerler. Bu nedenle şirketler müşterilerin bu isteklerine duyarsız kalmazlar ve onları sürece dahil etmenin yollarını ararlar. Örneğin Adidas, müşterilerin ürünlerini web sitesinde kendilerinin tasarlamalarına izin verir ve Levi's, müşterilerinin satın almak istedikleri kotların özelliklerini seçmelerine imkân tanır (Alagöz & Ekici, 2014:501).

Deneyimsel pazarlama, tüketicilere satın alma kararı için gerekli ve yeterli bilgiyi somut bir şekilde sunmaktadır. Ancak unutulmaması gerekir ki tüketiciler rasyonel oldukları kadar duygusaldırlar. Bu nedenle pazarlamacıların tüketicileri fantezileri, duyuları, duyguları ve eğlenceleriyle hareket eden ve tüketim deneyimlerini bu özellikleri ile birlikte oluşturan bireyler olarak kabul etmeleri gerekir (Argan, 2007: 79). Bir başka yaklaşıma göre ise deneyimsel pazarlamanın temel amacı, müşterilerin duygularına dokunarak olumlu deneyimler sunulması ve buradan hareketle müşteri sadakatinin sağlanmasıdır (Wibisono & Yahya, 2019:3). Bunların gerçekleştirilmesi durumunda marka ve tüketicileri arasında güçlü bir ilişki kurulacaktır. Çünkü müşterilerin olumlu bir deneyim yaşamaları, firmanın markası ile müşterileri arasında duygusal bağlılığın yaratılmasını teşvik eder ve bu da müşteri sadakatini artırır (Gentile vd., 2007:404). Müşterinin ihtiyaçları gözetilerek sunulan marka deneyimi hem müşteri memnuniyetinin ve zamanla müşteri sadakatinin oluşumunu sağlayacak hem de markaya ait ürün ve hizmetlerin tekrar satın alımı noktasında destekleyici bir unsur olacaktır. Marka deneyimi, müşterinin ihtiyaçlarının yanı sıra, istek ve arzuları da dikkate alınarak sunulmalıdır. Şirketin pazarlama uygulamalarında marka deneyimine imkân tanınması çok önemlidir. Çünkü marka deneyimi, marka müşterisi ile şirket arasında olumlu bir ilişkiye aracılık etmektedir (Ekaputri vd., 2016:464).

Tekrar satın alma bir tüketicinin bir kuruma bağlılığının en temel göstergesi olarak kabul edilebilir. Müşteri sadakati, ihtiyaçları karşılanmış ve tatmin olmuş bir müşterinin bir sonraki alımında da aynı markayı tercih etmesidir. Diğer bir ifadeyle tekrar satın alma niyeti; bazı şirketlerin, alternatiflerinden daha olumlu değerlendirmesine neden olan, belirli bir zaman içerisinde oluşan değerlendirme ve karar verme psikolojik sürecinin bir ürünü olan davranışsal bir tepkidir (Jacoby & Kyner 1973;2).

Yaşanan satın alma deneyimlerinin tüketici üzerindeki etkisi online satın alımlar için de geçerlidir. Nitekim Ling vd. (2010:63) yaptıkları çalışmada önceki tüketici deneyimlerinin davranış niyetini büyük ölçüde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Bunun nedeni, önceki memnuniyet deneyimlerinin tüketicilerin gelecekte online alışverişe devam etmelerine neden olacağı gerçeğidir (Shim vd. 2001). Tersine, deneyim olumsuz algılanırsa, müşteri gelecekte online alışveriş yapmak konusunda isteksiz olacaktır. Bu nedenle online iş dünyasının da tüketicilerin tekrar alım yapması için iyi bir deneyim yaratması önemlidir.

Deneyimsel pazarlamanın en önemli özelliklerinden biri de deneyimler yoluyla ürün ve hizmetler hakkında iletişim kurmaktır. Bu süreçte ağızdan ağıza iletişim bir araç olarak değerlendirilebilir (Wood & Masterman 2008:13). Unutulmamalıdır ki müşteri memnuniyeti ve sadakati sağlamaya dönük tüm uygulamalar, müşterileri aktive edebildiği ve sunulan hizmetin müşterilerce satın almaya dönük bir eyleme dönüştüğü sürece değerlidir.

Konuya ilişkin çalışmaların bir kısmında ise deneyimsel pazarlama uygulamalarının tekrar satın alma niyeti üzerinde küçük ve dolaylı bir etkiye sahip olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Nitekim yapılan bir çalışma sonucunda marka deneyimi ve tekrar satın alma niyeti arasında doğrudan bir ilişkinin bulunduğu sonucuna ulaşılmış olmasına karşın ilişki düzeyinin oldukça düşük seviyede kaldığı görülmüştür (Ebrahim vd., 2016: 1247). İki değişken arasındaki etki düzeyi düşük de olsa marka tercihinde tüketici deneyiminin değerlendirilebileceği söylenebilir. Bu nedenle, markayı yeniden satın alma niyeti olan tüketiciler, bu deneyimi tekrarlamaya meyillidirler.

3.Araştırmanın Metodolojisi

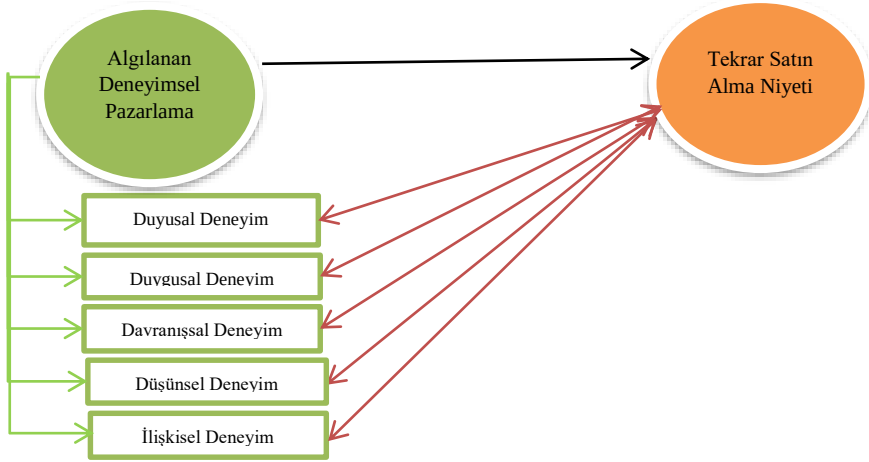
3.1. Ölçek ve Hipotezler

Lojistik sektöründe ulusal bazda faaliyet gösteren Yurtiçi Kargo'nun deneyimsel pazarlama uygulamalarına yönelik tüketici algılarının bu markanın tekrar tercih edilip edilmemesi üzerinde bir etkiye sahip olup olmadığının araştırılması çalışmanın temel sorusunu oluşturmaktadır. Çünkü deneyimsel pazarlama uygulamaları ile tüketici algısı üzerinde etki oluşturabilmek ancak doğru ve etkin uygulamalarla mümkün olabilmektedir. Bu amaçla ilgili markanın tüketicilerinin deneyimsel

pazarlama uygulamalarına yönelik algılarının tekrar satın alma niyeti üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik üç ana boyuttan oluşan bir veri toplama aracı geliştirilmiştir. Bu veri toplama aracının birinci bölümünde demografik değişkenlere ilişkin sorular yer almaktadır. İkinci bölümde Likert ölçekli 25 madde ve beş boyuttan oluşan “*algılanan deneyimsel pazarlama*” ana boyutu soruları yer almaktadır. Algılanan deneyimsel pazarlamaya ait sorular için Schmitt (1999b:61-62) ve Özdemir (2018:59) in çalışmalarından derlenerek kurgulanmış olan “Deneyimsel Pazarlama Ölçeği” kullanılmıştır. Üçüncü bölümde ise likert ölçekli altı madde ve tek boyuttan oluşan “*tekrar satın alma niyeti*” ana boyutuna ait sorular bulunmaktadır. Tekrar satın alma niyeti olarak çok sayıda ölçekten faydalanılmıştır (Srinivasan vd., 2002; Rauyruen vd., 2009; Harris & Goode, 2004; Özbek vd., 2012).

Araştırmada yüz yüze anket yöntemi kullanılarak veri toplanmıştır. İlgili anket ile 15.04.2019-01.06.2019 tarihlerinde veri toplanmıştır. Araştırmada hedef kitle; Yurtiçi Kargo markasını tercih eden ve Yurtiçi Kargo mağazalarından hizmet alan kişilerdir. Hata marjı 0,05 olarak belirlenmiş ve yapılan örneklem sayısı hesaplama formülleri sonucunda toplamda en az 384 kişiye ulaşılması amaçlanmıştır. Veri toplama aşamasında 421 ankete ulaşılmıştır.

3.1.1.Araştırma Modeli

Şekil 2: Algılanan Deneyimsel Pazarlama ve Tekrar Satın Alma Niyeti İlişkisi Araştırma Modeli

3.1.2.Araştırma Hipotezleri

Çalışmada oluşturulan model çerçevesinde geliştirilen hipotezler şunlardır:

H₁= Deneyimsel Pazarlama alt boyutlarından *Duyusal Deneyim Değişkeni, Tekrar Satın Alma Niyeti Değişkenini* yordamada istatistiksel olarak anlamlıdır.

H₂= Deneyimsel Pazarlama alt boyutlarından *Duyusal Deneyim Değişkeni, Tekrar Satın Alma Niyeti Değişkenini* yordamada istatistiksel olarak anlamlıdır.

H₃= Deneyimsel Pazarlama alt boyutlarından *Davranışsal Deneyim Değişkeni, Tekrar Satın Alma Niyeti Değişkenini* yordamada istatistiksel olarak anlamlıdır.

H₄= Deneyimsel Pazarlama alt boyutlarından *Düşünsel Deneyim Değişkeni, Tekrar Satın Alma Niyeti Değişkenini* yordamada istatistiksel olarak anlamlıdır.

H₅= Deneyimsel Pazarlama alt boyutlarından *İlişkisel Deneyim Değişkeni, Tekrar Satın Alma Niyeti Değişkenini* yordamada istatistiksel olarak anlamlıdır.

H₆= Algılanan Deneyimsel Pazarlama Değişkeni, Tekrar Satın Alma Niyeti Değişkenini yordamada istatistiksel olarak anlamlıdır.

H₇= *Algılanan Duyusal Deneyim ile Tekrar Satın Alma Niyeti* arasında pozitif yönde bir ilişki vardır.

H₈= *Algılanan Duyusal Deneyim ile Tekrar Satın Alma Niyeti* arasında pozitif yönde bir ilişki vardır.

H₉= *Algılanan Davranışsal Deneyim ile Tekrar Satın Alma Niyeti* arasında pozitif yönde bir ilişki vardır.

H₁₀= *Algılanan Düşünsel Deneyim ile Tekrar Satın Alma Niyeti* arasında pozitif yönde bir ilişki vardır.

H₁₁= *Algılanan İlişkisel Deneyim ile Tekrar Satın Alma Niyeti* arasında pozitif yönde bir ilişki vardır.

H₁₂= Algılanan Deneyimsel Pazarlama Değişkeni ile Tekrar Satın Alma Niyeti Değişkeni arasında pozitif yönde bir ilişki vardır.

1.2.Analiz ve Bulgular

Verilerin analizinde SPSS bilgisayar programından yararlanılmıştır. Analizlerden önce araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliklerini test etmek için iç tutarlılık göstergesi olan Cronbach's Alpha değeri hesaplanmıştır. Daha sonra verilerin analizinde frekans, korelasyon ve çoklu regresyon analizinden faydalanılmıştır.

1.2.1Genel İstatistikler (Frekans Analizi)

Araştırmaya katılan 421 kişiye ait demografik özellikler aşağıda sunulmuştur:

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Frekans Dağılımı

Demografik Değişkenler	Değer	Frekans	Yüzde	Demografik Değişkenler	Değer	Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Erkek	227	53,9	Medeni Durum	Bekâr	210	49,9
	Kadın	194	46,1		Evli	211	50,1
	Toplam	421	100		Toplam	421	100
Yaş	18 Yaş Altı	19	4,5	Eğitim Durumu	İlköğretim	62	14,7
	18-24	156	37,1		Lise	122	29,0
	25-35	132	31,4		Ön Lisans	53	12,6
	36-59	114	27,1		Lisans	171	40,6
					Lisans Üstü	13	3,1
	Toplam	421	100		Toplam	421	100
Meslek	Uzman	59	14,0	Aylık Gelir Durumu	2000 TL Altı	165	39,2
	Esnaf	93	22,1		2001-3500 TL	127	30,2
	İşçi	77	18,3		3501-5000 TL	88	20,9
	Memur	43	10,2		5001-7500 TL	26	6,2
	Öğrenci	95	22,6		7501 TL Üzeri	15	3,6
	Ev Hanımı	52	12,4				
	Emekli	2	0,5				
	Toplam	421	100		Toplam	421	100

Tablo 1’de de görüleceği üzere araştırmaya katılanların cinsiyet ve medeni durum dağılımına bakıldığında eşit bir dağılımın olduğu görülecektir. Yaş değişkenine göre büyük çoğunluğu 18-50 yaş grubundaki katılımcılar oluşturmaktadır ki bu grup aktif çalışan bireylerden oluşmaktadır. Eğitim düzeyi açısından en büyük yüzdeyi oluşturan iki grup üniversite mezunları (%40,6) ve lise mezunlarıdır (%29). Meslek gruplarına göre ise toplumsal dağılıma uygun bir katılımın (en çok öğrenci, esnaf, işçi ve uzman meslek grupları) olduğu söylenebilir.

3.2.2. Boyut ve Maddelere İlişkin Betimleyici İstatistikler

Araştırmada kullanılan ölçeklerle ilgili boyutlar ve maddelere ilişkin önem dereceleri Tablo 2, 3, 4, 5, 6 ve 7’de özetlenmiştir.

Tablo 2. Algılanan Duyusal Deneyim Boyutu ile İlgili Maddelere İlişkin Betimleyici İstatistikler

Duyusal Deneyim	Ortalama	Std. Sapma
Yurtiçi Kargo görsel olarak üzerimde güçlü bir etki bırakıyor.	3.03	1.25
Yurtiçi Kargo işitsel olarak üzerimde güçlü bir etki bırakıyor.	2.95	1.23
Yurtiçi Kargo'yu duyusal açıdan (göze, kulağa vb. hitap etmesi açısından) ilginç buluyorum.	2.96	1.28
Yurtiçi Kargo duyusal açıdan benim için çok şey ifade ediyor.	2.89	1.36
Yurtiçi Kargo'nun rakiplerine göre ayırt edici duyusal özellikleri vardır.	3.00	1.35
Notlar: (i) 421; (ii) 1: Kesinlikle Katılmıyorum-5: Kesinlikle Katılıyorum; (iii) Friedman çift yönlü anova testi Ki-Kare: 300,532, sd: 20, p:0,000		

Tablo 2’de cevaplayıcıların duyusal deneyim boyutundaki “Yurtiçi Kargo görsel olarak üzerimde güçlü bir etki bırakıyor.” (3.03) ve “Yurtiçi Kargo’nun rakiplerine göre ayırt edici duyusal özellikleri vardır.” (3.00) ifadelerine kısmen de olsa katıldıkları görülmüştür. Yurtiçi Kargo’nun işitsel olarak müşteriler üzerinde güçlü bir etki bırakması (2.95), müşterilerin gözlerine ve kulaklarına hitap etme düzeyi (2.96) ve müşterilerin şirkete duyusal açıdan kendilerini yakın hissetme düzeyi (2.89) için bulunan ortalamalar ise biraz daha düşük düzeylerde. Boyutun tamamı üzerinden bir yorumda bulunulacak olursa şirketin deneyimsel pazarlama uygulamalarının duyusal deneyim boyutu noktasında kısmi bir katılımın olduğu ortadadır. Bu nedenle şirketin bu boyutla ilgili biraz daha fazla çaba sarf etmesi ve müşterilerinin beş duyusu üzerine doğrudan etki edebilen ve müşteri üzerinde heyecan uyandırabilecek aktivitelere imza atması gerektiği söylenebilir.

Tablo 3. Algılanan Duygusal Deneyim Boyutu ile İlgili Maddelere İlişkin Betimleyici İstatistikler

Duygusal Deneyim	Ortalama	Std. Sapma
Yurtiçi Kargo duygu ve düşüncelerimi tetikliyor.	2.87	1.40
Yurtiçi Kargo’yla ilgili güçlü duygulara sahibim.	2.82	1.39
Yurtiçi Kargo duygusal bir markadır.	2.86	1.41
Notlar: (i) 421; (ii) 1: Kesinlikle Katılmıyorum-5: Kesinlikle Katılıyorum; (iii) Friedman çift yönlü anova testi Ki-Kare: 204,884, sd: 12, p:0,000		

Tablo 3’te cevaplayıcıların algılanan duygusal deneyim boyutunda yer alan ifadelerden en fazla “Yurtiçi Kargo duygu ve düşüncelerimi tetikliyor.” yargısına katıldıkları görülmüştür (2.87). Bu da müşterilerin markaya duydukları yakınlığın kısmi katılım düzeyine yakın olduğu anlamına gelmektedir. İlgili boyuta ait diğer sorular içerisinde yer alan ve katılımcıların; Yurtiçi Kargo’nun duygusal bir marka olduğuna yönelik algılarına (2.86) ve markaya karşı hislerine (2.82) ait ortalamalar da yakın

seviyelerdedir. Diğer bir ifadeyle şirketin duygusal deneyim noktasında müşterilerine ulaşması için daha fazla çaba sarf etmelidir. Bu kapsamda şirketin duygusal deneyim yaşatmak suretiyle başarı sağlayabilmesi için gerekli olan motivasyonu sağlayacak ve müşterilerinin duygularını tetikleyebilecek uyaranlar edinmesinin önemli olduğu söylenebilir.

Tablo 4. Algılanan Davranışsal Deneyim Boyutu ile İlgili Maddelelere İlişkin Betimleyici İstatistikler

Davranışsal Deneyim	Ortalama	Std. Sapma
Yurtiçi Kargo, verdiği hizmet kalitesi ile beni davranışsal olarak harekete geçiriyor. (Satın alma vb.)	2.99	1.36
Yurtiçi Kargo'nun sunduğu yüksek hizmet kalitesi tüketicilerin bu hizmeti satın alma davranışlarıyla sonuçlanır.	3.10	1.33
Yurtiçi Kargo, sunduğu hizmetin satın alınması için tüketicileri yönlendiren eylem odaklı bir markadır.	3.05	1.35
Notlar: (i) 421; (ii) 1: Kesinlikle Katılmıyorum-5: Kesinlikle Katılıyorum; (iii) Friedman çift yönlü anova testi Ki-Kare: 152,945, sd: 12, p:0,000		

Tablo 4'te cevaplayıcıların algılanan davranışsal deneyim boyutundaki ifadeler içerisinde “Yurtiçi Kargo'nun sunduğu yüksek hizmet kalitesi tüketicilerin bu hizmeti satın alma davranışlarıyla sonuçlanır.” (3.10) ve “Yurtiçi Kargo, sunduğu hizmetin satın alınması için tüketicileri yönlendiren eylem odaklı bir markadır.” yargılarına kısmen katıldıkları görülmüştür (3.05). İlgili boyutun diğer sorusu olan “Yurtiçi Kargo, verdiği hizmet kalitesi ile beni davranışsal olarak harekete geçiriyor. (Satın alma vb.)” (2.99) ifadesine katılım düzeyi hakkında da çok küçük bir fark bulunsa da benzer yorumlarda bulunmak mümkündür. Diğer bir ifadeyle şirketin deneyimsel pazarlama uygulamaları, tüketicileri harekete geçirerek satın alma vb. eylemleri gerçekleştirebilecek bir etki uyandırmayı kısmi de olsa başarmıştır.

Tablo 5. Algılanan Düşünsel Deneyim Boyutu ile İlgili Maddelelere İlişkin Betimleyici İstatistikler

Düşünsel Deneyim	Ortalama	Std. Sapma
Yurtiçi Kargo ile her karşılaştığımda onu takdir ediyorum.	2.98	1.38
Yurtiçi Kargo ile ilgili düşüncelerim olumlu yöndedir.	3.24	1.26
Yurtiçi Kargo'nun merakımı veya problemimi çözme konusunda gayretli olduğunu düşünürüm.	3.19	1,30
Yurtiçi Kargo'nun merak uyandıran, ilgi çeken özellikleri vardır.	3.07	1.30
Yurtiçi Kargo'yu yaratıcı ve yenilikçi bir marka olarak görüyorum.	3,20	1.29
Notlar: (i) 421; (ii) 1: Kesinlikle Katılmıyorum-5: Kesinlikle Katılıyorum; (iii) Friedman çift yönlü Anova testi Ki-Kare: 224,214, sd: 20, p:0,000		

Tablo 5'te de görüleceği üzere katılımcılar deneyimsel pazarlama uygulamalarının düşünsel deneyim boyutu ile ilgili olarak kendilerine

yöneltilen ifadelerin tamamına yakınına kısmi de olsa katıldıklarını ifade etmişlerdir. (Bunun tek istisnası “Yurtiçi Kargo ile her karşılaştığımda onu takdir ediyorum.” (2.98) sorusudur ki bu soruya ait ortalama da kısmi katılım düzeyinin başlangıcı olarak kabul edilen 3 düzeyine çok yakındır.) Bu ifadelerden Yurtiçi Kargo’nun kısmi de olsa yenilikçi bir marka olarak görüldüğünü, katılımcıların problemlerini çözme noktasında duyarlı bir marka olarak algılandığını ve şirketin ilgi çekici özelliklere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu da katılımcıların şirket faaliyetlerinden düşünsel olarak kısmen memnun olduklarını göstermektedir. Bununla birlikte yorumlar müşterilerin ilgili ifadelere genel olarak katıldıklarını göstermesine karşın çok yüksek düzeyli bir katılımdan bahsedilemeyeceği açıktır.

Tablo 6. İlişkisel Deneyim Boyutu ile İlgili Maddelere İlişkin Betimleyici İstatistikler

İlişkisel Deneyim	Ortalama	Std. Sapma
Yurtiçi Kargo’nun gerçekleştirdiği sosyal sorumluluk projelerini beğeniyorum. (Lösev, İlkyar, Türkiye Omurilik Felçlileri Derneği)	3.71	1.26
Yurtiçi Kargo için kurulmuş bir kulübe üye olmak isterdim.	2.84	1.39
Yurtiçi Kargo bana bir ailenin, grubun üyesiymişim hissini veriyor.	2.78	1.43
Yurtiçi Kargo, beni kendi web sitesine girmeye teşvik etmektedir.	2.82	1.43
Yurtiçi Kargo, verdiği hizmetler ile ilgili araştırma isteği uyandırmaktadır.	2.88	1.41
Yurtiçi Kargo’yu çevremdeki insanlara tavsiye ederim.	3.08	1.40
Yurtiçi Kargo’yla ilgili güncel bilgileri elde etmek için geleneksel iletişim kanallarından (tv, radyo, gazete vb.) takip ederim	2.79	1.44
Yurtiçi Kargo’yu düzenli olarak sosyal medyada takip ederim.	2.69	1.45
Yurtiçi Kargo’nun diğer kullanıcıları ile iletişime geçmek için sosyal medyadan markayı takip ederim.	2.77	1.49
Notlar: (i) 421; (ii) 1: Kesinlikle Katılmıyorum-5: Kesinlikle Katılıyorum; (iii) Friedman çift yönlü Anova testi Ki-Kare: 173,724, sd: 36, p:0,000		

Tablo 6’da cevaplayıcıların ilişkisel deneyim ölçeği maddelerinden “Yurtiçi Kargo’nun gerçekleştirdiği sosyal sorumluluk projelerini beğeniyorum.” (3.71) ve “Yurtiçi Kargo’yu çevremdeki insanlara tavsiye ederim.” (3.08) ifadelerine kısmen katıldıkları görülmüştür. Bu durum şirketin etkin sosyal sorumluluk projelerine imza attığını ve bu çalışmalara ilişkin sağlıklı bir iletişim kanalı oluşturarak çalışmalarından müşterilerini haberdar edebildiğini göstermektedir. Tabi bu ifadeye katılım düzeyi kısımdır. Daha düşük düzeyde de olsa katılımcıların; eWOM (Ağızdan ağıza iletişim) iletişimine sıcak bakmaları da önemlidir. Çünkü bu yargı onların aldıkları hizmeti yakınlarıyla paylaşacağı anlamına gelmektedir.

İlgili boyutun diğer sorularına katılım düzeyleri ise daha düşüktür ve daha fazla çaba gösterilmesini gerektirmektedir.

Tablo 7. Tekrar Satın Alma Niyeti ile İlgili Maddelere İlişkin Betimleyici İstatistikler

Tekrar Satın Alma Niyeti	Ortalama	Std. Sapma
Yurtiçi Kargo, kargo ihtiyaçlarımda ilk tercihim konumundadır.	3,30	1,31
Bir dahaki kargo gönderilerimde yine Yurtiçi Kargo'yu tercih edeceğim.	3,28	1,27
Yurtiçi Kargo, kargo hizmet ihtiyaçlarımda diğer markalara göre daha fazla tercih ettiğim markadır.	3,28	1,31
Yurtiçi Kargo markasını tercih etmeye devam edeceğim.	3,32	1,26
Yurtiçi Kargo markasını değiştirmeyi düşünmüyorum.	3,37	1,26
Kargo ile ilgili hizmet satın alımlarımda tüm ihtiyaçlarımı gidermek için Yurtiçi Kargo'yu tercih etme niyetindeyim	3,33	1,29
Notlar: (i) 421; (ii) 1: Kesinlikle Katılmıyorum-5: Kesinlikle Katılıyorum; (iii) Friedman çift yönlü Anova testi Ki-Kare: 4,443, sd: 5, p:0,488		

Tablo 7’de de görüleceği Friedman testi sonucuna göre tekrar satın alma niyetine ait değişkenler arasında anlamlı ilişkilere rastlanamamıştır. Dolayısıyla bir yorumda bulunmak doğru olmayacaktır. (Tekrar satın alma niyetine ait değişkenlere ait ortalamalar ve standart sapmalar tabloda paylaşılmıştır.)

3.2.3.Korelasyon ve Regresyon Analizi

Analiz yapmadan önce anket formunda yer alan ölçeklerin güvenilirliğinin (içsel tutarlılığının) değerlendirilmesinde Cronbach’s Alpha katsayısından yararlanılmış ve bu katsayılar Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8. Araştırmada Kullanılan Ölçeklerin Güvenirlik Katsayıları

Ölçek Boyutları	Soru Sayısı	(Cronbach’s) Alpha	Ortalama	Standart Sapma
Algılanan Deneyimsel Pazarlama	25	0.96	2.98	1.15
Tekrar Satın Alma Niyeti	6	0.97	3.31	1.20
Algılanan Duyusal Deneyim	5	0.95	2.97	1.19
Algılanan Duygusal Deneyim	3	0.95	2.85	1.34
Algılanan Davranışsal Deneyim	3	0.96	3.05	1.29
Algılanan Düşünsel Deneyim	5	0.95	3.14	1.20
Algılanan İlişkisel Deneyim	9	0.96	2.93	1.24

Güvenirlik katsayısına ilişkin ölçüt değerleri aşağıdaki gibidir (Akgül ve Çevik,2003:435):

- $0,00 \leq \alpha \leq 0,40$: Ölçek güvenilir değildir.
- $0,40 \leq \alpha \leq 0,60$: Ölçek düşük güvenilirliktedir.

- $0,60 \leq \alpha \leq 0,80$: Ölçek oldukça güvenilirdir.
- $0,80 \leq \alpha \leq 1,00$: Ölçek yüksek derecede güvenilirdir.

Yukarıda verilen ölçüt değerlere bakıldığında çalışmada kullanılan algılanan deneyimsel pazarlama ölçeğinin ($\alpha = 0,96$) ve tekrar satın alma niyeti ölçeğinin ($\alpha = 0,97$) güvenilirlik katsayısının “yüksek derecede güvenilir” sınırları içerisinde olduğu görülmektedir. Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliğine bakıldıktan sonra bu kısımda anket formunda kullanılan ölçeklerin alt faktörlerinin birbirleriyle olan ilişkilerini görmek amacıyla Pearson Korelasyon analizinden yararlanılmış ve sonuçlar Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9. Araştırma Modelinde Kullanılan Ölçeklerin Alt Boyutlarının Korelasyon Analizi Sonuçları

		Deneyimsel Pazarlama	Tekrar Satın Alma Niyeti	Algılanan Duyusal Deneyim	Algılanan Duyusal Deneyim	Algılanan Davranışsal Deneyim	Algılanan Düşünsel Deneyim	Algılanan İlişkisel Deneyim
Deneyimsel Pazarlama	r	1						
	p							
Tekrar Satın Alma Niyeti	r	,815**	1					
	p	,000						
Algılanan Duyusal Deneyim	r	,896**	,702**	1				
	p	,000	,000					
Algılanan Duyusal Deneyim	r	,914**	,717**	,846**	1			
	p	,000	,000	,000				
Algılanan Davranışsal Deneyim	r	,910**	,764**	,792**	,809**	1		
	p	,000	,000	,000	,000			
Algılanan Düşünsel Deneyim	r	,931**	,818**	,798**	,814**	,859**	1	
	p	,000	,000	,000	,000	,000		
Algılanan İlişkisel Deneyim	r	,948**	,756**	,761**	,821**	,815**	,840**	1
	p	,000	,000	,000	,000	,000	,000	
**. Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır.								

Tablo 9’da görüldüğü üzere;

- **Algılanan Deneyimsel Pazarlama ile Tekrar Satın Alma Niyeti arasında pozitif yönde bir ilişki tespit edilmiştir. ($r = ,815$, $p < 0,01$). Bu bulgulara göre H_{12} hipotezi kabul edilmiştir.**
İlişki alt boyutlar açısından incelendiğinde;
- **Algılanan Duyusal Deneyim ile Tekrar Satın Alma Niyeti ($r = ,702$,**

$p<0,01$) arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu bulgulara göre H_7 hipotezi kabul edilmiştir.

- *Algılanan Duygusal Deneyim ile Tekrar Satın Alma Niyeti* ($r= ,717$, $p<0,01$) arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu bulgulara göre H_8 hipotezi kabul edilmiştir.
- *Algılanan Davranışsal Deneyim ile Tekrar Satın Alma Niyeti* ($r= ,764$, $p<0,01$) arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu bulgulara göre H_9 hipotezi kabul edilmiştir.
- *Algılanan Düşünsel Deneyim ile Tekrar Satın Alma Niyeti* ($r= ,818$, $p<0,01$) arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu bulgulara göre H_{10} hipotezi kabul edilmiştir.
- *Algılanan İlişkisel Deneyim ile Tekrar Satın Alma Niyeti* ($r= ,756$, $p<0,01$) arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu bulgulara göre H_{11} hipotezi kabul edilmiştir.

Genel olarak tanımlamak gerekirse deneyimsel alt boyutları ile tekrar satın alma niyeti arasında kuvvetli, pozitif ve anlamlı bir ilişki söz konusudur. Korelasyon analizinden sonra algılanan deneyimsel pazarlama boyutlarının tekrar satın alma niyeti değişkenini ne derece yordadığını belirlemek amacıyla çoklu regresyon analizi uygulanmış ve analiz sonuçları Tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 10. Yurtiçi Kargo’nun Deneyimsel Pazarlama Uygulamalarına İlişkin Tüketici Algısının Tekrar Satın Alma Niyetine Etkisi

Bağımlı Değişken	R^2 / Düzeltilmiş R^2	Bağımsız Değişkenler	B	Std. Hata	t	p	F	p
Tekrar Satın Alma Niyeti	,663 / ,663	Sabit Değişken	0,762	0,095	8,007	0,000	825,886	0,000
		Deneyimsel Pazarlama	0,856	0,030	28,738	0,000		

Tablo 10 incelendiğinde genel olarak Yurtiçi Kargo’nun deneyimsel pazarlama uygulamalarının müşterilerin tekrar satın alma niyetini yordamada istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Buna göre H_6 hipotezi kabul edilmiştir. Modelin anlamlı olduğu görülmüştür ($F=825,886$; $p=0,000$; $R^2= 0,663$). Bu sonuçlara göre tekrar satın alma niyeti kavramının yaklaşık olarak %66,3’ü deneyimsel pazarlama uygulamalarına yönelik tüketici algısı değişkeni ile açıklanabilmektedir.

Tablo 11. Yurtiçi Kargo’nun Deneyimsel Pazarlama Uygulamaları Alt Boyutlarına İlişkin Tüketici Algısının Tekrar Satın Alma Niyetine Etkisi

Bağımlı Değişken	R2/ Düzeltilmiş R2	Bağımsız Değişkenler	B	Std. Hata	t	p	F	p
Tekrar Satın Alma Niyeti	,693 / ,689	Sabit Değişken	0.659	0.096	6.847	0.000	187,270	0,00
		Duyusal Deneyim	0.046	0.056	0.816	0.415		
		Duyusal Deneyim	0.005	0.055	0.100	0.921		
		Davranışsal Deneyim	0.142	0.055	2.562	0.011		
		Düşünsel Deneyim	0.506	0.063	8.002	0.000		
		İlişkisel Deneyim	0.165	0.055	2.975	0.003		

Tablo 11 incelendiğinde modelin genel olarak anlamlı olduğu görülmüştür ($F=187,270$; $p=0,00$; Düzeltilmiş $R^2=0,689$). Modeldeki bağımsız değişkenlerden duyusal deneyim ($p=0.415$) ve duygusal deneyim (0.921) değişkenlerinin tekrar satın alma niyeti üzerinde pozitif anlamlı bir ilişkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir (“p” değerinin 0.05’ten büyük olması nedeniyle). Bu bulgulara göre H_1 ve H_2 hipotezi red edilmiştir. Fakat diğer deneyimsel pazarlama alt boyutlarının (Davranışsal deneyim, Düşünsel deneyim ve İlişkisel deneyim) algılanan tekrar satın alma niyeti üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle de H_3 , H_4 , H_5 hipotezleri kabul edilmiştir. Araştırma modeli bağlamında hipotezlerin değerlendirilmesi Tablo 12’de özetlenmiştir ve sonuçlar literatürdeki bulgularla örtüşmektedir.

Tablo 12. Araştırma Modeli Bağlamında Hipotez Sonuçları

Hipotezler	Sonuç	Analiz
H₁ = Yurtiçi Kargo markasını tercih eden müşterilerde algılanan deneyimsel pazarlamanın alt boyutlarından <i>Duyusal Deneyim Değişkeni, Tekrar Satın Alma Niyeti Değişkenini</i> yordamada istatistiksel olarak anlamlıdır.	H₁ Red	Regresyon
H₂ = Yurtiçi Kargo markasını tercih eden müşterilerde algılanan deneyimsel pazarlamanın alt boyutlarından <i>Duyusal Deneyim Değişkeni, Tekrar Satın Alma Niyeti Değişkenini</i> yordamada istatistiksel olarak anlamlıdır.	H₂ Red	Regresyon
H₃ = Yurtiçi Kargo markasını tercih eden müşterilerde algılanan deneyimsel pazarlamanın alt boyutlarından <i>Davranışsal Deneyim Değişkeni, Tekrar Satın Alma Niyeti Değişkenini</i> yordamada istatistiksel olarak anlamlıdır.	H ₃ Kabul	Regresyon
H₄ = Yurtiçi Kargo markasını tercih eden müşterilerde algılanan deneyimsel pazarlamanın alt boyutlarından <i>Düşünsel Deneyim Değişkeni, Tekrar Satın Alma Niyeti Değişkenini</i> yordamada istatistiksel olarak anlamlıdır.	H ₄ Kabul	Regresyon
H₅ = Yurtiçi Kargo markasını tercih eden müşterilerde algılanan deneyimsel pazarlamanın alt boyutlarından <i>İlişkisel Deneyim Değişkeni, Tekrar Satın Alma Niyeti Değişkenini</i> yordamada istatistiksel olarak anlamlıdır.	H ₅ Kabul	Regresyon

H₆= Algılanan Deneyimsel Pazarlama Değişkeni Tekrar Satın Alma Niyeti Değişkenini yordamada istatistiksel olarak anlamlıdır.	H₆ Kabul	Regresyon
H₇= Algılanan Duyusal Deneyim ile Tekrar Satın Alma Niyeti arasında pozitif yönde bir ilişki vardır.	H₇ Kabul	Korelasyon
H₈= Algılanan Duyusal Deneyim ile Tekrar Satın Alma Niyeti arasında pozitif yönde bir ilişki vardır.	H₈ Kabul	Korelasyon
H₉= Algılanan Davranışsal Deneyim ile Tekrar Satın Alma Niyeti arasında pozitif yönde bir ilişki vardır.	H₉ Kabul	Korelasyon
H₁₀= Algılanan Düşünsel Deneyim ile Tekrar Satın Alma Niyeti arasında pozitif yönde bir ilişki vardır.	H₁₀ Kabul	Korelasyon
H₁₁= Algılanan İlişkisel Deneyim ile Tekrar Satın Alma Niyeti arasında pozitif yönde bir ilişki vardır.	H₁₁ Kabul	Korelasyon
H₁₂= Algılanan Deneyimsel Pazarlama Değişkeni ile Tekrar Satın Alma Niyeti Değişkeni arasında pozitif yönde bir ilişki vardır.	H₁₂ Kabul	Korelasyon

1. Sonuçlar ve Tartışma

Geleneksel pazarlama, endüstriyel çağ için değerli bir dizi strateji, uygulama aracı ve metodoloji sağlamıştır. Ancak içinde bulunduğumuz dönemin gerçekleri oldukça farklılaşmıştır. Bu farklılaşma pazarlamanın gereklilikleri için de söz konusudur. Bir yandan teknolojinin ve özellikle de internetin hayatımızdaki yoğun etkisi bu alana ait yeni pazarlama metotlarını gündeme getirmiş ve viral pazarlama, eWOM, sosyal medya pazarlaması vb. pek çok yeni pazarlama türü hayatımıza girmiştir. Diğer yandan müşteri odaklı bakış açısının her geçen gün daha da derinleşmesi bu alandaki pazarlama faaliyetlerine hız kazandırmıştır. Diğer bir ifadeyle yeni bir döneme girildiğine göre, dikkatleri geleneksel pazarlamanın savunduğu özellikler ve faydalar yaklaşımından müşteri deneyimlerine kaydırmak gerekir.

Yapılan çalışmada bir kargo şirketinden hizmet satın alan tüketicilerin deneyimsel pazarlama uygulamalarına yönelik algıları deneyimsel pazarlamanın boyutları bağlamında değerlendirilmiştir. Tüm boyutlara ait değişkenlere katılım düzeyleri birbirine oldukça yakın düzeylerde ve 2.69 – 3.71 aralığındadır. Diğer bir ifadeyle katılımcılar yüksek yüzdelerde olmasa da kendilerine yöneltilen sorulara kısmi olarak katıldıklarını beyan etmişlerdir. En yüksek katılım şirket tarafından gerçekleştiren kurumsal sosyal sorumluluk projelerine yönelik beğeni algısıdır. Nitekim ilişkisel deneyim boyutunun önemli değişkenlerinden biri olan “Yurtiçi Kargo’nun gerçekleştirdiği sosyal sorumluluk projelerini beğeniyorum. (Lösev, İlkyar, Türkiye Omurilik Felçlileri Derneği)” ifadesine katılım ortalaması 3.71’dir. Ortalama değer çok yüksek olmasa da bulunan sonuç şirket açısından bir başarı olarak değerlendirilebilir. Çünkü şirketlerce gerçekleştirilen sosyal sorumluluk projelerinin tüketiciler nezdindeki önemi her geçen gün artmaktadır. Ve şirketler bu faaliyetler için her geçen gün daha fazla kaynak ayırmaktadır. Katılım düzeyinin en düşük olduğu ortalama değer ise şirketin sosyal medya iletişimi performansına aittir.

Nitekim katılımcıların “Yurtiçi Kargo’yu düzenli olarak sosyal medyada takip ederim.” ifadesine katılım düzeylerine ait ortalama değer 2.69 gibi oldukça düşük bir düzeydedir. Bu da şirketin sosyal medya kullanımı noktasında biraz daha fazla gayret göstermesini gerekli kılmaktadır.

Çalışmada toplam 12 hipotez yer almaktadır. Bunlardan birinci ve ikinci hipotez dışındaki tüm hipotezler kabul edilmiştir. Kabul edilmeyen iki hipotez ise şunlardır:

H_1 = Deneyimsel Pazarlama alt boyutlarından *Duyusal Deneyim Değişkeni*, *Tekrar Satın Alma Niyeti Değişkenini* yordamada istatistiksel olarak anlamlıdır (0,415).

H_2 = Deneyimsel Pazarlama alt boyutlarından *Duyusal Deneyim Değişkeni*, *Tekrar Satın Alma Niyeti Değişkenini* yordamada istatistiksel olarak anlamlıdır (0,921).

Literatür incelendiğinde algılanan duysal deneyimin tekrar satın alma niyeti üzerinde olumlu bir etkisinin bulunduğu görülmektedir. Nitekim Razi & Lajevardi (2016:67) yaptıkları çalışmanın deneyimsel pazarlama anlayışının vazgeçilmez bir faktör olduğunu kanıtladığını ve duysal pazarlamanın, tüketici memnuniyeti ve tekrar satın alma niyeti arasında anlamlı bir korelasyon olduğunu gösterdiğini belirtmişlerdir. Buna karşın mevcut çalışmada algılanan duysal deneyimin tekrar satın alma niyeti üzerinde olumlu bir etkisine rastlanmamıştır.

Literatürün incelenmesi durumunda algılanan duygusal deneyimin de tekrar satın alma niyeti üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu görülecektir. Nitekim Çavuşoğlu & Bilginer (2018:72) tarafından gerçekleştirilen çalışma sonucuna göre duysal, duygusal, davranışsal ve ilişkisel alt boyutlar ile tekrar ziyaret etme arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu ve bu dört boyutun tekrar ziyaret etme üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Buna karşın mevcut çalışmada algılanan duygusal deneyimin tekrar satın alma niyeti üzerinde olumlu bir etkisine rastlanmamıştır.

Müşteri memnuniyeti ve sadakati sağlamaya dönük tüm deneyimsel pazarlama uygulamaları, müşterileri aktive edebildiği ve sunulan hizmetin müşterilerce satın almaya dönük bir eyleme dönüştüğü sürece değerlidir. Kargo sektöründe sunulan yüksek hizmet kalitesinin müşterileri harekete geçirebilmesi de bu kapsamda değerlendirilmelidir. Bunun sağlanabilmesi markanın eylem odaklı bir marka olduğunun da bir göstergesi olacaktır. Nitekim Wibisono & Yahya (2019:1) yaptıkları çalışmanın sonucunda, deneyimsel pazarlamanın her boyutunun hem memnuniyet hem de tekrar ziyaret etme niyeti üzerinde etkisinin bulunduğunu tespit etmişlerdir. Özellikle davranışsal boyutun bu değişkenler üzerinde baskın bir rolü olduğu, bunu düşünsel boyut ve ilişkisel boyutun izlediği, duysal ve

duygusal boyutların memnuniyet ve tekrar satın alma niyeti üzerindeki rolünün ise çok daha sınırlı olduğu çalışmanın diğer sonuçları arasındadır.

Kargo şirketlerinin yenilikçi olmaları, merak uyandıran ilgi çekici özelliklere sahip olmaları ve müşterilerin meraklarını giderme ve sorunlarını çözme noktasında gayretli olmaları müşterilerin zihinsel dünyasında kabul görmelerini sağlayacaktır. Bunun sağlanabilmesi için öncelikle müşteri memnuniyetinin sağlanması gerekir.

Son olarak kamuoyunda ilgi uyandıran sosyal sorumluluk projelerine imza atan, fan grupları oluşturabilen, geleneksel medya kanallarında ve sosyal medyada deneyimsel pazarlama uygulamalarını sağlıklı bir şekilde gerçekleştirebilen güçlü müşteri ilişkilerine sahip kargo firmalarının deneyimsel pazarlamanın ilişkisel deneyim boyutu kapsamında başarılı firmalar olarak algılandıkları bilinmektedir. Bu firmalar müşterileri ile oluşturdukları bu gönüllü ağı eWOM'u kullanarak daha da genişletebilir ve marka aidiyeti yüksek gönüllü pazarlamacılar ordusu oluşturabilirler. Deneyimsel pazarlama ile tekrar satın alma niyeti üzerine yapılan diğer bazı önemli çalışmalar ile bulunan sonuçlar aşağıda örneklendirilmiştir:

Yapılan bir çalışmada tüketicilerin web üzerinden gerçekleştirdikleri önceki alışveriş deneyimlerinin tekrar satın alma niyetleri üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu, bu kişilerin güven duygularını güçlendirdiği sonucuna ulaşılmıştır (Nasution & Nugroho, 2018:171). Restorant müşterileri üzerinde yapılan bir çalışmada deneyimsel değerin satın alma davranışları üzerinde olumlu bir etkisinin bulunduğu görülmüştür (Nigam, 2012:77). Ekaputri vd. (2016:464) yaptıkları çalışmada marka deneyiminin müşteri memnuniyeti ve tekrar satın alma niyeti üzerinde önemli etkisinin bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır. Aron (2006:1) tarafından gerçekleştirilen bir çalışma; olumsuz bir deneyimin ardından ürünle ilgili olumlu bir mesajın, olumsuz bir deneyimin ardından ürünle ilgili tarafsız bir mesaja kıyasla daha düşük bir memnuniyet seviyesine ve tekrar satın alma niyetine sebebiyet verdiğini göstermiştir. Yang, (2009:245) bir fastfood şirketi üzerinde yaptığı çalışmanın sonucunda deneyimsel pazarlama anlayışının vazgeçilmez bir faktör olduğunu belirtmiştir. Tüm boyutları ile deneyimsel pazarlama anlayışı ile hem tüketici memnuniyeti hem de tekrar satın alma niyeti arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu çalışmanın diğer sonuçları arasındadır. Pasharibu vd. (2018:548) yaptıkları çalışmanın sonucunda; müşterilere yaşatılan duygusal deneyim, duygusal deneyim, davranışsal deneyim ve ilişkisel deneyim faaliyetlerinin tekrar satın alma niyetini olumlu yönde etkilemesine karşın düşünsel deneyim faaliyetlerinin tekrar satın alma niyetini olumlu yönde etkilemediği sonucuna ulaşmışlardır.

Hem yukarıda sunulan çalışmalar hem de mevcut çalışmanın sonuçları göstermiştir ki deneyimsel pazarlama ana boyutu ile tekrar satın alma

niyeti arasında anlamlı ve güçlü ilişkiler bulunmaktadır. Deneyimsel pazarlamanın alt boyutları açısından ise farklı sonuçlara rastlanmıştır. Mevcut çalışmamızda da davranışsal, düşünsel ve ilişkisel deneyim boyutlarının tekrar satın alma niyeti üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkisi bulunmasına karşın duyuşsal ve duygusal boyutlarda bu etkiye rastlanamamıştır.

Çalışmayı özgün kılan temel özelliğı “deneyimsel pazarlama ve tekrar satın alma ilişkisi” nin ve “deneyimsel pazarlamanın tekrar satın alma niyeti üzerindeki etkisini” nin lojistik sektöründe ilk kez araştırıldığı çalışma olmasıdır. Bu nedenle önemi her geçen gün artan lojistik sektöründe görev yapan profesyoneller başta olmak üzere pazarlama profesyonelleri ve akademisyenler için katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Gelecek çalışmalar için öneriler şu şekilde özetlenebilir; Mevcut çalışma lojistik sektöründe gerçekleştirilmiş olup bundan sonraki çalışmalar farklı sektörlerde gerçekleştirilebilir. Bir diğer öneri çalışmanın Konya merkezi haricinde farklı illerde, bölgelerde ve ülkelerde gerçekleştirilmesidir. Son olarak mevcut çalışmada deneyimsel pazarlamanın tekrar satın alma üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bundan sonraki çalışmalarda deneyimsel pazarlamanın müşteri memnuniyeti, müşteri sadakati, marka değeri, itibar yönetimi vb. pek çok değışkene etkisi araştırılabilir.

Kaynakça

- ALAGÖZ, S. B., & EKİCİ, N. (2014). “Experiential Marketing and Vacation Experience: The Sample of Turkish Airlines.” *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, Vol. 150, pp. 500-510.
- ALKİLANİ, K., LING, K. C., & ABZAKH, A. A. (2013). “The Impact of Experiential Marketing and Customer Satisfaction on Customer Commitment in the World of Social Networks.” *Asian Social Science*, Vol. 9 Issue 1, p. 262.
- ARGAN, M., (2007). *Eğlence Pazarlaması*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- ARON, D. (2006). “The Effect of Counter-Experiential Marketing Communication on Satisfaction and Repurchase Intention.” *Journal of Consumer Satisfaction, Dissatisfaction and Complaining Behavior*, Vol. 19 Issue 1, pp. 1-17.
- AKGÜL, A., & ÇEVİK, O. (2003). *İstatistiksel Analiz Teknikleri SPSS’te İşletme Yönetimi Uygulamaları*, Ankara, Emek Ofset Ltd.
- BAŞKOL, M. (2016). “E-Perakende Hizmet Kalitesinin Tekrar Satın Alma Üzerindeki Etkileri.” *Business & Economics Research Journal*, Vol. 7 Issue 4, pp. 107–121.

- CHOU, S. W., & HSU, C. S. (2016). "Understanding Online Repurchase Intention: Social Exchange Theory and Shopping Habit." *Information Systems and e-Business Management*, Vol. 14, Issue 1, pp. 19-45.
- ÇAVUŞOĞLU, S. & BİLGİNER, F.G. (2018). "Tüketici Deneyimlerinin Tekrar Ziyaret Etme Niyetine Etkisi: Bingöl İli Örneği." *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Vol. 3, Issue 1, 72-85.
- EBRAHİM, R., GHONEİM, A., IRANİ, Z., & FAN, Y. (2016). "A Brand Preference and Repurchase Intention Model: The Role of Consumer Experience." *Journal of Marketing Management*, Vol. 32, Issue 13-14, pp. 1230-1259.
- EDVARDSSON, B., JOHNSON, M. D., GUSTAFSSON, A., & STRANDVİK, T. (2000). "The Effects of Satisfaction and Loyalty on Profits and Growth: Products Versus Services." *Total Quality Management*, Vol. 11, Issue 7, pp. 917-927.
- EKAPUTRI, A. H., RAHAYU, A., & WIBOWO, L. A. (2016, August). The Effect of Brand Experience on Customer Satisfaction and the Impact Toward Repurchase Intention. In 2016 Global Conference on Business, Management and Entrepreneurship. Atlantis Press.
- GENTILE, C., SPILLER, N., & NOCI, G. (2007). "How to Sustain the Customer Experience: An Overview of Experience Components that Co-Create Value with the Customer.", *European Management Journal*, Vol. 25, Issue 5, pp. 395-410.
- HABIB, S. & ASLAM, S. (2014). "Influence of Brand Loyalty on Consumer Repurchase Intentions of Coca-Cola.", *European Journal of Business and Management*, Vol. 6, Issue 14, pp. 168-175.
- HAN, H., & BACK, K. J. (2007). "Investigating the Effects of Consumption Emotions on Customer Satisfaction and Repeat Visit Intentions in the Lodging Industry.", *Journal of Hospitality & Leisure Marketing*, Vol. 15, Issue 3, pp. 5-30.
- HARRIS, L. C., & GOODE, M. M. (2004). "The Four Levels of Loyalty and The Pivotal Role of Trust: A Study of Online Service Dynamics.", *Journal of Retailing*, Vol. 80, Issue, 2, pp. 139-158.
- HELLIER, P. K., GEURSEN, G. M., CARR, R. A., & RICKARD, J. A. (2003). "Customer Repurchase Intention: A General Structural Equation Model." *European Journal of Marketing*, Vol. 37, Issue 11/12, pp. 1762-1800.
- HO, Y. C., LI, Y. C., & SU, T. H. (2006). "A Discussion of Refractive Medical Behavior From an Experiential Marketing Viewpoint. *Journal of Hospital Marketing & Public Relations*, 16(1-2), 45-68.

- HSIEH, M. H., PAN, S. L., & SETIONO, R. (2004). "Product-, Corporate-, and Country-Image Dimensions and Purchase Behavior: A Multicountry Analysis.", *Journal of the Academy of Marketing Science*, Vol. 32, Issue 3, pp. 251-270.
- JACOBY, J., & KYNER, D. B. (1973). "Brand Loyalty vs. Repeat Purchasing Behavior.", *Journal of Marketing Research*, Vol. 10, Issue 1, pp. 1-9.
- KABADAYI, E. T., & ALAN, A. K. (2014). "Deneyimsel Pazarlama: Pazarlamadaki Artan Önemi.", *İşletme Araştırmaları Dergisi*, Vol. 6, Issue 1, pp. 203-217.
- LING, K. C., CHAI, L. T., & PIEW, T. H. (2010). "The Effects of Shopping Orientations, Online Trust and Prior Online Purchase Experience Toward Customers' Online Purchase Intention.", *International Business Research*, Vol. 3, Issue 3, p. 63.
- LIU, J.C. & CHEN, J. (2006). Virtual Experiential Marketing on Online Purchase Intention. *Proceedings of the 11th Annual Conference of Asia Pacific Decision Sciences Institute Hong Kong*, June 14-18, 325-333.
- NAGASAWA, S. Y. (2008). "Customer Experience Management: Influencing on Human Kansei to Management of Technology.", *The TQM Journal*, Vol. 20, Issue 4, pp. 312-323.
- NAGEL, M., & SANTOS, C. P. D. (2017). "The Relationship Between Satisfaction with Complaint Handling and Repurchase Intentions: Detecting Moderating Influences in E-Tail." *BBR. Brazilian Business Review*, Vol. 14, Issue 5, pp. 510-527.
- NASUTION, O.B. & NUGROHO, S.S. (2018). "Does the Previous Consumer Transaction Experience Strengthen Repurchase Intention on Webmall?", *Asia Pacific Journal of Advanced Business and Social Studies*, Vol. 4, Issue 1, pp. 163-175.
- NIGAM, D. A. (2012). "Modeling Relationship between Experiential Marketing, Experiential Value and Purchase Intentions in Organized Quick Service Chain Restaurants Shoppers Using Structural Equation Modeling Approach." *Paradigm*, Vol. 16, Issue 1, pp. 70-79.
- OLIVER, R. L. (1999). "Whence Consumer Loyalty?", *Journal of Marketing*, Vol. 63, Issue 4, pp. 33-44.
- ÖZBEK, V., ALNİAÇIK, Ü., & KOÇ, F. (2012). "Adil Olmayan İşletme Uygulamalarının Banka Müşterilerinin Niyetleri Üzerindeki Etkisi: Deneyisel Bir Çalışma.", *Ege Akademik Bakış*, Vol. 12, Issue 1, pp. 23-30.

- ÖZDEMİR, O. (2018:59). Deneyimsel Pazarlama Yaklaşımı ve Kurumsal İtibar ile İlişkisi: Operatör Şirketleri Üzerine Bir Araştırma. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- PASHARIBU, Y., PARAMITA, E.L. & STEPHANI, G. (2018). "The Effect of Online Customer Experience towards Repurchase Intention.", *International Journal of Supply Chain Management*, Vol. 7, Issue 5, pp. 548-558.
- RAUYRUEN, P., MILLER, K. E., & GROTH, M. (2009). "B2B Services: Linking Service Loyalty and Brand Equity.", *Journal of Services Marketing*, Vol. 23, Issue 3, pp. 175-186.
- RAZI, F. F., & LAJEVARDI, M. (2016). "Sense Marketing, Experiential Marketing, Customer Satisfaction and Repurchase Intention.", *Journal of Marketing and Consumer Research*, Vol. 21, pp. 67-75.
- RICHARDSON, A. (1999). "Subjective Experience: Its Conceptual Status, Method of Investigation, and Psychological Significance.", *The Journal of Psychology*, Vol. 133, Issue 5, pp. 469-485.
- SCHMITT, B.H. (1999a). "Experiential Marketing: A New Framework for Design and Communications.", *Design Management Journal (Former Series)*, Vol. 10, Issue 2, pp. 19-26.
- SCHMITT, B.H. (1999b). "Experiential Marketing.", *Journal of Marketing Management*, Vol. 15, pp. 53-67.
- SHIM, S., EASTLICK, M. A., LOTZ, S. L., & WARRINGTON, P. (2001). "An Online Prepurchase Intentions Model: The Role of Intention to Search: Best Overall Paper Award—The Sixth Triennial AMS/ACRA Retailing Conference, 2000☆. *Journal of Retailing*, Vol. 77, Issue 3, pp. 397-416.
- SRINIVASAN, S. S., ANDERSON, R., & PONNAVOLU, K. (2002). "Customer Loyalty in E-Commerce: An Exploration of its Antecedents and Consequences.", *Journal of Retailing*, Vol. 78, Issue 1, pp. 41-50.
- SUHAILY, L. & SOELASIH, Y. (2018). "How E-Service Quality, Experiential Marketing, and Price Perception to make Repurchase Intention on On-line Shopping?", *The International Journal of Business Management and Technology*, Vol. 2, Issue 3, pp. 10-20.
- ŞAHİN, A., ZEHİR, C., & KİTAPÇI, H. (2012). "The Effects of Brand Experience and Service Quality on Repurchase Intention: The Role of Brand Relationship Quality.", *African Journal of Business Management*, Vol. 6, Issue 45, pp. 11190-11201.

- UYGUR, S. M., & DOĞAN, S. (2013). "Deneyimsel Pazarlamanın Müşteri Memnuniyeti Üzerine Etkisi: Restoranlar Üzerine Bir Araştırma.", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol. 37, pp. 33-48.
- VIJAY, T. S., PRASHAR, S., & PARSAD, C. (2017). "Role of Shopping Values and Web Atmospherics in E-Satisfaction and Repurchase Intention.", *Journal of Internet Commerce*, Vol. 16, Issue 1, pp. 32-52.
- WIBISONO, N. & YAHYA, E.S. (2019). "The Role of Experiential Marketing Towards Satisfaction and Reintention to Visit a Tourist Destination.", *Journal of Tourism & Sports Management (JTSM)*, Vol. 1, Issue 1, pp. 1-14.
- WOOD, E. H., & MASTERMAN, G. (2008). *Event Marketing: Measuring an Experience*. In 7th International Marketing Trends Congress, Venice.
- YAN, W. S., & YU, C. H. (2013). *Factors of Influencing Repurchase Intention on Deal of the Day Group Buying Website*. Hongkong: Baptist University.
- YANG, C. Y. (2009). "The Study of Repurchase Intentions In Experiential Marketing-An Empirical Study of the Franchise Restaurant.", *International Journal of Organizational Innovation*, Vol. 2, Issue 2.
- ZHANG, Y., FANG, Y., WEI, K. K., RAMSEY, E., McCOLE, P., & CHEN, H. (2011). "Repurchase Intention in B2C E-Commerce—A Relationship Quality Perspective." *Information & Management*, Vol. 48, Issue 6, pp. 192-200.

PAZARLAMADA ARTIRILMIŞ GERÇEKLİK UYGULAMALARI

Augmented Reality Applications in Marketing

Aziz ÖZTÜRK* &Esin CEYLAN*

Giriş

Sanayi Devrimi öncesinde insanlar ihtiyaçlarını gidermek için kendi çabalarıyla sınırlı sayıda üretim yapabiliyorlardı. Buhar gücünün endüstri alanında kullanılmasıyla Sanayi Devrimi başlamıştır. İlk olarak İngiltere’de başlayan bu devrim zamanla diğer Avrupa ülkelerine ve tüm dünyaya yayılmıştır. Sanayi Devrimi üretimde köklü bir değişikliğe sebep olmuş ve büyük fabrikalar inşa edilerek kitleler halinde üretim yapılmaya başlanmıştır. Bu nedenle Sanayi Devrimi üretimde dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Fabrikalar daha çok üretim yaparak maliyetleri düşürme noktasına odaklanmışlardır. Üretilen malın satışı yapılması konusunda da bu dönemde otomobil üreticisi olan H. Ford’un otomobil satışlarını artırmak için kullandığı ‘*Ne üretirsem onu satarım*’ anlayışı örnek gösterilebilir. Tüketicilerin tercihleri ve istekleri göz ardı edilerek sadece üretilen malların satın alınması yönünde eğilim olmuştur. Ancak günümüzde bu anlayış tamamen terk edilmiştir.

Zaman ilerledikçe ve insanların ihtiyaçları artmaya başladıkça fabrikalarda basit makinalar ile üretim yapma faaliyetleri de geride kalmıştır. Günümüzde tüketim çılgınlığı yaşanmakta ve bireyler ihtiyaçlarından fazla olanı satın almaktadırlar. Bu gerekçeyle daha fazla üretim yapabilmek için gelişen çağdaki teknoloji işletmelere entegre edilmeye başlanmıştır. İşletmeler üretim ve pazarlama faaliyetlerinde teknolojiyi kullanarak hedef kitleye daha hızlı ulaşmaktadırlar. Küresel rekabet ortamında işletmelerin rakiplerinden farklılaşmak ve pazar payını artırmak için de reklam kampanyaları stratejik bir öneme sahiptir. İşletmeler teknolojiyi bu yönde kullanarak akıllı cihazlar sayesinde tüketicilerin dikkatlerini çekerek ürünlerinin tercih edilmesi sağlamak için çeşitli uygulamalar geliştirmişlerdir. Teknoloji alanındaki son gelişmelerden biri olan gerçeklik ve sanallık öğelerinin birleşimiyle sonuçlanan artırılmış gerçeklik uygulamaları farklı alanlarda kullanıldığı gibi pazarlama alanında da kullanılmaktadır. İşletmelerin ürünlerinde kullandıkları artırılmış gerçeklik uygulamaları ile tüketicilerin markaya

* (Dr.Öğr.Üyesi); Selçuk Üniversitesi, Konya, Türkiye. E-mail:
azizozturk@selcuk.edu.tr

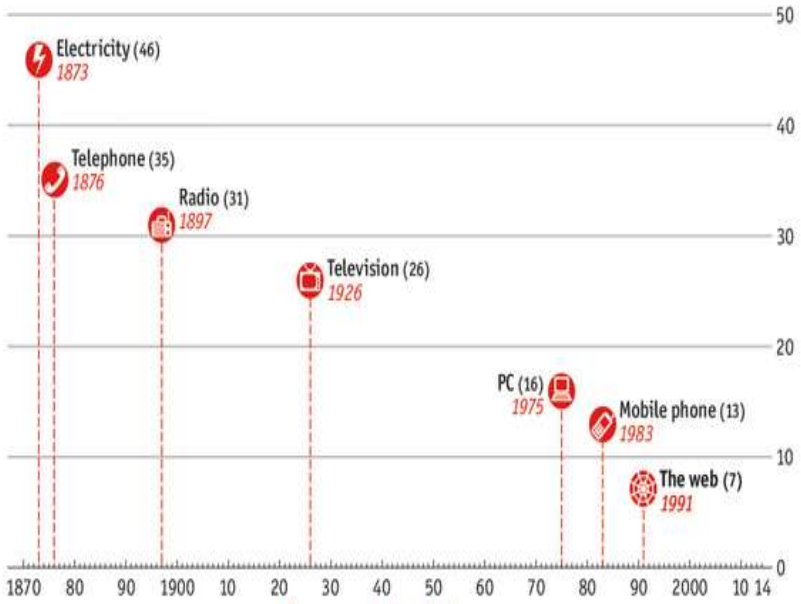
* (Öğr.Gör); Selçuk Üniversitesi, Konya, Türkiye. E-mail:
esinceylan64@hotmail.com

karşı bağılıklarını artırmıştır. Bu sıra dışı reklam kampanyaları satışların artmasında da etkili olmuştur

1. Teknolojinin Dünü ve Bugünü

Teknoloji, Yunanca kökenli bir kelime olup “ustalık” anlamına gelen “techne” ve “bilgi” anlamına gelen “logy” kelimelerinin birleşiminden meydana gelmektedir (Arı, 2006: 4). TDK, teknolojiyi “*Bir sanayi dalı ile ilgili yapım yöntemlerini, kullanılan araç, gereç ve aletleri, bunların kullanım biçimlerini kapsayan uygulama bilgisi, uygulayım bilimi*” olarak tanımlamaktadır.

Teknoloji genel olarak “ürün” yada “süreç” teknolojisi olarak kategorize edilmektedir. Yeni mal ve hizmetler geliştirmek için yapılan işlemler *ürün teknolojisi* ile, üretim sürecine katkı sağlamak için geliştirilmiş olan teknolojiler ise *süreç teknolojisi* kavramları ile açıklanmaktadır (Tekin vd., 2010:79). Günümüzde kullandığımız teknolojilerin gelişimi tarihsel bir sürece dayanmaktadır (Görçün, 2017:1).

Şekil 1: Teknolojinin Yıllar İçindeki Yayılımı

Kaynak: King (2016:18)

Elektrik sanayisindeki en önemli gelişme 1831 yılında Michael Fraday tarafından keşfedilmiş olan dinamodur. Zaman içerisinde yaşanan gelişmeler sonucunda 1870’li yılların sonlarına doğru dinamonun etkisiyle ticari nitelikte elektrik üretilebilmiştir (Karayaman, 2013:2-3). 1879 yılında Thomas Edison’un akkor lambayı icat etmesi ile birlikte dünyada

ilk elektrik üretim merkezi aracılığıyla New York'ta dağıtım ağı kurulmuştur. Bu gelişme elektrik enerjisinin evlerde ve endüstri alanında kullanılmaya başlamasına yol açmıştır (Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, 1998: 98).

Bu gelişme ile birlikte 1876 yılında telefon icat edilmiştir. Ayrıca bundan birkaç yıl sonra da radyo yayınlarının başlaması da dönemde devrim niteliğinde gelişmelerin yaşanmasına neden olmuştur (Barbier ve Lawenir, 200:132). 1923 yılında ise İskoçyalı mühendis J. L. Baird tarafından televizyon icat edilmiş ve 1926 yılında da yayına başlamıştır (Kılıç, 2014:70).

Bilgisayarların tarihsel gelişim süreci ise 1943 yılında ENIAC (Elektronik Sayısal Birleştirici ve Hesaplayıcı) isimli bilgisayar ile başlamıştır (Karabey, 2014:3).İlerleyen yıllarda teknolojinin de gelişmesiyle birlikte bilgisayarlar üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. 1970'li yıllarda da kişisel bilgisayarlar (PC) yaygınlaşmaya başlamıştır (İşman, 2001:4).

İnternetin temeli ise 1962 yılında ABD'nde bulunan Massachusetts Institute of Technology (MIT) üniversitesinde J.C.R. Licklider'in tartışmaya açtığı "Galaktik Ağ" kavramıyla ortaya atılmıştır (Erbaşlar ve Dokur, 2016:5). 1969 yılında ABD İleri Savunma Araştırma Projeleri Dairesi (DARPA)'nde çalışan bilim adamları tarafından geliştirilen devlet ve üniversiteler arasında bilimsel içerikli çalışmaları değiştirmek ve nükleer saldırıları engellemek için bilgi alışverişi sağlayan ARPANET (Advanced Research Projects Authority Net) adıyla yeni bir sistem geliştirilerek internetin ilk uygulama adımları atılmıştır. ARPANET sisteminde ilk internet bağlantısı, 1969 yılında University of California at Los Angeles, Stanford Research Institute, University of Utah ve University of California at Santa Barbara arasında gerçekleştirilmiştir (Todd, 1999; Paksoy ve Özbezek,2017:98). Türkiye ise global internete DPT projesi çerçevesinde 12 Nisan 1993 tarihinde TÜBİTAK-ODTÜ (TR-NET) arasında gerçekleşen işbirliği sonucunda bağlanmıştır (Ekici, 2013:23).

1980'li yıllarda kısa mesafeler içerisinde telefon ağlarını mobil cihazlara erişimine imkân sağlayan telsiz telefon (wireless telephone) teknolojisi geliştirilmiştir. 1990'lı yıllarda ise dijital hücrel telefon sistemleri geliştirilerek cep telefonları kullanıma sunulmuştur (Atabek, 2001:68).

İnternet'in günümüzdeki anlamda etkin olarak kullanılmaya başlamasındaki son aşama ise World Wide Web (WWW)'in geliştirilmesidir (Çağiltay, 1997). WWW, elektronik datanın resim, ses, metin, video görüntüsü gibi çeşitli formlarının birlikte kullanımını ve bilginin donanım ve yazılımdan bağımsız erişimine olanak tanımıştır (Erbaşlar ve Dokur, 2016:56). İnternetin ilk olarak kullanımı reklam,

araştırma ve mesajlaşma amaçlı gerçekleşmiştir. Daha sonra bu farkındalığının artmasıyla birlikte internet ticaret platformu haline gelmiştir (Zerenler, 2013:144). Teknoloji hayatımızda daha fazla yer etmeye başladıkça bireylerin yeni teknolojiye karşı ilgileri artmaktadır (King, 2016:18).

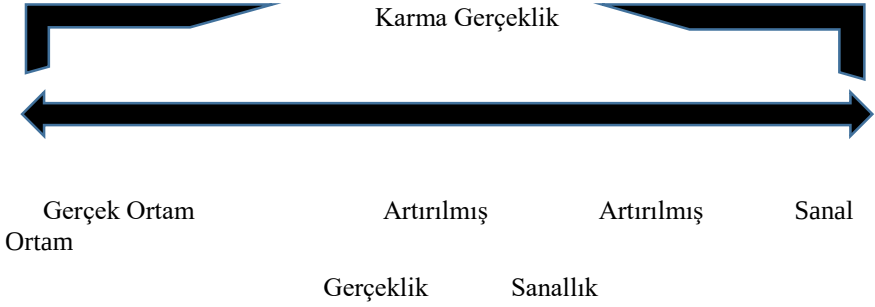
2. Artırılmış Gerçeklik

Artırılmış gerçeklik teknolojisi Ivan Sutherland ve öğrencileri tarafından 1960'lı yıllarda bilgisayar grafikleri alanında başlatmış oldukları çalışmalarının geliştirilmesiyle ortaya çıkmıştır (Feiner, 2002). 1970 ve 1980'li yıllar boyunca ABD Hava Kuvvetleri'nin Armstrong Laboratuvarı, NASA Ames Araştırma Merkezi, Massachusetts Teknoloji Enstitüsü ve Chapel Hill'de bulunan Kuzey Carolina Üniversitesi'nde çalışan bir grup araştırmacı tarafından araştırmalar devam etmiştir (Krevelen ve Poelman, 2010). Günümüzdeki artırılmış gerçeklik teknolojisi ile benzerlik gösteren teknolojik çalışmalar 1990'lı yıllarda yapılmıştır. Bu yıllarda artırılmış gerçeklik kavramını ilk kez kullanan Tom Caudell, elektrik şirketinde çalışanlar için elektrik kablolarının yerleştirilmesine yardımcı olacak artırılmış gerçeklik uygulaması geliştirmiştir (Caudell ve Mizell, 1992).

Artırılmış gerçeklik uygulamaları, sanal nesnelerin çözüldüğü gerçek dünyanın bir fotoğrafına ihtiyaç duymaktadır. Daha sonra nesneleri tanımak ve sanal kameranın konumunu ve yönünü hesaplamak için izleme yapılmaktadır. Bu yönlendirmeler artırılmış gerçeklik uygulamasının çerçevesini temsil etmektedir (Kollatsch vd., 2014:247). Mobil cihazların fotoğraf çekmek için kameralarının olması ve fotoğrafı görüntülemek için ekrana sahip olması artırılmış gerçeklik uygulamalarının bu cihazlar için geliştirilmesine imkan sağlamıştır (Kamarainen vd., 2018). Son yıllarda bu tip uygulamalar daha çok kullanılır hale gelmeye başlamıştır. Google, Microsoft ve Apple gibi bilgi teknolojileri şirketleri de bu girişimleri desteklemektedir. Ayrıca özel donanım cihazlarının yanısıra akıllı telefonlar ve tabletler artırılmış gerçeklik teknolojilerinin temel sağlayıcıları haline gelmiştir (Mylonas vd., 2019:89).

Artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik kavramları zaman zaman birbirleri ile karıştırılabilmektedir (Büyüksaraç ve Sayımer, 2016:79). Artırılmış gerçeklik teknolojisi sanal gerçeklik teknolojisinin bir uzantısı olarak geliştirilmiştir (Tsai ve Yen 2014). Sanal gerçeklik, bilgisayar temelli 3 boyutlu teknoloji ile oluşturulan yapay ortamları açıklamaktadır (Peddie, 2017: 24). Artırılmış gerçeklik, gerçek dünya ile sanal dünya arasında imgeleri, grafikleri ve sesleri birleştirerek nesneler arasında eş zamanlı etkileşimin oluşturulduğu teknolojiyi açıklamaktadır (Azuma, 1997:2; Dedello, 2014:296). Sanal gerçeklik sanal dünyayı, artırılmış gerçeklik ise gerçek dünyayı esas almaktadır (İçten ve Bal, 2017:402).

Milgram ve Kishino (1994), bu iki kavram arasındaki ilişkiyi gerçek ortam ve sanal ortam arasında yer alan bir süreklilik olarak açıklamaktadırlar. Bu süreklilik içerisinde gerçek çevre ile sanal çevre arasındaki boşluk ise karma gerçeklik olarak adlandırılmaktadır (Nincarean vd., 201:659). Sanallık sürekliliğinin gösterimi Şekil 2’de yer almaktadır.

Şekil 2: Sanallık Sürekliliğinin Gösterimi

Kaynak: (Milgram ve Kishino, 1994:3).

Sürekliliğin bu temsiliinde “gerçek ortam” kullanıcıyı içine alan çevreyi yani dış dünyayı temsil etmektedir. “Sanal ortam” ise tamamen bilgisayar tarafından oluşturulacak bir ortamı ifade etmektedir (Parveau ve Adda, 2018:265).

Sanal gerçeklik uygulamaları 1930’lu yıllara dayanmaktadır. Bu uygulamanın ilk ürünü 1939 yılında içerisine yerleştirilen filmleri ışık desteğiyle görebilmeyi sağlayan “*View-Master*” adındaki simülatördür (Sell ve Sell, 1994). Sanal gerçeklik tabanlı başka bir ürün ise Morton Heilig tarafından 1962 yılında İzleyicilerin kendilerini sinema veya tiyatro sahnesindeki olayların içerisinde yer alabilme hissi vermesi amacıyla 3D streoskopik görüntü, stereo ses sistemi, vücudu hareket ettiren bir cihaz ve koku veren bir düzenek olarak kurgulanmış olan “*Sensorama*” adı verilen üründür (Robinett 1994).

Artırılmış gerçeklik, gerçek dünya üzerine sanal nesneler entegre edilerek görüntülenmesini ifade etmektedir (Kipper ve Rampolla, 2012). Artırılmış gerçeklik teknolojisindeki amaç görsel içeriği zenginleştirmek için sanal öğelerin gerçek ortam ile etkileşimini sağlamaktır (Lin vd., 2011). Artırılmış gerçeklik teknolojinin özellikleri şu şekilde açıklanabilir (Azuma, 1997).

- Gerçek ortam ile sanal birleştirilmektedir.
- Gerçek zamanlı bir etkileşim sağlanmaktadır.
- Görüntü 3 boyutlu olarak kaydedilmektedir.

Artırılmış gerçeklik uygulamaları teknolojisi konum tabanlı artırılmış gerçeklik uygulaması ve görsel tabanlı artırılmış gerçeklik uygulaması olarak geliştirilmiştir. İlk olarak konum tabanlı artırılmış gerçeklik uygulaması, GPS ve WLAN gibi çeşitli teknolojiler sayesinde kullanıcının bulunduğu konum tespit edilmektedir. Belirlenen konum görüntüsü de sanal verilerle desteklenmektedir. Görsel tabanlı artırılmış gerçeklik uygulamasının temeli gerçek dünya üzerine sanal grafiklerin eklenmesidir (Cheng ve Tsai, 2013; Sarıkaya, 2016:302; Sırakaya ve Seferoğlu, 2016:422). Artırılmış gerçeklik kullanıcı algısını geliştirir, bireylerin çevresindeki gerçekliği daha iyi anlamasına ve gerçek dünya ile etkileşimde bulunmasına yardımcı olmaktadır (Brooks, 1996).

3. Pazarlamada Artırılmış Gerçeklik Uygulamaları

Son yıllarda bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler işletmelerin pazarlama faaliyetleri için yeni fırsatlar sunmaktadır (Barutçu, 2008). Bununla birlikte işletmeler de pazarlama faaliyetlerinde teknolojiye daha fazla kaynak ayırmaktadırlar (Cankül vd., 2018:579). Artırılmış gerçeklik uygulamaları sayesinde pazarlama alanı da yeni ihtiyaçları karşılamaya yönelik sanal bir evren oluşturarak zenginleşmektedir (Olalde ve Guesalaga, 2013:323). Artırılmış gerçeklik uygulamalarının reklam kampanyalarında kullanılması şirketlerin hedef kitleye ulaşma yöntemlerinin değiştiğini ve geliştiğini göstermektedir. Bu reklam kampanyaları tüketicilere eğlenceli bir alışveriş deneyimi sunmaktadır (Köse, 2017:55).

Artırılmış gerçeklik uygulamaları reklam içerikli olarak ilk kez otomotiv sektöründe kullanılmıştır (Spies vd., 2009). Bu uygulama daha sonra ayakkabı ve mobilya sektöründen bilgisayar oyunları ve filmlere kadar değişik pazarlama alanlarında kullanılmıştır (Carmigniani vd., 2011).

3.1. Bazı Başarılı Artırılmış Gerçeklik Örnekleri

3.1.1. Coca-Cola Örneği

1886 yılında Eczacı Dr. John Pemberton hazırladığı içeceği Jacobs Eczanesi'nde satışa sunmuştur. Bu içeceğe Pemberton'ın muhasebecisi Frank Robinson “**Coca-Cola**” ismini vermiş ve kendi el yazısıyla da tasarım yapmıştır. Günümüze kadar bu yazı şekli hiç değişmeden aslını korumuştur. Pemberton öldükten sonra Atlantali işadamı A. G. Candler işin haklarını satın almıştır. Candler, bu şekilde şirketin ilk başkanı ve markaya gerçek vizyonunu kazandıran kişi olmuştur. 1893 yılında Candler bir icat olan Coca-Cola'yı marka haline dönüştürmeyi başarmıştır (<https://www.coca-colaturkiye.com/tarihcemiz/dunyada> Erişim: 10.07.2019). Coca-Cola, 1964 yılında “*Dünyaca Meşhur Coca-Cola*

Şimdi de Memleketimizde” sloganı ile Türkiye pazarına girmiştir. Şirketin ülkemizdeki ilk fabrikası 16 Eylül 1964 tarihinde üretime başlamıştır (www.coca-colaturkiye.com).

133 yıldır faaliyet sürdüren Coca-Cola Şirketi 200’ü aşkın ülke ve bölgede 500’den fazla marka ile tamamen bir içecek şirketi olma öngörüsüyle çalışmaktadırlar. Merkezi Atlanta’da bulunan bu şirketin CEO’luğunu James Quincey yürütmektedir (www.coca-colaturkiye.com).

Coca-Cola, ülke ve şehirlerin kültürel özellikleriyle tasarım unsurlarını bir araya getirerek yerel değerleri keşfetme duygusunu öne çıkaran küresel reklam kampanyasını **“Bir Başkayız Biz”** adıyla Türkiye’ye taşımıştır. Kampanya ile Türkiye’nin 7 coğrafi bölgesinden, nüfus yoğunluğu bakımından büyük şehirlerin bulunduğu orjinal tasarımlar Coca-Cola kutularında yer almaktadır. Bu içecek kutularında; İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Şanlıurfa, Van, Bursa, Diyarbakır, Erzurum, Samsun, Trabzon, Denizli ve Antalya olmak üzere 13 şehrin öne çıkan doğal, tarihi ve kültürel unsurlarını simgeleyen keşif yolculuğu sunulmaktadır (www.coca-colaturkiye.com).

Resim 1: Coca-Cola Artırılmış Gerçeklik Uygulaması

Coca-Cola kutularındaki şehirlerin simgesi Artırılmış Gerçeklik temelli *“Tadını Çıkar”* uygulaması App Store ve Google Play’de tüketicilere sunulmuştur. Şehir temalı Coca-Cola kutularını, uygulamanın kamerasında göstererek artırılmış gerçeklik teknolojisi ile hazırlanan eğlenceli karakter animasyonlarını izlenmekte ve yeni şehirler keşfederek sürpriz hediyeler kazanma şansı bulunmaktadır.

3.1.2. Marshall Örneği

Marshall, 1954 yılında İstanbul Topkapı’da kurulmuştur. 1998 yılından günümüze dünyada bu alanda en büyük şirket olan AkzoNobel çatısı altında faaliyetlerine devam etmektedir. Marshall bir boya markası olmanın ötesinde insanların hayatlarına renklerle değer katmaktadır (www.marshallboya.com.tr). Marshall, tüketicilerin boya satın almadan önce mekânlarında renk tespiti yapabilmeleri için mobil uygulama geliştirmiştir.

Resim 2: Marshall Artırılmış Gerçeklik Uygulaması

Marshall Gör&Boya mobil uygulaması ile duvarlara sayısız renk seçenekleri arasından birini tercih etme imkanı sunmaktadır. Uygulamayı mobil cihazlara yükledikten sonra istenilen renkler seçilerek cihazların duvara tutulması yeterlidir. Böylelikle boya rengine karar vermeden seçeneklerin değerlendirilmesi tüketicilere kolaylık sağlamaktadır.

3.1.3. IKEA Örneği

IKEA logosunda yer alan ‘I’ ve ‘K’ harfleri şirketin kurucusu olan ‘*Ingvar Kamprad*’ın adının baş harflerinden gelmektedir. ‘E’ ve ‘A’ harfleri ise Ingvard’ın İsveç’te büyüdüğü köy ve çiftliğin ‘*Elmtaryd* ve ‘*Agunnaryd*’ isimlerini temsil etmektedir. Ayrıca logoda yer alan harflerin sarı ve mavi olması da İsveç milli renklerini yansıtmaktadır (Demir, 2007:50).

İlk IKEA mağazası 1958 yılında İsveç’te açılmıştır. Daha sonraki yıllarda farklı ülkelerde de faaliyet göstermeye başlamıştır. Türkiye’de ise ilk IKEA mağazası 2005 yılında İstanbul, Ümraniye’de açılmıştır (www.ikea.com.tr).

Resim 3: IKEA Artırılmış Gerçeklik UygulamasıKaynak:

<https://newatlas.com/ikea-augmented-reality-catalog-app/28703/#gallery>

(Erişim: 05.08.2019).

IKEA, müşterilerine ürünlerini satın almadan önce mekânlarında nasıl duracağını test etmek için mobil artırılmış gerçeklik uygulaması geliştirmiştir. Bu uygulama müşterilere kullanım kolaylığı sağlamaktadır.

3.1.4. LC Waikiki Örneği

LC Waikiki, 1985 yılında Fransız markası olarak piyasaya girmiştir. Fransız tasarımcı George ve ortağı uçak seyahatinde okudukları dergide yer alan Waikiki Plajı'nın tanıtımından çok etkilenmişlerdir. Kendi tasarımlarında bu ismi kullanmayı uygun olacağını düşünmüşlerdir. Ayrıca Fransızca da "Les Copains" yani arkadaş anlamına gelen bu kelimenin baş harflerinde oluşan "LC" kısaltmasını da markalarına ekleyerek "LC Waikiki" adını oluşturmuşlardır. Kısa süre içerisinde Fransa'da adını duyurmayı başaran bu şirket 1988 yılında artan üretim ihtiyacını karşılamak amacıyla bir Türk şirketi olan Taha Tekstil ile çalışmaya başlamıştır. 1997 yılında ise Taha Grubu şirketin dünya üzerindeki tüm haklarını satın alarak LC Waikiki'yi Türk markası haline getirmiştir (www.lcwaikiki.com.tr).

Resim 4: LC Waikiki Artırılmış Gerçeklik Uygulaması

Kaynak: Shaljami , 2018:27.

LC Waikiki, artırılmış gerçeklik uygulaması kapsamında “*Yükle, Çalıştır, Yaklaştır, Canlandır*” sloganı ile çocuk t-shirt’leri üretmektedir. Wear 4+ uygulaması ile mobil cihazı 4D t-shirt’ün üzerine tutarak canlanan karakterin izlenmesine imkan sunmaktadır (digitalage.com.tr).

Sonuç

Son yıllarda teknoloji alanında yapılan yenilikler hayatımızın her alanında yer etmeye başlamıştır. Teknolojik gelişmeler insanlara kullanım kolaylığı ve zaman tasarrufu sağlamaktadır. Mekânsal olarak uzakta olsak bile evlerimize, arabalarımıza ve işyerlerimize teknoloji sayesinde anlık olarak müdahale edebilmekteyiz. Teknolojik gelişim sanal gerçekliği gündeme getirmiştir. Bu gelişme sonucunda artırılmış gerçeklik uygulamalarının temelleri atılmıştır.

Artırılmış gerçeklik, gerçek dünyada var olan nesnelerin üzerine sanal ses ve görüntü ekleme yoluyla yapılan içerik zenginleştirilmesi olarak açılabilir. Günümüzde artırılmış gerçeklik uygulaması çeşitli sektörlerde uygulanmaktadır. İşletmeler de ürünlerini eğlenceli bir şekilde tüketicilere tanıtmak için mobil artırılmış gerçeklik uygulamalarından yararlanmaktadırlar. Pazarlama temelli artırılmış gerçeklik uygulaması ise reklam yoluyla yapılmaktadır. Günümüzde çoğu işletme artırılmış gerçeklik içerikli reklam filmleri yapmaktadır. Bu uygulamalar tüketicinin ürüne olan ilgisini artırmaktadır.

Kaynakça

Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, Cilt 8, 1998.

Arı N. (2006). *Teknoloji Transferinin Ekonomik Siyasi Etkileri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gebze: Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü.

Atabek, Ü. (2001). *İletişim ve Teknoloji*. Ankara: Seçkin Yayınevi.

Azuma, R. T. (1997). A Survey of Augmented Reality. *In Presence: Teleoperators and Virtual Environments*, 6(4), 355-385.

Barbier A.ve Lawenir C.B. (2001). *Diderot'dan İnternete Medya*. Kerem Eksen (Çev.) İstanbul: Okuyanous Yayınları.

Barutçu, S. (2008). Mobil Pazarlama. (Ed. Varinli, İ. Ve Çatı, K.,). *Güncel Pazarlama Yaklaşımlarından Seçmeler*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Brooks, P F. (1996). The Computer Scientist as Toolsmith II. *Magazine Communications of the ACM*, 39(3), 61-68.

Cankül, D., Doğan, A. ve Sönmez, B. (2018). Yiyecek-İçecek İşletmelerinde İnovasyon ve Artırılmış Gerçeklik Uygulamaları. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(3), 576-591.

Carmigniani, J., Furht, B., Anisetti, M., Ceravolo, P., Damiani, E., ve Ivkovic, M. (2011). Augmented Reality Technologies, Systems and Applications, *Multimedia Tools and Applications*, 51(1), 341-377.

Caudell, T. P. ve Mizell, D. W. (1992). *Augmented Reality: An Application of Heads-up Display Technology to Manual Manufacturing Processes*. Hawaii: Paper presented at Twenty-Fifth Hawaii International Conference on System Sciences.

Cheng, K. H., ve Tsai, C. C. (2013). Affordances of Augmented Reality in Science Learning: Suggestions for Future Research. *Journal of Science Education and Technology*. 22(4), 449-462.

Çağıltay, K. (1997). *İnternet*, Ankara: ODTÜ Yayıncılık.

Dedello, J. (2014). Insights From Pre-Service Teachers Using Science-Based Augmented Reality. *Journal of Computers In Education*, 1(4), 295-311.

Demir, F. O. (2007). Ülke Orjininin Marka Kimliğine Yansıması: Ikea Örneği. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 28, 45-57.

Ekici, K. M. (2013). *E-Ticaret*. Ankara: Savaş Yayınevi.

Erbaşlar, G. ve Dokur Ş. (2016). *Elektronik Ticaret (Geliştirilmiş 3. Basım)*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Feiner, S. (2002). Augmented Reality: A New Way of Seeing. *Scientific American*, 286 (4), 48– 55.

Görçün, Ö. F. (2017). *Dördüncü Endüstri Devrimi Endüstri 4.0*.

İstanbul: Beta Basım.

İçten, T. ve Bal, G. (2017). Artırılmış Gerçeklik Teknolojisi Üzerine Yapılan Akademik Çalışmaların İçerik Analizi. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 10(4), 401-415.

İşman, A. (2001). Bilgisayar ve Eğitim. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 1-34.

Kamarainen A, Reilly J, Metcalf S, Grotzer T, Dede C. (2018). Using Mobile Location-Based Augmented Reality to Support Outdoor Learning in Undergraduate Ecology and Environmental Science Courses. *Bulletin of the Ecological Society of America*, 2, 259-276.

Karabey, B. (2014). Bilgisayara Giriş. (Ed. Özgür Yılmaz). *Temel Bilgi Teknolojileri-I*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Karayaman, M. (2013). *İlkler Şehri Uşak'ta Elektiriğin Serüveni*.

İzmir: Meta Basım.

Kılıç, S. (2014). Kitle İletişim Araçlarının Gelişimi ve Sosyal Medyanın Siyasal İletişimi Etkileme Rolü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüdü.

King, B. (2016). *Augmented (Artırılmış Gerçeklik)*. Kerem Balaban (Çev.) İstanbul: MediCat Kitapları.

Kipper, G. ve Rampolla, J. (2012). *Augmented Reality*.

Elsevier:Syngress.

Kollatsch, C., Schumann, M., Klimant, P., Wittstock, V. ve Putz, M. (2014). Mobile Augmented Reality based Monitoring of Assembly Lines. *Procedia CIRP*, 23, 246-251.

Köse, N. (2017). Artırılmış Gerçeklik Uygulamalarının Reklam Kampanyalarına Etkisi. *e-Journal of New Media / Yeni Medya Elektronik Dergi*, 1 (1), 53-59.

Krevelen, D.W.F. ve Poelman, R. (2010). A Survey Of Augmented Reality Technologies, Applications And Limitations, *The International Journal of Virtual Reality*, 9 (2), 1–20.

Küçüksaraç, B. ve Sayımer, İ. (2016). Deneyimsel Pazarlama Aracı Olarak Artırılmış Gerçeklik: Türkiye'deki Marka Deneyimlerinin Etkileri

Üzerine Bir Araştırma. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 51, 73-95.

Lin, H. C. K., Hsieh, M. C., Wang, C. H., Sie, Z. Y. ve Chang, S. H. (2011). Establishment and Usability Evaluation of an Interactive AR Learning System on Conservation of Fish. *Turkish Online Journal of Educational Technology-TOJET*, 10(4), 181-187.

Milgram, P. ve Kishino, F. (1994). A Taxonomy of Mixed Reality Visual Displays. *IEICE Transactions on Information Systems*, 77 (12), 1-15.

Mylonas, G., Triantafyllis, C. ve Amaxilatis, D. (2019). An Augmented Reality Prototype for Supporting IoT-Based Educational Activities for Energy-Efficient School Buildings. *Electronic Notes in Theoretical Computer Science*, 343, 89-101.

Nincarean, D., Ali, M. B., Halim, N. D. A. ve Rahman, M. H. A. (2013). Mobile Augmented Reality: The Potential for Education. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 103, 657 – 664.

Olalde, K. ve Guesalaga, I. (2013). The New Dimension in a Calendar: The Use of Different Senses and Augmented Reality Apps. *Procedia Computer Science*, 25, 322-329.

Paksoy, H. M. ve Özbezek, B. D. (2017). Ulusal Firmaların Küresel Pazara Girişinde İnternetin Katkısı. *Kent Akademisi | Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergisi*, 10 (29), 94-111.

Parveau, M. ve Adda, M. (2018). 3iVClass: A New Classification Method for Virtual, Augmented and Mixed Realities. *Procedia Computer Science*, 141, 263-270.

Peddie, Jon (2017). *Augmented Reality Where We Will All Live*. New York-London: Springer.

Robinet W. (1994). Interactivity and Individual Viewpoint in Shared Virtual Worlds: The Big Screen vs. Networked Personal Displays. *Computer Graphics*, 28(2), 127-130.

Sarıkaya, M. (2016). Artırılmış Gerçekliğin Uygulamalı Eğitimde Kullanımı: Anakart Montajı. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 17 (3), 301-316.

Shaljani, B. (2018). *Reklamlarda Artırılmış Gerçeklik Uygulamalarının Tüketici Davranışlarında Oynadığı Rol (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sırakaya, M. ve Seferoğlu, S. S. (2016). Öğrenme ortamlarında yeni bir araç: Bir Eğitlence Uygulaması Olarak Artırılmış Gerçeklik. (Ed. A.

- İşman, F. Odabaşı, B. Akkoyunlu) *Eğitim Teknolojileri Okumaları*. Adapazarı: TOJET ve Sakarya Üniversitesi, 417–438, 2016.
- Sell, M. A. ve Sell W. (1994). *View-Master Viewers: An Illustrated History*. Borger. The Netherlands: 3-D Book Productions.
- Spies,R., Ablaßmeier, M., Bubb, H. ve Hamberger, W. (2009). Augmented Interaction and Visualization in the Automotive Domain. (Ed. J. A. Jacko). *Human-Computer Interaction. Ambient, Ubiquitous and Intelligent Interaction*, 211-220, USA: The 13th International Conference on Human–Computer Interaction.
- Tekin, M., Güleş, H. K. ve Öğüt A. (2010). *Değişim Çağında Teknoloji Yönetimi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Todd, S. (1999). A Guide To The Internet and World Wide Web. *Structural Survey*, 17 (1), 36-41.
- Tsai, C. H. ve Yen, J. C. (2014). The Augmented Reality Application of Multimedia Technology in Aquatic Organisms Instruction. *Journal of Software Engineering and Applications*, 7, 745-755.
- TDK. (Erişim: <http://www.tdk.gov.tr>)
- Zerenler, M. (2013). *Dijital İş Yaşamı: Tüm Boyutlarıyla Elektronik Ticaret*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- <https://www.coca-colaturkiye.com/arsiv-detay?detayid=47>
(ET: 10.07.2019).
- <https://www.coca-colaturkiye.com/dunyada-coca-cola> (ET: 10.07.2019).
- <https://www.coca-colaturkiye.com/tarihcemiz/dunyada> (ET: 10.07.2019).
- <https://www.coca-colaturkiye.com/tarihcemiz/turkiyede> (ET: 10.07.2019).
- <https://digitalage.com.tr/markalarin-artirilmis-gerceklik-kampanyalari/>
(ET 05.08.2019).
- <https://www.lcwaikiki.com/tr-TR/TR/statik/sizechart> (ET: 05.08.2019).
- <https://www.ikea.com.tr/hakkimizda/tarihcemiz.aspx> (ET: 05.08.2019).
- <https://www.marshallboya.com/tr/hakkimizda> (ET: 05.08.2019).
- <https://newatlas.com/ikea-augmented-reality-catalog-app/28703/#gallery>
(ET: 05.08.2019)

MARKA YÖNETİM YETENEKLERİ, ÖRGÜT KÜLTÜRÜ VE MARKA YÖNETİM SÜREÇLERİNİN MARKA PERFORMANSI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: BİR ARAŞTIRMA

A.Buğra HAMŞIOĞLU*

GİRİŞ

Markalar, tüketiciler için hem fiziksel hem de fiziksel olmayan toplam değeri temsil eden fiziksel olmayan duran varlıklardır. Markalar işletmelere müşterilerden daha yüksek karlar ve fiyatlar elde etme fırsatı sunmaktadır (Keller & Lehmann, 2006:740-759). İşletmeler güçlü markalar oluşturmak için büyük bir uğraş vermektedirler. Bununla birlikte her işletmenin aynı başarıyı göstermesi mümkün değildir. Çünkü güçlü markalar yaratmanın anahtarı işletmelerin markaları geliştirmek ve bunu sürdürmek için üstlendikleri tüm faaliyetleri içeren marka yönetim yeteneğinde yatmaktadır. Her işletme bu yeteneğe sahip değildir. Marka yönetim yeteneği bir işletmenin güçlü makalar yaratarak sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmesine yardımcı olur (Low & Fullerton, 1994:173-190; Amit & Schoemaker, 1993:33-46). Marka yönetimi bir işletmenin başarısının kritik bir belirleyicisi olarak görülmektedir. Müşterilerin, pazarın ve rakiplerin gelişen doğasını göz önüne alarak işletmeler, değer yaratmak ve/veya artırmak için güçlü markalar geliştirmek için çaba sarfederler. Marka yönetim yeteneği, güçlü markalar yaratıp sürdürerek değer yaratma sürecini geliştirir (Merz, He & Vargo, 2009:328-344; Low & Fullerton, 1994:173-190; Cui, Hu & Griffith, 2014:144-150).

Yazında işletmelere sürdürülebilir rekabet avantajı sağlayabilecek pazarlama ile ilgili örgütsel yetenekleri tanımlamak için birçok çalışma yapılmıştır (Barney, 2014:24-26; Day, 2014:27-28; Madhavaram & Hunt, 2008:67-82). Bir işletmenin yeteneği, örgüt kültürünü temsil ettiği, motive olmuş çalışanlar, yönetsel tercihler, değerler, politikalar ve prosedürleri içermektedir (Collis & Montgomery, 1995:407-425; Day, 2000:24-30). Aynı zamanda değer yaratma sürecini en üst düzeye çıkarmak için yetenek süreçlerini geliştirildiği ve yönetildiği bir ortamı sağlar (Day, 1994:37-52). Marka yönetim yeteneği, marka ve işletme performansını artırarak rekabet avantajını geliştirmeye yardımcı olmaktadır (Cui, Hu & Griffith, 2014:144-150). Yanı sıra marka yönetim süreçleri bir örgütün marka performansı üzerinde olumlu bir etkisinin olduğunu göstermektedir Santos-Vijande, Rio-Lanza, Suarez-Alvarez & Diaz-Martin, 2013:148-

* (Dr. Öğr.Üyesi); Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İİBF İşletme Öğretim Üyesi
15030 İstiklal Yerleşkesi Burdur, e-mail: abhamsioglu@mehmetakif.edu.tr

157). Ayrıca pazar bilgi süreçleri gelişmiş bilgi akışına dayalı daha iyi karar vermeyi kolaylaştırarak marka veya işletme performansını iyileştirmeye yardımcı olur (Moorman, 1995:318-335; Slater & Narver, 1994:46-55).

Yapılan bu çalışmada marka yönetim yetenekleri, örgüt kültürü ve marka yönetim süreçlerinin marka performansı üzerindeki etkisini belirlemeye dönük ampirik bir çalışmadır. Oluşturulan çalışmada giriş bölümünü takiben ikinci bölümde kuramsal çerçeve oluşturulmuş, üçüncü bölümde çalışmanın uygulama kısmı gerçekleştirilmiş ve çalışma sonuç ve öneriler bölümü ile sonuçlandırılmıştır.

2. Kuramsal Çerçeve

2.1 Marka Yönetim Yetenekleri

Marka yönetimi, marka performanslarının geliştirilmesi, sürdürülmesi ve iyileştirilmesine dâhil olan tüm süreçler olarak tanımlanabilir (Keller, 1998). Markaların ve marka yönetiminin artan önemi, markaların işletme performansı üzerindeki yüksek etkisine bağlanabilir. Mevcut paydaş odaklılık markaların gelişmesiyle birlikte, marka yönetimi fonksiyonun kapsamı tüm paydaşların beklentilerini karşılamak üzere genişlemiştir. Böylece işletmeler marka yönetim yeteneğini geliştirmeye odaklanmışlardır (Morgan, Vorhies & Mason, 2009:909-920; Merz, He & Vargo, 2009:328-344; Day, 2000:24-30; Madhavan & Hunt, 2008:67-82).

Markalar yalnızca somut kaynaklar olarak görülmemektedir. Markalar bir işletmenin paydaşlarının beklentilerini ne kadar iyi anladığını ve yerine getirdiğini göstermektedir. Başka bir deyişle markalar bilgi temelli kaynaklardır. Dolayısıyla marka yönetiminin işlevi paydaşların değerini en üst seviyeye çıkarmak için bilgiyi yakalamak ve kullanmakla ilgilidir (Keller & Lehmann, 2006:740-759; Merz, He & Vargo, 2009:328-344; Madhavan & Hunt, 2008:67-82; Santos-Vijande, Rio-Lanza, Suarez-Alvarez & Diaz-Martin, 2013:148-157).

Markalar beklenti ya da değer yaratma ve karşılamaya odaklandıklarından entelektüel sermaye bu değer yaratma sürecine yardımcı olmak için kritik hale gelir. Entelektüel sermayenin önemi, örgütsel politika ve prosedürlerde yer alan bilgileri, çalışanların bilgi ve becerilerini ve ilişkilere gömülü bilgileri elde etmeği vurgular. Tüm bunlar bir işletmenin değer yaratma ve iletişim sürecini geliştirmesi için gereklidir. Ayrıca entelektüel sermayenin işletmelerin bir markanın özünü ve temel özelliklerini tanımlanmasını ve bunları çeşitli paydaşlara etkili bir

şekilde iletilmesini sağlar. Entelektüel sermaye bir işletmenin değer yaratma süreci için ihtiyaç duyulan tüm kaynakları temsil ettiğinden marka yönetim yeteneğini geliştiren temel bir kaynaktır (Cui, Hu & Griffith, 2014:144-150; Nahapiet & Ghoshal, 1998:242-266). Marka yönetim yetenekleri 3 boyuttan oluşmaktadır. Bu boyutlar aşağıdaki Tablo 1’de açıklanmaktadır.

Tablo 1. Marka Yönetim Yeteneklerinin Boyutları

Boyutlar	Açıklamalar
Yapısal Sermaye	Yapısal sermaye, örgütsel sermaye olarak da adlandırılmaktadır. Yapısal sermaye bir işletmenin içinde var olan ve bir bütün olarak işletmeye ait olan gizli bilgidir. İnsan sermayesi ve ilişkisel sermaye’nin aksine yapısal sermaye hareketsizdir. Bu nedenle bu üçlünün en önemli sermayesi olduğu söylenebilir. Yapısal sermayenin unsurları, patentler, altyapı, kurumsal yönetim gibi süreçler sayılabilir. Yapısal sermaye çalışanların bir işletmenin içindeki bilgi havuzunu oluşturmayı ve sürdürmesini kolaylaştırır. Yapısal sermaye eksikliği çalışanların bilgi yaratma faaliyetlerini engelleyebilir.
İnsan Sermayesi	İnsan sermayesi, bir işletmenin içindeki çalışanlara gömülü olan bilgiyi ifade eder. Bireyin becerileri, tecrübesi ve tutumu insan sermayesini oluşturur. İnsan sermayesi bir işletmenin içindeki bilgi toplanmasının başlangıç aşamasını ifade eder. Son zamanlarda pazarlama araştırmacıları insan sermayesini yapısal sermayeye dönüştürmenin yolunu belirlemişlerdir. İnsan sermayesi mobildir ve bu nedenle devredilebilir. Bu marka yönetimi işlevlerinde sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü marka yöneticileri markalarla ilgili bilgilerin kaynağı olarak görülmekte ve bir işletmeden ayrıldıklarında bilgileri kaybolmaktadır.
İlişkisel Sermaye	İlişkisel sermaye bir işletmenin ve çalışanların paydaşlarla olan ilişkisinin kapsamını temsil eder. güçlü bir bilgi tabanı geliştirmek için kullanılabilecek harici bir bilgi kaynağıdır. Örgütsel alana harici olduğu için inşa edilmesi en zor olandır. İlişkisel sermaye müşteri sermayesi veya sosyal sermaye olarak da bilinir. Bir işletme ile paydaşları arasındaki güçlü ilişkiler işletmenin performansını olumlu yönde etkilemektedir

Kaynak: Youndt, Subramaniam & Snell, 2004:335-361;Bontis, 1998:63-76; Edvinson & Sullivan, 1996:356-364; Griffith & Lusch, 2007:129-145; Stewart, 1997; Cui, Hu ve Griffith, 2014:144-150; Nahapiet & Ghoshal, 1998:242-266; Bontis, Keow, William & Richardson, 2000:85-100; Morgan & Hult, 1994:20-38’den yararlanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

2.2 Örgüt Kültürü

Örgüt kültürü, yazında çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Örgüt kültürü, bir işletmenin iş yapma biçimini belirleyen karmaşık bir değerler, inançlar, varsayımlar ve semboller kümesi olarak görülmüştür (Barney, 1986:656-665). Deshpande & Webster (1989) da örgüt kültürünü davranış normlarını etkileyen ortak bir inanç ve değer kalıbı olarak tanımlamışlardır (Deshpande & Webster, 1989:3-15). Örgüt kültürünün yapılan bu tanımında örgüt kültürü kolektif bir fenomen olarak tanımlanmaktadır.

Örgüt kültürü bir işletmenin rutinleri, iletişim (işletme içi ve dışı) ve bireysel davranışları içeren işleyişin içine gömülüdür (Barney, 1986:656-665; Deshpande & Webster, 1989:3-15). Yani, örgüt kültürü bir işletmedeki yönetsel tercihler, politikalar ve prosedürlerin bir yansımasıdır (Deshpande & Webster, 1989:3-15; Deshpande, Farley & Webster, 1993:23-37).

Örgüt kültürünün geniş tanımlaması, örgüt kültürü yapı ve strateji arasındaki farklılıkları bulanıklaştırmaktadır. Dolayısıyla örgüt kültürünü ölçmek için çeşitli tipolojiler mevcuttur. Örgüt kültürünün kapsamlı bir şekilde ölçmenin zor bir görev olduğunu söylemek mümkündür (Barney, 1986:656-665; Deshpande & Webster, 1989:3-15). Örgüt kültürü ve tanımlamasına ilişkin karmaşaya rağmen örgüt kültürü işletme performansını artırmak için tasarlanmıştır (Barney, 1986:656-665; Schein, 1984:3-16).

Deshpande, Farley & Webster (1993) de yaptıkları çalışmada, örgüt kültürünü ölçmek için kullanılan tipolojide örgütsel kültür türlerinin yönetsel bilgiyi işlemeye odaklanmasından ve örgütsel yeteneklerin oluşumuyla ilgili bilgi sistemleri olarak görmesinden dolayı bu tipoloji dikkate alınmıştır (Deshpande, Farley & Webster, 1993:23-37; Teece, Pisano & Shuen, 1997:509-533). Bu örgütsel kültürel tipolojisi aynı zamanda bir örgütte dinamik yeteneklerin yaratılmasına etkileyen süreçlerin veya rutinlerin esneklik seviyesini de incelemektedir (Teece, Pisano & Shuen, 1997:509-533; Teece, 2007:1319-1350). Örgüt türleri klan, hiyerarşi, adokrasi ve pazar olarak ifade edilmektedir (Deshpande, Farley & Webster, 1993:23-37; Deshpande & Farley, 2004:3-22). Aşağıdaki Tablo 2’de örgüt kültürü türleri açıklanmaktadır.

Tablo 2. Örgüt Kültürü Türleri

Örgüt Türleri	Açıklamalar
Klan	Klan kültürü, organizasyonel amacın grup oluşturma, başarı ölçüsünün bağlılık ve moral değerlerin yaratılıp yaratılmadığına göre değerlendirilen bir uzlaşma ve uyum kültürüdür. Otorite genellikle organizasyon üyeleri tarafından verilir ve bu gücün kullanımı gayri resmi niteliktedir. Kararlar katılım ve anlaşma ile alınma eğilimi taşır. Belirleyici liderlik biçimi diğerlerinin bir tür ilgi ve desteği ile devam eder.
Hiyerarşi	Çok iyi ve ayrıntılı olarak tanımlanmış kurallar ve düzenlemelere göre çalışılan kararlı ve kontrol altında tutulan bir işleyişin gözlenmesi hiyerarşi kültürünün varlığının kanıtlarıdır. Hiyerarşi kültürünün egemen olduğu organizasyonlarda otorite kurallarla verilerek yönetim gücü teknik bilgisi olanlarca kullanılır. Kararlar gerçeklerin analiz edilmesiyle alınır ve liderler tutucu ve dikkatli olma eğilimi gösterirler.

Adokrasi	Adokrasi kültürü dışsal yönelimli, büyüme ve kaynak değerlendirmeyi öne alarak büyük hedefleri destekleyen ideolojik bir kültürdür. Otorite karizma temelinde kazanılır ve organizasyonun değeri dikkate alınarak kullanılır. Böylesi organizasyonlarda kararlar çoğunlukla sezgilerin sonucunda alınır, liderler yaratıcı ve risk alıcıdır. Çalışanların itaati bizzat kendilerinin organizasyonel değerlere bağlılığı tarafından sağlanır.
Pazar	Patron klasik anlamından öte, bu kültürün sıkı bir takipçisidir. Yöneticilerin ustalığı ile becerileri otoritelerinin temelidir. Liderlik biçimi yönlendirici ve hedef odaklıdır. Liderler karar alma süreçlerin çalışanların bir tür yazılı onayları tarafından garanti edilmiş desteklerine sahiptir. Pazar kültürünün gözde değerleri; saldırganlık ölçüsünde bir atılganlık, gayretlilik ve inisiyatifdir. Bu durum pazar kültürünün en yüksek performansı sağlamasının unsurlarını oluşturmaktadır.

Kaynak: Akata, 2003:6'dan yararlanarak oluşturulmuştur.

2.3 Marka Yönetim Süreçleri

Araştırmacılar, markaları değer yaratmak için işletmelerin paydaşları ve özellikle müşterileri hakkında bilgilerinin bir uygulaması olarak görmektedir. Başarılı markalar beklentileri oluşturarak ve yerine getirerek müşteriler için daha fazla değer yaratma ve müşterilerden daha yüksek karlar elde etme potansiyeline sahiptir. O zaman marka yönetimi marka performanslarını geliştirme, sürdürme ve iyileştirme süreçleri olarak tanımlanmaktadır (Keller & Lehmann, 2006:740-759; Merz, He & Vargo, 2009:328-344). Marka yönetimi yazınında, güçlü markalar oluşturmak ve sürdürmek için kullanılan içe odaklanmış iki süreci tanımlamışlardır. Bu süreçler, iç markalama ve stratejik marka yönetimidir (Baumgarth ve Schmidt, 2010:1250-1260; Lee, Park, Baek & Lee, 2008:848-855; Santos-Vijande, Rio-Lanza, Suarez-Alvarez & Diaz-Martin, 2013:148-157).

Yazın ayrıca, dış marka yönetiminin önemini de vurgulamaktadır. (Merz, He & Vargo, 2009:328-344; Rust, Zeithaml & Valarie, 2004:110-120). Markaların başarısı, paydaş beklentilerini yaratmaya ve karşılamaya bağlı olduğundan, işletmelerin dış çevreyi de dikkate almaları gerektiği görülmektedir (Low & Fullerton, 1994:173-190; De Chernatony & Cottom, 2009:297-304). Paydaşların beklentilerini sürekli olarak anlamak ve yerine getirmek için markaların pazar bilgilerinin sürekli toplanması ve kullanması gerekir (Merz, He & Vargo, 2009:328-344; Santos-Vijande, Rio-Lanza, Suarez-Alvarez & Diaz-Martin, 2013:148-157). Dolayısıyla bu çalışmada, güçlü marka yönetim fonksiyonunu geliştirmek için ihtiyaç duyulan üçüncü bir süreç olarak pazar bilgi süreçleri tanımlamıştır. Pazar bilgi süreçleri, pazar veya marka ile ilgili bilgileri toplayan kavramsallaştıran ve kullanan süreçleri içermektedir (Moorman, 1995:318-335; Sinkula, 1994:35-45). Bu süreçler aşağıdaki Tablo 3'de açıklanmaktadır.

Tablo 3. Marka Yönetim Süreçleri

Örgüt Türleri	Açıklamalar
İçsel Markalama Süreci	İç markalaşma, markaların önemini içselleştirmeyi ve çalışanların markaları tutarlı bir şekilde desteklemeleri konusunda eğitmeyi amaçlayan bir işletme süreci olarak tanımlanmaktadır. İç markalamanın temel amacı, çalışanları bir marka ile aynı düzeye getirmek ve böylece marka oluşturma sürecinin verimli olmasını sağlamak. İç markalaşma aynı zamanda marka oluşturma faaliyetlerinin başarılı bir şekilde yürütülmesine yardımcı olmakla birlikte üst yönetim ve marka ekipleri arasındaki iletişimi kolaylaştırır.
Stratejik Markalama Süreci	Stratejik marka yönetimi, bir markanın orta veya uzun süreli korunmasına yönelik tüm faaliyetler olarak tanımlanabilir. Markaları yönetmek için zaman yöneliliği ifade eder. Stratejik marka yönetimi bir işletmenin daha uzun vadeli kazançlar için kısa vadeli kazançlardan vazgeçme isteğini ifade eder. Stratejik marka yönetim süreci markaların sıklıkla uzun vadede geliştirildiği ancak kısa vadede yönetildiği gerçeğini vurgulamaktadır. Bu durum markanın pazardaki değerini ve imajını etkileyen <i>miyop</i> yönetim kararlarının alınmasına yol açmaktadır.
Tablo 3 (Devamı)	
Pazar Bilgi Süreçleri	Pazar bilgisi, bir işletmenin mevcut ve potansiyel dış paydaşlarıyla ilgili veriler olarak tanımlanır. Pazar bilgi süreçleri dört alt boyuttan oluşmaktadır. Bilgi edinme süreçleri tüm paydaşlardan bilgi edinilen süreçler olarak tanımlanmaktadır. Bilgi edinme genellikle istihbarat üretme veya bilgi arama olarak da adlandırılmaktadır. Bu işlemin amacı, dış bilgileri işletmeye sunabilmektir. Bilgi iletme süreçleri, bilginin bir işletmedeki ilgili kullanıcılar arasında yayılma şekli olarak tanımlanır. Politikalar, eğitim oturumları ve araştırma sunumları bilgi iletme süreçlerinin örnekleridir. Bu süreç kümelerinin temel amacı bilginin kilit marka karar vericilere ulaşmasını sağlamaktır. Kavramsal kullanım süreçleri, strateji ile ilgili eylemlerden dolayı olarak bilgi kullanımına yönelik süreçler olarak tanımlanmaktadır. İşletmelerin bilgiyi işleme şeklini ve buna bağlılıklarını içerir. Bu süreç aynı zamanda pazar zekasının dönüşümü olarak da adlandırılır. Araç kullanım süreçleri pazarlama stratejisi ile ilgili eylemleri etkilemek için doğrudan pazar bilgilerini uygulamak için işletmeler tarafından kullanılan süreçler olarak tanımlanır.

Kaynak: De Chernatony & Cottom, 2009:297-304; Punjaisri & Wilson, 2007:57-70; Santos-Vijande, Rio-Lanza, Suarez-Alvarez & Diaz-Martin, 2013:148-157; Aaker, 1992:27-32; Moorman, 1995:318-335; Sinkula, 1994:35-45; Kohli & Jaworski, 1990:1-18; Dickson, 1992:69-83; Menon & Varadarajan, 1992:53-71'den yararlanılarak yazar tarafından hazırlanmıştır.

3. Metodoloji

Çalışmanın metodoloji bölümünde, araştırma süreci ve analiz yöntemini içeren araştırma tasarımı tartışılmaktadır. Araştırma tasarımı, marka yönetim yetenekleri, örgütsel kültür ve marka yönetim süreçlerini tanımlayarak marka performansı üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla çalışmanın amacına uygun olarak belirlenmiştir.

3.1 Araştırma Tasarımı

Kuramsal çerçevede belirtilen ilişkileri ölçmek için anket yöntemi kullanılmıştır. Ankette katılımcılar bir popülasyonun farklı alt bölümlerini temsil edebilir (Malhotra & Grover, 1998:33-46). Anketteki ifadeleri ölçmek için 5'li Likert tipi ölçek kullanılmıştır.

3.2 Değişkenlerin Ölçülmesi

Çalışmada değişkenlerin ölçülmesi daha önce güvenilirliği ve geçerliliği test edilmiş ölçekler kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan ölçekler aşağıda açıklanmaktadır.

3.2.1 Marka Yönetim Yetenekleri Ölçeği

Marka yönetim yetenekleri ölçeği insan sermayesi, yapısal sermaye ve ilişki sermaye olmak üzere üç boyuttan oluşmaktadır. Bu boyutları ölçmek için Subramaniam & Youndt (2005:450-463) ve Bontis (1998:63-76) yılında yapılan çalışmalardan yararlanılarak hazırlanmıştır. Bu ölçek toplam 15 sorudan oluşmaktadır.

3.2.2 Örgüt Kültürü Ölçeği

Örgüt kültürü ölçeği klan, hiyerarşi, Pazar ve adokrazi olmak üzere dört boyuttan oluşmaktadır. Ölçek soruları Deshpande, Farley & Webster (1993:23-37) yılında yaptıkları çalışmadan yararlanılarak oluşturulmuştur. Örgüt kültürü ölçeği toplam 16 sorudan oluşmaktadır.

3.2.3 Marka Yönetim Süreçleri Ölçeği

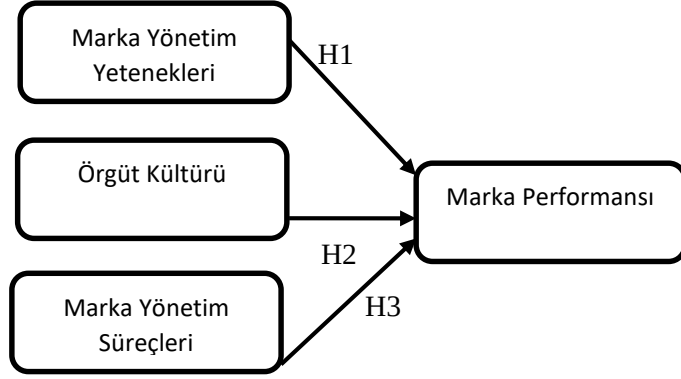
Marka yönetim süreçleri ölçeği, içsel markalama ve stratejik marka yönetimi Santos-Vijande, Rio-Lanza, Suarez-Alvarez & Diaz-Martin, (2013:148-157) yılında yaptıkları çalışmaya bağlı kalınarak oluşturulmuştur. Pazar bilgi süreçleri boyutu 4 alt boyuttan oluşmaktadır; bilgi edinme, bilgi iletimi, kavramsal kullanım ve araç kullanımıdır. Pazar bilgi süreçleri ölçeği Moorman (1995:318-335) yılında yaptığı çalışmadan yararlanılarak hazırlanmıştır.

3.2.4 Marka Performans Ölçeği

Marka performansını ölçmek için, Cui, Hu & Griffith (2014:144-150) yılında yaptıkları çalışmadan yararlanılarak hazırlanmıştır. Marka imajı, pazar payı, net karlılık ve marka farkındalığını ölçmektedir. Marka performans ölçeği hem finansal hem de finansal olmayan performans ölçütlerinin bir bileşimidir.

3.3 Araştırma Modeli ve Hipotezler

Çalışmanın temel amaçları doğrultusunda oluşturulan araştırma modeli ve hipotezler aşağıda Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. Araştırma Modeli ve Hipotezler

H1: Marka yönetim yetenekleri marka performansını pozitif yönde etkiler

H2: Örgüt kültürü marka performansını pozitif yönde etkiler

H3: Marka yönetim süreçleri marka performansını pozitif yönde etkiler

3.4 Örneklem Süreci

Bu çalışma, Ankara ili merkezinde ve farklı sektörlerde ki işletmelerde (mobilya imalatı, içecek imalatı, gıda ürünleri imalatı ve tekstil ürünleri imalatı) gerçekleştirilmiştir. Bu dört sektördeki toplam işletme sayısı 373'dür. İşletme yöneticileri ile yapılan görüşmede çalışmanın önemi anlatılmış ve çalışmaya katılmayı kabul eden 200 işletme ile çalışma gerçekleştirilmiş ve anket formları doldurulmuştur.

Bu çalışmada, daha önce yapılan marka yönetimi çalışmaları ile tutarlı olması açısından veri toplamada *anahtar bilgi* yaklaşımı kullanılmıştır (Cui, Hu & Griffith, 2014:144-150; Santos-Vijande, Rio-Lanza, Suarez-Alvarez & Diaz-Martin, 2013:148-157). Anahtar bilgi kaynağı yaklaşımı, çalışma bağlamına uygun olarak örgütsel faaliyetlerin geçerli bir temsiliyi sağlayabilecek bireylerden veri toplamak için ideal bir yöntemdir (Phillips, 1981:395-415). Ankete katılan katılımcılar hem bireysel hem de kurumsal marka yönetimi konusunda sorumlu ve bilgi sahibi olan katılımcılardan oluşmaktadır. Ayrıca katılımcılar son tüketicileri hedef alan markaları ve işletmeleri hedefleyen markaların sorumlularıydı. Sonuç olarak,

katılımcılar çeşitli markaları yönetme sorumluluğu olan ve anketteki soruları yanıtlamak için gerekli bilgi ve deneyime sahip olan katılımcılardan oluşmaktadır.

3.5 Analiz Tekniği

Çalışmada oluşturulan hipotezleri test etmek için kısmi en küçük kareler yöntemi (Partial Least Squares- PLS) kullanılmıştır. PLS bağımlı gizil değişkenin açıklanan varyansını maksimize etmeye odaklanmaktadır (Hair, Ringle & Sarstedt, 2011:139-151). Kovaryansa dayalı yapısal eşitlik modelinin aksine PLS, sıradan en küçük kareler yöntemi (Ordinary Least Squares-OLS) regresyonu kullanarak gizil değişkenler arasındaki ilişkileri tahmin etmektedir (Hair, Sarstedt, Ringle & Mena, 2012:414-433). PLS yaklaşımı, temel bileşen analizi ve çoklu regresyon analizlerinin sonuçlarını genelleştiren ve birleştiren bir yol analizi tekniği olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle bir bağımlı değişkenler kümesini büyük bir bağımsız değişkenler kümesinden, tahmin etmemiz gerektiğinde oldukça kullanışlı bir yöntemdir (Polat, 2018:5325-5337).

3.6 Analiz Sonuçları

PLS analizi genellikle ölçüm modeline odaklanarak başlayan ve daha sonra yapısal modelin değerlendirilmesini izleyen sonuç değerlendirmesi takip eder. İlk önce, yansıtıcı model için ölçüm modelinde kullanılan değerlendirme yöntemleri incelenmektedir. Bu adımdan sonra, yapısal modelin değerlendirme yöntemlerine geçilmektedir.

3.6.1 Ölçüm Modeli

Oluşturulan ölçüm modeline ait değerler aşağıdaki Tablo 4’de gösterilmektedir.

Tablo 4. Ölçüm Modeli Değerleri

Gizil Değişken	Göstergeler	Gösterge Yükleri	Gösterge Güvenirliği
Marka Yönetim Yetenekleri (MYE)	ILSE1	0.935	0.874
	ILSE2	0.953	0.908
	ILSE3	0.952	0.906
	ILSE4	0.947	0.896
	ILSE5	0.916	0.839
	ILSE6	0.954	0.910
	INS1	0.880	0.774

	INS2	0.911	0.829
	INS3	0.859	0.737
	INS4	0.916	0.839
	INS5	0.939	0.881
	YAP1	0.901	0.811
	YAP2	0.861	0.741
	YAP3	0.943	0.889
	YAP4	0.905	0.819
Marka Yönetim Süreci (MYS)	ALKU1	0.869	0.755
	ALKU2	0.840	0.705
	ALKU3	0.907	0.822
	ALKU4	0.896	0.802
	BED1	0.906	0.820
	BED2	0.905	0.819
	BED3	0.912	0.831
	BED4	0.909	0.826
	BILGI1	0.913	0.833
	BILGI2	0.906	0.820
	BILGI3	0.844	0.712
	BILGI4	0.889	0.790
	ICSM1	0.825	0.680
	ICSM2	0.808	0.652
	ICSM3	0.920	0.846
	KAKU1	0.915	0.837
	KAKU2	0.920	0.846
	KAKU3	0.889	0.790
	KAKU4	0.911	0.829
	STRM2	0.888	0.788
	STRM3	0.911	0.829
	STRM4	0.884	0.712
Marka Performansı (MP)	MAP1	0.935	0.874
	MAP2	0.930	0.864

	MAP3	0.958	0.917
	MAP4	0.913	0.833
Örgüt Kültürü (ÖK)	ADO1	0.952	0.906
	ADO2	0.945	0.890
	ADO3	0.965	0.931
	ADO4	0.933	0.870
	HIY1	0.815	0.664
	HIY2	0.791	0.625
	HIY3	0.921	0.848
	KLA1	0.943	0.889
	KLA2	0.938	0.879
	KLA3	0.947	0.896
	KLA4	0.913	0.833
	PAZ2	0.869	0.755
	PAZ3	0.923	0.851
	PAZ4	0.881	0.776

Yukarıdaki Tablo 4’de ölçüm modeli değerleri incelendiğinde marka yönetim süreçlerinden 2 değişken ve örgüt kültüründen 2 değişken olmak üzere toplam 4 değişkenin Chin, Thatcher & Wright (2012:1003-1019) yılında yaptıkları çalışmada belirttikleri gibi gösterge yük değerleri 0.70 eşik değerinin altında kaldığı için analizden çıkarılmış ve analiz yeniden yapılmıştır. Yapılan ikinci analiz sonucunda tüm değişkenlerin gösterge yük değerlerinin 0.70 değerinin üzerinde olduğu görülmüştür.

Daha sonra gösterge güvenilirlik değerlerine bakılmıştır. Bunun içinde Hulland (1999) da belirttiği gibi yük değerlerinin karesi alınarak gösterge güvenilirlik değerleri bulunmuş ve 0.70 veya daha yüksek değerler tercih edilmiştir (Hulland, 1999:195-204). Ancak 4 gösterge güvenilirlik değeri (ICSM2, ICSM1, HIY1, HIY2) bu şartı sağlamadıkları görülmüştür. Gösterge güvenilirlik değerlerinin 0.40’ının altında olması durumunda analizden çıkarılması, 0.40 ile 0.70 arasında olması durumunda ise bu değerlerin analizden çıkarılması ve/veya çıkarılmaması durumu bileşik güvenilirlik ve Average Variance Extracted (AVE)’nin önerilen eşik değerlerin üzerinde bir artışa neden olduğunda çıkarılma kararı verilmelidir (Hair, Hult, Ringle & Sarstedt, 2017). Aşağıdaki Tablo 5’de reflektif ölçüm modelinin ve yapısal modelin değerlendirme adımları ve sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 5. PLS Analizi Sonuçları

Reflektif Ölçüm Modelinin Değerlendirilmesi	Kriter ve Kritik Değerler	Sonuçlar	Kriter Sağlandı mı?	Kaynak
Ölçüm Modeli				
İçsel Tutarlılık	Cronbach's alfa >0.7, <0.90 Composite reliability >0.70, <0.90	Cronbach's alfa 0.85 ile 0.88 arasında Composite reliability 0.87 ile 0.89 arasında	EVET	(Hair, Hult, Ringle ve Sarstedt, 2017) Avkiran, (2018)
Gösterge Güvenilirliği	Dış yükler >0.70	Dış yükler 0.791 ile 0.965 arasında değişmektedir	EVET	(Hulland (1999),
Yakınsaklık Geçerliliği	AVE >0.5	MY: 0.844	EVET	(Bagozzi ve Yi 1988), (Garson (2016)
		ÖK: 0.830		
		MY: 0.792		
		MP: 0.873		
Fornell ve Larcker Kriteri	Her bir gizil değişkenin AVE'nin karekök'ün diğer değişkenler arasındaki korelasyondan büyük olması	Karekök değeri değişkenler arası korelasyon değerlerinden büyüktür	EVET	(Fornell ve Lacker (1981)
Ayrırma Geçerliliği Heterotrait-monotrait oranı	HTMT<0.90	HTMT oranı 0.684 ile 0.801 arasında değişmektedir	EVET	(Henseler, Ringle ve Sarstedt, 2015), (Voorhees, Brady, Calontone ve Ramirez, 2016)
Yapısal Model				
Eş Doğrusallık	VIF<5	MP: 2.040	EVET	(Hair, Ringle ve Sarstedt, 2011).
		MYS: 1.894		
		MY: 2.650		
Yol Katsayıları	Yol katsayılarını değerlendirmek için Bootstrapping yapılır. Bootstrapping için gerekli örneklem sayısı minimum 5000 olmalıdır. iki kuyruklu t testi için kritik değerler: 1.65 (sig. %10); 1.96 (sig. %5); 2.58 (sig. %1)	Bootstrapping analizi sonuçları, MY MP ilişkisi (0.54), ÖK MP ilişkisi (0.63) ve MY MP ilişkisi (0.71) olarak belirlenmiş ve Tablo 7'de gösterilmiştir.	EVET	(Hair, Ringle ve Sarstedt, 2011). (Wong, 2013)
Determinasyon Katsayısı	R ² >0.25	Örgüt kültürü için 0.952 (düzeltilmiş 0.951)	EVET	(Hair, Hult, Ringle ve Sarstedt, 2017)
Etki Büyüklüğü (f²)	0.02, 0.15 ve 0.35'den büyük f ² değerleri küçük,	MY: 0.44 (büyük)	EVET	
		ÖK: 0.16 (orta)		

	orta ve büyük etki boyutlarını ifade eder	MYS: 0.38 (büyük)	MP'nin açıklanmasında büyük ve orta etki düzeyine sahip	(Hair, Hult, Ringle ve Sarstedt, 2017), (Wong, 2013)
Tahmin Düzeyi (Q²)	Q² değeri>0	Marka performansı için 0.778	EVET	(Hair, Hult, Ringle ve Sarstedt, 2017)
Tahmin düzeyi etkisi (q2)	0.02, 0.15 ve 0.35'den büyük Q² değerleri küçük, orta ve büyük etki boyutlarını ifade eder	MY: 0.19 (orta)	EVET MP'nin öngörülmesinde orta ve büyük etki düzeyi	(Wong, 2013), (Hair, Ringle ve Sarstedt, 2013)
		ÖK: 0.37 (büyük)		
		MYS: 0.25 (orta)		
SRMR	<0.08	0.045	EVET	(Garson, 2016), (Hu ve Bentler, 1998), (Hu ve Bentler, 1999).
d_ÜLS kare öklit mesafesi	%95 veya %99 (p>0.05)	%95 güven aralığında 0.214	EVET	(Dijkstra ve Henseler, 2015)
d_G iki nokta arasındaki en kısa yol mesafesidir	%95 veya %99 (p>0.05)	%95 güven aralığında 1.10	EVET	(Dijkstra ve Henseler, 2015)

Tablo 5’de görüldüğü gibi ölçüm modeli ve yapısal model için değerlendirme aşamaları için gerekli analizler yapılmış, kriter ve kritik değerler sağlanmıştır. Ölçüm modeli için ayırma geçerliliği sonuçları ise aşağıdaki Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6. Ayırma Geçerliliği Sonuçları

	Marka Yönetim Yetenekleri	Örgüt Kültürü	Marka Yönetim Süreçleri	Marka Performansı
Marka Yönetim Yetenekleri	0.92			
Örgüt Kültürü	0.78	0.91		
Marka Yönetim Süreçleri	0.70	0.74	0.89	
Marka Performansı	0.72	0.80	0.79	0.93

Tablo 6 incelendiğinde ölçüm modeli için ayırma geçerliliği de sağlanmıştır

3.6.2 Yapısal Model

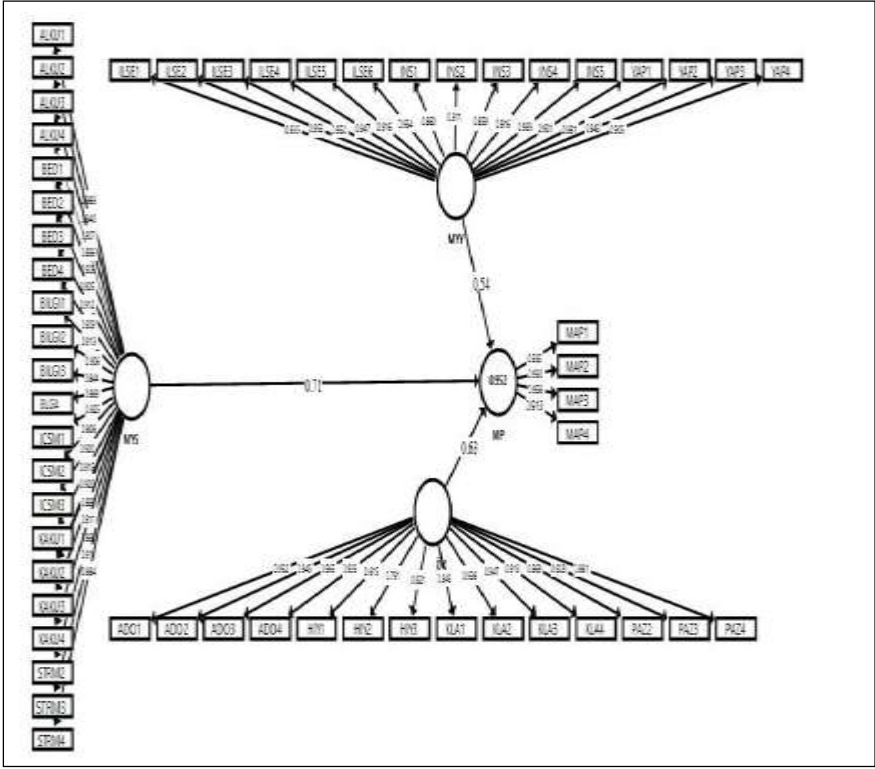
PLS analizinde ölçüm modelinin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri tamamlandıktan sonra ikinci olarak yapısal modelin değerlendirilmesi ve hipotezlerin test edilmesine geçilmiştir. Tahmin edilen yol katsayılarının önemini belirlemek için Bootstrapping analizi yapılmıştır (Hair, Ringle & Sarstedt, 2011:139-145). Aşağıdaki Tablo 7’de yol katsayıları ve t değerleri gösterilmektedir.

Tablo 7. Yol Katsayıları, t değerleri ve Hipotez Kabul\Red Durumları

Yollar	β	t-İstatistiği	Hipotez Kabul/Red
H1:Marka Yönetim Yetenekleri→Marka Performansı	0.54	1.790 *	Kabul
H2:Örgüt Kültürü→ Marka Performansı	0.63	2.036 **	Kabul
H3:Marka Yönetim Süreçleri→ Marka Performansı	0.71	4.558 ***	Kabul

Yukarıdaki Tablo 7’de görüldüğü gibi yol katsayıları ve t istatistik değerleri anlamlıdır ve oluşturulan hipotezler kabul edilmiştir. Ölçüm ve yapısal model için tüm analizler yapıldıktan sonra oluşan PLS yapısal modeli aşağıdaki Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2. PLS Yapısal Modeli

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, marka yönetim yeteneklerinin, örgüt kültürü ve marka yönetim süreçlerinin marka performansı üzerindeki etkilerini araştırmaktadır. Elde edilen bulgulara göre, marka yönetim yetenekleri, marka performansı üzerinde ($\beta=0.54$), örgüt kültürü, marka performansı üzerinde ($\beta=0.63$) ve son olarak marka yönetim yetenekleri marka performansı üzerinde ($\beta=0.71$) ve istatistiki olarak anlamlı etkilerinin olduğu görülmüştür.

Marka yöneticileri, işletme içindeki farklı bölümlerden çalışanlarla koordinasyonu sağlamaları ancak marka yönetim yeteneklerinin geliştirilmesiyle mümkün olmaktadır. Özellikle marka yöneticileri, marka performansını artırmak veya sürdürmek için üretim, dağıtım, reklam, satış ve halkla ilişkiler bölümleriyle uyumlu çalışmak zorundadırlar.

Başarılı markalar, işletmenin hem iç süreçleri hem de dış paydaşların beklentilerin yönetme yeteneğine bağlıdır. Spesifik olarak marka bilinirliği ve marka imajı, tüketiciler ve diğer paydaşlar tarafından ortaklaşa

oluşturulan tüketici temelli marka değerinin bileşenleridir. Son yıllarda tüketiciler marka değerini belirlemede çok daha aktif bir rol oynamaktadırlar. Marka performansı hem iç hem de çevresel faktörlerden etkilenmektedir. Dolayısıyla işletmenin sahip olduğu değerler kümesi tarafından oluşturulan örgüt kültürü de marka performansı üzerinde etkilidir.

Bu çalışma marka yönetim yeteneği, örgüt kültürü ve marka yönetim süreçlerini etkin bir şekilde yönetmek ve güçlü markalar oluşturmak isteyen işletmelere bir yol haritası sunmaktadır. Çok az sayıda işletme güçlü markalar oluşturmak için bu süreçleri oluşturmakta ve sürdürmektedir. Marka yönetim yetenekleri ve marka yönetim süreçlerini geliştirmenin yanı sıra, işletmelerin marka yönetim yeteneklerini başarılı bir şekilde geliştirmek için doğru bir örgüt kültürünü geliştirmeleri gerekir.

Marka yönetimi daha stratejik bir hale geldikçe, marka yöneticileri sorumluluklarını etkin bir şekilde yerine getirebilecekleri doğru iç örgütsel ortama ihtiyaç duyarlar. Markaların yönetimi için gerekli karmaşık ortam göz önüne alındığında doğru örgütsel kültür özellikle de pazar tabanlı varlıkların inşa edilerek rekabet avantajı elde etmesi için pazar kültürünün geliştirilmesi, marka yönetim yeteneklerini geliştirmede anahtar bir rol üstlenecektir. Müşterilerin, tedarikçilerin ve dış paydaşların artan gücü pazar bilgilerinin sürekli toplanması ve iletilmesi gerekliliğini vurgulayarak marka yaratmanın öneminin artmasına katkıda bulunmakta ve marka yönetim süreçleri güçlü markalar oluşturmak, sürdürmek ve geliştirmek için oldukça önemli bir hale gelmektedir.

Bu çalışma, belirli sınırlılıklar aralığında gerçekleştirildiği unutulmamalıdır. İlk olarak Ankara ili merkezinde ve dört farklı sektörde gerçekleştirilmiştir. Zaman ve maliyet kısıtı nedeni ile sadece bir ilde ve dört sektörde yapılmış olması elde edilen sonuçların genellenmesini engellemektedir. Gelecekte farklı illerde, daha farklı sektörlerde ve farklı örneklem büyüklüklerinde yapılacak çalışmalardan farklı sonuçlar elde edilebilir ve bu sonuçlarla karşılaştırılabilir.

KAYNAKÇA

- AAKER, D., A. (1992). The value of brand equity. *Journal of Business Strategy*, 13(4), 27-32.
- AKATA, A. (2003). Organizasyon kültür türleri ile şirket performansı ilişkisi: Pazar kültürü ve önemi. *Pi: Pazarlama ve İletişim Kültürü Dergisi*, 3 (3), 4-10.
- AMIT, R., & SCHOEMAKER, P. J. (1993). Strategic assets and organizational rent. *Strategic Management Journal*, 14 (1), 33-46.

- AVKIRAN, N.,K., (2018). Rise of the partial least squares structural equation modeling: An applications in Banking. (ss.1-29), [İçinde], [Ed.Avkiran, N.,K., ve Ringle, C., M.], *Partial Least Squares Structural Equation Modeling, Recent Advances in Banking and Finance*, Springer.
- BAGOZZI, R., & YI, Y., (1988). On the evaluation of structural equation models. *Journal of Academy of Marketing Science*, 16 -(1), 74-94.
- BARNEY, J. B. (1986). Organizational culture: can it be a source of sustained competitive madvantage? *Academy of Management Review*, 11(3), 656-665.
- BARNEY, J. B. (2014). How marketing scholars might help address issues in resource-based theory. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 42(1), 24-26.
- BAUMGARTH, C., & SCHMIDT, M. (2010). How strong is the business-to-business brand in the workforce? An empirically-tested model of ‘internal brand equity’ in a business-tobusiness setting. *Industrial Marketing Management*, 39(8), 1250-1260.
- BONTIS, N., (1998). Intellectual capital: an exploratory study that develops measures and models. *Management Decision*, 36(2), 63-76.
- BONTIS, N., KEOW, W., CHUA C., & RICHARDSON, S. (2000). Intellectual capital and business performance in Malaysian industries. *Journal of Intellectual Capital*, 1(1), 85-100.
- CHIN, W.,W., THATCHER, J., B., & WRIGHT, R.,T. (2012). Assessing common method bias: Problems with the ULMC technique. *MIS Quarterly*, 36 (3), 1003-1019.
- COLLIS, D. J., & MONTGOMERY, C. A. (1995). Competing on Resources: Strategy in the 1990s. [İçinde], (Ed. Zach, M.H.), *Knowledge and Strategy* (ss. 25-40). London: Routledge. constructs to theory. *Journal of Operations Management*, 16(4), 407-425.
- CUI, A., P., HU, M., Y., & GRIFFITH, D., A. (2014). What makes a brand manager effective? *Journal of Business Research*, 67(2), 144-150.
- DAY, G. S. (1994). The capabilities of market-driven organizations. *Journal of Marketing*, 58(4) 37-52.

- DAY, G. S. (2000). Managing market relationships. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 28(1), 24-30.
- DAY, G., S. (2014). An outside-in approach to resource-based theories. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 42(1), 27-28.
- DE CHERNATONY, L., & COTTAM, S. (2009). Interacting contributions of different departments to brand success. *Journal of Business Research*, 62(3), 297-304.
- DESHPANDÉ, R., & FARLEY, J. U. (2004). Organizational culture, market orientation, innovativeness, and firm performance: an international research odyssey. *International Journal of Research in Marketing*, 21(1), 3-22.
- DESHPANDÉ R., & Webster Jr, F., E. (1989). Organizational culture and marketing: defining the research agenda. *Journal of Marketing*, 3-15.
- DESHPANDÉ, R., FARLEY, J., U., & WEBSTER Jr., E. (1993). Corporate culture, customer orientation, and innovativeness in Japanese firms: a quadrad analysis. *Journal of Marketing*, 57 (1), 23-37.
- DICKSON, P. R. (1992). Toward a general theory of competitive rationality. *Journal of Marketing*, 55(1), 69-83.
- DIJKSTRA, T.,K, & HENSELER, J. (2015). Consistent and asymptotically normal PLS estimators for linear structural equations. *Computational Statistics & Data Analysis*, 81(1),10-23.
- EDVINSSON, L., & SULLIVAN, P. (1996). Developing a model for managing intellectual capital. *European Management Journal*, 14(4), 356-364.
- FORNELL C., & LACKER, F., D. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18 (1), 39-50.
- GARSON, G.,D. (2016). *Partial Least Squares: Regression & Structural Equation Models*. Statistical Associates Publishing, USA:Asheboro
- GRIFFITH, D., A, & LUSCH, R. F. (2007). Getting marketers to invest in firm-specific capital. *Journal of Marketing*, 71(1), 129-145.

- HAIR J., E., RINGLE C., M., & SARSTEDT M. (2011). PLS-SEM: Indeed a silver bullet. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 19-(2), 139-151.
- HAIR J.,F., HULT, G.,T., M., RINGLE, C.,M., & SARSTEDT, M. (2017). *A Primer on Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM)*, Second Edition, Thousand Oaks:Sage
- HAIR, J.F., RINGLE, C.M. & SARSTEDT, M. (2013), "Partial least squares structural equation modeling: rigorous applications, better results and higher acceptance", *Long Range Planning*, 46 (1/2), 1-12.
- HAIR, J.F., SARSTEDT, M., RINGLE, C.M. & MENA, J.A. (2012), "An assessment of the use of partial least squares structural equation modeling in marketing research", *Journal of the Academy of Marketing Science*, Vol. 40 (3), 414-433.
- HENSELER, J.,RINGLE, C.,M., & SARSTEDT, M. (2015). A new criterion for assessing discriminant validity in variance-based structural equation modeling. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43(1), 115-135.
- HU, L.,T., & BENTLER, P.,M. (1998). Fit indices in covariance structural modeling: Sensitivity to underparameterized model misspecification. *Psychological Method*, 3(4), 424-453.
- HU, L., T., & BENTLER, P.,M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6(1), 1-55
- HULLAND, J., S. (1999). Use of partial least squares (PLS), in strategic management research: A review of four recent studies. *Strategic Management Journal*, 20(4), 195-204.
- KELLER, K. L., & LEHMANN, D. R. (2006). Brands and branding: research findings and future priorities. *Marketing Science*, 25(6), 740-759.
- KELLER, K., L. (1998). *Strategic brand management: building, measuring, and managing brand equity*. New Jersey: Prentice Hall.
- KOHLI, A., K, & JAWORSKI, B. J. (1990). Market orientation: the construct, research propositions, and managerial implications. *Journal of Marketing*, 54(2), 1-18.

- LEE, J., PARK, S. Y., BAEK, I., & LEE, C. S. (2008). The impact of the brand management system on brand performance in B-B and B-C environments. *Industrial Marketing Management*, 37(7), 848-855.
- LOW, G. S., & FULLERTON, R., A. (1994). Brands, brand management, and the brand manager system: a critical-historical evaluation. *Journal of Marketing Research*, 31(2), 173-190.
- MADHAVARAM, S., & HUNT, S. D. (2008). The service-dominant logic and a hierarchy of operant resources: developing masterful operant resources and implications for marketing strategy. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 36(1), 67-82.
- MALHOTRA, M. K., & GROVER, V. (1998). An assessment of survey research in POM: from *Management Journal*, 14(1), 33-46.
- MENON, A., & VARADARAJAN, P. R. (1992). A model of marketing knowledge use within firms. *Journal of Marketing*, 56(4), 53-71.
- MERZ, M., A, HE, Y., & VARGO, S. L. (2009). The evolving brand logic: a servicedominant logic perspective. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 37(3), 328-344.
- MOORMAN, C. (1995). Organizational market information processes: cultural antecedents and new product outcomes. *Journal of Marketing Research*, 32(3), 318-335.
- MORGAN, N. A., VORHIES, D. W., & MASON, C. H. (2009). Market orientation, marketing capabilities, and firm performance. *Strategic Management Journal*, 30(8), 909-920.
- MORGAN, R., M, & HUNT, S., D. (1994). The commitment-trust theory of relationship marketing. *Journal of Marketing*, 58(3), 20-38.
- NAHAPIET, J., & GHOSHAL, S. (1998). Social capital, intellectual capital, and the organizational advantage. *Academy of Management Review*, 23(2), 242-266.
- PHILLIPS, L. W. (1981). Assessing measurement error in key informant reports: A methodological note on organizational analysis in marketing. *Journal of Marketing Research*, 18(4), 395- 415.
- POLAT, M. (2018). Eğitim bilimlerinde PLS-SEM yaklaşımlarının kullanılabilirliği ve bir uygulama. *Social Sciences Studies Journal*, 4 (25), 5325-5337.

- PUNJAISRI, K., & WILSON, A. (2007). The role of internal branding in the delivery of employee brand promise. *Journal of Brand Management*, 15(1), 57-70.
- RUST, R. T, ZEITHAML, V., A, & LEMON, K. N. (2004). Customer centered brand management. *Harvard Business Review*, 82 (9), 110-120.
- SANTOS-VIJANDE, M., L., DEL RIO-LANZA, A., B., SUÁREZ-ÁLVAREZ, L., & DIAZ-MARTIN, A., M. (2013). The brand management system and service firm competitiveness. *Journal of Business Research*, 66(2), 148-157.
- SCHEIN, E. H. (1984). Coming to a new awareness of organizational culture. *Sloan Management Review*, 25(2), 3-16.
- SINKULA, J. M. (1994). Market information processing and organizational learning. *Journal of Marketing*, 58(1), 35-45.
- SLATER, S. F., & NARVER, J. C. (1994). Does competitive environment moderate the market orientation-performance relationship?. *Journal of Marketing*, 58(1), 46-55.
- STEWART, T., A. (1997). *Intellectual capital: The new wealth of nations*. New York:
- SUBRAMANIAM, M., & YOUNDT, M., A. (2005). The influence of intellectual capital on the types of innovative capabilities. *Academy of Management Journal*, 48(3), 450-463.
- TEECE, D. J. (2007). Explicating dynamic capabilities: the nature and microfoundations of (sustainable) enterprise performance. *Strategic management journal*, 28(13), 1319-1350.
- TEECE, D. J., P., G., & SHUEN, A. (1997). Dynamic capabilities and strategic management. *Strategic Management Journal*, 18(7), 509-533.
- VOORHEES, C.,M., BRADY, M.,K., CALANTONE, R., & RAMIREZ, E. (2016). Discriminant validity testing in marketing: An analysis, causes for concern and proposed remedies. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 44-(1), 119-134.
- WONG K.,KWONG-Kay, (2013). Partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM) techniques using SmartPLS. *Technical Note 1, Marketing Bulletin*, 24, 1-32.

YOUNDT, M., A, SUBRAMANIAM, M., & SNELL, S., A. (2004). Intellectual Capital Profiles: An Examination of Investments and Returns. *Journal of Management Studies*, 41(2), 335-361.

TÜKETİCİLERİN MARKA ODAKLI KARAR VERME TARZLARININ DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Dr. Aybike Tuba ÖZDEN¹

Giriş

Tüketim, insanların istek ve ihtiyaçlarının tatmin edilmesi için onlara sunulan iktisadi mal ve hizmetlerin kullanılması olarak tanımlanabilir; tüketici ise mal ve hizmetleri belirli bir amaç doğrultusunda kullanan kişidir (Tek, 1999, s. 184-185). İhtiyaç, maddi ve manevi benlikte duyulan ve eksikliği giderilmeye çalışılan yokluk duygusu olarak tanımlanabilir (Kocacık, 1998: 11). Toplumsal alanda yaşanan her türlü gelişme, tüketicileri ve onların istek ve ihtiyaçlarını değiştirmekte, dolayısıyla tüketim şekillerinin de farklılaşmasına neden olmaktadır. Nitekim tüketim, tüketici toplumlarında istek ve ihtiyaçların karşılanması için yapılan bir eylem olmanın yanında tüketimin kendisi, istek ve ihtiyaç haline dönüşebilmektedir. Bu doğrultuda, yokluk duygusunun günümüzde tüketim ile giderilmeye çalışıldığı söylenilebilir. Tüketiciler, ürünleri sadece işlevsel faydası için satın almamakta; o ürünlere karşı duygusal bağ geliştirerek de satın alma davranışı gösterebilmektedirler. Dolayısıyla tüketiciler ürünlere ve özellikle o ürünlerin markalarına karşı sempati beslemekte, bağlılık göstermekte veya bu markalar, kendilerine statü veya prestij gibi kazanımlar sağladıkları için satın alabilmektedirler.

Teknolojinin gelişmesi ve işletmelere sağladığı imkânların değişmesi, ürün çeşitliliğinin artmasına neden olmaktadır. Ürün çeşitliliğinin artması ise işletmelerin rakiplerinden farklılaşmalarını gerekli kılmaktadır. Nitekim tüketiciler, her türlü bilgiye hızla ulaşabildikleri için daha çok araştırma yapabilmekte, ürün ve markaları eskiye göre daha kolay karşılaştırabilmektedirler. Ürün çeşitliliğinin ve bilgi kirliliğinin yoğun yaşandığı pazarda, işletmelerin tüketicilere ulaşabilmeleri kolay ama ikna etmeleri zorlaşabilmektedir. Aynı zamanda daha bilinçli ve bilgili olan tüketicilerin istek ve ihtiyaçları hem değişmekte hem de artmaktadır. Bu nedenlerle tüketici davranışının analizi gittikçe karmaşıklaşmaktadır. Sonuç olarak pazarlamacıların, hedef kitlelerinin istek, algı, tercih ve satın alma davranışlarını sürekli analiz ederek bu sonuçlar doğrultusunda stratejilerini belirlemeleri gerekmektedir (Ünal ve Erciş, 2006, s. 360). Nitekim tüketiciler de satın alma karar sürecinde kendilerine çeşitli ölçütler belirleyerek karar vermeye çalışabilmektedirler. Tüketiciler, sorun çözücü ve karar alıcı olarak birçok değişkenin etkisinde kalarak satın alma karar

¹ Ondokuz Mayıs Üniversitesi, aybike.ozden@omu.edu.tr.

sürecinde problemlerini çözmeye çalışmaktadırlar (Ünal ve Erciş, 2007, s. 323).

Tüketici karar verme tarzlarının belirlenmesi, gittikçe karmaşık hale dönen tüketici davranışının, satın alma karar sürecinin ve bu süreci etkileyen dinamiklerin anlaşılmasını kolaylaştırarak işletmeler için alternatif pazar bölümlendirme kriterlerinin oluşmasına yardımcı olmaktadır (Dursun, Alınacak ve Kabadayı, 2013, s. 295). Sproles ve Kendall (1986), geliştirmiş oldukları tüketici karar verme tarzı ölçeğine göre tüketicilerin satın alma karar süreçlerinde birbirlerinden farklı karar verme tarzları olduğunu belirtmektedirler. Bu karar verme tarzlarının belirlenmesi, işletmelerin hem tüketicileri çok daha iyi tanıyarak istek ve ihtiyaçlarını daha kolay analiz edebilmelerini, hem de bu doğrultuda daha isabetli pazar bölümlendirme yapabilmelerini sağlamaktadır. Marka odaklı karar verme tarzı olan tüketiciler, satın alma karar sürecinde en iyi markalı olan ürünleri seçmeye çalışmaktadırlar ve bu tüketicilere göre bir ürün ne kadar pahalı ise o kadar kalitelidir. Markalar, tüketicilerin tercih yaparlarken seçenekleri hızlı bir şekilde değerlendirmelerini, istek ve ihtiyaçlarına en etkin şekilde ulaşmalarını sağlamaktadır (Kotler ve Andreasen, 1991, s. 442). Ürün çeşitliliği ve bilgi kirliliğinin çok fazla olduğu pazarda marka, tüketicilerin tercih yapmalarını kolaylaştıran bir işlev üstlenmektedir denilebilir. Bu nedenle işletmeler marka farkındalığı yaratarak tüketicilerin kendi markalarını seçmelerini kolaylaştıracak stratejiler geliştirmektedirler. Nitekim tüketicilerin bir ürünün markasına aşina olması, o ürünü tercih etme olasılığını artırmaktadır (Macdonald ve Sharp, 2000). Tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarının en iyi şekilde karşılanabilmesi ve işletmelerin de süreklilik kazanarak kârlılıklarını artırabilmesi için, onların marka odaklı karar verme tarzlarının ve bu karar verme tarzlarını etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi önem taşımaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada, tüketicilerin marka odaklı karar verme tarzı ile demografik özellikleri arasındaki ilişki incelenerek marka odaklı tüketicilere yönelik pazar bölümlendirme yapan işletmelere çeşitli öneriler sunulması ve ilgili literatüre katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Kuramsal Çerçeve

Marka Odaklı Tüketici Karar Verme Tarzı

Karar verme, bir ihtiyacı karşılamak için ulaşılmak istenilen amaçların belirlenmesi, gerekli bilgilerin toplanması, bu bilgilerin değerlendirilerek seçeneklerin oluşturulması ve en uygun seçeneğin seçilmesi olarak tanımlanabilir (Güçray, 2001, s. 107). Tüketiciler hangi ürünleri satın alacakları gibi birçok şey için karar verme süreci yaşamaktadırlar. Tüketici davranışı yazınında, tüketicilerin beş aşamalı karar verme süreci yaşadığı belirtilmektedir. Bu süreç, tüketicilerin herhangi bir ürünü almasından

önce başlamaktadır ve satın aldıktan sonra da devam eden bir süreçtir. Bu beş aşamalı süreç şu şekildedir:

- Sorunun (İhtiyacın) Belirlenmesi
- Bilgi Arama
- Seçeneklerin Değerlendirilmesi
- Karar Verme ve Satın Alma
- Satın Alma Sonrası

Tüketicilerin satın alma sürecine başlayabilmeleri için bir ihtiyacın ortaya çıkması gerekmektedir (Hoyer ve MacInnis, 1997, s. 190). Bu ihtiyacın ve sorunun belirlenmesi ile tüketiciler bilgi aramaya geçmektedirler. Tüketicilerin bilgi arama aşamasında başvurdukları kaynaklar daha önce edindikleri bilgiler olabileceği gibi çevreleri de onlara bilgi kaynağı olabilmektedir. Örneğin tüketici, daha önce satın almış olduğu bir markanın ürününden memnun kaldığında ihtiyacı olan farklı ürünü aynı markadan satın alma eğilimi gösterebilir. Tüketiciler, kişisel ve çevresel faktörleri dikkate alarak ürün veya markayı değerlendirerek alternatifleri belirlemektedirler (Odabaşı ve Barış, 2011, s. 366). Alternatifleri değerlendiren tüketiciler karar verme aşamasında seçtikleri ürünü satın alabilirler veya ürünü satın almaktan vazgeçebilirler, başka bir ürüne veya markaya yönelebilirler veya ürünü satın almayı erteleyebilirler. Satın alma sonrası süreç ise tüketicilerin ürünü satın alma sonrasındaki davranışını ve düşüncesini ifade etmektedir. Tüketicilerin karar verme süreci her zaman aynı şekilde veya aynı düzeyde gelişmeyebilmektedir. Ancak tüketicilerin satın alma sürecinde, genel bir karar verme tarzları olduğu ve bu karar verme tarzlarının satın alma karar süreçlerini etkilediği söylenilebilir.

Karar verme tarzı, tüketicilerin satın alma öncesi, satın alma anı ve sonrasında etkili olan düşünsel ve duygusal bir süreç olarak tanımlanabilir (Sproles ve Sproles, 1990, s. 138). Bir başka tanıma göre tüketici karar verme tarzı, tüketicilerin kişiliğinin bir parçasını oluşturan zihinsel bir yönelimdir (Sproles ve Kendall, 1986, s. 268). Tüketicilerin karar verme tarzlarını etkileyen 8 faktör bulunmaktadır (Sproles ve Sproles, 1990, s. 138):

- Mükemmeliyetçilik/yüksek kalite odaklılık,
- Marka odaklılık,
- Yenilik-moda odaklılık,
- Eğlence/haz odaklılık,
- Fiyat odaklılık,
- Düşünmeden alışveriş etme/dikkatsizlik/plansız alışveriş,
- Çeşit karmaşası yaşama,
- Alışkanlık/marka bağlılığı odaklılık

Bu çalışmada, tüketici karar verme tarzı faktörlerinden biri olan marka odaklı karar verme tarzı incelenecektir. Yapılan çalışmalarda, tüketicilerin yaşadıkları kültüre ve döneme göre veya demografik özelliklerine göre farklı karar verme tarzı sınıflandırmalarının ortaya çıktığı görülebilmektedir. Hafstrom, Chae ve Chung (1992), Durvasula, Lysonski ve Zotos (1996), Fan ve Xiao (1998), Walsh, Mitchell ve Henning-Thurau (2001), Wesley, LeHew ve Woodside (2006), Yang ve Wu (2007), Cowart ve Goldsmith (2007), Hanzae ve Aghasibeig (2008), Zhou, Arnold, Pereira ve Yu (2010) yapmış oldukları tüketici karar verme tarzı araştırmalarında marka odaklılık faktörünü tespit etmiş araştırmacılar.

Marka, mal veya hizmetleri tanımlamaya ve bu mal ve hizmetleri onlarla eş olan rakiplerinden farklılaştırmaya yönelik kullanılan logo, isim veya sembol olarak tanımlanabilir (Aaker, 1991, s. 7). Bu durumda marka, öncelikle ürünü tanımlamaya ve daha sonra da rakiplerinden ayırmaya yarayan bir araçtır denilebilir. Marka, ürünlere ait karmaşık bilgileri sadeleştiren anlamlar ve semboller sistemleridir (Keller, 2001, s. 16). Dolayısıyla bir markanın birçok anlam ve değer içerdiği söylenilebilir. Markalar, tüketicilerin kimlik ve kişiliklerini yansıtan önemli birer unsurlara dönüşmektedirler. Örneğin, bir tüketici kullandığı spor ayakkabı ile hiç spor yapmasa bile özgür ve sportif ruhunu yansıttığını düşünebilmektedir ve sırf bu yüzden alışveriş yaparken kendisini yansıtan markaları tercih edebilmektedir. Bu nedenle, işletmeler yarattıkları markaların birer kimlik ve kişiliği olmasına, müşterilerinin marka ile kendilerini özdeşleştirecek unsurlar olması temeline dayalı stratejiler geliştirmeye çalışmaktadırlar. İşletmeler marka kişiliğini; farklılaştırma, konumlandırma ve tüketiciler ile arasında duygusal bağlar kurulması için bir araç olarak kullanmaktadırlar (Heding, Knudtzen ve Bjerre, 2009, s. 118). Aaker (1997, s. 347), işletmelerin marka kişiliği aracılığıyla markalarını, diğer markalardan farklılaştırabildiklerini belirtmektedir. Tüketiciler nezdinde farklılaşan markalar tüketicilerde iz bırakmaktadır ve bu durum sonraki seçimlerinde etkili olabilmektedir. Nitekim marka, hem ürüne ait niteliklerin netleşmesi hem de tüketicileri karar sürecinin yoğunluğundan kurtarma işlevlerine sahiptir (Yüksel ve Yüksel, 2005, s. 13-14). Dolayısıyla tüketicilerin, marka odaklı karar verme tarzını benimseyerek hem seçenekleri azalttıklarını hem de kendilerini yansıtan ürünleri satın aldıklarını düşündükleri söylenilebilir.

Sproles ve Kendall (1986) tarafından geliştirilmiş olan Tüketici Karar Verme Tarzları Ölçeği'nin Dursun, Alınacak ve Kabadayı (2013) tarafından Türkçe uyarlaması yapılmıştır. Bu çalışmada, Türkçe uyarlaması yapılmış olan ölçeğin, marka odaklı karar verme tarzı faktörünü ölçen 4 ifade kullanılmıştır. Bu ifadeler “Genellikle daha pahalı markaları tercih ederim.”, “Bir ürün ne kadar pahalı ise o kadar kalitelidir.”, “Şık mağaza ve dükkânlar bana en iyi ürünü sunarlar.” ve “En

çok satılan markaları almayı tercih ederim.” şeklindedir. İfadelerden de anlaşılacağı üzere, bu tüketiciler, yüksek fiyatlı ürünlerin daha kaliteli olduğuna inanmaktadırlar ve genellikle en çok bilinen markaları satın almayı tercih etmektedirler. Marka odaklı karar verme tarzı olan tüketiciler, daha pahalı ve daha iyi bilinen markaları satın alma eğilimi göstermektedirler (Dursun, Alınacak ve Kabadayı, 2013, s. 295). Dolayısıyla bu tüketiciler, yüksek fiyatlı ve markası olan ürünlerin güzel ve lüks görünen mağazalarda bulunduğunu düşünmektedirler ve en çok reklamı yapılan ürünü tercih etmektedirler.

Marka odaklı karar verme tarzı ile ilgili çalışmalara bakıldığında; Hafstorm, Chae ve Chung (1992), kültürlerarası karşılaştırma yaptığı çalışmalarında Koreli tüketicilerin Amerikalı tüketicilere göre daha marka bilincine sahip tüketiciler olduğunu tespit etmişlerdir. Bakewell ve Mitchell (2006), erkek tüketicilerin kadın tüketiciler gibi marka odaklı olduklarını tespit etmişlerdir. Cowart ve Goldsmith (2007), online alışveriş ile tüketici karar verme tarzı arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında online satın alma ile marka odaklılık arasında pozitif yönlü ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Ünal ve Erciş (2007), genç kuşak tüketicilerin marka bilinci ve tercihleri olduğunu ancak marka sadakati geliştirmediklerini belirtmektedirler. Lysonski ve Durvasula (2013), yapmış oldukları araştırmada tüketicilerin karar verme tarzlarındaki değişimi gözlemlemişler ve marka odaklı karar verme tarzı eğiliminde artış olduğunu tespit etmişlerdir. Engizek ve Şekerkaya (2016), X ve Y kuşağına mensup tüketicilerin marka odaklı tüketim yapma eğiliminde olduğunu belirtmektedirler. Ergin, Esen ve Tuzla (2016), eğlence/haz odaklı tüketiciler olarak adlandırdıkları tüketici grubunun marka odaklı olduğunu ve bu tüketicilerin, alışveriş yaparlarken temel amaçlarının eğlenme olduğunu belirtmektedirler. Anić, Ciunova-Shuleska, Rajh, Rajh ve Bevanda (2016), Hırvatistan, Makedonya ve Bosna Hersek’te yürüttüğü araştırmalarında, Hırvat tüketicilerin en düşük, Makedon tüketicilerin ise en yüksek marka odaklı eğilim gösterdiklerini belirtmektedirler. Özden (2019), yapmış olduğu araştırmada pozitif algının marka odaklı karar verme tarzı üzerinde negatif etkisi olduğunu ve Z kuşağına mensup tüketicilerin Y kuşağına mensup tüketicilere göre daha marka odaklı olduklarını tespit etmiştir.

Yöntem ve Bulgular

Araştırmanın Amacı ve Önemi

İşletmelerin tüketicilerin karar verme tarzlarını belirleyerek onları daha yakından tanıyabilmeleri ve bu doğrultuda daha isabetli pazar bölümlendirme yapabilmeleri gerekmektedir. Marka günümüzde tanımından çok daha büyük anlamlar içermektedir. Nitekim tüketiciler

markalar ile kişisel ve sosyal ilişkiler kurmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, demografik faktörler ile marka odaklı tüketici karar verme tarzı arasındaki ilişkinin tespit edilmesidir. Bu doğrultuda, elde edilen sonuçların, işletmelerin markaları ile ilgili isabetli stratejiler geliştirmelerine yardımcı olması hedeflenmektedir.

Araştırmanın Hipotezleri

Tüketicilerin karar verme tarzlarının demografik özelliklerine göre farklılık gösterdiğini tespit eden araştırmalar bulunmaktadır (Anić, Rajh ve Rajh; 2014; Bakewell ve Mitchell, 2006; Özden, 2019; Shim, 1996). Bu doğrultuda;

H1. Tüketicilerin marka odaklı tüketici karar verme tarzları cinsiyetlerine göre farklılık göstermektedir.

H2. Tüketicilerin marka odaklı tüketici karar verme tarzları yaş gruplarına göre farklılık göstermektedir.

H3. Tüketicilerin marka odaklı tüketici karar verme tarzı eğitim düzeylerine göre farklılık göstermektedir.

H4. Tüketicilerin marka odaklı tüketici karar verme tarzları gelir düzeylerine göre farklılık göstermektedir.

Belirtilen hipotezler doğrultusunda araştırmanın modeli şekil 1'deki gibidir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Araştırmanın Örneklemi

02 Ocak- 22 Nisan 2019 tarihleri arasında Samsun'da uygulanan anketler, 18 ve üzeri yaş aralığındaki tüketicilere uygulanmıştır. Katılımcılar öğrenciler, akademisyenler, liselerde çalışan öğretmen ve memurlardan oluşmaktadır. Ayrıca anket formu online olarak çeşitli sosyal medya platformlarında paylaşarak kullanıcıların anket formunu online ortamda doldurmaları sağlanmıştır. Online olarak ve yüz yüze yapılan

anketler ile toplamda 434 tüketiciye ulaşılmış, eksik ve hatalı doldurulan anketlerin elenmesi sonucu toplam 404 anket değerlendirmeye alınmıştır.

Veri Toplama Yöntemi ve Araçları

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Anket formunun birinci bölümü, Sproles ve Kendall (1986) tarafından geliştirilmiş olan Dursun, Alnıaçık ve Kabadayı (2013) tarafından Türkçe uyarlamasının yapıldığı Tüketici Karar Verme Tarzları Ölçeği'nin, marka odaklı tüketici karar verme tarzı faktörüne yönelik 4 ifadesinden oluşmaktadır. Tüketici Karar Verme Tarzları Ölçeği'nde yer alan değişkenler 5'li Likert ölçeğinde sorulmuştur. Likert ölçeğinde değerlendirme (1) Kesinlikle Katılmıyorum, (2) Katılmıyorum, (3) Fikrim Yok, (4) Katılıyorum, (5) Kesinlikle Katılıyorum şeklindedir. Anket formunun ikinci bölümü tüketicilerin cinsiyetleri, yaşları, eğitim durumları ve gelir düzeylerine ait bilgilerin olduğu kişisel bilgiler kısmından oluşmaktadır.

Verilerin Analizi

Analizler IBM SPSS Statistics 23 paket programı üzerinden yapılmıştır. Çalışma verileri değerlendirilirken kategorik değişkenler (örneğin cinsiyet) için sıklıklar (sayı, yüzde), sayısal değişkenler (örneğin marka odaklılık skorları) için ise tanımlayıcı istatistikler (ortalama, standart sapma, medyan, minimum, maksimum) verilmiştir.

Sayısal değişkenlerin normallik varsayımları Kolmogorov Smirnov normallik testi ile incelenmiş ve değişkenlerin normal dağılımadıkları görülmüştür. Bu nedenle çalışmada parametrik olmayan istatistiksel yöntemlerden yararlanılmıştır.

İki Bağımsız grup arasındaki farklılıklar Mann Whitney U testi ile incelenmiştir. İki bağımsız sayısal değişken arasındaki ilişki Spearman's Rho korelasyon katsayısı ile yorumlanmıştır. İki'den fazla bağımsız grup arasındaki farklılıklara ise Kruskal Wallis analizi ile bakılmıştır. Kruskal Wallis analizinde fark çıkması durumunda farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını belirleyebilmek için ikili karşılaştırma yapılmış ve Bonferroni düzeltmesi yapılmıştır. Çalışmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliği Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı ile incelenmiştir. Analizlerde istatistiksel anlamlılık 0,05 düzeyinden yorumlanmıştır.

Bulgular

Araştırmada kullanılan ölçek istatistikleri, güvenilirlik ve normallik değerleri tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Marka Odaklılık İçin Tanımlayıcı İstatistikler, Güvenirlikler, Normallikler

	Ortalama	St. Sapma	Medyan	Min.	Mak	Cronbach Alfa	Kolmogorov Smirnov (p)
Marka Odaklılık	3,18	1,455	3,63	1,00	5,00	0,928	0,000

Çalışmaya katılan kişilerin “Marka Odaklılık” alt boyutu skorlarının ortalaması ise $3,18 \pm 1,455$ olduğu görülmektedir.

Uygulanan Cronbach Alfa güvenirlilik analizi sonucunda 4 maddeden oluşan “Marka Odaklılık” alt boyutunun güvenirliliklerinin yüksek seviyede oldukları görülmüştür ($\alpha > 0,700$).

Uygulanan Kolmogorov Smirnov analizi sonucunda Marka Odaklılık alt boyutunun dağılımlarının normal olmadıkları görülmüştür ($p < 0,05$). Bu nedenle çalışmada bu skorlarla ilgili yapılan analizlerde parametrik olmayan testlerden yararlanılmıştır.

Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bulgular tablo 2’deki gibidir.

Tablo 2. Demografik Özelliklere İlişkin Dağılımlar

(n=402)	Sayı	Yüzde
Cinsiyet		
Kadın	205	50,7
Erkek	199	49,3
Yaş		
18-25 Yaş	101	24,9
26-35 Yaş	102	25,1
36-45 Yaş	93	23,1
46-55 Yaş	71	17,7
56 Yaş ve Üzeri	37	9,2
Eğitim Durumu		
İlköğretim	28	7,0
Lise	72	17,9
Ön Lisans	81	20,1
Lisans	107	26,4
Yüksek Lisans	69	16,9
Doktora	47	11,7

Gelir Durumu		
2021 TL'den Az	102	25,4
2021-5000 TL	144	35,6
5001-8000 TL	84	20,6
8001-11000 TL	51	12,7
11000 TL Üzeri	23	5,7

Çalışmaya katılan kişilerin %50,7'si kadın iken %49,3'ü erkektir. %24,9'u 18-25 yaş grubunda iken %25,1'i 26-35, %23,1'i 36-45, %17,7'si 46-55 ve %9,2'si ise 56 ve üzeri yaş grubundadır. %7'sinin eğitim durumu ilköğretim iken %17,9'unun lise, %20,1'inin ön lisans, %26,4'ünün lisans, %16,9'unun yüksek lisans ve %11,7'sinin ise doktora'dır. %25,4'ünün gelir durumu 2021 TL'den az iken %35,6'sının 2021-5000 TL aralığında, %20,6'sının 5001-8000 TL, %12,7'sinin 8001-11000 TL ve %5,7'sinin ise 11000 TL üzeridir.

Katılımcıların marka odaklı karar verme tarzlarının cinsiyetlerine göre gösterdikleri farklılıklar tablo 3'deki gibidir.

Tablo 3. Cinsiyete Göre Marka Odaklılık Farklılıklarının İncelenmesi

		Sayı	Ortalama	St.Sapma	Medyan	Z	p
Marka Odaklılık	Kadın	205	2,95	1,442	2,88	-3,043	0,002*
	Erkek	199	3,42	1,434	4,00		

**:p<0,05 (İstatistiksel olarak anlamlı) Z: Mann Whitney U*

Uygulanan Mann Whitney U analizi sonucunda kadın ve erkek katılımcılar arasında “Marka Odaklılık” skorları bakımından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmaktadır ($p<0,05$). Bu doğrultuda H1 (Tüketicilerin marka odaklı tüketici karar verme tarzı cinsiyetlerine göre farklılık göstermektedir.) hipotezi doğrulanmıştır. Buna göre erkeklerin “Marka Odaklılık” skorları kadınlardan anlamlı derecede daha fazladır.

Katılımcıların marka odaklı karar verme tarzlarının yaş gruplarına göre gösterdikleri farklılıklar tablo 4'deki gibidir.

Tablo 4. Yaş Gruplarına Göre Marka Odaklılık Farklılıklarının İncelenmesi

	1.18-25 Yaş	101	2,73	1,486	2,13		
	2.26-35 Yaş	102	3,23	1,373	3,50		
Marka Odaklılık	3.36-45 Yaş	93	3,60	1,297	4,00	4,600	0,032*
	4.46-55 Yaş	71	3,21	1,465	3,75		Fark: 1-3
	5.56 Yaş ve Üzeri	37	3,18	1,663	3,75		

*: $p<0,05$ (İstatistiksel olarak anlamlı) K.W.: Kruskal Wallis

Uygulanan Kruskal Wallis analizi sonucunda yaş grupları arasında “Marka Odaklılık” skorları bakımından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmaktadır ($p<0,05$). Bu doğrultuda H2 (Tüketicilerin marka odaklı tüketici karar verme tarzı yaş gruplarına göre farklılık göstermektedir.) hipotezi doğrulanmıştır. 36-45 yaş grubundaki kişilerin “Marka Odaklılık” skorları 18-25 yaş grubundaki kişilerden anlamlı derecede daha yüksektir.

Katılımcıların marka odaklı karar verme tarzlarının eğitim düzeylerine göre gösterdikleri farklılıklar tablo 5’deki gibidir.

Tablo 5. Eğitim Düzeylerine Göre Marka Odaklılık Farklılıklarının İncelenmesi

	Sayı	Ortalama	St.Sapma	Medyan	K.W.	p
	1.İlköğretim	28	1,46	0,719	1,25	
	2.Lise	72	1,83	0,863	1,50	
Marka Odaklılık	3.Ön Lisans	81	2,36	1,013	2,00	0,000*
	4.Lisans	107	3,97	1,204	4,38	Fark: 1-3,4,5,6
	5.Yüksek Lisans	69	4,33	0,818	4,50	2-4,5,6
	6.Doktora	47	4,28	0,683	4,50	3-4,5,6

*: $p<0,05$ (İstatistiksel olarak anlamlı) K.W.: Kruskal Wallis

Kruskal Wallis analizi sonucunda eğitim grupları arasında “Marka Odaklılık” skorları bakımından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmaktadır ($p<0,05$). Bu doğrultuda H3 (Tüketicilerin marka odaklı tüketici karar verme tarzı eğitim düzeylerine göre farklılık göstermektedir.) hipotezi doğrulanmıştır. Eğitim düzeyi ilköğretim olan kişilerin “Marka Odaklılık” skorları eğitim düzeyi ön lisans, lisans, yüksek lisans, doktora olan kişilerden anlamlı derecede daha düşüktür. Eğitim düzeyi lise olan kişilerin “Marka Odaklılık” skorları eğitim düzeyi lisans, yüksek lisans, doktora olan kişilerden anlamlı derecede daha düşüktür. Eğitim düzeyi ön

lisans olan kişilerin “Marka Odaklılık” skorları eğitim düzeyi lisans, yüksek lisans, doktora olan kişilerden anlamlı derecede daha düşüktür.

Katılımcıların marka odaklı karar verme tarzlarının gelir gruplarına göre gösterdikleri farklılıklar tablo 6’daki gibidir.

Tablo 6. Gelir Gruplarına Göre Marka Odaklılık Farklılıklarının İncelenmesi

		Sayı	Ortalama	St.Sapma	Medyan	K.W.	p
Marka Odaklılık	1.2021 TL'den Az	102	1,80	0,816	1,50		0,000*
	2.2021-5000 TL	144	2,95	1,362	3,00		Fark
	3.5001-8000 TL	84	4,23	0,964	4,50	181,555	1-
	4.8001-11000 TL	51	4,39	0,881	4,75		2,3,4,5
	5.11000 TL Üzeri	23	4,32	0,565	4,25		2-3,4,5

*: $p < 0,05$ (İstatistiksel olarak anlamlı) K.W.: Kruskal Wallis

Uygulanan Kruskal Wallis analizi sonucunda gelir grupları arasında “Marka Odaklılık” skorları bakımından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmaktadır ($p < 0,05$). Bu doğrultuda H4 (Tüketicilerin marka odaklı tüketici karar verme tarzı gelir düzeylerine göre farklılık göstermektedir.) hipotezi doğrulanmıştır. Gelir durumu 2021 TL’den az olan kişilerin “Marka Odaklılık” skorları gelir durumu 2021-5000 TL, 5001-8000 TL, 8001-11000 TL ve 11000 TL üzeri olan kişilerden anlamlı derecede daha düşüktür. Gelir durumu 2021-5000 TL olan kişilerin “Marka Odaklılık” skorları gelir durumu 5001-8000 TL, 8001-11000 TL ve 11000 TL üzeri olan kişilerden anlamlı derecede daha düşüktür.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, marka odaklı karar verme tarzının tüketicilerin demografik özelliklerine göre (yaş, cinsiyet, eğitim ve gelir düzeyi) nasıl farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre katılımcıların marka odaklı karar verme tarzları ile demografik özellikleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Araştırmada elde edilen bulgular sonucunda erkek tüketicilerin kadın tüketicilere göre; 36-45 yaş aralığındaki tüketicilerin 18-25 yaş aralığındaki tüketicilere göre daha marka odaklı olduğu görülmektedir. Doktora, yüksek lisans ve lisans düzeyinde eğitimi olan tüketicilerin ilköğretim, lise ve önlisans eğitim düzeyinde olan tüketicilere göre ve geliri yüksek olan tüketicilerin geliri düşük olan tüketicilere göre marka odaklı karar verme tarzı gösterdikleri tespit edilmiştir. Nitekim iyi bir mesleğe sahip, gelir durumu yüksek ve

yüksek yaşam standardı olan tüketicilerin daha yüksek fiyatlı ve kaliteli ürünler tercih ettikleri görülmektedir (Aktuğlu ve Temel, 2006). İlgili literatüre bakıldığında Ünal ve Erciş (2008) erkek tüketicilerin marka bilinci karar verme tarzı olduğunu; Yasin (2009) ise kadın tüketicilerin markaları erkeklerden daha sık seçme eğiliminde olduğunu tespit etmişlerdir. Yeniçeri ve Özal (2016), feminen tüketicilerin diğer gruplara göre daha marka odaklı olduklarını belirlemişlerdir. Bayrakdaroğlu ve Çakır (2016), yapmış oldukları çalışmalarında karar verme tarzlarının tüketicilerin gelir seviyesine bağlı olarak farklılık gösterdiği sonucuna ulaşmışlardır.

Elde edilen bu bulgular doğrultusunda aşağıda verilen öneriler geliştirilmiştir:

- İşletmelerin, kadın tüketicilerin marka odaklı tüketiciler olduğu genel algısından uzaklaşarak marka odaklı erkek tüketicilere yönelik pazar bölümlendirmesi de yapmaları gerektiği düşünülmektedir.
- Markalarına ilişkin kalite ve statü algısını korumak isteyen işletmelerin, yüksek gelirli ve iyi eğitim seviyesinde olan tüketicileri hedef alacak tutundurma çalışmaları yapmalarının daha başarılı olmalarını sağlayacağı düşünülmektedir.
- 36-45 yaş aralığının genellikle iş hayatına atılmış tüketicilerden oluştuğu düşünülecek olursa bu tüketicilerin gelirleri nedeniyle marka odaklı oldukları düşünülebilir. İşletmeler, bu yaş aralığındaki tüketicilere öncelik verecek çalışmalarla markalarına ilişkin stratejiler geliştirebilirler.
- Örneklem bakımından sadece Samsun şehrini kapsaması bu araştırmanın kısıtı olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle daha geniş kapsamlı, farklı kültür ve bölgelerden oluşan tüketicilerle yapılan çalışmalar ilgili literatüre katkı sağlayacaktır. Ayrıca tüketicilerin marka odaklı karar verme tarzları ile psikolojik faktörler gibi diğer faktörlerle ilişkilerinin incelenmesinin uygulayıcılar açısından daha aydınlatıcı olacağı düşünülmektedir. Son olarak marka odaklı karar verme tarzının sektör bazında ele alınması, tüketici istek ve ihtiyaçlarının tespit edilmesinde daha spesifik sonuçlar elde edilmesini kolaylaştıracaktır.

Kaynakça

Aaker, J. L. (1997). Dimensions of Brand Personality. *Journal of Marketing Research*,34(3), 347-356.

Aktuğlu, I. K. ve Temel, A. (2006). Tüketiciler Markaları Nasıl Tercih Ediyor? (Kamu Sektörü Çalışanlarının Giysi Markalarını Tercihini Etkileyen Faktörlere Yönelik Bir Araştırma). *Selçuk University Social Sciences Institute Journal*, 15, 43-59.

Anić, I. D., Ciunova-Shuleska, A., Rajh, S. P., Rajh, E. ve Bevanda, A. (2016). Differences in Consumer Decision-Making Styles among Selected South-East European Countries. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 29 (1), 665-681.

Anić, I. D., Piri Rajh, S. ve Rajh, E. (2014). Antecedents of Food-Related Consumer Decision-Making Styles. *British Food Journal*, 116 (3), 431-450.

Bakewell C. ve Mitchell, V. W. (2006). Male Versus Female Consumer Decision Making Styles. *Journal of Business Research*, 59, 1297–1300

Bayrakdaroglu, F. ve Çakır, H. (2016). Tüketicilerin Online Alışverişlerine İlişkin Karar Alma Tarzlarının İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (8) 15, 266-284. doi: [10.20875/sb.96894](https://doi.org/10.20875/sb.96894)

Cowart, K. O. ve Goldsmith, R. E. (2007). The Influence of Consumer Decision- Making Styles on Online Apparel Consumption by College Students. *International Journal of Consumer Studies*, 31(6), 639-647.

Cowart, K.O. ve Goldsmith, R.E. (2007). The Influence of Consumer Decision- Making Styles on Online Apparel Consumption by College Students. *International Journal of Consumer Studies*, 31 (6), 639–647.

Dursun, İ., Alnıaçık, Ü. ve Kabadayı, E. T. (2013). Tüketici Karar Verme Tarzları Ölçeği: Yapısı & Boyutları, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9 (19), 293-304. doi: [10.11122/ijmeb.2013.9.19.418](https://doi.org/10.11122/ijmeb.2013.9.19.418)

Durvasula, S., Lysonski, S. ve Zotos, Y. (1996), Consumer Decision-Making Styles: A Multi-Country Investigation. *European Journal of Marketing*, 30 (12), 10-21.

Engizek, N. ve Şekerkaya, A. (2016). X ve Y Kuşağı Kadınlarının Karar Verme Tarzları Bakımından İncelenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13 (36), 242-271.

Ergin, T. D., Esen, S. K. ve Tuzla, H. (2016). Genç Tüketicilerin Karar Verme Stilleri ile Sms Reklamlarına Yönelik Tutumları Arasındaki Farkların İncelenmesi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14 (2), 18-40. doi: [10.11611/JMER773](https://doi.org/10.11611/JMER773).

Fan, J. X. ve Ziao, J. J.(1998). Consumer Decision Making Styles And Young Adult Chinese. *The Journal of Consumer Affairs*, 32 (2), 275-294.

Güçray, S.S. (2001). Ergenlerde Karar Verme Davranışlarının Öz-Saygı ve Problem Çözme Becerileri Algısı ile İlişkisi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (8),106-121

- Hafstrom, J.L., Chae, J.S. ve Chung, Y.S. (1992). Consumer Decision-Making Styles: Comparison between United States and Korean Young Consumers. *The Journal of Consumer Affairs*, 26 (1), 146-158.
- Hafstrom, L.J., Chae, J.S. ve Chung, Y.S. (1992). Consumer Decision Making Styles: Comparison Between United States and Korean Young Consumers. *The Journal of Consumer Affairs*, 26 (1), 146-158.
- Hanzaee, K.H. ve Aghasibeig, S. (2008). Generation Y Female and Male Decision- Making Styles in Iran: Are they different?. *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, 18 (5), 521-537.
- Heding T., Knudtzen F.C. ve Bjerre M., (2009). *Brand Management (Research, Theory and Practice)*, London and New York: Routledge
- Hoyer, D.J. ve MacInnis, D.J. (1997). *Consumer Behavior*. USA: Houghton Mifflin Company.
- Kocacık, F. (1998). *Tüketim Eğilimleri ve Sorunları*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- Kotler, P. ve Andreasen, A.R. (1991). *Strategic Marketing for Non-Profit Organizations*, USA: Prentice-HaU, Englewood Cliffs.
- Lysonski, S. ve Durvasula, S. (2013). Consumer Decision Making Styles in Retailing: Evolution of Mindsets and Psychological Impacts. *Journal of Consumer Marketing*, 30 (1), 75-87.
- Macdonald, K. ve Sharp M. (2000). Brand Awareness Effects on Consumer Decision Making for a Common, Repeat-Purchase Product: A Replication, *Journal of Business Research*, 48 (1), 5-15.
- Odabaşı, Y. ve Barış, G. (2011). *Tüketici Davranışı*. İstanbul: MediaCat Kitapları.
- Özden, A. T. (2019). Pozitif Algının ve Tüketici Karar Verme Tarzlarının Y ve Z Kuşakları Açısından Karşılaştırılması. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 5 (1), 1-20. Doi: 10.30855/gjeb.2019.5.1.001
- Shim, S. (1996). Adolescent Consumer Decision-Making Styles: The Consumer Socialization Perspective. *Psychology & Marketing*, 13(6), 547-569.
- Sproles E. K. ve Sproles, G. B. (1990). Consumer Decision- Making Styles As A Function of Individual Learning Styles. *The Journal Of Consumer Affairs Summer*, 24 (1), 134-147. doi: 10.1111/j.1745-6606.1990.tb00262.x

- Sproles, G. B. ve Kendall, E. L. (1986). A Methodology For Profiling Consumers' Decision Making Styles. *The Journal Of Consumer Affairs*, 20 (2), 267-279. doi: [10.1111/j.1745-6606.1986.tb00382.x](https://doi.org/10.1111/j.1745-6606.1986.tb00382.x)
- Sproles, G.B. ve Sproles, E.L.K. (1990). Consumer Decision-Making Styles as a Function of Individual Learning Styles. *The Journal of Consumer Affairs*, 24 (1), 134-147.
- Tek, Ö.B. (1999). *Pazarlama İlkeleri Türkiye Uygulamaları Global Yönetimsel Yaklaşım*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Ünal, S. ve Erciş, A. (2006). Tüketicilerin Kişisel Değerlerinin Satın Alma Tarzları Üzerindeki Etkisi. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 23-45.
- Ünal, S. ve Erciş, A. (2007). Genç Pazarın Satın Alma Tarzlarının Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21 (1), 321-336.
- Ünal, S.ve Erciş, A. (2008). The Role Of Gender Differences İn Determining The Style of Consumer Decision-Making. *Boğaziçi Journal*, 22(1-2), 89-106.
- Wesley, S., Lehew, M. ve Woodside, A. G. (2006). Consumer Decision-Making Styles and Mall Shopping Behavior: Building Theory Using Exploratory Data Analysis and The Comparative Method. *Journal of Business Research*, 59 (5), 535-548.
- Yang, C. ve Wu, C.-C. (2007). Gender and Internet Consumers' Decision-Making. *Cyber Psychology and Behavior*, 10 (1), 86-91.
- Yasin, B. (2009). The Role Of Gender on Turkish Consumers' Decision-Making Styles. *Advances in Consumer Research*, 3, 301-308.
- Yeniçeri, T. ve Özal, H. (2016). Tüketici Karar Verme Tarzlarının Cinsiyet Kimliğine Göre İncelenmesi. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 18, 135-168.
- Yüksel, Ü.ve A. M. Yüksel (2005). *Marka Yönetimi ve Marka Değerinin Ölçülmesi*, İstanbul: Beta
- Zhou, J.X., Arnold, M.J., Pereira, A. ve Yu, J. (2010). Chinese Consumer Decisionmaking Styles: A Comparison Between the Coastal and Inland Regions. *Cross-Cultural Consumer and Business Research*, 63 (1), 45-51.

▪ SİYASAL HAYAT VE KURUMLAR

ÖNCESİ VE SONRASIYLA 6-7 EYLÜL 1955 OLAYLARININ TÜRK SİYASAL HAYATINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ

Place And Importance Of Before And After 6-7 September 1955
Events In Turkish Political Life

Hüseyin ÇAVUŞOĞLU*

Giriş

7 Ocak 1946’da kurulan Demokrat Parti (DP), 14 Mayıs 1950 seçimlerinde tek başına iktidara gelmiştir. 1954 seçimleri sonrasında yaşanan 6/7 Eylül Olayları, birçok bilim insanı tarafından incelenmeye çalışılmış, Türkiye’nin önemli bir siyasi, sosyo-ekonomik dönüşüm sürecinde meydana gelen, hala Türk siyasal yaşamındaki gizemini koruyan bir olay olarak tarihe geçmiştir. Yaklaşık 65 yıl gibi uzun bir süre geçmesine karşın, hem siyasi hem de hukuki anlamda 6-7 Eylül olayları üzerindeki sır perdesi aralanmış değildir. 1950 öncesinde Türkiye ile Yunanistan arasında var olan pozitif ilişki, Yunanistan’ın girişimleri, söylemleri ve özellikle 1954 yılından sonra Kıbrıs’taki Türklerin karşılaştığı sorunlar, tehditler, baskılar sonucunda yerini negatif bir ortama bırakmıştır. 10 Kasım 1954’te Grivas öncülüğünde milliyetçi duyguları harekete geçirebilmek için kurulan EOKA, “Enosis” fikri ile Kıbrıs’ın Yunanistan’a bağlanması amaçlanmaktaydı. Buna karşılık, Türkiye’nin “Kıbrıs Türk’tür” cemiyetini kurması Kıbrıs’taki gerilimi artırmıştır. Özellikle Yunan Hükümeti ve Kıbrıs Rumları arasında örgütlenen illegal gruplar, adanın Yunanistan’a ilhakı ile ilgili yoğun bir çalışmaya girmişlerdir. Türkiye de bu sorunda söz sahibi olduğunu, yaptığı resmi açıklamalarla vurgulamıştır. 1 Nisan 1955 günü başlayan EOKA terör faaliyetleri ile tırmanan şiddet olayları sonucunda Kıbrıs sorunu, Türkiye’nin en önemli meselelerinden biri durumuna gelmiş ve “Kıbrıs Türktür Cemiyeti” ,“Milli Türk Talebe Birliği” ve “Türk Talebe Federasyonu” düzenledikleri mitingler, toplantılarla DP hükümeti üzerinde bir baskı oluşturmaya çalışmışlardır. EOKA, sadece Kıbrıs’ın bağımsızlığını değil aynı zamanda Kıbrıs ile Yunanistan’ın birleşmesini amaçlamaktaydı. İngiltere açısından olaylara bakıldığında, stratejik konumdan dolayı ada üzerinde söz sahibi olmaya çalıştığı söylenebilir. II. Dünya Savaşı sonrasında eski gücünü kaybeden İngiltere için, Kıbrıs sorunu, hem eski gücüne dönebilmek hem de gücünü dünya kamuoyuna gösterebilmek adına çok önemli bir tarihi fırsat olmuştur. Kısacası İngiltere, Kıbrıs ve Ortadoğu’da söz sahibi olabilmek için çalışmaktaydı.

* (Dr. Öğr. Üy.) Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Zonguldak, Türkiye. E mail: huseyindp@hotmail.com

Çalışmamızın konusunu oluşturan 6-7 Eylül olayları, Kıbrıs meselesinin görüşüldüğü Londra Konferansı esnasında patlak verdiğinden dolayı, olayların Kıbrıs meselesi ile doğrudan bağlantılı olduğu söylenebilir. 6-7 Eylül olayları, 6-7 Eylül 1955'te Londra Konferansının devam ettiği sırada, Atatürk'ün doğduğu Selanik'teki eve bomba atıldığı şeklindeki gazete haberi üzerine, olayı protesto için İstanbul, İzmir ve Ankara'da toplanan grupların, başta Rumlar olmak üzere diğer azınlık mensuplarına ve bunların ev, işyeri, kilise, okul, mezarlıklara karşı yağma hareketleri ve birçok kişinin yaralandığı, can verdiği, büyük maddi zararların olduğu olaylar olarak tanımlanabilir. Kıbrıs meselesinin gündemde olmasında Türk basınının önemli bir rolü vardır. DP iktidarı, kamuoyunun yönlendirmesi ile oluşan baskı ortamı ile meseleye daha çok önem vermeye başlamıştır. “Kıbrıs Tüktür, Türk Kalacaktır”, “Ya Taksim, Ya Ölüm” gibi sloganlarla toplumun hassasiyeti, bu soruna çekilmeye çalışılmıştır. DP, muhalefette iken CHP'yi, Kıbrıs meselesi ile ilgili konuya yeteri derecede ilgilenmeme ile suçlarken; iktidara geldiğinde ise politika değiştirerek, Kıbrıs meselesi gibi bir sorunun olmadığını vurgulamıştır. Bu politika değişikliğinde, Sovyet tehlikesine karşı Yunanistan ile birlikte hareket etme fikrinin önemli bir işlevi olduğu söylenebilir (Bağcı, 1990: 101).

Temmuz 1955'te Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'yü görevden alarak, yerine Fatin Rüştü Zorlu'yu atamıştır. Bu görev değişikliğinde kişisel anlaşmazlıkların yanında Köprülü'nün Kıbrıs meselesi ile izlediği pasif politika da etkili olmuştur. Dışişleri Bakanlığı'na Zorlu'nun gelmesi ile Londra ve Zürih Antlaşmaları esas alınarak, teşkilatların kurulması ile Kıbrıs meselesinde aktif bir politikaya dönmüştür (Birgit, 2012: 192-3). Ülkemizde tek parti dönemine baktığımızda, 1942 yılında uygulanan Varlık Vergisi Kanunu, hem o dönemde hem de günümüzde azınlıkların, tek parti iktidarına karşı tepkilerine neden olmuştur. Türk siyasetinde daha önce yaşanmamış bir gelişme olarak nitelendirebileceğimiz 6-7 Eylül olayları, Türk siyasal hayatının en önemli gelişmeleri arasında gösterilebilir. Belgeler, mahkeme kararları, tanık ifadelerine rağmen olayın faileri bilinmemektedir. 6-7 Eylül olaylarını kim ya da kimlerin yaptığı, olayların nedenleri, iç ve dış bağlantıları hala günümüzde tartışılmaktadır ve gelecekte de tartışılacaktır.

1.LONDRA KONFERANSI

1954 yılından sonra Kıbrıs'ta tek başına söz sahibi olabilmek için, konuyu uluslararası ortamlarda gündeme getirmeye başlamıştır. Bu doğrultuda Yunanistan, Birleşmiş Milletlere “Kıbrıs halkına self-determinasyon hakkının verilmesine” ilişkin bir öneri sunmuş ve bu öneri BM'de 14 Aralık 1954'te görüşülmüş, gündem dışı bırakılmasına karar verilmiştir. Bu karar üzerine Atina'daki İngiltere, ABD, Türkiye

konsolosluğuna saldırılar yapılmış ve bu karara karşı mitingler düzenlenmiştir. Bu olayları daha sonra Rumların, Kıbrıs'taki Türklere yönelik terör saldırıları izlemiştir. Böyle bir ortamda İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'ın katılacağı bir konferansla bu sorunu çözebilmek için harekete geçmiştir (Demir, 2007: 39-40).

29 Ağustos 1955'te başlayan Londra Konferansı 7 Eylül 1955'te sona ermiştir. İngiliz Dışişleri Bakanı H. Macmillan'ın başkanlığında gerçekleştirilen konferansa Türk ve Yunan heyetleri de katılmıştır. Her iki taraf ta kendi tezleri, görüşlerini yinelemişlerdir. 2 Eylül'deki görüşmede, İngiltere'nin teklifi ile konferans, 6 Eylül'de tekrar toplanmak üzere dağılmıştır. 6 Eylül günü başlayan konferansın ikinci bölümünde, İngiltere'ye göre anayasa ve Kıbrıs'ın uluslararası statüsü olmak üzere iki ana sorun vardı. İngiltere, ikinci sorun üzerinde anlaşılması güç olduğu için daha sonraya bırakılmasını, anayasanın hazırlanması için de üçlü bir özel komitenin oluşturulmasını önermiştir. İngiltere'nin bu önerisi kabul görmemiş, 29 Ağustos'ta başlayan konferans, hiçbir karar almadan 7 Eylül'de sona ermiştir (Gürcan, 2006: 66-68).

Hiçbir karar alınmasa da Londra konferansı ile uluslararası arenada Türkiye'nin Kıbrıs'ta söz sahibi olmasından dolayı, bu konferans bir diplomatik zafer olarak değerlendirilmektedir (Gazioğlu, 1960: 96-101). Bunun dışında Londra konferansı ile ilgili değinilmesi gereken nokta, 6 Eylül gecesi Başbakan Adnan Menderes ile Türk heyetinin başkanı Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu arasındaki telefon görüşmesidir. Bu telefon görüşmesinde Menderes, İstanbul'daki çıkan olaylardan dolayı Türk heyetinin konferansı terk etmesini istemiştir. Londra Konferansı, taraflar anlaşamadan 7 Eylül 1955'te dağıldı (Birand vd., 1993: 125-26).

2.6-7 EYLÜL OLAYLARININ BAŞLAMASI VE GELİŞİMİ

5 Eylül 1955 gecesinde Atatürk'ün Selanik'teki evinin bahçenin bir köşesinde patlayan bomba, 6 Eylül günü İstanbul Ekspres gazetesinde "Atamızın Evi Bomba ile Hasara Uğradı" şeklinde çıkması ile 6-7 Eylül olayları başlamıştır. Gazetenin günlük satışı yaklaşık 30 bin iken; 6 Eylül günü bu sayı yaklaşık 300 bine çıkmıştır. Günlük satışın 10 kat artması, bu olayın önceden bilindiğini ve bundan dolayı kâğıt stoku yapıldığını gösterir (Kargalı, 2017: 21). Ayrıca bu haber, radyonun 13:00 haber bülteninde şu satırlarla duyurulmuştur: "*Selanik'te Aziz Atatürk'ün doğduğu ev ile Türk Konsolosluğu binası arasında bahçede saat gece yarısını dört geçe bir bomba patlamış ve bu infilak neticesinde Aziz Atatürk'ün doğduğu evin pencereleriyle Konsoloshanenin camları hasara uğramıştır. İnfilak esnasında insanca zayıat olmamıştır. Yunan polisi tahkikata başlamış ve daha sıkı emniyet tedbirleri almıştır. 5 şüpheli şahsın tevkif edildiği bildirilmektedir. Yunan Hükümeti meydana gelen hasarı ödeyeceğini*

söylemiştir. Yunan Dâhiliye Vekili basına verdiği beyanatta ‘bu işi hakiki bir Yunanlının yaptığıını zannetmiyorum’ demiştir.”(Gürcan, 2006: 74).

Kıbrıs Türktür Cemiyeti¹’nin yönlendirmesi ile Taksim’de bir protesto düzenlenmiştir. Miting sonrası bazı gruplar, azınlıklara ait ev, işyeri, kilise, mezarlıkları tahrip etti. İstiklal Caddesi’nde gruplar “Kıbrıs Türktür Türk kalacak” sloganlarıyla Rumlara ait işyerlerini yağma ettiler. Akla gelebilecek her türlü ürün, eşya sokaktaydı. Kutsal mekanlar dışında mezarlıklara bile zarar verilmişti. Bazı kiliseler ateşe verilmiş, özellikle Şişli ve Balıklı’daki Rum-Ortodoks mezarlıklarına zarar verilmişti. Beyoğlu, Kurtuluş, Şişli, Nişantaşı, Eminönü, Fatih, Eyüp, Bakırköy, Yeşilköy, Ortaköy, Arnavutköy, Bebek, Moda, Kadıköy, Kuzguncuk, Çengelköy gibi yerlerde de olaylar yaşanmıştır (Güven, 2012: 25-6). Grupların başında Kıbrıs Türktür Derneği’nden üyeler vardı. Rumlara ve diğer azınlıklara ait evler ve işyerleri daha önce belirlenmişti. Olaylar aynı anda İstanbul, İzmir ve Ankara’da başlamıştı. Ev ve işyerlerinin daha önce belirlendiği bazı tanıkların şu sözleri ile ortaya çıkmaktadır: “Bir Rum arkadaşımın dükkânının önünde elimde bir Türk bayrağı ile nöbet tutuyordum. Ellerinde bir listeyle geldiler. Onlara bu dükkânın bir Türk’e ait olduğunu söyledim. O bunun imkânsız olduğunu, çünkü ismin listede olduğunu belirtti. Ben de ‘0 zaman listede bir hata olmuştur’ dedim. Ellerindeki listelerde tüm cadde isimleri ve ev numaraları vardı. Kendi aralarında sürekli birbirlerine talimat veriyorlardı. ‘Bu ev bir Rum’un, şu Ermeni’nin, bu dükkânı yağmalayın, şu eve girin vs.”(Güven, 2012: 14-5).Hazırlığın daha önce yapıldığını gösteren bir diğer tanık ifadesi de şöyledir: “Sekiz buçuğa doğru dışardan sesler gelmeye başladı. İki kamyon evimizin önünde durdu. İlk kamyondan kıyafetlerinden fakir oldukları anlaşılan adamlar indi. İkinci kamyon ise sopa ve kalın demirlerle doluydu. Kilisenin ön avlusundaki aileyi papazın ailesi zannetmişlerdi. İki buçuk metrelik duvarlara tırmandılar ve aniden bahçenin içindeydiler. Evimize girmek istiyorlardı. Kapı ve camları parçalamaya başladılar.”(Güven, 2012: 17).

Güvenlik güçleri, olaylar karşısında genellikle pasif kalmışlardır. Olayların nasıl geliştiği, güvenlik güçlerinin pasifliği, olayın tanıklarından Rum Mihalis Vassiliades’in “0 zaman 15 yaşındaydım ve Tahtakale’de Rızapaşa 19 numarada bir tanıdığımızın yanında çalışıyordum. O dönem dükkânların yüzde ellisi gayrimüslimlere ait idi. Saat ikiye doğru daha Selanik’teki bomba haberi duyulmadan evvel ortalık yavaş yavaş karışmaya başlamıştı. Türk dükkân sahipleri yanımıza gelip bize şöyle diyorlardı: ‘Dükkânlarımızı hemen kapatıp eve gitseniz iyi olur’. Saat beşe

129 Ağustos-2 Eylül 1955 tarihleri arasında İstanbul’da 15; 27 Ağustos-6 Eylül arasında ise Türkiye çapında 45 “Kıbrıs Türktür Cemiyeti” açılmış ve şube sayısı 135’e ulaşmıştır. Cemiyetin faaliyetleri, halkın konuya olan duyarlılığını arttırmıştır (Gürcan, 2006: 73).

doğru gayrimüslimlere ait tüm dükkânlar kapanmıştı. Tahtakale'de inanılmaz bir kalabalık birikmişti. Ne araba, ne otobüs, ne de tramvay geçebiliyordu. Eminönü'nde küçük gruplar halinde adamlar bekliyordu. Bankalar Caddesi'nde durum aynı idi. Karaköy ve Kuledibi'nde yine grup grup bekleyen adamlara rastladım. Taksim Meydanı ise artık iğne atsan yere düşmeyecek hale gelmişti. O sıra İstanbul Ekspres gazetesi çıktı. Beklenen haber gelmişti. Birden ortalık karıştı, sesler yükseldi. Saldırıları artık başlayabilirdi.....Beyoğlu'nda evimizin köşesinde bir fırın vardı. Sahibi aslında Arnavut'tu ama Ortodoks olduğu için herkes onu Rum zannederdi. Karşımızda da bir karakol vardı. Fırıncı yaptığı çörekleri hiçbir zaman ertesi güne bırakmazdı. Her akşam arta kalanları karakoldaki polisler verirdi. O gece iki kişi fırının camlarını indirince hemen Komisere şikayete gitti. Komiser ona şöyle cevap verdi: "Hiçbir şey yapamam. Ben bugün polis değil; Türküm !!!" sözleri ile görülmektedir (Güven, 2012: 13-4). Bir başka tanığın "Neler olduğunu merak ettiğimiz için hepimiz dışarıya çıktık. Grup halinde adamlar ellerinde sopalar ve çekiçlerle bize doğru yaklaşıyorlardı. Lokantaya geri döndük ve perdeleri ardına kadar açtık. Üzerimizdeki askeri üniformaların onları ürktüceğini düşündük. Sıra oturduğumuz lokantaya gelmişti. Bizi gördükleri halde baltalarla ön camları aşağı indirmeye başladılar. Grubun arkasında polis memurları da vardı. Ama polisler, sanki saldırganların işlerini rahatça yapabilmeleri için başlarında bekliyor gibiydiler" (Güven, 2012: 33) şeklindeki sözleri, emniyet güçlerinin olaylar karşısındaki tutumuna bir diğer örnektir. 6 Eylül akşamı başlayan olaylar, kontrol altına alınamayarak daha da büyüdü ve 7 Eylül sabahına kadar sürdü. Olayın büyümesinde polisin pasif tavrı ve askerinin geç müdahale etmesi etken olmuştur. Yağmalama dışında hırsızlık, yaralama ve ölümle sonuçlanan olaylar da yaşanmıştır.

3.6-7 EYLÜL OLAYLARININ İZMİR VE ANKARA'DAKİ YANSIMASI

İstanbul'da olaylar başladığında, aynı saatlerde İzmir ve Ankara'da da olayların başladığı görülmektedir. İzmir'de yerel bir gazete olan "Gece Postası" 6 Eylül sayısında "Madem Yunanlılar Türk Konsolosluğu'nu bombaladı, öyleyse onların bayrağı da artık Konak Meydanı'nda dalgalanmamalı" manşeti ile çıkmıştı. Bu haber üzerine toplanan kalabalık, fuardaki Lozan ve Dokuz Eylül kapılarındaki Yunan Bayrağı ateşe verdi. İzmir Valisi Kemal Hadımlı'nın yaklaşık yirmi bin kişilik gruba yaptığı konuşma da bir sonuç vermedi. İzmir Valisi Kemal Hadımlı'nın bir ara göstericiler tarafından omuzlara alınması, olaylara karşı mülki idare amirlerinin bakışını yansıtmaktadır. Daha sonra yine fuar alanında yer alan Yunan Pavyonu yakıldı. Yakılan yalnızca Yunan Pavyonu değildi, Alsancak'taki Yunan Konsolosluğu da aynı akıbete

uğradı. Konsoloslugu yakanlar arasında DP Tepecik Başkanı İsmet Uç ta bulunmaktaydı. İzmir'deki olaylarda Alsancak, Buca ve Bornova'da Rumlara ait ev, dükkânlar da yağmalanmıştır (Kargalı, 2017: 28-9; Akar, 2003: 90-1). Ayrıca NATO'da görevli olan 6 Yunan subayının evleri, göstericiler tarafından basılmıştır. İzmir'deki olaylar gece 2'de kontrol altına alınabilmektedir. İzmir'deki olaylar 7 Eylül günü de sürmüş ve gösteriye yaklaşık altı bin kişi katılmıştır. Yapılan incelemede 14 ev, 6 dükkân, 1 pansiyon, Yunan Fuar Pavyonu, Yunan Konsoloslugu, Katolik Kilisesi'nin yakılarak, kullanılmaz hale geldiği belirlenmiştir (Gökçal, 2006: 72-3;).

Ankara'da ise olaylar büyümeden güvenlik kuvvetlerince bastırılmıştır. Gece 1'den sonra Ulus Meydanı'nda toplanan yaklaşık 50 kişilik bir grup ve Cebeci ve Yunan Büyükelçiliği civarında toplanan yaklaşık 1500 kişilik grup, güvenlik güçlerince dağıtılmıştır (Gökçal, 2006: 74). Ankara'da çıkan olaylarda 6 güvenlik görevlisi yaralanırken; 460 kişi gözaltına alınmıştır (Yanar, 2015: 110). Ankara'da gayrimüslim nüfusunun oldukça az olması ve Ankara Valisi Aygün'ün tüm toplantılara yasak getirmesinden dolayı, İstanbul ve İzmir'deki gibi olaylar yaşanmamıştır (Kargalı, 2017: 28). Bu olaylar üzerine 3 ilde sıkıyönetim ilan edildi. İstanbul'da sıkıyönetim komutanlığına Korgeneral Nurettin Aknoz, İzmir'de Korgeneral Cemal Gürsel, Ankara'da Tuğgeneral İhsan Bingöl atandı. 10 Eylül günü İçişleri Bakanı Namık Gedik görevinden istifa etti. Yerine Ethem Menderes atandı. Bazı bürokratlarda görevinden alındı. Cemal Gökten Ankara Valiliğine, İzmir Valiliğine Çorum Valisi Rüştü Ülken, Emniyet Genel Müdürü Ethem Yetkiner Konya Valiliğine, İstanbul Emniyet Müdürlüğüne Hayrettin Nakiboglu, İzmir Emniyet Müdürlüğüne Ankara Emniyet Müdür Yardımcısı İsmail Hakkı Kuntay getirildi (Gökçal, 2006: 111-13).

4. 6-7 EYLÜL OLAYLARININ BİLANÇOSU

İstanbul'da meydana gelen 6-7 Eylül olayların bilançosuna ilişkin farklılıklar bulunsa da olayların maddi açıdan verdiği zararın büyüklüğü ortadadır. Türk, Amerikan ve Yunan kaynaklarına göre 6-7 Eylül olaylarındaki zarar bilançosuna baktığımızda, Resmi Türk kaynaklarındaki bilgiler neticesinde olaylarda 4.214 ev, 1.004 işyeri, 73 kilise, 1 sinagog, 2 manastır, 26 okul, 5.317 (fabrika, otel, bar vb. yerler); ABD Ankara Büyükelçiliği'nin raporuna göre, 73 kilise, 8 mezarlık, 26 okul, 1004 ev, 4.212 dükkân ve mağaza, 21 fabrika, 12 otel, 97 restoran ve 23 depo (Hakkı, 2006: 27), Yunan kaynaklarına göre, 4340 Atölye ve mağaza, 2000 konut, 110 lokanta, 83 kilise, 27 eczane, 21 fabrika, 12 otel, 11 klinik ve dispensar, 5 dernek binası, 3 gazete matbaası, 2 mezarlık (Türker, 1998: 13) zarar görmüştür. Olayların maddi boyutu incelendiğinde, kaynaklar

arasındaki rakamların birbirine yakın olduğu söylenebilir. Alman Başkonsolosluğu'na göre, hasarın toplamı yaklaşık 150 milyon TL.'dir ve bunun 28 milyon TL'si Yunan vatandaşlarına, 68 milyon TL'si Türk vatandaşı olan Rumlara, 35 milyon TL'si kiliselere, 18 milyon TL'si yabancıların ve diğer azınlık mensuplarındır (Güven, 2005: 36-7). Yunan Enformasyon Servisi'ne göre de, zararın toplamı 165 milyon TL (Kılıçdere, 2000: 38).

Tablo 1: Hasar ve Kişi Sayısı

Hasar (TL)	Kişi Sayısı	Toplam Hasar (TL)
1-5000	2300	17.798.198
5000-10000	730	4.966.500
10000-20000	599	8.193.574
20000-30000	313	7.654.382
30000-50000	247	9.451.715
50000 üzeri	283	31.514.875

Kaynak: Gürcan, 2006: 99.

Tablo incelendiğinde, 4472 kişinin hasar için başvurduğu ve toplam hasarın 79.579.244 TL olduğu görülmektedir. Yapılan inceleme sonucunda 3.247 kişi yardıma hak kazanmış olup, bunların yaklaşık %6'sı Müslüman, geriye kalanı Rumlar ağırlıklı olmak üzere, Ermeni ve Yahudiler oluşturmaktaydı.

İzmir'de ise 6-7 Eylül olaylarında 14 ev, 6 işyeri, bir pansiyon, bir kilise, Yunan fuar pavyonu, Yunan Konsolosluğu binası zarar görmüştür. İzmir'deki olaylar sonucunda maddi zarar 475.000TL olarak belirlenmiştir. Maddi zararın dağılımı şöyledir (Güven, 2005: 28): Yunan Konsolosluğu 90.000 TL.; Yunan pavyonu 57.000 TL.; Yunan Konsolosluğu 52.000 TL.; Yunan NATO subayları için 42.000 TL.; İzmir'deki Yunanistan vatandaşları için 235.500 TL.

5.OLAYLARDA ZARAR GÖRENLERE YÖNELİK FAALİYETLER

6-7 Eylül olaylarından çok kısa bir süre sonra 10 Eylül'de İstanbul ve İzmir'de zarar görenlere yönelik "Yardım Komitesi" kurulmuştur. Yardım komitesi şu isimlerden oluşmaktaydı: Türkiye Odalar Birliği ve Türkiye İş Bankası Genel Müdürü Üzeyir Avunduk, Kızılay Genel Merkezi Başkan Vekili ve Afyon milletvekili Rıza Çerçel, Yapı Kredi Bankası İdare Meclisi Başkanı Kazım Taşkand, İstanbul Ticaret Odası Başkanı Said İbrahim Esi (Sakin, 2010: 382). Türkiye İş Bankası Genel Müdürü Üzeyir

Avunduk'un başkanlığa seçildiği ilk toplantıda, yardım komitesine 600.000 TL. bağış toplanmıştır. Tablo 2'de bağış yapan isimlerin bazıları verilmiştir. 1957 yılının sonuna kadar toplanan bağış miktarı 8.7 milyon lirayı bulmuştur (Gürcan, 2006: 97; Gökçal, 2006: 132). Bu komiteden sonra 15 Eylül'de İstanbul'da yerel bir komite daha kurulmuştur. Yerel komite: Vehbi Koç, İzzet Akosman, Refik Bezmez, Hilmi Gürkan, İbrahim Dilber, Afif Tektaş, Hasan Derman, Arsen Gesar, Papadapulo Arşemidis, Kazım Yurdakul, Sadık Bigat, Eli Burla, Remzi Peker, Onnik Balıkçıyan, Yomtov Kohen, J. Naum, Yekta Teksel, Kırıyako Pamukoğlu, Osman German, Yorgi Erman ve Asgasar Boncuk'tan oluşmaktaydı (Gürcan, 2006: 96).

Selahattin Sanver'in başkanlığında kurulan İzmir'deki Yardım Komitesi ise şu isimler yer almaktaydı: Enver Kösemen, Mehmet Karaoğlu, Bedri Bıkmaz, M. Werheck, Leon Amado, Şevket Filibeli, Osman Kibar, Haydar Dünder, Burhan Maner, Rıfat Yemişçi, Cemil Atalay, Adnan Uysal, Mücahit Büktaş, Alp Türksoy, M. Ali Tuzcuoğlu, Nevzat Ortabaş, William Giraud, Reşat Leblebicioğlu ve Rişar Gomel (Kocaoğlu, 2000: 48-9).

Tablo 2: Bağış Yapanlar ve Bağış Miktarları

Bağış yapan	Bağış miktarı
Ziraat Bankası	500.000
Sümer Bank	500.000
Eti Bank	200.000
Emlak Kredi Bankası	200.000
Merkez Bankası	500.000
İstanbul Genel Meclisi	500.000
İstanbul Ticaret Borsası	100.000
Yedikule İplik Fabrikaları ve Nazım Bezmen	150.000
Dilber Kardeşler Tuhafiye T.A.Ş.	150.000
MihaelÇıkvaşvili ve Ortakları	150.000
Vehbi Koç Teşekkülleri	150.000
Squip İlaç Fabrikası	100.000
Osmanlı Bankası	100.000
Milli Reasürans Türk Sigorta Şirketi	100.000

Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi	80.000
Türk Philips Limited Şirketi	75.000
Ünilever İş Türk limited Şirketi	75.000
Burla Biraderler ve Ortakları	60.000
Gıslaved Kauçuk Sanayi ve Ticaret T.A.Ş.	60.000
Antalya Genel Nakliyat Türk A.Ş.	50.000
Denizcilik Bankası	50.000
İller Bankası	50.000
Naki Erenyol	50.000
İpekçi Kardeşler	50.000
Vakıflar Bankası	35.000
Sanayi Kalkınma Bankası	30.000
Nejat Eczacıbaşı Firması	25.000
Başbakanlık	30.000
Başbakan Adnan Menderes	5000
Demokrat Parti İstanbul İl İdare Heyeti	15.000

Kaynak: Sakin, 2010: 383; Gürcan, 2006: 97.

6.6-7 EYLÜL OLAYLARI İLE İLGİLİ İDDİALAR VE YASSIADA'DA 6-7 EYLÜL OLAYLARI

6-7 Eylül olayları ile ilgili iddialara bakıldığında, bu iddiaların hükümet, Kıbrıs Türktür Cemiyeti ve Milli Emniyet Hizmetleri (Milli İstihbarat Teşkilatı) üzerinde toplandığı görülmektedir. 6-7 Eylül olaylarının planlayıcısının hükümet olup olmadığı, olayları resmi bir örgütün destekleyip desteklemediği gün yüzüne çıkarılamamıştır. Bu konuyla ilgili literatür tarandığında, birçok kaynak tarafından 6-7 Eylül olaylarının sorumlusu olarak DP iktidarı gösterilmiştir. Başta Celal Bayar ve Adnan Menderes olmak üzere DP'liler, bu türlü suçlamaları kesinlikle kabul etmemişlerdir. Yassıada'da, Yüksek Adalet Divanı'nda 6-7 Eylül olaylarından dolayı, Başbakan Adnan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, suçlu bulunmuşlardır (Kargalı, 2017: 34). Günlük satış miktarı 30.000 olan İstanbul Ekspres gazetesinin 6 Eylül günü 300.000 adet basılması, olayların arkasında örgütlü bir güç ya da güçlerin varlığını ortaya koymaktadır. Akşam gazetesi yazı işleri müdürü Hıfzı Topuz'un “*Sorup soruşturduk. İstanbul Ekspres gazetesi o akşam ikinci baskı*

yaparak Atatürk'ün Selanik'te doğduğu eve bomba konduğunu yazmış ve bu olay İstanbul'da bomba etkisi yaratmıştı. Uzun süre sonra bunun bir kışkırtma olayı olduğu anlaşıldı. Ama 6 Eylül akşamı bu işin nasıl provokasyon olduğunu kimse bilmiyordu” şeklindeki sözleri bir gücün varlığını göstermektedir (Topuz, 2000: 39).

Bunun dışında İstanbul Ekspres gazetesinin editörü Mithat Perin, DP'ye yakın bir isimdi ve Perin, Başbakan Adnan Menderes'in emri ile gözaltına alındıktan iki saat sonra serbest bırakıldı (Kargalı, 2017: 37). Alman ve İngiliz Başkonsolosluk raporlarında, Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, İçişleri Bakanı Namık Gedik, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay'ın 6-7 Eylül olaylarının hazırlanmasına katıldıkları iddia edilmektedir. Arıca raporda, 6-7 Eylül olaylarının temel amacının, Londra Konferansı'nda bir baskı oluşturabilmek olduğu ve 6-7 Eylül olaylarının bu noktaya ulaşmasının hükümet tarafından beklenmediği de belirtilmektedir (Kargalı, 2017: 35). Amerikan Konsolosluğu raporlarında da benzer değerlendirmelerin olduğu söylenebilir. Bu raporda da hükümetin talimatı ile olaylara müdahale edilmediği ve hükümetin saldırı hazırlıklarına katkı yaptığı vurgulanmaktadır. Olayların arkasında hükümet olduğunu belirtenler, İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay'ın konu ile ilgili sözlerini kanıt olarak göstermektedirler. İstanbul Valisi Gökay'ın yakın arkadaşlarına “6-7 Eylül olaylarının arkasında Adnan Menderes Namık Gedik'in olduğunu” söylediği iddia edilmektedir (Kargalı, 2017: 35).

6 Eylül akşamı olayların başlamasına rağmen Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes'in İstanbul'dan Ankara'ya dönmeleri ve İçişleri Bakanı Namık Gedik'in “Söz konusu olayların milli bir halk ayaklanması olduğu” şeklindeki emri ile emniyet güçlerinin olaylara müdahale etmemesi, 6-7 Eylül olaylarının arkasında hükümetin olduğuna yönelik diğer iddialardandır (Güven, 2012: 94-8). Milli Emniyet Hizmetleri'nin de (MAH) (Milli İstihbarat Teşkilatı) 6-7 Eylül olaylarının içinde olduğu ileri sürülmüştür. Bu iddialara bakıldığında, Atatürk'ün Selanik'teki evinin bahçesine bomba atan kişi Oktay Engin'di. Engin ile Türk Konsolosluğunun bekçisi Hasan Uçar, Atatürk'ün evinin yakınında Yunan güvenlik güçlerince yakalanmışlardı. Oktay Engin'e hem mevki hem de mali yardım sözünün verildiği ileri sürülmektedir. Engin'in Başbakan Adnan Menderes ve İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay'ın emri ile önce İstanbul Belediyesi'nde bir işe yerleştirildiği daha sonra da Nevşehir'de kaymakam ve vali olarak görev yaptığı görülmektedir. İstanbul Ekspres gazetesinin redaktörü Gökşin Sipahioğlu, 6-7 Eylül olaylarının Milli Emniyet Hizmetleri tarafından düzenlendiğini iddia etmektedir (Güven, 2012: 92-4). Son olarak Kıbrıs Türktür Cemiyeti (KTC) ile ilgili iddialara değinilecektir. Kıbrıs Türktür Cemiyeti (KTC), Ağustos 1954 yılında Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) ve Türkiye Milli

Talebe Federasyonu'nun (TMTF) yardımı ile kurulmuştur. Cemiyetin kuruluş amacı, Kıbrıs'taki Türklerin haklarını savunmak olarak ifade edilebilir. Cemiyet Başkanı Hikmet Bil'in iddiasına göre, 5 Eylül'de Başbakan Adnan Menderes ile yedikleri akşam yemeğinde, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'dan gelen telgrafta Menderes'e "Artık dizginlenemeyen bir Türk kamuoyundan söz etmeyi arzuladığı, Türkiye'den daha fazla faaliyet talep ettiği" belirtilmiştir. Bu telgrafın içeriği KTC'nin olağanüstü toplantısında konuşulmuş, tartışılmıştır. 6 Eylül'de olaylar başlayınca, KTC yöneticilerinden Kamil Önal, TMTF çevresinde toplanan gruplara İstanbul Ekspres gazetesi ve afişler dağıtmıştır (Güven, 2012: 75-82).

DP, 6-7 Eylül olaylarından dolayı 27 Mayıs 1960 darbesi sonrası Yassıada'da kurulan "Yüksek Adalet Divanı" adı verilen mahkemede yargılanmıştır. Yüksek Adalet Divanı'nda Celal Bayar, Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu, Fuat Köprülü, Fahrettin Kerim Gökay, Alaettin Eris, Kemal Hadimli, Mehmet Ali Balin, Mehmet Ali Tekinalp, Hasan Uçar, Oktay Engin yargılandılar. 11 kişinin yargılandığı dava, 20 oturumda gerçekleştirildi ve 98 tanık dinlendi (Demir, 2007: 53-58). Mahkemeye göre *"Demokrat Parti, eğer ki kendisi dışında herhangi bir grubun suçlu olduğunu bilseydi, tüm olanakları kullanarak olayları aydınlatır ve konunun içinden tamamen sıyrılabilirdi. Yukarıdaki deliller doğrultusunda geriye kalan tek şüpheli Demokrat Parti'dir, bu parti her ne kadar delilleri yok etmeye çalışsa da elde bulunan deliller, Demokrat Parti'nin suçunu ispat için yeterlidir."*

Bunun dışında mahkeme, DP ile ilgili aşağıdaki delilleri göstermiştir (Sakin ve Dokuyan, 2010: 206-7): *"Zabıta kuvvetlerinin olaylara seyirci kalmış olması, askeri kuvvetlerin tertip için mesai saatinden sonra haberdar edilmesi, Selanik'teki bomba olayının derhal halka duyurulması, olayların radyo anonsuyla halk arasında hızla yayılması, İzmir valisinin olayları engellemek yerine nümayişçilerin arasında bulunarak onları manen kuvvetlendirmesi, olaylarla ilgisi olduğu iddia edilen şahısların hükümet tarafından desteklenmesi, İçişleri bakanının istifa ettikten sonra yeniden hükümete girmesi, sorumlu olduğu düşünülen emniyet müdürü Alaeddin Eriş'in vali olması, Kıbrıs Türktür Cemiyeti Başkanı Hikmet Bil'in Beyrut Basın Ateşliği'ne atanması, birçok kamu personeli ve Kıbrıs Türktür Cemiyeti üyesinin önce İstanbul'dan uzaklaştırılması, daha sonra ise muhtelif zamanlarda tekrardan İstanbul'a getirtilerek değişik görevlere atanması, İstanbul valisi Fahrettin Kerim Gökay'ın ise merkezden uzaklaştırılarak hariçte bir göreve getirilmesi."*

Yalnızca Adnan Menderes ve Fatin Rüştü Zorlu, bu davada suçlu bulundu ve 6 yıl hapis ile 375 lira ağır para cezasına çarptırıldılar. Yüksek Adalet Divanı, 6-7 Eylül olayları ile ilgili kararın gerekçesinde şu noktalara

yer vermiştir: “Menderes, Bayar ve Zorlu, Kıbrıs Sorunu konusunda alacakları başarısız bir sonucun Türk kamuoyunda itibar kaybetmelerine neden olacağı, hatta yapılacak bir seçimde iktidarı kaybedecekleri korkusuyla çare arama arzusu içine girmişlerdir. Bu şekilde bir düşünceye sahip iktidar liderleri Kıbrıs Türktür Cemiyetine yaklaşmışlar, Liman Lokantası’nda Menderes bir nutuk gerçekleştirmiş, Londra Konferansı’nda Türkiye’nin tezini güçlendirmek için bir miting yapma çalışmasına girmiştir. Adnan Menderes olay günü saat 1600 civarlarında vali ile görüşürken, olayların başladığını duyarak askeri mercilerden yardım istenmesini söylemesine rağmen, böyle vahim bir gelişmeyi bilerek İstanbul’u kaderine terk etmiş ve Ankara’ya hareket etmiştir. Bayar, Menderes ve Zorlu’nun olayları planladığı noktasında mahkemede oluşmuş genel bir kanaat dikkati çekmektedir. Diğer sanıklar bu üç kişinin yardımcısı konumunda görülmektedir. Ayrıca Demokrat Parti ocaklarının ve parti üyelerinin çıkan olayların koordinasyonunda ve aynı zamanlarda üç şehirde yayılmasında, oldukça etkili olduğu belirlenmiştir. Demokrat Parti teşkilatı olmasa idi, bu kadar organize faaliyetin gerçekleştirilemeyeceğine kanaat getirilmiştir.” (Kargalı, 2017:39-40).

SONUÇ

Atatürk’ün Selanik’teki evine bomba atıldığı haberinin İstanbul Ekspres gazetesinde yayımlanması ile aynı anda İstanbul, İzmir ve Ankara’da azınlıkların özellikle ev, işyerlerine yönelik yağma olayları yaşanması sonucu, büyük maddi kayıplar meydana gelmiştir. 6-7 Eylül olayları ile ilgili yapılan çalışmalarda birçok noktanın açıklığa kavuşturulamadığı görülmektedir. 6-7 Eylül olayları sonucunda, azınlıkların Türkiye’yi terk etmesi, 1908 Jön Türk devrimi milliyetçiliği ve Türkiye’yi homojenleştirme girişimleri ile ilişkili olarak değerlendirilmektedir. 6-7 Eylül olayları Demokrat Parti’nin iktidar olduğu dönemde yaşanmıştır. Bu olaylar, DP döneminde yaşanan basit bir dış politika gelişmelerinden biri değildir. 6-7 Eylül olaylarını sadece azınlıklara yönelik bir saldırı olarak değerlendirmek de doğru değildir. Azınlıklara yönelik bir saldırı olması, olayların boyutlarından biridir (Zorbay, 2019: 253). 6-7 Eylül olaylarında DP iktidarı, Milli İstihbarat Teşkilatı, yabancı ülkelerin istihbarat birimleri, öğrenci dernekleri, sendikalar, Kıbrıs Türktür Cemiyeti gibi örgütlerin olduğu ve hükümetin kontrolünden çıkması ile olayların büyüdüğü iddia edilmektedir. Yalnızca hükümeti ya da yalnızca dış güçleri olaylardan dolayı sorumlu göstermek doğru değildir (Zorbay, 2019: 292).

6-7 Eylül olayları sonucunda, Rum, Ermeni ve Yahudilerin önemli bir bölümü Türkiye’den ayrılmışlardır. Gayrimüslim nüfus, bu olaylardan ciddi bir biçimde etkilenmiş ve bu nüfusta önemli bir oranda azalma

olmuştur. Özellikle Rum nüfusunun yıllar geçtikçe oldukça azaldığı söylenebilir. Rumlar, çoğunlukla Yunanistan, Avustralya ve Kanada'ya göç etmişlerdir (Güven, 2005: 4). Ağırlıklı olarak Rumlar ve Ermeni, Yahudi azınlıklar Türkiye'yi terk etmişlerdir. 6-7 Eylül olayları ile azınlıklar, artık kendilerini bir Türk vatandaşı olarak görmemişler, ilerleyen zamanda da bu tür olayları yasabileceklerini düşünerek, yurtdışına gitmişlerdir. Ayrıca 6-7- olayları sonucunda, dini bakımdan çoğulculuğun İstanbul'da yok olduğu söylenebilir (Zorbay, 2019: 292). 6-7 Eylül olaylarında gayri Müslimlerin evlerine, iş yerlerine hatta mezarlarına zarar verilmesi, birçoğunun Türkiye'yi terk etmesinden dolayı, 6-7 Eylül olayları Türk siyasal hayatının bir kara lekesi olarak tarihe geçmiştir. Bu olayların, özellikle uluslararası alanda Türkiye'nin imajını oldukça zedelediği söylenebilir. Türkiye'nin iç ve dış siyasetinde önemli izler bırakan gelişmelerdendir.

6-7 Eylül olaylarının en önemli nedenlerinden biri olarak, özellikle Kıbrıs Türktür Cemiyeti ve Türkiye Milli Talebe Federasyonu'nun girişimleri ile daha da çok ortaya çıkan milliyetçi refleks, milliyetçi duygular gösterilmektedir. Eric Hobsbawm'ın dediği gibi “*Nasıl haşhaş eroin hammaddesiyse, tarih de milliyetçi, etnik ya da fundamentalist ideolojilerin hammaddesidir*” (Özçelik, 2013: 257). 6-7 Eylül olaylarının en önemli nedenlerinden biri, Kıbrıs sorunun Türk toplumu üzerindeki etkisidir. Bu etki de basın payı oldukça fazladır ve 1950'ler boyunca konunun gündemde kalmasında basın, önemli bir role sahiptir. Basının etkisi ile ortaya çıkan kamuoyunun baskısına DP'liler duyarsız kalamamışlardır. Londra Konferansında Kıbrıs sorunu görüşülürken 6-7 Eylül olayları yaşanmıştır. Kıbrıs sorununun Türk basınınca oldukça gündemde tutulması ve basının tavrı ile azınlıklara karşı var olan hoşgörü ortamı yerini nefret duygusuna bırakmıştır. Azınlıklara artık Türkiye'de elit bir hayat yaşayan, Türk sermayesinden yararlanan, yaşam standartları oldukça yüksek bir sınıf olarak bakılmaya başlanmıştır. Basının tavrı ile oluşan bu bakış açısı, 6-7 Eylül olayları ile azınlıklara karşı bir nefrete dönüşmüştür (Özçelik, 2013: 253).

6-7 Eylül olaylarının arkasında Türk istihbarat örgütünün olduğu yönünde iddialar da bulunmaktadır. Bu iddialara göre, Atatürk'ün Selanik'teki evine bombayı istihbarat görevlisi Oktay Engin atmış, İstanbul Ekspres gazetesinin bu haberi duyurmasıyla daha önce örgütlenen gruplar, azınlıklara ait Taksim'deki evleri, işyerlerini yağma etmişler ve bu olaylar daha sonra büyüyerek İstanbul'un diğer ilçelerine, İzmir ve Ankara'ya yayılmıştır. Ayrıca bu iddiayı dile getirenler, Oktay Engin'in daha sonra Nevşehir'de kaymakam ve vali olarak görev yaptığını da dile getirmektedirler. Orgeneral Sabri Yirmibeşoğlu'nun bir mülakattaki “*Adaya, bankacı, gazeteci, memur görüntüsü altında Özel Harp Dairesi elemanları gönderildi ve bu arkadaşlarımız, adadaki sivil direnişi*

örgütlediler, halkı bilinçlendirdiler. Silahları 10 tonluk küçük tenekelerle adaya soktular. Sonra 6-7 Eylül olaylarını ele al...-Pardon Paşam anlamadım, 6-7 Eylül olayları mı? Tabii. 6-7 Eylül de, bir özel Harp işiydi. Ve muhteşem bir örgütlenmeydi. Amaca da ulaştı”. Sorarım size bu muhteşem örgütlenme değil miydi? –E, evet Paşam!” şeklindeki sözleri, olayların arkasında istihbarat teşkilatının olduğunu göstermektedir (Taşkesen, 2017: 24).

6-7 Eylül olayları sonucunda, Türk kaynaklarına göre 11, Yunan kaynaklarına göre ise 15 kişi hayatını kaybetmiştir. Resmi rakamlarda 30, gayri remi rakamlarda 300 kişi çıkan olaylarda yaralanmıştır. Resmi rakamlara göre tecavüze uğrayan kadın sayısı 60 iken, korkudan, toplum baskısı ve diğer nedenlerden ötürü şikâyetçi olmayanların yaklaşık 400 olduğu iddia edilmektedir (Özçelik, 2013: 259). Olayların daha da büyümesinde, polisin pasif tavrı ve askerin geç müdahalesinin önemli bir etken olduğu söylenebilir. Bazı emniyet kuvvetlerinin, bilinçli bir şekilde bazı yerlerdeki gruplara müdahale etmedikleri görülmektedir. Böylece olaylar, kontrolden çıkarak yaralama ve ölümlerle sonuçlanmıştır. 6-7 Eylül olayları sonrası azınlıkların, DP iktidarına karşı güvenlerinin sarsıldığı bir döneme girilmiştir. 6-7 Eylül olayları, Türk milleti için bir utanç tablosu, diğer taraftan da özellikle dış politikada 6-7 Eylül olaylarının etkilerinin başladığı ve uluslararası alanda Türkiye’nin saygınlığını yitirdiği, hem maddi hem de manevi bir güç kaybettiği, dünya kamuoyunda Türkiye’yi zor duruma sokan, Türkiye’nin var olan imajına büyük bir yara açan bir gelişme olarak tarihe geçmiştir (Gökçal, 2006: 8). 6-7 Eylül olayları, Kıbrıs sorunu ile ilişkisi olan ve kökleri geçmişine dayanan bir azınlık meselesi olarak değerlendirilebilir. Azınlıkların elinde bulunan sermayenin, ticaretin önemli bir bölümünün, 6-7 Eylül olayları ile Türk tüccarların eline geçmesi, 6-7 Eylül olaylarının en önemli sonuçlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Zorbay, 2019: 292). Sonuç olarak, olayların arkasında kim ya da kimlerin olduğu bilinmemekle birlikte 6-7 Eylül olayları ders alınması gereken önemli bir gelişme olarak tarihe geçmiştir.

KAYNAKÇA

- Akar, Rıdvan (2003). “İki Yıllık Gecikme: 6-7 Eylül 1955”, Toplumsal Tarih Dergisi, Sayı:117, İstanbul: Tarih Vakfı.
- Bağcı, Hüseyin (1990). Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası, Ankara: İmge Kitabevi.
- Birand, Mehmet Ali; Can Dünder, Bülent Çaplı (1993). Demirkırat, İstanbul: Milliyet yayınları.
- Demir, Şerif (2007). Adnan Menderes ve 6/7 Eylül Olayları, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, 12: 37-63.

- Gazioğlu, Ahmet (1960). İngiliz İdaresinde Kıbrıs 1878-1960, İstanbul: Ekin Basımevi.
- Gökçal, Olgun (2006). 6-7 Eylül Olayları ve Türk Basını, Dokuz Eylül Üniversitesi A.İ.İ.T.E., (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi), İzmir.
- Gürcan, Gürhan (2006). 6-7 Eylül 1955 Olayları, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap tarihi Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi), Ankara.
- Güven, Dilek (2005). “6-7 Eylül Olayları ve Failleri”, Toplumsal Tarih Dergisi, Sayı 141, Tarih Vakfı.
- Güven, Dilek (2012). 6/7 Eylül Olayları, İstanbul: İletişim yayınları.
- Hakkı, Murat Metin (2006). Kıbrıs Çıkmazı, İstanbul: Emre Yayınları.
- Kargalı, Oktay (2017). 6-7 Eylül Sürecinde Basının Rolü Ve Azınlıklara Karşı Tutumunun Değerlendirilmesi, İstanbul Arel Üniversitesi SBE, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi), İstanbul.
- Kılıçdere, Arzu (2000). “İzmir’de 6 / 7 Eylül Olayları”, Toplumsal Tarih, S.74, C.13, s. 34-41.
- Kocaoğlu, Uygur (2000). “Hasar Tespit Çalışmaları Üzerine Birkaç Ayrıntı”, *Toplumsal Tarih*, S.81, C.14, s. 45-49.
- Özçelik, Şeyda (2013). 6/7 Eylül 1955 Olaylarında Yerel Bir Basın Örneği: “Yeni Adana” Gazetesi, Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi, 13 (27): 251-77.
- Sakin, Serdar ve Dokuyan, Sabit (2010). Kıbrıs ve 6/7 Eylül Olayları. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Taşkesen, Abdullah (2017). Toplumsal Hareketlilik Bağlamında 6-7 Eylül 1955 Olaylarının Sosyolojik Analizi, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(14): 9-26.
- Topuz, Hıfzı (2000). 6/7 Eylül Olayları ve Aknoz Paşa’nın Yasakları. Toplumsal Tarih, 81, 39-40.
- Türker, Orhan (1998). “6-7 Eylül 1955 Olaylarının İstanbul Rum Basınındaki Yankıları” , Tarih ve Toplum Dergisi, Sayı:177, Eylül 1998.
- Yanar, Halil İbrahim (2015). Demokrat Parti Döneminde Azınlık Hakları Ve 6-7 Eylül Olayları, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi), Karaman.
- Zorbay, Taner (2019). 6/7 Eylül Olaylarına TBMM Ve Kamuoyu Tartışmaları Çerçevesinde Yeni Bir Bakış, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 35(99): 253-96.

EKLER

EK-1 İSTANBUL HASAR DURUMU

	ADALAR	BAKIRKÖY	BEYOĞLU	BEYKOZ	BEŞİKTAŞ	EMİNÖNÜ	EYÜP	FATİH	KADIKÖY	SARIYER	ŞİŞLİ	ÜSKÜDAR	TOPLAM
dükkan/ mağaza	110	40	2110	-	170	903	-	136	180	110	407	65	4214
ev	3	27	62	-	70	173	-	475	3	85	58	48	1004
kilise	3	2	10	2	8	3	1	23	3	8	4	6	73
mektepe	2	-	9	-	3	1	-	5	1	1	2	2	26
havra	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
ayazma	-	-	2	2	-	2	1	1	-	-	-	-	8
manastır	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
mezarlık	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	2
dernek binası	-	2	-	-	-	2	-	-	-	-	-	1	5
fabrika	-	-	7	-	-	5	-	-	-	1	6	-	21
imalathane	-	-	5	-	-	1	-	2	3	-	3	-	14
laboratuvar	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1
eczane	2	-	-	-	-	6	-	3	2	3	6	-	26
muayenehan e	1	1	4	-	-	2	-	-	1	-	3	-	11
matbaa	-	-	5	-	-	-	-	-	-	-	4	-	9
otel, pansiyon	2	-	4	-	-	-	-	-	-	-	4	-	12
fırın	-	-	4	-	1	3	-	2	4	1	3	-	18
lokanta/ gazino	21	-	20	-	10	5	-	-	5	15	15	-	91
pastane	2	-	5	-	1	3	-	1	4	-	3	-	19
hamam		-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1

garaj		-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	2
bezinci		-	2	-	-	-	-	-	1	-	-	-	3
depo		-	-	-	-	10	-	-	10	-	3	-	23
sinema		-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
kuyumcu		-	5	3	-	-	-	-	2	-	-	-	10
oto.kam.		-	7	-	-	1	-	-	1	1	1	-	11
müteferrik		-	4	-	-	5	-	2	-	-	2	-	14
yekün	52	7 1	2293	9	273	1134	1	652	222	227	525	123	5622

EK-2

OLAYLARDAN SONRA TAHKİKAT NETİCESİ İŞTEN MENEDİLEN VE BAŞKA YERE NAKLEDİLEN İDARE AMİRLERİ

Kaymakamlar		Nahiye Müdürleri	
İşten Menedilen	Başka Yere Nakledilen	İşten Menedilen	Başka Yere Nakledilen
Adalar	Eminönü	Fener	Galata
Fatih	Beykoz	Samatya	Erenköy
Sarıyer		Yeniköy	Heybeli
Bakırköy		Kasımpaşa	Alemdar
Kadıköy		Karagümrük	Eminönü
Üsküdar			Beyoğlu
Beşiktaş			Kısıltoprak
			Şehremini
			Arnavutköy
			Hadımköy
			Büyükçekmece
			Hasköy
			Kumkapı
			Zeytinburnu

EK-3**ÖRFİ İDARE KUMANDANLIĞINCA KAPATILAN DERNEK
VE SENDİKALAR (ŞUBELERİ DÂHİL)**

Vilâyeti	Sendika	Dernek
İstanbul	144	40
Ankara	29	35
İzmir		7

EK-4**ÖRFİ İDARE KUMANDANLIĞINCA KAPATILAN
GAZETELER**

Vilayeti	Gazetenin ismi	Kapatma tarihi	Kapatma müddeti	Neşrine müsaade tarihi
İstanbul	Tercüman	20/9/1955	15 gün	5/10/1955
“	Hürriyet	“	“	“
“	Her gün	“	“	“
“	Zaman	“	“	“
“	Kıbrıs Postası	19/09/1955	Müddetsiz	
“	Karos	20/09/1955	15 gün	“
“	Kletrifoni	14/09/1955	Müddetsiz	
“	24 Saat	23/10/1955	“	17/11/1955
“	İstanbul Ekspres	8/12/1955	“	21/12/1955
“	Vatan	9/12/1955	15 gün	“
“	Dünya	“	“	“
Ankara	Ulus	20/9/1955	Müddetsiz	21/10/1955
“	Son havadis	“	15 gün	5/10/1955
“	Medeniyet	22/09/1955	“	7/10/1955
“	Ulus	27/10/1955	Müddetsiz	29/11/1955
“	Zafer	“	“	17/11/1955
İzmir	Sabah postası	17/09/1955	15 gün	2/10/1955

EK-5**ÖRFİ İDARE KUMANDANLIĞINCA TOPLANAN KİTAP VE YURDU SOKULMASI MENEDİLEN MATBUALAR**

Matbua ismi	Cinsi	Toplatıldığı tarih	Sahibi veya müellifi
Delil	Dergi	4/10/1955	Hafız Cantekinkaya
Kıbrıs'a destan	Kitap	28/09/1955	Halil Alınmaz
DieWeltwoche	Gazete	4/10/1955	Yurda sokulması menedildi
Burte	Mecmua	4/10/1955	Yurda sokulması menedildi
İğneli Fıçı	Kitap	12/10/1955	Cevat Rıfat
Gizli Devlet	“	12/10/1955	“
Filistin cephesinde Yahudi casuslar	“	12/10/1955	“
İslami saran tehlike siyonisim ve protokoller	“	12/10/1955	“

- **SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER**

IMMANUEL KANT'TA BARIŞ KAVRAMI

Ezgi ÖREN*

Günümüzde halen insanlığın önünde çözölmeyi bekleyen en önemli ve acil sorunun küresel ölçekte bir barış meselesi olduğu söylenebilir. Ve maalesef dünya barışı üzerine kafa yormuş, sürekli bir barış halinin genel ve zorunlu koşullarını konu edinmiş olan Immanuel Kant'ın ölümünün üzerinden geçen yaklaşık iyi yüzyıldan beri, insanlık bir dünya barışı görmek şöyle dursun iki büyük dünya savaşı, sayısız savaş ve çatışmalar, baskılar ve insan hakları ihlalleri vs. yaşamıştır. Aynı sorunlar bugünlerde de hiç hız kesmediğı gibi teknolojinin sunduğı yeni olanaklar ile daha yıkıcı, daha şiddetli, daha sınır tanımaz ve yaygın hale gelmiştir. Örneğın herhangi bir gazetenin yapraklarını çevirdiğimizde karşımıza çıkan, nükleer ve yüksek teknolojileri barındıran silahlanma yarışı, ölkeler arası stratejik ve jeopolitik pozisyon alma, karşılıklı tehditler, dünyanın belli bölgelerinde yoğunlaşmış büyük güçler arası rekabetin yarattığı karışıklıklar ve yıkımlar, yaygınlaşan insani zulüm, baskı ve insan hakları ihlalleri, uluslararası terör ve terörizme karşı savaşlar, iç çatışma ve savaşlardan vs. oluşan ve hiç bitmeyecek gibi algılanan dehşetli çatışma manzaralarıdır. Her ne kadar sosyal bilimler literatüründe Kant'ın yaşadığı dönemden farklı bir savaş ve barış kavramsallaştırılması egemen olsa da; (başka bir ifadeyle artık savaşlardan bahsetmek yerine bir tür “operasyonlar”dan “müdahaleler”den, “yarı”, “sözde”, “yeni”, “asimetrik”, “vekâlet” vs savaşlarından bahsediyorsak; savaş ve barış koşulları arasında gri, belirlenemez, tanımlanması güç bulanık bir alanın varlığına işaret ediyor olsak da¹), bu türden çatışmalardan olumsuz etkilenen ve/veya dünyanın değişik yerlerinde bunları izleyen, şahit olan kişilerde yarattığı talep hala Kant ile ortaktır: Savaşı, çatışmasız bir dünya düzeni ve küresel sürekli bir barış hali.

İşte bu çalışmanın amacı, sürekli bir barışı yaratmak adına, böylesi bir barış halinin olanaklılık koşullarını üzerine hala söyleyecek çok şeyleri olduğuna inandığımız Immanuel Kant'ın ilgili metnini güncel sorunlara da değinerek analiz etmektir. Bu bağlamda, çalışmanın ilk bölümde Kant'ın Ebedi Barış metnini kısaca incelemeye çalışacağız. Sonraki bölümde ise Kant'ın bu yazısının halen günümüzde de çokça atfı alması, incelenmesi, analiz edilmesinin nedeni olarak metnin özgüllüğü üzerinde kısaca değinip mevcut Birleşmiş Milletler'in yapısı üzerine Kantçı anlamda eleştirileri dile getirerek, Kant'ın ideallerini günümüz dünyasına yaklaştırmaya çalışacağız.

* Dr. Öğretim Üyesi, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ezgioren@yahoo.com.

1“Yeni Savaşlar” kavramı üzerine daha ayrıntılı bilgi için bkz. Kaldor, (2006).

1. Ebedi Barış Taslağı Üzerine

Immanuel Kant'ın (1724-1804) eleştirel felsefesi, düşünce tarzında gerçekleştirdiği “Kopernikçi Devrim” ile – yani tüm nesnel bilgiyi, öznenin bilgi koşullarına indirgemesiyle- ve bunun sonucunda “temellendirme” konusunda getirdiği yeniliklerle modern felsefede büyük bir dönüşümü temsil eder.¹ Kant sonrası dönemde, bu dönüşüm ile hesaplaşmayan herhangi bir felsefi düşünsel girişim bulmak neredeyse imkânsızdır. Çünkü Kant, Ne bilebilirim? Ne yapmalıyım? Ne umabilirim? Tanrı var mıdır? İnsan nedir? Benliğimi nasıl kavrayabilirim? Yaşadığımız dünya nedir? Söylenebilir ve düşünülmüş olanın sınırı nedir? Barış, özgürlük ve eşitlik nedir? Neyi, nasıl beğenirim? Tarih nedir? vb. neredeyse tüm büyük felsefi soru(n)lara yönelik belirgin, mümkün ve anlamlı çözümler bulma uğraşında esaslı bir yer işgal eder. Dolayısıyla Kant'ın düşünceleri, modern yaşamın tüm yönlerini, yönelimlerini ve bunların yol açtığı tüm epistemolojik, etik ve politik sorunları, krizleri anlama ve/veya aşma uğraşında temel hareket noktası olmayı sürdürmekte, günümüz düşünce dünyasında ‘muazzam bir Kant’a dönüş’ (Badiou, 2004, s.24) yaşanmaktadır.² Uğraştığı bütün bu soru(n)lar içinde barış sorununun da kayıtsız kalmayan Kant, “Ebedi Barış Üzerine” başlıklı yazısını 1795 yılında, Prusya ile galip gelen Fransa arasında imzalanan Basel Anlaşması üzerine kaleme almıştır.³ Bu yazının oldukça belirleyici ve uzun süreli etkisi olmuş; Milletler Cemiyeti ve onun devamı olan Birleşmiş Milletler'in düşünsel temelleri arasında yer almıştır.

Toplumlar arasındaki ilişkilere içkin “kötülüğü”⁴ yani savaşı tamamen ortadan kaldırmayı amaçladığı ve barış içinde yaşamaya dönük olarak bütün toplumları, devletleri içine alan bir uluslar federasyonu önerdiği bu yazısına Kant, barışın altı “ön maddesi” ile başlar. Bu maddeler ebedi barıştan daha çok o zamanki mevcut savaşları ve savaş olasılıklarını sona

1 Bu dönüşümün yetkin bir açıklaması için bkz. Wood (2009, Bölüm 2-3-4)

2 Özellikle Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla yoğunlaşan “küreselleşme” tartışmalarında başvurulan en önemli filozof Immanuel Kant'tır. Bunun en önemli nedeni, Kant felsefesinin temelindeki “evrensellik”, “genellik-genelgeçerlik”, “hukuksallık” “otonomi”, “normatiflik” vb. kavramlardır. Batılı anlamda liberal-anayasal öğeleri ağır basan sistemi, ahlaki ve yasal ilkeler, normlar ve bunlara bağlı kurumsal düzenlemeler üzerinden insanlık genelinde evrenselleştirme ideali ekseninde Immanuel Kant ana felsefi referans olarak kullanılmıştır. Bu bağlamdaki bir çaba için özellikle bkz. Bohman ve Lutz-Bachmann (1997).

3 Kant'ın ilgili yazısının yazıldığı tarihsel dönemin ayrıntıları dair bkz. Ökten, (2005).

4 Kant'a göre kabaca siyaset hukuk ile aynı kökten gelir. Siyasetin amacı insanın doğası yüzünden bir türlü kaçınılmadığımız toplumsal çatışmaları, başta Akılsallık ve buradan doğan Ahlak, Hukuk ve Siyaset ile düzenlemektir. Dolayısıyla siyaseti gerekli kılan şey, hem ihtiyacı (rekabet) hem de Akıllı olan (dayanışma, anlaşma) insan varlığının “toplumdışı toplumsallığı”dır. Kant'ın bu kavramsallaştırma için bkz. Kant (2006), Wood (2009, s. 152-160) İnsan toplumlarının içerisindeki bu potansiyel çatışma olasılığı gibi ayrı ayrı toplumlar arasında da aynı türden bir antagonizma mevcuttur. İçkin kötülük derken bu bağlamdaki savaş, çatışma vs. potansiyelleri kastedilmektedir.

erdirmeyi amaçlayan, acil önlemler alınarak ebedi barışa götürecektir yolda hangi ön çalışmaların yapılacağı, hangi ön şartların yerine getirilmesi gerektiğine işaret eder.

Ebedi Barışın bu Ön şartlarının ilk maddesinde Kant, içinde gizlenmiş-saklı- yeni bir savaş nedeni-malzemesi-bulunan hiçbir anlaşmanın bir barış anlaşması olamayacağını belirtir. Ona göre, bir başka savaşa gerekçe yaratabilecek barış anlaşması, sadece silah bırakmadır, geçici bir ateşkes halidir, karşılıklı düşmanlığın ertelenmesidir; fakat düşmanlığın sonunu getirecek, bitirecek sürekli bir barış hali değildir. (Kant, 2008, sf. 279) Bu madde kabaca, içerisinde gizlenmiş bir savaş maddesi olabilecek bütün anlaşmaların iptal edilmesi-bir başka ifadeyle savaşa dair gizli hiç bir amacı ve gerekçeyi barındırmayan anlaşmalar-barış için karşılıklı şeffaflık ilkesiyle bağlantılıdır.

İkincisinde Kant, hiçbir devletin başka bir devletin toprakları üzerindeki egemenliğini yok saymaması; bu toprakları miras, değişim, alım-satım ya da bağış yoluyla kendi egemenliği altına almaması zorunluluğunu dile getirir. Çünkü devletler, üzerinde kurulmuş oldukları toprak parçaları gibi taşınmaz bir mal değildir ve kendi haklarında kendilerinin karar verebileceği ve kimsenin buyruğuna ve arzusuna bağlı olmayan insan topluluklarıdır. Onu bir başka devlete katmak, tinsel (manevi) kişiliğinden yoksun bırakmak, onu bir eşya düzeyine indirgemek olur. (Kant, 2008, sf. 280) Nasıl ki Kant'ın ödev etiğinde, insanların hangi nedenle olursa olsun araçsallaştırılmaması, her zaman kendinde bir amaç olarak görülmesi koşulsuz bir buyruk olarak ahlakın temellerinden biriye, burada da her devletin tüzel kişiliği aynı ahlaki amaca bağlanmıştır. Kısaca bu şart mevcut bütün işgallerin yasaklanması ilkesidir.

Üçüncü ilke ordularla bağlantılıdır. (Kant, 2008, sf. 280-281) Sürekli ordunun varlığının bile savaşı özendirebileceğini düşünen Kant, orduların zamanla bütünüyle ortadan kalkması gerektiğini belirtir. Çünkü sürekli ordular, her an eyleme, savaşıma hazırlıklı olduklarından, diğer devletlerin gözünü korkutur ve onları sonu olmayan bu silahlanma yarışına girmeye teşvik eder. Hazır ordular, sürekli savaşı veya potansiyel savaş tehlikesini gündemde tutar. Ayrıca orduya alınan insanlar, bir başkasının (yani devletin) elinde ölme ve/veya öldürme makinesine, yani bir araca dönüştüğünden bu durum evrensel ahlak ile de bağdaşmaz. Bu şart günümüz olguları üzerinden değerlendirildiğinde mevcut düzenli orduların kademeli olarak lağvedilmesi ve silahlanma yarışının yasaklanması ilkesi olarak düşünülebilir.

Güçlülük-güçsüzlük ilişkisi gibi koşulların ve buna bağlı bağımlılıkların savaş olasılığını sürekli canlı tuttuğunu düşünen Kant, dördüncü önermesinde devletlerin kendi yağlarıyla kavrulmaları, borçlanmaksızın varlıklarını sürdürmeleri gerekliliğinin altını çizerek: 'Dış

çıkartmalarını gözetmek-itibarını zedelememek- için devlet borçlanmalara girişmemelidir. (Kant, 2008, sf. 281) Para, savaş iştahını yaratan en önemli sebeptir. Borç veren, borçlunun üzerinden zenginliğini daha da arttıracığından, borç veren güçsüzün işlerine karışabilir ve hatta onu egemenliği altına almaya kalkışabilir. Kant'ın dile getirdiği bu ön şart da kabaca özellikle silahlanmaya yönelik ülkeler arası dış borçlanmanın yasaklanması ilkesidir.

Kant buradan beşinci ilkesini çıkartır: 'Hiçbir devlet, başka bir devletin anayasasına ya da hükümetine zor kullanarak karışmamalıdır.' (Kant, 2008, sf. 282) Ona göre, iç anlaşmazlık yüzünden ikiye ayrılmış, tamamen bir anarşinin hüküm sürdüğü devletlere karışılabilceği durumlar dışında, hiçbir devletin başka bir devletin iç işlerine karışılmasının haklı gerekçesi olamaz. Çünkü birleşik bağımsız bir devletin haklarını bu yolla çiğnemek, diğer devletlere de kötü örnek olur ve onların bağımsızlığını da tehlikeye düşürür.

Kant yukarıdaki hiç bir ülkenin iç politikasına müdahale edilmemesi ilkesini ortaya koyduktan sonra altıncı ilkesinde savaşta bile gelecekteki barışı düşünerek hareket edilmesi hususundan bahseder: 'Hiçbir devlet, savaşta, ileride barış yapılabileceği zaman, devletlerin birbirlerine karşılıklı güven duymalarını olanaksız kılacak yollara başvurmamalıdır; bu yollardan bazıları şunlardır. Düşman ülkesinde suçsuz kimseleri, sivilleri vs. öldürmek (*Percussores*), zehirleyici maddeler kullanmak (*Venefici*), antlaşmalara aykırı hareket etmek, düşman uyruğunu kendi devletine karşı ihanete kışkırtmak (*Perduellio*).'(Kant, 2008, sf. 283) Bu "şerefsiz" yöntemler, daha sonraki barışı tesis edecek karşılıklı güveni ortadan kaldıracak, bu güven ortadan kalkınca da sürekli bir barış mümkün olmayacak ve savaş bir imha savaşı (*bellum internecinum*) biçiminde soysuzlaşacaktır. Oysa savaş Kant'a göre, doğal durumda, hukuka uygun bir yargılamada bulunacak hiçbir mahkeme olmadığından, hakkını güç kullanarak savunmak için başvurulmuş acı ve zorunlu bir araçtan başka bir şey değildir. Savaşlarda güç belirleyici olduğundan her savaş güçlüğünün isteği doğrultusunda bir tümenden yok etme savaşına (*ad internoscionem*) dönüşebilir ve bu türden savaşın söz konusu olduğu durumlarda insanlar barışa ancak mezarlarında ulaşabilirler. Bu yüzden ahlak ya da hukuk kuralı tanımaz, sadece güçlüğünün iradesinin gerçekleşmesini amaçlayan böyle bir savaş ve böyle bir savaşa sürükleyecek yolları kesinlikle yasak saymak gerekir. Kant, bu son ön şartta, mevcut savaşlarda uygulanması gereken kuralların geçerli olacağı bir savaş hukuku – *ius in bello*- ilkesi üzerine düşünmektedir.

Kant, daha sonra "Ebedi barışın nihai-kesin yasalarını" ortaya koymaya çalışır ve bir arada yaşayan insanların arasındaki doğal durumun (*status naturalis*) ilan edilmemiş bile olsa potansiyel bir savaş durumu olduğunu, bu durumu ortadan kaldırmak için de tüm bireylerin, diğerlerinin kişisel

güvenlik hakkına garanti edebileceği yasal bir durum (hukuk düzeni) kurulması gerekliliğinin altını çizer. (Kant, 2008, sf. 287) Barışı oluşturmak hukuk düzenini, belli “yasallığı” gerektirir; bir başka ifadeyle savaşları ortadan kaldırıp, tüm insanlığın ebedi barış içerisinde yaşayabileceği bir dünya düzeni, ancak evrensel hukuk ile mümkündür. Yasaların (temsilcileri aracılığıyla dolaylı da olsa) nihai kaynağı Akıl sahibi Otonom Özneler olduğundan kendi iradesiyle koyduğu yasalara uyacak ve böylece özgürleşecektir. Bireyselden evrensele uzanan Kantçı otonomi fikri burada da devrededir. Devletleri tıpkı bireyler gibi otonom akılsal varlıklar olarak tasarlar. İnsan nasıl kendi kendine koyduğu yasalar ile kendine diğer insanlara salt bir amaç olarak bakacağı belli sınırlar getirebiliyor ve böylelikle kendi otonomisi üzerinden özgürlük ve bağımsızlığını garanti altına alabiliyorsa, burada da devletler her birinin otonomisi ve bağımsızlığını güvence altına alan ve yine kaynağı Akıl olan yasalarını ortaya koymalıdır. Çünkü yasanın bulunmayışı (*statu iniusto*) hali, Kant için her türlü kötülüğün kaynağı, her an her düzeyde patlayabilecek bir felaket, bir savaş halidir. Çözüm kabaca, temeli salt bir amaç olarak insan haklarına dayanan ve o ideaya saygılı evrensel bir yasal-hukuksal düzen inşa etmektir. Bu ahlaki ödev ve yükümlülükleri de içeren yapı, evrensel adalet ilkesi üzerinden, potansiyel çatışmaları hukukun içine dâhil ederek asgariye indirecek, ebedi barışın nihai amaç olduğu küresel bir düzen içine sokacaktır. Bir başka ifadeyle ebedi barışın uluslararası düzeyde hayata geçmesini hukuk temelinde ortaya koymaya çalışır. (Höffe, 2010)

Ebedi barışın şartlarını belirleyen üç nihai-kesin yasayı, birbirine bağlı üç tür iletişim, etkileşim düzeyine ilişkin üç tür Hakka (hukuk düzenine) tekabül edecek şekilde oluşturulduğunun altını çizer. Buna göre, kişileri ilgilendiren her hukuksal örgüt: 1. Ya, bir ulusun üyeleri olan insanlar olarak bir kamu hukukuna (*ius civitatis*) 2. Ya, devletlerin birbirleriyle ilişkileri bakımından devletler hukukuna (*ius gentium*) 3. Ya da, evrensel bir insanlık devletinin üyeleri olma niteliğinden dolayı, birbirlerini etkileyen insanlar ve devletler olmaları bakımından bir dünya vatandaşlığı hukukuna (*ius cosmopolitanum*) dayanır. (Kant, 2008, sf. 290)

Birincisi, devletler savaşta yer alacak ve savaşın tüm bedelini ödeyecek olan halkın temsilcilerinden oluşursa, savaş yapma ihtimalleri azalacağından, her devletin sivil anayasasının Cumhuriyetçi olması gerektiridir. (Kant, 2008, sf. 291) Böylece, savaş ilan etmek için yurttaşlarının rızasını almak zorunda olan “hukuka ve kişi haklarına saygılı” cumhuriyetçi devletlerarası savaş ihtimali, savaşın her türlü olası maliyeti karşısında makul bir ihtiyatlılıkla hareket edecek olan karar verici yurttaşların aynı zamanda Akıl sahibi ahlaki varlıklar olması sebebiyle, ortadan kalkmış olacaktır. Cumhuriyetçi yönetim bu konuda J.J. Rousseau’dan oldukça etkilenen Kant’a göre, eşit ve özgür insanların

kendi yasalarını kendisinin yaptığı ve içinde yaşadığı anayasal-hukuksal bir düzeni yarattığı, birleşmiş bir halk iradesinden ibarettir. Bu nihai yasa, bir devlet içerisindeki Kamu Hukuku düzleminde ve kabaca yurttaşlarının özgürlük ve eşitlik ilkelerinin garantisi olan Cumhuriyetçi anayasal devlet ilkesi olarak değerlendirilebilir.

İkinci nihai maddede Kant, barış, hukuksal adalet ve eşitliğin hüküm sürdüğü tüm özgür yurttaş devletlerinin, yani birinci maddede bahsedilen cumhuriyetlerin, üzerinde anlaşma sağlanan ilkeler etrafında bir federasyon kurmasını önerir. (Kant, 2008, sf. 292) Bu federasyona katılanlar Kant’a göre, bir tek ve aynı devleti meydana getirmeyecektir. Bu federasyonda asıl olan, ‘kendi sayıları kadar tek tek devletler meydan getiren ve bir tek devlet içinde erimeyen ulusların karşılıklı haklarıdır. Dolayısıyla buradaki federasyon savaşı önlemek adına müşterekler üzerinden oluşturulmuş yasal ilkeler altında bir birlikten fazlasını ifade etmez. Bütün ahlaksal yasaların yüce mahkemesi olan akıl, savaşı hukuksal bir yol olarak kullanmayı şiddetle lanetlediğinden, barış halini de salt (mutlak) bir yükümlülük olarak tanıdığından, uluslararası bir antlaşma olmaksızın barış durumunun da kurulması olanaksız bulunduğundan, devletlerin daha özel nitelikte bir bağlaşmasını (ittifakını) gerektirmektedir; buna barış birleşmesi (*foedus pacificum*) adını verir. Bu ittifakın amacı, her hangi bir devlet üzerinde egemenlik kurmak değildir., yalnızca, ittifaka katılan her devletin özgürlüğünü güvence altına almaktır. Kant’ın öznelerin (kişi veya buradaki devlet) haklarına, yani onların kendi öz-belirlenim haklarına yönelik hassasiyeti düşünüldüğünde bu federatif yapıda devletlerin bu federatif yapıya yetki devrinin çok asgari düzeyde tasarladığı düşünülebilir. Dolayısıyla Kant’ın, ‘barışı sürdürmekten başka bir amacı olmayan ve devletlerin özgürlüğü ile bağdaşabilecek tek hukuksal durum’ (Kant, 2008, sf. 325) olarak halkların birliği veya federasyon seçeneği günümüzde Birleşmiş Milletler’in kuruluş ilkelerine denk düşen ve tek amacı “öz-savunma” dışındaki savaşları önlemek olan Kantçı halkların birliği yasası, gene Kant tarafından Aklın ilkeleri olan koşulsuz buyruklar ile sınırlandırılır: İnsan hakları (“özgürlük ilkesi”), değişmez eşit muamele, haysiyet, saygı (“eşitlik ilkesi”) ve iktidar paylaşımı da içeren öznelerin bağımsızlığı (“otonomi ilkesi”) ilkeleri, haklar federasyonunun normatif ön yükümlülükleridir. Dolayısıyla bu ön yükümlülükler ilhak politikalarını, bir devletin iç işlerine karışılmasını, askeri müdahaleleri vb. her türlü güç politikalarını tamamen yasaklar (Kant, 2008, sf. 295, 324-325) ve yaşadığı çağın sömürgecilerinin özgürlük ve eşitlik ilkeleri üzerinden vaat ettikleri iyi amaçları, gerçekte uyguladıkları zulümle nasıl maskelediklerinin altını çizerek. (Kant, 2008, sf. 297; Kant, 1991, sf. 266) Bu nihai ilke Uluslararası Hukuk düzleminde ve

kabaca Cumhuriyetçi özgür devletlerin oluşturduğu bir Federasyon İlkesidir.¹

Üçüncü Nihai maddede Kant, insanların ‘yeryüzünün ortak sahipleri’ olmalarından, ‘dünyanın küre biçimde olduğu için insanların eninde sonunda yan yana bulunmaya, bir arada yaşamaya katlanmak zorunda’ olduklarından ve ‘birbirinden uzak bölgeler arasında, sonunda kamu yasalarına bağlanmaya varacak dostça ilişkilerin kurulması gerektiği ve böylelikle insan türünün bir dünya vatandaşlığı anayasasına gittikçe yaklaşabileceğinden’ (Kant, 2008, sf. 301) söz eder. Kant bu ifadelerle, geleneksel kamu hukuku ve devletler hukukunu aşan ve kişiler ve diğer devletler arasındaki ilişkileri düzenleyecek olan yeni bir hukuksal alan açmıştır: Dünya vatandaşlığı hukuku (*ius cosmopolitanicum*). (Flinkschuh, 2000, sf. 24) Ancak ahlaki ve hukuksal ideallerden, siyasetin gerçeklerine dönmek zorunda kalan Kant, bu hakkın istisnasını, kısıtlarını ortaya koymuştur hemen: Konukseverlik hakkını sadece “barışçıl ziyaret” bağlamında değerlendirmiş ve “kötü niyet”, “sürekli ikametgâh”, ziyaret edilen “topluluğa daimi üyelik” gibi bu hakkın dışına çıkabilecek durumlarda devletlerin kararının yani kamu hukukunun temel alınması gerektiğinin altını çizmiştir. (Kant, 2008, sf. 302) Günümüzde göçmenlik, sığınmacılık, mültecilik gibi sınırları aşan nüfus hareketleri üzerine yapılan tartışmalar, Kant’ın bu istisnasının küresel-evrensel bir hak nosyonu yönünde genişletilmesi üzerinedir.² Dolayısıyla Kant’ın bu nihai yasası kabaca her insanın aynı zamanda bir Dünya Yurttaşı olması hasebiyle bir Dünya Vatandaşlığı Hukuku ilkesini dile getirmektedir. (MacMillan, 2015).

2. Ebedi Barış Taslağının Özgünlüğü ve Birleşmiş Milletler (BM)

Yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığım Kant’ın Barış Teorisinin özgünlüğü özellikle, barış düşüncesini devletlerden bütün dünyaya açılan, gelişleyen bir ekseninde aşamalı bir hukuksallaşma süreci içerisinde kurgulayarak, insanlığa gelecek için ebedi barışın tesis edilebileceğini göstermesinde yatmaktadır. Barış düşüncesini ebedi (sürekli) olarak tasarlaması, bu barışı ülkesel, bölgesel vs. olarak değil evrensel bir bağlamda ele alması, bu barışa yönelik pozitif (hukuk) ilkelerini ortaya koymasındır. Bir başka ifadele Kant, kendinden önceki düşünürlerin aksine Barış tasarısını dinsel, Tanrısal veya doğal hukuk düzleminde değil, İnsan Akli ve iradesinin ürünü olacak pozitif Hukuk düzeni olarak kurgulamıştır.

1 Kant’ın bu nihai yasa ekseninde gevşek bir Devletler Birliğini mi yoksa bağlı devletlerin büyük oranda yetkilerinin devredildiği sıkı bir federasyonu mu savunduğu oldukça tartışmalıdır. Kant’ın aslen federasyon yanlısı olduğuna dair bir yazı için bkz. Kleingeld, (2004).

2 Sosyal Bilimler literatürü içerisinde “kozmpolitanizm” başlığı altında toplayabileceğimiz ve ana referansının Kant’ın felsefesinin oluşturduğu bu çok geniş boyutlu ve yoğun tartışmalar için bkz. Ören, (2017).

Tüm bunlarla bağlantılı olarak ve özellikle günümüz Küreselleşme tartışmaları ekseninde insanlığın Kant'ın Dünya vatandaşlığı hukuku ideasının 'evrensel hukuka, devletlerin ötesinde ve tüm insanlığı kapsayacak şekilde alan açarak, insan haklarının ulusal sınırları aşan birlik ve çeşitliliğini derinlemesine düşünme imkânı sunan bir "hukuk yaratımı" (jurisgenerativity) uzamının ortaya çıkmasına olanak tanınması açısından Kant temel ve zorunlu referans olmaya devam etmektedir.

Kant'ın saf pratik aklın koyduğu evrensel hukuku kurmak için çaba göstermemize yönelik koşulsuz talebi vardır. İlgili yazısında şöyle der: '...nihai amacı olan ebedi barış, kötü savaşları bitirmemizi... (evrensel Y.N.) bir anayasa kurmamızı talep eder... bu niyet tam olarak gerçekleşmesi her zaman safça bir arzu olarak kalabilir. Ama yine de ebedi barışın yolunda sürekli çaba sarf etmemizi buyuran maksimden kesinlikle vazgeçmemeliyiz, çünkü bu bir ödevdir...' (Kant, 2008, sf. 304) Dolayısıyla Kant'tan esinlenen günümüz düşünürlerine göre, bu Ebedi Barış umudunu barındıran irade her ne kadar ütopyik olarak değerlendirilse de, Kantçı idea bağlamında, her zaman önümüzde bir hedef, eylemlerimizi ve yargılarımızı belirleyen bir maksim ve daha önemlisi bir ahlaki bir ödev olarak durmaktadır.

İşte bu Kantçı anlamda sürekli çaba ikinci dünya savaşı sonrasında Nisan 1946 yılında Birleşmiş Miletler (BM)'in oluşturulmasına da zemin hazırlamıştır. BM sözleşmesinin içeriğindeki uluslararası barış, uluslararası hukuk, ülkelerin toprak bütünlüğü, bağımsızlığı ve insani müdahale hakkı gibi önemli bazı kısımları incelediğimizde Kantçı miras daha da açığa çıkmaktadır.

BM sözleşmesinin giriş bölümünde temel amacın olarak insanlığı savaş feleketinden uzak tutmak olduğu belirtilmiştir. Bu madde doğrudan Kant'ın Evrensel ve Ebedi Barış Düşüncesini çağrıştırmaktadır. Yine BM sözleşmesinin amaç ve ilkelerinin yer aldığı birinci bölümde Uluslararası uyumsuzlukların adalete ve uluslararası hukuka uygun olarak çözümleneceği (madde 1.1), insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı gösterilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. (madde 1.3) Bu madde Kantçı anlamda bir Uluslararası Hukuk İlkesidir. BM sözleşmesinin ayrıca tüm üye ülkelerin egemen eşitliği ilkesi üzerinde temellendiği; ülkelerin birbirinin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün hukuki güvenceye bağlandığı belirtilmiştir. (Madde 2.1) Bu madde de Kantçı anlamda ülkelerin Eşitliği, Bağımsızlığı ve Özgürlüğü İlkesi doğrultusundadır. Ayrıca yukarıdaki Kant'ın beşinci ön-şartında belirttiği istisna olarak İnsani Müdahale ilkesi de hem BM sözleşmesinin yedinci maddesinde barışın bozulması, savaş tehdidi ve saldırı eylemi durumunda alınacak önlemler altında, hem de Güvenlik Konseyi'nin herhangi bir bölgedeki duruma İnsani Müdahalenin gerekli olup olmadığına dair maddelerinde (Madde 41, 42) belirtilmiştir. Bu madde oldukça tartışmaya açıkta olsa

(Hinsch, 2013) müdahalenin yasaklanmasıyla birlikte İnsan hak ve özgürlükleri bağlamında müdahale istisnasının Kantçı anlamda hukuksallaştırılmasıdır.¹

Ancak tüm bu benzerlikler yanında mevcut BM yapısının Kantçı ideallerin oldukça uzağında da olduğu söylenebilir. Örneğin BM'nin Daimi üyelik yapısı Kant'ın ortaya koyduğu tüm ilkelerle tamamen zıt yöndedir. İngiltere, Fransa, ABD, Çin ve Rusya'dan oluşan daimi üyeler veto haklarını kullanarak, çoğu zaman BM sözleşmesini ihlal ederek ve diğer üye ülkelerin aleyhinde kendi devletsel çıkarları tarafından belirlenen, güç, iktidar, şiddet, egemenlik gibi kavramları da içeren mevcut siyasal konjonktür ve çıkarları doğrultusunda hareket etmektedirler. Özellikle ABD'nin BM kararlarına rağmen gerçekleştirdiği Irak müdahalesiyle İnsani Müdahale, büyük dünya güçlerinin elinde bir manipülasyon aracına dönmüşe benzemektedir.

Sonuç olarak yukarıdaki türden sorunlara karşı kısa ve orta vadede BM düzeyinde ve Kantçı anlamda insan hakları ideasını evrensel bir hukukun ve siyasetin meşru bir normu haline getirmekten bir başka ifadeyle meşru bir hukuksallık yaratmaktan başka çare gözükmemektedir. Ancak bu noktada başka bir çalışmanın konusu olabilecek şu soru üzerine düşünmeyi mutlak suretle unutmamalıyız: Hukuku kim korur? Saf biçimsel norm ile onun yürürlüğe girmesi ve korunması (kamu otoritesi, kolluk kuvvetleri, mahkemeler vs. yani hukukun kendine içsel, öbür yüzü olan şiddeti) arasında her zaman mevcut olacak boşluk Kantçı evrensel hukuk anlayışının en önemli kusurudur.²

Kaynakça

- Badiou, A. (2004) *Etik: Kötülük Kavrayışı Üzerine Bir Deneme*, çev. T. Birkan, İstanbul: Metis Yayınları.
- Bohman, J. ve Lutz-Bachmann, M. (1997) (ed.) *Perpetual Peace: Essays on Kant's Cosmopolitan Ideal*, London: MIT Press.
- Flinkschuh, K. (2000). *Kant and Modern Political Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Habermas, J. (2005). İki Yüzyıl Sonrasında Geriye Bakışın Kazanımlarıyla Kant'ın Ebedi Barış İdesi, *Cogito, Sonsuzluğun Kiyısında Immanuel Kant*, Sayı: 41-42.

1 Bu türden evrenselleştirme ve buna bağlı hukuksallaştırma edimi için bkz. Habermas, (2005)

2 Bu bağlamda Kant'ın "siyaseti" dışlayan hukukunun ve evrenselliğinin en büyük eleştirmenlerinden birinin Alman düşünür Carl Schmitt olduğu söylenebilir. Bu eleştiriler için özellikle bkz. Schmitt, (2006).

- Hinsh, W. (2013). Kant, İnsancıl Müdahale ve Ahlaksal İstisnacılık. (yay.haz.) I. Kuçuradi, *Barışın Felsefesi: 200. Ölüm Yıldönümünde Kant* içinde, çev. Ç. Türkyılmaz, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Höffe, O. (2010). Uluslararası Hukuk Topluluğunun Teorisyonu olarak Kant. der. ve çev. H. Çörekçioğlu, *Kant'ın Felsefesinin Politik Evreni* içinde, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kaldor, M. (2006). *New&Old Wars: Organized Violence in a Global Era*. Cambridge: Polity Press.
- Kant, I. (1991). *Metaphysics of Morals*, çev. M. Gregor, New York: Cambridge University Press.
- Kant, I. (2006). Dünya Vatandaşlığı Amacına Yönelik Genel Bir Tarih Düşüncesi. (der.) D. Özlem-G. Ateşoğlu. *Tarih Felsefesi-Seçilmiş Metinler* içinde, çev. U. Nutku, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Kant, I. (2008). Sürekli (Ebedi) Barış Üzerine Felsefi Bir Deneme. (çev. ve yay. haz.) N.Bozkurt. *Kant* içinde, İstanbul: Say Yayınları.
- MacMillan, J. (2015). Immanuel Kant ve Demokratik Barış. F. Yalvaç (der.) *Uluslararası İlişkiler ve Siyasal Düşünce* içinde, İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi.
- Kleingeld, P. (2004). Approaching Perpetual Peace: Kant's Defence of a League of States and his Ideal of a World Federation. *European Journal of Philosophy*, 12:3, sf: 304–325.
- Ökten, K. H. (2005). Kant'ta Barışın Yazgısallığı. *Cogito, Sonsuzluğun Kiyısında Immanuel Kant*, Sayı: 41-42.
- Ören, E. (2017). *Batı Siyasal Düşünceler Tarihi İçinde Kozmopolitanizm*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Schmitt, C. (2006). *Siyasal Kavramı*, çev. E. Göztepe, İstanbul: Metis Yayınları.
- Wood, A.W. (2009). *Kant*. çev. A. Kovanlıkaya, Ankara: Dost Kitabevi.

▪ **SOSYAL POLİTİKA**

İNSAN KAYNAKLARININ GELİŞTİRİLMESİ OPERASYONEL PROGRAMININ ÖNCELİKLERİNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

Evaluation of Human Resources Development of Operational Program According to Its Priorities

Yeliz YEŞİL *

Giriş

“İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Operasyonel Programı (İKG OP)”, Avrupa Birliği’nin İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi kapsamında ülkemize sağladığı fonların etkin bir şekilde kullanılmasını sağlamak amacıyla İKG PO tarafından hazırlanmış bir dokümandır. İKG OP bu fonlarının kullanılacağı öncelik alanlarını, coğrafi bölgeleri, önceliklere ayrılan fon miktarlarını, fonların etkin kullanımı için gereken koşulları ve yapıları belirleyen temel belgedir. Programın öncelik eksenleri: Teknik yardım, istihdam, eğitim, hayat boyu öğrenme ve sosyal içermedir (İKGPO, (2007-2013).

İstihdam ve Çalışma Hayatı Özel İhtisas Komisyonu Raporu (2023)’na göre de 2023 yılına kadar işgücü piyasasındaki yapısal sorunların çözülmesi ve işsizlik sorununa kalıcı çözüm bulunmasına yönelik uygulanacak strateji, politika ve tedbirleri içeren Ulusal İstihdam Stratejisi 41 adet somut hedef ile 57 politika ve 204 tedbirden oluşmaktadır. Söz konusu hedefleri hayata geçirmek üzere strateji dört temel politika eksenini ile sektör politikalarının üzerine inşa edilmiştir. Söz konusu temel politika eksenleri(T.C.Kalkınma Bakanlığı, Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018):

- ✓ Eğitim-istihdam ilişkisinin güçlendirilmesi,
- ✓ İşgücü piyasasında güvence ve esnekliğin sağlanması,
- ✓ Özel politika gerektiren grupların istihdamının artırılması,
- ✓ İstihdam-sosyal koruma ilişkisinin güçlendirilmesidir.

Söz konusu temel politika eksenlerinin yanında ülkemizin büyüme ve gelişme eğilimleri de dikkate alınarak potansiyel büyüme veya büyümenin istihdam esnekliği yüksek olan veya gelecekte yüksek olacağı öngörülen turizm, inşaat, finans, bilişim ve sağlık sektörleri ile istihdam kapasitesi yüksek emek yoğun tarım ve tekstil sektörlerine yönelik sektörel istihdam politikaları da oluşturulmuştur. Stratejinin hayata geçirilmesi, öngörülen politikaların gerçekleştirilmesine yönelik somut tedbirlerin ve bu tedbirlere ilişkin sorumlulukların net olarak ortaya konulması ve düzenli olarak izlenmesi amacıyla ÇSGB ve diğer ilgili kurumlarının da

* (Doç.Dr.), Trakya Üniversitesi,Edirne, Türkiye.E-mail: yelizyesil@trakya.edu.tr.

katkılarıyla Eylem Planı hazırlamıştır (T.C.Kalkınma Bakanlığı, Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)).

1.İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesinin Önemi

2014-2018 dönemini kapsayan 10. Kalkınma Planında yer alan öncelikli dönüşüm programlarından “Temel ve Mesleki Becerilerin Geliştirilmesi Programı” bu çerçevede oluşturulmuştur. Söz konusu programda bireylerin, mesleki becerilerinin yanı sıra, iş yaşamının gerektirdiği temel becerilere sahip olması, eğitim sistemi ile çalışma hayatı arasındaki ilişkinin güçlendirilmesinin ülkemizdeki insan kaynağının gelişimi açısından önemi vurgulanmıştır (Türkiye Mesleki ve Teknik Eğitim Strateji Belgesi ve Eylem Planı 2014-2018). Çalışanlar örgütlerin en önemli niteliklerindendir. Örgütlerin örgütsel amaçlarını gerçekleştirmeleri ve devamlılıklarını sağlamak için nitelikli çalışan gereklidir (Serinikli,2019:500).

İnsana yatırım yapmak ve bireyleri geleceğe hazırlamak için bireyleri etkili ve verimli olacakları alanlara yönlendirmek gereklidir. Bu sebeple eğitimin kalitesinin artırılması ve eğitim –istihdam ilişkisinin kurulması önemlidir. Özellikle dezavantajlı grupların ekonomik ve sosyal hayata katılımlarını desteklemek toplumda ayrımcılığı engellemek açısından önem arz etmektedir.

2.İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Operasyonel Programı

2.1.Programın İçeriği

İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Operasyonel Programı (İKG OP), Avrupa Birliği’nin İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi kapsamında ülkemize sağladığı fonların etkin bir şekilde kullanılmasını sağlamak amacıyla İKG PO tarafından hazırlanmış bir dokümandır. İKG OP bu fonlarının kullanılacağı öncelik alanlarını, coğrafi bölgeleri, önceliklere ayrılan fon miktarlarını, fonların etkin kullanımı için gereken koşulları ve yapıları belirleyen temel belgedir (İKGPO, (2007-2013)).

İnsan kaynaklarının geliştirilmesi kapsamında ülkemize verilen AB fonlarının kullanılması, program ve projelerin hazırlanması, yönetilmesi, uygulanması, izlenmesi, denetlenmesi ve değerlendirilmesi Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’nın sorumluluğundadır. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı insan kaynaklarına ilişkin politika ve uygulamaların başarıyla yürütülebilmesi amacıyla ilgili kurum ve kuruluşlarla işbirliği yaparak İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Operasyonel Programı (İKG OP)’nı hazırlamıştır. Bu program, IPA İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi kapsamında, Türkiye’nin eş finansman sağladığı AB fonlarının kullanılacağı öncelik alanlarını, coğrafi bölgeleri, fonların kullanımı için öngörülen koşulları, önceliklere ayrılan miktarları ve genel itibarıyla fonların kullanımı için gerekli yapıları ortaya koyan temel programdır. Bu

programın ekonomik faydalar oluşturmasıyla birlikte sosyal yaşamda da iyileşme sağlayacağı dūřunūlmektedir (Katılım Ŗncesi Yardım Aracı (IPA)-IV, İnsan Kaynaklarının Geliřtirilmesi, (2007-2013)).

2.2.Programın Hedefi

(İnsan Kaynaklarının Geliřtirilmesi Operasyonel Programı) İKG OP'nin Ŗncelikli hedefi, Tūrkiye'nin etkin bir řekilde iřleyen bir iřgūcū piyasasına sahip olmasıdır. Bu nedenle programın Ŗncelikleri İstihdam, Eęitim, Hayat Boyu Ŗęrenme ve Sosyal İęerme olarak belirlenmiřtir. Bu alanlar kendi ięlerinde bŖlūmlere ayrılmıř bŖylelikle mūdahale alanları belirginleřtirilmiřtir. Buna gŖre İKG OP, kadınların ve genęlerin istihdam oranlarını yūkseltmek, ihtiyaęlara gŖre mesleki eęitimler organize etmek, kız çocuklarının okullařma oranını artırmak, dezavantajlı kiřilerin (engelliler, Roman vatandaşlar vb.) istihdama ve sosyal hayata katılımını saęlamak bŖylelikle iřsizlięin ve yoksulluęun azalmasına katkıda bulunmaktadır. Sosyal İęerme; sosyal dıřlanmaya maruz kalan fert veya grupların (engelli, eski hūkūmlū vs.) ekonomik ve sosyal hayatta yer almalarına engel olan faktŖrlerin ortadan kaldırılarak, iř gūcūne katılımlarının saęlanmasıdır (İKGPO, (2007-2013)).

2.3.Programın Būęesi

2007-2013 yılları ięin Avrupa Birlięi ve Tūrkiye tarafından ortak tahsis edilen 486 milyon Avroluk fon, İKG OP'nin Ŗncelik alanları olan İstihdam, Eęitim, Hayat Boyu Ŗęrenme ve Sosyal İęerme alanlarında hazırlanan hibe programları kapsamında, ulusal dūzeyde kamu kurumları ve yerel dūzeyde belediyeler, Ŗniversiteler, sivil toplum kuruluřları ve sendikalar tarafından yūrūtūlen hibe projeleri aracılıęıyla kullanılmaktadır (İKGPO, (2007-2013)).

2.4.Programın Ŗncelikleri

Programın Ŗncelikleri İstihdam, Eğitim, Hayat Boyu Ŗęrenme, Sosyal İçerme, Teknik Yardım şeklinde belirlenmiştir (Katılım Ŗncesi Yardım Aracı (IPA)-IV İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi, (2007-2013)):

2.4.1.Teknik Yardım

Bu Ŗncelięin amacı, İKG OP çeręevesinde daęıtılacak olan IPA (Katılım Ŗncesi Yardım Aracı) fonları ile yūrūtūlecek olan projelerin etkili bir řekilde geliştirilmesi, uygulanması, deęerlendirilmesi, izlenmesi ve kontrol edilmesi ięin merkezi ve yerel dūzeyde kapasitenin gūęlendirilmesidir. Bu Ŗncelik ięin ulusal katkı dahil yaklařık 33 milyon Avro'luk bir kaynak ŖngŖrūlmektedir. Tedbir olarak programlama, yŖnetim, uygulama, izleme, kontrol, deęerlendirme ve yayım faaliyetlerinin desteklenmesi; nihai faydalanıcıların fonları kullanma

kapasitelerinin geliştirilmesine destek verilmesi ve bilgilendirme ve tanıtım faaliyetleri öngörülmektedir.

2.4.2.İstihdam

Bu önceliğin amacı, özellikle kadınların işgücüne katılımlarını artırarak ve genç işsizliğini azaltarak, daha çok insanı istihdama çekmek ve istihdamda sürekli olmalarını sağlamaktır. Bu amaç, eğitim ve mesleki eğitim alanlarında atılacak adımlar ile bilinç artırılmasını da içeren geniş bir politika yaklaşımını gerekli kılmaktadır. Ayrıca, kayıtlı istihdamın teşvik edilmesi ve kamu istihdam hizmetleri, daha kaliteli hizmet sağlanması ve daha etkin işgücü piyasası politikalarının uygulanması noktasında büyük önem taşımaktadır. Bu öncelik için ayrılan kaynak, yaklaşık 209 milyon Avro'dur ve bu öncelik altında dört tedbir yer almaktadır. Tedbir olarak önceden tarımda çalışanlar dâhil olmak üzere, kadınların işgücüne katılımlarının teşvik edilmesi ve kadın istihdamının artırılması, gençlerin istihdamının artırılması, kayıtlı istihdamın teşvik edilmesi, kamu istihdam hizmetlerinin kalitesinin artırılması hususları öngörülmektedir.

Türkiye Mesleki ve Teknik Eğitim Strateji Belgesi ve Eylem Planı (2014-2018)'nda belirtildiği üzere; "İstihdam ve Mesleki Eğitim İlişkisinin Güçlendirilmesi Eylem Planı'nda (İMEİGEP)" yer alan, iş piyasasının ihtiyaçlarına uygun olarak mesleki ve teknik eğitimin verilmesi, eğitim istihdam ilişkisinin güçlendirilmesi, aktif iş gücü piyasası politikalarının etkin olarak uygulanması, mesleksizlik sorununun giderilerek iş gücünün istihdam edilebilirliğinin artırılması doğrultusunda bazı OSB'lerde bulunan mesleki eğitim okul ve kurumlarının kapasitelerinin geliştirilmesi ve/veya yeni meslek liselerinin kurulmasının hızla yaygınlaştırılması amaçlarıyla, BSTB (Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı) ile MEB arasında Organize Sanayi Bölgelerinde Mesleki ve Teknik Eğitimin Güçlendirilmesi Protokolü imzalanmıştır. Bu protokol ile OSB'lerde yeni meslek liselerinin açılması, öğrenci başına teşvik verilerek gerekli olan nitelikli eleman ihtiyacının karşılanması ve istihdamın artırılması hedeflenmektedir (Türkiye Mesleki ve Teknik Eğitim Strateji Belgesi ve Eylem Planı 2014-2018).

Küreselleşen uluslararası ticaretin gelişimine paralel olarak üretimin ve üretim teknolojilerinin çeşitliliğinde artış yaşanırken, üretimde istihdam edilmek istenen insanların niteliklerinde de eş zamanlı gelişme beklenmektedir. Buna göre yeni üretim teknolojilerine uyum sağlayacak nitelikli personellerin eğitim ve gelişiminin sağlanması yoluyla zengin çeşitli niteliklere sahip işgücü arzı artırılmalıdır (Namal ve Çakır,2019:75).

Bu sebeple günümüzde insan kaynaklarının doğru alana yönlendirilmesi, çalışanların daha kalifiye çalışan haline gelmesi önem arz

etmektedir. Bu sebeple bireylerin okul hayatından itibaren doğru yönlendirilmesi önemli bir husustur (Yeşil ve Arpat,2018:123). Eğitim faaliyetleri bireyin hayatında önemli bir rol oynamaktadır. Eğitim faaliyetleriyle bireyler kişisel kapasitelerini arttırma olanağı elde etmekte, kendilerini yenileyebilmekte, değişimlere daha kolay adapte olabilmekte ve performanslarını arttırma olanağına kavuşabilmektedirler. İnsan kaynaklarının geliştirilmesi ve doğru şekilde yönlendirilmesi eğitim faaliyetleriyle mümkün olmaktadır. Eğitim faaliyetleriyle bireyler kendi kariyer yollarını belirleyebilmekte ve mesleki tercihlerini oluşturabilmektedir (Yeşil,2017:757). Yeşil ve Tokbaş (2018:947)'ın da belirttiği üzere de mesleki eğitim bireyin kariyer yaşam çizgisini belirlemede büyük etkiye sahiptir. Öğrencilerin mesleki eğitimde motivasyonlarının ve beklentilerinin yüksek seviyede olması onları iş hayatına kalifiye eleman olarak daha etkin ve bilinç düzeyi yüksek şekilde hazırlanmalarında büyük katkı sağlamaktadır.

Mesleki eğitim ve istihdam arasındaki ilişkinin güçlendirilmesi, iş piyasalarına yönelik bireylerin hazırlanması, genç bireylerin kendilerine uygun mesleklere yönlendirilmesi, mesleki eğitimin kalitesinin buna yönelik artırılması önem arz etmektedir. Borchert'in (2002:75) belirttiği gibi, mesleğin seçiminde hedefler önemlidir. Bireyler için üniversite öncesi eğitim, gelecek için büyük kararlar almak için bir dönüm noktasıdır. Meslek seçmek; deneyim, karar verme ve değerlendirme içeren bir süreçtir (Arpat ve Yeşil, 2017:183).

2.4.3.Eğitim

Bilindiği üzere, genel olarak eğitim faaliyetleri bireylerin yaşamında önemli bir rol oynamaktadır. Bireyler eğitim etkinlikleriyle kişisel kapasitelerini artırabilir, kendilerini yenileyebilir, değişikliklere kolayca adapte olabilir ve performanslarını arttırma fırsatı bulabilirler. Eğitim faaliyetleri sayesinde insan kaynakları geliştirilebilir ve doğru yönlendirilebilir. Ayrıca eğitim etkinlikleriyle bireyler kendi kariyer yollarını tanımlayabilir ve profesyonel tercihler oluşturabilir (Yeşil, 2017). İnsan kaynaklarının eğitilmesine ve geliştirilmesine verilen önem artmaktadır, çünkü örgütler hedeflere ve amaçlara ulaşmanın yolunun insan kaynakları eğitiminden ve gelişiminden geçtiğinin farkına giderek varmaktadırlar. İnsana yapılan yatırımın örgütsel gelişmeyi tetikleyeceğinin farkında olup, vizyon ve misyonlarını gerçekleştirmelerinin insan kaynağının en verimli şekilde kullanımıyla gerçekleşeceğinin bilincindedirler (Yeşil,2015:1). Eğitim sonucunda elde edilen bilgi ve beceriler iş ortamında kullanılabilirse eğitimden beklenen yarar sağlanabilmektedir (Yeşil,2018:287).

Meslek yüksek okulları işgücü piyasası için nitelikli bireyler sağlamaktadır, çünkü meslek yüksek okulları için eğitim; öğrencilerin

nitelikli bir kişi olmalarını desteklemek amacıyla çok önemlidir, bu nedenle mesleki eğitimin kalitesi başarıya ulaşmak için sistematik olarak tasarlanmalıdır. Ayrıca verimliliğin artırılması için meslek yüksek okullarında eğitim önemli rol oynamaktadır (Yeşil,2017:2610).

Bu önceliğin amacı, eğitimin kalitesinin artırılması, eğitim ve iş gücü piyasası arasındaki bağın kuvvetlendirilmesi, başta kız çocukları olmak üzere her düzeyde okullaşma oranlarının yükseltilmesi yolu ile insan kaynağına yapılan yatırımın artırılması olarak belirlenmiştir. Bu öncelik için ayrılan kaynak, yaklaşık 115 milyon avrodur ve bu öncelik altında dört tedbir yer almaktadır. Tedbir olarak; eğitimin önemi hakkında bilincin artırılması ve başta kız çocukları olmak üzere insan kaynaklarının geliştirilmesi ve kadınların iş piyasasına girişi için okullaşmanın artırılması ve özellikle mesleki ve teknik eğitimin içeriğinin ve niteliğinin iyileştirilmesi gibi hususlar yer almaktadır (Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA)-IV, İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi, (2007-2013)).

Türkiye Mesleki ve Teknik Eğitim Strateji Belgesi ve Eylem Planı (2014-2018)'nda da belirtildiğı üzere; bireylerin çağın gereklerine uygun bilgi, beceri ve yetkinliklere sahip olması sürdürülebilir sosyal ve ekonomik kalkınma için günümüzün en temel gerekliliklerindendir. Ülkelerin sosyal ve ekonomik gelişmişlik düzeylerini belirleyen faktörlerin başında mesleki ve teknik eğitim gelmektedir. Küresel gelişmelere uygun olarak planlanmış bir mesleki ve teknik eğitim insan odaklı kalkınma için önemlidir. Bu nedenle mesleki ve teknik eğitim; ihtiyaç duyan herkesin erişimine açık olmalı, bireylere ilgi ve yetenekleri doğrultusunda çağın şartlarına uygun bilgi, beceri ve yetkinlikleri kazandırmalı, bireylerin girişimcilik, ekip çalışması, karar verebilme, sorun çözebilme özelliklerini desteklemeli, ulusal ve uluslararası alanda tanınırlığını ve hareketliliğini sağlamalı ve bireyleri değişen sosyal ve ekonomik koşullara uyum sağlayabilen dinamik bir yapıda yetiştirmeli ve geliştirmelidir (Türkiye Mesleki ve Teknik Eğitim Strateji Belgesi ve Eylem Planı 2014-2018).

İstihdam ve Çalışma Hayatı Özel İhtisas Komisyonu Raporu (2023)'na göre de eğitimin işgücü talebine duyarlılığının artırılması bakımından dünyada başlıca şu gelişmeler yaşanmıştır T.C.Kalkınma Bakanlığı, Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018):

- ✓ Dünyada eğitime başlama yaşı düşmektedir,
- ✓ Eğitimde kalma beklentisi gelişmiş ülkelerde artmakta iken, Türkiye'de, OECD ve AB-19 ülke ortalamalarına kıyasla düşüktür,
- ✓ Dünyada yükselen eğilim eğitim süreçlerinin daha esnek bir yapıya kavuşmasıdır,
- ✓ Hayat boyu öğrenme çerçevesinde, bireyin kazandığı her tür beceri ve yeterliliğin değerlendirildiğı mekanizmalar tasarlanmaktadır,

✓ Pek çok gelişmiş ülkede, öğrenmenin yaşının olmadığı ve iş değiştirmenin sık sık başvurulması gereken bir yenilenme süreci olduğu düşünülmektedir,

✓ İnsan odaklı yönetim anlayışı içerisinde performansa dayalı iş yaklaşımı belirlenmiş, bireyin kendini sürekli güncel ve verimli tutması gerekliliği ortaya çıkmıştır,

✓ Dünyada, insan gücü planlamasının gelecek kestirimlerine dayandırıldığı bir eğitim programlamasına başlanmıştır,

✓ Gelişmiş 27 ülkede özellikle dezavantajlı gruplara sağlanan meslek odaklı eğitimler, kendi kendine yeterlik projeleri ve danışmanlık hizmetlerinin artırılması ile birlikte yürütülmektedir.

2.4.4.Hayat Boyu Öğrenme

Bu önceliğin amacı ülkemizde hayat boyu öğrenme olanaklarının yaygınlaştırılması ve iyileştirilmesi, işçi, işletmelerin ve işverenlerin uyum yeteneklerinin artırılmasıdır. Bu öncelik için ayrılan kaynak, yaklaşık 90 milyon avrodur ve bu öncelik altında iki tedbir yer almaktadır(Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA)-IV, İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi, (2007-2013)):

✓ Hayat boyu öğrenme için gerekli olan beceri ve yeterliliklerin geliştirilmesi

✓ İnsan sermayesine daha fazla yatırım yaparak işçi ve işverenlerin uyum yeteneklerinin artırılmasıdır.

Polat ve Odabaş (2008)'a göre bilgi ve iletişim teknolojilerinde meydana gelen hızlı değişim bilgi patlamasına neden olmuştur. Böylece yaşadığımız döneme bilgi çağı, bu çağın gereklerini yerine getiren toplumlara da bilgi toplumu denilmesi öngörülmüştür. Üretilen bilgiler yeni teknolojileri doğururken, bu teknolojiler de bilginin her geçen gün daha hızlı ve daha kolay paylaşımına olanak tanımaktadır. Bu döngü, hem bireyler hem de toplumlar için, merkezinde bilginin yer aldığı bir gelişmişlik düzeyini öngörmektedir. Bilgi toplumunun başarılı kişileri her konuda ve yaşam boyu öğrenebilen kişilerdir. Yaşam boyu öğrenme aktif ve sürekli bilgi kullanımını gerektirir. Herhangi bir sorunun çözümünde ihtiyaç duyduğu bilgiye erişebilen, eriştiği bilgiyi kendi durumuna uydurabilen, buna yenilerini ekleyebilen kişiler yaşam boyu öğrenme yeteneğine sahip kişilerdir (Göksan vd.,2009:144).

Bireylerin, oldukça dinamik ve değişken bir iş gücü piyasasında rekabet edebilmeleri ve ekonomik ve sosyal seviyelerini koruyabilmeleri için istihdam edilebilme niteliklerini kazanmaya ve bu nitelikleri sürekli olarak geliştirmeye, yenilemeye ihtiyaçları vardır. Bireylerin yaşamları boyunca devam eden ve her geçen gün daha da önem kazanan bu ihtiyaçlarının hayat boyu öğrenme yaklaşımının doğmasına ve yaygınlaşmasına sebep olduğu düşünülmektedir (Aksoy,2013:26).

Hayat boyu öğrenme; kişisel, toplumsal, sosyal ve istihdam ile ilişkili bir yaklaşımla bireyin; bilgi, beceri, ilgi ve yeterliliklerini geliştirmek amacıyla hayatı boyunca katıldığı her türlü öğrenme etkinlikleri olarak tanımlanmaktadır. Hayat boyu öğrenmenin amacı, bireylerin bilgi toplumuna uyum sağlamaları ve bu toplumda yaşamlarını daha iyi kontrol edebilmeleri için ekonomik ve sosyal hayatın tüm evrelerine aktif bir şekilde katılımlarına imkân vermektir (Hayat Boyu Öğrenme Strateji Belgesi,2009).

Diğer bir ifadeyle hayat boyu öğrenme, okullar ile sınırlı kalmayan; evde, işte, hayatın her alanında gerçekleşebilen; öğrenmenin yaş, sosyal, ekonomik statü ve eğitim seviyesine bakılmaksızın, herhangi bir engel olmadan sürdürülebileceğini gösteren temel kavramlardan biridir. Hayat boyu öğrenme kavramı çağın ihtiyaçları doğrultusunda, hızla gelişen ve değişen sosyal ve kültürel hayattaki değişmelere ayak uydurabilmek amacıyla ortaya çıkmış, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde eğitim seviyesi ve istihdam koşulları açısından önemli bir gösterge haline gelmiştir. Hayat boyu öğrenmenin gelişmeye ve önem kazanmaya başlaması ile eğitim; zaman ve mekândan bağımsız hem okul eğitimini hem de okul dışı eğitimi kapsayan tüm eğitsel etkinliklerin temel bileşeni olarak ortaya çıkmıştır. Avrupa Birliği Komisyonu tarafından 2000 yılında açıklanan Hayat Boyu Öğrenme Memorandumunda aşağıda belirtilen altı temel stratejinin, hayat boyu öğrenmenin tanımlanması ve yaygınlaşmasında gerekli olduğuna değinilmiş ve 21 yüzyıldaki hayat boyu öğrenmenin genel çerçevesi belirlenmiştir (Türkiye’de Hayat Boyu Öğrenmenin Geliştirilmesi Projesi II, 2016):

- Herkes için yeni temel beceriler,
- İnsan kaynaklarına daha fazla yatırım,
- Eğitimde yeniliklerin ve yeni yöntemlerin geliştirilmesi,
- Her türlü eğitime değer verilmesi/belgelendirilmesi,
- Rehberlik ve danışmanlık hizmetlerinin yeniden gözden geçirilmesi
- Eğitimin mümkün olduğunca öğrenenlere yakınlştırılması ile erişim zorluğu olan kesimlere ulaşmak için bilgi iletişim teknolojilerinden yararlanma, yerel ve bölgesel merkezli girişimler için hayat boyu öğrenme yaklaşımı, çok amaçlı öğrenme merkezleri, öğrenen toplum için bilgi ağlarından yararlanma olarak belirlenmiştir.

2.4.5.Sosyal İçerme

Pavlidis ve Baker (2010)’ a göre sosyal içerme; yoksulluk, eğitim, din, dil, ırk gibi unsurlar nedeniyle katılım sağlamakta güçlük çeken kişilerin

toplumsal yaşamda yer almalarının sağlanması anlamında kullanılmaktadır (Özer,2011:47).

Bu ana önceliğin amacı, dezavantajlı kişilerin işgücü piyasasına ve sosyal korumaya erişimlerinin kolaylaştırılması ve işgücü piyasasına erişimleri önündeki engellerin kaldırılması yoluyla içermeci bir işgücü piyasasının teşvik edilmesidir. Bu öncelik için ayrılan kaynak, yaklaşık 111 milyon avrodur ve bu öncelik altında iki tedbir yer almaktadır (Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA) – IV İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi, (2007-2013)):

✓ Dezavantajlı kişilerin istihdam edilebilirliğinin artırılması, işgücü piyasasına erişimlerinin kolaylaştırılması ve işgücü piyasasına girişlerinin önünde yer alan engellerin ortadan kaldırılması,

✓ İşgücü piyasası ve sosyal koruma alanındaki kurumlar ve mekanizmalar arasında daha iyi bir işleyiş ve koordinasyon sağlanmasıdır.

3.Sonuç ve Değerlendirme

İKG OP (İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Operasyonel Programı)’nin öncelikli hedefi, Türkiye’nin etkin bir şekilde işleyen bir işgücü piyasasına sahip olmasıdır. Bu nedenle programın öncelikleri “İstihdam, Eğitim, Hayat Boyu Öğrenme ve Sosyal İçerme” olarak belirlenmiştir. Bu alanlar kendi içlerinde bölümlere ayrılmış böylelikle müdahale alanları belirginleştirilmiştir. Buna göre İKG OP; kadınların ve gençlerin istihdam oranlarını yükseltmek, ihtiyaçlara göre mesleki eğitimler organize etmek, kız çocuklarının okullaşma oranını arttırmak, dezavantajlı kişilerin (engelliler, Roman vatandaşlar vb.) istihdama ve sosyal hayata katılımını sağlamak böylelikle işsizliğin ve yoksulluğun azalmasına katkıda bulunmakla ilgilidir (İKGPO, (2007-2013)).

Tablo 1.İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Operasyonel Programı’nın Genel Hedefleri

Genel Hedefler

Daha fazla ve daha iyi iş olanakları

Daha geniş bir sosyal uyum

Sürdürülebilir ekonomik büyüme yeteneği

Bilgi temelli ekonomiye geçişin desteklenmesi

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, (2013).

Görüldüğü üzere ülkemizde işgücü piyasasının sorunlarının çözülmesi, etkili programlarla ve uygulamalarla işgücü piyasasının daha etkin hale getirilmesi, sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanması, bireylerin kalifiye eleman haline gelmesi, bilginin devamlı güncellenmesi ve buna yönelik olarak mesleki eğitimin kalitesinin artırılması önem arz etmektedir. Mesleki ve teknik eğitimin kalitesinin artırılması çalışma hayatına bireylerin daha kalifiye eleman olarak katılmalarını sağlayacaktır.

Ayrıca ülkemizde işsizlik oranının azaltılması, insan onuruna yakışır istihdam oranlarının artırılması, kadınların işgücüne katılımlarının artırılması, eğitim istihdam ilişkisinin güçlendirilmesi, kayıt dışı istihdam oranlarının azaltılması, asgari geçim koşullarının iyileştirilmesi, dezavantajlı kişilerin işgücü piyasasına ve sosyal korumaya erişiminin kolaylaştırılması önemlidir.

Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde işgücü piyasasının en önemli sorun alanlarından biri işgücü piyasasının talep ettiği nitelikler ile eğitim sisteminin arz ettiği nitelikler arasındaki uyumsuzluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Arz talep arasındaki bu uyumsuzluk işgücünün atıl olarak kalmasına neden olmaktadır. Ülkemizin sahip olduğu yüksek genç nüfus ve işgücü kapasitesinin verimli istihdam ve eğitim politikalarıyla atıl hale gelmekten kurtarılması önem taşımaktadır. Düzenli istatistiki veri elde edilebilen ülke örnekleri, eğitimle işgücüne katılma oranları arasında güçlü ilişkiler olduğunu göstermektedir. Türkiye’de eğitim durumuna göre istihdam oranlarına bakıldığında eğitim düzeyi arttıkça istihdam oranlarının da yükseldiği gözlenmektedir. Eğitim, emeğin istihdam edilebilirliğini ve verimliliğini artırmada önemli bir araçtır. Bu durum aynı zamanda ülkelerin rekabet gücünü de yakından ilgilendirmektedir. Bu amaçla eğitim istihdam ilişkisini güçlendirecek politikaların yapılması şarttır (ÜİS (Ulusal İstihdam Stratejisi) 2014 - 2023):

Tablo 2.Hibe Programının Sonuçları

Göstergeler (2010-2011)

İstihdam odaklı kurslara katılan kadın sayısı

Danışmanlık/rehberlik hizmetlerinden yararlanan kadın sayısı

İstihdam Odaklı Kurslara Katılan Gençlerin Sayısı

Danışmanlık/rehberlik hizmetlerinden yararlanan gençlerin sayısı

Kız çocuklarının okullaşması konusunda ziyaret edilen aile sayısı

Projeler kapsamında okula kayıt olan kızların sayısı

Hayat boyu öğrenmenin desteklenmesi kapsamında temel beceri kurslarına katılan kişi sayısı

Toplam

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, (2013).

Görüldüğü üzere, İKG OP (İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Operasyonel Programı) gerek eğitim ve istihdam gerekse hayat boyu öğrenme ve sosyal içerme önceliklerini gerçekleştirmek adına çalışmalar yürütmektedir.

Tablo 3.Tamamlanan Operasyonlar

Operasyonun Adı	Operasyon Faydalanıcısı	Süre
Hayat boyu öğrenmenin teşvik edilmesi operasyonu I	MEB	28 ay
Kadın istihdamının desteklenmesi operasyonu I	İŞKUR	24 ay
Genç istihdamının desteklenmesi operasyonu I	İŞKUR	24 ay
Mesleki ve teknik eğitimin kalitesinin artırılması operasyonu I	MEB	24 ay
Kayıtlı istihdamın desteklenmesi operasyonu I	SGK	21 ay
Kamu istihdam hizmetlerinin kalitesinin artırılması operasyonu I	İŞKUR	30 ay
Özellikle kız çocuklarının okullaşma oranlarının artırılması operasyonu I	MEB	26 ay

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, (2013).

Tablo 4.Tamamlanan Hibe Programları

Hibe Programı	Bütçesi
Kadın istihdamının desteklenmesi hibe programı	13,7 milyon avro

Genç istihdamının desteklenmesi hibe programı	21 milyon avro
Kayıtlı istihdamın teşvik edilmesi hibe programı	11,85 milyon avro
Özellikle kız çocuklarının okullaşma oranının artırılması hibe programı	10 milyon avro
Hayat boyu öğrenme hibe programı	5 milyon avro

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, (2013).

Görüldüğü üzere tamamlanan operasyon ve hibe programlarıyla İKG OP (İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Operasyonel Programı)’nı gerçekleştirmeye yönelik çalışmalar yapılmıştır.

Bilgi çağında bireylerin bilgiyi özümsemek, yorumlamak, değerlendirmek ve kullanmak için gerekli bilgi donanımına sahip olmaları gerekmektedir. İnsan sermayesine yatırım yapmak günümüzde geleceğin nitelikli bireylerini yetiştirmek açısından önem arz etmektedir. Hayat boyu öğrenme için gerekli olan beceri ve yeterliliklerinin geliştirilmesi açısından bilgi takibini devamlı yapmak ve bilgiyi güncellemek gereklidir. Ayrıca toplumun tüm kesimlerini kapsayan, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlandığı, çalışma hayatının geliştirildiği, işgücünün niteliğinin artırıldığı, kadın istihdamının arttırıldığı bir yaklaşım önemlidir.

İKG OP (İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Operasyonel Programı) da öncelikleriyle genel olarak istihdamı geliştirerek, eğitim, sosyal içermeyi ve hayat boyu öğrenmeyi destekleyerek işgücü piyasasının gelişimi yönünde çabalara ortak olmaktadır.

Kaynakça

- Aksoy,M. (2013). “*Kavram Olarak Hayat Boyu Öğrenme ve Hayat Boyu Öğrenmenin Avrupa Birliği Serüveni*”,Bilig,64,s.23-48.
- Arpat, B. and Y. Yeşil (2017). “*Analyzing the Reasons of Occupational Health and Safety Training Students’ Profession Choice: A Research at Pamukkale University – Honaz Vocational School*”, European Scientific Journal May 2017/SPECIAL/edition, p.182-191.
- Borchert, M. (2002). *Career Choice Factors of High School Students*. The Graduate College University of Wisconsin-Stout.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, (2013).*İnsan kaynaklarının geliştirilmesi operasyonel programı*.
<https://slideplayer.biz.tr/slide/3000124/>

- Hayat Boyu Öğrenme Strateji Belgesi (2009). <http://metek.meb.gov.tr/.../Turkiye.HAYAT.BOYU.%20OGRENME.STRA TEJI.BELGESI.2> , erişim tarihi:10.08.2019.
- Göksan,T. S., Uzundurukan, S. ,Keskin,N. (2009). Yaşam Boyu Öğrenme ve Avrupa Birliği'nin Yaşam Boyu Öğrenme Programları, 1. İnşaat Mühendisliği Eğitimi Sempozyumu, Antalya,(6-7 Kasım 2009).
- İKGPO, (2007-2013). *Değişen Hayatlar Değişen Türkiye*,<http://www.ikg.gov.tr/wp-content/uploads/pdf/ElBrosuru.pdf>.
- Özer,Y.E. (2011). “Gençlerin Toplumsal Yaşama Katılımı ve Yerel Yönetimlerin Rolü”, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 26(1), s.43-65.
- Polat, C. ve Odabaş, H. (2008). Bilgi Toplumunda Yaşam Boyu Öğrenmenin Anahtarı: Bilgi Okuryazarlığı. Küreselleşme, Demokratikleşme ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Serinikli,N. (2019). “Çalışanların Örgütsel Destek Algılarının İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkisinde Örgütsel Özdeşlemenin Aracılık Rolü”, Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 7(18),s.499-515.
- Namal,M.K. ve Çakır,E. (2019). “Serbest Bölgelerin İstihdam Alanı Olarak Etkinliği Üzerine Bir Değerlendirme: Antalya Serbest Bölgesi Örneği”, Akademik Hassasiyetler,6 (11),s.47-83.
- Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA) – IV İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi, (2007-2013).[www2.ikg.gov.tr/tr-tr/ipa/ipa20072013\(ipai\)/ipaivikg.aspx](http://www2.ikg.gov.tr/tr-tr/ipa/ipa20072013(ipai)/ipaivikg.aspx).
- Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA)-IV İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi, (2007-2013).<http://www.ikg.gov.tr/ipa/ipa-2007-2013/ipa-iv-ikg/>.
- T.C.Kalkınma Bakanlığı, Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018),İstihdam ve Çalışma Hayatı Özel İhtisas Komisyonu Raporu (2023), Ankara, <http://www.cka.org.tr/dosyalar/Ozel%20İhtisas%20Komisyonu%20Raporlar>.
- Türkiye Mesleki ve Teknik Eğitim Strateji Belgesi ve Eylem Planı 2014-2018, <http://abdigm.meb.gov.tr/projeler/ois/017.pdf>.
- Türkiye’de Hayat Boyu Öğrenmenin Geliştirilmesi Projesi II, (2016), <http://hayatboyu.meb.gov.tr/hayat-boyu-ogrenme/>.

- Ulusal İstihdam Stratejisi, (2014-2023).
http://www.uis.gov.tr/media/1194/uis_izleme_degerlendirme_raporu10-50.pdf.
- Yeşil,Y. ve Arpat,B. (2018). “İş Sağlığı ve Güvenliği Öğrencilerinin Kariyer Planlamalarına İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi: Pamukkale Üniversitesi’nde Bir Araştırma”, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi, 9(22),s.122-141.
- Yeşil,Y. ve Tokbaş,M.(2018). “Mesleki Eğitimde Öğrencilerin Motivasyonlarının ve Beklentilerinin İncelenmesi: Honaz Meslek Yüksekokulu’nda Bir Araştırma”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 17 (67),s.938-948.
- Yeşil,Y. (2015). Kobilerde Eğitim ve Geliştirmenin Örgütsel Bağlılıkla İlişkisi: Çerkezköy Organize Sanayi Bölgesi’nde Bir Araştırma, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,Sakarya.
- Yeşil,Y. (2017). “Türkiye’de Mesleki Eğitimin Gelişimi Açısından Uzaktan Eğitim Faaliyetlerinin Önemi”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22(3):757-767.
- Yeşil,Y.(2017). *Analyzing the importance of total quality management for the development of vocational training*”, In H. Arapgirlioğlu, A. Atik, R. L. Elliott, & E. Turgeon (Eds.), *Researches On Science And Art In 21st Century Turkey*, Gece Kitaplığı:Ankara, 2610-2615.
- Yeşil,Y. (2018). *Kobi’lerde çalışanların insan kaynakları eğitim sürecine yaklaşımlarının incelenmesi: Çerkezköy Organize Sanayi Bölgesi’nde bir araştırma*, In A.Temizir, Y.Baytal (Eds.),*Sosyal Bilimlerde Yeni Yönelimler-V*, Intututza Geografiju, Podgorica,285-298.

▪ SOSYAL PSİKOLOJİ

BOŞANMAYA YOL AÇAN FAKTÖRLER: LİTERATÜR VE TÜRKİYE İÇİN BİR ANALİZ

Factors Causing Divorce: Literature and An Analysis for Turkey

Hayriye ATİK*

Giriş

Aile, gelecek nesilleri yetiştiren ve toplumun devamını sağlayan bir kurumdur. Bu nedenle, ailenin huzuru ve yapısı gelecek nesillerin şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır. Mutlu bireylerden oluşan aileler, topluma daha nitelikli bireyler yetiştirebilmektedirler.

Aile yapısının bozulması ve ailenin dağılması anlamına gelen boşanma, toplum üzerinde olumsuz etkiler doğurmakta; toplumsal değerlerin gelecek nesillere aktarılmasını önleyerek tüm toplumun dağılmasına yol açmaktadır. Ayrıca, dağılmış aileler tarafından çoğu kez nitelikli bir şekilde yetiştirilemeyen bireyler, toplumsal gelişme ve kalkınmayı da yavaşlatmaktadır.

Bu çalışmanın konusu; boşanma olgusuna yol açan faktörlerin incelenmesidir. *Araştırmanın amacı;* boşanmaya neden olan faktörleri ele alan literatürün incelenmesi ve bu kapsamda yüksek boşanma dönemlerinde Türkiye’de boşanmaya yol açan faktörlerin belirlenmesidir.

Türkiye’de boşanma nedenlerini ortaya koyan çok sayıda değerli çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların çoğunda, boşanma nedenleri çoğu kez belirli bir il ya da belirli bir bölge üzerinde yapılan gözlemlerle belirlenmeye çalışılmıştır. Oruç ve Kurt (2009), Kır ve Bülbül (2012), Aybey (2015), Doğan (2016) tarafından yapılan çalışmalar, bu grupta yer alan çalışmalara örnek olarak verilebilir. Bazı çalışmalarda ise, anketler yardımıyla daha fazla sayıda bölge ve farklı kültürel seviyede kişi gözleme dahil edilmeye çalışılmıştır. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından 2008 ve 2014 yıllarında yapılan Türkiye Boşanma Nedenleri Araştırması (TBNA) ile Yıldırım (2004) tarafından yapılan çalışmalar, bu grupta yer alan çalışmalara örnek olarak verilebilir. Bu çalışmada ise, tüm Türkiye bağlamında boşanmaya yol açan faktörler ele alınmıştır. Araştırma, sadece belirli iller ve bölgeler bağlamında anket uygulanan veya kişisel görüşme yapılan az sayıda örnek yerine, tüm Türkiye’de son yıllarda ortaya çıkan boşanmaların nedenlerini ortaya koyması bakımından diğer çalışmalardan ayrılmakta ve literatüre özgün bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

* (Prof. Dr.): Erciyes Üniversitesi, Kayseri, Türkiye. E-mail: atik@erciyes.edu.tr

2. Boşanma Olgusu ve Türk Medeni Kanununa Göre Boşanma Nedenleri

Boşanma, en genel tanımla, hukuki olarak evliliğin sona erdirilmesidir. Dolayısıyla, evli çiftlerin zaman zaman problemler nedeniyle ayrı yaşamaları ya da birlikte yaşamalarına rağmen birbirleriyle iletişim halinde olmamaları durumu, fiilen boşanmış gibi görünseler bile boşanma olarak kabul edilmemektedir. Daha detaylı bir tanımla boşanma; “eşler henüz hayatta iken, kanunda öngörülmüş bir sebebe dayanarak eşlerden birinin açacağı dava sonucunda evlilik birliğine hâkimin kararı ile son vermek” şeklinde tanımlanmaktadır (Akıntürk, 2002: 15).

Hukuki olarak evlilik birliğinin hâkim kararı ile sonlandırılması, farklı sonuçlara yol açan bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Boşanma ile hukuki olarak sadece eşler boşanmış olsa bile, boşanma sadece eşler arasında olmamakta; ebeveynler ve çocuklar arasında, çocuklar arasında, aileler ve akrabalar arasında olmaktadır (Kır & Bülbül, 2012: 100). Boşanma sonucunda çocuklardan bazılarının annesinde, bazılarının ise babasında kalması boşanmanın ebeveynler ve çocuklar arasında olmasına yol açmaktadır.

Boşanmaya yol açan faktörler ülkelere ve bölgelere göre farklılık göstermektedir. Bazı ülkelerde en fazla boşanma nedeni olan faktörler, bazı ülkelerde en düşük boşanma nedenleri arasında yer almaktadır. Türk Medeni Kanunu boşanma nedenlerini özel nedenler ve genel nedenler olarak ikiye ayırmıştır. Özel boşanma nedenleri, Türk Medeni Kanunu’nun 161 ve 165. Maddeleri arasında düzenlenmiştir. Buna göre özel boşanma nedenleri (Türk Medeni Kanunu 2001, Md.161-165); a) zina, b) hayata kast, pek kötü veya onur kırıcı davranış, c) suç işleme ve haysiyetsiz hayat sürme, d) terk, e) akıl hastalığı, olarak sıralanmıştır. Genel boşanma nedenleri ise Türk Medeni Kanunu’nun 166. Maddesinde düzenlenmiştir. Genel nedenler; evlilik birliğinin temelinden sarsılması, anlaşmalı boşanma ve fiili ayrılık şeklinde sıralanmış ve Madde 166’nın birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü fıkralarında düzenlenmiştir.

3. Boşanmaya Yol Açan Faktörler: Literatür

Boşanmaya yol açan faktörleri belirlemek amacıyla çok sayıda araştırma yapılmıştır. Bu araştırmaları incelediğimizde, boşanma nedenleri ülkeden ülkeye ve kültürden kültüre az çok farklılık gösterse de pek çok nedenin tüm toplumlarda aynı olduğu gözlenmektedir.

1985 yılında Cleek ve Pearson tarafından yapılan çalışmada boşanma nedenleri şu şekilde sıralanmıştır: İletişim problemleri, mutsuzluk, uyuşmazlık, duygusal taciz, finansal problemler, cinsel problemler, eşin alkol bağımlılığı, eşin aldatması, fiziksel taciz, eşin anne ve babası, çocuklar, dinsel farklılıklar, zihinsel hastalıklar, eşin uyuşturucu

bağımlılığı, aldatma, kadınların bağımsızlığı, boşanmak isteyen eşin alkol bağımlılığı (Cleck ve Pearson, 1985: 181).

Başka bir araştırmaya göre, boşanma üzerinde etkisi olduğu düşünülen başlıca faktörler; kadınların ekonomik bağımsızlığı, erken evlilik, ekonomik faktörler, sosyal becerilerin düşüklüğü, liberal boşanma yasaları, rol çatışmaları, alkol ve madde bağımlılığı, eşler arasında hırçınlığa yol açan farklar, dini faktörler ve diğer faktörler şeklinde ele alınmıştır (Lowenstein, 2005: 154).

Levinger, boşanma nedenleri ile ilgili araştırmasında kadınların daha fazla fiziksel şiddet, finansal problemler, alkol bağımlılığı ve sevgi eksikliğinden bahsederken; erkeklerin daha fazla eşin ailesi ile ilgili problemler ve cinsel problemlerden rahatsız olduklarını ortaya koymuştur (Levinger, 1966).

Hollanda üzerine yapılan bir araştırmada boşanma nedenleri biraz daha çeşitlendirilmiş ve beş grupta toplanmıştır. Bu gruplar; ilişkiyle ilgili olanlar, davranışlarla ilgili olanlar, sadakatle ilgili olanlar, iş bölümü ve diğerleri şeklinde gruplandırılmıştır (De Graaf & Kalmijn, 2006: 494).

Boşanmaya yol açan faktörleri belirlemek amacıyla ülkemizde de çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Burada bunlardan sadece yakın dönemde yapılanlar üzerinde durulacaktır. Türkiye’de yapılan detaylı çalışmalar genellikle Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü (ATHGM) tarafından yürütülmüştür. Bunlardan birincisi, 2008 yılı verilerine dayalı olarak hazırlanan Türkiye Boşanma Nedenleri Araştırması (TBNA) olarak bilinmektedir. Araştırma kapsamında, İstatistiki Bölge Birimi Sınıflaması (İBBS) 1 düzeyinde toplam 12 ilde, 2000 yılı ve sonrasında boşanmış olan 18 yaş üstü bireylerle görüşülmüştür (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2008). Çalışma sonucunda elde edilen boşanma sebepleri; eşlerin sorunlara ilgisiz kalmaları, ilgisizlik, taraflardan birinin kendi fikirlerinin doğru olduğunu ileri sürmesi, eşlerin karşılıklı suçlamaları şeklinde sıralanmıştır. TBNA, 2014 yılında tekrarlanmıştır. 2014 yılı sonuçlarına göre ilk sırada yer alan boşanma nedeni, yakın çevrenin müdahalesidir. İkinci sırada yer alan neden ise, duygusal ilişkidir. Aldatma, ekonomik sorunlar ve şiddet ilk sıralarda yer alan diğer boşanma nedenleri olarak gözlenmektedir. Alışkanlıklar, ev içi görev ve sorumluluklar, yaşam tarzı, değerler/hayat görüşü, çocuklarla ilgili sorunlar, çalışma hayatı, evlilik öncesi eşini yeteri kadar tanımama, hastalık, evlenme yaşı, çocuk sahibi olamamak, eğitim düzeyi, yaş farkı, inanç ve mezhep farkı ve akraba evliliği diğer boşanma nedenleri olarak ortaya çıkmıştır (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2014, s. 75).

Boşanmalarla ilgili ikinci araştırma, T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü (ASAGEM) tarafından 2010 yılında

yapılan “Tek Ebeveynli Aileler Araştırması” olarak bilinen araştırmadır. Ana amacı, tek ebeveynli ailelerin sorunlarını belirlemek olan bu araştırmada, boşanmanın etkileri de ele alınmıştır. Araştırma yedi kentte 473 bireyle görüşülerek yapılmıştır. Çalışma kapsamında görüşülen bireyler, boşanmanın nedenlerinden çok sonuçları üzerindeki fikirlerini dile getirmişlerdir. Buna göre, boşanmış ebeveynlerin maddi sıkıntılarla karşılaştıkları, toplumdan dışlandıkları ve artan sorumluluklara sahip oldukları gözlenmiştir (Başbakanlık ASAGEM, 2010).

Bu konuda benzer bir araştırma, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ATHGM tarafından her beş yılda bir yaptırılan “Türkiye Aile Yapısı Araştırması”dır. Araştırma, 2006, 2011 ve 2013 yıllarında yapılmıştır. Temel amacı boşanma nedenlerini belirlemek olmayan bu araştırma, boşanmaya dair az sayıda soru ile boşanma nedenlerine ve sonuçlarına dair ip uçları vermektedir. 2011 yılında yapılan araştırmada, 24 647 kişiyle görüşme yapılmış ve boşanmış bireylere boşanma nedenleri sorulmuştur. Ortaya çıkan boşanma nedenleri şu şekilde özetlenebilir: “İçki ve kumar”, “dayak-kötü muamele”, “evin ekonomik olarak geçimini sağlayamama”, “aldatma”, “aldatılma”, “eşlerin sorumsuzluğu ve ilgisizliği”, “çocuk olmaması”, “eşin ailesine saygısız davranma”, “aile-içi cinsel taciz”, “eşin ailesinin aile-içi ilişkilere karışması”, “eşin tedavisi zor bir hastalığa yakalanması”, “hırsızlık, dolandırıcılık, gasp gibi suçlar” (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ATHGM, 2013: 204).

Boşanma üzerinde etkisi olan faktörler; kadınların bağımsızlığı, erken evlilik ve çocuk sayıları, ekonomik ve finansal faktörler, entelektüel-egitimsel ve sosyal yeteneklerin eksikliği, boşanmayı kolaylaştıran yasalar, cinsel problemler, rol çatışmaları, alkolizm ve madde bağımlılığı, aldatma ve şiddet başlıkları altında incelenecektir.

3.1.Kadınların Bağımsızlığı

Kadınlar, özellikle gelişmiş ekonomilerde kariyer gelişimlerine bağlı olarak ekonomik bağımsızlık kazanmışlardır. Kadın bağımsızlığının boşanma üzerindeki etkisini ele alan çalışmalar; kadınların iş tecrübeleri, kazançları ve iş yoğunlukları üzerinde durmuştur.

a) Kadınların İş Tecrübesi

Ermisch (1986) yaptığı çalışmada, evliliklerin genellikle kadınların iş tecrübesine sahip olmaları ve kariyerlerini devam ettirmeleri sonucunda sona erdiğini belirtmiştir. Kadınların iş tecrübesine sahip olmaları, halihazırda evlilik problemlerine sahip olunması durumunda, evlilik için risk oluşturmaktadır. Japonya ile ilgili bir çalışma, 1960’lı yılların ortalarından itibaren boşanma oranlarının iki kattan daha fazla artış gösterdiğini ortaya koymuştur (Ogawa & Ermisch, 1994). Bu sonuç, kadınların işgücüne katılımlarının hızla artmasına bağlanmıştır. Özellikle

tam zamanlı (full time) kadınların tarım-dışı sektörlerdeki mesleklerde ortaya çıkan istihdam artışının, ayrılma ve boşanma oranlarındaki artışla yakından ilişkili olduğu ortaya çıkmıştır (Ruggles, 1997).

b) Kadınların Elde Ettikleri Kazançlar

Kadınların kazançlarındaki artışlar, boşanma oranlarını artırmıştır. Bunun nedeni, mutsuz evlilik yürüten kadınların elde ettikleri gelirler ile kendilerine ve ailelerine bakabilme şansına kavuşmuş olmalarıdır (Lowenstein, 2005: 156).

c) Kadınların İş Yoğunluğu

Portman ve Kalmijn (2002) tarafından Alman toplumu üzerine yapılan bir çalışmada kadınların iş hayatındaki yoğunlukları, kadınların elde ettikleri statü ve işgücü piyasasında eşleri ile karşılaştırıldığında elde ettikleri başarının boşanmaya yol açan faktörler olduğu ortaya çıkmıştır. Aynı çalışma sonunda elde edilen bulgular, çalışan kadınların çalışmayan kadınlara göre %22 daha fazla boşanma riski taşıdıklarını ortaya çıkarmıştır.

3.2. Erken Evlilik ve Çocuk Sayıları

Bazı araştırmalar, 18 yaşından önce yapılan evliliklerde, 20 yaşından sonra yapılan evliliklere göre boşanma riskinin daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, çocuk sayısı fazla olan kadınların, çocuk sayısı az olan kadınlara göre daha az boşandıkları gözlenmiştir. Erkek çocuğa sahip olup olmama, kadınların boşanma kararlarında etkili olan başka bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. Erkek çocuğa sahip olmayan kadınların, en az bir erkek çocuğa sahip olan kadınlara göre daha fazla boşanma riskine sahip oldukları gözlenmiştir Zeng vd., 1992; Lowenstein, 2005).

3.3. Ekonomik ve Finansal Faktörler

Genç Amerikalılar üzerine yapılan bir araştırma, boşanma ve ayrılma kararları üzerinde ekonomik faktörlerin çok fazla etkili olduğunu göstermiştir (Burgess vd., 1997). Finlandiya ile ilgili başka bir araştırma, erkeklerin gelir düzeyinde ortaya çıkan artışların boşanma riskini azalttığını; buna karşılık, kadınların gelir düzeyinde ortaya çıkan artışların boşanma riskini arttığını ortaya koymuştur.

3.4. Entelektüel, Eğitimsel ve Sosyal Yeteneklerin Eksikliği

Pek çok araştırma, eğitim düzeyi ve sosyal sermayesi düşük olan gruplarda boşanma riskinin yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Eğitim düzeyi yüksek olan kişilerin daha iyi bir eş seçecekleri ve evliliği daha iyi yürütebilecekleri ileri sürülmüştür (Lowenstein, 2005: 158).

3.5. Boşanmayı Kolaylaştıran Yasalar

Bazı çalışmalar, boşanmayı kolaylaştıran yasaların boşanmayı artırıcı etkilerini göstermiştir. İngiltere’de İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra boşanmalarda ortaya çıkan artışın temel nedeni olarak, boşanma yasaları gösterilmiştir (Smith, 1997). Yapılan çalışmalar, İskoçya, İngiltere ve Wales bölgesinde ortaya çıkan boşanma artışında, boşanma için gerekli olan sürenin azaltılmasının ve boşanma için herhangi bir gerekçeye ihtiyacı ortadan kaldıran yasaların boşanmayı artırıcı faktörler olduğu belirlenmiştir (Binner & Dines, 2001).

3.6. Cinsel Problemler

Cinsel problemler boşanmaya yol açabilmektedir. Mazur ve Booth (1998) tarafından yapılan bir çalışma, erkeklerdeki testosteron hormonu yüksekliğinin evlilikte uyumsuzlığa yol açarak boşanmayı artırdığını göstermiştir. Allen ve Brinig (1998) tarafından yapılan araştırma, kadın ve erkeklerin zaman içinde cinsel isteklerinde meydana gelen değişimi ve bunun boşanma üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Araştırma sonucunda, farklı dönemlerde eşlerin cinsel ihtiyaçlarında ortaya çıkan değişimin ve buna bağlı olarak ortaya çıkan uyumsuzlıkların boşanmaya yol açtığı gözlenmiştir.

3.7. Rol Çatışmaları

Yapılan araştırmalar, kadınların çalışma hayatına girmesi sonucunda ortaya çıkan rol çatışmalarının boşanmaya yol açtığını ortaya koymuştur. Çalışan Suudi kadınlar üzerinde yapılan bir araştırma, kültürel ve yasal açıdan erkeklerin egemen kılındığı Suudi toplumunda, kadınların rollerinin değişime uğradığını ve boşanmaların arttığını ortaya koymuştur (Abdel Hameed Al Khateeb (1998). Amerikan toplumu üzerine yapılan benzer bir araştırmada ise, rol çatışmalarının boşanmaları tetiklediği gözlenmiştir (Pasley vd., 2001).

3.8. Alkolizm ve Madde Bağımlılığı

ABD’de alkol tüketimi ve boşanma üzerine etkisini ortaya koymak amacıyla yapılan bir araştırma, alkol bağımlılığının boşanma üzerinde etkili olduğunu göstermiştir. Aynı araştırma, boşanmanın alkollü içeceklerin tüketimini artırdığını da göstermiştir (Cases ve diğ., 1999). Sağlıkla ilgili alışkanlıklar ve boşanma ilişkisi, Fu ve Goldman (2000) tarafından yapılan çalışmada da araştırılmıştır. Araştırma bulguları; obezite gibi sağlık sorunlarının ne kadınlar ne de erkeklerde boşanma eğilimini artırmadığını; buna karşılık, sigara ve uyuşturucu kullanımı gibi alışkanlıkların boşanma eğilimini artırdığını göstermiştir.

3.9. Aldatma

Yabancı ülkelerde ve ülkemizde yapılan araştırmalarda en yaygın boşanma nedenlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Cleek, Pearson,

1985; Kitson, Holmes, 1992; Amato, Previti, 2003 tarafından yapılan çalışmalarda önemli boşanma nedeninin aldatma olduğu ortaya çıkmıştır. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından 2014 yılında yapılan TBNA’nda, aldatma üçüncü sırada yer alan boşanma nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır.

Oruç ve Kurt (2009) tarafından boşanma nedenlerini belirlemek amacıyla Erzurum ve Bursa Müftülüklerine 2005-2008 yılları arasında gelen sorular üzerine dayalı olarak yapılan bir araştırmada, ilk sırada yer alan boşanma nedeninin aldatma olduğu belirtilmiştir. Müftülüklere başvuran kadınların %36’sı, eşlerinin kendilerini aldattığı için boşanmak istediklerini dile getirmişlerdir (Oruç & Kurt, 2009: 308). Aynı çalışmada eşlerini aldatan erkeklerin maddi durumları da incelenmiştir. Görüşme yapılan kadınların bir kısmı eşlerinin “işsiz” olduğunu, bir kısmı ise varlıklı olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla, eşin maddi durumunun aldatma üzerinde etkisinin olmadığı sonucuna varılmıştır.

3.10.Şiddet

Şiddet, dünyada giderek artan bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Duygusal, cinsel, ekonomik veya fiziksel nitelikte olabilmektedir. Şiddet, Dünya Sağlık Örgütü tarafından şu şekilde tanımlanmaktadır: “Fiziksel güç veya iktidarın, kasıtlı bir güç veya gerçeklik biçiminde bir başkasına uygulanması sonucunda, maruz kalan kişide yaralanma, ölüm ve psikolojik zarara yol açması ya da açma olasılığı bulunması” durumu olarak tanımlanmaktadır (Arın, 1996:305).

Aile içi şiddet ilk sıralarda yer alan bir boşanma nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Bloom vd., (1985) tarafından yapılan bir çalışmada, erkeklerin fiziki şiddet uygulamaları en önemli boşanma nedeni olarak ortaya çıkmıştır. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından 2014 yılında yapılan TBNA’nda şiddet boşanma nedeni olarak altıncı sırada yer almıştır.

4. Türkiye’de Boşanma Oranları

Türkiye’de boşanma oranları; evlilik süresine göre boşanma oranları ve istatistiki bölge birimleri itibariyle boşanmalar başlıkları altında ele alınacaktır.

4.1.Evlilik Süresine Göre Boşanma Oranları

2012-2016 yılları arasındaki beş yılda, Türkiye’de boşanma sayıları 123 325 ve 131 830 arasında değişmiştir. Son beş yılda boşanmanın en düşük olduğu yıl 123 325 boşanma ile 2012 yılı; en yüksek olduğu yıl ise 131 830 boşanma sayısı ile 2015 yılıdır (Bkz. Tablo 1). 2015 yılı ile karşılaştırdığımızda, 2016 yılında boşanma sayısında % 4,3’lük bir azalma

ortaya çıkmıştır. Ele aldığımız son yıl itibariyle boşanma sayılarının düşmesi olumlu bir gelişmedir.

Tablo 1 ile ilgili diğer gözlemlerimiz şu şekilde sıralanabilir:

i)Evlilik süresinin bir yıldan daha az olduğu boşanmalar, 2012 yılında toplam boşanmalar içinde %3,3'lük bir orana sahipken, 2013 yılında ilk olarak %3,5'e yükselmiş; sonraki yıllarda ise %3,6'lık bir orana yükselmiştir.

ii)Evlilik süresinin 1-5 yıl arasında olduğu boşanmalar, ele aldığımız dönemde en yüksek orana sahip olmuştur. 2012'de bu gruba giren boşanmaların oranı % 36,3; 2013'de % 36,8; 2014'te %36,0; 2015'te %35,7 ve 2016'da %35,5 olarak gerçekleşmiştir. Bu bulgu, boşanmaların büyük bir bölümünün evliliğin ilk beş yılında ortaya çıktığını göstermektedir.

iii)Evlilik süresinin 6-10 yıl arasında olduğu boşanmalar, evlilik süresinin 1-5 yıl arasında olduğu boşanmalardan sonra, ikinci en yüksek paya sahiptir. Ele aldığımız dönemde, bu grupta yer alan boşanmaların toplam boşanmalar içindeki payı, %21,0 ve % 21,8 arasında değişmektedir.

iii) 2012-2016 yılları arasında, evlilik süresinin 11-15 yıl arasında olduğu boşanmaların toplam boşanmalar içindeki payı %13,9 ve % 14,8 arasında değişmiştir. Bu grupta yer alan boşanmalar, toplam boşanmalar içinde üçüncü sırada yer almıştır.

iv) Ele aldığımız dönemde, evlilik süresinin 16-20 yıl arasında olduğu boşanmalar, toplam içinde %10-%11'lik paya sahip olmuştur.

v) Evlilik süresinin 21-25 yıl arasında olduğu boşanmalar, toplam boşanmalar içinde % 6-% 7'lik paya sahip olurken; evlilik süresinin 26 yıl ve üzerinde olduğu boşanmalar, toplam içinde %7,1 be % 7,6 arasında değişen oranlara sahip olmuştur.

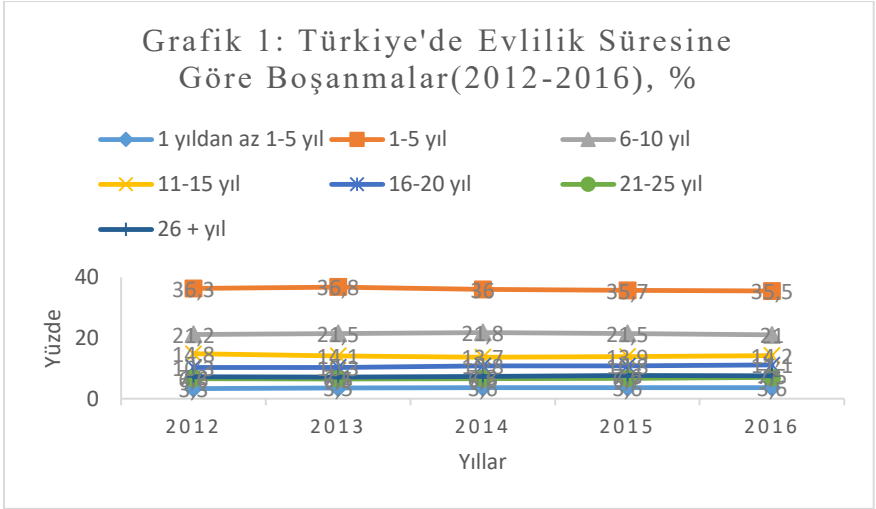
Tablo 1: Evlilik Süresine Göre Türkiye’de Boşanmalar (2012-2016), Yüzde

Evlilik Süresi	2012	2013	2014	2015	2016
Toplam Boşanma	100	100	100	100	100
Bir yıldan az	3,3	3,5	3,6	3,6	3,6
1-5 Yıl	36,3	36,8	36,0	35,7	35,5

6-10 Yıl	21,2	21,5	21,8	21,5	21,0
11-15 Yıl	14,8	14,1	13,7	13,9	14,2
16-20 Yıl	10,3	10,3	10,8	10,8	11,1
21-25 Yıl	6,6	6,5	6,6	6,7	7,0
26+ Yıl	7,2	7,1	7,3	7,6	7,5
Bilinmeyen	0,3	0,2	0,2	0,2	0,1

Kaynak: TÜİK, Evlenme ve Boşanma İstatistikleri, 2013, 2014, 2015, 2016.

Grafik 1, evlilik süresine göre ele aldığımız boşanmaların, 2012-2016 döneminde istikrarlı bir seviyede devam ettiğini göstermektedir.

Türkiye'deki boşanma oranlarını Avrupa Birliği (AB) ülkelerindeki boşanma oranları ile karşılaştırmak amacıyla Tablo 2 hazırlanmıştır. Tablo 2'deki kaba boşanma oranları, belirli bir yıldaki boşanma sayısı o yıldaki nüfusa bölünerek hesaplanmıştır. Ayrıca, rakam her 1000 kişi için ilan edilmiştir.

AB ülkelerinden bir kısmında boşanma sonradan bir hak olarak kabul edilmiştir. Buna göre, boşanma 1970 yılına kadar İtalya'da, 1981'e kadar İspanya'da, 1995'e kadar İrlanda'da ve 2011'e kadar da Malta'da yasal olarak mümkün değildi. Tablo 2 ile ilgili gözlemlerimiz şu şekilde sıralanabilir:

i)Ele aldığımız dönemde AB ülkelerindeki boşanma oranları genel olarak yükselmekle birlikte, 2015 yılında pek çok ülkede küçük düşüşler gözlenmektedir. Belçika, Çek Cumhuriyeti, Almanya, Estonya, İrlanda,

İtalya, Macaristan, Hollanda, Avusturya, Finlandiya, İngiltere, Hırvatistan 2000-2015 yılları arasında küçük düşüşlerin olduğu ülkelere örnek olarak verilebilir.

ii)2015 yılı itibariyle, boşanma oranının en yüksek olduğu AB ülkesi, %3,2'lik oranla Litvanya'dır. Bu ülkeyi %2,9'luk oranla Danimarka izlemektedir. Estonya ve Letonya %2,6'lık oranlarla üçüncü sırada yer almaktadır. Finlandiya ve İsveç %2,5'lik oranla, yüksek boşanma oranına sahip olan diğer ülkelerdir. AB ile ilgili bu bulgularımız, boşanma oranlarının iki grup ülkede yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Birinci gruptakiler, Litvanya, Estonya ve Letonya gibi sonradan bağımsızlık kazanan ve AB'ye sonradan katılan ülkelerdir. İkinci gruptakiler ise Danimarka, Finlandiya ve İsveç gibi AB'nin en gelişmiş üyeleridir.

iii) Türkiye'de boşanma oranı, 1960-2000 yılları arasında AB ülkelerine göre çok düşük düzeylerde seyretmiştir. Ancak, 2000-2015 arasında büyük bir sıçrama göstermiştir. Buna rağmen, Türkiye'de boşanma oranı (%1,7) 2015 yılı itibariye AB'nin pek çok ülkesinden daha düşüktür. Elbette bu durum Türkiye adına sevindiricidir.

Türkiye'nin AB karşısındaki durumunu daha net bir şekilde ortaya koyabilmek amacıyla, Türkiye'ye ait boşanma oranları AB ortalaması (AB-28) ve Euro bölgesine üye olan 18 ülkenin (Euro-18) ortalaması ile de karşılaştırılmıştır. Tablo 3'te yer alan verilerden elde edilen gözlemler şu şekilde sıralanabilir;

i)AB-28'de 2004-2007 döneminde, %2,1 civarında pek fazla değişmeden devam eden boşanma oranı, 2008-2013 döneminde %2 ve %1,9 civarına inmiştir.

ii) Euro-18'de boşanma oranları, AB ortalaması ile yakın düzeyde seyretmektedir.

iii) Türkiye'deki boşanma oranları, AB-28 ve Euro-18'in altında seyretmektedir. Bununla birlikte, 2009 döneminden sonra, AB ile olan fark azalmıştır. (Bkz. Grafik 2). Bunun nedeni, bir taraftan önceki yıllara göre Türkiye'deki boşanma oranlarının artış göstererek 1,4'ten 1,6'ya yükselmesi, diğer taraftan AB'deki ve Euro bölgesindeki boşanma oranlarının 2'den 1,9'a gerilemesidir. Kadınların işgücüne katılım oranlarında meydana gelen artış, boşanma oranlarının artmasında önemli etkenlerden biri olarak gösterilmektedir (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2014; 45). Bu bağlamda, Türkiye'de kadınların işgücüne katılım oranlarını, boşanma oranlarının artış gösterdiği 2009 yılından önceki ve sonraki dönem için incelediğimizde, literatürdeki bulguları destekler bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki; kadınların işgücüne katılma oranı 2008 yılında % 24.5 iken, 2009 yılında artış göstererek %26 düzeyine ulaşmıştır. (Tansel, 2012: 61). Ele aldığımız yıllarda kadınların

işgücüne katılımını artıran önemli bir faktör, yarı zamanlı (part-time) çalışma imkânlarındaki artıştır. Özellikle kadınlar, yarı zamanlı çalışmayı ev içi ve ev dışı sorumluluklarını birlikte yürütmek amacıyla tercih etmektedirler. Türkiye’de yarı zamanlı çalışanlara bakıldığında kadınların erkeklere göre daha fazla olduğu görülmektedir (Kulu, 2013: 158-159). Türkiye’de yarı zamanlı istihdam edilen kadınların toplam istihdam içindeki oranı 1994 yılında %18,5, 2006 yılında % 17.3, 2007 yılında % 18.6, 2008 yılında % 19 ve 2009 yılında % 23.5’e çıkmıştır (Sarieroğlu, 2011: 42). 2011 yılında kadınların %24,7’si kısmi süreli çalışırken, erkeklerin % 6,8’i kısmi süreli çalışmaktadır (Kulu, 2013: 158-159).

Tablo 2: Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye’de Kaba Boşanma Oranları (1960- 2015), (Her 1000 Kişide Bir)

Ülkeler	1960	1970	1980	1990	2000	2015
Belçika	0,5	0,7	1,5	2,0	2,6	2,2
Bulgaristan	:	1,2	1,5	1,3	1,3	1,5
Çekya	1,4	2,2	2,6	3,1	2,9	2,5
Danimarka	1,5	1,9	2,7	2,7	2,7	2,9
Almanya	1,0	1,3	1,8	1,9	2,4	2,0
Estonya	2,1	3,2	4,1	3,7	3,1	2,6
İrlanda	-	-	-	-	0,7	0,6 ^a
Yunanistan	0,3	0,4	0,7	0,6	1,0	1,3 ^b
Fransa	0,7	0,8	1,5	1,9	1,9	1,9
İtalya	-	0,3	0,2	0,5	0,7	1,4
Kıbrıs	:	0,2	0,3	0,6	1,7	2,1
Letonya	2,4	4,6	5,0	4,0	2,6	2,6
Litvanya	0,9	2,2	3,2	3,4	3,1	3,2
Lüksemburg	0,5	0,6	1,6	2,0	2,4	2,4
Macaristan	1,7	2,2	2,6	2,4	2,3	2,1
Hollanda	0,5	0,8	1,8	1,9	2,2	2,0
Avusturya	1,1	1,4	1,8	2,1	2,4	1,9
Polonya	0,5	1,1	1,1	1,1	1,1	1,8
Portekiz	0,1	0,1	0,6	0,9	1,9	2,1 ^a
Romanya	2,0	0,4	1,5	1,4	1,4	1,6
Slovenya	1,0	1,1	1,2	0,9	1,1	1,2

Slovakya	0,6	0,8	1,3	1,7	1,7	1,8
Finlandiya	0,8	1,3	2,0	2,6	2,7	2,5
İsveç	1,2	1,6	2,4	2,3	2,4	2,5
İngiltere	:	1,0	2,6	2,7	2,6	1,9
Hırvatistan	1,2	1,2	1,2	1,1	1,0	1,4
Türkiye	0,4	0,3	0,4	0,5	0,5	1,7

Notlar: ^a 2013 ^b 2014

Kaynak: *AB Ülkeleri 1960-2000 Yılları:* Doğan, Şahin, (2016), “Boşanma Nedenlerine Yönelik Tutumlar: Boşanmayı Artırıcı veya Engelleyici Faktörlere Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirme Çalışması”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 4, s. 996 ve 997;

2015 Yılı:

<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00013&plugin=1>.

Türkiye verisi: 1960, 1970, 1980, 1990 ve 2000 yılları: TÜİK, İstatistiksel Göstergeler: 1923-2013, s.40.

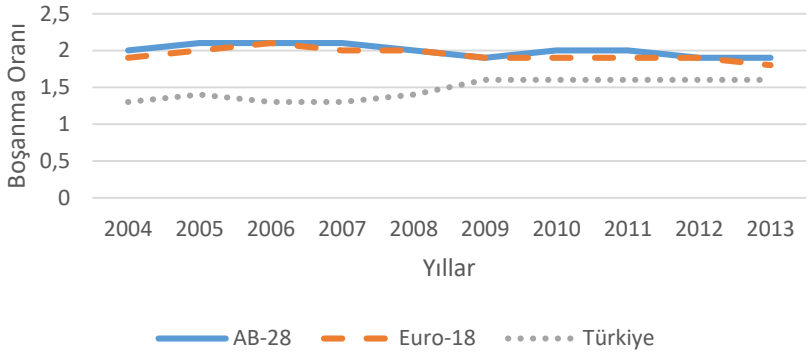
Tablo 3: AB-28, Euro-18 ve Türkiye’de Kaba Boşanma Oranları (2004-2013), (Her 1000 Kişide Bir)

Ülkeler	2004	2006	2008	2010	2012	2013
AB-28	2	2,1	2	2	1,9	1,9
Euro-18	1,9	2,1	2	1,9	1,9	1,8
Türkiye	1,3	1,3	1,4	1,6	1,6	1,6

Kaynak:

<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tps00013>. Erişim Tarihi: 28.11.2017.

Grafik 2: AB-28, Euro-18 ve Türkiye'de Kaba Boşanma Oranları (2004-2013)

4.2. İstatistiki Bölge Birimleri itibariyle Boşanmalar

Tablo 4: Türkiye’de İstatistiki Bölge Birimleri itibariyle Kaba Boşanma Oranları (2012-2016), ‰

Bölgeler	2012	2013	2014	2015	2016
Türkiye	1,64	1,65	1,70	1,69	1,59
İstanbul	1,95	1,93	2,03	1,93	1,84
Batı Marmara	1,77	1,78	1,95	1,98	1,87
Ege	2,30	2,25	2,29	2,36	2,22
Doğu Marmara	1,73	1,79	1,80	1,79	1,73
Batı Anadolu	2,11	2,08	2,07	1,97	1,88
Akdeniz	1,84	1,89	1,96	1,96	1,82
Orta Anadolu	1,67	1,63	1,76	1,77	1,69
Batı Karadeniz	1,36	1,37	1,42	1,43	1,32
Doğu Karadeniz	0,98	0,98	1,01	1,05	0,95

Kuzeydoğu Anadolu	0,59	0,63	0,63	0,63	0,63
Ortadoğu Anadolu	0,58	0,61	0,64	0,60	0,62
Güneydoğu Anadolu	0,64	0,68	0,71	0,71	0,61

Kaynak: TÜİK, Evlenme ve Boşanma İstatistikleri 2016.

Türkiye’deki boşanma oranları, istatistiki bölge birimleri itibariyle de incelenmiştir. Bölge birimleri itibariyle kaba boşanma oranlarını göstermek amacıyla düzenlenen Tablo 4 ile ilgili gözlemlerimiz şu şekilde sıralanabilir:

i)2016 yılında tüm bölge birimlerindeki kaba boşanma oranları, 2015 yılı ile karşılaştırıldığında düşme eğilimi göstermiştir.

ii) Ele aldığımız dönemde Ege bölgesi, kaba boşanma oranlarının en hızlı seyrettiği bölge olmuştur.

iii) İstanbul, Ege, Batı Marmara, Doğu Marmara, Batı Anadolu, Akdeniz bölgeleri genellikle Türkiye ortalamasının üzerinde boşanma oranlarının bulunduğu bölgeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

iv)Karadeniz bölgesi, Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinde yer alan; Ortadoğu Anadolu, Kuzeydoğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Doğu Karadeniz bölgelerinde boşanma oranları Batı bölgelerine göre düşüktür. Bunun nedeni, boşanmaya yol açan faktörler bakımından (kadınların ekonomik özgürlüğü, eğitim düzeyi vb.) Türkiye’nin doğu ve batı bölgeleri arasındaki önemli farklarla açıklanabilir.

5.Türkiye’de Boşanmaya Yol Açan Faktörler

TÜİK, boşanma nedenlerini; akıl hastalığı, cana kast ve pek fena muamele, cürüm ve haysiyetsizlik, geçimsizlik, zina, evi terk, diğer ve bilinmeyen olmak üzere sekiz grupta toplamıştır. Aslında bu gruplama, Medeni Kanun’da sıralanan nedenler ile aynıdır. Çünkü, boşanmalar Medeni Kanun’da belirtilen gerekçelerden birine uygun olarak gerçekleştirilmektedir.

Tablo 5: Türkiye’de Nedenlerine Göre Boşanmalar (2012-2016)

Boşanma Nedenleri	2012	2013	2014	2015	2016
Akıl Hastalığı	52	40	61	57	43

Cana Kast ve Pek Fena Muamele	30	31	31	38	27
Cürüm ve Haysiyetsizlik	26	37	36	34	44
Diğer	1050	1149	1280	1149	978
Geçimsizlik	119921	121627	126732	128152	123052
Zina	71	80	107	103	86
Evi Terk	276	238	200	210	163
Bilinmeyen	1899	2103	2466	2086	1771

Kaynak: TÜİK, *Boşanma İstatistikleri 2016*.

Tablo 5, Türkiye’de nedenlerine göre boşanmaları incelemek amacıyla düzenlenmiştir. Boşanma nedenleri arasında geçimsizlik ilk sırada yer almaktadır. “Bilinmeyen” ve “diğer” grupları, geçimsizlik nedeniyle meydana gelen boşanmalardan sonra en kalabalık gruplardır. Evi terk ve zina, sonraki sırada yer alan boşanma nedenleridir (Bkz. Tablo 5).

SONUÇ

Boşanma aile birliğinin dağılmasına yol açan önemli bir toplumsal olaydır. Boşanmaya yol açan çok sayıda faktör bulunmaktadır. Bunlardan başlıcaları; aldatma, şiddet, yaş farkı, dini ve kültürel farklılıklar, ailelerin müdahalesi, ekonomik sorunlar, alkol ve madde bağımlılığı, cana kast, cürüm ve haysiyetsizliktir. Faktörler ve bunların boşanma üzerindeki etkileri toplumdan topluma değişiklik göstermektedir. Burada, toplumların kültürleri ve gelişme düzeyleri etkili olmaktadır. Şiddet, gelişmekte olan toplumlarda önemli bir boşanma nedeni kabul edilmezken; gelişmiş toplumlarda en önemli boşanma nedeni olabilmektedir. Dolayısıyla, boşanmaya yol açan faktörleri belirlemek amacıyla yapılan araştırmalar, boşanmaya yol açan faktörler konusunda farklı sonuçlar verebilmektedir.

Türkiye’deki boşanma oranları, 2000’li yılların sonlarına kadar, AB ülkelerinin gerisinde seyretmiştir. Ancak, 2009 yılından sonra, boşanma oranları bakımından AB ülkeleri ile aramızdaki fark azalmıştır. Başka bir ifade ile 2009 yılından sonra, Türkiye’deki boşanma oranlarında bir sıçrama yaşanmıştır. Elbette, bunda kadınların elde ettikleri eğitimsel ve ekonomik kazanımlar etkili olmuştur. Bölgesel düzeyde yaptığımız incelemeler, Batı Anadolu, Ege ve Akdeniz bölgelerinde boşanma oranlarının daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

Türkiye’de boşanmaya yol açan faktörleri belirlemek amacıyla, il bazında ya da belirli bölgeler düzeyinde çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu

çalışmada, diğerlerinden farklı olarak Türkiye’de son beş yılda gerçekleşen tüm boşanma verileri analize dahil edilerek, Türkiye’de boşanmaya yol açan faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Türkiye’de boşanma nedenleri arasında geçimsizlik ilk sırada yer almaktadır. “Bilinmeyen” ve “diğer” grupları, geçimsizlik nedeniyle meydana gelen boşanmalardan sonra en kalabalık gruplardır. Evi terk ve zina, sonraki sırada yer alan boşanma nedenleridir.

KAYNAKÇA

- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ATHGM (2006). *Türkiye Aile Yapısı Araştırması*. Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ATHGM (2011). *Türkiye Aile Yapısı Araştırması*. Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ATHGM (2013). *Türkiye Aile Yapısı Araştırması*. Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ATHGM (2008). *Türkiye Boşanma Nedenleri Araştırması*. Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ATHGM (2014). *Türkiye Boşanma Nedenleri Araştırması*. Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı.
- ABDEL Hameed Al Khateeb, S. (1998). “Women, Family and the Discovery of Oil in Saudi Arabia”. *Marriage and Family Review* 27(1-2): 167-189.
- AKINTÜRK, Turgut (2002). *Aile Hukuku*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- AMATO, Paul, R. and Stacy J. Rogers (1999). “Do Attitudes Toward Divorce Affect Marital Quality”. *Journal of Family Issues* 20 (1): 69-86.
- ARIN, Canan (1996). “Kadına Yönelik Şiddet”. *Cogito* 6-7: 305-311.
- ASAGEM (2010-2011). *Tek Ebeveynli Aileler Araştırması*. Ankara: ASAGEM.
- AYBEY, Salih (2015). “Aile ve Dini Rehberlik Bürolarına Gelen Sorular Işığında Kadınların Boşanma Nedenleri (Ege Bölgesi Örneği)”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2(4): 104-126.
- BINNER, JM., and AW Dnes (2001). “Marriage, Divorce and Legal Change: New Evidence from England and Wales”. *Economic Inquiry* 39 (2): 298-306.

- BLOOM, Bernard L., Robert L. Niles, Anna M. Thatcher (1985). "Sources of Marital Dissatisfaction Among Newly Separated Persons". *Journal of Family Issues* 6 (3): 33.52.
- BURGESS, Simon, Arnstein AASSAVE and Carol PROPPER. (1997). "I Vont to be Alone: Transition to Independent Living, Marriage and Divorce Among Young Americans". *CEPR Discussion Papers*, No:1715.
- CACES, M.F. vd. (1999). "Alcohol Consumption and Divorce rates in The United States". *Journal of Studies on Alcohol* 60(5): 647-652.
- CLEEK, Margaret Guminkski, T. Allan PEARSON, (1985), "Perceived Causes of Divorce: An Analysis of Interrelationships", *Journal of Marriage and the Family*, Vol.47, No.1, pp.179-183.
- DE GRAAF, Paul ve Matthijs KALMIJN (2006),"Divorce Motives in a Period of Rising Divorce: Evidence from A Dutch Life History Survey", *Journal of Family Issues*, 27 (4), p. 483-505.
- DOĞAN, Şahin, (2016),"Boşanma Nedenlerine Yönelik Tutumlar: Boşanmayı Artırıcı veya Engelleyici Faktörlere Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirme Çalışması", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 4, ss.991-1011.
- ERMISCH, John Francis, (1986). "The Economics of the Family: Applications to Divorce and Remarriage", Centre for Economic Policy Research, Discussion Paper, 140.
- EUROSTAT. "Divorce Statsitics". Elektronik Veri. http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_ndivin_d&lang=en. (Erişim Tarihi: 19.03.2019).
- FU, Haishan and Noren GOLDMAN, (2000), "The Association Between Health Related Behaviours and the Risk of Divorce in the USA", *Journal of Biosocial Science*, Vol: 32, Issue:1, pp.63-88.
- KIR, İbrahim ve Ömer BÜLBÜL, (2012), "İslâhiye İlçesinde Boşanma Olgusu Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme" *KSÜ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 2, ss.99-122.
- KITSON, G.C. and W.M. HOLMES, (1992). *Perspectives on Marriage and the Family. Portrait of Divorce: Adjustment to Marital Breakdown*, New Yok: Guilford Press.
- LEVINGER, George, (1966), "Sources of Marital Dissatisfaction Among Applicants for Divorce", *American Journal of Orthopsychiatry*, 36, pp.803-807.

- LOWENSTEIN, Ludwig, F. (2005), “Causes and Associated Features of Divorce as Seen By Recent Research”, *Journal of Divorce and Remarriage*, Vol.42, (3/4), pp. 153-171.
- OGAWA, Naohiro and John Francis ERMISCH, (1994), “Women’s Career Development and Divorce Risk in Japan”, *Labour*, Vol:8, No: 2, pp.193-219.
- ORUÇ, Esma Simav ve Abdurrahman KURT (2009), “Erzurum ve Bursa Müftülüklerine 2005-2008 Yıllarında Gelen Sorular Işığında kadınların Boşanma Nedenleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 2, ss.299-325.
- PASLEY, Kay, Jennifer KERPELMAN, Douglas, E., GUIBERT, (2001), “Gendered Conflict, Identity Disruption, and Marital Instability Expanding Gottmans’ Model”, *Journal of Social and Personal Relationships*, Vol:18, Issue:1, pp.5-27.
- POORTMAN, Anne-Right and Matthijs KALMIJN, (2002), “Women’s Labour Market Position and Divorce in the Netherlands: Evaluating Economic Interpretations of the Work Effect”, *European Journal of Population*, Vol:18, Issue:2, pp.175-202.
- RUGGLES, Steven, (1997), “The Rise of Divorce and Separation in the United States, 1880-1990”, *Demography*, Vol: 34, Issue: 4, pp.45-466.
- SARIEROĞLU, Jülide, (2011), *Kadın Çalışmaları El Kitabı Çalışan Kadınlar: Hakları ve Yeni Yasal Düzenlemeler*, HAK-İŞ Kadın Konfederasyonu, Yayın No: 44.
- SMITH, Ian, (1997), “Explaining the Growth of Divorce in Great Britain”, *Scottish Journal of Political Economy*, Vol:44, Issue:5, pp.519-543.
- TANSEL, Aysıt, (2012), *2050’ye Doğru Nüfusbilim ve Yönetim: İşgücü Piyasasına Bakış*, Yayın No: TÜSİAD-T/2012-11/536, İstanbul.
- TÜİK, *Evlenme ve Boşanma İstatistikleri*, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018 yılları.
- TÜRK MEDENİ KANUNU. (2001). *T. C. Resmi Gazete*, 24605, 8 Aralık 2001.
- YILDIRIM, Neşide, (2004), “Türkiye’de Boşanma Sebepleri”, *Bilig*, Cilt: 28, ss.59-81.
- ZENG, Yi, T. Paul SCHULTZ, Wang DEMING, (1992), “An Event History Analysis of Divorce in China”, Yale University Economic Growth Centre Discussion Paper, No: 675.

▪ SOSYOLOJİ

SOSYAL MEDYA KULLANIMININ TOPLUMSAL ETKİLERİ

The Social Effects of Using Social Media

Nebiye KONUK*

Giriş

Bir kavram olarak “sosyal medya” bilgisayar, internet, akıllı cep telefonu ve diğer teknolojik gelişmeler ile sosyal hayatın tam ortasında yer almaya başlamış ve dolayısıyla da bilimsel araştırmaların konusu haline almıştır. Sosyal medya, bireylerin kendilerini ifade etme biçimlerinin bir aracı olarak düşünüldüğünde etkileri açısından temas etmediği sosyo-kültürel bir konu başlığı kalmamaktadır. Ekonomik yapıdan, kültürel davranışlara kadar her alanda sosyal medyanın etkileri ele alınabilecek bir konu görünümündedir. Burada sosyal medyanın doğrudan ve dolaylı olarak etkilediği konulara genel hatlarıyla değinilecektir.

Sosyal medya konusunda araştırma yaparken, en önemli sınırlılıklardan birisi hızla değişen içerikleri kontrol etme güçlüğüdür. Şöyle ki; daha önce yapılmış olan çalışmalar incelendiğinde içeriğin ve etkilerinin süratle değiştiğini ve yapılmış/yapılmakta olan çalışmanın neredeyse eskidiğini söylemek mümkündür. Yapılan bu çalışma da dahil olmak üzere her araştırma bu yönüyle güncellemeye muhtaçtır. Bir diğer sınırlılık ise sosyal medya kullanıcılarına ilişkin istatistiki veriler ile ilişkilidir. Çoğu kez bir kullanıcının biri “sahte” olmak üzere aynı sosyal medya aracında iki hesabı bulunabilmekte, kullanıcı sayılarına tam olarak ulaşamama riski ile karşı karşıya kalınmaktadır. Buna ek olarak kullanıcıların yapılan saha araştırmalarında doğru bilgi verip vermedikleri konusu da ayrı bir güçlüktür. Tüm bunların yanı sıra sosyal bilimlerde ekseriyetle karşılaşılan gündelik bilginin, akademik ve araştırmalara dayalı bilimsel bilgi ile karıştırılması ve konu hakkında herkesin bildiğini iddia ettiği kişisel sonuçların var olmasıdır. Oysa, sosyal medya kullanıcısı olmak ile sosyal medya kullanıcılarının ortak yönlerinin analizlerini yapmak bilindiği gibi farklı konulardır. Bu güçlük aynı zamanda konuyu girift bir hale getirerek “medya yetkinliği”, “medya okur-yazarlığı” gibi konuları da beraberinde sürüklemektedir.

İnsanlar toplumsal varlıklar olarak ancak ve ancak başka bireyler ile iletişime geçtiklerinde, bir grup içerisinde anlam kazandıklarında, değer alıp değer verdiklerinde var olurlar. Varoluşun temelinde yer alan anne-çocuk ilişkisinden başlatılabilecek (sosyal medya kullanımının kişilik özelliklerinin oluşumundan da kaynaklanan yönü ile

* Dr Öğretim Üyesi, Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, nebiye.konuk@kisbu.edu.tr

ilişkilendirebileceğimiz) bu iletişimin aileden diğer gruplara kadar uzanan bir yönü olduğunu söylemek mümkündür. Bu noktada iletişim biçimleri iyi ya da kötü olarak yargılanamayacak bir yönde değiştirmiş ve farklı bir boyuta taşınmıştır. Bu farklı boyutun en temelinde ilişkilerin ve iletişimin yüzyüze olmaktan ziyade “online”, “dijital” yöne doğru evrildiğini söylemek mümkündür. İletişimi güçlü kılan “yüzyüze iletişim” “göz teması” gibi unsurların sosyal medyada olmaması tartışmaları farklılaştırmaktadır. Şöyle ki; sosyal medya kullanıcıları kendilerini tanımlarken “olmak istedikleri” kimlikleri sergileyebilecek bir sahneyi bulmuş gibidirler. Sosyal medyada sergilenen resimler, paylaşımlar, mekân bildirimleri sosyo-kültürel davranış kalıplarını da etkileyerek kendi kültürünü de ister istemez beraberinde taşır olmuştur. Bu bölümde öncelikle sosyal medya bir kavram olarak ele alınacak ardından sosyal medyanın etkilendiği ve etkilediği alanlara değinilecektir.

1. Sosyal Medya

2000’li yıllarda gündelik yaşamın bir parçası haline gelmiş olan internet, Amerikan Savunma Bakanlığı ve çeşitli Amerikan Üniversiteleri tarafından başlatılmış bir projedir. 1970’li yıllarda internet fikri yaygınlaşmış, 1980’li yıllar internet fikrinin teknoloji ile buluştuğu yıllar olmuştur. Bu noktada özellikle ‘Web 1.0’ uygulamasından ‘Web 2.0’ uygulamasına geçişle birlikte etkileşimli bir hal alan internetin etkilerinden söz etmek gerekmektedir. Cerrah’ın da belirttiği gibi Web 2.0, “Vikipedi, YouTube, Flickr, Ekşi sözlük, pilli network, Facebook arkadaşlık siteleri gibi kullanıcıların, diğer kullanıcılar için ziyaret ettikleri internet siteleri veya bunların kullandıkları programlardır. ‘Web 2.0’, ikinci nesil toplumsal iletişim sitelerini, vikileri, folksonomileri, diğer bir deyişle internet kullanıcılarının ortaklaşa ve paylaşarak oluşturduğu sistemi anlatır.”(Cerrah, 2016: 1395). Etkileşimli özellikleri ile internet; bu noktadan sonra değişen ve dönüşen yeni medya iletişim kanallarının da dönüm noktası niteliğindedir.

Sosyolojiden psikolojiye, ekonomiden hukuka birçok bilim dalının ilgi alanına giren sosyal medya kavramından sosyal içerikli web sitelerinin kastedildiği söylenebilir. Sosyal medyayı değişik yönleriyle betimleyen tanımlardan bir kaçısı ise ‘içeriği kullanıcılar tarafından oluşturulan ve paylaşılan sanal topluluklar’, ‘kendi izleyicileri tarafından oluşturulan içerik’, ‘içeriğini bireyler tarafından oluşturulan haber, fotoğraf, video ve podcastlerin sosyal medya web siteleri aracılığıyla sunulduğu, ‘katılımcı online medya’, ‘insanların internet ortamında birbirleriyle interaktif olarak iletişim kurduğu, görüşlerini paylaştığı bir yapı’, ‘bilgi ve içerik paylaşımını, işbirliğini ve kolay etkileşimi amaçlayan medya platformu ve online uygulamalar’, ‘bilgi paylaşımını artıran ve güçlendiren internet tabanlı araçlar ve platform’, ‘web 2.0 teknolojileri üzerine kurulan daha

derin sosyal etkileşime, topluluk oluşumuna ve işbirliği projelerini başarmaya imkan sağlayan web siteleri' olarak sıralanabilir (Köksal & Özdemir, 2013: 325).

Bireylerin buluştukları, kendilerini ifade ettikleri platformlar olarak sosyal ağlar; benzer ilgi, etkinlik, deneyim veya gerçek hayat ilişkisine sahip insanlar arasında sosyal ilişki ortamlarıdır. Sosyal ağ siteleri, görüşlerin ve bağlantıların paylaşıldığı ve profil oluşturma olanağı sağlayan web-tabanlı hizmetlerdir. Sosyal ağlar aynı zamanda, e-mail ve anlık mesaj gönderimi gibi özellikler ile kullanıcılara internet üzerinden etkileşme olanağı sağlamaktadır. (Türkal, 2015: 85)

Sosyal medya, yüksek erişilebilir ve ölçeklenebilir yayın teknolojileri kullanan insanlar tarafından oluşturulan çevrimiçi bir içeriktir. En basit anlamıyla sosyal medya, insanların haber, bilgi ve içeriği keşfetme, okuma ve paylaşma biçimindeki bir değişimi ifade eder. Ayrıca sosyal medya, monologları diyaloglara (birçok kişiden çok kişiye) dönüştürmekte ve bilgiyi demokratikleştirmekte, insanları içerik okuyucularından yayıncılara dönüştürmektedir. Bilindiği gibi kullanıcılara görsellerle donatılmış zengin içerikler sunan sosyal medyanın popüler hale gelmesi, bireylerin, çevrimiçi dünyada kişisel, siyasi ve ticari faaliyetlerini yürütmek için sosyal medya üzerinden kurulan ilişkilere önem vermesinden de kaynaklanmaktadır.

Hâlihazırda birçok sosyal medya aracı bulunmakla beraber, yenilik ve değişimlerin olduğunu hatırlatmak gerekmektedir. Sosyal ağlar, kişilerin kişisel web sayfaları oluşturmalarına ve daha sonra içeriği ve iletişimi paylaşmak için arkadaşlarıyla bağlantı kurmalarına izin verir. En büyük sosyal ağlara myspace, facebook örnek verilebilir. Bloglar, belki de bilinen en iyi sosyal medya biçimidir, çevrimiçi dergilerdir ve girişler en yenilerde görünür. Wikiler ise insanlara ortak bir belge veya veri tabanı sunan, onlara içerik ekleme veya bunlarda düzenleme yapma olanağı tanıyan web siteleridir. En çok bilinen örneği wikipedia çevrimiçi ansiklopedi görünümündedir. Podcastler, abonelik ile edinilebilen ses ve video dosyalarını içerir. Forumlar, çevrimiçi tartışma alanlarıdır, genellikle belirli konular ve çıkarlar etrafındaki tartışmaları içerir. Forumlar sosyal medya döneminden önce de çevrimiçi toplulukların güçlü ve popüler bir unsurudur. İçerik toplulukları, (content communities) belli türde içeriği organize eden ve paylaşan topluluklardır. En popüler içerik toplulukları, fotoğraflar (flickr), yer imi bağlantıları (delicious) ve videolar (youtube) olarak sıralanabilir. Mikrobloglar küçük miktarlarda içeriğin çevrimiçi ve cep telefonu vasıtasıyla dağıtıldığı, sosyal ağlardır. Şüphesiz Twitter mikrobloglar arasında lider konumundadır (Mayfield, 2008: 6).

Sosyal medyanın özelliklerine bakıldığında katılımcıları cesaretlendirdiği ve ilgili olan her bir kullanıcıdan geri bildirim aldığı;

geribildirime ve katılımcılara açık olduğu söylenebilir. Sosyal medya iki yönlü konuşmaya olanak tanır ve topluluklara çabuk ve etkili bir oluşum için izin verir. Sosyal medyanın çoğu türü, bağlantılı işler gerçekleştirir; diğer siteler, ve insanların ilgili oldukları herhangi bir konuda link verilmesine imkan tanır. Sosyal medya bu özellikler çerçevesinde geleneksel medyadan ‘Erişim’, ‘Erişilebilirlik’, ‘Kullanılabilirlik’, ‘Yenilik’, ‘Kalıcılık’, açısından farklılıklar göstermektedir. (Vural ve Bat, 2010: 3352). Mavnacıoğlu’na göre sosyal medya, zaman ve mekan sınırlaması olmaksızın, paylaşım ve tartışmanın olduğu internet uygulamaları zinciridir; bireyler, kendi ürettikleri içerikleri yayımlayabilmektedir ve başka kullanıcıların içeriklerini, yorumlarını takip edebilmektedirler (Mavnacıoğlu, 2009: 64).

Sosyal medya, sosyal etkileşim, bilgi arama, zaman geçirme, eğlenme, rahatlama, iletişimden faydalanma, alış veriş amaçlarıyla kullanıldığı gibi, arkadaş edinme, kolay erişim, gösteriş yapma için de kullanılabilir. Sosyal medya kullanımının bireysel, firma düzeyinde ve toplumsal sonuçları da vardır. Pazarlama faaliyetleri (marka, iletişim, satın alma), tüketim, insan kaynakları, politik tercihlerin sosyal medya kullanımı ile ilişkilendirildiği araştırmaların varlığı sosyal medyanın bir çok amaçla kullanıldığının da göstergesidir (Örnek, 2015: 379-380).

Bu çalışma kapsamında sosyal ağlar, kişilerin oluşturdukları profiller veya hesaplar üzerinden, beğenilerini, içeriklerini paylaştıkları, iletişim kurdukları sosyal medya araçları olarak ele alınmıştır. Bu sosyal medya araçlarından bazıları Facebook, Instagram, Twitter, Myspace, LinkedIn, Flickr ve Youtube olarak sıralanabilir. Facebook kullanıcı sayısına bakıldığında dünya genelinde 2 milyar kullanıcı olduğunu söylemek mümkündür¹. Instagram da ise kullanıcı sayısı 700 milyon olarak bilinmektedir². We Are Social ve Dijital pazarlama ajansı Hootsuite birlikte bir rapor hazırlamış 2017 yılı başlarında yayınlamışlardır. “Digital in 2017 Global Overview”. isimli raporda 238 ülkeden toplanan verilerle; internet ve dijitalin gelişimi ile ilgili güncel bilgiler vermiştir. Araştırmaya göre; Dünyanın yarısından fazlası artık en az 1 adet akıllı telefon kullanmaktadır. Dünya nüfusunun neredeyse üçte ikisi en az bir cep telefonu sahibidir ve Dünya genelinde web trafiğinin yarısından fazlası artık cep telefonundan gelmektedir, Dünya nüfusunun beşte birinden fazlası araştırmanın yapıldığı son 30 gün içinde alışveriş yapmıştır.³

1 <http://www.aksam.com.tr/teknoloji/facebook-kullanici-sayisi-2-milyari-gecti/haber-637884>, Erişim tarihi: 08.01.2018

2 27.04.2017, <https://www.ntv.com.tr/teknoloji/instagramin-kullanici-sayisi-belli-oldu,yXYHW5L5s0ys3k4FWhO99w>; erişim tarihi: 07.01.2018.

3 <https://wearesocial.com/special-reports/digital-in-2017-global-overview>, Erişim tarihi:

1.1 Ağ Toplumu, Yeni Bir İletişim Modeli Olarak Sosyal Medya

Sosyal medya tartışmaları her ne kadar yeni iletişim biçimlerinin aracı olarak ön plana çıksa da Moreno'nun sosyometri çalışmaları ve 1930'larda gerçekleşen grup dinamiklerine yönelik araştırmalarına dayanan iletişim tartışmaları bugüne de ışık tutar niteliktedir. Bu çerçevede geliştirilen sosyal ağ teorisi tamamlayıcı bir özellik taşır. Sosyal ağ teorisi, sosyal medya ve sosyal paylaşım ağları olmadan önce de pek çok açıdan insanların birbirlerine bağlı olduklarını ortaya koymuştur. Vural ve Bat'ın da belirttiği gibi, "Sosyal ağ teorisi disiplinler arası teorik bir çerçevede, ağların kullanıcıları arasındaki ilişkilerini ifade etmektedir. Bu teoride ağ yapısının kişisel kullanıcılardan daha önemli olduğu öne sürülmektedir. Bir sosyal ağ teorisi sosyal ağ analizi olarak da adlandırılır ve ağın yapısının kullanıcıları nasıl etkilediğini araştırır. Sosyal ağ teorisine göre, sosyal ağ çalışmaları, sosyoloji, antropoloji, psikoloji ve örgütsel çalışmaları içeren aynı zamanda çoğu alanda yararlı bulunan teknikleri geliştirmiş ve bu tekniklerin takibini kolaylaştırmıştır. Sosyal ağ teorisi, ilişkilerdeki yapıları ve çıkarımları, özel davranış ilkeleri çerçevesinde açıklayarak ifade etmektedir." (Vural & Bat, 2010: 3355). Tosalı ve Sütçü'ye göre; "Sosyal ağ teorisi, henüz sosyal medya ve sosyal paylaşım ağları ortaya çıkmadan önce de pek çok açıdan insanların birbirlerine bağlı oldukları gerçeğini ortaya koymuştur. Sosyal ağlar, düğümler ve bunları birbirine bağlayan ve yönlendirme sağlayan makaslardan oluşmaktadır. Ağ toplumu şeklinde tanımlanan yeni toplum biçimi, oluşturduğu sosyal medya platformlarıyla bireylerin ve toplumların etkileşimden uzak şekilde yaşamalarını imkânsız hale getirmiştir." (Tosalı & Sütçü, 2016: 7).

Manuel Castells, günümüzde oluşturulan sosyal paylaşım ağlarını ve toplumu "ağ toplumu" şeklinde tanımlamaktadır. Castells'e göre, "ağlar toplumlarımızın yeni sosyal morfolojisini oluşturur; ağlar oluşturma mantığının yayılması da üretim, deneyim, iktidar ve kültür süreçleriyle işleyişi, sonuçları ciddi biçimde değiştirir" (Castells, 2005, s. 621).

Yaşam biçimini etkileyen bir araç olarak internet kullanımı ve sosyal medya, bireylerin iletişim modellerini değiştirmiş ve yeni iletişim kalıpları eskisinden farklı görünümlemlerle toplumu dönüştürmeye başlamıştır. Örnek'in de belirttiği gibi "Sosyal medya, kullanıcıların internet altyapısını kullanarak ulaşabildikleri veri tabanlarında kendilerini ifade edip iletişim kurabilecekleri ortamlardır. Bireyler kendilerine ilişkin bilgileri herkesle paylaşabilecekleri gibi sınırlandırarak sadece izin verdikleri kimselerle de paylaşabilmektedirler. Bu sitelerin yapıları ve kullandıkları terminoloji farklılık gösterebilmektedir. Bazıları LinkedIn ve Flixster gibi daha özel

konulara ilgi duyanları (profesyonelleri) bir araya toplarken bir kısmı da Facebook ve Myspace, Twitter, Pinterest Instagram gibi daha geniş bir tabana sahiptir. Ortak özellikleri ise küresel ölçekte insanları birbirine bağlamaları ve sanal olarak iletişim kurabilmelerine olanak tanımalarıdır” (Örnek, 2015: 377).

Sosyal medya kullanımına ilişkin veriler incelendiğinde gözle görülür artışlardan söz etmek yanlış olmayacaktır. Türkal’ın da belirttiği gibi yeni medya coğrafi uzaklığın anlamını değiştirmekte, iletişim hacmini ve hızını artırmakta, interaktif iletişime olanak sağlamakta, önceden mümkün olmayan iletişim biçimlerinin oluşmasına izin vermektedir (Türkal, 2015: 83-84).

Sosyal medya, tarihteki herhangi bir teknolojiden birkaç nedenden ötürü farklıdır ve devrim yaratmıştır. Sosyal medya, diğer teknolojilerden bazı yönleriyle ayrılır. Sosyal medya kullanımı, çevrimiçi gerçekleşmektedir. Bu, bireylerle gerçekleşen toplantıların, telefon görüşmelerinin veya yüz yüze iletişimin dışında kurulan bir iletişim türüdür. Bu, sosyal medyanın herhangi bir yerden bağımsız olduğu anlamına gelmektedir. Bu yönüyle sosyal medya şirketlerin stratejilerinin önemli bir parçası haline de gelmiştir. Sosyal medya, kullanıcının geliştirdiği içeriklerle gelişmekte ve daha da zenginleşmektedir. Sosyal medya, birçok kişi için, erişilebilmesi ve kullanılması kolay bir teknolojidir. Sosyal medya, herkes için erişilebilir ve ölçeklenebilir¹. Herkesi birbirine sanal olarak da olsa da yakınlaştıran, benzeştiren sosyal medya kullanımı küreselleşme tartışmalarını hatırlatmaktadır.

2. Sosyal Medya, Küreselleşme ve Kültürel Değişimler

Sosyal medya kullanımının hızlı artışı ile birlikte günlük yaşamın her bir ögesinin şekil değiştirdiğini ve bu değişimlerin beraberinde yeni davranış kalıplarını, yeni yaşam tarzlarını, giyim tarzlarını beraberinde getirdiğini söylemek mümkündür. Günlük hayatın içinde tıpkı bir danışman rolü oynayan, güç alınan “Modern baston” olarak internet ve arama motorları kişiselleştirilmiş biçimleriyle sosyal medya araçlarıyla da hayatın merkezine oturmuş durumdadır. Alışveriş, eğlence, akrabalık ilişkileri, beğeniler, yaşam tarzları, takip edilenler, takip edenler bu araçlarda bir tarzın öncülere gibi rol üstlenmektedir. Toplanma biçimleri açısından mitingler, gösteriler, dernek çalışmaları, yardımlaşmalar, siyasi gruplaşmalar, düşünce grupları bu platformlarda kendilerine yer edinmekte, geleneksel buluşma ve tartışma biçiminin sınırlarını ve şeklini değiştirmektedir.

1 <http://socialmediamarketing.com/eBook.pdf>

Tartışmaları boyut değiştirmiş ve bir anlamda her yönüyle ele alınmış “küreselleşme”, sosyal medya araçları ile yüzünü bir kez daha göstermiş, dünya ölçeğinde sanal ilişkiler, hiç olmazsa sanal temas bir kez daha kavramı gündeme taşımıştır. Geleneksel medya ile küreselleşmeden nasibini alamamış kesimler kendi üsluplarıyla küreselleşme ve onun gereklerine iştirak eder olmuşlardır. Sosyal medyanın kavramsal olarak küreselleşme tartışmalarıyla birlikte anlam kazanması bilginin, mal ve hizmetlerin hızlı dolaşımı ile birlikte söz edilir olmuştur. Öncelikle mal ve hizmetlerin hareketliliği, bilgiye erişimin kolay ve ucuz hale gelmesi bir sonuç olarak küreselleşmeyi beslemiş ve küreselleşmenin toplumsal etkileri, iletişimin biçimini etkilemiş, toplumsal ilişkiler karmaşık bir hal almıştır (Tangülü, 2017: 358). Küreselleşme tartışmalarında ‘küresel köy’ şeklinde yer alan kavramlar, sosyal medya araçları için de kullanılmıştır. Mesela Kara’nın da belirttiği gibi Facebook, Mc Luhan’ın “küresel köy” kavramının vücut bulmuş en popüler hali, olarak betimlenmiştir (Kara, 2012: 1429-1430).

Campbell ve arkadaşlarına göre; sosyal medyayı anlamaya yönelik çağdaş bir yaklaşım ancak kültürel bir model üzerinden yapılır. Bu model, bireylerin mesajları, cinsiyet, yaş, eğitim seviyesi, etnisite ve meslek farklılıklarının farklı anlamlar içerdiğini kabul eder. Bu kitle iletişimi modelinde, izleyiciler aktif olarak iletileri teyit eder, yorumlar, yeniden biçimlendirir veya reddeder, sınırları zorlar, alternatif yaşam biçimleri arar. İnsanlar genellikle mesajlardan kendi kültürel inançlarına, değerlerine ve çıkarlarına karşılık gelen anlamlar üretirler. İnternetin ve sosyal medyanın yükselişi hem doğrusal hem de kültürel iletişim modellerinde geleneksel rolleri karmaşıklştırmıştır. Hâlâ gönderenler ve alıcılar olsa da, internetin sınırsız, merkezi olmayan ve demokratik yapısı, herkesin bir medya mesajı göndereni olabileceği anlamına gelmektedir. İnternet sunucuları kontrol edilmeye çalışılsa da, çoğu durumda gönderenlerin bir ağ geçidi yöneticisinden onay almadan veya ondan önce düzenleme ihtiyacı duymadan içeriği iletmesine izin verir. Örneğin, eserleri için geleneksel bir kitap yayıncısı bulamayan bazı yazarlar internette kendi yayınlarını yapmaya yönelmişlerdir. Müzisyenler de aynı şekilde önemli plak şirketleri ile birlikte müziğini tanıtabilir ve satabilir bir hale gelmiştir (Campbell vd., 2011: 10).

Kültürel değişimler açısından Milller ve arkadaşlarının sosyal medyanın değişimlere etkisini ele aldıkları çalışmalarında yer alan birkaç örnekten bahsetmek yerinde olacaktır. Onlara göre, İtalya’da yapılan çalışmalar sosyal ilişkileri tatmin edici olan bireylerin sosyal medyadan çok az yararlandıklarını göstermektedir. Diğer yandan yaşamlarında zorluklar yaşadıklarında, sosyal medyanın bu güçlükleri ele almada önemli bir yolu olabileceği düşünülmektedir. Örneğin tek yaşayan anneler Facebook'ta akranlarına göre daha aktif olma eğilimindedir ve çevrimiçi

olarak arkadaşlarından sürekli ve güvenilir destek alırlar. Birbirlerinden uzakta yaşayan aileler sıklıkla Facebook, Skype ve WhatsApp üzerinden iletişime geçmektedirler. Milller ve arkadaşları, Türkiye’de sosyal medyanın insanların sosyalleşmesi üzerinde çok daha etkili ve karmaşık olduğunu belirtmektedirler. Örneğin, ailelerin geleneksel olarak genç kadın hareketini ve sosyal ağlarını sınırladığı yerde, sosyal medya, ailenin dışında yeni toplumsal ama bireysel ilişkiler geliştirmenin başlıca yolu haline gelmiştir. Bazı lise öğrencilerinin yüzlerce Facebook arkadaşı olabilir; bazı durumlarda akrabaları veya aile dostları tarafından tanınmamak için sahte hesaplar kullanıyor olabilirler (Miller vd.,2016: 183-184).

Babacan’a göre toplumsal hareketlerin geleneksel olan ile ilişkisi internet ve sosyal medya araçlarıyla başkalaşmaktadır. “Toplumsal hareketlerin sosyal medya araçlarıyla yaşadığı ilişki sadece amaç dışı manipüle edilmeleri değil, çok sayıda kullanıcısı bulunan sosyal medya araçlarından atomize olmuş ve parçalanmış tepkiler veya karşı duruşların yönsüzlüğü karşısında köklü bir dönüşüme uğramalarıdır.” (Babacan, 2014: 156). Yeni iletişim biçimleri veya yeni medya olarak da tanımlanan (Facebook, instagram, twitter) gibi sosyal medya araçları; toplumu ve toplumsal davranışı etkilemekte ve dönüştürmektedir.

Bilgi teknolojilerindeki hızlı gelişim sonucunda bilgisayar ve internet kullanımının yaygınlık kazandığı, bireylerin gündelik yaşantılarında sosyal ağlarda bulunan kişisel sayfalarından ya da e-mail adreslerinden diğer kişilere ileti gönderebildiği bilinmektedir. Bireyler bu süreçte internet ortamını; bilgi paylaşmak, habere ulaşmak, eğlenmek, alışveriş yapmak, iletişim kurmak için kullanır duruma gelmişlerdir. Sosyal medya; zaman ve mekân kavramının sınırlarını aşarak, kullanıcılarını pek çok konuyu paylaşma imkanı sunmuştur (Çalışır, 2015: 140). Bu sebeple değişen yaşam tarzları açısından da sosyal medyanın etkileri ele alınması gereken bir diğer konudur. Bilindiği gibi yaşam tarzı, özgül statü gruplarının ayırt edici özelliklerine gönderme yapan bir sosyolojik anlam taşır (Çınar ve Çubukçu, 2009: 286). Eke’ye göre, “yaşama tarzı, sosyal sınıfları belirlemede gelir seviyesi, eğitim ve meslek durumu, sınıf şuuru kriterleriyle birlikte kullanılır. Belirli bir sosyal sınıfa maledilebilecek, kesin çizgilerle belirlenmiş belirli bir yaşama tarzından söz edemeyiz ama her sınıfın temel özelliklerini yansıtan farklı yaşama tarzlarının varlığını da inkâr edemeyiz” (Eke, 2012: 428). Bu yaklaşımdan hareketle sosyal medyanın dönüştürdüğü yaşam tarzlarının sosyolojik açıdan önem arzettiğini belirtmek gerekir.

Artık toplantılar, törenler neredeyse sosyal medyada sergilenmek üzere yapılmakta, sadece platformlar oluşturmak için bile tüketim yoluna gidilmektedir. Nişan, düğün, doğum gibi sosyal hadiseler birbirinin tekrarı

niteliğindeki paylaşımlarla bu platformlar aracılığıyla sergilenmektedir. Her bir sosyal hadise için ayrı platform şekilleri neredeyse simgeleşmiştir ve bu yönüyle yaşanan hadiselerdeki şekil değişiklikleri de kültürün parçası haline gelmeye başlamıştır. Doğumlarda, nişanlarda, düğünlerde çekilen fotoğrafların, videoların paylaşılması, önceleri mahrem sayılan, özel olarak nitelendirilen tüm alanları da zorlamaktadır. Öyle ki kadınlar bebeklerinin ultrason görüntülerinden başlayarak tüm gelişim aşamalarını sosyal medyada sergileyebilmekte ve bu davranış kültürel açıdan normalleşmeye başlamaktadır. Bu çerçevede ahlaki-ahlaki olmayan ayrımının da bir başka ilgili konu şeklinde ele alınması gerekmektedir.

2.1 Sosyal Medya ve Ahlak

Bilindiği gibi ahlaki davranış, bireysel yorumlarla her ahlak seviyesinde farklılık gösterebilmektedir. Sosyal medya kullanımı da bu açıdan ele alındığında tartışmalara açıktır. İnternet ve sosyal medya kullanımı davranışının ve kültürleşmesinin ahlaki davranış biçimlerini etkilediğini söylemek mümkün gözükmektedir.

Ahlaki davranışın tartışılmasında özellikle birkaç konunun altı çizilmelidir. Kimlik gizleme, takma isimlerle hakaret etme, gerçekleri yokmuş gibi gösterme, hayal olanı gerçekmiş gibi gösterme, bilgiyi yanlış ve kötüye kullanma, bilgiyi maddi menfaat açısından kullanma arasındaki çizgiler sosyal medya kültürünün oluşmasıyla daha anlaşılır bir hal almaya başlamıştır. Toplumun ürettikleri -her ne olursa olsun- tüketim esnasında kültürünü de beraberinde getirir. Sosyal medya araçlarının bu yönüyle de ele alınması, toplumun dinamiklerini anlamayı izah etmede fayda sağlayacaktır (Konuk, 2019: 201).

Kültürel olarak “gözetleme, gözetlenme” yalnızlığın ve bireyciliğin bir sonucu olarak yorumlanabilirse de ahlaki olarak gözetleme ve gözetlenmenin ayıp sayıldığı toplumlarda bile bu algının sosyal medya araçları ile neredeyse normalleşmeye başladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Korkmaz’ın da belirttiği gibi Batı toplumlarının kültürel kodları ile birlikte düşünülebilecek olan Facebook, Twitter “mahremiyet algısının farklılığı, sır saklamanın geçer akçe olmayışı, görüntünün içeriği, dış güzelliğin iç güzelliği, retoriğin özü, hırsın erdemleri baskılayışı, gösterişin endüstri haline gelişi, toplumsal dayanışma mekanizmalarının zayıflaması, bireyciliğin yaygınlaşması” kodlarıyla betimlenebilir (Korkmaz, 2013:119). Bu durum ister istemez ahlaki panik olarak tartışılan ve medyayı dolayısıyla sosyal medyayı hedef alan yaklaşımları çağrıştırmaktadır. “1972 yılında Stanley Cohen tarafından geliştirilen bu modelde, ortak değerlere ve çıkarlara bir tür tehdit gibi görülen azınlık veya marjinal bireyler ya da gruplara karşı toplumsal ve politik tepkiler görülmektedir. Medya bu modelde itici güç konumundadır. Medya sıradan bir olayı ele alıp, sıra dışı bir olaymış gibi göstermektedir. Yazarlar, düşünce

liderleri, toplum önderleri, politikacılar tarafından oluşturulan ahlaki ortamda medya, suçluluk abartma döngüsünü harekete geçirmektedir. Toplumun fikir ortaklığı ve ortak kaygıları oluşturulmakta, sosyal endişe tetiklenmektedir. Bu modelde suçluluk abartma döngüsü işlevini hızlandırmakta ve toplumun düşünce önderleri, politikacılar, kanun yapıcılar, emniyet yetkilileri toplumdaki sosyal tepkinin sonlandırılması amacıyla idari ve yasal tedbirlere başvurmaktadır. Bu aşamada tepki alan, halkın şeytanları olarak adlandırılan sosyal grup sayısı artmaktadır. Döngü içerisinde kısa süre sonra medyanın olaya ilgisi azalmakta ve tamamen unutulmaktadır. Ancak toplumun endişesi sona ermemekte, ortak hafızada olay, her zaman hatırlanmaktadır.” (Yıldız & Sümer, 2010, 45).

Bütün kollarıyla hayatımızı çepeçevre kuşatan sosyal medyaya, toplumsal hayatı ve düzeni bozacak bir risk unsuru olarak bakmak ne kadar gerçekten uzak ise; dünyanın dört bir yanında açlık, yoksulluk, barınma gibi birincil sorunlar ile mücadele etmek zorunda olan insanları düşünmeden sosyal medya merkezli analizler yapmak ta o kadar gerçekten uzak olacaktır. Bu noktada geleneksel-modern tartışmalarında sözedilen ne geleneğin esiri ne de modern olmak uğruna toplumsal ahlaki değerlerden uzak olmak kültürel birikimi zedelemekten, yeni alışkanlıkların kültürel zenginlik ve çeşitlilik olarak dönüştürülebilmesi tüm toplumun gayeleri arasında olmalıdır. Gelenek ve değişim konusunda Tatar’ın da belirttiği gibi geleneğin ihtiyaca cevap vermediği durumda temkinli olmak gerekecek, değişikliklerin geleneğin ruhunu bozmasına izin vermemek kültürel gelişmeyi sağlayacaktır (Tatar, 2011: 200-201).

Medya ve ahlak konusuna ilişkin yaklaşımlar tasnif edildiğinde farklı kategorilerin olduğunu söylemek mümkündür. Erdoğan’ın da belirttiği gibi “Medya ve etik konusunda sosyal bilimlerle uğraşanların yaklaşımları birkaç kategori içine yerleştirilebilir: (a) umurunda bile olmadığı için ilgilenmeyenler; (b) özel şirketlerle ve kurumlarla araştırma vb çıkar ilişkisinde olduğu için savunanlar; (c) özel şirketlerle ve kurumlarla araştırma vb çıkar ilişkisinde olduğu için ilgilenmeyenler; (d) ilgilenip savunanlar; (e) ilgilenip savunan ve ilkeler ve öneriler getirenler; (f) ilgilenip çeşitli çerçevelerde eleştirenler.” (Erdoğan 2006: 25-26). Bu yaklaşımların sosyal medya için de geçerli olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Öztürk’e göre ise sosyal medyada karşılaşılan etik sorunların genel olarak üç başlık altında toplanması mümkündür. Bunlardan ilki iktidar/güç mücadelesine dayanan, sosyal medyaya sansür veya denetim uygulama/ma şeklinde karşımıza çıkan siyasi nedenlerdir. Ekonomik neden olarak sosyal medyadaki etik ihlaller, yeni medya teknolojilerini ellerinde tutan kapitalist girişimleri içermektedir. Kişilik haklarının ihlali, mahremiyetin çiğnenmesi vb. konulardaki etik ihlaller ise kültürel nedenler arasındadır (Öztürk, 2015: 305).

Bireysel ahlak açısından, ahlaki olan/olmayan arasındaki ayrımın güç olması, daha çok toplumsal ahlakı ilgilendiren ve hukuki yaptırımlar ile çerçevesi çizilmiş olan prensipler etrafındaki sağlam zemine dayanan bir ahlak anlayışını gerektirmektedir. Bu konu hukuk başlığı altında tartışılacak olsa da, hukuki yaptırımların bireysel hak ve özgürlükleri kısıtlayıcı olma/olmama noktasında hassas bir dengeyi gözetmesi gerektiğinin altı çizilmelidir.

Kültürel karşılaşmalar, değişimler, ahlaki çelişkiler açısından ele alındığında bile bireylerin iç dünyalarında farklı anlamlar yüklediği bir araç olarak sosyal medya kullanımı, psikoloji bilimi açısından yeni tartışma alanlarını yaratmıştır. Dolayısıyla sosyal medya kullanımı psikolojik sonuçlarıyla da tartışılmalıdır.

3. Sosyal Medya ve Psikoloji

Sosyal medyanın toplumsal açıdan taşıdığı anlam ve örüntülerin ele alınması konunun etkilerini sosyal-psikolojik ve sosyolojik etkilerini anlamaya yardımcı olacaktır ancak, bireyin sosyal medya araçları ile olan etkileşimi ve sonuçları da yorumlanmalıdır. Bu sebeple sosyal medya, öncelikle bir sosyalleşme aracı olarak, bir kimlik belirleme, kimliği güçlendirme aracı olarak da tartışılmalıdır. Gerek kimliğin oluşması gerek sosyalleşmenin uzantısı ile ilişkisi bakımından sosyal medya “bağımlılık” tartışmaları içerisinde de yer almaya başlamıştır.

3.1 Sosyalleşme ve Yalnızlaşma Açısından Sosyal Medya Kullanımı

Sosyal medya araçları bilindiği gibi en temelde bireylerarası iletişimi sağlamak amacıyla kullanılmaktadır. İletişim tarzları, yoğunluğu, sıklığı bireyden bireye değiştiğinden, sosyal medya kullanımında bu tarzın belirleyici olduğunu söylemek mümkündür. Sosyal medya bazı kişiler için sosyalleşme aracı iken bazı kişiler için ise sadece kişilerin izlendiği ve yalnızlaşmaya yol açan bir araç olarak işlev görebilmektedir (Hazar, 2011: 151).

Bilindiği gibi sosyalleşme ilk önce aile içerisinde başlar ve akran gruplarından arkadaşlara uzanarak genişler. Arkadaş olarak bilinen kişiler gerçek hayatta yüzyüze iletişim kurulan kişiler iken sosyal ağlarda durum böyle değildir. Çalışır'ın da belirttiği gibi sosyal ağlar ve medya sayesinde kullanıcılar bir taraftan bireyselleşirken diğer yandan da sosyalleşmekte, “hareketsiz sosyalleşme” gerçekleşmektedir (Çalışır, 2015: 119).

Sosyal medyadaki arkadaş sayısı, alınan beğeni sayısı, her ne kadar sosyalleşmenin işaretleri gibi gözükse de ‘sanallık’ açısından ele alındığında aynı zamanda ‘yalnızlık’ göstergesi olarak da yorumlanabilir. Sosyal medyada iletişim halinde bulunuyormuş gibi geçen süreler bir yandan gerçek ilişkilerin de azaldığını düşündürmektedir. “Bireylerin arasındaki sosyalleşme göz önünde bulundurulduğunda; internet

kullanıcılarının gerçek hayatta gerçekleştirdiklerini, sanal dünyaya taşımaları, yapılan sosyal aktivitenin gerçekliği ile sanallığı arasındaki ayrımı bulanıklaştırmaktadır.” (Karagülle & Çaycı, 2014: 4).

Sosyal medyada sosyalleşmeye ilişkin görüşlerin üç kategoride toplandığı belirtilmektedir. “Birinci görüşe göre sosyal medya, bireyin gerçek yaşamında gerçekleştirdiği sosyalleşme pratiklerinin sanal uzama taşındığı bir alan olarak değerlendirilmektedir. İkinci yaklaşıma göre sosyal medya, kendine özgü koşullar üreterek yeni bir tür sosyalleşmeyi beraberinde getirmektedir. Üçüncü yaklaşım ise sosyal medyada sosyalleşmeden ziyade asosyalleşmenin egemen olduğu görüşündedir.” (Göker, 2015: 408). Sosyalleşme konusunda hangi yaklaşım benimsenirse benimsensin sosyalleşme tarzlarının değiştiği söylenebilir. Sosyalleşme ve kimlik inşası süreçlerinin birbirini tamamladığı düşünüldüğünde, sosyal medyada kimlik inşası sürecini tartışmak değişen bu tarzın yorumlanmasına yardımcı olacaktır.

3.2 Sosyal Medyada Kimlik İnşası ve Kişilik

Kimlik, toplum içerisinde üstlenilen konum ve rol, kimlik inşası açısından belirleyici olup, sosyalleşme süreciyle sürekli yeniden inşa edilir (Güneş, 2016: 200). “Bir kullanıcının başka bir kullanıcının profilinde yapmış olduğu yorum veya paylaşım ile kimlik inşası süreci kolektif pratiklerin parçası haline gelmektedir. Nitekim, Facebook’taki paylaşımlar, aslında bireyin kendi belirlediği bir izleyici kitlesine sunulmaktadır.”(Sütlüoğlu, 2015: 126). Burada altı çizilmesi gereken husus, sınırsız bir özgürlük alanı sunan sosyal medya araçlarının gerçek kimliğin dışında ‘oluşturulmuş kimlikler’ görünümüdür. “Kullanıcı sosyal ağlarda oluşturduğu profilinde her zaman kendini olduğu gibi sunmaz. Kendinde sevdiği özellikleri ön plana çıkarırken sevmediği özelliklerini de gizleme eğilimindedir. Bu sebeple sosyal ağlarda neyin gerçek neyin sahte olduğu hep bir soru işaretidir. Özellikle bireyin başkaları tarafından beğenilme ve takdir edilme isteği gerçek kimliklerin ortaya koyulmasında bir engeldir. Çünkü birey kendinde eksik gördüğü noktaları onun yaratmak istediği kimliğe darbe vuracağının bilincindedir.” (Özdemir, 2015: 127)

Sosyal medya kullanımında kimlik inşasında özellikle altı çizilmesi gereken bir konu da anonim kimliklerdir. “Anonim kimlikler, kullanıcıların gerçek kimliklerini gizleyerek sanal ortamda oluşturdukları gerçek dışı tüm kimliklere verilen addır. Anonim kimlikler gerçekte var olan başka karakterlerden oluşabileceği gibi, hiçbir zaman gerçek olmamış kimliklerden de oluşabilir. Sosyal ağların anonim kimliklere izin veren yapısı, birçok kişi için daha özgür bir iletişim ortamı sunar. Gerçek kimlikleri ile konuşamayacağı birçok şeyi kullanıcılar anonim kimlikler üzerinden konuşabilir. Bu nedenle anonim kimlik, konuşulamayanı konuşulur, söylenemeyeni söylenir kılar” (Altunay, 2015: 424). Anonim

kimliklerin oluşmasında kişilik özelliklerinin etkili olabileceğini söylemek mümkündür. Ayrıca gerçekte var olmayan bu görünür kimlikle kurulan iletişim tarzının doğuracağı sonuçlar da psikoloji biliminin tartışmaları arasında yer almıştır (Öztürk & Çalıcı, 2018). Sosyal medya kullanımının doğurduğu sonuçları itibarıyla ele alınabilecek bir diğer tartışma başlığı ise bağımlılık konusudur.

3.3 Sosyal Medya Kullanımı ve Bağımlılık

Kontrolsüz bir biçimde internet ve sosyal medya kullanımının bireysel psikoloji açısından “bağımlılık” kavramı ile birlikte tartışılmaya başlandığı söylenebilir. Tüm diğer bağımlılık tiplerinde olduğu gibi sosyal medya kullanamama, eğer yoksunluk hissi yaşama, kendini eksik hissetme belirtileri gösteriyorsa, bir tür bağımlılık özelliği gösterebileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Kişiler gerçek yaşamdan farklı olarak, sosyal ağlarda, elde edemediklerine sanal olarak da olsa ulaşmakta, dile getiremediklerini rahatça ifade edebilmektedirler. Bu durum, kişilerin internet ve sosyal medya kullanım sürelerini arttırdığından bir çok araştırmada bağımlılıkla ilintili olarak ele alınmaktadır (Çiftçi, 2018: 418). Araştırmalarda internet kullanımına ilişkin bağımlılığı ifade ederken, ***‘patolojik internet kullanımı’***, ***‘İnternet bağımlılığı’***, ***‘aşırı internet kullanımı’*** ya da ***‘uygun olmayan internet kullanımı’*** tanımlarının kullanıldığını belirtmek gerekmektedir (Arısoy, 2009: 57). “Araştırmacılar internet bağımlılığını tanımlamak için DSM (American Psychiatric Association’s Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders) kriterlerini kullanarak, DSM kapsamında bulunan seks bağımlılığı, patolojik kumar vb. diğer davranış bağımlılıklarından da faydalanmışlardır. İnternet bağımlılığı genel olarak, internet başında uzun zaman geçirme ve interneti kullanmayı kontrol edememe şeklinde ifade edilmektedir” (Günüç & Kayrı, 2010: 221)

Bireyler internet ve sosyal medya kullanırken zamanı kontrol altına alamama sebebiyle, sosyal, mesleki ve özel yaşantılarında sorun yaşayabilmektedirler. Bağımlılık söz konusu olduğunda daha çok sosyal paylaşım ağlarında, oyun ve eğlence amaçlı sitelerde, pornografik içerikli sitelerde harcanan sürenin artması sebep olarak gösterilebilecekken, haber alma, alışveriş yapma veya eğitim maksatlı kullanımlarda internet bağımlılığından söz etmek mümkün değildir (Karagülle ve Çaycı, 2014: 6). Ancak bu davranışlarda da zaman yönetiminin altı çizilmelidir.

Patolojik internet kullanımı, bazı araştırmacılar tarafından bir tür dürtü kontrol bozukluğu olarak değerlendirilmekte, depresyon, sosyal kaygı ve madde bağımlılığı gibi psikopatolojik belirtileri olan bireylerin problemli internet kullanımına daha duyarlı olduklarını ileri sürmektedir (Demir, 2016: 30). Yapılan araştırmalarda dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğunun (DEHB) internet bağımlılığına oldukça sık eşlik ettiği,

benlik saygısı problemlerinin arttığı vurgulanmaktadır. Bu noktada sosyal destek ve sağlıklı ilişkiler önem arz etmektedir. Ayrıca destek azlığının internet bağımlılığında risk faktörü oluşturabildiği, kişilik bozukluklarına yol açabildiği söylenebilir (Uzun vd., 2016: 143).

Sosyal medya bağımlılığı konusunda yapılan bazı araştırma sonuçlarına göre, deneklerin kendilerini algılayışları ile diğerleri hakkındaki algıları arasında önemli bir farklılığın olduğunu ortaya koymaktadır ve sosyal medyanın bağımlılık yapıcı etkisi olduğunu kabul etmekle birlikte, söz konusu etkinin diğer insanlar için geçerli olduğuna inanmaktadırlar (Çakır & Çakır: 2012: 679). Bağımlılık başlığı altında araştırma konusu yapılabilecek pek çok başlık bulunmaktadır. Her ne kadar konu tartışılmaya başlanmış olsa da ilerleyen dönemlerde teknolojik gelişmelerin hızı belki de bugün anormal gözüken davranışları normalleştirecektir; ya da bu bağımlılık tipinin sınırları, tanımı netleşmiş olacaktır.

4. Sosyal Medya ve Ekonomik Yapı

Değişen dünya, küreselleşme ve onun etkileri, teknolojinin hızlı gelişimi hep birlikte düşünüldüğünde elbette ki sosyal medya kavramının ekonomik açıdan ele alınması gerekmektedir. Tüketim alışkanlıkları ve tüketicinin değişmesi, üreticinin farklı şekilde hizmet sunmasına sebep olurken, tüketici beklentileri artmakta tekraren bir yeni ürün sunum tarzını beraberinde getirmektedir. Bu sarmal, yeni tüketici ve tüketim tarzlarının oluşmasını sağlamaktadır. Üreticinin artık geleneksel, klasik usullerin ötesinde pazarlama ve halkla ilişkiler yöntemleri geliştirme mecburiyeti doğmuştur. Şüphesiz sosyal medya öncelikle iletişim aracı olarak anlamlıdır, ancak gerek bu yeni işletme teknikleri açısından ve gerekse de yeni tüketim biçimleri açısından ekonomik yapıda yerini almıştır. Artık sosyal medya bu yönüyle de tartışılır olmuş, en iyi sosyal medya stratejisi nasıl oluşturulur, tüketici pazarları ve pazarlamayı nasıl değiştirmektedir, sosyal medya pazarlaması işletmelere neler sağlayabilir, işletmeler sosyal medyada ne gibi sorunlar yaşayabilir ve benzeri sorular tartışılır olmuştur. Web 2.0' in tarihsel gelişimi, online topluluklar, paylaşım, katılım gibi faktörler yeni bir pazarlama anlayışı oluşturmuştur. Ürün ve hizmetler online ortamlar üzerinden tartışılmaya, araştırılmaya ve paylaşılmaya başlanmış, tüketicilerin satın alma kararı diğerlerinin tecrübelerine bağlı hale gelmiştir. Aynı zamanda bu tüketicinin sürekli yenilik beklentisini ve eleştirerek ürünleri daha güçlü hale gelmesine sebep olmuştur. Tüketicinin de değişimi ile sosyal medya bir pazarlama ve halkla ilişkiler bileşeni olarak işletmeler açısından farklı bir önem arzetmeye başlamıştır. Bu çerçevede sosyal medyanın ekonomik yapı ile ilişkisini tüketicinin ve tüketiciye bağlı olarak üreticinin değişimi açısından ele almak mümkündür.

4.1. Tüketicinin Değişimi

Tüketimin temelinde yer alan birçok faktör bulunmaktadır. Bireyler tamamen ihtiyaca yönelik alışveriş yapabilecekleri gibi, satınalma davranışı ihtiyaçla kısıtlanamayacak bir davranış biçimidir. Ekonomik sebeplerin yanı sıra bireylere özgü psikolojik ve sosyolojik faktörler de bu davranışı biçimlendirmektedir. Özellikle herhangi bir ürünü alırken değil de marka seçerken bireyler sadece bir ürüne sahip olmanın ötesinde o markanın temsil ettiği tüm değerleri de satın aldıklarını düşünmektedirler. Markalar, yaşam tarzlarını, ilgi alanlarını, değerleri ve ekonomik güçleri sergilemek amacıyla tercih edilmektedir (Çelik, 2006: 196). Burada sözü edilen markaya atfedilen değerler ile yapılan seçim ve hayat tarzı arasındaki ilişki; pazarlama ve halkla ilişkiler açısından dikkate alınması gereken konulardan birisidir (Bkz. 2. Sosyal Medya, Küreselleşme ve Kültürel Değişimler). Hayat tarzının ve toplumun sosyo-kültürel yapısının önemli olmasını sağlayan, bu ilişkiyi anlamaya ve yorumlamaya muhtaç kılan en önemli sebep değişen tüketim davranışıdır.

Tarihsel seyir içinde ele alındığında tüketicinin satın alma davranışını etkileyen faktörlerden biri olan teknolojik değişimler, tüketiciyi elde etmeyi zorlaştırmıştır: Halis (2012: 155) tüketicinin alternatif ürünler arasından tercih yapabildiği ve “krallığını ilan ettiği” bu süreci şöyle yorumlamaktadır: “... 1970’li yıllar, Dünya’da genel ekonomik krizle birlikte kitle üretiminin de krize girdiği yıllardır. Piyasalarda genel bir istikrarsızlık görülmeye başlanmıştır. Esnekliği olmayan, büyük stoklarla çalışan dev firmalar talepleri kısa sürede değişen oldukça nazlı tüketicilerden oluşan istikrarsız piyasalarda eski avantajlarını kaybetmeye başlamışlardır. Ayrıca giderek ucuzlayan teknolojinin küçük ve orta ölçekli firmalara geçmişten farklı olarak, büyükler karşısında rekabet edebilme şansı vermesi piyasalarda rekabetin iyice kızışmasına yol açmıştır. Özellikle 1980’li yıllardan sonra ucuzlayan ve yaygınlaşan teknoloji ile kitle iletişim araçlarında tekeller kırılmaya başlanmış, tüketici artık kendisine sunulan çeşitli ürünler karşısında krallığını ilan etmiştir.” Bu sebeple tüketicinin yukarıda sözettiğimiz çerçevede hayat tarzının ve tüketim davranışının sosyo-kültürel temellerinin daha fazla analiz edilmeye muhtaç olduğunu söylemek mümkündür.

Kapitalizmin bir ürünü olarak tüketim toplumundan bahsedildiğinde öncelikle birçok tüketim davranışını körükleyen bir sistemler bütünü akla gelir. Marshall’ın deyimiyle “Tüketim toplumu terimi, toplumların maddi üretimden ve hizmet üretiminden ziyade, malların ve boş zamanın tüketimi çerçevesinde “tüketim” etrafında örgütlenmesini ifade eden bir terimdir. Tüketim toplumunda ortaya çıkan eğilimler tartışmalı da olsa şunlardır: Gittikçe artan zenginlik, burjuvalaşma, kitlesel bir popüler kültürün ortaya çıkışı, toplumsal sınıfın ölümü, tüketim sektörlerinin ortaya çıkması,

bireyciliğin artması vb. ...” (Marshall, 1999: 768’den akt. Bayhan, 2011:223). Bu noktada erişilebilirlik açısından kolaylıklar sunan sosyal medya, tüketim davranışını körüklemekte, kendi pazarını oluşturmakta, kullanıcılarını aslında ihtiyacı olmayan ürün ve hizmetleri tüketime teşvik etmektedir.

4.2. Üreticinin Değişimi

İşletmeler için pazarda ürünlerinin etkinliğini artırmak önemli konular arasındadır. Etkin bir ürün ve marka yönetimi organizasyon içerisinde güçlü bir yönetim anlayışı ile doğrudan ilgili olmakla beraber, toplumsal dönüşümlerin göz önünde bulundurulması her koşulda işletmeleri güçlü kılacaktır. Toplumsal dönüşümler; kültürel yapıda yer alan toplumsal değerler, beğeniler, moda ve benzeri gibi satın alma davranışlarını doğrudan etkileyecek kodlar ile anlaşılabilir. Bu genel yaklaşım çerçevesinde düşünüldüğünde; işletmeler pazarlama ve halkla ilişkiler aşamalarında, toplumsal dönüşümlerin hangi yöntemlerle ele alınacağı konusunda kendilerini geliştirmek zorunda kalabileceklerdir. Bu sebeple gerek sosyal medya üzerinden alışveriş zeminini tüketiciye sunmak ve gerekse de bir zamanlar tüketici olan ancak kendisini sosyal medya araçlarıyla üretici ilan eden küçük işletmecileri de gözönünde bulundurmak zorunluluğu doğmaktadır.

Bilindiği gibi geleneksel medya araçları bilgiyi sosyal medyadan daha hızlı yayma yeteneğine sahip değildir. Bunun nedenlerinden ilki, insanların artık haberleri, televizyon ve gazetelerdeki haberlerde olduğu gibi filtrelenmiş ve seçici davranılarak hazırlanmış haberlerden çok twitter'daki gibi trend başlıklar altından okumayı tercih etmeleridir. Ayrıca sosyal medya, kullanıcı tarafından kontrol edilebilir niteliktedir; bu, sosyolojik bileşenlerin herhangi bir şirketin sosyal medya iş stratejisinde büyük bir rol oynadığı anlamına da gelmektedir. Bir zamanlar şirketlerin müşterileri ile aralarında sadece monolog varken, reklamlar ve afişler yeterliyken, sosyal medya kullanımının artması ile şirketler, müşterileri ile diyalog kurma, geri bildirim ve girdiler kazanma şansına sahip olmuşlardır. Bir şirket için bilgi ve mesajlaşma, bir zamanlar pazarlama ve satış departmanları tarafından kontrol edilirken, bilgilerin demokratikleşmesiyle birlikte, hiç kimse bir ürün ya da şirket hakkındaki mesajın sahibi konumunda değildir. Her şirket başarılı olabilmek için, sohbetin bir parçası haline gelmeli veya kullanıcıların şirketin sesi olmasına izin vermelidir.¹

Bu sebeple, sosyal medya araçlarının, marka yönetimindeki etkin kullanımı için bir bilim dalı olarak sosyoloji bilgisi ile yorumlanması gerektirmektedir. Bu bağlamda öncelikle sosyal medyada pazarlama ele

1 <http://socialmediamarketing.com/eBook.pdf>

alınacak ardından sosyal medyanın halkla ilişkiler açısından önemli başlıkları açıklanacaktır.

4.2.1. Sosyal Medyada Pazarlama

Değişen tüketici, geleneksel pazarlama usullerini kaçınılmaz olarak dönüştürmüştür. Başlar'ın da belirttiği gibi bireyler kullandıkları ürünler hakkındaki deneyimlerini, yorum ve şikayetlerini paylaşmaya başlamışlar, pazarlama ve müşteri hizmetleri arasındaki sınırı bulanıklaştırmışlardır (Başlar, 2013: 7).

Sadece Facebook örneği ele alındığında dahi görüntü ve ses dosyalarının paylaşımı, paylaşımlara yapılan yorumlar ve beğeniler, ticari markaların sayfaları, ürün ve hizmetlere ilişkin tüketici yorum ve deneyimleri, şirketler ve reklam verenler açısından hedef pazar bölümlendirmesi gibi yapısal özellikler, sosyal ticaretin gelişimi açısından dikkat çekicidir (Kara, 2012: 1429-1430).

Pazarlamanın yeni medya araçları ile değişen yüzü, yeni pazarlama stratejilerinin nasıl oluşturulması gerektiğinin tartışılmasına sebep olmuştur. Bazı kaynaklarda sosyal medya pazarlama sürecinin formülleştirilmiş biçimlerde tanımlandığını görmek mümkündür: “L-I-S-T-E-N” formülü bunlardan birisidir. Bu formülün her harfi süreçteki bir aşamaya işaret etmektedir. “dinlemek” sürecin en önemli ve birinci aşaması olarak ortaya konulmaktadır. Sosyal medya pazarlama süreci; dinlemek (Listen) , tanımlamak (Identify), çözmek (Solve), test etmek (Test), bağlanmak (Engage) ve büyütme (Nuture) adımlarından oluşmaktadır. Bu sürecin uygulanması, şirketlere, markaları hakkında olumsuz mesajlar yayılma ihtimalini azaltma, sorunları fırsatlara dönüştürme ve satış fırsatı yapma fırsatı sağlama, olumlu deneyimler yaşayanların bu deneyimleri başkalarıyla paylaşmalarını teşvik etme gibi faydalar sunacaktır¹.

Sosyal medyada pazarlama ticari bir öneme sahip olup, bireylerin sosyal medyada geçirdikleri süreler ve tüm isteklerini burada gidermeye çalışmakta oldukları gözönüne alındığında, gelecekte internetin kendisi olmaya adaydır (Gündebahar & Khalilov, 2013: 5-6). Sosyal ağlar, kişisel ağlar, edinme deneyimlerini paylaşmak için çok sayıda insanı çekmektedir. İş ağları, onları kullanan üye profesyonellerin tutkuları ve yaşam tarzları etrafında kurulmuş iş uygulamalarını içerdiğinden pazarlama amacıyla LinkedIn, Facebook veya Twitter gibi kişisel ve mesleki ağlarda yer almak mantıklı gözükmektedir, çoğu işletme ve kuruluş bu yolu izlemektedir

1<https://www.searchenginepeople.com/blog/l-i-s-t-e-n-the-social-media-process-simplified.html>, Erişim tarihi:13.01.2018.

(Evans, 2010: 303). Sürdürülebilir sosyal medya pazarlamasının beş aşamadan oluştuğu ve bu aşamaların, araştırma, strateji belirleme, geliştirme, bağlanma ve ölçme olduğu da söylenmelidir (Barutçu & Tomaş, 2013: 12).

4.2.1 Sosyal Medyada Halkla İlişkiler

İşletmeler açısından sosyal medya ve e-ticaret alanlarının yaygınlaşmasıyla bilgi yönetimi ve iletişim uygulamaları dönüşmüş; doğal olarak halkla ilişkiler de bu süreçten etkilenmiştir (İlgın, 2018: 54). Marka yönetimi, markanın oluşturulması, geliştirilmesi, markanın konumlandırılması, marka değerinin yaratılması gibi birçok aşamanın bileşiminden oluşan çok katmanlı bir süreçtir. Marka yönetiminin önemli bir kanalını ise halkla ilişkiler oluşturmaktadır. Oluşturulmuş olan marka değeri ancak ve ancak halkla ilişkiler aracılığıyla korunabileceğinden gerek ürün ve marka yaratma gerekse ürün konumlandırma aşamaları halkla ilişkiler ile iç içe olmak durumundadır. Şöyle ki bir yandan mevcut markanın tüketici nezdindeki konumunun korunması, bir yandan da ürün geliştirme için gerekli doneler halkla ilişkiler aracılığıyla sağlanabilir.

Genelde bir kurumun marka değeri yaratma çalışmalarını yapabileceği iki temel alan olarak uzmanlık gerektiren spesifik halkla ilişkiler ve reklam çalışmalarının, kurumsal marka ve ürün markasına yönelik değer yaratmada entegre olarak uygulanması gerektiği söylenebilir (Tosun, 2007: 195). Halkla ilişkiler uygulama ya da kampanyalarının başarılı olabilmesi için işletmenin hedef kitlesi ile iyi bir iletişimin sağlanması ve stratejik yönetim özelliklerinin sosyal medyaya yansıtılması önem arz etmektedir (Özata, 2013: 131). “Facebook ya da Twitter gibi sosyal medya sitelerinin izlenmesi ile de müşteri duyarlılığının tespit edilebilmesi mümkündür, sözü edilen sitelere firmalara hayran sayfaları için yer sağlayabilir. Bu sayfalar sayesinde firmalar, tüketiciyle direkt buluşabilmekte, ürünlerini sergilemekte ve tüketici beklentilerine online olarak cevap verebilmektedir. Sosyal ağlar bir bakıma, Müşteri İlişkileri Yönetimi (CRM) kavramına yepyeni bir boyut ve mecra sağlamaktadır.” (Kara, 2012: 106)

Genel olarak değerlendirildiğinde, işletmeler açısından sosyal medya kullanımı dikkate alındığında güçlü halkla ilişkiler eskisine oranla daha önemli gözükmektedir. Çünkü etkileşimli medya sayesinde ürünler tasarım aşamasında müşterinin beğenilerine, ihtiyaçlarına uygun hazırlanabilmektedir ki bu önemli bir maliyete engel olacaktır. Ayrıca etkin halkla ilişkiler yönetimini başaramayan işletmeler açısından da riskler eskisine oranla daha etkilidir, çünkü sosyal ağlarda muhtemel müşteri şikâyetleri, memnuniyetsizlikleri hızla yayılabilmektedir.

5. Sosyal Medya-Hukuk ilişkisi

Sosyal medya kullanımının hem mevcut yasal düzenlemeler hem de olası hukuki problemler açısından ele alınması bir diğer etki boyutudur. Türkiye’de bilişim suçlarını tek başına konu alan bir kanun olmamakla birlikte; mevcut kanunlara bilişim hukuku ile ilgili çeşitli maddeler eklenmiştir. Teknolojik gelişmelerin hız kazandığı modern dünyada, bilişim alanında gerekli hukuki düzenlemelerin yapılmaması birçok mağduriyete yol açmaktadır. Bilişim hukuku alanında suça uygun yaptırımları içeren tam ve doğru bir mevzuat hazırlanmadıkça bu mağduriyetler devam edecektir. Eğitim bölümünde açıklandığı gibi sosyal medyada gerek çocuklar gerek yetişkinler risklerini dahi bilmedikleri birçok paylaşımda bulunabilmekte, sosyal medyanın hukuki boyutunu göz ardı etmektedirler. Bunun yanı sıra mevzuatın boşluklarından faydalanmayı hedefleyen bir kullanıcı kitlesi olabileceğinden de söz edilebilir. Mevzuatı bilerek ya da bilmeyerek kişi haklarını ihlal olarak değerlendirilebilecek paylaşımların yaptırımlarını hızlandıracak bir mekanizmanın da ivedi olarak düzenlenmesi gerekmektedir.

Bilişim teknolojilerinin kullanım sıklığı günlük yaşam pratiklerini etkilemekte ve dönüşümlere sebep olmaktadır. İnternet, bilginin her an ulaşılabilir olmasını sağlamaktadır (Fırat, 2015: 106). İnternet ve sosyal medya, sosyalleşme açısından fırsatlar sunsa bile tehditler alma, düşmanlara fırsat sunma, kişisel bilgilerin paylaşılmasıyla güvenliği tehlikeye atma gibi riskleri de beraberinde getirmektedir (Ceyhan vd., 2015: 1). Bireyler bu tip durumlarda korunma yöntemi olarak; bilgisayarlarını düzenli olarak taratma, hesaplarını düzenli kontrol etme, şifre kombinasyonlarını güçlendirme, güvensiz siteleri araştırma ve alışveriş yapmama gibi yöntemleri denemektedirler ancak hukuki altyapı güçlendirilmedikçe bu tehditler devam edecektir.

Türk Ceza Kanunu’nda, sosyal ağlar aracılığıyla işlenen suçların bazıları yer bulmuş olsa da birçok önemli suç hâlihazırda doğrudan bir müeyyideye bağlanmamıştır. Bilişim suçları, ‘Doğrudan Bilişim Suçları’ ve ‘Dolayısıyla Bilişim Suçları’ olmak üzere iki başlıkta incelenmiştir (Turan & Külcü, 2014: 9). Bilişim yoluyla işlenen suçlar; teknolojiyi kullanarak hırsızlık, dolandırıcılık, tehdit, hakaret, kişisel verileri yayma ve özel hayatın gizliliğini ihlal şeklinde sıralanabilir. Bilişim suçları ise teknolojiyi kullanılarak, kişisel ya da kurumsal bilgisayarlarda, kanuni olmayan yollarla zarar verici etki bırakmaktır (Sönmez, 2017: 6). Bu suçların işlenmesinde, faillerin suçu ne zaman ve nerede işlendiğinin tespiti zor ve bazı durumlarda imkânsız olması önemli bir sorun olarak gözükmektedir. Bu tip suçlarda soruşturma ve kovuşturmalarda karşılaşılan problemler konuyu önemli kılmaktadır (Gülseren, 2013: 15). Ancak burada bir hususun da altı çizilmelidir, hukuken olması gerekenden

fazla kısıtlayıcı olmak, bilgiye erişim hakkı, iletişim hakkı, ifade özgürlüğü gibi temel hak ve hürriyetlerin orantısız kısıtlanmasına sebep olabilmektedir. Gülseren'in de belirttiği gibi, "İnternet yoluyla işlenen suçların takibi ve önlenmesi, bu teknolojinin iyi bilinmesine ve incelenmesine bağlıdır. Bu nedenle soruşturmalarda ilk başvuru yeri olan polis ve kolluk kuvvetlerinin internet teknolojileri konusunda eğitimleri çok önem kazanmaktadır. Yine savcılık ve yargı makamlarının da özel ihtisas mahkemeleri olarak kurumlaşması gerekmektedir. Yargı birlikteliğinde son mütalaa yeri olan Adli Tıp Kurumunda da bilişim suçları ile ilgili ihtisas daireleri kurulmasında yarar vardır. İnternet suçlarının en fazla işlendiği mekânlardan biri de internet kafeleridir. Kamuya açık olan bu yerlerden kolaylıkla ve arkasında fazla bir iz bırakmadan suça konu eylemler yapılabilmektedir. Bu nedenle bu mekanların denetimleri konusunda da düzenlemeler getirilmesi yararlı olacaktır." (Gülseren, 2013: 32)

SONUÇ

Sosyal medya kullanımının toplumsal etkileri, bir çok konu başlığı ile ilgilidir. Toplumsal olaylar bilindiği gibi birbirlerini etkileyerek dönüştürür, yeni formlarla başka toplumsal olaylara zemin hazırlar. Bu bağlamda düşünüldüğünde birbiriyle ilişkisi olmayan toplumsal olay yok gibidir. Bu çalışmada ise sosyal medya kullanımının toplumsal etkileri belli başlı konular etrafında ele alınmış, ilişkili olabilecek başlıkları bir arada ele alabilmek amaçlanmıştır. Şüphesiz ilerleyen zaman diliminde başka tartışma başlıkları eklenebilecek, tartışmaya açılacaktır. Olası yeni meslekler açısından bakıldığında bile gelecekte farklı başlıkların konuşulacağı açıktır.

Gerçek dünya ile sanal dünya arasındaki sınırları parçalayan sosyal medya verilerinin benzersizliği, kullanıcı tarafından üretilen zengin sosyal ilişkilerle etkili bir şekilde işleyebilen içeriği, yeni veri madenciliği (data mining) tekniklerini gerektirmektedir. Mesela 'Sosyal Medya Madenciliği', büyük sosyal medya verilerini incelemek için uygun temel kavramları ve temel algoritmaları tanıtır; bilgisayar bilimi, veri madenciliği, makine öğrenmesi, sosyal ağ analizi, ağ bilimi, sosyoloji, etnografya, istatistik, optimizasyon ve matematik gibi farklı disiplinlerden gelen teori ve metodolojileri tartışır. Büyük ölçekli sosyal medya verilerinden anlamlı kalıpları resmi olarak temsil etme, ölçme, modelleme ve maden çıkarma araçlarını kapsamaktadır. (Zafarani & Abbasi, 2014: 16-18).

Aile yaşantısında, sosyal ilişkilerde dilde, gelenekte, kısacası tüm kültürel yapıda etkileri görülen bir sosyal medya kullanımından söz etmek artık kaçınılmazdır. Benzer şekilde tüketim tarzlarını, tüketiciyi, mal ve

hizmet sunumlarını değiştiren sosyal medya kullanımı da her geçen gün yaygınlaşmaktadır.

Burada özellikle vurgulanması gereken birkaç husus bulunmaktadır. Bunlardan ilki sosyal medyanın toplumsal etkileri çerçevesinde yapılacak araştırmalarda kısıtların, sınırlılıkların göz önüne alınması gerektiğidir. Kabul edilmelidir ki toplumsal olaylar her ne kadar sosyal medya ile şekillense ve dönüşse de tek bir faktör üzerinden yapılacak yorumlamalar eksik kalacaktır. Ayrıca dünya üzerinde sosyal medya kullanımı yaygınlaşsa dahi tüm değerlendirmelerde hiçbir surette teknoloji ile bağı olmayan kişilerin de var olabileceği gerçeği göz önünde bulundurulmalıdır.

Bir diğer husus sosyal medya kullanımının iyi ya da kötü olan değerlendirmelerden uzak bir sosyal gerçeklik olduğudur. şöyle ki; bir iletişim aracı olarak, alışveriş yapmak için, bir yaşam tarzı olarak sosyal medya, hayat içerisinde kendine bir yer bulmuş ve toplumsal dönüşüme etki etmiştir. Sosyal medyanın iyi ya da kötü tesirleri elbette konuşulmalıdır ancak, uzak durulması gereken bir araç olarak nitелеmek veya yok saymak gerçekçi olmayacaktır.

Bir diğer konu da sosyal medya kullanımının kültürel açıdan etkilerinin sosyal medya kullanımı eğitimi ile ilgili olan kısmıdır. Gündelik yaşam pratiklerinde hiç yer bulmayan, kültürel unsurlarda karşılığı olmayan davranış biçimlerinin sosyal medyada yer alıyor olması düşündürücüdür. Eğitilmiş bir sosyal medya kullanıcısının aynı zamanda kullanım kültürünü oluşturan ve uygulayan olması beklenirken; eğitilmiş olmayan kullanıcının sosyal medya kullanımı kültüründe daha etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Son olarak altı çizilmesi gereken hususlardan birisi de sosyal medya kullanımındaki haklar ve sorumluluklar yani hukuki boyuttur. Bu yönüyle tartışıldığında sosyal medya kullanımında sorumluluklarından ve haklarından haberi olmayan bir yapının topluma zarar vereceği aşıkrdır.

Kaynakça

ALTUNAY, Alper (2015). Bir Sosyalleşme Aracı Olarak Yeni Medya. Selçuk İletişim. Sayı: 9 (1): 410-428.

ARISOY, . (2009). İnternet bağımlılığı ve tedavisi. *Psikiyatride güncel yaklaşımlar*, 1(1), 55-67.

BABACAN, M. E. (2014). Sosyal Medya Sonrası Yeni Toplumsal Hareketler. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 135-160.

BARUTÇU, S., Tomaş, M., (2013); “Sürdürülebilir Sosyal Medya Pazarlaması Ve Sosyal Medya Pazarlaması Etkinliğinin lm”, İUYD. 4(1): 5-24

- BAŞLAR, G. (2013). Yeni Medyanın Gelişimi ve Dijitalleşen Kapitalizm. *Akademik Bilişim*.
- BAYHAN, V. (2011). “Tüketim Toplumunda Bireyin Ontolojik Mottosu:Tüketiyorum Öyleyse Varım”. Sosyoloji Konferansları, (43), 221-248.
- CAMPBELL, R., Martin, C. R., & Fabos, B. (2011). *Media and Culture: An Introduction to Mass Communication*. Macmillan.
- CASTELLS, M (2005). Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür Ağ Toplumunun Yükselişi. (Çeviren: Ebru Kılıç). İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- CERRAH, L. (2016). Sosyal Medya ve Bazı Kurumsal Etkileşimler ve Sosyal Medyaya Eleştirel Yaklaşım. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(4), 1393-1414.
- CEYHAN, E. B., Demiryürek, E., & Kandemir, B. (2015). Sosyal Ağlarda Güncel Güvenlik Riskleri ve Korunma Yöntemleri. *Uluslararası Bilgi Güvenliği Mühendisliği Dergisi*, 1(1), 1-10.
- ÇALIŞIR, G. (2015). Kişilerarası İletişimde Kullanılan Bir Araç Olarak Sosyal Medya: Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma. *Humanities Sciences*, 9(6), 115-144.
- ÇAKIR, V., & Çakır, V. Üçüncü Kişi Etkisi Teorisi Bağlamında Sosyal Paylaşım Sitelerinin Kullanımı. *New Communication Technologies*, 667.
- ÇELİK, A. E. (2006). Marka Değerleme. *Muhasebe Ve Finansman Dergisi*, (31).
- ÇINAR, R., Çubukcu, İ., (2009), “Tüketim Toplumunun Şekillenmesi ve Tüketici Davranışları, Karşılaştırmalı Bir Uygulama” Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2009 13 (1): 277-300.
- ÇİFTÇİ, H. “Üniversite Öğrencilerinde Sosyal Medya Bağımlılığı”. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, vol. 7, no. 4, pp. 417–434, Oct. 2018.
- DEMİR, Ü. (2016). Sosyal Medya Kullanımı ve Aile İletişimi: Çanakkale’de Lise Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 9(2), 27-50.
- EKE, B. (2012). “Tüketimin Sosyolojik Anlamı”, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, (31), 413-428.
- ERDOĞAN, İ. (2006). Medya ve Etik: Eleştirel Bir Giriş. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 23, 1-26.

- EVANS, D. (2010). *Social media marketing: The next generation of business engagement*. John Wiley & Sons.
- FIRAT, M. S. (2015). Hukuk Devleti Açısından İnternette İnsan Hakkı ve Kişilik Haklarına Saldırı Sorunu. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(2), 101-116.
- GÖKER, G. (2015). İletişimin Mcdonaldlaşması: Sosyal Medya Üzerine Bir İnceleme. *Electronic Turkish Studies*, 10(2).
- GÜLSEREN, F. Ş. (2013). İnternet Ortamında İşlenen Hakaret Suçları. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 15-33.
- GÜNDEBAHAR, M., & Khalilov, M. C. (2013). Teknolojik Pazarlama Üzerine Bir İnceleme. *Akademik Bilişim Konferansı*.
- GÜNEŞ, E. P. U. (2016). Toplumsal değişim, teknoloji ve eğitim ilişkisinde sosyal ağların yeri. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 191-206.
- GÜNÜÇ, S., & Kayri, M. (2010). Türkiye’de internet bağımlılık profili ve internet bağımlılık ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlik-güvenirlilik çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39(39), 220-232.
- HALİS, B. (2012). Tüketimin Değişen Yüzü: Elektronik Ticaret Uygulamaları ve Sosyal Paylaşım Ağlarının Rolü/The Changing Face of Consumption: E-Commerce Applications And The Role of Social Networks. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 1(4), 149-160.
- HAZAR, M. (2011). Sosyal Medya Bağımlılığı-Bir Alan Çalışması. *Journal of Communication Theory & Research/İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2011(32).
- ILGIN, H. Ö. (2018). Halkla İlişkiler Çalışmaları, Belediyelerde Bir Halkla İlişkiler Ortamı Olarak Instagram; IBB PR Üzerine Bir Analiz, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler’de Akademik Araştırmalar-II*, 53.
- KARA, T. (2012). Sosyal Medya Ağlarının Sosyal Ticaret Ağına Dönüşümü: Facebook Örneği. *University of Gaziantep Journal of Social Sciences*, 11(4).
- KARA, T., (2012), “Sosyal Medya Üzerinde Yeni Nesil Pazarlama ve Türkiye Bilgi & İletişim Hizmetleri Endüstrisinde Sosyal Ağların Kullanımına Yönelik Bir Araştırma”, [Global Media Journal, Bahar](#), Cilt: 2, Sayı: 4
- KARAGÜLLE, A. E., & Çaycı, B. (2014). Ağ Toplumunda Sosyalleşme ve Yabancılaşma, *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication - TOJDAC* January 2014 Volume 4 Issue 1-9

- KONUK, N. (2019).“Sosyal Medya Kullanımında Ahlaki Boyut”, 3. International EMI Entrepreneurship and Social Sciences Congress Abstract E-Book, http://emissc.org/files/E-Book/3.EMI_ABSTRACT.pdf?_t=1563037291
- KONUK, N., & Gntaş, S. Sosyal Medya Kullanımı Eğitimi ve Bir Eğitim Aracı Olarak Sosyal Medya Kullanımı. *International Journal of Entrepreneurship & Management Inquiries (EMI)*, 3(4), 1-25.
- KORKMAZ, İ. (2013). Facebook ve Mahremiyet: Görmek ve Gzetle (N) mek. *Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,3(5).
- KÖKSAL, Y., & zdemir, ř. (2013). Bir İletişim Aracı Olarak Sosyal Medya'nın Tutundurma Karması İçerisindeki Yeri zerine Bir İnceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1).
- MAVNACIOğLU, K. (2009). İnternette Kullanıcıların Oluşturduğu ve Dağıttığı İçeriklerin Etik Açıdan İncelenmesi: Sosyal Medya rnekleri, Fırat Üniversitesi İletişim Fakültesi Medya ve Etik Semp, 07-09 Ekim 2009, Elazığ.
- MAYFIELD, A. (2008). What is social media, icrossing.co.uk/ebooks
- MILLER, D., Costa, E., Haynes, N., McDonald, T., Nicolescu, R., Sinanan, J., & Wang, X. (2016). *How the world changed social media* (p. 286). UCL press.
- ÖRNEK, A.ř., "Türkiye’de İnternet Kullanımı ve Y Kuşağının Sosyal Medya Algısı zerine Değerlendirmeler: Z+ mı Geliyor?", International New Media, New Approaches Conference: The Language of War and Peace In The New Media, Çanakkale, Türkiye, 26-27 Ekim 2015, pp. 372-397
- ÖZATA F. Z. (Ed.) (2013). Sosyal Medya. Eskişehir. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2877, Açıköğretim Fakültesi Yayının No: 1834, s.131
- ÖZDEMİR, Z. (2015). Sosyal medyada kimlik inşasında yeni akım: zekim kullanımı. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 2(1), 112-131.
- ÖZTÜRK, E. alıcı, C. (2018). Modern Toplumda Kimlik, "Siber Dissosiyasyon" ve "Siber Alter": Teorik ve Klinik Bir Yaklaşım. *Türkiye Klinikleri Psikoloji zel Dergisi*; 3(3):39-47
- ÖZTÜRK, ř. (2015). Sosyal Medyada Etik Sorunlar. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 9(1), 287-311.

- SÖNMEZ, Ü. (2017). Bilişim Sistemleri Aracılığıyla Dolandırıcılık Suçu. *Dicle Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu Dicle Adalet Dergisi*, 1(2), 47-68.
- Sütlüoğlu, T. (2015). Sosyal Paylaşım Ağlarında Gençlerin Sosyalleşme ve Kimlik İnşası Süreçleri: Facebook Örneği. *Folklor/Edebiyat*, 21(83), 125-147.
- TANGÜLÜ, Z. (2017). Sosyal Medyanın Sosyal Değişim Üzerindeki Etkisi. *Bilim Teknoloji ve Sosyal Değişme Pegem Atıf İndeksi*, Ankara, 337-359.
- TATAR, T. (2011). “Gelenek ve Gelecek”, *Sosyoloji Konferansları*, (26), 199-215.
- TOSUN, N. (2007). Marka Değeri Yaratmada Reklam ile Halkla İlişkiler Arasındaki Etkileşim. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*. Sayı 6. Cilt 2 ss. 181-189
- TOSYALI, H., & Sütçü, C. S. (2016). Sağlık İletişiminde Sosyal Medya Kullanımının Bireyler Üzerindeki Etkileri. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 3(2), 3-22.
- TURAN, M., & Külcü, Ö. (2014). Türkiye’de Bilişim Suçlarının Tanımlanması ve Yaşanan İhlallere Yönelik İçerik Analizi. *Türk Kütüphaneciliği*, 28(1), 18-46.
- TÜRKAL, İ. (2015). Sosyal Medya Kullanımının Küreselleşmeye İlişkin Yaklaşımlar Üzerindeki Rolü: Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Örneği. *Mavi Atlas*, (5), 78-102.
- UZUN, Ö., Yıldırım, V., & Uzun, E. (2016). Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu Olan Ergenlerde Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıkları ve Sosyal Medya Bağımlılığı, Benlik Saygısı ve Algılanan Sosyal Destek İlişkisi. *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, 10(3).
- VURAL, Z., & Bat, M. (2010). Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma. *Journal of Yasar University*, 5(20).
- YILDIZ, S., & Sümer, H. H. (2010). Medya ve Ahlaki Panik. *Erciyes İletişim Dergisi*, 1(3), 35-46
- ZAFARANİ, R., Abbasi, M. A., & Liu, H. (2014). *Social Media Mining: An Introduction*. Cambridge University Press. ss.16-18.

TÜRKİYE’DE KADIN PROFİLİ

Female Profile in Turkey

Hacer TOR* & Gökçen SEÇEN**

1. GİRİŞ

Türkiye’de kadın konusu uzun yıllardır tartışılmakta olan başlıca konulardan biridir. Bu konudaki tartışmaların ana eksenini özellikle son yıllarda kadın cinayetleri ve kadına yönelik şiddet noktasında ele alınmakla beraber kadının iş yaşamındaki yeri, eğitim hakkından ne ölçüde yararlanabildiği, siyasal yaşama katılım ve aile içinde kadına yüklenen roller gibi başlıca konular da önem kazanmaktadır.

Kadının sosyal yaşamını ve bu yaşam içerisindeki statüsünü doğrudan etkileyen bu tartışmaların toplumsal cinsiyet kavramı ekseninde cinsler arasındaki eşitsizliklerden bağımsız olarak ele alınamayacağını belirtmek yanlış olmayacaktır. Bu nedenle çalışmanın başında kısaca toplumsal cinsiyet kavramına değinmenin faydalı olacağı düşünülmektedir. Buna göre Vatandaş (2007: 30)’ın ifade ettiği üzere ‘kadın veya erkek’ kavramları biyolojik bir varoluşa atıf yapmakla beraber toplumun bireye öngördüğü roller sistemini de içine almaktadır. Bununla beraber, bu terimlerin ifade etmiş olduğu biyolojik yapı ile toplumsal boyut birbirinden oldukça farklı anlamlara atıfta bulunmaktadır.

Buradan hareketle toplumsal cinsiyet kavramı, toplumda var olan cinsiyet eşitsizliklerinin nedeni olarak biyolojik unsurlara dayalı farklılıkları değil, toplumsal bağlamı işaret etmektedir. Bir anlamda toplumsal cinsiyet, sabit ve değişmez doğal farklılıkları değil, cinsiyete ilişkin toplumsal anlamları vurgulamaktadır (Sancar, 2008).

Bourdieu (2015)’ya göre de cinsler arasındaki biyolojik farklılık, cinsiyetlerin toplumsal olarak inşa edilmesinin ve buna bağlı olarak aralarındaki farklılığın gerekçesi olarak gösterilir. Bu biyolojik farklılıktan yola çıkarak toplumsal düzen yatkinlikler dayatarak kadınları ikincil konuma iter. Bunu da kadınları kamusal alandan dışlayarak, bedenlerini nasıl taşımaları gerektiğini öğreterek, daha ağır, zahmetli ve bir anlamda aşağı işleri vererek gerçekleştirir (Bourdieu, 2015).

*(Prof. Dr.); Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. E-mail: hacertor59@gmail.com

** (Yüksek Lisans Öğrencisi); Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. E-mail: gkcnsn@gmail.com

Bu bağlamda Türkiye özelinde baktığımız zaman kadınların toplumsal cinsiyet çerçevesinde onlara yüklenen rollerin eş ve anne olmak ile sınırlı olduğu ortadadır. Orçan (2008: 1)'in ifade etmiş olduğu üzere Türk kadını 1930'da yerel, 1934'te genel seçimlerle seçme ve seçilme hakkını bazı Avrupa ülkelerine göre erken dönemlerde elde etmiş olsa da yaşam standartları, gündelik hayattaki rolü ve sosyal konumu bağlamında kadınla ilgili tartışmalar halen güncelliğini korumaktadır.

Tarihsel sürece baktığımızda Cumhuriyet döneminde özellikle seçme ve seçilme hakkına ilişkin olarak elde edilen kazanımların arka planında Tanzimat ve II. Meşrutiyet dönemlerinde haklara ilişkin olarak yaşanan değişim hareketi etkili olmuştur. Cumhuriyet'in ilanıyla beraber toplumsal, ekonomik ve siyasal alanlarda yaşanan değişimlere paralel olarak kadın konusunda da pek çok köklü değişimin yaşandığı süreç başlamıştır (Erdem'den akt. Ağlı & Tor, 2016: 76). Ancak yukarıda da ifade edilmiş olduğu üzere günümüzde kadınların hem hukuksal hem toplumsal boyutta elde etmiş olduğu kazanımlar oldukça sınırlı olmakla beraber pek çok alanda maruz kalınan ayrımcılık devam etmektedir.

Konuyla ilgili literatür incelendiğinde Türkiye'de kadına ilişkin tartışmaların genel olarak tek boyutlu ele alındığını söylemek mümkündür. Ancak, kadın ve kadının statüsüyle ilgili var olan sorunlar pek çok boyutu içine almaktadır. Bu noktada özellikle Türkiye'de kadın profilinin; kadına yönelik şiddet, eğitim, istihdam, siyasal yaşam ve aile hayatı içerisindeki kadın olmak üzere beş ana boyutu sayılabilir. Bu çalışma, belirtilen bu boyutlar temelinde kadın sorununu ele almakta ve kadına ilişkin olarak genel bir tablo oluşturmaktadır.

2. Eğitim

Türkiye pek çok uluslararası sözleşme ile eğitim hakkını güvence altına almış ve bu doğrultuda Birleşmiş Milletler tarafından 1948 yılında yayımlanmış olan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ni ilk onaylayan ülkeler arasında yerini alarak, bu bildirgenin 26. maddesi doğrultusunda eğitim hakkı hüküm altına alınmıştır. Bunun dışında 1979 tarihinde Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ni (CEDAW) onaylayarak eğitimde cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik yükümlülükleri kabul etmiştir. Diğer taraftan ulusal düzeye bakıldığında zaman zaman eğitim hakkı ilk olarak Anayasa'da güvence altına alınmıştır. Bunun dışında Milli Eğitim Temel Kanunu ile İlköğretim ve Eğitim Kanunu'nda da eğitim hakkıyla ilgili düzenlemeler görülmektedir. Anayasa'nın 42. maddesine göre de eğitimin kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunlu olduğu ve bu haktan kimsenin mahrum bırakılamayacağı vurgulanmaktadır (Özaydınlık, 2014: 96, 97).

Yasal boyutta eğitimde cinsiyet eşitliğini sağlamak konusunda düzenlemeler mevcut olmasına rağmen TÜİK'in 2019 yılında yayınladığı

verilere göre günümüzde halen kadınların eğitim hakkına erişimde eşitsiz bir konumda olduğu görülmektedir. Buna göre 25 ve daha yukarı yaş grubunda okuma yazma bilmeyen toplam nüfus oranı %4,8 iken, cinsiyete göre dağılım incelendiğinde bu oran erkeklerde %1,5, kadınlarda %8'dir. Mezun olunan okul seviyesinde de yine erkeklerin kadınlara oranla daha önde olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda yüksekokul veya fakülteden mezun olan 25 ve daha yukarı yaştakilerin toplam nüfus içinde oranı %16,7'dir. Bu oran içerisinde erkeklerin oranı %18,9 iken, kadınların oranı %14,5'dir (TÜİK, 2019a).

Yükseköğretimde cinsiyet oranlarına ayrıntılı olarak baktığımızda 2005/2006 yılında %18,85 olan net okullaşma oranı 2016/2017 yılında %42,4'e yükselirken, kadınlar açısından bu oran %17,41'den %44,4'e yükselmiştir (KSGM, 2018). Her ne kadar kadınların oranında büyük bir artış gözlense de bu artışın okullaşma oranına paralel olarak gelişip gelişmediği tartışmalı bir konudur. Bununla beraber 2018/2019 yılında üniversitede eğitimini devam ettirmekte olan toplam 7.740.502 öğrencinin 3.675.986'sını kadınlar oluşturmaktadır. Yine 2018/2019 yılında eğitim ve öğretim alanları sınıflamasına göre kadın ve erkek oranlarına baktığımızda mühendislik, imalat ve inşaat alanında toplam öğrenci sayısı 533.016 iken bu oran içindeki kız öğrencilerin sayısı yalnızca 151.027'dir. Eğitim alanında ise toplam 315.876 öğrenciden erkek öğrencilerin sayısı 108.932, kız öğrencilerin sayısı 206.944'dür (YÖK, 2018). Bu doğrultuda her ne kadar üniversite eğitimi alan kadın ve erkek öğrenci sayılarında büyük farklılıklar olmasa da kadınların daha çok eğitim alanına yöneldiği ve mühendislik gibi erkeklerin hakim olduğu alanlarda halen kadınların etkin olamadığını söylemek mümkündür.

Yukarıda eğitimde kadın-erkek eşitliğinin sağlanması noktasında alınan yasal tedbirlerden bahsetmiştik. Bu noktada yasal bazı düzenlemelerin haricinde uluslararası kuruluşlar, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör aracılığıyla çeşitli kampanyalar ve projeler düzenlenmiştir. Bunlardan bazıları; Haydi Kızlar Okula, Baba Beni Okula Gönder, Anne-Kız Okuldayız, Kardelenler-Çağdaş Türkiye'nin Çağdaş Kızları, Kız Çocuklarının Okullaşmasına Destek, Temel Eğitime Destek Projesi olarak sıralanabilir. Bu kampanya ve projelerin temel amacı kız öğrencilerin eğitimlerinin devamını ve okuldan ayrılmış olan kız çocuklarının ve kadınların eğitim hayatlarına dönmelerini sağlamaktır (Atlama & Özsoy, 2009: 66).

Eğitimde kadın-erkek eşitliğinin sağlanması bir ülkenin gelişimi için oldukça önemli olmasına rağmen ülkemizde bu konuda fırsat eşitliğini engelleyen bir takım unsurlar bulunmaktadır. Yukarıda belirtilen kampanyalar neticesinde de okullaşma oranında erişilmesi hedeflenen seviyeye erişilememiştir. Bu durumun başlıca nedenleri şunlardır:

- 1) Geleneksel düşünce kalıpları nedeniyle ailelerin kız çocuklarını evde tutmaları,
- 2) Ekonomik olarak yeterli düzeyde olmayan ailelerin zorluk çekmeleri,
- 3) Kız çocuklarının erken yaşta evlendirilmesi,
- 4) Çocukların mevsimlik tarım işçisi veya ev işçisi olarak çalıştırılması,
- 5) Kırsal alanlarda ulaşım imkânlarının kısıtlı olması nedeniyle çocukların okula giderken zorluk yaşaması,
- 6) Coğrafi/bölgesel gelişmişlik düzeylerinin düşük olması çocukların eğitime katılımlarının da düşük olmasına neden olmaktadır (KSGM, 2008: 23, 24).

Bütün bunlardan hareketle gelişmekte olan bir ülke konumunda olan Türkiye'nin kadınların ve kız çocuklarının eğitime öncelik vermesinin gelişimini sağlayacak etkin faktörlerin başında geldiği açıktır.

3. İstihdam

Türkiye'de kadın profili denildiğinde en önemli alanlardan birini istihdam oluşturmaktadır. Usal (1996: 27)'ın ifade etmiş olduğu üzere istihdam sorunu gelişmekte olan ülkelerin en temel problemleri arasında yer almakta ve kadınların işgücüne katılım oranları da hem mutlak olarak hem de erkeklerin istihdam oranlarına kıyasla oldukça düşük kalmaktadır.

Türkiye'de kadınların istihdamının düşük olması bu konuda yapılan eleştirel çalışmaların çoğalmasına ve tartışmalara neden olmuştur. Bu tartışmaların ana odak noktasını ise cinsiyet temelli işbölümü, hane içinde karşılığı ödenmeyen çalışmalar, kadınların işgücü piyasasına katılımlarının sınırlı olması ve katılımları gerçekleştiğinde de emeklerinin düşük değerli görülmesi oluşturmaktadır. Kadınların emeklerinin değersiz olarak görülmesinde ise kayıt dışı çalışmalar, ekonomik etkinliklerin ev işlerinden ayrı tutulmaması ve kadın emeğine yönelik hakim olan olumsuz ataerkil bakış açısı etkilidir (KSGM, 2014: 18). Buğra (2010: 9)'ya göre cinsiyet temelli iş bölümü, erkeği evin 'ekmeğini' getiren olarak, kadını ise evde bakım hizmetlerini üstlenen kişi olarak nitelendirmektedir. Özellikle muhafazakar toplumlarda geleneksel roller çerçevesinde eşitsiz bir ilişkide her iki taraf da toplumsal anlamda bir baskı hissetmektedir.

Türkiye'de kadınların işgücüne katılımına baktığımızda TÜİK'in Haziran 2019 yılında yayınlamış olduğu İşgücü İstatistiklerine göre 2019 yılının Mart döneminde istihdam oranı toplam nüfus içinde %45,4 iken, bu oran erkeklerde %62,4, kadınlarda %28,8 olarak gerçekleşmiştir. İşgücü piyasasında kadının konumunu gösterebilecek önemli göstergelerden bir diğeri de işgücüne katılım oranıdır. Buna göre de yine 2019 yılında toplam işgücüne katılma oranı %52,9 olmakla beraber, erkeklerin işgücüne katılma oranları %71,7, kadınların işgücüne katılma oranları ise

%34,4'dür. Diğer taraftan genç nüfus içerisinde işsizlik oranı toplam %25,2 iken erkeklerin bu oran içindeki payı %23,3, kadınlarinsa %28,4'dür (TÜİK, 2019b). Bütün bu verilerin ışığında kadınların istihdam içindeki yerlerinin erkeklere kıyasla oldukça düşük olduğu göze çarpmaktadır.

Kadınların istihdam içinde oldukça düşük oranlarda katılımlarının yanı sıra çalışma hayatlarında da pek çok güçlükle karşılaşmaktadırlar. Bunların başında kayıt dışı çalıştırılmaları gelmektedir. Genel-İş Sendikası Araştırma Derneği'nin Mart 2019'da yayınlamış olduğu 'Türkiye'de Kadın Emeği Raporu'na göre istihdam edilen kadınların %41'i, buna göre ücretli maaşlı veya yevmiyeli olarak çalışan her 10 kadından 4'ü kayıt dışı çalıştırılmaktadır. Böyle bir tabloda kadınların iş güvencelerinin olmamasının yanı sıra sağlık, emeklilik gibi haklardan da yoksun kaldıkları açıktır (DİSK, 2019).

Kadınların istihdam edilmeleri durumunda yaşadıkları bir diğer sorun da işverenlerin ekonomik çıkarları doğrultusunda kadın emeğini sömürmesidir. Buğra (2010: 18)'nın yapmış olduğu çalışmaya göre; işverenlerin kadınların çalışarak belli bir gelir elde etmesini yalnızca aile gelirine destek olarak gördüğü düşünülmektedir. 'Destek' olarak görülen bu gelirin düşük olması da önemli bir sorun olarak algılanmamakta ve kadınların sigortasız olarak çalıştırılması da kabul edilir bir durum haline gelmektedir. Bir anlamda kadın işçi çalıştırmak emek maliyetini düşürmek noktasında işveren için avantaj sağlamaktadır. Diğer taraftan özellikle sendika yetkilileriyle yapılan görüşme sonucunda yetkililer; işverenlerin, kadınların daha yumuşak, uysal, her şeyi kabul eden ve sosyal haklar ve örgütlenme özgürlüğü gibi konularda ısrarcı olmadıklarını düşündüklerini belirtmektedir (Buğra, 2010: 18). Böylelikle kadınların sömürülmesi ve emeklerinin işverenler çıkarına kullanılması daha mümkün hale gelebilmektedir.

Bütün bu veriler ışığında kadınların istihdam edilmelerini ve bu doğrultudaki kararlarını belirleyen en temel etkenin eğitim olduğunu söylemek mümkündür. Eğitim düzeyi arttıkça kadınlar çalışmaya daha fazla yönlenebilmekte ve daha rahat iş bulabilmektedirler. Buna karşı kadınların eğitim düzeyi düştükçe de işgücüne katılımı erkeklere oranla daha fazla düşüş göstermektedir (Yumuş, 2009: 7). TÜİK (2019a)'ın yayınlamış olduğu istatistiklere göre de kadınların eğitim seviyeleri arttıkça işgücüne katılım oranlarının da arttığı görülmektedir. Okuryazar olmayan kadınların işgücüne katılım oranı %15,9, lise altı eğitimini tamamlamış olan kadınların işgücüne katılım oranı %27,7, lise mezunu kadınların işgücüne katılımı ise %34,3 olarak görülmekteyken en yüksek oranın (%72,7) yükseköğretim mezunu kadınların işgücüne katılımlarında olması dikkat çekicidir. Kadınların eğitim düzeyinin artmasıyla beraber

işgücüne katılım artmakta, bu durum da gelirin artmasını sağlamaktadır. TÜİK tarafından 2017 yılında yayınlanan istatistiklere göre; 2015 yılında yükseköğretim mezunu kadınların yıllık ortalama geliri 29 bin 238 TL iken, bir okul bitirmeyen kadın çalışanların yıllık ortalama gelirleri büyük bir farkla 8 bin 528 TL'dir (TÜİK, 2017a).

4. Siyasal Yaşam

Siyasal yaşama katılım, toplumda farklı konumlarda bulunan kesimlerin temsil imkanına olanak sağlayarak, bu doğrultuda farklılıkların da korunmasına yardımcı olmaktadır. Bir toplumda farklılıkların görünür olması belli bir uzlaşma, barış ve istikrarlı bir ortamın oluşmasında etkilidir. Bu anlamda siyasal katılım modern toplum yapısının demokratik özelliklerine vurgu yapan bir kavramdır. Siyasal yaşama katılım; oy kullanma, siyasal kararlarda etkili olabilmek, yönetimde görev almak, seçim kampanyalarında çalışma gibi pek çok farklı eylemi içermektedir (Çağlar, 2011: 57).

Kadınların siyasal yaşama katılımlarına bakıldığında Cumhuriyet'in ilk yıllarında seçme ve seçilme hakkını pek çok Avrupa ülkesine göre daha önce elde eden kadınların günümüzde siyasal yaşama katılım ve siyasi karar alma mekanizmalarında temsili oldukça düşüktür (Çadır, 2011: 38). Bu doğrultuda günümüzde mecliste kadın milletvekillerinin durumuna bakıldığında 27.dönem milletvekillerinin toplam sayısı 589 olmakla beraber, erkek milletvekillerinin sayısı 487 iken, kadın milletvekillerinin sayısı yalnızca 102'dir. Yüzde olarak ifade edecek olursak erkek milletvekilleri mecliste %82,68, kadın milletvekilleri ise %17,32'lik bir alanı kaplamaktadır (TBMM, 2018). Bununla beraber, kadınların seçme seçilme hakkını elde ettiği 1934 yılından günümüze kadar yapılmış olan bütün genel seçimlerde kadın milletvekili oranı ortalama %5,25'dir. 1934 yılından itibaren yapılan 23 genel seçimde meclise giren toplam 11.385 milletvekilinden yalnızca 598 kişi kadın milletvekili olarak mecliste yer bulabilmiştir. Bir diğer önemli bir durum ise; Cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye'de hiç kadın milletvekili çıkarmamış olan 20 ilin olmasıdır. Bu illerden bazıları şunlardır; Rize, Erzincan, Nevşehir, Kırklareli, Yozgat, Giresun... (KA-DER, 2019).

Kadınların siyasal hayata katılımının olduğu diğer bir alan yerel yönetimlerdir. Türkiye'de mevcut durum incelendiğinde; kadınların yerel yönetimlerde ulusal düzeydeki siyasetten daha az yer aldıklarını söylemek mümkündür (Çadır, 2011: 41, 42). 2019 yerel seçimlerinde toplam 8.257 belediye başkan adayı içerisinde kadın adayların sayısı yalnızca 652'dir. Seçim sonrasında oluşan tabloya göre; kadınlar, toplam 1.389 belediye başkanlığının yalnızca 43'ünde kendilerine yer bulabilmişlerdir. 2019 yerel seçiminde kadın muhtar sayısı ise; 2014 yerel seçimlerine göre %58,9'luk bir artışla 674'den 1.071'e yükselmiştir (KA-DER, 2019).

Ancak halen böylesi bir artışa rağmen kadın muhtar sayısının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Şöyle ki; 2019 yerel seçimlerinden itibaren Türkiye’de toplam 50.157 muhtar bulunmakla beraber, bu sayı içinde kadın muhtarların oranı yalnızca %2,14’dür (Türkiye Muhtarlar Konfederasyonu, 2019).

Bütün bu veriler ışığında Alkan (2004) kadınların yerel siyasette etkin olamamasını seçilme sürecinin karmaşıklığına bağlamaktadır. Siyasal partilerin aday listelerini belirlerken uyguladıkları demokratik sürecin sorunlu olduğunu, adayları genellikle parti örgütlerinin üst yönetimlerinin belirlediğini ifade etmektedir. Bu durum da ulusal düzeyde olduğu gibi yerel düzeyde de maddi kaynak, eğitim ve güçlü kamusal ilişkiler açısından daha avantajlı olan adaylara öncelik tanınmasına neden olmaktadır. Belirtilen bu alanlarda da kadınların erkeklere görece daha dezavantajlı olduğunu ve bu nedenle yerel siyasette de etkin bir rol alamadığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Uluslararası Stratejik Araştırmalar Merkezi (2011a: 16, 19)’nin yayınlamış olduğu rapora göre; kadınların toplumsal hayat içerisinde yaşamış oldukları eşitsizlikler siyasal katılımlarını birincil dereceden etkilemektedir. Buna paralel olarak eğitim ve gelir düzeyinin de siyasi katılımı da rol oynayan etmenler olduğu göz önünde bulundurulursa kadınların siyasal katılımı aktif olamamalarının nedeni daha net anlaşılacaktır. Kadınlar sosyo-ekonomik kalkınmadan en düşük seviyede faydalanmakta ve istihdam, eğitim düzeyi, kamusal alanda görünürlük gibi alanlarda da erkeklerden oldukça düşük düzeyde katılım göstermektedir. Dolayısıyla kadınların siyasal yaşama katılımlarının artış göstermesi bu alanlarda sağlanacak olan gelişmelere bağlıdır. Diğer taraftan kadınların siyasetin farklı kademelerindeki temsili konusunda kültürel unsurlar da oldukça etkilidir. Bu doğrultuda kadınların siyasete katılımı konusunda kültürel bir kabul pek fazla olmamakla beraber siyaset alanı daha çok ataerkil yapının hakim olduğu bir alan olarak görülmektedir. Hakim olan bu ataerkil yapı ve sistemin işleyişinde etkin olan süreç kadınlara siyasal alanda imkan tanımamaktadır (Aydemir D. & Aydemir E., 2011a: 16, 19).

Kadınların siyasal yaşama katılımlarının önündeki bir diğer engel olarak kadın kollarının güçsüzlüğü gösterilebilir. Kadın kolları genellikle bağlı bulundukları partilerin siyasal propagandasını yapan, kermes, piknik gibi etkinlikler düzenleyen yardımcı örgütlenmeler olarak görülmekte ve bu yönde faaliyetler gerçekleştirmektedir. Bu bağlamda kadınların sorunlarını, siyasal alana taşıyabilecek güçten yoksun durumdadırlar. Bu duruma kadın kollarına ait ayrı bir bütçe olmaması ve parti bütçesinden partinin onayı düzeyinde yararlanabilmeleri de neden olmaktadır. Diğer taraftan farklı partilerdeki kadın kolları çeşitli siyasal nedenlerden dolayı

bir araya gelememekte ve kadınlara yönelik kanunların çıkarılması konusunda güç birliği oluşturmamaktadırlar (Gökçimen, 2008: 45).

5. Kadın ve Aile

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği beraberinde cinsiyete dayalı işgücü eşitsizliğini de getirmektedir. Yukarıda değinilmiş olan çalışma yaşamındaki eşitsizliklere paralel olarak toplumsal yaşam içerisinde de geleneksel roller doğrultusunda kadınların eşitsiz konumlarının devamı söz konusudur. Bu bağlamda toplumsal yaşam içerisinde var olan eşitsizliklerin en yoğun yaşandığı alanın aile olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Omay (2011: 145)'ın ifade ettiğine göre de toplumsal yaşamdaki işbölümü 'kadın işi' ve 'erkek işi' olarak bölünmüş olmakla beraber bazı işlerin kadın işi olarak nitelendirilmesinde kültürel ve tarihsel olgular etkilidir. Buna örnek olarak ev işleri ve çocuk yetiştirme gibi işlerin kadınların doğal görevleri olarak algılanması gösterilebilir. Bununla beraber ev işleri veya çocuk bakımı olarak ifade edilen işlerin geniş bir kapsamı olduğu dikkate alınmalıdır. Alışveriş, bahçe bakımı, temizlik, ütü yapmak, çocuk bakımı, yemek pişirme gibi piyasada belirli bir ücret karşılığında yaptırılan işler bu kapsama girmektedir.

Kadınların aile içerisinde ev işlerinden sorumlu tutularak ev kadını veya ücretsiz aile çalışanı olarak nitelendirilmeleri toplumsal yaşamdan dışlanmalarına neden olmaktadır. Bu noktada kadınların toplumsal konumlarını güçlendirmeleri ve toplumsal yaşama daha aktif olarak katılımları, düzenli ve görece yüksek bir gelir elde etmeleriyle mümkün olabilir. Ancak ev işlerinin yükümlülüğünün kadına verilmesinin sonucunda evde çalışma kadınlara bağımsızlık ve görünürlük sağlamaktan uzak bir faaliyet olmaktadır. Bunun nedeni evde çalışmanın daha çok ücretsiz aile çalışanı şeklinde gerçekleşiyor olmasıdır (Erdut, 2011: 60).

Ücretsiz aile çalışanı kavramı 'duygusal emek' kavramıyla iç içe olan bir kavramdır. Bakırcı (2014: 62)'ya göre çalışma yaşamı 'evin ekmeğini kazanan' kişi yani erkek çalışanlar esas alınarak organize edilmiştir. Bu açıdan hukuksal olarak da düzenlemeye tabi tutulan emek esas olarak ücretli emektir. Ancak kadınlar feminist iktisatta duygusal emek olarak adlandırılan ücretsiz emek de harcamakta ve ücretli işlerin atipik olanlarında yoğun olarak faaliyet göstermektedirler. Duygusal emek temelde iki biçimde görülmektedir. İlki, eşlik/annelik ya da bakım/ev içi üretim faaliyetleri iken ikincisi tarım, el sanatları gibi sektörlerde aile yardımlaşması olarak nitelendirilen çalışmaları kapsamaktadır. Yapılan araştırmalar göre; Türkiye'de kadınların %36'sının ücretsiz aile işçisidir.

Duygusal emeğin kapsamına giren bakım kelimesini Özkaplan (2009: 16, 17) çalışmasında iki anlam içerisinde ele almaktadır. Buna göre bakım kavramı hem bakımla ilgili faaliyetleri hem de bakıma ilişkin duyguları (bakımı üstlenilen kişiye karşı duyulan sevgi, ilgi gibi duygusal tutumlar)

içermektedir. Bu noktada bakım emeği her daim duygusal bağları içermektedir. Böyle bir duygusal bağ da emeğin kişiye bağlı olma halini beraberinde getirmekte ve hizmet sunulanla kurulan duygusal bağ, bakım emeğini diğer piyasalaşmış emek kategorilerinden ayırmaktadır. Buradan hareketle Türkiye’de kadının ev işleri ve bakımdan sorumlu olmasının yanı sıra bu işlere olan bağlılığını böylesi bir duygusal nitelikle ilişkilendirmek yanlış olmayacaktır.

Kadınlar aile içerisinde ev işleri ve bakımdan sorumlu olmalarının ötesinde farklı sorunlarla da karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu sorunların en başında ise erken evlilikler gelmektedir. Türkiye’de erken evlilikler kadına bakışın ve eşitsizliklerin arkasında yatan nedenlerin en tipik görünümülerinden birini oluşturması noktasında önem kazanmaktadır. Erken evlilikler en genel tanımıyla 18 yaşın altında gerçekleşen evlilikler olarak ifade edilebilir. Kıran (2017: 3, 4)’ın çalışmasında belirttiğine göre uluslararası sözleşmelerde 18 yaş sınır alınarak resmi olsun ya da olmasın taraflardan biri veya her ikisi 18 yaşın altında ise gerçekleşen evlilik çocuk evliliği şeklinde tanımlanmaktadır.

TÜİK (2019c)’in yayınlamış olduğu ‘İstatistiklerle Çocuk, 2018’ raporuna göre 16-17 yaş grubunda gerçekleşen resmi evlenmelerin toplam resmi evlenmeler içindeki oranı 2014 yılında %5,8 iken 2018 yılında bu oranın %3,8’e düştüğü görülmektedir. Kız çocuk evlenmelerinin en yüksek olduğu (%14,8) il Ağrı, en düşük olduğu il ise %0,7 ile Bolu’dur. TÜİK (2017b)’in Aile Yapısı Araştırması verilerine göre; evlilik deneyimi yaşamış kişilerin %37,5’inin ilk evlenme yaşı 20-24 yaş aralığında gerçekleşirken, 18 yaşından önce yapılan evliliklerin oranı %17,9’dur. Cinsiyet bazlı bakıldığında ise ilk evliliğini 18 yaşın altında yapan kadınların oranı %28,2 iken, erkeklerin oranı %5,6 olarak saptanmıştır.

TÜİK verilerinden hareketle erken evliliklerin oldukça yüksek bir düzeyde seyrettiği görülmekle beraber kadınların erkeklere oranla böylesi evliliklere daha fazla maruz kaldığı ortadadır. Erken evliliklerin ve çocuk gelinler olgusunun nedenleri üzerinde duracak olursak; Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (2011b: 15, 22) erken evliliklere ilişkin olarak yayınlamış olduğu raporda sosyo-ekonomik, kültürel ve eğitim gibi faktörleri belirlemiştir. İlk olarak sosyo-ekonomik gerekçelere bakıldığında erken yaşta evliliklerin görüldüğü ailelerde ailenin sosyo-ekonomik düzeyinin düşük olduğu görülmektedir. Bu nedenle aile kız çocuklarını daha iyi ekonomik şartları olan ailelerin para veya ekonomik gelir getirici bazı mallar karşılığında yaşça büyük erkekleriyle evlendirmektedir. Bir diğer gerekçe kültürel değerlerdir. Ataerkil yapı içerisinde erken yaşta evliliği normal olarak algılayan bir bakış açısı bulunmakta ve böylesi evlilikler gelenek haline gelmektedir. Gençler çoğu zaman evlilikleriyle ilgili karar verme hakkından yoksun bırakılmakla

beraber berdel, beşik kertmesi, kan bedeli evliliği gibi pratikler sürdürülmektedir. Bu evliliklerde amaç aileler arası bağları sağlamlaştırmak, mirasın parçalanmasının önüne geçmek gibi bir anlamda yine ekonomik temelli etkenlerdir. Erken evliliklerdeki bir diğer önemli faktör eğitimidir. Eğitim seviyesi düşük olan ailelerde erken evliliklerin daha fazla olduğu gözlenmektedir. Bununla beraber okula gönderilmeyen kız çocukları evlendirilmekte veya evlilik nedeniyle eğitimleri yarım bırakılmaktadır (Aydemir, 2011b: 15, 22).

Erken evlilikler sonuçları itibariyle de oldukça önemli olan bir toplumsal sorundur. Bunların başında küçük yaşta evlendirilen kadının evlendiği kişinin yaşça büyük olması nedeniyle cinsel istismara maruz kalması gelmektedir. Diğer taraftan küçük yaşta evlenen kadınlar özellikle eşinin ailesi tarafından oldukça ağır şartlar altında çalıştırılmakta ve kendi ailesi ve arkadaş çevresinden uzaklaştırılmaktadır. Bununla beraber çocuk evlilikleri adölesan dönemde kız çocuklarının çocuk doğurmasına neden olmaktadır. Bu durum da anne ve çocuk ölüm riskini ve cinsel yolla bulaşan hastalıkların görülme sıklığını arttırmaktadır (Boran, Gökçay, Devocioğlu, & Eren, 2013: 60, 61).

6. Kadın ve Şiddet

Türkiye’de kadına yönelik şiddet en önemli sorunlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk olarak kadına yönelik şiddetin tanımına bakacak olursak; Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi veya bilinen adıyla İstanbul Sözleşmesi (2011)’nde kadına yönelik şiddet şu şekilde tanımlanmaktadır:

‘Kadınlara yönelik şiddet, bir insan hakları ihlali ve kadınlara yönelik ayrımcılığın bir biçimi olarak anlaşılmaktadır ve ister kamusal ister özel alanda meydana gelsin, kadınlara fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik zarar veya ıstırap veren veya verebilecek olan toplumsal cinsiyete dayalı her türlü eylem ve bu eylemlerle tehdit etme, zorlama veya keyfi olarak özgürlükten yoksun bırakma anlamına gelir.’

Kadına yönelik şiddet genel olarak sistematik bir şekilde gerçekleştirilmektedir. Diğer taraftan kadınların maruz kalmış oldukları şiddet cinsiyetlerinden dolayı ikincil konumda görülmelerine paralel olarak hem kamusal hem de özel alan içerisinde meydana gelmektedir. Özel alanda yaşanan şiddet kadının çocukluğunda anne-babasından, evliliğinde kocasından gördüğü şiddettir. Şiddetin; dayak, eğitime izin vermemek, tecavüz, cinsel taciz, aşağılamak, giyimine müdahale etmek gibi farklı türleri bulunmaktadır. Kamusal alanda şiddet ise; işyeri, okul veya topluma açık bütün alanları kapsayacak şekilde, sokakta laf atmak, istemediği davranışlara zorlamak, iş yerinde; yükselmesini engellemek,

cinsel içerikli şakalar yapmak gibi farklı yollarla gerçekleşmektedir (Arslan, 1998: 29, 30).

Kadına yönelik şiddet genel olarak fiziksel şiddetle birlikte anılsa da kadınların maruz kaldığı şiddetin farklı boyutları bulunmaktadır. Bunlar genel olarak fiziksel şiddet, psikolojik şiddet, cinsel şiddet ve ekonomik şiddet olmak üzere sınıflandırılmaktadır. Yıldırım (2016: 103, 106)'ın çalışmasında belirttiği gibi fiziksel şiddet, doğrudan insan bedenine yönelik her türlü müdahale ve saldırı biçimini içermektedir. Kadınların uğramış oldukları fiziksel şiddete karşı sessiz kalmaları veya ailesi ve kurumlar tarafından yalnız bırakılması şiddetin devamlı hale gelmesine neden olmaktadır. Psikolojik şiddet ise; kadın üzerinde ruhsal olarak olumsuz etkilere neden olabilecek her türlü baskıyı ifade etmektedir. Cinsel şiddet; evlilik içerisinde dahi kadının isteği dışında cinsel ilişkiye, çocuk doğurmaya, kürtaja, fuhuşa zorlamak gibi cinsel içerikli davranışlarla ortaya çıkan bir şiddet türüdür. Son olarak; ekonomik şiddet ise, kadının geçimini sağlamasını engelleyecek düzeyde ekonomik sınırlamalar koyarak erkeğe itaate zorlayan baskıları içermektedir.

Şiddet, kadınlar üzerinde oldukça ağır etkilere neden olmaktadır. Bu etkiler ana hatlarıyla şu şekildedir: fiziksel sağlık sonuçları, cinsel yolla bulaşan hastalıklar, istenmeyen gebelikler, jinekolojik sorunlar, kronik baş ağrıları, depresyon, anksiyete, travma sonrası stres bozuklukları, çok yönlü kişilik bozuklukları, yeme bozuklukları ve intihar veya cinayet gibi ölümcül sonuçlar vb. (Arın, 1996: 309).

Kadına yönelik şiddetin en ağır boyutunu kadın cinayetleri oluşturmaktadır. 'Kadın cinayetleri' kavramı Gazioğlu (2013: 93)'nın çalışmasında belirttiği gibi kadınların, toplumsal rolleriyle bağlantılı nedenlerle öldürülmeleri anlamında kullanılmaktadır. Kadın cinayetleri kadından nefret etme, küçümseme veya kadına sahip olma duygusu etrafında erkekler tarafından işlenen cinayetlerdir. Namus cinayetleri, tutku cinayetleri, ırkçı cinayetler, tecavüz sonucu kadının ölmesi bu tür cinayetlerin birer biçimidir. Bununla beraber mirastan pay alınması, ailenin rızası dışında evlilik yapma, evlilik dışı ilişkiler gibi nedenler de cinayet nedenleri arasında yer almaktadır (Caputi ve Russell, 1990; Russell, 2008; Husseini, 2008'den akt. Gazioğlu, 2013: 93).

Türkiye'de kadın cinayetlerinin sayısal verileri incelenecek olursa; 2002 yılında 66 olan kadın cinayeti sayısı 2018 yılında %392'lik bir artışla 440 olarak gerçekleşmiştir. Bununla beraber 2002 yılından Mart 2019'a kadar olan 17 yıllık süreçte toplam 15.034 kadın cinayeti işlenmiştir (www.gazeteduvar.com.tr, 2019).

2018 yılında erkekler tarafından öldürülen 440 kadın içerisinde 105'i kendi hayatına dair karar almak, 16'sı boşanmak istediği için öldürülürken; 131 kişiyle şüpheli ölüm ve 134 kişiyle tespit edilemeyen kadın cinayetleri

gerçekleşmiştir. Kadın cinayetinin en çok gerçekleştiği il 64 kişiyle İstanbul olurken ikinci sırada 24 kişiyle Antalya yer almıştır. Bununla beraber kadın cinayetlerinde öldürülen kadınların yaş aralığında bir düşüş yaşanmış ve 15-18 ve 19-25 yaş aralığında öldürülen kadın sayısı 2017 yılında 65 iken, 2018 yılında 59 olarak tespit edilmiştir (kadincinayetlerinidurduracagiz.net, 2019a).

2019 yılının ilk altı aylık döneminde ise toplam 214 kadın öldürülmüştür. Bu sayı içerisinde 100 kadının aile üyeleri tarafından öldürülmüş olması aile içi şiddette korkunç gerçeği ortaya koymaktadır. Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformunun Birleşmiş Milletler tarafından yayınlanan Dünya Kadın İlerleme Raporu'ndan aktardığına göre kadınlar için en tehlikeli yer kendi evleri olarak saptanmıştır. Bununla beraber 2017 yılında kadın cinayetlerinin %60'ı aile üyelerinden biri tarafından işlenmiştir. (kadincinayetlerinidurduracagiz.net, 2019b).

Kadın cinayetlerinin en önemli nedenlerinden biri erkek egemen sistemin bir getirisi olarak erkeklerin kendilerini toplumsal anlamda üst bir noktada konumlandırmasıdır. Bununla beraber kadının kendi hayatına dair karar vermesi veya vermek istemeleri, örneğin boşanmak, çalışmak, eğitim almak, evlenmek veya evlenmemek gibi istekler cinayetlerin başlıca sebeplerinden bir diğerini oluşturmaktadır. Diğer taraftan ekonomik krizler, işsizlik gibi etkenlerin yarattığı buhranlar kadın cinayetlerini tetikleyen faktörlerin başında gelmektedir (Özgül, 2012: 159, 160).

Kadına yönelik şiddetin etkilerinin geniş çaplı olması bu konuda yapılan çalışmaların önemini de ortaya koymaktadır. Türkiye'de kadına yönelik şiddetle mücadele konusunda yapılan çalışmalara baktığımızda Kadının Statüsü Genel Müdürlüğünün yayınlamış olduğu Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması (2015) raporunda belirtildiği üzere ilk olarak 1980'li yıllarda kadın hareketi öncülüğünde kadına yönelik şiddet gündem olmuştur. 1990'lı yıllarda devletin gündeminde yer almaya başlayan bu konu 1987 yılında 'Dayağa Karşı Kadın Yürüyüşü' ile başlayan kadın hareketinin mücadelesi etkin olmuştur. Yine bu alanda çalışan ilk kadın örgütü olan Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı 1990 yılında, Kadın Dayanışma Vakfı ise 1993 yılında kurulmuştur. Devlet düzeyinde ise 1986 yılında Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) imzalanarak önemli bir adım atılmıştır. Bu sözleşmenin imzalanmasının ardından 1990 yılında, 2011 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığına bağlanan Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Bununla beraber 2011 yılında Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi (İstanbul Sözleşmesi) imzalanarak şiddete maruz kalan kadınların korunması ve desteklenmesi konusunda önemli bir adım atılmıştır.

Kadına yönelik şiddetin önlenmesi konusunda yapılan bir diğer çalışma Şiddet Önleme ve İzleme Merkezlerinin (ŞÖNİM) kurulması olmuştur. Bu merkezler aracılığıyla ulaşılmak istenen temel amaç şiddete uğrayan veya şiddete uğrama tehlikesi bulunan kadınların ve çocukların korunması ve şiddetin önlenmesidir (KSGM, 2015).

7. SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye’de kadınların statüsüne ilişkin farklı başlıkları odak noktasına alan pek çok çalışma bulunmaktadır, ancak kadınların toplumsal konumlarının pek çok değişkeni içerisinde alan bir yapı gösterdiği ortadadır.

Toplumsal cinsiyet kalıpları çerçevesinde eğitim hakkına erişimde zorluk yaşayan kadınlar, düşük eğitim seviyesinden dolayı iş bulmakta daha fazla zorlanmaktadır. Düşük statülü işlerde çalışan kadınlar daha az gelir elde etmekle beraber ekonomik özgürlükleri büyük ölçüde kısıtlanmaktadır. Ekonomik olarak bağımlılık aile içerisinde maruz kalınan şiddete sessiz kalmanın başat nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Böylesi bir sessizlik neticesinde sistematik hale gelen şiddet, kadınların ruh sağlığını etkileyerek yaşam memnuniyetinin düşmesine neden olmaktadır. Siyasal yaşamda da kendine yer bulamayan kadınlar, sorunlarını dile getirememekte, kendi kaderlerini tayin etme konusunda etkin olamamaktadırlar. Bu bağlamda Türkiye’de kadın sorununun pek çok boyutu kapsayan bir kısır döngü halini almış olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Türkiye’de kadın sorununun çözülmesi için en temel adımlardan biri kadınlara ilişkin sorunların farklı boyutlarıyla ortaya konması ve bu yönde yapılan çalışmaların artması olacaktır. Özellikle sorunlara ilişkin verilerin tam olarak tespit edilmesi sorunun boyutunu anlamak ve bu doğrultuda yapılan çalışmaların niteliğini arttırmak noktasında etkilidir. Bununla beraber kadınların eğitim almalarının önündeki engelleri kaldırmak için çalışmalar yapılmalı, bu konudaki kampanyalar desteklenmelidir. Kadının siyasette etkin olması sağlanarak siyasetin çok sesli bir yapıya kavuşturulması ve kadınların sorunlarının bu yolla daha fazla görünür hale getirilmesi gerekmektedir.

Kadının toplumsal yaşamda göz ardı edilmesinin en temel sebeplerinden biri kadına yönelik bakış açısıdır. Bu doğrultuda kadına yönelik erkek egemen ideoloji çerçevesinde şekillenen olumsuz bakışın değiştirilmesi ve kadının her yönden niteliksel anlamda gelişiminin sağlanabilmesi için devletin, sivil toplum kuruluşlarının ve üniversitelerin birlikteliği gereklidir. Başkalarına bağımlı edilgin bir özne olan kadın, kendi kararlarını alabilme ve uygulama kapasitesine sahip etkin bir özne haline gelmelidir. Kadın, ancak bu yolla toplumsal yaşamda kendini ortaya koyabilecek ve pek çok alanda karşılaşılan eşitsizliklerin üstesinden gelebilecektir.

BİBLİYOGRAFYA

- Ağlı, Esra & Tor, Hacer (2016), "Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türk Kadınlarının Eğitim, Sosyal ve Siyasal Hayattaki Durumlarının Değerlendirilmesi", *International Journal of Social Sciences and Education Research*, Vol. 2, Issue 1, pp.75-86.
- Alkan, Ayten, (2004), "Yerel Siyaset Kadınlar İçin Neden Önemli", *Birikim*, Issue 179, pp.71-77.
- Arın, Canan, (1996), "Kadına Yönelik Şiddet", *Cogito*, Issue 6, pp.305-312.
- Arslan, Döne, (1998), Aile İçinde Kadına Yönelen Şiddet ve İstanbul Misafirhanesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Atlama, Sevilay & Özsoy, Ceyda, (2009), Eğitimde Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Analizi: Türkiye'nin Karşılaştırmalı Analizi, İbrahim Güran Yumuşak (Editör), *Uluslararası 7. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı*, İstanbul, pp.63-77.
- Aydemir, Dilek, & Aydemir, Elvan (2011a), *Türk Siyasetinde Kadınlar: Çok Oluyoruz*, USAK Raporları No. 11-05, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara.
- Aydemir, Elvan, (2011b), *Evlilik mi Evcilik mi? Erken ve Zorla Evlilikler Çocuk Gelinler*, USAK Raporları No. 11-08, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara.
- Bakırcı, Kadriye, (2014), Hangi Çalışma Hukuku? Aile Dostu mu Kadın Dostu mu?, Nihal Boztekin (Editör), *Başka Bir Aile Anlayışı Mümkün Mü?*, İstanbul, Görsel Dizayn Ofset, pp.60-79.
- Boran, Perran, Gökçay, Gülbin, Devocioğlu, Esra, & Eren, Tijen, (2013), "Çocuk Gelinler", *Marmara Medical Journal*, Issue 26, pp.58-62.
- Bourdieu, Pierre, (2015), *Eril Tahakküm*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Buğra, Ayşe, (2010), Toplumsal Cinsiyet, İşgücü Piyasaları ve Refah Rejimleri: Türkiye’de Kadın İstihdamı, TÜBİTAK Proje No: 108K524, İstanbul.
- Çadır, Mustafa, (2011), Kadının Siyasal Yaşama Katılımında Siyasi Parti Kadın Kollarının Rolü (TBMM’de Grubu Bulunan Siyasi Partiler Bağlamında Ankara İli Örneği), Uzmanlık Tezi, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara.

- Çağlar, Nedret, (2011), "Kadının Siyasal Yaşama Katılımı ve Kota Uygulamaları", *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, Vol. 3, Issue 4, pp.56-79.
- DİSK, (2019), *Türkiye'de Kadın Emeği Raporu*. Ankara: DİSK/ Genel-İş Sendikası Araştırma Dairesi.
- Erdut, Tijen, (2011), "Toplumsal Cinsiyet Bakımından Evde Çalışma", *Çalışma ve Toplum*, Issue 2, pp.55-82.
- Gazioğlu, Elif, (2013), "Kadın Cinayetleri: Kavramsallaştırma ve Sorunlu Yaklaşımlar", *Sosyal Politika Çalışmaları*, Vol. 7, Issue 30, pp.89-100.
- Gökçimen, Semra, (2008), "Ülkemizde Kadınların Siyasal Hayata Katılım Mücadelesi", *Yasama Dergisi*, Issue 10, pp.5-59.
- İstanbul Sözleşmesi, (2011), Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi, 30 Nisan 2018 tarihinde <http://kadincinayetlerininidurduracagiz.net/haklarimiz/2250/istanbul-sozlesmesi-tam-metni> adresinden erişilmiştir.
- KA-DER, (2019), Cumhuriyet tarihi boyunca bir tane bile kadın milletvekili çıkarmamış 20 şehrimiz var, 30 Temmuz 2019 tarihinde <http://ka-der.org.tr/cumhuriyet-tarihi-boyunca-bir-tane-bile-kadin-milletvekili-cikarmamis-20-sehrimiz-var/> adresinden erişilmiştir.
- Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu, (2019a), 2018 Veri Raporu, 26 Haziran 2019 tarihinde <http://kadincinayetlerininidurduracagiz.net/veriler/2869/kadin-cinayetlerini-durduracagiz-platformu-2018-veri-raporu> adresinden erişilmiştir.
- Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu, (2019b), Haziran 2019 Raporu, 30 Temmuz 2019 tarihinde <http://kadincinayetlerininidurduracagiz.net/veriler/2878/kadin-cinayetlerini-durduracagiz-platformu-haziran-2019-raporu> adresinden erişilmiştir.
- Kıran, Elif, (2017), "Toplumsal Cinsiyet Rollerini Bağlamında Türkiye'de Çocuk Gelinler", *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, Issue 2017 Özel Sayısı, pp.1-8.
- KSGM, (2008), *Kadın ve Eğitim*. Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.
- KSGM, (2014), *Türkiye'de Kadın İşgücü ve İstatistiklerinin Analizi*. Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.

- KSGM, (2015), *Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması*. Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.
- KSGM. (2018). *Türkiye'de Kadın*. Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü
- Omay, Umut, (2011), "Yedek İşgücü Ordusu Olarak Kadınlar", *Çalışma ve Toplum*, Issue 30, pp.137-165.
- Orçan, Mustafa, (2008), *Kır ve Kent Hayatında Kadın Profili*, Harf Eğitim Yayıncılığı, Ankara.
- Özaydınlık, Kevser, (2014), "Toplumsal Cinsiyet Temelinde Türkiye'de Kadın ve Eğitim", *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, Issue 33, pp.93-112.
- Özgül, Gökçesu, (2012), *Türkiye'de Kadın Cinayetleri Gerçeği ve Durdurmak İçin Çözüm Yolları*, Y. Ülman, F.Artvinli (Editörler). *Değişen Dünyada Biyoetik*, İstanbul, Türkiye Biyoetik Yayımları, pp.159-162.
- Özkaplan, Nurcan, (2009), "Duygusal Emek ve Kadın İş/Erkek İş", *Çalışma ve Toplum*, Issue 2, pp.15-24.
- Sancar, Serpil, (2008), *Erkeklik İmkansız İktidar*, Metis Yayınları, İstanbul.
- TBMM, (2018), Türkiye Büyük Millet Meclisi Milletvekilleri Dağılımı, 20 Haziran 2019 tarihinde https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_sd.dagilim adresinden erişilmiştir.
- TÜİK, (2017a), İstatistiklerle Kadın 2016, 5 Mart 2018 tarihinde <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24643> adresinden erişilmiştir.
- TÜİK, (2017b), Aile Yapısı Araştırması 2016, 6 Mayıs 2018 tarihinde <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21869> adresinden erişilmiştir.
- TÜİK, (2019a), İstatistiklerle Kadın 2018, 24 Haziran 2019 tarihinde <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30707> adresinden erişilmiştir.
- TÜİK, (2019b), İşgücü İstatistikleri Mart 2019, 25 Haziran 2019 tarihinde <http://www.tuik.gov.tr/HbGetirHTML.do?id=30683> adresinden erişilmiştir.
- TÜİK, (2019c), İstatistiklerle Çocuk 2018, 24 Haziran 2019 tarihinde <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30708> adresinden erişilmiştir.

Türkiye Muhtarlar Konfederasyonu, (2019), Türkiye Geneli Kadın Muhtar Sayısı, 30 Temmuz 2019 tarihinde <http://www.muhtarlarkonfederasyonu.org/kunye/i%C3%A7erik/51-turkiye-geneli-kadin-muhtar-sayisi.html> adresinden erişilmiştir.

Usal, Bengü, (1996), Kadın İstihdamı Üzerine Avrupa Birliği-Türkiye Karşılaştırması, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Vatandaş, Celalettin, (2007), "Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Issue 35, pp.29-56.

Yıldırım, Sait, (2016), Kadına Yönelik Şiddet ve Ataerkillik, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

YÖK, (2018), Öğrenim Düzeyine Göre Öğrenci Sayısı, 24 Haziran 2019 tarihinde <https://istatistik.yok.gov.tr/> adresinden erişilmiştir.

Yumuş, Akın, (2009), Kamu Sektöründe Çalışan Kadın İşgücü Profili Üzerine Bir Alan Çalışması, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

www.gazeteduvar.com.tr (2019), 17 Yılda 15 Bin Kadının Yaşam Hakkı İhlal Edildi, 31 Temmuz 2019 tarihinde <https://www.gazeteduvar.com.tr/kadin/2019/03/07/17-yilda-15-bin-kadinin-yasam-hakki-ihlal-edildi/> adresinden erişilmiştir.

MİSYONERLİK BAĞLAMINDA TELEVANJELİZM OLGUSU VE BİLLY GRAHAM

Ali Ulvi ÖZBEY*

Giriş

Hristiyan misyonerliği gerek teolojik gerekse kavramsal boyutta kendisini günün şartlarına göre gözden geçirmektedir. Temel olarak misyonerlik, günümüzde bizzat Tanrı'nın insanlığın kurtuluşuna yönelik bir eylem planı olarak değerlendirilmekte ve Tanrı'nın, insanlığın Hristiyanlaştırılarak kurtuluşu konusunda misyonerlik faaliyetlerinin bizzat içinde olduğu kabul edilmektedir (Gündüz, Yaşayan Dünya Dinleri, 2010, s. 202). Bu düşünceye göre dünya tamamen Hristiyan düşüncesini benimsemeden kaos ve huzursuzluk ortamı bitmiş sayılmayacaktır. Bu noktada misyonerler kendilerini kurutuluşun hamisi olarak görmektedir ve yeni stratejiler geliştirmektedir. Teknolojinin nimetlerinden yararlanmak demek esas itibarı ile kitleleri bir araya toplamak yerine oturdukları yerden onlara ulaşmayı sağlayan televizyon ve radyolardan yararlanmak demektir.

Hristiyan misyonerliğin fundamentalist düşünsel yapısında sıyrılmayı kendisine gaye edinen Evanjelistler kendilerini ABD'nin kültür ve medya gelişiminde önemli birer etken olarak görmektedir. Medya Evanjelizm'i olarak adlandırılan, Hristiyanlığın tv, radyo, gazete ve süreli yayınlarla yayılmaya çalışılması faaliyeti tüm dünyada oldukça yaygın hale gelmiştir. Daha sonraki başlıklarda ayrıntılı verilerle ifade edilecek olmasına rağmen, dünya genelinde çeşitli Hristiyan grupların kontrolünde sayıları binleri bulan medya araçların aktif olarak kullanıldığının bilinmesinde fayda vardır (Gündüz, Misyonerlik, 2005, s. 111).

Evanjelizmin elektronik öncüleri Televanjelistler genellikle kişisel servet kazanma arzusunda olmadıklarını dile getirirler de seküler medya, bunun aksine Televanjelizmin açgözlülüğe dayandığı izlenimini vermiştir. Ancak Televanjelizm genellikle iddia edilenden daha büyük bir eylem olarak karşımıza çıkmaktadır. Düşüşünden önce, Swaggart isimli medya merkezi günlük yaklaşık 380.000 dolar yıllık yaklaşık 140 milyon dolarlık gelir elde etmiştir. Böyle büyük bir TV şirketi faaliyetini devam ettirmesi için büyük miktarda sermaye ve nakit akışı gerektirmektedir (Schultze, 1992, s. 5). Bu oran göz önünde bulundurulduğu vakit aslında Televanjelistlerin parayı ikinci planda tuttukları iddiası çok da gerçekçi görünmemektedir.

Billy Graham her ne kadar ülkemizde bilinen bir şahsiyet olmasa da yaşamı boyunca ABD başta olmak üzere birçok Avrupa ve Asya ülkelerinde kendinden fazlasıyla bahsettirmeyi başarabilen bir isim

* Dr.Öğr.Üyesi, Bingöl Üniversitesi, auozbey@bingol.edu.tr

olmuştur. Kendi ülkesinde çoğu zaman bir din adamı ya da Evanjelist bir misyoner olarak tanımlansa da kurmuş olduğu kurumlarda bir lider, şirketlerde bir ceo, televizyon kanallarında bir yapımcı ve sunucu aynı zamanda siyasilere geliştirdiği yakın ilişkilerinden dolayı bir diplomat olarak da ismi gündemde sıkça yer edinmiştir.

Özellikle içinde bulunduğu tarih aralığı göz önünde bulundurulunca yaşadığı savaş tecrübelerinin vermiş olduğu özellikler kendisini ülke sınırları içinde yaşayan insanları bir araya getirmede başat aktör olması hususunda gene ön plana çıkarmaktadır. Hristiyanlar konum itibariyle toplum içerisinde nasıl bir rol üstlenmeleri gerektiği konusunda boşluğa düştüklerinde bile onları bir araya getirip dinamik bir hal almalarını sağlamalarında sahada görünen karakter aynı kişi olmuştur “Billy Graham”. Yıllar boyunca gerçekleştirdiği etkinlikler sayesinde özellikle yeni jenerasyon kendisini hem ulusal bir simge hem de şefkat ve inanç yönünden bir baba olarak tanımlamaktadır. Bu minvalde Billy kendisini sadece Tanrı'nın kullanmayı seçtiği bir enstrüman olarak gördüğünü ifade etmektedir (Myra & Shelley, 2005, s. 11).

Bu çalışmada özellikle misyonerlikle başlayan Hristiyan düşünce propagandasının sonraki yüzyıllarda Evanjelist düşünceyle birlikte harmanlanarak yepyeni bir çehre kazanmasında Televanjelizmin ve Televanjelistlerin üstlenmiş olduğu misyon Billy Graham Üzerinden biyografik bir analiz yöntemiyle ifade edilemeye çalışılmıştır.

Misyonerlik Kavramına Dair

Misyonerlik kelimesi hem genel hem de özel anlamda kullanılmaktadır. Misyonerlik mission (Miyon) kelimesinden; Mission kelimesi de göndermek anlamına gelen Mittere fiili ile ilgili olan Latince “missio” kelimesinden türetilmiştir ve ortak kökün ürünüdür (Küçük, 2008, s. 3). Tarih boyunca misyonerler her zaman misyon odaklı insanlar olmuştur. Bu durum, İncil’de yer alan “Ama Kutsal Ruh üzerinize inince güç alacaksınız. Yeruşalim’de, bütün Yahudiye ve Samiriye’de ve dünyanın dört bucağında benim tanıklarım olacaksınız.” ayeti misyonerlik merkezine alınarak sürdürülmeye çalışılmıştır. (Yong, 2014, s. 19)..

Diğer bir ifadeyle Hristiyanların gözünden misyonerlik tanımına bakıldığı zaman bildiğimiz anlamın aslında çok da uzağında olmadığı görülmektedir. Hristiyanlar bu olguyu şu şekilde ifade etmektedir: bazı kültürlerde müjdeci yani misyoner dediğiniz zaman bu ifade çok uzak yerlere giden ve orada müjdeyi yayan insanlar olarak algılanmaktadır. Hâlbuki müjdeciler hem kendi çevrelerinde hem de uzaklarda bu görevi üstlenen kişilerdir (Lynn, 2012, s. 7).

Misyonerliğin siyasi yönüne bakıldığı zaman misyonerlerin, mensubu bulundukları devletlerin öncüleri oldukları görülecektir. Faaliyet

gösterilecek ülke, yıllarca önce misyonerlerin akınına uğrar. Bunlar çeşitli perdeler altında o ülkenin kültürel, siyasi, dini, askeri, ekonomik vs. gibi bütün yönlerini en ince detayına kadar araştırırlar. Kültürel, ekonomik ve stratejik envanterini çıkarıp, mensubu bulundukları devletlere ulaştırırlar (Tozlu, 1991, s. 17).

Misyonerlik ve Evanjelizm İlişkisi

Evanjelion yani “iyi haber, müjde” terimi İsa Mesih’in hayat hikâyesi ve mesajını konu edinen dinsel metinler içerisinde kullanılmaktadır ayrıca Yeni Ahit metinlerinde Pavlus’un yaydığı iyi haberden ve bir müjdeden bahsedilmektedir. Dolayısıyla Evanjelizm, Hristiyan müjdesinin yayılmasıyla ilgili tarihsel geleneğin yeniden vurgulamasını hedeflemektedir (Gündüz & Aydın, Misyonerlik: Hristiyan Misyonerler, Yöntemleri ve Türkiye 'ye Yönelik Faaliyetleri, 2002, s. 43).

Bugün kiliselerde manevi bir yenilenme hareketi olan Evanjelizm, liberal Hristiyanlıkla olan tutuk ilişkisinin dışında yeterince anlaşılamamıştır. Rönesans ve Aydınlanma'daki kökleri ile dinsel liberalizm, insanın sonsuz ihtimallerine vurgu yapmaktadır. Protestan Hristiyanlığı, bunun aksine, Pavlus, Agustin ve Reformasyon'da demirlenir; insanoğlunun tamamen ahlaksızlığının altını çizer, günahın meydan okuyan gücü karşısında kendini kurtarmak için yaptığı çaresizliği vurgular (Bloesch, 1983, s. 3).

Evanjelistler her ne kadar yeryüzünde bazı yerleri kendilerine göre öncelikli faaliyet alanı olarak görseler de asıl hedef bütün yeryüzünün Hristiyanlaştırılmasıdır. Bu yönüyle bugün dünyada iki yönlü bir faaliyet yürütülmektedir. Bunlardan birisi ulusları kendi kilisesine çekmeyi ifade eden “centripetal hedefler”, diğeri ise, bunu gerçekleştirebilmek için dünyanın neresinde olursa olsun uluslara gitmeyi ifade eden “centrifugal hedefler” dir (Kozan, 2010, s. 38). Bir kavram olarak 'Evanjelist Hristiyan' terimi muhafazakâr, İncil-merkezci teolojiye sahip dönüşümcülüğe sürekli bir bağlılık ima edip aynı zamanda modern dünyaya ve orta sınıf kültürüne karşı kendine güvenen, açık fikirli bir tutum ortaya koymuştur (Balbier, 2014, s. 139).

Evanjelist Hristiyanlar, misyon faaliyetlerini ifade etmek için genellikle Evanjelizm, tanık olma, kişinin inancını paylaşma, ruhları kurtarma ya da müjdeyi ilan etme gibi terimlerin kullanılmasını tercih etmektedirler (Thiessen, 2011, s. 9) . Misyonerler üzerine yapılan Evanjelist yansımalar savaş sonrası bir hikâyenin bir parçasını oluşturmaktaydı. Bunlar yükselen milliyetçilik, Soğuk Savaş korkuları ve gittikçe artan küresel kilise bağlamında gerçekleşmiştir. Dahası, misyonerlerin Evanjelist değerlendirmeleri, Amerikan Evanjelistleri ve

Soğuk Savaş hakkında yaygın olarak anlatılan hikâyeye ustaca bir çözüm katmıştır (Ruble, 2012, s. 57).

Evanjelist Propaganda Aracı Olarak Medya

Yazılı medya yanında Evanjelistler 20. yüzyılın başlarından itibaren dinsel Radyo-TV yayıncılığına ağırlık vermeye başlamış ve bu çerçevede radyo ve TV misyonerliği ortaya çıkmıştır. ABD tarihine bakıldığında, radyo ve televizyon yayınlarının başlangıcından hemen sonra dini içerikli yayınların da başladığı görülmektedir (Aydın, Evanjelist Hristiyanlığın Misyon Yöntemleri ve Türkiye'deki Yansımaları, 2005, s. 61).

Evanjelistler popüler kültürün evrensel kabul gören iki çeşidi olan müzik ve filmlerden de en iyi şekilde yararlanarak İsa'yı ve İncil mesajını tüm dünyaya tanıtmaya çalışmaktadır. Örneğin, 1999 yapımı Arnold Schwarzenegger'in 'End of Days', filmi apokaliptik anlamda Kutsal Kitap temelli filmlerden biridir. *Campus Crusade for Christ International* adlı şirket tarafından yapılan İsa'nın hayatını anlatan ve 270 farklı dile çevrilen "İsa" filmi, çocukların ve gençlerin İsa'yı daha yakından tanımları için önemli, Evanjelist bir misyon yöntemi olarak kullanılmıştır (Aydın, Evanjelist Hristiyanlığın Misyon Yöntemleri ve Türkiye'deki Yansımaları, 2005, s. 64).

Evanjelizm'in genelde sinemada özelde Hollywood film pazarında izlerini seyirciye ulaştırdığı birçok beyaz perde çalışmaları mevcuttur. Sinema sektörü aslında Evanjelizm'in mesajını daha büyük kitlelere ulaştırma aracı olarak kullanılmaktadır. Evanjelizm'in iz düşümü olarak sinema olgusu hakkında Ramazan Kurtuluş *Tanrı İmparatorluğu ve Türkiye* adlı çalışmasında *The Omega Code* isimli film üzerinden şu cümleleri kullanmıştır:

“Amerika çapında gösterime giren ilk apokaliptik (kıyamet) Hristiyan filmi The omega Code (Omega Kod) 1999 yılında milenyum başlamadan hemen önce sinemalarda gösterime sokuldu. Filmde Michael York “Antichrist”tir (Deccal). Ve herjes onu Mesih sanmaktadır. Bir “New Age” (Yahudi mistizmi Kabala'ya dayanan yeniçağ tarikatı) mensubu İncil'in şifresini Deccal'dan sakları ve sonunda kendisini kurtarması için İsa'ya yalvararak “kurtuluş”a erer. Bu film apokaliptik olmasına rağmen bol aksiyon sahneleriyle doludur. Amerika'da PG-13 (izin verilen seyirci yaşı) koduyla seyirci kitesine ulaştırıldı. Hattı sayılır bir seyirci sinemaya gitti (Kurtuluş, 2017, s. 130).

Televanjelizm Hareketi ve Evlerdeki Davetsiz Misafirler “Televanjelistler”

Televanjelizm, Hristiyanlığı hem Hristiyan olmayan hem de Hristiyanlığı özde yaşamayan kitlelere ulaştırmayı ayrıca inanç yönünden zayıf imana sahip Hristiyanlardaki ve kurumsal bir varlık olarak kiliselerdeki motiveyi ateşlemeyi hedeflemektedir (Mokaya, 2015, s. 3).

Televanjelist kelimesi TV'deki vaizleri tanımlamak için kullanılan "televizyon" ve "evangelist" kelimelerinden üretilen bir sözcüktür. Bu fenomen, 70'lerin sonu 80'lerin başında televizyonda her zaman Tanrı ile doğrudan bağlantılı olduklarını iddia eden vaizlerin, dua ve kehanet yeteneklerinin olduğunu dile getirmeleriyle gündemde yer edinmiştir (Rationalwiki, 2018).

Yukarıda ifade edilen tarihlerden önce Televanjelizm kelimesi ilk defa Ocak 1959'da yayınlanan Güney Baptist kongresinin yapımı bir mini Tv dizisinin adı olarak kullanılmıştır. Televanjelizm, kelime olarak, evangelizm'in en önemli sözcüklerindendir, çünkü dünyada en iyi bilinen Evanjelizm tekniğidir (Tim, 2015).

Ayrıca diğer televizyon kanalları gibi, Televanjelizmin de doğal olarak dramatik olduğunu da not etmek gerekir. Televizyonun herhangi bir şeyi egzotik bir hale getirip sıra dışı anlamlar yükleyebilme kabiliyeti bu noktada Televanjelistlere büyük kazanımlar sağlamıştır. Bu noktada Quentin Schultze "Televizyon, inancın içsel dramını güçlendirir, Hristiyanlığı daha önemli ve olağanüstü bir fenomen haline getirir inananların çoğu bu aşkınlığı tecrübe edindi" cümleleriyle televizyonun bilinenin dışında Televanjelistler için önemini belirtmektedir (Howley, 2001, s. 27).

Büyük bir ciddiyetle Mesih'in arzularını ve İncil'in öngörülerinin gerçekleşmesi için faaliyet içine giren Televanjelistler “Mesih'in gelişi çok yakındır” şeklindeki söylemleriyle seyirciyi etkilemeye çalışmış ve Mesih'in gelişini hızlandırmak için İncilin bütün yeryüzüne ulaştırılması gerektiğini sıkça vurgulamışlardır. Bu nedenle Evanjelistler ABD'de bu düşünceyi gerçekleştirmek için dini içerikli programların yayınlanması amacıyla ilk olarak 25 Aralık 1931 Kyoto şehrinde bir tane radyo istasyonu kurup İsa'nın hayırlı Duası isimli programla yayına hayatına başlamıştır. Ve bu radyo istasyonu 1985 yılına kadar programlarını 22 Latin Amerika ve Karayip ülkelerinde yayınlamıştır. 1932 yılına kadar 400'den fazla dini program 80 radyo istasyonundan yayınlanmıştır. 1939 yılına gelindiğinde 152 istasyon, 1942 yılında ise 456 istasyona kadar çıkmıştı. Yayına hayatına bu şekilde başlayan dini ağırlıklı bu radyolar bu zaman zarfı içinde ülkenin en büyük radyo piyasasına sahip olmuştur. Televanjelizm son dönemlerde popüler bir şekilde birçok ülkede kendini vaaz verme

yöntemiyle kabul ettiren dijital medya teknolojisinin bir örneği olarak karşımıza çıkmıştır. Televanjelizm, çağdaş medya kültüründe 'bilgi-eğlence' baskınlığının tezahürü olabilen melez bir din ve eğlence türüdür. Televanjelistler, programlarını popülerleştirmek için internet, DVD ve blog spotları gibi dijital medya teknolojilerini kullanmaktadırlar. Bu nedenle, popülerliklerini arttırarak sosyal medya ağlarında binlerce hayran ve takipçisi sahip olduklarından 'ün statüsü' kazanmaktadırlar (Naggar, 2014, s. 189).

Uzun geçmişine rağmen, Amerika'da dini yayınlar, iletişim araştırmacılarından çok az ilgi görmüştür. Din içerikli yayınlar, dindar medya eleştirmenleri, din adamları ve ilgili izleyiciler arasında odak noktası haline gelinceye kadarki süreçte, yakın zamana kadar üzerinde çok az deneysel araştırmalar gerçekleştirilmiştir (Korpi & Kim, 1986, s. 410). Otomobil ve kişisel hijyen üreticileri gibi Evanjelistler de satacak bir ürüne sahiptir bu ürün ise radyo frekans dalgaları olarak tarihteki yerini korumuştur. Radyo frekans üzerinden piyasaya sürülen meta ise bütün insanlığa kurtuluşu vaad eden İsa Mesih olmuştur. Evanjelist radyo piyasasında pazarlanan ürünün diğer ürünlerinden farkı ise ticaretin olmazsa olmazı reklam unsurudur. Zira diğer üretim güçleri mallarını satarken reklama harcadıkları oranı ürünün genel toplam satış ücretine dahil ederken Evanjelistler yaptıkları radyo programlarında dinleyicilerin bu oranı gönüllülerinden koparak vermelerini istemektedir (Hadden, 1993, s. 116-117).

Steve Bruce tarafından yazılan *Pray TV: Televangelism in America* isimli eseri yorumlayan S. J. D. Green, eserde yer alan Televanjelizm hakkında bazı düşünceleri kendi düşüncesiyle harmanlama yoluna gitmiştir. Green'e göre Bruce'un Televanjelizm konusundaki ifadesinin en büyük özelliği, geleneksel inançların modern teknolojiyle nasıl bu kadar başarılı bir şekilde yayılabileceği konusundaki aldatıcı paradoksu gözler önüne sermesi ve hiçbir şekilde paradoks olmadığını göstermesidir (Green, 1992, s. 138). Ayrıca Green'e göre Televanjelizmin popüleritesinin bu kadar fazla olmasının nedeni kavrama yönelik arz-talep ilişkisiyle açıklanabilir. Diğer bir ifadeyle, Amerika Birleşik Devletleri'nde televizyon yayıncılığının, genel olarak, erişimde açık olması ve kontrolün yaygınlaştırılmasıdır. Ayrıca kısmen, Birleşik Devletler'deki Televanjelizm, diğer tüm televizyon kanallarıyla aynı koşullar altında yayınlanıyor olması talebin artmasına sebep olmaktadır (Green, 1992, s. 139). Fore, Televanjelizm'e kısa bir giriş yaptıktan sonra Hristiyan propagandasının merkezinde yer alan televizyonun ne denli önemli bir icat olduğundan bahsetmektedir. Televizyon bir ekmek kızartma makinesi değildir. Dünyanın en önemli haber ve bilgi kaynağı ve en güçlü propaganda ajanıdır şeklindeki tanımlamasının ardından hükümetlerin basın yayın organlarında birtakım düzenlemelere gitmeleri gerektiğini

vurgular. Aksi takdirde demokrasi unsurunun fonksiyonunu sürdüremeyeceğinin altını da çizer (Fore, 2012). 1950’lerde televizyon insanların hayatına dâhil olduktan sonra özellikle Pazar günleri hazırlanan dini programlar lisans için ücret ödemek zorunda değillerdi. Ancak 1960’lara doğru artan Evanjelist grupların yayın aralığı uzadığından hükümet yayıncılardan ücret talep etmeye başlamışlardır. Zira yukarıda bahsedilen huzursuzluğun temel çıkış noktası getirilen ücret zorunluluğu olmuştur (Mokaya, 2015, s. 1).

Tarihsel süreç içinde bakıldığında televizyon kanalları arasında ABC’nin, ilk dini programı 1949’da yayınladığı görülmüştür. Yayın, dinin günlük yaşamla ilgisini tartışan tanınmış teologları içermekteydi. 1950’ler dini programlar açısından artışın görüldüğü bir yıl aralığı olarak göze çarpmaktadır. Piskopos Fulton Sheen haftalık programlarıyla birçok kişiyi heyecanlandırırken, çoğu yayında Protestan düşüncesini içeren düşünceler yer almıştır (Kyle, 2010, s. 167). Gerçekleşen toplumsal değişikliklerde etkisi görülen erkek Televanjelistlerin yanı sıra kadın Televanjelistler de bu sektörde karşı cinslerin çok da uzağında kalmamıştır. Birçok yönden, son 20 yılda sayıları artan kadın televizyoncular bu değişikliklerin ön planında durmaktadır. 1970’li ve 1980’li yıllarda Tammy Faye Bakker, Gloria Copeland ve Marilyn Hickey’e ek olarak Joyce Meyer, Paula White ve Juanita Bynum gibi kadın Evanjelistler artan dini medyanın dikkatini çekmiştir (Frederic, 2016, s. 88).

Evanjelizm Sonrası Teknolojik Dönüşüm “Elektronik Kiliseler”

Evanjelistlerin Hristiyanlığın mesajlarını yaymadaki diğer bir uygulaması ise televizyon ve uydu reklamlarından faydanlanmasıdır. Zira elektronik kilise olarak bilinen kavram, genel olarak Evanjelizm’e inanan Protestanların basın faaliyetlerini kullanmasıyla ortaya çıkan bir olgu niteliğindedir. Bu gurubun tv kanallarında yaptığı propaganda ve reklamlar aslında bir nevi kilise çalışması olarak da düşünülebilir. Ben Armstrong, bu fenomene 1979 yılında “The Electric Church” adlı kitabında yer veren ilk kişi olmuştur. O zamandan beri, elektronik kilise terimi elektrikli kilise teriminin yerini almıştır. Sonraki yıllarda, elektronik kilise kavramı 1982’de yayımlanan Dünya Kitap Sözlüğü’nde yer almış ve burada “kitle izleyicileri için tasarlanmış, genellikle büyük kişisel çekincelerin vaizleri tarafından yürütülen bir kilisenin dini televizyon programları veya evangelistik hizmet” olarak tanımlanmıştır (Lazerson, 1985, s. 187). Bu tür programlar genellikle sık sık bağış ve hizmet isteyen fundamentalist protestan rahipler tarafından yürütülmektedir. Sonraki başlıkta geniş yer vereceğimiz Billy Graham 1950’lerde dünya çapında bu tür faaliyetlerle en çok bilinen yüzlerin başında gelir. Bunun dışında Oral Roberts, Jerry Falwell ve Pat Robertson bilinen diğer Televanjelistlerdendir (Nirala, 2015). Bugün Amerikan Elektronik Kilisesi’nin sahip olduğu şey,

neredeyse tamamen radyo ve televizyon kullanımıyla muazzam bir güç kazanmış Televanjelizm fenomenidir. Televanjelistler bu gücü politik bir takım farklı güçlerle birleştirerek tanrıya inanan bir ulusu inşa etmek için kullanmışlardır (Fore, 2012). Elektronik kilise genel olarak hem radyo hem de televizyon dâhil olmak üzere çeşitli dini yayın yöntemlerine ve organizasyonlarına atıfta bulunmaktadır. 1980'lerde elektronik kilise terimi, evangelistler, köktendinciler ve Pentikostallar tarafından üretilen televizyon programları için kullanılmıştır. Anaakım Protestanlar ve hatta Katolikler televizyonun ilk yıllarında, son otuz yıl boyunca faal iken, özellikle Pentikostallar, hepsinin üzerinde bir performans sergileyerek bu alanı iyi değerlendirmiştir (Kyle, 2010, s. 162).

Elektronik kilise destekçileri ve Televanjelistler, gerçekten başarılı olabilmek için yerel cemaat hayatına bağlanılması gerektiğinin farkındaydı. Bu noktada hem gerçekleştirdiği konferanslar hem de telefon görüşmelerine dayalı bire bir görüşmelerle bu görevi Billy Graham üstlenmiştir (Schultze, 1992, s. 5).

Çok Yönlü Evanjelist Bir Kişilik Olarak Billy Graham

Evanjelistler, açık bir şekilde liderlerini seçmezler. Lider olarak her zaman kahramanlar, şehitler misyonerler, yüksek profilli vaizler ve din adamlarını arzu etmişlerdir. Fakat çoğu zaman yüksek ahlak, sarsılmaz bir inanç ve hatta kişisel karizma, gerçek bir takipçi olmaya ilham vermek için yeterli olamamıştır. Belki de Evanjelistler, “zamansal işaretleri” sezgisel bir şekilde kavrayabilen, onları ruhsal yönde ümide götüren retorik yeteneklere sahip bir peygamber arzu etmektedir. Bu bağlamda belki de aranan ve arzu edilen yeteneklerin çekirdeğini oluşturan kişi Billy Graham’dı (Bendroth, 2017, s. 280). İnsanları harekete geçirebilen insanların hissedip de dile getiremediği gerçeklikleri yüzbinlerin önünde duraksamadan ifade edebilmesi ona bu vasfı elde etmesinde yardımcı olmuştur. Zira yüksek profilli figürlere odaklanan coğrafyalarda hem ulsal hem de uluslararası anlamda ifade edilen kişiler bağlantılar her zaman önem arz etmiştir (Hutchinson & Wolffe, 2012, s. 16). Wacker, Graham’ın popülaritesini farklı nedenlere bağlamaktadır. Evanjelist düşüncede ün kazanmasında ilkin dış görünüşünün öneminden bahseder. Özellikle kamera önüne çıkmadan yapmış olduğu hazırlıklar ve dış görünüşünü ön plana çıkaracak detaylar onun hayatında profesyonel stratejik eylemler olarak nitelendirilmektedir. İkinci öcenmli faktör Graham’ın kamuoyunda sergilemiş olduğu aile babalığı kimliğinin insanlar tarafından takdire layık bulunmasıdır. Ruth Bell Graham ile yaklaşık 60 yıllık evliliği özellikle ülke içinde en çok satan ve yüksek bir tiraja sahip dergilerde araştırma konusu olmuştur. Bununla birlikte ailedeki hiyerarşik ya da tamamlayıcı cinsiyet rollerini onaylaması birçok kesim tarafından olumlu karşılanmıştır. Üçüncü ve diğerlerinden daha büyük bir öneme sahip son

madde ise Evanjelist Graham karakterinin vatandaş ve sıradan Graham karakteriyle harmanlanmış olmasıdır. Zira bu karakter Hristiyan kavramından daha öte bir anlama taşınmıştır. Dindar olsun olmasın bütün kesimlerden insanların hayranlığını kazanmış bir kişilik olmayı başaramıştır (Wacker, Billy Graham's America, 2009, s. 496).

Billy Graham'ın kişiliğine yönelik birtakım değerlendirmelerin de ifade edilmesi gerekmektedir. Zira belli bir dönemde kendinden sıkça söz edilen bir kişinin ayırt edici temel özelliklere sahip olması beklenmektedir. Harold Myra ve Marshall Shelley gibi araştırmacı isimlerin Graham hakkındaki görüşlerini belirttikleri *The Secrets of Bill Graham* isimli otobiyografik çalışmalarında kitleleri etkilemede son derece başarılı olmuş bir şahsın gizli kalmış özellikleri tarihsel süreç içinde çeşitli örneklerle ifade edilmiştir. Myra ve Shelley' e göre Graham, başkalarının bakış açılarına karşı hassas ve her zaman farklı görüşlere yer veren ayrıca bu görüşleri araştıran bir özelliğe sahipti. Zira kendisi bir antropoloji uzmanıdır. Aynı zamanda topladığı bilgilerin bakış açısını sınırlandırmasına da kesinlikle izin verecek bir kişi değildi (Myra & Shelley, 2005, s. 144). Grant Wacker, Billy Graham's America isimli makalesinde Graham'ın çok yönlü kişiliklerinden bahsetmektedir. Wacker'e göre Graham'ın çoklu kamu kimlikleri başarısını daha da şaşırtıcı hale getirmektedir. Graham kamuoyuna birçok yüzünü göstermiştir. 1940'larda ateşli bir komünist karşıtı iken 2000'lerde üst düzey diplomat kimliğiyle ön plana çıkmıştır. Graham'a göre Komünizm, 'Yüce Tanrı'ya karşı savaş ilan eden Şeytanın kendisi tarafından ilham alan, yönlendirilen ve motive eden bir din' ayrıca dünya günahına ilişkin yaklaşmakta olan son çatışma ve kararın bir işaretini temsil etmekteydi (Hutchinson & Wolffe, 2012, s. 182). Graham'e göre şeytan komünistlerin tanrısı; Marx, peygamberleri; Lenin ise onların azizidir. Dolayısıyla Graham, Amerika ve Rusya arasındaki soğuk savaşı iki ülke arasında yaşanan siyasi bir gerginlikten ziyade Hristiyanlık ile Hristiyan karşıtı iki düşüncenin süre gelen mücadelesi şeklinde yorumlamaktadır. Evanjelist düşünce perspektifinden bakıldığında “Ya komünizm ölmeli ya da Hristiyanlık” sloganlarının atılması bu noktada kabul edilebilir düzeydedir (Bruns, 2004, s. 55).

Bir medya yapımcısı ve medya yıldızı olan Billy Graham, ideallerini gerçekleştirmek üzere çıktığı yolda iki büyük hedefi vardı: dünyanın değişmesi ve dini inanç olarak Evanjelist inancının ilerlemesi. Bu noktada Graham'ın bu hayallerini gerçekleştirmede en büyük silahın televizyon olduğu aşikardır. Graham katıldığı bir programda televizyon için: “Televizyon, yüz yüze iletişimin bir aracı. Bugüne kadar tanıdığımız en güçlü araç. Ve bir kalıp sabun satıyor olsanız da ne yapıyorsanız yapın, televizyon bugün bunu yapmanın yolu. Ve biz bu ortamı kullanıyoruz. Bu ortamın bize nimet olarak verildiğini düşünüyorum. Dolayısıyla iyilik için

kullanılabilir (Coffman, 2017, s. 205).” ifadelerini kullanarak stratejik açıdan avantaja çevirilebileceğini vurgulamıştır.

Yirminci yüzyılın en ünlü Televanjelistlerinden Billy Graham, Evanjelist söylemlerini insanlara ulaştırmak için önceleri radyodan faydalanmış fakat evlerdeki televizyon sayısı hızla yükseldiğinden bu fırsatı değerlendirmek amacıyla televizyonlarda hazırlayıp sunduğu programlarla televizyon dünyasına giriş yapmıştır.

Billy Graham ve Amerikan Gençliği Üzerine

Bununla birlikte, 1960'ların ortalarında, Graham açıkça genç nesile ayrı bir ilgi gösteriyordu. Dünya değişiyordu dolayısıyla doğum oranlarında da büyük bir patlama yaşanmaktaydı: fakat bu jenerasyon istikrarlı olmamakla birlikte Rock 'n' Roll'dan uzak dur denildiği zaman kulak asacak türden de değildi. Graham'a göre, aslında burada suçlular çocuklardan ziyade alkolik babalarla sabahlara kadar eğlence tutkunu olan annelerdi. Artan hippie hareketinin geldiği noktaya bakan Graham özellikle kolej ve lise öğrencileri üzerinde çalışma yapılması gerektiğini oluşturduğu misyon organizasyonlarında sık sık dile getirmiştir (Eskridge, 1998, s. 86).

Graham'ın Amerika'nın gençliğini anlama, onlara sempati duyma girişimleri ve yönlendirilmeleriyle ilgili endişeleri tamamen bir akademi çalışmasından ibaret değildi. Zira geçen bu süre zarfı içinde konunun ona daha yakın olmasının asıl nedeni evinin içindeki durumla ilgiliydi: Billy Graham'ın kendisi baba olarak asi bir genç çocuğa (Franklin Graham) sahipti (Eskridge, 1998, s. 89). Dolayısıyla Graham, toplumun gelişmişlik açısından daha iyiye gitmesi için öncelikle genç neslin ahlaki olarak içinde buundukları kötü ortamdan uzaklaştırmaları gerektiğinin farkındaydı. Toplumun iyileşmesi ve daha düzgün görüntü vermesi için herkes evinden başlamalıydı ve nitekim ıslah hareketi temelde Hristiyan ailelerde başlatıldı. Oğlu Franklin'le yaşadığı tecrübelerden faydalanan Billy Graham, Hristiyanlık hareketi boyunca ortaya koyduğu eserlerde bunun hayatına ve konuşmalarına yansımalarını birçok defa dile getirmiştir.

Düşünsel Değişim Anlamında Billy Graham

İnsanlar değişmektedir dolayısıyla Billy Graham içinde bu söz konusu; ancak kavramlara farklı perspektiflerden bakılınca diğer varyasyonlar daha müphem bir nitelik taşımaktadır. Hangisi daha normatif, basit bir vaiz mi anlayışlı bir Ceo mu? Memleketindeki bir kasaba çocuğu mu, şehir dışında sofistike bir kişilik mi? Başkanların, basın konferanslarının ya da talk-show'ların görkemli konularının başında gelen aranan ağzı sıkı insanı mı? Sayılan bütün bu kimlikler kabul edilebilir niteliktedir (Wacker, Billy Graham's America, 2009, s. 495). Justin Wilford, Televanjelizm üzerine yazdığı makalesinde Billy Graham ile birlikte Evanjelizmin geçirmiş

olduğu düşünsel dönüşüm sürecinden bahseder. Wilford'a göre yirminci yüzyılın ilk yarısında mevcut Evanjelist fundamentalizm düşüncesi, süreç içinde uzak coğrafyalara kadar ününü taşıyan popüler vaiz Billy Graham'ın geniş çaplı Evanjelist kimliği tarafından gölgelenmiştir. Graham, teolojik muhafazakarlığa dayanan bir çeşit politikayı benimsemiş ve bu yolda büyük bir takipçi kitlesi toplamıştır (Wilford, 2009, s. 511). Graham'ın vaaz verme tarzının önemi ve kişisel dönüşüm konusundaki odaklanmasına rağmen, çalışmalarının siyasi olmadığını veya manevi olduğunu belirten veya ima eden Graham gibi dini figürler hakkında sağlıklı bir eleştirel analizi yapılmalıdır (Evans, 2017, s. 147). Zira Graham hakkında yapılan çalışmalar ve araştırmalar Graham hakkında çok yönlü bir kişilik sergilendiğini gözler önüne sermiştir.

Wacker *"America's Pastor: Billy Graham and Shaping of A Nation"* isimli eserinde Graham'ı tanımlamaya ve anlamlandırmaya yönelik 3 temel soru sormaktadır. İlk soru Graham'ın Amerika'nın en güçlü ve en renkli pastörü olmasının altında yatan gerekçe nedir? İkincisi belki de en önemli soru Evanjelizmin Amerika sınırları içinde milyonlarca insana ulaşmasındaki tecrübelerini nasıl edindi? Son soru ise Amerika'da yaratmış olduğu bambaşka bir kültür anlayışını ifade eden dinamiklerin ne olduğuna dair olanıydı. Wacker bu üç soruyu tek bir cevapla açıklamaktadır. Graham'ın daha geniş kültürlerdeki eğilimleri benimseme daha sonra bunları ahlaki reform amaçları için kullanma konusunda esrarenç bir yeteneğe sahipti (Wacker, *America's Pastor: Billy Graham and the Shaping of a Nation*, 2014, s. 28) ki bu onu diğer pastör ve din adamlarından ayıran en önemli özelliği ve bütün sorulan cevabı nitelediğiydi.

Siyaset Arenasında Politik Bir Figür Olarak Billy Graham

Billy Graham'ın üstlendiği misyon sadece dünya çapında milyonlarca insanı Hristiyanlaştırmakla kalmayıp, aynı zamanda misyonunu siyasi arenada da devam ettiren Graham, birçok ülkede devlet adamlarının arkadaşı ve danışmanı olmuştur. Ayrıca Amerika Birleşik Devletleri'nde son otuz yılda seçilen her başkanla kişisel bağlantılarının olması ve medya üzerinden kamuoyuna sızan samimi görüntüleri, eleştirmenlerin kendisine mahkeme vaizi ve Beyaz Saray papazı olarak atıfta bulunmalarına sebep olmuştur. Yukarıda ifade edilen ilişki boyutu, Graham'ın şerefine tertip edilen bir kutlamada Richard M. Nixon'un yönetimi sırasında zirveye ulaşmış ve Nixon, Graham için şu ifadeleri kullanmıştır:

"Biz bu ulustaki farklı dini inançların büyük mirasına sahibiz. Her bir din kendi yolunu seçer. Fakat önemli olan, bizim sahip olduğumuz. Ve Billy Graham'ın milyonlarca Amerikalı için yaptığı şey, bireylere, ahlaki güç ve karakter anlamına gelen dini inanç olmadan zenginliğin ve gücün hiçbir anlam ifade etmediğini"

kalplerine ilham etmesiydi (Pierard, 1980, s. 107). ”

Graham, Hristiyanların siyasette düzenli bir şekilde oy kullanıp toplum meselelerine ilgi göstererek bireysel anlamda aktif olması gerektiğine inanmaktaydı. Gazetedeki köşesinde Graham, siyasetteki yolsuzluk iddiaları nedeniyle oy kullanmayı reddeden bir vaiz için:

“Şahsen, ülkemizde olup bitenlerle yeterince ilgilenmeyen ya da oy kullanma yetkisi olmayan kişilerin otoriter bir şekilde devlet hakkında konuşmaya yetkili olduğunu sanmıyorum (Pierard, 1980, s. 109). ”

Billy Graham, ABD sınırları içinde Hristiyanları canlandıran, Hristiyan düşüncesini somutlaştırıp geliştiren ve ahlaki durumu üst seviyede tutmaya çalışan uluslararası arenada da çeşitli etnik unsurları bütünlüyci ve geliştirici temsili bir figürdür. Özellikle bazı Hristiyanlar ülke içindeki yerleri hakkında endişelendiğinde bile Graham, bu Hristiyanları daha politik olarak siyasete aktif olmaya çağırarak bu endişeleri (Evans, 2017, s. 144) boşa çıkartıp misyon üstlenmelerini sağlamıştır.

1950’lerden Günümüze Billy Graham ve Evanjelizmin Değişen Yüzü

Billy Graham ilk defa kendini ispatlama fırsatını 1949 sonbaharında Los Angeles'ta gerçekleştirdiği toplantıda elde etmiştir. O dönemde otuz bir yaşında olan Güneyli Baptist, Wheaton Koleji'nden kısa bir süre önce derece alarak mezun olmuş, göreve yeni atanmış bir vaiz olarak, Mesih adına düzenlenen gençlik örgütü için dünyayı gezmiş ve onu dinlemek için gelenleri konuşmasıyla etkilemek üzere sahneye çıkmış bir Evanjelist bulunmaktaydı. 1949 ve 1954 arasında Graham on iki milyon kişiye vaaz vermiştir (Balbier, 2014, s. 140).

1950’de Graham ve ortakları, Minnesota’da bulunan Minneapolis’de Billy Graham Evangelist Association (BGEA) kurdu. İlk aşamada bir sekreterle birlikte tek odalı bir ofisten George Wilson tarafından yönetilen dernek, bu genç misyonerlerin finansal ve örgütsel arzularını temsil eden bir sembol olarak ifade edilebilir. Buradan başlayan değişim süreci bütün coğrafyayı etkileyecek seviyeye ulaşmıştır (Balbier, 2014, s. 140).

Graham, 2005 yılında kendisini daha geniş bir kitleye ulaşabilecek birine dönüştürmüştür: New York City’de, açık hava dini "haçlı seferleri" adlı organizasyonun sonunda, 100.000’den fazla katılımcının çoğunluğu farklı renklere mensup insanlardan oluşmaktaydı. Her ne kadar şu an aynı kalabalığa hitap edemese bile Graham’ın gerçekleştirdiği Amerikan kültürü olarak tanımlanan dini kalıp varlığını birçok alanda hissettirmektedir (Mead, 2015, s. 188).

Billy Graham, konferans için gittiği ülkelerde insanların kültürlerine ve yaşam koşullarına uygun konuşma yapıp onları etkilemek için özellikle gazete ve televizyon kanallarından yararlanarak hedef kitleyi etkilemeyi başarmıştır. Zira gündemden uzaklaşmadan tartışılan konulara vakıf olduğunu dinleyicilerine hissettirmek kendisini kabul ettirmek adına onu avantajlı bir konuma taşımaktaydı (Myra & Shelley, 2005, s. 274). Graham'a göre toplumu değiştirmenin yolu bireylerin kalplerini kazanmaktan geçmektedir. Tasarlanan Hristiyan toplumunu inşa etmek için öncelikle evlerdeki ailelerin dönüşümü gerçekleştirilmeli sonrasında geleceğin yıkımı buna bağlı olarak zaten ortadan kalkacaktır. Nitekim Graham'ın inancının temel temaları, köktencilüğün dışlamacılığı ve Marthin Luther King'in ayrıca onun takipçilerinin sosyal aktivizmi ile karşılaştırıldığında çok daha uyumluydu (Long, 2006, s. 29). Çünkü yüz yüze iletişim ve bireyler üzerine yapılan planlar çoğu zaman kitleleri etkilemekten daha uzun soluklu bir kazanım elde edilmesini sağlamıştır. Graham ayrıca, "neo-evanjelik" olarak bilinen ve aynı zamanda gelişmekte olan kültürel açıdan önemli bir dini grubun etkili kurucularından biriydi. Neo-Evanjelikler ilk olarak 1940'ların başında ortaya çıktı, Graham ve diğer ılımlı köktenciler, özellikle de John Harold Ockenga ve Carl F.H. Henry, muhafazakâr köktencilüğün yargısal karakterinin sonucu olan aşırılıkçılığın engellenmesi adına halkta merak uyandıran fenomen haline geldiler (Long, 2006, s. 9). Zira Neo-Evanjelikler, muhafazakâr tutumun toplum ile entelektüel çevrenin kültürel etkileşiminin engellenmesinde önemli bir set olduğunu her defasında dile getirmişlerdir.

Sonuç

Dinsel bir söylem olarak ortaya çıkan sonraki dönemlerde daha çok egemen sınıfın ekonomik alanda güçlenmesini sağlayan, toprak sahiplerinin topraklarını İncil karşılığında ellerinden sinsice alan misyonerlik kurumu özellikle son yüz 200 yıldır birçok alanda kendisinden fazlasıyla söz ettirmektedir. Tarih içinde propaganda için farklı coğrafyalarda boy gösteren misyonerler zaman içinde imajlarının zedelenmesi yüzünden isim değişikliğine giderek kutsal metinlerde sıkça kullanılan müjde kelimesini misyonlarının temelinde oturtmuşlardır.

Evanjelizm her ne kadar Protestan düşüncenin modern hali olarak görülse de temeldeki asıl nedenler hep aynı kalmıştır. Dünyanın dört bir tarafına müjdeyi ulaştırmak Evanjelistlerin yegâne hedefleri arasında ilk sıraları korumayı başarmıştır. Dinsel sebepler bir tarafa seçilmiş halkın destekçisi ve kimi zamanda hizmetçisi olmadaki bitmek tükenmek bilmeyen arzuları politik arenada birçok çatışmanın yaşanmasında başat faktör olmuştur. Özellikle ABD sınırları içinde hem ekonomik hem de politik olarak çok büyük bir gücü elinde bulunduran Evanjelistler, dünya

siyasetinde de özellikle Ortadoğu projelerinde kendilerinden sıkça bahsettirmektedir.

Evanjelist misyonerler bütün imkân ve durumlardan faydalanmayı kendilerine amaç edindiklerinden teknolojik gelişmelerde yaşanan değişiklikleri kendi lehlerine çevirmek adına süreci akıllıca devam ettirmeyi ilke edinmiştir. 1950'lerden itibaren radyoların yerini televizyonların almasıyla birlikte daha fazla insana ulaşmak bu anlamda Evanjelistlerin ilgisini çekmiş dinsel propagandanın ifade edilmesinde ideal bir anlam kazanmıştır.

Televanjelizm kavramı yukarıda belirtilen tarihten itibaren gündelik yaşama giriş yapmış evlerde diğer fertler gibi yer edinerek kendisini dinletmeyi ve izletmeyi başarmıştır. Bu anlamda Televanjelistler kiliseye gidemeyenlerin veya gitmekte tereddüt yaşayanların evlerine vaiz olarak girmenin farklı yollarının da olduğunu ispatlamıştır. Sadece stüdyodaki misafirlerine değil evlerinde ekran başında dinsel ritüellere katılanlara bu vesileyle temel Hristiyan düşüncesi de çok da zorlanmadan aşılanmıştır.

KAYNAKÇA

- Aydın, M. (2005). *Evanjelik Hristiyanlığın Misyon yöntemleri ve Türkiye'deki Yansımaları*. Türkiye Dinler Tarihi Derneği. Ankara: Türkiye'de Misyonerlik Sempozyumu.
- Aydın, M. (2005). *Evanjelik Hristiyanlığın Misyon Yöntemleri ve Türkiye'deki Yansımaları*. Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği.
- Balbier, U. (2014). 'Selling Soap and Salvation': Billy Graham's Consumer Rhetoric in Germany and the United States in the 1950s. *Amerikastudien/American Studies*, 59(2), 137-152.
- Bendroth, M. (2017). Afterword: Billy Graham's Legacy. A. Finstuen, A. B. Wills, & G. Wacker içinde, *Billy Graham: American Pilgrim* (s. 278-294). New York: Oxford University Press.
- Bloesch, D. G. (1983). *The Future of Evangelical Christianity*. New York : Doubleday&Company.
- Bruns, R. (2004). *Billy Graham : A Biography*. Westport: Greenwood Press.
- Coffman, E. (2017). You Cannot Fool the Electronic Eye. A. Finstuen, A. B. Wills, & G. Wacker içinde, *Billy Graham: American Pilgrim* (s. 197-216). New York: Oxford University Press.

- Eskridge, L. (1998). "One Way": Billy Graham, the Jesus Generation, and the Idea of an Evangelical Youth Culture. *Church History*, 67(1), 83-106.
- Evans, C. J. (2017). A Politics of Conversion. A. Finstuen, A. B. Wills , & G. Wacker içinde, *Billy Graham: American Pilgrim* (s. 143-160). New York: Oxford University Press.
- Fore, W. F. (2012, 01 15). *The Unknown History of Televangelism*. 12 02, 2018 tarihinde <https://www.religion-online.org>: <https://www.religion-online.org/article/the-unknown-history-of-televangelism/> adresinden alındı
- Frederic, M. F. (2016). *Colored Television : American ReligionGone Global*. California : Standford Universty Press.
- Gündüz, Ş. (2005). *Misyonerlik*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Gündüz, Ş. (2010). *Yaşayan Dünya Dinleri*. Ankara : Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Gündüz, Ş., & Aydın, M. (2002). *Misyonerlik: Hristiyan Misyonerler, Yöntemleri ve Türkiye 'ye Yönelik Faaliyetleri*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Green, S. J. (1992). The Medium and the Message: Televangelism in America. *American Quarterly*, 44(1), 136-145.
- Hadden, J. K. (1993). The Rise and Fall of American Televangelism. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 527, 113-130.
- Howley, K. (2001). Prey Tv Televangelism and Interpellation. *Journal of Film and Video*, 53(2/3), 23-37.
- Hutchinson, M., & Wolffe, J. (2012). *A Short History of Global Evangelicalism*. New York: Cambridge University Press.
- Küçük, A. (2008). *Misyonerlikten Diyaloga Türkiye*. Ankara: Aziz Andaç Yayınları.
- Korpi, M. F., & Kim, K. L. (1986). The Uses and Effects of Televangelism: A Factorial Model of Support and Contribution. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 410-423.
- Kozan, T. A. (2010). *Türkiye'de Misyonerlerin Hedef Kitleleri ve Faaliyetleri*. İstanbul: İrfan Yayıncılık.
- Kurtoğlu, R. (2017). *Tanrı İmparatorluğu ve Türkiye*. İstanbul: Destek Yayınları.

- Kyle, R. G. (2010). The Electronic Church: An Echo of American Culture. *Direction Journal*, 39(2), 162-176.
- Lazerson, B. H. (1985). Electronic Church Terms. *American Speech*, 60(2), 187-189.
- Long, M. G. (2006). *Billy Graham and the Beloved Community*. New York: Palgrave Macmillan.
- Lynn, R. E. (2012). *Misyoloji : Yüce Görev*. İstanbul: Gerçeğe Doğru Kitapları.
- Mead, W. R. (2015). America's Pastor: Billy Graham and the Shaping of a Nation by Grant Wacker. *Foreign Affairs*, 94(1), 187-188.
- Mokaya, E. N. (2015). Televangelism and The Changing Habits Of Worshippers In Nairobi County. (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*). Nairobi, Kenya.
- Myra, H., & Shelley, M. (2005). *The Leadership Secrets of Billy Graham*. Michigan: Zondervan.
- Naggar, S. E. (2014). The impact of digitization on the religious sphere: televangelism as an example. *ndonesian Journal of Islam and Muslim Societies*, 4(2), 189-211.
- Nirala, S. (2015, 11 05). *Televangelism*. 09 27, 2017 tarihinde <https://www.britannica.com:https://www.britannica.com/topic/televangelism> adresinden alındı
- Pierard, R. V. (1980). Billy Graham and the U.S. Presidency. *Journal of Church and State*, 22(1), 107-127.
- Rationalwiki. (2018, 11 09). *Televangelist*. 03 21, 2019 tarihinde <https://rationalwiki.org:https://rationalwiki.org/wiki/Televangelist> adresinden alındı
- Ruble, S. E. (2012). *The Gospel of Freedom and Power*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Schultze, Q. J. (1992). TV Religion as Pagan-American Missions. *Transformation*, 9(4), 2-5.
- Thiessen, E. (2011). *The Ethics of Evangeelism*. Bucks: Paternoster.
- Tim. (2015, 01 13). *televangelism*. 09 27, 2017 tarihinde <https://www.dictionaryofchristianese.com:https://www.dictionaryofchristianese.com/televangelism/> adresinden alındı
- Tozlu, T. (1991). *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Wacker, G. (2009). Billy Graham's America. *Church History*, 78(3), 489-511.
- Wacker, G. (2014). *America's Pastor: Billy Graham and the Shaping of a Nation*. London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Wilford, J. (2009). Televangelical publics: secularized publicity and privacy in the Trinity Broadcasting Network. *Cultural Geographies*, 16(4), 505-524.
- Yong, A. (2014). *The Missiological Spirit*. Oregon: Cascade Books.

ŞİDDET KAVRAMI VE KADIN – ERKEK CİNSİYETLERİ ÜZERİNDEN ŞİDDETE MARUZ KALMA DURUMLARININ İNCELENMESİ: ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Cem ZAFER*

GİRİŞ

Kavramsal olarak genel manada bireylerin bedensel olarak zarar görecekt fillere maruz kalması şeklinde algılanan şiddet unsuru özende daha geniş bir içeriğe sahiptir. Nitekim literatür incelendiğinde insanın bedensel ve fiziksel bununla birlikte ruhsal anlamdaki bütünsel yapısına zarar veren her türlü davranışın şiddet şeklinde ele alındığı görülmektedir. Şiddet unsuru bu bütünsel yapı içinde değerlendirildiğinde uygulayan veya uygulanan taraf kim olursa olsun bir hak ihlalinin meydana geldiğinden bahsetmek mümkündür. Şiddetin ortaya çıkışında ve yayılımında büyük etkisi olan toplumsal kabul, bu kabulün cinsiyetler üzerinde şiddet dağılımı noktasında da büyük bir etki oluşturmakta ve bu nedenle toplumlar içinde cinsiyetler arası şiddet dağılımı da farklılıklar göstermektedir.

Ataerkil toplumlar olarak nitelendirilen ve erkek egemenliğinin üst düzeyde olduğu toplumlarda mevcut cinsiyet algılarından etkilenen bireylerin cinsiyete dayalı olarak eşitsiz bir güç ilişkisi içine girdikleri görülmektedir. Bu eşitsizlik noktasında meydana gelen şiddet olayında ise mağdur olan tarafın genel anlamda daha az fiziksel güce sahip olan kadın cinsiyetine sahip bireyler olduğu dikkat çekici bir gerçektir. Bu noktada toplumsal cinsiyet algılarının değerlendirilmesi sonucunda, bu kabulden etkilenerek şiddete maruz kalan tarafın genel manada kadınlar olması cinsiyet hususunda toplumsal kabullerin, bireylerin yaklaşımlarının ve gelenekçilik gibi temel toplumsal olguların büyük bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim ataerkil olarak nitelendirilen toplum yapıları için, bahsedildiği gibi, erkek üstünlüğü, erkeğin kadına her anlamda üstün bir varlık olarak değerlendirilmesi ve kadının itaatinin genel manada gerekli görülmesi şeklinde bir anlayışa sahip olunduğu görülmektedir. Bu da şiddet konusunda cinsiyetler açısından erkeğin şiddeti uygulayan, kadının ise şiddete maruz kalan taraf olması sonucunu doğurması bakımından dikkate alınması gereken bir husustur.

Toplumsal yapının oluşumları incelendiğinde geçmişinin neredeyse insanlık tarihiyle yaşıt olması ve yine bu toplumsal yapı içinde ilk dönemler avcılık ve toplayıcılık faaliyetlerinde erkeğin bedensel güç itibarıyla ön planda olması ataerkil olarak nitelendirilen toplum yapısının doğmasını ve bu toplumun da genel toplum tarihi ile neredeyse aynı

* Dr. / Cumhurbaşkanlığı/cemzafer06gmail.com.

dönemde var olması sonucunu doğurmuştur. Bu nedenle kadına yönelik şiddetin geçmişi de oldukça eskilere dayanmaktadır.

Şiddet unsuru toplumlar bünyesinde her zaman var olmakla birlikte her zaman kabul edilen bir olgu olmadığı da görülmektedir. Mevcut şartlar itibarıyla kadına yönelik olan şiddetin fark edilmesi ve bu hususta mücadeleye girişilmesi konusunun da günümüzden oldukça geride bir tarihe dayandığını söylemek mümkündür. Ancak bu hususta yapılan mücadeleler daha çok fiiliyata geçirilemeyen birtakım söylemler olup kadına yönelik şiddet üzerinde çok da etkili olmamıştır. Bununla birlikte sivil toplum hareketi olarak adlandırılan hareketlerin başlaması ile kadına yönelik şiddetin önlenmesi konusunda oldukça etkili adımlar atıldığı görülmektedir. Bu sivil toplum hareketleri içinde en etkili olanları, kadınlardan meydana gelen ve *feminist gruplar* olarak adlandırılan grupların gerçekleştirdiği hareketlerdir. Nitekim sadece kadına yönelik bireysel şiddetin önlenmesi anlamında değil, Dünya üzerinde uluslararası ve ulusal anlamda kadınların maruz kaldıkları negatif ayrımcılık hususunun önüne geçilmesi ve bunun pozitif dönüştürülmesi konusunda da feminist hareketlerin büyük etkisi olduğu bilinmektedir.

Cinsiyetler arası şiddet farklılığı veya uygulamaları olarak değerlendirilen hususun Türkiye'ye yönelik olan kısmı ele alındığı zaman, Türkiye'de de ataerkil olarak nitelendirilen bir toplum yapısının genel anlamda hâkim olması nedeniyle şiddet faktörünün daha çok kadına uygulandığı görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye'de de kadına yönelik olarak sürdürülen şiddet hareketinin önlenmesi amacıyla pek çok faaliyet yapılmaktadır. Günümüzde, dünyada kadına yönelik şiddetin önlenmesi ve kadın hakları alanında sağlanmaya çalışılan gelişmelerle eş zamanlı bir şekilde Türkiye'de de birtakım hareketlerin yürütüldüğünü görmek mümkün olmakla beraber bu hareketlerde de feminist oluşumların payı büyüktür. Dünya genelinde bu hareketlerin önlenmesi için yapılan girişimlerin tarihi oldukça eskiye götürülebilmesine rağmen Türkiye açısından somut girişimlerin son 50 yıla sığdırılabilmesi bu hareketlerin Türkiye için oldukça geç başladığını göstermektedir.

Türk toplumsal yapısının geleneklere verdiği önem nedeniyle şiddet unsurunun toplumda çok fazla dile getirilmemesi, kadınların itaat etmesi boyutunda şiddetin de bir basamak olarak ele alınması ve toplumsal anlamda bu yapıların aile dışına çıkarılmaması noktasındaki hassasiyet Türkiye'deki şiddet unsurunun boyutunun çok geç farkına varılması ve dolayısıyla önlem noktasına çok geç gelinmesi sonucunu doğurmuştur. Diğer bir ifadeyle Türkiye'de yapılan şiddeti önleme çalışmalarının geç kalmış çalışmalar olarak değerlendirilmesinde toplumsal anlamda veya ülke bağlamında bir önemsememe durumu söz konusu değildir.

Bu bağlamda kadın – erkek cinsiyetleri özelinde şiddete maruz kalma durumlarını incelediğimiz çalışmamızda, üniversite öğrencileri üzerinde araştırma yaparak şiddet faktörünün dağılımı, bireylerin şiddete maruz kalma durumu, şiddet uygulama durumları, bu konuda etkili olan sebepler vb. hususlar incelenmiştir. Elde edilen verilere göre

1. Şiddet Kavramı ve Kadınlara Yönelik Şiddetin Boyutu

Şiddet kavramına dair tanımlamalar incelendiği zaman, literatürde şiddetin birey üzerinde bedensel veya ruhsal bakımdan bir zarar oluşturan, bireyin yaralanması veya sakat kalmasına neden olabilen olaylar olarak tanımlandığı görülmektedir. Ancak bu olayların bireysel anlamda veya yalnızca bireyler tarafından gerçekleştirilen olaylar olarak değerlendirilmesi eksik bir yaklaşım olacaktır. Nitekim yine literatürde şiddetin bireysel olduğu kadar toplu hareketler olarak da ortaya çıkabileceği hususuna dikkat çekilmektedir (Öztürk 2013: 195).

Toplumun varlığı ve şiddetle iç içe olması nedeniyle birbirinden farklı bilim dallarında, pek çok alanda uzmanlaşmış araştırmacılar şiddet konusunu uzun yıllar boyunca araştırmıştır. Yapılan araştırmalarda her ne kadar erkekler de şiddete maruz kalmış bireyler olarak tespit edilse de genel anlamda kadın cinsiyetine dahil olan bireylerin şiddet olaylarında ön plana çıktığı ve şiddet konusunda mağdur olma durumlarının söz konusu olduğu görülmektedir. Bu hususta araştırmalarda değinilen en önemli noktalardan biri, toplumsal anlamdaki cinsiyet algısının ve cinsiyet konusundaki eşitsiz yapının kadını şiddet konusunda bir mağdur pozisyonuna düşürmesidir. Nitekim daha önce değinildiği gibi ataerkil toplumlarda kadına yüklenen sosyal roller, erkek cinsiyeti tarafından kadınların sahiplenilmesi ve bu sahiplenme sonucunda ise kontrol etme güdüsünün ortaya çıkması sonucunu doğurmaktadır. Uluslararası alanda yapılan araştırmalarda da kadının şiddet noktasındaki mağduriyeti gözler önüne serilmektedir ki yine bu araştırmalarda kadın üzerinde toplumsal rollerin ne denli etkili olduğuna yer verilmektedir. Kadına yönelik olarak yapılan şiddet faktörü incelendiğinde bu hususta yalnızca kendini savunamayan veya itaat eden kadınların mağdur olmadığı görülmektedir. Nitekim iyi düzeyde eğitime sahip, kariyer yapmış, yüksek gelire sahip pek çok kadının da şiddete maruz kaldığını görmek mümkündür. Bu bağlamda kadına yönelik olan şiddeti yalnızca fiziksel anlamda zarar verme yönüyle ele almak da eksik bir değerlendirme olacaktır. Nitekim yapılan araştırmalarda kadınların maruz kaldığı şiddet unsurlarının, fiziksel şiddet başta olmak üzere, psikolojik şiddet, cinsel içerikli şiddet ve ekonomik anlamdaki şiddet olmak üzere birbirinden farklı boyutları olduğu ortaya konulmuştur. Bu hususta evli bireyler arasında yapılan araştırmalarda ise eşler arasında da şiddet vakalarının görüldüğü ve bu şiddet vakalarında

%90 gibi yüksek bir oranda kadınların mağdur pozisyonunda oldukları sonucuna ulaşılmıştır (İlkkaracan, Gülçür 1996: 22-23).

Şiddet konusunda duyarlı olma veya toplumsal anlamda şiddetin haber konusu olması günümüze yakın bir zamana ait bir durum olmakla beraber, şiddet konusunun ise yalnızca günümüze has bir durum veya yakın dönemde ortaya çıkan bir sorun olduğundan bahsetmek mümkün değildir. Bu hususta yapılan araştırmalarda, kadına yönelik şiddetin geçmişe dönük ne kadar bir zamanı kapsadığına dair net bir sonuca ulaşılamamıştır. Ancak yapılan arkeolojik kazılar sonucunda ele geçirilen buluntuların yorumlanması sonucunda, şiddetin toplum içindeki varlığı ve bunun kadına yansması unsurunun insanlık tarihi ile yaşıt olduğuna dair yorumlar yapılmaktadır. Elde edilen bulgulara dair yapılabilen tarihlendirmede en net tarih günümüzden 3000 yıl öncesinde bile şiddet unsurunun var olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Bu tespit, ele geçirilen mumyaların bedenlerindeki kırık kemik sayılarından ulaşılan bir sonuçtur. Nitekim ele geçirilen mumyalarda erkek cinsiyetine sahip olanlarda %10 veya 20 arasında bir kemik kırığına rastlanırken, kadın mumyalarda bu oran %40 veya 50 civarına ulaşmaktadır (Dişsiz, Şahin 2008: 52). Bu da kadınların geçmiş dönemlerde de toplum içinde fiziksel şiddete maruz kaldığının en büyük göstergelerinden biridir.

Şiddet unsuru bireylerde yalnızca doku zedelenmesi, kemik kırılması, kanama gibi fiziksel birtakım hasarlarla hafif şekilde atlatılan bir durum olarak ele alınmamalıdır. Nitekim geçmiş dönemlerde de günümüzde de gördüğü fiziksel şiddet nedeniyle yaşamını yitiren insanların olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte şiddet sonucunda meydana gelen yaşamın yitirilmesi, diğer bir ifade ile cinayet unsuru, günümüzde sayısı giderek artan bir husus olması itibarıyla dikkat çekmektedir. Bu hususta çok fazla kaynak taraması yapılmadan günlük gazeteler incelendiğinde bile neredeyse tüm ülkelerde pek çok şehirde pek çok bireye uygulanan şiddet sonucu oldukça fazla sayıda ölüm olduğunu görmek mümkündür (Yıldırım 1998: 25).

Şiddet kadın özelinde ele alındığında, diğer bir ifade ile kadınlar açısından kadına yönelik olan şiddetin tanımlanmasında, genel olarak kadının baskı altında tutulması amacıyla gerçekleştirilen fiziksel, cinsel, duygusal veya ekonomik anlamdaki zarar verici fiillerin şiddet olarak değerlendirildiği görülmektedir (Öztürk 2013: 195). Bu bağlamda neredeyse dünyanın bütün ülkelerinde yaygınlık gösteren şiddet unsurunun gerek insan hakları ihlali ve gerekse cinsiyet yönünden negatif ayrımcılık olması gerçeğinden hareketle, toplumsal anlamda uluslararası bir sorun olarak ele alınması gerekmektedir. Bununla birlikte meydana gelen şiddet durumunun önlenmesi yönünde hareket edilmesi, dünya genelinde toplumsal açıdan sorumluluk olarak değerlendirilebilecek bir husustur.

Konunun kültürel boyutu ile ele alınması ve bu bağlamda Türk kültürü içinde kadın ve kadına yönelik şiddet hususunun değerlendirmesinde ise geçmiş dönemler ile günümüz arasında büyük bir farklılık olduğunda bahsetmek mümkündür. Nitekim kültürel anlamda Türk gelenek ve göreneklerinde kadının önemli bir yere oturtulduğunu, ancak zaman içinde bu hususun çeşitli toplumlarda etkileşim vb. nedenlerle giderek zayıfladığını görmek mümkündür. Bu bağlamda Türk kültürü içinde kadın, toplumsal anlamda farklı bir alana doğru kayma göstermiş ve bu kayılan alanda kadın, daha çok itaat, aile içinde hizmet gibi unsurların özdeşleştiği bir yapıya bürünmüştür. Dolayısıyla kadına yüklenen bu toplumsal sorumluluklardan herhangi birinin kadın tarafından yerine getirilmemesi durumu, şiddet noktasında haklı bir gerekçe olarak görülmüş ve toplumun yüklediği görevleri yerine getirmeyen kadın bu konuda ihmalkârlıkla suçlanmıştır. Bu ihmalkârlık noktasında ise kadına uygulanan şiddet genel toplumsal kabulle haklı bir durum olarak yansıtılmıştır (Bulut, 2008: 114).

Kadının toplum içinde belirtilen rollerinin bir benzerini toplumun en küçük yapı taşı olan aile içinde de görmek mümkündür. Aile yapısı içinde kadın genel olarak ailede kendisinden fiziksel olarak daha güçlü olan erkekler tarafından çeşitli şiddet unsurlarına maruz bırakılmaktadır. Bunun altında yatan temel sebepler ise yine toplum tarafından kadına yüklenen sorumlulukların ihmal edilmesinin bir şiddet gerekçesi olarak görülmesidir. Bu husus ailenin her bireyi tarafından böyle algılandığı için kadınlar çoğu şiddet unsurunun mahiyetini idrak etmeden hayatın rutin bir parçasıymış gibi algılayarak yaşamlarını sürdürmektedirler (Özateş 2009: 100). Kadının aile içi şiddeti hayatın rutin bir parçası gibi algılaması ve bu şiddeti normal bir davranış gibi görerek yaşamına devam etmesinin yanı sıra toplum tarafından aile kurumuna yüklenen anlamlar da aile içi şiddetin topluma yansımaması veya yansıtılsa bile toplumsal müdahalenin dışında kalması sonucunu doğurmaktadır. Nitekim aile, özellikle Türk kültüründe kutsal bir yapıdır ve bu nedenle aile içinde yaşanan olaylar yalnızca aile tarafından çözümlenecek olaylar olarak algılanır. Bununla birlikte aile içindeki yapının kendine has bir işleyişinin olması yaşanan şiddet unsurunun toplumun belirli kısmına yansımamasını da engellemesi ile birlikte, aileyi şiddet faktöründe bir kapalı kutu pozisyonunda getirmektedir (Sıddıqı 2014: 270).

Gerek ailenin toplum tarafından kabul edilme şekli ve dokunulmaz olarak nitelendirilmesi gerekse toplumun kendi içinde ataerkil bir yapı sergilemesi nedeniyle cinsiyet ayrımı temeline dayanan şiddet olgusunun, kadınlara yansımaları veya erkeklere yansımaları konusunda bir çözüm arayışına girebilmesi için öncelikle şiddet kavramına ve şiddetin boyutlarına dair farkındalık oluşturmak gerekmektedir (Eşkinat, 2012: 329). Bu bağlamda oluşturulacak olan farkındalıkta öncelikle toplumda en fazla şiddete maruz kalan cinsiyet olan kadınların şiddet konusunda

aydınlatılması gerekmektedir ki birey kendine yönelik olarak sergilenen tavır, davranış, hal ve hareketlerin hangilerinin şiddet olduğunun farkına vararak bunu yansıtabilme yeterliliğine erişebilsin. Ancak genel manada kadınların bilinçlendirilmesinin ardından sorunun çözülmesi kendi başına ortaya çıkacak bir durum değildir. Nitekim birey kendine uygulanan davranışların şiddet olduğunun farkında olsa bile bunları normal olarak algılaması yine şiddetin dışavurumunu engelleyecek bir husustur. Bu nedenle kadınların şiddete dair bilinçlendirilmelerinin yanında şiddete bakış açılarının da değiştirilmesi veya şiddeti normal olarak kabul etmelerinin sağlanması da bir zorunluluk olarak gündeme gelmektedir (Güler vd., 2005: 52).

2. Erkeklerin Şiddet Konusunda Bulunduğu Nokta

Toplumu bireylerin oluşturduğu ve bireylerin de tüm dünyada kadın ve erkek şeklinde iki ayrı cinsiyet olarak ele alındığı bilinmektedir. Ancak bu iki cinsiyet için de rol olarak nitelendirilen davranış şekillerinin bireyler tarafından tercih edildiğini söylemek mümkün değildir. Nitekim toplumun bireyler üzerinde baskın olması nedeniyle cinsiyetlere dair sorumluluk ve rol unsurlarının yine toplum tarafından belirlendiği görülmektedir. Kadın – erkek olarak nitelendirilen cinsiyetler birbirinden farklı olmakla birlikte bu farklılıklar temelde biyolojik farklılıklardan ileri gelse bile birey olmanın ötesine geçen farklılaşmalar toplumsal anlamda zorlamalar sonucunda meydana gelmiştir. Bu zorlamalar neticesinde toplumu oluşturan insanların zihinsel yapılarında kadın ve erkeğe dair bir algı oluşmuş ve bu da toplum hayatında cinsiyet ayrımına dayalı bir yapının ilk aşamasını teşkil etmiştir. Bu aşamalı yapıya bakıldığı zaman kadının oluşturulan tabakada alt kısımda yer aldığı ve dolayısıyla diğer cinsiyeti teşkil eden erkek cinsinin bu tabakalaşmanın üst kısmında yer aldığını görmek mümkündür. Toplumun dayatmaları noktasında kadın ve erkek hususu ele alındığında kadınların genel manada kendilerine toplum tarafından biçilen rolleri kabullendiği ve bu nedenle kendilerini zayıf, korunmaya muhtaç, duygusal olarak algıladıkları, erkeklerin ise daha sert, daha koruyucu ve daha az duygusal olarak kabul ettikleri görülmektedir. Bu yapı içinde erkeğe dayatılan veya erkeğe yüklenen rollerin modern toplumlarda bile erkek davranışı, eril davranış veya normal davranış olarak insanların zihnine kazındığı görülmektedir. Erkeklerin bu yapılarının karşılığında kadın cinsiyetinden ise erkeğe dair itaat, aile ve yuva kavramına karşı fedakârlık, daha sevecen olma gibi hususlar beklenmektedir. Bu da değerler ise yine modern toplumda dişi değerler olarak tanımlanmaktadır (Sancar 2013: 170).

Erkek ve kadına yüklenen bu rollerin kimi toplumlar için çok da önemli bir unsur olmadığı görülmektedir. Nitekim bazı toplumlar veya kültürlerde cinsiyet unsurunun bir üreme veya soyun devamı gibi anlamlara eşdeğer

tutulduğunu, bundan farklı bir yapıda ele alınmadığını görmek mümkündür. Ancak bununla birlikte yine pek çok kültür içinde bu amacın dışına çıkılarak yaşamın tüm alanlarına yayılmış ve bu yayılda ise yaşamın oluşumu noktasında büyük bir etken olarak değerlendirilen faktör olarak değerlendirildiği göze çarpmaktadır (Köse 2013: 37).

Kadınları toplum içinde cinsellik, doğurganlık ve bedensel kontrol gibi hususlarda ele alan yapılar, pek çok toplum içinde halen erkeklerin egemen olduğu sistemlerin varlıklarının temelini oluşturmakta ve dolayısıyla kadınlara dair öncelikli olarak duygusal anlamdaki şiddetin temel noktasını teşkil etmektedir. Nitekim bu kontrol incelendiği zaman kontrolden kaynaklı olarak kadınlara dair dolaysız şekilde bir baskının ve şiddetin varlığı ile beraber pek çok alanda manipülasyon uygulandığı da tespit edilen gerçekler arasındadır (İlkaracan 2015: 14).

Kadınlara toplum tarafından biçilen roller duygusal bir şiddet olmakla beraber erkeklerin uyguladığı şiddetin de önünü açan unsurlar olması yönüyle dikkat çekmektedir. Bu bağlamda erkeğin kadına yönelik şiddet uygulamasında kadının bedensel ve cinsel anlamda bir meta olarak görülmesinin de etkisi büyüktür. Kadının bu şekilde görülmesi erkeğin ona uyguladığı şiddetin toplum tarafından meşrulaştırılmasının yanı sıra kadına dair yaşamın bütünsel anlamda erkek tarafından kontrol altına alınmasının da önünü açmaktadır (Coomaraswamy 2014: 17). Bu durum şiddet noktasında yalnızca erkeğe atfedilen hususun esasında dar bir değerlendirme olduğunu göstermektedir. Nitekim toplum tarafından belirlenen kabuller ve erkeğe yüklenen roller, mahiyet açısından değerlendirildiğinde şiddet uygulamak istemeyen veya bunu yapma yönünde bir düşüncesi bulunmayan bireylerin bile toplum tarafından neredeyse şiddete zorlandığı sonucunu gündeme getirmektedir. Bu bağlamda erkek, bağlı bulunduğu toplum içinde kendine yüklenen roller ve kadın algısı nedeniyle davranışlarını şekillendirmektedir. Diğer bir ifade ile yalnızca kadınların değil erkeklerin de toplum tarafından manipüle edildiği ve bu nedenle şiddete yöneldiklerini söylemek mümkündür (Uygur, Çağlar 2013: 120).

Tüm bu yaklaşımların yanı sıra toplum içinde kadınları bir sorun olarak algılama veya kadın cinsiyetinin toplumsal sorunlar içinde yer almasını sağlayan anlayışın olması kadınlara dair kontrol mekanizmasının işlemesi ve bu bağlamda kadınların korku duymasının da temel sebepleri arasındadır. Nitekim ailenin kutsallığı ve aile içinde yaşayanların dışa aktarılmasında gibi hususlar, bu noktada aile içinde erkeğin pozisyonu ile bir baskı altında yaşayan kadının bu yaşayış tipinin hayatının her aşamasına sirayet edebileceği de söylenebilir. Bu bağlamda, baba evinden çıkma olarak nitelendirilebilecek olan evlilik fiili ile aile içi şiddetten kurtulduğu düşünülen kadının, evlilik sonucunda başka bir erkeğin

egemenliği altına girerek ondan gördüklerini normal kabul etmek zorunda kalması aile içi şiddette bireylerin değişmesi dışında bir sonuç doğurmamaktadır. Bu da kadının evlilikte beraber yalnızca kontrol alanındaki bir değişimi ifade etmektedir (Sen 2014: 63).

Toplumda cinsiyetler arasında görülen şiddet olaylarının erkekler üzerinden incelenmesi noktasında yapılan araştırmalarda kadına dair erkeklerin uyguladıkları şiddet unsurunun bütün toplumlar için bir güç dengesizliği nedeniyle ortaya çıktığı sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte bu güç dengesizliği hususunda kadın, daha önce de belirtildiği gibi, ikincil veya alt bir pozisyonda sayıldığı için şiddetin temel mağduru pozisyonuna düşmektedir. Bu bağlamda kadına karşı yapılan her türlü şiddette şiddeti uygulayan taraf olan erkeğin başat aktör olması nedeniyle tüm mesuliyeti yüklenecek bir durumda olmadığı da söylenebilir. Nitekim erkek kendisine toplumun dayatmalarını yerine getirdiği için ona göre kısmi de olsa normal bir davranış olarak görülen şiddet, kimi kadınlar tarafından da yine toplumun dayatmaları nedeniyle doğru bir yaklaşım veya itiraz edilmemesi gereken bir durum olarak algılanabilmektedir (Berktaş, 2004:27).

3. MATERYAL VE METOT

Yapılan araştırma, Ankara ilinde yer alan devlet ve vakıf üniversitelerinde yürütülmüştür. Araştırmaya devlet ve vakıf üniversitelerinde çeşitli fakültelerde öğrenim görmekte olan 1290 öğrenci katılım göstermiştir. Katılımlarda demografik değişkenlerde homojen bir dağılım sağlanmasına özen gösterilmiştir. Araştırmaya katılan bireylere, şiddete maruz kalma ve şiddet uygulama durumlarını ölçmeye yönelik, 17 sorudan oluşan anket uygulanmıştır.

Araştırmadan elde edilen verilerin analizi SPSS paket programında yapılarak katılımcıların genel özellikleri ve verdikleri bilgiler analiz edilmiştir. Yapılan analizde betimsel istatistik yöntemleri kullanılmıştır. Maddelerin anlamlılık düzeyleri 0,05 olarak alınmıştır.

BULGULAR

Tablo 1: Araştırmaya katılan bireylerin cinsiyetlerine göre dağılımları

	N	%
Kadın	702	54,4
Erkek	588	45,6
Toplam	1220	100

Bireylerin şiddete maruz kalma ve şiddet uygulama durumlarının ölçüldüğü çalışmada, araştırmaya katılan bireylerden 702'sinin kadın 588'inin erkek olmak üzere toplam 1290 birey olduğu görülmektedir. Bu verilerden hareketle cinsiyetler arasında tam bir homojenlik olduğundan bahsedilemez. Ancak bu husus araştırma konusunda kasıtlı bir tercih ile sağlanmıştır. Nitekim şiddetin genel mağduru olarak görülen kadınların araştırma içindeki payının erkeklere göre fazla tutulması, bu cinsiyete dair daha fazla veri elde etme amacıyladır. Bu bağlamda kadınların şiddet, maruz kalma, uygulama vb. hususlardaki görüşleri hakkında daha geniş bir bakış açısından istifade etmek mümkündür.

Tablo 2: Araştırmaya katılan bireylerin daha önce şiddete maruz kalmaları durumunun cinsiyete göre dağılımı

		Evet	Hayır	
Cinsiyetiniz	Kadın	259 %37	443 %63	702 %100
	Erkek	370 %63	218 %37	588 %100
Toplam			1220 %100	

Araştırmaya katılan kadın ve erkeklerin daha önce şiddete maruz kalma durumları ile ilgili kendilerine yöneltilen soruya; kadınların %37'lik kısmının daha önce şiddete maruz kaldığı yönünde, %63'lük kısmının ise daha önce şiddete maruz kalmadığı yönünde dönüt verdiği görülmektedir.

Şiddete maruz kalma hususunda erkek katılımcıların verdiği dönütler ise erkeklerin yaklaşık %63'lük bir kısmının daha önce şiddete maruz kaldığı, %37'lik bir kısmın ise daha önce şiddete maruz kalmadığı yönündedir. Bu doğrultuda öncelikle iki cinsiyet açısından şiddete maruz kalma noktasında tam olarak ters bir orantı olduğunu söylemek mümkündür.

Elde edilen bu verilerden hareketle erkeklerin kadınlara göre şiddete maruz kalmalarının daha üst seviyede olduğunu, ancak bu maruz kalma hususunda şiddetin aile içi mi toplumsal şiddet mi olduğu konusunda bir netlik olmadığını söylemek mümkündür. Nitekim genel toplumsal yapı dikkate alındığı zaman daha sosyal, arkadaş ortamında daha aktif ve bu

nedenle daha fazla güç denemesinde bulunabilecek olan erkekler için şiddete maruz kalma hususunu bir arkadaş kavgası, bir baskı vb. aile dışında gerçekleşen unsurlar şeklinde de değerlendirildiği söylenebilir. Ayrıca belirtilen açıdan ele alındığında, bu şiddet unsurunda erkeklere şiddet uygulayanların genel manada yine erkekler olması hemcinsler arasında bir güç çekişmesi olarak da değerlendirilebilir. Bu çekişme ise şiddet doğuracak bir yapıyı tetikleyen özellikte olduğu için bir karşılıklı bir şiddet doğurmaktadır. Bununla birlikte kadınların oranı bu noktada az olsa bile bu oranın büyük ölçüde aile içi veya karşı cinsten görülen şiddet olarak ele alınması gerekliliği, kadınların cinsiyet bağlamındaki şiddete maruz kalma unsurlarının erkeklere göre oldukça fazla olduğu şeklinde yorumlanması sonucunu doğurmaktadır.

Tablo 3: Araştırmaya katılan bireylerin cinsiyetleri maruz kaldıkları şiddet türüne göre dağılımları

		Fiziksel	Cinsel	Sözlü	Diğer
Cinsiyetiniz	Kadın	152 %21,6	57 %8,1	322 %45,9	171 %24,3
	Erkek	357 %60,7	25 %4,3	125 %21,3	81 %13,1
Toplam		1220 %100			

Bireylerin maruz kaldığı şiddet türlerine yönelik dönütleri incelendiğinde; kadınların %21,6'lık bir kısmının fiziksel şiddete, %8,1'inin cinsel şiddete, %45,9'unun sözlü şiddete, %24,3'ünün ise diğer şiddet türlerinden birine maruz kaldığı görülmektedir. Bu verilerden hareketle kadınlarda cinsel şiddetin az olmasının toplumsal etkiden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Nitekim kadını itaatkâr, sevecen vb. göstererek şiddete maruz kalmasına basamak oluşturan toplum, tabu olarak nitelendirilen birtakım hususlarla kadınları koruma altına da almaktadır. Bu bağlamda cinsel şiddet olarak nitelendirilen davranışlara dair yaptırımlar, bu şiddete yönelmeyi düşünen bireyler üzerinde caydırıcı bir etki yapmaktadır. Ancak yine bu şiddet türünün toplumsal yapıda tabu olarak kabul edilmesi, buna maruz kalan kadınların bunu ifade edememesi sonucunu da doğurmaktadır ki bu da az olarak görünen bu şiddet türünün belirtilenden daha fazla olması ihtimalini gündeme getirmektedir.

Aynı konuda erkeklerin verdiği dönütler incelendiği zaman, erkek katılımcıların %60,7'si fiziksel şiddete maruz kaldığını belirtmiştir. Bunun yanında %21,3'ü sözel şiddete %4,9'u cinsel şiddete maruz kaldığını belirtirken %13,1'lik bir kesim ise diğer türlü şiddete maruz kaldığından bahsetmektedir. Erkeklerin maruz kaldığı fiziksel şiddet oranının yüksek olması daha önce belirtilen, akran çevresi veya sosyal çevrede güç denemelerinden kaynaklı bir şiddet unsurunun var olması ihtimalini güçlendirmektedir. Bununla birlikte yine şiddete maruz kalınan çevrenin belirtilmemesi erkekleri de aile içi şiddet alanında değerlendirme dışı bırakmaktadır. Ancak hiçbir durumda erkeklerin aile içi şiddete maruz kalmadığını söylemek mümkün değildir. Bunun yanı sıra kadın katılımcıların belirttiği şiddet türlerinin tümüne maruz kalma durumunun erkekler için de geçerli olduğunun görülmesi şiddetin tek taraflı olma boyutunun değiştiğinin en büyük göstergelerindendir.

		Evet	Hayır
Cinsiyetiniz	Kadın	340 %48,4	362 %51,6
	Erkek	422 %71,8	166 %28,2
Toplam		1220 %100	

Katılımcıların daha önce şiddet davranışı gösterip göstermediklerine dair kendilerine yöneltilen soruya verdikleri dönütler incelendiğinde, kadın katılımcıların %48,4'ünün daha önce şiddet davranışı gösterdiği yönünde, %51,6'sının ise daha önce şiddet davranışı göstermediği yönünde dönüt verdiği görülmektedir. Erkek katılımcıların ise %71,8'i daha önce şiddet davranışı gösterdiğini belirtirken, %28,2'sinin daha önce şiddet davranışı göstermediği görülmektedir.

Elde edilen bu verilerden hareketle kadın katılımcıların neredeyse yarısının daha önce şiddet davranışı göstermiş olması, şiddet hususunda erkeklerin temel aktör gösterildiği toplumumuzda kadınların da şiddet uygulayıcısı olarak azımsanmayacak bir seviyede olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte erkek katılımcıların büyük oranda şiddet davranışı göstermiş olması erkeklerin şiddete kadınlara göre daha meyilli olduğunu göstermekle beraber, şiddetin uygulamasında da kadınlardan daha ön planda olduğunu ortaya koymaktadır. Bu noktada erkeklerin hiç şiddet uygulamayanlarının oranının %30'a yakın olması esasında erkek

bireylerin de şiddete meyil etmeyen bir kesim barındırdığını göstermesi bakımından önemlidir.

Tablo 5: Araştırmaya katılan bireylerin cinsiyetleri maruz kaldıkları şiddet türüne göre dağılımları

		Fiziksel	Cinsel	Sözlü	Diğer
Cinsiyetiniz	Kadın	270	0	306	126
		%38,5	%0	%43,6	%17,9
	Erkek	360	18	149	61
		%61,2	%3	%25,4	%10,4
Toplam		1220			
		%100			

Katılımcıların daha önce gösterdiği şiddet davranışının türüne yönelik yapılan incelemede, kadın katılımcıların %38,5'inin fiziksel şiddet uyguladığı, %43,6'sının sözel şiddet uyguladığı görülmektedir. Bununla birlikte diğer şiddet türlerini de uyguladığı yönünde dönüt veren kadın katılımcıların hiçbirinin cinsel şiddet uygulamadığı yönünde dönüt vermesi oldukça dikkat çekicidir. Erkek katılımcıların ise % 61,2'si fiziksel şiddet uyguladığı, %25,4'ü sözel şiddet uyguladığı, %10,4'ü ise diğer şiddet türlerini uyguladığı yönünde dönüt vermiştir. Bununla birlikte erkek katılımcıların %3'lük bir kısmı cinsel şiddet uyguladığını da belirtmiştir. Bu bağlamda erkek katılımcılarla kadın katılımcılar arasında uygulanan şiddet türleri bakımından benzerlik görülmekle beraber, cinsel şiddet uygulama açısından erkeklerin oranı düşük olsa bile kadınlardan temelde ayrılan bir şiddet türü ile ön plana çıktıkları görülmektedir.

SONUÇ

İnsanlıkla yaşıt olarak görülen toplum yaşamı, toplumun en küçük yapı taşı olan aile ile şekillenmiştir. Aile ise birbirinden farklı cinsiyet ve özellikteki bireylerden meydana gelmesi nedeniyle, birbirinden farklı ancak aynı kökten beslenen bazı davranış örüntüleri ile çevrilidir. Bu davranış örüntülerinin konumuzla ilgili olan kısmı, aile içi veya toplumsal yapı içinde gösterilen şiddet davranışlarıdır. Şiddet davranışları, yapılan araştırmalarda geçmişte oldukça eskilere götürülen ve genel anlamda daha güçsüz bir fizyolojik yapıya sahip olan kadınlara uygulanan davranışlar olarak gösterilmekte ve bu mağduriyet algısı nedeniyle kadın, toplum içinde şiddet noktasında birincil derecede mağdur şeklinde yansıtılmaktadır.

Bu konuda yapılan araştırmalar, elde edilen bulgular, güncel ve geçmişe dönük incelemelerle kadının şiddet konusunda mağdur olarak gösterilmesinin haksız bir durum olmadığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte dünyanın neredeyse her yerinde kadınların şiddete maruz kaldığı gibi bir sonuca da ulaşılmıştır. Ancak bu hususta ihmal edilen temel nokta, şiddeti uygulayıcı olarak gösterilen erkeğin, bu yanlış davranışının altında yatan temel nedenin, bireysel tercih veya kişisel ego tatmini ile hareket ettiğine dair değerlendirmelerdir. Nitekim yine geçmişten günümüze toplumsal yapılar incelendiği zaman, erkeklerin özellikle toplum baskısı altında kadınlara şiddet uyguladığı veya toplumun yönlendirmeleri nedeniyle kadına yönelik şiddeti normal bir davranışmış gibi algıladıkları tespit edilmiştir. Bununla birlikte toplum tarafından daha itaatkar, daha sevecen, daha sevgi dolu gibi erkeğe göre daha yumuşak vasıflarla anılan kadınların, toplumun kendilerine biçtiği bu rolleri benimseyerek aile içinde daha itaatkar bir rol üstlenmesi ile erkeklerden gördükleri şiddet davranışını normal karşıladıkları da elde edilen bulgular arasındadır. Bu bağlamda şiddet konusunda, bireysel birtakım psikolojik rahatsızlıklar haricinde, tam anlamıyla bireylerin tercihleri ile bir şiddet uygulamasından söz etmek mümkün değildir. Diğer bir ifade ile şiddet, şiddet fiilinin ortaya çıkmasında ve uygulamalarında birey kadar toplumun da yönlendirmelerle mesuliyet sahibi olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca şiddetin yalnızca erkek tarafından uygulanan bir husus olduğu algısı da oldukça gerçek dışıdır.

Çalışmada erkek ve kadınların şiddete maruz kalma ve şiddet uygulama durumları üzerinde yapılan araştırmada, araştırmaya katılan niversite ğrencilerinin verdiği dönütler doğrultusunda, öncelikli olarak şiddete maruz kalma durumunun yalnızca kadınlar için değil erkekler için de geçerli bir durum olduğu görülmektedir. Bununla birlikte özellikle fiziksel şiddete maruz kalma hususunda erkek ve kadın katılımcıların yakın oranlarda olduğu görülmekle beraber, erkek katılımcıların kadın katılımcılara göre daha fazla fiziksel şiddete maruz kaldığını görmek mümkündür. Bunun yanı sıra maruz kalınan şiddet türleri açısından birbirine benzer şiddet türleri mevcut olup erkeklerin de, kadınların en fazla mağdur olduğu cinsel şiddete maruz kaldıkları yönünde dönüt vermeleri dikkat çekici bir husustur.

Katılımcıların daha önce şiddete başvurup vurmadıkları yönünde kendilerine yöneltilen soruya verdikleri cevap incelendiğinde ise erkeklerin %70'ten fazlasının daha önce fiziksel şiddete başvurduğu yönünde dönüt vermesi bu konuda erkeklerin daha baskın bir yapıda olduğunu göstermektedir. Ancak şiddetin bütünsel olarak mağduru şeklinde ele alınan kadınların da %50'ye yakın bir kısmının daha önce fiziksel şiddet uyguladığını belirtmesi şiddet uygulamalarında kadınların da azımsanmayacak oranda etkin rol oynadıklarını göstermektedir. Bunun

yanı sıra erkek katılımcı ve kadın katılımcılar arasında, karşılardaki bireye uygulanan şiddet hususunda tek ayırım cinsel şiddet noktasında gündeme gelmektedir ki bu şiddet noktasında erkek katılımcıların %3'lük bir kısmı cinsel şiddet uyguladığından bahsederken kadın katılımcıların bu konuda herhangi bir cinsel şiddet uygulamamaları dikkat çekicidir.

Araştırmadan elde edilen bulgular, kadınların şiddette tek mağdur olarak gösterilmesi hususunun gerçeği yansıtmadığını ve kadınların da şiddet konusunda aktif rol oynayan, dolayısıyla toplumsal anlamda şiddeti artıran bireyler olduğunu göstermektedir. Bu hususta yapılan araştırmada, geçmişten günümüze şiddet konusunda cinsiyetler arasındaki dağılımın değiştiği yönünde yorum yapmak mümkündür. Bunun yanı sıra bir diğer husus ise kadın şiddetine maruz kalan erkeklerin bunun toplumsal ve sosyal baskı nedeniyle yansıtamamaları, kadını şiddet sürekli olarak mağdur ve masum pozisyonunda tutmuştur. Uzun yıllar boyunca bu pozisyonda kalan kadınların kendi şiddet uygulamaları ile ilgili verdikleri dönütler incelendiğinde ise toplumsal şiddet hususunda kadınların da etkinliğini gözler önüne sermesi bakımından önem arz etmektedir.

Araştırmadan elde edilen veriler, kadın veya erkek bireylerin karşılardaki varlıklara şiddet uygulamalarının söz konusu olduğunu, diğer bir ifadeyle şiddet konusunda mağdur veya suçlunun tek yönlü olmadığını göstermektedir. Bu husus toplum içinde tek yönlü olarak algılanan şiddetin, esasında çift yönlü olması nedeniyle daha büyük bir problem şeklinde ele alınması gerekliliğini gündeme getirmektedir. Bu gereklilikten hareketle öncelikli olarak şiddetin ne olduğu konusunda toplumsal bir bilinçlendirme yoluna gidilmeli ve devamında şiddetin önlenmesi uygulamalarına geçirmelidir.

Bilinçlendirme çalışmalarında yetişkin bireylerin seminerler, ücretsiz konferanslar gibi çalışmalarla belirli bir bilinç seviyesine yükseltilmesi söz konusu iken, okul çağında olan bireylerin ise şiddet ile ilgili veya sosyal içerikli dersler yardımıyla bu konular hakkında bilgi sahibi olmalarının sağlanması mümkündür. Bununla birlikte şiddet hususunda bilinçlendirme çalışmalarının ardından bireylerin maruz kaldıkları şiddete karşı savunma yollarını öğrenmeleri veya bunu engelleme noktasında gerekli eğitimleri almaları toplum içinde şiddete yönelik fiillerin azaltılması bakımından büyük bir önem taşımaktadır.

Ancak kanaatimize göre bu konuda alınabilecek en büyük önlemlerden biri gerek erkek gerekse kadın cinsiyetleri için şiddetin bir çözüm olmadığı hususunun bireylere gereğince aktarılmasıdır. Bunun yanında şiddetin aile içi veya toplumsal anlamda iletişim kopmalarına neden olduğu, bireyleri içinde bulunduğu durumdan daha kötü bir duruma sürüklediği, bireylerin şiddet uygulamaları sonucunda herhangi bir şekilde şiddete neden olan konu hakkında çözüm bulamadıkları gibi gerçeklerin bireylere aktarılması

şiddet konusunda bireyin öz denetim mekanizması çalıştırmasını sağlayarak bu haksız fiili önleme konusunda etkili bir tedbir olacaktır

KAYNAKÇA

- BERKTAY, Fatmagül (2004). Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye (Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları No:7). İstanbul Üniversitesi: Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi.
- BULUT, Meryem (2008). “*Kadınlarda Boşanma ve Kültür İlişkisi*”. Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi. 12 (2). 111-118.
- COOMARASWAMY, Radhika (2014). “*Kadına Yönelik Şiddet ve Namus Suçları*”. “Namus” Suçlar Paradigmalar ve Kadına Yönelik Şiddet, (Ed. Lynn Welchman ve Sara Hossain), (Çev: Ayten Sönmez vd.), İstanbul: BGST Yayınları:17-20.
- DİŞSİZ, Melike. Şahin, Nevin Hotun (2008). “Evrensel Bir Kadın Sağlığı Sorunu: Kadına Yönelik Şiddet”. Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi.1(1).17-31.
- EŞKİNAT, Rana (2012). “Türkiye’de Kadına Yönelik Ekonomik Şiddet”. Ankara: 2.Uluslararası Kadına ve Çocuğa Karşı Şiddet Sempozyumu.
- GÜLER, Nuran, Tel, Hatice, Tuncay, Fatma, (2005), “*Kadının Aile İçinde Yaşanan Şiddete Bakışı*”. C.Ü. Tıp Fakültesi Dergisi, 27:51–56.
- İLKKARACAN, Pınar (2015). Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik. İstanbul: İletişim Yayınları.
- İLKKARACAN, Pınar, Gülçür, Leyla (1996). Aile İçinde Kadına Karşı Şiddet: Sıcak Yuva Masalı, Aile İçi Şiddet ve Cinsel Taciz. İstanbul: Metis Yayınları.
- KÖSE, Elifhan (2013), “*Cinsiyet/Toplumsal Cinsiyet İkiciliği Üzerine Eleştirel Yaklaşımlar Ya Da Doğa “Doğal Mıdır*”. Doğu Batı Dergisi. 64:37-52.
- ÖZATEŞ, Özge Sanem (2009). “*Bir Sosyal Hizmet Müdahalesi Olarak Aile İçi Şiddet Mağduru Kadın Sorununda Feminist Etik Yaklaşım*”. Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi. 20(2). 99-107.
- ÖZTÜRK, Aslıhan Burcu (2013). “*Kadına yönelik şiddetle mücadelede neredeyiz? Feminist Sosyal Çalışma Bağlamında Bir Değerlendirme*”. Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi.195-208.
- SANCAR, Serpil (2013). “Erkeklik”, Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları. (Ed. Yıldız Ecevit ve Nadide Karkıner). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim FakültesiYayınları.168-191.

- SEN, Purna (2014). "Namus Suçları, Anlam ve Önemi", *Namus Suçları Paradigmaları ve Kadına Yönelik Şiddet*, (Ed. Lynn Welchman ve Sara Hossain), (Çev. Ayten Sönmez vd). İstanbul: BGST Yayınları.59-78.
- SIDDIQUI, H. (2014). "*Aile İçi Şiddet Namus Değil Yüz Karasıdır! Birleşik Krallıkta 'Namus Suçlarına Karşı Kadınların Mücadelesi'*", *Namus Suçları, Paradigmaları Ve Kadına Yönelik Şiddet*. (Ed. Welcman, L, Hossain S.), (Çev. Sözmez A. vd.), İstanbul: BGST Yayınları.267-85.
- UYGUR, Gülriz, Çağlar, İrem (2013). "Şiddet", *Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları*, (Ed. Yıldız Ecevit ve Nadide Karkıner), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları:118-139.
- YILDIRIM, Aysel (1998). *Sıradan Şiddet: Kadına ve Çocuğa Yönelik Şiddetin Toplumsal Kaynakları*. İstanbul: Boyut Kitapları.

Toplumsalın Araştırılmasında Akademisyenlerin Yöntem Seçimi: NİTEL YÖNTEM HAKKINDA ANAHTAR BİLGİ GÖRÜŞMELERİ*

Sercan EKLMEZLER*-Selda ADİLOĞLU*

Sosyal bilimlerdeki araştırmalarda temel amaç, toplumsal gerçekliğin içerisinde bekleyen olgu ve olaylar hakkında geçerli ve güvenilir bilgiler elde etmektir; ancak bu nitelikli bilgiye ulaşmak için izlenecek yöntem(ler) hakkında alanda çeşitli tartışmalar devam etmektedir. Başlıca tartışma, sosyalin irdelendiği çalışmalarda nitel yöntemin mi nicel yöntemin mi tercih edileceği noktasında yaşanmaktadır. Ali Güler'in nicel yöntemle karşın nitel yöntemi önelemesi, bu tartışmalardan birine örnektir. Güler (y.y.), toplumsal olayların temel dinamiklerinin nicel bulgulara indirgenerek yorumlandığını ve bu yöntemin bir anlamda “sayı fetişizm”i yarattığını iddia eder ve ideal olanın alanın dokusuna uygun nitel bir yolun izlenmesi olduğunu belirtir. Bu noktada çalışma, söz konusu ikili zıtlığa dair ne klasikleşmiş tartışmaları gün yüzüne çıkartmayı ne de bu ikili yapıya alternatif sunmayı amaçlar.

Bu çalışmanın başlıca amacı, hâkim bir konumda bulunan ve pozitivist sosyal bilim anlayışıyla şekillenmiş nicel yöntem yerine nitel yöntemi kullanmayı seçmiş bir grup sosyal bilimcinin nitel yöntemi seçme ve kullanma nedenini anlamak ve anlatmaktır. Bunun için nitel yöntemle başvurmuş bir grup akademisyenin araştırma deneyimlerine başvurulacak, anlatımları üzerinden nicel yerine nitelin tercih edilme nedenleri ve nitel yöntemin güçlü ve zayıf yönlerinin neler olduğu tespit edilecektir. Bulguların analizine geçilmeden önce, çalışmanın akışına uygun düşecek şekilde, klasikleşmiş tartışmanın içeriği ve gidişatına değinilecektir.

Toplumsalın Araştırılmasında (Tek) Yol

Toplumsala dair araştırma yapma düşüncesi, toplumsalın nasıl araştırılacağı sorusunu beraberinde getirmiştir. Buna göre, genel kabul gören bir algı olarak toplumsalın araştırılabileceği fikri ile birlikte araştırmaya değer olanın, toplumsalın nasıl ve hangi bilimsel yönelimle araştırılması gerektiği sorunsalını ortaya çıkarmıştır. Bilindiği üzere

* Bu çalışma, 13.06-15.06.2019 tarihleri arasında Ankara’da “VI. Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Akademik Çalışmalar Sempozyumu” ismiyle düzenlenen etkinlikte sözlü olarak sunulmuştur.

* Arş. Gör., Bursa Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, sercan.eklemezler@btu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3198-8413.

* Dr. Öğr. Üys., Bursa Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümü. selda.adiloglu@btu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9725-436X

bilimsel yönelim konusundaki klasik algı, bilimselliğin temininde doğa bilimine has tekniklerin/yöntemin kullanımını önelemektedir. Toplumsalın araştırılması konusu da bu klasik algının başatlığında şekillenmiştir. Bu etki altında toplumsalın, doğadaki olgunun araştırılmasında kullanılan yöntem ve tekniklerin bir benzeri ile araştırılması salık verilmiş ve hatta tek yol olarak sunulmuştur.

Doğa bilimlerindeki duruma bakıldığında deneysel ve ampirik çalışmalar merkezi bir önemdedir, dolayısıyla bu algıya göre de toplumsalın araştırılmasında deneysel ve ampirik çalışmaların gerekli olduğu savunulmaktadır ve bu savunuya göre, şayet bilimsel niteliği yüceltilerek toplumsalın araştırılması amaçlanıyorsa, araştırılanın olabildiğince kesin (ya da pozitif) olmasına, taklit edilecek olanın ise Newton fiziğinden ayrı olmamasına gayret edilmelidir (Gülbenkian Komisyonu, 2009:17). Buradaki paragraf, salt bir iddianın değil, koca bir dönemin özetidir. Bu özetin daha pür ve anlaşılır olabilmesi, bilimin ve bilginin bilim dünyasındaki tarihsel seyrinin kısaca özetlenmesiyle mümkündür.

Doğan Özlem (1998) bu noktada “Doğa Bilimleri ve ‘Sosyal Bilimler’ Ayrımının Dünü ve Bugünü Üzerine” isimli bir çalışmayla, bilgiyi, bilimi, doğa ve sosyal bilim ikiliği üzerinden anlatır. Özlem (1998), bugüne ulaşmış klasik ayrımın özünü, bilginin evrensellik ve tekillik ikiliğine dayandırır ve bugünkü dikotominin bu ikili zıtlık üzerine oturduğunu iddia eder. Yazar (1998), doğa bilimleri ve sosyal bilimler olarak sınıflandırılan bilimin, ikili zıtlık veya dikotomi olarak tartışmalı bir konuya dönüşmesinden önce, tek bir bilimle ve tek bir algıyla anlaşıldığını aktarır. 19.yüzyıl öncesindeki dönemde bilim, doğa bilimi ile eşdeğerdir (Gülbenkian Komisyonu, 2009). Bu eşleştirmeye ilaveten bilim, “Newton fiziği”, “deneysel bilim”, “pozitif bilim” ve/veya pek tabi ki “Batı”nın bilimi olarak anlaşılmıştır (Özlem, 1998). Batı’nın, Newton’un, deneyin ve/veya pozitif (olgucu) olanın bilimi olarak bilim, evrensellik-tekilcilik tartışmasında, evrensel olanın kıymetinin önemsendiği bir niteliğe bürünür.

Bilimin, pozitif ya da olgucu olduğu iddiası, bilimin tüm gelişimi boyunca anılagelen bir konumdur. Pozitif veya olgucu olma hali, bilginin dayandığı kaynağın ortaya çıkarılış şeklini ima etmektedir. Buna göre (Özlem, 2013), bilginin kaynağı duyu verilerine, deneye, gözleme ve araştırmaya dayalı olmalıdır. Deney ve gözlem özelinde Keat ve Urry (2001), her iki tekniğin emin ve kesin ampirik bilginin tek kaynakları olduğunu belirtmektedirler. Özlem (1998), pozitif ve/veya olgucu ifadesinden hareketle pozitivismi irdeler ve kavramın Latince karşılığını araştırır. Elde ettiği sonuca göre, kavramın Latince karşılığının “karşıya koymak, vaaz etmek” olduğunu aktarır. Pozitif olan bilime dair

belirtilebilecek bir diğer husus ise pozitivist bilim anlayışının, doğada ortada durana dair düzenliliği araştırmakta, gözlenemeyen şeylere ait tüm kavramları ise reddetmekte olduğu gerçeğidir (Keat ve Urry, 2001:18). Bu gerçeklik içerisinde Özlem (1998), modern doğa bilimi denilen bilim modelinin ve tarzının belirleyici özelliğinin tümelci anlayış olduğunu iddia eder.

Evrensel olanın pozitivist olduğu, pozitivist olanın nicelle ilişkilendirildiği hatırlanırsa, buradan çok daha dar bir yönelime gidilmiş olunur. Bu yönelimde bir tarafta nitelin göz ardı edildiği nicel bir yol/yordam, diğer bir tarafta nicelin göz ardı edildiği nitel bir yol/yordam vardır.

Yöntem Seçimi: Nicel veya Nitel

Araştırma için bir yolun tercih edilmesi meselesinden önce, yol/yöntem konusunun neden bu düzeyde önemli olduğu sorusuna cevap aranmalıdır. Bu noktada Kümbetoğlu (2017:16), meşruluğu kabul edilmiş “bilimsel yöntem” olarak onaylanmış yol ve usullerle sosyal bilimcilerin işlerine başlamak zorunda olduklarını aktarır. Böylesi bir seçim, araştırma yöntemleri havuzunun kendilerine sunduğu, uygun yol ve tekniklerle çalışır. Neuman, yöntem konusunda “Toplumsal Araştırma Yöntemleri” isimli bir çalışma kaleme alır. Bu çalışmasında yazar (Neuman, 2014:222) bir araştırmaya en sade haliyle iki yönelimden (nitel yönelim ve nicel yönelimden) birinin seçimiyle yaklaşılabileceğini veya bir yöntem nirengisi üzerinden ikisinin birbirini tamamlar şekilde kullanılmasıyla varılabileceğini belirtmektedir. Üstteki anlatıları hatırlatmak adına Neuman (2014:222) da benzer bir noktaya temas ederek, nicel araştırmacıların sosyal bilime, pozitivist bir yaklaşımla yaklaşılması durumunda güvendikleri bilgisini paylaşır. Bu bilgi ile yetinmeyen Neuman (2014:21), iki yönelimin benzerlik ve farklılıklarını detaylandırır. İki yönelimin başlıca farklılıkları, olguya yaklaşım tarzında ortaya çıkar. Neuman’a göre (214:21) nicel yaklaşımı benimseyen bir araştırmacı, nesnel olguları ölçmeye odaklıdır, nitel yaklaşımda bir araştırmacı ise toplumsal gerçekliği, kültürel anlamı inşa etmekle ilgilidir. Başka bir ifade ile nitel araştırma insanların yaşam tarzlarını, öykülerini, davranışlarını, örgütsel yapıları ve toplumsal değişmeyi anlamaya dönük bilgi üretme süreçlerinden birisi olarak tanımlanmaktadır (Strauss ve Corbin, 1990). Bu çalışma, niteli kullanan bir grubun, niteli tercih etme nedenlerine eğilecektir. Bunun için bilimsel araştırmalarında “nitel yöntemi” kullanan akademisyenlerin, ilgili yöntemi kullanma nedenleri, aynı yöntem -nitel- üzerinden anlaşılmasına çalışılacaktır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma, nitel yöntem üzerinden şekillenmiştir. Yöntemin seçiminde göz önünde bulundurulmuş başlıca husus, ilgili akademisyenlerin nitel yöntem kullanımlarının nedenlerini anlamaktır. Anlama faaliyeti, nitel yöntemin başlıca amacıdır. Kümbetoğlu (2017:34) benzer bir noktadan hareketle nitel yöntemin amacının anlamak, tanımlamak olduğunu, bu amaçla da niçin sorusundan çok ne ve nasıl sorularına odaklanılması gerektiğini belirtir. Bu bağlamda ilgili akademisyen grubuna, *Nitel yöntem hakkındaki görüşleriniz nelerdir?* şeklinde tek bir soru cümlesiyle yöneltilmiştir. Enformel sohbet tarzı görüşme olarak tanımlanan bu teknik nadir de olsa nitel veri toplamada kullanılan temel tekniklerden birisidir (Kümbetoğlu, 2017:73). Bu tekniğin kullanılmasındaki temel amaç, katılımcıları belirli temalara yönlendirmekten ve soru-cevaplarla bireysel ve durumsal farklılıkların yakalanabilmesine olanak sağlayacak olan esnekliği ortadan kaldırmaktan kaçınmaktır. Bununla birlikte araştırmacının da görüşme akışı içerisinde ileriye dönük yeni sorular oluşturabilmesine ve daha derin bir içe bakış geliştirebilmesine fırsat yaratmaktadır.

Enformel sohbet tarzı görüşme tekniği, üç doçent, beş doktor öğretim üyesi akademisyene uygulanmıştır. Katılımcıların seçiminde iki husus göz önünde bulundurulmuştur. Bunlardan ilki konuya dair teorik bir birikime sahip olmalarıyken, bir diğeri nitel veri yöntemlerini aktif ve yoğun olarak kullanıyor olmalarıdır (Bkz. Tablo 1). Her iki şartın karşılanabilmesi için üç farklı üniversitenin (Anadolu Üniversitesi, Bursa Teknik Üniversitesi, Adnan Menderes Üniversitesi) sosyoloji bölümlerinde görev yapmakta olan akademisyenler seçilmiştir. Akademisyenlerin seçiminde katılımcılara ulaşılabilirlik şartı aranmıştır. Buna göre görüşmeyi kabul eden akademisyenlerle görüşülmüştür. Sekiz akademisyenle görüşmelerin yapılandırılmasında gözetilen husus, daha sonraki çalışmalar için temalar oluşturabilecek şekilde anahtar bilgi görüşmelerinin gerçekleştirilmesidir.

YÖK Akademik (Yükseköğretim Akademik Arama Motoru) sayfası aracılığıyla katılımcıların çalışmalarına ulaşılmış ve makale başlığı altında yayınladıkları çalışmalar üzerinden çalışmalarındaki yöntem dağılımları tespit edilmiş, aşağıdaki tablo oluşturulmuştur.

Tablo 6 Katılımcıların Çalışmalarındaki Yöntem Dağılımları

Katılımcılar	Unvan	Nitel Y. Kullanma Sıklığı	Nitel Y. Kullanma Sıklığı	Yöntem Nirengisini Kullanma Sıklığı	Ulaşılmayan Çalışmaları
K1	Doç. Dr.	3	2	2	-
K2	Dr. Öğr. Ü.	10	-	4	2

K3	Doç. Dr.	6	5	6	-
K4	Doç. Dr.	6	-	2	3
K5	Dr. Öğr. Ü.	10	5	-	-
K6	Dr. Öğr. Ü.	4	7	1	1
K7	Dr. Öğr. Ü.	8	2	-	-
K8	Dr. Öğr. Ü.	8	-	3	3
TOPLAM		55	21	18	9

BULGULAR

Nitel araştırma, nicel araştırma paradigmasının sahip olduğu ontolojik, epistemolojik ve aksiyolojik varsayımların eleştirisi üzerine inşa edilmiştir (Özdemir, y.y.:326) Bu bağlamda katılımcıların hepsi görüşmeye nitel ve nicel karşılaştırması temelinde başlamışlardır. Misal, K1 isimli katılımcı, nitel yöntemin zayıf ve güçlü yönlerini, nicel yöntemden farklarını dile getirmeye yönelerek, açıklamasına başlamaktadır; “*Nitel çalışmanın güçlü ve zayıf yanları ve farkları... Sen öyle sormayacaktın belki; ama ben soruyu da kendim sordum.*” Benzer şekilde K3 isimli katılımcı, “*Kıyaslayarak gidecek olursak akademik anlamda ben nitel yöntemin çok daha doyurucu olduğunu düşünüyorum.*” demektedir. K7 isimli katılımcının durduğu nokta da diğer katılımcıyla benzerlik göstermektedir:

Nicle karşı değilim, yeri geliyor kullanıyorum ama tabi hangisi tercihiniz diye sorarsan tabi nitel. Mesela ne diyebilirim. ...bir olayı anlamam gerekli, oluş şeklini, nedenini, olayla doğrudan ya da dolaylı yoldan ilişkili etmenlerini, işte o zaman bunu ankete yerleştirdiğim ve benim öngörülerimle sınırlı ve yapılandırıdığım sorularla anlayamam. Alan bambaşka bir dünya, tekillikler dünyası deniyor ya işte tek bir olayın tek tek insanlardaki etkisi farklılaşıyor ve benim öngöremediğim türde cevaplar alabiliyorum...

K2 isimli katılımcı diğer katılımcılardan biraz farklı bir girişle açıklamalarına başlamaktadır:

Duygusal bir giriş olacak; ama ben nitel yöntemi çok seviyorum. Nitel yöntemle çalışmayı çok seviyorum. Nicel yöntemde diyelim ki önüme bir ölçek geliyor ve bir konu hakkındaki görüşüm soruluyor ve likert tipi 5'liler içerisinde birini seçmem isteniyor... "Evet, katılıyorum; ama..." bir ama açmak istiyorum. Nicel yöntemin bu konularda sınırlı olduğunu düşünüyorum.

Bir diğer katılımcı (K4) nitel yöntemin idealleştirilmemesi gerektiğine değinmektedir: “*Nitel yöntem benim de çalışmalarımda daha ağırlıklı olarak kullandığım bir yöntem; ancak bunu söylerken nitel yöntem; en iyi, en muteber, en meşru gibi bir fikre de sahip değilim.*” K6 isimli

katılımcının da bu konuda benzer bir fikre sahip olduğu görülür: “*Nitelin de nicelin de kendi içerisinde yeri ayrı. Kesinlikle kıyaslanabilir şeyler değil, elmayla armut gibi. [...] Nicel sayısal veriler ortaya koyuyor ancak sayısal veriler niçin sorusuna cevap vermiyor. Nitel araştırmada doğal ortama gidip gözlem yapıyoruz, kişilerle birebir görüşüyoruz.*”

Herhangi bir yöntemin idealleştirilmemesi gerektiği fikri bir diğer katılımcıda (K8) da gün yüzüne çıkmaktadır:

Aslında nicel ve nitel yöntemin birbirinden üstün veya birinin diğerine göre daha iyi olduğuna dair bir inancım yok. Yöntem ve teknik tercihini tamamen araştırmanın amaçları doğrultusunda belirlerim. Genelde koşullar uygun ise ikisini birlikte de kullanmaya gayret gösteririm. Veri türü olarak her iki yöntemin avantajlarını kullanmaya çalışıyorum. Nitel veriyi nicel veriyle elde edemediğim anlamlandırma için kullanıyorum. Bir davranışın ne olduğunu ne kadar yaygın olduğunu ne kadar geçerli olduğunu tespit edebiliyoruz ancak nitel veriyle desteklemediğimiz sürece yüzeysel kalıyor. Bence sosyoloji o davranışın niçinini de derinlikli anlamlandırabilmeli burada da nitel devreye giriyor.

Araştırma, saptanan problemlere güvenilir çözümler aramak amacı ile planlı ve sistemli olarak verilerin toplanması, çözümlenmesi, yorumlanarak değerlendirilmesi ve rapor edilme sürecidir. Araştırma bir arama, öğrenme, bilinmeyeni bilinir hale getirilme çabasıdır (Karasar, 2000:22). Araştırma yönteminin araştırma problemiyle bağlantılı olduğu yine katılımcıların hepsinin ortak vurgusu olmuştur ve çeşitli sorunsallar temelinde nicel ve nitel yöntemin kullanım alanlarının farklılaşması temasıyla görüşmeler devam etmiştir:

Bir kere sosyolojide ya da sosyal bilimlerde araştırma yaparken seçeceğimiz araştırma yöntemi sorumuzla bağlantılıdır. Bu metodolojik de bir şeydir. Bu literatüre dayalıdır ve keyfi değildir. Genel resim alacağımız çalışmalarda anket ile ölçüm yapabiliriz. Nicel çalışma, çok genel ve büyük örneklem gruplarıyla çalışırsak, hatta Türkiye'yi, hatta bölgeyi, hatta şehri ya da bir üniversiteyi temsil edeceksek mutlaka nicel çalışmayı da tercih ederim. (K1)

“Tabi ki genele ulaşmak ya da bir takım demografik bilgileri toplama gibi konularda (nicel de) kullanılabilir. Burada dışlayıcı bir şey sergilemeyeyim.” (K2)

K2 isimli katılımcının nicel veriyi toplama konusunda yaptığı açıklamalar, K7 isimli katılımcının açıklamalarıyla benzerlik içerir:

Çalışmada tabi sayıya da ihtiyaç var. Doğum, yaş gibi kişisel... Demografik veriler nitel bir çalışmada yer alıyor, bazı durumlarda katılımcıların benzer şartları sağlıyor olup olmamaları bilgisi bile demografik sorulardan çıkıyor. Bu nedenle anket - demografik veriyi açığa çıkarabilen türde- nitel çalışmayı destekleyebilir. Ancak yalnızca demografik veri toplamak da bir çalışmayı nicel yapmaz!

“(Nitel yöntemin) araştırmanın konusu, kapsamı ve niteliğine göre mutlaka başvurulması gereken bir yöntem olduğunu düşünüyorum.” diyen

K4 isimli katılımcının yanı sıra benzer bir noktaya temas eden K3 isimli katılımcı da şu açıklamayı yapmıştır:

Burada bizim amacımız ve hedefimiz de önemli. Çok çeşitli üniversiteler ile işbirliği içinde ve büyük bir akademik ekiple çalışıyor olsaydık sosyolojinin tahmin edebilme amacı doğrultusunda –tabi ki pozitivist anlamda bir tahminden bahsetmiyorum; ama- betimleyici düzeyde Türkiye’de herhangi bir şeyin genel düzeyini ortaya koymada...(nicel yöntem kullanılır); ama aslında biz bunu zaten yapamıyoruz; tamam bilimsel bilgi kümülatif; ama biz küçük küçük parçalar üzerinde çalışabiliyoruz. Bu da bizim nicel araştırmanın da bir ölçüde hakkını veremediğimizi gösterir. Bu anlamda bir genelleme kaygısı gütmendiğinden nitel yöntem bu sorunun üstesinden gelmede kullanışlı bir yöntem.

Burada K1 isimli katılımcı K3 isimli katılımcının bahsettiği kısa süreli tahminlerin yanında nitel yöntemin daha uzun dönemli ve tarihsel projeksiyonlar konusunda güçlü olduğundan bahsetmiştir: *“Nicel çalışma durumu verirken, nitel süreci de işin içine katar, tarihseldir ve sana gelecekle ilgili projeksiyon yapma şansı verebilir; ancak sorularını iyi belirlersen. Oysa nicelin soruları ya kendi algınla ya da iyi bir ölçekle sınırlıdır.”* (K1) “Soru” mevzuu, bir başka tartışmalı noktayı beraberinde getirmiş görünmektedir. Zira bir diğer katılımcı (K5) nicelin objektifliği konusunun da tartışılabilir olduğu imasında bulunur: *“Ben anket sonuçlarının nitelden daha güvenilir olduğuna inanmıyorum. Çünkü öyle hazırlanmış anketler (soruları) gördüm ki, zaten resmen siz o anketi yaparı yönlendiriyorsunuz. Çıkacak sonuç, o anket daha yapılmadan belli. Objektivite konusunda bir problemimiz varsa bunu sadece nitel üzerinden tartışamayız.”*

Bir katılımcı (K3), araştırma yöntemi seçiminde problem kadar göz önünde bulundurulması gereken başka rasyonel kaynakların da söz konusu olduğundan bahsetmiştir:

Nitel araştırmada verilerin çözümlemesi bile bir nicel araştırma kadar vakit alıyor. Eğer bir gereklilik varsa, bir tez veya makale çıkarmak gerekiyorsa, gerçekçi düşünürsek bu kadar sürede neyi araştırabileceğimizi rasyonel olarak düşünüyoruz. İnsan kaç ders verdiğini, veri toplamak için oralara gidip gidemeyeceğini düşünmek zorunda...

Nitel araştırmada “zaman” konusu iki katılımcının ortak teması halini almıştır:

Ben ilk nitel çalışmamı doktora sonrasında yaptım; çünkü az çok metot bilen biri olarak zaman ve bütçe sınırlılığımızın olduğu ve birilerine karşı savunacağımız çalışmalarda bu yöntemi kullanmak istemedim. Nicel araştırmanın derli toplu olduğunu ve öngörülme sorular çıkması riskinin daha az olacağını biliyordum. Çünkü hipotezinizi nasıl sınayacağınızı bilirsiniz. Her ne kadar çok şahane nitel master, doktora tezleri gördüysem de benim hep bir zaman problemim vardı... Örneklemin daha küçük olması iyi yapılmış bir nitel çalışmanın süresini kısaltmaz. (K3)

Nitelle ilgili sadece kullanım zorluğu ve zaman açısından çok daha emek yoğun; ama çok daha keyifli olduğunu düşünüyorum. 424 kişiyle yaptığım anket çalışması

veri çözümlemesiyle birlikte 2 ayda biterken bu alan gözlemleri ve derinlemesine mülakatlardan oluşan bir çalışmada bir yılını aldı. (K2)

Handbook of Mixed Methods in Social and Behavior Sciences (Tashakkori ve Teddlie, 2003 akt. Baki ve Gökçek, 2012: 2) başta olmak üzere karma yöntem araştırma paradigması üzerine yapılan metodolojik çalışmalar son zamanlarda çıkan çeşitli makale ve kitaplarda yer almaktadır (Brewer ve Hunter, 1989; Greene vd. 1989; Reichardt ve Rallis, 1994; Newman ve Benz, 1998; Patton, 2002; Creswell, 2003; Johnson ve Christensen, 2004 akt. Baki ve Gökçek, 2012: 2). Üçüncü bir araştırma paradigması olarak karma yöntemin, nitel ve nicel araştırma arasında bir köprü kurulmasına yardımcı olduğu belirtilmektedir (Onwuegbuzie ve Leech, 2004 akt. Baki ve Gökçek, 2012: 2). Karma yöntem araştırmaları, araştırmacının bir çalışma veya birbirini izleyen çalışmalar içerisinde nitel ve nicel yöntem, yaklaşım ve kavramları birleştirmesi olarak tanımlanmaktadır. (Creswell, 2003; Tashakkori ve Teddlie, 1998; Johnson ve Onwuegbuzie, 2004 akt. Baki ve Gökçek, 2012: 2). Ancak karma yöntemin temel paradigma ve araştırmacı duruşu konusunda uzlaştırılmaz varsayımlar nedeniyle mümkün olmadığını savunan yöntem bilimciler vardır (akt. Baki ve Gökçek, 2012: 3). Bazı sosyal bilimcilere göre de bir araştırmada "anket" de kullanılması ya da bazı bulguların çapraz tablo yardımıyla verilmesi, temel yaklaşım değişmedikçe o araştırmayı “nitel” yerine “karma” yapmayacaktır. “Karma yöntem” konusunda olmasa da nitel ve nicel çalışmanın sıralı veya birbirini destekleyen yöntemler olarak kullanılması da bu araştırmadaki katılımcılar arasında ortak bir kabul halini almıştır:

Nitel veri sayesinde bir olayı davranışı kapsamlı ve derinlikli inceleme daha önce hiç öngörmediğimiz noktaları keşfedebiliyoruz. O yüzden ben genelde bir araştırmaya önce nitel bir pilot çalışmayla başlamayı, sonra nicel dizaynı da ona göre yapmayı, daha sonra tekrar kapsamlı bir nitel veri toplamayı tercih ediyorum. [...] Yani aslında tek başına bir yöntem ve teknik benimsemek gerekmiyor. Ben buna metodolojik açıklık diyorum. (K8)

...Son dönemlerde şey de yapılıyor, sadece nitel ya da sadece nicel değil de bu büyük teori dediğimiz hem nicel hem nitel birçok farklı kompleks yöntem bir arada kullanılabilir. Bence evet, birlikte de kullanılabilir. Sadece nitel de kullanılabilir ama bir çalışmada gözlemin olması, mülakatın olması, o çalışmaya renk ve derinlik katıyor diye düşünüyorum. (K5)

K5 isimli katılımcı gibi diğer katılımcıların açıklamaları alt alta verilmiştir: “*Kimi çalışmalarda nitel yöntemin daha niceliksel çalışmalarla da desteklenmesi gerektiğini düşünüyorum.*” Bu konu hakkında düşüncelerini paylaşmayı sürdüren katılımcı (K4), şunları eklemiştir:

Nitel ve nicel yöntemin aynı araştırmada daha karma olarak kullanılmasının önemine dair güçlü bir literatür var ve buna “karma yöntem” deniyor. Ben bu fikri kendimden menkul ileri sürmüyorum; çünkü kimi çalışmaların nitel ve nicel

boyutları vardır. Kimi çalışmalarda alana yönelik daha genel bir bilgiye ulaşma veya örneğin sadece nitel çalışmayı gerçekleştirebileceğimiz kişilere ulaşma araçsallığı ile dahi nicel yöntemle başvurmamız gerekebilir. Karma yöntemde niceliksel veri toplama süreci sizi genellenebilir verilere götürdüğü kadar niteliksel araştırmayı gerçekleştirebileceğiniz kişileri tespit etmeyi de sağlar.

Katılımcılardan bazıları (misal K2, K1) kendi çalışma alanlarından hareketle her iki yöntemin de kullanılabildiğine dair örnekler vermektedirler:

Ben doktora çalışmamda “mixed yöntem” kullandım. Aslında bu da tartışmalı bir konu; ama bu konuya hiç girmeyelim. Bu konuya da girersek çok genel yöntemi tartışmış olacağız. Etnografik bir çalışma yaptım; ancak işin içinde ölçek de kullandım ve bu benim 424 kişiye ulaşmamı sağladı. (K2)

Siyaset sosyolojisi için örneğin referandumdan önce genel eğilimi ölçmek istediğimizde; illeri, bölgeleri hatta ilçeye ve mahallelere kadar nicel yöntemle didikleyebiliriz; ancak “neden” sorularına geldiğimizde nitel çalışmanın ne kadar önemli, niceli destekleyici ve güçlü kılan bir yöntem olduğunu da gözlemleyebiliriz. (K1)

Nitel araştırma da bizi en uç noktada belki bir ideal tipe götürecektir; ancak bunun sınanması gerekir mi? Bence gerekir. Dolayısıyla nicel ve nitel yöntemin birbirini tamamlaması gerektiğini düşünüyorum. Bir yöntemi benimseyip diğerine sırtımızı dönmeyiz. (K3)

Nitel çalışmanın akademik doyum, gerçekliğe ulaşma ve yeni bir şeyler bulma konusunda daha doyurucu olduğu temaları ile ilgili de şu şekilde (K1’in yorumu gibi) yorumlar gelmiştir: *“Nitel çalışmanın nicelden en önemli farkı bize tırnak içinde ‘gerçekliğe’ yaklaşma kaygısı (konusunda daha çok şey sağladığıdır).”* Doğruya ulaştırma konusuna değinen K2 isimli katılımcının açıklaması şöyledir: *“Ben araştırmacı olarak nitel yöntemden daha fazla doyum aldığımı düşünüyorum. Nitel çalışmanın o toplumsal yaşamdaki, gündelik yaşamdaki bizi ‘doğruya’ götürme konusunda daha başarılı olduğunu düşünüyorum.”* K5 isimli katılımcı da nitelin sağladığı avantajları ve bu avantajlardan duyduğu memnuniyeti bir anlamda dile getirmektedir: *“Ben nitelle çalıştıktan sonra hakikaten yaptığım çalışmalardan daha bir keyif almaya başladım. Yani salt cevaplar üzerinden ilerleyen sosyolog olmak yerine birebir alanın içinde görüşen kişinin beden dilini, beden hareketlerini, jestlerini, mimiklerini, her şeylerini görüp onlardan da yorum çıkararak alanda var olmak harika bir şey bence, paha biçilemez.”*

Enteresan bir açıklama, veri yoğunluğu konusundaki açıklamalarıyla K3 isimli katılımcıdan gelir: *“Bir nicel araştırmanın tamamını bir yayında sunabiliyorken bir nitel çalışmanın tamamını bir yayında sunmak çoğu zaman mümkün olmaz; çünkü düşündüğümüzün ötesinde temalar, fikirler ve olgular ortaya çıkar. O zaman insan gerçekten yeni bir şeyler bulduğunu, anladığını, fark ettiğini görebiliyor.”*

Görüldüğü gibi katılımcı (K3) tek bir nitel araştırmadan çok yoğun düzeyde veri elde edilebileceğini aktarmaktadır. Veri yoğunluğunun yanında mesleki doyum konusuna değinenler de vardır. Bunlardan biri yine K3 isimli katılımcıdır: *“Ben nitel ve nicel çalışan biri olduğumu düşünüyorum, keşke mümkün olsa her zaman nitel çalışabilsem. Sosyolojik ve meslekî doyum açısından niteli tercih ederim; ama eminim seçimlerin sonuçlarını (nicel bir çalışmayla) nokta atışı bilmek de iyi bir meslekî doyumdur.”*

İnsan failler, alışkanlık gereği davranışlarını düşünömsel bir şekilde gözler ve eylemleri için nedenler sunabilirler. Bu gözlem, faillerin her zaman eylemlerinin sonuçlarının farkında olacakları ya da eylemlerinin koşullarına ilişkin eksiksiz bir anlayışla donandıkları anlamına gelmez. Giddens (1990; 1991 akt. Stevenson, 2002: 219), insan faaliyetlerinin yapılaşmanın kurumsal ortamında gerçekleştiğini ileri sürer; ancak bu ortamda failler edilgin kabul edilmezler. Giddens refleksif sosyolojinin kuramsal temellerini atmış olan isimdir ve O'nun kavramı olan düşünömsellik ve anlamın toplumsal pratikler içinde yeniden ve yeniden oluşturulması fikri nitel çalışmanın ontolojik temellerini güçlendirici katkılardır. Nitel çalışmanın aktif özneye dayalı ve refleksif yanları hakkında ise katılımcılar şunları ifade etmiştir:

Bu bence, feminist kuramın sosyal bilimlere yaptığı bir katkıdır ve nitel çalışma daha bilinçli yapılırsa aynı anda karşılıklı diyalog içinde araştırana da araştırmacıyı da eşitleyebilir. Bu araştırmacının kendi üzerinde de düşünmesini sağlayabilir ve nesne ve özne hiyerarşisini kırıp bilgi üretimine katkı yapabilir. Bunu yalnızca nitel yöntemle yapabiliriz. (K1)

Nicelle, yapılandırılmış bir şeyle gittiğimizde sınamak istediğimizle karşılaşırız; ancak nitelle gittiğimizde bilmediklerimizle karşılaşırız. Nitelde araştırmacının özne rolünü üstlenmesi, çok etkin ve aktif bir şekilde araştırmaya katılması açısından tercihim yine nitel yöntem olur. (K2)

Nitel yöntemin uygulama sorunları ve etik problemler konusuna da dört katılımcı değinmiştir: *“Daha pozitivist yaklaşanlar, sonuçta doğruluk kaygısı taşıyalar da bir ses kaydı alıyorsunuz ve sizin ses kaydına müdahale etme şansınız yok. Eğer çok arzu ederseniz ve etik açıdan zayıfsanız istatistikle de oynayabilirsiniz.”* (K2)

Niteliksel yöntemin niceliksele kıyasla katı, rijit ve köşeli kurallarının olmaması suistimallere daha açık hale getirebiliyor. Elbette niteliksel çalışmanın herkesin kafasına göre takılmayacağı bir şey olduğunun idrakine varılması gerekli. Üzerinde ciddi bir literatürün olduğu bir yöntem olmasına rağmen diyelim ki gözlem bir yanıla niceliksel bir çalışmada asla olamayacak detayları veren ve konuyu derinden kavramanıza imkân veren bir çalışmayken çok yüzeysel gözlemlerinizden aylar süren gözlemler gibi bahsetmeniz aslında etik ile ilgili bir durum. Kodlamalar çok önemli ve 2017 itibarıyla bugün nitel çalışmaları da son derece sistematik bir şekilde kodlamayı mümkün kılan programlar var. Nitel çalışmadaki bu boşluğu da teknoloji doldurmuş durumda. Dolayısıyla iyi niyet ve etik devrede olduğu sürece.... (K4)

Ayrıca K4 isimli katılımcı “geçerlilik” sorununun nitel yönteme özgü olmadığının da altını çizmiştir:

Kıyaslamaları yaptığımızda nicel yöntemin de planlı ve güllük gülistanlık çalıştığını düşünüyoruz; ancak orada da elde edilen veri ne kadar gerçekçi ve ne kadar güvenilir? Bir anket yaptığınızda karşınızdakinden ne kadar “gerçek” tepkiler alıyorsunuz. Karşınızdaki kişi sizle dalga mı geçiyor, oyun mu oynuyor, duymak istediğiniz şeyleri mi söylüyor? Bu da niceliksel yöntem uygulayıcılarının çok da açıklayamadıkları konular olmayı sürdürüyor. (K4)

Bir diğer katılımcı (K7), yöntemden ziyade araştırmacının bir araştırmayı güvenilir hale getirebileceği fikrini paylaşmıştır:

Bir araştırmacının zihninde etik kaygılar ve meslek ahlakı yer edinmedikçe nitel olsun veya nicel, her iki yöntem de hataya düşebilir. Anket, pozitivist bir akılla şekillendiriliyor farz ediliyor değil mi, dolayısıyla objektifliği tam karşılamıyorsa gibi algılanıyor. Ancak şayet anket tekniği, anket bilmeyenin elinde hazırlanıyorsa ne kadar objektif ve ne kadar güvenilir olabilir? Ben bu genellemelere, katı ikilemlere (nicel gerçeği/güvenilir olanı, nitel duyumları/yorumları içerir gibi mesela) karşıyım! İşini iyi yapan, kuralını, tekniğini bilen, ister niceli ister niteli kullansın, güvenilir veriyse her hâlükârda ulaşır.

K3 isimli katılımcı ise nitel yöntemin etik sorunlar doğurmaya elverişli yanlarına değinmiştir:

Pek çok nitel araştırmada araştırma deseninden bahsedilmiyor. Nitel araştırmacının zayıf tarafı bazı çalışmalarda hiçbir şey bilmeden hikâye anlatmakmış gibi yapılabiliyor olması... [...] Nicel araştırma evrensel standartlara sahipken nitel araştırmada çok fazla desen olduğundan sanki herkes kafasına göre bir araştırma yapabilecekmış, sanki hiçbir kural kaide yokmuş gibi anlaşıyor olmasından kaynaklanıyor. Hâlbuki burada da bir ortaklık olması lazım. Nitel araştırmada yazar, alıntılarla ortaya koyduğu bulguların cımbızlanmadan ifade edildiğine beni inandırması gerekir. (K3)

K3 isimli katılımcı ayrıca nitel çalışma yöntemleri ve dili hakkındaki ortaklığın nasıl sağlanabileceği konusunda bir tavsiyede de bulunmuştur:

Nicelin çok net ve basit, kuralları belirli ve standardize edilmiş olması, çalışmayı kolaylaştırır. Nitel çalışma Türkiye’de hakkındaki çalışma sayısı bir elin parmaklarını geçmeyen bir alandır. Çeviri kitaplarda da bir takım kavram karmaşaları var. İnsanların kavramlardan ne anladıkları konusunda biraz ortaklaşmaları gerektiğini düşünüyorum. Türkiye’de metot konusunda çok fazla seminer ve sempozyum düzenlenmiyor. Metot aktarmak kolay; ancak metot konusunda yeni bir şey söylemek zor ve bilim felsefesi ile ilgili bir alan. Bu nedenle insanlar metot konusunda yeni şeyler söylemiyor olabilirler yine de kâr amacı gütmeyen daha çok workshop vs. düzenlenmeli.

Nitel araştırma yapılandırılmamış gözlem, yapılandırılmamış görüşme ve doküman inceleme gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, olgu ve olayların kendi doğal ortamı içinde gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma yöntemidir (Yıldırım ve Şimşek, 2005: 39). Üç katılımcı nitel yöntemin

derinlemesine görüşmeden ibaret olmadığı vurgusunda ortaklaşırken katılımcılardan ikisi konunun sağladığı avantaja ve dezavantajlarına da odaklanmışlardır. Bu konuya değinenlerden biri K3, teknik kullanımı konusunda yaşanan kafa karışıklığına değinir: “*Grounded teori de yarı yapılandırılmış gözlem de nitel yöntem ve arasında dağlar kadar fark var. Bu anlamda insanlarda bir anomi oluşuyor.*” Aynı konu hakkında fikirlerini beyan etmiş bir diğer katılımcı da K6’dır: “*...tarihsel veya görsel metinleri de biz nitel araştırma yöntemleri sayesinde çözümleyebiliyoruz, analiz edebiliyoruz. Bir tarihsel metni veya bir görseli nicel araştırma yöntemlerinin hiçbirisini kullanarak herhalde yorumlamak değerlendirmek mümkün olmuyor.*” derken, bir diğer katılımcı (K1); “*Nitel yöntem illa görüşme demek değildir. Nicel çalışmayla geçmişe dönemeyiz. Nitel çalışma bize belgeler üzerinden geçmişe dönme şansı da verebilir. Biz toplumsal çalışıyorsak bu tarihsel ve dinamiktir. Geri dönüp incelediğimiz belgeler nicel de olabilir...*” fikrindedir.

Yine nitel yöntemde kullanılan tekniklerin avantaj ve dezavantajları hakkındaki vurguya paralel olarak K3 isimli katılımcı nitel yöntemin üzerinde düşünülmesi gereken kullanım zorluklarına dikkat çekerken, diğer bir katılımcı (K1) nitel yöntemin kullanımdaki güçlü yanlarıyla görüşmeyi sürdürmüştür:

Nitel çalışmanın güçlü yanı, “nasıl”, “niçin” sorularına... ve genel resmin içini renklerle doldurma kaygımız olduğu andan itibaren niteli tercih ederiz. Örneğin; referandumun sayısal sonucu hukukî bir sonuçtur. Bu bir gerçek. Bunu tartışmaya gerek yok; ancak bunun toplumsal, siyasal ve iktisadî belki daha çok sosyolojik yani toplumsal sonuçlarını buradan okumak mümkün değildir.

Bu noktada hatırlanması gerekli husus niteliksel yöntemle dair hangi sorunun sorulabileceğidir ki, Ergün (2005) de insan ve grup davranışlarının “niçin”ini anlamaya yönelik araştırmaları niteliksel araştırma olarak ifade etmiştir.

Nitelde her türlü soruyu sonuna kadar götürme şansın var. Nitel çalışma sana özgürlük alanı tanır, resmi büyümene ve ayrıntılara inmene olanak tanır. Şöyle söyleyeyim: Kazak öfersin iki tane şişin vardır, iki üç ipin vardır yine renklidir; ancak dantel öfersin kanaviçe yaparsın daha incedir. (K1)

Nitel araştırmanın kendi içindeki bilimselliğini ortaya koyamazsak ve neden bu sonuçlara vardığımızı ve hangi akıl yürütmeleri kullandığımızı yöntemde ortaya koyamazsak eğer, fen bilimcilerin dünden hazır olduğu “Sosyal bilim, bilim değildir.” genellemesine zemin hazırlamış oluruz. [...] Nitel yöntemin kendine ait bir kelime dağarcığı var. “Örneklem” denmeyeceğini okuyan insanlar nitel yöntemde niye o kişileri seçtiğine dair yargısal örneklem tekniklerinden de bahsetmiyorlar. [...] Yöntem niceldekine kadar ön planda olmadığından insan bazen afallayabiliyor; çünkü en başta probleme odaklanıyorsunuz. Nitel çalışmalar bazen iki desenin arasında kalabiliyor. Örneğin; eleştirel bir bakış açınız var; ama yapının etkisine çok odaklanmamışsınız... Nasıl bir desen izlediğinizden bahsetmek niceldekine kadar kolay değil. (K3)

Nitel yöntemin kendine özgü kelime dağarcığı hakkında Yıldırım ve Şimşek'in (2005) açıklamaları mevcuttur. Onlara göre, nitel yöntemi uygulayan bir araştırmacı, kendisi bir veri toplama aracı olarak işlev görür. Bununla birlikte nicel bir araştırmada bir teknik olarak ele alınan gözlem veya görüşme, nitel bir çalışmada bir yöntem halini alır. Dolayısıyla nicel bir araştırmada teknik olarak kullanılan görüşme ve gözlem gibi süreçler, nitel bir araştırmada yöntemsel bir duruşu temsil eder ve ilgili literatürde sıklıkla “yöntem” olarak tanımlanır. Bu nedenle nitel yöntemin duyarlılıkları ve özgün kelime hazinesi ile ilgili konular yalnızca bir dil ve çeviri meselesi de değildir.

SONUÇ

Araştırmada gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerin hepsine tüm katılımcılar nitel-nicel karşılaştırması yaparak başlamış ve her iki yöntemin de uygulanabilirliği ve seçilen probleme bağlı olarak tercih edilebileceği, özgün avantaj ve dezavantajlara sahip oldukları konusunda ortaklaşmışlardır.

Nitel yöntemin uzun zaman alan çözümleme süreci ve alanda üzerinde yeterince ortaklaşılma olmaması gibi sorunlarının çözümüne yönelik; rasyonel düşünme ve araştırmanın başlangıcında sahip olduğumuz kaynakları gözden geçirme, sempozyum ve workshopların artırılması önerileri sunulmuştur. Etik duyarlılığın nitel yöntemle özgünmüş gibi gözükmesi; ancak araştırmacı duruşuyla ilgili olan birçok sorunun da ortak çözümü olabileceği üzerinde durulmuştur.

“Karma yöntem” hakkında henüz ortaklaşılma olmaması da araştırmacılarının hepsi “niteliksel” ve “niceliksel” yöntemin birbirini destekleyen ve besleyen, birbirlerinin eksikliklerini gideren yöntemler olarak kullanılması gerekliliğine değinmişlerdir. Her iki yöntemin birlikte kullanımı konusunda ise farklı kavramsallaştırmaların ileri sürüldüğü görülür. Bu kavramsallaştırmalara, metodolojik açıklık, büyük teori, karma yöntem, mixed yöntem örnek olarak gösterilebilir.

Nitel yöntemin derinlemesine görüşmeden ibaret olmamasının hem örneğin; doküman inceleme yöntemiyle geçmişe dönük çalışabilmeye olanak tanınması gibi avantajları hem de bu kadar çok ve çeşitli yöntemin “nitel” yöntem tanımı altında toplanmasının yarattığı anomi gibi dezavantajlarına değinilmiştir.

Nitel yöntem sosyal aktörlerin deneyimleri ve bilgileri dışında işleyen süreç ve yapıların bilgisine ulaşmada zaman zaman yetersiz kalabilmektedir. Bununla birlikte nitel yöntemin refleksif olarak araştırmacıyı da geliştiren doğası bu araştırmada da geçerli olmuş ve araştırma süreci karşılıklı etkileşim ve öğrenime vesile olmuştur.

Kaynakça

- Baki, A. ve Gökçek, T. (2012). Karma yöntem araştırmalarına genel bir bakış. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Güz-2012, Cilt-11, Sayı-42, 1-21.
- Ergun, D. (2005). *Sosyoloji ve tarih: Sosyolojide yöntem sorunu*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Güler, A. (y.y.). Toplumsal bilim araştırmaları nitel olmalıdır. *DEÜ Buca Fakültesi Dergisi* (Özel Sayı 1): Lisansüstü Eğitim, 11-16.
- Komisyonu, Gülbenkiyan ve Açın, S. B. (2009). Ankara: Metis Yayınları.
- Karasar, N. (2000). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kümbetoğlu, B. (2017) *Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma*. İstanbul: Bağlam.
- Özdemir, M. (y.y.) Nitel veri analizi: Sosyal bilimlerde yöntem-bilim sorunsalı üzerine bir çalışma. *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı:11, 321-344
- Özlem, D. (1998). Doğa bilimleri ve sosyal bilimler ayrımının dünü ve bugünü üzerine. *Toplum ve Bilim*. 76. 7-39.
- Özlem, D. (2013). Batılı bilgi, pozitivizm ve felsefe çerçevesinde Avrupa merkezci tarih anlayışının temelleri. *İnsan & Toplum*, 3(6), 7-24.
- Neuman, W. Lawrence. (2014). *Toplumsal araştırma yöntemleri I*. (Çev. Sedef Özge). İstanbul: Yayın Odası Yayınları.
- Stevenson, N. (2002) *Medya kültürleri sosyal teori ve kitle iletişimi*. (Çev. Göze Orhon- Barış Engin Aksoy). Ankara: Ütopya Yayınevi
- Strauss, A., Corbin, J. (1990) *Basics of qualitative research: Grounded theory procedures and techniques*. New Delhi: SAGE Publications.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005) *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Keat, R. ve Urry, J. (2001). *Bilim olarak sosyal teori*. (Çev. Nilgün Çelebi). İstanbul: İmge.

▪ TARİH

XIX. YÜZYILIN BAŞINDAN MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNE KADAR İNGİLİZLERİN ERMENİLERE YÖNELİK POLİTİKALARI

*British Policy on Armenia from the Beginning of the 19th Century to the
National Struggle Period*

Nurhan AYDIN* & Ferhat ACAR**

Giriş

İngiltere'nin Ermenilere yönelik politikası, Yakın Doğu'yla ilgili olup bölge devletleriyle ikili ilişkileri nezdinde biçimlenmektedir. İngilizler ile Ermeniler arasında ilk siyasi münasebetler Haçlı Seferleri sırasında Kilikya Ermenilerinin işgalci Hristiyanları, bölgenin yerel halkı olan Müslümanlara ve diğer öğelerine karşı desteklemesiyle gerçekleşmiştir (Kaşgarlı, 2000: 35). Ermenilerin, yaşadıkları bölgelerin İngiliz politikalarında ağırlıklı bir şekilde yer alması 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne karşı Rusya'nın, askeri üstünlükler kazanmasıyla başlamıştır. Ermenilerin dağınık olarak yaşadıkları topraklar, İngiltere için stratejik açıdan büyük öneme sahip olduğu 19. ve 20. yüzyılda Osmanlı Devleti ve Rusya ile ilişkilerinde açık bir biçimde fark edilmektedir (Başak, 2008: 21-22). 19. yüzyılda İngiltere, Osmanlı Devleti'nin topraklarının bölünmemesinden yana bir tavır ortaya koyup, Osmanlı Devleti topraklarındaki yayılmacı çıkarlarını gerçekleştirmek için Ermeni meselesine arka çıkmaya zemin hazırlamıştır. Osmanlı Devletinin idari zayıflığından faydalanmak isteyen İngiltere ve Rusya Ermeni meselesini uluslararası bir gündeme sokmaya çalışmışlardır (Uras, 1987: 217-251).

İngiltere, Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra Çanakkale ve İstanbul Boğazı'na hâkim olmak istemiş (Yılmaz, 2001: 20), Rusya'nın İstanbul ve boğazlara egemen olma isteğini şüpheyle karşılamış, Rusya'nın boğazlara egemen olması, İngiltere'nin en önemli sömürgesinin bulunduğu Hindistan'a, giden yolun Rusya'nın tehdidine açık duruma gelmesi endişelere sebebiyet vermektedir. (Sertçelik, 2015: 127) Bu sebepten ötürü İngiltere, Fransa ve Rusya gibi ülkeler Osmanlı Devleti'ni fiilen parçalayamadıkları için; Osmanlı Devleti'nde yaşayan Müslüman olmayan halklara sahip çıkarak ve onların koruyuculuğunu bir görev gibi görerek, Osmanlı Devleti üzerinde nüfuz kurma amacı gütmüşlerdir. Bu bağlamda Ermeniler de, batılı devletlerce kullanılan bir unsur olmuşlardır. Birinci Dünya Savaşı yapılırken Ermeniler, İtilaf Devletleri tarafından (özellikle de İngiltere ve Rusya) çıkarları doğrultusunda kullanılmışlardır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise Ermenilerin geleceğine ilişkin konularda,

* (Doç. Dr.); Kafkas Üniversitesi, Kars, Türkiye. E-mail: z.nurhanaydin@hotmail.com

** (Öğr. Gör.); Kafkas Üniversitesi, Kars, Türkiye. E-mail: acar3333@gmail.com

İngiliz devlet adamları arasında düşünce farklılıkları ortaya çıkmasına rağmen Ermenileri, kendi çıkarları doğrultusunda bir maşa olarak kullanacaklardır (<http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-44/...>).

1.XIX. Yüzyılda İngiltere'nin Ermeni Politikası

Ermeniler, 19. yüzyılda İngiltere ve Rusya'nın ele aldığı kendi emellerini gerçekleştirmek için kukla bir toplum haline getirilmişlerdir. Rusya'dan korkan İngilizler, Ermeni meselesiyle yakından ilgilenmişler ve Ermenilere her türlü desteği sağlamaktan geri kalmamışlardır. İngilizler, "İslahat" istekleriyle Avrupa devletlerini ve zaman zaman da Rusya'yı peşine takarak, Doğu Anadolu'yu Türkiye'den koparmaya çalışmışlardır (Kocabaş, 2009: 59).

1.1. İngiltere'nin Yakın Doğu Politikalarını Belirginleştirmesi ve Osmanlı Devleti

İngiltere Hükümetleri, 19. yüzyıl boyunca birbirlerini takip ederek Avrupa, Asya'daki güçsüz rejimleri müdahalelere, tuzaklara ve saldırılara karşı ayakta tutma politikası benimsemişlerdir. Osmanlı Devleti de İngilizlerin bu politikasının içerisinde yer almıştır. İngilizler bu politikayı uygularken Rus İmparatorluğu ile karşı karşıya gelmiştir. Rusların Ortadoğu ve Asya'daki emellerine karşı İngilizler, birçok politika uygulamış olup, İngiltere'nin 19. yüzyılda Osmanlı Devletine yönelik politikasında, Osmanlı bütünlüğünü Avrupalı devletlere karşı kendi lehine koruyup, Osmanlı Devleti üzerinde ticari ve politik nüfuz sahaları oluşturmak üzerine olmuştur. 1877-78 Türk-Rus Savaşı'ndan (Allen & Muratoff, 1966: 23) sonra İngiliz politikacılar, Osmanlı Devleti'nin son günleri düşüncesiyle Osmanlı Devleti yanında olmaktan vazgeçip Kıbrıs ve Mısır'ı işgal etmişlerdir (Başak, 2008: 28-29).

1.2.Uluslararası Alanda Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışı ve İngiltere (1877-1900)

Osmanlı Devleti'nde Ermeni Meselesi daha öncelere dayanmaktadır (Aydın, 2006: 73). Ermeni Meselesi'nin gündeme getirilmesi, İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile ilgili politika değiştirmesinin sonucunda meydana çıkmıştır. Ermeni meselesinin başlangıcı Rusya'nın öncü olması ve koruyucu bir rol üstlenmesi sayılabilir (Doğanay, 2001: 45). Ermeni Meselesi'nin, Avrupalı güçlerin ilgi alanına girmesi ise Ayastefanos (Yeşilköy) Barış Anlaşması (3 Mart 1878 tarihli) ile gerçekleşmiştir (Doksanuç Harbinden ... 1989: 7). Bu anlaşmanın 16. Maddesiyle: "Ermenilerle ilgili düzenlemeler, Osmanlı Devleti'nden yapılması istenmiştir." (Sakarya, 1984: 43-45). Böylelikle Rusya Ermeni Meselesini ilk defa gündeme getirmiş, siyasi bir sorun olarak da Ayastefanos Antlaşması ile de kabul edilmiştir (Gökdemir, 1998: 7). 13 Temmuz 1878

Berlin Antlaşması imzalanınca (Çetinkaya, 2003: 46) bu durum değişerek Ermeni Meselesi artık uluslararası bir boyuta taşınmıştır (Saygın, 2003: 31). 20. yüzyıla beraber Osmanlı Devleti dağılma dönemine girmesiyle Ermeni sorunu uluslararası bir sorun olarak gündeme gelmesi büyük bir etken oldu. Misyoner kuruluşları ve misyonerlik faaliyetleri de bu gelişmede birinci derece rol oynadı (Ulubelen, 1982: 162).

1.3. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi ve İngiltere'nin Ermeni Sorununa Yaklaşımları

Rusya Kırım Savaşı'ndan aldığı yenilgiye rağmen Osmanlı Devleti'nden uzak durmamış ve 1877 tarihinde tekrardan bir savaş daha başlatmıştır (Kurat, 1993: 353-354). 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi ise Güney Kafkasya'nın tam anlamıyla Rus toprağı haline gelmesini sağlamıştır (Acar, 2015: 57). Anadolu ise Osmanlı-Rus mücadelesinin yeni alanı haline gelmiştir (XX. Yıl Armağanı Ermeniler, 1978: 11-12). Bu savaş Ermeniler açısından önemli bir sonuç doğuracak olup o güne kadar Osmanlı Devleti'nin iç sorunu olarak görülen Ermeni meselesi Rusya'nın ön ayak olmasıyla uluslararası bir soruna dönüşmüştür. Bu tarihten itibaren Ermeniler ve Ermeni teşkilatları dünya sahnesinde yerlerini alacaklardır (Ural 2011: 108). Rusya, Ayastefanos Antlaşması ile eskiden beridir var olan Rus arzusunu gerçekleştirecek nitelikte maddeler koymakla beraber (Yılmaz, 2018: 35), Kafkasya topraklarına egemen olan Rusya, Doğu Anadolu ve Balkan topraklarına da egemen olmuştur. Bu durum ise İngiliz politikası ile çakışacaktır (Halaçoğlu, 2002: 14). Bunun nedeni ise; Rus nüfuzunun bu halde yayılması sadece İngiltere'nin Hindistan'a giden bağlantısını tehdit etmekle kalmayacak (Le Bon, 1999: 239-240), hatta Ortadoğu'daki gücünü de zayıflatabilecekti (Uçarol, 1995: 346). Bu yönden İngiltere derhal konuyla ilgilenmeye başlayacaktır.

1.4. Berlin Kongresi Sürecinde ve Sonrasında Ermeni Talepleri ve İngiltere

Ayastefanos Antlaşması'nın içeriğini imzalandıktan üç gün sonra öğrenen İngiliz Elçisi Layard, bu içeriği hükümetine bildirmiş, Rusların Doğu Anadolu'da bulunan stratejik yerleri ele geçirdiklerini, İngiliz ticareti açısından hayati önem taşımış olan ticaret yollarını, Dicle ve Fırat'a doğru inmeye çabalayan Rusya gibi güçlü bir devletin denetimine ve tehlikesine girmiş olduğunu, Ermenilerle ilgili 16. maddenin Balkanlardaki yaşanan ayrılmayı Anadolu'da da hayata geçirmek için ilk adımın atıldığını bildirmiştir. Diğer bir taraftan İngiliz kamuoyu, Ayastefanos Antlaşması'na büyük bir tepki gösterilmesinin yanında, Ermenilerle ilgili maddelerde de milli duyguları tahrik etmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'ni, Rusya karşısında bırakmayı planlayan İngiliz Hükümeti, kendi çıkarları olunca bir an önce harekete

geçmiştir (Kantarıcı, 2003: 19). Ayastefanos Antlaşmasıyla, Ermenileri kendi tarafına çekip, onların sempatisini kazanmak isteyen Rusya, Ermenilere ıslahat konusunda söz vermiş, İskenderun Körfezine doğru beklenmeyen bir Rus genişlemesine karşı (Danişmend, 1972: 332) İngilizler, önlemler almaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nin Paris, Brüksel ve Bern Büyükelçisi olarak görev yapan Salih Münir Paşa, Osmanlı Padişahı olan Sultan II. Abdülhamid'e gönderdiği bir raporda İngilizlerin Ermeniler üzerindeki bazı emellerini şu şekilde ifade etmiştir: *"İngilizlerin Ermenilerin amaç ve isteklerini destekleyecek bir politika izlemesinin sebebi ise; Ermenistan meselesi, denilen ortay bir sorun çıkarıp Avrupa ülkelerinin kararıyla, Rusya sınırı yakınlarında bir Ermeni Beyliği veya yarı bağımsız bir Ermeni ili kurulduğu takdirde, Rusya'daki Ermenilerin de milli duygularını coşturarak bu beyliği veya yarı bağımsız ile katılmak isteyecekleri, bunu başaramasalar bile Rus hükümetini az çok rahatsız edip uğraştıracakları ve bir gün gelip Hindistan, Uzak Şark veya başka tarafa ait bir işten dolayı Rusya ile İngiltere arasında savaş çıktığı zaman, zaten İngilizlerin minnettari ve emri altındaki Ermeni beyliği veya yarı bağımsız ili, Rusya Ermenileri ile beraber ayaklanacak, Rus ordularından bir ikisini olsun oralarda tutmakla savaş yükünü hafifletmek yolunda İngilizlere hizmet edecekleri, kısacası Ermenilerin bu biçimde Rusya'nın yanında rahatsız edici ve daima bir sıkıntı olacakları düşüncesidir. Fakat bu amaçların gerçekleşmesi için birçok kan dökülecekmiş, birçok Ermeni yok olacakmış bunları düşünmek İngiliz diplomatlarının istediği bir şey değildir. İngiliz çıkarları uğrun geçerli ve yanlış olmayan şey yoktur."* (Mutluay, 1969: 42). Ayastefanos görüşmeleri yapıldığında, İngiltere donanmasını İstanbul'a kadar getirmiş, yapılan son antlaşmanın, 1856 Paris Barışı hükümlerine zarar verdiğini ileri sürerek, derhal yeni bir konferansın toplanması gerektiğine ve antlaşma maddelerinin bu konferansta tekrardan gözden geçirilmesinin zorunlu olduğu fikrini teklif etmiştir (Kantarıcı, 2003: 19). Ayastefanos Antlaşması'yla Rusya'nın, kendi çıkarlarına ters bir şekilde ilerlediğini gören İngiltere, Avusturya, Almanya, İtalya antlaşmayı kabul etmeyerek, düzeltilmesini istediler ve Rusya da bunu kabul etmiştir (Şentürk, 2010: 7). Yeni antlaşmanın Berlin şehrinde yapılması kararlaştırmış olup Osmanlı Devleti, İngiltere'nin kendisine Berlin şehrinde destekte ve yardımda bulunacağı beklentisiyle hareket edecektir. İngiltere, Babıali'nin içinde bulunmuş olduğu kötü durumu çok bildiği için Berlin'deki konferansta tehdide başvurarak, Babıali'den Kıbrıs'ı geçici de olsa alacaktır. Nitekim 4 Haziran 1878'de imzalanmış, 15 Temmuz 1878 tarihinde de II. Abdülhamit tarafından onaylanmıştır (Gazioğlu, 1960: s.11). Kıbrıs'ın İngiltere'ye bırakılmasıyla İngiltere, Hindistan'a giden en kısa yolun güvenliğini sağlamış olacaktır. İngiltere, Ermenileri korumak için değil kendi çıkarlarını korumak için harekete geçmiş ve Kıbrıs Anlaşması'nı imzalayarak Kıbrıs'a yerleşmiştir. Kıbrıs Sözleşmesi'nin kararları hakkında MR. Rene Pinon şu sözleri dile

getirmiştir: “Bu sözleşme, Rus yayılmasını engellemek maksadıyla, Ermenistan’ın, İngilizlerin elinde nasıl ileri karakol haline getirildiğini göstermektedir. Rus nüfuzuyla İngiliz nüfuzu, Ermenilerin sırtında kavga ve mücadele ediyorlardı.”(Kodaman, 1994: 31).

İngilizler için Doğu Anadolu bölgesi, Trabzon-Erzurum-Doğu Bayezid güzergâhı, Karadeniz’i İran’a ulaştıran ticaret yolu büyük bir önem taşımaktaydı. 1840 yılıyla da Manchester’e yerleşen Ermeni tüccarlar, İngiltere’de üretilen pamuklu kumaşları yukarıda belirtilen yol güzergâhından İran ve Türkistan’a satıyorlardı. 1870’lerde ise İngiltere’de giderek artmaya başlayan pamuklu mamul stokları, İngiltere için büyük ekonomik sıkıntılar yaratmaktaydı. İngilizler, bu stoklar için pazar yeri bulamadığı takdirde birçok fabrikalar kapanabilir, toplu iflaslar arka arkasına yaşanabilir ve bu durum ülkede büyük bir sorun oluşturabilirdi. Bunu önlemek için İngilizler, Karadeniz-İran güzergâhı ile Doğu Anadolu’da yaşayan Ermeni tüccarlarına, sermaye ve kredi yardımıyla bulunmuşlardır. Bu sayede yaptıkları yardımın çok yararını görmüşlerdir. İngiltere, Ayastefanos Antlaşması’nda söz edilen yolu Rusların denetimine giren 19. ve 20. maddelerine itiraz ederek, Berlin Konferansı’ndaki 6. Maddeyle de bu yerlerin yeniden Osmanlı Devleti’ne geçmesini sağlamıştır. Ayastefanos Antlaşması’nın yine Ermenileri ilgilendiren 16. maddesi az da olsa değiştirilerek Berlin Konferansı’nda 61. maddeyle yeni halini almasını sağlamıştır. Osmanlı Devleti değişikliğe uğrayan maddeyle, Doğu Anadolu bölgesinde ıslahat yaparak, buralarda asayiş ve güvenliği sağlayacak, tedbirler alacak ve ilgili devletlerde yapılan tüm bu işleri kontrol edeceklerdi (Halaçoğlu, 2002: 14-16). Ayastefanos Antlaşması’ndaki bazı hükümler değiştirilerek 13 Temmuz 1878’de Berlin Antlaşması imzalanmıştır (Boy, 2006: 2). Belirtilen antlaşmanın 61. Maddesi Ermenilerin lehine bir madde olarak karşımıza çıkmaktadır.(Demirel, 2006: 153) Belirtilen madde ise şöyledir: “*Osmanlı Devleti (yani Babiali), Ermenilerin oturdukları illerin yerel şartları nedeniyle muhtaç oldukları ıslahat ve düzenlemeleri yapmayı ve Kürtler ve Çerkezlere karşı Ermenilerin emniyet ve huzurlarını korumayı üstlenmiştir.*”(Şimşir, 2005: 19). Berlin Anlaşması’nın 61. maddesi Ermenilerle ilgili olduğundan dolayı, Osmanlı Devleti vakit kaybetmeksizin Ermenilerin bulunduğu bölgelerde gerekli iyileştirmeleri yapmıştır. Avrupa Devletleri de bu yapılacak düzenlemeleri ara sıra da olsa denetlemişlerdir. Böylece Ermeni Sorunu olarak bilenen bu sorun uluslararası bir boyut kazanmıştır (Kop, 2017: 24). Berlin Antlaşması’ndan sonra Rusya’nın da desteği ile Ermeni cemiyet ve çeteleri Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar Büyük Ermenistan’ı kurmak için terör faaliyetleri başta olmak üzere her türlü yola başvurmuşlardır (Ural & Çaykiran, 2011: 108). Berlin Anlaşması’nın imzalanmasıyla İngilizler, Osmanlı Devleti’nin o dönemde yapmış olduğu ıslahatları yakından takip etmek için

bölgeye 1878 yılında konsoloslar göndermiştir. Konsolos olarak gelen kişiler ve görevlendirildikleri yerler şöyledir: “*Sivas’a Albay Wilson, Erzurum’a Binbaşı Trotter, Van’a Yüzbaşı Clayton, Kayseri’ye Yüzbaşı Cooper.*”(Yel, 2009: 103)

2.İngiltere’nin Ermeni Politikasını Etkileyen Unsurlar

İngiltere’nin 19. yüzyılda kamuoyunu etkileyen öğelerinin başında basın, siyasi kurum ve dernekler gelmektedir. Bu dernekler hem dış politikasını hem de uluslararası ilişkilerini etkilemiştir. İngiliz Hükümetlerinin Ermenilere yönelik politikasını etkileyen dernekler, İngiltere’de ekinliklerde bulunan Ermeni taraftarı, kuruluşlar ve bu kuruluşların çalışmalarının yanı sıra Ermenilerin Hristiyan kimliği, İngiltere’deki Ermeni toplumu ve göçmen grupların varlığı ve bunların faaliyetleri İngiltere’nin empatisini ve sempatisini kazanma da etkili olmuştur. Türk-İngiliz ilişkilerini köklü bir değişime uğratan olaylardan birisi de Ermenilerin İngiltere’ye göç etmesi durumu olmuştur. Bunun yanında din faktörü de İngiltere’nin Ermeni toplumuna yaklaşmasına zemin hazırlamıştır. Osmanlı Devleti için yasa dışı olmasına rağmen Ermeniler, Hınçak ve Taşnak gibi silahlı çeteler, bazı politik partiler kurmuşlardır (Özkaya, 2011: 101). İngilizler bunların faaliyet göstermesine izin vermiş ve bunlar için yardım kampanyası düzenlemişlerdir. 1893’te İngiliz-Ermeni komitesi Londra şehrinde James Bryce’in başkanlığında kurulmuş olup üyeleri içinde Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı Devleti’ni karalama kampanyasının bir bölümü olarak toplanan “Mavi Kitap”ın editörü Arnold J. Toynbee de bulunmaktadır (Başak, 2008: 104-109).

3. XX. Yüzyılın Başında İngiltere ve Ermeniler

19. yüzyılda olduğu gibi 20. Yüzyılın başında İngiltere Ermeni sorununa yönelik politikasında da Osmanlı Devleti ile kurmuş olduğu ilişkilerini Yakın Doğu’da büyük devletlerle girişmiş olduğu nüfuz mücadeleleri etrafında, belirlemişti. 20. yüzyılın başlarında Rusya’nın Osmanlı ülkesinde yaşayan Ermenileri kendi çıkarları doğrultusunda kullanma çabalarını İngiltere, bir dengeye sokmuştur. Osmanlı Devleti’nin hızlı bir şekilde parçalanması karşısında ise İngiltere durağan bir politika izlemiştir. İngiltere’nin, 20. yüzyılın başında Ermenilere karşı izlediği politikasının çerçevesini, ilk olarak Rusya’nın Ermenilere uygulamış olduğu politika ve Osmanlı-İngiliz İlişkileri gibi etkenler belirlemiştir. Ayrıca İngiliz ve Rus rekabetine Almanya’nın da katılmasıyla politikalarında farklılaşmasına sebep olacaktır. Rusyanın bu dönemde güneye doğru yayılmada Ermenileri çok fazla kullanması hem İngiltere’yi hem de Almanya’yı büyük endişeye sevk etmiştir.

İngiliz hükümetleri, Osmanlı Devleti’ne baskıda bulunarak, İngiltere’nin Osmanlı üzerinde etkisini sürdürmek ve Osmanlı Devleti’nin

toprak bütünlüğünü koruma politikasını sürdürmüştür. Aynı dönemde Ermenilerin Taşnak ve Hınçak gibi komiteleri mevcut olup Doğu Anadolu’da Ermeni devleti kurmak amacıyla faaliyetlerini sürdürmüş olup 1909 yılında Türk-Ermeni çatışmasının Adana’da patlak vermesini sağlamışlardır. İngiltere, bu olayı Hristiyanların Katli olarak nitelese de Osmanlı Devleti diğer ülkelerin bu olaya müdahalede bulunmasını istememektedir (Başak, 119-124). 1912 tarihinde yapılan Birinci Balkan Savaşı’yla (Tuna, 2017: 266) beraber Ermeni sorunu artık farklı bir boyuta dönüşecektir. Rusya’nın, Ermenilere olan yoğun ilgisi İngiltere’nin harekete geçmesini sağladı. İngiliz Dışişleri’nin gündemine Ermeni sorunu yerleştirilmiş olup Rusların, Ermenilere yönelik politikası ve Rus dış politikası gibi etkenler İngiltere’nin, bu soruna bakış açısını belirlemiştir.(Başak, 2008: 119-124)

3.1. Birinci Dünya Savaşı’nın Başlangıcından Bolşevik İhtilaline Kadarki Dönemde İngiltere’nin Ermeni Politikası

I. Dünya Savaşı’yla beraber Kafkas Cephesi’nde bulunan Ermeniler, Ruslarla birlikte hareket etmişlerdir. Osmanlı vilayetleri olan Van, Kars ve Erzurum gibi yerlerin Ruslar tarafından işgal edilmesine sebebiyet vermişlerdir. Ermenilerin bu ihanet üzerine Osmanlı Devleti, Ermenilere karşı tedbirler almaya başlamış olup Ermenilere, tehcir uygulanmak zorunda kalmıştır. Osmanlı Devletini, kendi aralarında paylaşmayı düşünen İngiltere, Fransa, Rusya gibi ülkeler Ermenileri, bir maşa olarak kullanmışlardır. Doğu Anadolu’da yaşayan Ermenileri, kışkırtarak harekete geçmesini sağlamışlar, komiteler ve dernekler kurdurarak bağımsız bir Ermeni Devleti kurmaları için büyük çaba sarf etmişlerdir. Pek çok Türk’ün, Ermeniler tarafından öldürülmesine göz yummuşlardır. İşte Osmanlı Devleti de bu yaşanan olaylardan ötürü I. Dünya Savaşı sürecinde savaş alanına yakın yerlerde bulunan Ermenileri, mecburi iskana tabi tutmuşlardır (Halaçoğlu, 2002: 496-497).

3.2. Birinci Dünya Savaşı’nın İlk Yıllarında Ermeni Beklentileri ve İngiliz Politikası

Ermeniler, bağımsız bir devlet kurma amaçlarına ulaşabilmek için Rus ve İngiliz gücünün savaş politikaları doğrultusunda, Türkiye’yi kolayca işgal etmeleri için çalışmışlardır. Ermeni liderler, İngiliz Dışişleri yetkilileriyle bağlantıya geçerek “Ermenistan” diye isim verdikleri Doğu bölgelerinin geleceğine ilişkin konularda İngiltere’nin dikkatini çekmeyi amaçlamışlardır. Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’na katılmasıyla beraber Ermenilerle İngiliz Dışişleri arasındaki ilk iletişim Bugos Numbar tarafından kurulmuştur. Ermeni Vatanseverliği Başkanı olan G. Hagopain, en iyi çözüm yolu olarak, Rus ve İngiliz korumasına dayanan ayrıca İngiliz kredisinin altında özerk bir Ermenistan kurulmasında görmüştür. Bu

teşebbüsünden yaklaşık iki hafta sonra Paris’te bulunan Ermeni Komitesi de İngiliz Dışışleri’ne gönderdiği mektupla “*Rusya korunmasında otonom bir Ermenistan kurulması*” fikrini sunmuştur. I. Dünya Savaşı sürecince İngiliz Hükümeti, müttefiki olan Ruslar tarafından Ermenilerin kullanılmasına göz yummuştur. Çünkü Ermenilerin geleceğine ilişkin karışık bir konuya fazla bulaşp sorumluluk almak istememişlerdir (Başak, 2008: 167-172).

3.3.1915 Ermeni Olayları ve Osmanlı Devleti’nin Aldığı Tedbirler

Meşrutiyetin, 23 Temmuz 1908 tarihinde ilan edilmesi üzerine Ermeni komitelerinin faaliyetleri bir süre aldatici sessizlikte kalmıştır. Hatta komite reisleri meşrutiyet lehinde konuşma yapıyor ve bildiri yayınlıyorlardı. Komiteciler, Osmanlı Devleti’ne karşı içten görünen davranışlar sergilemekteydi. Osmanlı Devleti’nin durumunun gevşekliğinin geçmesiyle birlikte eski yaptıkları faaliyetlere geri dönmüşlerdir (Bilgi, 1999: 12). Yani Birinci Dünya Savaşı’nda İngilizlere, Fransızlara ve Ruslara karşı birçok cephede mücadele veren Osmanlı Devleti kendi içinde bulunan Ermeni isyanlarıyla da uğraşmıştır (Laçiner, 2008: 30).

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde harekete geçen Ermeniler, yüz binlerce masum insanı katletmişlerdir. Birçok şehre, kasabaya ve köye baskınlar yaparak bu yerleri harap etmişlerdir. Bu sebepten dolayı binlerce Türk, yurtlarını terk etmek zorunda kalarak batıya doğru göç etmiştir (Kop, 2017: 26-27). Osmanlı Devleti’nin tehcire karar vermesine neden olan olaylar; Hınçak ve Taşnak örgütlerinin 1914 başında yaptığı Kayseri Ermeni İsyanı, Zeytun’da çıkan Ermeni katliamları, Van’daki katliamların yanında birden çok yerde Ermeni isyanı ve katliamı gösterilmektedir (Koçyiğit, 2006: 37). Bunun üzerine Osmanlı Başkumandanlık Vekaleti’ne, Ermenilerin Türklere karşı katliamlar yaptıklarına dair haberler gelmişti. Osmanlı Devleti bunu önlemek için acilen askeri ve siyasi tedbirler alması gerektiği düşüncesindeydi (Kılıç, : 251). 24 Nisan 1915 tarihinde Osmanlı Hükümeti, Ermeni komite merkezi olan yerleri kapatmış, terör hareketlerinin meydana gelmesini örgütleyen liderleri tutuklamıştır. Komite merkezlerinin kapatılması ve örgüt elebaşlarının tutuklanması terör olaylarını azaltacakken daha da artmasına sebep olmuştur. Adana ve Van illerine ek olarak Kayseri, Bitlis, Muş, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, Sivas, Trabzon, Ankara, Urfa, İzmit, Adapazarı ve Bursa gibi şehirlerde de olaylar çıkmıştır. Ermeni faaliyetlerinin dayanılmaz hal alması üzerine Osmanlı Hükümeti, Kanun-i Muvakkat ismi verilen sevk ve iskan ya da bir başka ifadeyle tehcir kanunu çıkarma durumunda kaldı (Kara, 2010: 27). 30 Mayıs 1915 yılında Meclis-i Vükela’nın onayladığı kanunla beraber Doğu Anadolu’da yaşayan Ermeniler, göç ettirilmişlerdir.

Ülkenin güney tarafına yollanan Ermenilerin, Suriye ve Lübnan'da yerleştirilmesi planlanmıştı (Özdemir, 2004: 64).

3.4. 1916 Sykes-Picot Anlaşması ve İngiltere'nin Ermenistan'ın Geleceğine İlişkin Düşünceleri

İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın Ortadoğu uzmanı olan Sir Mark Sykes ile Fransa'nın eski Beyrut Başkonsolosu olan George Picot'un yürüttükleri görüşmelerde Şubat 1916'da Osmanlı'nın Arap topraklarının paylaşılması konusunda prensip karar alınmıştır. Sykes ve Picot, Mart ayında Rusya'ya giderek burada Rus Dışişleri Bakanı Sazanov ile bir görüşme yapmış, bu sürece Rusya'yı da katmışlardır. Varılan anlaşmaya göre İngilizler ve Fransızlar, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını Rusya'nın denetimine vermeyi kabul etmişlerdir. Ayrıca, Rusya'nın Doğu Anadolu'da Erzurum, Trabzon, Bitlis, Muş ve Siirt gibi önemli bölgeleri de almasını onaylamışlardır (Ertan, 2016: 61). Yapılan bu anlaşmayla Rusya, savaş sonrası bir Arap Devleti ya da Arap Devletleri Konfederasyonu kurulmasını kabul etmiştir (Uğurlu, 2005: 40). Rusya'nın onayını aldıktan sonra yeniden bir araya gelen İngiltere ve Fransa Temsilcileri, metin üzerinde anlaşmışlardır. Başından beri bu anlaşmanın ortaya çıkmasında emeği geçen diplomatların soyadları ile anılan ve 26 Nisan 1916 tarihinde imzalanan Sykes-Picot Anlaşmasına göre: *“Fransa; Suriye, Lübnan, Kilikya ve Musul bölgelerini, İngiltere ise Ürdün, Irak ve Kuzey Filistin'i elde edecektir. Filistin'in geri kalan topraklarında uluslararası bir rejim uygulamaya sokulacak ve sınırları belli olmayan bir Arap Devleti'nin kurulması da sağlanacaktır.”* (Ertan, 2016: 61). 1917 yılında Rusya'da Bolşevik İhtilali çıkmasıyla birlikte Çarlık diplomasisi bütün gizli antlaşmaları ortaya çıkarmıştır (Göze, 2006: 4).

4. Bolşevik İhtilali'nden Mondros Mütarekesi'ne Kadar Ermenilere Yönelik İngiliz Politikası (1917-1918)

4.1. Bolşevik İhtilali Sonucunda Kafkasya ve Doğu Anadolu'daki Gelişmeler

7 Kasım 1917 tarihinde Rusya'da Bolşeviklerin yönetimi ele geçirmesinden (Erdeha, 1975: 49) sonra Barış Taarruzu'na girişmişler, Almanya ile müzakerelere başlamak için başvuruda bulunmuşlardır. Almanya ise batı cephesinde İngiliz ve Fransız kuvvetlerine son darbeyi vurmak için Rusya ile anlaşma yapmaya karar vermiştir. Böylelikle 3 Mart 1918 tarihinde, Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Türkiye'nin de katılmasıyla Brest-Litovsk Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma göre: Ruslar, Doğu Anadolu bölgesinde işgal ettikleri yerleri 1914 yılındaki sınıra kadar boşaltacak ve 1878 Berlin Antlaşması'yla da Türklerin ellerinden çıkmış olan Elviye-i Selase'yi (Kars, Ardahan ve

Batum) belli şartlar dâhilinde Türkiye'ye geri bırakacaklardı. Bu anlaşmayı tanımak istemeyen Ermeni çeteleri bu bölgelerde katliamlara başlamışlardır.”(Gökdemir, 1998: 15-17).

Rusya'nın savaştan çekilmesiyle İngilizler, Rusya ile İstanbul Anlaşması'nın yok sayılmasından sonra boğazları kendi hâkimiyetlerine geçirme konusunda kararlar almışlardır. Boğazlar ve İstanbul'a yerleştirilecek güçlerin Türkleri; Kafkasya, İran ve Musul gibi yerlerden çekilmeye zorlayacağını düşünmüşlerdir (Ural, 2008: 43).

4.2. Bolşevik İhtilali'nin İngiliz Savaş Politikasına Etkisi ve İngiltere'nin Kafkasya Politikası Kapsamında Ermenilere Yüklenen Misyon: Destek ve İşbirliği

İngiltere, Rusya ile askeri bir plan düşünmüş olup, plan gereğince Bağdat'ı İngilizler işgal edecek ve kuzey yönünden hareket edecek olan Rusya ile işbirliği yapılarak, Osmanlı ordusu iki taraftan da sıkıştırılarak etkisiz hale getirmek amaçlanmıştır (Karal, 1996: 509). Rus ordusu ihtilal fikirlerinden etkilenmiş (Aslan, 2008: 31) ve bunun üzerine Rusya'da 25 Ekim 1917 yılında Bolşevik İhtilali (Özgül, 2018: 111) çıkması üzerine Çarlığın devrilerek, Bolşeviklerin iktidara gelmesi olayı bu planın gerçekleşmesine engel olacaktır (Altaş, 1989: 2). 1917 yılında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Erzincan Barış Antlaşması imzalanmıştır (Atabey, 2010: 11). Bolşevik İhtilali'nden hemen sonra Kafkasya bölgesi, İngiliz çıkarları bakımından önemli bir yer haline dönüşecektir. İngilizler, stratejik açıdan Kafkaslardaki İran, Afganistan ve Hindistan'daki iktidarlarını hayati olarak görüyorlardı. İngilizler açısından, Bolşeviklerin ateşkes önerileri Kafkas bölgeleri, Alman ve Türk orduları karşısında korumasız bırakarak bu bölgelerin Alman ve Türklerin eline geçmesi durumu İngiltere'nin çıkarlarına ters düşmektedir. Başta Alman ve Türk güçlerine sınırsız kaynak sağlayabilecek Kafkasya problemi, Azerbaycan'daki petrolün olması, Gürcistan da ise maden ve kömür kaynaklarının olması, İtilaf Devletleri'nin savaş plan ve amaçlarını alt üst edebilirdi (Gökay, 1997: 18-19). Osmanlı Hükümeti'nin ordunun geri cephesini güvene almak, korumasız köylüleri Ermeni çetelerinin yapacağı ani baskınları engellemek için almış olduğu tehcir kararı ve bu kararla doğrultusunda yayınlanan yasa, Ermenileri ve onların destekçisi olan devletleri şoka uğratmıştır. Ermeni çeteleri, bir taraftan daha bir acımasızca Müslüman köylere ve kasabalarına hücum ederken bir taraftan da Rus, İngiliz ve Fransız yetkililerine başvurarak fiilen müdahalelerini istemişlerdir. Bununla da yetinmeyen Ermeniler, Kiliseler ve diğer devletlerin de yardımı ile Amerika ve Avrupalı devletlerin basınına yalan haber sızdırarak “Türkler bizi katlediyor” şeklinde yazılar yazdırmışlar ve bildiriler yayınlamışlardır (Saray, 2005: 65)

4.3 İngilizlerin Ermenistan'ın Geleceğine Yönelik Yaklaşımları

Ermeniler sırtını dayanacak güç olarak İngiltere'yi görmüşlerdir. 1917 yılında Rusya'nın da bu bölgeden çekilmesiyle İngiltere, savaş etkinliklerini artırmak için Ermenilerin geleceğine ilişkin bazı plan ve düşüncelere kapılmıştır. Ermenilerin geleceklerine ilişkin ilk değerlendirme İngiltere ve ABD arasında yazışmalarda İngiliz-Ermeni Komitesi kurucusu Lory Bryce'in adının geçtiği bir planda rastlanılmıştır. Bryce Planına göre; otonom Ermenistan'ın ABD koruması altına verilmesi gerekmektedir. İngiliz Savaş Bakanlığı, Ermenistan'ın geleceği sorununu yine propaganda amacıyla ele almıştır. Askeri İstihbarat Servisi Müdürü Tümgeneral Sir George Macdonogh, Almanya ile Türkiye'nin arasını açmak ve Türk ordusundaki Almanların duygularını körüklemek için, Almanya tarafından Osmanlı Hükümeti'ne otonom Ermenistan'ın tanınması yönünde baskı yapılması istenmiştir. Savaş Bakanlığı'nın bu propagandadaki amacı, Almanlar ile Türklerin arasını açıp onların Doğu Anadolu ve Kafkasya'ya yönelik savaş gücünü zayıflatmaktır.

İngiliz askeri çevreleri arasında geçen yazışmalarda da bu dönemde Kafkasya ve Doğu Anadolu'nun geleceği ile ilgili yükümlülükleri beraberinde getirmiştir. İngiliz Genel Kurmayı, Güney Kafkasya Federasyonu'nun bağımsız bir devlet olarak tanınamayacağını belirtilen bölgenin sadece Türk ve Almanlara karşı savunulması için gerekli olan yardımın yapılmasını uygun bulmuştur (Başak, 2008: 262-272).

1917 günü Londra'da toplanan Savaş Kabinesi, İngiliz savaş amaçlarına ilişkin değerlendirmeler yaparak bazı kararlar almıştır. Bu kararların, İngiltere'nin savaş amacına sömürgeci bir nitelik taşımadığı, hem düşman hem de müttefik ülkelere demokrasiyi takdim etme yönünde olduğu şeklinde lanse edilmiştir. Toplantıda Ermenilerin geleceğine yönelik bir görev almamaya önem gösterecek Savaş Kabinesi, ABD'nin Ermenistan'ı korumasını da önermiştir (Ural, 2009: 176). İngiltere bölgeyi Amerikan sömürgesine vermek istemiştir, çünkü Rusya ile Anadolu ve Orta Doğu arasına Amerika'yı yerleştirmek istemiştir (Kürkçüoğlu, 1978: 64).

4.4. 1918 Türk İleri Harekâtı Sırasında İngiliz-Ermeni İlişkileri

1916 yılında Türk toprakları Ruslar tarafından işgal edilmişti. Aynı toprakları 1918 yılında Türk ordusu geri almak için askeri harekâta geçmiştir (Yasubuğa, 2016: 134). İngilizler, Rus ordusunun 1917'den sonra bu bölgeden çekilmesi Türk ordusunun Doğu Anadolu ve Kafkasya bölgelerine yönelik yapacağı hareketten endişe duydukları için, bölgedeki Ermeni çetelerini desteklemişlerdir. Türk İleri Harekâtıyla Doğu Anadolu'dan İngilizlerin desteklediği Ermeni çetelerinin çekilmeleri esnasında yaşanan Türkleri katletme, zirve noktasına ulaşmıştır (Aslan,

2004: 93-102). Siyasi girişimlerden sonuç alamayan Osmanlı Başkomutanlık Vekâleti, Büyük Ermenistan Projesini önlemek için Brest-Litovsk görüşmelerinin kesintiye uğramasından yararlanarak, Şubat ayı başlarında 2. ve 3. Orduya hareket emrini vermiştir (Karabekir, 1990: 55). Brest-Litovsk Antlaşması hükümlerine göre Türkiye, kendisine bırakılmış topraklara ilerlemiştir (Sürmeli, 2001: 84). Bu hareket sonucunda ise 18 Aralık 1917 tarihinde Erzincan Mütarekesi imzalanmıştır (Tekir, 2015: 540).

İngilizler, Türkiye ve Türkler aleyhinde yürüttüğü propagandadan vazgeçmemiştir. Bunu iki sebebe bağlayabiliriz: Birincisi İngilizlerin, Fransızlarla beraber Çanakkale Savaşı'nda ağır yenilgiye uğramış olması ve müttefikleri olan Rusya'ya yardım edememeleri; İkincisi de Çanakkale Savaşı sonunda verilen askeri kayıplardan dolayı kamuoyu önünde zora düşmeleri üzerine sıkıntıları gidermek ve Birinci Dünya Savaşı'nı zaferle bitirmek için Amerikalıların kendi yanlarında savaşa girmesini sağlamak için bu propagandalarına devam etmişlerdir. İngiliz Hükümeti, Anadolu'da vazife gören misyonerler kanalıyla Amerika'da oluşturulan kamuoyunu güçlendirmek için Osmanlı Devleti'nin Ermenilere yaptığı davranışı anlatan, Mavi Kitap'ı yayınlamışlardır. Böylelikle bu kitabın yayınlanması Türkler aleyhinde ve Ermeniler lehine yönelik bir iş olmuştur. Bu kitap Amerika Birleşik Devletleri'nin, İngiltere ve müttefikleri olan devletlerle I. Dünya Savaşı'na girmelerinde önemli etken olmuştur (Saray, 2005: 72).

4.5. Mondros Mütarekesi'nden Önce İngiltere'de Ermenilere Yönelik Politikalar

1918 yılında Lloyd George'a gizli bir rapor verilmiştir. Bu raporda; Enver Paşa'nın Osmanlı Devleti'nin sınırlarını Adriyatik'ten başlayarak Hindistan'a kadar genişletmeyi planladığı yazılmaktaydı. 1918 Haziran'ında İngiliz Savaş Kabinesi toplantısında, güneydeki İngiliz işgal bölgeleri karşısında kuzeyde Türklerin işgal ettiği Kafkasya bölgesini kendilerine verileceği, Lloyd George tarafından dile getirilmiştir. Ayrıca Türklerle barış durumu teklifi İngiliz Başbakanı tarafından ekim ayı başlarında Savaş Kabinesine ikinci kez sunulmuştu. İngiltere, olası barış durumunda takip edeceği politikaları oluşturmaya başlamıştır. Yaklaşık on sekiz madde halinde hazırlanan taslakta, Ermenilere ilişkin hiçbir madde ortaya koyulmamıştır. Savaş Bakanlığı tarafından belirlenen Türkiye ile ateşkes koşulları hakkında ilk değerlendirmeler Arnold Toynbee tarafından yapılmıştır. Toynbee, ateşkes maddeleri içerisine “insancıl bir arzu olacak” altı vilayetdeki polis kontrolünün eklenmesini istemiştir. İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından 7 Ekim 1918 yılında Dışişleri'ne gönderilen on sekiz maddelik Türk ateşkes taslağında da Ermeniler hakkında bir düzenleme ve ekleme olmamıştır (Başak, 2008: 311). Türkiye ile ateşkes öncesinde Ermeni taraftarı organizasyonlar ve Ermenilerin başlattıkları lobi

faaliyetlerine 4 Ekim de bir başka kişi olan Bugos Nubar Paşa da katılmıştır. Onun Türkiye ile barış durumunda Ermeniler lehine istekleri de hemen hemen İngiliz-Ermeni Komitesi'nin istekleri ile aynı doğrultudadır (Öke, 1991: 104). Bu istekte öncelikle Ermenilerin hepsinin evlerine geri döndürülmeli, altı vilayet ve Kilikya'nın stratejik yerleri işgal edilerek koruma altında bir "Ermenistan" oluşturulması şeklindeydi (Sonyel, 1973: 22).

Mondros Mütarekesi'nden beş gün önce Ermenilerin geleceğine dair fikirlere İngiliz Dışişleri'nin ünlü Ortadoğu uzmanı olan Sir Mark Sykes da katılmıştır. Sykes'ın, Doğu Anadolu ve Kilikya bağlamında "Ermenistan" meselesi ile ilgili iki planı mevcuttu: Birinci planı, Kilikya'da bir Ermeni bölgesinin oluşturulması, İkinci planı ise, Doğu Anadolu'da bir Kürt ve Ermeni bölgesinin oluşturulması yönündeydi.

Türkiye ile yapılacak mütarekeye dört gün kala Ermenilerin geleceğine ilişkin ilginç bir yazışma da Paris ile Londra arasında geçmiştir. Lord Derby, Paris'ten Dışişleri'ne gönderdiği yazıda Bugos Nubar'dan ateşkese yönelik bazı uyarıları içeren bir telgraf aldığı hakkında İngiliz Dışişleri'ni bilgilendirdi. Türkiye ile bir ateşkesin imzalanacağına az kaldığı zamanlarda yapılmış olan bağımsızlık bildirisinde; Fiskis ve Mezopotamya bölgelerinden bahsedilmesi fakat Ermenistan'dan bahsedilmemesi, Bugos Nubar Paşa'yı fazlasıyla telaşlandırmıştır. Taslak metninde ateşkes maddelerinin ilk dördü Boğazlar, İstanbul ve Karadeniz'in kontrolü ile ilgilidir. Ancak toplanan sonraki Savaş Kabinesi'nde İngiliz Dışişleri olaya el attı ve bu toplantıda Dışişleri tarafından iletilen bazı Ermeni otoritelerinin Ermenilerin ihmal edilmemesi yönündeki telgrafları görüşmeler içerisinde değerlendirilmiştir. Ermeni sorununun İngiliz politikasında öncelik arz etmediğini fakat yine de mütareke maddeleri içerisine Ermenileri ve Dışişleri yetkililerini tatmin edecek maddeler yerleştirilmiştir (Başak, 2008: 311-325).

4.6. Mondros Ateşkes Anlaşması'nın İmzalanmasıyla Beraber İngilizlerin Ermenilere Yönelik Politikaları

4 Haziran 1918 tarihli Batum Antlaşması'yla, Ermeni sorununun çözüldüğü düşünülürken, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup olarak ayrılması ve Mondros Ateşkesini imzalamasıyla beraber yeni sorunları akabinde getirmiştir (Gönlübol & Sar, 2014: 3). Bilindiği üzere Mondros Ateşkes Antlaşması, İtilaf Devletleri'yle 30 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı Devleti arasında imzalanmıştır. Bu ateşkes, Osmanlı Devleti'nin savaştan mağlup bir şekilde ayrıldığını kanıtlayan bir belge konumunda olup ateşkesin Ermeni sorunu ile ilgili maddeleri şu şekildedir: "4. madde: İstanbul'da İtilaf Devletleri'nin savaş esirleri ile Ermenilerin savaş esirleri tutukluları, toplanacak ve kayıtsız koşulsuz İtilaf

devletlerine teslim edileceklerdir. 7. madde: İtilaf Devletleri, güvenliklerini tehdit edici bir durum olduğu zaman herhangi bir strateji yeri işgal hakkına sahip olacaktır. 11. maddesi: İran'ın kuzeybatı bölgesindeki Osmanlı Devletleri güçlerinin derhal savaştan önceki sınır gerisine çekilmesi konusunda önceden verilen emir uygulanacaktır. 24. madde: Doğu Anadolu'da bulunan altı vilayette yani Vilayet-i Sitte de herhangi bir kargaşa olmasa durumunda, kargaşa yaşanan yer İtilaf Devletlerince işgal edebilecektir.”(Ağırtas, 2004: 41-43). Ateşkes görüşmeleri başlamadan önce Osmanlı Hükümeti, Kafkasya'da bulunan askeri birliklerine Brest Litowsk Antlaşması'yla belirlenmiş olan sınıra geri dönülmesi talimatını vermişti. Milletlerarası bir antlaşmayla Kars, Ardahan ve Batum illerinin verildiğinin altını çizerek bu yerleri kendi toprağı gibi kabul etmişti. Bunu da İtilaf Devletlerine kabul ettirme çalışmaları başlatılmıştı. Ateşkes imzalandıktan on gün sonra İngilizler, Osmanlı Devleti'nden Kars, Ardahan ve Batum gibi bölgelerin boşaltılmasını istemişti. Elviye-i Selase de denilen bu üç yerde son yapılan nüfus sayımına göre 300.000 Türkün olduğu ve buna karşılık 28.000 gayrimüslim olduğu tespit edilmiştir. Bu bölgelerden çekilmeyi Osmanlı Genelkurmayı geciktirmek için ellerinden geleni yapıyordu. Bu sayede bölgedeki örgütlenme ve yönetimlerin kurulması için zaman kazanmış olunuyordu. Ordunun bu bölgelerden çekilmesine engel olan en önemli etkenlerden birisi de beslenme probleminin yaşanmasıdır. Kars, Ardahan ve Batum'da boşaltma işlemiyle birlikte güvenlik sorunu vardı. Ermenilerin daha önce yapmış oldukları katliamlar bölgedeki halkın hafızasında büyük yer edinmişti. Bu tüm olaylardan etkilenen insanlar Kars'ta 5 Kasım 1918 yılında (Dayı, 1997: 3) Cenûb-i Garbi Kafkas Hükümetini kurarak “İslam Şurası”nı toplamıştı. Şurayı genişletmek için de I. Kars ve II. Kars Kongreleri'ni gerçekleştirmişlerdir (Ural, 2004: 47). Aralık 1918 yılında 27. İngiliz Tümeni Batum'u girerek Türk askerlerinin silah, eşya ve donanımına el koyarak Ermeni askerlere vermişlerdir. Türk askerlerini kışlalara girerek, Batum'dan çıkarmışlardır. Bunun üzerine 7 Ocak 1919 tarihinde Kars'ta Osmanlı 9. Ordu Komutanı olan Yakup Şevki Paşa ve İngilizlerin 27. Tümen Komutanı olan General Walker bir görüşme yaparak Kars'ın boşaltılması yönünde görüşmüşlerdi.

Yakup Şevki Paşa, Batum Olaylarının bir daha yaşanmamasını istemişti. İngiliz Generali'nin düşüncesi ise Kars'ın 25 Ocak gününe kadar Ermenilere teslim edilmesi şeklindeydi (Özçelik, 2017: 657-658). İngiliz askeri kuvvetleriyle Kars İslam Şurası, iyi ilişkiler kurmuştu. Kars'a giren İngiliz Komutanı General Beach 13 Ocak 1919 tarihinde “Kars İslam Şurası”nı tanımıştı (Köprülü, 1991: 43-44). 17 Ocak 1919'da toplanan İslam Şurasında bir Anayasa hazırlanmış ve “Güneybatı Kafkas Geçici Millî Hükümeti” kurulmuştu (Akyüz vd, 1997: 56). İngiliz komutanlığı bu bölgeye Ermeni göçmenlerin yerleştirilmesini istemişti (Solmaz, 1996:

28). Bu istek olumsuz yönde cevaplanınca Güneybatı Kafkas Geçici Şura Hükümetinin üyelerinden 12 kişi yakalanmış (Şenalp, 2009: 55) ve kamyonla istasyona, oradan da trenle Batum'a ve sonra da Malta Adası'na sürgün edilmişti (Kırzioğlu, 1960: 11). Kars'ın yönetimi ise İngilizler tarafından, Ermenilere verilmiştir.

4.7.Kafkasya Bağlamında İngiliz Politikaları ve Ermeniler

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Ermeni çeteleri ve askerleri birlikleri tekrardan harekete geçmişlerdir. Ermeniler, İngiltere'nin çıkarları doğrultusunda Türk topraklarına saldırarak, hayalleri olan Akdeniz'e sahili olan Büyük Ermenistan devletinin, yakın bir zamanda kurulacağı düşüncesindeydiler. Sovyet Hükümeti'ni en çok rahatsız eden durum da İngiltere'nin Kafkaslara yerleşmesi olmuştur. Yoğun olarak propaganda ve siyasi çalışma içinde bulunan Ermeniler, bir Ermenistan devleti kurulması yönündeki isteklerinin en fazla da İngiltere devleti tarafından onaylanacağı düşüncesindeydiler. Bunun içindir ki, Türkiye'deki Ermenileri temsil eden Bogos Nubar Paşa, İtilaf Devletleri'ne 30 Kasım günü başvurmuştur. Bu başvuruda bağımsız bir Ermenistan kurulması gerektiğini ve İtilaf Devletleriyle, Milletler Cemiyeti'nin himayesi altına bu bağımsızlığın konulmasını istemiştir. Diğer taraftan, 12 Şubat 1919 tarihinde aynı sorunun gerçekleşmesi konusunda çalışmalarda bulunmak üzere Patrik Zaven Efendi de, İstanbul'dan Paris'e gitmiş ve oradan da Londra'ya geçmiştir. Zaven Efendi Londra'da Bogos Nubar Paşa ile de görüşmüş ve onu bazı konularda bilgilendirmiştir. Aynı zamanda da Lord Cecil, Lord Curzon ve yardımcısı Lord Harding ile görüşmelerde bulunmuştur. Yunan Başkanı Venizelos ve Fransız Chambon ile konuyla ilgili fikir alışverişinde bulundu. Ermenilerin minnettarlığını belirtmek için İngiltere Kralı V. George'u da ziyaret etti. Londra'dan Paris'e dönüşünde ise Fransa Cumhurbaşkanı ve Başbakanı ile görüşen Zaven Efendi, bu görüşmelerin sonucunu olumlu yönde olacağını beklemişti.

Ermeniler, Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra propaganda amacıyla Paris'e üç ayrı heyet göndermiştir. Bu üç heyet Bogos Nubar Paşa'nın başkanlığındaki Avrupa Milli Ermeni Delegasyonu, Ermenistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Avedis Aharonyan'ın başkanlığındaki Ermeni Cumhuriyeti Delegasyonu ve Kilikya Ermeni Katogigosu Paul Terziyan'ın başkanlığında kurulmuş olan Din Adamları Delegasyonu'ndan oluşmaktaydı. 26 Şubat 1919 tarihinde Paris Barış Konferansı'nın "Onlar Şurasına" verdikleri diplomatik nota ile Bogos Nubar Paşa ve Avedis Ahoryan, Kafkasya'dan Akdeniz'e kadar ve Karadeniz'den Suriye'ye kadar uzanan bir yerde Ermeni Devleti'nin kurulması önerisinde bulundular, fakat İngiltere ve Fransa arasındaki bölgeye egemen olma

mücadelesi konunun bir süre daha askıda kalmasına neden olmuştur (Özçelik, 2017: 658-659).

4.8.Kafkasya'dan Çekiliş Sürecinde İngiltere'nin Ermenistan Politikası

Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra İngiliz birlikleri Kafkasya'daki tüm kilit denebilecek yerleri hiçbir direnişle karşılaşmadan işgal etmiştir. 1918 yılında General Dunsterville'nin, Kafkasları işgal etmesinin asıl sebebi, Türklerin bu bölgeyi işgal etmesinden korkmasıydı. Türkiye'nin yenilgiye uğramasının ardından İngiltere, Kafkasya'da hâkim konumuna geçmeyi hak kazandığını düşünmüştür (Başak, 2008: 382).

Savaşın son yıllarında Transkafkasya'da oluşan cumhuriyetlerde 1918'in eylül ayı içerisinde (Ermeni Cumhuriyeti Azerbaycan ve Gürcistan) hepsinin bir kısım toprağı Türk ve Alman ordularının askeri işgali altındaydı. Bu cumhuriyetler savaşın bitmesiyle bağımsızlıklarını geri isteme şansı yakalamışlardır. Ancak savaş sonunda Kafkasya'daki durum karmakarışık bir hale gelmesini sağlamıştır. Türk ordusu Azerbaycan'dan çekilmesi bu ülkeyi ciddi bir denetimden yoksun bırakması, bu bölgenin İngilizler tarafından müdahale edilmesine yol açmıştır (Gökay, 1997: 64-65). İngiliz Hükümeti, geniş Türkiye ve Kafkasya topraklarını idare etmenin çok güç olduğunu fark etmişler ve politikalarında yeni bir dönem başlatmışlardır. İngilizler kuvvetlerini, Kafkasya'dan çekerek eldeki birliklerin tümünü İstanbul ve Boğazlar üzerinde yoğunlaşmayı planlamışlardır. İngiliz birlikleri bölgeden çekilirken Batum'da küçük bir İngiliz garnizonu bırakmışlardır. Çünkü bu bölgede şeklen de olsa varlığını sürdürmek istemişlerdir (Başak, 2008: 385-386).

Sonuç

İngiltere'nin, Ermenistan politikası karşılıklı çıkar doğrultusunda ikili ilişkiler etrafında biçimlenmişti. Kafkasya ve Ortadoğu'da etkin güç konumunda olmak isteyen İngiltere Ermenileri mükemmel bir maşa şeklinde kullanmışlardır. İngiltere ve dostları Osmanlı Devleti'ni fiilen parçalayamadıkları için, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Müslüman olmayan halka sahip çıkarak ve onların koruyuculuğunu bir görev gibi görerek, Osmanlı Devleti üzerinde nüfuz kurma amacı gütmüşlerdir. Ermenilerin maşa görevine karşılıklıta İngiltere Ermenilerin ağzına bal çalmak maksadıyla bazı bölgeleri Ermenilere taksim etmiştir. Birinci Dünya Savaşı devam ederken Ermeniler, İtilaf Devletleri'nce, özellikle de İngiltere ve Rusya tarafından, kendi çıkarları için kullanılmaya devam etmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonunda ise Ermenilerin geleceğine ilişkin

İngiliz devlet adamları arasında görüş ayrılıkları yaşansa da Ermenileri, kendi çıkarları doğrultusunda bir maşa olarak kullanmıştır.

Kaynakça

- ACAR, Ferhat, (2015), “Sarıkamış Harekatı’nda 33. Tümen, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kars
- AĞIRTAŞ, Ülkü, (2004), “Ermeni Meselesi (1918-1923)”, M.K.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Hatay Ekim
- Akyüz, Y. Vd., (1997), *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi I*, Türk İnkılabı’nın Hazırlık Dönemi ve Türk İstiklal Savaşı, Yükseköğretim Kurulu Yayınları, Ankara
- ALLEN, W.E.D.- MURATOFF, Paul, (1966), *Kafkas Harekatı 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*, (Fahrettin Kırzioğlu Bağış Kitapları), Genelkurmay Basımevi, Ankara
- ALTAŞ, Seyithan, (1989), *Milli Mücadelede Elviye-i Selase*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara
- ASLAN, Betül, (2004) *Türkiye-Azerbaycan İlişkileri ve İbrahim Ebilov*, Kaynak Yayınları, İstanbul
- ASLAN, Betül, (2004), *Erzurum’da Ermeni Olayları (1918-1920 Hatıralar, Belgeler, Kazılar)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum
- ASLAN, N. Oran, (2008), *Birinci Dünya Savaşında Türkiye’deki Rus Esirleri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul
- ATABAY, Mithat, (2010), *Milli Mücadele Tarihi*, Kriter Yayınları, İstanbul
- AYDIN, Nurhan, (2006), *Her Yönüyle Sarıkamış*, Okyanus Matbaası, Erzurum
- BAŞAK, Tolga, (2008), *İngiltere’nin Ermeni Politikası(1830-1923)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul
- BİLGİ, Nejdett, (1999), *Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey’in Yargılanması*, KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Serisi:16, Ankara
- BOY, A. Nar, (2006), “Milli Mücadele Dönemi’nde Kars Milletvekilleri ve Faaliyetleri”, Kafkas Üniversitesi, SBE, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kars
- ÇETİNKAYA, Haydar, (2003), “Türk-Ermeni Savaşlarının Ardahan Cephesi”, Uluslararası Türk-Ermeni Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri, Cilt:1, Cumhuriyet Kültür Tanıtım Vakfı Yayınları, Ankara

- DANIŞMEND, İ, Hami, (1972), *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt:4, Türkiye Yayınevi, İstanbul
- DAYI, S. Esin, (1997), *Erzurum Kongresi ve Elviye-i Selase Meselesi*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum
- DEMİREL, Muammer, (2006), “Sarıkamış’ta Ermeni Olayları”, Bütün Yönleriyle Sarıkamış Sempozyumu, (Ed. Nurhan Aydın), Sarıkamış Kaymakamlığı Sarıkamış Belediye Başkanlığı, İstanbul
- DOĞANAY, Rahmi (2001), *Milli Mücadele’de Karadeniz*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara
- Doksanüç Harbinden Sonra (1878-1918) Kırk Yıllık Kara Günlerde Kars’ımız*, (1989), (haz. Cemender Arslanoğlu), Posoflular Dayanışma, Yardımlaşma ve Kültür Derneği Yayınları
- ERDEHA, Kamil, (1975), *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, Remzi Kitabevi, İstanbul
- ERTAN, T. Faik, (2016), *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Siyasal Kitabevi, Ankara
- GAZİOĞLU, Ahmet, (1960), *İngiliz İdaresinde Kıbrıs 1878-1960, Statü ve Anayasa Meseleler*, C:I, Ekin Basımevi, İstanbul
- GÖKAY, Bülent, (1997), *Bolşevizm İle Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul
- GÖKDEMİR, A. Ender, (1998), *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, Yükseköğretim Kurulu Basımevi, Ankara
- GÖNLÜBOL, Mehmet - SAR, Cem, (2014), “1919-1939 Dönemi”, *Olaylarla Türk Dış Politikası(1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, Ankara
- GÖZE, Ayferi, (2006), *Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrimi Tarihi*, Beta Basım A.Ş., İstanbul
- HALAÇOĞLU, Yusuf , (2002), “Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)”, *Türkler Ansiklopedisi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara
- <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-44/buyuk-ermenistan-projesi-ve-ingiltere> (Erişim Tarihi: 05.10.2018.)
- JAESCHKE, Gotthard, (1991), *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgesi*, (çev. Cemal Köprülü), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara
- KANTARCI, Şenol, (2003), “Tarihi Boyutuyla Ermeni Sorunu: Başlangıçtan Lozan’a”, *Ermeni Sorunu El Kitabı*, (haz.Şenol Kantarcı, Kamer Kasım, vd.), TEİMK, Ankara
- KARA, S. Işıl, (2010), “Milli Mücadele Döneminde Türk-Ermeni İlişkileri”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi*, Kahramanmaraş

- KARABEKİR, Kazım, (1990), *Doğunun Kurtuluşu, Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu-Sarıkamış, Kars ve Ötesi*, Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası, Erzurum
- KARAL, E. Ziya, (1996), *Osmanlı Tarihi*, Cilt: IX, Türk Tarihi Kurumu Basımevi, Ankara
- KAŞGARLI, M. Aktok, (2000), “Haçlı Seferleri ve Ermeniler”, 21. Yüzyıla Girerken Tarihe Dostça Bakış: Türk-Ermeni İlişkileri Uluslararası Sempozyumu, (haz. Berna Türkdoğan), Divan Yayıncılık, Ankara
- KILIÇ, Selami, (YYY), *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğusu*, Ülke Kitapları, İstanbul
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, (1960), *Milli Mücadelede Kars*, Hamle Matbaası, İstanbul
- KOCABAŞ, Süleyman, (2009), *Ermeni Meselesi Nedir, Ne Değildir?*, Bayrak Matbaacılık-Yayıncılık, İstanbul
- KOÇYİĞİT, İsmail, (2006), “Belgeler Işığında Ermeni Tehcirine Genel Bakış ve Tehcirin Uygulanması”, Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, Kars
- KODAMAN, Bayram, (1994), *Türkler-Ermeniler ve Avrupa*, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Yayın:1, Şafak Matbaacılık Basım-Yayın, Ankara
- KOP, Yaşar, (2017), *Gelecek Neslin Gözüyle 1915 Ermeni Olayları*, Pegem Akademi, Ankara
- KURAT, A. Nimet, (1993) , *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, (1978), *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara
- LAÇİNER, Sedat, (2008), *Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası*, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, Ankara
- LE BON, Gustav, (1999), *I. Dünya Savaşı'ndan Alınacak Psikolojik Testler*, (çev. Mehmet Demirezer), Ufuk Yayınları, İstanbul
- MUTLUAY, Hayri, (1969), “İngilizlerin Ortadoğu ve Türkiye Hakkında Gizli Emelleri”, Belgelerle Türk Tarihi, Sayı: 26, Kasım
- ÖKE, M. Kemal, (1991), *Ermeni Sorunu 1914-1923*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- ÖZÇELİK, İsmail, (2017), “Milli Mücadele Dönemi'nde Ermeni Meselesi”, Ulakbilge, Cilt:5, Sayı: 11
- ÖZDEMİR, Hikmet, vd., (2004), *Ermeniler: Sürgün ve Göç*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara

- ÖZGÜL, Esin, “1917 Balfour Deklarasyonu ve Filistin’e Yahudi Göçü”, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir
- ÖZKAYA, Yücel, (2011), *İstiklal Harbinde Yararlı ve Zararlı Cemiyetler*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara
- SAKARYA, İhsan, (1984), *Belgelerle Ermenistan Sorunu*, Genelkurmay Basımevi, Ankara
- SARAY, Mehmet, (2005), *Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara
- SAYGIN, Selami, (2003), *Yeni Şark Meselesi*, Ülke Kitapları, İstanbul
- SERTÇELİK, Seyit, (2015), *Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorunu Ortaya Çıkış Süreci 1678-1914*, SRT Yayınları, Ankara
- SOLMAZ, Gürsoy, (1996), *Deli Halid Paşa*, T.C. Kültür Bakanlığı Başvuru Kitapları, Ankara
- SONYEL, S. R, (1973), *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara
- SÜRMELİ, Serpil, (2001), *Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921)*, Divan Yayıncılık, Ankara
- ŞENALP, Cemil, (2009), *Ulusal Kurtuluş Savaşında İngiliz İşgal Bölgelerinde Sivil İşler/Askeri Hükümet Faaliyetleri*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul
- ŞENTÜRK, Miraç, (2010), “Milli Mücadele Dönemi’nde Elviye-i Selase ve Milletvekilleri”, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara
- ŞİMŞİR, B. N., (2005), *Ermeni Meselesi 1774-2005*, Bilgi Yayınevi, Ankara
- TEKİR, Süleyman, (2015), “Birinci Dünya Savaşı Kafkas Cephesi’nde Türk-Rus Mücadelesi (1914-1917)”, Kafkas Üniversitesi, SBE, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, Kars
- TUNA, Ozan - ÜNLÜ, Mucize, (2017), “I. Dünya Savaşı’nın Başlarında Batum Limanı’nın Stratejik Önemi ve Osmanlı Donanmasının Batum Limanı’nı Bombalaması”, I. Dünya Savaşı’nda Karadeniz ve Kafkasya, (Ed. Mehmet Okur, vd.), Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon
- UÇAROL, Rıfat, (1995), *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Filiz Kitabevi, İstanbul
- UĞURLU, Ö. Andaç, (2005), *İngiliz Devlet Arşivi Gizli Belgeleri, Türkiye’nin Parçalanması ve İngiliz Politikası (1900-1920)*, Örgün Yayınevi, İstanbul

- ULUBELEN, Erol, (1982), *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, Çağdaş Yayınları, İstanbul
- URAL, Selçuk, (2004), “Kurtuluş Savaşı Sırasında Kars-Ardahan-Batum”, Kars Ardahan Iğdır İllerinde Tarih, Kültür ve Ekonomi Sempozyumu, KAI-BİR Yayınları, S:1, Ankara
- URAL, Selçuk, (2008), *Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul
- URAL, Selçuk, (2009), “Moskova Anlaşmasından Kars Antlaşmasına Türkiye’nin Kafkasya Politikası”, Sosyal Bilim Enstitüsü Dergisi, Sayı: 4, Kars 2
- URAL, Selçuk, (2011), “Robert Koçaryan Dönemi Ermenistan Dış Politikası”, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:8, Kars Sonbahar
- URAS, Esat,(1987), *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul
- XX. Yıl Armağanı Ermeniler,(1978), (Fahrettin Kırzioğlu Kitapları), Cilt: II, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara
- YASUBUĞA, Serap, (2016), “Birinci Dünya Savaşı’nda Rusların Doğu Karadeniz’deki Askeri Faaliyetleri”, Üniversitesi, SBE, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kars
- YEL, Selma- GÜNDÜZ, Ahmet, (2009), “Ermeni İsyanlarının Meydana Gelmesinde İngiltere’nin Rolü ve Sebepleri (1890-1895)”, Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler, (haz. M. Metin Hülagü, Şakir Batmaz, vd.), Cilt:4, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri
- YILMAZ, İskender, (2001), *Gümrü Antlaşması*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara
- YILMAZ, Sümeyra, (2018), “Kafkasya’dan Maraş Sancağına Yapılan Göçler (1859-1920)”, Kafkas Üniversitesi, SBE, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kars

RUS ARŞİV BELGELERİNE GÖRE MİLLİ MÜCADELE YILLARINDA ANADOLU'NUN GENEL DURUMU VE TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİ

Muzaffer BAŞKAYA*

Giriş

Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilere genel olarak bakıldığında bilhassa 19.yüzyıl boyunca her iki devletin birçok kez savaş meydanlarında karşı karşıya geldiği görülmüştür. Bu savaşların çoğunu kazanan Ruslar, Osmanlı İmparatorluğu aleyhinde genişlemeye devam etmiştir. Söz konusu savaşların son halkası 1914'de patlak veren Birinci Dünya Savaşı'dır. Bu iki devlet Kafkas Cephesi'nde karşı karşıya gelmiş ve Ruslar, Osmanlı ordularının içine düştüğü durumdan istifade ederek 1916 baharında Doğu Anadolu ve Karadeniz Bölgesi'nin bir kısmını işgal etmiştir. Fakat 1917'de patlak veren Bolşevik İhtilali, Rusların Anadolu'dan çekilmesine yol açmış ve Brest-Litovsk Anlaşması ile Anadolu'da işgal edilen birçok bölge tekrar Türklerin eline geçmiştir.

Bolşevik ihtilali sonrası Rusya'da yeni bir rejimin ortaya çıkması ve bu rejimin batılı devletlerle savaş halinde bulunması, bu süreçte aynı odaklarla savaşan bir başka oluşumu yani Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları tarafından yürütülen Milli Mücadele hareketini ortak bir noktada buluşturmuştur. Sovyet Rusya ile diplomatik ilişkilerini geliştirerek Milli Mücadele için gerekli olan para, silah ve malzeme yardımı temin etmek isteyen TBMM Hükümeti, bu konuda bazı adımlar atmıştır. Çeşitli defalar Lenin ve Çiçerin'e mektuplar gönderilmiş, karşılıklı elçiler vasıtasıyla aradaki diplomatik ilişkiler geliştirilmiş ve heyetler arası görüşmeler yapılmıştır.

Sovyet Rusya ile TBMM Hükümeti arasındaki bu yakınlaşma Anadolu'da esen Bolşevik hareketleri güçlendirmiş, 1919 sonrasında bu ideolojide birçok kişi, parti, cemiyet ortaya çıkmıştır. Gelinen noktada ilişkileri daha da kuvvetlendirmek adına Mustafa Kemal Paşa tarafından bir de Komünist Partisi kurulmuştur.

Anadolu'da yaşanan bu gelişmeler Sovyet Rusya yönetimi tarafından dikkatle takip edilmiştir. Zira bu dönemde Sovyet diplomatları, Türkiye'deki durumu anbean izleyerek kaleme aldıkları raporları

* Dr. Öğr. Üyesi/Trabzon Üniversitesi/Fatih Eğitim Fakültesi /mbaskaya61@gmail.com.tr

Moskova'ya göndermişlerdir. Söz konusu raporlar Azerbaycan daha sonra da Türk Arşivlerine aktarılmıştır.

Adı geçen arşiv belgeleri ışığında hazırlanan bu çalışmanın ilk başlığında Milli Mücadele yıllarında Türk-Sovyet ilişkileri bütüncül bir bakışla ortaya konulmuş ardından Milli Mücadele yıllarında Anadolu'da Komünist hareketler ile ilgili bilgiler verilmiştir. Çalışmanın üçüncü kısmında ise Sovyet diplomatların penceresinden Türkiye'nin ve Anadolu'nun genel vaziyeti üzerinde durulmuştur. Çalışmanın son kısmında ise Sovyet yetkililerinin gözüyle Türkiye Komünist Partisi'nin durumu hakkında bilgiler verilmiştir. Belge tarama yöntemi ile yapılan çalışma Cumhuriyet Arşivi'nde konu ile ilgili yer alan arşiv belgeleri, süreli yayınlar ve diğer kaynak eserler yardımıyla hazırlanmıştır.

1. Milli Mücadele Yıllarında Türk-Sovyet İlişkilerine Genel Bir Bakış

Milli Mücadele yıllarında Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının dış politikada en fazla üzerinde durdukları meseleler, Misak-ı Milli'yi uygulamak, Türkiye'nin dış ülkelerde tanınmasını sağlamak, çeşitli savunma, saldırma, dostluk ve ittifak anlaşmalarının çerçevesi içinde maddi ve manevi yardımlar elde etme ve bu amaçlara ulaşabilmek için her türlü propaganda araçlarına başvurmakta (Sonyel, 2003: 4). Burada belirlenen hedefler arasında yer alan maddi ve manevi yardımlar elde etme hususu o dönemin şartları dikkate alındığında büyük bir önem arz ediyordu. Zira Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği buhranlı dönemde en önemli sorun, para, silah, cephane vs. gibi meselelerde yaşanan sıkıntılardı. Bu sıkıntıların ortadan kaldırılması hususunda atılan en önemli adım, Sovyet Rusya ile kurulan diplomatik ilişkilerdi. Zira Mustafa Kemal Paşa'nın hedefi bu dostluk sayesinde Doğu sınırlarını güvence altına almak ve Batı'daki mücadelede de serbest kalmaktı. Aynı zamanda İtilâf Devletleri ve Yunanlılara karşı gerekli mali ve askeri destek Sovyetlerden sağlanacaktı (Sarınay, 1986:202).

Sovyet Hükümeti ile dostluk kurma amacıyla Sivas Kongresi sonrası bazı girişimlerde bulunulmuştur. Bu kapsamda Halil (Kut) Paşa, Mustafa Kemal Paşa tarafından Moskova'ya yollanmıştır. Böylece Sovyetlerle ilişkileri geliştirip, silah, cephane ve para yardımı temin etmek amaçlanmıştır. 1920 baharında vardığı Moskova'da Türkiye'nin içinde bulunduğu ağır durumu anlatan, kısa bir süre sonra kurulacak millî hükümetten ve bu hükümetin Sovyetler ile dostluk ve barış anlaşması imzalama niyetinden bahseden Halil Paşa, karşı taraftan da olumlu cevap

almış, nihayet Nisan 1920’de TBMM açıldıktan sonra Mustafa Kemal Paşa tarafından Sovyet Lideri Lenin’e hitaben bir mektup yazılmış, iyi niyet ve dostluk temennilerinde bulunulmuştur (Benhür, 2008: 279). Mustafa Kemal Paşa’nın mektubunun ardından devam eden günlerde Ankara Hükümeti, Sovyet Rusya’ya bir heyet göndermeye karar vermiştir. Dış İşleri Bakanı Bekir Sami Bey’in başkanlığında, Yusuf Kemal Bey ve Lazistan Mebusu Osman Bey’den oluşan heyete özetle şu direktifler verilmiştir (Sonyel, 2003: 9):

Türkiye’nin ulusal sınırları içinde tüm iç ve dış egemenliğine saygı gösterilirse yazgısını Sovyet Rusya’nın yazgısıyla birleştirmeye hazır olduğu, tüm Karadeniz devletlerinin boğazları kullanmalarına izin verileceği, Türk-Rus ortak askeri harekâtının başarılı olması için Türkiye’nin öteki İslam ülkeleri üzerindeki etkisinden yararlanacağı ama böyle bir harekât için para, savaş malzemesi, taşıt araçları ve muhtemelen askeri birliklere gereksineceği sonra iki ülke arasındaki ulaştırma araçlarının ve sınırın tüm olarak güvenlik içinde ve her türlü engelden yoksun bulunmasının gereği anlatılmalı.

Uzun ve yorucu bir yolculuğun ardından 29 Temmuz 1920’de¹ Moskova’ya ulaşan Türk heyeti ile Bolşevik yönetim arasında yapılan uzun görüşmelerin ardından 24 Ağustos 1920’de bir antlaşma taslağı paraf edilmiştir (Gönlübol&Sar, 1997: 20). Anlaşma metninde bahsedilen yardımlar, askeri teçhizat ve para yardımı ile ihtiyaç duyulduğunda ortak askeri harekâtların gerçekleştirilmesi şeklindeydi. Para yardımı, 10 milyon altın Ruble (1.250.000 Osmanlı altını) olarak belirlenmişti (Cankut, 2018: 84). Bu arada iki taraf arasında diplomatik ilişkiler de bir yandan gelişmeye devam etmiş ve ilk Rus elçilik heyeti 1920’lerin sonunda Ankara’ya gelerek çalışmalarına başlamıştır (Benhür, 2008: 282). Ayrıca 1920 yılında Türkiye ve Rusya’da kurulan Yeşil Ordu, Gizli Türkiye Komünist Partisi, Türkiye Halk İştirakyun Partisi, Halk Zümresi ve Türkiye Komünist Partisi ve Bakü’deki Türkiye Komünist Merkez-i Umumisi gibi teşekküller, hep Türk-Sovyet münasebetlerinin ve Mustafa Kemal Paşa ile Lenin’in idare ettikleri siyasi ve ideolojik mücadelelerin birer vasıta ve neticesi olarak ortaya çıkmıştır (Tevetoğlu, 1967: 118).

Gelinen noktada en büyük beklenti Ağustos ayında paraf edilen anlaşmanın Ruslar tarafından onaylanarak resmiyete dökülmesi idi. Fakat paraf edilen anlaşmadan iki gün sonra Rus heyetinin Ermenistan ile ilgili talepleri, Türk tarafında büyük bir hayal kırıklığı yaşanmasına sebep olmuş ve söz konusu projenin anlaşma haline dönüştürülmesinden vazgeçilmiştir

¹ Bazı eserlerde bu tarih 19 Ağustos 1920 olarak gösterilmiştir. Mesela Armaoğlu, 2005:312.

(Alacakaptan, 1999:282). Zira 24 Ağustos 1920'e iki taraf arasında işbirliğine dair anlaşma parafe edilse de daha sonra Çiçerin, Türkiye'nin Van ve Bitlis bölgelerinin bir kısmını Ermenilere bırakması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu durum karşısında Bekir Sami Bey, bizzat hemen Ankara ile bağlantı kuramadığından Yusuf Kemal Bey'i Ankara'ya göndermiş, Ankara'nın cevabı ise olumsuz olmuştur. Zira Türk tarafı, topraklarından tek bir karış dahi verme niyetinde değildi (Kolesnikov, 2010: 28). Bu arada yaşanan tıkanıklığı gidermek ve diplomasi silahını kullanmak isteyen Mustafa Kemal Paşa Sovyetlerle ilişkileri daha canlı hale getirmek, ayrıca ülke içinde kurulmasına çalışılan yasa dışı komünist örgütlere engel olmak için Türkiye Komünist Partisi'ni kurdurmuştur.

Diğer yandan Türk-Sovyet anlaşmasının önündeki en büyük engel olarak görülen Ermenistan meselesi ile ilgili olarak radikal bir adım atan TBMM Hükümeti, Doğu cephesinde 28 Eylül 1920 günü başlayan ve süratle gelişen ileri harekât neticesinde 30 Eylül'de Sarıkamış ve Merdenek'i ele geçirmiş bunu müteakip bir aylık bir beklemeden sonra 28 Ekim 1920'de başlayan ikinci bir harekât ile 30 Ekim'de Kars geri alınmış ve 2/3 Aralık 1920'de Ermenilerle Gümrü Anlaşması imzalanmıştır (Akbiyık, 2002:155). Tam bu sırada da Bolşevikler, Ermenistan'da iktidarı ele geçirmiş, böylece Sovyetlerle Türkiye arasında İngiltere'ye yakın bir yönetim olarak Gürcistan'daki Menşevikler kalmıştı. Gelişmeleri dikkatle takip eden İngiltere'nin Batum'dan askerlerini çekmesi üzerine Sovyetler bu yönetim üzerindeki baskılarını iyice artırmıştır. Daha sonra yani 1921 yılı başlarında Kızıl Ordu, Gürcistan'a girmiş ve 14 Mart'ta Sovyetlerle Menşevik Hükümet arasında bir ateşkes imzalanmıştır (Sönmezoğlu, 1994:39). Böylece Sovyetlerle Türk tarafı arasında anlaşmazlık teşkil eden¹ en önemli hususlardan bazıları ortadan kaldırılmıştır.

1920'nin son günlerinde bilhassa Gümrü Anlaşması'nın imzalanmasının ardından Türk-Sovyet diplomasisi tekrar hareketlenmiş, 7 Aralık 1920'de İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey başkanlığında bir heyetin Moskova'ya gönderilmesine karar verilmiştir. 19 Aralık 1920'de Ankara'dan hareket eden heyet, 7 Ocak 1921'de Kars'a varmış ve burada Moskova büyükelçisi Ali Fuat Paşa ile buluşmuştur. 18 Şubat 1921'da

¹ Türk-Sovyet ilişkilerinde anlaşmazlık teşkil eden meselelerden biri de Enver Paşa'nın faaliyetleri idi. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilmesinin ardından önce Almanya'ya ardından Mart 1920'de Moskova'ya geçen eski Harbiye Nazırı Enver Paşa, Türk-Sovyet görüşmeleri sırasından kendisini Türkiye'nin gerçek temsilcisi olarak göstermiş ve emellerini gerçekleştirmek için Sovyetlerin yardımını kazanmaya çalışmıştır. Fakat Enver Paşa'nın faaliyetlerinden şüphelenen Sovyet Hükümeti, Ankara ile işbirliği yapmayı tercih etmiştir (Gönlübol vd. 1997: 21)

Moskova'ya ulaşan heyet, Sovyet Rusya Dışışleri Komiseri Çiçerin ve yardımcısı Karahan ile görüşmüş, 22/23 Şubat 1921'de Türk heyetini kabul eden Stalin de İngilizlerle yapacakları ticaret anlaşmasını gerekçe göstererek ittifak yapamayacaklarını bildirmişti. Ancak Stalin, hemen bir kardeşlik anlaşmasının imzalanabileceğini, para ve silah yardımıyla bulunabileceklerini belirtmişti (Topal, 2018:322). Neticede 16 Mart'ta yapılan görüşmelerde 16 madde ve 3 ekten oluşan antlaşma metni, olduğu gibi kabul edilmiş ve her iki tarafın da kendi ulusal çıkarları doğrultusunda çalışmalar yapılarak 16 Mart 1921 tarihinde Moskova antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmayı Türkiye adına T.B.M.M. Dışışleri Bakanı Yusuf Kemal, Sovyet-Rusya adına ise Dışışleri Komiseri Çiçerin imzalamıştır (Bakan, 2008:743).

2. Milli Mücadele Yıllarında Anadolu'da Komünist Hareketler

18 Aralık 1919'da yapılan seçimlerin arifesinden 1921 yılına kadar ki zaman zarfı, yurt içinde ve yurt dışında, Türk komünist partilerinin gizli veya açıktan, kanun dışı veya kanuna uygun olarak kurulmaları bakımından en faal devredir. TBMM içindeki komünist kıpırdanışları da bilhassa bu 1920 yılında göze çarpmaktadır. Fakat bu devrenin en önemli tarafı, Mustafa Kemal Paşa'nın Bolşeviklere karşı izlediği başarılı politika ile yerli ve yabancı komünistler ve komünist cereyanlar karşısındaki çok zeki ve kurnazca davranışlarıdır. Bu başarılı politika ve davranışlar sonucudur ki, iç ve dış komünistlerin kadrolarını gerçek plan ve programlarını tespit ile Sovyet yardımının sağlanmasına engel olmadan, bertaraf edilmeleri de mümkün kılınmıştır (Tevetoğlu, 1967: 118).

2.1.Yeşil Ordu

Milli Mücadele'nin en buhranlı dönemlerinde Türk Ordusu ve Meclis dışında başka bir kurtarıcı kuvvet arayanların ve bir takım kasıtlı kimselerin adeta bir kurtarıcı kuvvet manasında kulaktan kulağa fısıldayıp durdukları isim Yeşil Ordu idi. Özellikle Birinci Eskişehir harekâtı sırasında Doğu'dan bir Yeşil Ordu'nun geleceği söylentileri, Enver Paşa'nın komutası altında Kafkaslarda hazırlanan bir süvari kuvvetinin de Yeşil Ordu namıyla Türkiye'ye gelerek Anadolu hareketine yardımcı olacağı söyleniyordu (Tevetoğlu, 1967: 128).

Yeşil Ordu Cemiyeti ise Milli Mücadele sürecinde Anadolu'daki en etkili komünist yapılanması idi. Kesin olmamakla birlikte 1920 Mart ayında kurulan Yeşil Ordu Cemiyeti'nin başlangıçtaki amacı Türk halkına gerçekleri anlatmak ve onları Millî Mücadele'nin gerekliliğine inandırmaktı. Cemiyetin kurucu ve yöneticileri arasında Nazım (Resmor),

Şeyh Servet (Akdağ), Dr. Adnan (Adıvar), Eyüp Sabri (Akgöl), Yunus Nadi (Abalıoğlu), Hüsrev Sami (Kızıldoğan), Süreyya (Yiğit), Sırrı (Bellioğlu), Mustafa (Cantekin), Hamdi Namık (Gör), Muhittin Baha (Pars), Hakkı Behiç (Bayiç), Çerkez Ethem, Reşit ve Tevfik beyler bulunmaktaydı (Topal, 2018:318). Görüldüğü üzere Yeşil Ordu Cemiyeti o günün şartlarında ortaya çıkmış, yasal olmayan bir yapıda olmamakla birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın bilgisi dâhilinde ve ona yakın kişiler tarafından kurulmuş bir oluşumdur (Arbaç, 2017:44).

Cemiyet, Çerkez Ethem'i arasına almakla silahlı bir güce kavuşmayı hedeflemişti. Yeşil Ordu Cemiyeti'nin bu şekilde güç kazanmasını, hatta kendi adını kullanarak yayılmaya başlamasını sakıncalı gören Mustafa Kemal Paşa, Dâhiliye Vekili ve cemiyetin kurucularından Hakkı Behiç'e cemiyetin kapatılması gerektiğini iletmıştır. Hakkı Behiç Bey ise bunun o an için imkânsız olduğunu ancak faaliyetlerinin yavaşlatılabileceğini bildirmiştir. Bunun üzerine cemiyet, faaliyetlerini Ethem'in daha güçlü olduğu Eskişehir'e kaydırmıştır. Bu durumu fırsat bilen Çerkez Ethem ise Eskişehir'de Büyük Millet Meclisi'ne karşı kendi liderliğini ve Bolşevikliği savunan *Seyyare-i Yeni Dünya* adlı bir "İslam Bolşevik Gazetesi" çıkarmaya başlamıştır (Kurşun, 1993: 275). Cemiyetin içinde 14 TBMM üyesi bulunmaktaydı. Faaliyetlerini Eskişehir, Bursa, Ankara gibi vilayetlerde 8-9 ay kadar sürdüren bu hareketin ortadan kaldırılmasında, Merkez Ordu Komutanı Nurettin Paşa'nın, Genel Kurmay Başkanlığı'na, bu oluşumun Anadolu'daki gerçek niyetini bildiren telgrafi önemli bir yere sahiptir (Tevetoğlu, 1967: 143). Ayrıca bunların yanında cemiyetin Ankara ve Eskişehir şubelerinin birer gizli komünist örgütü gibi çalışmaları, Mustafa Kemâl Paşa'nın dikkatinden kaçmamıştı. Mustafa Kemâl Paşa'nın dikkatinin cemiyet üzerinde yoğunlaşmasının bir diğer nedeni de, cemiyetin Büyük Millet Meclisi'ndeki temsilcisi konumunda bulunan Halk Zümre'sinin Dr. Nâzım Bey'i Dâhiliye Vekili seçtirmesi idi. Mustafa Kemâl Paşa, tüm ağırlığına rağmen kendi adayını seçtirememişti. Bunun yanında cemiyet üyelerinden bazılarının Sovyet elçiliğiyle olan ilişkileri ve Sovyetler adına gelen temsilcilerin kışkırtma ve yardımlarıyla cemiyet, teşkilâta gerekli olan para temini için yardım isteğine kadar götürmesi, cemiyetin kapatılmasının mesafe taşları olmuştu (Altıntaş, 2002:92). Bu gelişmelerin ardından M. Kemal Paşa'nın bu meseleyi İstiklal Mahkemeleri'ne havale etmesi ile birlikte Yeşil Ordu mensupları çeşitli cezalar alacak şekilde yargılanmışlardır.

2.2.Gizli Türk Komünist ve Türkiye Halk İştirakyun Partisi

Yeşil Ordu Cemiyeti'nin dağıtılmasının ardından başlarında Yeşil Ordu Cemiyeti'nin Genel Sekreteri Tokat Mebusu Nâzım Bey olduğu halde gerçek komünist düşünceliler, özellikle Bursa Mebusu Şeyh Servet Efendi ile Afyon Mebusu Mehmet Şükrü Bey, hükümet eliyle kurulan partiye katılmayıp Türk Halk İştirakyun Fırkasını kurmuşlardı. Afyon Mebusu Mehmet Şükrü (Koç) Bey bir de *Emek* adlı gazete çıkarmaya başlamıştı (Goloğlu, 2006: 18).

14 Temmuz 1920'de Gizli Türk Komünist Partisi olarak kurulan parti 7 Aralık 1920'de resmen müsaade alındıktan sonra Türkiye Halk İştirakyun Partisi olarak varlığını sürdürmüştür.¹ Partinin kurucuları arasında Rusya'daki Türk komünist teşekküllerin Anadolu'da vazifelendirmiş oldukları ajan ve temsilcilerden olan Şerif Manatof, Ziyetullah Nuşirvan ve Arif Oruç gibi kimseler de vardı. Partinin kuruluşundan bir süre sonra Anadolu'da M. Suphi olayı patlak vermiş, Ankara Hükümeti de, Sovyetlerin tepkisini çekmemek amacıyla daha önce tutuklanan Komünistlerin serbest bırakılacağını ve Suphi'nin katillerinin yakalanacağını ilan etmiştir. Fakat 12 Temmuz'da Rauf Orbay Hükümeti kurulmuş ve tüm komünist faaliyetleri tekrar yasaklamıştır. 15 Ağustos'ta kongresini toplayacağını duyuran parti, bu kongreden bir müddet sonra Rauf Orbay Hükümeti tarafından kapatılmıştır (Tevetoğlu, 1967: 198).

2.3.Mustafa Suphi ve Türkiye Komünist Partisi

Milli Mücadele yıllarında komünist faaliyet gösterenlerden biri de Mustafa Suphi idi. Suphi, 1882 yılında Giresun'da doğmuştu. Babası Konya Vilayeti eski valisi Ali Rıza Bey, annesi ise Samsun eşrafından Belediye Reisi Halil Hilmi Bey'in kızı Memnun Hanım'dır. Babasının işi gereği sürekli yer değiştirmek zorunda kalan Mustafa Suphi ilk eğitimini Kudüs ve Şam'da, orta öğrenimini ise Erzurum'da yapmıştır. Yükseköğrenimini İstanbul Hukuk Mektebi'nde tamamlayan Suphi, Paris Ulum-ı Siyasiye Mektebi'nde de Memalik-i Osmaniye'de İtibar-ı Ziraî Teşkilatı'nın Hâl ve İstikbali adlı tezi ile yüksek eğitimini tamamlamıştı (Nevsal-i Milli, 1914: 193).

Paris'ten dönen Mustafa Suphi, o dönemin bütün gençleri gibi İttihat ve Terakki'ye katılma taraftarı olmuş, ancak, 1911 kongresini müteakip

¹ Doğu Araştırma Merkezi Tehdit Araştırma Grubu, "Komünizm", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, Sayı:7, Ankara 1987, s.68.

İttihatçılara muhalif olmuştur. Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesine kadar sürecek olan bu dönemde kurulan *Millî Meşrutiyet Fırkası* ve onun yayın organı durumundaki *İfham Gazetesi* dâhilinde de siyasi faaliyetlerde bulunmuş, ancak, Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra diğer birçok muhalif gibi o da Sinop'a sürülmüştür. Mustafa Suphi, Sinop'a sürülmesi üzerine kendisi gibi sürgünde bulunan 7-8 arkadaşıyla birlikte bir kayıkla denize açılmış, daha sonra silah zoruyla ele geçirdikleri bir yelkenli ile Sivastopol yakınlarına, Haziran 1914'te ulaşmayı başardılar. Böylece Mustafa Suphi için, hayatının çok önemli bir diğer safhası başlamıştı (Tevetoğlu, 1967:208).

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Rus Hükümeti yabancıları ve düşman unsurlarını toplama kamplarına göndermeye başlamış, Mustafa Suphi de 22 Ekim 1914'te 975 kişi ile birlikte Kaluga'ya sürülmüş ardından Eylül 1915'te 741 esirle Ural'a gönderilmişti. Sürgün aylarında sosyalist devrimcilerle, Bolşevikler ve diğer devrimci gruplarla tanışmış, sosyalizmi inceleme imkânı bulmuştur. Devrimci Marksizm'e doğru yönelen Suphi, Rusça öğrenip Bolşeviklerle temas kurmuş ve savaş esirleri arasında devrimci propaganda yapmaya başlamıştı. 1915 yılı içinde Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi saflarına katılmış, Ekim devrimi ile birlikte esirlikten kurtulup özgürlüğüne kavuşmuş ve Moskova'ya geçmişti. Nisan 1918'de Yeni Dünya isimli gazetesini yayımlamaya başlamıştır (Yıldırım, 2014: 106-107). Bolşeviklerin gözüne giren Mustafa Suphi, Stalin'in Milliyetler Komiserliğindeki Türkiye bölümüne başkanlık yapmış, Komintern'in 1919'da toplanan ilk kongresine Türkiye temsilcisi olarak atanmış, 1920'de eski itttihatçıların Bakü'de kurdukları TKF'yi devralmış ve buradaki itttihatçıları tasfiye etmiştir. Bu parti Komintern'in aynı yıl toplanan ikinci kongresinde resmen temsil edilmiştir (Tuncay vd, 1995:241).

Rusya'daki Türk komünistlerin lideri haline gelen Mustafa Suphi, eşi ve en yakın on yedi arkadaşı ile birlikte Türkiye'ye geçmeye karar vermiştir. Ankara Hükümeti'nin de bu gelişten haberi vardı ve Mustafa Suphi ile Mustafa Kemal Paşa arasında bu konuda bazı yazışmalar olmuştu. 28 Aralık 1920'de Kars'a varan Suphi ve heyeti burada törenle karşılanmıştı (Goloğlu, 2006:20). Kars'ta 3 hafta kalan Suphi ve heyeti burada Moskova'ya gitmek üzere Kars'a gelmiş olan TBMM Hükümeti'nin Moskova sefiri Ali Fuat Paşa ve Maarif Vekili Rıza Nur'la da görüşme imkânı bulmuşlardır. Anlaşıldığı kadarıyla TBMM Hükümeti ve Mustafa Kemal Paşa, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Anadolu'ya gelmesinden rahatsız olmuş olacaklar ki heyetin Kars'a ulaştığı ilk

günlerde Türkiye’den bir şekilde sınır dışı edilmesi kararlaştırılmıştır. Yapılan plana göre, Suphi ve heyeti Erzurum’a geldiğinde halk tarafından aleyhlerinde tezahüratlar yapılacak ve onlarda memlekette kalma imkânı olmadığı hissi uyandırılacaktı. Halkın tatmin edilmesi ve sükûnetin sağlanması için Trabzon’dan sınır dışına çıkmaları, münasip bir şekilde kendilerine söylenecek ve Trabzon’a kadar yollarda halkın bunlara karşı aleyhte tezahüratları devam ettirilecekti (Aslan, 1997: 302-308). Yapılan bu plan başarılı bir şekilde uygulanmış, hatta TBMM kürsüsünden meclise hitap eden Mustafa Kemal Paşa’ya göre Suphi ve heyetinin Anadolu’ya girişi halk arasında tepkiyle karşılanmıştı ve hatta *“Erzurumlular böyle bir adamın memleket dâhiline girmesinden son derece müteheyyiç olmuşlar ve memlekete sokulmaması için teşebbüsatta bulunmuşlardı”*(TBMMZ, 1337:27).

Mustafa Suphi ve arkadaşlarına karşı gösterilen olumsuz tezahürat sonucu heyet, Trabzon'a hareket etmek zorunda kalmış, Trabzon'da da aynı türden davranışlarla karşılaşan Suphi heyeti, Bakü'ye dönmek üzere Batum'a gönderilmek için Yahya Kâhya'nın adamları tarafından bir motora bindirilmişti (Yılmaz, 1987:310). Yahya Kâhya iskeleye getirdiği Suphi ve heyetini kaptanlığını Palabıyık İbrahim'in yaptığı motora bindirmiş ve heyet 28/29 Ocak 1921 gecesi yola çıkmıştır. Bu sırada Mustafa Suphi'nin motoruna saldıracak olan diğer motor ise Trabzon Limanı'ndan bir gece önce ayrılmıştı. Bu motora Kahya'nın adamlarından Hoca'nın Hasan Kaptan, Bastonoğlu Servet Reis, kardeşi Hüsnü ve Seymenoğlu Şevki bindirilmişti. Plan gereği saldırganları taşıyan motor, Suphi ve heyetini taşıyan motora yaklaşmışlar ve güvertesine çıkmışlardı. Yaşanan kargaşada ve çıkan çatışmada Suphi ve adamları öldürülerek, denize atılmışlardı (Üçüncü, 2015: 140).

2.4.Mustafa Kemal Paşa'nın Kourdurduğu Türkiye Komünist Partisi

Mustafa Kemal Paşa, başlangıçta yararlı olacağını düşünerek faaliyetine göz yumduğu *“Yeşil Ordu”* cemiyetinin zamanla kontrolden çıktığını ve ülke için zararlı olduğunu görüp örgütün yurt genelindeki çalışmalarını durdurmuştu. Bu sırada Moskova güdümlü Bakü Türk Komünist Partisi'ne mensup ajanlar da Anadolu’da yoğun bir propaganda faaliyeti başlatmışlardı. Amaçları, Türkistan, Başkurdistan ve Azerbaycan gibi Moskova’ya bağlı bir Anadolu Sovyeti oluşturmaktı. Aslında bu grupları güç kullanarak etkisizleştirmek mümkündü. Fakat Mustafa Kemal Paşa, o günlerde böyle bir hareketin büyük umut bağlanan Sovyet yardımı ve çeşitli ittifak girişimlerini zora sokacağını biliyordu. Hem Sovyetleri

gücendirmemek hem de Anadolu'nun birlik ve beraberliğini bozmadan bu yıkıcı faaliyetlerin kontrol altına alınmadı gerekiyordu. Mustafa Kemal Paşa, bu sorunu Türkiye Komünist Partisi'ni kurdurarak çözmeye karar vermiştir. Böylece Sovyet Rusya'yı gücendirmeden ülkedeki yıkıcı sol akımlar kontrol altında tutulabilecekti (Tevetoğlu, 1967: 303-348)

Partinin kuruluşunu ortaya koyan İçişleri Bakanlığı'nın 18 Ekim 1920 tarihli resmi belgesi, Mustafa Kemal Paşa başkanlığındaki Hükûmet tarafından da onaylanmıştır. Bu partinin kurulmasıyla ülkede komünizm faaliyetlerini yürüten başka partilerin teşekkülü önlenmiş, daha önce kurulmuş olanlar da yeni parti içinde eritilmiştir (Uca, 2000: 337). 18 Ekim 1920'de resmen kurulan partinin yönetim kurulundaki bazı önemli isimler şunlardır: Kılıç Ali, Hakkı Behiç, Refik Koraltan, Fevzi Çakmak, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, İsmet İnönü, Yunus Nadi, Adnan Adıvar, Tevfik Rüştü Bey. Görüldüğü üzere kurulan bu partinin üyelerinin hemen hepsi Atatürk'ün yakın çevresinde bulunan ve kendisine güvenilen kişilerdi (Öztürk:2013:639).

Mustafa Kemal Paşa'nın kurdurduğu bu partinin ömrü ancak birkaç ay olmuştur. Çerkez Ethem ayaklanmasının ardından girilen Bolşevizm ve Komünizmle mücadele devresinde bu parti ve organlarının da faaliyeti sona ermiştir.

3. Sovyet Yetkililerinin Gözünden Türkiye'nin Genel Durumu

1917 ihtilalinin ardından Rusya'da ortaya çıkan yeni rejim Türkiye'de devam eden bağımsızlık mücadelesini büyük bir dikkatle takip etmiştir. Anadolu'da ortaya çıkan yeni rejimin kendi esasları dâhilinde kurulmasını isteyen ve bu hususta her türlü propaganda yönetimini deneyen Rusya Komünist Partisi ileri gelenleri Anadolu'da yaşanan gelişmeleri, İstanbul Hükûmeti'nin mâli durumunu, Anadolu'nun sosyal ve kültürel yapısını, Türkiye'nin, Yunanistan ve Bulgaristan ile siyasi ilişkilerini Anadolu'daki ajanları vasıtasıyla Lenin'e ve Moskova'ya bildirmişlerdir.

Örneğin Rusya Komünist Partisi, Balkan Haberleşme Şubesi'nin Bulgaristan, Yunanistan ve Türkiye'nin siyasi durumu hakkında 14.12.1921 tarihinde hazırladığı raporda, 1920 ve 1921 yıllarında Türk dış politikası ve İstanbul Gazetelerinde (İkdam- Peyam-ı Sabah) bu politikalarla ilgili çıkan yazıların tercümelerine yer verilmiştir. Mesela İkdam Gazetesi'nde 2 Aralık 1921 tarihinde yayınlanan "*İstanbul Hükûmeti'nin Mâli Durumu*" başlıklı makale de bu rapora eklenmiştir. Söz konusu yazıda, başkentte hayatın gayet zor olduğu, Karadeniz limanları ve Marmara deniz yolunun kapalı olmasından dolayı insanların gıda maddesi

bulmakta zorluk çektiğine değinilerek, 1920-1921 yıllarında Türk Hazine Müdürlüğü'nün 5.846 milyon Paunt kazandığı ve 11. 240 bin Paunt harcadığı bilgisine yer verilmiştir. Peyam-ı Sabah Gazetesi'nde neşr edilen “*Ya Savaş Ya Barış*” adlı yazı da Rusya Komünist Partisi, Balkan Haberleşme Şubesi tarafından tercüme edilerek Moskova'ya gönderilmiştir. Söz konusu bu yazıda Londra Konferansı'nda, Yunanlıların tutumları eleştirilmiş ve barışı hiçbir zaman istemeyen Yunanlıların, Londra'ya İngilizlerin desteğini sağlamlaştırmak maksadıyla gittikleri iddia edilmiştir.¹

Rusya Komünist Partisi Yürütme Komitesi Yakın ve Ortadoğu Bölümü, Türkiye'de işçi sınıfının var olup olmadığı, bunların nasıl örgütlenebileceği, Anadolu'nun sosyo-ekonomik yapısının ve halkın gelir düzeyinin hangi seviyede olduğu, Anadolu'da başlıca demiryolları ve ulaşım araçlarının yeterlilik seviyelerinin hangi düzeyde olduğu hakkında 13 Mayıs 1922 tarihinde Lenin'e bir rapor göndermiştir. Söz konusu birimin gönderdiği rapora bakıldığında, Sovyet yönetiminin Anadolu'ya olan ilgisi daha iyi anlaşılmaktadır. Adı geçen raporda Osmanlı Devleti'nin geri kalış nedenleri anlatıldıktan sonra eğitimin, teknik araçların ve iletişim yollarının yokluğunun fiziki olarak şehirlerarasında kopukluğa ve kısıtlamalara neden olduğu, sadece Batı Anadolu'da bugünkü ulusal hükümetin başkenti olan Ankara'yı İstanbul, İzmir, Konya ve Adana'ya bağlayan zayıf bir demiryolu ağı bulunmakta olduğu, Adana üzerinden geçen demiryolunun Bağdat demiryoluyla birleştiği, Doğu Anadolu'da ise tek bir hat, Erzurum-Kars arası dar bir hat ve Kars-Aleksandropol (Gümrü) arası geniş bir hat bulunduğu, karayollarına ve diğer yollara gelince bu yolların durumlarının gerçekten çok kötü olduğu, ayrı vilayetler arasında yapılan yolculukların çok zor şartlarda geçtiği ifade edilmektedir.

Söz konusu raporda tüm bu sebeplerden dolayı Türk halkının yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla öteden beri öz üretim yöntemlerine yani el işçiliğine ve zanaatkârlığa mecbur kaldığı, belirtilmiştir. Raporun devamında Türkiye'de önemli bir miktarda işçi sınıfı olduğu rakamlarla ve istatistiklerle anlatılmaktadır. Verilen rakamlara göre, Batı Anadolu'da tarıma elverişli toprakların sadece %8'inin, Doğu Anadolu'da ise %5,76'sının işlendiği, Anadolu'da yıllık mahsul miktarının 217.865.700 kg olduğu, Batı Anadolu'nun %42,6'nda buğday, %36,19'unda arpa, %28,58'nda mısır, %6,5'nda yulaf, %4,58'nde çavdar, %0,86'sında darı,

¹ Bulgaristan, Yunanistan ve Türkiye'nin Siyasi Durumu Hakkında Rusya Komünist Partisi, Balkan Haberleşme Şubesi'nin Raporu. Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi 14.12.1921 Sayı: Dosya: 5-3357-1 Fon Kodu: 930.2.0.0 Yer No: 2.13.1.

%0,80’nde pirinç yetiştirildiği, Batı Anadolu’da verilen bilgiler bazında 900 bin ailenin tarım işçisi olarak çalışmakta olduğu ifade edilmiştir.¹

21 Mayıs 1921 tarihli raporun ilk kısmında “*Toprak Konusu*” ele alınmıştır. Burada yapılan değerlendirmelere göre, Türkiye’nin tarıma dayalı bir ülke olduğu ve nüfusun büyük bir kesimini köylülerin oluşturduğu, toprağın devlet toprakları ve vakıf toprakları olarak ikiye ayrıldığı ve Türk köylüsünün büyük bir kısmının kendi toprağına sahip olmadığı, kiracı, işçi ve gündelikli işçi olarak çalışmak zorunda kaldığından söz edilmiştir. Rapora göre, yüzyıllar boyunca yüksek unvana sahip kişiler tarafından (paşalar, beyler, vergi memurları, tefeciler) insafsızca tahsil edilen aşırı vergiler, Türk köylüsünü perişan etmişti.

Raporun devamında “*Türk Burjuvazisi*” adlı bölümde ise, Avrupa’da hiçbir ülkede üst ticaret burjuva sınıfı ile orta ve küçük burjuva sınıfı arasındaki çıkar çatışmasının Türkiye’deki kadar fazla olmadığı ifade edilmiş, Birinci Dünya Savaşı’ndan önce büyümüş ve çoğalmış olan Türk üst sınıf burjuvazisinin çoğunlukla Rum, Ermeni ve Yahudilerden oluştuğı ve bunların Avrupa’nın birer ajanı gibi hareket ederek Türk bağımsızlığı ile ilgilenmedikleri vurgulanmıştır. Rapora göre, bu üst sınıf burjuvazi, uluslararası sermaye ajanı olarak Türkiye’nin bölünmesinden sonra dahi çıkarlarının korunacağından emindiler ve bu nedenle şartları ne olursa olsun bir an önce barışın sağlanmasını istiyorlardı. Söz konusu raporun bu kısmında en can alıcı tespit yapılmış ve şu ifadeler kullanılmıştır “*Avrupa sermayesi önünde diz çöken bu üst burjuva sınıfı Sevr Anlaşmasını ve İtilaf Devletleri’nin tüm taleplerine destek verecek seviyeye gelmiştir.*” Rapora göre üst sınıf burjuvazi kesimi, Türkiye’den her zaman ucuz hammadde alabileceğini düşünen Avrupa burjuvazisi ile tartışmaya girmektense İstanbul, İzmir, Adana gibi şehirleri onlara vermeye hazırdılar.

Raporda Türk alt ve orta sınıf burjuvazisinin ise son 15 yıl içinde büyüyüp genişlediği ve bağımsızlık savaşı içinde Türk halkının lideri konumunda bulunduğu ifade edilmiştir. Bu sınıf, eğer bağımsızlık savaşı kaybedildiği ve Türkiye’nin bölünmesi halinde kendileri tarafından kazanılan konumlarından uluslararası sermaye güçlerinin de etkisiyle vaz geçmek zorunda kalacakları ve yerlerine Yunan, Ermeni ve Yahudilerin ve diğer uluslararası sermaye güçlerinin geçeceği bildirilmiştir. Bu sebeple bu

¹Anadolu’nun Ekonomik Duruma ve Yeraltı Kaynakları Hakkında Rusya Komünist Partisi Yürütme Komitesi Yakın ve Ortadoğı Bölümü’nün Lenin’e gönderdiği Rapordan Alıntı. Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi 13.5.1922 Sayı: Dosya: 5-3630-1 Fon Kodu: 930.2.0.0 Yer No: 2.15.4.

sınıf için Türkiye'nin bağımsızlığı için mücadele demek, aynı zamanda hayatta kalma mücadelesi demektir. Alt ve orta sınıf burjuvazi, üst sınıf burjuvaziye bir can düşmanı olarak görmekte ve İstanbul, İzmir, Adana, Samsun gibi şehirlerde bulunan şehir işçi kütlelerini ve tüm Türk köylülerini birleştirmeye çalışmaktadırlar.

Raporun bu kısmında yapılan son değerlendirmede, Türk işçi ve köylü sınıfının, Anadolu'da devam eden bu ulusal bağımsızlık savaşı içinde alt ve orta sınıf burjuvazi kesimini büyük ölçüde desteklediği ifade edilmiştir.

4. Sovyet Gizli Belgelerinde Türkiye Komünist Partisi

Sovyet Komünist Partisi yetkilileri tarafından hazırlanan ve Lenin'e sunulan raporun büyük bir kısmını Anadolu'da kurulan Türkiye Komünist Partisi ve onun faaliyetleri oluşturmaktadır. Adı geçen raporun bu bölümünde Bakü'de bulunan Mustafa Suphi ve arkadaşlarının faaliyetlerinden övgü ile söz edilirken bu hareketin, III Enternasyonal'in bayrağı altında Türk işçi ve köylü sınıfının çıkarlarını korumak için hareket ettiği ifade edilmiş ve Suphi hareketinin şu ana kadar Türkçeye çevirerek yayınlamış olduğu kitap ve broşürlerin bazılarının adları verilmiştir. Burada verilen bilgiler göre, Karl Max'ın Komünist manifestosu, Lenin'in biyografisi, Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Anayasası, Komünizm Alfabesi, Bolşevizm Nedir?, Lenin'in Burjuva Demokrasisi ve Proletarya diktatörlüğü ile ilgili tezleri, Sovyet egemenliği nedir, İş ve Sermaye adlı eserler Türkçeye çevrilerek dağıtılmıştır.

Raporda, Suphi ve arkadaşlarının bu yaptıkları faaliyetlerin onların hangi nitelikte bir yapı oldukları hakkında insanlara fikir verdiği fakat Mustafa Suphi ve grubunun, Türkiye'ye sızmakta büyük engellerle karşılaştıkları ifade edilmiştir.

Hazırlanan raporun devamında Mustafa Kemal'in en yakın arkadaşlarına kurdurduğu Komünist Partisi hakkında bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu kısımda yer verilen ifadelerde, İttihat ve Terakki'nin, Türkiye'de ve tüm doğuda başlayan aktif komünist hareketleri partisinin çıkarları doğrultusunda kullanmak ve iktidardaki yerini daha da sağlamlaştırmak için Ankara'da bir Komünist Partisi kurduğu ifade edilmiştir. Bu şekilde hareket etmekle birlikte İttihat ve Terakki'nin gerçek olmayan bir Komünist Partisi kurmakla birlikte, Suphi ve İsmail Hakkı grubuna dâhil olan komünistleri de izleyerek takip altına aldığı, *“Yalan (sahte) Komünist Partisi'nin gerçek programı olan yeşil elma sloganı ile propagandaya başladığı”* bildirilmektedir.

Rapora göre, Ankara’da Mustafa Kemal’in yakın arkadaşları tarafından kurulan Türkiye Komünist Partisi’nin gerçek programı 20 Ekim 1920 tarihinde Yeni Gün Gazetesi’nde İzmir milletvekili Mahmut Esat’a ait “Yeşil Elma” başlıklı yazıda ortaya konulmuştu. Söz konusu yazıda aşağıdaki görüşler ileri sürülmüştür:

Çeşitli felaketlere göğüs geren ülkemiz, bugün kuzeyden gelen büyük bir tehlike olan Bolşevizm ile karşı karşıyadır. Bu hareketi, politik, ekonomik ve sosyal açıdan incelemek zorundayız; ancak hangi bakış açısıyla ve hangi ülkülere dayanarak? İnaniyoruz ki, bunun için ülkemizin çıkarlarını ve ulusal ülküleri temel almalıyız. Gerçi her zaman söylendi ve biz de bunu söyledik. Bazılarımızın fikirlerinden farklı olarak ben Rus Komünizmini, yani Rus Nasyonal Komünizmi, daha kesin konuşmak gerekirse Bolşevizm’i kabul etmeye kesinlikle karşıyım. Modern uygarlık şartlarına uymamız gerektiği bir gerçektir. Bu hayati bir gerekliliktir. Ancak bir ulusun çevredeki hayat şartlarına uygun olarak kendisi için geliştirdiği bir akımı kabul edemeyiz. Zira Türkiye, Rusya değildir, Türkler de Rus değildir. Yabancı örnekleri kör bir şekilde taklit ederek Türkiye’den daha fazla felaket ve talihsizlik yaşayan başka bir ülke yoktur. ...Ruslar Karl Max’ın öğretisinin genel özelliklerini taşıyan temelleri ve prensipleri dâhil olmak üzere nasıl ayıklamak zorunda kalmış ise bizler de Rusya’nın ve Rus ulusunun şartlarına ve gereksinimlerine uygun olarak geliştirilmiş olan Bolşevizm’i kör bir şekilde kabul edemeyiz. Din konusunda bile Almanlar aynı taklit konusunda karşı karşıya gelmiş ve İncil öğretisinin temel değerlerini ve prensiplerini koruyarak Protestan din öğretisini geliştiren Luther, İncil öğretilerine Alman ulusu için kabul edilebilir bir şekil kazandırmıştır. Günümüzde Luther’in ülkesinde din, Almanlar için bir ulusal birlik aracı olup ulusun bir araya gelmesine yardımcı olmaktadır. Devletimizin var oluşunun ilk dönemlerinde İslam şeriatının tüm inceliklerini çok iyi gören devlet adamlarımız için bu tarafını gözden kaçırmamıştır. Türk komünizminin Türk ulusunun çıkarlarını, mutluluğunu, refahını gözetken ve Türk ulusunu güçlendirecek olan bir araç olduğunu düşünüyorum. Ulusal kolektivizm, Türk dünyasının birleşmesine giden yoldur. Felsefi görüşlerini açıklayan Marks, nasyonalizm gerçeğini inkâr etmemiştir. Komünizm, tüm dünyanın tek bir ulusa dönüşmesi değildir. Farklı etnik grupların bölge özellikleri, coğrafi şartlar, psikolojisi, düşünce tarzı ve tarihin getirdiği hayat şartları arasındaki farklılıkların kabul edilmesidir.

Ulusal kolektivizm, Türk ulusunun gelecekteki birliğine giden yoldur. Ruslar bu yönde çalışmaktadırlar. Kolektivizm, toplumun hayat şartlarına bağlı olarak yarı düzeltilebilecek, değiştirilebilecek, törpülenebilecek bir programdır. Kolektivizmin yarar getirmesi için kesinlikle ulusal bir şekle dönüştürülmesi gereklidir. Türk milleti, her zaman ulusal bir ideale, ulusal bir öz bilince sahip olmalıdır, bu nedenle tüm programlar bu idealin çıkarlarını gözetmeli ve ona bağlı olmalıdır. Komünizm bir ideal değil bir araçtır. Türkler için ideal, Türk ulusunun birleşmesidir. Nasyonal birlik

insan için tek ve en değerli idealdir. Ve Bolşevikler de bunu kabul etmektedirler.

Hazırlanan raporda, Mahmut Esat Bey'in bu yazısına yer verildikten sonra Ankara'da kurulan Komünist Partisi hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır. Bu değerlendirmeye göre Ankara'da Komünist Partisi, kurularak oldukça eski Türk idealleri olan Pantürkizm ve Panislamizm'e ulaşmak amacıyla komünizm bir araç olarak kullanılmıştır. Raporun bu son kısmında, kurulan bu partinin liderleri, Avrupalı emperyalistlere ne kadar saldırırsa saldırınsın bu partinin zihnindeki komünizm idealinin, emperyalist idealleri gizlemek amacıyla kullanılan bir araç olduğu bildirilmiştir. Rus yetkililere göre, III Enternasyonal'in, "Yeşil Elma" programını savunan ve destekleyen bu partiyi elbette desteklemeyeceği, Pantürkizm, Panislamizm ve diğer gerici milliyetçi fikirlere karşı olan III Enternasyonal'in, ancak kendi prensiplerini hayata geçirecek bir yapıya evet diyebileceği beyan edilmiştir.¹

Sonuç

Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi ile Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmiş, İtilaf Devletleri mütarekenin imzalanmasından kısa bir süre sonra Anadolu'nun çeşitli bölgelerini işgale başlamıştır. Bu süreçte Mustafa Kemal Paşa liderliğinde başlayan Milli Kurtuluş Hareketi ise işgallere karşı bir direniş başlatma çabası içine girmiştir. Fakat Mondros Mütarekesi gereği Osmanlı Devleti'nin askeri gücünün sınırlandırılması, elde var olan silahların ise işgalciler tarafından toplatılması ve Anadolu halkının ekonomik olarak büyük sıkıntılar içinde olması Milli Mücadeleyi yürüten kadroları değişik arayışlar içine sokmuştur.

Türkiye'de bu gelişmeler olurken diğer yandan Rusya'da kurulan Bolşevik rejim de Anadolu'da yaşanan gelişmeleri dikkatle takip etmiştir. Ortak düşmana yani batılı emperyalistlere karşı aynı safta mücadele edilmesi, zamanla Bolşevik Rusya ile Ankara Hükümeti arasında diplomatik faaliyetlerin tesis edilmesini gerekli kılmıştır. Neticede Türk tarafının mali ve askeri yardıma olan ihtiyacı, Sovyet Rusya'nın da yeni rejimini uluslararası alanda kabul ettirme isteği her iki tarafı diplomasi masasına yöneltmiştir.

¹ Türkiye'deki Komünist Faaliyetler Hakkında M.P. Pavloviç'in Lenin'e Yazdığı Rapor. Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi 21.4.1921,Dosya: 5-3213-1 Fon Kodu: 930.2.0.0 Yer No: 1.7.2.

Bu arada Sovyet yetkililer, Ankara Hükümeti ile temas kurarken daha önce Anadolu'ya gönderdikleri Komünist Partisi ajan ve yetkilileri aracılığıyla Türk tarafı hakkında bilgiler toplayıp Moskova'ya göndermiştir. Söz konusu raporlarda Anadolu'nun sosyo-ekonomik vaziyeti ve Türkiye Komünist Partisi'nin durumu ele alınmıştır. Raporlarda Anadolu'nun ekonomik vaziyeti oldukça ayrıntılı bir şekilde ele alınmış, halkın başlıca geçim kaynaklarının neler olduğu rakamlarla ortaya konulmuş, ayrıca Anadolu'da faal halde bulunan demiryolu hatlarının hangileri olduğu da belirtilmiştir. Milli Mücadele yıllarının Anadolu'sunun adeta röntgeninin çekildiği bu raporlarda ısrarla Anadolu'da da büyük bir işçi sınıfının var olduğu iddia edilmiştir. Böylece Sovyetlerdeki rejimin bir benzerinin Türkiye'de de tesis edilebileceği fikri akıllara getirilmeye çalışılmıştır.

Sovyet yetkililer tarafından hazırlanan raporda en fazla üzerinde durulan meselelerden biri de Mustafa Kemal Paşa tarafından kurdurulan Komünist Partisi'nin durumu idi. Söz konusu belgede aslında bu partinin, İttihat ve Terakki'nin Türkçü-Turancı ideallerine hizmet edecek bir araç olarak teşkil ettirildiği, aslında komünizm ile uzaktan yakından bir ilgisinin bulunmadığı Moskova'ya bildirilmiştir. Bu görüşlerin doğruluğunu ispat için ise partinin kurucuları arasında gösterilen Mahmut Esat Bey'in gazetede yazdığı bir yazı aynen rapora eklenmiştir. Zira söz konusu yazıda Rus Bolşevizm'inin kabul edilemez olduğu, Komünizmin bir ideal değil bir araç olduğu Türkler için idealin, Türk ulusunun birleşmesi olduğu açıkça ifade edilmiştir. Böylece Rus ajan ve yetkililer, Türkiye'de yaşanan gelişmeler ve yapılmak istenen siyasi manevralarla ilgili olarak Lenin'i bu şekilde bilgilendirmiştir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri ve Zabıtlar

Bulgaristan, Yunanistan ve Türkiye'nin Siyasi Durumu Hakkında Rusya Komünist Partisi, Balkan Haberleşme Şubesi'nin Raporu. *Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi*, Tarih: 14.12.1921 Sayı: Dosya: 5-3357-1 Fon Kodu: 930.2.0.0 Yer No: 2.13.1.

Anadolu'nun Ekonomik Duruma ve Yeraltı Kaynakları Hakkında Rusya Komünist Partisi Yürütme Komitesi Yakın ve Ortadoğu Bölümü'nün Lenin'e gönderdiği Rapordan Alıntı. *Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi*, Tarih: 13.5.1922 Sayı: Dosya: 5-3630-1 Fon Kodu: 930.2.0.0 Yer No: 2.15.4.

Türkiye'deki Komünist Faaliyetler Hakkında M.P. Pavloviç'in Lenin'e Yazdığı Rapor. *Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi*, Tarih, 21.4.1921,Dosya: 5-3213-1 Fon Kodu: 930.2.0.0 Yer No: 1.7.2.

TBMM Zabıtları, (1337), TBMM Yayınları, Devre:1, Cilt:1, İçtima:1, Ankara.

Kaynak Eserler

AKBIYIK, Yaşar, (2002), “Milli Mücadelede Doğu Cephesi”, *Türkler*, Vol: 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, pp.151-156.

ALACAKAPTAN, Aydın Güngör, (1999), “Türk Sovyet İlişkileri (1921-1945)”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç* Ankara 15-17 Ekim 1997 Sempozyuma Sunulan Tebliğler, TTK Yayınları, Ankara, pp.281-292.

ALTINTAŞ, Ahmet, (2002), “Yeşil Ordu Cemiyeti”, *Türkler*, Vol: 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, pp.89-96.

ARBAÇ, İmren, (2017), “Milli Mücadele Dönemi Rus -Türk İlişkilerinde Yeşil Ordu-Çerkez Ethem - Mustafa Suphi ve Arkadaşları Üçgeni”, *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, Vol:1, Issue:2, pp.38-54.

ASLAN, Yavuz, (1997), *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, TTK Yayınları, Ankara.

BAKAN, Mustafa (2008), “Milli Mücadele Yıllarında Elviye-i Selase ve Batum”, *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Vol: 3/7, pp.733-748.

BENHÜR, Çağatay, (2008)“ 1920’li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Issue: 24, pp.277-313.

CANKUT, Ayhan, (2018), “Milli Mücadele Dönemi Türkiye-Rusya İlişkileri”, *International European Journal of Managerial Research*, Vol:2, Issue: 2, pp. 76-99.

Doğu Araştırma Merkezi Tehdit Araştırma Grubu, (1987), “Komünizm”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, Issue:7, Ankara pp.63-70.

GOLOĞLU, Mahmut,(2006), *Cumhuriyete Doğru*, İş Bankası Yayınları, İstanbul.

GÖNLÜBOL, Mehmet –SAR, Cem, (1997), *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, TTK Yayınları, Ankara.

- KOLESNİKOV, Aleksandr, (2010), *Türk-Sovyet İlişkilerinin Kuruluşunun 90. Yılı Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri*, ATAM Yayınları, Ankara.
- KURŞUN, Zekeriya, (1993), “Çerkez Ethem”, DİA, Diyanet Vakfı Yayınları, Vol:8, pp.275-276.
- NEVSAL-İ MİLLÎ, (1914), “Mustafa Subhi Bey”, Dersaadet, Artin Asadoryan ve Mahdumları Matbaası, İstanbul.
- ÖZTÜRK, Vicdan, (2013), “İbrahim Süreyya Bey (Yiğit) ’in Hayatı Ve Parlamenter Faaliyetleri” Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/5 Spring 2013, pp. 631-643, Ankara.
- SARINAY, Yusuf, (1986), “Milli Mücadelede Türk-Sovyet Münasebetleri”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Vol:1, Issue:1, pp. 200-218.
- SONYEL, Salahi R. (2003), *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, TTK Yayınları, Ankara.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk (1994), “Kurtuluş Savaşı Dönemi Diplomasisi”, Türk Dış Politikasının Analizi, Der Yayınları, İstanbul, pp.33-47.
- TEVETOĞLU, Fethi, (1967), *Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, Ayyıldız Matbaası, Ankara.
- TOPAL, Coşkun,(2018), “Türk-Rus İlişkileri ve Moskova Anlaşması”, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Vol:4, Issue:6, pp.313-330.
- TUNCAY, Mete, Zürcher Eric Jan (1995), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalizm ve Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- UCA, Alaattin, (2000) “Atatürk ve Komünizm”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Issue: 15, Erzurum, pp.323-349.
- ÜÇÜNCÜ, Uğur, (2015), *Milli Mücadele Yıllarında Trabzon’da İttihatçı Bir Sima Kâhya Yahya*, Serander Yayınları, Trabzon.
- YILDIRIM, Kadir, (2014), “Osmanlı Sosyalist Hareketi İçinde Mustafa Suphi: Hayatı ve Fikirleri”, Sosyoloji Dergisi, Vol: 28. Issue, 1, pp.101-115.
- YILMAZ, Mustafa, (1987), “Mustafa Suphi Olayı”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Vol:1, Issue:2, pp. 300-312.

I.UMUMİ MÜFETTİŞİ İBRAHİM TALİ BEY'İN 1928 YILINDA DERSİM VE OVACIK'A YAPTIĞI TEFTİŞ SEYAHATI VE DERSİM RAPORU

Erhan ALPASLAN*

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e intikal eden kurumlardan biri olan Umumî Müfettişlikler, Osmanlı siyasi/ıdarî zihniyetinin ve uygulamasının mirası olarak görülmüştür. Osmanlı Devleti döneminde uygulamaya konulan Umumî Müfettişlikler esasen idari ve askeri bir reform programlarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet dönemi Umumî Müfettişlikleri ise II. Meşrutiyet dönemi müfettişlik uygulaması ve tecrübesinden mülhem olmak üzere bazı sorunlu illerin idaresini ve asayişini temin ederek ekonomik kalkınmasını sağlamak amacıyla uygulamaya konulmuştur. Cumhuriyetin kanunlarını bölgelerde uygulanmasını ve halkın devletle bağını sağlamaya çalışan Umumî Müfettişlikler, hazırladıkları raporları merkeze göndererek devletin her konu hakkında bilgi sahibi olmasını sağlamışlardır. Devlet böylece bölgede kamu hizmetlerinin aksamadan yürümesini sağlayarak iç denetim mekanizmasını Umumî Müfettişlikler vasıtasıyla gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Bu çalışmada Cumhuriyet Döneminde kurulmuş olan I.Umumî Müfettişliğin faaliyetleri kapsamında Umumi Müfettiş İbrahim Tali Beyin 1928 yılında Dersim ve Ovacık'a yaptığı teftiş seyahati ve bu seyahate katılan Türk ocakları müfettişi ve o dönemde Muş meb'usu Hasan Reşit Bey efendinin bölge hakkında yaptığı tetkikat neticesi yazdığı rapordan Dersim'e ait kısmı arşiv belgesinden de istifade edilerek ele alınmıştır. Hazırlanan bu raporlar göstermektedir ki devlet o bölgelerde sosyo-ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek, sağlık işlerinin düzenli yürümesini sağlamak için uğraşmışlardır. Ayrıca bayındırlık, imar ve tarım alanlarında önemli görevler üstlenmişlerdir. Diğer yandan da en ücra köşelere ulaşmaya çalışmış ve kendi hâkimiyetini daha da güçlendirmek istemiştir. Böylece devlet toplum üzerindeki egemenliğini artırarak temel prensiplerini halka benimsetme yoluna gitmiştir.

Cumhuriyet Türkiye'sinin karşılaştığı en zorlu sorunlardan biri Vilayat-ı Şarkıyye diye tanımlanan Doğu Anadolu bölgesinin ulaşılması güç yörelerini inşa edilmekte olan ulus-devletle bütünlemektir. Ancak Cumhuriyet öncesinde başlayan isyan hareketleri Cumhuriyet döneminde de devam etmiş ve devlete karşı ortaya çıkan bu kalkışma hareketleri

* Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ealpaslan@ksu.edu.tr

devletin bölge üzerinde bir hâkimiyet tesis etmesini güçleştirirken aynı zamanda bölgenin sosyo-ekonomik ve kültürel kalkınma ve gelişimini de engellemiştir.

İsyanlardan ilki 7 Ağustos 1924'te Hakkari valisinin esir düşmesi ve üç jandarmanın şehit olmasıyla başlayan Nasturi ayaklanmasıdır. Asıl önemli olan ikincisi ise 13 Şubat ve 31 Mayıs 1925 tarihleri arasında gerçekleşen Şeyh Said Ayaklanmasıdır. 1924 yılında İslam Halifeliğinin kaldırılması ve diğer bazı sebeplerin etkisiyle 1925 yılında Şeyh Said, Mistan, Botan ve Mihellemiler, Hormek gibi Kürt aşiretlerin desteğini de alarak yeni kurulmuş olan Cumhuriyet yönetimine karşı isyan etti (Üngör, 2011: 123-124).

Şeyh Said'in harekete geçmesinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde faaliyetlerini sıklaştıran İngiliz ajanı Noel'in faaliyetlerinin etkisi büyüktü (Olson, 1992: 84). İsyanın en mühim tarafı ise dini saiklerle, Kürt milliyetçilerinin iç içe olmasıydı. 1925 yılında Türkiye'nin doğusunda meydana gelen Şeyh Said İsyanı, Cumhuriyetçi kadroların Kürtlere yönelik bakış açısını değiştirdi (Özoğlu, 2005: 161).

Devlet için artık doğu vilâyetlerinde esaslı ıslahat yapmanın gerekliliği ortaya çıkmış oldu (Yalman, 1970: 995). Bunun için hem Takrir-i Sükûn Kanunu, hem de Şark Islahat Planı devreye sokuldu (Yayman, 2011: 78-80). Devletin almış olduğu tedbirlerden birincisi, 23 Şubat'ta çıkarılmış olan 1547 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Ergani, Elaziz, Genç, Muş, Dersim, Diyarbakır, Mardin, Siverek, Urfa, Siirt, Bitlis, Van ve Hakkâri illerinde, daha sonra 1551 Sayılı Karar ile de Malatya İli'nde sıkıyönetim uygulamasını yürürlüğe koymasındır (Şinik-Görgün, 2014: 788). Dönemin merkezi hükümetinin ikinci önemli adımı, Mustafa Abdülhâlik Bey'e (Renda) doğu ile ilgili bir rapor hazırlatmak oldu. Abdülhâlik Bey'in 14 Eylül 1925 tarihinde Başbakan İsmet Paşa'ya (İnönü) sunduğu "Doğu Raporu", tek parti yönetiminin doğu bölgeleri için uygulayacağı stratejinin ana kaynağını oluşturması açısından önemlidir. Bu rapor, doğu bölgesinde ortaya çıkan isyanların sebeplerini ve yapılması gerekenleri içeriyordu. Raporun ana eksenini doğunun idari anlamda yeniden yapılandırılması ve devlet politikalarının gözden geçirilmesi gerekliliği üzerinde kurulmuştu (Yayman, 2011: 37).

Abdülhâlik Bey, hazırladığı rapor çerçevesinde bölgede idari düzenleme yapılmasının zorunluluğunu belirterek gerekirse nüfus mühendisliğine de başvurulacağını altını çizdi (Yıldız, 2001: 245). Merkezi hükümet, Abdülhâlik Bey'in raporu doğrultusunda, ilk olarak doğuda vücut bulan aşiret düzenini ortadan kaldırmak için Şark Islahat Planı'nı hazırladı. Bu plan dâhilinde 1925 Tarihli İskân Kanunu'nu da Meclis'ten geçirdi. Kanunun özü, doğuda isyana teşvik eden aşiretlerin ülkenin batı bölgelerine göç ettirilmesiyle ilgiliydi. Şeyh Said

Ayaklanmasına fiilen iştirak etsin veya etmesin birçok aşiret reisi ve şeyh gibi bölgenin ileri gelenlerinin bir kısmı Batı'daki vilâyetlere nakledildi. Bölgede kalanlardan bir kısmı ise dağlara çıkarak çeteciliğe başladı.

Bu şartlar altında hazırlanan Şark Islahat Planı, 24 Eylül 1925 Tarihli ve 2536 Numaralı Kararname'ye göre oluşturulan komisyon tarafından Başbakanlık aracılığıyla Bakanlar Kurulu'na sunuldu. Kararname, 27 maddede toplanan ve doğudaki sorunları ele alan kapsamlı bir çalışmadır. Çalışmada yer alan en önemli unsur, doğuda yapılacak olan idari düzenlemeyle ilgili kısımdır. Bu düzenlemenin adı, idari anlamda doğudaki sorunların önüne geçmek amacıyla oluşturulan Olağanüstü Hal Valiliği'ne benzer bir yapılanma olan I. Umumi Müfettişliği'dir. Müfettişliğin idari olarak çalışma sınırlarına dâhil olan vilayet ve kazalar şunlardır: Hakkâri, Van, Muş, Bitlis, Siirt, Genç, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Elaziz, Dersim, Malatya, Ergani, Beyazıt Vilayeti ile Pülümür, Kiğı ve Hınıs kazaları (Bayar, 2014: 51). Müfettişliğin görevini ifa edebilmesi için yanına bir askeri müşavir ile VII. Kolordu Komutanı verilmesi de kararnamede yer almıştır. Dolayısıyla bölgenin asayişini sağlamak amacına yönelik alınan önlemlerden biri olan Umumî Müfettişliğin kurulmasından sonra da söz konusu bölgede idari ve askeri önlemler alınmaya devam edilmiştir.(Koca, 1998: 99).

1.Umumi Müfettişliklerin Kurulması

Umumi müfettişliğin tarihsel gelişimine bakıldığında, Osmanlı Devleti'nin son döneminde bu sisteme benzer bir yapımanın oluşturulduğu bilinmektedir. Özellikle ilk olarak II. Abdülhamit döneminde ortaya çıkmıştır.

Umumî Müfettişliklere zamana ve şartlara göre; “Umumî Valilik, Eyâlet Valiliği, Genel Valilik, Fevkalâde Valilik, Hidivlik, Bölge Valiliği, Süper Vali, Genel Enspektörlük, İspektörlük, İnspektörlük, Genel Müfettişlik ve Umumî Müfettişlik” gibi isimler verilmiştir (Yücebaş, 2012: VI).

Osmanlı Devletinin son döneminde Umumî Müfettişlikler daha çok sorunlu bölgelerde ortaya çıkmıştır. Devlet, bu bölgelerde ıslahat çalışmaları başlatmış ve birtakım tedbirler almıştır (Karpas, 2008: 42). Avrupalı büyük devletlerin kendi menfaatleri doğrultusunda Hristiyan azınlıklarla birebir ilgilenmeye başlamaları ve Osmanlı Devleti üzerinde baskı uygulamaya başlamaları yeni sorunları beraberinde getirmiştir. Osmanlı devleti bu baskılar karşısında Anadolu Islahat Projesi'ni hazırlayarak uygulamaya koymuştur. Bu devletler Berlin Kongresi'nde, Bâbîâli'ye Ermenilerin oturdukları yerlerde ıslahat yapılmasını talebinde bulundular (Karas, 2007: 133).

Doğu Anadolu Bölgesindeki altı ilde (Erzurum, Sivas, Van, Bitlis, Mamuratül-aziz, Diyarbakır) Ermeniler lehine ıslahat yapılmasına dair yapılan baskı sonucu bölgeye bir teftiş heyeti gönderilmişti. Şakir Paşa bu heyetin başına getirilerek Anadolu Vilayât-ı Umûm Müfettişliği oluşturulmuştur. Bir diğer Umumî Müfettişlik uygulaması da Makedonya sorunu ile gündeme gelen ve 1902 yılında ihdas edilen Vilâyet-i Selâse Umumî Müfettişliğidir. Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerinden oluşan bu Müfettişliğin başına Hüseyin Hilmi Paşa atanmıştır (Yücebaş, 2012: 24). Osmanlı Devleti'nde meydana gelen toprak kayıpları ile birlikte müfettişlik bölgeleri oluşturulmaya başlanmış böylece hem Rumeli'de, hem de Doğu Anadolu'da müfettişlik uygulamasına gidildi (Hülagü, 1994: 145). II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kaldırılan umumi müfettişlik kurumu 1913 yılında tekrar gündeme gelmiştir (Koçak, 2010: 25-35). I. Dünya Savaşı arifesinde Ermenilerin yoğun propaganda faaliyetlerinden sonra Rusya'nın da baskısı ile Doğu illerinde ıslahat yapılması kararı alındı. 8 Şubat 1914 tarihinde Osmanlı Devleti ile Rusya arasında umumi müfettişlik kurulması için Yeniköy Antlaşması imzalandı (Türkmen, 2006:77-85).

Osmanlı devleti, Van, Bitlis, Diyarbakır ve Mamûretü'l Aziz vilayetlerini içeren Beşinci Umumi Müfettişliği'ni kurdu (Koçak, 2010: 26-33). Erzurum, Trabzon ve Sivas illerinden oluşan bölgeye Hollandalı M. Westenenk, diğer bölgeye de Norveçli Nicolas Hoff umumi müfettiş olarak atanmış olmasına rağmen bu iki müfettiş I. Dünya Savaşının çıkması nedeniyle geri çağırılmış, bir müddet sonrada eşyalarına el koyulup, görevlerine son verilmiştir (Türkmen, 2006: 77-85). Milli Mücadele sırasında umumi müfettişlik kurumu Osmanlı Devleti tarafından kısa bir süreliğine yeniden aktif hale getirilmişti. 1918 yılında Van, Bitlis ve Erzincan'dan oluşan bölgede "Vilayet-i Müstahsile Müfettişi Umumiliği" kurulmuş ve başına da Tahsin Uzer tayin edilmişti. Ancak yaklaşık bir ay sonra Tahsin Uzer Suriye Valiliğine atanmış ve bu kuruma yeni bir atama yapılmamıştır.

Savaş sonrası, 28 Nisan 1920 tarihinde Anadolu'da asayişin sağlanması ve seri tedbirlerin alınması için de Anadolu Olağanüstü Müfettiş-i Umumiliği adı altında bir müfettişlik meydana getirilmiştir (Korhan, 2012: 135). Kurulan bu yapının başına Zeki Paşa atanmış, ancak Damat Ferit Paşa görevden alınınca bu yapı kendiliğinden lağvedilmiştir. 3 Kasım 1920'de kapanan müfettişlik bir daha ancak 1921'de yeni Türk devletinin ilk anayasasında yer bulmuştur(Koçak, 2010: 34-36). Milli Mücadele esnasında Doğu Cephesi'nde yer almış Kurtuluş Savaşı'nın önde gelen isimlerinden Kazım Karabekir'in de Umumi Müfettişlik hakkında bir önerisi vardı. Kazım Karabekir Doğu Anadolu bölgesinde bu unsurlarla mücadele etmek ve harap olmuş bölgeyi eğitim ve kültür açısından kalkındırmak için kendisiyle özdeşleşmiş olan bölgede bir Umumi

Müfettişlik teşkilatı kurulabileceği önerisini Ankara'daki merkez hükümete iletmışti. Ancak hükümet Umumi Müfettişliği hidiviyet olarak görmüş ve 13 Şubat 1922 tarihinde İbrahim Tali (Öngören) aracılığı ile buna müsaade edilemeyeceğini bildirmişti (Karabekir,1988: 1003). Ancak aynı hükümet yaklaşık yedi ay önce daha sonra bahsedilecek olan Müfettiş-i Umumiliklerin kurulması için meclise teklif getirmişti. Asayiş ve düzeni sağlamak için yeterli örgütlenmeye sahip olmayan TBMM hükümeti adem-i merkeziyetçi bir anayasa olan 1921 Anayasası ile istikrarı koruma yoluna gitti. Anayasanın 22. maddesinde yer alan “*Vilayetler iktisadi ve içtimai münasebetleri itibariyle birleştirilerek Umumi Müfettişlik kıtaları vücuda getirilir*” ibaresi ile Umumi Müfettişliklerin kurulması için yasal zemin hazırlanmış oldu. Umumi Müfettişliklerin geniş bir adem-i merkeziyetçi sistem ile yönetilen ülke topraklarının merkeze sıkı bir şekilde bağlanması ve yönetim mekanizmasının düzgün çalışması amaçlanmaktaydı (Keskin, 2009:398). İlk Teşkilat-ı Esasiye Kanununda Umumi Müfettişliklere yer verdikten sonra bir layiha da oluşturulmuş ancak meclise gelmesine rağmen yürürlüğe girmemişti. Oysa bu layihadan hemen önce 4 Ağustos 1921'de TBMM'nin gündemine başka bir Müfettiş-i Umumilik teklifi gelmişti.

Bu teklife göre yedi ayrı mıntıkada TBMM tarafından geçici olarak birer Müfettiş-i Umumilik kurulması planlanıyordu. Bu müfettişliklerin görevleri; ülkenin maddi ve manevi kaynaklarını vatan savunmasına yöneltmek, bölgenin askeri, mülki ve adli bütün şubelerini teftiş etmek, halkın hukukunu korumak ve bunu bozanları gerekirse İstiklal Mahkemelerine sevk etmek, mıntıkalarındaki memurlardan azli ve değiştirilmesi gerekenleri ilgili daireye bildirmek ve 15 günde bir bölgenin durumunu bir raporla TBMM başkanlığına iletmektir.

Teklifin TBMM'de görüşülmesi sırasında bazı vekiller tarafından böyle bir yasaya ihtiyaç olmadığı, anayasada yer alan müfettişlik maddesinin uygulanabileceği belirtilmiştir. Yapılan görüşmeler sırasında Anayasadaki Umumi Müfettişliklerin farklı olduğu belirtilmiş ve bunun ayrımını belirtmek üzere, Müfettiş-i Umumilerin “geçici olduğu ve mevcut savaş hali nedeniyle oluşturulduğu” teklife eklenmiştir. Yapılan görüşmelerden sonra da olağanüstü şartlardan dolayı aciliyet içeren bu teklifin kabulüne karar verilmiştir (TBMM ZC, D. 1, C. 12, İ. 2, 4 Ağustos 1921: 3-4).

İlk Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na göre kurulması planlanan Umumi Müfettişlikler projesinden, savaşın sona erip zaferin kazanılmasından sonra, şartların giderek normalleşmesi üzerine vazgeçilmişti. 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilen anayasada da Umumi Müfettişliklere yer verilmemiştir. Ancak Şeyh Said Ayaklanması akim kalan Umumi Müfettişlik Teşkilatı'nın doğu vilâyetlerinde tekrar yürürlüğe konulması meselesini gündeme getirdi. Doğu Anadolu Bölgesinde ortaya çıkan

ayaklanmalar üzerine bölgede sıkıyönetim ilanına mecbur kalındı. 1925 yılında başlayan sıkıyönetimin 1927 yılında sonlandırılması ile birlikte Umumi Müfettişlikler tekrar kurulmuştur. Öyle anlaşılmaktadır ki Cumhuriyet döneminde, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde ayaklanmaların önlenmesi, bölgenin az gelişmişliği, fakirliği ve ulaşım imkânsızlıklarını ortadan kaldırmak için umumî müfettişliklerin yeniden kurulması bir zorunluluk haline gelmiştir.

İsmet İnönü ünlü Kürt Raporu'nda, “doğu illeri verimli bir hale getirilmedikçe bütçenin ve devlet kudretinin artması beklenemez,” sözleriyle Umumî Müfettişliklerin önemini belirtiyor ve iktidarını kurumları aracılığıyla toplum üzerinde yeniden üretmek istiyordu (Genç Yılmaz, 2013: 54; Yücebaş, 2017: 465-466).

Umumi Müfettişliklerin kurulduğu bölgelerdeki faaliyetleri ele alındığında; bir eyalet yönetimi şeklinde hareket etmiş ve sıkı denetim kurallarını sonuna kadar uyguladığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında bölgede devlet otoritesinin hissettirilmesinde ve yerel güçlerin varlığının ortadan kaldırılması hususunda önemli görevler üstlenmişlerdir. Umumi Müfettişliklerin, bölgedeki isyanların ortaya çıkmadan önce merkezi haberdar etmesi, halkın devletle bütünleşmesi için bir takım sosyal-siyasi ve ekonomik alanda bölgenin kalkınması için öncü olmaları önem taşımaktadır. Umumi Müfettişliğin sağladığı önemli yararlarından biri de köylülerin aşiret ağa ve beylerine karşı hakkını savunmak oldu. Zira bu feodal beylerin karşısında direnebilecekleri tek güvenli liman, Umumi Müfettişlik olarak gözükmetedir. Tek parti yönetiminin Doğu Sorunu'na, daha da özelde yerel beylerin gücünü kırmak için oluşturmuş olduğu bu model, problemin çözümüne yardımcı olduğu gibi zararlı yönleri de oldu. Bunların başında bürokrasi geleneği olmayan kişilerin bu modellerin başına gelmesi ve başa geldikten sonra ılımlı çözümler yerine radikal kararlar vermesi sorunu daha da çıkılmaz bir duruma sokmuştur. Umumi Müfettişliğin zararlarından biri de halk ile devlet arasında aracı kurum haline gelmesi devlet ricalinin gücüne gölge düşürmüştür.

2.Birinci Umumî Müfettişlik'in Kurulması

Doğuda Şeyh Said'in önderliğinde bir ayaklanmanın patlak vermesiyle Doğu illerinde hâkimiyet ve idare konusunda bazı yeni tedbirlerin genişletilerek alınması gerekiyordu. (Yalman, 1970: 995). Şeyh Said Ayaklanması'nı bölgede sıkıyönetim uygulayarak bastıran hükümet, bölgenin iç yönetimi ve güvenliğini iki yıla yakın bir sürede 3. Ordu Müfettişliği ile sağlamaya çalıştı (Koca, 1998: 210-211). Ancak sıkıyönetim görevini de üstlenen Üçüncü Ordu Müfettişliğinin kadrosu yeterli değildi. Bundan dolayı Ordu müfettişliğinin yerine daha geniş kadrolu ve bütün bakanlıkların işlerini takip edebilecek idari bir teşkilat kurulmasına karar verildi (Bayar, 2006:64).

Hükümet, idare mekanizmasından tam randıman almak düşüncesiyle vilâyetleri tabii, sosyal, ekonomik vb. özelliklere göre ayırmayı planladı. Bu çerçevede 25 Haziran 1927 gün ve 1164 sayılı kanunla birçok vilâyeti ilgilendiren işlerin daha verimli bir surette halledilmesi için Umumî Müfettişlikler kurulmasına karar verdi (Resmî Gazete 16, Temmuz 1927, S. 634; TBMM ZC, C. XXXIII, D. II: 809; Güney Doğu: Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi, 1939: 65). Devlet öncelikle güvenliğin sağlanması, vilâyetler arası müşterek sistemli bir idare ve kalkınmanın teminini hedefledi. Böylece 1164 sayılı Umumî Müfettişlik Kanunu'na dayanarak İçişleri Bakanlığı'na 27 Kasım 1927 tarihli Umumî Müfettişlik Kanunu'nun tatbikine dair 17 maddelik talimatnâme hazırlandı. Bu talimatnâme Bakanlar Kurulu'nun aynı tarihli ve 5858 sayılı kararı ile onaylandı ve yürürlüğe konuldu. Yasa, hangi illerde umumi müfettişlik kurulması yetkisini de Bakanlar Kuruluna bıraktı. Aynı yıl bir tüzük çıkarılarak Umumi Müfettişlerin görev ve yetkileri belirlendi (Sicili Kavanin, C.12, 27 Teşrinsani 1927: 787-791; (TBMM ZC, C. XXXIII, D. II: 809).

27 Kasım 1927 Tarih ve 5977 Sayılı Kararname ile Elazığ, Urfa, Hakkâri, Bitlis, Diyarbakır, Siirt, Mardin ve Van vilayetlerini kapsayacak şekilde görev alanları oluşturuldu (Koca, 1998: 174). Bakanlar Kurulu 1164 sayılı kanun gereğince teşkil olunan Umumî Müfettişliğin unvanını, 25 Aralık 1927 tarih ve 5777 sayılı kararnameyle “Birinci Umumî Müfettişlik” şekline dönüştürdü (Koca, 1998: 211).

Umumî Müfettişliklerin ilki olan ve bundan dolayı da I. Umumî Müfettişlik olarak adlandırılan bölge sekiz vilâyetten oluşmaktadır. Bu vilâyetler; Diyarbakır merkez olmak üzere Elazığ, Urfa, Van, Bitlis, Hakkâri, Siirt ve Mardin'dir. Daha sonra 13.02.1929'da 7670 sayılı kararnâme bile Beyazıt (Ağrı) vilâyetinin de I. Umumî Müfettişliğe bağlandığı belirtildi (BCA, 030.18.01.02.2.15.20). I. Umumî Müfettişlik, Diyarbakır'ı merkez ittihaz ederek 1 Ocak 1928'de faaliyete geçti (Güney Doğu: Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi, 1939: 67).

I. Umumî müfettişliğine yasanın kabulünden yaklaşık altı ay sonra 11 Aralık 1927 Tarih ve 5928 Sayılı Kararname ile Diyarbakır Milletvekili İbrahim Tali Bey*, atandı (BCA, 030.18.01.26.67.17; Koçak, 2010:81;

* İbrahim Tali, Basra Valisi Yusuf Tali Paşa'nın oğludur. 1875'te İstanbul'da Resime hanımından dünyaya geldi. 1893'te Askerî Tıbbiye'den Doktor Yüzbaşı olarak mezun oldu. Bkz., Orhun Hayri ve diğ., 1969: 485; İbrahim Tali Bey, İmparatorluğun çeşitli yerlerinde ve savaşlarında, ordunun üst kademelerinde görev aldı. Atatürk'le beraber Trablusgarp Savaşı'nda, Yıldırım Orduları Grubu'nda bulundu. Birinci Dünya Savaşı sırasında iki kez Almanya'ya giderek Harp Cerrahisi üzerinde incelemeler yaptı. Ermenistan Harekâtı'nda Doğu cephesi Sıhhiye Reisliğine getirildi. (Ayrıca bkz: Akünel, 1987: 22) Akünel, Dündar, (1987). “Belge ve Resimlerle İbrahim Tali Öngören”, Tarih ve Toplum, Sayı: 40, İstanbul: İletişim Yayınları.

(Tunçay, 1992: 174-175) ve beş yıl bu görevde kaldı (Hayri ve diğ., 1969: 486).

3. I. Umum Müfettişi İbrahim Tali Beyin Raporları

Merkezi Diyarbakır'da olan I. Umumî Müfettişliğe Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşı ve Dürzî asıllı İbrahim Tali Öngören getirilerek ona geniş yetkiler verildi. Kısmen Bakanlar Kurulu yetkisiyle donatılmış bulunan Umumî Müfettişler, bölgelerinde hükümet içi hükümet olarak görev yapmaktaydılar (Akçura, 2009: 63-64).

Umumî Müfettişlikler bölgedeki gelişmeler hakkında hazırladıkları raporları merkeze göndererek merkezin her konu hakkında bilgi sahibi olmasını sağlamışlardır. Bu raporların bir kısmı tetkik ziyaretlerinde yöre halkıyla karşılaşmaları neticesinde kaleme alınmıştır. Bu teftiş ziyaretleri; bölgeye dair ihtiyaçları, rejime bağlılığı, endişeleri, beklentileri tespit etmekte ve yöre halkının toplumsal ve gündelik hayatının bütününe dair çok ayrıntılı fikir vermektedir. Bu şekilde hazırlanan raporlar, yöreye dair detaylı gözlem ve deneyimleri içermektedir.

Raporlar, bir yandan devletin sosyal, ekonomik ve kültürel alanda işleyip işleyemediği alanları tespit etmekte diğer yandan ise toplumun beklenti ve istekleri üzerinden yeni toplumsal müdahale alanları meydana getirmekte ve iktidarının bu alanlara eklenmesi için çabalamaktadır. İşte bu çaba Umumî Müfettişlikler tarafından yönetilmekte ve özellikle kamu hizmetlerine odaklanılarak iç denetim sağlanmaktadır (Genç Yılmaz, 2013:55).

İbrahim Bey, resmi olarak atanmadan önce bölgeyle ilgili raporları da dikkate alarak özellikle doğu vilayetlerinde bazı idari düzenlemelerin yapılması gerekliliği üzerinde durmuştur. Aslında tarihsel bir alt yapısı olan vilayet düzenlemesi, ilk olarak Şeyh Said İsyanı sonrası çıkarılan 877 Sayılı Teşkilatı Mülkiye Kanunu ile gündeme gelmiştir. Bu kanuna paralel olarak 1926 yılında Dâhiliye Nezareti, idari düzenleme yapmak amacıyla Teşkilat-ı Mülkiye Heyetleri'ni oluşturmuştur. Oluşturulan bu heyetler, Türkiye'yi 15 bölgeye ayırarak incelemeler yapmışlardır (Alpay, 1965: 26-27). Yapılan incelemeler sonucu heyetin hazırlamış olduğu raporu dikkate alan hükümet, 877 Sayılı Teşkilatı Mülkiye Kanunu'nu genel kurula getirmiştir. Yapılan görüşmede söz alan Erzurum Milletvekili Münir Hüsrev Bey, bazı illerin kaza olmasını anlayabileceğini ancak Dersim gibi bir vilayetin kaza durumuna düşürülmesinin bazı asayiş problemlerini açığa çıkaracağını belirtmiş, bu manada Dersim ile ilgili noktaların gözden geçirilmesini isterken, aynı hususun Erzurum için de geçerli olduğunu ifade etmiştir (TBMM ZC, D. II: 606-607-608).

Dâhiliye Vekili Cemil Bey ise hüsnü kuruntulara cevap verme adına, adı geçen vilayetlerin kaza durumuna düşürülmesinin en temel sebebini nüfus azlığı ve kendi kendine yetememe olarak açıklarken, Dersim'in kaza olmasını da yeterince gelişmemesine bağlamaktadır (TBMM ZC, D. II: 610-611). Ayrıca Dersimin il olmasının sakıncalarından bahsederek şu noktaların altını çizmiştir. “Dersim haşarı bir çocuk gibi uygunsuz hallerde bulunduğu vakit kendisini terbiye edecek müessir ve kuvvetli nighbanlara da muhtaçtır. Bu günkü halinde Dersim üzerinde sadece bir vilayetin kuvveti tesirlidir. Oysa Dersim iki parçaya ayrıldığında üzerinde iki vilayetin kuvveti geçerli olacaktır” (TBMM ZC, D. II: 608-620). Cemil Bey'in mütalaası neticesinde yapılan oylamada 93 kabul, 9 ret, 3 çekimser oyla, 877 sayılı Teşkilatı Mülkiye Kanunu kabul edildi. Kanuna göre Beyoğlu, Siverek, Genç, Ardahan, Ergani, Kozan, Muş, Gelibolu, Üsküdar, Dersim gibi vilayetler kaza durumuna düşürüldü (TBMM ZC. C. 25: 932).

I. Umumi Müfettişlik Valisi olarak İbrahim Tali Bey, göreve başladıktan sonra Teşkilatı Mülkiye Kanunu'na paralel olarak yapmış olduğu en önemli idari düzenleme, 6 Mart 1929 tarihinde Bitlis İli'ni kaldırıp yerine Muş Vilayeti'ni kurdurmuş olmasıdır (BCA, 30.18.1.2.2.18.1). Bu durumun esas sebebi bölgede yaşanan Ağrı İsyanı, Mutki ve Resul isyanlarıdır. Bu bölgelerin Bitlis'e yakınlığı böyle bir tedbirin alınmasını zorunlu kılmıştır. I. Umumi Müfettişlik, isyanların önüne geçmek ve bölgede bulunan ordu komutanlıkları arasındaki irtibatı sağlamak amacıyla böyle bir uygulamada bulunmuştur.

İbrahim Tali Bey, bölgenin gelişmesi için gerekli olan doktor, öğretmen ve diğer görevlileri bulmakta zorlandığını, ancak bölgede bir yol yapım programı başlatmayı başardığını belirtmiştir. Bunun yanında zengin Kürtlerin mal varlıklarının halka dağıtılmasını önermiş, Haziran 1929'da çıkarılan bir yasa ile büyük ağaların mal varlıklarının köylülere dağıtılmasını sağlamıştır (McDOWALL, 2004: 279). İbrahim Tali Bey, I. Umumî Müfettişlik bölgesinde yaptığı teftişlerde ülkenin her tarafında olduğu gibi doğuda da büyük bir titizlikle çalışıldığını belirtmiştir.

2 Temmuz 1928'de İbrahim Tali Bey, sağlık problemlerini öne sürerek I. Umumi Müfettişlik görevinden ayrılmak istediğini Başvekil İsmet Paşa'ya iletmesi üzerine Başvekil İsmet Paşa'nın uygun görmesiyle İbrahim Tali Bey, I. Umumi Müfettişlik görevinden 1932 yılında ayrıldı.(BCA, 030.01/1.4.8.;030.10/69.457.13.2) İbrahim Tali Bey'in görevden ayrılmasından sonra yerine Ahmet Hilmi Erganeli 12 Ocak 1933 tarihinde atandı (Aydoğan, 2008: 147; Hayri ve diğ, 1969: 486). Diğer taraftan da Başvekil İsmet İnönü, bilhassa Ağrı ve Zilan isyanlarının sürdüğü bir dönemde bölgenin başıboş bırakılmasının önüne geçmek amacıyla merkezi Erzurum olmak üzere III. Umumi Müfettişliği'ni

oluşturdu. Tahsin Uzer de, 6 Eylül 1935 tarihinde III. Umumi Müfettiş görevine atandı (BCA, 030.18.01.57.70.15).

4.İbrahim Tali Bey'in Dersim-Ovacık Seyahati ve Hasan Reşit Tankut'un Dersim ile İlgili Raporu

Birinci Umum Müfettiş İbrahim Tali Bey, 1928 yılı Temmuz ayında Dersim'i gezmiş ve 1930 yılında da bu geziden elde ettiği izlenimlerle İçişleri Bakanlığına uzun bir rapor yazmıştı.

İbrahim Tali Bey, görevde kaldığı dönemde bilhassa Dersim İsyanı sırasında aşiretlerin faaliyetleri dikkatlice izlemiş ve bunu raporlarla, Başvekil İsmet Paşa'ya sunmuştur (BCA, 030.10/111.743.13). Bunun yanında hazırlamış olduğu on dokuz sayfalık Dersim Raporu da hükümetin Dersim'de izleyeceği politika açısından ehemmiyet taşımaktadır (BCA, 030.10/110.740.23).

Doğu illerinde refah ve asayişin sağlanması için oluşturulan Birinci Genel Müfettişlik kurumunun başına atanan İbrahim Tali Bey'in raporu olası bir isyanın önceden habercisi gibiydi. İbrahim Tali Bey, İsmet İnönü'ye gönderdiği on dokuz sayfalık Dersim Raporu'nda, aşiretler arasında ittifak ve ittihat hissi olduğunun, diğer tarafından merkezi hükümete her an isyan edebilecek bir halde davrandıklarını, her ne kadar askerlerin aşiretlere silahların teslim edilmesi hususundaki çağrısı yapılmasına rağmen, birçok aşiretin elinde Rus silahlarının bulunduğu, diğer taraftan aşiretler arasında ise bazı anlaşmazlıkların bulunduğunu, halkın ise yolsuzluktan ve fakirlikten yana büyük sıkıntı yaşadıklarını ifade etmiştir (BCA, Umumi 030.110/740.23).

Umumi Müfettiş İbrahim Tali beyefendi 1928 Temmuz ayında Ovacığa kadar devam eden bir seyahat esnasında güzergâhlarında aşair halkı ile temas etmişler ve bu temaslar neticesinde (Biz Türküz) diye bağırان bir halkla karşılaştığını, Dersimde hükümet makinesinin zayıf olduğu ve bunun ıslahı lazım geldiğini ve Dersimde şimdilik hükümet aleyhine siyasi bir harekete intizar etmek lazım geldiğini ve bu halkın tedabir ile Cumhuriyete tamamen mal edilebileceği ve ilk işin halkı toprağa bağlamak ve geçinme ihtiyacı ile pek bağlı olduğu reisler ile aralarındaki irtibatı gevşetmek olduğunu bildirmişlerdir. İbrahim Tali Bey'in raporunda görüleceği üzere Dersim'de hâkimiyet, aşiretlerin elindedir.

Raporun önemli bir kısmında Dersim'de yaşayan aşiretlerle ilgili olarak önemli noktalar verilmiş ve bu aşiretlerin hem sayıları hem de asayiş durumları değerlendirilmiştir. İbrahim Tali Bey, ileride ortaya çıkacak isyanın ayak seslerine değinirken; 1932 yılı kurak geçmesine rağmen aşiretlerin silah ithal ettiğine dikkat çekmektedir. Raporun önemli bir yerinde de aşiret ağalarının devlet otoritesinden daha etkili olduğunu ve bunun ıslah edilmesi gerektiğini, halka, toprak dağıtılarak ilişkilerinin

gevşetebileceğini rapor etmektedir. Yine hazırladığı raporda Dersim'in dışla bağlantısını keserek saldırı ve asilerin silah ticaretlerine engel olmak ve onları hemen batıya göçe zorlamak gerektiğini belirtmiştir. İbrahim Tali Bey'in raporundan sonra hükümet Dersim'de idari bir düzenlemeye gitmiş ve Dersim'in adını Tunceli olarak değiştirilmiştir (TBMM ZC, C. VII, D.V,İ. I, 23.07.1935:175-181).

Bunun yanında Tali Bey, bölgedeki isyanları önlemek için bölgede vilayetler arasında kalkınmışlık farkını asgariye indirmek ve sağlık, bayındırlık, eğitim, ekonomi gibi bir takım faaliyetlerde bulunmuştur (Aydoğan,2008:102). Ancak bu konuda hükümetin bu çalışmalarına karşın beklenen neticeler yeteri ölçüde elde edilememiştir.

İbrahim Tali Bey'in 1928'de Dersim ve Ovacık'a kadar yaptığı teftiş seyahatinde beraberinde Türk ocakları müfettişi ve Muş mebusu Hasan Reşit beyefendinin bulunduğunu belirtmiştir. O havali hakkında Hasan Reşit'in yaptığı tetkikat neticesi yazdığı rapordan Dersim'e ait kısmı ekleri ile birlikte Baş Vekil İsmet Paşa ve Dâhiliye Vekâletine 26 Kasım 931 tarihinde gönderilmiştir (BCA, 030.10.115.797.16.1).

Hasan Reşit Tankut yeni bir devlet kurulduktan sonra etno-sosyolojik birtakım çalışmalar yapan biridir. Bu çalışmaların başında da Kürt Sorunu gelmektedir. Zazalar hakkında detaylı araştırmalar ve çalışmalar yapan Tankut, Doğu Anadolu bölgesine de bazı seyahatler düzenlemiştir ve burada elde etmiş olduğu bilgiler doğrultusunda raporlar oluşturmıştır. Bu durum Doğu Anadolu bölgesi için önemli bir gelişme olup sıkıntıların giderilme çalışmaları ile toplumun huzurlu ve refah içinde yaşaması adına çözüm yolları ortaya koymaya yöneliktir. Etno-sosyal açıdan hassas olan ve önem arz eden kilit bölgelere daha fazla önem verilerek bu bölgelerin tarihinin ve kökeninin Türk izleri taşıdığının önemle vurgulanması ihtiyacı Tankut'u yeni bir rolde karşımıza çıkarmıştır. Bu hassas noktalardan biri de etnik ve inanç açılarından çeşitlilik gösteren Dersim Bölgesi olmuştur. Tankut'un Doğu ve Güneydoğu ile ilgilenmeye başlaması 1927 yılından itibaren bu bölgede Asayiş Müşaviri olarak Dahiliye Vekaleti tarafından görevlendirilmesi ile olmuştur. Şeyh Sait İsyanı sonrası bölgesel inceleme ve etütlerde bulunmak üzere görevli kılınan Tankut'a merkezi Diyarbakır olmak üzere Urfa, Mardin, Hakkâri, Van, Bitlis, Siirt, Elaziz, Malatya Vilayetlerinin Asayiş Müşaviri olarak her yerde serbestçe dolaşma, resmi ve resmi olmayan kişilerle ve aşiret reisleri ile irtibat kurma ve onlardan her türlü yardımı alabilme yetkileri verilmiştir (Bayrak, 1994:203).

Dersim isyanı ile beraber hassas bir denge kazanan bölgede Kürt Aleviler ve Zazalar üzerinde de detaylı araştırmalar yapan Tankut, bu konu ile ilgili de raporlar sunmuştur. Tankut, özellikle toponomik ve etno-sosyal analizler yaptığı birçok eser ve rapor kaleme almıştır. Adı geçen bölgenin

Türk geçmişe sahip olduğuna vurgusu Tankut'un ileri sürdüğü tezini temellendirdiği ana tema olmuştur.

Tankut, Zazaların ırkan Turani olduğunu ve uzun süre Türkçe konuştuklarını söylenmektedir. Bölgede yaptığı incelemelerin sonucunda hazırladığı raporlarda bu hususu şöyle açıklamaktadır; *Bu bölgemizde karşımıza çıkan Alevi ve Şafiiler yuvarlak kafalı, geniş alınlı basık yüzlüdür. Zaza kadınları ise; yayık döven, 'Kırmanç' kadını gibi erkekleşmeyen, kaşları çatık olmayan mutlu, neşeli, evine iyi bakan, temizliği seven kadınlardır. Türkmen kadınından hiç farklı değildir. Zazaların İranlılardan geldikleri düşünülüp Roma'ya Selçuklulara yerleştikleri ardından Dicle ve Fırat nehirlerine yakın dağlıklara yerleştikleri bilinir. Dinleri ilk olarak İslam dini idi. Fakat daha sonra Aliyullah oldukları kısmen Şafii Müslüman, kısmen Aliyullah olarak yaşayan Zazalar Türklerdir. Hasan Reşit Tankut, raporlarında Zazalara da yer vermiştir ve onların nereden geldiklerini, hangi dini benimsediklerini belirtmiştir. Aynı zamanda Doğu Anadolu'da yaşayan Zazaların Türk olduklarını ve kadınlarının evine düşkün sıkıntı yaratmayan kadınlar olduğunu ifade etmiştir. (BCA, 030.10.115.797.16.2). Tankut Zazalar hakkında önemli tespitlerde bulunurken bu topluluğun fizyolojik ve sosyolojik özelliklerini de ortaya koymuştur. Dolayısıyla Zazaların çoğunlukla yaşadıkları Doğu Anadolu'da önemli bir yere sahip oldukları hakkında da bilgi vermektedir.*

Tankut yine raporunda *"Dersim'in geçilmez geçitlerinden birinde Bahtiyar uşakları denilen bir aşiret nezdinde Harizmi Celalettin Şah'ın kendilerinden olduğunu ve mezarının Dersim mülhakatından Kermil nahiyesinin Ağuat köyü civarında bir tepe de bulunduğunu fahri gururla anlattılar. Şimdi bu mezar mevtası "Sultan Baba" namı altında ve aşiretlerin hatırasında yaşamaktadır. Diye belirtmektedir. (BCA, 030.10.115.797.16.2).*

Hasan Reşit Tankut'un Zazaların inanç anlayışları ile tafsilatlı bilgiler de vermektedir. Bu bilgilere göre Zazalar dini yönden iki kısma ayrılır. Şafii Zazalar ve Aliyullah Zazalardır. Şafii Zazalar, Farisiceyi andıran bir dil kullanmaktadır. Zaza ismini Müslüman ve Şafii olanlara vermişlerdir. Ahlak olarak laubali ama din olarak fevkaladedirler. Üç vakit namazı kazaya bırakanlara kâfir demişlerdir. Köylü Zazalar hiç Türkçe bilmemektedir. Gayet vahşi ve çok dağınık halde yaşamaktadırlar. Ecdat isimlerine önem vermişlerdir. Hasan Reşit Tankut, Zazaların kaç kısma ayrıldıklarını hangi dinleri benimsediklerini raporlarında anlatmakla beraber dinlerine ne kadar değer verdiklerini namaz kıldıklarını ifade etmiştir. Bu da demek oluyor ki raporlara dayanarak Zazalar hem dinlerine düşkün, hem evlerine düşkün ama ahlak olarak ukala kişiliklere sahiptirler.

Hasan Reşit Tankut bir önemli konu olan Palu kazasında bulunan Zazalara dikkat çekmiş ve raporlarında da bu konudan bahsetmiştir. *“Zazalık dâhiline giren Palu kazasının merkezindeki çok zayıf ve sönük Türk ocağı, bu maksadın uzaklarından fark edilebilen biricik meşaledir.”* Yani burada bulunan Türk Ocağı çok büyük önem taşımaktadır”. Palu, Çapukçur ve Genç üzerinden geçen Hasır işçilerinin buradan geçiyor olmaları Tankut’a göre çok önemlidir. Bu bölgeden hükümete dâhil olarak geçen ilk kişi Birinci Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey’dir. Cumhuriyet savunucuları buradan cesur bir şekilde geçerken, Cumhuriyete göz dikenler buralardan tavşan gibi korkarak geçmişlerdir. (BCA, 030.10.115.797.16.4).

Tankut’a göre, *“Şafii Zazalığının kendi başına terk edilmemesi gerekmektedir. Çünkü hali hazırda Zazalık Dersim Aleviliğinden ve Kırmançlıktan daha fazla ayrılmış, yabancılaşmıştır. Aliyullah Zazalar; Aliyullahilikte din ve tekke lisanı Türkçe olduğu için niyaz ile mükellef ve aynen iştirak selahiyetini haiz kadın ve erkek herkes gibi Türkçe konuşmaya mecburdur. Zira Aliyullahilik Zazalığı, Şafii Zazalar gibi tamamıyla Türklükten ayrılmamıştır. Bu şekilde herkesle anlaşabilmektedirler. Çünkü 10 yaşından büyük herkesle cevap vermemek kaydı ile anlaşılabilen 20 yaşından sonrakilerle de karşılıklı konuşulabilmektedir. Hasan Reşit Tankut raporunda da değindiği gibi Zazaların Türkçe konuşması önemlidir. Çünkü Tankut böyle bir durumu Türklüğün lehine büyük bir kazanç ve Türkçüler için bulunmaz fırsat olarak görmektedir. Tankut, yine raporunda şu açıklamalara yer veriyor: “Aliyullah Zazalığı Türklükten ayıran tek şey Kızılbaşlılık Aliyullahıktır. Zaza Aliyullahlar Sünni Müslüman’a karşı nefret beslemektedir. Bir zamanlar Türklere Osmanlı denilmesi de sorun teşkil etmiştir. Türk Ocağı’nın öneminden ve Aliyullah Zazaların ne olduğundan bahsetmektedir. Burada dikkat çekilmesi gereken bir diğer hususta Zazaların Müslüman Sünnilerden nefret etmeleridir.”* (BCA, 030.10.115.797.16.4).

Dersim, Aliyullah Zazalar ile dolu olan bir bölgedir. Yezit, Aliyullahilere göre Türk’tür. Bektaşiler, Selamiler, Hanefiler birer tarikat olarak bulunurken, Aliyullahilik bir dindir. Birbirleri ile çok iyilerken, hariciler için bu durum aynı şeyi ifade etmemektedir. Asıl meseleleri de eskiden Osmanlı iken, bugün Türk olunmasıdır. Türk kelimesi olgunlaşmış insan, türemiş insan, kanun ve nizam sahibi, güç ve kuvvet gibi anlamlara gelmektedir. Türklerin benimsediği güç ve kuvvet olmuştur. Aliyullah Zazalar, kendileri zazaca konuşsa dahi asılları Türk’tür. Uzun zaman Türkçe konuşmuşlardır ama şimdi kendilerinin dışındakileri önemsememektedirler.” Aynı zamanda, gezi esnasında dolaşılan köyler, görülen insanlar, dereler, nehirler her şey Türklüğü yansıtmaktadır. Abbas, Bahtiyar, Arslan, Koç uşakları gezilmiştir. Harput Ovasındaki köylerde

Ermenilerin isimleri varken, Dersim'in Dağlar kümesinde Türkçe isimler vardır. Zamanla Türkçe konuşanların da Türkçeyi unuttukları belirtilmiştir. Cumhuriyet ile Aliyyullah Zazaların vicdanında milliyet heyecanı başlamıştır. Gençlerin birazcık, yaşlıların ise birazcık sahtekâr tavırlarla Horasanlı Türk olduklarını ifade ederler. Cumhuriyet sayesinde bu gerçeğe ulaştıklarını söylemişlerdir. (BCA, 030.10.115.797.16.5).

Tankut raporunda: *“Din ve lisanları pek az farkla bir olan bu Aliyyullahi Zazaların bu gün için tespit ettiğim hududu şudur: merkeze doğru kesafet peyda etmek şartıyla cenupta Elâziz'in Pert ve Çemişkezek kazalarından başlayarak bütün Dersim'i, Şarkta ve şimalde, Mazgirt ve Kazmiye kazalarını kâmilten ihtiva etmek şartıyla Erzincan'a takarrüp ve oradan Garp'ta Koçkiri'ye kadar imtidat eyler ki Türk ocakları mesaisinde bu muntıkayı kâmilten bir elden idare etmek zarureti vardır. Cumhuriyetin feyzi ile bunların vicdanında az çok milliyet heyecanı başladığına şüphe yoktur. Diyerek Türk Ocaklarının öncülüğünde bu bölgelere yönelik etno-politik ve sosyolojik çalışmaların yapılması gerektiğini ifade etmektedir. (BCA, 030.10.115.797.16.5).*

Tankut bu seyahat sırasında bölgedeki halk ile olan temaslarında bunlarla ilgili bir takım değerlendirmelerde bulunarak kişisel kanaatlerini de şu şekilde belirtmiştir: *“Gençleri bir az samimi, yaşlıları bir az sahtekâr tavırla kendilerinin Horasan'lı Türk olduklarını, cumhuriyet idaresi sayesinde bu hakikate erdiklerini sık sık tekrar ederler. Hatta aralarında bu vadiye şiirler lügat ve şarkılar teganni edenler de vardır. Dersim'in Ovacık kazasında bunu canlı hatta bir dereceye kadar candan ve sıcak tezahürlerine şahit olduk. İbrahim Tali Bey efendiyi karşılamaya gelenler meyânında genç çocuklar el ele vererek kara deniz havasına uydurulmuş şarkılar okudular. Çok ihtiyar bir köylü kemali şevk ile tekke edebiyatından bir parça tilavet etti. Ve sonra baştanbaşa iyi düşünülmüş ve düşünülmüş yazılmış bir nutuk irat ettiler. Bütün bunlar çok fasih, çok sahih Türkçe ile söylenmiş ve yazılmış idiler.” (BCA, 030.10.115.797.16.6).*

Resmi ideolojinin temsilcilerinden biri olarak Hasan Reşit Tankut, yaptığı etno-politik incelemelerinin ardından izlenim, görüş ve teorilerini rapor halinde hükümete sunmuştur. Tankut, 1930 yılında Dersim'e yaptığı ziyaretin ardından hazırladığı Kürtler Hakkında Andaç (Muhtıra) başlığını taşıyan raporda önemli tahliller yapmıştır. Dönemin hâkim ulus devlet dilini barındıran ifadelerin yer aldığı rapor oldukça detaylı bir analiz sunmaktadır. Kürtlük içinde İranî, Süryanî, Asurî, Ermeni, Arap her cinsten insan vardır. Ve bu insanların beşer onar kelime karıştırması ile Kürtçe vücuda gelmiştir (BCA, 030.10.115.797.16.7).

Kürtlerin yurt ve millet işlerinde “yiğit ve namuslu” olduklarını ve “en az Türkler kadar koçak” davrandıklarını belirten Tankut'a göre ilkel ve göçebe yaşayan Kürtler, bu sebeple şimdiye dek zümrecilik ve millet

fikrinden uzak kalmıştır. Ancak artık radyo gibi iletişim aletleri ve sınıra yakın olmalarından dolayı ulaşım ve bilgi akışının sağlanıyor olması gibi etkenlerden dolayı bu insanları fikir akımlarından korumak oldukça zordur (Bayrak,1994:209-210).

Hasan Reşit Tankut bu gezi sırasındaki karşılaştığı olayı raporunda şu şekilde izah ediyor: “Çemişkezek ile Elâziz arasındaki yolda rastladığımız beş on köylü içinde bir kaç giydikleri pamuk bezi, cepken ve şalvarları, sardıkları hafif kuşakları ve açık, mütebessim çehreleri ile cenûbi Toros Yörüklerini andırıyorlardı. Söz arasında saf ve günahsız varlıklarını tenzih için kendilerinin Türk yanındakilerin Kürt olduğunu istizaha mahal bırakmadan söyleyiverdiler. Fakat ötekiler Kürtlük töresinden dolayı teessür izhar ettiler. Filhakika biz Kürtçe konuşuruz ama = Ehli hutuyi = itaat ederiz. Asi değiliz demek istediler. Hem yakında görürsünüz biz de medeni oluruz. Demeyi unutmadılar. Bu muhavere Kürtlük telakkisine oldukça vazih bir delildir. Hülâsa Kürt lisanı dağ lisanıdır.” (BCA, 030.10.115.797.16.8).

Tankut’a göre şayet Kürtler küçük küçük köyler halinde ve hatta dağlar içinde yaşadıkça “Türk olamayacaklarını” yani bu bölgelerin ve toplulukların medeni gelişmelerden istifade edemeyeceklerini bunun yanı sıra Türk toplumu ile bir entegrasyonun oluşamayacağını açıkça ifade etmektedir. Erken Cumhuriyet döneminde Doğu Anadolu bölgesindeki sorunların çözümüne yönelik birçok adım atılmış ve bu konuda “Doğu Raporları” adıyla bilinen önemli raporlar hazırlanmıştır. Tankut’un hazırladığı raporların dışındaki raporlara da bakıldığında ifade etmek gerekiyor ki aslında Osmanlının son dönemi özellikle ikinci Meşrutiyet dönemi Türkçülük politikalarının daha sonraki süreçte etkisini ağırlıkla sürdürdüğü ve Cumhuriyet döneminde yeni bir toplum inşa etmenin temel politikalarının oluşmasında ve uygulanmasında önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Osmanlı Devleti’nin son döneminde ortaya çıkan Umumî Müfettişlikler, Cumhuriyet’in kurulduğu ilk yıllardan itibaren uygulamaya konulmuştur. Bunlar Cumhuriyet tarihinde fiilen yirmi (1927-1947) hukuken de yaklaşık yirmi beş yıl (1927-1952) faaliyet göstermiştir. Dönemin siyasî, sosyal, kültürel ve ekonomik yapısı ile yakından alâkalı olan Umumî Müfettişlikler, öncelikli olarak Doğu ve Güneydoğu’da uygulamaya konulmuştur.

Cumhuriyet döneminde, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun az gelişmişliği, fakirliği ve ulaşım imkânsızlıklarını ortadan kaldırmak için umumî müfettişliklerin yeniden kurulması bir zorunluluk haline gelmiştir. Bunlar, Osmanlı siyasî/ıdarî zihniyetinin ve uygulamasının Cumhuriyet’e

devreden mirası olarak kabul edilebilir. Bu bağlamda Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte Umumî Müfettişlikler bir süreklilik olarak göze çarpmaktadır. Umumî Müfettişlikler vasıtasıyla Cumhuriyetin merkezi olan Ankara, taşra ile bütünleşmek arzusundadır. Bunun yolu ise Anadolu'nun ekonomik ihtiyaçlarının karşılanmasından eğitim seferberliğine kadar birçok alanda iktidar mekanizmasının pratiğe geçirilmesini gerekli kılmaktadır.

I. Umumi Müfettişliğine tayin olunan İbrahim Tali Bey'in müfettişlik bölgesinde yapmış olduğu çalışmalar çerçevesinde bölgeyi teftiş mahiyetinde bazı seyahatlerde bulunmuştur. Bu seyahatlerden biri de 1928'de Dersim ve Ovacık bölgesine gerçekleştirmiştir. Bu seyahati sırasında beraberinde bulunan heyette Türk ocakları müfettişi ve Muş mebusu Hasan Reşit Bey de yer almıştır. O havali hakkında Hasan Reşit'in yaptığı tetkikat neticesi yazdığı rapordan Dersim'e ait kısmı ekleri ile birlikte Baş Vekil İsmet Paşa ve Dâhiliye Vekâletine 26 Kasım 931 tarihinde gönderilmiştir.

Hasan Reşit Tankut, siyasi ve politikacı kimliği ile değil, tarihçi, dilci, eğitimci, edebiyatçı kimliği ile birçok alanda söz sahibi olmuş ve çeşitli çalışmalar yapmıştır. Hasan Reşit Tankut'un yapmış olduğu çalışmaların hepsi yeni kurulmuş olan bir devlet için gerekli olan çalışmalardır. Doğu ve Güneydoğu Bölgesi devlet için çok önemli yerler olup siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel bakımdan gelişmesi ve ilerlemesi gereken bir bölgedir.

Hasan Reşit Tankut, bu raporlarında hassas bir denge üzerinde bulunan ve Şeyh Sait İsyanı gibi bir tecrübe yaşayan bölgenin nabızı tutularak etno-politik açıdan bölge ile ilgili şahsi tecrübeler aktarılmış bölgenin demografisi ve halkın rejime olan ilişkisini irdelemiştir. Doğu Anadolu Bölgesinde yaşayan halkın sosyal, siyasal, ekonomik her anlamda özelliklerini araştırmış ona göre çözüm yolları aramıştır. Hasan Reşit bu raporunda Zazalar ve Kürtler hakkında önemli bilgilere yer vermiştir; Zazaların kökenleri, dinleri yaşam tarzları hakkında detaylı bilgiler elde edip gezi esnasında onlarla konuşup ne gibi problemlerin olduğuna karar verip o şekilde iyileştirme çalışmalarında bulunmuştur.

Cumhuriyet Dönemi'nde başta Atatürk Dönemi olmak üzere bundan sonrasında da önemli kademelerde bulunmuş, özellikle sosyo-kültür ve eğitim alanlarında yapılan çalışmalarda bizzat yer almak suretiyle dönemin etno-sosyal politikalarının oluşturulmasında aktif rol oynamıştır. Aynı zamanda sadece Doğu politikaları ve seyahatleri ile kalmayarak birçok konularda da çalışmalar yapmıştır.

Gezi raporunu çıkarımlarda bulunarak ve çözüm yolları arayarak her sene ziyaret ederek tamamlamıştır. Sonuç olarak Hasan Reşit Tankut,

yapmış olduğu Doğu gezilerinde halkın ve vilayetin sıkıntılarını, sorunlarını araştırmış, bu b6lgeleri gezerek insanlarla konuşarak ve sohbet ederek onların sıkıntılarını dinleyerek ne gibi problemler olduğunu bizzat yerinde g6rmüş ve bunların 6z6müne y6nelik g6rüşlerini raporlarında dile getirmiştir.

KAYNAKLAR

1.Arşiv Belgeleri

B.C.A., 030.0/10, 115.797.16. ek: 1.

B.C.A., 030.0/10, 115.797.16. ek: 2.

B.C.A., 030.0/10, 115.797.16.ek: 3.

B.C.A., 030.0/10, 115.797.16.ek: 4.

B.C.A., 030.0/10, 115.797.16.ek: 5.

B.C.A., 030.0/10, 115.797.16.ek: 6.

B.C.A., 030.0/10, 115.797.16.ek: 7.

B.C.A., 030.0/10, 115.797.16.ek: 8.

BCA, 030.18.01.02.2.15.20).

BCA, 030.18.01.26.67.17.

BCA, 030.18.1.1.27.70.7.

BCA, 030.01/1.4.8.

BCA, 030.10/69.457.13, 2.

BCA, 030.18.01.57.70.15.

BCA, 030.10/111.743.13.

BCA, 030.110/740.23

BCA, 30.18.1.2.2.18.1.

BCA, 030.10.115.797.16.1.

BCA, 030.10.115.797.16.2.

TBMM ZC, D. I, C.XII, İ. 2, 4 Ağustos 1921, s. 3-4.

TBMM ZC, C. XXXIII, D. II: 809.

TBMM ZC, D. II: 606-607-608.

TBMM ZC, D. II: 610-611.

TBMM ZC, D. II: 608-620.

TBMM ZC. C. 25: 932.

TBMM ZC, C. VII, D.V,İ. I, 23.07.1935, s. 175-181.

Resmi Gazete 16, Temmuz 1927 S. 634.

Sicili Kavanini, C. 12, 27 Teşrinsani 1927, s. 787-791.

2.Kitap- Makaleler

AKÇURA, Belma, (2009), *Devletin Kürt Filmi (1925 – 2009 Raporları)*. New Age Yayınları, İstanbul.

ALPAY, İ. H. (1965), “İl Özel İdaresi Tarihçesi”, *Türk İdare Dergisi*, S.295, ss.25- 32.

AYDOĞAN Erdal, (2008), *Türk Siyasi Hayatında Dr. İbrahim Tali, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.*

BAYRAK, Mehmet, (1994), *Açık-Gizli/Resmi-Gayriresmi Kürdoloji Belgeleri I*, Özge Yayınları, Ankara.

BAYAR, Yeşim, (2014), *Formation of the Turkish Nation-State, 1920-1938*, New York: Palgrave Macmillan.

BAYAR Celal, (2006), *Şark Raporu*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

GENÇ YILMAZ, Ayfer, (2013). “Devlet Kapasitesi ve Umumi Müfettişlikler Altyapısal İktidarın Yerelde İnşası”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Ed: Nail Yılmaz, C. I, S.1, ss. 43-65, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınevi.

Güney Doğu: Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi, (1939), *Cumhuriyet Matbaası, İstanbul.*

HÜLAGÜ, M. Metin, (1994). “Topal Osman Nuri Paşa (1840-1898) Hayatı ve Faaliyetleri”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, C.5 S. 5, Ankara, ss.145-153.

KARABEKİR, Kazım, (1988), *İstiklal Harbimiz*, Merk Yayıncılık, İstanbul.

KARPAT, Kemal H., (2008), *Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller)*, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul.

KARAL, Enver Ziya, (2007). *Osmanlı Tarihi (Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876 - 1907))*, *Türk Tarih Kurumu Yayınları*, Ankara.

KESKİN Nuray Ertürk, (2009), *Türkiye’de Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi*, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara.

- KOCA, Hüseyin, (1998), *Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu-Güneydoğu Anadolu Politikaları (Umumî Müfettişliklerden Olağanüstü Hal Bölge Valiliğine)*, Mikro Yayınları, Konya.
- KOÇAK, Cemil, (2010), *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, İletişim Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul.
- KORHAN, T. (2012), “Cumhuriyet Döneminde Umum Müfettişlikleri İle İlgili Bir Değerlendirme”, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 4, Sayı 7, ss.134-143.
- McDOWALL, David, (2004), *Modern Kürt Tarihi*, Çev: Neşenur Domaniç, Haz: Selma Koçak, Doruk Yayıncılık, Ankara.
- OLSON, Robert, (1992), *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı 1880-1925*, Öz-Ge Yayınları, Ankara.
- ORHUN Hayri- Kasaroğlu Celâl-Belek Mehmet-Atakul Kâzım, (1969), *Meşhur Valiler*, İçişleri Bakanlığı Merkez Valileri Bürosu Yayınları. Ankara.
- ÖZOĞLU, H. (2005), *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı 1880-1925*, Kitap Yayınevi: İstanbul.
- ŞİNİK Bilal-GÖRGÜN Çiğdem,(2014), “Erken Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Merkezileşme Arayışları: Mülki İdarede Yeniden Yapılanma”. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 69 Sayı: 4 ss.777-805.
- TUNÇAY, Mete, (1992), *T.C.’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- TÜRKMEN, Zekeriya (2006), *Vilayet-i Şarkiye (Doğu Anadolu Vilayetleri) Islahat Müfettişliği 1913-1914*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- ÜNGÖR, Uğur Ümit, (2011), *The Making of Modern Turkey: Nation and State in Eastern Anatolia, 1913–1950*. Oxford: Oxford University Press.
- YALMAN, Ahmet Emin, (1970), *Yakın Tarihte Gördüklerim (1922-1971)*, II., Rey Yayınları, İstanbul.
- YAYMAN, Hüseyin, (2011), *Şark Meselesinden Demokratik Açılıma Türkiye’nin Kürt Sorunu Hafızası*, Seta Yayınları, Ankara.
- YILDIZ, A. (2001), *Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları 1919-1938*, İletişim Yayınları, İstanbul.

YÜCEBAŞ, Ferit, (2012). *I. Umumî Müfettişlik'in Kurulması ve Faaliyetleri (1927-1952)*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van.

YÜCEBAŞ, Ferit, (2017), “İç Denetim Sağlama Aracı Olarak Umumi Müfettişlikler”, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 34,ss.459-486.

EKLER

Ek 1: Kaynak: BCA., Yer Bilgisi: Fon Kodu:030.0/10, Yer No:115.797.16.1.

UMUMİ MÜFETTİŞLİK

HUSUSİ Kalem

Rend. 3387

Diyarbakır 27/XII/931

İsmet Paşa Hazretleri

Baş Vekil

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

26/XII/931 tarih ve Hususî Kalem 3358 eifreye

zeyldir :

I - 926 de Dersim ve Ovacık'a kadar yaptığım teftiş seyahatımda beraberimde bulunan Türkocakları müfettişi ve halen Muş meb'usu Hasan Reşit beyfendinin o havali hakkında yaptığı tedkikat neticesi yazdığı rapordan Dersim'e ait kısmı leffen arz ve taktim olunur efendim .

Kalumaten - Baş Vekil İsmet Paşa hazretlerine ve Dahiliye Vekâletine arzedilmiştir .

Birinci Umumî Mf.

İsmet Paşa

Lakdim
2-1-1932

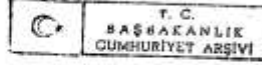
argırdi
5.1.932

- 8 -

030	10			115	797	16

1

=suret=

Zasalar , İrkan Turani olmak gerektir . Ve hiç şüphe yok ki usub müddet Türkçe konuşmuşlardır . Çapakçur'da , Hovast'ta , Ovacak'ta , Çemişkezek'te hatta Palu'da karşınıza çıkan Şafî ve Âlevî her Port , yovarlık kafesi , geniş silâh , basak yünü ile gözlerinin daima uzakları arayan nazarları ile size sizden olduğunu pek kısa bir zamanda telkin eder . Hele Zasa kadını , çadırının direği altında yayık döğen Türkmen kadından hiç farklı değildir . Zasa kadını Kırmıncı kadını gibi erkekleşmemiştir . Kasları sahte bir vakar ile çatik değildir . Tıpkı seyyar Türklerde olduğu gibi tecemmüle meclup , neş'eli ve şendir .Kvne çok iyi oar . Bir uerecey kadar temizliği sever .Bupidişayi te'yit için küfi bir delildir . Zasaların İran'dan geldiğine miğanele tarikiyle mülahazasıdır . Kurunu vustada İran ; Türk aşiretlerinin , Türkmenlerin elinde olarak bütün yüce Asya'yı ihtiva ediyordu . Evvelleri Roma'ya sonraları Selçuklulara karşı bir çok aşiretler yüce Asya'nın , Fırat ve Sicle nehirlerinin kolları ile delik delik yarılmış ovalarına ve yeküliglerine kavası , vahşi geçitler ve boğazlar teşkil eden dağlıklarına yerleşmiş idi . Tedafii ve askeri bir maksatla gönderilen bu aşiretler , her müstevli Türk kabilesi gibi evvelce yurt kurduğu yerin mahallif lisanlarını birlikte getirtiler . İlk dinleri elbetteki İslâm dîni idi . Sonraları istilânın tesiri ile evvelâ Şîf badehu Aliyyullahı oldular . Yavuz Sultan Selâmın gadabı nerelere kadar vasil oldu ise oralarında sünnilik hemde Şafîî Arap misyonerleri eline iade edildi . Fakat Dersim , Köçkiri gibi , ırışmek kabil olamıyan menî dağ kımelerinde Aliyyullahilik baki kaldı . İşte kısmen Şafîî kışlûken , kısmen Aliyyullah olarak yaşayan Zasalar bu Türklerdir . - Lenon Kahan- Asya tarihinde methal isimindeki kitahır- da Çinlilemiş Türklerden bahsettigi gibi İran'lilagaş Türklerden de sık sık malûmat verir . Hindistan ve Orta Asya'dan bağlayarak yüce Asya'ya da ihtiva eden Havaris meşahiler bu cümledenir . Cengiz Hanın tarumarı ettiği bu Şîf Türk Devletinin son kahr-aman hükûmarı bası müvverrinlerin rivayetlerine nazaran bir kaç defa atıldığı bent nehirinde boğulmaktan kurtulmuş ve son mukavemetlerini yapmak üzere çarptaki dağlık araziye çekilmiş idi . Dersim'in geçilmez geçitlerinden birinuc Hantıyar uşakları denilen bir aşiret nezdinde Havarismi Celâlettin Şanın kendilerinden olduğunu ve mesarının Dersim mülahakatından Kersil hanıyesinin Ağlat köyü civarında bir tepede bulunduğunu fahrı gururle anlatıldılar . Şimdi bu mesar meftası - Sultan Baba- namı altında ve aşiretin hatırasında yaşamaktadır .

030 10 115 797 16

=II=

Kasalar hakkındaki tafsilâtı müfit kılabilmek için onları evvelâ ikiye ayırmak , sonra tahlil eylemek daha faideli olur .

Kasalar iki kısımdır ; Şârif Kasalar , Aliyyullah Kasalar .

Şârif Kasalar ; Kırmançlardan temenniyle ayrılır . Parisicoyı andırarak bir lisanla tekellüm ederler . Kaza ismini lâslûman ve Şârif olanlarda tahsis ve teşkil etmişlerdir . Ahlâk ve kavaidine karşı lâsuallî fakat din amelinde fevkalâde mütâassiptirler . Bir gusul , bir optest

ile epiyoe kowlong günahlarından kurtuldıklarını sanettikleri halde bilâ mâseret üç vakit namazını kasaya bırakanları kâfir eddediler . Bu itibarla din amelinde lâhubalî olan hanefî Türk , nasarlarında kâfir-

dir . Bu noktaya bilhassa nazarı dikkati celp etmek isterim , 'ürçitler , müfrit sâileri , muhtaplarının sinniyetlerini en dakik ve en gizli noktalarına kadar bilmek gerektir . Bilhassa köylü ve lunat insan-

lar ile uğraşırken bu hususun ehemmiyeti fevkalâde artar . Bıyık Nâidî kar çıışı gibi birden bire büyüyen insanlar bunlardır .

Bu günkü hakiki Şâriflerin bir zamanlar Bersimliler gibi Şif olmağuna atıfdeki muhavere kâfi bir delildir .

Bu muhavere Paşa ile Çapakçur arasında bir küçük kıymet iki genç şahsı ilâdır ve Kaza lisanı ile cereyan etmiştir . Çünkü köylü kasalar bir kelime bile Türkçe bilmezler .

- Ben hangi kilitlensin ?

- Lâslûman .

- Türkçüldü ?

- Hayır , Bırğın,Zasayın .

- Adın ne ?

- Ağa .

- Babanın Adı ?

- Suar .

- Ananın adı ?

- Gül Sima .

Bir diğeri de şöyle anlatıyordu : İsmim Abbas , babamın Şan İsmail ,

Anamın Hatun . İnsanlar edat isimlerine ehemmiyet verivler . Ağ-

rı Şan İsmail edattan birinin ismidir . Kısılbağlaştı diye ifade etme

zararı yoktur .

Ekseriyetle gayet vahşi ve seni arası üselerinde ve çok dağınık ola-

rak yaşadıklarından Türk ocaklarının mesaisi oralarında ancak ihtisâf

kadretlerin , musası kamunların yardımı ile kavaffakıyat elde etmiş-

ler .

030 10 115 797/16

İSKENDER'İN HAYATINDA İÇKİ

Hacı ÇOBAN*

İskender; tarihte 1-Makedonya kralı, 2-Yunan devletler koalisyonu başkanı, 3-Akamenid-Pers mirasçısı olarak Doğu imparatorluğunun sahibi, 4-Mitolojik tanrı Zeus'un oğlu, 5-Mısır Ammon tapınağı kâhini, olmak üzere çok farklı roller üstlenen biri olarak karşımıza çıkmaktadır(Mosse, 2005, s.10,11.)

İskender 20 Temmuz MÖ 356 yılında doğmuştur. Soyu baba tarafından Herakles'in torunlarından Karanos'a, anne tarafından ise Epeiros Kralı Neoptolemoslara dayanmaktadır(Plutarkhos, 2007, s.2.).

İskender; anne soyununun Olympias'ın ailesinden Homeros destanı kahramanlarından Akhileus'a kadar uzandığını, babası tarafından da yaklaşık yüz elli yıl önce, Yunan şehri Argos'taki kraliyet sarayına kadar uzandığını iddia etmiştir. İskender(Aleksandros), tanrılar tanrısı Zeus'un oğlu, yarı tanrı Herakles'in karısı ve şarap tanrısı Dionysos'un kızı olarak kabul edilen Deianeira'nın büyük büyük torunu olduğunu ve bundan dolayı ataları arasında Zeus, Herakles ve Dionysos'un da olduklarını kabul etmiştir. İskender'in babası Phillippos ve annesi Olympias'ı Makedon Hanedanı'nın belirtilen bu şeceresi sayesinde halk kutsal saymıştır(Lendering, 2009, s.39.).

İskender'in babası Makedonya Kralı Philippos, annesi Epeiros kraliyet ailesinden Olympias'tır. Baba tarafından Makedon krallığı, anne tarafından Epeiros kraliyet ailelerinden gelmektedir. Kendisi atalarının arasında anne tarafından Andromakhe ve Akhilleus'un, baba tarafından Herakles'in bulunduğunu söylemiş ve buna gerçekten de inanmıştır. İleri yaşlarında bu kahramanlara öykünerek hareket etmiş, bilinçli olarak onların kişilik özelliklerini benimsemiş ve hem Herakles hem de Akhilleus gibi davranmıştır. Dış görünüşü hakkında çok şey bilinmemektedir. Onun dış görünüşü heykellerinde ve paralar üzerindeki resimlerinden anlaşılmaktadır. Kraliyet heykeltıraşı Lysippos, İskender'in dış görünüşünü boynu sola yatık ve hafif ıslak ama parlak gözlü yumuşak ve biraz da erotik hatlarla göstermiştir. Bazı sikkeler üzerinde öfkeli ve sert ifadeli resmedilmiştir(Bosworth, 2005, s.34,35.).

Büyük İskender (Alexander the Great) olarak bilinen İskender'in asıl adı Alexandros'tur. M.Ö. 336 yılında babasının bir suikast sonucu öldürülmesi üzerine Makedonya kralı olmuştur. 20 yaşında genç bir kral olan İskender, kısa bir sürede Avrupa'dan Asya'ya, Afrika'ya kadar birçok yeri hâkimiyet altına almayı başarmıştır(Baydemir, 2009, s. 110.).

* Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Yozgat, haci.coban@bozok.edu.tr.

İskender heykellerini sadece Lysippos'un yapmasına izin vermiştir. Çünkü onun yaptığı heykeller İskender'in yüzünün ve vücudunun gerçek görünüşünü en iyi şekilde yansıtmaktadır. Sola doğru biraz eğik vücut yapısı ve gözlerinin ıslak görünüşü Lysippos'un heykellerindeki özellikler arasında belirtilmiştir. Aristoteles'in yanında yetişen Aristoksenes'in anılarında İskender'in beyaz tenli olduğu ancak beyazlığının yüzünde ve göğsünde pembeye döndüğü ve nefesinin tatlı, vücudunun hoş kokulu olduğu anlatılmaktadır. İskender'in bu özelliği belki de yaratılışından gelmektedir. Çok sıcakkanlı ve ateşli bir insan olduğu anlaşılmaktadır(Plutarkhos, 2007,s.5.).

İskender boyu uzun olmamakla birlikte çok güçlü, son derece güzel fizikli, seri hareketleri olan birisidir. Sevgi gösterilerinde ve duygusallıkta aşırı olan İskender öfke patlamaları dizginlenemeyen ama cömert olan birisidir. Yaptığı iyiliklerin kabul edilmemesi ve otoritesinin sayılmamasını en büyük günah kabul etmiştir. Her zaman başkalarına istediğini yaptırmaya hakkı olduğunu düşünmüştür. Daima çevresindekilerde hayranlık ve saygı uyandırmıştır. Sonraki dönemlerde filozoflar ve hatipler onu gururun ete kemiğe bürünmüş şekli olarak resmetmişlerdir. Bu kişilik özellikleri babası ve Makedon kralı Philippos'un sarayındaki atmosferle beslenmiş ve teşvik edilmiştir. İskender'in başöğretmeni ve aynı zamanda annesi tarafından akrabası da olan Leonidas tarafından çok katı bir fiziksel disipline tabi tutulmuştur. Bu eğitim onun her türlü zorluğa dayanabilmesini sağlamıştır(Bosworth, 2005, s.35.36.).

İskender'in eğitimi için çok sayıda öğretmen görevlendirilmiştir. Kendisine "eğitmen" unvanını yakıştıran ilk öğretmeni Leonidas sert yaratılışlı bir kişiliğe sahiptir. Kendisi lala olarak adlandırılıp soylu ve parlak bir iş olan eğitmenlik unvanı Leonidasın üstünde olan Lysimakhos'a resmî olarak verilmiştir. Akarnaialı olan Lysimakhos kendisini İliada kahramanlarından Phoinikse, İskender'i Akhilleus'a, Philippos'u ise Peleus'a benzetmiştir(Plutarkhos, 2007,s.7.).

İskender'in ilk öğretmeni Leonidas ona azla yetinmesini ve yaşamını sade bir şekilde sürdürmesini öğretirken ikinci öğretmeni Lysimakhos ona Akhilleus olma isteği ve Yunan kültürünü aşılamaştır. Bundan sonraki eğitimini Aristoteles'ten alan İskender Yunan şiiri, doğa bilimleri, tıp, felsefe, politika ve ahlak alanlarında kendini geliştirmiştir(Mosse, 2005, s.96, 97, 98.).

Başkasının yönlendirmesiyle iş yapmayan ancak kendi görevlerini ve sorumluluklarını seve seve yapan İskender azimli bir yapıya sahiptir. Bu özelliğini iyi bilen babası ona iş yaptırmak için emretmek yerine ikna etmeyi tercih etmiştir. Yeteneklerini gördüğü oğlunun eğitimi ve iyi yetiştirilmesi için sadece güzel sanatlar ve bilim dallarıyla ilgili

öğretmenlerin yeterli olmayacağına inanan Philippos, oğlunu yetiştirmesi için ünlü filozof Aristoteles'i görevlendirmiştir. El üstünde tuttuğu ve onurlandırdığı Aristoteles'e oğlunu eğitmesi için Stageira yakınlarında bir çalışma merkezi ayırmıştır. Burada açık havada dolaşarak ders yapmışlardır. İskender öğretmeninden sadece ahlâk ve politika dersleri almakla kalmamış bilgilerin kitaplarda yazmayan bazı sırlarını da öğrenmiştir. Hastalıklara çare bulmak için hekimlikle de yakından ilgilenmiş aldığı bilgileri uygulamış hasta arkadaşlarına bakarak ilaç yazıp önerilerde de bulunmuştur(Plutarkhos, 2007, s.9,10.).

İskender Aristoteles'in saraya akademik danışman olarak görevlendirilmesiyle on dört yaşından itibaren çok daha iyi ve kapsamlı bir eğitim almıştır. Onun eğitimi için Naoussa yakınlarındaki Vermion dağı eteklerinde Nymphalar bölgesindeki Mieza yakınlarında minyatür bir akademi kurulmuştur. Buradaki sarayda Anaksarkhos'un da bulunduğu birçok aydın yaşamaktadır. Mieza'daki eğitim günleri muhtemelen 340 yılında sona ermiştir. İskender MÖ 340 yılında babası Pronontis'teyken Makedonya'da naiplik yapmıştır. Krallığın bütün işlerini yürüten İskender Yukarı Strymon'daki Maedilere karşı başarılı bir sefer düzenlemiştir. MÖ 339 yılında babasıyla birlikte, kuzey seferlerine katılmış daha sonra da Chaeronea savaşına katılarak Makedon ordusunun sol kanadı komutanı olarak Thebai saflarını çökertmiştir. Daha sonra Philippos'un deneyimli diplomatı Antipatros'la birlikte Atina ile barış görüşmelerini yönetmiştir. İskender, Makedon tahtının tartışmasız varisi olarak kabul edilmiş ve toplumda hep ön sıralarda yer almıştır(Bosworth, 2005, s.36,37.).

İskender on altı yaşındayken babası Philippos Byzantion seferine çıkmış ve oğlunu kral vekili olarak görevlendirmiştir. Bu nedenle İskender çocuk denecek yaşta krallık mührünü kullanmaya başlamış ve devleti temsil etmiştir. Naipliği sırasında ayaklanan Maedilerin üzerine sefer düzenleyerek kenti ele geçirmiş, buraya karışık bir halk yerleştirmiş ve kentin adını Aleksandropolis olarak değiştirmiştir. İskender ikinci seferini kralın yokluğundan yararlanarak ayaklanan Khaironeia'daki Hellenler üzerine yapmıştır. Bu savaşta Hellenleri yenmesi ve Thebaililerin kutsal birliğine bizzat saldırması askerler arasında büyük hayranlık uyandırmıştır(Plutarkhos, 2007, s.12,13-1980,23,24).

Makedonya harp meclisi 20 yaşındaki İskender'i babasının ölümünden hemen sonra eski Makedonya geleneklerine uyarak kral ilan etmiştir(Bosch,1942, s.14.). Genç yaşta Makedonya kralı ilan edilen İskender babasından çok çetin bir miras devralmıştır. Çünkü tahta çıktığı sırada ülke hiç de huzur ve sükûn içinde değildir(Plutarkhos, 1980, s27.).

Başa geçtiğinde ilk iş babasının katillerini cezalandırmak için şüpheli gördüğü birkaç kişiyi yakalatarak işkenceyle ölüm cezasına çarptırmış ve aynı zamanda devlet yönetiminde babasının görev verdiği kişilerin

görevlerinde kalmalarını sağlayarak hem onların tecrübesinden istifade etmiş hem de devlet işlerinin babasının zamanındaki gibi düzen içinde yürümesini sağlamıştır. Bu durum devlet adamlarının kendisine hevesle destek verip hizmet etmelerine de sebep olmuştur. İskender'in karakterindeki dikkat çeken hususlardan biri de etrafındaki herkesi etkileyip kendine katılmalarını sağlayarak planlarını gerçekleştirebilmek için onları heveslendirmesi olmuştur(Abbott, 2014,s.32.).

Genç bir adam olarak olağan dışı dayanıklı yetişmiş, ani ve acımasız hareket edebilen, ânu kavramaktaki ustalığı generallığının ipuçlarıdır. Bütün bunlarla birlikte yaşamış en soylu ruhlardan biri ve büyük bir fatih olarak betimlenmektedir(Mieroop, 2005, s. 340.).

İskender kendine hâkim olabilen, cesaret ve sebat sahibi, cömert ve iyiliksever ve aynı zamanda filozof özellikleriyle mantıklı davranışlar sergileyebilen bir kişiliğe sahip olmuştur(Mosse, 2005, s.100.).

Hükümdarlığı kısa süren İskender bu dönemde bir medeniyet kuramamışsa da tabiat bilimlerine dair araştırmaların yaygınlaşması ve gelişmesine yanında götürdüğü ilim ve sanat adamlarının çalışmaları sayesinde çok büyük katkı sağlamıştır. Gerçekleştirdiği fetihlerinden sonra Doğu ve Batı arasında sosyal ve ticarî alan başta olmak üzere birçok sahada ilişkilerin çok daha geliştiği bilinmektedir. Bunların dışında özellikle kozmopolit bir ırk ve kültür oluşturmaya yönelik çabaları da hedefine ulaşmamıştır(Kaya, 2000. s.557.).

İskender'in içki içmek, adam öldürmek, çok tanrılı Grek dinlerine inanmak, Mısır'da tanrılık iddiasında bulunmak eylemlerini işlemesi ve cinsellikle ilgili özellikleri bir kenara bırakılırsa yapmış olduğu fetihler ve birçok bölgeye egemen olması dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'de anılan ve peygamber olup olmadığı tartışılan Zülkarneyn ile hayat hikâyesi birbirine kısmen de olsa benzetilmiş olan tarihi şahsiyetlerdendir(Baydemir, 2009, s.110.).

Çok genç yaşta öldüğü bilinen İskender'in iki ayrı kadından iki çocuğu olduğu kabul edilmektedir. Birinin annesi Barsine, diğerinin annesi ise Roksana olarak bilinmektedir(Dedet, 2002, s. 203.).

İskender'in hayatına dair incelemelerde görüleceği üzere onda iki şahsiyet özelliği birlikte belirmiştir. Birincisi, babasından aldığı ve kendisini büyük bir komutan yapan, keskin zekâ ve sarsılmaz irade ve öğretmeni olan üstadı Aristo'nun telkinleri ile kâinatın nizamı hakkında müspet bir sahada işlemeye alıştırdığı düşünme yeteneğidir. Bu şahsiyeti cihangir İskender'i temsil etmektedir. İkincisi ise annesi Olimpias'tan geçen karma karışık hayal dünyası, sebatsız ve doğuştan heyecanlı karakter, onda kandan ve garip dini serüvenlere atılmaktan zevk alan bir şahsiyet olarak görülmektedir.

İskender'in karakterinin ülkesinden sefer için ayrılıp Anadolu'ya ayak basmasını takip eden yedi yıl içinde yavaş yavaş değişmeye başladığı anlaşılmaktadır. Adeta bir şark imparatoru olmuştur. Kolayca kazandığı zaferlerin şaşırtıcı gururuna kapılarak başlangıçta takip ettiği akıllıca siyaseti terk ederek eski Asur krallarının sefihane hayatlarını yaşamaya başlamıştır. Hatta Ahamania kralları gibi taç takmaya ve onlar gibi giyinmeye ve onların bütün merasim uygulamalarını yapmaya başlamıştır. Eski Asur ve Pers imparatorlarına yapıldığı gibi herkesin kendi önünde secde etmesini mecbur tutmuştur.

Mısır'da Memfis tapınaklarının esrarlı loşlukları, onun mantıksız dindarlık ruhunu etkilemiştir. Amon tapınağının kâhinini sorgulamak ve dinlemek için uzun bir çöl yolculuğuna katlanmıştır. Babil tapınakları da İskender'de aynı hisleri heyecana getirmiştir. Bundan böyle Makedonyalı Philip gibi bir insan soyundan geldiğine inanmaz olmuştur. Bu duygunun sonucu olarak da Maveraünnehir'de tanrılık davasına kalkışmıştır. Bunun sonucu olarak da bir içki meclisi sırasında herkesi kendisine tapınmaya davet etmiştir. Kendi tarihçilerinden ve Aristo'nun yeğeni ve öğrencisi olan Kallisthenes'i bu emre karşı geldiği için acımaksızın cezalandırmıştır(Günaltay, 1987,s.59vdd.).

İskender kumandanlığının büyüklüğüne rağmen ahlaki zaafi, zamanla artan içki düşkünlüğü ve değişken karakteri yüzünden kan döken bir zalim olarak da bilinmektedir. Kazandığı zaferlerin sarhoşluğuyla kendisinin tanrılığını ilân etmiş ve bu duruma karşı çıkan Kallisthenes'i cezalandırmakta tereddüt etmemiştir(Kaya, 2000, s.557.).

İskender'in şaraba karşı hiç de sanıldığı kadar tutkusu yoktur. İçkiyi ancak sohbete vesile olduğu için sever gibi yapmıştır. Kupasını her dolduruşta, uzun bir tartışma konusu açarak sohbetin uzamasını sağlamıştır. Öte yandan, İskender ancak çok boş vakti olduğu zamanlarda içmiştir. Her hangi bir iş için harekete geçtiği zaman onu yoluna gitmekten ne şarap, ne uyku, ne oyun, ne de kadın; hiçbir şey engelleyememiştir. Bunu en güzel anlamamızı sağlayan durum kısa süren krallığı ve de ömründe çok büyük işleri başarabilmesidir.

İskender'in yaptıklarının günü gününe kayıt altına alındığı belgelerden anlaşıldığı göre istirahat günlerinde sabahları kalkar kalkmaz ilk işi tanrılara kurban sunmak olmuştur. Sonra kahvaltısını yapar, günün geri kalanında avlanmak, askerleri arasındaki bir yarışmada hakemlik etmek, varsa yapılacak diğer işlere bakmak ya da kitap okumak gibi faaliyetlerde bulunmuştur. Hareket hâlinde olduğu zamanlarda yani bir yere giderken şayet acelesi yoksa yürüyen arabanın üzerine atlamak ve inmek, ok atmak gibi idmanlar yapmıştır. Bunların dışında sıkça tilki veya kuş avlamaya çıkmıştır. Konak yerlerine geldiklerinde yıkanmış, yağlarla vücudunu ovdurmuş ve bu sırada, aşçılarına kendisi için uygun bir yemek olup

olmadığını sormuştur. Bu özelliğine rağmen sofrası her zaman mükellef olmuştur. Akşamları sofraya karanlığın çöktüğü geç vakitlerde oturup, akşam yemeklerini de yattığı yerde yemiştir. Sofrasında birlikte yemek yediği kişilere son derece özen ve ilgi göstermiştir. Yiyeceklerin herkese eşit dağıtılmasına, herkese aynı şekilde hizmet edilmesine büyük dikkat göstermiştir. Yiyecek konusunda hep ölçülü olmuştur. Özel olarak gönderilen çok az görülen değerli yemişleri kendine hiç ayırmadan arkadaşlarına dağıtmıştır. İskender'in sofrası masrafları başarıları ile birlikte artmış ve on bin drahmiye kadar çıkmıştır. Üst sınır olarak kabul edilen bu sınırı İskender'e ziyafet verenler de geçmemek zorunda kalmışlardır.

Sıra içme faslına geldiğinde, içki sürecini mümkün mertebe sohbetle uzatmıştır. İçki sohbetlerinde, gelmiş geçmiş bütün kralların en sevimlisi olarak görünmeyi ve herkesi kendine bağlamayı başarmıştır. İçki sofralarında askeri dehasını çok abartarak göklere çıkarır şekilde anlatmış, kendisiyle övünerek gururunu ortaya sermekten çekinmemiştir. Aynı zamanda içki sofralarında dalkavuklara da fazla yüz vermiştir. Dalkavuklar da bu sırada onunla istedikleri şekilde oynamış ve en değerli kişilerin bile itibarını düşürmüşlerdir. İçki gecelerinin sonunda sofradan kalkan İskender yıkandıktan sonra yatmıştır. Çoğu zaman öğleye kadar, bazı zamanlarda akşama kadar bile uyumuştur(Plutarkhos, 1980, s.52,53.).

İskender yiyecek ve içecek konusunda kendine hâkim olabilmeyi çok iyi bilen ve yiyecek içecekten yoksun yaşayabilen biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kendisine Karya'nın fethinden sonra her gün usta aşçılar ve pastacılar sunularak birçok yemek ve pasta gönderenlere karşı bunlara ihtiyacı olmadığını çünkü kendisine en iyi aşçıları öğretmeni Leonidas'ın* verdiğini söylemiştir. Kahvaltı olarak güneş doğmadan önce bir yürüyüş ve akşam yemeğini de hafif yemeklerle geçiştirmiştir(Mosse, 2005,s.102.).

İskender uyumak ve aşk ihtiyacı duymasının kendine ölümlü bir varlık olduğunu hatırlattığını dile getirmiştir. İskender'e göre yorgunluk ve şehvet isteği de yaratılışın zayıf yanlarından ileri gelmektedir. Yeme, içme zevki konusunda da çok ölçülü olmayı tercih etmiştir(Plutarkhos, 1980, s.51.).

İskender kral olmadan önce içki ve sarhoşluk meselesi yüzünden ilk sorununu daha genç yaşta babası II. Philippos'un annesinin üzerine yaptığı ikinci evliliği için yapılan düğün töreninde yaşamıştır.

Kibirli ve bir o kadar da kıskanç olan İskender'in annesi Olympos, İskender'i yanına çekmeye çalışmıştır. Philippos'un Kleopatra adında genç bir kızla evlenmek istemesine karşı çıkıp kavga çıkarmıştır. Buna rağmen Philippos evlenmiş ve yapılan düğün sırasında içki içilen sofrada, sohbet sırasında sarhoş olan yeni gelin Kleopatra'nın amcası Attalos, kadehini Makedonyalıları doğru kaldırarak hepsini şerefe içmeye davet etmiş ve "Tanrılara dua edin de Philippos'un Kleopatra'dan bir oğlu olsun,

Philippos'tan sonra yerine o geçsin," demiştir. Bunu duyan İskender çok kızmış "Ne yani ben piç miyim?" diye bağırarak önündeki kupayı Attalos'un kafasına fırlatmıştır. Bu duruma şahit olan Philippos kılıcını çekerek İskender'in üzerine yürümüş ancak sarhoş olduğu için ayağı kayıp yere düşmüştür. Babasının düştüğünü gören İskender alay ederek gülmeye başlamış "Şu adama bakın Avrupa'dan Asya'ya geçmeye hazırlanıyordu, bir sedirden diğer sedire geçerken yere düştü!" diyerek babasıyla mücadele etmekten kurtulmuştur. Ancak bu kavgadan sonra İskender annesini Epeiros'a götürmüş, kendisi de bir süre İlyria'da babasından uzak kalmıştır (Plutarkhos, 2007, s.12,13-1980, s.23,24.). Bu durum İskender'in içki ve dolayısıyla sarhoşluk meselesiyle yaşadığı önemli sorunlardan biridir. Bu sebepten dolayı kendisi babasından uzaklaşmış ve bir süre onunla küs kalmıştır.

İskender zamanında Yunanlılar arasında özellikle gündelik olayların tartışıldığı toplantılarda içki içmek çok yaygın uygulamalardandır. İskender içkiye akranlarını etkilemek için başlamış olmakla birlikte zamanla kontrolünü kaybetmiştir. Davranışlarını kontroldeki zayıflıklar da alkolden kaynaklanıyor olabilir. İskender içki sofralarında sarhoşken eleştiriye daha alıngan hâle gelmiş ve bu durum onda patlayıcı şiddet ve öfkeye yol açmıştır. İskender'in alkol bağımlılığının sonucu olarak hasta iken içtiği şarabın etkilemesiyle öldüğü de bilinmektedir (Kromhout, Ven, 2017, s.27,28.).

İskender'in krallığının ilk zamanlarında içki ve sarhoşlukla ilgili olarak fazla istenmeyen olay yaşanmamış hatta eğlenceli denilebilecek gelişmelere daha tanık olunmuştur.

İskender Anadolu'ya geçtikten sonra Troia şehrine giderek orada sanat ve bilim tanrıçası Athena'ya kurban sunmuş ve kahramanlara içki dağıtmıştır. Sonra Troia kahramanlarından Achilleus'un mezarını ziyaret ederek mezara zeytinyağı dökmüş ve soyunarak arkadaşlarıyla mezarın etrafında törene uygun olarak birkaç tur koşmuştur. Daha sonra mezara taç giydirmiş ve "Ne mutlu o savaşçıya ki, sağlığında sadık bir arkadaşı öldükten sonra da ününü bağırarak dile getiren bir başka kimse daha bulabilmiştir." diye bağırıştır (Plutarkhos, 2007, s.21.).

İskender Anadolu'da Faselis şehrine uğramış ve burada birkaç gün kalmıştır. Burada ozan Teodektos'un heykelini gören ve çok duyulanan İskender şaire saygısını gösterebilmek için yemek yedikten sonra sarhoş olarak heykelin yanına gelmiş, çevresinde dönerek dans edip üzerine çiçekler serpmiştir (Plutarkhos, 1980,s.41-2007, s.25.).

İskender kral olarak adamlarına yerine getirecekleri görevleri paylaştırmakta, yüksek rütbeli subaylarına emirleri vermekte ve sonra da başarılı olup olmadıklarını kontrol etmektedir. İskender verilen işlerin başarıyla yapılmaması ve belirtilen hedeflere ulaşamaması durumunda,

bundan subaylarını sorumlu tutmuştur. Bu sebeple, onları rütbelerini indirmek, aşağılamak gibi cezalar yanında bazen idam hükmü bile vermiştir. İskender'in subayları ile ilişkileri İçki sofralarında dostluk içinde gelişmiştir. Komutanlar bazı durumlarda söylediklerinden çekinmeleri gerektiği olsa da içki sofrasındaki dalkavuklardan farklı olarak çoğunlukla düşüncelerini açıkça ifade etmişlerdir(Lendering, 2009, s.291,292.).

Aristobulos'un anlattığına göre İskender çok içki içmezmiş. İskender'in içki sofralarının uzun sürmesi de şaraba düşkün olmasından değil, dostlarının hatırı için olmuştur(Arrianos, 2005, s.315.).

Aslında İskender çevresindekilerin eğlenceye, savurganlığa, hovardalığa fazlaca kaptırdıklarını görmüş ve buna üzüldüğünü ve tasvip etmediğini hissettirmiştir. Çevresindekilerin içki âlemleri, ziyafetler ve eğlencelerde çok fazla masraflar yapmaları, uşak ve hizmetçilerin sayılarındaki artışları fark eden İskender çevresindeki adamlarını ve arkadaşlarını filozof edasıyla ve kırmadan tatlılıkla uyarmıştır. Aynı zamanda Perslerin hayatı ile kendilerinin hayatını kıyaslayarak başkalarına üstün gelmenin amacı yenilenlerin yaptıklarını yapmamaktır şeklinde ifadelerle onları kendilerine getirmeye de çalışmıştır(Plutarkhos, 1980,s.84,85-2007, s.55,56.).

Ancak İskender İran seferinde başarılı olduktan sonra sarhoşluğun olumsuz etkileri daha fazla hayatını etkilemeye başlamıştır.

İskender Pers zaferi ve Darius'un ölümünden sonra batı Asya'nın mutlak sahibi olmuş ve varlık gücünün bütün dünyayı alt edecek kadar büyük olduğuna inanmaya başlamıştır. Varlıklarının çokluğu ve gücünün artması onun karakterinde değişikliklere sebep olmuştur. Önce temiz yüreklilik, ılımlılık, aşırıya kaçmama ve adaletli olma vasıfları kaybolmuştur. Pers kralları gibi giyinip, yaşamaya ve onların lüks ve ihtişamlı hayatlarını benimseyip onların saray hayatlarını yaşamaya başlamıştır. Kendisine 360 genç kadından oluşan bir harem kurmuş ve bütün zamanını kadınlara ve eğlenceye harcamıştır. Sıkça eğlence ve şarabın esiri olmuştur. Kararlı, enerjik, sağduyulu, ileri görüşlü, sabırlı ve öz verili yönleri görülmemeye başlamıştır. Bütün günü eğlencede geçen tek ilgi alanı ziyafetler, içki âlemleri ve zevk partileri olan bir adama dönüşmüştür(Abbott, 2014,s.129.).

Pers sarayında verilen bir ziyafet sırasında İskender ve subayları kendilerinden geçecek kadar içki içmişlerdir. Sarhoşluğun etkisiyle konuklar arasındaki bir kadının tavsiyesiyle Perslerin Atina da yaptıkları Yunan tapınaklarının öcünü almaları ve Kserkses'e, Atina'daki akropollere yaptıklarının bedelini aynı şekilde ödettirmek için Pers başşehrindeki sarayını yakmışlardır. Arkeologların 20. yüzyılda yaptıkları kazılarda belirttiklerine göre bu yangından Darius'un sarayının fazla etkilenmediği

ancak özellikle Kserkses'in sarayının çok fazla zarar gördüğü anlaşılmıştır. Yangın izleri sarayın dışındaki kalıntılarda da tespit edilmiştir(Lendering, 2009, s.224, 226.).

İskender, yeniden Pers hükümdarı Dârâ'nın peşine düşmek üzere yola çıkacağı bir gün en sevdiği arkadaşlarıyla birlikte, içip eğlenmeye başlamıştır. Eğlenceye sevgilileriyle birlikte kadınlar da çağırılmışlardır. Bu kadınlar arasında İskender'i hoş sözler ve övgülerle eğlendirmeyi çok iyi bilen Tais adında bir kadın da katılmıştır. Tais o gün sarhoş olmuş ve bu sırada “Vaktiyle Atina'yı yakan Persli Hsayarsa'nın evini yakmak ve Perslerden öç almak isterdim.” diyerek etrafındakilerden de büyük destek görmüştür. Bu sözlerden etkilenen İskender ve arkadaşları sarhoşluğunda etkisiyle Pers sarayını yakmaya başlamışlardır. İskender sarhoşken verdiği bu karardan çok geçmeden pişman olmuş ve yangının söndürülmesi için emir vermiştir(Plutarkhos, 1980,s.80vdd. -2007, s.53.). Ancak sarhoşluğun ve etrafındakilerin telkinleri sonucu içki meclisinde alınan bu karar yüzünden muhteşem bir yapı olan Pers sarayı yakılmaktan kurtulamamıştır.

İskender içki meclislerinde yapılan sarhoşluğun da etkisiyle konuşmaları sırasında “Babamla benim gibi adamlar olmasaydı İskender İran'ı fethedemezdi.” diyerek övünen, babasının zamanından beri sadakatle hizmet eden yetenekli generallerinden Parmenion ile oğlu Philotas'ı, nüfuzlarından kuşkulanarak ihanet ve fesatla itham etmiş, işkencelerle öldürtmüştür(Günaltay, 1987,s.61. Kaya,2000,s.557.).

İskender kendi adamlarından yiğitliği ile bilinen ve Makedonyalılar arasında çok sevilen ve aynı zamanda İskender'in arkadaşlarına gösterdiği hoşgörü ve sadakatini takdir ettiği Parmenion'un oğlu Philotas'u sarhoşluk ve içki meselesi yüzünden öldürtmüştür. Çünkü Philotas içki sofralarında kendini ve babasını övmüş ve İskender'i küçümsemiştir. Durumdan haberdar olan İskender önce kendisine suikast düzenleme planı ile suçladığı Philotas'ı daha sonrada babası Philippos'un en yakın arkadaşlarından olan Parmenion'u öldürtmüştür(Plutarkhos, 1980,s.96,99 -2007, s.64,66.).

İskender'in sarhoşluk yüzünden bizzat öldürdüğü kişilerden bir diğeri de hem yakın arkadaşı hem de komutanlarından Kleitos'tur. Kleitos gururlu, alıngan ve çabuk öfkelenen bir yapıya sahiptir. İskender ile birlikte içki sofrasında bulundukları bir sırada sarhoş olmuş ve şarkıcının söylediği sözlerle Perslere yenilen komutanların alaya alınmasına oradaki yaşlı komutanlarla birlikte karşı çıkmıştır. Kleitos, sarhoş olmanın da etkisiyle oradaki herkesten daha fazla hiddetlenerek, Makedonyalılara hakaret edilmesinin ayıp olduğunu, Makedonyalıların orada onlardan kat kat yürekli olduğunu, yenilginin talihin ters dönmesinden kaynaklandığını haykırmıştır. İskender ise Kleitos'un kendi hesabına konuştuğunu ve

korkaklığa talihsizlik dediğini söylemiştir. Kleitos daha da kızarak ayağa fırlayıp “Seni bu korkaklık kurtarmıştır!” diyerek İskender’e cevap vermiştir. Kleitos sarhoşluğun da etkisiyle hakarete varacak şekilde bağırmaya devam ettirmiştir. İskender silahını aramış ancak bulamamış, yanındakiler Kleitos’u dışarı çıkarmışlar ve İskender’e yalvararak sakinleştirmeye çalışmışlarsa da başaramamışlardır.

İskender muhafızlarından birinin elinden kargısını kapıp Kleitos'un üzerine doğru fırlatarak onu öldürmüştür. Hemen yaptığınan pişman olan ve öfkesi geçen İskender öldürdüğü arkadaşına saplanan kargıyı çıkarıp kendine saplamaya çalışmış ancak muhafızlar tarafından engellenmiştir. Pişman olan İskender uzun süre ağlamış, acıyla kıvranmış, odasından ve yatağından uzun süre çıkmamıştır. Vicdanını susturamadığı anlaşılan İskender falcı Aristandros tarafından yatırılmış, Anaksarkhos ve filozof Kallisthenes de konuşma ve telkinleriyle kralı sakinleştirebilmişlerdir. Ancak bu konuşmaları yapan Anaksarkhos İskender’in acısını dindirmenin yanında ona büyük bir gurur aşılammış ve dengesiz bir kişilik kazandırmıştır(Plutarkhos, 1980,s.100vdd. -2007, s.67vdd.).

İskender içkinin etkisinde kalarak dostlarından birini öldürmüştür. Olaylar karşısında verdiği abartılı tepkilerden birini gösteren İskender bundan çok pişmanlık duymuştur. Normalde bir kralın kendisini sarhoşluk ve öfkenin bu kadar esir almasına izin vermemesi gerekirken maalesef İskender her ikisinin de esiri olmuştur. Sebep olduğu felaketi telafi etmenin yolu olarak intihar girişiminde bulunmuş, çevresindekiler ce onu engellendikten sonra kapandığı odada aç susuz kıvranarak acı çekmiştir(Lendering, 2009, s.294.).

İskender, Makedonyalıların Dionysos'a ayırdıkları günün yıl dönümünde her yıl Dionysos'a kurban sunarken zamanla bunu ihmal ederek onun yerine Dioskurlara kurban sunmaya ve başlamış ve bu amaçla geç vakitlere kadar süren içki sofraları kurmuştur. Çünkü İskender içki içerken de artık barbar göreneklerini kabul etmiştir. Etrafında dalkavuklar artmıştır. Tanrılara hakaretler edilmeye İskender’in yaptıkları övülmeye başladığında Kleitos’un bu ve benzeri hakaretlere kızıp İskender’in yaptıklarını tek başına yapmadığı Makedonyalıların başarısı olduğunu vurgulamıştır. Philippos’u överken İskender’i küçümsemiş ve sarhoşlukla ona hakaret etmiştir. Pers savaşında onu kendisinin kurtardığını yüzüne vurmuştur. Hakaretlerine devam etmesine iyice kızan İskender Kleitos’u öldürmüştür. Burada İskender öfkesine ve sarhoşluğuna yenilmiştir. Ancak yaptığı işin korkunçluğunu hemen anlaması da övgüye değer bir harekettir. İskender bu olaydan sonra üç gün yiyip içmemiş ve kendisini dostunun katili olmakla suçlamıştır. Güçlkle ikna edilerek kendine bakması ve yemek yemesi sağlanmıştır(Arrianos, 2005, s.152vdd.).

İskender sarhoşken veya ayıkken yaptıklarından pişmanlık duyup vicdan azabı çekmiştir. Bu durum onun gecikmiş olmakla birlikte insani yönünün güçlü olduğunu göstermektedir. Ancak Pers kralı Darius'un ölümünden sonra insancılığının gittikçe azaldığı da anlaşılmaktadır. Suçluları cezalandırırken korkunç ve amansız biri olmuş ve üstünlük ve büyüklük duygusu gelişmiştir. Aynı zamanda sarhoşluk hâli ender olmaktan çıkmış ve sürekli olmuştur. Bu durum İskender'in kendini kontrol edemeyip aşırı şiddet eylemlerine yönelmesine sebep olmuştur(Mosse,2005,s.112,113.).

İskender bunların dışında falcıların ve kehanetlerin tesirinde daha fazla kalmaya başlamış, bu durumun sonucu olarak cesareti kırılmaya, tanrıların yardımından ümidini kesmeye, güvenini yitirmeye ve de arkadaşlarından kuşkulunmaya başlamıştır(Plutarkhos, 1980,s.141.). Kişiliğindeki değişmelerin etmenlerinden birinin de bu olduğu kabul edilmektedir.

İskender'in giderek despotlaşması, yaşlı ve genç soylular arasında huzursuzluk yaratmış ve Hermolaos adında biri öncülüğünde yatak odasının önünde muhafızlığını yaptıkları İskender'i bir gece öldürme planı yapmışlardır. Ancak İskender'in içki sohbetini çok uzatması, şafak sökene kadar devam etmesi ve muhafız da istememesi planı boşa çıkarmıştır. Bu plandan daha sonra haberdar olan İskender suikastçıları itiraf ettirdikten sonra işkence ile taşlatarak öldürtmüştür(Bosworth, 2005, s.149.). Bu olaydan sonra İskender sürekli olarak kendisine komplo ve suikast yapılacağına dair ihbarlar almaya başlamıştır. Bu sebeple de etrafındaki herkesin kendisine bağlılıklarının kalmadığını ve onun için entrikalar planladıklarını düşünmeye ve hiçbirine güvenmemeye başlamış ve herkesten şüphelenir olmuştur. Kendisine komplo düzenleyeceklerini zannettiği kişileri bulup cezalandırmak konusunda sürekli endişe ve rahatsızlık duygusuyla yaşamaktan dolayı karakterinde değişimler görülmüştür. Bu durum sonucunda İskender'in yakınlarında görevli birçok general suçlanarak öldürülmüştür. İskender de ilk yıllarda görülen asil ve yüce adalet anlayışı ve centilmenlik yerini bencilliğe ve önüne geçilmez hırslara bırakmıştır(Abbott, 2014,s.131.ve 135.).

İskender'in kendisine tanrı gibi davranılması istemesi meselesi ve buna Kallisthenes'in karşı gelmesi olayı İskender ve yoldaşları sophistler, Pers ve Medlerin önde gelenlerinin birlikte oturdukları bir içki sofrasında gerçekleşmiştir(Arrianos, 2005, s.156vd.).

İçki sofrasında, İskender'in kupasını doldurup bir yudum alması, arkadaşlarından birine uzatması; onun da kupayı şerefe kaldırıp içtikten sonra yere kapanıp İskender'e tapınması ve İskender'i öpüp yerine geri dönmesi biçiminde bu seremoni gerçekleştirilmekteydi. Orada bulunanlardan sadece Kallisthenes tapınma işini yapmadan öpmek istemiş, ancak Demetrios'un uyarmasıyla İskender Kallisthenes'i

öpmemiştir(Plutarkhos, 1980,s.106vdd. -2007, s.71vdd.). Bunun üzerine Kalisthenes «böylece yalnız ben bir öpücükten mahrum olarak gidiyorum» diyerek ayrılmıştır(Droysen, 1949, s.116.). Bütün bu olanlardan sonra İskender kendisine düzenlenen bir suikastla suçlu bulunduğu için Kallisthenesi idama mahkûm etmiştir(Plutarkhos, 1980,s.111.).

İskender kendisine düzenlenen suikast planından dostlarıyla birlikte yemek yedikten sonra uzun süre içip sohbeti uzattığı ve peşini bırakmayan Suriyeli falcı bir kadının uyarısına uyup sabaha kadar içmeye devam etmesiyle kurtulabilmiştir. Suikastçılar planlarını sofradan kalkıp yatmaya gidince uygulamayı düşünmüşler ancak İskender o gün, her zamankinden daha uzun müddet sofrada vakit geçirmiş ve yatağına gitmemiştir. Böylece suikast plânı o gece uygulanamamıştır(Droysen,1949,s.119.). Bu olay İskender için şans olarak değerlendirilebilir. İçki âleminin uzatılması alışkanlığı kendisini suikasta uğramaktan kurtarmıştır.

İskender Hindistan seferi dönüşünde çok sayıda asker kaybetmiş ve atmış günlük yorucu yolculuktan sonra Gedrosia'da bolluğa kavuşabilmişlerdir. Ordusunu yeniden düzenleyip yola çıkan İskender ve askerleri Karmania'ya ulaştıklarında bir hafta boyunca içki âlemleri ve eğlenceler yapmışlardır. Üzerinde dört tarafı açık kerevet kurulu sekiz atın çektiği araba üzerinde İskender ve arkadaşları gece gündüz yiyip içerek yolculuk yapmışlardır. Askerleri de kupalara, şişelere, kaplara, testilere ve bardaklara içki doldurup, yolculuk ve mola sırasında sürekli içki içerek yol boyunca eğlenmişlerdir. İskender sarhoş olarak askerler arasında düzenlediği dans yarışmasını izlemiştir. Ancak İskender dönüş yolculuğuna devam ederken çok sert ve zalimce davranmaya başlamıştır(Plutarkhos, 2007,s.87vdd. -1980, s.130vdd.).

Media'nın başkenti Ekbatana'ya geldiğinde İskender atletizm karşılaşmaları ve tiyatro gösterileri ve şarabın su gibi aktığı içki âlemleri düzenlemiştir. İskender Dios ayının beşinci günü [yaklaşık, 25 Eylül 324] Eumaios'un içki âlemine katılmış ve altıncı gün sarhoşluğunu atana kadar uyumuştur. Kendine gelince sefer için komutanlarıyla toplantı yapmış, ayın yedinci günü yeniden içmiş, sekizinci gün uyumuştur. Aynı ayın on beşinci günü bir içki âlemine daha katılmış ve ertesi gün yine uyumuştur. Yirmi dördüncü günü saraydan iki kilometre uzakta Bagoas'ın evinde yemek yiyip içki içmiş ve sonraki iki gün boyunca uyumuştur. Bu içki meclislerine kendisiyle birlikte katılan veziri Hefaistion hastalanmış ve doktorun verdiği perhize de uymayarak içmeye devam etmiş ve sonuçta kötüleşerek ölmüştür. Bundan doktoru sorumlu tutan İskender doktoru çarmıha gerdirerek idam ettirmiş, arkadaşının ölüsünün başında bütün gün oturup ağlamış, saçlarını kazıtıp üç gün boyunca oruç tutmuştur (Lendering, 2009, s.378-379.).

Uzun ve yorucu bir yolculuktan sonra Babil'e geri dönmüş olan İskender'in ruhu karmakarışık olmuş, kendini boş ve batıl inançlara kaptırmış, aşırı derecede korkak, ürkek bir hâl almıştır. Alışılmadık, beklenmedik en ufak bir olayla karşılaştı mı bunu hemen uğursuzluğa yorup kötü anlamlar çıkarmaya başlamıştır. Bunların sonunda kendini yeniden içkiye ve eğlenceye vermiştir(Plutarkhos, 2007,s.95,96. -1980, s.142.).

Makedon kralı İskender'in arkadaşlarıyla ziyafetlere katılmak ve içki içmek geleneksel aktivitelerinden birisi olmuştur. Sosyal bir adam olarak resmî ziyafetlere ve partilere katılmış ve gece boyunca arkadaşlarıyla içki içmiştir. Babil'e geldiklerinde suyu saf olmadığı için Makedonyalılar susuzluklarını şarapla gidermişlerdir. İskender Babil'de hastalanıp ateşlendiğinde su yerine şarap içmiştir. Aslında bu durum büyük liderlikle bağdaştırılamamaktadır. Sonunda ölüm gerçekleşmesi kaçınılmaz olmuştur(Hill, 2002, s.119.).

İskender gelenek olduğu üzere başarılarını kutlamak amacıyla tanrılar için ve de kendisine kehanetle bildirilen kurbanları kesmiş, askerlerine kurban etleri ve şarap dağıttırıştır. Sonra da yakınlarıyla beraber yemek yemiş ve gece boyunca içki içmiştir. Yeme içme işi gecenin sonuna kadar devam etmiştir. Şölenden döndükten sonra yıkanmış ve az bir şey yedikten sonra ateşi de çıkmış olduğundan orada uyumuştur(Arrianos, 2005, s.309.).

Aristobulos'un anlattığına göre İskender humma hastalığına yakalanmış ve bundan dolayı ateşi çıkmıştır. Hastalığın ve ateşin sonucu olarak susamış ve düşüncesiz bir davranış olarak da su yerine şarap içmiştir. Bu sebeple de kendini kaybedip bayılmıştır. Ve sonuçta Desios ayının yirmi sekizinci günü (MÖ 13 Haziran 323 günü) ölmüştür(Plutarkhos, 2007,s.95,96. -1980, s.143.).

Öldükten sonra onun ismi hakkında söylenen korkutucu efsaneler ve onun hayatı hakkında sekizden fazla versiyonu olan ve yirmi dört dile çevrilen romanlar sayesinde sanki hiç ölmemiş gibi kabul edilmektedir (Tarn, 1948, s.152.).

SONUÇ:

Makedonya kralı İskender tarihin en önemli liderlerinden birisi olarak kabul edilmiştir. Babası Makedon kralı annesi Epeiros kraliyet ailesinden olduğu için özenle yetiştirilmiştir. Karakteristik özellikleri bakımından hem babası hem de annesinin özelliklerini taşımıştır. Aldığı eğitim ve özellikle öğretmenleri onun karakterinde çok büyük etkiler bırakmışlardır. Çok genç yaşta krallık koltuğuna oturmuş ve sorumluluk almıştır. Krallık süreci ve de hayatı çok da uzun olmamasına rağmen dünyanın bilinen eski kara kıtalarının büyük çoğunluğunu fethedebilmiş ve kendi düzenini

uygulayabilmek için çalışmıştır. Doğu ve batı arasında birliği sağlayabilmek için Yunan-Makedon-Pers birliğini hem kültürel hem de ırklar arasında sağlamaya çalışmıştır.

Büyük İskender; hayatını anlatan kaynakların verdiği bilgiler göz önüne alındığında çocukluğundan itibaren iyi bir eğitim almış, devrin ünlü âlimleri ona ders vermek için toplanmışlar ve kendisi için kurulan akademide eğitim görmüştür. Burada aldığı eğitim sayesinde edebiyat ve tıp başta olmak üzere birçok alanda kendisini geliştirmiştir. Savaş için sefere çıktığı zamanlarda dahi fırsat buldukça okumak için yanında kitaplarını da götürmeyi ihmal etmeyen birisidir. 16 yaşından itibaren savaşa komutanlık etmiş, devlet yönetiminde bulunmuştur. Yaşadığı çevrede iş konuşmaları ve sohbetlerde içki içmek normal faaliyet olarak görülmüştür. İskender'de bu geleneğe uyarak arkadaşlarına uyup içki içmiştir. İçkiyi sohbet ortamını oluşturmak ve uzatmak için vesile olarak tercih etmiştir. Önceleri eğlence ve sohbet aşamasında yapılan içki âlemleri kendisine pek zarar vermemiş hatta eğlenceli vakit geçirmesine de vesile olmuştur. İçki âlemlerinde sohbet faslını hep uzatmıştır. Bu sohbetlerde kendisini ve yaptıklarını abartarak anlatmaktan hoşlanmış. Bu durum etrafında dalkavukların artmasına ve onu övenlerin çoğalmasına vesile olmuştur. Hatta kendisinin tanrı olduğu iddiasını bile bir içki sofrasında gündeme getirmiş ve tapınma merasimi yapılması (Proskynesis) işi dalkavuk arkadaşları tarafından uygulamaya konmuştur. Buna uymayan kendi tarihçisine içerleyip daha sonra onu kendisine kurulacak bir komplo teorisiyle suçlamış ve idam edilmesine karar vermiştir. Ancak zamanla içki âlemlerinin sayısı sıklaşıp, süresi de uzamaya başlayınca sarhoşluk onun yönetiminde ve sosyal ilişkilerinde problemler yaşamasına hatta sağlığının bile bozulmasına vesile olmuştur. Her ne kadar İskender zamanına dair kaynaklarda iyi bir içici olduğu, sarhoş olmadığına dair kayıtlar varsa da zamanla içki alışkanlığının arttığı ve zarar vermeye başladığı anlaşılmıştır. İçki karakterinin zayıflamasına, kararlarının zafiyetine vesile olmaya başlamıştır. İçki ve sarhoşluk yüzünden sıkça verdiği kararlarda hata yapıp pişman olduğu görülmeye başlamıştır. Pers sarayının yakılmasına karar verip sonra pişman olmasının yanında bizzat öldürdüğü arkadaşı ve komutanlarının ölümüne pişmanlık duyması ve çok üzülmesi hatta kendisini bile öldürme girişiminde bulunduğu da olmuştur. İntihar girişimi çevresindekiler tarafından önlenince günlerce yemek yememiş ve odasından çıkmayarak kimseyle de konuşmamıştır. Hayatının sonlarına doğru içki sofralarında aldığı kararları ayıktığı zaman vazgeçer duruma gelmiştir. Çevresindekilere daha zalim davranmaya vesveselere kapılmaya ve herkesten şüphelenmeye başlamıştır. İçkinin yanında falcı ve kâhinlerin de etkisinde kalarak karakteri ve sağlığı zamanla bozulmuştur. Uzun süren savaş ve yolculukların ve sıkıntılarından kurtulmak ve zaferlerini kutlamak için

sıkça katıldığı sofralar ve içki âlemleri zamanla zararlı olmaya başlamıştır. Daha önce çok içkiye dayanabilen vücudu yorgunluğun ve sık içmenin etkisiyle eskiden olduğu gibi dayanıklı olmasını engellemiş ve sarhoş olmaya başlamıştır. Babil’de hastalandığında doktorunu bile dinlemeyerek su yerine şarap içmiş ve sonuçta hastalığı artarak ölümü gerçekleştirmiştir. Hayatının kısa olması ve erken yaşta, genç bir kral olarak ölmesinde tek sebep olmamakla birlikte içkinin önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA;

- ABBOTT, J.(2014) Büyük İskender, Türkçesi, M. Ömercan Çalık, İstanbul, Altın Bilek Yayınları.
- ARRIANOS, F.(2005), İskender’in Seferi (Aleksandrou Anabasis) Çev. Furkan Akderin, 1.Basım, İstanbul, Alfa yayınları.
- BOSCH, M. E., Hellenizm Tarihinin Anahatları, Cev. Afif Erzen, İst. Üni. Ede. Fak. Tarih Enst. Neşriyatı, İst.1942.
- BOSWORTH, A.B. (2005)Büyük İskender’in yaşamı ve Fetihleri, Fetih ve imparatorluk, Türkçesi, Hamit Çalışkan, Ankara, Dost kitabevi yayınları.
- BAYDEMİR, H. (2009), Özbekistan’ da İskender, Zülkarneyn, Lokman Hekim Ve Hatem Tay İle İlgili Halk Anlatıları, Atatürk Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 41,ss.109-130, Erzurum.
- DE MİEROOP, M.(2005), Antik Yakın Doğunun Tarihi İ.Ö. 3000, Ankara, Dost Yayıncılık.
- DEDET, J.(2002), İskender’in Kadını Roxsana, Ankara, Everest Yayınları.
- DROYSEN, (1949), Büyük İskender III. Çev. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara, Milli Eğitim Basımevi.
- GÜNALTAY, Ş. (1987),Yakın Şark IV.I.Bölüm,Perslerden Romalılara kadar, (Selevkoslar, Nebatiler, Galatlar, Bitinya ve Bergama krallıkları) Ankara, T.T.K. Basımevi.
- HİLL, J. (2002), Ancient and Modern Treatment of Alexander the Great, submitted in fulfilment of the requirements for the degree of Master of Arts in the subject Ancient History at the University Of South Africa, Supervisor: Dr. Rj Evans, Joint Supervisor: Ms Meade Marre, February
- KAYA, M. (2000), Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 22, ss.555-557.
- KROMHOUT, A., DE VEN, H.V.(2017) Alexander the Great-Great leader or madman?, Universiteit Utrecht Liberal Arts & Sciences Capstone Project: An Interdisciplinary study, Supervisor: dr. N. Miltenburg,

Disciplinary referent History: dr. A. Thijssen, Disciplinary referent Neuropsychology: dr. G. Holleman, https://dspace.library.uu.nl/bitstream/handle/1874/352714/DEF_thesis_Alexander.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Erişim Tarihi 2.08.2019)

LENDERİNG, J. (2009), (Alexander De Grote; De Ondergang Van Het Perzische Rijk,) Büyük İskender, Çeviri: Burak Sengir, İstanbul, Kitap Yayınları.

MOSSE, C.(2005), Büyük İskender Efsanenin Kaderi, Çev: Nuriye Yiğitler, 1.basım, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi,

PLUTARKHOS, M.(1980), Büyük İskender Hayatı ve Savaşları, Çev. Vahdet Gültekin, İstanbul, Rado Yayınevi,

PLUTARKHOS, M. (2007), Paralel yaşamlar, İskender & Caesar,(Bioi Paralelloi), Çev. Furkan Akderin, 1.Basım, İstanbul, Alfa Yayınları.

TARN, W.W. (1948) Alexander The Great I, Narrative, Cambridge, London, New York, Melbourne, Cambridge University Press.

▪ TURİZM

TÜRK TURİZM İMAJINDA YER ALAN GELENEKSEL LEZZETLER

Traditional Flavors in Turkish Tourism Image

Aybuke CEYHUN SEZGİN* - Kadir ÇETİN*

Giriş

Turizm sektörünün rekabet ortamında ülkeler, turizm alanından daha fazla gelir elde etmek ve diğer ülkelerden bir adım ileriye çıkmak için çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu faaliyetler arasında geleneksel lezzetlerin ön plana çıkarılarak tanıtılması ve ülke imajlarında kullanılması turistlerin destinasyon tercihinde etkili olabilmektedir. Türkiye bulunduğu coğrafi konum, iklim çeşitliliği, sahip olduğu tarım toprakları, biyolojik çeşitlilik varlığı, kültürel ve beşeri zenginlikleriyle önemli bir ülkedir. Türkiye'nin Orta Asya'dan gelen, Anadolu topraklarındaki malzeme çeşitliliği ve eski medeniyetlerin kültürleri ile yoğrulan zengin bir mutfığa sahip olması Türk turizm imajında yer alan geleneksel lezzetlerin çeşitlenmesini sağlamaktadır. Ayrıca Türkiye geleneksel lezzetler yanında yöresel yemekler, yemek hazırlama sırasında kullanılan kaplar, mekânlar ve sunum teknikleri açısından önemli bir ülkedir.

Bu çalışmada; imaj ve turizm imajı konuları yanında Türkiye'nin UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi, Türk Patent ve Marka Kurumu ve Avrupa Birliği Coğrafi İşaret Listesi ile Home of Turkey tanıtım çalışmalarında yer alan geleneksel lezzetlerine ilişkin literatür taraması yapılmıştır. Çalışmada, bu geleneksel lezzetlerin özellikleri, hazırlanmasında kullanılan malzemeleri, üretim aşamaları, sunum özellikleri, ritüellerine ilişkin ayrıntılı bilgiler yanında fotoğraflarına yer verilmiştir. Araştırma Türk turizm imajında ön plana çıkan geleneksel lezzetlerin önemini anlamak ve bu amaca yönelik yapılabileceklerin ortaya konulması açısından önem arz etmektedir.

1. İmaj

Fransızca “image” sözcüğünden Türkçeye aktarılan imaj “imge” ile eş anlamlı olan bir kelimedir (Tikveş, 2003: 35). İmge; “dış dünyadan alınan öğelerin oluşturulması, izlenimlerin zihinde görüntüye dönüşmesi ve resimsel bir değer kazanmasıdır” (Türk Dil Kurumu, 2018a). Oxford

* (Doç. Dr.);Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü / Ankara, E
mail:aybuke.ceyhun@hbv.edu.tr

* (Arş. Gör.);Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü / Ankara, E-
mail:kadir.cetin@hbv.edu.tr

sözlüğünde “doğrudan algılanmayan fakat hafıza veya hayal gücü ile bazı şeylerin zihinsel sunumu, zihinsel resim veya ifade ve beyinde yaratılan ifade” olarak tanımlanmaktadır. Avcıkurt (2004) imajı “bir nesneye (bir ürüne, markaya, ülkeye) bakan, onu algılayan ve değerlendiren kişinin zihninde oluşur. İmaj bu nesneyi özetleyen temsili bir resim, nesnenin ne olduğunun kavranmasını ve hatırlanmasını sağlayan sembolik anlamlar sistemidir” şeklinde ifade etmiştir. Baloğlu (1997) ise “herhangi bir kişi, kuruluş ya da durum hakkında tüm görüşlerin toplamı” ya da “durum, yer, kişi ve nesneler hakkında bireylerin zihinlerinde canlandırdıkları, algılamalarına ve tavırlarına etki eden psikolojik ve sosyal nitelikli bir kavram” olarak tanımlamıştır. İmaj kavramına olumlu ya da olumsuz olmak üzere iki farklı anlam yüklenmektedir (Robins, 1999: 26). İmaj kavramına olumsuz anlam yükleyenler, imajın yapay özellikler ya da davranış biçimleri sergilenerek sahtekârlık ve gösterişle aldatma aracı olduğunu ve dünyadaki olayların gerçekliğini önlemek, reddetmek ve inkâr etmek için kullanıldığını düşünmektedir (Göksel ve Yurdakul, 2002: 198). Olumlu anlam olarak imaj, genel amacının insanların zihinlerini bunaltmak ve gerçeklerin algılanmasını önlemek olmadığını sadece bir portre sunum işlemi olduğu şeklinde ifade edilmektedir (Saffir ve Tarrant, 1992: 130). Olumlu veya olumsuz yaklaşımları içeren imaja birçok sektörde olduğu gibi turizm alanında da ilgi artmaktadır. Artan bu ilgi uluslararası boyutta turistik destinasyon pazarlamasında rekabeti beraberinde getirmektedir (Baloğlu ve McCleary, 1999: 144). Bu doğrultuda imaj, bireylerin bir destinasyon seçiminde etkili olmasının yanında sürekli olarak değişen ve güçleşen rekabet koşulları sebebiyle turistik destinasyonların gelişiminde ve pazarlanmasında da etkilidir (Kaşlı ve Yılmazdoğan, 2012: 201). İmajın birçok farklı tanım ve yaklaşım kapsamında genel özelliklerini şu şekilde özetlemek mümkündür (Kastenholz, 2002: 211-2012);

Bütünsel olarak ayırt edilebilir,

Klişe, taslak ve tutumları içerir,

Orijinal, sağlam ve dayanıklıdır ancak yine de etkilenebilir,

Ruhsal gerçekliği temsil eder,

Sembolik anlam taşır,

Kavramsal, duygusal, davranışsal, sosyal ve kişisel değerlendirme bileşenlerine sahiptir,

Sosyal bir ortamda insanın bir nesne ile karşılaştığı sırada oluşur,

Karmaşık ve çok boyutludur,

Hayal öğeleri içerir,

İhtiyaç tatminine katkı sağlar ve çevre ile mücadele de yardımcı olur,

Farklı özellikteki bireyler tarafından paylaşılabılır,

Sosyal fonksiyonları üstlenebilir,

İletilebilir ve ölçümlenebilir,

Sosyal alanda davranışları ve fikirleri etkiler,

İmaj tasarımı başarılı pazar konumlandırma ve iletişimi gerektirir,

Motivasyonu ve beklentiler üzerinde etkilidir,

Ürünlerin, firmaların ve hizmetlerin psikolojik özellikleri ile ilgilidir ve önemli bir pazarlama değişkeni olarak kullanılabilir.

Turistik bölgelerin pazarlama stratejileri ve yörelerin sosyal ve ekonomik alanda gelişimine katkı sağlaması açısından imaj, turistlerin gidilecek bir yeri seçme sürecindeki tercihlerini ve turistik faaliyetleri bittikten sonra gelecekteki niyet, fikir ve algılarını etkilemektedir (Chen ve Tsai, 2007; Prayag ve Ryan, 2012). Ülkelerin destinasyon imajının olumlu yönde olabilmesi için rakip ülkelere göre kuvvetli ve zayıf yönlerinin tespit edilerek, ülke özelliklerine göre imaj yapısının uygun duruma getirilmesi gerekmektedir (Akyurt, 2008: 96; Stylidis, Sit ve Biran, 2016). Destinasyon imajının oluşmasında birçok etken söz konusudur. Bu etkenlerden biri de küreselleşme ile birbirine benzemeye başlayan kültürler karşılıklı yerel kültürün bir parçası olan ve yerel kültürü yansıtan geleneksel lezzetlerdir.

Ülkelere ait kültürel değerlerin tanınması ve bölge hakkında detaylı bilgi edinilmesinde en önemli araçlardan biri olan geleneksel lezzetler, son yıllarda bir destinasyonun sahip olduğu değerli çekim unsurlarından biri olarak nitelendirilmektedir (Okumus, Okumus ve McKercher, 2007; Aslan, Güneren ve Çoban, 2014). Yapılan çalışmalarda araştırmacılar yerli ve yabancı ziyaretçilere sunulan geleneksel lezzetlerin, destinasyonların turistler tarafından tercih edilmesinde ve turistlerin tatil deneyimlerinde önemli bir rol oynadığını düşünmektedir (Albayrak, 2013; Aslan, Güneren ve Çoban, 2014; Kılıç ve Bekar, 2014; Pullphothong ve Sopha, 2013; Dilsiz, 2010: 20). Destinasyonun sosyal ve kültürel sermayesi olarak bilinen geleneksel lezzetler, bir destinasyonun somut olmayan kültürel mirasının temel yansıması olarak görülmekte ve turistlere tüketim yoluyla otantik bir kültürel deneyim kazandırabilmektedir (Okumus, Okumus ve McKercher, 2007; Bertella, 2011). Örneğin; Fransa'nın Tuscany ve Lyons Bölgeleri'nde yemekler turist çekicilik ögesi olarak ön plana çıkmaktadır (Kivela ve Crotts, 2005). İspanya'nın en önemli turizm gelirine sahip şehirlerinden birisi olan Barselona, turizm gelirlerinin %30'dan fazlasını gastronomi turizmi kapsamında yer alan etkinliklerden sağlamaktadır (Özedincik, 2007).

Turizm İmajı/Destinasyon İmajı

Fransızca kökenli olan destinasyon “varılacak olan yer” anlamına gelmektedir (Yazıcıoğlu ve Akbulut, 2014; TDK, 2018b). Literatürde destinasyon kavramına ilişkin tanım yapan birçok çalışma bulunmaktadır. Tinsley ve Lynch (2001) destinasyonu; çekicilikler, konaklama, ulaşım, altyapı ve diğer hizmetler gibi bir dizi unsuru içerisinde barındıran bir sistem olarak, Pike (2004) ziyaretçileri geçici konaklama amacıyla çeken kıtalar, ülkeler, eyaletler, şehirler, ilçeler veya bu amaçla inşa edilmiş sayfiye alanları olarak, Akyurt ve Atay (2009: 1) ise turistler tarafından ziyaret edilen ve diğer bölgelerden farklı özellikler barındıran yer olarak tanımlamaktadır. Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) destinasyonu, “bir turistin en az bir gece kaldığı fiziksel bir mekân olarak ve bir günlük seyahat süresinde destek hizmetleri, çekicilikler ve turist kaynakları gibi turizm ürünlerini içerir” şeklinde tanımlamaktadır. Medlik (1993:148) ise destinasyon kavramını daha geniş olarak ele almış ve “turistler tarafından ziyaret edilen ülkeler, bölgeler, şehirler veya diğer yerlerdir. Yıl boyunca sahip olduğu imkânları orada yaşayanlara veya çalışanlara aynı zamanda yılın belirli zamanlarında veya yılın tamamında geçici olarak kullananlara veya turistlere sunan yerlerdir” şeklinde tanımlamıştır.

Destinasyon imajı kapsamlı ve karmaşık yapısıyla farklı birçok disiplinlerin konusu olmuş ve değişik şekillerde açıklanmıştır (Jenkins, 1999). Taşçı (2003: 21) destinasyon imajını; “bir bölge hakkında kişilerin inançları, etkileşimleri ve fikirleri toplamı” şeklinde tanımlarken, Gallarza vd. (2001: 56) “zaman içerisinde farklı kaynaklardan elde edilen bilgiler sonucu oluşan algılamalar ve inançlar bütünü” olarak ifade etmektedir. Kişioğlu ve Selvi (2013: 73) destinasyon imajını; insanların bireysel ya da çoğul olarak herhangi bir coğrafi yer ile ilgili edindikleri izlenim, bilgi ve o yerle ilgili taşıdıkları duygu ve düşüncelerin tamamı şeklinde belirtmektedir. Buradan hareketle “turistlerin bir destinasyon hakkında sahip oldukları coğrafya, kişiler, altyapı, iklim, tarih gibi bilgileri ve aynı zamanda çekicilikler, güvenlik gibi değerlendirmeleri de kapsayabilecek, düşünce ve izlenimlerin toplamı” olarak tanımlanmaktadır (Seaton ve Bennett, 1996; Kim ve Richardson, 2003: 218). Uluslararası turizm açısından destinasyon imajı, bir ülkenin turistler açısından cazibe merkezi olmasına yarayan ve aynı zamanda turistlerin daha fazla harcama yapmalarını sağlayan, ziyaretçilerin belleğindeki resim ya da görüntü şeklinde de ifade edilmektedir (Tunç, 2003).

Yapılan çalışmalarda ortak bir destinasyon imajı tanımı olmamasına karşın, destinasyon imajının turizm bölgesinin tarihi ve doğal güzellikleri, flora ve fauna yapısı, sosyo-kültürel yapısı, kentsel mimari dokusu, konaklama ve ulaştırma olanakları, dini ya da etnik yapısı, yerel halkın yaşam tarzı, folklorik değerleri vb. öğeler bütünü, turistlerin seyahat öncesinde, sırasında ve sonrasında davranışlarının ve niyetlerinin

şekillenmesine yardımcı olduğu görüşü savunulmaktadır (Chen ve Tsai, 2007; Song ve Hsu, 2013; Chon, 1990; Echtner ve Ritchie, 1993). Ayrıca araştırmacılar destinasyon imajının turistik bölgenin gelişimi ve pazarlama stratejileri için vazgeçilmez bir faktör konumunda olduğu konusunda görüş birliği içerisinde (Grosspietsch, 2006; Mansfeld, 1992: 400).

Destinasyona ilişkin imajın oluşturulmasında o destinasyonun doğal ve kültürel kaynaklarının, sosyo-kültürel yapısının ve yerel halkın yaşam tarzı gibi öğelerin belirlenmesi gerekmektedir (Yurtseven ve Can, 2002: 148). Ayrıca destinasyona gelen turistlerin özelliklerine ve taleplerine, bölge halkının turizme karşı tutum ve beklentilerine, yerel ve özel turizm bölgelerinin koordineli çalışma düzeylerine, ülkelerin turizme yönelik tutumuna ve uluslararası boyutta gerçekleştirilen ilişkilerin ülke turizmine etkisine göre de değişim göstermektedir (Albayrak ve Özkul, 2013: 16-17). Destinasyon imajı, destinasyon seçimi aşamasında çok önemli bir etken olduğu gibi seyahat sonrası memnuniyet, tekrar satın alma ve yakın çevrelerine aktarma gibi davranışları da etkilemektedir (Song ve Hsu, 2013; Chon, 1990; Echtner ve Ritchie, 1993).

Beerli ve Martin (2004: 659) bireyler tarafından yapılan destinasyon imajı değerlendirmelerini etkileyen tüm faktörleri; doğal kaynaklar, genel altyapı, turistik altyapı, turistik eğlence ve rekreasyon, kültür-sanat ve tarih, politik ve ekonomik faktörler, doğal çevre, sosyal çevre ve bölgenin atmosferi şeklinde dokuz boyutta incelemiştir. Çizelge 1’de boyutlara ilişkin özellikler yer almaktadır.

Çizelge 1. Algılanan İmajı Etkileyen Destinasyon Özellikleri (Beerli & Martin, 2004: 659)

Doğal Kaynaklar	Genel Altyapı	Turistik Altyapı
Hava durumu	Yol, havalimanı ve	Otel, konaklama ve
-Ortalama sıcaklık	limanların kalitesi ve	yiyecek-içecek
-Yağış	gelişmişliği	hizmetleri
-Nem	Kamu ve özel ulaşım	-Yatak sayısı
-Güneşlenme süresi	imkânları	-Sınıfı
Plajlar	Sağlık hizmetlerinin	-Kalitesi
-Deniz suyunun kalitesi	gelişmişliği	Restoranlar
-Kumlu/kayalık plajlar	İletişimin gelişmişliği	-Sayısı
-Plajların uzunluğu	Ticari altyapının	-Sınıfı
-Plajların yoğunluğu	gelişmişliği	-Kalitesi
Kırsal alan zenginliği	İmar gelişim düzeyi	Barlar ve gece
-Koruma altındaki doğal		kulüpleri
alanlar		Destinasyona ulaşım
-Göller, dağlar vb.		kolaylığı
zenginlikler		Destinasyonda
Flora ve fauna		düzenlenen geziler
zenginliği ve		Turistik merkezler
benzersizliği		

Turistik Eğlence ve Rekreasyon	Kültür-Sanat ve Tarih	Politik ve Ekonomik Faktörler
Temalı parklar Eğlence ve spor aktiviteleri -Golf, balık avı, avlanma, kayak, dalış vb. aktiviteler -Su parkları -Hayvanat bahçeleri -Doğada yürüyüş imkânı -Macera aktiviteleri -Kumarhaneler -Gece hayatı -Alışveriş olanakları	Müzeler, tarihi binalar ve anıtlar Festival, konser vb. etkinlikler El sanatları Gastronomi Folklor Dini öğeler Gelenekler ve yaşam tarzı	Politik istikrar Politik eğilimler Ekonomik gelişmişlik Güvenlik Suç oranı Terör olayları Fiyatlar
Doğal Çevre	Sosyal Çevre	Bölgenin Atmosferi
Manzaranın güzelliği Yerleşim yerlerinin çekiciliği Temizlik Aşırı nüfus yoğunluğu Hava ve gürültü kirliliği Trafik yoğunluğu	Yerel halkın samimiyeti ve misafirperverliği Yoksulluk Yaşam kalitesi Yabancı dil engeli	Lüks Modern İyi bir üne sahip olma Aileye hitap etme Egzotik Gizemli Huzur verici Stres artırıcı Zevkli, eğlenceli Keyifli Sıkıcı Çekici ve ilginç

Bilinçli ya da bilinçsiz olarak bir kültürel koordinasyon seti doğrultusunda tasarlanan ve değişik kanallar aracılığı ile bireylere iletilen destinasyon imajı; Phelps (1986)'e göre turistlerin zihninde 2 farklı imaj oluşturmaktadır. Bir destinasyonun ziyaret edilmesiyle ya da kişisel deneyimlerden elde edilen bilgilerden hareketle oluşan imaj birincil, çeşitli dış kaynaklardan elde edilen bilgiler sonucunda oluşan imaj ise ikincil imaj olarak nitelendirilmektedir (Beerli and Martin, 2004: 662). İkincil imaj; kendi içerisinde kitaplar, eğitim, televizyon programları, aile, akraba, arkadaş veya çevrenin bir destinasyon hakkındaki izlenim ve deneyimlerinden edinilen bilgilerle oluşan organik imaj; tanıtım ve pazarlama faaliyetleri için kullanılan materyallerden elde edilen bilgiler doğrultusunda oluşan teşvik edilmiş imaj olarak iki şekilde nitelendirilmektedir (Choi vd., 2007: 119; Jenkins, 1999: 3).

2. Unesco Somut Olmayan Kültürel Miras

Gelenekselleşen ve soyut özellik gösteren kültürel değerlerin gelecek nesillere aktarımı önem arz eden ve üzerinde durulan konular arasındadır.

Bu kültürel değerler “kültürel miras” kavramı ile açıklanmaktadır. Kültürel miras bir milletin geçmişi ile ilgili olarak ona kimlik kazandıran, süreklilik sağlayarak günümüze kadar gelen yerel ve evrensel değer niteliğine sahip her türlü somut ve somut olmayan değerlerdir. İnsanlar arasındaki dayanışma ve birlik duygularını güçlü tutan bir hazine olarak da tanımlanmaktadır (Ünal, 2014).

Kültürel ve doğal mirasın korunması 2000’li yıllarda devletlerin ve toplumların ilgisini çeken konular arasına girmiş ve Avrupa Konseyi, Avrupa Birliği ve çeşitli birimlerin çalışmalarının odaklandığı bir alan olmuştur. Korumaya ilişkin birçok uluslararası düzenlemenin yanında, doğal ve kültürel mirasın korunması artık insan hakları ile birlikte değerlendirilmeye başlanmıştır (Özdemir, 2005). Dünyanın 37 ülkesi tarafından 16.11.1945 tarihinde imzalanan UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization / Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü), Kuruluş Sözleşmesinin 20 ülke tarafından onanmasının ardından 04.11.1946 tarihinde yürürlüğe girmiştir (UNESCO, 2018a). UNESCO’nun amacı; ırk, cinsiyet, dil veya din ayrımı yapılmadan adalet, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve temel özgürlüklerine daha fazla saygı duyulması amacıyla, eğitim, bilim ve kültür aracılığıyla milletler arasında işbirliğini teşvik ederek barış ve güvenliğe katkıda bulunmaktır (UNESCO, 2018b).

Küreselleşme ile birlikte toplumların kendi millî kültürel özelliklerini terk etmek zorunda kalması ve bu toplumlara mensup olan insanların hâkim kültürün temsilcisi toplumların kültürel özelliklerini benimsemek durumunda olması Birleşmiş Milletler Örgütünü kaygılandırmıştır. Bu örgüte bağlı UNESCO 17.10.2003 tarihinde “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi”ni imzalamıştır (UNESCO, 2018c; ARAGEM, 2018). Bu sözleşme ile somut olmayan kültürel mirasın bozulması ya da yok olmasını engellemek, ilgili toplulukların, grupların ve bireylerin somut olmayan kültürel mirasına saygı göstermek, somut olmayan kültürel miras ve korunmasının önemi konusunda daha fazla farkındalık yaratmak ve uluslararası işbirliği ve yardımlaşmayı sağlamak amaçlanmıştır (UNESCO, 2018c).

Somit Olmayan Kültürel Miras, UNESCO tarafından “toplulukların, grupların ve bazı durumlarda bireylerin kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekânlar” şeklinde tanımlanmaktadır. Ayrıca (UNESCO, 2018c);

Maddi olmayan kültürel mirasın aracı olarak dil de dâhil olmak üzere sözlü gelenek ve ifadeler (atasözleri, masallar vb.);

Sahne sanatları (meddah, halk tiyatrosu vb.);

Sosyal uygulamalar, ritüeller ve festival etkinlikleri (Nevruz vb. kutlamalar);

Doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar (halk hekimliği, halk meteorolojisi vb.);

Geleneksel işçilik (bakırcılık, dokumacılık) somut olmayan kültürel miras kapsamında değerlendirilmektedir.

Türkiye Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesine 27.03.2006 tarihinde resmen taraf olmuştur (ARAGEM, 2018). Türkiye'nin UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirasının Temsili Listesinde yer alan geleneksel lezzetleri arasında;

Tören Keşkeği Geleneği / Ceremonial Keşkek Tradition (2011)

Mesir Macunu Festivali / Mesir Macunu Festival (2012)

Türk Kahvesi Kültürü ve Geleneği / Turkish Coffee Culture and Tradition (2013)

İnce Ekmek Yapma ve Paylaşma Kültürü: Lavaş, Katırma, Jupka, Yufka (Çokuluslu) / Flatbread Making and Sharing Culture: Lavash, Katırma, Jupka, Yufka (Multinational, 2016) yer almaktadır (UNESCO, 2018d).

2.1. Tören Keşkeği Geleneği / Ceremonial Keşkek Tradition (2011)

Farsça'dan türeyen keşkek, farklı dillerde “kaşk, keşk ve kişk” olarak ifade edilmektedir. İran, Irak, Suriye, Mısır, Güney Kafkasya ve Türkiye gibi geniş bir kültür coğrafyasında (Sallanave, 2003: 125) yer alan keşkek; “unla beraber dövülmüş et ve buğdaydan yapılan ve ortasına kızdırılmış yağ dökülen bir yemek, yoğurt kurusu, keş ve kurut” şeklinde tanımlandığı gibi (Devellioğlu, 2013: 511) “iyice dövülmüş buğdayın etle birlikte uzun süre kaynatılmasıyla yapılan bir yemek” olarak da tarif edilmektedir (TDK, 2018c).

Keşkek geleneği; düğün, sünnet ve dini bayramlarda kadın ve erkeklerin bir arada hazırladığı geleneksel Türk törenidir. Hazırlanan keşkek gelen misafirlere ikram edilmektedir (Blake, 2017: 148; Blake, 2014: 486). Keşkek töreninin özü şu şekildedir; buğday bir gün önce dualarla temizlenir, yıkanır, davul ve zurna eşliğinde büyük bir dibek taşına alınır. Burada iki ya da üç kişi tarafından aynı anda belirli bir ritim eşliğinde “dibek eli” adı verilen özel tokmaklarla dövme işlemi gerçekleştirilir. Dövme işleminin ardından buğday tekrar bol su ile yıkanır. Pişirme işlemi dışarda büyük kazanlarda yapılır. Buğday, kemikli et, soğan, baharat, su ve yağ pişirme kazanına alınır ve gece boyunca pişirilir. Öğle saatlerine doğru köy gençlerinin en güçlüleri keşkeği tahta tokmaklarla dövmek için çağırılır. Gençler bu işlemi yaparken davul ve zurna da onlara eşlik eder. Buğdayın seçilmesi, temizlenmesi, taşınması,

işlenmesi ve aynı zamanda pişirilmesi sırasında kullanılan tüm araç, gereç ve ifadeler günlük hayatta kendine yer edinmiştir. Keşkek geleneği ritüel, eğlence, oyun ve müzik eşliğinde gerçekleşmektedir. Pişirme geleneğinin usta aşçılar tarafından çıraklara iletilmesini amaçlayan bu gelenek 2011 yılında UNESCO tarafından koruma altına alınmıştır (UNESCO, 2018d).

2.2. Mesir Macunu Festivali (2012)

İlk defa başhekim Merkez Efendi (1460-1551) tarafından yapılan mesir macunundaki “mesir” kelimesinin daha önce İbn-i Sina’nın (980-1037) baharatlardan kardığı “mesr-o sitos” adında ki meşhur panzehrinden gelmiş olabileceği belirtilmektedir (Asil ve Şar, 1984).

Manisa yöresi ile özdeşleşen Mesir Macunu 41 çeşit baharat ve bitkiden oluşmaktadır. Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim’in eşi ve Kanuni Sultan Süleyman’ın annesi Hafsa Sultan Manisa’da bulunduğu dönemde hastalanır. Hastalığına çare bulunamayan Sultan’ın yaptırdığı Sultan Camii Medresesi’nin başına getirilen Merkez Efendi tarafından bitki ve baharat karışımından oluşan bir macun hazırlanır. 41 çeşit baharat ve bitkinin (portakal kabuğu, hardal tohumu, sinameki, hindistan cevizi, kakule, vanilya, safran, kişniş, karabiber, havlıcan, ravent, sakız, karanfil, tarçın, yenibahar, zencefil, anason, kimyon, çörekotu, rezene vb.) karıştırılmasıyla hazırlanan macunu yiyerek sağlığına kavuşan Hafsa Sultan, hastalara bu macunun verilmesini ister. Halktan gelen talebin artması üzerine kâğıtlara sardırılan macunun kendi yaptırdığı Sultan Camii’nin kubbe ve minarelerinden halka dağıtılmasını ister. O günden itibaren her yıl 12 Mart günü Sultan Camii’nin önünde Manisa Mesir Şenlikleri kutlanmaktadır. Farklı bölgelerden gelen binlerce insan atılan mesir macunlarını yakalamak için yarışmaktadır. Geleneksel kıyafetler giyen 45 kişilik bir orkestra, macunun hazırlanmasında ve festival boyunca tarihi Osmanlı müziğinin seslendirilmesinde rol almaktadır (UNESCO, 2018d; ARAGEM, 2018). Mesir Macunu Festivali 2012 yılında UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirasının Temsili Listesi’ne ülkemiz adına kaydedirilmiştir.

2.3. Türk Kahvesi Kültürü ve Geleneği / Turkish Coffee Culture and Tradition (2013)

Kahve, adını üretim beşiği olan Etiyopya’nın Kaffa şehrinde almıştır. Farklı kaynaklara göre Arapçada şarap olarak kullanılan kahva kelimesinin kahveye dönüştüğü de düşünülmektedir (Gürsoy, 2005: 19). Kahvenin ilk defa nerede bulunduğu hakkında eski kaynaklarda birbirine benzer bilgilerin yer aldığı görülmekte ve anavatanın Yemen olduğu ancak ilk kahvenin Yemen’e Habeşistan’dan getirildiği bilinmektedir (Gregoire ve Georgeon, 1999). Yaklaşık 500 yıl önce Osmanlı topraklarına giren, hazırlanması ve sunumuyla kendisine ait kültürü olan Türk kahvesi; taze kavrulmuş kahve çekirdeklerinin ince toz haline getirildikten sonra soğuk

su ve şeker ile birlikte “cezve” olarak bilinen kaba aktarılarak pişirilmesiyle hazırlanmaktadır. İstenen köpüğü elde etmek için ocakta kısık ateşte pişirilerek küçük fincanlara eklendikten sonra bir bardak su ile ikram edilmektedir (UNESCO, 2018d). Anadolu’nun birçok yöresinde kahvenin hem hazırlanma yönteminin hem de sunumunun farklı şekillerde olması değişik kahve çeşitlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Türk halk ve mutfak kültürünün önemli unsurları arasında yer alan bu kahve çeşitlerinin ortak özelliği ise geleneğin, iletişimin, misafirperverliğin, dostluğun, kibarlığın, eğlenmenin ve paylaşmanın sembolü olmasıdır (Yönet Eren ve Ceyhun Sezgin, 2018; UNESCO, 2018d). Arkadaşlar arasında kahve içme geleneği, samimi konuşma ve günlük kaygıların paylaşılması için bir ortam olarak değerlendirilmekte ve halk arasında bir fincan kahvenin hatırına kırk yıl ömür biçildiği düşünülmektedir (Yağbasan ve Ustakara, 2008). Türk kültür mirasının bir parçası olarak kabul edilen Türk kahvesi, edebiyat dizeleri arasında ve şarkılarda kendine yer edinmiştir (UNESCO, 2018d). Kahvenin Türk toplum hayatında kültürel miras açısından önemli bir yerde bulunması; tanıtım çalışmalarında gastronomik bir öge olarak kahveyi değerlendirmenin doğru bir strateji olduğunu göstermektedir. Sosyal ilişkilerde üstlendiği rol ile Türk kültüründe özgün bir yere sahip olan Türk Kahve Kültürü ve Geleneği 2013 yılında UNESCO tarafından İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Türk Kültürü’nün Özgün Değeri Temsili Listesi’ne dâhil edilmiştir.

2.4. İnce Ekmek Yapma ve Paylaşma Kültürü: Lavaş, Katırma, Jupka, Yufka (Çokuluslu) / Flatbread Making and Sharing Culture: Lavash, Katyrma, Jupka, Yufka (Multinational 2016)

İnce ekmek yapma ve paylaşma kültürü; Azerbaycan, İran, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye’de yaşayan halk tarafından sürdürülen ortak bir yapma ve paylaşma kültürüdür. Lavaş, katırma, jupka ve yufka olarak farklı sözcüklerle ifade edilen ürün; oklava ya da elle açılan yuvarlak veya oval biçimli ince ekmektir (Özön, 2000). Mayalı ve mayasız olarak hazırlanan bu ince ekmeğin temel malzemelerini buğday unu, su ve tuz oluşturmaktadır. Unun eleklerden hamur teknesine elenmesinin ardından su ile karıştırılmasıyla elde edilen hamur, yoğurulduktan sonra dinlendirilmekte ve yumaklar haline getirildikten sonra oklava ile yuvarlanarak açılmaktadır (Tekeli, 1970). Lavaş, “tandır” adı verilen geleneksel yöntemlerle yapılan toprak veya taş fırınlar yanında daha uzun süre muhafazası için mayasız hamurdan hazırlanarak ateş üstündeki “sac” üzerinde de pişirilmektedir. Pişirme sırasında yufkayı çevirmek için evreağaç/pişirgeç adı verilen yassı tahta gereç kullanılmaktadır. Kazakistan ve Kırgızistan’da açılan ince ekmek büyük kazanlarda köz ateşinde ısıtılarak pişirilmektedir. Lezzet açısından hamurun is çıkarmayan odun ateşinde veya köz üzerinde pişirilmesi tercih edilmektedir. Ana

öğünlerin yanı sıra düğünlerde, doğumlarda, cenazelerde ve dini bayramlarda paylaşılmaktadır. Azerbaycan ve İran'da gelinlerin omuzlarına konulan ya da çiftin mutluluğu için başının üzerinde ufalanan lavaş, Kazakistan'da cenaze evlerinde vefat edenin ölümden sonraki yaşamının daha iyi olması için hazırlanarak paylaşılmaktadır (UNESCO, 2018d). Bu geleneksel lezzet 2016 yılından itibaren UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi'nde yer almaktadır. Zengin kültürel geçmişe sahip Türk mutfak kültürünün önemli bir geleneksel lezzeti olan lavaş/yufka, topluluk aidiyetini güçlendirerek ortak kültürel kökleri sembolize ettiğinden kültürün sürdürülebilirliğini sağlanmasında katkıda bulunarak ülke ekonomisi ve turizm açısından önem arz etmektedir (Alyakut ve Küçükkömürler, 2018).

3. Coğrafi İşaretli Ürünler

Coğrafi işaret kavramı ilk olarak 19. yüzyılda kullanılmış ve daha sonraki dönemlerde Avrupa'da yayılmaya başlayınca Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'nün ilgi alanına girmiştir (Demirer, 2010: 45; İloğlu, 2014). İlk uygulama ise Fransa'da (Unvan d'origine contrôlée -AOC) 20. yüzyılın başında gerçekleşmiştir (Suratno, 2004: 89). "Sınai Mülkiyet Haklarının Korunması"na ilişkin 1883 tarihli Paris Sözleşmesi ile ilk yasal düzenlemeler yapılmış; "Menşe Adlarının Korunması ve Uluslararası Tescili" için 1958 tarihli Lizbon Anlaşması ile Avrupa ülkelerince kapsamı netleştirilerek genişletilmiştir (Suratno, 2004: 89). Coğrafi işaretli ürünlerin öneminin artmasının bir sonucu olarak 21. yüzyılda söz konusu sözleşmeye imza atan ülke sayısı 160'a ulaşmış ve uluslararası bir nitelik kazanmıştır (Şahin, 2011: 5).

Türkiye'de tescilleme konusunda yapılan ilk girişim 1871 tarihli "Alameti Farika Nizamnamesi" olarak kabul edilmektedir. Coğrafi işaret tescil işlemlerinde 1995 yılına kadar 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu geçerli iken, günümüzde 24.06.1995 tarihli 555 sayılı Coğrafi İşaretlerin Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname yürürlükte (Demirer, 2010: 85; Resmi Gazete, 2018). Doğal ürünler, tarım, maden, el sanatları ve sanayi ürünlerinden bu KHK'de yer alan tanımlara ve koşullara uygun her türlü ürün coğrafi işaretler ile korunmaya ilişkin kuralları ve şartları kapsamaktadır. Coğrafi işaretli ürün olarak gıda ürünlerinin yanı sıra kilim, halı, çini gibi el sanatları ürünleri ve bazı hayvan ırkları da kabul edilmektedir (Akın Bayram, 2006). Coşkun (2001)'a göre KHK'nin ulusal ve uluslararası hukuk çevresinde korunmasının iktisadi ve ticari alanda sağladığı faydalar üç başlıkta incelenmektedir. Bu faydalar;

Tüketiciler açısından,

Üretici ve tüccarlar açısından ve

Genel kamu yararına faydalar şeklindedir.

555 sayılı Coğrafi İşaretlerin Korunması Hakkında KHK’de “belirgin bir niteliği, ünü veya diğer özellikleri itibariyle kökenin bulunduğu bir yöre, alan, bölge veya ülke ile özdeşleşmiş bir ürünü gösteren işaretler” olarak tanımlanan coğrafi işaretler menşe adı ve mahreç işareti olarak ikiye ayrılmaktadır. Menşe adı, “bir ürünün coğrafi sınırları belirlenmiş bir yöre, alan, bölge veya çok özel durumlarda ülkeden kaynaklanması, tüm veya esas nitelik veya özellikleri bu yöre, alan veya bölgeye özgü doğa ve beşeri unsurlardan kaynaklanması, üretimi, işlenmesi ve diğer işlemlerinin tümüyle bu yöre, alan veya bölge sınırları içinde yapılması koşulu ile o yöre, alan ve bölge adını” belirtmektedir. Bu tür ürünlere örnek olarak; Afyonkarahisar Patatesli Ekmeği, Akçakoca Sarı Fındığı, Ege Sultani Üzümlü, Erzincan Tulum Peyniri, Malatya Dalbastı Kirazı ve Safranbolu Safranı verilebilir. Mahreç işareti ise “bir ürünün coğrafi sınırları belirlenmiş bir yöre, alan, bölge veya çok özel durumlarda ülkeden kaynaklanması, belirgin bir niteliği, ünü veya diğer özellikleri itibariyle bu yöre, alan veya bölge ile özdeşleşmiş olması; üretimi, işlenmesi ve diğer işlemlerinden en az birinin belirlenmiş yöre, alan veya bölge sınırları içinde yapılması koşulu ile o yöre, alan veya bölge adını” ifade etmektedir. Mahreç işaretlerine örnek olarak; Afyon Sucuğu, Bolu Kızılıcak Tarhanası, Burdur Ceviz Ezmesi, Tavşanlı Leblebisi, Sinop Nokulu ve Oltu Cağ Kebabı verilebilir (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2019). Ayrıca 10.01.2017 tarihinde yürürlüğe giren 6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanununun 2’nci ve 46’ncı maddesine dayanılarak hazırlanan ve 29.12.2017 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren Coğrafi İşaret ve Geleneksel Ürün Adı Amblem Yönetmeliği ile “menşe adı, mahreç işareti ve geleneksel ürün” adlarına ilişkin üç ayrı amblem oluşturulmuştur (Resim 1). 6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanununun 46’ncı maddesine göre “Coğrafi işaretler bakımından amblemin kullanılması zorunludur” ibaresi yer almaktadır.

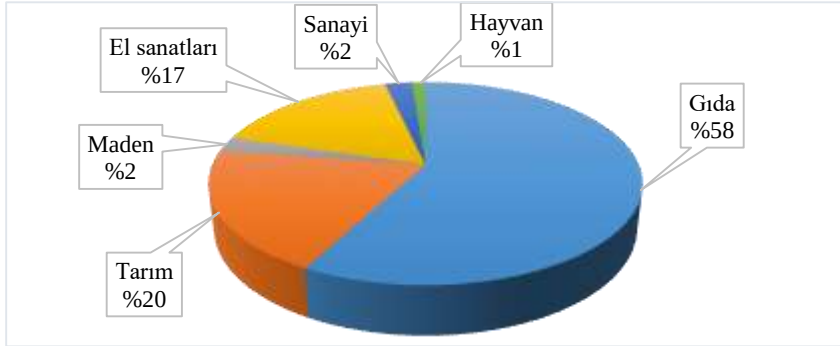

Resim 1. Türk Patent ve Marka Kurumu Coğrafi İşaretler Amblemi (Resmî Gazete, 2018)

555 sayılı Coğrafi İşaretlerin Korunması Hakkında KHK’ye göre Türkiye’de coğrafi işaretlerin tescili ile ilgili sorumlu kurum Türk Patent

ve Marka Kurumu'dur. Yurt içinden veya yurt dışından yapılan tüm başvurular Türk Patent ve Marka Kurumu ile onun yetkili kıldığı makamlara yapılmaktadır (Coğrafi İşaretlerin Korunması Hakkında KHK, 1995). Coğrafi işaret sicil belgesinde; tescil no, tescil tarihi, coğrafi işaretin adı, coğrafi işaretin türü, ürün/ürün grubu, tescil ettirenin bilgisi ve adresi, coğrafi sınırı, kullanım biçimi, ayırt edici özellikleri ve üretim metodu gibi bilgilere yer verilmektedir (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2019). 08.04.2019 tarihi itibarıyla Türk Patent ve Marka Kurumu'nun resmi internet sitesinden elde edilen verilere göre; Türkiye'de 415 adet coğrafi işaretli ürün bulunmakta ve 407 adet ürün ise başvuru aşamasında yer almaktadır (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2019).

Coğrafi işaretlerin 555 sayılı KHK'nin 1'inci maddesinde el sanatları, tarım, maden, doğal ürünler ve sanayi ürünleri başta olmak üzere beş ana başlığı kapsayacağı belirtilmektedir. 08.04.2019 tarihi itibarıyla tescilli coğrafi işaretlerin ürün gruplarına göre dağılımı incelendiğinde; en yüksek oran %58 ile gıda ürünlerine aittir. Bunu sırası ile %20'lik oran ile tarım ürünleri, %17'lik oran ile el sanatları, %2'lik oran ile maden, %2'lik oran ile sanayi ürünleri ve %1'lik oran ile hayvan çeşitleri izlemektedir.

Grafik 1. Tescilli Coğrafi İşaretlerin Ürün Gruplarına Göre Dağılımı (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2019)

3.1. Avrupa Komisyonu Tarafından Coğrafi İşaret ile Tescillenen Türk Ürünleri

Avrupa Komisyonu, Avrupa Parlamentosu ve Konseyinin 1151/2012 sayılı Yönetmeliği'ne uygun olarak menşee ve coğrafi işaretlerin tanımlarını korumak, üreticilere rekabet avantajı sağlamak, yaşayan kültürel ve gastronomik mirasa katkı sağlamak ve tüketicileri korumak amacıyla tarım ürünleri ve gıda maddelerine yönelik kalite standartlarına ilişkin başvuru almakta, değerlendirmekte ve sonuçları duyurmaktadır (Council of the European Union, 2012).

Avrupa Birliği Tüzükleri, Coğrafi İşaret (PGI) Koruması ve Geleneksel Özellik Garantisi (TSG) işaretlerini göstermek amacıyla tescilli ürünlerin inandırıcılığını vurgulamak, tüketicilere gerçek bir köken garantisi vermek

ve üreticilere ürünlerini daha iyi tanıtmaya olanağını sağlamayı hedefleyen semboller geliştirmiştir (Sanjuan, 2007: 112) (Resim 2).

PDO Logosu

PGI Logosu

TSG Logosu

Resim 2. Avrupa Komisyonu Coğrafi İşaretler Logoları

Avrupa Parlamentosu ve Konseyinin 1151/2012 sayılı Yönetmeliği'ne göre menşei; “belirli bir yer, bölge veya istisnai durumlarda kalitesi ya da özellikleri esas olarak ya da özel olarak, doğası gereği doğal ve insan faktörleri ile belirli bir coğrafi ortamdan dolayı belirlenen coğrafi alanda yer alan üretim aşamalarının tamamı” olarak tanımlanmaktadır. Coğrafi işaret ise “belirli bir yer, bölge veya ülke menşeli; verilen kalitesi, itibarı veya diğer özellikleri esas olarak coğrafi kökenine atfedilebilir ve tanımlanan coğrafi alanda gerçekleşen üretim adımlarından en az biri” şeklinde ifade edilmektedir (Council of the European Union, 2012). Bu yönetmelik 555 sayılı Coğrafi İşaretlerin Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile benzer amaçlara sahiptir. Avrupa Komisyonuna üye tüm ülkeler tarafından 1151/2012 sayılı Yönetmelik geçerliliğe sahip iken Türkiye’de 555 sayılı Coğrafi İşaretlerin Korunması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ulusal geçerliliğe sahiptir.

Türkiye bu sözleşmenin yürürlüğe girdiği 2012 yılından itibaren toplam 17 ürün için coğrafi işaret tescil başvurusunda bulunmuş ve bu ürünlerden Antep Baklavası/Gaziantep Baklavası (2013), Aydın İnciri (2016) ve Malatya Kayısı (2017) Avrupa Komisyonu tarafından tescillenmiştir (European Commission, 2018). (Çizelge 2; Harita 1).

Çizelge 2. Coğrafi İşaret Başvuruları (European Commission, 2018)

Coğrafi İşaret	Başvuru Tipi	Başvuru/Tescil Tarihi	Tescil Durumu
Giresun Tombul Fındığı	PDO	26/04/2018	Beklemede
Edremit Körfezi Yeşil Çizik Zeytini	PDO	12/04/2018	Beklemede
Antep Lahmacunu	PGI	12/04/2018	Beklemede
Bayramıç Beyazı	PDO	01/02/2018	Beklemede
Milas Zeytinyağı	PDO	13/11/2017	Beklemede
Antepfıstığı/Antep Fıstığı	PDO	21/07/2017	Beklemede
Malatya Kayısısı	PDO	07/07/2017	Tescil Edildi
Kayseri Mantısı	PGI	22/05/2017	Beklemede
Kayseri Pastırması	PGI	22/05/2017	Beklemede
Kayseri Sucuğu	PGI	22/05/2017	Beklemede
Taşköprü Sarımsağı	PDO	04/01/2017	Beklemede
Aydın İnciri	PDO	17/02/2016	Tescil Edildi
Aydın Kestanesi	PDO	08/09/2015	Beklemede
İnegöl Köfte	PGI	17/09/2014	Beklemede
Antep Baklavası/Gaziantep Baklavası	PGI	21/12/2013	Tescil Edildi
Afyon Sucuğu	PGI	13/08/2012	Beklemede
Afyon Pastırması	PGI	13/08/2012	Beklemede

Harita 1. Avrupa Birliği Tarafından Coğrafi İşaret olarak Tescillenen Ürünler

3.1.1. Antep Baklavası / Gaziantep Baklavası (2013)

Baklava sözcüğü etimolojik olarak bohça hamuru anlamına gelen “baklahu” kelimesinden türemiştir. Baklava hakkındaki bilgilere 15. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Kaygusuz Abdal’ın şiirinde rastlanılmaktadır (Işın, 2009: 237-238). Aynı döneme ait bazı kayıtlarda baklavaya “rikak” baklavası denildiği de bilinmektedir. Kelime olarak “rikak” Arapçada ince anlamına gelen “rakik” kelimesinin çoğuludur (Emil, 2006). Baklava Türk Dil Kurumu tarafından “çok ince yufkadan yapılarak arasına kaymak, fıstık, ceviz, badem vb. konulup pişirilen ve üzerine şeker şerbeti dökülen bir tür tatlı” şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2018d). Avrupa Komisyonu tarafından ise “ırmık kreması ve Antep fıstığı ile doldurulmuş ve şurupla tatlandırılan filo hamurundan yapılmış tatlı hamur işi” olarak belirtilmektedir (European Commission, 2018).

Antep Baklavası/Gaziantep Baklavasının hammaddelerini hamur, Antep fıstığı, krema (ırmık kreması), tereyağı, şurup ve nişasta oluşturmaktadır (European Commission, 2018; Türk Patent ve Marka Kurumu, 2019). Baklavanın bileşiminde yer alan nişasta dışında diğer malzemelerin ortalama miktarları Çizelge 3’de verilmiştir.

Çizelge 3. Antep Baklavasının Bileşenleri (European Commission, 2018)

Hammaddeler	Normal (taze)	Kuru
Hamur	%25	%30
Antep Fıstığı	%10-11	%10-11
İrmik Kreması	%12-13	
Tereyağı	%15-20	%20-25
Şurup	%35-36	%35-36

Avrupa Komisyonu Antep Baklavası/Gaziantep Baklavasının özgünlüğünü parlak altın sarısı renginin, dokusunun, yapısının ve koyu yeşil alt kısmının oluşturduğunu ve diğer baklavalardan farkının Antep fıstığı ve sade tereyağındaki tat ve aromadan kaynaklandığını belirtmiştir. Antep Baklavası/Gaziantep Baklavası ününü, zanaatkârların kullandığı el yapımı ince tekniklerden, pişirme yönteminden ve zengin bileşiminden kazandığı belirtilmektedir. Ayrıca saf tereyağı kokusunun baskınlığı ve ağızda kolay bir şekilde erimesi baklavanın en önemli duyuşsal özellikleridir. Avrupa Komisyonu tarafından Antep Baklavası ambalaj etiketinde “PGI” ve “GAZİANTEP BAKLAVASI” ifadesi ile Resim 3’de yer alan logoların okunaklı ve silinmez olarak yer alması gerektiği belirtilmektedir (European Commission, 2018).

Resim 3. Gaziantep Baklavasının Ambalajında Bulunması Gereken Logo

3.1.2. Aydın İnciri (2016)

Aydın İnciri, *Ficus carica domestica* (dişi incir) olan kurutulmuş Sarılop incirlerine verilen addır. Kuru incir çeşidi olan Aydın İncirinin olgunlaşma ve kuruma sürecini karakterize eden ekolojik faktörler meyveye ince, sarımsı beyaz bir yüzey ve eriyen bir doku kazandırmaktadır (European Commission, 2018). Yetenekli ve tecrübeli ustalar inciri geleneksel yöntemlerle tamamen doğal bir ortamda kurutmakta ve kurutma yöntemi Aydın İncirini diğer bölgelerde üretilen kuru incirlerden ayırmaktadır.

Aydın İncirinin yetiştirildiği bölge, gnays ve kilaşı ana kayaçlarından kaynaklanan organik materyaller ve kireç ile zenginleşmiş derin, kumlu bir toprak yapısına sahiptir. Toprağın kumlu killi yapısı, tutulan suyun miktarını sınırlamakta ve bunun sonucu olarak bakteri ve mantar hastalıklarının yayılması önlenmekte ve iyi kalitede meyve üretilmektedir (European Commission, 2018; Türk Patent ve Marka Kurumu, 2019).

Bölgede kış ayları ılık, yaz ayları ise çok sıcak ve kurak geçmektedir. Yıllık ortalama sıcaklık 18-20°C iken, incirlerin olgunlaşma ve kurutma dönemlerinde kaydedilen maksimum sıcaklık 30-32°C’dir. Bölgedeki yıllık ortalama yağış 625-675 mm arasında değişmektedir. Yağmur, kuru incirin kalitesinde bozulma etkeni olan ana faktör olması nedeniyle olgunlaşma ve kuruma süresince havaların kuru ve bulutsuz olması gereklidir. Bölgenin topografik yapısı, nemli havanın denizden iç bölgelere

doğru hareket etmesini ve iç bölgelerden kıyı şeridine doğru akan kurak havanın, denize dik bir şekilde ilerlemesini sağlamaktadır. Büyük ve Küçük Menderes vadilerinde yaygın olan rüzgâr sistemleri, bu bölgedeki yüksek kaliteli kuru incirlerin üretimi için kritik öneme sahiptir. Sabahları kuzeydoğu yönünden esen rüzgâr incirin olgunlaşması ve kuruması açısından önemlidir. Öğleden sonra batıdan esen nemli deniz meltemi ise incirlerin geniş ve ince kabuklu olmasında etkilidir. Her iki rüzgârın farklı yönlerden eşzamanlı olarak esmesi, incirin iyi kaliteli bir ürün olması anlamına gelir. Bu özel durumlar incirin yetiştirilebileceği alanı sınırlandırmaktadır (European Commission, 2018).

Avrupa Komisyonu, Aydın İncirinin organoleptik özelliklerini “tatlı bir lezzete sahip, çekirdekli, pürüzsüz dokulu ve viskoz özellikli” olarak ifade etmektedir. Ayrıca 100 g kuru incirin bileşimini %20 su, %50 toplam şeker, 120 mg kalsiyum (Ca) ve 213 kcal enerji olarak belirtmektedir. Avrupa Komisyonu Aydın İncirinin ambalajında; işletmenin adı ve adresi, kısaltılmış adı ve adresi veya şirketin tescilli ticari markası, lot numarası bilgilerinin ve Resim 4’de yer alan logoların okunaklı ve silinmez olarak yazılması gerektiğini belirtmektedir (European Commission, 2018).

Resim 4. Aydın İncirinin Ambalajında Bulunması Gereken Logo

3.1.3. Malatya Kayısısı (2017)

Malatya Kayısısı, kurutulmuş Hacıhaliloğlu kayısı çeşidine verilen isimdir. Hacıhaliloğlu kayısıları, Rosaceae familyasının bir üyesi olan *Prunus armeniaca* L. çeşididir. Malatya Kayısısının kuru kayısı olarak üretildiği coğrafi bölgede kışlar soğuk (min -15°C), yazları ise sıcak ve kuraktır. Yıllık ortalama sıcaklık 14-15°C’dir. Olgunlaşma ve kurutma dönemlerinde 35-45°C sıcaklık ve %25-30 seviyesindeki nem oranı önemlidir. Bölgenin yıllık ortalama yağış miktarı 350-400 mm’dir. Yağmur kayısının kalitesini olumsuz yönde etkilediği için olgunlaşma ve kurutma döneminde hava kuru ve bulutsuz olmalıdır. Olgunlaşma döneminde gündüz ve gece arasındaki sıcaklık farkı, Malatya Kayısısının şeker içeriğinde etkilidir (European Commission, 2018).

Malatya yöresinin iklim ve toprak koşulları kayısı ağacının yetişmesi için uygun koşullar sunmaktadır. Yöredeki kayısı ağaçlarının çiçek açması ve meyvelerin oluşması için kış mevsiminde sıcaklığın +7.2°C’nin altına düşmesi gerekmektedir. Ayrıca kayısı ağaçları yüksek kireç içeriğine

sahip, hafif alkali (pH 7.5-8.5) kireçli topraklarda ideal olarak yetişmektedir. Farklı ekolojik şartlar meyve kalitesinde kayıplara neden olmaktadır. Bu kayıplar verim kapasitesinde düşme, çözünür katı madde içeriğinde azalma, meyve boyutunda küçülme ve kalitesinde düşme şeklinde özetlenebilir (European Commission, 2018). Yetiştirme şartları açısından ele alındığında Malatya Kayısının farklı iklimlere adaptasyon kabiliyetinin düşük olduğu söylenebilmektedir.

Avrupa Komisyonu, Malatya Kayısının organoleptik özelliklerini “yedikten sonra tatlı bir lezzet ve aroma bırakan, sert doku, zengin aroma ve şeker içeriğine sahiptir” şeklinde ifade etmektedir. Ayrıca 100 g Malatya Kayısının bileşimini %25 su, %50 toplam şeker, %5 diyet lif, 900 mg potasyum (K) ve 200 kcal enerji olarak belirtmektedir. Avrupa Komisyonu Malatya Kayısının ambalajında işletmenin adı ve adresi, kısaltılmış adı ve adresi veya şirketin tescilli ticari markası, lot numarası bilgileri ve Resim 5’de yer alan logoların okunaklı ve silinmez olarak yazılması gerektiğini belirtmektedir (European Commission, 2018).

Resim 5. Malatya Kayısının Ambalajında Bulunması Gereken Logo

4. Home of Turkey

Türkiye'nin kültürel ve tarihi mirası, sosyal ve günlük hayatı konularında farkındalık oluşturmak için dünyanın dört bir yanından gelen turistler ile güçlü, sürdürülebilir, samimi, ikna edici ve kapsamlı iletişim yolları oluşturmayı hedefleyen “Home: Turkey” kampanyası, Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından Nisan 2014 tarihinde başlatılmıştır. “Home: Turkey” kampanyasının başlıca misyonu (Home Turkey, 2018):

Sürdürülebilir ve istikrarlı tanıtım stratejileri ile Türkiye'nin marka kimliği ve imajını geliştirmek ve güçlendirmek,

Daha sadık bir seyahat kitlesi çekerek ülkenin küresel farkındalığını ve tercih edilebilirliğini artırmak,

Türkiye'nin samimiyetini, cömertliğini, sıcaklığını, güler yüzlülüğünü, güvenilirliğini ve güvenliğini evrensel mesajlar üzerinden ileterek, ülkenin uluslararası, bölgesel ve ulusal ölçekte algısını ve itibarını arttırmak,

Çeşitli tanıtım faaliyetlerini daha profesyonel ve entegre bir şekilde yürütmek,

Tarih, kültür, doğa, macera, deniz, spor ve gastronomi gibi farklı turizm türlerini ortaya çıkararak ülkeyi rakiplerinden ayırmaktır.

Türkiye'nin “Home of Hospitality” (Misafirperverlik Evi) ve “Home of Civilizations” (Medeniyetler Evi) gibi birkaç küresel kavram altında tüm değerlerini tanıtmak, coğrafi ve kültürel çeşitliliğini vurgulayarak, tarih boyunca sayısız kimlik, kültür ve medeniyetleri memnuniyetle karşıladığı ve barındırdığı için Türkiye'yi çeşitli kavramlarla özdeşleştirmeye çalışan bir marka imajı kampanyasıdır. Kampanyada “Home of” ifadesi ile başlayan birçok ögeye (Home of Troy, Home of Santa Claus, Home of Turkish Coffee, Home of Virgin Mary, Home of Cappadocia vb.) çeşitli görsellerde yer verilmiş, videolar hazırlanmış ve bu sayede Türkiye'yi temsil edeceği düşünülen tüm kültür öğeleri bir başlık altında toplanmıştır. Basın ve televizyon gibi klasik medyanın yanı sıra Facebook, Twitter, Instagram, Pinterest, Google+, YouTube ve LinkedIn gibi sosyal ve dijital medya platformlarında yürütülen tanıtım faaliyetleri sonucunda Home: Turkey küresel kitlesini altı milyondan fazla kişiye genişletmektedir (Home Turkey, 2018).

Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından hazırlanan ve kampanyanın resmi sitesi olan www.hometurkey.com web sitesi incelendiğinde, Türkiye’de gastronomik öğelerin dijital olarak tanıtılmasını amaçlayan 4 adet makale bulunmaktadır. Bu makaleler “An Introduction to Turkish Cuisine, Turkish Coffee, Ceremonial Keşkek Tradition ve Lavash, Katyrma, Jupka, Yufka”dır (Home Turkey, 2018). Ayrıca Kültür ve Turizm Bakanlığı Tanıtma Genel Müdürlüğü’nün resmi internet sitesinde “Home: Turkey” kampanyası çerçevesinde hazırlanan 75 adet tanıtım afişi yer almaktadır. Bu afişler içerisinde gastronomik ürünler arasında Home of Baklava, Home of Figs, Home of Turkish Coffee, Home of Tea / Home of Turkish Tea (2 adet), Home of Candied Chestnut, Home of Ayran ve Home of Hazelnut için hazırlanan 8 adet tanıtım afişinin yer aldığı görülmektedir. Bu ürünlerden Türk kahvesi ve Gaziantep baklavası önceki başlıklar altında incelendiği için Home: Turkey kampanyası kapsamında hazırlanan diğer tanıtım afişleri bu bölümde detaylandırılmıştır.

Resim 6. Home of Baklava
(www.tanitma.gov.tr)

Resim 7. Home of Figs
(www.tanitma.gov.tr)

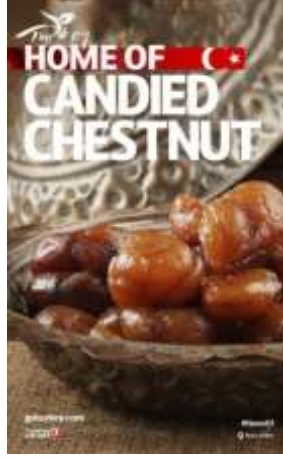

Resim 8. Home of Turkish Coffee (www.tanitma.gov.tr)

4.1. Home of Candied Chestnut

Türkiye'nin ünlü yöresel lezzetlerinden birisi olan kestane şekerinin geçmişi Bursa'nın Osmanlı Devleti'nin başkenti olduğu 1300'lü yıllara dayanmaktadır. Bursa'nın bir simgesi haline gelen kestane şekeri Türk Patent ve Marka Kurumu tarafından 25.12.1999 tarihinde tescillenmiştir (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2019). Montagné Larousse Gastronomique (2005) kitabında kestane şekerinin tarifi; seçilen kestanelerin kabuklarının ayıklanması, zarlarının soyulması, yıkanması ve pişirilmesi; pişirilen kestanelerin vanilyalı şuruba daldırılması ve 48 saat süreyle değişik yoğunluklarda olan ve giderek artan sıcaklıklardaki şekerli şerbetlerle bekletilmesi şeklinde ifade edilmektedir. Kestane şekerleri son aşamada soğutulularak glaze edilmekte ve paketlenmektedir. Kültürel bir birikimin parçası ve Bursa'nın karakteristik lezzetlerinden biri olan

kestane şekerinin Home: Turkey kampanyası kapsamında tanıtım afişi Resim 9’da yer almaktadır.

Resim 9. Home of Candied Chestnut (www.tanitma.gov.tr)

Home of Candied Chestnut tanıtım afişi incelendiğinde; işlemeli bakır bir kap ile sunum yapılan kestane şekerinin yurdunun Türkiye olduğuna ilişkin çıkarımlar yapılabilmektedir.

4.2. Home of Tea / Home of Turkish Tea

Çay (*Camellia sinensis*), çaygiller (*Theaceae*) familyasından nemli iklimlerde yetişen, yaprak ve tomurcukları içecek maddesi yapımında kullanılan bir tarım bitkisidir (Çaykur, 2016). Yapraklarının eni 4-5 cm, boyu ise 10-13 cm uzunluğunda olan çay, çeşitli işlemlerden geçirildikten sonra yeşil ya da siyah çay olarak üretilmekte ve sıcak su ile demlenerek içilebilir hale gelmektedir (Aktaş ve Özdemir, 2005: 10). Çay kültürü ülkemizde uzun bir geçmişe sahip değildir. Çayın 17. yüzyıla kadar Türkler’in tükettiği içecekler arasında yer almadığı bilinmektedir. 19. yüzyılda Türkler gerçek anlamda çay ile tanışmışlardır. Her ne kadar daha önceki dönemlerde gümrük defterlerinde çay ile ilgili kayıtlar ender olarak yer alsa da taban ve tavan fiyatlarını belirleyen narh listelerinde net bir kayıta rastlanılmamaktadır (Demirhan, 1981; Bilgin, 2007). Günümüzde oluşturduğu kültür ile birlikte sosyal yaşamda yeri doldurulamayacak bir değer haline gelen çayın ikramında yöresel farklılıklar göze çarpmaktadır. Tokat yöresinde çay bardağının üst kısmında “dudak payı” adı verilen bir boşluk bırakılmakta ve bu boşluğun bir ölçüsü de bulunmamaktadır. Boşluk miktarının azlığı ve ya çokluğu çay sohbetlerinde esprilere sebep olmaktadır. Erzurum yöresinde ise genellikle açık renkli ve kaşıksız olarak ikramı yapılan çay “kıtlama” diye tabir edilen özel bir gelenekle içilmektedir (Tezcan, 1987). Günlük yaşamın etrafında şekillendiği hal hatır sorma ile başlayan, mahalle dedikoduları ile kalmayarak politik konulara kadar uzanan sohbetlere eşlik eden çay dostluk ve

misafirperverliğin simgesidir. Türkler için çorba içmek ve ekmek yemek kadar hayati bir önemi bulunan çayın ülke tanıtım faaliyetlerinde kullanılması önemli bir stratejidir. Home: Turkey kampanyası kapsamında çayın tanıtım afişi Resim 10'da yer almaktadır.

Resim 10. Home of Tea / Home of Turkish Tea (www.tanitma.gov.tr)

Home of Tea / Home of Turkish Tea tanıtım afişleri incelendiğinde; görselde geleneksel ince belli cam bardak yer almaktadır. Ayrıca ilk görseldeki motifli masa örtüsü ve ikinci görselde çay yanında kestane kebabının tanıtım afişini inceleyen turistlerin dikkatini çekeceği düşünülmektedir.

4.3. Home of Ayran

Türk halkının tükettiği içeceklerin başında gelen ayran yoğurdun belirli oranda sulandırılmasıyla elde edilmektedir. Yaz aylarında ferahlatıcı bir etkiye sahiptir. Türk Gıda Kodeksi'ne göre ayran “yoğurda su katılarak veya kuru maddesi ayarlanan süte yoğurt kültürü ilave edilerek içilebilir kıvamda hazırlanan fermente üründür” şeklinde tanımlanmaktadır (Türk Gıda Kodeksi, 2018). Ayranın M.S. 552-745 yılları arasında hüküm süren Göktürkler'in ekşiyoen yoğurdun ekşi tadını azaltmak için üzerine su eklemeleri sonucunda tesadüfen bulunduğu bilinmektedir. Ayran sözcüğü, tarihte ilk defa Divan-ı Lugat-it Türk eserinde “sütten elde edilen içecek olarak” tanımlanmaktadır (Atatürk Orman Çiftliği, 2018). Türk kültüründe ayrı bir yere sahip olan ayran üretimi ve tüketimi her geçen yıl artmaktadır. Özellikle yaz aylarında üretiminde artış görülen ayranın 2017 yılındaki toplam üretim miktarı bir önceki yıla göre %4.79 oranında artarak 717 bin ton olmuştur (Türkiye İstatistik Kurumu, 2018).

Birçok yemeğe eşlik ederek hazırlanışı açısından yöreden yöreye farklılık gösterebilen ayran, endüstriyel olarak Türk Gıda Kodeksi Fermente Sütler Tebliği ve TS 3810 Ayran-Kısa Ömürlü Standardında yağ oranlarına göre “tam yağlı ayran (en az %1.5 yağlı), yarım yağlı ayran (en az %0.8 yağlı) ve yağsız ayran (en fazla %0.15 yağlı)” olmak üzere üçe ayrılmaktadır. (Türk Gıda Kodeksi, 2018). Yoğurt ile yapılan ayranda su yerine bazen süt ya da soda kullanılabilir. (Türk Gıda Kodeksi, 2018).

Türk mutfağına özgü içecekler arasında yer alan ayranın ülke tanıtım çalışmaları kapsamında kullanılması etkili bir uygulamadır. Home: Turkey kampanyası kapsamında ayranın tanıtım afişi Resim 11’de yer almaktadır.

Resim 11. *Home of Ayran* (www.tanitma.gov.tr)

Home of Ayran tanıtım afişi incelendiğinde; ayranın bakır ve kulplu bir kupta bol köpüklü servis edildiği vurgulanmaktadır. Bu tanıtım afişinde diğerlerinden farklı olarak sol alt kısımda ayranın yapımı hakkında bilgi verilmiştir. Afişte “*Ayran is one of the most popular refreshments in Turkey. This salty yogurt drink is the perfect companion for the hot Turkish summers. To prepare ayran simply mix a cup of yogurt with a cup of water. Add some sea salt and whisk it until it becomes foamy. Don’t forget to serve it cold. Afiyet olsun! Discover Turkey home of Ayran. Be our guest.*” ifadeleri yer almaktadır. “*Discover Turkey home of Ayran*” (Ayranın yurdu Türkiye’yi keşfedin) sloganı ve “*Afiyet olsun!*” kelimesinin Türkçe olarak yazılması ise dikkat çekmektedir.

4.4. Home of Hazelnut

Betulaceae familyasına ait olan fındık, bademden sonra dünyada en yaygın yetiştiriciliği yapılan sert kabuklu meyvedir (Montagné, 2005: 365; Toprak Mahsulleri Ofisi, 2018; Yaltrık, 1997). Bileşiminde birçok biyoaktif maddeyi içeren fındığın sağlığa yararlı etkisi fazladır ve besin değeri yüksektir (Alasalvar and Bolling, 2015). Fındığın ana kullanım

alanlarını şekerlemecilik, pastanecilik ve çikolata sanayi oluşturmaktadır (Rekabet Kurumu, 2018).

Fındığın uygun yetiştirme alanları; yıllık yağış tutarlarının 750-1500 mm arasında olduğu, yıllık ortalama sıcaklığın 13-16°C olduğu, kış sıcaklık ortalamalarının 0-7°C civarında kaldığı, yaz sıcaklık ortalamalarının ise 20-25°C'yi aşmadığı bölgelerdir (Gökçe, 2016: 150-151; Trabzon Ticaret Borsası, 2018). Son 5 yılın ortalama verilerine göre dünyada yaklaşık 926 bin hektar alanda fındık üretimi yapılmaktadır. Dünya fındık dikim alanlarının ortalama %76'sı Türkiye'dedir ve ülkemizi sırasıyla İtalya (%8), Azerbaycan (%3), İran (%2) ve Gürcistan (%2) takip etmektedir (Toprak Mahsulleri Ofisi, 2018). Ülkemizde yaklaşık 704 bin hektar alanda üretilen fındık yoğun olarak Karadeniz Bölgesi'nde yetiştirilmektedir. Türkiye'de 1988-2016 yılları arasında fındık üretim miktarının 506.217 ton olduğu, yıllar içinde çeşitli dalgalanmaların yaşandığı ve 2017 yılında 675 bin ton üretim yapıldığı bilinmektedir (TÜİK, 2018). International Nut and Dried Fruit Council (INC) verilerine göre; son 5 yılda dünyada gerçekleştirilen fındık ve mamulleri ihracatına konu olan ürünlerin kabuklu fındık olarak karşılığı 681 bin tondur ve bu miktarın %75'i ülkemiz tarafından gerçekleştirilmektedir. Türkiye'de üretilen fındığın %80-85'i ihraç edilmekte, %15-20'si ise iç piyasada tüketilmektedir. Resmi kayıtlara göre Türkiye'nin 2017 yılı fındık ihracatının 268.623 bin ton olduğu görülmektedir (Toprak Mahsulleri Ofisi, 2018). *Home: Turkey* kampanyası kapsamında fındığın tanıtım afişi Resim 12'de yer almaktadır.

Resim 12. *Home of Hazelnut* (www.tanitma.gov.tr)

Home of Hazelnut tanıtım afişinde Türk bayrağına ve fındığın yurdunun Türkiye olduğuna vurgu yapılmaktadır. Ayrıca tanıtım afişinin sol alt kısmında fındığın sağlığa olan faydaları hakkında bilgi verilmiştir. Afişte “*Back in the old days, it was believed that sweet-tasting fruit of the hazel*

would make one wiser. While that sort of benefit is yet to be discovered, modern science shows that hazelnut is an edible miracle for the heart. This fiber-rich food also known to reduce the risk of heart disease, lower cholesterol and boost one's energy. Do your heart a favor and eat a handful of hazelnuts every day. Discover Turkey home of hazelnut. Be our guest" ifadeleri yer almaktadır. "Discover Turkey home of Hazelnut" (Fındığın yurdu Türkiye'yi keşfedin) sloganı dikkat çekmektedir.

Sonuç

Çalışmada; Türk turizm imajına konu olan geleneksel lezzetler, UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi, Avrupa Birliği Coğrafi İşaret Listesi ve *Home of Turkey* tanıtım faaliyetleri kapsamında incelenmiştir. Türk damak tadını dünyaya yansıtan bu geleneksel lezzetlerin turizm imajına olumlu yönde katkı sağlaması amacıyla öneriler aşağıda sunulmuştur.

- Toplumlara ait yerel, organik ve otantik gıdaların üretiminde devamlılığın sağlanması, ev tipi yemek kültürünün sürdürülmesi, geleneksel damak tadının, mutfak kültürüne ait bilgilerin ve geleneksel yemek pişirme tekniklerinin korunarak gelecek nesillere aktarılması geleneksel lezzetlerin yaşatılması açısından önemlidir. Günümüzde değişen hayat şartları nedeniyle Türk toplumuna ait somut olmayan kültürel mirasların unutulma riski söz konusudur. Özellikle toplumlara ait yeme-içme alışkanlıkları, geleneksel lezzetler ve yöresel mutfak kültürünün tüm özellikleri ile değişikliğe uğramadan gelecek kuşaklara aktarılması, milletlerin kendi tarihi geçmişlerini, bugünlerini ve geleceklerini anlaması adına önem arz etmektedir. Somut olmayan kültürel miras ürünlerinin önemi vurgulanarak bu konuya yönelik eğitimler verilmeli, geleneksel ürünlerin yapımı ve ekonomik girdisi konularında toplumun farkındalığı artırılmalıdır. Somut olmayan kültürel miras ürünlerinin devamlılığı için yapılan çalışmalar Türk turizm imajını olumlu yönde etkilemesi yanında turizm gelirleri ve ekonomik katkı sağlaması açısından önemlidir.

- İnsanları tükettiği ürün bileşimi, kalitesi ve coğrafi menşei konusunda bilgilendiren coğrafi işaretler, yörelerin yeme-içme faaliyetleri açısından çekiciliğini artırarak tanıtımına katkı sağlamaktadır. Türkiye bulunduğu coğrafi konum ve ekolojik çeşitlilik açısından coğrafi işaret ile tescil kavramını iyi şekilde değerlendirebilecek bir ülkedir. Ülkemizde gastronomi turizminde olumlu yönde yansımaları olan coğrafi işaretli ürün sayısının atması yönünde çalışmalar yapılmalıdır.

- Bir ülkenin tanıtım faaliyetleri uluslararası platformda bilinirliği, saygınlığı ve hedeflenen tanıtım politikasının etkinliği açısından önemlidir. Bu nedenle ülkelerin tanıtım faaliyetlerinde geleneksel lezzetleri değerlendirmesi oldukça etkili bir stratejidir. Tanıtımlar

esnasında öne çıkartılan geleneksel lezzetler, ülkenin tanıtımına, imajına ve saygınlığına olumlu yönde katkıda bulunabilecektir. Türkiye ile özdeşleşen geleneksel lezzet çeşitliliği başta gastro turistler olmak üzere birçok potansiyel turistin ilgisini çekebilecektir.

Sonuç olarak; ülkelerin turizm imajının olumlu yönde olabilmesi için diğer ülkelere göre kuvvetli ve zayıf yönlerinin tespit edilmesi ve ülke özelliklerine göre imaj yapısının uygun duruma getirilmesi gerekmektedir. Özellikle ülke tanıtımlarında yer alan geleneksel lezzetlerin sayısındaki artışın turizm gelirlerine katkı sağlayacağı varsayılmaktadır. Bu çalışmanın ileride yapılacak çalışmalara ışık tutarak kaynak oluşturabileceği ve literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Referanslar

- Akın Bayram, E. B. (2006). *Coğrafi İşaret Olarak Tescil Edilmiş Malatya Kayısının Teknolojik Özelliklerinin Saptanması ve Gıda Güvenliği Açısından Araştırılması*. Hacettepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Gıda Mühendisliği Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara.
- Aktaş, A., Özdemir, B. (2005). *İçki Teknolojisi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Akyurt, H. (2008). *Turizm Bölgesine Yönelik Talebi Etkileyen Faktörlerden İmaj ve Çeşme Örneği*. D. E. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi, İzmir.
- Akyurt, H., Atay, L. (2009). Destinasyonda İmaj Oluşturma Süreci. *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1(1), 1-14.
- Alasalvar, C., Bolling, B. W. (2015). Review of Nut Phytochemicals, Fat-Soluble Bioactives, Antioxidant Components and Health Effects. *British Journal of Nutrition*, 113, 68-78.
- Albayrak, A. (2013). Farklı Milletlerden Turistlerin Türk Mutfağına İlişkin Görüşlerinin Saptanması Üzerine Bir Çalışma. *Journal of Yasar University*, 3(8), 5049-5063.
- Albayrak, A., E. Özkul (2013). Y Kuşağı Turistlerin Destinasyon İmaj Algıları Üzerine Bir Araştırma. *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(6), 15-31.
- Alyakut, Ö., Küçükkömürler, S. (2018). Geleneksel Bir Ekmek Çeşidi: Yufka Ekmeği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(3), 379-395.
- ARAGEM (2018). Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü, <http://aregem.kulturturizm.gov.tr/> adresinden 08.08.2018 tarihinde erişilmiştir.

- Asil, E., Şar, S. (1984). Mesir Macunu. *Pharmacia-JTPA*. 24: 53(3), 204-212.
- Aslan, Z., Güneren, E., Çoban, G. (2014). Destinasyon Markalaşma Sürecinde Yöresel Mutfağın Rolü: Nevşehir Örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 2(4), 3-13.
- Atatürk Orman Çiftliği (2018). <https://www.aoc.gov.tr/Portal/UrunDetay/ayran/16> adresinden 07.09.2018 tarihinde erişilmiştir.
- Avcıkurt, C. (2004). Ülke İmajı ve Turizm İlişkisi: Türkiye Örneği, Turistik Yerlerin (Destinasyonların) Pazarlanması. Nevşehir: *Hafta sonu Turizm Konferansı IX*, 17-19.
- Baloğlu, Ş. (1997). *An Empirical Investigation of Determinants of Tourist Destination Image*, USA: Virginia Tech, 33.
- Baloğlu, S., McCleary, K. W. (1999). U.S. International Pleasure Travelers' Images of Four Mediterranean Destinations: A Comparison of Visitors and Nonvisitors. *Journal of Travel Research*, 38, 144-152.
- Beerli, A., Martin, J. D. (2004). Factors Influencing Destination Image. *Annals of Tourism Research*, 31(3), 657-681.
- Bertella, G. (2011). Knowledge in Food Tourism: The Case of Lofoten and Maremma Toscana. *Current Issues in Tourism*, 14 (4), 355-371.
- Bilgin, A. (2007). Narh Listeleri ve Üsküdar Mal Piyasası. *Üsküdar Sempozyumu IV*, İstanbul.
- Blake, J. (2014). Safeguarding Intangible Cultural Heritage: An Inter-disciplinary Approach to International Law. August Reinisch, Mary E Footer, Christina Binder (Eds.) *International Law and... Select Proceedings of the European Society of International Law*, Oxford: Hart Publishing. doi: <http://dx.doi.org/10.5040/9781509908165>.
- Blake, J. (2017). Anthropology in International Law: The Case of Safeguarding Intangible Cultural Heritage. Nafziger, J..R. (Eds.). *Comparative Law and Anthropology*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing. doi: <https://doi.org/10.4337/9781781955185>.
- Çaykur (2016). Çay Sektörü Raporu. Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü.
- Chen, C. F. and Tsai, D. (2007). How Destination Image and Evaluative Factors Affect Behavioral Intentions?. *Tourism Management*, 28(4), 1115-1122.
- Choi, S., Lehto, X. Y., Morrison, A. M. (2007). Destination Image Representation on the Web: Content Analysis of Macau Travel Related Websites. *Tourism Management*, 28(1), 118-129.

- Chon, K. S. (1990). The Role of Destination Image in Tourism: A Review and Discussion. *Tourism Review*, 45(2), 2-9. <http://dx.doi.org/10.1108/eb058040>.
- Coğrafi İşaretlerin Korunması Hakkında KHK. (1995, 27 Haziran). Resmi Gazete (Sayı: 555). <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/4.5.555.pdf> adresinden 20.08.2018 tarihinde erişilmiştir.
- Council of the European Union (2012). Regulation (EU) No 1151/2012 of the European Parliament and of the Council of 21 November 2012 on Quality Schemes for Agricultural Products and Foodstuffs, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:32012R1151#ntr13-L_2012343EN.01000101-E0013 adresinden 18.08.2018 tarihinde erişilmiştir.
- Coşkun, A.Y. (2001). *Coğrafi İşaretler*. Uzmanlık Tezi, Türk Patent Enstitüsü, Ankara.
- Demirhan, A. (1981). Günlük Hayatta Çok Kullanılan Keyif Verici Bazı Maddelerin Türk Tıbbi Folklorundaki Yeri (Alkol, Çay, Kahve ve Tütün). *Türk Dünyası Araştırmaları*, 3 (15), 57-116.
- Demirer, H. R. (2010). *Yöresel Ürün ve Coğrafi İşaretler; Fransa ve Türkiye*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Devellioğlu, F. (2013). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitapevi, 511.
- Dilsiz, B. (2010). *Türkiye’de Gastronomi ve Turizm (İstanbul Örneği)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Echtner, C. M., Ritchie, J. R. B. (1993). The Measurement of Destination Image: An Empirical Assessment. *Journal of Travel Research*, 31(4), 3-13.
- European Commission (2018). All Product Classes, http://ec.europa.eu/agriculture/quality/door/list.html?&recordStart=0&filter.dossierNumber=&filter.comboName=&filterMin.milestone__mask=&filterMin.milestone=&filterMax.milestone__mask=&filterMax.milestone=&filter.country=TR&filter.category=&filter.type=&filter.status=&recordPerPage=25 adresinden 19.08.2018 tarihinde erişilmiştir.
- Gallarza, M. G., Saura, I. G., Garcia, H. C. (2001). Destination Image: Towards a Conceptual Framework, *Annals of Tourism Research*, Volume:29.
- Gregoire, H. D., Georgeon, F. (çev. Atik, M., Özdoğan, E.). (1999). *Doğu’da Kahve ve Kahvehaneler*, Yapıkredi, İstanbul.

- Göksel, A. B., Yurdakul, N. B. (2002). *Temel Halkla İlişkiler Bilgileri*. İzmir: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, 198.
- Gökçe, N. (2016). Meyveler. Semra Günay Aktaş (Eds.), *Gıda Coğrafyası*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Grosspietsch, M., (2006). Perceived and Projected Images of Rwanda: Visitor and International Tour Operator Perspective. *Tourism Management*, Volume:27, s. 226.
- Gürsoy, D. (2005). *Sohbetin Bahanesi Kahvesi*, İstanbul: Oğlak Yayınları.
- Home Turkey (2018). <https://hometurkey.com/en/> adresinden 04.09.2018 tarihinde erişilmiştir.
- Işın, M. P. (2009). *Gülbeşeker, Türk Tatlıları Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 237-238.
- İloğlu, N. (2014). *Coğrafi İşaretlerin Tescili ve Denetimi Üzerine Farklı Ülke Sistemlerinin İncelenmesi ve Türkiye Uygulaması*. Uzmanlık Tezi. Türkiye Cumhuriyeti-Türk Patent Enstitüsü-Markalar Dairesi Başkanlığı, Ankara.
- Jenkins, O. H. (1999). Understanding and Measuring Tourist Destination Images, *International Journal of Tourism Research*, 1, 1-15.
- Kastenholz, E. (2002). *The Role and Marketing Implications of Destination Images on Tourist Behavior: The Case of Northern Portugal*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Aveiro, Portekiz, 211-212.
- Kaşlı, M., Yılmazdoğan, O. C. (2012). İmajın Turistik Talebe Etkisi: Eskişehir Örneği. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(2), 199-209.
- Kişioğlu, E., Selvi, M. (2013). Yerel Etkinliklerin Tekirdağ'ın Destinasyon İmajına Etkisi: Yerel Paydaşlar Açısından Bir Değerlendirme. *International Anatolia Academic Online Journal/Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 68-102.
- Kim, H., Richardson, S. L. (2003). Motion Picture Impacts on Destination Images. *Annals of Tourism Research*, 30(1), 216-237. doi:10.1016/S0160-7383(02)00062-2.
- Kivela, J., Crofts, C. J. (2005). Gastronomy Tourism. *Journal of Culinary Science and Technology*, 4(2-3), 29-55.
- Kılıç, B., Bekar, A. (2014). *Turistlerin Gelir Düzeylerine Göre Destinasyondaki Gastronomi Turizmi Etkinliklerine Katılımları*, 2. Kırsal Turizm Sempozyumu, Aksaray.
- Mansfeld, Y. (1992). From Motivation to Actual Travel. *Annals of Tourism Research*, 19, 399-419.

- Medlik S. (1993). *Dictionary of Travel. Tourism and Hospitality*. Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Montagné, P. (2005). *Larousse Gastronomique* (2 Cilt). Ankara: Oğlak Yayınları.
- Okumus, B., Okumus, F., McKercher, B. (2007). Incorporatin Local and International Cuisines in The Marketing of Tourism Destinations: The Cases of Hong Kong and Turkey. *Tourism Management* 28, 253-261.
- Özedincik, S. (2007). Gastronomi Turizmiyle Milyonlarca Euro Kazanırız, <http://arsiv.sabah.com.tr/2007/07/08/haber,D42FC372DD9645DE98878B92E2FF534A.html> adresinden 20.06.2018 tarihinde erişilmiştir.
- Özdemir Dağıstan, M. (2005). Türkiye’de Kültürel Mirasın Korunmasına Kısa Bir Bakış. *Planlama*, 31, 20-25. Ankara: TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayınları.
- Özön, M. N. (2000). *Türkçe Sözlük*. İnkılap Yayınevi.
- Phelps, A. (1986). Holiday Destination Image the Problem of Assessment: An Example Developed in Menorca. *Tourism Management*, 7(3), 168-180.
- Pike, S. (2004). *Destination Marketing Organizations*. Oxford: Elsevier.
- Prayag, G., Ryan, C. (2012). Antecedents of Tourists' Loyalty to Mauritius: The Role and Influence of Destination Image, Place Attachment, Personal Involvement, and Satisfaction. *Journal of Travel Research*, 51(3), 342-356.
- Pullphothong, L., Sopha, C. (2013). Gastronomic Tourism in Ayutthaya, Thailand. *Proceedings of the International Conference on Tourism, Transport, and Logistics*, 14-16 February, France. (http://www.ijbts-journal.com/images/main_1366796758/0043-Ladapha.pdf. İnternet adresinden 20.06.2018 tarihinde erişilmiştir.)
- Rekabet Kurumu (2018). Fındık Sektör Araştırması Raporu, 14-15.
- Resmi Gazete (2018). <http://www.resmigazete.gov.tr/default.aspx> adresinden 19.08.2018 tarihinde erişilmiştir.
- Robins, K. (1999). *İmaj: Görmenin Kültür Politikası*, (Çeviren: Nurçay Türkoğlu), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 26.
- Saffir, L., Tarrant J. (1992). *Power Public Relations: How to Use Get Pr to Work for You*, Lincolnwood, Chiago: NTC Business Books, 130.
- Sallanave, A. F. (2003). *El Kışk: Geçmişiyile Bugünüyle Karmaşık Bir Yemek, Ortadoğu Mutfak Kültürleri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 125.

- Sanjuan, A. I. (2007). *Food Quality in Europe, içinde Identity and Quality of Mediterranean Foodstuffs*, Mediterra,(Eds.) Hervieu B., Presses de Sciences Po, s.109-136.
- Seaton, A. V., Bennett M. M. (1996). *Marketing Tourism Products; Concepts, Issues, Cases*. London: Thompson Business Pres.
- Song, H., Hsu, C. H. C. (2013). The Image of Taiwan as A Travel Destination: Perspectives from Mainland China. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 30(3), 253-271. <http://dx.doi.org/10.1080/10548408.2013.774919>.
- Stylidis, D., Sit, J., Biran, A. (2016). An Exploratory Study of Residents' Perception of Place Image: The Case of Kavala. *Journal of Travel Research*, 55(5), 659-674.
- Suratno, B. (2004). Protection of Geographical Indications. *IP Management Review*, No. 2, p. 87-93.
- Şahin, G. (2011). Türkiye'nin Coğrafi İşaretleri. *Uluslararası Katılımlı Coğrafya Kongresi*, 07-10 Eylül 2011, İstanbul.
- Taşçı, A. D. A. (2003). *Determinants of Destination Image*. Michigan State University, Yayınlanmamış Doktora Tezi, USA.
- Tekeli, S. T. (1970). *Türkiye 'de Köy Ekmekleri ve Tekniği*. Ankara, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayını.
- Tezcan, M. (1987). Erzurum Kültürü ve Kişiliği. *Tarih İçinde Erzurum Sempozyumu*, Erzurum.
- Tikveş, Ö. (2003). *Halkla İlişkiler ve Reklamcılık: Temel Bilgiler-Uygulamalar*. İstanbul: Beta Yayınları, s.35.
- Tinsley, R., Lynch, P. (2001). Small Tourism Networks and Destination Development. *International Journal of Hospitality Management*, 20(4), 367-378.
- Toprak Mahsulleri Ofisi (2018). 2017 Yılı Fındık Sektör Raporu.
- Trabzon Ticaret Borsası (2018). <http://www.tb.org.tr/?d=tr> adresinden 07.09.2018 tarihinde erişilmiştir.
- Tunç, A. (2003). Dünyadaki Türkiye İmajının Turizm Sektörüne Etkisi ve Bir Uygulama. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 38-54.
- Türk Dil Kurumu (TDK) (2018a). İmge, <http://www.tdk.gov.tr/> adresinden 06.08.2018 tarihinde erişilmiştir.
- Türk Dil Kurumu (TDK) (2018b). Destinasyon, <http://www.tdk.gov.tr/> adresinden 09.08.2018 tarihinde erişilmiştir.

- Türk Dil Kurumu (TDK) (2018c). Keşkek, <http://www.tdk.gov.tr/adresinden> 19.08.2018 tarihinde erişilmiştir.
- Türk Dil Kurumu (TDK) (2018d). Baklava, <http://www.tdk.gov.tr/adresinden> 19.08.2018 tarihinde erişilmiştir.
- Türk Gıda Kodeksi (2018). Fermente Süt Ürünleri Tebliği, <https://www.tarim.gov.tr/Mevzuat/Turk-Gida-Kodeksi> adresinden 07.09.2018 tarihinde erişilmiştir.
- Türk Patent ve Marka Kurumu (2019). <http://www.turkpatent.gov.tr> adresinden 12.02.2019 tarihinde erişilmiştir.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2018). <http://www.tuik.gov.tr/Start.do;jsessionid=mKF8bT8CXyBrBlrLV2LnXGTDd9GLCCVwy2SgTGrv0nlTpg4JCbXK!1872706084> adresinden 07.09.2018 tarihinde erişilmiştir.
- UNESCO (2018a). The Organization's history. <http://www.unesco.org/new/en/unesco/about-us/who-we-are/history/> adresinden 08.08.2018 tarihinde erişilmiştir.
- UNESCO (2018b). Basic texts. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000261751> adresinden 08.08.2018 tarihinde erişilmiştir.
- UNESCO (2018c). Text of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. <https://ich.unesco.org/en/convention> adresinden 08.08.2018 tarihinde erişilmiştir.
- UNESCO (2018d). Browse the Lists of Intangible Cultural Heritage and the Register of good safeguarding practices. [https://ich.unesco.org/en/lists?text=&country\[\]=00228&multinational=3&display1=inscriptionID#tabs](https://ich.unesco.org/en/lists?text=&country[]=00228&multinational=3&display1=inscriptionID#tabs) adresinden 09.08.2018 tarihinde erişilmiştir.
- Ünal, Z. G. (2014). *Kültürel Mirasın Korunması*. İstanbul. İstanbul Valiliği Yayını.
- Yağbasan, M., Ustakara, F. (2008). Türk Toplumunda Kahvehane ve Kafelerdeki İletişimsel Ortamı Belirlemeye Yönelik Bir Alan Araştırması (Gaziantep İli Örneği). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 233-260.
- Yaltırık, F. (1997). Orman ve Park Ağaçlarımız (İğneyapraklılar). *Atlas Dergisi*, Nisan Eki, İstanbul.
- Yazıcıoğlu, İ., Akbulut, B. A. (2014). Analysis of Ankara as a Touristic Destination in Terms of its Cognitive and Affective Image Components. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 3(3), 136-144.

- Yönet Eren, F., Ceyhun Sezgin, A. (2018). Kültürel Miras Açısından Türk Kahvesi. *Turkish Studies*, 13(10), 698-712.
- Yurtseven, H. R., Can, E. (2002). Gökçeada'daki Turizm Çekiciliklerinin İmajı: İlk Kez ve Birden Fazla Gelen Turistler Açısından Karşılaştırmalı Bir Araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 13(2), 148-154.

GASTRONOMİK DEĞERLER KAPSAMINDA SİNOP MUTFAĞINA ÖZGÜ BİR DEĞER: NOKUL*

Ercan KARAÇAR*-Olca SEZEN DOĞANCILI*²

Giriş

İlk insandan bu yana insanoğlu sürekli beslenme ve barınmaya ihtiyaç duymuştur. İlkel toplumlarda yerleşik hayata geçen insanlar beslenme konusunda da yeniliklere açık olmuşlardır. Özellikle avlanma sonrası ateşin bulunması ile birlikte yemek hazırlama şekilleri değişmiş, buldukları otlardan baharatlar yaparak yemeklere tat katmaya çalışmışlardır. Özellikle bulundukları coğrafya ya bağlı olarak kullandıkları ürünler ve onu hazırlama şekilleri farklılık göstermiştir.

Yiyecek sektörü son yıllar sürekli gelişme gösteren ve buna bağlı olarak da insanların yeni gelişmeleri takip ettiği bir sektör haline dönüşmüştür. Yeni lezzetler ve tatlar arayan insanlar kültürlerinde kaynaşması sonucu bunları hemen hemen her yerde bulabilme şansına sahiptir. Yine yöresel bir lezzet olarak ortaya çıkmış bir ürünü kendi coğrafyalarında ki malzemeler ile karıştırarak yeni oluşumlarda sergilemektedir.

Bu konuda özellikle Türk toplumunun buğday ve benzeri ürünleri yetiştirme eylemi ile birlikte bu ürünlere düşkünlüğü söz konusu olmuştur. Sabah kahvaltısından akşam yemeğine kadar yemeklerde daima buğday ve benzeri ürünleri görmek mümkündür. Bazı bölgeler bu aşamada ön plana çıkmış olsa da hemen hemen tüm ülkede büyük bir çoğunlukla görülmektedir.

Sinop

Zengin bir kültür birikimi olan Sinop, ilk yerleşme tarihi Tunç Çağı'na kadar dayanan, Anadolu'nun en eski şehirlerinden biridir. Karadeniz üzerinde hâkimiyet kurmak isteyen tüm kavimlerin konumlandığı il kapsamında birçok medeniyete ait kalıntılar bulunmaktadır (Sinop Belediyesi¹). Selçuklular zamanında 11. yüzyılın son çeyreğinde fethedilen Sinop, sonralarda uzun süre Bizans'ın elinde kalmıştır. 1214' de tekrar Selçuklu Türklerinin ele geçirdiği Sinop, bu tarihten sonra hızla gelişerek

* Bu çalışma VII. Ulusal III. Uluslararası Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumu' nda sunulmuştur.

* Dr.Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi, Turizm işletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, Rekreasyon Yönetimi Bölümü, Sinop, Türkiye.

* Dr.Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi, Turizm işletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, Turizm Rehberliği Bölümü, Sinop, Türkiye.

Türklerin Anadolu’ da Karadeniz’e ve Kırım’a açılan bir kapısı olmuştur. Sonrasında Pervaneoğulları ve Candaroğulları’nın egemenliği bulunan Sinop ilinde bu kültürlerle ait birçok zaviyeler de bulunmaktadır (Yakupoglu, 2013, s. 102-108).

Turizm açısından zengin potansiyele sahip olan Sinop, zengin orman varlığıyla, uzun kıyısıyla, doğal kumsalları, yaylaları ve mesire yerleri gibi birçok doğal güzelliklere sahiptir. Bunun yanı sıra Kastamonu, Çorum, Amasya ve Samsun gibi çevre illere yakın olmasından dolayı turizm amaçlı olarak gelen turist sayısı oldukça fazladır. Buna ek olarak günlük tur ziyaretleri (Tarihi Cezaevi, Arkeoloji ve Etnografya Müzeleri gezileri) karavan turizmi ve çadır turizmi açısından da Sinop ilinin tercih edildiği söylenebilir (Sinop Valiliği). Ayrıca Türkiye’nin 305 Önemli Doğa Alanları’ndan ve 184 Önemli Kuş Alanı’ndan birisi olan Sinop’ta nesli tükenmekte olan dikkuyruk ve büyük orman kartalına da rastlanılmaktadır (İsfendiyoğlu, Yeniyurt, Dağlı & Perez, 2013, s. 475).

Akgöl Turizm Merkezi, Kozfindık-Bozarmut Yaylası Turizm Merkezi, Kurugöl Turizm Merkezi ile Hamsilos Turizm Merkezi’nin yanı sıra Boyabat Bazalt Kayaları’nda ekoturizm uygulanan Sinop, deniz turizmi açısından Akliman yöresi, Hamsilos Koyu, İnceburun, Sarıkum Gölü, Karakum Mevkii, Bahçeler Mevkii, Mobil ve Korucuk Köyü Mevkii gibi alanlara da sahiptir. Bunun yanı sıra İnaltı Mağarası, Buzluk Mağarası ve Ağcaçal Mağarası’ nda mağara turizmi; GürfindıkBozarmut Yaylası, Türkeli Kurugöl Yaylası, Ayancık Akgöl, Buzluk Yaylası, Dikenliboğaz Yaylası, Karaçayır Yaylası vb. alanlarda yayla turizmi; Bektaşğa Köyü ve Göleti, Abalı Köyü Piknik Alanı, Boyabat Kale Bağı, Topalçam Mesire Yeri, Bürnük Mevkii’ nin mesire alanı olarak kullanılan Sinop’ ta avcılık ve balıkçılık faaliyetleri de uygulanmaktadır.

Ahmet Muhip Dıranas ve Dr. Rıza Nur’a ait eserlerin de yer aldığı Sinop’ta edebiyat turizminin de uygulandığını söylemek mümkündür. Buna ek olarak Alaeddin Camii, Cezayirli Ali Paşa Camii, Saray Camii ile Tayboğa Türbesi, Seyyid Bilal Türbesi ve Gazi Çelebi Türbesi gibi birçok cami ve türbelerde inanç turizmine hizmet etmektedir (Akyol, 2012). Ayrıca Anadolu’nun Alcatraz’ı şeklinde ifade edilen Sinop Cezaevi’ nin de hüzn turizmi kapsamında yer aldığı (Sezen Doğancılı & Civelek Oruç, 2016, s. 274) ve bu hapishanede yatan Sabahattin Ali’nin gözlemleri ve yaşadıklarından birçok eser oluşturduğu ifade edilebilir. Bunlar; Hapishane Şarkısı (Aldırma Gönül), Gurbet Hapishanesi, İstek (şiir), Duvar, Bir şaka, Kanal, Kazlar, Bir Firar, Çaydanlık, Katil Osman, Kırangıçlar (hikâye), Esirler(tiyatro) olarak sıralanabilir (Karaburgu, 2013, s. 170).

Sinop’un parlak bir geçmişi olmasına rağmen tarihi eserler açısından oldukça az bir kısmını günümüze kadar gelebilmiştir. Özellikle Roma

Dönemi'nden kalan eserler arasından sadece şehir surları ve Balatlar kalıntıları ayaktaadır (Köroğlu & Güngör Alper, 2015, s. 47).

Turistik açıdan oldukça zengin olan Sinop ili, Kültür ve Turizm Bakanlığı verileri doğrultusunda en çok ziyaret edilen yerler açısından incelenerek şu sıralama elde edilmiştir; Tarihi Cezaevi, Erfelek Tatlıca Şelaleleri, Hamsilos Tabiat Parkı, Seyit Bilal Türbesi, Alaattin Camii, Pervane Medresesi, Balatlar Yapı Topluluğu, Arkeoloji ve Etnografya Müzeleri, Boyabat Kalesi, Akgöl, İnaltı Kanyonu ve Mağarası, İnceburun ve Sarıkum Tabiatı Koruma Alanı (Sinop İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü₁).

Kültürel çeşitliliğin beslenme şekillerini de etkilediği Sinop' ta beslenme tahıl ürünleri ağırlıklıdır. Kış sebzelerinin yanı sıra kestane ve ayva gibi meyvelerinde yemeklik olarak kullanıldığı Sinop mutfağında, nokul (üzümlü, cevizli ve kıymalı, yoğurtlu), pilaki, mısır pastası, kaşık çıkartması (mamalika), keşkek, içi etli hamur (kulak hamuru), ıslama, mısır çorbası, mısır tarhanası, sirkeli pırasa, içli tava, katlama, kabak millesi, hamursuz tatlısı gibi birçok yöresel yemekler mevcuttur (Sinop İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü₂). Ayrıca kestanesi meşhur olan Sinop' ta haşlama, kebab gibi çerezlik olarak kullanımı yapılsa da kimi yemeklerde ana malzeme olarak kestane de karşımıza çıkmaktadır (Türkiye Kültür Portalı₂).

Mısır çorbası, mısır yarması, barbunya fasulyesi ve kemikli kuzu etinden yapılırken Sinop mantısı (Kulak Hamuru) sarımsaklı yoğurt ve cevizin serpilerek özellikle dini bayramlarda yenilmektedir. Ayrıca kıymalı, üzümlü-cevizli ve yoğurtlu yapılan nokul; dağdan toplanan taze mantarlarla yapılan mantar kavurma; taze fasulyenin kurutularak kışın yemek olarak kullanılan kabuklu bakla; satır kıymasıyla yapılan kıymalı tarhana çorbası; tavuk suyunda ıslatılarak tavukla yenilen tirit gibi yöresel yemekleri mevcuttur. Buna ek olarak sırık kebabı, keşkek, incir uyuşturması, kestaneli iç pilav, çerkez pastası, mısır pastası, hamursuz tatlısı, oğmaç çorbası, höbelenli pilav, cizleme ve balık bileke gibi birçok yemek çeşidi de bulunmaktadır (Akyol, 2012).

Nokul

Türk Dil Kurumu (TDK)'ya göre “Mayalı hamurun içine ceviz, fındık, susam, üzüm konularak yapılan, şekerli ya da şekersiz bir çeşit çörek, lokum” şeklinde tanımlanan nokul, ilk olarak Büyük Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubat dönemi içerisinde ele alınmıştır. 634 yılının Şevval ayında verilen bir ziyafetle ilgili paylaşılan yazıda ikram edilen yiyecekler sıralanırken nokulun da sofrada olduğu belirtilmektedir (Yeni Şafak Gazetesi). Yapıldığı yöreye göre pek çok şekilde tarif edilen nokul, literatür kapsamında da farklı illerin yiyecek çeşidi olarak yer almaktadır.

Sinop Belediyesi ve Sinop Kültür ve Turizm Bakanlığı'na ait internet sitesinde Sinop'a ait yöresel lezzetler başlığı altında incelenen nokul, Akt n, Karakuş, & Sağlam (2013)'ın Sinop  niversitesi'ndeki  ğretmen adaylarının Sinop hakkındaki farkındalıklarını ölçmek amacıyla yapmış olduğu çalışmasında, “Sinop denilince aklınıza gelen ilk şey nedir?” sorusuna verilen cevaplardan birisi olarak yer almıştır. Buna ek olarak Coral Travel'in yapmış olduğu “Karadeniz Rüyası ve Batum Turu” kapsamında gezilen Sinop'ta yenilecek olan öğle yemeği kapsamında rehber tarafından Sinop nokulu tavsiye edilmiştir (Makine Mühendisleri Odası).

Sinop nokulu kıymalı,  z ml -cevizli ve yoğurtlu olarak yapılabilmekte (Türkiye Kültür Portalı₃) ve isteğe göre kıymalısının içerisine karanfil de eklenebilmektedir (Sinop Kültür Turizmi). Buna ek olarak Sinop nokulunun eskiden sadece evlerde yapılabilirken günümüzde pek çok d kk nda satıldığını (Akşam Gazetesi) ve genellikle Ramazan Bayramında yapılarak gelen misafirlere ikram edildiğini söylemek mümkündür (2011 Yılı İl  evre Durum Raporu, 2012, s. 108).

Keleş & Pelit (2011), Samsun' un gelecekteki turizm eğilimleri üzerine yapmış oldukları çalışmasında Samsun'un yeterince tanınmayan geleneksel yemekleri arasında nokula da yer vermiştir. Ayrıca Sökülmez & Uyar (2015) ve Karagöz (2004)' n çalışmasında nokul Samsun'a ait yöresel yiyecekler kategorisinde incelenmiştir. Samsun nokulu, ince açılan hamurun içine katılan üzüm, fındık, ceviz ile yapılan şerbetsiz bir hamur tatlısı olarak dayanaklı olması, enerji vermesi ve saklama koşullarının kolaylığı ile artık sadece gemici- balıkçı yiyeceği değil yemekli toplantıların da ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir (Türkiye Kültür Portalı₁).

Samsun nokulu ya da Bafra nokulu olarak ifade edilen nokul, coğrafi işaret belgesi olan “Mahreç” belgesini alarak sınaı mülkiyetini tescillendirmiştir (Samsun Belediyesi). Mutfak kültürünün tescillenmesini içeren Coğrafi Işaretleme Sistemi, hem yöresel ve yerel değerleri korumaya hem de gastronomik mirası koruma altına almaya yarayan bir faaliyettir. Bu faaliyet ile yerel tarımsal faaliyetlerin desteklendiği, yöresel ürünlerin ekonomik katkı sağladığı ve bölgenin tanıtımını da sağlanmaktadır. Bu sistemde ürünlerin ait oldukları bölge dışında üretilmeyen, belirli bir bölgeye, doğa ve beşeri unsurlara özel bir ürün olması “menşe” olarak adlandırılırken, ürünlerin başka bölgelerde de üretilbileceğini öngören sınıflandırma ise “mahreç” olarak ifade edilmektedir (Durlu  zkaya, Sünnetçioğlu & Can, 2013, s. 17). Geleneksel ürünün şekillendiği, paketlenildiği, alındığı veya satıldığı ürünlerin kalitesi, üretim yöntemi ve coğrafi kaynağı arasındaki bağı simgeleyen coğrafi işaretler (Anadolu Üniversitesi), Türk Patent Enstitüsü' nün ilgili

komisyonunca ve yasalarca korunmaktadır. Böylece halk tarafından geliştirilen ve gelecek kuşaklara aktırılan bilgilerin korunması ve turizm açısından ekonomik kazanç sağlanmasına katkı sağlanmaktadır (Özkan Tağı & Yanar, 2016, s. 345).

Ölmez (2005)'in Isparta ilinde yer alan türbelere ilişkin yapmış olduğu çalışmasında ziyaretçilerin yaptıkları adakların niyetine türbeye gelenlere nokul dağıtılmasından bahsetmiştir. Isparta'nın yemek lezzetlerine ilişkin verileri fazla olmamasına rağmen nokul kimi kaynaklarda katkılı hamurlu yiyecek (Isparta İl Kültür ve Turizm Bakanlığı), kimi kaynaklarda ise börek çeşitlerinden birisi olarak ele alınmaktadır (Isparta Valiliği). Hatta bazı tariflerde Isparta nokulu içerisine nokul kokusu adı verilen bir baharat türünün de eklenebileceği belirtilmektedir (Gıda Sağlık Lezzet İnternet Sitesi). Isparta'nın gelenekleri içerisinde de yer alan nokul, özellikle Ramazan ayında, yapılan hayır işlerinde, ölen akrabalarına hayır duasını alabilmek için ve bayram öncesinde “Allah kokulu günde kokusuz bırakmasın” dileğiyle yapılan nokullar dağıtılmaktadır. Bunun yanı sıra Perşembe günleri okula giden çocuklara elma, bisküvi veya nokul gibi yiyeceklerin dağıtılmasının işlerini yoluna sokmasına yardımcı olacağına inancı söz konusudur (Isparta Mutfağı “Geleneksel Tatlarımızdan Seçmeler”, 2014, s.17-19).

Sinop, Samsun ve Isparta nokullarının yanı sıra Afyon'a ait nokul da bulunmakta olup bazı kaynaklarda “lokul” olarak da ele alınmaktadır (Türkiye Kültür Portalı⁴). Çekilmiş ceviz veya fındığın haşhaş ezmesine eklenmesiyle yapılan nokul, Afyon ilinin yöresel yemekleri arasında bulunmaktadır (Forumhane İnternet Sitesi).

Nokul, yapıldığı yerlere göre içindeki malzemeler, yapılış şekli, hazırlanma süresi vb. unsurlarda da değişiklik göstermektedir. Bu değişiklikler Tablo 1' deki şekilde özetlenmiştir;

Tablo 1: Nokul Yapımında Kullanılan Malzemeler

	Sinop Nokulu	Afyon Nokulu	Samsun Nokulu	Isparta Nokulu
Un	√	√	√	√
Sıvı Yağ	√	√	√	√
Şeker	√	√	√	√
Maya	√	√	√	√
Tuz	√	√	√	√
Su	√	√	√	√
Süt		√	√	√
Yoğurt	√		√	

Margarin			√	
Yumurta		√	√	√
Ceviz	√		√	√
Üzüm	√		√	
Haşhaş		√		√
Tereyağ				√
Kıyma	√			
Piştirme süresi	25-30 dk	25 dk	35-40 dk	30-35 dk
Isı derecesi	200°	180°	180°	200°

Nokulun yapıldığı Sinop, Afyon, Samsun ve Isparta illerinde kullanılan malzemeler sıralanmış olup un, sıvı yağ, şeker, maya, tuz ve suyun ortak malzemeler olduğu tespit edilmiştir. Sinop ilinde bu malzemeye yoğurt, ceviz- üzüm veya kıyma eklenirken Afyon ilinde süt, yumurta ve haşhaş ilavesi yapılmaktadır. Samsun ilindeki nokulda süt, yoğurt, margarin, yumurta, ceviz ve üzüm ilavesi söz konusu iken Isparta ilinde süt, yumurta, ceviz, haşhaş ve tereyağı kullanımı mevcuttur. Ceviz ve üzüm kullanımı hem Sinop nokulunda hem de Samsun nokulunda yer almasına rağmen Samsun nokulunda ek olarak margarin ve yumurtanın da kullanıldığı görülmektedir. Buna ek olarak haşhaş kullanımı Afyon nokulunda tek başına yer alırken Isparta nokulunda ceviz ve tereyağı ile birlikte yer almaktadır.

Yöntem

Araştırma kapsamında gastronomik değerlerinden birisi olan Sinop nokulunun malzemeleri ve hazırlanma şekli ele alınarak ülkemizde yer alan diğer nokul çeşitleriyle olan benzerlik ve farklılıklarını ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu amaca yönelik olarak nokulun ön plana çıktığı Sinop, Samsun, Afyon ve Isparta illerindeki nokul malzemeleri ve hazırlanma şekilleri hakkında veri toplamak için yemek siteleri ve yemek tariflerini içeren bir takım forumlar ve resmi kaynaklardaki nokul tarifleri incelenerek tablolştırılmıştır. Ortak malzemeler ve farklı malzemeler ortaya konularak Sinop nokulunun diğer illerdeki nokullardan ayırıcı nitelikleri saptanmıştır. Buna ek olarak literatür incelemesi yapılarak nokul hakkında bilgi toplaması sağlanmıştır.

Bulgular ve Tartışma

Nokul, araştırma çerçevesinde Sinop, Samsun, Afyon ve Isparta illerinde ele alınmış olup piştirme reçetelerinde yer alan malzemeler, bu malzemelerin birim fiyatı, toplam fiyatı ve maliyeti hesaplanmıştır. Söz konusu hesaplamalar 4 porsiyon olarak ele alınarak ilgili işlemler

neticesinde bir porsiyonluk ürünün maliyetine dönüştürülmüştür. Bu verileri kapsayan Sinop nokuluna ilişkin veriler Tablo 2’deki gibidir;

Tablo 2: Sinop Nokulu Standart Reçetesi

NOKUL (SİNOP)				NO:01
Porsiyon Sayısı: 4				HAZIRLAMA TEKNİĞİ
MALZEME	MİKTAR	B.FİYATI	T.FİYATI	Yarım su bardağı ılık su içinde maya ve şeker karıştırılır. Kabarması için bekletilir. Unun içerisine süt, ılık su ve mayalı su konularak yumuşak bir hamur elde edilir. Kabarması için iki saat bekletilir. Bir parmak kalınlığında açılır. İçine üzüm ve dövülmüş ceviz karışımı katılır. Rulo yapılarak kesilir. Bir tepsinin içine bir parmak kalınlığında yağ dökülür. Nokullar sıkı olarak tepsiye yerleştirilir. İsteğe göre üstüne yumurta akı, susam veya çörek otu konularak 200 derecelik fırında üstü kızarıncaya kadar pişirilir. Nokul Sinop ilinde kıymalı şekilde yapıldığında içine karanfil, soğan ve karabiberde eklenir.
Un	1 kg	4 TL	4 TL	
Sıvıyağ	250 ml	6 TL	1.5 TL	
Maya	1 paket	0.5 TL	0.5 TL	
Yoğurt	250 ml	4 TL	1 TL	
Şeker	50 gr	4 TL	0.2 TL	
Tuz	5 gr	1 TL	----	
Üzüm	250 gr	10 TL	2.5 TL	
Ceviz	200 gr	60 TL	12 TL	
Su	200 ml	2 TL	0.4 TL	
Yemeğin Toplam Malzeme Maliyeti:			22.1 TL	
BİR PORSİYON İÇİN YİYECEK MADDE MALİYETİ: 5.525 TL				

Sinop nokulu, içerisine un, sıvı yağ, maya, yoğurt, şeker, tuz, üzüm, ceviz ve su eklenerek yapılan bir yiyecek olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak üzümlü ve cevizlisi yapılmakla beraber kıymalı çeşidi de bulunan nokulun içerisine ek olarak karanfil ve karabiber de eklenmektedir. Araştırma kapsamında ele alınan üzümlü ve cevizli nokulun toplam maliyeti 22.1 TL olarak hesaplanmış olup porsiyon başına

5.525 TL'ye yapılabilmektedir. Söz konusu hesaplamaların Samsun nokulu üzerine uygulaması ise aşağıdaki gibidir;

Tablo 3: Samsun Nokulu Standart Reçetesi

NOKUL (SAMSUN)		NO:02		
Porsiyon Sayısı: 4		HAZIRLAMA TEKNİĞİ		
MALZEME	MİKTAR	B.FİYATI	T.FİYATI	İlk su ile mayayı erittikten sonra unun ortasını açıp mayalı suyu, sütü, yağı, margarini, yoğurdu, şekeri, yumurtayı, yumurta akını ve tuzu ilave ederek kulak memesinden biraz sert bir hamur yapana kadar yoğurulur. Hamurun üzerine bolca un sepeleyip temiz bir bez örttükten sonra mayasının gelmesi için üzerini sofraya beziyle kapatılır. Diğer tarafta derin bir kaba ceviz, üzüm ve şeker koyup güzelce karıştırılır. Hamurun mayası kıvamına geldikten sonra hamuru portakal büyüklüğünde olacak şekilde bezelere ayrılır. Her bir bezeyi oklavayla yufka büyüklüğünde fakat ondan daha kalın açılır. Kâsedeki sıvı yağ ile yufkanın üzerini bolca yağlanır. Harmanlanmış iç malzemeyi, yağlanmış yufkanın üzerine bolca serpilir. Yufkanın bir kenarından sarmaya başlayarak rulo yapılır. Ruloyu bıçakla 4-5 cm. uzunluğunda kesilir. Yağlanmış tepsiye aralıksız olarak yan yana sıralanır. Diğer bezelerle de aynı işlemleri yaptıktan sonra tepsideki nokulların üzerine yumurta sarısı sürülür ve kızgın fırına verilir. Fırın ısısına göre 35-40 dakika pişirilir.
Un	1 kg	4 TL	4 TL	
Sıvı Yağ	250 ml	6 TL	1.5 TL	
Şeker	50 gr	4 TL	0.2 TL	
Süt	200 ml	3 TL	0.6 TL	
Su	200 ml	2 TL	0.4 TL	
Tuz	5 gr	1 TL	---	
Yumurta	2 adet	0.5 TL	1 TL	
Maya	1 paket	0.5 TL	0.5 TL	
Yoğurt	250 ml	4 TL	1 TL	
Margarin	1 paket	2 TL	2 TL	
Ceviz	250 gr	60 TL	15 TL	
Üzüm	200 ml	10 TL	2 TL	
Yemeğin Toplam Malzeme Maliyeti:			28.2	
BİR PORSİYON İÇİN YİYECEK MADDE MALİYETİ: 7.05 TL				

Samsun ilinde yapılan nokulda un, sıvı yağ, şeker, süt ve tuza ek olarak yumurta, maya, yoğurt, margarin, ceviz ve üzüm de eklenmektedir. 12 farklı ürün malzemesi kullanılan Samsun nokulu 35- 40 dakika boyunca kızgın fırında pişirilerek hazır hale gelmektedir. Bu nokulun 4 porsiyona

ait maliyeti 28.2 iken tek porsiyona ilişkin maliyeti 7.05 TL olarak hesaplanmaktadır. Afyon ilinde yapılan nokula ilişkin veriler ise Tablo 4'deki gibidir;

Tablo 4: Afyon Nokulu Standart Reçetesi

NOKUL (AFYON)		NO:03			
Porsiyon Sayısı: 4		HAZIRLAMA TEKNİĞ			
MALZEME	MİKTAR	B.FİYATI	T.FİYATI	Öncelikle bir kabin içerisine sıvıyağı ılık sütü ılık suyu toz şekeri ve mayayı koyup karıştırılır. Mayayı tuzu ve yumurta beyazını katıp tekrar karıştırılır. Sonrada unumuzu yavaş yavaş eklenir. Hamur kulak memesinden biraz daha cıvık olacak şekilde yoğurulur. Sonrada yoğurulan hamurun ağzını kapatıp 1 buçuk saat dinlendirilir. Daha sonrada haşhaş ile sıvı yağını karıştırılır. Mayalanan hamuru 4 eşit parçaya bölüp oklava yardımıyla az un atarak açılır. Büyük boy fırın tepsisi kadar açılır ve hamurun üzerine haşhaş ve sıvı yağ karışımından sürdükten sonra hamuru bir ucundan başlayıp rulo yapılır. Daha sonrada yapılan rulodan 2 parmak kalınlığından parçalar kesip yağlı kâğıtserili olan küçük boy bir tepsiye haşhaşlı taraf alta gelecek şekilde koyulur. Sonrada üzerine yumurta sarısını sürülür. 15 dk daha tepside mayalandırılır. Daha sonrada 180° fırında 25 dk üzeri kızartısıya kadar pişirilir.	
Un	1 kg	4 TL	4 TL		
Sıvı yağ	250ml	6 TL	1.5 TL		
Süt	200ml	3 TL	0.6 TL		
Su	200ml	2 TL	0.4 TL		
Yaş maya	1 paket	0.5 TL	0.5 TL		
Şeker	100gr	4 TL	0.4 TL		
Tuz	5gr	1 TL	---		
Yumurta	1 adet	0.5 TL	0.5 TL		
Haşhaş	500 gr	30 TL	15TL		
Yemeğin Toplam Malzeme Maliyeti:		22.9 TL			
BİR PORSİYON İÇİN YİYECEK MADDE MALİYETİ: 5.725 TL					

Afyon nokulu, un, sıvı yağ, süt, su, yaş maya, şeker, tuz, yumurta ve haşhaşla yapılmakta, yoğurulan hamurun rulo haline getirilerek 2 parmak kalınlığında kesilmesiyle fırında pişirilmektedir. Toplam malzeme maliyeti 22.9 TL olan nokulun porsiyon başına düşen maliyeti ise 5.725 TL olarak hesaplanmıştır. Buna ek olarak Isparta' ya ait nokulun içinde yer alan malzemeler ise Tablo 5'deki gibidir;

Tablo 5: Isparta Nokulu Standart Reçetesi

NOKUL (ISPARTA) KÖMBE, GOŞMA				NO:04
Porsiyon Sayısı: 4				HAZIRLAMA TEKNİĞİ
MALZEME	MİKTAR	B.FİYATI	T.FİYATI	Kuru maya ve şeker, 2 su bardağı ılık süt içerisinde eritilir. Un, sıvı yağ, tuz, aldığı kadar su ve süt karışımı ile hamur yoğrulur. Yoğrulan hamur 60 dakika kabarmaya bırakılır. Haşhaş ezmesi, tereyağı ve sıvı yağ bir kapta karıştırılır. Yoğrulup dinlendirilen hamur, yağlanmış sini veya mermer tezgâh üzerine konularak elle açılır. Açılan hamurun içine hazırlanan iç harcı sürülür ve hamur esnetilir. Cevizler esnetilen hamurun üstüne dökülür ve rulo şeklinde sarılır, 3 parmak eninde kesilerek, yağlanmış tepsiye sık bir şekilde döşenir. Üzerine yumurta sarısı sürülür ve 200 derece fırında pişirilir. Dinlendirilerek servis yapılır.
Un	1 kg	4 TL	4 TL	
Sıvı Yağ	250 ml	6 TL	1.5 TL	
Süt	200 ml	3 TL	0.6 TL	
Kuru Maya	1 paket	0.5 TL	0.5 TL	
Şeker	50 gr	4 TL	0.2 TL	
Tuz	5 gr	1 TL	---	
Su	200 ml	2 TL	0.4 TL	
Haşhaş Ezmesi	500 gr	40 TL	20 TL	
Tereyağı	100 gr	30 TL	3 TL	
Ceviz	200 gr	60 TL	12 TL	
Yumurta	1 adet	0.5 TL	0.5 TL	
Yemeğin Toplam Malzeme Maliyeti:			42.7 TL	
BİR PORSİYON İÇİN YİYECEK MADDE MALİYETİ: 10.675 TL				

Isparta nokulu un, sıvı yağ, süt, kuru maya, şeker, tuz, su, haşhaş ezmesi, tereyağı, ceviz ve yumurta ile yapılmaktadır. Hazırlanmış olan hamurun tezgâh üzerinde elle açılmasıyla yapılan Isparta nokulu, rulo halinde sarılarak 3 parmak genişliğinde kesilerek 200 derece fırında

pişirilmektedir. 4 kişilik porsiyon olarak hazırlanan Isparta nokulunun toplam malzeme fiyatı 42.7TL olarak tespit edilirken bir porsiyon başına 10.675 TL maliyetle hazırlanması söz konusudur.

Sonuç ve Öneriler

Sinop nokulunun içerdiği malzemeler ve pişirme yöntemlerini ele alınarak ülkemizde yer alan diğer nokul çeşitleriyle olan benzerlik ve farklılıklarının incelendiği bu çalışmada, nokulun Samsun, Afyon ve Isparta illerinin gastronomik değerlerinde önemli bir yere sahip olduğu dikkati çekmiş olup örneklem iller olarak araştırmaya dâhil edilmiştir. Bu iller baz alınarak nokula eklenen malzemeler, pişirme yöntemleri ve maliyetleri gibi birçok unsur ele alınmış olup elde edilen sonuçlar aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır;

Nokul, Sinop, Samsun, Afyon ve Isparta illerinde yöresel yiyecekler kategorisinde incelenen bir yiyecek çeşididir. Malzeme açısından bakıldığında ortak malzemelerin un, sıvı yağ, şeker, maya, tuz ve su kullanılmaktadır. Ancak şeker kullanımı her ilde 50 gr olarak geçmesine rağmen Afyon ilinde 100 gr olarak kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra süt kullanımının sadece Sinop ilinde yer almadığını söylemek mümkündür. Yoğurt kullanarak hazırlanan Sinop nokulu, içerisine ceviz ve üzüm de eklenerek rulo yapılarak kesilir. Ceviz ve üzümün kullanıldığı diğer il olan Samsun’da ise farklı olarak margarin ve yumurta kullanımı söz konusudur. Diğer yandan haşhaş kullanımı Afyon ve Isparta illerinde yer alırken Isparta ilinde haşhaşın yanı sıra ceviz ve tereyağı kullanımı göze çarpmaktadır. Malzemelerin çeşitliliği açısından incelendiğinde ise en fazla malzeme kullanımının Samsun nokulunda 12 adet malzemeyle ilk sırada yer aldığını, bunu 11 malzemeyle Isparta ilinin takip ettiğini söylemek mümkündür.

Hazırlama teknikleri açısından incelenen nokul çeşitleri, hamur malzemeleri eklenerek hamurun yapılması ve belirli süre dinlenerek mayalanması işlemiyle başlamaktır. Mayalanan hamur belirli parçalara bölünerek açılmaktadır; ancak bu açma işlemi Sinop, Samsun ve Afyon illerinde oklava ile yapılırken Isparta ilinde yağlanmış sini veya mermer tezgâh üzerinde elle yapılmaktadır.

Araştırma kapsamında ele alınan nokul çeşitlerinde kullanılan malzemelere göre maliyetler hesaplanmıştır. Söz konusu illerde hazırlanan nokulların 4 kişilik porsiyona ilişkin malzeme maliyetleri şu şekildedir; Sinop nokulu 22.1 TL, Samsun nokulu 28.2 TL, Afyon nokulu 22.9 TL ve Isparta nokulu 42.7 TL. Bu kapsamda en maliyetli nokulun Isparta iline ait olduğunu ve bunun içinde yer alan haşhaş ezmesi, ceviz ve tereyağından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Buna ek olarak bir porsiyonluk maliyet açısından en ucuzunun Sinop nokulu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Samsun ve Sinop nokulunun diğer nokullardan farklı olan diğer bir unsuru ile mahreç belgesine sahip olmalarıdır. Coğrafi işaret belgesinden birisi olan mahreç ile tescillenen ürünün malzemesi, hazırlama şekilleri, standartları ve kalitesi gibi birçok unsur üzerine avantajları söz konusudur. Sadece ürün üzerinden değil gerek yerel halka ekonomik katkı sağlaması açısından gerekse de turizmde ön plana çıkabilmesi açısından yöreye birçok katkısı söz konusudur. Bu kapsamda araştırma sonuçları ele alınarak birtakım önerilerde bulunulmuştur;

Samsun nokulu ile Sinop nokulu, içerdiği malzemeler açısından çok benzer unsurları söz konusudur. Sinop ilinde yapılan sadece üzümlü-cevizli nokul değil, kıymalı ve yoğurtlu çeşidi de olması Sinop gastronomisinin zenginliğini de göstermektedir. Bu kapsamda Sinop ilinin de barındırdığı nokul çeşidinin tescillenmesini sağlayarak Sinop nokulunun tanınması, kalitesini ve turizmde daha fazla yer edinmesi sağlanmalıdır. Gürten, Aktürk Hayat & Çankaya (2013, s. 347)'nin çalışmasında Sinop ilindeki turizme ilişkin tanıtım ve pazarlamadaki eksikliklerin olduğunun belirtilmektedir. Bu eksikliği giderici unsur olarak Sinop nokulunun da kullanılması önerilmektedir.

Sadece Sinop ilinde değil, nokulun yer aldığı her il bazında bu yerel lezzetin hem ulusal hem de uluslararası tanıtımı için gerek sivil toplum kuruluşlarıyla gerekse de ilgili belediye veya valilikle işbirliği yapılması önerilmektedir. Böylece daha fazla üretim gerekli olacak ve bu da yerel halka bir ekonomik girdi olarak avantaj sağlayacaktır.

Nokula sahip olan her ilin kendine has olan malzemeleri veya pişirme yöntemleriyle tanınması sağlanarak nokul çeşitleri arasında daha net bir ayırımın yapılabilmesi önerilmektedir. Nokulun lezzetinin tanıtımı için de üniversite ve STK ile işbirliği yapılarak diğer illerdeki kişilere nokulun tatması sağlanmalıdır. Ayrıca nokul festivali düzenlenerek ve bu festivale ünlü kişilerin gelmesi sağlanarak tanıtım faaliyetlerinin desteklenmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

2011 Yılı İl Çevre Durum Raporu. (2012). T.C. Sinop Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlükleri.Sinop.

Aktın, K., Karakuş, H., & Sağlam, H. (2013). Sinop Üniversitesi Öğretmen Adaylarının Sinop İline Ait Tarihi ve Kültürel Eserler Hakkındaki İlgi ve Farkındalık Düzeyler. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(7), 37-59.

Akyol, V. (2012). *Sinop Turizm Potansiyeli*. Sinop Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu. Sinop.

- Durlu Özkaya, F., Sünnetçioğlu, S. & Can, A. (2013). Sürdürülebilir Gastronomi Turizmi Hareketliliğinde Coğrafi İşaretlemenin Rolü. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 1/1,13-20.
- Gürten, Ü., Aktürk Hayat, E., & Çankaya, E. (15-18 Mayıs 2013). Sinop İlinin Seçilmiş Sosyoekonomik Göstergelere Göre Değerlendirilmesi ve SWOT Analizi. *Sinop İli Değerleri Sempozyumu* (s. 343-349). Sinop Üniversitesi, Sinop.
- Isparta Mutfağı “Geleneksel Tatlarımızdan Seçmeler”. (2014). T.C. *Isparta Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü*.Isparta.
- İsfendiyaroğlu, S., Yeniurt, C., Dağlı, H., & Perez, M. (15-18 Mayıs 2013). Sinop Yarımadası Önemli Doğa Alanı ve Deniz Kuşlarının Korunması Açısından Önemi. *Sinop İli Değerleri Sempozyumu* (s. 475-479). Sinop Üniversitesi, Sinop.
- Karaburgu, O. (15-18 Mayıs 2013). Sabahattin Ali' nin Sanatı ve Eserleri Üzerinde Sinop Hapishanesi' nin Etkileri. *Sinop İli Değerleri Sempozyumu* (s. 170-172). Sinop Üniversitesi, Sinop.
- Karagöz, İ. (2004). Samsun ve İlçelerinde Yemek Adları. 663-670.
- Keleş, Y., & Pelit, E. (2011). Samsun'un Türkiye Turizm Stratejisi'ndeki Yeri ve Gelecekteki Turizm Eğilimleri Kapsamında Değerlendirilmesi. *Samsun Sempozyumu*. Samsun.
- Koroğlu, G., & Güngör Alper, E. (15-18 Mayıs 2015). Sinop Balatlar Kilisesi Kazıları. *Sinop ili Değerleri Sempozyumu* (s. 47-55). Sinop Üniversitesi, Sinop.
- Ölmez, F. N. & Gökmen, Ş. (2005). Isparta İl Merkezi'nde Bulunan Türbeler. *Bilig Dergisi* (35), 71-103.
- Özkan Tağı, S.& Yanar, A. (2016). El Sanatları Ürünlerinde Coğrafi İşaretleme ve Ürün Kimlik Bilgisinin Önemi. *Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, 9(17), 343-353.
- Sezen Doğancılı, O., & Civelek Oruç, M. (2016). Cezaevlerinin Müzeye Dönüşüm Süreci: Sinop Cezaevi Örneği. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(12), 268-284.
- Sökülmez, P., & Uyar, E. (2015). Farklı Bölgelerde Yaşayan Preadölesan Çocukların Beslenme Alışkanlıkları ve Besin Tüketim Sıklıklarının Belirlenmesi. *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 5(3), 23-29.
- Yakupoğlu, C. (15-18 Mayıs 2013). Sinop Zaviyeleri (XIII-XV. Yüzyıllar). *Sinop İli Değerler Sempozyumu* (s. 102-108). Sinop Üniversitesi, Sinop.

İnternet Kaynakları

Akşam Gazetesi, URL: <http://www.aksam.com.tr/cumartesi/sinopun-lezzetritueli/haber-470585> (Erişim Tarihi: 20.12.2017).

Anadolu Üniversitesi, URL: <http://tpe.anadolu.edu.tr/content.php?pg=92> (Erişim Tarihi: 24.12.2017).

Forumhane İnternet Sitesi, URL: <http://forumhane.net/showthread.php?t=58123> (Erişim Tarihi: 20.12.2017).

Gıda Sağlık Lezzet İnternet Sitesi, URL: <http://www.gidasagliklezzet.com/lezzet/hamurisleri/ozelnokul-kokusu-ile-isparta-nokulu/> (Erişim Tarihi: 19.12.2017).

Isparta İl Kültür ve Turizm Bakanlığı, URL: <http://www.ispartakulturturizm.gov.tr/TR,71000/isparta-mutfagi.html> (Erişim Tarihi: 19.12.2017).

Isparta Valiliği, URL: <http://www.isparta.gov.tr/ispartada-yeme-icme> (Erişim Tarihi: 18.12.2017).

Kültür ve Turizm Bakanlığı₁, URL: <http://www.sinopkulturturizm.gov.tr/TR,74927/istatistikler.html> (Erişim Tarihi: 17.12.2017).

Kültür ve Turizm Bakanlığı₂, URL: <http://www.sinopkulturturizm.gov.tr/TR,74845/halk-mutfagi.html> (Erişim Tarihi: 17.12.2017).

Makine Mühendisleri Odası, URL: http://www1.mmo.org.tr/resimler/dosya_ekler/8b55a0b696b2f9a_ek.pdf?tipi=68&turu=X&sube=9 (Erişim Tarihi: 19.12.2017).

Samsun Belediyesi, URL: <http://www.samsun.bel.tr/haber-detay.asp?haber=4515-bafra-nokulu-mahrec-aldi> (Erişim Tarihi: 18.12.2017).

Sinop Belediyesi₁, URL: <http://sinop.bel.tr/sinop/sinop.asp> (Erişim Tarihi: 15.12.2017).

Sinop Belediyesi₂, URL: http://sinop.bel.tr/sinop/ne_yenir/default.asp (Erişim Tarihi: 15.12.2017).

Sinop Kültür Turizmi, URL: <https://sinopkulturturizmi.wordpress.com/nokul/> (Erişim Tarihi: 18.12.2017).

Sinop Valiliği, URL:<http://www.sinop.gov.tr/turizm>(Erişim Tarihi: 15.12.2017).

Türk Dil Kurumu,
URL:http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas&kategori=derlay&kelime1=nokul (Erişim Tarihi: 15.12.2017).

Türkiye Kültür Portalı₁, URL:
<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/samsun/neyenir/bafra-nokulu>(Erişim Tarihi: 18.12.2017).

Türkiye Kültür Portalı₂, URL:
<http://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/sinop/neyenir/kestanel-c-play>(Erişim Tarihi: 19.12.2017).

Türkiye Kültür Portalı₃,
URL:<http://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/sinop/neyenir/nokul>
(Erişim Tarihi: 19.12.2017).

Türkiye Kültür Portalı₄, URL:
<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/burdur/neyenir/lokul-nokul>
(Erişim Tarihi: 19.12.2017).

Yeni Şafak Gazetesi,
URL:<http://www.yenisafak.com/gundem/selcukludan-gunumuze-kalan-lezzet-nokul-2650983> (Erişim Tarihi: 22.12.2017).

▪ ULUSLARARASI İLİŞKİLER

UYUMLULUK-GÜVENSİZLİK PARADOKSUNDA TÜRKİYE’NİN İRAN POLİTİKASI (1919-1932)

Alpaslan ÖZTÜRKÇİ*

Giriş

İran, Körfez Bölgesi’nin en büyük petrol üreticisi olmasının yanında zengin doğalgaz rezervlerine sahiptir. Bu özellikleri İran’ı dünyanın en önemli jeostratejik değer taşıyan coğrafyalarından biri haline getirmektedir. Türkiye ise Orta Doğu’ya, Kafkaslara, Akdeniz’e, Balkanlara hâkim coğrafyası ve Orta Doğu ve Asya’nın enerji kaynaklarıyla batı sanayisini buluşturan jeopolitiği sebebiyle dünyanın stratejik değer taşıyan coğrafyalarından birini oluşturur. İki ülke söz konusu stratejik değerlerine karşılık iyi komşuluk ilişkileri ve ortak politikalar geliştirme noktasında oldukça sorunlu bir bagaja sahiptir.

16. Yüzyılın hemen başında İran’da Şii-Safevi Devleti’nin kurulması sınır komşusu Sünni-Osmanlı Devletiyle siyasi rekabet ve savaşlarla dolu bir tarihin başlangıcı oldu. Doğu Anadolu, Irak ve Azerbaycan bu mücadelenin yoğunlaştığı coğrafyadır. İki ülke de birbirlerinin güçsüz dönemlerinde bu bölgelere hâkim olarak birbirlerine üstünlük kurmaya çalıştılar. İran’da Safevi Hanedanının yerine kurulan Kaçar Hanedanı döneminde de devam eden söz konusu mücadele I. Dünya Savaşı’nın sonuna kadar sürdü. 1919 yılından itibaren İngiltere’nin Türkiye ve İran’da hegemonya kurma çabaları iki ülkeyi birbirine yaklaştırdı. Fakat iki ülkenin birbirlerine duyduğu güvensizlik 1919-1932 yılları arasında değişmeyen olgu olarak varlığını sürdürdü.

Çalışmada öncelikle Türkiye’nin İran Politikasının uyumluluk boyutunu oluşturan İngiltere faktörü ve iki ülkenin siyasi liderlerinin modernist paradigmaları irdelenmektedir. Daha sonra güvensizlik boyutu ele alınmakta, başta sınırdaki isyancı Kürt aşiretleri olmak üzere iki ülkenin karşılıklı tehdit algılamalarının çeşitli sebepleri tespit edilmeye çalışılmaktadır. Bu bölümde tartışılan ilginç bir konuda Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa ve Başbakan İsmet Paşa’nın 1930- 1932 yılları arasında İran politikasına farklı yaklaşımlarıdır.

1.Türkiye’nin İran Politikası (1919-1932)

1919-1932 yılları arasında Türkiye’nin İran politikası, İngiltere’nin bölge politikalarından, iki ülkenin ideolojilerinin karakterinden, sınır sorunlarından, sınırlarda yaşayan aşiretlerin isyanlarından, İran’ın uluslararası platformlarda Türkiye’ye yönelik revizyonist taleplerinden ve her iki ülkenin farklı etnik unsurları birbirlerine karşı kullanabilecekleri

* Dr. ORCID: 0000-0003-2877-8415 alpaslan6507@gmail.com.

endişelerinden etkilenerek uyumluluk ve güvensizlik parametrelerinin öne çıktığı paradoksal bir seyir izlemiştir.

1.1 Türkiye'nin İran Politikasının Uyumluluk Boyutu

Türkiye'nin İran politikasında uyumluluk parametresini ön plana çıkaran başlıca iki dinamik, İngiltere faktörü ve iki ülkenin yeni rejimlerinin karakteridir. Türkiye ve İran'ı İngiltere karşısında ortak politika arayışına iten sebep, İngiltere'nin I. Dünya Savaşı sırasında ve 1920'lerin hemen başında iki ülkeye yönelik düşmanca yaklaşımıdır. Bu sebeple Türkiye ve İran'ın bu süreç içinde İngiltere karşısındaki konumlarının tespit edilmesi, uyumluluk parametresinin İngiltere faktörüne dönük yönünü tespit etme noktasında açıklayıcı olacaktır.

I. Dünya Savaşı sırasında İran ve Türkiye İngiltere'nin başat aktör olduğu Müttefik Blokuna mensup ülkelerin düşmanca politikalarıyla karşı karşıya kaldılar. İran, 31 Ağustos 1907 Petersburg Antlaşmasıyla İngiltere ve Rusya arasında nüfuz bölgelerine ayrıldı. İran coğrafyasının ortasında bir “tampon bölge” İran'ın egemenliğine bırakıldı (Katouzian, 2009: 591; Kinzer, 2010: 38; Sander, 2007: 86). Rusya'nın Brest-Litovsk Antlaşmasıyla(1917) I. Dünya Savaşı'ndan ve bölgeden çekilmesi Katouzian'ın (2009) deyiimiyle “*İran için küçük bir mucizeydi*”. Ancak bu mucizenin hayat bulmasına İngiltere'nin pek müsaade etmeye niyeti yoktu. Zira Rusya'nın çekilmesinden sonra İngiltere İran'da hegemon güç haline geldi ve 1919 Antlaşmasıyla bu durumu hukukileştirmek için harekete geçti. İngiltere bu antlaşmayla İran'a silah, kredi, askeri eğitim, öğretmen eğitimi, demiryolu yapımı konularında yardım sözü verirken İran'ın Milletler Cemiyeti(MC) ile ilişkilerini yürütme ve İran dış politikasında söz sahibi olmak gibi ayrıcalıklar elde ediyordu. Bu iki ayrıcalığın İran'ın egemenlik haklarını kısıtladığı İran kamuoyu tarafından hemen fark edildi. 1919 Antlaşması İran'da sert eleştirilerle karşılandı, büyük gösterilerle protesto edildi ve parlamento tarafından kabul edilmedi(Çetinsaya, 2000: 770; Abrahamian, 2013: 69; Armaoğlu, 2007: 208). İran Parlamentosunun ret kararı iki önemli sonuç doğurdu. Birincisi bu antlaşma Kaçar Hanedanı'nın meşruiyetine ciddi şekilde zarar verdi ve hanedanın sonunu hazırlayan önemli kilometre taşlarından biri oldu. İkincisi Antlaşmanın İran Parlamentosu tarafından reddedilmesi İngiliz hariciyesinde Lord Curzon ve Irak Yüksek Komiseri Sir Percy Fox'un başını çektiği İran'dan Pamir Yaylasına kadar İngiltere'ye bağımlı vassal devletler kurma planına vurulan ağır bir darbeydi(Abrahamian, 2013: 68; Erdoğan, 2019: 414). Nitekim antlaşmanın reddedilmesinden sonra İngiltere'nin İran politikasında Tümgeneral Edmund Ironside'nin, İran'da merkezi bir devlet kurarak İngiliz çıkarlarını önceleyen bir yapı oluşturulması planı uygulanmaya başlandı(Katouzian, 2009: 632). Bu çerçevede merkezi otoriteyi sağlayacak güçlü bir figür olarak görülen

milliyetçi General Rıza Han'ın 21 Şubat 1921 yılında gerçekleştirdiği darbe Ahmet Şah'ı devirmemesi şartıyla İngiltere tarafından desteklendi. General Rıza Han komuta ettiği 2500-3000 kişilik Kazak Birliğiyle Tahran'a girerek stratejik noktaları ele geçirdi, Bakanlar Kurulu üyelerini tutukladı ve kolaylıkla bir askeri darbe gerçekleştirdi. Şah'ın Seyyid Ziya Tabataba'i'yi Başbakan olarak atamasını sağladı kendisi de Genelkurmay Başkanlığı ve Milli Savunma Bakanlığı görevlerini üstlenerek İngiltere'nin beklediği gibi İran siyasetinin en önemli aktörlerinden biri haline geldi(Axworthy, 2008: 509; Abrahamian, 2008: 214; Kinzer, 2010: 59; Cleveland, 2008: 208-209). Rıza Han iç politikada uzun süredir istikrarsızlık yaşayan İran'da ortaya çıkan birçok yerel aktörü ortadan kaldırdı. Kuşkusuz bu durum İngiltere'nin beklediği bir sonuca fakat Rıza Han'ın dış politika tercihleri İngiltere'nin beklentilerinden oldukça farklı oldu. Rıza Han dış politikada dengeleyici bir güç olarak SSCB'ye yaklaşarak İngiliz nüfuzundan kurtulmaya çalıştı. 1921 İran-SSCB antlaşmasıyla da söz konusu amacına ulaştı. SSCB bu antlaşmayla kapitülasyonları kaldırdığını, İran'ın borçlarını sildiğini ve İran üzerindeki hak iddialarından vazgeçtiğini kabul ediyor daha önemlisi de İran'a herhangi bir tehdit olması halinde müdahale edeceğini deklare ediyordu (Abrahamian, 2013: 72; Erdoğan, 2019: 415).

I. Dünya Savaşı sonunda Türkiye'nin durumu da en az İran kadar istikrarsızdı. Türkiye toprakları İngiltere, Fransa, İtalya ve İngiltere'nin bir alt-empyralist aparat olarak harekete geçirdiği Yunan işgalciler tarafından paramparça edilmişti. Savaş sonunda imzalanan Mondros Silah Bırakışması ve Sevr Antlaşması Türklere İç Anadolu'nun Kuzeyi ile Batı Karadeniz'in iç kısımlarından küçük bir toprak parçasını İstanbul'u da kapsayacak şekilde göstermelik bir vatan olarak bırakılıyordu. Türklere bırakılan sınırlar ustaca çizilmişti ve Türk milletini bağımsız bir devletten mahrum bırakmayı amaçlamaktaydı (Erim, 1952:1). Türkiye işgalcilere karşı İran'dan farklı bir politika geliştirerek onlarla silahlı mücadeleye girişti ve bağımsızlığını kazandı. Milli Mücadele sonunda toplanan Lozan Barış Konferansında Türkiye'nin karşısında yine İngiltere'nin başını çektiği müttefik bloku yer almaktaydı. Lozan'da Türkiye siyasal ve ekonomik bağımsızlığını işgalcilere kabul ettirdi. Ancak İngiltere Lozan sonrasında da Irak mandası sebebiyle Türkiye'nin sınır komşusudur ve 1920'lerin ilk yarısında Musul'un statüsü henüz belli değildir. İşte 1920'lerin ilk yarısında Türkiye'nin İran politikasında İngiltere faktörü yukarda sözünü ettiğimiz konjonktürde ortaya çıktı.

Türkiye'nin İran politikasında İngiltere bağlamında iki siyasal hedeften söz edilebilir. Birincisi İngiltere'nin İran'daki çıkarlarına zarar vermektir(Özgiray, 1995: 687). Türkiye, İran'ın da İngiltere'yi siyasal bağımsızlığı için tehdit olarak görmesi sebebiyle bu ülkeyle diplomatik yakınlık kurmakta zorlanmadı. İran 22 Haziran 1922 tarihinde Ankara

hükümetini tanıdığını ve Mofakhan Eshag'ı Büyükelçi olarak atadığını duyurdu. Türkiye ve İran arasında ilk resmi temas ise 30 Haziran 1922'de Ankara'ya “fevkalade sefir” olarak gönderilen İran Eğitim Bakanı Mümtazüddevle'nin başkanlığındaki bir heyetin ziyaretiyle başladı. Mümtazüddevle'nin itimatnamesini sunduğu sırada Mustafa Kemal kendisine şu sözlerle hitap etmiştir:

“İran devletinin ve İran halkının ihtisasat-ı samimesini Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine ve Türkiye halkına iblağ etmek ve mevahib-i ilahiyeden olan uhuvvet-i İslamiye esası kadiminin teyidi tahatturiyle dindaş ve hemcivar devlet ve milletlerimiz arasındaki vahdet muhaleseti(birbirine iyi muamele etme) tezyit(çoğaltma) ve teşyit(yükseltme-sağlamlaştırma) etmek maksadıyla İran Devlet-i aliyesi tarafından zatıalileri gibi kifayet ve liyakati müsellemler olan bir zatın Türkiye Devleti nezdine fevkalade sefir olarak gönderilmiş olması Türkiye halkı hakiki ve yegane mümessili olan Türkiye Büyük Millet Meclisinin mucub-i mahzuziyeti azimesi olmuştur.”(Çetinsaya, 2000: 778)

Mustafa Kemal'in sözlerinde ilk dikkat çeken nokta yoğun İslami terminolojidir. Milli mücadelenin henüz bitmediği Sakarya Savaşı ve Büyük Taarruz öncesine rastlayan bir kronolojik kesitte söylenen bu sözler Gazi'nin işgalcilere karşı “İslam kartını” yoğun kullandığı bir döneme işaret eder. İslami vurguyla beraber Mümtazüddevle'nin elçi olarak atanmasını komşu iki ülkenin ortak hareket etme noktasında bir vesile olarak ele alan Mustafa Kemal, İran'la geliştirilen iyi ilişkilerle doğu sınırının güvenliğini sağlamayı ve İngiltere'ye karşı ortak politikalar geliştirmenin yollarını aramaktaydı. Türkiye bu arayışın devamı niteliğinde bir hamle yaparak Mümtazüddevle'nin Türkiye'ye gönderilmesine İran'da bir konsolosluk açarak ve Muhittin Paşa başkanlığındaki bir heyeti İran'a göndererek cevap verdi. Daha sonra ise Muhittin Paşa 7 Ekim 1922 tarihinde Tahran'a büyükelçi olarak atanacak ve 7 Şubat 1923'te güven mektubunu sunarak göreve başlayacaktır.(Erdal, 2012: 81; Erdoğan, 2019: 416).

Sakarya ve Büyük Taarruz zaferlerinden sonra Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşacağının anlaşılması üzerine İran'dan Türkiye'ye yapılan ziyaretlerde ve gönderilen sıcak mesajlarda artış gözlenmektedir. Önce İran Büyükelçisi, Afganistan Büyükelçisiyle beraber Başvekil Rauf Orbay'ı ziyaret ederek zaferden dolayı tebrik etti. Eylül ayında İran Başbakanı ve Dışişleri bakanı Kavammüssaltana Ankara'ya bir tebrik mesajı ilettili. Ekim ayında ise İran Hükümeti Salar Nizam adlı subay başkanlığında bir heyeti Başkumandan Mustafa Kemal'i tebrik etmek ve çeşitli hediyeler sunmak üzere Türkiye'ye gönderdi(Çetinsaya, 2000: 780). Bu olumlu diplomatik iklimle rağmen İran ve Türkiye arasında bu dönemde iki ülkenin de içinde bulunduğu siyasal iki başlılık sebebiyle bazı küçük

çaplı diplomatik krizler de çıkıyordu. Şöyle ki 1922 yılının ortalarında bile Türkiye ve İran'da siyasal erk kullanan iki farklı siyasal merkez mevcuttu. İran'da Nadir Şah ona bağlı geleneksel elitler ile Rıza Şah'ı destekleyen İran milliyetçileri arasında bir iktidar mücadelesi yaşanmaktaydı. Türkiye'de ise Mustafa Kemal'in liderlik ettiği milliyetçiler Türkiye Büyük Millet Meclis'i eliyle siyasal otoritelerini Türkiye'nin her tarafına yaymaya çalışırken, Padişah ve İstanbul Hükümeti ise otoritesini korumaya çalışmakta, diplomatik ilişkilerde inisiyatifi Ankara'ya kaptırmamaya çalışmaktaydı. Tam bu konjonktürde İran Hükümetinin, İstanbul'daki büyükelçisi Muvafak İshak Han'ı Ankara'ya daimi elçi olarak atamaya kalkması ve İran Başbakanı Kavammüssaltana'nın 22 Aralık tarihindeki büyükelçiyi takdim yazısında "*Osmanlı Hükümeti nezdinde*" ibaresini kullanması Ankara'da sert tepkiyle karşılanmış ve ibarenin "*Ankara Hükümeti nezdinde*" şeklinde düzeltilmesi istenmiştir (Özgiray, 1995: 687-688; Çetinsaya, 2000: 781).

Türkiye'nin İngiltere faktörü bağlamında İran politikasının ikinci hedefi toprak bütünlüğünü korumaktır. Bu amaçla Türkiye'nin Afganistan'la 1 Mart 1921 tarihinde yaptığı Dostluk Antlaşmasının devamı niteliğinde bir antlaşmayı İran'la da yapmayı tasarladığı anlaşılmaktadır. Oldukça gizli tutulan bu antlaşmanı taslağını hazırlamak üzere 24 Haziran 1921 tarihinde bir İran heyetinin Türkiye'ye geldiği ve Türkiye'nin de hazırlanan taslak metni Afgan ve SSCB temsilcilerine okutarak görüşlerini aldığı bilinmektedir (Çetinsaya, 2000: 776). 7 Temmuz 1922 tarihinde Rus büyükelçisi Arolof'un İran "fevkalade elçisi" Mümtazüddevele onuruna verdiği yemekte Mustafa Kemal'in konuşmasındaki şu pasaj müphem de olsa bir ittifak arayışının izlerini taşır:

"İçimizde hakikaten büyük bir boşluk vardı. O da İran milletinin mümessilinden (temsilinden) mahrumiyet. Bugün ona da muvaffak olduğumuzdan dolayı bahtıyarız. Türkiye halkının şark milletleriyle, Rusya ile Azerbaycan ile Afgan ile İran ile olan revabatı (münasabet) yalnız hissi hayat üzerine mübteni (kurulu) değildir. Hakiki maddi gayr-ı kabil-i bedel (görünen değerinin tersine) bir takım esaslara dayanmaktadır... Türkiye'nin bugünkü mücadelesi yalnız kendi nâm ve hesabına olsaydı belki daha kısa, daha az kanlı olur ve çabuk biterdi.... Müdafaa ettiği dava bütün mazlum milletlerin, bütün şarkın davasıdır..." (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1997, 43-45).

Konuşmanın yapıldığı tarih Gazi'nin yukarda yer verdiğimiz İran fevkalade elçisi Mümtazüddevele ile yaptığı görüşmeden bir hafta sonradır. O görüşmeyle buradaki sözler arasındaki tutarlılık hemen göze çarpmaktadır. Mustafa Kemal mücadelenin bütün mazlum milletler için olduğunu ileri sürerek yine ortak bir politika arayışını öne çıkarmaktadır. Burada "İslam kozuyla" beraber "Bolşevik kozunu" da ileri sürmesi ise

Milli Mücadele boyunca Türk dış politikasının değişmez stratejilerinden biri olan ittifak arayışlarının (Sonyel 1977) bir sonucudur. Bu sözlerdeki muhatab ise İran'la beraber SSCB ve Afganistan'dır. Bu ittifak hiçbir zaman gerçekleşmese de Türkiye'nin İran'la bu kapsamda bazı görüşmeler yaptığı bilinmektedir. Gökhan Çetinsaya'nın tespit ettiği gibi bunun en önemli kanıtı 1921 yılında Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Tengirşenk'in şu sözleridir: *“Komşu ve kardeş İran milletiyle birbirimize karşı uyguladığımız siyaseti saptamak ve dostluk ilişkilerimizi güçlendirmek üzereyiz”* (Çetinsaya, 2000: 777).

Son olarak 1920'lerin başında İngiltere faktörü bağlamında Türk-İran ilişkilerine bütünsel baktığımızda ortak düşmana (İngiltere) karşı uyumlu politikalar geliştirme çabası iki ülkeyi yakınlaştıran unsurlar oldu. Bu bağlamda Ankara Hükümeti ve İran arasında diplomatik ilişkiler kuruldu. Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği yıllarda Türkiye uyumlu İran politikasıyla doğu sınırlarını garanti altına almaya ve İran'dan diplomatik anlamda gördüğü yardımla yalnızlıktan kurtulmaya çalıştı.

Türkiye'nin İran politikasının uyumluluk boyutunda etkili olan ikinci dinamik ise her iki ülkenin de rejimlerinin karakteridir. İki ülkenin de yeni liderleri, batılı anlamda seküler bir ulus devlet kurmak amacındaydı. İki devlet de benzer araçlara başvurdu ve geleneksel ideolojinin temelini oluşturan “dinin” yerine “milliyetçiliği” koydu. Atatürk, geçmişin kozmopolit Selçuklu-Osmanlı anlayışını reddetti ve Mustafa Kemal Türklerin ilk vatanının orta Asya olduğunu ileri sürdü. Makedonya Bosna, Kafkasya, Kırım gibi yerlerden Anadolu platosuna sığınmış kitleleri laik Türk kimliği altında ulusal vatanda bir araya getirdi. Rıza Şah da benzer şekilde İran'ın Türk hanedanlar (Safeviler-Kaçarlar) geçmişlerini reddederek, eski pers lisanlarından biri olan Pehlevi adını hanedanı için kabul etti, ülkesini İran (aryaların ülkesi) olarak adlandırdı ve yabancı temsilciliklere artık ülkesinin bu adla anılmasını zorunlu kıldı (Ansari, 2014: 239; Luizard, 2016: 51-53; Başer, 2000: 324). Söz konusu ortak paradigma yukarda bir bölümüne yer verdiğimiz Arolof'un İran elçisi onuruna verdiği yemekte yaptığı konuşmanın şu pasajında sarıh bir şekilde ortaya konmaktadır: *“Şimdiye kadar Devlet-i Aliye-i Osmaniye unvanı altındaki imparatorluk ile Devlet-i Aliye-i İraniye arasındaki münasebatın İranlıların ve Türkiye halkının ciddi temayüllerine mutabık tecelli edememiş olduğunu itiraf etmek lazımdır. Fakat bugün İranlı kardeşlerimiz emin olabilirler ki Türkiye'nin başında bulunanlar aynı adamlar değildir... İran Millet ve Devleti hakikî temas noktalarını bulmuştur. Bunun tecellisi pek feyizli olacaktır. Bu feyizden yalnız Türkiye ve İran değil bütün şark milletleri mütefeyyiz olacaktır....”* (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1997: 43-45).

Mustafa Kemal sözlerinde yer alan yeni Türkiye Hükümetinin İran'a yaklaşımının farklı olacağı ve geleneksel Osmanlı-Safevi düşmanlığının geride kaldığı mesajları İran'la ortak politika arayışına kapı aralama çabası olarak değerlendirilebilir. Çünkü yukarda İngiltere faktörü bahsinde ele aldığımız gibi Türkiye için 1920'lerin başında İran'la eşgüdüm halinde politikalar geliştirmek hayati değerdedir.

Bu konuda iki nokta Türkiye'nin elini oldukça rahatlatmıştı. Birincisi Türkiye'de modernleşme daha erken başladığı için belli düzeyde bir kurumsallaşma söz konusuydu ve bu durum İran'ı etkilemekteydi. İran basını ve aydınlarının Türkiye'nin model alınması konusundaki ısrarlarını bu kapsamda değerlendirebiliriz. İkincisi Rıza Şah'ın Mustafa Kemal'in inkılaplarına hayranlığıdır. Rıza Şah'ın Mustafa Kemal'i taklit hevesini göstermesi bakımından şu örnek çarpıcıdır. Türkiye'de Cumhuriyet ilan edildikten sonra Rıza Han'ın da İran'da cumhuriyet ilan etmeyi düşünmesidir (Esental, 1999: 86). Tarihin garip bir cilvesi olarak Rıza Şah yine Türkiye'den de kaynaklı sebeplerle cumhuriyet ilanından vazgeçmek zorunda kalmıştır. Zira Türkiye'de hilafet kaldırılmış ve İran uleması sıranın kendilerine geldiğini düşünerek tepki göstermeye başlamıştır. Rıza Han da Kum'da cumhuriyet gibi bir düşüncesi olmadığını açıklamış ve İran parlamentosu Pehlevi Hanedanının kurulduğunu ilan etmiştir (Amanat, 2017: 1155; Axworthy, 2008: 510; Çetinsaya, 1999: 161). Böylece -bugünden bakınca oldukça garip görünse de- cumhuriyet rejimi kuramayan Rıza Han "zoraki şah" olmuştur. Türkiye Şah'ın taç giyme törenine temsilci göndermiş ve Şah Rıza Pehlevi'ye Murassa (çok değerli taşlarla süslü) bir kılıç hediye etmiştir (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.18/18.28.6. 29.04.1926).

1.2 Türkiye'nin İran Politikasının Güvensizlik Boyutu

Türkiye'nin İran'a yönelik politikalarının güvensizlik boyutunu İran'daki siyasal istikrarsızlık, sınırların belirlenmesi noktasındaki anlaşmazlık, İran'ın Türkiye'nin toprak bütünlüğüne yönelik tehditkâr politikaları ve Kürt isyancılar meselesi oluşturur. Öncelikle şu tespiti yapalım: 1920'ler boyunca parçalanmış bir İran Türkiye açısından en kötü senaryoyu oluşturmaktaydı. Çünkü siyasal bütünlükten yoksun bir İran tamamen İngiliz egemenliği ve bağımsız bir Kürt devleti demektir. Doğal olarak Türkiye'nin İran politikasının temel unsurlarından biri bu ülkenin toprak bütünlüğünün korunması oldu. Ancak İran'ın siyasal realitesi Türkiye'nin beklentilerinden oldukça uzaktı. İran'da I. Dünya Savaşı öncesinde özellikle Rusya ve İngiltere'nin müdahaleleriyle iç politik istikrarsızlık daha da derinleşmişti. Rıza Han 1921 yılından itibaren merkezi otoriteyi sağlama noktasında önemli adımlar atsa da 1920'lerin ilk yarısı boyunca siyasal istikrarsızlık ülkeden eksik olmamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın İzmit'te gazetecilere verdiği mülakatta yer alan şu sözleri İran'ın iç politik durumunu yansıtmaktadır: *"İran ile resmi*

münasebetlerimiz billurlaşmış değildir. Çünkü görüldüğüne göre İran'da hakim ve makul bir hükümet yoktur. Şahları zannederim Avrupa'da firarı bir haldedir ve İran dahilinde vaktiyle İngilizlerin tesiriyle seçilmiş mebuslardan meydana gelen bir meclis vardır ve onlara dayanan ve fakat birbirini anlamayan insanlardan meydana gelmektedir. Harbiye nazırı olan Rıza Han'ın ne yapacağı belli değildir. Ancak İran'ın bizimle sıkı ve samimi ve özel münasebetleri diyebilirim ki Rıza Han vasıtasıyladır.” (Erdal, 2012: 81)

Mustafa Kemal Paşa'nın sözlerinde öne çıktığı gibi İran'da birbiriyle uyumsuz üç güç merkezi söz konusudur. Bunlar Savunma Bakanı Rıza Han, Avrupa'da bulunan Şah ve İran Meclisi. Türkiye'yle en yakın ilişki geliştiren merkez Rıza Han'dır. Mustafa Kemal İran'la ilişkilerde bu iç politik şartları hiçbir zaman göz ardı etmeyecek ve Rıza Şah'a her zaman özel bir diplomatik değer yükleyecektir.

1919-1932 yılları arasında Türkiye'nin İran'a güvensizlik duymasına yol açan başka bir faktör de İran'ın özellikle uluslararası platformlarda Türkiye'ye karşı revizyonist politikalar geliştirme çabalarıdır. Bu bağlamda İran Hükümeti Paris Barış Konferansı devam ederken İngiltere'ye başvurarak *“İran sınırının kuzeyinde, Aras ırmağından başlayarak, kuzeydoğuda Derbend'e kadar uzanan ve sınırı Tiflis, Kars ve Erzurum'un yakınından geçerek Erivan ve Elizebetpol'u da kapsayan”* geniş bir alanı talep etti. İran'ın bu talebi Türkiye'de siyasi çevrelerin ve basının yoğun tepkisine yol açtı. Fakat bunu önemsemeyen İran, bu defa İngiltere'yle imzaladığı Ağustos 1919 Antlaşması'ndan sonra bu taleplerini tekrarladı. 1919 Antlaşması'nın henüz İran parlamentosunda onaylanmadığı bir konjonktürde Curzon, İran'ı oyalamak gayesiyle önce İran'ın istek listesini görmek istedi. Daha sonra da *“Türkiye konusu gündeme gelince sizi çağıracağız”* sözleriyle İran'ı konferanstan uzak tuttu. Son olarak ta İran konferansa kabul edilmedi. Gerekçe ise Paris Barış Konferansı'nda Türkiye'den diğer ülkelere yeterince toprak verilmişti (Çetinsaya, 2000: 774-775; As, 2010: 234). İran Türkiye'nin kaderinin belli olacağı başka bir siyasal platform olan Lozan Barış görüşmelerine katılmak istedi. Aralık 1922'de İngiltere-Fransa-İtalya devletlerine gönderdiği notalarla batı sınırları ve Kürt bölgeleriyle ilgili konularda konferansa katılmak istediğini deklare etti. İran hükümeti konferansa katılma gerekçesini 1919 İngiltere-İran Antlaşması kapsamında verilen sözlere dayandırıyordu(Çetinsaya, 2000: 794-795). İngiltere tarafından bir kez daha oyalanan İran Lozan Konferansı'na da çağrılmamıştır. Ancak İran bu girişimleriyle Türkiye'nin siyasal egemenliğine ve toprak bütünlüğüne yönelik düşmanca politikalar geliştirebileceğini açık etmiştir. Başka bir deyişle Türkiye'nin kendisine karşı güvensizlik politikalarının rasyonel argümanlarından birini kendi elleriyle sunmuştur.

Türkiye'nin bu dönem İran'la ilişkilerine olumsuz yansıyan diğer bir unsur da iki ülkenin sınırlarının tam olarak tespit edilememesidir. Kasr-ı Şirin antlaşmasından sonra büyük değişiklikler göstermemesine rağmen nihai şeklinde bir türlü anlaşılamayan Türk-İran sınır sorunları, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleri boyunca çeşitli komisyonların görüşmelerine rağmen devam etmiştir. 1906 yılında İran'da meşrutiyetin ilan edilmesinden sonra çıkan iç karışıklıklardan faydalanan Osmanlı Devleti Selmas, Rumiye, Bulak, Dol, Deşt, Bana'nın da arasında bulunduğu bazı yerleri geri almış, Rusya'da bulunan sınır komisyonu da bu sınır değişikliklerini onaylamıştır. İki ülke arasında yapılan 1913 protokolüyle de Küçük Ağrı Dağı İran'a bırakılmıştır(Erim, 1952; 21). Daha sonradan Türk-İran ilişkilerinde önemli sorunlar yaratacak bu düzenleme Osmanlı Meclisinde de onaylanmamıştır. I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla sınırlar konusundaki diplomatik görüşmeler ertelenmiştir(Öztığ, 2017: 159-16). 1926 yılına kadar belirlenmesi geçirilen bu konu Şeyh Said İsyanı sonrasında bu defa bir milli güvenlik sorununa dönüşerek Türkiye'nin karşısına çıktı. Zira Şeyh Said İsyanından sonra Ağrı Dağı'na sığınan isyancılar 1926 yılında burada yeniden isyan ettiler ve Küçük Ağrı Dağı'nın bir kısmı İran topraklarında olduğu için kolaylıkla buraya sığınarak kurtuldular. Türkiye İran üzerindeki baskısını artırarak 22 Haziran 1926 tarihli Türk-İran Dostluk ve Güvenlik Antlaşmasını ve buna ek bazı antlaşmalar yaptı(BCA, 30.18/21.64.9. 17.10.1926; Gönübol ve Sar, 1987: 90; Özgiray, 1995: 688; Akdevelioğlu&Kürkçüoğlu, 2002: 360-361). Daha sonra Türkiye, 13-20 Eylül 1927 tarihleri arasında gerçekleştirdiği 2. Ağrı operasyonundan da sonuç alamadı. Aksine İran sınırından Türkiye'ye giren isyancılar Doğu Beyazıt'tan bazı subay ve erleri İran'a kaçırdılar. Türkiye İran'a verdiği notayla Türk askerlerinin hemen bırakılmasını ve İran'dan Türk sınırlarını tehdit eden eşkıyaya izin verilmemesini talep etti. Türkiye'nin soruna önce yumuşak diplomasiyle çözüm aradığı anlaşılmaktadır. Zira İran sınırının belirlenmesi ve asayişin sağlanması için de Dışişleri Bakanı Tefrik Rüşti Aras ve Memduh Şevket Esendal'a yetki verildi ve İran'la Teşrik-i Mesai antlaşması yapıldı. İran Türk askerlerinin iadesi konusunda hassasiyet gösterdi fakat Türkiye'nin isyancılara karşı önlem alması taleplerini göz ardı etti. Bunun üzerine Türk-İran ilişkilerinde tansiyon yeniden yükseldi. İran Furungi Han'ı Türkiye'ye gönderdi ve 1926 Antlaşmasına ek 15 Haziran 1928 tarihli protokol imzalandı (BCA, 30.18/26.58.17. 25.10.1927; BCA, 30.18/29.35.8. 28.05.1928; Aslan ve Yel, 2018: 5; Özgiray, 1995: 688). Bu da çözüm olmayınca 3. Ağrı operasyonu ile Türkiye tutumunu daha da sertleştirecektir.

Türkiye'nin 1930 yılından itibaren İran üzerinde kuracağı baskıya geçmeden önce İran'ın Türkiye'ye karşı politikalarının güvensizliğinin kendi iç dinamiklerinden kaynaklı sebeplerini ortaya koymamız, konunun

İran perspektifini de görmemize yardımcı olacaktır. İran, çoklu toplum yapısıyla özellikle merkezi otoritesinin zayıf olduğu 1920’lerin başlarında birkaç parçaya bölünme tehlikesi yaşadı. İran hükümeti ülkede yaşayan Türklerin ve Kürtlerin tekrar ayrılmaya yeltenebileceği ve Türkiye’nin ülkesindeki ayrılıkçı hareketleri destekleyeceği tehdidini sürekli hissetti. İran’ın bu tehdit algısının güçlü bir tarihsel arka planı söz konusuydu. Şöyle ki I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı kuvvetleri İran içlerine kadar ilerlemişti. Ancak Mondros Antlaşmasının 11. maddesi gereğince “*Türk kuvvetleri İran’ın kuzeybatısından harpten önceki sınırların gerisine*” çekildi(Erim, 1952: 21). Ortaya çıkan otorite boşluğunu Şikak Aşireti Reisi İsmail (Sımko) Ağa doldurdu. Rumiye’yi kendisine merkez olarak seçen Sımko gücünü sürekli artırdı ve hâkimiyet bölgesini genişletti. 1922 yılına gelindiğinde Sımko’nun hükmettiği topraklar Hoy’dan Bana’ya kadar genişlemiş ve 10 bin silahlı adamıyla da askeri anlamda da bölgede önemli bir aktör haline gelmişti(Kaya, 2017: 204; Çetinsaya, 2000: 773). Sımko 1920’lerin ilk yarısında bölgede Türkiye tarafından desteklenmekteydi. Bu destek Türkiye açısından iki stratejik değer taşımaktaydı. Türkiye, Sımko Ağayı bölgede Ermenilere ve Nasturilere karşı kullanmaktaydı ve Sımko, Musul-Kerkük- Süleymaniye’ye yönelik Kuzey Irak operasyonlarında önemli bir unsurdu. Bu bölgelere yönelik Türkiye’den ulaştırılan askeri ve lojistik destek Sımko’nun hâkim olduğu bölgeden geçmekteydi. Türkiye’nin bölgeye yönelik operasyonları zaman zaman Sımko kanalıyla vekâleten yapabilmekteydi. Bu duruma güzel bir örnek 1924 yılında Nasturileri tenkil harekâtı sırasında “Brüksel hattını” ihlal ederek uluslararası hukuktan doğabilecek müeyyidelerle karşılaşmamak adına Bakanlar Kurulu’nun Sımko’dan yararlanma kararı almasıdır (Çetinsaya, 2000: 773; Anzerlioğlu, 1996: 175). Böylece Türkiye Sımko ile yaptığı işbirliği sayesinde hiçbir hukuki sorumluluk yüklenmediği gibi bölgede gönüllü bir silahlı kuvvet tutabilmekteydi. Bunun karşılığında Türkiye Sımko’nun bölgede dayanabileceği ve silah desteği alabileceği önemli bir güçtü.

Türkiye’nin Kürtlerle işbirliği İran’ı çok uğraştırmış Sımko, üzerine gönderilen İran kuvvetlerini birkaç defa yendikten sonra 1922 Ağustosunda Rıza Han tarafından yenilgiye uğratılabılmıştır(Kaya, 2017: 204; Çetinsaya, 2000: 774). Türkiye’nin 1920’lerin başında Sımko Ağa üzerinden bölgedeki Kürtlerle ittifakı İran’da bağımsız bir Kürt devleti kurulacağı endişelerine yol açarak iki ülke ilişkilerini olumsuz etkilemeye devam etmiştir. Bugünden bakılınca komplo teorisi gibi algılanabilecek bu fikir o günün konjonktürü düşünüldüğünde çok da irrasyonel görünmemektedir. Zira Türkiye 1920-21’li yıllarda bırakın ulus devlet kimliğine sahip olmayı Milli Mücadelenin sonucunun kesinleşmediği bir kronolojiyi yaşamaktaydı. Bu şartlar bölgede İngiliz çıkarlarına zarar

verecek bir Kürt Devleti'ni Türkiye'nin çıkarları açısından uygun kılabilirdi.

İran'ın Türkiye'ye karşı güvensizlik duymasının diğer boyutunu ise İran'da yaşayan yoğun Türk nüfusu oluşturur. İran Türklerin ayrılıkçı bir çizgiye kayabilecekları endişelerini hep yaşamıştır. İncelediğimiz kronolojide ise İran'ın bu konudaki hatıraları oldukça canlıdır. Şöyle ki Mondros Silah Bırakışmasından sonra Osmanlı kuvvetlerinin Tebriz'den çekilmesiyle buraya dönen ve güçlenen bir grup da Şeyh Hıybani liderliğindeki Azeri milliyetçileridir. Bölgede Azadistan Cumhuriyeti adıyla yeni bir hükümet kuran Azerilerin isyanı üç ay sürmüş, Eylül 1920'de İran merkezi hükümeti tarafından bastırılmıştır (Katouizan, 2009: 630). Ankara'da ki milliyetçi hükümetin isyanla hiçbir ilgisi olmamasına rağmen, İran Türkiye'nin Azeri kartını kullanacağı endişelerini yaşamaya devam etmiş bu da Türk-İran ilişkilerine güvensizlik şeklinde yansımıştır.

İran dış politikasında Türkiye'ye karşı yukarıda çizdiğimiz olumsuz arka planın eşlik ettiği bir zeminde 1930 Ağrı İsyanı (Zilan İsyanı) Türkiye ve İran'ı tekrar karşı karşıya getirdi. 1927 yılında Lübnan'da kurulan Kürt milliyetçisi Hoybun örgütünden, Yüzbaşı İhsan Nuri liderliğinde bir grubun katılmasıyla (Akdevelioğlu & Kürkçüoğlu, 2002) bu isyan Türkiye için daha büyük tehdit boyutu taşımaktaydı. Diğer taraftan bu isyan Türkiye'ye Kürt isyancılar sorununu kökten çözmenin kaçınılmaz olduğunu göstermesi bakımından dönüm noktası olacaktır.

İsyan karşısında Türkiye'nin tepkisi oldukça sert oldu. İçerdeki isyancılara karşı tedbirler alan Türkiye, 7-14 Eylül 1930 tarihleri arasında yaptığı operasyonla İran sınırını geçerek Küçük Ağrı Dağı'nı kuşattı ve bu şekilde isyancıların İran içlerine kaçmasını da engelleyerek onları yok etti (Akdevelioğlu & Kürkçüoğlu, 2002: 363; Özgiray, 1995: 691; Öztüğ, 2018: 166). Türkiye böylece İran sınırında kendi lehine de facto bir durum yarattı ve İran'a bu yeni sınır hattını kabul ettirmek için baskı kurmaya başladı. Türkiye'nin politik hedefi Küçük Ağrı Dağı'nı kendi sınırları içine alarak Türkiye'de isyan eden Kürt aşiretlerinin buraya kaçarak kurtulmasını önlemektir. Bu amaçla propagandadan açık tehdide, nota vermeden büyükelçi değişimine kadar her türlü enstrümana başvuruldu.

Türkiye'nin diplomatik baskıları 5 Temmuz 1930 tarihli Tahran Büyükelçisi Menduh Şevket Esenal vasıtasıyla İran hükümetine verilen notayla başlar. Bu notada Türkiye İran'ın isyancılara silah ve erzak yardımında bulunduğunu iddia ediyordu (*Akşam*, 5. 7. 1930, s.1-2; *Cumhuriyet*, 6.7.1930, s.1). Aynı tarihlerde basında propaganda aracı olarak harekete geçirilmişti. Örneğin *Akşam* gazetesi İran'ın isyancılara elinden gelen her türlü yardımı yaptığını duyuruyordu (*Akşam*, 5. 7. 1930, s.1). Yine aynı gazete 8 Temmuz 1930 tarihli nüshasında ise “*Van Hususi Muhabirine*” dayandırdığı haberiyle 100 kadar İran yetkilisinin sınırda

bulunan Navur tepelerine gelerek eşkıyanın ailelerini İran içlerine götürdüklerini haber veriyordu (*Akşam*, 8. 7. 1930, s.1). Türkiye 27 Temmuz'da İran'a verdiği 2. Notada sınırda İran'a verilecek bir toprak karşılığında Küçük Ağrı Dağı'nın kendisine bırakılmasını ve kendisine İran topraklarında eşkıyayı takip hakkı tanınmasını istedi. İran bu taleplere sıcak bakmazken kendi topraklarında önlemler almaya başlamış ve sınır komutanı Sadık Han komutasındaki birliklerle eşkıyaya karşı harekât başlatmıştır(*Akşam*, 28. 7. 1930, s.1-2; Öztığ, 2018: 164). Türkiye bu sırada kritik bir hamle yaparak Tahran büyükelçiliğine ılımlı tutumuyla bilinen M. Şevket Esendal yerine sertlik yanlısı Hüsrev Gerede'yi atamıştır(Gerede, 1952: 15; *Akşam*, 28. 7. 1930, s.2). Hüsrev Gerede'nin Siyasi Hatıralarında yer verdiği Tahran'a hareket etmeden M. Kemal Paşa ile görüşmesini ve İsmet Paşa'nın kendisinin de özellikle bulunmasını istediği Ankara Hukuk Fakültesinin mezuniyet töreninde yaptığı konuşmayı beraber düşündüğümüzde, Türk dış politika yapıcılarında İran'a karşı uygulanacak politikalarda görüş ayrılığı olduğu göze çarpmaktadır. Gazi Tahran'a hareketinden önce Hüsrev Gerede'ye şunları söylemiştir:

Bugünkü Türkiye Cumhuriyeti ricali, mazinin manasız kör dövüşlerini bilir, onu hiçbir sebep ve suretle asla terk etmek istemez. Bugün İran Devleti'nin başında bulunan Rıza Han Hz.'nin bu hakikati bilenlerin başında bulunduğu kaniim müşterek hudutlar üzerine tezahür eden hadiseler beni Rıza Han hakkında asla şüpheye düşürecek mahiyette değildir, zira hatıralarım ki, Pehlevi Hz. Bu gibi meselelerin müşterek faaliyetimizle bileceğimizi de kabul eden samimi dostluk eserleri mahiyetinde sözler söylemiştir. (Gerede, 1952: 16)

Bu sözlerde öne çıkan birinci nokta Gazi'nin sorunları suhuletle çözme arzusudur. Mustafa Kemal İran'ı suçlayıcı bir ifade kullanılmadığı gibi aksine tarihsel arka plandaki kötü günlere atıf yaparak oraya dönmek istemediğini açıkça deklare etmiştir. Rıza Şah vurgusu ise İran'la sorunları Şah üzerinden çözme stratejisine dayanır ve Mustafa Kemal Paşa bunu kritik zamanlarda tekrar kullanacaktır. Başka bir deyişle kendisine karşı hayranlığını bildiği İran Şahını özellikle 1932 Türkiye-İran Antlaşması'nda görüleceği üzere bir dış politika enstrümanına dönüştürecektir.

İsmet Paşa ise Ankara Hukuk Fakültesi'ndeki konuşmasındaki şu pasajlarla mesajlarını İran Hükümetiyle beraber dinleyiciler arasında yer alan yeni Tahran Büyükelçisi Hüsrev Bey'e de veriyordu: "...Bugünden itibaren sizi memleketin meseleleriyle alakadar etmek isterim. Son günlerde memlekette askeri harekât icrasını icab ettirecek bazı hadisat oldu. Biliyorsunuz (Van) civarında hududdan geçen müsalla çetelerin tazyikiyle kısmen bunların telkinine kapılarak onların gafletine düşerek

bazı köylerde siyasi ve irticai mahiyette kıyam görüldü. Siyasi mahiyeti vesilesiyle söylüyorum. Bu bilhassa hudut haricinde sunî olarak teşkil edilen bir takım cemiyetlerin siyasi emeller telkini suretiyle halkı kıyam ettirmek hevesleridir. Her sanatın bir taklidi bir safhası olduğunu bilirsiniz. Milliyet asrında milliyetin bir takım sahtekârlara ve dolandırıcılara taklit malı yapmak vesilesi verdiğini görüyoruz. Kendi yaşamlarını temin etmek için diğer memleketlere sahte milliyet, sahte siyasî maksat satmak isteyen teşekkülat vardır ve daima olacaktır. Askerî harekât az sürdü kıyama iştirak etmiş olanlar şiddetle mukabeleye ve cezaya maruz kaldılar. Takip olunanlar tekrar geldikleri hudutların haricine çıktılar. Memleketler arasında âli siyaset ve menfaat mülâhazaları beynelminel siyasette de birçok eksiklikleri ve mahzurları hoş görmeye ve tahammül etmeye sevk edilir. Bunlar siyaset hayatında daima vakidir ama esaslı bir takım noktalar vardır ki onların âli siyaset ve menfaat veya herhangi bir mülâhazaya feda edilmesine imkân yoktur. Bu esaslı noktaların başında hudutların emniyeti ve bir memleketin komşusundan daima asayişine herhangi bir suretle fena müessir olmak arzusundan mülhem olmaması vardır. Bunlar esaslı noktalardır. Binaenaleyh bunların hallolunması lazımdır. İki memleket arasında büyük siyaset ve büyük dostluk emellerine kapılmadan evvel normal münasebet tesisine imkân olup olmadığında aşikâr olması lazımdır. Bunun mebdei hudutlar üzerinde yekdiğerinin asayişine suikastten çekinmektir. Çünkü, arkadaşlar, bir memlekette hatta o memleketi idare eden kuvvetlerin arzusu hilafına olarak diğer memlekete karşı mütecaviz ve ifsat edici bir takım teşkilat hatta bu memleketin müsamahası yüzünden vücut bulsa bile bunun mesuliyetinden tebrîe(kaçmak) etmek mümkün olamaz. Mesuliyet doğrudan doğruya manevî ve siyasî bir mesuliyettir. Bilhassa istikbale ait olan ahlakî mesuliyet hepsinden fazladır. Çünkü böyle temaslar en nihayet iki memleket arasındaki münasebatı zehirler ve bundan tecavüze uğrayan taraf ki biz, nihayet meşru bir müdafaa icabatı karşısında kalır. Hiç kimsenin izzet-i nefesine dokunmak hatırımdan geçmez. Fakat anlaşılması lazımdır ki meşru müdafaa vaziyetinde kalınca onun icabatından bu memleketin çekineceğini zan etmek yanlış bir hesaptır” (Gerede, 1952: 21-22).

İsmet Paşa sözlerinde Türkiye’nin sınırlarının ihlal edilerek toprak bütünlüğünün tehdit edilmesinden İran’ı sorumlu tutmaktaydı. Asgari iyi komşuluk ilişkilerinin zeminini hudutların emniyeti ve bu hudutlar konusunda bir ülkenin komşusundan emin olması şeklinde çizen İnönü, komşuların birbirinin asayişine “suikast” düzenlememesi gerektiğini sert bir şekilde ortaya koymaktaydı. Türkiye’nin meşru müdafaa durumunda kalırsa gereğini yapacağı vurgusu ise Türkiye’nin İran sınırını ihlal ederek yapacağı operasyonlara ve güvenliğini sağlamak için başvurabileceği revizyonist araçlara yönelik açık bir tehdittir.

Türkiye'nin karar alma mekanizmalarının en tepesinde bulunan iki ismin İran politikasına yaklaşımını karşılaştırdığımızda aradaki paradoks açıktır. Gazi, daha uzlaşmacı bir yaklaşımla diplomatik seçeneği ön plana çıkarırken, İsmet Paşa'nın ise İran'daki isyancıların Türkiye'nin güvenliğini tehdit etmeye devam etmesi halinde askeri seçeneğe daha yakın durduğu görülmektedir. Türk hariciyesinde İran'a yönelik sertlik yanlısı politikaları savunan kanadın İsmet Paşa'dan sonra en önemli temsilcisi Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'tı. Özellikle 1930-1932 yılları arasında Türkiye'nin İran politikasının belirlenmesinde Şahin kanadı temsil eden İnönü-Aras ikilisinin başat aktör olduğu, öncelikle Şah'la kuracağı ilişkilerle sorunun çözülebileceğini düşünen M. Kemal Paşa'nın ikinci planda kaldığı söylenebilir. Şöyle ki Türkiye'nin 3. Ağrı operasyonu ile yarattığı de facto durum karşısında Mayıs 1931'de Türkiye-İran arasında sınır görüşmeleri başladı. Başlangıçta Türkiye adına görüşmeleri Hüsrev Gerede ve askeri ateşe Neşet Kiper yürütürken (Gerede, 1952) daha sonra Şahin kanadın politik vizyonunu paylaşan Gerede'nin önerisiyle görüşmelere Dışişleri bakanı T. Rüştü Aras da katıldı (Gerede, 1947: 198-202). Nihayet yaklaşık iki yıl süren zorlu bir diplomatik süreç sonunda 23 Ocak 1932'de imzalanan antlaşmayla sorun "Şahin kanadın" vizyonuna uygun olarak çözülmüştür. İran Ağrı Dağı'nın tamamının Türkiye'ye bırakılmasını kabul etmiş ve 1937 Antlaşmasıyla da bu durumu teyit etmiştir (TBMMZC, Devre 5, Cilt 22, 14 Ocak 1938, s. 102-103). Türkiye de bunun karşılığında 1937 Antlaşmasıyla Van yakınlarında Kotur bölgesini İran'a bırakmıştır Böylece İsmet İnönü'nün deyişiyle "iki Devlet arasında her türlü emniyet hislerini zehirlemiş" (TBMMZC, Devre.4, Cilt 23, s.220-221, 18 Haziran 1932) olan Türkiye-İran sorunu sona ermiştir.

Sonuç

1919-1932 yılları arasında Türkiye'nin İran politikası inişli-çıkışlı bir seyir izlemiş ve güvenlik merkezli olarak şekillenmiştir. Milli Mücadele döneminde ortak düşman İngiltere'ye karşı Afganistan ve SSCB'nin de katılacağı bir pakt arayışı gündemde iken özellikle 1926 yılında İngiltere'yle Musul Meselesinin çözümünden sonra Türkiye, İran üzerinde dozu giderek artan baskı kurarak 1932 antlaşmasını yapmayı başarmıştır. Söz konusu baskının diplomatik ayağını büyükelçi değişimi, verilen sert notalar oluştururken, askeri boyutunu 1930 Ağrı İsyanı sonrasında Küçük Ağrı'nın İran topraklarında bulunan kısmının Türk ordusu tarafından kuşatılarak yaratılan de facto durum oluşturmuştur.

Türkiye'nin 1919-1932 yılları arasında İran politikası söz konusu edildiğinde şu çıkarımlar yapılabilir. Birincisi, günümüzde bölgesel güç olan iki devletin bugün yürüttükleri diplomasi göz önüne alındığında incelediğimiz dönem bu ilişkilerin laboratuvarı niteliğindedir. 1919-1932

yılları arasında bugüne benzer şekilde iki ülke arasındaki bölgesel rekabet devam ettiği gibi, küresel bir gücün bölgeyi istikrarsızlaştıran politikalarına her iki devlette karşı çıkmaktadır. 1920’lerde bu güç İngiltere iken günümüzde Amerika Birleşik Devletleri’dir.

İkincisi, 1926 Ağrı isyanından 1932 Türk-İran sınır antlaşmasına kadar isyancı Kürt aşiretlerini Türkiye’ye karşı kullanan İran günümüzde de PKK terörü karşısında uyguladığı ikircikli politikalarla bu yaklaşımını sürdürmektedir.

Üçüncüsü, Türk dış politika karar vericileri arasında özellikle 1930-1932 kronolojisinde İran’a karşı uygulanan politika konusunda bir çatışma yaşandığı anlaşılmaktadır. İsmet İnönü ve Tefvik Rüştü Aras’ın başını çektiği şahin gurubunun politikalarının uygulanması İran’a karşı daha ılımlı politikalardan yana olan M. Kemal Paşa’nın o dönem Türk dış politikasında tek karar verici olmadığını göstermektedir.

Kaynakça

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA, 30.18/18.28.6. 29.04.1926.
BCA, 30.18/21.64.9. 17.10.1926.
BCA, 30.18/26.58.17. 25.10.1927.
BCA, 30.18/29.35.8. 28.05.1928.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri

TBMMZC, Devre.4, Cilt 23, 18 Haziran 1932, s.220-221.

TBMMZC, Devre 5, Cilt 22, 14 Ocak 1938, s. 102-103

Gazete Haberleri

“İran Hükümetine Nota Verdik”, *Akşam*, 6 Temmuz 1930, s.1;

“İran Hükümetine Bir Nota Verdik”, *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1930, s.1

“İran Haydutlara Silah ve Zahire Veriyor”, *Akşam*, 5 Temmuz 1930, s.1-2.

“Şark Hududundaki Hadise”, *Akşam*, 8 Temmuz 1930, s.1-2.

“Şark ve Cenup hudutlarımızda Harekat ne Sahada?”, *Akşam*, 28 Temmuz 1930, s.1-2.

“Hüsrev B. Tahran’a Hareket Ediyor”, *Akşam*, 27 Temmuz 1930, s.2.

Kitap ve Makaleler

ABRAHAMIAN, Ervand,(2013), *The Coup 1953: The CIA and the Roots of Modern U.S-Iranian Relations*, The New Press, Newyork.

- ABRAHAMIAN, Ervand , (2008), *A. History of Modern Iran*, Cambridge University Press, Newyork.
- AKDEVELİOĞU, Atay & KÜRKÇÜOĞLU, Ömer,(2002), “Orta Doğuyla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası*, (ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 357-384.
- AMANAT, Abbas,(2017), *Iran: Modern History*, Yale University Press, New Haven-London.
- ANSARİ, Ali M., (2014), *Iran A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford.
- ANZERLİOĞLU, Yonca,(1996), *Nasturiler ve 1924 Ayaklanması*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- AS Efdal, (2010), “XVI. yy.dan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 46, ss. 219-253.
- ASLAN Zehra & YEL, Selma, (2017), Atatürk Döneminde Trabzon-Tebriz Transit Yolu(1923-1938)”, *Turkish Studies*, Vol. 13, İssue. 1, ss. 1-12.
- ATATÜRK'ÜN SÖYLEV VE DEMEÇLERİ, (1997), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- ARMAOĞLU, Fahir, (2007), *20. yy. Siyasi Tarihi*,(1914-1995), Alkım Yayınevi, İstanbul.
- AXWORTHY Michael, (2008), *Iran: Empire of the Mind A History from Zoroaster to the Present Day*, Penguin Books, London.
- BAŞER, Alev Erkilet, (2000), *Orta Doğu'da Modernleşme ve İslami Hareketler*, Yöneliş Yayınları, İstanbul.
- CLEVELAND, W. L. (2008), *Modern Orta Doğu Tarihi*, Çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- ÇETİNSAYA, Gökhan, (1999), “Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)”, *Avrasya Dosyası*, Cilt 5, Sayı 3, ss.148-175.
- ÇETİNSAYA, Gökhan, (2000), “Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri, 1919-1925”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XVI, Sayı 48, ss. 770-796.
- ERDAL, İbrahim, (2012), Atatürk Dönemi(1923-1938) Türk-İran İlişkileri, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 34, ss. 77-88.
- ERDOĞAN, Dilşen İ. (2019), “22 Nisan 1926 İran-Türkiye Güvenlik ve Dostluk Antlaşması'nın Bölge Güvenliği Açısından Analizi(Türk-

- İngiliz Arşiv Belgeleri Çerçevesinde)", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Vol. 74, p.411-423.
- ERİM, Nihat, (1952), "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuzeydoğu ve Doğu Sınırları", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 9, No. 1-2, ss.1-26.
- ESENDAL, Memduh Şevket, (1999), *Tahran Anıları ve Düşsel Yazılar*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- GEREDE, Hüsrev, (1952), *Siyasi Hatıralarım I: İran 1930-1934*, Vakıf Basımevi, İstanbul.
- GÖNLÜBOL, Mehmet & SAR, Cem, (1987), "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, (ed. Mehmet Gönübol- Ömer Kürkçüoğlu), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, ss.3-133.
- KATOUZİAN Homa, (2009), *The Persians, Ancient, Mediaeval and Modern History Iran*, Yale University Press, New Haven and London.
- KAYA, Mehmet, (2017), "Simko Ağa İsyanının Türk-İran İlişkileri Üzerindeki Etkileri (1905-1930)", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 14, Sayı 14, ss.203-211
- LUİZARD, Pierre-Jean, (2016), *İslam Topraklarında Otoriter Rejimler*, Çev. Egemen Demircioğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- ÖZGİRAY, Ahmet, (1995), "İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XI, Sayı 33, ss. 687-698.
- ÖZTİĞ, Laçın, İdil, (2018), "Küçük Ağı Krizi: Türkiye-İran İlişkilerinde Bir Kriz Yönetimi Örneği", *Avrasya Etütleri*, Cilt 54, Sayı 2, ss. 151-177.
- SANDER Oral, (2007), *Siyasi Tarih (1918-1994)*, İmge Kitapevi, Ankara.
- SONYEL, Salâhi R. (1977), "Kurtuluş Savaşı Günlerinde Doğu Siyasamız", *Belleten*, Cilt XLI, ss.657-731.

21. YÜZYILDA BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN SOSYO-KÜLTÜREL, SİYASİ VE EKONOMİK DURUMLARI

Fatih Fuat TUNCER^{1*}-Yunus Emre GÜNEY*

Giriş

Bulgaristan Türklerine karşı Osmanlı-Rus Savaşı'ndan (1877-1878) itibaren Bulgar otoriteler tarafından baskı, zulüm ve göç ettirme politikaları uygulanmaya başlanmıştır (Çolak, 2013). İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise bu politikalar nedeniyle Türklerin üç büyük göç dalgası ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi 1950-1951 Göçü, ikincisi 1968 Göç Antlaşması ve son olarak 1984-1989 yılları arasında 'soya dönüş süreci' olarak adlandırılan asimilasyon politikaları sonucu yaşanmıştır. 1989 yılına dek süren baskı politikaları aynı yıl 360 binden fazla Türk'ün ülkelerinden sınır dışı edilerek Türkiye ve Avrupa'ya göçe zorlanmasıyla sonuçlanmıştır (Kamil, 2016: 32-33). Baskı politikaları, Bulgaristan Türkleri için sosyo-kültürel, siyasi ve ekonomik sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Nitekim tüm bu sorunlar birleştiğinde geçmişte olduğu gibi günümüzde de Türklerin refah içinde kendi ülkelerinde yaşayamamalarına ve hâlen göç etmelerine neden olmaktadır.

Çalışmada 20. ve 21. yüzyıl mukayesesi yapılmak istendiği için Türklerle uygulanan asimilasyon politikaları ve göç ele alınıp, 21. yüzyılda Türklerin karşılaştığı sosyo-kültürel, siyasi ve ekonomik sorunlara etkisi incelenecektir. Ayrıca asimilasyon dönemlerinde Bulgaristan Türkleri için esaret her anlama gelirken "günümüzde yaşadıkları esaretin yeni adının ekonomi olması" varsayımının doğruluğu kanıtlanmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın problemleri ise 21. yüzyılda Bulgaristan Türklerinin yaşamakta olduğu sorunların, hayatlarına hangi alanlarda ne denli etkisinin olduğu, bu sorunlar çerçevesinde hangi sıkıntılarla karşılaştığı, çözümünün olup olmaması ve baskı politikalarının günümüzde hâlen var olup olmadığı sorularının cevaplarının aranmasıdır. Bu problemlerin çözülmesi ve sonuçlandırılmasıyla, çalışmanın temel amacına ulaşılacaktır. Ayrıca Bulgaristan Türklerinin yaşamakta olduğu sosyo-kültürel, siyasi ve ekonomik sorunlar sosyal bir süreçtir. Dolayısıyla devletler sınırları olan ve bu anlamda kendi içlerine kapalı bir yapı olarak değerlendirilseler bile, insanların oluşturdukları ve içinde yine kendilerinin de yer aldığı daha geniş bir dünyanın ya da uluslararası toplumun parçalarıdır. Yani sosyal süreç, yerelden küresele, küreselden yerele şeklinde vuku bulan çift yönlü bir süreçte inşa edilmiştir (Toprak vd.,

* ¹ Doktor Öğretim Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

* Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

2014). Bu çıkarımdan yola çıkarak araştırma konusu inşacı kuram çerçevesinde literatürde belirtilen veriler ışığında yorumlanacak ve çözümlenecektir.

1944-1989 YILLARI ARASINDA TÜRKLERE KARŞI BASKI POLİTİKALARI VE GÖÇLER

1950-1951 Göçü

Bulgaristan İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyetler Birliği tarafından işgale uğramış ve Moskova'nın desteğiyle sosyalistler iktidara gelmiştir. 9 Eylül 1944 tarihinde Vatan Cephesi iktidar olmuş, başbakanlığa Georgi Dimitrov getirilmiştir (Lütem, 2000: 26-27). Sonrasında komünizm esaslarına dayalı bir anayasa kabul edilmiştir. Hükümet, ilk yıllarında iktidarını sağlamlaştırma yoluna gitmiş Bulgaristan genelinde tasfiyeler yaparak muhaliflerinden kurtulmuştur. İlk zamanlarda Türklerin desteğini alabilmek için oldukça özgürlükçü davranmış ancak sonrasında başta Türkler olmak üzere ülkedeki azınlıklara baskı, zulüm ve göç ettirme politikaları uygulamıştır. Bulgaristan'ın Türkiye sınırında yaşayan Türkler iç kesimlere sürgün edilmiştir. Ayrıca Bulgaristan Hükümeti ülkede kalan Türkler üzerinde asimilasyon politikası uygulamış 'tek milletli sosyalist bir toplum' yaratmaya çabalamıştır (Kamil, 2016: 31).

Savaş sonrası hükümetin Türklerle ilgili ilk önemli kararı, Türk okullarının 27 Eylül 1946'da devletleştirilmesi olmuştur (Yenisoy, 1996: 13). Başta savaş koşulları olmak üzere birçok nedenden ötürü Türk okulları kötü durumdaydı ve eğitim düzeyinden dolayı Bulgar okullarına denk tutulmuyordu. Devletleştirme bu sorunu çözüyordu ancak azınlıkların en önemli haklarından olan kendi okullarına sahip olmak ve kendi eğitimini kendisi vermesi hakkını ortadan kaldırıyordu. Böylelikle Türklerin azınlık kimliğine ilk darbe vurulmuş ve asimilasyon politikalarının temeli atılmıştır. Ayrıca okulları devletleştiren kanunla, kimin azınlık teşkil ettiğinin devlet tarafından karar verileceği ve azınlık statüsünün tanınmayabileceği de ortaya konulmuştur (Lütem, 2000: 72-74). Dolayısıyla Türkler okulların devletleştirilmesinden ve azınlık olarak kabul edilmeyip asimile edilmelerinden oldukça hoşnutsuzdur. Bu hoşnutsuzluğun temel nedeni devletleştirilen okullarda Türk gençlerine sosyalist bir eğitim verilecek olmasıdır. Türklerin göç etmek istemelerinin nedenlerinden biri de bu durumdur. Çünkü eğitim sisteminin etnik kimliklerinde tahribe yol açacak olmasından dolayı kaygılıdır.

1947 yılında sebepsiz olarak Türk azınlığının ileri gelenleri ve aydınları tutuklanmaya başlanmıştır (Lütem, 2000: 74). Bu durum Türkler arasında derin bir korku ve kaygı yaratmıştır. Sosyalist hükümet Türk öğretmenlerini, din adamlarını, esnafları, sanatçıları ve okul çocuklarını sürekli toplantılara çağırarak, kurslardan geçirir, komünizm doktrini aşılamaya çalışırdı. Bu durum ise Türklerin endişelerini biraz daha

arttırmıştır (Şimşir, 1986: 214). Bu politikalarla birlikte Türk halkı üzerinde siyasi baskının varlığından da söz edilebilir. Baskılar, eğitim ve siyasi alanla sınırlı kalmamış hemen her alanda hissedilmiştir. Tarımcılıkla ilgili de Türkler adına çok önemli kararlar alınmıştır.

Türk çiftçilerin ürünlerinin ucuza alınmaya başlanması, çoğunluğu toprak ile uğraşan halka büyük zarar vermiştir. Sonrasında tarımda örgütlenmeye gidilmiş ve özel mülkiyete dayalı sistemden devletçi sosyalist sisteme geçilmiştir. Çıkarılan yasalarla arazi ve üretim araçları kolektifleştirilmiş, bunun sonucunda ise Bulgaristan Türkleri tarım işçisi durumuna gelmiş ve ağır işlerde çalışmışlardır. 1945’de ortaya konulan TZKS (Emek Kooperatif Tarım İşletmeleri) ile gerçekleştirilen kolektifleştirmeye Türk azınlığın toprakları ellerinden alınmıştır. Komünist Partisi’nin 1948 yılında aldığı kararlar doğrultusunda güç kullanarak kooperatifleşmede ‘kitleleştirme’ hareketi başlatılmış ve 1948’den itibaren 11 yılda toprakların % 96’sı kooperatifleştirilmiştir (Özgür, 2017: 32-33). Türk okullarının devletleştirilmesinden sonra göze çarpan en büyük baskı ve hoşnutsuzluk toprakların kooperatifleştirilmesidir. Dolayısıyla bu durum Türk halkın göç etmek istemesinin bir başka temel nedenidir.

Sosyalist hükümet ağır vergiler almış ve Türklere ürünlerinin önemli bir bölümünü devlete vermesi için baskılar yapmıştır. Türk çocukları ‘Trudovak’ adı verilen işçi asker taburlarına alınıp ağır işlere mecbur bırakılmıştır. Okul çağındaki çocuklar ise ‘Brigadir’ denilen kısa süreli işçi taburlarına alınıp çalıştırılmıştır. Trudovak iş kamplarında Türk gençlerine Türkiye’ye göçmeleri halinde Türk Hükümeti tarafından Kore’deki savaşa gönderilecekleri söylenerek ve kandırılarak bu kamplarda çalışmaya zorlanmıştır. Yani Türkiye aleyhine propaganda yapmışlardır (aktaran Özgür, 2017: 34).

Baskı ve güvensizlik duygusu altındaki Türkler, Bulgaristan’dan Türkiye’ye göç etmek istemiştir. Ancak savaş sonrası ekonomik durumdan dolayı Türkiye 1947 ve 1948 yıllarında sınırlı sayıda göçmen kabul edebilmiştir (Lütem, 2000: 74). Ayrıca Bulgaristan makamları Türklere keyfi olarak vize vermiş veya vermemiştir. 1949’dan sonra ise her iki ülke daha fazla vize vermeye başlamıştır. Türk hükümeti göçle ilgili her yıl 25-50 bin kişilik kontenjan dâhilinde ve yıllara yayılarak gerçekleştirilmesi esasını benimsemiştir (Lütem, 2000: 74-75). Ancak bu konuda Bulgaristan 10 Ağustos 1950’de nota vererek büyük bir krizin başlamasına neden olmuştur (Değerli ve Karakuzu, 2016: 316). Notada 250 bin kişiye pasaport verileceği bildirilmiş, Türkiye’nin 1925 İkamet Sözleşmesi’ne bağlı kalarak bu kişileri üç ay içerisinde kabul etmesi istenmiştir. Türkiye ise bu notayı kendisinin Kore Savaşı’na katılmasının hoşnutsuzluğunu yaşayan Sovyetler Birliği’nin Bulgaristan’a baskı yapması sonucunda gerçekleştiği fikrini düşünmüştür (Lütem, 2000: 75). Sovyetler Birliği’nin

bu hoşnutsuzluğun nedeni olarak, nüfuzu altındaki bölgede Türkiye'nin Kore Savaşı'na katılarak Batı bloğuyla yakınlaşması gösterilebilir. Ayrıca notada ki 250 bin kişiyi ülkeye kabul etmek savaş sonrası kötü durumda olan Türk ekonomisinin daha da kötüye gitmesine neden olacaktı. Dolayısıyla Türkiye ise bu durumun Türkiye'de vuku bulmasını isteyen Sovyetler Birliği olduğu iddiasındadır.

Bulgaristan'ın vermiş olduğu nota sonrası iki ülke arasında nota düellosu başlamıştır. Türkiye 250 bin göçmeni kabul etmezken, Bulgaristan Türklere verilen pasaportların sayısını arttırmıştır (Lütem, 2000: 75). Bulgar hükümeti bu süreçte Türk olmayan kişileri de Türkiye'ye göndermeye başlamış, Türkiye ise 7 Ekim 1950'de sınırını kapamak zorunda kalmıştır (Türk-Bulgar Hududu Dün Tekrar Kapatıldı, 8 Ekim 1950). İki ay sonra sınır yeniden açılmış ve büyük sayıda göçmen gelmeye devam etmiştir (Şimşir, 1986: 226). Aynı şekilde Türk olmayan kişilerin gönderilmesinin devam etmesi üzerine Türkiye, 8 Kasım 1951 günü ikinci kez sınırını kapatmıştır (Türk-Bulgar Hududu Dün Sabah Kapandı, 9 Kasım 1951). Bulgar hükümeti, 30 Kasım günü yaptığı açıklamayla göçün sona erdiğini belirtmiştir. Sonuç olarak 1950 ve 1951 yıllarında toplam 154.393 Bulgaristan Türk'ü gördüğü sosyo-kültürel, siyasi ve ekonomik baskılar sonucunda Türkiye'ye göç etmiştir (Şimşir, 1986: 226-227).

1968 Göç Antlaşması

Bulgaristan Türklerinin 1950-1951 yılındaki göçü, Bulgaristan hükümeti tarafından 250 bin kişi tamamlanmadan durdurulmuştur. Bunun temel nedeni, tahminlerinden ağır yürüyen işlemlerin Türklere huzursuzluk ve itaatsizlik yaratmasıdır. Sonrasında ise göç tamamen yasaklanmış (1968 Göç Antlaşmasına kadar) ve göç kelimesini kullananlara dahi cezalar uygulanmıştır. Okullarda Türkiye aleyhine propagandalar yapılmaya başlanmış, işsizlik ve yoksulluğun hâkim olduğu söylenmiştir. Türkiye'ye gelen 150 bin kadar göçmen ise o sıralarda devletten büyük yardım ve ilgi görmüştür (Lütem, 2000: 76-77). Nitekim bu durumdan, Türkiye'nin ekonomik durumunun kötü olmasına rağmen ülkeye göç edenlerin yaşam standartları kısa sürede nispeten Bulgaristan'da ki hayatlarından daha iyi bir hale geldiği çıkarılmaktadır. Bulgaristan'da kalanlar ise mevcut duruma ayak uydurmak zorunda kalmıştır.

Dış dünyadan gelen tepkiler karşısında Bulgaristan hükümeti azınlıklarla ilgili politikasını gözden geçirmek zorunda kalsa da, kısa bir süre sonra ülkedeki azınlıklara yönelik Bulgarlaştırma uygulamalarına Todor Jivkov döneminde de devam etmiştir. 1960 yılında nüfus yasasında yapılan bir değişiklikle isteğe bağlı olarak, Bulgar soyundan olmayan Bulgaristan vatandaşlarının isim ve soy isimlerinin değiştirebilmeleri kabul edildi. Böylece bu tarihten sonraki yıllarda ülkedeki azınlıklara

yönelik zorla isim değiştirme uygulamasının yasal dayanağı hazırlanmış oldu (aktaran Maral, 2010: 15).

1959 ve 1960 eğitim-öğretim yılında Bulgaristan'daki Türklerin eğitimi açısından bir miladı teşkil etmiştir (Devlet, 1989: 300). Komünist Partisi ve Bulgar Hükümetinin almış olduğu kararlar doğrultusunda, Türk azınlık okulları Bulgar okullarıyla birleştirilmiş ve Türkçe eğitime son verilmiştir. 1946 yılında devletleştirilmiş olmalarına rağmen bu okullar Türk azınlık okulu statüsünü korumuştu ve eğitimi Türkçe gerçekleştirmişti (şimşir, 1986: 251-252). Bu adımlar Türklerin Bulgarlaştırılması politikalarının en temel taşlarından biri olarak görülebilir.

Türkler okulların birleştirilmesi, diğer ayrımcı davranış ve önlemlerin etkisiyle 1963 başlarından itibaren Türk temsilciliklerine göç dilekçesi vermeye başlamış ve bu durum 380 bin kişiyi aşmıştır. Kendiliğinden gelişip büyüyen bu dilekçe kampanyası rejimin prestijine vurulmuş bir darbe niteliğindeydi. Bu durum karşısında Jivkov göçe karşı üç önlem öngören bir politika izlemiştir. Bu politikalar; göç olmayacağını vurgulayan, aynı zamanda Türkiye'yi kötüleyen kampanyanın arttırılması, göçü savunanların cezalandırılması ve Türkiye ile iyi ilişkiler kurulmaya çalışılmasıydı. Türkiye'de ise 1965 seçimlerinde iktidara gelen Adalet Partisi, ılımlı ve uyumlu bir dış politika çizgisi izleyerek dış sorunların büyütölmemesine özen göstermiştir (Lütem, 2000: 78-79). Bu çerçevede, İvan Başev, uzun yıllar sonra Türkiye'yi ziyaret eden ilk Bulgar Dışışleri Bakanı olarak 16 Ağustos 1966'da Ankara'ya gelmiştir (Bulgar Dışışleri Bakanı Başev Ankara'ya Geldi, 17 Ağustos 1966). Yaptığı görüşmelerde ilişkilerin geliştirilmesi hususunda mutabakata varılmıştır. Ayrıca, vaktiyle Türkiye'ye göç etmiş kişilerin Bulgaristan'da kalan yakın akrabalarının da Türkiye'ye göç etmesi ilke olarak kabul edilmiştir (Lütem, 2000: 79). Sağlanan bu mutabakatla Göç Antlaşması'nın temelleri atılmıştır.

Türk-Bulgar ilişkilerinde görölen bu olumlu gelişmelere rağmen esas sorunu teşkil eden azınlık hakları konusunda hiçbir ilerleme sağlanamamıştır. Bu azınlık haklarından bazıları; kendi dilini konuşma, eğitim görme, yayın yapma, ibadet etme vs. gibidir. Zaman zaman Türkiye tarafından bu haklar dile getirilse de çözümleri konusunda ısrarcı olunmamıştır (Lütem, 2000: 80). Göçün gerçekleşmesine izin veren Göç Antlaşması ise 22 Mart 1968 günü Türkiye-Bulgaristan arasında imzalanmıştır (Korkmaz ve Öztürk, 2017: 276). Sonrasında bazı uzatmalarla birlikte 30 Kasım 1978'de uygulamanın sona ermesi kararlaştırılmıştır (Lütem, 2000: 80-81). Göç öncesi, yaklaşık 30 bin kişinin göç edeceği tahmin edilmiştir. Ancak yakın akrabaların göçünü ilgilendiren bu antlaşmayla 130 bin kişi Türkiye'ye göç etmiştir (şimşir, 1986: 379). Antlaşmada Bulgaristan Türklerinin göç başvurusunu kısıtlayan birçok karar mevcutken tahmin edilenin dört katı kişinin göç etmesi baskı politikalarından dolayı çok şaşırtıcı değildir. Bulgaristan'da

kalan Türkler için ise öncesinde olduğu gibi sonrasında da asimilasyon politikaları devam etmiştir.

1984-1989 Asimilasyon Politikaları ve Büyük Göç

1990 öncesi dönemde Bulgaristan Türkleri birçok değişik sıkıntılarla mücadele etmiştir (Çalış vd., 2014: 281). Türklerin 1989 yılında göçe zorlanması, 1984 yılından sonra giderek artan asimilasyon politikalarının sonucuydu. Rejim değişikliğinden sonra açıklanan belgeler, Bulgaristan Devleti'nin asimilasyon politikasını doğrudan komünist parti eliyle uyguladığını ortaya koymuştur. Belgelere göre, 1984 yılı sonlarından itibaren Komünist Parti'nin en üst karar alma birimi olan Politbüro, Türklerle yönelik 'Yeniden Doğuş - Uyanış Süreci' adı altında sistematik bir asimilasyon siyaseti başlatmıştı. Ayrıca ortaya konulan bu asimilasyon politikalarıyla, ülkedeki Türklerle kimliklerini koruyarak yaşama hakkı tanınıyordu (Bulgaristan'da Zulmün 26. Yıldönümü, 2015).

İlk olarak Bulgaristan'daki bütün Müslüman Türklerin adları 1984 Aralık-1985 Mart döneminde zorla Bulgar adlarıyla değiştirilmiştir (Pınar, 2014: 96). Zorla isim değiştirme uygulaması Türk azınlık tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmış, isimlerini değiştirmemekte direndiklerinde ise baskı ve zulme maruz kalmışlardır (Maral, 2010: 22-23). Cezaevleri dolduğu için 1984-1989 yılları arası 517 kişi mahkemeye çıkarılmadan Belene Toplama Kampı'na gönderilmiş, birçok erkek ise askeri seferberlik bahanesiyle göreve çağırılmış ve Bulgarların yaşadığı bölgelerdeki kışlalarda belli sürelerde kapalı tutulmuştur. Ayrıca baskı altındaki Türklerden bazıları, mahkemeye çıkarılmadan, Bulgarların çoğunlukta olduğu köylere sürgün edilmiştir (Zafer, 2010: 30).

Dil üzerindeki baskılar da artmaya başlamış ve Türklerin anadili olan Türkçe konuşması yasaklanmıştır. Ancak Bulgar yönetimi, dünya kamuoyuna bu durumu şirin göstermek için para cezalarının uygulanmasını esnek tutmuştur. Türkçe konuşma yasak olunca, doğal olarak Türklerin, Türkçe eğitim görmeleri söz konusu olmamıştır. Türkçe yayınlanmakta olan bazı gazeteler, 1985 Ocak ayından itibaren Bulgarca yayınlanmaya başlamış, Bulgar Radyosu'nun Türk azınlığına yönelik Türkçe yayımları da aynı tarihte sona erdirilmiştir (Pınar, 2014: 96-97). Böylece Türk azınlığa kendi dilleri unutturulmaya ve Bulgarca zorla empoze edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca öncesinde olduğu gibi bu dönemde de Müslümanlara karşı dini yaşamlarını kısıtlayıcı ve yasaklayıcı baskılar devam etmiş hatta daha da şiddetlenmiştir.

Uygulanan dini baskılar ele alınacak olunursa şu şekilde sıralanabilir: Müslüman kültürünün parçası olan geleneksel giyim-kuşam yasaklanmıştır (Lütem, 2000: 440). Türklerin bulunduğu kasaba ve köylerdeki camilerin büyük kısmı kapatılmıştır. 1985 Kasım-1987 Haziran döneminde asgari 300 cami ortadan kaldırılmıştır (Pınar, 2014: 97). Sünnet

yasaklanmış, çocuklarını sünnet ettirenlere ve sünnetçilere hapis, para veya sürgün cezaları verilmiştir. Sünnetsiz çocuklar belirlenerek, her ay doktor kontrolünden geçirilmişlerdir. Bölgelere göre değişmekle birlikte, Ramazan ve Kurban Bayramlarının gereğince kutlanması, oruç tutulması, kurban kesilmesi ve bayram ziyaretleri engellenmiştir (Asimilasyon ve Göç: Bulgaristan Türkleri'nin Öyküsü, 2018). Ayrıca Bulgaristan'da Kuran basılmamış, satılmamış ve halkın evlerinde Kuran ve dini kitap bulundurmaları yasaklanmıştır. 1980'den itibaren hiçbir Türk'ün hacca gitmesine müsaade edilmemiş, ölenlerin İslam geleneklerine göre gömülmesi, definlerin Müslüman mezarlıklarına yapılması ve imamların cenaze namazlarına katılması engellenmiştir. Birçok Müslüman Mezarlığı yok edilmiş ve mezar taşlarındaki Türk isimleri silinmiştir (Pınar, 2014: 97-98). Bu dönemde Bulgaristan'ın baskı ve asimilasyon politikalarını her alanda hisseden Türkler, 'faşizan' politikalar karşısında protesto, gösteri ve yürüyüşlerle karşılık verip direnmiştir.

Türk azınlığın gösterdiği direniş, 1989 yılı başlarından itibaren dünya kamuoyunda duyulmaya başlanmıştır. Todor Jivkov yönetimi, giderek artan direniş karşısında bu kez zorunlu göç kararı almıştır. 29 Mayıs 1989'da Bulgaristan milli radyosundan okunan bir bildiriyle, sınırların açıldığı ve isteyen herkesin ülke dışına çıkmasının serbest olduğu açıklanmıştır. Politbüro bu süreci, ülke içinde ve dışında 'Bulgaristan Türklerinin büyük gezisi' olarak tanıtmış ve zorunlu göç 'gönüllü turistik seyahat' olarak adlandırılmıştır (Bulgaristan'da Zulmün 26. Yıldönümü, 2015). Böylece yaşanan asimilasyon sonucu 1989 yılında 360 bini aşkın Türk, yaşadığı topraklardan vazgeçerek Türkiye'ye göç etmiştir.

21. YÜZYILDA BULGARİSTAN TÜRKLERİNİN DURUMLARI

Sosyo-Kültürel Alanlarda Yaşanan Sorunlar

Bulgaristan nüfusu, Temmuz 2011 tahminlerine göre yaklaşık yedi milyondur. Bu nüfusun yaklaşık %84,8'i Bulgar, %8,8'i Türk ve %4,9'u Roman olarak nüfusa kayıt edilmiştir (Bulgaristan'ın Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye ile Ekonomik-Ticari İlişkileri, 2018: 13). Ülkenin başkenti 2009 tahminlerine göre yaklaşık 1 milyon 200 bin nüfusu olan Sofya'dır. Diğer belli başlı şehirler; Blagoevgrad, Hasköy, Kırcaali, Filibe, Razgrad, Rusçuk, Burgaz, Varna ve Vidin'dir. Türkler ise yoğunlukla kuzeyde Deliorman bölgesindeki Razgrad ve Rusçuk ile güneyde Hasköy ve Kırcaali gibi şehirlerde yaşamaktadırlar (Çalış vd., 2014: 37). Bulgaristan Türkleri sosyo-kültürel alanda birçok sorunla karşılaşmaktadırlar. Bunlardan bazıları; dil, eğitim, medya ve teknoloji, din, örf ve adetler, değer ve tutumlar, törenler vs. gibi sıralanabilir.

Türklerin sosyo-kültürel alanlarda yaşadıkları sorunlar incelenirken ilk olarak Bulgaristan Anayasası'nda azınlık olarak tanınmamalarından dolayı

duydukları rahatsızlıktan başlamak gerekmektedir. Bu bağlamda anayasanın 6. maddesi ele alınacak olunursa:

- “Bütün insanlar özgür, itibar ve haklar bakımından eşit doğar,
- Bütün vatandaşlar yasalar önünde eşittir. Üzerlerinde imtiyaz veya hak kısıtlaması bulunmayacaktır (...)”(National Assembly of the Republic of Bulgaria, Constitution).

Yukarıda belirtilen maddeye bakıldığında, Bulgaristan Anayasası’nda etnik, dini ya da başka gruplara herhangi bir ayırım yapılmadığı ve azınlık kavramının kullanılmadığı göze çarpmaktadır (Çalış vd., 2014: 281). Dolayısıyla Bulgaristan Türkleri, azınlık olarak tanınmamalarından hoşnut değildir. Duyulan bu rahatsızlık, Özgürlük ve Hoşgörü İçin Demokratlar (DOST) Partisi Genel Başkanı Lütfi Mestan tarafından şu şekilde dile getirilmiştir; “Ben Müslümanım, ama her şeyden önce Türküm, Bulgaristan’daki milli azınlığın bir parçasıyım. Eğer Ukrayna, Çekya, Macaristan, Romanya, Makedonya, Arnavutluk, tüm Balkan ve Avrupa ülkeleri, 2 bin Bulgar’ın milli azınlık olduğunu tartışmasız olarak kabul ederken Bulgaristan Anayasası, 1 milyondan fazla Türkün milli azınlık olduğu gerçeğini kabul etmeyi reddediyorsa bu, böyle bir anayasanın adil olmadığı ve değişikliklerin girilmesi gerektiği anlamına geliyor” (Lütfi Mestan’dan Bulgaristan Türklerine Milli Azınlık Statüsü Verilmesi Çağrısı, 2019). Mestan bu ifadeleriyle Türklerin azınlık olarak kabul edilmemelerinin kabul edilemez olduğunu vurgulamaya çalışmıştır.

İkinci olarak Bulgaristan Türklerinin karşılaştığı en önemli sorunlardan biri olan Türkçe öğrenme ve kullanmada yaşanan sıkıntılar incelenmelidir. Ancak bu konuyu ele almadan önce Bulgaristan Anayasa’sının 36. Maddesine bakmak gerekmektedir. 36. maddeye göre:

- “Bulgar dilinin öğrenilmesi ve kullanılması her Bulgar vatandaşının hakkı ve yükümlülüğüdür,
- Ana dili Bulgarca olmayan vatandaşlar, Bulgarca’yı zorunlu olarak öğrenmenin yanı sıra kendi dillerini öğrenme ve kullanma hakkına sahiptir (...)”(National Assembly of the Republic of Bulgaria, Constitution).

Yukarıda belirtilen haklar çerçevesinde bakıldığında, Bulgaristan vatandaşı olan Türklerin kendi dillerini öğrenme ve kullanmada özgür oldukları anlaşılabılır. Ancak bu konuda, anayasa maddesiyle çelişen bazı durumlar söz konusudur. Bu duruma bir örnek vermek gerekirse, ülkede Türkçe gazete ve dergi yayımlanabilmekte, Bulgar ulusal radyosunda iki saatlik, televizyonda ise on dakikalık Türkçe yayın yapılabilir (Çalış vd., 2014: 282). 2015 yılında bu kısıtlı yayına bile müdahalelerde bulunulmuştur. Bu konuda Balkan Türkleri Konfederasyonu Genel Başkanı Zulfettin Hacıoğlu, Bulgaristan’da Türkçe yayınların aktarıldığı radyo vericilere müdahale edilip kapatılmasına ilişkin şu sözleri

söylemiştir; “Sadece ulusal kanalda 16.00’da 8 dakikalık Türkçe haber programı var, bunun da kaldırılması için aşırı popülist milliyetçi partiler Meclise başvurdu. Bulgaristan’da bir milyonun üzerinde Türk yaşıyor. Başbakan’dan beklentimiz bir an önce toplumumuzun ihtiyaçlarının karşılanması, radyo, ulusal bazda yazılı ve görsel yayınların yapılması” (Bulgaristan’daki Türkler Radyo Sorununa Çözüm Bekliyor, 2015). Dolayısıyla önceden de belirtildiği gibi yapılan uygulama, anayasada belirtilen ‘vatandaşların kendi dillerini kullanmaya hakkı olduğu’ ibaresiyle çelişmektedir. Çünkü Bulgaristan vatandaşı olan Türkler anadillerini özgürce kullanamamakta, üstelik bu durum Avrupa Birliği (AB) üyesi bir ülkede gerçekleşmektedir.

36. maddeyle çelişen bir diğer durum ise Türkçe dilinin eğitim ve öğretiminde göze çarpmaktadır. 2015 yılı Eylül ayında dönemin Hak ve Özgürlükler Hareketi (HÖH) lideri olan Lütü Mestan anadili Türkçe olan, Türk çocukları için Türkçe’nin ‘zorunlu ders’ olarak müfredata alınmasını teklif etmiş, ancak meclis reddetmiştir (Bulgaristan Okullarında Türkçe Sorunu, 2019). Ardından iktidardaki Bulgaristan’ın Avrupai Gelişimi İçin Vatandaşlar (GERB) Partisi’nin önerisiyle, Türkçe ‘zorunlu seçmeli ders’ çizelgesinden de çıkarılmış, ‘serbest seçmeli ders’ listesine alınmıştır. Böylece öğrenciler de Türkçe yerine, İngilizce veya bilişim gibi dersleri seçmeye başlamıştır (Bulgaristan’da Anadilde Eğitim Hala Sorun, 2013). Türklerin yoğun yaşadığı Kırcaali ilinde bile Türkçe okuyan öğrenci sayısı 2 bin 500’den az kalmıştır (Bulgaristan Okullarında Türkçe Sorunu, 2019). Ülkede, Türkçe öğrenimine ilgi son yıllarda gittikçe azalmaktadır. Bulgaristan Eğitim Bakanlığı verilerine göre, 2017-2018 ders yılında ‘zorunlu-seçmeli ders’ olarak Türkçe alan öğrencilerin sayısı 5 bin 385 olarak verilirken, bu son 5 yılın en düşük seviyesi olarak kabul edilmiştir. Bulgaristan’da 2013-2014 öğretim yılında 6 bin 572, 2014-2015 öğretim yılında 6 bin 328, 2015-2016 öğretim yılında 7 bin 484 ve 2016-2017 öğretim yılında da 7 bin 86 öğrenci Türkçe dersi almıştır (Bu Ülkede Türkçe Yok Oluyor, 2018). Öte yandan Türkçe öğretmeni eksikliği ve çağdaş-güncel Türkçe kitaplara ulaşmakta çekilen zorluk bu ilgisizliği de daha çok beslemektedir (Bulgaristan’da Türkçe Öğrenime İlgi Azalıyor, 2018). Bazı uygulamalar ve sorunlardan dolayı Türkler, 36. maddede belirtilenin tam tersi olarak kendi dilini öğrenmede zorluklarla karşılaşmaktadır. Kısacası Bulgaristan’da Türkçe’nin oldukça zorlu bir süreçten geçtiği ve neredeyse ‘bitmiş’ olduğundan söz edilebilir. Günümüzde eğitimde karşılaşılan bu zorluklardan dolayı gençler, yurt dışında daha iyi yetişeceklerini düşünebilir ve bu durum göçlerle birlikte genç nüfusun giderek azalmasına yol açabilir.

Türklerin yaşadığı sosyo-kültürel sorunlar incelenirken dini sorunlara da bakmak gerekmektedir. Ancak dini sorunlara değinmeden önce

Bulgaristan Anayasası'nın 13. Maddesini bilmek faydalı olacaktır. 13. Madde şu şekildedir:

- “Herhangi bir dinin uygulanması sınırlandırılmayacaktır,
- Dini kurumlar devletten ayrı olacaktır (...)” (National Assembly of the Republic of Bulgaria, Constitution).

Anayasayla yukarıdaki güvenceler verilmiş olmasına rağmen 2010-2011 yıllarında bir başmüftülük krizinin yaratılmış olması dikkat çekmektedir. Bulgaristan yetkilileri Müslümanların seçtiği başmüftünün yerine, Nedim Gencev isimli başka bir müftünün atanmasını uygun bulmuştur. Böyle bir hamleyle Türklerin ve Müslümanların devlet eliyle daha kolay kontrol edilmesi amaçlanmış olabilir. Ancak verilen hukuki mücadelenin ardından başmüftülük krizi Gencev'in aleyhine çözülmüştür (Çalış vd., 2014: 282). Günümüzde hâlen Müslümanların ibadetleri, birtakım değerleri ve inançları engellenmeye çalışılmaktadır. Bir örnek olarak genellikle camilere mahya asılamaması ve iftar çadırları kurulamaması gösterilebilir (Bulgaristan'da İftar Çadırı ve Mahya Yasak, 2015) Öte yandan, Türk ve Müslüman bireyler isimleri nedeniyle iş bulma konusunda zorluk yaşamaktadır. Bu isimlere sahip olan bireylere çoğunluk tarafından önyargıyla bakılmaktadır. Ayrıca insanların isimlerinden dolayı iş bulamamaları hem sosyo-kültürel hem de ekonomik bir sorun olarak göze çarpmaktadır.

Tarihsel geçmişe bağlı olarak günümüzde hala Bulgaristan'da fazlaca İslamofobi bulunmaktadır. Bu konu hakkında Balkan Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği (Bal-Türk) Genel Başkanı Bayram Çolakoğlu şunları söylemiştir; “(...)Müslümanların, totaliter rejim döneminde ellerinden alınan vakıf taşınmazları hala tamamıyla geri verilmedi. Müslümanların elindeki cami, medrese, imaret gibi vakıf eserleri de sürekli ırkçıların saldırılarına maruz kalıyor. Failler bir türlü yakalanamıyor, yakalansa da ceza almıyor. İslamofobi tüm Avrupa'da olduğu gibi, burada da etkili” (‘Bulgaristan’da Türklere Baskı ve Asimilasyon Sürüyor’, 2015). Yani Türkler ve Müslümanlar hâlâ dini açıdan birçok baskı ve zorluklarla karşılaşmaktadır. Buna hem İslamofobi hem de Türkfobi demek yanlış olmayacaktır. Çünkü Bulgaristan'da bu iki kavramın birbirleriyle özdeşleşmiş olduğu göze çarpmaktadır. Sonuç olarak sosyo-kültürel alanlardaki tüm sorunlar, Türklerin 21. yüzyılda da diğer ülkelere göç etmesine neden olmaktadır (AB'nin En Yoksul Ülkesi Bulgaristan'da Nüfus Giderek Azalıyor, 2019).

Siyasi Yaşamda Karşılaşılan Zorluklar

Bulgaristan Türklerinin Soğuk Savaş sonrası dönemindeki durumu, 1980'li yıllarda içinde bulundukları şartlarla karşılaştırılamayacak ölçüde iyiye gitmektedir. 1990'lı yılların başlarına kadar siyasi hayatın neredeyse

tamamen dışında kalmışlardı. Bugün üyelerinin çoğunluğu Türklerden oluşan HÖH, Bulgaristan siyasetinde kilit partilerden biri olma özelliğini taşımaktadır. Değişik hükümetlerde yer alan HÖH, son yıllarda Bulgar çevrelerce fazlaca sorgulanmış olmasına rağmen milletvekili sayısını her seçimde daha da arttırmıştır. Temmuz 2009 seçiminden sonra 38 milletvekili ile mecliste temsil bulmuştur (Çalış vd., 2014: 281). Daha sonra görüş ayrılığı nedeniyle bu partiden yine Türklerin yoğunlukta olduğu yeni bir siyasi parti doğmuştur.

Türkiye ile Rusya arasındaki ‘Uçak Krizi’ Bulgaristan’da da yankı bulmuştur. Dönemin HÖH lideri Lütfi Mestan Rus savaş uçağının Türkiye tarafından düşürülmesinde Türkiye’yi haklı bulduğunu söylemiştir. HÖH kurucusu Ahmed Doğan ise NATO üyesi Bulgaristan’ın Türk-Rus anlaşmazlığında taraf olmaması gerektiğini savunmuştur. Dolayısıyla HÖH deki görüş ayrılığı derinleşince yeni bir siyasi oluşumun önü açılmıştır. Sonrasında kurulacak olan parti ise Sorumluluk Özgürlük ve Hoşgörü İçin Demokratlar (DOST) adını taşımaktadır. Ayrıca Bulgar medyasında DOST un Türkiye tarafından desteklendiği ve finanse edildiği savunulmaktadır (Bulgaristan Türkleri Yeni Parti Kuruyor, 2016). Kurulan parti, sonrasında ise ‘DOST’ isminin Türkçe bir kelime olmasından dolayı resmi kayıt başvurusunda çeşitli engellemelerle karşılaşmıştır. Bu duruma Mestan şu şekilde tepki göstermiştir: “DOST’un Türkçe bir kelime olduğunu söylüyorlar. Evet, DOST Türkçe bir kelime ama Bulgarca sözlükte yer alıyor. Demokrasi de Bulgarca bir kelime değil. Yeni kurduğumuz DOST partimiz liberal demokratik bir oluşumdur. 15 bin üyemizden yüzde 20’si Bulgar ve Hristiyan kökenlidir. Biz Türkleri savunuyorsak Türkiye’nin partisi olmuyoruz, azınlıkları savunan parti oluyoruz. Azınlıkları savunmak ile azınlık partisi olmak farklı bir şey. Hakim bunu anlayamamış” (İsmi Türk Diye Reddedildi, 2016).

Şubat 2018’de ise bu iki parti arasındaki siyasi bölünmüşlüğe son vermek ve kırılganlıkları geride bırakmak için çeşitli adımlar atılmış ve görüşmelere başlanmıştır (Soydaşlar Adım Adım Birleşmeye Yürüyor, 2018). Her ne kadar bu durum Kırcaali Gazetesi’nde Soydaşlar Adım Adım Birleşmeye Yürüyor şeklinde haber edilse de böyle bir birleşme pek olası görünmemektedir. Ancak birleşme olmasa dahi çoğunluğu Türklerden oluşan bu iki partinin uzlaşısı içinde yerine göre ortak hareket etmesi ülkedeki azınlıklar ve Türkler için daha yaşanılabilir bir ülke yaratılması açısından önem arz etmektedir.

Bulgaristan’ın AB’ye üyelik sürecinde gerçekleştirdiği demokratikleşme hamlelerinin, Bulgaristan Türklerine de olumlu yansımaları olmasına rağmen, bazı sıkıntılar hâlen varlığını sürdürmektedir. 2005-2011 yılları arasında, Türk ve diğer azınlıkların karşıtı, ırkçı ve aşırı milliyetçi ATAKA Partisi’nin söylemleri endişe verici olmuştur (Çalış vd., 2014: 282). Bu dönemde sık sık ülkedeki Türkçe

yayınların durdurulması, Türk isimlerinin ve bir siyasi parti olarak HÖH ün (DOST un kurulmasıyla bu partinin de) yasaklanması ve ezanların susturulması için çaba sarf etmiştir. Bazı dönemlerde ATAKA haricinde diğer bazı sağ partilerin de Türklere yönelik tutumlarını sertleştirdiği ve oylarını kısmen de olsa arttırdığı gözden kaçmamaktadır. Örnek olarak 2009 seçiminde günümüzde başbakan olan Boyko Borisov'un lideri olduğu GERB Partisi gösterilebilir (Çalış vd., 2014: 282). Avrupa'da milliyetçilik, ırkçılık ve aşırı sağcılık son dönemlerde yükseliş trendindedir. Dolayısıyla seçimlerden önce ülkedeki azınlıklara yönelik sert söylem ve eylemlerde bulunmak partilerin oylarını doğal olarak kısmen de olsa arttırmaktadır.

Seçim kampanyaları, HÖH ve DOST partilerinin defalarca itiraz etmesine rağmen Bulgarca yapılmaktadır (Seçim Kampanyası Sadece Bulgarca Yapılacak, 3 Nisan 2013). Seçim propagandasında Türkçe konuşanlara ise para cezası uygulanmaktadır. Buna örnek olarak ise 2014 yılında Lütfi Mestan'a üç tane, partinin Burgaz Milletvekili Hüseyin Hafızov'a ise bir tane para cezasının kesilmesi gösterilebilir (Türkçe Seçim Propagandasına Ceza, 29 Ekim 2014). Ayrıca Bulgar Parlamentosu, 2016 yılında yurtdışında yaşayan Bulgarların, Bulgaristan seçimleri için Türkiye'de oy kullanma hakkını kısıtlayan yasayı kabul etmiştir. Yeni düzenlemeye göre büyükelçilikler ve konsolosluklar hariç olmak üzere AB ülkeleri dışında oy sandığı kurulabilmesi için, söz konusu kentin nüfusunun en az bir milyon olması koşulu getirilmiştir (Republic of Bulgaria Presidential Election 2016 OSCE/ODIHR Needs Assessment Mission Report, 2016). Bulgar hükümeti, yasa değişikliğiyle Türkiye'nin Bulgaristan iç politikasındaki etkisini azaltmayı hedeflediklerini açıklamıştır. Bu düzenlemeyle, Türkiye'de yaşayan ve çifte vatandaş olan yüz binlerce insan için Türkiye'nin her yerinde oy sandığı kurulmasının önüne geçilmesi amaçlanmıştır (Bulgaristan Türkleri'nin Oy Hakkına Kısıtlama, 2016). Nitekim Bulgaristan'daki 2017 genel seçimlerinde çifte vatandaş oldukları için oy kullanacak yaklaşık 10 bin Türk seçmen, engelleme ve protestolara karşın sınırı geçip sandık başına gitmiştir. Ancak sandık başında da sorunla karşılaşan Türk seçmenlere, başkalarından yardım almadan sadece kendilerinin el yazısıyla Bulgarca form doldurma zorunluluğu getirilmiştir. Bazı seçmenlerinde, seçmen listesinden isimleri silinmiştir (Bulgaristan'da Türklerin Sıkıntılı Seçimi, 2017). Uygulanmakta olan bu ve buna benzer kararlarla siyasi alanda da baskı politikalarının günümüzde hâlâ devam ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Ayrıca Türklerin siyasi yaşamını incelerken şuna da değinmek gerekir: Bulgaristan Ulusal Meclisi, 2012 yılında tarihi bir karara imza atmış, 1984-1989 yılları arasında, Todor Jivkov tarafından resmi bir devlet politikası olarak yürütülen Bulgaristan Türklerine yönelik asimilasyon süreci ve

1989 Zorunlu Göçünü kınayan bir bildiri kabul etmiştir. Karar tasarısı, 11 Ocak 2012 günü onaylanmıştır (Kutlay, 2012). Bu bildirinin mimarı olan Ivan Kostov'un düşüncelerini öğrenmek de faydalı olacaktır. Bu bağlamda Kostov'un sözleri; "Komünistlerin yürüttüğü bu kampanya sırasında 360 bini aşkın Türk kökenli vatandaşımız göçe zorlandı. Etnik temizlik girişimi olarak gördüğümüz bu eylemi şiddetle kınıyoruz (...)" (Bulgaristan 22 Yıl Sonra Asimilasyonu Kabul Etti, 2012). Bildirinin, asimilasyonu kınayan ilk belge olması önem arz etmektedir. Ayrıca tüm olumsuzluklara rağmen bu bildirinin kabulü hem ülkedeki azınlıklara karşı, hem de Türkiye ile olan ilişkilere etkisi olabilecek pozitif bir adım olarak görünmektedir.

Ekonomik Esaret Tartışmaları

Günümüzde Bulgaristan ve Türklerin esas sorununun daha çok ekonomik olduğu söylenebilir. Bulgaristan 2007'de AB üyesi haline gelmesinin ardından da ekonomik sorunlar devam etmiştir. Örneğin Şubat 2013'te elektriğe yapılan zamların ardından başlayan protesto gösterileri hükümet değişikliğine yol açarken, halkın ekonomik gidişattan duyduğu memnuniyetsizliğin de göstergesi olmuştur. Söz konusu genel görüntü içerisinde Bulgaristan, AB üyeleri arasında en fakir ülke durumundadır. Ülkenin iktisadi altyapısı zayıf ve işgücü göç etme eğiliminde olup halkın satın alım gücü de düşük bir seviyededir (Özlem, 2017: 179).

Bulgaristan'ın nüfusu, komünist rejimin sona erdiği 1989'da 9 milyon civarındayken, düşük doğum oranları, ekonomik sıkıntılar ve diğer ülkelere göç nedeniyle 30 yılda 2 milyon azalarak 7 milyona düşmüştür (AB'nin En Yoksul Ülkesi Bulgaristan'da Nüfus Giderek Azalıyor, 2019). Son yıllarda Bulgar vatandaşları ve azınlıklar ülkedeki ekonomik sıkıntılardan dolayı daha iyi yaşam koşulları elde etmek için gelişmiş ülkelere göç etmektedir. Bulgaristan Türklerinin yoğun yaşadığı Kırcaali kentine bağlı köylerde ve Yunanistan sınırına yakın Mandritza köyünde göçün etkisi yoğun olarak hissedilmektedir. İşsizlik oranının yüksek seviyelerde seyrettiği köyler, giderek 'hayalet' bölgelere dönüşmektedir (AB'nin En Yoksul Ülkesi Bulgaristan'da Nüfus Giderek Azalıyor, 2019). Ayrıca çok büyük bir kısmı kırsal kesimde yaşayan Türklerin içinde bulundukları sosyal, ekonomik ve kültürel şartlar, halen Bulgaristan'ın oldukça gerisindedir. 2003 yılında yayımlanan bir rapora göre ise her beş Bulgaristanlı Türk'ten ikisinin yoksulluk sınırı içinde yaşadığı belirtilmiştir (Çalış vd., 2014: 282-283). Günümüzde Türkler için göçün temel nedeninin baskılardan çok ekonomik sorunlar olduğu göze çarpmaktadır. Gençler için 'işsizlik' en temel sıkıntılardan biridir. Sonuç olarak, ekonomik sorunlar Bulgaristan Türklerinin göçünü tetiklemekte ve ülkedeki varlığını tehdit etmektedir.

Bulgaristan'da asimilasyon ve baskı politikalarından en fazla etkilenen bölgelerden biri önceden de bahsedildiği gibi Kırcaali olmuştur. Ancak göç

1989'da yaşananlarla sınırlı kalmamış, sonrasında da devam etmiştir. Bazı ilçelerinde işsizliğin % 30, köylerde ise % 60'ı geçtiği ilde, ekonomik nedenlerden dolayı genç nüfus Batı Avrupa'ya çalışmak için göç etmektedir (Bulgaristan'da Zulmün 26. Yıldönümü, 2015). Nüfusun tam olarak ne kadarının bölgeden göç ettiği ise kesin olarak bilinmemektedir. Kırcaali Belediye Başkanı Hasan Azis, göçle birlikte bazı köylerin yarı yarıya boşaldığını, yüksek tahsilli insanların göç ettiğini söylemiştir. Ayrıca Azis sözlerine şu şekilde devam etmiştir; “Evet, 2015 yılında Türkiye'den Kırcaali'ye dönen kişiler var. Buna da dikkat etmemiz lazım. Kırcaali'ye dönen insanlar, göç ederken 25, 30 yaşlarında olan ve Türkiye'ye giden kişiler geri dönüyor. Ama Türkiye'ye 0-7-10 yaşlarında giden, orada eğitimi alan, şu anda Türkiye'de yetişen ve çalışan kişilerden, ben dönen bilmiyorum” (Bulgaristan'da Zulmün 26. Yıldönümü, 2015). Azis'in bu değerlendirmesiyle, Kırcaali'ye tekrar geri dönüp yerleşenlerin aslında memleket özlemleriyle ülkesine döndükleri anlaşılmaktadır. Küçük yaşta gidenlerin ise Türkiye'de kurmuş oldukları düzeni bozmak istemedikleri için geri dönmedikleri sonucuna ulaşılabilir.

Azınlıkların yaşamakta olduğu bölgelere yönelik yabancı yatırımlara ve özellikle Türkiye kaynaklı girişimlere karşı bürokratik engeller konulmaktadır. Kırsal bölgelerde yaşayan Türkler, yatırımların olmaması nedeniyle daha çok klasik üretim aracı olan tarım ve hayvancılıkla uğraşmak zorunda kalmaktadır. Ülkenin genel ekonomik yapısı içerisinde her iki sektörün de olumsuz şartları içerdiğini belirtmek gerekmektedir. Örneğin tütün üretimi Türkler arasında yaygınken, 2009'da iktidara gelen GERB partisinin kota uygulaması tütün üretiminin cazibesini yitirmesine neden olmuştur. Bu da Türklere baskı uygulanarak, adeta göç etmeye teşvik edildikleri anlamına gelmektedir. Ayrıca önceki dönemlerde Türkiye'ye göç eden akrabalarının büyük bir bölümünün refah düzeyinin iyi bir durumda olması geride kalanlarda göç etmeye yönelik bir algı yaratmaktadır (Özlem, 2017: 180).

Bulgaristan Türklerinin göç sorununa ilişkin bazı yöre halkının değerlendirmelerine yer vermek, onların bu konu hakkında algılarını ve düşüncelerini anlamak konusunda daha yararlı olacaktır. AA muhabirine değerlendirmede bulunan Karıköy'ün son sakinlerinden Fahrettin Salih Ali; “Herkes Avrupa'ya gitti. Burada iş yok, para da yok. Millet ne yapsın?” (AB'nin En Yoksul Ülkesi Bulgaristan'da Nüfus Giderek Azalıyor, 2019). Gocamısır'daki Zülfiye Hasan; “Köydeki gözü gören kimse burada durmuyor. Burada yaşamak artık çok zor oldu. Gençlere iş yok, geçim yok. Sadece ihtiyarlar kaldı. Köyümüzde 5 genç ya var ya yok. Bizim çocuklarımız da Türkiye'ye, Hollanda'ya gittiler”(Bulgaristan'ın Nüfusu 7 Milyona Düştü, 2019). Beli Plast Köyü'nden Rüştü Galip ise geçmiş dönemlerde bin hanenin yaşadığı köyde bugün 350 evin kaldığını belirterek, Türk köylerinde yaşanan göçü özellikle ekonomik nedenlere

bağlamıştır. Ayrıca Galip, ekonomik göç yüzünden parçalanan ailelerin yeniden birleştirilmesinin zor olduğunu da kaydetmiştir (AB'nin En Yoksul Ülkesi Bulgaristan'da Nüfus Giderek Azalıyor, 2019). Kısacası Bulgaristan Türklerinin geneli, göçün ekonomik sorunlardan kaynaklandığını vurgulamaktadır. Ayrıca bu görüşlerden yola çıkarak, ekonomik ihtiyaçlar ve sorunların etnik kimliğin önüne geçer hâle geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Yani ekonomik sıkıntılardan dolayı hayatlarını zor idame ettiren Türkler için etnik kimlikleri uğruna savaş vermek oldukça güç gibi görünmektedir.

SONUÇ

21. yüzyılda Bulgaristan Türklerinin yaşadıkları sorunların temeli geçmişte yaşanan asimilasyon politikalarına dayanmaktadır. Bu nedenle ilk olarak baskı politikaları ele alınmış, üç büyük göç dalgasından bahsedilmiştir. Kitlesele bir şekilde tüm dünyanın gözü önünde gerçekleşen bu göçler günümüzde kitlesele olmamakla birlikte daha sessiz bir yapıda hâlen devam etmektedir. Dolayısıyla çalışmanın devamında makalenin ana amacı olan günümüz Bulgaristan Türklerinin yaşadıkları sorunlar irdelenmiş ve bu sorunlara karşı bölge halkının kendi algı ve düşünceleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu sorunlardan ilki olarak incelenen sosyo-kültürel sorunlar, Bulgaristan Türkleri için bir gerçektir. Bu sorunların tamamı “İslamofobi veya Türkfobi”den kaynaklanmaktadır. Ayrıca sosyo-kültürel sorunları yenmek için en başta İslamofobi kavramını yenmek gerekmektedir. Bu ise farklı dinlere mensup din adamlarının, aktivistlerin, azınlık temsilcilerinin ve siyasilerin ortak çalışarak uzun bir süreci kapsasa da yıkabileceği bir kavramdır.

Siyasi sorunlara bakıldığında ise bazı sorunlardan dolayı Türklerin yoğunlukta olduğu iki parti ortak hareket edememektedir. Kendilerini Türk partisi değil, azınlık partisi olarak gören bu partiler geniş birer tabana sahiptir. Ancak ortak hareket edememeleri, azınlıkların haklarının savunulmasında engellerle karşılaşılmasına neden olabilmektedir. Ayrıca DOST Partisi'nin Türkiye ile olan yakınlığı başta HÖH olmak üzere diğer partilerle ilişkilerine zarar vermektedir. Yani bu yakınlık, partiler arasındaki ayrılıkları daha da körüklemektedir. Öte yandan hem seçmen olan Türk halka, hem de ülkede bulunan Türk kökenli siyasilere karşı yalnızca seçim zamanı değil, hemen her zaman siyasi olarak çeşitli baskılar yapıldığı göze çarpmaktadır. Kısacası günümüzde, sosyo-kültürel alanda olduğu gibi siyasi yaşamda da ciddi baskıların varlığından söz edilebilir.

26 Mayıs 2019 Avrupa Parlamentosu seçimleri ise Bulgaristan için merkez sağ ve solun her ne kadar seçimi kazanmış olsalar da ciddi şekilde oy kaybetmesiyle sonuçlanmıştır. Seçimden GERP Partisi birinci, Bulgar Sosyalist Partisi ise ikinci olarak çıkmıştır. HÖH-DPS %16,55, DOST ise

yalnızca %0,36 oy alabilmiştir. Ayrıca seçim sonucunda Bulgaristan’da herhangi bir Türk kökenli siyasetçi Avrupa Parlamentosu’nda temsilci olarak kendine yer bulamamıştır.

Tüm sorunlar ele alındığında ve incelendiğinde günümüzde Bulgaristan Türklerinin hayatlarını oldukça zorlaştıran ve göç etmesine neden olan en temel ve en büyük sorunlar, ekonomik sorunlardır. Dolayısıyla “21. yüzyılda Bulgaristan Türkleri için esaretin yeni adının ekonomi” olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ekonomik alanda da diğer alanlarda olduğu gibi Türk azınlık üzerinde büyük baskılar mevcuttur. Ayrıca Türklerin işsizlik nedeniyle göç etmesini önlemek için bölgelere yatırımların yapılmasına hükümet tarafından izin verilmelidir. Çünkü istihdam olanaklarının artırılması, bölge halkının ekonomik refahını arttırmada ve göçü engellemede önemli bir rol oynayabilir.

Günümüzde, geçmişe nazaran şiddetli olmamakla birlikte Türklere ayrımcılık, baskı veya asimilasyon hâlen devam etmektedir. Türklerin sosyo-kültürel, siyasi ve ekonomik sorunları ciddi boyutlarda ve uzun yıllardır mevcuttur. Sorunların çözülmesi uzun bir süreci kapsayacağı için çözümü de pek mümkün gibi görünmemektedir. Ayrıca Türkiye, son yıllarda Bulgaristan’la kurmuş olduğu iyi ilişkilere ek olarak bu zorlu süreçlerin atlatılmasında aktif rol oynamalı, bölgede yaşayan soydaşlarının refahını sağlamak için politik ve diplomatik adımlar atmalıdır.

Kaynakça

- ‘Bulgaristan’da Türklere Baskı ve Asimilasyon Sürüyor’. (2015, 2 Haziran). *KIRCAALI HABER*.
https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=14994 (Erişim Tarihi: 05.05.2019)
- AB'nin En Yoksul Ülkesi Bulgaristan'da Nüfus Giderek Azalıyor. (2019, 7 Mart). *Hürriyet*. <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/abnin-en-yoksul-ulkesi-bulgaristanda-nufus-giderek-azaliyor-41140973> (Erişim Tarihi: 12.05.2019)
- Arı, T. & Toprak, E. (ed.). (2014). Uluslararası İlişkiler Kuramları-II. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-Ofset Tesisleri.
- Asimilasyon ve Göç: Bulgaristan Türkleri'nin Öyküsü. (2018, 11 Aralık). *CNN TÜRK*. <https://www.cnnturk.com/haber/turkiye/asimilasyon-ve-goc-bulgaristan-turklerinin-oykusu> (Erişim Tarihi: 15.05.2019)
- Bu Ülkede Türkçe Yok Oluyor. (2018, 26 Şubat). *Hürriyet*. <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/bu-ulkede-turkce-yok-oluyor-40753701> (Erişim Tarihi: 04.05.2019)
- Bulgar Dışişleri Bakanı Başev Ankara’ya Geldi. (1966, 17 Ağustos). *Cumhuriyet Gazetesi*, s.1.

- Bulgaristan 22 Yıl Sonra Asimilasyonu Kabul Etti. (2012, 12 Ocak). *NTV*. <https://www.ntv.com.tr/turkiye/bulgaristan-22-yil-sonra-asimilasyonu-kabul-etti,hvs6N2P8iES-Ic-RjHr1JA> (Erişim Tarihi: 16.05.2019)
- Bulgaristan Okullarında Türkçe Sorunu. (2017, 12 Eylül). *KIRCAALİ HABER*. https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=19801 (Erişim Tarihi: 15.05.2019)
- Bulgaristan Türkleri Yeni Parti Kuruyor. (2016, 25 Şubat). *DW*. <https://www.dw.com/tr/bulgaristan-t%C3%BCrkleri-yeni-parti-kuruyor/a-19072436> (Erişim Tarihi: 07.05.2019)
- Bulgaristan Türklerinin Oy Hakkına Kısıtlama. (2016, 28 Nisan). *DW*. <https://www.dw.com/tr/bulgaristan-t%C3%BCrklerinin-oy-hakk%C4%B1na-k%C4%B1s%C4%B1tlama/a-19223586> (Erişim Tarihi: 08.05.2019)
- Bulgaristan'da Anadilde Eğitim Hala Sorun. (2013, 19 Haziran). *BĞ HABER*. <https://www.bghaber.org/bghaber/bulgaristanda-anadilde-egitim-hala-sorun/> (Erişim Tarihi: 04.05.2019)
- Bulgaristan'da Türkçe Öğrenime İlgi Azalıyor. (2018, 10 Mart). *TRT HABER*. <https://www.trthaber.com/haber/kultur-sanat/bulgaristanda-turkce-ogrenimine-ilgi-azaliyor-354628.html> (Erişim Tarihi: 04.05.2019)
- Bulgaristan'da Türklerin Sıkıntılı Seçimi. (2017, 26 Mart). *Hürriyet*. <http://www.hurriyet.com.tr/bulgaristanda-turklerin-sikintili-secimi-40407528> (Erişim Tarihi: 09.05.2019)
- Bulgaristan'da Zulmün 26. Yıldönümü. (2015, 27 Mayıs). *TİMETURK*. <https://www.timeturk.com/bulgaristan-da-zulmun-26-yildonumu/haber-5581> (Erişim Tarihi: 12.05.2019)
- Bulgaristan'ın Nüfusu 7 Milyona Düştü. (2019, 7 Mart). *KIRCAALİ HABER*. https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=22570 (Erişim Tarihi: 17.05.2019)
- Bulgaristan'da İftar Çadırı ve Mahya Yasak. (2015, 26 Haziran). *BULTÜRK*. <http://www.bulturk.net/bulgaristanda-iftar-cadiri-ve-mahya-yasak/113/> (Erişim Tarihi: 04.05.2019)
- Bulgaristan'daki Türkler Radyo Sorununa Çözüm Bekliyor. (2015, 11 Ocak). *Hürriyet*. <http://www.hurriyet.com.tr/avrupa/bulgaristandaki-turkler-radyo-sorununa-cozum-bekliyor-27937202> (Erişim Tarihi: 03.05.2019)
- Çalış Şaban, H. & Demirtaş B. (ed.). (2014). *Balkanlar'da Siyaset*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-Ofset Tesisleri.

- Değerli, E. S. ve Karakuzu H. (2016). 1950-1951 Yıllarında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Türk Göçü. *Akademik Bakış Dergisi*, 57, 313-342.
- Devlet, N. (1989). *Çağdaş Türk Dünyası*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.
- İsmi Türk Diye Reddedildi. (2016, 9 Temmuz). *Hürriyet*. <http://www.hurriyet.com.tr/avrupa/ismi-turk-diye-reddedildi-40138008> (Erişim Tarihi: 07.05.2019)
- Kamil, İ. (2016). Bulgaristan'dan Türkiye'ye Gerçekleşen 1950-1951 Göçünün Nedenleri. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 31-65.
- Korkmaz, N. ve Öztürk, A. (2017). Bulgaristan Türklerinin Göç Süreci ve Göçmenlerin Türkiye'deki İskân ve İş Gücüne Dayalı Entegrasyonu. *ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 268-289.
- Kutlay, M. (2012). Bulgaristan Meclisi'nden Tarihi Karar: Asimilasyon Süreci Kınandı. <http://www.tuicakademi.org/bulgaristan-meclisinden-tarihi-karar-asimilasyon-sureci-kinandi/> (Erişim Tarihi: 10.05.2019)
- Lütem Ömer, E. (2000). *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989* (1. Cilt). Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.
- Lütfi Mestan'dan Bulgaristan Türklerine Milli Azınlık Statüsü Verilmesi Çağrısı. (2019, 27 Mart). *Sputnik Türkiye*. <https://tr.sputniknews.com/avrupa/201903271038455450-lutfi-mestana-bulgaristan-turkleri-milli-azinlik-statusu-verilsin/> (Erişim Tarihi: 02.05.2019)
- Maral, F. (2010). *Bulgaristan'dan Türkiye'ye 1989 Göçü*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- National Assembly of the Republic of Bulgaria. Constitution. <https://www.parliament.bg/en/const> (Erişim Tarihi: 15.05.2019)
- Office for Democratic Institutions and Human Rights. (2016). Republic of Bulgaria
- Özgür, U. (2017). *Bulgaristan Türklerinin 1950-1951 Yıllarında Türkiye'ye Göçleri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Özlem, K. (2017). 2001 Sonrası Dönemde Bulgaristan'dan Avrupa Birliği Ülkelerine Türk Göçlerinin Analizi. *Karadeniz Araştırmaları Merkezi*, 14(55), 169-188.
- Pınar, M. (2014). *Bulgaristan Türklerinin 1950-1951 ve 1989'da Türkiye'ye Göçleri ve İki Göçmen Grubunun Kültürel Özelliklerinin*

Karşılaştırılması: Bursa Örneği, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Presidential Election 2016 OSCE/ODIHR Needs Assessment Mission Report. Warsaw.

Seçim Kampanyası Sadece Bulgarca Yapılacak. (2013, 3 Nisan). *Kırcaali Haber*, s.1.

Soydaşlar Adım Adım Birleşmeye Yürüyor. (2018, 11 Şubat). *KIRCAALI HABER*. https://www.kircaalihaber.com/?pid=3&id_news=20565 (Erişim Tarihi: 08.05.2019)

Şimşir Bilal, N. (1986). *Bulgaristan Türkleri 1878-1985* (1. Baskı). İstanbul: Bilgi Yayınevi.

T.C. Sofya Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği. (2018). Bulgaristan'ın Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye ile Ekonomik-Ticari İlişkileri (2017-2018). Sofya.

Türk-Bulgar Hududu Dün Sabah Kapandı. (1951, 9 Kasım). *Cumhuriyet Gazetesi*, s.1.

Türk-Bulgar Hududu Dün Tekrar Kapatıldı. (1950, 8 Ekim). *Cumhuriyet Gazetesi*, s.1.

Türkçe Seçim Propagandasına Ceza. (2014, 29 Ekim). *Kırcaali Haber*, s.7.

Yenisoy, H. S. (1996). Bulgaristan Türklerinin Eğitim ve Kültürel Kalkınmasında Hizmetleri Geçen Azerbaycan Aydınları. *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 13-20.

Zafer, Z. (2010). Bulgaristan Türklerinin 1984-1989 Eritme Politikasına Karşı Direnişi. *Akademik Bakış Dergisi*, 3(6), 27-44.

▪ ULUSLARARASI TİCARET

TÜRKİYE’NİN TÜRK CUMHURİYETLERİYLE DIŞ TİCARETİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: TİCARETTE UYUMLULUK ENDEKSİ BULGULARI

*The Evaluation of Turkey’s Foreign Trade with Turkic Republics: The
Evidence from Trade Compatibility Index*

Aslı Seda KURT*

1. Giriş

Dış ticaret, iktisat yazınında hem teorik hem de uygulamalı çalışmalarda her dönemde güncelliğini koruyan bir tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmalar çok eski dönemlerde başlamıştır. Çünkü dünyada ülkeler arasında finansal hareketler ve üretim faktörleri hareketliliği bugünkü düzeyinde değil iken bile mal ticareti yapılmaktaydı. Bugün her ne kadar finansal hareketliliğin daha yoğun olarak tartışıldığı bir dünya gündemi olsa da mal ticaretinin önemini kaybettiğini söylemek olanaklı değildir. Yaşanan teknolojik değişimler üretim ilişkilerini değiştirirken, iletişim olanaklarının gelişmesine bağlı olarak tüketim yapısı da değişmektedir. Bu değişimler, ülkeleri daha fazla ticaret yapma noktasına getirmiştir.

Konu arz ya da üretim yönüyle ele alındığında, üretim faktörlerinin ya da hammaddelerin yeryüzünde eşitsiz dağılmış olması, aynı malın farklı girdilerle üretiliyor olması, üretim süreçlerinin farklı ülkelerde gerçekleştirilmesi, ölçek ekonomilerinden (içsel ve dışsal) yararlanma ve ülkelerarasındaki teknoloji düzeyi farklılıkları dış ticareti zorunlu kılmaktadır. Diğer yandan, talep ya da tüketim tarafı için de benzer bir değerlendirme yapmak olanaklıdır. Eksik rekabet piyasalarının varlığı, mal farklılaştırmasını beraberinde getirmektedir. Bu durum, tüketicilere geniş bir tercih çeşitliliği sunmaktadır. Dolayısıyla tüketiciler, yaşadıkları ülkelerde benzerleri üretiliyor olsa da, farklı ülkelerde üretilen malları da talep edebilmektedirler. Başka bir deyişle, dış ticareti zevk ve tercihler ile gelir düzeyi gibi talebi etkileyen faktörler üzerinden de açıklamak mümkündür. Tüm bu nedenlerle ülkeler ticaret yapmaktadır.

Teorik olarak dış ticareti açıklayan yaklaşımlar incelendiğinde, özellikle serbest ticaret yanlısı iktisatçıların ticaretten ticareti yapan tüm ülkelerin kazanç sağlayacağı yönündeki açıklamaları önemlidir. Burada öncü yaklaşımlar olan Mutlak Üstünlükler ve Mukayeseli Üstünlükler Teorileri ile sırasıyla, ülkeler arasında işbölümü ve uzmanlaşmanın ve maliyet farklılıklarının altı çizilmiştir. Diğer yandan dış ticaret konusunda

* (Dr. Öğr. Üyesi), Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü Buca, İzmir, Türkiye E-posta: asliseda.kurt@deu.edu.tr

daha temkinli bir tutum takınan yaklaşımlar da mevcuttur. Burada, dış ticaretin ülke ekonomisine zarar vermesi ölçüsünde engellenmesi ya da en azından tarifeler ve tarife dışı engeller gibi dış ticaret politikası araçlarıyla kontrol edilmesi görüşü ön plana çıkmaktadır. Bebek endüstrilerin korunması, ödemeler dengesi sorunlarıyla mücadele, kalkınma hedefleri ile örtüşen bir ticaret yapısının oluşturulması, ticaret hadlerinin lehe döndürülmesi, döviz krizlerinin yaşanmaması gibi gerekçelerle dış ticarete müdahale edilebilmektedir. Tarihsel açıdan bakıldığında, günümüzün liberal ve gelişmiş ekonomilerinin bile, özellikle kriz ve savaş dönemlerinde ticaret politikası araçlarına başvurdıkları görülmektedir. Yine eksik rekabeti dikkate alan yeni dış ticaret teorilerinin politika önerisi olan Stratejik Ticaret Politikası çerçevesinde, dış ticaretin rantlarının ülkeye çekilebilmesi açısından dış ticarete müdahale edilmesi önerilmektedir. Teorik literatür topluca değerlendirildiğinde dış ticaretin genel olarak önerildiği; bazı hallerde dış ticarete müdahale edilebileceği yönündeki görüşün öne çıktığı ifade edilebilir.

Gelenen noktada ülkeler bir yandan küreselleşme sürecinden etkilenirken; diğer yandan bölgesel eğilimlerde ve ticaret anlaşmalarında bir artış yaşanmaktadır. Ülkeler arasında artan bağımlılık, ülkeleri serbest ticaret anlaşmaları yapmaya itmektedir. Ekonomik kazanç referanslı bu anlaşmalar ayrıca siyasi nedenlere de dayanabilmekte ve ayrıca siyasi sonuçlar da ortaya çıkarmaktadır. O nedenle, günümüzde iktisat yazının en popüler araştırma konularından biri de entegrasyon başlığı altındaki serbest ticaret anlaşmalarıdır. Bu anlaşmalar ortak bir ticaret politikası gerektirmediği için gümrük birliklerine göre daha esnek olması ve Dünya Ticaret Örgütü tarafından da desteklenmesi bakımından hızla yaygınlaşmaktadır.

Türkiye açısından konu ele alındığında, ülkemizin uzun yıllardır dış ticaret açığı sorunu ile mücadele ettiği bilinmektedir. Yüksek ithalat bağımlılığının ve/veya talebinin yerli üretimi, dolayısıyla istihdamı olumsuz etkilediği; döviz kurları üzerinde baskı oluşturduğu söylenebilir. Bu bağlamda serbest ticaret anlaşmaları, Türkiye açısından da önemle değerlendirilmektedir. Ülkemizin taraf olduğu anlaşmalar ve başka hangi ülkelerle serbest ticaret anlaşmaları yapılması gerektiği devamlı olarak tartışılmaktadır. Bu tartışmalarda Türk Cumhuriyetleri, taraflar arasında henüz hiçbir anlaşma yapılmamış olması ve tarihi-kültürel yakınlık gerekçeleriyle öne çıkmaktadır. Türkiye'nin taraflar arasında ticaret engellerini ortadan kaldırmaya veya azaltmaya yönelik serbest ticaret anlaşması yaptığı ülkeler Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1. Türkiye'nin Taraf Olduğu Serbest Ticaret Anlaşmaları

	Avrupa	Kuzey Afrika ve Orta Doğu	Sahra Altı Afrika	Asya	Amerika
Tamamlanan	EFTA (1992)*	İsrail (1997)	Morityus (2013)	Güney Kore (2013)	Şili (2011)
	Makedonya (2000)*	Filistin (2005)	Sudan (İmza)	Malezya (2015)*	Venezuela (İç Onay)
	Bosna-Hersek (2003)*	Tunus (2005)		Singapur (2017)	
	Arnavutluk (2008)*	Fas (2006)			
	Gürcistan (2008)*	Suriye (2007)			
	Sırbistan (2010)*	Mısır (2007)			
	Karadağ (2010)*	Lübnan (İç Onay)			
	Moldova (2016)*	Katar (İç Onay)			
	Faroe Adaları (2017)				
	Kosova (İç Onay)				
Müzakereleri Devam Eden	Ukrayna	Libya	Cibuti	Japonya	Peru
		Körfez İşbirliği Konseyi	Demokratik Kongo Cumhuriyeti	Pakistan	Ekvator
			Kamerun	Tayland	Kolombiya
			Çad	Endonezya	Meksika
			Sejšeller		MERCOSUR
Müzakere İçin Girişimde Bulunulan Ülkeler		Cezayir	Güney Afrika	Vietnam	ABD
			Diğer Afrika Karayip Pasifik Ülkeleri	Hindistan	Kanada
					Orta Amerika

Not: * sembolü revizyon sürecini ifade etmektedir.

Kaynak: ticaret.gov.tr, 2019.

Konu ile ilgili alan yazın değerlendirildiğinde, daha çok ülke verileri üzerinden değerlendirmelerin yapıldığı ve Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin siyasi bir bakış açısından ele alındığı çalışmalara rastlanmaktadır. Örneğin Solak (2003) ve Ersungur, Kızıltan ve Karabalut (2007) çalışmalarında Türkiye ile Türk Cumhuriyetlerinin aralarındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesinin önemine dikkat çekmişlerdir. Akal ve Karakaş (2011) Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ticareti yapısal olarak incelemişler ve ticaretin ülkeler arasında geliştirilmesinin gerekliliğine dikkat çekmişlerdir. Hatta bu çalışmada, taraflar arasında ekonomik entegrasyon tavsiye edilmiştir. Yücememiş vd. (2017),

Türkiye'nin Kazakistan ve Özbekistan ile olan ekonomik ilişkilerini bankacılık sistemine dikkat çekerek değerlendirmişlerdir. Hepaktan ve Çılbant (2016), Türkiye ile Özbekistan arasındaki dış ticaret ilişkilerini ele almışlar; ülkelerin ekonomik entegrasyonunun kazanç sağlayacağını altını çizmişlerdir. Bir başka çalışmada ise Şimşek vd. (2017) Kazakistan ile Türkiye arasındaki dış ticareti analiz etmişlerdir. Söz konusu çalışmada, bu çalışmada olduğu gibi Ticarete Uyumluluk Endeksi (TCI) hesaplanmış ve Kazakistan açısından bu çalışmanın bulguları ile örtüşen sonuçlara ulaşılmıştır.

İşte bu çalışmada Türkiye'nin bu ülkelerle ticareti ve olası bir entegrasyonun taraflara yarar sağlayıp sağlamayacağı değerlendirilmektedir. Bu amaçla, takip eden bölümlerde sırasıyla ele alınan ülkelerin dış ticaret verileri incelenmekte, çalışmada başvuru yöntem tanıtılmakta ve bulgular özetlenerek bir politika önerisine ulaşılmaktadır.

2. Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerinde Dış Ticaret

Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki dış ticaret ilişkileri her dönemde araştırmacıların ilgisi çeken bir konu olmuştur. Bunun en önemli sebepleri; daha önce de ifade edildiği üzere, kültürel ve tarihsel yakınlık, coğrafi yakınlık ve henüz bu ülkelerle bir ticaret anlaşması yapılmamış olmasıdır. Olası bir ticaret anlaşması ile ilgili değerlendirmelere geçmeden önce çalışmada ele alınan ülkelerin Uluslar arası Standart Ticaret Sınıflaması (Standard International Trade Classification, SITC) Revize (Rev.) 3 Düzey 1'e göre dış ticaret verilerini incelemek yerinde olacaktır.

Tablo 2, ele alınan yıllarda Türkiye'nin ihracat ve ithalatında öne çıkan mal gruplarını göstermektedir. Türkiye'nin incelenen dönemlerde gerek ihracatında gerekse ithalatında makine ve nakliye ekipmanlarının öne çıktığı görülmektedir. Bu durum, ilgili mal grubu açısından endüstri içi ticaretin varlığını da ima etmektedir.

Tablo 2. Türkiye'nin Dış Ticareti

		İhracat (%)			İthalat (%)		
		2000	2010	2017	2000	2010	2017
0	Yiyecek ve canlı hayvanlar	10.44	9.22	9.10	2.13	2.43	3.56
1	İçecekler ve tütün	1.92	0.79	0.80	0.67	0.24	0.32
2	Ham maddeler, yenilmeyenler, yakıt hariç	2.44	2.99	2.94	6.06	8.30	6.68
3	Mineral yakıtlar, yağlar ve ilgili malzemeler	1.07	3.84	2.58	13.88	8.08	7.06
4	Hayvansal ve bitkisel yağlar, yağlar ve vakslar	0.36	0.30	0.57	0.69	0.56	0.65

5	Başka yerde sınıflandırılmamış kimyasallar ve ilgili ürünler	3.87	5.36	5.49	13.58	13.51	13.42
6	Ana malzemesine göre sınıflandırılmış mamul mallar	29.64	29.14	24.71	15.48	17.14	15.98
7	Makine ve nakliye ekipmanları	20.62	27.94	30.70	37.58	29.04	30.67
8	Çeşitli imal edilmiş maddeler	28.48	17.21	17.65	6.11	6.20	5.53
9	SITC içinde başka yerde sınıflandırılmamış mallar ve işlemler	1.16	3.22	5.44	3.82	14.50	16.12

Kaynak: UN Comtrade.com'dan alınan verilerle tarafımızdan oluşturulmuştur.

Azerbaycan'ın benzer şekilde dış ticaret verileri incelendiğinde, toplam ihracattaki payı açısından mineral yakıtlar, yağlar ve ilgili malzemeler dikkat çekicidir. Azerbaycan'ın ele alınan tüm yıllarda makine ve nakliye ekipmanları ithalatının oldukça yüksek seyrettiği de anlaşılmaktadır. Tablo 3, Azerbaycan'ın dış ticaret yapısını mal grupları bakımından özetlemektedir.

Tablo 3. Azerbaycan'ın Dış Ticareti

		İhracat (%)			İthalat (%)		
		2000	2010	2017	2000	2010	2017
0	Yiyecek ve canlı hayvanlar	1.93	1.95	4.36	16.23	13.10	14.63
1	İçecekler ve tütün	1.02	0.10	0.27	1.55	4.01	2.64
2	Ham maddeler, yenilmeyenler, yakıt hariç	4.75	0.11	0.57	5.02	2.70	2.64
3	Mineral yakıtlar, yağlar ve ilgili malzemeler	85.08	94.51	89.57	4.88	1.12	4.32
4	Hayvansal ve bitkisel yağlar, yağlar ve vakslar	0.21	0.73	0.10	0.78	1.30	1.44
5	Başka yerde sınıflandırılmamış kimyasallar ve ilgili ürünler	1.97	0.61	1.30	7.92	8.85	11.81
6	Ana malzemesine göre sınıflandırılmış mamul mallar	0.96	0.80	2.34	17.52	21.60	19.67
7	Makine ve nakliye ekipmanları	3.61	1.02	0.42	40.00	40.75	28.03
8	Çeşitli imal edilmiş maddeler	0.46	0.10	0.14	6.09	5.91	9.25
9	SITC içinde başka yerde sınıflandırılmamış mallar ve işlemler	0.00	0.06	0.92	0.00	0.66	5.57

Kaynak: UN Comtrade.com'dan alınan verilerle tarafımızdan oluşturulmuştur.

Tablo 4'te Kazakistan'ın Düzey 1'e göre dış ticaretinin yapısı ortaya konmaktadır. Buna göre mineral yakıtlar, yağlar ve ilgili malzemeler

grubu, ihracat için çok önemli bir paya sahiptir. İthalat kalemleri içinde makine ve nakliye ekipmanları kalemi ön plana çıkmaktadır.

Tablo 4. Kazakistan'ın Dış Ticareti

		İhracat (%)			İthalat (%)		
		2000	2010	2017	2000	2010	2017
0	Yiyecek ve canlı hayvanlar	0.99	3.14	3.83	0.53	7.97	9.37
1	İçecekler ve tütün	0.00	0.11	0.27	0.03	1.01	1.34
2	Ham maddeler, yenilmeyenler, yakıt hariç	3.16	5.40	7.20	1.68	1.32	3.98
3	Mineral yakıtlar, yağlar ve ilgili malzemeler	50.12	71.68	63.46	8.30	9.91	6.02
4	Hayvansal ve bitkisel yağlar, yağlar ve vakslar	0.00	0.07	0.20	0.01	0.45	0.52
5	Başka yerde sınıflandırılmamış kimyasallar ve ilgili ürünler	0.05	4.39	4.38	1.23	11.92	13.50
6	Ana malzemesine göre sınıflandırılmış mamul mallar	0.08	12.98	19.02	0.82	18.08	19.82
7	Makine ve nakliye ekipmanları	0.03	0.60	1.27	0.70	40.26	34.77
8	Çeşitli imal edilmiş maddeler	0.04	0.10	0.32	0.97	9.01	10.43
9	SITC içinde başka yerde sınıflandırılmamış mallar ve işlemler	45.52	1.53	0.04	85.73	0.07	0.25

Kaynak: UN Comtrade.com'dan alınan verilerle tarafımızdan oluşturulmuştur.

Kırgızistan'ın ihracat ve ithalatında ilk sıralarda yer alan mal grupları incelendiğinde, Azerbaycan ve Kazakistan'dan daha farklı bir yapıyla karşılaşılmaktadır. Kırgızistan SITC içinde başka yerde sınıflandırılmamış mallar ve işlemler; ham maddeler, yenilmeyenler ve yiyecek ve canlı hayvanlar ihraç ederken; mineral yakıtlar, yağlar ve ilgili malzemeler; işlenmiş mallar ve makine ve nakliye ekipmanları ithal etmektedir.

Tablo 5. Kırgızistan'ın Dış Ticareti

		İhracat (%)			İthalat (%)		
		2000	2010	2017	2000	2010	2017
0	Yiyecek ve canlı hayvanlar	3.49	10.80	10.36	10.91	12.68	10.32
1	İçecekler ve tütün	6.69	2.03	1.62	2.98	2.67	2.63
2	Ham maddeler, yenilmeyenler, yakıt hariç	15.08	3.58	13.82	2.55	1.73	1.06
3	Mineral yakıtlar, yağlar ve ilgili malzemeler	16.36	7.89	4.96	23.21	26.50	14.20
4	Hayvansal ve bitkisel yağlar, yağlar ve vakslar	0.08	0.00	0.03	0.55	1.50	1.07
5	Başka yerde sınıflandırılmamış kimyasallar ve ilgili ürünler	2.92	0.56	1.28	12.02	10.00	11.01

6	Ana malzemesine göre sınıflandırılmış mallar	3.73	3.44	6.14	14.01	14.21	23.29
7	Makine ve nakliye ekipmanları	9.01	5.82	12.08	24.51	21.55	18.65
8	Çeşitli imal edilmiş maddeler	3.20	9.50	9.70	8.03	8.47	17.75
9	SITC içinde başka yerde sınıflandırılmamış mallar ve işlemler	39.44	56.39	39.99	1.23	0.69	0.03

Kaynak: UN Comtrade.com'dan alınan verilerle tarafımızdan oluşturulmuştur.

Tablo 6'da Türkmenistan'ın dış ticaretine ilişkin verilere yer verilmiştir. Veri kısıtı nedeniyle sadece 2000 yılına ait veriler sunulmaktadır. Buna göre, Türkmenistan'ın en önemli ihracat kalemi mineral yakıtlar, yağlar ve ilgili malzemeler iken; en önemli ithalat kalemi makine ve nakliye ekipmanlarıdır.

Tablo 6. Türkmenistan'ın Dış Ticareti

		İhraca t (%)	İthala t (%)
		2000	2000
0	Yiyecek ve canlı hayvanlar	0.17	10.11
1	İçecekler ve tütün	0.01	1.42
2	Ham maddeler, yenilmeyenler, yakıt hariç	10.26	0.80
3	Mineral yakıtlar, yağlar ve ilgili malzemeler	81.01	1.20
4	Hayvansal ve bitkisel yağlar, yağlar ve vakslar	0.10	0.22
5	Başka yerde sınıflandırılmamış kimyasallar ve ilgili ürünler	0.45	8.91
6	Ana malzemesine göre sınıflandırılmış mamul mallar	4.27	21.42
7	Makine ve nakliye ekipmanları	0.62	43.83
8	Çeşitli imal edilmiş maddeler	1.59	6.22
9	SITC içinde başka yerde sınıflandırılmamış mallar ve işlemler	1.52	5.90

Kaynak: UN Comtrade.com'dan alınan verilerle tarafımızdan oluşturulmuştur.

Yukarıda kısaca değerlendirilen veriler, Türk Cumhuriyetlerinin enerji ihracatçısı ve işlenmiş mal ithalatçısı olduğu yönünde bir eğilimi yansıtmaktadır. Kırgızistan'ın biraz daha farklı bir ticaret yapısı sergilediği söylenebilir. Türkiye'nin ise en ihracatçı mal grubunun aynı zamanda ithalat ihtiyacının da yüksek olması dikkat çekicidir.

3. Yöntem

Çalışmada Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki dış ticaretin değerlendirilmesinde Michaely (1996) tarafından geliştirilen Ticarete Uyumluluk Endeksi (Trade Compatibility Index, TCI) kullanılmıştır.

Bunun sebebi, bu endeksin hem ihracat hem de ithalat yönüyle iki ülke arasındaki ticarete mallar arasında rekabetçi bir yapının mı yoksa tamamlayıcı bir yapının mı olduğunu ortaya koymasıdır. Böylece Türkiye ile söz konusu ülkeler arasında olası bir serbest ticaret anlaşmasının taraflara yarar sağlayıp sağlamayacağı yönünde bulgular elde edilebilmektedir.

TCI şu şekilde hesaplanmaktadır (Michaely, 1996: 22):

$$S_{m_j x_k} = 1 - \frac{\sum_i |m_{ij} - x_{ik}|}{2} \quad (1)$$

$$S_{x_j m_k} = 1 - \frac{\sum_i |x_{ij} - m_{ik}|}{2} \quad (2)$$

(1) ve (2) numaralı denklemlerde $S_{m_j x_k}$ j ülkesinin ithalatının k ülkesinin ihracatı ile uyumluluk endeksini, $S_{x_j m_k}$ j ülkesinin ihracatının k ülkesinin ithalatı ile uyumluluk endeksini, x_{ij} j ülkesinin toplam ihracatında i malının payını, m_{ij} j ülkesinin toplam ithalatında i malının payını, x_{ik} k ülkesinin toplam ihracatında i malının payını ve m_{ik} ise k ülkesinin toplam ithalatında i malının payını göstermektedir. Endeks 0 ile 1 arasında değerler almaktadır. Değerin 0'a yaklaşması, ticaret akımlarının örtüşmediğini; 1'e yaklaşması ise ticaret akımlarının benzer olduğunu ifade etmektedir. Başka bir deyişle, 1'e yaklaşan endeks değeri bir ülkenin ihracatının diğer ülkenin ithalatı ile uyumlu olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu durumda olası bir serbest ticaret anlaşması, ekonomik açıdan ülkenin lehine sonuçlar doğurabilecektir.

4. Bulgular

Çalışmada yer verilen Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye'nin dış ticaret verileri üzerinden hesaplanan TCI bulguları aşağıda özetlenmiştir. Tablo 7 dikkate alındığında, Türkiye'nin ithalatının Azerbaycan'ın ihracatı ile uyumunu gösteren endeks değerlerinin oldukça düşük olduğu görülmektedir. Diğer yandan, Türkiye'nin ihracatı ile Azerbaycan'ın ithalatı örtüşmektedir. Başka bir deyişle, Azerbaycan Türkiye'nin ürettiği mallar için önemli bir pazar olabilir.

Tablo 7. Türkiye-Azerbaycan Ticareti: TCI Bulguları

	Türkiye-Azerbaycan	Azerbaycan-Türkiye
2000	0.2845	0.6396
2010	0.1341	0.7559
2017	0.1669	0.8358

Kaynak: UN Comtrade.com'dan alınan STIC Rev.3 verileri kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Tablo 8’de Türkiye ile Kazakistan açısından TCI bulguları gösterilmektedir. Türkiye’nin ithalatının Kazakistan’ın ihracatı ile uyumunu ifade eden endeks değeri düşük olmakla birlikte artmaktadır. Diğer yandan, Kazakistan’ın ithalatı, Türkiye’nin ihracatı ile oldukça uyumlu bir yapıdadır. Buna göre, Kazakistan da Türkiye için önemli bir pazar olabilir. Azerbaycan’a kıyasla daha yüksek hesaplanan endeks değerleri, Türkiye ile Kazakistan’ın ticaret yapılarının örtüştüğünü göstermekte; bu iki ülke arasında ticaret hacminin artışının iki ülke için de kazançlar sağlayacağına işaret etmektedir.

Tablo 8. Türkiye-Kazakistan Ticareti: TCI Bulguları

	Türkiye-Kazakistan	Kazakistan-Türkiye
2000	0.2206	0.0820
2010	0.3569	0.7468
2017	0.3977	0.8265

Kaynak: Kaynak: UN Comtrade.com’dan alınan STIC Rev.3 verileri kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Tablo 9 incelendiğinde, özellikle 2017 yılına gelindiğinde hesaplanan endeks değerlerinin 1’e yaklaşmakta olduğu kolaylıkla görülebilir. Buna göre, gerek Azerbaycan gerekse Kazakistan ile kıyaslandığında, Kırgızistan ile Türkiye’nin dış ticaret yapılarının oldukça uyumlu olduğu söylenebilir.

Tablo 9. Türkiye-Kırgızistan Ticareti: TCI Bulguları

	Türkiye-Kırgızistan	Kırgızistan-Türkiye
2000	0.4550	0.6392
2010	0.4466	0.6615
2017	0.5671	0.7922

Kaynak: Kaynak: UN Comtrade.com’dan alınan STIC Rev.3 verileri kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Türkiye ile Türkmenistan arasındaki ticaretin uyumunu temsil eden endeks değerleri Tablo 10’da sunulmuştur. Bulgulara göre, Türkiye’nin ithalatının, Türkmenistan’ın ihracatı ile örtüşme düzeyi düşüktür. Ancak Türkiye’nin ihracatı ile Türkmenistan’ın ithalatı oldukça uyumludur. Türkiye bu ülkeye ihracatını artırma potansiyeline sahiptir.

Tablo 10. Türkiye-Türkmenistan Ticareti: TCI Bulguları

	Türkiye- Türkmenistan	Türkmenistan- Türkiye
2000	0.2867	0.6689

Kaynak: Kaynak: UN Comtrade.com'dan alınan STIC Rev.3 verileri kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Bulgular topluca değerlendirildiğinde, Türk Cumhuriyetlerinin ithalat yapısının Türkiye'nin ihracat yapısı ile uyumlu olduğu yönünde bir çıkarımda bulunmak olanaklıdır. Bu durum, Türk Cumhuriyetlerinin Türkiye için önemli bir ihracat pazarı olacağını ima etmektedir.

5. Sonuç

Dünya ekonomilerinin bağlarının güçlendiği günümüz dünyasında dış ticaretin gerekliliği tartışmasından çok ülkelerin ticaretten sağlayacakları kazançları nasıl daha fazla artıracabilecekleri sorusu ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda ülkeler bir yandan küreselleşme sürecine uyum gösterirken diğer yandan da bölgeselleşme eğilimleri gündeme gelmekte ve ticaret anlaşmalarının önemi artmaktadır.

Türkiye'nin yürürlükte olan 20, müzakereleri süren 25 serbest ticaret anlaşması bulunmaktadır. Bu anlaşmaların tarafı olarak yer alan hiçbir Türk Cumhuriyeti yoktur. Serbest ticaret anlaşmaları, ülkeler arasındaki ticaret engellerini ortadan kaldırarak veya azaltarak ticaret hacmini artırmak amacıyla yapılmaktadır. Bir ülkenin ihracat yapısı, karşı ülkenin ithalat yapısı ile örtüşüyorsa bu iki ülkenin serbest ticaret anlaşması yapması ilgili ülkeye kazanç sağlayacaktır. Bu bağlamda bu çalışmada Ticarete Uyumluluk Endeksi hesaplanarak Türkiye'nin ihracat yapısının, Türk Cumhuriyetlerinin ithalat yapısı ile büyük ölçüde örtüştüğü yönünde bulgulara ulaşılmıştır. Bu durumda söz konusu ülkeler ile Türkiye arasındaki bir ticaret anlaşmasının, ülkemize kazanç sağlayacağı söylenebilir. Konuya Türk Cumhuriyetleri açısından yaklaşıldığında da, Türkiye'nin bu ülkelerin mallarının tüm dünyaya tanıtılması noktasında kilit bir rol oynayabileceği ifade edilebilir.

Sonuç olarak, çalışmanın yöntemi ve verilere ilişkin kısıtlar çerçevesinde, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ticareti geliştirmenin tüm taraflara potansiyel kazançlar vaat ettiği ifade edilebilir. Ayrıntılı mal grupları ve farklı ticaret endeksleri/analiz yöntemleri dikkate alınarak daha da detaylı değerlendirmeler yapılabilir.

Kaynakça

- AKAL, M., KARAKAŞ, A. (2011), “*Türk Cumhuriyetlerinin Üretim Yapılarındaki Dönüşüm ve Türkiye İle Ticari İlişkileri: 1996-2005*”, Bilig, 58, 1-28.
- ERSUNGUR, Ş. M., KIZILTAN, A., KARABULUT, K. (2007), “*Türkiye ile Diğer Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik İlişkilerinin Analizi*”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 35, 285-310.
- HEPAKTAN, C. E., ÇILBANT, C. (2016), “*Geçmişten Günümüze Türkiye ile Özbekistan’ın Dış Ticaret İlişkileri*”, CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 14(2), 97-110.
- <https://comtrade.un.org/>, (11.07.2019).
- <https://ticaret.gov.tr/data/5b872ada13b8761450e18f4b/STA%20tablosu.pdf>, (10.07.2019).
- MICHAELY, M. (1996), “*Trade Preferential Agreements in Latin America An Ex-Ante Assesment*”, Policy Research Working Paper 1583, 1996, The World Bank.
- SOLAK, F. (2003), “*Türkiye - Orta Asya Cumhuriyetleri Dış Ticaretlerinin Gelişimi*”, T.C. Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 18(1), 69-96.
- ŞİMŞEK, N., CANALTAY, C., ŞİMŞEK, H. A. (2017), “*Trade Relations Between Turkey and Kazakhstan on the 25th Anniversary of Kazakhstan’s Independence*”, Perceptions, 22(1), 7-28.
- TANINMIŞ YÜCEMEMİŞ, B., ARICAN, E., ALKAN, U. (2017), “*Türkiye-Özbekistan-Kazakistan Ekonomik İlişkileri ve Bankacılık Sistemi*”, Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 9(17), 161-203.

MİST ÜLKELERİNDE DÖVİZ KURU VE TÜKETİCİ GÜVEN ENDEKSİ ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİ*

Büşra Afşar*-Bilge Canbaloğlu*

Giriş

Tüketici güveni kavramı, psikolojik ekonomi alanında incelenirken, tüketici davranışlarının hem satın alma gücüne hem de satın alma yönündeki isteklerine bağlı olduğu belirtilmiştir (Katona, 1975). Bu davranışlarda tüketicilerin satın alım güçleri objektif koşullara (gelir, enflasyon vb.) önemli gibi dursa da aslında tüketicilerin satın alma isteği tüketicilerin psikolojisi ile yakından ilgilidir. Araştırmalar tüketici güvenine dair çalışmaların sadece gelir düzeyine bağlı kalınarak yapılmasının tatmin edici sonuçlar vermediğini göstermektedir (Roos, 2008). Bu nedenle tüketici güven endeksi ile çeşitli makroekonomik ve finansal değişkenler arasındaki ilişki birçok araştırmacının araştırma odağı haline gelerek son zamanlarda giderek önem kazanmıştır (Matsusaka ve Sbordone, 1995; Vuchelen, 2004; Kandır, 2006; Afşar vd., 2007; Topuz, 2011; Güneş ve Görmüş, 2010; Çelik ve Küçükaslan, 2010; Özkan ve Tunalı, 2016).

Bu bağlamda, bu çalışma tüketici güven endeksi ile önemli finansal değişkenlerden biri olan döviz kuru değişkeni ile arasındaki ilişkiyi Mexico, Indonesia, South Korea ve Turkey ülkelerinin baş harflerinin kısaltılması ile oluşturulan MIST ülkeleri için yani Meksika, Endonezya, Güney Kore ve Türkiye için 2008 Küresel Kriz Sonrası dönem için incelemek istemiştir. Çalışmanın tam olarak zaman dilimi 2008:10-2017:04 dönemini kapsamıştır ve aylık veri seti kullanılmıştır. Küresel kriz sonrası dönemin secilmiş olması ise Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşanan konut piyasasındaki subprime kredi krizinin 2008 yılının Eylül ayında Lehman Brothers şirketinin batmasıyla derinleşerek krizin küresel bir hale dönüşmesi üzerine bağlanmıştır. Yaşanan bu krizin sadece ekonomi ve finans sektörlerinde değil sosyal ve kültürel hayattada son derece yıkıcı etkileri olmuş ve bu derin buhrandan çıkabilmek için otoritelerin daha yenilikçi esnek ve sağlıklı büyümeye olanak verecek yeni küresel ekonomik modeller yaratmasına yol açmıştır (Demirci ve Kutlu, 2011). Bu nedenle derin bir kriz sonrası yaşanan, tüketici mevcut ve geleceğe ilişkin güveninin son derece zedelendiği bir dönemde bu yükselen

* Bu çalışma Büşra Afşar'ın Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlanan yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

* Email: afsarbusra93@gmail.com

* Dr. Öğretim Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü. Email: bbakin@ybu.edu.tr.

piyasa ekonomilerini çalışmak literatüre katkıda bulunacaktır. Çalışmada veri seti olarak OECD veri tabanında elde edilen tüketici güven endeksi kullanılırken, döviz kuru verisi ise IMF döviz kurundan elde edilmiştir. Yöntem olarak ise bu iki değişken arasındaki uzun dönem nedensellik ilişkisi Toda Yamamoto (1995) ile incelenmiştir. Bu yöntem, farklı derecelerden bütünleşik serilerin kullanımına imkân vererek serilerin durağanlaştırılmadan kullanılmasına da ayrıca olanak vermektedir (Sarı ve Soytaş, 2009). Bu nedenle diğer nedensellik yöntemlerine göre tercih edilmiştir.

2.Literatür Taraması

Makroekonomik açıdan ekonomi otoritelerinden biri hanehalkıdır. Hanehalkı gelecek adına yapacakları hamleler alacakları kararlar ile ekonomin tahmin edilebilmesi ve beklentiler konusunda büyük önem taşımaktadır. İktisadi davranışları ise gelir, faiz gibi iktisadi aktörler dışında hanehalkının gelecek beklentisi belirlemektedir (Özsağır, 2007). Hanehalkı karar alırken markoekonomik faktörlerden, bireylerin psikolojik, siyasal ve sosyal durumları önem teşkil ederken beklentilerini bu faktörlere göre belirlerler (Garner, 1991). Hanehalkı gelecek beklentilerini mevcut bilgilerine göre şekillendirirler. Geleceğe yönelik beklentileri negatif yönlü olduğunda tüketiciler harcamalarını kısımaya gider. Talep azalırken arz da aynı yönde etkilenirken reel sektör üretimi azalır ve öteler. Böyle bir durumda GSYİH’da azalma meydana gelir bununla birlikte yatırımda istihdamda azalma meydana gelir işsizlik ise yükselir. Hanehalkı ise yastık altı varlıkları artırarak yurt içinde nakit para akışında azalma meydana gelir ve piyasada durgunluğa sebep olur. Beklentilerde pozitif bir değişim olduğunda ise belirsizlik ortamı yok olur, tüketim artar, arz artar sonuç olarak ise piyasa hareketlenir (Unay, 2001; Arısoy, 2012).

Fukuyama’ya göre ekonomi açısından güven olumlu olur ise karar alıcılar kanuna, iktisadi açıdan siyasal ve sosyal yaşantıya uygun adımlar atarken güven ortamı sağlanır. Bununla birlikte sistemsel işlerin, evrak işleyişi, anlaşma için yapılan adımlar azalır süreç hızlanırken ancak sayısında yükselme olacağı için işlem maliyetinde de yükselme olur. Bu süreçteki maliyet ise vergi olarak ifade edilebilir (Fukuyama, 2005b:168).

Tüketici güveni her ne kadar istatistiksel bir ölçüm olasa da bu kavramı ölçmek çok da kolay değildir. Öncelikle tüketici güveni, farklı kurumlar tarafından oluşturulan tüketici güven endeksi tarafından oluşturulmaktadır. Bu endeks kişisel mevcut ve ekonomik anlamda beklentilerin yanı sıra makro boyuttaki mevcut ve beklenen ekonomik koşulları da kapsamaktadır. Bu nedenle bu endeksin tanımını yapmak çok net değildir. Tüketici davranışları standart teorileri tüketici harcamalarındaki dalgalanmaların sadece tüketici güvenindeki dalgalanmalara bağlı

kalmayıp gelir, varlık ve faizdeki dalgalanmalardaki mevcut ve beklenen dalgalanmalara bağılı olduğunu savunmuştur (Fuhrer, 1993).

Tüketici güven endeksi ilk olarak Michigan Üniversitesi'nde George Katona öncülüğünde 1950 yılında hanehalkının harcamalarını belirlemek adına ilk anket yöntemi kullanandır. Bu anketler ile hanehalkının geleceğe yönelik finansal durumlarını ifade eden iş şartlarını ve beklentilerini öngörmeyi hedeflemiştir (Sergeant vd., 2011). Sonrasında Michigan Üniversitesi'nin dışında tüketici güven endeksinin ölçülmesi birçok kurum veya kuruluş tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu kurumlar arasında Bloomberg, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı (Organization for Economic Co-operation and Development - OECD), The Conference Board, Avrupa Birliği, Consumer News and Business Channel (CNBC-e) gibi pek çok kurum bulunmaktadır. Bu çalışmada OECD tarafından ölçülen tüketici güven endeksi kullanılmıştır.

OECD tüketici güven endeksini ölçerken; veriler zaman serisine dayandığı için iktisadi verilerde değişiklik göstermektedir. Bu nedenle her sene OECD verileri güncellemektedir. Bireyler bu verilere yıllık çeyreklik veya aylık olarak bu verileri elde etme imkânı sunmaktadır. OECD'nin ortaya çıkardığı tüketici güven endeksi, tüketicilerin finansal şartları, şuan ki ve gelecek dönem tahminlerini baz almaktadır (OECD, 2006). Bu şartlara göre tüketici güven endeksi, tüketiciler için önemli alımlarını ve iktisadi imkanları hakkında hem yakın hem uzak gelecek hakkında beklentilerini temel alırken, "normal" bir durum baz alınarak görüşlerin olumlu ve olumsuz cevaplar arasındaki farklılıklar ile iktisadi konjonktür üzerine niteliksel bir veri endeksi oluşturulur (OECD, 2018b).

Tüketici güven endeksi hanehalkının yakın ve uzak gelecek hakkındaki tüketim tasarruf kararları, mali şartları, genel ekonomi koşulları üzerine gösterge niteliği taşımaktadır. Bu endeks 100 puanın altında olduğunda tüketicilerin ekonomiye olan güvenleri azalır böylelikle tüketimi kısarken tasarrufu artırmaya gider. Diğer durum 100 puanın üstünde olduğunda ise piyasaya olan güveninde artış olur dolayısı ile tüketimleri artırırken tasarrufta azalmaya giderler. Çünkü gelecek kaygısı taşımazken artan tüketim ile birlikte ekonomide canlanma meydana gelmektedir (OECD, 2018c).

Tüketici güven endeksi ile ilgili birçok konu araştırılmıştır. GSYİH, hisse senedi, enflasyon, emtia fiyatları gibi konularla ilgili çalışmalar mevcut iken tüketici güven endeksi ile döviz kuru arasındaki ilişkiyi kısıtlı sayıda araştırılmıştır (Vuchelen, 2004; Güneş ve Görmüş, 2010; Çelik ve Küçükaslan, 2010; Artan ve Demirel, 2017).

Güneş ve Görmüş'e (2010) göre tüketici güven endeksi arttığında döviz kurunun ile döviz kuru arasında ters ve çift yönlü bir ilişki olduğunu

belirtir. Hanehalkının güven duygusundaki bir yükseliş beklentileri olumlu yönde etkileyeceği makroekonomik indikatöleri olumlu etkilerken yurt içi para talebinin artırır dövizde olan ihtiyaç azalır ve düşüşe sebebiyet verir. Başka yönden bakılacak olursa, yurt içi para döviz karşısında değer kaybetmesi bireylerin piyasaya olan güvenlerinde azalma meydana getireceğini savunmaktadır. Aslanoğlu vd.' göre (2010) dövizdeki bir yükseliş finansal ve politika haberlerini negatif yönde şekillendirmesi ile piyasa ile yakından ilgilenen aktörlerin davranışlarına, yapacakları hamlelerine yön vermektedir. Dolayısı ile döviz kuru ile tüketici güven endeksi ile döviz kuru arasında ters yönlü ilişki bulunduğunu belirtmektedir. Fukuyama 2005 yılındaki çalışmasında ise toplumdaki refahın artması ile ekonomiye olan güvenin de arttığını belirtir. Güvende yaşanan olumlu değişim ile yatırımlar artar işsizlik azalır makroekonomik faktörler negatif yönde etkilenir.

Vuchelen (2004) tüketici güven endeksi ile döviz kuru arasındaki ilişkiyi Belçika ülkesinibaz alarak incelediğinde ise döviz kurunun tüketici güven endeksinin belirleyicisi olduğu ancak tüketici güven endeksi döviz kurunun belirleyicisi olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Artan ve Demirel (2017) ise 13 Avrupa ülkesi için yapmış olduğu araştırmada döviz kuru ekonomi güven endeksinin etkilediği sonucuna ulaşırken, Çelik ve Küçükaşan (2010), Türkiye ülkesini erkekler ve kadınlar için yapmış oldukları çalışmada, erkekler için döviz kurunda bir artış meydana geldiğinde tüketici güven endeksinin negatif yönde etkilendiğini bulgularken, kadınlarda ise döviz kuru arttığında tüketici güven endeksinde arttığını gözlemlemiştir. Analiz sonucu ortaya çıkan bu sonuç teori ile örtüşmemektedir.

3. Veri Seti, Yöntem ve Ampirik Sonuçlar

Araştırmanın veri setinde 2008 global kriz sonrası dönem (2008:10-2017:04) aylık bazda MIST (Meksika, Endonezya, Güney Kore ve Türkiye) ülkeleri için döviz kuru ve tüketici güven endeksi arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişki ele alınmıştır. Döviz kuru verileri IMF'den nominal satış kuru baz alınırken bu veriler her ulusun kendi parası karşılığı Amerikan doları satış kuru üzerinden çalışma yürütülmüştür. Tüketici güven endeksi verileri ise OECD'den alınmıştır. Bu endeksin değeri 100 baz puana göre değerlendirilmiştir. Baz puanın altında ise güven duygusunun kötü etkilendiği anlaşılrken, baz puanın üstüne çıktığında tüketicilerin güven duygusunun olumlu etkilendiği anlaşılmaktadır (OECD, 2018c). Bu araştırmanın analiz sürecinde iki serinin de doğal logaritmaları alınmış ve model tahminin de yardımcı olmuştur.

Yöntem olarak Toda-Yamamoto (TY, 1995) yönetmi tercih edilmiştir. Analiz kısmında seriler birbirinden ayrı derecelerden durağan olmaları ile bu yöntem seçilmiştir. TY yönetminde serilerin benzer dereceden

bütünleşme zorunluluğunun olmaması ile seriler farklı derecelerden kullanılabilirken bilgi kaybının da önüne geçilmiştir (Doğrul ve Soytaş, 2010). Araştırmadaki Mıst ülkelerine TY yönteminin tüm basamakları Doğrul ve Soytaş (2010), Sarı ve Soytaş (2009)'ın çalışmaları örnek alınarak uygulanmıştır.

Analizde ise tüketici güven endeksi ve döviz kuru verilerinin doğal logaritması alınarak durağanlık derecelerini belirlemek adına Augmented Dickey – Fuller (ADF) (1979) ve Phillips-Perron (PP) (1988) birim kök testleri uygulanmış, serileri arasında uzun dönem nedensellik ilişkisi Granger Nedensellik Testiyle belirlenmiş, testin güvenilirliğini incelemek sebebi ile Breusch-Godfrey (BG), Jarque-Bera (JB), Breusch- Pagan-Godfrey (BP) ve Ramsey Reset Testi (RR)'ne bakılmıştır. Son olarak serilerin birbiri ile olan kısa dönem ilişkisine bakmak için Peseran ve Shin (1998) ve Koop vd. (1996) sunduğu genelleştirilmiş etki tepki analizi uygulanmıştır.

Toda Yamamoto yöntemindeki ilk adım olarak tüketici güven endeksinin durağanlığına bakılmıştır. İlgili serinin durağanlık derecesine bakmak için ADF ve PP Birim kök testleri uygulanmıştır. Test Sonuçları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Meksika için Tüketici Güven endeksi ve Döviz Kuru ADF ve PP Birim Kök Sonuçları

CCI	ADF	PP
Düzy		
Sabit Terim	-1.970036	-0.995436
Sabit Terim ve Trend	-1.398550	-1.226666
Birinci Fark		
Sabit Terim	-4.772476 ^a	-1.945101
Sabit Terim ve Trend	-7.677028 ^a	-1.270740
İkinci Fark		
Sabit Terim	-9.861332 ^a	-9.861332 ^a
Sabit Terim ve Trend	-9.812343 ^a	-7.492276 ^a
DK		
Düzy		
Sabit Terim	-0.507709	-0.223697
Sabit Terim ve Trend	-1.897228	-1.329640
Birinci Fark		
Sabit Terim	-7.480155 ^a	-7.228743 ^a
Sabit Terim ve Trend	-7.558644 ^a	-7.271722 ^a

Notlar: Hem ADF hem de PP testlerinin yokluk hipotezleri (Ho) serilerin durağan olmadığını yani birim kök olduğunu ifade etmektedir. a: %1, b: %5 ve c: %10 önem düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 1'e göre, her iki serinin maksimum bütünleşme derecesi 2 olarak belirlenmiştir.

Tablo 2. Endonezya Ülkesinin Tüketici Güven endeksi ve Döviz Kuru ADF ve PP Birim Kök Sonuçları

	ADF	PP
CCI		
Düzy		
Sabit Terim	-3.022534 ^b	-2.418754
Sabit Terim ve Trend	-3.621174 ^b	-2.739633
Birinci Fark		
Sabit Terim	-4.544808 ^a	-2.519660
Sabit Terim ve Trend	-4.517329 ^a	-2.468064
İkinci Fark		
Sabit Terim	-6.526963 ^a	-7.153028 ^a
Sabit Terim ve Trend	-6.584030 ^a	-6.997503 ^a
DK		
Düzy		
Sabit Terim	-0.312398	-0.571467
Sabit Terim ve Trend	-3.471513 ^b	-1.748199
Birinci Fark		
Sabit Terim	-11.17891 ^a	-10.74386 ^a
Sabit Terim ve Trend	-11.61964 ^a	-11.20218 ^a

Notlar: Hem ADF hem de PP testlerinin yokluk hipotezleri (Ho) serilerin durağan olmadığını yani birim kök olduğunu ifade etmektedir. a: %1, b: %5 ve c: %10 önem düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 2'ye göre seriler eşbütünleşme derecesi 2 olarak belirlenmiştir.

Tablo 3. Güney Kore Ülkesinin Tüketici Güven endeksi ve Döviz Kuru ADF ve PP Birim Kök Sonuçları

CCI	ADF	PP
Düzey		
Sabit Terim	-4.304694 ^a	-2.664312 ^c
Sabit Terim ve Trend	-4.894738 ^a	-2.762513
Birinci Fark		
Sabit Terim	-3.646988 ^a	-3.793374 ^a
Sabit Terim ve Trend	-3.612875 ^b	-3.843357 ^b
DK		
Düzey		
Sabit Terim	-3.582365 ^a	-2.405265
Sabit Terim ve Trend	-2.241599	-2.125615
Birinci Fark		
Sabit Terim	-8.801322 ^a	-7.893521 ^a
Sabit Terim ve Trend	-8.959129 ^a	-8.471170 ^a

Notlar: Hem ADF hem de PP testlerinin yokluk hipotezleri (Ho) serilerin durağan olmadığını yani birim kök olduğunu ifade etmektedir. a: %1, b: %5 ve c: %10 önem düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 4'e göre serilerin en yüksek bütünleşme derecesi 1 olarak belirlenmiştir.

Tablo 5. Türkiye Ülkesinin Tüketici Güven endeksi ve Döviz Kuru ADF ve PP Birim Kök Sonuçları

CCI	ADF	PP
Düzey		
Sabit Terim	-2.868133 ^c	-2.183296
Sabit Terim ve Trend	-3.227606 ^c	-2.125049

Birinci Fark		
Sabit Terim	-4.888418 ^a	-4.020209 ^b
Sabit Terim ve Trend	-5.090155 ^a	-3.987130 ^b

DK

Düzey		
Sabit Terim	1.236214	1.133594
Sabit Terim ve Trend	-2.259281	-1.518765

Birinci Fark		
Sabit Terim	-8.303454 ^a	-8.258979 ^a
Sabit Terim ve Trend	-8.641140 ^a	-8.804364 ^a

Notlar: Hem ADF hem de PP testlerinin yokluk hipotezleri (Ho) serilerin durağan olmadığını yani birim kök olduğunu ifade etmektedir. a: %1, b: %5 ve c: %10 önem düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 5'e göre serilerin en yüksek bütünleşme derecesi 1 olarak belirlenmiştir.

TY (1995) yöntemine göre elde ettiğimiz dmax yani maksimum eşbütünleşim derecesi ile en uygun gecikme uzunluğu toplanarak Wald testi uygulanmaktadır. Bu bigiler ışığı altında oluşturulacak VAR modeli için en efektif gecikme uzunluğu (p), Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Hanna-Quinn Bilgi Kriteri (HQ) ve Schwarz Bilgi Kriteri (SC)'ne göre karar verilmektedir. Bu sebeple gecikme uzunluğu kriteri Meksika ülkesi için Tablo 6'da, Endonezya ülkesi için Tablo 7'ye, Güney Kore ülkesi için Tablo 8'de, Türkiye ülkesi için Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 6. Meksika Ülkesinin Gecikme Uzunluğu Kriterleri

Gecikme Uzunluğu	Akaike Bilgi Kriteri	Schwarz Bilgi Kriteri	Hannan–Quinn Bilgi Kriteri
0	-7.269566	-7.216812	-7.248228
1	-13.85446	-13.69619	-13.79044
2	-14.48768	-14.22391	-14.38099
3	-14.88690	-14.51762*	-14.73753*
4	-14.91549*	-14.44070	-14.72345
5	-14.83953	-14.25923	-14.60481

*Kriterler tarafından belirlenen optimum gecikme uzunluğunu gösterir.

Tablo 6'ya göre AIC 4'ü verirken SC ve HQ 3'ü cerdiği için optimum gecikme uzunluğu (p) 3 olarak belirlenmektedir.

Kurulacak model ise VAR (p + dmax) modeli, Meksika için VAR (5) olarak denklem kurulmuştur.

$$M_t = \beta + \beta_1 M_{t-1} + \beta_2 M_{t-2} + \beta_3 M_{t-3} + \beta_4 M_{t-4} + \beta_5 M_{t-5} + u_t \quad (1)$$

Denklem 2'de M_t vektörü (CCI ve DK) serilerini içeren (2 x 1)'lik, β vektörü (2x1)'lik bir sabit terim vektörüdür. $\beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4, \beta_5$ ise (2x2)'lik katsayı matrislerini temsil etmektedir. u_t ise hata vektörüdür.

Tablo 7. Endonezya Ülkesinin Gecikme Uzunluğu Kriterleri

Gecikme Uzunluğu	Akaike Bilgi Kriteri	Schwarz Bilgi Kriteri	Hannan–Quinn Bilgi Kriteri
0	-11.12301	-11.07026	-11.10167
1	-17.56209	-17.40383	-17.49807
2	-18.62199	-18.35822	-18.51530
3	-19.08044	-18.71116*	-18.93108
4	-19.13321	-18.65842	-18.94117*
5	-19.16178*	-18.58148	-18.92706

*Kriterler tarafından belirlenen optimum gecikme uzunluğunu gösterir.

Tablo 7'ye göre üç bilgi kriteri farklı gecikme uzunlukları verdiği için SC bilgi kriteri baz alınmakta böylelikle optimum gecikme uzunluğu 3 olarak ifade edilmektedir. Kurulacak VAR(p + dmax) denklemi Endonezya ülkesi için VAR (5) olarak kurulmuş ve denklemi ise Denklem 2'de verilmiştir.

$$M_t = \beta + \beta_1 M_{t-1} + \beta_2 M_{t-2} + \beta_3 M_{t-3} + \beta_4 M_{t-4} + \beta_5 M_{t-5} + u_t \quad (2)$$

Burada M_t vektörü (CCI ve DK) serilerini içeren (2 x 1)'lik, β vektörü (2x1)'lik bir sabit terim vektörüdür. $\beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4, \beta_5$ ise (2 x2)'lik katsayı matrislerini temsil etmektedir. Hata vektörü ise u_t 'dir.

Tablo 8. Güney Kore Ülkesinin Gecikme Uzunluğu Kriterleri

Gecikme Uzunluğu	Akaike Bilgi Kriteri	Schwarz Bilgi Kriteri	Hannan–Quinn Bilgi Kriteri
0	-9.322933	-9.270179	-9.301595
1	-14.08462	-13.92636	-14.02061
2	-15.33480	-15.07103	-15.22811
3	-15.44266	-15.66258	-15.44266
4	-15.94432*	-15.46953*	-15.75228*
5	-15.92606	-15.34576	-15.69134

*Kriterler tarafından belirlenen optimum gecikme uzunluğunu gösterir.

Bilgi kriterlerinin hepsi ortak olarak, optimum gecikme uzunluğunu 4 olarak verdikleri için optimum gecikme uzunluğu (p) 4 olarak belirlenmiştir.

VAR (p + d_{max}) modelimiz Güney Kore için VAR (5) olarak tanımlanmış ve Denklem 3’Te sunulmuştur.

$$M_t = \beta + \beta_1 M_{t-1} + \beta_2 M_{t-2} + \beta_3 M_{t-3} + \beta_4 M_{t-4} + \beta_5 M_{t-5} + u_t \quad (3)$$

M_t vektörü (CCI ve DK) serilerini içeren (2 x 1)’lik, β vektörü (2x1)’lik bir sabit terim vektörüdür. β₁, β₂, β₃, β₄, β₅ matrisleri ise (2 x 2)’lik katsayı vektörleridir. Hata vektörü ise u_t dir.

Tablo 9. Türkiye Ülkesinin Gecikme Uzunluğu Kriterleri

Gecikme Uzunluğu	Akaike Bilgi Kriteri	Schwarz Bilgi Kriteri	Hannan–Quinn Bilgi Kriteri
0	-5.275500	-5.222745	-5.254162
1	-12.36505	-12.20678	-12.30103
2	-13.12018	-12.85641	-13.01349
3	-13.70498	-13.33570*	-13.55561*
4	-13.74650*	-13.27171	-13.55445
5	-13.69901	-13.11871	-13.46429

*Kriterler tarafından belirlenen optimum gecikme uzunluğunu gösterir.

Türkiye ülkesinin optimum gecikme uzunluğu (3) olarak belirlenirken kurulacak VAR (p + d_{max}) modeli VAR(4) olarak kurulmuş denklem ise Denklem 4’te verilmiştir.

$$M_t = \beta + \beta_1 M_{t-1} + \beta_2 M_{t-2} + \beta_3 M_{t-3} + \beta_4 M_{t-4} + u_t \quad (4)$$

M_t vektörü (CCI ve DK) serilerini içeren (2 x 1)'lik, β vektörü (2x1)'lik bir sabit terim vektörüdür. $\beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4, \beta_5$ ise (2 x 2)'lik katsayı matrislerini vermektedir. u_t ise hata vektörüdür.

Meksika Endonezya Güney Kore Türkiye için kurulan nedensellik testleri sırası ile Tablo 10, 11, 12 ve 13'te verilmektedir.

Tablo 10. Meksika Ülkesinin Wald Testi Sonuçları

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	Test İstatistiği	P değeri
DK	CCI	6.408420	0.0933 ^c
CCI	DK	6.134583	0.1052

Notlar: Ho: Bağımsız değişken bağımlı değişkenin Granger nedeni değildir. a: %1, b: %5 ve c: %10 önem düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Meksika için VAR(5) modeline Wald testi uygulanarak bu iki değişkenin uzun dönemdeki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Bu testin yokluk hipotezi (Ho: Bağımsız değişken bağımlı değişkenin Granger nedeni değildir) olup, ilk 3 gecikme parametresine göre testin sonucu değerlendirilmiş ve bu test Ki-Kare (3) serbestlik derecesiyle dağılırken, test sonuçları Tablo 11'e göre, tüketici güven endeksinin bağımlı değişken olduğu modele göre döviz kurunun tüketici güven endeksine doğru uzun dönemli Granger nedeni yokluk hipotezinin %10 önem düzeyinde reddedildiği sonucuna ulaşılmaktadır. Ancak tüketici güven endeksi, döviz kurunun uzun dönem Granger nedeni değildir. Kısaca döviz kurundan tüketici güven endeksine tek yönlü nedensellik ilişkisinden söz edilmektedir.

Tablo 11. Endonezya Ülkesinin Wald Testi Sonuçları

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	Test İstatistiği	P değeri
DK	CCI	1.689582	0.6393
CCI	DK	4.400118	0.2214

Notlar: Ho: Bağımsız değişken bağımlı değişkenin Granger nedeni değildir. a: %1, b: %5 ve c: %10 önem düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir

VAR (5) modelinin p yani ilk üç gecikme parametresine Wald test uygulanarak bu iki değişken arasındaki uzun dönem nedensellik ilişkisi incelendiğinde bu test Ki-Kare (3) serbestlik derecesiyle dağılmaktadır. Tablo 11'de belirtilen nedensellik test sonucuna göre iki modelin yokluk hipotezi herhangi bir önem derecesinde reddedilememektedir. İki değişken için herhangi bir ilişki bulunmamıştır. Tüm ülkeler için kurulan var

modellerinin varsayım koşulları test edilmiştir ve modellerde bir problem olmadığı görülmektedir. İstek üzerine tüm varsayım test sonuçları temin edilebilir.

Tablo 12. Güney Kore Ülkesinin Wald Testi Sonuçları

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	Test İstatistiği	P değeri
DK	CCI	18.38944	0.0010 ^a
CCI	DK	1.341196	0.8543

Notlar: Ho: Bağımsız değişken bağımlı değişkenin Granger nedeni değildir. a: %1, b: %5 ve c: %10 önem düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

VAR(5) modelinin ilk p parametresine (4) Wald testi uygulanmıştır. Bu test Ki-Kare (4) serbestlik derecesiyle dağılmaktadır. Bu test sonucunda, döviz kurundan tüketici güven endeksine tek yönlü Granger nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Döviz kuru denkleminde Wald testinin yokluk hipotezi reddedilirken, tüketici güven endeksinde reddedilememiştir.

Tüm ülkeler için kurulan var modellerinin varsayım koşulları test edilmiştir ve modellerde bir problem olmadığı görülmektedir. İstek üzerine tüm varsayım test sonuçları temin edilebilir.

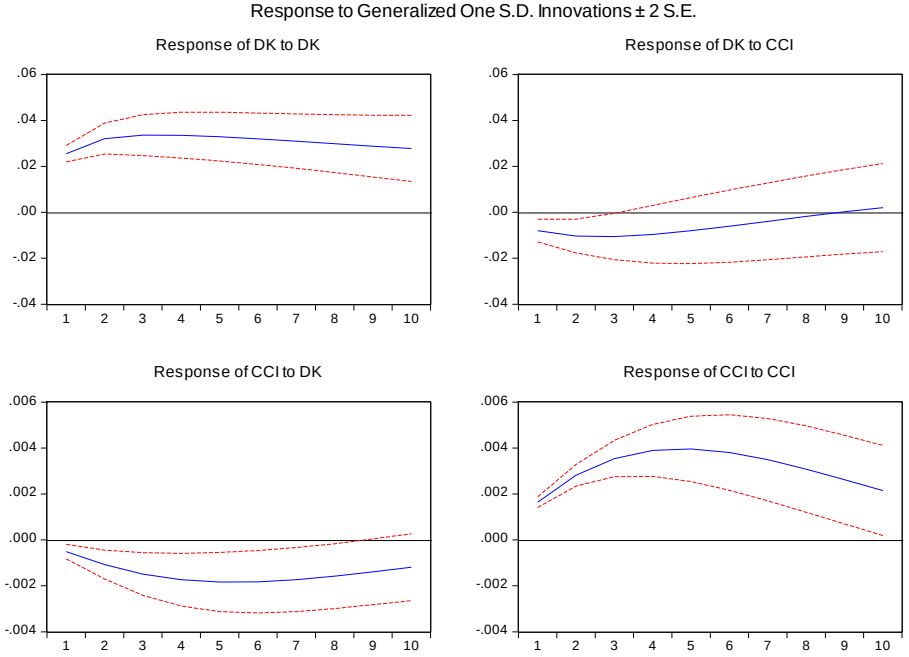
Tablo 13. Türkiye Ülkesinin Wald Testi Sonuçları

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	Test İstatistiği	P değeri
DK	CCI	4.782510	0.1884
CCI	DK	10.54747	0.0144 ^b

Notlar: Ho: Bağımsız değişken bağımlı değişkenin Granger nedeni değildir. a: %1, b: %5 ve c: %10 önem düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

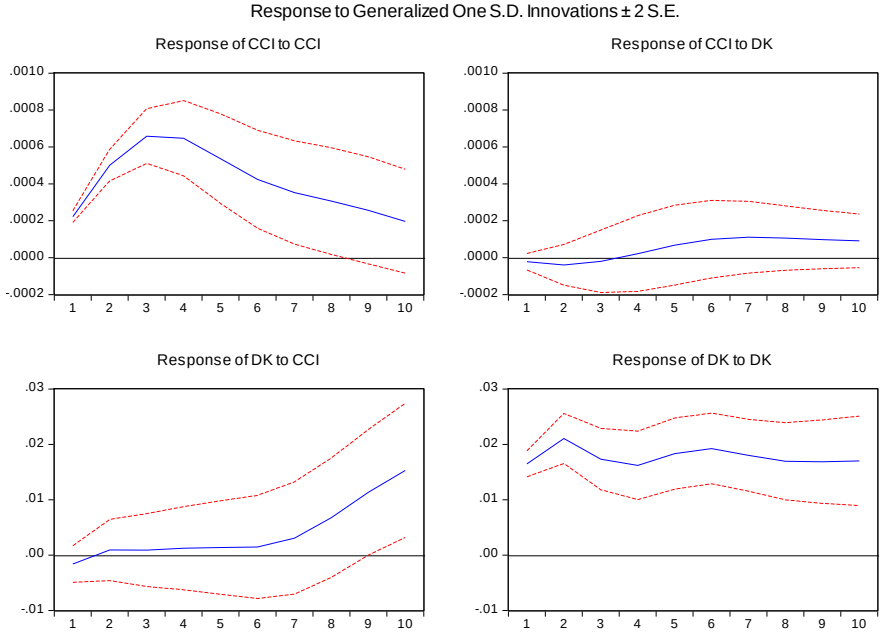
Kurulan VAR(4) modelinin ilk 3 gecikme parametresine Wald test kullanılarak bu iki değişken arasındaki uzun dönem Granger nedensellik ilişkisi incelenmiş ve Ki-Kare (3) serbestlik derecesiyle dağılmaktadır. Test sonucuna göre Döviz kuru tüketici güven endeksinin belirleyicisi olmadığı sonucuna ulaşılırken, tüketici güven endeksinden döviz kuruna %5 anlamlılık seviyesinde uzun dönem Granger nedensellik ilişkisi varlığından söz edilmektedir.

Wald testi değişkenlerin arasındaki uzun dönem Granger nedensellik ilişkisini verirken, kısa dönem için değişkenlerden birine uygulanan bir birimlik şok diğer değişkeni nasıl etkilediğini Pesaran ve Shin (1998)'in genelleştirilmiş etki tepki analiziyle ölçülmektedir (Doğrul ve Soytaş, (2010)). Pesaran ve Shin (1998)'in Mist ülkeleri için uygulanan genelleştirilmiş etki tepki analiz sonuçları sırası ile Şekil 1, 2, 3, 4'te görülmektedir.

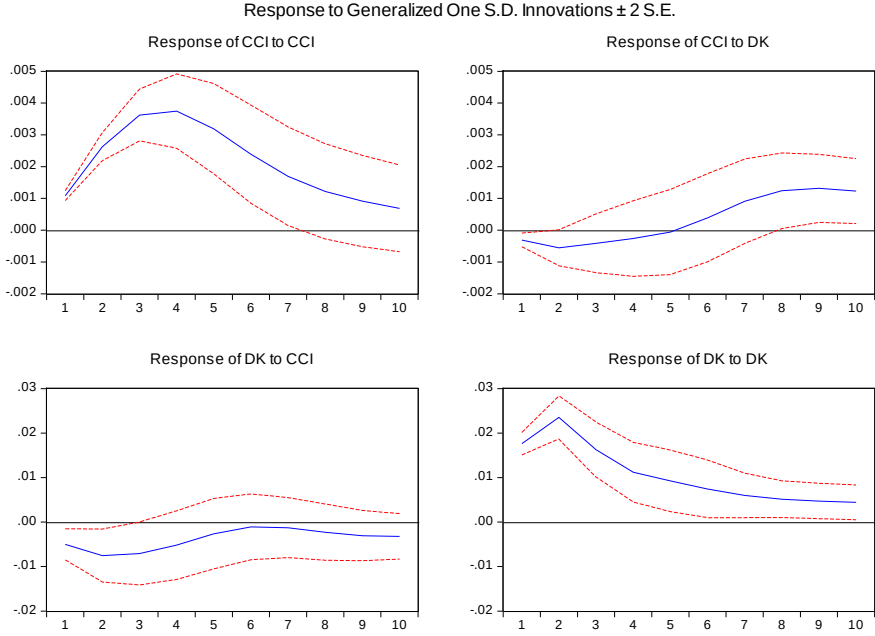
Şekil 1. Meksika Ülkesinin Genelleştirilmiş Etki - Tepki Analiz Testi Sonucu

Meksika’da tüketici güven endeksinde bir standart sapmalık şok uygulandığında, döviz kurunun ilk aylarında negatif bir etki izlenmektedir. Meksika ülkesi için tüketici güven endeksinde yükseliş olduğunda Meksika pesosunun Amerikan doları karşısında değerlendirilmektedir. Bu etki zaman içinde yok olmaktadır. Bu durum ise uzun dönem nedensellik ilişkisinin olmayışı ile uyumaktadır. Döviz kurundaki bir birimlik sapma olduğunda Meksika tüketici güven etkisinde azalma meydana gelirken zaman ile derinleştiği ve negatif yönlü etkilendiği görülmektedir. Elde edilen bulgular uzun dönem döviz kurunun tüketici güven endeksinin granger nedeni olduğu sonucu ile uyumaktadır.

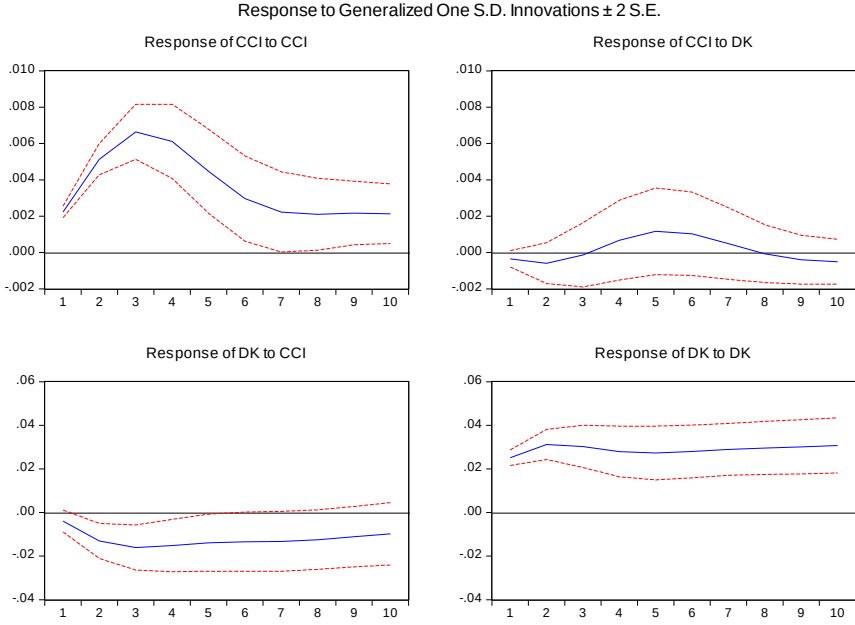
Şekil 2. Endonezya Ülkesinin Genelleştirilmiş Etki - Tepki Analiz Testi Sonucu

Şekil 2'ye göre Endonezya ülkesinde iki değişkene bir birimlik standart sapmalı şok uygulandığında bu şokların diğer değişken üzerinde kısa dönem için istatistik olarak anlamlı bir etki görülmemiştir.

Şekil 3. Güney Kore Ülkesinin Genelleştirilmiş Etki - Tepki Analiz Testi Sonucu

Analiz sonucuna göre döviz kurundaki bir birimlik şok verildiğinde tüketici güven endeksinde ilk olarak negatif bir tepkiye sebep olurken zaman ile bu tepki yok olmaktadır. Tüketici güven endeksine bir standart sapmalı şok uygulandığında döviz kurunda negatif yönlü bir etkiye sebep olmaktadır. Güney Kore'deki tüketici güven endeksindeki artış döviz kurunu düşürdüğü yani yerli paranın değer kazandığı anlaşılmaktadır. Ancak bu etki zaman içerisinde azalarak yok olmaktadır.

Şekil 4. Türkiye Ülkesinin Genelleştirilmiş Etki - Tepki Analiz Testi Sonucu

Türkiye’de tüketici güven endeksindeki bir sapma döviz kurunda negatif bir etki oluştururken, döviz kurundaki sapma tüketici güven endeksindeki etkisi anlamlı bulunamamıştır. Sonuç olarak, Türkiye’de finans alanında ve iktisadi konjunktürdeki istikrarı sağlamak adına esnek para ve maliye politikaları ile tüketici güvenini olumlu etkilediğini ve bu etki ile yurt içine yabancı parayı çekerek Türk lirasının değerinin artmasına sebep olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç

Giderek popüler hale gelen iktisadi davranış ile birlikte hanehalkının ekonomi için yaptıkları hamleler piyasa için önemli bir unsur haline gelmektedir. Piyasa tahmin ediciler ise hanehalkının geleceğe yönelik tüketim, yatırım, tasarruf adına aldıkları kararları öngörebilmek adına pek çok kurum tarafından tüketicilerin güvenleri ölçülmektedir. Literatüre bakıldığında ise bu endeks ile döviz kuru arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırma sayısı çok azdır. Bu sebeple bu araştırma tüketici güven endeksi ile döviz kuru arasındaki nedensellik ilişkisi MIST ülkeleri için incelenmiştir. Yükselen piyasa ekonomileri arasında yer alan Mist ülkeleri nüfus diyagramı, global iktisata sahip olmaları, artan sanayi güçleri, G-20 üye ülkeleri olmaları, iktisadi ve politika açısından "köprü ülke" olmaları gibi pek çok konuda benzerlik gösterdikleri için bu ülke grubu seçilmiştir.

Zaman serisi ise 2008:10-2017:04) seçilmiştir çünkü 2008 Global Kriz sonrası ülkelerin uyguladıkları para politikalarının farklılaşması ile global iktisadi yapının sistem olarak değişmesini ülkeler bazında karşılaştırmak adına bu dönem kısa ve uzun dönem olarak incelenmiştir.

Ampirik sonuçlara bakıldığında Meksika ülkesi için döviz kurundan tüketici güven endeksine tek yönlü uzun dönemli nedensellik görülürken kısa dönemli nedensellik ilişkisi başlarda olması gerektiği gibi tüketici güven endeksinde negatif yönlü bir tepkiye sebep olmaktadır. Böylelikle döviz kurundaki bir artış sonucu tüketicilerin güveninin azaldığı ifade edilmektedir. Ancak tüketici güven endeksinden döviz kuruna yönelik uzun dönem nedensellik ilişkisi bulunmazken, aylık bazda tüketici güven endeksindeki bir yükseliş döviz kurunun azalmasına sebebiyet vermektedir. Bu demek olmaktadır ki Meksika’da tüketici güveninin yükselmesi aylık bazda döviz kurunun düşmesine yani ulusal paranın yabancı para karşısında değer kazandığını göstermektedir. Endonezya ülkesi incelendiğinde ise ne uzun ne de kısa iki değişken arasında birbirine çift yönlü nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. Güney Kore ülkesi için yapılan analiz sonucunda ise Meksika ile benzer sonuca ulaşılrken, Türkiye ülkesi ampirik analiz sonucunda ise tüketici güven endeksinden döviz kuruna tek yönlü nedensellik ilişkisine rastlanırken, döviz kurunun tüketici güven endeksinin belirleyicisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Kısaca ifade edilecek olursa tüketicilerin güveninde bir artış olduğunda döviz kurunun azaldığı, Türk lirasının yabancı paraya göre değerlendirildiğini ortaya çıkmıştır.

2008 Küresel Kriz sonrasındaki gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler genişleyici para politikalarıyla birlikte yükselen likidite ve yatırımları Mist ülkelere çevrilmesi ile ilgili ülkelere yabancı yatırımın yönelmesi ve döviz kurunun düşmesine sebep olmaktadır. Düşen döviz kuru ile hanehalkının piyasaya olan güveni olumlu etkilenir. Kriz sonrası Türkiye’de iktisat ve finans açısından istikrarın sağlanması adına farklı esnek para ve maliye politikalar ile tüketicilerin ekonomi hakkındaki gelecek beklentileri pozitif yönde etkilendiğini belirtmek mümkündür. Böylelikle döviz yurt içine çekerek makroekonomi üzerinde stabilize sağlandığı gözlemlenirken döviz kurunun da düşmesine olanak sağlamaktadır. Özetlenecek olursa ülkelerin iktisat, finans ve politika gibi alanlarda otorite sağlayıcıları etkin ve geçerli kararlar almak adına bu iki veri setinin arasındaki ilişkiyi dikkate alarak döviz kurunu yönlendirebilecek kanallara gidilirken, yakın ve uzak gelecekteki iktisadi beklentileri pozitif yönde etkileyecek politika seyretnelidirler.

KAYNAKÇA

- Afshar, T. (2007). Stock Return, Consumer Confidence, Purchasing Manager's Index and Economic Fluctuations. *Journal of Business and Economics Research*, 5(8), 97-106.
- Aktaş, H. (2011). The Relationship Between Consumer Confidence Indices And Economic And Financial Variables an Econometric Analysis With Country Comparisons. Marmara University Institute of Social Science Department of Business Administration Discipline of Accounting and Finance, İstanbul
- Alacahan, N.D. ve Yavuz, R.A. (2017). The Relationship Of Consumer Confidence With Real Exchange Rates: Analysis Of Turkey. *IIB International Refereed Academic Social Sciences Journal*. ISSN PRINT: 2146-5886 ISSN (ISO 18001-OH-0090-13001706 / ISO 14001-EM-0090-13001706 / ISO 9001-QM-0090-13001706 / ISO 10002-CM-0090-13001706)
- Arısoy, İ. (2012). Türkiye Ekonomisinde İktisadi Güven Endeksleri ve Seçilmiş Makro Değişkenler Arasındaki İlişkilerin VAR Analizi. *Maliye Dergisi*, Sayı 162, Ocak-Haziran s.305
- Artan, S. ve Demirel S.K. (2017). The Causality Relationships between Economic Confidence and Fundamental Macroeconomic Indicators: Empirical Evidence from Selected European Union Countries, *International Journal of Economics and Financial Issues* 7(5), 417-424. ISSN: 2146-4138 available at <http://www.econjournals.com>
- Aslanoğlu, E., Çelik, S. ve Deniz, P. (2010). The Relationship between Consumer Confidence and Financial Market Variables in Turkey during the Global Crisis. 30th Annual Meeting of The Middle East Economic Association, Allied Social Science Associations, 30.Ortadoğu Ekonomi Birliği Yıllık konferansı, Atlanta-ABD Atlanta, GA, January 3-6,
- Çelik, S. ve Küçükaslan, A. (2010). Women Feel More Pessimistic Than Men: Empirical Evidence From Turkish Consumer Confidence Index. *Journal of Business Economics and Management*
- Demirci, N.S. ve Kutlu, H.A. (2011) Küresel Finansal Krizi (2007-?) Ortaya Çıkarıcı Nedenler, Krizin Etkileri, Krizden Kısmi Çıkış Ve Mevcut Durum. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (52), 121-136
- Doğrul, H.G. ve Soytaş, U. (2010). Relation Between Oil Price, Interest Rate and Unemployment: Evidence from an Emerging Market. *Energy Economics*, 32: 1523 – 1528.

- Dickey, D.A. ve Fuller, W.A. (1979). Distribution of The Estimators for Autoregressive Time Series With a Unit Root. Journal of the American Statistic Society, 75: 427 – 431.
- Fuhrer, J. C. (1993). What role does consumer sentiment play in the US macroeconomy?. New England Economic Review, 32-44.
- Fukuyama F. (2005). Güven Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması . 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, editör levent Cinemre (Ahmet Buğdaycı çev), İstanbul (376a,168b)
- Garner, C.A. (1991). Forecasting Consumer Spending: Should Economists Pay Attention to Consumer Confidence Surveys?. Economic Review, 57-71.
- Güneş, S. ve Görmüş, Ş. (2010).Consumer Confidence, Stock Prices and Exchange Rates: The Case Of Turkey. Applied Econometrics and International Development Vol. 10-2
- Kandır, Y.K. (2006). Tüketici Güveni ve Hisse Senedi Getirileri İlişkisi: İMKB Mali Sektör Şirketleri Üzerinde Bir Uygulama. Çukurova Üniversitesi. İkt. ve İdr. Bil. Fak. İşletme Bölümü Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 15, Sayı 2, s.217-230
- Katona, G. (1975). Psychological economics. Publisher:elsevier science ltd, book length 448 ISBN-10 0444990038 ISBN-13: 978-0444990037
- Matususaka, J.G. ve Sbordone, A.M. (1995). Consumer confidence and Economic Fluctuations. Economic Inquiry, 33(2), 296-318.
- OECD, (2018b). Organisation for Economic Co-operation and Development http://www.oecd.org/sdd/leading-indicators/glossaryforoecdcompositeleadingindicators.htm#CONSUMER_CONFIDENCE
- E.T. 01.09.2018
- OECD (2018c). Organisation for Economic Co-operation and Development https://www.oecd-ilibrary.org/economics/consumer-confidence-index-cci/indicator/english_46434d78-en E.T. 09.09.2018
- OECD (2006). Oecd Workshop On Business And Consumer Tendency Surveys. Rome <http://www.oecd.org/sdd/leading-indicators/37358090.pdf> E.T.09.09.2018
- Unay, C. (2001). Piskolojik Faktörlerin Bunalımdaki Yeri ve Önemi.Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı I, Yıl:7, Sayı:41, Eylül-Ekim s.188

University of Technology, Sydney 15 – 17 July 2009

Özkan, İ.E. ve Tunalı H. (2016). Türkiye’de Tüketici Güven Endeksi ve Tüketici Fiyat Endeksi Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi. İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi Journal of Economic Policy Researches Cilt/Volume:3, Sayı/Issue:2, 54-67 54

Özsağır A., (2007). Ekonomide Güven Faktörü. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi C.6 S.20(46-62) ISSN:1304-0278

Roos, M.W. (2008). Willingness to consume and ability to consume. Journal of Economic behavior & organization, 66(2), 387-402.

Sarı, R. Ve Soytaş, U. (2009). Energy Consumption, Economic Growth and Carbon Emissions: Changes faced by an EU Candidate Member. Ecological Economics, 68: 1667 – 1675.

Sergeant, K., Lugay, B. ve Dookie, M. (2011). Consumer confidence and economic growth: case studies of Jamaica and Trinidad and Tobago.

Toda, H.Y. ve Phillips, P.C.B. (1995). Vector Autoregressions and Casuality. Econometrica, 61: 1367 – 1393.

Toda, H.Y. ve Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference in Vector Autoregression with Possibly Integrated Processes. Journal of Econometrics, 66: 225 – 250.

Topuz, Y.V. (2011). Tüketici Güveni ve Hisse Senedi Fiyatları Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Bahar 2011, Cilt:7, Yıl:7, Sayı:1, 7:53-65

Vuchelen, J. (2004). Consumer Sentiment and Macroeconomic Forecasts. Journal of Economic Psychology, Vol:25, No:4,493-506

- **YEREL YÖNETİMLER, KENT VE ÇEVRE POLİTİKALARI**

STRATEJİK YÖNETİM VE TÜRK KAMU YÖNETİMİNDE STRATEJİK PLANLAMA SÜRECİNİN SORUNLARI

*Problems Of Strategic Planning Process In Strategic Management
And Turkish Public Administration*

Salih BATAL*, Talha ARVAS*

Giriş

20. yüzyılda dünyada yaşanan büyük ölçekli savaşlar ve ekonomik sorunlar özel sektörün yanı sıra kamu sektörünün de kendisini yeniden düzenlemesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Refah devleti anlayışı ile Keynesyen ekonomik prensiplere göre hareket eden ve devleti oldukça büyüten yönetim sistemi artık sorunlarla baş edemez hale gelmiştir. Devletin ekonomi içerisindeki müdahaleci ve belirleyici rolü birçok temel sorunu da beraberinde getirmiştir. İsrafa yol açan, gereğinden fazla büyüyen ve mali kaynakları doğru idare edemeyen söz konusu yönetim anlayışının değişmesi gerektiği konusunda birçok ülke hemfikir olmuştur.

1950 sonrasında özel sektörde kısmen uygulanan stratejik planlama ve sonrasında stratejik yönetim, yeni kamu yönetimi anlayışının da etkisi ile kamu kurumlarında uygulama alanı bulmaya başlamıştır. 1990 sonrasında ABD başta olmak üzere Avrupa ülkelerinde kamu kaynaklarının daha etkin ve verimli kullanılmasını sağlamak amacıyla, stratejik yönetim yaklaşımına göre hareket edilmeye başlanmıştır. Ancak özel sektörde daha çok uygulanan stratejik planlama ve stratejik yönetim anlayışının, kamu kurumlarında nasıl uygulanacağı konusunda tam olarak bir çerçeve oluşturulamamıştır.

Özel sektör kuruluşlarının kâr odaklı hareket etmesi, kamu kurumlarının ise kamu yararını merkeze alarak, her konuya kâr odaklı bakamadıklarından dolayı, stratejileri neye göre belirleyecekleri sorunu ortaya çıkmıştır. Geleneksel kamu yönetimi anlayışının çözemediği temel kamu yönetimi sorunları olan; hesap verebilir, etkililik, verimlilik, stratejik yönetim, performans yönetimi, yönetişim, kıyaslama, değişim yönetimi gibi kavramların çözüm arayışı yeni kamu yönetimi anlayışının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bunlara ek olarak, kamu yöneticilerinin ellerindeki mali kaynakları daha etkili kullanabilmek amacıyla özel sektörden transfer edilen stratejik yönetim ve stratejik planlama kavramları, kamu kurumlarını hangi ilkelere göre yeniden yapılandırılmalıdır sorusunun cevabına biraz daha yaklaştırmıştır.

* (Dr. Öğretim Üyesi); Yalova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, salihbatal@gmail.com.

* (Öğretim Görevlisi); Yalova Üniversitesi Çınarcık Meslek Yüksekokulu Yönetim ve Organizasyon Bölümü Yerel Yönetimler Programı, talhaarvas@gmail.com

Dünyada ortaya çıkan bu gelişmelerin ülkemizde karşılık bulması 2000’li yılların başına rastlamaktadır. Daha önceki yıllarda uygulanan planlı kalkınma dönemleri, devletin dar kapsamda sanayi yatırımları yaparak kalkınmayı hedeflediği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine bu kapsamda 1960 darbesi sonrasında kurulan Devlet Planlama Teşkilatı ile kalkınma dönemi DPT eliyle devam ettirilmeye çalışılmış ancak kalkınma etkinliği bakımından ülkemiz yönetim ve ekonomisine bir değer katmamıştır.

Bu dönemde, kamu yönetiminde yönetim boyutundaki eksikliğin giderilmesi amacıyla DPT ve TODAİE işbirliğinde 1961 yılında Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi (MEHTAP) ve 1991 yılında Kamu Yönetimi Araştırması (KAYA) projeleri geliştirilmiş ancak bu iki proje de kapsam ve içerik bakımından ülkenin ihtiyacı olan yönetim yaklaşımını sağlayamamıştır.

MEHTAP sadece merkezi idareyi ele almış ve yerel yönetimleri kapsamı içerisine almadığı için eksik kalmıştır. Aynı şekilde KAYA raporu da büyük hedeflerle oluşturulmuş ancak uygulama alanı bulamamıştır. 2000’li yıllara kadar sekiz tane kalkınma planı hazırlanmış fakat bu planların içerisinde stratejik yönetim veya stratejik planlamaya ilişkin hiçbir kavram yer almamıştır.

2006 yılında kabul edilen ve 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi Kontrol Kanunu’na getirilen yeni düzenleme ile stratejik plan hazırlanması ve uygulanması neredeyse tüm kamu kurumlarında uygulanır hale getirilmiştir. Bu kapsamda KİT’ler ve nüfusu 50.000’in üzerinde olan tüm belediyelere stratejik plan hazırlama zorunluluğu getirilmiştir. 2006 yılında DPT tarafından Stratejik Plan Hazırlama Rehberleri çıkarılarak Kamu Kurumlarına bu yönde destek sağlanmıştır.

Ayrıca Maliye Bakanlığı tarafından Stratejik Planların uygulanmasını göstermek amacıyla performans programları yönetmeliği hazırlanarak ilgili kamu kurumlarıyla paylaşılmıştır.

Makale çalışmamızda stratejik yönetim ve stratejik planlama bağlamında ülkemizde yaşanan süreç ele alınarak, kamu kurumlarında stratejik planlamaya ilişkin ortaya çıkan sorunların neler olduğunu değerlendirmektedir.

Çalışmanın temel amacı stratejik planlamaya ilişkin sorunların tespitiyle birlikte daha nitelikli, daha uygulanabilir ve daha katılımcı stratejik planların hazırlanmasına katkı sunmaktır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1.Strateji, Stratejik Yönetim ve Stratejik Planlama

Strateji kelimesine Yunanca ve Latince’de rastlamak mümkündür. Yunanca’ya göre strateji, ordu ve yönetmek kelimelerinin bir araya

gelmesiyle oluşmuştur. Latince'ye göre ise; yol, çizgi anlamına gelmektedir. Türkçe'deki sözlük anlamına baktığımızda ise; bir sonuca ulaşmak için eylem birliği olarak tanımlandığını görmekteyiz.

Strateji kelimesi daha çok askeri terminolojide yoğun olarak kullanılmaktadır. Saldırı stratejisi, savunma stratejisi, zaman kazanma stratejisi vb. buna örnek olarak verilebilir (Aktan, 2008: 6).

Strateji, uzun dönemde bir amaca ulaşmak için kurumun kaynak kullanımı ile ilgili olarak kararlaştırdığı eylemler bütünüdür. Bu anlamda stratejik planlama, örgütün temel amaçlarını ve bunların gerçekleştirilmesinde gerekli olan kaynakların temin yöntemini belirler. Strateji, örgütün başarmak zorunda olduğu görevleri tanımlar ve amaçlara nasıl ulaşılacağını gösterir. Stratejik plan ise uzun dönemde beklenen, başarılı sonuçlara ulaştıracak stratejileri yönetmek için bir yol haritasıdır (Usta, 2014: 85).

Tüm bu veriler ışığında bir genelleme yaptığımızda stratejinin tanımı olarak; kurumların yönünü belirlemek ve diğer kurumlara karşı avantajlı hale getirebilmek için amaç ve kaynakların etkili kullanımını sağlayan bir yönetim faaliyetidir diyebiliriz (Dinçer, 2003: 21).

Strateji, askeri alanda başlayıp önce işletme ve yönetim alanına daha sonrasında kamu yönetimine etki etmiş bir kavramdır. Askeri anlamda kullanımı ve kelimenin kökeni Eski Yunan'a dayanmakla birlikte işletme alanında yaygın kullanımı 1950'lerde başlamaktadır. Yönetim biliminin bir aracı olarak strateji kavramını ilk kez Ansoff (1974) kullanmıştır (Erkan, 2008: 10).

Stratejik yönetim, piyasa mekanizmasını düzenleyen temel üç sektörde de bir yönetim biçimi olarak kabul edilmektedir. Bu sektörlerden özel sektör, kâr maksimizasyonunu hedeflerken, kamu sektörü halkın faydasını hedeflemekte, üçüncü sektör olarak sivil toplum kuruluşları ise; sosyal adalet, yönetime katılım, hesap verebilirlik, çevresel değerler, insan hakları gibi tüm insanlığı ilgilendiren konuları önceliklendirmektedir.

Yönetim biliminin bir parçası olarak stratejik yönetim; misyon, vizyon, stratejik amaç ve stratejik plan kavramlarını içermekte olup, dört bileşenli bir yapı üzerinden somutlaşmaktadır (Usta, 2014: 85).

Stratejik yönetim üst yöneticilerin oluşturduğu bir karar sürecidir. Bu süreç içerisinde veri oluşturma, oluşturan verileri yorumlama, yorumlar neticesinde olgunlaşan kararları uygulama ve uygulamaların neticesinin izlenmesi yer almaktadır (Batal, 2010: 40).

Stratejik yönetim bugüne değil, yarına dair gündemler oluşturmaktadır. Buna göre kurumların iç ve dış çevre analizleri yapılarak, gelecek öngörülmeyle çalışılmaktadır. Kurumların gelecekte ulaşmak istedikleri

hedeflere nasıl, ne kadar bütçeyle, ne tür özelliklere sahip insan kaynağı vb. paydaşlarla ulaşabileceğinin planlaması yapılmaktadır (Dinçer, 1998: 35).

Stratejik yönetim bir planlama sürecidir. Bu planlama süreci belirlenen hedeflere ulaşılabilmesi için bir plan örgüsünü şart koşmaktadır. Stratejik yönetimin gerçekleştirilebilmesi için uygulanan stratejik planlama çalışması, yıllık olarak hazırlanan planlar üzerinden hareket etmektedir. Söz konusu yıllık planlar, yıllık bütçelerle ilişkilendirilmekte ve belirlenen hedeflere ulaşılabilmesi için faaliyetleri tanımlamakta ve tüm uygulamaları izleyerek verimliliğini denetlemektedir. Yani stratejik planlama, plan süreciyle birlikte aynı zamanda bütçelendirme, uygulama ve denetleme unsurlarını bir arada barındırmaktadır (Yazıcı, 2014: 143).

Kamu sektöründe stratejik planlama yöntemini uygulayan ülkelerin başında ABD, Birleşik Krallık, Kanada, Yeni Zelanda, Avustralya, Almanya, Hollanda, Fransa, İsveç, Norveç, Güney Afrika ve İrlanda gelmektedir. Çalışmalar ülkelerin kamu yönetimi yapılarına bağlı olarak, hem ulusal ve federal düzeyde, hem de merkezi ve yerel yönetim düzeyinde uygulanmaktadır (Kamuda Stratejik Yönetim Çalışma Grubu Raporu, 2015: 49).

Stratejik planlama Devlet Planlama Teşkilatı'nın kamu kuruluşları için hazırladığı bir rehberde (2006: 7) şu şekilde açıklanmıştır: Stratejik planlama uzun vadeye yayılmıştır. Kurumların gelecekte varmak istedikleri noktaya, nasıl ulaşacakları konusunda rehberlik eder. Ancak kurumların stratejik planlamalarına uygun olarak bütçelerini tanımlamaları ve kaynak tahsislerini yapmaları gerekir.

Makale çalışmamızın gündemine paralel olarak kamu sektörüne baktığımızda stratejik planlamanın, stratejik yönetimin bir aracı olduğu görülmektedir. Söz konusu planlar bir yandan kurumların geleceğe dönük hamlelerinin planlamasını içerirken diğer yandan performans ölçümünü sürece dâhil etmektedir.

Performans ölçümü ile birlikte insan kaynağı ve ekonomik şartların en verimli şekilde kullanılmasının hizmetlerde şeffaflığı sağlayacağı ve bu şeffaf sürecin kurumları hedeflerine ulaştırmada en etkili araç olacağı öngörülmektedir (Kırılmaz, 2013: 25).

2.2. Stratejik Yönetim İle Stratejik Planlama Arasındaki Fark

Stratejik planlama büyük resimle ve sonuçla ilgilenmektedir. Diğer bir ifade ile çıktının ne olması gerektiğini takip etmektedir (Aktaran: Yazıcı Candy ve Gordon, 2011: 71). Stratejik planlamanın geleneksel planlama türlerinden farkı, ayrıntılı ve sayısal planlar üretmeye değil, yeni fikir ve bakış açıları aramaya yönelik kavramsal ve niteliksel boyut ağırlıklı bir

planlama yapmaya çalışmasıdır. Stratejik yönetim ise, planlama, bütçeleme, uygulama, raporlama ve denetim döngüsünü içermektedir.

Stratejik yönetim süreci, yönetimin hedeflerine ulaşabilmesi için stratejik planlama yapılmasını, bu planın yıllık planlar aracılığıyla bütçeyle ilişkilendirilmesini, belirlenen stratejilerin etkili bir biçimde uygulanmasını, uygulamanın izleme ve değerlendirme araçlarıyla takip edilmesini ve bu sürecin hem iç denetim hem de dış denetim süreçleriyle raporlanması gerektiğini ifade etmektedir (Yazıcı, 2014: 143).

Stratejik yönetim kavramı stratejik planlama kavramından daha sonra ortaya çıkmış bir kavramdır. Planlamanın yönetimin bir aracı olduğunun anlaşılmasıyla birlikte, kapsayıcı ilke olarak stratejik yönetim esas alınmıştır. Buna göre stratejik planlama stratejik yönetimin ilk aşamasını oluşturmakta olup, tüm sürecin planının yapıldığı dönemi ifade etmektedir. Başarılı bir planlama süreci stratejik hedeflere ulaşma konusunda en önemli rehberdir. Planlama aşamasında tüm süreci sağlıklı öngörmek ve buna göre uygulamaları tanımlamak stratejik yönetimin en önemli adımıdır (Aktaran: Erkan, Bryson 2004:6).

Stratejik yönetim ve stratejik planlama birbirinden farklı süreçleri ele almasına rağmen, zaman zaman uygulama sırasında eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Söz konusu durumun temel sebebi; stratejik yönetimin stratejik planlama sürecini kapsamasıdır. Yani stratejik planlama çalışmalarının stratejik yönetim çalışmalarının bir yönünü oluşturmalarıdır. Ayrıca bazı araştırmacılar stratejik yönetim ve stratejik planlamayı aynı anlamda kabul etmekte, stratejik yönetimi stratejik planlamanın daha gelişmiş hali olarak değerlendirmektedir.

Bu düşünceye göre stratejik planlama bir yandan plan özelliği ile stratejik yönetimin en önemli kısmını oluştururken diğer yandan sadece planlama ile ilgilenmesi nedeniyle aynı zamanda stratejik yönetim bakımından bir zafiyet alanını oluşturmaktadır (Erkan, 2008: 7-8).

2.3. Stratejik Yönetim Süreci ve SWOT Analizi

Kurumların güçlü bir şekilde varlığını devam ettirebilmeleri için stratejik yönetim unsuru olarak üç aşama olduğu kabul edilmektedir. Söz konusu aşamalar; stratejik planlama, stratejinin uygulanması, stratejilerin denetimi ve değerlendirilmesidir (Aktan, 2003: 52-53). Bu aşamaların temel özellikleri ise şunlardır:

- **Stratejik Planlama Aşaması:** Stratejik planlama aşamasında öncelikle kurumun iç ve dış durum analizleri yapılır. Bu analizlerde en

etkili yöntem SWOT¹ analizi çalışmasının yapılmasıdır. Ayrıca bu aşama sürecinde vizyon ve misyon bildirileri açıklanarak, kurumun varlık sebebi, temel hedefleri ve bu hedeflere ulaşmak için takip edeceği ilkeler tanımlanmaktadır.

- **Stratejilerin Uygulanması:** Stratejilerin uygulanması aşaması, planlama aşamasında ortaya konulan öngörülerin sahaya yansımaları sürecidir. Bu süreçte yürütülen uygulamalar üst yönetimin sorumluluğu altında gerçekleştirilmektedir. Ancak üst yöneticiler yoğun olarak orta kademe yöneticilerle iş birliği halinde çalışmalarını sürdürürler.

- **Stratejilerin Denetimi:** Stratejilerin denetimi aşamasında, gerçekleştirilen uygulamaların başarısı takip edilir. Buna göre beklentiyi karşılamayan uygulamalar tespit edilirse değişikliğe gidilebilir, tamamen kaldırılabilir veya tamamen yeni uygulamalar öngörülebilir. Stratejilerin denetimi aşamasında iyi tasarlanmış denetim süreci, olası sorunların kökleşmeden çözülmesini sağlaması bakımından önemlidir.

SWOT analizi stratejik yönetim sürecinin en belirleyici argümanını oluşturmaktadır. Buna göre, SWOT analizi, kamu sektörü için kurumların, özel sektör için işletmelerin, üçüncü sektör için organizasyonların mevcut durumlarını tam olarak görmelerini sağlamaktadır (Dinçer, 1998: 204).

SWOT analizi çalışması ile kurumların güçlü ve zayıf yönleri, sahip olduğu fırsatlar ve karşılaşması muhtemel tehditler ortaya konulmaya çalışılır. Bu anlamda SWOT analizi, mevcut durumu tanımlamamıza yarayan en önemli verileri ortaya koymaktadır.

Stratejik yönetim SWOT analizi bağlamında, çevresel değişimlerden doğabilecek tehditlerden kaçınmayı ve fırsatlardan maksimum ölçüde yararlanmayı öngörmektedir.

SWOT analizi kamu yönetiminin geleceğe yönelik belirsizliğini en aza indirip, değişimlere karşı kendini yeniden konumlandırması ve kamu örgütlerinin uzun vadede başarılı olabilmesini sağlamaktadır (Batal, 2010: 109).

3. Türkiye’de Stratejik Planlama Uygulamalarının Gelişimi

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sonrasında dünyada yaşanan gelişmeler, birçok ülkenin kamu yönetimi sistemlerini gözden geçirmesine ve değişim arayışlarının başlamasına neden olmuştur. Bu süreçte uluslararası kuruluşlar ön plana çıkmış ve ülkeleri yeniden savaşa

¹ SWOT, İngilizce kelimelerin baş harflerinden oluşturulmuş bir kısaltmadır. S: Strength (Güçlü Yönler), W: Weakness (Zayıf Yönler), O: Opportunity (Fırsatlar), T: Threat (Tehditler)

sürükleyebilecek tüm riskleri bertaraf etmeye çalışmışlardır. 1980’li yıllarla birlikte soğuk savaş döneminin de etkisiyle ABD, Yeni Zelanda, Avustralya ve İngiltere gibi ülkelerde yeni kamu yönetimi yaklaşımı ortaya çıkmıştır.

Bu yaklaşım OECD, Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası kuruluşların da desteğiyle gelişmekte olan diğer ülkeleri de etkisi altına almıştır. Yeni kamu yönetimi anlayışının temel özelliği, kamu sektörü ile özel sektör arasındaki yönetim anlayışı farklılığını en aza indirmek ve kamu sektörünün özel sektör mantığına yakın bir anlayışla hareket etmesini sağlamaktır (Erkan, 2008: 39).

1980’li yılların sonlarında soğuk savaş döneminin sona ermesiyle birlikte, kentleşme, sanayileşme, nüfus, göç, çevresel değerlerin korunması, teknolojik gelişmeler gibi konular ülkelerin kamu yönetimi gündemlerini daha yoğun olarak meşgul etmeye başlamıştır. Kamu yönetiminin savaş gündeminden uzaklaşarak, yıllardır bekleyen ancak ertelenen sorunlarla yüzleşme ve hizmet üretme dönemine girdiği bu dönemde kamu örgütlerinin yapısı değişmiş ve hizmet üretme araçları çeşitlenmiştir.

Ancak, bu büyüme sürecinin doğal bir sonucu olarak; kırtasiyecilik, ek finansman ihtiyacının sürekli artışı, büyüyen bir yapı içinde hantallığı ve koordinasyonsuzluğu önlemede güçlükler baş göstermiştir. Kamunun kendine özgü bu sorunlarının yanı sıra, geleneksel kamu yönetiminin geliştiği ortamda ve düşünme kalıplarında meydana gelen değişimler, 21. yüzyıla geçerken kamu yönetiminde köklü bir paradigma değişimi Yeni Kamu Yönetimi anlayışını ortaya çıkarmıştır (Dinçer ve Yılmaz: 2003:19)

Ülkemizde kamu yönetimi reformu olarak tanımlanabilen ilk çalışmalar Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi (MEHTAP) ve Kamu Yönetimi Araştırma (KAYA) Projesi’dir. MEHTAP projesi 1962-1963 yıllarında Devlet Planlama Teşkilatı ve TODAİE iş birliği ile tamamlanmıştır. Buna göre proje, merkezi yönetim kuruluşlarını kapsamakta olup, merkez bürokrasisi gözüyle kamu yönetimini yapılandırmaya çalışmıştır.

MEHTAP projesi sonrasında ortaya konan sonuç raporuna göre merkezi yönetim; mali yetersizlikler, yetki dağılımının sağlıklı yapılamaması, aşırı bürokrasi ve insan kaynağı yetersizlikleri gibi nedenlerden bazı görevlerini tam olarak yerine getirememektedir. Söz konusu eksikliklerin giderilebilmesi için merkezi yönetim anlayışında revizyona gidilmesi gerekmektedir.

Kamu yönetiminde reform arayışları sırasında ortaya konan KAYA Projesi ise 1988 yılında TODAİE tarafından hazırlanmıştır. Proje, Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlıklarına temel oluşturmak üzere Devlet

Planlama Teşkilatı'nın talebiyle oluşturulmuştur. Projenin amacı, 1983 yılında kurulan hükümetin kamu yönetiminde gerçekleştirdiği değişikliklerin sonuçlarını incelemek, oluşan eksiklikleri ortaya koymak, uygulama problemlerini tespit etmek ve kamu yönetiminin yaşanan hızlı toplumsal değişimlere ne derecede uyabildiğini belirlemektir.

KAYA Projesi'ne yönelik önemli eleştirilerden birisi projenin 1980'li yılların sonrasında hazırlanmasına karşın, bu dönemde devletin rolünde yaşanan değişimin üzerinde yeterince durmamasıdır (Erkan, 2008: 61-62).

Stratejik yönetim, yeni kamu yönetimi anlayışlarının sistematik bir yansımasıdır. Yeni kamu yönetimi anlayışının yansıması olarak stratejik yönetim; katılımcılık ve şeffaflık temelinde planla, uygula, kontrol et ve iyileştir döngüsü içerisinde çalışan bir sistemdir.

Bu konuda ilk akla gelen stratejik ve ulusal kalkınma planlarıdır. Türkiye'de 1930 yılında ekonominin büyüme oranını hızlandırmak ve sanayileşmeyi çabuk geliştirmek için geniş çapta sınaî tesislerin kurulmasına karar verildi. 1933 yılında uygulamaya konulan ilk beş yıllık plan o günün şartları içerisinde vazgeçilemez olan devletçilik anlayışı ve tutum ile stratejik planlama çerçevesinde ana hedeflerin çoğunun gerçekleştirilmiş olduğu görülmektedir.

MEHTAP ve KAYA projeleri sonrasında ülkemizde stratejik yönetime ilişkin temeller 2001 yılında yayımlanan Dünya Bankası Kamu Harcamaları ve Kurumsal Gözden Geçirme Raporu'ndaki (PEIR) reform önerileri ile atılmıştır. Raporda ortaya konan temel eksiklikler; mali yönetimde disiplinin sağlanamaması, stratejik karar alma konusunda kararlı tutum sergilenememesi, planlamalar ile bütçe ilişkisinin sağlıklı kurulamaması ve bütçe harcamalarındaki güvensizlikten kaynaklanan aşırı kontrolün yarattığı baskı iklimidir.

Söz konusu eksikliklerin ayrıntılı olarak tanımlandığı rapor, içeriğinde bazı önerileri de bulundurmaktadır. Buna göre raporun ortaya koyduğu öneriler; mali yönetimin güçlendirilmesi, politika kararlarında tutarlı olmak, insan kaynağını geliştirici önlemlerin alınması ve aşırı kontrol ikliminin yapıcı kontrole dönüştürülmesidir.

PEIR raporu, kamu harcamalarının yeniden düzenlenmesine dair 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, 5393 sayılı Belediye Kanunu, 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu, 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu gibi kamu yönetiminde reform niteliği taşıyan kanun düzenlemeleri üzerinde etkili olmuştur (Kamuda Stratejik Yönetim Çalışma Grubu Raporu, 2015: 26).

Söz konusu kanun düzenlemelerinin her biri büyük önem ifade etmekle birlikte, kamu kaynaklarının etkili, ekonomik ve verimli bir şekilde elde edilmesi ve kullanılmasını, hesap verebilirliği ve mali saydamlığı

sağlamak amacıyla yürürlüğe konulan 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, stratejik planlamanın kamu yönetiminde uygulanabilmesine olanak sağlaması bakımından ayrı bir öneme sahiptir (5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, 2003: Madde 1).

Kalkınma Bakanlığı tarafından 2000 yılında hazırlanan “Kamu Yönetiminin İyileştirilmesi ve Yeniden Yapılandırılması Özel İhtisas Komisyonu Raporu” ülkemizde stratejik yönetimden ilk bahseden belge olma özelliğini taşımaktadır.

Raporun temel amacı Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’na hazırlık yapılması olmasına rağmen, kamu kurumlarının stratejik plan uygulamasına geçmesine yönelik önerileri içermektedir.

Stratejik yönetim unsuru, uluslararası belge olarak ilk kez Dünya Bankası ile imzalanan 1. Program Amaçlı Mali ve Kamu Sektörü Uyum Kredi Anlaşması (PFPSAL-1) gündeminde yer almıştır.

PEPSAL’ın içeriğinde bulunan taahhütlerinden biri Kamu Harcamaları Yönetimi reformudur. Söz konusu reform bütçe konusunda bir disiplini öngörmektedir. Reformda yer alan yönetim fonksiyonu önerilerinde ise, stratejik planlamaya geçilmesi ve politika oluşturma kapasitesinin geliştirilmesi yer almaktadır (Kamuda Stratejik Yönetim Çalışma Grubu Raporu, 2015: 4).

4. Türk Kamu Yönetiminde Stratejik Planlama Sürecinin Sorunları

Türk kamu yönetiminde stratejik planlama konusunda yaşanan en temel sorun, bürokratların stratejik planlamaya karşı gösterdikleri dirençtir.

Bu direnç kimi zaman mevzuat kullanılarak yapılan yorumlarla kendini göstermekte, kimi zaman ise uygulamalarda süreci boşa çıkararak hamlelerin yapılması veya uygulamaların stratejik planla zorlama yorumlarla ilişkilendirme çabaları olarak kendini göstermektedir. Yani yürütülen çalışmaların stratejik plana uygun olmasından daha çok, uydurulmaya çalışıldığı acı bir gerçek olarak göze çarpmaktadır.

Türkiye’de stratejik planlama sorunlarını; biçimsellik ve kaynak sorunu, üst yönetimin sahiplenmesi, çalışanların niteliği ve durumu, üst belgelerdeki yetersizlikler, yönetim anlayışının değişmemesi, işlemsel ve sektörel sorunlar, katılımın tüm sürece yayılmaması ve kurumun tamamının dâhil edilmemesi başlıklarıyla ele almak mümkündür.

- **Biçimsellik Sorunu:** Kamu kurumları, özel sektörden farklı olarak tüm adımlarını kanuni gerekçelerle ilişkilendirmek ve bu ilişkileri bürokrasiye yansıtmak zorundadır. Bu durumun temel sebebi, kamu yönetiminin şeffaflık ilkesi ve kamuoyu denetimine her an açık olmasıdır.

Kamu yöneticileri stratejik plan dâhilinde bazı kararlar almakta ve uygulamaya çalışmaktadır. Ancak alınan kararlar pek çok kamu idaresini bağlayıcı kılmakta ve iş birliğini zorunlu kılmaktadır. Değişen şartlara göre planda değişikliğe gitmek veya yeni planlamalar yapmak aynı şekilde birçok kamu idaresinin iş birliği ve ortak iradesine bağlı yürütülmektedir. Bu durum stratejik plan üzerinde yapılan her türlü düzenlemeyi yavaşlatmakta kimi zaman ise süreci tamamen tıkamaktadır.

Kamu idareleri sürecin tıkanmaması için planın eksik veya yanlışlarını görmesine rağmen devam ettirmeye çalışmaktadır. Tüm bu nedenlerden dolayı stratejik planlama grubunun geniş tutulması ve planlarda değişikliğe gitme inisiyatifinin üst ölçekli kapsayıcı bir kuruma devredilmesi gerekmektedir.

- **Kaynak Sorunu:** Stratejik planların uygulanabilmesinin ardında üç temel unsur yer almaktadır. Bunlardan ilki kamu idaresinin hüküm gücü, ikincisi nitelikli insan kaynağı, üçüncüsü ise kaynaktır. Bu nedenle kamu kurumları stratejik planlama aşamasında, kaynak imkânları doğrultusunda hareket etmek zorundadır.

Kaynağı bulunmayan ya da kaynak üretme araçları gerçekçi olmayan konuların stratejik planda yer almaması gerekmektedir. Son dönemde bütçe disiplini oluşturma ve ekonomik darboğaz nedeniyle uygulanan tasarruf politikalarının stratejik planlara da yansması gerekir. Bu dönemde kamu kurumları daha az kaynakla daha nitelikli hizmet üretmenin yollarını bulmak zorundadırlar.

Kaynakların stratejik olarak öncelikli ve acil alanlara aktarılması ve temel hizmetlerin aksatılmaması gerekir. Ekonomik verilerle stratejik planların uyumlu olması, vatandaş beklentilerini de dizginleyeceğinden, toplumsal bir memnuniyetsizliğin de önüne geçecektir (Batal, 2010: 253-254).

- **Üst Yönetimin Sahiplenmesi:** Stratejik planlama süreci öncelikle üst yönetim tarafından sahiplenilmelidir. Bu sahiplenme kanuni zorunluluktan değil, gerekliliğine inanmaktan gücünü almak zorundadır. Aksi halde ne kadar başarılı hazırlanırsa hazırlansın üst yönetim tarafından sahiplenilmeyen, gerekliliğine inanılmayan bir sürecin başarılı olması mümkün değildir.

Stratejik planların kamu idarelerinin kurumsallaşması ve profesyonelleşmesi, kişiye bağımlı yönetim tarzını ortadan kaldıracak ve zaman-maliyet-etkinlik kapsamında daha nitelikli hizmetlerin üretilmesini sağlayacaktır (Stratejik Planlamada Paydaş Katılımının İyileştirilmesi Raporu, 2011: 5).

- **Çalışanların Niteliği ve Durumu:** Stratejik plan çalışmasında insan kaynağı büyük önem arz etmektedir. Söz konusu insan kaynağı hem

planlamayı hazırlayanların liyakati ve konuya hâkimiyeti bakımından hem de kamu idaresinin insan kaynağını verimli kullanabilmesi bakımından önemlidir.

Liyakat sahibi insanlar tarafından hazırlanmayan planların başarılı olması çok zordur. Ayrıca planlamalar sırasında kamu idarelerinin insan kaynağı niteliklerini doğru tanımlamak ve iş potansiyellerini sağlıklı tahlil etmek gerekmektedir. Aksi halde çalışanlardan alınabilecek katkıyı öngörmeden çıkılan bir yolun sonunda hüsrana uğramak kaçınılmaz olacaktır (Yazıcı: 2014: 152).

- **Üst Belgelerdeki Yetersizlikler:** Kamu yönetiminde tüm kanun ve uygulamalar normlar hiyerarşisine uygun olarak düzenlenmelidir. Buna göre üst ölçekli kapsayıcı anlaşmalara uygun olarak düzenlemeler yapılmalı ve anlaşmalar, kanunlar, yönetmelikler arası bir karmaşanın önüne geçilmelidir. Sektörel, bölgesel ve kalkınma planları birbirleriyle uyumlu olmalı ve her alanda bir ifade birliği yakalanmalıdır.

Aynı durum büyükşehir belediyeleri için de geçerlidir. Büyükşehir belediyeleri stratejik planları bir bölgeyle ilgili karar alırken, aynı bölgeyle ilgili ilçe belediyesi de kendi stratejik planında karar alabilmektedir. Bu durum aynı coğrafi bölge üzerine iki farklı stratejik planlamanın varlığı sonucunu doğurmakta ve bir karmaşaya neden olmaktadır.

Büyükşehir belediyesi kendi stratejik planına göre düzenlemeler yapmakta ve bütçe kullanmakta iken, ilçe belediyesi kendi stratejik planına göre düzenlemeler yapmakta ve bütçe kullanmaktadır. Sonuç olarak kamu kaynakları israf edilmekte ve kentler kaotik bir ortama sürüklenmektedir.

- **İşlemsel ve Sektörel Sorunlar:** Stratejik planlamanın işlemsel sorunları daha çok ön hazırlık ve hazırlık aşamasında ortaya çıkan sorunlardır. Buna göre; stratejik planlama sürecinin uzun zaman alması, iş analizlerinin yeterince yapılmaması, girdi ve çıktılarının tam olarak tanımlanmaması, stratejik hedeflere ulaşma konusunda yeterli insan kaynağı ve ekonomik bütçe tahsisinin yapılamaması, performans ölçümü unsurunun göz ardı edilmesi en önemli işlemsel sorunlar olarak göze çarpmaktadır. Bunların dışında, toplam kalite yönetimine mesafeli yaklaşım ve yeni yönetim biçimleri konusunda arayışın olmaması diğer işlemsel sorunlar grubunda yer almaktadır.

Konu sektörel açıdan değerlendirildiğinde ise; kamu hizmetlerinin kamu sektörü içerisinde üretildiğinden fiyatlandırılamaması en temel sorundur. Kamu sektörünün kamu yararı ilkesi gereği kâr etmeyi amaçlamaması nedeniyle çoğu zaman kamu zararını göze alması ise bir başka sorun başlığıdır. Bu durum, kamu zararıyla birlikte bir süre sonra bütçe kısıtlanmasına neden olmakta ve kamusal hizmet alanının daralmasına yol açmaktadır.

Ayrıca kamu sektöründe karar vericilerin kamuoyu baskısına maruz kalması, seçim, oy vb. kaygılarla rasyonellikten uzaklaşması, mevzuatın yoğun denetimlerle bir cezalandırma aracı olarak kullanırken, herhangi bir ödüllendirme mekanizmasının yeterince işlememesi ve karar süreçlerinin yoğun olarak merkezi yönetim bürokratlarının tercihleri etrafından şekillenmesi işlemsel sorunlar içerisinde yer almaktadır (Söyler, 2007: 113).

- Katılımın Tüm Sürece Yayılmaması: Stratejik planlama aşamasında katılım mekanizması yalnızca hazırlık aşamasında yer almaktadır. Uygulama ya da denetim aşamasına gelindiğinde herhangi bir katılım unsuru bulunmamaktadır. Buna göre katılım sürecinin stratejik planlamanın tüm aşamasını içermesi gerekmektedir.

Uygulama aşamasında kurumlar kendi gündemlerine geri gönderilmekte sanki olan bitenler kendilerini hiç ilgilendirmiyormuş gibi araya görünmez duvarlar örülmektedir. Bu durum stratejik plan hazırlıklarının kâğıt üzerinde bir raporlama faaliyeti olarak algılanmasına neden olmakta, sürece olan inanç ve aidiyeti aşağılara çekmektedir.

Ayrıca stratejik planın uygulama sonuçları ve değerlendirmelerin tüm katılımcılarla paylaşılması ve daha iyisi nasıl yapılabilir sorusunun cevabı tüm katılımcılarla birlikte aranması gerekmektedir.

- Kurumun Tamamının Dâhil Edilmemesi: Stratejik planlama üst yönetimin bir işlevidir. Bir kamu idaresinde stratejik planlamanın bir parçası olabilmek için karar vericiler içerisinde yer almak gerekmektedir. Aksi halde plan çalışmalarının sadece sekreteryaya, yazışmaların takibi ya da raporlama kısmında yer alınabilmektedir.

Ancak stratejik planlama katılımcılığı, önce kendi içinde gerçekleştirmelidir. Örneğin; tüm bölge ve saha ofislerinin görüşleri alınmalıdır. Bu gruplar uygulama ve operasyonel departmanlarda yer aldıklarından dolayı, stratejik hedeflerin belirlenmesi konusunda herhangi bir rolü bulunmamaktadır.

Kamu idareleri, en düşük ünvanlı çalışandan başlayarak, anket ya da farklı katılım araçları yoluyla tüm çalışanların fikirlerini almalıdır. Kurum içi paydaşlardan gelen önerilerle birlikte olgunlaşması gereken temel hedefler, kurumun bütününe kapsamlı ve birlikte hareket edebilme ve birlikte düşünebilme kültürünün yerleşmesi sağlamalıdır (Stratejik Planlamada Paydaş Katılımının İyileştirilmesi Raporu, 2011: 6).

5. Sonuç ve Tartışma

Kamu kurumları, değişen yönetim yaklaşımları ve artan iletişim biçimlerinin de etkisiyle vatandaşlarının taleplerini daha özenli şekilde düzenlemek ve etkin bir biçimde sunmak zorundadırlar. Bu hizmetleri

sunarken vatandaşlarından aldığı ekonomik gücü aynı şekilde kendilerine kamu hizmeti olarak sunması gerekmektedir.

Ancak özel sektör kuruluşları gibi kâr odaklı bir hedef içerisinde olamayan kamu kuruluşları, vatandaşlarına kamu yararını gözeterek bu hizmetleri nasıl sunabilir sorusuna bugüne kadar verilebilen en makul cevap stratejik planlama uygulamalarını hayata geçirerek olmuştur.

Günümüzde vatandaşların kamu kurumlarından talepleri üst seviyeye çıkmıştır. Sosyal adaleti uygulayabilen, çevresel değerlere saygılı, hukukun üstünlüğünü hâkim kılan, günümüz teknolojilerini her türlü kamusal işlemlerde kullanabilen, işsizlikle baş edebilen, gelir adaletini sağlayabilen, uluslararası ilişkilerde itibar sahibi, bölgesel ve küresel ölçekte dengeleri değiştirebilen vb. birçok başlıklar altında vatandaş beklentileri derlenebilir.

Ancak tüm bunları sağlamak geleneksel kamu yönetimi anlayışı ve bu anlayışın ürettiği argümanlarla mümkün değildir. Bu yüzyılda kamu yönetimlerinin en temel gerçeği klasik yöntemler yerine taleplere daha stratejik bakmanın zorunluluğudur.

Kamu kurumlarının bu çerçevede stratejik yönetim başta olmak üzere stratejik plan hazırlama ve bunu esnek bir şekilde uygulama imkânlarının da olması gerekmektedir. Her ne kadar kamu kurumları özel sektör kuruluşları gibi bağımsız ve esnek örgütler değillerse de vatandaşa sunulacak olan hizmetlerin geleceğini belirlemede ve kamu kaynaklarını en etkin bir şekilde kullanabilme konusunda yeterince bilgi ve tecrübeye sahiptirler.

Yine bu kapsamda hazırlanacak olan stratejik planlar; kamu örgütlerinde, hizmet kalitesini arttıracak, sorumluların kendilerini kontrol etmelerini sağlayacak, yıllık performans çıktıları ile geçmişi analiz edebilecek, kurumsal kapasitenin gelişmesine katkı sağlayabilecek ve en önemlisi kamu kaynaklarının doğru ve etkili kullanımına olanak sağlayarak, kamu kaynaklarında israfı ve savurganlığı ortadan kaldıracaktır.

Stratejik yönetim kapsamında ortaya konulan stratejik planlar bir amaç değil araç niteliğindedir. Temel amaç; stratejik yönetimin tam olarak uygulanmasını sağlayarak, kamu idarelerinin yaşadıkları sorunları fark edebilmeleri, uygulama aşamasında bu sorunları bertaraf edebilmeleri ve kamuda politika ve bütçe ilişkisi kurularak düzen ve ahengin sağlanmasıdır.

Bu kapsamda öncelikle kamu kurumlarının sorunlarını doğru tanımlamaları ve politik kaygılardan uzaklaşarak gerçeklerle yüzleşmeleri gerekmektedir. Çünkü sorunların net olarak tespiti, çözüm önerilerinin de başarısını belirleyen en önemli etkidir.

Günümüzde stratejik planlama konusu kurumların yönetim kültüründe tam olarak yer almamıştır. Daha çok mevzuatın yüklediği bir sorumluluk olarak görülmekte ve sürece sadakat gösterilmemektedir. Yapılan planlar daha çok çalışma notlarında kalmakta ve sahaya yansımamaktadır. Ya da sahada yaşanan gelişmeler stratejik planla zoraki yorumlamalarla ilişkilendirilmekte ve uyumsuzlukların üstü örtülmektedir.

Uzun ve yorucu çalışmalardan sonra hazırlanan, özenli ve cazibeli baskı ve ciltler çalışma masalarının başuçlarında değil raflarda yer almaktadır. Bu durum stratejik planlamanın bir araç değil amaç olarak algılandığını göstermektedir. Stratejik planlama sürecinin karar vericilerinin yönetim anlayışının değişmesi gerektiği konusunda önce kendileri ikna olmalı ve sürece hukuki zaruriyetten değil gönüllü olarak destek vermelidir.

Ayrıca stratejik planların uygulanabilmesi için daha sade ve anlaşılır olarak hazırlanması gerekmektedir. Karmaşık ve amacının ne olduğu tam olarak saptanamayan muğlak ifadeler stratejik planları güçsüz ve etkisiz kılmaktadır.

Stratejik planlama yaklaşımı günümüzde özel sektörden kamu sektörüne geçiş yapmış olup, kamu yönetiminde de kendini kabul ettirmiştir. Bu aşamadan sonra kamu kurumlarının arayışı nasıl daha etkili stratejik plan hazırlanabilir, hazırlanan planlar nasıl daha etkin uygulanabilir ve bu planlara katılım nasıl toplumsal tabana yayılabilir olmalıdır. Kamu kurumlarının hizmetlerde etkinlik, bütçe ve hizmetler arası sağlıklı ilişkinin kurulabilmesi ve geleceği planlayabilmesi açısından bu son derece önemlidir.

Ayrıca kamu sektörü ile özel sektörün sivil toplumu, medya vb. unsurları da sürece katarak daha özgün çözümler üretmesi gerekmektedir. Öyle görünüyor ki yakın gelecekte yeni kamu yönetimi anlayışı da kamu hizmetlerini nitelikli sağlama konusunda yeterli çözüm üretemeyecek ve başka arayışların doğması gibi süreçler yaşanacaktır.

Kaynakça

AKTAN, Coşkun Can (2008). “Stratejik Yönetim ve Stratejik Planlama”, www.ceis.org.tr/dergiDocs/makale132.pdf, Çimento işveren, Temmuz-Ağustos, (Erişim Tarihi: 12.01.2019).

AKTAN, Coşkun Can (2003), Değişim Çağında Yönetim, İstanbul:

İstanbul Sanayi Odası Yayını, Sistem Yayıncılık.

BATAL, Salih (2010), Yerel Yönetimler Açısından Türkiye Ve Avrupa Birliği Stratejik Yönetim Politikalarının Mukayeseli Değerlendirilmesi, Marmara Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

- DİNÇER, Ömer (1998), Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası, Genişletilmiş ve Yenilenmiş 5. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
- DİNÇER, Ömer ve YILMAZ, Cevdet (2003), Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma: 1 Değişimin Yönetimi İçin Yönetimde Değişim, T.C. Başbakanlık, Ankara.
- ERKAN, Volkan (2008), Kamu Kuruluşlarında Stratejik Planlama Türkiye Uygulaması ve Kuruluşlarda Başarıyı Etkileyen Faktörler, DPT Yayını, Yayın No: 2579, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara.
- Kalkınma Bakanlığı, 10. Kalkınma Planı (2014-2018) (2015), “Kamuda Stratejik Yönetim Çalışma Grubu Raporu, http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/10_KamudaStratejikYonetimCalismaGrubuRaporu-1.pdf, (Erişim Tarihi: 12.06.2019).
- KIRILMAZ, Muhammed (2013), “Türk Kamu Yönetiminde Stratejik Yönetimin İçselleştirilmesi Sorunu: Stratejik Plan Model Önerisi”, Türk İdare Dergisi, Sayı: 478, s. 25.
- USTA, Ali (2014), “Kamu Örgütlerinde Stratejik Planlama Süreci: Potansiyel Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, Verimlilik Dergisi, Cilt 0, Sayı:4 s.85.
- SÖYLER, İlhami (2007)“Kamu Sektöründe Stratejik Yönetim Uygulanabilir mi? (Engeller/Güçlükler)”, Maliye Dergisi, Sayı 152, Ocak-Haziran, s. 113.
- PRİKKEN, Ingrid ve KOYUNCU, Emre (2011), Mevcut Durum Çalışması Yönetici Özeti Stratejik Planlamada Paydaş Katılımının İyileştirilmesi, http://www.sp.gov.tr/upload/Sayfa/47/files/Mevcut_Durum_raporu_ve_Yonetici_Ozeti.pdf, TEPAV, Ankara, (Erişim Tarihi: 13.06.2019).
- YAZICI, Kuddusi, (2014) Kamuda Stratejik Planların Başarısız Olma Nedenleri ve Çözüm Önerileri. Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi. Ekim, Yıl: 14, Sayı: 28, ss. 143-152. 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, <http://www.tki.gov.tr/depo/2017/5018SayiliKamuMaliYonetimiveKo.pdf>, (Erişim Tarihi: 28.06.2019).

KENTLEŞME SÜRECİNDE ÇEVRESEL ANLAMDA KENTLERİN KORUNMASI VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ SÜRECİNDE BELEDİYELERİN FAALİYETLERİ: BATMAN BELEDİYESİ ÖRNEKLEMİ*

Activities of Municipalities in Environmental Protection and
Sustainability of Cities in Urbanization Process: The Case of
Municipality Batman

Muzaffer BİMAY* - Vedat YILMAZ**

GİRİŞ

Türkiye’de kent sayısındaki artış ve hızlı kentleşme süreci sonrasında birçok çevresel sorunlar çeşitlenerek artış göstermiştir. 1950 yılından sonra kırdan kente göçün artmaya başlamasıyla birlikte kentleşme süreci her geçen gün hız kazanmıştır. Günümüzde yüzde doksanın üzerinde olan kentleşme oranının 2050 yılına gelindiğinde yüzde 95’in üzerine çıkacağı tahmin edilmektedir. Artan kentleşmenin oluşturacağı çevresel tahribatın boyutunun da aynı derecede olacağı tahmin edilmektedir. Bu sebeple, kent sakinlerinin istediği yaşam kalitesi seviyelerinde, yaşamlarını sürdürmeye devam etmelerini sağlamak maksadıyla gelişen kentleşmeye paralel olarak ortaya çıkacak olumsuz bütün çevresel etkilerin ortadan kaldırılması yönünde sürdürülebilir kentleşme olgusunun hayata geçirilmesi zorunlu hale gelmiştir. Bu süreçte yerel yönetimler (İl Özel İdare, Belediye ve Köyler) özelinde belediyelere önemli görev ve sorumluluklar düşmektedir.

Bu bağlamda çalışmada örneklem olarak Türkiye’nin Güney Doğu Anadolu Bölgesinde yer alan Batman Belediyesi örneklem olarak alınmıştır. Sürdürülebilir kentleşmenin, sosyo-ekonomik ve çevresel boyutlarının birlikte ele alınması gerektiği üzerinden yola çıkılarak, Batman ilinde planlama ve imar işlerinden birinci derecede sorumlu Batman Belediyesi’nin sürdürülebilir kentleşme sürecinde yapmış olduğu faaliyetler, çevresel politikaları ve bu politikaların uygulanmasında yaptığı çalışmalar, karşılaşılan sorunlar ve gelecekteki yol haritası hakkında bilgiler verilmiştir. Çalışmada elde edilen bulgular yarı yapılandırılmış görüşme tekniğiyle Batman Belediyesi’nde imar ve çevre sorunlarıyla ilgilenen yetkililerle yapılan görüşmeler sonucunda gerçekleştirilmiştir.

* Bu çalışma 25-27 Ekim 2018 tarihleri arasında Kırıkkale Üniversitesi tarafından düzenlenen 12. Uluslararası Kamu Yönetimi Sempozyumunda (KAYSEM 12) sözlü olarak sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve güncellenmiş halidir.

* Dr.Öğr.Gör., Batman Üniversitesi, muzafferbimay@gmail.com

** Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, vedatyilmaz1977@gmail.com

Batman ili, 1947 yılında Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO)'nın kurulması ile başlayan sanayileşme hamlesiyle birlikte kırsal kesimden merkeze doğru göç akımlarına neden olmuş ve bu göçler sonucunda yarım asırlık süre sonrasında küçük bir kent iken büyük şehir olmaya aday bir kent haline gelmiştir. Batman ilinin kentleşme hızı eğitim, sağlık, istihdam, terör, Ilısu Barajı'nın yapılması, toprak kaynaklarının tahribinden kaynaklı kişi başına düşen tarım alanlarının azalması gibi itici ve çekici sebeplerle son zamanlarda daha fazla artış göstermektedir. Sınırlı yerleşme alanları içerisinde aşırı nüfus ve yapı yoğunluğu şeklinde ortaya çıkan bu hızlı kentleşme sürecinin beraberinde getirdiği çarpık ve plansız yapılaşmanın yanında Batman Ovası'nın en verimli doğası ve bitki örtüsü tahrip edilmekte, sosyal ve siyasal nedenlerden kaynaklanan imar sorunları, çevre kirliliği (hava, su, toprak, gürültü, radyoaktif vb.) gibi çevresel sorunları da beraberinde getirmektedir. Çevre ile ilgili sorunlarla mücadelede yereldeki ilgili kurumların işbirliği içerisinde çalışmaması, kent ve çevre konularına kent halkının duyarsız kalması ve en önemlisi gelecekte küresel ısınma ve Ilısu Barajı'nın yaratacağı iklim değişimlerine karşı önlem alınamaması durumunda geri dönüşü olmayan bir yaşam döngüsüne girilmesine yol açacaktır.

KENTLEŞME VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK SORUNU

Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de kent sayısı ve kentteki nüfus yoğunluğunun her geçen gün artması ve bu duruma bağlı olarak kentleşme oranının yüzde doksanın üzerine çıkması hem kente uyum bakımından kentlileşmeyi hem de çevreye uyum bakımından sürdürülebilirliği tartışmaya açmıştır. Kentin yaşanabilir cazibe yerleşim alanı haline gelmesi olarak kentleşme olgusu, sürdürülebilirlik çerçevesinde kalıcı ve dengeli büyümenin sürekli hale getirilmesi olarak kabul edilmektedir. Bu bölümde kentleşme sürecinin sürdürülebilirliğiyle ilgili kavramsal çerçeve ve kavramların birbirleri ile olan ilişkisi incelenmeye çalışılmıştır.

Kent, Kentleşme, Kentlileşme ve Çevre Kavramları

İnsanoğlu, geçirmiş olduğu evrimsel süreçte pek çok medeniyetler kurmuş ve yaşamlarını topluluklar halinde belirli bir yerleşim alanında devam ettirmeye çalışmıştır. Toprağa yerleşim sonrası köyler ortaya çıkmıştır. Zaman içerisinde bu yerleşim alanlarının sosyal, ekonomik ve siyasi nedenlerle nüfus ve sektörler bazında gelişerek büyümesiyle beraber kent denilen yeni yaşam alanları ortaya çıkmıştır.

Kentler, ekonomik gelişmişlik ve ticaretle kendilerini göstermişlerdir. Modern anlamdaysa, kentlerin meydana gelişi sanayinin gelişmesi ve teknolojik ilerlemelere bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Modern kentler, bireylerin özgür olarak ortaya çıktığı, heterojen bir toplum yapısının olduğu, siyasal, dinsel, sanatsal hoşgöründen, özgürlükten, bilimsel bilgi ve

nesnellikten oluşan bir kültürün yaşandığı (Kızılçelik, 2000: 114), ekonomik ve sosyo-kültürel yapının kurumsallaştığı, hizmet ve sanayi sektörlerinin ağırlıkta olduğu yerleşim yerleridir. Ortaylı (1979: 194-195) modern kenti, toplumsal ve idari bakımdan da çevresinde denetimci bir görevi üstlenmiş olan, üretim biçimi uzmanlaşmaya dayalı ekonomik faaliyetlerin yerleşme birimi olarak tanımlar. Dolayısıyla modern kent, ekonomik devrim olan 18. ve 19. yüzyılda ortaya çıkan sanayileşmenin bir ürünü olarak, yeni buluşların üretimdeki etkileri ve buhar gücü ile çalışan makine sanayinin ortaya çıkmasıyla birlikte insanoğlunun çevre üzerindeki etkilerinin daha görünür olmaya başladığı dönemde ortaya çıkmıştır. Modern kent günümüzde insanlara daha fazla iş ve yerleşim imkanı sunan ekonomik amaçlı bir mekân olduğu söylenemez. Aynı zamanda dünyanın en uzak olan yerlerini kendisine çeken, farklı bölgeleri, insanları ve faaliyetleri bir düzene göre şekillendiren, sosyo- ekonomik, kültürel ve siyasal hayatın öncüsü ve denetleyicisi konumuna sahip bir cazibe merkezleridir (Wirth, 2002: 77-78).

Kentler aynı zamanda, belirli bir yerleşim alanında yaşamını sürdüren ve birbirleriyle sürekli etkileşim ve iletişim içerisinde olan canlılar ve bunlara ait cansız çevrelerin bir bütünü oluşturmuş olduğu kültürel ekosistemler olarak tanımlanabilir (Atıl vd., 2005: 219). *Kentleşme* ise, ihtiyaç duyulan cazibe merkezlerinin sayısı ile içerisinde yaşamlarını sürdürenlerin sayısındaki artışa bağlı olarak ortaya çıkmaktadır (Tekeli, 2015: 261; İspir, 1982: 7-8; Keleş, 1998:205; Es ve Ateş, 2004:213).

Kentleşme toplumların yapısal olarak değişimlerinin en göze çarpan yönünü oluşturmakta ve her şeyden evvel nüfusun yüksek oranda toprak ve tarımdan uzak alanlarda, sanayi, karmaşık örgütler ve dolayısıyla kırsal alanlar yerine kentlerde yaşamlarını kazanmaya ve hayatlarını sürdürmeye başlamaları (Kıray, 1982: 57) ve bu yoğunlaşma sonrası yaşanan yerleşim alanlarının genişlenmesi sürecidir (Ozankaya, 1975: 63). Meydana gelen bu nüfus artışı aynı zamanda sosyal ve ekonomik yapı üzerindeki değişimi de belirlemektedir (Gökçe, 1977: 8). Bu değişimler, kentte yaşamlarını sürdürenlerin özel hayatlarında, sosyo-ekonomik ve siyasal davranışlarında ortaya çıkan ve devletin de belli bir takım faaliyetlerini gerektiren değişimlerdir (İspir, 1982: 8-9). Kentleşmenin gerçekleşebilmesinde demografik ölçütlere ek olarak kent yaşamında kentsel yaşam koşullarının da benimsenmiş olması ve kültürel normlara uyulması gerekmektedir (Tekeli, 2015: 262). Bu uyum aynı zamanda kentlileşmeyi de beraberinde getirmektedir. *Kentlileşme*, söz konusu yaşam döngüsü içinde insanların kent ile bütünleşik, kentli insana has davranışları yerine getiren olarak tanımlanmaktadır (Bal vd., 2012: 197). Bu davranış ve tavır şekilleri, hem ekonomik hem de sosyal olarak gerçekleşebilmektedir (Kartal, 1983: 92).

Kentleşme sürecinde kentlileşen insanların doğrudan mobilize olduğu alanlar genellikle çevre kavramıyla ifade edilir. *Çevre*, içerisinde var olduğumuz yaşam ortamıdır. Çevre literatüründe anlamları birbirlerinden farklı şekilde yapılmış olmasına rağmen çevre kavramı ekoloji kavramı ile yer değiştirebilmektedir. Çevre kavramı insanların doğal ya da doğal olmayan ortamlar içindeki durumlarını ifade ederken; ekoloji, Yunanca üzerinde yaşanan mekan (oikos), anlama ve kavrama (logos) sözcüklerinden ortaya çıkan, hayvan ve bitki topluluklarının çevreleri ile olan ilişkilerini inceleyen bir bilim dalı olarak kabul edilmektedir.

Çevre yeryüzünde bulunan su, hava ve toprak gibi doğal yaşam kaynakları ve bu kaynaklarla beslenen canlıların (insan, hayvan ve bitki vb.) etkileşimi sonrasında meydana gelen faaliyetleri içerisine almaktadır. Kısaca çevre, canlı varlıklara etkide bulunan dış etkenlerin tamamıdır (Karabıçak ve Armağan, 2004: 207; Karpuzcu, 1996: 1). Genel olarak göç ve doğal nüfus artışıyla beraber gelişen ve büyüyen yerleşim alanlarının, çevre üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Özellikle sanayileşmeyle gerçekleşmiş olan hızlı kentleşmenin çevre üzerindeki baskısıyla netleşen, tahrip edici ve kirletici etkileri günümüzün en önemli ekolojik sorunları arasında yer almaktadır. Dolayısıyla kentleşme süreci ve sürdürülebilir çevre birbirlerine ihtiyacı olan ve birbirlerini tamamlayan iki önemli süreç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sürdürülebilirlik Sorunu

Yapılan tahminler doğrultusunda 19. yüzyılın sonlarında dünyada kentlerde yaşayan nüfusun oranı yüzde beşten (yaklaşık olarak 25 milyon) az olmasına rağmen (Ekin, 1986: 78; Yiğitbaşıoğlu, 1998: 14) 1950’li yıllarda yüzde otuza, 2014 yılına gelindiğinde ise yüzde elli dörde (3.7 milyar üzeri) yükseldiği belirtilmektedir. Kentleşme oranının her geçen gün artacağı varsayılarak 2050’li yıllara gelinmesiyle birlikte yüzde altmışaltıya yükseleceği tahmin edilmektedir (World Urbanization Prospects, 2014: 7). Dünya genelindeki artan nüfus ve yaşanan göçlerin etkisiyle; sermaye, bilgi ve emeğin hareketliliğinde de bir hızlanma eğilimi görülebilmektedir (Smith, 2003: 111-112). Özellikle hızlı nüfus artışı ile hızla büyüyen kentlerin toplumsal uyum dengesinin sağlanabilmesi için kentleşme ve kentlileşme süreçlerinin sürdürülebilir olması ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

Sürdürebilirlik, bir şeyin kendi varlığını sürdürebilmesi ya da devam ettirebilmesi olarak ifade edilen sürdürülebilirlik (Meadowcroft, 1997: 168; Pascal and Alain, 1996: 538), sanayileşme sonrası küreselleşme, yaşanan göçler ve teknolojik ilerlemeler sonucunda sağlıksız bir şekilde gelişen ve büyüyen kentlerin kentleşme süreçlerini gündeme getirmiştir. Sürdürülebilirlik, herhangi bir sistemin kendi varlığını sürdürebilmesi amacıyla uzun süreç içinde üretimini sürekli olarak yenilemesidir

(Campbell, 1996: 297). Yenilenmiş olan bu sistem içinde verimliliğin optimal koşullarda sürekli hale getirilerek (Atıl vd., 2005: 216), insanların yaşamlarının kalitesinin artırılması olarak tanımlanabilir (Oktay, 2001:218). Sürdürülebilirlik, bir birimin yerine konulabilecek olandan daha fazlasını tüketmemesi durumudur. Bu nedenle yenilenen, gelişen ve büyüyen her kentin sürdürülebilir nitelikte olduğu söylenemez (Blassingame, 1998: 1).

Sürdürülebilirlik, günümüzden yarınlara herhangi bir şey kalmayacak anlayışının yüzeye çıkan bir yansımasıdır. Modern dünyada insanların daha çağdaş bir yaşamı gerçekleştirmek için ileri sürmüş olduğu bir dünya görüşüdür. Keleş bu dünya görüşünü (1998: 112), “çevre değerlerinin ve doğal kaynakların savurganlığa yol açmayacak biçimde akılcı yöntemlerle bugünkü ve gelecek kuşakların hak ve yararları da göz önünde bulundurularak kullanılması ilkesinden özveride bulunmaksızın, ekonomik gelişmenin sağlanmasını amaçlaması” olarak ifade etmektedir. Herhangi bir şey sürdürülebilirse, yapısında süreklilik taşıyor anlamına gelmektedir. Fakat kötü bir şekilde kullanılıyor ve rezervleri tüketiliyorsa ‘sürdürülemez’ demektir. Sürdürülebilir bir yapının sağlanması için kaynakların daimi olarak değerlendirilmesi ve korunması gerekmektedir.

İlk kez 1972 yılında Roma Kulübünde hazırlanan “Büyümenin Sınırları (The Limits to Growth) adlı raporda “sürdürülebilirlik” kavramının temelleri atılmış ve bu gelişme insanlığın dikkatini çevre üzerine çekme konusunda önemli düzeyde bir adım olmuştur (Keleş ve Hamamcı, 2005: 28). Aynı yıl içerisinde İsveç’in Stockholm kentinde gerçekleştirilen “Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı” çevrenin korunmasının sürdürülebilirliği öznel bir hukuksal dayanağa kavuşturulmuştur (Özdek, 1993: 73). 1976 yılında Kanada’da yapılan ve insan yerleşmeleri ile çevre ilişkisini ele alan HABİTAT I konferansı ve 1996 yılında sürdürülebilir kentleşme ve yerleşmenin önemini belirtmek amacıyla İstanbul’da yapılan HABİTAT II Konferansı’nda “herkes için yeterli konut” ve “dünyada sürdürülebilir insan yerleşmelerinin gelişmesi” konuları üzerinde durulmuştur (İvan, 1996: 368; Bozdoğan, 2005: 1022; Özmehmet, 2008: 10). Genel olarak Habitat konferanslarının teması “kentine sahip çıkmak”, “çözümde ortaklık” ve “aktif katılım”dır (Çamur ve Vaizoglu, 2007: 300).

Dünya Doğayı Koruma Birliği (IUCN) tarafından 1982 yılında kabul edilmiş olan Dünya Doğa Şartı belgesinde sürdürülebilirliğin önemine değinilmiş ve sürdürülebilirlik kavramına ilk olarak bu belgede yer verilmiştir (Mengi ve Algan, 2003: 15-19). Sürdürülebilirlik kavramının 1987 yılında imzalanmış olan Brundtland Raporu ile “Ortak Geleceğimiz” olarak önem kazanmaya başladığı söylenebilir (Altuntaş, 2012: 136). Birleşmiş Milletler tarafından Rio’da 1992 yılında yapılan konferansta “Yerel Gündem 21” ve “Yeryüzü Şartı” ismiyle iki önemli sonuç alınmıştır. 1994 yılında Kahire’de (Mısır’ın başkenti) toplanan Birleşmiş

Milletler Nüfus ve Kalkınma Konferansı'nda sürdürülebilir gelişme ile nüfus ilişkisi ele alınmıştır (Bozdoğan, 2005: 1022). 1992 yılında yapılan ve Rio Zirvesinde kabul edilmiş olan Gündem 21'in gelişim sürecinin değerlendirilmesi maksadıyla 1997 yılında yapılmış olan Rio +5 zirvesi sonrası BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın önerisi ile 2000 yılında, Binyıl (Milenyum) Zirvesi düzenlenmiştir. Bunlardan farklı olarak Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP), Dünya Kentsel Forumları (2002, 2006, 2010, 2012), Johannesburg Konferansı (2002), Rio +20, Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Gelişim Konferansı (2012) sürdürülebilir kentleşme ve kentlerin iyileştirilmesine yönelik önemli katkılar sağlamıştır.

AB'nin tarihinde ilk defa “çevre” kavramıyla doğrudan tanışmış olması 1992 yılında imzalanan Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu, Avrupa Topluluğu'na dönüştüren Maastricht Antlaşması ile gerçekleşmiştir (Yazar, 2006: 39). Yine aynı tarihte (1992) imzalanmış ve kentsel hakların gelişimi bakımından önemli bir belge olan “Avrupa Kentsel Şartı I” ve 2008 yılında kabul edilen “Avrupa Kentsel Şartı II” (Gönüllü, 2014: 41), 2005 yılında yayınlanan “Bristol Mutabakatı”, Leipzig Şartı, Avrupa Komisyonu'nun 2006 yılında başlattığı Enerji Verimliliği Eylem Planları sürdürülebilir kentleşme süreçleri bakımından önemli belgeler sayılmaktadır.

BM tarafından 21. yüzyılın gündemi olarak dünya genelinde uygulamaya konulmuş olan Gündem 21'in 1997 yılından sonra adı Yerel Gündem 21 olarak yönetim anlayışı doğrultusunda Türkiye'de yürütülmesi kent yönetimlerine önemli düzeyde katkı sağlamıştır. Kentlerin daha cazip ve sürdürülebilir hale gelmesi amacıyla pek çok kentte sivil toplum kuruluşlarından oluşan kent konseyleri oluşturulmuştur. 2000'li yıllardan sonra öncelikli olarak belediyeler olmak üzere yerel yönetimlerle ilgili önemli düzenlemeler yapılmıştır. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından 2007 yılında başlatılan Sürdürülebilir Kentsel Gelişim İçin Bütünleşik Kentsel Gelişim Stratejisi ve Eylem Planı Hazırlama Projesi (KENTGES)'in 2010-2023 yıllarını kapsayan eylem planı, kentlerin sürdürülebilirliği sürecinde merkezi ve yerel yönetimlere bir yol haritası niteliğindedir (Güler ve Turan, 2013: 258).

SÜRDÜRÜLEBİLİR KENTLEŞME EĞİLİMİ

Sürdürülebilirlik yaklaşımı, modern toplumlarda, hızlı kentleşme süreci sonrasında ekolojik olarak bozulma ve çevre kirliliğine tepkisel bir yaklaşım olarak meydana gelen bir olgudur. Ekonomik kaynak kullanılırken Ekonomi-Ekoloji dengesi nasıl sağlanabilir düşüncesi radikal bir yaklaşım olarak kaynakların sürdürülebilirliğini getirmiştir. Sanayileşmeyle beraber küreselleşen bilimsel ve teknik gelişmelerin kentlerin değişim ve dönüşüm sürecinde etkin rol oynadığı modern çağda

sürdürülebilirlik, ekonomik ve politik yapı içinde gücünü giderek artırmış, çevreye karşı duruşun insani ve ahlaki yönünü ortaya çıkartmıştır (Aykan, 2014: 244). Diğer taraftan şüphesiz kentlerde sürdürülebilir bir gelişmenin sosyal amaçlarından birisi de insan kaynaklarının korunması ve geliştirilmesi olup, bu kapsamda ortak bilgi, birikimi, sosyal ve kültürel mirasın korunarak geliştirilmesi hedeflenmiştir (Mengi ve Algan, 2003: 8). Bütün bu hedeflerin sonucunda içselleştirilmiş daha sürdürülebilir bir kentleşmenin sağlanması beklenmektedir (Palabıyık, 2004: 249).

Sürdürülebilirlik yaklaşımı düşünülenin aksine modern dünyaya özgü bir yaklaşım olmadığı, sanayi öncesi dönemlerde de kent ve çevre ilişkisinde ortaya çıkan sorunların çözümü için bir yol haritası olarak meydana geldiği belirtilmektedir (Foster, 2008: 39). Tarihte doğanın insan tarafından dikkatsiz olarak kullanılması sonrası çevre sorunlarına sebep olan faaliyetleriyle ilgili ilk kayıtlara Roma dönemlerinde rastlanmaktadır. Roma döneminde, maden işleyen atölyelerde bulunan ağır metallerin yoğun olarak yer aldığı alanlardaki bozulan havanın oluşturduğu hava kirliliğinin Roma'nın düşüşe geçmesinde bir unsur olduğu dile getirilmektedir (Deniz, 2009: 98). Bununla birlikte ormanlık alanların tahrip ve yok edilmesinden kaynaklanan çevresel sorunların büyüyerek günümüze kadar geldiği ifade edilmektedir (Yiğitbaşıoğlu, 1998: 14). Sanayileşmeyle gerçekleşen hızlı ve kontrolsüz büyüme çevre unsuru dikkate alınmadan ilerlemiş ve önlenemez bir hale bürünmüştür.

1950'li yıllarda dünya nüfusunun 1/3'ü kentlerde yaşarken bugün ise yarısı bu yerleşim alanlarında yaşamlarını sürdürmektedir. 50 yıl içerisinde kentlerde yaşayanların oranının 2/3'e yükseleceği öngörülmektedir (Yeter, 2008: 45). Günümüzde kentlerin hızlı bir şekilde büyüdüğü ve kırsal kesimin nüfusunun giderek azaldığı düşünüldüğünde kentlerde yaşayanların oranının daha da artacağı söylenebilir. Kentlerin büyümesi, bir taraftan tarım alanlarının, diğer taraftan yeşil alanların ve doğanın büyük bir hızla yok edilmesine sebep olmaktadır. Hızlı sanayileşme ve kentleşme süreçlerinde kaynakların denetimsiz olarak kullanımı ve tüketiminin sebep olduğu olumsuz dışsallıklar (küresel ısınma, sera etkisi ve ozon aşınması, çevre, hava, su kirliliği ve kuraklık gibi) insanoğlunun dünyadaki varlığını sürdürmesini tehdit eden çevresel ve ekolojik tehlikelere neden olmuştur. Bu süreçte sanayileşme ve hızlı büyüme yalnız doğanın kullanılmasına değil, doğanın tüketilerek ortadan kaybolmasına da neden olmuştur. Sanayileşme süreci içinde çevredeki iklim değişiklikleri ve doğal afetler gibi sadece fiziksel bakımdan önem taşıyan sorunlara ek olarak nüfustaki artış, küresel ısınma ve iklim değişimi, doğanın tahrip edilmesi, tarım alanlarındaki azalma, su kaynaklarının eksilmesi, ozon tabakasındaki tahribat, biyo-çeşitliliğin azalması, su ürünlerinde azalma, kaynakların israfı, doğal ekolojik dengenin bozulması gibi sorunlar meydana gelmiştir. Diğer yandan çarpık kentleşmeye bağlı

olarak ortaya çıkan gecekondulaşma sağlıklı konut sorununa neden olmuştur. Gecekonduların dar sokakları çöplerin toplanmasını zorlaştırmakta, su ve kanalizasyon bağlantılarının yapılabilmesini engel olmaktadır (Yazar, 2006: 55).

Zaman içerisinde değişim gösteren yaşam şekilleri, sermaye gücü, yönetim yapısı, nüfusta görülen artış, göçlerin yaşanması ve ekonomik koşullar kentlerdeki yaşam alanlarının farklılaşmasına sebep olmuştur. İç ve dış göçler sebebiyle artan nüfusu barındıramayan kentlerin plansız olarak gelişmesi sonucu kötü yaşam şartları altında yaşamını sürdüren insan sayısı artmakta ve söz konusu yaşam şartlarından dolayı yılda yaklaşık 10 milyon kişi hayatını kaybetmektedir (Yiğitbaşoğlu, 1998: 16). Günümüzde yeryüzündeki nüfusun yarısından fazlası kentlerde yaşamlarını devam ettirmektedir. Bu durum kentlerde çevresel sorunların görülmesinin başlangıç noktalarından birisi olarak sayılmasına sebep olmuştur (Altuntaş, 2012: 138-139). Bu aşamada, kentlerin daha fazla toplum ve çevre ilişkisini dengeleyen süreçler üzerinde durması olarak sürdürülebilirlik yaklaşımı ortaya çıkmıştır. Bilim adamları, uluslararası kuruluşlar, STK'lar ve uygulayıcılar tarafından çevresel değişimi teşvik etmek maksadıyla sürdürülebilirlik kavramı üzerinde daha fazla durulmaktadır (Portney, 2003: 3; Mori ve Christodoulou, 2012: 95). Bu sebeple gelişmenin öğeleri olan çevresel, demografik, sosyal, ekonomik, siyasi, kurumsal ve kültürel amaçlar, sürdürülebilir kentleşme kavramının bir parçası olarak ele alınabilmektedir (Satterthwaite, 1997: 1668).

Sürdürülebilir kentleşme, insan ihtiyaçlarına günümüz kentlerinden daha iyi cevap veren ve kent sistemlerinin gelecek kuşakların ihtiyaçlarının karşılanmasını engellemeyecek bir şekilde geliştirilmesini sağlayan bir süreçtir (Ertürk, 1996: 175). Birey ihtiyaçlarını kentlerde ararken kent, bireye kentleşmesini sağlayacak fırsat ve olanakları sunabilmelidir. Bu durumda, kent içinde bulunan ve kentin içerisinde bulunduğu, bütün çevresel, toplumsal, kültürel, ekonomik ve işlevlerin birbirleri ile etkili, kesintisi olmayan, sağlıklı iletişim ve etkileşimiyle sağlanabilmektedir (Altuntaş, 2012: 140). 1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından hazırlanmış olan Ortak Geleceğimiz Raporu, sürdürülebilir kentsel kalkınmayı “gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme yeteneğinden ödün vermeden, bugünün ihtiyaçlarını karşılayan gelişme” olarak ifade etmektedir (Demircan ve Sezen, 2018: 264).

Kentsel sürdürülebilirlik farklı göstergelerle tanımlanabilmektedir. Birinci olarak çevresel, sosyal, ekonomik ve kültürel boyutları ile bütünleştirici ve birbirlerini tamamlayıcı olmasıdır. İkincisi, kuşaklar arasında eşitliğin ölçülebilmesi amacıyla sürdürülebilirlik göstergelerinin ileriye yönelik özelliğinin bulunması ve geçmiş ile karşılaştırılması gerekmektedir. Üçüncüsü ise dağıtıcı işlev görerek belirli dönemlerde sürdürülebilirliğin boyutları arasında karşılaştırma yapılabilmesidir. Son

olarak, paydaşlardan alınan girdilerle geliştirme sürecinin sağlanması gerekmektedir (Kentleşme Tematik Grubu II. Raporu, 2007: 24-25). Sürdürülebilirlik için kentsel düzeyde; ulaşım, meslekler, eğitim, sağlık, barınma gibi konular, bölgesel düzeyde; erişilebilir kaynaklar ve toplulukların çevresi, ulusal ve uluslararası düzeydeyse; enerji, gıda, sağlık, vergi gibi hususlar hükümet politikalarında önemli rol oynamaktadır (Edwards, 2005: 29). Kentleşme politikalarının alanı içerisinde ekolojik, yeşil ve akıllı kentler de yer almaya başlamıştır. Fakat yetersiz kalmaktadır. Kentlerdeki ekonomik yapının bozulması, çevresel tahribat, nüfus ve istihdamdaki azalış, verimsiz enerji kaynakları, sosyal ve ekonomik yapıdaki dengenin bozulması sürdürülebilirliği engelleyen en önemli olaylardır (Nijkamp ve Pepping, 1998:1493).

Sürdürülebilir kentleşme; ekolojik, ekonomik, sosyal ve kültürel ilerlemeyi bireyin etkin katılımıyla beraber dengelemeyi başaran bir süreçtir (Drakasis-Smith,1997: 5). Bir kentteki sürdürülebilir kentleşmenin hedefleri ise sosyal, ekolojik, kültürel ve ekonomik boyutlar altında aşağıdaki şekilde sınıflandırılabilir (Tosun, 2013: 107; Çahantimur ve Yıldız, 2008: 7; Kayır, 2007: 563). Bunlar;

- *Ekolojik özellikler:* Yaşam kalitesinin geliştirilerek yükseltilmesi, dengeli ve sürdürülebilir bir ekosistem, güvenli, temiz, kaliteli fiziksel çevre, ideal yoğunluk, karma işlevli yaşam yerleri, güçlü toplu taşıma ve yaya trafiği, biyolojik çeşitliliğin korunması ve geliştirilmesi, temiz ve güvenli su bulunmasıdır.

- *Sosyal ve kültürel özellikler:* Etkin, verimli ve güçlü bir yerel idare, siyasal katılım, güçlü aidiyet ve kentlileşmiş birey, eğitimde fırsat eşitliği, sosyal etkinliklerin varlığı, kültürel süreklilik, canlı ve yaşayan kent merkezi herkesçe ulaşılabilen ve yeterli seviyede toplum sağlığı ve bakımı hizmeti teknoloji sürecinde yenilenme, nüfus artışının denetime alınmasıdır.

- *Ekonomik özellikler:* Kentte yaşamlarını sürdüren herkesin hayati ihtiyaçlarının giderilmesi (su, gıda, barınma, güvenlik, gelir, iş vb.), ekonomik, tarihi ve kültürel geçmişine ve mirasına sahip çıkan bireyler, farklı, yaşam için ihtiyaç duyulan ve yenilikçi kent ekonomisi, gelişme sürecinde alternatiflerin bulunması, yoksulluğa karşı koyulması, istihdam ve beslenme sorunlarının çözülmesi ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılmasıdır.

SÜRDÜRÜLEBİLİR KENTLEŞME VE ÇEVRENİN KORUNMASI SÜRECİNDE BATMAN BELEDİYESİNİN FAALİYETLERİ

Kentlerin, sürdürülebilir toplum yerleşmelerine dönüştürülmesi sürecinde en önemli görev, yerel halka en yakın kamu kurumu olan belediyelere düşmektedir. Belediyelerin bu konudaki başlıca görevleri

sürdürülebilirlik politikaları üretmek ve sürdürülebilirlik performansını ölçmektir. Dünyada kentlerin sürdürülebilirliği konusunda yerel yönetimler alanında atılan ilk adım sanayileşmenin neden olduğu kirlenmenin kent içerisindeki akarsuları kirletmesinden kaynaklı çevre kirliliğine karşı İngiltere’de 1876 yılında çıkarılan yasadır. Yine 18. yüzyılın sonlarında Almanya’nın Baden Württemberg Eyaleti’nde Kara Ormanlarının (Schwarzvald) korunması için çıkarılan yasa bu çerçevede atılmış önemli bir adım olarak görülmektedir (Kılıçoğlu, 2005: 10). 1951 yılında çevre kirliliği hususunda alınacak tedbirler için yerel yönetimlerin geniş bir şekilde yetkilendirilmesini öngören yasal çerçeve oluşturulmuştur (Burrows, 1980: 157-158). Günümüzde, kentleşme yönetim süreçlerinin kent yönetimlerinin sorumluluk alanlarında olduğu görülmektedir. Öncelikli olarak belediyeler olmak üzere yerel yönetimler tarafından gerçekleştirilmekte, plan ve programlar bu doğrultuda hazırlanmaktadır.

Türkiye’de sürdürülebilir kent planı oluşturacak yasal çerçeve bulunmadığından dolayı yerel yönetimler tarafından farklı yaklaşımlar gösteren uygulamalar hayata geçirilebilmektedir. Bu uygulamalar sırası ile bölgesel planlar, kalkınma programları, il düzeyinde ekolojik planlar ve stratejik planlarla daha alt ölçekli çalışmalardır (Yazar, 2006: 261-262). Ülke genelinde olduğu gibi Batman kent merkezinde, hızlı ve plansız büyüme nedeniyle tarım arazileri, yeşil sahalar daralmış ve bunun sonrasında kent kullanım alanlarında orantısız bir büyüme meydana gelmiştir (Alkan vd., 2017: 72). Bu büyüme ile beraber kentin sosyal ve ekonomik gelişmesine bağlı kentleşme süreci de her geçen gün gelişim göstermiş ve il düzeyinde stratejik planlar kısmen uygulanırken ekolojik her hangi bir planlama gerçekleştirilmemiştir. Bu bölümde Batman ilinin tarihsel süreç içerisinde sosyal ve ekonomik gelişmesine paralel gelişen kentleşme sürecine değinilecektir.

Araştırma Yapılan Batman İlinin Sosyal, Ekonomik Durumu ve Kentleşme Süreci

Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde yer alan Batman ilinin tarihsel süreci M.Ö. 546 yılına kadar dayanmaktadır. Med’lerin hükümlerinde olduğu dönemde yöre halkının Media, El Medine ve İluh isimleriyle anıldığı bilinmektedir. El Medine yerleşim alanı 1926-27 yılı ilkbaharında bugünkü Batman Çayı’nın taşması sebebiyle haritadan silinmiş ve İluh köyü Beşiri (Kobin) ilçesine bağlanmıştır (batman.gov.tr, 2018; batman.bel.tr, 2018). 1937 yılında bucak haline getirilen İluh, 1940’lı yılların sonlarıyla 1950’li yılların başlarında bölgede mevcut olan petrol filizlerinin değerlendirilmesi sonrası kentleşme alanında büyük ilerlemeler gerçekleşmiştir. Bu gelişmeler üzerine 1957 tarihinde ilçe teşkilatı kurulmuş ve 1955 yılında genel nüfus sayımı yapılmış ve İluh’un nüfusu

4713 olarak kaydedilmesi sonrası 02 Kasım 1955 tarihinde belediye teşkilatı kurulmuştur. 1990 yılına kadar süren hızlı kentleşmesi sayesinde Batman, 1990 tarih ve 3647 sayılı yasayla Türkiye'nin 72. ili olmuştur. Batman'ın kentleşme süreci, küçük bir yerleşim birimi olan İluh'la başlamış, TPAO'nun kurulması ile girdiği ekonomik, sosyal, kültürel, çevresel ve fiziksel gelişmelerle birlikte hızla artan nüfusuyla bölgenin büyük kentlerinden biri olarak varlığını devam ettirmiştir. Yaşanan bu süreçler, Batman ilinin kendine özgü değişkenlerini farklı kılmakta ve kendine ait bir kentsel gelişim sürecini ortaya çıkartmaktadır (Alaeddinoğlu, 2010: 39). İlde özellikle petrolün bulunmasıyla yaşanan çok yönlü hızlı gelişme ve göç akımı, çarpık ve plansız bir kentleşmeyi de beraberinde getirmiştir. 1945-1980 yılları arasında, Batman'ın nüfusu yaklaşık 25 kat artarak bu artış hızı yaklaşık % 40 gibi yüksek bir rakama ulaşmıştır. Batman'ın 2017 yılı kent nüfusu 439.667 (%75,1), kırsal nüfusu 145.585 (%24,9) olup toplam 585.252 kişi olarak tespit edilmiştir (TÜİK, 2018).

Çalışmanın Amacı, Yöntemi ve Kapsamı

Çalışmanın amacı, sürdürülebilir kentleşme ve çevrenin korunmasına ilişkin Batman Belediyesi tarafından yapılan faaliyetlerin incelenmesi, Batman ilinde kentleşme süreci içerisinde kentin ekolojik dengesini alt üst eden fiziksel ve sosyal etkiler tespit edilerek öneriler geliştirmektir. Araştırma, Batman il merkeziyle sınırlı olmakla birlikte Batman Belediyesi tarafından hizmet sunulan kentin bütün alanlarını kapsamaktadır. Araştırmada sosyal bilimcilerin çoğunlukla kullandığı araştırma yöntemi olan görüşme tekniğinden faydalanılmıştır. Bu kapsamda önceden hazırlanan sorular¹ Batman Belediyesinde ilgili birimlerde yetkili olan kişilere yöneltilerek cevaplar alınmıştır.

Sürdürülebilir Kentleşme ve Çevre: Batman Belediyesi

Batman Belediyesi, sorunlarla mücadelede kente karşı aidiyet duygusunun yeterli düzeyde gelişmesi ve çevreyle ilgili sorunlarda kentte yaşayanların kendilerini sorumlu hissetmeleri, yereldeki ilgili kurumların işbirliği içerisinde çalışması için bir takım faaliyetler gerçekleştirmektedir. Söz konusu faaliyetler çerçevesinde kent mücavir alanı içinde çıkan hafriyat toprağı, inşaat yıkıntı ve atıkları, ev, lokanta, sanayi mutfağı, otel, motel ve yemekhane, hazır yemek yapan firmalardan atılan bitkisel atık yağlar, geri kazanımı olan ambalajlar kaynağında evsel atıklardan ayrı olarak toplanması, ömrünü tamamlamış lastik, akü, madeni yağ toplama

¹ Yönetişim (Sürdürülebilir kentleşme sürecinin diğer paydaşlarla ortak yönetimi), hava kirliliği, atık yönetimi ve arazi kullanımı, su yönetimi, ulaşım, enerji ve akıllı binalar konusunda toplam 24 soru yöneltilmiştir.

faaliyetlerinde yerel halkın katılım ve desteğini alarak yürütmeye çalışması önemli gelişmeler olarak değerlendirilmektedir.

Sürdürülebilir kentleşme sürecinde çevrenin korunmasına yönelik faaliyetlerin hızlandırılmış olmasına rağmen çevre ve hava kirliliğinin devam ediyor olması ekolojik denge açısından önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü tarafından açıklanan 2017 yılı raporuna göre, Avrupa'nın ve Türkiye'nin havası en kirli olan şehirleri sırasıyla; Batman, Hakkari, Gaziantep, Siirt, Afyon, Karaman, Iğdır ve Isparta olarak görülmektedir. Dünya Sağlık Örgütü $PM_{10}=109$, $PM_{2.5}=67$ ölçümelerini en yüksek seviye olarak görmekte ve 103 ülkede üç binden fazla şehirde ince partikül maddeleri 2.5 ($PM_{2.5}$) ölçümelerini ve havada bulunan ve en fazla 2,5 mikron büyüklüğündeki maddelerine göre ölçüm yapmaktadır. Batman ili için hava kirliliği oranı $PM_{2.5}=67$ olarak ölçülmüş ve bu oranın özellikle otobüs, kamyon, inşaat makinelerinin egzozlarından, odun ve kömür gibi fosil yakıtlardan kaynaklandığı ve çeşitli türden hastalıklara sebep olduğu belirtilmiştir (World Health Organization, 2017).

Batman ilinde özellikle kış aylarında daha fazla görülen hava kirliliğinin önlenmesi toplum ve çevre sağlığının korunması açısından kış sezonu içerisinde Batman Belediyesi ve Batman Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü ile birlikte ortak çalışmalar yapmaktadır. Son dönemlerde, kentin pek çok mahallesinde doğalgazlı ısıtma sistemine geçilmesiyle beraber hava kirliliği oranları düşmeye başlamıştır. Doğal gaz kullanmayan mesken ve konutlarda ısınma amaçlı olarak kalitesiz yakıtların kullanmasının önüne geçilmesi ve hava kirliliğini önlenmesi amacıyla Batman Valiliği bahçesinde ölçme ve değerlendirme için bir adet hava kalitesi izleme istasyonu kurulmuştur. Söz konusu istasyon, PM_{10} - SO_2 parametrelerini günlük ölçüp kayıt altına almaktadır. İstasyon verilerine göre Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü ve Batman Belediyesi'nin ortak çalışmaları ile gerekli olan tedbirler alınmaktadır. Alınan tedbirler arasında ısınma amaçlı yakıtlara getirilen sınırlamalar yer almaktadır. Kentte ısınma amaçlı doğalgaz, ithal kömür ve yerli kömür kullanılmakta ve özellikleri bakımından getirilen sınırlamalar aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 1: Isınma Amaçlı Kullanılan Madenler ve Özellikleri

İthal Taş ve Linyit Kömürü Özellikleri ve Sınırları	
Toplam Kükürt (kuru bazda)	En fazla %0,9 (%+0,1 tolerans)
Alt ısı değer (kuru bazda)	En az 6400 Kcal/kg (-200 tolerans)

Uçucu madde (kuru bazda)	%1 (+2 tolerans)
Toplam nem (kuru bazda)	En fazla %10
Kül (kuru bazda)	En çok %16 (+2 tolerans)
Boyut (satışa sunulan)	18-150 mm (+/-%10 tolerans)
Yerli Kömür Özellikleri ve Sınırları	
Toplam Kükürt (kuru bazda)	En fazla % 2
Alt ısııl değer (kuru bazda)	En az 4800 Kcal/kg(-200 tolerans)
Toplam nem (kuru bazda)	En çok %25
Kül (kuru bazda)	En çok %25
Boyut (satışa sunulan)	18-150mm (18mm altı ve 150 mm üstü için en çok %10 tolerans)

Kaynak: Batman Belediyesi, 2018.

Batman Belediyesi ile Çevre Şehircilik İl Müdürlüğü'nün son dönemlerde aldığı bu tedbirler sonucu Batman ili, TMMOB Çevre Mühendisleri Odası tarafından 2017 yılı için hazırladığı Hava Kirliliği Raporu'na göre Türkiye'de 81 ilde en çok kirli olan 18 il¹ içinde yer almamıştır. Atık yönetimi ve arazi kullanımı konusunda Batman Belediyesi tarafından mücavir alan içerisinde belirlenen bölgelerde geri kazanımı olan ambalajlar (cam, metal, kağıt, plastik, karton vb.) evsel atıklardan farklı olarak kaynağında toplanmakta, ömrünü tamamlamış olan lastik, akü, madeni yağ toplama çalışmaları konusunda gerekli bilgilendirme sağlanarak yerel halkta çevre bilincinin oluşturulmasına çalışılmaktadır. İlaç ve her çeşit tıbbi atıkların yok edilmesi noktasında gerekli olan hassasiyetin sağlanmasına çalışılmakta ve geri kazanım konusunda depozito uygulaması gerçekleştirilmektedir. Raman dağı eteklerindeki çöpler ile diğer alanlardaki çöplerin daha düzenli şekilde toplanması ve 29314 sayılı Atık Yönetimi Yönetmeliği'nin 8. maddesine uygun atık toplanması için Avrupa Birliği tarafından finanse edilecek Katı Atık Düzenli Depolama Projesi hayata geçirilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca yıllardır yapımları devam eden doğal gaz ve kanalizasyon çalışmaları, su, yer altı elektrik, telefon hattı şebekesi faaliyetlerinde sona gelinmiş ve

¹ İstanbul, Ankara, Adana, Amasya, Manisa, Bursa, Denizli, Niğde, Tekirdağ, Hatay, Yalova, Sivas, Kahramanmaraş, Kütahya, Sakarya, Kırklareli, Mersin ve Samsun.

sokak ve caddelerde çukur, toz ve çamura sebebiyet veren uygulamalar ortadan kaldırılmıştır.

Batman kentinin daha sağlıklı ve yaşanabilir bir kent olabilmesi amacıyla Belediye İmar ve Şehircilik Müdürlüğü tarafından 2011 yılının başından itibaren 50 metre kare üzeri inşaat alanına sahip bütün binalarda enerji kimlik belgesinin çıkarılması zorunlu hale getirilmiştir. İmar plan sınırları içinde yapılan ruhsatlı binaların bütün cephelerinde izole yapılmaktadır. Çatı ve toprak temaslı tabanda ayrıca su yalıtımı da yapılmaktadır. Batman kenti için hazırlanan 1/5000 ve 1/1000 ölçekli imar planlarında; Sosyal ve teknik alanlar (spor, park, eğitim, sağlık, kültürel tesis ve ticaret alanları) yaya, bisiklet ve taşıt yolları ile kamusal alanlarla birbirlerine bağlanacak şekilde şehircilik ve planlama esaslarına göre hazırlanmıştır. Atatürk ve Turgut Özal Bulvarı üzerinde ana yaya yolları, engelli ve bisiklet yolları yapılmıştır. Batman merkez 701. sokak Cumhuriyet Meydanı Gülistan Caddesi, Atatürk Bulvarı, Turgut Özal Bulvarı ve Ahmet Arif Bulvarı şehir merkezinde trafik yoğunluğunun azaltılması amacıyla yaya öncelikli ulaşım bağlantıları sağlanmıştır.

SONUÇ

Sürdürülebilirliğin birincil öncelikleri arasında insanlarla doğanın en iyi şekilde bir arada yaşayabilmesini sağlamak ve bu konuda politikalar geliştirerek bir yandan ekosistemleri korumak; diğer yandan, kent içerisindeki bozulmuş tarım alanlarında yeniden ekim yapmak, faaliyeti durmuş endüstriyel alanların temizlenmesi, sulak alanların restore edilmesi gibi faaliyetlerin gerçekleştirilmesidir. Sürdürülebilir kentleşme sürecinde çevre ilgili bu faaliyetleri gerçekleştirmek için belediyelerde iyi bir çevre yönetimine ihtiyaç duyulmaktadır. Böyle bir süreçte çevre politikası ve amaçları göz önünde bulundurularak ürün ve hizmetlerin çevre üzerindeki etkilerini kontrol altına almalarını sağlamaları gerekmektedir. Batman Belediyesi diğer yerel dinamiklerle beraber sürdürülebilir kentleşme sürecini iyi yönetmek için yönetim mantığı içerisinde hava kirliliği, atık yönetimi ve arazi kullanımı, su yönetimi, ulaşım, enerji gibi birçok konuda iyi yönetim sergilemek için çaba harcamakta, ancak söz konusu çabalar, kentleşmenin sürdürülebilirliğini sağlamada yetersiz kalmaktadır. Son zamanlarda yeşil alanların artırılması, kentin düzensiz imar yapılanmasının önüne geçilmesine yönelik çalışmalar, kent merkezinde yeni yol ve park-bahçe düzenlemelerin yeni planlar çerçevesinde yeniden yapılması, tozlanmanın önlenmesi için gerekli alanlarda ısıtma faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi, bariyerler kullanma, atık yönetimi konusunda daha somut adımlar atılması, kent konseyinin çalışmaları kentin sürdürülebilirliği ile ilgili çevre konusunda atılmış önemli adımlardır.

Batman kentindeki en önemli sorun olan hava kirliliği konusunda da son zamanlarda önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Sanayileşme, motorlu

taşıt oranlarındaki artış ve ısıtma sistemlerindeki farklılıklar nedeniyle hava kirliliği oranlarındaki artışlar, kentin birçok mahallesinde hayata geçirilen doğalgazlı ısıtma sistemi sayesinde son yıllarda kayda değer bir düşme ile sonuçlanmıştır. Batman merkezinde Adın vd.(2017) tarafından 2017 yılında yapılan hava kirliliği ölçümleri ve belirlediği sınır değerlere göre Batman kent merkezindeki hava kirliliği sınır değerleri ölçüm oranları Hava Kalitesi Kontrol Yönetmeliği (HKKY) değerlerinin altında kaldığını belirtilmiştir. Dünya Sağlık Örgütü (2017) tarafından astım, bronşit, kalp hastalığı gibi birçok rahatsızlığa neden olduğu belirtilen hava kirliliğinden ölenlerin trafik kazalarında ölenlerden kat kat fazla olduğu ülkemizde hava kirliliği ile ilgili sorunları kentlerin gündeminden biran önce çıkarılması gerekmektedir. Yılmazkaya ve Güneş (1991) tarafından 1991 yılında yapılan araştırmada hava kirliliğinden kaynaklanan astım vb. rahatsızlıkların en az olduğu illerden birisi Batman ve çevresi iken günümüzde söz konusu rahatsızlıkların oransal olarak en çok olduğu yerlerden biridir. Nitekim anız vakalarının çevre kirlenmesi üzerindeki etkilerini araştıran Batman İl Tarım Müdürlüğü, bir sağlık kuruluşuna başvuru yapan astım vb. alerjik vakaların 2017 yılı Ağustos ve Eylül ayları içerisindeki artış oranlarının yaklaşık % 25 oranında olduğunu tespit etmiştir.

Çahantimur ve Yıldız (2008), çevresel ve ekonomik anlamda sürdürülebilir kentlerin oluşturulması, çağdaş anlamda “fiziksel” ve “sosyokültürel” sürdürülebilirlik gerekliliklerini yerine getirerek diğer bir deyişle kentlileşerek sağlanabileceğini belirtir. Batmanda ekonomik, sosyal ve ekolojik sürdürülebilirliğin sağlanması ile mümkün olabilecek sürdürülebilir kentleşme, bir yandan kentin çehresini değiştirecek düzensiz göçlerin engellenmesi diğer yandan eğitim, sağlık vb. sektörlerde sağlam bir altyapı oluşturularak göç ile gelenlerin yaşam koşulları iyileştirilmesi gerekir. Diğer taraftan Batman Belediyesi’nin Katı Atık Tesisi Projesi örneğinde olduğu gibi İluh Deresinin ıslahı gibi yerel yönetimin bütçesini aşan konularda Merkezi Yönetim ile beraber çözüm bulması; özellikle anız yangınları ve her çeşit çevrenin kirlenmesine neden olan faaliyetler, zarar veren dışsalılıklarla mücadelede kurumların her türlü önlemi alması; kent içerisinde hayvan besiciliğinin ortadan kaldırılması için kent alanları dışında yeni alanların teşvik edilmesi; insan sağlığına zarar veren baz istasyonları ile ilgili yeni düzenleme getirilmesi ve hava kirliliği konusunda kent merkezinde bulunan TUPRAŞ, BOTAŞ ve TPAO tesisleri ile ilgili yeni düzenlemeler yapılması ekolojik denge açısından önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

- ADIN , H., YAŞAR, F., ALTUN Ş. ve IŞCAN, B.(2017), Air Pollution and Precautions in Batman City Center, *Batman University Journal of Life Sciences* Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, 7 (1-2), 48-55.
- ALAEDDİNOĞLU, F. (2010), Batman Şehri, Fonksiyonel Özellikleri ve Başlıca Sorunları, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 15 (24),19-42.
- ALKAN A., ADIGÜZEL, F. ve KAYA, E. (2017). Batman Kentinde Kentsel Isınmanın Azaltılmasında Yeşil Alanların Önemi, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi*, 34, 63-76.
- ALTUNTAŞ A. (2012), Sürdürülebilir Toplamlar ve Metropollerin Baskılarından Kurtulmak İçin Alternatif Bir Yol: Sürdürülebilir Kentler, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (17), 135-148.
- ATIL, A., GÜLGÜN, B. ve YÖRÜK, İ. (2005), Sürdürülebilir Kentler ve Peyzaj Mimarlığı, *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 42 (2), 215-226.
- AYKAN, S. (2014), “İstanbul’da Kentsel Sürdürülebilirlik”, Yeni İstanbul Çalışmalar: Sınırlar, Mücadeleler, Açılımlar (Ed. Ayfer Bartu Candan ve Cenk Özbay, İstanbul: Metis Yayınları.
- BAL, H., AYGÜL, Hasan H., OĞUZ, Z. ve UYSAL, M. Tuna (2012), Göçle Gelenlerin Toplumsal Sorunları (Isparta Örneği), *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27,191-210.
- BLASSINGAME, L. (1998). *Sustainable Cities: Oxymoron, Utopia or Inevitability?*, *The Social Science Journal*, 35 (1), 1-13. University of Wisconsin, Oshkosh <https://ac.els-cdn.com/S0362331998900556/1-s2.0-S0362331998900556.pdf?> (Erişim: 20.10.2018).
- BOZLOĞAN, R. (2005), Sürdürülebilir Gelişme Düşüncesinin Tarihsel Arka Planı, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyasal Konferanslar Dergisi*, 50, 1011-1028.
- BURROWS, P. (1980), *The Economic Theory of Pollution Control*, First MIT Press Edition, Cambridge: Massachusetts.
- CAMPBELL, S. (1996), *Green Cities, Growing Cities, Just Cities? Urban Planning and the Contradictions of Sustainable Development*, *Journal of the American Planning Association*. <https://my.vanderbilt.edu/greencities/files/2014/08/Campbell1.pdf>, 62 (3), 296-311, (Erişim: 15.10.2018).

- ÇAHANTİMUR, A. ve YILDIZ T., H. (2008), Sürdürülebilir Kentsel Gelişmeye Sosyo-kültürel Bir Yaklaşım: Bursa Örneği, *İstanbul Teknik Üniversitesi Dergisi*, İTÜ Yayınları, 7 (2), 3-13.
- ÇAMUR, D. ve VAİZOĞLU, Songül A. (2007), Çevreye İlişkin Önemli Toplantı ve Belgeler, *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 6 (4), 297-306.
- DEMİRCAN, N., ve SEZEN, I. (2018), Use of Green Spaces for Liveable and Sustainable Cities; Urban Allotment Gardens , *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 8 (1), 263-270.
- DENİZ, Müjgan H. (2009). Sanayileşme Perspektifinde Kentleşme ve Çevre İlişkisi, *Coğrafya Dergisi*, (19), 95-105.
- DRAKASİS-SMITH, D. (1997), Third World Cities: Sustainable Urban Development III, Basic Needs and Human Rights, *Urban Studies*, 34,796-825.
- EDWARDS, Andres D. (2005), *The Sustainability Revolution Portrait of a Paradigm Shift*, New Society Publishers.
- EKİN, N. (1986), Hızlı Şehirleşmenin Sosyo-Ekonomik Etkileri , *Hızlı Şehirleşmenin Yarattığı Ekonomik ve Sosyal Sorunlar*, İstanbul: SİSAV Yay., 76-85.
- ERTÜRK, H. (1996), *Sürdürülebilir Kentler*, *Yeni Türkiye*, Habitat II Özel Sayısı 2 (8), 174- 178, Ankara: Yeni Türkiye Medya Hizmetleri.
- ES, M. ve ATEŞ, H. (2004). Kent Yönetimi, Kentleşme ve Göç: Sorunlar ve Çözüm Önerileri, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 48, 205-248. İÜİF Yayını,
- FOSTER, John B. (2008), *Savunmasız Gezegen: Çevrenin Kısa Ekonomik Tarihi*, Ankara: Epos Yayınları.
- GÖKÇE, B. (1977), *Gecekondu ve Gençliği*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- GÖNÜLLÜ, G. (2014), Çevresel-Kentsel Hakların Gelişimi: Dünya’da ve Türkiye’de Kentsel Haklar, *TODAİE İnsan Hakları Yıllığı*, 32, 31-52.
- GÜLER, M. ve TURAN, A. (2013), Türkiye’de Sürdürülebilir Kentsel Gelişme Stratejileri: KENTGES Eylem Planı (2010-2023) Örneği, *International Conference on Eurasian Economies*, SESSION 1B: Büyüme ve Gelişme, 255 -260.
- İSPİR, E. (1982), *Kentleşme, Metropolitan Alan ve Yönetimi*, Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları.
- İVAN T. (1996), Habitat II Conference on Human Settlements, Istanbul, June 1996, *International Journal of Urban and Regional Research*,

- 365-372. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/1468-2427>, (Erişim: 24. 09. 2018).
- KARABIÇAK, M. ve ARMAĞAN, R. (2004), Çevre Sorunlarının Ortaya Çıkış Süreci, Çevre Yönetiminin Temelleri ve Ekonomik Etkileri, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9 (2), 203-228.
- KARPUZCU, M. (2012), Çevre Kirlenmesi ve Kontrolü, 13. Baskı, İstanbul: Kubbealtı Yayınevi.
- KARTAL, Sedat K. (1983), Kentlileşmenin Ekonomik ve Sosyal Maliyeti, *Amme İdaresi Dergisi*, 16 (4), 92-110.
- KAYIR, Gülser Ö. (2007), Coğrafi Bilgi Sistemi'nden Yararlanarak Antalya Kenti İçin Sürdürülebilirlik Projesi Geliştirilebilir, *TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası Ulusal Coğrafi Bilgi Sistemleri Kongresi (30 Ekim – 02 Kasım 2007) Bildiriler Kitabı*, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayını, 561- 570.
- KELEŞ, R. (1998), *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: İmge Kitabevi.
- KELEŞ, R., HAMAMCI, C. (2005), *Çevre Politikası*, 5. Basım, Ankara: İmge Kitabevi.
- Kentleşme Tematik Grubu II. Raporu (2007), DISCUS Projesi: <http://www.localcapacity21.org/index.php?id=1442>, (Erişim: 28.10.2018).
- KILIÇOĞLU, P. (2005), *Türkiye'nin Çevre Politikalarında Sürdürülebilir Gelişme*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- KIRAY, M. (1982), Toplumsal Değişme ve Kentleşme, *Kentsel Bütünleşme*, (Der. Türköz Erder), 57-66, Ankara: Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- KIZILÇELİK, S. (2000), *Sosyoloji Yazıları 2*, Ankara: Anı Yayınları.
- MEADOWCROFT, J. (1997), Planning, Democracy and the Challenge of Sustainable Development, *International Political Science Review* / 18 (2) (April 1997), 167-189, Published by: Sage Publications, (Erişim: 18.10.2018).
- MENGİ, A., ALGAN, N. (2003), *Küreselleşme ve Yerelleşme Çağında Bölgesel Sürdürülebilir Gelişme – AB ve Türkiye Örneği*, 1. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- MORI, K. ve CHRISTODOULEU, A. (2012), Review of Sustainability Indices and Indicators: Towards a New City Sustainability Index (CSI), *Environmental Impact Assessment Review*, 32, 94–106.

- NİJKAMP, P. and PEPPING, G. (1998), A Meta - Analytical Evaluation of Sustainable City Initiatives, *Urban Studies*, 1481–1500.
- OKTAY, D. (2001), *Planning Housing Environments for Sustainability: Evaluations in Cypriot Settlements*, İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayını.
- ORTAYLI, İ. (1979), *Türkiye İdare Tarihi*, Ankara: TODAİE Yayınları, 194-195.
- OZANKAYA, Ö. (1975), *Toplumbilim Terimler Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZDEK, E. Yasemin (1993), *İnsan Olarak Çevre Hakkı*, Ankara: TODAİE Yayınları.
- ÖZMEHMET, E. (2012), Dünya’da ve Türkiye’de Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımları, *e-journal of Yaşar University*, 3 (12), 1853-1876.
- PALABIYIK, H. (2004), “Uluslararası Ticaret ve Çevre: Dünya Ticaret Örgütü Üzerine, Açıklamalar”, Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar, (Ed. Mehmet C. Marin ve Uğur Yıldırım), ss. 249-272.
- PASCAL B. and ALAİN M. (1996), Growth Patterns and the History of Industrialization, *International Social Science Journal*, 48 (150) December 1996, 537-549
<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/1468-2451.00054>.
(Erişim:14.10.2018).
- PORTNEY, Kent E. (2003), Taking Sustainable Cities Seriously Economic Development, the Environment and Quality of Life in American Cities, *Massachusetts* London: The MIT Press Cambridge.
- SATTERTHWAITE, D. (1997), Sustainable Cities or Cities That Contribute To Sustainable Development?, *Urban Studies*, 34 (10), 1667–1691.
- TEKELİ, İ. (2015), *Kent, Kent Hakları, Kentleşme, Kentsel Dönüşüm*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- YILMAZKAYA, Y. ve Güneş, F. (1991), The Epidemiology of Asthma in Turkey, *Southern Clinics Of Istanbul Eurasia*, 2 (1), 197-201.
- TOSUN, K. E. (2013), Sürdürülebilir Kentsel Gelişim Sürecinde Kompakt Kent Modelinin Analizi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15 (1), 103-120.
- WIRTH, L. (2002), Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentlileşme, (Der. ve Çev: Ayten Alkan ve Bülent Duru), *20. Yüzyıl Kenti* (77-106), Ankara: İmge Yayınevi.

- World Health Organization (WHO) (2017), <https://www.numbeo.com/pollution/in/Batman-Turkey>. (Erişim: 16.11.2017).
- World Urbanization Prospects: The 2014 Revision, Highlights (2014), United Nations Department of Economic and Social Affairs (UNDESA).
- YAZAR Kadir H. (2006), Sürdürülebilir Kentsel Gelişme Çerçevesinde Orta Ölçekli Kentlere Dönük Kent Planlama Yöntem Önerisi, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı.
- YETER, E. (2008), *Kentsel Gelişme ve Kültür Değerleri*, Tarihi Kentler Birliği Yayınları, İstanbul.
- YİĞİTBAŞIOĞLU, H. (1998), Kentlerin Çevre Sorunları ve Habitat Konferansları, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXXVIII, 13-29.
- <http://www.batman.bel.tr/>, Erişim Tarihi: 14/02/2019.
- <http://www.batman.gov.tr>, Erişim Tarihi: 15/02/2019.
- <http://www.tuik.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 02/03/2019.
- <https://batman.tarimormman.gov.tr/Belgeler/>, Erişim Tarihi: 06/03/2019.

SURİYE KRİZİ BAĞLAMINDA ULUSLARARASI GÖÇÜN YÖNETİMİ: MARDİN ÖRNEĞİ *

The Management of International Migration in the Context of the
Syrian Crisis: The Case of Mardin

Muzaffer BİMAY*

Giriş

Ekonomik ve sosyal nedenlerin yanında genellikle savaş, iç çatışmalar, terör, baskı veya zulümden kaçarak hayatlarına devam edebilmek amacıyla ülke sınırlarını aşan coğrafi mekân değişiklikleri olarak uluslararası göçler, sosyal, ekonomik ve kültürel tüm öğeleri beraberinde taşıyarak kentlerin toplumsal ve fiziksel yapılarını önemli ölçüde değiştirmekte ve kentlerin hızla büyümesi nedeniyle birçok sorun ortaya çıkabilmektedir. Kentlerdeki bu büyümenin kontrol ve yönetimi, göçlerin kent içerisinde sindirilmesi, barınma, istihdam, güvenlik ve uyum konusunda gerekli adımların atılması ile gerçekleşebilmektedir. Göçlerin iyi kontrol ve yönetimi uyum ve gelişme açısından kente fayda sağlarken; tersi durumunda toplumsal uyumsuzluğa ve dolayısıyla krizlere sebep olunabilmektedir.

Suriye savaşı nedeniyle başta Türkiye ve Ürdün olmak üzere dünyanın birçok ülkesine yaşanan mülteci akımları ulusal ve uluslararası göç yönetimi açısından krize neden olmuştur. Türkiye’de de benzer şekilde sorunlar yaşamış, ancak kısa vadede mevzuat konusunda yapılan hızlı ve kararlı düzenlemelerle krizin etkileri minimize edilmeye çalışılmıştır. Buna rağmen Suriye sınırında yer alan illerde göç yönetim sürecinde sıkıntılar yaşanmakta ve sorunların çözümü için başta merkezi yönetim temsilcileri, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarının işbirliğine ihtiyaç duyulmaktadır.

Günümüzde savaşlar, iç karışıklıklar, şiddet, işsizlik ve daha iyi bir yaşam için kendi bulunduğu toprakları terk ederek başka ülke topraklarında mülteci konumuna geçen milyonlarca insan bulunmaktadır. Coğrafi ve siyasi konumu nedeniyle hem yerleşmek ve hem de transit geçiş yapmak üzere her yıl binlerce insanın göçüne maruz kalan ülkelerden biride Türkiye’dir. Özellikle 2011 yılının başlarında patlak veren Suriye iç savaşı nedeniyle şimdiye kadar 4 milyona yakın Suriyeli Türkiye’ye sığınmaya çalışmıştır. Sayısı her geçen gün artan mülteciler sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda pek çok etkiye sebep olmakta ve ortaya

* Bu çalışma 1-3 Kasım 2018 tarihleri arasında Alanya’da (Antalya) gerçekleştirilen Alanya Uluslararası Yerel Yönetimler Sempozyumunda sunulan “Uluslararası Göçün Yönetilmesinde Yerel Yönetimlerin Rolü Mardin’deki Suriyeli Mülteciler Örneği” başlıklı çalışmanın güncellenmiş halidir.

* Dr.Öğr.Gör., Batman Üniversitesi, muzafferbimay@gmail.com.

ıkan sorunlara ilişkin yeni yönetim politikalarının geliştirilmesi gerekmektedir. Sekiz yıllık süreyi geride bırakan, önümüzdeki dönemlerde sayıları ve kalış süreleri kestirilemeyen Suriyelilerin iaşe, eēitim, saēlık, barınma dışında istihdam ve vatandaşlık vb. birçok konuda taleplerinin karşılanması ve topluma uyumlarının saēlanması gerekmektedir. Bu çerçevede, mültecilerin idaresi ile ilgili politikaları yönlendiren merkezi hükümet olsa da yerel düzeyde belediye ve sivil toplum örgütleri tarafından uygulanacak politikaların da önemi giderek artmakta ve zorunlu hale gelmektedir.

Bu alışmada, Türkiye’de merkezi ve yerel yönetimler, ulusal ve uluslararası sivil toplum kuruluşları gibi aktörlerin g süreçlerine ilişkin yönetim ve politikalarına kısaca deēinildikten sonra geçici koruma kapsamında aldıēı Suriyeli sayısının nüfusa oranı açısından Türkiye’de ilk beş kent arasında yer alan Mardin ilindeki Suriyeli mültecilere yönelik merkezi ve yerel yönetimlerin, yerli ve yabancı sivil toplum kuruluşların yrttēē çalışmalar, bu çalışmalar sonucunda karşılaşılan sorun ve engeller (mevzuat, bürokrasi vd.) konusunda genel tespitler yaparak glerle ilgili süreçlerin doēru yönetilmesi konusunda öneriler geliştirilmeye çalışılmıştır.

G Sorunsalı

G olgusu hemen hemen bütün canlı varlıkların mekan deēiřimlerinde yařadıēı bir olay olduēu için çeşitli şekil ve içerikte gerçekleşen, çeşitli kavramlarda ele alınan ve birçok bilim dalının (ekoloji, coērafya, siyaset, ekonomi vb.) ilgi alanına giren bir konu olmakta ve bu durum onu çok boyutlu ve tanımlanması zor bir kavram haline getirmektedir (Oris, 2003: 208; İçduygu ve nalın, 1998: 38). Literatürde nedenleri, türleri ve tarihsel süreç içerisindeki yeri açısından çeşitli yazarlar tarafından farklı şekillerde g tanımları yapılmıştır. Faist (2003: 41), Lee (1966: 47-57) ve zer, (2004:11) gibi yazarlar gn demografik bir nüfus hareketi zelliēi üzerinde dururken Gündüz ve Yetim (1997:110), Karpat (2013:71), Keleş (1998: 58), Tekeli ve Erder (1978: 62) gibi yazarlar da coērafi mekn deēiřikliēini ön plana çıkartmışlardır. Marshall (1999: 685) göçü, “bireylerin ya da grupların sembolik veya siyasal sınırların ötesine yeni yerleşim alanlarına doēru kalıcı hareketleri” olarak tanımlayarak dış göçü; Akkayan (1979: 21) ise, “kişilerin hayatlarının gelecekteki kısmının tamamını veya bir parçasını geçirmek üzere, tamamen veya geçici bir süre için bir iskn ünitesinden (şehir, köy gibi) diēerine yerleşmek kaydıyla yaptıkları coērafi yer deēiřtirme olayı” olarak tanımlayarak i ge vurgu yapmıştır. Genel olarak g, sosyo-ekonomik, kültürel, siyasal, ekolojik ya da bireysel sebeplerle, kısa, orta ya da uzun vadede geriye dönüş ya da kalıcı yerleşmeyi hedefleyen mekansal yer deēiřtirmedir.

Göçler, yapılış amaçlarına göre bir çok nedene bağlanabilmektedir. Bunların en başında ekonomik, sosyo-kültürel, siyasal, ekolojik veya çevresel faktörler gelmektedir. Geçmişte göçler özellikle, savaş, kıtlık, dinsel ve diğer şiddet olayları, siyasi sürgün ve soy kırım gibi nedenlerle meydana çıkmaktaydı (İçduygu ve Sirkeci, 1999: 260). Günümüzde ise göçler; eğitim, siyasi ve sosyal istikrar, daha iyi teknolojiler, istihdam ve iş fırsatları, alt yapı sorunları, aşırı nüfus, kıtlık ve küreselleşmenin sonucu olarak ortaya çıkan eşitsizliklerden kaynaklanmaktadır (Gimba and Kumshe, 2011: 171; Tamer ve Birvural 2017: 22; İçduygu, 2010: 24). Diğer yandan deprem ve tsunami gibi doğal felaketler, sel, heyelan, aşırı ya da uzun süreli kuraklık, olumsuz hava koşulları ve küresel ısınmaya bağlı ani iklim değişiklikleri gibi çevresel nedenler günümüz göçlerinin önemli nedenleri arasında yer almaktadır (Arsenault, 2011:6-11).

Literatürde “nedenleri” “mekansal”, “gidilen yer”, “göç etme kararı”, “statüsü”, ” süresi”, “amacı” vb. pek çok bakımdan sınıflandırmalar yapılmaktadır (İçduygu ve Ünal, 1998, Deniz, 2014; Yalçın, 2004; Çiçekli ve Demir, 2013). En yaygın olarak görülen göç çeşitleri; ‘sürekli yerleşimciler, geçici meslek misafirleri, geçici sözleşmeli işçiler, gizli veya illegal işçiler, sığınma hakkı arayanlar ve mülteciler’ şeklinde ayrılmıştır (Faist, 2003: 47). Göçler isteğe bağlı ya da zorunlu olsa da oluşturduğu etkiler açısından her halükarda hem kişinin yaşantısında hem de yaşanılan toplum ve kentlerde birçok değişiklikler oluşturmaktadır (Yılmaz ve Karakaya, 2019: 87). İç göçlerin pekçok nedeni olmasına rağmen Türkiye’de yaşanan iç göçlerin nedenini yapısal değişimler oluşturmaktadır. Sanayileşme, kırsal ile kent arasındaki eşitsizlik, işgücünün aşırı düzeyde arzı, ücret politikalarında görülen farklılık, göç veren yerleşim alanların olumsuz koşulları ya da göç edilen yerleşim yerindeki olumlu şartlar (Bal, 1999: 65) ve terör olaylarının olduğu söylenebilir. Mevsimlik göçler, emek göçleri, zorunlu ve gönüllü göçler bunların en önemlileridir.

Dış göç veya uluslararası göç, geçici ve ya kalıcı kalmak üzere çalışmak veya yerleşmek amacıyla bir ülkenin siyasi sınırlarından geçerek başka bir ülkeye doğru yapılan göç hareketleridir (Lewis, 1982:15; Üner, 1972:77; Yalçın, 2004:19; Bolat, 2013:125). Beyin göçü, mübadele göçü, işçi göçleri dış göçün en önemli örneklerindendir. Uluslararası göç, istikrarsızlaştırma ve halkı tehdit etme unsuru gibi devletlerin reaksiyonlarındaki değişikliklerin sebep olduğu çeşitli nedenlerle de ortaya çıkan bir tanımlamadır (Castels, 1997:273). Uluslararası göçler, genellikle savaş, etnik çatışmalar, iç isyanlar, terör, baskı ya da eziyetten kaçarak hayatlarına devam edebilmek amacıyla başka ülkelere yapılanların yanında, aile birleşimi ve çocuk bakımı, evlilik göçü, öğrenci göçü, emeklilik göçü, yüksek vasıflı göç ve beyin göçü, çevresel ve iklim

değişikliği göçü, mübadele göçü ve insan ticareti ve cinsel sömürü şeklinde de gerçekleşebilmektedir (King, 2012:9).

Göçün nedenleri ve türlerine bağlı olarak çeşitli kavramlar literatüre girmiştir. Bunlardan en önemlileri göçmen, sığınmacı ve mülteci kavramlarıdır. Uluslararası seviyede evrensel olarak kabul görmüş bir “göçmen” tanımı bulunmamakla beraber genel olarak ekonomik ve diğer sosyal nedenlerle başka bir ülkeden, bir yerleşim alanından veya yöreden hareket eden kişi olarak tanımlanır (Papademetriou, 1997-1998:21). Birey göç etme kararını, kendi özgür iradesiyle ve kendileri ve ailelerine yönelik beklentilerini artırmak maksadıyla isteğe bağlı olarak gerçekleştirmektedir (Aktel ve Kaygısız, 2018:582). 2006 yılında çıkarılmış bulunan 5543 sayılı İskan Kanunu madde 3(1) (d) “göçmen”i, “Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olup, yerleşmek amacıyla tek başına veya toplu halde Türkiye’ye gelip bu Kanun gereğince kabul olunan” kişiler olarak ifade edilmektedir (mevzuat.gov.tr, 2019). Uluslararası Göç Örgütü (İOM) göçmen tanımını yaparken normal ikamet yerinden uzaklaşarak başka yöne yapılan hareketliliği esas almaktadır. Bu hareketliliğin kişinin yasal statüsü, hareketin gönüllü veya istemsiz olup olmadığı, hareketin nedenleri, kalış süresi önem kazanmaktadır (www.iom.int, 2018).

Birleşmiş Milletler (BM) Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1951 Cenevre Sözleşmesi’nde mülteci, “ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istenmeyen yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen her şahıs” olarak tanımlanır (UNHCR, 2018; Papademetriou, 1997; Mutluer). Göçmen, göç eyleminde bulunan kişinin sosyal ve ekonomik sebeplerle isteğine bağlı mekan değişikliğiyle mülteci, ülkesinde zulme uğrayacağından korkan kişinin zorunlu sebeplerle güvenli olan bir başka ülkeye göç ederek sığınan kişidir (Mutluer, 2003:13). Sığınmacı ise, mülteci statüsü almaya ilişkin başvurusunun henüz karara bağlanmadığı kişilerdir. Baskı gördüğü için veya baskının hâkim olduğu kendi ülkesinden zulüm korkusuyla kaçarak ulaştığı ülkenin korumasını talep etmek veya kendi ülkesine geri dönmek istemeyen kişinin bir ulus, elçilik veya diğer kurum tarafından korunma altına alınmasıdır (Papademetriou, 1997-1998:21). Ulusal ve ya uluslararası belgeler çerçevesinde mülteci olmak için başvuruda bulunan kişinin red veya kabul için onay beklemesi ya da henüz başvuru yapmamış olmasıdır.

Uluslararası Göç Süreçleri

Geçmiş tarihte göçler, genel olarak kıtlık, iklim değişikliği, dinsel, savaşlar ve diğer şiddet olayları, siyasi sürgün ve soy kırım gibi sebeplere dayalı olarak meydana gelmekte ve insanlık adına çok acılı süreçleri kapsamaktadır (McNeill, 1984: 3-4; İçduygu ve Sirkeci, 1999: 260). Eskiden insanlar kuraklığın yaşanması, toprakların verimliliğini kaybetmesi, doğal afetler ve olumsuz hava koşulları gibi doğa olaylarına karşı savunmasızlıklarından dolayı göç eylemini gerçekleştirmek zorunda kalırken, günümüzde göç farklı olarak büyük ölçüde insanlar ve toplumlar arasındaki sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal nedenlerden kaynaklanmaktadır. Bu sebeple uluslararası göç, ne modern öncesi dönemin ne de sömürgecilik ve kapitalizmin ortaya çıkardığı bir kavramdır. İnsanoğlunun varoluşu ile başlayan bireysel ve kitlesel hareketlerdir (Castles ve Miller, 2008: 7). Ancak uluslararası göçler, 16. yüzyılda “bireyin” ortaya çıktığı Aydınlanma Çağı ve 17. yüzyılda ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte modern bir sürece girmiş ve göç sürecinde yeni bir dönemi ortaya çıkartmıştır (Tekeli, 2011: 43). Bu yeni dönemde ekonomik, siyasal ve sosyal değişimlere bağlı olarak tüm dünyada ulus devletlerarasında mücadele ve çatışmalar gerçekleşmekte ve göçler yeni biçimleriyle ortaya çıkmaktadır. Bu yeni dönemde küreselleşme ve siyasal süreçlere bağlı olarak ekonomik ve siyasal savaşlar nedeniyle bireysel ve kitlesel göçler ön plana çıkmaktadır. Ekonomik ve siyasal çatışmalara bağlı olarak son elli yılda dünya çapında meydana gelen göçler, genel olarak sığınma hareketleri ve illegal işçi göçü olarak karşımıza çıkmaktadır (Abadan Unat, 2002: 252-253). Uluslararası göçe, aile birleşimi, mülteci ve sığınmacı hareketleri kapsamında farklı boyutlar eklenirken, geçmişte göç alan ülkelerin bir kısmı da göç veren ülke durumuna gelmeye başlamıştır (Bakırtaş, 2012: 240). Özellikle Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra, çok uluslu devletlerin parçalanmasıyla birlikte ortaya çıkan etnik yapıların kendi aralarındaki siyasi ve ekonomik çekişmeleri beraberinde birçok zorunlu ve kitlesel göçü meydana getirmiştir (Çelebi, 2011: 13). İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra bağımsızlık savaşı veren birçok Üçüncü Dünya ülkesinden sığınma hareketleri şeklinde göçler yaşanırken; eski düzenini yeniden oluşturmaya çaba gösteren Avrupa ülkeleri ise, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere işgücününün karşılanmasını istemiş ve 1950 yılından 1970’li yıllara kadar İtalya, Yugoslavya, İspanya, Yunanistan, Portekiz ve Türkiye’den emek gücü alımında bulunmuştur (Tekin, 1970: 1). 1980’li yıllardan itibaren küreselleşmenin ve siyasal mücadelelerin meydana getirdiği krizler nedeniyle kitlesel mülteci akımları artmaya devam etmiştir. Soğuk Savaşın başlaması ve 1961 yılında inşa edilen Berlin Duvarı’nın çöküşü ile birlikte Doğu Almanya’nın Batıya kayması ve 1989’da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)’nin dağılmasıyla birlikte Batı’ya doğru kitlesel göçler yaşanmıştır (Castles ve Miller, 2008:11-15). İran-Irak Savaşı ve İran Devrimi’nden sonra yaşanan baskılardan kaçanların

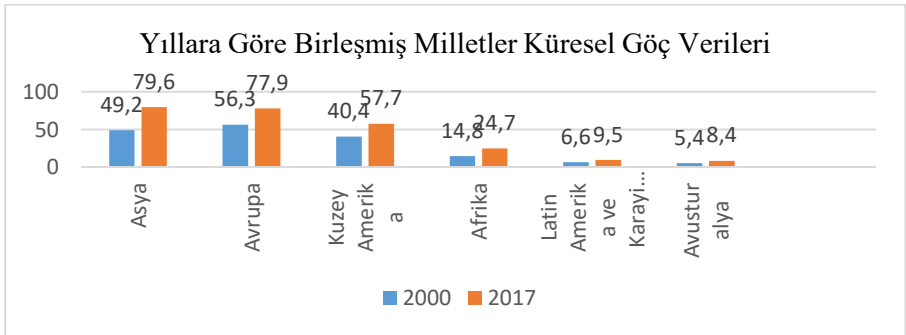
ülkemiz üzerinden yeni bir göç geçiş koridoru açarak Doğu'dan Batı'ya doğru yönelmişlerdir. Tüm bu süreçlerin sonucunda uluslararası göçler, küreselleşmiş, hızlanmış, farklılaşmış, kadınsallaşmış ve giderek siyasallaşmıştır (Castles ve Miller, 2008:13-14).

Bugün dünyada dört ana göç koridorundan söz edilebilir. Bunlar (Anich vd., 2013:53):

- Kuzey-Kuzey: Almanya'dan Amerika Birleşik Devletleri'ne, daha sonra İngiltere'den Avustralya ve Kanada'ya Kore Cumhuriyeti ve İngiltere'den Amerika Birleşik Devletleri'ne.
- Güney-Güney: Ukrayna'dan Rusya Federasyonu'na ardından Rusya'dan Ukrayna'ya, Bangladeş'den Bhutan'a Kazakistan'a Rusya Federasyonu'na ve Afganistan'dan Pakistan'a.
- Güney-Kuzey: Meksika'dan ABD'ye, ardından Türkiye'den Almanya'ya ve daha sonra Çin, Filipinler ve Hindistan'dan Amerika Birleşik Devletleri'ne.
- Kuzey-Güney: Amerika Birleşik Devletleri'nden Meksika ve Güney Afrika'ya, ardından Almanya'dan Türkiye'ye, Portekiz'den Brezilya'ya ve İtalya'dan Arjantin'e.

Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği Ekonomik ve Sosyal İşler Nüfus Dairesi tarafından hazırlanan Uluslararası Göç Raporu verilerine göre; son 50 yıllık süreçte 180 milyondan fazla insanın toplu olarak göç eyleminde bulunduğu ve 2017 yılında dünya üzerinde 257,8 milyon insanın, yani dünya nüfusunun % 3,3'ü oranında uluslararası göçmenin bulunduğu belirtilmektedir. 2000 ile 2017 yılları arasında Asya, diğer bölgelere göre daha fazla uluslararası göçmen almıştır. Asya, bu dönemde yaklaşık 30 milyon uluslararası göçmen ağırlarken; Avrupa, 22 milyon göçmen ile söz konusu dönemler arasında en fazla ikinci uluslararası göçmen alan bölge olmuştur (International Migration Report, 2017).

Şekil 8. Yıllara Göre Birleşmiş Milletler Küresel Göç Verileri

Kaynak: International Migration Report, 2017.

Şekil 1’de görüldüğü gibi, söz konusu dönemde Kuzey Amerika 17 milyon göçmen, Afrika 10 milyon göçmen alırken; Latin Amerika ve Karayipler ve Avusturalya bu dönemde nispeten daha az sayıda göçmen almışlardır. Bu sürekli büyümeye rağmen, uluslararası göçmenler, Afrika, Asya ve Latin Amerika ve Karayipler toplam nüfusunun %2’sini veya daha azını oluştururken Avrupa, Kuzey Amerika ve Avusturalya’da uluslararası göçmenler, toplam nüfusun en az %10’unu oluşturmaktadır (International Migration Report, 2017: 5). 2014 yılına kadar, dünyadaki mülteci ve sığınmacıların yarısından fazlası (%55’i) Somali, Afganistan, Irak ve Sudan gibi iç savaş ve çatışma yaşandığı için ülkelerinden kaçanlar tarafından oluşturulmuştur (Deutsche Welle, 2013). Bu göçlerin birçoğu Afrika, Asya ve Ortadoğu coğrafyasından Avrupa Birliği ve diğer Batı ülkelerine yapılan göçlerdir. Soğuk Savaş’ın son yıllarında Afganistan’da Sovyet işgaliyle başlayan iç savaşlar ve 21. yüzyılın başlarında ABD’nin Afganistan’ı işgali bu ülkeyi dünyanın ana mülteci kaynağı haline getirmiştir (Tunç, 2015:31). 1980’li yıllardan sonra aynı coğrafyada 1.6 milyon Afgan mülteciye ev sahipliği yapmış olan Pakistan ve onun arkasından İran en fazla mülteci kabul eden ülkelerin başında gelmektedir (UNHCR, 2011:15).

Bugün dünyadaki her yedi kişiden birinin göçmen olduğu düşünüldüğünde; yaklaşık 1 milyar göçmenin var olduğuna tanıklık etmekteyiz (www.iom.int, 2018). Uluslararası göç açısından günümüzde 68.5 milyon insanın yerinden edildiği ve bunların 12.5 milyonunu ise Suriyelilerin oluşturduğu göz önüne alındığında, bugün en çok göç veren ülke Suriye iken, göç alan ülke ise, 3 milyon 589 bin 384 kişi ile Türkiye olmuştur (UNHCR, 2019; [www. goc.gov.tr](http://www.goc.gov.tr)).

Suriye Krizi Bağlamında Göç Yönetimi

Göç yönetimi, sınırın ötesine taşan göçleri düzenli şekilde yönetebilmek için devlet kurumlarından oluşan ulusal bir sistemin ismidir (Çiçekli, 2009: 22; Aktel ve Kaygısız, 2018: 583). Bu kavram göçe yönelik oluşturulan politikaların iyileştirilmesi, idari ve yasal yönden düzenlemelerin yapılması maksadını içermektedir (IOM, 2013: 36). Fakat birden fazla ülkenin egemenlik alanına giren uluslararası göç eylemleri, olası bir güvenlik endişesinin ortaya çıkmasına ve güvenlik algılarının değişmesine, yeni uluslararası göç politikalarının geliştirilmesine sebep olmuştur. Söz konusu göçlerden kaynaklanan sorunlar yalnızca ulusal çabalar ve düzenlemelerle çözüme kavuşturulamadığı için ülkeler arası işbirliğini de zorunlu hale getirmektedir (Kara ve Kara, 2016:4). Bu sebeple göçler iyi yönetildiğinde, verimliliği ve uluslararası ekonomik sistemin refahını artırabilme kapasitesine sahip olabilmekte (Aktel ve Kaygısız, 2018:590), toplumsal barış sağlanmakta ve beyin göçü sayesinde ekonomik ilerleme gerçekleşebilmektedir. İyi yönetilemeyen bir göç sürecinin sosyo-ekonomik ve kültürel etkileri çok daha ağır olabilmektedir.

Özellikle güvenlik eksenli politikalar ırkçılık söylemlerini arttırmakta ve toplumsal uzlaşma kültürünü de yok edebilmektedir.

Uluslararası göçün bilimsel anlamda kayıt altına alındığı 19. yüzyıl itibarıyla, ulus devletlerin ulusal sınırlarını belirlemek, egemenliklerini kendi ulusal sınırları içinde korumak amacıyla, sınır içindekileri “yurttaş”; sınır dışındakileri “yabancı” kimlikleriyle kayıt altına alınmasıyla ‘pasaport’ uygulamaları ile gerçekleştirilmiştir (İçduygu vd., 2014: 13). Takip eden yıllarda, uluslararası göç sorunlarını çözmek ve bu yönde politikalar üretmek üzere, başka küresel kuruluşlar da tesis edilmeye çalışılmıştır. Göç sorunu, 20. yüzyılın başlarına kadar ulusal çabalarla yönetilirken bu dönemden sonra BM ve AB’nin denetiminde uluslararası küresel kuruluşların kurulmasıyla yönetilmeye çalışılmıştır.

BM ve AB’nin uluslararası göç konusundaki en önemli sınavı Aralık 2010 yılında Tunus’ta başlayan, kısa bir zamanda Arap dünyasına (Tunus, Mısır, Libya, Yemen) yayılan ve “Arap Baharı” olarak nitelendirilen halk hareketlerinin 2011 yılı Mart ayında Suriye’de iç savaşa neden olmasıyla başlamıştı. Suriye’de başlayan ve günümüze kadar devam eden iç savaşın uluslararası göç tarihi üzerindeki etkisi diğer dönemlerden çok daha farklı olmuştur. Suriye krizinin patlak vermesinin ardından BM Mülteci Örgütüne göre, 2017 yılı sonu itibarıyla Dünya genelinde 68,5 milyon kişi yerinden edilmiş ve bunun 25,4 milyonunu ise, ülkelerindeki zulüm ve çatışmalardan dolayı evlerinden ayrılmak zorunda kalan mülteciler oluşturmuştur. Bu rakamın yarısını ise, Suriyeliler oluşturmaktadır (UNHCR, 2018:3). Suriyelilerin %15’i, kamplarda kalmaktadır; geri kalanı kent ve kırsalda yaşamaktadır (UNHCR, 2015:21). Ne yazık ki, uluslararası yönetimlerin Suriyeli göçmenler konusunda yeterli çabayı göstermediği ortaya çıkmıştır. Uluslararası Af Örgütü, bugüne kadar 400 binden fazla insanın yaşamını kaybettiğini ve bundan çok daha fazlasının yaralandığını ve 5.6 milyon mültecinin dünyanın farklı ülkelerine dağıldığını belirtmiştir. Bunların % 90’ına yakın bir oranının, komşu ülkelerde bulundukları ifade edilmektedir. 75 binden fazla insanın Suriye hükümetince zorla kayıt altında tutulduğu; 8 binden fazlasının ise, silahlı muhalif gruplarla kendisini İslam Devleti (İD) olarak isimlendiren silahlı grup tarafından kaçırıldığı belirtilmektedir (Amnesty International, 2019). Bu sebeple, Suriye iç savaşı nedeniyle yaşanan uluslararası göçlerin, yalnızca hükümetlerin ulusal çabalarıyla yönetilemeyeceği bir kez daha ortaya çıkmıştır. Son dönemlerde, insan hakları konusunda yeni yaklaşımların ortaya çıkması, eşit yurttaşlık temelinde mültecilere vatandaşlık hakkı verilmesi konusunda yapılan yasal düzenlemeler, uyum politikalarının geliştirilmesi konusunda atılan adımlar ulusal bazda yaygınlık kazansa da, uluslararası anlamda ilkesel ve bütünlük bir yapıdan yoksun görünmekte ve uluslararası göç konusunda ortak bir zemin

üzerinde fikir birliği oluşturacak herhangi bir yapının kurulamadığı ortaya çıkmaktadır (Alonso, 2015: 15).

Türkiye'nin, dünyanın gördüğü en büyük mülteci krizinde en çok etkilenen ülkelerin başında gelmesi, iç savaşın süresi ve göç miktarını tahmin edememesi nedeniyle hukuksal, sosyal, ekonomik ve daha pek çok alanda düzenlemeler yapma gereğini duymuştur. Bu sebeple yasal mevzuatında değişikliğe gitmiş ve gelenler mülteci olarak tanımlanarak 04/04/2013 tarih ve 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunun “Geçici Koruma” başlıklı 91 inci maddesiyle “geçici koruma” uygulamasına tabi tutmuş ve “açık kapı” politikası uygulamasına devam etmiştir (Kirişçi ve Karaca, 2015: 301-309). Bu çerçevede Bakanlar Kurulu tarafından 13/10/2014 tarihinde Geçici Koruma Yönetmeliği çıkarılmıştır. Geçici koruma uygulaması ile coğrafi sınırlama koşulu kaldırılmadan gelen sığınmacılara “geçici sığınma” hakkı verilerek ve mülteci statüsü almasının ardından onlara üçüncü ülkelere yerleşme hakkı tanıyarak bu konudaki taleplerin karşılanmasını kolaylaştırmıştır (www.goc.gov.tr, 2018). Türkiye'nin savaşın başlamasından itibaren uyguladığı bu politika (World Migration Report, 2015: 94), genel olarak eğitime, sağlığa, sosyal yardıma erişimi ve iş piyasasına erişimin yanında kısmen vatandaşlığı da kapsamaktadır. Yapılan bu çalışmalar, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı dahil ilgili bakanlıkların gelecekteki kararlarına bağlıdır (multeciler.org.tr, 2018). Buna ilaveten yanında, geçici koruma ve geri dönmek istemeyen kişilerin zorla gönderilmemesi, sınırın açık tutulması ve kayıt altına alma işlemlerinin yerine getirilmesi, yasadışı giriş ve kalıştan dolayı cezalandırılmaması ve kamp sınırları içerisinde desteklenmeleri gibi haklardan faydalanmaktadırlar (Özden, 2013: 5; 6883 sayılı Geçici Koruma Yönetmeliği, 2014). Ülkemizde sığınmacıların kaldığı süre içerisinde geçimlerini sağlayabilme, barınma ve her türlü imkanları tamamen BMMYK tarafından karşılanmaktadır. Mültecilerle ilgili her türlü yükümlülük ise ülkemize aittir (TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu, 2010:58).

2014'te uygulamaya giren 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK)'a göre Türkiye'nin ulusal sığınma uygulamalarının ana dayanaklarını ortaya koyup; politika oluşturma, geliştirme ve Türkiye'deki bütün yabancılara yönelik işlemlerden sorumlu ve yetkili olan başlıca kurum olarak Göç İdaresi Genel Müdürlüğü oluşturulmuştur (UNHCR, 2018). 81 il, 148 ilçe ve yurtdışında teşkilatlanan Genel Müdürlük taşradaki yapılanmasının ardından 18 Mayıs 2015 tarihinden itibaren illerin tamamında görevleri Emniyet Genel Müdürlüğünden devralmıştır (www.goc.gov.tr, 2018). Yurtdışındaysa, göç müşavirlikleri ve göç ataşelikleri bulunmaktadır (Kara ve Kara, 2016: 13). Genel Müdürlük, görevleri ile ilgili konularda kamu kurum ve kuruluşları,

yerel yönetimler, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları (STK), özel sektör ve uluslararası kuruluşlar ile işbirliğini sağlamakla görevlidir. YUKK'un 105. maddesinde göç süreçlerini takip etmek ve göç alanında görev yapan kamu kurum ve kuruluşları arasında işbirliğinin sağlanmasına dair kararlar almak maksadıyla 'Göç Politikaları Kurulu', 114. maddesinde Göç İdaresi Genel Müdürlüğü ve kamu kurum ve kuruluşlarına öneri niteliğinde kararlar almak maksadıyla "Göç Danışma Kurulu" ve 117. maddesine uygun olarak; Genel Müdürlüğün Eğitim Dairesi Başkanlığına bağlı "Göç Araştırmaları Merkezi" oluşturulmuştur. Bunların dışında İstanbul Bilgi Üniversitesi [Göç Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi \(HÜGO\)](#), Gaziantep Üniversitesi Göç ve Siyaset Uygulama ve Araştırma Merkezi, Koç Üniversitesi [Göç Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi](#), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Nüfus ve Göç Uygulama ve Araştırma Merkezleri yer almaktadır.

Suriyeli göçünde, iae, barınma, istihdam, eğitim, sağık, vatandaşlık, en önemli konulardır. Genel olarak Suriyeli mültecilere yönelik verilen hizmetler Geçici Koruma Yönetmeliğı kapsamında yer almaktadır. Hükümet, destek ve ilgisinin büyük çoğunluğunu Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) ve Geçici Koruma Merkezleri (GKM) personeline yönetilen yerlerde gerçekleştirebilmektedir. Suriyelilerin tüm ihtiyaçları, AFAD'ın eşgüdümünde; ilgili bakanlık, Göç İdaresi, Kızılay, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı gibi birçok kurum kuruluşların ortak çalışmalarıyla karşılanmaya çalışılmaktadır (Ağır ve Sezik, 2015:101). Türkiye günümüzde yaklaşık olarak 7 yıldan bu yana 10 kentte kurulan 26 geçici barınma merkezinde 256.971 Suriyeli yabancıya ev sahipliğı yapmaktadır. Bundan başka, geçici barınma merkezleri dışındaki 2.521.907 Suriyeli yabancıya eğitim, sağık ve gıda yardımı yapılmaktadır (www.goc.gov.tr, 2018). Diğer yandan, Suriyeli sığınmacıların geçici koruma kapsamında olmaları nedeniyle 1994 Tarihli Sığınma Yönetmeliğı kapsamında oluşturulan uydu kentlere yerleşme zorunlulukları bulunmamaktadır (Kahya ve Sallan, 2017:1390-1391).

İstihdam konusunda, Şubat 2016 yılında yayınlanan Başbakanlık Genelgesiyle Suriyeli mültecilere çalışma hakkı verilmiştir. Fakat mültecilerin ve sığınmacıların yasal açıdan çalışabilmeleri için 4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun kapsamında çalışma izni almaları gerekmektedir (Türk, 2016:150). Altı aylık ikamet alan her mülteci çalışma izni alabilmektedir (TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu, 2010:58). Sağık konusunda, AFAD 2013 tarihli ve 1 sayılı "Suriyeli Misafirlerin Sağık hizmetleri" konulu Genelgeyle on bir ilde kayıtlı Suriyeli mültecilerin tedavi giderleriyle ilaç ve protez giderlerinin "Sağık Uygulama Tebliğı"ne göre kayıtlı olduğı il valiliğine faturalandırılması ve sevk zincirine göre başka yerlere sevk edilmesi

gerektiğini bildirmiştir. Fakat genelgede bahsi geçen on bir il dışında kalan diğer illerde bulunan mülteciler sağlık hizmetlerinden ücret karşılığında yararlanabilmektedir (Türk, 2016: 149).

Eğitim konusu, Milli Eğitim Bakanlığınca 2014/21 sayılı Yabancılar Yönelik Eğitime ve Öğretme Hizmetleri Genelgesiyle düzenleme yapılmıştır. Bu genelgeyle Suriyeli ve resmi olarak kayıt altında olan çocukların Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarda veya Suriyelilere yönelik oluşturulmuş Geçici Eğitim Merkezleri'nde eğitim alabilecekleri belirtilmiştir. İlaveten, genelge ile Suriyeli çocukların okula yerleştirilmeleri ve eğitim haklarına erişimlerinin takibi konusunda İl/İlçe Eğitim Komisyonları kurulmasını öngörmektedir. Yine genelgeyle, Türkiye'ye pasaportu olmadan bir şekilde giriş yapan üniversite çağındaki Suriyelilerin 7 ildeki üniversitelerde “özel öğrenci” statüsünde faydalanabilmelerinin sağlandığı belirtilmektedir (Türk, 2016: 151). UNICEF raporuna göre, 5 ile 17 yaşları arasındaki Suriyeli mülteci çocuk nüfusu 1.6 milyondur. 2017 eğitim döneminde 25 kampta yaşayan okula gitme yaşındaki çocukların 350 bini okul dışında kalmıştır (UNICEF, 2018). Fakat bu oran Türkiye'deki bütün Suriyeli mülteci çocukların % 13'ünü oluşturmaktadır (HRW, 2015: 16).

Vatandaşlık, 1982 Anayasası'nın 66. maddesinde “Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür. Türk babanın veya Türk ananın çocuğu Türk'tür. Vatandaşlık, kanunun gösterdiği şartlarla kazanılır ve ancak kanunda belirtilen hallerde kaybedilir” şeklinde düzenlemiştir. Türk vatandaşı olmak sonradan da belli koşullar altında mümkün olsa da kan ve toprak esasının bir arada olması koşulunu getirmektedir. Yani anne ya da babanın Türk olması ile birlikte Türkiye'de doğma koşulu aranmaktadır. 5901 sayılı Türk Vatandaşlık Kanunu'nun 5, 6, 7, 8, 9, 10, 16 ve 17. maddelerinde vatandaşlığın doğum, evlenme yahut sonradan kazanılabileceğini hükme bağlamıştır. Türk vatandaşlığını kazanma başvurusu yapabilmek için en az beş yıl ikamet etmek gerekmektedir. Türk vatandaşlığı evlenme yoluyla kazanılabilir. Evliliğin üç yıl sürmesi ve evliliğin gerçek olması şartıyla Türk vatandaşlığı kazanabilmektedirler (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2016:106). Ergin olmayan birinin bir Türk tarafından evlat edinilmesi koşuluyla vatandaşlık kazanılmaktadır. Ancak söz konusu durumlar geçici koruma kapsamındaki kişiler için geçerli değildir. Geçici Koruma Yönetmeliği'nin 25. maddesine, geçici koruma kimlik belgesi süresinin ikamet izni toplamında gözönüne alınmayacağını ve sahibine vatandaşlık başvuru hakkı tanımayacağı ifade edilmektedir. Bütün bu usuller bakımından geçici korunanlar her türlü koşulu taşımış olsalarda da, vatandaşlık alma konusunda takdir yetkisi idareye aittir. Bu sebeple Suriyeliler vatandaşlık başvurusu konusunda mutlak bir hakka sahip olamamaktadırlar (SETAV, 2015: 64).

Türkiye’de genel olarak Suriyeli mültecilerin %90’ı kamp dışında kentlerde yaşadığı ve merkezi hükümetin zamanında ve etkin bir şekilde söz konusu göçü yönetmekte zorlandığı görülmektedir. Bu sebeple, ortaya çıkan boşluğu genel olarak STK’lar ve yerel yönetimler doldurmaya çalışmaktadır. Ancak Suriye krizinde, yerel yönetimler, uzun süre şaşkınlık halini üzerlerinden atamamışlardır. Göç konusunda duyarlı olma konusunda yasalarda tanımlanan görevleri ile eşgüdüm eksikliği, mevzuat boşluğu, uzmanlaşma ihtiyacı, yeterli olmayan bütçe ve insan kaynağı sebebiyle sağlıklı bir hizmet sunamamış ve uyum sürecini uzatmıştır (Özer, 2015: 12-13). Göç sonrası kentlerin hem nüfus heem de fiziksel bakımdan büyümesi, buralarda yeni sorunsal alanların oluşmasına sebep olmuştur (Güreşçi, 2016: 519). Gelen sığınmacıların temel gereksinimleri olan eğitim, sağlık, barınma ve beslenme konusunda merkezi yönetimin, tüm sorumlulukları göğüslemesi sorunun ilk muhatabı olan yerel yönetimleri zor durumda bırakmıştır (Yaşar, 2014: 11). Merkezi yönetim, yerel yönetimlere rol aktarmamakta, sadece mecbur kaldığında başvurma yoluna gidilmektedir. Belediyelere ikamet eden vatandaşa göre bütçe ayrılması ve ödenek verilmesinde mültecilerin dikkate alınmaması pek çok belediyenin hukuki, mali ve siyasi olarak rahat çalışamamaları sebebiyle meydana gelen eksiklikleri oluşturdukları STK ve dernekler vasıtasıyla gidermeye çalışmaktadırlar (Özservet, 2016: 2; Woods ve Kayalı, 2017: 16). Örneğin, UNDP-UNHCR “Suriye Krizinin Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndeki Etkilerinin Azaltılması” anlaşması çerçevesinde, UNDP, mesleki eğitim ve atık yönetimi konularında doğrudan Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde bulunan belediyelere destek vermesi bu çerçevede görülmektedir (UCLG-MEWA, 2016:18-22).

Göç mevzuatı konusunda özellikle 5393 sayılı Belediyeler Kanunu, 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu “sığınmanın” mümkün ve mantıklı olduğu vurgulanmış olsa da belediye yasasında hemşeri hukukunun “vatandaşlık” üzerine kurulması ve 2013 yılında çıkarılan Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu da mülteciler konusunda sadece “danışma “ niteliğinde tavsiye sunmayı yeterli bulması mültecilere yönelik hizmetlerde yetersiz görülmektedir (Erdoğan, 2016: 34). Türkiye’de bulunan büyükşehir belediyelerinin stratejik planları üzerine yapılan araştırmada genel olarak göçler tehdit olarak algılanmış olsa da göç ve mültecilik ile ilgili herhangi bir çalışmaya yer verilmediği görülmüştür (Şahin ve Söylemez, 2017). Kalkınma planlarında da göç ve yerel yönetimler konusuna değinmekle beraber genellikle iç göçlerden kaynaklanan etkilerin bertaraf edilmesi amaçlanmıştır. 9. ve 10. Kalkınma Planı (2014-2018)’nda göçler konusunda yerel yönetimlerin kapasitelerinin artırılması gerektiği belirtilmiş, ancak uluslararası göç konusuna hiç değinilmemiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2014: 27).

Suriye krizinin başlamasından bir yıl önce Türkiye’de kayıtlı 10.391’i mülteci, 6.680’i başvuru sonucunu bekleyen sığınmacılar olmak üzere 17.271 kişi bulunmaktaydı. BMMYK verilerine göre bu dönemde Türkiye’ye gelen sığınmacı nüfusunun % 90’ını Afganistan, Irak, İran ve Somali’den gelen insanlar tarafından oluşturulmaktaydı (Özer vd., 2016: 151). Günümüzde bu rakamın dört milyona ulaştığı ve % 90’ının kentlere akın ederek doğrudan yerel yönetimler ile temasa geçtiği görülmektedir (Yıldız ve Çakırer-Özservet, 2016: 129). Kamplar dışında yaşayan mülteci ve sığınmacıların hiçbir ek kaynak, kapasite ve yetki artırımı olmadan belediyelerin ilgilenmesi gereken bir konuya dönüşmüştür. Yeni gelen nüfusun barınma, istihdam, temel insani ihtiyaçların karşılanması ve eğitim, sağlık, kültür gibi alanlardaki ihtiyaçlarını büyük ölçüde karşılamadığında yerelde ciddi uyumsuzluklar, çatışmalar yaşanacaktır. Yerel aktörlerin sürece katkısı azımsanmayacak kadar önemlidir. Yerelin yaşanan sorunları tespiti merkeze göre daha isabetli olacağı ve halkın göçmenlerle olan ilişkisini geliştirmede yerel yönetimler oldukça katkı sağlayabileceği düşünülmektedir (Çakırer-Özservet, 2016: 48-49). Özellikle 5393 Sayılı Belediye Kanunu’nun 76. maddesinde görevleri belirtilen kent konseylerinin, Çanakkale Kent Konseyi Mülteci Sığınmacılar Çalışma Grubu, İzmir Konak Kent Konseyi Mülteci Meclisi ve Çocuk Hakları Çalışma Grubu, Bursa Kent Konseyi’nin “Yabancılar Çalışma Grubu” örneklerinde olduğu gibi yereldeki sivil inisiyatif ile işbirliği içinde göç yönetim sürecine dâhil edilmesi ve daha çok işlevsel hale getirilmesi sürece katkı sağlayacaktır. Bazı belediyeler, veri tabanı oluşturarak doğrudan yardım etmekte, bazıları yardımları dernekler üzerinden sunmayı tercih etmekte, diğerleri bireysel bağışları ilçede bulunan mültecilere yönlendirme konusunda aracı görevi görmektedir (Marmara Belediyeler Birliği, 2015:6).

Suriyelilerin kente uyum sağlamasında, yerelde oluşan boşluğun doldurulmasında en önemli aktörlerden birisi de uluslararası, ulusal ve yerel STK’lardır. Ancak STK’ların da önünde en büyük engeller, hiyerarşik ilişkiler, dil engelleri ve kültürel farklılıklar, üst düzey işbirliğini baltalayan temel unsurlar olarak sıralanmaktadır (Mackreath ve Sağnıç, 2017: 62). Sivil topluma yönelik olumsuz algı vardır. Buna rağmen, birçok STK, Suriyeli mülteciler konusunda çeşitli çalışmalarda bulunmuşlardır. Uluslararası anlamda 2014 yılı öncesinde, Türkiye, herhangi bir Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşu (İNGO)’nun faaliyette bulunmasına izin vermek konusunda çeşitli endişeler taşımaktaydı. 2013 yılının sonunda yalnız 10 ile 12 STK’nın kayıt yaptırmasına müade edilmiş ve diğerleri ise reddedilmiştir. Sınır Tanımayan Doktorlar (MSF), Norveç Mülteci Konseyi ve Norwegian’s People’s Aid gibi diğer INGO’lara, ancak Türkiye’de 7 Haziran 2015 tarihinde gerçekleştirilen seçimler sebebiyle izin verilmiş ve Haziran 2015 itibarıyla Suriye üzerine çalışan toplam uluslararası STK’ların sayısı 42’ye ulaşmıştır. Öte yandan, hükümet, Batı

ile olan ilişkilerin güvensiz bir hal aldığı 15 Temmuz 2016 tarihli darbe girişiminden sonra İNGO'lar üzerindeki denetimleri arttırmış ve karşılıklı kısıtlamalara gidilmiştir (Mackreath ve Sağnıç, 2017: 20-21). BM İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi'nin (OCHA) görevi, uluslararası, ulusal ve yerel STK'lar arasındaki eşgüdümü sağlamaktır. Türk hükümeti, OCHA'ya yalnız Suriye içerisindeki STK faaliyetlerini koordine etmekle sınırlı bir faaliyet izni vermiş ve nihayet OCHA Gaziantep'te bir ofis açabilmiştir.

Ulusal anlamda, STK'lar genel olarak Suriyelilere sosyal hizmetler, kültür ve sanat projeleri ve psiko-sosyal faaliyetler yönelmektedirler. STK'ların bazıları hükümetin belirlediği “inanç temelli” etrafında hayırseverlik odaklı bir çizgi izlerken diğerleri hak temelli’ ve ‘ihtiyaç temelli’ yardım ile örgütsel ve cemaat merkezli himaye arasında gidip gelen seküler tarzda da olabilmektedir. Bazı STK'lar da uyum aşamasında hükümet ile Suriyeliler arasında arabuluculuk görevini de görmektedirler (Mackreath ve Sağnıç, 2017:24).

Mardin İlinin Tarihsel Göç Süreçleri ve Suriyeli Mülteciler

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Dicle Bölümü'nde bulunan Mardin ili, Suriye'ye sınır komşu ve güneyinde bulunmaktadır. Ayrıca ilin kuzeyinde Batman ve Diyarbakır illeri, kuzeydoğusunda Siirt, batısında Şanlıurfa, doğusunda ise Şırnak ili bulunmaktadır. Süryani dilinde kentin adı “Marde” iken, Araplar ve Türkler tarafından “Mardin” adı verilmiştir. Özellikle tarihi çok eski çağlara dayanan ve hemen her kültürün etkisi ve izinin olduğu önemli bir ilimizdir. Mimari, etnografik, arkeolojik, tarihi ve görsel değerleriyle İpek Yolu güzergâhında bulunan Mardin, sanatsal bakımdan da tarihi değeri sahip olan cami, türbe, manastır, kilise, gibi dini eserler barındırmaktadır (tr.wikipedia.org, 2018; yurthaber.mynet.com, 2019).

Göç Süreçleri

Süryani, Ermeni, Keldani, Yezidi, Musevi, Kürt, Türk ve Arap gibi pekçok farklı dil, din ve kültür mozağiyle farklı tarihi geçmişe sahip dünyadaki kadim kentlerden bir tanesi olan Mardin, M.Ö. 50.000'e kadar dayandırılan tarihsel sürecinde birçok göç olayına şahitlik etmiştir. Söz konusu bu göçleri altı döneme ayırmak mümkündür. *İlk olarak*, Neolitik devirden itibaren yerleşime sahne olduğu anlaşılan Mardin ve çevresi, MÖ. 3. binyılın ortalarından itibaren Asya kökenli Hurriler'in önemli merkezlerinden biri olmuştur. MÖ. 1500'lerde bölgeye yeni göç eden Mitanniler'in egemenliği altına girmiş ve tarih boyunca bölgeye yapılan göç hareketlerinden çok etkilenmiştir. MÖ. 1200'lerde cereyan eden Ege Göçleri ve ardından başlayan Arami Göçleri ve Mitanni göçleri ile Farklı dönemlerde yaşanan göç hareketleri, Mardin ve çevresinin etnik, kültürel ve dini yapısında önemli değişimlere yol açmıştır (Memiş, 2006: 119-122).

İkinci dönem olarak, Büyük Selçuklu Sultanı Melik Şah'ın 1085'te şehirdeki Mervanî hakimiyetine son vermesi ile bölgede başlayan Türk hakimiyeti, XI. yüzyılın sonundan itibaren başlayan Türkmen göçleriyle güçlenmiş ve 1108 yılında Necmeddin İlgazi, tarafından Mardin Artuklu devleti kurulmuştur. ElCezire bölgesinde yoğunlaşan Türkmen ailelerinin en büyüklerinden olan Artukluların Mardin'deki hakimiyeti yaklaşık üç asır sürmüştür (Özcelik, 2006: 669). 13.yy'da gerek Moğol istilası ve gerekse Zengîlerin cihat politikaları Musul'dan Harran'a kadar olan bölgelerden Mardin ve Hısn Keyfa'ya (Hasankeyf) göçlere sebep olmuştur (Gül, 2006: 373). 15. yy'da Akkoyunluların Mardin'i Karakoyunlulardan ele geçirmesiyle toplu göçler gerçekleşmiştir (Erdem, 2006: 404). *Üçüncü dönem* olarak, Osmanlı döneminde sancak olan Mardin'de, XVI. yüzyıl boyunca, göçebe toplulukların iskânı ile dışardan göçler almıştır (Erpolat, 2006: 465). 1520'den sonra Mardin'in kadim aşiretlerinden olan Milli topluluğu iki kısma ayrılmış, bunlardan bir kısmı Mardin'de kalırken, diğer kısmı Urmiye civarına göç etmiştir. Bu konargöçer aşiret mensuplarının Mardin'e dönüş tarihleri 1707 yılıdır (Gümüş, 2006: 817). 16. yüzyılda Yavuz Sultan Selim'in Mardin ve çevresini Osmanlı topraklarına katmasıyla Müslüman ve Süryani göçü gerçekleştiği bilinmektedir (ORSAM, 2017:16-19). 18. Yy ve 19yy da kolera vb. salgın hastalıklar, kıtlıklar, disel nedenler nedeniyle göçler yaşanmıştır. I. Dünya Savaşı esnasında çoğunluğu Mardin ve civarında yaşayan Süryanilerin göçlerinin 40-50bin civarında olduğu bilinmektedir (Erpolat, 2006: 541).

Dördüncü dönem olarak, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında yapılan Süryani, Ermeni ve Keldaniler başta olmak üzere Hristiyan nüfusun Lübnan başta olmak üzere dışarıya göç etmesidir. Cumhuriyet'in ilk yıllarına dayanan şehir eşrafının ve seçkinlerinin Mardin'den diğer büyük kentlere göç ettiği bilinmektedir (Apak, 2014:56). *Beşinci dönem*, 1990-1991 yılları arasında gerçekleşen 1. Körfez Savaşı nedeniyle Irak'tan gelen Kürt kökenli insanların bölgedeki diğer illerde olduğu gibi Mardin'e göçleri gerçekleşmiştir. Yine bu dönemde, kentin kırsal alanlarda yaşanan çatışma ortamından kaçanların yurt içinde bulunan metropollere ve yurtdışına göçleri gerçekleşmiştir. *Son olarak*, gerek coğrafi, gerekse sosyo-kültürel yakınlığı nedeniyle Mardin, Nisan 2011 yılından itibaren süren kargaşa ve savaş ortamından kaçan Suriyeli göçmenlerin yoğun olarak akın ettiği ilk sınır kentlerinden birisi olmuştur.

Tablo 1. Ülkemiz ve Mardin'de Bulunan Suriyelilere İlişkin Göç İstatistikleri

Mülteci sayısı	Mardin	Türkiye
Nüfus	829.195	82.003.882
Toplam Suriyeli Sayısı	87.504	3.605.615

Geçici Barınma Merkezleri Toplam Mevcudu	2604	219.721
Geçici Barınma Merkezlerinde Bulunan Suriyeli Sayısı	2604	213.743

Kaynak: <http://www.goc.gov.tr>, 2019

Bugün Türkiye’deki 3.5 milyondan fazla Suriyeli mültecinin 87.504’ünü kendi içinde barındıran Mardin, sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan en çok etkilenen kentlerden birisi olmuştur. Mardin’deki mültecilerin yaklaşık % 4’ü Midyat ilçesinde bulunan çadır kentte yaşarken, geri kalan mültecilerin tamamı kent merkezinde yaşamaya çalışmaktadırlar. Bu sebeple, nüfusun %10.55’ini oluşturan Suriyelilerin kalıcı olarak yerleşeceği düşünüldüğünde önümüzdeki dönemlerde de kent üzerinde sosyo-ekonomik, siyasal ve kültürel birçok etkiye neden olacağı tahmin edilmektedir.

Tablo 2. Mardin İlinde Demografik Özelliklere Göre Suriyeli Mültecilerin Oransal Dağılımı

Kamp İçi					
Cinsiyet	0-12 (%)	13-18 (%)	19-54 (%)	55-64	65 yaş ve
Erkek	62,50	8,30	29,20	0	0
Kadın	44,40	11,10	44,40	0	0
Kamp dışı					
Cinsiyet	0-12 (%)	13-18 (%)	19-54 (%)	55-64	65 yaş ve
Erkek	33,00	7,80	56,90	2,30	0
Kadın	32,00	7,30	54,90	5,30	0,50

Kaynak: www.afad.gov.tr, 2018

Kentte bulunan Suriyelilerin demografik yapılarına baktığımızda genç ve çocuk nüfusun ağırlıkta olduğu görülmektedir. Kamp içinde yaşayanların yarısından fazlasını küçük çocuklar oluşturduğu için merkezi hükümetin belirlediği çerçeve içerisinde ihtiyaçları karşılanmaktadır. Kamp dışındakilerin büyük çoğunluğunun gençlerden oluşması, yerelde istihdam, güvenlik ve vatandaşlık tartışmalarını gündeme getirmektedir. İstihdam gibi genç nüfusun temel sorununun yerelde hızlı bir şekilde çözülememesinden kaynaklanan birçok sorun kısa vadede ortaya çıkmakta ve bu sorunların uzun vadede kalıcı olması kaçınılmaz hale gelmektedir. Vatandaşlığa kabul konusunda, Suriyeliler istekli görünse de halkın buna sıcak bakmadığı ve bu nedenle ilerleme sağlanamadığı görülmektedir (Gülyaşar, 2017:702-703). Halk onları ‘ortakçı’ görmektedir. Örneğin, Mardin’deki mültecilerin %76,5’inin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmak istedikleri (Apak, 2015:133), ancak yerel halkın ve kurumların ise bu konuda daha temkinli olduğu bilinmektedir.

Mardin Büyükşehir Belediyesi ile ilgili yapılan incelemede Sosyal Hizmetler Daire Başkanlığı tarafından temel ihtiyaç maddeleri ve çeşitli nakdi yardımlar şeklindeki sosyal yardımlar yapıldığı ve bunun dışında herhangi bir yardımın yapılmadığı yapılan görüşmelerden ve basında yapılan taramalardan anlaşılmaktadır. Mardin’de yaşayan mültecilere yönelik genel olarak merkezi yönetimin yukarıda belirtilen yasal mevzuat çerçevesinde barınma, iâşe, eğitim ve sağlık gibi temel insani ihtiyaçları karşıladığı ve bu yardımların Mardin Valiliğı tarafından sosyal uyumun sağlanması amacıyla Sosyal Destek Programı (SODES) kapsamında yürütölen projeler ve Vali’nin başkanlık ettiğı il Koordinasyon Toplantıları neticesinde büyük ölçüde Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları aracılığıyla gerçekleştiğı bilinmektedir. Örneğın “Sosyal Uyum ve Saç Kesimi Projesi”, “Geleceğimi İnşa Et” projesi, Midyat Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü’nün yürüttüğü eğitim projeleri bulunmaktadır. Aile ve Sosyal Politikalar Müdürlüğü ve Milli Eğitim Müdürlüğü’nün eğitim ve uyum konusunda destekler sağladığı ancak bunlarında yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Uyum konusunda Şanlıurfa, Hatay, Maraş gibi illerde mültecilerle yerel halk arasında zaman zaman çıkan çatışmalar ile ilgili basına yansıyan haberlerin Mardin’de hiç duyulmadığı ve uyum sürecinin daha kolay gerçekleştiğı anlaşılmaktadır (www.milliyet.com.tr, 2018). Bunların dışında Artuklu Belediyesi ile Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliğı (BMMYK–UNHRC) arasında yapılan işbirliğı sonucu çeşitli projelerin hayata geçirilmesi öngörülmektedir (www.artuklu.bel.tr, 2019).

Başta büyükşehir belediyesi olmak üzere, yerel yönetimlerin mültecilere yönelik sunduğı kamu hizmetleri konusunda herhangi bir yasal mevzuat olmadığı için, Mardin’de bulunan yerel yönetimlerin göç ve mültecilik sorununa bütçe ayırmadığı ve planlanmış proje veya herhangi bir çalışma yürütmediğı tespit edilmiştir. Bilindiğı gibi, ölkemizde belediyelerin borçlanma dışındaki gelirleri öz gelirler ve genel bütçe vergi gelirlerinden yapılan transferler şeklinde gerçekleşmektedir. Belediyelerin verimli öz gelir kaynakları olmadığı için genel olarak nüfus kriteri esasına göre genel bütçe vergi gelirlerinden yapılan transferlerle gerçekleşmektedir. Bu sebeple, nüfusunun %10’undan daha fazla mülteciye sahip Mardin’de, kent nüfusunun içine göçle gelenler dâhil edilmediğı için önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Mültecilere yönelik yardımlar, ya dernekler üzerinden yapılmakta, ya da bireysel bağışları mültecilere yönlendirme konusunda, günü kurtarma şeklinde aracılık yapılmaktadır. Sonuç olarak, yerel yönetimlerin mültecilere yönelik sunduğı kamu hizmetleri değerlendirildiğinde, genel olarak eşgüdüm ve önceden belirlenmiş standartların bulunmadığı ve mültecilere sunulan psiko-sosyal destek ve tercüme hizmetlerinin sınırlı seviyede olduğu görölmektedir.

Yukarıda yapılan tespitler sonucunda, Suriyeli mültecilerin çoğunluğu merkezi veya yerel bir kurum tarafından verilen aynı veya nakdi destek ile geçinmediği ortaya çıkmaktadır. Merkezi veya yerel kurumlar tarafından verilen aynı veya nakdi desteklerin hanelerin yaklaşık % 6'sına tekabül ettiği görülmektedir. Mültecilerin çoğu yerli ve yabancı dernek, vakıf gibi STK'lar tarafından yardımlarla ayakta durmaktadır. Ancak, kendi işini kuran ve ekonomik bağımsızlıklarını kazananlar da olmaktadır. En kolay iş yapabilecekleri işyerlerini, giyecek-yiyecek dükkânlarını, fırın ve lokantalarını açmaktadırlar. STK'lar genelde 1992'de kurulan Avrupa Topluluğu İnsani Yardım Bürosu (ECHO) ve BM'den destek alarak çalışmalarını yerelde yürütmektedirler. Mardin'de genel itibarı ile Suriyeli mülteciler üzerinde çalışan ve uluslararası projelerle faaliyet gösteren sayabileceğimiz 6 STK'nin aktif olarak çalıştığını söyleyebiliriz. Bunlardan ilki, 1979'da kurulmuş AAR Japan sivil toplum kuruluşudur (www.aarjapan.gr.jp, 2018). İkincisi, 2013 yılından itibaren Merkezi Gaziantep'te bulunan Almanya Federal Cumhuriyetinin himayesinde onursal üyeler tarafından yürütülerek kurulan Welthungerhilfe (WHH), Türkiye ve Kuzey Irak, Suriye'deki yerlerinden edilen aileler (IDP) için destek sağlamaktır (welthungerhilfe.org.tr, 2019). Söz konusu dernek, Kızıltepe merkezli "Lider Kadın Derneği" ve Mardin merkezli "Her Yerde Sanat Derneği" ile ortak çalışmalarını yürütmektedir.

Lider Kadın Derneği Suriyeli mültecilere yönelik 2 farklı proje yürütmektedir. Bunlardan biri sosyal uyum faaliyetlerinin yürütüldüğü SYR 1056 kodlu "Türkiye'deki Mülteciler Ve Yerel Topluluklar İçin Toplum Merkezlerinin Sosyal Hizmet Faaliyetlerinin Geliştirilmesi" projesidir. Diğeri ise koruma faaliyetlerinin yürütüldüğü SYR 1051 "Mardin İlindeki En Savunmasız Durumdaki Mülteciler İçin Entegre, Koruma Hizmetlerinin Sağlanması" projesidir. Birinci proje kapsamında kadın ve çocukların kapasitelerini geliştirmelerini desteklemek, birlikte vakit geçirmelerini sağlayarak aralarındaki sosyal uyumu güçlendirmek, aralarındaki paylaşımı güçlendirmek ve boş zamanlarını arkadaşlarıyla vakit geçirip öğrenebilecekleri şekilde değerlendirmeleri sağlamak amacıyla meslek edindirme atölyeleri (biçki-dikiş atölyesi, el sanatları-hobi atölyesi, bilişim atölyesi), kapasite geliştirme atölyeleri (müzik atölyesi, arbane atölyesi, resim atölyesi, spor atölyesi, çocuk oyun atölyesi, zeka oyunları atölyesi, kitap okuma atölyesi, etkili iletişim atölyesi), sosyo-kültürel aktiviteler (gezi ve piknik programları, yüzme ve oyun programları, uçurtma festivali, sinema ve tiyatro programları, özel gün kutlamaları, yaratıcı drama faaliyetleri, sirk ve gösteri etkinlikleri) düzenlenmektedir. mültecilerin hayat standartlarını yükseltmek, farkındalıklarını arttırmak ve temel ihtiyaçlarına ulaşmak ve istihdam edebileceği alanlar yaratmak veya yönlendirmek konusunda farkındalık çalışmaları (toplumsal cinsiyet eşitliği farkındalık çalışmaları, sağlık seminerleri ve diş, bit, meme sağlık taramaları sağlık ve temel yardım kit

dağıtımları), istihdam çalışmaları, (girişimcilik seminerleri, iş edindirme süreçleri ile ilgili farkındalık çalışmaları, işkur eğitimlerine katılım desteği, iş imkanı sunan kurumlara yönlendirme hizmeti kapsamında katılımcıların girişken yönlerini güçlendirmelerini sağlayarak ekonomik hayata dahil olmalarını desteklemek amaçlanmaktadır. İkinci proje kapsamında eğitim ve sağlık konusunda “Eğitime Erişim ve Şartlı Eğitim Yardımı” ve “Hijyen, Sağlığa Erişim, Gebelik ve Bebek Sağlığı ve Genital Bölge Temizliği” konularında bilgilendirici oturumlar düzenlenmiştir (Lider Kadın Derneği, 2019)

2000 yılında faaliyetine başlayan, İsviçre menşeli RET International, mülteciler içinde okul dışında kalmış çocukların ve gençlerin çoğunluğunun Türk okullarında eğitim görebilmeleri için çalışmakta ve Mardin ÇATOM’larında kadınlarla çalışarak katkıda bulunmaktadır (tr.theret.org, 2019). SGDD-ASAM, mültecilerin ve sığınmacıların Türkiye’de karşılaştıkları sorunlara çözüm yolu aramaya ve öncelikli ihtiyaçlarını gidermeye çalışmaktadır. Temel hak ve hizmetlerden yararlanmalarını sağlamak için destek vermekte ve çeşitli etkinlik ve projeleri hayata geçirmektedirler (sgdd.org.tr, 2019). Kuruluşundan bu yana SGDD-ASAM, çatışma bölgelerinden gelen sığınmacılara ve mültecilere psiko-sosyal desteklerde sağlamaktadır. Bunların dışında “Hayata Destek Derneği (STL)”, temel hak ve hizmetler konusunda bilgilendirme ve farkındalık oturumları düzenleme, hizmetlere erişim amacıyla ihtiyacı olan bireyleri gerektiğinde yönlendirme, eşlik etme, tercüme ve ulaşım desteği sağlama, yaşlı, çocuk, engelli, ağır sağlık problemi gibi hassas durumu olan bireylerin ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik çalışmalarda bulunmaktadır (www.hayatadestek.org, 2018). **Ayrıca, Türk Kızılay’ı tarafından göç hizmetleri kapsamında dil, din, ırk ayrımı yapmaksızın yardım faaliyetleri yürütülmektedir. Mardin’de kurduğu “Toplum Merkezi” ve “Sınır Yardım Noktası” aracılığıyla söz konusu yardımları ihtiyaç sahibi mültecilere ulaştırmaya çalışmaktadır (www.kizilay.org.tr, 2018).**

Sonuç ve Öneriler

Dünyada insanoğlunun ortaya çıktığı günden itibaren yaşanan göç olgusunun insan yaşamında dönemler itibarıyla büyük etkiler bıraktığı ve kalıcı sonuçlar ortaya çıkardığı bilinmektedir. Özellikle zorunlu nedenlerle yaşanan mültecilerin göçünde etkiler çok daha yıkıcı ve onarılması güç sonuçlar bırakmaktadır. Şimdiye kadar maalesef göçlerin bu etkilerini önleme adına dünyada ve ülkemizde güvenlik vb. önleyici tedbirler nedeniyle göç yönetimi konusunda arzu edilen bir mesafe kaydedilememiştir. Gelişmiş ülkelerde insan hakları alanında sağlanan gelişmelere paralel olarak, yerel yönetimler ve Sivil Toplum Kuruluşları bu alanda önemli paydaşlar olarak görülebilmekte ve artan ölçüde yetkilendirilerek gelen şoklar minimize edilebilmektedir. Göçün ilk

muhatapı olan yerel yönetimler ve STK'lar başta barınma, i  e, eēitim, saēlık ve istihdam konularında gelen mültecilere yardım etmesi uyumu kolaylaştırıcı ve merkezi yönetimleri rahatlatıcı işlev görebilmektedir. Ancak  lkemiz açısından duruma bakıldığında, yerel yönetimler, uluslararası g  e ilişkin merkezi yönetim ile e ēg d m, uzmanlaşma, b t  e eksikliēi ve insan kaynaēı yetersizliēi nedenleriyle istenilen standartlara uygun bir hizmet sunamamı lardır. STK'larda genellikle güvenlik vb. nedenlerle bu konu dışına itilmeye çalışılmıştır.

Suriye iç savaşının ba ladığı 2011 yılı itibarıyla hükümet tarafından başta mevzuat olmak üzere birçok konuda adımlar atılmış olsa da, yerel yönetimler konusunda saēlıklı adımların atılmaması nedeniyle söz konusu sorun ile ba  etmede yetersiz kalınabilmektedir. Özellikle ilk  okların atlatılmasında birinci derece muhatap yerel yönetimler için hiçbir yetki ve mali destek saēlanmaması önemli bir eksikliktir. Gelineen noktada, yerel yönetimlerin mevzuatlarından kaynaklı durumlar ve merkezi yönetimin g venliēin saēlanması konusundaki hassasiyeti nedenleriyle, yerel yönetimlerin mültecilere yardım konusunda genel olarak merkezi yönetimin ardında kalarak pasif bir görev  stlendiēi ve ortaya çıkan bo luēun ulusal ve uluslararası STK'lar tarafından karşılandığı görülmektedir. Bu nedenle, Türkiye'de uluslararası g  e olgusunun insan hakları baēlamında etkileri ve yansımalarının ne şekilde ele alınacağı, bu sürecin saēlıklı bir şekilde yönetilebilmesi için hangi tür stratejilere gereksinim duyulduēu ve merkezi ve yerel yönetimlerin bu konuda nasıl bir rol üstlenmesi gerektiēi mevzuat ve uygulama bakımından yeniden gözden geçirilmelidir. Yoēun g   n yaşandığı kentlerde ilk olarak başvurulan yerel yönetimlerin daha etkin ve hızlı olabilmesi amacıyla mevzuatın bu konuda yenilenmesi, b t  e ve insan kaynaēının arttırılması ve batıdaki uygulamalardan yola çıkararak g   n kente olumlu yansıması ile fırsata dönüştürülmesi amaçlanmalıdır. Özellikle sınır bölgelerinde bulunan Mardin gibi b y k  ehir belediyelerin daha fazla destek alması ve mültecilere yönelik vatandaşlık dışında her türlü imk nı saēlama konusunda b t  e ve personel yetkisi verilmesi uluslararası göçün yönetilmesini kolaylaştıracaktır. Yerel yönetimlerin yanında STK'larında yaptıēı çalışmalar desteklenmeli ve süreklilik arz etmelidir. Merkezi, yerel yönetim ile STK'ların i birliēinde gerçekleşecek g   yönetişimi sayesinde g   n etkilerinin azaltılması konusunda önemli mesafe alınacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

ABADAN-Unat, Nermin (2002), Bitmeyen Göç: Konuk I  ilikten Ulus- tesi Yurtta lıēa, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

AēİR, Osman ve Sezik, Murat (2015), "Suriye'den Türkiye'ye Yaşanan Göç Dalgasından Kaynaklanan Güvenlik Sorunları", Birey ve Toplum, 15 (9), Bahar, 95-123.

- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2016), “Türkiye’de Geçici Koruma Statüsündeki Suriye Vatandaşlarına Yönelik Sosyal Uyum ve Psikososyal Destek Çalışmaları Koordinasyon ve Planlama Çalıştayı”, <https://ailetoplum.aile.gov.tr/uploads/pages/yurtici-calisma-raporlari/calistay-raporu.pdf>, Erişim Tarihi:12/07/2018
- AKKAYAN, Taylan (1979), Göç ve Değişme, İstanbul Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- AKTEL Mehmet ve Kaygısız, Ümmühan (2018), “Türkiye’de Göç Yönetimi”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23 (2), 579-604.
- ALONSO, José Antonio, (2015), “Managing Labour Mobility: A Missing Pillar of Global Governance”, CDP Background Paper No. 26ST/ESA/2015/CDP/26, June 2015. http://www.un.org/en/development/desa/policy/cdp/cdp_background_papers/bp2015_26.pdf Erişim Tarihi:03/07/2018.
- ANİCH, Rudolf, Brian, Tara and Laczko, Frank (2013), “Chapter 2: Migration Trends: Comparing The Four Pathways”, 52-83, World Migration Report 2013, (Ed. Frank Laczko and Gervais Appave), International Organization for Migration, Switzerland, https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr2013_en.pdf. Erişim Tarihi: 28/06/2018
- APAK, Hıdır (2014), “Suriyeli Göçmenlerin Kente Uyumları: Mardin Örneği”, Mukaddime, 5 (2), 53-70.
- APAK, Hıdır (2015), “Suriyeli Göçmenlerin Gelecek Beklentileri: Mardin Örneği”. Birey ve Toplum, 5 (9), 125-142.
- ARSENAULT, Natalie (2011), Understanding Migration Curriculum Resources for the Classroom. Revised Edition, The University of Texas, Austin.
- Belediye Kanunu, 03/07/2005 tarih ve 5393 sayılı, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5393.pdf>, Erişim Tarihi:13/07/2018.
- Birleşmiş Milletler Mültecilerin Hukuki Statüsüne Dair Sözleşme, <http://www.goc.gov.tr/files/files/multecisozlesme.pdf>, Erişim Tarihi:13/07/2018.
- BOLAT, Gökhan (2013), “Kavram Tartışmaları Etrafında 21 Mayıs 1864 Çerkez Sürgünü”, Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, 6 (1), 121-142.
- CASTLES, Stephen ve Miller, Mark J. (2008), Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri, (Çev., Bülent U. Bal ve İbrahim Akbulut), 1. Baskı, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- ÇAKIRER-Özservet, Yasemin (2016). “Uluslararası Göç, Yerel Yönetimler ve Toplumsal Uyum”, TBB İller ve Belediyeler Dergisi, 813, 48-55.
- ÇELEBİ, Özlen (2011), “Kuramların Sessizliği: Liberalizm, Realizm ve İltica Rejiminin Kuruluşu”, İltica, Uluslararası Göç ve Vatansızlık: Kuram, Gözlem

- ve Politika, (Ed. Özlen Çelebi, Saim Özçürümez ve Şirin Türkay), Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Yayını, Ankara, 9-26.
- ÇİÇEKLİ, Bülent (2009), Göç Terimler Sözlüğü, Uluslararası Göç Örgütü Yayını, Ankara.
- ÇİÇEKLİ, Bülent ve Demir, Oğuzhan Ö. (2013), Türkiye Koridorunda Yasadışı Göçmenler, Karınca Yayınları, Ankara.
- DAOUDOV, Murat (2015), “Göç Politikasında Söylem Eylem Dönüşümü ve Belediyeler”, Türkiye Sağlıklı Kentler Birliği, Kent ve Göç Konferansı, Kadirli/Osmaniye, 1-16.
- DE TAPIA, Stephane (2003), “New Patterns of Irregular Migration in Europe”, Seminar Report 12 and 13 November 2002, Council of Europe, Strasbourg., <https://www.coe.int/t/dg3/migration/archives/Documentation/> Erişim Tarihi: 03/07/2018.
- DENİZ, Taşkın (2014). “Uluslararası Göç Sorunu Perspektifinde Türkiye”, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 18(1), 175-204.
- Deutsche Welle, (2013). “Mülteci Sayısı”, <http://www.dw.de/m%C3%BClteci-say%C4%B1s%C4%B1nda-yine-rekor/a-16893757>, Erişim Tarihi:03/05/2018.
- ERDOĞAN, Murat (2016), “Türkiye’deki Suriyeliler ve Yerel Yönetimler, İller ve Belediyeler Dergisi”, 813, 28-38.
- FAİST, Thomas (2003), Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanlar (Çev.: Azat Z.Gündoğan ve Can Nacar), Bağlam Yayınları, Ankara.
- Geçici Koruma Yönetmeliği, 22/10/2014 tarih ve 6883 sayılı, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/10/20141022-15.htm>, Erişim Tarihi:13/03/2019.
- GİMBA, Zainab and KUMSHE, Mustapha G., “Causes And Effects Of Rural-Urban Migration In Borno State: A Case Study Of Maiduguri Metropolis”, *Asian Journal of Business and Management Sciences*, 1(1), 2011, 168-172. (https://www.ajbms.org/articlepdf/ajbms_2011_1130.pdf.06.04.2019).
- GÜLYAŞAR, Melike (2017), “Suriyeliler ve Vatandaşlık: Yerel Halk ve Suriyeli Sığınmacılar Çerçevesinde Bir Değerlendirme”, OPUS – Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 7 (13), 678-705.
- GÜNDÜZ, Mustafa ve Yetim, Nalan (1997), “Terör ve Göç”, Toplum ve Göç”. II. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiriler Kitabı(Mersin-Kasım1996), DİE ve Sosyoloji Derneği Ortak Yayını, Ankara, 109-116.
- GÜREŞÇİ, Ertuğrul (2016), “Göç ve Yerel Yönetimler Konusunda Yapılacak Bilimsel Çalışmalarda Uygulama ve Araştırma Merkezlerinin Önemi: Ahi Evran Üniversitesi Göç ve Yerel Yönetimler Uygulama ve Araştırma Merkezi Örneği”, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4 (28), 517-525

- HRW (Human Rights Watch) (2015), “Türkiye’deki Suriyeli Mülteci Çocukların Eğitime Erişiminin Önündeki Engeller–Kayıp Nesil Olmalarını Önlemek”. <https://www.hrw.org/tr/report/2015/11/09/283247>, Erişim Tarihi:12/07/2018.
- İÇDUYGU, Ahmet ve Ünal, Turgay (1998) “Türkiye’de İç Göç Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri”, Türkiye’de İçgöç, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 38-55.
- İÇDUYGU, Ahmet, Erder, Sema ve Gençkaya, Ömer F. (2014), “Türkiye’nin Uluslararası Göç Politikaları 1923-2023:Ulus Devlet Oluşumundan Ulus Devlet Ötesi Dönüşümlere”, MireKoç Raporları, İstanbul, Koç Üniversitesi Koç Araştırmaları Merkezi, <https://mirekoc.ku.edu.tr/wp-content/uploads/ErişimTarihi:13/07/2018>.
- İÇDUYGU, Ahmet, Sirkeci, İbrahim (1999), “Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde Göç Hareketleri, (Ed.:Oya Baydar), 75 Yılda Köylerden Şehirlere, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- İskân Kanunu, 19/09/2006 tarih ve 5543 sayılı, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5543.pdf>, Erişim Tarihi:15/03/2019.
- KAHYA, Nizam Ö. ve Sallan Gül S. (2017), “Türkiye’de Mültecilere Yönelik Yerleşim Politikaları”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22, Göç Özel Sayısı, 1385-1410.
- KARA, Mustafa ve Kara, Canan Dönmez Ö. (2016), “Türkiye’de Göç Yönetişimi: Kurumsal Yapı ve İşbirliği”, JED / GKD 10 (2), 1-25.
- KARPAT, Kemal (2013), Osmanlıdan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler, Timaş Yayınları, İstanbul.
- KELEŞ, Ruşen (1998), Kentbilim Terimleri Sözlüğü, İmge Kitabevi, Ankara.
- KİNG, Russell (2012), “Theories and Typologies of Migration: An Overview and A Primer Published”, (Ed.: Erica Righard), Malmö Institute For Studies Of Migration, Diversity and Welfare (MIM) Malmö University, Sweden.
- KİRİŞÇİ, Kemal ve Karaca, Sema (2015), “Hoşgörü ve Çelişkiler: 1989,1991 ve 2011’de Türkiye’ye Yönelen Kitleli Mülteci Akımları”, 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye’ye Göçler, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s295-314.
- KOÇAK, Orhan ve Gündüz, Demet R. (2016). “Avrupa Birliği Göç Politikaları ve Göçmenlerin Sosyal Olarak İçerilmelerine Etkisi”, Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, 7 (12), 66-91.
- LACZKO, Frank and Rudolf, Anich (2013), “Chapter I: Introduction”, 31-50, World Migration Report 2013, (Ed. Frank Laczko and Gervais Appave), International Organization for Migration Press, Switzerland, https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr2013_en.pdf Erişim Tarihi: 28/06/2018.
- LEE, Ewerett. (1966), “A Theory of Migration, Demography”, 3:(1), https://www.jstor.org/stable/2060063?seq=1#page_scan_tab_contents, 47-57), Erişim Tarihi: 28.06.2017.

- LEWIS, Gareth J. (1982). "Human Migration: A Geographical Perspective". St. Martin's Press, New York.
- MACKREATH, Helen ve Sağnıç, Şevin Gülfer (2017), Türkiye'de Sivil Toplum ve Suriyeli Mülteciler, (Çev.: Seda Özdemir), Yurttaşlık Derneği, İstanbul.
- Marmara Belediyeler Birliği (2015), Kent Mültecilerine Hizmette Belediyelerin Rolü, Çalıştay Raporu, İstanbul, <http://en.marmara.gov.tr/UserFiles/Attachments/2017/05/09/6eaade7b-c80c-44f4-b285-2d731595d80a.pdf>, Erişim Tarihi: 28.06.2018.
- MARSHALL, Gordon (1999), Sosyoloji Sözlüğü, (Çev.: Osman Akınbay ve Derya Kömürçü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- MCNEILL, William H. (1984), "Human Migration in Historical Perspective, Population and Development Review", Vol. 10, No. 1 (Mar., 1984), 1-18 Population Council Stable, <http://www.jstor.org/stable/1973159>. Erişim Tarihi: 12.07.2018.
- MUTLUER, Mustafa (2003), Uluslararası Göçler ve Türkiye, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- ORİS, Michel (2003). "The History of Migration As A Chapter in The History of The European Rural Family: An Overview". History of The Family 8, 187–215.
- ORSAM (2012), "Küresel Göç ve Avrupa Birliği ile Türkiye'nin Göç Politikalarının Gelişimi", ORSAM Ankara, http://www.orsam.org.tr/eski/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2012621_Rapor1_23tur.pdf, Erişim Tarihi: 01.06.2018.
- ORSAM (2017). "Lübnan'daki Mardinliler: Mardin Halkının Göçü" ORSAM, Ankara, <http://www.orsam.org.tr/orsam/rapor/10443?dil=tr>, Erişim Tarihi: 13.07.2018.
- ÖZDEN, Şenay (2013), Syrian Refugees in Turkey, MPC Research Reports (2013/5), European University Institute Badia Fiesolana I – 50014 San Domenico di Fiesole (FI) Italy.
- ÖZER, Dinçer, (2015), "Göç Olgusu ve Kentsel Yaşama Uyumda Yerel Yönetimlerin Rolü. Erişim Tarihi: 23.06.2017, <https://www.academia.edu/349495/yerelyonetimlerdegocolgusu>. pdf, Erişim Tarihi: 13.07.2018.
- ÖZER, İnan (2004), Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişme, Ekin Kitabevi, Bursa.
- ÖZER, Yürür Y. Yeşim, Komsuoğlu, Ayşegül ve Ateşok, Zeynep Özde (2016), "Türkiye'nin Göçmen ve Mültecilere Yönelik Eğitim Politikalarının Dönüşümü", Türkiye'de Geçici Koruma Altındaki Suriyeliler: Tespitler ve Öneriler, Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Vakfı, Aryan Basım, İstanbul, 147-172.
- ÖZSERVET, Yasemin Çakırer (2016), "Uluslararası Göç, Yerel Yönetimler ve Toplumsal Uyum", İller ve Belediyeler Dergisi / Uzman Gözüyle Türkiye Belediyeler Birliği, Korza Yayıncılık, Ankara, 48-55.

- PAPADEMETRIOU, Demetrios G. (1997-1998), "Migration", Foreign Policy, No. 109, Winter, 15-33, Washington DC, LLC Stable <http://www.jstor.org/stable/1149453> .
- SETAV (Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı) (2015), "Türkiye'deki Suriyelilerin Hukuki Durumu: Arada Kalanların Hakları ve Yükümlülükleri", http://file.setav.org/Files/Pdf/20151230134459_turkiyedeki-suriyelilerin-hukuki-durumu-pdf, Erişim Tarihi: 12/07/2018.
- ŞAHİN, Ali ve Söylemez, Adnan (2017), "Büyükşehir Belediyelerin Stratejik Planlarında Göçle Gelenler/Mülteciler", Uluslararası Göç ve Mülteci Sorununun Çözümünde Kamu Yönetiminin Rolü, 11. Kamu Yönetimi Sempozyumu (Ed.: Ahmet Yatkın) 28-30 Eylül 2017 Elazığ, 963-972.
- TBMM (2010), İnsan Hakları Işığında Türkiye'de Bulunan Mülteciler, Sığınmacılar ve Yasadışı Göçmenlerin Sorunları, TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu, TBMM Basımevi, Ankara.
- TAMER, Mehmet, Birvural, Ali (2017), "Mültecilerin Uyum Sürecinde Yerel Yönetimler ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Yeri", TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi, C. 9, S. 35, ss. 21-27.
- TEKELİ, İlhan (2011), Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- TEKELİ, İlhan ve Erder, Leyla (1978), Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İç Göçler, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- TEKİN, Nusret (1970), "Yurtdışı İşgücü İstihdamının Ekonomik ve Sosyal Analizi", İktisat Fakültesi Mecmuası, İstanbul 1970-1971; XXX; No: 1-4, 73-96.
- TUNÇ, Ayşe Şebnem (2015), "Mülteci Davranışı ve Toplumsal Etkileri: Türkiye'deki Suriyelilere İlişkin Bir Değerlendirme", TESAM Akademi Dergisi, Temmuz. 2 (2), 29 – 63.
- TÜRK, Gül Dilek (2016), "Türkiye'de Suriyeli Mültecilere Yönelik Sivil Toplum Kuruluşlarının Faaliyetlerine İlişkin Bir Değerlendirme", Marmara İletişim Dergisi, 25, 145-157.
- UCLG-MEWA (2016), Suriyeli Mülteci Akını Yönetiminde Türkiye'deki Belediyelerin Rolü, <http://uclg-mewa.org/uploads/file/39c9141e89b947ca82456f8b3ef3decb/Suriye-Raporu-TR.pdf>, Erişim Tarihi: 17/07/2018.
- UNHCR (2009), 2008 Global Trends: Refugees, Asylum-seekers, Returnees, Internally Displaced and Stateless Persons. <http://www.acnur.org/fileadmin/Documentos/archivo/7096.pdf?file=fileadmin/Documentos/archivo/7096>, Erişim Tarihi: 13/07/2018.
- UNHCR (2015), Regional Refugee ve Resilience Plan 2015-2016, Regional Strategic Overview In Response to the Syria Crisis, <http://www.unhcr.org/partners/donors/54918efa9/regional-refugee-resilience-plan-2015-2016-response-syria-crisis.html>, Erişim Tarihi: 23/07/2018.

UNHCR, (2011), Global Trends Report, The UN Refugee Agency, <http://unhcr.org/4fd687f9.html>, Erişim Tarihi: 15/05/2015.

UNHCR, 2018, <http://www.unhcr.org/tr/turkiyedeki-multeciler-ve-siginmacilar>, Erişim Tarihi: 13/07/2018.

UNICEF (2018), “Türkiye’deki Suriyeli Çocuklar”, <https://www.unicefturk.org/yazi/acil-durum-turkiyedeki-suriyeli-cocuklar>, Erişim Tarihi: 13/07/2018.

ÜNER, Sunday (1972), Nüfusbilim Sözlüğü, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.

WOODS, Auveen ve Kayalı Nihal (2017), “Suriyeli Topluluklarla Etkileşim: İstanbul’daki Yerel Yönetimlerin Rolü”, İstanbul Politikalar Merkezi, İstanbul, http://ipc.sabanciuniv.edu/wp-content/uploads/2017/01/Suriyeli-Topluluklarla-Etkile%C5%9Fim-Istanbuldaki-Yerel-Yonetimlerin-Rolu_Auveen-Woods, Erişim Tarihi: 23/07/2018

World Migration Report (2015), Migrants and Cities: New Partnerships to Manage Mobility, Switzerland: Organization for Migration (IOM), http://publications.iom.int/system/files/wmr2015_en.pdf, Erişim Tarihi: 13/07/2018

Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, 11/04/2013 tarih ve 6458 sayılı, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/04/20130411-2.htm>, Erişim Tarihi:15/03/2019.

YALÇIN, Cemal (2004), Göç Sosyolojisi, Anı Yayıncılık, Ankara.

YAŞAR, Muhammet R. (2014), Kilis’te Sığınmacı Algısı Toplumsal Otizm ve Ötekileştirme Sürecinin İlk Görünümleri. Kilis 7 Aralık Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını, No: 2, Kilis.

YILDIZ, Sumeyya ve Çakırer-Özservet, Yasemin (2016), “Türkiye Göç Politikalarının Entegrasyon ve Yerel Yönetimler Açısından İncelenmesi”, Ortadoğu’daki Çatışmalar Bağlamında Göç Sorunu, Efil Yayınevi, Ankara, 121-137.

YILMAZ, Vedat ve Karakaya, Sedat (2019), “İç Göçün Nedenleri ve Sonuçlarının Analizi: Muş İl Örneği”, İşletme ve Yönetim, (Ed. Mustafa Fedai Çavuş), Akademisyen Yayınevi, ss. 85-106.

<http://www.aarjapan.gr.jp/tr/about/>, Erişim Tarihi: 25/07/2018.

<http://www.artuklu.bel.tr/web/IcerikDetay.php?SayfayaGit=1347&Aitlik=30>, Erişim Tarihi: 25/03/2019.

<http://www.hayatadestek.org/bireyselkoruma/>, Erişim Tarihi: 27/07/2018.

http://www.goc.gov.tr/icerik3/tum-gocmen-iscilerin-ve-aile-fertlerinin-haklarinin-korunmasina-dair-uluslararası-sozlesme_340_341_639, Erişim Tarihi:13/07/2018.

http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-korumamiz-altindaki-suriyeliler_409_558_560_icerik, Erişim Tarihi:27.06.2018.

[http://www.goc.gov.tr/icerik6/turkiye%E2%80%99de-gecici-koruma 409 558 1097 icerik](http://www.goc.gov.tr/icerik6/turkiye%E2%80%99de-gecici-koruma-409-558-1097-icerik), Erişim Tarihi:13/07/2018.

<https://www.iom.int/>, Erişim Tarihi:03/07/2018.

https://www.kizilay.org.tr/Upload/Dokuman/Dosya/83466957_mayis-2018-suriye-krizi-insani-yardim-operasyonu-raporu.pdf, Erişim Tarihi: 20/08/2019.

<http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/verda-ozet/mardin-ruhu-2555004/>, Erişim Tarihi: 28/07/2018.

<http://www.unhcr.org/tr/19731-statement-un-high-commissioner-refugees-filippo-grandi>, Erişim Tarihi: 27/06/2018.

<http://mevzuat.basbakanlik.gov.tr/>, Erişim Tarihi:03.03.2019.

<http://multeciler.org.tr/wp-content/uploads/2017/11/SSS-TR.pdf>, Erişim Tarihi:13/07/2018.

<http://sgdd.org.tr/category/etkinlikler/>, Erişim Tarihi: 20/02/2019.

<http://tr.theret.org/wherewework/turkey-2/>, Erişim Tarihi: 23/02/2019.

<https://www.amnesty.org/en/latest/news/2018/03/syria-seven-years-of-catastrophic-failure-by-the-international-community/> Erişim Tarihi: 20/02/2019.

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Mardin>, Erişim Tarihi: 11/07/2018.

<http://welthungerhilfe.org.tr/whh-turkey/?lang=tr>, Erişim Tarihi: 20/03/2019.

<http://yurthaber.mynet.com/hakkinda/mardin>, Erişim Tarihi: 15/03/2019.

▪ YÖNETİM VE STRATEJİ

MASLOW'UN İHTİYAÇLAR HİYERARŞİSİ, KARŞILANMA VE ÖNEM DERECELERİ: BİŞKEK ÖRNEĞİ

Mehmet Ulutaş*

GİRİŞ

Abraham H. Maslow (1908-1970), modern zamanların en önemli psikologlarından biri olarak kabul edilmektedir. Öyle ki, yapılan bir araştırmada Maslow'un, psikolojiye giriş ders kitaplarında kendisine en çok atıf yapılan 14. psikolog olduğu ifade edilmiştir (Koltko-Rivera, 2006: 302).

Abraham Maslow 1954 yılında yayınladığı Motivasyon ve Kişilik (Motivation and Personality) adlı eseriyle, insanların işleriyle ilgili olarak çeşitli kişisel ihtiyaçlarını nasıl karşıladıkları hakkındaki teorisini ortaya koymuştur. İnsancıl (humanistic) bir psikolog olarak yaptığı gözlemlere dayanarak, insanların genel olarak aynı sırayı izleyen bir ihtiyaç tespit etme ve tatmin etme şekli olduğunu ileri sürmüştür (Gawel, 1997: 1).

Maslow'un teorisinin gücü temel olarak insan motivasyonunun doğru tanımından ileri gelmektedir (Saeednia, 2011: 3084). Maslow'un modeli çeşitli disiplinlerde çalışılmış olup çalışma hayatında motivasyon anlayışı için bir model olarak değerlendirilmektedir. Model, yetişkin öğrenmesi (adult learning), psikoloji, sosyoloji ve eğitimi içeren sosyal bilimlerde, bireylerin ihtiyaçlarını anlamak için bir model olarak kullanılmaktadır. Model, bireyleri davranışa yöneltten itici güçlerin ne olduğu ve bireyler için neyin önemli olduğunu anlamak adına kullanılmaya devam edilmektedir (Benson ve Dundis, 2003: 316).

Maslow, ihtiyaçların ardışık olarak ve insan bireyin doğumdan erişkinliğine kadar gelişerek ortaya çıktığını varsaymaktadır. Ayrıca, alt düzey ihtiyaçlar, üst düzey ihtiyaçlardan daha güçlü ve zorlayıcıdır (Lester, 2013: 15).

Maslow'un (1970) motivasyon teorisi, beş ihtiyaç sınıfının olduğunu ve hiyerarşik bir düzene sahip olduklarını göstermektedir. Fizyolojik ihtiyaçlar hiyerarşinin en altında yer almakta, ardından güvenlik, aidiyet, saygı ve kendini gerçekleştirme ihtiyaçları gelmektedir. Her alt seviye bir sonraki üst seviye ihtiyaçtan daha güçlü ve baskındır. Örneğin, fizyolojik ihtiyaçlar güvenlik ihtiyaçları ortaya çıkmadan önce yeterli miktardan

* Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Ulutaş, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Turizm ve Otelcilik Yüksekokulu & Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Niğde Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Otel Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü Turizm ve Otel İşletmeciliği Programı, mehmet.ulutas@manas.edu.kg, mulutas@ohu.edu.tr

karşılmalı; yine güvenlik ihtiyaçları da, ait olma ihtiyaçlarından önce yeterli miktarda tatmin edilmelidir (Mathes, 1981: 69).

Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi teorisi, zaman içinde ülkelerdeki yaşam kalitesinin (QOL-Quality of Life) gelişimini tespit etmek için kullanılmaya başlanmıştır (Hagerty, 1999: 249).

Maslow'a Göre İhtiyaç Basamakları

Maslow (1943: 375), insan ihtiyaçlarının bir hiyerarşik bir düzen içinde sıralandığını ifade etmektedir: “İnsanın yalnız ekmele yaşadığı - ekmele olmadığı zaman oldukça doğrudur. Fakat bol miktarda ekmeği olduğunda ve karnı da doymuşsa o insan ne yapar? Hemen daha üst düzey diğer ihtiyaçlar ortaya çıkar ve bu ihtiyaçlar fizyolojik açlıklardan daha çok organizmayı domine eder. Bu ihtiyaçlar da giderildiğinde daha üstteki diğer ihtiyaçlar orta çıkar ve bu süreç devam eder gider. Buna göre, temel insan ihtiyaçları, bir hiyerarşik düzen içerisinde organize olur (Green, 2000; McLeod, 2007: 3).

Fizyolojik İhtiyaçlar (Physiological Needs)

Fizyolojik ihtiyaçlar, insan bedeninin yaşamını sürdürmek için gereksinim duyduğu temel biyolojik ihtiyaçlardır. Oksijen, gıda, su ve belirli bir vücut sıcaklığına duyulan ihtiyaçlar, fizyolojik ihtiyaçlar örnek olara verilebilecektir. Fizyolojik ihtiyaçlar, en güçlü ihtiyaçlardır; çünkü kişi, tüm ihtiyaçlarından mahrum kalsa, herşeyden önce fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamının yollarını arayacaktır (Simons vd. 1987: 1).

Güvenlik İhtiyaçları (Safety–Security Needs)

Bir çocuk için güvenlik ihtiyacı, güvenli bir aile ortamına duyulan ihtiyaç olarak ortaya çıkabilir. Yetişkinler için ise bu ihtiyaç daha çok ekonomik olabilir. Örneğin bi işgörenin işini kaybedebileceğine ilişkin taşıdığı korku ve endişe, sosyal yaşamını olumsuz yönde etkileyecek ve başarılı olmasını engelleyebilecektir (Poston, 2009: 350).

Ait Olma/Aidiyet İhtiyacı (Belongingness Needs)

Bu ihtiyaçlar, sosyal ihtiyaçlar olarak da adlandırılmaktadır. Bireylerin aidiyet veya sevgi ihtiyaçları bağlılık duygusundan (grup üyeliği, kulüpler, dini gruplar, iş ilişkileri vb.), eşlerin, çocukların ve ebeveynlerin arkadaşlığı ve sevgisine kadar çok çeşitli ihtiyaçları temsil eder (Tikkanen, 2007: 723).

Saygı İhtiyacı (Esteem Needs)

Toplumda insanların tümü, kendine saygı duymak ya da başkalarından saygı görmek için kendilerini değerlendirmeye ihtiyaç duymaktadır. Kişilerin özgüvenlerini, gerçek kapasiteleri, başarıları ve başkalarından gördükleri saygı temeli üzerine inşa ederler (Green, 2000: 10).

Kendini Gerçekleştirme İhtiyacı (Self-Actualization)

Kendini gerçekleştirme ihtiyacı, kendini gerçekleştirme (self-realization-self-fulfilment) ve kendinin aşma (self-transcendence) olarak iki aşamada incelemek mümkündür. Kendini gerçekleştirme, kişinin kendinde olan potansiyeli keşfetme ve onu gerçekleştirme ihtiyacını içeren, 'yapmak için doğmuş olanı' yapma ihtiyacıdır. Kendini aşma ise, kişinin kendi egosunu tatminin de üzerine çıkan ve başkalarının kendi potansiyellerini bulma ve gerçekleştirmelerine yardımcı olma davranışlarını içeren bir ihtiyaçtır (Van Biljon, 2006: 34).

Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Üzerine Yapılan Ampirik Araştırmalar

Taormina ve Gao (2013: 155)yaptıkları çalışmada, ölçekler arasında anlamlı pozitif korelasyon bulmuşlardır; yani, her bir alt seviye ihtiyaç ne kadar fazla karşılanırsa, bir sonraki daha üst seviye ihtiyaç da o kadar karşılanacaktır. Araştırma, her bir üst düzey ihtiyacın karşılanmasının, Maslow'un teorisinden beklendiği gibi, hiyerarşideki hemen bir alt ihtiyacın karşılanmasıyla istatistiksel olarak öngörüldüğünü ortaya koymaktadır.

Kula ve Çakar (2015: 191), yaptıkları araştırmada, Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde yer alan güvenlik ihtiyacından hareketle, ekonomik durum, suç korkusu, polise güven, demokrasi ve insan hakları konularının yaşam doyumuna olan etkilerini araştırmışlar ve ülkedeki demokratik işleyiş, suç mağduriyeti olma ve polise güven algılarının bireylerin yaşam doyumları üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Zalenski ve Raspa (2006: 1124), yaptıkları çalışmada Maslow'un orijinal ihtiyaçlar hiyerarşisini, huzurevlerinde yaşlı bakım ve geçici tedavi (palliative care) merkezlerine göre uyarlamışlardır. Şekil..'de görüleceği üzere, ihtiyaçlar hiyerarşisinin beş seviyesi şu şekilde belirlenmiştir; (1) ağrı veya nefes darlığı gibi rahatsız edici semptomlar; (2) fiziksel güvenlik, ölme veya terk edilme endişeleri; (3) yıkıcı hastalık karşısında sevgi, sevgi ve kabullenme; (4) kişiye saygı, saygı ve takdir etme; (5) kendini gerçekleştirme ve deney üstü olma.

Lester vd. (1983: 83), yaptıkları ampirik çalışmada, temel ihtiyaçlara ilişkin tatmin düzeylerinin, Maslow tarafından tahmin edildiği gibi, iç kontrol odağında nevroitiklik (olumsuz duygusal durumlara meyilli olma) ve inanç ölçütleri ile ilişkili olduğunu tespit etmişlerdir.

Cao vd. (2013: 170), Çin Halk Cumhuriyeti'nde yaptıkları çalışmada, Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde yer alan ihtiyaçların karşılanma düzeyleri ile sosyal ağların kullanımında devamlılık arasındaki ilişkiyi incelemişler ve kendini gerçekleştirme gereksinimlerinin karşılanmasının,

sosyal ağların kullanımında devamlılık niyetinde önemli bir etkiye sahip olduğunu; ancak, sosyal ihtiyaçların süreklilik niyeti üzerinde doğrudan etkisinin anlamlı olmadığı ama aracılık rolü olduğunu ortaya koymuşlardır.

Tikkanen'in (2007: 721) ampirik araştırmasının bulguları, ihtiyaç ve motivasyon faktörlerinin, Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi ile bağlantılı olduğu beş gıda turizmi sektörünü ortaya koymaktadır.

YÖNTEM

Araştırmanın Amacı ve Modeli

Araştırmada Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde yer alan ihtiyaç kademelerinin karşılanma ve önem dereceleri ele alınacaktır. Hiyerarşide yer alan 5 kademe ihtiyaçtan her biri birer alt boyut olarak değerlendirilecek ve demografik faktörlerle olan ilişkisi araştırılacaktır. Bir ilişki varsa, bu ilişkinin niteliğinin ölçülmesi de araştırmanın temel amaçlarından biridir.

Bu amaçla, öncelikle literatür taranmış ve konu ile ilgili olarak çok sayıda çalışma ve bulguların olduğu tespit edilmiştir.

Yukarıda belirtilen literatür taramasının sonuçları doğrultusunda, araştırma için aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir;

H1. İhtiyaçlar hiyerarşisi memnuniyet algısı cinsiyete göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

H2. İhtiyaçlar hiyerarşisi memnuniyet algısı medeni hale göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

H3. İhtiyaçlar hiyerarşisi memnuniyet algısı kurum türüne göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

H4. İhtiyaçlar hiyerarşisi memnuniyet algısı yaşa göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

H5. İhtiyaçlar hiyerarşisi memnuniyet algısı eğitim seviyesine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

H6. İhtiyaçlar hiyerarşisi memnuniyet algısı göreve göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

H7. İhtiyaçlar hiyerarşisi memnuniyet algısı çalışma süresine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

Veri Toplama Aracı

Yapılan bu çalışmada örneklem olarak Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te faaliyet gösteren yiyecek içecek işletmeleri çalışanları seçilmiştir. Araştırmada bir anket formu kullanılmıştır. Anket sorularına

verilen cevaplar, 5'li Likert tipi (1: Kesinlikle Katılmıyorum; 2: Katılmıyorum; 3: Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum; 4: Katılıyorum; 5: Kesinlikle Katılıyorum) ölçek vasıtasıyla alınmıştır. Araştırmada, Taormina ve Gao (2013: 176-177) tarafından adapte edilmiş ve kullanılmış olan ölçek Türkçe'ye ve Rusça'ya uyarlanarak kullanılmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'teki yiyecek içecek işletmeleri çalışanları oluşturmaktadır. Veriler, tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemiyle Bişkek'teki konaklama işletmeleri çalışanlarından toplanmıştır. Yönetici ve çalışan düzeyindeki 150 kişiye anket formları elden dağıtılmış ve bunların 145 adedi geri dönmüştür. Geri dönen anket formlarından 17'si, gelişigüzel doldurulması ve işaretlenmemiş soruların çok olması sebebiyle analizlere dâhil edilmemiş olup, toplam kullanılan anket formu sayısı 128 olmuştur

BULGULAR

Demografik Bulgular

Katılımcıların demografik özellikleri şu şekildedir; ankete 59'u erkek (% 46,1), 69'u kadın (% 53,9) olmak üzere toplam 128 kişi katılmıştır. Ankete katılanlar; yaş durumlarına göre % 54,7'si (70 kişi) 18-35, % 38,3'ü (49 kişi) 36-50 yaş arası ve % 7,0'ı 50 yaş üstü grupta bulunmaktadır. Ankete katılanlar arasında en yüksek oran % 75,8 (97 kişi) ile üniversite mezunlarına aittir. Üniversite mezunlarını % 22,7 (29 kişi) ile lise mezunları takip etmektedir. Katılımcıların yalnızca % 1,6'sı (2 kişi) ise ilkökul mezunudur. % 37,5'i (48 kişi) mavi yaka çalışanlardan; % 15,6'sı (20 kişi) beyaz yaka çalışanlardan oluşmakta; % 46,9'u (60 kişi) ise yönetici grubunu temsil etmektedir. % 25,8'i (33 kişi) 1 yıldan az; % 53,1'i (68 kişi) 1-6 yıl arası; % 21,1'i (27 kişi) ise 6 yıldan fazla süredir kurumlarında görevini sürdürmektedir. Katılımcıların % 83,6'sı (107 kişi) özel sektör firmalarında; % 16,4'ü ise kamu kurumlarında çalışmaktadır.

Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo 1 : *Tanımlayıcı İstatistikler*

	N	Minimum	Maksimum	Ortalama	Std. Sapma
Saygı İhtiyacı	128	1,75	5,00	3,8916	,73899
Kendini Gerçekleştirme İhtiyacı	128	1,29	4,43	3,4408	,73349
Güvenlik İhtiyacı	128	1,20	4,60	3,3266	,98648

Ait Olma İhtiyacı	128	1,40	5,00	3,6469	,90056
Fizyolojik İhtiyaçlar	128	1,25	5,00	3,5859	,83326
Geçerli N	128				

Tablo 1’de çalışmada elde edilen tanımlayıcı istatistikler gösterilmiştir; Buna göre, katılımcıların “saygı ihtiyacı” faktörü algı ortalaması “3,8916” olarak, “kendini gerçekleştirme ihtiyacı” faktörü algı ortalaması “3,4408” olarak, “güvenlik ihtiyacı” faktörü algı ortalaması “3,3266” olarak, “ait olma ihtiyacı” faktörü algı ortalaması “3,6469” olarak, “fizyolojik ihtiyaçlar” faktörü algı ortalaması “3,5859” olarak gerçekleşmiştir.

Ölçeklerin Faktör Analizi Sonuçları

Faktör analizinde, bağımlı ve bağımsız değişkenler ayrı ayrı ele alınarak analiz edilmiştir.

İhtiyaçlar hiyerarşisi ölçeğinin faktör analizi sonuçları aşağıda yer almaktadır.

Tablo 2 : *İhtiyaçlar Hiyerarşisi Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları*

Sorular	Eş Kökenlilik	Faktör Yüğü	Özdeğer	Açıklanan Varyans %	Ortalama	Güvenirlik (Alfa)
Saygı İhtiyacı			5,880	20,275	3,8916	,867
ENO_1: Başkaları tarafından şahsıma duyulan hayranlık beni tatmin ediyor	,826	,900				
ENO_6: Diğer insanların bana gösterdiği yüksek saygı beni tatmin ediyor	,693	,815				
ENO_4: Diğer insanların gözünde sahip olduğum prestij beni tatmin ediyor	,719	,783				
ENS_5: Diğer insanların beni ne kadar düşündüğü beni tatmin ediyor	,683	,746				
ENO_7: Çeşitli insanlardan aldığım	,650	,647				

takdir duygusu beni tatmin ediyor						
ENS_4: Bir insan olarak tüm iyi niteliklere sahibim	,456	,637				
ENO_2: Birçok insanın bana vermiş olduğu onur beni tatmin ediyor	,663	,592				
ENO_3: Diğer insanların bana duyduğu saygı beni tatmin ediyor	,477	,575				
Kendini Gerçekleştirme İhtiyacı			4,810	16,585	3,4408	,812
SA_6: Şimdi hayattan almak istediğim tüm zevkleri alıyorum	,579	,748				
SA_9: Hayatımı istediğim gibi yaşıyorum	,636	,733				
SA_2: Kendimi tamamen gerçekleştirmiş hissediyorum.	,600	,711				
SA_10: Yapmayı sevdiğim şeyleri yapıyorum.	,551	,693				
SA_4: Sonunda kalbimdeki tüm arzuları gerçekleştiriyorum.	,639	,668				
SA_1: Tamamiyle ve her yönüyle kişiliğimden memnunum	,355	,511				
SA_3: Şimdi hep olmak istediğim kişi oldum.	,489	,473				
Güvenlik İhtiyacı			2,890	9,964	3,3266	,858
SN_3: Evimde kendimi güvende hissediyorum	,763	,857				
SN_1: Yaşadığım evin kalitesi beni tatmin ediyor	,747	,824				
SN_2: Evimde kullanabileceğim yer	,778	,773				

miktari beni tatmin ediyor						
SN_4: Fiziksel olarak saldırıya uğrama konusunda kendimi güvende hissediyorum	,648	,654				
SN_6: Herhangi bir hastalığa yakalanma konusunda kendimi güvenli hissediyorum	,600	,516				
Ait Olma İhtiyacı			2,841	9,795	3,6469	,788
BN_14: Arkadaşlarımdan bana gösterdiği sevgi benim tatmin ediyor	,717	,836				
BN_9: Ailemle birlikte olduğumda aldığım birliktelik hissi beni tatmin ediyor	,673	,764				
BN_10: Eşim/sevgilim tarafından yeterince önemsendiğimi düşünüyorum	,624	,661				
BN_12: Dert ortağım olan dostlarımdan aldığım sempati beni tatmin ediyor	,509	,554				
BN_4: Yakın ailem ile paylaştığım samimiyet beni tatmin ediyor	,677	,502				
Fizyolojik İhtiyaçlar			1,950	6,726	3,5859	,783
PN_5: Hava soğuk olduğunda sahip olduğum ısınma miktari beni tatmin ediyor	,667	,764				
PN_2: Her gün yediğim yemek miktari beni tatmin ediyor	,625	,761				
PN_8: Yaşadığım cinsellik beni tatmin ediyor	,687	,706				
PN_9: Yaşadığım cinselliğin kalitesi beni tatmin ediyor	,636	,665				

Faktör çıkarma metodu: Temel bileşenler analizi; Döndürme metodu: Varimax; Kaiser-Meyer-Olkin Örnekleme Yeterliliği: ,569; Bartlett's Küresellik Testi için Ki- Kare: 2949,835; df: 406; p<0,001

İhtiyaçlar hiyerarşisine ilişkin olarak yapılan ilk faktör analizi sonucunda, faktör yüklerinin uygun bileşenlere dağılmadığı görülmüştür. Bu sebeple, faktör yükü uygun bileşenlere dağılmayan ifadeleri ölçekten çıkarılmıştır.

Saygı ihtiyacı ölçeğinden çıkarılan ifadeler şunlardır; *“Diğer insanların bana gösterdiği hürmet beni tatmin ediyor”, “Nasıl biri olduğum hususunda kendimden memnunum”, “Kendimden gayet eminim”, “Yeterince saygı değer biri olduğumu düşünüyorum”, “Özgüven duygusuna sahibim”, “Kendi saygınlığımdan memnunum”, “Bir insan olarak kendimi pozitif biri olarak hissediyorum”.*

Kendini gerçekleştirme ihtiyacı ölçeğinden çıkarılan ifadeler şunlardır; *“Kendimi istediğim kadar şımartıyorum”, “Kendimi bütün yönleriyle kabul ediyorum”, “Yapmaya kalkıştığım her eylemi, kendi prensiplerim doğrultusunda gerçekleştiririm”, “Aslında tüm yeteneklerimi kullanabiliyorum”, “Hayatımı sonuna kadar yaşıyorum.”*

Güvenlik ihtiyacı ölçeğinden çıkarılan ifadeler şunlardır; *“Mahallemin güvenliği beni tatmin ediyor”, “Doğal afetler konusunda kendimi güvende hissediyorum”, “Çevremdeki tehlikelerden yeterince korunduğumu hissediyorum”, “Polisin bana sağladığı koruma beni tatmin ediyor”, “Yasanın bana sağladığı koruma beni tatmin ediyor”, “Yıkıcı terör eylemlerinden kendimi güvende hissediyorum”, “Savaş eylemlerinden kendimi güvende hissediyorum”, “Finansal güvencem beni tatmin ediyor”, “İhtiyacım olduğunda para kazanabilme yeteneğim beni tatmin ediyor”, “Güvenli bir emekliliğe sahip olmak için ayırdığım para beni tatmin ediyor”.*

Ait olma ihtiyacı ölçeğinden çıkarılan ifadeler şunlardır; *“Tanıdığım kişilerle yaşadığım uyum beni tatmin ediyor”, “Arkadaşlarımla olan ilişkilerimin kalitesi beni tatmin ediyor”, “Eşim/sevgilimin gösterdiği sevgi beni tatmin ediyor”, “Meslektaşlarımla paylaştığım dostluk beni tatmin ediyor”, “Arkadaş topluluğum içerisinde benden duyulan memnuniyet beni tatmin ediyor”, “Akrabalarımla paylaştığım sıcaklık beni tatmin ediyor”, “Arkadaşlarımdan aldığım duygusal destek beni tatmin ediyor”, “Arkadaşlarımla paylaştığım mutluluk beni tatmin ediyor”, “Dostlarımla ortak aldığımız zevk benim tatmin ediyor”, “Dostlarımla hissettiğim yakınlık benim tatmin ediyor”.*

Fizyolojik ihtiyaçlar ölçeğinden çıkarılan ifadeler şunlardır; *“Her gün yediğim yemeklerin kalitesi beni tatmin ediyor”, “Her gün içtiğim suyun kalitesi beni tatmin ediyor”, “Her gün içtiğim su miktarı beni tatmin ediyor”, “Hava sıcak olduğunda sahip olduğum soğutma miktarı beni tatmin ediyor”, “Her gün soluduğum havanın kalitesi beni tatmin ediyor”, “Fiziksel sağlığımın her yönü beni tatmin ediyor”, “Tamamen rahat hissetmek için uyuduğum miktar beni tatmin ediyor”, “Kendimi tamamen*

yenilenmiş hissettiğim uyku kalitesi beni tatmin ediyor”, “Beni sağlıklı kılan egzersiz miktarı beni tatmin ediyor”, “Vücudumu formda tuttuğum egzersiz türü beni tatmin ediyor”, “Genel fiziksel gücüm beni tatmin ediyor”.

Sonuç itibariyle, saygı ihtiyacı faktörünün öz değeri 5,880’dir ve toplam varyansın % 20,275’ini açıklamaktadır. Faktörün güvenilirliği 0,867 olarak tespit edilmiştir. Kendini gerçekleştirme ihtiyacı faktörünün öz değeri 4,810’dur ve toplam varyansın % 16,585’ini açıklamaktadır. Faktörün güvenilirliği 0,812 olarak tespit edilmiştir. Güvenlik ihtiyacı faktörünün öz değeri 2,890’dır ve toplam varyansın % 9,964’ünü açıklamaktadır. Faktörün güvenilirliği 0,858 olarak tespit edilmiştir. Ait olma ihtiyacı faktörünün öz değeri 2,841’dir ve toplam varyansın % 9,795’ini açıklamaktadır. Faktörün güvenilirliği 0,788 olarak tespit edilmiştir. Fizyolojik ihtiyaçlar faktörünün öz değeri 1,950’dir ve toplam varyansın % 6,726’sını açıklamaktadır. Faktörün güvenilirliği 0,783 olarak tespit edilmiştir.

Ölçeğin Bartlett Testi için ki-kare 2949,835 ve p anlamlılık değeri 0,001 olarak gerçekleşmiştir. Kaiser-Meyer-Olkin örneklem değeri 0,569’dur. Test sonucu elde edilen değerler, verilerin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir.

İhtiyaçlar Hiyerarşisinin Demografik Faktörler İle İlişkisi

Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisinde yer alan ihtiyaç basamaklarının demografik faktörlerle arasında bir ilişki olup olmadığını belirlemek için “Bağımsız T Testi” ve “Anova” testleri yapılmıştır.

Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisinde yer alan ihtiyaç basamaklarının demografik faktörlerle arasında bir ilişki olup olmadığını belirlemek için “Bağımsız T Testi” ve “Anova” testleri yapılmıştır.

Tablo 3 : İhtiyaçlar Hiyerarşisi Memnuniyet Algısının Cinsiyetlere Göre Karşılaştırılması

Değişken	Cinsiyet	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata	t-değeri	p-değeri
Fizyolojik İhtiyaçlar	Bay	59	3,8220	,63999	,08332	3,147	0,002
	Bayan	69	3,3841	,92611	,11149		
Saygı İhtiyacı	Bay	59	4,0233	,69809	,09088	1,883	0,062
	Bayan	69	3,7790	,75918	,09139		
Kendini Gerçekleştirme İhtiyacı	Bay	59	3,5617	,56578	,07366	1,790	0,076
	Bayan	69	3,3375	,84159	,10131		
Güvenlik İhtiyacı	Bay	59	3,3186	1,00284	,13056	-0,084	0,933

	Bayan	69	3,3333	,97960	,11793		
Ait Olma İhtiyacı	Bay	59	3,5831	1,03477	,13472	-0,724	0,471
	Bayan	69	3,7014	,77127	,09285		

Tabloda görüleceği üzere, fizyolojik ihtiyaçlar memnuniyet algısı cinsiyete göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Ancak saygı ihtiyacının, kendini gerçekleştirme ihtiyacının, güvenlik ihtiyacının ve ait olma ihtiyacının cinsiyete göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 4: İhtiyaçlar Hiyerarşisi Memnuniyet Algısının Medeni Hale Göre Karşılaştırılması

Değişken	Medeni Hal	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata	t-değeri	p-değeri
Fizyolojik İhtiyaçlar	Bekar	91	3,6099	,87417	,09164	0,509	0,612
	Evli	37	3,5270	,73073	,12013		
Saygı İhtiyacı	Bekar	91	3,9712	,75302	,07894	1,930	0,056
	Evli	37	3,6959	,67349	,11072		
Kendini Gerçekleştirme İhtiyacı	Bekar	91	3,4223	,81118	,08503	-0,543	0,588
	Evli	37	3,4865	,49995	,08219		
Güvenlik İhtiyacı	Bekar	91	3,2637	1,06703	,11186	-1,312	0,193
	Evli	37	3,4811	,74306	,12216		
Ait Olma İhtiyacı	Bekar	91	3,5077	,89706	,09404	-2,816	0,006
	Evli	37	3,9892	,82455	,13555		

Tabloda görüleceği üzere, yalnızca ait olma ihtiyacı memnuniyet algısı medeni göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Ancak fizyolojik ihtiyaçlar, saygı ihtiyacı, kendini gerçekleştirme ihtiyacı ve güvenlik ihtiyacı medeni hale göre farklılaşmamaktadır.

Tablo 5: İhtiyaçlar Hiyerarşisi Memnuniyet Algısının Kurum Türüne Göre Karşılaştırılması

Değişken	Kurum	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata	t-değeri	p-değeri
Fizyolojik İhtiyaçlar	Özel	107	3,5607	,90128	,08713	-1,429	0,156
	Kamu	21	3,7143	,28816	,06288		
Saygı İhtiyacı	Özel	107	3,8563	,73306	,07087	-1,222	0,224
	Kamu	21	4,0714	,76093	,16605		

Kendini Gerçekleştirme İhtiyacı	Özel	107	3,4633	,65343	,06317	0,567	0,576
	Kamu	21	3,3265	1,06631	,23269		
Güvenlik İhtiyacı	Özel	107	3,2897	,98066	,09480	-0,953	0,342
	Kamu	21	3,5143	1,01896	,22236		
Ait Olma İhtiyacı	Özel	107	3,5364	,88450	,08551	-3,247	0,001
	Kamu	21	4,2095	,77840	,16986		

Tabloda görüleceği üzere, yalnızca ait olma ihtiyacı memnuniyet algısı kurum türüne göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Ancak fizyolojik ihtiyaçlar, saygı ihtiyacı, kendini gerçekleştirme ihtiyacı ve güvenlik ihtiyacı kurum türüne göre farklılaşmamaktadır.

Tablo 6 : İhtiyaçlar Hiyerarşisi Memnuniyet Algısının Yaş Gruplarına Göre Karşılaştırılması

Değişkenler	Yaş	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata	F Değeri	P değeri	Farklılık
Fizyolojik İhtiyaçlar	A 18-35	70	3,5714	,77101	,09215	1,910	0,152	
	B 36-50	49	3,6939	,80245	,11464			
	C 50 Yas Ustu	9	3,1111	1,30570	,43523			
	Total	128	3,5859	,83326	,07365			
Saygı İhtiyacı	A 18-35	70	4,0143	,76954	,09198	4,477	0,013	A>C
	B 36-50	49	3,8291	,67396	,09628			
	C 50 Yas Ustu	9	3,2778	,50690	,16897			
	Total	128	3,8916	,73899	,06532			
Kendini Gerçekleştirme İhtiyacı	A 18-35	70	3,4245	,62624	,07485	1,885	0,156	
	B 36-50	49	3,5394	,84930	,12133			
	C 50 Yas Ustu	9	3,0317	,76190	,25397			
	Total	128	3,4408	,73349	,06483			

Güvenlik İhtiyacı	A	18-35	70	3,1657	1,05114	,12564	3,687	0,028	B>A
	B	36-50	49	3,6163	,85033	,12148			
	C	50 Yas Üstü	9	3,0000	,84853	,28284			
		Total	128	3,3266	,98648	,08719			
Ait Olma İhtiyacı	A	18-35	70	3,6371	,98292	,11748	1,541	0,218	
	B	36-50	49	3,7469	,72316	,10331			
	C	50 Yas Üstü	9	3,1778	1,04616	,34872			
		Total	128	3,6469	,90056	,07960			

Tablo'da görüleceği üzere, yalnızca saygı ihtiyacı ve güvenlik ihtiyacı memnuniyet algısı yaşa göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

1. Saygı ihtiyacı memnuniyet algısı yaşa göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Saygı ihtiyacı memnuniyeti algısı, 18-35 yaş grubu 50 yaş üstü yaş grubundan anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. 18-35 yaş grubunun saygı ihtiyacı memnuniyet algısı, 50 yaş üstü yaş grubundan daha fazladır. Ancak örneklem 30'un altında olduğu için dikkate alınmayacaktır.
2. Güvenlik ihtiyacı memnuniyet algısı yaşa göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Çalışma süresi 36-50 yaş arası çalışanların güvenlik ihtiyacı memnuniyet algısı, çalışma süresi 18-35 arası olan çalışanlardan anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. 36-50 yaş grubunun güvenlik ihtiyacı memnuniyeti algısı, 18-35 yaş grubundan daha yüksektir

Tablo 7 : İhtiyaçlar Hiyerarşisi Memnuniyet Algısının Eğitim Seviyesine Göre Karşılaştırılması

Değişkenler	Yaş		N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata	F Değeri	P Değeri	Farklılık
Saygı İhtiyacı	A	İlkokul	2	4,1250	,35355	,25000	6,095	0,003	C>B
	B	Lise	29	3,4871	,59607	,11069			
	C	Üniversite	97	4,0077	,74386	,07553			
	Total	Total	128	3,8916	,73899	,06532			
Ait Olma İhtiyacı	A	İlkokul	2	4,3000	,14142	,10000	2,777	0,066	
	B	Lise	29	3,3310	,83200	,15450			
	C	Üniversite	97	3,7278	,90838	,09223			

	Total	Total	128	3,6469	,90056	,07960			
Kendini Gerçekleştirme İhtiyacı	A	İlkokul	2	4,2143	,30305	,21429	3,565	0,031	
	B	Lise	29	3,1724	,83507	,15507			
	C	Universite	97	3,5052	,68483	,06953			
	Total	Total	128	3,4408	,73349	,06483			
Güvenlik İhtiyacı	A	İlkokul	2	4,0000	,84853	,60000	0,483	0,618	
	B	Lise	29	3,2897	,80638	,14974			
	C	Universite	97	3,3237	1,03941	,10554			
	Total	Total	128	3,3266	,98648	,08719			
Fizyolojik İhtiyaçlar	A	İlkokul	2	3,6250	,17678	,12500	0,881	0,417	
	B	Lise	29	3,4052	,95060	,17652			
	C	Universite	97	3,6392	,80118	,08135			
	Total	Total	128	3,5859	,83326	,07365			

Tablo'da görüleceği üzere;

1. Saygı ihtiyacı memnuniyet algısı eğitim seviyesine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Üniversite mezunlarının saygı ihtiyacı memnuniyeti algısı, lise mezunlarından anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Üniversite mezunlarının saygı ihtiyacı lise mezunlarından daha fazladır.
2. Kendini gerçekleştirme ihtiyacı memnuniyeti algısı eğitim seviyesine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

Tablo 8 : İhtiyaçlar Hiyerarşisi Memnuniyet Algısının Göreve Göre Karşılaştırılması

Değişkenler	Yaş		N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata	F Değeri	P Değeri	Farklılık
Saygı İhtiyacı	A	İsci (Mavi Yaka)	48	4,1276	,68780	,09927	8,475	,000	C<A ve B
	B	Memur (Beyaz Yaka)	20	4,1375	,56763	,12693			
	C	Yonetici	60	3,6208	,74467	,09614			
		Total	128	3,8916	,73899	,06532			
Kendini Gerçekleştirme İhtiyacı	A	İsci (Mavi Yaka)	48	3,1696	,61226	,08837	6,323	,002	C>A

	B	Memur (Beyaz Yaka)	20	3,4500	1,00405	,22451			
	C	Yonetici	60	3,6548	,65454	,08450			
		Total	128	3,4408	,73349	,06483			
Güvenlik İhtiyacı	A	Isçi (Mavi Yaka)	48	3,3208	1,15574	,16682	2,857	,061	
	B	Memur (Beyaz Yaka)	20	2,8800	,76612	,17131			
	C	Yonetici	60	3,4800	,86608	,11181			
		Total	128	3,3266	,98648	,08719			
Ait Olma İhtiyacı	A	Isçi (Mavi Yaka)	48	3,7000	1,05750	,15264	9,105	,000	
	B	Memur (Beyaz Yaka)	20	4,3100	,53302	,11919			
	C	Yonetici	60	3,3833	,73581	,09499			
		Total	128	3,6469	,90056	,07960			
Fizyolojik İhtiyaçlar	A	Isçi (Mavi Yaka)	48	3,6302	,91673	,13232	1,474	,233	
	B	Memur (Beyaz Yaka)	20	3,8250	,35448	,07926			
	C	Yonetici	60	3,4708	,86614	,11182			
		Total	128	3,5859	,83326	,07365			

Tablo'da görüleceği üzere;

1. Saygı ihtiyacı memnuniyet algısı göreve göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Mavi yaka ve beyaz yaka çalışanların saygı ihtiyacı memnuniyet algısı, yöneticilerden anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Yani mavi yaka ve beyaz yaka çalışanların saygı ihtiyaçları, yöneticilerin saygı ihtiyaçlarından yüksektir.
2. Kendini gerçekleştirme ihtiyacı memnuniyet algısı göreve göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Yöneticilerin kendini gerçekleştirme ihtiyacı memnuniyet algısı, mavi yaka çalışanlardan anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Buna göre, yöneticilerin kendini gerçekleştirme ihtiyaçları, mavi yaka çalışanlardan yüksektir.

Tablo 9: İhtiyaçlar Hiyerarşisi Memnuniyet Algısının Çalışma Süresine Göre Karşılaştırılması

Değişkenler		Yaş	N	Ort.	Std. Sapma	Std. Hata	F Değeri	P Değeri	Farklılık
Saygı İhtiyacı	A	1 Yildan Az	33	4,3106	,62821	,10936	12,604	,000	A>B, C>B
	B	1-6 Yıl Arasi	68	3,6195	,74043	,08979			
	C	6 Yildan Fazla	27	4,0648	,56689	,10910			
		Total	128	3,8916	,73899	,06532			
Kendini Gerçekleştirme İhtiyacı	A	1 Yildan Az	33	2,8961	,91979	,16011	17,928	,000	C>A ve B; B>A
	B	1-6 Yıl Arasi	68	3,5378	,54642	,06626			
	C	6 Yildan Fazla	27	3,8624	,48117	,09260			
		Total	128	3,4408	,73349	,06483			
Güvenlik İhtiyacı	A	1 Yildan Az	33	2,9879	1,42033	,24725	4,197	,017	
	B	1-6 Yıl Arasi	68	3,5500	,74222	,09001			
	C	6 Yildan Fazla	27	3,1778	,74283	,14296			
		Total	128	3,3266	,98648	,08719			
Ait Olma İhtiyacı	A	1 Yildan Az	33	3,3818	1,22103	,21255	2,453	,090	
	B	1-6 Yıl Arasi	68	3,6824	,72255	,08762			
	C	6 Yildan Fazla	27	3,8815	,79471	,15294			

		Total	128	3,6469	,90056	,07960		
Fizyolojik İhtiyaçlar	A	1 Yildan Az	33	3,4091	,90316	,15722	3,534	,032 C>A
	B	1-6 Yil Arasi	68	3,5294	,86982	,10548		
	C	6 Yildan Fazla	27	3,9444	,50637	,09745		
		Total	128	3,5859	,83326	,07365		

Tabloda görüleceği üzere;

1. Saygı ihtiyacı memnuniyet algısı çalışma süresine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Çalışma süresi 1 yıldan az olan çalışanların saygı ihtiyacı memnuniyet algısı, çalışma süresi 1-6 yıl arası olan çalışanlardan anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Çalışma süresi 6 yıldan fazla olan çalışanların saygı ihtiyacı memnuniyet algısı, çalışma süresi 1-6 yıl arası olan çalışanlardan anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.
2. Kendini gerçekleştirme ihtiyacı memnuniyeti algısı çalışma süresine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Çalışma süresi 6 yıldan fazla olan çalışanların kendini gerçekleştirme ihtiyacı memnuniyet algısı, çalışma süresi 1 yıldan az olan ve 1-6 yıl arası olan çalışanlardan anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Ayrıca, çalışma süresi 1-6 yıl arası olan çalışanların kendini gerçekleştirme ihtiyacı memnuniyet algısı, çalışma süresi 1 yıldan az olan çalışanlardan anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.
3. Fizyolojik ihtiyaçlar memnuniyet algısı çalışma süresine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Çalışma süresi 6 yıldan fazla olan çalışanların fizyolojik ihtiyaçlar memnuniyet algısı, çalışma süresi 1 yıldan az olan çalışanlardan anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

Hipotezlere ilişkin t değeri, F değeri, P değeri Kabul/Red durumları toplu olarak aşağıdaki Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10: Hipotezler Sonuç Tablosu

Hipotezler	t değeri	F değeri	p- değeri	Kabul/ Red
H1. İhtiyaçlar hiyerarşisi memnuniyet algısı cinsiyete göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.				Kabul
H1a: Fizyolojik ihtiyaçlar memnuniyet algısı cinsiyete göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır	3,147		0,002	Kabul

H1d: Güvenlik ihtiyacı memnuniyet algısı cinsiyete göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.	-0,084		0,933	Red
H1e: Ait olma ihtiyacı memnuniyet algısı cinsiyete göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.	-0,724		0,471	Red
H1b: Saygı ihtiyacı memnuniyet algısı cinsiyete göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.	1,883		0,062	Red
H1c: Kendini gerçekleştirme ihtiyacı memnuniyet algısı cinsiyete göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.	1,790		0,076	Red
H2. İhtiyaçlar hiyerarşisi memnuniyet algısı medeni hale göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.				Kabul
H2a: Fizyolojik ihtiyaçlar memnuniyet algısı medeni hale göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.	0,509		0,612	Red
H2b: Güvenlik ihtiyacı memnuniyet algısı medeni hale göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.	-1,312		0,193	Red
H2c: Ait olma ihtiyacı memnuniyet algısı medeni hale göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.	-2,816		0,006	Kabul
H2d: Saygı ihtiyacı memnuniyet algısı medeni hale göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.	1,930		0,056	Red
H2e: Kendini gerçekleştirme ihtiyacı memnuniyet algısı medeni hale göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.	-0,543		0,588	Red
H3. İhtiyaçlar hiyerarşisi memnuniyet algısı kurum türüne göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.				Kabul
H3a: Fizyolojik ihtiyaçlar memnuniyet algısı kurum türüne göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.	-1,429		0,156	Red
H3b: Güvenlik ihtiyacı memnuniyet algısı kurum türüne göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.	-0,953		0,342	Red
H3c: Ait olma ihtiyacı memnuniyet algısı kurum türüne göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.	-3,247		0,001	Kabul
H3d: Saygı ihtiyacı memnuniyet algısı kurum türüne göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.	-1,222		0,224	Red
H3e: Kendini gerçekleştirme ihtiyacı memnuniyet algısı kurum türüne göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.	0,567		0,576	Red
H4. İhtiyaçlar hiyerarşisi memnuniyet algısı yaşa göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.				Kabul
H4a: Fizyolojik ihtiyaçlar memnuniyet algısı yaşa göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.		1,910	0,152	Red
H4b: Güvenlik ihtiyacı memnuniyet algısı yaşa göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.		3,687	0,028	Kabul
H4c: Ait olma ihtiyacı memnuniyet algısı yaşa göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.		1,541	0,218	Red

H4d: Saygı ihtiyacı memnuniyet algısı yaşa göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Kabul	4,477	0,013	Kabul
H4e: Kendini gerçekleştirme ihtiyacı memnuniyet algısı yaşa göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.	1,885	0,156	Red
H5. İhtiyaçlar hiyerarşisi memnuniyet algısı eğitim seviyesine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.			Kabul
H5a: Fizyolojik ihtiyaçlar memnuniyet algısı eğitim seviyesine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.	0,881	0,417	Red
H5b: Güvenlik ihtiyacı memnuniyet algısı eğitim seviyesine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.	0,483	0,618	Red
H5c: Ait olma ihtiyacı memnuniyet algısı eğitim seviyesine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.	2,777	0,066	Red
H5d: Saygı ihtiyacı memnuniyet algısı eğitim seviyesine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.	6,095	0,003	Kabul
H5e: Kendini gerçekleştirme ihtiyacı memnuniyet algısı eğitim seviyesine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.	3,565	0,031	Kabul
H6. İhtiyaçlar hiyerarşisi memnuniyet algısı göreve göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.			Kabul
H6a: Fizyolojik ihtiyaçlar memnuniyet algısı göreve göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.	1,474	0,233	Red
H6b: Güvenlik ihtiyacı memnuniyet algısı göreve göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.	2,857	0,061	Red
H6c: Ait olma ihtiyacı memnuniyet algısı göreve göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.	9,105	0,000	Kabul
H6d: Saygı ihtiyacı memnuniyet algısı göreve göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.	8,475	0,000	Kabul
H6e: Kendini gerçekleştirme ihtiyacı memnuniyet algısı göreve göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.	6,323	0,002	Kabul
H7. İhtiyaçlar hiyerarşisi memnuniyet algısı çalışma süresine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.			Kabul
H7a: Fizyolojik ihtiyaçlar memnuniyet algısı çalışma süresine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.	3,534	0,032	Kabul
H7b: Güvenlik ihtiyacı memnuniyet algısı çalışma süresine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.	4,197	0,017	Kabul
H7c: Ait olma ihtiyacı memnuniyet algısı çalışma süresine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.	2,453	0,090	Red
H7d: Saygı ihtiyacı memnuniyet algısı çalışma süresine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.	12,604	0,000	Kabul
H7e: Kendini gerçekleştirme ihtiyacı memnuniyet algısı çalışma süresine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.	17,928	0,000	Kabul

SONUÇ

Araştırmada, yapılan bağımsız T testi ve Anova testlerinin sonucunda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır;

1. **Cinsiyete Göre;** Fizyolojik ihtiyaçlar memnuniyet algısı cinsiyete göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Ancak saygı ihtiyacının, kendini gerçekleştirme ihtiyacının, güvenlik ihtiyacının ve ait olma ihtiyacının cinsiyete göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir.
2. **Medeni Hale Göre;** Yalnızca ait olma ihtiyacı memnuniyet algısı medeni hale göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Ancak fizyolojik ihtiyaçlar, saygı ihtiyacı, kendini gerçekleştirme ihtiyacı ve güvenlik ihtiyacı medeni hale göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir.
3. **Kurum Türüne Göre;** Yalnızca ait olma ihtiyacı memnuniyet algısı kurum türüne göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Ancak fizyolojik ihtiyaçlar, saygı ihtiyacı, kendini gerçekleştirme ihtiyacı ve güvenlik ihtiyacı medeni hale göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir.
4. **Yaşa Göre;** Saygı ihtiyacı ve güvenlik ihtiyacı memnuniyet algısı yaşa göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.
 - a. **Saygı İhtiyacı;** Saygı ihtiyacı memnuniyeti algısı, 18-35 yaş grubu 50 yaş üstü yaş grubundan anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. 18-35 yaş grubunun saygı ihtiyacı memnuniyet algısı, 50 yaş üstü yaş grubundan daha fazladır. Ancak örneklem 30'un altında olduğu için dikkate alınmayacaktır.
 - b. **Güvenlik İhtiyacı;** Çalışma süresi 35-50 yaş arası çalışanların güvenlik ihtiyacı memnuniyet algısı, çalışma süresi 18-35 arası olan çalışanlardan anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. 35-50 yaş grubunun güvenlik ihtiyacı memnuniyeti algısı, 18-35 yaş grubundan daha yüksektir
5. **Eğitim Seviyesine Göre;** Saygı ihtiyacı memnuniyet algısı eğitim seviyesine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.
 - a. **Saygı İhtiyacı;** Üniversite mezunlarının saygı ihtiyacı memnuniyeti algısı, lise mezunlarından anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Üniversite mezunlarının saygı ihtiyacı lise mezunlarından daha fazladır.
 - b. **Kendini Gerçekleştirme İhtiyacı;** Kendini gerçekleştirme ihtiyacı memnuniyeti algısı eğitim seviyesine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Ancak post hoc analizlerinde herhangi bir grup için anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir.
6. **Göreve Göre;** Saygı ihtiyacı ve kendini gerçekleştirme memnuniyet algısı göreve göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.
 - a. **Saygı İhtiyacı;** Mavi yaka ve beyaz yaka çalışanların saygı ihtiyacı memnuniyet algısı, yöneticilerden anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Yani mavi yaka ve beyaz yaka çalışanların saygı ihtiyaçları, yöneticilerin saygı ihtiyaçlarından yüksektir.

- b. **Kendini Gerçekleştirme İhtiyacı;** Yöneticilerin kendini gerçekleştirme ihtiyacı memnuniyet algısı, mavi yaka çalışanlardan anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Buna göre, yöneticilerin kendini gerçekleştirme ihtiyaçları, mavi yaka çalışanlardan yüksektir.
- 7. **Çalışma Süresine Göre;** Saygı ihtiyacı ve Kendini gerçekleştirme ve fizyolojik ihtiyaçlar memnuniyet algısı çalışma süresine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.
 - a. **Saygı İhtiyacı;** Çalışma süresi 1 yıldan az olan çalışanların saygı ihtiyacı memnuniyet algısı, çalışma süresi 1-6 yıl arası olan çalışanlardan anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Çalışma süresi 6 yıldan fazla olan çalışanların saygı ihtiyacı memnuniyet algısı, çalışma süresi 1-6 yıl arası olan çalışanlardan anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.
 - b. **Kendini Gerçekleştirme İhtiyacı;** Çalışma süresi 6 yıldan fazla olan çalışanların kendini gerçekleştirme ihtiyacı memnuniyet algısı, çalışma süresi 1 yıldan az olan ve 1-6 yıl arası olan çalışanlardan anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır. Ayrıca, çalışma süresi 1-6 yıl arası olan çalışanların kendini gerçekleştirme ihtiyacı memnuniyet algısı, çalışma süresi 1 yıldan az olan çalışanlardan anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.
 - c. **Fizyolojik İhtiyaçlar;** Çalışma süresi 6 yıldan fazla olan çalışanların fizyolojik ihtiyaçlar memnuniyet algısı, çalışma süresi 1 yıldan az olan çalışanlardan anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

KAYNAKÇA

- Benson, S. G., & Dundis, S. P. (2003). Understanding and motivating health care employees : integrating Maslow ' s hierarchy of needs , training and technology. *Journal of Nursing Management*, 11, 315–320.
- Cao, H., Jiang, J., Oh, L., & Li, H. (2013). A Maslow ' s hierarchy of needs analysis of social networking services continuance. *Journal of Service Management*, 24(2), 170–190.
<https://doi.org/10.1108/09564231311323953>
- Cho, S. Do, & Chang, D. yun. (2008). Industrial Marketing Management Salesperson ' s innovation resistance and job satisfaction in intra-organizational diffusion of sales force automation technologies : The case of South Korea. *Industrial Marketing Management*, 37(7), 841–847.
<https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2008.04.004>
- Erdem, B., Gökdeniz, A., & Met, Ö. (2011). Yenilikçilik ve İşletme Performansı İlişkisi : Antalya ' da Etkinlik Gösteren 5 Yıldızlı Otel İşletmeleri Örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(2), 77–112.
- Gawel, J. E. (1997). Herzberg's Theory of Motivation and Maslow's

- Hierarchy of Needs. *Practical Assesment, Research & Evaluation*, 5(11), 3–5.
- Green, C. D. (2000). Classics in the History of Psychology (A Theory of Human Motivation A. H. Maslow). Retrieved April 16, 2019, from <http://www.yorku.ca/dept/psych/classics/author.htm>
- Hagerty, M. R. (1999). Testing maslow's hierarchy of needs: national quality-of-life across time. *Social Indicators Research*, 46, 249–271.
- Jin, Z., Hewitt-dundas, N., & Thompson, N. J. (2004). Innovativeness and performance : evidence from manufacturing sectors. *Journal of Strategic Marketing*, 12(4), 255–266. <https://doi.org/10.1080/0965254042000308075>
- Koltko-Rivera, M. E. (2006). Rediscovering the Later Version of Maslow 's Hierarchy of Needs: Self-Transcendence and Opportunities for Theory , Research , and Unification. *Review of General Psychology*, 10(4), 302–317. <https://doi.org/10.1037/1089-2680.10.4.302>
- Kula, S., & Çakar, B. (2015). Maslow İhtiyaçlar Hiyerarşisi Bağlamında Toplumda Bireylerin Güvenlik Algısı ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişki. *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 6(12), 191–210.
- Lester, D. (2013). Measuring maslow's hierarchy of needs. *Psychological Reports: Mental & Physical Health*, 113(1), 15–17. <https://doi.org/10.2466/02.20.PR0.113x16z1>
- Lester, D., Hvezda, J., Sullivan, S., & Plourde, R. (1983). Maslow's Hierarchy of Needs and Psychological Health. *The Journal of General Psychology*, 109, 83–85.
- Maslow, A. H. (1943). A Theory of Human Motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370–396.
- Maslow, A. H. (1970). *Motivation and personality* . (Rev. Ed.). New York: Harper and Row.
- Mathes, E. W. (1981). Maslow's Hierarchy of Needs as a Guide for Living. *J. Humanistic Psychology*, 21(4), 69–72.
- McLeod, S. A. (2007). Maslow ' s Hierarchy of Needs. Retrieved April 16, 2019, from <http://www.simplypsychology.org/maslow.html>
- Nov, O., & Ye, C. (2008). Personality and technology acceptance : Personal innovativeness in IT , openness and resistance to change. In *Proceedings of the 41st Hawaii International Conference on System Sciences - 2008 Personality* (pp. 1–9).
- Poston, B. (2009). Maslow's Hierarchy of Needs: An Exercise in Personal Exploration. *The Surgical Technologists*, (August), 347–353. Retrieved

from <http://www.ast.org/pdf/308.pdf>

- Robertson, T. S., & Wind, Y. (1980). Organizational Psychographics and Innovativeness. *Journal of Consumer Research*, 7(1), 24–31.
- Saeednia, Y. (2011). Generating a scale measuring hierarchy of basic needs. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 15, 3084–3094. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.04.250>
- Simons, J. A., Irwin, D. B., & Drinnien, B. A. (1987). *Maslow's hierarchy of needs In Psychology - The Search for Understanding*. New York: West Publishing Company.
- Taormina, R. J., & Gao, J. H. (2013). Maslow and the Motivation Hierarchy : Measuring Satisfaction of the Needs. *American Journal of Psychology*, 126(2), 155–177.
- Tikkanen, I. (2007). Maslow ' s hierarchy and food tourism in Finland : five cases. *British Food Journal*, 109(9), 721–734. <https://doi.org/10.1108/00070700710780698>
- Van Biljon, J. A. (2006). *A model for representing the motivational and cultural factors that influence mobile phone usage variety*. University of South Africa.
- Zalenski, R. J., & Raspa, R. (2006). Maslow's Hierarchy of Needs: A Framework for Achieving Human Potential in Hospice. *Journal of Palliative Medicine*, 9(5), 1119–1127. <https://doi.org/10.1089/jpm.2006.9.1120>

BAŞARI DURUMLARININ DEMOGRAFİK VE ÇEŞİTLİ ETKENLERLE İNCELENMESİ (BANKACILIK VE FİNANS BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİ ÖRNEĞİ)

*EXAMINATION OF SUCCESS STATUS OF UNIVERSITY STUDENTS
WITH DEMOGRAPHIC AND VARIOUS FACTORS (EXAMPLE OF
DEPARTMENT OF STUDENTS BANKING AND FINANCE)*

Ayhan BAYRAM*

1. Giriş

Başarı duygusu insana özgü doğal bir duygu ve yetenektir (Doğan, 2004:69). Başarı aslında bir insanın hayata başladığı noktadan geldiği noktaya kadar aldığı mesafeyi değerlendirme, bu sürece bakış biçimidir. Bununla birlikte bir kişinin, yapılan bir hareketin, bir işin başarılı olarak değerlendirilip değerlendirilmemesi, kişilerin yaşadıkları toplumsal ortamlarla, ailelerinin sosyo-ekonomik durumlarıyla ve de bu durumdan önceki konumuyla yakından ilgili olabilmektedir (Özkan ve Gündüz, 2008: 147-8). Bir alandaki başarı durumu ve isteği, o alanın işlevselliği ve hayata yönelik olup olmaması ile yakından ilişkilidir. Bireyin başarısında değişik etkenler söz konusudur (Özkan ve Pektaş, 2011:271-2). Başarıyı etkileyen etkenlerin en başında zeka, kalıtım, eğitim ve sosyal çevre gelmektedir. Bu birincil etkenlerden sonra eğitsel tercihler, ailenin kariyeri ve eğitim düzeyi ikincil etkenler olarak görülebilir. Başarının arka planını oluşturan sosyo-kültürel temellerin neler olduğu ve etkileri de tartışılmaktadı (Özkan ve Gündüz, 2008:149).

Bir kişinin başarımını belli bir düzeyde tutma isteği, o kişinin amacını (özlem düzeyini) ne ölçüde gerçekleştireceğini hesaplamasına, daha doğrusu, o kişiye göre bu amacın gerçekleşme olasılığına (özel olasılık) bağlıdır. Kişiler bir yandan başarı beklerken bir yandan da karşılaşabilecekleri başarısızlıkları da hesaplamakta, her zaman başarı düzeyini çok yüksek tutmamakta, başarıyla başarısızlık arasında bir denge kurmaktadır. İşte bu özel olasılıkları etkileyen çeşitli bilişsel - duygusal, güdüsel etmenler vardır (Onaran, 1981:205).

Başarı kavramı kültürlere göre tanımsal farklılık gösterebilmektedir. Kültürler arasındaki başarı tanımı farkı biraz da insana bakış açısıyla eşdeğerdir. Doğu ve Batı toplumlarının başarı anlayışları ile bireye bakış açıları arasında önemli bir fark vardır ve bu fark başarıyı belirlemektedir. Bireye bakış açısı, onun eğitimine dolayısıyla da yetiştirilmesine bakışı da ortaya koymaktadır. Bu durum aynı zamanda toplumun eğitim düzeyiyle de ilişkilidir. Bunun yanında toplumun gelenek ve inançları dolayısıyla

* (Dr. Öğretim Üyesi); Giresun Üniversitesi, Giresun, Türkiye. E-mail: ayhan_bayram1987@hotmail.com

alışkanlıkları bireyin yetiştirilmesinde çok önemli bir etkidir. Alışkanlıklar ise uzun bir geçmişin ürünü olarak kendini gösterir ve toplum ve birey yaşamını yönlendirir. Özellikle geleneksel toplum yapısında öne çıkan alışkanlıklar, gelenek ve inançlar doğrultusunda topluma özgü değerler üreterek birey ve toplum yaşamını kuşatmaktadır (Özkan ve Gündüz, 2008:151).

2. Yöntem

Çalışmanın bu bölümünde, bankacılık ve finans bölümü lisans öğrencilerinin yönetim ve organizasyon, müşteri ilişkileri yönetimi ve finansal hizmet pazarlaması derslerindeki başarı düzeylerine etki eden unsurların belirlenmesine ilişkin çeşitli istatistiki yöntemler kullanılmıştır. Bankacılık ve finans bölümü lisans öğrencilerinin başarı düzeylerine etki eden unsurların tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Araştırmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama, iki veya daha çok sayıdaki değişken arasındaki birlikte değişim varlığını ve/veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelleridir. Bu tür bir düzenlemede, aralarındaki ilişki aranacak değişkenler, tekil taramada olduğu gibi, ayrı ayrı sembolleştirilir. Ancak bu sembolleştirme ilişkisel bir çözümlemeye olanak verecek şekilde yapılmak zorundadır (Karasar, 2012:81).

2.1. Veri Toplama Araçları

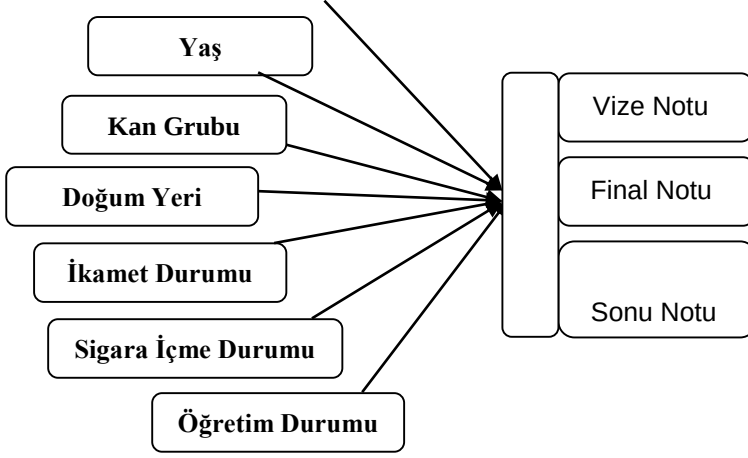
Bu çalışmada yüzyüze anket yöntemi kullanılarak veriler toplanmıştır. Anket formunun ilk kısmında, öğrencilere ilişkin özellikleri belirlemeye yönelik 9 adet soru sorulmuştur. İkinci kısımda ise, öğrencilerin derslerdeki başarı durumlarına ilişkin bilgiler yer almaktadır.

2.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini, Giresun Üniversitesi, Bankacılık ve Finans Bölümü öğrencileri oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleminde olasılığa dayanmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme kullanılmıştır (Altunışık, Coşkun, Bayraktaroğlu ve Yıldırım, 2012:142). Araştırmaya 413 öğrenci katılmıştır.

2.3. Araştırmanın Modeli

Araştırmaya ilişkin model şekil 1’de gösterildiği gibidir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Şekil 1’de yer alan araştırma modelinde cinsiyet, yaş, kan grubu, doğum yeri, ikamet durumu, sigara içme durumu ve öğretim durumlarının öğrencilerin başarı durumlarına etkisi incelenmiştir.

2.4. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmanın hipotezleri aşağıdaki gibidir.

H₁: Cinsiyete göre vize notu, final notu ve dönem sonu notu anlamlı farklılık göstermektedir.

H₂: Yaşa göre final notu anlamlı farklılık göstermektedir.

H₃: Yaşa göre vize notu ve dönem sonu notu anlamlı farklılık göstermektedir.

H₄: Kan grubuna göre vize notu anlamlı farklılık göstermektedir.

H₅: Kan grubuna göre final notu ve dönem sonu notu anlamlı farklılık göstermektedir.

H₆: Doğum yerine göre vize notu, final notu ve dönem sonu notu anlamlı farklılık göstermektedir.

H₇: İkamet durumuna göre final notu anlamlı farklılık göstermektedir.

H₈: İkamet durumuna göre vize notu ve dönem sonu notu anlamlı farklılık göstermektedir.

H₉: Sigara içme durumuna göre vize notu, final notu ve dönem sonu notu anlamlı farklılık göstermektedir.

H₁₀: Öğretim türüne göre vize notu anlamlı farklılık göstermektedir.

H₁₁: Öğretim türüne göre final notu ve dönem sonu notu anlamlı farklılık göstermektedir.

Merkezi limit teoremine göre ana kütlenin dağılımına bakılmaksızın, örneklem sayısı 30'dan fazla olduğu durumlarda örneklem ortalaması normal dağılıma yakın kabul edilir (Çil, 2012:361). Demografik değişkenler ve diğer değişkenlerle dönem sonu başarı durumu arasında anlamlı farklılık olup olmadığının belirlenebilmesi için parametrik testlerden t ve Anova testleri uygulanmıştır.

3. Bulgular

Verilerin analizinde, frekans, yüzde ve standart sapma gibi tanımlayıcı istatistik öğelerinden yararlanılmıştır. Örneklem grubunun demografik sorulara verdiği cevaplara ilişkin bilgiler Tablo 1 de gösterilmiştir.

Tablo 1. Örneklem Grubuna İlişkin Demografik Bilgiler

Değişkenler	Frekans	%
Cinsiyet		
Erkek	206	49,9
Kadın	207	50,1
Yaş Durumu		
18 Yaş	25	6,1
19 Yaş	36	8,7
20 Yaş	86	20,8
21 Yaş	118	28,6
22 Yaş	73	17,7
23 Yaş	44	10,7
24 Yaş ve Üzeri	31	7,5
Kan Grubu		
A ⁺	114	27,6
B ⁺	37	9,0
O ⁻	85	20,6
AB ⁺	32	7,7
Diğer	22	5,3
Kan Grubunu Bilmiyor	123	29,8
Öğretim Türü		
I. Öğretim	244	59,1
II. Öğretim	169	40,9
Doğum Yeri		
Akdeniz	38	9,2
Ege	18	4,4
Doğu Anadolu	15	3,6
Güneydoğu Anadolu	29	7,0

İç Anadolu	41	9,9
Karadeniz	183	44,3
Marmara	48	11,6
Yurtdışı	41	9,9
İkamet Durumu		
Ailesinin Yanında	58	14,0
Yurt	96	23,2
Öğrenci Arkadaşlarıyla	220	53,3
Diğer	39	9,4
Ders		
Yönetim ve Organizasyon	144	34,9
Finansal Hizmet Pazarlaması	99	24,0
Müşteri İlişkileri Yönetimi	170	41,2

Tablo 1 incelendiğinde araştırmaya katılanların % 50,1'i kadın, % 49,9 erkek, % 6,1 18 yaşında, % 8,7 19 yaşında, % 20,8'i 20 yaşında, % 28,6'sı 21 yaşında, % 17,7'si 22 yaşında, % 10,7', 23 yaşında ve % 7,5 24 yaş ve üzerindedir. % 27,6'sı A⁺ kan grubu, % 9'u B⁺ kan grubu, % 20,6'sı 0⁻ kan grubu, % 7,7'si AB⁺ kan grubu, % 5,3'ü diğer kan grubu, % 29,8'i kan grubu bilmiyor, % 59,1'i I. öğretim ve % 40,9'u II. öğretimde öğrenim görmektedir. Araştırmaya katılanların % 9,2'si Akdeniz, % 4,4'ü Ege, % 3,6'sı Doğu Anadolu, % 7'si Güneydoğu Anadolu, % 9,9 İç Anadolu, 44,3'ü Karadeniz, % 11,6'sı Marmara ve % 9,9'u yurtdışı doğumludurlar. Araştırmaya katılanların % 14'ü ailesinin yanında, % 23,2'si yurttan, % 53,3'ü öğrenci arkadaşlarıyla ve % 9,4'ü diğer, % 34,9'u yönetim ve organizasyon, % 24'ü finansal hizmet pazarlaması ve % 41,2'si müşteri ilişkileri yönetimi dersi öğrencileridir. Tablo 2'de öğrencilerin derslere göre başarı düzeyine ilişkin puan ortalamalarına yer verilmiştir.

Tablo 2. Öğrencilerin Başarı Düzeyine İlişkin Puan Ortalamaları

Değişkenler	n	Vize Notu		Final Notu		Dönem Sonu Notu	
		$\bar{X}$	S.S.	$\bar{X}$	S.S.	$\bar{X}$	S.S.
Yönetim ve Organizasyon	14	50,5	14,23	69,2	16,73	61,8	12,44
	4	9	5	7	5	0	0
Müşteri İlişkileri Yönetimi	17	56,6	16,44	73,6	14,72	66,8	12,69
	0	2	1	5	4	4	9
Finansal Hizmet Pazarlaması	99	45,8	17,88	68,4	22,16	59,3	16,86
		1	2	3	2	8	1
Genel	41	51,9	16,61	70,8	17,56	63,2	14,04
	3	2	2	7	3	9	0

Bankacılık ve Finans bölümü öğrencilerinin yönetim ve organizasyon dersi dönem sonu not ortalaması $\bar{X}=61,80\pm12,440$, müşteri ilişkileri yönetimi dersi dönem sonu not ortalaması $\bar{X}=66,84\pm12,699$, finansal hizmet pazarlaması dönem sonu not ortalaması $\bar{X}=59,38\pm16,861$ ve genel dönem sonu not ortalamasının $\bar{X}=63,29\pm14,040$ olduğu belirlenmiştir.

Bağımsız örneklem t testiyle örneklem grubunun cinsiyet durumlarına göre vize notu, final notu ve dönem sonu notunun anlamlı farklılık durumları incelenmiştir. Cinsiyete göre vize notu ($p=,191>,05$), final notu ($p=,908>,05$) ve dönem sonu notunun ($p=,313>,05$) istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir.

Anova testiyle örneklem grubunun yaş durumuna göre final notunun ($p=,156>,05$) istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir. Yaş durumuna göre vize notu ve dönem sonu notu değişkenlerinin anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiş ve anlamlı farklılıkları gösteren Anova testi sonuçları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Yaş Durumuna Göre Vize Notu ve Dönem Sonu Notu Değişkenlerine İlişkin Anova Testi Sonuçları

	Varyansın Kay.	Kareler Top.	n	Kare. Ort.	F	p
Vize Notu	Gruplararası	4088,750	6	681,458	2,524	,021
	Gruplariçi	109605,923	406	269,965		
	Toplam	113694,673	412			
Dönem Sonu Notu	Gruplararası	2793,784	6	465,631	2,411	,027
	Gruplariçi	78419,766	406	193,152		
	Toplam	81213,550	412			

Yaş durumuna göre vize notu ($p=,021<,05$) ve dönem sonu notu ($p=,027<,05$) değişkenleri anlamlı farklılık göstermektedir. Değişkenlerdeki farklılığın hangi yaş durumu gruplarından kaynaklandığını bulmak amacıyla LSD testi yapılmıştır. Yaş durumu ile vize notu değişkeni arasında yapılan LSD testi sonucunda: 18 yaş ile 19 yaş ($p=,004<,05$), 18 yaş ile 20 yaş ($p=,014<,05$), 18 yaş ile 21 yaş ($p=,020<,05$), 18 yaş ile 22 yaş ($p=,002<,05$), 18 yaş ile 23 yaş ($p=,004<,05$) ve 18 yaş ile 24 yaş ve üzeri ($p=,001<,05$) olan öğrencilerin vize notlarında farklılık bulunmuştur. Farklılık 18 yaşında olan öğrencilerden kaynaklanmaktadır. 18 yaşında ($\bar{X}=61,80\pm15,403$) olan öğrencilerin vize notlarının ise diğer yaş durumundaki katılımcılara göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Yaş durumu ile dönem sonu notu değişkeni arasında yapılan LSD testi sonucunda: 18 yaş ile 19 yaş ($p=,049<,05$), 18 yaş ile 22 yaş ($p=,0182<,05$), 18 yaş ile 24 yaş ve üzeri ($p=,001<,05$), 20 yaş ile 24 yaş ve üzeri ($p=,011<,05$), 21 yaş ile 24 yaş ve üzeri ($p=,006<,05$), 22 yaş ile

24 yaş ve üzeri ($p=,046<,05$) ve 23 yaş ile 24 yaş ve üzeri ($p=,038<,05$) olan öğrencilerin dönem sonu notlarında farklılık bulunmuştur. Farklılık 18 ve 24 yaş ve üzeri olan öğrencilerden kaynaklanmaktadır. 18 yaşında ($\bar{X}=69,96\pm10,807$) olan öğrencilerin dönem sonu notlarının diğer yaş durumundaki katılımcılara göre daha yüksek, 24 yaş ve üzeri ($\bar{X}=56,35\pm12,079$) olan öğrencilerin dönem sonu notlarının ise diğer yaş durumundaki katılımcılara göre daha düşük olduğu belirlenmiştir.

Kan grubu durumuna göre vize notunun ($p=,067>,05$) istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir. Kan grubu durumuna göre final notu ve dönem sonu notu değişkenlerinin anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiş ve anlamlı farklılıkları gösteren Anova testi sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Kan Grubu Durumuna Göre Final Notu ve Dönem Sonu Notu Değişkenlerine İlişkin Anova Testi Sonuçları

	Varyansın Kay.	Kareler Top.	n	Kare. Ort.	F	p
Final Notu	Gruplararası	5042,016	5	1008,403	3,363	,005
	Gruplariçi	122044,183	407	299,863		
	Toplam	127086,199	412			
Dönem Sonu Notu	Gruplararası	3264,625	5	652,925	3,409	,005
	Gruplariçi	77948,924	407	191,521		
	Toplam	81213,550	412			

Kan grubuna göre final notu ($p=,005<,05$) ve dönem sonu notu ($p=,005<,05$) değişkenleri anlamlı farklılık göstermektedir. Değişkenlerdeki farklılığın hangi kan grubundan kaynaklandığını bulmak amacıyla LSD testi yapılmıştır. Kan grubu ile final notu değişkeni arasında yapılan LSD testi sonucunda: A⁺ ile kan grubunu bilmiyor ($p=,029<,05$), A⁺ ile B⁺ ($p=,005<,05$), B⁺ ile 0⁻ ($p=,001<,05$), 0⁻ ile diğer ($p=,039<,05$) ve 0⁻ ile kan grubunu bilmiyor ($p=,007<,05$) olan öğrencilerin final notlarında farklılık bulunmuştur. Farklılık A⁺, 0⁻ ve B⁺ kan grubundaki öğrencilerden kaynaklanmaktadır. 0⁻ ($\bar{X}=66,65\pm19,432$) ve A⁺ ($\bar{X}=68,29\pm16,654$) olan öğrencilerin final notlarının diğer kan grubundaki öğrencilere göre daha düşük, B⁺ ($\bar{X}=77,57\pm18,582$) olan öğrencilerin final notlarının ise diğer kan grubundaki öğrencilere göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Kan grubu ile dönem sonu notu değişkeni arasında yapılan LSD testi sonucunda: A⁺ ile B⁺ ($p=,005<,05$), B⁺ ile 0⁻ ($p=,001<,05$), B⁺ ile kan grubunu bilmiyor ($p=,035<,05$), 0⁻ ile diğer ($p=,017<,05$) ve 0⁻ ile kan grubunu bilmiyor ($p=,027<,05$) olan öğrencilerin dönem sonu notlarında farklılık bulunmuştur. Farklılık 0⁻ ve B⁺ kan grubundaki öğrencilerden kaynaklanmaktadır. 0⁻ ($\bar{X}=59,64\pm15,927$) olan öğrencilerin dönem sonu notlarının diğer kan grubundaki öğrencilere göre daha düşük, B⁺

($\bar{X}=69,46\pm12,631$) olan öğrencilerin final notlarının ise diğer kan grubundaki öğrencilere göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Doğum yerine göre vize notu, final notu ve dönem sonu notu değişkenlerinin anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiş ve anlamlı farklılıkları gösteren Anova testi sonuçları Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5. Doğum Yerine Göre Vize Notu, Final Notu ve Dönem Sonu Notu Değişkenlerine İlişkin Anova Testi Sonuçları

	Varyansın Kay.	Kareler Top.	n	Kare. Ort.	F	p
Vize Notu	Gruplararası	6681,341	7	954,477	3,612	,001
	Gruplariçi	107013,332	405	264,230		
	Toplam	113694,673	412			
Final Notu	Gruplararası	5254,300	7	750,614	2,495	,016
	Gruplariçi	121831,899	405	300,820		
	Toplam	127086,199	412			
Dönem Sonu Notu	Gruplararası	4930,352	7	704,336	3,739	,001
	Gruplariçi	76283,198	405	188,354		
	Toplam	81213,550	412			

Doğum yerine göre vize notu ($p=,001<,05$), final notu ($p=,016<,05$) ve dönem sonu notu ($p=,001<,05$) değişkenleri anlamlı farklılık göstermektedir. Değişkenlerdeki farklılığın hangi doğum yerinden kaynaklandığını bulmak amacıyla LSD testi yapılmıştır. Doğum yeri ile vize notu değişkeni arasında yapılan LSD testi sonucunda: Doğum yeri akdeniz ile yurtdışı ($p=,001<,05$), ege ile yurtdışı ($p=,003<,05$), doğu anadolu ile yurtdışı ($p=,001<,05$), güneydoğu anadolu ile yurtdışı ($p=,003<,05$), iç anadolu ile yurtdışı ($p=,005<,05$), karadeniz ile yurtdışı ($p=,001<,05$) ve marmara ile yurtdışı ($p=,001<,05$) olan öğrencilerin vize notlarında farklılık bulunmuştur. Farklılık doğum yeri yurtdışı olan öğrencilerden kaynaklanmaktadır. Doğum yeri yurtdışı ($\bar{X}=40,24\pm16,657$) olan öğrencilerin vize notlarının diğer doğum yerlerine göre daha düşük olduğu belirlenmiştir.

Doğum yeri ile final notu değişkeni arasında yapılan LSD testi sonucunda: Doğum yeri akdeniz ile ege ($p=,018<,05$), akdeniz ile yurtdışı ($p=,005<,05$), ege ile güneydoğu anadolu ($p=,019<,05$), ege ile marmara ($p=,017<,05$), doğu anadolu ile yurtdışı ($p=,040<,05$), güneydoğu anadolu ile yurtdışı ($p=,007<,05$), iç anadolu ile yurtdışı ($p=,024<,05$), karadeniz ile yurtdışı ($p=,022<,05$) ve marmara ile yurtdışı ($p=,004<,05$) olan öğrencilerin final notlarında farklılık bulunmuştur. Farklılık doğum yeri ege bölgesi ve yurtdışı olan öğrencilerden kaynaklanmaktadır. Doğum yeri ege bölgesi ($\bar{X}=62,78\pm21,504$) ve yurtdışı ($\bar{X}=63,54\pm22,395$) olan

öğrencilerin final notlarının diğer doğum yerlerine göre daha düşük olduğu belirlenmiştir.

Doğum yeri ile dönem sonu notu değişkeni arasında yapılan LSD testi sonucunda: Doğum yeri akdeniz ile yurtdışı ($p=,001<,05$), doğu anadolu ile yurtdışı ($p=,001<,05$), güneydoğu anadolu ile yurtdışı ($p=,003<,05$), iç anadolu ile yurtdışı ($p=,005<,05$), karadeniz ile yurtdışı ($p=,001<,05$) ve marmara ile yurtdışı ($p=,001<,05$) olan öğrencilerin dönem sonu notlarında farklılık bulunmuştur. Farklılık doğum yeri yurtdışı olan öğrencilerden kaynaklanmaktadır. Doğum yeri yurtdışı ($\bar{X}=54,22\pm15,982$) olan öğrencilerin dönem sonu notlarının diğer doğum yerlerine göre daha düşük olduğu belirlenmiştir.

İkamet durumuna göre final notunun ($p=,143>,05$) istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir. İkamet durumuna göre vize notu ve dönem sonu notu değişkenlerinin anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiş ve anlamlı farklılıkları gösteren Anova testi sonuçları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. İkamet Durumuna Göre Vize Notu ve Dönem Sonu Notu Değişkenlerine İlişkin Anova Testi Sonuçları

	Varyansın Kay.	Kareler Top.	n	Kare. Ort.	F	p
Vize Notu	Gruplararası	2251,118	3	750,373	2,754	,042
	Gruplariçi	111443,555	409	272,478		
	Toplam	113694,673	412			
Dönem Sonu Notu	Gruplararası	1742,221	3	580,740	2,989	,031
	Gruplariçi	79471,328	409	194,306		
	Toplam	81213,550	412			

İkamet durumuna göre vize notu ($p=,042<,05$) ve dönem sonu notu ($p=,031<,05$) değişkenleri anlamlı farklılık göstermektedir. Değişkenlerdeki farklılığın hangi ikamet grubundan kaynaklandığını bulmak amacıyla LSD testi yapılmıştır. İkamet durumu ile vize notu değişkeni arasında yapılan LSD testi sonucunda: yurt ile öğrenci arkadaşlarıyla birlikte ($p=,008<,05$) ikamet eden öğrencilerin vize notlarında farklılık bulunmuştur. Farklılık yurt ve öğrenci arkadaşlarıyla birlikte ikamet eden öğrencilerden kaynaklanmaktadır. Öğrenci arkadaşlarıyla birlikte ($\bar{X}=49,86\pm16,336$) ikamet eden öğrencilerin vize notlarının diğer ikamet durumundaki öğrencilere göre daha düşük, yurttaki ($\bar{X}=55,21\pm16,779$) ikamet eden öğrencilerin vize notlarının ise diğer ikamet durumundaki öğrencilere göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

İkamet durumu ile dönem sonu notu değişkeni arasında yapılan LSD testi sonucunda: yurt ile öğrenci arkadaşlarıyla birlikte ($p=,004<,05$) ikamet eden öğrencilerin dönem sonu notlarında farklılık bulunmuştur.

Farklılık yurt ve öğrenci arkadaşlarıyla birlikte ikamet eden öğrencilerden kaynaklanmaktadır. Öğrenci arkadaşlarıyla birlikte ($\bar{X}=61,51\pm14,243$) ikamet eden öğrencilerin dönem sonu notlarının diğer ikamet durumundaki öğrencilere göre daha düşük, yurttaki ($\bar{X}=66,40\pm13,542$) ikamet eden öğrencilerin dönem sonu notlarının ise diğer ikamet durumundaki öğrencilere göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Sigara içme durumuna göre vize notu ($p=,764>,05$), final notu ($p=,400>,05$) ve dönem sonu notunun ($p=,564>,05$) istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir.

Öğretim türü durumuna göre vize notu ($p=,562>,05$) istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir. Öğretim türüne göre final notu ve dönem sonu notu değişkenleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiş ve anlamlı farklılığı gösteren t testi sonuçları Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Öğretim Türüne Göre Final Notu ve Dönem Sonu Notu Değişkenine İlişkin t Testi Sonuçları

	Öğretim Türü	n	$\bar{X}$	St. Sapma	t	p
Final Notu	I. Öğretim	244	69,57	19,572	-	,001
	II. Öğretim	169	72,75	14,014	1,925	
Dönem Sonu Notu	I. Öğretim	244	62,49	15,329	-	,008
	II. Öğretim	169	64,46	11,884	1,467	

Öğretim türüne göre ile final notu ($p=,001<,05$) değişkeni arasında anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir. Değişkende II. öğretimde öğrenim gören öğrencilerin not ortalaması I. öğretimde öğrenim gören öğrencilere göre daha yüksektir. Öğretim türüne göre ile dönem sonu notu ($p=,008<,05$) değişkeni arasında anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir. Değişkende II. öğretimde öğrenim gören öğrencilerin not ortalaması I. öğretimde öğrenim gören öğrencilere göre daha yüksektir.

4. Tartışma ve Sonuç

Başarının ortaya çıkmasında eğitim kurumunun da önemli bir etkisi söz konusudur. Eğitsel girdiler ve çıktıların niteliği bireyin başarısında rol oynamaktadır. Bunlar okul içi ve okul dışı girdiler olarak ayrılabilir. Okul dışı girdilerin başında eğitim gelir. Bireyin ailesinin toplumsal, ekonomik ve kültürel özellikleri onun başarısını etkileyen önemli bir etkidir. Anne ve babanın zekâsı, inancı, yaşı, eğitimi, mesleği, geliri, yerleşim yeri, ailenin tutumu ve beklentileri, çekirdek ya da geniş aile olması, ayrı veya birlikte yaşayan aile olması, ailedeki birey sayısı, yaşanan konutun özellikleri vb. aileden sonra akran grubunun

özellikleri bireyin başarısında etkili olmaktadır. Okul içi girdiler; öğrencinin okul ortamında karşılaştığı insan ve fiziksel imkânlar, öğretim programları, yöntem ve süreçlerinin yanında okulun bulunduğu yerleşim yeri, okulun büyüklüğü, eğitim araçlarının niteliği, görev yapan öğretmenlerin niteliği gibi etkenler olarak sayılabilir. Ayrıca planlama eksikliği öğrencilerin okuldaki öğrenme güçlüğüne neden olmaktadır (Victor, 2004:83). Bütün bu sayılanların kalitesi öğrencilerin başarısında doğrudan ya da dolaylı olarak büyük bir etki gücüne sahip olmakta (Özkan ve Gündüz, 2008: 150) ve öğrencilerde bilgi izleme yeteneğiyle başarı düzeyini artırmaktadır (Tobias ve Everson, 2000:214).

Bankacılık ve finans bölümü öğrencilerinin müşteri ilişkileri yönetimi, yönetim ve organizasyon ile finansal hizmet pazarlaması derslerinin dönem sonu not ortalamaları büyükten küçüğe doğru sırasıyla; müşteri ilişkileri yönetimi dersi, yönetim ve organizasyon dersi ve finansal hizmet pazarlaması dersi olarak sıralandığı görülmektedir. Lucangeli ve Cornoldi'yi (1997) tahmin, değerlendirme, izleme ve planlama becerileri ile matematik dersi başarıları arasında anlamlı bir ilişki olduğunu belirlemiştir.

Öğrencilerin cinsiyet ve sigara içme durumlarına göre vize notu, final notu ve dönem sonu notunun anlamlı farklılık göstermediği belirlenmiştir. Bağçeci, Döş ve Sarıca (2011) yaptıkları çalışmada öğrencilerin cinsiyet durumlarına göre yarıyıl sonu başarı puanlarının farklılık göstermediğini belirlemiştir. Özkan ve Pektaş (2011) yaptıkları çalışmada cinsiyet değişkenine ilişkin mezuniyet başarı puanları arasında anlamlı bir fark olduğu ve kız öğrencilerin başarı notlarının erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Memiş ve Arıcan (2013) kız öğrencilerin yılsonu notlarının erkek öğrencilerin yılsonu notlarına göre anlamlı şekilde daha yüksek olduğunu belirlemiştir. Öğrencilerin yaş durumu ve ikamet durumuna göre final notunun anlamlı bir farklılık göstermediği, vize notu ve dönem sonu notunun ise anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiştir.

Öğrencilerin kan grubu ve öğretim türüne göre vize notunun anlamlı bir farklılık göstermediği, final notu ve dönem sonu notunun ise anlamlı bir farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Öğrencilerin doğum yerlerine göre vize notu, final notu ve dönem sonu notunun anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Özkan ve Gündüz (2008) yaptıkları çalışma sonucunda aile ve eğitim başarının en önemli etkileyicisi olduğunu, bu etkenlerin hemen arkasından ise “azim ve hırs” geldiğini sonucuna ulaşmıştır. Bu durum aile ve eğitim etkenlerini anlamlı kılan bir göstergedir. Özkan ve Pektaş (2011) yaptıkları çalışmada öğretmen adaylarının öğrenim görmüş oldukları bölüm değişkenine ilişkin mezuniyet başarı notları ve KPSS puanları arasındaki ilişkiye bakıldığında her ikisinde de anlamlı bir farklılık olduğu sonucuna ulaşmıştır. Gelecekte bu konuda araştırma yapacak

araştırmacıların başarı durumunun zaman yönetimi, fiziksel özellikler, vb özelliklere farklılık gösterme durumlarına dikkat etmeleri yapacakları çalışmalarına önemli katkı sağlayacaktır.

5. Kaynakça

- ALTUNIŞIK, R., COŞKUN, R., BAYRAKTAROĞLU, S. ve YILDIRIM E. (2012). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. 7. Basım. Sakarya: Sakarya Kitabevi.
- BAĞÇECİ, B., DÖŞ, B. ve SARICA, R. (2011). *Beşinci Sınıf Öğrencilerinin Matematiksel Üstbiliş Düzeylerinin Cinsiyet ve Başarı Değişkenleri Açısından İncelenmesi*, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(16), s.551-566.
- ÇİL, B. 2012. *İstatistik*. 12.Baskı. Ankara: Detay Yayıncılık.
- DOĞAN, İ. (2004), *Sosyoloji –Kavramlar ve Sorunlar-* Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- ONARAN, O. (1981), *Çalışma Yaşamında Güdülenme Kuramları*, Ankara: Sevinç Matbaası.
- KARASAR, N. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. 23. Baskı. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık.
- LUCANGELI, D. ve CORNOLDI, C. (1997). *Mathematics And Metacognition: What Is The Nature Of Relationship?* Mathematical Cognition, 3(2), 121–139.
- MEMİŞ, A. ve ARICAN, H. (2013). *Beşinci Sınıf Öğrencilerinin Matematiksel Üstbiliş Düzeylerinin Cinsiyet ve Başarı Değişkenleri Açısından İncelenmesi*, Karaelmas Eğitim Bilimleri Dergisi,1(1), s.76-93.
- ÖZKAN, R. ve GÜNDÜZ, M. (2008). *Başarının Sosyo-Kültürel Kökenleri, Başarılı Olanlarla Yapılan Söyleşiler Üzerinden Bir İnceleme*, Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 16(1), s.145-160.
- ÖZKAN, R. ve PEKTAŞ, S. (2011). *Eğitim Fakültesi Son Sınıf Öğrencilerinin Mezuniyet Başarı Notları İle Kpss Puanları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma (Eğitim Fakültesi Örneği)*, Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi, 30, s.269-281.
- TOBIAS, S. ve EVERSON, H.T. (2000). 4. *Assessing Metacognitive Knowledge Monitoring*. San Diego: Issues in the Measurement of Metacognition, 147-222.
- VICTOR, A.M. (2004). *The Effects Of Metacognitive Instruction On The Planning And Academic Achievement Of First And Second Grade*

Children. (Unpublished doctoral dissertation). Graduate College of the Illinois Institute of Technology, Chicago. USA.

DEĞİŞİME DİRENÇ VE İŞ STRESİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ ÜZERİNE NİCEL BİR ARAŞTIRMA

A Quantitative Examination of the Relationship Between Resistance to Change and Job Stress

Onur Başar ÖZBOZKURT*

1. GİRİŞ

Değişim olgusu, çağdaş yönetim sürecinde organizasyonlar tarafından üzerinde önemle durulan ve bu bağlamda hem organizasyonel anlamda hem de bireysel açıdan dikkat çeken bir unsur olma niteliği taşımaktadır. Ancak, iş görenler, kendi bakış açılarına uygun düşmeyen belirsizliklere, dikte edilmelerine veya yönetimin fikirlerine karşı koyabilmektedir (Dent ve Goldberg, 1999: 26). Bu durum ise, değişime direnç olarak ortaya çıkmaktadır. Değişime direnç; organizasyonel değişim çabalarına etki edebilen merkezi öneme sahip bir unsur olmakta ve örgütsel değişim yönetimine doğrudan etki göstermektedir (Mudelye, Coetzee ve Ukpere, 2014: 549; Tunçer, 2013: 376). Bu çerçevede, değişime direnç, “güçlü tutumların kolayca değişmediği” bir kavramı nitelendirilmektedir (Eagly ve Chaiken, 1995: 413). Farklı bir ifadeyle, bireylerin değişime engel olma, güvensizlik, şüphe, değişimi geciktirme ya da önleme gibi davranışları şeklinde nitelendirilmektedir (Sezen, 2015: 13). Bu bağlamda, organizasyonel değişim sürecinin en belirgin etkisi iş gören stresi ile ortaya çıkmaktadır (Wisse ve Smeets, 2016: 249).

Toplumsal, ekonomik ve sosyal yönden hızlı değişikliklerin yaşandığı günümüzde stres, iş yaşantısında bireyleri olumsuz etkilemekte (Demirci, Engin, Bakay ve Yakut, 2013: 289) ve tüm iş alanları arasında sıkça görülen bir problemi oluşturmaktadır. Bu bağlamda iş stresi, bireyin organizasyon içerisinde deneyimlediği baskıyı fark etmesi ve bununla başa çıkması çerçevesinde oluşan bir durumu ifade etmektedir (Mansoor, Fida, Nasir ve Ahmad, 2011: 50). Şenyiğit (2004: 104) ise iş stresini, bireyin yaptığı işin gerekleri ile kendi yetenekleri, kaynakları veya gereksinimleri arasındaki uyumsuzluk sonucu ortaya çıkan içsel bir tepki olarak ifade etmektedir.

* (Dr.); Bağımsız Araştırmacı, Mersin, Türkiye, E-mail: basarozbozkurt@gmail.com

Bu hususlar doğrultusunda, değişim ile değişimin yaratmış olduğu iş stresini kavramsal açıdan destekleyen birçok çalışma bulunmasına (Ashford, 1988: 31; Oreg, Vakola ve Armenakis, 2011: 493; Johnson, Brems, Mills, Neal ve Houlihan, 2006: 499) rağmen, söz konusu değişime direnç ile iş stresi arasındaki ilişkiyi niceliksel anlamda inceleyen kısıtlı çalışma bulunmaktadır. Buradan hareketle, iş görenlerin deneyimledikleri değişime direnç ve iş stresi arasındaki ilişkinin incelenmesine istinaden alanyazında kısıtlı çalışmanın var olması nedeniyle ilgili alanyazına ve iş yaşantısındaki uygulamalara katkı sağlanması amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada, Mersin ilinde farklı sektörlerde faaliyette bulunan ve organizasyonel değişimlerin sıklıkla deneyimlendiği beş organizasyonda istihdam eden iş görenlerin değişime direnç ve iş stresi düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi suretiyle, 270 iş gören üzerinde anket uygulaması gerçekleştirilmiş olup; elde edilen veriler, “SPSS 23.0” paket programı ile analize tabi tutulmuştur.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Değişime Direnç

Değişime direnç, değişim yönetiminde kilit bir öneme sahip olmakla birlikte, organizasyonel dönüşümün beraberinde getireceği avantajların elde edilmesine yardımcı olacağından, yöneticilerin önemli ölçüde dikkate aldıkları bir husus olma niteliği taşımaktadır (Pardo del Val ve Martínez-Fuentes, 2003: 148). Bu açıdan, organizasyonlarda değişim çabaları, iş görenlerin değişim ile ilgili olumsuz yöndeki algılarının bir sonucu olarak değişime karşı güçlü bir direnç göstermesi nedeniyle başarısız olabilmektedir (Mdletye vd., 2014: 549). Bu çerçevede, değişime direnç, düşündüğümüz ve davranış biçimimizdeki değişime isteksizliği veya aldırıışsızlığı yansıtan bir ruh halini ifade etmektedir. Değişime direnç, kendini davranışsal olarak ya değişime aktif bir şekilde karşıt çıkmakla ya da değişimden kaçma veya kaçınmaya çalışarak göstermekte ve ortaya çıkmaktadır (Hultman, 2003: 1).

Bu bağlamda, Bemmels ve Reshef (1991: 231), değişime direnci “organizasyonlarda yönetim kademesi tarafından ortaya konan değişimlerin iş görenler tarafından direnç gösterilmesi suretiyle, bu değişimlerin durdurulması, geciktirilmesi veya değiştirilmesi girişim ve eylemi” olarak ifade etmektedir. Tunçer (2013: 383) değişime direnci, iş görenlerin, organizasyon içerisinde meydana

gelen değişim çabalarını onleyerek engel olma veya geciktirme gibi davranış biçimleri olarak tanımlamaktadır. Grama ve Todericiu (2016: 48)’ya göre değişime direnç, “iş görenlerin belirli bir durumun değiştirilmesine karşı çıkararak muhalefet etmesi olarak tanımlanmakta ve değişime verilen düzenli bir tepkiyi nitelemekle birlikte, iş görenlerin hissettiği güvensizlik, değişime direnişin baskın unsuru olmaktadır.

Örgütsel ve bireysel kaynaklı sebepleri olan değişme direncin (Radzi ve Othman, 2014: 72), bireysel faktörlerinin alışkanlıklar, güvenlik, ekonomik faktörler, bilinmeyenlerden doğan korku, ilgili olmama, sosyal nedenler ve aşırı kararlılıktan oluştuğu ve örgütsel faktörlerinin ise sınırlı değişme odağı, grup yapısı, yerleşik güç ilişkileri, tehdit ve kaynak kullanımından meydana geldiği ifade edilmektedir (Özkalp, 2003: 224). Sezen (2015: 13) ise özellikle bireysel faktörlere dikkat çekerek, bireylerin alışmış oldukları durumların ve sahip oldukları yerleşik düzenin değişmesi ve bundan vazgeçmek istememe gibi hususların ön plana çıkmakta olduğunu; bunun bir sonucu olarak bireyler üzerinde güvensizliğe ve strese sebebiyet verdiğini ifade etmektedir.

Diğer taraftan, bu araştırma kapsamında da ele alınmış olan, değişime direnç kavramının, Oreg (2003: 680)’in de ifade ettiği, “Rutini Arama” (Routine Seeking), “Duygusal Tepki” (Emotional Reaction), “Kısa Süreli Düşünme” (Short Term Thinking) ve “Bilişsel Katılık” (Cognitive Rigidity) olmak üzere dört temel alt boyutu bulunmaktadır. Rutini arama, bireylerin değişime karşı eski alışkanlıklarından vazgeçmesi ile ilgili isteksizliğini belirtmektedir (Beger ve Türker, 2018: 256). Duygusal tepki, değişimle yüzleştiiğinde bireysel deneyimlerin stres ve tedirginlik miktarını; kısa süreli düşünme, değişimle ilgili olarak kısa vadeli hoşnutsuzluklar ve akılcı bir uzun dönemli faydadan kaçınarak değişime etkili tepkilerin verilmesini ve bilişsel katılık ise bireylerin, düşüncelerini değiştirme sıklığını ve kolaylığını güçleştirmesini ifade etmektedir (Oreg, 2003: 683).

2.2. İş Stresi

Günümüzdeki ağdaş stres tanımlarının tamamını, bireyin üzerinde hissetmiş olduğu baskı ya da bireyden talep edilen sorumluluklardan kaynaklı olarak bireyin maruz kaldığı bu durum ile başa çıkma kabiliyetini veya bu kabiliyeti algılamasını ifade etmektedir (Blaug, Kenyon ve Lekhi, 2007: 4). Bu bağlamda stres,

bireyin bir fırsatla karşı karşıya kaldığı, bireysel isteklerin ne olduğu ile ilgili taleplerin ortaya çıktığı ve sonucun hem belirsiz hem de zorunlu olduğu süreçte algılanan dinamik bir durum olarak ifade edilmektedir (Dar, Akmal, Naseem ve Din-Khan, 2011: 1). Stres, bireyin, üzerinde baskıyı fark etmesiyle veya karşılaştığı baskı ile başa çıkmaya başlamasıyla oluşan bir durum olma niteliği taşımakta olup; bireyin, aralıksız olarak strese maruz kalması durumunda ise zihinsel, fiziksel veya davranışsal sorunlar ortaya çıkabilmektedir (Mansoor vd., 2011: 50).

Aytaç (2009: 3)’a göre stres, bireyden talep edilen ile bireyin kendi değer, tutum, yetenek ve becerileri arasındaki dengesizlikten kaynaklı olarak ortaya çıkan bedensel ve psiko-sosyal bir gerilim olmakla birlikte; bireyin, bir eyleme, duruma veya karşılaştığı zorluğa göstermiş olduğu bir tepki olarak ortaya çıkmaktadır. Benzer olarak Şenyiğit (2004: 104) iş stresini, bireyin yaptığı işin gerekleri ile kendi yetenekleri, kaynakları veya gereksinimleri arasındaki uyumsuzluk sonucu ortaya çıkan içsel bir tepki olarak ifade etmektedir.

Güçlü (2001: 93)’ye göre stres, bireyler üzerinde etkili rol oynayan ve bireylerin davranış ve tutumlarını etkileyebilen bir kavram olmakla birlikte; stresin oluşmasında, bireyin çevresinde karşılaşmış olduğu değişimler önem taşımaktadır. Soysal (2009: 19) stresi, doğrudan veya dolaylı bir şekilde iş görme maliyetini etkileyen ve hem iş görenlerin hem de organizasyonun niteliğini düşürebilen bir kavram olarak ifade etmektedir. Bu bağlamda, Wheeler ve Riding (1994: 527) iş stresinin, iş görenlerin organizasyon içerisinde sıklıkla değişmesi, hastalık nedeniyle işe gidememe, iş kazası gibi sebeplerden kaynaklı olarak örgütsel verimliliğin azalmasına; iş gören için ise sağlık bakım maliyetlerinin artmasına ve iş görenin iş tatmininin azalmasına sebep olduğunu vurgulamaktadır.

Stresin sonuçları incelendiğinde ise orta seviyedeki bir stresin, iş görenler üzerinde motive edici bir güç oluşturduğu ve iş görenlerin, işe olan katılımını ve ilgisini artırdığı; stres seviyesinin yüksek olduğu durumlarda ise iş görenin dikkatini dağıtabildiği ve motivasyonunu bozabildiği görülmektedir (DeFrank ve Ivancevich, 1998: 61). İş gören, çalıştığı organizasyonda düşük stresle karşı karşıya kaldığında yeterince aktif olmamakta ve bu nedenle iş

görenin gelişmiş bir performans sergilemediği görülmekte iken, iş görenin yüksek strese maruz kaldığı durumda ise, iş gören stresle başa çıkabilmek için daha fazla zaman harcayabilmekte ve bu durum ise düşük iş performansı ile sonuçlanmaktadır (Jamal, 1984: 2).

Diğer taraftan, değişim ile değişimin yaratmış olduğu iş stresini kavramsal açıdan destekleyen birçok çalışma bulunmasına (Ashford, 1988: 31; Oreg vd., 2011: 493; Johnson vd., 2006: 499) rağmen, değişime direnç ile iş stresi arasındaki ilişkiyi inceleyen kısıtlı çalışmanın var olmasından hareketle bu çalışma gerçekleştirilmiş olup; ilgili alanyazının ele alınması sonucunda aşağıda yer alan H₁ hipotezi kurulmuştur:

H₁: Değişime direnç ve iş stresi arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışma, iş görenlerin deneyimledikleri değişime direnç ve iş stresi kavramları arasındaki ilişkinin incelenmesine istinaden alanyazında kısıtlı çalışmanın var olması sebebi ve bu bağlamda ilgili alanyazına ve iş yaşantısındaki uygulamalara katkı sağlanması amacıyla gerçekleştirilmiştir.

3.2. Örneklem

Bu araştırma kapsamında, Mersin ilinde farklı sektörlerde faaliyette bulunan ve organizasyonel değişimlerin sıklıkla deneyimlendiği beş organizasyonda istihdam eden iş görenlerin, değişime direnç ve iş stresi düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi suretiyle, 285 iş görene anket formu ulaştırılmış olup; 270 iş görenden elde edilen veriler, analiz kapsamına dâhil edilmiştir.

3.3. Veri Toplama Yöntemi ve Analizi

Bu çalışma çerçevesinde, Mersin ilinde farklı sektörlerde faaliyette bulunan beş işletmede istihdam eden iş görenlerin deneyimledikleri değişime direnç düzeylerinin ölçülmesi suretiyle Oreg (2003: 682) tarafından ortaya konulan, Beger ve Türker (2018:271) tarafından geliştirilerek Türkçe'ye çevrilen Değişime Direnç Ölçeği ve iş stresi düzeylerinin tespiti amacıyla Cohen,

Kamarck ve Mermelstein (1983: 394-395) tarafından ortaya konulan, Eskin, Harlak, Demirkıran ve Dereboy (2013: 138) tarafından geliştirilerek Türkçe'ye uyarlanan İş Stresi Ölçeği'nden faydalanılmıştır. Bu kapsamda, iş görenlerin deneyimlediği değişime direnç ve iş stresi arasındaki ilişkinin tespit edilmesi noktasında anket uygulaması gerçekleştirilmiş olup; uygulanan anket formunda yer alan maddelerin her birinde 5'li likert ölçeği (1=Kesinlikle Katılmıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum) kullanılmıştır. Anket formundan elde edilmiş olan veriler ise “SPSS 23.0” nicel analiz programı ile analize tabi tutulmuştur.

4. BULGULAR

4.1. Kullanılan Ölçeklere İlişkin Bulgular

Gerçekleştirilen bu çalışmada, çalışmaya dâhil olan katılımcıların değişime direnç ve iş stresi düzeylerinin ölçülmesi ve uygulanmış olan anketteki ifadelerin güvenilirliğinin test edilmesi noktasında Cronbach Alpha (α) Analizi'nden yararlanılmıştır. Bu bağlamda Kılıç (2016)'a göre Cronbach Alpha Katsayısı' nın 0,90 ve üstü bulunması durumunda, ölçeğin güvenilirliği mükemmel, 0,70 ve 0,90 aralığı iyi, 0,60 ve 0,70 kabul edilebilir, 0,50 ve 0,60 arası zayıf ve 0,50 ve aşağısında bulunan katsayının ise gerçekleştirilen çalışma için kabul edilemez düzeyde olmaktadır. Buradan hareketle bu çalışma kapsamında kullanılan ilgili ölçeklerin geçerlik ve güvenilirlik katsayısı Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Kullanılan Ölçeklerin Geçerlik ve Güvenirliği

Ölçek	Boyutlar	Açıklanan Varyans	İç Tutarlılık	KMO	Güvenilirlik
Değişime Direnç	Rutini Arama	18%	0,79	0,84	0,86
	Duygusal Tepki	17%	0,77		
	Kısa Süreli Düşünme	19%	0,81		
	Bilişsel Katılık	16%	0,76		
İş Stresi	İş Stresi	30%	0,88	0,86	0,88

Analiz sonucunda, Değişime Direnç Ölçeği'nin Cronbach Alpha katsayısı 0,86 olarak dikkat çekmiştir. İlgili alt boyutların iç tutarlılık düzeyi incelendiğinde, “Rutini Arama” alt boyutunda 0,79,

“Duygusal Tepki” 0,77, “Kısa Süreli Düşünme” 0,81 ve “Bilişsel Katılık” alt boyutunda ise 0,76 olduğu görülmüş ve elde edilen dört boyutun (“Rutini Arama” (%18), “Duygusal Tepki” (%17), “Kısa Süreli Düşünme” (%19), “Bilişsel Katılık (%16)) toplam varyansın yaklaşık olarak %70’ini oluşturduğu dikkat çekmiştir. Ayrıca faktör analizinde hesaplanan KMO örneklem yeterlilik katsayısının 0,84 olduğu ortaya çıkmış ve faktör yapılarının anlamlılığının test edildiği Barlett küresellik testi sonucuna göre ($p=0,001$; $p<0,05$) elde edilen boyutların yapısal olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Diğer taraftan, İş Stresi Ölçeği’nin Cronbach Alpha katsayısı ise 0,88 olarak hesaplanmıştır. Faktör analizinde hesaplanan KMO örneklem yeterlilik katsayısı 0,86 olarak bulunmuş olup; İş Stresi Ölçeği’nin açıklanan toplam varyansın %30’unu oluşturduğu ve faktör yapılarının anlamlılığının test edildiği Barlett testi sonucuna göre ilgili ölçeğin yapısal olarak anlamlılık ($p=0,01$; $p<0,05$) gösterdiği sonucu ortaya çıkmıştır. Buradan hareketle, Değişime Direnç Ölçeği ve İş Stresi Ölçeği’nin güvenirlik düzeylerinin oldukça yüksek olduğu görülmüştür.

4.2. Demografik Bulgular

Bu çalışma kapsamında araştırmaya dâhil olan katılımcıların demografik unsurları incelendiğinde, katılımcıların 25’i (%9,0) 18-24 yaş, 74’ü (%27,5) 25-30 yaş, 58’i (%21,5) 31-35 yaş, 54’ü (%20,0) 36-40 yaş, 39’u (%14,5) 41-45 yaş aralığında iken, 20 (%7,5) katılımcının ise 46 yaş ve üzeri bireylerden olduğu görülmüştür. Katılımcıların 146’sı (%54,1) kadın katılımcılardan oluşurken, 124’ünün (%45,9) erkek katılımcılardan olduğu dikkat çekmiştir. Diğer taraftan, katılımcıların 165’i (%61,1) evli, 105’i (%38,9) ise bekâr katılımcılardır. Ek olarak, katılımcıların 23’ü (%8,5) ilköğretim, 74’ü (%27,4) lise, 156’sı (%57,8) lisans ve 17’sinin (%6,3) lisansüstü eğitim durumuna sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca katılımcıların, 75’i (%27,8) 1-5 yıl, 59’u (%21,9) 6-10 yıl, 56’sı (%20,8) 11-15 yıl, 51’i (%18,8) 16-20 yıl çalışma süresine sahipken; 29’unun (%10,7) ise 21 yıl ve üzeri çalışma süresine sahip olduğu sonucu ortaya çıkmış ve demografik unsurlara ilişkin bulgular, Tablo 2’de ifade edilmiştir.

Tablo 2. Demografik Bulgular

Demografik Unsurlar		Frekans	Yüzde (%)
Yaş	18-24	25	9,0
	25-30	74	27,5
	31-35	58	21,5
	36-40	54	20,0
	41-45	39	14,5
	46 yaş ve üzeri	20	7,5
Toplam		270	100,0
Cinsiyet	Kadın	146	54,1
	Erkek	124	45,9
	Toplam	270	100,0
Medeni Durum	Evli	165	61,1
	Bekâr	105	38,9
	Toplam	270	100,0
Eğitim Durumu	İlköğretim	23	8,5
	Lise	74	27,4
	Lisans	156	57,8
	Lisansüstü	17	6,3
	Toplam	270	100,0
Çalışma Süresi	1-5 yıl	75	27,8
	6-10 yıl	59	21,9
	11-15 yıl	56	20,8
	16-20 yıl	51	18,8
	21 yıl ve üzeri	29	10,7
	Toplam	270	100,0

4.3. Hipoteze İlişkin Bulgular

Değişime direnç ile değişime direncin alt boyutları ve iş stresi arasında pozitif yönlü bir ilişkinin var olduğunu ifade eden H_1 hipotezi doğrultusunda Korelasyon Analizi'nden faydalanılmış olup; analiz sonucunda elde edilen bulgular Tablo 3'te yer almıştır.

Tablo 3. Değişime Direnç ve İş Stresi Arasındaki İlişki

Boyutlar		Değişime Direnç	Rutini Arama	Duygusal Tepki	Kısa Süreli Düşünme	Bilişsel Katılık
İş Stresi	r	0,434**	0,391**	0,287**	0,347**	0,359**
	p	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01

Tablo 3'ten hareketle, iş stresi ve değişime direnç arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin ($p \leq 0,01$) bulunduğu dikkat çekmiştir. Benzer bir şekilde, değişime direncin alt boyutları “Rutini Arama” ($p \leq 0,01$), “Duygusal Tepki” ($p \leq 0,01$), “Kısa Süreli Düşünme” ($p \leq 0,01$) ve “Bilişsel Katılık” ($p \leq 0,01$) alt boyutlarında da istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin var olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Buradan hareketle, katılımcıların değişime direnç düzeylerinin yüksek olması, iş stresini de artırabilmekte olup; çalışma kapsamında belirlenmiş olan H_1 hipotezinin desteklendiği sonucu ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan, değişime direnç ve iş stresinin, araştırmaya dâhil olan katılımcılar üzerindeki etkisinin incelenmesi çerçevesinde, katılımcıların cinsiyetinin değişime direnç ile değişime direncin alt boyutları ve iş stresi ile olan ilişkisini belirlemek suretiyle gerçekleştirilen T Testi Analizi sonucuna Tablo 4'te yer verilmiştir.

Tablo 4. Cinsiyetin Değişime Direnç ve İş Stresi İle Olan İlişkisi

Boyutlar	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	Ss	t	p
Değişime Direnç	Erkek	124	3,36	0,68	-1,12	0,26
	Kadın	146	3,45	0,69		
	Toplam	270				
Rutini Arama	Erkek	124	3,24	0,85	-1,37	0,17
	Kadın	146	3,37	0,79		
	Toplam	270				
Duygusal Tepki	Erkek	124	3,45	0,94	-0,68	0,50
	Kadın	146	3,53	0,92		
	Toplam	270				
Kısa Süreli Düşünme	Erkek	124	3,35	0,85	-0,82	0,41
	Kadın	146	3,43	0,87		
	Toplam	270				
Bilişsel Katılık	Erkek	124	3,46	0,77	-0,62	0,53
	Kadın	146	3,52	0,81		
	Toplam	270				
İş Stresi	Erkek	124	3,34	0,56	-1,69	0,09
	Kadın	146	3,46	0,62		
	Toplam	270				

Katılımcıların cinsiyetlerinin değişime direnç ($p=0,26$; $p>0,05$) ve değişime direncin alt boyutları olan “Rutini Arama” ($p=0,17$; $p>0,05$), “Duygusal Tepki” ($p=0,50$; $p>0,05$), “Kısa Süreli

Düşünme” ($p=0,41$; $p>0,05$) ve "Bilişsel Katılık” ($p=0,53$; $p>0,05$) alt boyutları ile her ne kadar bir ilişkisi bulunsa da, bahse konu bu ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık içermediği dikkat çekmiştir. Benzer şekilde, katılımcıların cinsiyetinin iş stresi ile arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin var olmadığı ($p=0,09$; $p>0,05$) sonucu ortaya çıkmıştır. Ayrıca değişime direnç ve iş stresinin katılımcıların medeni durumlarına göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğinin tespit edilmesi amacıyla faydalanılmış olan T Testi Analizi sonucuna Tablo 5’te yer verilmiştir.

Tablo 5. Medeni Durumun Değişime Direnç ve İş Stresi İle Olan İlişkisi

Boyutlar	Medeni Durum	N	$\bar{X}$	Ss	t	p
Değişime Direnç	Evli	165	3,38	0,68	-0,79	0,43
	Bekâr	105	3,45	0,68		
	Toplam	270				
Rutini Arama	Evli	165	3,28	0,88	-0,66	0,51
	Bekâr	105	3,35	0,72		
	Toplam	270				
Duygusal Tepki	Evli	165	3,50	0,89	0,29	0,77
	Bekâr	105	3,47	0,97		
	Toplam	270				
Kısa Süreli Düşünme	Evli	165	3,36	0,88	-0,92	0,36
	Bekâr	105	3,45	0,82		
	Toplam	270				
Bilişsel Katılık	Evli	165	3,46	0,79	-1,05	0,30
	Bekâr	105	3,56	0,79		
	Toplam	270				
İş Stresi	Evli	165	3,35	0,63	-1,94	0,05*
	Bekâr	105	3,49	0,52		
	Toplam	270				

Tablo 5 incelendiğinde, katılımcıların medeni durumunun değişime direnç ($p=0,43$; $p>0,05$) ve değişime direncin alt boyutları olan “Rutini Arama” ($p=0,51$; $p>0,05$), “Duygusal Tepki” ($p=0,77$; $p>0,05$), “Kısa Süreli Düşünme” ($p=0,36$; $p>0,05$) ve "Bilişsel Katılık” ($p=0,30$; $p>0,05$) alt boyutları ile istatistikî olarak pozitif yönde anlamlı bir farklılık tespit edilememiş; ancak, katılımcıların, medeni durumunun iş stresi ile arasında istatistiksel olarak anlamlılık içerdiği ($p\leq 0,05$) ve bekâr bireylerin stres düzeyinin

($\bar{X}$ =3,49) evli bireylere ($\bar{X}$ =3,35) kıyasla daha yüksek olduğu dikkat çekmiştir. Diğer taraftan, değişime direnç ve iş stresinin, katılımcıların eğitim durumu ile arasındaki tespiti noktasında ise Tek Yönlü Varyans (ANOVA) Analizi'nden yararlanılmış olup; gerçekleştirilen analiz sonucu Tablo 6'da ifade edilmiştir.

Tablo 6. Eğitim Durumunun Değişime Direnç ve İş Stresi İle Olan İlişkisi

Boyutlar	Eğitim Durumu	N	$\bar{X}$	Ss	F	p	Fark
Değişime Direnç	İlköğretim (1)	23	3,12	0,65	5,63	0,01*	1,2,3>4
	Lise (2)	74	3,58	0,63			
	Lisans (3)	156	3,42	0,67			
	Lisansüstü (4)	17	2,97	0,81			
	Toplam	270					
Rutini Arama	İlköğretim (1)	23	3,15	0,60	2,44	0,07	-
	Lise (2)	74	3,50	0,85			
	Lisans (3)	156	3,28	0,84			
	Lisansüstü (4)	17	3,02	0,67			
	Toplam	270					
Duygusal Tepki	İlköğretim (1)	23	3,15	0,92	2,89	0,04*	2,3>4
	Lise (2)	74	3,55	0,95			
	Lisans (3)	156	3,56	0,86			
	Lisansüstü (4)	17	3,04	1,21			
	Toplam	270					
Kısa Süreli Düşünme	İlköğretim (1)	23	2,86	0,82	8,37	0,01*	2,3>1
	Lise (2)	74	3,64	0,84			
	Lisans (3)	156	3,42	0,79			
	Lisansüstü (4)	17	2,80	1,05			
	Toplam	270					
Bilişsel Katılık	İlköğretim (1)	23	3,38	0,75	2,74	0,04*	1,2,3>4
	Lise (2)	74	3,64	0,82			
	Lisans (3)	156	3,49	0,77			
	Lisansüstü (4)	17	3,06	0,83			
	Toplam	270					
İş Stresi	İlköğretim (1)	23	3,27	0,62	0,89	0,45	-
	Lise (2)	74	3,44	0,52			
	Lisans (3)	156	3,43	0,63			
	Lisansüstü (4)	17	3,26	0,42			
	Toplam	270					

Buradan hareketle, araştırmaya dâhil olan katılımcıların değişime direnç düzeylerinin eğitim durumu ile arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin var olduğu ($p \leq 0,01$) tespit edilmiştir. Bu bağlamda eğitim grupları incelendiğinde, ilköğretim ($\bar{X}$ =3,12), lise ($\bar{X}$ =3,58) ve lisans ($\bar{X}$ =3,42) eğitim grubundaki katılımcıların

değişime direnç düzeyinin, lisansüstü ($\bar{X}=2,97$) eğitim grubundaki bireylere oranla daha yüksek olduğu dikkat çekmiştir. Benzer şekilde, değişime direncin alt boyutu olan “Duygusal Tepki” ($p=0,04$; $p<0,05$) alt boyutunda, lise ($\bar{X}=3,55$) ve lisans ($\bar{X}=3,46$) eğitim grubunda yer alan katılımcıların bahse konu düzeyi, lisansüstü ($\bar{X}=3,04$) eğitim grubundaki katılımcılara kıyasla daha yüksek çıkmıştır. Ek olarak, “Kısa Süreli Düşünme” ($p\leq 0,01$) alt boyutunda da lise ($\bar{X}=3,64$) ve lisans ($\bar{X}=3,42$) eğitim durumuna sahip katılımcıların ilgili düzeyinin, ilköğretim ($\bar{X}=2,86$) eğitim grubunda yer alan katılımcılara oranla daha yüksek çıktığı ve “Bilişsel Katılık” ($p=0,04$; $p<0,05$) alt boyutunda ise ilköğretim ($\bar{X}=3,38$), lise ($\bar{X}=3,64$) ve lisans ($\bar{X}=3,49$) eğitim grubundaki katılımcıların düzeyi, lisansüstü ($\bar{X}=3,06$) eğitim grubundaki katılımcılara kıyasla daha yüksek bulunmuştur. Ancak, diğer bir alt boyut olan “Rutini Arama” boyutunda her ne kadar bir ilişki görülmüş olsa da; bu ilişkinin, istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği ($p=0,07$; $p>0,05$) sonucu ortaya çıkmıştır. Ayrıca, katılımcıların iş stres düzeylerinin eğitim durumu ile olan ilişkisi incelendiğinde, eğitim durumu ile iş stresi arasında istatistikî olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır ($p=0,45$; $p>0,05$). Diğer taraftan, araştırmaya dâhil olan katılımcıların değişime direnç ve iş stres düzeylerinin yaş ve çalışma süresiyle olan ilişkisinin incelenmesi noktasında gerçekleştirilmiş olan analiz sonucuna Tablo 7’de yer verilmiştir.

Tablo 7. Yaş ve Çalışma Süresinin Değişime Direnç ve İş Stresi ile Olan İlişkisi

Boyutlar		Yaş	Çalışma Süresi
Değişime Direnç	r	0,07	0,11
	p	0,26	0,08
Rutini Arama	r	0,07	0,10
	p	0,28	0,09
Duygusal Tepki	r	0,08	0,11
	p	0,22	0,07
Kısa Süreli Düşünme	r	0,04	0,03
	p	0,54	0,63
Bilişsel Katılık	r	0,05	0,12
	p	0,43	0,05*
İş stresi	r	-0,02	0,01
	p	0,74	0,81

Tablo 7 çerçevesinde, yaş unsurunun değişime direnç ($p=0,26$; $p>0,05$) ve değişime direncin alt boyutları (“Rutini Arama” ($p=0,28$; $p>0,05$), “Duygusal Tepki” ($p=0,22$; $p>0,05$), “Kısa Süreli Düşünme” ($p=0,54$; $p>0,05$) ve “Bilişsel Katılık” ($p=0,432$; $p>0,05$)) ile arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin görülmediği ve benzer şekilde iş stresinin de yaş unsuru ile arasında her ne kadar bir ilişkinin var olduğu görülse de, bu ilişkinin istatistikî olarak anlamlı bir farklılık içermediği ($p=0,74$; $p>0,05$) sonucu ortaya çıkmıştır. Araştırmaya dâhil olan katılımcıların çalışma süresi incelendiğinde ise, çalışma süresi unsurunun değişime direnç ($p=0,08$; $p>0,05$) ve değişime direncin “Rutini Arama” ($p=0,09$; $p>0,05$), “Duygusal Tepki” ($p=0,07$; $p>0,05$) ve “Kısa Süreli Düşünme” ($p=0,563$; $p>0,05$) alt boyutlarında anlamlı bir farklılık içermediği görülmüş olup; “Bilişsel Katılık” ($p\leq 0,05$) alt boyutunda ise istatistikî olarak pozitif yönde anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Diğer taraftan, çalışma süresi unsurunun iş stresi ile olan ilişkisine bakıldığında, çalışma süresi ve iş stresi arasında her ne kadar bir ilişki bulunmuş olsa da; bu ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık ($p=0,81$; $p>0,05$) içermediği dikkat çekmiştir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

İş görenlerin deneyimledikleri değişime direnç ve iş stresi arasındaki ilişkinin incelenmesine istinaden gerçekleştirilen bu çalışma doğrultusunda, değişime direnç ile değişime direncin alt boyutları ve iş stresi arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla uygulanan Korelasyon Analizi sonucunda, değişime direnç ve iş stresi arasında istatistiksel olarak pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin var olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde, değişime direnç alt boyutları ve iş stresi arasında da pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin var olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan, değişime direnç ve iş stresinin, araştırmaya dâhil olan katılımcıların demografik unsurları ile arasındaki ilişki incelenmiş olup; değişime direnç ve iş stresinin katılımcıların cinsiyeti üzerindeki etkisinin belirlenmesi noktasında faydalanan T Testi Analizi kapsamında, katılımcıların cinsiyetinin, değişime direnç ve değişime direncin alt boyutları ile arasında anlamlı bir ilişkinin var olmadığı görülmüştür. Benzer olarak, katılımcıların cinsiyeti ile iş stresi arasında da istatistikî olarak anlamlı bir ilişkinin var olmadığı dikkat çekmiştir. Ek olarak, değişime direnç ve iş stresinin katılımcıların medeni durumlarına göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğinin tespit edilmesi amacıyla uygulanan T Testi Analizi sonucunda, katılımcıların

medeni durumunun değişime direnç ve değişime direncin alt boyutları ile arasında istatistikî olarak anlamlı bir ilişkinin var olmadığı ortaya çıkmıştır. Ancak, katılımcıların medeni durumu ile iş stresi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin var olduğu sonucu görülmüş olup; bekâr bireylerin stres düzeyinin, evli bireylere kıyasla daha yüksek olduğu dikkat çekmiştir. Ayrıca, değişime direnç ve iş stresinin, katılımcıların eğitim durumu ile arasındaki ilişkinin var olup olmadığını incelemek suretiyle gerçekleştirilen ANOVA Analizi sonucunda, değişime direncin, eğitim durumu ile arasında pozitif yönde anlamlı bir farklılığın var olduğu dikkat çekmiş ve ilköğretim, lise ve lisans eğitim grubundaki katılımcıların değişime direnç düzeyinin, lisansüstü eğitim grubundaki katılımcılara göre daha yüksek olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Ek olarak, “Duygusal Tepki” alt boyutunda, lise ve lisans eğitim grubunda yer alan katılımcıların ilgili düzeyinin, lisansüstü eğitim grubundaki katılımcılara oranla daha yüksek çıktığı; “Kısa Süreli Düşünme” alt boyutunda lise ve lisans eğitim grubunda yer alan katılımcıların, ilköğretim eğitim grubunda yer alan bireylere kıyasla ilgili düzeyinin daha yüksek ve “Bilişsel Katılık” alt boyutunda, ilköğretim, lise ve lisans eğitim grubunda yer alan katılımcıların ilgili düzeyinin, lisansüstü eğitim grubunda yer alan bireylere göre daha yüksek olduğu dikkat çekmiştir. Ancak, diğer bir alt boyut olan “Rutini Arama” boyutunda her ne kadar bir ilişki görülmüş olsa da; bu ilişkinin, istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Katılımcıların eğitim durumu ile iş stresi arasında ise istatistikî olarak anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan, araştırmaya dâhil olan katılımcıların değişime direnç ve iş stres düzeylerinin yaş ve çalışma süresiyle olan ilişkisi incelendiğinde, değişime direnç ve değişime direncin alt boyutlarının yaş unsuru ile arasında herhangi bir anlamlı ilişkinin var olmadığı dikkat çekmiş olup; benzer olarak, iş stresinin de yaş unsuru ile arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin var olmadığı sonucu ortaya çıkmıştır. Ayrıca, katılımcıların çalışma süresinin değişime direnç ve değişime direncin “Rutini Arama”, “Duygusal Tepki” ve “Kısa Süreli Düşünme” alt boyutları ile arasında her ne kadar bir ilişki görülmüş olsa da, bu ilişkinin istatistikî olarak anlamlı bir farklılık içermediği görülmüş olup; “Bilişsel Katılık” alt boyutunda ise pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin var olduğu tespit edilmiştir. Çalışma süresi unsurunun iş stresi ile olan ilişkisine bakıldığında ise çalışma süresi ve iş stresi arasında

istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin var olmadığı dikkat çekmiştir.

Bu hususlardan hareketle organizasyonlarda, değişim yönetiminin etkili bir şekilde gerçekleştirilebilmesi noktasında en az değişimin sonuçlarının önemi kadar, iş görenlerin bu değişim sürecine verdiği tepki ve direnç durumunun detaylı olarak değerlendirilmesinin önem taşıyacağı düşünülmektedir. Ayrıca, iş gören üzerinde oluşabilecek stresin temelinde yer alan örgütsel faktörleri ve demografik değişkenlerin etkileşimini, iş stresi algısına dâhil ederek bütünsel bir bakış açısıyla durumu ele almak gerekmektedir. Diğer taraftan, araştırmacılara, değişime direnç ile iş stresi arasındaki ilişkiyi niceliksel anlamda inceleyen kısıtlı çalışma bulunması sebebiyle ilgili çalışmaların artırılması ve değişimin yoğun olarak hissedildiği sektörlerde daha kapsamlı araştırmaların gerçekleştirilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Ashford, S. J. (1988). Individual strategies for coping with stress during organizational transitions. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 24(1), 19-36.
- Aytaç, S. (2009). İş Stresi Yönetimi El Kitabı İş Stresi: Oluşumu, Nedenleri, Başa Çıkma Yolları, Yönetimi. *Uludağ Üniversitesi İİBF*. 1-34.
- Beger, G. A., & Türker, D. Değişime Direnç ve Algılanan Stres İlişkisi: Sistematiik Literatür Taraması Ve Nicel Bir Araştırma. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 241-272.
- Bemmels, B., & Reshef, Y. (1991). Manufacturing Employees and Technological Change. *Journal of Labor Research*, 12(3), 231-246.
- Blaug, R., Kenyon, A., & Lekhi, R. (2007). Stress at Work. The Work Foundation, London.
- Cohen, S., Kamarck, T., & Mermelstein, R. (1983). A Global Measure of Perceived Stress. *Journal of Health and Social Behavior*, 385-396.
- Dar, L., Akmal, A., Naseem, M. A., & Din-Khan, K. U. (2011). Impact of Stress on Employees Job Performance in Business

- Sector of Pakistan. *Global Journal of Management and Business Research*, 11(6), 1-4.
- DeFrank, R. S., & Ivancevich, J. M. (1998). Stress on the Job: An Executive Update. *Academy of Management Perspectives*, 12(3), 55-66. DOI: 10.5465/ame.1998.1109050.
- Demirci, N., Engin, A. O., Bakay, İ., & Yakut, Ö. (2013). Stres ve Stresi Ortaya Çıkaran Durumların Öğrenci Üzerindeki Etkisi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 2 (3), 288-296.
- Dent, E. B., & Goldberg, S. G. (1999). Challenging “Resistance to Change”. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 35(1), 25-41.
- Eagly, A. H., & Chaiken, S. (1995). Attitude Strength, Attitude Structure, and Resistance to Change. *Attitude Strength: Antecedents and Consequences*, 4, 413-432.
- Eskin, M., Harlak, H., Demirkıran, F., & Dereboy, Ç. (2013). Algılanan Stres Ölçeğinin Türkçe’ye Uyarlanması: Güvenirlilik Ve Geçerlilik Analizi. *In New/Yeni Symposium Journal*, 51(3),132-140.
- Grama, B., & Todericiu, R. (2016). Change, Resistance to Change and Organizational Cynicism. *Studies in Business and Economics*, 11(3), 47-54. DOI: 10.1515/sbe-2016-0034.
- Güçlü, N. (2001). Stres Yönetimi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(1), 91-109.
- Hultman, K. (2003). Managing Resistance to Change. Elsevier. 1-20.
- Kılıç, S. (2016). Cronbach's Alpha Reliability Coefficient. *Journal of Mood Disorders*, 6(1), 47-48.
- Jamal, M. (1984). Job Stress and Job Performance Controversy: An Empirical Assessment. *Organizational Behavior and Human Performance*, 33(1), 1-21. DOI:10.1016/0030-5073(84)90009-6.
- Johnson, M. E., Brems, C., Mills, M. E., Neal, D. B., & Houlihan, J. L. (2006). Moderating effects of control on the relationship between stress and change. *Administration and Policy in Mental Health and Mental Health Services Research*, 33(4), 499.

- Mansoor, M., Fida, S., Nasir, S., & Ahmad, Z. (2011). The Impact of Job Stress on Employee Job Satisfaction a Study on Telecommunication Sector of Pakistan. *Journal of Business Studies Quarterly*, 2(3), 50-56.
- Mdletye, M. A., Coetzee, J., & Ukpere, W. I. (2014). The Reality of Resistance to Change Behaviour at the Department of Correctional Services of South Africa. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5(3), 548. DOI: 10.5901/mjss.2014.v5n3p548.
- Oreg, S. (2003). Resistance to Change: Developing an Individual Differences Measure. *Journal of Applied Psychology*, 88(4), 680-693. DOI: 10.1037/0021-9010.88.4.680.
- Oreg, S., Vakola, M., & Armenakis, A. (2011). Change recipients' reactions to organizational change: A 60-year review of quantitative studies. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 47(4), 461-524.
- Özkalp, E. (2003). Örgütsel Davranış. Anadolu Üniversitesi.
- Pardo del Val, M., & Martínez-Fuentes, C. (2003). Resistance to change: a literature review and empirical study. *Management decision*, 41(2), 148-155. DOI: 10.1108/00251740310457597.
- Radzi, N. I. M., & Othman, R. (2014). Resistance to Change: The Moderating Effects of Leader-Member Exchange and Role Breadth Self-Efficacy. *Journal of Advanced Management Science Vol*, 4(1), 72-76. DOI: 10.12720/joams.4.1.72-76.
- Sezen, A. (2015). Değişime Direnç Psikolojisi Bağlamında Belirsizlik Duygusu ve Dinsel Yönelimlerin Etkileri. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 9 (17), 9-23.
- Soysal, A. (2009). İş Yaşamında Stres. *Çimento İşveren Dergisi*, 23(3), 17-40.
- Şenyiğit, G. (2004). Çalışma Hayatında Stres. *Verimlilik Dergisi*, (3), 103-120.
- Tunçer, P. (2013). Değişim Yönetimi Sürecinde Değişime Direnme. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(1), 373-406.

- Wheeler, H., & Riding, R. (1994). Occupational Stress in General Nurses and Midwives. *British Journal of Nursing*, 3(10), 527–534. DOI:10.12968/bjon.1994.3.10.527.
- Wisse, B., & Sleebos, E. (2016). When change causes stress: Effects of self-construal and change consequences. *Journal of Business and Psychology*, 31(2), 249-264.

ÖRGÜTSEL YAŞAMDA FARKLILIKLARI YÖNETMEK*

Tevfik KARAŞAHİN*- Şerife PEKKÜÇÜKŞEN*

GİRİŞ

Canlıların ve nesnelerin birbirlerinden değişik niteliklere sahip olması onları birbirlerinden farklı yapmaktadır. Yani hiçbir canlı ve nesne birbirleriyle tamamen benzer değildir. Örgütlerin ve beşeri unsuru ve sosyal bilim alanındaki disiplinlerin temel var olma sebebi olan insanlar da birbirlerinin aynısı değildir. Fiziki durum, boy, kilo gibi özellikler akla ilk olarak gelseler bile insanlar arasındaki farklılıklar bunlarla sınırlı kalmamaktadır. İnsanların kültürleri, düşünce sistemleri, değer yargıları, psikolojik yapıları vb. gibi bireysel özellikleri de birbirlerine göre değişiklik göstermektedir. Yönetim alanındaki paradigma değişimlerinden ve yasal zorunlulukların sonucu olarak artık değişik özelliklere sahip bireyler iş ortamına girmeye başlamışlardır. Bireylerin farklılıklarına bağlı olarak gelişen çalışma ortamındaki bu farklılıklardan kaynaklanan uyumsuzluk, iletişimsizlik, vb. gibi gerilimleri azaltmak ve bu farklılıkları avantaja çevirmek için başvurulmuş yönetimsel yaklaşım farklılıkların yönetimidir. Örgüt bünyelerindeki insan faktörü değişik özelliklere sahip olduğu için örgüt içinde çatışma ortamı veya iletişimsizliğin oluşması ihtimali yüksektir. Fakat farklılıklar etkin olarak yönetildiği takdirde bu tarz olumsuzluklar ortadan kalmaktadır. Bunun yanında farklılıklara bağlı olarak ortaya çıkan düşünce zenginliğiyle problemlere değişik bakış açısı ile bakılabilmekte bu problemlerin çözümünde farklı teknikler kullanılabilmektedir. Gün geçtikçe artan rekabet koşullarında örgütlerin ayakta kalabilmeleri için değişimlere hızlıca ayak uydurması, değişik stratejilere başvurulması ve örgütlerin esnek bir yapıda olması gerekmektedir. Farklılıklardan etkin olarak yararlanan örgütler bunları sağlayabilmektedir.

Farklılıkların yönetimi sosyoloji, psikoloji, ekonomi, sosyal psikoloji, hukuk, antropoloji, vb. gibi birden fazla bilim dalıyla ilişki içerisinde olmaktadır. Bu bağlamda farklılıkların yönetimi yaklaşımının disiplinler arası bir niteliğe sahip olduğu söylenebilir. Farklılıkların yönetimi süreci yönetici ve liderlerin üzerinde önemle durması gereken bir konudur. Örgütleri formel (yasal) olarak yönetmenin dışında informal (sanat) olarak da yönetmek gerekmektedir. Bu sürecin başarıyla uygulanmasında önemli

* KMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi anabilim dalında 04/01/2019 tarihinde kabul edilen Farklılıkların Yönetimi ve Örgütsel Bağlılık: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesinde Bir Uygulama başlıklı tezden türetilmiştir.

* Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Hisarcık Meslek Yüksekokulu Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, tevfik.karashahin@dpu.edu.tr

* Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, serifepotuk@yahoo.com

olan konulardan biri de farklılıkların yönetimi yaklaşımıdır. Çünkü bireyler formel yapılar içerisinde informal varlıklardır.

Örgütler bir amaca ulaşmak için bir arada bulunan insan topluluklarıdır. Örgüt tanımlarından da anlaşılacağı üzere insanları bir arada tutan amaçlar bulunmaktadır. Bu sayede insanlar bu amaçlar doğrultusunda beraberce hareket etmektedir. İnsanlar örgütlerin en önemli ve en temel birimleri olmasından dolayı insanların sağladığı faydalar arttıkça örgütlerin başarısı da genel olarak artmaktadır. Farklılıklar günümüzde önem verilmesi gereken bir konudur. Örgütler büyüdükçe ve özellikle uluslararası bir boyut kazandıkça farklılıklar ile tanışmaktadır. Farklılıkların yönetimi en genel tanım ile farklılıkları zenginlik kaynağı ve bir sermaye olarak kabul eden onları iyi bir şekilde yöneterek, onlardan faydalanarak çalışan performansını ve örgütsel etkinliği sağlamak için gerekli değildir. Farklılıkların kabul edilmesi ve onlara saygı gösterilmesi, eşit imkanlar ve saygı duyulması yasal bir gerekliliktir.

1. Farklılık, Benzerlik ve Eşitlik Kavramları

Farklılık kavramı genel olarak sözlüklerde farklı olmak, çeşitlilik, ayrımlılık, benzersizlik, türdeş olmama şeklinde tanımlanmaktadır. Farklılıklar, bilişsel, doğal ve sosyal tüm olgu ve olayları diğerlerinden ayıran noktalar şeklinde belirtilmektedir. Sosyal bilimler açısından farklılık kültürel, dini, ırkla ilgili, kalıtsal, fiziksel ve zihinsel özellikler, cinsiyet, tecrübe, cinsel tercih ve bakış açılarının çeşitli olmasıdır (Barutçugil, 2011: 42). Farklılık kişilik ve çalışma tarzından fiziksel özelliklere, ırksal, dinsel, etnik, coğrafi ve kültürel kökene kadar bireylerin birçok yönden farklı olmasına neden olan özelliklere dayanan oldukça geniş bir kavramdır (Gümüüş, 2009: 26).

Farklılıklar sadece demografik özelliklere indirgenmemelidir. Farklılık kavramı işe yönelik tecrübe ve bilgileri, tutumları, inançları, davranış stillerini, statü ve değerler gibi unsurları da kapsamaktadır (Sürgevil, 2010: 6). Farklılıklar cinsiyet, yaş, din, kişilik ve medeni durum, eğitim gibi olgularla ilişkilidir (Ergun & Kurtulmuş, 2014: 299) ve değerler, kişilik, bilgi ve tecrübe sahibi olma, bilişsel ve davranışsal yönelimler ve sahip olunan statü gibi alanlar, farklılık yaratan unsurlar olarak bir bütün halinde incelenmektedir (Gökçen & Çavuş, 2014: 526). Dolayısıyla kavram geleneksel ve demografik yaklaşımlar ile incelenemeyecek kadar geniş bir alanı ortaya koymaktadır (Görün & Meriç, 2014: 577).

Farklılıklar bireyler arasında olduğu gibi yönetim tarzı, örgüt yapısı, sistemler ve güç dağılımı arasında da olabilmektedir. Örnek olarak ödül sistemindeki farklılıklar çalışan bireyleri rekabet ya da işbirliğine yönlendirmektedir. Ödül sayısının fazla olması durumunda bireyler arasında işbirliği, az olması durumunda ise bireyler arasında rekabet ortaya çıkacaktır (McArdle, 1999: 77).

Eşitlik, farklılık kavramı ile doğrudan ilişkili bir kavramdır. “Eşit” kavramı öbürüyle nicelik, nitelik, yapı, boyut, değer, güç, ölçü vb. yönünden aynı olan, aynı seviyede olan, birbirinden eksikliği ya da fazlası bulunmayan, aynı seviyede güce ve yetkiye sahip, aynı haklardan yararlanan anlamına gelmektedir. Eşitlik ise bireyler arasında sahip olunan haklar açısından bir ayrımın bulunmaması ve gözletilmemesi durumudur (Dictionnaire Larousse, 1994: 801). Eşitlik ilkesine göre bireyler, içinde bulunmuş oldukları maddi ve manevi koşullardan bağımsız olarak aynı değerlere sahip olmaktadır. Ancak doğuştan gelen ya da sonradan kazanılan yetenek ve nitelikleri birbirleri ile eşit tutmamaktadır. Eşitlik ilkesi, özgürlüklerden eşit düzeyde yararlanma hakkıyla yapay farklılıkların ortadan kaldırıldığını savunmakta ve özgürlüğü tamamlamaktadır (A na Britannica, 1994: 401).

Bireyler arasında bölüştürülen şeylere bağlı olarak çeşitli eşitlik kavramlarından söz edilmektedir. Eşitliğin en sık görülen üç şekli olarak, yaşamların eşit ahlaksal değerlere sahip olması anlamında insanların eşit şekilde doğduklarını ifade eden kurumsal eşitlik; insanların sosyal yaşam içerisindeki yetki ve haklarını tayin eden toplumsal statü anlamında en açık ifadesini hukuki anlamda bulan biçimsel eşitlik; herhangi bir konuda tüm insanların aynı başlangıç noktasında olmaları anlamında fırsat eşitliğinden söz edilmektedir (Heywood, 2012:174).

Farklılıkla ilişki olan başka bir kavram da benzerliktir. Benzerlik ise benzer olma halini ifade etmektedir. Benzer kavramı nitelik, yapı ve görünüş açısından diğerine benzeyen ya da ona eş olan, müşabih, mümasil olarak tanımlanmaktadır. (<http://www.tdk.gov.tr>, 2019). Örgütlerde çalışanlar benzerdirler ya da benzer değıllerdir. Başka bir ifadeyle çalışanların niteliğı veya kompozisyonu farklılık düşüncesi bağlamında homojen veya heterojendir. Çalışan bireylerin birbirlerine benzemesi ya da benzememesi doğurduğu çeşitli sonuçlarla örgütsel yaşamda önemli yansımalarasebep olmaktadır (Gümüş, 2009:35).

Benzerlik konusunda üzerinde durulan en önemli konu tutum ve değerlerin benzerliğıdir. Yapılan araştırmaların sonuçlarına göre bireyler arasındaki çekicilik ilk olarak fiziksel yakınlıktan, sonraki zamanlarda değeri ve tutumların benzerliğınden kaynaklanmaktadır. Yürütölen çalışmaların sonucunda çekim kanunları formölize edilmiştir. Bu kanuna göre bireylerin sahip olduğı tutumlar ile bireylerin çekiciliğı arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktadır (Hogg ve Vaughan, 2006:545). Öte yandan ilgi, değeri ve tutumlardaki farklılıklar hoşlanmama veya kaçınma davranışlarına sebep olabilmektedir. Bireyin hoşlandığıbir durumdan öbür bireylerin hoşlanmaması dengesizlik olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda bireyler kendilerine benzemekte olan diğeri bireyler ile birlikte olmayı, birlikte hareket etmeyi tercih etmektedir (Hogg ve Vaughan, 2006: 546).

1.1. Farklılıkların Yönetimi Kavramı

Örgüt içerisindeki asıl zorluk, benzer bakış açılarına, değerlere, bireysel özelliklere ve inançlara sahip olan bireyleri yönetmek değil birbirlerinden farklı olan insanları yönetmek, farklılıklardan kaynaklanan gerilimleri azaltmak ve onları ortak noktada buluşturmadır. Farklılıkların yönetimi, bu engel ve zorlukları aşmak için başvurulmuş ve farklılıkları zenginlik olarak gören bir yönetsel yaklaşımdır (Tozkoparan & Vatansever, 2011: 90). Bu yaklaşım, bireysel nitelikte olan farklılıkların örgütler için maliyet unsuru olarak algılanmamasını (Balyer & Gündüz, 2010: 26), mevcut olan işgücü potansiyelinden daha çok yararlanılmasını temel almaktadır (İnce, Gül & Korkmaz, 2015:112).

Farklılıkların yönetimi, farklılıkların örgütlerin ürün ve hizmetlerini zenginleştiren, performanslarını üst seviyelere çıkaran, toplumsal faydalarını maksimize eden bir boyut olarak ele alınmasıdır. Küreselleşmenin bir yansıması da olarak ülkelerin içerisinde bulunduğu koşullardan dolayı toplum içerisinde her geçen gün artan farklılıkları örgüte taşıyan bireylere değer verilmesi ve onların daha net tanınmasıdır (Barutçugil, 2011:203).Farklılıkların yönetimi farklı özelliklere sahip bireylerin sayılarının artırılmasının ötesinde farklı dünya görüşlerine, yaşam stillerine, sosyo-kültürel bakışlara sahip bireylerin kendi varlıklarını bilmesi ve kendilerinin farkında olmasıdır (Taşlıyan vd., 2017: 165).

Sınıflarla, ayrımcılık ve ırkçılıkla mücadele eden bir yaklaşım olarak farklılıkların yönetimi, bireyler arasındaki cinsiyet,yaş, ırk, engellilik, din, sınıf ve cinsel tercih gibi farklılıklara yönelmiş olumsuz bakış açılarını azaltmaya veya mümkün olduğunca ortadan kaldırmaya çalışan bir yönetim sürecidir. Bu yönetim süreci bireysel farklılıklara ve benzerliklere önem verilmekte bu sayede farklılıkların sebep olduğu olumsuzluklar azaltılarak farklılıkların avantajlarından en üst seviyede faydalanma hedeflenmektedir (Sürgevil, 2010: 89-91).

Örgütlerin dış ve iç çevrelerinin aynı anda göz önünde bulundurulduğu bir yönetim anlayışı olarak farklılıkların yönetimi, işgörenlerin demografik özelliklerin yanında sosyo-kültürel farklılıkları ve ekonomik nitelikleri yönünden de ayrımcılığa maruz kalmamasını hedeflemektedir. Bu anlayışta işgörenlerin farklılıklarıyla beraber mutluluklarının sağlanması esastır (Polat, 2012:1398).

En genel tanımıyla farklılıkların yönetimi, demografik, bireysel ve sosyo-kültürel yönden farklılıklara saygı duyulmasına, kişi ya da gruba ayrımcılık yapılmamasına ek olarak benzerlik ve farklılıkları olduğu şekliyle kabul eden bir süreçte, örgütsel değerleri sahiplenerek, iletişim ve stratejiyi kullanmak yoluyla yeni değerler yaratan, farklılıklardan bireysel ve örgütsel amaçlar doğrultusunda yararlanılarak pozitif bir çalışma ortamı

oluşturmaya yönelik sürecin bilinçli bir şekilde geliştirilmesidir (Özan ve Polat, 2013:55). Bu süreçte farklılıklar engel ya da bir maliyet unsuru olarak görülmemeli, aksine amaçlara ulaşmada bir araç olarak değerlendirilmelidir (Sürgevil& Budak, 2008:69).

Görüldüğü üzere farklılıkların yönetiminde üç temel durum yer almaktadır. İlk olarak farklılıkların etkin yönetimiyle örgüte yeni değer ve katkılar sağlanmaktadır. İkinci olarak farklılıklar yüzeysel değil derindir. Üçüncü olarak da farklılıkların etkin bir şekilde yönetilmesinde iş ortamı önemlidir (Çetin & Bostancı, 2014:2).

2. FARKLILIKLARIN YÖNETİMİNE TEMEL OLUŞTURAN KURAMLAR

Farklılıkların yönetiminin temel aldığı kuramların birçoğu sosyal-psikoloji alanına aittir. Sosyal kimlik kuramı, benlik, birey ve öteki, sosyal kategorileştirme, sosyal karşılaştırma, stereotip, ayrımcılık ve önyargı gibi teorilerle şekillenir. Araştırmacıların sosyal kimlik kuramından sonra üzerinde durduğu diğer konu benzerlik-çekim yaklaşımlarıdır. Bilgi işleme yaklaşımı, örgütsel demografi ve ilişkisel demografi yaklaşımları farklılıkların yönetimine temel olan kuramlardır (Mannix & Neale, 2005: 39).

Sosyal Kimlik Kuramı: Kimlik, insanların ya da grupların diğer insanlar ya da gruplardan ayrılan özelliklerin toplamıdır. Sosyal kimlik kuramına göre insanlar hem kendilerini hem de başkalarını farklı gruplara ait olarak algılama eğilimindedir. Bu kuramın üzerinde durduğu konu, insanların davranış ve tutumlarının üyesi olduğu grupların düşünce ve fikirlerinden etkilenmesidir. Bu kurama göre insanlar grubun ekstra olarak sağladığı imajlarını muhafaza etmeye güdülenmişlerdir. Örnek olarak tutulan futbol takımı başarılı olmuşsa birey de gururlanmaktadır. Yani sosyal kimlik bireyin bir gruba ait olmasından kaynaklanan ve duygusal bağlılık hissedilen parçasıdır (Kağıtçıbaşı& Cemalcılar, 2016: 263). Sosyal kimlik kuramı insanların sahip oldukları, niteliklere göre belirli kategoriler içerisinde algılanmasını veya belirli kategoriler içerisinde yer almasını ifade etmektedir. İnsanlar devamlı olarak karşılaştırmalar yaparak kendisini bir kategoriye ait hissetmekte ve diğerlerinin dışında kalmaktadır (Temel Eğinli, 2009:124).

Sosyal Karşılaştırma Kuramı: Bu kurama göre insanlar, kendilerini ve özelliklerini değerlendirme güdüsü ile hareket ederler. Çünkü insanlar yargı ve kanılarını değerlendirme konusunda büyük istek sahibidirler. İnsanlar bu değerlendirme sürecinde objektif bir bilgi elde edemedikleri zaman kendilerini, kendilerine benzemekte olan diğer insanlar ile karşılaştırmaktadır. İnsanlar bu karşılaştırma işlemini, kendisine benzemeyen biriyle yapacağı karşılaştırmaya nazaran daha fazla bilgiye ulaşabileceği düşüncesiyle tercih etmektedir. İnsanlar kendilerinin daha iyi

olmalarını arzu ettikleri için, bu karşılaştırmalar sürekli bir rekabete hatta yarışa dönüşebilmektedir (Pelled, Eisenhardt&Xin, 1995:5).

Sosyal Kategorileştirme Kuramı:Kategorileştirme insanların çevrelerini kategoriler halinde düzenlediği psikolojik süreçlerdir (Bilgin, 2008:164-165). İnsanlar çevrelerine daha fazla hâkim olmak isteği taşıdıklarından fiziksel ve sosyal çevrelerini kategorilere ayırıp bu çevrelerdeki öğeleri oluşturmuş oldukları kategorilere dâhil etmektedirler. Bu şekilde birbirlerine benzeyen varlık, olgu ve durumlar aynı kategorinin içerisinde bulunmaktadır. Grup mensupları arasındaki benzerlik düzeyi arttıkça uyum, amaçların paylaşılması ve bağlılık seviyeleri de artmaktadır. Kurama göre birbirinden farklı sosyal kimlikler arasındaki ilişkiler grubun performansını olumsuz etkilemektedir. Yani gruplar arasındaki farklılıklar iş doyumu ve performans düzeyini düşürmektedir. Grup mensupları kendilerini ve diğerlerini biz ve diğerleri olarak kategorilendirmektedir. Yapılan araştırmalar kategorileştirme süreçlerinde insanların inanç, değer, cinsiyet ve ırk gibi ayırt edici farklılıkları önemsediklerini göstermiştir (Dinwoodie, 2005:4'den akt Sürgevil, 2008:115-116). Kategorize etme durumunda diğer insanlara bakış değişir ve gruplara yönelik kalıp yargılar başlar (Mannix&Neale, 2005:4). Stereotip, katı kalıplarla, genelleştirilmiş bir şekilde düşünme ve davranma, varlık veya insanları varsayım, deneyim ve beklentilere bağlı olarak sınıflara ayırma ve gruplandırma işidir (Barutçugil, 2011:63). Stereotipler basitleştirme ve genellemelerin fazlaca başvurulduğu süreçlerdir ve ahlaki olarak yanlış bir davranıştır. Kimse kategorilere konulmayı istemez ve bu nedenle stereotipler istenmezler (Barak, 2005:135-136). Ayrımcılık bir insanın belirli bir gruba mensup olması nedeniyle haksız ve olumsuz uygulama ve davranışlarla karşılaşmasıdır; bu bağlamda, önyargıların davranış ve uygulamalara dönüşmüş halidir (Bilgin, 2003:40). Ayrımcılık ve önyargı ile ilişkili olan başka bir kavram diğeri, başkası, yabancı anlamında kullanılan “öteki” kavramıdır. Ötekilik bir insan ya da gruba atfedilen bir özelliktir (Bilgin, 2007:176). Örgüt içerisinde başkası, öteki, diğeri gibi ifadelerle dışarıda bırakılmanın işgörenler üzerinde farklı etkileri vardır. Nitekim örgüt içindeki kendilerine saygı duyulmadığını düşünen işgörenlerin performans ve moral düzeylerinin düşük olduğu ve kariyer basamaklarının alt sıralarında bulundukları bilinmektedir (Esty, Griffin&Hirsch, 1995:6-7).

Benzerlik Çekim Yaklaşımı: Bu yaklaşımın ortaya çıkış noktası, insanların kendilerine benzeyen insanlardan hoşlanması ve etkilenmesidir. Birbirlerine benzeyen insanlar arasında fazlaca paylaşımda bulunma olanakları olduğu içi insanlar arası etkileşimin yaşanmasında ortak özellikler önem arz etmektedir (Temel Eğinli, 2009:119). Sosyal-psikoloji alanında yürütülen çalışmalar sonucunda insanların kendilerine benzeyen diğer insanlara doğru çekilme eğilimi olduğu saptanmıştır. Bu durum

homojenlik terimi ile ifade edilmektedir. Tutum ve davranışlar, fiziksel özellikler ve inançlar benzerliği belirleme noktasında önemlidir. Benzerlik insanlar arasındaki anlaşma ve ilişkileri sağladığı için benzersizliklerin azaltılması, karar verme süreçleri açısından önemli olmaktadır (Riordon&Schaffer, 2004:39'den akt. Temel Eğinli, 2009:119). İnsanlar diğer insanları kendilerine benzer şekilde algıladıkları zaman kendilerini güçlü hissetmektedirler ki bu durumda insanlar olumlu benlik kavramı şeklinde ifade edilen durumu geliştirmeye başlamaktadır. İnsanlar kendilerine benzeyen insanlardan etkilenir çünkü kendilerine benzeyen insanlar sayesinde sahibi oldukları niteliklerin toplumsal yönden geçerli olduklarını düşünmektedirler. Bu yaklaşıma göre insanlar kendi ırklarından, kendileri gibi insanlar ile birlikte olmayı; üst makamlar ise işleri kendilerine benzer şekilde yapacaklarını düşündükleri astlar ile çalışmayı tercih etmektedir (Esty, Griffin&Hirsch, 1995:8).

Bilgi İşleme Ve Problem Çözme Yaklaşımı: Benzerlik-çekim, sosyal kategorileştirme, sosyal kimlik yaklaşımları örgüt içerisindeki farklılıkları olumsuz olarak nitelendirmektedir. Bu yaklaşımlar ayırım ve farklılıkların sebep olduğu sorunlara değinmektedir. Bu yaklaşımlara göre insanlar kendilerine benzeyen insanlarla, homojen gruplarda daha az seviyede çatışma yaşayarak uyum içinde görev yapmakta, işgücü devir hızı düşmekte ve örgütsel bağlılık artmaktadır (Mannix&Neale, 2005:40). Bilgi işleme ve problem çözme yaklaşımı, grup içerisinde mevcut olan farklılıkların grubun performansını olumlu şekilde etkilediğini varsayar. Buradaki olumlu ilişkiye sebep olan şey farklı özellikteki işgücü kaynağının sahip olduğu farklı bakış açısı, yetenek ve beceridir. Örgüt içerisindeki farklılıklar sayesinde işgörenlerin bilgileri artacak ve dolayısı ile karar alma süreçlerinde geniş ve fazla bilgiler ile hareket edilerek aynı anda çeşitli alternatiflerin üzerinde durulabilecektir. Bu durumda problemler üzerinde daha fazla düşünme fırsatı doğacak ve yeni fikir ve düşünceler oluşacaktır (Cox&Blake, 1991:179).

İnsanlar genel olarak kendilerine benzeyen insanlar ile yakın ilişki içerisinde bulunmaktadır. Fakat insanların farklı bilgilere ulaşması için farklı kültüre, geçmişe, özelliklere, deneyimlere sahip insanlar ile etkileşim halinde olması gerekmektedir. Farklı bilgilerle etkileşim insanları yaratıcılığa teşvik etmektedir. Problem çözme yaklaşımı örgüt içerisindeki herhangi bir sorunun çözümü için birbirlerine benzeyen bilişsel yapıların mevcut olması aynı fikir ve düşünceleri üretecek olan yaratıcılığın sağlanamayacağından hareketle sorunların çözümü için birbirinden farklı görüşlere başvurulması ilkesini temel almaktadır (Temel Eğinli, 2009:127).

Örgütsel Demografi Yaklaşımı: Örgütsel demografi yaklaşımı grup çıktıları ile demografik özellikler arasındaki ilişkiler üzerine yoğunlaşmaktadır. Örgütsel demografi çalışmalarında heterojenlik

yönünden cinsiyet, yaş, ırk ve örgütte çalışma süresi gibi özellikler üzerinde fazlaca durulan özelliklerdir. Bu yaklaşım insanların kişisel özellikleri yerine topluluk seviyesindeki özelliklerine eğilmektedir. Bu özellikler kişisel özelliklerden bağımsız olarak insanların davranışları üzerinde etkili olmaktadır. Örgütsel demografi yaklaşımına göre insanların demografik özellikleri yenilikçilik, yaratıcılık, iletişim, başarı, uyum ve performans üzerinde etkili olmaktadır (Tsui, Ergen&O'Reilly, 1992:550; Wiersema&Bird, 1993:996'den aktSürgevil, 2010:62). Günümüzde demografik özelliklerin grup üzerindeki etkilerinin yanında bireyler üzerindeki etkilerinde araştırılması tavsiye edilmektedir. Buradan hareket ederek ilişkisel demografi kavramı oluşturulmuştur (Sürgevil, 2008:121).

İlişkisel Demografi Yaklaşımı: İlişkisel demografi yaklaşımı grubun içindeki düzenli etkileşim halindeki üyelerin, karşılaştırmalı demografik niteliklerine odaklanmaktadır. Bu niteliklerin görünen (ırk, yaş, cinsiyet, vb.) ve görünmeyen (deneyim, tutum, vb.) farklılıkları kapsadığı ifade edilmektedir. Görünen farklılıkların benzer olması, grubun birlik halinde hareket etmesi, grup üyelerinin grup hakkında olumlu duygulara sahip olması gibi etkileşimsel süreçleri hızlandırmaktadır. Bu durumun yanında görünmeyen farklılık alanlarındaki benzerlik de insanlar arasında çekim oluşturmada ve etkileşim sürecinin ilerlemesini sağlamaktadır (Temel Eğinli, 2009:120). Bu yaklaşımın temel kabulü grup mensuplarının sahip olduğu farklılıkların grubun işleyişini olumsuz şekilde etkilediğidir. Örgütsel demografi yaklaşımında insanlar arasındaki ilişkiler şart değildir fakat ilişkisel demografi yaklaşımında ikili gruplarda bulunan insanların sahip olduğu demografik niteliklerin birbirleri ile karşılaştırılması söz konusu olmaktadır. Bu bağlamda bu gruplardaki insanların konumları sebebiyle birbirleri ile sürekli olarak etkileşim halinde olmaları gerektiği varsayılmaktadır (Sürgevil, 2010: 64-65).

3. FARKLILIKLARIN YÖNETİMİ MODELLERİ

Farklılıkların etkin bir şekilde yönetilmesi için işgörenler ya da gruplar arasındaki farklılıkların tanınması, farklılıkların teşvik edilmesi ve politikalar geliştirilmesi gerekmektedir. Bu uygulamalar aynı zamanda örgütün verimliliğini daha üst düzeylere çıkaran, imkânlarla ulaşmanın demokratikleşmesine katkı sağlayan sosyal entegrasyonun uygulamaya geçirilmesindeki önemli değerlerdir. Farklılıklardan sinerji elde etmek için farklılıkların yönetiminin başlatılması (farklılık amaçlarının tanımlanması, yapılacak işlerin içeriğinin saptanması, stratejilerin belirlenmesi) ve süreçlerin yönetiminin (güven artırıcı denetim ve tedbir) takibi gerekmektedir (Demirel &Özbezek, 2016:14-15). Farklılıkların yönetimi bir süreçtir ve bu süreç içerisinde farklılıkların desteklenmesi ve yönetilmesi, planlanması ve organize edilmesi sürecin en önemli etkenleridir (Kurtulmuş, 2016). Bu süreçte farklılıkların yönetimi örgütün üyelerince benimsenmeli ve paylaşılan bir kültür haline gelmelidir.

Sağlamış olduğu faydalar sebebiyle farklılıkların yönetimi anlayışından kaçınılmamalıdır (Sürgevil&Budak, 2008:91). Farklılıkların yönetimi sürecinin etkin yürütülmesi, örgütlerde fırsat eşitliğinin sağlanması, karar alma süreçlerine katılımın artması ve rekabet avantajı sağlanması gibi olumlu sonuçlar yaratacaktır (Taşlıyan, Hırlak& Çiftçi, 2017:166).

Farklılıkların yönetimi ile ilişkili olarak geliştirilmiş olan modellerin ortak özellikleri örgütsel durumu tanımlama ve açıklamalarıdır. Modellerde örgütlerin değişmekte olan insan kaynağını nasıl kabullenecekleri ve farklılıklardan ne şekilde avantaj sağlanacağı belirtilmeye çalışılmaktadır. Bu modellerin hedefi farklılıkların anlaşılmasını sağlayarak örgütleri bir durumdan diğerine doğru yönetmektir. Son aşama ise örgütü hedefe ulaştırmaktır (Agars&Kottke, 2004:58).

Garry Powel'in Modeli

Farklılıkların yönetimi ile ilgili en eski modellerden bir tanesidir. Bu modelde farklılıkların yönetimi kavramı örgütlerin eşit istihdam olanaklarını yerine getirme şekilleriyle açıklanmaktadır. G. Powell'a göre örgütler farklılıklarla ilişkili olarak proaktif, reaktif ya da nötr davranabilmektedir. Proaktif örgüt, kadınların ve azınlıkların çalışma hayatına dâhil olmasını düzenleyen ayrımcılık karşıtı yasaların yönlendirmesine gerek kalmaksızın inisiyatif olarak çok kültürlü bir işgücünü önemsemektedir. Reaktif örgüt, kadınlar ve azınlıkları yasal düzenlemelere uymak kaygısıyla çalıştırmak zorunda kalmaktadır. Nötr örgüt ise bir şey yapmamayı tercih etmektedir. Bu bağlamda nötr örgütler bu davranışlardan dolayı ürün ve hizmetlerinin boykot edilmesi, itibarlarını yitirme ve kendilerine dava açılması olasılığı ile karşı karşıya kalmaktadır (Agars&Kottke, 2004:59).

Robert Golembiewski'nin Modeli

Bu modelde örgütlerin sürekli değişmekte olan demografik özelliklere yönelik vermiş oldukları tepkiler açıklanmaktadır. Golembiewski, farklılıklara ilişkin olarak baskı altına farklılık, eşit fırsat, artan olumlu eylem, farklılıklara değer vermek ve farklılıkları yönetmek olarak beş çeşit farklı yaklaşım ortaya atmıştır (Agars&Kottke, 2004:59-60).

Baskı altında farklılık bir sorunu çözme gereksinimi ile devam ettirilmektedir. Eşit fırsat ve artan olumlu eylem yaklaşımları yasal gerekliliklere bir cevaptır. Farklılıklara değer vermek, farklılıkları tanımanın ve anlamının örgüt içindeki yaşanan çatışmaların sayısını azaltacağına ilişkindir. Farklılıkların yönetilmesinde ise örgütlerin amaçlarına ulaşmak için ödüllendirme ve teşvik sistemini, yapısını, politikalarını değiştirmesi söz konusu olmaktadır (Agars&Kottke, 2004:60).

R. Roosevelt Thomas'ın Modeli

Roosevelt, örgütlerin insan kaynaklarının değişen özelliklerine yönelik olarak verdikleri tepkileri üçlü bir sınıflandırma modeli ile açıklamıştır. Bu sınıflandırmalar olumlu eylem, farklılıklara değer vermek ve farklılıkları yönetmektir. İş ortamındaki değişen koşullara olumlu eylem davranışı ile karşılık veren örgütler kadın ve azınlıkların örgüt içinde daha fazla temsil edilebilmeleri için teknik ve yöntemler ortaya koymaktadır. Farklılıklara değer verme davranışında bulunan örgütler farklılıkları tanımayı ve kabullendirmeyi teşvik ederek işgörenler arasındaki ilişkileri pekiştirmeyi amaçlamaktadır. Ancak işgörenlerin uyum içerisinde çalışabilmeleri için örgütlerin temel sistem ve kültürlerinde değişiklik yapmaları gereklidir. Bu da farklılıkların yönetimi ile mümkün olabilmektedir (Agars&Kottke, 2004:59). Sürekli olarak farklılaşan işgücüyle varolabilmek ve bunu olumlu şekilde kullanabilmek için yapılması gereken eylemler şu şekilde sıralanmıştır (Agars&Kottke, 2004:59) :

- Farklılıkları kapsamak
- Farklılıkların varlığını kabul etmemek
- Azınlık ve kadınları egemen kültür içerisinde asimile etmek
- Örgütün amaçları doğrultusunda farklılıkları yok etmek
- Farklı niteliklere sahip insanları çeşitli görev ve yerlerde çalıştırarak onları izole etmek
- İnsanların farklılıkları aracılığıyla var oluşlarını tolere etmek
- Farklılıkların üstesinden gelebilmek için insanlar arasında ilişkiler geliştirmek
- Karşılıklı uyumu pekiştirmek.

Taylor Cox'un Modeli

Cox da R.Roosevelt Thomas'a benzer şekilde bir şekilde örgüt tipolojisini tekil örgütler, çoğulcu örgütler ve çok kültürlü örgütler olmak üzere üç grupta incelemiştir. Bu örgüt tipleri, örgütlerin farklılıklara değer verme açısından yeni fikir ve düşüncelere açık olmalarının ifade edilme düzeylerini belirtmektedir (Agars&Kottke, 2004:59). Tekil örgütler kadın ve azınlıkları yalnızca baskın kültürü kabul etmeleri halinde bünyesine dahil etmektedir. Çoğulcu örgütler kadın ve azınlıkların yeni değerler ortaya koyduklarını kabul etmekte fakat örgüt işleyişini ve yapısını onlara göre düzenlemektedir. Bu tip örgütler değişik kampanya ve reklamlar ile çevreye “farklılıklara değer veren örgüt” mesajını vermektedir. Çok kültürlü örgütler ise insan kaynağından geniş bir biçimde yararlanabilen

örgütlerdir. Bu örgütler işgörenlerinin örgüte katkı sağlamalarını arttıracak uygulama ve politikaları hayata geçirmektedir (Agars&Kottke, 2004:59). Çok kültürlü modeldeki bir örgüt kaynak kazanımı, yaratıcılık, sistem esnekliği, sorun çözümü gibi alanlarda önemli kazanımlar elde etmektedir.

Thomas Ve Ely'nin Modeli

Bazı araştırmacılar farklılıkların örgüte etkilerini, örgütlerin farklılık konusunda belirledikleri ilkelere bağlı kalma seviyesiyle ilişkilendirmişlerdir. Thomas ve Ely'e göre farklılıklar çeşitli şekillerde incelenmekte ve dolayısı ile çeşitli sonuçlar elde edilmektedir. Bu yazarlar farklılık konusundaki görüşlerini ayrımcılık ve adalet, pazara erişim, yasalara uygunluk, öğrenme etkinlik şeklinde ifade etmişlerdir. Ayrımcılık ve adalet, adil personel seçimi, eşit fırsatlar ve adil uygulamaları içermektedir. Pazara erişim ve yasalara uygun olma, insan kaynağından farklı demografik özelliklerin müşterilerin ihtiyaçlarıyla örtüşmesini sağlamaya çalışmakta ve bu şekilde pazarın özel bölümlerine daha iyi hizmet verilmesi amaçlanmaktadır. Öğrenme ve etkinlik boyutu ise farklılıkları, örgütün kültürü, stratejisi ve pazarıyla ilişkili görmektedir. Diğer bir ifadeyle işgörenlerin değişik bakış açıları, işletme süreçleriyle öğrenme yaklaşımlarını bütünleştirmekte ve böylece farklılıklar örgütsel öğrenme ve gelişmeyi sağlamaktadır (Roberson, 2006:215).

Mor Barak'ın Kapsayıcı Modeli

Çalışanların farklılıklarından kaynaklanan sorunlar, işgücünün değişen yapısından değil örgütlerin farklı işgücünü kendi bölüm ve birimlerine uyarlamasındaki yetersizliklerden kaynaklanmaktadır. Bazı örgütler stratejik planlarında farklılıklara yer vermektedir. Ancak bu tür uygulamalar örgüt içiyle sınırlı kalmaktadır. Mor Barak, farklılık politikalarının sadece örgüt içi ile sınırlı kalmaması gerektiğini, örgütlerin dış çevrelerini de kapsayan mekanizmaların da dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir. Kapsayıcı modelde bir örgüt kendi bünyesinde çalışmakta olan bireylere ve toplum içerisindeki diğer bireylere de değer vermektedir. Bu anlamda kapsayıcı örgüt toplumda etkin rol oynamakta, dezavantajlı grupların çalışmalarını desteklemekte, ülkelerin çıkarlarını göz önünde tutarak işbirliği yapmaya yönelmektedir. Kapsayıcı bir niteliğe sahip örgütlerin özellikleri şunlardır (Barak, 2000:339-340) :

- Bünyesinde yer almakta olan farklılıklar önemli görülmekte ve bu farklılıklardan yararlanılmaktadır.
- İçerisinde yer aldığı toplumlar ile işbirliği içinde topluma katkı sağlamaktadır.
- Dezavantajlı grupların ihtiyaçlarını gidermeye çalışmaktadır.

- Ulusal sınırları da aşarak iş birliği faaliyetini gerçekleştirmektedir.

Tam Bütünleşme Modeli- Agars Ve Kottke

Tam bütünleşme modelinde bir örgüt farklılıkları yönetirken üç aşamadan geçmektedir ve bu yönüyle Cox ve Thomas'ın modeline benzemektedir (Özkaya, Özbilgin & Şengül, 2008:369). Sırasıyla bu aşamalar problemin tanımlanması, uygulama ve sürdürülebilirlik'tir. Problemin tanımlanması aşamasında örgütler, farklılıkların yönetimi sürecine öncelik tanımalıdır. Uygulama aşamasında farklılıkların yönetimini destekleyecek yeni uygulama ve politikalar eklenmelidir. Son aşama olan sürdürülebilirlikte ise farklılıkları destekleyen ve önemseyen bir örgüt kültürünün oluşturulabilmesi için tüm teknik ve yöntemlerin ortaya konulması gerekmektedir (Agars&Kottke, 2004: 68-69). Tam bütünleşme modelinin işlevsellik kazanabilmesi için tehdit algısı (az risk alma, dar görüşlülük), sosyal kimlik algısı (düşünce ve tutumları etkileyen unsurlar), adalet algısı (farklılık faaliyetlerinin eşitlik açısından değerlendirilmesi) ve fayda algısı (örgütün elde edeceği mali kazanımlar) olmak üzere dört tür algısal sürece gereksinim vardır (Agars&Kottke, 2004:67-68).

4. FARKLILIKLARIN YÖNETİMİNDE BAŞARI SAĞLANMASI VE ENGELLER

Farklılıkların yönetiminde başarıya ulaşabilmek için örgütlerin farklılık temelli ihtiyaçlarının saptanması, üst yönetimin teşvik ve ödüller ile farklılıkları teşvik etmesi bu noktadaki farkındalıklarına eğitimler yoluyla artırılması gereklidir (Polat, 2012:1398). Eğitimler aracılığıyla azınlık gruplarayönelen olumsuz tutumların ortadan kalkacağı, ön yargıların kırılacağı düşünülmektedir (Özkaya, Özbilgin & Şengül, 2008:361).

Farklılıkların yönetiminde başarı elde etmek için fiziksel ve psikolojik örgüt ikliminin oluşturularak çalışma hayatında kalitenin artırılması, yabancılaşma olgusunun kabulü şarttır (Gökçen & Çavuş, 2014:531). Farklılıkların yönetimi farklılıkların tanınması, çeşitli uygulamalar ile bu tanınmanın gösterilmesi, örgüt içindeki farklılıkların dikkate alınması ve bu sürecin hayat tarzı haline getirilmesi ile gerçekleştirilebilir. Bunları yapacak olan kişi ise liderlerdir. Farklılıkların yönetimi için liderlik örgüt hedeflerinin demokratik usullerle belirlenmesinde, adil ve eşit bir iş ortamı sağlanmasında önemlidir (Okçu, 2014:2148). Fakat uygulamaların eşit ve adil olması tek başına yeterli değildir; çalışanların, bu uygulamaları eşit ve adil bulmaları da gerekmektedir. Bu sebeple liderler uygulamalarını samimiyet içerisinde yapmalı ve böylece çalışanların algısını da değiştirebilmelidir (Tozkoparan & Vatansever, 2011:94).

Düren, farklılıkların yönetimi ile ilgili olarak beş temel ilkeyi ortaya koymuştur. Bu ilkeler farklılıkların yönetiminin başarısı açısından önemlidir. *Farklılıkların Yönetimi Çok Yönlü ve Geniş Bir Pencereden Bakmayı Gerekli Kılmaktadır*. Bugünün yönetim anlayışı tek, en iyi ve her durumda geçerli bir yönetim anlayışını kabul etmemektedir. Değişik yöntemler ile değişik sonuçlar elde etmek mümkündür. Farklılıkların yönetimine ilişkin özgün teknikler her zaman bulunmaktadır. Asıl olan önyargıları bırakıp çeşitli düşünce ve önerilere açık olmaktır. *Farklılıkların Yönetimi İnsanların Yaratıcılıklarını Ortaya Çıkaran Çatışmaların Etkin Bir Şekilde Yönetilmesini Gerektirmektedir*. Farklılıklar çoğu zaman çatışmaların nedeni olarak algılanmaktadır fakat farklılıkların yönetimi insanlar arasındaki farklılıklardan sinerji elde edebilecek şekilde bir yönlendirmeyi temel almaktadır. *Farklılıkların Yönetimi Geleceğe Yönelmiş Olan Bakış Açılarının Sayılarının Arttırılmasını Gerektirmektedir*. Sürekliliğin devam ettirilmesi için dikkate alınması gereken konulardan bir tanesi de çok kültürlülüktür. Bu bağlamda farklılıkların yönetimi geleceğe yönelik hedefler belirlemeyi gerektirmektedir. *Farklılıkların Yönetimi Farklılıklar ve Çelişkilere Nesnel Bakabilmeyi Gerektirmektedir*. Eşitlik ve objektiflik farklılıkların yönetiminin temelidir bu nedenle objektif şekilde davranılmadığı zaman farklılıkların etkin yönetimi sağlanamaz. *Farklılıkları Olabildiğince Ortaya Çıkaracak Esnek ve Dinamik Bir Çalışma Ortamı Sağlamak*, farklılıkların yönetiminin son ilkesidir (1999:23-24).

Cox, etkin bir farklılık yönetimini sağlamak için yaratıcılık, inovasyon, halkla ilişkiler, pazarlama stratejisi, örgütsel esneklik, yaratıcılık ve sorun çözme süreçlerinin iyi yönetilmesi gerektiğini vurgulamıştır (2001:5-6). Farklılıkların yönetiminin başarısında etkisi olan son etken ise iletişimdir. Farklı kültürlere mensup bireyler oluşturulan etkili bir iletişim ağı ile birbirine bağlanmalıdır. Fakat bu iletişim süreci gönderci ile alıcının sembollere aynı anlamı yükleyememesi veya bakış açıları, davranışları, değerleri, beklenti ve tutumlarının farklı olması halinde sekteye uğrayabilmektedir. Yöneticilerin yaklaşımları ve bu noktalardaki sorunları gidermeye istekli halleri etkili bir iletişim ortamının sağlanmasında önemli bir rol oynayacaktır (Gökçen & Çavuş, 2014:528).

Farklılıkların yönetimi sürecinde engeller ile de karşılaşılabilir. Bu engellerin başında farklılıkların hedef ve işlemleri etkileyebileceği düşüncesi ile kontrol altına alınmak istenmesi gelmektedir (Özan & Polat, 2013:60). Diğer bir engel de dil farklılıklarıdır. Ortak bir dil kullanılamaması ya da çalışanların dile aynı seviyede hakim olmaması iletişim noktasında sorunlara sebep olmaktadır (Balay & Sağlam, 2004:38).

Farklılıkların yönetimi, insanların farklılıklarını örgütün amaçlarına uygun doğrultuda değerlendirilmek için yapılan uygulamaları kapsadığı gibi farklılıklara ilişkin yaklaşımları da kapsamaktadır. Farklılık

yaklaşımlarının olumsuzluğu farklılıkların benimsenmesine engel olabilmektedir. Farklılıklara ilişkin olumsuz bakış açılarının örgütün amaçları doğrultusunda değerlendirilmesi farklılıkların yönetiminde ciddi engeller yaratabilmektedir (Ergül & Kurtulmuş, 2014:299).

Farklılıkların yönetiminde örgütlerin politika ve prosedürlerinin oldukça fazla bir önemi vardır. Bunların arasında ödüllendirme ve gücün kullanımı özellikle önemli olmaktadır. Ödüllerin dağıtılması ve gücün kullanımındaki farklılık temelli ayrımcılıklar yapıldığı zaman işgörenler savunmacı davranış göstermekte, mevcut durumlarını korumakta, değişimden kaçınmakta ve risk almamaktadır (Barutçugil, 2004:233).

Bu durumlara ek olarak şu zorluklar ve belirsizlikler de farklılıkların yönetimine engel olabilmektedir (Görün & Meriç, 2014: 585-586):

- Farklılıklara nasıl değer verileceği
- Değişime dirençle ne şekilde mücadele edileceği
- Etkili iletişim ve bağlılığın nasıl sağlanacağı
- Değerli insan kaynağının elde nasıl tutulacağı
- İmkanların tüm çalışanlar için en üst düzeye nasıl çıkarılacağı

SONUÇ

Canlıların ve nesnelerin birbirlerine benzer olması gibi birbirlerinden farklı olması da karşı konulamaz ve doğal bir durumdur. Toplumdaki bireylerin farklı olması aynı zamanda içinde bulundukları örgütlerin beşeri kaynağı olması sebebiyle örgütlere de yansımaktadır. Bireylerin birbirlerinden farklı olması onların birbirlerinde ortak olarak bulunmayan özelliklere sahip olması demektir. Ancak bu farklı özelliklere sahip olma durumu örgüt içerisinde çoğu zaman anlaşmazlık, uyumsuzluk, iletişim eksikliği ve hatta çatışmayı da beraberinde getirmektedir. Farklılıkların yönetimi de bu engelleri aşmak için başvurulan bir yönetsel yaklaşımdır. Çünkü birbirlerine benzeyen veya ortak özelliklere sahip bireylerin birbirleri ile daha kolay iletişim kurduğu ancak kendilerine benzemeyen bireylere mesafeli durdukları gözlemlenmektedir. Farklılıkların yönetimi yaklaşımına göre bireyler arasındaki farklılıklar örgütsel performans için engel değil hatta avantaj olmaktadır. Diğer bir ifade ile farklılıkların yönetimi anlayışına göre farklılıklar iletişimsizlik ve çatışma unsuru olarak değil fikir, düşünce ve kültür zenginliği olarak değerlendirilmelidir. Birbirlerine benzeyen bireylerin oluşturduğu grupta veya örgütte olaylara ve sorunlara aynı bakış açısıyla bakılırken farklı kültürlerden gelen farklı düşünüş tarzına sahip bireylerin oluşturduğu grup veya örgütlerde değişik bakış açıları olmaktadır. Bu bağlamda farklılıkların yönetimi özellikle uluslararası örgütler için oldukça önemli olmaktadır.

Farklılıklar toplumsal yaşam içinde olabildiği gibi doğal yaşamda da olmaktadır. Ancak doğal yaşamdaki farklılıklar sosyal yaşamdaki farklılıklar gibi iletişimsizlik unsuru olarak görülmemektedir. Bu nedenle farklılıkların yönetimi yaklaşımı psikoloji, sosyoloji, antropoloji ve sosyal psikoloji gibi disiplinlerin çalışma alanına girmektedir. Bu alanlarda ortaya atılmış teorilerin kimisine göre farklılıklar, düşünce zenginliği oluştururken kimisine göre uyumsuzluk ve çatışma unsuru olarak ele alınmaktadır. Birbirine zıt bu iki anlayış ve bu anlayışlara bağlı olarak geliştirilen kuramlar aynı zamanda da farklılıkların yönetimine temel teşkil etmektedir. Farklılıkların yönetimi farklılıkları avantaja çeviren bir yönetim modeli olarak benimsendiği gibi bazen de farklılıkları yok etmek olarak da algılanabilmektedir. Farklılıkları yok etmek veya asimile etmek aslında bir yönetim modeli değil bastırma davranışıdır.

Etkin bir farklılıkların yönetimi için farklılıklar benimsenmeli, kabul edilmeli ve teşvik edilmeli, farklılıkların yönetimi bir yönetim felsefesi olarak kabul edilmelidir. Farklılıkların yönetimi modelleri demografik yönden değişmiş olan işgücünün çalışma hayatına ne şekilde dâhil edileceğini açıklamaktadır. Bu modellerden bazıları bunu yasal düzenlemelere cevap veya uygunluk yönünden açıklamakta bazıları örgütlerin değişen işgücüne verdikleri tepkiler yönünden açıklamakta, bazıları düşünce ve fikirleri ifade etme bağlamında kararlara katılım yönünden açıklamakta, bazıları farklılık konusunda daha önceden belirlenmiş temel prensiplere bağlı kalma düzeyi yönünden açıklamakta, bazıları değişen işgücüne göre birim ve bölümlerin oluşturulması yönünden açıklamakta bazıları süreç olarak açıklamaktadır. Yasal düzenlemeler zoruyla hareket eden örgütlere örnek olarak ülkemizdeki kamu ve özel sektör kurumlarındaki engelli ve hükümlü personel istihdamı gösterilebilir. Değişen işgücüne tepki olarak farklılıkların yönetimi modeli hem yasal düzenlemelere uyma yükümlülüğünü hem de farklılıkların yönetiminin bir kültür olarak benimsenmesini içermektedir. Diğer bir ifade ile bu model ihtiyari ve gayri ihtiyari davranışları içermektedir. Kararlara katılım yönünden örgütlerin çoğulcu özellikte olması istenmektedir çünkü böyle bir örgütte örgütün hedefleri beraber belirlenmektedir. Bunun sonucu olarak da çalışanlar örgütün hedefleri doğrultusunda daha fazla gayret sarf edeceklerdir. Farklılık konusunda daha önceden belirlenmiş temel ilkelere göre davranan örgütleri ifade eden model, farklılıkların işe giriş ve yükselmelerde, piyasa ve pazara erişmede engel teşkil etmemesi için atılması gerekli adımları vurgulamaktadır. Farklılıkların yönetimini örgütün birim ve bölümlerinin yapılanması bağlamında açıklayan modele göre örgütlerin sadece kendi içeresine yönelik değil dış çevreye (toplum) yönelik olarak da davranmasını ifade etmektedir. Farklılıkların yönetimini süreç olarak açıklayan modeller farklılık yönetimi politikalarını belirleme, uygulama ve sürdürmeyi vurgulamaktadır.

Farklılıkların yönetiminde başarıya ulaşmak için ilk yol eğitimden geçmektedir. Eğitimler aracılığıyla çalışanlara ve yöneticilere farklılıkların yönetimi sürecinde neler yapılması nasıl politikalar oluşturulması gerektiği anlatılmalıdır. Farklılıkların yönetiminin başarılı olması için gerekli şartlardan bir diğeri ise farklılıkların tanındığı ve kabul edildiği, farklılık stratejilerinin oluşturulduğu, karar alma süreçlerinde katılımın sağlandığı örgüt kültürünün oluşturulmasıdır. Farklılıkların yönetiminde politika olarak farklılıklara yönelik olumsuz bakış açılarının benimsenmesi, farklılıklardan dolayı (dil, kültür vb.) iletişimin aksaması, güç, ödül ve yetkilerinin dağıtımında farklılıklara göre hareket edilmesi ve farklılık yönetiminin nasıl yapılacağının bilinmemesi bu süreçte karşımıza çıkan engellerden bazılarıdır.

KAYNAKÇA

AGARS, Mark & KOTTKE, JANET (2004). *Models and Practice of Diversity Management: A Historical Review and Presentation of New Integration Theory*. (Ed. Stockdale, M.S. ve Crosby, F.J.) *The Psychology and Management of Workplace Diversity* içinde. (ss.55-77). U.S.A. : Blackwell Publishing.

Anna Britannica, Genel Kültür Ansiklopedisi (1994). Hürriyet Ofset Matbaacılık. İstanbul.

BALAY, Refik & SAĞLAM, Miraç (2004) “Eğitimde Farklılıkların Yönetimi Ölçeğinin Kullanılabilirliği” *Burdur Eğitim Fakültesi Dergisi*. Vol. 1. Issue. 1. pp. 32-46.

BALYER, Aydın & GÜNDÜZ, Yüksel (2010). “Yönetici ve Öğretmenlerin Okullarında Farklılıkların Yönetimine İlişkin Algılarının İncelenmesi”. *Mustafa Kemal Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*. Issue. 32. pp.25-43.

BARAK, Michelle Mor (2000). “The Inclusive Workplace: An Ecosystems Approach To Diversity Management.” *National Association of Social Workers, Social Work*. Vol.45. Issue. 4. “pp. 339-352.

Barak, Michelle Mor (2015). *Managing Diversity: Toward A Globally Inclusive Workplace*. Sage Publication.

BARUTÇUGİL, İsmet (2011). *Kültürler Arası Farklılıkların Yönetimi*. Kariyer Yayıncılık. İstanbul.

BİLGİN, Nuri (2007). *Kimlik İnşası*. Aşina Yayınevi. Ankara

BİLGİN, Nuri (2003). *Sosyal Psikoloji Sözlüğü*. Bağlam Yayıncılık. İstanbul.

BİLGİN, Nuri (2008). *Sosyal Psikoloji*. Ege Üniversitesi Yayınları. İzmir.

COX, Taylor & BLAKE, Stacy (1995). *Managing Cultural Diversity: Implications For Organizational Competitiveness*.
https://www.jstor.org/stable/4165021?seq=6#page_scan_tab_contents
(Erişim Tarihi: 20.06. 2019).

COX, Taylor (2001) "Creating the Multicultural Organization-A Strategy for Capturing the Power of Diversity" Jossey-Bass. San Francisco

ÇETİN, Nigar & BOSTANCI, Aynur (2014). "İlköğretim Okullarında Okul Yöneticilerinin Öğretmenler Arasındaki Farklılıkları Yönetme Durumu. Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi." Vol.1. issue.2. pp. 1-10.

DEMİREL, Yavuz & ÖZBEZEK, Dilek (2016) "Örgütlerde Zenginliğin Kaynağı Olarak Farklılıkların Yönetimi: Kavramsal Bir İnceleme" Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Vol.7. issue.1. pp. 1-28

Dictionnaire Larousse, Ansiklopedik Sözlük (1994). Vol, 2. Milliyet Gazetecilik A.Ş.

DÜREN, Zeynep (1999) "Küreselleşen İşletmelerde Kültürel Farklılıkların Yönetimi" Yönetim Dergisi. issue.33. pp.21-24.

ERGÜN, Hüseyin Fazlı & KURTULMUŞ, Mehmet (2014). "Farklılıkların Yönetimi Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenirlilik Çalışması". Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi. Vol..22. pp. 298-312

ESTY, Katharine, GRIFFIN, Richard & HIRSC, Marchie Schorr (1995). "Workplace Diversity: A Manager's Guide To Solving Problems and Turning Diversity In To A Competitive Advantage." Adams Media Corporation. Massachusetts

GÖKÇEN, Ayşe & ÇAVUŞ, Mustafa Fedai (2014). "Farklılıkların Yönetimiyle Örgütlerde Yabancılaşmanın Önlenmesi: Yazınsal Bir Derleme". Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi. Vol.2. issue.1. pp. 525-533.

GÖRÜN, Mustafa & MERİÇ, İsmail (2014). "Kamu Yönetiminde Farklılıkların Yönetimi". 12. Kamu Yönetimi Forumu Bildiriler Kitabı. ss.575-596

GÜMÜŞ, Murat (2009). *İşletmelerde Farklılıkların Yönetimi*. MKM Yayıncılık. Bursa

HEYWOOD, Andrew (2013). *Siyaset*. Adres Yayınları. Ankara.

HOGG, Michael & VAUGHAN, Graham (2006). *Sosyal Psikoloji*. Ütopya Yayınları. Ankara.

İNCE, Mehmet, GÜL, Hasan & KORKMAZ, Oya (2015). "Çalışanların Farklılıkların Yönetimine İlişkin Algılarında Demografik Değişkenlerin Etkisi: Özel Sektörde Bir Araştırma." Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. Vol.5. issue.3. pp. 11-126.

KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem & CEMALCILAR, Zeynep (2016) "Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar. Sosyal Psikolojiye Giriş" Evrim Yayınları. İstanbul.

KURTULMUŞ, Mehmet (2016). "Farklılıkların Yönetiminin Öğretmenlerin Örgütsel Bağlılıklarına Ve Vatandaşlık Davranışlarına Etkisi." Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi. Vol.6. issue.3. pp. 277-302.

MANNIX, Elizabeth & NEALE, Margaret (2005). "What Differences Make A Difference The Promise and Reality of Diverse Teams in Organizations." Psychological Science In The Public Interest. Vol.6. issue.2. pp. 31-55

MCARDLE, Geri (1999). *Farklılıkları Yönetme Sanatı*. Alfa Yayınları. İstanbul.

OKÇU, Veysel (2014) "Öğretmenlerin Algılarına Göre Okul Yöneticilerinin Dönüşümsel ve İşlemsel Liderlik Stilleri ile Okuldaki Farklılıkları Yönetme Becerileri Arasındaki İlişki" Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi. Vol.14. issue.6. pp. 2147-2174.

ÖZAN, Mukadder, Boydak & POLAT, Murat (2013).). İlköğretim Öğretmenlerinin Farklılıklarının Yönetimine Yönelik Algıları (Muş İli Örneği). e- International Journal Of Educational Research. Vol.4. issue.4. pp.55-77.

ÖZKAYA, Meltem Onay, ÖZBİLGİN, Mustafa & ŞENGÜL, Canan Muter (2008). "Türkiye’de Farklılıkların Yönetimi: Türk ve Yabancı Ortaklı Şirket Örnekleri" Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi issue.19. ss. ?

PELLED, Lisa, EISENHARDT, Kathleen & XIN, Katherine (1999). "Expoloring The Black Box: An Analysis of Work Group Diversity, Conflict and Performance." Administrative Science Quarterly. Vol.44. issue.1. pp. 1-28.

POLAT, Soner (2012).)"Farklılıklar Yönetimi İçin Örgütsel Değerler. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi" Vol.12. issue.2. pp. 1397-1418.

ROBERSON, Quinetta (2006). "Disentangling The Meanings of Diversity And Inclusion In Organizations". Group Organization Management. Vol.31 issue.2. pp. 212-232

SÜRGEVİL, Olca & BUDAK, Gülay (2008). “İşletmelerin Farklılıkların Yönetimi Anlayışına Yaklaşım Tarzlarının Saptanmasına Yönelik Bir Araştırma. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. “ Vol .10. issue.4. pp. 65-96

SÜRGEVİL, Olca (2008). “Farklılık Kavramına ve Farklılıkların Yönetimine Temel Oluşturan Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar.” Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Vol.11. issue.20. pp.111-124.

SÜRGEVİL, Olca (2010). *Çalışma Yaşamında Farklılıkların Yönetimi*. Nobel Yayın Dağıtım. Ankara

TAŞLIYAN, Mustafa, HIRLAK, Bengü & ÇİFTÇİ, Gamze, Ebru (2017). “Örgütsel Adalet Algısının Üniversitelerdeki Farklılık Yönetimi Anlayışı Açısından İncelenmesi.”*İntertanional Journal of Akademik Value Studies*. Vol.3. issue.9. pp. 164-182.

TEMEL EĞİNLİ, Ayşen (2009) “Örgütsel Bağlılığın Geliştirilmesinde Farklılıkların Yönetimi” Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı. Doktora Tezi.

TOZKOPARAN, Güler & VATANSEVER, Çiğdem (2011). “Farklılıkların Yönetimi: İnsan Kaynakları Yöneticilerinin Farklılık Algısı Üzerine Bir Odak Grup Çalışması.” *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. issue.21. pp. 89-109.

Türk Dil Kurumu. <http://www.tdk.gov.tr/> (Erişim Tarihi, 20.06.2019).

YÜKSEKÖĞRETİM KURUMLARININ MARKA ALGILARI İLE MEZUN İSTİHDAM EDİLEBİLİRLİĞİNİN İLİŞKİSİ VE TÜRKİYE İÇİN GEREKLİ MEZUN BİLGİ SİSTEMİ İÇİN MODEL ÖNERİSİ

*The Relationship between Higher Education Institutions' Brand
Perceptions and Graduate Employability, and Model Proposal for
Graduate Information System*

Ahmet Zeki DEMİR*

Giriş

Makro düzeyde doğru insan kaynakları planlaması yapabilmek kamu yönetimleri için oldukça kritik bir süreçtir. Doğru insanların doğru eğitimler alması, doğru işe yerleştirilmeleri veya kurdukları işleri daha doğru yönetebilmeleri ekonomik olarak verimliliğin ve dolayısıyla toplumsal refahın artırılması için bir gerekliliktir. Bu noktada doğru insan kaynağı planlamasının en önemli unsurlarından biri olan yükseköğretimin etkinliği ve kalitesi konusu en can alıcı nokta olarak karşımıza çıkmaktadır.

Günümüzde bireylerin gelecek vaat eden bir iş/meslek sahibi olmaları için doğru üniversite/bölüm tercihi yapması gerekliliği her zamankinden daha önemli hale gelmiştir. Her geçen gün üniversite eğitimi almak isteyen öğrenci sayısı artmakta ve bu öğrenciler kendilerine gelecekte mesleki anlamda avantaj sağlayacaklarını düşündükleri üniversiteleri/bölümleri tercih etmeye çalışmaktadırlar. Bununla birlikte teknolojik gelişmeler sebebi ile ortaya çıkan çok fazla bilgi ve alternatifler sebebiyle de doğru tercih yapmak noktasında öğrenciler ve aileler zorluklarla karşılaşmaktadır. Normal bir bireyin herhangi bir üniversitenin müfredat, akademik personel, araştırma imkânları, alt yapısı ve danışmanlık hizmetleri kalitesi gibi faktörleri ölçme kabiliyetine sahip olması mümkün değildir. Bu sebeple de değerlendirme yapılırken daha az somut ama toplumsal olarak öncelikli görülen mezun istihdam edilebilirliği faktörünün öne çıktığı görülmektedir. Fakat ülkemizde hangi üniversite veya bölümlerin mezunlarının ne oranda ve ne vadede istihdam edilebildiği ile ilgili gerekli bilgi altyapısı olmadığından değerlendirme yapılırken mezun istihdam edilebilirliğinin bir işareti olarak görülen veya düşünülen üniversitenin marka değeri/kalitesi ve itibarı göz önüne alınmaktadır.

Diğer yandan yine teknolojik gelişmeler sebebi ile de yaygınlaşan küreselleşme hem öğrenciler hem de akademisyenler için yeni birçok alternatifin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Öğrenciler nerede eğitim görecekları konusunda akademisyenler de nerede çalışacakları konusunda

* (Dr. Öğretim Üyesi): Samsun Üniversitesi, Samsun, Türkiye, E-mail: ahmetzeki.demir@samsun.edu.tr

daha esnek bir ortamla karşı karşıyadır. Bu durum, kalitesi yüksek akademik kadroya ve potansiyeli yüksek öğrenciye ihtiyaç duyan ve böylece marka değerlerini yükseltmek veya korumak isteyen üniversitelerin işini oldukça zorlaştırmaktadır. Her geçen bunun etkileri ile yüzleşmekte olan üniversite yönetimleri ise bu yeni zorluğa karşı her zamankinden daha fazla üniversitenin marka değeri ve itibarı üzerinde çalışmak zorundadır. Öğrencileri cezbetme noktasında üniversitelerin yüksek marka değerine sahip olması büyük bir avantaj sağlamaktadır ve mezunların yüksek istihdam edilebilirliği ile daha iyi kariyer beklentileri üniversitelerin marka itibarları için en önemli unsurlardandır.

Türkiye’de de yükseköğretim kurumlarının itibar ve saygınlığının üniversite ve bölüm mezunlarının ne kadar kolaylıkla istihdam edilebildiği ve ne kadar yüksek gelir elde edebildiği algısı üzerine inşa edildiği görülmektedir. Geçmiş dönemlerde “başarılı” olarak kabul edilen belli ilkokullara kayıt için yaşanan kıyasıya mücadeleler, yine “başarılı” ortaokul ve liselere kayıt yaptırabilmek için gösterilen uğraşlar, 4+4+4 sistemi ile ve ilk ve orta öğretimde adrese dayalı sistem sebebi ile biraz hafiflese bile liseler için yarış hala devam etmektedir. TEOG, LGS vb. sınavların yapılmasının en önemli sebeplerinden birisi öğrenci velilerinin “başarılı” liselere karşı geliştirmiş olduğu algılardır. “Başarı” da sadece ve sadece yükseköğretimden öğrencinin mezun olduğunda istihdam edilebilirliği ve yüksek gelir beklentisi ile ilişkilendirilmektedir.

Bu çalışmada doğru insan kaynağı planlaması yapılabilmesi için yükseköğretimde marka değerinin mezun istihdam edilebilirliği üzerinden artan öneminin ortaya konulması ve marka değerinin algılar üzerinden değil bilimsel yaklaşımlar ile değerlendirilmesi gerekliliği ortaya konmaya çalışılmıştır. Ayrıca, bu çalışma mezun istihdam edilebilirliği ile marka değeri arasında isabetli bir değerlendirme yapılabilmesi için bir model de önermektedir.

2.Yükseköğretim Kurumlarında Marka

Yükseköğretimde marka değerinin önemini ve mezun bilgi sisteminin gerekliliğinin anlaşılabilmesi için marka nedir, üniversitelerde marka ve itibar yönetimi hangi unsurlar üzerine inşa edilmelidir ve mezun istihdam edilebilirliği nedir gibi sorulara cevap vermek gerekmektedir.

Aaker (1991, s.7), bir markayı, sunulan mal veya hizmetleri benzer ürünler sunmaya çalışan rakiplerinden ayırabilmek için bir satıcı veya satıcı grubunun mal veya hizmetlerini tanımlamayı amaçlayan bir ayırt edici ad ve/veya bir sembol (logo, marka veya paket tasarımı gibi) olarak tanımlamıştır. Günümüzde güçlü markalar pazarlama stratejisinde önemli bir rol oynamaktadır ve marka değeri gittikçe artan bir şekilde fiziksel mallar için olduğu kadar hizmetler için de bir farklılaşma ve rekabet avantajı olarak görülmektedir. Markalaşma örgüt ile müşterileri

arasında güç dengesi sağlamaya yarayan stratejik bir pazarlama seçeneğidir (Vrontis vd., 2007, s.988). Kurumsal marka, bir organizasyonu rakiplerinden ayıran özelliklerin bir tezahürüdür ve örgütün tüketicinin ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinin bir yansımasıdır (Bick vd., 2003, s:842). Dawar ve Parker (1994, p:89), tüketicilerin, ürün kalitesinin bir işareti olarak marka adı, fiyatlandırma ve şirket itibarına dayanarak rakip markalar arasından seçim yaptıklarını iddia etmektedir.

Markalaşma, son zamanlarda yükseköğretimde de giderek yaygınlaşan bir olgudur ve bir üniversitenin “ne” olduğunu, neyi temsil ettiğini ve gelecekte nasıl tanınacağını, belirlemekte tutarlılık ve hassasiyet gerektiren bir formülasyondur (Waeraas ve Solbakk, 2009, s.449). Global ölçekte öğrenci hareketliliği sebebi ile üniversitelere her zamankinden daha fazla rekabet içinde olmak zorundadırlar. Bu eğilim, üniversitelerin markalarını açıkça ifade etmeye ve geliştirmeye odaklanma gereksinimini artırmaktadır (Hemsley-Brown and Goonawardana, 2007, s:942). Kurumsal markanın sağladığı rekabetçi kaldıraç, üniversitelerdeki politika yapıcılarının stratejik planlamalarının bir parçası olarak da dikkate alınmaktadır. (Balmer and Lio, 2007, s.370)

İtibar ve marka, adını taşıyan malların algılanan kalitesine katkıda bulunan unsurlardan birisidir ve iyi bir üne sahip üniversitelerin ve markaların daha fazla talep görmesi muhtemeldir. Üniversite akademik sıralama anketleri, mezunları hızla işe yerleşen üniversiteler sıralamaları, akreditasyonlara sahip olunma gibi özellikler marka itibarının en önemli unsurları olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Bennett ve Ali-Choudhury’e göre (2009, sf. 85–86) bir üniversite markası, kurumun onu diğerlerinden ayıran, öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılama kapasitesini yansıtan ve yüksek öğretimin belirli bir tür ve seviyesini sunma yeteneğine olan güveni yansıtan özelliklerinin bir tezahürüdür. Chapleo, (2005, s: 54) İngiltere’de yüksek öğretimde, markanın sürdürülebilir rekabet avantajı kaynağı olarak öneminin hem yöneticilerin hem de akademisyenler tarafından artık daha çok dikkate alındığı ve bu sebeple de, birçok kurum markalarının geliştirilmesi ve yönetimi için önemli miktarlarda yatırım yapıldığını ifade etmektedir. Çünkü bir üniversitenin marka oluşumu için ayırdığı kaynaklara, marka için lehte oluşan görüşlerin, çok olumlu duygu, itibar ve çağrışım oluşturan sonuçlara dönüşmesi bakımından değdiği düşünülmektedir (Benett and Ali-Choudhury, 2009, s. 97). Fakat diğer taraftan sektörün kendine has özellikleri sebebiyle marka oluşturmak oldukça zorluklar içermektedir (Chapleo, 2007, s: 23).

Yüksek öğrenimde maliyetlerin artmaya devam etmesi, uzaktan eğitim gibi alternatiflerin de yaygınlaşması ve öğrenci hareketliliğinde görülen hızla birlikte üniversiteler arası rekabetin her zamankinden daha

fazla olduğu gör÷lmektedir. Bu rekabette en önemli avantajın ise yükseköğretim kurumunun itibarından geçtiğı de aşıkârdır. Yükseköğretim kurumlarının marka değerini artıran en önemli unsurlar ise akademik kalite ve bütünlük, mezun istihdam edilebilirliği ve eğitim süreci boyunca öğrencinin elde ettiğı deneyimlerdir.

3. Mezu İstihdam Edilebilirlik

Her ne kadar akademik kalite ve öğrenci deneyimi mezun istihdam edilebilirliği kadar önemli de olsa **÷lkemiz**de yükseköğretim kurumlarının marka değerini artıran en önemli unsur olarak mezun istihdam edilebilirliği karşımıza çıkmaktadır. İstihdam piyasalarına girmeye hazır mezunlar üretmek pek çok üniversitenin ana politikalarından birisi haline gelmiştir. Geçtiğimiz on yıllarda politika yapıcılarının ve öğrencilerin yüksek öğrenime ve üniversitelerin rolüne bakışlarında çarpıcı bir değişim yaşanmıştır. Birinin entelektüel olarak aydınlanmış olmak üzere bir üniversiteye gittiğı fikri, yüksek öğrenimin temel amacının istihdam piyasaları için gerekli nitelikli insan kaynağını yetiştirmesi olarak değiştirilmiştir (Yorke, 2006, s.3; Gunn ve ark., 2008, s. 79). Bu görüş ışığında, istihdam ve beceri gelişimi artık üniversitelerin merkezi rolü olarak gör÷lmeye başlanmıştır (Murdoch, 2004; Evans, 2008, s. 45).

Mezun istihdam edilebilirliği üniversite eğitiminin temel hedeflerinden biri olarak açıkça kabul edildiğinden, üniversitelere hükümetlerden, öğrencilerden ve ailelerinden her geçen gün artan bir şekilde baskı gelmektedir. Böyle bir bağlamda, üniversite mezunlarının istihdam edilebilirliğinin açıkça anlaşılması ve kapsamlı bir şekilde araştırılması gerekmektedir.

İstihdam edilebilirliğin hem bireyler hem toplum üzerinde etkileri olduğı aşıkardır ve bu sebeple de istihdam edilebilirlik konusu birçok çalışmaya tabi tutulmuştur (Finch ve ark., 2013; Sumanasiri ve ark., 2015; Smith ve ark., 2014). “İstihdam edilebilirlik” bir bireyin, belirli bir işi/mesleğı üstlenme yeteneğine dayanarak, bir işverene ne kadar cazip geldiğidir. Mezun İstihdam Edilebilirliği ise üniversite mezunlarının ne oranda iş bulma ve/veya çalışma kapasitesi geliştirmiş oldukları anlamına gelir. İstihdam edilebilirlik sadece konu bilgisi, tecrübe, beceri ve kişilik özellikleri gibi mezunların bireysel niteliklerine değil, aynı zamanda üniversiteler tarafından uygulanan müfredat ve müfredat dışı uygulamalara ve iş piyasasının beklentilerine bağlıdır. Bu noktada hükümetler, üniversiteler, işveren ve diğer paydaşlar mezun istihdam edilebilirliğinin arttırılması konusunda çeşitli faaliyetlerde bulunmasına rağmen istihdam edilebilirlik halen çok net ve tam bir yönü olmayan, karmaşık ve sorunlu bir alan olmaya devam etmektedir (Rae, 2007, s:605).

Yükseköğretim, kendi başına, işsizliği ve işsizlik oranını önemli ölçüde azaltabilme etkisine sahip olmakla birlikte bu sürecin otomatik olarak istihdamı garanti etmediği de bilinmelidir. Kolay istihdam edilen mezunların geniş bir deneyime sahip ve kendi kişisel kimliklerini, markalarını ve profillerini öne çıkarabildikleri görülmektedir. Ayrıca, üniversite hayatı boyunca elde edilen öğrenci deneyimi, istihdam edilebilirliği kolaylaştırmada hatta öğrencinin eğitim aldığı alandan daha önemli hale gelebildiği de görülebilmektedir. Bu nedenle, üniversiteler, iş deneyimi, stajlar gibi müfredat dışı uygulamalar yardımıyla beceri geliştirmeyi destekleyerek mezun istihdam edilebilirliğini artırmaya çalışmaktadırlar.

Üniversite mezunlarının istihdam edilebilirliğinin artmasında en önemli faktörlerden birisi de daha evvel o üniversiteden mezun olmuş, istihdam edilmiş (işe girmiş veya işini kurmuş), kariyer açısından ilerlemiş ve çalıştıkları kurumlarda karar alıcı noktalara gelmiş mezunların varlığı ve çokluğudur. Mezunların hangi sektörlerde ve hangi prestijli pozisyonda çalıştığı üniversitenin marka değerini artıran bir durumdur. Ama aynı zamanda marka değeri yüksek üniversitelerin mezunlarının üniversite markasına bağlılığında artması sayede yeni mezunların istihdam edilebilirlikleri de kolaylaşmaktadır. Yani üniversitesinin kalitesi/markası ile kendini özdeşleştiren bir mezunun karar alıcı noktaya geldiği kurumlarda yine o üniversite mezunlarını istihdam etme isteği daha güçlü olmaktadır.

Eski mezunların çalıştıkları prestijli firma ve pozisyonlardan da etkilenecek marka değeri yükselen üniversitelere kaliteli akademik/araştırmacı personelin gelmesi daha kolay olduğundan ve bunun da daha kaliteli bir akademik yapı ve daha kaliteli öğrenci deneyimi sağlamasından dolayı yeni mezunların istihdam edilebilirliği de kolaylaşmaktadır.

Eski mezunların yeni mezunların mezuniyet sonrası direk istihdam edilebilirliklerini arttırmasının yanında başka yararları da vardır. İlk olarak, mezunlar müfredatın içeriğinin ve sunumunun nasıl geliştirilebileceğini değerlendirmeye yardımcı olmak için geri bildirim sağlayabilir (Carter ve Collinson 1999, s.237). Ayrıca, mezunlar üniversiteden istihdama geçişleri sırasında neyin önemli olduğunu bildirmekte ve iş dünyasında etkili bir işlev görmek için gerekli olan beceriler ile üniversitede elde edilen beceriler arasındaki boşlukları belirlemeye yardımcı olmakta çok önemli roller oynamaktadırlar.

Ulusal eğitim sisteminin gündeminde oldukça yer tutan üniversite mezunlarının istihdam edilebilirliği konusu mezunlarla ilişki kurma felsefesini yeniden tanımlanmasını zorunlu kılmaktadır ve başarılı bir

marka oluşturma sürecinde niversite ile mezunları arasında gerçek bir ortaklık kurulabilmesi gerekmektedir.

Yükseköğretim kurumlarının kalite/marka algılarının mezun istihdam edilebilirliği ile olan ilişkisi bariz olmakla birlikte mezun istihdam edilebilirliğinin ölçülebilmesi noktasında dikkatli bir çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır. “İstihdam edilmiş” bir ğrenci, tam/yarı zamanlı bir işte ya da stajda çalışan herkes anlamına gelebilir. Ve lleme ile elde edilen sonuçların karşılaştırabilir olması için oluşturulması gereken bilgi sisteminin neyi, nasıl ölçtüğü ile ilgili tanımların ve sonuçların analizinin standardize edilmesi gerekliliği vardır. Bu noktada Türkiye için niversite mezunlarının istihdam edilebilirliklerini ölçen bir bilgi sistemi model nerisi sunulmuştur.

4. Türkiye için Mezun Bilgi Sistemi Model nerisi

Ülkemizde yükseköğretim kurumlarının marka/itibarlarını akademik kalite ve ğrenci deneyiminden daha fazla etkilediği bilinen mezun istihdam edilebilirliğinin bir model çerçevesinde ölçülmesi gerekmektedir. şu an itibari ile ağırlıklı olarak şehir efsanelerine dayanan şu niversiteye gidersen veya şu bölümü okursan kolayca iş bulursun algısının genelde gerçek durumla ne kadar ilgisi vardır, başarılı öğrencilerin sırf bu algılar neticesinde niversite/bölüm seçimleri ne oranda isabetlidir ve bu, ülkenin insan kaynağının kalitesinin artmasına ve doğru planlama yapılmasına ne oranda katkıda bulunmaktadır tüm bunlar cevaplanması gereken önemli sorulardır.

Marka değerinin önemini ve bunun arttırılması için mezun istihdam edilebilirliğin gerekliliğini her geçen gün daha çok anlayan Türkiye’deki niversiteler bu konuda mezun kulüpleri kurarak ve mezunlarla iletişime geçerek bir veri seti oluşturmaya çalışmaktadırlar. Bu tür çabaların en iyi örneklerinden (Amerika, İngiltere vb.) yararlanmaya çalışan üniversitelerimiz bu konuda oldukça gayret göstermektedirler.

Fakat bu en iyi örneklerin birebir kopyalanması sebebiyle aslında elde edilebilecek çok daha önemli ve büyük veri seti de gözden kaçmaktadır. Örneğin dünyada mezun kulüp yapısının en iyi örneklerinin olduğu ABD’de, ülkenin federal yapısı ve üniversitelerin farklı eyalet sistemlerindeki kurallara tabi olması sebebiyle ülke çapında ortak bir veri oluşturmaları mümkün olamamakta ve niversiteler ancak ve ancak kulüpler vasıtasıyla bu bilgilere erişebilmektedirler. Fakat Türkiye gibi merkezi bir yönetimin olduğu bir ülkede mezun istihdam edilebilirlik bilgilerinin bu tür bir yapı ile elde edilmesi gerekli bir şart değildir.

Türkiye’de şu anda mezun istihdam edilebilirliği ve bu bağlamda üniversitelerin kalitesi noktasında neredeyse gerekli tüm bilgiler mevcut olmakla birlikte tüm yükseköğretim kurumlarının bundan habersiz olduğu izlenimi ortaya çıkmaktadır. Bu noktada ülkemizde üniversitelerin marka değerlerini ve itibarlarını akademik kalite ve bütünlükten ve öğrenci deneyiminden daha fazla etkilediği veya akademik kalite ve öğrenci deneyimini de içerdiği kabul edilen mezun istihdam edilebilirliğinin ölçülmesi için ne tür bilgilere ihtiyaç duyulduğunun tespiti kritik öneme haizdir. Hangi durumlarda mezun istihdam edilebilir sayılmaktadır, hangi durumlarda mezunlar istihdam edilme istatistiklerinin dışında tutulmalıdır ve hepsinden önemlisi elde edilen bu bilgiler doğru markalama, doğru insanın doğru eğitimle buluşturulması ve doğru bir işe yerleştirilmesi noktasında nasıl işe yaracaktır?

4.1 Mezun İstihdamı Tanımı ve Mezun İstihdamının Ölçülmesinde Dikkate Alınacak Kriterler

Önerilen modelde bir önceki yıl üniversiteyi bitiren ve mezuniyet için tüm şartları tamamlayan öğrenciler “mezun” olarak kabul edilmektedir. Mezun olup iş bulup çalışan veya kendi işini kuran tüm öğrenciler ise istihdam edilmiş mezunlar olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte mezun olduğu halde istihdam için uygun olmayan öğrenciler (gebelik, ölüm veya sağlıkla ilgili diğer durumlar, lisansüstü eğitim, askerlik ve engellilik) ile iş aramayanlar ise ölçüm dışı tutulacaktır.

Yine model çerçevesinde tam zamanlı çalışanlar ile yarı-zamanlı çalışanlar istihdam edilmiş kabul edilirken stajyer olarak çalışanlar istihdam edilmiş sayılmamaktadır.

Model önerisi yukarıda tanımlanan ve ölçüm kriterleri belirlenen mezun istihdam edilebilirliğinin standardize bir şekilde ve olabildiğince doğru tespit edilmesine imkan sağlayacak sistemin alt bileşenleri ve bunların nereden temin edileceği bilgisi Tablo 1’de verilmiştir. Tüm bu alt sistemlerin birbirleriyle entegrasyonu sağlandığında Türk yükseköğretim sistemini etkileyen en önemli algı unsuru olan mezun istihdam edilebilirliği ve bunun etkilediği birçok unsur ile ilgili doğru bilgilere ulaşmak mümkün olabilecektir.

Tablo 1.Model için Gerekli Bilgiler ve Temin Yerleri

	Gerekli Bilgiler	Bilgilerin Temin Edileceği Kurum/lar
1	Mezun TC Kimlik	YÖK
2	Mezun Cinsiyet	YÖK

3	Mezun Olunan Lise	Milli Eğitim Bakanlığı
4	Üniversiteye Giriş Puanı	ÖSYM, YÖK
5	Mezun Üniversite adı	YÖK
6	Mezun Bölüm Adı	YÖK
7	Mezun Ana Bilim Dalı Adı	YÖK
8	Mezun Okula Başlama tarihi	YÖK
9	Mezun Okul Bitirme Tarihi	YÖK
10	Mezun Diploma Notu	YÖK
11	Mezuniyet Sonrası İlk İşe Giriş/İş kuruş tarihi	SGK* 4A-4C veya 4-B
12	İş Aramama Durumu	İŞKUR
13	Tam Zamanlı, Yarı- Zamanlı, Staj Bilgisi	SGK
14	Gebelik	Sağlık Bakanlığı
15	Ölüm	İç İşleri Bakanlığı
16	Lisansüstü Eğitime Devam durumu	YÖK
17	Askerlik	Millî Savunma Bakanlığı
18	Engellilik	Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı
19	Çalışılan/kurulan işin içinde olduğu sektör	SGK, TOBB
20	Çalışılan/kurulan işin bulunduğu ülke/bölge/şehir	SGK, Dışişleri Bakanlığı
21	Çalışılan/kurulan işten elde edilen gelir	SGK, Hazine ve Maliye Bakanlığı

Tablo 1’de açıkça görülebileceği üzere bir üniversite öğrencisinin mezuniyeti ve istihdam edilme durumu ile ilgili neredeyse tüm bilgiler ve yine neredeyse büyük bir oranda doğru bir şekilde şu an birbirinden bağımsız alt bilgi sistemleri halinde ülkemizde mevcuttur. Herhangi bir üniversite öğrencisinin cinsiyeti, mezun olduğu lise, üniversite giriş puanı, üniversiteye başlama bitirme tarihleri (ayrıca eğitimin süresi), mezun

olduğu bölüm, başarı durumu (diploma notu), mezuniyet sonrası iş durumu (iş aramama, işe yerleşme (tam zamanlı, yarı zamanlı, staj) veya iş kurma), iş kurmamış veya bulmamış/bulamamışsa bunun nedenleri (gebelik, ölüm, diğer sağlık sebepleri, askerlik, engellilik, lisansüstü eğitim), çalışılan sektör, çalışılan yer (ülke/bölge/şehir), elde edilen gelir bilgilerinin tamamına erişim mümkündür. Hatta üniversitelerin en önemli kalite ölçütlerinden olan özellikle istihdam noktasında mezuniyetin hemen öncesinde veya ne kadar sonrasında iş bulabildiği/ kurabildiği bilgileri de sistemden çıkarılabilecektir.

Tüm bu bilgilere ve daha fazlasına hem bugüne hem de geçmişe yönelik olarak erişmek mümkündür. Bugüne kadar eksik olan kısım tüm bu alt sistemlerin tek bir modül altında birleştirilmemesidir. Entegre edilmiş böyle bir sistem ülkenin makro insan kaynağı planlamasının yapılmasına yardımcı olacak ve efsanelere değil bilimsel gerçeklere dayanan veri analizleri ile üniversitelerin mezun istihdam edilebilirlik kapsamındaki başarıları ortaya koyabilecektir.

Burada önemli olan nokta ise tüm bu alt sistemlerin entegrasyonu ve analizleri sonucu ortaya çıkacak bilginin nasıl kullanılabileceğidir.

4.2 Elde Edilen Sonuçların Kullanım Alanları

Mevcut alt bilgi sistemleri sayesinde herhangi bir mezun öğrenci ile ilgili her türlü bilgiye ulaşarak ve bunları analiz ederek insan kaynağının doğru planlanması ve eğitilmesi noktasında çok kritik bilgilere erişilmiş olacaktır. Tablo 2’de elde edilebilecek bilgilerin hangi kurum veya gruplara ne tür faydalar sağlayacağı genel olarak gösterilmeye çalışılmıştır.

Tablo 2.Modelin kurum ve gruplar için sağlaması beklenen faydalar

KURUM/ GRUP	FAYDALANACAĞI ALAN
KAMU	Doğru İnsan Kaynağı Planlama
	Eğitim Durumu (Önlisans, Lisans, YL, Doktora) İstihdam İlişkisi
	Cinsiyet İstihdam İlişkisi
	Engelli İstihdamı Oranı
	Uygun Kaynak Aktarımı
YÖK	Yeni Üniversite Onayı
	Yeni Fakülte/Bölüm Onayı
	Bölüm Kontenjanlarının Tespiti
	Akademik Kadro Tahsisleri

ÜNİVERSİTE	Toplam İstihdam Edilen/ Girişimci Mezun Sayısı/Oranı
	Bölüm Bazlı İstihdam Sayısı/Oranı
	Bölüm Bazlı Girişimci Sayısı/Oranı
	Bölüm Bazlı İstihdam Edilmiş veya Girişimci Mezun Öğrencilerin Gelir Durumları
	Mezunların ne Kadar Kısa bir Sürede İstihdam Edilebildiği (İlk3 ay, 3-6 ay, 6-12 ay, 12ay+)
	Mezunlara Eğitim Gördüğü Bölüm ile İstihdam Edinilen Sektör Uyumu
ÖĞRENCİ/AİLE	İstihdamı Yüksek Bölümler/Üniversiteler
	İstihdamı Yüksek Gelir Sağlayan Bölümler
	Şehir/Bölge/Ülke Bazında İstihdam Edilebilirlik İmkanları

Kamu bakımından alt sistemlerin entegrasyonu sonucu ortaya çıkacak bilgiler sayesinde ülkemizde yükseköğretim sisteminde faaliyet gösteren onlarca üniversite ve yüzlerce bölümün mezun istihdam edilebilirliğinin makro ve mikro bazda analiz edilmesi mümkün olacaktır. Kamu, aktarmış olduğu kaynağın ve uyguladığı politikaların (ör. engelli ve kadın istihdamının artırılması) karşılığının olup olmadığını görme, önlisans, lisans, yüksek lisans ve doktora mezunları üzerinden yükseköğretim sisteminin kalitesini ölçebilme ve buna göre doğru insan kaynağı planlaması yapabilme imkanına kavuşacaktır. Böylece kaynak aktarımı yaparken üniversitelerin isimleri çerçevesinde oluşan yapay algıdan ziyade bilimsel olarak tespiti yapılmış yüksek değer üreten ve böylece yüksek marka değerine ve itibara sahip üniversiteleri tercih edecek, durumu iyi olmayan üniversiteler için ise düzeltici politikalar geliştirmeye çalışacaktır.

YÖK (Yükseköğretim Kurulu) ise yeni üniversitelerin kuruluşları, hem yeni hem de mevcut üniversitelerde yeni fakülte ve bölümlerin açılışları ile ilgili olarak doğru bir veri setine erişim imkanı olacaktır. Bu sayede doğru bir planlama ile gerekli olmayan üniversitelerin kurulmalarına ve gerekli olmayan fakülte ve bölümlerin açılmasına izin vermeyerek doğru kaynakların doğru yerlere ulaşmasını sağlayacaktır. Bu sayede yine doğru bir akademik kadro tahsis imkanı sağlanarak kaynakların israfı önlenmiş olacaktır. İstihdam piyasası ile akademik gereklilikler arasında gerekli dengeyi sağlayarak nitelikli insan kaynağının yetiştirilmesi ile görevli YÖK'ün en önemli sorumluluklarından birisi de doğru bölümlere doğru kontenjanlar sağlayarak hem istihdam piyasasının hem de ülkenin ihtiyaç duyduğu insan kaynağını ne arz fazlası ne de arz eksikliği oluşturmaktan

planlamasıdır. Günümüzde bölümlerin açılmasına arz planlaması şeklinde değil de talep yönetimi şeklinde onay veren YÖK'ün modelin ürettiği doğru bilgiler ışığında karar alma becerisine sahip olacağı öngörülmektedir.

Son yıllarda üniversitelerin kalitesi ve bunun daha doğru ölçülmesi ile ilgili çalışmalar ülkemizde önem kazanmaya başlamıştır. Kalitenin ölçülmesi noktasında görev alan kurum ve kuruluşların önem verdikleri kriterlerden birisi de mezunların ne oranda ve ne kadar kısa sürede istihdam edilebilirlikleridir. Şehir efsaneleri çerçevesinde oluşan üniversitelerin/bölümlerin mezunlarının ne kadar kolay istihdam edilebildiği bilgisi üniversitelerin kaliteleri ve itibarları konusunda yanıltıcıdır. Bunun yerine bir üniversite, bölüm mezunlarının ne kadarının ilk 3 ayda, ne kadarının ilk 6 ayda ve ne kadarının ilk 1 yılda veya daha uzun bir sürede istihdam edilebildiği, herhangi bir bölüm mezununun kendi alanı ile ilgili bir sektörde mi yoksa başka bir sektörde mi çalıştığı, çağımızda önemi gittikçe artan girişimciliğin ne oranda ve hangi bölüm mezunları arasında revaçta olduğu gibi bilgiler sayesinde doğru bir eğitim ve insan kaynağı planlaması yapması mümkün olacaktır. Müfredat ve öğrenci deneyimi ile ilgili sağlanan avantaj ve dezavantajlar bu sayede görülecek, iyi uygulamalara devam edilirken eksik uygulamaların iyileştirilmesi sağlanarak üniversitenin itibarının ve marka değerinin artırılması sağlanacaktır.

Modelin ürettiği bilgi ve analizlerden yararlanacak diğer önemli grup ise öğrenciler ve aileleridir. Toplumumuzda bilindiği üzere öğrencilerin üniversite ve bölüm tercihlerinde ailelerinin etkisi çok fazladır. Aileler genelde geçmiş tecrübelerine dayanarak ve yakın çevrelerinden duydukları ile üniversite/bölüm tercihi noktasında öğrenciyi yönlendirmektedir. Önerilen model sayesinde artık öğrenciler ve aileler hangi üniversite/bölüm mezunlarının hangi şehir/bölge ve hatta ülkelerde istihdam edilebildiğini, ne kadar kısa veya uzun bir sürede istihdam edilebileceklerini, elde edilecek ortalama gelir beklentilerini ve bölüm mezunlarının hangi sektörlerde iş bulabildikleri bilgilerine sahip olarak öğrencilerin eğitimleri ve gelecekleri ile ilgili olarak daha doğru karar verme imkanına kavuşacaklardır.

Tüm bunların ışığında ÖSYM kılavuzlarında tüm üniversite/bölüm mezunlarının istihdam edilebilirlik bilgilerinin sunulması sayesinde doğru işler yapan üniversite ve bölümler ortaya çıkmaya ve başarılı insan kaynağı doğru bölüm ve mesleklere yönelmeye başlayacaktır.

Modelin sağlayacağı faydalardan biri de toplumda başarılı lise olarak kabul edilen özel ve devlet liselerine öğrencinin yerleşmesinin gerçekten bir işe yarayıp yaramadığının geçmiş 5-10 yıllık süreci de içine alarak görülecek olmasıdır. Başarılı kabul edilen liselere girmek için verilen

mücadele gerçekten öğrenciyi kolayca istihdam edilebildiği, orta/üst düzey gelirli işlerle buluşturabilmekte midir bu istatistiksel olarak ortaya çıkacaktır. Ve böylece elde edilen bilimsel sonuçlar başarılı liseler algısının gerçeklik durumunu da ortaya koyacaktır.

5. Sonuç ve Öneriler

İnsan kaynağının makro seviyede planlanması ve gerekli eğitimlerin buna göre dizayn edilmesi ve yükseköğretim kurumları mezunları ile iş piyasalarının doğru şekilde buluşturulması ülkenin kalkınma ve refahı için kritik önemdedir. Bu noktada ülkemizde üniversitelerin mezunlarının ne şekilde ve hangi şartlarda istihdam edilebildiği üniversitelerin itibarını ve marka değerlerini etkileyen en önemli unsur haline gelmiştir. Bir öğrencinin ilköğretimin başından orta öğretimin sonuna kadar vermek zorunda olduğu mücadele genelde bilimsel bir veri analizine dayanmayan ve toplumsal algı çerçevesinde şekillenen üniversite/bölüm ve meslekler içindir.

Ne yazık ki üniversitelerin akademik kalitesi ve öğrenciye sunduğu deneyim kalite ölçütleri bakımından ikincil görülmeye başlanmış ve öğrencinin mezun olduğunda iş bulabilirliği en önemli kalite göstergesi olarak görülmeye başlanmıştır. Yükseköğretimde dünya çapında kurumlara sahip ABD bile (USDE,2019) mezuniyet ve işe yerleştirme oranlarını kalitenin önemli göstergesi olarak kabul etmektedir. Bununla birlikte, üniversite mezunlarının işe yerleştirilme oranları, bir temel kurumsal performans göstergesi olmasının yanında bir hesap verebilirlik aracı olarak da görülmelidir.

Marka değeri yüksek üniversitelerin diğerlerine oranla daha kaliteli akademik kadroya ve daha başarılı öğrencilere sahip olması, daha kaliteli eğitime ve daha iyi bir öğrenci deneyimine ve dolayısıyla daha kolay istihdama yol açmada büyük bir avantaj sağladığı görülmektedir. Üniversitelerin marka değerleri ile mezunlarının iş bulabilme imkanları arasında bir ilişki olmakla beraber üniversitelerin marka değerlerinin ve itibarlarının ne oranda doğru ölçülebildiği ise üzerinde düşünülmesi gereken önemli bir sorundur. Örneğin bir üniversitenin öne çıkan bir fakültesi sebebiyle yüksek marka değerine ulaşmış olması bu üniversitenin diğer fakültelerinin/bölümlerinin de aynı kalitede olduğunu göstermekte midir ve her öğrenci bölümünden mezun olduğunda üniversitenin bu yüksek marka değeri sebebiyle kolayca istihdam edilebilmekte midir?

Bu noktada tüm üniversite/bölümlerin marka değerlerinin standardize bir şekilde ayrı ayrı ölçülmesi ve her biri için ayrı bir değerlendirme yapılaması gerekliliği vardır. Şu ana kadar elde mevcut bilgilerin tamamı olmasına rağmen yükseköğretim kurumunun kalitesi/marka/itibarı ile mezun istihdam edilşebilirlik ilişkisini net bir şekilde ortaya koyan

bütüncül bir çalışma yapılmamıştır. Tablo 1’de önerilşen model çerçevesinde gerekli olan tüm alt bilgi sistemleri ile bunların nereden temin edileceğı ve Tablo 2’de de elde edilen bilgilerin toplanması ve analizi sonucunda hangi kurum ve gruplara ne tür faydalar sağlayacağı gösterilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, analize tabi tutulacak alt sistemlerin sayısı artırılabilir ve böylece daha çok kurum/gruba daha faydalai analizler için imkanlar da sağlanabilir. Alt bilgi sistemlerinin entegrasyonu sayesinde her bir üniversitenin ve her bir bölümün mezun istihdam edilebilirliği çerçevesinde oluşan kalite algısı bakımından ne tür bir marka değerine sahip olduğı bu şekilde bilimsel olarak tespit edilebilecektir.

Hangi üniversite/bölümden mezun öğrencilerin hangi sektörlerde, hangi gelir aralığında, hangi pozisyonlarda ve ne sürede iş bulabildikleri bilgisi bu model sayesinde çok kolay bir şekilde tespit edilebilir olacaktır. Diploma notu, cinsiyet, engellilik vb. birçok unsurla istihdam edilebilirlik arasındaki ilişkiler yine model çerçevesinde ortaya konarak istenilen sonuçlarla elde edilen sonuçların kıyaslanması sağlanabilecektir. Model, ayrıca, mezun olunan alanın dışında bir sektörde çalışanlar, düşük gelirli işlerde çalışanlar veya zor iş bulanlar veya iş bulamayanlar bilgilerini de analiz edilerek üniversitelerin müfredatlarını veya programlarını gözden geçirmesine, YÖK’ün de o üniversite/ bölüm bazında kontenjanlarını yeniden analiz etmesine imkan sağlayarak kalitenin artmasına yardımcı olacaktır. Ayrıca bu bilgiler hangi bölümlerde yığılma ve fazlalık olduğunu veya açık olduğunu ortaya çıkararak iş piyasalarında gerekli insan kaynağının doğru ve verimli şekilde planlamasını da yardımcı olacaktır.

Model çerçevesinde mezun işe yerleştirme sonuçlarına göre üniversitelerin ve bölümlerin ayrı ayrı kalite sınıflandırılmasına (A sınıfı, B sınıfı vb. gibi) tabi tutulması önerilmektedir. Bu sayede hem kamunun doğru kaynakları doğru yerlere aktarımı mümkün olacaktır hem de değerlemesi düşük olan üniversite ve bölümlerde kalite değerlerini artırmak için gerekli tedbirlerin alınmasına yardımcı olunacaktır. Üniversite/bölüm tercihinde bulunacak öğrenciler ve tercih kararı üzerinde etkili olan aileler yine bu model çerçevesinde hangi üniversite/bölüm mezunlarının ne tür ve hangi şartlarda iş bulabildiğini müracaat aşamasında görebilme imkânına kavuşacaklardır.

Kaynakça

Aaker, D. A. (1991). Managing Brand Equity: Capitalizing on the Value of a Brand Name. New York:Free Press.

- Balmer, J.M.T. and Liao, M. (2007). *Student Corporate Brand Identification: An Exploratory Case Study*. Corporate Communications: An International Journal, 12:4, 356-375.
- Bennett, R. and Ali-Choudhury, R. (2009). *Prospective Students' Perceptions of University Brands: An Empirical Study*. Journal of Marketing for Higher Education, 19:1, 85-107.
- Bick, G., Jacobson, C. M. and Abratt, R. (2003). *The Corporate Identity Management Process Revisited*. Journal of Marketing Management, 19:7, 835-855.
- Carter, S. and Collinson, A. (1999). *Entrepreneurship Education: Alumni Perceptions of the Role of Higher Education Institution*. Journal of Small Business and Enterprise Development, 6:3, 229-239.
- Chapleo, C. (2005). *Do Universities Have 'Successful' Brands?*. International Journal of Educational Advancement, 6:1, 54-64.
- Chapleo, C. (2007). *Barriers to brand building the UK universities?*. International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing, 12:1, 23-32.
- Dawar, N. and Parker, P. (1994). *Marketing Universals: Consumers' Use of Brand Name, Price, Physical Appearance, and Retailer Reputation as Signals of Product Quality*. Journal of Marketing, 58:2, 81-95.
- Evans, C. (2008). *Developing Career Management Skills within the HE Curriculum: A Review and Evaluation of Different Approaches*. International Journal of Management Education, 6:3, 45-55.
- Finch, D. F., Hamilton, L. K., Riley, B. and Zehner, M. (2013). *An Exploratory Study of Factors Affecting Undergraduate Employability*. Education + Training, 55:7, 681-70.
- Gunn, R., Durkin, C., Singh, G. and Brown, J. (2008). *Social Entrepreneurship in the Social Policy Curriculum*. Social Enterprise Journal, 4:1, 74-80.
- Hemsley-Brown, J. and Goonawardana, S. (2007). *Brand Harmonization on the International Higher Education Market*. Journal of Business Research, 60, 942-948.
- Murdoch, I.J. (2004). *Developments in the Evaluation of Work-Based Learning: A UK Perspective*. Industry and Higher Education, 8:2, 121-124.
- Rae, D. (2007). *Connecting Enterprise and Graduate Employability: Challenges to the Higher Education Culture and Curriculum*. Education + Training, 49:8/9, 605-619.

- Smith, C., Ferns, S. and Russell, L. (2014). *Conceptualizing and measuring 'employability' –lessons from a National OLT Project*. Gold Coast, Australian Collaborative Education Network Limited, pp.1-10.
- Sumanasiri, E. G. T., Yajid, M. S. A. and Khatibi, A. (2015). *Conceptualizing Learning and Employability "Learning and Employability Framework"*. Journal of Education and Learning,4:2 54-63.
- USDE, ABD EğitimBakanlığı, (2019). <https://www.ed.gov/accreditation>. (Erişimtarihi: 12.01.2019).
- Vrontis, D., Thrassou, A. and Melanthiou, Y. (2007). *A Contemporary Higher Education Student-Choice Model for Developed Countries*. Journal of Business Research 60, 979–989.
- Waeraas, A. and Solbakk, M.N. (2009). *Defining the Essence of a University: Lessons from Higher Education Branding*. The International Journal of Higher Education Research, 57:449–462.
- Yorke, M. (2006). *Employability in higher education: what it is – what it is not*. Learning and Employability Series 1, The Higher Education Academy, York.

TÜRK SAVUNMA SANAYİNDE GÜNCEL YÖNETİM SORUNLARI VE YÖNETİM BİLMİ PERSPEKTİFİNDEN SÜREÇ DEĞERLENDİRMESİ*

Contemporary Managerial Problems in Defence Industry and Process Evaluation from Management Science Perspective

Ahmet Turan ÖZTÜRK*

Jel Kodları:L30,L32,D24,M21,

Giriş

Tarih boyunca Türkiye'nin "beka" ve "refahını" olumsuz yönde etkileyen tehdit algılamaları bugün de devam etmektedir. Bölgesel bir devlet olan Türkiye sanayini kalkınmanın itici gücü, kaynakların optimal bileşimini sağlamak suretiyle de sosyal refahın sağlanmasında bir araç olarak kullanabilme arayışında olmalıdır. Diğer yandan,"tüketim karakteri" ağır basan savunma harcamalarının "fırsat maliyeti" de oldukça yüksektir [Ziylan,1999:20)]. Savunma sanayinin ulusal politikalar ve stratejilerin uluslararası alanda uygulanmasındaki etkisi, caydırıcılığa olan katkısı, kritik savunma sistemlerinde dışa bağımlılığın getirdiği tehlikeli riskleri azaltması, teknolojik gelişmeye ve ulusal refaha katkısı gibi özellikleri savunma ihracatı yapan gelişmiş ülkeler tarafından çok iyi bilinmektedir(Taylor,1989:1).Dünyada savunma ürünleri ihracatı yapan gelişmiş ülkeler, özellikle büyük ölçekli savunma tedarik programlarını, kendi ülkelerine en çok faydayı sağlayacak alanlarda teknolojik altyapıyı geliştirme, sanayileşme düzeyini yükseltme, iş gücü kalitesini artırma, temel bilimlerde eğitim-öğretimi, uygulamalı bilimlerde ise araştırma ve geliştirme olanaklarını geliştirmek amacıyla şekillendirmektedirler. Türkiye'nin savunma alandaki dışa bağımlılığını en aza indirerek, uluslararası ilişkilerde en önemli yaptırım güçlerinden biri olan askeri caydırıcılığı en üst düzeye çıkarmak milli savunma sanayi teşkil etmenin temel amacı olmuştur. Caydırıcılık günümüzde büyük ölçüde, silahlı kuvvetlerin sahip olduğu asker veya silah sistemlerinin sayısı ile değil, bunların milli olarak tasarlanıp üretilmesinden kaynaklanan etkinliği ve istenilen yer ve zamanda kısıtlama olmadan kullanabilme serbestliği ile ölçülmektedir.

Bağımsız değişken olarak kabul gören " ülke savunması", kaynak kıtlığından bahsedilerek kesintiye uğratılamaz. Ancak, savunma

* Bu makale;Dr. A. Turan Öztürk'ün, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne yönetilen ve doktora tezi olarak kabul edilen," Türkiye'de Savunma Sanayiinin Gelişimi ve Türkiye Ekonomisi ile Entegrasyonu"başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

* Dr. Öğr. Üyesi, THK Üniversitesi İF İşletme Bölümü Öğretim Üyesi, atozturk@thk.edu.tr

harcamalarının bütünüyle ekonomiye yük olamayacak şekilde yönetilmesi ve ülke gerçekleri doğrultusunda yatay ve dikey entegrasyonu sağlanarak kurumlar arasında yönetsel anlamda ,“anlaşış birliğinin sağlanması” olgusu dikkatlerden uzak tutulmamalıdır. Devletler, varlıklarını sürekli kılmak için savunma harcamaları yapar ve toplumlar da bunun maliyetine katlanırlar.“A gerektirir B önermesi” savunma harcamaları için de geçerlidir. Bugün geline nokta; aşığıdaki hususlar güncelliğini korumaktadır (Öztürk,1991:82-84).

Uluslararası ortam kendi çıkarlarının dışında, herhangi bir ahlaki faktörle sınırlı olmadan, kuvvetin egemen rol oynadığı (hak=kuvvettir anlayış İle kurgulanan denklem) belirsiz bir ortam olup; devletlerin her birinin stratejisi, geriye kalan diğer devletlerin stratejilerine bağılıdır Bu husus ülkelerin, milli güç unsurlarının ahenkli kullanımını ve koordinasyonunu gerekli kılmaktadır. Askeri güç, dinamik bir sistem olarak milli gücün destek gücüne (staying power) tabi olarak; devletin ekonomik durumunu, endüstri kapasitesini, savunma sanayini, nüfusunu, psiko-sosyal özelliklerini iyi analiz etmeli, mevcut duruma ve geleceğin koşullarına uyum sağlayabilmelidir.

1.Theorik Arka Plan, Kavramlar ve Tanımlar

1.1. Savunma Sanayinin Tanımı ve Önemi

Savunma sanayi, savunma bakanlığının ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetleri sağlayan geniş çaplı şirketlerdir.(Taylor,1989:1) Savunma sanayi; her türlü, stratejik ve taktik, saldırı ve savunma silah sistemleri ile askeri donanımları üreten, geliştiren, özellikle yatırım malları üreten sanayi kolları başta olmak üzere diğer bütün ekonomik faaliyet alanları ile çok yakın işbirliği içinde olan, özel ve kamu kuruluşlarının mülkiyetindeki firmalar topluluğudur(Şimşek,1989:31)

Savunma sanayi, askeri güç ve ulusal güvenlik ihtiyaçlarının ana unsurlarını sağlayan sanayi varlıklarından oluşur; bu varlıklar hükümet tarafından özel değerdendirmeler sonucu belirlenmektedir(House of Commons,1986:37). Savunma sanayinin yüzeysel tanımı çok açıktır; kısaca, savunma bakanlığına savunma ile ilgili konularda mal ve hizmet sağlayan firmalar bütünü olarak açıklanabilir ama eylemsel olarak tanımı daha karmaşıktır ve birçok problemi de beraberinde getirmektedir(Dunne,1995:8).

Savunma sanayi, ağır silahlar, toplar, füzeler, denizaltılar gibi askeri malzemeler ve savunmaya ilişkin sivil malzemelerin üreticisi olan tüm sektörleri içine alır. Savunma sanayi olarak adlandırılması, sektörün ürettiği ürün hacmine ve içeriğine bağılıdır. Ürün hacmi büyük oranda savunma piyasasına yönelikse o sanayi savunma sanayi olarak adlandırılır.(Todd,1988:14-15). ABD’de savunma sanayi, hava, deniz ve

kara sistemlerini tedarik eden, özel veya kamu kuruluşu olarak çalışan, ana yüklenici, alt yüklenici ve tedarikçi firmalardan oluşmaktadır(Gansler,1989:8).

ABD’de savunma sanayi; savunma bakanlığının en fazla ücret ödediği belli sayıdaki sanayi kolları ile savunma sanayine mal ve hizmet üretiminde hayati öneme sahip diğer endüstri kollarının tamamı olarak da tanımlanmaktadır(Ratner ve Thomas,190:58).

1.2. Savunma Sanayinin Pazar Özellikleri

Savunma sanayi pazarında üretilen sistem ve teçhizatın istenilen yer ve zamanda, istenilen şekilde aksaksız çalışması, sistemin ücretinden daha fazla önemlidir. Tasarım, geliştirme ve üretim riskleri çoğu zaman devletler tarafından üstlenilmekte, araştırma ve geliştirme harcamalarının büyük oranda karşılanması genellikle hükümetler tarafından yapılmaktadır(DT ce DESO,1995:7).

Savunma sanayi alanında üretim yapan kuruluşların çoğunlukla hedef pazarı ülkelerin silahlı kuvvetleridir. Başka ülke silahlı kuvvetlerinin de hedef pazar kapsamına alınması, kendi silahlı kuvvetlerine satış yapılmış olmasına ve ilgili ürünün veya sistemin satış yapacak ülkede kullanılıyor olmasına bağlıdır. Pazar özellikleri bütün sektörlerde üretim biçimini, teknolojiyi, yatırım boyutunu ve dağıtım sistemini etkilemektedir (TMMOB,1991:9).Savunma sanayinde bu etki çok daha fazladır ve savunma sanayi pazarında çalışan kuruluşların teşkilat ve yapılanmasını doğrudan etkilemektedir. Savunma sanayi pazarını etkileyen temel özelliklerin incelenmesi savunma sanayi yapısının açıklığa kavuşturulmasında yararlı olacaktır.

Silahlı Kuvvetlerin savunma sanayi ürünlerine olan ihtiyacı, yurdun savunulması gereği kendisine verilmiş olan görevinin sonucudur. Dolayısıyla; savunma sanayi sektöründe ulusal kaynakların tam kapasite ile kullanılması, güvenilir iç kaynakların oluşturulması, mevcut savunma sanayinin korunması ve teşvik edilmesi gibi uygulamalar, savunma sanayinde birçok gelişmiş ülke tarafından tarih boyunca uygulanmaktadır. Savunma sanayi devletler tarafından desteklenmekte ve uluslararası serbest ticaret anlaşmalarının kapsamına alınmamaktadır. Özellikle büyük çaplı savunma sistemleri üretiminde savunma piyasasının talep tarafında genellikle tek alıcı bulunurken, arz tarafında ise birkaç büyük işletmeden oluşan grup vardır. Savunma piyasasında fiyat rekabeti bulunmakla birlikte günümüzde özellikle kalite, üretim süresi, performans konularında rekabet bulunmaktadır. Diğer taraftan silah üretimini yapacak olan şirketin geçmişteki tecrübeleri ve sahip olduğu üretim olanağı, işletmenin silah projesi ile ilgili teklif edeceği fiyattan çok daha daha büyük önem arz edebilir(Akgül,1986:12).

Savunma sanayi pazarının belirgin özelliklerinden birisi ileri teknolojilerin kullanılmasıdır. İleri teknoloji niteliği savunma sanayi pazarında, şirketlerin ve silahlı kuvvetler tedarik örgütlerinin yapılanmasını, yöntemlerini büyük ölçüde etkilemektedir. Savunma sanayi ürünlerinin çok ağır çevre koşullarında, sorunsuz ve sürekli çalışmaları gerektiği için, ihtiyaç duyulan tasarım, doğrulama, üretim ve özellikle test sistemleri sivil üretim yapan şirketlere nazaran üstün niteliklere sahip olmalıdır (Çakmakçı,1997:1).

Mali boyutu büyük ve uzun yıllara dayanan projelerde ise genellikle, para desteği sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu maliyetin savunma bütçelerine getireceği büyük yükü almak istemeyen silahlı kuvvetler, birçok özel fonlardan, istisnalardan, zamana yayılmış ödeme planlarından yararlanmakta; ayrıca, büyük tedarik programlarının risklerini azaltmak üzere, uygun sözleşme tipleri ve sözleşme yönetimi çerçevesinde maliyet, zaman, performans konularında maliyeti azaltıcı performansı artırıcı ana esasları belirlemektedirler.

Savunma sanayinde ileri teknolojilerin kullanılması ve sürekli geliştirme zorunluluğu bu alandaki gelişmiş ülkelerde; araştırma, üretim, kalite, proje yönetimi, müşteri ilişkileri gibi çeşitli alanlarda yüksek nitelikli iş gücü gereksinimi doğurmakta ve bu iş gücünün yetişmesini planlamakta ve sağlamaktadır. Askeri ürünlere olan ihtiyaç miktarları küresel ortamdaki stratejik ve politik hedeflere bağlı olarak çok değişkendir. Kritik savunma sistemlerinin geliştirilmesi ve idamesi için teknolojik yeteneğin korunması, sürdürülmesi ve üretim sürecinin kesilmemesi gerekir. Devletler, kritik teknolojik yeteneklerinin korunması için üretimin devamlılığını sağlayacak politikalar geliştirmekte ve bu politikalara uygun stratejiler uygulamaktadırlar.

Savunma sanayi pazarında üretilen ürünler ve bunların hangi kanallardan, hangi ülkelere pazarlanacağı özellikle uluslararası boyutlarıyla ülkelerin belirledikleri stratejilere uygun oluşturdukları dış politikaları ile son derece ilgilidir. Bir savunma sanayi ürününün diğer bir ülkeye ihraç edilebilmesi için her iki ülke arasında karşılıklı çıkarların örtüştüğü bir işbirliği ortamının olması gereklidir. Savunma sanayi alanındaki ihracatın, normal bir ürün gibi pazarlamanın çok ötesinde karşılıklı çıkarların en azından asgari ölçüde karşılanabildiği bir diplomasi gerektirdiği söylenebilir. Bu alandaki gelişmiş devletler, savunma sanayi ürünlerinin ihracatını çoğu zaman üst düzeyde yapılan girişimlerle desteklemektedirler. Türkiye'nin savunma sanayi ürünleri ihracatı yıllara göre değişim göstermekle birlikte, 1990 yılından bu yana genel anlamda bir artış trendi izlemiş ve 70-80 milyon Dolar mertebesinden, 2006 yılında 351 milyon ABD Dolarına ulaşmıştır (SSM,2008:11).

Savunma sanayinde üretilen askeri sistemlerin en önemli diğer bir özelliği yapılan çalışmaların uzun yıllar boyunca gizli tutulmasıdır, genellikle bu sistemlerin olumlu ve olumsuz yanları sadece bu askeri sistemlerin üretici ve kullanıcıları tarafından bilinmektedir. Ana ve alt sistemlerin detaylı özellikleri üreticilerin izin verdiği kadarıyla açıklanmaktadır.

Askeri sistemlerin önemli özelliklerinden birisi de güvenilir olması gerekliliğidir. Sistemler istenilen zamanda ve yerde sorunsuz olarak çalışmalıdır. Savunma sanayine yönelik ana ve alt sistemlerin geliştirilmesi genellikle yaklaşık olarak beş ila on yıllık bir zaman alır ve kullanım süreleri genellikle yaklaşık olarak yirmi yıldır. Bu sistemlerin geçmişte 25-30 yıl içerisinde oluşabilecek tehditlerin üstesinden gelme kabiliyetine sahip olmaları gerekmektedir günümüz teknolojisindeki hızlı gelişmeler bu süreyi daha da aşağılara çekmiştir. Teknolojinin günümüzde çok süratli değişmesi, başlangıçta askeri sistemlerin yenilenebilir şekilde tasarlanması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Teknoloji yenilendiğinde veya tehdit algılaması değiştiğinde, sistem yeni ihtiyaçları karşılayabilecek şekilde geliştirilebilme esnekliğine sahip olmalıdır(Çilingir,1989:116).

Savunma sistemleri ömür devri süreleri boyunca desteklenebilir olmalıdırlar. Savunma sanayine yönelik ana ve alt sistemlerin yazılım ve elektronik ünitelerinin ağırlığının artmasıyla idame ettirilebilirlik daha da önemli ve kritik hale gelmektedir. Bu sebeple yabancı ülkelerdeki üretici şirketlere bağımlılığı azaltmak amacıyla, özellikle ana sistem yazılımı ile elektronik sanayi alanında tasarımın ve üretimin milli savunma sanayi ile yapılması gerekmektedir(Ziylan vd.,1998:9).

Savunma piyasasında önemli olan, önce pazarı bulabilmektir. Bu nedenle özellikle ana sistem ve platform üretiminde sipariş alındıktan sonra diğer piyasaların aksine, üretim başlatılır. Ana silah sistemleri olan uçak, füze, fırkateyn ve tanklar için doğal olarak önce sipariş verilir, daha sonra üretime başlanır. Stok için üretim ise genellikle çok az yapılmakta veya hiç yapılmamaktadır.

Savunma sanayi kuruluşlarında yüksek sermaye ve ileri teknolojinin yoğun olarak kullanıldığı bir üretim sisteminin tesisi, nitelikli iş gücü istihdam edilmesi, bu alanda az sayıda fakat büyük sermayeli şirketlerin yer alması, ürünler için çok yüksek kalite standardı aranması özelliklerinden bazılarıdır. Savunma sanayi piyasasını etkileyen diğer ana özellikleri ise yeni bir sistem geliştirme ile üretmenin araştırma ve geliştirme çalışmaları uzun yıllar alması, pazarın ülke içi ve uluslararası dış siyasal ortama göre şekillenmesidir. Savunma sanayi piyasası ile sivil piyasalar arasındaki farklar Tablo 1’de gösterilmiştir(Akgül,1985:110).

Tablo 1: Savunma Sanayi Piyasası ve Sivil Piyasalar Arasındaki Farklar

Sivil Piyasa	Savunma Piyasası
Piyasa araştırmaları neticesinde üretici ve satıcılar tarafından yeni ürünler geliştirilir.	Alıcı ihtiyaçlarını karşılayacak ürünü tanımlar. Üretici ve satıcılar ürünü geliştirir ve üretimine başlar.
Alıcının aynı tipteki ürünler arasında seçim özgürlüğü vardır.	Aynı görev ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla aynı zamanda daha az ürün çeşidi üretilir. Alıcı ilk örnekler arasında seçim yapma özgürlüğüne sahiptir. Fakat ürünün üretimine başladıktan sonra üretme zamanı ve maliyeti, karar verilen üründe değişiklik yapmayı büyük oranda kısıtlar.
Piyasada alıcı ve satıcılar birbirinden bağımsız olarak hareket ederler.	Alıcı ve satıcı sürekli birbiri ile iletişim içindedir.
Piyasada çoğunlukla ikame malları bulunur. Bu nedenle alıcının seçim kararında fiyat belirleyici faktördür.	Fiyat, alıcının savunma sistem ve teçhizat seçimini etkileyen faktörlerden sadece bir tanesidir. Savunma sistem ve teçhizatın kalitesi, istenilen zamanda sağlanması ya da son teknoloji ile üretilmesi çoğu zaman maliyetin önüne geçebilir.
Rekabet piyasada fiyatı belirler. Talep miktarı genellikle çok az oranda değişir.	Fiyat önceden tahmini veya üretim gerçekleştikçe oluşan maliyetler neticesinde belirlenir. Talep mevcut teknolojideki gelişmeler veya oluşan tehdide bağlı olarak değişir.
Ürünün ana yapısının değişmesi zaman içinde olur. Bu değişikliğin yapılması kararlılık gösterir.	Savunma sistem ve teçhizatın üretimi tamamlanmadan teknolojisi eskiyebilir. Üretimin safhasına bağlı olarak anlık değişimler yapılabilir.

Kaynak: Akgül (Türkiye ile İlgili Öneriler), 1985, s.40.

1.3. Savunma Sanayi Ürünlerinin Özellikleri

Savunma sanayi tarafından üretilen ürünler, ana sistemden alt sistemlere ve bunların farklı parçalarına kadar uzanan çok çeşitli seviyelerde olabilmektedir. Bu sistemler, her birisi ayrı savunma sanayi ürünü olan; algılayıcı sistemler, silah ve diğer karşı tedbir unsurları, haberleşme unsurları, komuta ve kontrol sistemleri, taşıyıcı platformlar (tank, gemi, uçak vb.) gibi alt sistemlerin tümünün veya bir kısmının birleşmesinden oluşan karmaşık sistemler topluluğudur. Savunma sanayi ürünleri, ileri teknoloji, karmaşık ve özel bir amaç için tasarlanmış özgün ürünlerdir.

Silahlı kuvvetlerin ihtiyacı olan savunma sanayi ürünlerinin tasarım, geliştirme, test ve değerlendirme süreçlerinde, değişik bilim alanlarından fazla sayıda yetişmiş insan gücü istihdam edilmekte, araştırma ve geliştirme aşamaları zaman ve maliyet açısından uzun süreler almakta ve yüksek maliyetli yatırım yapılmaktadır. Bu nedenler maliyetlerin yükselmesine ve tüm bu çalışmaların, alıcının istekleri doğrultusunda ve onun mali desteği ile sürdürülmesine neden olmaktadır. Maliyetler sorunu bazı projelerde tek bir ülkenin karşılayabileğinden çok fazla olmakta, birkaç devlet birleşerek ortak yatırıma yönelmektedirler. Ürünün envantere girmesine kadar geçen süredeki maliyetlerin çok yüksek olması, kullanıcı eğitimi, bakım ve onarım alt yapısı, teknik kadroyu yeniden oluşturma zorluğu ve kullanım ömrü biten ürünün sistemden kaldırılmasının getirdiği yüksek maliyetler savunma sanayi ürünlerinin kullanım sürelerinin uzun olmasını zorunlu kılmaktadır. Savunma sanayi ürünlerinin istenilen zamanda, yerde ve sorunsuz olarak ağır çevresel şartlar altında çalışabilir olması gerekmektedir. Bu koşullar savunma sanayi ürünlerine, fikir aşamasından başlayarak tasarım, geliştirme, üretim, test, envantere alma, idame ettirme ve sistemden tamamen kaldırma aşamalarında, diğer sanayi ürünlerine göre çok farklı aşamaların önceden belirlenerek uygulanmasını gerektirmektedir. Savunma sanayi ürünlerinin tasarımından envantere girinceye kadar her aşamada yoğun bir kalite denetimi uygulanması neticesinde, ürün kalitesinin çok yüksek olması, önem arz eden bir özelliktir(Tan,1989:111).

Savunma sanayinde sadece yüksek ürün standartları yeterli değildir. Bunun yanında kalite yönetim sisteminin de belirlenen standartlara uygunluğu alıcı tarafından özellikle aranmaktadır. Savunma sanayinin her aşamasında çalışan kuruluşların sahip olmaları gereken kalite yönetim sistemleri, NATO ülkeleri çapında Müttefik Kalite Güvence Formlarında (AQAP-Allied Quality Assurance Publications) detaylı olarak tanımlanmıştır. Kuruluşların kalite yönetim sistemlerinin bu formlara uygunluğu, ülkelerin savunma konularıyla ilgili resmi kuruluşlarının ve Türkiye’ de Milli Savunma Bakanlığı’nın yetkilendirildiği bir sertifikasyon sistemi ile belirlenmektedir(Zıylan,1998b:14).

1.4. Savunma Sanayi Firmalarının Özellikleri

Savunma sanayisini, ülkenin genel sanayisinden ayrı düşünmek imkânsızdır. Bu kapsamda genel sanayi içinde ve onunla sıkı sıkıya bağlantılı olarak yer alması ve sanayinin diğer dalları ile bütünleşmesi birçok açıdan sivil sektör ile birbirini olumlu yönde etkilemektedir. Dünyadaki gelişmiş ve büyük ölçekli savunma sanayi kuruluşları ele alındığında, ilk göze çarpan özellik şirketlerin büyüklüğüdür. Büyük boyutlu projeleri gerçekleştirmek için büyük yatırımlara gereksinim duyulmakta, yüksek maliyetli uzman kadrolar yetiştirilmekte, teknoloji yarışı içinde büyük araştırma ve geliştirme harcamaları yapılmaktadır. Büyük savunma sanayi şirketleri her düzeydeki işi kendileri yapmamakta, pek çok konuda yan sanayiden destek almaktadırlar. Bu açıdan bakıldığında savunma sanayinde, büyük savunma sanayi üreticilerinin değişik işler yaptığı ve çok sayıda belirli alanlarda uzmanlaşmış küçük ölçekli şirketin bulunduğu görülmektedir(Ziyilan,2000:34).

Savunma sanayinde faaliyet gösteren şirketleri teşkilatları açısından incelediğimizde; büyük ölçekli projeleri gerçekleştirmek, sorunsuz ve özgün savunma teçhizatı üretmek amacıyla uzmanlaşmalarını sağlamak için, yönetim açısından birbirinden bağımsız birçok alt birimler şeklinde yapılandırıldığı göze çarpmaktadır. Bu sayede büyük ölçekli şirketler, uluslararası alanda daha kolay pazar bulma, büyük ölçekli ana sistem projeleri üretiminde ise araştırma ve geliştirme fonları gibi değişik alanlarda büyüklüklerinin olumlu katkılarını, diğer yandan da küçük ve birbirine yönetsel açıdan çok bağılı olmayan birimlerin enerjisinden ve süratli çalışma yeteneğinden faydalanmaktadırlar(Yarman,2002:86-89).

Ana savunma sistemlerinin ve platformların üretilmesinde özellikle büyük sermayeli savunma sanayi kuruluşlarına ihtiyaç vardır. Büyük sermayeli savunma sanayi kuruluşları bütün düzeylerdeki işleri genellikle kendileri yapmak yerine yan sanayiden yararlanmaktadırlar. Savunma sanayi alanında dünyada önde gelen ülkelerde, büyük savunma sanayi şirketlerinin (ana yüklenici) altında faaliyet gösteren çeşitli alanlarda uzmanlaşmış birçok sayıda küçük ölçekli firma kendi uzmanlık alanlarına uygun olarak alınan büyük tedarik projelerinde alt yüklenici olarak çalışmaktadır. Küçük ölçekli ama kendi konularında uzman olan şirketler büyük savunma sanayi proje sözleşmelerinde esas sorumlu olan ana yüklenici şirketlere bağlı ve siparişi veren nihai müşteriye ve ana yüklenici firmanın kalite ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde teşkilatlanmışlardır(Yarman,2000:99-101).

2. Savunma Sanayinin Önemi Ve Gelişim Süreci

2.1. Savunma Sanayinin Önemi

Savunma sanayine ayrılan kaynak tek başına değerlendirildiğinde ekonomik verimliliği birçok ekonomist tarafından tartışma konusu olmuştur. Fakat savunma sanayinin ulusal politikalar ve stratejilerin uluslararası alanda uygulanmasındaki etkisi, caydırıcılığa olan katkısı, kritik savunma sistemlerinde dışa bağımlılığın getirdiği tehlikeli riskleri azaltması, teknolojik gelişmeye ve ulusal refaha katkısı gibi özelliklerini gelişmiş ülkeler göz ardı etmemektedir(Zaim,2009:66).

Devletin savunma amacıyla ayırdıkları çok büyük bütçelerin diğer alânlardaki bütçe harcamalarına bir fırsat maliyeti vardır. Savunma amacıyla ayrılan kaynağın yurtdışı yerine yurt içinde kalacak şekilde planlanması önemlidir. Ayrılan bütçedeki mali kaynağın milli savunma sanayi tesisi amacıyla harcanması ve çeşitli şekillerde milli ekonomiye tekrar geri döndürülmesi gelişmiş ülkelerin hedefidir.

Milli olarak savunma sanayi teşkil etmenin temel amacı, bu alandaki dışa bağımlılığını en aza indirerek, uluslararası ilişkilerde en önemli yaptırım güçlerinden biri olan askeri caydırıcılığı en üst düzeye çıkarmaktır. Mevcut durumda geline siyasi ve ekonomik ortam askeri caydırıcılığın büyük ölçüde, silahlı kuvvetlerin sahip olduğu asker veya silah sistemlerinin sayısı ile değil, bunların milli olarak tasarlanıp üretilmesinden kaynaklanan etkinliği ve istenilen yer ve zamanda herhangi bir kısıtlamaya bağlı olmadan özgürce kullanabilme serbestliği ile ölçülmektedir.

2.2. Dünyada Savunma Sanayi

Dünyadaki savunma sanayi kuruluşları incelendiğinde, firmaların büyüklüğü dikkat çekmektedir. Bunun en önemli sebeplerinden birisi büyük projeleri gerçekleştirmek için büyük yatırımlara gereksinim duyulması, yüksek ücretli uzman kadrolar yetiştirilmekte ve bu teknolojik liderlik mücadelesi kapsamında büyük araştırma ve geliştirme bütçeleri ayrılmaktadır. Dünyadaki savunma sanayi sektöründe son yıllarda ekonomik ve ticari nedenlerle gerçekleştirilen büyük birleşmeler neticesinde savunma sanayi piyasasında çok büyük ölçekli şirketler ortaya çıkmıştır(Özerman,1997:17).

Savunma sanayi alanında ABD’de de 1950’lerde on yedi olan savunma sanayi şirketi sayısı 1995’te 8’e inmiştir. Bu birleşmeler büyük ölçekli savunma tedarik projelerini gerçekleştiren ve yüksek cirolara sahip dünyanın sayılı şirketleri arasında olmaktadır. Günümüzde Avrupa ülkelerinde ve ABD’de savunma sanayi iki temel seviyede oluşmaktadır. Birinci seviyede az sayıda milli ana yüklenici şirketler, ikinci seviyede ise çok sayıda yerli (milli, yabancı ortaklı, yabancı) alt yüklenici şirketler bulunmaktadır (Ziylan, Şirketler, s.7). Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü tarafından 2008 yılında açıklanan askeri harcamalara göre (Tablo

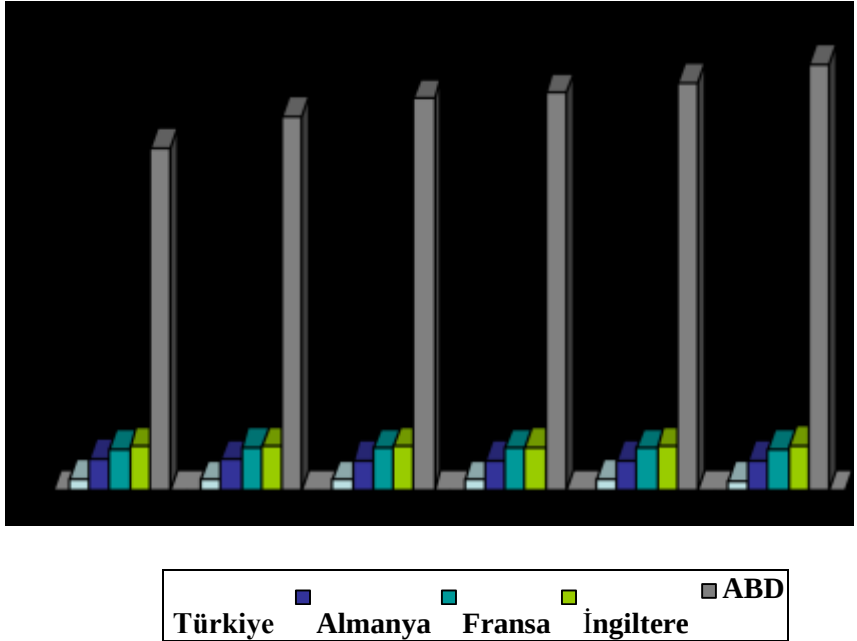
2), ABD en fazla askeri harcamayı gerçekleştiren ülkedir (Grafik 1). ABD'yi İngiltere, Fransa, Almanya ve Türkiye izlemektedir(OSCE,2008:6).

Tablo 2: Askeri Harcamalar (Milyar Dolar)

Ülke	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Türkiye	13,984	12,762	12,762	12,055	13,016	11,155
Almanya	40,044	38,816	38,060	37,133	37,233	37,237
Fransa	52,615	54,059	52,917	53,198	53,403	52,565
İngiltere	55,347	55,112	55,152	55,043	55,746	57,392
ABD	440,806	480,444	503,353	511,171	524,591	548,531

Kaynak: OSCE, Annual Security Review, 2008, s.16. (ABD için Mali Yıl Ekim-Eylül dönemidir. 2008 Yılı verileri öngörülen değerlerdir.)

Grafik 1: Askeri Harcamalar (Milyar Dolar)

Kaynak: OSCE, Annual Security Review, 2008, s.16.

2.3. Türkiye’de Savunma Sanayi nin Gelişim Süreci

Uzun yıllar boyunca savunma ihtiyaçlarının karşılanmasında ihtiyaç duyulan teçhizat ve ana silah sistemleri büyük oranda ulusal savunma sanayi yerine, dış kaynaklı askeri yardımlar, hibeler ve açılan krediler vasıtasıyla karşılanmaya çalışılmıştır. Bunda siyasi otoritenin tercihleri önemli ölçüde etkili olmuştur. Bu nedenlerle başlangıçta savunma sanayi stratejisi oluşturulamamış değişik dönemlerde uygulanmaya çalışılan bu alana yönelik politikalar ise dış ve iç politika tercihleri nedeniyle kesintiye uğrayarak sürdürülememiş, yerli sanayi teşvik edilerek savunma sanayi istenilen ölçülerde gelişmemiş ve sürdürülebilir bir milli savunma sanayi tesis edilememiştir.

2.3.1. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi

Osmanlı İmparatorluğunda üretimi ve kullanımı uzun bir geçmişe sahip olan silah sanayi, dönemin diğer devletlerinde mevcut olan teknolojiye kıyasla oldukça ileri bir seviyede olduğu görülmektedir. Top yapımı ve savaş gemileri üretimi, yükselme döneminde gelişmiştir. Ağır silahların üretimi çalışmalarında İstanbul’un fethinde istifade edilen ağır toplar ve ilk kez denenen yivli top bu dönemde yapılmış, havan topu icat edilerek, savaş gemilerine top montesi fikri geliştirilmiştir. Yavuz Sultan Selim zamanında kurulan İstanbul Taşkızak Tersanesinin kapasitesi Kanuni Sultan Süleyman döneminde artırılmıştır. Bunun yanında Süveyş Tersanesi ise Kızıldeniz ve Basra Körfezi’ni Portekiz saldırılarını engellemek amacıyla tesis edilmiştir(Şimşek,2008:23).

Sonraki yıllarda başta gemi inşa sanayi, barut, tapa, tüfek gibi teçhizat ve mühimmat üretimi artırılmıştır. Osmanlı İmparatorluğunda savunma sanayi başlangıçta İstanbul merkezli olmasına rağmen zaman içinde Erzurum ve Birecik gibi farklı bölgeler doğru genişletilmiş ve zamanın modern silah fabrikaları haline getirilmiştir. Savaş gemisi üretimi hem kapasite hem de teknolojik seviye açısından uzun bir süre Avrupa ülkelerinin önünde seyretmiştir. İnebahtı Deniz Savaşında tamamen yok olmasına rağmen Osmanlı donanması 200 gemi ile kısa bir sürede yeniden teşkil edilebilmiştir. Buna rağmen dönemin sürekli gelişen teknolojisini kendi savunma sanayine aktaramamış ve gerileme dönemine girerek ordusunu modern silahlarla teçhiz edememiştir. *1. Dünya Savaşı’nda da istenilen sonucu alamayarak teknolojik olarak yetersiz durumda kalan askeri fabrikalar Mondros Mütarekesi ile Sevr Anlaşması uyarınca faaliyetlerini durdurmuş bazıları ise sivil sanayiye yönelik üretime yönlendirilmiştir*(Arslan,1990:84).Zeytinburnu barut tesisleri, top ve diğer bakım tesisleri, Feshane, Kırkağaç Tapa Fabrikası, Konya ve Kayseri Gülherçile fabrikaları yanında I. Dünya Savaşı sonunda gizlice Anadolu’ya geçirilen makineler ve el tezgâhları Osmanlı

İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet Türkiye'sine kalanlar olmuştur(Öztürk,1995:442-443).

2.3.2. 1920–1950 Dönemi

İstiklal Savaşı esnasında İstanbul ve çevresinden Anadolu'ya kaçırılabilen silah tezgâhları ile silah sanayinde çalışmış olan tecrübeli personel büyük katkılarda bulunmuşlardır. Küçük ama etkili olarak Ankara, Konya, Eskişehir ve Erzurum'da oluşturulan silah üretim yerleri o dönemde Türk Ordusunun hafif silah ve mühimmat ihtiyacının karşılanmasında çok büyük oranda katkıda bulunmuştur. 1921 yılında kurulan Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü bünyesinde, 1924 yılında hafif silah ve top tamir atölyeleri ile marangozhaneler ve fişek fabrikaları, 1927 yılında yeni mühimmat fabrikası, 1928 yılında pirinç fabrikası kurulmuştur. Haliç'teki Askeri Tersanelerin 1929 yılında Gölcük'e taşınması planlanarak, Gölcük Tersanesi'nin inşasına başlanmıştır. 1930 Yılında İstanbul-Haliç'te bulunan Nuri Killigil Tesisleri'nde 81 mm havan ve mühimmatı, tabanca, değişik ebatlarda tahrip kalıplar ile patlayıcı ve yanıcı maddelerin üretimleri yapılmıştır. Yine aynı yılda Kayaş Kapsül Fabrikası, 1931 yılında Kırıkkale Elektrik Santrali ve Çelik Fabrikası, 1939 yılında barut, tüfek ve top fabrikaları tesis edilmiştir. Fakat dış askeri yardımların da etkisi ile II. Dünya Savaşı'ndan sonra milli imkânlarla üretilen yurtiçi savunma sanayi ürünlerine olan talebin azalması sonucu bu fabrikalar üretimlerini sürdüremeyerek kapatılmışlardır(SSM,2000:33).

1920–1950 Döneminde Türk Havacılık Sanayi faaliyetleri ise tamamen milli olmasa bile, Türk Cumhuriyeti Hükümeti ile Junkers Şirketi arasında yapılan bir anlaşma gereği, Tayyare ve Motor Türk A.Ş.'nin (TAMTAŞ) 1925 yılında kuruluşu ile başlamıştır. TAMTAŞ'ın bir unsuru olarak, İzmir Halkapınar Uçak Tamirhanesi'nden getirilen birimlerle oluşturulan Eskişehir Hava Tamirhanesi, 1925 yılında uçak geliştirmek amacıyla denemelerde bulunmuş fakat başarı gösterememiştir. Kayseri'de TAMTAŞ'ın kurduğu tesisler ise, üretime 1928 yılında başlamış ve 1939 yılına kadar Amerikan, Alman, Polonya ve İngiliz üretim hakları ile değişik tiplerde toplam 112 uçak üretmiştir. Makine ve teçhizatıyla döneminin birinci sınıf uçak fabrikası olarak faaliyet gösteren TAMTAŞ Kayseri Tesisleri, 1939 yılında ortaya çıkan lisans anlaşmazlığı nedeniyle ortaklığı feshedilmiş ve Hv. K.K.lığı'na ait uçakların bakımı amacıyla üretimi durdurmuştur (Akgül,1985:110).

Kayseri'deki kamuya ait uçak fabrikası ile bu dönemde özel sektör yatırımı kapsamında Nuri Demirağ tarafından 1936 yılında İstanbul-Beşiktaş'ta kurulan uçak fabrikası milli savunma sanayinin oluşturulması için iyi bir örnek oluşturmıştır. Çok sayıda planör ve NU-37 kodu ile 24 adet uçak lisanslı olarak bu özel fabrikada üretilmiştir. Fakat ilgili dönemde yeterli seviyede yurtiçi talebin bulunmaması, uluslararası

pazarlarda fabrikanın henüz tanınmıyor olması nedeniyle ihracat imkânlarının kısıtlı olması gibi nedenlerden dolayı fabrika zaman içinde finansman sıkıntısına girmiş ve sonuçta kapatılmıştır. Türk Hava Kurumu'nca 1941 yılında Ankara'da kurulan uçak fabrikası, havacılık alanında, milli savunma sanayinde gerçekleştirilmiş olan en önemli faaliyettir. Malatya'da ise 1942–1943 arasında, İngiltere'den ücreti karşılığı temin edilen uçakların bakım ve onarım faaliyetleri maksadıyla uçak onarım atölyeleri açılmıştır. İlk uçak motoru fabrikası yine Ankara'da 1948 yılında kurularak üretime başlamıştır(Çakmakçı,1997b:3) Savunma sanayinin milli olarak tesis edilmesi ve işletilmesi maksadıyla uçak mühendisliği bölümü ilk olarak İstanbul Teknik Üniversitesi'nde açılmıştır. Test ve tasarım çalışmaları maksadıyla çok önemli ve gerekli olan rüzgâr tüneli de inşa ettirilmiştir. Bu kapsamda 1947'de inşaatı başlayan rüzgâr tüneli 1950'de bittiğinde maliyeti, dönemin devlet bütçesinin üçte birine yaklaşmıştır(Özerman vd.,1997:375).Özellikle sanayileşme çabaları Cumhuriyet Döneminde stratejik olarak devlet politikası şeklinde geliştirilmiştir.1950 yılına kadar savunma sanayi teçhizatında milli imkânlardan faydalanarak tedarik politikası uygulanmaya çalışılmıştır. Savunma sanayinde faaliyet gösteren kuruluşların çoğu kamuya ait olarak bu döneme kadar çalışmışlardır(Ziylan,1998:37).

2.3.3. 1950–1974 Dönemi

1950 yılında 5591 sayılı kanunla sermayesinin tamamı devlet tarafından karşılanan tüzel kişiliğe sahip Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK) teşkilatlanmıştır. Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü, çıkarılan bu Yasa ile tamamiyle Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir. Savunma sanayinde devlet tarafından ve askeri bir yapı içerisinde devam edilen bu dönemde özel sektörün faaliyetleri kısıtlı, geçici ve belirli ihtiyaçlara yönelik olarak gerçekleştirilmiştir(Çakmakçı,1977b:4).

Ülkemiz 1952 yılında NATO'ya üye olmuştur. Bu kapsamda başlayan süreç içinde büyük miktarlarda askeri yardımlar yapılmıştır. Bu dönemde savunma sanayinde önemli ilerlemeler sağlanmış olmasına rağmen yapılan bu yardımlar milli savunma sanayimizin gelişimini büyük ölçüde olumsuz olarak etkilemiştir(Alınak,2001:58).

Savunma sanayinin önceki bölümde incelenen pazar özellikleri nedeniyle, aynı zamanda çift amaçlı olarak faaliyet gösterebilmesi için dönemin ilgili kurum yöneticileri, MKEK'i, hem sivil ve hem de askeri alanda olmak üzere her iki sanayiye de üretim yapabilecek bir teşkilat yapısına kavuşturmak maksadıyla planlama yapmışlar ve bu kapsamda beş yıl sürecek olan bir gelişim planı hazırlamışlardır. Gazi Fişek Fabrikası bu gelişim planının birinci adımı olarak 1956 yılında kurulmuştur.

Başlangıçta 740 milyon DM tutarındaki Alman Hükümetinin alımları ile yurtdışı siparişlerin verdiği güven sayesinde büyük yatırımlara başlanmış ve başarıyla planlanan yatırımlar bitirilerek kurumun değeri artmıştır.

MKEK aynı zamanda THK'nın tesislerini de satın almış ve eğitim uçağı olarak kullanılmak amacıyla MKEK-4 Uğur'u geliştirmiştir. Daha sonra uçak üretimi durdurulmuş fakat uçak bakımı ve tadilatı ile lisanslı olarak Sidewinder ve Hullpup füzelerinin üretimi sürdürülmüştür. Bu tesislerde 500 uçak ve planörün üretimi gerçekleştirilmiştir. Fakat dünyada yaşanan hızlı teknolojik ilerleme ve buna bağlı olarak pervaneli uçakların yerine jet motoru kullanan uçakların tercih edilmesi, mevcut olan kurulu tesislerin teknolojik olarak geri kalması ve devlet politikası olarak büyük çaplı dış alıma yönelik tedarik gibi nedenlerden dolayı büyük beklentilerle 1962 yılında çalışmaları başlatılan ve maliyetleri çok yüksek olan uçak üretimi ile ilgili bütün faaliyetler durdurulmuştur.

NATO tarafından yapılan askeri yardımlar nedeniyle, çok önemli fedakârlıklarla ve çabalarla kazanılan silah sistemleri teknolojisi ve bu teknolojiye hâkim olma yeteneğı, zaman içerisinde gerilemiş ve savunma sanayi üretimi durma noktasına gelmiştir. Oysa Avrupa devletleri daha 1960'lı yıllarda, savunma sanayi ürünleri İhtiyacının, büyük oranda hazır alım veya diğer devletlerin ellerindeki nispeten eski teknolojiye sahip yardımlar ile karşılanmasının milli sanayileşme çabaları üzerindeki olumsuz etkilerinin farkına varmıştır. Türkiye'de de savunma sanayinin oluşturulmasında önemli politikalar oluşturulmaya başlamış ve bunların sonuçlarını almış olmasına rağmen, bu yatırımlar maalesef sürdürülememiştir.

1950-1974 Yılları arasında Askeri fabrika olarak kurulan ve üretime başlamış olan tesislerin büyük bir kısmı, o dönemde Kamu İktisadi Teşebbüsü haline getirilerek Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu bünyesinde toplanmıştır. Bu kapsamda yapılan değişiklikler nedeniyle üretici ve kullanıcı ayrılmış, uzmanlaşma sağlanamamış ve iyi işleyen bir kalite kontrol sistemi kurulamamıştır.

1974 yılında gerçekleştirilen Kıbrıs Barış Harekâtından sonra ulusal onuru zedeleyen silah ambargolarının uygulanması, savunma sanayinin milli olarak tesis edilmesinin gerekliliğini net bir şekilde ortaya koymuştur. Bu nedenle milli savunma sanayini geliştirme faaliyetleri bu yıldan itibaren artmıştır.

2.3.4. 1974-1985 Dönemi

"Savunma Sanayi Kurumu" Kanun Tasarısının kanunlaşması MSB tarafından 1975 yılında öngörülerek, 1976 yılında süratle TBMM'ye gönderilmiştir. MKEK'nin savunma sanayi üretimi yapan fabrikalarının MSB'ye bağlı Savunma Sanayi Kurumu bünyesine alınması bu kanun

tasarısında belirtilmiş olmasına rağmen 1977–1979 yılları arasında TBMM tarafından yapılan değerlendirmeler neticesinde savunma sanayinin ayrı bir yapılanma olarak ülkenin tüm sanayisinden ayrı düşünülmemeyeceği, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın tüm sanayi kollarının gelişmesinden asıl sorumlu olması gerektiği, MKEK'in savunma sanayi üretim yapan fabrikalarının diğerlerinden ayırmanın mümkün ve mantıklı bir karar olamayacağı nedeniyle kanun tasarısına itiraz edilmiştir. Bu kapsamda da kanun tasarısı beklemeye alınmıştır(Ziylan,1999:1).

1980 yılından sonra ise bu konu Kamu İktisadi Teşebbüsleri Kanunu kapsamında değerlendirilmiş ve Savunma Donatım Genel Müdürlüğü adıyla, Nisan 1983 tarihinde kabul edilen 60 Sayılı İktisadi Devlet Teşekkülleri ile İlgili Kanun Hükmünde Kararname ile MSB'ye bağlı olarak bir kamu iktisadi teşebbüsü kurulmuştur. Müteakiben, Kasım 1983 tarihinde 101 Sayılı Savunma Donatım İşletmeleri Genel Müdürlüğü Kanun Hükmündeki Kararnamesi ile 105 Sayılı MKEK Kanun Hükmündeki Kararnamesi çıkarılmıştır. Kasım 1985 tarihinde ise Savunma Donatım İşletmeleri Genel Müdürlüğü kaldırılmış ve yerine Savunma Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı kurulmuştur (Akgül,1985b:194).

Savunma sanayinin oluşturma çabaları sonucu 1974–1985 döneminde vakıf kuruluşları ve özel sektörün çabaları ile önemli yatırımlar yapılarak hayata geçirilmiştir. 1975 yılında Ankara'da Silahlı Kuvvetler vakıflarının finansmanı sağlanmış ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin telsiz ihtiyacını milli imkânlarla karşılamak maksadıyla Askeri Elektronik Sanayi A.Ş. (ASELSAN) kurulmuştur. Söz konusu dönemde Hava Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı tarafından; milli savunma sanayinin teşkil edilmesinde önemli birer aşama olduğu değerlendirilen TUSAŞ A.Ş., F-16 uçaklarının Türkiye'de ortak üretimi amacıyla, aviyonik sistem ve elektronik aygıtların üretimi amacıyla HAVELSAN ve uçak lastiklerinin üretimi amacıyla da PETLAS kurulmuştur. Yine ilgili dönemde Kara Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı'nın iştiraki ile kurulan; İŞBİR Elektrik Sanayi A.Ş., SİDAŞ, ASKALSAN A.Ş. ve OTOMARSAN A.Ş. ise özel sektör kuruluşlarıdır.

Türkiye'ye uygulanan ABD ambargosu ve döviz darboğazı nedeniyle, 1980–1984 yılları arasında yeni projeler üretilenmemiş ve istenilen seviyede yatırımları sürdürme ve mevcut tesisleri yenileme yatırımı yapılamamıştır. MKEK 1984 yılından 1988 yılına kadar, ürün yelpazesini daha da genişletmek, mevcut olan kapasitesini daha da artırmak ve yirmi beş yıldır hizmet veren tesislerinin modernizasyonunu sağlamak maksadıyla bir dizi proje başlatmış ve bu projelerin gerçekleştirilmesi aşamalı olarak devam etmiştir. İhtiyaç duyulan savunma sanayi sistem ve teçhizatının milli olarak üretilmesi amacıyla projelerin planlanması ve gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir.

2.3.5. 1985 Dönemi Sonrası Savunma Sanayinin Örgütlenme Yapısı

1985 yılında 3238 Sayılı Yasa ile Savunma Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (SAGEB) kurulmuştur. Bu kuruluş 1989 yılında Savunma Sanayi Müsteşarlığı'na (SSM) dönüştürülmüştür. 2000 yılına kadar olan bu dönemdeki en önemli gelişme ise sanayileşme yoluyla Türk Silahlı Kuvvetleri'nin modernizasyon ihtiyacını karşılamak ve bu konuda teşvik, düzenleme ve uygulama tedbirlerini alma çalışmaları olmuştur. 1989 Yılından itibaren SAGEB Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı tüzel bir kuruluş olarak Savunma Sanayi Müsteşarlığına (SSM) bağlanmıştır. Milli savunma sanayini tesis edebilmek maksadıyla çıkarılan 3238 Sayılı Kanunun amacı bu hedefe yönelik olarak modern savunma sanayini geliştirmek ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ihtiyacı olan, çağın gerektirdiği savunma teçhizatının modernizasyonunu sağlamaktır. 3238 Sayılı Kanun, TSK'nın ihtiyacı olan savunma teçhizatını mümkün olan azami ölçüde yurt içinde üretilmesine, aynı zamanda da ihtiyacın önemi ve aciliyeti doğrultusunda doğrudan alım yolu ile tedarik edilmesini düzenlemektedir.

Savunma sanayi alanında yapılacak yatırımlara düzenli finansman desteği sağlamak amacıyla kurulan ve Genel Bütçe dışında değişik gelir kaynaklarına sahip bulunan Savunma Sanayi Destekleme Fonu da, bu kapsamda oluşturulmuş bulunan dördüncü organdır. Fon, uygulanmasına karar verilen politikaların ve tedarik yöntemlerinin finansman zorluklarıyla karşılaşılmadan hayata geçirilmesine yardımcı olacak nitelikte düzenli gelir kaynaklarıyla desteklenerek savunma sanayi temelini yapılandırma çabalarının en önemli kaynaklarından birisidir. Fon mal varlığı gelirleri ile Gelir ve Kurumlar Vergisi'nden, Akaryakıt Tüketim Vergisi'nden, her türlü alkollü içki ve tütün mamullerinin satışından, milli piyango, müşterek bahis ve talih oyunlarından alınan paylar fonun başlıca gelir kaynaklarını teşkil etmektedir. SSDF'nin kullanılma amacı ordumuzun ihtiyacı olan savunma sistemleri ve teçhizatının tedarik ve modernizasyonunun sağlanması projeleri ile milli savunma sanayinin oluşturulmasıdır. SSDF'de 1985–2000 yılları arasında oluşan 11,6 milyar dolar gelirin yaklaşık olarak %70'i savunma sanayi alanındaki değişik projelerde kullanılmıştır.

2.3.6. Savunma Sanayinin Günümüzdeki Durumu

3238 Sayılı Yasa çerçevesinde uygulamaya aktarılan yeni savunma sanayi politikası ile savunma sanayi sektörüne yabancı sermaye akışının sağlanması ve ortak üretim projeleri kapsamında yabancı ülkelere modern savunma teknolojilerinin elde edilmesi sayesinde; özellikle havacılık, askeri elektronik, zırhlı araç, roket ve mühimmat alanlarında kayda değer yurtiçi üretim yetenekleri kazanılmış ve bu alanlarda önemli

sayılabilecek bir alt yapı oluşturulmuştur. Kanun yeniden yapılanmadan başlayarak savunma sanayinin finansmanına kadar bütün konuları detaylı olarak açıklamıştır. Yasa ülkemizin savunma sanayi politikasının sınırlarını oluşturan temel mevzuat olarak kabul edilmiştir. Milli savunma sanayii oluşturulmasında en önemli adım olan TSK'nın savunma teçhizat ve sistemlerinin yurt içinden tedariğinde önemli nitelikteki savunma sanayi kuruluşları faaliyete başlamıştır. SSM tarafından bu dönemde gerçekleştirilen ortak üretim ve doğrudan alım projeleriyle Türk Silahlı Kuvvetleri envanterine 4,5 milyar doların üzerinde askeri teçhizat girmiştir. Savunma Sanayi Destekleme Fonu katkısıyla, savunma sanayinin önde gelen TUSAŞ, ROKETSAN, ASELSAN, MKEK kuruluşlarına sermaye katılım ve uygun şartlarda kredi olanağı gibi finansman desteği sağlanmıştır. Bu dönemde yabancı sermaye ve teknoloji transferine dayalı ortak üretim projeleri çerçevesinde, özel sektörde ROKETSAN, TAI, TEI, FMC-NUROL, MARCONI, THOMSONTEKFEN gibi pek çok yeni savunma sanayi kuruluşu üretime başlamıştır. Büyük oranda yine dışa bağımlı olarak savunma teçhizatı üretimi yapılırsa da savunma sanayinde teknolojik alt yapı ve bilgi birikiminin kazanılması ile yeni istihdam alanları oluşmuştur. Bu kanunla milli savunma sanayine ulusal ve yabancı özel sektörün girişi kolaylaştırılmıştır. Bu firmaların savunma sanayinde işbirliği yaparak üretim yapmaları teşvik edilmiştir. Burada, dost ve müttefik ülkeler ile dengeli olarak savunma sanayi teçhizatı üretiminde işbirliği yapılmasını kolaylaştıran, ihracat yapabilme kabiliyeti olan ve ileri teknoloji yeteneklerini kazanmayı hedefleyen bir milli savunma sanayinin alt yapısının oluşturulması amaçlanmıştır.

2006 yılında yayınlanan 9. Kalkınma Planı (2007-2013)'nda savunma sanayii; ihtiyaçları güvenli ve istikrarlı bir biçimde milli imkânlarla karşılamak üzere rekabetçi, kendine yeten, esnek, ülke sanayii ile bütünleşmiş, ortak üretim-tasarım ve Ar-Ge alanlarında uluslararası işbirliği çalışmalarına etkin katılım sağlayan bir yapıda üretimin geliştirilmesi ve bunun için gerekli altyapı ile teknolojik ve yönetsel kabiliyetlerin kazanılması temel hedef olarak belirlenmiştir. Yine 2006 tarihli Savunma Sanayii Özel İhtisas Komisyon Raporu 2007-2013 ile temel sektörel vizyon; “Ulusal savunma ve güvenlik ihtiyaçlarını yurtiçi etkin çözümler geliştirerek karşılayabilen, uluslar arası rekabet gücüne sahip bir savunma sanayii altyapısına erişilmesi” olarak belirlenmiştir. Vizyona dönük temel amaç ve politikalar ise savunma sanayinin vizyon doğrultusunda geliştirilmesine yönelik olarak politika düzeyinde alınması gereken tedbirler, tedarik sisteminin etkinleştirilmesi, Avrupa Birliği üyeliğine hazırlık, savunma sanayii ihracatının desteklenmesi ve savunma sanayii işbirliği çalışmalarının geliştirilmesi şeklindedir.

2006 tarihli 2007-2011 Stratejik Planı ile SSM de; Türkiye'nin savunma ve güvenliğine yönelik olarak TSK ve kamu kurumlarının sistem ihtiyaçlarını karşılamak ve savunma sanayiinin geliştirilmesine yönelik strateji ve yöntemleri belirlemek ve uygulamak misyonu doğrultusunda ülkenin stratejik savunma ve güvenlik ihtiyaçlarına teknolojik gelişmeler doğrultusunda özgün yurt içi çözümler sunan, uluslararası pazara entegre ve rekabetçi bir savunma sanayiine yön veren uzman tedarik kurumu olmaya yönelmiştir. 2010'lu yıllardaysa kritik teknolojilerin ve tasarım kabiliyetlerinin azami ölçüde yurt içinden karşılanması amacıyla, yurt içindeki ana yüklenicilerin sorumluluğunda özgün tasarım programlarına ağırlık verilmiştir. SSM'nin 2012-2016 Stratejik Planı'nda vizyonu savunma ve güvenlik teknolojilerinde Türkiye'yi üstün kılmak şeklinde ortaya konulmuş ve ülkenin savunma ve güvenlik yeteneklerinin gelişimini sürekli kılacak sanayileşme, teknoloji ve tedarik programları yönetmek misyonu üstlenilmiştir. Bu doğrultuda TSK'yı, geleceğin muharebe ortamına hazırlayacak, savunma ve güvenlik teknolojilerinde yetkinlik kazanmayı, teknolojik üstünlük kazandıracak platform ve sistemlerin yurtiçinde geliştirilmesini amaçlayan bu programların, hizmete alınmasıyla, Türkiye'nin yurtdışına bağımlılığı önemli ölçüde azaltılmıştır. MİLGEM Korveti, Altay Tankı, Atak Taarruz Helikopteri, Anka ve Bayraktar İnsansız Hava Araçları, Hürkuş Eğitim Uçağı, Göktürk-1 Gözetleme uydusu, Yeni Tıp Karakol Botları, Süratli Müdahale Botları, Milli Piyade Tüfeğı, Mayına Karşı Korunmalı Araçlar, Hava Savunma ve Füze Sistemleri başta olmak üzere birçok sistem, alt sistem ve silah sistemi savunma sanayinde bağımlılığı azaltan projelerin sonuçlarıdır.

Bu çerçevede 2006 sonrası süreçte savunma sektöründe önemli mesafeler kat edilmiştir. 2002 yılında 1.3 milyar dolar olan savunma ve havacılık sektörü cirosu 6 milyar dolara, savunma ve havacılık ihracatı 247 milyon dolardan yaklaşık 2 milyar dolara ve Ar-Ge harcamaları 49 milyon dolardan 1,25 milyar dolara ulaşmıştır. Ayrıca, dünyada savunma ve güvenlik alanında en büyük 100 savunma sanayi şirketi arasında üç Türk şirketi de yer edinmiştir.

10. Kalkınma Planı (2014-2018) savunma sanayiinin rekabetçi bir yapıya kavuşturulması, savunma sistem ve lojistik ihtiyaçlarının özgün tasarıma dayalı olarak ülke sanayisiyle bütünleşik ve sürdürülebilir bir şekilde karşılanması, uygun teknolojilerin sivil amaçlı kullanımı ile yerlilik oranının ve Ar-Ge'ye ayrılan payın artırılması ve belirli savunma sanayi alanlarında ağ ve kümelenme yapılarının desteklenmesine vurgu yapmaktadır. Plan ile uyumlu olarak 2017-2021 Stratejik Planı'nda SSM "özgün tasarım ve ileri teknoloji yetenekleriyle savunma ve güvenlik alanında Türkiye'yi küresel bir oyuncu haline getirmek" üzere "ülkemizin savunma ve güvenlik alanlarındaki gücünü artıracak yeteneklerini geliştirerek savunma sanayiinin sürdürülebilirliğini sağlayacak

programları bütünsel bir yaklaşımla yönetmek” üzere amaç ve hedefler belirlemiştir.

24 Aralık 2017 tarihli, 696 sayılı “Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname” ile yapılan değişiklikle, Mevzuatta Savunma Sanayii Müsteşarlığı ile ilgili olarak Milli Savunma Bakanlığına yapılan atıflar Cumhurbaşkanına yapılmış sayılmıştır. Müsteşarlık, 9 Temmuz 2018 tarihli, 703 sayılı “Anayasada Yapılan Değişikliklere Uyum Sağlanması Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname” ile T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı olarak yeniden yapılandırılmıştır. 15 Temmuz 2018 tarihli ve 7 numaralı, “Savunma Sanayii Başkanlığı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi” ile de kuruluş, görev, yetki ve sorumlulukları düzenlenerek güncel halini almıştır.

Netice olarak;1974’ lü yıllarda Kıbrıs Barış Harekâtını takiben başlayan ambargo, Türk İnsanın onurunu incitmiş olup, kendi savunma sanayiini kurma arayışına itmiştir(Öztürk,1991b:147).

Savunma sanayi alanında faaliyet gösteren imalatçıların dernekleşme aşamasına geçinceye kadar olan süreç, aşağıdaki şekilde kategorize edilebilir(Öztürk,1991c:53-54):

- Birinci, aşamada; imalatçı askerdir. Bu döneme Askeri fabrikalar dönemi " denilebilir. Bu dönem 1950 yılına kadar sürmüştür.
- İkinci aşamada; KIT (kamu İktisadi Teşebbüsleri) veya devlet kontrolündeki işletmeler dönemidir. Bu süreç, 1950 yılında MKEK’ in kurulmasıyla başlamıştır.
- Üçüncü aşama ise; özel ve kamu kuruluşlarının katılımları ile oluşan, yatay ve dikey bütünleşmenin sağlandığı savunma sanayii dönemidir. TSK. leri vakıflarının ortaya çıkması ve vakıf destekli firmaların kurulması bu döneme rastlar. Daha "sonra savunma sanayi fonları oluşturulmuş ve SSM.lığı kurulmuştur, Bu dönemde kamu ve özer sektör ayrımı gözetmeksizin, daha geniş katılımlı sanayinin oluşma dönemi olmuştur. Bu dönemde savunma sanayiinde faaliyet gösteren firma ve kuruluş sayısında artış olmuş, savunma sanayi firmaları milli sanayi ile entegre olma gayretine girmişlerdir,
- Dördüncü aşama ; "konsorsiyumlar" dönemidir. Artık uluslararası İşbirliği zorunlu hale gelmiştir.

3.Savunma Harcamalarının Etki Boyutları Ve Analizi

Süreç değerlendirmesi sonucunda gelişmeler göstermiştir ki, ekonominin bütünü açısından incelendiğinde savunma sanayinin ;

- Ekonomik kalkınmayı,
- Sanayileşmeyi,
- Teknolojik gelişmeyi,
- İhracatı,
- İstihdam artırdığı gözlemlenmiş olup;, ekonominin bütünü için çoğaltan etkisi yarattığı/yaratmaya devam edeceği,bu zamana kadar kullanılmayan atıl kapasitelerin değerlendirilmesi sonucunda fırsat maliyetlerini minimize edeceği sonucuna ulaşılmıştır .

Savunma sanayii harp ihtiyaçlarının karşılamak üzere üretim yapan, başta ağır şanayi olmak üzere ülkenin tüm sanayi kollarının imkân ve kabiliyetleri ile tüm ülke kaynaklarının değerlendirilmesini içeren topyekûn bir savunma organizasyonudur, Bu organizasyonda yer alan dallar; gerek nitelikleri, gerekse teknolojik, yapıları itibariyle tek başlarına değerlendirilemezler. Savunma sanayi alanları, küçük veya büyük çeşitli yan sanayi kollarının birleşmesi' ile bütünlük kazanırlar. .

Askeri güç destek gücü kaynaklarını askeri olanak ve yeteneklere dönüştürerek, Milli Hedefleri gerçekleştiren askeri hedefleri ele geçirir, Askeri yetenekler; silah sistemleri ile destek ve malzeme sistemlerinden, insan gücü ve doktrinlerden meydana gelir. Askeri güce tahsis edilen kaynaklarla askeri yetenekler arasında uyumlu bir dengenin kurulması gerekir.

Savunma gücü ve buna bağlı ihtiyaçlar kalkınmayı engelleyici ve aynı zamanda savunma gücünü azaltıcı mahiyette olmayacak bir kompozisyon içinde olmalıdır. Her yerde güçlü olma gayreti, bir tarafta zayıflık yaratabilir. Stratejik hedeflere ulaşmak, ancak kuvvetle mümkün olur. Askeri strateji içinde savunma sanayi, kuvvettir. Bu husus politikayı da etkiler.

Keza, savunma gücü ile kalkınma ve ekonomik güç arasında güçlü "korelasyon" mevcuttur. Yaşanan deneyimler göstermiştir ki, ülkede temel sanayiler kurulmadan, doğruca silahlı kuvvetler İçin imalat tesisleri kurmak hem güç, hem de pahalı olup; fırsat maliyeti gözardı edilemeyecek ölçüde büyüktür.

Bağımsızlık; dışa açıklık veya kapalılık sonucu oluşan veya kaybedilen bir olgu değildir. Bir devletin, savunma araç ve gereçlerini kendi kaynaklarıyla teknoloji ve ürün haline getirmesi bağımsızlığının sigortasıdır: Dengeli bir toplumda, askeri harcamaları asgariye indirgeyen bir ekonomik yapı düşünülemez. Denilebilir ki, toplumların varoluşları, bu önceliğin anlaşılmasıyla mümkündür. Sıcak savaşların önlenmesinin önündeki en büyük caydırıcı engel, silah ve güç dengelerinin

oluşturulmasıdır. Bu dengeler ne kadar çok sağlanırsa, sıcak savaş ihtimali o kadar azalacaktır.

Bilindiği üzere, tüm ekonomik faaliyetler ve bunların etrafında yoğunlaşan sosyal çatışmalar; kısa dönemde kaynakların paylaşımına, uzun dönemde ise kaynakların etkin kullanımına yöneliktir. Savunma kutsal bir haktır. Bu alanda tasarruf fikrinin çoğu zaman tehlikeli olduğunu, yakın geçmişteki Körfez krizi ve halen devam eden Irak krizi ve Suriye krizi göstermiştir. Ancak rasyonel tedbir ve yatırımlarla kaynak israfının önüne geçilmelidir. Bu yapılmaz ise, ülkenin zaten yetersiz olan kaynakları olağanüstü aşınır ve sosyal çalkantılar başlar. Dün olduğu gibi bugün de "Türkiye'nin en büyük sorunu, işsizlik"tir. Genel bir ifade ile bir toplumdaki sosyo-ekonomik huzursuzluğun en büyük kaynağının, işsizlik olduğu söylenebilir.

Kritik soru şudur: Acaba savunma sanayiinin ivme kazanmaya başladığı 1985 yılından itibaren, 20 yıllık bir süreç değerlendirildiğinde savunma sanayi, istihdam sorunlarına ne ölçüde katkıda bulunmaktadır? Yapılan bir araştırmaya göre 150 Milyar TL tutarında bir askeri talep, on kat arttırıldığında aşağıdaki adam / yıl cinsinden kümülatif istihdamı yaratabileceği değerlendirilmektedir(Öztürk,1991):

- Memur sınıfında 19770 adam/ yılı.
- Ulaşım ve mühimmat sektöründe 24670 adam / yıl
- Elektrikli makinelerde 6620 adam / yıl
- Hizmet ve finansman sektöründe 5840 adam / yıl
- Temel metal sanayinde 3640 adam / yıl
- Ticaret sektöründe 3220 adam / yıl
- İşlenmiş metal sanayinde 2580 adam / yıl
- Akaryakıt ve enerji sektöründe 2200 adam / yıl

Diğer taraftan, Türk sanayiinin bel kemiğini oluşturan, küçük ve orta boy işletmelerin atıl kapasitelerinin, savunma sanayi ihtiyaçları için değerlendirilmesi neticesinde;

- Atıl kapasiteler, savunma sanayiinin ihtiyaçları doğrultusunda kullanılarak, bu zamana kadar kullanılmayan üretim faktörlerinin fırsat maliyetleri minimize edilebilecektir,
- Sürüm tıkanıklığı giderilecek,
- Finansman yetersizliklerine çözüm bulunacak,

- İşsizlik azaltılacak ve en önemlisi,” harcamaların maliyetine katlanan kamu vicdanı” tatmin edilmiş olunacaktır.

3.1. Savunma Harcamalarının Sosyal Politika Harcamalarına Etkisi

Dünya devletleri ulusal güvenliklerini sağlamak maksadıyla her türlü tedbiri almaktadır. Ulusal güvenlik konusunda savunma amacıyla alınan tedbirlerin maliyeti ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Bazı ülkeler savunma alanına büyük miktarlarda kaynak ayırırken, bazı ülkeler ise daha az kaynak ayırmaktadır. Ayrılan kaynak miktarı tehdit algılamasına ve savunma alanına yönelik belirlenen genel ülke stratejisine bağlı olarak değişmektedir.

Gelişmekte olan 44 ülkeye yönelik olarak 1950–1965 ile 1960–1965 yıllarındaki verilere yönelik yapılan bir çalışma sonucunda, GSYİH’nin bir oranı olarak savunma harcamaları ile sivil GSYİH’nin büyüme oranı arasında önemli bir pozitif ilişkinin olduğu değerlendirilmiştir(Georgiou ve Smith,1982:47).

Türkiye’de, savunma harcamalarının etkileri konusunda yapılan bir araştırmada; savunma harcamalarındaki %1’lik bir artış istihdamda % 46’lık, eğitim harcamalarında %8’lik ve ekonomik büyümede ise %11’lik bir artışa; ödemeler dengesinde %6, sağlık harcamalarında ise %25 azalışa neden olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu sonuçlara bağlı olarak, savunma harcamalarının istihdamı pozitif yönde, sağlık harcamalarını ise negatif yönde etkilediği değerlendirilmiştir(Önder,2010:12).

Diğer bir araştırmada ise, Türkiye’de savunma harcamalarının GSMH içindeki oranı ile reel milli gelir arasındaki ilişkiyi ortaya koymak maksadıyla oluşturulan ve Johansen Eşbütünleşme analizinin kullanıldığı ekonometrik modelden elde edilen sonuçlara göre; bu iki değişken arasında uzun dönemli ve küçük pozitif bir ilişki mevcut olduğu sonucuna varılmıştır(Karahan,2007:80).

Savunma için bütçeden ayrılması gereken en iyi ve en uygun miktarın ne kadar olması gerektiği, bu miktarın her ülkede farklılık göstereceği ve bu kaleme ayrılan payın refah arttırıcı kalemlere harcanmasının fırsat maliyeti önemli bir tartışma konusudur. Söz konusu açılardan değerlendirildiğinde bütçeden savunma giderleri için ayrılması gerekli miktar tüm ülkeler için önem taşımaktadır. Çünkü savunmaya gereğinden fazla kaynak ayrılması büyümeyi erteleyecek, gereğinden az kaynak tahsisi ise büyümeyi, güvensiz bir ortam oluşmasından dolayı, tehdit edecektir(Değer ve Sen,1995:298).

3.2. Savunma Harcamalarının Sivil Sanayi Üretimine ve İstihdama Etkisi

Ana sistem bazında yurt dışından satın alma yoluyla tedarik edilen savunma sistem ve teçhizatı harcamaları, doğrudan yabancı ülkeye yapılmakta ve milli ekonomiden tamamen çıkmaktadır. Bunda başlangıçta çok dikkat edilmeyen bir diğer husus da satın alınan sistemin eğitim masrafları da dâhil olmak üzere ömür devri boyunca sarf edilmesi gereken idame masraflarıdır. İdame masrafları olarak toplam başlangıç satın alım bedelinin %60 ila %70 arasında ömür devri boyunca ayrı bir maliyeti olmaktadır(Kalminski,1996:38) Dolayısıyla yurt dışına aktarılan, diğer bir ifadeyle milli ekonomiden çıkan kaynak, ana sistem maliyetinin iki katına yaklaşmaktadır.

Savunma ihtiyaçlarının yurt içinden, milli sanayi imkânları ile tedarik edilmesinde ise yerli sanayiye ve topluma ekonomik ve sosyal fayda da sağlanır. Sağlanan faydalar; yerli üreticilerin kârı, işçi çalıştırmaları, üretim ve yatırım amaçlı yurtiçinden satın aldıkları ve kullandıkları ara malzemeler, devlete ödedikleri vergilerdir. Bunlar ülke içinde kalmakta ve ekonomik dolaşıma girmektedir(Ziylan,1999:21).

Silah sanayindeki üretimde diğer sanayilerin birçoğundan doğrudan ya da dolaylı, az ya da çok, girdi kullanılmaktadır. Kullanılan girdiler ekonomideki ürün bileşimini, iş gücü ve sermayenin gelişmişlik düzeyini etkileyecektir. Yerli savunma sanayiinin kurulmasının, üretimini sürdürmesi ve geliştirilmesinin yakın bağlantılı sanayi sektörleri olan; kimya sanayi, plastik kauçuk sanayi, petrol ürünleri sanayi, metal ana sanayi, makina sanayi, elektrikli makina sanayi, metal eşya sanayi, gemi yapımı sanayi, motorlu (kara ve hava) ulaşım araçları sanayi sektörlerinin ürünlerine olan talepteki artışın ekonomide önemli ölçüde bir talep artışı yaratacağı söylenebilir(Şenesen,1989:268-269,273).

Savunma sanayi sektörü üretimde bulunmak üzere kendisi ile bağlantılı imalat sanayiinin diğer sektörlerden girdi alır ve kendi üretiminin bir bölümünü diğer sektörlerle girdi olarak verir. Bir sektörde üretimin bir birim artırılabilmesi için, diğer sektörlerin çıktılarından kullanılması gereken miktar, geriye bağlantı katsayısıdır. Geriye bağlantı ilişkisinin sayısal olarak ölçülmesi, girdi-çıktı (input-output) analizi ile mümkün olmaktadır.

Tartışma ve Sonuç

Türkiye, 1980'li yıllara gelinceye kadar savunmasını, "yerli sanayii" arkasına almadan sürdürmeye çalışmıştır. Bu durum ise "bağımlılık" sorunu ile birlikte; kaynak transferi, ülke içi üretimi, A+G faaliyetlerini ve

nihai ürünün elde edilmesine kadar geçen birçok katma değerden Türkiye'yi yoksun bırakma sonucunu doğurmuştur. Bu olumsuz gidiş ise, Türkiye'nin kalkınmasını ve sosyal refah dağılımını erozyona uğratmıştır. Özellikle ABD'nin İkinci Dünya Harbinden sonra uyguladığı "Global Stratejisi" Türkiye'yi de etkileyerek, borçlanma ve yardım batağına batmış ve ekonomide "etkinliği" istenilen düzeye çıkaramamıştır.

Netice olarak, 20 yıllık süreç değerlendirildiğinde çıkarılacak sonuç; Türk, savunma sanayii ülke gerçeklerine uygun yönetilmiş, sanayide yatay ve dikey entegrasyon önemli derecede sağlanarak yerli katkı oranı artırılmış ve atıl kapasite sorunu giderilmiştir. Atatürk'ün "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" hedefinin tahakkuk ve devamlılığına imkan sağlayacak, milli güç unsuru, bu süreç sonunda oluşturulmuş, ambargolarla incinen ulusal onur tamir edilmiştir. Bugün geline nokta, Türk kamu oyu şu hususu beklemektedir; ussal, şeffaf yönetim, savunma sanayii projelerinin ülke kalkınmasının itici gücü olması ve nihayet yerli katkı oranlarının azami yükseltilerek optimal bileşimin sağlanması ve bu alanda yapılacak birim girdilerin etkin kullanılarak sosyal refahın sağlanması nihai hedef olmalıdır.

Kaynakça

- Akgül, A.(1985). "Savunma Sanayi İşletmelerinin Nitelikleri Üzerinde Bir Araştırma ve Türkiye ile İlgili Öneriler", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara. s.110,194.
- Akgül, A.(1986). Savunma Sanayi İşletmelerinin Yapısı ve Türk Savunma Sanayi, Başbakanlık Basımevi, Ankara, (Türk Savunma Sanayi), s.12.
- Alniak, M.Oktay (2001) Savunma Sanayi ve Tedarik Hakkında Düşünceler, Genelkurmay Basımevi, Ankara, , s.58.
- The Aerospace Division of the Department of Trade and Industry (DTI) and The Defence Export Services Organisation (DESO) of the Ministry of Defence (MoD)(1995).Report on the Recent Trends in UK Defence Spending, London, 1 March–5 July 1995, s. 7.
- Arslan, S.(1990).Türk Ekonomisi Çerçevesinde Türk Savunma Sanayi, Eskişehir, s.84.
- Çakmakçı, A.(1977). Harp Sanayi, Konya, s.1.
- Çilingir, S.(1989). "Savunma Sanayi", 1989 Sanayi Kongresi-Tartışmalar Kitabı, TMMOB Makina Mühendisleri Odası, MMO Yayın No: 134/11, Ankara, s.116.
- Değer, s. and Sen, S. (1995). (Ed: Keith Hartley and Todd Sandler), Military Expenditure and Developing Countries, Handbook of Defense Economics I, Elsevier Science B.V., Amsterdam, s. 298.

- Dunne, P.(1995). Editors: Hartley Keith and Sandler Thomas, The Defense Industrial Base, Handbook of Defense Economics, North Holland, Amsterdam, s. 8.
- Gansler, J.(1989).Affording Defense, MIT Press, Cambridge, Massachusetts and London, s.8.
- Garih, Ü. (1989). Savunma Sanayi Lokomotif Sektördür", Ekbnomik' Bülten.
- George, G. ve Smith, R.(1982). "Assessing the Effect of Military Expenditure on OECD Countries: A Survey", Birkbeck College Discussion Paper, No. 124, August 1982, s.47.
- House of Commons(1986). The Defence Implications of the Future of Westland PLC, Defence Committee, House of Commons Publications No. 518, Her Majesty's Stationery Office, Londons.37.
- Kaminski, P.(1996).“US. Undersecretary of Defense for Acquisition and Technology”, Defense News, June 3–9, , s.38.
- Köseoğlu, A.Murat(2010).”Milli savunma sanayiinde yeniden yapılanma ve sosyal politikalara etkisi Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), (2008). “2008 Annual Security Review”, Organization for Security and Cooperation in Europe Secretariat Conference Services, 2008 Annual Security Review Conference Book, 1-2 July 2008, PC.DEL/490/08/Rev., 2008 Annual Security), s.6.
- Önder, K.(2010). “Türkiye’de Savunma Harcamalarının Ekonomiye Etkisi Üzerine Bir Araştırma” Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, www.idc.sdu.edu.tr/tammetinler/teror/teror10.pdf (10.03.2010), s.12.
- Özerman, P.(1997). ‘Savunma Sanayi’, Savunma Sanayindeki Teknolojik Gelişmeler Sempozyumu–1997 Kitabı, Kara Harp Okulu, Ankara, , (Savunma Sanayi) s.17.
- Özerman, P ve Karaibrahimoğlu, Z.(1997).“Dünya’da ve Türkiye’de Savunma Sektörü”, Savunma Sanayindeki Teknolojik Gelişmeler Sempozyumu Bildiriler Kitabı–1, Ankara, , (Dünya’da ve Türkiye’de Savunma Sektörü) s.375.
- Öztürk, A. Turan (1991). ""Türkiye Savunma 'Sanayinin Gelişimi ve Türkiye Ekonomisi ile Entegrasyonu" Yayınlanmamış Doktora Tezi, İÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İSTANBUL.

Öztürk, A. Turan (1995).“Türk Savunma Sanayinin Gelişimi”, I’nci Sistem Mühendisliği ve Savunma Uygulamaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı–2, Ankara, , ss.442–443.

Ratner, J. ve Celia Thomas(1990). “The Defence Industrial Base and Foreign Supply of Defence Goods”, Defence and Peace Economics, Volume 2, Issue 1, December, s.58.

Savunma Sanayi Müsteşarlığı(2000) Savunma Sanayinin Dünü Bugünü ve Yarını, SSM, Ankara, s.33.

Savunma Sanayi Müsteşarlığı (SSM), “Savunma Sanayimiz”,
<http://www.ssm.gov.tr/TR/savunmasanayimiz/Pages/BugunkuDurum.aspx> (01.03.2008) ³⁰ TMMOB, MMO, s.11.

Şenesen, Günay G.(1989). "Yerli Silah Sanayiinin kurulmasının ekonomiye olası etkileri" Sanayii Kongresi Bildirileri Kitabı-I, TMMOB, <http://arsiv.mmo.org.tr/pdf/10642.pdf> (15.03.2010), ss.268–269, 273.

Şimşek, M(1989). Üçüncü Dünya Ülkelerinde ve Türkiye’de Savunma Sanayi, SAGEB Yayınları, Ankara, (Üçüncü Dünya Ülkelerinde), s.23.,31.

Tan, S.(1989). “X. Oturum AT ve Teknolojik Gelişmeler”, 1989 Sanayi Kongresi-Tartışmalar Kitabı, TMMOB Makina Mühendisleri Odası, MMO Yayın No: 134/11, Ankara, s.111.

Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB) Makina Mühendisleri Odası (MMO), “1991 Sanayi Kongresi Savunma Sanayi Sektör Raporu(1991).” **1991 Sanayi Kongresi Kitabı**, MMO Yayın No: 149/3, Ankara, s.9.

Türk, H.Karahan (2007).“Türk Savunma Sanayinin Ekonomik Etkileri ve Savunma Harcamaları-Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Modellenmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, , s.80.

Trevor, T. ve Hayward, K.(1989).The UK Defence Industrial Base, Department of Trade and Industry- Defence Export Services Organisation, Brassey's Inc., London, , s.1.

Todd, D. (1988). Defence Industries: A Global Perspective, Routledge, London, ss.14-15.

Yarman, Faruk A.(2002).“Ulusal Savunma Sanayilerinde Bilim–Teknoloji Tabanı”, Savunma Teknolojileri Kongresi Kitabı, (SAVTEK 2002-

ODTÜ), Ekim 2002, Ankara, ss.86–89. ⁴³ Ziylan ve diğerleri, Savunma Sanayi ve Tedarik, s.17.

Zaim, M.(2009).“Türk Savunma Sanayinde Gelecek Tartışmaları İçin Öneriler”, Savunma Sanayi Gündemi Dergisi, Savunma Sanayi Müsteşarlığı, Sayı: 8, Temmuz 2009, (Türk Savunma Sanayinde Gelecek Tartışmaları), s. 66.

Ziylan, A.(1998). “Rüzgâr Tüneli, Savunma Sanayii, Atatürkçülük”, ASELSAN Dergisi, Sayı 48, Kasım 1998, (Rüzgâr Tüneli), s.37.

Ziylan A., ve diğerleri(1998). Savunma Sanayi ve Tedarik, Bilim ve Teknoloji Strateji ve Politika Çalışmaları Dizisi, TÜBİTAK, Ankara, Ocak (Savunma Sanayi ve Tedarik), s.9,12.

Ziylan, A. (1999). “Milli Ana Yüklenicilik, Risk Azaltma ve Teknoloji Edinme Sözleşmesi”, ASELSAN Dergisi, Sayı 50, Mart (Milli Ana Yüklenicilik), s.20.

Ziylan, A.(1999).Savunma Sanayi Üzerine, Ankara (Savunma Sanayi Üzerine),ss.21–22.

Ziylan, A. (2000). “Sanayileşme Deneyimlerinden Ders Almak”, ASELSAN Dergisi, Sayı 59, Eylül 2000 (Sanayileşme Deneyimlerinden), s.34.

Extensive Summary

Introduction

The "survival" and "prosperity" that adversely affected the threat perceptions of Turkey still continues today. As a regional state, Turkey should also be in a search for the development of the industry as a driving force and the optimal combination of resources as tools that will supply the social welfare. On the other hand, the opportunity cost of defense expense, dominated by consumption character, is quite high. The effects of the defense industry on the international implementation of national policies and strategies, its contribution to deterrence, the reduction of the dangerous risks of foreign dependency in critical defense systems, the contribution to technological development and national prosperity are well known by the developed countries exporting defense. Developed countries that export defense products in the world particularly modify their large-scale defense procurement programs in order to improve the technological infrastructure, increase industrialization level and the quality of labor force in the fields that will supply the most benefit to their countries and also enhance the opportunities of research and development in the applied sciences. Reducing Turkey's foreign dependency in the area of defense and increasing the military deterrence to the highest level are undoubtedly among the most important enforcement powers in international relations

and hence have been the main objective of the factors that constitute the national defense industry. Deterrence is now largely measured not by the number of troops or weapons systems owned by the armed forces, but rather by the efficiency resulting from their national design and production and also the freedom of using them without restriction at the desired place and time.

The defense of the country, accepted as an independent variable, cannot be interrupted by mentioning the resource scarcity. However, the fact that defense expenditures should be managed in such a way that they should not be a burden on the economy. In doing so, the horizontal and vertical integration in line with the realities of the country should not be kept away from attention. It is known that governments always spend on defense to sustain their existence, and societies endure these emerging costs. The statement of "A requires B" applies also for defense expenditure. The international environment is an ambiguous environment where the force plays a dominant role (right = the force that is constructed with the conception of force), without being limited to any moral factor, except for its own interests. Also, strategy of countries generally relies on the strategy of the other ones. This requires harmoniously and cordially use of national power elements. As a dynamical system which is a core part of the staying power of national power, the military power should analyze the state of economy, industrial capacity, defense industry, population, psycho-social characteristics and accordingly adapt to the current situation and the conditions of the future.

Method

As the resource allocated to the defense industry is evaluated on its own, its economic efficiency has been taken as an arguing topic among many economists. However, the developed countries do not neglect the effects of the defense industry on the implementation of national policies and strategies in the international arena, its contribution to deterrence, the reduction of the dangerous risks of foreign dependency in critical defense systems and its contribution to technological development and national prosperity.

The very large budgets that the state has allocated for defense purposes have an opportunity cost to budget expenditures in the other areas. It is important that the resource allocated for defense purposes is planned to be domiciled instead of abroad. It is the purpose of developed countries to spend the financial resources in the budget allocated for the national defense industry and make them return to the national economy in various ways.

The main purpose of national defense industry is to maximize military deterrence, which is one of the most important sanction forces in international relations by minimizing its dependence on foreign countries.

In the current political and economic environment, the freedom of military deterrence is largely measured not by the number of troops or weapons systems owned by the armed forces, but instead by the freedom to use it freely, regardless of the effectiveness and origin of any constraints at the desired place and time.

In this work, it is aimed to dwell on the current management problems of the Turkish defense industry by investigating the horizontal and vertical integrations of the developments in the defense industry both in Turkey and the whole world to economic of Turkey. In doing so, we only analyze the first 20-year of the institutionalization process of the defense industry started at 1985.

Results

As a result of the evaluation, the developments have shown that as the economy is analyzed in all aspects, the defense industry increases;

- Economic development,
- Industrialization,
- Technological development,
- Exports,
- Employment; and will continue to create / create a multiplier effect for the whole economy and thus minimize the opportunity costs because of evaluating idle capacities that have not been used until now.

The defense industry is a total defense organization that includes production facilities to meet the warfare needs, the possibilities and capabilities of all industrial branches of the country, especially the heavy cargo, and the evaluation of all country resources. The branches in this organization cannot be evaluated on their own by virtue of their qualifications, technological and structures. Defense industry areas are integrated with the integration of small or large sub-industry branches.

Defense power and related needs must be in a composition that will not prevent development and not reduce the defensive power. The effort of being strong everywhere can create weakness on one side. Achieving strategic goals is only possible with power. In military strategy, defense industry is called as force. This also affects policy.

There is also a strong "correlation" between defensive power, development and economic power. Experience has demonstrated that it is both difficult and expensive to establish manufacturing facilities for armed forces without establishing basic industries in the country; the opportunity cost is also large that it cannot be ignored.

Independence; it is not a phenomenon that occurs as a result of openness or closeness. It is the insurance of a state's independence to make defense and technology with its own resources. In a balanced society, an economic structure that minimizes military spending is unthinkable. It can be said

that the existence of societies is possible by understanding this priority. The biggest deterrent obstacle to the prevention of hot wars is the creation of weapons and power balances. The more these balances are achieved, the less chance of war will be reduced.

As is well-known, all economic activities and social conflicts that are concentrated around them; In the short term, it is aimed to share the resources and use the resources in the long term. The critical question is that, to what extent does the defense industry contribute to employment problems since the 20-year period when the defense industry began to gain momentum in 1985? In this context, the effects of defense expenditures were examined by examining the characteristics of the defense industry market. The effects of defense spending on social policy expenditures and civilian industrial production have been put forward.

On the other hand, as a result of evaluating the idle capacities of small and medium-sized enterprises for the defense industry needs, which constitute the backbone of the Turkish industry;

- Utilizing idle capacities in line with the needs of the defense industry, opportunity costs of production factors that have not been used until this time can be minimized.
- Version obstruction will be fixed,
- Solution for financing shortcomings,
- Unemployment will be reduced and, most importantly, the public conscience that is costing the expenditures alar will be satisfied.

Discussion and Conclusion

At the point reached today, discussing the necessity of defense industry in Turkey is very low. Spoken subject; "It is the fact that the defense industry has completed its horizontal and vertical integration with its own resources in accordance with the realities of the country, in economic scales, and more importantly, to ensure the unity of understanding between the relevant institutions in a managerial sense". Defense expenditures, which outweigh the consumption expenditures, have a high opportunity cost. For this reason, Turkish Defense Industry has to use the scarce country resources effectively.

Turkey, the defense until the 1980s, the "domestic industry" has been trying to maintain without the rear. This situation together with the "addiction" problem; transfer of resources, domestic production, R & D activities and from the many value-added up to obtain the final product has resulted in depriving Turkey. If this is a negative trend, Turkey has eroded the development and distribution of social welfare. Particularly, the "Global Strategy" imposed by US during the Second World War adversely affected Turkey and prevented economy to be increased at the desired level that led a country steeped in the mire and borrowing

As a result, when the 20-year process is evaluated, it has been noted that the Turkish defense industry was managed in accordance with the

realities of the country. It was also observed that the horizontal and vertical integration in the industry was achieved significantly, and the domestic contribution rate was increased and the inert capacity problem was resolved. The national power element, which will allow for the accrual and continuity of Atatürk's "Peace at the home; peace in the World" target, was formed at the end of this process and the national honor that was hurt by the embargoes was repaired. At the point reached today, the Turkish public expects this; rational, transparent management and defense industry projects as the driving force of the country development and finally to maximize the local contribution rates, and ensure the most appropriate composition and the social welfare by using the unit inputs effectively.

İŞ DOYUMU ve ETKİLERİ*

Job Satisfaction and Effects

ÇAĞDAŞ IŞIKAY*

Giriş

Örgütlerin rekabetçi hale gelmesi çalışanların memnuniyeti, katılımı ve bağlılığı ile mümkün olabilmektedir. İş doyumu, etkileri göz önünde bulundurulduğunda, örgütler açısından önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Sempene vd., 2002: 23).

İş doyumu kavramı, 20. yüzyılın başlarında araştırılmaya başlanan, önemi ise bu yüzyılın ortalarına doğru anlaşılmış bir kavramdır (Eğinli, 2009: 36). Taylor, 1900'lü yılların başında, işletme verimliliğini artırmaya yönelik olarak 'Bilimsel Yönetim Yaklaşımı' üzerinde durmuştur. Bu yaklaşım kapsamında, verimliliği artırma, maliyetleri düşürme, işletme ve çalışanın daha fazla pay alması sağlanmıştır. Tüm klasik örgüt yaklaşımları, örgüt yapısının gelişimine önem vermiş ve mekanik örgüt yapıları ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu dönemde, çalışanlara önem verilmemiştir. 1930'lu yıllara gelindiğinde, büyüyen işletmelerin ihtiyaçları ve 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin etkisiyle klasik teorisinin karşılaşılan sorunları çözmede yetersiz kaldığı görülmüştür. Bu dönemde Hawthorne araştırmaları büyük bir etki oluşturmuş ve örgütlerde teknik faktörlerin yanında 'insan' unsurunun da önemli olduğu savunulmuştur. Bu araştırmalara göre örgütlerdeki verimliliği artırmak; çalışanların motivasyonu, tatmini, kişilerarası sosyal etkileşimleri ve yönetime katılmaları ile mümkün olabilir (Koçel, 2014: 239-282).

İş yaşamı, çalışanlara işle ilgili deneyimler kazandırırken, aynı zamanda çeşitli duygular yaşamalarına ve bunları biriktirmelerine de neden olmaktadır. İş yaşamında ki birikime bağlı olarak çalışan, işe ilişkin düşünsel ve duygusal olarak tutum geliştirir. İşe ilişkin negatif tutumlar geliştiğinde birey işinden ve işyerinden memnun olmamaya başlar ve böylece mutsuzluk hissedilir ve mutlu olmayan çalışanlar örgüte etki etmeye başlar. Mutsuzluk, bireylerin ve örgütlerin isteği bir durum değildir. İstenilen ve beklenen, çalışanların emek sarfettikleri işten ve işi

*'İşyeri Nezaketsizliği, Tükenmişlik ve İş Doyumu İlişkisinde Örgütsel Adalet Algısının Aracılık Rolü: Muğla İli Kamu Hastaneleri Birliğinde Görev Yapan Hemşireler Üzerine Bir Araştırma' konulu doktora tezinden üretilmiştir.

* (Öğr.Gör.Dr.); Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla-Türkiye, E
mail:cagdasi@mu.edu.tr

etkileyen faktörlerden memnun olmalarıdır. Yaşanan memnuniyet de iş doyumunu sağlar (Eğimli, 2009: 36).

1.1. İş Doyumunun Tanımı ve Önemi

İş doyumuna yönelik birçok tanım yapılmıştır. Schneider ve Snyder (1975: 319) iş doyumunu, işte var olan koşulların kişisel bir değerlendirmesi ya da bir işin sonucu olarak ortaya çıkan çıktılar olarak tanımlamıştır. İş doyumunu içsel tepkilerin algılanmasıdır (yani duygular gibi); iş doyumunu, filtrelenmiş ve işlenmiş algılardan oluşur, algılar bireyin norm sistemi, değerler ve beklentileri nedeniyle filtrelenir.

Locke (1976), iş doyumunu iş yaşantılarının değerlendirilmesinden doğan zevkli veya pozitif bir duygusal durum olarak görmüştür. Yazara göre; araştırmacıların iş tutumlarını anlamaları için, doğada karmaşık ve birbiriyle ilişkili iş boyutlarını anlamaları gerekir. İş doyumunun ortak boyutlarını “iş, ücret, terfi, tanınma, faydalar, çalışma koşulları, denetim, iş arkadaşları, şirket ve yönetim” olarak ifade etmiştir. İş doyumunu, bireyin işini nasıl algıladığı ve nasıl değerlendirdiği ile ilgilidir. Çalışanın bu algısı, ihtiyaçlar, değerler ve beklentiler gibi benzersiz koşullarından etkilenir. Bu nedenle insanlar işlerini, kendileri için önemli saydıkları faktörler temelinde değerlendireceklerdir (Sempene vd., 2002: 23).

Akkaya (2015: 45) iş doyumunu, işgörenin bir fiil yaptığı işe ait beklentileri ve algılarını kıyasladığında, çabalarına karşılık yeterli kazanımlar elde ettiğini değerlendirip iş yaşamı ve ortamının nitelikli olduğunu algılama derecesi olarak değerlendirmiştir. İş doyumunu, kişinin mesleğinden beklediği ve elde ettiği şey ile onun sağladığı ödüller arasındaki uyumu ifade eder. Eğer bir kişi işten beklediğini alırsa, doğal olarak yaptığı iş ona zevk ve tatmin verir, eğer bir kişi işinden beklentilerini yerine getiremezse, düşük iş doyumunu ya da memnuniyetsizlik gelişir ve bu durum iş organizasyonu etkinliğinde bozulmayla kendini gösterir (Azash ve Safare, 2011: 162).

İş doyumunu konusuna Eğimli de (2009: 36) katkıda bulunmuş ve çalışanların iş ile çevresinden aldığı haz ve mutluluk olarak açıklamıştır. Yazara göre; kişinin işle ilgili duygusal tepkilerinin toplamı, iş doyumunu oluşturur. Vroom'a göre (1964) iş tatmini, çalışanların işyerinde yaptıkları role karşı hissettikleri duyguların yönlendirilmesidir (Raziq ve Maulabakhsh, 2015: 718).

İş tatmini genel bir tutum olarak görülebilir veya bir bireyin işinin bölümlerine uygulanabilir. Bir çalışanın işyeri hakkında daha fazla bilgi kazanması gibi genellikle bir süre boyunca edinilen bir tutuma benzer. Bununla birlikte, iş tatmini dinamiktir, çünkü geliştirdiğinden daha hızlı bir şekilde düşebilir. Çalışanların ihtiyaçları aniden değişebilir. Yöneticiler, çalışanların bir hafta, bir ay ve bir yıl sonraki tutumlarına

dikkat etmelidir. İş tatmini, yaşam memnuniyetinin bir parçasıdır. Bir kişinin iş ortamının niteliği, kişinin işteki duygularını etkiler. Benzer şekilde, iş hayatın önemli bir parçası olduğu için, iş tatmini genel yaşam memnuniyetini etkiler. Yöneticiler, sadece iş ve acil iş ortamını değil, aynı zamanda çalışanlarının hayatın diğer bölümlerine yönelik tutumlarını da izlemelidir (Singh ve Sinha, 2013: 1).

Adams ve Bond (2000: 537-538), bir işe ya da bileşenlerine yönelik olumlu etki derecesini iş doyumunu olarak ifade etmiş ve hem bireyin özelliklerinin hem de çalışma ortamındaki işin nasıl organize edildiğine ilişkin özelliklerin iş doyumunu belirlediğini açıklamıştır. Farooqui ve Nagendra (2014: 125), bireyin kendi işi ile nasıl bir memnuniyete sahip olduğu ile ilgili algının iş doyumunu olarak değerlendirilebileceğini bildirmiştir. Araştırmacılara göre; iş memnuniyeti, işin doğasına göre kişinin duygularını veya düşünce durumunu ifade eder. İş doyumunu, kurum politikaları, denetim, yönetim, maaş ve yaşam kalitesi gibi çeşitli faktörlerle paralel olabilir.

Tepret ve Tuna (2015: 674), bireyin işiyle ilgili olarak, sosyal, fizyolojik, kendi kendini gerçekleştirme, memnuniyet ya da memnuniyetsizlik beklentilerini karşılamamanın ölçüsü olarak iş doyumunu görmektedir. Yazarlar, iş memnuniyetini, bireysel koşullara genel bir duygusal tepki olarak değerlendirmektedir.

İş doyumunu, bir işin özelliklerinin değerlendirilmesinden kaynaklanan ve işle ilgili olumlu bir duyguyu tanımlar. Yüksek düzeyde iş doyumunu olan bir kişi, işiyle ilgili olumlu duygulara sahip olurken, tatminsiz bir kişi olumsuz duygulara sahiptir (Chatterjee, 2016: 2).

İş doyumunun belirleyici faktörü olması açısından motivasyon, hem çalışanlar hem de işverenler için önemlidir. İş doyumunu, motivasyonun yani güdülenmenin bir göstergesidir. Motivasyon ve doyum arasında çift taraflı bir ilişki vardır. Yani motivasyon, iş doyumunu sağladığı gibi iş doyumunu da motivasyonu sağlamada etkilidir (Rajan, 2015: 87). Bu noktada güdüleme; kişisel gereksinimlerini karşılama dürtüsü ile şartlanmış işgörenin, örgüt amaçlarına ulaştırılması için işverenin gösterdiği çabadır. Güdülenme ise; örgütsel amaçlar doğrultusunda iyileştirilen örgütsel faktörler sayesinde, işverenin teşvik ve cesaretlendirme çabalarından işgörenlerin olumlu etkilenmesidir. Güdülenme, ekonomik özendirme araçları (ücret, pririm vb.), psikolojik özendirme araçları (güvenlik, statü, yetki devri vb.) ve örgütsel-yönetimsel özendirme araçları (eğitim, kararlara katılım vb.) ile sağlanmaya çalışılır. Ancak, bu özendirme araçları her zaman istenilen etkiyi oluşturamayabilir. Bu durumda iş doyumunu da, işgörenin işyerinden elde ettiği kazanımların, kişisel ihtiyaçları veya beklentilerinin karşıladığını gördüğünde mutluluk yaşamasıdır (Çolak, 2009: 7-20; Eroğlu, 2011: 430-432).

İş doyumunu ve motivasyon ilişkisine değinen Çolak (2009: 56-58), motivasyon araçlarından ‘statü’ faktörünün iş doyumunu en fazla düzeyde etkilediğini saptamıştır. Bir diğer ifade ile, statü yüksekliğine bağlı olarak işini saygın olarak değerlendirmek, çalışanın iş doyumunu en fazla düzeyde etkilemiştir. Bununla birlikte yazar, psikolojik, örgütsel, ekonomik ve yönetsel özendirme araçları ile iş doyumunu arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir korelasyon olduğunu ortaya koymuştur. Yapılan regresyon analizinde, psikolojik özendirme araçlarının en fazla düzeyde iş doyumunu etkilediği sonucuna varılmıştır. Akademisyenler üzerinde gerçekleştirilen bir başka araştırmada, motivasyon ile iş doyumunu arasında olumlu yönde, güçlü ve anlamlı bir korelasyonun varlığı belirlenmiştir. Regresyon analizi incelendiğinde, iş doyumunu üzerindeki toplam varyansın yüzde 53,5’inin mesleki motivasyon tarafından açıklandığı sonucuna varılmıştır (Zeynel ve Çarıkçı, 2015: 235-239).

Çalışanın, faaliyetlerinin sonucunda ulaştığı kazanımlara bağlı ortaya çıkan tatmin ile çalışması esnasında duyduğu tatmin aynı değildir. Bireyin yaptığı çalışmanın sonucunda ulaştığı tatmin “dışsal doyum”, çalışması sırasında duyduğu tatmin ise “içsel doyum” olarak ifade edilebilir. Dışsal doyum, işletmenin uyguladığı politika, yönetim şekli, denetimin türü, yöneticiler, çalışma arkadaşları ve astlarla ilişkiler, işe ilişkin koşullar, ücretin düzeyi, iş güvencesi gibi işin çevresini oluşturan öğelerden kaynaklanır. Dolayısıyla dışsal doyum, dışsal ödüller sağlamaktadır. İçsel doyum, başarılı olma, çevrede tanınma, takdir görme, işin kendi özellikleri, işin yüklediği sorumluluklar, yükselme ya da terfi etmeye bağlı olarak görevde değişiklik, işi yapmaktan doğan manevi zevk, işin gereklerine uygun yeteneklere sahip olma gibi işin içsel özelliğine yönelik faktörlerden oluşmaktadır. İçsel doyum, içsel ödüller sağlayacaktır. Eğer bir birey tatmin olmuş ise, o bireyin motivasyonu için gereken koşullar hazırlanmış demektir. Bu durumda tatmin olmuş birey, davranışını değiştirmeye ve güdülemeye açıktır. Diğer yönden düşünülecek olur ise, motive olmuş bir birey de çalışmaları neticesinde içsel olarak huzuru sağlayabilir. Yani, motivasyonun varlığı tatmini oluşturabilir. Özetlenecek olur ise; mesleğinden beklediklerini karşılayan bireyler, elde ettikleri imkanlar ölçüsünde tatmin sağlarlar. Bu durum, çalışanların motivasyonunu yükseltir ve bağlı olarak da performansları artar (Eroğlu, 2011: 430-432).

Özetlenecek olur ise, iş doyumunu konusunda benzer birçok tanım yapıldığı ve yaklaşımlar geliştirildiği görülmüştür. İş doyumunu, çalışanların duygu ve düşüncelerine etki ederek bunları yönlendiren ve bu yönlendirmeler doğrultusunda çeşitli tutumların gelişmesine neden olan içsel bir süreçtir. Dolayısıyla iş doyumunu, duyguların ve bağlı olarak davranışların önemli bir parçasını oluşturur. Örneğin birey, kurumundaki kariyer olanaklarının sınırlı olmasından dolayı üzülebilir, öfkelenebilir ve bu duygularının davranışa yansması ile kariyerini geliştirebileceği başka

bir kurum arayışına gidebilir. Bu doğrultuda çalışanın sözlü ve sözsüz tepkilerini izlemek, iş doyumunu hakkında doğru fikirler verebilir. Bunun yanı sıra yöneticilere, çalışanlarını motive etme ve personelleri arasında yüksek iş tatmini sağlama konusunda büyük sorumluluklar düşmektedir. Kurum yöneticileri, personelin etkili bir şekilde çalışmasını ve kurumsal hedeflere yönelmesini sağlayabilir (Cong ve Van, 2013: 212-213). İş doyumunun yüksek olduğu örgüt çalışanlarında; bağlılık, performans, verimlilik artar, stres, tükenmişlik azalır. İş doyumsuzluğunun olduğu örgütlerde, moral düşer, işten ayrılmalar ve işe devamsızlık artar. Tüm bunlar, bir örgüt için oldukça maliyetli durumlardır.

1.2. İş Doyumsuzluğunun Etkileri

İş doyumunda azalma, hem çalışanlar hem de örgüt için olumsuz süreçlerin varlığını işaret edebilir. İş doyumunun olmadığı durumlarda, iş doyumsuzluğundan bahsedilir. İşten duyulan doyumsuzluk, çalışanların mesleğinden memnuniyet hissetmesini belirten iş doyumunun karşıt anlamlısıdır (Çolak, 2009: 27). İş doyumsuzluğu durumunda çalışan, huzursuz olur, kendini mutsuz hisseder ve işine yönelik memnuniyetsizlik yaşar. Ayrıca, bu çalışanların iş doyum düzeyi düşüktür. İş doyumsuzluğunun bireyleri olumsuz etkilemesinin yanı sıra örgütleri de etkilediği bilinmektedir. Bu etkiler bir örgüt için yıkıcı olabileceğinden, çalışanların iş doyumuna önem verilmelidir.

1.2.1. Bireysel etkileri

İş doyumunun azalmasına bağlı olarak, bireyde moralsizlik, iş stresi, sağlık sorunları, örgütsel bağlılıkta azalma ve tükenmişlik meydana gelebilmektedir. Bu etkiler, bireyin iş yaşamını etkileyebileceği gibi aile yaşamını da etkileyebilir.

A. Moralsizlik

Moral, genellikle kolay tanımlanamayan bir kavramdır. Moral, bir insanı ya da insan grubunu etki altına alabilen iklimdir. İnsanı, çevresiyle birlikte etkileyebilen atmosferdir. Moralin bu etkisi dinamiktir. Diğer bir ifadeyle, moral düzeyi sürekli değişimler gösterebilir, bu nedenle de morali yüksek tutmak için çaba göstermek gerekir (Eren, 2014: 197). Eroğlu (2011: 433), moral kavramını birçok farklı faktörlerden etkilenen, kişilik özelliklerine göre değişiklikler gösterebilen hem bireye hem de bireyin içinde bulunduğu topluluğa nüfuz edebilen olumlu ya da olumsuz ruh hali olarak değerlendirmiştir.

Çalışanın iş doyumunu yüksek ise morali de genel olarak yüksektir. Morali yüksek olan çalışan; görev ve sorumluluklarını coşkulu bir şekilde yapar, faaliyetleri sırasında enerjiktir, işine yönelik isteklidir, zorlu durumlarda üstün gayret sergiler, disiplinli olur, iş birliği kurmak ister, örgüte bağlılık duyar. Yüksek moral personelin işe devamsızlığını ve iş

gücü devrini dolayısıyla bağı maliyetleri azaltır (Sevimli ve İşcan, 2005: 58). İşgörenin morali bozulduğu zaman, verimliliği, iş doyumu ve bağlılığı olumsuz etkilenir, işe devamsızlık ve işten ayrılmalar artar (Köroğlu, 2011: 83).

B. İş stresi

Stres, çevresel faktörlere uyum gösterme çabası olarak tanımlanabilir. Bir başka ifadeyle stres, çeşitli uyaranlara yönelik bedenın adapte olmak için çoğunlukla gösterdiği tepkidir. İnsanın içinde bulunduğu çevrede meydana gelen değişimler, insanı etkilediğı zaman stres ortaya çıkar. Yaşanan olaylar, bir çalışan için stres kaynağıyken diğeri çalışan için sıradan ve basit kalabilmektedir (Eren, 2014: 291). Dagget ve arkadaşları (2016: 2), çevresel, sosyal, fizyolojik ve düşünsel kaynaklı olabilen stresin, olumsuz etkilere tepki olarak ortaya çıkabilen yıkıcı bir durum olduğunu vurgulamıştır. Yazarlara göre; stres altındaki birey, kendini gergin, endişeli, baskı altında hisseder. Dolayısıyla iş stresi, çalışanları, hizmet alıcılarını ve işverenleri olumsuz etkileyen bir durumdur. Köroğlu (2011: 86) iş stresini, çalışanı fizyolojik ve ruhsal açıdan tehdit eden, normal fonksiyonlarını saptıran ve çalışma ahengini bozan bireysel tepkiler olarak tanımlamıştır. Burada çalışanın yetenekleri, gereksinimleri ile işin gerekleri arasında bir uyumsuzluk veya sapma söz konusudur.

Strese bağı bireyde çarpıntı, baş dönmesi, yorgunluk, titreme, baş ağrısı gibi fizyolojik değişimler ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında saldırganlık ve depresyon gibi psikolojik etkileri de vardır. Ayrıca iş kazaları, personel devri, işe devamsızlık, yabancılaşma ve performans düşüklüğü gibi örgütsel etkileri de söz konusudur (Eroğlu, 2011: 509-520).

Mesleki stres ve iş doyumu ilişkisini araştıran Dagget ve arkadaşları (2016: 1-9), hemşirelerin diğeri sağlık çalışanlarına kıyasla işyerinde daha fazla stres yaşadığını ortaya koymuştur. Hemşirelerin iş stresi yaşamasına neden olan unsurların, ölüm süreci, iş yükü, hastanın tedavi ve bakımına yönelik belirsizlikler ve cinsel taciz olduğu belirlenmiştir. Yazarlara göre yönetilmeyen stres; yüksek düzeyde çalışan memnuniyetsizliği, hastalık, işe devamsızlık, yüksek işten ayrılma niyeti ve düşük üretkenliğe yol açar. İş stresinin bağımlı değişken olarak ele alındığı bu incelemede, iş doyumu ve iş stresi arasında negatif yönlü, anlamlı bir ilişki varlığı bulgulanmıştır. İlâveten, iş stresi üzerindeki toplam varyansın yüzde 24,3'ünün, iş doyumu tarafından açıklandığı tespit edilmiştir. Regresyon modeli değerlendirildiğinde, iş doyumundaki bir birimlik artışın hemşirelerdeki iş stresini 0,343 düzeyinde azalttığı sonucuna varılmıştır.

Harzer ve Ruch (2015: 9) yaptıkları araştırmada, stres sıklığı ve iş doyumu arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu belirlemiştir. Belirlenen bu ilişkiye göre; stres sıklığı arttıkça çalışanların iş doyumu düşmektedir. Lu ve arkadaşlarının (2015: 15088) yaptıkları araştırmada,

iş stresinin iş doyumunu azalttığı saptanmıştır. Stresle mücadelede yönetime düşen görev, stres kaynaklarını tespit etmek, stres oluşturan nedenleri en düşük seviyeye indirmektir (Eren, 2014: 310).

İş doyum ve iş stresi arasındaki ilişkiye değinen Hatipoğlu (2013: 69), değişkenler arasındaki korelasyonun, negatif yönlü ve anlamlı olduğunu saptamıştır. Dolayısıyla, iş stresi yükseldikçe, toplam iş doyumunun, içsel doyumun ve dışsal doyumun azalabileceği söylenebilir. Yapılan regresyon analizi incelendiğinde; iş stresindeki bir birimlik artışın, iş doyumunu - 1,397 düzeyinde azalttığı sonucuna varılmıştır.

Gül ve arkadaşlarının (2008: 6-7) sağlık profesyonelleri örnekleminde yürüttüğü bir çalışmada, iş doyum ve iş stresi arasında olumsuz yönlü, düşük şiddetli ve anlamlı bir korelasyon olduğu bulgulanmıştır. Regresyon modeli değerlendirildiğinde, iş doyumundaki bir birimlik artışın, iş stresinde - 0,141 düzeyinde bir azalmaya neden olduğu belirlenmiştir.

Çalışanların yaşamış olduğu iş stresi onların kaygı düzeylerini ve bağlı olarak iş doyumlarını etkileyebilir. Sağlık çalışanları üzerinde yaptığı doktora tezinde Çağan (2014: 56), durumluk kaygı ve sürekli kaygı ile toplam iş doyum, içsel doyum ve dışsal doyum arasında negatif yönde ve anlamlı bir ilişkinin olduğunu ortaya koymuştur. Yazara göre; çalışanların kaygı düzeyleri arttıkça iş doyum düzeyleri azalmaktadır. Örgütlerde iş doyumunun geliştirilmesi, en azından işe bağlı gelişebilecek durumluk kaygı düzeyini azaltmayı sağlayabilir.

Stres faktörü, tüm çalışanları etkileyen ve iş doyum kavramıyla da ilişkili bir faktördür. Yönetilebildiği ölçüde bireysel başarıyı artırabilen stres, uzun süreli olduğunda ve yönetilemediğinde iç dengeyi bozabilen, psikolojik sorunlara neden olabilen, kişilerarası ilişkilere zarar verebilen, iş başarısını düşüren bir tablodur. Stresle bireysel ve örgütsel düzeyde mücadele yöntemleri geliştirilmeli ve bu yöntemlerin etkinliği değerlendirilmelidir.

C. Sağlık sorunları

İş doyum, çalışanın memnuniyetini, yani olumlu duygu ve düşüncelerini ifade eden bir kavramdır. Dolayısıyla iş doyumunun yüksek olduğu durumlarda, stresin daha düşük olması beklenebilir. İşgörenlerin iş doyumsuzluğuna bağlı artan stresle birlikte baş ağrısı, nefes darlığı, iştahsızlık, hazımsızlık, bulantı, yorgunluk v.b. fiziksel rahatsızlıklar yaşadıkları belirlenmiştir. Çalışanın iş doyumsuzluğu arttıkça, ülser, yüksek tansiyon, kalp krizi gibi ciddi sorunlara yol açabileceği düşünülmektedir. Doyumsuzluk yaşayan çalışan, sigara, alkol ve uyuşturucu gibi zararlı maddeleri kullanabilir ya da kullanımını artırabilir (Efeoğlu, 2006: 34).

Judge ve arkadaşlarının (2012: 213) yaptıkları araştırmada, çalışanların sağlık problemleri yaşaması ile iş stresi ve iş doyumunun ilişkili olduğu saptanmıştır. Araştırmada, iş stresi arttıkça sağlık problemlerinin de arttığı buna karşılık iş doyumunu arttıkça sağlık problemlerinin azaldığı tespit edilmiştir.

Faragher ve arkadaşlarının (2005: 107-108), ortaya koydukları meta analize göre; iş doyumunu ile en güçlü ilişkili olan zihinsel/psikososyal sorun tükenmişliktir. Diğer sağlığı ilgilendiren sorunlar, depresyon, anksiyete, benlik saygısı, genel ruh sağlığı ve stres olarak sıralanmıştır. Bu analizde, iş doyumunun sağlığı olumlu etkilediği ve iş doyumuyla ilişkilendirilen zihinsel/psikososyal sorunların daha fazla görüldüğü ortaya konulmuştur. İş doyumunu ile fiziksel sağlık sorunları (kardiyovasküler, kas-iskelet sistemi bozuklukları) arasında daha düşük bir korelasyon olduğu saptanmıştır.

İş doyumunu yüksek çalışanlarda, memnuniyet hisleri daha baskındır. Birey, kendini daha huzurlu, sakin, mutlu hisseder ve işine daha rahat konsantre olabilir. İş doyumunun düştüğü durumlarda birey, gerginlik, huzursuzluk, telaş yaşar ve işine odaklanamayabilir. Bu durum, iş kazalarına zemin hazırlayabilir. İş doyumunda azalmaya bağlı hissedilen kronik stres, bireyin iç dengesini de olumsuz etkileyerek çeşitli solunum, dolaşım sistemi hastalıklarına neden olabilir. İş stresinin, iş tatmin seviyesini azaltabileceğine ve çalışanların fiziksel ve zihinsel sağlığına doğrudan ya da dolaylı olarak zarar verebileceğine dair kanıtlar artmaktadır.

D. Örgütsel bağlılıkta azalma

Örgütsel bağlılık, bir çalışanın belirli bir kuruluşa sadakat duyma derecesini belirtir (Currrivan, 1999: 497). İş tatmini, örgütsel bağlılığın bir belirleyicisidir. Örgütsel bağlılık, bir çalışanın kuruluşuna yönelik olan duygusal tepkileri olarak tanımlanabilirken; iş doyumunu, bir çalışanın herhangi bir işe karşı verdiği cevaptır. Bu iki değişkenin son derece ilişkili olduğu düşünülmektedir. Diğer bir deyişle, bir çalışanın kuruluşu, onun değerlerine ve hedeflerine karşı olumlu hisleri olurken, örgütün sahip olduğu işten memnun olmaması mümkündür (Nath Gangai ve Agrawal, 2015: 271).

Macintosh ve Krush (2014: 2634) yaptıkları araştırmada, iş doyumunu ve örgütsel bağlılık arasında olumlu yönde anlamlı bir ilişkinin varlığını tespit etmiştir. Yazarlar, çalışanların yaşadığı iş doyumsuzluğunun onların örgütsel bağlılığını olumsuz etkilediğini, iş doyumunun ise örgütsel bağlılığı artırdığını vurgulamıştır.

İş doyumunu ve örgütsel bağlılık arasında güçlü düzeyde ve anlamlı bir korelasyonun varlığını bildiren İntepeler ve arkadaşları (2014: 4-5), bu iki kavramın örgütler için önemli olduğunu ifade etmiştir. Yazarlar,

hemşireler üzerinde yaptıkları çalışmada, iş doyumu ve kurumsal bağlılığın yıllara göre paralel bir şekilde düştüğünü, iş doyumundaki azalmanın bağlılığı da olumsuz yönde etkilediğini belirtmişlerdir.

Srivastava (2013: 163-164) orta düzey yöneticiler örnekleminde yaptığı makalede, iş doyumu ve örgütsel bağlılık arasında pozitif yönlü, güçlü ve anlamlı bir korelasyonun olduğunu bulgulanmıştır. Bu makalede, örgütsel bağlılık üzerindeki toplam varyansın yüzde 26,6 düzeyinde iş doyumunu tarafından açıklandığı görülmüştür. Ayrıca, iş doyumu ve örgütsel bağlılık ilişkisinde örgütsel güvenin aracılık etkisi olduğu da anlaşılmıştır.

Banka çalışanları üzerinde yapılan bir araştırmada, toplam iş doyumu ile örgütsel bağlılık ve alt boyutları arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir korelasyonun varlığı bulgulanmıştır. Bu araştırmaya göre; iş doyum düzeyi arttıkça toplam örgütsel bağlılık ile alt boyutları olan duygusal bağlılık, devamlılık bağlılığı ve normatif bağlılık düzeyleri de artar (Gündüz, 2016: 67).

Tor (2011: 68), örgütsel bağlılığı yüksek çalışanlara sahip olan örgütlerde işten ayrılma niyeti, işe gecikme, devamsızlık gibi olumsuz davranışlar sergileme olasılığının daha düşük olduğunu vurgulamıştır. Bu çalışanlar örgüt için daha fazla çaba harcayarak, örgütün rekabet gücünü artırır. Çalışanların örgüte bağlılığının sağlanabilmesi için, ekonomik, sosyal ve psikolojik yönden doyumunun sağlanması gerekir (Sevimli ve İşcan, 2005: 59).

İşini bırakmaya karar veren buna karşın iş doyum düzeyi yüksek çalışanlar olduğu gibi, işine bağlı olan, iş doyumunu düşük çalışanlarda olabilir. Çalışanın işe bağlılığını ve iş doyumunu çeşitli bireysel, örgütsel ve çevresel faktörler etkileyebilir. Araştırma bulguları değerlendirildiğinde, genel eğilimin iş doyumunu ile işe bağlılık arasında olumlu bir etkileşim olduğu yönündedir. Örgütsel bağlılığı geliştirmek için, iş doyum düzeyini geliştirmek gerekir.

E. Tükenmişlik

Çalışan bireylerin, hizmet sunumu sırasında karşılaştıkları bireylerle olan etkileşimleri ve yaşanan uzun süreli stres, tükenmişliği tetikleyebilmektedir. Hizmet alıcılarla olan iletişim sonucunda, zamanla duygusal tükenmişlik ve duyarsızlaşma ortaya çıkabilmektedir. Duygusal olarak tükenen ve duyarsızlaşan çalışanlar, hizmeti talep eden bireylere karşı olumsuz tutum ve davranışlarda bulunabilirler. İş doyumunun yüksek olması, memnuniyet düşüncelerini geliştireceğinden, çalışan daha olumlu davranışlar sergileyebilir. Buradan yola çıkarak, tükenmeyle ortaya çıkan duyarsız, ilgisiz, alaycı ve insanlık dışı çalışan davranışlarının yerini saygılı, ilgili, duyarlı ve insana yakışır davranışların alabileceği söylenebilir.

Aras'ın (2014: 51-55) hekimler üzerinde yaptığı uzmanlık tezinde, toplam iş doyumu, içsel doyum ve dışsal doyum ile duygusal tükenmişlik ve duyarsızlaşma arasında olumsuz yönde, kişisel başarı ile olumlu yönde anlamlı bir korelasyonun varlığı belirlenmiştir. Bunun yanı sıra hekimlerin tükenmişlik düzeyinin genel olarak düşük düzeyde olduğu saptanmıştır. İlâveten genel iş doyumu (ort.3,22) ve içsel iş doyumunun (ort.3,39) orta düzeyde, dışsal iş doyumunun (ort. 2,97) düşük düzeyde olduğu da tespit edilmiştir.

İş doyumu ve tükenmişlik arasındaki korelasyonu inceleyen Çağan (2014: 56), toplam iş doyumu, içsel doyum ve dışsal doyum ile duygusal tükenmişlik ve duyarsızlaşma arasında olumsuz yönde ve anlamlı bir ilişki olduğunu saptamıştır. Bir diğer ifade ile iş doyumu arttıkça tükenmişliğin azalacağı kanaatine varılmıştır. Öte yandan, genel iş doyumu, içsel doyum ve dışsal doyum ile kişisel başarı arasında olumlu yönde ve anlamlı bir ilişki olduğu ortaya konulmuştur. Sağlık profesyonellerinin, iş doyum düzeyleri yükseldikçe kişisel başarı hislerinin de olumlu yönde etkileneceği ileri sürülmüştür.

Avukatlar üzerinde yapılan bir araştırmada; toplam tükenmişlik, duygusal tükenme ve duyarsızlaşma ile iş doyumu ve alt boyutları arasında olumsuz yönlü, anlamlı bir korelasyon mevcuttur. Bir diğer ifadeyle; toplam tükenmişlik, duygusal tükenmişlik ve duyarsızlaşma düzeyi yükseldikçe toplam iş doyumu, içsel doyum ve dışsal doyum azalmaktadır. Bununla birlikte, kişisel başarı hissi ile toplam iş doyumu, içsel doyum ve dışsal doyum arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir korelasyon bulgulanmıştır. Yani, çalışanın kişisel başarı düzeyi arttıkça, iş doyumu ve alt boyutlarının düzeyi de artmaktadır. Yapılan regresyon analizinde, genel doyum üzerindeki değişimlerin yüzde 33,4'ünün duygusal tükenme tarafından açıklandığı görülmüştür. Regresyon modeli değerlendirildiğinde; duygusal tükenmedeki bir birimlik artışın, genel iş doyumunu -1.316 düzeyinde azalttığı sonucuna varılmıştır. Yine regresyon analizine göre; genel iş doyumu üzerindeki varyansın yüzde 16,2'sinin duyarsızlaşma tarafından açıklandığı saptanmıştır. Regresyon modeli incelendiğinde, duyarsızlaşmadaki bir birimlik artışın, genel iş doyumunu -1.414 düzeyinde azalttığı belirlenmiştir. Kişisel başarı hissi açısından regresyon analizi değerlendirildiğinde, genel iş doyumu üzerindeki değişimlerin yüzde 7,7'sinin kişisel başarı tarafından açıklandığı tespit edilmiştir. Regresyon modeli değerlendirildiğinde, kişisel başarıdaki bir birimlik artışın, genel iş doyumunu 1.117 düzeyinde artıracığı sonucuna varılmıştır (Güler, 2016: 85-88).

Sonuç olarak; iş doyumu arttıkça çalışanların yaşayacağı tükenmişlik düzeyinin azalacağı ifade edilebilir. Aslında iş doyumu, çalışanları tükenmişliğe karşı koruyucu bir faktör olarak bile değerlendirilebilir.

Örgütler açısından oldukça maliyetli olan tükenmişlikle mücadelede, iş doyumunu geliştirmek önemli bir strateji olabilir.

1.2.2. Örgütsel etkileri

İş doyumunda azalmaya bağlı olarak, performansta azalma ve verimsizlik, işten ayrılma niyetinde ve işgücü devrinde artış gibi örgütsel etkiler ortaya çıkabilir. Bu etkiler, örgüt açısından oldukça maliyetlidir.

A. Performansta azalma ve verimsizlik

Performans, çalışanların kurumun belirlediği koşulları yerine getirmek koşuluyla sorumluluklarını gerçekleştirme derecesi olarak ifade edilebilir (Demirhan vd., 2014: 289). Yüksek performans gösteren, etkili kuruluşlar, çalışanların katılımını teşvik eden bir kültüre sahiptir. Bu nedenle, çalışanlar daha fazla çalışan performansı ile sonuçlanan karar verme, hedef belirleme veya problem çözme faaliyetlerine katılmaya daha isteklidir. Yüksek performans aynı zamanda çalışan üretkenliğiyle de doğru orantılıdır. İş doyumuna da hem çalışan katılımı, hem çalışan üretkenliği hem de performansla doğrudan orantılıdır. İş doyumsuzluğu yaşayan çalışan, örgütsel faaliyetlere yeterince katılmamakta, bu çalışanların verimliliği ve performansı düşmektedir (Bhatti ve Qureshi, 2007: 57-61).

Performans ve iş doyumunu ilişkisini polisler örnekleminde araştıran Demirhan ve arkadaşları (2014: 293), bu iki değişken arasında olumlu yönde, orta düzeyde ve anlamlı bir ilişkinin olduğunu belirlemiştir. Dolayısıyla, iş doyumunu arttıkça polislerin iş performansı da artmaktadır.

Farooqui ve Nagendra (2014: 127), iş doyumunun sağlanabilmesi için verilen görev ve sorumlulukların çalışanın kendi yetkinliklerine uyması gerektiğini vurgulamıştır. İş doyumunu sonuçta iş performansına yol açar. Bir kişi yeteneklerine en iyi uyan sorumluluklara sahip olduğunda, tatmin edici bir performans gösterecektir. Çalışanların yeteneklerine uygun olmayan görevler, iş doyumsuzluğuna yol açarak iş performansını düşürebilir. Buradan yola çıkarak örgütler, iş doyumunu ve performans ilişkisini etkileyebilecek diğer faktörleri de göz önünde bulundurmalıdır.

Bir diğer araştırmada Gül ve arkadaşları (2008: 6-7), iş doyumunu ile performans arasında olumlu yönlü, orta şiddette ve anlamlı bir korelasyonun varlığını tespit etmiştir. Regresyon modeli değerlendirildiğinde, iş doyumundaki bir birimlik yükselişin performansta 0,394 seviyesinde bir gelişmeye sebep olduğu bulgulanmıştır.

Örgütüne karşı memnuniyet hisleri besleyen bir çalışan, yüksek düzeyde performans ve üretkenlik sergilemek konusunda kendini sorumlu hissedebilir. Çünkü örgüt, kariyer olanağı, adil görev dağılımı, maaş ve birçok konuda kişiye olanaklar sunmuş ve sonuçta memnun olmasını sağlamıştır. Dolayısıyla memnuniyet durumunda, bireysel ihtiyaçların yerine getirilmesi ve beklentilerin karşılanması söz konusudur. Bireyde, bu

kazanımlarına karşılık örgütü için iyi bir şeyler yapmak ya da çaba göstermek konusunda kendisini borçlu hissedebilir. Bu durumda çalışan, performansını artırma yoluna giderek bir nevi borcunu ödemeye çalışabilir. Buna karşılık memnuniyetsizlik yaşayan çalışan, düşük verimlilik, işe devamsızlık ve işten ayrılma eğilimi gibi olumsuzluklar sergilemektedir. Bu özellikler organizasyon için oldukça maliyetlidir. Bu nedenle, iş tatmini ile çalışan performansı arasındaki ilişkinin her zaman göz önünde tutulması gerekir.

B. İşten ayrılma niyetinde ve işgücü devrinde artış

İşten ayrılma niyeti, bireyin, iş ortamındaki koşullarla ilgili memnuniyetsizliği nedeniyle gelişen bir durumdur. İş doyumunu ve işten ayrılma niyeti arasında olumsuz yönde bir korelasyon olduğu görülmektedir. Çalışanların iş doyumunu yükseldikçe işten ayrılma niyetleri azalmaktadır. İş doyumunu azalan çalışanların da işten ayrılma niyeti artmaktadır (Bhatti ve Qureshi, 2007: 61). Sökmen ve Mete (2015: 287) yapmış oldukları araştırmada, iş doyumunu ve işten ayrılma niyeti arasında olumsuz yönde anlamlı bir korelasyon olduğunu bulgulamıştır. Tor (2011: 71), insanların örgütten ayrılmalarının, bilgi ve tecrübe sahibi insan kaynaklarının kaybı demek olduğunu, bununda örgütler için oldukça maliyetli olduğunu bildirmektedir.

Seyrek ve İnal (2017: 69), bilgi teknolojisi çalışanları üzerinde yaptıkları makalede, ücret faktörünün motivasyonu düşüreceğini, işe devamsızlığı artıracığını ve sonunda da işten ayrılmaya sebep olacağını bildirmiştir. Buna karşın yapılan regresyon analizinde, ücret memnuniyetinin işten ayrılma niyetini etkilemediği bulgulanmıştır.

Bir diğer araştırmada Gül ve arkadaşları (2008: 6-7), iş tatmini ve işten ayrılma niyeti arasında olumsuz yönde, orta şiddette ve anlamlı korelasyon olduğunu belirlemiştir. Regresyon modeli değerlendirildiğinde, iş doyumundaki bir birimlik artışın işten ayrılma niyetinde -0,124 düzeyinde bir azalmaya sebep olduğu görülmüştür.

Banka çalışanları üzerinde yaptığı makalede Taslak (2015: 154-156), iş doyumunu ve işten ayrılma niyeti arasında olumsuz yönde, düşük şiddette ve anlamlı bir ilişki olduğunu saptamıştır. Yazar, işten ayrılma niyeti üzerinde iş doyumunun etkisinin olduğunu ancak tek başına yeterli açıklayıcılığının olmadığını, örgütsel bağlılık gibi diğer değişkenlerle bu ilişkinin daha doğru değerlendirilebileceğini vurgulamıştır.

O'Connor (2018: 7-8), yaptığı makalede, çalışanların iş doyumunun yüksek, işten ayrılma niyetinin düşük düzeyde olduğunu belirlemiştir. İlaveten, iş doyumunu ve işten ayrılma niyeti arasında olumsuz yönde, orta şiddette bir korelasyon olduğunu saptamıştır. Doğrusal regresyon analizi sonucunda, işten ayrılma niyeti üzerindeki toplam varyansın yüzde

41,3'ünün, iş doyumu tarafından açıklandığı ortaya konulmuştur. Regresyon modeli değerlendirildiğinde, iş doyumundaki bir birimlik yükselişin işten ayrılma niyetinde -0,642 düzeyinde bir düşüşe sebep olduğu sonucuna varılmıştır. Bu çalışmada, iş doyumu yordayıcı bir değişken olarak değerlendirilmiştir.

Yılmaz ve Halıcı (2010: 94) işgücü devri konusuna değinmişlerdir. Yazarlara göre; çalışanların yetenekleri ile işin gerektirdiği nitelikler arasında uyum olmalıdır. Uyumun olması, performansın yükselmesini ve verimin artışı sağlayacaktır. Çalışanlar kendi yeteneklerini, işin gerektirdiği niteliklere göre kullanamazlarsa, performans düşüklüğü ve bağlı olarak iş doyumsuzluğu gelişebilir. İş doyumsuzluğuna bağlı gelişme ihtimali olan davranışlardan biride, işten ayrılmadır. İşten ayrılmaların olması ve daha sonra ayrılan personelin yerine yenilerinin işe alınması “işgücü devri” ile belirtilmektedir. İşten ayrılmalar ne kadar yüksek ise işgücü devri de o kadar yüksek olur.

İş doyumsuzluğuna bağlı bireyin yaşayacağı memnuniyetsizlik hisleri, zamanla işten ayrılma isteği uyandırabilir ve çalışan fırsat bulduğunda bunu gerçekleştirebilir. Bu süreç, hem çalışanı fizyolojik, psikolojik ve sosyal yönden olumsuz etkileyebileceği gibi, verimsizlik, performans düşüklüğü gibi olumsuzluklara neden olarak örgütü de etkileyebilir. Bu süreç oldukça maliyetli olabilir. Örgüt yöneticileri, çalışanlardaki iş doyumsuzluğuna neden olabilecek işaretleri dikkatli takip etmeli ve gidermeye yönelik girişimlerde bulunmalıdırlar.

Sonuç olarak, çalışanın işe karşı olan olumlu tutumunu ifade eden iş doyumunun hem bireyler hem de örgütler üzerinde önemli etkileri mevcuttur. İş doyum düzeyinin yüksek olduğu çalışanların, performanslarının, bağlılığının, moralinin arttığı, buna karşılık stres, işe devamsızlık, tükenmişlik düzeylerinin azaldığı görülmektedir. Bu noktada, yöneticilerin, çalışanları iş doyumunu açısından değerlendirmeleri, bireysel istek ve ihtiyaçlarına duyarlı olmaları önemli bir adım olabilir.

Kaynaklar

Adams, A. ve Bond, S. (2000). Hospital Nurses' Job Satisfaction, Individual and Organizational Characteristics Journal of Advanced Nursing, 32(3), 536-543.

Akkaya, T. (2015). Lider-Üye Etkileşiminin İş Doyumuna Etkisinde Örgütsel İklimin Rolü: Hizmet Sektöründe Bir Lojistik Şirket Uygulaması', Doktora Tezi, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.

Aras, A. (2014). Erzurum'da Birinci Basamak Sağlık Kurumlarında Görev Yapan Hekimlerde İş Doyumu ve Tükenmişlik Düzeyleri İle Etkili

Faktörlerin İncelenmesi, Uzmanlık Tezi, Atatürk Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Erzurum.

Azash, S. M. D. ve Safare, R. (2011). The Motivational Factors And Job Satisfaction: A Study On Selected Public And Private Sector Bank Employees In Kadapa District, Andhra Pradesh, *Journal of Arts, Science & Commerce*, 2(4), 161-168.

Bhatti, K. K. ve Qureshi, T. M. (2007). Impact Of Employee Participation On Job Satisfaction, Employee Commitment And Employee Productivity, *International Review of Business Research Papers*, 3(2), 54 – 68.

Chatterjee, P. (2016). Organizational Stress, Job Satisfaction and Employee Mental Health: A Comparative Analysis Among the Banking and I.T. Professionals, *International Journal of Humanities and Social Science*, 5(2), 1-16.

Cong, N. N. ve Van, D. N. (2013). Effects of Motivation and Job satisfaction on Employees' Performance at PetrovietnamNghe and Construction Joints Stock Corporation (PVNC), *International Journal of Business and Social Science*, 4 (6), 212-217.

Currian, D. B. (1999). The Causal Order of Job Satisfaction and Organizational Commitment in Models of Employee Turnover, *Human Resource Management Review*, 9, 495-524.

Çağan, Ö. (2014). Malatya İlindeki Aile Sağlığı ve Toplum Sağlığı Merkezlerinde Görev Yapan Sağlık Çalışanlarının İş Doyumu, Tükenmişlik ve Anksiyete Düzeyleri, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kayseri.

Çolak, G. (2009). İşgören Motivasyonu İle İş Doyumu Arasındaki İlişki: Kuşadası'ndaki Beş ve Dört Yıldızlı Otellerde Bir Araştırma, Adnan Menderes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

Dagget, T., Molla, A. ve Belachew, T. (2016). Job Related Stress Among Nurses Working in Jimma Zone Public Hospitals, South West Ethiopia: A Cross Sectional Study, *BMC Nursing*, 15(1), 1-10.

Demirhan, Y., Kula, S. ve Karagöz, G. (2014). İş Memnuniyeti ve Yönetici Desteğinin Memurların Performansına Etkisi: Diyarbakır Özel Harekat Polis Birimi Örneği, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 19(1), 285-297.

Efeoğlu, İ. E. (2006). İş-Aile Yaşam Çatışmasının İş Stresi, İş Doyumu ve Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkileri: İlaç Sektöründe Bir Araştırma, Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Eğimli, A. T. (2009). Çalışanlarda İş Doyumu: Kamu ve Özel Sektör Çalışanlarının İş Doyumuna Yönelik Bir Araştırma, Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 23(3), 35-52.

Eren, E. (2014). Yöneyim ve Organizasyon, Beta Yayıncılık, 11. Baskı, İstanbul.

Eroğlu, F. (2011). Davranış Bilimleri, Beta Yayıncılık, 11. Baskı, İstanbul.

Faragher, E. B., Cass, M. ve Cooper, C. L. (2005). The Relationship Between Job Satisfaction and Health: A Meta-Analysis, Occupational and Environmental Medicine, 62, 105-112.

Farooqui, S. ve Nagendra, A. (2014). The Impact of Person Organization Fit on Job Satisfaction and Performance of the Employees, Procedia Economics and Finance, 11, 122 – 129.

Gül, H., Oktay, E. ve Gökçe, H. (2008). İş Tatmini, Stres, Örgütsel Bağlılık, İşten Ayrılma Niyeti ve Performans Arasındaki İlişkiler: Sağlık Sektöründe Bir Uygulama, Akademik Bakış, 15, 1-11.

Güler, B. K. (2016). Avukatlarda Bazı Demografik Değişkenlerin Tükenmişlik, Denetim Odağı ve İş Doyumu Üzerindeki Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Gündüz, G. O. (2016). Banka Çalışanlarında İş Doyumu ve İş Doyumunun Örgütsel Bağlılığa Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Harzer, C. ve Ruch, W. (2015). The Relationships of Character Strengths with Coping, Work-Related Stress, and Job Satisfaction, Frontiers in Psychology, 6, 165.

Hatipoğlu, C. (2013). Hekimlerde Empati, İş Doyumu, İş Stresi Düzeyleri ve Birbirleri ile İlişkileri, Uzmanlık Tezi, Pamukkale Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Denizli.

İntepeler, Ş. S., Güneş, N., Bengü, N. ve Yılmazmış, F. (2014). Bir Üniversite Hastanesinde Çalışan Hemşirelerin İş Doyumu ve Kurumsal Bağlılıklarındaki Değişim, Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi, 7(1), 2-6.

Judge, T. A., Ilies, R. ve Zhang, Z. (2012). Genetic Influences on Core Self-Evaluations, Job Satisfaction, Work Stress, and Employee Health: A Behavioral Genetics Mediated Model, Organizational Behavior and Human Decision Processes, 117(1), 208-220.

Koçel, T. (2014). İşletme Yöneticiliği, Beta Yayıncılık, 15. Baskı, İstanbul.

Köroğlu, Ö. (2011). İş Doyumu ve Motivasyon Düzeylerini Etkileyen Faktörlerin Performansla İlişkisi: Turist Rehberleri Üzerine Bir Araştırma, Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

Lu, L., Liu, L., Sui, G. ve Wang, L. (2015). The Associations of Job Stress and Organizational Identification with Job Satisfaction Among Chinese Police Officers: The Mediating Role of Psychological Capital, *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 12, 15088–15099.

Macintosh, G. ve Krush, M. (2014). Examining the Link between Salesperson Networking Behaviors, Job Satisfaction, and Organizational Commitment: Does Gender Matter?, *Journal of Business Research*, 67(12), 2628-2635.

Nath Gangai, K. ve Agrawal, R. (2015). Job Satisfaction and Organizational Commitment: Is It Important for Employee Performance, *International Journal of Management and Business Research*, 5(4), 269-278.

O’connor, J. (2018). The Impact of Job Satisfaction on the Turnover Intent of Executive Level Central Office Administrators in Texas Public School Districts: A Quantitative Study of Work Related Constructs, *Education Sciences*, 8(69), 1-13.

Rajan, D. (2015). Motivation and Job Satisfaction: A Study of Pharmacists in Private Hospitals, *Samvad*, 9, 87- 100.

Raziq, A. ve Maulabakhsh, R. (2015). Impact of Working Environment on Job Satisfaction, *Procedia Economics and Finance*, 23, 717–725.

Schneider, B. J. ve Snyder, R. A. (1975). Some Relationships Between Job Satisfaction and Organizational Climate, *Journal of Applied Psychology*, 60(3), 318–328.

Sempane, M. E. (2002). Job Satisfaction in Relation to Organizational Culture, *Journal of Industrial Psychology*, 28(2), 23-30.

Sevimli, F., İşcan, Ö. (2005). Bireysel ve İş Ortamına Ait Etkenler Açısından İş Doyumu, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 5 (1), 55-64.

Seyrek, İ. H. ve İnal, O. (2017). İşten Ayrılma Niyeti İle İlişkili Faktörler: Bilgi Teknolojisi Çalışanları Üzerine Bir Araştırma, *Doğu Anadolu Sosyal Bilimlerde Eğilimler Dergisi*, 1(1), 63-74.

Singh, M. P. ve Sinha, J. (2013). Job Satisfaction in Organizational Executives, *International Journal of Scientific and Research Publications*, 3(4), 1–6.

Sökmen, A. ve Mete, E. S. (2015). Bezdirinin İş Performansı, İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi: Ankara’da Bir Araştırma, Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 17(3), 271-295.

Srivastava, S. (2013). Job Satisfaction and Organizational Commitment Relationship: Effect of Personality Variables, The Journal of Business Perspective, 17(2), 159-167.

Taslak, S. (2015). Banka Çalışanlarının İşten Ayrılma Niyetleri Üzerinde Etkili Olan Faktörlere Yönelik Bir Araştırma: Muğla İli Örneği, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(12), 145-160.

Teptet, N. Y. ve Tuna, K. (2015). Effect of Management Factor on Employee Job Satisfaction: An Application in Telecommunication Sector, Procedia - Social and Behavioral Sciences, 195, 673-679.

Tor, S. S. (2011). Örgütlerde İş Tatminini Etkileyen Demografik Faktörler ve Verimlilik: Karaman Gıda Sektöründe Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.

Yılmaz, B. ve Halıcı, A. (2010). İşgücü Devir Hızını Etkileyen Etmenler: Sekreterlik Mesleğinde Bir Araştırma, International Journal of Economic and Administrative Studies, 2(4), 93-108.

Zeynel, E. ve Çarıkçı, İ. H. (2015). Mesleki Motivasyonun, İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: Akademisyenler Üzerine Görgül Bir Araştırma, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 20(3), 217-248.